Recenzovaný sborník příspěvků
mezinárodní vědecké konference

MMK 2023

MEZINÁRODNÍ MASARYKOVA KONFERENCE PRO DOKTORANDY A MLADÉ VĚDECKÉ PRACOVNÍKY

ročník XIV.

18. – 20. prosince 2023

Hradec Králové, Česká republika

Záštita konference | Conference Patronage

Ministry of Industry and Trade of the Czech Republic
(no. 30378/12/01300/01000)

Ministry of Economy of the Slovak republic
(no. 1159/2012-1000)

Ministerstwo Gospodarski, Polska
(no. SM-II-0780-654/2/12)

Introductory Word TGM quoted with the consent of The Office of the President of the Czech Republic
Mgr. Petr Fučík

The National Museum in Prague detail quoted with the consent of
Mgr. Magdaléna Kroupová

Odborné sekce konference | Conference Sessions

Podnikové řízení | Business Management
Marketing a obchod | Marketing
Ekonomie a podniková ekonomika | Economy and Business Economics
Veřejná správa | Public service
Finance a účetnictví | Financing and Accounting
Psychologie, sociologie a pedagogika | Psychology, Sociology and Pedagogy
Filosofie, politologie a dějiny | Philosophy, Politics and History
Inovace, technologie | Innovation, Technology
Informatika a informační technologie | Informatics and Information Technology
Přírodní vědy | Natural Sciences
Stavebnictví, strojírenství | Engineering, Building Industry

Editor, úprava, realizace | Edit, Published by

© MAGNANIMITAS, Hradec Králové, Česká republika, 2023

Magnanimitas, Hradec Králové, 2023

ISBN 978-80-87952-39-9

Upozornění | Warning

Všechna práva vyhrazena. Rozmnožování a šíření této publikace jakýmkoliv způsobem bez výslovného písemného svolení vydavatele je zakázané. | All rights reserved. Unauthorized duplication is a violation of applicable laws.

Certifikovaná vědecká konference | Certificate Conference No.: 2259662354

MAGNANIMITAS Assn. International and ECONFERENCE
is a signatory of Berlin declaration on Open Access
to knowledge in the sciences and humanities.
(https://openaccess.mpg.de/3883/Signatories/)

for SCIEMCEE (https://oa2020.org/mission/#other)

9 788087 952399

Reviewed proceedings of the
International Scientific Conference on

MMK 2023

INTERNATIONAL MASARYK CONFERENCE FOR PH.D. STUDENTS AND YOUNG RESEARCHERS

volume XIV.

December 18 - 20, 2023

Hradec Králové, The Czech Republic

Úvodní slovo | Introductory word

Vážení kolegové,

dostává se vám do rukou recenzovaný sborník z Mezinárodní Masarykovy konference pro doktorandy a mladé vědecké pracovníky 2023, jejíž XIV. ročník se konal ve dnech 18. - 20. prosince 2023. Konference se účastnilo více než 130 účastníků z České a Slovenské republiky, Polska, Německa, a dalších evropských států, mezi nimiž byli jak PhD. studenti, tak i ostatní zástupci akademických obcí domácích i zahraničních univerzit. Záměrem Masarykovy konference bylo poskytnout prostor pro otevřenou odbornou diskusi napříč všemi programovými sekcemi, jejichž skladba měla umožnit účast co nejširšímu okruhu studentů doktorských studijních programů. Naše několikaletá snaha o dosažení tohoto záměru se naplnila v tomto ročníku, kdy lze hrdě Mezinárodní Masarykovu konferenci zařadit na vrchol největších doktorandských konferencí ve střední a východní Evropě! Předkládaný sborník obsahuje několik set vybraných vědeckých textů rozčleněných dle odborných sekcí, které kopírují obsahovou strukturu mezinárodní konference. Naším záměrem je Masarykovu konferenci přiblížit špičce mezi celoevropskými doktorandskými konferencemi a neomezovat se jen na regiony střední a východní Evropy. Od dalšího ročníku naše Mezinárodní Masarykova konference bude zcela nově napojena na platformu SCIEMCEE, která účastníkům poskytne nový konferenční komfort odpovídající potřebám informační společnosti 21. století. Budeme rádi, pokud nám zachováte přízeň i v nadcházejících ročnících.

S přáním osobních, vědeckých i profesních úspěchů

členové vědeckého výboru konference

Dear colleagues,

You are holding the reviewed proceedings from the seventh annual International Masaryk Conference for PhD. Students and Young Researchers 2023, which was held on December 18 - 20, 2023. The conference was attended by more than 130 people from the Czech Republic and Slovakia, Poland, Germany and other European countries, including PhD. students as well as other representatives of the academic community from universities in both the Czech Republic and abroad. The aim of the Masaryk Conference was to provide a space for open professional discussion across all programme sections, designed to enable as broad a range of PhD. students as possible to participate. Our several years of effort towards achieving this aim culminated this year, when the International Masaryk Conference can proudly claim to be the leader amongst the biggest PhD. conferences in Central and Eastern Europe! The proceedings you are holding contains several hundred selected scientific texts divided up in specialised sections which replicate the way the content of the international conference is structured. Our aim is to make the Masaryk Conference one of the top Europe-wide PhD. conferences and not to restrict it only to the regions of Central and Eastern Europe. What is completely new is that from next year our Masaryk Conference will be linked to the SCIEMCEE platform, which provides participants with a new level of conference comfort that meets the needs of the information society of the 21st century. We will be delighted if you continue to support us in the coming years.

Wishing you great personal, scientific and professional success

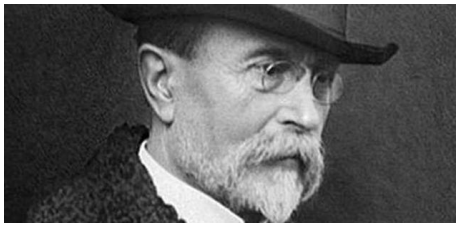
Members of the Conference Scientific Committee

Tomáš Garrigue Masaryk (1850-1937)

scientist, philosopher, educator, politician and journalist, the founder of the modern Czechoslovak state, President of Czechoslovakia

"Tomáš Garrigue Masaryk is a leading personality in European history. He wrote himself into history, in fact, as a man who fought for the truth, a humanist, a philosopher and primarly a democratic politican and the first president of the Czechoslovak Republic."

Museum T.G. Masaryk Lany

Teaching and scientific career

He was born in Hodonín. His parents sent him to a junior secondary school after a word in his favour from the local dean, who praised the boy's exceptional aptitude and talent. It was therefore decided that he would go into a teaching career after finishing school in Hustopeče. He went on to study at the German grammar school in Brno, after being awarded a scholarship due to his outstanding success as a student. However, a conflict arose with the grammar school management, due to Masaryk's refusal to attend compulsory school confessions, and so he was expelled. From November 1869 he studied at the Academic Grammar School. He devoted all his time to studying hard, particularly languages and philosophy. In 1872 he passed his school leaving examination and enrolled at the Philosophical Faculty in Vienna to study Philology. In 1876 he graduated from university and set off travelling (Italy, Germany). In Germany he spent one year at the university in Leipzig. His stay there not only enabled Masaryk to extend his education, but was especially where he first saw his future lifelong partner Charlotte Garrigue, daughter of a rich American businessman from New York, in June 1877. In August, before he left for home, they got engaged. After returning to Vienna, Masaryk hurried to secure them an independent existence. The most viable way of doing this seemed to be obtaining an associate professorship. In September 1878 he submitted his advanced doctoral thesis, on the topic of suicide. It met with considerable response when it was issued in book form (1881). Their first daughter, Alice, was born in May 1879, followed a year later by a son, Herbert, and another son, Jan, in 1886. It was mostly the desire to provide for his family financially that led Masaryk to take a post at Prague University. He arrived in Prague with his family in 1882, the year the university was split into two parts, Czech and German. His opinions and his relationship towards his students made him stand out and appear different; he amazed the conservative institute with his lectures on various topics that had previously been taboo (social problems, prostitution, etc.). The same was true of his wife, a fully emancipated American woman. Despite these differences and some clashes of opinion, however, he was accepted and respected by Czech society right from the very start. In 1883 began to edit "Athenaeum", an academic journal in which he published his own interpretation of Gebauer's essay proposing a new and precise form of authentication, entitled "Rukopisy zelenohorského a královédvorského" (*Zelenorske and Kralovedvorske Manuscripts*). This led to a conflict that gradually grew to become a nationwide affair, with patriotic sentiment and national politics facing off against scientific truth. This event turned Masaryk's interest to political life. In 1897 he

Quoted with the consent of The Office of the President of the Czech Republic

Mgr. Petr Fučík

was appointed Professor at Charles University. By the time the First World War broke out, Masaryk already had a respectable scientific, educational, cultural and political career. Before the end of 1914 he left for Italy and, heeding his friends' warnings, never returned to his homeland. He worked in Switzerland (1915) and later in the year moved to France. For the whole of the war he bore on his shoulders the greatest burden and responsibility for the future of the entire Czech and Slovak nation during the talks in England (1916), Russia (1918) and then in America. On December 21st 1918 Masaryk returned triumphant to Prague and a day later gave his first address to the National Assembly at the Castle. He began with the famous quote from Comenius's Kšaft (Bequest), which reads "*the government of your affairs once more turns to you, oh Czech people*".

Garanti konference, recenzenti | Conference Guarantors, Reviewers

Prof. dr hab. Jaroslav Lipowski - Univerzita Hradec Králové.
prof. Mikołaj Iwanow - University of Opole.
Dr hab. Krzysztof Jaskułowski, prof. SWPS - University of Social Sciences and Humanities.
Prof. Ing. Eva Kislingerová, CSc. - Vysoká škola ekonomická v Praze.
Prof. dr.hab. Csaba Gy. Kiss, Drsc. - Eötvös Loránd University, Budapest.
Prof. Katalin Takács-György, PhD. - Óbuda University, Hungary.
Prof. Jose L. Vazquez PhD., PhD HC, PhD HC, Sen HC - University of León, Spain.
Prof. zw. dr hab. Czesław Sułkowski - Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie.
Prof. zw. dr hab. Ewa Okoń-Horodyńska - Uniwersytet Jagielloński w Krakowie.
Prof. Dr. Josefa Dolista, Ph.D., Th.D., LL.M. Dr. h. c. - 1. lékařská fakulta Univerzity Karlovy.
Prof. dr hab. Elżbieta Skrzypek - Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie.
Prof. dr hab. Magdalena Krystyna Wyrwicka - Politechnika Poznańska.
Prof. zw. dr hab. Małgorzata Bednarczyk - Uniwersytet Jagielloński w Krakowie.
Prof. US dr hab. Barbara Kryk - Uniwersytet Szczeciński.
Assoc. Prof. Egle Stonkute, PhD. - Vytautas Magnus University, Lithuania.
Assoc. prof. PhDr. Ing. Ladislav Mura, PhD. - Pan-European University in Bratislava.
Assoc. prof. Zuzana Birknerová - University of Prešov in Prešov.
prof. Miroljub Hadzic PhD. - University Singidunum Belgrade, Serbia.
Prof. Ing. Martina Blašková, PhD. - University of Žilina.
Assoc. Prof. Doc. Edita Hornáčková Klapicová, PhD. - SS Cyril and Methodius University.
Doc. PaedDr. Daniela Valachová, PhD. - Univerzita Mateja Bela.
Doc. Ing. Ivana Rábová, Ph.D. - Mendelova univerzita v Brně.
Doc. PhDr. Ľubica Derňarová, PhD., MPH - prodekanka pre VaVČ, Prešovská univerzita.
Dr hab. prof UZ Andrzej Małkiewicz - University of Zielona Góra.
Doc. PhDr. Petr Kaleta, Ph.D. - Univerzita Karlova v Praze.
PhDr. Martin Smutek, Ph.D. - Univerzita Hradec Králové.
Dr hab. Bożena Kołosowska, prof. UMK - Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu.
Dr hab. Piotr Cichoracki - University of Wroclaw.
Dr. oec. Prof. Kārlis Ketners - Banku Augustskola, Latvia.
Doc. István Csillag - Óbuda University, Budapest.
Doc. PaedDr. PhDr. Jiří Dostál, Ph.D. - Palacký University.
Doc. mgr. Soňa Lovašová, PhD. - Pavol Jozef Šafárik University in Košice.
Doc. PaedDr. Milena Lipnická, PhD. - Matej Bel University.
Doc. Ing. Katarína Stachová, PhD. - School of Economics and Management of Public Administration in Bratislava.
Doc. PhDr. et PhDr. Martin Kaleja, Ph.D. - Silesian University in Opava.
Doc. István H. Tóth, CSc. - Balassi Bálint Institute for Hungarian Studies, Budapest.
Doc. István Siklaki, PhD. - Eötvös Loránd University, Budapest.
Doc. Orsolya Nádor, PhD. - Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary, Budapest.
Doc. Dr. Peter Caban, PhD. - Katolícka univerzita v Ružomberku.
Doc. PhDr. Ľuba Pavelová, PhD. - Comenius university in Bratislava.
Doc. JUDr. Marcela Tittlová, PhD. - The Pan-European University, Slovakia.
Doc. PhDr. Slávka Démuthová, PhD. - University of Ss. Cyril and Methodius in Trnava, Slovakia.

doc. Ing. Anna Jacková, PhD. - University of Žilina.
doc. Mgr. Edita Hornáčková Klapicová, PhD. - Ss. Cyril and Methodius University.
doc. PhDr. Beáta Ráczová PhD. - Department of Psychology UPJŠ Košice.
doc. PhDr. et PhDr. Martin Kaleja, Ph.D. - Slezská univerzita v Opavě.
doc. JUDr. Martin Kubinec, Ph.D. - Matej Bel University.
npor. doc. PhDr. JUDr. Mgr. Jozef Medelský, PhD. - Academy of the Police Force in Bratislava.
PhDr. Kateřina Thelenová, Ph.D. - Technical University of Liberec.
Pawel Gromek, PhD, Cpt. - Vice-Dean of the Faculty of Civil Safety Engineering.
Mgr. Jindřich Komárek, Ph.D. - The Police Academy of the Czech Republic in Prague.
PhDr. Janka Kupková CSc. - Constantine the Philosopher University in Nitra.
Dr inż. Aleksandra Zygmunt – Politechnika Opolska.
PhDr. Iveta Ondriová PhD. - University of Presov, Slovakia.
PhDr. Ing. Ivan Bertl, Ph.D. - Jan Evangelista Purkyně University, Czech republic.
PhDr. Terézia Fertaľová, PhD. - The University of Presov, Slovakia.
dr inż. Albert Gardoń - Wrocław University of Economics.
JUDr. Daniela Ježová, LL.M., PhD. - Comenius University.
PhDr. Tomáš Habánik, Ph.D. - Sociálne služby mesta Trenčín, m.r.o..
JUDr. Radka MacGregor Pelikánová, Ph.D., LL.M., MBA - University od West Bohemia.
Ing. Patrik Richnák, PhD. - University of Economics in Bratislava, Slovakia.
Václav Tvarůžka, Ph.D. - University of Ostrava.
JUDr. Miriam Odlerová, PhD. - Akadémia Policajného zboru v Bratislave.
JUDr. Ing. Eva Daniela Cvik, Ph.D. et. Ph.D. - Czech University of Life Sciences.

Vyjádření | Disclaimer

Příspěvky obsažené ve sborníku byly recenzovány.

Texty vyjadřují názory a stanoviska nezávislých autorů.

All papers have been reviewed.

Papers published in this conference proceedings express the viewpoints of their independent authors.

Statistika | Conference Statistics

Počet odborných textů | Number of papers: 152

Počet odborných textů dle sekcí | Number of papers:

Podnikové řízení | Business Management	4
Marketing a obchod | Marketing	13
Ekonomie a podniková ekonomika | Economy and Business Economics	9
Veřejná správa | Public service	10
Finance a účetnictví | Financing and Accounting	6
Psychologie, sociologie a pedagogika | Psychology, Sociology and Pedagogy	65
Filosofie, politologie a dějiny | Philosophy, Politics and History	17
Inovace, technologie | Innovation, Technology	5
Informatika a informační technologie | Informatics and Information Technology	1
Přírodní vědy | Natural Sciences	16
Strojírenství, stavebnictví | Engineering, Building industry	6

Obsah | Table of Contents

PODNIKOVÉ ŘÍZENÍ | BUSINESS MANAGEMENT

THE IMPACT OF THE FOUR INDUSTRIAL REVOLUTIONS ON THE EVOLUTION OF MANAGEMENT 16
Patrik Boršoš, Gabriel Koman

THE APPLICATION OF VIRTUAL EDUCATION TO SUPPORT THE ORGANIZATION'S SUSTAINABILITY 26
Dominika Toman, Milan Kubina,Matej Tomka, Dominika Cvinčeková, Laura Kiššová

UMELÁ INTELIGENCIA V MANAŽÉRSKEJ PRÁCI 38
Ema Majerovičová, Michal Greguš, jr.

FIELDS AFFECTING SUCCESSFUL IMPLEMENTATION OF CHANGES IN ORGANIZATIONS – LITERATURE REVIEW 47
Lukáš Klarner

MARKETING A OBCHOD | MARKETING

PROPOSAL OF A TOOL FOR CREATING AN INTERCULTURAL MARKETING DIGITAL CAMPAIGN IN A VIRTUAL HOTEL 58
Viktória Bíziková

UPLATŇOVANIE PRINCÍPOV SPOLOČENSKEJ ZODPOVEDNOSTI V MEDZINÁRODNOM MARKETINGOVOM MANAŽMENTE ZAHRANIČNÝCH FIRIEM PÔSOBIACICH NA SLOVENSKU (VÝSLEDKY VÝSKUMU – ČASŤ 1/3) 67
Janka Pásztorová, Sonia Krajčík Danišová

UPLATŇOVANIE PRINCÍPOV SPOLOČENSKEJ ZODPOVEDNOSTI V MEDZINÁRODNOM MARKETINGOVOM MANAŽMENTE ZAHRANIČNÝCH FIRIEM PÔSOBIACICH NA SLOVENSKU (VÝSLEDKY VÝSKUMU – ČASŤ 2/3) 75
Janka Pásztorová, Sonia Krajčík Danišová

EXPLORÁCIA SPODNEJ VLNY VO VIRTUÁLNYCH KOMUNITÁCH NA SOCIÁLNYCH MÉDIÁCH 83
Simona Ščepková

MARKETINGOVÁ KOMUNIKÁCIA A JEJ UPLATNENIE VO FILMOVOM PRIEMYSLE 94
Lenka Rusňáková, Daniela Chrenková

UPLATŇOVANIE PRINCÍPOV SPOLOČENSKEJ ZODPOVEDNOSTI V MEDZINÁRODNOM MARKETINGOVOM MANAŽMENTE ZAHRANIČNÝCH FIRIEM PÔSOBIACICH NA SLOVENSKU (VÝSLEDKY VÝSKUMU – ČASŤ 3/3) 107
Janka Pásztorová, Sonia Krajčík Danišová

THE LATEST TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF CSR AND ESG AS MEANS OF INCREASING THE SUSTAINABILITY OF COMPANIES IN THE INTERNATIONAL ENVIRONMENT 116
Otília Zorkóciová, Sonia Krajčík Danišová

ANALÝZA FIREMNEJ KULTÚRY AKO PRVKU KORPORÁTNEJ IDENTITY V ŠIESTICH TNK SO ZASTÚPENÍM NA SLOVENSKU V MEDZINÁRODNOM PROSTREDÍ 125
Sonia Krajčík Danišová

UMELÁ INTELIGENCIA V MARKETINGOVEJ KOMUNIKÁCII: VÝZVY A ETICKÉ ASPEKTY 133
Jana Galera Matúšová, Katarína Načiniaková

ANALÝZA SPOKOJNOSTI V ZAMESTNANÍ V ŠIESTICH TNK SO ZASTÚPENÍM NA SLOVENSKU V MEDZINÁRODNOM PROSTREDÍ 143
Sonia Krajčík Danišová

HRÁČSKA KOMUNITA JAKO OBJEKT MARKETINGOVÝCH AKTIVÍT 150
Ivana Tomečková

GOVERNANCE, ETHICS AND TRANSPARENCY OF BUSINESS OF IKEA IN THE INTERNATIONAL ENVIRONMENT 156
Otília Zorkóciová

CSR ANALYSIS OF A CHOSEN BANK AS PART OF ITS CORPORATE IDENTITY IN THE INTERNATIONAL ENVIRONMENT 166
Otília Zorkóciová

EKONOMIE A PODNIKOVÁ EKONOMIKA | ECONOMY AND BUSINESS ECONOMICS

OD ODPADU K UDRŽITELNOSTI: PŘEKÁŽKY ROZŠÍŘENÍ ZERO WASTE V JIHOČESKÉM KRAJI 175
Věra Novotná, Roman Buchtele

PRECHOD NA UDRŽATEĽNÝ ROZVOJ V PODNIKOCH CHEMICKÉHO A FARMACEUTICKÉHO PRIEMYSLU NA SLOVENSKU 185
Patrik Richnák

TWIN DEFICITS IN EURO AREA: A CAUSAL ANALYSIS 195
Barbara Brixová

THE IMPACT OF SHOCKS ON THE DYNAMICS OF THE EUROZONE: VAR ANALYSIS OF ECONOMIC FLUCTUATIONS 204
Patrik Žihala

BEYOND CONVENTIONAL MONETARY POLICY: CAUSALITY BETWEEN MACROECONOMIC FUNDAMENTALS IN THE EA 213
Jana Budová

PREDICTIONS OF THE DEVELOPMENT OF THE WORLD POLITICAL-ECONOMIC DISTRIBUTION OF POWER BASED ON THE WEAKING ROLE OF THE AMERICAN USD 224
Daniel Lopata, Jaromír Tichý

THE ROAD TO SOCIAL RESPONSIBILITY AND ESG IN THE AUTOMOTIVE INDUSTRY: BIBLIOGRAPHIC ANALYSIS (2000-2022) 235
Matúš Panko, Jozef Glova

APLIKOVANIE ESG KONCEPTU V RIADENÍ OBCÍ VO VYBRANOM REGIÓNE 244
Natália Matviaková

THE IMPACT OF FINANCIAL LITERACY ON VOLUNTARY PENSIONS SAVINGS IN SLOVAKIA 251
Erik Gogola, Branislav Slobodník

VEŘEJNÁ SPRÁVA | PUBLIC SERVICE

HUMAN RESOURCE MANAGEMENT WITHIN CENTRAL BODIES OF STATE ADMINISTRATION OF THE SLOVAK REPUBLIC 266
Kamil Turčan

THE RECOVERY AND RESILIENCE PLAN OF THE SLOVAK REPUBLIC IN THE CONTEXT OF SUPPORTING RESEARCH AND INNOVATIONS IN SLOVAKIA 274
Mária Fuseková, Vladimír Kováčik

OSOBITOSI KORUPCIE A KORUPČNÝCH VZŤAHOV V ZDRAVOTNÍCTVE 280
Tony Tesla

KORUPCIA VERZUS DARY V ZDRAVOTNÍCTVE 288
Tony Tesla

CUDZINCI V SYSTÉME SLOVENSKÉHO ZDRAVOTNÍCTVA 295
Viktória Koľveková, Miroslava Kušníriková

KOMPARATÍVNA ANALÝZA REKOGNÍCIE V SLOVENSKOM A ČESKOM TRESTNOM KONANÍ 302
Lucia Vasilik

VNÍMANÍ KORUPCE VE VEŘEJNÉ SPRÁVĚ V ČESKÉ REPUBLICE 311
Miroslav Mimra

NĚKTERÉ ASPEKTY VÝVOJE NEZAMĚSTNANOSTI SPOJENÉ S VEŘEJNOU SPRÁVOU 322
Miroslav Mimra

VÝVOJ JUDIKATÚRY SÚDOV SLOVENSKEJ REPUBLIKY V OTÁZKE ODPOROVATEĽNOSTI PRÁVNYCH ÚKONOV 332
Peter Koromház

ELEKTRONICKÉ ZDRAVOTNÍCTVO AKO PREDPOKLAD PRE POSKYTOVANIE ZDRAVOTNÝCH SLUŽIEB V PROSTREDÍ JEDNOTNÉHO DIGITÁLNEHO TRHU EÚ 341
Peter Koromház

FINANCE A ÚČETNICTVÍ | FINANCING AND ACCOUNTING

THE INFLUENCE OF INFORMATION ASYMMETRY ON THE DECISION-MAKING OF ACTORS IN THE ENVIRONMENT OF THE INSURANCE MARKET 348
Daniel Markvart, Jaromír Tichý

DIVISION OF REDISTRIBUTION EXPENDITURES OF THE STATE BUDGET FOR GRANTS AND SUBSIDIES UNDER POLISH LAW 359
Łukasz Sowul

LEGISLATÍVNY RÁMEC ESG V RÁMCI EÚ 368
Jana Skýpalová

NAVIGATING THE WAVES OF LUXURY YACHT INDUSTRY AND STRATEGIC TAX APPROACHES 377
Marin Dujmić, Nataša Žunić Kovačević

VPLYV TWEETOV ZNÁMYCH OSOBNOSTI NA VÝVOJ CIEN BITCOINU A ETHEREA 385
Ivana Prislupčáková

PSYCHOLOGIE, SOCIOLOGIE A PEDAGOGIKA | PSYCHOLOGY, SOCIOLOGY AND PEDAGOGY

VÝZNAM KOMUNIKÁCIE V ONKOLÓGII 396
Mária Novysedláková

NUTRIČNÁ GRAMOTNOSŤ PACIENTOV S ARTÉRIOVOU HYPERTENZIOU 405
Mária Novysedláková, Mariana Magerčiaková, Katarína Zrubáková

COUNSELING AS A USEFUL TOOL FOR HELPING PROFESSIONS IN THE NEW SOCIAL REALITY OF THE 21ST CENTURY 414
Krzysztof Trębski, Eva Chovančík

SUBJEKTÍVNE VNÍMANIE OCHORENIA U PACIENTOV S DIABETES MELLITUS 2. TYPU 422
Andrea Šuličová, Tatiana Šantová, Zuzana Šimová

RESULTS OF RESEARCH ON THE REAL REASONS FOR ORDERING INSTITUTIONAL EDUCATION IN CZECH CHILDREN'S HOMES 427
Alois Daněk

MENTIMETER AKO INOVATÍVNY NÁSTROJ (ONLINE) VZDELÁVANIA PROSTREDNÍCTVOM DIGITÁLNYCH MÉDIÍ A INFORMAČNO-KOMUNIKAČNÝCH TECHNOLÓGIÍ 432
Vladimíra Hladíková

INTERAKCIE VO VIRTUÁLNOM HERNOM SVETE: ANALÝZA ONLINE KOMUNIKÁCIE V PROSTREDÍ HERNÝCH STREAMOVACÍCH PLATFORIEM 442
Dominika Chládeková, Dominik Maček

THE MEANING OF LIFE AND DEATH IN HOLISTIC FORMATION AND NURSING PRACTICE OF THE DAUGHTERS OF CHRISTIAN CHARITY 452
Ladislav Csontos

CONCEPT MAPS AS FORMATIVE ASSESSMENT TOOL IN ELT 464
Klaudia Paulikova, Katarina Szarka

QUESTING AKO SÚČASŤ OUTDOOROVÉHO UČENIA V PRIMÁRNOM VZDELÁVANÍ 473
Uhrínová Miriam, Macko Jozef, Blahútová Dana

DIDAKTICKÉ KOMPETENCIE UČITEĽOV V PREGRADUÁLNEJ PRÍPRAVE A UČITEĽOV V PRAXI 479
Lucia Rapsová

KURIKULÁRNA REFORMA ZÁKLADNÉHO VZDELÁVANIA NA SLOVENSKU V KONTEXTE SÚČASNÝCH TRENDOV KURIKULÁRNEJ A VZDELÁVACEJ POLITIKY V ČESKU A MAĎARSKU – KOMPARAČNÁ ANALÝZA 489
Nikola Barčíková

HODNOTENIE SOCIÁLNEJ KLÍMY V ZDRAVOTNÍCKOM PROSTREDÍ 495
Jana Cinová, Andrea Šuličová, Zuzana Novotná, Tatiana Šantová, Ľubica Derňárová, Zuzana Šimová

ASPEKTY EDUKÁCIE DIEŤAŤA S DIABETES MELLITUS 1. TYPU A JEHO RODINY 500
Jana Cinová, Andrea Šuličová, Zuzana Šimová, Zuzana Novotná, Tatiana Šantová, Ľubica Derňárová

HODNOTENIE KVALITY ŽIVOTA PACIENTOV S NEŠPECIFICKÝM ZÁPALOM ČREVA 506
Zuzana Šimová, Jana Cinová, Zuzana Novotná

VPLYV OSTEOPORÓZY NA KVALITU ŽIVOTA PACIENTOV 514
Zuzana Šimová, Ľubica Derňarová, Andrea Šuličová, Tatiana Šantová

MOBBING V PROFESII SESTRA 521
Lívia Hadašová, Terézia Fertaľová

EFEKTÍVNY MANAŽMENT V OŠETROVATEĽSKEJ PRAXI 530
Lívia Hadašová, Terézia Fertaľová

ART THERAPY IN SOCIAL WORK 537
Jana Kamanová

RODINA V PROCESE PRECHODU DIEŤAŤA DO ZÁKLADNEJ ŠKOLY 543
Radka Teleková, Katarína Muziková

ANALYSIS OF THEORETICAL INTERFERENCES AND DIFFERENCES OF COUNSELING AND SELECTED HELPING PROFESSIONS 551
Katarína Slezáková

DOPADOVÁ EVALUÁCIA PROJEKTU "MAMINKO, POVÍDEJ" V TANZÁNII: METODOLÓGIA RANDOMIZOVANEJ ŠTÚDIE 557
Barbora Frličková, Eva Šerá Komlossyová, Martin Schlossarek

KOGNITÍVNA EDUKÁCIA AKO NÁSTROJ PREVENCIE KYBERAGRESIE 564
Zuzana Babulicová

FAMILY PERSPECTIVES ON DEALING WITH DRUG USE PROBLEMS 569
Filip Gerec, Lenka Štefáková

ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN RESIDENCE AND DRUG EXPERIENCES 574
Filip Gerec, Lenka Štefáková

A SOCIAL WORKER'S PERSONAL VIEW OF WORKING IN A HOSPICE 578
Lenka Štefáková, Barbora Móciková

CODE OF ETHICS FOR TEACHERS IN CATHOLIC SCHOOLS 585
Mária Hrobková

VZDELÁVANIE V MANAŽMENTE PROJEKTOV – PROJEKT ELEKTRIČKA 595
Jan Rybář, Samo Majdák, Peter Onderčo, Richard Augustín

VZDELÁVANIE V MANAŽMENTE PROJEKTOV – PROJEKT KAPUSTNICA 602
Jan Rybář, Adrián Gardlík, Andrej Smetánka, Dávid Paluš

STUDIES ON TEACHERS' POTENTIALS IN THE PROFESSION IN PRE-PRIMARY EDUCATION 608
Beáta Pošteková

POPULARIZÁCIA VEDY A VEDECKÁ KOMUNIKÁCIA NA VYBRANÝCH SOCIÁLNYCH MÉDIÁCH 616
Lukáš Pieš

SÚČASNÝ STAV MEDIÁLNYCH PRACOVÍSK VYBRANÝCH VYSOKÝCH ŠKÔL NA SLOVENSKU 624
Matúš Višváder

HODNOTENIE VYBRANÝCH PSYCHOMETRICKÝCH VLASTNOSTÍ ŠKÁLY FLEXIBILNÉHO VYJADROVANIA EMÓCIÍ 637
Jakub Ladecký, Alexandra Hudáková

INFORMOVANOSŤ DETÍ O ZÁVAŽNOM GLOBÁLNOM PROBLÉME - O VOJNE NA UKRAJINE - A VYTVÁRANIE POSTOJA K NEMU 645
Danuša Faktorová

MOŽNOSTI ZABEZPEČENÍ NEMOCNIC 652
Petr Houdek, Jitka Kosáčková, Renata Havránková, Leoš Navrátil

SEBAPOŇATIE VO VZŤAHU K ŠKOLSKEJ ZAČLENENOSTI U ŽIAKOV ZÁKLADNEJ ŠKOLY 660
Beáta Dvorská, Ema Lišková

(NEURO)VÝVINOVÉ PORUCHY UČENIA A ICH SÚČASNÉ ZARADENIE DO SYSTÉMU DUŠEVNÝCH PORÚCH 668
Erik Žovinec, Barbora Sender, Ema Prostináková

THE IMPORTANCE OF THE VALUES OF THE 21ST CENTURY TEACHER IN PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL INTENTIONS 681
Beáta Pošteková

DESTIGMATIZAČNÉ INTERVENCIE VO VZDELÁVANÍ ZDRAVOTNÍCKYCH PRACOVNÍKOV 688
Terézia Fertaľová, Lívia Hadašová, Tatiana Šantová

ROLE KOGNITIVNÍ EDUKACE VE VZDĚLÁVÁNÍ ŽÁKŮ 1. STUPNĚ ZŠ V SOCIÁLNĚ VYLOUČENÉ LOKALITĚ 696
Eliška Kučáková

ASPEKTY EKOLOGICKÉHO LUXUSU V PŘÍPADOVÉ STUDII DIVADLA WĘGAJTY 705
Alžběta Trojanová

VLIV SOCIOEKONOMICKÝCH FAKTORŮ NA ROZVOJ DÍTĚTE V TANZANII: PŘEDBĚŽNÁ ANALÝZA DAT ZÍSKANÝCH V SOUVISLOSTI S EVALUACÍ PROJEKTU “MAMINKO POVÍDEJ” 716
Jiří Chovaneček, Martin Schlossarek, Eva Šerá Komlossyová

CAUSES AND PREDICTORS OF CODEPENDENCY 726
Anastasiia Zelenska

BOSSING V OŠETŘOVATELSTVÍ 732
Aneta Winnová, Petr Simbartl

NOVÉ MÉDIÁ AKO ŠPECIFICKÉ PLATFORMY ŠÍRENIA PREJAVOV RADIKALIZMU 737
Lenka Štvrtecká

ZÁKLADNÍ OBRANA PROTI KYBERŠIKANĚ 744
Petr Simbartl

VPLYV ZDRAVOTNÉHO POSTIHNUTIA NA EMOČNÚ REGULÁCIU U ADOLESCENTOV 748
Eva Vancu, Adriana Garajová

PROBLÉMY MLADÝCH POČAS KRÍZY COVID19 V KONTEXTE RELIGIÓZNO-ETICKÝCH TÉM NA SLOVENSKU 757
Róbert Sarka, Mária Karasová

NÁVRAT K ČNOSTIAM AKO PROSTRIEDOK NA CESTE SVÄTOSTI MLADÝCH ĽUDÍ PRI ICH AKTUÁLNYCH RELIGIÓZNO-ETICKÝCH TÉMACH 764
Katarína Russinová, Lenka Matejčiková

VZŤAH MLÁDEŽE K INTERNETU POČAS PANDÉMIE COVID19 A ICH AKTIVITY V KONTEXTE RELIGIÓZNO-ETICKÝCH TÉM 772
Mária Karasová

DIEŤA V INŠTITUCIONÁLNEJ STAROSTLIVOSTI V SÚČASNOM PROCESE DEINŠTITUCIONALIZÁCIE 779
Lenka Horváthová

YOUTH INITIATIVE AND THEIR ACTIVITIES DURING THE COVID 19 PANDEMIC 789
Zuzana Semričová, Mária Karasová

ANALÝZA SOCIÁLNÍCH KOMPETENCÍ U UČITELŮ ZÁKLADNÍCH ŠKOL 795
Petr Šuda, Jan Tirpák, Kateřina Hádková

FLOW A GALERIJNA EDUKÁCIA 805
Dominika Weissová

INTERPRETÁCIA VYBRANÝCH ASPEKTOV PREZENČNÉHO A DIŠTANČNÉHO HUDOBNÉHO VZDELÁVANIA ŠTUDENTOV PEDAGOGICKEJ FAKULTY 811
Martin Dzurilla

PROFESIONALITA A FEMINIZÁCIA VYSOKOŠKOLSKÝCH UČITEĽOV 822
Eva Prokopcová

THE EFFECT OF THE INTERVENTION PROGRAM ON THE SOCIAL RELATIONS OF STUDENTS IN A HETEROGENEOUS GROUP 833
Monika Homolová

EXEMPLÁRNE INTERAKTÍVNE ÚLOHY MEDZI AKTÍVNYM ŽIAKOM A VÝTVARNO - EDUKAČNÝM PROJEKTOM V RÁMCI ZÁŽITKOVEJ PEDAGOGIKY 839
Erika Miklošová

PRÁVNÍ POHLED NA ODDĚLENÉ MÍSTNOSTI V ZAŘÍZENÍCH PRO VÝKON ÚSTAVNÍ A OCHRANNÉ VÝCHOVY 848
Silvie Konopková

VYUŽITÍ VYBRANÝCH AUDIOVIZUÁLNÍCH PROSTŘEDKŮ VE VÝUCE LITERATURY NA STŘEDNÍ ŠKOLE 855
Irena Špačková, Barbara Zemanová

UPLATNENIE PROFESIONALIZMOV V ZDRAVOTNÍCKOM PROSTREDÍ 860
Zoja Dubovcová

THE COVID-19 PANDEMIC AND EDUCATION IN SLOVAKIA 867
Lucia Branikovičová

(NE)SDÍLÍM - KVANTITATIVNÍ VÝZKUMNÁ SONDA DO PRAXE DIGITÁLNÍ TVORBY NÁCTILETÝCH 876
Tereza Richterová

KRIMINÁLNA METAFORA AKO PROSTRIEDOK METAFORICKÉHO MODELOVANIA BREXITU V RUSKÝCH MÉDIÁCH 883
Linda Krajčovičová

USING THE TREE TEST AND DRAWING TEST TO MAP THE EXPERIENCING OF ELDERLY MIGRANTS FROM UKRAINE 889
Mária Skaličanová

FILOSOFIE, POLITOLOGIE A DĚJINY | PHILOSOPHY, POLITICS AND HISTORY

ZAMĚSTNANEC V PRAVIDLECH SMLUVNÍHO PRÁVA 897
Jiří Novotný

DRIVING FACTORS AND CHALLENGES OF YOUTH RADICALISATION IN THE EU: EVALUATING PREVENTION AND COUNTERMEASURES INITIATIVES 905
Peter Orosz

SBORY V RANÉM A ZRALÉM OBDOBÍ ANGLICKÝCH ORATORIÍ GEORGA FRIEDRICHA HÄNDELA 913
Katrin Sáčková

POSTAVA ČERTA AKO FIGURÁLNY VARIANT ANTAGONISTU ROZPRÁVOK TYPU ATU 301: PROLOGOMENA 922
Bernadette Pažitná

PAVOL STRAUSS V OPTIKE AUDIOVIZUÁLNYCH MÉDIÍ 927
Michal Krauter

REFLECTION OF ANTI-SEMITISM IN THE WORKS OF SLOVAK POST-WAR AUTHORS 933
Monika Adamická

ESTONIA: A MODERN DIGITAL POLIS? 943
Tomáš Janči

CANONICAL, INTERNATIONAL, EUROPEAN AND CONSTITUTIONAL LAW: RECALLING THEIR INTERACTIONS FOR INTERNATIONAL LEGISLATION 953
Marek Šmid

THE IMPACT OF THE COVID-19 PANDEMIC ON JOURNALISTIC ETHICS 958
Šimona Tomková

HISTORICKÁ PREMENA MESTA ŽILINA V POSLEDNÝCH DESAŤROČIACH 967
Daniel Stehlík, Dominik Maček, Martin Bereta

DOES PUBLIC SERVICE MEDIA SERVE ITS PURPOSE? UNEQUAL POLITICAL SCREEN TIME AND RTVS IN SLOVAKIA 975
Bianka Francistyová, Lucia Furtáková

THE DEMOCRATISATION OF A POLITICAL REGIME IN POLAND AFTER 1989 982
Stela Olejárová

CONTINGENCY IN THE PHILOSOPHY OF G.W. LEIBNIZ 992
Silvia Caisová

THE RUSSIAN ENLIGHTENMENT: THE CASE OF A. N. RADISHCHEV AND JOURNEY FROM ST. PETERSBURG TO MOSCOW 998
Natália Tarnóczyová

RUSKÁ INVÁZIA NA UKRAJINE A NARATÍV HRANICE V JAZYKU PRAVICOVÉHO EXTRÉMIZMU NA SLOVENSKU 1004
Emília Mariančiková

ROMÁN SLÚŽKA A JEHO FILMOVÁ ADAPTÁCIA 1014
Diana Starinská Kacarová

ZLATÁ ÉRA BRITSKÉ LIBERÁLNÍ STRANY: SOCIÁLNÍ REFORMY 1905-1914 1022
Karel Pučelík

INOVACE, TECHNOLOGIE | INNOVATION, TECHNOLOGY

INNOVATIONS IN MECHANICAL ENGINEERING USING SIMULATION PROGRAM MATLAB IN MODELING MECHANICAL SYSTEMS 1029
Darina Hroncová

ANALYSIS OF THE TRAJECTORY AND WORKSPACE OF THE MANIPULATOR IN MATLAB 1040
Leo Brada, Ľubica Miková, Darina Hroncová, Erik Prada

BEAM ROBOTICS AND ITS OPPORTUNITIES IN EDUCATION 1050
Erik Prada, Darina Hroncová, Ľubica Miková, Leo Brada

EFFECTIVE USE OF ROBOTICS IN MODERN CAR MANUFACTURING: FROM COMPLEX ASSEMBLY PROCESSES TO TESTING AND QUALITY 1058
Maksym Grytsiv, Marek Sukop, Matúš Sabol

MOŽNOSTI VYUŽITÍ STAVEBNÍCH RECYKLÁTŮ DO VOZOVEK LESNÍCH CEST 1065
Václav Mráz, Jiří Ježek, Josef Senčík

INFORMATIKA A INFORMAČNÍ TECHNOLOGIE | INFORMATICS AND INFORMATION TECHNOLOGY

BEHAVIORAL BIOMETRICS ENHANCED BY MACHINE LEARNING 1071
Vladimír Jančok, Michal Ries

PŘÍRODNÍ VĚDY | NATURAL SCIENCES

VÝVOJ LEKÁRENSKEJ STAROSTLIVOSTI NA SLOVENSKU V ROKOCH 2013 – 2022 1080
Štefánia Laca Megyesi, Ladislav Dubán, Veronika Kmeťková

POROVNANIE INCIDENCIE FUZÁRIOTOXÍNOV V KRMIVÁCH PRE OŠÍPANÉ 1086
Michaela Harčárová, Pavel Naď, Alena Hreško Šamudovská, Andrej Marcin

VPLYV DOBY SKRMOVANIA HUMÍNOVÝCH LÁTOK VO VÝŽIVE MORIEK NA KVALITU SVALOVINY 1092
Alena Hreško Šamudovská, Lukáš Bujňák, Andrej Marcin, Tomáš Mihok, Michaela Harčárová, Pavel Naď

EKONOMICKO – SOCIÁLNE ASPEKTY OCHORENIA DIABETES MELITUS 1. TYPU 1099
Tatiana Šantová, Andrea Šuličová, Zuzana Šimová

PSYCHOSOCIÁLNE FAKTORY KVALITY ŽIVOTA PACIENTA S HIDRADENITÍDOU 1111
Zuzana Novotná, Jana Cinová, Zuzana Šimová, Andrea Šuličová, Tatiana Šantová, Ľubica Derňárová

INOVATÍVNE TECHNOLÓGIE A ICH VYUŽITIE PRI KOMPENZÁCIÍ OCHORENIA DM 1. TYPU 1122
Tatiana Šantová, Ľubica Derňarová, Zuzana Novotná, Jana Cinová

EDUKÁCIA PRI ZNÍŽENEJ GLUKÓZOVEJ TOLERANCII A PREDIABETES 1133
Andrea Šuličová, Jana Cinová, Zuzana Novotná, Ľubica Derňarová

MATHEMATICAL MODEL OF PM10 PARTICLES EMISSION IN SLOVAKIA 1137
Mária Michalková, Ivana Pobočíková, Ján Šimon

ZHRNUTIE DOTAZNÍKOVEJ ŠTÚDIE PRI POUŽÍVANÍ CBCT (CONE - BEAM POČÍTAČOVÁ TOMOGRAFIA), V STOMATOLÓGII 1148
Anita Zubáková, Martina Horváthová, Igor Gomola, Denisa Nikodemová

RANY VZNIKAJÚCE V SÚVISLOSTI S POSKYTOVANÍM OŠETROVATEĽSKEJ STAROSTLIVOSTI 1157
Terézia Fertaľová, Lívia Hadašová, Tatiana Šantová

PRÍPADOVA ŠTÚDIA ZAMERANÁ NA KOMPLIKOVANÝ PRIEBEH HOJENIA OPERAČNEJ RANY 1163
Tatiana Šantová, Terézia Fertaľová, Silvia Cibríková

NEUROENDOCRINE TUMOR OF THE PANCREAS- OUR EXPERIENCE WITH RESECTABLE TUMOR 1177
Veronika Roškovičová, Jana Kaťuchová, Tomáš Gajdzik, Dušan Leško, Ivana Večurkovská, Jozef Radoňák

VYUŽITIE MODELOVÉHO ORGANIZMU *CAENORHABDITIS ELEGANS* PRI TESTOVANÍ ENDOKRINÝCH DISRUPTOROV 1183
Patrícia Hockicková, Alžbeta Kaiglová, Soňa Kucharíková

ZNALOSTI SESTIER ZAMERANÉ NA OŠETROVATEĽSKÚ STAROSTLIVOSŤ O PACIENTA S EPILEPSIOU 1194
Jana Michalková, Lucia Dimunová

SYNTÉZA LIPOZOMŮ, VIZUALIZACE A ENKAPSULACE LÉČIVA CÍLENÝCH BIOMOLEKUL 1202
Simona Stuchlíková, Maryam Dareini, Romana Široká

INTERVENČNÁ RÁDIOLÓGIA A ENDOVASKULÁRNA LIEČBA PERIFÉRNEHO ARTÉRIOVÉHO OCHORENIA DOLNÝCH KONČATÍN 1213
Radoslava Berdisová, Zuzana Bárdyová, Martina Horváthová

STAVEBNICTVÍ, STROJÍRENSTVÍ | ENGINEERING, BUILDING INDUSTRY

CARBON NANOTUBE (CNT)-REINFORCED NANOENGINEERED CEMENT COMPOSITES FOR ENHANCED FLEXURAL STRENGTH 1222
Enio Deneko

PRODUCTION ENVIRONMENT MONITORING FOR SMES BASED ON IIOT SYSTEM 1232
Róbert Rákay, Alena Galajdová

BEZDRÔTOVÉ ZBIERANIE DÁT PROSTREDNÍCTVOM ESP MODULU 1240
Ondrej Majerčák, Marek Vagaš, Jaroslav Romančík

ANALÝZA POMĚRŮ V PROVĚTRÁVANÉ MEZEŘE VÍCEVRSTVÝCH FASÁDNÍCH KONSTRUKCÍCH METODOU BIM 1248
Ondřej Vápeník

VYUŽITÍ TARIFNÍCH GRAFŮ V OBLASTI INTEGROVANÝCH DOPRAVNÍCH SYSTÉMŮ 1257
Jan Froněk

FINANCOVÁNÍ PROJEKTŮ STAVEB POZEMNÍCH KOMUNIKACÍ PROSTŘEDNICTVÍM PPP 1264
Pavel Krupík

THEMATIC DOMAIN | I.

PODNIKOVÉ ŘÍZENÍ

BUSINESS MANAGEMENT

NUMBER OF PAPERS: 4

THE IMPACT OF THE FOUR INDUSTRIAL REVOLUTIONS ON THE EVOLUTION OF MANAGEMENT

Patrik Boršoš, Gabriel Koman

Abstract

This article analyzes the impact of the four industrial revolutions on the evolution of management. The Steam Revolution, the era of mass production, automation, and digital transformation has redefined managerial paradigms, leading to dramatic changes in process management and interactions with personnel. The goal of the article is to identify critical moments in these revolutions that shaped managerial practices and created new approaches in the field of management. Within this article, the analysis focuses on how technological innovations, automation, and digitization have influenced decision-making processes, organizational behavior, and relationships between managers and employees. It concentrates on identifying specific outcomes to gain a deeper understanding of how these innovations shape managerial approaches and strategies. Practical examples and case studies are examined to better comprehend the connections in a real business environment.

Keywords: *management, evolution of management, industrial revolution, ICT*

1 INTRODUCTION

In the current dynamic business environment, the boundaries of technological progress are constantly being pushed, influencing how organizations are managed and led. From a historical perspective, such technological innovations have been labeled as industrial revolutions, where innovations not only reshaped the mode of production but also managerial paradigms and strategies. The steam revolution, symbolizing the onset of industrialization, brought not only technological innovations but also a shift in the perspective of management and organizational work. Over time, in the era of mass production, the development of the assembly line not only altered the efficiency of production processes but also the methods of management and leadership within organizations. Automation and later digital transformation further deepened these changes, significantly impacting decision-making processes, organizational dynamics, and relationships between managers and employees. The goal of the article is to identify critical moments in these revolutions that shaped managerial practices and created new approaches in the field of management.

2 THEORETICAL BACKGROUND

The term industrial revolution refers to a series of continuous events that took place during the mid-18th century (Jones, 2001). These events encompass a set of economic, social, and technological changes (Gulzar, 2015). Each stage of the Industrial Revolution had an impact on management. These changes include the formation of work groups led by supervisory personnel in the first industrial revolution, the facilitation of work through new transportation and energy means in the second industrial revolution, functioning within globally integrated organizations in the third industrial revolution, and the introduction of new automation technologies in the fourth industrial revolution. While mechanical technologies during the first and second industrial revolutions couldn't entirely replace human labor, technologies in the third and fourth industrial revolutions have, to some extent, replaced human work in certain aspects. The current development of modern technologies, however, shows that people can be replaced not only in physical tasks but also in various creative and intellectual jobs (Mokyr et al., 2015). Turner (2021) defined three fundamental areas on which the Industrial

Revolution had a key impact: 1) organizational strategy and decision-making, 2) managerial practices in the context of implemented innovations, and 3) the development of management theory. This chapter describes the evolution of these three areas. Each stage of the Industrial Revolution brought not only new technologies but also innovations in transportation and communication, contributing significantly to market expansion (Kohnová, Salajová, 2019). The significance of the industrial revolution is best captured by Babbage (1832), who wrote: "*The advantages derived from machinery and manufactures appear to be principally three: 1) the increase of human power, 2) the saving of human time, and 3) the conversion of materials worthless and useless into valuable products.*" Management had to respond to these changes not only by implementing new technologies to remain competitive but, above all, by changing its perspective on its employees. It was necessary to specialize them in specific tasks, create cooperating work groups, and later, acknowledge the needs of employees to enhance their motivation and loyalty to the enterprise. The role of the manager also underwent changes, becoming an indispensable part of every business.

3 METHODOLOGY

To achieve the goal of the article, the document analysis method was employed. This method allows for a systematic and thorough examination of secondary data, such as historical analyses, scientific studies, scholarly articles, and similar informational sources. From a methodological perspective, the process followed six steps:

1. **Selection of the data set -** identification of relevant sources mapping the development of management in connection with industrial revolutions. These sources were chosen based on the keywords "*industrial revolution*" AND "*management*."
2. **Definition of critical moments -** critical moments relevant to the overall development of management were identified based on pre-established indicators. These indicators included *technological innovations, changes in organizational structures, economic impacts, social and cultural aspects, changes in production methods, changes in management approaches, and the emergence of new managerial concepts.*
3. **Analysis of historical contexts -** subsequently, the historical contexts of each industrial revolution were examined based on the occurrence of the identified indicators, focusing on aspects that influenced managerial paradigms.
4. **Identification of trends in management -** trends in management were analyzed based on the previous steps. Emphasis was placed on the evolution of organizational structures, decision-making processes, managerial approaches, and relationships between leadership and personnel.
5. **Examination of the impact of technological innovations -** these trends in management were further explored with a connection to specific technological innovations. This section investigated the specific impacts of technologies on managerial practices, taking into account how these innovations shaped decision-making processes and relationships within organizations.
6. **Evaluation of document analysis -** in the final part, the analyzed documents and practical examples were summarized, illustrating how managerial practices changed due to critical moments in industrial revolutions.

The results of this content analysis provided a comprehensive view of critical moments that shaped managerial practices in the context of industrial revolutions. This analysis helped the authors of the article gain a better understanding of the evolution of management over time.

4 RESULTS

The identification of specific outcomes focuses on a detailed examination of how technological innovations shape managerial approaches and strategies across the four stages

of industrial revolutions. In the first industrial revolution, characterized by mechanization, there arose a need for hierarchical management. The second revolution with mass production emphasized efficiency and work organization. In the third phase characterized by automation, the emphasis shifted towards process management. In the current era of the fourth industrial revolution, associated with digitization and smart technologies, management faces challenges related to adapting to rapid changes and leveraging data for effective decision-making.

4.1 The First Industrial Revolution

The beginning of the first industrial revolution dates back to the 1780s and started in Great Britain and Europe. It was based on the mechanization and standardization of systems, with dynamics strengthened primarily in industrial, commercial, and infrastructural sectors. (Kohnová, Salajová, 2019; Javaid, Haleem, 2020) In Great Britain, textile machinery and production tools, along with the inventions of steam engines, railways, and associated systems, began to be utilized (Kora, Beluli, 2022). As a result of endogenous pressures from a population inclined towards change and in response to the new methods developed in Britain, industrialization and the modernization of production enterprises began, primarily in Germany and France (Mokyr et al., 2015). In France, it primarily involved replacing individual craft skills with collective know-how in the realm of rapid production methods, aided by the success of new forms of propulsion, water mills, and steam engines. Another example was the installation of roller carding machines capable of performing up to 24 times more work than humans. In contrast, in Germany, the first water pressure engine was developed, new dyes were invented, and technical education began to be promoted in higher education institutions. (Henderson, 2006) The Industrial Revolution unfolded as a process of change characterized by various challenges and subsequent reactions, fundamentally altering the direction of industries and the possibilities of economic life. Production and trade processes within enterprises underwent significant transformations. characterizes the first stage of the Industrial Revolution as the birth of modern management, shaped by the fusion of science and practice. Another integral part of the emergence of modern management was practical application. Until then, predominantly family ownership transformed into different forms of management (Wilson, Thomson, 2009). Managers in this period had to possess various planning, organizational, interpersonal, and technological skills. Production planning, capital provision, and, equally importantly, the management and motivation of human resources, which had no precedent until then, became essential aspects. As the success of organizations was closely linked to the specific skills of employees, managers began to show increasing interest in various forms of motivation, organization, and leadership of people—elements that could now be considered the essence of human resource management (Kapás, 2008). A characteristic feature of this period thus became the interconnectedness of various changes, subsequently leading to increasing standards of economic efficiency and labor productivity growth. Key abilities of managers at that time included the ability to cope with changes, the ability to use information in decision-making, the ability to integrate various work activities, and the ability to motivate employees. Human resources, in addition to technical equipment, also proved to be an equally important asset for companies. (Turner, 2021)

4.2 The Second Industrial Revolution

Roughly from around 1870 to 1950, we can speak of the second stage of the industrial revolution. The emergence of this stage is associated with the United States and its leading position in the global economy. This period was characterized by engineering innovations, the beginning of using electric power, and mass production. In addition to the introduction of new technologies, the Second Industrial Revolution was marked by the development of

technological infrastructure, such as electrical grids or new forms of public transportation based on the combustion engine (Philbeck, Davis, 2018). Similar to the First Industrial Revolution, the Second Industrial Revolution significantly influenced the transformation of management. Authors associate the Second Industrial Revolution with the so-called classical period of management, characterized primarily by the advent of production machinery. The main figures of this era were Frederick W. Taylor and Henry Ford. Taylor was distinguished by a scientific approach to management, while Ford translated these scientific insights into practical use and applied them in business processes. Today, Taylor is referred to as the founder of so-called scientific management (Freedman, 1992; Freeman, Louçã, 2001). Scientific management stemmed from a thorough examination of individual situations aimed at assisting managers in making sound decisions (Kachaňáková, 2003). Jankelová, et al. (2022) defined four key principles of scientific management: 1) new standardized methods for performing work activities, 2) targeted selection, training, and development of employees, 3) increased efficiency of employee collaboration in connection with clearly defined work procedures, and 4) division of labor among employees based on their experiences, skills, and abilities. Despite Ford and his engineers often having an ambivalent attitude toward scientific management, they recognized its significance and sought to apply its principles in practice. After numerous studies and surveys, Ford introduced assembly-line production, which supplemented employees and relieved them from the laborious task of moving goods around the production hall. Similarly, he divided employees based on work processes. Thanks to these innovations, cars began to be produced continuously, significantly increasing labor productivity. Other significant figures of this period included Frank Gilbreth and Lillian Gilbreth, Henry Gantt, Henri Fayol, Mary Parker Follett, Chester I. Barnard, and Max Weber. These authors built upon Taylor's scientific management, supplementing it with their principles, methods, and techniques that are still used today. (Jankelová, a kol., 2022) It is possible to assess that Taylor's scientific management played a crucial role in shaping classical management. Even though some of his views are perceived as immoral and inhumane from a certain perspective today, his work was pivotal for management as a scientific discipline.

4.3 The Third Industrial Revolution

The advent of the internet was another decisive impulse for changing management. Agriculture, steel production, and heavy industry gradually gave way to the so-called high technologies, which primarily fueled interest in knowledge, inventions, and innovations. Among the six most influential technologies were the microprocessor, computer-aided design and computer-aided manufacturing, optical fibers, biogenetics, lasers, and holography. (Philbeck, Davis, 2018) The Third Industrial Revolution is often referred to as the era of automation precisely due to the implementation of these technologies (Longo et al., 2020). During this period, Asian countries such as Japan, China, and India came to the forefront. The Third Industrial Revolution can be dated from 1969 to the end of the 20th century. In 1954, Peter Drucker foresaw the upcoming third stage of the Industrial Revolution, stating, "Management faces its first major test and its toughest task in the forthcoming industrial revolution, which we call automation." Drucker also argued that automation would not have negative effects on management per se, but it would create situations that would demand new skills, experiences, and knowledge. (Turner, 2021). From a contextual perspective, two competencies of business managers were crucial for this period. The first was the ability to adapt to positive interventions by the state in the functioning of the business and to make the most of these opportunities (Hout, Michael, 2014), as innovations became the most important element in the state's development plan (Gupta, Wang, 2016). The second competency was strategic thinking and the ability to create long-term strategies (Turner, 2021). This

competency was most often associated with top managers, but they received information, feedback, and proposed solutions to problems from middle and lower-level management (Fowler et al., 2017). This highlights the importance of every level of management. These competencies were crucial in previous revolutions, but in this case, they became a necessity primarily due to the increasing level of globalization (Kohnová, Salajová, 2019). Veber et al. (2007) add that already in this period, companies began to focus on employees as one of the most important resources of the enterprise. The concept of human capital emerged, and companies started to show more interest in ensuring lifelong employment, promotions, and rewards based on the length of service in the company, and employee rotation. Emphasis was also placed on interpersonal relationships and employee loyalty to the company. Renowned authors such as Harold Maslow, Rensis Likert, and Douglas McGregor dedicated their work to this field (Stachová et al., 2021). In this period, the first human resources information system was introduced (General Electric), serving to acquire, analyze, and store information about human resources (Bussler, Davis, 2001).

4.4 The Fourth Industrial Revolution

Each stage of the industrial revolution has brought not only new technologies but also novel approaches to work, business management, production processes, and human resources management. The subsequent fourth industrial revolution, whose beginnings were introduced in 2011, is, according to several authors (Atzori et al., 2010; Pereira, Romero, 2017; Marengo, 2019) expected to differ from the previous ones. While the mechanization of the third industrial revolution replaced routine manual work, automation in the fourth industrial revolution has the potential to replace various types of jobs. This is due to the utilization of sophisticated technologies equipped with cognitive abilities capable of learning. The fourth industrial revolution is characterized by the extensive use of cyber-physical systems with deep integration of artificial intelligence (Weyer et al., 2015; Monostori et al., 2016; Anshari et al., 2022). These systems are not only employed in businesses but also households and public spaces (Morgan, 2019) Already today, one can perceive the fulfillment of Klaus Schwab's words (2016) from the World Economic Forum: "*The world stands on the brink of a technological revolution that will fundamentally alter the way people live, work, and relate to one another. In its scale, scope, and complexity, the transformation will be unlike anything humankind has experienced before.*" The sophisticated technologies at the core of the fourth industrial revolution include robotics, the Internet of Things, unmanned aerial vehicles (UAVs), neurotechnologies, autonomous vehicles, artificial intelligence (AI), machine vision, and more (Demir et al., 2019; Kora, Beluli, 2022). All these technologies are gradually integrating into the physical, social, and political space. The impact of these technologies individually would be significant for residents, businesses, and governments, but their current implementation fundamentally changes the way people live and how businesses and states operate. (Turner, 2021) However, there is also a less favorable perception of the advent of these technologies, often discussing the replacement of human labor, especially in routine occupations (OECD, 2013; Koh et al., 2019). If businesses want to maintain competitiveness, they need to change their strategic focuses, taking technological trends into account unconditionally (Pedersen et al., 2016).

5 DISCUSSION

Some authors (Noble et al., 2022; Pizoń, Gola, 2023; Raja Santhi, Muthuswamy, 2023) are already discussing the concept of the fifth industrial revolution. According to Xu et al. (2021), the fifth industrial revolution is deemed necessary, especially concerning social aspects and sustainability. The fourth industrial revolution did not adequately address these aspects, focusing primarily on the digitization of production processes and the implementation of new

technologies to simplify and enhance human work. Industry 5.0, as proposed by (Longo et al., 2020), aims to address the challenges that arose after the fourth industrial revolution. Significant differences between the fourth and fifth industrial revolutions are outlined in Table 1.

Table 1: Comparison of the Fourth and Fifth Industrial Revolutions

Industry 4.0	**Industry 5.0**
focused on the mass individualization of products	focused on mass customization of the product
digital utilization of data	intelligent utilization of data
providing a unique experience	providing an innovative experience
better coordination between machines and information technologies	close collaboration between humans and machines
creation of digital factories	establishment of smart factories
performing all customized tasks in a shorter time and at lower costs	performing precise and creative tasks in a shorter time frame and at lower costs
creating digitization and automation through the application of information technologies	globalization of the production system through advanced technologies
Source: Adapted from (Javaid, Haleem, 2020)	

The fundamental technology of the fifth industrial revolution, according to some authors (Cortés, Cortés, 2022; Ahmed et al., 2023), is expected to be AI-equipped technologies. Other authors also mention various modern technologies in connection with AI, such as Virtual Reality (VR) and Augmented Reality (AR) (Iyengar et al., 2022), the Internet of Things (IoT) (Fatima et al., 2022), Big Data (Huang, Jia, 2022), Blockchain (Verma et al., 2022) and so on. Regardless of which technology takes precedence, a crucial aspect of the upcoming revolution will be their integration based on the principle of human-machine symbiosis. This principle regards humans as the primary workforce over technologies, rather than relegating machines as an additional aspect of production. (Friedman, Hendry, 2019; Nahavandi, 2019) All technologies of the fifth industrial revolution should enhance human physical, sensory, and cognitive capabilities instead of replacing them (Longo et al., 2020).

The idea of the fifth industrial revolution is currently a future assumption (Ahmed et al., 2023). Nevertheless, it is essential to contemplate the ethical aspects of implementing modern technologies into business systems today. Questions primarily revolve around the impact of technologies on people (Pacaux-Lemoine, Trentesaux, 2019), posing numerous issues. Common concerns include psychological problems, a lack of social interaction, skepticism toward robots, increasing unemployment, and competition between humans and robots (Demir et al., 2019). In this context, experts in applied ethics address two fundamental questions: 1) how to design industrial systems based on ethical principles and 2) how these systems can behave ethically on their own (Longo et al., 2020). These questions fall under the domain of machine ethics, a discipline "*concerned with the consequences of machine behavior towards humans and other machines*" (as cited in Tolmeijer et al., 2021, s. 1-2). It represents a fusion of computer science and moral philosophy, encompassing scholarly essays on machines and their potential actions (Gabriel, 2020) as well as models for implementing ethics into various systems (Leung et al., 2022).

6 CONCLUSION

Industrial revolutions have been decisive milestones in the history of humanity, altering economic and social paradigms. These transformations were accompanied by several significant aspects. Industrial revolutions are inseparably linked to technological progress. The first revolution brought mechanization, the second mass production and electrification,

the third automation, and the fourth digitalization. Each of these phases led to significant changes in production and communication methods. The introduction of new technologies and organizational structures influenced the social context. The migration of the workforce to urban areas, new working conditions, and the emergence of new social classes contributed to profound societal changes. On the other hand, industrial revolutions resulted in the gradual widening of social inequalities between different social classes. Each industrial revolution led to the restructuring of the economy. Large corporations emerged, trade became globalized, and new economic sectors were created, altering the face of the world economy. Business management also underwent significant changes from traditional models to complex managerial concepts. These changes also affected labor relations and dynamics within businesses. Industrial revolutions also contributed to environmental challenges. Mass production and industrialization harmed the environment, including pollution and depletion of natural resources. Industrial revolutions shaped the contemporary world, influencing economic structures, social relationships, and the environment. Their impact is complex and diverse, and their analysis allows for a better understanding of the current state of society and management.

For further research, the authors should reflect on current trends related to the current situation, especially in the context of the fifth industrial revolution. The first key area of research should concern the impact of technological innovation on the economy, social structures, and relationship dynamics of today. The second relevant area should include social implications, such as the emergence of new social classes, changes in working conditions, and the urbanization of the workforce. Another important aspect is the examination of economic restructuring in the context of the fifth industrial revolution, with an emphasis on the emergence of new business models, globalization, and the formation of new economic sectors. A third area of research should address change in corporate governance and its impact on labor relations and dynamics in contemporary enterprises. A final key area is the exploration of the environmental challenges associated with the fifth industrial revolution. This concerns the negative impact of modern production processes and technologies on the environment, including issues of pollution and the sustainability of natural resources. A comparison of these indicators could provide a holistic view of the current transformations and impacts of the Fifth Industrial Revolution. Such research can serve as a basis for the effective management of current technological change with an emphasis on sustainability, social justice, and adaptation to new economic and social paradigms.

Acknowledgement

This paper has been written with the support of the Grant System of the University of Žilina no. 1/2023 (17712): Decision-making in the recruitment process with the support of artificial intelligence.

Sources

1. Ahmed, T. et al. 2023. Modeling the artificial intelligence-based imperatives of industry 5.0 towards resilient supply chains: A post-COVID-19 pandemic perspective. Comput. Ind. Eng. Vol. 177, 109055. DOI: https://doi.org/10.1016/j.cie.2023.109055
2. Anshari, M. et al. 2022. Fourth Industrial Revolution between Knowledge Management and Digital Humanities. Information Vol. 13, 292. DOI: https://doi.org /10.3390/info13060292
3. Atzori, L. et al. 2010. The Internet of Things: A survey. Comput. Netw. Vol. 54, 2787–2805. DOI: https://doi.org/10.1016/j.comnet.2010.05.010
4. Babbage, C. n.d. On the Economy of Machinery and Manufactures.

5. Bussler, L., Davis, E. 2001. Information systems: The quiet revolution in human resource management. J. Comput. Inf. Syst. Vol. 42, 17–20.
6. Cortés, M.E., Cortés, É. 2022. The future is now: The Fifth Industrial Revolution has reached the biomedical and health sciences. Rev. Médica Chile Vol. 150, 1545–1546. DOI: https://doi.org/10.4067/S0034-98872022001101545
7. Demir, K.A. et al. 2019. Industry 5.0 and Human-Robot Co-working. Procedia Comput. Sci., 3rd WORLD CONFERENCE ON TECHNOLOGY, INNOVATION AND ENTREPRENEURSHIP"INDUSTRY 4.0 FOCUSED INNOVATION, TECHNOLOGY, ENTREPRENEURSHIP AND MANUFACTURE" June 21-23, 2019 Vol. 158, 688–695. DOI: https://doi.org/10.1016/j.procs.2019.09.104
8. Drucker, P.F. 2007. The Practice of Management. Oxford: Butterworth-Heinemann. 355s. ISBN: 978-0-7506-8504-7.
9. Fatima, Z. et al. 2022. Production Plant and Warehouse Automation with IoT and Industry 5.0. Appl. Sci. Vol. 12, 2053. DOI: https://doi.org/10.3390/app12042053
10. Fowler, R. et al. 2017. Adapting Adaptation: Expanding Adaptive Strategy Theory to Account for the East Asian Business Context. J. World Bus. Vol. 53. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jwb.2017.06.008
11. Freedman, D.H. 1992. Is Management Still a Science?. Harv. Bus. Rev.
12. Freeman, C., Louçã, F. 2001. As Time Goes By: From the Industrial Revolutions to the Information Revolution ISBN: 9780199241071.
13. Friedman, B., Hendry, D.G. 2019. Value Sensitive Design Shaping Technology with Moral Imagination. Massachusetts: The MIT Press. 256s. ISBN: 978-0-262-03953-6.
14. Gabriel, I. 2020. Artificial Intelligence, Values and Alignment. Minds Mach. Vol. 30, 411–437. DOI: https://doi.org/10.1007/s11023-020-09539-2
15. Gulzar, A. 2015. Impact of Industrial Revolution on Management Thought. Sukkur IBA J. Manag. Bus. Vol. 2, 1–16. DOI: https://doi.org/10.30537/sijmb.v2i1.85
16. Gupta, A., Wang, H. 2016. How China's Government Helps - and Hinders - Innovation. Harvard Business Review Home.
17. Henderson, W.O. 2006. Industrial Revolution on the Continent Germany, France, Russia 1800-1914. New York: Routledge. 127s. ISBN: 978-1-315-02010-5.
18. Hout, T., Michael, D.C. 2014. A chinese approach to management.. Harv. Bus. Rev. 103–107.
19. Huang, L., Jia, Y. 2022. Innovation and Development of Cultural and Creative Industries Based on Big Data for Industry 5.0. Sci. Program. Vol. 2022, e2490033. DOI: https://doi.org/10.1155/2022/2490033
20. Iyengar, K.P. et al. 2022. Industry 5.0 technology capabilities in Trauma and Orthopaedics. J. Orthop. Vol. 32, 125–132. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jor.2022.06.001
21. Jankelová, N., a kol. 2022. Manažment. Praha: Wolters Kluwer. 552s. ISBN: 978-80-7676-263-3.
22. Javaid, M., Haleem, A. 2020. Critical Components of Industry 5.0 Towards a Successful Adoption in the Field of Manufacturing. J. Ind. Integr. Manag. DOI: https://doi.org/10.1142/S2424862220500141
23. Jones, C.I. 2001. Was an Industrial Revolution Inevitable? Economic Growth Over the Very Long Run. BE J. Macroecon. Vol. 1. DOI: https://doi.org/10.2202/1534-6013.1028
24. Kachaňáková, A. 2003. Riadenie ľudských zdrojov : ľudský faktor a úspešnosť podniku, 2. ed. Bratislava: Sprint vfra. 212s. ISBN: 80-89085-22-9.

25. Kapás, J. 2008. Industrial revolutions and the evolution of the firm's organization: an historical perspective. J. Innov. Econ. Manag. Vol. 2, 15–33. DOI: https://doi.org/10.3917/jie.002.0015
26. Koh, L. et al. 2019. The fourth industrial revolution (Industry 4.0) : technologies' disruption on operations and supply chain management. Int. J. Oper. Prod. Manag. Vol. 39. DOI: https://doi.org/10.1108/IJOPM-08-2019-788
27. Kohnová, L., Salajová, N. 2019. Industrial Revolutions and their impact on managerial practice: Learning from the past. Probl. Perspect. Manag. Vol. 17, 462–478. DOI: https://doi.org/10.21511/ppm.17(2).2019.36
28. Kora, H., Beluli, R. 2022. Industrial Revolution 4.0 and its impact on the evolution of the firm's organization and management. Intercult. Commun. Vol. 7, 115–126. DOI: https://doi.org/10.13166/ic/712022.4979
29. Leung, C.K. et al. 2022. Towards Trustworthy Artificial Intelligence in Healthcare, in: 2022 IEEE 10TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON HEALTHCARE INFORMATICS (ICHI 2022), IEEE International Conference on Healthcare Informatics. Presented at the 10th IEEE International Conference on Healthcare Informatics (IEEE ICHI), New York: IEEE., pp. 626–632 7s. ISBN: 978-1-66546-845-9. DOI: https://doi.org/10.1109/ICHI54592.2022.00127
30. Longo, F. et al. 2020. Value-Oriented and Ethical Technology Engineering in Industry 5.0: A Human-Centric Perspective for the Design of the Factory of the Future. Appl. Sci. Vol. 10, 4182. DOI: https://doi.org/10.3390/app10124182
31. Marengo, L. 2019. Is this time different? A note on automation and labour in the fourth industrial revolution. J. Ind. Bus. Econ. Vol. 46. DOI: https://doi.org/10.1007/s40812-019-00123-z
32. Mokyr, J. et al. 2015. The History of Technological Anxiety and the Future of Economic Growth: Is This Time Different?. J. Econ. Perspect. Vol. 29, 31–50. DOI: https://doi.org/10.1257/jep.29.3.31
33. Monostori, L. et al. 2016. Cyber-physical systems in manufacturing. CIRP Ann. Vol. 65, 621–641. DOI: https://doi.org/10.1016/j.cirp.2016.06.005
34. Morgan, J. 2019. Will we work in twenty-first century capitalism? A critique of the fourth industrial revolution literature. Econ. Soc. Vol. 48, 371–398. DOI: https://doi.org/10.1080/03085147.2019.1620027
35. Nahavandi, S. 2019. Industry 5.0—A Human-Centric Solution. Sustainability Vol. 11, 4371. DOI: https://doi.org/10.3390/su11164371
36. Noble, S.M. et al. 2022. The Fifth Industrial Revolution: How Harmonious Human–Machine Collaboration is Triggering a Retail and Service [R]evolution. J. Retail. Vol. 98, 199–208. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jretai.2022.04.003
37. OECD 2013. Back to work: Re-employment, earnings and skill use after job displacement, in: OECD Employment Outlook 2013, OECD Employment Outlook. OECD., pp. 191–233 ISBN: 978-92-64-20128-6. DOI: https://doi.org/10.1787/empl_outlook-2013-8-en
38. Pacaux-Lemoine, M.-P., Trentesaux, D. 2019. ETHICAL RISKS OF HUMAN-MACHINE SYMBIOSIS IN INDUSTRY 4.0: INSIGHTS FROM THE HUMAN-MACHINE COOPERATION APPROACH. IFAC-Pap., 14th IFAC Symposium on Analysis, Design, and Evaluation of Human Machine Systems HMS 2019 Vol. 52, 19–24. DOI: https://doi.org/10.1016/j.ifacol.2019.12.077
39. Pedersen, M.R. et al. 2016. Robot skills for manufacturing: From concept to industrial deployment. Robot. Comput.-Integr. Manuf. Vol. 37, 282–291. DOI: https://doi.org/10.1016/j.rcim.2015.04.002

40. Pereira, A.C., Romero, F. 2017. A review of the meanings and the implications of the Industry 4.0 concept. Procedia Manuf., Manufacturing Engineering Society International Conference 2017, MESIC 2017, 28-30 June 2017, Vigo (Pontevedra), Spain Vol. 13, 1206–1214. DOI: https://doi.org/10.1016/j.promfg.2017.09.032
41. Philbeck, T., Davis, N.R. 2018. The Fourth Industrial Revolution: Shaping a New Era. J. Int. Aff.
42. Pizoń, J., Gola, A. 2023. Human–Machine Relationship—Perspective and Future Roadmap for Industry 5.0 Solutions. Machines Vol. 11, 203. DOI: https://doi.org/10.3390/machines11020203
43. Raja Santhi, A., Muthuswamy, P. 2023. Industry 5.0 or industry 4.0S? Introduction to industry 4.0 and a peek into the prospective industry 5.0 technologies. Int. J. Interact. Des. Manuf. IJIDeM Vol. 17, 947–979. DOI: https://doi.org/10.1007/s12008-023-01217-8
44. Schwab, K. 2016. The Fourth Industrial Revolution: what it means and how to respond [WWW Document]. World Econ. Forum. [online] [cit: 2023.7.7] Dostupné na: https://www.weforum.org/agenda/2016/01/the-fourth-industrial-revolution-what-it-means-and-how-to-respond/
45. Stachová, K. et al. 2021. Riadenie ľudí v digitálnej a post-pandemickej dobe. Praha: Wolters Kluwer. 148s. ISBN: 978-80-7676-239-8.
46. Tolmeijer, S. et al. 2021. Implementations in Machine Ethics: A Survey. ACM Comput. Surv. Vol. 53, 132:1-132:38. DOI: https://doi.org/10.1145/3419633
47. Turner, P. 2021. The Making of the Modern Manager: Mapping Management Competencies from the First to the Fourth Industrial Revolution. Cham: Springer International Publishing. ISBN: 978-3-030-81062-7. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-030-81062-7
48. Veber, J., a kol. 2007. Management: základy, prosperita, globalizace. Praha: Management Press. 700s. ISBN: 80-7261-029-5.
49. Verma, A. et al. 2022. Blockchain for Industry 5.0: Vision, Opportunities, Key Enablers, and Future Directions. Ieee Access Vol. 10, 69160–69199. DOI: https://doi.org/10.1109/ACCESS.2022.3186892
50. Weyer, S. et al. 2015. Towards Industry 4.0 - Standardization as the crucial challenge for highly modular, multi-vendor production systems. IFAC-Pap., 15th IFAC Symposium onInformation Control Problems inManufacturing Vol. 48, 579–584. DOI: https://doi.org/10.1016/j.ifacol.2015.06.143
51. Wilson, J.F., Thomson, A. 2009. The Making of Modern Management: British Management in Historical Perspective. Oxford, New York: Oxford University Press. 316s. ISBN: 978-0-19-957399-8.
52. Xu, X. et al. 2021. Industry 4.0 and Industry 5.0—Inception, conception and perception. J. Manuf. Syst. Vol. 61, 530–535. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jmsy.2021.10.006

Contact

Ing. Patrik Boršoš
University of Žilina
Faculty of Management Science and Informatics
Univerzitná 8215/1, 010 26 Žilina, Slovakia
email: patrik.borsos@fri.uniza.sk

THE APPLICATION OF VIRTUAL EDUCATION TO SUPPORT THE ORGANIZATION'S SUSTAINABILITY

Dominika Toman, Milan Kubina,
Matej Tomka, Dominika Cvinčeková, Laura Kiššová

Abstract

This article focuses on the possibilities of using virtual education to support the organization's sustainability. Its aim is to summarize and compare essential findings and propose recommendations to support organizational sustainability via virtual education using the analysis and identification of relationships among the areas of ICTs, VR, and sustainability of human potential. From the methodological perspective, the article includes the analysis of secondary data performed by several methods and thought processes. Data analysis focused mainly on selected scientific articles and studies in the context of the application of ICTs in personnel processes. The main findings emphasize that: virtual education served as a basis for ongoing monitoring and evaluation; due to virtual education it is possible to provide immediate feedback; Among the basic recommendations for managers within the examined issue is the analysis of trends in the field of ICTs and virtual education; and provision and monitoring of the employees' feedback.

Key words: *information and communication technologies, virtual reality, education, human resources*

1 INTRODUCTION

Virtual reality (VR) and information and communication technologies (ICTs) are becoming an integral part of modern employees' education process within human resources (HR) management. These technological tools bring revolutionary possibilities for the educational process and organizational leaders. VR, as one of the important elements of ICTs, allows the creation of an environment where students or employees can learn interactively and simulate different situations. This article analyses the theory of virtual reality and its role in modern employees' education. Furthermore, the impact of ICT tools on improving leadership skills and competencies will be described in more detail (Kerimbajev et al., 2020; Van et al., 2017).

VR is a technological concept that enables the creation of an artificial, digital environment. This environment looks realistic, and the users feel like they are in the real world. It can be created using special imaging devices such as VR glasses. These allow the user to interact with this environment via visual, auditory, and even haptic (touch) stimulations. This way, VR creates the impression of "presence" in another place or context of reality (Tarute, Gatautis, 2014). The connection of the concepts mentioned within this article is shown in the following figure.

One of the main processes of human resource management (HRM), which the article focuses on, is education. An important element in the creation of quality education in organizations is a leader who, via interactive communication, can reliably use ICT tools (such as VR) for education and development, thereby achieve higher qualification and employee engagement. A properly set training process will support a more flexible work environment and employee satisfaction, which ultimately contributes to reducing turnover and achieving sustainability and organizational performance.

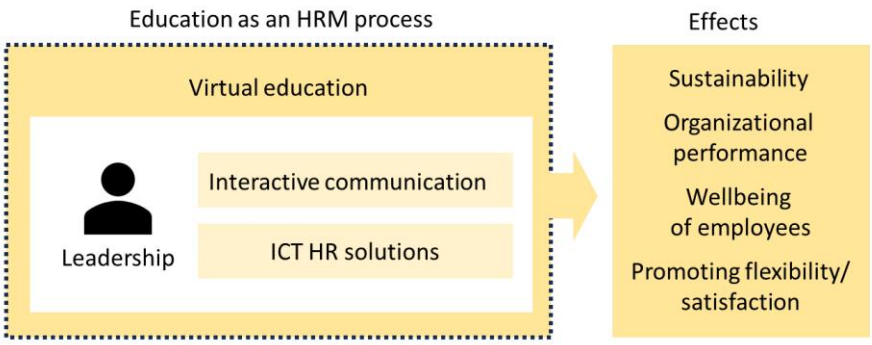

Figure 1: Education as an HRM process

The importance of the analysed topic is also supported by existing research focused on the impact of VR on the level of education. Compared to the traditional theory interpretation approach, VR was found to significantly improve long-term knowledge retention while including the element of fun. The research has practical implications for HR managers interested in incorporating VR into training and development programs, emphasizing the potential for improving employees' cognitive and emotional responses (Haber et al., 2023).

2 LITERATURE REVIEW

Concepts in three areas were examined as part of the analysis of the theoretical background. These include ICTs, virtual reality, and sustainability in the educational process.

2.1 ICTs in education

The popularization of ICT tools, such as mobile phones, has increased accessibility and opportunities for education in underdeveloped areas. Due to this, users can access information more easily, it is more cost-effective, and they can view this information whenever they want (Sorathia et al., 2017).

The connection of ICTs with the competitiveness of organizations is currently considered crucial as well. If the organization wants to be successful, it must constantly improve, educate, and incorporate new ICT elements or techniques as quickly as possible. Managers can decide on the adoption of ICTs within the organization based on several factors. The reason may be to increase productivity or support the environment. ICTs has an impact on reducing greenhouse effects and some ICT solutions increase energy efficiency too (Mupaikwa, 2023; Raguseo et al., 2016).

2.2 Virtual reality as a tool for organizational leaders

Virtual education can be characterized as learning using modern ICT technologies. It is a type of education that does not have to be performed in a specific time and space. The implementation of virtual learning in the educational process supports creative thinking. The popularization of ICT tools has increased the availability and opportunities for education in various (even underdeveloped) areas. This increased the availability of information. For ICTs users, education is more cost-effective, and they can search for information at any time (Tome, 2021; Pereira, 2022; Olarte, 2022).

If the organization provides information in an interesting form, for example via VR, it is an engaging form of education. This form often offers fun for employees, which makes them remember more. The VR tool mainly serves to visualize information, which also supports

memory and the process of retaining new pieces of knowledge (Sorathia et al., 2017; Richter, Richter, 2023).

In recent years, the field of ICTs has been constantly developing. Therefore, the leaders of organizations must be able to identify new trends and implement them in their departments and teams. A failure to adapt to trends in the field of ICTs often leads to the overall failure in the organization's performance. Up to 60% of projects fail because the organization did not implement new technologies. When choosing an ICT innovation, the leaders decide based on various criteria. They may adopt an innovation because of the possibility of social learning, because of the potential increase in performance, or because of the need to stimulate discussion. The mutual discussion also supports valuable feedback (Miao et al., 2023).

2.3 Sustainability of human potential

The concept of sustainability can be defined from different angles. The UN World Commission on Environment and Development defines the term as *"development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs."* Sustainability is therefore a principle and concept that refers to the ability to maintain the state or process over time without causing serious damage or resource depletion. The term is often used in the context of the environment, economy, social systems, and business. The goal of sustainability is to ensure that current needs and goals are not set at the expense of future generations, to minimize negative impacts on the environment and society (Carmine, De Marchi, 2022; John, Ayyoob, Dahlia, 2023).

Human potential can be understood as a combination of innate abilities, talents, skills, knowledge, and personal characteristics of a person, an employee. This potential can be supported and developed in such a way that the employees progress, increase their educational level and can move further in their careers (Dai, 2020; Tiutiunnykova et al., 2022). Thus, it can be stated that human potential is not static but dynamic. It can be constantly developed or changed throughout life, depending on each person's education, training, experience, and personal growth. It can have different meanings in different contexts, from personal development and self-realization to contribution to the organization or community and even the whole society (Dai, 2020).

The concept of sustainability of human potential can be characterized as a concept that refers to the correct and permanent use of human abilities, talents, and skills with an emphasis on long-term sustainability (Griggio, Oxenswärdh, 2021; Yong et al., 2022). This idea originated in the context of sustainable development, which emphasized the sustainable utilization of natural resources and environmental protection, but gradually expanded to include human development and potential.

The sustainability of human potential is important not only for individuals but also for society. The balance between economic prosperity and human development is crucial for sustainable growth and quality of life in the organization.

3 METHODOLOGY

This article primarily involves the analysis of secondary data while several methods and thought processes were used in it. Among them there was the content analysis, deduction, induction, comparison, synthesis, or modelling.

The methodological procedure involved several levels of data processing. The first phase consisted of the analysis of selected scientific articles from the SCOPUS and Web of Science databases. The goal was to identify 40 scientific articles focused on ICT topics in the context of personnel processes. The selection of these articles and professional studies was performed based on (1) the established time frame in the span of 2017 to 2023, (2) keywords (ICTs, VR, AI, human resources, HR, etc.) and (3) areas of scope (Business, Management and Accounting). The selected articles were then divided according to their focus (for example, type of technology) and subjected to a thorough analysis. Specifically, the following areas were identified: *gamification, ICTs, artificial intelligence (AI), virtual reality (VR), human potetial sustainability and leadership.*

The second phase of the processing of the selected articles consisted of determining the theme that connects the individual areas in which the articles were included. The topic of this article, the use of virtual education to support organizational sustainability, combines the fields of ICTs, VR, human potential sustainability and leadership, and education. Basic theoretical concepts are described in the introductory part, with a deeper theoretical analysis in the literature review chapter. This is divided into subsections focused on ICTs in education, VR, and sustainability of human potential. The results described in this article are linked to the four selected articles. The description contains detailed information and the results of the research that was performed. The last chapter focuses on the contribution of the analysed data to the sustainability of the organization.

This article's aim was to propose recommendations for supporting organizational sustainability via virtual education, using the analysis of secondary data and the identification of relationships within the areas of ICTs, VR, and the sustainability of human potential.

4 RESULTS

This article presents the results of secondary data analysis, in which scientific articles and studies were analysed. Specifically, there were five case studies and several articles from three areas: (1) virtual education via gaming, (2) virtual reality used in the organization, and (3) sustainability of human potential.

4.1 Virtual education via gaming

The research in the first analysed article focused on the relationship between teachers' skills and the integration of ICTs in the teaching and learning process. The positive impact of teachers' ICT skills on the integration of ICTs into teaching is emphasized. The importance of education and training in developing ICT skills among teachers was also highlighted. The recommendations resulting from the performed analyses focus on policymakers and educational institutions prioritizing the development of ICT skills among teachers to increase the quality of education (Samad et al., 2016).

The virtual education environment has expanded the possibilities of organizations for the development of the cognitive process and the individualization of the educational process. In the analysed case, interactive communication using LMS Moodle maintained the integrity of education via the programmability and dynamic adaptability of computer training programs. The virtual education model offered served as a basis for ongoing monitoring and evaluation. Due to this it was possible to provide immediate feedback. Students thus have access to results and information via a mobile phone, tablet, or laptop based on a wireless network. The results are updated in real-time and displayed on the monitor. This way, information about how well the students understand new material within the teaching process is clearly and

comprehensibly displayed. Based on these results, the teacher selects methods, materials, and teaching tools to motivate students to engage in a specific activity (Xenos et al., 2017). The education and training system set this way is interesting and more motivating for its participants. The involvement of students and their commitment to education is also encouraged.

4.2 Virtual reality used in the organization

The analysed article on the utilization of virtual reality examines the application of VR technologies in education. Specifically, it includes their use within the STEM educational approach, which represents a multidisciplinary approach to teaching. It is a teaching approach that combines science, technology, engineering, and mathematics. The research study is based on a survey of 125 teachers from a Turkish university. The results of the study show that teachers and lecturers positively perceived the use of VR in the STEM education. Respondents pointed out that VR increases students' motivation, their desire to be involved, and their understanding of the STEM concept. Educators also said that VR technologies could provide a more interactive learning experience. However, the study also revealed that respondents were concerned about the current price and availability of VR technologies. The results of the analysis show that educators feel the need for continuous training and support to effectively integrate VR technologies into their pedagogical practice (Coban et al., 2022).

Another selected study includes an example of the use of VR in employee training in Slovakia. As part of the study, a survey was conducted among 41 organizations in Slovakia that implemented VR technology in their employee training programs. The results show that the use of VR in employee training programs had a positive effect on employee training results and overall work performance. Organizations reported that VR technology provided employees with a more engaging and interactive learning experience, leading to higher knowledge retention and skill development. The study also revealed that the cost of implementing VR technology was a significant barrier for some organizations. However, most of the interviewed organizations believe that the benefits of using VR technology will exceed the costs (Davidekova et al., 2017).

The research presented in the following analysed article deals with the use of a VR training system as a comprehensive and effective method to provide technical hands-on training for distribution system operators (DSOs). The research includes a best practice case analysis of a VR training system developed in Italy. The VR training system was designed to provide a realistic and engaging training experience for DSOs. It includes a virtual replica of the distribution network and allows trainees to simulate real-world scenarios. Thus, participants in education can practice the use of technical procedures in a safe and controlled environment (Drozdz, 2021).

4.3 Sustainability of human potential

In the last defined area, several articles and studies were also selected for analysis. The first article deals with the appropriate connection of measuring and analysing data with the ethical aspect in the field of human resources. Specifically, it was about the expertise in measuring and analysing data or the use of technology, and about a legal and ethical perspective on working with people. The article provides a framework for working with big data that is relevant to HRM. Big data in this regard include micro and macro issues. The micro-issues include the connection of data sources; decisions about what data to include, or big data analysis. Macro issues include, e.g., the changing nature of big data; the development of teams working with big data; professional and postgraduate education; and ethical and legal

aspects. Proposed methods and innovative technologies for measuring big data in the organization, included in the analysed case, were represented by mobile sensors; data on Internet of Things (IoT) devices; or serious games. However, some of these technologies and the IoT tools are outside the ethical framework and violate the individual's right to privacy. Although they would bring valuable data on how to manage organizations more effectively, they would threaten the integrity of employees and disrupt well-being in the workplace. Therefore, it is not advisable to fully use them in organizations (Oswald et al., 2020).

The results of further analysed research indicate that the use of ICTs for professional purposes increases technostress. However, public organizations can reduce technostress by providing policies and implementing guidelines on the use of ICTs. On the other hand, personal use of ICTs and electronic monitoring do not influence technostress. Based on these findings, it can be concluded that new technologies do not necessarily cause increased stress. However, a higher level of stress is caused by specific contexts/situations in which ICTs are used in the organization. Higher technostress also increases the negative impact on the perception of ICTs (Camarena, Fusi, 2022).

Another part was a case study from 2021, which was also included in the analysis. Data was obtained from 833 Polish respondents. Data collection was performed using an electronic questionnaire. The results show that the fairness ratings of the five new candidate selection tools are lower than those of the traditional methods and techniques. Traditional methods of employee selection include interviews, work samples, references, and questionnaires. This was followed by a summary of the findings in the form of specific points (Balcerak, Woźniak, 2021):

- Neither the frequency of using the Internet, nor working in the group of the younger people, contribute to a higher acceptance of ICT methods in human resource management processes.
- Although the organization gave the respondents the option of choosing an interview method between online and physical (traditional), the respondents chose the traditional interview method. This choice was surprising because the assumption was that the ICT method of online interviews brings a potential advantage.
- Different social and psychological variables should be emphasized when examining differences in assessment (between traditional and ICT-based tools). These variables characterize the candidates, but not only with a focus on age or Internet experience.
- Future research should focus on whether the individual characteristics of candidates influence the perception of ICT-based employee selection methods. Individual characteristics include, for example: testing anxiety, individual innovativeness, and basic self-evaluation.
- The impact of the perception of ICTs is partly influenced by the pandemic situation in connection with the COVID-19. It can be argued that experience increases the perceived ease of use. If people already know how to use information and communication technologies, then they tend to perceive them as beneficial.
- The forced introduction of advanced technologies increases the negative perception of ICTs.

This chapter also includes a table that facilitates an overview of the obtained information and shows how the individual researched areas interact with each other. Specifically, the following five case studies were analysed, which are also marked with the letters A to E in the table:

- **A** Virtual Educational Environment and Interactive Communication using LMS Moodle (Kerimbajev et al., 2020),
- **B** Teacher's Skill and Information and Communication Technology Integration in Teaching and Learning Process (Samad et al., 2016),
- **C** Using Virtual Reality Technologies in STEM Education: ICT Pre-service Teachers' Perception (Coban et al., 2022),
- **D** Virtual Reality Training System as a Comprehensive and Effective Method for Delivering Technical Hands-on Training in the Field of Distribution System Operators (Drozdz, 2021),
- **E** Utilization of Virtual Reality in Education of Employees in Slovakia (Davidekova et al., 2017).

Table 1: Overview and comparison of the findings extracted from the analysed studies

No	Objectives	Main findings	Positive impacts	Requirements, problem areas
A	Increased student activity, support for creativity, and informal communication possibility.	Students achieve better academic results.	Student motivation, instant feedback	Need for a laptop
B	Examination of current teacher skills in ICTs. Assessment of the importance of ICTs integration in the teaching and learning process. Specific examples.	Teachers' skills are crucial for successful technology integration. Teachers with higher ICT skills levels are more likely to integrate technology into their teaching methods.	More engaging and interactive lessons, improved teacher employability	Reduced personal interaction, diminished social skills development, high costs
C	Determine how pre-service teachers perceive the use of VR technologies in the STEM education.	Employees express a positive attitude towards the use of VR technologies in the STEM education but also acknowledge some challenges and limitations (high costs).	Effectiveness, engagement, improved outcomes, and communication	Costs, technical issues, and content scarcity
D	Analyse the potential of VR utilization, explore the benefits and challenges of the VR school system, provide insights and training enhancement.	VR can be an effective and efficient method for providing practical training.	Safe and controlled environment, remote training, more engaging and interactive	Development and implementation costs, negative learning experience
E	Analyse the current state of VR utilization in Slovakia and improve employee productivity and effectiveness.	It can be used for education in various fields. Proper management and coordination of virtual training.	Practical experience, employee development, employee satisfaction and loyalty	Development and implementation costs

5 CONCLUSIONS AND DISCUSSION

The findings presented in this article lead to the importance of VR and ICTs in HR and their ability to create an interactive learning environment. VR, which enables the simulation of real situations, has the potential to improve the performance and engagement of employees in the field of leadership. These technologies contribute to the long-term retention of knowledge and ensure a fun and interactive learning environment (Apostolou, 2020; Arguello et al., 2023).

ICTs in education contribute to increasing the availability of information, improves productivity, and helps in the fight against environmental problems. The rapid adaptation of

new ICTs is important for the competitiveness of organizations, which is also related to the sustainability of human potential (Yang, Lam, 2021).

The use of VR in employee training brings positive results, increases efficiency, and motivates employees (Moshood et al., 2021). However, the costs of implementing VR can be a barrier. For the sustainability of the organization, it is important to integrate these technologies and develop human potential, thus ensuring a balance between economic development and quality of life. Research shows that VR in education has the potential to improve employees' cognitive and emotional responses, which is important for organizational sustainability. An important part is also the ethical and legal evaluation of new technologies and the protection of individual privacy (Kemendi et al., 2021).

VR is becoming an increasingly important tool in HR education. The use of VR allows organizations to create realistic training and simulations that can lead to significant benefits (Argullos, Sancho, 2010; Meyer et al., 2017; Ritchie et al., 2023). One of the main factors is improved memorability of training experiences or increased safety. Benefits include increased employee engagement, faster adaptation to new concepts, and the ability to personalize training on an individual level. These factors can lead to improved employee performance and skills, which is crucial for organizations in terms of sustainability (Tobias, Pongratz, 2004; Geiger et al., 2011).

Considering the results of the analyses and the comparison of specific findings, it was also possible to design a set of recommendations for managers of Slovak organizations in supporting sustainability via virtual education. It is appropriate and necessary that managers:

- analyse the current situation of using ICT elements in the organization,
- analyse trends in ICTs and virtual education,
- focus on self-education in the field of using new ICT options,
- focus on the possibilities of implementing virtual education,
- consider the possibilities of VR implementation within the educational process of their organization,
- choose a suitable virtual education solution adapted to the needs of the given organization,
- communicate possible changes to employees based on the implementation of new ICT solutions,
- provide and monitor feedback from employees,
- evaluate the implementation of the new virtual education system (or its separate elements).

It is also crucial to emphasize that rapid adoption of ICTs is necessary to maintain the competitiveness of organizations even in the process of employees' education. The state of not using ICTs can lead to a loss of competitive advantage. For this reason, it is important to explore and discuss ways in which organizations can integrate VR and other ICTs into their learning strategies in alignment with their future development.

Limitations of this article include a narrow selection of five case studies, as well as a focus on secondary rather than primary data. Therefore, future research should focus on the inclusion of other examples and practical experience with VR and other ICTs applied in the employees' education. An own survey could also be created (in the form of a questionnaire or interviews), due to which primary data (and not only the secondary ones) would be obtained.

Acknowledgement
This article is the outcome of the project KEGA: 025ŽU-4/2022 Creating an interactive program with a focus on sports management based on ICT and WEB technologies.

Sources

1. APOSTOLOU C. (2020). *The Level of ICT Infrastructure as a Factor of ICT Integration in Greek High School Science Teaching.* Electronic journal of e-learning, Volume18, Issue 6, Pages 562-574, DOI: 10.34190/JEL.18.6.008.
2. ARGUELLO C.R.C., CÓRDOVA I.A.C., LÓPEZ E.V. (2023). *Use of ICT in the development of the technical baccalaureate teaching process.* Revista Universidad Y Sociedad, Volume 15, Issue 5, Pages 228-238. ISSN: 2218-3620.
3. ARGULLÓS J.L.P., SANCHO C.G. (2010). *Simulation in medical education.* Education in the knowledge society, Volume 11, Issue 2, Pages 147-169. ISSN: 2444-8729.
4. BALCERAK A., WOŹNIAK J. (2021). *Reactions to some ict-based personnel selection tools.* Economics and Sociology, Volume 14, Issue 1, Pages 214-231, ISSN: 2071789X, DOI: 10.14254/2071-789X.2021/14-1/14.
5. CAMARENA L., FUSI F. (2022). *Always Connected: Technology Use Increases Technostress Among Public Managers.* American Review of Public Administration, Volume 52, Issue 2, Pages 154-168, ISSN: 02750740, DOI: 10.1177/027507 40211050387.
6. CARMINE S., De MARCHI V. (2022). *Tensions and outcomes in corporate sustainbility: The moderating role of paradoxical frame*. Journal of Cleaner Production, Volume 380, ISSN: 09596526, DOI: 10.1016/j.jclepro.2022.134952.
7. COBAN M., AKCAY N., CELIK I. (2022). Using virtual reality technologies in STEM education: ICT pre-service teachers‘ perceptions. Knowledge management & e-learning-an international journal, Volume 14, Issue 3, Pages 269-285, DOI: 10.34105/j.kmel.2022.14.015.
8. DAI D.Y (2020). *Rethinking Human Potential From a Talent Development Perspective.* Journal for the Education of the Gifted, Volume 43, Issue 1, DOI: https://doi.org/10.1177/0162353219897850.
9. DAVIDEKOVA M., MJARTAN M., GREGUS M. (2017). *Utilization of Virtual Reality in Education of Employees in Slovakia.* International Conference on Emerging Ubiquitous Systems and Pervasive Networks (EUSPN)/International Conference on Current and Future Trends of Information and Communication Technologies in Healthcare (ICTH) – Proceedings Paper, Volume 113, Pages 253-260, DOI: 10.1016/j.procs.2017.08.365.
10. DROZDZ W. (2021). *Virtual Reality Training System is a comprehensive and effective method for delivering technical hands-on training in the field of Distribution System Operators.* KES International Conference on Knowledge-Based and Intelligent Information & Engineering Systems (KES), Volume 192, Pages 4886-4899, DOI: 10.1016/j.procs.2021.09.267.
11. GEIGER W., LUTZ R., SCHMITT C. (2011). *Web-based Information Systems on ICT for Environmental Sustainability Research in Europe.* Information technologies in environmental engineering: new trends and challenges, Pages 229-239, DOI: 10.1007/978-3-642-19536-5_18.
12. GRIGGIO C., OXENSWÄRDH A. (2021). *Human capital and sustainability challenges for Airbnb Bed and Breakfast lifestyle entrepreneurs.* Scandinavian journal of hospitality and tourism, Volume 21, Issue 3, Pages 286-312, DOI: 10.1080 /15022250.2021.1927828.

13. HABER J., XU H., PRIYA K. (2023). *Harnessing virtual reality for management training: a longitudinal study.* Organization Management Journal, Volume 20, Issue 3, Pages 93-106, ISSN: 15416518, DOI: 10.1108/OMJ-02-2022-1482.
14. JOHN L.C., AYYOOB S., DAHLIA S., TABOSA R.M.R. (2023). *A critical analysis of selected global sustainability assessment frameworks: Toward integrated approaches to peace and sustainability.* World Development Perspectives, Volume 32, DOI: https://doi.org/10.1016/j.wdp.2023.100539.
15. KEMENDI A., MICHELBERGER P., MESJASZ-LECH A. (2021). *ICT security in businesses – efficiency analysis.* Entrepreneurship and sustainability issues, Volume 9, Issue 1, Pages 123-149, DOI: 10.9770/jesi.2021.9.1(8).
16. KERIMBAJEV N., NURYM N., AKRAMOVA A., ABDYKARIMOVA S. (2020). *Virtual educational environment: interactive communication using LMS Moodle.* Education and information technologies, Volume 25, Issue 3, Pages 1965-1982, DOI: 10.1007/s10639-019-10067-5.
17. MEYER B.A., SEEFELDT T.M., NGORSURACHES S., HENDRICKX L.D., LUBECK P.M., FARVER D.K., HEINS J.R. (2017). *Interprofessional education in pharmacology using high-fidelity simulation.* Currents in pharmacy teaching and learning, Volume 9, Issue 6, Pages 1055-1062, DOI: 10.1016/j.cptl.2017.07.015.
18. MIAO J., PHELPS N., KIM H. (2023). *Urban entrepreneurialism 3.0 and the export of urban expertise: The case of South Korea's international information and telecommunication technology program.* Competition and Change, Volume 27, Issue 5, Pages 790-808, ISSN: 10245294, DOI: 10.1177/10245294231171631.
19. MOSHOOD T.D., NAWANIR G., SOROOSHIAN S., MAHMUD F., ADELEKE A.Q. (2020). *Barriers and Benefits of ICT Adoption in the Nigerian Construction Industry. A Comprehensive Literature Review.* Applied system innovation, Volume 3, Issue 4, DOI: 10.3390/asi3040046.
20. MUPAIKWA, E., (2023). *The use of artificial intelligence in education: Applications, challenges, and the way forward.* In: Emerging Technology-Based Services and Systems in Libraries, Educational Institutions, and Non-Profit Organizations, Pages 26-50, ISBN: 978-166848673-3, DOI: 10.4018/978-1-6684-8671-9.ch002.
21. OLARTE M.E. (2022). *Virtual Education In Higher Education.* A State Of The Art. Panorama, Volume 16, Issue 31, DOI: 10.15765/pnrm.v16i31.3346.
22. OSWALD, F. a kol. (2020). *Big Data in Industrial-Organizational Psychology and Human Resource Management: Forward Progress for Organizational Research and Practice.* Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior, Volume 7, Pages 505-533, ISSN: 23270608, DOI: 10.1146/annurev-orgpsych-032117-104553.
23. PEREIRA R., REIS A., BARROSO J., SOUSA J., PINTO T. (2022). *Virtual Assistants Applications in Education.* Technology and innovation in learning, teaching and education, TECH-EDU 2022, Volume 1720, Pages 468-480, DOI: 10.1007/978-3-031-22918-3_38.
24. RAGUSEO E., GASTALDI L., NEIROTTI P. (2016). *Smart work Supporting employees' flexibility through ICT, HR practices and office layout.* Evidence-based HRM – a global forum for empirical scholarship, Volume 4, Issue 3, Pages 240-256, DOI: 10.1108/EBHRM-01-2016-0004.
25. RICHTER S., RICHTER A. (2023). *What is novel about the Metaverse?* International Journal of Information Management, Volume 73, ISSN: 02684012, DOI: 10.1016/j.ij infomgt.2023.102684.

26. RITCHIE A., PACILLI M., NATARAJA R.M. (2023). *Simulation-based education in urology – an update.* Therapeutic advances in urology, Volume 15, DOI: 10.1177/17562872231189924.
27. SAMAD R.S.Ab., WAHAB H.Abd., OTHMAN A.J., ALI S.K.S. (2016). *Teachers' Skill and Information and Communication Technology Integration in Teaching and Learning Process.* Advanced Science Letters, Volume 22, Number 8, August 2016, pp. 2066-2069(4), DOI: https://doi.org/10.1166/asl.2016.7779.
28. SORATHIA K., SHARMA K., BHOWMICK S., KAMIDI P. (2017). *Pragati – A Mobile Based Virtual Reality (VR) Platform to Train and Educate Community Health Workers.* Lecture notes in artificial intelligence, Volume10516, Pages 459-463, Part IV, DOI: 10.1007/978-3-319-68059-0_51.
29. TARUTE A., GATAUTIS R. (2014). *ICT impact on SMEs performance.* International Scientific Conference on Contemporary Issues in Business, Management and Education (CBME), Volume110, Pages 1218-1225, DOI: 10.1016/j.sbspro.2013.12.968.
30. TIUTIUNNYKOVA S., SHPAK I., BERVENO O., MOSKVINA A. (2022). *Subjective Human Potential in Overcoming the Strategic Instability.* European journal of sustainable development, Volume11, Issue 3, Pages 184-192, DOI: 10.14207/ejsd.2022.v11n3p184.
31. TOBIAS M., PONGRATZ S. (2004). *Sustainability needs communication – German ICT – industry's strategy to promote sustainability.* Electronics Goes Green 2004 (Plus): Driving Forces for Future Electronics, Proceedings, Pages 1007-1012. ISBN: 3-8167-6624-2.
32. TOMÉ J.M.S. (2021). *Virtual education in Chile: example of a new learning space.* CIVAE 2021: 3RD interdisciplinary and virtual conference on arts in education, Pages 123-128, ISBN: 978-84-09-29615-6.
33. VAN W.M.M., ROMAN A., WANG, X.H., LIU C. (2017). *Integrating ICT adoption issues into (e-)leadership theory.* Telematics and informatics, Volume 34, Issue 5, Pages 527-537, DOI: 10.1016/j.tele.2016.11.003.
34. XENOS M., MARATOU V., NTOKAS I., METTOURIS C., PAPADOPOULOS G.A. (2017). *Game-Based Learning Using a 3D Virtual World in Computer Engineering Education.* IEEE Global Engineering Education Conference (EDUCON), Proceedings Paper, Pages 1078-1083, ISSN: 2165-9567.
35. YANG W.J., LAM T.I.P. (2021). *An evaluation of ICT benefits enhancing walkability in a smart city.* Landscape and urban planning, Volume 215, DOI: 10.1016/j.landurbplan.2021.104227.
36. YONG J.Y., YUSLIZA M.Y., RAMAYAH T., FAROOQ K., TANVEER M.I. (2022). *Accentuating the interconnection between green intellectual capital, green human resource management and sustainability.* Benchmarking-an international journal. DOI: 10.1108/BIJ-11-2021-0641.

Contact

Ing. Dominika Toman, PhD.
University of Žilina
Univerzitná 8215/1, 010 26 Žilina, Slovakia
Tel: +421 41 513 4455
email: dominika.tumova@uniza.sk

prof. Ing. Milan Kubina, PhD.
University of Žilina
Univerzitná 8215/1, 010 26 Žilina, Slovakia

Tel: +421 41 513 4463
email: milan.kubina@fri.uniza.sk

Bc. Matej Tomka
University of Žilina
Univerzitná 8215/1, 010 26 Žilina, Slovakia
Tel: +421 41 513 4455
email: tomka6@stud.uniza.sk

Bc. Dominika Cvinčeková
University of Žilina
Univerzitná 8215/1, 010 26 Žilina, Slovakia
Tel: +421 41 513 4455
email: cvincekova1@stud.uniza.sk

Bc. Laura Kiššová
University of Žilina
Univerzitná 8215/1, 010 26 Žilina, Slovakia
Tel: +421 41 513 4455
email: kissova7@stud.uniza.sk

UMELÁ INTELIGENCIA V MANAŽÉRSKEJ PRÁCI

ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN MANAGERIAL WORK

Ema Majerovičová, Michal Greguš, jr.

Abstrakt

Tento článok sa zaoberá súčasným stavom a potenciálom umelej inteligencie (AI) v manažmente v oblasti tímovej komunikácie. Začína popisom existujúcich aplikácií AI v manažérskych sférach a ich vplyvu na riadenie a komunikáciu v organizáciách. Ďalej identifikuje možné riziká implementácie AI, ako je nedôvera v presnosť AI či etické otázky. Hlavnou časťou je návrh budúceho výskumu využívajúceho chatbota na zlepšenie efektivity komunikácie. Tento nástroj by mal pomôcť zlepšiť zhromažďovanie a vyhodnocovanie údajov a eliminovať riziká úniku dát. Záver zdôrazňuje význam výskumu pre manažérov v kontexte konkurencieschopnosti v ére AI v manažmente.

Kľúčové slová: *umelá inteligencia, manažment, organizácia*

Abstract

This article delves into the current state and potential of artificial intelligence (AI) in team communication within management. It begins by describing existing AI applications in managerial spheres and their impact on organizational management and communication. It further identifies potential risks associated with AI implementation, such as distrust in AI accuracy or ethical concerns. The main focus is on proposing future research utilizing chatbots to enhance communication effectiveness. This tool is intended to improve data gathering, evaluation, and mitigate the risk of data leaks. The conclusion emphasizes the significance of this research for managers in the context of competitiveness in the AI era of management.

Key words: *artificial intelligence, management, organization*

1 ÚVOD

V súčasnosti sa firmy snažia vyrovnať s veľkým množstvom dát, ktoré sú dostupné takmer na každom kroku. Vzhľadom na neustále sa meniaci vkus a komplexnosť spotrebiteľov sa už nemožno spoliehať na tradičné obchodné praktiky. Tento neustály vývoj, rastúca konkurencieschopnosť a dynamický charakter podnikania si vyžadujú potrebu inovácií. Umelá inteligencia, big data, internet vecí a strojové učenie prispievajú k rastúcemu dopytu a menia spôsob fungovania podnikov všade na svete. Umelá inteligencia nielenže dokáže vykonávať a plniť úlohy, ktoré ľudské bytosti nie sú schopné vykonávať s takou mierou efektivity, ale dokáže aj dopĺňať ľudské úlohy a generovať výstupy spôsobom porovnateľným s ľudským myslením. Tieto pokroky prispievajú k ekonomike prostredníctvom produktívneho vývoja, či už ide o marketingový sektor, výrobu alebo logistické riadenie. Začlenenie umelej inteligencie do marketingového sektora premenilo tradičný marketing na nekonvenčný marketing. Umelá inteligencia pomáha podnikateľom rýchlejšie získavať veľké množstvo údajov z webu, sociálnych médií a e-mailov, čo zase zvyšuje návratnosť investícií (ROI), zvyšuje personalizáciu, pomáha inteligentnejšiemu a rýchlejšiemu rozhodovaniu, atď. Umelá inteligencia zvyšuje produktivitu, kvalitu produktov, zásobovanie a procesy dodávok vo výrobnom priemysle (I. Karabejovic et al, 2020). To prispieva k celkovému zníženiu

nákladov, minimalizovaniu prestojov, výmene dát v reálnom čase, hromadnému prispôsobeniu sa atď. (R. King, 2019). Okrem týchto disciplín existujú rôzne disciplíny, v ktorých sa umelá inteligencia presadzuje alebo priam dominuje, či už ide o HR, financie, logistiku alebo IT priemysel.
Umelá inteligencia je o strojoch, ktoré napodobňujú ľudskú inteligenciu a môžu sa zlepšovať získavaním údajov. Na rozdiel od ľudskej inteligencie, ktorú stroje prejavujú, umelá inteligencia umožňuje strojom naučiť sa úlohu bez predprogramovaného kódu. To znamená, že ľudia nemusia robiť nudné repetatívne práce, pretože stroje s umelou inteligenciou ich môžu robiť namiesto nich. Ich cieľom je riešiť zložité problémy a myslieť čo najpodobnejšie ako my, ľudia. Okrem vykonávania úloh, ktoré ľudia nemôžu vykonávať, ako napríklad predvídanie udalostí alebo detekcia poškodených produktov, umelá inteligencia automaticky identifikuje tieto problémy a poskytne riešenia bez potreby ľudskej intervencie. S rastúcou konkurenciou a dynamikou v IT je dopyt po inováciách čoraz väčší. Keďže objem dát neustále narastá, firmy sa často prikláňajú k využitiu strojov s umelou inteligenciou. Tieto technológie transformujú spôsob fungovania IT projektov a umožňujú lepšie prispôsobenie sa členom tímu a manažérom. V súčasných organizačných štruktúrach je umelá inteligencia kľúčová pre dosiahnutie významných operačných zmien a zlepšení. (P. Dhamija, 2019). Umelá inteligencia dokáže zmeniť spôsob ako vnímame prácu. Približne 55 % všetkých podnikov vo všetkých odvetviach dnes využíva AI. Úlohou umelej inteligencie na IT projektoch je zlepšovať zákaznícku skúsenosť, maximalizovať zisk, minimalizovať čas vložený do projektu, zvyšovať produktivitu a efektivitu a hlavne uľahčovať komunikáciu medzi tímami a zjednocovať medziľudské vzťahy na internacionálnom leveli (ICSID, 2021).
Cieľom AI v IT svete v manažérskej roli je reprodukovať niektoré aspekty ľudskej inteligencie prostredníctvom technológie, naučiť sa medziľudské vzťahy, multikultúrne prostredie a vyvodiť zrozumiteľné výstupy. AI možno definovať ako súbor štúdií a techník zaoberajúcich sa počítačovou vedou a matematickými aspektmi štatistického modelovania, ktoré majú významné ekonomické a sociálne dôsledky (Konar, 2018).
Dnes je umelá inteligencia (AI) módnym slovom. Stabilný rast jeho aplikácií radikálne prenikol do životov manažérov a IT organizácií. Spoločnosti rozpoznali relevantné obchodné príležitosti vyplývajúce z prijatia umelej inteligencie zamerané na podporu konkurencieschopnosti a zlepšenie komunikácie v rámci tímu. (Campbell et al., 2020).

1.1 Cieľ článku

Tento článok má za cieľ predstaviť čitateľovi stručný prehľad súčasného stavu využívania umelej inteligencie (AI) v manažmente a jeho potenciálne prínosy a riziká. Zameriava sa na konkrétny návrh budúceho výskumu v tejto oblasti, ktorého úlohou by bolo riešiť problémy tímovej komunikácie zvýšenie efektivity prostredníctvom chatbota.
Prvým krokom v článku je priblížiť súčasný stav implementácie umelej inteligencie v manažmente. To zahŕňa popis existujúcich aplikácií AI v rôznych manažérskych sférach a ich vplyv na procesy riadenia a komunikácie v organizáciách. Taktiež rozoberá benefity, ktoré AI prináša, ako napríklad automatizácia rutinných úloh, zlepšenie presnosti rozhodovania a optimalizácia procesov.
Ďalej sa článok venuje identifikácii možných rizík spojených s implementáciou umelej inteligencie v manažmente. Medzi tieto riziká môžu patriť nedostatočná dôvera v presnosť AI, etické otázky využívania dát alebo technické obmedzenia.
Hlavnou časťou článku je návrh budúceho výskumu, ktorý sa zameriava na riešenie týchto problémov prostredníctvom implementácie chatbota. Cieľom je využiť chatbota ako nástroj na monitorovanie a hodnotenie efektivity komunikácie a spokojnosti zamestnancov s AI. Tento nástroj má zabezpečiť lepšie zhromažďovanie a vyhodnocovanie údajov a súčasne eliminovať možné riziká, ako je únik dát či nedôvera voči AI.

Záver článku sumarizuje dôležitosť tohto navrhnutého výskumu a jeho prínosy pre manažérov a organizácie v kontexte využívania umelej inteligencie v manažmente. Tento výskum by mohol byť kľúčovým krokom k zlepšeniu procesov riadenia a komunikácie, čím by prispel k efektívnosti a konkurencieschopnosti podnikov v ére AI.

1.2 Ako UI môže zjednodušiť a vylepšiť manažérske procesy

Napriek rozšírenému optimizmu a skorému úspechu zostávajú aplikácie podporujúce umelú inteligenciu v manažmente obmedzené na relatívne malú podmnožinu rutinných rozhodnutí. Kľúčom k pochopeniu výziev AI v manažmente je zamerať sa na problém delegovania rozhodnutí manažérov (Athey, S. C et al, 2020). Zvážiť výzvy vyplývajúce z delegovania úloh pri fúziách alebo akvizíciách, kedy rozhodnutia môžu zahŕňať právne a etické obavy, o ktorých najlepšie rozhodujú manažéri, môže byť v rozpore s etickým kódexom organizácie. (Martin, K., 2019). Umelá inteligencia v takom prípade podporí celý proces rozhodovania, zatiaľ čo manažér zostane na „sedadle vodiča“. AI nahrádza aj individuálne rozhodnutia alebo úlohy (nie kompletné pracovné pozície), čím skôr dopĺňa než nahrádza rozhodnutia manažérov (Raisch, S. Et al, 2021). Navyše, ľudia na rozdiel od AI majú relatívne silné stránky, ktoré AI nedokáže napodobniť ani naučiť. Preto, aby spoločnosti profitovali z AI, je potrebné zamerať sa na podporu úplného alebo čiastočného delegovania rozhodnutí (Teodorescu, M. H. et al, 2021).

1.3 AI vo výskumnom procese

Existuje mnoho dobrých dôvodov, prečo zvážiť využitie AI vo výskume. Zrejmé je, že AI dokáže prevziať vyčerpávajúce úlohy a každodenné repetatívne práce v pomerne krátkom čase. Pridanie AI do výskumného procesu má množstvo výhod. Najdôležitejším z nich je odstránenie ľudských chýb. Na rozdiel od ľudí, AI nikdy nepopletie údaje kvôli únave a ani nebude rozptyľovaná externými faktormi, čím sa zaistia relevantné výsledky, ak je vstup poskytnutý dôkladne a správne (Wu et al., 2018). Ďalšou výhodou je, že AI, rovnako ako väčšina ostatných výpočtových systémov, môže vyhodnocovať výsledky na pravidelnej báze. So správnymi vstupnými parametrami bude AI vždy produkovať rovnaké výstupy s rovnakou históriou a vstupom. Táto konzistentnosť je obzvlášť cenná, pretože eliminuje možnosť ľudskej variability pri interpretácii výsledkov výskumu. Okrem toho môže AI ponúknuť overenie pomocou štyroch očí, čo poskytuje ďalšiu vrstvu presnosti vo výskumnom protokole bez toho, aby si vyžadovala ďalší čas, zdroje alebo náklady. Aj keď AI nemusí dosiahnuť rovnakú presnosť ako dvojito zaslepený výskum vykonávaný viacerými výskumníkmi, ponúka nákladovo efektívnu alternatívu pre organizácie, ktoré chcú zlepšiť svoj výskumný proces (Von Krogh, G., 2018).

1.4 Výzvy pre manažérov

Klasická literatúra v oblasti organizačného správania a rozhodovacích stratégií poskytuje teoretické konceptualizácie rozhodovania manažérov v organizácií, ich právomoci a delegovania (Athey, S. C. et al, 2020).

Základné poznatky dostupné v tejto literatúre informujú o tom, ako navrhnúť stimuly a štruktúry autorít, keď sú rozhodnutia delegované v rámci spoločností. Aplikácia umelej inteligencie v spoločnostiach a zodpovedajúci výskum týchto aplikácií poskytujú nový pohľad v tejto klasickej literatúre tak, že sa zaoberajú tým, ako sa môžu zmeniť existujúce poznatky a rady o organizačnom rozhodovaní a delegovaní, keď sa organizácie transformujú z bežných ľudí na hybridy umelej inteligencie (Athey, S. C. et al, 2020). Jasná výzva pri delegovaní rozhodnutí na AI spočíva v zodpovednosti. Keď AI generuje rozhodnutia, ktoré sú chybné, zodpovednosť za tieto rozhodnutia stále spočíva na manažéroch. Takáto zodpovednosť nastoľuje pre spoločnosť významné problémy v oblasti riadenia. Najmä ak chyby v

rozhodnutiach majú rozsiahle, dlhodobé a nezvratné právne, etické, finančné a strategické dôsledky. Napríklad Amazon skúsil použiť nástroj založený na AI na rozhodovanie o nábore nových zamestnancov. Tento nástroj sa dostal pod kritiku a nakoniec sa od neho upustilo, pretože vytváral neúmyselnú zaujatosť a produkoval výstupy, ktoré boli nespravodlivé voči ženám (Reuters, 2018).
Umelá inteligencia mení spôsob, akým manažéri rozhodujú v organizáciách podľa klasických teórií. Jej aplikácia mení paradigmy delegovania rozhodnutí, čo ovplyvňuje pohľad na organizačné riadenie (Athey, S. C. et al, 2020). Delegovanie na AI prináša manažérom zodpovednosť za chyby s vážnymi právnymi a etickými následkami, ako sa ukázalo pri nástroji na nábor zamestnancov v Amazone (Reuters, 2018). Tento prípad zdôrazňuje potrebu riadiť dôsledky a etiku pri používaní AI v rozhodovacích procesoch.

1.5 Delegovanie úloh v manažmente

Riadenie rizík v otázke zodpovednosti v dôsledku delegovania rozhodnutí AI sa stáva obzvlášť náročné vo veľkých organizáciách, kde sú do vývoja a aplikácie AI súčasne zapojené rôzne organizačné úlohy, obchodné jednotky, oddelenia a zainteresované strany. Takáto ťažkosť je komplikovaná skutočnosťou, že manažéri si často neuvedomujú etické dôsledky rozhodnutí AI alebo nedokážu navýšiť morálne povedomie v čase rozhodnutia (Tenbrunsel, A. E. et al, 2010). Príklad Amazonu to dobre ilustruje: Kto je zodpovedný za negatívne výsledky? Inžinier vyvíjajúci nástroj, manažér dohliadajúci na vývoj, manažér oddelenia ľudských zdrojov zodpovedný za proces prijímania zamestnancov alebo hlavný vedúci pracovník, ktorý si nevšimol právne riziká? Nakoniec vina za slabú zodpovednosť padá na vyššie vrstvy spoločnosti ako CEO, CIO alebo člen predstavenstva hoci nástroje založené na AI sa používajú na oveľa nižších a prevádzkových úrovniach (Ajunwa, I., 2020).
Aj keď sú k dispozícii technické postupy na zníženie rizika chýb spôsobených umelou inteligenciou, nie sú to magické nástroje na odstránenie slabej zodpovednosti pri delegovaní rozhodnutí na členov tímu. Namiesto toho manažéri, v zásade, musia prijať zodpovednosť, ak sa niečo pokazí. Cesta vpred spočíva v pochopení toho, kde zásah umelej inteligencie v organizácii začína a kde končí (Jarrahi, M. H., 2018). Spoločnosti by mali sledovať delegovanie rozhodnutí, monitorovať, kde sa AI nasadzuje, a potom pokračovať v hodnotení rizík spojených s takýmito opatreniami. Okrem toho sa vyžaduje presadzovanie nových a existujúcich právnych rámcov (napr. zákon o rovnakých úverových príležitostiach, zákon EÚ o umelej inteligencii), ako aj kolektívne úsilie na rôznych úrovniach a oddeleniach v organizáciách Je to dôležité najmä vtedy, keď AI robí predpovede, ktoré majú priamy vplyv na ľudí, napríklad pri riadení ľudských zdrojov, kde môže byť AI nasadená na monitorovanie a hodnotenie výkonu zamestnancov. Ak teda následky používania AI pre ľudí nemožno kontrolovať alebo aplikácia AI podlieha vysokým rizikám zodpovednosti, delegovanie rozhodnutia na AI by sa nemalo uskutočniť. Napokon, spoločnosti potrebujú zaviesť a pravidelne aktualizovať riadiace štruktúry (napr. rady pre dohľad nad AI, externé audity AI), aby prekonali prekážku slabej zodpovednosti. V súčasnosti už niekoľko spoločností implantovalo dozorné rady pre AI alebo prijalo zásady etických smerníc pre celú spoločnosť o používaní AI. Napríklad oddelenie pre styk s verejnosťou môže pomôcť manažérom a tímom AI vopred pri hodnotení rizík súvisiacich s reputáciou a formulovaní akčného plánu, ak by používanie AI viedlo k negatívnym výsledkom. Takéto hodnotenie by mohlo byť prínosom pre manažérov pri dosahovaní krehkej rovnováhy medzi tým, do akej miery musia rozumieť fungovaniu AI, a zároveň zostať zodpovední (Ajunwa, I., 2020).
Kvôli výzvam, ktoré sú späté s delegovaním, nie je možné všetky aplikácie AI v správe automatizovať od začiatku do konca. Manažéri sa skôr snažia rozšíriť svoje úlohy pomocou AI, kde AI v podstate poskytuje nové pre ľudské rozhodovanie („human-in-the-loop“) (Jarrahi, M. H., 2018). V rámci konceptu „human-in-the-loop“ môžu byť výstupy AI krížovo

skontrolované expertmi alebo môžu byť ľudské vstupy použité na prepisovanie a opakované vylepšovanie predpovedí AI. Napríklad na zmiernenie predsudkov voči AI je možné doplniť výstupy AI odbornosťou v ľudskej oblasti (Choudhury, P. et al, 2020). Rozšírenie delegovania, skôr než úplné delegovanie manažérskych rozhodnutí na AI, pravdepodobne zníži náklady na implementáciu nástrojov AI a podporí zmiernenie rizík, ktoré spomíname vyššie a zároveň prispeje k efektívnosti rozhodovania manažérov na projektoch. Príkladom je kombinácia predpovedí AI a doplnkového ľudského úsudku na generovanie presných predpovedí v analýze zásob (Cao, S. et al, 2021).
Napriek výhodám prístupu človeka v slučke je však pre spoločnosti často ťažké spojiť manažérske roly a aplikácie AI v rámci úloh spolupráce. Kedy je vhodné, aby manažéri zakročili? Mali by akceptovať všetky rozhodnutia, alebo len rozhodnutia s možným vysokým ziskom, kde AI produkuje výsledky pri veľkej miere neistoty? Ako vnímajú manažéri potenciálnu stratu moci, autority a zodpovednosti pri zapojení AI do ich každodenného fungovania? Takéto hádanky vyplývajú z behaviorálnych operácií (napr. averzia k algoritmu (Dietvorst, B. J. et al, 2015), spravodlivosť (Teodorescu, M. H. et al, 2021)), keď algoritmy AI interagujú priamo s ľudským nadriadeným. Napriek rozsiahlemu úsiliu je potrebný ďalší výskum na vytvorenie principiálneho prístupu k rámcom typu human-in-the-loop (Senoner, J. et al, 2022).
Vedenie organizácie sa často bráni prijatiu, rozvoju a následnej pridanej hodnote, ktorú môžu priniesť nové technológie, pretože je to niečo nové. Predchádzajúce štúdie poznamenali, že proces prijímania a rozširovania technológie v rámci organizácie si vyžadujú zásadnú organizačnú transformáciu. Organizácie sa však takýmto zmenám bránia alebo ich tlmia, čo vedie k celkovému zlyhaniu novoprijatej technológie, často označovanej ako organizačná zotrvačnosť (Teodorescu, M. H. et al, 2021).
Umelá inteligencia pravdepodobne zavedie zásadné zmeny v rámci spoločností vrátane toho, ako sa tvoria rozhodnutia a ako sa komunikuje v rámci tímov (Von Krogh, G., 2018). Organizačná zotrvačnosť môže byť obzvlášť dominantná pre technológie AI (na rozdiel od tradičných IT technológií) z dôvodu zložitosti (napr. vyžaduje špecializované zručnosti v oblasti dátovej analytiky), vnímanej straty kontroly nad procesmi alebo preto, že ekonomické výhody nástrojov AI pre spoločnosť sa ťažko kvantifikujú. Výsledky AI tiež priamo súvisia s manažérskymi rolami a zodpovednosťami, čo si môže vyžadovať rýchle zmeny v organizácii. Takéto výzvy a imperatívy pre systémové zmeny na prijatie AI boli dobre zdokumentované v nedávnych empirických zisteniach (Agrawal, A. K. et al, 2021).
Napokon, mnohé systémy AI sú trénované iba na dátach získaných v minulosti, ktoré sa nemusia dobre zovšeobecniť na budúce situácie, najmä v prípade udalostí, ako sú finančné krízy, prerušenia dodávateľského reťazca a pandémie. Aj keď v súčasnosti potrebujeme robustné systémy AI, skutočne prežijú a budú rásť iba spoločnosti s robustnými stratégiami pre jeho implementáciu (Brynjolfsson, E. et al, 2016). Budúci výskum by teda mal preskúmať dôležité priesečníky medzi vývojom a nasadením AI a konkurenčnou výhodou v rámci IT projektov.

Umelá inteligencia dokáže formovať spoločnosti, ovplyvňovať manažérske rozhodovanie a tímovú komunikáciu, no sú s ňou spojené aj určité výzvy. Organizačná zotrvačnosť a obavy z kontroly komplikujú implementáciu nových technológií. Závislosť na dátach si vyžaduje stratégie pre možné negatívne budúce udalosti. Manažérske úlohy sa menia a vyžadujú rýchlu adaptáciu.

1.6 Súčasný pohľad AI v praxi manažéra

Veľkú časť každodennej zodpovednosti manažéra tvorí práve zdĺhavá administratívna práca. Podľa prieskumu majú pracovníci pocit, že roboti sú lepší v poskytovaní korektných

informácií, riadení pracovných plánov, riešení problémov a správe rozpočtu ako ich manažéri, ale manažéri sú lepší v empatii, mentorovaní a budovaní pracovnej kultúry. Umelá inteligencia môže pomôcť manažérom dokončiť opakujúce sa úlohy, zlepšiť vzťahy so zákazníkmi poskytovaním rýchlych odpovedí (keďže AI dokáže efektívne analyzovať rozsiahle súbory údajov) a zlepšiť dynamiku tímu tým, že členom tímu ponúka okamžitú spätnú väzbu (Walsh, T., 2017). Existuje nesúlad medzi ochotou a skutočným prijatím umelej inteligencie. Na prekonanie tejto medzery pomáha umelá inteligencia manažérom pri prechode od tradičných marketingových metód k digitálnemu marketingu. Umelá inteligencia môže pomôcť manažérom presnejšie segmentovať publikum. Presná znalosť segmentov pomôže pri personalizácii ich obsahu. IBM Watson, Albert napríklad pomáha s každodenným plánovaním, realizáciou a reportovaním kampaní. Pomáha so všetkým, od optimalizácie až po realizáciu. Hilton je prvým používateľom umelej inteligencie. Používajú to na zefektívnenie ich náborového procesu; okrem toho teraz rozširujú jeho pôsobnosť do ďalších oblastí. (Schad, J. et al, 2018). Digitálni asistenti sa používajú na poskytovanie spätnej väzby a hodnotenia výkonu. Predvídaví manažéri sú nadšení z potenciálu aplikácií umelej inteligencie; umelú inteligenciu považujú ako nástroj, ktorý im môže pomôcť napredovať v kariére. Umelá inteligencia má potenciál pomôcť manažérom stať sa výnimočnými (Konar, A., 2018).

Umelá inteligencia vie automatizovať opakujúce sa práce a zlepšovať interakcie so zákazníkmi cez rýchlu analýzu dát. Firmy pomaly integrujú AI do podnikových procesov. Existujú nástroje, ktoré pomáhajú plánovať a optimalizovať marketingové kampane, rovnako ako digitálni asistenti posilňujú manažérske schopnosti. Manažéri vidia v umelej inteligencii príležitosť pre rast a úspech vo vedení, považujú ju za prostriedok kariérneho rozvoja a nástroj pre dosiahnutie efektivity v práci.

2 NÁVRH VÝSKUMU

Podľa návrhu by výskum bol primárne zameraný na oblasť manažérskej komunikácie v rámci IT organizácie na vybraných projektoch. Práve v tejto oblasti vidíme najväčší priestor pre skúmanie, kvôli neustále sa rozrastajúcim multikultúrnym a dislokovaným tímom, ktoré si často vyžadujú asynchrónnu komunikáciu zo strany manažmentu. Asynchrónna komunikácia v manažmente je forma komunikácie, ktorá umožňuje jednotlivcom alebo skupinám pracovať na rovnakom projekte alebo úlohe bez potreby súčasnej prítomnosti v reálnom čase. V tomto type komunikácie účastníci nevyžadujú okamžitú odpoveď alebo reakciu. Asynchrónna komunikácia je často realizovaná prostredníctvom e-mailov, správ v rámci pracovných nástrojov (ako Slack, Microsoft Teams), poznámok, správ vo fórach alebo dokumentov zdieľaných v cloude. Tento spôsob komunikácie umožňuje flexibilitu, pretože účastníci môžu reagovať alebo prispievať k diskusii v čase, ktorý vyhovuje ich pracovnému harmonogramu. Využitie AI v takejto oblasti prispieva hlavne v zodpovedaní „in-time“ otázok. Myslíme si že AI je schopná potlačiť alebo zmierniť komunikačný šum medzi jednotlivými geopolitickými či skupinovými menšinami v rámci organizácie. Viem že umelá inteligencia nám v súčasnosti už pomáha s budovaním zákazníckej skúsenosti a aj s jej zlepšovaním. AI pristupuje k zákazníkovi vždy slušne a neutrálne voči jeho sociálnemu postaveniu. Ďalším relevantným bodom je, že AI je schopná extrahovať informácie z textu či súboru bez emócií a zakaždým podá relevantný výstup, ktorý uspokojí zákazníka v čo najväčšej miere. Budeme teda hľadať odpoveď na otázku: „Ako sa dá AI zakomponovať do bežného manažérskeho pôsobenia na zlepšenie tímovej spolupráce a komunikácie.

Obavy môžeme často pozorovať u ľudí nielen na vysokých manažérskych postoch. Ľudský faktor je žiadaný, ale je naozaj nenahraditeľný? Majú sa manažéri skutočne čoho obávať? Predsa len sme ľudia – nevieme všetko a nerozumieme úplne všetkému. Z každej strany počúvame o vplyvoch AI na pracovný trh. Zoznam ohrozených povolaní umelou

inteligenciou sa naďalej rozširuje. Medzi najohrozenejšie povolania momentálne patria právnici a lekári. A to hlavne z dôvodu schopnosti AI vstrebať veľké kvantum dát vo veľmi krátkom čase. Robotizácia v medicínskom priemysle je tiež na vysokej úrovni a nahradiť vycibrené manuálne zručnosti lekára, zubára či chirurga v blízkej budúcnosti nebude žiaden problém. Je len otázka času, kým sa AI vypracuje na takú úroveň, na ktorej by vedela aspoň z časti nahradiť projektového manažéra. Práca manažéra má oproti právnickým či lekárskym povolaniam tú výhodu, že vyžaduje vysokú úroveň porozumenia medziľudských vzťahov. EQ (emocionálny koeficient) je niečo, čo nás efektívne odlišuje od umelej inteligencie. Je to výhradne ľudská vlastnosť. Spojenie tohto výhradne ľudského faktoru s AI môže produkovať efektívne výstupy v rámci manažérskej práce. Vie dobre šetriť čas, pomôcť s plánovaním či reportovaním, delegovať prácu v rámci projektového tímu a komunikovať s rôznymi skupinami ľudí.

2.1 Implementácia interného chatbota na podporu komunikácie pomocou AI a jeho vplyv na efektivitu manažérov

Relevantnosť zdrojov je kľúčovým faktorom v optimalizácii umelou inteligenciou riadených procesov. Presvedčiť manažérov o potrebe využívania AI pri komunikácii spočíva v demonštrácii skrátenia času potrebného na dosiahnutie konkrétnych cieľov. Umelá inteligencia sa učí na princípe učenia sa z dát, ktoré do nej vkladáme. Musíme si však byť vedomí čo AI učíme. Ak do AI „nalejeme“ chybné dáta, tak bude poskytovať nekorektné výstupy. V prípade nasadenia do ostrej prevádzky vzniká ďalší problém, kto v organizácii bude zodpovedať za škody spôsobené AI. Mala by firma jasne deklarovať, kto je za AI zodpovedný? Ak áno, ako budeme merať škoda spôsobená AI a aké budú následky jej konania? Je zjavné že je nutné, aby firmy využívajúce AI upravili aj svoje smernice pri práci s ňou.

Ako bolo uvedené vyššie navrhujeme implementovať interného chatbota do firemnej štruktúry vybranej organizácie na sledovanie komunikácie po zapojení AI v rámci projektu a zároveň analyzovať jeho vplyv na pracovný proces zamestnancov a manažérov a ich celkovú spokojnosť s výkonom chatbota.

2.2 Cieľ výskumu

Hlavným cieľom výskumu bude implementovať interného chatbota vo firme na monitorovanie a hodnotenie efektivity komunikácie a spokojnosti zamestnancov s AI. Jeho cieľom je analyzovať a vyhodnotiť spokojnosť manažérov s používaním AI prostredníctvom chatbota a vytvoriť štatistiky na meranie vstupov a výstupov, poskytujúc základ pre hodnotenie efektivity tohto procesu.

Zabezpečíme „on-premise“ implementáciu chatbota tak, že dáta nebudú môcť uniknúť von z firemnej infraštruktúry čím sa zachová dôvernosť informácií. Taktiež zaručíme, že tento chatbot je vytvorený a implementovaný internými zdrojmi firmy a nie je to nástroj tretej strany.

2.3 Obmedzenia výskumu

Navrhnutý výskum obsahuje niekoľko obmedzení, s ktorými musíme počítať. Jedným z nich je zabezpečenie dátovej bezpečnosti a dôvernosti na vnútro-firemnej úrovni. Vyžadujú sa dôkladné opatrenia na ochranu citlivých informácií, aby nedošlo k ich zneužitiu či úniku. Presnosť a využiteľnosť dát, ktoré budú do chatbota vkladané by mali byť relevantné, aby sme vedeli efektívne vyhodnotiť a interpretovať výsledky. Ďalším možným obmedzením by mohla byť kapacita interných zdrojov organizácie a možné technické obmedzenia pri práci s chatbotom. Akceptácia výskumu z manažérskeho hľadiska bude aj prekonanie možnej nedôvery vedenia a zapojených členov tímu voči novému nástroju. V neposlednom rade bude

tento výskum obmedzovaný etickými a právnymi aspektami. Budeme musieť zabezpečiť, že budú dodržané eticko-právne normy pri zhromažďovaní a využívaní dát pri používaní chatbota. Jedine takýmto spôsobom si zachováme integritu výskumu a nezradíme prejavenú dôveru zamestnancov organizácie.

3 ZÁVER

Využitie umelej inteligencie (AI) v manažérskej práci je neustále expandujúcim a dôležitým fenoménom v súčasnom podnikateľskom prostredí. Tento článok identifikoval a zanalyzoval súčasný stav využívania AI v manažérskych sférach, zdôrazňuje jeho výhody a súčasne skúma možné riziká spojené s touto implementáciou. Jedným z hlavných zistení je, že AI má veľký potenciál zefektívniť procesy manažmentu prostredníctvom automatizácie opakujúcich sa úloh a zlepšenia rozhodovacích procesov. Avšak s tým súvisia určité obavy, ako nedôvera v presnosť AI, etické otázky využívania dát a technické obmedzenia, ktoré je potrebné zohľadniť. Dôležitou časťou je návrh budúceho výskumu, ktorý sa zaoberá riešením problémov v oblasti komunikácie a efektivity pomocou implementácie chatbota. Tento nástroj by mohol výrazne prispieť k monitorovaniu a hodnoteniu efektivity komunikácie medzi zamestnancami a manažérmi. Tento výskum dbá na dôležitosť spokojnosti manažérov s používaním AI. Zhromažďovanie ich názorov a postrehov prostredníctvom chatbota poskytne dôležité informácie na adaptáciu a zlepšenie procesov tak, aby lepšie vyhovovali potrebám organizácií. Celkovo, implementácia AI v manažérstve prináša nové výzvy a zároveň príležitosti pre podniky. Štúdium a výskum v tejto oblasti sú nevyhnutné pre optimálne využitie potenciálu AI a pre jeho integrovanie do manažérskej praxe bezpečným a efektívnym spôsobom.

Použitá literatura

1. STRNAD, O., NOVÁK, L. *Preference ve výrobě*. 2. vydání. Ostrava: Linde nakladatelství, s.r.o., 2009. 102 s. ISBN 80-56899-65-4.
2. AGRAWAL, A. K., GANS, J. S., GOLDFARB, A. *AI adoption and system-wide change*. National Bureau of Economic Research w28811., 2021.
3. AJUNWA, I. *The "black box" at work. Big Data & Society forthcoming.* 2020.
4. ATHEY, S., ROBERTS, J. *Organizational design: Decision rights and incentive contracts.* American Economic Review 91, 200−205. 2020.
5. BERTSIMAS, D., KALLUS, N. *From predictive to prescriptive analytics*. Management Science 66, 1025−1044. 2020.
6. BRYNJOLFSSON, E., MCELHERAN, K. *The rapid adoption of data-driven decision-making.* American Economic Review 106, 133−39. 2016.
7. CAMPBELL, C., SANDS, S., FERRARO, C., TSAO, H. Y. J., MAVROMMATIS, A. *From data to action: How marketers can leverage AI*. Business Horizons, 63(2), 227-243. 2020.
8. CAO, S., JIANG, W., WANG, J. L., YANG, B. *From man vs. machine to man+machine: The art and AI of stock analyses.* National Bureau of Economic Research w28800. 2021.
9. DIETVORST, B. J., SIMMONS, J. P., MASSEY, C. *Algorithm aversion: People erroneously avoid algorithms after seeing them err*. Journal of Experimental Psychology: General 144, 114–126. 2015.
10. CHOUDHURY, P., STARR, E., AGARWAL, R. *Machine learning and human capital complementarities: Experimental evidence on bias mitigation.* Strategic Management Journal 41, 1381–1411. 2020.

11. ICSID. *Does Ai Help Your Company How Artificial Intelligence Helps Businesses?* Retrieved from ICSID: https: //www.icsid.org/uncategorized/does-ai-help-your-company-how-arti ficial-intelligence-helps-businesses/. 2021.
12. JARRAHI, M. H. *Artificial intelligence and the future of work: Human–AI symbiosis in organizational decision making.* Business Horizons 61, 577–586. 2018.
13. KARABEJOVIC, E. KARABEJOVIC, A. KOVACEVIC, L. B. MEHMEDOVIC, DASIC P., *'Smart Sensors: Support for the Implementation of Industry 4.0 in Production Processes.'* In Handbook of Research on Integrating Industry 4.0 in Business and Manufacturing (pp. 31-52).2020. IGI Global Publisher. Retrieved from https://www.igi-global.com/chapter/s mart-sensors/252363
14. KONAR, A. *Artificial intelligence and soft computing: behavioral and cognitive modeling of the human brain.* CRC press. 2018.
15. MARTIN, K. *Ethical implications and accountability of algorithms.* Journal of Business Ethics 160, 835−850. 2019.
16. DHAMIJA, P., BAG, S., '*Role of artificial intelligence in operations environment: a review and bibliometric analysis.'*2019.
17. KING, R., (2019). *7 benefits of AI in manufacturing*. Retrieved from rowse: https://www.rowse.co.uk/blog/post/7-manufacturing-ai-benefit
18. RAISCH, S., KRAKOWSKI, S. (2021). *Artificial intelligence and management: The automation–augmentation paradox*. Academy of Management Review 46, 192−210.
19. REUTERS. (2018). *Amazon scraps secret AI recruiting tool that showed bias against women.* Edited by Jeffrey Dastin. URL: https://www.reuters.com/article/us-amazon-com-jobs-automation-insight-idUSKCN1MK08G
20. SENONER, J., NETLAND, T., FEUERRIEGEL, S. (2022). *Using explainable artificial intelligence to improve process quality: Evidence from semiconductor manufacturing.* Management Science, forthcoming.
21. SCHAD, J., BANSAL, P. 2018. *Seeing the forest and the trees: How a systems perspective informs paradox research*. Journal of Management Studies, 55: 1490–1506.
22. TENBRUNSEL, A. E., DIEKMANN, K. A., WADE-BENZONI, K. A., BAZERMAN, M. H. (2010). *The ethical mirage: A temporal explanation as to why we are not as ethical as we think we are*. Research in Organizational Behavior, 30, 153−173.
23. TEODORESCU, M. H., MORSE, L., AWWAD, Y., KANE, G. C. (2021). *Failures of fairness in automation require a deeper understanding of human-AI augmentation.* MIS Quarterly 45, 1483−1500.
24. VON KROGH, G. (2018). *Artificial intelligence in organizations: New opportunities for phenomenon-based theorizing*. Academy of Management Discoveries 4, 404−409.
25. WALSH, T. 2017. *The singularity may never be near.* AI Magazine, 38(3): 58–62.
26. WU, A., NOWOZIN, S., MEEDS, E., TURNER, R.E., HERNANDEZ-LOBATO, J.M., GAUNT, A.L. (2018), *"Deterministic variational inference for robust bayesian neural networks"*, ArXiv Preprint, ArXiv:1810.03958.

Kontaktné údaje

Mgr. Ema Majerovičová
Fakulta managementu, Univerzita Komenského Bratislava
Odbojárov 10, Bratislava, Slovensko
Tel: +421 908 400 300
email: majerovicova1@uniba.sk

FIELDS AFFECTING SUCCESSFUL IMPLEMENTATION OF CHANGES IN ORGANIZATIONS – LITERATURE REVIEW

Lukáš Klarner

Abstract

The 21st century can be characterized as a very dynamic period in which it is increasingly difficult for organizations to navigate correctly. Several changes, especially technological ones, influence them, but political and economic influences cannot be ignored. For this reason, there is a need to emphasize managerial disciplines related to change management. Their successful and rapid implementation will play one of the leading roles in gaining a competitive advantage shortly. The aim of this paper is to conduct a literature study focusing on the main fields that influence the successful adoption of change in businesses. The Scopus database was used for the analysis.

Keywords: *change, change management, literature review*

1 INTRODUCTION

The process of organizational change is beginning to gain importance. However, this is not a new issue; changes have been a topic of interest for many decades (Hubbart, 2023). Change can come quite suddenly or be gradually introduced (Mladenova 2022). Blackman et al. (2022) then remind us that organizational change does not have to be forced only by the internal environment of the enterprise but that the external environment also plays a crucial role (the role of the government or the economic situation). Among the fundamental changes affecting organizations in the last few years, which come from their external environment, we can mention the COVID-19 pandemic, Brexit, and global warming (Karasvita and Teerikangas, 2022). Other factors include the state of war in Eastern Europe and the Middle East. Kharitonovich (2022) also points to the significant importance of the external environment. At the same time, however, it is essential to realize that it is in such conditions that it is crucial for organizations to fully understand the significance and purpose of the change process. Significant progress has been made in this understanding. However, the way of understanding this process may soon undergo significant changes (Albrecht et al., 2020). The success rate of implementing organizational changes is doubted between 30-35% (Blackman et al., 2022). Still, the involvement of modern technologies in the change process should increase the percentage of successfully implemented changes (Kanitz, Gonzalez, 2021).

Employee involvement is an integral part of managing the change process. Their perception of change is usually the decisive factor (Haqq et al., 2023). They are influenced not only by the nature of the change itself but also by their personalities. It has been found that employees of the company and their willingness to accept change are strongly influenced by three factors in particular – job satisfaction, work commitment, and future intentions to stay in the company (Oreg, 2006). At the same time, employees are also looking at past attempts to introduce change. In the case of past failures, strong resistance to all further attempts can be expected (Rafferty and Restubog, 2017). Employee resistance can usually be broken through by high-quality communication, which can play a decisive role in successfully implementing change (Slabbert, 2018).

Adequate involvement of employees in the change process can be effectively achieved through quality leadership. Functionally, this can be understood as an activity that aims to ensure the cohesion of the group and its focus on the performance of tasks (Ford et al., 2021). It is in the interest of every capable leader to change people's attitudes so that they understand the reasons for change and are ready to accept it (Santhidran et al., 2013). Onyeneke and Abe (2021) emphasize the benefits of this discipline, especially for change-oriented "top-downs". In such cases, effective leadership is a prerequisite for successful change implementation. Ensuring employee satisfaction and emphasizing quality leadership is also reported by Mangundjaya et al. (2015).

Significant attention in the change process is beginning to be paid to knowledge. Knowledge sharing can be defined as a process during which knowledge and information, or other various professional skills, are exchanged. This sharing can occur internally (among employees) or between communities and stakeholders, i.e., externally (Mattar, 2021). The current environment significantly shortens the lifetime of information. Nevertheless, they are essential for the organization's success (Raudeliūnienė et al., 2018). If a business is undergoing an urgent change, knowledge or information is one of the most critical elements (Maimone and Sinclair, 2014). Knowledge can significantly affect the success rate of adopting change. When sharing them vertically, the organization's employees are more likely to accept the change (Hussain et al., 2021). Knowledge and information, its sharing and communication, become even more critical when employees resist change (Belausteguigoitia and De Clercq, 2018).

1.1 Models of change

A wide range of substantiated models can be used for effective change management. El-Amin (2022) offers a wide selection. One of the oldest models dates back to the 1940s and was designed by Kurt Lewin. It characterizes the change process in three steps – thawing, altering, and freezing (Hussain et al., 2018). The emergence of this model is considered to be the beginning of modern change management, although it was not initially prepared for the conditions of organizations (Burnes, 2020). Another important model used in practice for change management is the Kotter 8-phase model. It offers more significant methodological support than the former. Moreover, it can be used effectively even in the current turbulent environment (Appelbaum et al. (2012). The third well-known model through which organizational changes can be implemented is the McKinsey 7S model. This methodology relies on elements of the organization – shared values, strategy, structure, systems, leadership styles, employee capabilities (skills), and the employee himself (staff) (Kocaoglu & Demir, 2019).

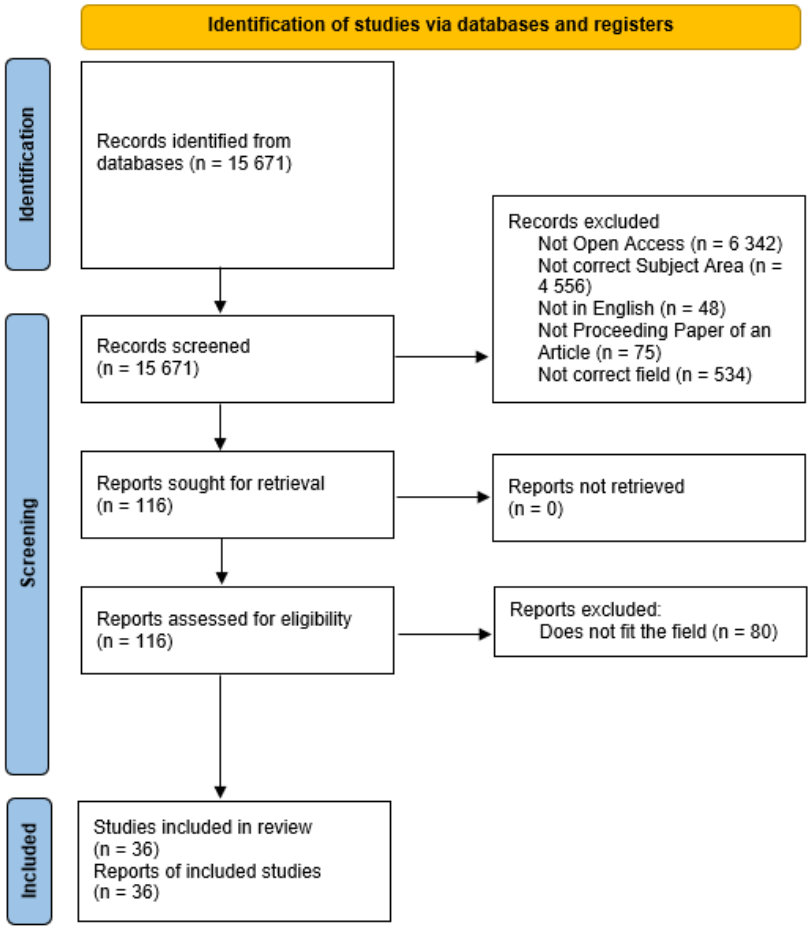
Another model is the ADKAR. The primary strength of this model lies in its ability to find the weak point of the process at the individual level and help identify the cause. The process consists of five stages – awareness, desire, knowledge, ability, and reinforcement (Jaaron et al., 2022). However, a variety of other models can be used for the change management process, some of them more process-oriented, such as the PDCA model, some of them more focused on the individual level from the perspective of employees, such as the Nudge Theory, the Bridges Transitions Model, the Kübler-Ross Model, or the Maurer Resistance Model (El-Amin, 2022).

2 METHODOLOGY

The main objective of this paper is to map the main fields that affect the successful adoption of changes in organizations. Adopting change is currently an essential part of managerial

work and an activity that significantly affects the competitive advantages of organizations. Thanks to the elaboration of this overview, it will be possible to find the main topics discussed in connection with organizational changes.

Fig.1: PRISMA 2020 diagram

Source: author according to PRISMA (2021)

The Scopus scientific database was used to compile the literature review. The research is based on the PRISMA 2020 Methodological Guide for Literary Reviews, as shown in Figure 1. The search itself was conducted on 1. 12. 2023. The leading search focus was "Article title, Abstract, Keyword," defined by the sentence "change" OR "change management" AND "factor" OR "readiness" OR "influence" OR "business" OR "organization" AND "success" OR "implementation". This sentence ensured consistency with the aim of the paper since the objective was to observe changes (first part), the related aspects (second part) in organizations (third part), and, of course, the successful implementation of changes (last part). At this point, 15,671 posts have been found. Subsequently, a selection was made according to other criteria. In the first step, all contributions not available in the Open Access mode were discarded. The second step was the limitation according to the Subject Area, defined as "Business, Management and Accounting". The restriction of the language of the contribution to English was also applied. Papers also had to meet the Document type criterion, defined as "Article" or "Conference paper". Finally, posts were filtered by the keyword "Organizational Change, Innovation, Change Management, Critical Success Factors, Success Factors". After applying all these criteria offered by the database, 116 contributions remained. Based on the analysis of

the abstracts and titles of the paper, 80 others were discarded. The final dataset consisted of 36 contributions.

Subsequently, keyword analysis was carried out, and based on this, clusters were defined using the VOSViewer application, thanks to which it was possible to determine the most frequently inflected aspects in connection with changes. In Table 1, the author summarizes the most quoted contributions from the final set. Table 2 shows the most frequent sources of analyzed contributions.

Tab. 1:Most cited authors

Author(s)	Title	Number of citations	Source
Haffar et al. (2014)	An empirical investigation of the influence of organizational culture on individual readiness for change in Syrian manufacturing organizations	40	Journal of Organizational Change Management
Böge et al. (2019)	Linking socio-technical transition studies and organisational change management: Steps towards an integrative, multi-scale heuristic	38	Journal of Cleaner Production
Hunter et al. (2015)	Doing transformational change in the english NHS in the context of “big bang” redisorganisation findings from the north east transformation system	37	Journal of Health Organization and Management
Errida & Lotfi (2021)	The determinants of organizational change management success: Literature review and case study	36	International Journal of Engineering Business Management
Fuchs & Prouska (2014)	Creating Positive Employee Change Evaluation: The Role of Different Levels of Organizational Support and Change Participation	32	Journal of Change Management

Source: author according to Scopus

Tab. 2: Most cited journals

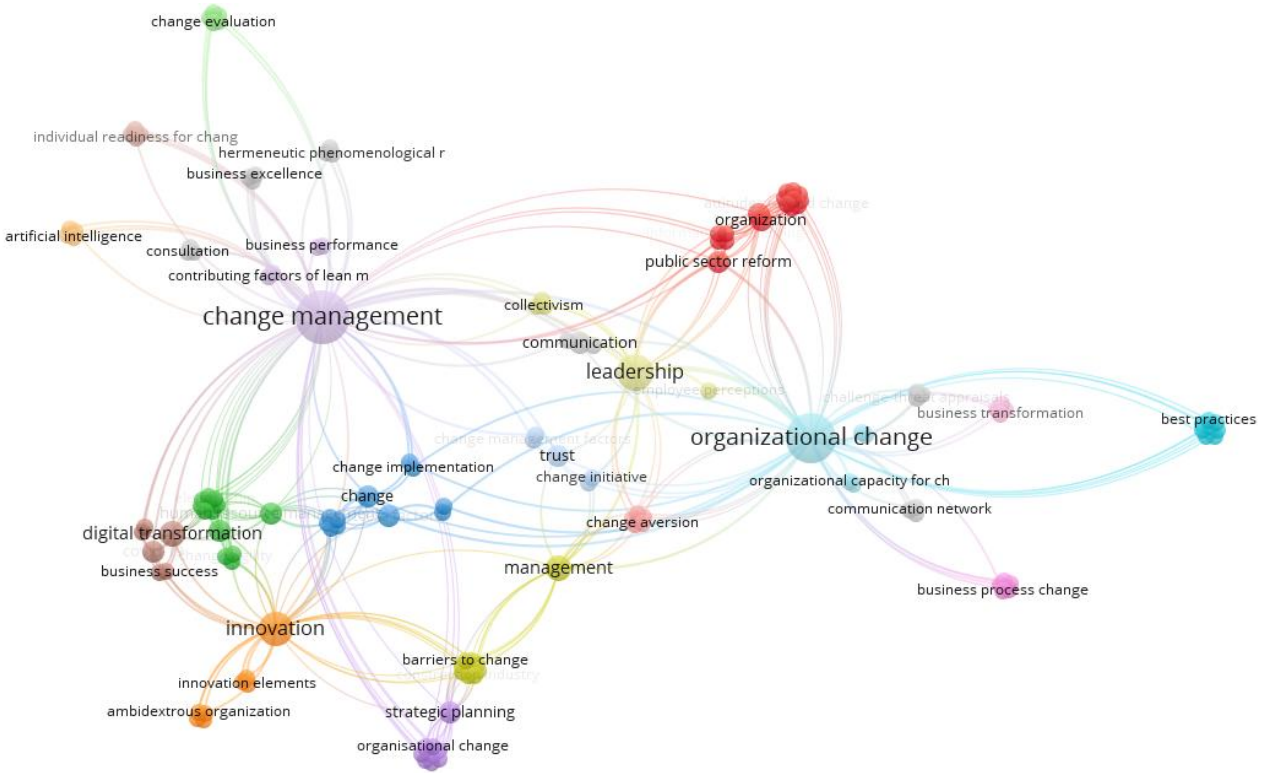
Title	Number of documents	Number of citations
Administrative Sciences	4	22
SA Journal of Human Resource Management	2	2
Journal of Organizational Change Management	1	40
Journal of Cleaner Production	1	38

Source: author according to Scopus

3 RESULTS

In the first step, all keywords were analyzed, as seen in Figure 2. There are generally many clusters and concepts related to change management. The most important terms are "organizational change, innovation, digital transformation, or leadership".

Fig. 2: Keyword analysis

Source: author according to Scopus

However, due to the need for closer examination and observation of specific topics, it was necessary to modify the methodological procedure of the analysis. Therefore, the analysis was performed only at the "Index keywords" level. This analysis has already provided the required answers. Three clusters were identified, which were also created based on Figure 3. The original number of clusters was 4, but for practical identity between the two of them, the two clusters were merged.

Fig. 3: Final keyword analysis

Source: *author according to Scopus*

A more detailed analysis was carried out for each cluster based on the keywords that appear in it. On this basis, three areas related to successfully implementing organizational changes were defined. The result of this analysis is shown in Table 3. These defined areas are "Strategic Planning," "Human Resource Management," and "Change Management". The name of the last cluster is not surprising in itself, but its content is a different issue. At the same time, however, a very close interconnection of the clusters was observed.

Tab. 3: Topics and aspects related to change management

Field	Topic/Aspect
Strategic Management	Planning Processes Success factors and performance Strategy & Strategic Analysis
Human Resource Management	Leadership Change Leadership and Its Agent Employee resistance Corporate Culture
Change Management	Digitalization Technological Innovation Sustainability Sustainable development

Source: author

Group 1 can be characterized by proper preparation for change. Majnoor et al. (2023) point out that the first step of any change should be to conduct appropriate analyses and identify potential opportunities and threats from a strategic perspective. Subsequently, processes should be defined, and a change management team should be formed. The last step proposes proper feedback and monitoring of the set processes. Errida & Lotfi (2021) also point out the importance of a strategy of change and sharing its vision. However, they also see the importance of effective leadership and employee motivation. Sujová & Simanová (2021) then point out that change can have many impacts on companies. Therefore, planning the change well and thoroughly in advance, including appropriate analyses, is essential. The importance of quality preparation for change is also mentioned by Mladenova (2022).

The field of leadership and human resource management concerning the changes brought about by modern technologies is evaluated by Chaniago (2023). It points to the significant connection between digital transformation, leadership, and organizational success. Hubbart (2023) then directly elaborates on the individual steps in relation to employees, leading to a reduction in their resistance and better acceptance of the change. Van Niekerk (2023) then defines the factors inducing employee resistance as one of the most significant psychological factors influencing change. The importance of agents of change and leadership is addressed by Adda et al. (2019). It emphasizes their role, especially in relation to the search for new trends, adequate communication of the vision of change, and as the main factor for removing barriers regarding change.

The last observed area is called "Change Management," which relates significantly to modern technologies and related issues. The field of Industry 4.0 and its relationship to change is currently considerable and indisputable. Models and methodological supports for implementing modern technologies are starting to emerge not only around the world but also at a global basis and level (Ångström et al., 2023). Mićić & Mastilo (2022) then point to a specific application of modern technologies – namely the digital workplace. At the same time, it mentions the critical success factors of this type of workplace – these include vision, strategy, metrics, employees, processes, information, and, last but not least, technology and, of course, the entire process of change itself.

4 CONCLUSION

Change management is a dynamic managerial discipline. Due to the increasing dynamics of the environment in which organizations find themselves, the emphasis on this discipline is also growing. Managers of organizations have to deal with changes daily. Many factors

influence the successful implementation of changes. However, several models can be effectively used as methodological support, especially when implementing significant or unstructured changes. Kotter's 8-phase model, Lewin's model, and McKinsey 7S can be described as the main ones. Due to the increasing importance of change management, it is necessary to know which aspects or areas this discipline is currently associated with.

The main aim of this paper was to map the main fields that affect the successful adoption of changes in organizations. Methodically, the workflow management procedure was PRISMA 2020. The original number of records was gradually reduced based on the restrictive criteria applied. These criteria were Open Access, Subject Area, and Language; the paper had to be an Article or Proceeding Paper and have the correct Field. The number of records defined in this way was manually filtered based on the study of the abstracts and the titles of the papers. Based on this analysis, 36 scientific articles and conference papers were studied. Subsequently, the VOSViewer program was used for a more detailed analysis. A general analysis of keywords for absolute imagination topics related to change management was elaborated. Later, a specific processing of the cluster analysis based on the Index keyword was performed.

Three clusters were observed. The first one was labeled "Strategic Management" and included the topics of planning, processes, success factors, and performance. Last but not least, it dealt with strategy and planning. The second cluster was defined as "Human Resource Management" and conceptually includes leadership, change agent, employees and their resistance to change, and the influence of corporate culture. The last cluster observed is called "Change Management," but it relates exclusively to modern technologies, digitization, and the issue of sustainability. In general, this cluster could be called "Industry 4.0".

In conclusion, mentioning this research's limitations and future directions is appropriate. The study was carried out using the scientific database Scopus. At the same time, this search was very time-limited. A closer examination of defined areas and their specific impacts on change management can be considered suitable research directions for the future. An extension of this study to include other scientific sources is also suggested as possible further research.

Acknowledgment
This paper was prepared with the support of GAJU 060/2023/S.

References

1. W. ADDA, Harnida, Syahir NATSIR a Niluh PUTU EVVY ROSSANTY, 2019. Employee perceptions towards organizational change and leadership in the banking industry. *Banks and Bank Systems* [online]. 2019-10-10, 14(3) [cit. 2023-12-10]. ISSN 18167403. Available at: doi:10.21511/bbs.14(3).2019.10
2. ALBRECHT, Simon L., Sean CONNAUGHTON, Kathryn FOSTER, Sarah FURLONG a Chua Jim Leon YEOW, 2020. Change Engagement, Change Resources, and Change Demands: A Model for Positive Employee Orientations to Organizational Change. *Frontiers in Psychology* [online]. 2020-11-6, 11 [cit. 2023-12-09]. ISSN 1664-1078. Available at: doi:10.3389/fpsyg.2020.531944
3. ALOLABI, Yousef Ahmad, Kartinah AYUPP a Muneer Al DWAIKAT, 2021. Issues and Implications of Readiness to Change. *Administrative Sciences* [online]. 11(4) [cit. 2023-12-10]. ISSN 2076-3387. Available at: doi:10.3390/adms ci11040140
4. ÅNGSTRÖM, Rebecka C., Michael BJÖRN, Linus DAHLANDER, Magnus MÄHRING a Martin W. WALLIN, 2023. Getting AI Implementation Right: Insights

from a Global Survey. *California Management Review* [online]. 66(1), 5-22 [cit. 2023-12-09]. ISSN 0008-1256. Available at: doi:10.1177/00081256231190430

5. APPELBAUM, Steven H., Sally HABASHY, Jean-Luc MALO a Hisham SHAFIQ, 2012. Back to the future: revisiting Kotter's 1996 change model. *Journal of Management Development* [online]. 2012-08-10, 31(8), 764-782 [cit. 2023-12-09]. ISSN 0262-1711. Available at: doi:10.1108/02621711211253231
6. BLACKMAN, Deborah Ann, Fiona BUICK, Michael Edward O'DONNELL a Nabil ILAHEE. Changing the Conversation to Create Organizational Change. *Journal of Change Management* [online]. 2022, 2022-07-03, 22(3), 252-272 [cit. 2023-12-09]. ISSN 1469-7017. Available at: doi:10.1080/14697017.2022.2040570
7. BURNES, Bernard. The Origins of Lewin's Three-Step Model of Change. *The Journal of Applied Behavioral Science* [online]. 2020, 56(1), 32-59 [cit. 2023-12-09]. ISSN 0021-8863. Available at: doi:10.1177/0021886319892685
8. CHANIAGO, Harmon. Investigation of Entrepreneurial Leadership and Digital Transformation: Achieving Business Success in Uncertain Economic Conditions. *Journal of Technology Management and Innovation* [online]. 2023, 18(2), 18-27 [cit. 2023-12-10]. ISSN 0718-2724. Available at: doi:10.4067/S0718-2724202300 0200018
9. DE CLERCQ, Dirk a Imanol BELAUSTEGUIGOITIA, 2017. Overcoming the dark side of task conflict: Buffering roles of transformational leadership, tenacity, and passion for work. *European Management Journal* [online]. 35(1), 78-90 [cit. 2023-12-09]. ISSN 02632373. Available at: doi:10.1016/j.emj.2016.06.008
10. EL-AMIN, Abeni, 2022. Organizational Climate Change. *Implementing Diversity, Equity, Inclusion, and Belonging Management in Organizational Change Initiatives* [online]. IGI Global, 2022-6-17, 1-23 [cit. 2023-12-09]. Advances in Human Resources Management and Organizational Development. ISBN 9781668440230. Available at: doi:10.4018/978-1-6684-4023-0.ch001
11. ERRIDA, Abdelouahab a Bouchra LOTFI, 2021. The determinants of organizational change management success: Literature review and case study. *International Journal of Engineering Business Management* [online]. 2021-01-01, 13 [cit. 2023-12-09]. ISSN 1847-9790. Available at: doi:10.1177/18479790211016273
12. FORD, Jeffrey, Laurie FORD a Beth POLIN, 2021. Leadership in the Implementation of Change: Functions, Sources, and Requisite Variety. *Journal of Change Management* [online]. 2021-01-02, 21(1), 87-119 [cit. 2023-12-09]. ISSN 1469-7017. Available at: doi:10.1080/14697017.2021.1861697
13. HAQQ, Zulkifli Nurul, HAERUDIN a SUWARDI, 2023. Enhancing Behavioral Support for Change: The Role of Employee Participation and Change Self-efficacy as Predictors. *Proceedings of the 4th Asia Pacific Management Research Conference (APMRC 2022)* [online]. Dordrecht: Atlantis Press International BV, 80-97 [cit. 2023-12-09]. Advances in Economics, Business and Management Research. ISBN 978-94-6463-075-6. Available at: doi:10.2991/978-94-6463-076-3_6
14. HUBBART, Jason A. Organizational Change: The Challenge of Change Aversion. *Administrative Sciences* [online]. 2023, 13(7) [cit. 2023-12-09]. ISSN 2076-3387. Available at: doi:10.3390/admsci13070162
15. HUSSAIN, Syed Talib, Shen LEI, Tayyaba AKRAM, Muhammad Jamal HAIDER, Syed Hadi HUSSAIN a Muhammad ALI, 2018. Kurt Lewin's change model: A critical review of the role of leadership and employee involvement in organizational change. *Journal of Innovation & Knowledge*. [online]. 3(3), 123-127 [cit. 2023-12-09]. ISSN 2444569X. Available at: doi:10.1016/j.jik.2016.07.002

16. JAARON, Ayham A.M., Ihab Hamzi HIJAZI a Khader Issa Yousef MUSLEH, 2022. A conceptual model for adoption of BIM in construction projects: ADKAR as an integrative model of change management. *Technology Analysis & Strategic Management* [online]. 2022-06-03, 34(6), 655-667 [cit. 2023-12-09]. ISSN 0953-7325. Available at: doi:10.1080/09537325.2021.1915975
17. KANITZ, Rouven a Katerina GONZALEZ. Are We Stuck in the Predigital Age? Embracing Technology-Mediated Change Management in Organizational Change Research. *The Journal of Applied Behavioral Science* [online]. 2021, 57(4), 447-458 [cit. 2023-12-09]. ISSN 0021-8863. Available at: doi:10.1177/00218863211042896
18. KARASVIRTA, Saara a Satu TEERIKANGAS. Change Organizations in Planned Change – A Closer Look. *Journal of Change Management* [online]. 2022, 2022-04-03, 22(2), 163-201 [cit. 2023-12-09]. ISSN 1469-7017. Available at: doi:10.1080/14697017.2021.2018722
19. KOCAOGLU, Batuhan a Ezgi DEMIR, 2019. The use of McKinsey s 7S framework as a strategic planning and economic assestment tool in the process of digital transformation. *Pressacademia* [online]. 2019-07-30, 9(9), - [cit. 2023-12-09]. ISSN 2146-7943. Available at: doi:10.17261/Pressacademia.2019.1078
20. KHARITONOVICH, Alexander. A Model of Organizational Change Process. *Organization* [online]. 2022, 2022-11-01, 55(4), 288-304 [cit. 2023-12-09]. ISSN 1581-1832. Available from: doi:10.2478/orga-2022-0019
21. MAIMONE, Fabrizio a Marta SINCLAIR, 2014. Dancing in the dark: creativity, knowledge creation and (emergent) organizational change. *Journal of Organizational Change Management* [online]. 2014-4-8, 27(2), 344-361 [cit. 2023-12-09]. ISSN 0953-4814. Available at: doi:10.1108/JOCM-12-2012-0197
22. MAJNOOR, Nisbath a K. VINAYAGAM, 2023. The Ascendency of the Paradigm Shift from Organizational Change Management to Change Agility. *International Journal of Professional Business Review* [online]. 2023-03-21, 8(4) [cit. 2023-12-09]. ISSN 2525-3654. Available at: doi:10.26668/businessreview/2023.v8i4.1151
23. MANGUNDJAYA, Wustari L.H., Dharmayati B. UTOYO a Permata WULANDARI, 2015. The Role of Leadership and Employee's Condition on Reaction to Organizational Change. *Procedia - Social and Behavioral Sciences* [online]. 172, 471-478 [cit. 2023-12-09]. ISSN 18770428. Available at: doi:10.1016/j.sbspro.2015.01.385
24. MATTAR, Dorine Maurice, 2021. An Organizational Change With Quarantined Members. *SAGE Open* [online]. 11(1) [cit. 2023-12-09]. ISSN 2158-2440. Available at: doi:10.1177/2158244020988851
25. MIĆIĆ, Ljubiša a Zoran MASTILO, 2022. Digital Workplace Transformation: Innovative Approach After Covid-19 Pandemic. *ECONOMICS* [online]. 2022-12-01, 10(2), 63-76 [cit. 2023-12-10]. ISSN 2303-5013. Available at: doi:10.2478/eoik-2022-0014
26. MLADENOVA, Irena. Relation between Organizational Capacity for Change and Readiness for Change. *Administrative Sciences* [online]. 2022, 12(4) [cit. 2023-12-09]. ISSN 2076-3387. Available at: doi:10.3390/admsci12040135
27. ONYENEKE, Gechinti Bede a Tomokazu ABE, 2021. The effect of change leadership on employee attitudinal support for planned organizational change. *Journal of Organizational Change Management* [online]. 2021-02-22, 34(2), 403-415 [cit. 2023-12-09]. ISSN 0953-4814. Available at: doi:10.1108/JOCM-08-2020-0244

28. OREG, Shaul, 2006. Personality, context, and resistance to organizational change. *European Journal of Work and Organizational Psychology* [online]. 15(1), 73-101 [cit. 2023-12-09]. ISSN 1359-432X. Available at: doi:10.1080/13594320500451247
29. PRISMA Statement: Flow Diagram. (2021). Prisma-statement.org. Retrieved December 14, 2022, from https://prisma-statement.org/prismastatement/flowdiagram.aspx
30. RAFFERTY, Alannah E. a Simon L. D. RESTUBOG, 2017. Why Do Employees' Perceptions of their Organization's Change History Matter? The Role of Change Appraisals. *Human Resource Management* [online]. 56(3) [cit. 2023-12-09]. ISSN 00904848. Available at: doi:10.1002/hrm.21782
31. RAUDELIŪNIENĖ, Jurgita, Vida DAVIDAVIČIENĖ, Artūras JAKUBAVIČIUS a Manuela TVARONAVIČIENĖ, 2018. Knowledge management process model. *Entrepreneurship and Sustainability Issues* [online]. 2018-3-31, 5(3), 542-554 [cit. 2023-12-09]. ISSN 2345-0282. Available at: doi:10.9770/jesi.2018.5.3(10)
32. SANTHIDRAN, Sinnappan, V. G. R. CHANDRAN a Junbo BORROMEO, 2013. ENABLING ORGANIZATIONAL CHANGE – LEADERSHIP, COMMITMENT TO CHANGE AND THE MEDIATING ROLE OF CHANGE READINESS. *Journal of Business Economics and Management* [online]. 2013-05-07, 14(2), 348-363 [cit. 2023-12-09]. ISSN 1611-1699. Available at: doi:10.3846/16111699.2011.642083
33. SLABBERT, Yolandi, 2022. Accepting change as part of organisational life. *Communicare: Journal for Communication Studies in Africa* [online]. 2022-10-11, 37(2), 127-149 [cit. 2023-12-09]. ISSN 0259-0069. Available at: doi:10.36615/jcsa.v37i2.1559
34. SUJOVÁ, Andrea a Ľubica SIMANOVÁ, 2023. Impacts of Implemented Changes on Business Performance of Slovak Enterprises. *Central European Business Review* [online]. 2023-7-19, 12(3), 103-122 [cit. 2023-12-09]. ISSN 18054854. Available at: doi:10.18267/j.cebr.328
35. VAN NIEKERK, Annelize, 2023. Psychosocial factors influencing change management: An African cross-border acquisition case. *SA Journal of Human Resource Management* [online]. 2023-10-31, **21** [cit. 2023-12-10]. ISSN 2071-078X. Available at: doi:10.4102/sajhrm.v21i0.2279

Contact Details

Ing. Lukáš Klarner
University of South Bohemia in České Budějovice
Faculty of Economics
Studentská 13, 370 05 České Budějovice
Tel: 728 504 322
email: klarnl00@ef.jcu.cz

MARKETING A OBCHOD

MARKETING

NUMBER OF PAPERS: 13

PROPOSAL OF A TOOL FOR CREATING AN INTERCULTURAL MARKETING DIGITAL CAMPAIGN IN A VIRTUAL HOTEL

Viktória Bíziková

Abstract

An important part of digital marketing communication is implementing an online digital campaign using an appropriate tool. This paper aims to propose a learning guide for the creation of a digital marketing campaign within the assignment of the international Erasmus+ project KA220-HED-000023291 TRAIN-e-HOTEL "Innovation of the professional training of future tourism experts using a fictitious training hotel". We apply the best pedagogical practice method of project-based learning and data analysis from secondary sources. The contribution is the design of a teaching aid for students used to master the curriculum by practically solving digital marketing tasks in study programs with a focus on tourism. At the same time, it can support the teacher's work in concretizing the curriculum and its consolidation.

Keywords: *virtual hotel, digital marketing, digital marketing campaign*

1 INTRODUCTION

Marketing communication of accommodation facilities is currently enriched with new digital marketing tools, methods, and techniques. The potential of marketing in the online environment is important for realising business goals. However, its success depends on several factors. In a globally competitive environment where supply exceeds demand, it is not easy for hotels to maintain their position in the market. The goal of the business is not only to acquire hotel guests but also to keep them and ensure their loyalty. Therefore, it is necessary to realize the necessity of investing time, money and energy in the marketing activities of the business not only in the real world but also in the virtual world in the context of online marketing or digital marketing.

If the company, in our case a virtual hotel, decides to expand to foreign markets with an offer of hotel products, it must consider many factors that affect the situation in the foreign market. Among the very important, among others, are also cultural differences. From a marketing perspective, culture creates certain differences in consumer behaviour in local markets. In this context, it is necessary for marketing to address the question of what are the needs and values of consumers in a culturally different environment. The cultural environment is the source of many aspects that cause cross-cultural differences and affect the success of marketing strategies. Differences in marketing communication in an international environment are explored by intercultural marketing.

It is a challenge for the current educational system to provide future hospitality professionals with opportunities to acquire skills in creating digital marketing campaigns with elements of intercultural marketing. To take into account the requirements of practice in the education of future professionals in the hotel industry at the Department of Tourism of the Constantine the Philosopher University in Nitra, we develop the key professional competencies of students through their active participation in solving projects in hotel management with a focus on the issue of creating an intercultural digital marketing campaign in the conditions of a fictitious hotel.

The professional article aims to propose a teaching aid for the creation of an intercultural digital marketing campaign within the assignment of the international Erasmus+ project KA220-HED-000023291 TRAIN-e-HOTEL. The activities and tasks within the above-

mentioned paper are related to the project output to obtain guidelines and templates for creating a digital marketing campaign and developing intercultural competencies of the students involved. The above guidelines ensure a consistent approach for all partner institutions within the project.
The added value is the design of a teaching aid for students to learn the material through practical problem-solving in the context of intercultural digital marketing. It can support the work of the teacher in concretizing the curriculum, consolidating it and developing competencies in the professional equipment of successful graduates of study fields with a focus on tourism.

1.1 Literature review

Currently, the global research on digital marketing is very intense and dynamic. Obviously, this topic, including the application of elements of the intercultural approach, is emphasised in the works of various university scientific research collectives. At the same time, commercial institutions such as marketing agencies also dominate this professional topic to capture trends in information technology and constant changes in the market.
Recent scientific outputs include research from Mirwani and Karmani et al. (2023) on the analysis of effective digital marketing strategy. The authors analyse the key components of effective digital marketing strategies for online merchants and provide insights and practical recommendations for online merchants to optimize their digital marketing efforts.
A common method of targeted and effective tourism marketing campaigns is to ensure that potential customers receive a response that matches the cultural background of the target group. This area is the main focus of the paper by authors Beták, Bíziková and Gergelyová (2023). Their present study aimed to investigate tourism students' attitudes towards intercultural online marketing in the following areas: Knowledge of intercultural marketing, Stereotypes about potential customers, Methods of targeting potential customers, as well as students' intercultural knowledge/skills.
Beták and Sandorová (2022) publish in their textbook an essential and comprehensive overview of the aspects of intercultural digital communication in the tourism context since it is generally acknowledged that intercultural communication plays a crucial role in tourism and hospitality management and marketing, their work deals with digital marketing, in particular, with its elements, possibilities and tools. The work is complemented by case studies in the field of creating an intercultural digital campaign and interesting examples of good practice.
A detailed literature analysis of digital marketing methods that are connected with the e-business model is provided by Saura, Palos-Sanchez, and Correia (2019). The writers investigate many facets of digital marketing, such as consumer involvement, mobile marketing, online advertising, and social media marketing. In addition to this, they talk about the difficulties and potential benefits connected with using these tactics. The results of the research identify and define the main actors of the electronic commerce ecosystem, as well as their typologies and the main techniques of digital marketing used in this field of research.
The publication by Kingsnorth (2019) is also very valuable. This essential book provides an accessible, step-by-step framework for the planning, integration and measurement of each digital platform and technique, all tailored to achieve overarching business objectives. The author´s work includes featuring cutting-edge updates on social media, SEO, content marketing, user experience and customer loyalty.

1.2 Characteristics of the Project

The international TRAIN-e-HOTEL project with the title "Innovation of the professional training of future tourism experts using a fictitious training hotel" solves the need to increase and expand the professional readiness of tourism students by the requirements of real professional practice. The main goal of the project is to create alternative options for

professional practice in the hotel industry, supplement professional practice in the hotel industry with additional experience, develop transversal competencies, create international cooperation, connect practice with theory, create socially and culturally diverse work groups to fulfil project goals, motivate students to participate on educational and development activities.
Its leader is the Constantine the Philosopher University in Nitra Slovakia, which coordinates the project outputs in cooperation with other partner universities in the Czech Republic, Hungary, Italy and Latvia. The duration of the project is from 2022 to 2024. The main idea of the project originated at the time of the global pandemic of COVID-19 when students of relevant study fields with a focus on tourism could not be properly provided with professional practice in accommodation facilities.
As a result, the project's framework plan and intention to set up so-called 'training hotels' by each partner institution was established. The fictitious accommodation facilities of the hotel category simulate a real workplace. The virtual workplace – the virtual hotel, thus created and established, provides a space and opportunity for the development of professional and transversal competencies of tourism students. In the fictitious hotels, concrete educational and development activities are carried out focusing mainly on the areas: hotel information systems, intercultural communication, intercultural digital marketing campaigns and strategies.
During the project activities, as a result of the cooperation of students and the professional pedagogical staff, about the need to build the infrastructure of the training hotel the above-mentioned outputs as well as various educational materials will also be created. New educational materials, such as work with a training hotel, will be included in the educational process of partner institutions - universities, by innovating the relevant curriculum documents.

2 METHODS

This paper uses secondary data for theoretical concepts and reviews literature. We apply the method of proven pedagogical experience also. It is based on specific practical experience with creativity and innovation in the educational process. It is elaborated for one framework topic, which deals with the creation of an intercultural digital marketing campaign. Proven pedagogical experience shows that approaches, procedures, techniques and activities that lead to desirable outcomes and the fulfilment of objectives enable effective problem-solving with fewer contingencies. It is based on replicable practices that can be proven in a different pedagogical situation, applied by a different teacher in a different group of students.
The objective of the paper is to propose a learning guide for the creation of a digital marketing campaign within the assignment of the international Erasmus+ project KA220-HED-000023291 TRAIN-e-HOTEL "Innovation of the professional training of future tourism experts using a fictitious training hotel". The proposal of a teaching aid consists of two steps in the division of work. A description of the procedure further specifies each step to achieve the results.

3 RESULTS AND DISCUSSION

The activities within the above project output led to the acquisition of practical experience for the creation of a digital marketing campaign and to the development of intercultural and communicative competencies of the students involved. These guidelines ensure a consistent approach for all partner institutions within the project**.**

Table 1 Overview of basic data for the processing of the learning guide

University	Constantine the Philosopher University in Nitra
Faculty	Faculty of Central European Studies
Study programme	regional tourism regional tourism management
The names of possible courses	Tourism Marketing, E-tourism, Marketing Communication in Tourism
Main aim	To create an intercultural digital marketing campaign based on the cultural specificities of the selected country
Target group	Present and future students of the participating institutions
Competencies	Transformative Competencies Hard skills and Soft skills Communication competence Information competence Digital competence cultural competence Intercultural competence Social competence problem-solving competence competence to cooperate
Method of study	present
Methods of education	Design thinking Peer instructions project-based learning discovery learning creative learning
Form of study	seminar
Learning outcomes	The student has professional theoretical knowledge of marketing and marketing communication. The student is familiar with the individual tools of marketing communication and knows how they work in the tourism market. The student can critically evaluate current approaches and marketing practices within marketing communication in both offline and online environments. The student recognises different categories of digital marketing and can apply them in an intercultural environment.
Type of work	group work
Teaching aids and teaching technology	computer, data projector, internet
Results	Seminary thesis
Conditions for completion	Depending on the course

Source: author´s elaboration (2023)

3.1 Division of work and procedure

Creating a digital marketing campaign consists of the following tasks, which are divided into the following two steps. A specific tool or method is recommended to accomplish each task. More detailed information is provided in the instructions for each step below.

Table 2 Division of work

Steps	Tools, method
1. Creating a working "Digi" group consisting of students and one lecture	Coordinate and implement within the relevant appropriate course
2. Creating the intercultural digital marketing campaign in a virtual hotel	Template

Source: author´s elaboration, 2023

Step 1 Procedure

Creating a working "Digi" group consisting of students and one lecture

It is recommended to form a team of students led by a teacher to develop this part of the project. They are the participants of the project who are interested in digital marketing. Its role is to manage the market using the online space with the support of modern technology to achieve the hotel's strategic objectives. The task is to identify and meet customer requirements respecting cultural differences and anticipate them to bring benefit.

The Digi Group should focus on the following goals of the marketing communication of the virtual hotel:

- to provide information about the company and products to presentation in the online space,
- to put the value of the product first,
- to know and respect the cultural background of the target country for successful intercultural marketing,
- Create a digital marketing campaign for the virtual hotel based on the cultural specifics of the selected country
- Create an appropriate digital marketing campaign with intercultural aspects in mind,
- Build trust in the product brand and the hotel brand name
- Collect permitted customer data

Bevor you start:

1. Deeply get to know the virtual hotel for which you need to create a digital campaign.
2. Get to know in detail the cultural specificities of the chosen country (see other results of the project).
3. Explain the reasons for changing from traditional marketing to digital marketing.
4. Discuss the benefits of digital marketing.
5. Discuss the disadvantages of digital marketing.
6. Learn the different digital marketing categories, tools and methods, their advantages and disadvantages.
7. Choose a teaching method. It is possible to use different innovative methods of solving tasks in teaching, e.g. design thinking, peer instruction etc.

Step 2 Procedure

Creating the intercultural digital marketing campaign in a virtual hotel

As part of the development of the business plan part of the project, attention was also focused on marketing (market research, communication strategy, and package development). It is important to follow up on the already solved parts of the assignment to avoid duplication of work. Use the results already achieved in further work. Similarly, this also applies to the "Cultural Diversity" section. In the proposed digital marketing campaign, it is necessary to implement the findings about the cultural specificities of the selected country and its target customer group.

Several models are presented in the literature for developing a digital marketing campaign. In principle, the choice of a particular approach is arbitrary. The whole process could be simplistically divided into 6 key phases:

Table 3 Template of the Digital Campaign Development

Phases	Workflow	Elaboration
Phase I	**Definition** – Market – Target audience – SMART objectives – KPIs – Budget – Content	
Phase II	**Survey** – Tactics and methods to achieve goals – analytical tools – Specificities of the target group (include cultural specificities - justify)	
Phase III	**Planning** – checklist – steps, deadline, name of the responsible person, time diagram, implementation of the budget – Campaign keyword suggestions, draft campaign text	
Phase IV	**Creating a marketing campaign** – Format – Content – Settings	
Phase V	**Campaign optimisation** – Monitoring and optimisation	
Phase VI	**Reporting, evaluation of the campaign** – Evaluation of successes, failures – Evaluation of KPIs – What to continue, what to change, what to improve and why	

Source: author´s elaboration, 2023

3.2 Commentary and recommendations on the phases

Phase I: Even before you start planning and implementing a campaign, you need to be clear about the basic goals you want to achieve with the campaign, i.e. it's very business sense. We recommend moving from more general goals to more specific ones and trying to make sure they all meet the SMART principle - Specific, Measurable, Achievable, Realistic, Timely, e.g.:

a. getting 200 email addresses during the summer event 2024,
b. 5% increase in visitor numbers at the hotel during the off-season 2024.

In addition to the goals and purpose of the campaign, we also set KPIs, or Key Performance Indicators, at this stage. Whether it be the number of visits brought to the website, the number of times an advertising spot is played, or in the best case, the number of measurable actions taken by users on the campaign landing page, KPIs need to be set before the campaign is launched and set realistically and, like the campaign's mission, according to the SMART principle. Defining the goals will help you in determining the relevant target audience, tactics and appropriate budget allocation.

Phase II: The survey aims to find the most appropriate method and tactics that will lead to the aforementioned campaign objectives. You should also think about appropriate analytical tools that can make your work easier and more efficient at this stage. We draw on Google Analytics, Google Webmaster Tools (now Search Console), Facebook Insights, Social Bakers, Twitter/ Pinterest/ LinkedIn/ Google+ Analytics. A very useful tool in the research phase is a Facebook tool called Audience Insights:
facebook.com/ads/audience_insights/people, which tells you a lot about your target audience. Even more so if you are just planning to run an ad on Facebook, it is appropriate to use primary and secondary sources on the cultural specificities of the target group (hard facts, soft facts, etc.).

Phase III: After the initial definition of the objectives and the research phase, the actual campaign planning process follows, in which we build on the findings with the objectives in mind. Plan clear business objectives and the tactics needed to achieve those objectives. Established KPIs will help you determine if and how you are meeting those goals. If it is a more complex campaign, it is a good idea to follow a pre-prepared checklist that includes all the steps, the deadline for completing each of them, the status and the name of the person responsible. A campaign timeline with a clearly defined beginning and end is also appropriate. Especially if it includes multiple communication channels or planned changes. We recommend preparing all URLs in advance along with the necessary parameters, and it is also advisable to have all campaign texts, claims and other components of the ads together, which can save you a lot of time later in the campaign creation phase. In the case of a search campaign, this phase also includes the design and preparation of keywords and appropriate match types. The planning phase also includes obtaining any management approval for the proposed budget, timing and other planned campaign components.

Phase IV: The creative phase of the campaign is the implementation of the plans according to the scenario and settings - to create, set up and deploy the campaign according to the prepared scenario.

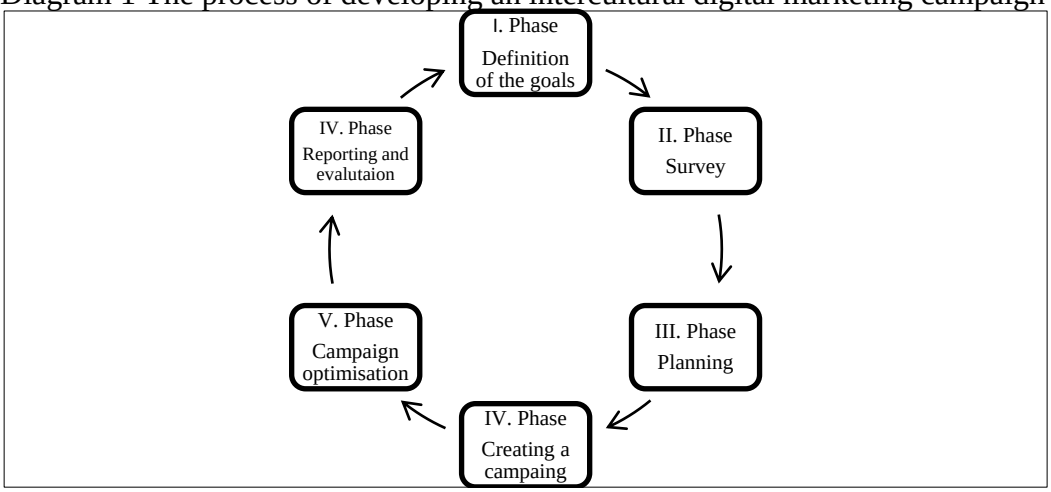
1. Campaign creation involves preparing all the necessary ad formats and advertisements that you have planned in the previous phase.
2. Building on the previous phases, the process of setting up targeting, budgets, frequency of impressions, timing and other campaign features, as well as keywords and their associated match types also occurs.
3. Once we have all the adverts and ad formats prepared and set up in the system according to the set plan, the only thing left to do is to launch the campaign and hope that we haven't forgotten anything. In this context, it is always a good idea to double-check everything, and

by that we mean 4-5 times, to avoid unnecessary problems with overdrawn budgets, wrong creatives and similar complications.

Phase V: The successful launch of the campaign is not the end of the story, on the contrary, it is the beginning of the key phase of the campaign - its ongoing regular monitoring and optimisation. Because if you just let the campaign run its course, you're depriving yourself and maybe even the client of the opportunity to influence its performance and get the most out of it. Right from launch, you need to constantly monitor whether the campaign is succeeding in meeting its goals and KPIs. In addition to monitoring basic indicators such as the number of visits, frequency of displaying advertisements, click-through rates, quality or relevance scores, etc., it is constantly necessary to look at the behaviour of visitors that you manage to bring to the landing page due to the campaign - conversions. Campaign optimisation is then based on the performance of its components and tracked conversions. On-page conversions can be considered as purchases, adding a product to the cart, viewing a key page and similar actions that can be conveniently measured and evaluated on your website - there are many tools available for this on the Internet, in addition to Google Analytics. Therefore, the campaign needs to be monitored daily to ensure that it is delivering adequate value for money.

Phase VI: In the report, we will summarise all the successes, failures, recommendations for improvement, knowledge gained and other important insights that we have been able to glean about the campaign from all available sources. An evaluation of the KPIs should also be included (kremsa.sk, 2023).

Diagram 1 The process of developing an intercultural digital marketing campaign

Source: author´s elaboration, 2023

The digital marketing campaign is not set in stone. It should change and grow as you create and gather user feedback. Ask for feedback through polls and surveys, respond to comments below your surveys, and track activity and engagement. You can then experiment with different formats, themes, styles and content distribution. The better you understand your target audience, the more effectively you can refine your strategy and increase brand awareness.

4 CONCLUSION

In the current competitive environment, where supply exceeds demand, it is not easy for tourism businesses such as hotels to maintain a favourable position. The solution lies in digital marketing, which holds a huge innovation potential. More and more hotels are digitising their business. The goal of a business is therefore not only to win customers but also to retain them. At the same time, it is important to realise that in a virtual world, it is efficient

to spend time, energy and money on digital marketing activities that appeal to customers in the context of their cultural background. Through the internet and digital marketing tools, it is possible to communicate effectively with the customer, finding out their preferences, needs and requirements for the hotel product.

Influenced by the development in the field of modern information and communication technologies and the change in consumer behaviour of hotel guests, it is impossible to ignore the requirements of the current real practice in the field of hotel management, which puts more and more demands on graduates of study disciplines with a focus on tourism.

The paper presents a proposal for a methodological aid for the work of the teacher and the student in the context of the creation of an intercultural marketing digital campaign. It points out the possibilities of linking theory with practice by using a fictitious hotel and practising such marketing trends that cannot be ignored in the education of the young generation. The design of the methodological aid is part of the project solution and fully relates to the other project outputs, from which it is complementary in content. The final goal is to innovate education in the field of digital marketing in tourism.

Sources

1. BETÁK, N., BÍZIKOVÁ, V., GERGELYOVÁ, V. *Tourism student´s perception on intercultural online marketing.* In Regional and Business Studies, Vol. 15 (2), 2023 ISSN 2732-2726
2. BETÁK, N., SÁNDOROVÁ, Z. *Intercultural Communication and Digital Marketing in a Tourism Context.* Nitra : Constantine the Philosopher University in Nitra, 2022. ISBN 978-80-558-1894-8
3. KINGSNORTH, D. *Digital Marketing Strategy. An Integrated Approach to Online Marketing,* 2019. Kogan Page Ltd, 384 p. ISBN 978-0749484224
4. KREMSA.SK. *The process of planning and creating an online campaign,* 2015. Retrieved October 27, 2023, from https://kremsa.sk/proces-planovania-a-tvorby-online-kampane-v-kocke/
5. MIRWANI, P., KARMANI, T. S. et al. *Analyzing Effective Digital Marketing Strategies for Online Merchants. European Economic Letters, 2023.* Vol.13, 3 Issue. 701 - 708 p. DOI https://doi.org/10.52783/eel.v13i3.352
6. SAURA, J. R., PALOS-SANCHEZ, P. R., & CORREIA, M. B. *Digital marketing strategies based on the e-business model: Literature review and future directions.* In Organizational Transformation and Managing Innovation in the Fourth Industrial Revolution, 2019. 86-103 p. DOI: 10.4018/978-1-5225-7074-5.ch005

Contact

Dr. Viktória Bíziková, PhD., MBA
Constantine the Philosopher University in Nitra
Faculty of Central European Studies
Department of Tourism
Dražovská 4, 949 01 Nitra, Slovakia
Tel: +421376408876
email: vbizikova@ukf.sk

UPLATŇOVANIE PRINCÍPOV SPOLOČENSKEJ ZODPOVEDNOSTI V MEDZINÁRODNOM MARKETINGOVOM MANAŽMENTE ZAHRANIČNÝCH FIRIEM PÔSOBIACICH NA SLOVENSKU (VÝSLEDKY VÝSKUMU – ČASŤ 1/3)

APPLICATION OF THE PRINCIPLES OF SOCIAL RESPONSIBILITY IN THE INTERNATIONAL MARKETING MANAGEMENT OF FOREIGN COMPANIES OPERATING IN SLOVAKIA (RESEARCH RESULTS – PART 1/3)

Janka Pásztorová, Sonia Krajčík Danišová

Abstrakt

Za účelom hodnotenia uplatňovania princípov spoločenskej zodpovednosti v medzinárodnom marketingovom manažmente zahraničných firiem pôsobiacich na Slovensku bol realizovaný prieskum formou interview v podobe pološtrukturovaného rozhovoru s vybranými manažérmi zahraničných firiem pôsobiacich na Slovensku. Cieľom bolo zistiť ich názory na aplikovanie princípov tzv. sociálnej a spoločenskej zodpovednosti v medzinárodných marketingových stratégiách ich spoločnosti a ako vnímajú súčasné slovenské podnikateľské prostredie v kontexte sociálnej a spoločenskej zodpovednosti (CSR). Pološtrukturovaný rozhovor sa opieral o štandardizované rámcové otázky, ktoré boli priebežne dopĺňané otázkami a informáciami podľa situácie. Kvantifikovateľné údaje boli podrobené štatistickej analýze a transkripcia relevantných častí rozhovorov bol vyhodnotený kvalitatívne – metódou obsahovej analýzy. Výskum je rozdelený do troch jednotlivých článkov.

Kľúčové slová: *sociálna a spoločenská zodpovednosť, korporátna identita, korporátny imidž, medzinárodný marketing*

Abstract

In order to evaluate the application of the principles of social responsibility in the international marketing management of foreign companies operating in Slovakia, a survey was conducted in the form of an interview in the form of a semi-structured interview with selected managers of foreign companies operating in Slovakia. The goal was to find out their opinions on applying the principles of social responsibility in their company's international marketing strategies and how they perceive the current Slovak business environment in the context of corporate social responsibility (CSR). This semi-structured interview was based on standardized framework questions, which were continuously supplemented with questions and information according to the situation. Quantifiable data were subjected to statistical analysis and the transcription of relevant parts of the interviews was evaluated qualitatively, using the method of content analysis. The research is divided into three separate articles.

Key words: *corporate social responsibility, corporate identity, corporate image, international marketing*

1 ÚVOD

Cieľom príspevku je vyhodnotiť výsledky originálneho prieskumu z roku 2023 v rámci projektu KEGA 003EU-4/2022 na Katedre medzinárodného obchodu Obchodnej fakulty

Ekonomickej Univerzity v Bratislave[1], zameraného na uplatňovanie princípov spoločenskej zodpovednosti v medzinárodnom marketingovom manažmente zahraničných spoločností, ktoré pôsobia na Slovensku. Cieľom výskumu bolo zistiť názory manažérov na aplikovanie princípov sociálnej a spoločenskej zodpovednosti (z anglického Corporate Social Responsibility – ďalej už iba CSR) v medzinárodných marketingových stratégiách 37-ich zahraničných spoločností pôsobiacich na Slovensku a poukázať na to, ako manažéri vnímajú súčasné slovenské podnikateľské prostredie v kontexte CSR.

2 TEORETICKÉ VYMEDZENIE POJMU SPOLOČENSKÁ ZODPOVEDNOSŤ

Corporate Social Responsibility (CSR) je v preklade Spoločenská a sociálna zodpovednosť firiem a v rámci korporátnej identity je spravidla zaraďovaná pod korporátny imidž, resp. pod firemnú kultúru. Je to pomerne nový prístup, ktorý vznikol v polovici minulého storočia. Metóda vychádza z toho, že úspech firmy závisí na etických postojoch medzi zamestnancami a zamestnávateľmi. Existuje viacero slovenských prekladov, najčastejšie je možné stretnúť sa so slovným spojením „spoločenská zodpovednosť firmy“. Jedna z prvých definícii filozofie spoločenskej zodpovednosti znie: „Záväzok podnikateľov usilovať sa o také stratégie, robiť také rozhodnutia alebo vykonávať také aktivity, ktoré sú žiadúce z pohľadu cieľov a hodnôt našej spoločnosti“. Európska únia tento pojem chápe nasledovne: „Dobrovoľné úsilie firiem, ktoré presahuje bežný rámec dodržiavania právnych predpisov. Ide o dosahovanie sociálnych a environmentálnych cieľov v rámci každodenných činností firmy“ (Bowen, 1953).

Aktivity CSR napomáhajú firmám k lepším vzťahom s okolitým spoločenstvom a verejnou správou. Firma v tomto ohľade de facto supluje verejnú správu v riešení spoločenských a environmentálnych problémov, ktorá na tieto aktivity nemá dostatočné finančné zdroje. Pozitívny korporátny imidž predstavuje pre firmu veľmi cennú konkurenčnú výhodu, zvyšuje dôveru v očiach svojich ale aj potenciálnych zákazníkov, posilňuje dôležitosť firmy na trhu voči kľúčovým záujmovým skupinám, zlepšuje vnútrofiremné prostredie, optimalizuje štruktúru pracovných miest a v dnešnej dobe pomáha preklenúť krízové situácie (Zorkóciová a kol., 2007).

Keďže spoločnosť má vysoké očakávania od spoločensky etických korporácií, výkon sociálnej a spoločenskej zodpovednosti podnikov (CSR) bol prominentným prvkom, ktorý zahŕňa dialóg s všetkými zainteresovanými stranami. Sociálne médiá ako účinný nástroj dialógu poskytujú korporáciám viac príležitostí na to, aby mohli komunikovať svoje dobré skutky navonok rôznym zainteresovaným stranám. Komplexné sociálne prepojenia však spochybňujú dvojaký prístup k riadeniu vzťahu medzi organizáciou a verejnosťou. Zainteresované strany nielen komunikujú s organizáciami, ale spájajú sa aj s inými zainteresovanými stranami a vyjadrujú konfliktné očakávania. Prvoradou úlohou korporácií sa tak mala stať snaha naučiť sa najmä komunikovať s viacerými zainteresovanými stranami, ako aj súčasne uspokojovať rôzne požiadavky rôznych zainteresovaných strán (Colleoni, 2013).

3 VYHODNOTENIE PRIESKUMU NÁZOROV MANAŽÉROV ZAHRANIČNÝCH FIRIEM NA SLOVENSKU

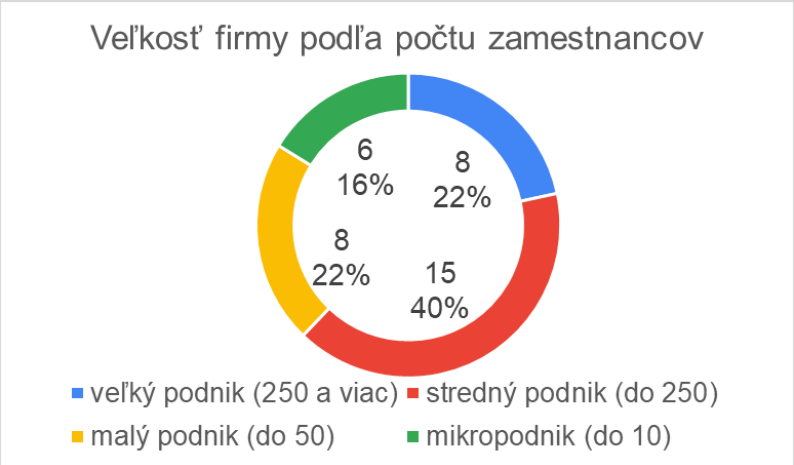
3.1 Základné charakteristiky uskutočneného prieskumu

Klasifikačná otázka, ktorou sme zisťovali štruktúru skúmaných spoločností, bola na základe veľkosti firmy podľa počtu zamestnancov, čo možno vidieť na grafe 1. Najpočetnejšiu

[1] Na výskume sa zúčastnili doc. Ing. Otília Zorkóciová, PhD., RNDr. Janka Pásztorová, PhD., Ing. Daniel Krajčík, PhD. a Ing. Mgr. Sonia Krajčík Danišová, PhD. z Ekonomickej univerzity v Bratislave, SR.

skupinu (40%) tvorili stredné podniky s počtom zamestnancov do 250. Druhou najpočetnejšou skupinou boli dve kategórie podnikov a to malé podniky do 50 zamestnancov a veľké podniky s viac ako 250 zamestnancami (22%-ný podiel každej skupiny). Zvyšných 16% dopytovaných spoločností patrilo do skupiny mikropodnikov.

Graf 1 – *Veľkosť firmy podľa počtu zamestnancov*

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe výsledkov zrealizovaného prieskumu

3.2 Vyhodnotenie jednotlivých otázok v štruktúrovanom dotazníku

V tejto časti článku sme vyhodnotili niektoré nami vybrané otázky z celkových 16 otázok pološtrukturovaného rozhovoru s vybranými manažérmi 37-ich slovenských (3) a zahraničných (34) firiem pôsobiacich na Slovensku.

- **Otázka č. 1 – Podľa čoho si vytvárajú ľudia na Slovensku názor na firmy?**

Otázka č. 1 ponúkala možnosť označiť viac z ponúkaných možností a zdôvodniť svoj výber. V dnešnej dobe existuje veľa podnikateľských subjektov, ktoré ponúkajú podobné tovary či služby, a teda často nejde o to, čo robia, ale ako to robia, resp. aký jedinečný majú príbeh. Preto boli respondenti v prvej otázke vyzvaní, aby vybrali, podľa čoho si vytvárajú názor na firmy a následne zdôvodnili svoj výber. Na prvom mieste, čo do početnosti (33 respondentov – 24%), označili *kvalitu produktov,* ako prvok, podľa ktorého vnímajú spoločnosť. Druhou najčastejšou odpoveďou respondentov bola *značka,* ktorú označilo 27 respondentov. Umiestnenie značky na poprednom mieste výberu však vôbec nie je prekvapivé. Značka vo všeobecnosti predstavuje pre zákazníkov orientačný bod na trhu, pomáha rozpoznávať výrobky a identifikovať ich vlastnosti. Značka, ako taká, nesie rôzne symboly a posolstvá, môže obsahovať informácie o zodpovednosti výrobcu, kvalite výrobku, názore výrobcu na environmentálne alebo sociálne otázky. Nároky zákazníkov neustále rastú a zákaznícky orientovaný prístup sa naozaj cení, čo potvrdilo svojím výberom (*správanie sa k zákazníkom*) 19 respondentov (14%). Zamestnanci bývajú považovaní za najhodnotnejšiu investíciu každej firmy, sú kľúčovými ambasádormi reputácie firmy a tie firmy, ktoré správne podporujú svojich ľudí v rámci firemnej kultúry, môžu získať konkurenčnú výhodu. *Správanie sa k zamestnancom* považuje za dôležité pri vytváraní si názoru na firmu 10 respondentov, čo predstavuje 10% zo všetkých odpovedí. Ostatné možnosti (už menej zastúpené – *veľkosť, odvetvie, poctivosť a transparentnosť, spoločensky zodpovedné správanie, vzťah k miestne komunite, mzda, Finstat, média a sociálne média, brand, úroveň fungovania procesov*) sú znázornené na grafe 2. Podľa týchto údajov bolo CSR označené len osemkrát (6%). Na základe rozhovorov s niektorými respondentmi možno konštatovať, že CSR vnímajú respondenti vo väčšej miere na základe osobnej skúsenosti alebo informácie. Jedným

z postrehov v rámci slovných komentárov bol aj názor, že *„na základe štúdie našich vypustených marketingových kampaní a interných dotazníkov spokojností zákazníkov sme došli k záveru, že ľudia si najčastejšie vytvárajú názor na firmy vďaka feedbacku od známych a priateľov, ako aj marketingových kampaní – najčastejšie na Linkedin“.*

- **Otázka č. 2 – Mali by sa firmy, okrem vytvárania zisku, správať aj spoločensky zodpovedne?**

Otázka č. 2 ponúkala možnosť označiť jednu z troch ponúkaných možností (*áno - nie - neviem*) a vyžadovala zdôvodniť svoj výber. Všetci respondenti odpovedali pozitívne (*áno*), a teda súhlasia s názorom, že by sa firmy, okrem vytvárania zisku, mali správať aj spoločensky zodpovedne. Jedným z postrehov v rámci slovných komentárov bolo aj stanovisko, že *„dopad neetického podnikania v prípade firmy je oveľa rozsiahlejší ako dopady neetickosti fyzickej osoby“*.

- **Otázka č. 3 – Malo by byť spoločensky zodpovedné správanie výsadou len veľkých firiem?**

Otázka č. 3 ponúkala možnosť označiť jednu z troch ponúkaných možností (*áno - nie - neviem*) a zdôvodniť svoj výber. Väčšina respondentov (97%), ako znázorňuje graf 4, na túto otázku vyjadrila názor, že CSR by sa mala týkať všetkých firiem. Niekoľko z postrehov v rámci slovných komentárov boli aj nasledujúce názory:

- ✓ *„Nie, pretože ak chce firma na trhu získať čo najlepšie zákazky a zamestnancov v dnešnej dobe musí ako navonok tak aj dovnútra praktizovať CSR.“*
- ✓ *„Všetci by sme mali byť zodpovední.“*

- **Otázka č. 4 – Uplatňujú sa vo firme princípy CSR dostatočne?**

Otázka č. 4 ponúkala možnosť označiť jednu z troch ponúkaných možností (*áno - nie - neviem*) a zdôvodniť svoj výber. V rámci tejto otázky respondenti vyjadrili svoj názor, ako vnímajú uplatňovanie princípov CSR vo firme, kde pracujú. Výsledky sú graficky zobrazené v grafe 5. Väčšina respondentov (70%) si myslí, že v ich firme uplatňujú dostatočne princípy CSR, 16% nepovažuje uplatňovanie CSR za dostatočné, 11% opýtaných sa nevedelo vyjadriť a jeden respondent uviedol, že na Slovensku síce nie sú uplatňované princípy CSR, avšak v materskej spoločnosti sa tejto problematike venujú intenzívne a uplatňujú princípy CSR dôsledne.

Niekoľko z postrehov v rámci slovných komentárov boli aj nasledujúce názory:

- ✓ *„My sme v našej firme vyhradili pracovnú pozíciu ktorá sa zameriava len na rozvoj CSR aktivít v rámci celej firmy a tým myslím aj zahraničné pobočky, čiže, áno, snažíme sa.“*
- ✓ *“Realizujeme rôzne aktivity – predovšetkým environmentálne, vytvárame priaznivé podmienky pre zamestnancov, politiku diverzity a inklúzie.”*
- ✓ *„Celosvetovo firma uplatňuje CSR, na Slovensku vzhľadom na veľkosť spoločnosti to nie je potrebná aktivita.“*

- **Otázka č. 4 – Uplatňujú sa vo firme princípy CSR dostatočne?**

Otázka č. 4 ponúkala možnosť označiť jednu z troch ponúkaných možností (*áno – nie – neviem*) a zdôvodniť svoj výber. V rámci tejto otázky respondenti vyjadrili svoj názor, ako vnímajú uplatňovanie princípov CSR vo firme, kde pracujú. Výsledky sú graficky zobrazené v grafe 5. Väčšina respondentov (70%) si myslí, že v ich firme uplatňujú dostatočne princípy CSR, 16% nepovažuje uplatňovanie CSR za dostatočné, 11% opýtaných sa nevedelo vyjadriť a jeden respondent uviedol, že na Slovensku síce nie sú uplatňované princípy CSR, avšak

v materskej spoločnosti sa tejto problematike venujú intenzívne a uplatňujú princípy CSR dôsledne.
Niekoľko z postrehov v rámci slovných komentárov boli aj nasledujúce názory:

- ✓ *„My sme v našej firme vyhradili pracovnú pozíciu ktorá sa zameriava len na rozvoj CSR aktivít v rámci celej firmy a tým myslím aj zahraničné pobočky, čiže, áno, snažíme sa.“*
- ✓ *“Realizujeme rôzne aktivity – predovšetkým environmentálne, vytvárame priaznivé podmienky pre zamestnancov, politiku diverzity a inklúzie.”*
- ✓ *„Celosvetovo firma uplatňuje CSR, na Slovensku vzhľadom na veľkosť spoločnosti to nie je potrebná aktivita.“*

- **Otázka č. 12 – Máte vo firme vytvorený špecializovaný útvar (resp. určených pracovníkov) zameraných na uplatňovanie a riadenie princípov CSR?**

Otázka č. 12 ponúkala možnosť označiť jednu z troch ponúkaných možností (*áno – nie – neviem zdôvodniť svoj výber*). Riešenie environmentálnych sociálnych a riadiacich otázok sa stáva takým zložitým a rozsiahlym problémom, že vznikajú samostatné oddelenia, prípadne funkcia riaditeľa pre udržateľnosť. Práve z toho dôvodu bolo opodstatnené klásť otázku o vytvorení špecializovaného útvaru. Možnosť *áno* zvolilo 46%, *nie* 35% a *neviem* 19% respondentov, ako vidno na grafe 6.
Niekoľko z postrehov v rámci slovných komentárov boli aj nasledujúce odpovede:

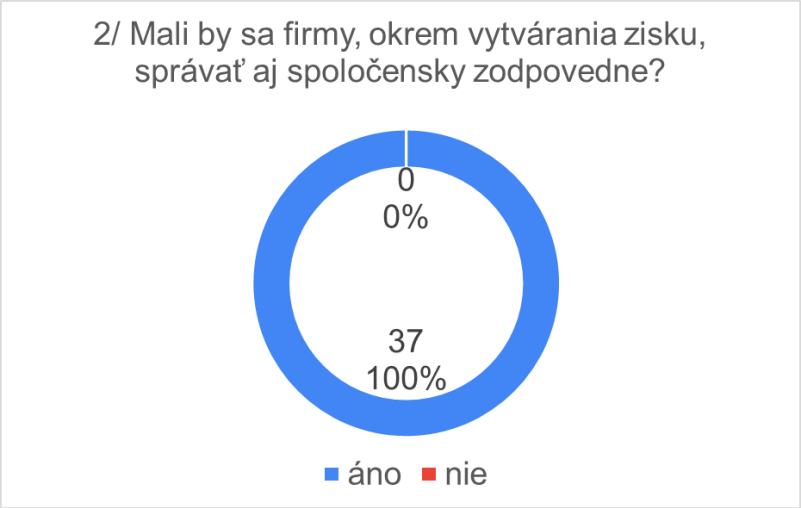
- ✓ *„U nás je konkrétna zamestnankyňa, ktorá sa full-time venuje CSR aktivitám celej firmy.“*
- ✓ *„Vyhradili sme si konkrétnu pracovnú pozíciu, ktorej náplňou je zameriavať sa výlučne len na rozvoj CSR aktivít v rámci celej firmy, a tým sa myslia aj zahraničné pobočky.“*

Graf 2 – *Otázka č. 1: Podľa čoho si vytvárajú ľudia na Slovensku názor na firmy?*

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe výsledkov zrealizovaného prieskumu

Graf 3 – *Otázka č. 2: Mali by sa firmy okrem vytvárania zisku správať aj spoločensky zodpovedne?*

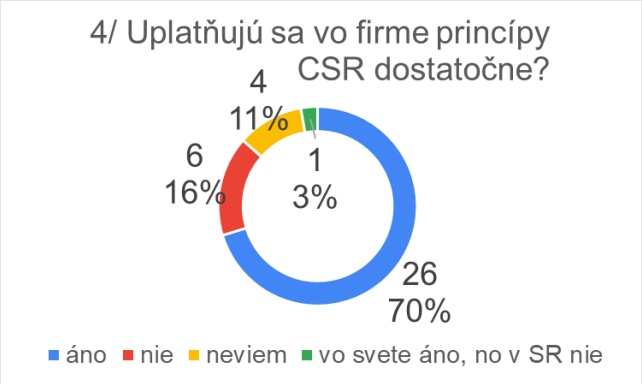
Zdroj: Vlastné spracovanie na základe výsledkov zrealizovaného prieskumu

Graf 4 – *Otázka č. 3: Malo by byť spoločensky zodpovedné správanie výsadou iba veľkých firiem?*

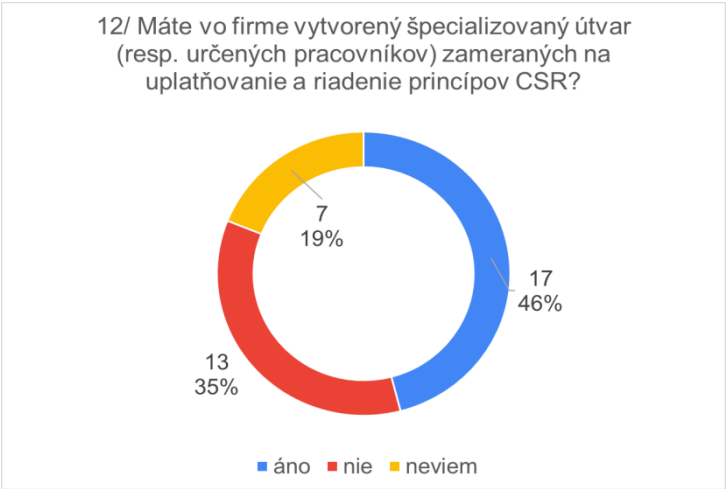
Zdroj: Vlastné spracovanie na základe výsledkov zrealizovaného prieskumu

Graf 5 – *Otázka č. 4: Uplatňujú sa vo firme princípy CSR dostatočne?*

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe výsledkov zrealizovaného prieskumu

Graf 6 – *Otázka č. 12: Máte vo firme vytvorený špecializovaný útvar (resp. určených pracovníkov) zameraných na uplatňovanie a riadenie princípov CSR?*

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe výsledkov zrealizovaného prieskumu

- **Otázka č. 16 – Čo vnímate ako najväčšie (všeobecne aj konkrétne) problémy v rámci CSR v súčasnom podnikateľskom prostredí v SR vo vzťahu k firme, kde pôsobíte?**

Najviac dominovali nasledujúce názory:

- ✓ *„vymožiteľnosť práva, vzťahy štát vs súkromník“*
- ✓ *„ESG a CSR je zbytočná komplikácia“*
- ✓ *„chýba zmysluplná osveta a zrozumiteľné vysvetlenie pojmu CSR – nie len krásna všeobecná definícia na 3 riadky s nekonkrétnym obsahom definície“*
- ✓ *„nie je dostatočná podpora v porovnaní s inými krajinami“*
- ✓ *„obalové hospodárstvo – obalové normy nastavená legislatíva spôsobuje vysoké náklady“*
- ✓ *„žiadna / slabá podpora od štátu“*
- ✓ *„zlá informovanosť ľudí“*
- ✓ *„zlé nastavenie hodnôt spoločnosti“*
- ✓ *„korupcia“*
- ✓ *„byrokracia“*
- ✓ *„zbytočné administratívne, legislatívne a daňovo odvodové zaťaženie“*
- ✓ *„nedostatočné personálne kapacity“*

- ✓ *„nevhodné legislatívne prostredie, časté legislatívne zmeny, neodbornosť, príliš vysoké ekologické očakávania / zmeny“*
- ✓ *„komunikácia“*
- ✓ *„zhoršená atmosféra v spoločnosti, pokles životnej úrovne“*

4 ZÁVER

Cieľom organizácie je budovať pozitívny korporátny imidž, ktorého základom je zodpovedné podnikanie, ktoré aplikuje morálne normy v podnikateľskej praxi pričom však musí dbať o potreby a záujmy rôznych záujmových skupín, s ktorými prichádza počas svojej podnikateľskej činnosti do kontaktu a ovplyvňuje ich. Zároveň tieto záujmové skupiny ovplyvňujú firmu priamo alebo nepriamo. S týmito aktivitami úzko súvisí aj pojem CSR. No CSR nespočíva len v podpore kultúry, športu, rodinného zázemia zamestnancov, zlepšovaní pracovného prostredia v spoločnostiach, ale predovšetkým v dodržiavaní udržateľnej spotreby a ochrany životného prostredia.

Ako aj výskum potvrdil, aktivity CSR sú priamo i nepriamo sledované nielen zamestnancami, ale aj existujúcimi či potenciálnymi zákazníkmi a spotrebiteľmi. Hoci je CSR v zahraničných materských firmách na oveľa vyššej úrovni a má dlhodobejšiu históriu a tradíciu, slovenské pobočky už majú dnes pomerne rozvinuté aktivity a projekty spadajúce do kategórie CSR, no ich prezentácia na webových stránkach je chabá, takmer nulová. Nie je to niečo, čím sa vedome prezentujú, resp. o ich aktivitách niekedy ani vlastní zamestnanci nemajú prehľad či akúkoľvek vedomosť. Je to jednoznačne niečo, na čom by slovenské pobočky zahraničných firiem mali popracovať, o potrebe podpory štátu ani nehovoriac. Formovanie korporátneho imidžu cez CSR aktivity je výborným marketingovým prostriedkom a ideálnym odrazovým mostíkom nielen pre zvyšovanie konkurencieschopnosti v medzinárodnom konkurenčnom prostredí.

Tento príspevok vznikol v rámci výskumných projektov Ministerstva školstva, rodiny a športu SR KEGA 003EU-4/2022.

Použitá literatúra

1. BOWEN, H. R. 1953. Social Responsibilities of the Businessman. New York, Harper, str.66.
2. COLLEONI, E. 2013. CSR Communication Strategies for Organizational Legitimacy in Social Media. In Corporate Communications: An International Journal, 2013.
3. ZORKÓCIOVÁ, O. a kol. 2007. Corporate Identity II. 2.vydanie. Bratislava: Ekonóm, 2007. 282 str. ISBN 978-80-225-2336-3, str.202.

Kontaktné údaje

RNDr. Janka Pásztorová, PhD.
Ekonomická univerzita v Bratislave, Obchodná fakulta
Dolnozemská cesta 1, 852 35 Bratislava, Slovenská Republika
Tel: 004212-6729-1415
e-mail: janka.pasztorova@euba.sk

Ing. Mgr. Sonia Krajčík Danišová, PhD.
Ekonomická univerzita v Bratislave, Fakulta aplikovaných jazykov
Dolnozemská cesta 1, 852 35 Bratislava, Slovenská Republika
Tel: 004212-6729-5208
e-mail: sonia.krajcik.danisova@euba.sk

UPLATŇOVANIE PRINCÍPOV SPOLOČENSKEJ ZODPOVEDNOSTI V MEDZINÁRODNOM MARKETINGOVOM MANAŽMENTE ZAHRANIČNÝCH FIRIEM PÔSOBIACICH NA SLOVENSKU (VÝSLEDKY VÝSKUMU – ČASŤ 2/3)

APPLICATION OF THE PRINCIPLES OF SOCIAL RESPONSIBILITY IN THE INTERNATIONAL MARKETING MANAGEMENT OF FOREIGN COMPANIES OPERATING IN SLOVAKIA (RESEARCH RESULTS – PART 2/3)

Janka Pásztorová, Sonia Krajčík Danišová

Abstrakt

Za účelom hodnotenia uplatňovania princípov spoločenskej zodpovednosti v medzinárodnom marketingovom manažmente zahraničných firiem pôsobiacich na Slovensku bol realizovaný prieskum formou interview v podobe pološtrukturovaného rozhovoru s vybranými manažérmi zahraničných firiem pôsobiacich na Slovensku. Cieľom bolo zistiť ich názory na aplikovanie princípov spoločenskej zodpovednosti v medzinárodných marketingových stratégiách ich spoločnosti a ako vnímajú súčasné slovenské podnikateľské prostredie v kontexte spoločenskej zodpovednosti. Pološtrukturovaný rozhovor sa opieral o štandardizované rámcové otázky, ktoré boli priebežne dopĺňané otázkami a informáciami podľa situácie. Kvantifikovateľné údaje boli podrobené štatistickej analýze a transkripcia relevantných častí rozhovorov bol vyhodnotený kvalitatívne – metódou obsahovej analýzy. Výskum je rozdelený do troch jednotlivých článkov.

Kľúčové slová: *sociálna a spoločenská zodpovednosť, korporátna identita, korporátny imidž, medzinárodný marketing*

Abstract

In order to evaluate the application of the principles of social responsibility in the international marketing management of foreign companies operating in Slovakia, a survey was conducted in the form of an interview in the form of a semi-structured interview with selected managers of foreign companies operating in Slovakia. The goal was to find out their opinions on applying the principles of social responsibility in their company's international marketing strategies and how they perceive the current Slovak business environment in the context of social responsibility. The semi-structured interview was based on standardized framework questions, which were continuously supplemented with questions and information according to the situation. Quantifiable data were subjected to statistical analysis and the transcription of relevant parts of the interviews was evaluated qualitatively, using the method of content analysis. The research is divided into three separate articles.

Key words: *corporate social responsibility, corporate identity, corporate image, international marketing*

1 ÚVOD

Cieľom príspevku je vyhodnotiť výsledky originálneho prieskumu z roku 2023 v rámci projektu KEGA 003EU-4/2022 na Katedre medzinárodného obchodu Obchodnej fakulty Ekonomickej Univerzity v Bratislave[1], zameraného na uplatňovanie princípov spoločenskej zodpovednosti v medzinárodnom marketingovom manažmente zahraničných spoločností, ktoré pôsobia na Slovensku. Cieľom výskumu bolo zistiť názory manažérov na aplikovanie princípov sociálnej a spoločenskej zodpovednosti (z anglického Corporate Social Responsibility – ďalej už iba CSR) v medzinárodných marketingových stratégiách 37-ich zahraničných spoločností pôsobiacich na Slovensku a poukázať na to, ako manažéri vnímajú súčasné slovenské podnikateľské prostredie v kontexte CSR.

2 TEORETICKÉ VYMEDZENIE POJMU SPOLOČENSKÁ ZODPOVEDNOSŤ

Corporate Social Responsibility (CSR) je v preklade Spoločenská a sociálna zodpovednosť firiem a v rámci korporátnej identity je spravidla zaraďovaná pod korporátny imidž, resp. pod firemnú kultúru. Je to pomerné nový prístup, ktorý vznikol v polovici minulého storočia. Metóda vychádza z toho, že úspech firmy závisí na etických postojoch medzi zamestnancami a zamestnávateľmi. Existuje viacero slovenských prekladov, najčastejšie je možné stretnúť sa so slovným spojením „spoločenská zodpovednosť firmy“. Jedna z prvých definícii filozofie spoločenskej zodpovednosti znie: „Záväzok podnikateľov usilovať sa o také stratégie, robiť také rozhodnutia alebo vykonávať také aktivity, ktoré sú žiadúce z pohľadu cieľov a hodnôt našej spoločnosti“. Európska únia tento pojem chápe nasledovne: „Dobrovoľné úsilie firiem, ktoré presahuje bežný rámec dodržiavania právnych predpisov. Ide o dosahovanie sociálnych a environmentálnych cieľov v rámci každodenných činností firmy“ (Bowen, 1953).

Aktivity CSR napomáhajú firmám k lepším vzťahom s okolitým spoločenstvom a verejnou správou. Firma v tomto ohľade de facto supluje verejnú správu v riešení spoločenských a environmentálnych problémov, ktorá na tieto aktivity nemá dostatočné finančné zdroje. Pozitívny korporátny imidž predstavuje pre firmu veľmi cennú konkurenčnú výhodu, zvyšuje dôveru v očiach svojich ale aj potenciálnych zákazníkov, posilňuje dôležitosť firmy na trhu voči kľúčovým záujmovým skupinám, zlepšuje vnútrofiremné prostredie, optimalizuje štruktúru pracovných miest a v dnešnej dobe pomáha preklenúť krízové situácie (Zorkóciová a kol., 2007).

Napriek nejednotnosti sa definície CSR vyznačujú určitými spoločnými charakteristikami:

- ✓ univerzálnosťou – platia pre všetky typy podnikania
- ✓ dobrovoľnosťou – spoločensky zodpovedné podnikanie by malo byť založené na dobrovoľnom záväzku podnikateľských subjektov, ktorý prekračuje rámec legislatívy
- ✓ zameraním na aktívnu spoluprácu so zainteresovanými subjektmi, v teórii CSR tzv. stakeholders (ide o všetky osoby, inštitúcie a organizácie, ktoré môžu ovplyvniť činnosti podnikateľského subjektu, alebo ňou môžu byť ovplyvňované)
- ✓ vyjadrením záväzku prispievať k rozvoju kvality života jednotlivcov- pod kvalitou života sú myslené životné podmienky jednotlivcov, ich možnosti kontrolovať zdroje, spadá sem aj subjektívne hodnotenie ich života
- ✓ zdôraznením dôležitosti rozvoja, ktorý súvisí s trvalou udržateľnosťou tvorby ich imania, súčasne však kladie dôraz na spoločensko-ekologické dôsledky ich aktivít - podmienky, za akých vyrábajú produkt, ako sú prerozdeľované a tiež na to, aký

[1] Na výskume sa zúčastnili doc. Ing. Otília Zorkóciová, PhD., RNDr. Janka Pásztorová, PhD., Ing. Daniel Krajčík, PhD. a Ing. Mgr. Sonia Krajčík Danišová, PhD. z Ekonomickej univerzity v Bratislave, SR.

má ich produkcia následný vplyv na rôzne ostatné subjekty- skupiny a regióny- oblasti- štáty- kontinenty.

Z množstva definícií CSR, môžeme uviesť napríklad:

- „*CSR je dobrovoľné integrovanie sociálnych a ekologických hľadísk do každodenných firemných operácií a interakcií s okolím.*“
- „*CSR je kontinuálny záväzok firmy správať sa eticky, prispievať k udržateľnému ekonomickému rastu a zároveň sa zasadzovať o zlepšenie kvality života zamestnancov a ich rodín, rovnako o miestnu komunitu a spoločnosť ako celok.*“
- „*Podniky sú závislé na globálnom vývoji, a preto je v ich vlastnom záujme pomôcť zlepšiť stav tohto sveta.*“

Uplatňovanie princípov CSR v stratégiách podnikateľských subjektov by malo vychádzať z ich:

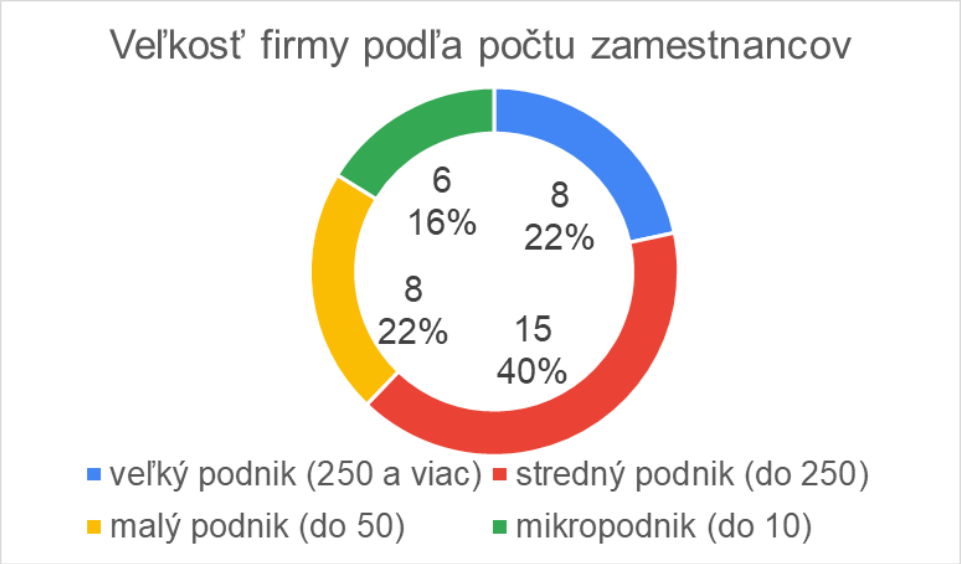
- ✓ nestrannosti
- ✓ angažovanosti
- ✓ aktívnej spolupráce so všetkými relevantnými- zainteresovanými subjektmi
- ✓ transparentnosti (Schwab, 2016).

3 VYHODNOTENIE PRIESKUMU NÁZOROV MANAŽÉROV ZAHRANIČNÝCH FIRIEM NA SLOVENSKU

3.1 Základné charakteristiky uskutočneného prieskumu

Klasifikačná otázka, ktorou sme zisťovali štruktúru skúmaných spoločností, bola na základe veľkosti firmy podľa počtu zamestnancov, čo možno vidieť na grafe 1. Najpočetnejšiu skupinu (40%) tvorili stredné podniky s počtom zamestnancov do 250. Druhou najpočetnejšou skupinou boli dve kategórie podnikov a to malé podniky do 50 zamestnancov a veľké podniky s viac ako 250 zamestnancami (22%-ný podiel každej skupiny). Zvyšných 16% dopytovaných spoločností patrilo do skupiny mikropodnikov.

Graf 1 – *Veľkosť firmy podľa počtu zamestnancov*

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe výsledkov zrealizovaného prieskumu

3.2 Vyhodnotenie jednotlivých otázok v štruktúrovanom dotazníku

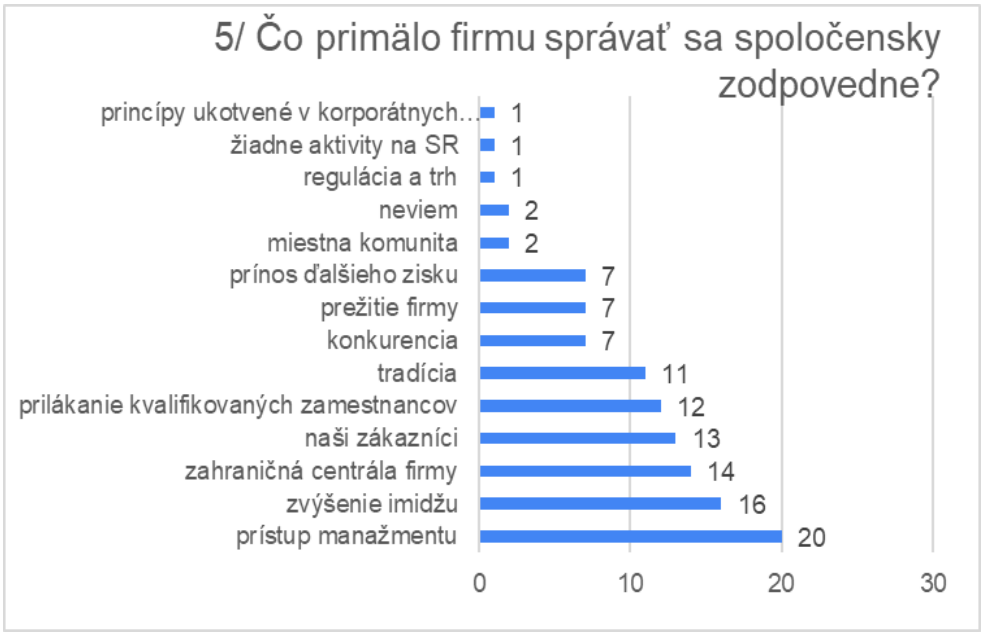
V tejto časti článku sme vyhodnotili niektoré nami vybrané otázky z celkových 16 otázok pološtrukturovaného rozhovoru s vybranými manažérmi 37-ich slovenských (3) a zahraničných (34) firiem pôsobiacich na Slovensku.

- **Otázka č. 5 – Čo primälo Vašu firmu správať sa spoločensky zodpovedne?**

Otázka č. 5 ponúkala možnosť označiť neobmedzený počet zo štrnástich ponúkaných možností a tiež možnosť zdôvodniť svoj výber. Nakoľko CSR je dobrovoľné integrovanie sociálnych a ekologických hľadísk do stratégie firmy, okrem primárnej orientácie na vytváranie zisku, bola zaradená i otázka pohnútok k aplikácie CSR v spoločnosti.
Na prvom mieste, čo do početnosti (20), bol označený výber prístup manažmentu. Druhým najpočetnejším výberom (s počtom 16) bolo zvýšenie imidžu a tretím výberom (s počtom 14) bola zahraničná centrála spoločnosti, čo predstavuje 12%-ný podiel zo všetkých odpovedí. Zvyšné početnosti sú znázornené na grafe 2. Na základe odpovedí možno za najrelevantnejšie podnet k zodpovednému správaniu sa možno považovať podnety a požiadavky centrály.
Niekoľko z postrehov v rámci slovných komentárov boli aj nasledujúce názory:

- ✓ *„Prvoradí sú zamestnanci, aby sa cítili v práci dobre a bolo im vytvorené príjemné pracovné prostredie, ktoré sa snažíme vytvárať aj firemnými akciami, oslavami menín, narodením, darmi a podobne.“*
- ✓ *„V dnešnej dobe, kedy je na trhu málo kvalitných zamestnancov, ktorí si radi vyberajú, a teda je dôležité držať sa trendu. Vďaka kvalitným zamestnancom ponúkame kvalitné služby, tým sa nám zvyšuje konkurencia-schopnosť na trhu a prínos ďalšieho zisku.“*
- ✓ *„Správať sa zodpovedne je normálne v dnešnej dobe.“*

Graf 2 – *Otázka č. 5: Čo primälo firmu správať sa spoločensky zodpovedne?*

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe výsledkov zrealizovaného prieskumu

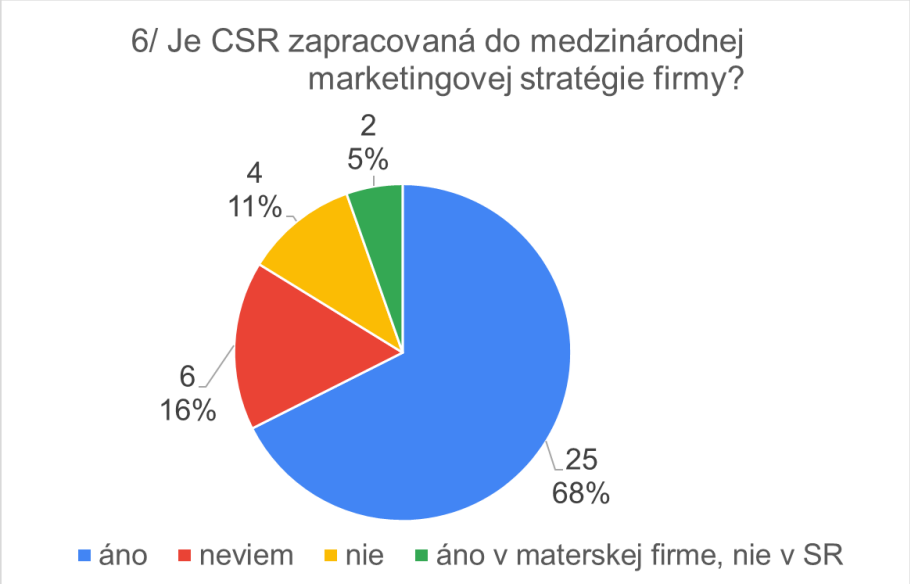
- **Otázka č. 6 – Je CSR zapracovaná do medzinárodnej marketingovej stratégie firmy?**

Otázka č. 6 ponúkala možnosť označiť jednu zo štyroch ponúkaných možností a zdôvodniť svoj výber, pričom štvrtá možnosť bola dodaná dodatočne na základe odpovede jedného

respondenta z prieskumu. Väčšina skúmaných spoločností (68%) má CSR zapracovanú do medzinárodnej marketingovej stratégie, 11% firiem (početnosť 4) nemá zapracovanú CSR v marketingovej stratégii a 6 respondentov nevedelo odpovedať na otázku. Dve spoločnosti uviedli, že majú zapracovanú CSR do medzinárodnej marketingovej stratégie, ale len na úrovni materskej spoločnosti a nie v na Slovensku, ako uvádza graf 3**.**
Niekoľko z postrehov v rámci slovných komentárov boli aj nasledujúce názory:

- ✓ *„Áno, v centrále (na Slovenku) sa sleduje len rast.“*
- ✓ *„Centrála má marketingové stratégie detailne rozpracované pre všetky oblasti, pričom na webovej stránke je jej preklad.“*

Graf 3 – *Otázka č. 6: Je CSR zapracovaná do medzinárodnej marketingovej stratégie firmy?*

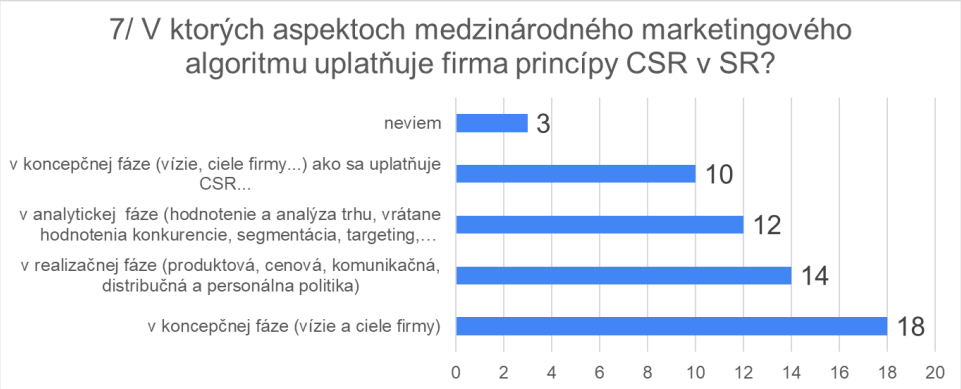
Zdroj: Vlastné spracovanie na základe výsledkov zrealizovaného prieskumu

- **Otázka č. 7 – V ktorých aspektoch medzinárodného marketingového algoritmu uplatňuje firma princípy CSR na Slovensku?**

Otázka č. 7 ponúkala možnosť označiť viacero z piatich ponúkaných možností a okomentovať svoj výber. Otázka č. 7 (ako vidíme na grafe 4), skúmala, v ktorých aspektoch medzinárodného marketingového algoritmu uplatňuje firma princípy CSR. Najpočetnejšia odpoveď (36%) bola *v koncepčnej fáze (vízia a ciele),* nasledoval výber *v realizačnej fáze (produktová, cenová, komunikačná, distribučná a personálna politika)* v počte 14 krát (24%).
Niekoľko z postrehov v rámci slovných komentárov boli aj nasledujúce názory:

- ✓ *„Spoločnosť ma implementované CSR už od svojho vzniku podľa metodiky materskej spoločnosti, ktorá sa venuje téme CSR desaťročia.“*
- ✓ *„Na pravidelnej báze usporadúvame online kurzy pre zamestnancov na rôzne témy, či už environmentálne, zamerané na duševné zdravie, alebo zamerané na finančnú gramotnosť. Ďalej sú to zbierky pre ľudí v núdzi (zamestnanci nám prinesú ich staré veci a pod.), spoločne sa v zime varí guláš pre ľudí bez domova alebo sa vyhradí deň kedy sa ide čistiť napr. les, alebo usporadúvame športové aktivity s možnosťou výhry ktorá putuje na deti v detských domovoch.“*
- ✓ *„Ťažko sa to takto hodnotí – spoločnosť predáva ekologické produkty, ale vo vnútri slovenskej firmy to neriešia len cez produkt a komunikáciu produktu.“*

Graf 4 – *Otázka č. 7: V ktorých aspektoch medzinárodného marketingového algoritmu uplatňuje firma princípy CSR v SR?*

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe výsledkov zrealizovaného prieskumu

- **Otázka č. 8: Čo by sa malo zmeniť, aby sa firma správala ešte viac spoločensky zodpovedne?**

Otázka č. 8 ponúkala možnosť označiť jednu zo štyroch ponúkaných možností a zdôvodniť svoj výber. Odpovede na otázku č. 8 boli nasledovné: 62% odpovedí *bolo vnútorné prostredie firmy a jej komponenty* (mikro prostredie – zamestnanci, ale aj ďalšie najbližšie zložky – primárni stakeholders: spolupracujúce objekty, akcionári, dodávatelia, odberatelia) a 33,3% odpovedí bolo *vonkajšie prostredie – sekundárni stakeholders: verejnosť, inštitúcie* a dvaja respondenti sa *nevedeli vyjadriť k otázke*, ako zobrazuje graf 5.

Niekoľko z postrehov v rámci slovných komentárov boli aj nasledujúce názory:

- ✓ *„Myslíme si, že patríme k lídrom na SK trhu, čo sa tyká CSR, čiže už nie je ani veľmi čo zlepšovať."*
- ✓ *„finančná situácia"*
- ✓ *„zmýšľanie zamestnancov (hlavne vedenia)"*
- ✓ *„Keď z CSR urobia povinnosť, minie sa to účinkom."*
- ✓ *„zamyslieť sa nad internými procesmi"*
- ✓ *„To závisí naozaj od veľkosti spoločnosti. Firma ako je napr. Kaufland – vie urobiť jarmok s detskými kolotočmi, keď otvára v mestskej časti novú pobočku, no firma ktorá ma 5 zamestnancov, si takúto spoločensky prospešnú zadarmo akciu dovoliť nemôže."*

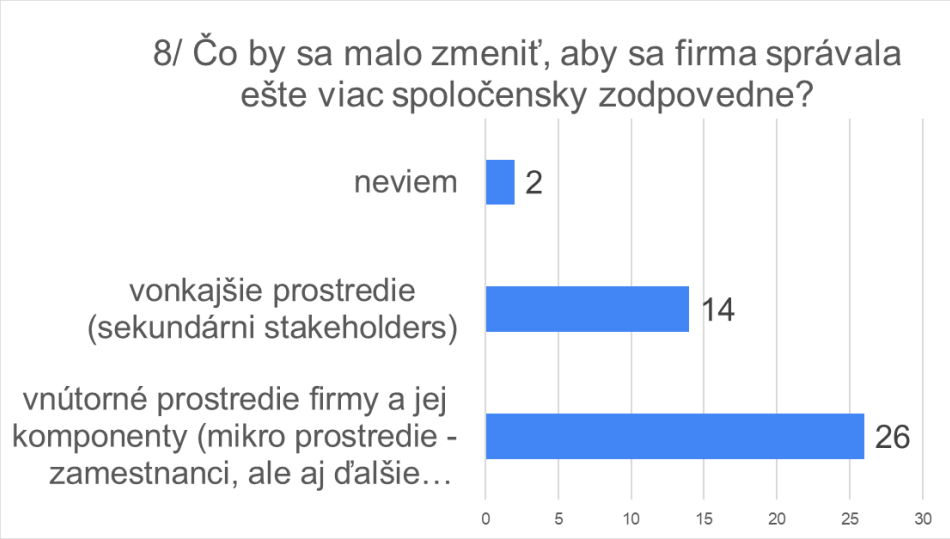
- **Otázka č. 16 – Čo vnímate ako najväčšie (všeobecne aj konkrétne) problémy v rámci CSR v súčasnom podnikateľskom prostredí v SR vo vzťahu k firme, kde pôsobíte?**

Najviac dominovali nasledujúce názory:

- ✓ *„vymožiteľnosť práva, vzťahy štát vs súkromník"*
- ✓ *„ESG a CSR je zbytočná komplikácia"*
- ✓ *„chýba zmysluplná osveta a zrozumiteľné vysvetlenie pojmu CSR – nie len krásna všeobecná definícia na 3 riadky s nekonkrétnym obsahom definície"*
- ✓ *„nie je dostatočná podpora v porovnaní s inými krajinami"*
- ✓ *„obalové hospodárstvo – obalové normy nastavená legislatíva spôsobuje vysoké náklady"*
- ✓ *„žiadna / slabá podpora od štátu"*
- ✓ *„zlá informovanosť ľudí"*
- ✓ *„zlé nastavenie hodnôt spoločnosti"*
- ✓ *„korupcia"*
- ✓ *„byrokracia"*

- ✓ *„zbytočné administratívne, legislatívne a daňovo odvodové zaťaženie“*
- ✓ *„nedostatočné personálne kapacity“*
- ✓ *„nevhodné legislatívne prostredie, časté legislatívne zmeny, neodbornosť, príliš vysoké ekologické očakávania / zmeny“*
- ✓ *„komunikácia“*
- ✓ *„zhoršená atmosféra v spoločnosti, pokles životnej úrovne“*

Graf 5 – *Otázka č. 8: Čo by sa malo zmeniť, aby sa firma správala ešte viac spoločensky zodpovedne?*

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe výsledkov zrealizovaného prieskumu

4 ZÁVER

Cieľom organizácie je budovať pozitívny korporátny imidž, ktorého základom je zodpovedné podnikanie, ktoré aplikuje morálne normy v podnikateľskej praxi pričom však musí dbať o potreby a záujmy rôznych záujmových skupín, s ktorými prichádza počas svojej podnikateľskej činnosti do kontaktu a ovplyvňuje ich. Zároveň tieto záujmové skupiny ovplyvňujú firmu priamo alebo nepriamo. S týmito aktivitami úzko súvisí aj pojem CSR. No CSR nespočíva len v podpore kultúry, športu, rodinného zázemia zamestnancov, zlepšovaní pracovného prostredia v spoločnostiach, ale predovšetkým v dodržiavaní udržateľnej spotreby a ochrany životného prostredia.

Ako aj výskum potvrdil, aktivity CSR sú priamo i nepriamo sledované nielen zamestnancami, ale aj existujúcimi či potenciálnymi zákazníkmi a spotrebiteľmi. Hoci je CSR v zahraničných materských firmách na oveľa vyššej úrovni a má dlhodobejšiu históriu a tradíciu, slovenské pobočky už majú dnes pomerne rozvinuté aktivity a projekty spadajúce do kategórie CSR, no ich prezentácia na webových stránkach je chabá, takmer nulová. Nie je to niečo, čím sa vedome prezentujú, resp. o ich aktivitách niekedy ani vlastní zamestnanci nemajú prehľad či akúkoľvek vedomosť. Je to jednoznačne niečo, na čom by slovenské pobočky zahraničných firiem mali popracovať, o potrebe podpory štátu ani nehovoriac. Formovanie korporátneho imidžu cez CSR aktivity je výborným marketingovým prostriedkom a ideálnym odrazovým mostíkom nielen pre zvyšovanie konkurencieschopnosti v medzinárodnom konkurenčnom prostredí.

Tento príspevok vznikol v rámci výskumných projektov Ministerstva školstva, rodiny a športu SR KEGA 003EU-4/2022.

Použitá literatúra

1. BOWEN, H. R. 1953. Social Responsibilities of the Businessman. New York, Harper, str.66.
2. ZORKÓCIOVÁ, O. a kol. 2007. Corporate Identity II. 2.vydanie. Bratislava: Ekonóm, 2007. 282 str. ISBN 978-80-225-2336-3, str.202.
3. SCHWAB, K. 2016. The Fourth Industrial Revolution. Switzerland: World Economic Forum, 2016, 172 s. ISBN 978-1-944835-01-9.

Kontaktné údaje

RNDr. Janka Pásztorová, PhD.
Ekonomická univerzita v Bratislave, Obchodná fakulta
Dolnozemská cesta 1, 852 35 Bratislava, Slovenská Republika
Tel: 004212-6729-1415
e-mail: janka.pasztorova@euba.sk

Ing. Mgr. Sonia Krajčík Danišová, PhD.
Ekonomická univerzita v Bratislave, Fakulta aplikovaných jazykov
Dolnozemská cesta 1, 852 35 Bratislava, Slovenská Republika
Tel: 004212-6729-5208
e-mail: sonia.krajcik.danisova@euba.sk

EXPLORÁCIA SPODNEJ VLNY VO VIRTUÁLNYCH KOMUNITÁCH NA SOCIÁLNYCH MÉDIÁCH

EXPLORING THE GROUNDSWELL IN VIRTUAL COMMUNITIES ON SOCIAL MEDIA

Simona Ščepková

Abstrakt

Komunikácia sa za posledné desaťročie výrazne zmenila. Jednotlivci komunikujú a budujú si vzťahy najmä vo virtuálnom priestore, čo ovplyvňuje možnosti prezentácie a propagácie podnikateľských subjektov. Zmenu komunikačného reťazca podmienila existencia neoficiálnej komunikácie medzi komunitami, ktorú v akademickom prostredí označujeme termínom „spodná vlna“. Cieľom príspevku je identifikovať a vymedziť komunikačné možnosti virtuálnych komunít, ktoré vytvárajú efekt spodnej vlny, a priniesť nové poznatky o možnostiach analyzovania a vyhodnocovania účinkov spodnej vlny na sociálnych médiách. Jedinečnosť príspevku spočíva v komplexnom pohľade na dôsledky vzniku popísaného komunikačného fenoménu. Pre ďalšie skúmanie je nevyhnutná hlbšia analýza motivácií účastníkov komunít a vhodné metódy pre manažment účastníkov komunít.

***Kľúčové slová**: digitálna komunita, diverzita komunity. online komunikačné platformy, sociálne médiá, spodná vlna, virtuálna komunita*

Abstract

Communication has changed significantly over the last decade. Individuals communicate and build relationships mainly in virtual space, which affects the possibilities of presentation and promotion of business entities. The change in the communication chain has been conditioned by the existence of unofficial communication between communities, which in the academic environment is referred to by the term "groundswell." The aim of this paper is to identify and delineate the communication possibilities of virtual communities that create the bottom-wave effect, and to bring new insights into the possibilities of analyzing and evaluating the bottom-wave effects on social media. The uniqueness of the paper lies in its comprehensive view of the consequences of the emergence of the described communication phenomenon. A deeper analysis of the motivations of community participants and appropriate methods for the management of community participants are necessary for further research.

***Keywords:** community diversity, digital community, groundswell, online communication platforms, social media, virtual community*

1 ÚVOD

Človek je tvor zvedavý. Možno preto vzniklo mnoho rôznych vynálezov. Naša prirodzená zvedavosť a potreba *byť neustále informovaný* je predpokladom pre vznik inovácií. Jednoduchá a rýchla dohľadateľnosť, ktorou používateľ internetu získava rôzne poznatky, sa stala v súčasnom svete samozrejmosťou. Podľa aktuálneho reportu na stránke Statista vyplýva, že celková návštevnosť najpoužívanejšieho vyhľadávača Google je na celosvetovej úrovni v priemernom ročnom hodnotení na úrovni približne 83 biliónov návštevníkov (Statista, 2023). Ľudia sa nezvyknú príliš zamýšľať nad tým či sa o konkrétnom probléme dozvedia potrebné informácie, pretože máme k dispozícii internet, ktorý nám uľahčuje aj zber

informácií – stačí nám pripojenie na internet, webový prehliadač a za niekoľko sekúnd či minút sa dozvieme a overíme si množstvo informácií. Nie každá informácia, ktorá je publikovaná na internete je však pravdivá a nie každý tvorca alebo šíriteľ informácie má čestné úmysly (Buchanan, 2020). Preto je stále dominantnejším problémom vznik a šírenie nepravdivých informácií, poplašných správ alebo hoaxov. Je preto pochopiteľné, že s narastajúcim vplyvom komerčnej komunikácie si ľudia vytvorili vlastný hodnotiaci mechanizmus pre overovanie informácií (Park et al., 2007, s. 128). Slobodné zdieľanie názoru na rôzne témy, návrhu na riešenie problému či verejná kritika šírená v digitálnom priestore, sa stali súčasťou každodenného fungovania jedinca v spoločnosti. Pre podnikateľské subjekty predstavuje táto skutočnosť stúpajúci tlak zo strany spotrebiteľov (Ščepková & Zaušková, 2023, s. 924). Tento proces, ktorý vyúsťuje do konkrétneho negatívneho alebo pozitívneho javu sa nazýva spodná vlna. Spodná vlna, ktorá je súčasťou špecifickej marketingovej komunikácie je založená na princípe neoficiálnej komunikácie, kedy neoficiálni iniciátori komunikácie sprostredkúvajú rôzne komunikačné posolstvá o konkrétnej téme alebo probléme, najčastejšie pomocou digitálnych platforiem. S ohľadom na budúce predikcie v oblasti komunikačných trendov, by mohla spodná vlna do veľkej miery nahradiť komunikáciu oficiálnych inštitúcií.

Online platformy, na ktorých sa jednotlivci spájajú, komunikujú a vymieňajú si poznatky, skúsenosti a informácie, sa stali neoddeliteľnou súčasťou aktuálnej spoločnosti. S rastúcou prepojenosťou sveta sa prostredníctvom digitálnych platforiem neustále mení spôsob, akým jednotlivci komunikujú a vytvárajú vzťahy. Je zrejmé, že v neustále sa meniacom prostredí digitálneho veku, sa fenomén virtuálnych komunít stal mocným nástrojom. V tejto štúdii sa zameriavame na analyzovanie a vymedzenie komunikácie a správania, ktoré je podporované "mocou komunity" a má významný vplyv na podnikateľské subjekty. Podľa viacerých výskumníkov (Arrasvuori & Olsson, 2009, s. 117; Reyes, 2018, s. 106; Krishen et al., 2021, s. 193) táto premenná do veľkej miery závisí od jedinečnosti účastníkov komunity. Zámerom príspevku je poskytnúť globálny pohľad na prínos spodnej vlny, ktorú pozorujeme najmä v prostredí sociálnych médií. Naším cieľom je tiež vymedziť možnosti monitorovania a vyhodnocovania tohto fenoménu. Okrem toho príspevok poskytuje komplexné informácie o súčasnej digitálnej komunikácii, ktorá prebieha najmä vo virtuálnych komunitách s konkrétnou témou. Závery príspevku nás vedú k odhaleniu dôležitých dôsledkov efektu spodnej vlny na marketingovú komunikáciu, ale aj celkovú činnosť podnikateľských subjektov, čo robí zo štúdie hodnotný dokument pre podnikateľské subjekty, ktoré sa zameriavajú na riadenie komunikácie naprieč digitálnymi komunikačnými platformami.

2 SPODNÁ VLNA VYTVÁRA PRIESTOR PRE NOVÝ TYP MARKETINGOVEJ KOMUNIKÁCIE

Vplyv fenoménu spodnej vlny je najvýraznejší v oblasti digitálnych médií, najmä na sociálnych sieťach, online fórach, blogoch a video-blogoch, ako aj v sekciách s komentármi na oficiálnych inštitucionálnych webových stránkach. Tieto platformy umožňujú ich používateľom alebo platiacim zákazníkom slobodne vyjadrovať svoje názory a myšlienky bez vyžiadania príslušných inštitúcií. Podľa L. Gelianasa a kol., ponúka online komunikácia tri významné výhody: *zdieľanie informácií, sociálnu interakciu a emocionálne prepojenie* (Gelinas et al., 2021, s. 6). Z hľadiska marketingovej komunikácie znamenajú vyššie uvedené výhody pre online podnety na zapojenie sa do už vzniknutej komunikácie. Komunikačné procesy môžu prebiehať dynamicky. Dynamika komunikácie spodnej vlny sa označuje aj ako „komunikačné vlnobitie“ (Zaušková & Ščepková, 2022, s. 17). Princíp „vlnobitia“ má podobnosť so vzormi vĺn, pričom informácie môžu generovať malé poruchy v informačnom toku alebo eskalovať do markantnej sily podobnej prírodnému javu tsunami. Uvedený efekt môže vzniknúť v každej fáze komunikácie. Nemusí ísť výlučne o komunikáciu na sociálnych

médiách. Podstatou komunikácie v dôsledku ktorej vzniká efekt spodnej vlny je, že každý člen komunity môže prispieť svojou perspektívou k existujúcemu základu informácie alebo môže prostredníctvom presvedčivej argumentácie sám iniciovať otvorenie novej témy, ktorú ostatní členovia komunity buď prijmú a podporia alebo vyjadria svoj nesúhlas (tzv. komunikačné tsunami). Skutočná existencia prehĺbenia je však zrejmá len vtedy, keď je prítomných viacero členov komunity, teda efekt spodnej vlny je dominantný a môže mať významný vplyv na subjekty najmä vtedy, ak ide o komunitu zloženú z viacerých účastníkov.
Medzi účastníkmi diskusie môžu vzniknúť a podľa nášho objektívneho skúmania aj často vznikajú eskalované konflikty. Podnetom pre vznik konfliktov v takejto komunite môže byť rozdielny názor na riešenú tému alebo subjekt. Význam nárastu takýchto konfliktných situácií by sa podľa nás nemal podceňovať, pretože má potenciál vyvolať negatívny efekt spodnej vlny, ktorý môže pôsobiť nepriaznivo či už na subjekt, politikov či organizácie a v konečnom dôsledku môže vrhnúť negatívny pohľad na celú komunitu. Špecifické komunity zámerne podporujú vznik „vlnobitia“, aby presadzovali svoje vlastné názory. Jednotlivci, ktorí podporujú určitý komunikačný prúd - mohli by sme ho označiť za „vlnu od zeme“ - teda tú informáciu, ktorá bola prvotnou v komunikačnom procese, môžu za špecifických okolností čeliť sankciám, vrátane možnosti požadovať kompenzáciu alebo dokonca vylúčenie z virtuálnej komunity. Neutralizovať komunitu a brániť šíreniu jej myšlienok však nie je jednoduchý proces a je žiaduce vytvoriť presne zadefinovaný komunikačný model pre riadenie tejto situácie. Išlo by o manažment konceptu alebo efektu spodnej vlny. Nakoľko neexistuje takýto univerzálny komunikačný model, považujeme za nevyhnuté pokračovať v akademických výskumoch.

2.1 Virtuálna komunita ako predpoklad vzniku efektu spodnej vlny na sociálnych médiách

Komunita je dobrovoľná organizácia zložená z jednotlivcov, ktorí zvyčajne nezdieľajú už existujúcu organizačnú príslušnosť, ale spája ich spoločný *inštrumentálny cieľ* (Wyche et al., 2011, s. 19). Na stručné zhrnutie teoretických aspektov je dôležité definovať a opísať kľúčové historické míľniky pojmu virtuálna komunita. Koncept online komunít sa objavil s nástupom digitálnej éry a internetu v roku 1960. Prvé komunity vytvárali používatelia internetu, ktorí zdieľali a vymieňali si informácie o podobných záujmoch alebo témach s cieľom zdieľať spoločné názory a spojiť sa s ostatnými. Pojmom "virtuálna komunita" z pohľadu marketingovej perspektívy sa zaoberali vedci De Valck, Bruggen a Wierenga, ktorí v štúdii uvádzajú, že internet v danom momente prenáša informácie za minimálne náklady, čo vedie k rozvoju špecializovaných úložísk vo forme virtuálnych spotrebiteľských komunít (De Valck et al., 2009, s. 188).
Komunita sa vo virtuálnom priestore vzťahuje na sociálne skupiny, ktoré vznikajú na základe online diskusií a vytvárajú osobné vzťahy v kyberpriestore. Troiano (2023) v článku uvádza aktuálnu globálnu štatistiku, podľa ktorej sa online komunity zúčastňuje 76 % používateľov internetu. Kedysi boli pre združovanie ľudí a kreovanie komunity vytvorené špeciálne komerčné webové stránky, medzi ktoré možno zaradiť "salon.com" a jej online fórum "table talk" – pričom ide o jednu z prvých komunikačných platforiem pre tento účel[1]. Je preukázateľné, že v súčasnosti väčšina internetových používateľov klikne na internetový vyhľadávač so zámerom zúčastniť sa konkrétnej komunity (Ahmed et al., 2019, s. 8), či už ide o komunitu na sociálnych sieťach, diskusných fórach, blogoch alebo video-blogoch (najčastejšie YouTube) alebo na webinároch a živých vysielaniach, ako na uskutočňovanie nákupných transakcií. Ľudia chcú vytvárať autentické a zmysluplné vzťahy. V prostredí virtuálnych komunít je možné tieto vzťahy budovať, čo potvrdili viaceré významné štúdie

[1] Poznámka autorky: Platforma funguje od roku 1995 až doteraz.

výskumníkov (Sokolova & Perez, 2021, s. 3; Wang et al., 2019, s. 477). Popularita virtuálnych komunít odráža skutočnosť, že jednotlivci používajú internet na splnenie sociálnych ale aj ekonomických cieľov.
Virtuálnu komunitu možno vymedziť aj ako skupinu ľudí vo vyhradenej lokalite, ktorá iniciuje proces sociálnej činnosti prostredníctvom plánovanej intervencie s cieľom zlepšiť situáciu svojho vlastného kapitálu. Medzi kapitál môžeme zaradiť nasledujúce atribúty - *prírodné, kultúrne, ľudské, sociálne, politické, finančné* a *stavebné*. Podmienkou vyskytovania sa vo virtuálnej komunite je vlastniť účet. Každá osoba má účet, ktorý jej umožňuje prihlásiť sa pod konkrétnym menom a následne publikovať obsah a zúčastňovať sa na diskusiách s ostatnými členmi. Tento typ komunity môže byť otvorený, teda voľne prístupný pre všetkých alebo uzavretý, kedy môžu navzájom komunikovať a vyhľadávať publikovaný obsah len zaregistrovaní členovia danej komunity. Pre akúkoľvek klasifikáciu typov komunity, ktorá môže vyvolať efekt spodnej vlny, je dôležité pochopiť základné motivácie, ktoré stoja za tým, že ľudia chcú byť participantmi určitej komunity a dobrovoľne dodržiavajú vymedzené pravidlá. Bagozzi a Dholakia (2006) skúmali koncept „*my-zámeru*“ pri určovaní participácie vo virtuálnych komunitách. Tento koncept zahŕňa skúmanie dvoch sprostredkovaných predchodcov: *pozitívne očakávané emócie* a *sociálnu identitu*. Sociálne zámery tvoria podľa Bazozziho a Dholakia (2006) základ participácie v komunitách značiek malých skupín, keďže akcia podporujúca komunitu, vykonáva skupina ako jednotný celok. Vieme, že pozitívne anticipačné emócie sú ovplyvnené podnetmi prežívanými na individuálnej úrovni, zatiaľ čo sociálna identita pôsobí na kolektívnej úrovni a zahŕňa aspekty, ako je kategorizácia seba samého, emocionálna lojalita a celkové sebahodnotenie jednotlivca v rámci komunity.
Pozorujeme, že rastie množstvo výskumov, ktoré sa venujú oblasti pôsobenia komunít v prostredí sociálnych médií. Platformy sociálnych sietí ako Facebook, Tik-Tok, Instagram a Twitter prispievajú k zvýšeniu výmeny informácií medzi online jedincami. Sociálne médiá fungujú ako platformy na komunikáciu a šírenie informácií, porovnateľné s internetom, mobilnými zariadeniami a marketingovými nástrojmi, ktoré používajú subjekty alebo značky. Ponúkajú dostupné a rýchle možnosti na získavanie poznatkov, ako aj overovanie informácií. Hoci sociálne siete prinášajú pohodlie, je dôležité pozrieť sa na faktory, ktoré presahujú ich povrchnú úroveň. Cho a kolektív autorov (2017) vo svojej štúdii skúmali ako komunikovali na sociálnej sieti Facebook rôzne subjekty. Prostredníctvom realizácie analýz zistili, že firmy s dobrou povesťou komunikovali viac informácie týkajúce sa sociálnej zodpovednosti, ktoré nesúviseli priamo s ich podnikaním ako o CSR. Komunity majú podľa výsledkov výskumu vyššie uvedených autorov tendenciu zapájať sa do správ o sociálnej zodpovednosti viac ako do správ, ktoré sa týkali komunikácie na obchodnej úrovni.
Na druhej strane, Williamson and Ruming (2019) prostredníctvom realizácie kvalitatívnej obsahovej analýzy príspevkov na Twitteri popisujú závery, že zapájanie komunít v prostredí sociálnych médií sa mení pod vplyvom rôznych faktorov. Napríklad niektoré miestne samosprávy v Portugalsku informujú a zapájajú svojich obyvateľov k participácii na politických rozhodnutiach na miestnej úrovni prostredníctvom skupín na Facebooku. V štúdii autorov Vohra a Bhardwaja (2019) sa uvádza, že aktívna participácia sa prejavuje ako predpoklad angažovanosti zákazníkov v kontexte značkových komunít elektronického obchodu na sociálnej sieti Facebook. Autori konštatujú, že aktívna účasť používateľov siete v danej komunite predikuje zvyšujúcu sa úroveň zapojenia publika komunity do činností komunity a komunikácie s jej členmi. Základ sociálnych sietí spočíva v interaktivite a vytváraní virtuálnych komunít. Každý jednotlivec má potenciál prispieť do kolektívneho súboru informácií známeho ako spodná vlna. Schopnosť jednotlivca udržiavať túto vlnu je však obmedzená, čo zdôrazňuje dôležitosť spoliehania sa na podobne zmýšľajúcich jednotlivcov pri ďalšej komunikácii názorov v online prostredí. Na základe uvedených štúdií, je možné zhrnúť, že marketingoví manažéri by mali cielene vyvolávať aktívnu účasť členov

komunity na sociálnych médiách, ktoré však podmieňuje publikovanie pre zaujímavého obsahu pre danú komunitu a vybudovaný aspekt dôvery medzi komunitou a subjektom.

2.2 Interakcia používateľov sociálnych médií vo virtuálnych komunitách

Existuje množstvo štúdií zameraných na virtuálne komunity. Napriek tomu pozorujeme vo výsledkoch výskumov v danej oblasti určité medzery. Úsilie akademikov sa doteraz zameriavalo predovšetkým na zlepšenie porozumenia faktorov ovplyvňujúcich účasť vo virtuálnej komunite a jej účinkov. V praktickej rovine išlo o poznanie toho, kde, kedy a prostredníctvom akej platformy sa spotrebitelia zapájajú do virtuálnych komunít. Zatiaľ čo vzdelávacie a podporné skupiny sú mimoriadne populárne a pomáhajú mnohým ľuďom zlepšiť ich život viacerými spôsobmi, veľké a malé podniky tiež objavili výhody prosperujúcej online komunity. Špecifické aspekty toho, ako spotrebitelia využívajú tieto komunity a komunikujú s ostatnými členmi, sú však stále nejasné. Vzhľadom na uznávaný význam virtuálnych komunít ako referenčných skupín a značný počet spotrebiteľov, ktorí ich začleňujú do svojich nákupných rozhodnutí, je prekvapujúce ako málo sa v súčasnosti vie o úlohe týchto komunít pri vyhľadávaní informácií, spracovaní informácií a rozhodovaní spotrebiteľov.

Pri zvažovaní definície virtuálnych komunít je nevyhnutné zohľadniť základné komponenty, medzi ktoré patria:

- spoločné záujmy alebo ciele: virtuálne komunity majú tendenciu spájať jednotlivcov s podobnými alebo rovnakými záujmami, cieľmi alebo identitou;
- interakcia a komunikácia: členovia virtuálnych komunít sa zapájajú do neobmedzenej komunikácie a interakcie bez predpísaných usmernení;
- sociálna (kolektívna) identita: virtuálna komunita môže svojim členom udeliť osobitnú sociálnu identitu alebo pocit príslušnosti k určitej skupine, čo podporuje prepojenosť a vytvára priaznivé podmienky na interakciu;
- online platforma: charakteristickým znakom virtuálnych komunít je ich existencia na online platformách, ako sú sociálne siete, fóra, blogy alebo špecializované webové stránky vytvorené na tento účel;
- časový rozmer: online komunity umožňujú členstvo v akomkoľvek časovom období[2].

Existujú rôzne perspektívy týkajúce sa kategorizácie zdieľania, medzi ktoré patrí *emocionálna angažovanosť, sociálna interakcia, pôžitok, spokojnosť* a *zapojenie* (Streb et al., 2015, s. 104). Model virtuálnych komunít zahŕňa kategórie iniciované členmi aj kategórie sponzorované organizáciami. Komunity iniciované členmi zakladajú a monitorujú samotní členovia, zatiaľ čo komunity sponzorované organizáciami dostávajú podporu buď od komerčných, alebo nekomerčných subjektov. Povaha vzťahov vo virtuálnych komunitách určuje typ spojení, ktoré sa medzi ich členmi podporujú. Niektoré komunity sa zameriavajú na budovanie sociálnych alebo profesionálnych vzťahov, zatiaľ čo iné sa pri vytváraní vzťahov spoliehajú na organizáciu ako sprostredkovateľa. Virtuálne komunity ponúkajú firmám cenné a jedinečné možnosti spätnej väzby, ktoré inde nemožno získať.

Jednotlivci sa pri rozhodovaní o nákupe často obracajú na online komunity, aby získali rady a informácie. Tieto komunity umožňujú jednotlivcom podeliť sa o vlastné skúsenosti po nákupe. Virtuálne spotrebiteľské komunity majú významný vplyv na spotrebiteľské správanie a slúžia ako dôležitý zdroj spotrebiteľských znalostí a sociálneho vplyvu. Mnohé podniky využívajú svoje online komunity na zhromažďovanie názorov a získavanie informácií pred uvedením výrobku na trh. Cenia si spätnú väzbu od členov komunity a následne v dôsledku ich názorov a požiadaviek vykonávajú potrebné úpravy. Online komunity tak môžu predstavovať koncentrovaný cieľový trh. Spoločnosti čoraz častejšie navštevujú, analyzujú

[2] Poznámka autorky: Môže ísť o dlhodobý (trvalý) alebo krátkodobý charakter.

a vyhodnocujú aktivity vo virtuálnych komunitách, rovnako ako tam sami publikujú obsah so zámerom zníženia nákladov na získavanie zákazníkov. Tým, že členom komunity ponúkajú *exkluzívne ukážky* a *rôzne výhody*, z nich môžu urobiť nadšených *obhajcov* značky, ktorí pomáhajú zvyšovať povedomie a podporu medzi ostatnými. Táto organická propagácia značky má veľký potenciál pri minimalizácii výdavkov spojených so získavaním nových zákazníkov.

2.3 Proces a metódy zisťovania a monitorovania vplyvu výskytu spodnej vlny vo virtuálnom prostredí

Súčasný výskum v oblasti efektu spodnej vlny, konkrétne vo vzťahu k dynamike virtuálnych komunít, nám pomáha k hlbšiemu porozumeniu interakcií a sociálnych prepojení medzi používateľmi internetu. V nasledujúcej časti článku sa zameriavame na vývoj postupov a monitorovacích metrík, ktoré sú nevyhnutné pre systematické sledovanie a identifikáciu efektu spodnej vlny v súčasnej digitálnej ére. Definície vychádzajú z existujúcich teórií a praktických záverov, ktoré nám pomáhajú porozumieť podstatu neformálnych interakcií a ich vplyv na vznik a udržateľnosť virtuálnych komunít. Analyzujeme rôzne metódy, vrátane operatívnych výskumných prístupov, ktoré môžu presnejšie identifikovať a kvantifikovať efekt spodnej vlny. Veríme, že výsledky budú prínosom nielen pre akademické kruhy, ale aj pre spoločnosť ako celok a poskytnú nové perspektívy na porozumenie, a riadenie dynamiky virtuálnych komunít v prostredí online platforiem.

Sociálne médiá sú dôležitým médiom na oslovenie cieľových publík a na vytváranie vzájomných vzťahov prostredníctvom poskytovania pútavého obsahu. Tvorba stratégie sociálnych médií si vyžaduje rôzne koncepcie, ale dôležité je dodržiavať jej hlavnú ideu. Cieľom podnikateľských subjektov je prostredníctvom sociálnych médií presvedčovať, edukovať a podnecovať publikum, aby uskutočňovalo potrebné akcie. Na získanie úspešnej digitálnej komunikácie je rozhodujúce vytvoriť komplexný plán, ktorý obsahuje marketingové posolstvá, distribučné platformy a metódy angažovanosti publika. Plánovací proces P.O.S.T. z knihy Groundswell (Li a Bernoff, 2011, s. 71) predstavuje základný model myslenia spodnej vlny a systematickú štruktúru pre vytvorenie a publikovanie. S procesom P.O.S.T sa v danom znení stotožňujú aj Kubovics a Zaušková (2021), ktorí spomínajú, že implementáciou modelu P.O.S.T môžu podnikateľské subjekty dosiahnuť systematickú štruktúru publikovania obsahu za účelom vyvolania efektu spodnej vlny. Uvedený prístup zahŕňa štyri základné prvky - *ľudia, ciele, stratégia a technologické prostriedky*. Vhodné metriky nám pomáhajú zistiť úroveň zapojenia publika, dosah sociálnych sietí, prípadné zdieľania naprieč sociálne médiá a interakcie v rámci komunity. Hlavný dôraz výskumu spočíva v skúmaní komentárov na sociálnych sieťach, keďže tie často iniciujú fenomén spodnej vlny.

Pre analýzu komentárov na sociálnych sieťach je možné použiť nasledujúce 4 techniky:

- manuálna analýza (ručne prechádzať a kategorizovať jednotlivé komentáre);
- použitie nástrojov na spracovanie prirodzeného jazyka (algoritmy NLP, teda spracovania prirodzeného jazyka na extrakciu informácií a názorov z komentárov);
- analýza sociálnych médií (špecializované nástroje určené na automatizovanú analýzu sociálnych médií – napr. Synthesio, NetBase Quid, Brandwatch a i.);
- API (API pre účel stiahnutia a analýzy komentárov).

Manuálna analýza: vychádza z princípu posudzovania sentimentu príspevkov alebo komentárov, teda prostredníctvom tejto analýzy môžu marketingoví pracovníci vyhodnocovať či ide o *pozitívny, negatívny* alebo *neutrálny sentiment textu*. Pre tento účel je možné realizovať „ručné hodnotenie“, ktoré vychádza z manuálneho vyhodnocovania komentárov podľa ich tónu. V rámci tohto typu analýzy je nevyhnutné vopred vytvoriť hodnotiacu škálu, pomocou ktorej sa budú posudzovať jednotlivé komentáre alebo príspevky. Nasleduje

kategorizácia komentárov, v rámci ktorej môžu marketingoví pracovníci jednotlivé komentáre kategorizovať do skupín na základe tém, emócií alebo iných vopred definovaných kritérií. Toto môže poskytnúť hlbší pohľad na to, ktoré aspekty sociálnej siete sú pre používateľov relevantné a ktoré nie. Manuálna analýza komentárov na sociálnych sieťach umožňuje dôsledný pohľad na názory a postoje používateľov siete. Podľa našich skúseností s týmto typom analýzy, môžeme uviesť, že výskumníci by mali pre získanie konzistentných výsledkov vytvárať jasné kritériá hodnotenia a ucelenú kategorizáciu komentárov. Prostredníctvom identifikácie opakujúcich sa vzorcov a trendov v komentároch je možné určovať zmeny v postojoch používateľov.

Použitie nástrojov na spracovanie prirodzeného jazyka: pre účel extrahovania informácií ako sú emócie či názory ale aj témy z komentárov je možné použiť algoritmy NLP (spracovania prirodzeného jazyka). Existujú rôzne možnosti použitia nástrojov NLP pre účely vyhodnocovania komentárov na sociálnych médií. Môže ísť o *extrakciu emócií*, pričom algoritmy NLP môžu analyzovať komentáre na sociálnych sieťach a extrahovať emócie, čo umožňuje pochopenie emocionálneho podtónu konkrétnej diskusie. Druhým spôsobom je *identifikácia názorov*, kedy algoritmy NLP dokážu identifikovať a kategorizovať názory vyjadrené v komentároch, čo poskytuje pohľad na postoje používateľov. Tretím spôsobom je *analýza témy alebo témová analýza*, prostredníctvom ktorej je možné analyzovať komentáre na identifikáciu hlavných tém a trendov o ktorých sa v online komunite diskutuje. Pri použití nástrojov na spracovanie prirodzeného jazyka (NLP) môžeme extrahovať emócie, identifikovať názory a analyzovať témy z komentárov na sociálnych sieťach. Manuálna analýza by mala zahŕňať jasné kritériá hodnotenia a kategorizácie pre konzistentné výsledky. Výskumníci by mali skúmať dostupné nástroje NLP a aplikovať ich v kontexte svojho výskumu. Do pozornosti by sme dali aj nástroj BERTI (Bidirectional Encoder Representations from Transformers), ktorý predstavuje výkonný model jazykovej reprezentácie, pričom ide o najmodernejšie výsledky v mnohých úlohách NLP.

Analýza sociálnych médií prostredníctvom dostupných nástrojov alebo manuálne: tretím spôsobom môže byť monitorovanie sociálnych médií, ktoré je možné vykonávať pomocou automatizovanej analýzy (analýzu vykonajú špecializované nástroje na automatickú analýzu komentárov) alebo manuálnej analýzy (vykonávanie manuálnej analýzy komentárov na sociálnych sieťach s cieľom získania detailnejších a kontextovo bohatších informácií). Pre účel automatickej analýzy odporúčame podnikateľským subjektom alebo subjektom rôzne dostupné nástroje:

- *Audiense (*je nástroj na budovanie publík - virtuálnych komunít - pomáha značkám monitorovať ich výkonnosť na viacerých platformách sociálnych médií, poskytuje nástroje ako „social intelligence“, „digital intelligence“, „demand intelligence“, pomocou ktorých môžu marketéri získať informácie o spotrebiteľoch),
- *Sprout Social* (analyzuje zobrazenia na stránkach, kliknutia na odkazy, rast sledovateľov, zapojenie publika, výkonnosť obsahu a iné metriky),
- *Google Analytics* (prostredníctvom tohto nástroja môžu marketéri sledovať a analyzovať kampane na sociálnych médiách či ROI),
- *BuzzSumo* (analyzuje sociálne zapojenie akékoľvek obsahu, marketéri získajú údaje ako počet videní príspevku na sociálnych sieťach, výkonnosť obsahu, prehľad marketingových kampaní s porovnaním kampaní konkurencie),
- *Rival IQ* (je analytický nástroj sociálnych médií, ktorý analytikom dát pomáha monitorovať úspešnosť kampaní na viacerých kanáloch, vrátane služby YouTube. Nástroj ponúka prehľadné dáta o analýze konkurencie, základnej sociálnej analýzy, sociálne počúvanie či podávanie správ a audit sociálnych médií).

Analýza prostredníctvom nástrojov je komplexnejšia a rýchlejšia, naopak manuálna analýza poskytuje detailnejší pohľad na obsah komentárov a umožňuje hlbšie porozumenie kontextu.

Radi by sme však dali do pozornosti, že pri vypracovaní manuálnej analýzy je dôležité si vopred stanoviť konkrétne kritériá hodnotenia a kategorizáciu pre konzistentné výsledky.
API (Applications Programming Interface): je nevyhnutným nástrojom na zhromažďovanie, spracovanie a zdieľanie údajov. Určuje ako sa údaje budú prenášať. Pomocou rozhraní API dokážu podniky pozorovať a vyhodnocovať činnosti sociálnych médií. Z platforiem, ako sú Twitter, Facebook a Reddit, môžu získavať vyjadrenia verejnosti (komentáre). Rozhrania API zároveň pomáhajú pri analýzach doterajších interakcií. Nástroj *Menttion* prepája funkcie správy sociálnych sietí a počúvania na zlepšovanie prezentácie na internete a na sledovanie kľúčových slov, produktov, konkurencieschopnosti a zmienok o značke. Rozhranie API, ktoré ponúka spoločnosť *Sprout Social*, uľahčuje úlohy zverejňovania a monitorovania na rôznych platformách sociálnych médií. Tento zdroj umožňuje monitorovanie nových trendov, identifikáciu cieľových skupín a integráciu s populárnymi sociálnymi médiami, vrátane Facebooku, Instagramu, LinkedIn, Twitteru a Pinterestu. Na druhej strane rozhranie *API spoločnosti Awario* poskytuje údaje o zmienkach a ponúka možnosti analýzy, pričom ďalšou výhodou je možnosť exportu. Na účely počúvania, analýzy, publikovania a plánovania slúži *Mentionlytics* ako robustné API. Rozhranie *API Keyhole* sa zatiaľ zameriava na sledovanie používania hashtagov a vyhodnocovanie účinnosti marketingových kampaní. Značky alebo zmienky v sociálnych médiách možno efektívne analyzovať pomocou rozhraní *Brand24 API, BrandMentions API* a *Talkwalker REST API*. Výskumníkom a marketingovým analytikom na základe našich informácií a skúseností odporúčame, aby starostlivo vyhodnotili a porovnali rôzne dostupné API a následne určili najvhodnejšiu možnosť, ktorá zodpovedá ich špecifickým požiadavkám.
V rámci tejto časti príspevku sme sa venovali problematike dôležitosti porozumenia interakcií a sociálnych prepojení medzi používateľmi internetu. Predstavili sme jednotlivé postupy a monitorovacie metriky, ktoré sú nevyhnutné pre systematické sledovanie a identifikáciu efektu spodnej vlny v digitálnom prostredí, najmä na sociálnych médiách. Následne sme diskutovali o význame sociálnych médií v komunikácii s cieľovým publikom a nosnú časť tejto podkapitoly tvorí opis možností odhaľovania výskytu efektu spodnej vlny na sociálnych médiách s výskytom v textových komentároch. Pre možnosti vyhodnocovania analýz sme definovali a popísali štyri techniky, ktoré odporúčame aplikovať podnikateľským subjektom, ktoré chcú odhaliť, monitorovať, analyzovať a vyhodnocovať efekt spodnej vlny v textových komentároch na sociálnych médiách. Všetky časti tohto príspevku poskytujú ucelený pohľad na význam efektu spodnej vlny v digitálnom prostredí a prinášajú konkrétne postupy, techniky a metriky pre jej monitorovanie, analyzovanie a vyhodnocovanie.

3 ZÁVER

V príspevku sme identifikovali, že účasť a angažovanosť členov virtuálnych komunít majú výrazný vplyv na podnikateľské subjekty a ich marketingové aktivity. Naše zistenia prinášajú predpoklady, že virtuálne komunity môžu uľahčiť spôsob socializácie zákazníkov a vytvárať povedomie o značke a jej produktoch. Naprieč rôznymi sociálnymi médiami pozorujeme dominantu efektu spodnej vlny, ktorý v tomto procese prináša pre podnikateľské subjekty príležitosti, ale vytvára aj výzvy. Spodná vlna má mienkotvornú silu. Jej vplyv je preto nemožné podceňovať. Zodpovednou komunikáciou a edukáciou môžeme u ľudí podporiť kritické myslenie a docieliť zmenu ich postojov. *„Vzdelaný zákazník, je lepší zákazník. Výsledkom vzdelávania môže byť cesta zákazníka výrazne skrátená, miery konverzie sú vyššie a prijatie produktu je rýchlejšie,“* konštatuje výskumníčka Knihová (2021, s. 169). Získanie pozornosti spotrebiteľa pri individuálnom vnímaní, vplýva na zapamätateľnosť a následne na želané interakcie.
V dnešnej digitálnej ére, kde online platformy slúžia ako prostriedok pre interakciu a výmenu informácií, tvoria virtuálne komunity neoddeliteľnú súčasť spoločnosti. Fenomén spodnej

vlny na týchto platformách zahŕňa pozitívne i negatívne javy, pričom v oblasti digitálnych médií, dosahuje najvýraznejšie prejavy najmä na sociálnych sieťach. Organizácie zvyšujú rozpočet pre budovanie komunikácie prostredníctvom sociálnych médií a svoje komunikačné aktivity častokrát presúvajú na digitálne platformy, aby vytvorili a zapojili vlastnú komunitu používateľov (Wang et al., 2022; Deng et al., 2022; Cheng et al, 2022). So zreteľom na výsledky už spomenutých vedeckých štúdií, možno ozrejmiť, že používatelia, ktorí vykazujú vyššiu úroveň angažovanosti, majú tendenciu byť motivovaní rôznymi virtuálnymi odmenami, ako napríklad zvyšovanie vlastného kreditu na sociálnom médiu alebo z hľadiska vlastného úžitku, môže ísť o potrebu sebarealizácie či zvyšovanie ega. Okrem toho je pre tvorcov virtuálnej komunity dôležitým faktorom aj altruizmus, čiže ľudia majú tendenciu uspokojovať svoje vlastné naplnenia a dosahujú to prostredníctvom sociálnych médií.
Virtuálne komunity vytvárajú priestor pre online diskusie, kde sa formujú sociálne skupiny a osobné vzťahy. Ich vplyv na podnikateľské subjekty, najmä v oblasti marketingovej komunikácie, je evidentný. Analýza ukazuje, že účasť vo virtuálnych komunitách je ovplyvnená pozitívne očakávanými emóciami a sociálnou identitou, čo má následne vplyv na podnikateľské aktivity. V súvislosti s aktuálnymi štatistikami sme zaznamenali, že celková návštevnosť najpoužívanejšieho vyhľadávača Google dosahuje približne 83 biliónov návštevníkov ročne (Statista, 2023). Zároveň je zrejmé, že 76 % používateľov internetu sa zúčastňuje na online komunitách (Troiano, 2023), čo svedčí o význame virtuálnej komunikácie v súčasnom čase. Pre možnosti analyzovania komentárov na sociálnych médiách sme v príspevku navrhli kľúčové metódy, vrátane *manuálnej analýzy, využitia nástrojov na spracovanie prirodzeného jazyka, analýzy sociálnych médií a využitia API* na stiahnutie a analyzovanie textových komentárov.
V závere je možné konštatovať, že virtuálne komunity sú dôležitým aspektom digitálnej komunikácie a majú signifikantný vplyv na správanie spotrebiteľov a podnikateľské subjekty. Preto z nášho pohľadu prináša výskum a monitorovanie meniacich sa vzorcov správania používateľov internetu, medzi ktorých zaraďujeme aj tvorcov obsahu na sociálnych médiách alebo členov rôznych komunít nezameniteľné informácie, ktoré sú prínosom pre účinné nastavenie vhodnej marketingovej stratégie.

Poďakovanie
Vedecký príspevok bol vypracovaný v rámci riešenia projektu VEGA, č. 1/0458/21 s názvom: „Manažment konceptu "spodnej vlny" zo strany podnikateľských subjektov pri propagácii environmentálne vhodných produktov v čase technologickej interferencie".

Literatúra

1. AHMED, R., et al. Effectiveness of online digital media advertising as a strategic tool for building brand sustainability: Evidence from fmcgs and services sectors of pakistan. In: *Sustainability,* 2019, 11(12), s. 1-40. [online]. [2023-11-01]. Dostupné na: https://doi.org/10.3390/su11123436
2. ARRASVUORI, J., & OLSSON, T. A model for analyzing online communities. In: *International Journal of Business and Information*, 2009, 4(2), s. 115-136. [online]. [2023-11-06]. Dostupné na: https://www.academia.edu/14504972/A_model_for_analyzing_online_communities.
3. BAGOZZI, R. P., & DHOLAKIA, U. M. Antecedents and purchase consequences of customer participation in small group brand communities. In*: International Journal of Research in Marketing*, 2006, 23(1), s. 45-61. [online]. [2023-11-01]. Dostupné na: https://doi.org/10.1016/j.ijresmar.2006.01.005
4. BUCHANAN, T. Why do people spread false information online? The effects of message and viewer characteristics on self-reported likelihood of sharing social

media disinformation. In: *PLOS ONE*, 2020, 15(10), Article e0239666. [online]. [2023-11-11]. Dostupné na: https://doi.org/10.1371/journal.pone.0239666
5. CHENG, K. K., LAM, T. H., & LEUNG, C. C. Wearing face masks in the community during the COVID-19 pandemic: altruism and solidarity. In: *The Lancet*, 2022, 399(10336), Article e39-e40. [online]. [2023-12-07]. Dostupné na: https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)30918-1
6. CHO, M., FUREY, L. D., & MOHR, T. Communicating Corporate Social Responsibility on Social Media: Strategies, Stakeholders, and Public Engagement on Corporate Facebook. In: *Business and Professional Communication Quarterly*, 2017, 80(1), s. 52-69. [online]. [2023-11-11]. Dostupné na: https://doi.org/10.1177/2329490616663708
7. DENG, Y., et al. Effects of ofloxacin on the structure and function of freshwater microbial communities. In: *Aquatic Toxicology*, 2022, 244, Article 106084. [online]. [2023-11-29]. Dostupné na: https://doi.org/10.1016/j.aquatox.2022.106084
8. DE VALCK, K., VAN BRUGGEN, G. H., & WIERENGA, B. Virtual communities: A marketing perspective. In: *Decision support systems*, 2009, 47(3), s. 185-203. [online]. [2023-12-07]. Dostupné na: https://doi.org/10.1016/j.dss.2009.02.008
9. GELINAS, L., et al. Online Research Participant Communication: Balancing Benefits and Risks. In: *Ethics & Human Research*, 2021, 43(4), s. 2-10. [online]. [2023-11-17]. Dostupné na: https://doi.org/10.1002/eahr.500094
10. KNIHOVÁ, L.: The role of educational content in a digital marketing strategy. In: *Communication Today*. 2021, 12(1), s. 162-179. [online]. [2023-12-12]. Dostupné na: https://communicationtoday.sk/the-role-of-educational-content-in-a-digital-marketing-strategy/.
11. KRISHEN, A., et al. A broad overview of interactive digital marketing: A bibliometric network analysis. In: *Journal of Business Research*, 2021, 131, s. 183-195. [online]. [2023-11-17]. Dostupné na: https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.03.061
12. KUBOVICS, M., & ZAUŠKOVÁ, A. Possibilities of collecting, analysing and visualizing groundswell communication data in a global environment. In: *SHS Web of Conferences*, 2021, 129, Article 02008. [online]. [2023-11-19]. Dostupné na: https://doi.org/10.1051/shsconf/202112902008
13. LI, CH. & BERNOFF, J. *Spodná vlna. Ako podnikať a víťaziť vo svete, ktorý zmenili sociálne médiá (Groundswell. How to do business and win in a world forever changed by social media).* Bratislava : Eastone Books, 2010. s. 295. ISBN 978-80-8109-137-7.
14. PARK, D.-H., & LEE, J., & HAN, I. The Effect of On-Line Consumer Reviews on Consumer Purchasing Intention: The Moderating Role of Involvement. International. In: *Journal of Electronic Commerce*, 2007, 11(4), s. 125-148. [online]. [2023-11-19]. Dostupné na: https://doi.org/10.2753/jec1086-4415110405
15. REYES, A. Virtual communities: Interaction, identity and authority in digital communication. In: *Text & Talk*, 2018, 39(1), s. 99-120. [online]. [2023-11-14]. Dostupné na: https://doi.org/10.1515/text-2018-2020
16. SOKOLOVA, K., & PEREZ, C. You follow fitness influencers on YouTube. But do you actually exercise? How parasocial relationships, and watching fitness influencers, relate to intentions to exercise. In*: Journal of Retailing and Consumer Services*, 2021, 58, Article 102276. [online]. [2023-11-22]. Dostupné na: https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2020.102276

17. STEINMETZ , CH., et al. Virtual communities: A marketing perspective. In: *Decision Support Systems*, 2009, 47(3), s. 185-203. [online]. [2023-11-11]. Dostupné na: https://doi.org/10.1016/j.dss.2009.02.008
18. STREB, J., et al. Emotional engagement in kindergarten and school children: A self-determination theory perspective. In: *Trends in Neuroscience and Education*, 2015, 4(4), s. 102-107. [online]. [2023-12-11]. Dostupné na: https://doi.org/10.1016/j.tine.2015.11.001
19. STEINMETZ, Ch., et al. Liking, Tweeting and Posting: An Analysis of Community Engagement through Social Media Platforms. In: *Urban Policy and Research*, 2020, 39(3), s. 1-21. [online]. [2023-12-11]. Dostupné na: https://doi.org/10.1080/08111146.2020.1792283
20. ŠČEPKOVÁ, S., & ZAUŠKOVÁ, A. Tracking the Effects of Groundswell Communication on the Attitudinal and Purchasing Behaviour of Consumers of Eco-Friendly Products. In: *European Conference on Innovation and Entrepreneurship*, 2023, 18(2), s. 922-930. [online]. [2023-11-19]. Dostupné na: https://doi.org/10.34190/ecie.18.2.1824
21. TROIANO, G. *40 Statistics You Should Know About Online Communities in 2023.* [online]. [2023-11-10]. Dostupné na: https://www.amity.co/blog/40-statistics-you-should-know-about-online-communities.
22. VOHRA, A., & BHARDWAJ, N. Customer engagement in an e-commerce brand community: An empirical comparison of alternate models. In: *Journal of Research in Interactive Marketing*, 2019, 13(1), s. 2-25. [online]. [2023-11-07]. Dostupné na: https://doi.org/10.1108/JRIM-01-2018-0003
23. WANG, X.-W., CAO, Y.-M., & PARK, C. The relationships among community experience, community commitment, brand attitude, and purchase intention in social media. In: *International Journal of Information Management*, 2019, 49, s. 475-488. [online]. [2023-12-11]. Dostupné na: https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2019.07.018
24. *Web visitor traffic to google 2023* [online]. [2023-12-02]. Dostupné na: https://www.statista.com/statistics/268252/web-visitor-traffic-to-googlecom/.
25. WILLIAMSON, W., & RUMING, K. Urban renewal and public participation in Sydney: Unpacking social media strategies and use for contesting consensus. In: *Urban Policy and Research*, 2019, 37(3), s. 350-366. [online]. [2023-11-19]. Dostupné na: https://doi.org/10.1080/08111146.2019.1585340
26. WYCHE, K. F., et al. Exploring community resilience in workforce communities of first responders serving Katrina survivors. In: *American Journal of Orthopsychiatry*, 2011, 81(1), s. 18-30. [online]. [2023-12-02]. Dostupné na: https://doi.org/10.1111/j.1939-0025.2010.01068.x
27. ZAUŠKOVÁ, A., & ŠČEPKOVÁ, S. *Groundswell: the cornerstone of interactive communication on social media*. Hungary: Wolters Kluwer Kft., 2022. 115 s. ISBN 978-963-594-139-1.

Kontaktné údaje

Mgr. Simona Ščepková
Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave
Námestie J. Herdu 2
917 01 Trnava
SLOVENSKÁ REPUBLIKA
scepkova1@ucm.sk

MARKETINGOVÁ KOMUNIKÁCIA A JEJ UPLATNENIE VO FILMOVOM PRIEMYSLE

MARKETING COMMUNICATION AND ITS APPLICATION IN THE FILM INDUSTRY

Lenka Rusňáková, Daniela Chrenková

Abstrakt

Štúdia má za cieľ objasniť postavenie marketingovej komunikácie pri šírení mediálnych obsahov smerom k mediálnym publikám. Pri popise predmetnej problematiky je špeciálna pozornosť venovaná špecifikácii základných marketingových komunikačných nástrojov uplatňovaných v mediálnom a filmovom priemysle. V teoretickej rovine ako prvé dochádza k charakterizovaniu nosných pojmov, akými sú komunikácia, marketingová komunikácia či marketingové nástroje. Ďalej sú identifikované ciele marketingovej komunikácie v doplnení o zhodnotenie ich dôležitosti v oblasti mediálnej produkcie, konkrétne vo sfére filmovej tvorby. Záverečná časť predkladanej teoretickej štúdie približuje základné marketingové komunikačné nástroje späté s týmto odvetvím mediálneho priemyslu. Výsledkom riešenia danej témy je posúdenie dôležitosti efektívnej marketingovej komunikácie v mediálnom, resp. filmovom priemysle, pri snahe o oslovenie čo najväčšieho počtu recipientov – adresátov komunikovaných mediálnych obsahov.

Kľúčové slová: *filmový priemysel, komunikácia, komunikačný proces, marketingová komunikácia, marketingové nástroje, mediálny obsah, mediálny priemysel, mediálne publiká, nástroje marketingovej komunikácie*

Abstract

The study aims to shed light on the role of marketing communications in the dissemination of media content to media audiences. In describing the subject, special attention is paid to the specification of the basic marketing communication tools applied in the media and film industry. On the theoretical level, the first step is to characterize the supporting concepts, such as communication, marketing communication or marketing tools. Next, the objectives of marketing communication are identified in addition to an evaluation of their importance in the field of media production, specifically in the sphere of film production. The final part of the presented theoretical study introduces the basic marketing communication tools related to this sector of the media industry. The result of the solution of the given topic is the assessment of the importance of effective marketing communication in the media or film industry, in an effort to reach as many recipients as possible – addressees of the communicated media content.

Key words: *communication, communication process, film industry, marketing communication, marketing tools, media audiences, media content, media industry*

1 SÚČASNÝ STAV RIEŠENEJ PROBLEMATIKY

Systém komunikácie zaznamenal za posledné roky širokú sériu zmien. Prvou a zároveň najstaršou využívanou formou komunikácie sa stalo ústne šírenie, teda ústne podanie správ a informácií. Reč v tomto prípade vystupovala ako primárne komunikačné médium. Tlačené materiály, resp. noviny a časopisy, neskôr poskytli podklady pre vznik novej formy

komunikácie určenej na sprostredkovanie informácií o dostupnosti produktov širšej verejnosti. Rozvojom technológií sa do popredia postupne dostával rozhlas, televízia a film ako nové platformy šírenia, resp. komunikovania určitého mediálneho obsahu. V súčasnosti je spôsob využívania komunikačných nástrojov priamo ovplyvňovaný samotným vývojom na trhu – uplatňovanými trendmi, dostupnými technológiami a nadobudnutými poznatkami.

Vďaka technologickému pokroku a rozvoju komunikačných sietí došlo k zdokonaľovaniu používaných spôsobov a foriem komunikácie, s cieľom osloviť zákazníka, spotrebiteľa, v našom prípade vopred definované mediálne publiká (angl. *pre-sold audiences*). Aj napriek skutočnosti, že dnešné mediálne publiká sa na dennej báze stretávajú s množstvom mediálnych obsahov, ich záujem o konkrétny obsah či produkt možno vzbudiť napríklad efektívnym využívaním rôznych komunikačných nástrojov. *Komunikáciu* v danej súvislosti definujeme ako proces vysielania, prijímania, spracovávania a sprostredkovania informácií.[1] Jej predmetom môže byť akýkoľvek výtvor (ľudský i prírodný, verbálny i neverbálny, hmotný i duchovný) predstavený (prezentovaný) jednou stranou (osobou, inštitúciou) a vnímaný stranou druhou. A práve prezentáciu jednej a následnú reakciu druhej strany chápeme ako komunikáciu.[2]

V súvislosti s komunikáciou je nutné spomenúť *proces komunikácie*. M. Foret pri jeho popise vychádza z tzv. *kybernetického modelu komunikácie*, ktorý sa „opiera“ o sedem bodov:[3]

1. *Komunikátor* – subjekt, producent, ktorý vytvoril produkt, má nápad, informácie či dôvod na komunikáciu o tomto produkte (mediálnom obsahu).
2. *Kódovanie* – prevedenie, vyjadrenie predmetu komunikácie (mediálneho obsahu) do súboru prvkov, symbolov, tvarov.
3. *Správa (oznámenie)* – výsledok kódovacieho procesu, predmet komunikácie.
4. *Kanál (prostriedok komunikácie)* – nosič správy, distribútor.
5. *Komunikant (dekódujúci príjemca, objekt)* – správa (mediálny obsah) musí byť adresátom nielen prijatá, ale následne i patrične dekódovaná; ide o myšlienkové pochody, ktorými na základe svojich vlastných schopností, skúseností a svojho referenčného rámca adresát (príjemca, recipient, spotrebiteľ, zákazník) interpretuje obsah tejto správy.
6. *Spätná väzba* – reakcia adresáta umožňuje vzájomnú (obojstrannú) komunikáciu medzi ním a komunikátorom.
7. *Šum* – všetky faktory meniace podobu, obsah či pochopenie správy (mediálneho obsahu).

Tento kybernetický model komunikácie názorne vysvetľuje proces, akým sa správa dostáva od odosielateľa k príjemcovi, pričom správa musí byť vyjadrená pomocou istých znakov a auditívnych, vizuálnych či audiovizuálnych prvkov a ďalej distribuovaná príjemcovi prostredníctvom konkrétneho média (napr. televízie, filmu, tlače). Komunikačný šum môže, ale aj nemusí nastať, pričom tento šum „skresľuje“ obsah správy, resp. jej podobu. Cieľom komunikácie je z uvedeného dôvodu pochopenie podstaty správy, a preto sa subjekty vystupujúce na trhu (napr. rôzne mediálne, produkčné, reklamné či marketingové spoločnosti) snažia o nastavenie čo najvhodnejšej komunikácie, ktorá by im pomohla budovať imidž, komunikovať hodnotu prezentovaného mediálneho obsahu, neprestajne zlepšovať svoju reputáciu a taktiež vytvárať konkurenčnú výhodu nad ostatnými spoločnosťami podobného či rovnakého zamerania.

[1] DRÁBIK, P. a kol.: *Marketingová komunikácia a digitálne médiá*. Bratislava : EKONÓM, 2021, s. 7.
[2] LABSKÁ, H., TAJTÁKOVÁ, M., FORET, M.: *Základy marketingovej komunikácie*. Bratislava : EUROKÓDEX, 2009, s. 167.
[3] FORET, M.: *Marketingová komunikace*. 3. vyd. Brno : CPRESS, 2011, s. 18.

Komunikácia správy od komunikátora smerom k príjemcovi je do veľkej miery založená na marketingu. Bez využívania nástrojov marketingovej komunikácie by totiž ani ten najlepší mediálny obsah neoslovil širokú verejnosť. Dôležitým východiskom v marketingovej komunikácii je preto určitá synergia medzi potrebami mediálnych publík a ponukou produktov rôznych mediálnych spoločností. To znamená, že firmy by mali svojou ponukou uspokojiť dopyt (potencionálnych) recipientov, ktorí by následne mali na túto ponuku reagovať. Hoci existuje mnoho definícií marketingovej komunikácie a komunikácie ako takej, jednotliví autori sa zhodujú v tvrdení, že *marketingová komunikácia* je nevyhnutnou súčasťou každej spoločnosti, a to bez ohľadu na jej zameranie, pretože práve jej vhodným nastavením môže táto spoločnosť smerovať k dlhodobému napredovaniu. Treba však poznamenať, že na to, aby daná spoločnosť napredovala, musí komunikovať hodnoty, ktoré mediálne publiká ocenia a stotožnia sa s nimi. Výber nástrojov marketingovej komunikácie, ktorými chce spoločnosť tieto hodnoty šíriť, sa z uvedeného dôvodu vníma ako dôležitý aspekt komunikačného programu a vôbec celej komunikačnej stratégie predmetnej spoločnosti. Pre účely predkladanej štúdie a so zámerom naplniť jej hlavný cieľ, ktorým je objasniť postavenie marketingovej komunikácie pri šírení správ (mediálnych obsahov) smerom k mediálnym publikám, sa sústreďujeme výlučne na špecifikáciu základných marketingových komunikačných nástrojov uplatňovaných v mediálnom priemysle, konkrétne v oblasti kinematografie.

2 VŠEOBECNÁ PODSTATA A CIELE MARKETINGOVEJ KOMUNIKÁCIE

Marketingová komunikácia plní dôležitú úlohu pri získavaní, udržiavaní alebo upevňovaní trhovej pozície konkrétnej mediálnej spoločnosti na trhu – odlišuje ju od jej konkurentov a môže vytvoriť konkurenčnú výhodu.[4] Práve vhodne stanovená marketingová komunikácia umožňuje „prekročiť“ fyzickú povahu či technické špecifikácie mediálnych obsahov a dodáva im ďalší, hlbší význam a hodnotu. Podľa M. Foreta sa marketingová komunikácia stáva úspešnou za predpokladu dosiahnutia čo najvyššieho efektu za čo najnižšie výdavky, pričom sa v praxi opiera o nasledujúce body, tzv. *body marketingovej komunikácie*, aplikovateľné i do sféry mediálneho priemyslu a kinematografie, resp. filmovej produkcie:[5]

- *Dôveryhodnosť* – komunikácia založená na vzájomnej dôvere medzi producentom a mediálnymi publikami, s odkazovaním sa na znalosti oboch strán a na ich predošlé skúsenosti – ide napríklad o vyhľadávanie či preferovanie určitého filmového žánra, herca/herečky, režiséra/režisérky a podobne, s ktorými má už príjemca, recipient, predchádzajúcu, pozitívnu skúsenosť.
- *Voľba vhodného času a prostredia v čase priebehu komunikácie* – vhodný výber sociálno-kultúrneho prostredia so zámerom čo najefektívnejšie odprezentovať konkrétny mediálny obsah – napríklad prispôsobenie dátumu, času a miesta pre odkomunikovanie filmovej snímky či snaha o redukciu rušivých elementov, ktoré by mohli podmieniť vznik komunikačného šumu, resp. ktoré by mohli viesť k neporozumeniu komunikovaného mediálneho obsahu.
- *Pochopiteľnosť a významnosť obsahu* – správa musí mať význam nielen pre komunikátora, ale taktiež pre príjemcu, musí zodpovedať jeho vlastnému systému hodnôt, musí byť relevantná pre jeho situáciu – prispôsobenie filmovej snímky preferenciám, očakávaniam a hodnotám mediálnych publík, najmä čo sa týka naratívnych, technických, semiotických, konceptuálnych či ikonografických znakov obsiahnutých v príslušnom mediálnom obsahu.

[4] KITA, J. a kol.: *Marketing*. Bratislava : Wolters Kluwer, 2017, s. 334.
[5] FORET, M.: *Marketingová komunikace*. 3. vyd. Brno : CPRESS, 2011, s. 20-21.

- *Jasnosť* – správa musí byť vyjadrená jednoduchými symbolmi a pojmami – mediálny obsah by mal byť spracovaný takým spôsobom, aby bol pochopiteľný pre široké mediálne publiká; uvedené je determinované systémom hodnotenia mediálnych obsahov a tiež demografickými charakteristikami vymedzenej cieľovej skupiny recipientov.
- *Sústavnosť a osvedčené kanály* – komunikácia je nikdy sa nekončiaci proces vyžadujúci pre dosiahnutie cieľov neustále opakovanie a rozvíjanie; úspešné a overené komunikačné kanály majú byť náležite využívané, lebo príjemca má s nimi vytvorený vzťah a rešpektuje ich – spomenieme napríklad efektívne uplatnenie rôznych mediálnych platforiem pre účely komunikovania filmovej snímky; uplatnenie viacerých spôsobov marketingovej komunikácie napríklad v podobe vytvárania transmediálnych naratívov, vďaka ktorým sa informácie o mediálnom obsahu dostávajú cez viaceré komunikačné kanály do povedomia širšej verejnosti a pod.
- *Znalosť adresáta* – komunikácia sa opiera o znalosť komunikačných schopností adresáta – porozumenie prezentovanej filmovej snímky totiž závisí okrem iného aj od interpretačných a komunikačných schopností recipienta, diváka.

V nadväznosti na zmieňované body marketingovej komunikácie približujeme základné marketingové komunikačné ciele, ktoré na ne priamo odkazujú. Marketingové komunikačné ciele by vo všeobecnosti mali zohľadňovať charakter cieľového publika a taktiež tzv. životné štádium, v ktorom sa produkt (mediálny obsah) nachádza. Podľa J. Přikrylovej a H. Jahodovej medzi *tradičné ciele marketingovej komunikácie* patrí:[6]

- *Poskytnúť informácie* – poskytovať všetkým cieľovým skupinám konkrétne informácie prostredníctvom komunikovaného mediálneho obsahu.
- *Vytvoriť a stimulovať dopyt* – zvýšiť obrat a dopyt po tomto mediálnom obsahu na základe jeho efektívnej marketingovej komunikácie.
- *Diferencovať produkt, firmu* – vybudovať v mysliach recipientov pozitívne asociácie s mediálnym obsahom a samotnou firmou, produkčnou spoločnosťou, s víziou vytvorenia značky, komodity „hodnej“ predaja.
- *Klásť dôraz na úžitok a hodnotu výrobku* – ukázať hodnotu, ktorú mediálny obsah prináša smerom k mediálnym publikám.
- *Stabilizovať obrat* – vyrovnávať výkyvy spôsobené nepravidelnosťou dopytu po mediálnom obsahu.
- *Vybudovať a pestovať značku* – vytvárať povedomie o značke, posilniť znalosť značky, ovplyvniť postoje k značke, snaha o komodifikáciu mediálneho obsahu vytvorením značky, ktorá je s ním priamo asociovaná (napr. postavička Mickey Mouse-a ako značka zastupujúca mediálna konglomerát režiséra Walta Disneyho a tiež všetky audiovizuálne produkty pochádzajúce z produkcie spoločnosti Disney).
- *Posilniť imidž spoločnosti* – používať rovnaké symboly a konzistentnú komunikáciu v dlhodobom časovom horizonte (napr. audiovizuálne produkty Marvel Cinematic Universe, skrátene MCU, vyznačujúce sa jednotnou vizuálnou komunikáciu, nezameniteľnou s inými mediálnymi obsahmi).

[6] PŘIKRYLOVÁ, J., JAHODOVÁ, H.: *Moderní marketingová komunikace*. Praha : Grada Publishing, 2010, s. 40-41.

L. McQuerrey dopĺňa tradičné ciele marketingovej komunikácie spomenuté vyššie a hovorí, že marketingová komunikácia sa – bez ohľadu na spoločnosť, v ktorej je táto komunikácia realizovaná – vždy snaží:[7]

- rozvíjať cesty na oslovenie a interakciu s cieľovými publikami,
- udržiavať komunikačné spojenie,
- efektívne propagovať produkty,
- vytvárať vzťah s cieľovými publikami,
- vytvárať pocit dôvery,
- pomôcť odlíšiť produktové rady,
- lepšie slúžiť potrebám cieľových publík,
- poskytovať vyššiu úroveň produktov,
- zvýšiť predaj produktov,
- budovať základ pre dlhodobé vzťahy.

Komunikačných cieľov môže mať produkčná spoločnosť stanovených niekoľko a je len na jej marketingovom rozhodovaní, ktoré z nich uplatní vo svojom marketingom komunikačnom programe. Posolstvo správy, ktoré dané spoločnosť „zveruje" verejnosti, však vždy musí byť prispôsobené potrebám, želaniam a životnému štýlu konkrétneho cieľového publika. V súvislosti s *komunikačnými cieľmi* uvádzame aj najčastejšie spomínaný model účinného pôsobenia komunikácie na cieľový trh, ktorým je model AIDA. Podľa CFI model AIDA obsahuje nasledujúce kroky:[8]

- *A – Attention (pozornosť)* – zvážiť, ako upútať pozornosť cieľových publík.
- *I – Interest (záujem)* – zvýšiť úroveň záujmu potenciálnych cieľových publík o prezentovaný mediálny obsah.
- *D – Desire (túžba)* – prinútiť cieľové publiká, aby túžili po mediálnom obsahu a posunúť ich myslenie z „páči sa mi to" na „chcem to".
- *A – Action (akcia)* – prinútiť mediálne publiká, aby iniciovali akciu a vzhliadli, resp. prijali a porozumeli komunikovanému mediálnemu obsahu.

Model AIDA vysvetľuje podstatu a proces pôsobenia komunikácie na spotrebiteľa (mediálne publiká), kedy spotrebiteľ najskôr upriami pozornosť na produkt (mediálny obsah) a uvedomí si jeho individuálnu potrebu. Daný produkt v ňom následne vyvolá istý záujem, ktorý vedie k túžbe po produkte a k následnej akcii (napr. v podobe návštevy kina či kúpe audiovizuálneho obsahu na oficiálnych elektronických nosičoch). Model AIDA je v súčasnosti rozšírený o mnoho variácií. Výstižnou je modifikácia na AIDAS – ide o skratku pre pozornosť, záujem, túžbu, akciu a spokojnosť.[9] Vidíme, že daný model je doplnený o „spokojnosť" a v podstate predstavuje päť rôznych fáz pôsobenia marketingovej komunikácie na spotrebiteľské správanie mediálnych publík.

[7] MCQUERREY, L.: *Purpose of Marketing Communication*. Zverejnené 25.1.2019. [online]. [2023-08-31]. Dostupné na: <https://smallbusiness.chron.com/purpose-marketing-communication-61518.html>.
[8] CFI TEAM: *AIDA Model: The Attention, Interest, Desire, and Action Model in Advertising.* [online]. [2023-08-24]. Dostupné na: <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/knowledge/other/aida-model-marketing/>.
[9] LIEM, T.: *The Online Advertising Guide: AIDAS.* [online]. [2023-08-31]. Dostupné na: <https://theonlineadvertisingguide.com/glossary/aidas/>.

3 MARKETINGOVÁ KOMUNIKÁCIA V MEDIÁLNOM A FILMOVOM PRIEMYSLE

Marketingová komunikácia využíva rôzne *komunikačné nástroje*, ako napríklad osobný predaj, reklamu, vzťahy s verejnosťou (PR), priamy marketing, podporu predaja, digitálny marketing a mnohé ďalšie prvky spoločne tvoriace *komunikačný mix*.[10] Každá spoločnosť má za cieľ vytvoriť si komplexný obraz o sebe a o svojich aktivitách práve aplikáciou vyššie zmieňovaných nástrojov do svojej komunikačnej stratégie – vďaka priaznivej kombinácii jednotlivých nástrojov totiž môže pozitívne ovplyvniť správanie mediálnych publík a ich rozhodovanie.[11] Hoci integrácia nástrojov marketingovej komunikácie neraz spôsobuje ťažkosti a neľahký priebeh, je v samotnom záujme spoločnosti, aby neprestajne koordinovala svoj komunikačný program a priebežne ho upravovala v závislosti od situácie na trhu. K danej problematike sa vyjadruje aj L. Percy, ktorý marketingovú komunikáciu stručne charakterizuje ako plánovanie a vykonávanie všetkých typov reklamných a propagačných aktivít vybraných pre značku, službu alebo spoločnosť, s cieľom splnenia spoločného súboru komunikačných cieľov. Kľúčom k úspechu je schopnosť poskytnúť mediálnym publikám konzistentné posolstva.[12]

V rámci marketingovej komunikácie rôzne spoločnosti využívajú variabilné komunikačné nástroje. A. Kusá uvádza, že každý z nástrojov marketingovej komunikácie disponuje širokým spektrom špecifickejších nástrojov, techník a foriem. Tie sa kombinujú podľa špecifických potrieb a zámerov konkrétnej spoločnosti a používajú sa na psychologické ovplyvňovanie správania zákazníkov, kupujúcich alebo mediálnych publík v rôznych štádiách ich (nákupného) rozhodovania.[13] Medzi *tradičné nástroje marketingovej komunikácie* síce patrí reklama, podpora predaja, osobný predaj, vzťahy s verejnosťou (PR) a iné, no v posledných rokoch dochádza k využívaniu ďalších, moderných komunikačných prvkov. Uvedený stav je zapríčinený globalizáciou a technickým pokrokom, ktorý zasiahol všetky priemyselné oblasti,[14] vrátane mediálneho priemyslu a súvisiaceho filmového priemyslu.[15]

Globalizačné tendencie a rozvoj informačných technológií naznačujú dynamicky sa meniace podmienky na trhu a tiež nárast konkurenčného prostredia. Ak má byť marketingová komunikácia efektívna, tak sa jednoducho musí flexibilne prispôsobovať novým požiadavkám a trendom meniaceho sa trhového prostredia.[16] Filmové spoločnosti sa preto pri svojej činnosti riadia širokou škálou marketingových komunikačných nástrojov, aplikujú do svojej tvorby divácky preferované hodnoty, vytvárajú nadnárodné konglomeráty, spájajú sa s potravinárskym či zábavným priemyslom, rozširujú oblasť svojej pôsobnosti o tradičné či nové médiá, a to všetko s cieľom osloviť mediálne publiká a zvíťaziť tak v konkurenčnom

[10] PELSMACKER, P., GEUENS, M., VAN DEN BERGH, J.: *Marketingová komunikace.* Praha : Grada Publishing, 2003, s. 29.

[11] Pre viac informácií, pozri: CHRENKOVÁ, D.: *Plánovanie marketingovej komunikácie vo vybranej spoločnosti*. [BP]. Bratislava : EUBA, Obchodná fakulta, 2023.

[12] PERCY, L.: *Strategic Integrated Marketing Communication: Theory and Practice*. Oxford : Butterworth-Heinemann, 2008, s. 5.

[13] KUSÁ, A., PIZANO, V.: Dôležitosť media relations v nových médiách. In PETRANOVÁ, D., MAGÁL, S. (eds.): *Marketingová komunikácia a media relations. Nové trendy v marketingu. Zborník z konferencie.* Trnava : FMK UCM, 2011, s. 93-99.

[14] JANEČKOVÁ, L., VAŠTÍKOVÁ, M.: *Marketing služeb.* Praha : Grada Publishing, 2001, s. 130-131.

[15] Pozri: RADOŠINSKÁ, J.: Film a kinematografia. In ČÁBYOVÁ, Ľ., VIŠŇOVSKÝ, J. et al. (eds.): *Masmediálne štúdiá: Príručka na prijímacie skúšky*. Bratislava : Letra Edu, 2019, s. 162-211; RADOŠINSKÁ, J.: Mediálny priemysel, jeho odvetvia. In KRAJČOVIČ, P., RADOŠINSKÁ, J., VIŠŇOVSKÝ, J. (eds.): *Slovník vybraných pojmov z masmediálnej a marketingovej komunikácie*. Trnava : FMK UCM, 2021, s. 66-70.

[16] MAGÁL, S., VALENTOVIČOVÁ, D., ZÁBOJNÍK, R.: *Filmový a mediálny manažment: Manažérska komunikácia II.*. Trnava : FMK UCM, 2011, s. 109.

boji na globálnom trhu. Z dôvodu celosvetového rozširovania počtu vlastníkov rôznych mediálno-produkčných spoločnosti a zväčšovania cieľového publika (využívaním variabilných nástrojov marketingovej komunikácie) dochádza k prepojeniu filmovej oblasti s inými priemyselnými odvetviami (napr. spolupráca produkčnej spoločnosti Walta Disneyho s odvetvím gastronómie, umiestňovaním loga firmy, prípadne motívu filmu na hračky ponúkané daným reštauračným zariadením).[17] Inak povedané, film sa v podstate stáva „nosičom reklamy" na iné produkty. E. Louw v danej súvislosti približuje slová E. S. Hermana a R. W. McChesneya a tvrdí, že nadnárodné produkčné spoločnosti v roku 2000 „prerástli" na rôzne organizácie s medzinárodnými záujmami a špecifickými mediálnymi formami. V skratke spomína korporácie Time Warner (internet, knihy, časopisy, komiksy, filmy, kiná, káblová televízia, hudba, zábavné parky a šport), Disney (zábavné parky, televízia, káblová televízia, rádio, filmy, noviny, časopisy, knihy, športy a hudba), Viacom (filmy, hudba, rádio, káblová televízia, televízia, video, obchody a zábavné parky) a Sony (hudba, filmy, televízne programy a video hry) a mnohé ďalšie,[18] pričom táto distribúcia mediálnych obsahov prostredníctvom transmediálnych naratívov, multimediálnych foriem a materiálnych prvkov životného štýlu zabezpečuje mediálnym producentom mnohonásobné zvyšovanie ziskov. Sme tak svedkami situácie, kedy dochádza k spájaniu mediálneho obsahu a jeho kampane do jedinej entity s cieľom vygenerovať mnohomiliónové zisky.[19] Z filmových štúdií sa z uvedeného dôvodu podľa B. Rowekampa stávajú reprezentanti multimediálneho zábavného priemyslu.[20]

Už v polovici 20. storočia M. McLuhan, významný mediálny teoretik, naznačil, že elektronické médiá s najväčšou pravdepodobnosťou spôsobia dynamické zmeny v kultúrnych zvyklostiach, morálnych hodnotách a medziľudských vzťahoch.[21] Globálne filmové spoločnosti sú toho názorným príkladom, keďže denne využívajú najnovšie digitálne technológie a elektronické médiá s cieľom odprezentovať mediálny obsah početným mediálnym publikám – ak má byť komunikačná stratégia realizovaná akoukoľvek filmovou produkčnou spoločnosťou vysoko efektívna, musí sa jednoducho pružne prispôsobovať novým požiadavkám, trendom a aktuálnym javom spojeným s neustále sa meniacim globálnym trhom Túto situáciu možno jasne identifikovať v prípade súčasnej americkej mainstreamovej filmovej produkcie, pričom osobitnú pozornosť venujeme výrazovým prostriedkom (marketingovým komunikačným nástrojom), ktoré táto produkcia (spolu s ďalšími súvisiacimi tradičnými marketingovo-komunikačnými nástrojmi spomenutými v kapitole vyššie) využíva pri komunikácii s cieľovými skupinami recipientov.[22] V predkladanej štúdii pracujeme so základným predpokladom, že digitálne a elektronické

[17] BERGAN, R.: *Film: Veľký ilustrovaný poradca.* Bratislava : Slovart, 2008, s. 71.
[18] LOUW, E.: *The Media and Cultural Production.* Londýn, California, New Delhi : Sage Publications, 2001, s. 52.
[19] Pre viac informácií, pozri: RADOŠINSKÁ, J.: Vývojové trendy americkej manistreamovej filmovej produkcie. In *Communication Today*, 2014, roč. 5, č. 1, s. 15; EPSTEIN, J. E.: *Ekonomika Hollywoodu: Skrytá finanční realita v pozadí filmů.* Praha : Mladá Fronta, 2013, s. 80, 180; ZÁBOJNÍK, R., VALENTOVIČOVÁ, D.: *Film: Vybrané kapitoly z teórie a dejín*. Trnava : FMK UCM, 2007, s. 78; CHRENKOVÁ, L.: Elektronická invázia amerických filmov. In *Media Literacy Student Magazine*, 2015, roč. 2, č. 2, s. 4-10; CHRENKOVÁ, L.: Vývojové tendencie amerického mainstreamového filmu v tvorbe Walta Disneyho. In *Media Literacy Student Magazine*, 2016, roč. 3, č. 1, s. 4-10; RUSŇÁKOVÁ, L.: Produkčné mechanizmy amerického mainstreamového filmu a ich vplyv na recipienta. ČÁBYOVÁ, Ľ., VELICKÝ, P. (eds.): *Quo vadis massmedia, Quo vadis marketing. Zborník z konferencie.* Trnava : FMK UCM, 2017, s. 131-142.
[20] ROWEKAMP, B.: *Hollywood.* Praha : Computer Press, 2004, s. 144.
[21] MCLUHAN, M.: *Člověk, média a elektronická kultura.* Brno : Jota, 2000, s. 219.
[22] Pre viac informácií, pozri: VALENTOVIČOVÁ, D., CHRENKOVÁ, L.: Digital Media: Invasion of American Film. In MATÚŠ, J., PETRANOVÁ, D. (eds.): *Marketing Identity: Digital Life – Part II. Zborník z konferencie*. Trnava : FMK UCM, 2015, s. 399-414.

médiá sú najefektívnejšou platformou na realizáciu podobných marketingových stratégií a aplikácia moderných marketingových komunikačných nástrojov do týchto stratégií predznamenáva (avšak nezaručuje) úspech prezentovaného mediálneho obsahu a samotnej produkčnej spoločnosti.

4 MARKETINGOVÉ KOMUNIKAČNÉ NÁSTROJE FILMOVÉHO PRIEMYSLU

Charakter súčasného filmového priemyslu prispel k vytvoreniu špecifických výrazových prostriedkov spätých výučne s kinematografiou. Zameriavame sa predovšetkým na reflexiu nových marketingových komunikačných nástrojov, ktoré spoločne s ich tradičnými formami zabezpečujú šírenie vytvorených mediálnych obsahov (filmových snímok) smerom k mediálnym publikám, a to najmä za využitia digitálnych a elektronických médií. Medzi niektoré *nové marketingové komunikačné nástroje* späté s filmovým priemyslom patrí:[23]

- *Artwork* – hlavný grafický motív, a teda hlavný propagačný materiál filmu (angl. *layout*). Môže pozostávať z jednoduchej fotografie, obrázka alebo textu vytvoreného v súvislosti s „atmosférou filmu“. Tento grafický motív je použitý na všetky ďalšie filmové materiály, pričom jeho dizajn nemožno zásadným spôsobom meniť. V súčasnosti sa základná koncepcia popisovaného marketingového komunikačného nástroja výrazne nelíši – artwork stále funguje ako tematický, nezameniteľný symbol, obrazová filmová metafora transformovaná do vizuálneho obrazu; zároveň je súčasť každého propagačného materiálu spojeného s konkrétnym mediálnym obsahom, filmovou snímkou.
- *B-roll, bloopers* – nástroj propagácie filmu po jeho uvedení v kinách (angl. *afterwatch*), ktorý zvyšuje sekundárny záujem o film. Hovoríme predovšetkým o nepodarených či vystrihnutých scénach (angl. *cut scenes*), ktoré nemusia byť použité v rámci finálneho zostrihu, ale napriek tomu môžu byť zaradené do obsahu špeciálnych bonusov, prípadne sú prezentované počas úvodných alebo záverečných titulkových scén ako zaujímavá vsuvka alebo predikcia možného pokračovania filmu (angl. *easter eggs*). B-roll je vnímaný ako neoddeliteľná súčasťou každej (hollywoodskej) filmovej produkcie a považuje sa za mimoriadne efektívny marketingový komunikačný nástroj.
- *Elektronický presskit* – ide zvyčajne o elektronický súbor obsahujúci materiály, ako sú napríklad fotografie, videá, synopsa filmu, informácie o jednotlivých členoch štábu, rozhovory s hercami a tvorcami, údaje o distribútorovi, kontakty na PR manažérov a ďalšie produkčné náležitosti. Daný súbor (vrátane všetkých obsiahnutých materiálov) je možné upravovať a modifikovať, a teda sa naň nevzťahujú autorské práva. Táto forma cieleného PR je k dispozícii v tlačenej podobe, no šíri sa aj prostredníctvom digitálnych a elektronických médií (napr. na internete a/alebo sociálnych médiách).
- *Filmová fotografia* – identifikuje kľúčové prvky mediálneho obsahu a sprostredkúva dôležité asociácie vyplývajúce z grafickej štylizácie fotografií. Filmová fotografia (familiárne nazývaná *fotoska*) zachytáva hlavných aktérov, okolnosti filmového príbehu, rozprávanie v procese tvorby filmu a pod. Všetky tieto „impulzy“ následne zvyšujú záujem o daný mediálny obsah.
- *Featurette* – špecifický marketingový komunikačný nástroj; digitálne formovaný, umelecky integrovaný dokument, tzv. *filme o filme*, ktorý je – na rozdiel od

[23] V porovnaní s: RADOŠINSKÁ, J., KVETANOVÁ, Z., RUSŇÁKOVÁ, L.: *Globalizovaný filmový priemysel*. Praha : Wolters Kluwer, 2020, s. 58-183; BOSKO, S. M.: *The Complete Independent Movie Marketing Handbook*. Studio City : Michael Wiese Productions, 2003, s. 124; DEVANY, A.: *Hollywood Economics – How Extreme Uncertainly Shapes the Film Industry*. Londýn, New York : Routledge, 2004, s. 122; EPSTEIN, J. E.: *Ekonomika Hollywoodu: Skrytá finanční realita v pozadí filmů.* Praha : Mladá Fronta, 2013, s. 80, 180; ZÁBOJNÍK, R., VALENTOVIČOVÁ, D.: *Film: Vybrané kapitoly z teórie a dejín*. Trnava : FMK UCM, 2007, s. 78.

elektronického presskitu – chránený rovnakými autorskými právami ako príslušná audiovizuálna snímka. Jej úspech spočíva v správnom výbere televízneho programu, (napr. je vhodné uvádzať ho v rámci špecializovaných sekcií „filmové novinky“ alebo na tematických internetových serveroch).

- *Filmová premiéra* – organizuje sa spravidla niekoľko dní pred oficiálnym uvedením filmu v kinách. Zúčastňujú sa ho všetci kľúčoví herci, režiséri, členovia štábu a producenti, ale aj novinári a publicisti, ktorí toto podujatie následne upravujú do podoby rôznych spravodajských a publicistických výstupov. Celý cyklus s názvom „premiéra“ je vo svojej podstate založený na reklame šírenej najmä prostredníctvom elektronických a digitálnych médií.
- *Sneak peek* – inovatívny nástroj propagácie filmu v zmysle „tajného náhľadu“ do filmovej produkcie. Sneak peek je súčasťou predpremiéry filmu a často je identifikovaný aj ako krátke hudobné video „za kamerou“ alebo „pred kamerou“, prípadne ako niekoľkominútové propagačné video na konkrétnu filmovú snímku.
- *Filmový trailer* – táto ukážka pripravovaného filmu sa považuje za skvelý marketingový komunikačný nástroj aplikovaný do kľúčových stratégií každej produkčnej spoločnosti. Trailer a jeho kratšia, spravidla niekoľkosekundová verzia (angl. *teaser trailer*) pozostáva z krátkych filmových sekvencií, záberov zo zákulisia alebo obsahuje špecifické časové sekvencie zamerané na reklamné využitie. Filmový (teaser) trailer teda predstavuje istý „naratívny obraz“ snímky, ktorý by nemal byť oddelený od samotného filmu. Zároveň ide o prvý impulz následných procesov recepcie a interpretácie tohto-ktorého diela.
- *Filmová hudba, filmový soundtrack a hudobné (filmové) video* – hudobná zložka väčšiny audiovizuálnych diel je považovaná za dôležitú súčasť mediálnej produkcie. Tvorba ekonomicky a divácky úspešných filmových snímok v súčasnosti podlieha viacerým novodobým trendom, pričom hudba a samotná zvuková zložka diela sa stávajú jedným z najdôležitejších prezentačných a propagačných materiálov príslušného filmu. Začiatkom 90. rokov hudobné televízne stanice (ako napr. MTV) zmenili modernú vizuálnu estetiku a hudobné video či filmová hudba sa stali jedným z najvplyvnejších marketingových komunikačných nástrojov (hollywoodskych) produkčných spoločností.
- Mnohé ďalšie kreatívne nástroje.

Aplikácia nových, ale i tradičných marketingových komunikačných nástrojov do procesu filmovej produkcie nezávisia od žiadneho striktne daného súboru pravidiel, ale od preferencií, túžob a hodnôt vopred určených mediálnych, filmových publík. Produkčné spoločnosti z uvedeného dôvodu často kombinujú rôzne už existujúce nástroje marketingovej komunikácie alebo v dôsledku spätnej väzby mediálnych publík (adresátov, recipientov, príjemcov) modifikujú naratívnu štruktúru predmetnej snímky v ktorejkoľvek fáze jej výroby. Inak povedané, tvorba filmu je prispôsobená tomu, aby maximalizovala jeho budúcu popularitu a ziskovosť. Odôvodnene konštatujeme, že marketingová komunikácia pri splnení všetkých jej bodov a (komunikačných) cieľov plní dôležitú úlohu pri získavaní a udržiavaní pozornosti mediálnych publík, ale tiež pri upevňovaní pozície konkrétnej produkčnej spoločnosti na globálnom trhu. Pre dané účely sa snaží efektívnym spôsobom využívať viaceré digitálne a elektronické médiá.

4 ZÁVEREČNÉ ZHRNUTIE PROBLEMATIKY

Každý z existujúcich marketingových komunikačných nástrojov – bez ohľadu na ich „tradičnosť“ či oblasť využitia – disponuje viacerými výhodami aj nevýhodami. Pri aplikácii jednotlivých nástrojov do stratégií konkrétnej spoločnosti je nutné zvážiť, ktorý z nich bude najlepší, najprínosnejší a časovo najvhodnejšie využiteľný. Lídri v oblasti ekonómie a marketingu, P. Kotler a G. Armstrong, v danej súvislosti zdôrazňujú, že všetky nástroje

marketingovej komunikácie sú špecifické svojou funkciou, pričom sa vždy používajú na komunikáciu so zákazníkmi (recipientmi).[24] Celá marketingová komunikácia zároveň musí byť koordinovaná a kontrolovaná, aby prinášala čo najväčší efekt. Voľba nástrojov, ktoré bude spoločnosť využívať vo svojom programe, je však len na jej rozhodnutí – záleží od charakteru produktu (mediálneho obsahu), ktorý spoločnosť ponúka, a od cieľového publika, ktorému chce spoločnosť tento produkt ponúknuť. Na základe uvedeného môžeme tvrdiť, že voľba nástrojov marketingovej komunikácie zohráva kľúčovú úlohu v procese jej plánovania, pričom nemenej dôležitou sa stáva aj ich vhodná kombinácia. V opačnom prípade by mohol nastať pokles efektivity marketingovej komunikácie a zmarenie úsilia predmetnej spoločnosti.

Spoločnosť by si ako prvé mala pri plánovaní marketingovej komunikácie vymedziť cieľovú skupinu, resp. cieľové publikum, s ktorým chce komunikovať. Vďaka poznaniu cieľových príjemcov subjekt komunikuje posolstvo takou marketingovou komunikačnou cestou, ktorá (potencionálneho) zákazníka osloví a odovzdá mu želanú správu. To znamená, že by spoločnosť mala nasmerovať svoje marketingové úsilie tam, kam smeruje jej cieľový trh – mladšie generácie využívajú primárne mobilné zariadenia a sociálne siete, zatiaľ čo staršia generácia preferuje noviny či televíziu. Kľúč k efektívnej marketingovej komunikácii spočíva najmä v poskytnutí konzistentných správ, resp. mediálnych obsahov, ktoré sa prostredníctvom marketingových komunikačných kanálov dostanú k oslovenému spotrebiteľovi. Dôležité je tiež vyzdvihnúť obsah správy (mediálneho obsahu), resp. čo bude jej predmetom, na koho je správa cielená, koľko finančných prostriedkov je možné minúť na doručenie správy, akú akciu by mala správa vyvolať, ako často by sa mala správa zdieľať, koľko ľudí by malo správu dostať a prostredníctvom akých marketingových komunikačných kanálov bude správa adresátovi odprezentovaná.[25]

Marketingová komunikácia zaznamenala vďaka informačno-komunikačným technológiám a digitalizácii, resp. vďaka elektronickým a digitálnym médiám prudký rozvoj. Zatiaľ čo v minulosti ľudia získavali informácie o spoločnostiach a ich produktoch výhradne ústnym podaním, dnes tomu tak nie je. Osobný predaj má síce stále svoju dôležitosť a využitie, ale do popredia sa postupne dostali iné, nové nástroje marketingovej komunikácie. V súčasnosti je zámerom každej spoločnosti efektívne komunikovať s verejnosťou, avšak aby spoločnosť dokázala komunikovať na vysokej úrovni, mala by poznať základné princípy a kroky, ktoré je nutné zohľadniť pri kreovaní marketingovo-komunikačných aktivít a posolstiev smerujúcich k verejnosti (mediálnym publikám).

Cieľom predkladanej štúdie bolo objasniť postavenie marketingovej komunikácie pri šírení mediálnych obsahov smerom k mediálnym publikám. Pri popise predmetnej problematiky bola špeciálna pozornosť venovaná špecifikácii základných marketingových komunikačných nástrojov uplatňovaných v mediálnom a filmovom priemysle. Definovaním nosných pojmov, identifikovaním cieľov marketingovej komunikácie, zhodnotením ich dôležitosti v oblasti mediálnej produkcie, konkrétne vo sfére filmovej tvorby, a priblížením základných (nových) marketingových komunikačných nástrojov spätých s týmto odvetvím mediálneho priemyslu sme dokázali posúdiť dôležitosť efektívnej marketingovej komunikácie v mediálnom, resp. filmovom priemysle, pri snahe o oslovenie čo najväčšieho počtu recipientov. Vychádzajúc z uvedeného konštatujeme, že sa nám podarilo naplniť hlavný cieľ štúdie uvedený vyššie.

[24] KOTLER, P., ARMSTRONG, G.: *Principles of Marketing*. 17. vyd. Londýn : Pearson, 2017, s. 425.
[25] MARY VILLE UNIVERSITY: *6 Media Planning Strategies to Grow your Marketing Efforts*. Zverejnené 18.8.2020. [online]. [2023-09-20]. Dostupné na: <https://online.maryville.edu/blog/media-planning-strategies/#what-is>.

Sú to práve elektronické a digitálne médiá, ktoré spôsobujú úplnú a takmer okamžitú premenu kultúry, hodnôt a vzťahov. Primárnou ambíciou produkčných spoločností je preto presadiť sa na takto fungujúcom globálnom trhu, a teda ponúknuť formát, ktorý by bol univerzálny, globálny a použiteľný v každej kultúre. Pre dané účely spoločnosti využívajú variácie viacerých médií či nových marketingových komunikačných nástrojov, medzi ktoré patrí napríklad artwork, filmová fotografia, elektronický presskit, b-roll a mnohé ďalšie nástroje. V období silných globalizačných procesov totiž dochádza k zvýšenému vplyvu elektronických médií a digitálnych technológií na jednotlivé produkčné a distribučné praktiky filmových spoločností. Samotná filmová produkcia stojí v pozícii jedného z integrovaných mediálnych odvetví, vystupuje ako súčasť globálneho mediálneho podnikania orientovaného najmä na zábavu založenú na pútavých obrazoch. Výsledkom je neustále sa zvyšujúci tlak na vytváranie novších obchodných modelov, pričom mnohé z nich navždy zostanú len hybridnými experimentmi, z ktorých sa nikdy nestane udržateľná a úspešná obchodná platforma. Netreba však zabúdať, že celý tento komunikačný proces závisí jednak od preferencií diváka, ktoré žiadna filmová, produkčná spoločnosť, a vlastne ani žiadna iná firma nevie definitívne odhadnúť, ale aj od neustále sa meniacich stratégií svetových filmových spoločností, ktoré musia pružne reagovať na zmeny dopytu. To je dôvod, prečo najväčšie filmové konglomeráty majú tendenciu neustále posilňovať svoju pozíciu na trhu. Prispôsobujú jednotlivé marketingové a komunikačné stratégie snahe o maximalizáciu zisku – z tohto dôvodu vo výraznej miere uplatňujú špecifické marketingové komunikačné nástroje distribuované mediálnym publikám najmä vďaka digitálnym a elektronickým médiám.

Poďakovanie
Štúdia vznikla v rámci výskumného projektu podporovaného Agentúrou na podporu výskumu a vývoja (APVV) č. APVV-21-0115 s názvom „Hypermoderná mediálna kultúra – Filmová a televízna tvorba ako zrkadlo sociálno-kultúrnych fenoménov 21. storočia“.

Použitá literatúra

1. BERGAN, R.: *Film: Veľký ilustrovaný poradca.* Bratislava : Slovart, 2008. 528 s. ISBN 978-80-8085-621-2.
2. BOSKO, S. M.: *The Complete Independent Movie Marketing Handbook.* Studio City : Michael Wiese Productions, 2003. 361 s. ISBN 978-0941188760.
3. CFI TEAM: *AIDA Model: The Attention, Interest, Desire, and Action Model in Advertising.* [online]. [2023-11-24]. Dostupné na: <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/knowledge/other/aida-model-marketing/>.
4. DEVANY, A.: *Hollywood Economics – How Extreme Uncertainly Shapes the Film Industry.* Londýn, New York : Routledge, 2004. 328 s. ISBN 978-0415312615.
5. DRÁBIK, P. a kol.: *Marketingová komunikácia a digitálne médiá.* Bratislava : EKONÓM, 2021. 326 s. ISBN 978-80-225-4913-4.
6. FORET, M.: *Marketingová komunikace*. 3. vyd. Brno : CPRESS, 2011. 488 s. ISBN 978-80-251-3432-0.
7. CHRENKOVÁ, D.: *Plánovanie marketingovej komunikácie vo vybranej spoločnosti*. [BP]. Bratislava : EUBA, Obchodná fakulta, 2023. 113 s.
8. CHRENKOVÁ, L.: Elektronická inváziа amerických filmov. In *Media Literacy Student Magazine*, 2015, roč. 2, č. 2, s. 4-10. ISSN 1339-6692.
9. CHRENKOVÁ, L.: Vývojové tendencie amerického mainstreamového filmu v tvorbe Walta Disneyho. In *Media Literacy Student Magazine*, 2016, roč. 3, č. 1, s. 4-10. ISSN 1339-6692.
10. JANEČKOVÁ, L., VAŠTÍKOVÁ, M.: *Marketing služeb.* Praha : Grada Publishing, 2001. 180 s. ISBN 80-7169-995-0.

11. KITA, J. a kol.: *Marketing*. Bratislava : Wolters Kluwer, 2017. 424 s. ISBN 978-80-8168-550-7.
12. KOTLER, P., ARMSTRONG, G.: *Principles of Marketing.* 17. vyd. Londýn : Pearson, 2017. 736 s. ISBN 978-01-344-9251-3.
13. KUSÁ, A., PIZANO, V.: Dôležitosť media relations v nových médiách. In PETRANOVÁ, D., MAGÁL, S. (eds.): *Marketingová komunikácia a media relations. Nové trendy v marketingu.* Trnava : FMK UCM, 2011, s. 93-99. ISBN 978-80-8105-332-0
14. LABSKÁ, H., TAJTÁKOVÁ, M., FORET, M.: *Základy marketingovej komunikácie*. Bratislava : EUROKÓDEX, 2009. 232 s. ISBN 978-80-89447-11-4.
15. LAKE, L.: *How to Create Your Own Media Strategy and Why It Matters*. Zverejnené 6.10.2019. [online]. [2023-09-21]. Dostupné na: <https://www.liveabout.com/what-is-a-media-strategy-and-how-do-you-create-your-own-2295517>.
16. LIEM, T.: *The Online Advertising Guide: AIDAS.* [online]. [2023-08-31]. Dostupné na: <https://theonlineadvertisingguide.com/glossary/aidas/>.
17. LOUW, E.: *The Media and Cultural Production.* Londýn, California, New Delhi : Sage Publications, 2001. 229 s. ISBN 0-7619-6582-3.
18. MAGÁL, S., VALENTOVIČOVÁ, D., ZÁBOJNÍK, R.: *Filmový a mediálny manažment: Manažérska komunikácia II.* Trnava : FMK UCM, 2011. 237 s. ISBN 978-80-8105-387-0.
19. MARY VILLE UNIVERSITY: *6 Media Planning Strategies to Grow your Marketing Efforts.* Zverejnené 18.8.2020. [online]. [2023-09-20]. Dostupné na: <https://online.maryville.edu/blog/media-planning-strategies/#what-is>.
20. MCLUHAN, M.: *Člověk, média a elektronická kultura.* Brno : Jota, 2000. 420 s. ISBN 80-7217-1283.
21. MCQUERREY, L.: *Purpose of Marketing Communication*. Zverejnené 25.1.2019. [online]. [2023-11-31]. Dostupné na: <https://smallbusiness.chron.com/purpose-marketing-communication-61518.html>.
22. EPSTEIN, J. E.: *Ekonomika Hollywoodu: Skrytá finanční realita v pozadí filmů*. Praha : Mladá Fronta, 2013. 209 s. ISBN 978-80-204-2753-3.
23. PELSMACKER, P., GEUENS, M., VAN DEN BERGH, J.: *Marketingová komunikace*. Praha : Grada Publishing, 2003. 600 s. ISBN 80-247-0254-1.
24. PERCY, L.: *Strategic Integrated Marketing Communication: Theory and Practice*. Oxford : Butterworth-Heinemann, 2008. 323 s. ISBN 978-07-506-7980-0.
25. PŘIKRYLOVÁ, J., JAHODOVÁ, H.: *Moderní marketingová komunikace*. Praha : Grada Publishing, 2010. 360 s. ISBN 978-80-247-3622-8.
26. RADOŠINSKÁ, J.: Film a kinematografia. In ČÁBYOVÁ, Ľ., VIŠŇOVSKÝ, J. et al. (eds.): *Masmediálne štúdiá: Príručka na prijímacie skúšky*. Bratislava : Letra Edu, 2019, s. 162-211. ISBN 978-80-89962-25-9.
27. RADOŠINSKÁ, J.: Mediálny priemysel, jeho odvetvia. In KRAJČOVIČ, P., RADOŠINSKÁ, J., VIŠŇOVSKÝ, J. (eds.): *Slovník vybraných pojmov z masmediálnej a marketingovej komunikácie*. Trnava : FMK UCM, 2021, s. 66-70. ISBN 978-80-572-0162-5.
28. RADOŠINSKÁ, J.: Vývojové trendy americkej manistreamovej filmovej produkcie. In *Communication Today*, 2014, roč. 5, č. 1, s. 10-27. ISSN 1338-130X.
29. RADOŠINSKÁ, J., KVETANOVÁ, Z., RUSŇÁKOVÁ, L.: *Globalizovaný filmový priemysel*. Praha : Wolters Kluwer, 2020. 283 s. ISBN 978-80-7598-950-5.
30. RÖWEKAMP, B.: *Hollywood.* Brno : Computer Press, 2004. 192 s. ISBN 80-251-0283-1.

31. RUSŇÁKOVÁ, L.: Produkčné mechanizmy amerického mainstreamového filmu a ich vplyv na recipienta. ČÁBYOVÁ, Ľ., VELICKÝ, P. (eds.): *Quo vadis massmedia, Quo vadis marketing. Zborník z konferencie.* Trnava : FMK UCM, 2017, s. 131-142. ISBN 978-80-8105-878-3.
32. VALENTOVIČOVÁ, D., CHRENKOVÁ, L.: Digital Media: Invasion of American Film. In MATÚŠ, J., PETRANOVÁ, D. (eds.): *Marketing Identity: Digital Life – Part II. Zborník z konferencie*. Trnava : FMK UCM, 2015, s. 399-414. ISBN 978-80-8105-780-9.
33. ZÁBOJNÍK, R., VALENTOVIČOVÁ, D.: *Film: Vybrané kapitoly z teórie a dejín*. Trnava : FMK UCM, 2007. 113 s. ISBN 978-80-8105-000-8.

Kontaktné údaje

Mgr. Lenka Rusňáková, PhD.
University of Ss. Cyril and Methodius in Trnava
Faculty of Mass Media Communication
Nám. J. Herdu 2, 917 01 Trnava, Slovak Republic
Tel: +421 914 126 623
email: lenka.rusnakova@ucm.sk

Bc. Daniela Chrenková
University of Economics in Bratislava
Faculty of Commerce
Dolnozemská cesta 1, 852 35 Bratislava, Slovak Republic
Tel: +421 904 124 942
email: dchrenkova1@student.euba.sk

UPLATŇOVANIE PRINCÍPOV SPOLOČENSKEJ ZODPOVEDNOSTI V MEDZINÁRODNOM MARKETINGOVOM MANAŽMENTE ZAHRANIČNÝCH FIRIEM PÔSOBIACICH NA SLOVENSKU (VÝSLEDKY VÝSKUMU – ČASŤ 3/3)

APPLICATION OF THE PRINCIPLES OF SOCIAL RESPONSIBILITY IN THE INTERNATIONAL MARKETING MANAGEMENT OF FOREIGN COMPANIES OPERATING IN SLOVAKIA (RESEARCH RESULTS – PART 3/3)

Janka Pásztorová, Sonia Krajčík Danišová

Abstrakt

Za účelom hodnotenia uplatňovania princípov spoločenskej zodpovednosti v medzinárodnom marketingovom manažmente zahraničných firiem pôsobiacich na Slovensku bol realizovaný prieskum formou interview v podobe pološtrukturovaného rozhovoru s vybranými manažérmi zahraničných firiem pôsobiacich na Slovensku. Cieľom bolo zistiť ich názory na aplikovanie princípov spoločenskej zodpovednosti v medzinárodných marketingových stratégiách ich spoločnosti a ako vnímajú súčasné slovenské podnikateľské prostredie v kontexte spoločenskej zodpovednosti. Pološtrukturovaný rozhovor sa opieral o štandardizované rámcové otázky, ktoré boli priebežne dopĺňané otázkami a informáciami podľa situácie. Kvantifikovateľné údaje boli podrobené štatistickej analýze a transkripcia relevantných častí rozhovorov bol vyhodnotený kvalitatívne – metódou obsahovej analýzy. Výskum je rozdelený do troch jednotlivých článkov.

Kľúčové slová: *sociálna a spoločenská zodpovednosť, korporátna identita, korporátny imidž, medzinárodný marketing*

Abstract

In order to evaluate the application of the principles of social responsibility in the international marketing management of foreign companies operating in Slovakia, a survey was conducted in the form of an interview in the form of a semi-structured interview with selected managers of foreign companies operating in Slovakia. The goal was to find out their opinions on applying the principles of social responsibility in their company's international marketing strategies and how they perceive the current Slovak business environment in the context of social responsibility. The semi-structured interview was based on standardized framework questions, which were continuously supplemented with questions and information according to the situation. Quantifiable data were subjected to statistical analysis and the transcription of relevant parts of the interviews was evaluated qualitatively, using the method of content analysis. The research is divided into three separate articles.

Key words: *corporate social responsibility, corporate identity, corporate image, international marketing*

1 ÚVOD

Cieľom príspevku je vyhodnotiť výsledky originálneho prieskumu z roku 2023 v rámci projektu KEGA 003EU-4/2022 na Katedre medzinárodného obchodu Obchodnej fakulty

Ekonomickej Univerzity v Bratislave[1], zameraného na uplatňovanie princípov spoločenskej zodpovednosti v medzinárodnom marketingovom manažmente zahraničných spoločností, ktoré pôsobia na Slovensku. Cieľom výskumu bolo zistiť názory manažérov na aplikovanie princípov sociálnej a spoločenskej zodpovednosti (z anglického Corporate Social Responsibility – ďalej už iba CSR) v medzinárodných marketingových stratégiách 37-ich zahraničných spoločností pôsobiacich na Slovensku a poukázať na to, ako manažéri vnímajú súčasné slovenské podnikateľské prostredie v kontexte CSR.

2 TEORETICKÉ VYMEDZENIE POJMU SPOLOČENSKÁ ZODPOVEDNOSŤ

Corporate Social Responsibility (CSR) je v preklade Spoločenská a sociálna zodpovednosť firiem a v rámci korporátnej identity je spravidla zaraďovaná pod korporátny imidž, resp. pod firemnú kultúru. Je to pomerne nový prístup, ktorý vznikol v polovici minulého storočia. Metóda vychádza z toho, že úspech firmy závisí na etických postojoch medzi zamestnancami a zamestnávateľmi. Existuje viacero slovenských prekladov, najčastejšie je možné stretnúť sa so slovným spojením „spoločenská zodpovednosť firmy“. Jedna z prvých definícii filozofie spoločenskej zodpovednosti znie: „Záväzok podnikateľov usilovať sa o také stratégie, robiť také rozhodnutia alebo vykonávať také aktivity, ktoré sú žiadúce z pohľadu cieľov a hodnôt našej spoločnosti“. Európska únia tento pojem chápe nasledovne: „Dobrovoľné úsilie firiem, ktoré presahuje bežný rámec dodržiavania právnych predpisov. Ide o dosahovanie sociálnych a environmentálnych cieľov v rámci každodenných činností firmy“ (Bowen, 1953).

Aktivity CSR napomáhajú firmám k lepším vzťahom s okolitým spoločenstvom a verejnou správou. Firma v tomto ohľade de facto supluje verejnú správu v riešení spoločenských a environmentálnych problémov, ktorá na tieto aktivity nemá dostatočné finančné zdroje. Pozitívny korporátny imidž predstavuje pre firmu veľmi cennú konkurenčnú výhodu, zvyšuje dôveru v očiach svojich ale aj potenciálnych zákazníkov, posilňuje dôležitosť firmy na trhu voči kľúčovým záujmovým skupinám, zlepšuje vnútrofiremné prostredie, optimalizuje štruktúru pracovných miest a v dnešnej dobe pomáha preklenúť krízové situácie (Zorkóciová a kol., 2007).

Keďže spoločnosť má vysoké očakávania od spoločensky etických korporácií, výkon sociálnej a spoločenskej zodpovednosti podnikov (CSR) bol prominentným prvkom, ktorý zahŕňa dialóg s všetkými zainteresovanými stranami. Sociálne médiá ako účinný nástroj dialógu poskytujú korporáciám viac príležitostí na to, aby mohli komunikovať svoje dobré skutky navonok rôznym zainteresovaným stranám. Komplexné sociálne prepojenia však spochybňujú dvojaký prístup k riadeniu vzťahu medzi organizáciou a verejnosťou. Zainteresované strany nielen komunikujú s organizáciami, ale spájajú sa aj s inými zainteresovanými stranami a vyjadrujú konfliktné očakávania. Prvoradou úlohou korporácií sa tak mala stať snaha naučiť sa najmä komunikovať s viacerými zainteresovanými stranami, ako aj súčasne uspokojovať rôzne požiadavky rôznych zainteresovaných strán (Colleoni, 2013).

3 VYHODNOTENIE PRIESKUMU NÁZOROV MANAŽÉROV ZAHRANIČNÝCH FIRIEM NA SLOVENSKU

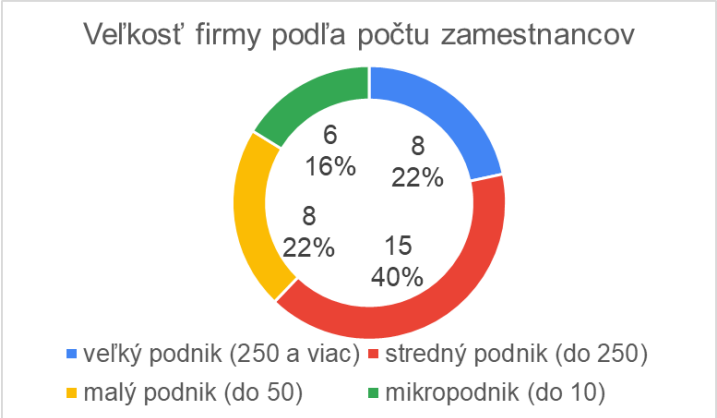
3.1 Základné charakteristiky uskutočneného prieskumu

Klasifikačná otázka, ktorou sme zisťovali štruktúru skúmaných spoločností, bola na základe veľkosti firmy podľa počtu zamestnancov, čo možno vidieť na grafe 1. Najpočetnejšiu

[1] Na výskume sa zúčastnili doc. Ing. Otília Zorkóciová, PhD., RNDr. Janka Pásztorová, PhD., Ing. Daniel Krajčík, PhD. a Ing. Mgr. Sonia Krajčík Danišová, PhD. z Ekonomickej univerzity v Bratislave, SR.

skupinu (40%) tvorili stredné podniky s počtom zamestnancov do 250. Druhou najpočetnejšou skupinou boli dve kategórie podnikov a to malé podniky do 50 zamestnancov a veľké podniky s viac ako 250 zamestnancami (22%-ný podiel každej skupiny). Zvyšných 16% dopytovaných spoločností patrilo do skupiny mikropodnikov.

Graf 1 – *Veľkosť firmy podľa počtu zamestnancov*

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe výsledkov zrealizovaného prieskumu

3.2 Vyhodnotenie jednotlivých otázok v štruktúrovanom dotazníku

V tejto časti článku sme vyhodnotili niektoré nami vybrané otázky z celkových 16 otázok pološtrukturovaného rozhovoru s vybranými manažérmi 37-ich slovenských (3) a zahraničných (34) firiem pôsobiacich na Slovensku.

- **Otázka č. 9 – V ktorých oblastiach marketingového algoritmu by ste chceli vo firme vylepšiť aplikácie princípov?**

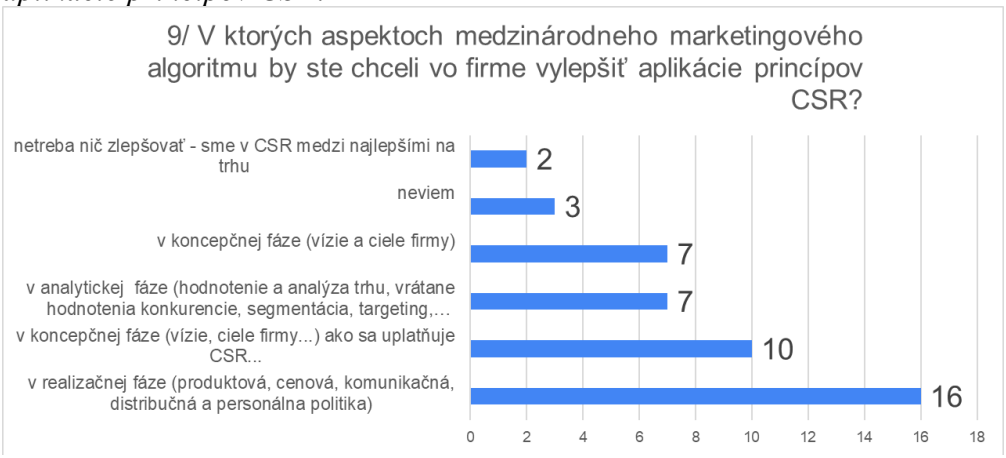
Otázka č. 9 ponúkala možnosť označiť neobmedzený počet zo šiestich ponúkaných možností a zdôvodniť svoj výber. Odpovede na túto otázku sú znázornené v grafe 2, a to nasledovne:

- V realizačnej fáze – produktová, cenová, komunikačná, distribučná a personálna politika (16x)
- V koncepčnej fáze – vízie, ciele firmy sa ako sa uplatňuje CSR (10x)
- V analytickej fáze – hodnotenie a analýza trhu, hodnotenie konkurencie, segmentácia, targeting, posicioning (7x)
- V koncepčnej fáze – vízie a ciele firmy (7x)
- neviem (3x)
- Netreba zlepšovať nič, sme v CSR najlepšími na trhu (2x).

Jedným z postrehov v rámci slovných komentárov bol aj nasledujúci názor:

✓ *„Častejší feedback od zamestnancov by sa nám hodil.“*

Graf 2 – *Otázka č. 9: V ktorých aspektoch marketingového algoritmu by ste chceli vo firme vylepšiť aplikácie princípov CSR?*

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe výsledkov zrealizovaného prieskumu

- **Otázka č. 10 – Máte stratégiu princípov CSR spracovanú aj formou určitého vnútrofiremného dokumentu, ako súčasti celkovej podnikateľskej stratégie firmy?**

Otázka č. 10 ponúkala možnosť označiť jednu z troch ponúkaných možností a zdôvodniť svoj výber. Odpovede na túto otázku sú znázornené v grafe 3.
Jedným z postrehov v rámci slovných komentárov bol aj nasledujúci názor:

- ✓ *„Áno, vo firemnom Handbooku.“*

- **Otázka č. 11 – Má firma vypracovaný etický kódex?**

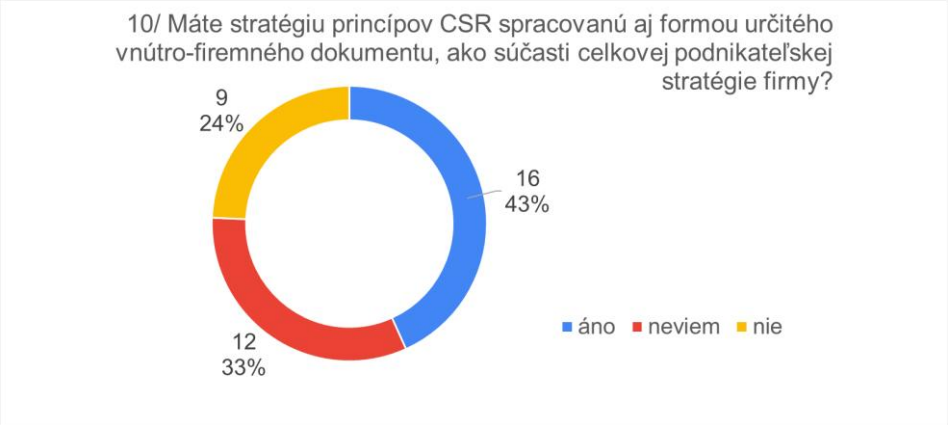
Otázka č. 11 ponúkala možnosť označiť jednu z troch ponúkaných možností (*áno – nie – neviem*) a zdôvodniť svoj výber. Odpovede na túto otázku sú znázornené v grafe 4. Dokument „Etický kódex“ predstavuje neoddeliteľnú súčasť stratégie a riadenia spoločnosti s dôrazom na sociálne a environmentálne aspekty. Vydáva ho a schvaľuje materská spoločnosť a mal by byť účinný pre všetky spoločnosti v rámci skupiny, čo potvrdzujú i naše výsledky. 81% respondentov potvrdilo *áno*, že ich slovenské firmy majú taktiež vypracovaný etický kódex, štyria uviedli možnosť *nie* a traja možnosť *neviem*.

- **Otázka č. 13 – Ako informujete o svojich CSR aktivitách svoje okolie?**

Otázka č. 13 ponúkala možnosť označiť neobmedzený počet zo siedmich ponúkaných možností a zdôvodniť svoj výber. Odpovede na túto otázku sú označené v grafe 5. Firemná komunikácia o aktivitách a rozhodnutiach týkajúcich sa CSR a iniciatív ESG zlepšuje vnímanú výkonnosť ESG a ďalšie súvisiace aspekty. V našom prieskume z 37 firiem až 27 respondentov označilo možnosť informovania cez *vnútorné prostredie firmy a jej komponenty (mikroprostredie –zamestnanci, ale aj ďalšie najbližšie zložky – primárni stakeholders),* 12 respondentov označilo možnosť *vonkajšie prostredie – sekundárni stakeholders.* Absolútne početnosti možno vidieť na grafe 5.
Niekoľko z postrehov v rámci slovných komentárov boli aj nasledujúce názory:

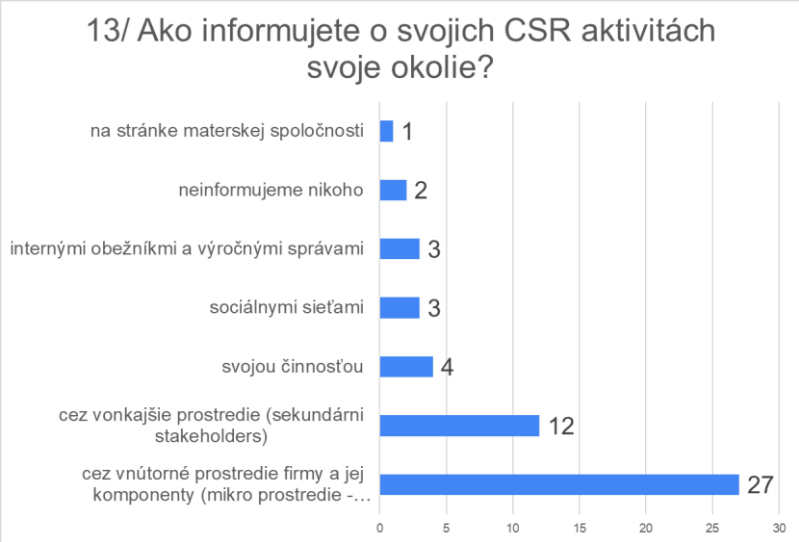
- ✓ *„Keď do toho spadajú firemné akcie, športové turnaje a oslavy – na ktoré pozývame aj našich obchodných partnerov. Už dlhšie naša spoločnosť finančne podporuje Králičí hop – športová disciplína a minulý rok sme napr. finančne podporili futbalový zápas s niekoľkými mladými talentami.“*
- ✓ *„Vytvorili sme pravidlo, že každá pobočka musí pridávať na sociálne siete a web aspoň 2x mesačne príspevky ohľadom CSR a aktivít vo firme.“*
- ✓ *„Informuje len cez preberané zahraničné správy, ktoré sa predkladajú v SR.“*

Graf 3 – *Otázka č. 10: Máte stratégiu princípov CSR spracovanú aj formou určitého vnútro-firemného dokumentu, ako súčasti celkovej podnikateľskej stratégie firmy?*

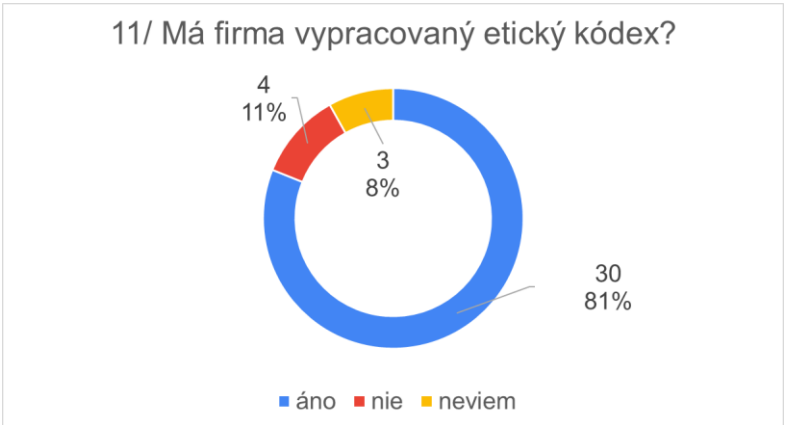
Zdroj: Vlastné spracovanie na základe výsledkov zrealizovaného prieskumu

Graf 5 – *Otázka č. 13: Ako informujete o svojich CSR aktivitách svoje okolie?*

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe výsledkov zrealizovaného prieskumu

Graf 4 – *Otázka č. 11: Má firma vypracovaný etický kódex?*

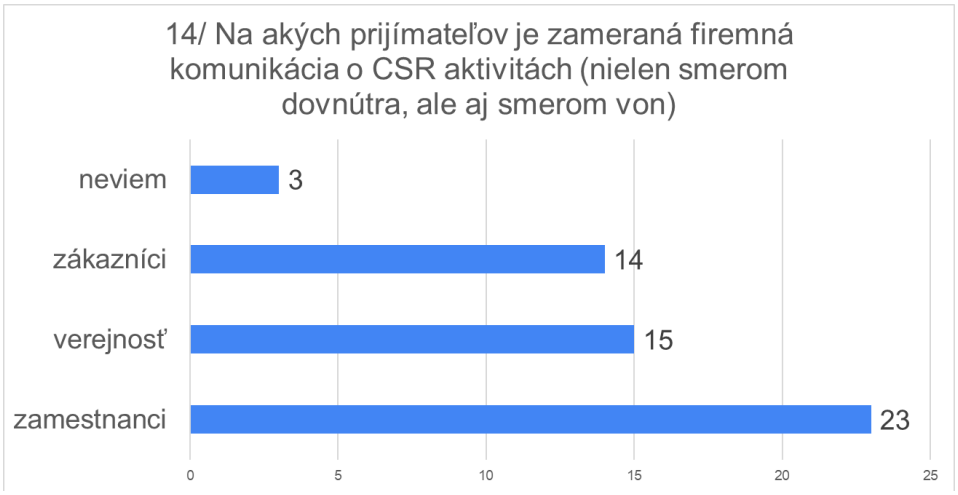

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe výsledkov zrealizovaného prieskumu

- **Otázka č. 14 – Na akých prijímateľov je zameraná firemná komunikácia o CSR aktivitách (nielen smerom dovnútra, ale aj smerom von)?**

Otázka č. 14 ponúkala možnosť označiť neobmedzený počet zo štyroch ponúkaných možností a zdôvodniť svoj výber. Čo sa týka prijímateľov, najpočetnejšou odpoveďou boli *zamestnanci* (23x), nasledovala *verejnosť* (15x), zákazníci (14x) a 3 respondenti sa nevedeli k otázke č.14 vôbec vyjadriť. Odpovede na túto otázku sú označené v grafe 6.

Graf 6 – *Otázka č. 14: Na akých prijímateľov je zameraná firemná komunikácia o CSR aktivitách (nielen smerom dovnútra, ale aj smerom von)?*

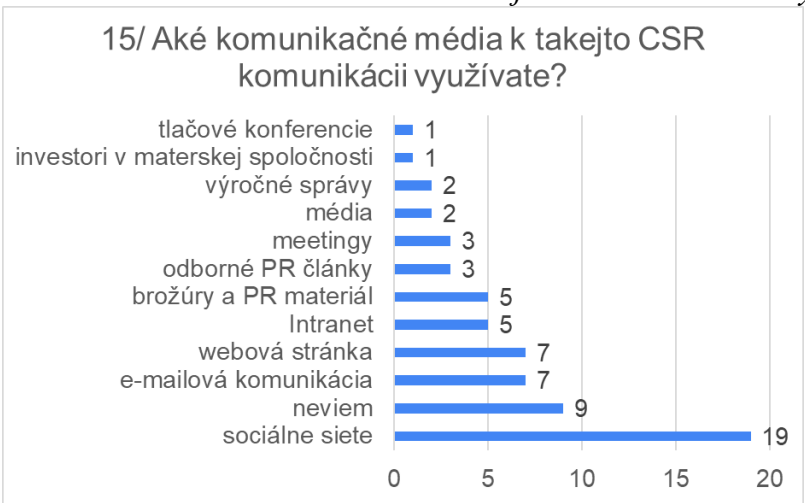

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe výsledkov zrealizovaného prieskumu

- **Otázka č. 15 – Aké komunikačné média k takejto CSR komunikácii využívate?**

Otázka č. 15 ponúkala možnosť označiť neobmedzený počet z dvanástich možností a zdôvodniť svoj výber. Odpovede na túto otázku sú označené v grafe 6. Odkomunikovať aktivity i výsledky CSR stakeholderom je zásadným pilierom integrácie CSR do všetkých úrovní manažmentu. Medzi komunikačné kanále boli označené sociálne siete (19x), 7x bol výber *e-mail* a 7x *webové stránky.*

Graf č. 7 – *Otázka č. 15: Aké komunikačné média k takejto CSR komunikácii využívate?*

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe výsledkov zrealizovaného prieskumu

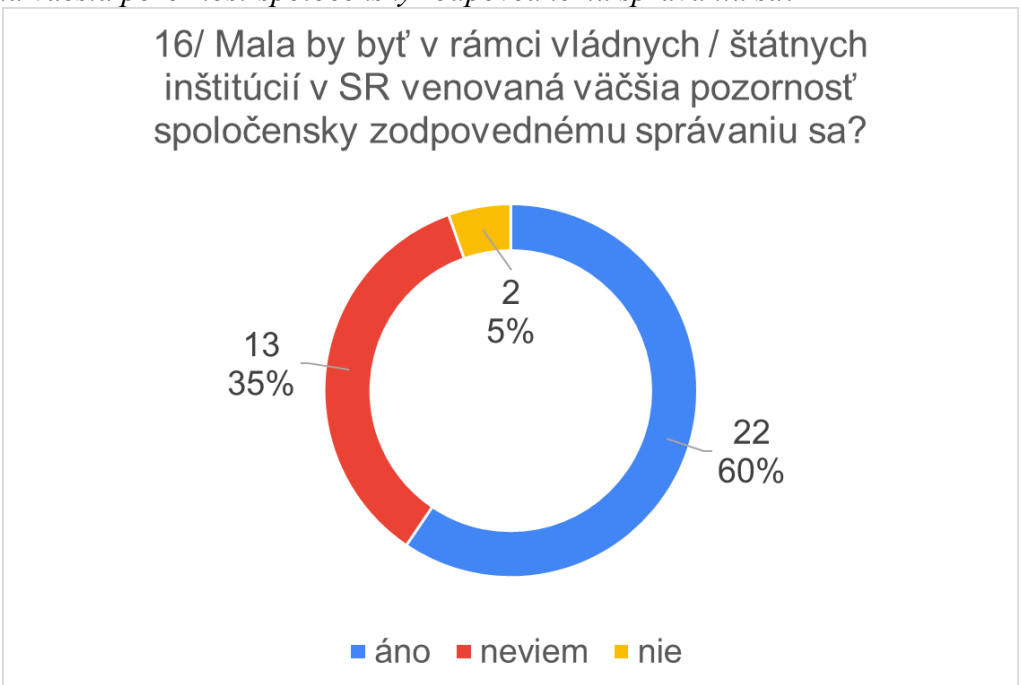
- **Otázka č. 16 – Mala by byť v rámci vládnych / štátnych inštitúcií na Slovensku venovaná väčšia pozornosť spoločensky zodpovednému správaniu sa?**

Otázka č. 16 ponúkala možnosť označiť jednu z troch ponúkaných možností (*áno – nie – neviem*) a zdôvodniť svoj výber. Odpovede na túto otázku sú znázornené v grafe 8. Otázkou č. 16 sme sa snažili zistiť názor respondentov na CSR v rámci vládnych a štátnych inštitúcií. 60% respondentov si myslí, že by im mala venovať väčšia pozornosť CSR a označila odpoveď *áno,* 35% oslovených sa nevedelo vyjadriť k otázke a označili možnosť *neviem,* 5 % s počtom dvaja respondenti označili možnosť *nie.*

Niekoľko z postrehov v rámci slovných komentárov boli aj nasledujúce názory:

- ✓ *„Politická kultúra je síce odrazom spoločnosti, no štátnym inštitúciám by malo oveľa viac záležať na pro klientskej orientácii a ísť vzorom v spoločensky zodpovednom správaní.“*
- ✓ *„Tieto témy sú stále ľahostajne vo väčšej časti spoločnosti – je to v podstate historicky problém, ktorý sa však pomaly mení obmieňaním generácii.“*
- ✓ *„Ťažko hodnotiť, no ľahko povedať, aby sa aj štátne inštitúcie riadili podľa CSR.“*
- ✓ *„Nemám zatiaľ vedomosť o tom, že by štát podporoval podniky ktoré majú rozvinuté CSR aktivity.“*
- ✓ *„Uplatňujú sa nutné zákony EÚ v minimalistickom prevedení a v podstate tu nevnímam ani dobrovoľnosť ekológie.“*
- ✓ *„Nie, malo by to byť samozrejmosťou.“*
- ✓ *„Áno, hlavne by mali byť vzorom, digitalizovať, či myslieť v širšom kontexte.“*

Graf č. 8 – *Otázka č. 16: Mala by byť v rámci vládnych / štátnych inštitúcií na Slovensku venovaná väčšia pozornosť spoločensky zodpovednému správaniu sa?*

Zdroj: Vlastné spracovanie na základe výsledkov zrealizovaného prieskumu

- **Otázka č. 17 – Čo vnímate ako najväčšie (všeobecne aj konkrétne) problémy v rámci CSR v súčasnom podnikateľskom prostredí v SR vo vzťahu k firme, kde pôsobíte?**

Najviac dominovali nasledujúce názory:

- ✓ *„vymožiteľnosť práva, vzťahy štát vs súkromník“*
- ✓ *„ESG a CSR je zbytočná komplikácia“*

- ✓ *„chýba zmysluplná osveta a zrozumiteľné vysvetlenie pojmu CSR – nie len krásna všeobecná definícia na 3 riadky s nekonkrétnym obsahom definície“*
- ✓ *„nie je dostatočná podpora v porovnaní s inými krajinami“*
- ✓ *„obalové hospodárstvo – obalové normy nastavená legislatíva spôsobuje vysoké náklady“*
- ✓ *„žiadna / slabá podpora od štátu“*
- ✓ *„zlá informovanosť ľudí“*
- ✓ *„zlé nastavenie hodnôt spoločnosti“*
- ✓ *„korupcia“*
- ✓ *„byrokracia“*
- ✓ *„zbytočné administratívne, legislatívne a daňovo odvodové zaťaženie“*
- ✓ *„nedostatočné personálne kapacity“*
- ✓ *„nevhodné legislatívne prostredie, časté legislatívne zmeny, neodbornosť, príliš vysoké ekologické očakávania / zmeny“*
- ✓ *„komunikácia“*
- ✓ *„zhoršená atmosféra v spoločnosti, pokles životnej úrovne“*

4 ZÁVER

Cieľom organizácie je budovať pozitívny korporátny imidž, ktorého základom je zodpovedné podnikanie, ktoré aplikuje morálne normy v podnikateľskej praxi pričom však musí dbať o potreby a záujmy rôznych záujmových skupín, s ktorými prichádza počas svojej podnikateľskej činnosti do kontaktu a ovplyvňuje ich. Zároveň tieto záujmové skupiny ovplyvňujú firmu priamo alebo nepriamo. S týmito aktivitami úzko súvisí aj pojem CSR. No CSR nespočíva len v podpore kultúry, športu, rodinného zázemia zamestnancov, zlepšovaní pracovného prostredia v spoločnostiach, ale predovšetkým v dodržiavaní udržateľnej spotreby a ochrany životného prostredia.

Ako aj výskum potvrdil, aktivity CSR sú priamo i nepriamo sledované nielen zamestnancami, ale aj existujúcimi či potenciálnymi zákazníkmi a spotrebiteľmi. Hoci je CSR v zahraničných materských firmách na oveľa vyššej úrovni a má dlhodobejšiu históriu a tradíciu, slovenské pobočky už majú dnes pomerne rozvinuté aktivity a projekty spadajúce do kategórie CSR, no ich prezentácia na webových stránkach je chabá, takmer nulová. Nie je to niečo, čím sa vedome prezentujú, resp. o ich aktivitách niekedy ani vlastní zamestnanci nemajú prehľad či akúkoľvek vedomosť. Je to jednoznačne niečo, na čom by slovenské pobočky zahraničných firiem mali popracovať, o potrebe podpory štátu ani nehovoriac. Formovanie korporátneho imidžu cez CSR aktivity je výborným marketingovým prostriedkom a ideálnym odrazovým mostíkom nielen pre zvyšovanie konkurencieschopnosti v medzinárodnom konkurenčnom prostredí.

Tento príspevok vznikol v rámci výskumných projektov Ministerstva školstva, rodiny a športu SR KEGA 003EU-4/2022.

Použitá literatúra

1. BOWEN, H. R. 1953. Social Responsibilities of the Businessman. New York, Harper, str.66.
2. COLLEONI, E. 2013. CSR Communication Strategies for Organizational Legitimacy in Social Media. In Corporate Communications: An International Journal, 2013.
3. ZORKÓCIOVÁ, O. a kol. 2007. Corporate Identity II. 2.vydanie. Bratislava: Ekonóm, 2007. 282 str. ISBN 978-80-225-2336-3, str.202.

Kontaktné údaje
RNDr. Janka Pásztorová, PhD.
Ekonomická univerzita v Bratislave, Obchodná fakulta
Dolnozemská cesta 1, 852 35 Bratislava, Slovenská Republika
Tel: 004212-6729-1415
e-mail: janka.pasztorova@euba.sk

Ing. Mgr. Sonia Krajčík Danišová, PhD.
Ekonomická univerzita v Bratislave, Fakulta aplikovaných jazykov
Dolnozemská cesta 1, 852 35 Bratislava, Slovenská Republika
Tel: 004212-6729-5208
e-mail: sonia.krajcik.danisova@euba.sk

THE LATEST TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF CSR AND ESG AS MEANS OF INCREASING THE SUSTAINABILITY OF COMPANIES IN THE INTERNATIONAL ENVIRONMENT

Otília Zorkóciová, Sonia Krajčík Danišová

Abstract

Corporate Social Responsibility (CSR) refers to sustainability strategies businesses employ to ensure that the company is carried out ethically. CSR initiatives are about the ethics which drive an organisation's activities and how it operates so that it's viable over the long term. In contrast, Environmental, Social and Governance (ESG) are criteria used to measure a company's overall sustainability. ESG is a framework that helps stakeholders understand how an organization is managing risks and opportunities related to environmental, social, and governance criteria (sometimes called ESG factors). ESG takes the holistic view that sustainability extends beyond just environmental issues. The article also summarises the main results of a questionnaire sent to Lenovo managers across Slovak brunches with 13 questionnaires coming back.

Keywords: *international marketing, social responsibility, corporate identity, corporate image, corporate culture, ESG strategy, Lenovo*

1 INTRODUCTION

Corporate Social Responsibility (CSR) refers to a company's voluntary commitment to operate ethically, contribute to sustainable development, and consider the interests and well-being of various stakeholders beyond its financial obligations. It encompasses the responsibility of businesses to have a positive impact on society, the environment, and the communities in which they operate. CSR goes beyond legal compliance and aims to integrate social and environmental concerns into a company's core business strategy and practices. It involves actions such as ethical business conduct, environmental sustainability, philanthropy, community engagement, responsible governance, and stakeholder accountability. The goal of CSR is to create shared value by aligning business success with societal and environmental progress.

2 IMPORTANCE OF CSR AND ESG STRATEGY AS MEANS OF INCREASING THE SUSTAINABILITY OF COMPANIES

Corporate Social Responsibility (CSR) is usually classified under corporate image (CIm) within corporate identity (CI), or alternatively under corporate culture (CC). It is a relatively recent approach that arose in the middle of the last century. The method is based on the fact that the success of the company depends on ethical attitudes between employees and employers. There are several Slovak translations, the most common being the phrase "corporate social responsibility". One of the first definitions of the philosophy of social responsibility reads: *"The commitment of entrepreneurs to pursue such strategies, make such decisions or carry out such activities that are desirable from the point of view of the goals and values of our society"*. The European Union understands this term as follows: „*Voluntary efforts by companies that go beyond the normal framework of legal compliance. It is about achieving social and environmental goals within the company's daily activities.”*

Despite the recent economic downturn and subsequent fluctuations in development activities in some markets, the general trend of economic growth around the world has been steadily increasing over the past three decades. Along with improving the quality of life, consumers are paying more attention to the ethical and philanthropic activities of multinational enterprises (MNEs). As a result of this phenomenon, the importance of corporate social responsibility (CSR) research is growing. Scientific evidence increasingly confirms that CSR activities are beneficial to corporate success (e.g. Orlitzky et al., 2003; Waddock – Graves, 1997). We hypothesize that this is probably because consistent CSR activities induce an improvement in the company's image, which in turn leads to consumer confidence in its products (Turker, 2009). Overall, there is a general consensus that CSR is often considered a key factor significantly influencing a company's market image and success both domestically and internationally.

In accordance with the trend discussed above, scientists and practitioners perceive CSR as an integral part of marketing strategy. In addition to maximizing shareholder wealth by performing activities that increase business profit, various stakeholders must also be convinced that the company is a good corporate citizen (Freeman, 1984). Meanwhile, it should be noted that among all stakeholders, one important group that appears to be particularly influential for firms to initiate CSR activities is consumers (Du – Bhattacharya – Sen, 2010). Due to the globalization of markets, companies must create a positive image in all international markets. However, a thorough review of the literature shows that most studies investigating CSR only focus on domestic marketing, e.g. impact of CSR on consumer loyalty in local markets (Adams – Licht – Sagiv, 2011; Muller – Kräussl, 2011; Luo – Bhattacharya, 2006; Lai et al., 2010), which clearly indicates that CSR research tends to have an implicit domestic marketing preoccupation and very little research on CSR issues considers the international marketing implications of CSR.

The basic principles of the concept of social responsibility are given by social ethics. Thus, social ethics postulates three basic principles that guide and coordinate social negotiations. These principles cannot be understood in isolation because they are intrinsically related. They are the principles of solidarity, subsidiarity and general welfare. The principle of solidarity regulates the relationship between individual members of society, in such a way that each individual is jointly responsible for the welfare of society – we are all in the same boat – one for all, all for one. Group solidarity is important, but it is only one side of the coin, it refers to only one sub-aspect. When respecting it, a person must not think about himself and aim for the well-being of all.

The principle of subsidiarity regulates the relationship of the social whole to the individual or to individual social groups. The principle contains two levels:

- 1st level of self-help (self-help). This means the right and obligation of an individual person and a smaller community to be independently responsible for their activities.
- 2nd level - the right and obligation of the larger community (ultimately the state) to provide assistance where self-help is insufficient.

The principle of the common good is based on the premise that the general welfare is the sum of the conditions of social life through which people can more easily achieve their perfection. In doing so, it is important to preserve the rights and obligations of the human person. This principle includes a value dimension (rights and obligations of the individual) as well as an

institutional dimension (summary of conditions), by which the welfare state is legitimized, but also limited.

3 LENOVO AND ITS CSR AND ESR INITIATIVES

When it comes to CSR and ESR, it's easy to conflate these two terms because they're different angles of measuring the same thing – a company's impact on society. The main difference between CSR and ESG is that CSR is an internal initiative to fulfil a corporate purpose, while ESG reflects a company's external impact. There are 4 types of CSR – Environmental social responsibility, Economic corporate responsibility, Ethical / Human rights social responsibility, and Philanthropic corporate responsibility. Discussions around ESG reporting tend to focus on public companies, but private companies are starting to witness the relevance ESG has in business strategies and company practices. While it is true that ESG considerations can help financial institutions mitigate certain risks, such as reputational risk, regulatory risk, and operational risk, ESG is also about identifying and taking advantage of opportunities for sustainable growth.

The main ESG eco-issues or concerns are ESG Clarity, Climate change, emissions and pollution (among the top environmental concerns for retail and institutional investors), while workers' rights conditions, fairness/equality and diversity were listed as being at the forefront of investors' minds when it comes to social considerations. Additionally, some critics have raised concerns about the complexity and reliability of ESG metrics. But much of the backlash is driven by the perception that ESG criteria are biased against certain industries like oil and gas. Critics argue fund managers are prioritizing political goals over generating returns.

Corporate sustainability is fundamentally anchored in three pillars – economic, environmental, and social. These are vital components in achieving a truly sustainable business model. The term sustainability is broadly used to indicate programs, initiatives and actions aimed at the preservation of a particular resource. However, it actually refers to four distinct areas: human, social, economic and environmental – known as the four pillars of sustainability. There are also
3 P's of sustainability: People, Planet, and Profit. By understanding the interplay between these pillars, businesses can unlock new opportunities for growth, create a positive societal impact, and contribute to a more sustainable future.

Both CSR and corporate sustainability focus on helping companies run in a way that allows them to be ethically profitable—never at the expense of others. Both CSR and corporate sustainability help companies make a positive impact on those around them. These two concepts are closely related. However, there is a difference between business ethics and CSR. Business ethics is a broader concept that should govern everything a business and its people do. A company that operates ethically often makes decisions that support strong corporate social responsibility.

The Sustainable Development Goals (SDGs) aim to transform our world. They are a call to action to end poverty and inequality, protect the planet, and ensure that all people enjoy health, justice and prosperity. Both ESG and SDGs aim to address and solve social and environmental problems while also achieving a sustainable society. Where they differ is in their approach and target audience: ESGs are concerned with companies and the business community, whereas SDGs are concerned with countries and the general public.

Lenovo has been recognized as one of the 2022 world´s 100 most sustainable companies by Corporate Knights. It has a number of programs in place such as setting aggressive greenhouse gas emissions reduction goals for 2030, in alignment with the latest climate science and approved by the Science Based Targets initiative and one of the company goals is increasing the sustainability of both its packaging and products. Through an ongoing engagement with stakeholders, Lenovo identifies ESG-related material topics through a process that includes a range of inputs which align with the firm´s significant environmental, social and governance impacts. The ESG Executive Oversight Committee reviews and approves the materiality assessment process and ensures there is alignment with the company´s policies, business strategy, and risk priorities.

2.1 E – as for Environmental

The Lenovo company´s environmental standards and specification require its product designers to consider environmentally conscious design practices to facilitate recycling and minimization of resource consumption. The priority it to use environmentally preferable materials whenever applicable. Lenovo supports restricting the intentional addition of materials that are potentially concerning when economically and technically viable alternatives exist. For materials where economically and technically viable alternatives do not exist, Lenovo collects data on usage above the defined concentration limit.

This includes the prohibition of ozone-depleting substances in all applications, the restriction on the use of persistent organic pollutants under the Stockholm Convention and the elimination of materials covered under European Union Restriction on Hazardous Substances and Registration, Evaluation, Authorization, and Restriction of Chemicals. Lenovo supports phasing out brominated flame retardants and PVC and continues to focus on eliminating halogens from its top-selling products.

Lenovo incorporates post-industrial recycled content plastics, post-consumer recycled content plastics and introduces new materials such as ocean bound plastics and recycled metals into its products. These recycled materials are instrumental to the company´s product development strategy and transition to a circular economy. Using these engineered plastics not only saves the natural resources and energy that would have gone into manufacturing new plastics but also diverts these materials from landfills.

Product energy efficiency remains one of the core focuses for Lenovo. To ensure that it is adhering to existing and proposed global IT product energy efficiency policies and regulations foe current and future technology, the company collaborates with original equipment manufacturers and industry stakeholder workgroups. Keeping products in use for longer is an important aspect of circular economy and reducing climate impact. Lenovo design its products to maximize its product lifecycle by focusing on durability and reparability. Lenovo offers three-years standard warranties and five years of replacement parts availability on many of its top-selling PC products to support this extended lifecycle.

Lenovo uses lithium polymer cells in notebooks and tablets with embedded batteries as these cells typically provide longer life cycles than lithium-ion cylindrical cells. Many of the Lenovo´s embedded batteries are designed to last two to three times longer than standard batteries. In July 2021, Lenovo began working with a battery manufactured to develop a mobile battery with a longer life of 1200 cycles.

Packaging has been identified as a significant environmental aspect. The packaging priorities focus on reducing packaging consumption, waste and carbon emissions levels by increasing the use of recycled and renewable materials in packaging, increasing the use of bio-based materials, and reducing the size of product packaging. Lenovo is intent on reducing the size of its packaging to minimize the materials used while maintaining adequate protection for its products. By combining bamboo fibre technology with other innovative materials, the packaging team has accomplished plastic-free packaging on ThinkPad X1 and Z series.

In 2017, Lenovo pioneered an innovative low-temperature solder technology that support the Company's climate change mitigation goals in the manufacturing process, while also providing reliable products with a lower carbon footprint. Since then Lenovo is working to expand the use of this technology and drive benefits than extend beyond the environment, including improved reliability, efficiency and cost. From 2021, Lenovo has extended this technology to more and more sub-module vendors, who produce parts such a SSD, wireless, memory, and human interface device modules, and also sharing this technology to industry openly, supporting low carbon footprint transformation. One of the most significant environmental aspects is emissions associated with energy consumption. Lenovo has a goal to continually improve the energy efficiency of its operations. In 2021, the company´s initiatives for energy reduction included the installation of low-energy lighting and related electrical equipment, better insulation improving computer server room energy efficiency, adjustments to various types of workstations, and employee education. The Company´s renewable energy installations include solar hot water facilities in Beijing and solar electric generation plants in China, USA, Hungary. At the end of2021, the solar capacity of all projects was approximately 17 megawatts (MW). In year 2021 Lenovo purchased renewable commodities that supported 100 percent renewable energy projects in Brazil, China, India, Mexico, Europe, and United States.

2.2 S – as for Social

Lenovo´s Human Rights policy communicates its respect for human rights and how it extends those rights to employees and business partners. The company does not permit the use of child labour, forced labour or coercion, including physical punishment, in any of its operations. The company´s policy and code of conducts commits to providing a work environment free of discrimination and harassment based on race, colour, gender, religion, age, nationality social or ethnic origin, sexual orientation, gender identity or expression, marital status, pregnancy disability, or veteran status.

Lenovo is determined to ensure that the working condition at its location are safe, workers are treated with respect of dignity, operations are environmentally sound, and business operations are conducted responsibly and ethically. Since 2018, the company´s Diversity, Equity, and Inclusion initiatives have been overseen by the Diversity and Inclusion Board. The Lenovo company´s 70-20-10 approach to employee development recognizes that employees learn through three distinct type experiences:

- on-the-job training and assignment (70%)
- development coaching, reverse coaching and mentoring relationships (20%)
- coursework and training (10%)

Lenovo designs for 70% of career development to happen on the job and 20 percent of employee development though their successes and failures with others and by seeking guidance and advice. The company designs and implements competitive compensation

programs to attract, motivate, and retain talent, including a mix of base pay and short-term and long-term incentive plans. The Company invests heavily in industry-leading market surveys to ensure that its practices remain competitive. The Company has implemented comprehensive hazard and risk identification program that assesses the activities and projects throughout its operations. The program provides a detailed process to identify health and safety risks and the associated impacts and suggests corrective action. Lenovo´s social investments are focused on giving underrepresented populations access to technology and STEM education. The company has goal of committing a minimum of 0,5% of its pre-tax income to global social investment programs and initiatives. Lenovo partners with charities, educational institutions, and civic organizations.

The Lenovo company´s code of conduct mandates compliance with applicable laws in markets where it conducts business. Its policies strongly support ethical and responsible business practices, such as Anti-Bribery, Anti-Corruption, Anti-Competitive Practices, Fair Competition and others.

2.3 G – as for Governance

The Lenovo company´s code of conduct mandates compliance with applicable laws in markets where it conducts business. Its policies strongly support ethical and responsible business practices, such as:

- Anti-Bribery and Anti-Corruption
- Anti-Competitive Practices and Fair Competition

3 EVALUATION OF THE SURVEY OF OPINIONS OF 13 LENOVO MANAGERS IN SLOVAK BRANCHES

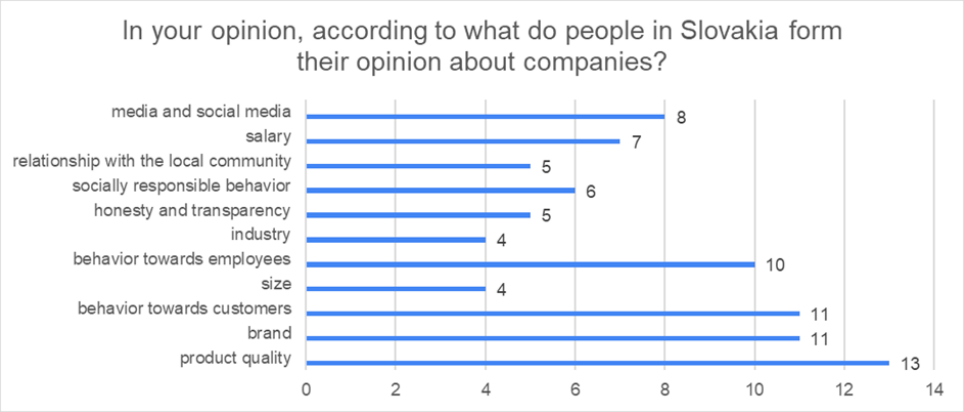
In this part of the article, we evaluated some of the questions we selected from the total of 17 questions of a semi-structured interview with 9 selected managers of 9 Slovak branches of Lenovo company in Slovakia. The average age of those 13 managers was 43.

The research was done during the summer term of 2022/23 in cooperation with the external students from the Faculty of Economics and Finance of the University of Economics in Bratislava. The results are shown in individual graphs.

- **Question number 1 – In your opinion, according to what do people in Slovakia form their opinion about companies?**

Question no. 1 offered the possibility to mark more of the offered options and justify their choice. Nowadays, there are many business entities that offer similar goods or services, so it is often not a matter of what they do, but how they do it, or what a unique story they have. Therefore, in the first question, the respondents were asked to choose what they form an opinion about the companies on and then to justify their choice. The results can be seen in Chart 1.

Chart 1 – Question no. 1

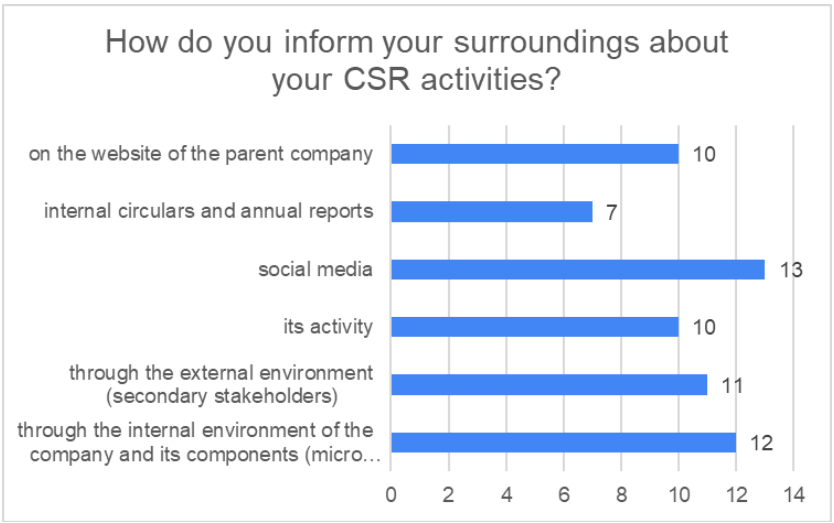
- **Question number 5 – What made your company behave in a socially responsible manner?**

Question no. 5 offered the possibility to mark an unlimited number of fourteen offered options and also the possibility to justify their choice. As CSR is the voluntary integration of social and ecological aspects into the company's strategy, in addition to the primary orientation towards profit creation, the issue of motives for the application of CSR in the company was also included. The results can be seen in Chart 2.

Chart 2 – Question no. 5

Chart 3 – Question no. 13

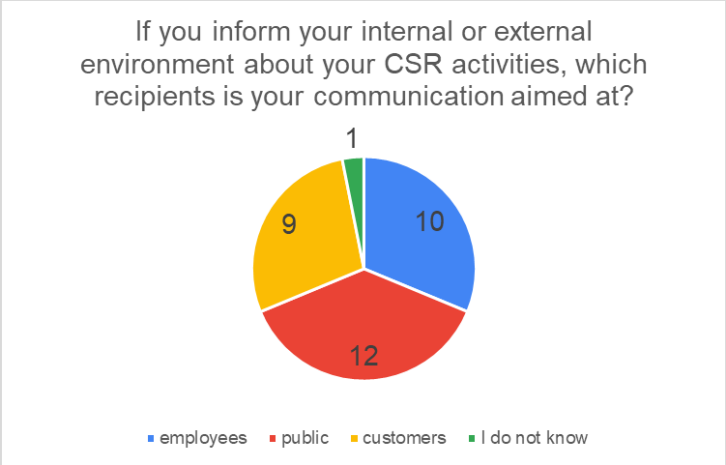
- **Question number 13 – How do you inform your surroundings about your CSR activities?**

Question no. 13 offered the possibility to mark an unlimited number of the seven offered options and justify their choice. The answers to this question are indicated in Chart 5. Corporate communication about activities and decisions related to CSR and ESG initiatives improves perceived ESG performance and other related aspects. The results can be seen in Chart 3.

- **Question number 14 – At what recipients is company communication about CSR activities aimed (not only inwardly, but also outwardly)?**

Question no. 14 offered the possibility to mark an unlimited number of the four offered options and justify their choice. The results can be seen in Chart 4.

Chart 4 – Question no. 14

4 CONCLUSION

Corporate social responsibility, is a form of self-regulation that reflects a business´s accountability and commitment to contributing to the well-being of communities and society through various environmental and social measures. Customers, consumers, employees and other stakeholders judge a company by how its activity impacts the community, environment and society at large. In other words, by whether it cares about the greater good and not only greater profit.

Lenovo is focused on building a long-term, sustainable business that reflects their vision of smarter technology for all. Lenovo believes smarter technology for all means everyone. If we truly want to innovate for society, we must design with the diversity of the world in mind. Lenovo is focused on integrating ESG priorities into their day-to operations.

As far as Lenovo´s future corporate social responsibility goals go, Lenovo has set science-based greenhouse gas emission reduction goals, planning that 90% of their global operations electricity will be obtained from renewable sources by 2025. By 2029, Lenovo plans to achieve 50% improvement in energy efficiency of Lenovo desktops and servers. Lenovo is focused on integrating sustainable materials and minimizing waste through innovative product and packaging design. By 2026, 100% of PC products will contain recycled content materials, 100% of smartphone products and accessories will be free of PVC and BFR and 90% of PC products plastic packaging will be made from recycled materials.

This paper was created within the research projects of the Ministry of Education, Family and Sport of the Slovak Republic KEGA 003EU-4/2022

Sources

1. ADAMS, R. B., LICHT, A. N., and SAGIV, L. (2011), "Shareholders and stakeholders: how do directors decide?", Strategic Management Journal, Vol. 32, pp. 1331-1355.
2. DU, S., BHATTACHARYA, C. B. and SEN, S. (2010). "Maximizing business returns to corporate social responsibility (CSR): The role of CSR communication", International Journal of Management Reviews, Vol. 12 No. 1, pp. 8-19.
3. FREEMAN, R. E. (1984), Strategic Management: A stakeholder approach. Boston, MA: Pitman.
4. LAI, C. S., CHIU, C. J., YANG, C. F., and PAI, D. C. (2010), "The effects of corporate social responsibility on brand performance: the mediating effect of industrial brand equity and corporate reputation", Journal of Business Ethics, Vol. 95, pp. 457-469.
5. LUO, X., and BHATTACHARYA, B. (2006), "Corporate social responsibility, customer satisfaction, and market value", Journal of Marketing, Vol. 70, pp. 1-18.
6. ORLITZKY, M., SCHMIDT, F., and RYNES, S. (2003). "Corporate Social and Financial Performance: A Meta-Analysis", Organization Studies, Vol.24, pp.403–441.
7. TURKER, D. (2009), "How corporate social responsibility influences organizational commitment", Journal of Business Ethics, Vol. 89, pp. 189-204.

Contact

doc. Ing. Otília Zorkóciová, PhD
University of Economics in Bratislava, Faculty of Commerce
Dolnozemská cesta 1, 852 35 Bratislava, Slovakia
Tel: 004212-6729-1425
e-mail: otilia.zorkociova@euba.sk

Ing. Mgr. Sonia Krajčík Danišová, PhD
University of Economics in Bratislava, Faculty of Applied Languages
Dolnozemská cesta 1, 852 35 Bratislava, Slovakia
Tel: 004212-6729-5208
e-mail: sonia.krajcik.danisova@euba.sk

ANALÝZA FIREMNEJ KULTÚRY AKO PRVKU KORPORÁTNEJ IDENTITY V ŠIESTICH TNK SO ZASTÚPENÍM NA SLOVENSKU V MEDZINÁRODNOM PROSTREDÍ

ANALYSIS OF CORPORATE CULTURE AS AN ELEMENT OF CORPORATE IDENTITY IN SIX TNCs WITH A REPRESENTATION IN SLOVAKIA IN AN INTERNATIONAL ENVIRONMENT

Sonia Krajčík Danišová

Abstrakt

Firemná kultúra spoločnosti predstavuje pomerne zásadnú časť korporátnej identity, a práve preto je jej vnímanie jednotlivými zamestnancami také dôležité monitorovať. Firemná kultúra môže vplývať na budovanie pozitívneho firemného imidžu v medzinárodnom prostredí, či už sú tieto spoločnosti lídrami na trhu, alebo majú viacero silných konkurentov. Cieľom príspevku bolo analyzovať firemnú kultúru v šiestich nadnárodných korporáciách na slovenskom trhu. V prieskume bola použitá metóda rozhovorov so zástupcami všetkých šiestich spoločností na Slovensku a analýza ich webových stránok slovenských dcérskych spoločností. Porovnaním vnímania firemnej kultúry v šiestich zahraničných materských spoločnostiach medzi sebou sme chceli zistiť, ktorá spoločnosť je svojimi zamestnancami vnímaná najlepšie a aký to má dopad na postavenie danej spoločnosti na medzinárodnom trhu.

Kľúčové slová: *nadnárodná korporácia (TNK), korporátna identita (CI), korporátna / firemná kultúra (CC), medzinárodný marketing*

Abstract

The company's corporate culture represents a relatively fundamental part of the corporate identity, and that is why it is so important to monitor its perception by individual employees. Corporate culture can influence the building of a positive corporate image in the international environment, whether these companies are market leaders or have several strong competitors. The aim of the article was to analyse the corporate culture in six transnational corporations on the Slovak market. The survey used the method of interviews with representatives of all the six companies in Slovakia and analysis of their Slovak subsidiaries' websites. By comparing the perception of corporate culture in six foreign parent companies, we wanted to find out which company is perceived best by its employees and what impact this has on the position of the given company on the international market.

Key words: *transnational corporation (TNC), corporate identity (CI), corporate culture (CC), international marketing*

1 ÚVOD

Podnikateľské prostredie za posledných desať rokov ovplyvnila nielen hospodárska kríza z roku 2007, ale charakterizovala ho aj neustála zmena, dlhý proces globalizácie, turbulentné výkyvy na akciových trhoch, či striedanie pozitívneho a negatívneho ekonomického vývoja. Keďže korporátna identita (CI) je pre spoločnosti strategickým nástrojom na ich budovanie, musí teda reprezentovať špecifické vlastnosti, schopnosti, silné stránky a osobnosť korporátu. Prostredie ovplyvňuje, formuje a spôsobuje zmeny v stratégiách všetkých hráčov na trhu.

Korporátna identita (CI) má pre korporácie strategický význam, a preto je zahrnutá do strategických rozhodnutí, ktoré patria do rozhodovacej právomoci vrcholového manažmentu. Podľa členenia spoločnosti na hierarchické úrovne sa pojem CI nachádza na úrovni korporácie, preto sa tento článok zaoberá najvyššou úrovňou, a teda korporátnou. Zároveň musí firma sledovať vonkajšie vplyvy a reagovať na ne, pretože na tieto signály reagujú skutoční aj potenciálni zákazníci. Stačí malá nepozornosť a dlhodobý CIm sa zničí v priebehu niekoľkých dní alebo hodín. Monitorovanie všetkých signálov a správ z vonkajšieho aj vnútorného prostredia je dôležité najmä v čase hospodárskej krízy alebo počas súčasnej pandémie Covid-19. Možno konštatovať, že hrozby sú na trhu čoraz silnejšie ako príležitosti a spoločnosť často čelí poklesu tržieb alebo zhoršeniu CIm. Musí mať vypracované nielen strategické, ale aj krízové plány, po ktorých siaha najmä v prípadoch, ako je aktuálna post-pandemická situácia v medzinárodnom podnikateľskom prostredí.

Cieľom príspevku bolo analyzovať firemnú kultúru (ako jeden z piatich prvkov tzv. CI mixu) v šiestich TNK – konkrétne dvoch amerických TNK (IBM a Dell), v dvoch nemeckých TNK (Lidl a Wilo), v jednej talianskej TNK (Calzedonia) a v jednej francúzskej TNK (Orange). Vo výskume boli použité rôzne metódy – jednak rozhovory so zástupcami všetkých spoločností na Slovensku, ako aj analýza webových stránok a výročných správ oboch slovenských dcérskych spoločností. Webové stránky nás zaujali viac, pretože sme chceli zistiť, či firmy vedome využívajú CSR aktivity na budovanie svojich CIm a CI.

2 TEORETICKÉ VYMEDZENIE KORPORÁTNEJ IDENTITY

Cieľom tejto kapitoly je identifikovať a charakterizovať súčasný vývoj globálneho podnikateľského prostredia, zhrnúť teoretické poznatky o koncepte korporátnej identity (z angl. Corporate Identity – CI) ako strategického nástroja využívaného spoločnosťami na trhu a poukázať na význam tohto konceptu a jeho miesto v strategickom manažmente. Ďalším cieľom tejto kapitoly je identifikovať jednotlivé dimenzie CI, takzvaný CI mix – korporátna / firemná kultúra, korporátna komunikácia, korporátna sieť, korporátny dizajn a korporátny imidž (z angl. Corporate Culture – CC, Corporate Communication – CCom, Corporate Network – CN, Corporate Design – CD a Corporate Image – CIm). Pojem CI (ako aj všetky jeho prvky) sa v slovenskej vedeckej literatúre používa prevažne v angličtine a jeho doslovný preklad by bol korporátna identita. V článku sa používa pojem CI v skrátenej forme, ako aj pojmy súvisiace s jednotlivými prvkami CI – CC, CCom, CN, CD a CIm.

V rámci CI rozlišujú Pérez a Rodríguez del Bosque týchto päť dominantných atribútov: identita ako osobnosť spoločnosti, identita ako obraz spoločnosti, identita ako vizuálny obraz, identita ako súbor spôsobov vyjadrenia CCom a identita ako integrujúca koncepcia. CI je vnímaný aj ako súbor podnikových zdrojov, ktoré sú charakteristické pre daný podnik (Pérez – Rodríguez del Bosque, 1985). Melevar ich sumarizuje do modelu, ktorý obsahuje 21 vnútorných faktorov zoskupených do siedmich kategórií (Melevar, 2003).

Melevar a Karaosmanoglu tiež skúmali vzájomné vzťahy vytvorené CI a dospeli k záveru, že CC (na základe histórie spoločnosti, zakladateľa, krajiny pôvodu, subkultúr a firemnej misie, vízie a hodnôt spoločnosti) ovplyvňuje firemnú stratégiu, ako aj firemné správanie (z angl. Corporate Behaviour – CB), čiže správanie manažmentu a zamestnancov. Firemná stratégia nadväzuje na podnikovú štruktúru pre štruktúru značky a organizačnú štruktúru, ktoré priamo ovplyvňujú prejavy CD (slogan, architektúra, usporiadanie kancelárie, webová stránka, umiestnenie). Firemná stratégia, CC a CB spolu vytvárajú CCom (marketing, manažment, komunikáciu vo firme), ktoré spolu s CD vytvárajú CI (Karaosmanoglu – Melevar, 2006). Kontrast medzi CI a CC analyzujú Ramanantsoa a Reitter, ktorí poukázali na to, že

symbolické produkty (t. j. viditeľná časť spoločnosti) majú funkciu komunikácie tzv. „Organization imaginaire“ (t. j. skrytá časť spoločnosti). Tieto dve úrovne sa navzájom dopĺňajú a umožňujú pochopiť podstatu spoločnosti a jej fungovania (Ramanantsoa – Reitter, 1985).

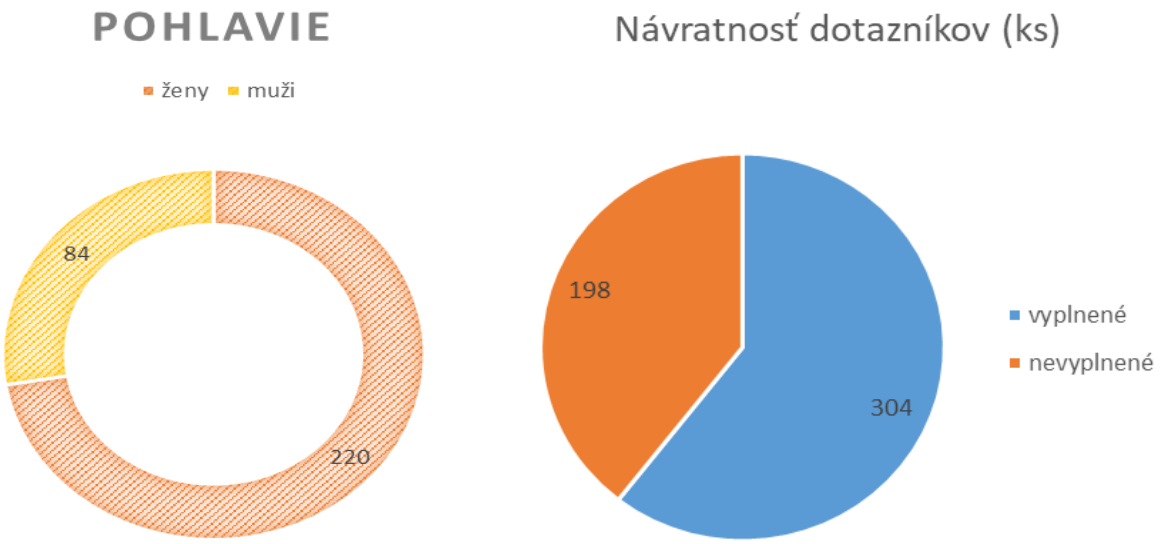
3 DEMOGRAFICKÉ A OSOBNÉ ÚDAJE PRIESKUMU

Demografické a osobné údaje sú položky v prieskume, ktoré sa týkajú pohlavia, veku, rodinného stavu, bydliska, vzdelania, povolania, náboženstva, počtu detí, počtu súrodencov a podobne boli kladené v súlade s premennými v hypotézach. To znamená, že ak napr. v hypotéze porovnávame respondentov z hľadiska veku, musíte mať v dotazníku položku, ktorou bol zistený ich vek. Podobne, ak bude premennou vzdelanie, bude v dotazníku položka týkajúca sa vzdelania.

3.1 Návratnosť dotazníkov a štruktúra respondentov

Počet dotazníkov, ktoré boli odoslané prostredníctvom e-mailu, bolo 502, resp. bolo oslovených celkovo 502 potenciálnych respondentov z viacerých TNK so sídlom slovenských dcérskych spoločností v Bratislave, pričom sa vrátilo 304 e-mailov. Návratnosť dotazníkov je teda 60,8%, pričom 220 respondentov tvorili ženy a 84 respondentov muži (pozri grafy č.1a + 1b). Výskum prostredníctvom dotazníka bol realizovaný v období od novembra 2017 do marca 2018, kedy bol príjem dotazníkov na e-mailovú adresu ukončený. V tomto období prebieha nový výskum, kde plánujeme porovnať, ako sa situácia vo firmách zmenila v priebehu 5 rokov a čo sa počas pandemického obdobia zmenilo.

Grafy č.1a + 1b – Rozdelenie respondentov podľa pohlavia a návratnosť dotazníkov

3.2 Vek respondentov a ich zastúpenie v rámci šiestich rôznych TNK

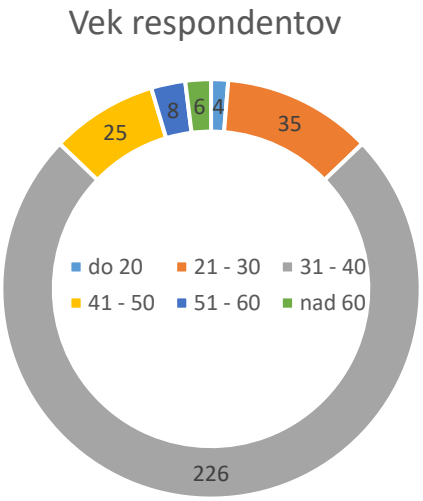
Vek 304 respondentov sa pohyboval v rozmedzí od 19 rokov do 64 rokov, čo bližšie vidíme na prstencovom grafe č.2a. Respondenti do 20 rokov boli štyria, respondentov vo veku od 21 do 30 rokov bolo 35, respondentov vo veku od 31 do 40 rokov bolo suverénne najviac – 226, respondentov vo veku 41 až 50 rokov bolo 25 respondentov, respondentov vo veku 51 až 60 rokov bolo 8 a iba 6 respondentov bolo starších ako 60 rokov.

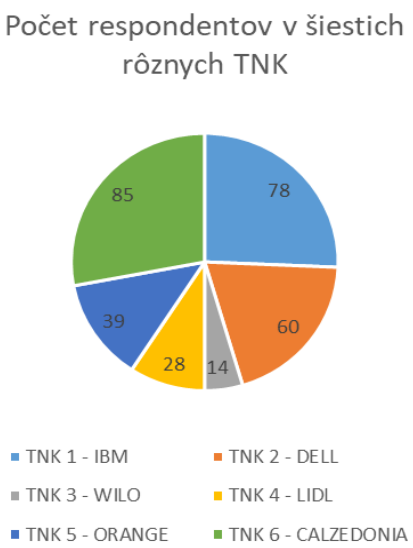
Koláčový graf č.2b tiež ukazuje, koľko z 304 respondentov bolo z jednotlivých TNK:

- TNK 1 je IBM s počtom 78 respondentov (60 žien a 18 mužov);
- TNK 2 je DELL s počtom 60 respondentov (39 žien a 21 mužov);

- TNK 3 je WILO s počtom 14 respondentov (7 žien a 7 mužov);
- TNK 4 je LIDL s počtom 28 respondentov (16 žien a 12 mužov);
- TNK 5 je ORANGE s počtom 39 respondentov (15 žien a 24 mužov);
- TNK 6 je CALZEDONIA s počtom 85 respondentov (83 žien a 2 muži).

Graf č.2a + 2b – Vek respondentov a ich zastúpenie v rámci šiestich rôznych TNK

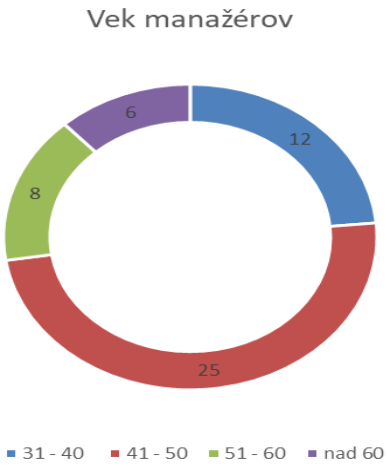

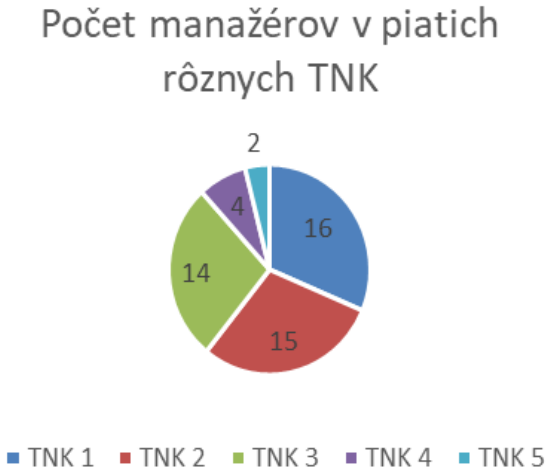

3.3 Vek manažérov a ich zastúpenie v rámci šiestich rôznych TNK

Špeciálnu kategóriu respondentov tvorili aj manažéri, ktorí boli z TNK 1 až TNK 5. Z celkového počtu ich bolo 51. Z TNK 6 (CALZEDONIA) sa nám žiaľ nevrátil ani jeden dotazník určený pre manažérov. Vek 51 manažérov sa pohyboval od 38 rokov do 68 rokov, čo bližšie vidíme na prstencovom grafe č.3a. Manažérov vo veku od 31 do 40 rokov bolo 12, manažérov vo veku od 41 do 50 rokov bolo 25, manažérov vo veku od 51 do 60 rokov bolo 8 a manažérov vo veku nad 60 rokov bolo 6. Koláčový graf č.3b tiež ukazuje, koľko z 51 manažérov bolo z piatich jednotlivých TNK – v TNK 1 (IBM) bolo zo 78 respondentov 16 manažérov, v TNK 2 (DELL) bolo zo 60 respondentov 15 manažérov, v TNK 3 (WILO) bolo zo 14 respondentov 14 manažérov (t. j. všetci), v TNK 4 (LIDL) boli z 28 respondentov 4 manažéri a v TNK 5 (ORANGE) boli zo 39 respondentov 2 manažéri.

Graf č.3a + 3b – Vek manažérov a ich zastúpenie v rámci piatich rôznych TNK

V našom výskume sme tiež prostredníctvom rozhovorov a dotazníkov skúmali, ktoré psychologické faktory, ako motivátory (či demotivátory) a satisfátory, priamo i nepriamo

vplývajú na celkovú spokojnosť zamestnancov v jednotlivých TNK. Firmy, ako také, môžu dávať dôraz na určité stimulačné prvky, druhá vec však je ako tieto stimuly vnímajú samotní zamestnanci. Bližšie sa na jednotlivé faktory pozrieme v nasledujúcej časti.

4 ANALÝZA FIREMNEJ KULTÚRY V ŠIESTICH TRANSNACIONÁLNYCH KONFORÁCIACH SO ZASTÚPENÍM NA SLOVENSKU V MEDZINÁRODNOM PROSTREDÍ

V jednej z mnohých častí dotazníka sme skúmali jeden z prvkov CI – a to firemnú kultúru (CC). Našich 304 respondentov malo za úlohu ohodnotiť nasledujúcich 39 tvrdení (viď tabuľka č.1) známkou od 0 po 5, pričom jednotlivé hodnotenia znamenajú:

- 0 – Absolútne nesúhlasím;
- 1 – Nesúhlasím;
- 2 – Čiastočne nesúhlasím;
- 3 – Čiastočne súhlasím;
- 4 – Súhlasím;
- 5 – Absolútne súhlasím.

Tabuľka č.1– Zoznam tvrdení 2.01 – 2.39 skúmajúcich firemnú kultúru CC ako prvok CI

2.01 Dokážem pochopiť organizačné a procesné zmeny bez ťažkostí.
2.02 Môj nadriadený prejavuje záujem o diskusiu pri podnikových zmenách.
2.03 Je mi jasná moja rola v tíme a stotožňujem sa s ňou.
2.04 Podnik oslavuje podnikové úspechy.
2.05 Dostávam pravidelne informácie ako sa firme darí.
2.06 Záleží mi na tom, aby náš výkon bol čo najvyšší.
2.07 Je pre mňa veľmi dôležitý vzťah ku zákazníkovi.
2.08 Spätná väzba od zákazníkov (alebo obchodníkov) je pre mňa veľmi dôležitá.
2.09 Aktuálnosť procesov sa pravidelne prediskutováva.
2.10 Robím všetko pre to, aby bol zákazník (alebo spotrebiteľ) spokojný.
2.11 Vždy, keď kolega potreboval pomôcť pri riešení problému, som mu pomohol.
2.12 Dobrovoľne robím prácu, ktorú nemám určenú ako povinnosť.
2.13 Pustím sa aj do riešenia zložitejších problémov bez toho, aby ma o to niekto požiadal.
2.14 Mám možnosť zúčastniť sa tréningov zameraných na môj profesný rast.
2.15 Moje rozhodnutia sú niekedy rizikové, ale nebojím sa riziko prijať.
2.16 Nebojím sa riskovať.
2.17 Moji kolegovia sa snažia o čo najvyšší výkon.
2.18 Je pre mňa dôležité dosahovať nadpriemerné výsledky.
2.19 V našej firme sú dobré podmienky profesného rastu.
2.20 Tímová práca je v našom tíme preferovaná nad individuálnou.
2.21 Bez obáv môžem dať najavo svoj názor.
2.22 Nadriadený sa snaží podporovať členov tímu k výkonnosti.
2.23 Významné firemné rozhodnutia sú najskôr prejednávané so zamestnancami, až potom nasleduje ich implementácia.
2.24 Prejavuje Váš nadriadený záujem o Váš názor?
2.25 Myslím, že som dostatočne informovaný/á o dianí v spoločnosti.
2.26 Cítim, že som súčasťou spoločnosti.
2.27 Spoločné naplnenie cieľov je v spoločnosti oslavované.
2.28 Moji spolupracovníci sa snažia robiť svoje povinnosti kvalitne.

2.29 V našom tíme sa vyskytlo minimum konfliktov, vnímame sa ako jednoliaty celok.
2.30 V našom tíme panuje pozitívna nálada.
2.31 V našom tíme je cítiť chuť do práce.
2.32 Prostredie v ktorom pracujem je mi príjemné.
2.33 Spoločnosť vytvára množstvo podujatí, ktoré integrujú môj tím.
2.34 Nadriadenému záleží na dobrých medziľudských vzťahoch v tíme.
2.35 Medzi mnou a mojím nadriadeným panuje priateľský vzťah.
2.36 Môj nadriadený je integračný článok tímu.
2.37 Môj nadriadený podporuje vytváranie dobrej pracovnej atmosféry.
2.38 Môj nadriadený v prípade, že som urobil/a chybu, ma na ňu upozorní.
2.39 Ak sa vyskytne náročnejšia úloha, môj líder je mi vždy ochotný pomôcť.

Tabuľka č.2 – Prehľad priemerných výsledkov z tvrdení 2.01 – 2.39

TNK	Pol 2.01	Pol 2.02	Pol 2.03	Pol 2.04	Pol 2.05	Pol 2.06	Pol 2.07	Pol 2.08	Pol 2.09	Pol 2.10	Pol 2.11	Pol 2.12	Pol 2.13
TNK 1	2,15	2,54	4,54	1,99	3,29	1,78	2,21	2,37	2,49	2,68	1,96	4,19	2,38
TNK 2	2,07	2,83	4,48	1,83	3,37	1,77	2,33	2,25	2,43	2,42	1,90	4,32	2,35
TNK 3	2,21	1,71	4,79	1,43	3,14	1,71	1,71	2,21	2,14	3,00	2,00	4,00	2,79
TNK 4	1,75	2,50	4,71	2,50	3,75	1,64	2,14	2,71	2,39	2,75	1,79	4,32	2,46
TNK 5	1,72	2,69	4,77	1,59	3,13	1,79	2,46	2,03	2,21	2,31	1,79	4,33	2,41
TNK 6	2,31	2,64	4,56	2,14	3,54	1,91	2,35	2,61	2,53	2,65	2,12	4,27	2,69
AVRG	**2,09**	**2,60**	**4,59**	**1,97**	**3,39**	**1,80**	**2,28**	**2,39**	**2,43**	**2,59**	**1,96**	**4,26**	**2,49**

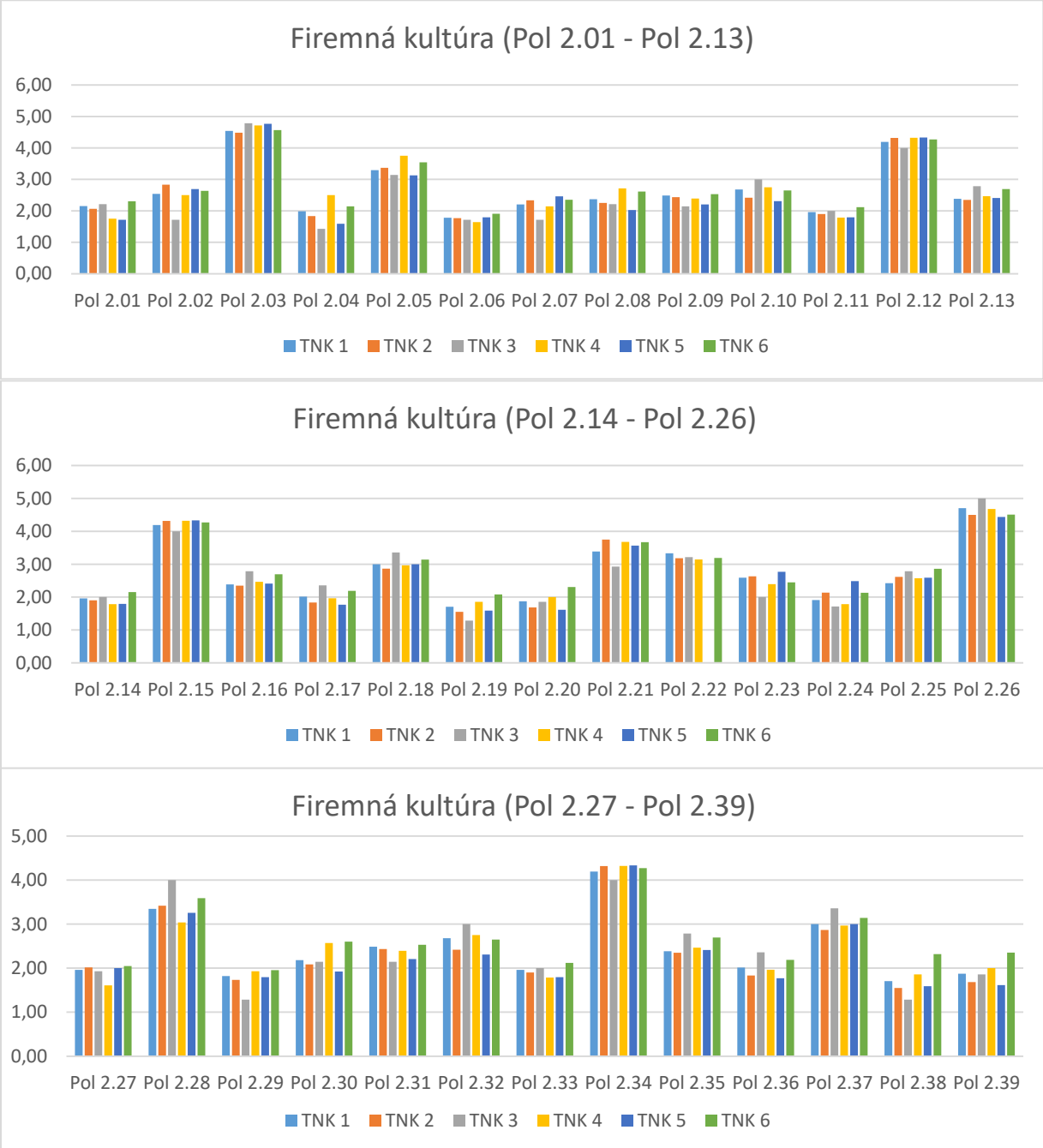
TNK	Pol 2.14	Pol 2.15	Pol 2.16	Pol 2.17	Pol 2.18	Pol 2.19	Pol 2.20	Pol 2.21	Pol 2.22	Pol 2.23	Pol 2.24	Pol 2.25	Pol 2.26
TNK 1	1,96	4,19	2,38	2,01	3,00	1,71	1,87	3,38	3,33	2,59	1,91	2,42	4,71
TNK 2	1,90	4,32	2,35	1,83	2,87	1,55	1,68	3,75	3,18	2,63	2,13	2,62	4,50
TNK 3	2,00	4,00	2,79	2,36	3,36	1,29	1,86	2,93	3,21	2,00	1,71	2,79	5,00
TNK 4	1,79	4,32	2,46	1,96	2,96	1,86	2,00	3,68	3,14	2,39	1,79	2,57	4,68
TNK 5	1,79	4,33	2,41	1,77	3,00	1,59	1,62	3,56	0,00	2,77	2,49	2,59	4,44
TNK 6	2,15	4,27	2,69	2,19	3,14	2,08	2,31	3,67	3,19	2,45	2,13	2,86	4,51
AVRG	**1,97**	**4,26**	**2,49**	**2,01**	**3,03**	**1,76**	**1,93**	**3,57**	**3,22**	**2,54**	**2,07**	**2,63**	**4,59**

TNK	Pol 2.27	Pol 2.28	Pol 2.29	Pol 2.30	Pol 2.31	Pol 2.32	Pol 2.33	Pol 2.34	Pol 2.35	Pol 2.36	Pol 2.37	Pol 2.38	Pol 2.39
TNK 1	1,96	3,35	1,82	2,18	2,49	2,68	1,96	4,19	2,38	2,01	3,00	1,71	1,87
TNK 2	2,02	3,42	1,73	2,08	2,43	2,42	1,90	4,32	2,35	1,83	2,87	1,55	1,68
TNK 3	1,93	4,00	1,29	2,14	2,14	3,00	2,00	4,00	2,79	2,36	3,36	1,29	1,86
TNK 4	1,61	3,04	1,93	2,57	2,39	2,75	1,79	4,32	2,46	1,96	2,96	1,86	2,00
TNK 5	2,00	3,26	1,79	1,92	2,21	2,31	1,79	4,33	2,41	1,77	3,00	1,59	1,62
TNK 6	2,05	3,59	1,95	2,60	2,53	2,65	2,12	4,27	2,69	2,19	3,14	2,32	2,35
AVRG	**1,97**	**3,42**	**1,82**	**2,28**	**2,43**	**2,59**	**1,96**	**4,26**	**2,49**	**2,01**	**3,03**	**1,83**	**1,95**

V tabuľke č.2 a na grafe č.4 je uvedený prehľad priemerných výsledkov z druhej časti dotazníka (tvrdenia 2.01 – 2.39), ktoré sa zameriavajú na firemnú kultúru (CC) ako prvok CI. Na základe bodového ohodnotenia môžeme konštatovať, že číselné údaje pod úrovňou 2,5 bodov vyjadrujú v priemere negatívny (teda nesúhlasný) postoj k jednotlivým tvrdeniam. Na

základe bodového ohodnotenia môžeme taktiež konštatovať, že číselné údaje nad trojbodovou úrovňou vyjadrujú v priemere pozitívny (teda súhlasný) postoj k jednotlivým tvrdeniam.

Graf č.4 – Prehľad priemerných výsledkov z tvrdení 2.01 – 2.39

5 ZÁVEREČNÉ ZHODNOTENIE VÝSLEDKOV VÝSKUMU

Záverom by sme mohli zhodnotiť, že za výrazne odmietavé tvrdenia sa zaradili 2.04, 2.06, 2.11, 2.14, 2.19, 2.20, 2.27, 2.29, 2.33, 2.38 a 2.39, ktoré dosiahli v priemere pod 2 body. Môžeme konštatovať, že našim respondentov vo všeobecnosti veľmi nezáleží na tom, aby bol ich výkon čo najvyšší a nie sú toho názoru, že by ich TNK osobitným spôsobom oslavoval úspechy podniku. Respondenti popierajú, že by vždy pomohli svojmu kolegovi pri riešení problému, čo bolo pri osobných rozhovoroch vo firmách vysvetľované ako nemožné najmä z dôvodu časovej zaneprázdnenosti. Podľa respondentov je pomerne bežné, že sa kolegovia navzájom doškoľujú v pracovnom procese a plnohodnotná pomoc nie je vždy zabezpečená.

Naši respondenti sú tiež toho názoru, že majú možnosť zúčastniť sa tréningov zameraných na ich profesijný rast, resp. že by v ich TNK boli vytvorené dobré podmienky pre profesijný rast. Tímová práca nie je v ich tímoch preferovaná nad individuálnou a spoločné naplnenie cieľov nie je v spoločnosti často oslavované (ak vôbec). Respondenti nesúhlasia s tým, že by sa v ich tímoch vyskytlo minimum konfliktov a nevnímajú sa ako jednoliaty celok. TNK síce organizujú množstvo podujatí, no výsledkom nie integrácia tímu, ale sa dosahuje skôr opačný efekt. Nadriadení na chyby zamestnancov skôr neupozorňujú a nie vždy, ak sa vyskytne náročnejšia úloha, sú aj ochotní zamestnancom pomôcť s jej riešením.

Na základe bodového ohodnotenia môžeme konštatovať, že číselné údaje nad úrovňou troch bodov vyjadrujú v priemere pozitívny (teda súhlasný) postoj k jednotlivým tvrdeniam.Za výrazne súhlasné tvrdenia sa zaradili 2.03, 2.12, 2.15, 2.26 a 2.34, ktoré dosiahli v priemere 3 až 5 bodov. Môžeme konštatovať, že našim respondentom je zreteľne jasná ich rola v tíme a stotožňujú sa s ňou. Dobrovoľne robia prácu, ktorú nemajú určenú ako svoju povinnosť a hoci sú ich rozhodnutia niekedy rizikové, neboja sa riziko prijať. Respondenti sa cítia byť súčasťou spoločnosti a ich nadriadenému záleží na dobrých medziľudských vzťahoch v tíme.

Uvedomenie si významu a úlohy konceptu korporátnej identity (CI) a jej piatich prvkov (vrátane korporátnej / firemnej kultúry) v podnikovej stratégii je kľúčom nielen k úspechu, ale aj kľúčom ku zvyšovaniu konkurencieschopnosti všetkých TNK pôsobiacich v dynamickom medzinárodnom podnikateľskom prostredí, poznačenom najmä výraznými turbulenciami a ďalšími cyklickými a štrukturálnymi zmenami. Spoločnosti sú založené na vízii a poslaní, ktoré formujú CI a na ktorých je CI postavené. Tak ako sa vízia a poslanie vytvárajú na začiatku budovania firmy, tak aj CI vzniká od prvej zmienky o firme. CI poskytuje základ pre jasný a trvalý imidž, na základe ktorého je spoločnosť jasne rozpoznateľná a odlíšiteľná od iných spoločností v rámci odvetvia a svetového obchodu.

Tento príspevok vznikol v rámci výskumných projektov Ministerstva školstva, rodiny a športu SR KEGA 003EU-4/2022

Použitá literatúra

1. MELEVAR, T. C. (2003): Determinants of the Corporate Identity Construct: A Review of the Literature, In: Journal of Marketing Communications, Vol. 9, p. 195 – 220.
2. MELEVAR, T. C. – KARAOSMANOGLU, E. (2006): Seven Dimensions of Corporate Identity. A Categorisation from the Practitioners´ Perspectives. In: European Journal of Marketing. Vol. 40, n. 7 – 8, p. 846 – 869.
3. PÉREZ, A. – RODRÍGUEZ DEL BOSQUE, I. (2014): Customer CSR in the Banking Industry. In: International Journal of Bank Marketing, Emerald Group Publ. Ltd., Vol.32., n.3., p.223–244.
4. RAMANANTSOA, B. – REITTER R. 1985. Power and Politics. Beyond Corporate Culture. McGraw-Hill, Paris, p. 40.

Kontaktné údaje

Ing. Mgr. Sonia Krajčík Danišová, PhD.
Ekonomická univerzita v Bratislave, Fakulta aplikovaných jazykov
Dolnozemská cesta 1, 852 35 Bratislava, Slovenská Republika
Tel: 004212-6729-5208
e-mail: sonia.krajcik.danisova@euba.sk

ANALÝZA SPOKOJNOSTI V ZAMESTNANÍ V ŠIESTICH TNK SO ZASTÚPENÍM NA SLOVENSKU V MEDZINÁRODNOM PROSTREDÍ

EMPLOYMENT SATISFACTION ANALYSIS OF SIX TNCs WITH A REPRESENTATION IN SLOVAKIA IN AN INTERNATIONAL ENVIRONMENT

Sonia Krajčík Danišová

Abstrakt

Spokojnosť v zamestnaní je motivačným faktorom, ktorý predstavuje pomerne zásadný faktor korporátnej identity, a práve preto je jej vnímanie jednotlivými zamestnancami také dôležité monitorovať. Spokojnosť (resp. nespokojnosť) v zamestnaní môže priamo aj nepriamo vplývať na budovanie pozitívneho firemného imidžu v medzinárodnom prostredí, či už sú spoločnosti lídrami na trhu, alebo majú viacero silných konkurentov. Cieľom príspevku bolo analyzovať spokojnosť v zamestnaní v šiestich transnacionálnych korporáciách na slovenskom trhu a v prieskume bola použitá metóda rozhovorov a dotazníkov so zástupcami všetkých šiestich spoločností na Slovensku. Porovnaním vnímania úrovne spokojnosti v zamestnaní v šiestich zahraničných materských spoločnostiach medzi sebou sme chceli zistiť, ktorá spoločnosť je svojimi zamestnancami vnímaná najlepšie a aký to má dopad na postavenie danej spoločnosti na medzinárodnom trhu.

Kľúčové slová: *nadnárodná korporácia (TNK), korporátna identita (CI), korporátna / firemná kultúra (CC), spokojnosť v zamestnaní, medzinárodný marketing, motivátory a satisfátory*

Abstract

Job satisfaction is a motivational factor that represents a relatively fundamental factor of corporate identity, and that is why it is so important to monitor its perception by individual employees. Job satisfaction (or dissatisfaction) can directly and indirectly affect the building of a positive corporate image in the international environment, whether companies are market leaders or have several strong competitors. The aim of the article was to analyse job satisfaction in six transnational corporations on the Slovak market, and the survey used the method of interviews and questionnaires with representatives of all six companies in Slovakia. By comparing the perception of the level of job satisfaction in six foreign parent companies, we wanted to find out which company is perceived best by its employees and what impact this has on the position of the given company on the international market.

Key words: *transnational corporation (TNC), corporate identity (CI), corporate culture (CC), job satisfaction, international marketing, motivators and satisfiers*

1 ÚVOD

Podnikateľské prostredie za posledných desať rokov ovplyvnila nielen hospodárska kríza z roku 2007, ale charakterizovala ho aj neustála zmena, dlhý proces globalizácie, turbulentné výkyvy na akciových trhoch, či striedanie pozitívneho a negatívneho ekonomického vývoja. Keďže korporátna identita (CI) je pre spoločnosti strategickým nástrojom na ich budovanie, musí teda reprezentovať špecifické vlastnosti, schopnosti, silné stránky a osobnosť korporátu. Prostredie ovplyvňuje, formuje a spôsobuje zmeny v stratégiách všetkých hráčov na trhu.

Korporátna identita (CI) má pre korporácie strategický význam, a preto je zahrnutá do strategických rozhodnutí, ktoré patria do rozhodovacej právomoci vrcholového manažmentu. Podľa členenia spoločnosti na hierarchické úrovne sa pojem CI nachádza na úrovni korporácie, preto sa tento článok zaoberá najvyššou úrovňou, a teda korporátnou. Zároveň musí firma sledovať vonkajšie vplyvy a reagovať na ne, pretože na tieto signály reagujú skutoční aj potenciálni zákazníci. Stačí malá nepozornosť a dlhodobý CIm sa zničí v priebehu niekoľkých dní alebo hodín. Monitorovanie všetkých signálov a správ z vonkajšieho aj vnútorného prostredia je dôležité najmä v čase hospodárskej krízy alebo počas súčasnej pandémie Covid-19. Možno konštatovať, že hrozby sú na trhu čoraz silnejšie ako príležitosti a spoločnosť často čelí poklesu tržieb alebo zhoršeniu CIm. Musí mať vypracované nielen strategické, ale aj krízové plány, po ktorých siaha najmä v prípadoch, ako je aktuálna post-pandemická situácia v medzinárodnom podnikateľskom prostredí.

Pracovné prostredie firmy môže mať priamy vplyv na celkovú spokojnosť zamestnanca s prácou. Pozitívne pracovné prostredie môže zlepšiť kľúčové oblasti, ako je morálka, motivácia, tímová práca, výkon a produktivita. Na druhej strane negatívne pracovné prostredie môže viesť k vysokej úrovni stresu, úzkosti a syndrómu vyhorenia. Cieľom príspevku bolo analyzovať spokojnosť v zamestnaní v šiestich transnacionálnych korporáciách na slovenskom trhu – konkrétne dvoch amerických TNK (IBM a Dell), v dvoch nemeckých TNK (Lidl a Wilo), v jednej talianskej TNK (Calzedonia) a v jednej francúzskej TNK (Orange). Vo výskume boli použité rôzne metódy – jednak rozhovory so zástupcami všetkých spoločností na Slovensku, ako aj analýza webových stránok a výročných správ oboch slovenských dcérskych spoločností. Webové stránky nás zaujali viac, pretože sme chceli zistiť, či firmy vedome využívajú CSR aktivity na budovanie svojich CIm a CI.

2 TEORETICKÉ VYMEDZENIE KORPORÁTNEJ IDENTITY

Cieľom tejto kapitoly je identifikovať a charakterizovať a zhrnúť základné teoretické poznatky o koncepte korporátnej identity (z angl. Corporate Identity – CI) ako strategického nástroja využívaného spoločnosťami na trhu a poukázať na význam tohto konceptu a jeho miesto v strategickom manažmente. Ďalším cieľom tejto kapitoly je identifikovať jednotlivé dimenzie CI, takzvaný CI mix – korporátna / firemná kultúra, korporátna komunikácia, korporátna sieť, korporátny dizajn a korporátny imidž (z angl. Corporate Culture – CC, Corporate Communication – CCom, Corporate Network – CN, Corporate Design – CD a Corporate Image – CIm). Pojem CI (ako aj všetky jeho prvky) sa v slovenskej vedeckej literatúre používa prevažne v angličtine a jeho doslovný preklad by bol korporátna identita. V článku sa používa pojem CI v skrátenej forme, ako aj pojmy súvisiace s jednotlivými prvkami CI – CC, CCom, CN, CD a CIm.

Podľa Marwicka a Filla nám CI hovorí, čo je spoločnosť, ako funguje, čo robí, ako vykonáva svoje obchodné aktivity a aké stratégie prijíma a následne implementuje do iných procesov. CI spoločnosti je niečo, čo odlišuje jednu spoločnosť od druhej (Marwick – Fill, 1997). Balmer a Gray poukázali na jedinečné vlastnosti takzvanej korporátnej osobnosti (z angl. Corporate Personality – CPe), ktoré CI reflektuje a ktoré sú hlboko zakorenené v správaní členov spoločnosti, ktorí pomáhajú zamestnancom plne sa stotožniť so spoločnosťou. Práve preto rozlišujeme medzi chápaním „ako vnímame samých seba“, čo sa odráža v CI, a „ako by sme chceli, aby nás vnímali ostatní“, čo predstavuje takzvaná „želaná CI“ (Balmer – Grey, 2000). Balmer a Greyser doplnili túto teóriu o niekoľko ďalších konceptov, pričom poukázali na potrebu rozlišovať medzi zámermi, stratégiami a rôznymi aspektmi CI, ktoré vytvárajú vlastnú identitu (Balmer – Greyser, 2002).

Podľa Chuna, takúto identitu odlišujeme od korporátnej identity, ktorá je založená hlavne na subjektívnom vnímaní identity firmy vlastnými akcionármi a nazývame ju „vnímaná identita“. Naopak, „vytúžená identita“ zahŕňa nielen to, ako sa spoločnosť chce vnímať a prezentovať (ideálna / želaná identita), ale aj to, ako chce byť vnímaná ostatnými – teda „vytúžený obraz“. Rozlišujeme aj identitu firmy a CI s tým, že identita firmy je pojem spadajúci pod správanie firmy a CI je pojem spadajúci pod identitu na strategickej úrovni. Tieto pojmy sú vizuálne zameniteľné, a preto sú často nesprávne preložené (Chun, 2005). Hatch a Schultz poukázali na to, že identita spoločnosti sa vzťahuje na to, čo si jej vlastní akcionári myslia o jej spoločnosti, zatiaľ čo CI sa vzťahuje na to, ako spoločnosť funguje na základe zdieľaných presvedčení a spoločných cieľov (Hatch – Schultz, 2003).

Ďalšie chápanie CI je založené na jej dichotomickom rozdelení na dve rôzne pohľady pri definovaní jej konceptu tzv. korporátnej osobnosti (z angl. Corporate Personality – CPe) a CI mix, kde najdôležitejším prvkom firemného CI mixu mala byť najmä jej vizuálna prezentácia. Dichotomické rozdelenie CI však najviac zarezonovalo v odbornej literatúre na prelome 70. a 80. rokov. Teoretické koncepty pojmu CI na prelome 20. a 21. storočia boli ustálené a zahŕňali fenomén CPe, CI mix, fenomén CED či CIm. Neschopnosť zaviesť jednotnú definíciu CI viedla niektorých autorov k tomu, že sa zamerali na jej pochopenie namiesto presného pojmu, čo neskôr viedlo k vytvoreniu téz, ktoré analyzujú pojem CI.

Bouchikhi a Kimberly vnímajú CI ako súbor obchodných princípov, firemných princípov, opatrení, konceptov, ideálov a stanov, ktoré jednak definujú základné hodnoty a ciele firmy a zabezpečujú ich akceptovanie, ale zároveň určujú aj stratégie, ktoré zaručujú optimálnu cestu z tzv. súčasný stav na želaný stav, a tiež alokovať zdroje na činnosti, ktoré si tieto stratégie vyžadujú. Na základe takejto teoretickej definície CI odvodili základné funkcie CI. Prvou z nich je informačná a komunikačná funkcia, ktorej cieľom je dosiahnuť jasnú a pozitívnu (s asociáciou spojenú) znalosť spoločnosti, ako aj transparentný koncept CI (pochopený a sledovaný zamestnancami). Druhou funkciou CI je funkcia vytvárania imidžu, ktorej cieľom je budovať sympatie k firme v očiach určitých záujmových skupín. Treťou funkciou je integračná funkcia CI, ktorej cieľom je najmä vytvárať synergické efekty naprieč firmou a poslednou je funkcia ovplyvňovania vzťahov (Bouchikhi – Kimberly, 2003).

3 HERZBERGOVA TEÓRIA MOTIVÁTORA A HYGIENY

Štúdie Fredericka Herzberga sa zaoberali otázkou „čo ľudia skutočne vyžadujú od svojich pracovných skúseností“. Koncom 50. rokov 20. storočia Herzberg vykonal prieskum u mnohých zamestnancov, aby zistil, aké konkrétne pracovné prvky v nich vyvolávajú buď výnimočne dobrý alebo zlý pocit zo svojej práce. Výsledky naznačili, že určité pracovné faktory konzistentne súvisia s pracovnou spokojnosťou zamestnancov, zatiaľ čo iné môžu vytvárať pracovnú nespokojnosť. Podľa Herzberga sú motivačné faktory (v angl. „job satisfiers“), predovšetkým vnútorné prvky práce, ktoré vedú k spokojnosti. Hygienické faktory (v angl. „job dissatisfiers“) sú pre zmenu zase vonkajšími prvkami pracovného prostredia.

Jedným z najzaujímavejších výsledkov Herzbergových štúdií bola implikácia, že opakom spokojnosti nie je nespokojnosť. Herzberg veril, že správne riadenie hygienických faktorov môže zabrániť nespokojnosti zamestnancov, ale tieto faktory nemôžu slúžiť ako zdroj spokojnosti alebo motivácie. Dobré pracovné podmienky, napríklad, udržia zamestnancov v práci, ale neprinútia ich pracovať tvrdšie. Naopak však zlé pracovné podmienky, ktoré spôsobujú nespokojnosť s prácou, môžu spôsobiť, že zamestnanci prestanú pracovať. Podľa Herzberga sa manažér, ktorý chce zvýšiť spokojnosť zamestnancov, potrebuje zamerať na

motivačné faktory, alebo satisfátory. Práca s mnohými takýmito motivátormi a satisfátormi zvyčajne motivuje pracovníkov, poskytuje spokojnosť s prácou a podnecuje efektívny výkon. Nedostatok motivátorov a satisfátorov však nie vždy vedie k nespokojnosti a slabému výkonu. Namiesto toho môže viesť aj k tomu, že pracovníci budú vykonávať adekvátnu prácu a nie svoju najlepšiu prácu.

Hoci Herzbergove myšlienky a odporúčania boli implementované v mnohých spoločnostiach v priebehu rokov, existujú určité veľmi oprávnené obavy týkajúce sa Herzbergovej práce. Hoci jeho zistenia boli použité na vysvetlenie motivácie zamestnancov, v skutočnosti sa jeho štúdie zamerali na spokojnosť s prácou, čo je odlišný (hoci súvisiaci) koncept od motivácie. Ďalšie kritiky sa zameriavajú na nespoľahlivosť Herzbergovej metodológie, skutočnosť, že teória ignoruje vplyv situačných premenných a predpokladaný vzťah medzi spokojnosťou a produktivitou. Napriek tomu sa Herzbergove otázky o povahe pracovnej spokojnosti a účinkoch vnútorných a vonkajších faktorov na správanie zamestnancov ukázali ako cenný príspevok k vývoju teórií motivácie a pracovnej spokojnosti.[1]

4 DEMOGRAFICKÉ A OSOBNÉ ÚDAJE PRIESKUMU

Demografické a osobné údaje sú položky v prieskume, ktoré sa týkajú pohlavia, veku, rodinného stavu, bydliska, vzdelania, povolania, náboženstva, počtu detí, počtu súrodencov a podobne boli kladené v súlade s premennými v hypotézach. To znamená, že ak napr. v hypotéze porovnávame respondentov z hľadiska veku, musíte mať v dotazníku položku, ktorou bol zistený ich vek. Podobne, ak bude premennou vzdelanie, bude v dotazníku položka týkajúca sa vzdelania.

4.1 Návratnosť dotazníkov, vek respondentov a ich zastúpenie v rámci šiestich TNK

Počet dotazníkov, ktoré boli odoslané prostredníctvom e-mailu, bolo 502, resp. bolo oslovených celkovo 502 potenciálnych respondentov z viacerých TNK so sídlom slovenských dcérskych spoločností v Bratislave, pričom sa vrátilo 304 e-mailov. Návratnosť dotazníkov je teda 60,8%, pričom 220 respondentov tvorili ženy a 84 respondentov muži (pozri grafy č.1a + 1b). Výskum prostredníctvom dotazníka bol realizovaný v období od novembra 2017 do marca 2018, kedy bol príjem dotazníkov na e-mailovú adresu ukončený. V tomto období prebieha nový výskum, kde plánujeme porovnať, ako sa situácia vo firmách zmenila v priebehu 5 rokov a čo sa počas pandemického obdobia zmenilo.

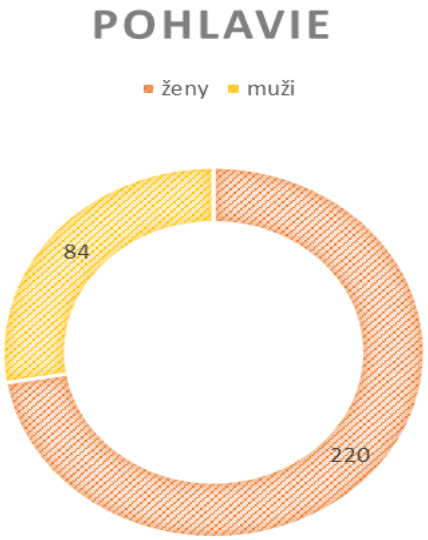
Vek 304 respondentov sa pohyboval v rozmedzí od 19 rokov do 64 rokov, čo bližšie vidíme na prstencovom grafe č.2a. Respondenti do 20 rokov boli štyria, respondentov vo veku od 21 do 30 rokov bolo 35, respondentov vo veku od 31 do 40 rokov bolo suverénne najviac – 226, respondentov vo veku 41 až 50 rokov bolo 25 respondentov, respondentov vo veku 51 až 60 rokov bolo 8 a iba 6 respondentov bolo starších ako 60 rokov.

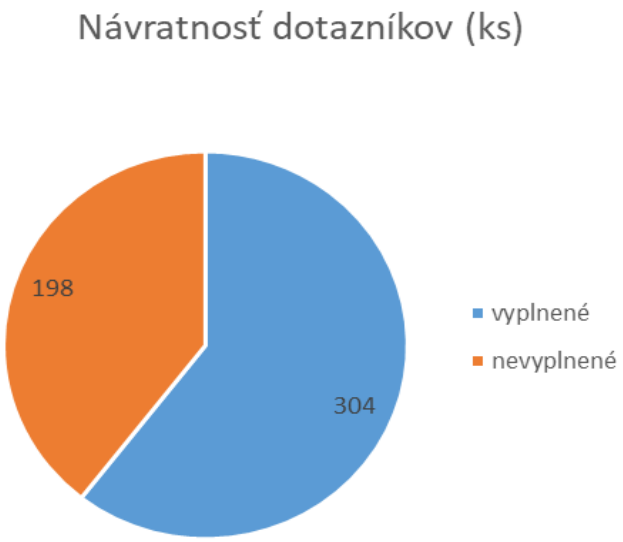
Koláčový graf č.2b tiež ukazuje, koľko z 304 respondentov bolo z jednotlivých TNK:

- TNK 1 je IBM s počtom 78 respondentov (60 žien a 18 mužov);
- TNK 2 je DELL s počtom 60 respondentov (39 žien a 21 mužov);
- TNK 3 je WILO s počtom 14 respondentov (7 žien a 7 mužov);
- TNK 4 je LIDL s počtom 28 respondentov (16 žien a 12 mužov);
- TNK 5 je ORANGE s počtom 39 respondentov (15 žien a 24 mužov);
- TNK 6 je CALZEDONIA s počtom 85 respondentov (83 žien a 2 muži).

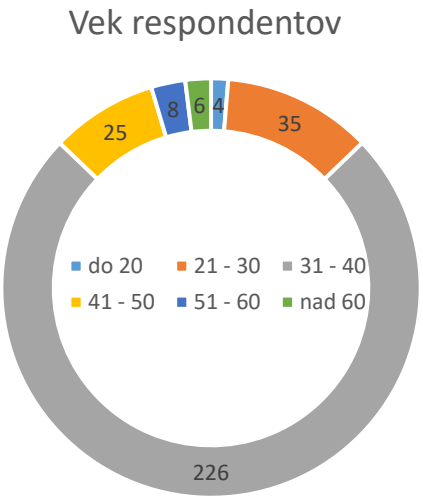
[1] DOI: https://courses.lumenlearning.com/suny-osintrobus/chapter/herzbergs-motivator-hygiene-theory/

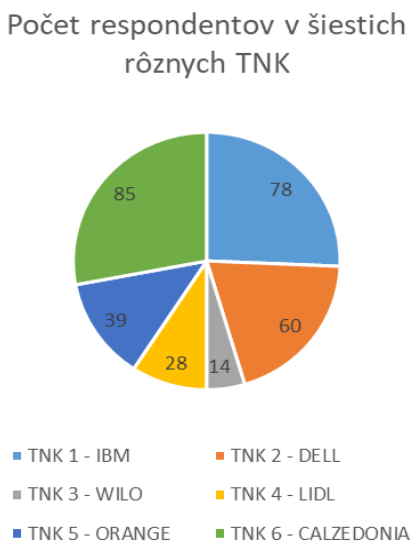
Grafy č.1a + 1b – Rozdelenie respondentov podľa pohlavia a návratnosť dotazníkov

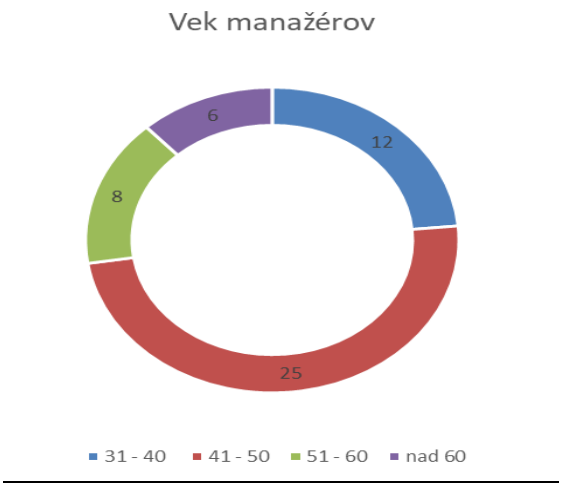

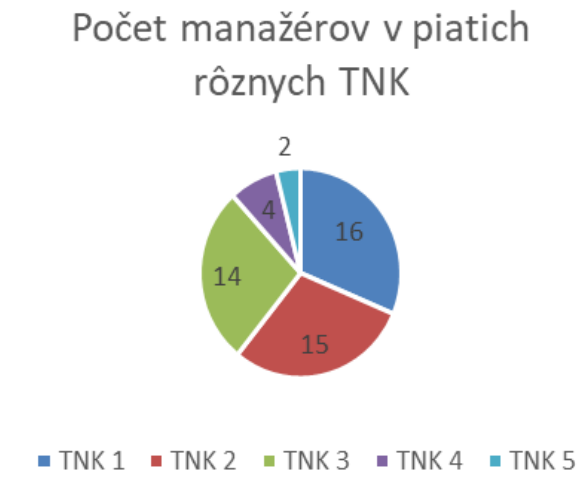
Graf č.2a + 2b – Vek respondentov a ich zastúpenie v rámci šiestich rôznych TNK

Graf č.3a + 3b – Vek manažérov a ich zastúpenie v rámci piatich rôznych TNK

4.2 Vek manažérov a ich zastúpenie v rámci šiestich rôznych TNK

Špeciálnu kategóriu respondentov tvorili aj manažéri, ktorí boli z TNK 1 až TNK 5. Z celkového počtu ich bolo 51. Z TNK 6 (CALZEDONIA) sa nám žiaľ nevrátil ani jeden dotazník určený pre manažérov. Vek 51 manažérov sa pohyboval od 38 rokov do 68 rokov, čo bližšie vidíme na prstencovom grafe č.3a. Manažérov vo veku od 31 do 40 rokov bolo 12, manažérov vo veku od 41 do 50 rokov bolo 25, manažérov vo veku od 51 do 60 rokov bolo 8 a manažérov vo veku nad 60 rokov bolo 6. Koláčový graf č.3b tiež ukazuje, koľko z 51 manažérov bolo z piatich jednotlivých TNK – v TNK 1 (IBM) bolo zo 78 respondentov 16 manažérov, v TNK 2 (DELL) bolo zo 60 respondentov 15 manažérov, v TNK 3 (WILO) bolo zo 14 respondentov 14 manažérov (t. j. všetci), v TNK 4 (LIDL) boli z 28 respondentov 4 manažéri a v TNK 5 (ORANGE) boli zo 39 respondentov 2 manažéri.

V našom výskume sme tiež prostredníctvom rozhovorov a dotazníkov skúmali, ktoré psychologické faktory, ako motivátory (či demotivátory) a satisfátory, priamo alebo i nepriamo vplývajú na celkovú spokojnosť zamestnancov v jednotlivých TNK. Firmy, ako také, môžu dávať dôraz na určité stimulačné prvky, druhá vec však je ako tieto stimuly vnímajú samotní zamestnanci. Bližšie sa na jednotlivé faktory pozrieme v nasledujúcej časti.

4 ANALÝZA SPOKOJNOSTI V ZAMESTNANÍ VO VYBRANÝCH ŠIESTICH TRANSNACIONÁLNYCH KONFORÁCIACH SO ZASTÚPENÍM NA SLOVENSKU V MEDZINÁRODNOM PROSTREDÍ

V jednej z mnohých častí dotazníka sme skúmali celkovú atmosféru v zamestnaní a emocionálny postoj zamestnancov k svojej práci. Respondenti mali za úlohu ohodnotiť nasledujúcich 26 tvrdení (pozri tabuľku č.1) známkou od 0 po 5, pričom jednotlivé hodnotenia znamenajú:

- 0 – Absolútne nesúhlasím;
- 1 – Nesúhlasím;
- 2 – Čiastočne nesúhlasím;
- 3 – Čiastočne súhlasím;
- 4 – Súhlasím;
- 5 – Absolútne súhlasím.

Tabuľka č.1 – Zoznam tvrdení 1.01 – 1.26 skúmajúcich spokojnosť v zamestnaní

1.01 Celkovo som v práci spokojný/á.
1.02 Celkovo ma každodenná práca baví.

1.03 Prostredie kancelárie je mi príjemným.
1.04 Mám dostačujúce technické vybavenie potrebné pre moju prácu.
1.05 Mám jednoduchý prístup k informáciám, kt. potrebujem k vykonaniu mojej práce.
1.06 V mojom pracovnom prostredí panuje dobrý tímový duch.
1.07 Moji spolupracovníci sú priateľskí a nápomocní.
1.08 V práci mám veľmi dobrých priateľov.
1.09 Ciele pre náš tím sú dobre definované.
1.10 Moje názory sú brané do úvahy.
1.11 Cítim, že môj nadriadený si váži moju prácu.
1.12 Môj nadriadený mi pomáha odhaliť moje silné a slabé stránky.
1.13 Dostal(a) som dostačujúci profesijný tréning potrebný k mojej práci.
1.14 Môžem sa zúčastňovať "soft skills" tréningov zameraných na môj profesný rozvoj.
1.15 Množstvo tréningov potrebných pre moju prácu je dostačujúce.
1.16 Tréningy vždy naplnia moje očakávania.
1.17 V spoločnosti sú dobré príležitosti k plynulému rastu.
1.18 Môj prínos pre tím mi je známy.
1.19 V rámci prac. povinností mám dostatok voľnosti v tom ako práci odvediem.
1.20 Pracovné procesy v spoločnosti sú pravidelne hodnotené.
1.21 Dokážem si predstaviť, že podobný druh práce budem vykonávať v budúcnosti.
1.22 Cítim, že spoločnosť dokáže oceniť jednotlivcov za prípadné pracovné úspechy.
1.23 Môj plat zodpovedá môjmu prínosu spoločnosti.
1.24 Oceňujem benefity (zamestnanec. výhody), ktoré spoločnosť ponúka.
1.25 Množstvo nefinančných benefitov, ktoré spoločnosť ponúka je postačujúce.
1.26 Cítim, že spoločnosť, pre ktorú robím, má novodobý prístup.

Tabuľka č.2 – Prehľad priemerných výsledkov z tvrdení 1.01 – 1.26

TNK	Pol 1.01	Pol 1.02	Pol 1.03	Pol 1.04	Pol 1.05	Pol 1.06	Pol 1.07	Pol 1.08	Pol 1.09	Pol 1.10	Pol 1.11	Pol 1.12	Pol 1.13
TNK 1	4,54	1,99	3,29	1,78	2,21	2,56	2,63	3,36	2,37	2,49	2,68	1,96	4,19
TNK 2	4,48	1,83	3,37	1,77	2,33	2,48	2,47	3,58	2,25	2,43	2,42	1,90	4,32
TNK 3	4,79	1,43	3,14	1,71	1,71	2,14	2,79	3,00	2,21	2,14	3,00	2,00	4,00
TNK 4	4,71	2,50	3,75	1,64	2,14	2,32	2,43	3,50	2,71	2,39	2,75	1,79	4,32
TNK 5	4,77	1,59	3,13	1,79	2,46	2,38	2,38	3,77	2,03	2,21	2,31	1,79	4,33
TNK 6	4,58	2,14	3,53	1,89	2,35	2,64	2,58	3,53	2,61	2,53	2,65	2,12	4,27
AVRG	**4,60**	**1,97**	**3,39**	**1,80**	**2,28**	**2,50**	**2,54**	**3,50**	**2,39**	**2,43**	**2,59**	**1,96**	**4,26**

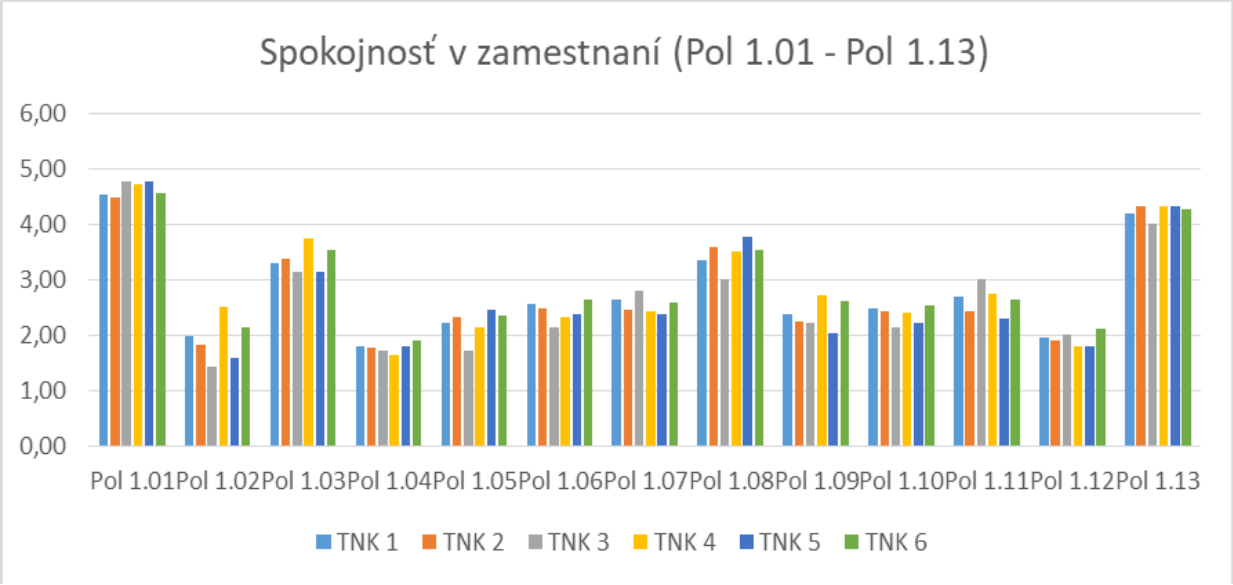
TNK	Pol 1.14	Pol 1.15	Pol 1.16	Pol 1.17	Pol 1.18	Pol 1.19	Pol 1.20	Pol 1.21	Pol 1.22	Pol 1.23	Pol 1.24	Pol 1.25	Pol 1.26
TNK 1	2,38	2,01	3,00	1,71	1,87	3,38	4,54	2,24	2,74	2,19	2,47	2,38	2,64
TNK 2	2,35	1,83	2,87	1,55	1,68	3,75	3,18	2,05	2,65	2,22	2,18	1,98	2,33
TNK 3	2,79	2,36	3,36	1,29	1,86	2,93	3,21	2,21	3,07	2,00	2,36	2,36	3,07
TNK 4	2,46	1,96	2,96	1,86	2,00	3,68	3,14	2,29	2,89	2,14	2,39	2,46	2,57
TNK 5	2,41	1,77	3,00	1,59	1,62	3,56	4,77	2,13	2,51	2,21	2,03	1,74	2,36
TNK 6	2,69	2,19	3,14	1,91	2,20	3,71	3,12	2,22	3,15	2,41	2,51	2,47	2,65
AVRG	**2,49**	**2,01**	**3,03**	**1,71**	**1,90**	**3,58**	**3,20**	**2,19**	**2,84**	**2,25**	**2,36**	**2,25**	**2,56**

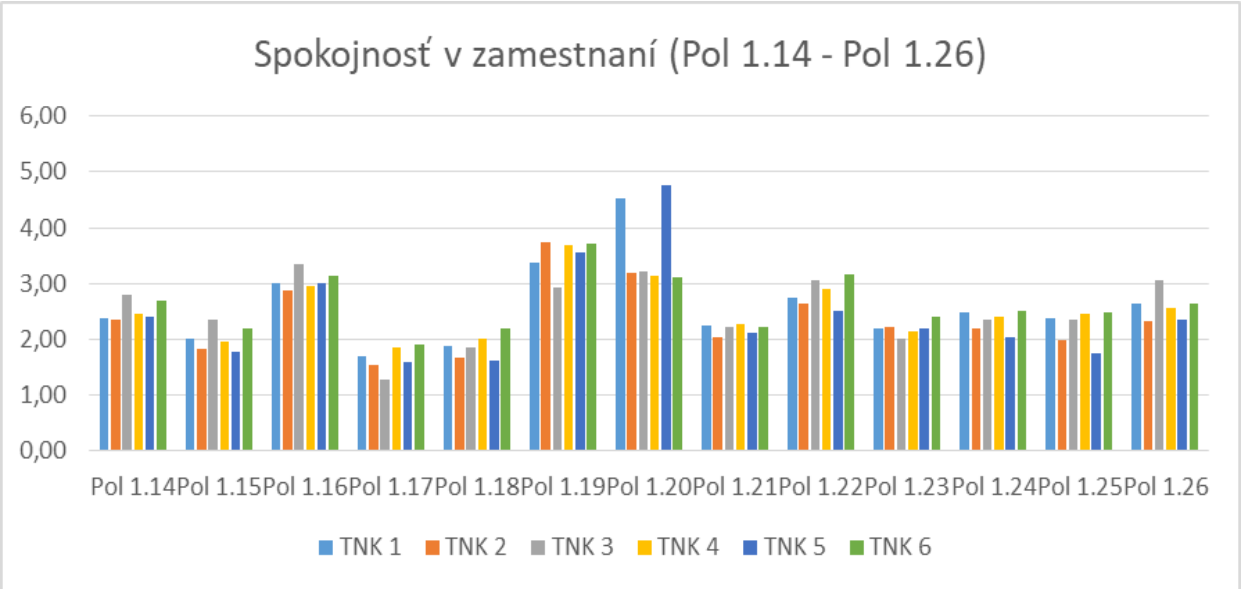
V tabuľke č.2 a na grafe č. 1 môžeme vidieť prehľad priemerných výsledkov z prvej časti dotazníka (tvrdenia 1.01 –1.26), ktoré vypovedajú o spokojnosti zamestnancov s ich zamestnaním. Na základe bodového ohodnotenia môžeme konštatovať, že číselné údaje pod úrovňou 2,5 bodov vyjadrujú v priemere negatívny (teda nesúhlasný) postoj k jednotlivým tvrdeniam. Na základe bodového ohodnotenia môžeme taktiež konštatovať, že číselné údaje nad trojbodovou úrovňou vyjadrujú v priemere pozitívny (t. j. súhlasný) postoj k jednotlivým tvrdeniam.

5 ZÁVEREČNÉ ZHODNOTENIE VÝSLEDKOV VÝSKUMU

Za výrazne odmietavé tvrdenia sa zaradili 1.02, 1.04, 1.12, 1.17 a 1.18, ktoré dosiahli v priemere pod 2 body. Môžeme teda konštatovať, že našich respondentov vo všeobecnosti ich každodenná práca nebaví a nemajú dostačujúce technické vybavenie potrebné pre svoju prácu. Slabé či silné stránky respondentov ako zamestnancov im ich nadriadení nijako nepomáhajú identifikovať, v TNK absentujú príležitosti k plynulému kariérnemu rastu a respondenti si nie sú vedomí toho, či majú pre tím vo firme akýkoľvek význam.
Za výrazne súhlasné tvrdenia sa zaradili 1.01, 1.03, 1.08, 1.13, 1.16, 1.19 a 1.20, ktoré mali v priemere 3 – 5 bodov. Môžeme teda konštatovať, že pre našich respondentov je celkové prostredie kancelárie príjemné a v práci sú vo všeobecnosti spokojní. V práci majú veľmi dobrých priateľov a v rámci pracovných povinností majú dostatok voľnosti v tom ako prácu odvedú. Respondenti dostali dostačujúci profesijný tréning potrebný k svojej práci a aj po obsahovej stránke naplnili ich očakávania. Celkové procesy v spoločnosti sú podľa väčšiny respondentov pravidelne hodnotené.

Graf č. 1 – Prehľad priemerných výsledkov z tvrdení 1.01 – 1.26

Spokojnosť v zamestnaní ovplyvňuje celkový výkon zamestnancov v práci, ako aj spôsob interakcie so zákazníkmi a klientmi. Vo všeobecnosti sú spokojní zamestnanci viac zapojení do svojej práce a sú omnoho ochotnejší ísť nad rámec svojich bežných povinností. Je tiež aj pravdepodobnejšie, že propagujú svojho zamestnávateľa na sociálnych sieťach a osobne. Ak má TNK spokojných a šťastných pracovníkov, je omnoho pravdepodobnejšie, že zostanú verní spoločnosti. Zvyšuje to tiež šance, že budú o svojom pracovisku hovoriť s priateľmi a rodinou. Toto ústne vyjadrenie je neoceniteľné pri budovaní pozitívnej povesti spoločnosti, čo môže mať vplyv aj mimo prijímania zamestnancov.

Okrem neustálej snahy o zvyšovanie spokojnosti zamestnancov je aj uvedomenie si významu a úlohy konceptu korporátnej identity (CI) a jej piatich prvkov (vrátane korporátnej / firemnej kultúry) v podnikovej straégii kľúčom nielen k úspechu, ale taktiež kľúčom ku zvyšovaniu konkurencieschopnosti TNK, ktoré pôsobia v dynamickom medzinárodnom podnikateľskom prostredí, poznačenom najmä výraznými turbulenciami a ďalšími cyklickými a štrukturálnymi zmenami. Spoločnosti sú založené na vízii a poslaní, ktoré formujú CI a na ktorých je CI postavené. Tak ako sa vízia a poslanie vytvárajú na začiatku budovania firmy, tak aj CI vzniká od prvej zmienky o firme. CI poskytuje základ pre jasný a trvalý imidž, na základe ktorého je spoločnosť jasne rozpoznateľná a odlíšiteľná od iných spoločností v rámci odvetvia a svetového obchodu.

Tento príspevok vznikol v rámci výskumných projektov Ministerstva školstva, rodiny a športu SR KEGA 003EU-4/2022

Použitá literatúra

1. BALMER, J. M. T. – GRAY, E. R. (2000): Corporate Identity and Corporate Communications: Creating a Competitive Advantage. In: Industrial and Commercial Training, Vol.32, n.7, p.256–261.
2. BALMER, J. – GREYSER, S. (2002): Perspectives on Identity, Image, Reputation, Corporate Branding, and Corporate–Level Marketing. Taylor & Francis e-Library, p.41-42.
3. BOUCHIKHI, H. – KIMBERLY, J.R. (2003): Escaping the Identity Trap. In: Sloan Management Review. Vol. 44, Issue 3. 2003. ISSN: 1532-9194
4. CHUN, R. (2005): Corporate Reputation: Meaning and Measurement, In: International Journal of Management Reviews, Vol.7, n.2., p.91–109.

5. HATCH, M.J. – SCHULTZ, M. (2003): Bringing The Corporation into Corporate Branding. In: European Journal of Marketing, Vol.37, n.7-8., p. 1041–1064.
6. MARKWICK, N. – FILL, Ch. (1997): Towards a Framework for Managing Corporate Identity. In: European Journal of Marketing, Vol.31, n.5-6, p.396–409.
7. TIAN, R. G. (2000). The Implications of Rights to Culture in Trans-National Marketing: An Anthropological Perspective. High Plains Applied Anthropologist, 20, (2), 135-145.
8. https://courses.lumenlearning.com/suny-osintrobus/chapter/herzbergs-motivator-hygiene-theory/

Kontaktné údaje

Ing. Mgr. Sonia Krajčík Danišová, PhD.
Ekonomická univerzita v Bratislave, Fakulta aplikovaných jazykov
Dolnozemská cesta 1, 852 35 Bratislava, Slovenská Republika
Tel: 004212-6729-5208
e-mail: sonia.krajcik.danisova@euba.sk

UMELÁ INTELIGENCIA V MARKETINGOVEJ KOMUNIKÁCII: VÝZVY A ETICKÉ ASPEKTY

ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN MARKETING COMMUNICATION: CHALLENGES AND ETHICAL ASPECTS

Jana Galera Matúšová, Katarína Načiniaková

Abstrakt

Umelá inteligencia nie je novým pojmom, ale viac sa o nej začalo hovoriť približne pred rokom s rozvojom jej textových a grafických verzií. Práve oblasť marketingu a žurnalistiky bola prvá, ktorá začala nové nástroje testovať a samozrejme, aj o nich diskutovať. Začalo sa skloňovať využitie umelej inteligencie od brainstormingov, cez návrhy textov či vizuálov a do toho sa diskusia otočila smerom k úlohe človeka v tomto procese a nastaveniu autorských práv. S vývojom nástrojov umelej inteligencie sa menia aj očakávania spotrebiteľov, na ktoré musia značky taktiež odpovedať vo svojej ponuke. Z tohto hľadiska sa pritom otvára otázka etiky, na ktorú zareagovali aj europoslanci vytvorením Aktu o umelej inteligencii. Náš príspevok sa tak zaoberá využitím umelej inteligencie v marketingovej a komunikačnej stratégii značiek s prihliadnutím na etické rozmery a očakávania spotrebiteľov. Zdá sa, že tieto technológie sú nesporne prínosom pre spoločnosť a jednotlivcov, ale zároveň musia dodržiavať základné etické hodnoty a uprednostňovať spravodlivosť, transparentnosť a bezpečnú prácu s dátami.

Kľúčové slová: *etika, marketing, vzťahy s verejnosťou, umelá inteligencia*

Abstract

Artificial intelligence is not a new concept, but it became more widely discussed about a year ago with the development of text and graphical versions of it. It was the field of marketing and journalism that was the first to start testing and, of course, discussing the new tools. The use of AI started to be discussed, from brainstorming, to designing texts or visuals, and the discussion turned to the role of humans in the process and the setting of copyrights. With the development of AI tools, consumer expectations are also changing, and brands need to respond to them in their offerings as well. This raises the question of ethics, to which MEPs have also responded by creating the Act on Artificial Intelligence. Our paper thus deals with the use of AI in the marketing and communication strategy of brands, taking into account the ethical dimensions and expectations of consumers. It seems that these technologies are undeniably beneficial for society and individuals, but at the same time they must adhere to fundamental ethical values and prioritize fairness, transparency and safe data handling.

Key words: *ethics, marketing, public relations, artificial intelligence*

1 ETICKÉ PRINCÍPY V UMELEJ INTELIGENCII

Veľký pokrok v oblasti počítačovej schopnosti, strojového a hĺbkového učenia, obrovské množstvo údajov a vývoj nových algoritmov viedli v poslednom čase k významným prelomom v oblasti umelej inteligencie (UI). S rozvojom technológie UI sa odborníci pôsobiaci v rôznych oblastiach musia prispôsobovať novej pracovnej dynamike a budovať si zručnosti v oblastiach súvisiacich s UI. Vplyv umelej inteligencie na pracovné pozície môže byť odlišný v závislosti od úrovne jej prijatia v konkrétnych odvetviach a regiónoch. Súbežne s rozvojom UI a jej implementáciou do mnohých aspektov nášho života sa vyvinula aj otázka etických princípov a zásad a stala sa predmetom mnohých diskusií.

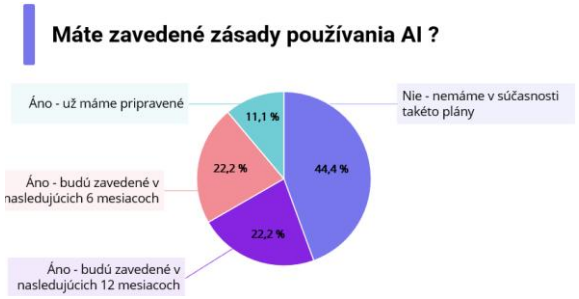
Je zrejmé, že UI technológie predstavujú veľký prínos pre našu spoločnosť, ale zároveň musia dodržiavať základné etické hodnoty a mali by byť spravodlivé a transparentné. Mnoho zákazníkov zastáva názor, že spoločnosti, s ktorými obchodujú, sú zodpovedné za vytvorenie základných zásad digitálnej dôvery. Digitálnu dôveru môžeme vyjadriť schopnosťou firmy chrániť údaje svojich spotrebiteľov, zaviesť účinné opatrenia kybernetickej bezpečnosti, ponúkať spoľahlivé produkty a služby založené na umelej inteligencii a zachovávať transparentnosť v súvislosti s využívaním umelej inteligencie a osobných údajov spotrebiteľa. Spoločnosť McKinsey realizovala v septembri 2022 prieskum na 1 300 vedúcich pracovníkoch podnikov a 3 000 zákazníkoch na celom svete týkajúci sa dôveryhodnosti údajov a takmer 60 % vedúcich pracovníkov uviedlo, že ich spoločnosti sa stretli za posledné tri roky aspoň jeden raz s porušením ochrany údajov.[1]
UNESCO identifikuje tieto etické výzvy:

- Nedostatok transparentnosti nástrojov umelej inteligencie: Rozhodnutia UI nie sú pre ľudí vždy zrozumiteľné.
- UI nie je neutrálna: Rozhodnutia realizované UI sú náchylné na nepresnosti, diskriminačné výsledky, alebo zaujatosť.
- Postupy súvisiace s dohľadom nad zhromažďovaním údajov a súkromím používateľov.
- Nové obavy súvisiace so spravodlivosťou a rizikami týkajúcimi sa ľudských práv a iných základných ľudských hodnôt.[2]

Rýchly nárast umelej inteligencie vytvoril množstvo príležitostí na celom svete, ale tieto zmeny vyvolávajú aj hlboké etické obavy. Tieto riziká týkajúce sa UI vyplývajú z jej schopnosti pracovať s predsudkami, prispievať k zhoršovaniu klímy a predstavovať hrozbu pre ľudské práva. V žiadnej inej oblasti nie je riziko etického aspektu relevantnejší ako v oblasti umelej inteligencie.[3]
Používanie umelej inteligencie bude v budúcnosti regulovať Zákon o umelej inteligencii, prvý komplexný zákon o umelej inteligencii na svete, ktorý Európska komisia navrhla v apríli v roku 2021. *"EÚ chce v rámci svojej digitálnej stratégie regulovať UI, aby zabezpečila lepšie podmienky pre rozvoj a využívanie tejto inovatívnej technológie. Prioritou Európskeho Parlamentu je zabezpečiť, aby systémy UI používané v Európskej únii boli bezpečné, transparentné, vysledovateľné, nediskriminačné a šetrné k životnému prostrediu."*[4]
Motiváciou je predovšetkým ochrana pred možnými škodlivými účinkami umelej inteligencie a zneužívaním nových technológií založených na umelej inteligencii. Cieľom právnych predpisov je zároveň chrániť osobné údaje a zabezpečiť transparentnosť pri využívaní UI.[5]
Umelá inteligencia mení povahu práce a hoci sa niektoré úlohy automatizujú, mnohé pracovné miesta sú vytvárané tak, aby zahŕňali umelú inteligenciu ako nástroj na zvýšenie produktivity a rozhodovania. S využívaním generatívnych nástrojov umelej inteligencie pri tvorbe a úprave obsahu sú spojené aj rôzne morálne otázky. V marci 2023 zrealizovala spoločnosť PRovoke Media celosvetový prieskum na vzorke 406 komunikačných profesionálov z rôznych druhov spoločností z hľadiska ich veľkosti. Podľa výsledkov tohto prieskumu vyplýva, že len 11 % podnikov má zavedenú politiku alebo usmernenia pre používanie generatívnych nástrojov umelej inteligencie a ďalších 35 % podnikov ich plánuje

[1] MCKINSEY & COMPANY: *Why digital trust trully matters*. [online]. [cit. 2023-12-03]. Dostupné na: https://www.mckinsey.com/capabilities/quantumblack/our-insights/why-digital-trust-truly-matters
[2] UNESCO. Artificial Intelligence: Examples of ethical dilemmas. [online]. [cit. 2023-12-02]. Dostupné na: https://www.unesco.org/en/artificial-intelligence/recommendation-ethics/cases
[3] UNESCO. UNESCO's Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence: Key facts. [online]. [cit. 2023-12-03]. Dostupné na: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000385082.page=4
[4] EUROPEAN PARLIAMENT: *AI rules: What the European Parliament wants.* [online]. [cit. 2023-12-03], Dostupné na: https://www.europarl.europa.eu/news/en/headlines/society/20201015STO89417/ai-rules-what-the-european-parliament-wants
[5] LYSKOVÁ, T.: Evropa si pohlídá umělou inteligenci. In: *Forbes* [online]. [cit. 2023-12-01]. Dostupné na: Forbes. https://forbes.cz/evropa-si-pohlida-umelou-inteligenci-vznikne-tu-prvni-regulace-sveta/

v rámci nasledujúcich 12 mesiacoch zaviesť.[6] Podobný prieskum realizovala na Slovensku aj Asociácia public relations SR v októbri 2023 na vzorke 18 slovenských PR agentúr.[7] Údaje vyplývajúce z tohto prieskum sú znázornené v Grafe č. 1:

Graf 1: Máte zavedené zásady používania UI?
Zdroj: Asociácia public relations SR, 2023.

Celkové prínosy a úskalia využívania nástrojov UI pri príprave najmä mediálneho obsahu si uvedomuje aj redakcia Seznam Zprávy (a postupne ich nasledovali ďalšie redakcie), ktorá sa rozhodla vypracovať jasné pravidlá práce s UI v podobe Kódexu, ktoré sú pre členov redakcie záväzné a verejne prístupné. Zásady týkajúce sa generovania textu prostredníctvom UI sú nasledovné:

1. Nástroje umelej inteligencie založené na rozsiahlych jazykových modeloch ktorý sa ale nevyhnutne nemusí zakladať na skutočnosti. Redaktori preto nebudú uverejňovať text generovaný umelou inteligenciou.
2. Výnimkou sú prípady, keď je generovanie textu predmetom samotného článku alebo ide o citáciu z iného zdroja, ktorý uverejňuje text generovaný umelou inteligenciou. V takom prípade sa hneď pri texte jasne uvedie, že ide o generovaný text UI.
3. Novinári môžu používať generátory textu pri svojich každodenných činnostiach, napríklad, ale nielen, pri hľadaní podkladov, štylistickej inšpirácie, hľadaní spôsobov, ako zlepšiť alebo urobiť text čitateľnejším, pri prekladoch z cudzích jazykov, pri štruktúrovaní obsahu alebo pri hľadaní nápadov a inšpirácie. Vo všetkých týchto prípadoch bez výnimky si novinári uvedomujú obmedzenia týchto nástrojov a nikdy nezverejňujú neoverené informácie.
4. Nástroje umelej inteligencie nemôžu slúžiť ako jediný zdroj informácií. Nástroje umelej inteligencie nemožno uvádzať ako redakčný zdroj, ani ako zdroj, pri ktorom nie je uvedený redakčný tím (pozri tiež bod 2).[8]

2 VYUŽITIE V MARKETINGU A PRÍSTUP ORIENTOVANÝ NA ZÁKAZNÍKA

V oblasti marketingu sa od budúcich aplikácií umelej inteligencie očakáva veľa. Predpokladá sa, že umelá inteligencia ovplyvní segmentáciu zákazníkov, vytvorí personalizovanejšiu skúsenosť založenú na individuálnych údajoch, umožní hlbšie pochopiť spotrebiteľov a robiť predpovede na základe predchádzajúceho správania spotrebiteľov. Okrem toho sa očakáva, že umelá inteligencia bude mapovať aj individuálnu cestu zákazníka a optimalizovať zákaznícku skúsenosť, vykonávať mikrosegmentáciu a vyvíjať prediktívne modely budúceho správania zákazníkov. Predpokladá sa, že UI úplne zmení marketing tým, že prinesie nové postupy a

[6] PROVOKE MEDIA: *AI in the communications industry* 2023 [online]. Sandpiper [cit. 2023-12-03]. Dostupné na: https://www.provokemedia.com/docs/default-source/default-document-library/sp-pr-ai-report_final.pdf
[7] ASOCIÁCIA PR SR. Využitie AI v prostredí komunikačných agentúr na Slovensku a vo svete. In: *Marketing & Media Identity 2023*. [Konferencia]
[8] REDAKCIA SEZNAM ZPRÁVY. *Seznam Zprávy pracují s AI a mají jasná pravidla.* [online]. [cit. 2023-12-01]. Dostupné na: https://www.seznamzpravy.cz/clanek/redakce-seznam-zpravy-pracuji-s-ai-a-maji-jasna-pravidla-229210

Spoločnosť	Cieľ	Implementácia AI	Výsledky
Toyota	Cieľom bolo zapojiť záujemcov o autá v dnešnom ekologicky-uvedomelom svete.	Rozhovory s klientmi a potenciálnymi zákazníkmi v reálnom čase.	6 000 celkových konverzácií 3x časový benchmark interakcie vo výsledkoch vyhľadávania Google so zobrazenými doplňujúcimi údajmi 20 % nárast zvažovaných nákupov u mužov od 35 do 49 rokov O 37 % vyššia angažovanosť pri cielení na lokalitu na základe publika ako pri iných použitých kampaniach na základe cielenia publika 3 interakcie na jednu reláciu pre Big Web
McDonald´s	Cieľom bolo zviditeľniť sezónnu ponuku kávy v McCafe, maximalizovať dosah kampane a viesť spotrebiteľov k nákupu v predajni a zároveň merať návštevnosť v predajni.	Pomocou automatizovaných reklám spoločnosti Smartly.io mohla spoločnosť McDonald's cieliť svoje reklamy na základe údajov o polohe a miestnom počasí v mestách s reštauráciami McDonald's.	~5 000 000 zobrazení Zníženie ceny za návštevu o 168 % v porovnaní s benchmarkom danej kategórie +71 % CTR pre mobilné pozadia značky +25 % oproti referenčnej hodnote 79 % dôležitých zákazníkov navštívilo reštaurácie McDonald's do 3 dní
ClickUp	Cieľom bolo optimalizovať obsah a zároveň zvýšiť kvalitu aj kvantitu výstupov.	Použitie AI nástroja SurferSEO, ktorý má zvyšiť návštevnosť aj prostredníctvom optimalizácie obsahu.	Publikovali viac ako 150 článkov Zvýšili organickú návštevnosť neznačkových stránok o 85 % v priebehu 12 mesiacov.
Farfetch	Cieľom bolo zvýšiť počet otvorení a kliknutí na e-maily pomocou AI a zároveň zachovať „tone of voice“ značky.	Využitie generatívneho AI nástroja Phrasee na testovanie rôznych fráz a štýlov písania, optimalizovanie predmetov e-mailov, prispôsobenie tela e-mailov svojim klientom.	Miera otvorenia e-mailov sa zvýšila o 7 % u propagačných e-mailov Miera otvorenia sa v prípade e-mailov vyvolaných udalosťami (napríklad opustenými vozíkmi) zvýšila o 31 % Miera kliknutí na tieto e-maily sa tiež zvýšila o 25 % a 38 %.

Tabuľka 1: Príklady spoločností, ktoré využili UI v reklame a jej efektivita
Zdroj: *vlastné spracovanie na základe údajov IBM Watson Advertising, 2023.*

techniky, pričom sa bude vo veľkej miere spoliehať na automatizáciu a prediktívne modelovanie.[9] Z tohto hľadiska by sa implementácia umelej inteligencie v marketingu s využitím údajov o zákazníkoch a nástrojov marketingovej komunikácie mohli javiť ako prínosné v oblasti reklamy, najmä vo výkonnostnej komunikácii a s jednoduchším vplyvom na koncového zákazníka, ako to vyplýva aj z nasledujúcej Tabuľky č. 1[10]:
Téma aplikovania umelej inteligencie do marketingu a reklamy sa postupne stáva čoraz diskutovanejšou, no otázka využitia umelej inteligencie v oblasti PR, čiže vzťahov s verejnosťou, nie je taká zrejmá. Ako uvádzajú autori Munandar a Irwansyah (2020) *„je veľmi pravdepodobné, že umelá inteligencia sa bude postupne využívať pri plnení úloh v určitých technických oblastiach PR, ako napríklad distribúcii tlačových správ, vytváraní*

[9] LJEPAVA, N.: AI-Enabled Marketing Solutions in Marketing Decision Making: AI Application in Different Stages of Marketing Process. In: *TEM Journal* 2022, s. 1310.
[10] IBM WATSON ADVERTISING: *11 AI advertising examples you should know about*. [online]. [cit. 2023-12-02]. Dostupné na internete: https://www.ibm.com/watson-advertising/thought-leadership/artificial-intelligence-advertising-examples

zoznamov médií, vytváraní prepisov zvukových a obrazových záznamov do textu, predpovedaní mediálnych trendov, monitorovaní sociálnych médií.“[11] Autori ďalej predpokladajú, že technológia umelej inteligencie bude schopná formulovať aj odporúčania, aké kroky by sa mali prijať vo vzniknutej krízovej situácii v organizácii.

Už spomínaný prieskum spoločnosti PRovoke Media ukázal, že väčšina profesionálov v oblasti komunikácie vo svete považuje umelú inteligenciu za skôr za príležitosť ako riziko. Ide o 86 % ľudí vo veku 35-44 rokov, ktorí sa nachádzajú približne v polovici svojej kariéry na manažérskej, resp. vyššej manažérskej pozícii. Oproti nim ľudia starší než 45 rokov, ale aj ľudia mladší ako 35 rokov, vnímajú umelú inteligenciu skôr ako príležitosť oveľa menej. Tento fakt môžeme zdôvodniť tým, že ľudia vo veku 45 rokov a vyššie majú problém prispôsobiť sa technologickým novinkám, ktoré zásadným spôsobom menia zaužívané pracovné návyky. Oproti nim komunikační špecialisti mladší než 35 rokov môžu vnímať potenciálne riziko v súvislosti s implementáciou UI v tom zmysle, že ich technológia v budúcnosti môže nahradiť.[12]

Z výsledkov prieskumu Asociácie public relations SR vyplynulo, že oproti zvyšku sveta je Slovensko viac optimistické vo vnímaní pozitív a príležitostí súvisiacich so zavádzaním umelej inteligencie. Až 88,9 % PR špecialistov uviedlo, že UI vnímajú skôr ako príležitosť než riziko vo svojej práci. Zaujímavým je aj pohľad na UI ako možnú náhradu ich práce, kde pri tejto otázke ani jeden zo slovenských PR profesionálov neodpovedal, že UI vníma ako potenciálnu hrozbu, zatiaľ čo 29 % sveta áno.[13] Ako zo získaných údajov vyplýva, sentiment v súvislosti so zavádzaním a vnímaním umelej inteligencie v komunikačnom biznise je viac pozitívny, avšak efektívne využívanie dostupnej technológie si vyžaduje značnú dávku flexibility a schopnosti získavať informácie o možnostiach, ktoré umelá inteligencia ponúka. V tomto smere uvádza 61 % slovenských respondentov, že ich povedomie o nástrojoch UI je na strednej úrovni. Rýchly nástup umelej inteligencie prekvapil mnohých vedúcich pracovníkov aj vo svete, pretože približne dvaja z piatich si myslia, že majú dostatočné povedomie o jej nástrojoch. Podobný výsledok je aj v celosvetovom vnímaní generatívnej umelej inteligencie, o ktorej povedomie je dostatočné iba u 39 % opýtaných. Na otázku, či sa v agentúre vzdelávajú v oblasti umelej inteligencie, odpovedalo takmer 67 % PR špecialistov, že sa vzdelávajú v UI technológii všeobecne. Ako druhé v poradí bolo vzdelávanie v oblasti zodpovedného používania generatívnej UI (55,6 %). Iba 27,8 % slovenských PR špecialistov uviedlo, že sa doteraz nezúčastnilo žiadneho školenia týkajúceho sa vzdelávania v UI, zatiaľ čo celosvetový prieskum ukázal, že školenia týkajúceho sa vzdelávania v oblasti umelej inteligencie neabsolvovalo až 45 % PR pracovníkov. Z výsledkov ďalej vyplýva, že o potrebe znalosti umelej inteligencie a rôznych jej nástrojov, s potenciálom jej využitia vo svojej práci, vo väčšej miere rozumejú pracovníci na juniorskej pozícii, než manažéri firiem.

Ako predpokladajú autori Munandar a Irwansyah (2020), umelá inteligencia nahradí človeka zásadne na úrovni pracovných úloh, nie na úrovni pracovných miest, pričom postupne začne s úlohami vyžadujúcimi najnižšiu a najjednoduchšiu úroveň inteligencie. Podľa nich je možné niektoré úlohy realizovať pomocou umelej inteligencie a v súčasnosti sa uplatňujú aj v oblasti PR, ako je napríklad monitorovanie médií, prehľadávanie a získavanie údajov, analýza

[11] MUNANDAR, D.I. - IRWANSYAH, I.: Artificial Intelligence Disruption on Public Relations Practice: What do Practitioners Think About it. In: *International Conference on Social and Political Sciences* [online]. 2020, s. 6. Dostupné na: https://eudl.eu/doi/10.4108/eai.12-11-2019.2293527

[12] PROVOKE MEDIA: *AI in the communications industry* 2023 [online]. Sandpiper [cit. 2023-12-03]. Dostupné na: https://www.provokemedia.com/docs/default-source/default-document-library/sp-pr-ai-report_final.pdf

[13] ASOCIÁCIA PR SR. Využitie AI v prostredí komunikačných agentúr na Slovensku a vo svete. In: *Marketing & Media Identity 2023*. [Konferencia]

trendov a interpretácia údajov.[14] Podľa výsledkov slovenského prieskumu Asociácie public relations Slovenskej republiky, nástroje UI na dennej báze využíva 11 z 18 PR agentúr, a to prevažne práve na monitorovanie a sumarizáciu médií. Technológie UI na dennej báze využíva na tvorbu textov a na analýzu a sumarizáciu údajov 7 z 18 PR agentúr. PR špecialisti na Slovensku plánujú v budúcnosti umelú inteligenciu využívať najmä na činnosti, akými sú analýza dát (88,9 %), schopnosť tvoriť (77,8 %) a na kreatívu (77,8 %).[15]

3 ZÁVER

Výskumníci a odborníci v oblasti umelej inteligencie predpovedajú, že umelá inteligencia v nasledujúcich desiatich rokoch prekoná človeka v mnohých oblastiach, napríklad v preklade jazykov (v roku 2024), v písaní esejí na stredoškolskej úrovni (v roku 2026), v práci v maloobchode (v roku 2031), v písaní knižných bestsellerov (v roku 2049) a dokonca aj v práci chirurga (v roku 2053).[16] Aj keď príležitosti súvisiace so zavádzaním umelej inteligencie do oblasti PR sú viac ako zrejmé, keďže súčasná generatívna umelá technológia dokáže imitovať kognitívne schopnosti človeka pri tvorbe textu, z vlastného pozorovania či dlhoročnej skúsenosti v oblasti vzťahov s verejnosťou a komunikácie, ale najmä z výsledkov prieskumov môžeme konštatovať, že do obsahu tvoreného umelou inteligenciou musí v určitých formách a fázach vstupovať ľudský faktor. Texty tvorené nástrojmi generatívnej umelej inteligencie dokážu byť plnohodnotnými z pohľadu rozsahu spracovávaných dát, prínosu informácií a relevantnosti, no stále slúžia výlučne viac iba ako inšpirácia či nápad na vlastné spracovanie obsahu do podoby, akú jej dokáže dať iba človek. Na druhej strane, aj keď úroveň kreativity umelej inteligencie je do istej miery limitovaná, nakoľko jej chýba práve ľudský „dotyk“, vhodne zasadená emócia, intuícia či autenticita, jej význam a celkový prínos v oblasti efektivity práce je neodškriepiteľný. Z tohto dôvodu by mali manažéri a riadiaci pracovníci vo firmách trvať na vzdelávaní seba a svojich zamestnancov v oblasti implementácie UI do pracovnej činnosti.

Použitá literatúra

1. EUROPEAN PARLIAMENT. *UI rules: What the European Parliament wants*. [online]. 2023. [2023-12-03]. Dostupné na internete: https://www.europarl.europa.eu/news/en/headlines/society/20201015STO89417/UI-rules-what-the-european-parliament-wants
2. IBM WATSON ADVERTISING. *11 UI advertising examples you should know about* [online]. 2023. [2023-12-02]. Dostupné na internete: https://www.ibm.com/watson-advertising/thought-leadership/artificial-intelligence-advertising-examples
3. LJEPAVA, N., UI-Enabled Marketing Solutions in Marketing Decision Making: UI Application in Different Stages of Marketing Process. In: *TEM Journal* [online]. 2022, vol. 11, no. 3, pp. 1308–1315. Dostupné na internete: https://www.temjournal.com/content/113/TEMJournalAugust2022_1308_1315.pdf
4. LYSKOVÁ, T. Evropa si pohlídá umělou inteligenci. Vznikne tu první regulace světa? In: *Forbes.* [online]. 2023. [2023-12-01]. Dostupné na internete: https://forbes.cz/evropa-si-pohlida-umelou-inteligenci-vznikne-tu-prvni-regulace-sveta/

[14] MUNANDAR, D.I. - IRWANSYAH, I.: Artificial Intelligence Disruption on Public Relations Practice: What do Practitioners Think About it. In: *International Conference on Social and Political Sciences* [online]. 2020, s. 6. Dostupné na: https://eudl.eu/doi/10.4108/eai.12-11-2019.2293527

[15] ASOCIÁCIA PR SR. Využitie AI v prostredí komunikačných agentúr na Slovensku a vo svete. In: *Marketing & Media Identity 2023*. [Konferencia]

[16] MUNANDAR, D.I. - IRWANSYAH, I.: Artificial Intelligence Disruption on Public Relations Practice: What do Practitioners Think About it. In: *International Conference on Social and Political Sciences* [online]. 2020, s. 1. Dostupné na: https://eudl.eu/doi/10.4108/eai.12-11-2019.2293527

5. MCKINSEY & COMPANY: *Why digital trust trully matters*. [online]. 2022. [2023-12-03]. Dostupné na internete: https://www.mckinsey.com/capabilities/quantumblack/our-insights/why-digital-trust-truly-matters
6. MUNANDAR, Doan Ilman and Irwansyah IRWANSYAH, 2020. Artificial Intelligence Disruption on Public Relations Practice: What do Practitioners Think About it. *International Conference on Social and Political Sciences* [online]. 2020, vol. 5. Dostupné na internete:https://eudl.eu/doi/10.4108/eUI.12-11-2019.2293527
7. PROVOKE MEDIA, 2023. *UI in the communications industry*. [online]. 2023: Sandpiper [2023-12-03]. Dostupné na internete: https://www.provokemedia.com/docs/default-source/default-document-library/sp-pr-UI-report_final.pdf
8. REDAKCIA SEZNAM ZPRÁVY. *Seznam Zprávy pracují s UI a mají jasná pravidla*. [online]. 2023. [2023-12-01]. Dostupné na internete: https://www.seznamzpravy.cz/clanek/redakce-seznam-zpravy-pracuji-s-UI-a-maji-jasna-pravidla-229210
9. UNESCO. *Artificial Intelligence: Examples of ethical dilemmas.* [online]. 2023. [2023-12-02] Dostupné na internete: https://www.unesco.org/en/artificial-intelligence/recommendation-ethics/cases
10. UNESCO. *UNESCO's Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence: Key facts*. [online]. 2023. [2023-12-03]. Dostupné na internete: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000385082.page=4

Kontaktné údaje

doc. PhDr. Jana Galera Matúšová, PhD.
Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Fakulta masmediálnej komunikácie
Námestie J. Herdu 577/2, 917 01 Trnava, Slovensko
Tel: +421905244158
E-mUIl: jana.galera.matusova@ucm.sk

Mgr. Katarína Načiniaková
Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Fakulta masmediálnej komunikácie
Námestie J. Herdu 577/2, 917 01 Trnava, Slovensko
Tel: +421905789176
E-mUIl: naciniakova1@ucm.sk

HRÁČSKA KOMUNITA JAKO OBJEKT MARKETINGOVÝCH AKTIVÍT

GAMING COMMUNITY AS AN OBJECT OF MARKETING ACTIVITIES

Ivana Tomečková

Abstrakt

Príspevok sa zaoberá vzájomným vplyvom marketingu a videoherných komunít ako rastúcich objektov záujmu. Keďže virtuálne sféry sa neustále rozširujú, komunity sa vyvinuli do úrovne vplyvných smerovateľov, ktorí prekračujú hranice tradičných marketingových paradigiem. Príspevok predstavuje stručný úvod do problematiky a skúmania povahy slovenských videoherných komunít v marketingovej sfére a sledovaniu smerovania produktov na vybrané komunity. Príspevok vytvára koncept symbiotického a rozvíjajúceho sa vzťahu medzi videohernými komunitami a marketingovými stratégiami, pričom ponúka pohľad na príležitosti špecificky smerované na fanúšikov a hráčov videohier v priebehu troch období najviac formujúcich mediálny obraz videohernej komunity.

Kľúčové slová: *videohry, videoherná komunita, marketingové stratégie*

Abstract

This paper examines the interplay between marketing and video game communities as growing objects of interest. As virtual realms continue to expand, communities have evolved into influential influencers that transcend the boundaries of traditional marketing paradigms. This paper presents a brief introduction to the issue and an exploration of the nature of Slovak video game communities in the marketing sphere and the pursuit of product direction on selected communities. The paper conceptualizes the symbiotic and evolving relationship between video game communities and marketing strategies, offering insight into opportunities specifically directed at video game fans and players over the three periods most shaping the media image of the video game community.

Key words: *video games, video game community, marketing strategies*

1 ÚVOD

Svet videohier prešiel rozsiahlym technologickým, ale aj spoločenským vývojom a prekonal pôvodný status obyčajnej zábavy a trávenia voľného času hraním videohier, pretože sa stal komplexným ekosystémom virtuálnych komunít. Cieľom príspevku je stručne prestaviť vývoj súhry medzi komunitami videohier a marketingovými aktivitami, v ktorých sa správanie spotrebiteľov nielen pozoruje, ale aj aktívne formuje. Konvergencia technológie a sociálnej interakcie vo virtuálnych sférach otvorila marketérom cestu k inovatívnym spôsobom interakcie s publikom. Pochopenie dynamiky videoherných komunít sa tak stáva nevyhnutnosťou pre marketérov, ktorí sa snažia efektívne pohybovať v jedinečnom prostredí. Dominantnými pre slovenský trh je niekoľko samostatne fungujúcich období. Príspevok predstavuje úvod do dominantných marketingových stratégií ovplyvňovania nákupného správania od darčekov v prvých videoherných časopisoch až po súčasný segment výživových doplnkov vyrobených špecificky pre hráčov videohier.

2 MARKETING A VIDEOHRY

Entertainment Software Association podľa štatistík z roku 2021 (2022) uvádza, že len v Spojených štátoch amerických tvorili hráči dve tretiny obyvateľstva, pričom 65 % dospelých (starších ako 18 rokov) a 71 % detí (mladších ako 18 rokov) hráva videohry. Aktívnymi hráčmi videohier sú tak až 215,5 milióna obyvateľov. Štatisticky je tak pre formulovanie trhu a potenciálny prínos nových produktov výhodné orientovať na herný priemysel vo všetkých smerovaniach.

Podobný výskum bol realizovaný v roku 2020 na Slovensku. Podľa prieskumu spoločnosti Nielsen Admosphere Omnibus (2020) hráva videohry až 80 % mužov od 15 rokov a 68 % žien v rôznych ďalších špecifických kategóriách. Videoherná komunita sa tak stáva plnohodnotným prostredím pre rozvoj marketingu a tvorbu stratégií, teda konkrétnych marketingových cieľov a aktivít celkovej stratégie podniku (Foret 2008), ktoré predstavujeme v nasledujúcich podkapitolách.

2.1 Marketingové aktivity v 90-tych rokoch 20. storočia.

Marketingové aktivity určené videohernému publiku sa v priebehu desaťročí výrazne formovali. Súčasnému slobodnému hraniu, recenzovaniu a vysielaniu hrania predchádzali magazíny určené programátorom, ktoré boli úzkospektrálne zamerané na členov vybraných klubov patriacich pod *Svazarm* (Svaz pro spolupráci s armádou), ktoré sa postupne transformovali do plnohodnotných herných magazínov. Prvé verejnosti dostupné magazíny boli distribuované pre Československo, po rozdelení na samostatné republiky boli časopisy publikované samostatne pre Slovensko a Česko s možnou distribúciou do druhej krajiny (Tomečková 2023).

Obľúbenou marketingovou stratégiou využívanou časopismi pre hráčov v 90-tych rokoch bola podpora predaja zameraná na konečného spotrebiteľa. Využívala sa najmä podpora predaja vo forme prémií: produkt ponúkli zadarmo, alebo za zníženu cenu (Cibáková – Barátková 2007). Najvyužívanejšou prémiou boli diskety alebo CD s dodatočným, až prémiovým obsahom. Využívali sa tzv. coverdisky, ktoré mali napodobniť diskmagy, čo boli časopisy produkované len v elektronickej forme a ich výroba bola odkázaná na komunitnú produkciu. Ich popularita však nedosiahla takú úroveň ako v západnej časti Európy (Tomečková 2023). Vydávané boli v časopisoch ako Level, Excalibur, GameStar, Riki, či Score. Ak nebolo CD pridané zadarmo, cena sa pohybovala približne v sume 100 Sk (Slovenských korún). Marketingové aktivity boli orientované na podporu predaja v špecializovaných predajniach a stánkoch s novinami, kde si môžu záujemci kúpiť herné magazíny až doteraz. (Anonym 2023)

Ďalším marketingovým stimulom pre hráčov v 90-tych rokoch boli spolupráce s vybranými slovenskými verejnoprávnymi a komerčnými televíznymi stanicami – RTVS (vtedy Slovenská televízia) a VTV. Obidve televízie vysielali program, v ktorom fungovala marketingová stratégia nefinančných sponzorských príspevkov sprostredkovaná cez hlavné a doplnkové výhry v súťažných programoch *Maxihra* (1997) *a Level Majstrov* (1998). V Maxihre bola súčasťou propagačných aktivít aj *Cena Dráčika* – špeciálna cena, ktorú vyhral súťažiaci s najvyšším počtom bodov v závere týždňa. Na cenu boli v priebehu vysielania diváci pravidelne upozorňovaní a informačnú grafiku dopĺňalo aj logo spoločnosti.

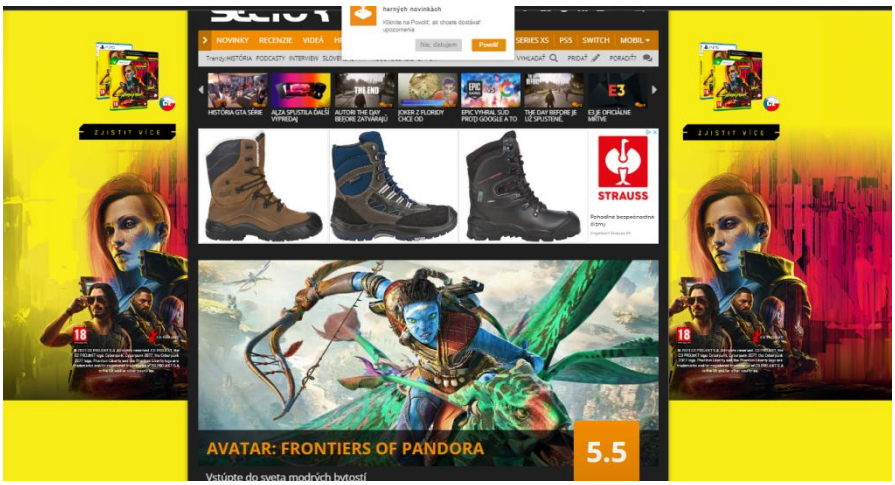

Obr. 1: Ukážka propagačnej aktivity spoločnosti Dráčik v programe Maxihra

2.2 Videoherný marketing nového milénia

Po roku 2000 nastala vo videohernom svete zmena súvisiaca s masovou popularitou internetu. Na hráčov sa snažila zamerať nová úroveň marketingových aktivít, konkrétne, e-marketing. Z pohľadu marketingu súčasnosti je digitálny marketing považovaný za evolučný krok. Dovtedy bolo možné marketingové aktivity rozvíjať len cez nákup drahého reklamného priestoru, alebo získavaním pozornosti. Internet otvoril spektrum možností vďaka svojej dynamickosti a vytvoreniu priameho vzťahu so zákazníkmi (Scott 2010). Propagačná aktivita na internete nebola a stále relatívne nie je tak časovo, a hlavne finančne náročná v porovnaní s jej cenou v tradičných médiách. Týmito postupmi sa z „módneho trendu“ fungovania a propagovania na internete dostali podniky a spoločnosti do sféry, ktorá je primárnou pre fungovanie a komunikáciu so zákazníkom. Dorčák (2011) uvádza, že e-marketing je len prenosom základných fundamentov tradičného marketingu do online prostredia.

V období najintenzívnejšieho rozširovania pripojenia k internetu v slovenských domácnostiach sa zvyšoval záujem o videoherné médiá, ktoré využili potenciál „dostupnejšej žurnalistiky“ – články a príspevky na internete boli zadarmo a bez potreby platby za obsah. Dostupnosť tvorby stránok otvára možnosti pre lacnú reklamnú činnosť spoločností a reklamy sú umiestňované v rôznych častiach stránok. Ako príklad uvádzame stránku Sector, ktorá nežiada platbu za čítanie, ale umiestňuje množstvo reklám ako súčasť článkov.

Obr. 2: Ukážka reklamnej plochy ako súčasti článkov na portáli Sector.sk

Z pohľadu videohernej produkcie vtedy možnosti otvorenej komunikácie a propagácie uchopili a preto aj doteraz stále fungujú (aj v printovej podobe) videoherné časopisy Score a Level.

Za najdôležitejší rok smerujúci k zmene v produkcie a nastavovaniu nových trendov vo videohernej komunite bol rok 2005. Na platforme Youtube bolo zverejnené prvé video *Me in the zoo* (2005), ktoré otvorilo možnosti zverejňovania obsahu používateľom internetu. Videa zverejňované na platforme postupne transformovali vnímanie produkcie vo všeobecnosti a vytvorili priestor pre novú formu reklamy cez tvorcov. Vyvíjali sa prvé formy tzv. influencer marketingu. Napriek tomu, že s jeho hlavnou myšlienkou pracujú marketingové spoločnosti už niekoľko desaťročí, svoju súčasnú podobu získal vďaka forme ovplyvňovania divákov na internete. V minulosti si značky volili svojich reprezentantov na propagačné účely, no influencer marketing je smerovaní viac k názorovému a nákupnému ovplyvneniu spotrebiteľa. Pre slovenskú videohernú komunitu bol Youtube dôležitý až po roku 2010. V tomto období rezonovali slovenským online mediálnym priestorom hlavne mená Daniel „Gogo“ Štrauch, Maxim „Asimister“ Hrečin či Matej „Selassie“ Slážanský, ktorí okrem hrania videohier oslovili aj lifestyle videami. Popri prvých spoluprácach s rôznymi firmami sa ich propagačné stratégie upriamili na reprezentáciu vo forme predaja merchu (čítaj merču; skrátene od slova merchandise – robiť reklamu/ obchodovať/realizovať obchodnú činnosť) cez vlastné stránky (gogoshop.sk), alebo cez sprostredkovateľov (gomerch.sk, progammingshop.sk).

2.3 Marketing smerovaný na priania a potreby hráča

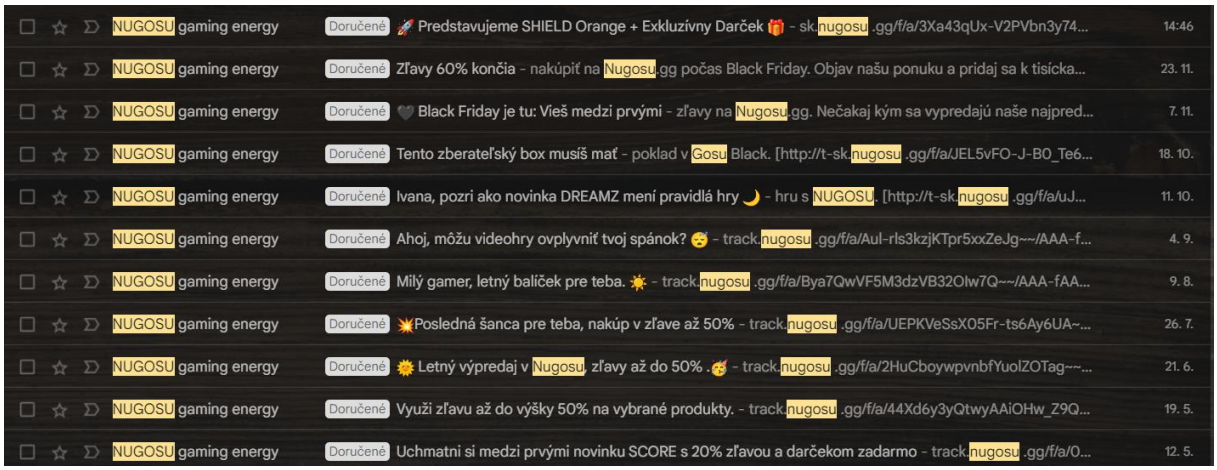
Charakter súčasného hráča sa formuje výrazne po roku 2015 a vplývalo naňho spustenie platformy Twitch určenej primárne pre ľudí, ktorí chcú sledovať online hranie videohier vybraných tvorcov (Twitch 2023). Na Slovensku odvtedy poznáme množstvo vysielajúcich ako napríklad ResttPowered, 2SekundovyMato, Duklock, MichaelAverage,... Podľa TwitchTracker z 13. decembra 2023 (2023) vysiela v slovenskom jazyku 308 rôznych kanálov.

Vďaka Youtube a Twitchu sa naplno rozbehla forma vývoja marketingovej propagačnej činnosti jednotlivcov, ktorí sú výraznejší a využili potenciál svojich divákov k vlastnému zisku. Doteraz je stále obľúbenou formou propagácie výroba merchu, no marketingové aktivity smerujú k špecifickým zameraniam produktov, o ktorých môžeme uvažovať aj ako o umelo vytvorené potrebách hráča, o ktorých hovorí aj Herbert Marcuse (Cutts 2019) – tvoríme produkt, ktorého nákup nie je potrebný pre prežitie, ale spotrebiteľovi je predstavovaný ako dôležitý pre súčasť jeho života. Pri hráčoch videohier narážame na stále veľmi aktuálny trend špeciálnych vitamínov pre hráčov. Ich produkcia sa stále rozrastá a existuje množstvo firiem produkujúcich vitamínové doplnky s inou chemickou zložkou. Ako príklad uvádzame jeden z najobľúbenejších produktov Madmonq, ktorého produkcia expandovala a súčasťou ich produkcie sú aj vitamíny na báze supergreen (superzelenina) a svoje produktové rady posilnili o predaj medu. Spoluprácu s vybranými tvorcami stále rozširujú, čím expandovali brand (alebo značku) na globálny trh. Kúpou produktov cez unikátny webový odkaz tak spotrebiteľ podporuje vybraného tvorcu.

Obr. 2: Ukážka informačnej grafiky spoločnosti Madmonq.

Od predstavenia výživových doplnkov Madmonq vznikali ďalšie spoločnosti, ktoré distribuujú tovar na slovenský trh. Nugosu a Instinkt vnímame ako konkurencieschopné na trhu s doplnkami pre hráčov. Vytvárajú tak široký obchodný priestor, ktorý má iné marketingové smerovania. Spomínaná spoločnosť Nugosu pracuje prevažne so sezónnym marketingom (reaguje na výpredaje, sezónne ponuky a sviatky atď.)

Obr. 3: Ukážka email marketingu spoločnosti Nugosu

Dnešný hráč videohier má tak možnosť vybrať si všetko (od stravy až po oblečenie a doplnky) podľa svojich vlastných predstáv. Spoločnosti mu ponúkajú širokospektrálne produkty a jedinou z možných priorít fanúšikov videohier môže byť cena produktu.

3 ZÁVER

Ovplyvňovanie nákupného správania hráčov videohier sa formulovalo od prvých podporných propagačných aktivít pridávania darčekov, resp. prémií k vydaniam časopisov až po obrovský výber špecializovaných vitamínových doplnkov, ktorých dostupnosť a konkurencia sa stále rozširuje. Ako hlavný dôvod takýchto posunov v ovplyvňovaní nákupného správania a inovácií v propagačných aktivitách vnímame vplyv technologického rozvoja. Používanie internetu už dnes nie je len otázkou vzdelávania, či používania pripojenia na pracovné účely vybraných obyvateľov krajiny. Expanzia internetového pokrytia, vylepšovanie jednotlivých technológií a jej dostupnosť formulovala marketingovú komunikáciu a aktivity voči špecifickej a úzkospektrálnej skupine ľudí, ktorou je videoherná komunita. V dynamickej sfére marketingu videohier v slovenskom prostredí tak môžeme vidieť určité trendy a potenciál pre ďalší rozvoj jedinečných a špecifických marketingových aktivít. Vzhľadom na

to, že priemysel digitálnej zábavy pokračuje v celosvetovom rozvoji, slovenský trh predstavuje zaujímavé mikroprostredie, ktoré odráža priesečník globálnych trendov s populárnymi osobnosťami slovenskej videohernej scény, ktorí pôsobia nie len ako producenti obsahu, ale ako rokmi budovaný brand.

Použitá literatúra

1. ANONYM. *Časopisy.* 2023. Dostupné z: https://www.oldgames.sk/casopisy/ [citované 2023-12-12].
2. CIBÁKOVÁ, V., BARTÁKOVÁ, G. *Základy marketingu.* 1. vyd. Bratislava: Iura Edition, s.r.o., 2007, 224 s. ISBN 978-80-8078-156-9.
3. CUTTS, J. Herbert Marcuse and „False Needs". In: . Roč. 45, č. 3. 2019, s. 353-370. Dostupné z: https://www.jstor.org/stable/45237362?read-now=1&oauth_dat a=eyJlbWFpbCI6Iml3YS50b202NjZAZ21haWwuY29tIiwiaW5zdGl0dXRpb25JZHMiOltdLCJwcm92aWRlciI6Imdvb2dsZSJ9&seq=2#page_scan_tab_contents [citované 2023-12-12].
4. DRAGULA, P. *Avatar: Frontiers of Pandora.* Dostupné z: https://www.sector.sk/recenzia/39078/avatar-frontiers-of-pandora.htm [citované 2023-12-13].
5. Entertainment Software Association. *Essential facts about video game industry.* Washington. 2022. Dostupné z: https://www.theesa.com/wp-content/uploads/2022/06/2022-Essential-Facts-About-the-Video-Game-Industry.pdf [citované 2023-12-12].
6. FORET, M. *Marketing pro začátečníky. Minimum, ktoré byste měli ovládat.* Brno: Computer Press, 2008. 152 s. ISBN 80-251-1942-6.
7. *Madmonq.* 2023. Dostupné z: https://www.madmonq.gg/cs/ [citované 2023-12-12].
8. *Level Majstrov* [televízny program]. VTV Slovakia. 1998. Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=iEiUo2nt-E8 [citované 2023-12-12].
9. *Maxihra* [televízny program]. STV – Bratislava. 1997. Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=1UO8X_8LPY0 [citované 2023-12-12].
10. *Me at the zoo.* [video]. 2005. Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=jNQXAC9IVRw [citované 2023-12-12].
11. NEZMAR. *Hráči a hráčky na Slovensku – Prvý reprezentatívny prieskum!* 2020. Dostupné z: https://www.sector.sk/novinka/248363/hraci-a-hracky-na-slovensku-prvy-reprezentativny-prieskum.htm [citované 2023-12-12].
12. SCOTT, D. M. *Nové pravidlá marketingu a PR.* Bratislava: Eastone Book, 2010, 288 s. ISBN 978-80-8109-149-0.
13. TOMEČKOVÁ, I. Hráčske komunity. In: RUSNÁK. *Alternatívne a komunitné médiá – predmet kritickej analýzy*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove. 2023 [v tlači]
14. *TWITCH* [streamovacia platforma]. 2023. Dostupné z: https://www.twitch.tv/p/sk-sk/about/ [citované 2023-12-12].
15. TwitchTracker: *Twitch Top Streamers. Slovak language.* 2023. Dostupné z: https://www.gogoshop.sk/ [citované 2023-12-12].

Kontaktní údaje

Mgr. Ivana Tomečková
Prešovská univerzita v Prešove, Filozofická fakulta
17. novembra 1, 080 01 Prešov
Tel: +421 918 515 952
email: ivana.tomeckova@smail.unipo.sk

GOVERNANCE, ETHICS AND TRANSPARENCY OF BUSINESS OF IKEA IN THE INTERNATIONAL ENVIRONMENT

Otília Zorkóciová

Abstract

Corporate Social Responsibility (CSR) refers to sustainability strategies businesses employ to ensure that the company is carried out ethically. In contrast, ESG (Environmental, Social and Governance) strategy are several criteria used to measure a company's overall sustainability. Governance, ethics, and transparency practices of corporations are becoming the key factor in determining their corporate identity. In the article, we are going to demonstrate how such practises affect the corporate image of IKEA, along with the CSR and ESG initiatives, which impact the society both directly and indirectly. The research was done during the summer term of 2022/23 in cooperation with the external students from the Faculty of Economics and Finance of the University of Economics in Bratislava.

Keywords: *governance, ethics, transparency, CSR (Corporate Social Responsibility), ESG (Environmental, Social and Governance), SDGs (Sustainable Development Goals), IKEA*

1 INTRODUCTION

Corporate social responsibility is a type of business self-regulation with the aim of social accountability and making a positive impact on society. Some ways that a company can embrace CSR include being environmentally friendly; promoting equality, diversity, and inclusion in the workplace; treating employees with respect; giving back to the community; and ensuring business decisions are ethical. It evolved from the voluntary choices of individual companies to mandatory regulations at regional, national and international levels.

Besides CSR initiatives, there also the ESG strategy that we are going to focus on. ESG stands for Environmental, Social, and Governance and refers to a set of standards for a company's behaviour used by socially conscious investors to screen potential investments. Environmental criteria consider how a company safeguards the environment, including corporate policies addressing climate change, for example. A comprehensive ESG vision, when plugged into a corporate strategy has the potential to deliver immense financial and non-financial value to an organisation over the long term.

2 ADMINISTRATION AND MANAGEMENT OF THE COMPANY

2.1 Corporate Governance as management and company management

Until now, a largely neglected area of the economy is the administration and management of business companies – Corporate Governance (hereafter CG), although recently it is gaining importance. According to the OECD definition, the CG system is a system by which the company is managed and controlled. The reason is the frequent problems of companies, which sometimes lead to bankruptcy, and the fact that the Slovak Republic ranks among countries with a high level of corruption. Greater emphasis on ethical issues and CG can help solve the above-mentioned problems. Thus, the CG system is defined as "a system defining the distribution of rights and obligations between interested parties in the company such as shareholders, executive management, statutory bodies, employees and customers, or other interested persons. It is a set of legal and executive methods and procedures that oblige, above

all, publicly traded companies to maintain a balanced relationship between the company and those persons who make it up".

In addition to the main tasks that CG should fulfil, there is also a whole complex of other components and aspects that are, or should be the subject of the report:

- shareholder democracy – equality of rights and obligations, access to information
- and to decide,
- protection of the rights of owners, investors and creditors,
- capital management, choosing the appropriate size, increasing and decreasing capital, investing, mergers, selling or leasing capital components,
- relations between groups with legitimate interests – managers, employees, suppliers and customers, local, regional and national public administration, environmental protection, social services,
- public relations, providing information, protecting the company,
- establishment of management,
- guidance, participation in the creation and supervision of the strategy,
- monitoring and evaluating the company's performance,
- comparison with the competition,
- strengthening the company in its market rivalry,
- strengthening competitiveness,
- knowing and occupying the market,
- accounting, financial management, banking, insurance, raising capital, capital transactions,
- provision of records and new creation, further circulation of data, information and knowledge, development of the company's intellectual capital,
- modern management of people from top to bottom, creation of efficient human resources and valuable human capital,
- self-evaluation of management members,
- searching for and proposing new candidates for membership in administrative bodies,
- personal responsibility, transparency, controllability
- legal and ethical culture,
- and of course many other as important for the company own, or specific activities.[1]

2.2 OECD Principles for Corporate Governance

According to *Ira Milstein*, the appropriate management of business companies consists in the fact that it is necessary to protect the creativity, freedom and flexibility of the company's management and to ensure its continuous ability to create wealth and well-being, on which civil society depends. According to him, the governing body is the brain of the firm that cultivates the executive to share values with all shareholders and other stakeholders.[2]

The field of business administration and management includes: protection of owner's rights, responsibility of administrative bodies and their role in society, role of top management, relationship between formal and informal rules (institutions) – it is examined which rules prevail, whether the role of the state or the market is decisive, measurement company performance, analysis of models of administrative bodies in different countries, or analysis

[1] Ibid. p.44.
[2] Ibid. p.13.

and comparison of the administration and management system, the role of interested parties (interest groups – stakeholders), social responsibility of the company.[3]

International Corporate Governance standards were implemented at the national level in individual countries within the framework of the Corporate Governance Code. This code was created on the initiative of the Central European Association of Corporate Governance and is based on the principles of the OECD (2004).[4] The aforementioned code reflects the changes these principles have undergone at the OECD level since 1999. The principles of the code are formulated only through recommendations, while only some of them have been translated into valid legislation. The main principles on which the Code is based are the *principles*:

- personal responsibility of administrative directors,
- transparency of board meetings a
- controllability of management by shareholders, the public and the state.

The adoption of these principles should lead to the elimination of some elements of unethical behaviour and practice, to the improvement of the business environment and, above all, to the increase of investor confidence. Therefore, every effort should be made to ensure that even companies that are not directly required by law to comply with this code. Until recently, a system of self-regulation operated in the field of Corporate Governance in the USA. Bankruptcy of large companies such as Enron's creative corporate accounting caused a significant decrease in investor confidence in such corporations. So the US Securities and Exchange Commission has tried to introduce at least some regulation in this area. Among the most significant regulations adopted in order to improve the rules of supervision is without a doubt the Sarbanes Oxley Act of 2002, which brought changes, especially regarding auditing, accounting, structure and activity of management boards. At the same time, the Public Company Accounting Oversight Board was established, whose task is, among other things, to establish accounting and auditing standards.[5]

3 CODES OF ETHICS OF COMPANIES AS PART OF COMPANY CULTURE

Defining basic terms such as ethics, from which the ethical codes of companies are based, will contribute to a better understanding of other contexts. *"Ethics (from the Greek ethos – morality), or the theory of morality, is a philosophical discipline that examines morality or morally relevant negotiations and its norms. It is a discipline of practical philosophy and deals with the theoretical investigation of values and principles that guide human dealings in situations where there is a possibility of choice through free will. It evaluates human activity in terms of good and evil. In contrast to morality, which is closer to specific rules, ethics tries to find common and general foundations on which morality stands, or tries to justify morality."*

Recently, the importance of managerial ethics has been increasing, which determines the boundaries for managers, which they should not cross when making decisions, in order to ensure the efficiency of the company and the good name of the company. However, the acceptance of management ethics in practice is still insufficient. The reason may be a lack of awareness of the company's management or its belief in the uselessness of ethics in business.

[3] MALÝ, M. – THEODOR, M. *Řízení a správa společností (Corporate Governance)*. 1st Ed. Prague: University of Economics in Prague, Oeconomica Publisher. 2002. 112 p. ISBN 80-245-0429-4, p. 56.
[4] OECD Publications Service – *OECD Principles of Corporate Governance* (2004).
DOI: https://www.mpo.cz/assets/dokumenty/26403/26370/293365/priloha003.pdf
[5] KÚDELKOVÁ, M. *Corporate Governance – Správa a řízení společností* (2006).
DOI: https://www.mpo.cz/dokument2566.html

These are primarily smaller companies that have enough customers and income and further growth is not their priority. They will feel the need to introduce ethics only in a crisis period. Large organizations have mostly already understood the importance of ethics and are trying to apply it in their business. However, the desire to maximize profits sometimes leads to unfair practices. Codes of ethics are an important component of corporate culture. These are company documents that describe the basic rules and standards of behaviour of the company and employees. In today's uncertain times, their existence is very important for maintaining the company's good name and competitive advantage on the market. In the last sub-chapters, the concepts of corporate social responsibility and Corporate Governance are also explained.[6]

3.1 Ethics in business

The cradle of ethical codes were American businesses, which started introducing them already in the 1930s. Boards of directors for ethics were established and, with their support, also "offices of ethics" directly in companies. In 1992, the Ethics Officers Association was founded, which enables the exchange of managers' experiences and unites companies with ethics programs. The increase in interest in the issue of ethics in business was certainly also caused by the reform of American law in 1991, which allowed companies to be punished more severely for violating regulations, including corruption and ecology. The very existence of the code of ethics is one of the mitigating circumstances allowing to reduce the proposed judgments by up to 5% of the set fine in case of violation of the rules. The most interesting thing is that member companies of the American Ethical Association, which use ethical programs, have 107% higher turnover than non-member companies.[7]

Europe started to solve the problems of modernization and globalization a little later than America. Therefore, mentions of ethics, morality and integrity make their way into corporate documents more slowly. The European approach sees ethics as a lofty ideal that doesn't need to be talked about, and is only addressed by companies that don't have things right. Americans are of the opinion that "ethics is good business", they work on it and thus motivate their employees.

In the Slovak Republic after November 1989, people who had no previous experience or experience from abroad took up management positions in many companies. Our legal system was not ready to deal with the problems of the private sector and essentially what was not prohibited was allowed. This helped some individuals in dishonest dealing. Even at the present time, problems in the area of corporate governance – corporate governance – often appear in our country, which cause the Slovak Republic to rank among countries with a high level of corruption.
"Corruption is the abuse of authority for the purpose of obtaining an undeserved personal benefit. It also means the actions of representatives of the public sector (whether they are politicians or civil servants or persons close to them), by which they illegally and illegally enrich themselves through the abuse of the powers entrusted to them. A broader approach defines corruption as the offer, promise or giving of any undue advantage in favour of someone for some form of reward. This reward does not always have to be only financial (bribery), it can be leakage of advantageous information, prioritization of obligations and offers by acquaintances (clientelism), favouring relatives when filling positions (nepotism), violation of obligations in the management of foreign property, conflicts of interests, handling

[6] Ibid p.135
[7] PALAZZO, B. Etika jako strategie úspěchu. In *Moderní řízení*. 2001, Vol. 7, nr. 12, p. 7. – 8. ISSN N/A.

of public business competition or fraud. This type of corruption does not escape even the private sector".[8]

3.2 The importance of ethical codes and their bindingness

According to *Mazák*, a company's code of ethics is a set of certain rules by which the given company wants to be guided in relation to other entities on the market (e.g. suppliers, customers or competitors), but also a set of rules for dealing with its owners, managers and employees. The creation of a code of ethics is a manifestation of the development of business ethics, while in addition to the codes of companies and organizations, there are also trade union codes that are adopted, e.g. trade associations or chambers, or civil associations.[9] According to *Dytrt*, the code of ethics should address the company's internal problems, supplier-customer relations, quality of products and services, changes in the business environment (e.g. acquisitions and mergers) and the impact of business on the environment and natural resources.[10]

In practice, the code of ethics should not be created only by the company's personnel or legal department. Employees must know that the entire top management stands behind the company code and adheres to its principles. It is also advisable that it be part of the employment contract with the employee to ensure compliance. In case of non-compliance with the code, there would be a non-fulfilment of the employment contract. Defining the consequences of non-compliance is also very important.

Individual codes of ethics have different degrees of bindingness, enforceability and various forms of sanctions. We can distinguish the following scales of commitment:

1. Code of recommendation nature;
2. Code binding for members of the professional association without a specified disciplinary and sanctioning mechanism;
3. Code binding for members of the professional association specifying the disciplinary and sanctioning mechanism;
4. The Code is under the management of a state institution or part of the legislation, which directly ensures a control mechanism, e.g. Italian and Romanian codex.

The American and Canadian codes of ethics make it very clear that the code itself does not guarantee ethical behaviour. This should be based on a personal commitment to engage in ethical practice within the profession. In Slovakia, there is de facto no functional professional association that would bring together social workers or any other regulatory body that would fulfil this role in the field of social work ethics. An alternative in such a case are countries where the activity of social workers is regulated by state authorities through laws or other binding regulations (e.g. Romania or Brazil). *Fischer* and *Jinek* succinctly state that "the binding nature of the code, its status and possibly the penalties of the worker for non-compliance by the professional community and society may differ, but in general it should reflect the professional ethos".[11]

[8] DOI: https://transparency.sk/sk/?s=korupcia

[9] MAZÁK, E. *Firemní kultura a etické kodexy*. Prague: BIVŠ, 2010. 148 p. ISBN 978-80-7265-075-0, p. 96-97.

[10] DYTRT, Z. *Dobré jméno firmy*. 1ed. Prague: ALFA PUBLISHING, 2006. 144 p. ISBN 80-86851-45-1, p. 77.

[11] MATOUŠEK, O. et al. 2013. *Metody a řízení sociální práce*. Portál, 2013. 3rd Ed. 400 p. ISBN: 978-80-262-0213-4, p.159.

4 IKEA AND ITS CSR WORLDWIDE INITIATIVES

IKEA is a Swedish multinational conglomerate based in the Netherlands that designs and sells ready-to-assemble furniture, kitchen appliances, decoration, home accessories, and various other goods and home services. Started in 1943 by Ingvar Kamprad, IKEA has been the world's largest furniture retailer since 2008. The brand used by the group is derived from an acronym that consists of the founder's initials, and those of Elmtaryd, the family farm where he was born, and the nearby village Agunnaryd (his hometown in Småland, southern Sweden).

The group is primarily known for its modernist furniture designs, its simple approach to interior design, and its immersive shopping concept, based around a showroom of decorated room settings, in which customers can interact with the available articles onsite. In addition, the firm is known for its attention to cost control and continuous product development, notably, the ready-to-assemble model of furniture sales, and other elements which have allowed IKEA to establish lower prices than its competitors.

The IKEA People & Planet Positive strategy describes the sustainability agenda for the total IKEA value chain. These sustainability ambitions and commitments are set for 2030 in line with the UN Sustainable Development Goals. The purpose of this strategy is to inspire, activate and lead us in our decision-making and goal setting. The IKEA People & Planet Positive strategy describes the sustainability agenda and ambition for everyone in the IKEA franchise system and value chain. It will stimulate action across IKEA in the coming years.

The company wants to have a positive impact on people, society and the planet. It’s about balancing economic growth and positive social impact with environmental protection and regeneration. It requires to think in a long term – to be able to meet the needs of people today without compromising the needs of future generations. Doing this requires rethinking and inspiring changes in lifestyles and consumption, and to adopt new ways of working. The company is committed to leading the way forward together with their co-workers, customers and partners and to using their size to make a positive difference. This is both a responsibility and a business opportunity. The more people are reached, the bigger the impact they can have together, and the more people can live a better everyday life. As a response to the three major challenges impacting the IKEA business, Ikea has identified three corresponding focus areas to help to fulfil the IKEA vision and ambition to become people and planet positive. Three areas are Healthy & Suitable Living, Circular & climate positive and Fair & Equal

Households, for example, are estimated to consume one-third of the global energy use and 10% of the water use. Enabling as many people as possible to generate and use renewable energy and reduce their home energy and water consumption would have a great impact. Water, food and air quality are also major concerns for people around the world. The impact of pollution and waste is already visible in everyday life for many people. IKEA already enables people to actively live a healthier and more sustainable life at home with a focus on the efficiency and functions of the home, offering affordable products and solutions for water efficiency, energy efficiency, renewable energy, and waste sorting solutions. For many years, IKEA has worked proactively when it comes to the use of chemicals in IKEA products, phasing out, often ahead of legislation, potentially harmful chemicals. All IKEA products and solutions are designed with quality, form, function, low price, and sustainability as the IKEA democratic design dimensions.

Creating a movement in society around better everyday living Inspiring and enabling people to redefine their life at home: a life that is sustainable, supports safety, health and well-being, and is within the means of the many people. Leading the transition towards a new definition of a better everyday life and being a driving force behind changes in unsustainable consumption patterns. Inspiring and enabling people to live healthier, more sustainable lives. Offering better, more affordable and inclusive smart products and solutions that enable people to live safer, healthier and more sustainable lives. Providing knowledge and ideas to inspire people to live better, healthier and more sustainable lives. Offering a food range that makes more sustainable, healthier eating delicious and affordable for the many people.

We have only one planet, with limited resources. Pressure on forests, fisheries and agriculture, loss of biodiversity and wildlife, ocean pollution, erosion of soil and increasing levels of air and freshwater pollution affect the lives and livelihoods of millions of people around the world. The global resource scarcity is already impacting the IKEA business and, more importantly, the lives of people throughout the IKEA value chain. To be people and planet positive in the future we must further develop responsible sourcing programmes, continue to improve resource utilisation and dramatically reduce greenhouse gases in absolute terms, independent of how much we grow the IKEA business.

Approach of making more from less has enabled the IKEA business to reduce waste and become more efficient in all we do. IKEA has also come a long way in transforming how source more sustainable materials. Since 2015, 100% of all cotton, fish and seafood have come from more sustainable sources, IKEA continuously working with our 2020 goal of sourcing 100% of wood & paper from more sustainable sources. And company has taken steps to begin to phase out virgin fossil plastic from the IKEA product range, a focus that will also continue towards 2030.Ikea has been vocal in support for a transition to a low carbon economy and limiting climate change to 1.5°C and has invested heavily in renewable energy and improved energy efficiency.

IKEA´s recent initiatives include the following:

- Transforming into a circular business:
  Prolonging the life of products and materials, using resources in a smarter way and meeting customers in new ways. Turning waste into resources, sending zero waste to landfill. Sourcing and producing renewable and recycled materials with a positive environmental impact
- Becoming climate positive:
  Reducing more greenhouse gas emissions than the IKEA value chain emits, while growing the IKEA business. This will be achieved without relying on carbon offsetting.
- Regenerating resources, protecting ecosystems and improving biodiversity:
  Continuing to secure and develop responsible sourcing standards that include environmental, social and animal welfare criteria. Becoming forest positive, promoting sustainable forest management to eliminate forest degradation and deforestation. Using innovative approaches to forest management, protection, restoration and regeneration.
  Leading regenerative projects on degraded land, deforested areas and agriculturally cultivated areas. Becoming water positive by leading and developing water stewardship programmes. Leading regenerative projects to clean polluted waters and protect biodiversity. Specifically focusing on leading projects to clean plastic pollutants from oceans.

The IKEA business impacts millions of people across our value chain. IKEA is a values-based business and has always strived to put caring for people at the heart of our decision-making. Company responsibility includes everyone in the IKEA value chain: IKEA co-workers, co-workers of business partners and people working in other parts of value chain, customers and the families of these people as well as the communities where Ikea operates. This is a big undertaking, but also an opportunity to contribute to positive change. This will be done by taking full responsibility as a business to respect human rights and ensure ethical business practices, providing and supporting decent and meaningful work across the IKEA value chain, and further developing into an equal, diverse and inclusive business. This will be based on a solid understanding of our social footprint.

Ikea has had for a long time a focus on providing and promoting decent work for people across value chain. Most recently by developing a Responsible Wage Practices Framework that takes a holistic approach to wages, placing equal focus on equality at work, pay principles, competence, enabling dialogue and a living wage. Focus on vulnerable groups – children's rights have always been at the heart of what Ikea does and they continue their efforts to integrate respect for children's rights in all business operations in line with the Children's Rights and Business Principles. To reach vulnerable groups furthest away from the labour market, Ikea has partnered with social entrepreneurs and social businesses to create job opportunities and improve livelihoods.

IWAY – supplier Code of Conduct, is the base for work to secure respect for human rights and good working conditions at our suppliers. In 2021, Ikea launched a total system upgrade with the introduction of IWAY 6, which has a stronger emphasis on supporting suppliers to develop and reach even higher standards, beyond compliance.

Being a responsible business and contributing to resilient societies Respecting human rights and children's rights by operationalizing the UN Guiding Principles on Business and Human Rights and the Children's Rights and Business Principles. Ensuring ethical business practices, including combatting corruption, securing ethical handling of data and digital technology, complying with both the letter and the spirit of the law when it comes to corporate tax policies, and being transparent about taxes paid. Securing a strong approach in relation to climate, health, political and social justice crises to secure the safety, livelihoods and resilience of co-workers and partners across value chain. Providing and supporting decent and meaningful work across the IKEA value chain. Providing living wages and income in IKEA operations and support the same among our business partners and in the wider sectors of which we are a part. Providing and supporting safe and healthy work, labour rights and social protection, and striving towards securing stable and predictable work for everyone in the IKEA value chain.

All in all, IWAY is the IKEA way for responsibly procuring products, services, materials and components. It sets clear expectations and ways of working for environmental, social and working conditions, as well as animal welfare, and is mandatory for all suppliers and service providers that work with IKEA. The goal is to always have a positive impact on people, society and the planet by balancing economic growth with environmental protection and regeneration, as well as by providing decent and meaningful work. Suppliers and value chain are a fundamental part in achieving this ambition. Through IWAY, Ikea strive to create impact in 4 main areas – improving environmental impacts, improving the welfare of animals that are present in the IKEA value chain, securing decent and meaningful work, and lastly respecting children's rights. IWAY is a total sustainability management system. It includes

the IWAY Standard – the IKEA supplier code of conduct – and common ways of working for all IKEA organisations and suppliers and service providers.

5 GOVERNANCE, ETHICS AND TRANSPARENCY OF IKEA

IKEA, being a privately held company, has a unique **governance** structure. The company is owned by the Dutch foundation INGKA Foundation, which was established by IKEA's founder, Ingvar Kamprad. The foundation's purpose is to ensure its long-term independence and stability of the IKEA Group. The INGKA Foundation, in turn, is governed by a board. IKEA's governance model involves a separation of ownership and control, with the Stichting INGKA Foundation holding the majority of the shares and the Kamprad family having limited involvement in day-to-day operations.

IKEA emphasizes ethical business practices and sustainability in its operations. The company is known for its commitment to environmental and social responsibility. Some key aspects of IKEA's ethical practices include:

1. *Sustainable Sourcing:* IKEA has a commitment to sourcing wood and other materials sustainably. The company has set goals for using renewable and recycled materials in its products.
2. *Fair Labour Practices:* IKEA aims to ensure fair labour practices throughout its supply chain. This includes initiatives to improve working conditions and promote workers' rights in the factories that produce IKEA products.
3. *Diversity and Inclusion:* IKEA promotes diversity and inclusion within its workforce and in its approach to business. The company has initiatives to support gender equality and has taken steps to address issues related to diversity and inclusion.

IKEA has made efforts to enhance transparency in its operations, especially in areas related to sustainability and supply chain practices. The company publishes an annual sustainability report that provides information on its environmental and social performance. The reports typically include details on the progress made toward sustainability goals, challenges faced, and future objectives.

IKEA has been active in promoting social responsibility, including initiatives related to fair labour practices, diversity, and inclusion. The company has been involved in various community projects and charitable activities. IKEA has made commitments to sustainability, including sourcing materials responsibly, reducing carbon emissions, and promoting energy efficiency. The company has a goal to become circular and climate-positive by 2030.

6 CONCLUSION

IKEA is a multinational company with a complex corporate structure. The company is known for its unique ownership structure where the founder, Ingvar Kamprad, established a foundation, the Stichting INGKA Foundation, which owns the majority of the IKEA Group. This structure has been designed to ensure the long-term independence and stability of the company. IKEA has a Board of Directors responsible for overall governance and decision-making.

The company has a commitment to its vision and values, with an emphasis on long-term business development and sustainability. IKEA publishes annual reports and sustainability reports that provide information on the company's financial performance, as well as its social and environmental initiatives. Also, the company has been transparent about its sustainability goals and progress. However, IKEA has faced scrutiny in the past regarding labour practices

in its supply chain. The company has taken steps to address these concerns and improve transparency in its supplier relationships.

In conclusion, Corporate Social Responsibility plays a crucial role in today's business landscape. Through CSR initiatives, companies have the opportunity to make a positive impact on society, the environment, and their stakeholders while also benefiting their own long-term success. CSR enables companies to align their business goals with societal and environmental needs, contributing to a more sustainable and inclusive future. By implementing CSR initiatives, companies can foster positive relationships with their employees, customers, communities, and the environment, building trust, loyalty, and long-term value. However, it is important to acknowledge that CSR is not a one-size-fits-all approach. Each company should tailor its CSR initiatives to its specific industry, context, and stakeholder expectations. Regular evaluation and reporting of CSR efforts are crucial to track progress, identify areas for improvement, and ensure accountability.

This paper was created within the research projects of the Ministry of Education, Family and Sport of the Slovak Republic KEGA 003EU-4/2022

Sources

1. BANKS, S. 2006. Ethics and Values in Social Work. 3rd Ed. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2006, 219 p. ISBN 978-1-4039-9420-2, p.92.
2. DOI: https://www.mpo.cz/dokument2566.html
3. DYTRT, Z. Dobré jméno firmy. 1ed. Prague: ALFA PUBLISHING, 2006. 144 p. ISBN 80-86851-45-1, p.77.
4. KÚDELKOVÁ, M. Corporate Governance – Správa a řízení společností (2006).
5. MACAVOY, P. – MILLSTEIN, I. The Recurrent Crisis in Corporate Governance. Stanford University Press. 2004. 192 p. ISBN 978-080-475-086-8, p.11.
6. MALÝ, M. – THEODOR, M. Řízení a správa společností (Corporate Governance). 1st Ed. Prague: University of Economics in Prague, Oeconomica, 2002. 112 p. ISBN 80-245-0429-4, p.56.
7. MATOUŠEK, O. et al. 2013. Metody a řízení sociální práce. Portál, 2013. 3rd Ed. 400 p. ISBN: 978-80-262-0213-4, p.159.
8. MAZÁK, E. Firemní kultura a etické kodexy. Prague: BIVŠ, 2010. 148 p. ISBN 978-80-7265-075-0, p.96-97.
9. PALAZZO, B. Etika jako strategie úspěchu. In Moderní řízení. 2001, Vol. 7, nr. 12, p. 7.-8. ISSN N/A.
10. OECD Publications Service – OECD Principles of Corporate Governance (2004). DOI: https://www.mpo.cz/assets/dokumenty/26403/26370/293365/priloha003.pdf
11. DOI: https://transparency.sk/sk/?s=korupcia

Contact

doc. Ing. Otília Zorkóciová, PhD
University of Economics in Bratislava, Faculty of Commerce
Dolnozemská cesta 1, 852 35 Bratislava, Slovakia
Tel: 004212-6729-1425
e-mail: otilia.zorkociova@euba.sk

CSR ANALYSIS OF A CHOSEN BANK AS PART OF ITS CORPORATE IDENTITY IN THE INTERNATIONAL ENVIRONMENT

Otília Zorkóciová

Abstract

International marketing is based on a general marketing philosophy and is a process aimed at optimizing resources and finding opportunities in the world market. International marketing improves the possibilities of applying these products in foreign markets, in which the company has a competitive advantage and leads to the satisfaction of the needs and wishes of foreign customers. In the framework of international marketing, it is interesting to pay attention to Corporate Social Responsibility (CSR) which significantly shapes the overall corporate identity (CI) of the company, especially their elements of corporate culture and corporate image. The article analyses CSR activities of ČSOB bank and the impact of such activities on its corporate culture and culture identity. The article also summarises the main results of a questionnaire sent to ČSOB managers across Slovak brunches with 9 questionnaires coming back.

Key words: *international marketing, social responsibility, corporate identity, corporate image, corporate culture, ESG strategy*

1 INTRODUCTION

Corporate Social Responsibility (CSR) refers to sustainability strategies businesses employ to ensure that the company is carried out ethically. In contrast, the three pillars of Environmental, Social and Governance (ESG) are criteria used to measure a company's overall sustainability. The key difference between ESG and sustainability is that ESG strategy is a specific tool used to measure the performance of the entire company, while sustainability is a broad principle that encompasses a range of responsible business practices.

ESG and CSR cannot be used interchangeably and understanding both terms is essential for organisations that want to make informed decisions about their impact on the environment and society. ESG, sustainability, and CSR are three terms that are often used interchangeably but are, in fact, distinct from one another. CSR practices are usually self-regulated and can have a lot of variation. It is a more qualitative measure and can be challenging to define. ESG, on the other hand, provides investors with a measure they can use to decide which companies to invest in. The movement from CSR to ESG reframes responsible business practices from a reputation building exercise to creating opportunities for business success including financial reward, long-term adaptation, market differentiation and others. This change is also a chance for new faces to jump into the career.

The practice of ESG investing began in the 1960s as socially responsible investing, with investors excluding stocks or entire industries from their portfolios based on business activities such as tobacco production or involvement in the South African apartheid regime. However, the term ESG did not come into use until 2005. Yet, ESG has always included business objectives while striving to make the world a better place. Since that time, the terms ESG, CSR, and sustainability have been used interchangeably by companies.

CSR is very tightly linked to corporate sustainability, however the two are not the same. The concept of CSR is more reactive and historical in its approach. Sustainability, on the other hand, provides a more proactive and holistic approach toward attaining environment, social & governance (ESG) goals. Sustainability describes the ability to maintain various systems and processes (environmental, social, and economic) over time. Corporate Social Responsibility, or CSR, is as varied as the companies that practice it.

2 THEORETICAL BASES AND IMPORTANCE OF CSR AND ESG STRATEGY AS A PART OF COMPANY´S CORPORATE IDENTITY AND CORPORATE CULTURE

The aim of this chapter is to identify and characterize the current development of the global business environment, summarize the theoretical knowledge of the concept of corporate identity – English Corporate Identity (CI) as a strategic tool used by companies in the market and point out the importance of this concept and its place in strategic management. Another goal of this chapter is to identify the individual dimensions of CI, the so-called CI mix (Corporate Culture – CC, Corporate Communication – CCom, Corporate Network – CN, Corporate Design – CD and Corporate Image – CIm). The term CI (as well as all its elements) is used in the Slovak scientific literature mostly in English, and its literal translation, which would be corporate identity, corporate identity or corporate identity, has not yet been unified. The article uses the term CI in English – in its abbreviated form CI, as well as terms related to the individual elements of CI – CC, CCom, CN, CD and CIm.

An important characteristic of CI is its international dimensions, while we distinguish between monolithic CI (unified visual and communication presentation of the company, as e.g. McDonald's), delegated / managed CI (subsidiary companies here have their own style of identity vis-à-vis the parent company, which, however, always in the background, as e.g. Danone has) and brand CI (each division or product has its own identity, e.g. as a result of mergers of already existing companies, as is the case e.g. in Procter & Gamble). CI can further be understood on two levels – as external identity (products, services, environment in the company affecting employees and communication of the company with the environment) and internal identity (methods of company management, codes of conduct, ethical codes, company rituals). On the basis of this analysis, we can divide the entire CI complex into individual elements that create different links and interact with each other.

Despite the recent economic downturn and subsequent fluctuations in development activities in some markets, the general trend of economic growth around the world has been steadily increasing over the past three decades. Along with improving the quality of life, consumers are paying more attention to the ethical and philanthropic activities of multinational enterprises (MNEs). As a result of this phenomenon, the importance of corporate social responsibility (CSR) research is growing. Scientific evidence increasingly confirms that CSR activities are beneficial to corporate success (e.g. Orlitzky et al., 2003; Waddock – Graves, 1997). We hypothesize that this is probably because consistent CSR activities induce an improvement in the company's image, which in turn leads to consumer confidence in its products (Turker, 2009). Overall, there is a general consensus that CSR is often considered a key factor significantly influencing a company's market image and success both domestically and internationally.

In accordance with the trend discussed above, scientists and practitioners perceive CSR as an integral part of marketing strategy. In addition to maximizing shareholder wealth by performing activities that increase business profit, various stakeholders must also be

convinced that the company is a good corporate citizen (Freeman, 1984). Meanwhile, it should be noted that among all stakeholders, one important group that appears to be particularly influential for firms to initiate CSR activities is consumers (Du – Bhattacharya – Sen, 2010). Due to the globalization of markets, companies must create a positive image in all international markets. However, a thorough review of the literature shows that most studies investigating CSR only focus on domestic marketing, e.g. impact of CSR on consumer loyalty in local markets (Adams – Licht – Sagiv, 2011; Muller – Kräussl, 2011; Luo – Bhattacharya, 2006; Lai et al., 2010), which clearly indicates that CSR research tends to have an implicit domestic marketing preoccupation and very little research on CSR issues considers the international marketing implications of CSR.

3 BASIC CHARACTERISTICS OF THE CSOB BANK AND ITS CSR INITIATIVES

The founding company of ČSOB Slovakia is KBC GROUP, which is a Belgian universal multi-channel bank-insurer, focusing on private clients and small and medium-sized enterprises in Belgium, Bulgaria, Czech Republic, Hungary and Slovakia. It was created in 1998. KBC Group is one of Belgium's major companies and the second largest bank assurer in the country. As of late 2020, it was the 15th largest bank in Europe and a major financial player in Central and Eastern Europe, employing some 42 000 staff and serving 12 million customers worldwide.

ČSOB (in Slovak full-form Československá obchodná banka) is a bank operating in Slovakia and the Czech Republic. The bank is owned by the Belgian bank KBC. It specializes in banking services for individuals and business entities. Until the end of 2007, ČSOB operated on the Czech and Slovak markets; the Slovak branch of ČSOB was separated on January 1, 2008 and is headquartered in Bratislava.

In Slovakia there are the following parts:

- ČSOB Banka is a universal bank providing a wide portfolio of services for retail clients, small and medium-sized entrepreneurs, corporate firms and also for private banking clients.
- ČSOB Poisťovňa is an insurance company providing life and non-life insurance products for natural persons, entrepreneurs and large corporate clients.
- ČSOB Stavebná sporiteľňa has been operating since 2000 and the product portfolio includes construction savings with the possibility of obtaining a state bonus, construction loans, as well as bridging loans without an initial deposit or previous savings, as well as loans for the renovation of apartment buildings.
- ČSOB Leasing is a leasing company serving the refinancing of the entire range of movable and immovable property.
- KBC Asset Management is an asset manager with knowledge of local markets. It focuses primarily on the creation and management of mutual funds, as well as their distribution to individual companies of the ČSOB Financial Group.

KBC strategy is based on culture is the fertile and energizing soil on which they build their strategy, consisting of 4 cornerstones, interacting with each other:

- striving to offer their clients a unique bank insurance experience,
- developing their group with a long term perspective and therefore achieve sustainable and profitable growth
- putting the clients' interests at the heart of what they do and strive to offer them at all times a high quality service and relevant solutions

- taking the responsibility towards society and local economies very seriously and aim to reflect that in their everyday activities.

There are few fundamentals which use the acronym 'PEARL+' to define company´s culture and the way it behaves. The basic principles are embedded into this PEARL+ values of Respect for the clients, colleagues, society and KBC itself, together with Responsive and Result-driven spirit:

- Performance – what we promise, we deliver
- Empowerment – we foster the creativity and talent of each individual employee
- Accountability – we take personal responsibility towards our clients, our colleagues, our shareholders, our communities
- Responsiveness – we act readily and sympathetically on suggestions, influences, appeals and efforts of our colleagues, management and clients
- Local embeddedness – we embrace the diversity of our teams and clients in the different core markets, and act accordingly

Responsible behaviour is the basic layer of sustainability at KBC. In order to maintain and grow trust, it is of utmost importance that the employees behave responsibly in everything they do, at all layers of the organisation, each and every day. KBC therefore considers responsible behaviour as absolutely necessary to successfully implement an effective and credible sustainability strategy. This means that the mind-set of all KBC-staff should go beyond regulation and compliance. The foundation of responsible behaviour is integrity, which entails honesty, correctness, transparency and confidentiality, combined with a sound risk awareness. Special attention is being paid towards training and awareness. Specific internal programmes are regularly being set up relating to a number of areas, including professional integrity, providing suitable advice to the client and dilemma training.

The ČSOB Foundation aims to support and implement activities of a public benefit nature that strengthen the basic values of the ČSOB Financial Group. The intention is primarily to achieve positive change through the implementation of various projects in the field of healthy and active lifestyle or education.

Social responsibility activities of ČSOB include volunteering, helping the communities while spending time together in non-work activities. They regularly participate in the largest corporate volunteering event in Slovakia – Naše Mesto. However, each ČSOB employee has one volunteer day at his disposal, which they can spend at anytime and anywhere during the year according to their choice. In 2022, they accepted a challenge from colleagues from the Czech ČSOB, thanks to which they cleaned both countries of garbage. They spent 1,576 hours in the High Tatras, Košice and Bratislava collecting all the things that do not belong in nature. It was enough for them to win in the challenge called Blue Race. Another example is the "Swap at the headquarters" initiative. The topic of waste disappearance and water safety, for example in the fashion industry. Also, around 500 people supported the revitalization of mountain wells in the High Tatras, Poloniny National Park and Veľká Fatra National Park.

CSR activities can influence the following aspects in many several ways:

- Enhanced Reputation and Brand Image:
  - CSR initiatives contribute to building a positive brand image and reputation for the bank. This can enhance customer trust and loyalty, attracting socially conscious customers.
- Stakeholder Engagement:

- Engaging in CSR activities helps banks build stronger relationships with various stakeholders, including customers, employees, investors, and the local community. This positive engagement can lead to long-term support and collaboration.

- Risk Management:
  - Proactive CSR efforts can help mitigate certain risks by addressing environmental, social, and governance (ESG) issues. This, in turn, can enhance the bank's resilience to regulatory changes and market fluctuations.
- Cost Savings and Efficiency:
  - Implementing sustainable practices can lead to cost savings through energy efficiency, waste reduction, and streamlined operations. This can positively impact the bank's bottom line and contribute to long-term financial sustainability.
- Access to Capital:
  - As the financial industry places increasing importance on ESG factors, banks involved in CSR may find it easier to access capital from socially responsible investors. This can be particularly relevant for ČSOB in the context of the evolving financial landscape.
- Employee Attraction and Retention:
  - CSR initiatives can make the bank more attractive to top talent. Employees often seek employers with a strong commitment to social and environmental responsibility. This can lead to improved recruitment and retention, reducing HR costs.
- Innovation and Adaptability:
  - A focus on CSR encourages a culture of innovation and adaptability. Banks that prioritize sustainability are more likely to identify and respond to emerging trends and challenges, staying ahead of the curve in a rapidly changing business environment.
- Regulatory Compliance:
  - Many regions are introducing or strengthening regulations related to ESG practices. By proactively engaging in CSR activities, banks like ČSOB can position themselves to comply with current and future regulations, avoiding potential legal and financial risks.
- Community Development:
  - CSR initiatives that contribute to community development can strengthen the social fabric in the areas where the bank operates. This can lead to increased customer loyalty and support from local communities.
- Long-Term Viability:
  - Overall, a commitment to CSR contributes to the long-term viability of the bank by aligning its operations with sustainable practices. This is increasingly important as customers and investors are becoming more conscious of the environmental and social impact of their choices.

All in all, for ČSOB, embracing CSR activities can provide a competitive advantage in the financial sector while contributing to the bank's sustainability and positive societal impact.

4 EVALUATION OF THE SURVEY OF OPINIONS OF 9 ČSOB MANAGERS IN SLOVAK BRANCHES

In this part of the article, we evaluated some of the questions we selected from the total of 17 questions of a semi-structured interview with 9 selected managers of 9 Slovak branches of ČSOB bank in Slovakia. The average age of those 9 managers was 47.

The research was done during the summer term of 2022/23 in cooperation with the external students from the Faculty of Economics and Finance of the University of Economics in Bratislava. The results are shown in individual graphs.

- **Question number 1 – In your opinion, according to what do people in Slovakia form their opinion about companies?**

Question no. 1 offered the possibility to mark more of the offered options and justify their choice. Nowadays, there are many business entities that offer similar goods or services, so it is often not a matter of what they do, but how they do it, or what a unique story they have. Therefore, in the first question, the respondents were asked to choose what they form an opinion about the companies on and then to justify their choice. The results can be seen in Chart 1.

Chart 1 – Question no. 1

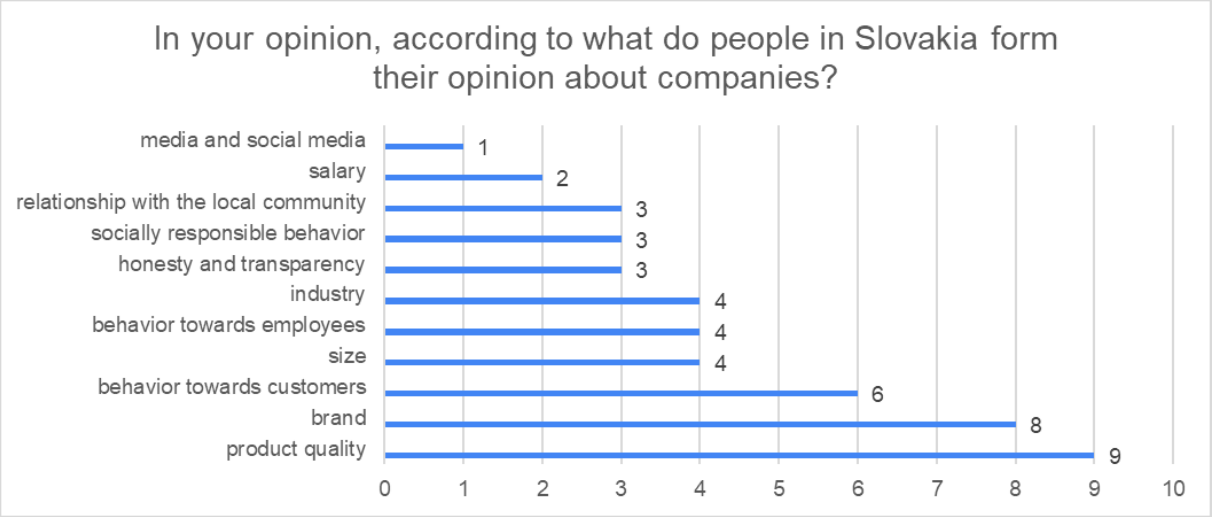

Chart 2 – Question no. 5

- **Question number 5 – What made your company behave in a socially responsible manner?**

Question no. 5 offered the possibility to mark an unlimited number of fourteen offered options and also the possibility to justify their choice. As CSR is the voluntary integration of social and ecological aspects into the company's strategy, in addition to the primary orientation towards profit creation, the issue of motives for the application of CSR in the company was also included. The results can be seen in Chart 2.

Chart 3 – Question no. 13

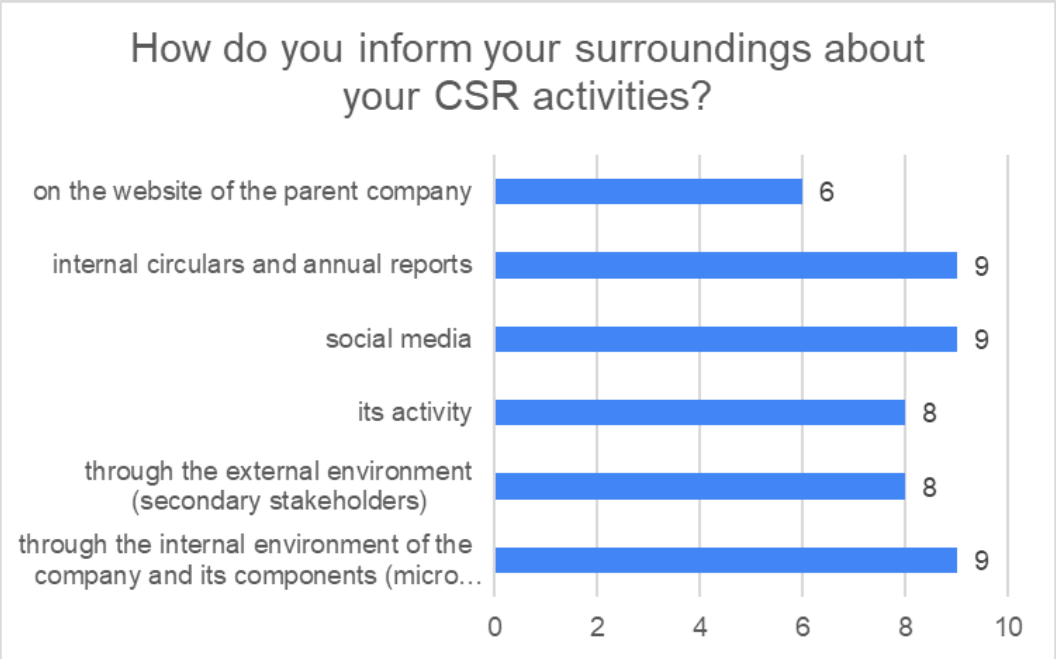

Chart 4 – Question no. 14

- **Question number 13 – How do you inform your surroundings about your CSR activities?**

Question no. 13 offered the possibility to mark an unlimited number of the seven offered options and justify their choice. The answers to this question are indicated in Chart 5. Corporate communication about activities and decisions related to CSR and ESG initiatives

improves perceived ESG performance and other related aspects. The results can be seen in Chart 3.

- **Question number 14 – At what recipients is company communication about CSR activities aimed (not only inwardly, but also outwardly)?**

Question no. 14 offered the possibility to mark an unlimited number of the four offered options and justify their choice. The results can be seen in Chart 4.

5 CONCLUSION

CSR activities can have a significant impact on the sustainability and competitiveness of a bank, such as ČSOB. The life of every individual is affected by the work we do and the company we work for. Therefore, it is important to find a company that is responsible towards its employees, gives them room for self-realization and career growth, and last but not least, is socially responsible. Simply a company where people can be proud employees and not be ashamed of its behaviour. Last but not least, ČSOB also teaches responsibility to its clients in the form of socially responsible investing. It currently offers funds that invest in the climate, healthcare, innovation, the future and the future of our children's generation.

This paper was created within the research projects of the Ministry of Education, Family and Sport of the Slovak Republic KEGA 003EU-4/2022

Sources

1. ADAMS, R. B., LICHT, A. N., and SAGIV, L. (2011), "Shareholders and stakeholders: how do directors decide?", Strategic Management Journal, Vol. 32, pp. 1331-1355.
2. DU, S., BHATTACHARYA, C. B. and SEN, S. (2010). "Maximizing business returns to corporate social responsibility (CSR): The role of CSR communication", International Journal of Management Reviews, Vol. 12 No. 1, pp. 8-19.
3. FREEMAN, R. E. (1984), Strategic Management: A stakeholder approach. Boston, MA: Pitman.
4. LAI, C. S., CHIU, C. J., YANG, C. F., and PAI, D. C. (2010), "The effects of corporate social responsibility on brand performance: the mediating effect of industrial brand equity and corporate reputation", Journal of Business Ethics, Vol. 95, pp. 457-469.
5. LUO, X., and BHATTACHARYA, B. (2006), "Corporate social responsibility, customer satisfaction, and market value", Journal of Marketing, Vol. 70, pp. 1-18.
6. ORLITZKY, M., SCHMIDT, F., and RYNES, S. (2003). "Corporate Social and Financial Performance: A Meta-Analysis", Organization Studies, Vol.24, pp.403–441.
7. TURKER, D. (2009), "How corporate social responsibility influences organizational commitment", Journal of Business Ethics, Vol. 89, pp. 189-204.

Contact

doc. Ing. Otília Zorkóciová, PhD
University of Economics in Bratislava, Faculty of Commerce
Dolnozemská cesta 1, 852 35 Bratislava, Slovakia
Tel: 004212-6729-1425
e-mail: otilia.zorkociova@euba.sk

THEMATIC DOMAIN | **III.**

EKONOMIE A PODNIKOVÁ EKONOMIKA

ECONOMY AND BUSINESS ECONOMICS

NUMBER OF PAPERS: 9

OD ODPADU K UDRŽITELNOSTI: PŘEKÁŽKY ROZŠÍŘENÍ ZERO WASTE V JIHOČESKÉM KRAJI

FROM WASTE TO SUSTAINABILITY: OBSTACLES TO ZERO WASTE EXPANDING IN THE SOUTH BOHEMIA REGION

Věra Novotná, Roman Buchtele

Abstrakt

Růst negativního vlivu na životní prostředí zejména prostřednictvím zvyšujícího se množství odpadu spolu s vyšší úrovní environmentálního povědomí vyústil v rozšíření životního stylu Zero Waste. Smyslem je minimalizovat nebo přímo předejít vzniku odpadu v rámci každodenních činností či běžných nákupů. Zároveň se jedná o environmentálně šetrnou alternativu životního stylu, která přímo reaguje na konzumní způsob života. Cílem příspěvku je popsat a zhodnotit překážky, které vedou k rozšíření životního stylu Zero Waste v Jihočeském kraji. Zvolené metody se opírají o kvantitativní výzkum. Metodou sběru dat byl dotazník. Předmětem kvantitativního šetření byli obyvatelé Jihočeského kraje. Celkem bylo použito po filtraci dat 134 dotazníků. Výsledky ukazují, že za nejvýznamnější bariéry lze považovat: nedostupnost informací, finanční náročnost a časovou náročnost.

Klíčová slova: *Jihočeský kraj, kvantitativní výzkum, udržitelnost, zero waste*

Abstract

The growing negative impact on the environment, particularly through increasing amounts of waste, coupled with a higher level of environmental awareness has resulted in the spread of the Zero Waste lifestyle. The purpose is to minimize or directly prevent waste in everyday activities or routine purchases. At the same time, it is an environmentally friendly alternative lifestyle that directly responds to consumerism. This paper aims to describe and evaluate the barriers that lead to the spread of the Zero Waste lifestyle in the South Bohemia Region. The chosen methods are based on quantitative research. The method of data collection was a questionnaire. The subject of the quantitative survey was the inhabitants of the South Bohemian Region. A total of 134 questionnaires were used after data filtering. The results show that the most important barriers are: lack of information, financial difficulty and time requirement.

Key words: *South Bohemia Region, quantitative research, sustainability, zero waste*

1 ÚVOD

Chen et al. (2020) uvádí, že se na světě ročně vyprodukuje až 10 bilionů tun odpadu. V roce 2020 bylo v rámci Evropské unie vyprodukováno přes 2 153 milionů tun odpadu, v přepočtu na obyvatele 4 815 kg. Na území České republiky se v témže roku vyprodukovalo 38 milionů tun odpadu, v přepočtu na obyvatele 3 598 kg. ČR se tak umístila na 14. místě v žebříčku největších producentů odpadu v EU. V čele žebříčku stojí Finsko 20 993 kg odpadu na osobu, Bulharsko s 16 785 kg odpadu na osobu a Švédsko se 14 664 kg odpadu na osobu. Ovšem při zohlednění celkové produkce odpadu za jednotlivé země, na prvním místě stojí Německo se 401 miliony tun odpadu, Francie se 310 miliony tun odpadu a Itálie se 174 miliony tun odpadu (Eurostat, 2022).

Jednou z cest ke snížení množství produkovaného odpadu je cirkulární ekonomika. Tu Kirchherr a spol. (2017) označuje jako koncept, kterým je možné nahradit lineární způsob oběhovým způsobem spotřeby, který zahrnuje opětovné používání, recyklaci a obnovu materiálu. Tímto způsobem zle dosáhnout udržitelného rozvoje, a to jak na mikroúrovni (spotřebitelé), meziúrovni (eko-industriální parky) i makroúrovni (stát). Podobně se k cirkulární ekonomice vyjadřuje také Ghisellini et al. (2016), kteří hovoří o třech základních principech cirkulární ekonomiky, tzv. 3R's - Reduce (zredukuj), Reuse (znovupoužij) a Recycle (zrecykluj).
Cirkulární ekonomika neboli oběhové hospodářství je klíčovým konceptem v rámci Zelené dohody pro Evropu, která si klade za cíl dosáhnout do roku 2050 uhlíkové neutrality (Evropská komise, n. d.). Z pohledu evropského práva jde o nezávazný dokument, sdělení Evropské komise, který spolu s akčními plány, balíčky oběhového hospodářství, tvoří základní pro koncept oběhového hospodářství na úrovni EU (Krásnická, 2021).
Spojitost mezi cirkulární ekonomikou a životním stylem Zero Waste je zřejmá právě prostřednictvím výše zmíněných 3R's. Průkopnice tohoto životního stylu Bea Johnson (2013) k původním 3R přidává ještě další dvě - Refuse (zamítni) a Rot (zkopostuj). Při praktikování všech pěti principů by se tak spotřebitel měl přiblížit produkování nulového odpadu.
Zero Waste (ZW) představuje životní styl, který dle Zero Waste International Alliance (2018) si klade za cíl *„zachování všech zdrojů prostřednictvím odpovědné výroby, spotřeby, opětovného použití a využití výrobků, obalů a materiálů bez jejich spalování a bez vypouštění do půdy, vody nebo ovzduší, které by ohrožovalo životní prostředí nebo lidské zdraví.“* Dle Rathoure (2019) vede k rozšíření ZW zejména nárůst množství odpadů, jež je výsledkem růstu světové populace a poptávky po potravinách. Problematické je zejména spalování odpadu, jež může způsobit znečištění ovzduší. U komunálního odpadu je nebezpečí mikrobiálních patogenů, a u nebezpečného odpadu může dojít k úniku nebezpečných látek.

2 TEORETICKÁ VÝCHODISKA

Zero Waste je jedna z možných cest k dosažení udržitelného rozvoje prostřednictvím cirkulární ekonomiky. Podmínku jeho efektivního zapůsobení tímto směrem je jeho rozšíření, které má určité podmínky a limity. Zaman & Lehmann (2011) spatřují klíčovou překážku k většímu rozšíření ZW v dostupnosti informací a vzdělávání obyvatel. K přechodu v udržitelnou spotřebu je zapotřebí správným způsobem edukovat veřejnost ohledně odpadového hospodářství. Změna spotřebitelského chování hraje významnou roli i ve směru nabytí tzv. spotřebitelské odpovědnosti, která by se mohla podobat principu "znečišťovatel platí", používanému u výrobního procesu. Další překážkou, kterou identifikovali Sang et al. (2022) je nedostupnost ZW obchodů, popřípadě omezený výběr produktů s nulovým odpadem. Výrobky s nulovým odpadem dle jejich výzkumu zatím nejsou na trhu dostatečně dostupné z hlediska jejich technické náročnosti a obtížnosti výroby.
Jednou z možných identifikovatelných přednášek je také finanční náročnost tohoto životního stylu. Společnost jej vnímá jako drahý, byť by jeho zásady měly naopak náklady jednotlivců i domácností naopak snižovat (Johnson, 2013). Z výzkumu Barr et al. (2011) vyplývá, že určitou překážkou v rozšíření obecně pro-environmentálních stylů života je také jejich časová náročnost. Konkrétně zmiňují výpověď respondentů, kteří uvádí, že například vymývání obalů před vyhozením do kontejneru na tříděný odpad je pro ně „nepříjemnost navíc". Vrachovska (2023) dále uvádí, že ZW představuje časovou náročnost též z hlediska plánování nákupů, včetně těch, kdy je potřeba vážit cestu do vzdálenějších prodejen ZW produktů a skladování potravin z bezobalových prodejen.

3 METODIKA

Na základě literární rešerše byla stanovena výzkumná otázka: *Jak významné jsou jednotlivé překážky pro rozšíření stylu ZW v Jihočeském kraji?*

Šetření v rámci předkládaného příspěvku spadá pod výzkum Novotná (2023), jež zahrnoval komplexnější pohled na zkoumanou problematiku ZW v rámci Jihočeského kraje. Zvolená výzkumná metoda spadá pod kvantitativní výzkum, který vychází z dedukce (Disman, 2011). Kvantitativní šetření se zabývá překážkami, které vedou k rozšíření životního stylu ZW. Zvolenou metodou pro sběr dat byl dotazník, který byl následně distribuován online mezi obyvatele Jihočeského kraje za pomoci platformy *Survio*. Dotazník byl umístěn na komunitní skupiny na sociálních sítích.

Nezbytnou součástí analýzy dat je zjištění potenciálních statisticky významných vztahů mezi proměnnými. Byly použity kontingenční tabulky (IBM, 2023). Pro ověření statisticky významného vztahu mezi kategorickými proměnnými byl použit Pearsonův chi-kvadrát test. Pro účely interpretace je použito tzv. adjusted residual (ar). Pokud hodnoty leží mimo interval (-1,96;1,96), tak tato skutečnost značí statisticky významný vztah.

Distribuce proběhla na počátku roku 2023. Návratnost byla 56,7 %. Pro reprezentativitu vzorku byl vytvořen kvótní výběr (Disman, 2011). Pro účely kvótního výběru byly použity statistiky „Města a venkov – územní srovnání“ (ČSU, 2023). Vzorek byl následně upraven dle genderu a velikosti obce. Celkem bylo použito po filtraci dat 134 vyplněných dotazníků (Novotná, 2023).

Vzorek lze popsat následovně. Všichni oslovení respondenti žijí v Jihočeském kraji. Celkem je zde zastoupeno 55,5 % žen a 49,5 % mužů. V obcích do 2000 obyvatel žije 35,8 % respondentů a v obcích nad 2000 obyvatel 64,2 %. Celkem 57 % respondentů žije v rodinném domě a 43 % v bytě. Z pohledu věkové struktury je nejpočetnější skupina respondenti 20-35 let. Těch je celkem 48 %. Mladších než 20 let je 21 %. Celkem 18 % odpovídá skupině 36-50 let. Lidé ve věku 51-65 let jsou zastoupeni 8 %. Poslední kategorií jsou lidé starší 65 let, tj. 5 %. Z pohledu nejvyššího dosaženého vzdělání je nejvíce zastoupena skupina lidí s univerzitním diplomem, tj. 41 %. Následují středoškolské vzdělání s maturitou, které je zastoupené 30 %. Základní vzdělání má celkem 19 % respondentů. Nejvyšší dosažené vzdělání – výuční list nebo gymnázium uvedla 4 % respondentů. Vyšší odbornou školu jako nejvyšší dosažené vzdělání zvolila 2 % respondentů (Novotná, 2023).

Výzkumné hypotézy pro kvantitativní výzkum jsou stanovené jako nulové:

$H1_0$: *Nedostupnost informací o ZW není překážkou v rozšíření životního stylu ZW.*

$H2_0$: *Finanční náročnost ZW není překážkou v rozšíření životního stylu ZW.*

$H3_0$: *Nedostupnost ZW obchodů a iniciativ není překážkou v rozšíření životního stylu ZW.*

$H4_0$: *Časová náročnost nakupování ve smyslu ZW není překážkou v rozšíření životního stylu ZW.*

4 VÝSLEDKY

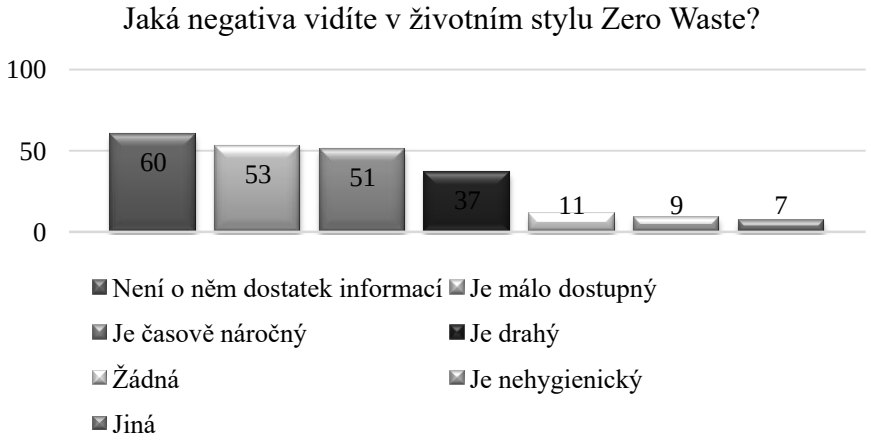
Prezentované výsledky jsou strukturovány na základě čtyř stanovených hypotéz a rozděleny do oblastí: nedostupnost informací o ZW, finanční náročnost ZW, nedostupnost ZW obchodů a iniciativ, časová náročnost nakupování ve smyslu ZW.

4.1 Nedostupnost informací o ZW

První zkoumaná nulová hypotéza se týká nedostupností informací o životním stylu ZW jako možné bariéře v rozšíření. Z Grafu 1 je patrné, že problém dostatku či nedostupnosti takových informacích vnímají respondenti jako největší negativum životního stylu ZW (četnost 60). Následuje dle četnosti negativum, kdy je obecně málo dostupný (četnost 53). V tomto případě zde mohou být zahrnuty i jiné faktory než pouze dostupnost informací. Třetí negativní rys s největší četností odpovědí je časová náročnost (četnost 51). Následují odpovědi „je drahý“

(četnost 37), „je nehygienický“ (četnost 9) a „jiná“ (četnost 7). Pouze 11 respondentů nevidí v životním stylu ZW žádná negativa.

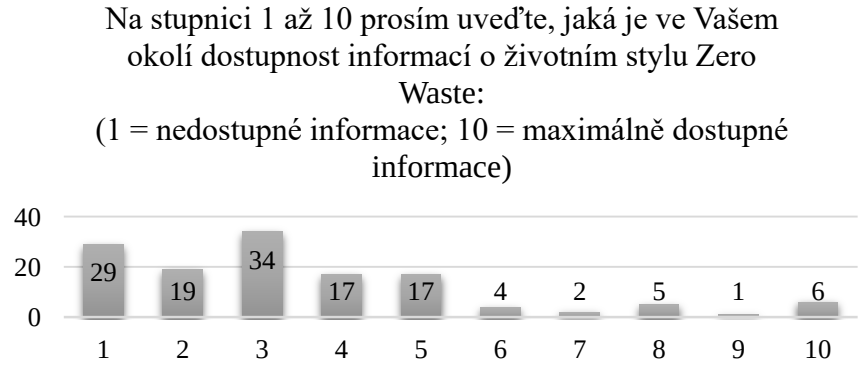
Graf 1: Negativa životního stylu ZW

Zdroj: vlastní výzkum, n=134

Graf 2 zobrazuje stupnici, na níž respondenti měli posoudit, jak jsou u nich v okolí dostupné informace o životním stylu ZW, kdy 1 představuje extrémní hodnoty, kdy jsou informace zcela nedostupné a 10 zobrazuje hodnoty, kdy jsou informace maximálně dostupné. Na první pohled je patrné, že převažují hodnoty 1-3, které značí celkově méně dostupné informace o životním stylu ZW v okolí respondentů.

Graf 2: Dostupnost informací o ZW

Zdroj: vlastní výzkum, n=134

Na základě kontingenčních tabulek lze určit statisticky významné vztahy vzhledem k sociodemografickým proměnným. V tomto případě byl potvrzen vztah mezi dostupností informací o ZW a velikostí obce, kde respondenti žijí. Lidé z obcí do 2000 obyvatel nadměrně více uvádějí, že jsou pro ně informace o ZW nedostupné (ar = 3,6). Naopak lidé z obcí nad 2000 obyvatel nadměrně více volí hodnoty, které značí střední dostupnost těchto informací (ar = 2,9) (Tabulka 1).

Tabulka 1: Kontingenční tabulka - dostupnost informací, velikost obce

Dostupnost informací	**Adjusted residual**		**p-value**
	V jak veliké obci žijete?		
	Do 2000 obyvatel	*Nad 2000 obyvatel*	
Méně dostupné (1-3)	3,6	-3,6	0,028

Středně dostupné (4-7)	-2,9	2,9	
Vysoce dostupné (8-10)	-1,5	1,5	

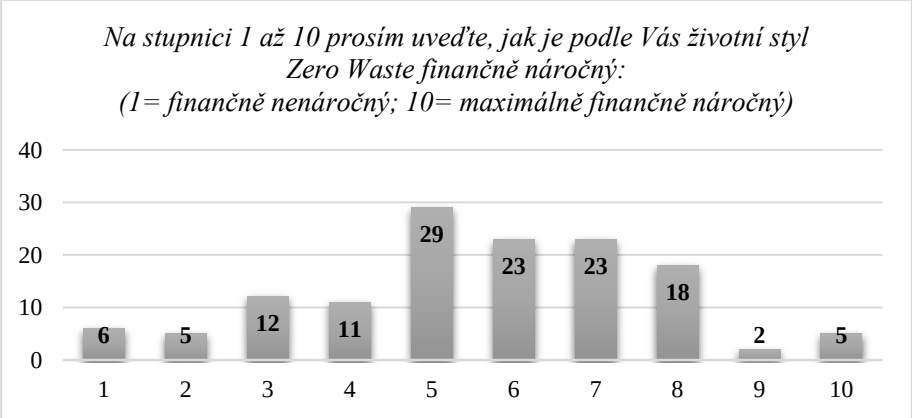
Zdroj: vlastní výzkum, IBM SPSS Statistics – crosstabs

Na základě výše uvedených závěrů zamítáme nulovou hypotézu $H1_0$ a platí alternativní hypotéza: *Nedostupnost informací o ZW je překážkou v rozšíření životního stylu ZW.*

4.2 Finanční náročnost ZW

Následující zkoumaná nulová hypotéza se zabývá finanční náročností ZW jako možné překážky v rozšíření životního stylu. Z výše uvedeného Grafu 1 je finanční náročnost dle četnosti odpovědí umístěna až na čtvrtém místě v kontextu negativ ZW. Graf 3 zobrazuje na stupnici, kde je 1 značí extrémní situace, kdy je ZW finančně nenáročný a 10 značí hodnotu, kdy je ZW maximálně finančně náročný, vnímání této skutečnosti respondenty. Největší četnost mají hodnoty 5,6,7, které spadají spíše do střední finanční náročnosti.

Graf 3: Finanční náročnost ZW

Zdroj: vlastní výzkum, n=134

Statisticky významný vztah byl zjištěn mezi finanční náročností a věkem respondentů (Tabulka 2). Lidé ve věku 51-65 let nadměrně častěji volí možnost, že je ZW méně finančně náročný (ar = 2,6).

Tabulka 2: Kontingenční tabulka - finanční náročnost, věk

Finanční náročnost	**Adjusted residual**					**p-value**
	Jaký je Váš věk?					
	Méně než 20 let	*20-35 let*	*36-50 let*	*51-65 let*	*Více než 65 let*	
Méně náročné (1-3)	-2,1	-1,4	1,7	2,6	0,8	0,024
Středně náročné (4-7)	0,5	0,3	-0,7	-0,7	0,4	
Vysoce náročné (8-10)	1,5	0,9	-0,9	-1,7	-1,3	

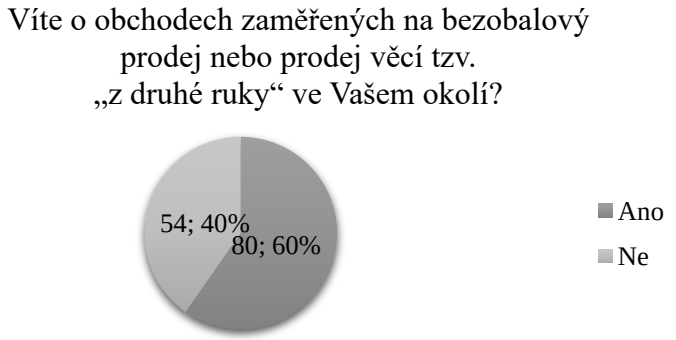
Zdroj: vlastní výzkum, IBM SPSS Statistics – crosstabs

Na základě výše uvedených zjištění lze přijmou nulovou hypotézu $H2_0$: *Finanční náročnost ZW není překážkou v rozšíření životního stylu ZW.*

4.3 Nedostupnost ZW obchodů a iniciativ

Nedostupnost ZW obchodů a iniciativ je další zkoumanou překážkou. Graf 4 zobrazuje fakt, zda-li respondenti ví o nějakém obchodě v jejich okolí, který je zaměřený na bezobalový prodej nebo prodej z druhé ruky. Celkem 60 % respondentů uvádí, že ano.

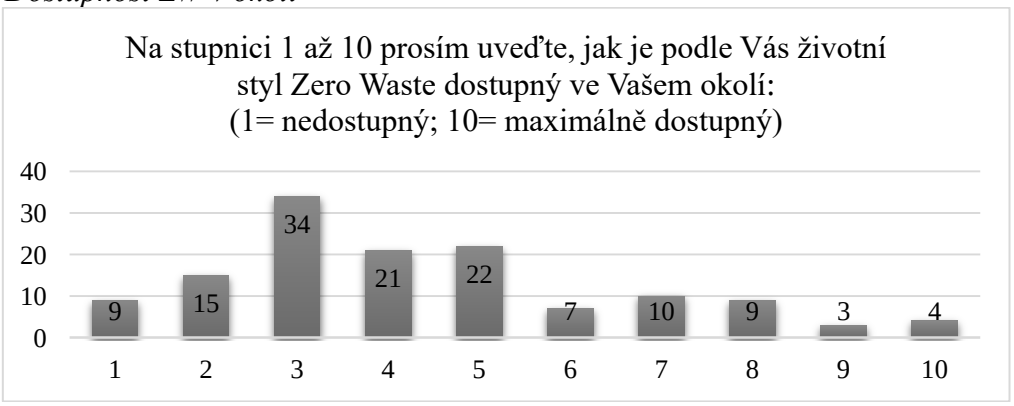
Graf 4: Dostupnost obchodů ZW

Zdroj: vlastní výzkum, n=134

Graf 5 zobrazuje stupnici 1-10, kde respondenti uvedli, zda-li je pro ně celkově dostupný ZW v jejich okolí z pohledu počtu a vzdálenosti bezobalových prodejen, sdílených prostor, obchodů s věcmi z druhé ruky, speciálních kontejnerů, atd. Hodnota 1 opět značí extrémní situaci, kdy jsou veškeré zmíněné prvky naprosto nedostupné a hodnota 10 naopak značí maximální dostupnost. Největší četnost odpovědí mají hodnoty 3-5, kdy hodnota 3 dosahuje absolutně největší četnosti, tj. 34. Průměr všech zvolených hodnot je 4,4, což značí převážně příklon k faktu, že ZW je v okolí respondentů nedostupný.

Graf 5: Dostupnost ZW v okolí

Zdroj: vlastní výzkum, n=134

Na základě kontingenčních tabulek lze potvrdit statisticky významný vztah mezi dostupností obchodů a iniciativ a velikostí obce, kde respondenti žijí. Respondenti, kteří žijí v obci do 2000 obyvatel nadměrně více uvádějí, že jsou ZW obchody a iniciativy méně dostupné (ar = 3,0). Naopak respondenti, kteří žijí v obcích nad 2000 obyvatel nadměrně více označují hodnoty, které spadají do střední dostupnosti (ar = 2,4).

Tabulka 3: Kontingenční tabulka - dostupnost obchodů a iniciativ, velikost obce

Dostupnost obchodů a iniciativ	Adjusted residual		p-value
	V jak veliké obci žijete?		
	Do 2000 obyvatel	*Nad 2000 obyvatel*	
Méně dostupné (1-3)	3,0	-3,0	0,011
Středně dostupné (4-7)	-2,4	2,4	
Vysoce dostupné (8-10)	-1,0	1,0	

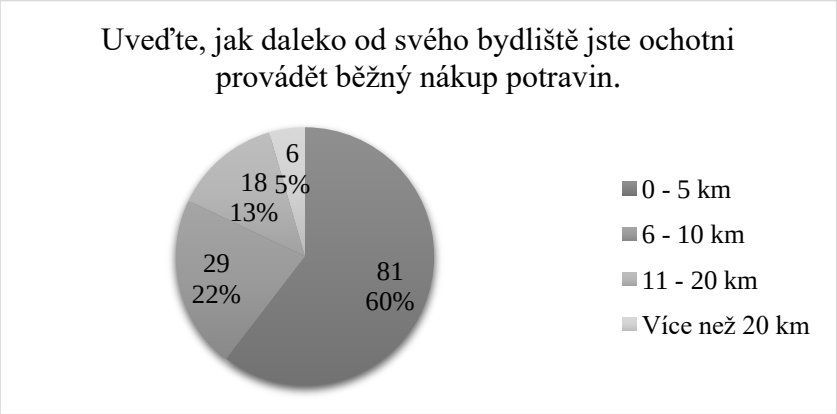
Zdroj: vlastní výzkum, IBM SPSS Statistics

Na základě výše uvedených závěrů lze zamítnout nulovou hypotézu $H3_0$ a platí alternativní hypotéza: *Nedostupnost ZW obchodů a iniciativ je překážkou v rozšíření životního stylu ZW.* Ačkoliv nutno dodat, že větší část respondentů uvádí, že v okolí jejich bydliště bezobalové prodejny či prodejny se zbožím z druhé ruky jsou, ale celkově dostupnost ZW obchodů a iniciativ hodnotí jako nedostatečnou.

4.4 Časová náročnost nakupování ve smyslu ZW

Poslední zkoumaná překážka se týká časové náročnosti nakupování ve smyslu ZW. V předchozím Grafu 1 byla časová náročnost zařazena dle četnosti odpovědí na třetí místo v kontextu negativ. S časovou náročností také souvisí čas strávený dopravou do místa nákupu. Z Grafu 6 je patrné, že celkem 60 % respondentů je ochotno cestovat za nákupem potravin pouze 0-5 km.

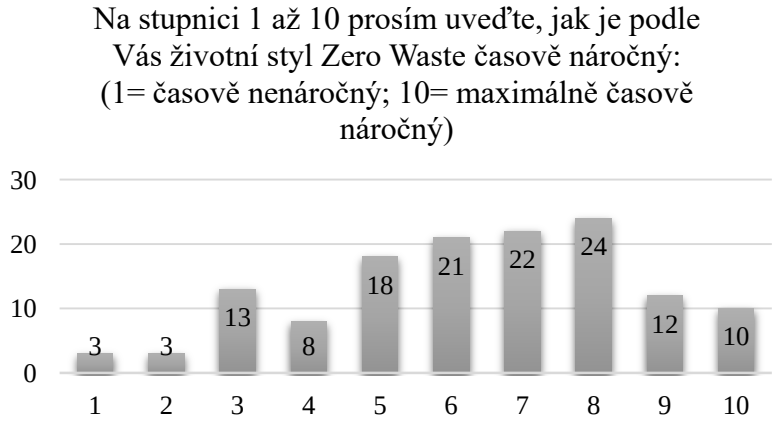
Graf 6: Dojezdová vzdálenost pro běžný nákup

Zdroj: vlastní výzkum, n=134

Graf 7 zobrazuje stupnici, kde respondenti označili, jak vnímají časovou náročnost životního stylu ZW. Hodnota 1 označuje extrémní případ, kdy je ZW časově nenáročný a hodnota 10 opačný případ, kdy je maximálně časově náročný. Průměrná hodnota je 6,3. Nejvyšší četnost mají hodnoty od 6-8. Z toho lze vyvodit, že respondenti označují ZW za časově náročný životní styl.

Graf 7: Časová náročnost ZW

Zdroj: vlastní výzkum, n=134

Z výše uvedených závěrů lze zamítnout nulovou hypotézu $H4_0$ a platí alternativní hypotéza: *Časová náročnost nakupování ve smyslu ZW je překážkou v rozšíření životního stylu ZW.*

5 DISKUZE

Cílem příspěvku bylo popsat a zhodnotit překážky, které vedou k rozšíření životního stylu Zero Waste v Jihočeském kraji. Na základě literární rešerše byly identifikovány celkem čtyři skupiny bariér. Bylo zjištěno, že respondenti shledávají nedostatek informací o ZW jako překážku v rozšíření životní stylu. Tento výsledek je v souladu se závěry Zaman & Lehmann (2011), kteří spojují množství informací zejména s formálním i neformálním vzděláváním a došli k závěru, že celkově je nedostatek povědomí o ZW klíčovou bariérou. Na základě kontingenčních tabulek zde bylo také zjištěno, že nadměrně více tento nedostatek informací vnímají obyvatelé menších obcí. Další předpokládaná bariéry byla finanční náročnost (Johnson, 2013). V případě kvantitativního šetření nebyla tato skutečnost potvrzena.

Nedostupnost ZW obchodů či omezený výběr produktů byla shledána jako další možná bariéra (Sang et al. 2022). Tato bariéra se potvrdila i v případě sledovaného vzorku respondentů z Jihočeského kraje. Na základě kontingenčních tabulek bylo zjištěno, že tuto skutečnost výrazněji více vnímají obyvatelé menších obcí.

Poslední identifikovanou překážkou byla časová náročnost. Tato skutečnost byla potvrzena i v případě obyvatel Jihočeského kraje. Výsledek je v souladu se zjištěními Barr et. (2011), ale také i Vrachovska (2023), jelikož bylo zjištěno, že mezi respondenty převládá ochota provádět běžný nákup pouze do vzdálenosti pěti kilometrů.

Zjištění ohledně bariér rozšíření životního stylu ZW mohou dále doplnit již existují empirické výstupy ohledně zkoumané problematiky. Dále mohou znamenat základní východiska pro další šetření, jelikož pro utvoření celkové obrazu vnímání ZW napříč populací je nezbytné do budoucího výzkumu začlenit i měkké faktory, tj. potenciální proenvironmentální postoje a hodnoty, jelikož ty mohou být také významným vysvětlením růstu zájmu o environmentálně šetrné alternativy.

Použitá literatura

1. BARR, S., GILG, A., & SHAW, G. 'Helping People Make Better Choices': Exploring the behaviour change agenda for environmental sustainability. *Applied Geography,* Apr. 2011, vol. 31, no. 2, 712-720. https://doi.org/10.1016/j.apgeog.2010.12.003
2. ČSÚ. *Veřejná databáze - Města a venkov - územní srovnání*, [online], [2023-12-11], 2023. Dostupné z: https://vdb.czso.cz/vdbvo2/faces/cs/index.jsf?page=vystup-objekt&pvo=RSO13&z=T&f=TABULKA&katalog=30829

3. DISMAN, M. Jak se vyrábí sociologická znalost: příručka pro uživatele (Čtvrté nezměněné vydání). Praha: Karolinum, 2011. 372 s. ISBN 978-80-246-1966-8.
4. EUROSTAT. *Generation of waste by waste category, hazardousness and NACE Rev. 2 activity*, [online], [2023-12-9], 2022. Retrieved from ttps://ec.europa.eu/eurostat/data browser/view/env_wasgen/default/table?lang=en
5. EVROPSKÁ KOMISE. *Zelená dohoda pro Evropu*, [online], [2023-12-11], n. d. Dostupné z: https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/ european-green-deal_cs
6. GHISELLINI, P., CIALANI, C., & ULGIATI, S. A review on circular economy: the expected transition to a balanced interplay of environmental and economic systems. *Journal of Cleaner Production*, Feb. 2016, vol. 114, 11-32. https://doi.org/10.1 016/j.jclepro.2015.09.007
7. CHEN, D. M. -C., BODIRSKY, B. L., KRUEGER, T., MISHRA, A., & POPP, A. The world's growing municipal solid waste: trends and impacts. *Environmental Research Letters*, Jun. 2022, vol. 15, no. 7, 074021. https://doi.org/10.1088/1748-9326/ab8659
8. IBM. *Crosstabs*, [online], [2023-12-11], 2023. Dostupné z: https://www.ibm.com /docs/en/spss-statistics/29.0.0?topic=features-crosstabs
9. JOHNSON, B. Zero Waste Home. Scribner, 2013. 304 s. ISBN13: 9781451697681.
10. KIRCHHERR, J., REIKE, D., & HEKKERT, M. Conceptualizing the circular economy: An analysis of 114 definitions. Resources. *Conservation and Recycling*, Dec. 2017, vol. 127, 221-232. https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2017.09.005
11. KRÁSNICKÁ, M. Cirkulární ekonomika a právo Evropské unie. In: KISLINGEROVÁ, E. a kol. *Cirkulární ekonomie a ekonomika. Společenské paradigma, postavení, budoucnost a praktické souvislosti.* Grada Publishing, 2021. ISBN 978-80-271-3230-0.
12. NOVOTNÁ, V. *Bezodpadová budoucnost? Diplomová práce*. České Budějovice: Ekonomická fakulta, 2023.
13. RATHOURE, A. K. *Zero Waste. Management Practices for Environmental Sustainability*. CRC Press, 2019. 358 s. ISBN 9780429602344.
14. SANG, Y., YU, H., & HAN, E. Understanding the Barriers to Consumer Purchasing of Zero-Waste Products. *Sustainability*, Oct. 2022, vol. 14, no. 24, 16858. https://doi.org/10.3390/su142416858
15. VRACHOVSKA, M. *9 Disadvantages of Zero Waste. Almost Zero Waste*, [online], [2023-12-11], 2023. Retrieved from https://www.almostzerowaste.com/zero-waste-disadvantages/
16. ZAMAN, A. U., & LEHMANN, S. Challenges and Opportunities in Transforming a City into a "Zero Waste City." *Challenges*, Nov. 2011, vol. 2, no. 4, 73-93. https://doi.org/10.3390/challe2040073
17. ZERO WASTE INTERNATIONAL ALLIANCE. *Zero Waste Definition*, [online], [2023-12-11], 2018. Dostupné z: https://zwia.org/zero-waste-definition/

Kontaktní údaje
Ing. Věra Novotná
Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Ekonomická fakulta
Studentská 13, 370 05 České Budějovice
Tel: +420 606 469 501
email: novotv20@ef.jcu.cz

Ing. Roman Buchtele, Ph.D.
Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Ekonomická fakulta
Studentská 13, 370 05 České Budějovice
Tel: +420 389 032 574
email: buchtr01@ef.jcu.cz

PRECHOD NA UDRŽATEĽNÝ ROZVOJ V PODNIKOCH CHEMICKÉHO A FARMACEUTICKÉHO PRIEMYSLU NA SLOVENSKU

TRANSITION TO SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN COMPANIES OF THE CHEMICAL AND PHARMACEUTICAL INDUSTRY IN SLOVAKIA

Patrik Richnák

Abstrakt

Prechod k udržateľnému rozvoju skúma vyvíjajúce sa prostredie iniciatív udržateľnosti v rámci podnikových subjektov, pričom zdôrazňuje strategické požiadavky, výzvy a transformačné cesty, ktoré formujú tento kľúčový prechod. Cieľom článku bolo predstaviť prechod na udržateľný rozvoj, ktorý sa snaží maximalizovať hodnoty v ekonomickej, sociálnej a environmentálnej sfére a zároveň reaguje na výzvy udržateľného sveta. Výskum sa zameral na 60 podnikov so sídlom v Slovenskej republike, ktoré pôsobia v chemickom a farmaceutickom priemysle. Vďaka tomu, že sa článok zaoberá prechodom k udržateľnosti poskytuje cenné poznatky pre podniky, ktoré sa snažia pohybovať v náročnom prostredí udržateľného rozvoja a zároveň ukazuje, ako si podniky čoraz viac uvedomujú nevyhnutnosť zosúladiť dosahovanie ziskovosti s environmentálnou zodpovednosťou a spoločenským blahobytom. Zistenia z realizovaného kvantitatívneho výskumu prispievajú k prebiehajúcemu dialógu o zodpovednosti podnikov, pričom zdôrazňuje transformačný potenciál udržateľného rozvoja pre podniky chemického a farmaceutického priemyslu, ktorých cieľom nie je len plniť legislatívne normy, ale proaktívne formovať udržateľnejšiu a flexibilnejšiu budúcnosť životného prostredia pre súčasné a ďalšie generácie.

Kľúčové slová: *udržateľnosť, udržateľný rozvoj, chemický priemysel, farmaceutický priemysel*

Abstract

Transitioning to sustainable development examines the evolving environment of sustainability initiatives within business entities, highlighting the strategic requirements, challenges and transformational pathways that are shaping this key transition. The aim of the paper was to present a sustainability transition that looks to maximise value in the economic, social and environmental spheres while responding to the challenges of a sustainable world. The research focused on 60 companies based in the Slovak Republic that operate in the chemical and pharmaceutical industry. By looking at the transition to sustainability, the paper provides valuable insights for companies trying to navigate the challenging environment of sustainable development, while also indicating how companies are becoming increasingly aware of the necessity to reconcile achieving profitability with environmental responsibility and social well-being. The findings from the quantitative research conducted contribute to the ongoing dialogue on corporate responsibility, emphasising the transformative potential of sustainable development for companies in the chemical and pharmaceutical industry that aim not only to comply with legislative standards, but to proactively shape a more sustainable and flexible environmental future for current and next generations.

Key words: *Sustainability, Sustainable Development, Chemical Industry, Pharmaceutical Industry*

1 ÚVOD

V posledných rokoch sa požiadavka udržateľného rozvoja stáva čoraz dôležitejšou a priemyselné odvetvia na celom svete čelia kľúčovej výzve zosúladiť hospodársky rast s ochranou životného prostredia a sociálnou zodpovednosťou. Tento záväzok je obzvlášť výrazný v odvetviach so značnou environmentálnou stopou. Tento článok sa zaoberá špecifickým priemyselným prostredím slovenského chemického a farmaceutického priemyslu a skúma prebiehajúci prechod k udržateľnému rozvoju v tomto odvetví. Na pozadí udržateľných výziev na zodpovedné a environmentálne podnikové procesy je cieľom článku objasniť udržateľné iniciatívy, perspektívy a nástroje, ktoré formujú udržateľný rozvoj v chemickom a farmaceutickom priemysle na Slovensku. Skúmaním prechodu na udržateľný rozvoj sa článok snaží poskytnúť čiastočné pochopenie výziev a príležitostí spojených s úsilím o udržateľnosť a ponúka cenné poznatky pre zainteresované strany, ktoré sa zaviazali podporovať udržateľnosť v chemickom a farmaceutickom prostredí na Slovensku.

2 TEORETICKÝ RÁMEC

Veľká degradácia životného prostredia, vyčerpávanie prírodných zdrojov, znečistenie a najmä globálne otepľovanie predstavujú čoraz väčšiu hrozbu pre celý ekosystém a pre celú budúcu existenciu ľudstva. Industriálna exploatácia a spracovanie prostredníctvom ťažby prírodných zdrojov a ich následné využívanie na priemyselný, poľnohospodársky a hospodársky rozvoj spôsobili a naďalej spôsobujú veľké narušenie biochemických cyklov, ale aj veľkú kontamináciu vodných a suchozemských ekosystémov toxickými ťažkými kovmi s mimoriadne vážnymi dôsledkami pre voľne žijúce živočíchy a zdravie ľudí (Firoiu a kol., 2023). Z tohto dôvodu je implementácia opatrení a permanentné meranie aspektov týkajúcich sa zhoršovania životného prostredia a environmentálnych zdrojov zo strany národných aj medzinárodných environmentálnych organizácií súčasťou globálnych a regionálnych rozvojových programov, ako je napríklad Agenda 2030, ktorá prostredníctvom svojich 17 cieľov a súboru ukazovateľov plne zodpovedá potrebe znížiť zhoršovanie životného prostredia a chrániť existenciu obyvateľstva v strednodobom a dlhodobom horizonte.

V záujme riešenia globálnych problémov sa medzinárodné spoločenstvá musí riadiť cieľmi trvalo udržateľného rozvoja. Ich cieľom je lepšou ochranou prírody a všetkým druhom života na svete zabezpečiť, aby ľudia mohli žiť v úplnej spokojnosti, mieri a prosperite pre budúce generácie. So záujmom o ľudí, planétu Zem, mier, prosperitu a spoluprácu pôsobia ciele v troch oblastiach: sociálny rozvoj, environmentálny rozvoj a ekonomický rozvoj (Chien a kol., 2021; Kutan a kol., 2017; Tan a kol., 2021). Ciele trvalo udržateľného rozvoja (SDGs), ktoré v roku 2015 vyhlásila Organizácia Spojených národov po dohode so 195 krajinami, boli klasifikované ako najväčšia dohoda, aká bola kedy dosiahnutá (George a kol., 2016) a mnohí vedci, univerzity, podniky, vlády a mimovládne organizácie ich nasledujú so zdanlivým predpokladom, že tým prispievajú k miestnej a globálnej udržateľnosti. Pre niektorých nastal v súvislosti s vyhlásením cieľov trvalo udržateľného rozvoja posun v hnutí za udržateľnosť (Biermann a kol., 2017; Gusmão Caiado a kol., 2018) ako dôležitý míľnik na ceste k udržateľnosti. Prijatie cieľov trvalo udržateľného rozvoja (SDGs) poskytuje krajinám plán, ako sa usilovať o trvalo udržateľný rozvoj a zároveň vyvážiť sociálnu, environmentálnu a hospodársku udržateľnosť. Pri formulovaní politík a stratégií na podporu rozvoja a udržateľnosti sa ciele udržateľného rozvoja stali globálnym štandardom pre tvorcov politík (Le Blanc, 2015; Mbanda & Fourie, 2019).

V kontexte životného prostredia sa udržateľnosť vzťahuje na nezaťažovanie ekosystému a zachovanie prirodzeného systému podpory existencie života. Z hľadiska spoločnosti udržateľnosť znamená, že v centre pozornosti sú predovšetkým ľudia. Je potrebné ponúknuť čo najväčšiu mieru rovnosti, slobody, sociálnej spravodlivosti a bezpečnosti, najmä vzhľadom

na globálny rast populácie (Zodape a kol., 2015). Udržateľnosť sa vzťahuje na dosiahnutie našich cieľov bez toho, aby bola ovplyvnená schopnosť budúcich generácií dosiahnuť svoje ciele. Okrem prírodných zdrojov potrebujeme aj sociálne a hospodárske zdroje. Environmentalizmus je len jedným z aspektov udržateľnosti. Väčšina definícií udržateľnosti zahŕňa úvahy o sociálnej spravodlivosti a hospodárskom rozvoji, najmä o raste, ktorý spĺňa súčasné požiadavky bez toho, aby ohrozil schopnosť budúcich generácií plniť svoje vlastné požiadavky. Toto je známy príklad udržateľného rozvoja (University of Alberta, 2013). Existujú rôzne prístupy k porozumeniu a pochopeniu udržateľnosti. Podľa ekonomických a spoločenských faktorov sa v teórii udržateľnosti kladie dôraz na vývoj produktov a procesov šetrných k životnému prostrediu (Sikdar, 2007; Cockerill, 2004). Vláda poveruje organizácie, aby uplatňovali udržateľnosť s cieľom znížiť využívanie zdrojov, pretože podniky spotrebúvajú veľa energie a zásob (Yagi & Halada, 2001). Podniky sú nútené vyrábať udržateľné výrobky, pretože environmentálne pravidlá sú čoraz prísnejšie. V dôsledku toho moderné podniky využívajú udržateľnú výrobu. Koncepcie udržateľnosti sa uplatňujú prakticky v každej oblasti života, nielen v sociálnej a hospodárskej sfére.

Udržateľný rozvoj známy aj ako trvalý alebo environmentálny rozvoj je koncepcia ekonomiky, ktorá predpokladá úroveň a kvalitu života na úrovni garantovanej rozvojom civilizácie v danom čase (World Commission on Environment and Development, 1987). Udržateľný rozvoj je spôsob rozvoja ľudskej spoločnosti, ktorý zosúlaďuje hospodársky a sociálny pokrok s úplným zachovaním životného prostredia pre súčasné a budúce generácie. Zachovanie životného prostredia pre budúce generácie v čo najmenej zmenenej podobe je jedným zo základných cieľov trvalo udržateľného rozvoja. Od priemyselnej revolúcie je naša civilizácia a hospodársky rozvoj veľmi neregulovaný, čo v súčasnosti predstavuje nebezpečenstvo pre život budúcich generácií (Loučanová a kol., 2023). Realizácia iniciatív trvalo udržateľného rozvoja by mohla znamenať začiatok rýchleho, rozsiahleho a globálneho prechodu na ekologické hospodárstvo, ktoré podporuje rast prostredníctvom investícií do prírodných zdrojov a ich ochrany, od ktorých závisí schopnosť spoločnosti žiť trvalo udržateľným spôsobom. Zároveň to znamená začiatok nevyhnutných reforiem spôsobu riadenia trvalo udržateľného rozvoja na medzinárodnej úrovni. Jedným zo spôsobov, ako dosiahnuť hospodársky rast s pridanou hodnotou, je realizácia inovácií v hospodárskej politike. Koncepcia udržateľného rozvoja nadobúda osobitný význam v ére znalostnej spoločnosti a ekonomiky, pretože znalosti sú hnacou silou rozvoja jednotlivcov a ekonomiky ako celku. V tomto kontexte sa pojem udržateľný rozvoj v podnikateľskom prostredí často považuje za synonymum správania spojeného s úspechom a inováciou a často má proenvironmentálny charakter vo vzťahu k rôznym skupinám zainteresovaných strán v procese budovania systémových hodnôt. Systémové vzťahy so všetkými aktérmi prostredia tvorby udržateľných hodnôt, budované na základe šírenia poznatkov, podporujú uplatňovanie zásady 3R (Reduce, Reuse, Recycle) (Grupa Azoty, 2021).

Integrácia ekonomických, environmentálnych a sociálnych cieľov do podnikových procesov môže byť charakteristickým znakom rozvoja udržateľnosti. Implementácia udržateľnosti, ako sú napríklad ciele trvalo udržateľného rozvoja, však predstavuje množstvo výziev. Na začiatok treba povedať, že nie všetky ciele môžu predstavovať podnikateľské príležitosti alebo poskytovať podnikom konkurenčnú výhodu, čo podnikom sťažuje predvídanie podnikateľskej hodnoty (Ahmed & Shepherd, 2010). Podnikovú udržateľnosť definujeme ako úsilie podniku kontrolovať svoj enviromentálny, sociálny a širší ekonomický vplyv na trh a spoločnosť ako celok (Svensson a kol., 2018). Okrem toho dôraz na udržateľnosť podniku sa vzťahuje na všetky strany zapojené do siete dodávateľského reťazca, ako aj na ostatných účastníkov v prostredí podniku (Baranova, 2022; Golicic & Smith, 2013, Joardar & Sarkis, 2020).

3 METODIKA VÝSKUMU

Cieľom príspevku bolo najprv definovať a objasniť pojmy spojené s trvalo udržateľným rozvojom prostredníctvom poznatkovej bázy, ktorá pozostávala z komparatívneho skúmania domácich a zahraničných časopisov a štúdií. Následne sa interpretovali zistenia kvantitatívneho výskumu. Cieľom článku bolo predstaviť prechod na udržateľný rozvoj, ktorý sa snaží maximalizovať hodnoty v ekonomickej, sociálnej a environmentálnej sfére a zároveň reaguje na výzvy udržateľného sveta.

Pri príprave článku boli použité tieto výskumné metódy: literárna rešerš, komparatívna analýza, systémová analýza, indukcia, dedukcia, metóda dotazníku a metóda vizualizácie prostredníctvom pruhových grafov.

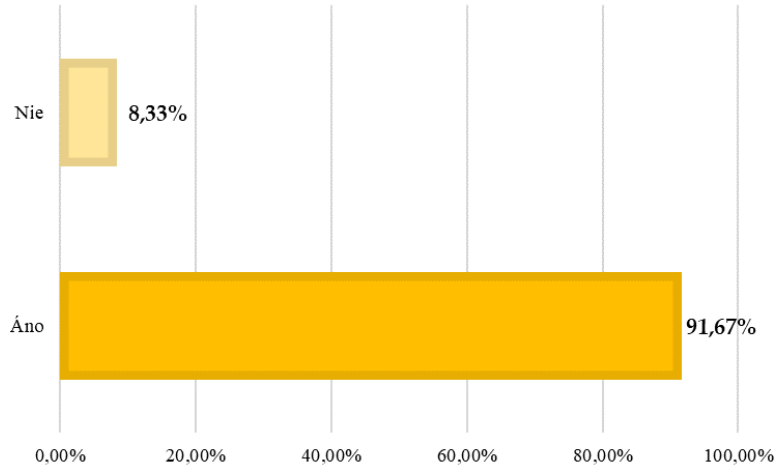
Na klasifikáciu podnikov podľa ich veľkosti sa použila smernica Európskej komisie 2003/361/ES, ktorá rozdeľuje podniky do troch kategórií: malé (10-49 zamestnancov), stredné (50-249 zamestnancov) a veľké podniky (viac ako 250 zamestnancov). Výskum sa zameral na 60 podnikov so sídlom v Slovenskej republike, ktoré pôsobia v chemickom a farmaceutickom priemysle. Najvyššie percento účastníkov výskumu (48,33 %) tvorili veľké podniky. Percentuálne zastúpenie stredných podnikov bolo 45,00 %. Malé podniky boli výrazne menej zastúpené a ich účasť na výskume bola s podielom 6,67 %. Na základe zastúpených podnikov podľa veľkosti podniku môžeme konštatovať, že zastúpená vzorka respondentov je na veľmi dobrej úrovni, pretože prevažovali veľké a stredné podniky s takmer totožným podielom.

Podniky s ručením obmedzeným boli vo výskume najviac zastúpené spomedzi dopytovaných podnikov. Ich podiel bol 71,67 % zo všetkých právnych foriem podnikania. Zúčastnené podniky, ktoré uviedli, že sú akciovými spoločnosťami mali podiel 28,33 %. Iné právne formy podnikania z chemického a farmaceutického priemyslu na Slovensku neboli v realizovanom výskume zastúpené.

Slovenská republika sa člení na osem krajov. Podľa administratívneho členenia Slovenska sa výskumu zúčastnili s najvyšším podielom (18,33 %) podniky chemického a farmaceutického priemyslu z Trenčianskeho kraja. Druhý najvyšší podiel (16,33 %) účasti na výskume dosiahli respondenti z Trnavského a Nitrianskeho kraja, ktorý mali identický podiel účasti. Tretí najvyšší podiel (15,00 %) dosiahli participanti z Prešovského kraja. Ďalej boli vo výskume zastúpené podniky chemického a farmaceutického priemyslu zo Žilinského kraja (13,33 %) a Bratislavského kraja (11,67 %). Najmenej boli respondenti participujúci z Banskobystrického (5,00 %) a Košického kraja (3,33 %).

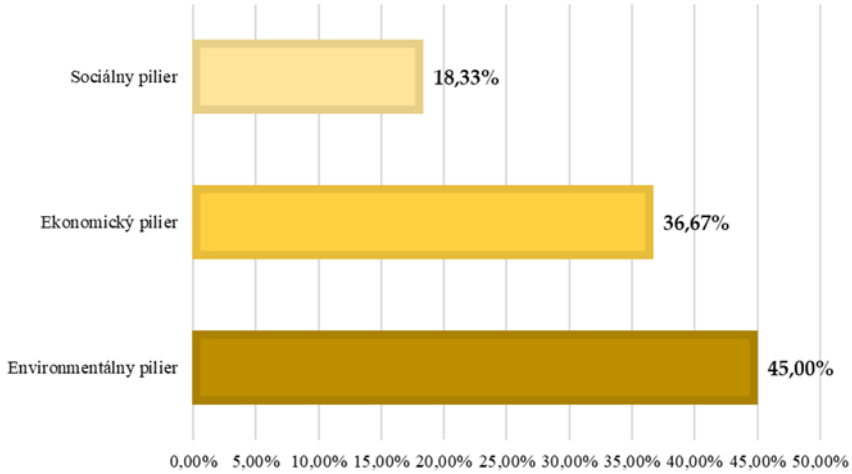
4 VÝSLEDKY VÝSKUMU A DISKUSIA

V tejto časti štúdie bola použitá deskriptívna analýza na vyhodnotenie otázok dotazníka týkajúcich sa trvalo udržateľného rozvoja v podnikoch chemického a farmaceutického priemyslu na Slovensku. Výsledky analýzy sú prezentované v pruhovom grafe, z ktorého vyplýva, že 91,67 % podnikov chemického a farmaceutického priemyslu na Slovensku presadzuje ciele udržateľného rozvoja, pričom len 8,33 % dopytovaných podnikov ich nepresadzuje.

Graf 1. Presadzovanie cieľov udržateľného rozvoja v podnikoch chemického a farmaceutického priemyslu na Slovensku
Zdroj: vlastné spracovanie

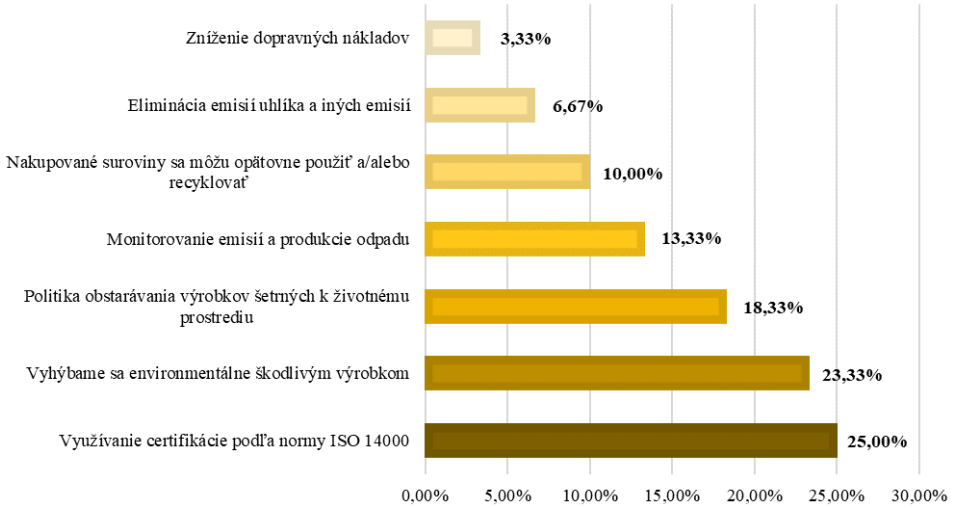
Z grafu 2 vyplýva, že 45,00 % respondentov uprednostňuje environmentálny pilier v rámci udržateľného rozvoja. Výsledky ilustrované na grafe poukazujú na skutočnosť, že 36,67 % podnikov chemického a farmaceutického priemyslu na Slovensku uprednostňuje ekonomický pilier. Zo zosumarizovaných dát na grafe vyplýva, že sociálny pilier v rámci udržateľného rozvoja je dôležitý pre 18,33 % účastníkov výskumu.

Graf 2. Preferovanie jednotlivých pilierov v rámci udržateľného rozvoja v podnikoch chemického a farmaceutického priemyslu na Slovensku
Zdroj: vlastné spracovanie

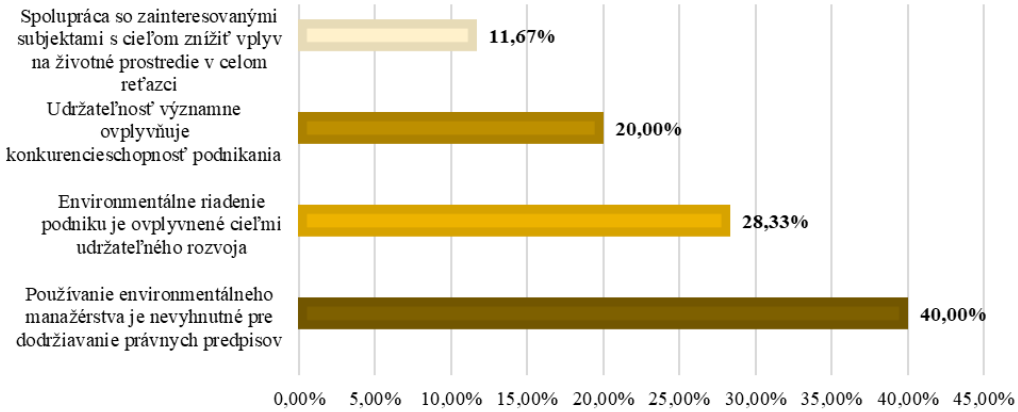
Podniková stratégia by mala uprednostňovať udržateľný rozvoj vo všetkých jeho podobách. Na grafe 3 je znázornené, ako je identifikovaný trvalo udržateľný rozvoj v podnikoch chemického a farmaceutického priemyslu na Slovensku. Z odpovedí respondentov vyplynulo, že 1/4 skúmaných podnikov pod udržateľným rozvojom rozumie využívanie certifikácie podľa normy ISO 14001. Viac ako 1/5 dopytovaných podnikov, rozumie pod udržateľným rozvojom vyhýbanie sa environmentálne škodlivým výrobkom. Politika obstarávania výrobkov šetrných k životnému prostrediu je pre 18,33 % oslovených podnikov ponímaná ako udržateľný rozvoj. Viac ako trinásť percent (13,33 %) respondentov udržateľným

rozvojom chápe monitorovanie emisií a produkcie odpadu. Nakupované suroviny opätovne použiť a/alebo recyklovať považuje za udržateľný rozvoj 1/10 respondentov. Opýtané podniky najmenej vnímajú udržateľný rozvoj ako eliminácia emisií uhlíka a iných emisií (6,67 %) a zníženie dopravných nákladov (3,33 %).

Graf 3. Identifikácia udržateľnosti v podnikoch chemického a farmaceutického priemyslu na Slovensku
Zdroj: vlastné spracovanie

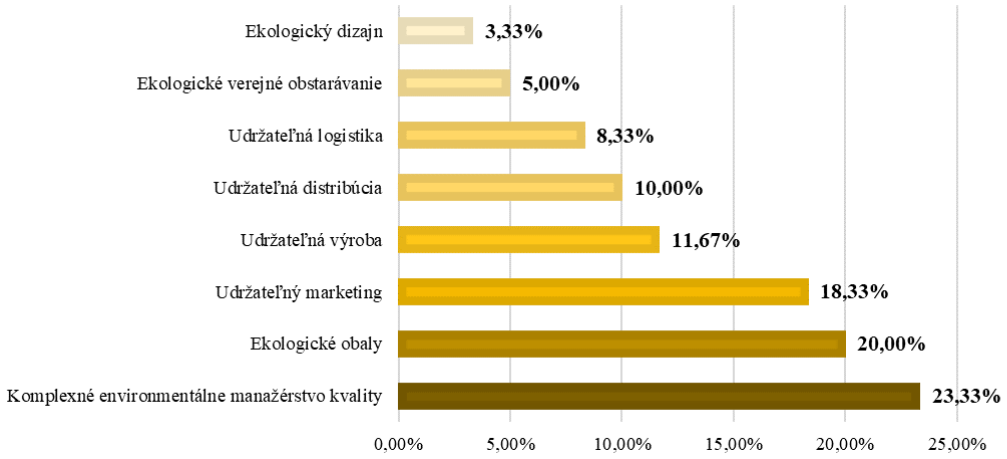
Na základe vizualizácie dát môžeme na grafe 4 vidieť, že v podnikoch chemického a farmaceutického priemyslu na Slovensku je dominantné používanie environmentálneho manažérstva, ktoré je nevyhnutné pre dodržiavanie právnych predpisov. Túto možnosť v dotazníku označilo 2/5 respondentov. Viac ako 1/4 dopytovaných podnikov uviedlo, že environmentálne riadenie podniku je ovplyvnené cieľmi udržateľného rozvoja. Podľa 1/5 opýtaných podnikov udržateľný rozvoj významne ovplyvňuje konkurencieschopnosť podnikania. Spolupráca so zainteresovanými subjektami s cieľom znížiť vplyv na životné prostredie v celom reťazci je ohodnotená dopytovanými na úrovni 11,67 %.

Graf 4. Snahy v rámci udržateľnosti v podnikoch chemického a farmaceutického priemyslu na Slovensku
Zdroj: vlastné spracovanie

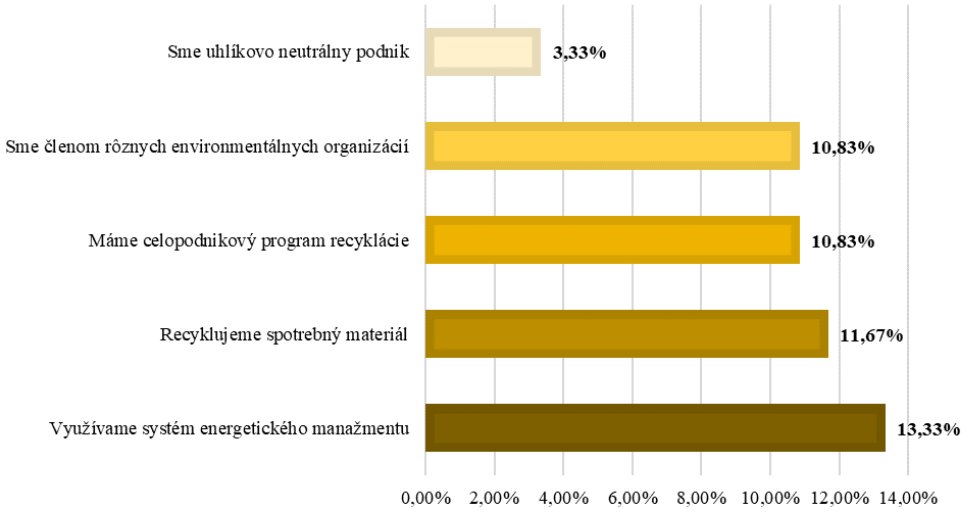
Cieľom udržateľnosti je vytvoriť systém usmernení, parametrov a prevádzkových rámcov, ktoré umožnia podniku nepretržite fungovať bez negatívneho vplyvu na životné prostredie a

ostatné subjekty. S klimatickou krízou, ktorá je čoraz jasnejšia a výraznejšia sa musí elektronické odvetvie využívať nástroje v rámci udržateľnosti, aby skutočne splnil environmentálne ciele. Na obrázku 5 sú identifikované nástroje v rámci udržateľnosti podnikov chemického a farmaceutického priemyslu na Slovensku. Podľa pruhového grafu 23,33 % respondentov preferuje komplexné environmentálne manažérstvo kvality, zatiaľ čo 20,00 % účastníkov výskumu favorizuje ekologické obaly. Viac ako osemnásť percent (18,33 %) účastníkov uprednostňuje v rámci udržateľnosti udržateľný marketing. Dopytovaní s podielom 11,67 % preferujú z nástrojov udržateľnú výrobu. Udržateľnú distribúciu priorizuje 1/10 respondentov. Ako ďalší preferovaný nástroj v rámci udržateľnosti v podnikoch chemického a farmaceutického priemyslu na Slovensku bola preferovaná udržateľná logistika (8,33 %) a ekologické verejné obstarávanie (5,00 %). Najmenej favorizujú respondenti ekologický dizajn (3,33 %).

Graf 5. Preferovaný nástroj v rámci udržateľnosti v podnikoch chemického a farmaceutického priemyslu na Slovensku
Zdroj: vlastné spracovanie

Rastúce povedomie o udržateľnosti vyvíja čoraz väčší tlak na výrobcov, aby neustále vyvíjali nové technológie a výrobky, ktoré sú udržateľnejšie a energeticky účinnejšie. Iniciatívy v rámci udržateľnosti v podnikoch chemického a farmaceutického priemyslu na Slovensku ilustruje graf 6. Z pruhového grafu vyplýva, že 13,33 % účastníkov výskumu využíva systém energetického manažmentu. Viac ako 1/10 respondentov recykluje spotrebný materiál. Dopytovaní s identický percentuálny podiel (10,83 %) majú celopodnikový program recyklácie a zároveň sú členom rôznych environmentálnych organizácií. Spomedzi respondentov 3,33 % sa označuje za uhlíkovo neutrálny podnik.

Graf 6. Iniciatívy v rámci udržateľnosti v podnikoch chemického a farmaceutického priemyslu na Slovensku
Zdroj: vlastné spracovanie

5 ZÁVER

Chemický priemysel spolu s farmaceutickým priemyslom zohrávajú v hospodárstve dôležitú úlohu, pretože sú základné piliere priemyslu mnohých krajín. Keďže výroba väčšiny chemického priemyslu je veľmi nebezpečná a mohla by potenciálne spôsobiť nezvratné škody na životnom prostredí a zdraví ľudstva, bezpečná výroba je základným predpokladom udržateľného rozvoja chemických a farmaceutických podnikov. Okrem ekonomického prínosu zohrávajú chemické a farmaceutické podniky kľúčovú úlohu aj pri dosahovaní rôznych spoločenských a udržateľných cieľov. Najmä vďaka významným iniciatívam a pokrokom pri výrobe výrobkov z obnoviteľných zdrojov s podporou obehového hospodárstva, zlepšovaní využívania chemických látok v celom hodnotovom reťazci a znižovaní emisií skleníkových plynov.

Realizovaným výskumom o udržateľnom rozvoji v podnikoch chemického a farmaceutického priemyslu na Slovensku sme zistili, že s najväčším percentuálnym podielom sa výskumu zúčastnili veľké podniky. Podľa právnej formy podnikania boli najviac zastúpené spoločnosti s ručením obmedzeným. Podľa administratívneho členenia Slovenska boli vo výskume dominantné podniky z Trenčianskeho kraja. Ciele udržateľného rozvoja presadzujú takmer všetky podniky z chemického a farmaceutického priemyslu na Slovensku. V rámci udržateľného rozvoja preferujú respondenti environmentálny pilier. Pod udržateľnosťou rozumie väčšina skúmaných podnikov využívanie certifikácie podľa normy ISO 14001. V podnikoch chemického a farmaceutického priemyslu na Slovensku je dominantné používanie environmentálneho manažérstva, ktoré je nevyhnutné pre dodržiavanie právnych predpisov. Z preferovaných nástrojov v rámci udržateľnosti preferujú respondenti komplexné environmentálne manažérstvo kvality. V rámci iniciatív v oblasti udržateľnosti väčšina účastníkov výskumu využíva systém energetického manažmentu.

Poznámka

Príspevok je čiastkovým výstupom riešenia projektu VEGA MŠVVaŠ SR č. 1/0465/23 „Generické, konvergenčné a modelové prístupy environmentálnej výroby a logistiky v rozvoji podnikania na Slovensku“ v rozsahu 100%.

Použitá literatura

1. AHMED, P. K., SHEPHERD, Ch. *Innovation management: context, strategies, systems, and processes*. New York: Pearson Prentice Hall, 2010. ISBN 9780273683766.
2. BARANOVA, P. Environmental capability development in a multi-stakeholder network setting: Dynamic learning through multi-stakeholder interactions. *Business Strategy and the Environment*. 2022. Dostupné z: doi:https://doi.org /10.1002/bse.3091
3. BIERMANN, F., KANIE, N., KIM, R. E. Global governance by goal-setting: the novel approach of the UN Sustainable Development Goals. Current Opinion in Environmental *Sustainability*. 2017, 26-27, 26–31. Dostupné z: doi: https://doi. org/10.1016/j.cosust.2017.01.010
4. COCKERILL, K. Discussions on sustainability. *Clean Technologies and Environmental Policy*. 2004, 6(3). Dostupné z: doi:https://doi.org/10.1007/s10098-004-0253-z
5. FIROIU, D., IONESCU, G. H., CISMAȘ, L. M., VOCHIȚA, L., COJOCARU, T. M., BRATU, R-S. Can Europe Reach Its Environmental Sustainability Targets by 2030? A Critical Mid-Term Assessment of the Implementation of the 2030 Agenda. *Sustainability*. 2023, 15(24), 16650–16650. Dostupné z: doi: https://doi.org/10.3 390/su152416650
6. GEORGE, G., HOWARD-GRENVILLE, J., JOSHI A., TIHANYI. L. Understanding and Tackling Societal Grand Challenges through Management Research. *Academy of Management Journal*. 2016, 59(6), 1880–1895. Dostupné z: doi:https://doi.org/1 0.5465/amj.2016.4007
7. GOLICIC, S. L., SMITH, C. D. A Meta-Analysis of Environmentally Sustainable Supply Chain Management Practices and Firm Performance. *Journal of Supply Chain Management*. 2013, 49(2), 78–95.
8. GRUPA AZOTY. *STRATEGIA GRUPY KAPITAŁOWEJ NA LATA 2021–2030*. Dostupné z: https://grupaazoty.com/upload/1/files/2021/strategia2021-2030/29 .10.2021/2Grupa_azoty_strategia_2030_prezentacja_28_10_2021.pdf
9. GUSMÃO CAIADO, R. G., FILHO, W. L., QUELHAS, O. L. G., DE MATTOS NASCIMENTO, D. L., ÁVILA, L. V. A literature-based review on potentials and constraints in the implementation of the sustainable development goals. *Journal of Cleaner Production*. 2018, 198, 1276–1288. Dostupné z: doi:https://doi.or g/10.1016/j.jclepro.2018.07.102
10. CHIEN, F., ZHANG, Y., SADIQ, M., HSU, C-C. Financing for energy efficiency solutions to mitigate opportunity cost of coal consumption: An empirical analysis of Chinese industries. *Environmental Science and Pollution Research*. 2021. Dostupné z: doi:https://doi.org/10.1007/s11356-021-15701-9
11. JOARDAR, A., SARKIS, J. An examination of sustainable development of supply chain using foreignness perspective. *Business Strategy and the Environment*. 2020, 30(1), 630–642. Dostupné z: doi:https://doi.org/10.1002/bse.2643
12. KUTAN, A. M., PARAMATI, S. R., UMMALLA, M., ZAKARI, A. Financing Renewable Energy Projects in Major Emerging Market Economies: Evidence in the Perspective of Sustainable Economic Development. *Emerging Markets Finance and Trade*. 2017, 54(8), 1761–1777. Dostupné z: doi:https://doi.org/10.1080/1540 496x.2017.1363036
13. LE BLANC, D. Towards Integration at Last? The Sustainable Development Goals as a Network of Targets. *Sustainable Development*. 2015, 23(3), 176–187. Dostupné z: doi:https://doi.org/10.1002/sd.1582

14. LOUČANOVÁ, E., NOSÁĽOVÁ, M., OLŠIAKOVÁ, M., ŠTOFKOVÁ, Z., DUMITER, F. C., NICOARĂ, Ș. A., BOIȚĂ, M. Innovation as a Tool for Sustainable Development in Small and Medium Size Enterprises in Slovakia. *Sustainability*. 2023, 15(21), 1-18. Dostupné z: doi:https://doi.org/10.3390/su152115393
15. MBANDA, V., FOURIE, W. The 2030 Agenda and coherent national development policy: In dialogue with South African policymakers on Policy Coherence for Sustainable Development. *Sustainable Development*. 2019. Dostupné z: doi:https://doi.org/10.1002/sd.2025
16. SIKDAR, S. K. Sustainability and recycle–reuse in process systems. *Clean Technologies and Environmental Policy*. 2007, 9(3), 167–174. Dostupné z: doi:https://doi.org/10.1007/s10098-007-0087-6
17. SVENSSON, G., FERRO, C., HOGEVOLD, N., PADIN, C., SOSA VARELA, J. C. Developing a theory of focal company business sustainability efforts in connection with supply chain stakeholders. *Supply Chain Management: An International Journal*. 2018, 23(1), 16–32. Dostupné z: doi:https://doi.org/10.1108/scm-12-2015-0461
18. TAN, L. P., SADIQ, M., ALDEEHANI, T. M., EHSANULLAH, S., MUTIRA, P., VU, H. M. How COVID-19 induced panic on stock price and green finance markets: global economic recovery nexus from volatility dynamics. *Environmental Science and Pollution Research International*. 2022, 29(18), 26322–26335. Dostupné z: doi:https://doi.org/10.1007/s11356-021-17774-y
19. UNIVERSITY OF ALBERTA. (2013). *What Is sustainability?* Dostupné z: https://www.mcgill.ca/sustainability/files/sustainability/what-is-sustainability.pdf
20. WORLD COMMISSION ON ENVIRONMENT AND DEVELOPMENT. *Energy 2000: a global strategy for sustainable development: a report for the World Commission on Environment and Development*. London Etc.: Zed Books, 1987. ISBN 9780862327118.
21. YAGI, K., HALADA, K. Materials development for a sustainable society. *Materials & Design*. 2001, 22(2), 143–146. Dostupné z: doi:https://doi.org/10.1016/s0261-3069(00)00056-x
22. ZODAPE, H., PATIL, P. RANVEER, A. Sustainable Industrial Development. *International Journal for Research in Applied Science & Engineering Technology (IJRASET).* 2015, 3. 111-116.

Kontaktné údaje

Ing. Patrik Richnák, PhD.
Ekonomická univerzita v Bratislave, Fakulta podnikového manažmentu
Dolnozemská cesta 1/b, 852 35 Bratislava
Tel: +421 2 6729 5566
email: patrik.richnak@euba.sk

TWIN DEFICITS IN EURO AREA: A CAUSAL ANALYSIS

Barbara Brixová

Abstract

The aim of the contribution was to identify the presence of twin deficits, i.e., simultaneous budget and current account deficits, in the euro area countries. For this purpose, we utilized data spanning from 1999 to 2021. Using Granger causality testing, we recorded the existence of twin deficits in most of the euro area countries. However, the results vary depending on the time lags involved. In several countries, we confirmed traditional causality, where a budget deficit implies a current account deficit. Conversely, in several other countries, the opposite scenario, known as current account targeting, was observed. This heterogeneity underscores the diverse economic environments within the euro area and the complex interplay of fiscal and external factors.

Key words: *twin deficit, current account, budget balance, Granger causality, euro area*

1 INTRODUCTION

Economists have long been fascinated by the twin deficits, which include current account deficits and budget balance deficits, especially in the euro area. The region offers an interesting scenario to analyse the relationship between the two deficits given its economic structure, which is characterised by sovereign fiscal policy of member states while sharing a common currency. The centralised monetary policy of the European Central Bank (ECB) and the heterogeneous economic environment within the euro area provide an optimal setting for examining the dynamics of the twin deficits and their broader economic implications.

The study of twin deficits in the euro area is particularly important for number of reasons. First, the economic integration of the region, when confronted with the individual fiscal autonomy of its member states, poses a significant challenge in managing fiscal and current account balances. This fragile balance is crucial for the stability of the euro and the economic health of the region as a whole, especially in view of previous sovereign debt crises. In addition, the euro area is a significant actor in the world economy, and knowledge of its twin deficits offers important new perspectives on the interdependencies that affect international trade, investment flows and overall economic stability.

In addition, the examination of twin deficits is essential for assessing and creating effective policy mix in the euro area. It helps policy makers to identify and mitigate the risks connected to high deficits, thereby ensuring long-term economic stability and growth. Furthermore, this research makes an important contribution to the academic debate by offering updated empirical evidence specific to the economic environment of the euro area.

Another important aspect of this research is its role in addressing economic asymmetries within the euro area. The region comprises economies at different stages of development and with different fiscal capacities. A deeper understanding of twin deficits can help in formulating strategies that promote balanced and inclusive growth across all Member States.

Examining the twin deficits in the euro area is not just an academic matter, but also a key element for informed economic policymaking. The aim of this research is to unravel the complex economic interactions in the region and provide valuable insights for economists, policy makers and stakeholders in the euro area and beyond. The findings are expected to contribute to a more nuanced understanding of the economic dynamics of the euro area and to assist in the development of strategies for sustainable economic progress.

This paper is structured as follow: We begin with literature review focusing on twin deficits in the euro area. This is followed by an explanation of data collection methods and analytical approach, providing insight into the methodology behind research. In addition, we present comprehensive results and engage in a thorough discussion that aims to offer a holistic understanding of the twin deficits phenomenon.

2 REVIEW OF EMPIRICAL RESEARCH

The concept of twin deficits, particularly in the context of the euro area, has been a subject of significant interest, especially following the global financial crisis of 2008.

Ganchev et al. (2012) conducted an analysis of TDH in the context of Central and Eastern European (CEE) countries. They used various econometric techniques to assess the relationship between fiscal and current account deficits on a panel data set for the period 1998-2009. Their findings indicated a moderate positive correlation between these deficits, thus providing partial support for TDH. However, a negative correlation was observed in Bulgaria and Estonia, challenging the traditional understanding of the TDH. The study also found that rational expectations and structural gap theories could better explain the data, suggesting the need for further research, especially given the unique fiscal policies and currency board regimes in these countries.

Kalou and Paleologou (2012) re-evaluated the TDH in the context of Greece between 1960 and 2007. In their study, they used a vector error correction model with endogenous determination of structural breaks to understand the causal relationship between the budget deficit and the current account deficit. They find that these deficits are positively related through the Current Account Targeting Hypothesis (CATH), with causality running from the current account to the budget deficit. This suggests that in the case of a small EMU economy such as Greece, domestic developments are to some extent influenced by the external balance, but also by a significantly large parallel economic sector. The study underlines the importance of tax, labour, and capital market structural reforms in Greece.

Kosteletou (2013) examines the relationship between fiscal and current account balances in southern euro area countries. The study tests the twin deficit hypothesis within the context of a portfolio model involving financial sector variables, using panel data from 1991-2011. The study supports the twin deficit hypothesis and suggests that not only the fiscal policy of southern euro area countries but also that of the northern surplus countries affects their current account balances. This interdependence suggests that fiscal policy can be a tool to address external imbalances, which requires a coordinated but not uniformly applied fiscal policy.

Forte and Magazzino (2013) conducted a study on the relationship between trade deficits and budget deficits in 33 European countries between 1970 and 2010. Their research provided evidence that persistent budget deficits are likely to result in trade deficits. They used a two-period analysis, dividing the sample into an early period (1970-1991) and a later period (1992-2010), and they also categorised countries based on their deficit levels. They observed that the values of government budgets, both current and past, had an impact on the trade balance. The analysis revealed a positive, although low, correlation between the current account balance and the government budget, highlighting the significant link between fiscal policy and the external trade balance.

Baxa and Olešňaník (2014) discuss the complex dynamics of current account deficits in the Economic and Monetary Union (EMU), focusing in particular on the impact of euro adoption on these deficits. Furthermore, the study sheds light on the evolution of the role of fiscal policy in the context of current account deficits. They argue that fiscal policy plays a changing role in the euro area, affecting the current account balance in a way that was not as pronounced before the euro. This aspect of their analysis provides a nuanced understanding of how fiscal policy dynamics have changed in the euro area after the introduction of the euro.

Tosun et al. (2014) focused on empirically investigating the long-run relationship and direction of causality between budget deficit and current account deficit in selected economies in Central and Eastern Europe, including Bulgaria, Latvia, Lithuania, Poland, Romania, Serbia, and Slovenia. In the empirical analysis they used the Pesaran, Shin and Smith (2001) approach of testing the limits of cointegration and Granger non-causality. The results showed no evidence supporting the TDH in these countries, except for Bulgaria. This finding contradicts previous studies, which mostly supported the TDH in Central and Eastern European economies. The absence of a long-run relationship between the current account and the budget balance in most countries has been attributed to factors other than the fiscal balance, such as exchange rate dynamics and growth rates, which may have a more significant impact on the current account balance.

Akbaş and Lebe (2016) examined the validity of the twin and triplet deficit hypothesis for G7 countries between 1994 and 2011. They found that both the budget deficit and savings gap significantly affect the current account deficit, with bi-directional causality observed between these variables. Their findings confirm the triplet deficit hypothesis in G7 countries and validate the traditional approach that posits a direct causal relationship between current account and budget deficits. This study highlights the importance of selecting appropriate statistical tools to analyse the relationship among these economic variables for effective policy-making.

Carrasco (2016) and Carrasco and Hernandez-del-Valle (2018) conducted separate but complementary analyses on the TDH in the euro area. In 2016, Carrasco presented preliminary results on the causality between external balance and fiscal variables under the TDH for six euro area countries (Austria, Finland, Germany, Greece, Portugal, and Spain) between 1972 and 2011. Using Toda and Yamamoto's approach to Granger non-causality testing, the study finds different results across these countries, with causality under the TDH only evident in Austria. Building upon this exploration, Carrasco and Hernandez-del-Valle (2018) extended the analysis to ten euro area countries, focusing on the causality and long-run relationship between external balance and fiscal variables after the financial crisis. Their study found no common pattern of causality between government balance and external balance across different euro area countries groups. At the country level, only Spain and Finland showed a long-run relationship between fiscal variables and the external balance, but these findings were not consistent with the assumptions of the TDH. This raised questions about the effectiveness of symmetric fiscal policies in addressing external imbalances in these countries, suggesting a differentiated and complex relationship between fiscal and external balances in the euro area.

Turan and Karakas (2018) used a nonlinear autoregressive distributed lag (NARDL) approach to investigate the relationship between budget deficit and current account deficit in Central and Eastern European countries (Czech Republic, Hungary, Romania, Slovenia, Croatia, Poland, and Slovakia). They analysed data covering different periods from 1999 to 2016. According to the study, changes in the current account deficit have a significant impact on budget deficits for Poland and Romania over the long term, as well as for Croatia, Poland, Romania, and Slovakia over the short term. Conversely, changes in budget deficits significantly affect current account deficits in the long-run for the Czech Republic, Hungary, and Slovakia and in the short-run for the Czech Republic, Hungary, Slovakia, and Romania. This leads to the conclusion that the TDH holds for the Czech Republic, Hungary, and Slovakia, but not for Poland, Croatia, Romania, and Slovenia in the long run. The study also presented evidence of asymmetric effects in the following relationships.

Bölükbaş et al. (2018) tested the TDH for EU-27 member states and Turkey using data from 2002:Q1 to 2014:Q1. To take cross-sectional dependence into account, they used second

generation panel causality tests. In sixteen countries—Austria, Belgium, Bulgaria, Czech Republic, Denmark, Estonia, Finland, France, Germany, Greece, Italy, Netherlands, Romania, Spain, Turkey, and the UK—their findings demonstrated statistically significant bidirectional causality between budget deficit (BD) and current account deficit (CAD). Portugal, Slovenia, Sweden, and Ireland did not show any causal relationship between BD and CAD. These results suggest that these countries may exhibit characteristics of Ricardian equivalence.

Bird et al. (2019) in their study examined the twin deficit hypothesis (TDH) in detail empirically. They analysed data from 1978 to 2017 in 17 OECD countries and four BRICS countries, excluding Russia. By calculating correlation coefficients between fiscal and current account balances, they aimed to disentangle the validity of TDH. Their results showed limited empirical support for the hypothesis, with only 30% of correlations indicating a positive and significant relationship. This suggests that the universal applicability of the TDH is questionable, and a broader approach is needed to understand economic imbalances.

Šímová (2023) in her study analyses the relationship between the general government balance and the current account balance within the EU, in the context of the twin deficit theory. Focusing on the period 2004-2021, the study employs the Granger causality method and threshold panel regression analysis, considering the government debt as a key variable. The research reveals varying causal relationships between the two balances among EU countries, with some showing bidirectional causality. This study highlights the complexity and variability of the relationship between government fiscal positions and external balances in the EU context.

Afonso and Coelho (2023) in their study assess the TDH in the Euro Area for the period 1995–2020. They use two measures of fiscal position, the cyclically adjusted primary budget balance (CAPB) and the total budget balance, to evaluate their impact on the current account balance. The study is novel in estimating time-varying coefficients of the current account balance responses to changes in the CAPB and the government balance and identifying the determinants of these responses. They find that both the CAPB and government balance significantly affect the current account balance, with the magnitude of this effect varying over time and across different economic conditions, such as government balance levels and public debt ratios. The study also highlights the importance of fiscal variables in explaining current account balance variations and the complexity of their relationship, reflecting different perspectives such as the Ricardian Equivalence Hypothesis and Current Account Targeting Hypothesis (CATH).

3 DATA AND METHODOLOGY

In this section, we present the data, data sources and methodologies used in our analysis. In our study, we adopt a comprehensive and robust framework to analyse economic interrelations within the euro area, utilizing extensive data and advanced analytical methods to guarantee the accuracy and dependability of our outcomes.

The analysis is focused on a sample of 20 countries – members of euro area. We conduct the analysis over the period 1999-2021, thus working with relatively new data. The data are sourced from the Eurostat database.

This paper is concerned with testing the causal relationship between the government budget balance and the current account balance. A key method in confirming the twin deficits hypothesis is the Granger causality test, which we will use in our analysis. Using Granger causality, it is possible to find out the causal direction in Granger sense between two variables. As stated by Husek (2007), the general formula for an unrestricted regression that tests for Granger causality can be expressed as follows:

$$y_t = \sum_{i=1}^{p} a_i y_{t-i} + \sum_{i=1}^{p} \beta_i x_{t-i} + u_{t1}$$
$$x_t = \sum_{i=1}^{p} \gamma_i y_{t-i} + \sum_{i=1}^{p} \delta_i x_{t-i} + u_{t2}$$

The random components of this model, denoted as u_{t1} and u_{t2}, are uncorrelated. In this context, x and y represent the variables under consideration (as detailed in the text below).
Due to the need for a significant number of observations for the calculation, the analysis will include quarterly data. The data were seasonally adjusted using Gretl software prior to further analysis, ensuring that seasonal biases were removed and increasing the reliability of the results.
The test will include two variables:

- *CAB* - the current account balance of the balance of payments expressed as a percentage of GDP.
- *BB* - the government budget balance also expressed as a percentage of GDP.

The considered null hypothesis (H_0) assumes that the government budget balance does not Granger-cause the current account balance. Conversely, the alternative hypothesis (H_1) suggests that the government budget balance does indeed Granger-cause the current account balance. The reverse causal relationship - from the current account balance to the government budget balance - is also examined, with a similar rationale for defining the null and alternative hypotheses. The lagged observations of the relevant variables are used to analyse the relationship between the two balances. The results will be presented for each country separately.
There are several fundamental causal scenarios that can occur (Forte and Magazzino, 2013):

- The current account deficit is caused by a government budget deficit (the twin deficit hypothesis).
- The government budget deficit is caused by the current account deficit (CATH hypothesis).
- There is bi-directional causality between deficits.
- There is no causality between deficits (Ricardian equivalence).

Before performing the Granger causality test, it is necessary to perform a time series stationarity test. To verify the basic assumption that the time series are stationary, the ADF test, the PP test and the KPSS test were used. The ADF and PP tests are classified as unit root tests and the KPSS test as stationarity tests. The power of the ADF test increases as the length of the time series increases. The PP test uses a non-parametrically adjusted test statistic, which should increase the power of the test and improve its results compared to the ADF test. The KPSS test is considered a suitable complement to unit root tests, on the grounds that it directly tests stationarity and can be applied to shorter time series (Arltová and Feforová, 2016)
We considered a significance level of $\alpha = 0{,}05$. If the results of the ADF test and the PP test were different, we used the KPSS test to definitively confirm the stationarity or non-stationarity of the time series. On the other hand, if the claims of the ADF test and the PP test were consistent and the KPSS indicated a different result, we determined the decision of stationarity or non-stationarity based on the unit root tests because the KPSS serves as a complement to the other tests. If the time series was nonstationary, we used first-order differences to remove non-stationarity. The data thus adjusted were re-tested for stationarity.

4 RESULTS AND DISCUSSION

The relationship between the current account balance and the government budget balance is analysed separately for each country using the Granger causality method.

Table 1 captures the direction of causal relationships between current account and budget balance for individual euro area countries over the period 1999-2021 for one to four lags. The results of the Granger causality testing indicate the existence of all possible theoretically based causal relationships.

The empirical findings of our analysis support the original claim of the theory about the direction of the relationship from the government budget balance to the current account balance, which was particularly evident in Slovakia, where the twin deficit hypothesis (TDH) is consistently confirmed across all lags examined, implying a persistent causality. Our study further confirms the TDH, in several other countries, although with different lags. In Belgium TDH is observed with lag 1, in Estonia with lag 3, in Finland with lag 2, in Germany with lag 1, in Italy with lag 4, in Latvia with lag 3, in Luxembourg with lags 1, 2, and 4, and in Spain with lags 1, 3, and 4. These results point to a more nuanced interaction between current account and budget balance.

The opposite causality, so called current account targeting hypothesis (CATH), from the current account balance to the government budget balance was identified in France, when considering 1, 2 and 3 lags and for Portugal when considering 1 and 4 lags. In addition, the CATH approach is observed in several other countries within specific lags. In Belgium, this causal relationship appears considering 3 lags, while in Croatia it appears with both 3 and 4 lags. Estonia shows CATH in the 2-lag and Finland in the 1-lag interval. A more diverse pattern is observed in Greece, where CATH occurs with 2, 3 and 4 lags, and in Malta with 1, 3 and 4 lags, suggesting a complex interaction between the current account balance and the government budget balance in these countries. Our results are in accordance with Afonso and Coelho (2021) who also confirm a unidirectional relation from the current account balance to the government budget balance in Portugal.

In our analysis, bi-directional causality is a notable feature in several countries across different lags. Bi-directional causality can be observed in Lithuania in all considered lags. In addition, Austria, Belgium, Croatia, Malta, and Spain all exhibit bi-directional causality with 2 lags, which is the most frequently observed lag for bi-directional causality across the countries studied. Luxembourg shows bi-directional causality with a 3-period lag. Germany presents a more complex pattern, with bi-directional causality observed at 2, 3, and 4-period lags. Greece shows bi-directional causality at a 1-period lag, while Italy displays it across 1, 2, and 3-period lags. The presence of bi-directional causality represents an extremely complex scenario. Dealing with such a situation (in which budget balance deficit causes current account deficit, and inversely) poses a significant challenge for policy makers as it requires simultaneous intervention in both areas of imbalance (current account deficit as well as budget deficit), which can be a quite challenging issue.

Table 1: Granger causality between the current account balance and the government budget balance for euro area countries

Country	Direction	Lag 1	Lag 2	Lag 3	Lag 4	Result
Austria	CA -> BB	0,0007	0,0080	0,0426	0,0548	***TDH (1,3); BC (2); RE (4)***
	BB -> CA	0,1841	0,0455	0,4628	0,1963	
Belgium	CA -> BB	0,9590	0,0134	0,0272	0,2878	***TDH (1); BC (2); CATH (3)***
	BB -> CA	0,0060	0,0224	0,0660	0,1630	
Croatia	CA -> BB	0,1494	0,0207	0,0010	0,0153	***BC (2); CATH (3,4)***
	BB -> CA	0,5762	0,0051	0,4857	0,1621	
Cyprus	CA -> BB	0,0800	0,0613	0,1307	0,1199	***RE***
	BB -> CA	0,7964	0,6804	0,0795	0,4947	
Estonia	CA -> BB	0,1645	0,0457	0,2160	0,2443	***TDH (3); CATH (2)***
	BB -> CA	0,8050	0,4220	0,0268	0,1387	
Finland	CA -> BB	0,0216	0,1750	0,3430	0,2267	***CATH (1); TDH (2)***
	BB -> CA	0,5679	< 0,001	0,2919	0,2641	
France	CA -> BB	0,0034	0,0016	0,0046	0,3182	***CATH (1,2,3)***
	BB -> CA	0,7168	0,3683	0,2919	0,9027	
Germany	CA -> BB	0,6108	< 0,001	0,0004	0,0054	***TDH (1); BC (2,3,4)***
	BB -> CA	< 0,001	< 0,001	0,0061	0,0554	
Greece	CA -> BB	0,0032	0,0283	0,0117	0,0283	***BC (1); CATH (2,3,4)***
	BB -> CA	0,0088	0,0722	0,9546	0,8180	
Ireland	CA -> BB	0,0894	0,2172	0,0725	0,1551	***RE***
	BB -> CA	0,7604	0,7925	0,8446	0,7601	
Italy	CA -> BB	< 0,001	< 0,001	0,0163	0,3624	***BC (1,2,3); TDH (4)***
	BB -> CA	0,0133	0,0001	< 0,001	0,0002	
Latvia	CA -> BB	0,1164	0,3494	0,2277	0,1028	***TDH (3)***
	BB -> CA	0,6983	0,4925	0,0354	0,1883	
Lithuania	CA -> BB	0,0059	0,0077	0,0340	0,0420	***BC***
	BB -> CA	0,0004	0,0043	0,0183	0,0329	
Luxembourg	CA -> BB	0,6029	0,8627	0,0306	0,0960	***BC (3); TDH (1,2,3,4)***
	BB -> CA	0,0042	0,0006	0,0030	0,0013	
Malta	CA -> BB	< 0,001	0,0001	0,0342	0,0466	***BC (2); CATH (1,2,3,4)***
	BB -> CA	0,4942	0,0094	0,1954	0,2496	
Netherlands	CA -> BB	0,9148	0,8418	0,8788	0,1352	***RE***
	BB -> CA	0,2185	0,2129	0,3378	0,3032	
Portugal	CA -> BB	0,0249	0,0511	0,2152	0,0236	***CATH (1,4)***
	BB -> CA	0,3236	0,1339	0,8076	0,1693	
Slovakia	CA -> BB	0,4532	0,0872	0,4364	0,8210	***TDH***
	BB -> CA	0,0035	0,0001	0,0034	0,0043	
Slovenia	CA -> BB	0,8661	0,7544	0,9596	0,4708	***RE***
	BB -> CA	0,2107	0,4686	0,7119	0,7258	
Spain	CA -> BB	0,0011	0,0010	0,2207	0,4994	***BC (2); TDH (1,2,3,4)***
	BB -> CA	0,0055	< 0,001	< 0,001	0,0054	

Source: own

Note: BB = budget balance, CA = current account. Lag 1,2,3 or 4 corresponds to one, two, three or four lags respectively in time series.

In the case of Cyprus, Ireland, the Netherlands and Slovenia, our analysis finds no causal relationship between the deficits examined in all considered lags, indicating the presence of Ricardian equivalence and no twin deficit in these countries. Additionally, similar observations of Ricardian equivalence are found in other cases: for Belgium and France at a 4-period lag, Croatia at a 1- period lag, Estonia at both 1 and 4 – period lags and Finland at both 3 and 4-period lags.

We identified presence of more or less serious twin deficits problems in at least half of researched countries of euro area. Using Granger causality testing, we clearly confirmed traditional twin deficit hypothesis based on assumption that budget deficit implies current account deficit in the case of Slovakia, Latvia, Spain, and Luxembourg. We found opposite causality (so called current account targeting) in six countries, namely Austria, Croatia, France, Greece, Malta, and Portugal.

Bi-directional causality can be observed in Germany, Italy and Lithuania. We consider existence of bi-directional causality as the most complicated situation in practice, essentially creating a challenging vicious cycle. To effectively address this issue, policymakers are faced with the difficult task of simultaneously targeting both external and internal imbalances, which can be very difficult to solve.

These differences across countries and lags illustrate the heterogeneous economic environment in the euro area and the need for tailored fiscal policies.

5 CONCLUSION

In conclusion, this paper examines the twin deficits phenomenon within the euro area, demonstrating its pervasiveness and varying dynamics across member countries. The study reveals that most of the euro area countries are dealing with simultaneous budget and current account deficits, though the causal relationship between these deficits varies across the bloc. In some countries, a traditional causality is observed where budget deficits lead to current account deficits, while in others, the reverse is true. This heterogeneity in causality and impact across the euro area highlights the complexity of economic interactions within the union and underscores the need for nuanced, country-specific fiscal policies. The findings of this research have significant implications for policymakers, as they offer insights into the necessity for tailored approaches to ensure long-term economic stability and growth within the euro area.

In future research, it would be beneficial to explore relationship between twin deficits and different levels of public debt within the euro area, using threshold model. Understanding these interactions at different levels of debt can provide deeper insights into the fiscal health of euro area countries and help to formulate more targeted and effective economic policies.

Sources

1. AFONSO, António and COELHO, José, 2021. *Current Account Targeting Hypothesis versus Twin Deficit Hypothesis: the EMU Experience of Portugal*. SSRN Scholarly Paper 3870802. Rochester, NY. 3870802. DOI 10.2139/ssrn.3870802.
2. AFONSO, António and COELHO, José Carlos, 2023. Twin deficits through the looking glass: time-varying analysis in the Euro area. *Economic Change and Restructuring*. Vol. 56, no. 4, pp. 2087–2110. DOI 10.1007/s10644-023-09534-4.
3. AKBAŞ, Yusuf Ekrem and LEBE, Fuat, 2016. Current Account Deficit, Budget Deficit and Savings Gap: Is the Twin or Triplet Deficit Hypothesis Valid in G7 Countries? *Prague Economic Papers*. Vol. 25, no. 3, pp. 271–286. DOI 10.18267/j.pep.565.
4. ALBERTO CARRASCO, Carlos, 2016. Causality between external balance and (some) fiscal variables: Preliminary results for the Eurozone. *ECONOMICS AND*

BUSINESS LETTERS. Vol. 5, no. 3, pp. 80–86. DOI 10.17811/ebl.5.3.2016.80-86. Web of Science ID: WOS:000388699000003
5. ALBERTO CARRASCO, Carlos and HERNANDEZ-DEL-VALLE, Adrian, 2018. Causality and the long-term relationship between external balance and public balance in the Eurozone. *CUADERNOS DE ECONOMIA-SPAIN*. Vol. 41, no. 117, pp. 275–290. DOI 10.32826/cude.v41i117.66. Web of Science ID: WOS:000458722600004
6. ARLTOVÁ, M., FEDOROVÁ, D., 2016. Selection of Unit Root Test on the Basis of Length of the Time Series and Value of AR(1) Parameter. *Statistika - Statistics and Economics Journal.* 96. 47-64.
7. BAXA, Jaromír and OLEŠŇANÍK, Tomáš, 2014. Current accounts in the eurozone countries: The role of euro, fiscal policies and financial developments. .
8. BIRD, Graham, PENTECOST, Eric and YANG, Yanyan, 2019. The Twin Deficits Hypothesis: An Empirical Examination. *Open Economies Review*. Vol. 30, no. 4, pp. 759–777. DOI 10.1007/s11079-019-09541-x.
9. BÖLÜKBAŞ, Mehmet, TOPAL, Mehmet Hanefi and HOTUNLUOĞLU, Hakan, 2018. 7. TESTING TWIN DEFICITS HYPOTHESIS FOR EU-27 AND TURKEY: A PANEL GRANGER CAUSALITY APPROACH UNDER CROSS-SECTIONAL DEPENDENCE. *Romanian Journal of Economic Forecasting*.
10. FORTE, Francesco and MAGAZZINO, Cosimo, 2013. Twin Deficits in the European Countries. *International Advances in Economic Research*. Vol. 19, no. 3, pp. 289–310. DOI 10.1007/s11294-013-9406-3.
11. GANCHEV, Gancho Todorov, STAVROVA, Elena and TSENKOV, Vladimir. Testing the Twin Deficit Hypothesis: The Case of Central and Eastern Europe Countries. [online]. Retrieved from : https://core.ac.uk/reader/296912660 [accessed 5 December 2023].
12. HUŠEK, R, 2007. Ekonometrická analýza. Praha: Oeconomica. ISBN 978-80-245-1300-3.
13. KALOU, Sofia and PALEOLOGOU, Suzanna-Maria, 2012. The twin deficits hypothesis: Revisiting an EMU country. *Journal of Policy Modeling*. Vol. 34, no. 2, pp. 230–241. DOI 10.1016/j.jpolmod.2011.06.002.
14. KOSTELETOU, Nikolina E., 2013. Financial Integration, Euro and the Twin Deficits of Southern Eurozone Countries. *Panoeconomicus*. Vol. 60, no. 2, pp. 161–178. DOI 10.2298/PAN1302161K.
15. ŠÍMOVÁ, Kateřina, 2023. Verification of Relationship Between General Government and Current Account Balances: An Example of EU Countries. *Politická ekonomie*. Vol. 71, no. 2, pp. 153–176. DOI 10.18267/j.polek.1381.
16. TOSUN, M Umur, VAROL, Pelin and TELATAR, Erdinç, 2014. CENTRAL AND EASTERN EUROPEAN ECONOMIES: BOUNDS TESTING APPROACH WITH CAUSALITY ANALYSIS. *Romanian Journal of Economic Forecasting*.
17. TURAN, Taner and KARAKAS, Mesut, 2018. Asymmetries in Twin Deficit Hypothesis: Evidence from CEE Countries. *Ekonomicky Casopis*. Vol. 66, no. 6, pp. 580–597.

Contact

Ing. Barbara Brixová
Technical University of Košice, Faculty of Economics
Němcovej 32, Košice, Slovakia
Tel: +421 902 658 185
email: barbara.brixova@tuke.sk

THE IMPACT OF SHOCKS ON THE DYNAMICS OF THE EUROZONE: VAR ANALYSIS OF ECONOMIC FLUCTUATIONS

Patrik Žihala

Abstract

In this article, we focus on the analysis of the monetary policy of the Eurozone from the second quarter of 1996 to the first quarter of 2023. We describe the relationship between the M3, GDP, and Interest Rates (3-Month or 90-Day Rates and Yields, Interbank Rates) through bidirectional correlation, and the impact of monetary policy on these variables. The paper aims to consider the efficacy of the single monetary policy concerning various shocks. By utilizing a vector autoregressive model to capture the relationships between the mentioned indicators and augmenting it with the function of the impulse response, we identified the significance of the relationships between variables with either immediate or delayed effects. Monetary policy changes in the M3 affected interest rates after a four-quarter delay. Subsequently, interest rate adjustments impacted the M3, leading to moderate growth and then a notable decrease.

Keywords: *monetary policy, multiple shocks, vector-autoregressive model, eurozone, impulse response function*

1 INTRODUCTION

Given the timeliness of current monetary policy developments and changes in the euro area, this study describes the relationship and impact of monetary policy on key variables. This study provides an overview of how monetary policy measures affect the economy, in particular through the key instruments of central banks. Monetary policy dynamics in euro-area countries are undergoing a transformation that is closely linked to market fluctuations and changes. In this study, we aim to penetrate the multifaceted world of monetary policy in the eurozone. The presence of various economic shocks, changes in the gross domestic product of individual countries, and the evolution of interest rates can be key factors that shape the decisions and strategies of market participants. Since the outbreak of the financial crisis in 2008, there has been a visible change in the approach of monetary and fiscal authorities. This period has represented a shift towards austerity, at least during first post-crisis years, with an emphasis on efficiency and greater preparedness for potential future crises. European Union countries struggling with the effects of the crisis adopted a strategic mix of monetary and fiscal policies. These interventions were primarily aimed at mitigating the risk of banking system collapse. The implementation of these measures was associated with several challenges. Some of the strategies adopted have inadvertently led to a reduction in economic efficiency, casting a shadow over the economic growth trajectory.

This study seeks to provide a comprehensive analysis of these phenomena by examining the interrelationship between monetary policy and various economic indicators including aggregate M3, GDP and IR. In this context, we will examine the nature of economic shocks and their implications for monetary policy. By analysing these elements, the study seeks to offer insights into how the euro area has coped with economic challenges and what lessons can be drawn for future policy formulation and economic resilience in light of central bank responses to the outbreak of shocks in the economy.

The paper is structured as follows. In the introduction, we discuss the chosen topic and review current knowledge from various authors in this field. We then outline our methodology, detailing data collection, data stationarity verification, and the execution of the chosen

method. The study examines time trends from the data, gathered quarterly, to better understand the decisions of the euro area's monetary authority. Following this, we move to analysing and evaluating the results, interpreting the insights obtained. The primary focus of our study is on understanding how correlations shift in response to the multiple shocks inherent in the business cycle.

2 THE CURRENT STATE OF DISCUSSED ISSUE

Assessing the effects of different interest rates in relation to monetary policy and the economic performance of central banks is a much debated area. Interest rates as economic policy instruments also affect economic state variables in different magnitudes (Varlik and Berument, 2017). Interest rate uncertainty affects inflation volatility and local output, which induces instability in inflation, interest rates and output. Monetary policy and multiple shocks in euro-area countries can more or less affect spillovers in inflation, liquidity, and other variables. If a positive shock enters external liquidity, it leads to an increase in the aggregate M3 in the euro area, to an appreciation of the real exchange rate of the euro but also to a temporary increase in real GDP (Sousa and Zaghini, 2008).

For studies of economic fluctuations and analysis of monetary shocks in individual European countries, the use of global VARs and IRFs is appropriate. When the M3 aggregate declined or with an increase in the ECB refinancing rate, Sovereign Bond Credit Default Swaps (CDS) risk increased in all observed euro area member states except Greece, where monetary tightening had the opposite effect (Temizsoy, Montes-Rojas, 2019). Monetary policy loosening in the context of coping with significant shocks during the pandemic was present in several countries, including in MENA (Middle East and North Africa). The authors of the study looked at fiscal space constraints and flexible exchange rates in relation to monetary policy responses in several highly indebted countries. Macroeconomic shocks also associated with significant oil price fluctuations, particularly in Saudi Arabia, have affected GDP developments, interest rates and inflation in several other countries (Neaime, Gaysset, 2022).

Macroeconomic shocks in the economy of Cyprus and the euro area countries observed and analysed between 1990 and 2004 through a structural VAR confirm the impact on price levels and output fluctuations. The responses of the observed economies to economic shocks not only confirm the assumptions and theories but also the author's results are comparable to those of other major economies such as Japan or the U.S. (Tsoukalas, 2006). Using structural VAR and factor-augmented VAR methods, the experts investigated the monetary policy transmission in the euro area. Examining the effects of monetary policy changes on the monetary aggregate M3, they suggest that in the short run, the growth of the M3 aggregate may increase in response to changes in portfolios that arise from increases in short-term interest rates. However, using money growth as an input for monetary policy decisions is complex (Blaes, 2009).

The impact of the ECB's monetary policy on the economies of euro area Member States during the 2008 financial crisis is crucial. The role of non-standard and standard monetary policy in order to stabilise the financial system proves to be a powerful instrument of monetary authority in the observed period. The VAR model is an efficient way to estimate the effects for conventional and unconventional monetary instruments in conjunction with inflation and output (Fiorelli and Meliciani, 2019). Quantitative easing in the euro area between 2009 and 2015 using a VAR model has also been studied by other authors, who found that although quantitative easing led to slightly higher GDP growth in the euro area, it did not smooth the business cycle and contributed to higher inflation rates in the long run (Pichova et al,. 2023).

Another study followed the international transmission of monetary policy in the euro area, the United States, Japan and the United Kingdom between 1995 and 2018 through time-varying

parameter vector autoregressive (TVP-VAR). The analysis and its results confirm that international monetary policy and its transmission are an important source for fluctuations in domestic monetary policies. The authors find that Japan and the United Kingdom are significant recipients of international monetary policy, while the Eurozone and the United States are dominant transmitters. The results highlight the importance of interest rate changes in the Eurozone, especially in periods of crises (Antonakakis, Gabauer, and Gupta, 2019).

3 METHODOLOGY

In our study, we focus on observing and examining the relationship of euro area member countries as a whole in the context of developments and changes in key variables. The aim is to examine monetary policy and economic conditions in the euro area, observing the relationships of key variables over the long run, including the recent turbulent years associated with several crises. Our analysis uses data from the ECB and FRED databases. The observed variables cover the period from 1996Q2 to 2023Q1. To achieve our objectives, we select 3 variables for the euro area as a whole: Real Gross Domestic Product, Monetary Aggregates and Their Components: M3, Interest Rates: 3-Month or 90-Day Rates and Yields, Interbank Rates.

To begin with, we check the stationarity of the data by means of the KPSS test and the Phillips-Perron test. Stationarity is not confirmed for the M3 aggregate, so we perform an adjustment by logarithmic and differencing. The other variables are stationary even without adjustment based on the aforementioned tests. Subsequent testing will verify the presence of autocorrelation, heteroskedasticity and normality of the residuals. Based on the selected data and periods, several methods can be used. With the motivation of capturing and approximating the relationship between the selected variables evolving over time for our initial study, we choose a VAR model. In this context, we look at the IRF results to see which economic variables react to each other over time to shocks that have occurred multiple times in the euro area member states in recent periods. Analysing shocks and changes in the economy is key to understanding the transmission mechanism. The chosen method will provide a basis for analysing the dynamics of monetary policy and its effects on key variables.

4 RESULTS AND DISCUSSION

This chapter includes empirical findings from models (VARs) applied to selected economic indicators for the euro area as a whole. VAR models are a robust statistical tool that allows us to understand the dynamic relationships between multiple time series of data by capturing their linear dependencies (Tsay, 2005). Using this methodology, we seek to approximate the interactions between key economic indicators - namely:

- the money supply as measured by aggregate M3,
- gross domestic product,
- and interest rates, represented by yields on 3-month or 90-day interbank rates.

These indicators are important in terms of the transmission of monetary policy and its impact on the economy. The results of the VAR model provide insights into the temporal stability of economic interactions and the persistence of monetary policy effects over time. These findings are crucial for policy makers, especially the ECB, as they provide evidence on the lagged effects of historical values on current economic conditions. In Table 1, we can see the results of the VAR method used, their significance and lagged correlations.

The results from the VAR model suggest that euro area economic activity and monetary policy are significantly affected by their own historical values. The high significance of the own money supply lag (M3:M3.l1) suggests that the euro area liquidity conditions are persistent over time, signalling that current monetary conditions are strongly influenced by

past conditions. Monetary policy decisions have lasting effects but may take time to fully affect the economy.
The relationship between M3 and interest rates (M3:IR.l3) could reflect the mechanism through which ECB decisions affect the money supply, with a lagged effect, specifically in the 3rd period (quarter) after the shock has occurred. The interaction between GDP and lagged values of money supply and interest rates (GDP:M3.l1 and GDP:IR.l3) suggests that while monetary aggregates and interest rates are important factors for the evolution of the economy, their impact is also lagged. In the analytical context, the VAR model identified a significant correlation between GDP and lagged values of M3 and IR. Specifically, the correlations of GDP with lagged money supply (GDP:M3.l1) and lagged interest rates (GDP:IR.l3) indicate that these monetary variables have a major impact on the current economic state.

Table 1 VAR models for the Eurozone

		std_error	p - value	significance
Eurozone	M3:M3.l1	0,11719	0,00000	***
	M3:IR.l3	0,00003	0,00050	***
	GDP:M3.l1	33,34903	0,02789	*
	GDP:GDP.l2	0,11176	0,02517	*
	GDP:IR.l3	0,00774	0,00000	***
	IR:IR.l1	0,11472	0,00592	**
	IR:GDP.l2	1,80436	0,00457	**
	IR:IR.l2	0,11593	0,00163	**
	IR:GDP.l3	1,93691	0,00000	***
	IR:M3.l4	661,46931	0,00269	**
	IR:GDP.l4	3,17348	0,00000	***

*Note: *** p-value < 0.001; ** p-value < 0.01; * p-value < 0.05; . p-value < 0.1;*
Source: own processing based

The analysis shows that lags of M3 and interest rates have a significant impact on GDP. An increase in M3 can lead to lower short-term interest rates through liquidity, which could stimulate investment and consumption and, secondarily, boost GDP growth. Conversely, an increase in interest rates, in a lagged IR response, could translate into an increase in the cost of capital, which in turn could slow economic growth.
These results provide relevant information for setting interest rates with a view to achieving inflation targeting and stable economic growth. The results confirm and extend the understanding of monetary transmission in the euro area and its implications for macroeconomic planning. In the context of the euro area as a whole, these findings suggest that the ECB's monetary policy has a significant and measurable impact on the economies of euro area Member States. As the euro area is a collection of diverse economies, centralised monetary policy, such as the setting of interest rates and the regulation of the M3 money supply, is shown to have a key impact on economic growth within individual countries. These results support the argument that the ECB should take into account the specific needs and situations of individual Member States when designing its policy in order to effectively promote overall economic stability and growth in the euro area while minimising the negative effects of shocks. Based on the results, we can say that the ECB's policy, especially in the area of interest rates, does not only affect inflation, but also has broader implications for overall economic activity.

It is important to note that these results highlight the need for a holistic approach to monetary policy. This approach takes into account the broader impact of interest rates on economic dynamics, not only in the context of controlling inflation, but also in the context of supporting overall economic growth. Given the interconnectedness between monetary aggregates and macroeconomic outcomes, it is therefore important for the ECB to pay attention not only to current economic indicators, but also to past trends and their potential implications for future economic scenarios. In the following charts, we focus on the results from the VAR model, which reveal the dynamics of the relationships between interest rates, represented by yields on the 3-month or 90-day interbank offered rate, and other key economic variables such as GDP and aggregate M3. The IRF illustrates how these variables react to shocks in the system, thus giving us insights into the transmission mechanisms of monetary policy (Magwedere, Marozva, 2022).

Figure 1 presents the IRF derived from the VAR. It shows the response of GDP to a shock in M3. The horizontal axis denotes the number of periods ahead (quarters), while the vertical axis shows the magnitude of the GDP response (%) to the initial shock. This IRF can be interpreted as evidence of time-lagged effects of monetary policy on real economic activity. The initial increase in M3 could be related to a policy measure such as quantitative easing or a reduction in reserve requirements, which is usually intended to stimulate economic growth by increasing liquidity. However, the actual impact of such monetary policy measures on GDP is complex and can be influenced by factors such as the velocity of money circulation, inflation expectations and others.

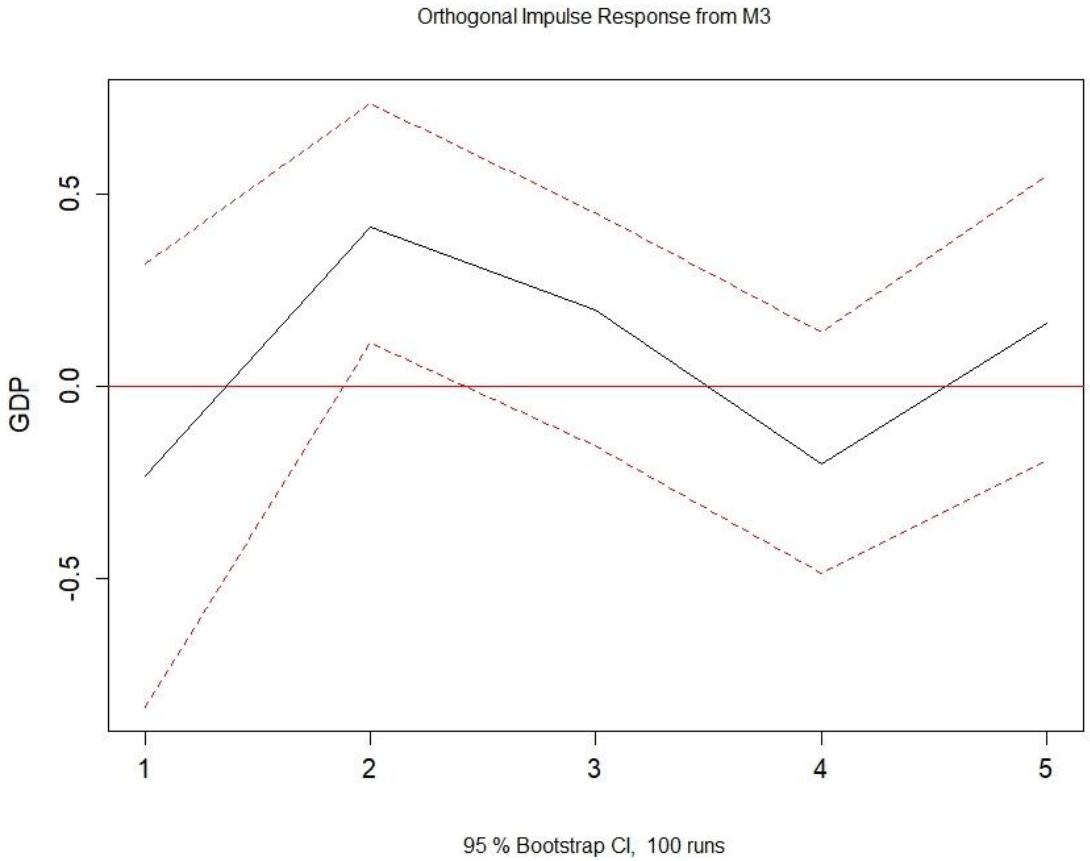

Figure 1 The impact of quantitative easing on GDP in the period ahead
Source: own processing

Policymakers need to take such dynamic responses into account when designing and implementing monetary policy in order to avoid overshooting their inflation targets. Figure 2 shows the response of the money supply (M3) to a shock in interest rates. We discuss the process of how quantitative easing affects interest rates over time. Quantitative easing is a policy used by central banks to stimulate the economy when conventional monetary policy tools have become ineffective. QE is carried out on a large scale by purchasing financial assets in order to increase liquidity in the banking system. Initially, the response to QE is not large, but over time it becomes more pronounced, with QE rising. The intervals between which the curve lies widen over time.

This may indicate increased uncertainty about the long-term effects of QE on IR. It is important to note that the liquidity trap is not only about low-interest rates but also about the expectations and behaviour of economic agents, which is related to the findings of Eggertsson, Krugman (2012) and Guerrieri, Lorenzoni (2017). The impulse response can be affected by various factors which does not mean that quantitative easing always leads to an increase in interest rates. Quantitative easing coincides with an increase in the quantity of money in circulation; central banks usually seek to lower interest rates at the same time, including short-term rates such as the 3-month interbank offered rate. The aim is to reduce the cost of borrowing, which should in theory encourage banks to lend and boost economic activity. The impulse response on the chart, which shows an increase in interest rates in response to QE, may be related to a number of factors what may be inflation expectations, policy normalisation or economic recovery. An increase in interest rates is not the direct goal of QE; rather, it is a side effect that may be part of a broader economic response. It is therefore important to keep a close eye on the context and overall economic conditions, as well as other policies that central banks are implementing in parallel with QE.

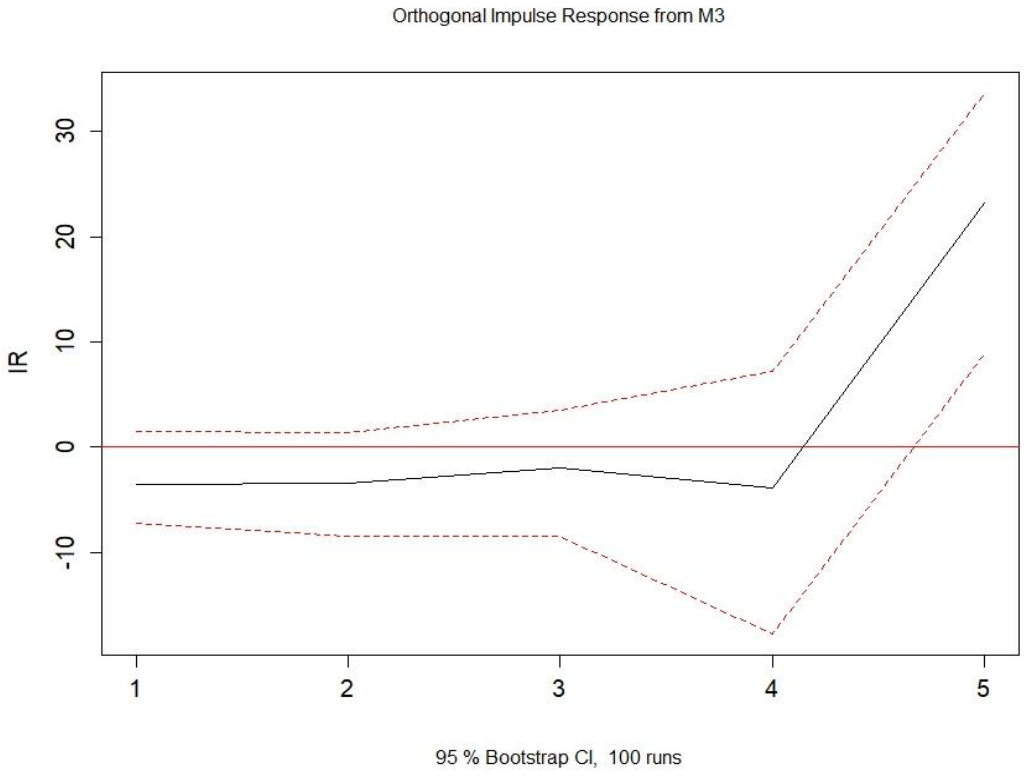

Figure 2 The impact of quantitative easing on IR in the period ahead
Source: own processing

The variability of the response over the observation periods highlights the complex interplay between interest rates and the money supply, which could be influenced by factors such as banking sector liquidity, financial market conditions and the overall state of the economy. The findings illustrated by the IRF chart (Figure 3) have direct implications for central banks' monetary policy decisions.

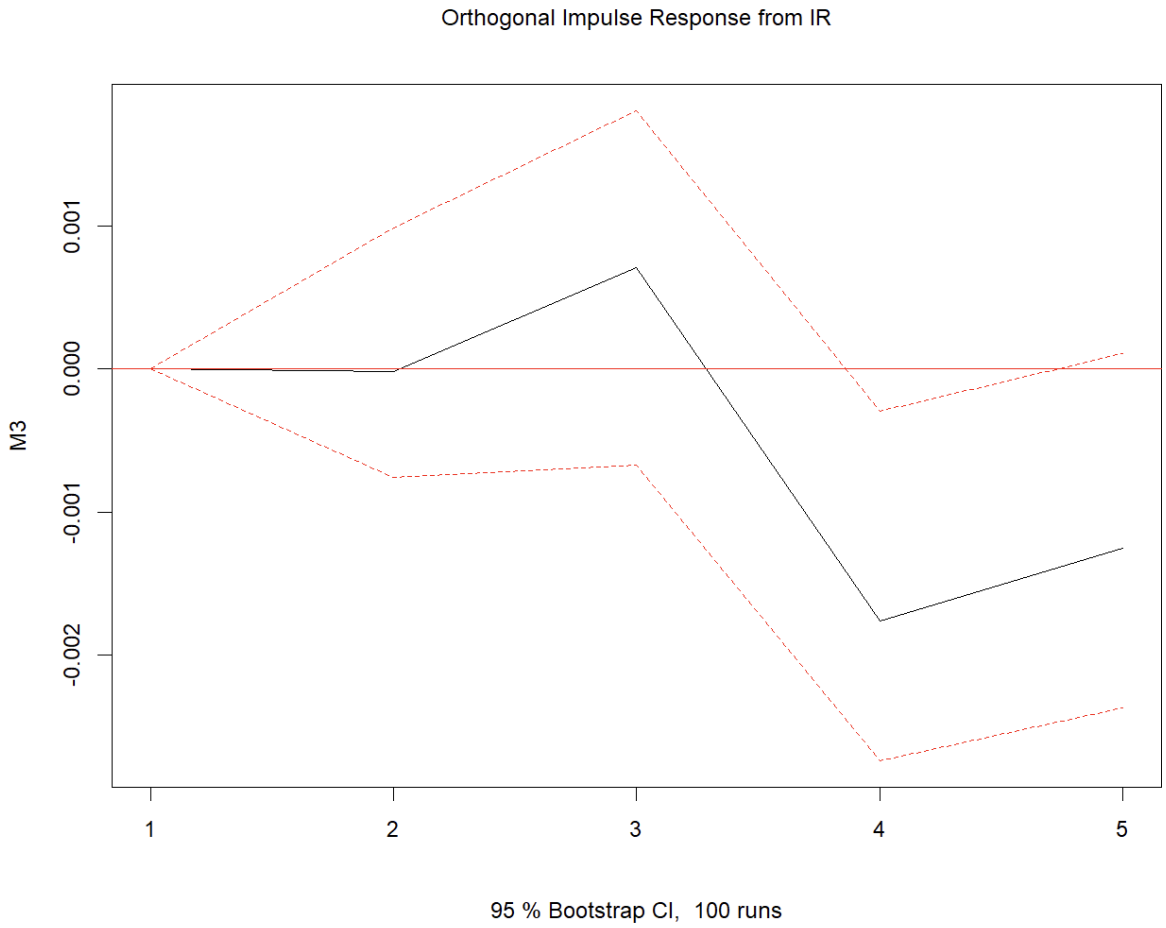

Figure 3 The impact of interest rates (interbank rates 3-Month or 90-Day Rates and Yields) on M3 in the period ahead
Source: own processing

The data suggest that an increase in interest rates can affect the money supply, which is consistent with the objectives of monetary policy. However, the unpredictability highlighted by the confidence intervals calls for caution in policy formulation and underlines the need for robust scenario analysis in policy planning. The IRF chart offers valuable insights into the time effects of interest rates on the money supply, essential for understanding the implementation of monetary policy and its implications for the broader economy. The ECB should be aware that changes in interest rates can have complex and lagged effects on both GDP and the money supply. It should therefore carefully consider the timing and magnitude of interest rate adjustments.

5 CONCLUSION AND LIMITATIONS

In our analysis, we use a VAR model to examine the relationships between money supply M3, GDP and IR in conjunction with monetary policy in the euro area, from the second quarter of 1996 to the first quarter of 2023. The results show that different economic variables are subject to complicated interrelationships that have both immediate and lagged effects. We

observe a clear lagged effect, with changes in aggregate M3 affecting interest rates only four quarters later, highlighting the inertia of the financial system. On the other hand, changes in interest rates had a clear impact on the M3 aggregate, although their effect only became apparent after a certain time. There was a small increase in the M3 aggregate in the second and third quarters, followed by a more significant decrease thereafter. The results not only elucidate the direct effects of monetary policy changes but also reveal the underlying dynamics of the Eurozone's financial mechanisms, providing valuable insights for policymakers. The delayed responses highlight the importance of strategic foresight in monetary policy formulation and the need to consider the broader economic impacts of such policies over extended periods.

The analysis is limited to the variables included in the VAR model and therefore there may be unobserved external factors that may be influencing the economy. The results are based on historical data and the assumption that past relationships will persist in the future, which may not always be the case in changing economic conditions. The results highlight the importance of considering a wider range of economic indicators and external variables for a more comprehensive understanding of the economy. To create a more detailed and robust analysis, in the future, we could expand the number of variables, use other types of VAR models, or consider using a DSGE model for a more comprehensive analysis.

Sources

1. ANTONAKAKIS, Nikolaos, GABAUER, David and GUPTA, Rangan, 2019. International monetary policy spillovers: Evidence from a time-varying parameter vector autoregression. *International Review of Financial Analysis*. Online. 1 October 2019. Vol. 65, p. 101382. DOI 10.1016/j.irfa.2019.101382. [Accessed 10 December 2023].
2. ANTONAKAKIS, Nikolaos, GABAUER, David, GUPTA, Rangan and PLAKANDARAS, Vasilios, 2018. Dynamic connectedness of uncertainty across developed economies: A time-varying approach. *Economics Letters*. Online. 1 May 2018. Vol. 166, p. 63–75. DOI 10.1016/j.econlet.2018.02.011. [Accessed 10 December 2023].
3. BLAES, Barno, 2009. Money and Monetary Policy Transmission in the Euro Area: Evidence from Favar- and VAR Approaches. *SSRN Electronic Journal*. Online. 2009. DOI 10.2139/ssrn.2785347. [Accessed 5 December 2023].
4. DEDOLA, L. and LIPPI, F., 2005. The monetary transmission mechanism: Evidence from the industries of five OECD countries. *EUROPEAN ECONOMIC REVIEW*. Online. August 2005. Vol. 49, no. 6, p. 1543–1569. DOI 10.1016/j.eur oecorev.2003.11.006. [Accessed 10 December 2023].
5. EGGERTSSON, Gauti B. and KRUGMAN, Paul, 2012. Debt, Deleveraging, and the Liquidity Trap: A Fisher-Minsky-Koo Approach*. *The Quarterly Journal of Economics*. Online. 1 August 2012. Vol. 127, no. 3, p. 1469–1513. DOI 10.1093/qje/qjs023. [Accessed 7 December 2023].
6. FIORELLI, MELICIANI, Cristiana, 2019. Economic growth in the era of unconventional monetary instruments: A FAVAR approach. *Journal of Macroeconomics*. Online. 1 December 2019. Vol. 62, p. 103094. DOI 10.1016/j.j macro.2019.01.004. [Accessed 5 December 2023].
7. FERNALD, John G.; SPIEGEL, Mark M.; SWANSON, Eric T. Monetary policy effectiveness in China: Evidence from a FAVAR model. *Journal of International Money and Finance*, 2014, 49: 83-103. DOI 10.1016/j.jimonfin.2014.05.007. [Accessed 10 December 2023].

8. GUERRIERI, Veronica and LORENZONI, Guido, 2017. Credit Crises, Precautionary Savings, and the Liquidity Trap*. *The Quarterly Journal of Economics*. Online. 1 August 2017. Vol. 132, no. 3, p. 1427–1467. DOI 10.1093/qje/qjx005. [Accessed 7 December 2023].
9. MAGWEDERE, Margaret and MAROZVA, Godfrey, 2022. Monetary Policy and Inequality Links: Should Central Banks be Concerned? *Global Business Review*. 31 August 2022. P. 097215092211152. DOI 10.1177/09721509221115227.
10. NEAIME, Simon and GAYSSET, Isabelle, 2022. Macroeconomic and monetary policy responses in selected highly indebted MENA countries post Covid 19: A structural VAR approach. *Research in International Business and Finance*. Online. 1 October 2022. Vol. 61, p. 101674. DOI 10.1016/j.ribaf.2022.101674. [Accessed 4 December 2023].
11. PICHOVA, Simona, CERNOHORSKY, Jan, KACEROVA, Marketa and ZILA, Jan, 2023. A critique of quantitative easing by the Federal Reserve System and the European Central Bank. *E+M Ekonomie a Management*. Online. 2023. Vol. 26, no. 4, p. 134–147. DOI 10.15240/tul/001/2023-4-009. [Accessed 10 December 2023].
12. SOUSA, Joao and ZAGHINI, Andrea, 2008. Monetary policy shocks in the euro area and global liquidity spillovers. *INTERNATIONAL JOURNAL OF FINANCE & ECONOMICS*. Online. July 2008. Vol. 13, no. 3, p. 205–218. DOI 10.1002/ijfe.320. [Accessed 5 December 2023]. Web of Science ID: WOS:000258243100001
13. TEMIZSOY, Asena and MONTES-ROJAS, Gabriel, 2019. Measuring the effect of monetary shocks on European sovereign country risk: an application of GVAR models. *JOURNAL OF APPLIED ECONOMICS*. Online. 2019. Vol. 22, no. 1, p. 484–503. DOI 10.1080/15140326.2019.1665312. [Accessed 5 December 2023]. Web of Science ID: WOS:000490941200002
14. TILLMANN, Peter, 2016. Unconventional monetary policy and the spillovers to emerging markets. *Journal of International Money and Finance*. Online. 1 September 2016. Vol. 66, p. 136–156. DOI 10.1016/j.jimonfin.2015.12.010. [Accessed 10 December 2023].
15. TSAY, Ruey S. Analysis of financial time series. John wiley & sons, 2005.
16. TSOUKALAS, Dimitrios, 2006. Macroeconomic Shocks In The Cypriot Economy And The Emu-Area Countries. *International Business & Economics Research Journal (IBER)*. Online. 1 June 2006. Vol. 5, no. 6. DOI 10.19030/iber.v5i6.3484. [Accessed 5 December 2023].
17. VARLIK, Serdar and BERUMENT, M. Hakan, 2017. Multiple policy interest rates and economic performance in a multiple monetary-policy-tool environment. *International Review of Economics & Finance*. Online. 1 November 2017. Vol. 52, p. 107–126. DOI 10.1016/j.iref.2017.10.004. [Accessed 5 December 2023].

Contact

Ing. Patrik Žihala
Technical University of Košice - Faculty of Economics
Němcovej 32, Košice, Slovak Republic
Tel: +421 950 206 625
email: patrik.zihala@tuke.sk

BEYOND CONVENTIONAL MONETARY POLICY: CAUSALITY BETWEEN MACROECONOMIC FUNDAMENTALS IN THE EA

Jana Budová

Abstract

In this paper, we analyse the two-way correlation between quantitative easing, inflation, unemployment and the industrial production index in the EA. We use a Vector-Autoregressive model supplemented with an impulse response function and variability decomposition to identify the determinants of each variable. The period under study starts from the 3rd month of 2015 to the 1st month of 2023. We find that, after the ECB's non-standard monetary policy, quantitative easing itself affected inflation in the EA with a lag of one month. We also show that monetary policy as measured by changes in M3 can have an immediate effect on inflation, but these effects tend to diminish over time and become statistically less significant. The determinants of unemployment were quantitative easing, the industrial production index, and unemployment with a lag of one month.

Keywords: *Vector-Autoregressive model, impulse response function, decomposition of variability, inflation, quantitative easing, unemployment, industrial production index*

1 INTRODUCTION

Many internal and external shocks can affect the economy of the EA. Quantitative easing's (QE) effects on a range of economic indicators in the euro region have been closely monitored since its inception in March 2015. This paper seeks to expand knowledge on how QE, represented by the monetary aggregate M3, impacts important economic variables including industrial production, unemployment (U), and inflation. Policymakers, especially those at the ECB, may find the findings to be of pivotal relevance. For this reason, knowing how QE has delayed its effects on U and inflation can be useful in designing monetary policy going forward. It's critical to comprehend the variables influencing inflation given the ECB's mission of preserving price stability. Making economic plans and policy decisions requires an understanding of the basic link between industrial production and unemployment. By analysing how these two elements interact, especially in reaction to a shift in monetary policy, this study will add to the body of literature. In contrast to earlier research examining the short-term impacts of quantitative easing, this study concentrates on the gradual, long-term consequences of macroeconomic indices. Particularly when considering the member states of the EA, the research findings might be a valuable source of information for those in charge of monetary policy. In addition, the outcomes offer forecasts that may be useful in mitigating economic risks resulting from a shift in monetary policy, ultimately promoting stability and long-term expansion within the EA.

2 THEORETICAL BACKGROUND AND LITERATURE OVERVIEW

The relationships between QE, U, Industrial Production Index (IPI), and inflation are very complex and require special attention. Central banks use QE as a stimulus tool to drive the economy, which in turn influences inflation. In addition, the IPI, which evaluates industrial production, and the U, which assesses the state of the labour market, are determining indicators of the development of inflation. This research aims to clarify the complex relationships between these important economic variables.

The impact of QE, the IPI, and U on inflation

The central bank purchases financial assets to inject money into the economy, decrease interest rates, and increase liquidity. When the aggregate M3 rises as a result of QE, more money becomes available in the economy. If the increase in the money supply is not accompanied by an increase in the production of goods and services, it may result in higher prices or inflation because more money is available to acquire the same amount of goods and services. Authors Skare & Sinkovic (2021) examine the impact of QE on the stock market and inflation in the US in their article. Their research is being expanded to draw lessons for emerging economies and provide insights into the broader implications of QE in different economic systems. Another paper, published in 2023, by Khemraj & Yu, examines inflation dynamics in the context of QE. This article provides a detailed analysis of how QE affects inflation trends and provides a nuanced understanding of the interaction between monetary policy and inflation. The IPI measures the output of the industrial sector and is a key indicator of the performance of the economy. An increase in industrial production indicates that more goods are produced, which can moderate inflationary pressures by satisfying or exceeding consumer demand. However, if industrial production fails to keep pace with the growth in the money supply, it could deepen inflation because there would be more money available than goods. Keerti (2023) examines the dynamics between GDP and inflation in the two largest economies. Using ARDL models, the study finds a positive short-run relationship between GDP and inflation in India and a positive short-run and negative long-run relationship in China. This research provides a comparative view of how GDP growth affects inflation in different economic settings, with different implications for policymaking in these countries. The Phillips curve is often used to explain the inverse relationship between inflation and U. In principle, when U rises, consumer spending falls, which puts downward pressure on inflation. Otherwise, when U falls, demand for products increases, which can lead to an increase in inflation. Bhattarai (2016) looks at the long-run relationship between U and inflation in OECD countries. Using Granger causality, the research highlights the importance of the Phillips curve in most of these economies.

The impact of QE, inflation, and the IPI on U

QE is used by central banks to stimulate the economy by increasing the money supply, represented by the aggregate M3. By purchasing government securities or other financial assets, central banks supply liquidity to the banking system, which can lower interest rates and encourage lending and investment. This can lead to business expansion and job creation, potentially reducing U. Moderate inflation is often associated with an improving economy, as rising prices can lead to increased business income and perhaps more new hiring. However, excessive inflation can cause cost inflation, causing firms to confront greater input prices, which can lead to layoffs. This, in turn, may increase U. When industrial production is high, it usually means that businesses produce more goods to meet demand, which usually requires more workers and can reduce U and vice versa. Jiang (2019) estimated the macroeconomic effect of QE in the US using a Bayesian VAR model. The study concludes that QE does not have a significant positive impact on various economic indicators, suggesting that central banks should consider alternative monetary policies in the event of future economic recessions. AK (2021) examined the impact of economic growth and inflation on U in Turkey using the ARDL model. The study found a significant relationship between these variables. A study by J. Alam, Q. N. Alam & M. Hoque (2020) focuses on understanding the impact of macroeconomic fundamentals including GDP and inflation on U in Bangladesh. Using data from 1995 to 2019, it reveals the significant impact of GDP on the unemployment rate. Watkins (2014) discusses QE as a means to reduce U, calling it a new version of trickle-down economics. The article argues that the impact of QE on the real economy, especially on U, remains uncertain. The study suggests that QE may have widened wealth and income inequality and had limited success in reducing U.

The impact of QE, inflation, and U on the IPI

When a central bank engages in QE, the money supply expands, potentially leading to lower interest rates. Lower interest rates lower the cost of borrowing, which may encourage enterprises to borrow for new factories or machinery, for example, thus increasing industrial output. Furthermore, QE can enhance consumer spending, resulting in increased demand for industrial items. Moderate inflation is generally viewed as a sign of a successful economy since it indicates increased demand for goods and services. When demand rises, producers can boost output to meet it, raising the IPI. High inflation, on the other hand, can have the opposite effect of raising manufacturers' costs, which can lead to a fall in industrial output if companies decide to stop production due to rising prices. The unemployment level in an economy can be an indicator of its health and can affect industrial production. High U suggests that the workforce is readily available, which could lead to lower labour costs due to a high supply of potential workers. Businesses might then be more willing to expand production, assuming that the demand for products remains stable or increases. On the other hand, very low U can lead to a shortage of skilled workers, potentially increasing labour costs and making rapid industrial expansion difficult. This could limit the growth of industrial production. Gyang's research examines the Nigerian economy, focusing on the interplay between U, inflation, and economic growth. Using the Ordinary Least Squares (OLS) method, the study concludes that U and inflation were not statistically significant in explaining economic growth in Nigeria during the period. Qiu (2022) uses various economic variables, including Chinese GDP, to model and forecast China's export value to the US. This research provides insights into how QE, among other factors, can influence GDP and export values in the context of China's economy.

The impact of inflation, the IPI, and U on QE

QE aims to increase the money supply and hence boost spending and investment. However, too much money chasing too few goods can lead to inflation. If inflation rises, the central bank might be compelled to scale back QE to prevent the economy from overheating. If industrial production is high, it might signal that the economy is doing well, which could lead to a decrease in QE as it might not be deemed necessary. High levels of U are often a sign of economic slowdown. QE can be used to stimulate the economy and reduce U by making money cheaper to borrow and encouraging investment and consumption. If U decreases, indicating economic recovery, the central bank may decide to taper QE. Hong (2021) focuses on the Federal Reserve's QE program and its influence on stock prices in the US. This study found that macroeconomic indices like as inflation and U have a considerable impact on the success of economic stimulation programs such as QE. Sarantidis, Mitropoulos & Kollias (2018) investigated the influence of the ECB's quantitative easing strategy on government bond rates and banks stock prices in the EU periphery. Their findings indicated that QE had a favourable impact on bond rates in participating nations and highlighted the importance of macroeconomic variables such as government debt, U, and industrial activity in affecting QE outcomes. Similarly, during the US QE deployment, Mulaahmetovic (2022) investigated the link between several macroeconomic indicators, such as the CPI and industrial production. The study examined data from the US Federal Reserve using vector autoregression (VAR) and impulse response function (IRF), offering evidence of these factors' impact in evaluating QE's success.

3 METHODOLOGY AND DATA

3.1 Data

The data used in calculating selected methods took the form of a time series starting in March 2015 and ending in January 2023 to capture the relationships between variables after the

application of the unconventional monetary policy of the ECB, i.e., after the introduction of QE, which the ECB implemented in the EA on March 9, 2015.

Inflation was expressed as Index 2015 =100. As the ECB (2016) states that monthly data relating to inflation should be seasonally adjusted, we have followed this statement. QE was expressed via the M3 aggregate (proxy variable - see, e.g., Bukowski & Gowers, 2018; Černohorská & Klejzar, 2018; Rosenberg, 2019). We wanted to capture broader financial conditions which was the objective of the asset purchase programme (APP) performed by the ECB by July 2022. Due to multiple channels, the effects of the QE can be observed also for assets which are not directly involved in the APP (see, e.g., ECB, 2022). M3 and the IPI were expressed as 2015=100, as was inflation. The IPI was chosen instead of GDP because data for GDP at the monthly level were unavailable and thus were substituted by the IPI as Aßhoff, Belke & Osowski (2021) modelled monthly GDP based on the IPI. The other variable that entered our model was U (in %).

The VAR requires that the data entering the analysis be stationary. The Augmented Dickey–Fuller (ADF) test, the Kwiatkowski–Phillips–Schmidt–Shin (KPSS) test and the Phillips–Perron (PP) test were used to test the basic assumption that the time series are stationary. These tests were also used in the study by Výrostková & Mirdala (2022). The ADF test and the PP test are classified as unit root tests and the KPSS test as stationarity tests. The power of the ADF test increases as the length of the time series increases. The PP test uses a non-parametrically adjusted test statistic, which should increase the power of the test and improve the test results compared to the ADF test. The KPSS test is considered a suitable complement to unit root tests since it directly tests stationarity and can be applied to shorter time series (Fedorova & Artlova, 2016). We considered a significance level of α=0.05. If the results of the ADF test and the PP test were different, we used the KPSS test to definitively confirm the stationarity/non-stationarity of the time series. However, if the claims of the ADF test and the PP test were the same and the KPSS indicated a different result, we determined the decision of stationarity/non-stationarity based on unit root tests because according to Fedorova & Artlova (2016), the KPSS test is only as a complement to the other tests. If the time series was non-stationary, we used first-order differences to remove non-stationarity. The data were retested to confirm stationarity.

3.2 Vector Autoregression model

The VAR model is a statistical model that captures the linear interdependencies among multiple time series data (Sims, 1980). The VAR model is composed of a set of *k* equations, where each equation describes the evolution of one of the variables as a linear function of past lags of itself and past lags of all the other *k−1* variables in the model (Hamilton, 1994). Thus, its basic characteristic is the use of the same variables as both explanatory and explained variables (Karmažin & Vrbovský, 2017).

The standard (reduced) form of the VAR model for *k* variables is:

$$Y_t = c + B_1 Y_{t-1} + \cdots + B_p Y_{t-p} + u_t \quad (1)$$

where Y_t is a $k \times 1$ vector of endogenous variables, c is a $k \times 1$ vector of constants (intercepts), B_i, i = 1, …,p are $k \times k$ matrices of coefficients, and u_t is a $k \times 1$ vector of error terms (Chiu, Mumtaz & Pintér, 2017).

The VAR model parameters are estimated using ordinary least squares, which involves minimizing the sum of squared residuals for each equation in the system (Lütkepohl, 2005). The VAR model is estimated for a time lag of L = 1 month, which was chosen based on the Schwarz criterion using the following equations:

$$M3_t = \beta_0 + \beta_1 M3_{t-1} + \beta_2 \pi_{t-1} + \beta_3 IPI_{t-1} + \beta_4 U_{t-1} + u_t \quad (2)$$

$$\pi_t = \beta_0 + \beta_1\pi_{t-1} + \beta_2 M3_{t-1} + \beta_3 IPI_{t-1} + \beta_4 U_{t-1} + u_t \quad (3)$$

$$IPI_t = \beta_0 + \beta_1 IPI_{t-1} + \beta_2 M3_{t-1} + \beta_3\pi_{t-1} + \beta_4 U_{t-1} + u_t \quad (4)$$

$$U_t = \beta_0 + \beta_1 U_{t-1} + \beta_2 M3 + \beta_3\pi_{t-1} + \beta_4 IPI_{t-1} + u_t \quad (5)$$

where: β_0 is the vector of intercepts, $M3_t$ is aggregate M3 in time *t*, π_t is inflation in time *t*, IPI_t is the industrial production index in time *t*, U_t is unemployment in time *t*, the others betas are regression coefficients, u_t are residues and *t-1* represents a delay of one month.

In addition to the stationarity of the time series, two other assumptions must be met within the VAR model. In VAR models, both autocorrelation and heteroscedasticity need to be checked and addressed to ensure the validity of the model's inferences. Ignoring these issues can lead to misleading results and incorrect conclusions about the relationships between the variables in the model. Both assumptions have been met.

3.3 Impulse response function

The IRF is a tool used to analyse and interpret the dynamic response of a system to external shocks or stimuli. In econometrics, IRFs are particularly useful in the context of Dynamic Stochastic General Equilibrium (DSGE) models and VAR models (Lütkepohl, 2005). They help in understanding how economic variables react over time to shocks, and in identifying asymmetric reactions of an economy under different conditions, as highlighted by Ajevskis (2021). The IRF is computed by simulating the response of the VAR model to a shock in one of the variables. This involves using the estimated coefficients and the error terms from the VAR model. The IRF shows how a shock to one variable affects the other variables in the model over time (Kilian & Lütkepohl, 2017).

We use the IRF to analyse the relationship between inflation and M3. M3 has been chosen as the variable from which the impulse on inflation will flow.

3.4 Decomposition of variability

An analytical approach called the decomposition of variability is used in many different contexts to understand and measure the contribution of multiple factors or components to the overall variance of a system or dataset. This method is often applied in econometrics to investigate how various macroeconomic factors affect a given economic statistic. For instance, Rahman (2017) employed variance decomposition to evaluate the effects of several macroeconomic factors on Bangladesh's export performance and found that the country's innovations accounted for a sizable amount of variability in export performance as opposed to external variables. Forecast Error Variance Decomposition (FEVD) is used to determine the proportion of the forecast error variance of each variable that can be attributed to its shocks versus the shocks to other variables. The FEVD is computed from the estimated VAR model and is typically presented in a tabular form, showing the percentage of the forecast error variance of each variable that is explained by its shocks and by shocks to the other variables (Hamilton, 1994).

4 RESULTS AND DISCUSSION

VAR model

The VAR model for the EA analyses data from the start of QE in March 2015 until January 2023. In the model where M3 is the dependent variable, M3 with a one-month lag is statistically significant and has a positive coefficient (see Table 1). This means that the values of M3 from the previous month have a significant impact on the current values of M3. Unemployment with a one-month lag has a negative coefficient, indicating that a higher U in one month tends to cause a decrease in the amount of money in circulation in the following

month. This could suggest that the ECB is responding to rising U by adjusting its monetary policy. Variables such as inflation and the IPI did not show statistical significance in this particular model, suggesting that their previous values did not have a significant impact on the amount of money in circulation during this period. However, this does not mean that these factors do not affect the EA economy, only that their relationship to M3 is not significant in this specific model and time frame. Inflation in the EA is influenced by two variables, which are QE and inflation lagged by one month (see Table 1). The coefficient for the lagged value of M3 is positive, suggesting that an increase in QE from the previous period could lead to a slight increase in the inflation rate. The statistically significant and negative coefficient for the lagged inflation rate means that if inflation was high in the previous period, it tends to fall in the current period and vice versa. The EA's IPI is impacted by both the one-month-lag in the index and the one-month-lag in U. Industrial output from the previous month is a good predictor of the production in the current month, as shown by a significant positive coefficient for the lagged value of the IPI itself. Given that the lagged unemployment rate's coefficient is positive, it is possible that higher U in the prior era will boost industrial production. Measures like higher government expenditure or lower interest rates might be the result of higher U, which stimulates economic growth and raises demand for manufactured goods. This model states that the IPI's historical value is the most significant variable for the EA. In the model where U is the dependent variable, M3, IPI, and U with a lag of one month were statistically significant. The coefficient for the lagged value of M3 is positive and statistically significant, indicating that the increase in M3 from the previous period is related to a slight increase in the unemployment rate. This could suggest that expansionary monetary policy, in some cases, may not immediately lead to a reduction in U, or could even lead to a modest increase in U in the short run. The negative and significant coefficient for the lagged IPI indicates that an increase in industrial production in the previous period tends to reduce the unemployment rate. The positive and significant coefficient for the lagged U itself shows the degree of inertia in U - high U in one period tends to lead to continued high U in the next period. If U is high, it can take a long time to start to decline significantly, even when economic conditions improve. This phenomenon can be caused by a variety of factors, including up-skilling of the labour force or long-term job losses.

Table 1 VAR models for the EA

		Y = M3	**Y = π**	**Y = IPI**	**Y = U**
EA	**Intercept**	1.565	-0.18845	20.509213*	0.608 *
	M3.l1	0.62022***	0.15502 .	-0.80670	0.05842*
	π.l1	0.00368	-0.51267***	0.80216	-0.01210
	IPI.l1	-0.01342	0.00082	0.80927 ***	-0.00654*
	U.l1	-0.59586 .	-0.35521	5.03206 .	0.28692**
	p - value	0.00000	0.00001	0.00000	0.00000

*Note: *** p-value < 0.001; ** p-value < 0.01; * p-value < 0.05; . p-value < 0.1; grey fill-in: confirmed dependence between variables*
Source: own processing based on data

Impulse Response Function

Figure 1 provided displays an Orthogonal IRF graph from a VAR model, where the impulse is the monetary aggregate M3 and the response is inflation. The function is set with an n.ahead of 12, indicating that the response is being tracked for 12 months following the shock. In this IRF graph, the initial response of inflation to a unit shock in M3 is noticeable, showing a quick rise in the immediate aftermath, which suggests that an increase in the money supply can have a prompt effect on inflation levels. However, as the months progress, the impact of the M3 shock on inflation shows a damping effect. The line indicating the inflation response

exhibits an oscillatory pattern that dampens over time, crossing the zero line multiple times. This reflects the transitory nature of the shock's impact on inflation, indicating that while M3 may initially lead to an uptick in inflation, the effect does not persist strongly over the medium term. After the initial spike, the response oscillates and gradually diminishes over time, suggesting that the effect of the M3 shock on inflation decreases. As we observe the response over the 12 periods (which, in this case, are monthly data), the effect size decreases and the response line gradually approaches the zero line. This indicates that the impact of the M3 shock on inflation is temporary and tends to fade. Regarding the confidence intervals, these are statistical ranges that are likely to contain the true value of the inflation response to the M3 shock. When these intervals include the zero line, it indicates that there is a statistical possibility that the true impact of the M3 shock on inflation is zero. The model does not provide strong evidence of a sustained impact of M3 on inflation. In other words, while there may be an immediate response of inflation to changes in M3, this response is not statistically guaranteed to persist over time, and the long-run effect may be negligible. In essence, the IRF demonstrates that monetary policy, as measured by changes in M3, can have immediate effects on inflation, but these effects tend to diminish and become statistically less significant over time. This aligns with the economic principle that the impacts of monetary policy actions often take time to unfold and can be influenced by a myriad of factors as they propagate through the economy.

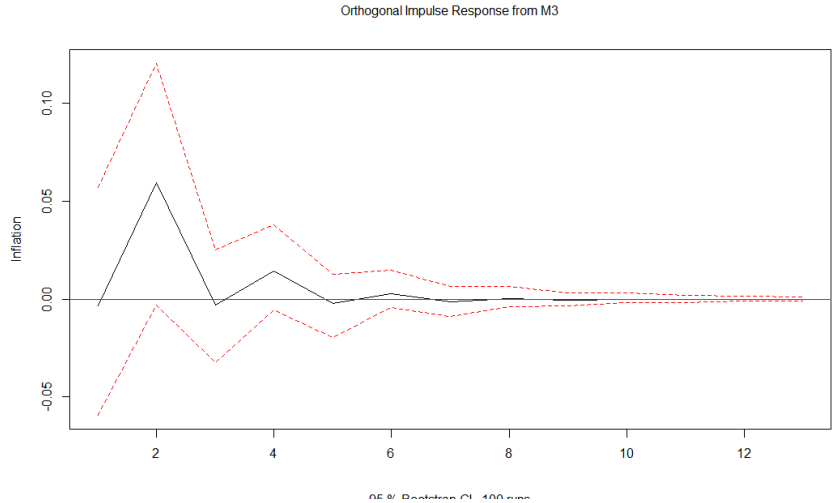

Figure 1 The impact of quantitative easing on inflation in the period ahead
Source: own processing based on data

Decomposition of variability

Table 2 is showing how much each variable (M3, Inflation, IPI, U) contributes to the forecast error variance of the specific variable over a 12-period forecast horizon. The sum of contributions in each row will usually equal 1 (or 100%), indicating that the total variance is fully decomposed into the contributing parts. The model uses the historical relationships captured in data to predict future values of these economic indicators for the next 12 months.

Table 2 Variability decomposition of VAR models

Number of months		**2**	**4**	**6**	**8**	**10**	**12**
Y = M3	**M3**	97.57129	94.34154	93.42138	93.20864	93.15796	93.14000
	π	0.00168	0.00181	0.00337	0.00448	0.00495	0.01000
	IPI	0.64242	1.74307	2.18376	2.31814	2.35641	2.37000
	U	1.78461	3.91358	4.39149	4.46874	4.48068	4.48000

Y = π	**M3**	3.45296	3.41056	3.40553	3.40572	3.40595	3.40602
	π	95.44292	95.48424	95.48752	95.48564	95.48463	95.48429
	IPI	0.00672	0.01139	0.01522	0.01708	0.01779	0.01802
	U	1.09740	1.09381	1.09172	1.09156	1.09163	1.09167
Number of months		**2**	**4**	**6**	**8**	**10**	**12**
Y = IPI	**M3**	16.31690	18.58286	18.96628	19.01750	19.02109	19.02026
	π	1.75588	1.54841	1.49735	1.48475	1.48155	1.48070
	IPI	80.27762	76.07062	74.98008	74.71473	74.64894	74.63164
	U	1.64959	3.79811	4.55629	4.78301	4.84842	4.86740
Y = U	**M3**	6.59306	15.10489	17.03486	17.32995	17.37046	17.37589
	π	0.98432	0.96187	0.93731	0.93283	0.93253	0.93266
	IPI	2.79116	8.38837	10.67222	11.43496	11.67454	11.74780
	U	89.63145	75.54488	71.35561	70.30226	70.02246	69.94366

Note: values are in percentages
Source: own processing based on data

The values in Table 2 show that part of the forecast error variance in M3 itself is explained by its past values at different horizons. The values decrease slightly over time. The impact of M3, IPI and U is relatively small on the variance of the inflation forecast error, while inflation itself explains most of its variance. The impact of M3 and U on the forecast error variance of IPI increase over time, while the contribution of IPI itself to its forecast error variance decreases, indicating an increasing external influence. In simpler terms, this means that as you look further into the future (from 2 months to 12 months), the predictability of IPI based on its past values decreases. Instead, the unpredictability (variance) in IPI's future values is increasingly explained by changes or 'shocks' in the other variables in the system. Table 2 indicates that M3 is making a considerable and growing contribution to the forecast error variance of U, whereas U is having a decreasing influence. This implies that M3's shocks become increasingly important in explaining the variation in U with time.

5 CONCLUSION

The findings of this analysis shed light on the dynamics and connections between significant macroeconomic indicators in the EA from March 2015 to January 2023. A considerable autoregressive component in the monetary policy of the ECB is suggested by the analysis, which shows a large impact of previous values of the aggregate M3 on present values of this indicator. The claim that the ECB modifies its monetary policy in reaction to shifts in unemployment rates to spur economic growth is supported by the observation that past U had a negative impact on M3. In analysing inflation in the EA, it was found that lagged values of M3 and inflation are statistically significant variables. A positive coefficient for the lagged value of M3 indicates that an increase in QE can lead to a moderate increase in the inflation rate. It was also found that monetary policy, measured by changes in M3, can have an immediate impact on inflation, but these effects tend to diminish over time and become statistically less significant. A negative coefficient for the lagged inflation rate suggests a reversible nature of inflation trends in the EA. An interesting finding is that M3's growing influence on the variance of U points to the possibility that monetary policy may have a bigger effect on the labour market. These findings provide significant insights into the complex relationships between industrial production, inflation, U, and monetary policy within the EA. They show significant interdependencies and autoregressive effects among these variables. The policy should be specifically focused at lowering long-term Ut, for example by

promoting worker mobility, in light of the finding that U tends to persist. Since inflation can be reversed, there are more creative and inventive ways to control it. For example, temporary price caps or government subsidies for necessities like food, energy, and healthcare can be used to prevent abrupt price increases that could raise inflation overall. Industrial businesses should concentrate on advanced management techniques to efficiently use historical data in production plans given the strong autoregressive component in the IPI.

Acknowledgement
This paper was elaborated within the project VEGA 1/0154/24.

Sources

1. AJEVSKIS, V., 2022. Generalized Impulse Response Function as a Perturbation of a Global Solution to DSGE Models. *AIP Conference Proceedings,* Vol. 2522, No. 1. DOI: https://doi.org/10.1063/5.0100888.
2. ALAM, J., ALAM, Q.N., HOQUE, M., 2020. Impact of GDP, Inflation, Population Growth and FDI on Unemployment: A Study on Bangladesh Economy. *African British Journals,* Vol. 3, No. 3. DOI: https://doi.org/10.52589/ajesd/cah2iyqj.
3. AßHOFF, S.,BELKE, A., OSOWSKI, T., 2021. Unconventional Monetary Policy and Inflation Expectations in the EA. *Economic Modelling,* Vol. 102: 105564. DOI: 10.1016/j.econmod.2021.105564.
4. BHATTARAI, K., 2016. Unemployment–Inflation Trade-offs in OECD Countries. *Economic Modelling,* Vol. 58, pp. 93-103. DOI: 10.1016/J.ECONMOD.2016.05.007.
5. BUKOWSKI, S.I. - GOWERS, R., 2018. An Estimate of the Impacts of the Bank of England's Quantitative Easing Programme on UK Economic Growth. *Central European Review of Economics & Finance*, Vol. 25, No. 3, pp. 51-65. DOI: https://doi.org/10.24136/ceref.2018.015.
6. ČERNOHORSKÁ, L. - KLEJZAR, V., 2018. The Influence of (Un) Conventional Monetary Policy on the GDP and Inflation. *Scientific Papers of the University of Pardubice, Series D: Faculty of Economics and Administration,* Vol. 26, No. 1.
7. ECB, 2016. *Economic Bulletin.* p. 97. ISSN 2363-3417.
8. ECB, 2022. *How Does the ECB's Asset Purchase Programme Work?* Available at: https://www.ecb.europa.eu/ecb/educational/explainers/tell-me-more/html/app.en.html.
9. FEDOROVÁ, D., ARTLOVÁ, M., Selection of Unit Root Test on the Basis of Length of the Time Series and Value of AR(1) parameter. *Statistika: Statistics & Economy Journal*, 2016, Vol. 96, No. 3.
10. GYANG, E. J., et al., 2018. An Analysis of the Relationship Between Unemployment, Inflation and Economic Growth in Nigeria: 1986-2015. *Bingham Journal of Economics and Allied Studies*, Vol. 1, No. 1. DOI: http://35.188.25.12:8080/xmlui/handle/123456789/539.
11. HAMILTON, J. D. *Time Series Analysis*. Princeton University Press, 1994. 816 p. ISBN: 9780691042893.
12. HONG, S., 2021. *Analysis of the Ripple Effect of the US Federal Reserve System's Quantitative Easing Policy on Stock Price Fluctuations*. Vol. 19, No. 3, pp. 161-166. DOI: 10.14400/JDC.2021.19.3.161.
13. CHIU, C.-W. J., MUMTAZ, H., PINTÉR, G., 2017. Forecasting with VAR models: Fat tails and stochastic volatility. *International Journal of Forecasting,* Vol. 33, No. 4, pp.1124-1143. DOI: https://doi.org/10.1016/j.ijforecast.2017.03.001.

14. JIANG, Z., 2019. Assessing the Effect of Quantitative Easing on the US Economy from 2008 to 2015 by a Bayesian-VAR Model. *Social Science and Management Innovation*, Vol. 1, No. 1. DOI: 10.2991/ssmi-19.2019.9.
15. KARMAŽIN, B., VRBOVSKÝ, R., 2017. VAR model inflácie HICP. *Biatec*, Vol. 25, No. 2, pp. 18-20. Available at: https://www.nbs.sk/_img/Documents/_PUBLIK_NBS_FSR/Biatec/Rok2017/02-2017/Biatec_17_02_05Karmazin.pdf.
16. KEERTI, 2023. Relationship between GDP & Inflation in India and China. *International Journal of Innovative Research and Education*, Vol. 4, No. 3, pp. 446-456. DOI: 10.59256/ijire.20230403113.
17. KHEMRAJ, T., YU, S., 2023. Inflation Dynamics and Quantitative Easing. *Eastern Economic Journal* ,Vol. 49, pp. 613–638. DOI: 10.1057/s41302-023-00257-y.
18. KILIAN, L., LÜTKEPOHL, H., 2017. *Structural Vector Autoregressive Analysis.* Cambridge University Press. ISBN: 9781108164818. DOI: 10.1017/9781108164818.
19. LÜTKEPOHL, H., 2005. *New Introduction to Multiple Time Series Analysis*. Springer. DOI: 10.1007/978-3-540-27752-1.
20. MULAAHMETOVIĆ, I., 2022. Quantitative Easing and Macroeconomic Performance in the United States. *Journal of Central Banking Theory and Practice*, Vol. 11, No. 3. Available at: 10.2478/jcbtp-2022-0024.
21. AK, Ö., 2021. Analysis of the Relationship Between Economic Growth, Inflation and Unemployment in Turkey with the ARDL Bounds Testing Approach. *Pearson Journal*, Vol. 1, No. 1. DOI: 10.46872/pj.367.
22. QIU, C., 2022. China's Economic Forecast Based on Machine Learning and Quantitative Easing. *Computational Intelligence and Neuroscience*. DOI: 10.1155/2022/2404174.
23. RAHMAN, F., 2017. Impact of selected macro-economic variables on the export performance of Bangladesh. *IOSR Journal of Economics and Finance*, Vol. 8, No. 2, pp. 21-27. DOI: 10.9790/5933-0802032127.
24. ROSENBERG, S., 2019. The Effects of Conventional and Unconventional Monetary Policy on House Prices in the Scandinavian Countries. *Journal of Housing Economics*, Vol. 46, 101659. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jhe.2019.101659.
25. SARANTIDIS, A., MITROPOULOS, F., KOLLIAS, K., 2018. Quantitative Easing and Government Bonds: Evidence from the EU. *International Journal of Financial Engineering and Risk Management*, Vol. 3, No. 4. DOI: 10.1504/IJFERM.2018.10017142.
26. SIMS, C. A., 1980. Macroeconomics and Reality. *Econometrica,* Vol. 48, No. 1, pp. 1-48. DOI:10.2307/1912017.
27. SKARE, M., SINKOVIĆ, D., 2021. Quantitative Easing, Stock Exchange, Inflation and Monetary Paradigm in the US: Lessons for Emerging Economies. *Macroeconomic Responses to the COVID-19 Pandemic*. Palgrave Macmillan, Cham. DOI:10.1007/978-3-030-75444-0_6.
28. VYROSTKOVÁ, L., MIRDALA, R.. Inflation persistence and unit root tests in the euro area countries. *E+ M Ekonomie a Management*, 2022, Vol. 25, No. 4, pp. 4-19. DOI: 10.15240/tul/001/2022-4-001.
29. WATKINS, J. P., 2014. Quantitative Easing as a Means of Reducing Unemployment: A New Version of Trickle-Down Economics. *Journal of Economic Issues*, Vol. 48, No. 2, pp. 435-442. DOI:10.2753/JEI0021-3624480217.

Contact
Ing. Jana Budová
Technical University of Košice, Faculty of Economics
Němcovej 32, 040 01 Košice, Slovak republic
Tel: +421 918 157 372
email: jana.budova@tuke.sk

PREDICTIONS OF THE DEVELOPMENT OF THE WORLD POLITICAL-ECONOMIC DISTRIBUTION OF POWER BASED ON THE WEAKING ROLE OF THE AMERICAN USD

Daniel Lopata, Jaromír Tichý

Abstract

After 2020, many countries claim a dominant position or serious participation in global politics. In monitoring the development of macroeconomic indicators, especially from the point of view of forecasting their development with regard to the direction of the globalized political-economic trend, one can look for the future of the world order. The combination of factors reflects the conflictual and complex nature of development, pointing to areas with high demographic pressure. The expansion of the sphere of influence of NATO and the European Union in the former Soviet republics caused great resentment in Russia. Russia, on the other hand, is trying to create a Eurasian bloc with a strong Orthodox core, but also with considerable influence in relatively weaker Islamic countries. The aim of the contribution is to predict the future development of the world's political-economic distribution of forces based on the position of the weakening role of the US dollar as a global reserve currency.

Key words: *reserve currency, globalization, international order, ideology, bipolar world, political-economic view*

1 INTRODUCTION

The problem of the political-economic balance of power lies in globalization. Economic globalization is inherently transnational and removes all barriers to the movement of goods and capital. In international politics, however, we encounter an emphasis on the concept of the nation state. Thus, the organization of peace is greatly influenced by the alignment of concepts of national interests, and thus the emphasis on the importance of borders. (Kissinger, 2023) It can therefore be concluded that nation states remain the main actors and the main motivation is the acquisition of power and wealth, emphasized by cultural orientation in all its similarities and differences. Henry Kissinger (2023) lists six major powers that will continue to assert their own values in the future. United States, Europe, China, Japan, Russia and India. Huntington (2001) bases this classification on the civilizational model and adds that there are five very different civilizations. In order to complete the whole issue, Islamic countries cannot be neglected. Their total population, strategic location, underground sources of oil and gas, and influence on world politics are not negligible. (Kissinger, 2023)

In the early 2000s, it became increasingly clear that the new American economy that had been created in the last 15 years had many serious shortcomings: - The huge financial obligations that had been spent over the years to develop this economy were hanging in the balance; - The growth rate did not correspond to the expected values; - This "high-tech economy" requires more and more investment for its mere existence; - And above all, it does not allow a significant increase in sales to its consumers, as it turned out that the consumer is relatively conservative in his needs (clothing, housing, food). The analysis of the structure of the population's expenditure also showed that in order for the share of the population's expenditure on GDP involved in the purchase of goods produced by the "top economy" to increase by at least 1.5 %, the need for investment in the economy itself would have to almost double. (Cheung, Kutcher, and Wagle, 2009)

America helped revive the European economy, created the North Atlantic Alliance, and created a network of global and economic partnerships. It set up a worldwide system of free trade that helped increase shared prosperity and productivity. (Kissinger, 2023) The history of economic relations throughout the world is based on a single measure of value, with gold being the measure of value for most of the time. It was only in 1944 that the US dollar, which was backed by gold – the Bretton Woods system – took over as the standard of value. In 1971, this system was abandoned and the US dollar, which was backed by the US economy and political power, became the sole benchmark. America needed markets and developed them further. From 1945 it lent to Europe, then created the WTO to define a controlled market and protect the interests of big corporations, including the aforementioned wars in the Middle East, Afghanistan, Vietnam, Africa, Korea and elsewhere, which of course invalidated the aforementioned ideologies. (Clark, 2003) However, in the 21st century, there are no longer enough resources to keep everything together indefinitely, leading to what is happening in the world now. The more Americans will resist this, the more enormous the consequences, both economic and political, will be. (Eckert, 2012) However, the free movement of America to the East was always hindered first by Tsarist Russia, then by the USSR. This was followed by its long departure from the political scene, but at the beginning of the 21st century, Russia returned to a state where he had to be reckoned with. The Russian stagnation that lasted from 1986 to the beginning of 2000 is now over. Russia is trying to show the world that it is in full force, and what it is. In 1989, the Berlin Wall fell, which was the beginning that gave free rein to liberal US policy, which went east and pursued its economic and political goals regardless of the interests of the countries present, and the gradual destruction of the bipolar world began. After that, Russia very quickly left the world stage. The agreement that the United States made with the Soviet Union in 1990 that NATO would not move eastward was broken, and America began deliberately moving NATO in that direction. Subsequently, America destroyed the economies of those countries that became part of Europe. (Brzezinski, 2007)

When the bipolar system ceased to exist, all previously established rules and customs began to merge with the global UN system, leading to the establishment of a liberal world order. From the very beginning, the characteristic leadership of the US and its allies, especially the European Union, came into conflict with the formal equality of states within the UN, as well as with the status of Russia and China, which were not part of the political institutions of the West formed throughout the Cold War. (Huntington, 2001) The global interdependence of countries, which has been building for decades, is becoming more and more tangible for states, companies, and citizens and we are now witnessing a change in progress. There is an intensive restructuring of economic relations, which undoubtedly leads to a gradual weakening of the USD as the dominant currency. (Wallerstein, 2016) Against the backdrop of general economic and political changes, financial and economic hegemony is weakening in the US. There is a reluctance to have strong competitors abroad, disrupting the economic and financial rules that have worked in the market for many decades. Eliminating the dominance of the USD can be achieved by transforming the current world monetary system and creating new global regional currencies and international financial centres that will contribute to a multipolar arrangement in the financial sphere. (Zakaria, 2010) The IMF is also an instrument of US foreign policy that supports US hegemony. (Wallerstein, 2016) The world monetary system is highly dependent on the US dollar and this is bringing it to the point of crisis. (Eckert, 2012) The debt crisis (Stroukal, 2021) of the United States of America reflected in the devaluation of the US dollar can have a very negative impact on most of the world's economies because their foreign exchange reserves are denominated in this currency. This again highlights the role of China and its Yuan, which immediately displaced the Japanese yen and the British pound upon its acceptance into the SDR (Special Drawing Rights –

constitutes the main reserve asset of the IMF) basket. Another consequence is the depreciation of the euro. All these key points lead to the creation of a strong argumentative plane for outlining the further development of the global direction of the world economy and the new distribution of the new centres of power of the world political order.

2 PROBLEM PROCESSING METHODS

The paper deals with a comprehensive historical analysis of the role of the US dollar (USD) as a key instrument of the power and influence of the United States of America in the global economy. The historical development of the USD and the Federal Reserve System (FED) is examined in detail, including an examination of the Bretton Woods system and its influence on the formation of the global financial order. A comparative political-economic analysis of various political and economic strategies of states towards the USD, their motivations and impacts on the global economy is used in order to identify key differences and similarities in their approaches and impacts on the global economy. Empirical data and statistical methods are used for objective assessment of current and historical trends. The approach makes it possible to bring new knowledge about macroeconomic indicators and their influence on global political-economic dynamics. Theoretical framing and critical analysis uses the theoretical foundations and opinions of leading economists and political scientists, combined with a critical assessment of alternative economic approaches and theories. The views and theories of prominent economists and political scientists such as Henry Kissinger, Daniel Eckert, Jaroslav Kurfürst and Josef Jílek are interpreted and confronted with alternative approaches in economics, drawing on the works of authors such as Michael Morris, Karlheinz Deschner, H.H. Will and the Šlapota brothers. Deviations and specific trends in economic thinking will be identified, which allows to provide a comprehensive and balanced view of the dynamics of the global economic environment. Analysis of trends and future scenarios is aimed at exploring and predicting future trends, including the potential shift away from dependence on the US dollar and the development of alternative economic and monetary systems.

3 THE RISE OF THE USD AS THE GLOBAL RESERVE CURRENCY

The beginning of the American USD is associated with great inflation. The original currency of the United States of America was called the Continental. This money was issued on behalf of the Continental Congress in the 1770s-1880s. However, their form was paper and they were primarily intended to fight against the British colonialists. (Jílek, 2013) The beginning of the linking of the dollar with gold and silver dates back to 1792. However, later, in 1879, there was a shift from bimetallism to monometallism, and the dollar was no longer covered by these two metals, which represented a significant step in the economic development of the United States. These moments were important for the gradual profiling of the USA as the successor of the great power of the 19th century – the British Empire. Another milestone for the process of appreciation of paper currency was the law of 1873 (Coinage Act), in force 1879. The value of the US dollar was fixed against an ounce of gold. Thus, the USD was as good as gold until 1971, when the linkage was abolished by President Richard Nixon's decision. (Eckert, 2012)

The historical transition from a rather deflationary development valid until 1940 to inflation is linked to the state of war. Another factor is the withdrawal from the gold standard in the 1980s to the level of 14 %, or in the event of a pandemic in 2022 with 8 %. GDP growth can be traced from $0.1 trillion in the 1930s to $23 trillion today. In addition to the standard management of inflation using the real interest rate, there is a drastic increase in the country's indebtedness. The 1980s are a watershed and I demonstrate the dark side of debt to US GDP

growth. From World War II to the 1970s, the FED was focused exclusively on economic growth. Controlling inflation with the help of the interest rate only came into focus in the following period, but deflation was named as a clear threat. (Jílek, 2013) In the area of indebtedness, the Fed's quantitative easing implemented since 2007 is highlighted, when the value of American government bonds in its ownership in 2022 was already 12.26 trillion USD. Among the largest foreign holders of US Treasuries are Japan with USD 1.08 trillion and China with USD 870 billion of US bonds. The rise of the USD is identified with World War 1 as a period of weakening of the British pound, thanks to Great Britain's debt to the value of twice GDP in the 1920s and Churchill's erroneous decision to overvalue the pound to the level of 4.86 USD, which had disastrous consequences, since at that time already because the USA was outdoing this country with its predatory economic policy. The main goal of the Bretton Woods arrangement in 1944 was to establish the USD as the main world currency, to fix its value at the level of 35 UDS per ounce of gold and to maintain parity by the issuing banks on the foreign exchange market in a maximum fluctuation of 1 %. (Eckert, 2012) At the end of the 1960s, the era of the gold standard brought the first doubts about the maintenance of the hegemonic position of the USA. The conflict in Vietnam, the economic prosperity of Europe and the associated exchange of USD for gold led by France and subsequently the attack of exchange rates by speculators could no longer be handled by the Bretton Woods system. (Wille, Šlapota K., Šlapota B., 2020)

Paradoxically, it was Japan that played a key role in saving the situation after de Gaulle's attack on the American monetary system. The inability to regulate the price of gold and the loosening of the USD exchange rate against major currencies has definitively changed the functioning of the world economy. However, the fall of the Bretton Woods system was not so unpleasant for the USA. After the collapse of the Bretton Woods system, the US maintained its status thanks to the USD's position as an international currency, with dollar bills becoming the bonds in demand worldwide. (Eckert, 2012) In the next period, however, America issued banknotes as needed and spun an inflationary spiral, when inflation values reached double-digit values. The dollar continued to significantly lose its value and was not helped by the circumstances of the 1980s, i.e. the abolition of the ban on private acquisition of gold, but also the second oil crisis. The phenomenon of demon dollars arose, i.e. money created from US loans, which were intended primarily for investment. The negative effect of their inappropriate value compared to goods or services was fully manifested in the 1980s in Japan and later moved to other "bubble economy" countries. The saving grace of the whole situation is primarily the FED, mainly thanks to quantitative easing. The 1990s were marked by a reduction in the growth rate of the federal debt, with President Bill Clinton's administration even halting debt growth. The year 2001 stabilized the debt value at 57 % of US GDP. (Jílek, 2013) Since 1999, the Fed began to significantly increase interest rates to prevent the economy from overheating. From 2001, there was a drastic reduction in order for the Fed to face deflationary tendencies, and subsequently from 2004, it returned to increasing again, reaching a value of 5.25 % in 2006. (fiscaldata.treasury.gov, 2023)

Between World War II and the late 1970s, the Fed primarily stimulated the economy and did not address inflation with due attention. It was only during the following period that the Fed turned its attention to inflation. In 1997, there was even an increase in the interest rate even at a time of falling inflation, and in his official communication from the same year, the chairman of the Fed declared that the main threat to expansion is deflation, not inflation. From late 2007 to 2011, the Fed implemented a process of so-called quantitative easing by increasing its holdings of federal bonds to the level of $1,750 billion; $848 billion in mortgage-backed securities and $108 billion in government-sponsored agency bonds, all at favourable interest

rates. This brought with it a 13 % increase in GDP, higher employment, but also an increase in federal taxes. Today, the Fed is the largest owner of US federal bonds, surpassing China and Japan. Quantitative Easing was ended by the Fed in 2014 and the value has stabilized at USD 2.5 trillion in Treasury bonds. Mainly maintaining a low interest rate appeared to be beneficial, and with the help of loans created out of thin air, it buys government bonds from member banks. By doing so, it substitutes money printing and helps the government avoid penalties for high interest from excessive indebtedness. Since 2020, the Fed has announced the purchase of an additional $500 billion in US Treasury bonds, as well as $200 billion in mortgage-backed securities, to support the economy during the pandemic. In April 2022, the Fed already owned 12.26 trillion. USD in US government bonds. (thebalancemoney, 2023) The final finding for assessing the future state is the statement that 60 % of US government loans are in foreign hands. However, these bonds are long-term and their debt relief is aided by inflation. The 5 % limit maintained by the Fed thus provides the basic premise of maintaining the dollar's position as an international reserve currency. Only hyperinflation could disrupt this change.

4 THE INFLUENCE OF THE USD ON THE REORGANIZATION OF FORCES IN THE INTERNATIONAL POLITICAL AND ECONOMIC WORLD

America proclaims very emphatically its country's status as a leader in world affairs. This position was started by the events of the period after World War II. The market share of this country's economy in the global economy reached 60 %. The main driver of this success was the flourishing of the arms industry in the Victory program and, in particular, the massive investment reaching 44.8 billion USD by American concerns in Europe. Another support mechanism for the sale of American products was the provision of the Marshall Plan of economic aid, awarded in 1953 with the Nobel Peace Prize. The Marshall Plan was implemented, even with its unnamed consequences in the form of gaining new outlets in place of the lost Chinese markets associated with Mao's revolution. In its quest to secure extraordinary economic and military influence in Europe, the USA finds a new enemy in the communist USSR. (Deschner, 2016) This period, the Cold War, can be translated into rivalry in the form of a series of proxy wars, as it was in Korea and Vietnam, and continues to be, for example, in Ukraine. Three times the US has withdrawn from war due to poor preparation or a lack of transformative engagements. Iraq and Afghanistan were terminated by the President and Vietnam by Congress. America faces the moral dilemma of whether it pursued unattainable goals or pursued a strategy that failed to achieve. (Kissinger, 2023) The military interventions of the United States have always brought with them a fundamental restart of economic growth supported especially by a strong military-industrial complex. The country's influence is underlined by its participation in NATO in 1949, including the consequences of its expansion, and the role of the CIA since 1947 for the protection of national security, which sounds tendentious in retrospect. (Kissinger, 2023)

The fact is that after the fall of the Soviet Union, America once again found a new enemy, this time in the form of Arab terrorism, and crowned its efforts by participating in the wars in Iraq and Afghanistan. The proclamation of democratic processes in the Arab environment rings hollow, but the profitable contracts of the military-industrial sector amounted to an estimated 2 trillion USD. Lockheed Martin, Northrop Grumman, General Dynamics, Boeing and others can be named. (news.brown.edu, 2013) The US has interests in the oil fields in Iraq or opium cultivation in Afghanistan. The increase in defense costs is very strongly linked with each war started and there is a steady increase to the extent that today the United States invests 877 billion USD compared to 14 billion USD after World War II. The phenomenon is the merit of Donald Trump with the achievement of the lowest historical level of unemployment of 3.7 %

in 2019 after the tax reform with the negative consequence of increasing social inequality and the negative effects of the fight against COVID-19 during the Biden administration with an investment package of 1.9 trillion USD.

China steadily strengthens its military, now the third largest, and expands its influence by investing in the economy. It invests in the construction of deep-sea ports in Myanmar, Bangladesh, Pakistan and Sri Lanka, mainly for the distribution of oil and gas. In African countries, they are interested in precious metals and minerals, and in return they help build infrastructure in countries such as Kenya, Angola and Ethiopia. A potential risk is the fact that China's economic power is based on the global economy. If no one buys from China, there will be a chain reaction of economic weakening ending in a potential threat to the entire regime. Asia is interwoven with a spectrum of multilateral groupings and bilateral mechanisms. In some key groupings, the USA is also a member, others are also economic, they are purely Asian. America considers itself unique, exceptional, but with a moral obligation to spread its social values in the world. Thus, the order of the 21st century will take place either in the form of mutual rivalry or in the form of partnership. (Kironská, Turcsányi, 2021)

The influence of India, as the most populous country in the world, creates a certain potential for tomorrow, even if the current GDP is only 20% of China's. The country has vast areas of arable land and has sufficient water supply. It is a major producer of coal and natural resources. In the international field, however, India functions rather neutrally. It is even more focused on a traditional problem, Pakistan with its nuclear weapons. (Kissinger, 2023) In the relationship with China, there is a power struggle for influence over Tibet, Nepal, Bhutan and Arunachal Pradesh. (Kissinger, 2023) The country internally faces separatist attacks by the Sikhs or the state of Assam. Thus, the future state of the country will shift to strengthening relations in the region, with countries such as Myanmar, the Philippines and Thailand, Vietnam and Japan. The United States also offer assistance, and India, although it has a well-armed navy, including an aircraft carrier, may accept such assistance in an expected power struggle with China. However, the biggest threat to India remains the Muslim world. We cannot ignore the fact that the country is inhabited by the second largest Muslim community after Indonesia, and all unrest is covered by an approach to minorities, support of common internal political principles, including national pride and democracy, and thus rise above the contradictions within the communities. With Pakistan's current position and the radicalization of the Arab world, the country has to make a lot of concerted efforts to resist these pressures. (Kissinger, 2023)

Russia has always been very attractive, especially due to its wealth of raw materials. After the October Revolution, there was an increase in the country's economic level and foreign policy, similar to the previous analysis of the USA. It can be stated that the country that distinguished itself as a victorious power and liberator during World War II soon became a key player in the bipolar division of the world during the Cold War. (Wille, Šlapota, K., Šlapota, B., 2020) The naive political actions of the Gorbachev era leading to the collapse of the USSR and de facto led by the powerful interests of the Western global economies significantly damaged the state of the country. The collapse of the USSR was a geopolitical change of a global scale. (Marschall, 2022) The fall of Russia was exacerbated by the rise of Boris Yeltsin. His government bankrupted the country and the oligarchs took their huge cash profits abroad. It is necessary to focus on the country's most valuable commodity, oil, and especially the incredibly disadvantageous deals with Western investors and the ecological damage in the country. The arrival of President Putin reversed this situation in the country. Reducing

inflation and increasing nominal wages achieved a 30-fold increase in wages and a 9 percentage point reduction in inflation during his administration. (Laqeuer, 2016) GDP has also more than doubled in the country. Russia's image is damaged, especially by its military interventions in Ukraine, Chechnya, Syria and others. Despite the fact that the Russian army boasts the status of the second strongest in the world, strategically, the country faces many obstacles. The annexation of Crimea does not solve anything, because the exit from the Black Sea is controlled by Turkey. Gibraltar and Suez also stand in their way to the Atlantic. Investments in military capabilities and technological development will be key to maintaining its status as a military power. The future of Russia in the international context will thus significantly depend on the development of its relations with the West, the ability to adapt to economic and political challenges, and the success in creating new alliances and partnerships outside the Western sphere of influence.

The democratization processes of the Arab Spring soon brought, as in the Syrian case, the level of crystallization of tensions between the main Muslim groups of Sunnis and Shiites. (Kissinger, 2023) In the Palestine-Israel issue, it is necessary to map the historical events since 1917 and identify the key political milestones associated with the Jewish state in the Arab world. Unfortunately, tensions in the region continue even now, due to the ongoing war. The attitude of the international community to this situation is different. (BBC, 2023) The US, European Union and other Western nations have condemned the attacks by Hamas, and the US is pledging further support for Israel, including military equipment and strengthening its naval presence in the eastern Mediterranean. Russia and China are reluctant to condemn Hamas and maintain contacts with both sides of the conflict. Iran, as a regional power, continues to support Hamas and Hezbollah, another enemy of Israel in the region. (Reuters, 2023) Saudi Arabia is a key country of the Sunni conception of the Muslim faith, and thus Iran's arch-rival. The country is particularly interesting from the point of view of its oil deposits, which are the second largest in the world. (Kissinger, 2023) Saudi reserves are thinning and have already fallen from 737 to 475 billion USD, which led the Saudi prince to adopt a "new Vision 2030", aimed at diversifying the economy towards the technology and service sectors, with a plan to invest in this program 5 % of shares from the sale of Saudi Aramco. (Marschall, 2022) Strategically, Saudi Arabia maintains a partnership with the US and develops relations with China, until recently it was even willing to reassess relations with Israel, especially for business reasons. A potential alliance between Saudi Arabia and Russia may affect global oil prices, but will be complicated by geopolitical tensions and differences in regional interests. (washington institute, 2023)

5 THE FUTURE OF THE INTERNATIONAL ARRANGEMENT

By historical separating of the USD from gold, from the point of view of its position as the core of the international monetary system, the USD represents a bond whose strength rests on the success of promoting American values in the world. The economic trend shows only further indebtedness, and we should look for a way out of this problem in controlled inflation. The advantage of inflation is the deleveraging of the country, since the majority of bonds have a long maturity and are held by non-Americans, so the impact will mainly go to other economic powers. The exchange rate between the American and Chinese currencies is key, as it is the exchange rate that determines the movement of trillions of USD, either to Western economies or to the expanding Chinese economy. The EU also figures in the game, whose production is comparable to China with less than a third of the population. In 2022, the US GDP reached 25 trillion USD, compared to China's 18.1 trillion USD and European 15.8 trillion USD. However, the EURO represents a defensive currency and could serve as a calm point between the phase of the retreating USD and the rising yuan. The rise of China and Asia

is inevitable and the USD, Euro, Pound are just bonds, but less covered every year. In the recent past, the government has tried to prevent deflation with stimulus programs and the central bank has used quantitative easing to influence the market. The goal was to start economic growth, but it only succeeded in preventing further decline. The West greatly underestimated the whole situation and assigned the whole situation the status of hermetically sealed capitalism with a lobbyist approach and missing control mechanisms. The demon USD crisis will be treated with new demon USD backed demon euros, pounds and yen held in overvalued Treasuries. You can get out of this spiral through the state bankruptcy of several large countries and the associated depression, or hyperinflation with the expropriation of loan holders. It is quite obvious that the international gold standard will not be restored in the foreseeable future, but the role of real values in the areas of investments and pension insurance is being strengthened. In the area of paper money, in the coming years, currencies that will emerge from economically dynamic and low-indebted countries, countries rich in raw materials, with good prospects for an upward trend and a healthy demographic structure will begin to gain ground, and the yuan appears to be the most suitable. For international currency needs, China, as the future number one player, manipulates its currency, giving it a huge export advantage. On the other hand, the yuan is not suitable for storing values, where the currency is expected to be reliable, solid, flexible and tradable. Another supporting argument is the worldwide decline in the proportion of liberal democracies from 18 % to 13 % since 2012. Also, the share of the global economy from the original 74 % of global GDP in 1998 is currently 47 %, comparable to the economy of autocratic systems such as China or Russia. Russia is a country that is demographically aging, the country's income is fundamentally based on oil and gas income, and the future of the country is therefore completely dependent on them. Favourable points for economic growth are the existence of the Eurasian economic sphere and BRICS. The BRICS group has already surpassed the Western G7 group, as the BRICS countries account for 32 % of the world's GDP, while the G7 group of countries only accounts for 30 % of the world's GDP. China's New Development Bank further expects BRICS to expand to include Arab oil and gas exporting countries, namely Saudi Arabia, the United Arab Emirates and Iran. Thus, by 2030, the BRICS bloc of developing countries will account for 50 % of all world GDP. Russia also supports the use of the Chinese yuan in trade with Asia, Africa and Latin America, weakening the dominance of the USD. It is quite obvious that the United States, by using the USD to impose sanctions and control the world economy, especially its confrontational attitude towards China and sanctions towards Russia, has accelerated the effort to diversify away from the USD on a global scale. The central banks of Russia and China hold fewer and fewer USD reserves, while most of their trade with each other is conducted in yuan. While the global economy still needs the USD for its tradability and stability, there are efforts to create alternative payment systems, including oil trading in yuan and experiments with digital currencies. The disadvantage of gold and silver in the position of a possible alternative to the dollar or another strong currency is, for example, the regulation of production, but the fundamental finding is that with a real gold standard, gold, or silver to cover the weight of money. It would not be enough for, for example, the amount of money in the Eurozone to be covered by only 2-3 % of gold bars and coins. Gold money would have to be covered by at least 40 %. At current prices, all the gold stored in the countries of the monetary union will cover 100 % of only 333 billion euros. However, the total funds are estimated at 9.4 trillion euros. In such a case, they would only be covered by 3.5 %. So the amount of money can be radically reduced or the price of gold can be increased enormously. In both cases, it is an economic shock. The current trend in this case is thus towards the privatization of gold reserves and further manipulation, thanks to the derivatives market, of the price of silver.

6 CONCLUSION

The contribution contributes to a better understanding of the role of the US dollar in the global economy and its impact on international relations and financial policy, helps to deepen the understanding of the future development of the international financial system and monetary policy. The struggle for world hegemon is apparently an icon for all ideologies, religions, politics of the world. On one hand, we talk about liberal democracy as an ideal to which all the countries of the world should approach, and on the other hand, on a mass scale, individual countries are turning in different directions. It is clear that this is not just a simple political act, but brings with it a shift of economic power in favour of various forms of autocracy. Russia, as a remnant of the Soviet Union, represents the main military threat, but the strength of the country is reflected in the determination of the population, the energy potential and the ability to face the Western perception of the world. Another variable is China, which is "the" main challenger. Patient effort has produced a real economic threat in a very short period of time, not only to the United States, but to the entire world. The American dollar, representing the Western democratic system, is losing its dominance and the centres of the economy are moving in alternative directions.

Regarding the forecast of the distribution of political and economic forces in the world as a result of the weakening of the role of the US dollar, we can state that there will not be a significant turn in the near future. This represents the continued leadership of the United States, represented by the strength of the US dollar on the world stage, as well as a significant military effort to maintain energy supplies and markets for its exports. America, with its global economy and presentation of its values, creates the need for consumerism. The United States repeatedly proclaims its status as the world's number one hegemon through the mouths of its presidents. Their power is primarily based on their military-economic strength. Under the auspices of the global spread of democracy, they gain fundamental influence over individual countries. Here, they try to create long-term markets for their products and obtain raw materials that help to improve the performance of the domestic economy. In our texts, we repeatedly compare the gross domestic product with other factors that help to understand this trend. It clearly shows an increase in economic growth, but a significant link to indebtedness. The fact is demonstrated that if this growth declines, there is still the possibility of resuming the decline through military conflict and the country's involvement in a war economy. This ratio of profits of the military-industrial complex is demonstrated empirically. The ratio of economic growth in China and the United States is compared, where the mutual ratio sounds very unfavourable for the United States. A new player is emerging on the scene, the BRICS. The lessons of the US imposing tough sanctions on Russia through the central currency of the US dollar sound like a cautionary tale for contenders for world power. The answer was attempts by China, Russia and the Europeans to build an international payment system outside of the US dollar. Arab countries trade their oil in yuan, followed by India when it comes to Russia.

With its offensive policy, the United States of America suppresses the fact that the current US dollar no longer represents its original strength and thus loses its sphere of influence. The USA has represented the real hegemon of the world order since World War II. The effort of all US presidential administrations is to maintain the primacy of world hegemony with its positive and negative consequences. Securing global peace through disproportionate military interventions means that the country's economic growth is superior to anything in the rest of the world. The hegemon position of the United States of America in world politics and economics will be threatened by China's economic boom and Russia's resource wealth, as well as whether Russia can demonstrate and sustain its imperial ambitions. The trend of the

USA and, always behind it, the EU and China, has so far shown progressive tendencies. The game of Chinese economists with the currency and its undervaluation is also very significant. However, the effort is to highlight the fact that China, second only to Japan, owns almost 900 billion USD in government bonds. However, China needs resources for its epoch-making expansion. Its need for oil and gas and its coverage, the second largest in the world, is pointed out. Europe has completely absorbed itself in green politics and is boldly liquidating its industrial strength within the framework of the ideology. The Arab countries are fighting the Western Satan as part of Jihad. As in the case of the Afghan war, Russia allowed itself to be drawn into the Ukrainian conflict. Thus, the struggle for world hegemon was limited to the USA versus China.

A key problem for the US is its inability to support the growth of domestic industry. Therefore, the main task of the USA is to dominate the markets in Southeast Asia. As part of this effort, the US has expanded its presence in the Philippines, entered into a military agreement with Indonesia, and is now blocking China's access to the Indian Ocean through Myanmar, where war has just broken out. (Interfax.ru, 2023) In the coming period, the US will face China as its main geopolitical rival, as well as the countries that provide support to China, including Russia. Russia is set to play an important role in cooperation with Africa and other states, focusing on its naval capabilities, which are crucial given the inferior strength of China's navy compared to America's. However, this does not mean that there will be a direct military conflict between the United States and China. Confrontation can be expected to take place through other states and regions, such as Myanmar (Burma). The result will be an intensification of conflicts of various natures around the world, in which the US will try to consolidate its economic dominance and the monetary hegemony of the USD.

References

1. BBC news, 2023. Israel Gaza war: History of the conflict explained [online] BBC news, 2023 [2023-08-27]. Available from: https://www.bbc.com/news/newsbeat-44124396
2. DESCHNER, Karlheinz, 2016. *Utajované dějiny USA*. Bratislava: Vydavatel Eko-konzult. ISBN 978-80-8079-241-1.
3. ECKERT, Daniel D., 2012. *Světová válka měn: euro, zlato, nebo jüan – která z měn se stane nástupcem amerického dolaru?* Praha: Grada. ISBN 978-80-247-4099-7.
4. FISCALDATA.TREASURY, 2023. Historical Debt Outstanding [online] Fiscaldata.treasury.gov, 2023 [2023-08-30]. Available from: https://fiscaldata.treasury.gov/datasets/historical-debt-outstanding/historical-debt-outstanding
5. HISTORICKÁ RETROSPEKTIVA, 2022. *Americká intervence na Balkáně: Historie a příčiny jugoslávských válek 90. let.* [online] Historická retrospektiva, 2023 [2023-08-25]. 29.12.2022. Available from: https://diaryrh.ru/istoricheskaya-retrospektiva-razmyshl/istoriya-i-prichiny-yugoslavskih-vojn
6. HUNTINGTON, Samuel, 2021. *Střet civilizací: boj kultur a proměna světového řádu*. Praha: Rybka. ISBN 80-86182-49-5.
7. CHEUNG Andrew, Eric KUTCHER a Dilip WAGLE, 2009. *High tech: Hledání příležitosti v době poklesu.* [online] © 1996-2023 McKinsey & Company [2023-08-25]. 1. března 2009. Available from: https://www.mckinsey.com/capabilities/people-and-organizational-performance/our-insights/high-tech-finding-opportunity-in-the-downturn
8. INTERFAX.ru, 2023. *Rebelové v Myanmaru oznámili dobytí přístavního města poblíž Bengálského zálivu*. [online] Interfax, 2023. [2023-11-19]. Available from: https://www.interfax.ru/world/931075

9. JÍLEK, Josef, 2013. *Finance v globální ekonomice. I., II, Měnová a kurzová politika*. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-4516-9.
10. KIRONSKÁ, Kristína; TURCSÁNYI, Richard, 2021. *Supervelmoc? Vše, co potřebujete vědět o současné Číně*. Praha: Nakladatelství HADART. ISBN 978-80-278-1121-2.
11. KISSINGER, Henry, 2023. *Uspořádání světa*. Praha 4: PROSTOR, nakladatelství s.r.o. ISBN 978-80-7260-561-3.
12. LAQEUER, Walter, 2016. *Putin a putinismus: Rusko a perspektivy jeho soužití se Západem.* Praha: PROSTOR, nakladatelství, s.r.o. ISBN 978-80-7260-329-9.
13. LOPATA Daniel, Jaromír TICHÝ a Mario SLIVKA, 2023. Change in the distribution of political-economic forces in the world as a result of the weakening role of the us dollar. In: *QUAERE 2023*. MAGNANIMITAS. Hradec Králové: MAGNANIMITAS. s. 144-150. ISBN 978-80-87952-38-2.
14. MARSCHALL, Tim, 2022. *Moc geografie v 21. století*. Praha: nakladatelství Rybka Publishers. ISBN 978-80-87950-38-8.
15. MORRIS, Michael. *Co neSmíte vědět 2!* Praha: Anch books, 2020. ISBN 978-3-945803-08-0.
16. NEZAVISIMAYA GAZETA, 2019. *Pravdy a mýty o válce v Jugoslávii*. [online] © 1997-2023 Nezavisimaya Gazeta [2023-08-25]. 31.01.2019. Available from: https://nvo.ng.ru/wars/2019-01-31/1_1032_true.html
17. OER SERVICES, 2023. *Historie USA II (kolekce OS): Krach burzy v roce 1929*. [online] OER services, 2023 [2023-08-25]. Available from: https://courses.lumenlearning.com/suny-ushistory2os2xmaster/chapter/the-stock-market-crash-of-1929/
18. STROUKAL, Dominik, 2021. *Ekonomické bubliny: průvodce hospodářskými krizemi od tulipánů po koronu*. Praha Grada. ISBN 978-80-271-3172-3.
19. WALLERSTEIN, Immanuel Maurice, 2016. *Má kapitalismus budoucnost?* Praha: Sociologické nakladatelství (SLON). ISBN 978-80-7419-235-7.
20. WILLE, H.H., ŠLAPOTA K., ŠLAPOTA B. a kol., 2020. *Krvavé Impérium*. Bratislava: EKO-konzult. ISBN 978-80-8079-286-2.
21. ZAKARIA, Fareed, 2010. *Postamerický svět*. Praha: Academia. ISBN 978-80-200-1852-6.

Kontaktní údaje

Mgr. Daniel Lopata, DBA, MBA; Ing. Mgr. Jaromír Tichý, Ph.D., MBA
CEMI MBA Studies s.r.o.
Mezi Vodami 639/27 143 00 Praha – Modřany, Česká republika
Vysoká škola finanční a správní, Fakulta ekonomických studií
Estonská 500, Praha 10, 101 00 Česká republika
email: lopata@astrumlt.com; jaromir.tichy@vsfs.cz

THE ROAD TO SOCIAL RESPONSIBILITY AND ESG IN THE AUTOMOTIVE INDUSTRY: BIBLIOGRAPHIC ANALYSIS (2000-2022)

Matúš Panko, Jozef Glova

Abstract

The study analyzes bibliographic data sourced from the Web of Science database, covering the years from 2000 to 2022, and focuses on Corporate Social Responsibility and ESG factors within the automotive industry. Using phrase and social network analysis as its primary methodologies, the study reveals a growth in the body of research publications. It highlights frequently used phrases like "Automobile-industry," "innovation," and "Performance." Furthermore, the study identifies key authors contributing to this field. It is noted that the dominant areas of research encompass operational and financial aspects, workforce dynamics, market strategy development, and fostering innovation in enterprises.

Keywords: Corporate Social Responsibility, ESG, Co-word analysis, Bibliometric, Conceptual structure, Automotive Industry

1 INTRODUCTION

The concept of ESG (Environmental, Social, and Governance factors), established since the 1950s, has only recently been taken seriously by corporations, mostly in the past decade. ESG assessment includes three crucial areas: environmental, social, and governance responsibilities. These dimensions represent a corporation's commitment to environmental stewardship, social responsibility, and governance ethics. Environmental responsibility primarily focuses on the notion that corporations should enhance their environmental practices in production and operations, aiming to reduce the environmental footprint per unit of production (Brooks and Oikonomou, 2018). Social responsibility pertains to upholding high standards of business and social ethics, complying with legal norms, and maintaining conscientious internal and external relations. This includes a dedication to respecting human rights, addressing stakeholder needs and interests, and contributing to ecological advancements in their respective sectors (Lee et al., 2016).

ESG serves as a vital metric for assessing non-financial performance. Investors who advocate socially responsible investing believe that ESG factors provide insightful perspectives on a company's long-term performance. Currently, various sophisticated ESG assessment systems are utilized globally, including those by MSCI, Thomson Reuters, FTSE Russell, Goldman Sachs, and others, offering an exhaustive framework for ESG evaluation. Research reveals that ESG has a significant impact on corporate´s performance and reputation, and plays an important role in their internationalization process (Buallay et al., 2021).

2 LITERATURE REVIEW

The key research question focusing on the link between ESG (Environmental, Social, and Governance) performance. Overall corporate success has been extensively investigated in academic research in recent decades. This is due to its significant impact on the credibility of ESG and its influence on the trust and confidence of investors and stakeholders, particularly in the competitive automotive sector (Billio et al., 2021; Tarmuji et al., 2016). Stakeholder theory advocates believe that achieving profit maximization in the modern complex business environment requires prioritizing strong stakeholder relationships. This approach leads to a competitive edge and enhances the value of a company (Xie et al., 2019; Plastun et al., 2023; Riana et al., 2020). According to stakeholder theory, it is rational to recognize the connection

between a company's ESG performance and its financial gains, as key stakeholders are directly influenced by the company's ESG activities. Viewing ESG as an area for growth, a competitive advantage, and a developmental opportunity for companies is essential. Focusing on stakeholder interests ultimately helps companies achieve sustained success and better financial performance (Balzer et al., 2020; Soni, 2023). Therefore, for regulatory bodies, companies that increasingly allocate resources based ESG interests and responsibilities could help stabilize and achieve long-term sustainable growth in their industry.

Moreover, compliance with ESG disclosure regulations enables the use of comprehensive industry data for monitoring, assessment, and directing, with the introduction of appropriate enforcement actions is necessary (Zhao et al., 2018). Recently, Giese et al. (2019) have shown that companies with higher ESG scores have experienced fewer idiosyncratic risk events over the past decade. This indicates that companies with strong ESG ratings are better at mitigating significant business risks, and those with robust ESG commitments are more resistant to market upheavals, leading to lower systemic risks. Improved risk management and adherence to ESG standards thus shield companies from such events, ultimately contributing to a decrease in the decline of their stock prices and a reduction in volatility.

Research has extensively explored how Environmental, Social, and Governance (ESG) performance impacts the financial outcomes of companies in the automotive sector. Studies by Taliento, Favino, and Netti in 2019 revealed that exceptional ESG performance positively correlates and potentially enhances the sustainable competitive edge of automotive firms (Taliento, Favino, and Netti, 2019). Dinca, Vezeteu, and Dinca 2022 observed that the ESG score's effect on a firm's value within the automotive industry is variable, with social scores showing inconsistent impacts (Dinca, Vezeteu, and Dinca, 2022). Research by Koroleva, Baggieri, and Nalwanga in 2020 demonstrated that companies adherent to ESG principles tend to perform financially better than their counterparts, particularly due to the governance aspect (Koroleva, Baggieri, and Nalwanga, 2020). Ferrero-Ferrero, Fernández-Izquierdo, and Muñoz-Torres in 2016 found a positive correlation between ESG performance and economic efficiency, except at higher ESG performance levels (Ferrero-Ferrero, Fernández-Izquierdo, and Muñoz-Torres, 2016). These findings collectively suggest that while ESG performance can significantly influence the financial success and competitiveness of automotive firms, the specific impacts can vary based on different factors and ESG performance dimensions.

In terms of Corporate Social Responsibility (CSR) within the automotive industry, its impact is multifaceted: Hanzaee and Sadeghian in 2014 indicated that CSR influences customer satisfaction and company reputation, contingent upon fulfilling legal and economic responsibilities (Hanzaee & Sadeghian, 2014). A study by Loureiro, Sardinha, and Reijnders in 2012 found that CSR could enhance financial performance in the automotive industry, both through direct cost reductions and productivity improvements and indirectly by boosting customer satisfaction (Loureiro, Sardinha, & Reijnders, 2012). Chandrasekaran in 2022 reported that CSR substantially boosts automotive companies' performance, with social and governance aspects playing a crucial role in achieving optimal company performance (Chandrasekaran, 2022). Russo-Spena, Tregua, and De Chiara 2018 highlighted that CSR disclosures reflect growing environmental and social responsibility, as well as harmonization and standardization in reporting practices in the automotive industry (Russo-Spena, Tregua, and De Chiara, 2018). These insights reveal that CSR practices impact not just the financial performance of automotive companies but also extend to influencing customer satisfaction, company reputation, operational costs, productivity, and standards of reporting in the sector.

Considering the current rapid increase in publications focusing on Environmental, Social, and Governance (ESG), it is imperative to categorize and synthesize this burgeoning body of literature to evaluate the present trajectory of ESG research. This necessity stems from the difficulty new scholars in the ESG research domain may encounter in navigating past

accomplishments and anticipating future developments within this field. Consequently, this paper aims to address the following four pivotal research inquiries:

- What principal topics constitute the research framework of corporate social responsibility and ESG, as indicated by the prevalence of key terms?
- Which authors are most frequently referenced, have the highest publication count, and have authored the most cited works in the realm of corporate social responsibility research that pertains to ESG in automotive industry?
- What are the most common and dominant themes in current research in the connection between social responsibility and ESG in the automotive industry?

3 MATERIALS AND METODOLOGY

3.1 VOS Viewer

Callon and colleagues in 1986 laid the foundation for a method known as textual analysis, which has since become an important tool for scientists in many fields. This method allows for the analysis and visualization of the bibliometric structure of various topics. Bibliometric analysis has expanded not only among scientists but also among librarians, as it helps them to explore large volumes of scientific articles and uncover hidden patterns and trends.

A significant tool for this analysis is the VOSviewer software, which according to van Eck and Waltman (2010), allows for the creation and visualization of bibliometric maps of scientific literature. This software helps users navigate the complex world of scientific publications and provides an overview of current trends and patterns in a particular area. It enables the creation of maps that show relationships between academic disciplines, authors, institutions, and other aspects of the scientific community.

VOSviewer uses various methods of analysis and visualization, such as the co-occurrence word algorithm, bibliographic coupling, and co-authorship algorithm, according to van Eck and Waltman (2007). These methods allow for the creation of detailed maps that can be customized to highlight certain characteristics or relationships within the scientific community.

When working with VOSviewer, it is important to realize that the results of bibliometric analysis are not the final goal, but rather part of a complex analytical process. A thorough analysis of patterns and trends on the maps allows users to draw conclusions about the study environment, identify key thematic groups, important disciplines, significant scientific institutions, or authorities in a particular research field.

3.2 Data

Following a comprehensive review of literature related to the subject, seventeen essential terms were identified: ESG performance, ESG index, ESG ratings, ESG score, disclosure of Corporate Social Responsibility, score for Environmental, Social, and Governance, ratings for Environmental, Social, and Governance, index for Environmental, Social, and Governance, performance in Environmental, Social, and Governance, corporate social responsibility, ESG, financial performance, sustainable development, and terms related to the automotive sector. These terms frequently appeared together in the Web of Science database, from which data for co-word analysis in .ris and .txt formats were extracted.

Out of 410 publications initially filtered using these key terms, many were from unrelated fields such as energy and fuels, chemistry, physical chemistry, or chemical engineering. This necessitated the application of a filter to narrow down to specific areas of study including "Business Economics", "Environmental Sciences and Ecology", "Science, Engineering and Other Topics", "Social Sciences Other Topics", and "Public Administration" among other economic disciplines. This refinement process resulted in 355 relevant articles. Further filtering by language, prioritizing English due to its prevalence in scientific publishing,

reduced the count to 354 articles. The final criterion used was the publication year, selecting the range from 2000 to 2022, a period chosen based on the rising interest in this topic since the early 21st century. The final dataset comprised 306 publications.

4 RESULTS AND DISCUSSION

The chart illustrates the publication trend for a specific topic from 2000 to 2022. The number of publications fluctuated over the years, with a significant decline between 2003 and 2005 and a peak in 2018, with 34 documents published. Following this peak, there was a decline, culminating in a steady output of 10 publications annually for the last recorded years, 2021 and 2022.

Figure 1 Publication trend

Source: Own elaborating using VOS Viewer

The term "co-occurrence" within the context of scientific article analysis refers to the frequency and relationship with which certain keywords appear together within a set of documents. This concept is fundamental for discerning trends and patterns within scholarly literature, focusing on which themes or terms are commonly mentioned in tandem, potentially indicating popular or significant study areas.

From the data collected between 2000 and 2022, a total of 2,223 different keywords were identified in publications, reflecting the diversity of topics and concepts addressed in scientific works during this time frame. Furthermore, a threshold of five occurrences was established based on the frequency of keyword appearances. This threshold was set to pinpoint the most frequently used and potentially most important keywords. Consequently, 147 keywords were selected that are deemed most significant in the researched field.

This methodology serves as a useful tool for recognizing major themes or areas of interest within a specific scientific field or over a given time span. The frequency and co-location of these keywords may help in identifying which topics are current or at the forefront of the scientific community's focus.

Table 1 presents the top 10 most frequently used terms. These terms were categorized into seven different groups in this analysis: the first group contained 30 keywords, the second 27, the third 22, the fourth and fifth 21, the sixth 17, and the seventh 9 keywords. Figure 2 displays how these terms are interconnected based on their co-occurrence. These most

frequently used terms were clustered into seven distinctly colored clusters, with each cluster formed based on the content similarity among the keywords.

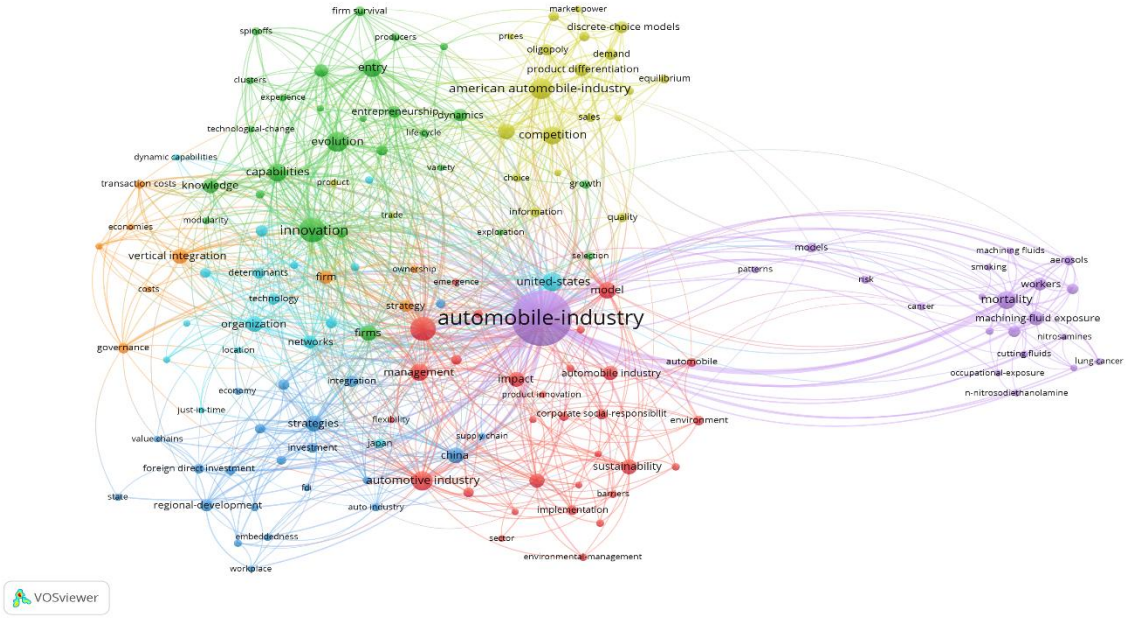
Table 1 Top 10 most commonly used keywords

Keywords	Occurrences	Strength	Keywords	Occurrences	Strength
automobile-industry	295	1121	automotive industry	36	181
innovation	57	337	united-states	34	156
performance	55	268	mortality	32	127
American automobile-industry	41	150	entry	31	196
evolution	39	215	capabilities	31	189

Source: Own elaborating using VOS Viewer

In the network that was analyzed, there were a total of 147 keywords distributed into three groups, with 2195 connections between them and a total intensity of these connections reaching a value of 4734. The largest group was Group 1, highlighted in red, which included 30 keywords. The other significant groups were Group 2, represented in green, containing 27 keywords, and Group 3 which comprised 22 keywords.

Figure 2 Co-occurrence network of keywords (2000-2022)

Source: Own elaborating using VOS Viewer

4.1 Top Authors

Table 2 lists the three authors with the highest number of published documents, and Table 3 displays the three most frequently cited authors. According to this data, "Ellen Eisen" is credited with authoring 12 documents, and given the high number of citations, "Aviv Nevo" is deemed the most successful and is among the most prominent authors in this field. This list can assist readers in pinpointing key experts on the topic.

Table 2 Top authors by documents

Author	University	Documents	Citations
Ellen Eisen	University of California Berkeley	12	170
Sadie Costello	University of California Berkeley	7	95
Petr Pavlínek	Charles University	7	414

Source: Own elaborating using VOS Viewer

In the field of Environmental, Social, and Governance (ESG) factors in relation to corporate performance, a total of 896 authors were recognized. However, only those authors who have authored at least three papers, and have garnered no fewer than 10 citations are illustrated in Figure 3. This condition was fulfilled by 22 authors, which represent 2,5% of the total number. The network analysis of these qualified authors revealed 10 linkages and the formation of 15 distinct clusters.
Collaborative efforts are observable within this network. For example, "Ellen Eisen" has been involved in several joint research endeavors with "Sadie Costello".

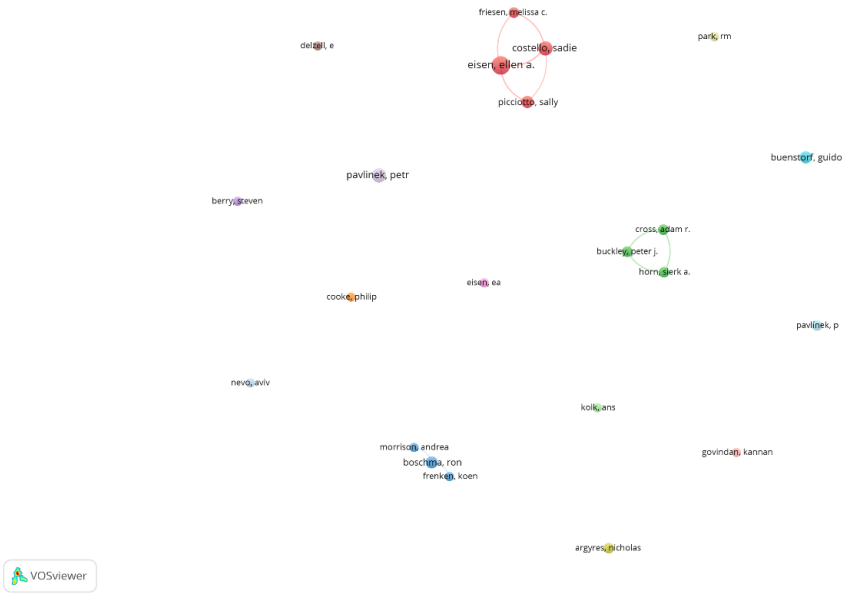
Table 3 Top authors by citations

Author	University	Documents	Citations
Aviv Nevo	University of Pennsylvania	2	1182
Ron Boschma	Utrecht University	5	877
Kannan Govindan	University of Adelaide	3	523

Source: Own elaborating using VOS Viewer

To ensure the accuracy and pertinence of our research, we have compiled a list of authors who have achieved the highest citation counts. Within the research field, "Aviv Nervo" stands out as the most successful author, with a total of 2 publications to their credit, which have collectively garnered 1182 citations.

Figure 3 Co-occurrence network of authors (2000-2022)

Source: Own elaborating using VOS Viewer

4.2 Most cited documents

Table 4 Most cited documents

Author	Year	Title	Citations
Nevo	2001	Measuring market power in the ready-to-eat cereal industry	829
Neffke	2011	How do regions diversify over time? Industry relatedness and the development of new growth paths in regions	697
Shelanski	1995	Empirical research in transaction cost economics a review and assessment	481

Source: Own elaborating using VOS Viewer

The document with the highest citation count is "Measuring market power in the ready-to-eat cereal industry," authored by Aviv Nevo in 2001, which has accumulated a total of 829 citations.

4.3 Current research

The 2022 research in the automobile industry, indicated by the frequent use of keywords like "performance," "employee mobility," "entry," and "Spinouts," primarily focuses on operational and financial aspects, workforce dynamics, market strategies, and innovative ventures. This encompasses examining company efficiencies, labor market trends, strategies for introducing new products or companies, and the impacts of newly established spinoff ventures within the industry. Essentially, these themes highlight a comprehensive interest in how automobile companies are adapting to and shaping current market and technological landscapes.

Table 4 Current research

Keywords	Automobile-industry	Performance	Employee mobility	Entry	Spinouts
Occurrences	5	5	2	2	2
Strength	61	59	28	28	28

Source: Own elaborating using VOS Viewer

5 CONCLUSION

This article offers a comprehensive review of the literature related to Corporate Social Responsibility and ESG within the automotive industry, during the years 2000 to 2022. Phrase analysis and social network analysis were used in the article. The study reveals a rising trend in research output within this time frame, with an increasing annual rate of publications. The research conducted in this study defines the contemporary landscape of this subject matter, identifies existing research gaps, and proposes future research trajectories, thereby enhancing the understanding of the theoretical framework surrounding Corporate Social Responsibility and ESG in the automotive industry.

The phrase analysis during the whole time frame indicates the most used terms such as "automobile-industry", "innovation", "Performance", and "American automobile-industry". Regarding the citation analysis of prominent authors in this field, it is observed that "Aviv Nevo" stands out with the highest count of publications and citations. We found out the previous research has focused on observed to be centered on operational and financial dimensions, labor force dynamics, market strategies, and the cultivation of innovative enterprises.

Sources

1. Balzer, Raphaela, Martin Užík, a Jozef Glova. "Managing Growth Opportunities in the Digital Era – an Empiric Perspective of Value Creation". Polish Journal of Management Studies Vol. 21, No. 2 (2020). https://doi.org/10.17512/pjms.2020.21.2.07.
2. Billio, M., Costola, M., Hristova, I., Latino, C., Pelizzon, L. (2021). Inside the ESG ratings: (Dis)agreement and performance. Corporate Social Responsibility Env, 28, 1426–1445. https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/csr.2177.
3. Brooks, C.; Oikonomou, I. The effects of environmental, social and governance disclosures and performance on firm value: A review of the literature in accounting and finance. Br. Account. Rev. 2018, 50, 1–15. https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S089083891730077X.
4. Buallay, Amina, Jasim Al-Ajmi, a Elisabetta Barone. "Sustainability engagement's impact on tourism sector performance: linear and nonlinear models". *Journal of Organizational Change Management* 35, č. 2 (01. January 2021): 361–84. https://doi.org/10.1108/JOCM-10-2020-0308.
5. Callon, Michel, John Law, a Arie Rip, ed. Mapping the Dynamics of Science and Technology. London: Palgrave Macmillan UK, 1986. https://doi.org/10.1007/978-1-349-07408-2.
6. Dincă, Marius Sorin, Cosmin-Dănuț Vezeteu, a Dragoș Dincă. "The relationship between ESG and firm value. Case study of the automotive industry". *Frontiers in Environmental Science* 10 (2022). https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fenvs.2022.1059906.
7. Ferrero-Ferrero, Idoya, María Ángeles Fernández-Izquierdo, a María Jesús Muñoz-Torres. "The Effect of Environmental, Social and Governance Consistency on Economic Results". *Sustainability* 8, č. 10 (October 2016): 1005. https://doi.org/10.3390/su8101005.
8. Giese, G., Lee, L.-E., Melas, D., Nagy, Z., Nishikawa, L. (2019). Foundations of ESG Investing: How ESG Affects Equity Valuation, Risk, and Performance. The Journal of Portfolio Management, 45(5), 1-15.
9. Heidarzadeh Hanzaee, Kambiz, a Mona Sadeghian. "The impact of corporate social responsibility on customer satisfaction and corporate reputation in automotive industry: Evidence from Iran". *Journal of Islamic Marketing* 5, č. 1 (01. January 2014): 125–43. https://doi.org/10.1108/JIMA-05-2013-0033.
10. Chandrasekaran, Minimol M. "Does Corporate Social Responsibility Fuel Firm Performance? Evidence from the Asian Automotive Sector". *Sustainability* 14, č. 22 (január 2022): 15440. https://doi.org/10.3390/su142215440.
11. Lee, K.H.; Cin, B.C.; Lee, E.Y. Environmental Responsibility and Firm Performance: The Application of an Environmental, Social and Governance Model. Bus. Strateg. Environ. 2016, 25, 40–53. https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/bse.1855.
12. Loureiro, Sandra M. C., Idalina M. Dias Sardinha, a Lucas Reijnders. "The effect of corporate social responsibility on consumer satisfaction and perceived value: the case of the automobile industry sector in Portugal". *Journal of Cleaner Production* 37 (01. december 2012): 172–78. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2012.07.003.
13. Nalwanga, Ekaterina Koroleva, Michel Baggieri, Stella. "Company Performance: Are Environmental, Social, and Governance Factors Important?" IJTech - International Journal of Technology. Cit 11. December 2023. https://ijtech.eng.ui.ac.id/article/view/4527.
14. Plastun, A., Makarenko, I., Huliaieva, L., Guzenko, G., Shalyhina, I. (2023). ESG vs conventional indices: Comparing efficiency in the Ukrainian stock market. Investment Management and Financial Innovations, 20(2), 1-15. https://doi.org/10.21511/imfi.20(2).2023.01.

15. Riana, I. G., Suparna, G., Suwandana, G. M., Kot, S., Rajiani, I. (2020). Human resource management in promoting innovation and organizational performance. Problems and Perspectives in Management, 18(1), 107-118. https://doi.org/10.21511/ppm.18(1).2020.10.
16. Russo-Spena, Tiziana, Marco Tregua, a Alessandra De Chiara. "Trends and Drivers in CSR Disclosure: A Focus on Reporting Practices in the Automotive Industry". *Journal of Business Ethics* 151, č. 2 (01. august 2018): 563–78. https://doi.org/10.1007/s10551-016-3235-2.
17. Soni, T. K. (2023). Demystifying the relationship between ESG and SDG performance: Study of emerging economies. Investment Management and Financial Innovations, 20(3), 1-12. https://doi.org/10.21511/imfi.20(3).2023.01.
18. Taliento, Marco, Christian Favino, a Antonio Netti. "Impact of Environmental, Social, and Governance Information on Economic Performance: Evidence of a Corporate 'Sustainability Advantage' from Europe". *Sustainability* 11, č. 6 (January 2019): 1738. https://doi.org/10.3390/su11061738.
19. Tarmuji, I., Maelah, R., Tarmuji, N. H. (2016). The Impact of Environmental, Social and Governance Practices (ESG) on Economic Performance: Evidence from ESG Score. International Journal of Trade, Economics and Finance, 7, 67–74. https://doi.org/10.18178/ijtef.2016.7.3.501.
20. van Eck, N.J., Waltman, L. (2007). VOS: A New Method for Visualizing Similarities Between Objects. In: Decker, R., Lenz, H.J. (eds) Advances in Data Analysis. Studies in Classification, Data Analysis, and Knowledge Organization. Springer, Berlin, Heidelberg. https://doi.org/10.1007/978-3-540-70981-7_34.
21. van Eck, N.J., Waltman, L. Software survey: VOSviewer, a computer program for bibliometric mapping. Scientometrics 84, 523–538 (2010). https://doi.org/10.1007/s11192-009-0146-3.
22. Xie, J., Nozawa, W., Yagi, M., Fujii, H., Managi, S. (2019). Do environmental, social, and governance activities improve corporate financial performance? Business Strategy and the Environment, 28, 286–300. https://doi.org/10.1002/bse.2224.
23. Zailani, S., Jayaraman, V., Iranmanesh, M., Shaharudin, M. R. (2021). The role of sustainability in automotive supply chain management. Journal of Cleaner Production, 285, Article Number 125254.
24. Zhao, C., Guo, Y., Yuan, J., Wu, M., Li, D., Zhou, Y., Kang, J. (2018). ESG and corporate financial performance: Empirical evidence from China's listed power generation companies. Sustainability, 10(8), Article Number 2607. https://doi.org/10.3390/su10082607.

Contact

Ing. Matúš Panko
Technical University of Košice, Faculty of Economics
Boženy Němcovej 32, Košice, Slovakia
Tel: +421 55 602 2475
email: matus.panko@tuke.sk

doc. Ing. Jozef Glova, PhD.
Technical University of Košice, Faculty of Economics
Boženy Němcovej 32, Košice, Slovakia
Tel: +421 55 602 3278
email: jozef.glova@tuke.sk

APLIKOVANIE ESG KONCEPTU V RIADENÍ OBCÍ VO VYBRANOM REGIÓNE

APPLICATION OF THE ESG CONCEPT IN THE MANAGEMENT OF MUNUCIPALITIES IN THE SELECTED REGION

Natália Matviaková

Abstrakt

Cieľom článku je poukázať na dôležitosť konceptu ESG, ktorý silne napĺňa požiadavky trvalo udržateľného rozvoja. V tomto článku budeme používať metódy ako analýza, dedukcia, indukcia, porovnávanie a pozorovanie. Budeme analyzovať finančnú situáciu a plán rozvoja obcí v regióne Beskydy. Analýzou finančného stavu slovenských a českých obcí v regióne Beskýd sme zistili, že aj napriek nedostatku financií sa slovenské obce stále snažia dosahovať niektoré environmentálne a sociálne ciele. Ukazuje sa trend, že koncept ESG sa bude častejšie využívať nielen pri riadení podnikov, ale je možné ho využiť aj pri riadení obcí. To by mohlo viesť k udržateľnejšej krajine.

Kľúčové slová: *ESG koncept, udržateľnosť, obce.*

Abstract

The aim of the article is to advert to importance of ESG concept, which strongly fulfill the requirements of sustainable development. In this article we will use methods like analysis, deduction, induction, comparation and observation. We are going to analyse the financial status and the development plan of the municipalities in the Beskydy region. Analysing the financial status of slovak and czech municipalities in Beskydy region we found out that despite of not having enough amount of finances slovak municipalities still tries to reach some environmental and social goals. There are showing trend that the ESG concept are more likely to use not only in the management of the businesses, but it can be used also in management of the munucipalities. This could lead to more sustainable country.

Keywords: *ESG concept, sustainability, municipalitiest.*

ÚVOD

Kvalita života sa často spája s ekonomickým rastom krajiny, konkrétnejšie s hrubým domácim produktom a príjmami jednotlivcov. Vyšší príjem zabezpečuje vyššiu spokojnosť jednotlivca, aj väčšie možnosti spotreby, a tým zvyšuje aj jeho kvalitu so životom. Následne spokojnejší obyvatelia prispievajú k lepšiemu výkonu ekonomiky. Základnou otázkou sa potom stáva, ako zabezpečiť tento pozitívny rast na dlhšie obdobie. Na to slúži koncept udržateľnosti, ktorý sa za posledné roky vyvinul na úroveň nie len ekonomickej udržateľnosti, ale berie do úvahy aj samotných obyvateľov, a taktiež aj prírodu. V podnikoch sa preukázal ako vhodný a účinný koncept. Preto sa v tejto práci dôraz kladie na koncept udržateľnosti a s ním súvisiace prístupy k efektívnejšiemu fungovaniu rôznych systémových procesov.

Udržateľný rozvoj sa v dnešnom ponímaní chápe ako nová a evolučná paradigma riadenia nie len podniku, ale aj štátu, keďže samotná udržateľnosť spoločnosti uznáva okrem základných princípov podnikania (rast a ziskovosť) aj sledovanie spoločenských cieľov. Medzi tie hlavné patria ochrana životného prostredia, sociálna spravodlivosť a rovnosť, a ekonomický rozvoj (Gong a kol., 2016).

V posledných rokoch sa do popredia dostáva koncept podnikateľského Enviro-Socio rozhodovania (Environmental, Social and Governance, ďalej ESG). Uplatňovanie ESG prepája oblasti životného prostredia, sociálnej sféry a rozhodovania, ktoré sa považujú za novodobé vnímanie udržateľnosti hlavne v oblasti podnikania, ale už aj vo vládnom prostredí. Prvá oblasť zdôrazňuje potrebu ochrany životného prostredia, a s tým spojené aj nahradzovanie škodlivých látok rôznymi alternatívnymi eko-priateľskými spôsobmi, čím sa vlastne buduje zelenšie podnikanie. Sociálna oblasť venuje pozornosť ľudským právam a slobodám, vníma zamestnancov nie len ako pracovnú silu, ale aj ako hodnotné ľudské bytosti. Posledná oblasť pokrýva klasické riadenie podniku, kedy je dôležité určiť cieľ a smer podnikania a zosúladiť predstavy investorov a zainteresovaných strán s predstavami manažmentu (Robeco, 2022).

V rámci legislatívneho hľadiska existuje v EÚ regulácia vo forme smernice Európskeho parlamentu a Rady (EÚ) č.2014/95/EÚ o nefinančných informáciách (NFRD). V apríli 2001 bol schválený návrh na novú smernicu č.2022/2464, ktorá sa už podrobnejšie zaoberá vykazovaním informácií o udržateľnosti podnikov, tzv. Corporate Sustainability Reporting Directive (CSRD) smernica. Táto nová verzia nahradí staršiu v termíne od 6. júla 2024, ktorý je konečný pre transpozíciu smernice do vnútroštátnych právnych predpisov. Slovenská republika aplikuje smernicu do dvoch zákonov: č.431/2002 Z. z. o účtovníctve a č.423/2015 Z. z. o štatutárnom audite (Ružická, Dolinský, 2022).

V súčasnosti sú v rámci ESG konceptu podniky hodnotené externými špecialistami, tzv. ratingovými agentúrami, ktoré na základe vybraných ukazovateľov stanovujú úroveň splnenia ESG kritérií. Medzi prvé a najznámejšie ESG ratingové agentúry patrí MSCI. Ich spôsob ratingu je zameraný na pododvetvie alebo sektor podľa globálnej priemyselnej klasifikácie GICS, ktorý MSCI vytvorila spoločne s S&P Global. Hodnotenie je založené na objektívnych pravidlách, pričom informácie získavajú z veľkého množstva voľne dostupných údajov. Kritéria MSCI pre priradenie ESG ratingov jednotlivým podnikom sa zameriavajú na 35 kľúčových problémov ESG. Vytvárajú priesečník medzi hlavnou činnosťou podniku a problémami, ktoré sú špecifické pre odvetvie. Kľúčové problémy následne vážia podľa dopadu a časového horizontu rizika alebo príležitosti (MSCI, 2023).

Aplikovanie ESG princípov do niektorých podnikov môže byť veľmi náročné, a to finančne aj distribučne a systémovo. Čím väčší objem škodlivých látok daný subjekt produkuje, tým je pre neho náročnejšie prejsť na menej znečisťujúce prostriedky. Veľké priemyselné podniky sa nedajú v tomto porovnávať napríklad s finančným sektorom, tak isto aj rozvinuté krajiny to majú ľahšie pri prechode než rozvíjajúce sa krajiny. Základ je práve snaha a finančná pomoc, a taktiež aj iné formy pomoci, ktoré tieto jednotlivé fázy dokážu zjednodušiť. Prechod na nízko-uhlíkové fungovanie je dôležitý, keďže do budúcna to vytvára oveľa väčšiu udržateľnosť a väčšiu šancu na prosperujúci podnik alebo rozvinutý štát, ktoré nie sú odkázané na pomoc iných.

V rámci Slovenskej republiky sa uskutočnili dva nezávisle prieskumy – prieskum Slovenskej asociácie Corporate Governance (SACG) a audítorskej firmy EY v spolupráci s Ministerstvom hospodárstva SR s názvom Povedomie o udržateľnom (ESG) reportingu v podnikateľskom prostredí na Slovensku, ktorý bol realizovaný v priebehu leta 2023, a kvalitatívny prieskum prieskumnej agentúry Ipsos Slovensko, taktiež z roku 2023. Záverom z týchto dvoch prieskumov môže byť konštatovanie, že podniky nemajú veľmi implementované ESG princípy a stratégie, výnimkou sú veľké spoločnosti, ktoré majú zahraničné materské spoločnosti. Na jednej strane sú vysoké náklady na implementovanie vo forme administratívnej a finančnej záťaže, na druhej strane sú už implementované zmeny často krát dlho-dobejšieho charakteru a vznikli ešte skôr, než sa k nim pojem ESG dostal. Pozitívnou skutočnosťou je zistenie, že podniky si na riadenie a aplikovanie ESG konceptu

vyčleňujú samostatné pracovné pozície alebo rovno celé oddelenia. Podstatné je však podotknúť, že táto snaha je skôr výsledkom nátlaku legislatívy, spoločnosti a samotného trhu.
Princípy ESG síce vznikli na úrovni podnikov, avšak ich idea je natoľko silná a hodnotná, že by sa mali aplikovať aj v širšom ponímaní. Čoraz viac sa o nich hovorí už aj na úrovni štátnych vlád a ich implementovanie do fungovania štátov. Vládne inštitúcie majú svoje vlastné ciele, ktoré sa snažia naplniť, pričom tieto ciele sa týkajú práve aj sociálnej oblasti, teda zameranie sa na svojich obyvateľov a ich potreby, a taktiež aj s väčším tlakom environmentálnych aktivistov sa do popredia dostávajú aj otázky prírodného prostredia, jeho ochrana a snaha zachovať čo najviac z prírodného bohatstva. Tieto ciele spĺňa aj koncept ESG.
Preto sa tento príspevok venuje práve dôležitosti podstaty ESG konceptu a jeho princípov, kedy sa navrhuje používať tento koncept aj na úrovni verejnej správy a konkrétne na úrovni obcí.

1. CIEĽ A METODIKA

Hlavným cieľom tohto príspevku je poukázanie na dôležitosť ESG konceptu, ktorý by sa mal implementovať nie len v podnikateľskej sfére, ale aj vo verejnej správe. Pri spracovávaní príspevku sme využili základné vedecké metódy, akými sú napríklad pozorovanie, analýza, syntéza, komparácia, dedukcia a indukcia.
V rámci príspevku sa analyzujú vybrané obce regiónu Beskydy. Vybraný región zahŕňa 14 obcí, 7 na slovenskej časti – Makov, Vysoká nad Kysucou, Horná Mariková, Turzovka, Korňa, Dlhá nad Kysucou, Klokočov, a 7 na českej strane regiónu – Veľké Karlovice, Staré Hamry, Bíla, Karolinka, Halenkov, Huslenky, Hovezí. Údaje sú voľne dostupné na webových stránkach jednotlivých obcí a na stránke registra účtovných závierok.

2. VÝSLEDKY A DISKUSIA

Skúmané obce sme si rozdelili na slovenské a české a pozreli sme sa na ich finančnú stabilitu. Pozreli sme sa na príjmy, výdavky, celkový čistý zisk, hodnotu majetku, a následne aj na tri finančné ukazovatele – stupeň samofinancovania, celkovú zadlženosť a rentabilitu vlastného kapitálu. Údaje sú za rok 2022, pričom české obce majú finančné hodnoty v českých korunách a slovenské v eurách.

Tabuľka 1 Finančná analýza jednotlivých českých obcí, údaje za rok 2022 v Kč

Ukazovateľ	Veľké Karlovice	Staré Hamry	Bíla	Karolinka	Halenkov	Huslenky	Hovezí
Skutočné príjmy	80 939 602	29 888 507,29	17 618 808	82 581 816	66 932 845,87	44 014 707	64 380 644
Skutočné výdavky	74 986 703	29 862 735,04	16 627 704	93 808 419	78 513 581,27	31 955 530	69 722 978
Čistý zisk	5 952 899	25 772,25	991 104	-11 226 603	-11 580 735,40	12 059 176	-5 342 333
Stav majetku	546 846 088	926 20 894,95	84 486 239	454 739 345	10 201 600	239 673 734	278 292 479
Stupeň samofinancovania	96,26 %	97,44 %	97,80 %	95,61 %	97,99 %	99,90 %	98,57 %
Celková zadlženosť	3,74 %	2,56 %	2,20 %	4,39 %	2,01 %	0,91 %	1,43 %
Rentabilita vlastného kapitálu	5,12 %	2,04 %	3,22 %	1,81 %	3,64 %	6,94 %	9,23 %

Prameň: Vlastné spracovanie na základe účtovníckych výkazov jednotlivých obcí.

V Tabuľke 1 je prehľad financovania českých obcí a v nasledujúcej Tabuľke 2 prehľad slovenských obcí. Čistú stratu dosiahli tri obce zo siedmych v prípade českých obcí, hoci na slovenskej strane to boli len dve obce, avšak môžeme vidieť, že slovenské obce sú oveľa menej schopné samofinancovania. Zatiaľ čo stupeň samofinancovania sa pri českých obciach pohybuje v rozpätí okolo 90 %, slovenské obce dosiahli najvyššiu hodnotu 74 %. Najnižšia je dokonca pod úrovňou 11 %. Celková zadlženosť pri slovenských obciach prekračuje hodnotu

50 %, pričom české obce neprekročili ani 5 %. Rentabilita vlastného kapitálu sa pri slovenských obciach dostala v jednom prípade až na úroveň záporných čísiel, v ostatných prípadoch sa tieto hodnoty pohybujú okolo 1 % až takmer 9 %. České obce majú lepšie hodnoty tohto ukazovateľa, väčšinou sa pohybujú okolo 5 % až takmer 10 %.

Tabuľka 2 Finančná analýza jednotlivých slovenských obcí, údaje za rok 2022 v EUR

Ukazovateľ	Makov	Vysoká nad Kysucou	Horná Mariková	Turzovka	Korňa	Dlhá nad Kysucou	Klokočov
Skutočné príjmy	2 701 173,93	2 304 958,16	1 149 485,80	8 442 444	2 145 255,55	466 450,49	2 263 809,72
Skutočné výdavky	2 684 515,23	1 549 502,19	1 060 469,68	8 825 624	2 720 830,24	464 426,77	2 065 810,78
Čistý zisk	16 658,70	755 455,97	89 016,12	-383 180	-575 574,69	2 023,72	197 998,94
Stav majetku	5 275 950,85	4 716 061	1 518 311,6	19 556 069,89	6 857 166,77	2 197 939,98	4 217 759,04
Stupeň samofinancovania	74,32 %	32,44 %	65,61 %	63,86 %	49,73 %	10,91 %	31,72 %
Celková zadlženosť	8,26 %	17, 20 %	1,52 %	7,79 %	21,91 %	58,16 %	24,88 %
Rentabilita vlastného kapitálu	-0,39 %	1, 09 %	8,84 %	4,36 %	0,84 %	0,46 %	3,18 %

Prameň: Vlastné spracovanie na základe účtovníckych výkazov jednotlivých obcí.

Tento rozdiel medzi finančnými ukazovateľmi vybraných obcí je spôsobený primárne politickými a ekonomickými rozdielmi medzi Českou a Slovenskou republikou. Hlavne oblasť fiškálnej decentralizácie a celkový systém fungovania a financovania samosprávnych krajov v podmienkach Českej republiky je efektívnejší a prináša menšiu závislosť od štátu.

V súčasnosti sú slovenské obce a samosprávy závislé od štátu, čo spôsobuje najväčšie problémy. Samotný štát vykazuje momentálne v roku 2023 cez 6 % (z HDP) deficit verejných financií, čo iba poukazuje na horšie vyhliadky do budúcna (ŠÚ SR, 2023). Samosprávy momentálne majú finančné prostriedky len na základne fungovanie, akým je napríklad kúrenie a osvetlenie, neostávajú im už financie na inovácie a rozvoj. Tieto obmedzené možnosti nútia samosprávy a obce znižovať výdavky a zvyšovať príjmy, čo sa odráža na zvýšených daniach a väčších poplatkoch. Najnovšie vyjadrenie vlády rozhodlo, že poskytne obciam a samosprávam časť chýbajúcich finančných prostriedkov, avšak stále to nie je dostatočný objem, a hlavne nie príležitosť na väčší rozvoj (Samosprávne kraje Slovenska, 2023).

Okrem základných účtovných výkazov obce vykazujú, respektíve sú k dispozícií, aj rozvojové plány obcí, ktoré poskytujú víziu a snahu daných obcí urobiť aj niečo navyše pre svoje územie a občanov. Vzhľadom na to, že tieto rozvojové plány sú síce povinné, ale nie všetky obce ich zverejňujú, po prípade ich nemajú dlhšiu dobu aktualizované, uvádzame len štyri rozvojové plány. Prvé dva sa týkajú českých obcí, zvyšné dva sú zo slovenských obcí. Vybrané boli presne tie opatrenia, ktoré sa týkajú ESG konceptu, teda prírodné, sociálne a tie, ktoré sa zaoberajú riadením.

Tabuľka 3 Zoznam opatrení v jednotlivých obciach v rámci ich rozvojových plánov

Opatrenia v rámci rozvojových plánov vybraných obcí	Veľké Karlovice	Halenkov	Makov	Korňa
Prírodné				
Domáce kompostéry, vhodný spôsob likvidácie bioodpadu	X	X		
Zberný dvor	X			
Likvidácia čiernych skládok	X	X		
Zavieseť opatrenia na opätovné použitie odpadov			X	X

Zvýšenie motivácie obyvateľov o udržiavanie poriadku		X		
Akcie Uklidˇme Halenkov		X		
Udržiavanie krajiny, potôčikov	X	X	X	X
Opatrenia na zvýšenie kvality ovzdušia				X
Opatrenia na zníženie rizika prírodných katastrof			X	X
Starostlivosť o verejnú zeleň, budovanie oddychových zón	X		X	X
Podpora pestovania, záhradkárstva a chovu	X	X	X	X
Zodpovedné hospodárenie v lese	X	X		
Opravy lesných ciest a chodníčkov	X	X		
Snaha o využívanie alternatívnych zdrojov energie	X	Obnova vodného náhonu X	X	Plynofikácia obce X
Spoločenské, sociálne				
Etablovanie tradičných zvykov a remesiel do života obce			X	X
Spolky, združenia, podujatia			X	X
Renovácia kultúrnych pamiatok				X
Propagácia obce v rámci cestovného ruchu	X	X	X	X
Podpora vzniku nových atraktivít pre turistov	X	X	X	X
Podpora podnikateľských aktivít pre cestovný ruch na území obce			X	X
Riadenie				
Zverejňovanie rozvojového plánu obcí	X	X	X	X
Zverejňovanie výročných správ a účtovníckych výkazov		X		

Prameň: Vlastné spracovanie z rozvojových plánov jednotlivých obcí.

Z Tabuľky 3 vyplýva, že aj napriek skráteným finančným tokom sa aj slovenské obce snažia dosiahnuť pokrok a inovácie. V rámci ESG konceptu obce dodržujú niektoré podmienky, pričom samé nevedia, že je to ESG prístup. Porovnaním jednotlivých opatrení v tabuľke môžeme vidieť, že české obce sa skôr zameriavajú na prírodné aspekty a chránia životné prostredie, a slovenské obce sa viac venujú sociálnemu aspektu. Vytvárajú spolky, združenia, organizujú podujatia a podporujú podnikateľské aktivity a tým aj atraktivitu svojej obce pre turistov. Zverejňovanie záverečných správ je problémom pri viacerých obciach, hoci je to zo zákona povinné zverejňovať.
Na základe tejto analýzy navrhujeme nami vytvorené ESG kritéria, stanovené presne pre obce:

Environmentálny pilier

- Financovanie, resp. podpora projektov zameraných na adaptáciu na životné prostredie (eko-friendly projekty) – obnoviteľné zdroje,
- Manažovanie a zlepšovanie vodného stresu – snaha ho zachovať čo najviac v pôvodnom stave,
- Snaha zachovať biodiverzitu a podporovať rozmnožovanie sa druhov náchylných na vyhynutie,
- Pôdu využívať skôr na jej prirodzené účely, na zachovanie veľkosti prírodného prostredia, než na výstavbu – skôr podpora výstavby parkov a lesnej infraštruktúry ako hotelových a domových komplexov,
- Snaha zabrániť nelegálnym skládkam a vyhadzovaniu odpadu vo voľnej prírode,
- Digitalizácia v sfére riadenia obce (funkčná webová stránka, elektronické voľby, dotazníky, dopytovanie sa starších občanov osobne a zapisovanie si ich odpovedí na tablet),
- Zákaz stavieb s vysokou pravdepodobnosťou znečistenia obce,
- Úspora energie, vody,
- Podpora malých poľnohospodárov a pretlačenie ich produktov do dedinských obchodov.

Sociálny pilier

- Ochrana osobných údajov a bezpečnosť údajov,
- Dobré vzťahy medzi osobami na riadiacich pozíciách obce navzájom a taktiež aj medzi nimi a občanmi,
- Dodržiavanie ľudských práv a snaha pomôcť občanom pri riešení ich problémov,
- Obec slúži ľuďom – zlepšenie dostupnosti zdravotnej starostlivosti (aspoň jeden praktický lekár v obci), zlepšenie vzdelávania (aspoň jeden stupeň základnej školy – škôlka, škola), kultúrne vyžitie občanov,
- Nefinančná odmena pre šikovných a priateľských zamestnancov úradu,
- Podpora vzájomnej pomoci v obci bez finančnej náhrady – možno občas aj Deň pomoci občanom – hlavne tým starším, ktorým nemá kto pomôcť -> dobrovoľníctvo, darcovstvo,
- Dobrovoľné projekty na pomoc – napr. aj prírode, čo môžu aj študenti – zbieranie smetí, venčenie psov, zábava seniorov atď... že každý mesiac/štvrťrok/polrok/rok organizovať Deň pomoci a vždy zameraný na inú pomoc (ľuďom, zvieratam... hoci kto sa môže prihlásiť o pomoc).

Pilier riadenia

- Riadenie obce – prístup k financiám, riadenie platieb, účtovníctvo,
- Správanie obce – zverejňovanie dokumentov (výročná správa, účtovnícke výkazy,...), dodržiavanie pravidiel etického kódexu, výber „dodávateľov“ služieb a „zhotoviteľov“ (zákazky, projekty) na základe ich prístupu k ESG, resp. ratingu/výsledkov ESG vykazovania, vzdelávanie svojich občanov o ESG hodnotách – v školách, rozhlase, novinách..., zisťovanie spätnej väzby od obyvateľov,
- Participatívne rozpočtovanie.

3. ZÁVER

ESG koncept sa čoraz viac pretláča do nie len podnikateľského prostredia, ale aj do fungovania štátov a samotného vnímania jednotlivých osôb. Je to koncept, ktorý stále vníma pôvodný podnikateľský účel, avšak pridáva do neho podstatné prvky, bez ktorých už dnešná spoločnosť fungovať nemôže. Životné prostredie a sociálne podmienky je dôležité vnímať a nastaviť ich čo najlepšie.

V tomto príspevku sme sa okrem ESG konceptu venovali aj vybraným obciam, na ktorých sme chceli poukázať, že ESG koncept nie len pre podnikanie, ale aj pre samosprávy. Problémom môže byť nedostatok financií, ako je to v prípade slovenských obcí, avšak vízia a smer sú dlhodobejšie a nastavenie obcí k tomuto trendu môže viesť jednak k väčšej spokojnosti obyvateľov, a jednak následne možno aj k väčšej udržateľnosti fungovania celého štátu.

Literatúra

1. Aktuality. 2023. Samosprávne kraje Slovenska. [online]. [cit. 2023-12-10]. Dostupné na internete: https://samospravnekraje.sk/
2. Deficit a dlh SR za rok 2022. 2023. Štatistický úrad Slovenskej republiky. [online]. [cit. 2023-12-10]. Dostupné na internete: https://slovak.statistics.sk/
3. ESG Ratings Key Issue Framework. MSCI. [online]. [cit. 2023-07-18]. Dostupné na internete: https://www.msci.com/our-solutions/esg-investing/esg-ratings/esg-ratings-key-issue-framework
4. GONG, M., SIMPSON, A., KOH, L., TAN, H., K. 2016. Inside out: The interrelationships of sustainable performance metrics and its effect on business decision making: Theory and practice. Resour Conserv Recy. p. 12. [online]. [cit. 2023-03-25]. Dostupné na internete: http://dx.doi.org/10.1016/j.resconrec.2016.11.001

5. RUŽICKÁ, J., DOLINSKÝ, M. 2022. Prehľad o smernici: Vykazovanie informácií o udržateľnosti podnikov (CSRD). [online]. [cit. 2023-11-21]. Dostupné na internete: https://slk.mazars.sk/Home/Postrehy/Publikacie-a-podujatia/Publikacie/Prieskum-Mazars-Vyspelost-ESG-vo-firmach-v-SR
6. What is ESG? 2022. Robeco. [online]. [cit. 2022-04-27]. Dostupné na internete: https://www.robeco.com/en/key-strengths/sustainable-investing/glossary/esg-definition.html

Autor:
Ing. Natália Matviaková
Slovenská Technická Univerzita v Bratislave
Ústav Manažmentu STU
Vazovova 5, 812 43 Bratislava
Slovenská republika
e-mail: natalia.matviakova@stuba.sk
tel.: +412 910 773 616

THE IMPACT OF FINANCIAL LITERACY ON VOLUNTARY PENSIONS SAVINGS IN SLOVAKIA

Erik Gogola, Branislav Slobodník

Abstract

The sustainability of the pension system in many countries is threatened by demographic aging and increasing household longevity. We used multiple waves of Household Finance and Consumption Survey microdata to examine the impact of non-retired households' financial literacy on the probability of having voluntary private pension saving scheme after controlling for a selected relevant socio-demographic and economic variables. We conducted a univariate analysis to identify the overall financial literacy of households and their participation in voluntary private pension. Subsequently, we used logistic regression to examine the impact of financial literacy on probability of participating in voluntary private pension schemes across the survey years. We found that non-retired households with higher financial literacy have on average 10% in 2014 and 9% in 2021 higher probability of participation the non-retired household with lower financial literacy.

Keywords: *financial literacy, voluntary private pension scheme, households financial behaviour*

1 INTRODUCTION

The paramount importance of financial literacy in today's retirement landscape cannot be emphasized enough. As more and more individuals find themselves solely responsible for their retirement funds, extensive research has been conducted to understand the reasons behind inadequate planning and insufficient savings. These in-depth studies have shed light on a vital connection: the level of financial literacy among individuals directly influences their actions and decisions related to retirement planning (Berhman, 2012). Therefore, in our study we examine the impact of financial literacy of non-retired Slovak households on the probability of having voluntary private pension saving scheme after controlling for a selected relevant socio-demographic and economic variables.

In the contemporary era, where traditional pension plans are becoming scarce and the burden of financial security in retirement falls predominantly on the individual, being financially literate is no longer merely an asset but a necessity. Financial literacy empowers individuals to make informed choices about investments, understand the implications of financial decisions, and plan for a secure future (Van Rooij et al. 2012; Xia et al. 2014).

Contemporary research underscores the pivotal role of financial literacy in shaping personal finance and overall wealth accumulation. It holds a significant place not only in the broader context of wealth management but also specifically in influencing individual pension savings behavior. Financial literacy, as a concept extensively discussed in the literature, refers to an individual's ability to comprehend and proficiently apply diverse financial skills (Lusardi, Mitchell, 2012). A multitude of studies has firmly established the profound connection between financial literacy and various aspects of household financial behavior, encompassing investment strategies, saving habits, and retirement planning (Guiso and Viviano 2015, Lusardi 2012, Stolper and Walter 2017)

Our study utilised multiple waves of the Slovak Household Finance and Consumption Survey (HFCS) microdata. The survey includes questions about households' financial literacy and their participation in voluntary private pension savings schemes. The multiple waves of HFCS microdata allow us to analyse the impact of financial literacy on voluntary private pension savings over several years. This enables us to identify any significant changes in our area of interest.

The data suggest that there has been a modest improvement in the financial literacy of Slovak households. Specifically, the percentage of households that were able to answer all financial literacy questions correctly increased from 14.5% in 2011 to 20.6% in 2021. Furthermore, we observe that a higher number of correct answers to financial literacy questions indicates a higher participation rate in voluntary private pension savings schemes. The participation rate has remained stable over the survey years at around 16%. The participation rate in voluntary private pension schemes in Slovakia is relatively low compared to other developed countries.

Our logistic regression analysis shows that non-retired households with higher financial literacy, as measured by correct answers to financial literacy questions, are more likely to participate in the voluntary private pension savings scheme than non-retired households with lower financial literacy. Specifically, high level of financial literacy increased the probability of participation by 11% in 2014 and 9% in 2021.

Our study shows statistically significant and positive impact of financial literacy on voluntary private pension savings schemes participation of non-retired Slovak households in 2014 and 2021. The rest of the paper is structured as follows. The section 2 presents a summary of previous literature. Section 3 describes the microdata used in our study. This section includes a description of the measurement of financial literacy and voluntary pension savings, as well as the creation of financial literacy indexes. Additionally, it presents a univariate analysis of financial literacy and voluntary private pension schemes across households. Section 4 describes the methodology and regression model. Section 5 presents the results, while the final Section 6 concludes and provides policy implications.

2 LITERATURE REVIEW

Financial literacy pertains to the cognitive capacity enabling individuals to comprehend and assimilate economic information, facilitating informed decision-making regarding financial planning, wealth accumulation, debt management, and retirement (Lusardi & Mitchell, 2007). It stands as a focal point within contemporary research investigations. Empirical studies within the existing literature extensively explore the intricate relationship between financial literacy and retirement planning on a global scale. Notably, financial literacy emerges as a significant determinant influencing both individual and household financial decision-making processes. Diverse international surveys consistently underscore varied levels of financial literacy while concurrently establishing its correlation with critical household financial choices. Beyond its evident role in retirement planning and savings, financial literacy assumes a pivotal position in influencing decisions associated with household debt management, entrepreneurial initiatives, and financial investments (Arrondel, 2021; Guiso and Viviano, 2015; Lusardi, 2012; Lusardi and Mitchell, 2011a; Stolper and Walter, 2017).

Financial literacy encompasses the ability to understand economic information and make well-informed decisions regarding financial planning, wealth accumulation, debt management, and retirement (Lusardi and Mitchell, 2011). This area has been a focal point of research, with extensive empirical findings exploring the relationship between financial

literacy and retirement planning. Existing literature reveals a wealth of evidence linking financial literacy to individual and household financial choices. Various international surveys consistently underscore the impact of financial literacy on household financial decision-making, not only in the context of retirement planning and saving but also in areas such as managing household debt, entrepreneurship, and financial investments (Arrondel 2021; Calcagno et al. 2019; Guiso and Viviano 2015; Lusardi 2012; Lusardi and Mitchell 2011a; Stolper and Walter 2017).

In the available literature, there are a number of studies from different countries around the world that have examined the relationship between financial literacy and retirement savings. In a study conducted by Meir et al. (2016) in Israel, the influence of financial literacy on retirement planning was explored. Through an online survey encompassing 501 randomly selected consumers, the researchers utilized multiple ordinary least square regressions for analysis. The results demonstrated that individuals with low risk aversion towards retirement products exhibit a greater inclination to plan for their retirement. The study firmly established that an individual's attitude towards risk aversion significantly shapes financial decisions, particularly those related to retirement saving and investment choices.

In Sekita's (2016) research, the focus centered on public sector employees in Japan and the impact of financial literacy on retirement planning. The study aimed to evaluate the financial literacy levels in Japan, identify demographic groups with low financial literacy, and establish a link between financial literacy and retirement preparedness. Utilizing multivariate analysis and a simple linear probability model regression, the study delved into the relationship between financial literacy, retirement planning, and various socioeconomic factors. The results indicated that individuals with strong computational skills, particularly related to interests and inflation, were more likely to have a retirement savings plan. Interestingly, the research unveiled that women, young individuals, those with lower incomes, and individuals with limited education exhibited the lowest levels of financial literacy within the studied context.

In a study conducted in 2020, Satria and Hutabarat investigated the influence of financial literacy on retirement planning within a sample of 120 university lecturers in Indonesia. They utilized a linear regression model to analyze these connections. The results underscored the importance of attitudes toward retirement products in shaping individual retirement strategies. Individuals with positive attitudes toward these products were more likely to develop comprehensive financial plans for their retirement. It's crucial to emphasize that this study focused on university lecturers, a demographic characterized by elevated levels of education and, consequently, a higher probability of possessing financial literacy.

Van Rooij, Lusardi, and Alessie (2011) examined the relationship between financial knowledge and retirement planning in the Netherlands. Their research demonstrated that households equipped with financial knowledge were more likely to participate in retirement planning (Van Rooij et al., 2011). In a different study, Brown and Craf (2013) explored the link between financial literacy and retirement planning in Swiss households. Their results highlighted that individuals who actively prepare for retirement typically have elevated levels of financial literacy. Additionally, Kurowski (2021) demonstrated that individuals with higher debt literacy were more adept at handling credit responsibilities, particularly during the COVID-19 crisis. Further evidence supporting these findings can be observed in various financial choices related to household debt, entrepreneurship, and financial investments.

In addition to investigating the connection between financial literacy and retirement savings, extensive literature exists exploring not only the relationship between financial literacy and retirement savings but also its impact on various aspects of household financial behavior, such as household debt, entrepreneurship, and financial investments (Arrondel 2021; Arrondel et al. 2015; Calcagno et al. 2019; Guiso and Viviano 2015; Lusardi 2012; Stolper and Walter 2017). These studies have consistently linked financial literacy to crucial household financial decisions. For instance, Van Rooij et al. (2012) found that individuals who perceived themselves as having higher financial literacy were more likely to actively plan for their retirement.

Our contribution to the existing literature is that we analyse multiple waves of the HFCS survey to identify how financial literacy and other socio-demographic factors affect households' participation in voluntary private pension savings schemes.

3 DATA

We utilized cross-sectional micro data from multiple waves of the Household financial and consumption survey (HFCS) conducted in Slovakia. The HFCS is a standardised survey conducted in participating European Union countries. Its objective is to gather comprehensive information on the financial situation of households. Various components of the asset and liability side of the household balance sheet are recorded and merged with socio-demographic information about the households. Moreover, the survey data provide information on the participation of households in the voluntary pension savings scheme and their level of financial literacy. This allows us to examine the impact of financial literacy on households' participation in voluntary pension savings schemes, while controlling for other socio-demographic factors.

To ensure the representativeness of the survey sample, a set of population weights is provided based on the characteristics of the households that were interviewed. An oversampling function was implemented to provide a better coverage of household assets. This resulted in an over-representation of wealthy households in the survey. So far, four waves of the HFCS survey have been conducted by the National Bank of Slovakia (NBS). Micro data are available for waves 2011, 2014, 2017 and 2021. However, no information concerning the financial literacy of households is available in the first wave of the HFCS data. Therefore, we only use data from the last three waves of the HFCS survey, which contain information on both household financial literacy and voluntary pension saving. Table 1 shows selected details regarding the HFCS data used in our study.

Table 1
Survey information: HFCS – three waves

Fieldwork	Net sample size	Response rate (%)	Mode
2014	2.136	53.4	CAPI
2017	2.179	56.1	CAPI
2021	2.174	58.2	CAPI

Source: ECB HFCS Methodological reports
Note: CAPI = computer-assisted personal interviews

2.1 The measurement of financial literacy and voluntary savings

In the HFCS survey, only the household reference person answered the financial literacy questions. Although we can only assess the objective financial literacy of reference persons, we consider their responses to be representative of the financial literacy of the household. We

assume that these individuals were the most competent members of the household to answer questions related to financial literacy. The micro-data for all three waves of HFCS (2014, 2017, 2021) contains the same four financial literacy questions. These questions aim to assess the ability of households (specifically their reference persons) to understand the basic concepts of personal finance, including interest rate, inflation, the riskiness of financial products and portfolio diversification. The difficulty of these questions gradually increased, and the full list of financial literacy questions asked in each Slovak HFCS wave is presented in Appendix A.

Following the previous studies (Lusardi & Mitchell, 2011; Cupak et al., 2019), we created our first measure of financial literacy as a sum of binary variables. If the financial literacy question was answered correctly, the dummy variable is equal to 1, otherwise it is 0. Therefore, our financial literacy index ranges between 0 and 4, as there are four questions related to financial literacy. In addition, we created another measure of financial literacy, we created a dummy variable that takes the value of 1 if all the questions about financial literacy are answered correctly and 0 otherwise. The univariate analysis of selected characteristics and the development of financial literacy of Slovak households over the years is presented in Table 2.

The average number of correct answers across households for all waves was 2.6, meaning that most households were able to answer more than 2 out of 4 financial literacy questions correctly. Furthermore, we look at the share of households that could answers all financial literacy questions correctly. We can observe an increasing trend across the waves, from 14.5% in 2011 to 20.6% in 2021. However, in comparison with other countries, 50% of respondents in Germany (Koenen & Lusardi, 2011) and 36% of respondents in Finland (Kalmi & Ruuskanen, 2017) were able to answer similar financial literacy questions correctly. This indicates a low level of financial literacy among Slovak households, with a rising trend.

Furthermore, table 2 shows the detailed distribution of responses to each of the financial literacy questions by selected individual characteristics. Households within the lowest income quintiles, with unemployed status and older age groups have the lowest level of financial literacy. In contrast, middle-aged, high-income, employed or self-employed households had the highest level of financial literacy.

In summary, the Slovak households are familiar with the concept of interest rate, inflation and portfolio diversification. On contrary, the question about the riskiness of financial assets has the lowest proportion of correct answers among households in the different socio-demographic and economic groups. This could be explained by the very low experience and participation of Slovak households in the financial market as 90% of their financial assets is on the deposit our saving accounts (Cupák et al., 2023).

Table 2
Financial literacy across households and HFCS waves

	Financial literacy questions					
	Interest rates	**Inflation**	**Diversification**	**Riskiness**	**All correct**	**# of correct answers**
All households	83.0%	90.0%	73.9%	26.3%	15.7%	2.6
HFCS Waves						
2. Wave - 2014	80.0%	90.0%	74.1%	21.4%	14.5%	2.7
3. Wave - 2017	82.5%	89.0%	71.7%	27.1%	12.2%	2.4
4. Wave – 2021	86.5%	90.8%	75.2%	30.7%	20.6%	2.8

Gender						
Male	82.6%	89.7%	74.1%	26.9%	16.5%	2.6
Female	83.7%	90.4%	73.5%	25.2%	14.5%	2.6
Age categories						
16-34	79.0%	91.0%	76.9%	29.3%	17.9%	2.7
35-44	84.4%	89.4%	73.1%	28.9%	18.0%	2.7
45-54	81.8%	89.8%	74.3%	29.3%	18.0%	2.7
55-64	83.9%	90.5%	73.4%	26.3%	15.4%	2.6
65+	83.7%	89.7%	73.4%	19.3%	10.8%	2.5
Nr. of dependent children						
no children	83.5%	90.0%	73.4%	24.0%	14.2%	2.6
1 child	80.1%	89.9%	70.5%	29.1%	15.6%	2.6
2 children	84.7%	90.2%	76.3%	32.0%	20.8%	2.8
3+ children	82.4%	88.6%	83.3%	24.1%	18.3%	2.7
Education level						
Low	84.2%	85.5%	71.8%	13.4%	7.2%	2.4
Middle	82.2%	89.9%	73.4%	23.7%	13.6%	2.6
High	85.0%	92.0%	76.2%	38.2%	25.3%	2.8
Employment status						
Employed	83.1%	91.0%	74.6%	29.2%	18.2%	2.7
Self-Employed	83.7%	91.1%	72.9%	29.7%	18.0%	2.7
Unemployed	79.5%	80.2%	72.1%	18.7%	8.0%	2.4
Retired	83.0%	89.1%	73.2%	20.5%	11.5%	2.5
Other not working	81.2%	81.9%	75.0%	16.1%	9.1%	2.4
Total gross income						
Quintile 1	82.0%	86.3%	72.0%	15.6%	8.1%	2.4
Quintile 2	80.7%	90.3%	71.8%	21.7%	11.6%	2.5
Quintile 3	82.4%	90.4%	72.8%	25.4%	15.9%	2.6
Quintile 4	83.7%	91.2%	77.8%	32.7%	20.7%	2.8
Quintile 5	86.3%	91.7%	74.9%	35.2%	22.4%	2.8

Source: HFCS, NBS & ECB, own calculation

Furthermore, we conducted a descriptive analysis of the selected characteristics of the non-retired Slovak households and their participation in the voluntary private pension schemes. Our univariate analysis contains binary variable taking the value 1 if the non-retired households participate in the voluntary private pension schemes and 0 otherwise. We can observe that a higher number of correct answers to the financial literacy questions indicates a higher participation rate. We can also see that there is a slight increase in participation rate between the waves of the survey. However, overall for all waves only 15.7% of non-retired households participate in the private voluntary pension schemes. The households with the highest participation rate tend to be younger employed or self-employed households with higher financially literacy, higher achieved education and income with more household members. These findings are in line with the previous findings in the literature, as these households have the highest propensity to save (Van Rooij et al., 2011, Cupák et al., 2019).

Table 3
Participation in voluntary private pension schemes across households and HFCS waves

	% of households	**Has voluntary private pension savings**
All households	100.0%	15.7%
Financial Literacy		
0 corr. answers	0.7%	12.0%
1 corr. answers	9.1%	10.0%
2 corr. answers	32.9%	12.4%
3 corr. answers	41.5%	16.1%
4 corr. answers	15.7%	25.3%
HFCS Waves		

2. Wave - 2014	33.4%	15.5%
3. Wave - 2017	33.3%	15.6%
4. Wave - 2017	33.3%	16.1%
Nr. of Household Members		
1 member	19.7%	7.6%
2 members	27.2%	12.3%
3 members	20.6%	20.9%
4 members	19.4%	21.8%
5+ members	13.0%	18.0%
Gender		
Male	64.0%	17.5%
Female	36.0%	12.6%
Age categories		
16-34	10.9%	21.5%
35-44	24.1%	21.6%
45-54	20.2%	17.7%
55-64	21.0%	15.7%
65+	23.8%	5.6%
Nr. of dependent children		
no children	59.9%	12.4%
1 child	18.0%	20.4%
2 children	16.5%	22.1%
3+ children	5.6%	17.5%
Education level		
Low	9.8%	3.5%
Middle	66.6%	16.2%
High	23.6%	19.7%
Employment status		
Employed	53.7%	19.5%
Self-Employed	12.6%	23.8%
Unemployed	3.0%	9.0%
Other not working	2.2%	6.9%
Total gross income		
Quintile 1	20.1%	5.1%
Quintile 2	20.0%	8.6%
Quintile 3	20.0%	18.7%
Quintile 4	20.0%	19.9%
Quintile 5	19.9%	26.5%

Source: HFCS, NBS & ECB, own calculation

In the following section, we conduct a multivariate analysis using logistic regression to further analyse how financial literacy and selected socio-demographic and economic factors of non-retired households influence the probability of participating in the voluntary private pension scheme.

4 METHODOLOGY

The main aim of this paper is to examine the impact of financial literacy on the participation of non-retired Slovak households in the voluntary private pension scheme, while controlling for various socio-demographic and economic characteristics. We expect the effect of financial literacy to be positive and statistically different from 0, based on the existing literature. Logistic regression is employed to investigate the influence of financial literacy on probability $\pi[x]$ of participating in the voluntary private pension scheme. Working with the binary dependent variable, the logistic regression after linearized transformation is define as follows:

$$ln\left[\frac{\pi(x)}{1-(\pi)}\right] = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_k X_k \#(1)$$

To simplify the interpretation of the logistic regression results we use odds ratio and average marginal effects (AME). The odds ratio is a statistical measure that quantifies the relationship between two binary variables by expressing the odds of an event occurring in one group relative to odds of the event not occurring in another group. The average marginal effect quantifies the average change in the probability of an event occurring for a one-unit change in an independent variable in a logistic regression model.

In our logistic regression model the dependent variable equals 1 if the non-retired households participate in the voluntary private pension scheme and 0 otherwise. The list of selected independent categorical variables are presented in the Appendix B.

5 RESULTS

The results of our logistic regression model, are presented in Table 4. In our regression model we investigate how the level of financial literacy influence the probability of non-retired households participating in a voluntary private pension scheme over the years. In Table 4, the first column shows odds ratios and the second column shows average marginal effects (AME).

In terms of our main variable of interest, the regression analysis indicates that there is a significant and positive association between financial literacy and participation in voluntary private pension savings schemes over the years. On average, non-retired households that answer all the financial literacy questions correctly are 11% more likely to have voluntary private pension savings than non-retired households that do not answer all the financial literacy questions correctly. A similar result is found for 2021, where non-retired households that answer all financial literacy questions correctly are, on average, 9% more likely to have voluntary private pension savings than non-retired households that do not answer all financial literacy questions correctly. In 2017, the financial literacy was not statistically significant.

Regarding the impact of selected socio-demographic and economic characteristics of non-retired households on participation in voluntary private pension schemes, the following results are obtained. There is a statistically significant positive association between participation in voluntary private pension schemes and education. On average, non-retired households with secondary or tertiary education are 12% more likely to have voluntary private pension savings than non-retired households with primary education. The regression analysis shows a statistically significant and positive relationship between voluntary private pension savings and income at a 10% significance level. Households with higher incomes tend to have more resources at their disposal, enabling them to save in private pension schemes for their retirement. The impact of household net wealth on the propensity to save privately for retirement is statistically significant. As expected, non-retired households with higher net wealth are more likely to have voluntary private pension savings. However, the majority of Slovakian households' net wealth comes from real assets, such as their main residence. In Slovakia more than 90% if households own their residence, while very few households have any kind of ownership in sophisticated financial assets (i.e. bonds, stocks or mutual funds).

Table 4
Logistic regression: Participation in voluntary private pension scheme

	Has participated in voluntary private pension scheme	
	Odds ratio	**Average marginal effect (AME)**
Dummy Financial literacy – all correct answers		
All correct answers - 2014	1.90***	0.11***

	(0.3924)	(0.0396)
All correct answers - 2017	1.21	0.03
	(0.2871)	(0.0385)
All correct answers - 2021	1.74***	0.09**
	(0.3665)	(0.0391)
Age of household reference person (base 16-34)		
35-44	0.86	-0.03
	(0.1534)	(0.0305)
45-54	0.60***	-0.08***
	(0.1109)	(0.0301)
55-64	0.61**	-0.08**
	(0.1229)	(0.0319)
65+	0.32	-0.15**
	(0.2518)	(0.0713)
Household size (base 1)		
2	0.91	-0.01
	(0.2009)	(0.0333)
3	1.05	0.01
	(0.2362)	(0.0347)
4	0.94	-0.01
	(0.2188)	(0.0353)
5	0.79	-0.03
	(0.2026)	(0.0372)
Gender of household reference person (base Male)		
Female	0.85	-0.02
	(0.1046)	(0.0177)
Education of household reference person (base Primary)		
Secondary	2.95**	0.12***
	(1.4038)	(0.0351)
Tertiary	2.91**	0.12***
	(1.3758)	(0.0356)
Main labour status of household reference person (base Employee)		
Self-employed	1.17	0.02
	(0.1642)	(0.0220)
Unemployed	0.88	-0.02
	(0.3432)	(0.0532)
Others	0.65	-0.05
	(0.3314)	(0.0572)
Gross Income Quintiles (base I quintile)		
II quintile	0.83	-0.02
	(0.2396)	(0.0335)
III quintile	1.57	0.06*
	(0.4366)	(0.0354)
IV quintile	1.36	0.04
	(0.3902)	(0.0357)
V quintile	1.89**	0.09**
	(0.5654)	(0.0400)
Net Wealth Quintiles (base I quintile)		
II quintile	1.68**	0.07**
	(0.3427)	(0.0256)
III quintile	1.71***	0.07***
	(0.3541)	(0.0259)
IV quintile	2.07***	0.10***
	(0.4155)	(0.0261)
V quintile	2.11***	0.10***
	(0.4476)	(0.0278)
Constant	0.05***	
	(0.0256)	
Nr. of Observations	3,827	3,827

Source: HFCS, NBS & ECB, own calculation
Note: Odds ratio and average marginal effects (AME) are reported, standard errors are in parentheses. Regressions are estimated on the sample of non-retired households
*p < 0.10, **p < 0.05, ***p < 0.01.

6 CONCLUSION

The pension scheme in Slovakia is currently facing significant sustainability issues as it is mostly based on a pay-as-you-go (PAYG) mandatory unfunded system run by the state. The main threats to the current pension system arise from demographic changes, particularly the combination of longer life expectancies for both males and females along with lower total fertility rates. Therefore, private pension savings schemes are necessary complementary to the

current PAYG pension system. Previous studies have identified financial literacy as a crucial factor that positively influences the accumulation of private retirement wealth, among other factors (Van Rooij et al., 2011, Cupák et al., 2019). In this study, we examined the impact of the level of financial literacy of non-retired Slovak households on the probability of participating in a voluntary private pension scheme by analysing multiple waves of Slovak Household Finance and Consumption Survey (HFCS).

Using data from multiple waves of Slovak Household Finance and Consumption Survey (HFCS), the following results were obtained. Regarding the financial literacy of households, there has been an increase in the proportion of households that can answer all financial literacy questions correctly, from 14.5% in 2011 to 20.6% in 2021. However, in international comparison, it still remains relatively low. From a socio-economic and demographic perspective, households in the lowest income quintiles, those with unemployed status, and older age groups have the lowest level of financial literacy.

The results of our univariate analysis, which examined whether non-retired households participated in voluntary private pension schemes according to their financial literacy and selected socioeconomic and demographic characteristics, are as follows. We observe that a higher number of correct answers to the financial literacy questions indicates a higher participation rate. The non-retired households who answered three financial literacy questions correctly had the highest participation rate (41.5%) in the voluntary private pension scheme. The participation rate has remained relatively stable over the survey years, remaining close to 16%. Compared to other developed countries, the participation rate in voluntary private pension schemes in Slovakia remains relatively low.

The main results from our logistic regression analysis indicate that higher financial literacy (all correctly answered to fin. literacy questions) increase the probability of participating in the voluntary private pension scheme. For instance, the probability increases by 11% in 2014 and by 9% in 2021. The empirical evidence further shows that education, income, and net wealth have a statistically significant and positive impact on non-retired household voluntary private pension savings participation.

Our results show that financial literacy has a statistically significant and positive impact on voluntary private pension participation among non-retired households. Therefore, for policymakers it is especially crucial to promote educational programs that effectively increase financial awareness and literacy among non-retired households. A higher level of financial literacy can positively contribute to the financial security of households throughout their lives, even after retirement age.

Acknowledgement
This paper was supported by the University of Economics in Bratislava under the research project called Projekt mladých učiteľov, vedeckých pracovníkov a doktorandov No. I-23-106-00 entitled „*Finančná gramotnosť domácností a úloha finančného sprostredkovateľa pri formovaní finančných rozhodnutí*"

Sources

1. Arrondel, Luc. 2021. Financial Literacy and French Behaviour on the Stock Market. Numeracy 14

2. Arrondel, Luc, Majdi Debbich, and Frédérique Savignac. 2015. Stockholding in France: The role of financial literacy and information. Applied Economics Letters 22: 1315–19.
3. Behrman, Jere R., Olivia S. Mitchell, Cindy K. Soo, and David Bravo. 2012. How financial literacy affects household wealth accumulation. American Economic Review 102: 300–4.
4. Bucher-Koenen, T., Lusardi, A., 2011. Financial literacy and retirement planning in Germany. Journal of Pension Economics & Finance 10, 565–584
5. Calcagno, Riccardo, Yan Alperovych, and Anita Quas. 2019. Financial literacy and entrepreneurship. New Frontiers in Entrepreneurial Finance Research, 271–97.
6. Cupák, A., Kolev, G.I., Brokešová, Z., 2019. Financial literacy and voluntary savings for retirement: novel causal evidence. The European Journal of Finance 25, 1606–1625.
7. Cupak, A., Jurašeková, J., Strachotová, A., et al., 2023. Household Finance and Consumption Survey 2021: Results from Slovakia. Technical Report. Research Department, National Bank of Slovakia.
8. Guiso, Luigi, and Eliana Viviano. 2015. How much can financial literacy help? *Review of Finance* 19: 1347–82
9. Lusardi, Annamaria, and Olivia S. Mitchell. 2011c. Financial Literacy and Planning: Implications for Retirement Well-Being. National Bureau of Economic Research:
10. Lusardi, A., Mitchell, O.S., 2011. Financial literacy and planning: Implications for retirement wellbeing. Technical Report. National Bureau of Economic Research
11. Lusardi, A., & Mitchell, O. S. 2011. Financial literacy around the world: an overview. Journal of pension economics & finance, 10(4), 497-508.
12. Lusardi, A., Mitchell, O.S., 2007a. Baby boomer retirement security: The roles of planning, financial literacy, and housing wealth. Journal of monetary Economics 54, 205–224.
13. Lusardi, Annamaria. 2012. Numeracy, Financial Literacy, and Financial Decision-Making. National Bureau of Economic
14. Lusardi, A., Mitchell, O.S., 2007b. Financial literacy and retirement planning: New evidence from the rand american life panel. Michigan Retirement Research Center Research Paper No. WP 157
15. Kalmi, P., Ruuskanen, O.P., 2018. Financial literacy and retirement planning in Finland. Journal of Pension Economics & Finance 17, 335–362
16. Meir, A. D. I., Yevgeny Mugerman, and Orly Sade. "Financial literacy and retirement planning: Evidence from Israel." Israel Economic Review 14.1 (2016).
17. Sekita, Shizuka. 2011. Financial literacy and retirement planning in Japan. Journal of Pension Economics & Finance 10: 637–56.
18. Setyawan Hutabarat, Agung Satria, and Chandra Wijaya. "Analysis the effect of financial literacy on financial planning for retirement (case study lecturers and administrative staffs in Universitas Indonesia)." *International Journal of Management* 11.5 (2020).
19. Stolper, Oscar A., and Andreas Walter. 2017. Financial literacy, financial advice, and financial behavior. Journal of Business Economics 87: 581–643.
20. Van Rooij, M.C., Lusardi, A., Alessie, R.J., 2012. Financial literacy, retirement planning and household wealth. The Economic Journal 122, 449–478
21. Van Rooij, M., Lusardi, A., Alessie, R., 2011. Financial literacy and stock market participation. Journal of Financial economics 101, 449–472

22. Van Rooij, Maarten C. J., Annamaria Lusardi, and Rob J. M. Alessie. 2012. Financial literacy, retirement planning and household wealth. *The Economic Journal* 122: 449–78.
23. Xia, Tian, Zhengwei Wang, and Kunpeng Li. 2014. Financial literacy overconfidence and stock market participation. Social Indicators Research 119: 1233–45

Contact

Ing. Erik Gogola
University of Economics in Bratislava, Faculty of Finance and Economics
Dolnozemská cesta 1/a, Bratislava, 852 35, Slovak Republic
Tel: +421 905 117 069
email: erik.gogola@euba.sk

Ing. Mgr. Branislav Slobodník, LL.M
University of Economics in Bratislava, Faculty of Finance and Economics
Dolnozemská cesta 1/a, Bratislava, 852 35, Slovak Republic
Tel: +421 944 338 546
email: branislav.slobodnik@euba.s

APPENDICES

Appendix A. Financial literacy questionnaire in the Slovak HFCS

Question 1 – Fixed interest rates: Of the following types of mortgages which one do you think will allow you from the start to fix both the amount and the number of instalments needed to pay off the loan?

a) Floating-rate mortgage
b) Fixed-rate mortgage
c) Do not know
d) No answer

Question 2 - Inflation: Imagine leaving 1000 euros in a current account that pays 1% interest and has no charges. Imagine also that prices increase by 2%. Do you think that if you withdraw the money in a year's time you will be able to buy the same amount of goods as if you spent the 1000 euros today?

a) Yes
b) No, I will be able to buy less
c) No, I will be able to buy more
d) Do not know
e) No answer

Question 3 – Portfolio diversification: In your opinion, which of the following investment strategies entails a greater risk of losing money?

a) Invest all savings in the securities issued by a single company
b) Invest all savings in the securities issued by a wide range of unrelated companies
c) Do not know
d) No answer

Question 4 - Riskiness: A company can obtain financing either issuing shares or bonds. In your opinion, which financial instrument entails a greater risk of losing money from the investor's point of view?

a) Shares
b) Bonds
c) Equally risky
d) I do not know the difference between bonds and shares
e) Do not know
f) No answer

Appendix B. The list of independent variables in logistic regression

Independent variable	Categories*
Dummy Financial literacy - 2014	**Nr. of correct answers (0,1,2,3)**
	Nr. of correct answers (4)
Dummy Financial literacy – 2017	**Nr. of correct answers (0,1,2,3)**
	Nr. of correct answers (4)
Dummy Financial literacy - 2021	**Nr. of correct answers (0,1,2,3)**
	Nr. of correct answers (4)
Age of household reference person	**16 – 34**
	35 – 44
	45 – 54
	55 – 65
	65+
Household size	**1**
	2
	3
	4
	5 and more
Gender of household reference person	**Male**
	Female
Education of household reference person, Canberra definition	**Primary**
	Secondary
	Tertiary
Main labour status of household reference person, Canberra definition	**Employee**
	Self-employed
	Unemployed
	Other
Gross Income Quintiles	**I quintile**
	II quintile
	III quintile
	IV quintile
	V quintile
Net Wealth Quintiles	**I quintile**
	II quintile
	III quintile
	IV quintile
	V quintile

*Base categories marked in bold type.

Source: The authors´ own compilation based on HFCS, NBS & ECB, own calculation

THEMATIC DOMAIN | IV.

VEŘEJNÁ SPRÁVA

PUBLIC SERVICE

NUMBER OF PAPERS: 11

HUMAN RESOURCE MANAGEMENT WITHIN CENTRAL BODIES OF STATE ADMINISTRATION OF THE SLOVAK REPUBLIC

Kamil Turčan

Abstract

In the conference paper, we will try to improve the human resource management settings in the field of education and development of civil servants. In order to fulfill the main goal, we created a questionnaire survey, which asked the respondents about the key questions of the current settings of educational processes in the objects of investigation, the Ministry of the Interior of the Slovak Republic. The main goal of the proposed scientific article is, on the basis of identified selected factors and attitudes of the educational process, the optimization of internal educational processes by managers towards subordinate employees in the object of investigation. Using the method of analysis of professional literature and legislative materials regulating the field of human resources education in the state administration, we demonstrably created a summary and basis for the creation of quantitative research in the form of a questionnaire with the aim of proposing a potential increase in the effectiveness of human resources management in the field of education in the object of investigation.

Keywords *public institutions, education process, human resource management*

1 INTRODUCTION

The quality of human resources management at the Ministry of the Interior of the Slovak Republic is significantly affected by the regular systematization of jobs, the absence of rules in the area of employee evaluation, and the limited powers of senior employees (Concept of Further Education of Public Administration Employees of the Slovak Republic, 2017, p. 17).

The quality of human resources management is also influenced by the fact that the personnel departments provide support to the professional departments of the Ministry of the Interior of the Slovak Republic. The personnel department of the Ministry of the Interior of the Slovak Republic and the personnel departments of the district offices perform primarily only personnel administrative activities associated with the preparation of personnel documents and documents for labor law and civil service relations, activities associated with employee compensation, processing of documents for monthly wages and with the recruitment of employees, which represents the administration of the process according to defined legal procedures (Article 47 of the regulation of the Ministry of Internal Affairs of the Slovak Republic dated March 30, 2015 on the organizational rules of the Ministry of Internal Affairs of the Slovak Republic).

Out of the total number of 241 personnel department employees, an estimated 49 HR personnel serve the employees of individual sections. This number is too low due to the diverse activities, competences and non-existent specialization of HR professionals to provide high-quality support to senior employees in the field of human resources management. It follows that the quality of human resources management is diverse and depends on the level and quality of senior employees in sections and departments of the Ministry of the Interior (Analysis of the quality of human resources management in public administration and proposals for measures in the area of processes, competences and the management system of public administration organizations Volume III .Analysis of the quality of human resources management in public administration September 30, 2015.).

When analyzing the current system of effective human resources management and its characterization, we will rely on some parts of the document "Strategy of human resources

management in the civil service for the years 2015-2020 according to the resolution of the Government of the Slovak Republic no. 548/2015, which is primarily based on the European program Effective Public Administration for the period of 2014-2020 and is currently ongoing due to the non-fulfillment of several key indicators following the reform of the ESO (Efficient, Reliable and Open State Administration) (Government Resolution No. 548/2015).
The Effective Public Administration program is based on the basic pillars in the field of human resources management, which are the support of the human resources management process with the aim of recruiting the right people to the right positions and motivating them to long-term work and active development in public administration, reducing the interdependence of public administration personnel management on political cycle, measuring employee performance, supporting motivation and career growth in public administration, introducing active performance management into human resource management policies, using tools for motivating and developing human resources, supporting the introduction of quality management systems, increasing the level of professional education of employees through e-forms education, knowledge of good practice and analysis of needs in the field of development of relevant skills (Operational program Effective Public Administration 8.0, 2022, p. 13).
The presented scientific article is focused on the current status of human resources management at the Ministry of the Interior of the Slovak Republic in the field of education of civil servants. Quality management of human resources can be set up through employee training, which is generally considered one of the key management tools. Education of civil service employees is regulated in the Civil Service Act. In the law in question, the emphasis is placed on supporting the professional growth of civil servants, especially in the form of education and deepening of qualifications, which is paid for by the service office. Pursuant to § 76 of the Act in question, the civil service organises, ensures and enables professional training and systematic professional education of civil servants, creates conditions for the education of civil servants by deepening qualifications and increasing qualifications. The deepening of qualifications is the systematic professional education of civil servants with the aim of continuously maintaining, improving and supplementing the required knowledge and skills necessary for the performance of civil service. Increasing qualifications is the acquisition of a higher level of education in accordance with the specific requirements and needs of the service office, special qualification prerequisites that are necessary for the performance of civil service in a civil service position according to the description of the activities of the civil service position (Act No. 55/2017 Coll. on Civil Service and on amendments to certain laws).
The service office, which is a ministry or other central body of the state administration, coordinates the education of civil servants in the service office for which it performs the founding function according to a special regulation. The deepening of qualifications is carried out through adaptive education, ongoing education, specific education (Basic principles of public administration reform, material number UV-32613/2013, meeting: 88/2013, 18.12.2013, program item h.).
Adaptation education conveys information and knowledge to civil servants during the adaptation period aimed at acquiring the basic skills necessary for performing activities in the civil service. Adaptation education consists of a general part, which is mainly aimed at acquiring knowledge about the Constitution of the Slovak Republic, generally binding legal regulations governing civil servant relations, the organization of state administration, the European Union, communication and civil servant ethics, a specific part, which is mainly aimed at obtaining information about the tasks and position of the relevant service office and about its internal normative acts and to obtain information about the tasks performed in the organizational unit in which the civil servant performs the state service. Continuing education

is mainly focused on professional education related to the deepening of qualifications in the field of activities that a civil servant performs in a civil servant position according to the service contract, language education, which for the purposes of this law is increasing the level of command of the state language and a foreign language and expanding language knowledge by studying another of a foreign language, acquiring and deepening the skills necessary to perform the function of a senior employee (Act No. 568/2009 Coll. on Lifelong Education and on Amendments to Certain Acts).
Specific education is mainly focused on education in areas that the government determines as a priority for the fulfillment of its tasks, education in the field of information technology, education in the field of personal development. The deepening of qualifications is carried out in the form of face-to-face education, distance education, self-study, means of electronic communication, professional stays, participation in conferences, participation in professional seminars, participation in courses and other forms. The civil service office provides civil servants with qualification improvement in the scope of at least five service days in a calendar year (Collection of internal regulations of the head of the service office of the Ministry of the Interior of the Slovak Republic, "Regulation of the head of the service office of the Ministry of the Interior of the Slovak Republic on forms of qualification improvement and details of the provision and use of service days for the improvement of the qualifications of civil servants performing civil service in the service office of the Ministry of the Interior of the Slovak Republic", part 9, year 2013, Bratislava March 27, 2013).

2 MATERIALS AND METHODS

In drawing up the contribution, we used the legislative materials of the Ministry of the Interior in the form of laws, decrees and other internal regulations governing the management of the training process of civil servants. The theoretical foundations of the issue were drawn from foreign and domestic literature, which responded to new trends in the area of human resources management under examination in the context of education and the further development of civil servants. The bibliography survey then followed up on the choice of the topic addressed in the specific subject of the study presented by the Ministry of Interior of the Slovak Republic.
The reason for the choice of interior department was, in particular, the scientific study focus of the authors in the dissertation. In the contribution, we used a number of scientific methods which enabled us to examine the issue and to find new links with the effective management of human resources in the field of education at the subject of the study, with a view to proposing measures to improve the current situation. Through the selection of secondary legislative data and literary resources, we have created a comprehensive overview of the current status of the management process for the training of state personnel. The main purpose of the contribution submitted was to evaluate the short questionnaire survey to determine the status of the educational process in the subject (sub-objective) and, consequently, to create the preconditions for increasing the efficiency of educational processes in the context of human capital within a strategic plan at national level (main objective).
The questionnaire was distributed electronically to the e-mail addresses of the selected department directors at each section of the Ministry for a total of 28 respondents. The answers were obtained from all respondents according to the selection of specific senior staff of the current organisational structure of the Ministry of Interior of the Slovak Republic in the context of the development of education. The sections contacted were: Crisis Management Section, Economics Section, Public Administration Section, IT and Security Section, Institute of Administration and Security.

3 RESULTS AND DISCUSSION

The rules on the training of civil servants in the service of the Ministry of the Interior of the Slovak Republic in the performance of public work and civil servants are regulated by a document entitled ‘ Concept of further training of civil servants in the service of the Ministry of the Interior of the Slovak Republic, civil servants in the performance of public service tasks and civil servants in the Ministry of the Interior of the Slovak Republic ’, the main objective of which is to increase the efficiency and quality of the provision of further training of civil servants in the service. Among other things, one of the sub-objectives of the Concept is to link the field of further education with the human resources management process. In this respect, training is considered to be an integral part of the management of human resources in the civil service and is closely linked to the objectives of other staff activities, in particular staff analysis, analysis of civil service posts, staff planning, recruitment and selection of civil servants. Adaptation training is carried out at the premises of our examination during the first 5 months of the civil servant ’ s civil service and is divided into two main areas: - A general part devoted to the training of the legislative framework of the necessary laws and a specific part devoted to the provision of information on specific parts of the civil service of the staff member concerned, together with information on the status of the Office, internal rules, official procedures and other tasks. According to the Order of the Ministry of Interior of the Slovak Republic 30, the education of civil servants falls within the competence of the Personnel and Social Activities Section and the Personnel Office of the Ministry of Personnel and Social Activities (hereinafter referred to as the Personnel and Social Activities Section), which ensures the tasks of the Ministry in the field of the administration of vocational education and training of police officers in the field of vocational education and training in police secondary vocational schools and in the field of higher education in the On the basis of the above information, it is clear that the legislation as well as the Concept of Further Training in MV SR define a wide range of possibilities for further training of employees. It provides tools for senior staff to develop but also motivate staff. In our analysis of the basic concept of education, we have also focused on the question of whether senior staff perceive education as an incentive tool. The following graphs show the results of the combined replies of the respondents in the field of employee education at the subject of our examination, formulated with the aim of increasing the efficiency of human resources management, the key component of which is the education and further development of employees in the state administration in the organisational unit of the Ministry of Interior of the Slovak Republic. The results of the first questionnaire interpret the field of civil servants ’ education, in which we asked whether, in the view of the managers, it is possible to use training as an incentive to increase performance.

The field of education is perceived by 52% of the managers interviewed as a motivating tool to improve the quality and performance of employees. Nevertheless, as will be mentioned below, the senior staff interviewed do not make sufficient use of this instrument, do not set development objectives for staff and, consequently, do not evaluate the improvement in the quality of staff and the achievement of development objectives. An important factor in the perception of training as an opportunity to motivate employees is also where the training takes place. Staff, in the opinion of the managers, spend a great deal of time travelling and, since their staffing is sub-sized (according to the respondents), they should not be represented. This problem arises mainly in the project units of the Ministry of Interior of the Slovak Republic. According to senior staff, staff often rate participation in training as time-consuming, even if the feedback to the training activity itself is at an adequate level. In the analysis, we also looked at whether senior staff set the development objectives mentioned for their staff, leading to an increase in the quality and performance of staff. The result is that, despite the fact that senior staff consider training to be a motivating tool for human resources

management, up to 65 % of the managers interviewed by selected organisational units do not set development objectives for staff, 35% of those asked do. At the same time, those who do not set development goals did not know to a large extent what the ‘ development goal ’ meant, and therefore do not work with it. Those who have declared the setting of development objectives use this common management tool in practice, rather intuitively (according to them), so that the process is not formalised, monitored, and consequently does not assess the development of the employee. From the evaluation of the question: ‘ How do you identify the needs and requirements for the training of your staff?‘ it appears that the questions asked by the heads of the departments of the selected units predominantly identify the training needs of the staff member through the personal scope of the A personal interview with the employee (48%) or a combination of a personal interview with a written offer of training activities to the employee, which is sent from the Design Centre (18%). Only 18 % of those surveyed use the written communication route to find out what they need to train their staff. 16 % of the managers of the selected departments of the department use a “different ” procedure – mostly a procedure where (in the words of the respondents) they themselves, as managers, know what their staff needs, so they do not ask the staff. The questions assess the approach of their staff to the issue of expressing training requirements rather than passive. The majority, 53 % of senior staff, found that staff expressed their training requirements in a passive way – they would only express themselves when asked by the senior staff member. However, a minority, namely 43 % of senior staff, perceive their staff as active, who themselves express their demands by talking to their senior staff. Only 4% of the managers interviewed said that their employees were not interested in training. The perception of the quality of education by the heads of the trade unions has been ascertained directly from them. In response to the question ‘ How do you assess the quality of staff training ’, it was found that most of the heads of the departments questioned rated the existing training activities positively. 4 % of the heads of departments evaluate the educational activities as excellent. The level “good but can be improved ” is seen by 59 % of respondents. The ‘ sufficient level ’ for their needs is seen by 25% of the managers interviewed. Only 13 % of all respondents rated the level of educational activities as weak. According to the majority of the respondents to the questionnaire survey (70 %), there is no set and linked training of staff and further development of the aim of the department in all the disciplines consulted. Generally speaking, in the field of human resources management by training staff, there are only minimal differences in the way in which training is managed and the quality of human resources by training.

On the issue of the perception of education as a motivational tool for quality human resources management, across all disciplines, education is seen as a 52% motivational tool, but the differences between disciplines are significant. The Institute of Administrative and Security Analyses considers the highest level of educational need as a motivational tool as an analytical department of the department fulfilling the programme indicators Effective public administration as a percentage of 70%. In contrast, the legislative section (31%) considers the lowest level of educational need to be a driving factor.

The interpretation of findings and proposed solutions are reflected as follows: Staff training is seen among the leaders of the selected disciplines as an incentive tool to increase performance. Trade union leaders see the contribution of training to the professional and legislative training of employees. At the same time, they see a need to educate staff in the areas of professional communication, stress management, pro-client orientation, language training and PC skills. For them, training in managerial skills is very important. Despite the fact that heads of trade unions perceive training as an incentive to increase performance, they do not set staff so-called development objectives – objectives that lead to the active and systematic upgrading of a civil servant ’ s skills, while at the same time supporting his or her motivation to increase performance. The setting of development objectives is closely linked to

the process of remuneration and assessment of the performance of the staff member in question. Therefore, the training of employees is not linked to the evaluation of the employee. The process of assessing and assessing the suitability or unsuitability of the training activity for the staff member ' s workload is in most cases carried out by the heads of the trade unions. The heads of trade unions actively compare the content of the (selected employees) training activity with the content of the job. Analysis of the quality of human resources management in public administration and proposals for measures in the field of processes, competences and governance of public administrations.

However, there have also been cases where the head of staff authoritatively decides whether or not the staff member should take part in an educational activity without the possibility of a personal interview. Information on a staff member ' s previous training activities is not readily available. In the vast majority of cases, heads of trade unions do not have an overview and record of the training history of their employees. Participation in training activities shall be recorded only by depositing a certificate of completion in the staff member ' s personnel file. In this way, the manager has no ongoing, effective and rapid control over the training history of his / her staff in the field. In order for the public sector to be competitive with the private sector, responsive to a changing environment, and subsequently the Ministry of Interior of the Slovak Republic to ensure professional quality, efficiency and effective performance of public work, changes in the current system of evaluation, remuneration and education are essential. The deficiencies identified in the questionnaire survey are an expression of the necessary change in the management process for the training of staff at the subject. The proposed changes are the setting of development objectives by the heads of each branch, who have an overview of the education and capacity of their subordinate staff. Another factor increasing the effectiveness of the management of training processes is the introduction of a central register of training received, which is currently lacking and creates an opaque environment for senior staff. It is necessary to ensure the implementation of feedback on the training provided, that is to say, what has actually brought about an increase in the educational level of the selected staff member, with an impact on performance. The staff member should initiate his / her training needs for the performance of his / her duties and further development, but under constant supervision of his / her superior and the needs of the organisational unit.

In practice, this is unlikely, and it is therefore necessary to ensure continuous training during the staff member ' s on-the-job experience at the request of the manager (senior manager), in accordance with the legislative provisions and the internal journal of the department, in order to ensure that the objectives of the selected organisational unit, and subsequently of the whole department, are met as a comprehensive evaluation aspect of the achievement of the programme objectives.

4 CONCLUSION

Finally, we note the fulfilment of the primary objective of the published article in the field of efficient public administration on the topic of human resources management in the context of the educational process in the Ministry of Interior of the Slovak Republic. On the basis of a questionnaire survey, we identified the current state of the educational environment of the subject and subsequently set up a possible streamlining of the processes according to the parameters examined, which were the motivating factors for the training, the decision-making powers of the managers and the assessment of the suitability of the different training tools. The partial objective has also been able to provide a comprehensive overview of the current legislative environment in this area and to interpret new trends in state administration with regard to the development of education in state administration. The problem in ensuring the efficient operation of training activities in the Ministry of the Interior is, in particular, the

unwillingness of employees to participate in the fulfilment of training indicators, the lack of participation by subordinate civil servants in the identification of shortcomings in the current configuration of training processes, the turnover of employees, which undermines the comprehensive functioning and development of the remit in a constantly changing environment, and the lack of financial coverage of current training entitlements. The proposed measures in the results and discussion of the contribution submitted can increase the capacity of the Home Office to respond more quickly to new challenges in human resources management and training of public administration staff, thereby ensuring that the indicators and strategic objectives are met at ministerial level. The current situation clearly requires ensuring the continued development of human capital, which is a fundamental component of the governance processes of a public institution that intervenes in a wide range of societal dimensions on the territory of the Slovak Republic.
The fact is that the Ministry of the Interior of Slovak Republic needs a constant increase in the level of education, because its remit is very broad in view of the organisational structure presented by the police and rescue services as the internal security of the country. It also provides a wide range of services to citizens at the level of local government (district authorities) and local authorities (cities and municipalities), where there is a need to continually raise the educational level of employees who come into contact with citizens and operate different information systems.

Paper represent an output of the FPPV-08-2023 project: Innovative management in public institutions.

Sources

1. *Základné východiská reformy verejnej správy, číslo materiálu UV-32613/2013, rokovanie: 88/2013, 18.12.2013, bod programu h.*
2. *Zákon č. 575/2001 Z. z. o organizácii činnosti vlády a organizácii ústrednej štátnej správy v znení neskorších predpisov.*
3. *Čl. 47 nariadenia MV SR z 30. marca 2015 o organizačnom poriadku MV SR.*
4. *Koncepcia ďalšieho vzdelávania zamestnancov verejnej správy Slovenskej republiky, Bratislava 2017, s. 17.* Dostupné z: < https://www.minv.sk/?implementacia-systemu-dalsieho-vzdelavania-zamestnancov-verejnej-spravy&subor=289300>.
5. *Zbierka interných predpisov vedúcej služobného úradu MV SR, „Nariadenie vedúcej služobného úradu MV SR o formách prehlbovania kvalifikácie a podrobnostiach pri poskytovaní a čerpaní služobných dní na prehlbovanie kvalifikácie štátnych zamestnancov vykonávajúcich štátnu službu v služobnom úrade Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky“, čiastka 9, ročník 2013, Bratislava 27. marec 2013.*
6. *Vyhodnotenie Ďalšieho vzdelávania zamestnancov ministerstva vnútra Slovenskej republiky za rok 2014, Č. p.: SPOU-CVP1-2015/000273-043.*
7. *Analýza kvality riadenia ľudských zdrojov vo verejnej správe a návrhy opatrení v oblasti procesov, kompetencií a systému riadenia organizácií verejnej správy Zväzok III. Analýza kvality riadenia ľudských zdrojov vo verejnej správe 30. september 2015.*
8. *Analýza súčasného stavu zabezpečovania ďalšieho vzdelávania zamestnancov verejnej správy Bratislava 2017.* Available: <https://www.minv.sk/?implementacia-systemu-dalsieho-vzdelavania-zamestnancov-verejnej-spravy&subor=289300>.
9. *Zákon č. 568/2009 Z. z. o celoživotnom vzdelávaní a o zmene a doplnení niektorých zákonov.*
10. *Uznesenie vlády SR č. 548/2015.*

11. *Operačný program Efektívna verejná správa 8.0, Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky*, Bratislava, 2022. Available: <http://www.reformuj.sk/wp-content/uploads/2014/11/Opera%C4%8Dn%C3%BD-program-Efekt%C3%ADvna-verejn%C3%A1-spr%C3%A1va-8-0.pdf>
12. *Zákon č. 55/2017 Z. z. o štátnej službe a o zmene a doplnení niektorých zákonov.*

Contact

Dr. Kamil Turčan
Faculty of Social Sciences, University Ss. Cyril and Methodious in Trnava
Bučianska 4/A, 917 01 Trnava
Tel: +421 949 304 300
email: turcan3@ucm.sk

THE RECOVERY AND RESILIENCE PLAN OF THE SLOVAK REPUBLIC IN THE CONTEXT OF SUPPORTING RESEARCH AND INNOVATIONS IN SLOVAKIA

Mária Fuseková, Vladimír Kováčik

Abstract

The main subject of the paper is to describe the newly adopted instrument " The Recovery and Resilience Plan " in the context of the support of research and innovations in Slovakia as an innovative fund for recovery, which the European Union established to address the socio-economic consequences of the COVID-19 pandemic in the Member countries.

Keywords: *Covid-19 pandemic, research and innovation, recovery and resilience plan, NextGenerationEU, adopted measures*

1. INTRODUCTION

The COVID-19 pandemic and its consequences have hit various economic sectors in the European Union (EU) hard. The stability and prosperity of the EU depends, among other things, on its ability to provide timely and effective measures to repair the damage caused by COVID-19 and prepare a better future for future generations. After overcoming the Eurozone crisis and the Great Recession, the EU is now facing the most dramatic economic crisis in its history. COVID-19 and the subsequent necessary public health restrictions have had far-reaching consequences for all Member States. But thanks to initiatives taken during the pandemic, the process of European integration has seen an unprecedented leap forward in 2020-2021, with the EU now having fiscal powers that would have been unthinkable until recently (Fabbrini, 2022).

It is a widely known fact that the Slovak Republic was hit hard by the pandemic of the coronavirus disease COVID-19, which, in addition to the loss of life and threat to the health of the population, also brought extensive economic damage. A key tool to help achieve higher competitiveness of the economy and quality of life in Slovakia is support for research, innovation and talent. Better research and cooperation between the public and private sectors will contribute to the development of sectors with high added value, to higher long-term innovativeness and competitiveness of Slovak companies and to the building of the EU's strategic autonomy in the field of top innovative technologies. Attracting and retaining talent creates prerequisites for economic growth and job creation (MIRRI, 2021).

One of the means by which Slovakia can contribute to the rapid and sustainable growth of the economy and the quality of life in Slovakia is the Recovery and Resilience Plan of the Slovak Republic. This plan is a comprehensive response to the consequences of the crisis associated with the COVID-19 pandemic, as well as a response to the identified main challenges and systemic shortcomings of the Slovak economy.

2. THE NEXT GENERATION EU

The COVID-19 pandemic has shaken Europe and the world to its foundations, testing healthcare and social security systems, our societies and economies, as well as our way of living and working together (Boni and Zevi, 2022). The European Commission proposes to use the full potential of the EU budget to protect lives and livelihoods, to correct the single market, as well as to achieve permanent and prosperous renewal and sustainable protection of the environment.

To manage the consequences of the pandemic, for the first time in history, the EU will borrow hundreds of billions in total to save the economies of its member states, which are facing a record recession at the time of the coronavirus pandemic (Antonini, 2022). To finance the EU Recovery Plan (officially called "The NextGenerationEU" in English), the European Commission - on behalf of the EU - will borrow from the markets at more favorable rates than many member states and redistribute the amounts (European Commission, 2021). The Recovery and Resilience Plan sets out a comprehensive package of reforms and investments to be implemented by 2026, supporting the Recovery and Resilience Mechanism. The plan consists of investments and reforms that will address the challenges identified in the context of the European Semester. This mechanism is a central pillar of the EU Recovery Plan, designed by the European Commission as an emergency temporary recovery tool to help repair the immediate economic and social damage caused by the COVID-19 pandemic, support economic recovery and build a better future for future generations. The criteria are mainly set by Regulation 2021/241 of the European Parliament and of the Council of 12 February 2021 establishing a mechanism to support recovery and resilience.

On May 27, 2020, the European Commission presented the draft of the main EU recovery plan. The funding of the EU Recovery Plan of €750 billion, as well as the targeted increase in the long-term EU budget for 2021-2027, will increase the total financial capacity of the EU budget to €1.85 billion. In order to ensure that the recovery is even, inclusive and fair for all member states, the European Commission proposes to create a new recovery tool, a new generation EU, which will be integrated into a strong, modern and sophisticated long-term EU budget (European Commission, 2020). The European Commission has also published its revised annual work program for 2020, in which it will prioritize the steps needed to jump-start recovery and build Europe's resilience.

The EU Recovery Plan is a €750 billion recovery tool and aims to help repair the immediate economic and social damage caused by the coronavirus pandemic as a matter of priority. This package represents the largest financial aid ever financed in the EU. This mechanism will be flexible, which means the ability to react to unforeseen events and thus better manage possible future crises or problems. After the COVID-19 pandemic, Europe will be greener, more digital, more resilient and better prepared for current and future challenges thanks to The NextGenerationEU (European Commission, 2020). The NextGenerationEU program has rightly been hailed as a major institutional innovation: the EU has never borrowed to finance member states' spending, let alone transfers to member states; For the first time ever, the EU would be able to run a fiscal deficit to respond to an economic shock (Miró, 2022). As part of the comprehensive package, the Recovery Plan for Europe, Member States were required to submit their own National Recovery and Resilience Plans to the European Commission by 30 April 2020, which then went through an assessment and approval process. The EU Recovery Plan instrument will raise funds by temporarily raising the EU's own resources ceiling to 2.00% of EU gross national income, allowing the European Commission to use its strong credit rating to borrow €750 billion in financial markets. These additional funds will be provided through EU programs and will be repaid over a long period through future EU budgets – at the earliest in 2028 but at the latest in 2058. Under this mechanism, grants totaling €390 billion will be provided to Member States and the remaining €360 billion will be provided in the form of loans. Loans and grants of €672.5 billion (in 2018 prices) will support Europe's recovery plan through post-pandemic reforms and investments across the EU, while enabling a digital and environmental transition in a cohesive society across Europe (Alcidi and Gros, 2020). To access the funds, member states must submit their recovery and resilience plan to the European Commission, which will check compliance with EU priorities and country-specific recommendations. Member States must allocate at least 37% to climate investment and reforms and at least 20% to the digital transition. Reviving new generation in

the EU will also be essential for the EU to achieve its 55% emissions reduction target, as first envisaged in the European Green Deal proposed by the Commission in December 2019 (European Commission, 2019). The European Green Deal is a response to environmental and socio-economic challenges, which aims to achieve a sustainable and carbon-neutral economy by 2050 (Hermoso et al., 2022).

3. RECOVERY AND RESILIENCE PLAN OF THE SLOVAK REPUBLIC

The Recovery and Resilience plan of the Slovak Republic is part of the joint response of EU countries to the sharp economic downturn due to the COVID-19 pandemic. The Slovak economy contracted by 5.2% in 2020. We also saw a 4.8% drop in gross national product (GDP) and an increase in the unemployment rate to 6.7%, with around 50,000 people out of a job. At the same time, Slovakia must solve the long-term challenge of preventing the stagnation of living standards, as well as the environment and employment. The combination of investments, reforms and effective public policy will enable the country to return the standard of living to the EU average and achieve improvement in key areas affecting the quality of life in Slovakia. Systemic shortcomings of the Slovak economy are also a reaction to the immediate consequences of the crisis. By operating on all three pillars, the Recovery and Resilience Plan can significantly contribute to restarting rapid and sustainable economic growth and quality of life in Slovakia (Government Office of the Slovak Republic, 2021). The recovery plan is part of the mechanism to support recovery and resilience under the pan-European temporary instrument, which is the largest stimulus package in the history of the EU to rebuild Europe after the pandemic and rebuild it greener, more digital and more resilient. His vision is based on three pillars - a shift towards an innovative economy; modern, efficient and digital state and especially the quality of people's lives, whether it is health care or public environment.

The Recovery and Resilience plan of the Slovak Republic focuses on five main priorities: green economy (EUR 2,301 million); education (892 million EUR); science, research and innovation (EUR 739 million); health (1,533 million EUR) and efficient public administration (1,110 million EUR). It is divided into 18 parts, the so-called components, which include reforms and investments with a total value of approximately EUR 6 billion. It emphasizes sustainability, a healthy environment, inclusion in education, modern health care, high-quality social care, improvement of the business environment as well as healthy public finances (Ministry of Finance of the Slovak Republic, 2021).

4. THE SUPPORT FOR RESEARCH AND INNOVATION IN THE CONTEXT OF THE RECOVERY AND RESILIENCE PLAN OF THE SLOVAK REPUBLIC

The Recovery and Resilience Plan of the Slovak Republic contains reforms and public investment projects that will be implemented during the duration of the Recovery and Resilience Support Mechanism (RRF), i.e., in the years 2021-2026. The aim of the recovery plan is to build a modern economy that should ensure long-term financial and social sustainability of Slovakia.

The indicator of success will be an increase in the rate of investment in research and development and a shift in the ranking of the European comparative overview of innovations to the level of the EU average by 2030.

The recovery plan includes reforms and investments totaling 6.6 billion EUR. The smallest financial package was approved for the field of science, research and innovation, namely 739 million EUR. The sum of 739 million EUR will be divided into seven areas, i.e. j. to support international cooperation and involvement in the Horizon Europe and EIT projects (46.5 million EUR), to support the cooperation of companies, the academic sector and research and development organizations (178.6 million EUR), for excellent science (143.3 million EUR) ,

for research and innovation for the decarbonization of the economy (78.7 million EUR), for research and innovation for the digitization of the economy (134 million EUR), for financial instruments to support innovation (42.5 million EUR) and for IT support of the unified research grant system and development (6.6 million EUR) (CVTI, 2021).
The specific objective of the renewal is the distribution of public expenditure on research, development and innovation, which is distributed competitively in accordance with the principles of value for money. Another specific target is an incentive to increase private spending on research and development to 0.6 percent of gross domestic product (GDP) by 2024, with total spending of 1.2 percent of GDP. The research, development and innovation ecosystems are facing several tasks. One of them is, for example, to improve Slovakia's research and development performance and innovation potential through reforms and increased funding.
The Recovery and Resilience Plan sets out a comprehensive package of reforms and investments to be implemented by 2026 and supported by the Recovery and Resilience Facility. In response to two parts of the Recovery Plan, the so-called components 9 and 10, which are devoted to reforms in the field of research, development and innovation as well as talent retention, the Research and Innovation Authority was established at the Government Office of the Slovak republic (VAIA, 2023). The goal is to unite reform forces and connect all responsible and addressed entities in a coordinated manner.
Component 9: *More effective management and strengthening of funding for research, development and innovation*
The objective of the component is to improve the level of research through fundamental reforms and strengthening of funding
and development and innovation potential of the Slovak Republic and thus improve its competitiveness. The priority of the entire component is to strengthen and professionalize the supra-ministerial coordination of research and innovation policy and to solve the current fragmentation and lack of conceptualization of its management with insufficient ties to economic and social practice.
The long-term goal is to build a modern and competitive economy that will ensure the long-term economic and social growth of Slovakia.
Component 10: *Attracting and retaining talent*
The goal is to create effective policies to support study and work mobility, to actively motivate highly qualified experts from abroad, including returnees from Slovakia, students, or entrepreneurs to come to Slovakia and thus benefit from the international circulation of brains. The goal of policies to support labor mobility is to alleviate the growing demographic pressure and attract the human capital necessary for Slovakia's economic growth (VAIA, 2023).

5. CONCLUSION

In Slovakia, only 0.83 percent of GDP is invested in research and development. Investments are necessary for the start-up of the ecosystem and for the support and maintenance of reform intentions, which will be their condition. The reform of the research and innovation ecosystem is a necessary prerequisite for efficient and effective investment. The quality of research and innovation significantly contributes to society's resistance to external challenges and is a key component in the development of the country's competitiveness. Estimates of the long-term return on investment in research and development are in the tens of percent.
The Recovery and Resilience plan of the Slovak Republic contains reforms and public investment projects that will be implemented during the duration of the Recovery and Resilience Support Mechanism (RRF), i.e., in the years 2021-2026. The goal of the recovery plan is to build a modern economy, which should ensure long-term financial and social

sustainability of Slovakia. The indicator of success will be an increase in the rate of investment in research and development and a shift in the ranking of the European comparative overview of innovations to the level of the EU average by 2030. Another challenge is to create motivation for the public sector to cooperate with the private sector.
A significant challenge is also a better harmonization and implementation of science, research and innovation policy. The priority is to strengthen and professionalize the supra-departmental coordination of research and innovation, as well as to resolve the current fragmentation and non-conceptual management with insufficient links to economic and social practice.

Sources

1. ALCIDI, C., GROS, D. 2020. Next Generation EU: A Large Common Response to the COVID-19 Crisis. In: Intereconomics, Springer, Heidelberg, Vol. 55, Iss. 4, pp. 202-203. ISSN 1613-964X
2. ANTONINI, E. 2022. Architectures for Next Generation EU Cities. Milan: Franco Angeli. ISBN 9788835144564.CVTI. 2021. What the Recovery and Resilience plan contains in the field of science, research and innovation. [online]. Available at: https://vedanadosah.cvtisr.sk/ludia/pravo-a-politologia/co-obsahuje-plan-obnovy-v-oblasti-vedy-vyskumu-a-inovacii/
3. BONI, A.L., ZEVI, A.T. 2022. NEXT GENERATION EU CITIES. London: ISPI Publications, Politics & International Relations. ISBN 9788855266123.
4. EUROPEAN COMMISION, 2019. The European Green Deal. [online]. Available at: https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_sk
5. EUROPEAN COMMISION, 2020. [online]. Available at: https://next-generation-eu.europa.eu/index_en
6. EUROPEAN COMMISION, 2021. [online]. Available at: https://www.consilium.europa.eu/sk/press/press-releases/2021/07/13/council-gives-green-light-to-first-recovery-disbursements/?fbclid=IwAR0vijgV3FIsMIpTQ8EfxCBljftX4ceLuI8La20jts4DtmJ6Fh5r-ZgTlTc
7. FABBRINI, F. 2022. The Legal Architecture of the Economic Responses to COVID-19: EMU beyond the Pandemic. In: Journal of Common Market Studies, Vol. 60, Iss. 1. pp. 186-203. ISSN 1468-5965
8. HERMOSO, V. et. al. 2022. The EU Biodiversity Strategy for 2030: Opportunities and challenges on the path towards biodiversity recovery. In: Environmental Science and Policy, No. 127 (2022), pp 263-271. ISSN 1873-6416.
9. MINISTRY OF FINANCE OF THE SLOVAK REPUBLIC. 2021. The Recovery and Resilience plan. [online]. Available at: https://www.mfsr.sk/sk/financne-vztahy-eu/plan-obnovy-odolnosti-sr/
10. MIRRI. 2021. Research and Innovation Smart Specialisation Strategy of the Slovak Republic 2021-2027. [online]. Available at: https://mirri.gov.sk/wp-content/uploads/2018/10/Research-and-innovation-strategy-for-smart-specialisation-of-the-Slovak-Republic-2021-2027.pdf
11. MIRÓ, J. 2022. Debating fiscal solidarity in the EU: interests, values and identities in the legitimation of the Next Generation EU plan, Journal of European Integration, 44:3, pp 307-325. ISSN 1477-2280
12. RECOVERY AND RESILIENCE PLAN, 2021 [online]. Available at: https://www.planobnovy.sk/
13. REGULATION (EU) 2021/241 OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL OF 12 FEBRUARY 2021 ESTABLISHING THE RECOVERY

AND RESILIENCE FACILITY. [online]. Available at: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SK/TXT/PDF/?uri=CELEX:32021R0241&from=EL.
14. THE GOVERNMENT OFFICE OF THE SLOVAK REPUBLIC. 2021. [online]. Available at: https://www.planobnovy.sk/kompletny-plan-obnovy/
15. VAIA, 2023. [online]. Available at: https://vaia.gov.sk/en/

Contact

Ing. Mária Fuseková
Bratislava University of Economics and Management
Furdekova 16
851 04 Bratislava
fusekovamaria@gmail.com

PhDr. Vladimír Kováčik, PhD.
University of St. Cyril and Methodius in Trnava
Faculty of Social Sciences
Bučianska 4/A, 917 01 Trnava
vladorkm@gmail.com

OSOBITOSI KORUPCIE A KORUPČNÝCH VZŤAHOV V ZDRAVOTNÍCTVE

PECULIARITIES OF CORRUPTION IN HEALTHCARE

Tony Tesla

Abstrakt

Korupčné konanie v oblasti zdravotníctva vykazuje rad osobitostí. Je to jednak veľmi citlivý vzťah v súvislosti s ochranou života a zdravia medzi lekárom a pacientom, zdravotníckym personálom či zariadením, ale je to aj rad iných osobitostí, ktoré odhaľovanie korupcie v tejto oblasti komplikujú. Tých, ktorí sú ochotní oznamovať korupčné konanie, je v tejto oblasti pomerne málo práve z dôvodu obavy o život a zdravie a z dôvodu obavy, že z akejsi kolegiality im následne nebude poskytovaná potrebná zdravotná starostlivosť. Možno povedať, že ide o typické korupčné vzťahy v zdravotníctve. Poukazujeme na osobitosti týchto vzťahov a niektoré problémy, ktoré pri nich vznikajú. Chceme osobitne vyzdvihnúť, že je to práve komplexnosť prístupu ku korupcii v zdravotníctve, ktorú treba mať na zreteli. Je to komplex veľmi špecifických vzťahov, ktoré sa nedajú vnímať izolovane, ale len vo vzájomnej súvislosti.

Kľúčové slová: *korupcia v zdravotníctve, korupčné vzťahy v zdravotníctve, vzťah pacient – lekár, vzťah pacient – poisťovňa, preskripcia liekov, zmluvný lekár.*

Abstract

Corruption in the field of healthcare shows a number of peculiarities. It is, on the one hand, a very sensitive relationship in connection with the protection of life and health between a doctor and a patient, medical staff or facility, but it is also a series of other peculiarities that complicate the detection of corruption in this area. Those who are willing to report corrupt practices are relatively few in this area precisely because of fear for life and health and because of the fear that they will not be provided with the necessary health care because of a kind of collegiality. It can be said that these are typical corrupt relationships in the healthcare industry. We point out the peculiarities of these relationships and some of the problems that arise from them. We want to highlight in particular that it is precisely the complexity of the approach to corruption in the healthcare industry that must be taken into account. It is a complex of very specific relationships that cannot be perceived in isolation, but only in relation to each other.

Key words: *corruption in the healthcare sector, corrupt relations in the healthcare sector, patient-doctor relationship, patient-insurance company relationship, prescription of drugs, contract doctor.*

1 Úvod

S prihliadnutím na osobitné hodnoty, o ochranu ktorých v prípade korupcie v tejto oblasti ide, dá sa povedať, že oblasť zdravotníctva je osobitne citlivou. Je to preto, že sa dotýka tých najdôležitejších záujmov spoločnosti a človeka ako takého – týka sa otázok života a zdravia. Navyše, často sú to také otázky, ktoré si nevieme nijako inak zabezpečiť, nevieme si nijakým spôsobom inak pomôcť a doslova sme odkázaní na odbornosť a na pomoc zo strany lekárskeho personálu, lekárov a zo strany zdravotných sestier, na možnosti, ktoré z hľadiska financovania ponúka prostredníctvom zdravotného poistenia priamo štát.

Zdravotníctvo, školstvo a aj sektor verejnej správy sú dlhodobo vedúcimi oblasťami výskytu korupčného konania. Z hľadiska historického je to jav starý ako ľudstvo samo, nie je to niečo, čo by sa objavilo v posledných desaťročiach. Omnoho menej sa o korupcii v zdravotníctve však hovorilo. To, že je to dlhodobo známy jav aj na úrovni zdravotníctva, vidno aj na tom, že je akosi vžité v povedomí spoločnosti a jej členov, že lekárovi, zdravotnej sestre treba doniesť nejaký dar, nejakú pozornosť, niečím sa im zavďačiť alebo naopak ešte pred tým získať si ich záujem a pozornosť a tým získať aj lepšiu zdravotnú starostlivosť. Sociológovia dokonca vravia, že korupcia je jav starý ako je spoločnosť sama, nie je možné vyhubiť ju a to, čo sa mení, je len pohľad a postoj spoločnosti k nej.[1]
V oblasti zdravotníctva je významné hovoriť o mnohých vzťahoch, v rámci ktorých môže dochádzať k vzniku korupčného správania, ktoré priamo vytvárajú podhubie pre vznik korupčného správania sa, ale dôležité je hovoriť aj o lobbingu a o tom, čo si pod týmto pojmom predstavujeme. Kým korupcia ako protiprávne konanie sa spravidla týka vzťahu lekára a pacienta alebo nemocnice a pacienta, s lobbingom, ktorý niekedy má tendenciu prerastať až do korupčného konania, sa stretávame na úrovni spravidla farmaceutických firiem vo vzťahu k lekárom, nemocniciam alebo konkrétnych lekární vo vzťahu k nemocniciam alebo lekárom. Problémové je, že u nás nie je legislatívne vymedzené, čo to vôbec lobbing je a teda možno hovoriť, že legislatívny rámec lobbingu u nás chýba. Je niekedy ťažko určiť, do kedy je lobbing ešte len lobbingom, a od kedy je už korupčným a protiprávnym konaním. Lobbingom sa rozumie ovplyvňovanie legislatívneho procesu alebo procesov rozhodovacích, ak takéto konanie nie je konfliktom záujmov alebo korupciou.[2] Lenže určiť tú hranicu, do kedy ide stále o lobbing, a od kedy je toto konanie už korupčné, je pomerne ťažké.[3] Navyše, takéto ovládanie nemocníc konkrétnymi farmaceutickými firmami je prirodzene navonok neviditeľné a do takto obojstranne výhodného vzťahu je len ťažko možné preniknúť, takže navonok by sa dalo povedať, že toto konanie nie je korupčné, ale že môže mať v zásade aj legálnu povahu.

2. Typické formy korupčného správania sa v zdravotníctve

Samozrejme, aj na korupciu v zdravotníctve možno nahliadať optikou klasických pohľadov na korupčné správanie sa všeobecne, akurát aplikovane na oblasť zdravotníctva. Konkrétne je možné hovoriť o nasledujúcich pohľadoch alebo poňatiach korupcie:
Právny pohľad na korupciu v zdravotníctve je pomerne zužujúci, ale zasa na druhej strane umožňuje určité konanie jednoznačne právne kvalifikovať. Umožňuje identifikovať korupčné konanie ako konanie protiprávne, ktoré odporuje právnym predpisom a právu (právnemu poriadku) ako takému. Tento pohľad sa opiera hlavne o trestnoprávne vymedzenie korupčných trestných činov v ustanoveniach Trestného zákona a teda umožňuje subsumovať určité konanie pod konkrétne skutkové podstaty korupčných trestných činov.
Ekonomický pohľad na korupciu v zdravotníctve vychádza z poznatku, že konanie človeka je čisto individuálne a sleduje vždy maximalizáciu zisku, prospechu alebo úžitku na svojej strane.[4] Korupcia je potom obojstranne výhodná dobrovoľná dohoda, pre obe strany z nej plynú výhody. Pohľad ekonómie na korupciu má síce svoje limity, ale umožňuje odhaliť také stránky, ktoré inak postrehnuteľné nie sú. Tento pohľad dokonca korupciu v určitých prípadoch chápe ako bezproblémový, nie ako protiprávny jav – ak nedopadá na žiadne iné

[1] Vašečka, M.: *Sociologické aspekty korupcie.* Bratislava: Transparancy Internatiol Slovensko, 2007, s. 3
[2] Zdroj:http://www.hpi.sk/2014/05/korupcia-ako-specificky-sprievodny-jav-nedokonalosti-trhov-v-zdravotnictve/ (z 11.6.2019)
[3] Vlha, M.: Kde končí lobing a začína korupcia? In: Bezbednosna i antikorupcijska politika u Evropskoj unii. Zbornik naučnih radova sa medunarodne naučne konferencije. Bački Petrovac: Srbsko razvojno udruženje, 2012, s. 426 a nasl.
[4] Volejníková, J.: Korupce v ekonomické teorii a praxi. Zeleneč: Profess Consulting, s.r.o., 2007, s. 398

osoby, ak nemá dopad ani na verejné financie. Dokonca ju niekedy chápe aj pozitívne, lebo je schopná podporiť ekonomický rozvoj.[5] Ako príklad sa uvádza, že lekár vezme úplatok od pacienta, no jeho diagnózou sa bude zaoberať vo svojom voľnom čase, ktorý by strávil zrejme inak. Toto konanie sa nikoho negatívne nedotkne, nemá negatívne externality. Tým, že lekár vo svojom voľnom čase študuje a hľadá možné spôsoby liečenia, prehlbuje si poznatky, zvyšuje svoju odbornosť, čiže korupcia tu má aj pozitívny prvok. Toto je len čisto hypotetický príklad a praxi sa zrejme lekár bude jednému pacientovi za úplatok venovať podstatne detailnejšie na úkor rozsahu úkonov aj času pre iných pacientov. Skôr sa ale v praxi stretneme teda s takou korupciou, ktorá sa spája a vedie k negatívnym externalitám – skrátenie doby čakania na úkon, uprednostnenie konkrétnych pacientov v poradovníkoch, nadmerne drahá liečba, liečba od konkrétnej farmaceutickej alebo zdravotníckej firmy a pod.). [6]
Veľkým problémom je aj nedostačujúca kapacita zdravotnej starostlivosti, hlavne ak ide o špecializované výkony a špecializované ambulancie. Pacienti nemajú záujem spolupracovať s orgánmi štátu a riskujúc svoje povolanie, ani lekári. Pacienti sa obávajú ohrozenia ich zdravia a života, neposkytovania zdravotnej starostlivosti v určitej kvalite, boja sa odsúdenia a nezáujmu zo strany lekárov, posúvania termínov a toto všetko dopadá na zdravie pacienta. V zdravotníctve je toto ale len jeden z druhov korupčných vzťahov a nie jediný. O korupčných vzťahoch v oblasti zdravotníctva je možné hovoriť v nasledovných spojeniach:

a.) lekár[7] a pacient; pacient a lekár
b.) lekár – nemocnica, zdravotnícke zariadenie
c.) lekár a zdravotná poisťovňa
d.) lekár a farmaceutické firmy, konkrétne lekárne
e.) farmaceutické firmy a zdravotné poisťovne.

3. Vzťah pacient - poskytovateľ zdravotnej starostlivosti

V tomto vzťahu sú relevantnými subjektami pacient a poskytovateľ zdravotnej starostlivosti. Ich vzťah je determinovaný potrebou pacienta poskytnutia zdravotnej starostlivosti. Tento vzťah môže byť založený na základe dohody o poskytovaní zdravotnej starostlivosti, ktorej náležitosti zákonodarca vymedzuje. Rovnako je tento vzťah charakteristický slobodnou voľbou poskytovateľa zdravotnej starostlivosti zo strany pacienta.
Pacient má výsadné právo zvoliť si svojho ošetrujúceho lekára. Najbežnejším poskytovateľom zdravotnej starostlivosti, ktorú pacient vyhľadáva je poskytnutie zdravotnej starostlivosti všeobecným lekárom pre dospelých, resp. v prípade maloletých je to lekár pre deti a dorast. V tomto prípade v minulosti bola aplikovaná tzv. rajonizácia, ktorá znamenala, že poskytovateľ zdravotnej starostlivosti mal vymedzený okruh pacientov, ktorí patrili do jeho výhradnej zdravotnej starostlivosti. V súčasnosti síce neplatí tzv. rajonizácia a platí naopak slobodný výber ošetrujúceho lekára, avšak dodnes existujú taxatívne vymedzené zákonné prípady, kedy a ako je možné vyhľadať si svojho všeobecného lekára. Platí pravidlo, že pokiaľ pacient spadá do obvodu poskytovateľa zdravotnej starostlivosti, ten je povinný v prípade, ak pacient prejaví záujem o uzatvorenie dohody o poskytovaní zdravotnej starostlivosti práce s týmto poskytovateľom, takúto dohodu s ním uzatvoriť.
Platia však výnimky, kedy je veľmi striktne taxatívne vymedzené, kedy zo strany poskytovateľa zdravotnej starostlivosti nemusí dôjsť k prijatiu návrhu dohody o poskytovaní

[5] Beblavý, M.: *Ekonomický pohľad na škodlivosť korupcie a jej možné riešenia. In* Ekonomický časopis č.7/2007, s. 697a nasl.
[6] Morvay, K. a kol.: Zdravotníctvo, trhy, regulácia, politika.
Zdroj: http://www.hpi.sk/2014/05/korupcia-ako-specificky-sprievodny-jav-nedokonalosti-trhov-v-zdravotnictve/#content2 (z 11.06.2019)
[7] Ak tu hovoríme o lekárovi, tak skôr máme na mysli všeobecne zdravotnícky personál (lekárov, zdravotné sestry/bratov, asistentov a pod.)

zdravotnej starostlivosti konkrétnemu pacientovi. Ide najmä o prípady, kedy poskytovateľ zdravotnej starostlivosti má naplnené svoje kapacity, je v konflikte záujmu s pacientom, prípadne v rodinnom alebo príbuzenskom vzťahu, alebo ak ide o prípad napríklad zákroku sterilizácie a poskytovateľ zdravotnej starostlivosti si uplatní výhradu.
Aj v tomto prípade je možné v niektorých prípadoch nachádzať prvky protispoločenskej činnosti a korupcie, kedy z praxe je možné poukázať na prípady, kedy poskytovateľ zdravotnej starostlivosti v niektorom prípade odmietol uzatvorenie dohody o poskytovaní zdravotnej starostlivosti, avšak v inom, v zásade identickom prípade, tomu tak nebolo. Práve z tohto dôvodu v tomto prípade je ponechaná kompetencia pre vyšší územný celok, ktorý je vecne príslušný preskúmať konanie poskytovateľa zdravotnej starostlivosti v súvislosti s uzatvorením dohody o poskytovaní zdravotnej starostlivosti.
Je však potrebné na tomto mieste poukázať, že toto konanie nie je typickým korupčným konaním, ktoré v zdravotníctve je možné evidovať. Avšak v tejto súvislosti je možné, aby došlo k situácii, kedy síce nie je korupcia priamo spáchaná protiplnením, ktoré by napríklad pacient poskytol poskytovateľovi, avšak poskytovateľ zdravotnej starostlivosti pri vedomosti prípadných majetkových, profesijných alebo iných pomerov pacienta uprednostní jedného pacienta pred druhým pri vstupe do dohody o poskytovaní zdravotnej starostlivosti s tým, že možno do budúcna sa práve uprednostnený pacient poskytovateľovi zdravotnej starostlivosti môže hodiť na jeho súkromné alebo prípadne aj profesijné záujmy.
V prípade, ak pacient pociťuje subjektívne alebo aj objektívne neprávosť súvisiacu s uzatvorením dohody o poskytovaní zdravotnej starostlivosti, má právo iniciovať podanie na vyšší územný celok, ktorý je v tejto veci príslušný na konanie a prešetrenie. Rovnako môže pacient adresovať svoje podanie na zdravotnú poisťovňu, ktorá rovnako v rámci svojej revíznej činnosti môže preveriť okolnosti, za ktorých došlo k odmietnutiu dohody o poskytovaní zdravotnej starostlivosti.
V neposlednom rade môže pacient podať sťažnosť na Úrad pre dohľad nad zdravotnou starostlivosťou, prípadne sa obrátiť na Ministerstvo zdravotníctva Slovenskej republiky alebo na stavovské organizácie poskytovateľov zdravotnej starostlivosti.
Tak ako poskytovateľ zdravotnej starostlivosti môže mať sklon ku korupcii, rovnako takéto sklony môže prejavovať aj samotný pacient, a to v prípade, kedy pacient má záujem docieliť pre seba priaznivejšie podmienky v procese poskytovania zdravotnej starostlivosti. Môže ísť napríklad o podanie kvalitnejšieho lieku, drahšieho lieku, predpísanie drahšej resp. lepšej zdravotníckej pomôcky, ošetrenie mimo ordinačných hodín, prípadne uprednostnenie v rámci čakacích dôb na ošetrenie, resp. operáciu.
V tejto súvislosti je možné rovnako označiť za korupciu aj prípad, kedy dochádza k takémuto obdarovaniu, a to bez ohľadu na to, či k nemu dochádza pred, alebo po poskytnutí zdravotnej starostlivosti. Nie je teda možné akceptovať tvrdenie, že diferencovanie korupčného správania je možné na základe momentu, kedy k odovzdaniu „ďakovného“ došlo.
Je pravdou, že existujú evidované prípady korupcie spojené s prednostným ošetrením pacientov, avšak zároveň v dnešnej dobe existuje aj legálna možnosť, ako sa takejto „služby“ domôcť. Ide o prípad, kedy si samotný poskytovateľ zdravotnej starostlivosti môže určiť a vyhradiť časť ordinačných hodín pre pacientov, ktorí sa prednostne za poplatok objednali. Výška poplatku je v takomto prípade súčasťou schváleného cenníka výkonov, ktoré poskytovateľ zdravotnej starostlivosti zasiela na odsúhlasenie spolu s ordinačnými hodinami vyššiemu územnému celku. V prípade, ak dôjde k úhrade poplatkov u poskytovateľa zdravotnej starostlivosti, má pacient právo obrátiť sa na zdravotnú poisťovňu a rovnako na vyšší územný celok so žiadosťou o preskúmanie výšky poplatku a poskytnutia zdravotnej starostlivosti. Rovnako, ak má pacient pochybnosti o spôsobe poskytnutia zdravotnej starostlivosti, je oprávnený adresovať podnet Úradu pre dohľad nad zdravotnou starostlivosťou, ktorý je v zmysle právnych predpisov oprávnený v takýchto prípadoch konať.

V súčasnosti u pacientov prevláda názor, že lekárovi „treba dať“ a „poďakovať sa“ za poskytnutú zdravotnú starostlivosť. Táto domnienka, ktorá je samozrejme nesprávna je rovnako prežitkom dôb minulých ako to, že dodnes existuje skupina ľudí, ktorí si myslia, že lekár, ktorý má ambulanciu v nemocnici alebo na poliklinike je „štátny“ a platený štátom, a tí ostatní sú súkromníci a sú automaticky drahší, pritom to tak vonkoncom nie je.

4. Vzťah zdravotná poisťovňa – pacient

Vzťah zdravotnej poisťovne a pacienta je založený podaním prihlášky poistenca za účelom úhrady zdravotného poistenia v prospech zdravotnej poisťovne a následné očakávania spojené s povinnosťami poisťovne v prípade, ak bude poistenec v situácii, že bude potrebné, aby mu bola poskytnutá zdravotná starostlivosť. Zdravotná poisťovňa má zo zákona mnohé povinnosti vo vzťahu k pacientovi, ktorý v tomto prípade je zároveň poistencom. Zabezpečuje mu zdravotnú starostlivosť, vytvára minimálnu sieť poskytovateľov, refunduje niektoré z poplatkov, zabezpečuje kúpeľnú liečbu, výdaj zdravotníckych pomôcok a mnohé ďalšie.

V mnohých prípadoch je tento vzťah z hľadiska korupčného aspektu ovplyvnený aj vzťahom zdravotnej poisťovne a poskytovateľa zdravotnej starostlivosti, nakoľko práve poskytovatelia sú v mnohých prípadoch realizátori povinnosti zdravotnej poisťovne a zdravotná poisťovňa im iba prepláca a schvaľuje vykonanie výkonov. Ide napríklad o prípad, kedy je možné v prípade diagnózy umiestniť poistenca do dvoch rôznych kúpeľov, avšak vzhľadom na to, že schvaľujúca osoba má záujem na tom, aby sa dotyčnému žiadateľovi vyhovelo, lebo že má vedomosť o tom, že pacient má známeho, prípadne je ochotný si priplatiť, vybaví tomuto žiadateľovi nadštandardné služby, prípadne umiestnenie v kúpeľoch podľa želania žiadateľa aj s procedúrami.

Obdobne možno korupciu odhaliť aj v procese schvaľovania zdravotníckych pomôcok, kedy žiadateľ nemusí zákonite spĺňať všetky podmienky na poskytnutie zdravotnej pomôcky, avšak pomôcku aj napriek tomu získa. Tak sa stáva, že existujú pacienti, ktorí majú k dispozícii invalidný vozík, elektrický vozík, chodítko a aj posteľ s polohovaním, zatiaľ čo iný žiadateľ pre incidenciu predpisu dvoch a viacerých pomôcok nemal pomôcku a jej výdaj schválený.

Vzhľadom na to, že schvaľovanie podlieha relatívne jednoduchému režimu, kedy ošetrujúci lekár vypíše poukaz na zdravotnícku pomôcku a revízny lekár ju následne zhodnotí z pohľadu indikačných kritérií, je pomerne častým javom práve spomenutá diferenciácia vo výdajoch a schvaľovaní pomôcok pri pacientoch.

V tejto súvislosti môže byť korupčným faktorom osobná zainteresovanosť revízneho lekára vo vzťahu k pacientovi, prípadne predpisujúcemu poskytovateľovi zdravotnej starostlivosti. Rovnako môže byť záujem prejavený zo strany nadriadeného, ktorý požiada revízneho lekára, aby schválil tú ktorú zdravotnícku pomôcku alebo aj liek, a následne, keď bude nadriadený rozdeľovať prípadné koncoročné odmeny alebo inú formu benefitu, sa toto správanie a vychádzanie v ústrety môže zamestnancovi zohľadniť.

Môže nastať situácia, že pokiaľ o takúto službu prejaví záujem pacient, ktorého je možné charakterizovať ako problémového na základe predchádzajúcich ošetrení a dostupných informácií o zdravotnom stave, je veľmi komplikované pre zdravotnú poisťovňu vyhľadať a určiť takejto osobe ošetrujúceho lekára, nakoľko takmer s určitosťou sa takýto pacient, ktorý je večne nespokojný, bude aj na takéhoto lekára sťažovať a bude s ním nespokojný.

Naopak v prípade, ak je to potrebné, vie zdravotná poisťovňa pre istý okruh pacientov zabezpečiť ošetrujúceho lekára takmer na počkanie na základe telefonátu. A tu sa dostávame k možnosti vzniku korupčného správania. Akým kľúčom dochádza k zvoleniu konkrétneho poskytovateľa zdravotnej starostlivosti? Ide o náhodný výber? Nemyslíme si. V takomto prípade sa domnievame, že odporúčania sú realizované v prospech niekoľkých poskytovateľov zdravotnej starostlivosti, ktorí na základe nadštandardných väzieb s pracovníkmi poisťovne prichádzajú takýmto štýlom k novým pacientom. Ponechávame na

kreativitu, aká forma výhody či kompenzácie sa v tomto smere ponúka pre osoby, ktoré cielene odporučili poskytovateľa zdravotnej starostlivosti.
Rovnako je potrebné spomenúť aj aspekt čakacích listín, ktoré sa vyskytujú v prípade čakania na operačný zákrok, prípadne v iných prípadoch. Aj tu možno per analogiam aplikovať rovnakú premisu, ako tomu bolo vyššie. Je nepredstaviteľné, aby sa zamedzilo osobným kontaktom medzi zdravotníckym personálom a zamestnancami zdravotných poisťovní, a to z viacerých dôvodov. Jedným z nich je, že dochádza k ich interakcii počas revíznej činnosti, no rovnako nastávajú prípady, kedy títo pracovníci sa poznajú ešte z čias, kedy pôsobili na jednom pracovisku, prípadne sa spoznali počas štúdia. Z tohto dôvodu nikdy priateľské a nadštandardné väzby nebude možné eliminovať, no o to viac sa na ne treba zamerať a odhaľovať ich výskyt. Rovnako je potrebné skúmať akékoľvek konflikty záujmov a na ich podklade realizovať kroky.

5. Vzťah zdravotná poisťovňa – poskytovateľ zdravotnej starostlivosti

Na trhu poskytovania zdravotnej starostlivosti evidujeme v súčasnosti tri zdravotné poisťovne, ktoré poskytujú svojim poistencom možnosť byť ich poistencami. Tieto zdravotné poisťovne sa odlišujú osobou zriaďovateľa, kedy evidujeme tzv. „štátnu“ Všeobecnú zdravotnú poisťovňu a súkromné zdravotné poisťovne Union a Dôvera. Pre všetky tieto poisťovne platí rovnaká právna úprava, rovnaký rozsah práv a povinností.
Je možné konštatovať, že nie je možné nazerať na poskytovateľov zdravotnej starostlivosti ako na „balík“, ktorý vykazuje identické znaky. Ide síce o poskytovateľov zdravotnej starostlivosti, pri rovnakej špecializácii aj za skupinu poskytovateľov zdravotnej starostlivosti, ktorá disponuje rovnakým penzom vedomostí a vzdelania, avšak každý z týchto poskytovateľov musí byť hodnotený individuálne, nakoľko každý má iný súbor pacientov, materiálno-technického vybavenia a rovnako tak prístup k pacientom. Práve na základe toho zdravotné poisťovne uzatvárajú zmluvy s poskytovateľmi zdravotnej starostlivosti v mnohých prípadoch pochybne. Zatiaľ čo jeden poskytovateľ je zmluvným poskytovateľom, iný ním nie je, hoci možno vykazuje preukázateľne lepšie dôvody pre zazmluvnenie. Aj v tomto prípade o zazmluvnení rozhoduje zdravotná poisťovňa, konkrétne je tomu oddelenie nákupu zdravotnej starostlivosti spravidla na návrh odboru revízneho.
Na týchto odboroch nie je podmienkou pre zamestnanie medicínske vzdelanie, rovnako ani vedomosť postupov, ktoré sú v medicíne zaužívané. Ak nedôjde k zazmluvneniu lekára, následne existuje komisia, ktorá nezazmluvnenie na základe odvolania poskytovateľa zdravotnej starostlivosti prehodnocuje. Mnohokrát sa stáva, že práve táto komisia zvráti nesúhlasné stanovisko kompetentných z odboru revízneho a vydá súhlas so zazmluvnením poskytovateľa zdravotnej starostlivosti. Môže ísť v tomto prípade o korupciu, prípadne o to, že daný poskytovateľ zdravotnej starostlivosti má isté väzby na členov komisie, ktoré môžu byť pre tento prípad zmeny názoru rozhodujúce? Má to byť komisia, ktorá rozhodne o odvolaní poskytovateľa zdravotnej starostlivosti pri nezazmluvnení?
Ako možnú elimináciu korupčného správania vidíme možnosť vyskladania komisie aj za účasti odborníkov z praxe. Tu sa síce dostávame k otázke autonómie zdravotnej poisťovne, avšak domnievame sa, že v tomto prípade by bolo lepšie znížiť level autonómie zdravotnej poisťovne a radšej odborne zhodnotiť potreby zdravotníctva. Samozrejme aj v tomto prípade sa dostávame do problému, kedy odborník rovnako môže byť v konflikte záujmu s poskytovateľom zdravotnej starostlivosti, ktorý má byť zazmluvnený.

6. Vzťah poskytovateľ zdravotnej starostlivosti - farmakofirmy

Farmaceutický priemysel je možné zaradiť medzi jednu z oblastí, v ktorej je možné rovnako evidovať výskyt korupčného správania. Toto korupčné správanie pramení z finančných objemov, ktoré tečú cez zdravotnícky systém v súvislosti s úhradou liečiv. Tieto liečivá sa

vyskytujú v tzv. kategorizačnom zozname, ktorý je tvorený kategorizačnou komisiou. Je logické, že farmakofirma má záujem obsiahnuť čo najviac ňou ponúkaných liečiv do zoznamu kategorizovaných liečiv, preto je náchylná k pristúpeniu na korupčné správanie. Práve tu je potrebné, aby členovia kategorizačnej komisie vykonávali svoju prácu zodpovedne, pri eliminácii akýchkoľvek aspektov vynímajúc odborné hľadisko výkonu ich práce.
Táto komisia rovnako ovplyvňuje výšku úhrady ceny liečiv z prostriedkov verejného zdravotného poistenia. Aj to je dôvodom, že na členov komisie sú vyvíjané rôzne tlaky a sú im ponúkané rôzne výhody či finančné prostriedky. Štandardom sa bohužiaľ stalo aj to, že v komisii pri jej členoch evidujeme konflikt záujmov, nakoľko členovia komisie sú buď činní a podnikajúci v zdravotníctve, alebo nominantmi zdravotných poisťovní. Z tohto dôvodu ako prvý krok by malo byť zabezpečené, aby členovia kategorizačnej komisie neboli v konflikte záujmov, aby ich výber nebol ovplyvnený a manipulovaný a zároveň, aby išlo o odborníkov.
Rovnako je to aj v prípade Štátneho ústavu na kontrolu liečiv, ktorý je orgánom registračným, ktorý v prípade, ak sa liek má na Slovenku dostať do obehu, udeľuje mu registráciu. Aj v tomto prípade je možný výskyt korupčného správania vo vzťahu k snahe dosiahnuť urýchlenie, alebo vôbec dosiahnutie samotnej registrácie. Pre tieto prípady je potrebné, aby pracovníci zodpovední za registráciu vykonávali svoju prácu zodpovedne. Zo strany ústavu je potrebné, aby pracovníci mali vytvorené podmienky pre výkon svojej práce, k čomu patria aj finančné prostriedky a odmeňovanie ich práce. V mnohých prípadoch práve nízky príjem osôb je spúšťačom pripustenia korupčného konania.
Slovenská republika je krajinou, kde preskripcia liekov na osobu prevyšuje štandard, čo je samozrejme determinované aj záujmom lekárov o naplnenie očakávaní farmakofiriem, ktoré preukázateľne odmeňujú lekárov za preskripciu nimi ponúkaných liečiv. Je možné konštatovať, že na Slovensku je každá návšteva lekára spojená s preskripciou nejakého liečiva. Aj s prihliadnutím na to, aké nízke množstvo farmakofiriem pôsobí na slovenskom trhu, odporúčame zamerať sa na konkurencieschopnosť na trhu s liečivami. Nie je možné, aby identický liek iba s odlišnosťou názvu ponúkali viaceré farmakofirmy a mali tento svoj liek v zozname kategorizovaných liekov.
Vecné dary, dovolenky, suveníry, dokonca finančné provízie sú bežnou praxou, akou farmakofirmy motivujú lekárov k preferovaniu a predpisovaniu ich produktov. Tento druh korupcie je dobre známy a dávno odhalený, no zrejme nie je záujem bojovať s ním. Farmakofirmy majú silné väzby na rôzne sféry spoločnosti od politickej cez tú zdravotnícku a teda si zabezpečujú väčšiu mieru tolerancie zo strany kontrolných orgánov. V prípade nadmernej preskripcie liekov môže konať zdravotná poisťovňa, a to z vlastnej iniciatívy v rámci revíznej činnosti, alebo aj na základe podnetu pacienta. Mnohokrát však revízna činnosť nedokáže preukázateľne odhaliť prípady korupcie, nakoľko opodstatnenosť preskripcie liekov poskytovateľ zdravotnej starostlivosti dokáže zdôvodniť, a to počas kontroly zo strany zdravotnej poisťovne, ako aj v zdravotnej dokumentácii pacienta.

7. Záver

Korupčné konanie v oblasti zdravotníctva vykazuje rad osobitostí. Je to jednak veľmi citlivý vzťah v súvislosti s ochranou života a zdravia medzi lekárom a pacientom, zdravotníckym personálom či zariadením, ale je to aj rad iných osobitostí, ktoré odhaľovanie korupcie v tejto oblasti komplikujú. Tých, ktorí sú ochotní oznamovať korupčné konanie, je v tejto oblasti pomerne málo práve z dôvodu obavy o život a zdravie a z dôvodu obavy, že z akejsi kolegiality im následne nebude poskytovaná potrebná zdravotná starostlivosť. Možno povedať, že ide o typické korupčné vzťahy v zdravotníctve. Tento pohľad je však maximálne obmedzený a tých vzťahov, ktoré v zdravotníctve vznikajú a môžu mať korupčné podhubie, je podstatne viac. Naznačujeme hlavne tie najtypickejšie, hoci nie jediné. Poukazujeme na osobitosti týchto vzťahov a niektoré problémy, ktoré pri nich vznikajú. Chceme osobitne

vyzdvihnúť, že je to práve komplexnosť prístupu ku korupcii v zdravotníctve, ktorú treba mať na zreteli. Je to komplex veľmi špecifických vzťahov, ktoré sa nedajú vnímať izolovane, ale len vo vzájomnej súvislosti a takto je potrebné ku korupcii v tejto veľmi špecifickej oblasti aj pristupovať.

Použitá literatúra

1. Beblavý, M.: *Ekonomický pohľad na škodlivosť korupcie a jej možné riešenia. In* Ekonomický časopis č.7/2007. 697 a nasl. S.
2. Morvay, K. a kol.: Zdravotníctvo, trhy, regulácia, politika. Zdroj: http://www.hpi .sk/2014/05/korupcia-ako-specificky-sprievodny-jav-nedokonalosti-trhov-v-zdravot nictve/ (z 11.6.2019)
3. Vašečka, M.: *Sociologické aspekty korupcie.* Bratislava: Transparancy Internatiol Slovensko, 2007. 3 s.
4. Vlha, M.: Kde končí lobing a začína korupcia? In: Bezbednosna i antikorupcijska politika u Evropskoj unii. Zbornik naučnih radova sa medunarodne naučne konferencije. Bački Petrovac: Srbsko razvojno udruženje, 2012. 426 a nasl. s.
5. Volejníková, J.: Korupce v ekonomické teorii a praxi. Zeleneč: Profess Consulting, s.r.o., 2007. 398 s.
6. http://www.hpi.sk/2014/05/korupcia-ako-specificky-sprievodny-jav-nedokonalosti-trh ov-v-zdravotnictve/ (z 11.6.2019)

Kontaktné údaje

JUDr. Mgr. Tony Tesla
Paneurópska vysoká škola n.o., Právnická fakulta
Tomášikova 20, 821 02 Bratislava, Slovakia
Tel: +421 905 393 939
email: email@tonytesla.sk

KORUPCIA VERZUS DARY V ZDRAVOTNÍCTVE

CORRUPTION CONTRA DONATIONS IN HEALTHCARE

Tony Tesla

Abstrakt

Korupcia je javom všeobecne veľmi špecifickým. Prejavuje sa v celom spektre našej spoločnosti, v niektorých oblastiach je však o poznanie osobitnejšia. Korupcia v zdravotníctve je stále diskutovaným problémom. Je to otázka do kedy je určité plnenie akýmsi poďakovaním, od kedy je už úplatkom a ako preukázať kauzálny vzťah. Darovanie v zdravotníctve je zvláštnym javom, ktorým sa niekedy páchatelia snažia kryť korupčné praktiky. Pritom o historickom kontexte ani nehovoriac a historické súvislosti sú práve to, čo existenciu tohto javu stále podporuje.

Kľúčové slová: korupcia, zdravotníctvo, darovanie, dary, kauzálny vzťah, historická podmienenosť.

Abstract

Corruption is generally a very specific phenomenon. It manifests itself in the entire spectrum of our society, but in some areas it is known to be more special. Corruption in the healthcare sector is still a debated issue. It is a question of when a certain performance is a kind of thanks, from when it is already a bribe and how to prove a causal relationship. Donations in the healthcare sector are a peculiar phenomenon, which sometimes perpetrators try to cover up corrupt practices. Not to mention the historical context, and the historical context is what still supports the existence of this phenomenon.

Key words: corruption, healthcare, donation, gifts, causal relationship, historical conditioning.

1 Úvodom

Korupčné konanie je charakteristické aj svojou kriminalistickou stránkou – typickými stopami tejto trestnej činnosti. Tak, ako mnohé trestné činy zanechávajú viaceré druhy stôp v podobe zmien v materiálnom prostredí, korupcia je typická stopami, prevahou stôp pamäťových. Materiálne stopy sú podstatne zriedkavejšie, napr. účty, prevody alebo doklady, listinné dohody a pod. Najčastejšie ide o pamäťové stopy, ktoré sú znova len verejnosti skryté a pri nezáujme osôb vypovedať o ich obsahu (ktorý je podporený ešte aj obojstrannou trestnosťou korupcie a strachom z potenciálneho postihu pri odhalení), pred verejnosťou ostávajú úplne skryté, inak neodhaliteľné. V prípade smrti sú dokonca trvalo stratené. Ak osoba nemá záujem o tom, čo sa udialo a pamätá si vypovedať, takéto stopy sú pred verejnosťou ukryté a nie sú žiadne legálne prostriedky, ako sa k ich obsahu dostať.

Korupčné konanie je navyše výhodné pre všetky zúčastnené strany, čiže znova len aj tento fakt podporuje nezáujem vypovedať a pamäťové stopy sa tak často stávajú celkom nedostupné z pohľadu relevantných štátnych orgánov. Iba ojedinele sa stretneme so svedkami a dokonca priamymi. Vo väčšine prípadov majú povahu svedkov z počutia, nepriamych svedkov, ktorých výpovede je potrebné hodnotiť obozretne a starostlivo.

Materiálne stopy sú síce taktiež zriedkavé, no podstatne častejšie ako svedkovia priamy. Stretávame sa s rôznymi dokladmi vzťahujúcimi sa na predmety darovania, môže ísť o predmety alebo peniaze ako dary, môžu to byť listinné dôkazy i vecné dôkazy a pod.

Korupcia v zdravotníctve je veľmi osobitným javom, veľmi ľahko je možné určité plnenia skrývať za dary alebo pozornosti z vďačnosti a to osobitne preto, že ide o oblasť veľmi citlivú, dotýkajúcu sa života, zdravia a každý z nás si tieto hodnoty cení zrejme viac ako čokoľvek iné. S tým sa spája množstvo očakávaní ale aj viaceré obety pre svoje zdravie, zdravie blízkeho. Niekedy sme jednoducho len vďační za príjemný prístup, pozornosť, za pochopenie. Inokedy sa za tento jav dá vhodne alebo aj nebadane, či celkom cielene skryť úplatok. Je naozaj ťažké niekedy rozlíšiť povahu takéto plnenia v oblasti zdravotníctva, preukázať kauzálne vzťahy a teda plnenie a jemu zodpovedajúce plnenie. Inokedy je náročné sa vyviniť, inokedy je náročné preukázať povahu plnenia ako daru alebo úplatku a celkovo vyvodzovať trestnú zodpovednosť.

2 Problémy darovania v zdravotníctve

Možnosti darovania a jeho právnej úpravy vytvárajú vhodný priestor pre korupcie v zdravotníctve a pre obchádzanie legislatívy. Čo je ešte problematickejšie, je mediálna prezentácia majúca akúsi povahu schvaľovania korupcie. Jedným z takto prezentovaných prípadov, ktoré hraničia až s korupčným správaním sa v zdravotníctve, je známy prípad MUDr. Liptáka, ktorý sa verejne aj pred médiami (viacnásobne) priznáva k tomu, že od pacientov prijíma „dary“ a prezentuje, čo všetko v jeho kancelárii je prijaté ako dar alebo financované ako dar.[1] Sporné sú hlavne také výroky ako nasledujúce: *„Príde pacient, ja sa o neho starám, ani v mysli mi nenapadne, že tento pacient mi ide teraz dať nejaký dar. On príde a povie, pán doktor, rád by som vám dal dar. Hej? A ja sa na neho pozriem, usmejem sa a poviem, tak teda ste ma prekvapili, ale som rád a ďakujem vám pekne za dar.“ Ja to robím tak, že prijmem od pacientov každý rok dary, čo ja viem, tak asi za 5000 eur. A ten, kto na dar nemá, má "smolu". Lekár neskôr vysvetlil, že o "smole" tých, ktorí nemajú na dar nehovoril v kontexte svojej vlastnej práce, ale na margo situácie v zdravotníctve ako takej. Rozhodne odmietol, že by ako praktický lekár kedykoľvek vzal akýkoľvek úplatok.“*

Aj podľa tohto textu, ako bol mediálne prezentovaný, je zrejmé, že morálnosť slovenského zdravotníctva nie je v niektorých prípadoch vysoká, ale skôr presne naopak, dosť nízka. Nedá sa to generalizovať, prirodzene. Toto a podobné reportáže ale presne utvrdzujú slovenského pacienta v tom, že v zdravotníctve bez úplatkov alebo ak chceme „darov“ často človek nemá šancu domôcť sa potrebnej zdravotnej starostlivosti. A to je veľmi problémové povedomie, ktoré práve takéto mediálne prezentácie vytvárajú. Čo je asi ešte horšie na tomto prípade je to, že síce sa uvádza, ako na nich reagovala prokuratúra, ako nich reagovali orgány činné v trestnom konaní, ktoré údajne začali vo veci z úradnej povinnosti a aj na príkaz Generálneho prokurátora konať. Hoci potenciálne uvedené výroky by mohli nasvedčovať korupčnému konaniu, alebo aj schvaľovaniu trestného činu, hoci sa tieto správy medializovali a MUDr. Liptáka pozná zrejme väčšia časť našej populácie, asi nikto nevie aké tieto jeho výroky mali dôsledky, či bol alebo predsa len nebol trestne stíhaný, či je toto jeho konanie trestným činom a bol zaň postihnutý. O následkoch tohto vyjadrovania sa a odhaľovania povahy slovenského zdravotníctva sa vôbec nehovorí. A aj to je podľa nášho názoru chyba, lebo práve toto môže pôsobiť generálne veľmi preventívne – v prípad postihu. Ak k nemu nedošlo, je otázka prečo sa tak nestalo a či to nie je spôsobilé iniciovať aj iných k takémuto konaniu na hranici zákona, či nemôže slúžiť ako návod, či to nemôže byť nejaké schvaľovanie trestnej činnosti, pomoc iným, návod ako brať úplatky prezlečené za celkom legálne dary.

V tomto smere sa otvára otázka, čo je to „dar“ a čo je to „úplatok“ a kedy je nejaké plnenie darom a kedy je nejaké plnenie úplatkom, z akých východísk má darovanie v zdravotníctve

[1]Zdroj:https://www.teraz.sk/slovensko/lekar-liptak-je-rozhodnuty-prijima/120558-clanok.html

vychádzať a kedy môže byť legálne a kedy, v akých prípadoch ide o akési obchádzanie legislatívy týkajúcej sa možného stíhania za korupčné trestné činy.
Darovanie predstavuje civilnoprávny inštitút, ktorý je upravený v § 628 Občianskeho zákonníka (zákon č. 40/1964 Zb. v účinnom znení), konkrétne v podobe jedného pomenovaného zmluvného typu – darovacej zmluvy od §§ 628 Občianskeho zákonníka. Konkrétne ide o zmluvný dvojstranný vzťah, pri ktorom darca bezplatne prenecháva predmet darovania – dar obdarovanému alebo mu ho sľubuje prenechať a obdarovaný tento dar prijíma, alebo prijíma sľub, že mu bude prenechaný. Plnenie, ktoré je predmetom darovacej zmluvy, sa teda má prenechať jednou zo zmluvných strán – darcom tej druhej – obdarovanému, pričom:

a.) plnenie poskytované ako dar sa prenecháva v tomto čase (v čase odovzdania)
b.) plnenie poskytované ako dar sa len sľubuje poskytnúť, reálne v tomto čase (v čase odovzdania) sa neposkytuje, len sa sľubuje poskytnúť niekedy *pro futuro,* teda v budúcnosti s tým, že sa reálne plnenie musí poskytnúť za života obdarovaného (inak by darovacia zmluva bola neplatná).

Čas, kedy sa má dar poskytnúť, nie je nijako špecifikovaný, jediným limitom v súvislosti s časom je, že to musí byť počas života obdarovaného.[2] Samozrejme obdarovaný by mal približne poznať časové intencie, kedy k poskytnutiu daru dôjde, ak sa prijal len sľub jeho poskytnutia resp. prenechania darcom obdarovanému. Tento čas môže byť presne vymedzený v darovacej zmluve, môže byť špecifikovaný inak (napr. po predaji nehnuteľnosti). Jediným limitom je, že sa tak musí stať za života obdarovaného, lebo zmluva, z ktorej by sa malo plniť až po smrti obdarovaného, by bola ex lege neplatná. Pre dar je teda charakteristické, že sa necháva v tomto čase – v čase plnenia zo zmluvy, no môže byť poskytnutý aj dodatočne, teda neskôr, po uzavretí darovacej zmluvy.
Dôležitým aspektom darovania a darovacej zmluvy je, že nemusí mať nutne písomnú formu. Môže byť dohodnutá ústne, čo je problematické z hľadiska dokazovania či sa vôbec dohodla, čo bolo jej predmetom a v akej výške a pod. Hoci sa teda odporúča pre korektnosť zmluvných vzťahov, aby mala vždy písomnú formu, nemusí ju mať obligatórne a absencia písomnej formy nie je ani postihovaná neplatnosťou zmluvy. Písomnú formu musí mať v súlade § 628 Občianskeho zákonníka len v takom prípade, že darom je nehnuteľnosť a v prípade, že sa daruje hnuteľná vec, ktorej odovzdanie a prevzatie sa predpokladá neskôr (nie v čase uzavretia zmluvy).
Ak darca vie, že predmet darovania má nejaké vady, má povinnosť obdarovaného o nich upovedomiť, inak by mohol obdarovaný dar vrátiť (§ 629). Darca má právo na vrátenie daru v prípade, že by sa obdarovaný vo vzťahu k nemu alebo členom jeho rodiny správal hrubo porušujúc dobré mravy. Na jednej strane tak dochádza k určitej ochrane obdarovaného (ak nebol informovaný o vadách daru, môže ho vrátiť) a aj k ochrane darcu, aby sa smerom do budúcna k nemu a jeho rodine (členom rodiny) obdarovaný slušne správa. Nie každé nekorektné správanie ale zakladá povinnosť vrátania daru. Zakladá ju len také správanie, ktoré hrubo porušuje dobré mravy (§ 630).
Z tohto naznačenia zákonného znenia v súvislosti s darovacou zmluvou je možné vyvodzovať niekoľko charakteristických znakov daru ako plnenia, ktoré sa realizuje na zmluvnom základe:

a.) základom pre poskytnutie daru je dvojstranný právny úkon – zmluva medzi darcom a obdarovaným (nejde teda o jednostranné prenechanie veci inému bez toho, aby ju iný bez výslovného či konkludentného prejavu vôle prijal; prijatie a obdarovaným priamo požaduje, aby šlo o dvojstranný právny akt)

[2] Chmelík, J.: Pozornost, úplatek a korupce. Praha: Linde Praha, 2003, s. 27 a nasl.

b.) je o dvojstranný právny akt[3], obdarovaný dar prijíma (alebo sľub jeho poskytnutia/prenechania), obdarovaný musí vedieť aspoň druhovo, aká vec je mu darovaná, nakoľko ide o predmet dvojstranného zmluvného vzťahu (nemusí presne vedieť a poznať vlastnosti daru, ale mal by vedieť, o aké plnenie ide)
c.) dar ako predmet plnenia môže byť poskytnutý v čase dohody zmluvných strán, alebo môže byť sľúbené jeho poskytnutie niekedy v budúcnosti (smerom do budúcna sa poskytnutie sľubuje a obdarovaný prijíma tento sľub budúceho poskytnutia, prejavuje vôľu prijatia daru)[4]
d.) darovacia zmluva sa môže vzťahovať na rôzne predmety – teda darom môžu byť tak hnuteľné ako aj nehnuteľné veci, pričom a nijako nelimituje povaha plnenia a ani jeho hodnota (nestanovuje sa výška minimálnej ceny/hodnoty plnenia potrebná na to, aby mohlo ísť o dar)
e.) poskytnutie daru a jeho prenechanie darcom obdarovanému je bezodplatné; obdarovaný za dar neposkytuje žiadne protiplnenie (v podobe finančnej); faktom je, že zákonodarca hovorí o peňažnom plnení resp. o bezodplatnosti, čo evokuje, žeby protiplnenie malo mať peňažnú povahu; v opačnom prípade by sa mohlo uvažovať, že nejde o darovaciu zmluvu, keďže nie je splnený zákonný znak bezodplatnosti, ale že ide o zmluvu kúpnu; v podobe poskytnutia protislužby sa priamo v ustanoveniach zákona nevylučuje poskytovanie protislužby a rovnako tak aj v praxi je len ťažko preukázateľné, že konkrétne služby sa realizujú ako protiplnenie za prenechanie daru), že k nim dochádza
f.) darovanie v podobe prenechania nejakého plnenia obdarovanému, je úplne dobrovoľné, teda darca nie je povinný darovať obdarovanému predmet darovania a ani sa nemôžu vytvárať konkrétne podmienky a situácie nútiace darcu k tomu, aby obdarovanému niečo daroval, inak by nebol splnený znak dobrovoľnosti
g.) darovacia zmluva má povinne predpísanú písomnú formu len v prípade nehnuteľností a v prípade, že sa plnenie poskytuje/prenecháva až niekedy v budúcnosti (nie v čase uzavretia zmluvy, ale sa v tomto čase len sľubuje a sľub sa prijíma; z hľadiska právnej istoty potom je efektívnejšie, že darovacia zmluva je písomná a v budúcnosti tak nevzniknú spory o tom, čo sa malo darovať)
h.) v prípade vád, o ktorých darca obdarovaného neinformoval, môže byť dar vrátený a darca môže požadovať vrátenie daru, ak sa voči nemu alebo jeho rodine obdarovaný správa tak, že tým hrubo porušuje pravidlá dobrých mravov.

V rámci zdravotníctva je inštitút darovania asi veľmi populárnym, ako vyplynulo aj z predošlých citácií zverejnených na internete od MUDr. Liptáka. Odhliadnuc od tohto, darovanie v zdravotníctve má podstatne širšie súvislosti, hlavne ak ide o daňové povinnosti a konkrétne subjekty tohto vzťahu. O týchto skutočnostiach píše aj MUDr. Straka vo svojom článku[5], keď konštatuje, že darovanie v zdravotníctve nie je neprípustné resp. lekári ani zdravotnícke zariadenia nie sú subjektmi, ktoré by boli nejako osobitne vyňaté z možnosti poskytovania či prijímania darov. Rozhodujúce je však to, za akých podmienok a v akej situácii sa dary prijímajú a ich ďalšie súvislosti. Následne na to popisuje možnosti poskytovania darov, pričom dary sa zásadne nezdaňujú, nepodliehajú dani. Dar je predmetom dane a z tohto plynie záver, že obdarovaný má povinnosť ho uvádzať v daňovom priznaní v prípadoch, ak sa dar poskytuje v súlade s výkonom činnosti (podľa § 5 Zákona o dani z príjmov v účinnom znení); lekár tu ako zamestnanec dostáva dar od svojho zamestnávateľa a tento predstavuje inú formu odmeny lekára za vykonávané činnosti. Inak treba dodať, že aj podľa § 6 Zákona o daní z príjmov, ak je poskytnutý v súvislosti s výkonom činnosti; to sú

[3] Baláž, P., Jalč, A.: Spoločensko-právna ochrana pred korupciou. 1. vydanie. Bratislava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2006, s. 21 a nasl.
[4] Chmelík, J.: Pozornost, úplatek a korupce. Praha: Linde Praha, 2003, s. 27 a nasl.
[5] Straka, R.: Darovanie a korupcia v zdravotníctve. In Onkológia, roč. 11(6), 2016, s. 396 a nasl.

prípady, ak zdravotnícke zariadenie ako právnická osoba dostáva v podobe daru stroje slúžiace na diagnostiku, liečenie a pod., čo sú dnes pomerne časté prípady; aj tento dar sa potom zdaňuje. V konečnom dôsledku aj ak dar prijíma poskytovateľ zdravotnej starostlivosti od držiteľa, tiež podlieha zdaňovaniu.

Z tohto vidno, že ak je dar prijatý v súvislosti s príjmami zo závislej činnosti alebo podnikaním, ak má nahradiť platbu za výkon, je predmetom dane. Dary v zdravotníctve teda nie sú plnením, ktoré by unikalo pozornosti právnej úpravy. Dokonca právna úprava pamätá aj na ich zdaňovanie. Omnoho komplikovanejšie je to ale v súvislosti s prípustnosťou daru a širšími súvislosťami poskytovania darov. Pri nich možno hovoriť o tom, že nie sú priamo alebo nepriamo dodržané základné podmienky na to, aby sme mohli hovoriť o darovaní.

Po kriminologickom a trestnoprávnom rozbore korupcie sa následne venujeme problémom korupčného správania sa v zdravotníctve, lebo máme za to, že nie oblasť volebná, ani športová, ale práve oblasť zdravotníctva a poskytovania zdravotníckych služieb je tou, kde sa korupčné konanie vyskytuje najčastejšie. O tom vypovedajú aj viaceré prieskumy a v konečnom dôsledku aj celý rad judikatúry ku korupčným otázkam zapadá do oblasti zdravotníctva. Naznačujeme viaceré osobné dilemy, pre ktoré je len ťažko možné jednoznačne vyriešiť korupčné správanie sa v zdravotníctve. Len ťažko možno hodnotiť osobné záujmy a obetu za ochranu života/zdravia blízkeho .Ak sa však na tento problém pozeráme odosobnene, potom je vidieť viaceré problémy súčasného zdravotníctva - od financovania, vzťahov lekárov a pacientov, lekárov a poisťovní, lekárov a farmaceutických firiem – až po otázky nefunkčného systému poskytovania špecializovanej zdravotnej starostlivosti alebo poskytovania neodkladnej zdravotnej starostlivosti v prípade, kedy je jej poskytnutie akútne. Venujeme sa viacerým problémom v oblasti zdravotníctva – od dobre fungujúcich nástrojov prevencie, až po také, ktoré nefungujú vôbec a ktoré by bolo potrebné jednoznačne prepracovať. Určite je to aj problém darovania v zdravotníctve a toho, že často legálne a mediálne prezentovane sa úplatky skrývajú za dary a nedajú sa takéto konania právne postihovať.

V závere si dovolíme povedať, že zákonodarca by mal prehodnotiť prístup k zavádzaniu nových skutkových podstát, hlavne pri korupčných trestných činoch, lebo ak sa zavádzajú také protiprávne konania, ktoré sa zrejme nevyskytujú alebo sa nedajú odhaľovať, potom je otázne, na čo vôbec sú a naproti tomu, také konania, ktoré sú vysoko akútne a problematické v konkrétnych oblastiach, tie zákonodarca ako keby ignoruje. Vzhľadom na naznačený kontext a viaceré úvahy a návrhy pre aplikačnú prax, dovolíme si skonštatovať, že cieľ rigoróznej práce sa nám primerane rozsahu podarilo naplniť.

Osobitne je ešte problém korupcie v zdravotníctve, hlavne ak ide o problematiku darov a darovania vidieť v oblasti preskripcie liekov a liečiv. Slovenská republika je krajinou, kde preskripcia liekov na osobu prevyšuje štandard, čo je samozrejme determinované aj záujmom lekárov o naplnenie očakávaní farmakofiriem, ktoré preukázateľne odmeňujú lekárov za preskripciu nimi ponúkaných liečiv. Je možné konštatovať, že na Slovensku je každá návšteva lekára spojená s preskripciou nejakého liečiva. Aj s prihliadnutím na to, aké nízke množstvo farmakofiriem pôsobí na slovenskom trhu, odporúčame zamerať sa na konkurencieschopnosť na trhu s liečivami. Nie je možné, aby identický liek iba s odlišnosťou názvu ponúkali viaceré farmakofirmy a mali tento svoj liek v zozname kategorizovaných liekov.

Vecné dary, dovolenky, suveníry, dokonca finančné provízie sú bežnou praxou, akou farmakofirmy motivujú lekárov k preferovaniu a predpisovaniu ich produktov. Tento druh korupcie je dobre známy a dávno odhalený, no zrejme nie je záujem bojovať s ním. Farmakofirmy majú silné väzby na rôzne sféry spoločnosti od politickej cez tú zdravotnícku a teda si zabezpečujú väčšiu mieru tolerancie zo strany kontrolných orgánov.

Tu ide o očividnú korupciu, proti ktorej je možné bojovať len posilnením obmedzení vo forme cenotvorby liekov, trestaniu preukázaného nadmerného predpisovania liečiv v neopodstatnených prípadoch a tak ďalej.
V prípade nadmernej preskripcie liekov jednou osobou alebo pre jednu osobu môže konať zdravotná poisťovňa, a to z vlastnej iniciatívy v rámci revíznej činnosti, alebo aj na základe podnetu pacienta. Mnohokrát však ani revízna činnosť nedokáže preukázateľne odhaliť prípady korupcie, nakoľko opodstatnenosť preskripcie liekov poskytovateľ zdravotnej starostlivosti dokáže zdôvodniť, a to tak počas kontroly zo strany zdravotnej poisťovne, ako aj v zdravotnej dokumentácii pacienta.

3 Úvaha na záver (Je korupcia v zdravotníctve historicky podmienená“)
V našich podmienkach je všeobecne vžité, aj historicky v povedomí ľudí, že lekárovi alebo zdravotnej sestre sa proste patrí niečo dať, niečím sa poďakovať, priniesť nejakú tú čokoládu, fľašu, nejakú pozornosť. Takéto „tradície“ však vyvolávajú otázniky a hlavne polemiku – do kedy je to dar, od kedy je to úplatok a kde je medzi nimi hranica. Ťažko sa pôsobí preventívne, ak je takýto názor vžitý, ak pretrváva, ak je to niečo, čo ak sa nestane, tak sa všetci divia, prečo sa to nestalo (nevážiš si lekára? Sestra ti zle pichne injekciu, musíš ju motivovať, aby ti lepšie odobrala krv, skôr vystavila recept, inak tam budeš čakať pol dňa a pod.).
Žiaľ, u nás sa stíhajú presne tieto prípady bagateľnej korupcie, ktorá zrejme ani korupcia nie je a väčšie a závažnejšie prípady korupcie pozornosti unikajú. Samozrejme, ak by sme to brali takto, že lekárovi sa patrí niečo dať, potom si všetci zamestnanci, ktorí robia s ľuďmi a pre ľudí akosi „prirodzene zaslúžia“ nejakú pozornosť, dar. Lenže toto je akýsi prežitok, ktorý u nás v ľuďoch je historicky podmienený, je to akási tradícia, vžitosť a to sa nedá zmeniť z roka na rok, to sa nedá zmeniť formuláciou protikorupčných opatrení. Je jedna vec dať lekárovi dar ako vďačnosť za starostlivosť, za milý prístup. Ale je iné poskytovať „dary“ a „pozornosti“ s tým, že za to čakáme, že ten lekár si bude lepšie náš prípad študovať a bude poskytovať lepší servis, lepšiu liečbu, vybaví lepšie odporúčania k špecialistom a pod. Preto, ak chceme naozaj zmeniť stav korupcie v zdravotníctve, potom sa pýtajme, čo je tento názor vžitý a prečo to ľudia vnímajú ako úplne bežnú vec, ako niečo, čo sa jednoducho patrí. Odpoveď na túto otázku je často to, že ľudia sa obávajú, že im nebude poskytnutá kvalitná alebo špičková zdravotná starostlivosť, taká, akú im lekár poskytne za túto pozornosť. Je to akési presvedčenie, že za túto pozornosť sa bude lekár (alebo aj zdravotná sestra) osobitne zaujímať o konkrétny prípad. Ak by tomu tak bolo, tak po toľkých pozornostiach a daroch by sa aj tak museli detailne venovať veľkému množstvu pacientov. Skôr je to otázka kvality zdravotnej starostlivosti a prístupu lekárov i zdravotníckeho personálu. Každý pacient by mal mať pocit, že v jeho veci je urobené maximum možného, že je v dobrých rukách, že lekár alebo zdravotnícky personál urobí to maximum čo urobiť môže tak, ako pri každom inom prípade. To je často aj otázka personálneho výberu lekárov, narážame na problém nedostatku lekárov a hlavne tých špecializovaných. V mnohých prípadoch toto nie je niečo, čo sa dá vyriešiť nejakým protikorupčným nástrojom. Je to problém systémový na úrovni zdravotníctva, ale aj sociálneho zabezpečenia a vzdelávania, problém trhu práce. Len ťažko možno očakávať, bez rozsiahlejších systémových zmien, že by sa toto povedomie, situácia nejako zmenila a to bez ohľadu na postihy bagateľnej korupcie v zdravotníctve. Ak ide o ochranu života a zdravia, zrejme každý pacient bude uvažovať, čo je pre neho prednejšie a čo si viac cení a práve takto nastavená úvaha je kardinálny problém.

Použitá literatúra

1. Baláž, P., Jalč, A.: Spoločensko-právna ochrana pred korupciou. 1. vydanie. Bratislava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2006. 21 a nasl. s.
2. Chmelík, J.: Pozornost, úplatek a korupce. Praha: Linde Praha, 2003.27 a nasl. s.
3. Straka, R.: Darovanie a korupcia v zdravotníctve. In Onkológia, roč. 11(6), 2016. 396 a nasl. s.
4. https://www.teraz.sk/slovensko/lekar-liptak-je-rozhodnuty-prijima/120558-clanok.html

Kontaktné údaje

JUDr. Mgr. Tony Tesla
Paneurópska vysoká škola n.o., Právnická fakulta
Tomášikova 20, 821 02 Bratislava, Slovakia
Tel: +421 905 393 939
email: email@tonytesla.sk

CUDZINCI V SYSTÉME SLOVENSKÉHO ZDRAVOTNÍCTVA

FOREIGNERS IN THE SLOVAK HEALTHCARE SYTEM

Viktória Koľveková, Miroslava Kušnírikova

Abstrakt

Predkladaný príspevok sa zaoberá postavením príslušníkov cudzích štátov v systéme zdravotníctva Slovenskej republiky, a je orientovaný do dvoch (proti sebe stojacich) analytických línií. V rámci prvej línie sa autorky zaoberajú mierou zabezpečenia práv cudzincov na potrebnú úroveň poskytovania zdravotnej starostlivosti v Slovenskej republike, a v druhej rovine, naopak, skúmajú mieru zabezpečenia potrebnej ochrany poskytovateľovi zdravotnej starostlivosti pred negatívnymi finančnými dôsledkami vzniknutých pohľadávok titulom poskytnutia zdravotnej starostlivosti cudzincovi nespadajúcemu pod financovanie poskytnutej zdravotnej starostlivosti z verejného zdravotného poistenia.

Kľúčové slová: *zdravotná starostlivosť, cudzinec, verejné zdravotné poistenie, poskytovateľ zdravotnej starostlivosti*

Abstract

The submitted paper deals with the position of foreign nationals in the health care system of the Slovak Republic, and is oriented towards two (opposing) lines of analysis. Within the framework of the first, focusing on the degree of securing the rights of foreigners to the necessary level of health care provision, and in the second level, on the contrary, on the degree of ensuring the necessary protection of the health care provider against the emergence of claims due to the provision of health care to a foreigner not covered by the financing of the provided health care from public health insurance.

Key words: health care, foreigner, public health insurance, health care provider

ÚVOD

Základným východiskom úvah o predkladanej problematike je nielen stále vypuklejší problém s migráciou vo svete, ako aj situácia súvisiaca s vojenským konfliktom na Ukrajine, ale bez ohľadu na tieto spoločnosťou citlivo vnímané svetové udalosti, téma poskytovania zdravotnej starostlivosti osobám, ktoré nie sú zapojené do systému verejného zdravotného poistenia (a to nielen pokiaľ ide o cudzincov, ale aj občanov Slovenskej republiky, ktorí nie sú verejne zdravotne poistení), je mimoriadne aktuálnou, vzbudzujúcou verejný záujem, nakoľko má dopad na verejné financie a stav zdravotníctva na Slovensku. Uvedené súvisí aj so skutočnosťou, že zdravotná starostlivosť, hoci v zmysle Ústavy Slovenskej republiky má každý právo na ochranu zdravia a na bezplatnú zdravotnú starostlivosť, táto celkom bezplatnou *de facto* nie je, a nárok na bezplatnú zdravotnú starostlivosť zo zákona vzniká až na základe zdravotného poistenia[1], ktoré je financované práve adresátmi poskytovania zdravotnej starostlivosti, resp. štátom, preto možno konštatovať, že na bezplatnej zdravotnej

[1] Bližšie pozri Koromház, P. Bezplatná zdravotná starostlivosť a jej rozsah v právnom poriadku Slovenskej republiky. MMK 2019 : recenzovaný sborník příspěvků mezinárodní vědecké konference : Mezinárodní Masarykova konference pro doktorandy a mladé vědecké pracovníky 2019. Hradec Králové : Magnanimitas akademické sdružení, 2019. S. 345-354. ISBN 9788087952313

starostlivosti každého občana (v rozsahu ustanovenom osobitnými predpismi, v ktorom je skutočne bezplatnou) sa solidárne podieľame všetci navzájom. Ústavou garantované právo na bezplatné poskytovanie zdravotnej starostlivosti občanom na území Slovenskej republiky predpokladá existenciu poistného vzťahu medzi poistencom a niektorou zdravotnou poisťovňou, a na tento predpoklad viaže bezplatnosť poskytovania zdravotnej starostlivosti. Osobitne problematicky vyznieva problematika poskytovania neodkladnej zdravotnej starostlivosti, vo vzťahu ku ktorej je otázka jej financovania (s ohľadom na akútny stav ohrozenia života a zdravia pacienta) až druhotnou, stále však dôležitou témou.

1. ZDRAVOTNÁ STAROSTLIVOSŤ A CUDZINCI

Definíciu zdravotnej starostlivosti, neodkladnej zdravotnej starostlivosti, kúpeľnej starostlivosti, či služieb súvisiacich s poskytovaním zdravotnej starostlivosti upravuje zákon č. 576/2004 Z.z. o zdravotnej starostlivosti, službách súvisiacich s poskytovaním zdravotnej starostlivosti a o zmene a doplnení niektorých zákonov (ďalej len „zákon o zdravotnej starostlivosti“), pričom rozlišujúci pojmový prvok medzi „obyčajnou“ (plánovanou) a neodkladnou zdravotnou starostlivosťou predstavuje pojem neodkladnosť.

K povinnému poskytovaniu neodkladnej zdravotnej starostlivosti sa viaže náhla zmena zdravotného stavu, ktorá bezprostredne ohrozuje život alebo niektorú zo základných životných funkcií osoby, pričom bez rýchleho poskytnutia zdravotnej starostlivosti môže vážne ohroziť zdravie, spôsobuje náhlu a neznesiteľnú bolesť, ktorej bezprostredné neliečenie by mohlo viesť k ohrozeniu života alebo zdravia osoby, alebo spôsobuje náhle zmeny správania a konania, pod ktorých vplyvom osoba bezprostredne ohrozuje seba alebo svoje okolie. Neodkladná starostlivosť je aj taká zdravotná starostlivosť, ktorá sa poskytuje pri pôrode a pri vyšetrení, diagnostike a liečbe rýchlo sa šíriacej a život ohrozujúcej nákazy, ak existuje dôvodné podozrenie, že osoba môže byť zdrojom takejto rýchlo sa šíriacej a život ohrozujúcej nákazy. Diferenciácia medzi „obyčajnou“ (plánovanou) a neodkladnou zdravotnou starostlivosťou je významnou aj z pohľadu jej financovania.

Definovaniu jednotlivých druhov zdravotnej starostlivosti sa vzhľadom na rozsah príspevku bližšie venovať nebudeme, a nepovažujeme to ani za nevyhnutné. Pre účely príspevku je však potrebné zdôrazniť, že na základe verejného zdravotného poistenia sa plne uhrádzajú preventívne prehliadky, zdravotné výkony, neodkladná zdravotná starostlivosť, kúpeľná starostlivosť čiastočne alebo v plnom rozsahu, a vybrané služby súvisiace s poskytovaním zdravotnej starostlivosti čiastočne alebo v plnom rozsahu.

Zákonom vymedzený rámec financovania zdravotnej starostlivosti a služieb súvisiacich s poskytovaním zdravotnej starostlivosti sa vzťahuje na osoby zapojené do systému verejného zdravotného poistenia, ktoré sa podieľajú na financovaní zdravotných úkonov platbami poistného na mesačnej báze, prípadne sú poistencami štátu[2]. Bezplatnosť poskytovania zdravotnej starostlivosti a zdravotníckych pomôcok je viazaná na účasť na zdravotnom poistení, ktorá zakladá okrem práva na zdravotnú starostlivosť aj povinnosť platiť poistné na zdravotné poistenie.[3]

Neochota (pokiaľ ide o občanov Slovenskej republiky) podieľať sa na verejnom zdravotnom poistení, či faktický stav nezapojenia do verejného zdravotného poistenia v Slovenskej republike (v prípade cudzincov, hoci aj vo vzťahu k cudzincom platí povinnosť byť verejne zdravotne poistený[4]), sa prejaví v rovine, že tieto osoby sa na bezplatnú zdravotnú

[2] Pozri § 11 ods. 7 zákona č. 580/2004 Z.z. o zdravotnom poistení

[3] Gajdošíková, Ľ. In: Čič, M. a kol. Komentár k Ústave Slovenskej republiky. SLOVSPOL Košice a.s., Košice, 1997, str. 208

[4] napr. cudzinci s trvalým pobytom na území Slovenskej republiky a ďalší, bližšie pozri zákon č. 580/2004 Z.z. o zdravotnom poistení

starostlivosť spoliehať nemôžu. Osobitnú skupinu pacientov pre účely nášho príspevku, ktorí síce podliehajú povinnosti poskytovateľa zdravotnej starostlivosti poskytnúť zdravotnú starostlivosť, avšak faktické refundovanie nákladov na jej poskytnutie je otázne, sú osoby nezapojené do systému verejného zdravotného poistenia na Slovensku, najčastejšie cudzinci, ak si nesplnia svoje povinnosti v súvislosti s uzatvorením zdravotného poistenia v zmysle zákona č. 404/2011 Z.z. o pobyte cudzincov v platnom znení (ďalej „zákon o pobyte cudzincov“).[5]

Cudzincom je potrebné rozumieť (zjednodušene pre účely nášho príspevku)

1. osoby z členského štátu Európskej únie alebo zmluvného štátu Dohody o Európskom hospodárskom priestore a zo Švajčiarskej konfederácie;
2. osoby z tretích krajín,

hoci z pohľadu predkladaného príspevku je dôležitou práve druhá skupina, teda skupina osôb z tretích krajín.

1.1. Osoby s európskym zdravotným poistením

Výrazne zjednodušené postavenie (oproti osobám z tretích krajín) majú poistenci iného členského štátu, ktorí majú v zmysle predpisov EÚ právo na úhradu nákladov zdravotnej starostlivosti poskytnutej v Slovenskej republike, ktorá patrí do rozsahu zdravotnej starostlivosti uhrádzanej na základe verejného zdravotného poistenia, a to na základe európskeho preukazu poistenca alebo náhradného certifikátu (v zmysle zákona)

a) potrebnej zdravotnej starostlivosti, ktorú vyžaduje zdravotný stav poistenca iného členského štátu a musí sa mu poskytnúť s ohľadom na povahu zdravotnej starostlivosti a očakávanú dĺžku pobytu poistenca iného členského štátu v Slovenskej republike tak, aby sa nemusel kvôli potrebnému ošetreniu vracať do štátu poistenia skôr, ako pôvodne zamýšľal; rozsah potrebnej zdravotnej starostlivosti určuje ošetrujúci lekár.

b) zdravotnej starostlivosti v plnom rozsahu, ak má poistenec iného členského štátu bydlisko v Slovenskej republike; v tomto prípade ide o zdravotnú starostlivosť, ktorá patrí do rozsahu zdravotnej starostlivosti uhrádzanej na základe verejného zdravotného poistenia v Slovenskej republike

c) zdravotnej starostlivosti so súhlasom príslušnej inštitúcie iného členského štát zameranej na liečenie už existujúceho zdravotného problému poistenca iného členského štátu odsúhlasenej príslušnou inštitúciou iného členského štátu; jej poskytnutie, termín a miesto si musí poistenec iného členského štátu vopred dohodnúť s poskytovateľom zdravotnej starostlivosti.

1.2. Osoby z tretích krajín

Štátny príslušník tretej krajiny je v zmysle zákona o pobyte cudzincov povinný uzatvoriť zdravotné poistenie najneskôr do troch pracovných dní od prevzatia dokladu o pobyte a preukázať pri kontrole pobytu, že je zdravotne poistený na území Slovenskej republiky. Predpokladom udelenia víz osobám z tretích krajín je povinnosť preukázať zdravotné poistenie.[6]

Zákon č. 580/2004 Z.z. o zdravotnom poistení a o zmene a doplnení zákona č. 95/2002 Z. z. o poisťovníctve a o zmene a doplnení niektorých zákonov (ďalej „zákon o zdravotnom poistení“) teda prioritne kladie na cudzincov povinnosti súvisiace so zapojením sa a preukázaním (verejného) zdravotného poistenia, počíta však aj so situáciou cudzinca, ktorý

[5] pre úplnosť sa žiada podotknúť, že neplnenie si povinností cudzincami zákon sankcionuje, čím pôsobí nielen preventívne, ale aj represívne. Bližšie pozri § 116 až § 199 zákona o pobyte cudzincov

[6] V zmysle ust. § 123 zákona o pobyte cudzincov sa dokladom potvrdzujúcim zdravotné poistenie rozumie potvrdenie na meno cudzinca o tom, že je zdravotne poistený na území Slovenskej republiky alebo že má poistenú úhradu liečebných nákladov na území Slovenskej republiky.

nie je verejne zdravotne poistený. Ide o osobitnú skupinu cudzincov, ktorí sa žiadnym spôsobom nepodieľajú na verejných financiách, naproti tomu zaťažujú verejné financie v prípade potreby poskytnutia neodkladnej zdravotnej starostlivosti, a pokiaľ ide o cudzincov s poskytnutou doplnkovou ochranou alebo tolerovaným pobytom, ktorý bol zaradený do programu ochrany obetí, tieto majú nárok na úhradu nákladov zdravotnej starostlivosti aj nad rámec neodkladnej zdravotnej starostlivosti v rozsahu ustanovenom osobitnými predpismi.
Práve táto skupina cudzincov však generuje poskytovateľom zdravotnej starostlivosti pohľadávky, ktoré sú v konečnom dôsledku hradené z verejných financií, čím dochádza k zaťažovaniu prostriedkov verejného rozpočtu. Totiž, úhradu zdravotnej starostlivosti v takýchto prípadoch realizuje zdravotná poisťovňa s najväčším počtom poistencov, pričom náklady takto vzniknuté uhrádza zdravotnej poisťovni s najväčším počtom poistencov Ministerstvo zdravotníctva Slovenskej republiky. Hoci dochádza k zaťažovaniu systému v oblasti verejných financií, poskytovateľ zdravotnej starostlivosti nie je v konečnom dôsledku ukrátený a za poskytnutie zdravotnej starostlivosti dostane náhradu od poisťovne s najväčším počtom poistencov.

2. NEODKLADNÁ ZDRAVOTNÁ STAROSTLIVOSŤ U CUDZINCOV BEZ STATUSU POISTENCA A MOŽNOSTI REFUNDÁCIE JEJ NÁKLADOV

Pri poskytnutí neodkladnej zdravotnej starostlivosti cudzincom bez statusu poistenca je potrebné vychádzať zo zákona o zdravotnom poistení, ktorý v § 9h ods. 2 normuje skupiny cudzincov, pri ktorých tieto náklady poskytovateľom zdravotnej starostlivosti uhradí poisťovňa s najväčším počtom poistencom. Tieto skupiny cudzincov nie sú verejne zdravotne poistené podľa nášho zákona o zdravotnom poistení, zároveň nie sú zdravotne poistení ani v inom členskom štáte a zároveň
i) v Slovenskej republike im je poskytnuté dočasné útočisko,
ii) sú žiadateľmi o udelenie azylu alebo o poskytnutie dočasného útočiska alebo
iii) vzali svoju žiadosť o udelenie azylu späť a požiadali o dobrovoľný návrat do krajiny pôvodu v rámci asistovaného dobrovoľného návratu a Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky ich ubytovalo v pobytovom tábore.
Náklady neodkladnej zdravotnej starostlivosti pre tieto taxatívne určené skupiny cudzincov prvotne znáša poisťovňa s najväčším počtom poistencom, ktorej však následne patrí refundácia zo strany Ministerstva zdravotníctva Slovenskej republiky.
Hoci vyššie zmieňované skupiny cudzincov zaťažujú systém verejného zdravotného poistenia a nezriedka spôsobujú odliv verejných financií, poskytovateľ zdravotnej starostlivosti poskytnutím zdravotnej starostlivosti pre tieto skupiny cudzincov nie je negatívne dotknutý, a v konečnom dôsledku sú mu náklady refundované od zdravotnej poisťovne s najväčším počtom poistencov. Z pohľadu poskytovateľov zdravotnej starostlivosti nie je rozhodujúce, ktorý subjekt náklady za poskytnutú zdravotnú starostlivosť, ale či k úhrade dôjde.
Špecifickou je však situácia cudzincov, ktorí sa v zmysle aktuálnej úpravy nepovažujú za poistenca a neráta sa s nimi ani ako s cudzincami, ktorí napriek absencii poistného vzťahu majú nárok na úhradu poskytnutej starostlivosti vo vymedzenom rozsahu. Táto skupina cudzincov je z pohľadu poskytovateľa zdravotnej starostlivosti tzv. samoplatcom, t.j. subjektom, u ktorého sa predpokladá, že si náklady za poskytnutie zdravotnej starostlivosti hradí sám.
Ad. 1) Môže sa jednať o prípad, kedy fyzická osoba, na ktorú sa pôvodne vzťahoval osobný rozsah verejného zdravotného poistenia podľa § 3 zákona o zdravotnom poistení, ho v určitom časovom momente nespĺňa (napríklad cudzinec sa dohodne na ukončení pracovného pomeru a do vzniku pracovného pomeru u iného zamestnávateľa na území Slovenskej republiky sa nepovažuje za poistenca v zmysle § 3 ods. 3 písm. a) zákona o zdravotnom poistení). Pre ilustráciu, ak v tomto období vznikne udalosť vyžadujúca si poskytnutie

neodkladnej zdravotnej starostlivosti cudzincovi ako účastníkovi dopravnej nehody, táto mu bezodkladne bude poskytnutá u niektorého poskytovateľa zdravotnej starostlivosti, ktorý je povinný v zmysle § 79 ods. 1 písm. b) zákona č. 578/2004 Z.z. o poskytovateľoch zdravotnej starostlivosti, zdravotníckych pracovníkoch, stavovských organizáciách v zdravotníctve a o zmene a doplnení niektorých zákonov túto neodkladnú starostlivosť poskytnúť. Pokiaľ takýto cudzinec zároveň nenapĺňa podmienky v § 9h ods. 2 zákona o zdravotnom poistení, nie je možné náklady za poskytnutie neodkladnej zdravotnej starostlivosti uplatniť v zdravotnej poisťovni s najväčším počtom poistencov, nakoľko takýto cudzinec už nie je považovaný za poistenca podľa § 9h ods. 1 zákona o zdravotnom poistení, a zároveň nespĺňa podmienky pre jej refundáciu pre cudzinca bez statusu poistenca podľa § 9h ods. 2 zákona o zdravotnom poistení.

Ad. 2) Obdobný režim bude platiť aj pre cudzincov, na ktorých sa pred udalosťou vyžadujúcou poskytnutie neodkladnej starostlivosti nevzťahovala osobná pôsobnosť zákona o poskytovaní zdravotnej starostlivosti, a zároveň sa nepovažujú za poistenca v zmysle § 9h ods. 1 zákona o zdravotnom poistení, napriek absencii statusu poistenca, majúceho nárok na bezplatné poskytnutie neodkladnej zdravotnej starostlivosti podľa § 9h ods. 2 zákona o zdravotnom poistení.

Ad. 3) Tretiu skupinu predstavujú vyššie vymedzené prvé dve skupiny cudzincov, avšak v čase poskytovania neodkladnej zdravotnej starostlivosti majú uzatvorené tzv. komerčné poistenie.

V naznačených prípadoch špecifických skupín cudzincov poskytovateľ zdravotnej starostlivosti prvotne vynakladá náklady za poskytnutú zdravotnú starostlivosť, pričom je potrebné zdôrazniť, že sa často jedná o vysoké náklady za poskytnutie neodkladnej zdravotnej starostlivosti.

V prvom a druhom prípade, ak cudzinec nespadá pod režim § 9h ods. 1 a 2 zákona o zdravotnom poistení si poskytovateľ zdravotnej starostlivosti uplatňuje náklady priamo voči cudzincovi. Uvedené predstavuje pre poskytovateľov závažný problém, nakoľko cudzinec nemusí byť schopný náklady v tak vysokej sume uhradiť pri prepustení zo zdravotníckeho zariadenia, a ak ani následne nedôjde z jeho strany k dobrovoľnej úhrade, je poskytovateľ nútený vymáhať tieto pohľadávky súdnou cestou (v prípade poskytovateľov zdravotnej starostlivosti so statusom "správca majetku štátu" je to ich obligatórna povinnosť v zmysle § 4 zákona č. 374/2014 Z. z. o pohľadávkach štátu a o zmene a doplnení niektorých zákonov).

V treťom prípade, ak cudzinec má uzatvorené komerčné zdravotné poistenie, poskytovateľ zdravotnej starostlivosti si nárok uplatňuje priamo u poisťovateľa na základe podkladov od cudzinca, ktorému zdravotná starostlivosť bola poskytnutá. V tomto prípade je vymožiteľnosť pohľadávky poskytovateľa zdravotnej starostlivosti (v rozsahu krytom komerčným poistením) značne priaznivejšia, nakoľko poisťovateľ je v zásade schopný úhradu za poskytnutú zdravotnú starostlivosť znášať a uspokojiť. Ako nedostatok právnej úpravy vnímame nedefinovanie rozsahu, v ktorom je potrebné uzatvoriť komerčné poistenie.

Pokiaľ v konečnom dôsledku dôjde k úhrade pohľadávok, či už priamo od cudzinca v prvom a druhom prípade, resp. od poisťovateľa v naznačenom treťom prípade, uvedené nepredstavuje pre našich poskytovateľov zdravotnej starostlivosti závažné ekonomické problémy.

Nežiaducim javom je však nemožnosť dosiahnuť uspokojenie pohľadávok priamo od cudzincov, ktorým bola poskytnutá neodkladná zdravotná starostlivosť, títo boli zo zdravotníckeho zariadenia prepustení po odpadnutí potreby ďalšej hospitalizácie, a pohľadávka nebola dobrovoľne z ich strany uhradená. Okrem byrokratickej a administratívnej záťaže pre poskytovateľov zdravotnej starostlivosti s uplatnením nároku na súde, je ich

prípadná nútená vymožiteľnosť v exekučnom konaní podľa Exekučného poriadku[7] nanajvýš otázna, nakoľko ak ide o cudzinca bez majetkovej viazanosti na územie Slovenskej republiky (majetok v podobe vecí, práv, či iných majetkových hodnôt, prípadne existencia pracovnoprávneho vzťahu alebo iného obdobného právneho vzťahu vrátane právnych vzťahov, z ktorých vyplýva dlžníkovi právo na plnenie na Slovensku a pod.), je potrebné, s ohľadom na princíp suverenity štátu a princíp teritoriality[8], viesť exekučné konanie na území (najčastejšie) domáceho štátu tejto osoby, či iného štátu, kde osoba dlžníka má majetok.
Hoci poskytovateľ zdravotnej starostlivosti splnil všetky zákonom stanovené povinnosti v súvislosti s poskytnutím zdravotnej starostlivosti, bude práve poskytovateľ zdravotnej starostlivosti tým subjektom, ktorému vznikne ekonomická škoda v dôsledku neuhradenia pohľadávok. Na tomto mieste sa preto zamýšľame, či tento nežiaduci stav by skutočne mal znášať poskytovateľ zdravotnej starostlivosti a dochádzame k záveru o potrebe presunutia tohto "bremena" z poskytovateľov na štát.
Domnievame sa, že uvedenú situáciu by bolo vhodné upraviť tak, aby náklady za neodkladnú zdravotnú starostlivosť cudzincov nedisponujúcich statusom poistenca v zmysle § 3 zákona o zdravotnom poistení si poskytovatelia zdravotnej starostlivosti mohli uplatniť voči poisťovni s najväčším počtom poistencov, a táto následne priamo voči Ministerstvu zdravotníctva Slovenskej republiky tak, ako to právna úprava aktuálne predpokladá pri poistencovi, ktorý porušil povinnosť podať si prihlášku, resp. bezdomovca zdržiavajúceho sa na území Slovenskej republiky. Otázkou zostáva, či by úhrada mala byť zrealizovaná len pri prvom poskytnutí neodkladnej starostlivosti (situácia pri nepodaní prihlášky poistencom podľa § 9 ods. 3 zákona o zdravotnom poistení) alebo pri každom poskytnutí zdravotnej starostlivosti tak, ako je to v prípade bezdomovca zdržiavajúceho sa na území Slovenskej republiky podľa § 9 ods. 4 zákona o zdravotnom poistení. S prihliadnutím na skutočnosť, že aj napriek včasným právnym krokom zo strany poskytovateľov zdravotnej starostlivosti je uspokojenie ich pohľadávok značne obtiažne, nepovažujeme za správne, aby nemožnosť vymoženia pohľadávky z neodkladne poskytnutej zdravotnej starostlivosti zaťažovala poskytovateľov, ktorí jej poskytnutie ani nemajú možnosť odmietnuť, a vznik pohľadávok ovplyvniť.

3. ZÁVER

Aktuálna právna úprava na základe skupinových charakteristík cudzincov, týmto priznáva bezplatné poskytnutie zdravotnej starostlivosti buď v rozsahu minimálnom, t.j. len v rovine neodkladnej zdravotnej starostlivosti, resp. priaznivejší rozsah nad rámec neodkladnej zdravotnej starostlivosti, vymedzený osobitnými predpismi. Pokiaľ cudzinec *de lege lata* nemá právo na bezplatnú zdravotnú starostlivosť, táto mu je vždy poskytnutá minimálne v rozsahu neodkladnej zdravotnej starostlivosti, avšak s následným vymáhaním nákladov za jej poskytnutie. Prvú hypotézu nastolenú v úvode týkajúcu sa miery zabezpečenia práv cudzincov na potrebnú úroveň poskytovania zdravotnej starostlivosti v Slovenskej republike autorky hodnotia ako dostatočnú, a prvú hypotézu potvrdzujú.
Druhú hypotézu sa však nepodarilo potvrdiť, a to pre existenciu skupiny cudzincov, ktorí nemajú nárok na bezplatnú zdravotnú starostlivosť ani v rozsahu neodkladnej zdravotnej starostlivosti. V naznačenom prípade tieto náklady za poskytnutú zdravotnú starostlivosť bude v konečnom dôsledku znášať poskytovateľ zdravotnej starostlivosti, nakoľko nemá možnosť

[7] zákona č. 233/1995 Z.z. o súdnych exekútoroch a exekučnej činnosti a o zmene a doplnení ďalších zákonov v znení neskorších predpisov
[8] K tomu pozri: MOLNÁR, P. *Nepeňažná exekúcia*. Bratislava: C. H. Beck, 2016. s. 11.

ich refundácie od žiadneho subjektu. V tejto otázke autorky preto prezentovali návrh *de lege ferenda* tak, aby tieto náklady v závere znášal nie poskytovateľ zdravotnej starostlivosti, ale štát tým, že Ministerstvo zdravotníctva Slovenskej republiky ich refunduje zdravotnej poisťovni s najväčším počtom poistencov, ktorá úhradu za zdravotnú starostlivosť poskytnutú cudzincovi vykonala.

Použitá literatúra

1. KOROMHÁZ, P. Bezplatná zdravotná starostlivosť a jej rozsah v právnom poriadku Slovenskej republiky. In *MMK 2019: recenzovaný sborník příspěvků mezinárodní vědecké konference: Mezinárodní Masarykova konference pro doktorandy a mladé vědecké pracovníky 2019*. Hradec Králové: Magnanimitas akademické sdružení, 2019. s. 345-354. ISBN 9788087952313
2. MOLNÁR, P. *Nepeňažná exekúcia*. Bratislava: C. H. Beck, 2016. 176 s. ISBN: 978-80-89603-42-8
3. ŠUSTEK, P., HOLČAPEK, T. a kol. *Zdravotnícke právo*. Praha. Wolters Kluwer ČR, 2016. 852 s. ISBN 978-80-7552-321-1.
4. SVEJKOVSKÝ, J. VOJTEK, P., ARNOŠTOVÁ, L.T. a kol. *Zdravotníctvi a právo*. 1 vydání. Praha: C.H. Beck, 2016, 456 s. ISBN. 978-80-7400-619-7.
5. TÓTH, K. a kol. *Právo a zdravotníctvo*. Vydanie prvé, Herba, spol s r.o., Bratislava 2008, 388 s. ISBN 978- 80-8917157-6

Kontaktné údaje

JUDr. Viktória Koľveková, PhD.
Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Právnická fakulta
Kováčska 26, 040 75 Košice, Slovenská republika
Tel: +421 55 234 4165
email: viktoria.kolvekova@upjs.sk

JUDr. Miroslava Kušníriková, PhD.
Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Právnická fakulta
Kováčska 26, 040 75 Košice, Slovenská republika
Tel: +421 55 234 4165
email: miroslava.kusnirikova@upjs.sk

KOMPARATÍVNA ANALÝZA REKOGNÍCIE V SLOVENSKOM A ČESKOM TRESTNOM KONANÍ

COMPARATIVE ANALYSIS OF RECOGNITION IN SLOVAK AND CZECH CRIMINAL PROCEEDINGS

Lucia Vasilik

Abstrakt

Príspevok je zameraný na komparatívnu analýzu právnej úpravy inštitútu rekognície v trestnom konaní Slovenskej republiky a Českej republiky. V úvode sa autorka zaoberá stručným vývojom právnej úpravy rekognície v podmienkach bývalého Československa a jeho nástupníckych štátov – Slovenskej republiky a Českej republiky. Druhá časť príspevku je zameraná na rozbor pojmu rekognícia, všeobecnú charakteristiku a systematické zaradenie rekognície v predmetných trestnoprocesných kódexoch. Tretia časť príspevku je venovaná komparatívnej analýze relevantných ustanovení slovenského a českého Trestného poriadku a v závere autorka formuluje odporúčania *de lege ferenda* vo vzťahu k slovenskej právnej úprave rekognície.

Kľúčová slova: *rekognícia, trestné konanie, komparatistika.*

Abstract

The paper focuses on a comparative analysis of the legal regulation of the institute of recognition in criminal proceedings of the Slovak Republic and the Czech Republic. In the introduction, the author deals with a brief development of the legal regulation of recognition in the conditions of the former Czechoslovakia and its successor states - the Slovak Republic and the Czech Republic. The second part of the paper is focused on the analysis of the concept of recognition, general characteristics and systematic classification of recognition in the criminal procedure codes in question. The third part of the paper is devoted to a comparative analysis of the relevant provisions of the Slovak and Czech Criminal Procedure Code and in the conclusion, the author formulates recommendations *de lege ferenda* in relation to the Slovak legal regulation of recognition.

Key words: *recognition, criminal procedure, comparative law.*

1 ÚVOD

Rekognícia je špecifická metóda kriminalistickej taktiky, pomocou ktorej sa stotožňujú skôr vnímané objekty s momentálnym vnemom predvádzaných objektov prostredníctvom subjektu rekognície. Ide o znovupoznávanie vykonávané využitím prvkov asociácie s inými podobnými objektmi. Táto metóda je dlhodobo bežne využívanou metódou pri vyšetrovaní trestných činov a iných kriminalisticky relevantných udalostí. Subjektom rekognície je vždy osoba, pričom objektom rekognície môže byť osoba, zviera, vec, či nehnuteľnosť. Subjektom rekognície môže byť len osoba, ktorá znovupoznávaný objekt vnímala priamo, pričom objekt predtým buď nepoznala (asociuje sa jej výlučne s kriminalisticky relevantnou udalosťou), alebo znovupoznáva objekt jej dobre známy (ktorý jej bol napríklad odcudzený). Historicky bola rekognícia zamieňaná s mnohými inými vyšetrovacími metódami. V minulosti sa vykonávala v podstate ako agnoskácia, či bola označovaná ako konfrontácia. V rámci

predchádzajúceho zákona č. 141/1961 Zb. o trestnom konaní súdnom[1] (ďalej len *„starý Trestný poriadok“*), účinného na území Československa od 01.01.1962, rekognícia nebola ponímaná ako samostatný trestnoprocesný úkon, ale spadala pod výsluch obvineného podľa § 93 ods. 2 starého Trestného poriadku (resp. svedka podľa § 103 starého Trestného poriadku). Podľa § 93 ods. 2 starého Trestného poriadku, *„Ak sa má výsluchom zistiť totožnosť nejakej osoby alebo veci, vyzve sa obvinený, aby ju opísal; až potom mu má byť osoba alebo vec ukázaná, a to spravidla medzi niekoľkými osobami alebo niekoľkými vecami toho istého druhu.“* Starý Trestný poriadok označenie rekognícia vôbec neobsahoval a táto právna úprava ostala zachovaná v rámci Slovenskej republiky ako jedného z nástupníckych štátov Československa až do 31.12.2005, kedy bol starý Trestný poriadok nahradený zákonom č. 301/2005 Z. z. Trestný poriadok (ďalej len *„slovenský Trestný poriadok“* alebo *„TP“*). Touto rekodifikáciou rekognícia dostala samostatné označenie a je rámcovo upravená v troch odsekoch § 126 TP, teda v rámci ustanovení o výsluchu obvineného (a analogicky svedka podľa § 138 TP). Od rekodifikácie Trestného poriadku s účinnosťou od 01.01.2006 toto ustanovenie neprešlo žiadnymi zmenami. Česká republika po rozpade Československa prevzala starý Trestný poriadok, ktorý je účinný dodnes. Novelou zákona č. 141/1961 Sb. zákon o trestním řízení soudním (ďalej len *„český Trestný poriadok“* alebo *„český TP“*) uskutočnenou zákonom č. 265/2001 Sb., účinnou od 01. januára 2002, bola rekognícia systematicky zaradená medzi zvláštne spôsoby dokazovania do § 104b českého Trestného poriadku a nadobudla detailnejšiu úpravu v porovnaní s predchádzajúcou právnu úpravou.

2 REGOKNÍCIA – CHARAKTERISTIKA A SYSTEMATICKÉ ZARADENIE

Pojem rekognícia má korene v latinčine – *recognitio* – čím rozumieme opätovné spoznanie alebo (roz)poznanie, príp. uznanie či potvrdenie.[2] Podľa Poláka a Kubalu je rekognícia *„metóda kriminalistickej taktiky, ktorá spočíva v opätovnom poznávaní skôr vnímaného objektu poznávajúcou osobou s cieľom stotožnenia objektu.“*[3] Krajník, Polák a Samek ju charakterizujú ako *„kriminalistickú metódu rozpoznávania objektov znovu poznávaním na základe pamäťovej stopy podporovanej asociáciou s vonkajšími znakmi a funkčnými a dynamickými vlastnosťami skúmaných objektov.“*[4] Podľa Fryštáka môžeme rekogníciu definovať ako *„zvláštny spôsob dokazovania, slúžiaci na znovupoznanie osoby alebo veci dôležitej pre trestné konanie podozrivým, obvineným či svedkom, tj. osobou, ktorá už skôr v súvislosti s trestným činom takú osobu alebo vec videla alebo inak vnímala.“*[5] Konrád rekogníciu charakterizuje ako *„metódu kriminalistickej praxe (v trestnom konaní procesný úkon) využívajúcu v procese identifikácie kriminalisticky významných objektov schopnosť človeka znovupoznať skôr vnímaný objekt na základe pamäťovej stopy podporenej asociáciou identifikačných vlastností predvádzaných objektov.“*[6] Podľa Šimovčeka a kol. je rekognícia osobitná kriminalistická metóda *„založená na tom, že osoba, ktorá vnímala určité osoby, veci alebo zvieratá ich znovu poznáva ako objekty významné pre kriminalistické objasňovanie udalosti.“*[7]

---

[1] Dostupné na internete: https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1961/141/19620101.html.

[2] KONRÁD, Z. *K procesu konstituování rekognice jako metody kriminalistické praxe a procesního úkonu v českém trestním řízení* [online], str. 2. Dostupné na internete: https://www.mvcr.cz/soubor/3-2008-2008-03-konrad-pdf.aspx. [cit. 01.12.2023].

[3] POLÁK, P. – KUBALA, J. *Repetitórium kriminalistiky*. Bratislava: IURA EDITION, 2010, s. 66.

[4] KRAJNÍK, V. a kol. *Kriminalistika*. Bratislava: Akadémia Policajného zboru v Bratislave, 2005, s. 325.

[5] FRYŠTÁK, M. – PROVAZNÍK, J. – SEDLÁČKOVÁ, J. – ŽATECKÁ, E. *Trestní právo procesní*. Ostrava: Key Publishing, 2015, s. 142.

[6] KONRÁD, Z. *Některé zvláštní způsoby dokazování, kriminalistické problémy teorie a praxe*. Praha: Policejní akademie České republiky v Praze, 2017, s. 24.

[7] ŠIMOVČEK, I. a kol. *Kriminalistika.* Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2011, s. 276.

Z vyššie uvedených definícií môžeme formulovať nasledovnú základnú charakteristiku rekognície:

- Metóda kriminalistickej taktiky, procesný (vyšetrovací) úkon a dôkazný prostriedok.
- Podstata: znovupoznávanie skôr vnímaných objektov na základe pamäťovej stopy.
- Spôsob vykonania: využitie asociácie na základe vonkajších, funkčných a dynamických vlastností predvádzaných objektov, predvádzanie v skupine.
- Cieľ: stotožnenie objektu.
- Subjekt rekognície: osoba, ktorá znovupoznávaný objekt vnímala priamo.

Rekognícia je dôkazným prostriedok. V slovenskom Trestnom poriadku je zaradená do § 126 šiestej hlavy (dokazovanie) prvej časti a systematicky spadá pod výsluch obvineného (§ 126 TP) a výsluch svedka (§ 138 TP), čím ju zákonodarca zaraďuje medzi osobitné formy výsluchu, napriek jej významne odlišnému charakteru. Rekognícia pozostáva nielen z výsluchu vypočúvaného k opisu nejakej osoby alebo veci, ale aj z ich priameho poznávania, resp. znovupoznávania (k tomu porovnaj R 28/1986). Kvôli tomuto systematickému zaradeniu do výsluchu, ustanovenia o poučeniach vypočúvaných osôb a o tvorbe zápisnice, či už z výsluchu obvineného alebo z výsluchu svedka vrátane práva obvineného odoprieť výpoveď, musia byť zachované rovnako.[8] Protivinský už v roku 1971 vo svojej práci *„Rekognice v přípravném řízení“* zaradil rekogníciu medzi samostatné procesné úkony a zároveň metódy kriminalistickej praxe. Podstatou rekognície totiž nie je identifikácia osôb a vecí *výsluchom* (hoci predchádzajúci výsluch je nevyhnutný na získanie popisu objektu rekognície), *ale znovupoznávaním*, pričom český zákonodarca si neskôr túto teóriu osvojil a s účinnosťou od 1. januára 2002[9] je v Českej republike rekognícia oficiálne považovaná za samostatný vyšetrovací úkon. V tomto ohľade považujeme za vhodnejšie zaradenie rekognície medzi zvláštne (osobitné) spôsoby dokazovania, ako je tomu v českom Trestnom poriadku podľa § 104b českého TP spolu s konfrontáciou (§ 104a českého TP), vyšetrovacím pokusom (§ 104c českého TP), rekonštrukciou (§ 104d českého TP) a previerkou výpovede na mieste (§ 104e českého TP). Toto systematické zaradenie zodpovedá špecifikám rekognície ako samostatného a od výsluchu odlišného vyšetrovacieho úkonu, založeného v prvom rade na znovupoznávaní.

3 KOMPARATÍVNA ANALÝZA REKOGNÍCIE V SLOVENSKOM A ČESKOM TRESTNOM PORIADKU

Pri komparácii ustanovení slovenského a českého Trestného poriadku týkajúcich sa rekognície si môžeme všimnúť, že slovenská právna úprava je omnoho stručnejšia a obmedzuje sa na základnú charakteristiku a podstatu rekognície (§ 126 ods. 1 TP), konštatovanie možnosti vykonať rekogníciu podľa fotografie (§ 126 ods. 2 TP) a povinnosti pribrať nezúčastnenú osobu (§ 126 ods. 3 TP). Aj podľa dôvodovej správy k slovenskému Trestnému poriadku[10] *„Konfrontácia i rekognícia sú upravené len rámcovo. Postup pri vykonávaní týchto dôkazov sa opiera o poznatky kriminalistiky, ktorými tak orgány činné v trestnom konaní, ako aj súd, disponujú.*“ Otázky taktického a organizačno-technického priebehu rekognície sú teda ponechané a kriminalistickej praxi a čiastočne sú formované aj judikatúrou súdov slovenskej republiky.

V rámci prvého odseku § 126 slovenského TP nie je *expressis verbis* ustanovené, medzi koľkými osobami podobného zovňajšku alebo vecami toho istého druhu má byť stotožňovaná osoba alebo vec predvádzaná. Pojem *„viacerými“* je potrebné vykladať v súlade s § 127 ods.

[8] BURDA, E. Komentár k § 126 – Rekognícia. In ČENTÉŠ, J. a kol. *Trestný poriadok I. Komentár. § 1-195*. Bratislava: C. H. Beck, 2021, s. 817-818.

[9] Novelou českého Trestného poriadku č. 265/2001 Sb. s účinnosťou od 01.01.2002.

[10] Dôvodová správa k vládnemu návrhu zákona č. 301/2005 Z. z. Trestný poriadok. Dostupné na internete: https://zakony.judikaty.info/document/dsnr/192.

12 TP[11], teda najmenej tromi. To znamená, že okrem podozrivého objektu (osoby alebo veci) je potrebné pribrať minimálne ďalšie tri osoby a veci, medzi ktorými je predvádzaná a teda minimálny počet všetkých predvádzaných objektov spolu je *štyri*. Z taktického hľadiska je vhodné, aby bol pribratý väčší počet objektov v prípade, ak si rozpoznávajúca osoba už pri opise nie je istá.[12] Taktiež treba podotknúť, že pre zachovanie dôkaznej sily rekognície a jej správneho prevedenia je potrebné, aby bol naraz znovupoznávaný vždy len jeden podozrivý objekt a teda nemôže dôjsť k situácii, kedy sú napríklad do radu predvádzaných osôb naraz postavený dvaja spoluobvinení. Česká právna úprava minimálny počet predvádzaných objektov uvádza v § 104b ods. 3 českého TP, podľa ktorého *„Má-li být poznána osoba, ukáže se (...)mezi nejméně třemi osobami, které se výrazně neodlišují.“* Zaujímavosťou je, že pri úprave rekognície vecí v ods. 5 predmetného ustanovenia českého Trestného poriadku absentuje minimálny počet vecí, medzi ktorými má byť znovupoznávaná vec predvádzaná a český zákonodarca použil miesto exaktného stanovenia minimálneho počtu formuláciu *„ve skupině věcí.“* Je však všeobecne uznávanou praxou, že rekognícia vecí taktiež prebieha v skupine najmenej troch ďalších podobných vecí, čím sa sleduje najmä vylúčenie náhodnosti označenia. Jediným, osobitným prípadom rekognície, kedy sa nepoužíva skupina podobných objektov, je znovupoznávanie a identifikácia mŕtvoly, ktorá sa ukazuje samostatne. Vychádza sa z predpokladu, že znovupoznávanie mŕtvoly sa vykonáva za účelom zistenia jej totožnosti a identifikácie spravidla blízkou osobou, ktorá ju vie rozpoznať na základe špecifických vonkajších charakteristík. Spravidla tak pôjde v prípadoch, keď je mŕtvou osobou poškodený a totožnosť nie je možné zistiť iným spôsobom. Tento úkon však má skôr charakter *agnoskácie* – ide o dôkazný prostriedok, ktorý nie je *expressis verbis* upravený v slovenskom ani českom Trestnom poriadku, avšak je všeobecne uznávaný vyšetrovacou a súdnou praxou v Slovenskej aj Českej republike,[13] hoci s nižšou dôkaznou silou, ako rekognícia, ktorej dôkazná a identifikačná hodnota je preverená asociáciou podľa vonkajších a funkčných a dynamických vlastností, a výberom zo skupiny. Podstatou agnoskácie je stotožnenie objektu znovupoznávania, ktorý je však, na rozdiel od rekognície, predvádzaný samostatne. V praxi má teda príkladmo podobu vyhlásenia subjektu agnoskácie (napr. poškodeného), že samostatne predvádzaná osoba (podozrivý) je alebo nie je páchateľom, prípadne len pravdepodobnostného záveru alebo záveru, že subjekt agnoskácie predvádzanú osobu neopoznáva. V prípade, ak bola pred agnoskáciou vykonaná rekognícia, je potrebné túto skutočnosť zohľadniť pri hodnotení dôkaznej sily agnoskácie, keďže pamäťová stopa subjektu agnoskácie už bola ovplyvnená v predchádzajúcou rekogníciou.

Česká právna úprava, na rozdiel od slovenskej, obsahuje aj ustanovenia taktického a organizačného charakteru vo vzťahu k výkonu rekognície tým, že podrobnejšie popisuje úkony, ktoré majú predchádzať rekognícii a spôsob jej priebehu. Nevyhnutným predpokladom vykonania rekognície je získanie podrobného popisu znovupoznávaného objektu (napr. osoby, veci, zvieraťa, a i.) a to formou rekognícii predchádzajúcemu výsluchu subjektu rekognície. Slovenská právna úprava v § 126 ods. 1 TP túto požiadavkou formuluje stručne slovami *„(...) vyzve sa obvinený, aby ju opísal.“* V § 104b ods. 2 českého TP je explicitne uvedené, že *„Podezřelý, obviněný nebo svědek (...) se před rekognicí vyslechnou o okolnostech, za nichž osobu nebo věc vnímali, a o znacích nebo zvláštnostech, podle nichž by bylo možno osobu nebo věc poznat. Osoba nebo věc, která má být poznána, jim nesmí být před rekognicí ukázána.“* Česká právna úprava teda okrem explicitného pomenovania úkonu,

[11] § 127 ods. 12 slovenského TP: *„Viacerými osobami sa na účely tohto zákona rozumejú najmenej tri osoby.“*

[12] BLAŽEK, R. *Kriminalistika*. Šamorín: Heuréka, 2016, s. 145.

[13] Pozri napr. nález Ústavného súdu sp. zn. III. ÚS/928/20 zo dňa 05.01.2021, dostupný na internete: https://www.usoud.cz/fileadmin/user_upload/Tiskova_mluvci/Publikovane_nalezy/2021/III._US_928_20_an.pdf alebo uznesenie Najvyššieho súdu Slovenskej republiky sp. zn. 1Tdo/27/2021 zo dňa 23.02.2022, dostupné na internete: https://www.judikaty.info/document/nssr/120213/.

ktorým sa má popis objektu rekognície získať (výsluch), obsahuje aj podrobnosti o okolnostiach, na ktoré má byť subjekt rekognície vypočutý – okolnosti, za akých bola osoba alebo vec vnímaná, znaky a zvláštnosti, podľa ktorých je možné osobu alebo vec spoznať. V tomto ohľade považujeme za vhodné upraviť slovenskú právnu úpravu § 126 ods. 1 TP nahradením *„výzvy* (subjektu rekognície), *aby ju opísal,*" explicitným pomenovaním úkonu, ktorým sa má popis získať – *výsluchom.* Touto otázkou sa zaoberal aj Vrchní soud v Praze, podľa ktorého *„Zákon nepřipouští postup, aby poznávající osoba, kterou je svědek, nebyla před rekognicí vyslechnuta v tomto procesním postavení, nýbrž podala pouze vysvětlení podle § 158 odst. 3 písm. a) TrŘ. Pokud bylo takto nezákonně policejním orgánem postupováno, nelze rekognici, která nenavazovala na svědecký výslech poznávající osoby, ale jen na její vysvětlení, považovat za, byť jen relativně, účinný (přípustný) důkaz.“*[14]
Ďalšou otázkou, dôležitou najmä z hľadiska práva na obhajobu, prezumpcie neviny a objektivity pri výkone rekognície je poradie predvádzaných objektov. V tomto kontexte považujeme za potrebné uviesť najčastejšie spôsoby vykonania rekognície. Rozlišujeme rekogníciu simultánnu, sekvenčnú, eliminačnú a tzv. „wildcard". *Simultánna rekognícia* je v rámci Slovenskej republiky aj Českej republiky používaná najčastejšie. Znamená, že objekty rekognície sú subjektu rekognície predvádzané súčasne, spravidla zoradením do jedného radu. Tento spôsob vykonávania rekognície je zároveň podporený dikciou slovenského aj českého Trestného poriadku. Podľa § 126 ods. 1 druhá veta slovenského TP *„Až potom sa mu má osoba alebo vec ukázať, a to medzi viacerými osobami“*. Podľa § 104b ods. 3 a ods. 5 českého TP sa osoba *„ukáže (...) medzi najmenej tromi osobami“,* resp. vec *„v skupine vecí“*. Simultánna rekognícia je tak preferovaná priamo platnou právnou úpravou, čo však nevylučuje priamo uplatnenie sekvenčnej rekognície. Pri *sekvenčnej rekognícii* subjekt znovupoznáva objekty postupne „po sebe". Tento spôsob rekognície je vykonávaný z logiky veci najmä pri rekognícii podľa funkčných a dynamických vlastností, teda najmä podľa hlasu, prípadne chôdze. Znovupoznávané osoby sú vyzvané, aby jeden po druhom vyslovili určité slová, prípadne aby sa prešli či spravili iný pohyb dôležitý pre znovupoznávanie. V tomto prípade, ak je rekognícia kombinovaná aj s rekogníciou na základe vonkajších vlastností – na základe vzhľadu, môžeme hovoriť o kombinovanej simultánnej a sekvenčnej rekognícii, kedy sú osoby predvádzané naraz v jednom rade a následne sú jeden po druhom vyzvané na skúšku hlasu. Ďalšou výnimkou zo simultánneho vykonávania rekognície je rekognícia nehnuteľností *in natura,* kedy sa subjektu rekognície postupne ukážu podobné nehnuteľnosti (domy, byty, jednotlivé miestnosti, kancelárie a pod.), pričom treba dbať na to, aby sa subjekt rekognície neorientoval podľa adresy, napríklad počas príchodu na miesto rekognície. Rekognícia na základe vonkajších vlastností sa však u nás v zásade sekvenčne nevykonáva, hoci sú na ňu medzi odborníkmi rôzne názory. Podľa Protivinského z poznatkov psychológie vyplýva, že simultánne znovupoznávanie je spoľahlivejšie, keďže umožňuje jednoohniskové vnímanie skupiny.[15][16]Naopak, podľa inej štúdie vyplýva, že pri sekvenčnej rekognícii dochádza k omnoho menšiemu počtu falošne pozitívnych identifikácií.[17] Sekvenčná rekognícia sa vykonáva najmä v krajinách *common law.* V niektorých krajinách sa kombinujú pozitívne prvky simultánnej aj sekvenčnej rekognície spôsobom, že subjekt rekognície v prvom kole vníma každú ukazovanú osobu po jednom a v druhom kole, v rámci ktorého je vyzvaný na označenie osoby, vníma predvádzané osoby naraz, teda simultánne. *Eliminačná rekognícia* je svojou podstatou simultánnou rekogníciou, pretože predvádzané objekty sa subjektu

[14] Rozhodnutie Vrchního soudu v Praze zo dňa 21. 4. 2005, sp. zn. 2 To 45/2005.
[15] PROTIVINSKÝ, M. Vady rekognice a jejich procesní důsledky. In *Bulletin Advokacie*, 1997, č. 2, s. 12.
[16] Pozri aj KRAJNÍK, V. a kol. 2005. *Kriminalistika.* Bratislava: Akadémia Policajného zboru v Bratislave, 2005, s. 326.
[17] WELLS, G. L. et al. Eyewitness Identification Procedures: Recommendations for Line-Ups and Photospreads. In *Law and Human Behaviour*. 1998, 22 (6), s. 603-647.

rekognície ukážu naraz a následne dochádza k eliminácii, vylučovaniu jednotlivých objektov. Využíva sa najmä v prípadoch, kedy si subjekt rekognície nie je istý. Metóda tzv. *„wildcard“* sa uplatňuje napríklad tam, kde je subjektom rekognície podľa fotografií dieťa. Z psychologického hľadiska majú deti tendenciu k snahe ukázať na niektorú z radu predvádzaných fotografií napriek tomu, že žiadnu osobu nespoznávajú, a to najmä z dôvodu tlaku „očakávaní“ a snahe vyhovieť policajtovi a úspešne zvládnuť rekogníciu. Deti sú preto inštruované, aby v prípade, že nikoho nespoznávajú medzi predvádzanými fotografiami, ukázali na na to vopred určenú „divokú kartu“, miesto fotografie niektorého predvádzaného objektu.

Ako sme už spomínali, spôsob vykonania rekognície je dôležitý aj z hľadiska poradia predvádzaných osôb a technického vykonania rekognície. Podľa § 104b ods. 3, druhá veta českého TP sa osoba, ktorá má byť poznávaná vyzve, aby sa zaradila na ľubovoľné miesto medzi ukazovanými osobami. To platí aj v prípade, ak má byť spoznávaná podľa hlasu. V druhom kole rekognície sa vymení miesto spoznávanej osoby a jednotlivé poradové čísla, pričom sa spoznávanej osobe opäť umožní výber poradia. Dvojnásobná rekognícia sa uskutočňuje najmä z dôvodu zvýšenia dôkaznej sily a spoľahlivosti rekognície a zároveň pre potrebu vylúčenia náhodnosti výberu. Takýto postup je dôležitý aj z hľadiska zachovania objektívnosti výsledkov rekognície a vylúčenia zasahovania do priebehu rekognície, a ovplyvňovania zo strany orgánov činných v trestnom konaní. Pri simultánnej rekognícii je následne správne, aby subjekt rekognície vošiel do miestnosti až po tom, čo sú predvádzané osoby už nastúpené v rade. Domnievame sa, že by bolo vhodné do slovenského TP výslovne uviesť právo obvineného, resp. podozrivého na voľbu miesta a poradového čísla v rámci oboch kôl rekognície pre posilnenie objektivity a prezumpcie neviny.

Slovenská právna úprava podľa § 126 ods. 2 TP umožňuje vykonať rekogníciu podľa fotografií alebo použitím technických prostriedkov. Použitie technických prostriedkov prichádza do úvahy najmä v prípadoch, keď je subjekt rekognície dlhodobo v zahraničí, v zdravotníckom zariadení, ak ide o svedka, ktorého totožnosť má byť utajená, prípadne z dôvodu predchádzania sekundárnej viktimizácii. Tento postup by však mal byť až subsidiárny, vzhľadom na lepšiu možnosť vnímania a pozorovania predvádzaných osôb *in natura*, a teda aj vyššiu dôkaznú silu takto vykonanej rekognície. Rekognícia podľa fotografií v slovenskom Trestnom poriadku nie je výslovne označená za subsidiárnu, môžeme to však odvodiť z formulácie *„možno vykonať aj“* a zaradením do druhého odseku, najmä však z rozhodovacej praxe slovenských súdov. V uznesení Najvyššieho súdu Slovenskej republiky (ďalej len *„NS SR“*) sp. zn. 4 Tdo 12/2008 zo dňa 26.08.2008 senát konštatoval, že: *„Rekognícia „in natura“ je nutná všade tam, kde takú osobu je možné zistiť. Rekognícia podľa fotografií je možná v prípade, že predchádzajúci postup nie je možný napríklad preto, že podozrivá osoba nie je zistená.“*[18] Česká právna úprava, na rozdiel od slovenskej, zakotvuje subsidiaritu rekognície podľa fotografií priamo v ustanovení § 104b ods. 4 českého TP, podľa ktorého *„Není-li možno ukázat osobu, která má být poznána, rekognice se provede podle fotografie, která se předloží podezřelému, obviněnému nebo svědkovi s obdobnými fotografiemi nejméně tří dalších osob.“* Je preto jasne stanovená priorita spôsobu vykonania rekognície *in natura*, podľa ktorej musia orgány činné v trestnom konaní postupovať. Prípady, kedy rekognícia *in natura* nie je možná, sú napríklad keď ešte nebola zistená totožnosť poznávanej osoby, poznávaná osoba je nezvestná, ak ide o mŕtvolu a pod.[19] Česká aj slovenská súdna prax nejedenkrát konštatovala porušenie práv obvineného v prípadoch, keď bolo možné vykonať rekogníciu *in natura*, namiesto toho však bola vykonaná rekognícia podľa fotografie, pri ktorej nie je možné vnímať funkčné a dynamické vlastnosti objektu

[18] Dostupné na internete: https://www.judikaty.info/document/nssr/1434/. [cit. dňa 01.12.2023].

[19] PURÝ, F. Komentár k § 104b – Rekognice. In Šámal, P. a kol. *Trestní řád. Komentář.* 7. vydání. Praha: C. H. Beck, 2013, s. 1543-1544.

a vnímanie vonkajších vlastností je obmedzené spravidla na oblasť tváre a hlavy pri fotografii spredu. Napriek judikatúre je rekognícia podľa fotografie pre menšiu náročnosť jej realizácie (nie je potrebné zháňať podobných figurantov *in natura* a zabezpečovať ich náležitú úpravu a fyzickú prítomnosť nespolupracujúceho obvineného v prípade nedostavenia sa) stále často vykonávaná aj v prípadoch možnosti rekognície *in natura*. Považujeme preto za vhodné v slovenskom Trestnom poriadku upraviť znenie § 126 ods. 2 TP napríklad nasledovne: *„Ak nie je možné zabezpečiť prítomnosť osoby alebo veci, ktorá má byť stotožnená alebo je na to iný dôležitý dôvod, je možné vykonať rekogníciu aj podľa fotografie, prípadne s použitím technických prostriedkov.“* „Iným dôležitým dôvodom“ môže byť napríklad prípad, kedy síce je možné zabezpečiť prítomnosť znovupoznávanej osoby, ale v čase, odkedy bola priamo vnímaná subjektom rekognície do vykonania rekognície výrazne zmenila vzhľad (napríklad v dôsledku zmrzačenia alebo podstúpenia zásadnej plastickej operácie) v takom rozsahu, že by sa rekognícia míňala účinkom. Samozrejme, posúdenie dôležitosti a významu tohto dôvodu bude závisieť od konkrétnych okolností prípadu. Subsidiaritu rekognície podľa fotografie navrhujeme vyjadriť aj v prípade rekognície veci, na rozdiel od českého Trestného poriadku, ktorý výslovne nepočíta s možnosťou vykonať rekogníciu veci podľa fotografie (§ 104b ods. 4 českého TP hovorí len o „osobe“).

Podľa § 104b ods. 4 českého TP ďalej rekognícia podľa fotografie nesmie bezprostredne predchádzať rekognícii ukázaním osoby (*in natura*). Český zákonodarca úmyselne použil slovo „*bezprostredne*“, a to z dôvodu, že poznávajúca osoba by nemala vykonávať rekogníciu *in natura* pod dojmom rekognície podľa fotografie, ale *„má stotožňovať poznávanú osobu len podľa toho, čo vnímala pri ukázaní poznávanej osoby medzi ďalšími osobami.“*[20] Každým opakovaním rekognície sa „kontaminuje“ pôvodná pamäťová stopa subjektu rekognície z času priameho vnímaniu kriminalisticky relevantnej udalosti. Preto je rekognícia vykonávaná tým istým subjektom (napr. svedkom) v zásade považovaná za neopakovateľný úkon vo vzťahu k tomu istému objektu rekognície (ak je napríklad zadržaný odlišný podozrivý, je možné vykonať s ním rekogníciu za účasti odlišných figurantov, než akí bol prítomní na prvej rekognícii s predchádzajúcim podozrivým), avšak sú prípustné určité výnimky, napríklad ak bola predchádzajúca rekognícia vykonaná len podľa fotografií. Môže ísť o situáciu, keď podozrivý ešte nebol zadržaný a zdržiava sa na neznámom mieste. V tomto prípade je možné vykonať rekogníciu podľa fotografie (napríklad zachytenej na bezpečnostnej kamere) a následne, keď je tento podozrivý zadržaný, pre zvýšenie dôkaznej hodnoty a kvality výsledkov rekognície je možné opakovať rekogníciu *in natura*. Dôležitým ale je správne posúdiť dostatočný časový odstup od rekognície podľa fotografie na to, aby rekognícia podľa fotografie bezprostredne nepredchádzala rekognícii *in natura*. Český Trestný poriadok teda vylučuje *len bezprostrednú nadväznosť* týchto dvoch rekognícií.

4 ZÁVER

Existuje viacero definícií pojmu rekognícia, z ktorých môžeme vyvodiť jej všeobecnú charakteristiku – ide o špecifickú metódu kriminalistickej taktiky, procesný úkon a dôkazný prostriedok, spočívajúci v znovupoznávaní skôr vnímaných objektov subjektom rekognície na základe pamäťovej stopy podporenej asociáciou na základe vonkajších, funkčných a dynamických vlastností viacerých predvádzaných objektov, s cieľom identifikácie (stotožnenia) osôb a vecí. V starom Trestnom poriadku rekognícia spadala priamo pod výsluch obvineného (resp. svedka), bola považovaná za špecifický spôsob výsluchu. Domnievame sa, že súčasné zaradenie rekognície medzi niektoré zvláštne spôsoby dokazovania spolu s konfrontáciou, vyšetrovacím pokusom, rekonštrukciou a previerkou výpovede na mieste (§ 104a-§ 104e českého TP) v rámci českej právnej úpravy výstižnejšie

[20] Tamtiež, s. 1543-1544.

vystihuje povahu rekognície, ktorá sa v podstatných znakoch odlišuje od výsluchu a je založená v prvom rade na znovupoznavaní na základe asociácie, teda nie na výsluchu napriek tomu, že výsluch rekognícii nevyhnutne predchádza. Považujeme za vhodné systematicky zaradiť rekogníciu medzi osobitné spôsoby dokazovania, podobne, ako je tomu v § 104a-§104e českého TP, alebo medzi „Ostatné dôkazné prostriedky" v rámci štvrtého dielu šiestej hlavy (Dokazovanie) slovenského Trestného poriadku. Hoci sme názoru, že nie všetky (najmä nie taktické a organizačno-technické) otázky vykonávania dôkazných prostriedkov musia byť detailne upravené na zákonnej úrovni a postačuje ich vhodné dopĺňanie judikatúrou a súdnou a vyšetrovacou praxou akceptovanými poznatkami súvisiacich vied (kriminalistika), niektoré zmeny aktuálnej slovenskej právnej úpravy rekognície považujeme za dôležité z hľadiska ochrany práv obvineného, zachovania objektivity a jasnosti a určitosti právnej terminológie. Pôjde najmä o i) výslovné vyjadrenie subsidiarity rekognície podľa fotografií (prípadne iného modelu) v prospech rekognície *in natura* v § 126 ods. 2 TP napríklad nasledovne: *„Ak nie je možné zabezpečiť prítomnosť osoby alebo veci, ktorá má byť stotožnená alebo je na to iný dôležitý dôvod, je možné vykonať rekogníciu aj podľa fotografie, prípadne s použitím technických prostriedkov;"* a ii) nahradenie formulácie *„Ak sa má zistiť totožnosť nejakej osoby alebo veci, vyzve sa obvinený, aby ju opísal,"* znením, ktoré *expressis verbis* vyjadruje procesnú formu tohto úkonu v podobe *výsluchu*. Ako príklad môže slúžiť znenie § 104b ods. 2 českého Trestného poriadku;[21] iii) a o zákonné zakotvenie možnosti obvineného (podozrivého) vybrať si miesto a poradové číslo pri výkone rekognície tak, ako je to v § 104b ods. 3 českého Trestného poriadku: *„(...)Osoba, která má být poznána, se vyzve, aby se zařadila na libovolné místo mezi ukazované osoby. Jestliže osoba má být poznána nikoliv podle svého vzezření, ale podle hlasu, umožní se jí, aby hovořila v libovolném pořadí mezi dalšími osobami s podobnými hlasovými vlastnostmi."* Máme za to, že navrhované zmeny právnej úpravy by prispeli k zákonnému a po taktickej stránke správnemu vykonávaniu rekognície a zároveň by posilnili objektívnosť jej výsledkov a práva obvineného.

Použitá literatúra

Monografie, príspevky a články

1. BLAŽEK, R. *Kriminalistika*. Šamorín: Heuréka, 2016. 263 s. ISBN 978-80-8173-030-6.
2. BURDA, E. Komentár k § 126 – Rekognícia. In ČENTÉŠ, J. a kol. *Trestný poriadok I. Komentár. § 1-195*. Bratislava: C. H. Beck, 2021. 1232 s. ISBN 978-80-89603-88-6.
3. KONRÁD, Z. *K procesu konstituování rekognice jako metody kriminalistické praxe a procesního úkonu v českém trestním řízení* [online]. Dostupné na internete: https://www.mvcr.cz/soubor/3-2008-2008-03-konrad-pdf.aspx. [cit. 01.12.2023]
4. KONRÁD, Z. *Některé zvláštní způsoby dokazování, kriminalistické problémy teorie a praxe*. Praha: Policejní akademie České republiky v Praze, 2017. 101 s. ISBN 978-80-7251-477-0.
5. KRAJNÍK, V. a kol. *Kriminalistika*. Bratislava: Akadémia Policajného zboru v Bratislave, 2005. 356 s. ISBN 80-8054-356-9.
6. FRYŠTÁK, M. – PROVAZNÍK, J. – SEDLÁČKOVÁ, J. – ŽATECKÁ, E. *Trestní právo procesní.* Ostrava: Key Publishing, 2015. 338 s. ISBN 978-80-7418-246-4.
7. POLÁK, P. – KUBALA, J. *Repetitórium kriminalistiky*. Bratislava: IURA EDITION, 2010. 210 s. ISBN 978-80-8078-351-8.

[21] § 104b ods. 2 českého TP: *„Podezřelý, obviněný nebo svědek, kteří mají poznat osobu nebo věc, se před rekognicí vyslechnou o okolnostech, za nichž osobu nebo věc vnímali, a o znacích nebo zvláštnostech, podle nichž by bylo možno osobu nebo věc poznat. Osoba nebo věc, která má být poznána, jim nesmí být před rekognicí ukázána."*

8. PROTIVINSKÝ, M. Vady rekognice a jejich procesní důsledky. In *Bulletin Advokacie*, 1997, č. 2, s. 11-25. ISSN 1210-6348. Dostupné na internete: https://www.cak.cz/assets/files/177/BA_97_02.pdf. [cit. 01.12.2023]
9. PURÝ, F. Komentár k § 104b – rekognice. In Šámal, P. a kol. *Trestní řád. Komentář*. 7. vydání. Praha: C. H. Beck, 2013, 4700 s. ISBN 978-80-7400-465-0.
10. ŠIMOVČEK, I. a kol. *Kriminalistika.* Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2011. 405 s. ISBN 978-80-7380-343-8.
11. WELLS, G. L. et al. Eyewitness Identification Procedures: Recommendations for Line-Ups and Photospreads. In *Law and Human Behaviour*. 1998, 22 (6), s. 603-647.

Právne predpisy a dokumenty

1. Zákon č. 141/1961 Zb. o trestnom konaní súdnom (účinný v čase existencie Československa).
2. Zákon č. 301/2005 Z. z. Trestný poriadok.
3. Zákon č. 141/1961 Sb. o trestním řízení soudním (Trestní řád, účinný po rozpade Československa na území Českej republiky).
4. Dôvodová správa k vládnemu návrhu zákona č. 301/2005 Z. z. Trestný poriadok.

Rozhodnutia súdov

1. Nález Ústavného súdu sp. zn. III. ÚS/928/20 zo dňa 05.01.2021.
2. Uznesenie Najvyššieho súdu Slovenskej republiky sp. zn. 1Tdo/27/2021 zo dňa 23.02.2022.
3. Rozhodnutie Vrchního soudu v Praze zo dňa 21. 4. 2005, sp. zn. 2 To 45/2005.

Online zdroje

1. https://www.slov-lex.sk/domov
2. https://www.mvcr.cz/soubor/3-2008-2008-03-konrad-pdf.aspx
3. https://zakony.judikaty.info/document/dsnr/192
4. https://www.judikaty.info/document/nssr/120213/
5. https://www.judikaty.info/document/nssr/1434/
6. https://www.usoud.cz/fileadmin/user_upload/Tiskova_mluvci/Publikovane_nalezy/2021/III._US_928_20_an.pdf

Kontaktné údaje

Mgr. Lucia Vasilik
Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta
Šafárikovo nám. 6,
P.O. BOX 313
810 00 Bratislava
Slovenská republika
lucia.vasilik@flaw.uniba.sk

VNÍMANÍ KORUPCE VE VEŘEJNÉ SPRÁVĚ V ČESKÉ REPUBLICE

PERCEPTION OF CORRUPTION IN THE PUBLIC ADMINISTRATION IN THE CZECH REPUBLIC

Miroslav Mimra

Abstrakt

Tento článek ukazuje výsledky kvantitativního výzkumu, který byl proveden s řadou respondentů, kteří souhlasili s účastí v dotazníkovém šetření. Pro motivaci „whistleblowerů" pro nahlašování zjištěných problémů je nezbytné jim poskytnout možnost si zachovat plnou anonymitu. Jako nejúčinnější opatření k potlačení korupce a jejímu předcházení se jeví tyto dvě následující sankce: konfiskace majetku a povinnost poskytnout informace o zdroji finančních prostředků nebo majetku (povinně pro všechny občany). Nebyly prokázány rozdíly mezi muži a ženami, pokud jde o jejich zkušenost s korupcí, nabízením nebo přijetím úplatku a ochotou je oznámit. Rovněž ani nebyl prokázán potencionální vliv na ochotu korupci oznámit v závislosti na úrovni dosaženého vzdělání.

Klíčová slova: *korupční jednání, úplatek, veřejná správa, protikorupční nástroje, úřední osoba, věc obecného zájmu*

Abstract

This paper shows the results of the quantitative research which was carried out with a number of respondents. For the purpose of motivating potential „whistleblowers" to disclose the identified issues, it is essential to grant them the option of keeping their full anonymity. The most effective measures in order to supress and prevent corruption seem to be the two following sanctions: confiscation of possessions and the obligation to provide the information on the source of funds or property (mandatory equally for all citizens). Potential differences between men and women regarding their experience with corruption, noticed or offered bribery and their potential willingness to report it were taken into consideration, however no particular differences were proven in the poll. Also, the potential influence on the willingness to report corruption depending on the level of achieved education was not proven either.

Key words: *corrupted behaviours, bribery, public administration, anti-corruption tools and measures, officials, issue of common interest*

1 ÚVOD

Tento článek se zabývá problematikou korupce ve veřejné správě. Je zaměřen na tzv. „malou korupci", neboť právě ta je prvním krokem při vytváření korupčního klimatu ve společnosti vedoucímu následně ke vzniku tzv. „velké korupce" nebo „systémové korupce". Zjišťování i regulace korupce je věc velmi problematická, neboť subjekty, které se na korupci podílí, tak většinou činí skrytě, a tudíž bývá odhalována jen zřídka. Korupce ve společnosti a nízká míra jejího potrestání narušuje důvěru občanů nejen ve státní správu, ale i všeobecně ve spravedlnost.

Experimenty z oblasti úplatkářství a vlivu úplatků se zabýval např. Abbink et al. (2002), který dále experimenty rozšířil o výzkum vlivu relativní výše platu státních úředníků Abbink (2002), nebo o vliv protikorupčního opatření spočívajícího v rotaci zaměstnanců Abbink (2004). Vztahem zaměstnavatele (principála), mzdy státního úředníka a ochotou k přijímání

úplatku se zabýval Jacquement (2005). Alatas et al. (2009) a Rivas (2008) se věnovali ověřování výsledků četných studií zabývajících se vztahem pohlaví a ochotou k přijímání úplatků. Výsledky těchto experimentů naznačují, že ženy mají nižší tendenci přijímat úplatky. Vlivem kulturního prostředí na korupční jednání jedinců se zabýval Cameron et al (2009). Na výzkum z oblasti zpronevěry majetku či zdrojů z veřejného sektoru při jejich přerozdělování se zaměřili Azfar & Nelson (2007). Zajímavé výsledky výzkumu v reálném prostředí přináší Peisakhin & Pinto (2010), kteří se zabývali rolí transparentnosti jakožto nástrojem boje proti korupci. Zjistili, že vyšší míra transparentnosti na zkrácení čekací doby na vyřízení požadavku má stejný účinek jako úplatek. Problematikou drobné korupce mezi občanem a úředníkem se zabývali Barr & Serra (2009). Oblasti kontrolních mechanismů korupce se věnuje Serra (2010), přičemž dochází k závěru, že kontrola prováděná v kombinaci tzv. „ze shora dolů“ a „ze spodu nahoru“ se jeví jako nejúčinnější, zejména tam kde se vyskytuje systémová korupce nebo selhává centrální audit.

2 METODIKA PRÁCE

Jak je z výše uvedeného patrné, zjišťování stavu korupce je obtížné. Proto v rámci výzkumu bylo u respondentů na území hlavního města Prahy provedeno kvantitativní šetření, jehož cílem byla analýza jejich vnímání stavu korupce – dotazníkové setření názorů veřejnosti zaměřené na uplácení či jiné ovlivňování činnosti úředníků veřejné správy.

Za účelem získání vypovídajících odpovědí byl dotazník koncipován jako anonymní a byl rozdělen do tří částí. V první části byly položeny tři identifikační otázky orientované na pohlaví, věk a dosažené vzdělání respondenta. Druhou část dotazníku tvořily otázky zaměřené na názory respondenta na zkoumanou problematiku. Třetí část byla zaměřena na případné chování respondenta ve styku s korupcí. V dotazníku bylo uvedeno čtrnáct otázek složených z dalších podotázek; celkem se jednalo o 67 otázek.

Pro zaznamenání odpovědí byla použita šestibodová Likertova škála, kde respondent volil podle stupně (míry) svého souhlasu či nesouhlasu s položenou otázkou a mohl zvolit i možnost „Nevím, netýká se mě“. Forma otázek byla zvolena přímá, které se dotazují přímo na stanovisko respondenta. Dotazníky byly distribuovány osobní formou (předáním a zpětným vybráním) v tištěné podobě. K interpretaci výsledků dotazníků byly využity statistické metody a porovnání vzhledem ke stanoveným výzkumným hypotézám. Z vyhodnocování jsou vyřazeny odpovědi, kde respondenti zvolili odpověď „Nevím, netýká se mě“. Proto je někdy počet odpovědí nižší, než byl počet respondentů.

Charakteristika respondentů účastnících se šetření

Počet respondentů činil 126, z toho bylo 69 žen, což představuje 52,18 %. Respondentů se základním vzděláním se účastnilo 9 (7,14 %), vyučených 18 (14,29 %), s maturitou 42 (33,33 %), s vyšším odborným vzděláním 13 (10,32 %) a s vysokoškolským vzděláním 44 (34,92 %). Respondentů ve věkové kategorii do dvaceti let se zúčastnilo 8 (6,35 %), do třiceti let 44 (34,92 %), do čtyřiceti let 24 (19,05 %), do padesáti let 24 (19,05 %), do šedesáti let 16 (12,70 %) a nad šedesát let 10 (7,94 %).

3 VÝSLEDKY KVANTITATIVNÍHO ŠETŘENÍ

Níže jsou uvedeny výsledky odpovědí na položené otázky v druhé a třetí části dotazníku.

Hodnocení otázky 4: „Je dnes v porovnání se situací před pěti lety korupce v ČR rozšířenější?“

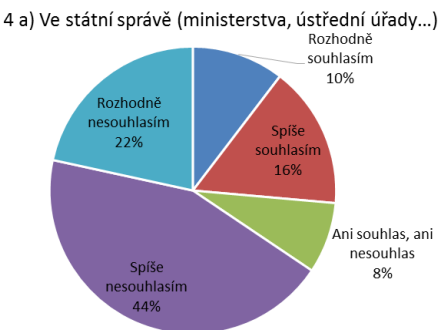
a) Ve státní správě (ministerstva, ústřední úřady…)

Průměrná hodnota (průměr z bodového hodnocení ve škále od 1 do 5) všech odpovědí na tuto otázku činí 3,5. Respondenti situaci hodnotí jako mírné zlepšení stavu v porovnání se situací

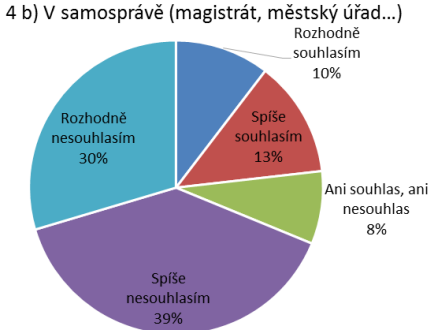
před pěti lety. Jak je patrné z obr. 1, s tím, že by dnes byla korupce rozšířenější v porovnání se situací před pěti lety „spíše nesouhlasilo“ 44 % a „rozhodně nesouhlasilo“ 22 % respondentů.

b) V samosprávě (magistrát, městský úřad…)

Průměrná hodnota odpovědí na tuto otázku činila 3,65. I zde respondenti situaci hodnotí jako zlepšení stavu. Z obr. 1 Podíl odpovědí na otázku 4 a) obr. 2 je patrné, že „spíše nesouhlasí“ 39 % a „rozhodně nesouhlasí 30 % dotazovaných.

obr. 1 Podíl odpovědí na otázku 4 a)

obr. 2 Podíl odpovědí na otázku 4 a)

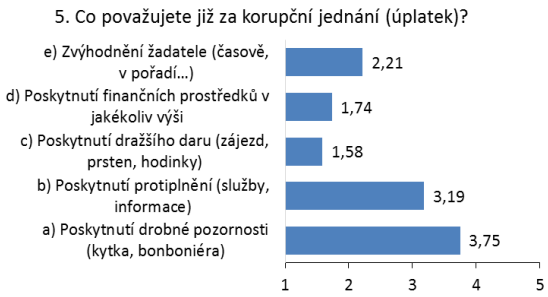
Obě sady odpovědí na otázku 4 byly testovány pomocí jednofaktorové analýzy rozptylu, která umožňuje ověřit, zda na hodnotu náhodné veličiny odpovědí má statisticky významný vliv hodnota některého znaku, která se u odpovědí dá pozorovat. Testování je prováděno na hladině významnosti $\alpha = 0{,}05$, přičemž $F = 0{,}773$ a $F_{krit} = 3{,}879$, tj. $F < F_{krit}$, z toho vyplývá, že nulová hypotéza se přijímá. Rozdíly v hodnocení odpovědí na otázku 4 a) a 4 b) nejsou statisticky významné. Rovněž hodnota $P = 0{,}38$ (pravděpodobnost) je vyšší než hodnota zvolené hladiny významnosti, na které bylo provedeno testování. Respondenti, kteří hodnotili kladně zlepšování stavu korupce ve státní správě v současné době v porovnání se stavem před pěti lety, rovněž zastávali obdobný názor i při hodnocení stavu korupce v oblasti samosprávy. Tato skutečnost je ověřena i pomocí Studentova T-testu. Hodnota $t = 0{,}129$, tedy převyšuje hodnotu zvolené hladiny významnosti, a tudíž mezi oběma sadami dat existuje závislost. Hodnota rozptylu u odpovědí na otázku 4 a) dosáhla 1,639 a u odpovědí na otázku 4 b) 1,714. Z uvedeného je zřejmé, že se názory mezi jednotlivými respondenty sice lišily, avšak respondenti měli tendenci hodnotit vývoj stavu korupce ve státní správě a samosprávě obdobně.

Hodnocení otázky 5: „Co považujete již za korupční jednání (úplatek)?“

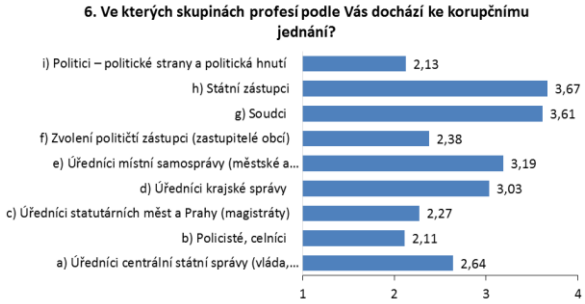
Průměrné hodnoty odpovědí na jednotlivé otázky jsou uvedeny na obr. 3, nejvíce dotazovaných respondentů uvádí, že za úplatek nepovažují poskytnutí drobné pozornosti, jako je kytice či bonboniéra – zde index dosáhl hodnoty 3,75. Dále respondenti uvádí „ani souhlasí a ani nesouhlasí“, tj. vnímají neutrálně protiplnění spočívající v poskytnutí nějaké služby či informace. Jako spíše korupční jednání (uplácení) vnímají zvýhodnění žadatele časově či v pořadí. Poskytnutí finančních prostředků v jakékoliv výši je již respondenty vnímáno jako korupční jednání. Poskytnutí dražšího plnění v podobě zájezdu, prstenu či hodinek, je pak vnímáno jako zcela korupční jednání (uplácení), zde index dosáhl hodnoty 1,58.

Všechny odpovědi na jednotlivé podotázky u páté otázky byly vzájemně testovány pomocí jednofaktorové analýzy rozptylu na hladině významnosti $\alpha = 0{,}05$, přičemž $F = 47{,}485$ a $F_{krit} = 2{,}404$, tj. $F > F_{krit}$, proto lze zamítnou nulovou hypotézu. Hodnota $P = 2{,}11 \times 10^{-30}$ je menší než hodnota zvolené hladiny významnosti, na které je provedeno testování. U odpovědí respondentů na jednotlivé položené podotázky, existuje variabilita v rámci hodnocení variant úplatků respondenty. Rozdíly či shodu mezi jednotlivými sadami dat (variantami úplatků) lze ověřit např. pomocí t-testu. U této otázky však není nutné hledat tuto závislost, neboť se jedná o různé alternativy. Nejnižší hodnota rozptylu 0,509 je dosažena u otázky 5 c) týkající se poskytnutí dražšího daru, který respondenti spíše vnímají coby úplatek. Nejvyšší hodnoty

rozptylu 1,516 je dosaženo u odpovědí na otázku 5 b) týkající se poskytnutí protiplnění spočívající ve službě nebo informaci. Zde je patrné, že mezi respondenty existují největší názorové rozdíly na skutečnost, zda se v této záležitosti jedná o úplatek či nikoliv.

obr. 3 Vnímání různých způsobů korupčního jednání respondenty

obr. 4 Výskyt korupčního jednání vnímaný respondenty podle profesních skupin

Hodnocení otázky 6: „Ve kterých skupinách profesí podle Vás dochází ke korupčnímu jednání?“

Výsledky odpovědí respondentů na šestou otázku jsou patrné z obr. 4. Podle nich mezi skupiny profesí, ve kterých dochází nejvíce k uplácení, patří policisté a celníci, kde index dosáhl hodnoty 2,11. Dále následují politici – politické strany a hnutí s hodnotou indexu 2,13; dále pak následují úředníci statutárních měst a Prahy s indexem 2,27. Naopak, mezi profesní skupiny, kde dochází podle názorů respondentů nejméně k uplácení, patří státní zástupci s indexem 3,67, následně pak soudci 3,61. Úředníci místní krajské správy dosahují hodnoty indexu 3,03 a úředníci místní samosprávy 3,19. Tyto skupiny profesí jsou z hlediska korupčního jednání vnímány neutrálně.

Na základě výsledku ANOVA (jedno faktorová analýza variance, tj. analýza rozptylu) na hladině významnosti $\alpha = 0,05$, přičemž $F = 34,095$ a $F_{krit} = 1,947$, a $P = 2,42\times10^{-48}$, lze dojít k závěru, že mezi odpověďmi na jednotlivé otázky existují rozdíly v jejich variabilitě mezi jednotlivými sadami odpovědí respondentů, tedy že názory respondentů na jednotlivé podotázky se liší. Nejnižší hodnoty rozptylu 1,072 je dosaženo u odpovědí na otázku 6 i) týkající se korupčního jednání ve skupině politiků – politických stran a hnutí, kdy se odpovědi respondentů nejméně liší. Nejvyšší hodnoty rozptylu 1,748 je dosaženo u odpovědí na otázku 6 a), která se týká uplácení úředníků centrální státní správy (vlády, ministerstva). Zde se odpovědi nejvíce odchylují od průměrné hodnoty.

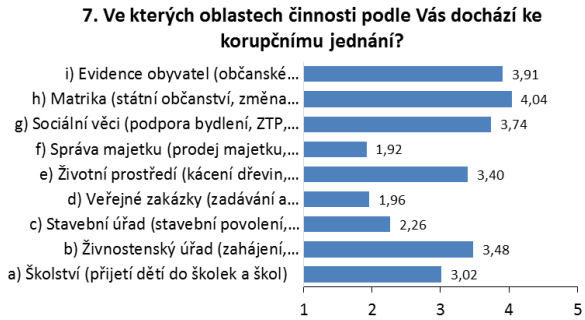
Hodnocení otázky 7: „Ve kterých oblastech dochází podle Vás ke korupčnímu jednání?“

Vyhodnocení odpovědí respondentů na sedmou otázku ukazuje obr. 5. Podle zjištěných výsledků respondenti „spíše nesouhlasí“ s tím, že by na matričním úřadu (index dosáhl průměrné hodnoty 4,04), při evidenci obyvatel (3,91) a v oblasti sociálních věcí (3,74) docházelo k výskytu korupce. Naopak v oblastech, jako je správa majetku (1,92), veřejné zakázky (1,96) a na stavebním úřadu (2,26) spíše souhlasí s tím, že zde dochází ke korupčnímu jednání. Oblast školství (3,02) je hodnocena neutrálně. Oblast životního prostředí (3,4) a živnostenský úřad (3,48) jsou hodnoceny jako oblasti, kde lidé „spíše nesouhlasí“ nebo zaujímají neutrální postoj k možnosti, že by zde docházelo ke korupčnímu jednání.

Výsledky ANOVA ukazují, že charakteristiky dat u jednotlivých odpovědí na hladině významnosti $\alpha = 0,05$, kde $F = 71,502$ a $F_{krit} = 1,947$ a $P = 1,42\times10^{-94}$, se vzájemně liší. Nejvyššího rozptylu v odpovědích (1,569) je dosaženo u otázky 7 a) týkající se korupčního jednání v oblasti školství. Na tuto problematiku mezi respondenty existují různorodé názory. Naopak nejnižší hodnoty rozptylu (0,876) je dosaženo u odpovědí na otázku 7 i) týkající se korupce v oblasti evidence obyvatel.

Hodnocení otázky 8: „Jakým způsobem by bylo možné podle Vás účinně snižovat korupci?“ Názory respondentů na možné způsoby snižování korupce ukazuje obr. 6. Jak je z něho patrné, respondenti „spíše nesouhlasí“ u podotázky 8 i) s tím, že by zavedení etických kodexů (index dosáhl průměrné hodnoty 3,65) vedlo ke snížení výskytu korupce. Neutrální názor zastávají ke snižování korupce pomocí podotázky 8 a) Osvěta (3,04) a podotázky 8 b) Výchova ve škole a rodině (2,87). Jako nejvíce účinné protikorupční opatření hodnotí možnost uvedenou u podotázky 8 e) Represivní opatření – zabavení majetku (2,03), následovanou podotázkou 8 g) Povinnost všech osob doložit původ svého majetku (2,33), jakož i podotázku 8 h) Specializovaný úřad odhalující korupci (2,37). Z uvedeného se lze domnívat, že respondenti coby nejúčinnější nástroje pro snižování korupce vidí zabavení majetku získaného korupcí, povinnost doložit původ majetku pro všechny osoby a zřízení specializovaného úřadu pro odhalování korupce.

Výsledky ANOVA poukazují na skutečnost, že na hladině významnosti $\alpha = 0,05$, kde $F = 16,818$ a $F_{krit} = 1,947$ a $P = 1,23\times10^{-23}$, se charakteristiky dat u jednotlivých odpovědí vzájemně liší. Největšího rozptylu (1,738) od průměrné hodnoty odpovědi je dosaženo u podotázky 8 g) Povinnost všech osob doložit původ svého majetku. Nejnižší hodnoty rozptylu (0,846) od střední hodnoty odpovědi je dosaženo u podotázky 8 e) Represivní opatření (zabavení majetku). Z uvedeného je zřejmé, že respondenti podporují zabavování majetku pocházejícího z korupce, avšak už nejsou tak jednotní s ohledem na povinnost všech osob prokázat původ svého majetku, neboť by se takováto povinnost mohla dotknout i jich.

obr. 5 Průměrná hodnota indexu vnímání výskytu korupce podle oblasti činnosti

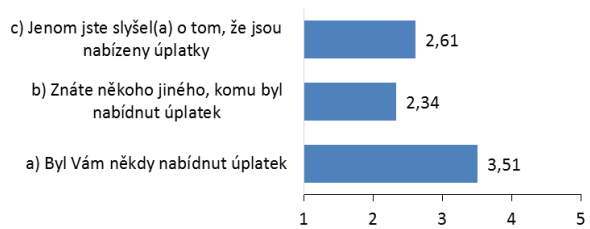
obr. 6 Názor respondentů na možnosti snižování výskytu korupce

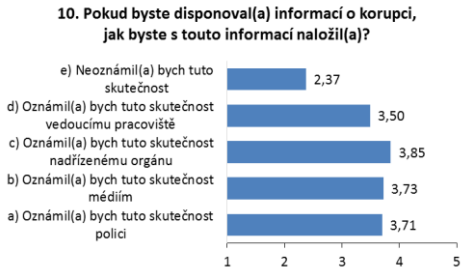
Hodnocení otázky 9: „Máte zkušenost s korupcí?“

Výsledky odpovědí na jednotlivé podotázky jsou patrné z obr. 7. U odpovědi na podotázku 9 a), zda jim byl nabídnut někdy úplatek (3,51), s tímto tvrzením respondenti „spíše nesouhlasí“. Zato u odpovědí na podotázku 9 b) spíše souhlasí (2,34) s tím, že znají někoho, komu úplatek nabídnut byl. V odpovědích na podotázku 9 c), zda slyšeli o někom, komu byl nabízen úplatek, dosáhla průměrná hodnota indexu odpovědí (2,61), tzn., že se respondenti k této odpovědi staví neutrálně či mírně souhlasí s tím, že o někom takovém slyšeli. K uvedeným hodnotám je však nutné poznamenat, že na podotázku 9 a) uvedlo, že „neví“, 39 respondentů; u otázky 9 b) to bylo 34 respondentů a u otázky 9 c) to bylo 13 respondentů, čili mnoho respondentů se přímé odpovědi raději vyhnulo.

Výsledky ANOVA ukazují, že na hladině významnosti □ = 0,05, kde $F = 19,737$ a $F_{krit} = 3,027$ a $P = 9,23\times10^{-9}$, se charakteristiky sad odpovědí na položené podotázky liší, tj. respondenti odpovídali rozdílně na položené podotázky. U podotázky 9 a) činila hodnota rozptylu (2,044), tj. maximum a u otázky 9 c) dosáhl rozptyl (1,186), tj. minima.

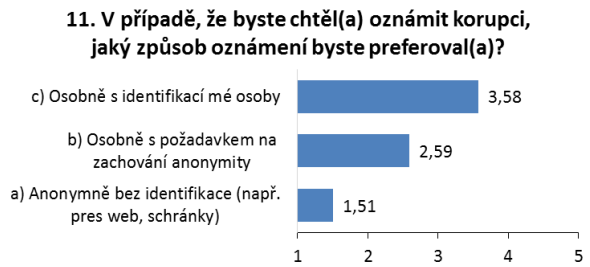
Hodnocení otázky 10: „Pokud byste disponoval(a) informací o korupci, jak byste s touto informací naložil(a)?“
Průměrné hodnoty odpovědí jsou patrné z obr. 8. Na podotázky týkající se způsobu oznámení korupce respondenti reagují tak, že „spíše nesouhlasí“ s tím, že by informaci o korupci oznámili nadřízenému orgánu (3,85), médiím (3,73), policii (3,71) nebo vedoucímu pracoviště (3,5). Naopak se přiklání k tomu, že by takovou informaci spíše neoznámili (2,37). Z uvedeného jednoznačně vyplývá, že ochota respondentů oznamovat korupční jednání je bohužel velmi nízká. Mnozí lidé nejsou ochotni nesprávné jednání nahlásit či na ně jakkoliv upozornit. U odpovědí na tyto otázky se rovněž vyskytl vysoký počet respondentů (cca 20 %), kteří uvedli, že neví. Mezi jednotlivými sadami odpovědí neexistovala závislost. Nejvyšší hodnoty rozptylu (2,023) je dosaženo u otázky 10 b), naopak nejnižší hodnoty rozptylu (1,073) pak u podotázky 10 e). Z uvedeného je zřejmé, že tyto podotázky nejsou respondentům „příjemné“, a proto se odpovědím vyhýbají. Rovněž je zajímavé, že respondenti odpovídají na otázky 10 a) až d) a zároveň i na otázku 10 e), která se logicky vylučuje s předchozími otázkami.

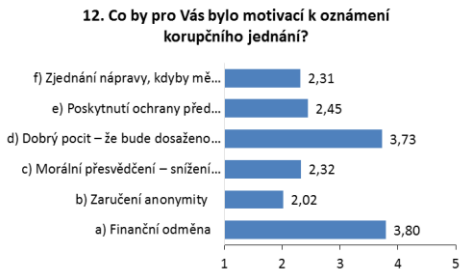

obr. 7 Zkušenost respondenta s korupcí *obr. 8 Ochota respondenta oznámit korupční jednání*

Hodnocení otázky 11: „V případě, že byste chtěl(a) oznámit korupci, jaký způsob oznámení byste preferoval(a)?“
Výsledky odpovědí jsou patrné z obr. 9. V případě oznámení korupce je respondenty preferován anonymní způsob oznámení (1,5), k osobnímu oznámení s požadavkem na zachování anonymity (2,59) respondenti zaujali neutrální postoj a k oznámení korupce s identifikací oznamující osoby (3,58) zaujali respondenti spíše negativní stanovisko. Rovněž i u odpovědí na tyto otázky se vyskytl vysoký podíl (cca 20 %), kdy respondenti zaškrtli možnost, že neví. Položené otázky nebyly pro respondenty příjemné. Z dostupných odpovědí lze odvozovat, že respondenti zcela jednoznačně preferují možnost anonymního oznámení korupce.

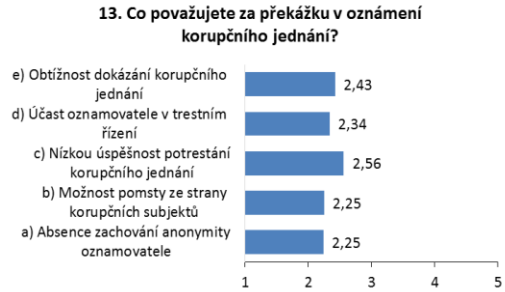

obr. 9 Způsob oznámení korupce *obr. 10 Faktory motivace k oznámení korupčního jednání*

Hodnocení otázky 12: „Co by pro Vás bylo motivací k oznámení korupčního jednání?“
Vyhodnocení odpovědí je patrné z obr. 10. Respondenti uvedli, že finanční odměna (3,8) by pro ně nebyla motivací k oznámení korupčního jednání. Na druhém místě s hodnotou (3,73)

byla odpověď 12 d), kdy respondenti uvedli, že tento faktor by pro ně nebyl motivací k oznámení korupčního jednání. Naopak coby nejdůležitější faktor, který by byl pro respondenty motivací k oznámení korupčního jednání, se jeví zaručení anonymity (2,02). Coby druhý nejvíce motivující faktor k oznámení korupce bylo identifikováno zjednání nápravy, pokud by respondenta toto jednání poškodilo (2,31). S důvodem takovéto motivace respondentů lze souhlasit, neboť by z ní získávali přímo prospěch pro sebe.

Hodnocení otázky 13: „Co považujete za překážku v oznámení korupčního jednání?“
Výsledky odpovědí šetření týkajícího se faktorů bránících v oznamování korupčního jednání jsou patrné z obr. 11. Zde respondenti „spíše souhlasí“ s tím, že uváděné faktory mohou bránit v oznamování korupce. Jako faktory nejvíce bránící oznamování korupce jsou vyhodnoceny odpovědi na otázku 13 a) absence anonymity oznamovatele a 13 b) možnost pomsty ze strany korupčních subjektů; tyto jsou shodně ohodnoceny (2,25).

obr. 11 Překážky v oznamování korupčního jednání

obr. 12 Nabídnutí úplatku

Hodnocení otázky 14: „Nabídl(a) byste úplatek?“
Na závěr dotazníku byla respondentům položena otázka, zda by sami nabídli úplatek. Možnost, že by úplatek nenabízeli, byla úmyslně vynechána, aby byli respondenti vedeni ke zvažování situací, za kterých by úplatek nabídli. Jak je patrné z odpovědí na obr. 12, respondenti „spíše nesouhlasili“ s tím, že by nabídli úplatek ke změně zamítavého rozhodnutí. U ostatních odpovědí zaujímali neutrální až spíše zamítavý postoj. Nutné je též poznamenat, že cca 25 % respondentů se u těchto otázek uvedlo, že neví. Z tohoto lze usuzovat, že jim nebylo příjemné na tuto otázku odpovídat.

Ověření výzkumných hypotéz
K ověření stanovených hypotéz H1 až H4 je využito dat získaných při prováděném šetření. Hypotézy jsou ověřovány pomocí asociační tabulky, která umožňuje ověřit závislost dvou alternativních znaků s využitím Fischerova testu. Testování je prováděno na hladině významnosti □ = 0,05, přičemž hodnota 2□ = 0,1.

H1 Zda zkušenost s korupčním jednáním mají častěji muži než ženy.
K testování této hypotézy je využito odpovědí na otázku 9 a) „Byl Vám někdy nabídnut úplatek“ viz tab. 1. Přičemž odpovědi „rozhodně souhlasím“ a „spíše souhlasím“ jsou považovány za vyjádření souhlasu, tj. hodnotu „ano“. Odpovědi „spíše nesouhlasím“ a „rozhodně nesouhlasím“ jsou považovány za vyjádření nesouhlasu, tj. hodnotu „ne“. Odpovědi „ani souhlas, ani nesouhlas“, „nevím, netýká se mě“ a „neodpověděl“ nejsou ve výpočtu uvažovány.

tab. 1 Asociační tabulka zkušenosti s korupcí podle pohlaví

Pohlaví	Ano	NE	Celkem
Muži	11	14	25
Ženy	23	27	60
Celkem	34	41	

Nulová hypotéza: H_0: Muži mají častější zkušenost s korupčním jednáním
koeficient kontingence = 0,0189; míra asociace = 0,922; χ^2 test = 0,027; p – hodnota = 0,87; u = - 1,6368; $u_{0,1}$ = 1,6448; u < u_{01}, H_0 nelze přijmout – nepodařilo se na základě výsledků výběrového šetření prokázat, že muži mají častější zkušenost s korupčním jednáním než ženy.

H2 Zda ochotu oznámit korupčního jednání mají častěji muži než ženy.
K testování této hypotézy je využito odpovědí na otázku 10 a) „Oznámil(a) bych tuto skutečnost policii“ viz tab. 2. Odpovědi na tuto otázku nejvíce ukazují na ochotu korupční jednání skutečně oznámit. Rozdělení odpovědí do skupin je stejné jako u H1.

tab. 2 Asociační tabulka ochoty oznámit korupční jednání podle pohlaví

Pohlaví	Ano	NE	Celkem
Muži	10	9	19
Ženy	33	45	78
Celkem	43	54	

Nulová hypotéza: H_0: Muži jsou ochotni oznámit korupci častěni než ženy
koeficient kontingence = 0,0822; míra asociace = 1,515; χ^2 test = 0,66; p – hodnota = 0,417; u = 0,8239; u_{01} = 1,6448; u < $u_{0,1}$, H_0 nelze přijmout – nepodařilo se na základě výsledků výběrového šetření prokázat, že muži mají vyšší ochotu oznámit korupční jednání než ženy.

H3 Zda ochotu nabídnout úplatek mají častěji muži než ženy.
K testování této hypotézy je využito odpovědí na otázku 14 a) „Pokud by byla jistota, že toto jednání nebude odhaleno“ viz tab. 3. Odpovědi na tuto otázku nejvíce ukazují na ochotu poskytnout úplatek. Rozdělení odpovědí do skupin je stejné jako u H1.

tab. 3 Asociační tabulka ochoty nabídnout úplatek podle pohlaví

Pohlaví	Ano	NE	Celkem
Muži	15	12	27
Ženy	20	30	50
Celkem	35	42	

Nulová hypotéza: H_0: Muži jsou ochotni nabídnout úplatek častěni než ženy
koeficient kontingence = 0,1474; míra asociace = 1,875; χ^2 test = 1,711; p – hodnota = 0,191; u = 1,304; u_{01} = 1,6448; u < $u_{0,1}$, H_0 nelze přijmout – nepodařilo se na základě výsledků výběrového šetření prokázat, že muži mají vyšší ochotu nabídnout úplatek než ženy.

H4 Zda ochotu oznámit korupční jednání mají více lidé s vyšším vzděláním, než lidé s nižším vzděláním.
K testování této hypotézy je využito odpovědí na otázku 10 a) „Oznámil(a) bych tuto skutečnost policii“ viz tab. 4. Odpovědi na tuto otázku nejvíce ukazují na ochotu korupční jednání skutečně oznámit. Rozdělení odpovědí do skupin je stejné jako u H1. Odpovědi respondentů se základním vzděláním a vyučených jsou zahrnuty ve skupině nižšího vzdělání.

Respondenti s maturitou, vyšším odborným a vysokoškolským vzděláním jsou zahrnuti ve skupině vyššího vzdělání.

tab. 4 Asociační tabulka ochoty oznámit korupční jednání podle vzdělání

Vzdělání	Ano	NE	Celkem
Vyšší	15	12	27
Nižší	20	30	50
Celkem	35	42	

Nulová hypotéza: H_0: Lidé s vyšším vzděláním jsou více ochotni oznámit korupční jednání než osoby s nižším vzděláním
koeficient kontingence = 0,1474; míra asociace = 1,875; χ^2 test = 1,711; p – hodnota = 0,191; u = - 1,3139; u_{01} = 1,6448; $u < u_{0,1}$, H_0 nelze přijmout – nepodařilo se na základě výsledků výběrového šetření prokázat, že osoby s vyšším vzděláním mají vyšší ochotu oznámit korupční jednání.

4 ZÁVĚR

Skutečností ovlivňující úspěšnost potírání korupce je odvaha každého jedince na takovéto jednání upozornit. Zmíněná skutečnost je patrná i z výsledků hodnocení odpovědí na otázku 10. Důležitý je postih účastníků korupčního jednání, tak aby je případné tresty (odnětí svobody, propadnutí majetku atp.) od tohoto chování odradily, což se zobrazilo i v odpovědích na otázku 8.
Z výsledků kvantitativního šetření vyplývá, že respondenti vnímají mírné zlepšení ve stavu rozšíření korupce – tedy alespoň při porovnání se situací před pěti lety. Respondenti ovšem poskytnutí drobné pozornosti, jakou je kytice či bonboniéra, za úplatek nepovažují. Naopak jako úplatek vnímají poskytnutí dražšího daru či finančních prostředků. Jako skupiny nejméně ovlivněné korupcí jsou vnímáni státní zástupci a soudci. Jako skupiny nejvíce ovlivňované korupcí jsou vnímáni policisté, celníci a politici. Jako činnosti v rámci obecních a městských úřadů nejméně ovlivněné korupčním jednáním je vnímána matrika a evidence obyvatel. Naopak coby korupcí nejvíce ovlivněné činnosti vnímají respondenti veřejné zakázky a správu majetku.
Pro snižování korupce respondenti vnímají jako nejméně účinné opatření spočívající v zavedení etických kodexů a v osvětě. Za nejvíce účinné opatření považují zabavení majetku a povinnost doložit původ svého majetku. Názor na povinnost dokládat původ svého majetku se však u respondentů liší. Část respondentů je jednoznačně pro prokazování původu majetku, druhá je naopak jednoznačně proti povinnosti prokazovat původ svého majetku. Respondenti nepřiznávají, že mají zkušenost s korupcí, ale spíš připouštějí, že znají někoho, komu byl úplatek nabídnut. Mnozí respondenti se však raději odpovědi na tuto otázku zcela vyhnuli. Lze se domnívat, že toto téma je pro respondenty citlivé.
Pokud by respondenti disponovali informací o korupci, pak by ji raději neoznamovali. V případě, že by ji oznámili, pak by to učinili prostřednictvím vedoucího pracoviště, kde se korupce děje. V případě oznámení korupce respondenti jednoznačně preferují anonymní oznámení bez své identifikace. Nejvíce motivujícím faktorem, který by vedl k oznámení korupce je zachování anonymity oznamovatele a zjednání nápravy, pokud by korupční jednání poškodilo oznamovatele. Naopak – což je celkem překvapivé respondenti uváděli, že k oznámení korupce by je nejméně motivovala finanční odměna. Zde se lze domnívat, že tato odpověď je ovlivněna subjektivním pocitem, kdy si respondenti nechtějí připustit, že by „udávali za peníze“.
Jako nejvíce limitující faktory pro oznámení korupce uvádějí respondenti absenci zachování anonymity a možnost pomsty ze strany subjektů podílejících se na korupci. Na otázku, zda by

respondenti nabídli úplatek, zaujali dotazovaní neutrální až mírně negativní postoj. Odpovědi na tuto otázku se však řada respondentů vyhnula tím, že se k ní nevyjádřila, nebo uvedla, že neví. Nejvíce respondenti připouští, že by nabídli úplatek, pokud by takovéto jednání bylo v zájmu osoby blízké.

Položené hypotézy, že by muži měli častější zkušenost s korupčním jednáním, byli více ochotni korupční jednání oznámit, nebo byli ochotni častěji nabídnout úplatek, se nepodařilo na základě tvrzení u daného vzorku respondentů prokázat. Rovněž se nepodařilo prokázat, že by osoby s vyšším vzděláním byly ochotny více oznamovat korupční jednání, než je tomu u osob se vzděláním nižším.

Použitá literatura

1. ABBINK, K. (2004) *Staff rotation as an anti-corruption policy: an experimental study*. European Journal of Political Economy. [online], dostupné z: http://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0176268003000843, roč. 20, čís. 4, s. 887–906, cit. 10.12.2023.
2. ABBINK, K. et al. (2002) *An Experimental Bribary Game*. Journal of Law, Economics, & Organization, [online], dostupné z: http://jleo.oxfordjournals.org/content/18/2/428.short, roč. 18, čís. 2, s. 428–454, cit. 10.12.2023.
3. ABBINK, K. (2002) Fair salaries and the moral costs of corruption. Nottingham, University of Nottingham, CeDEX Working Paper 2002, [online], dostupné z: https://www.mendeley.com/catalog/fair-salaries-moral-costs-corruption/, s. 2–7, ISBN 441-15-9514-1, cit. 10.12.2023.
4. ALATAS, V., L. et al. (2009) *Subjekt pool effects in a corruption experiment: A comparison of Indonesian public servants and Indonesian students.* Experimental Economics, [online], dostupné z: http://link.springer.com/article/10.1007%2Fs10683-008-9207-3, roč. 12, čís. 1, s. 113–132, DOI: 10.1007/s10683-008-9207-3, cit. 10.12.2023.
5. AZFAR, O., NELSON, W., R. (2007) *Transparency, wages, and the separation of powers: An experimental analysis of corruption*. Public Choice, [online], dostupné z: http://link.springer.com/article/10.1007%2Fs11127-006-9101-5, roč. 130, čís. 1–4, s. 471–493, DOI 10.1007/s11127-006-9101-5, cit. 10.12.2023.
6. BARR, A., SERRA, D. (2009) *The effects of externalities and framing on bribery in a petty corruption experiment*. Experimental Economics, [online], dostupné z: http://link.springer.com/article/10.1007%2Fs10683-009-9225-9, roč. 12, čís. 4, s. 488–503, DOI: 10.1007/s10683-009-9225-9, PDF dokument, cit. 10.12.2023.
7. CAMERON et al. (2009) *Propensities to engage in and punish corrupt behaviour: Experimental evidence from Australia, India, Indonesia and Singapore*. Journal of Public Economics, roč. 93, čís. 7–8, s. 843–851, [online], dostupné z: https://ideas.repec.org/a/eee/pubeco/v93y2009i7-8p843-851.html, cit. 10.12.2023.
8. JACQUEMENT, N. (2005) *Corruption as Betrayal: Experimental Evidence on Corruption Under Delegation*. GATE Groupe d´Analyse et de Théorie Économique, [online], dostupné z: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1805159, Working Paper 05–06, PDF dokument, cit. 10.12.2023.
9. PEISAKHIN, L., PINTO, P. (2010) *Is transparency an effective anti-corruption strategy? Evidence from a field experiment in India*. Regulation & Governance, [online], dostupné z: http://www.lumsa.it/sites/default/files/pdf/09_PEIESAKHIN_et_al_Transparency_and_Corruption_Field_Expert_2010.pdf , roč. 4, čís. 3, s. 261– 280, DOI: 10.1111/j.1748-5991.2010.01081.x, PDF dokument, cit. 10.12.2023.
10. RIVAS, M., F. (2008) *An experiment on corruption and gender*. Department of Economic Theory and Economic History of the University of Granada, Working

Paper 08–10, [online], dostupné z: https://ideas.repec.org/p/gra/wpaper/08-10.html, dostupné též z: http://www.ugr.es/~teoriahe/RePEc/gra/wpaper/thepapers08_10.pdf, PDF dokument, 42 s., cit. 10.12.2023.

11. SERRA, D. (2010) *Top-Down and Bottom-Up Accountability: Evidence from a Bribery Experiment*. Florida Methodist University, Department of Economics, (September 14, 2010) Working Paper Series, [online], dostupné z: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm? abstract_id=1534107, PDF dokument, 26 s., cit. 10.12.2023.

Kontaktní údaje

Mgr. Miroslav Mimra
Západočeská univerzita v Plzni
Fakulta právnická, Katedra pracovního práva a práva sociálního zabezpečení
sady Pětatřicátníků 320/14, 301 00 Plzeň 3
e-mail: mimra@kpp.zcu.cz

NĚKTERÉ ASPEKTY VÝVOJE NEZAMĚSTNANOSTI SPOJENÉ S VEŘEJNOU SPRÁVOU

SOME ASPECTS OF UNEMPLOYMENT TRENDS RELATED TO PUBLIC ADMINISTRATION

Miroslav Mimra

Abstrakt

Tento článek uvádí některé aspekty spojené s nezaměstnaností v hlavním městě Praze. V současné době je na pracovním trhu velmi nízká míra nezaměstnanosti. Největší podíl nezaměstnaných se aktuálně vyskytuje u věkové skupiny osob 35 až 44 let. Hlavní podíl na pracovním trhu zaujímá terciální sektor. V současnosti převažuje nabídka volných pracovních míst nad počtem nezaměstnaných. Pracovní trh není ovlivňován sezónním kolísáním a vykazuje stabilitu. Mezi nezaměstnaností mužů a žen v Praze neexistují oproti ČR výrazné rozdíly. Jako zásadní problém se ovšem jeví tzv. slabé ročníky, tj. generace zaměstnanců, které budou postupně přicházet na trh práce. Lze očekávat, že se nedostatek pracovní síly v budoucnu ještě prohloubí. Tento nedostatek pracovní síly bude pravděpodobně kompenzován přílivem občanů jiných národností do ČR.

Klíčová slova: *nezaměstnanost, míra nezaměstnanosti, pracovní trh, politika zaměstnanosti, hlavní město Praha*

Abstract

This paper shows some aspects associated with unemployment in the capital city of Prague. The current situation in the labour market is relatively stable. There are numerous job vacancies available and the unemployment rate is rather low. However, there are still several issues. To quote just one: It can be expected that in the future, there might be a lack of qualified young workforces. This issue might be solved by means of recruiting foreign citizens; before this, good integration programmes need to be taken into consideration first. In general, the situation in the labour market in Prague is very good at this moment. Nonetheless, it is still necessary to increase the motivation to work in some people and to decrease the unemployment issues. In relation to this, several recommendations were outlined in this paper.

Key words: *unemployment, unemployment rate, labour market, employment policy, the capital city of Prague*

Tento článek se zabývá problematikou nezaměstnanosti a některými aspekty s ní spojenými, jejichž vliv se může projevit v oblasti výkonu veřejné správy. Do oblasti veřejné správy spadá problematika výplaty sociálních dávek v případě nepříznivé ekonomické a sociální situace. Tato opatření mají zabránit propadu obyvatel do chudoby, jakož i vzniku sociálně vyloučených lokalit. S nezaměstnanými občany by bylo prospěšné dále pracovat z hlediska sociální politiky, např. s cílem pomoci jim nalézt vhodné pracovní uplatnění.

Nezaměstnanost ovlivňuje veřejnou správu jak na úrovni místní samosprávy, tak na úrovni státní správy. Místní samospráva má zájem na tom, aby se v daném regionu obyvatelům ekonomicky dařilo, měli zaměstnání a nedojížděli nebo nestěhovali se za prací do jiných regionů. Ekonomicky silné obyvatelstvo s sebou přináší sociální stabilitu, rozvoj místního obchodu a služeb. Míra nezaměstnanosti je proměnlivá, a to jak v rámci jednotlivých krajů

v České republice, tak i v rámci Evropské Unie. V současné době patří ČR v rámci zemí EU mezi země s nejnižší mírou nezaměstnanosti. Nízká nezaměstnanost je problémem pro zaměstnavatele, neboť nemají na pracovním trhu k dispozici dostatek zaměstnanců. Podle Sojky a Konečného (2006) neustálá oscilace trhu práce je ovlivňována výkonností ekonomiky, regionálními odlišnostmi, systémem vzdělávání, příjmovou situací, zdravotním stavem obyvatelstva, nástroji politiky zaměstnanosti a řadou dalších faktorů. Podle Palíškové (2014) kromě poptávky a nabídky situaci na trhu práce ovlivňuje stát aplikovanou sociální politikou a politikou zaměstnanosti.

Pružnost trhu práce zejména v Evropě je značně ovlivňována legislativou, která omezuje možnost propouštění zaměstnanců. Proto jsou zaměstnavatelé velmi opatrní v najímání zaměstnanců. Sawyer (2018) poukazuje na politický rámec eurozóny, který je dle jeho mínění vadný již od jejího založení. Důsledkem těchto chyb jsou intenzivnější krize, jež přivozují sebevražedná úsporná opatření.

Bougheas a Raymond (2017) uvádějí, že i asymetrie vstupních nákladů v rámci globalizovaného trhu a velká liberalizace obchodu může vést k omezení férového obchodu a k růstu nezaměstnanosti. Specifickým problémem trhu práce je i nedostatečná struktura a kvalifikace pracovní síly. Podle Kaczora (2013) problémem školství je rigidita změn akreditace vyučovaných oborů a nízké nabízené mzdy.

Holman (2010) vidí důvody v nedokonalosti trhu práce, která je způsobena nedostatečnými informacemi (asymetrií) na straně zaměstnanců a zaměstnavatelů. Podle Palíškové (2014) mezi nedokonalosti trhu práce lze řadit i zásahy státu, jako je stanovení minimální mzdy, regulace odchodu do důchodu, stanovení délky pracovní doby, podpora v nezaměstnanosti atd. Jak uvádí Maruška (2012) vysoká míra nezaměstnanosti nepříznivě ovlivňuje hospodářskou situaci státu, celospolečenské klima, taktéž i spokojenost a zdraví obyvatel.

Za příčiny snížené ochoty lidí pracovat jsou též označovány systém sociálních dávek, daňová politika státu nebo minimální mzda. Sociální systém státu nemotivuje některé jedince k aktivnímu hledání práce. Jedná se většinou o jedince s nižší kvalifikací, kteří v případě nalezení práce dostanou nízkou mzdu. Výše uvedené tvrzení, že sociální systém může některé jedince demotivovat od aktivního hledání práce, potvrzují i empiricky ověřené výsledky Tsuyuhara (2016), který zjistil, že zvýšení podpory v nezaměstnanosti snižuje dobu trvání pracovního poměru a zvyšuje míru nezaměstnanosti (resp. motivuje ochotu k ukončování pracovního poměru). Krueger a Mueller (2010) uvádí, že dle jejich zjištění hledání zaměstnání nepřímo souvisí se štědrostí dávek v nezaměstnanosti, přičemž intenzita hledání zaměstnání se zvyšuje před vyčerpáním dávek v nezaměstnanosti.

Nezaměstnanost s sebou přináší řadu negativních důsledků. Mezi nejvíce zkoumané patří důsledky ekonomické a sociální. Je to dáno patrně tím, že mají často znatelný dopad na veřejné rozpočty. Davis a von Wachtre (2011) na základě dlouhodobého pozorování uvádějí, že masové propouštění v době recese má negativní důsledky na výdělkovou stabilitu, spotřebu domácností, zdraví, úmrtnost, možnosti vzdělávání dětí a subjektivní pocit spokojenosti.

Nezaměstnanost je složitým sociálním jevem majícím vliv na veřejnou správu.

Jak je z výše uvedeného patrné, míra nezaměstnanosti patří k důležitým makroekonomickým ukazatelům majícím vliv na vývoj ekonomiky i sociálního smíru. Pro hodnocení dat a analýzu trendů vývoje nezaměstnanosti je využito deskriptivních statistických postupů (charakteristik časových řad a indexní analýzy) a statistických metod pro analýzu časových řad. K vizualizaci analyzovaných dat je využito grafického zobrazení v grafech. Vstupní data jsou získána z veřejných zdrojů Českého statistického úřadu.

1. Charakteristika zkoumaného regionu

Hlavní město Praha (dále jen „Praha“) se rozkládá na ploše 496,21 km^2 (což je cca 0,6 % výměry celé ČR) a je tvořeno 112 katastrálními územími. Podle údajů k 30.03.2023 zde bydlelo 1 373 403 obyvatel (včetně obyvatel, kterým byla poskytnuta dočasná ochrana v souvislosti s válkou na Ukrajině), což je cca 13 % z počtu obyvatel státu, přičemž ženy zaujímají podíl 51,6 %. Hustota osídlení je 2 608,8 obyvatel/km^2. Praha je druhé nejlidnatější území ČR po Středočeském kraji.

Postavení Prahy je v rámci ČR specifické – je hlavním městem České republiky, proto je její postavení upraveno samostatným zákonem č. 131/2000 Sb., zákon o hlavním městě Praze, který v § 1 odst. 1 uvádí: „*Tento zákon upravuje postavení hlavního města Prahy jako hlavního města České republiky, kraje*[1] *a obce a dále postavení městských částí.*“[2]. Praha je tak v porovnání s ostatními obcemi[3] a vyššími územními samosprávnými celky[4] zároveň jak obcí (městem), tak i krajem.

Praha je statutárním městem, přičemž pro výkon státní správy je členěna na 22 správních obvodů; z hlediska samosprávného je členěna na 57 autonomních městských částí s vlastními volenými orgány. Městské části jsou heterogenní, některé mají charakter městského centra, jiné mají příměstský charakter. Značné rozdíly jsou i ve stupni urbanizace, hustotě zalidnění (Praha 4, 6, 8 a 10 překračuje 100 tisíc obyvatel, naopak Praha-Nedvězí a Praha-Královice mají méně než 500 obyvatel).

Praha má těsné vztahy se Středočeským krajem, neboť je ovlivňována významnou dojížďkou za prací, do škol, za nákupy, za kulturou, do zdravotnických zařízení atd. Praha má na svém území dobré dopravní spojení prostřednictvím městské hromadné dopravy. Pro Prahu a její okolí je významný systém Pražské integrované dopravy, který ji propojuje s okolím až do vzdálenosti 35 km, což zvyšuje mobilitu pracovních sil. Praha je největším regionálním trhem, na kterém se uplatňují vysoce kvalifikované pracovní síly a řada mimopražských i zahraničních pracovníků.

V této části jsou uvedeny výsledky rozboru některých faktorů spojených s nezaměstnaností. Rozsah a podrobnost analýz je omezena rozsahem článku.

2. Struktura pracovního trhu

Praha je správním centrem ČR, kde jsou koncentrovány kvalifikované síly v oblasti podnikové sféry, vědy, výzkumu i školství. Jsou zde rozvinuty různé formy služeb, obchodu, logistiky, finančnictví a cestovního ruchu. Podíl primárního sektoru činí 0,5 %, sekundárního sektoru 15,4 % a terciálního sektoru 84,2 % na hrubé přidané hodnotě. Podíl obyvatel pracujících v primárním sektoru činí 0,5 %, v sekundárním sektoru 15,0 % a v terciálním sektoru 84,5 %. Praha se podílí na HDP cca 25 % a v přepočtu na jednoho obyvatele je na prvním místě.

V Praze sídlí jak mnoho firem, tak i poboček nadnárodních korporací. V roce 2022 bylo z Praze evidováno 670 392 ekonomických subjektů, z toho bylo 378 661 fyzických osob a 291 731 právnických osob, avšak pouze 57,9 % z nich bylo aktivních. U právnických osob činil podíl obchodních společností 91,9 %, přičemž podíl společností s ručením omezeným činil 91,9 % a akciových společností 7,1 %.

V prvním pololetí roku 2023 žilo v Praze 1 373 403 osob, z toho 664 441 mužů a 708 962 žen, které tak tvořily 51,6 % celkového počtu obyvatel. Průměrný věk činí 41,4 let, přičemž

[1] srov. Ústavní zákon č. 347/1997 Sb., o vytvoření vyšších územních samosprávných celků a o změně ústavního zákona č. 1/1993 Sb., Ústava České republiky

[2] srov. zákon č. 131/2000 Sb., o hlavním městě Praze, ve znění pozdějších předpisů

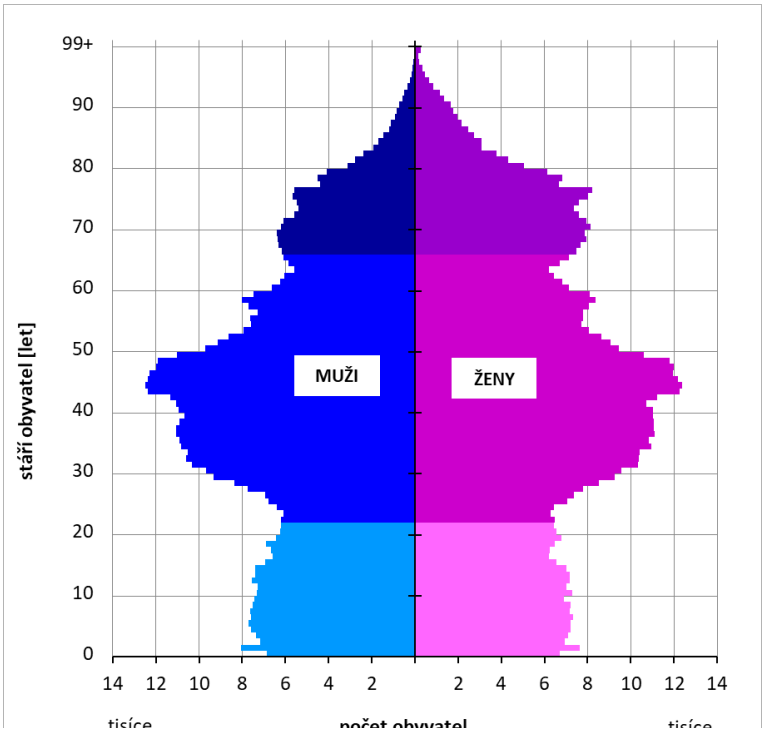
[3] srov. zákon č. 128/2000 Sb., o obcích (obecní zřízení), ve znění pozdějších předpisů

[4] srov. zákon č. 129/2000 Sb., o krajích (krajské zřízení), ve znění pozdějších předpisů

mužská populace je v průměru mladší než ženská, což je dáno věkem dožití. Podíl osob v produktivním věku (15–64 let) činí 66 % na celkové populaci, podíl dětí do 14 let činí 16 % a podíl osob starších 65 let činí 18 %. Lidé v produktivním věku, prostřednictvím příspěvků odváděných do sociálního systému státu, musí být schopni „uživit“ populaci v neproduktivních věkových kategoriích. Především by bylo vhodné se zaměřit na zvýšení počtu jedinců ve věkové kategorii méně než 15 let, která tvoří podíl na celkové populaci jen 16 % a má být budoucím zdrojem pracovních sil pro trh práce. Podíl obyvatel s cizím státním občanstvím činí 14 % z celkové populace. Mezi cizinci převládají Ukrajinci cca 33 %, následují Slováci 14 %, Rusové 13 % a Vietnamci 7 %. Podíl osob s vysokoškolským vzděláním činí 33,7 %, se středoškolským 32,8 %, středoškolského bez maturity 17,0 % a se základním vzděláním 7,8 %.

Nepříznivý demografický vývoj počtu obyvatel v Praze podle stavu k 31.12.2022 je patrný i ze stromu života, který je zobrazen na následujícím Obr. 1, kde je vidno, že část jeho „kmene“ je velmi slabá. Jedná se o skupinu obyvatel ve věku 10 až 25 let, která bude postupně v následujících letech vstupovat na pracovní trh. Lze tedy očekávat nedostatek pracovní síly, který bude pravděpodobně muset být vyrovnáván přílivem pracovních sil ze Středočeského kraje, celé ČR i zahraničí. Část chybějící pracovní síly může být kompenzována zaváděním tzv. Průmyslu 4.0, který by měl snižovat potřebu pracovní síly. V Praze však je rozvinuto terciální odvětví, kde úspory nemusí být tak vysoké, jako u primárního či sekundárního odvětví.

Z Obr. 1 stromu života je patrný i podíl populace v mimoproduktivním a produktivním věku. Slabý kmen stromu života též přinese nižší porodnost a opětovný nedostatek pracovní síly na trhu práce v horizontu následující generace, tj. cca 20 až 25 let. Jak je dále ze stromu života patrné, za 15 let začnou do důchodu odcházet současné silné ročníky obyvatel, kterým je dnes 35 – 50 let. To přinese úbytek pracovníků na trhu práce, snížení HDP a naopak nárůst výdajů státu na péči o tyto obyvatele.

Obr. 1 Věková struktura obyvatel Prahy [v tis. obyvatel]
Zdroj: Vlastní zpracování, podle: data z Veřejné databáze ČSÚ

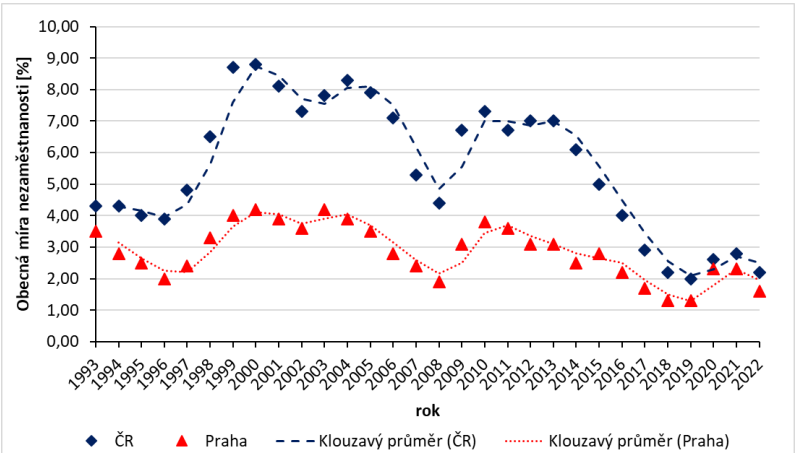
3. Vývoj obecné míry nezaměstnanosti

Obecná míra nezaměstnanosti je zjišťována ČSÚ na základě výběrového šetření pracovních sil, tato data jsou použita pro výpočet elementárních charakteristik časových řad. Za nezaměstnané jsou považovány osoby starší patnácti let, které si aktivně hledají práci a jsou schopny do 14 dní nastoupit do práce.

V Praze od roku 1993 do roku 1996 docházelo k poklesu nezaměstnanosti z 3,5 % na 2,0 %, tj. o 42,85 %. Od roku 1996 docházelo k nárůstu nezaměstnanosti až do roku 2000, kdy nezaměstnanost dosáhla hodnoty 4,2 %, což představuje nárůst o 110 %. Následně došlo k mírnému poklesu o 14,29 % na hodnotu 3,6 % v roce 2002. V roce 2003 došlo k nárůstu nezaměstnanosti na hodnotu 4,2 %, což jsou spolu s rokem 2000 maximální dosažené hodnoty nezaměstnanosti v Praze. V následujících letech díky oživení ekonomiky došlo k poklesu míry nezaměstnanosti o 47,22 % – až na hodnotu 1,9 % v roce 2008. Od tohoto roku pak došlo k nárůstu nezaměstnanosti o 100 %, kdy v roce 2010 v důsledku nástupu hospodářské krize, která postihla všechna odvětví, bylo dosaženo nezaměstnanosti ve výši 3,8 %. Od roku 2010 pak díky hospodářskému oživení docházelo – s výjimkou roku 2014 – k postupnému snižování nezaměstnanosti až na hodnotu 1,3 % dosaženou ve třetím čtvrtletí roku 2018 (která je rovněž minimem celého sledovaného období), což znamená pokles nezaměstnanosti oproti roku 2010 o 65,79 %.

Podle prvních absolutních diferencí, k největšímu meziročnímu poklesu nezaměstnanosti došlo mezi roky 1993 – 1994 o -0,7 %, což představuje pokles o 20 %; mezi roky 2013 – 2014 o -0,6 %, což představuje opět nárůst o 19%, a shodně mezi roky 2015 – 2016 o -0,6 %, což představuje pokles o 21 %. Naopak k největšímu nárůstu nezaměstnanosti došlo mezi roky 2008 – 2009 o 1,2 %, což představuje tempo růstu o 63 %.

Porovnání vývoje obecné míry nezaměstnanosti v Praze a ČR je patrné z Obr. 2. Je zřejmé, že obě křivky mají obdobný trend svého vývoje, liší se však svými absolutními hodnotami. Z porovnání křivek dvouměsíčního klouzavého průměru vyplývá, že vývoj nezaměstnanosti v Praze méně kolísá oproti křivce vývoje nezaměstnanosti v ČR. Křivka nezaměstnanosti v ČR má strmější růst v období let 1995 až 2000, a naopak strmější pokles v období let 2013 až 2019. Rovněž je z ní patrný větší vliv hospodářské krize v letech 2007 a 2008. V ČR bylo dosaženo maximální hodnoty nezaměstnanosti v roce 2000 ve výši 8,7 % a minima ve třetím čtvrtletí roku 2018 ve výši 2,2 %. Nárůst v letech 2020 až 2021 lze přičíst následkům pandemie COVID-19. Jak je dále patrné, vývoj nezaměstnanosti v Praze je ovlivňován hospodářským vývojem v celé ČR. Díky tomu, že v Praze je vysoký podíl podpůrných, administrativních činností a nižší podíl výrobních odvětví, jsou dopady hospodářské recese na nezaměstnanost nižší.

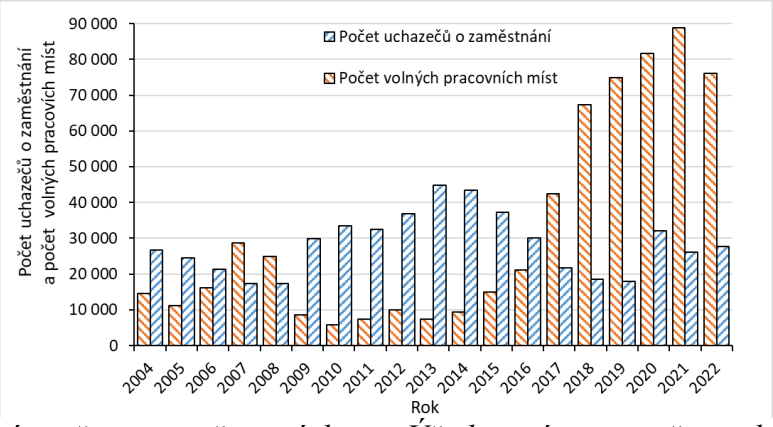

Obr. 2 Obecná míra nezaměstnanosti v ČR a v Praze v letech 1993 až 2018
Zdroj: Vlastní zpracování, podle: data z Veřejné databáze ČSÚ

4. Vývoj počtu nabízených pracovních míst a evidovaný počet uchazečů o zaměstnání

Vývoj počtu nabízených volných pracovních míst a evidovaný počet uchazečů o zaměstnání na Úřadu práce zachycuje Obr. 3. Na začátku sledovaného období od roku 2004 počet uchazečů o zaměstnání postupně klesal z 26 727 osob až do roku 2008 na hodnotu 17 433 osob, kdy podíl nezaměstnaných činil 2,1 %. Toto představuje pokles o -65,23 % oproti stavu v roce 2008. Následně od roku 2009 až do roku 2013 docházelo k postupnému nárůstu počtu uchazečů o zaměstnání z počtu 29 865 osob až na hodnotu 44 922 osob, což představuje nárůst o 50,42 % oproti roku 2009. Podíl nezaměstnaných osob v roce 2013 činil 5,1 %. Tento vývoj byl zapříčiněn nástupem hospodářské krize. Od roku 2014 docházelo ke zlepšení hospodářské situace, tudíž docházelo k poklesu počtu uchazečů o zaměstnání ze 43 499 na 17 955 osob v roce 2019, což představuje pokles o -44,65 % oproti roku 2014. V roce 2018 došlo k nárůstu uchazečů o zaměstnání na 32 107. Tento nárůst byl vyvolán pandemií COVID-19. V roce 2021 došlo k poklesu na 26 047, ale v roce 2022 došlo k meziročnímu nárůstu uchazečů na 27 766, což je spojeno s vlivem války na Ukrajině.

Tempo poklesu uchazečů o zaměstnání se postupně zvyšovalo, když mezi roky 2013/2014 činilo -3,17 % a mezi roky 2014 – 2015 činilo -14,44 %, Následně pak mezi roky 2015/2016 došlo k poklesu o -18,91 %, mezi roky 2016 – 2017 tempo poklesu uchazečů o zaměstnání dosáhlo hodnoty -27,81 %. Mezi roky 2017 – 2018 poté již došlo ke zmírnění tempa poklesu, kdy hodnota činila -15,20 %, z čehož je patrné, že dochází k vyčerpání pracovního trhu. V roce 2018 podíl nezaměstnaných osob činil 1,9 %, což představuje minimum za celé sledované období. V roce 2020 došlo k meziročnímu nárůstu uchazečů o 78,82 %. V roce 2021 došlo k meziročnímu poklesu o 18,87 % a v roce 2022 k nárůstu o 6,60 %.

Obr. 3 Evidovaný počet nezaměstnaných na Úřadu práce a počet nabízených volných pracovních míst v Praze podle stavu k 31.12. příslušného roku, v letech 2004 až 2022
Zdroj: Vlastní zpracování, podle: data z Veřejné databáze ČSÚ

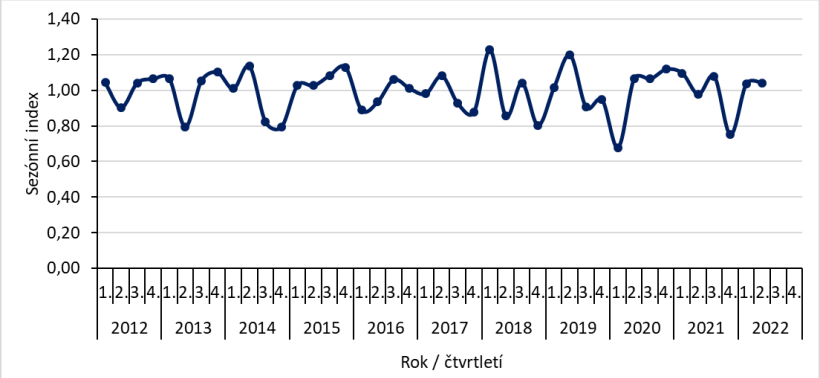
Vývoj počtu nabízených volných pracovních míst byl opačný než vývoj počtu uchazečů o zaměstnání. Od roku 2005 do roku 2007 došlo k nárůstu z 11 119 nabízených míst na 28 746 míst, což představuje nárůst o 158,53 %. Od roku 2008 docházelo k poklesu z 25 002 nabízených pracovních míst do roku 2010 na 5 743 nabízených pracovních míst, což představuje pokles o -77,03 %, kdy podíl nezaměstnaných osob činil 4,1 %. Následně pak mezi roky 2011 až 2013 došlo k mírnému kolísání. V roce 2013 činil počet nabízených pracovních míst 7 299; podíl nezaměstnaných osob dosáhl svého maxima 5,1 %. Od roku 2013 docházelo k postupnému nárůstu počtu nabízených pracovních míst až do roku 2021, kdy jejich počet činil 88 785. V roce 2022 došlo k meziročnímu poklesu na 76 045 míst.

Vývoj počtu nabízených volných pracovních míst byl opačný než vývoj počtu uchazečů o zaměstnání. Od roku 2005 do roku 2007 došlo k nárůstu z 11 119 nabízených míst na 28 746 míst, což představuje nárůst o 158,53 %. Od roku 2008 docházelo k poklesu z 25 002

nabízených pracovních míst do roku 2010 na 5 743 nabízených pracovních míst, což představuje pokles o -77,03 %, kdy podíl nezaměstnaných osob činil 4,1 %. Následně pak mezi roky 2011 až 2013 došlo k mírnému kolísání. V roce 2013 činil počet nabízených pracovních míst 7 299; podíl nezaměstnaných osob dosáhl svého maxima 5,1 %. Mezi roky 2019 až 2021 tento nárůst činil okolo 10 %. V roce 2022 došlo k poklesu o 14,35 %.
Tempo nárůstu počtu volných pracovních míst mezi roky 2013 – 2014 činilo 29,14 %, mezi roky 2014 – 2015 činilo 59,30 %, mezi roky 2015 – 2016 činilo 40,21 % a mezi roky 2016 – 2017 to bylo dokonce 101,29 %. Mezi roky 2017 – 218 pak tempo růstu činilo již jen 58,86 %. V roce 2017 počet nabízených pracovních míst převyšoval počet uchazečů o zaměstnání 1,95 krát, a v roce 2018 dokonce již 3,64 krát. Na každého uchazeče o zaměstnání tak v roce 2017 připadalo 1,95 volných nabízených míst, v roce 2018 dokonce 3,64 volných nabízených míst. Naopak nejmenší počet volných pracovních míst na jednoho uchazeče připadal v roce 2010 (0,17) a v roce 2013 (0,16). V roce 2021 činil podíl počtu uchazečů na jedno volné místo 3,41 a v roce 2022 to bylo 2,74.

5. Sezónní vývoj nezaměstnanosti

Datové řady mohou být ovlivňovány sezónní a náhodnou složkou. Pro zjištění, zda vývoj nezaměstnanosti v Praze je ovlivňován sezónní složkou, jsou využita k analýze data obecné míry nezaměstnanosti za období 2012 až 2022. K analýze je využito výpočtu klouzavého průměru, centrovaného klouzavého průměru a indexu sezónního kolísání. Jak je patrné z Obr. 4 patrné, sezónní kolísání obecné míry nezaměstnanosti v dlouhodobém horizontu let 2012 až 2022 je v Praze velmi mírné. Neobjevuje se v něm pravidelná cykličnost, proto změny sezónního indexu lze přičíst náhodné složce.

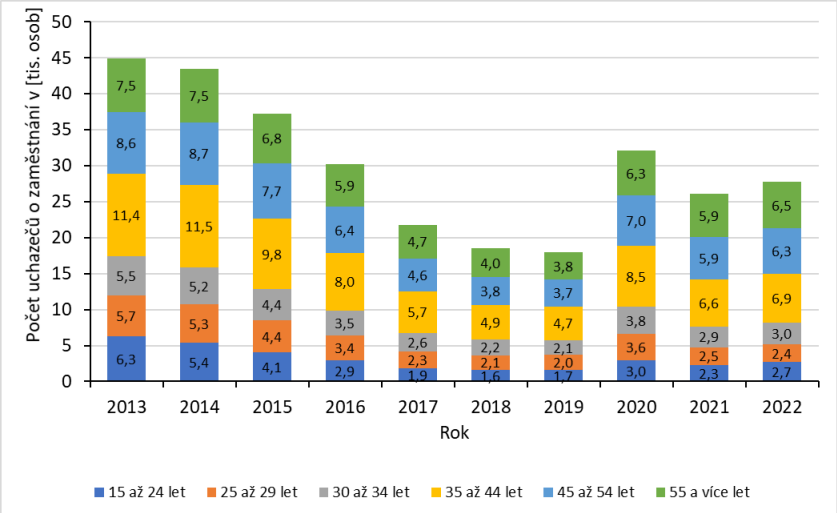
Obr. 4 Sezónní index Obecné míry nezaměstnanosti v Praze v období 2012 až 2022
Zdroj: Vlastní zpracování, podle: data z Veřejné databáze ČSÚ

Pro zpřesnění byla provedena samostatně analýza časové řady podílu nezaměstnaných osob v Praze za období leden 2017 až únor 2022, kdy hodnoty zjištěné v jednotlivých měsících roku jsou poměřovány s čtvrtletními aritmetickými průměry. Sezónní index u této časové řady dosahuje minima 0,68 a maxima 1,23. Čím více je hodnota sezónního indexu bližší k 1, tím má sezónní složka menší vliv na vývoj ve sledovaném období. Z uvedeného vyplývá, že vliv sezónního kolísání na podíl nezaměstnaných osob činí pouhých 55 %, tj. byl silný, a to zejména v prvním čtvrtletí roku 2020 a čtvrtém čtvrtletí roku 2021. První z nich byl spojen s následky COVID-1 a druhý s válkou na Ukrajině. Jedná se tak externí faktory mimo trh práce, které však měly podstatný vliv na ojedinělé rozkolísání trhu práce.
Lze tedy usuzovat, že Praha vzhledem ke struktuře odvětví není příliš ovlivněna sezónním kolísáním. Sezónní kolísání je typické u odvětví, která jsou závislá na počasí. V oblasti cestovního ruchu sice dochází k mírnému sezónnímu kolísání, neboť nejvíce návštěvníků přijíždí v létě. V tomto odvětví však pracuje mnoho pracovníků, kteří mají bydliště ve

Středočeském kraji, a proto se registrují mimo Prahu. V oblasti cestovního ruchu pracuje i řada cizinců, kteří mimo sezónu vyhledávají práci v jiných odvětvích, anebo odjíždějí domů. Obdobně tomu je i ve stavebnictví, kdy zejména zahraniční dělníci se nemohou registrovat na Úřadech práce, proto se ve výkazech neobjevují. Osoby pracující v létě při údržbě zeleně pak v zimě nacházejí práci při údržbě komunikací. Kolísání, které je patrné z Obr. 4 na konci sledovaného období, je spíše přičitatelné náhodným vlivům.
Jak je již z výše uvedeného patrné, nabídka pracovních míst v roce 2017 a 2022 značně přesahuje počet uchazečů o zaměstnání. Mnohá pracovní místa jsou též nabízena přímo zaměstnavateli, personálními agenturami mimo evidenci úřadů práce atp. Lze se domnívat, že trh práce v ČR je na úrovni plné zaměstnanosti. Přesto na trhu práce existuje část populace, která je stále nezaměstnaná.

6. Struktura nezaměstnanosti

Jak je patrné z Obr. 5, počet nezaměstnaných do roku 2019 klesal. V roce 2020 došlo ke skokovému nárůstu vyvolanému pandemií COVID-19, následně pak došlo k mírnému poklesu. Podle věkové struktury nezaměstnaných v roce 2022, největší podíl (24,8 % na celkovém počtu nezaměstnaných) byl ve věkové skupině nezaměstnaných 35 až 44 let, následovaný podílem 23,3 % ve věkové skupině 55 lat a více. Z časové řady dat od roku 2013 do roku 2023 je patrné, že podíl nezaměstnaných ve středním a vyšším věku postupně narůstá. Naopak tento podíl u mladších věkových skupin mírně klesá.
Podle nejvyššího dosaženého vzdělání v roce 2022 z nezaměstnaných osob nejvyšší podíl ve výši 27 % zaujímaly osoby se základním vzděláním, následované kategoriemi vyučení, úplné střední odborné s maturitou a vysokoškolské vzdělání, kde podíl dosahoval shodně hodnoty 20 %.

Obr. 5 Počet uchazečů o zaměstnání v [tis. osob] podle věkových skupin v jednotlivých čtvrtletích roku 2013 až 2022
Zdroj: Vlastní zpracování, podle: data z Veřejné databáze ČSÚ

Hlavní město Praha je specifickou oblastí v rámci celé České republiky, kde se nezaměstnanost pohybuje dlouhodobě na nízké úrovni. Je to dáno jednak tím, že Praha je správním a administrativním centrem, ale také tím, že zde sídlí celá řada tuzemských i zahraničních zaměstnavatelů. Trh práce nabízí řadu zajímavých pracovních pozic s vyšším finančním ohodnocením a rovněž je zde identifikovatelný vysoký výskyt nadprůměrně kvalifikované pracovní síly. Praha i Středočeský kraj profitují z dobrého dopravního spojení i vysoké mobility pracovní síly. Mareš (2002) varuje před nebezpečím regionální

nerovnováhy, kdy dochází k soustředění administrativních, průmyslových a obchodních center do jednoho místa. Následně je nutné regiony postižené nezaměstnaností podporovat prostřednictvím veřejných výdajů, například dotací směřujících do infrastruktury, vytváření průmyslových zón atp.
Nezaměstnanost v Praze se dostává ke svým limitům. V roce 2022 podíl nezaměstnaných osob činil 1,6 % vůči obyvatelstvu v produktivním věku. Citelně se projevuje nedostatek potřebné pracovní síly; poptávka ze strany firem nebývá naplněna uchazeči s potřebnou kvalifikací.
Situace na pracovním trhu je tedy zatím příznivá. Firmy již nemají tak přísné požadavky na výběr zaměstnanců, jak tomu bylo dříve. Ve snaze získat potřebné kvalifikované zaměstnance dochází ke zvyšování mezd (zároveň ale i ke zvyšování cenové hladiny), jsou poskytovány náborové příspěvky, delší dovolená a řada dalších benefitů. Dá se říci, že některé firmy jsou ochotny přijmout téměř kohokoliv, kdo je ochoten pracovat. Od roku 2013 docházelo k postupnému nárůstu počtu nabízených pracovních míst, a to až do roku 2021, kdy jejich počet činil 67 323. Na každého uchazeče o zaměstnání v roce 2021 připadalo 3,41 volných nabízených míst.
Sezónní kolísání obecné míry nezaměstnanosti v dlouhodobém horizontu je v Praze velmi mírné. Neobjevuje se v něm pravidelná cykličnost, proto změny sezónního indexu lze přičíst náhodné složce. Lze tedy usuzovat, že Praha vzhledem ke struktuře odvětví není příliš ovlivněna sezónním kolísáním. Pracovní trh v Praze je stabilní, zároveň se ale dá předpokládat, že v následujícím období se nezaměstnanost již nebude výrazně snižovat.
Na základě provedené analýzy bylo zjištěno, že tzv. strom života zobrazující demografický vývoj počtu obyvatelstva (a tedy i budoucí generace pracovníků) má slabý kmen, což bude mít v horizontu následujících let negativní důsledky na trh práce. Bylo by vhodné podpořit zvýšení porodnosti lepším sociálním zabezpečením matek a dětí, tak aby rodičovství nebylo vnímáno jako ekonomická přítěž. Rovněž zvýšená nabídka částečných pracovních úvazku a rozvoj dostupných zařízení pro péči o děti (např. celodenních mateřských školek a družin) by mnoha rodičům umožnit skloubit rodinný život s docházkou do zaměstnání a kariérou. S postupným odchodem starších ročníků, které nebudou v potřebném rozsahu nahrazeny, do důchodu, bude zákonitě vznikat nedostatek pracovních sil. Citelný nedostatek pracovníků však lze předpokládat i u kvalifikovaných pracovních pozic, neboť v Praze je rozvinutý zejména terciální sektor. Částečně může být tato nouze o zaměstnance pokryta přílivem pracovní síly ze zahraničí. V souvislosti s migrací z jiných zemí je ovšem nutné se připravit na příliv odlišných kultur, náboženství a mentalit. Je třeba zajistit programy a iniciativy, které umožní integraci cizinců do společnosti. Pokud by tento krok byl zanedbán, pak lze očekávat, že dojde ke vzniku ghett a později i sociálních nepokojů.
Statistické údaje dokládají, že podle věkové struktury nezaměstnaných byl v roce 2022 největší podíl (24,8 % na celkovém počtu nezaměstnaných) ve věkové skupině 35 až 44 let. Dle struktury vzdělání nejvyšší podíl ve výši 27 % nezaměstnaných byl dosažen u osob se základním vzděláním. Oproti jiným částem ČR není v Praze tak výrazný rozdíl mezi nezaměstnaností mužů a žen. Pracovní trh v Praze nabízí široké spektrum pracovních pozic, na kterých se mohou velmi dobře uplatnit obě pohlaví.
Nástroje aktivní i pasivní politiky zaměstnanosti by měly sloužit k motivaci k aktivnímu hledání, nalezení a udržení zaměstnání. Dávky podpory v nezaměstnanosti či dávky hmotné nouze by měly postupně svojí výší nutit nezaměstnané, aby práci začali iniciativně hledat, nikoliv aby dávky brali za zdroj příjmů. Možným řešením je individuální přístup ke každé osobě, která se hlásí na Úřadě práce a měla by zde pravidelně vykazovat, jaký pokrok učinila v průběhu hledání zaměstnání.
V rámci vytváření veřejně prospěšných prací, kdy pracovní místa jsou uměle vytvořena pro dlouhodobě evidované uchazeče o zaměstnání, by bylo vhodné a užitečné do vytváření

takových míst zapojit i každou inkriminovanou obec, aby se sama aktivně podílela na podpoře zaměstnávání svých občanů. Rovněž odměna za veřejně prospěšné práce by měla být nastavena tak, aby pro lidi bylo atraktivnější pracovat (a tím si osvojit pracovní návyky a zvyknout si na pracovní rytmus), než být doma.

Použitá literatura

1. BOUGHEAS, S. a RIEZMAN, R. (2017) *Product and Labor Market Entry Cost, Underemployment and International Trade.* 19 – 45 In: Christensen, J. B. a Kowalczyk (eds.) (2017), Berlin : Springer, 617 s., DOI 10.1007/978-3-662-49502-5, ISBN 978-3-662-49502-1.
2. DAVIS, J. S. a von WACHTRE, T. (2011) *Recession and the Costs of Job Loss.* Brookings Papers on Economic Activity, 2011(2), s. 1 – 55, In: Estrella, A. (ed.) (2017) *The Economics of Recession. Volume I. s. 625 – 678,* Cheltenham UK : Edward Elga Publishing, 678 s. ISBN 978-1-78643-424-1.
3. HOLMAN, R. (2010) *Makroekonomie: středně pokročilý kurz.* 2. vyd., Praha : C. H. Beck, 424 s. ISBN 978-80-7179-861-3.
4. KACZOR, P. (2013) *Trh práce, pracovní migrace a politika zaměstnanosti ČR po roce 2011*. 1. vyd. Praha : Oeconomia, 242 s., ISBN 978-80-2451930-2.
5. Krueger, A. B. a Mueller, A. (2010) *Job search and unemployment insurance: New evidence from time use data*. Journal of Public Economics, svaz. 94. číslo 3 – 4, s. 298 – 307, [online], dostupné z: https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0047272709001625?via%3Dihub, DOI 10.1016/j.jpubeco.2009.12.001, PDF dokument, cit. 12.12.2023.
6. Mareš, P. (2002) *Nezaměstnanost jako sociální problém.* 3. přepracované vyd., Praha : SLON – Sociologické nakladatelství, 172 s., ISBN 80-86429-08-3.
7. Maruška, Z. (2012) *Nenechte si líbit nezaměstnanost! : Hospodářská krize a nezaměstnanost jsou odstranitelné.* 1. vyd., Praha : Maruška Zdeněk, 92 s., ISBN 978-80-260-24443-9.
8. Palíšková, M. (2014) *Trh práce v Evropské unii*. 1. vyd., Praha : C. H. Beck, 203 s., ISBN 978-80-7400-270-0.
9. Sawyer, M., C. (2018) *Can the Euro be Saved?* 1. vyd., Cambridge : Polity Press, 138 s., ISBN 978-1-5095-1525-7.
10. Sojka, M. a Konečný, B. (2006) *Malá encyklopedie moderní ekonomie*. 6. doplněné vyd., Praha : Libri, 280 s., ISBN 978-80-7277-328-2.
11. Tsuyuhara, K. (2016) *The Adverse Effect of Unemployment Insurance on Workers' On-the-Job Effort and Labor Market Outcomes.* Economics Letters, svaz. 147, s. 83 – 85, [online], dostupné z: https://ac.els-cdn.com/S0165176516303007/1-s2.0-S0165176516303007-main.pdf?_tid=492c1451-5019-4825-ad8d-708ce9817aac&acdnat=1540492474_bca4317f666c87fdefcf4e6fe0f45803, DOI 10.1016/j.econle.2016.08.004, PDF dokument, cit. 12.12.2023.

Kontaktní údaje

Mgr. Miroslav Mimra
Západočeská univerzita v Plzni
Fakulta právnická, Katedra pracovního práva a práva sociálního zabezpečení
sady Pětatřicátníků 320/14, 301 00 Plzeň 3
e-mail: mimra@kpp.zcu.cz

VÝVOJ JUDIKATÚRY SÚDOV SLOVENSKEJ REPUBLIKY V OTÁZKE ODPOROVATEĽNOSTI PRÁVNYCH ÚKONOV

THE DEVELOPMENT OF THE JURISPRUDENCE OF THE COURTS OF THE SLOVAK REPUUBLIC ON THE ISSUE OF THE OBJECTIONABILITY OF LEGAL ACTS

Peter Koromház

Abstrakt

Predkladaný príspevok sa zameriava jednak na stručnú a prierezovú analýzu právnej úpravy odporovateľnosti právnych úkonov v právnom poriadku Slovenskej republiky, ako aj na analýzu vybraných rozhodnutí Najvyššieho súdu Slovenskej republiky a Ústavného súdu Slovenskej republiky týkajúcich sa výkladu pojmu „vymáhateľná pohľadávka“ a posúdenia možnosti odporovania dohody o vysporiadaní bezpodielového spoluvlastníctva manželov v prípade, ak bola táto schválená vo forme súdneho zmieru.

Kľúčové slová: *relatívna neúčinnosť, právny úkon, ukrátenie veriteľa, judikatúra, vymáhateľná pohľadávka, BSM*

Abstract

The presented paper focuses both on a brief and cross-sectional analysis of the legal regulation of the objectionability of legal acts in the legal order of the Slovak Republic, as well as on the analysis of selected decisions of the Supreme Court of the Slovak Republic and the Constitutional Court of the Slovak Republic regarding the interpretation of the term "enforceable claim" and the assessment of the possibility of objecting to an agreement on settlement of joint ownership of spouses if this was approved in the form of a court settlement.

Key words: *relative ineffectiveness, legal action, deprivation od the creditor, jurisprudence, recoverable debt, BSM*

ÚVOD

Právna úprava Slovenskej republiky predpokladá situácie, v ktorých je možné uvažovať o neplatnosti právneho úkonu, a to primárne v tom prípade, ak ide o právny úkon, ktorý je urobený v rozpore so zákonom alebo s dobrými mravmi. O neplatnosti právneho úkonu možno dokonca uvažovať nielen v prípade jeho priameho rozporu so zákonom, ale aj v situáciách, kedy právny úkon zákon obchádza, čím de facto smeruje k vyvolaniu právnych následkov, ktoré sú v rozpore so zmyslom a účelom zákonných ustanovení. Neplatnými môžu byť však aj právne úkony, ktoré z pohľadu ich obsahu sú v súlade s právnymi predpismi, avšak pri ich uskutočnení nebola dodržaná forma, ktorú zákon obligatórne v ich prípade vyžaduje. Rovnako o neplatnosti právnych úkonov možno uvažovať v prípade, ak neboli urobené spoločne osobami, ktorých aktivitu v tomto smere zákon predpokladá. Príkladom je právna úprava občiahnutá v zákone č. 40/1964 Zb. Občiansky zákonník v znení neskorších predpisov (ďalej aj ako „Občiansky zákonník“ alebo „OZ“) normujúca konanie manželov vo veciach nie bežných, kedy zákon vyžaduje, aby právny úkon týkajúci sa spoločného majetku manželov bol uskutočnený oboma manželmi. V opačnom prípade sa opomenutý manžel môže

domáhať určenie relatívnej neplatnosti takto uskutočneného právneho úkonu jedným z manželov.
Neplatnosť právneho úkonu teda môže v závislosti od toho či ide o zákonom predpokladaný dôvod absolútnej alebo relatívnej neplatnosti nastať ex lege, zo zákona alebo až v nadväznosti na úkon dotknutej osoby, ktorá sa domáha určenia relatívnej neplatnosti právneho úkonu. Platí pritom, že relatívnej neplatnosti právneho úkonu sa môže domáhať iba ten, kto je ním priamo dotknutý ako jedna zo zmluvných strán dvoj alebo viacstranného právneho úkonu alebo ten, komu je toto oprávnenie vyslovene priznané zákonom. Neplatný právny úkon nevyvoláva žiadne právne následky.
Právna úprava Slovenskej republiky však ráta aj so situáciou, kedy právny úkon síce bude platný, a teda bude vyvolávať ním zamýšľané právne následky, avšak, môže sa stať v dôsledku úspešného odporovania právne neúčinným voči tomu, kto sa jeho relatívnej neúčinnosti úspešne dovolá v súdnom konaní pred príslušným súdom. Ide o právom predpokladanú situáciu, v ktorej síce právny úkon ako taký neodporuje priamo zákonu, sú splnené aj formálne predpoklady pre jeho platnosť, avšak z dôvodov zákonom predpokladaných, je v záujme spravodlivosti, aby daný právny úkon bol vo vzťahu ku konkrétnej osobe právne neúčinný, a teda, aby voči nej nevyvolával právne následky.
Právna úprava odporovateľnosti právnych úkonov je teda akousi nadstavbou koncepcie neplatnosti právnych úkonov a ako taká smeruje k ochrane veriteľov, ktorí v dôsledku konkrétnych právnych úkonov ich dlžníkov boli ukrátení, čo do uspokojenia ich pohľadávok.
Cieľom tohto príspevku je predložiť stručný prehľad a sumár právnej úpravy odporovateľnosti právnych úkonov s dôrazom kladeným na vymedzenie právneho rámca, ktorý normuje daný právny inštitút, ako aj s dôrazom kladeným na zdôraznenie najzásadnejších rozdielov medzi právnou úpravou obsiahnutou v jednotlivých zákonoch. Následne príspevok ponúkne prierez vybranej judikatúry súdov Slovenskej republiky týkajúcej sa najzásadnejšej právnej otázky, ktorá bola v súvislosti s analyzovaným právnym inštitútom v Slovenskej republike diskutovaná odbornou verejnosťou viac ako 20 rokov, ako aj poukázanie na najaktuálnejšie rozhodnutie Najvyššieho súdu Slovenskej republiky týkajúce sa otázky odporovateľnosti právnych úkonov.

1 PRÁVNA ÚPRAVA ODPOROVATEĽNOSTI PRÁVNYCH ÚKONOV V SLOVENSKEJ REPUBLIKE

Základný právny rámec odporovateľnosti právnych úkonov nachádzame v Občianskom zákonníku, ktorý upravuje odporovanie právnych úkonov komplexne v ustanoveniach § 42a a § 42b. Nutne však musíme poukázať na to, že uvedená právna úprava nie je v právnom poriadku jedinou, a to z dôvodu toho, že komplexnú právnu úpravu odporovania právnych úkonov nachádzame taktiež v Zákone č. 7/2005 Z. z. o konkurze a reštrukturalizácii v znení neskorších právnych predpisov (ďalej aj ako „Zákon o konkurze a reštrukturalizácii“ alebo „ZKR“).
Rešpektujúc stále pretrvávajúcu dualitu záväzkovo-právnej úpravy v Slovenskej republike, pre úplnosť možno doplniť, že zákon č. 513/1991 Zb. Obchodný zákonník v znení neskorších právnych predpisov (ďalej aj ako „Obchodný zákonník“ alebo „OBZ“) neupravuje osobitnej inštitút odporovateľnosti právnych úkonov v obchodno-právnych vzťahoch, a preto aj v ich prípade bude možné aplikovať úpravu lex generalis inkorporovanú v Občianskom zákonníku. Dodať však možno odkaz na ustanovenie § 478 Obchodného zákonníka, v ktorom obchodnoprávna úprava ad hoc upravuje podanie tzv. odporu pre prípad uzatvorenej zmluvy o predaji podniku. Aj keď Obchodný zákonník v uvedenom ustanovení výslovne nepoužíva pojem odporovanie právnemu úkonu, resp., predaju podniku, zo znenia predmetného ustanovenia § 478 OBZ je zrejmé, že čo do právnych účinkov vyvoláva podanie odporu podľa tohto ustanovenia tie isté právne následky ako úspešné odporovanie právnemu úkonu

v zmysle právnej úpravy tohto inštitútu v Občianskom zákonníku. Platí teda, že v prípade uzatvorenej zmluvy o predaji podniku, ktorá patrí medzi tzv. absolútne obchody, v prípade, ak by sa v dôsledku jej uzatvorenia, teda predaja podniku, nepochybne zhoršila vymožiteľnosť pohľadávky veriteľa, bude sa tento môcť domáhať prostredníctvom odporu podaného podľa ustanovenia § 478 OBZ toho, aby bol voči nemu takýto prevod podniku právne neúčinný.

1.1 Odporovateľnosť podľa Občianskeho zákonníka

Zmyslom a účelom inštitútu odporovateľnosti právnych úkonov podľa Občianskeho zákonníka je poskytnúť účinný právny prostriedok ochrany veriteľovi nepoctivého dlžníka, ktorý svojimi právnymi úkonmi zmenšuje svoj majetok na úkor tohto veriteľa. Občiansky zákonník nevymenúva konkrétne právne úkony, ktorým je možné odporovať, dokonca ani reštriktívne neurčuje, že môže ísť iba o scudzovacie právne úkony dlžníka[1]. Naopak, výslovne poukazuje na to, že môže ísť aj o také právne úkony dlžníka, ktorými tento síce priamo nescudzil svoj majetok, ale v dôsledku ich uskutočnenia došlo k zmenšeniu jeho majetku, a to napríklad v dôsledku prevzatia záväzku za inú osobu. Rovnako ukracujúcim úkonom dlžníka môže byť aj poskytnutie ručiteľského záväzku, ktoré následne po „aktivovaní“ ručenia vedie k zmenšeniu majetku dlžníka, ktorý je povinný v dôsledku poskytnutého ručenia plniť to, čo malo byť plnené treťou osobou. Platí, že právnemu úkonu môže odporovať iba dlžníkov veriteľ, pričom v prípade úspechu v súdnom konaní, má následne takýto veriteľ právo uspokojiť sa z majetku dlžníka, ktorý odporovaným právnym úkonom ušiel z jeho majetkovej sféry. V prípade, ak to možné nie je, prichádza do úvahy nárok veriteľa na náhradu nie voči samotnému dlžníkovi, ale voči tomu, kto mal z úspešne odporovaného právneho úkonu dlžníka prospech. Uvedené samo o sebe predpokladá, že odporovať právnemu úkonu dlžníka môže jeho veriteľ na súde úspešne aj v tom prípade, ak sa už na základe odporovaného právneho úkonu plnilo, resp., plnenie z takéhoto úkonu je v čase odporovania veriteľa vymáhateľné. V záujme zachovania istej odôvodnenej právnej istoty v právnych vzťahoch zákonodarca upravil možnosť odporovania právnemu úkonu tým spôsobom, že veriteľ disponuje týmto oprávnením iba do momentu uplynutia troch rokov od uskutočnenia úkonu, ktorému chce veriteľ odporovať.

Možno podľa nás prijať záver, že Občiansky zákonník pri konštrukcii odporovateľnosti právnych úkonov v zásade počíta s tým, že odporovať možno iba takému právnemu úkonu, ktorý dlžník urobil s úmyslom ukrátiť svojho veriteľa, pričom tento úmysel musel byť druhej zmluvnej strane (pozn. prípadne osobe, v prospech ktorej bol úkon urobený) známy. Opomenúť však nemožno skutočnosť, že v ustanovení § 42a ods. 5 Občianskeho zákonníka upravuje zákonodarca aj prípad možného odporovania právnemu úkonu dlžníka, pri ktorom nie je rozhodujúci jeho úmysel ukrátiť uspokojenie pohľadávky veriteľa, ale preukázanie toho, že odporovaným právnym úkonom spôsobil stav svojej platobnej neschopnosti vo vzťahu k ďalším veriteľom.

Podľa znenia Občianskeho zákonníka musí veriteľ v prípade úspešného odporovania právnemu úkonu dlžníka v konaní pred súdom preukázať o. i. aj to, že má voči dlžníkovi vymáhateľnú pohľadávku. Práve výklad tohto slovného spojenia, resp., právneho pojmu bol niekoľko rokov v právnom prostredí Slovenskej republiky predmetom sporov a odborných diskusií, na ktoré neposkytovali jednoznačné odpovede rozhodnutia najvyšších súdnych autorít.

1.2 Odporovateľnosť podľa Zákona o konkurze a reštrukturalizácii

Zákonodarca v Slovenskej republike inkorporoval osobitnú právnu úpravu odporovateľnosti právnych úkonov do Zákona o konkurze a reštrukturalizácii primárne v časti zákona

[1] Bližšie pozri Vojčík, P. a kol. *Občianske právo hm*otné. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2021, ISBN 978-80-7380-845-7, str. 102

pojednávajúcej o konkurze. Zmyslom odporovania právnemu úkonu úpadcu v konkurznom konaní je snaha o zväčšenie konkurznej podstaty, ktoré má v konečnom dôsledku za následok vyššiu mieru uspokojenia veriteľov úpadcu. V prípade vyhlásenia konkurzu na dlžníka má teda inštitút odporovateľnosti osobitný význam z dôvodu kolektívneho uspokojovania veriteľov v súlade s princípmi pari passu.[2]

Subjektom majúcim aktívnu vecnú legitimáciu v prípade odporovania podľa ustanovení Zákona o konkurze a reštrukturalizácii je v prípade konkurzu primárne správca konkurznej podstaty. Zákon o konkurze a reštrukturalizácii však počíta za splnenie osobitných podmienok aj s tým, aby bol aktívne vecne legitimovaným na podanie odporovacej žaloby opätovne aj samotný veriteľ. Možno súhlasiť so *Števčekom*, že ustanovenia § 57 až § 66 ZKR obsahujú komplexnú úpravu individuálnych podmienok odporovateľnosti právnych úkonov, lehoty na uplatnenie odporu, právne účinky a následky neúčinných právnych úkonov a iné súvisiace otázky pre účely konkurzného konania, v dôsledku čoho sa úprava obsiahnutá v Občianskom zákonníku nepoužije.[3]

Poukazujúc na vzťah medzi úpravou Občianskeho zákonníka a Zákona o konkurze a reštrukturalizácii v súvislosti s inštitútom odporovateľnosti právnych úkonov však nemožno opomenúť ustanovenie § 166h ZKR, podľa ktorého oddlžením zostáva nedotknuté právo veriteľa v rozsahu svojej pôvodnej pohľadávky domáhať sa podľa Občianskeho zákonníka jej uspokojenia z toho, čo odporovateľným právnym úkonom ušlo z dlžníkovho majetku, a to aj vtedy, ak pohľadávka veriteľa je premlčaná, nevymáhateľná alebo nevykonateľná.

Ďalej je špecifická právna úprava malého konkurzu v Zákone o konkurze a reštrukturalizácii, ktorá v otázke odporovateľnosti právnych úkonov necháva na uvážení veriteľa či chce tento využiť možnosť odporovať právnemu úkonu úpadcu podľa ustanovení Občianskeho zákonníka alebo podľa ustanovení Zákona o konkurze a reštrukturalizácii. Ďalšou osobitosťou odporovania právnemu úkonu úpadcu v malom konkurze je aj to, že podať odporovaciu žalobu môže v tomto prípade ktorýkoľvek z veriteľov úpadcu (pozn. nemôže tak však urobiť správca), pričom k uspokojeniu z majetku dotknutého úspešnými odporovacími žalobami dôjde veriteľmi v poradí určenom podľa toho, ktorý z nich podal odporovaciu žalobu skôr.

Generalizujúc možno uzavrieť, že odporovať právnemu úkonu úpadcu, resp., dlžníka možno podľa Zákona o konkurze a reštrukturalizácii v konkurze v prípade, ak ide o

- zvýhodňujúci právny úkon,
- právny úkon bez primeraného protiplnenia alebo
- ukracujúci právny úkon.[4]

Súčasne platí, že Zákon o konkurze a reštrukturalizácii počíta s možnosťou využitia inštitútu odporovateľnosti právnych úkonov aj v osobitých prípadoch, ak dôjde po zrušení konkurzu k jeho vyhláseniu v lehote 6 mesiacov, či v prípade napádania niektorých úkonov dlžníka po začatí konkurzného konania a/alebo po vyhlásení konkurzu, či v nadväznosti na reštrukturalizáciu dlžníka.

Zákon o konkurze a reštrukturalizácii však v rámci právnej úpravy odporovateľnosti nepoužíva pojem vymáhateľná pohľadávka veriteľa. Túto pohľadávku kvalitatívne nešpecifikuje ani žiadnym iným spôsobom. Naopak, osobitne upravuje časový aspekt, a teda lehoty v akých možno odporovať právnym úkonom, ako aj to, ktoré právne úkony a uskutočnené v akom čase pred začatím konkurzného konania možno v konkurze odporovať.

---

[2] Dolný, J.: Odporovateľnosť právnych úkonov v konkurznom práve. Bratislava: C. H. Beck, 2021, ISBN 978-80-8232-002-5, str. 5

[3] Števček, M. a kol. Občiansky zákonník I. § 1 – 450. Komentár. 2. vydanie. Praha: C. H. Beck, 2019, ISBN 978-80-7400-770-5, str. 326

[4] Bližšie pozri Dolný, J.: Odporovateľnosť právnych úkonov v konkurznom práve. Bratislava: C. H. Beck, 2021, ISBN 978-80-8232-002-5, str. 17 a nasl.

2 VYMÁHATEĽNÁ POHĽADÁVKA AKO PREPDOKLAD ÚSPEŠNEJ ODPOROVATEĽNOSTI V JUDIKATÚRE SLOVENSKÝCH SÚDOV

Jedným zo zásadných predpokladov úspešnej odporovateľnosti konkrétneho právneho úkonu podľa ustanovení Občianskeho zákonníka je preukázanie existencie vymáhateľnej pohľadávky veriteľa voči dlžníkovi, ktorej uspokojenie je v dôsledku odporovaného právneho úkonu ukrátené. Občiansky zákonník však neposkytuje legálnu definíciu pojmu vymáhateľná pohľadávka, čo vo svojej podstate viedlo k dlhodobej právnej a odbornej diskusii o tom, akú kvalitu musí mať pohľadávka veriteľa, aby napĺňala predpoklad pre úspešné odporovanie právnemu úkonu.

Vo všeobecnosti možno na tomto mieste poukázať na to, že ak sa používa pojem vymáhateľná pohľadávka, tak sa za ňu považuje taká pohľadávka, ktorá je žalovateľná, teda pohľadávka veriteľa po tom, čo dlžníkovi už uplynula lehota splatnosti, a preto je s jej plnením v omeškaní. Naopak, situácia, ak sa jedná o pohľadávku, ktorá je potvrdená exekučným titulom, a teda je možné ju uspokojiť v exekučnom konaní, predpokladá existenciu pohľadávky vymožiteľnej alebo vykonateľnej (pozn. právna úprava však takéto pojmy v súvislosti s pohľadávkou priamo nedefinuje).

V prípade inštitútu odporovateľnosti právnych úkonov podľa Občianskeho zákonníka, však existovali početné názory odbornej verejnosti, ktoré vzhľadom na účel a podstatu inštitútu odporovateľnosti mali za to, že pojem vymáhateľná pohľadávka v danom prípade je nutné vykladať tak, že musí ísť o pohľadávku, ktorá je vykonateľná, resp., exekuaovateľná. Uvedené právne úvahy boli natoľko zásadné, že sa opakovane pretavili aj do rozhodovania súdov, a to dokonca aj v prípade rozhodnutí jednotlivých senátov Najvyššieho súdu Slovenskej republiky. Situácia bola o to neprehľadnejšia, že dlhodobo existoval stav, kedy rôzne senáty Najvyššieho súdu Slovenskej republiky rozhodovali v danej otázke rozdielne.

2.1 R 44/2001

V Zbierke 3/2001 stanovísk Najvyššieho súdu a rozhodnutí súdov Slovenskej republiky bola ešte v roku 2001 publikovaná právna veta v nasledovnom znení: *Odporovateľnosť – zákonnému pojmu „vymáhateľná pohľadávka“ zodpovedá taká pohľadávka, ktorú možno úspešne vymáhať pred súdom v základnom konaní.*

V zmysle uvedenej publikovanej právnej vety bolo zrejmé, že sa veriteľ môže úspešne domáhať určenia relatívnej neúčinnosti právneho úkonu svojho dlžníka za predpokladu, že preukáže existenciu takej pohľadávky voči dlžníkovi, ktorá je v rozhodnom čase žalovateľná, teda splatná.

Napriek uvedenému jasnému konštatovaniu v predmetnom judikáte, resp., právnej vete, sa v neskoršom období rôzne súdy, a to aj jednotlivé senáty Najvyššieho súdu Slovenskej republiky začali od uvedeného právneho názoru odkláňať, čo spôsobovalo zjavnú neistotu v právnych vzťahoch, a to osobitne vo vzťahu k predvídateľnosti súdnych rozhodnutí.

2.2 NS SR 6Cdo/237/2017 zo dňa 24.06.2020

Jedným z rozhodnutí Najvyššieho súdu Slovenskej republiky, ktoré bolo založené na zjavnom odklone od R 44/2001 bolo rozhodnutie Najvyššieho súdu Slovenskej republiky vydané dňa 24.06.2020, sp. zn. 6 Cdo237/20017, v odôvodnení ktorého senát súdu o. i. konštatoval, že: „*Účelom odporovacej žaloby je ochrana veriteľa spočívajúca v možnosti dosiahnuť rozhodnutie súdu, ktorým by bolo určené, že dlžníkom urobený právny úkon je voči veriteľovi neúčinný. Rozhodnutie súdu, ktorým bolo odporovacej žalobe vyhovené, potom predstavuje podklad na to, že sa veriteľ môže na základe exekučného titulu, vydaného proti dlžníkovi, domáhať vykonania exekúcie postihnutím toho, čo odporovateľným (právne neúčinným) právnym úkonom ušlo z dlžníkovho majetku, a to nie proti dlžníkovi, ale voči osobe, v prospech ktorej bol právny úkon urobený. Odporovacia žaloba je teda právnym prostriedkom*

slúžiacim k uspokojeniu vymáhateľnej pohľadávky veriteľa v exekučnom konaní, a to postihnutím vecí alebo iných majetkových hodnôt, ktoré odporovateľným právnym úkonom ušli z dlžníkovho majetku, prípadne vymožením peňažnej náhrady vo výške zodpovedajúcej prospechu získanému z odporovateľného právneho úkonu. Z takto vymedzeného účelu a zmyslu odporovacej žaloby vyplýva, že vymáhateľnou pohľadávkou v zmysle ustanovenia § 42a ods. 1 Občianskeho zákonníka sa rozumie taká pohľadávka, ktorej splnenie možno vynútiť exekúciou, t. j. pohľadávka, ktorá bola veriteľovi priznaná vykonateľným rozhodnutím alebo iným titulom, podľa ktorého možno nariadiť exekúciu. Ak slúži odporovacia žaloba - ako bolo uvedené vyššie - k uspokojeniu pohľadávky veriteľa v exekučnom konaní, nezodpovedalo by tomuto jej účelu, keby pohľadávka veriteľa nebola priznaná vykonateľným rozhodnutím alebo iným titulom, a keby išlo len o pohľadávku „dospelú“ či splatnú, teda žalovateľnú.“

Súd teda v danom rozhodnutí vychádzal z takého právneho výkladu, ktorý bol v rozpore s vtedy platne publikovanou právnou vetou pod R 44/2001, a to z toho dôvodu, že mal za to, že účelu a zmyslu právnej úpravy odporovateľnosti právneho úkonu v Občianskom zákonníku zodpovedá taký výklad pojmu vymáhateľná pohľadávka, ktorý korešponduje s pohľadávkou vykonateľnou, teda pohľadávkou priznanou vykonateľným súdnym rozhodnutím alebo iným exekučným titulom.

Z ďaleka sa však nejednalo o jediné alebo ojedinelé súdne rozhodnutie, ktoré by bolo vydané v rozpore s R 44/2001. Súdy aj v prípade ďalších rozhodnutí naprieč dlhším časovým obdobím rozhodovali v rozpore s R 44/2001, a to napríklad senáty Najvyššieho súdu SR v konaniach vedených pod sp. zn. 3 Cdo 61/2008, 5 Cdo 188/2010, 6 Cdo 253/2012, 6Cdo/237/2017, 5 Cdo 109/2018. Jedným zo spoločných bodov týchto rozhodnutí boli ich odkazy na judikatúru súdov Českej republiky, a to R 12/1998 a R 12/2003, ktorých znenie pri rešpektovaní českej právnej úpravy bolo taktiež v rozpore so závermi slovenského R 44/2001.

Záverom poukazujeme na to, že v danom čase rozhodovali napriek vyššie uvedenému niektoré ďalšie senáty Najvyššieho súdu Slovenskej republiky stále v súlade s publikovanou právnou vetou R 44/2001 (pozn. napríklad senáty Najvyššieho súdu Slovenskej republiky v konaniach vedených pod sp. zn. 4 Cdo 198/2010, 2 Cdo 180/2013, 2 Obdo 69/2012). Uvedené nevyhnutne viedlo k právnej neistote nielen laickej, ale, bohužiaľ, aj odbornej verejnosti.

2.3 Konanie o súlade právnych predpisov na Ústavnom súde Slovenskej republiky

Uvedená právna otázka sa dostala až pred plénum Ústavného súdu Slovenskej republiky, ktoré rozhodovalo na základe podnetu Okresného súdu Žilina o súlade ustanovenia § 42a Občianskeho zákonníka s čl. 1 ods. 1, čl. 20 ods. 1 a 4 Ústavy SR a čl. 1 ods. 1 Dodatkového protokolu k Dohovoru o ochrane ľudských práv a základných slobôd, to všetko z toho dôvodu, že pri aplikácii R 44/2001, predmetný judikát umožňuje vyhovieť odporovacej žalobe aj v prípade, ak žalobca nedisponuje exekučným titulom voči dlžníkovi.

Ústavný súd Slovenskej republiky síce uznesením Ústavného súdu SR zo dňa 01.07.2015, sp. zn. PL. ÚS 39/2015 návrh Okresného súdu Žilina odmietol, avšak v bode 39 odôvodnenia uviedol o. i. nasledovnú právnu úvahu „*občianskoprávna doktrína nezotrváva na takom výklade pojmu „vymáhateľná pohľadávka“, aký vyplýva z rozhodnutia najvyššieho súdu publikovaného pod č. R 44/2001*.“

Uvedená časť odôvodnenia Ústavného súdu Slovenskej republiky teda vo svojej podstate znamenala odobrenie postupu tých senátov Najvyššieho súdu Slovenskej republiky, ktoré v priebehu sledovaného obdobia rozhodovali v rozpore s R 44/2001.

2.4 Veľký senát občianskoprávneho kolégia NS SR 1 VCdo 4/2019 zo dňa 28.04.2020 a Nález Ústavného súdu SR II. ÚS 139/2021 zo dňa 20.01.2022

Skôr opísaný stav právnej neistoty sa pokúsil vyriešiť jeden zo senátov Najvyššieho súdu Slovenskej republiky, ktorý rozhodoval v dovolacom konaní o právnej otázke súvisiacej s odporovateľnosťou právnych úkonov a pri svojom rozhodnutí sa chcel odkloniť od právneho názoru publikovaného v R 44/2001. Z uvedeného dôvodu sa rozhodol predložiť vec na rozhodnutie Veľkému senátu občianskoprávneho kolégia Najvyššieho súdu Slovenskej republiky. Veľký senát sa však rozhodol, že vec vráti uvedenému senátu bez meritórneho rozhodnutia, a to dôvodiac, že v prípade existencie viacerých vzájomne si protirečiacich rozhodnutí dovolacieho súdu (pozn. existencia takýchto rozhodnutí vyplýva z už skôr uvedeného v tomto príspevku) nie sú splnené podmienky pre postúpenie veci veľkému senátu. Odhliadnuc od toho, že podľa nášho názoru nemožno súhlasiť s konštatovaným právnym záverom, ktorý je v priamom rozpore s účelom a zmyslom právnej úpravy zákona č. 160/2015 Z. z. Civilného sporového poriadku v otázke rozhodovania veľkého senátu Najvyššieho súdu Slovenskej republiky, uvedené rozhodnutie predĺžilo stav právnej agónie a neistoty v danej právnej otázke.

K riešeniu vzniknutej situácie pozitívnym spôsobom prispel následne Ústavný súd Slovenskej republiky, ktorý Nálezom zo dňa 20.01.2022, II. ÚS 139/2021 zrušil vyššie identifikované rozhodnutie veľkého senátu občianskoprávneho kolégia Najvyššieho súdu Slovenskej republiky s odôvodnením, že tento je povinný v danej veci rozhodnúť, a teda sám prijať právne stanovisko k nastolenej právnej otázke týkajúcej sa výkladu pojmu vymáhateľná pohľadávka v právnej úpravy odporovateľnosti právnych úkonov podľa Občianskeho zákonníka.

2.5 Veľký senát občianskoprávneho kolégia NS SR sp. zn. 1 VCdo 4/2019, 17.05.2022

Dňa 17.05.2022 prijal Veľký senát občianskoprávneho kolégia Najvyššieho súdu Slovenskej republiky Uznesenie v konaní vedenom pod sp. zn. 1VCdo/1/2022, v ktorom potvrdil správnosť a udržateľnosť právnych záverov v zmysle publikovaného judikátu R 44/2001, čím dal pomyselnú bodku za obdobím právnej neistoty, kedy najmä jednotlivé senáty Najvyššieho súdu Slovenskej republiky rozhodovali v predmetnej právnej otázke rozdielne.

Môžeme teda uzavrieť, že pre úspešné odporovanie právnemu úkonu dlžníka postačuje, ak veriteľ preukáže existenciu vymáhateľnej pohľadávky voči dlžníkovi, pričom táto nemusí byť v čase rozhodovania súdu o relatívnej neúčinnosti právneho úkonu dlžníka voči jeho veriteľovi priznaná exekučným titulom, resp., vykonateľná.

Takýto právny záver je vzhľadom na koncepciu odporovateľnosti právneho úkonu v Občianskom zákonníku, pri sledovaní záujmu ochrany práv veriteľa, podľa nášho názoru správny a v súlade so zmyslom a účelom právnej úpravy Občianskeho zákonníka. V prípade, ak by zákonodarca vyžadoval preukázanie existencie vykonateľnej pohľadávky, pri rešpektovaní ostatných podmienok odporovateľnosti v zmysle Občianskeho zákonníka, bolo by reálne domáhanie sa relatívnej neúčinnosti právneho úkonu dlžníka zo strany veriteľa de facto takmer nerealizovateľné. Vo vzťahu ku konštatovanému osobitne poukazujeme na zákonnú podmienku odporovateľnosti iba voči právnym úkonom urobeným v posledných troch rokoch a súčasne na trvanie sporových konaní v Slovenskej republike do momentu, kedy veriteľ disponuje právoplatným rozhodnutím, na základe ktorého disponuje vykonateľnou pohľadávkou.

3 ODPOROVATEĽNOSŤ DOHODY O VYPORIADANÍ BSM SCHVÁLENEJ SÚDOM V JUDIKATÚRE SLOVENSKÝCH SÚDOV

V aplikačnej praxi spojenej so zánikom bezpodielového spoluvlastníctva manželov (ďalej aj ako „BSM“) a jeho následným vysporiadaním sa začala objavovať situácia, kedy sa manželia

alebo bývali manželia po podaní návrhu na vysporiadanie ich BSM (alebo zrušenie a vysporiadanie v prípade manželov) ocitli v sporovom konaní, ktoré sa následne rozhodli ukončiť zmierom schváleným súdom. Takéto konanie sa nejaví byť ničím zvlášť osobitým, ale to iba do momentu, keď sa v jeho pozadí neodohráva snaha jedného z manželov „pripraviť“ sa o svoj vlastný majetok, speňažením ktorého by mohol byť uspokojený jeho veriteľ. Takýto postup dlžníka, ktorý sa snaží ukrátiť svojho veriteľa tým, že sa navonok zbaví svojho majetku v dôsledku vysporiadanie BSM, ku ktorému dôjde v sporovom konaní schválením súdneho zmieru. Zásadnou právnou otázkou v takomto prípade je to či je možné odporovať dohode o vysporiadaní BSM, ktorá bola schválená vo forme súdneho zmieru.
Možno súhlasiť s názorom *Molnára a Kušnírikovej*, že súdna prax (pozn. až do záveru roka 2023) nie dostatočne jednoznačne a jednotne deklarovala možnú odporovateľnosť samotnej dohody o vyporiadaní BSM, ktorá bola následne schválená ako súdny zmier, pričom jednotná bola súdna prax iba v tom, že nemožno odporovať samotnému uzneseniu o schválení súdneho zmieru, nakoľko sa v danom prípade jedná o rozhodnutie súdu, a nie o dvojstranný právny úkon.[5]
Uvedená právna polemika, resp., absencia jasného riešenia nastolenej právnej otázky bola vyriešená dňa 08.11.2023, kedy Veľký senát občianskoprávneho kolégia Najvyššieho súdu Slovenskej republiky rozhodol vo veci vedenej v konaní pod sp. zn. 1VCdo 3/2023 uznesením, v odôvodnení ktorého o. i. konštatoval zásadné právne stanovisko: *„dohoda o vyporiadaní BSM, ako dvojstranný právny úkon manželov alebo bývalých manželov, môže byť voči veriteľom niektorých z manželov alebo bývalých manželov, za splnenia zákonom vymedzených podmienok, neúčinným právnym úkonom, a to bez ohľadu na to, že k uzavretiu dohody o vyporiadaní BSM manželov došlo počas súdneho konania a súd uzavretie tejto dohody potvrdil vo forme uznesenia o schválení súdneho zmieru.“*
Konštatujeme, že uvedené stanovisko veľkého senátu možno pri riešení vyššie identifikovanej právnej otázky iba privítať, a to o to viac, že v danom prípade došlo k zosúladeniu právnych názorov medzi Najvyšším súdom Slovenskej republiky a Ústavným súdom Slovenskej republiky.[6]

ZÁVER

Inštitút odporovateľnosti právnych úkonov poskytuje veriteľovi účinnú ochranu pred špekulatívnym konaním jeho dlžníka, ktoré je síce realizované na základe platných právnych úkonov, avšak v ich dôsledku dochádza k ukráteniu veriteľa. Samozrejme, tvrdená účinná ochrana veriteľa pred takýmto konaním je účinnou iba v tom prípade, ak je možné vopred jednoznačne určiť postup právnych krokov, ktoré je nevyhnutné realizovať pre dosiahnutie relatívnej neúčinnosti ukracujúcich právnych úkonov dlžníka voči jeho veriteľovi. Vďaka analyzovanej judikatúre môžeme konštatovať, že po prijatí v tomto článku identifikovaných a analyzovaných rozhodnutí Najvyššieho súdu Slovenskej republiky je právna ochrana veriteľa poskytovaná mu prostredníctvom možnosti využitia inštitútu odporovateľnosti právnych úkonov v Slovenskej republike účinnejšia. Uvedené platí jednak z dôvodu lepšej predvídateľnosti súdnych rozhodnutí, ale taktiež z dôvodu toho, že Najvyšší súd Slovenskej republiky v zhode s Ústavným súdom SR konštatovali, že je možné odporovať dohode manželov o vysporiadaní ich BSM bez ohľadu na to či bola táto schválená vo forme súdneho zmieru, alebo nie.

[5] Molnár, P., Kušníriková, M.: *K odporovateľnosti súdom schválenej dohody o vyporiadaní BSM*. In: Bulletin slovenskej advokácie.Ročník XXIX, číslo: 1/2023, Bratislava: SAK, 2023, ISSN 1335-1079, s. 21,22
[6] Bližšie pozri Nález Ústavného súdu SR zo dňa 28.01.2020, sp. zn. I. ÚS 260/2019

Použitá literatúra

1. DOLNÝ, J.: *Odporovateľnosť právnych úkonov v konkurznom práve*. Bratislava: C. H. Beck, 2021, 83 s., ISBN 978-80-8232-002-5.
2. MOLNÁR, P., KUŠNÍRIKOVÁ, M.: *K odporovateľnosti súdom schválenej dohody o vyporiadaní BSM.* In: Bulletin slovenskej advokácie. Ročník XXIX, číslo: 1/2023, Bratislava: SAK, 2023, str. 67, ISSN 1335-1079.
3. ŠTEVČEK, M. a kol. *Občiansky zákonník I. § 1 – 450*. Komentár. 2. vydanie. Praha: C. H. Beck, 2019, 1754 s., ISBN 978-80-7400-770-5.
4. VOJČÍK, P. a kol., *Občianske právo hmotné 1*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2021, 389 s., ISBN 978-80-7380-845-1.

Kontaktné údaje

Mgr. Peter Koromház, PhD.
Univerzita P. J. Šafárika v Košiciach, Fakulta práva
Kováčska 26, 040 75 Košice
Tel: 0915 933 699
email: peter.koromhaz@upjs.sk

ELEKTRONICKÉ ZDRAVOTNÍCTVO AKO PREDPOKLAD PRE POSKYTOVANIE ZDRAVOTNÝCH SLUŽIEB V PROSTREDÍ JEDNOTNÉHO DIGITÁLNEHO TRHU EÚ [1]

ELECTRONIC HEALTH CARE AS A PREREQUISITE FOR THE PROVISION OF HEALTH SERVICES IN THE ENVIRONMENT OF THE EU'S SINGLE DIGITAL MARKET

Peter Koromház

Abstrakt

Predkladaný príspevok analyzuje právne prostredie jednotného digitálneho trhu Európskej únie v súvislosti s poskytovaním zdravotnej starostlivosti občanom členských štátov Európskej únie v rámci ostatných členských štátov. Osobitne sa zameriava na aktuálnu infraštruktúru digitálnych služieb elektronického zdravotníctva v Európskej únii a analyzuje základný zdroj právnej úpravy elektronického zdravotníctva na vnútroštátnej úrovni v Slovenskej republike, to všetko pri súčasnom poukázaní na možné riziká a výzvy spojené s elektronickým zdravotníctvom v prostredí jednotného digitálneho trhu Eúrópskej únie.

Kľúčové slová: *zdravotná starostlivosť, zdravie, Európska únia, jednotný digitálny trh*

Abstract

The presented paper focuses on the analysis of the the legal environment of the single digital market in the European Union in connection with the provision of health care to citizens of European Union member states within other member states. It particularly focuses on the current infrastructure of digital e-health services in the European Union and analyzes the basic legal source of e-health legislation at the national level in the Slovak Republic, at the same time pointing out possible risks and challenges associated with e-health in the environment of the single digital market of the European Union.

Key words: *health care, health, European Union, Single Digital Market*

ÚVOD

Neustály pokrok vedy a vývoj samotnej spoločnosti so sebou prináša nepretržitý rad nových výziev, ktorým ako spoločnosť musíme čeliť. Napriek nepochybnému napredovaniu spoločnosti sme si ako jednotlivci, ale aj takmer celá spoločnosť v nedávnej minulosti veľmi intenzívne uvedomovali našu zraniteľnosť v dôsledku šírenia pandémie koronavírusu COVID-19. Uplynulé obdobie však nepoukázalo iba na výzvy dotýkajúce sa medicínskeho výskumu z pohľadu zabezpečenia potrebných liečiv, ale taktiež na výzvy spojené s globalizáciou sveta ovplyvňujúcou pohyb ľudí, ale aj zdieľanie informácií o nich samotných medzi jednotlivými krajinami. Každodenné cestovanie medzi kontinentmi či štátmi, voľný pohyb občanov EÚ, tovarov a služieb v rámci krajín Európskej únie so sebou priniesol nielen rýchle šírenie koronavírusu, ale súčasne taktiež výzvy spojené s jednotným postupom členských štátov EÚ pri nákupe a distribúcii očkovacích vakcín, pri zabezpečovaní výdaja

[1] Príspevok vznikol v rámci riešenia grantového projektu VEGA 1/0431/23 s názvom Konkurencia záujmov spotrebiteľov a obchodníkov pri dodávaní digitálneho obsahu a digitálnych služieb na jednotnom digitálnom trhu s dôrazom na právne a ekonomické aspekty

jednotného certifikátu o očkovaní proti Covidu-19, ako aj výzvy pri zdieľaní jednotlivých údajov o zdravotnom stave populácie a vývoji pandémie. To všetko sa dialo v čase prekvitajúcej elektronizácie a digitalizácie, ktorá ovplyvňuje našu spoločnosť nielen v časoch humanitárnych či iných kríz, ale taktiež v čase relatívneho pokoja v spoločnosti. Je preto namieste zamyslieť sa po ústupe pandémie nad tým, akým spôsobom je európska spoločnosť a samotná Európska únia pripravená zabezpečovať poskytovanie zdravotnej starostlivosti v dobe značnej digitalizácie, do popredia sa predierajúcej umelej inteligencie, ktorá pomaly, ale isto ovplyvňuje stále väčšie množstvo našich každodenných činností bez toho, aby sme si to možno my samotní uvedomovali.

Naša spoločnosť si napriek vyššie konštatovanému potrebu zavedenia elektronizácie poskytovania zdravotnej starostlivosti uvedomovala už oveľa skôr. Medzinárodne akceptovaným a zaužívaným spojením pre označenie poskytovania zdravotnej starostlivosti a služieb s ňou spojených sa stalo slovo „e-Health“, ktoré bolo na medzinárodnej úrovni spomínané dávno pred rokom 2019.[2] *Krunková* pri definícii uvedeného výrazu poukazuje na to, že predstavuje súhrn nástrojov a riešení týkajúcich sa produktov, systémov a služieb, ktoré presahujú jednoduché internetové aplikácie a slúžia zdravotníckym pracovníkom, a to aj v podobe individuálne zameraných systémov, ako napríklad zdravotnícke informačné siete, elektronicky realizované chorobopisy či dištančné zdravotnícke služby[3]. Ďalej *Středa* definuje e-Health ako elektronický servis, ktorý je zameraný na prevenciu pred ochorením a na zachovanie alebo obnovu zdravotnej kondície obyvateľstva, ku ktorému sú využívané informačné a komunikačné technológie podriadené diagnostike, liečbe, preventívnym opatreniam a riadeniu v oblasti zdravia.[4]

Cieľom tohto príspevku je zodpovedanie otázky či Európska únia v rámci regulácie jednotného digitálneho trhu EÚ realizuje kroky, ktoré sa týkajú aj poskytovania zdravotnej starostlivosti[5] občanom EÚ v jednotlivých členských štátoch EÚ s rešpektovaním výziev digitálnej doby. V prípade potvrdenia uvedenej hypotézy sa zameriame na posúdenie toho, akým spôsobom sa Európska únia snaží o napredovanie poskytovania zdravotnej starostlivosti občano EÚ naprieč jednotlivým členským štátom EÚ a v neposlednom rade analyzujeme právny základ uvedených pravidiel nielen na úrovni Európskej únie, ale tiež na národnej úrovni s prihliadnutím na právnu úpravu Slovenskej republiky. Príspevok nemá za cieľ poskytnúť detailnú analýzu právnej úpravy, naopak, jeho cieľom je potvrdenie alebo vyvrátenie základných hypotéz, ktoré poskytnú priestor pre ďalšie skúmanie danej spoločnesko-právnej oblasti v rámci riešeného grantového projektu, ktorý je zameraný na dodávanie digitálnych služieb na jednotnom digitálnom trhu EÚ.

1 JEDNOTNÝ DIGITÁLNY TRH EURÓPSKEJ ÚNIE A ZDRAVOTNÁ STAROSTLIVOSŤ

Erópska únia bola založená na koncepcii spoločného trhu, ktorý odstraňoval obchodné prekážky medzi jednotlivými členskými štátmi európskeho spoločenstva. Rešpektujúc príchod digitálnej doby, Európska únia správne reagovala na uvedenú zmenu vo vývoji spoločnosti a začala usilovať o vytvorenie jednotného digitálneho trhu, ktorý umožní ďalšiu

[2] Bližšie pozri Sopúchová, S. *Elektronické zdravotníctvo v Slovenskej republike. E-Health a telemedicína.* 1. vydanie. Bratislava: Wolters Kluwer SR s.r.o., 2022, s. 18

[3] PAVLOVIČ, M., KUKUROVÁ, E., VLČÁK, Ľ. Princípy e-Health. In Lekársky obzor: odborný časopis Ministerstva zdravotníctva Slovenskej republiky a Slovenskej zdravotníckej univerzity v Bratislave. 2010, roč. 59, č. 11, ISSN 0457-4214, s. 8

[4] STŘEDA, L., HÁNA, K. eHealth a telemedicína. Praha : Grada Publishing, 2016, ISBN 978-80-247576-43, s. 14

[5] K pojmu poskytovanie zdravotnej starostlivosti bližšie pozri : HUMENNÍK, I. *Ochrana osobnosti a medicínske právo.* 1. vydanie. Bratislava: EUROKÓDEX, s.r.o., 2011, ISBN 978-80-89447-58-9, s. 36

podporu hospodárstva, zníži vplyv a zaťaženie životného prostredia, ale v neposlendom rade zvýši kvalitu života občanov EÚ.
Európska komisia vydala v roku 2015 oznámenie Stratégie pre jednotný digitálny trh v Európe, pričom cieľom vybudovania jednotného digitálneho trhu malo byť odstránenie vnútroštátnych prekážok pri transakciách uskutočňovaných v onlinepriestore. V zmysle publikovanej stratégie bolo identifikovaných 6 základných oblastí, a to:

- digitálna kultúra,
- digitálna budúcnosť,
- digitálny život,
- digitálna dôveryhodnosť,
- digitálne nakupovanie,
- digitálna konektivita.

V nadväznosti na uvedenú stratégiu sa začala taktiež diskusia o rozvoji elektronickej verejnej správy a súvisiacich služieb, medzi ktoré možno zaradiť aj elektronické zdravotníctvo.
Dňa 25.04.2018 Európska komisia vydala oznámenie Európskemu parlamentu, Rade, Európskemu hospodárskemu a sociálnemu výboru a výboru regiónov o uľahčovaní digitálnej transformácie zdravotnej a inej starostlivosti na digitálnom jednotnom trhu, posilňovaní postavenia občanov a budovaní zdravšej spoločnosti. Európska komisia pritom vyjadrila presvedčenie, že bude vytvorená personalizovaná medicína na základe spoločnej európskej dátovej infraštruktúry, ktorá vedecko-výskumným a zdravotníckym pracovníkom umožní združovať zdroje z celej EÚ, ako aj to, že dôjde k posilňovaniu postavenia občanov pomocou digitálnych nástrojov umožňujúcich spätnú väzbu od používateľov a zdravotnú starostlivosť zameranú na jednotlivca, to všetko za súčasného zabezpečenia bezpečeného prístupu občanov k vlastným zdravotným údajom.
Na uvedené oznámenie Európskej komisie reagoval Európsky parlament prijatím uznesenie zo dňa 25.04.2018, v ktorom poukázal o. i. na nasledovné skutočnosti:

- za organizáciu a poskytovanie zdravotnej a sociálnej starostlivosti zodpovedajú členské štáty, avšak zámerom Európskej únie je podporiť ich spoluprácu,
- digitálne riešenia pre zdravotnú a inú starostlivosť môžu zvýšiť prevenciu chorôb a podporu zdravého životného štýlu, zlepšiť kvalitu života občanov a vytvoriť podmienky pre efektívnejšie spôsoby organizácie a poskytovania zdravotnej a inej starostlivosti,
- údaje týkajúce sa zdravia občanov EÚ sú kľúčovým faktorom digitálnej transformácie a musia byť prísne chránené proti zneužitiu,
- digitalizácia zdravotnej starostlivosti sa neobmedzí len na väčšie využívanie mobilných zdravotníckych aplikácií, ale bude zahŕňať aj hĺbkovú analýzu údajov, tzn. analýzu veľkých súborov údajov, ktorá slúži ako základ pre umelú inteligenciu a strojové učenie,
- ľudia z nižších sociálnych vrstiev majú obvykle väčšie potreby v oblasti zdravotnej starostlivosti.

Dňa 18.12.2019 prijal Európsky parlament Uznesenie o uľahčovaní digitálnej transformácie zdravotnej a inej starostlivosti na digitálnom jednotnom trhu, posilňovaní postavenia občanov a budovaní zdravšej spoločnosti 2019/2804(RSP), v rámci ktorého opätovne poukázal o. i. na nasledovné:

- vznik nových technológií vytvára príležitosť, ale aj výzvy pre rozvoj lepšej zdravotnej starostlivosti,
- údaje týkajúce sa zdravia občanov EÚ sú kľúčovým faktorom digitálnej transformácie a musia byť prísne chránené proti zneužitiu,
- digitalizácia zdravotnej starostlivosti sa neobmedzí len na väčšie využívanie zdravotníckych aplikácií, ale bude zahŕňať aj hĺbkovú analýzu údajov, tzn. analýzu veľkých súborov údajov, ktoré slúžia ako základ pre umelú inteligenciu a strojové učenie,

- exponenciálne skoky v oblasti dostupných údajov a výpočtov sú hnacou silou výskumných iniciatív s cieľom porozumieť a predchádzať chorobám a zdravotným problémom,
- ľudia z nižších sociálnych vrstiev majú obvykle väčšie potreby v oblasti zdravotnej starostlivosti a pri tejto skupine existuje väčšie riziko, že budú z digitalizácie zdravotnej starostlivosti vylúčení.

Celý proces pokračoval ďalej, keď Rada Európskej únie prijala dňa 09.06.2020 závery o formovaní digitálnej budúcnosti Európy, ktorých obsahom bola široká paleta otázok súvisiaca s vykonávaním digitálnej stratégie EÚ. Obsahom záverov však bola opätovne aj zmienka o potrebe vytvorenia elektronického zdravotníctva, a to osobitne rešpektujúc vplyv digitálnej transformácie na boj proti pandémii a jej kritickú úlohu pri obnove po odoznení pandémie.

Je teda zrejmé, že Európska únia pri vytváraní pravidiel jednotného digitálneho trhu neopomína ani oblasť poskytovania zdravotnej starostlivosti, resp., poskytovania zdravotných služieb, a to osobitne z toho dôvodu, že zlepšovanie zdravia občanov EÚ vníma aj ako prostriedok k hospodárskemu rastu. Navyše, odhliadnuc od prebiehajúcej digitalizácie, skutočnosť, že poskytovanie zdravotnej starostlivosti naprieč členskými krajinami EÚ občanom EÚ nemôže byť obmedzené vydávaním povolení či inou obdobnou reguláciou, bola už skôr deklarovaná Súdnym dvorom EÚ.

1.1 Rozsudok SD EÚ zo dňa 28.04.1998 Kohll, C-158/96

Pán Kohll bol luxemburský štátny občan, ktorý chcel nechať ošetriť svoju dcéru u poskytovateľa zdravotnej starostlivosti v Nemecku. Z uvedeného dôvodu požiadal zdravotnú poisťovňu v Luxembursku o povolenie na takéto konanie, ktoré mu však nebolo udelené. Pán Kohll s uvedeným konaním poisťovne nesúhlasil, pričom argumentoval slobodným poskytovaním služieb v rámci EÚ.

Celý spor sa následne dostal až pred Súdny dvor EÚ, ktorý v Rozsudku zo dňa 28.04.1998 C-158/96 konštatoval, že ošetrenie vykonané zdravotníckym pracovníkom by sa malo považovať za službu, a preto požadovanie predchádzajúceho súhlasu poisťovňou v krajine pôvodu predstavuje prekážku slobodnému poskytovaniu služieb. Uvedené rozhodnutie Súdneho dvora EÚ teda potvrdzuje, že poskytovanie zdravotnej starostlivosti je možné, ale aj nevyhnutné považovať za poskytovanie služieb, na ktoré sa vzťahujú pravidlá voľného pohybu služieb v EÚ.

1.2 Rozsudok SD EÚ zo dňa 28.04.1998 Decker C-120/95

Podobne ako v predchádzajúcom prípade, aj vo veci pána Deckera Súdny dvor EÚ vychádzal pri rozhodovaní z toho, že poskytovanie zdravotnej starostlivosti spadá pod poskytovanie služieb. Súdny dvor EÚ preto rozhodol, že odmietnutie preplatenia liekov zakúpených bez predchádzajúceho súhlasu v inom členskom štáte predstavuje neodôvodnenú prekážku voľnému pohybu tovarov a služieb, kedže takáto požiadavka nie je odôvodnená dôvodmi verejného zdravia, aby sa zabezpečila kvalita liekov dodávaných v iných členských štátoch.[6]

2 INFRAŠTRUKTÚRA DIGITÁLNYCH SLUŽIEB ELEKTRONICKÉHO ZDRAVOTNÍCTVA (EHDSI)

V súčasnosti môžeme vo všetkých členských krajinách Európskej únie reflektovať zavádzanie dvoch elektronických služieb poskytovania cezhraničnej zdravotnej starostlivosti v priestore jednotného digitálneho trhu EÚ. Ide o

- Elektronické predpisovanie liekov a výdaj e-receptu

[6] Bližšie pozri Súdny dvor a zdravotná starostlivosť. Súdny dvor Európskej únie: riaditeľstvo pre komunikáciu, ISBN 978-92-829-2939-1, str. 7

- Zabezpečovanie poskytovania súhrnných údajov o pacientovi.

Elektronické predpisovanie liektov fungujúce vďaka zavedeniu e-receptu, ktorý je vydávaný prostredníctvom občianskeho preukazu s čipom, umožňuje občanom EÚ získavanie liekov v lekárňach, ktoré sa nachádzajú v inej než ich domovskej krajine v rámci EÚ. K uvedenému môže dochádza vďaka online prenosu elektornického prepdisu medzi členskými krajinami EÚ.

Zabezpečovanie zdieľania vybraných informácií zo zdravotnej dokumentácie pacienta v rámci jednotného digitálneho trhu EÚ umožňuje informovanie jednotlivých lekárov v rámci členských štátov EÚ o zdravotných informáciách potrebných pre lege artis poskytnutú zdravotnú starostlivosť, a to v ich rodnom jazyku. Vychádzajúc z verejne dostupných zdrojov je úmyslom a zámerom EÚ, aby v budúcnosti boli v rámci tohto systému dostupné jednotlivým lekárom v rámci EÚ aj lekárske snímky, laboratórne výskedy či prepúšťacie správy pacientov.

2.1 Vnútroštátna právna úprava SR vs. zavádzanie elektronického zdravotníctva v EÚ

Pre napĺňanie cieľa zavádzania elektronických služieb, a to osobitne v rozsahu skôr zmieneného zabezpečovania poskytovania súhrnných údajov o pacientovi v digitálnom priestore EÚ, je nevyhnutné, aby vnútroštátna právna úprava SR reflektovala potrebu vedenia zdravotnej dokumentácie v digitálnej podobe.

Právna úprava normujúca otázky spojené so zdravotnou dokumentáciou je primárne obsiahnutá v ustanoveniach zákona č. 576/2004 Z. z. o zdravotnej starostlivosti, službách súvisiacich s poskytovaním zdravotnej starostlivosti a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov (ďalej len „Zákon o zdravotnej starostlivosti“ alebo „ZoZS“). Podľa ustanovenia § 20 Zákona o zdravotnej starostlivosti sa zdravotná dokumentácia v Slovenskej republike primárne vedie v elektronickej zdravotnej knižke, v národnom zdravotníckom informačnom systéme so zdokonaleným elektronickým podpisom zdravotníckeho pracovníka. Vedenie zdravotnej dokumentácie v písomnej forme je síce podľa predmetného právneho predpisu stále možné v osobitných, zákonom uvádzaných prípadoch, avšak toto musí byť zvyčajne odôvodnené dôvodmi hodnými osobitného zreteľa na strane poskytovateľa zdravotnej starostlivosti alebo zákonnou požiadavkou na vedenej dokumentácie v písomnej forme a súčasnou nefunkčnosťou informačného systému.

Obsah elektronickej zdravotnej knižky, ako aj pacientskeho sumáru definuje zákon č. 153/2013 Z. z. o národnom zdravotníckom informačnom systéme a o zmene a doplnení niektorých zákonov (ďalej len „Zákon o národnom zdravotníckom systéme“). Podľa tohto právneho prepdisu sa na vnútorštátnej úrovni SR zriaďuje národný zdravotnícky informačný systém, ktorý je súborom zdravotníckych informačných systémov v správe Národného centra zdravotníckych informácií slúžiacich na zber, spracúvanie a poskytovanie informácií v zdravotníctve určených na správu údajovej základne; súčasťou národného zdravotníckeho informačného systému je aj Národný portál zdravia.

Práve uvedená právna úprava preukázateľne vytvára základný rámec pre aplikovanie digitálnych služieb elektronického zdravotníctva nie len na národnej úrovni, ale aj v rámci digitálneho trhu Európskej únie.

ZÁVER

Konštatujeme, že Európska únia v rámci regulácie jednotného digitálneho trhu EÚ venuje pozornosť aj otázke poskytovania zdravotných služieb, t.j. poskytovaniu zdravotnej starostlivosti občanom Európskej únie na území všetkých členských štátov Európskej únie. Európska únia považuje za jeden zo základných predpokladov poskytovania zdravotnej starostlivosti v digitálnom veku jej nevyhnutnú elektronizáciu, ktorá zabezpečí rýchlu

výmenu informácií a dát týkajúcich sa zdravotnej dokumentácie pacientov medzi zdravotníckymi pracovníkmi naprieč celou Európskou úniou. Uvedené napomôže nie len skvalitneniu zdravotných služieb a zlepšeniu zdravia občanov Európskej únie, ale má potenciál prispievať aj k výhodám a zlepšeniam v ekonomickom sektore a na úrovni hospodárstva. Zaujímavosťou je, že Európska únia spája elektornizáciu zdravotníctva aj so strojovým učením a umelou inteligenciou, čo vyvoláva rad otázok súvisiacich so spôsobom zabezpečovania poskytovania zdravotnej starostlivosti autonómnymi robotmi, ako aj otázok týkajúcich sa zodpovednosti za prípadnú škodu na zdraví v prípade takto poskytovanej zdravotnej starostlivosti.

Na nevyhnutnosť elektronizácie zdravotnej starostlivosti reagovala aj Slovenská republika, a to minimálne pokiaľ ide o vytvorenie legislatívneho základu pre vedenie elektronickej zdravotnej dokumentácie a poskytovanie elektronických zdravotných služieb. Potvrdením toho, že prijatá legislatíva sa pretavila aj do faktickej elektronizácie zdravotníctva je skutočnosť, že Slovenská reeublika spolu s ďalšími členskými štátmi Európskej únie vytvorila infraštruktúru digitálnych služieb elektronického zdravotníctva, vďaka ktorým je možné objednanie a vybratie lieku naprieč členskými štátmi Európskej únie na základe elektronického receptu, ako aj zdieľanie súhrnných informácii medzi zdravotníckymi pracovníkmi v Európskej únii, to všetko za predpokladu, že sa poskytuje zdravotná starostlivosť pacientovi mimo jeho domovskej krajiny. Tieto informácie sú pritom v systéme dostupné v rodnom jazyku zdravotníckeho pracovníka, čo prispieva k ochrane zdravia pacienta a kvalite poskytovanej zdravotnej starostlivosti odvíjajúcej sa od poznania zdravotnej anamnézy pacienta.

Rešpektujúc závery Rady Európskej únie, ako aj aj Európskej komisie a Európskeho parlamentu, s elektronizáciou zdrvavotníctva v rámci jednotného digitálneho trhu EÚ sú spojené najmä výzvy týkajúce sa zabezpečenia ochrany osobných údajov pacietov, ale tiež v neposlednom rade výzvy spojené s rôznou ekonomickou situáciou občanov Európskej únie a ich dostupnosťou elektronických služieb. Uvedené bude preto nevyhnutné analyzovať v rámci ďalšieho riešenia projektu. Uvedené rovnako platí o analýze otázok využitia umelej inteligencie v procese poskytovania zdravotnej starostlivosti v Európskej únii.

Použitá literatúra

1. HUMENNÍK, I. *Ochrana osobnosti a medicínske právo.* 1. vydanie. Bratislava: EUROKÓDEX, s.r.o., 2011, 228 s., ISBN 978-80-89447-58-9.
2. PAVLOVIČ, M., KUKUROVÁ, E., VLČÁK, Ľ. *Princípy e-Health*. In: Lekársky obzor: odborný časopis Ministerstva zdravotníctva Slovenskej republiky a Slovenskej zdravotníckej univerzity v Bratislave. 2010, roč. 59, č. 11, s. 469, ISSN 0457-4214.
3. SOPÚCHOVÁ, S. *Elektronické zdravotníctvo v Slovenskej republike. E-Health a telemedicína.* 1. vydanie. Bratislava: Wolters Kluwer SR s.r.o., 2022, s.18 136, ISBN 978-80-571-0489-6.
4. STŘEDA, L., HÁNA, K. *eHealth a telemedicína*. Praha : Grada Publishing, 2016, s. 160, ISBN 978-80-247576-43.

Kontaktné údaje

Mgr. Peter Koromház, PhD.
Univerzita P. J. Šafárika v Košiciach, Fakulta práva
Kováčska 26, 040 75 Košice
Tel: 0915 933 699
email: peter.koromhaz@upjs.sk

FINANCE A ÚČETNICTVÍ

FINANCING AND ACCOUNTING

NUMBER OF PAPERS: 5

THE INFLUENCE OF INFORMATION ASYMMETRY ON THE DECISION-MAKING OF ACTORS IN THE ENVIRONMENT OF THE INSURANCE MARKET

Daniel Markvart, Jaromír Tichý

Abstract

In the 21st century, we encounter the term "emerging risks" in new contexts. Information asymmetry has a major influence on decision-making, and market actors increasingly rely on the state as an "insurer of last resort". Market regulation can be reasonable, but should not hinder competition and innovation. Interventions in market processes often lead to moral hazard and underestimation of risks. Risk perception also includes a psychological aspect, as shown by risk aversion theories. Currently, there is an underestimation of one's own responsibility towards the risk assessment and management process and the threat of moral hazard under the influence of regulators affecting the stability and transparency of the insurance sector. The goal of the contribution is to determine the level of influence of information asymmetry on the decision-making of actors in the process of risk assessment and management in the company's activities, with the possibility of eliminating the risk in the future. The questionnaire survey verifies whether the interviewees from the business environment are looking for certainty.

Keywords: *asymmetry of information, insurance market, insurance company, reinsurance company, broker, moral hazard, risk management*

1 INTRODUCTION

Risks have evolved not only with the changing economy, innovations and division of labour, but also in the context of social changes in industrial society. (Sirůček, 2007) The history of economic thought will help us better understand some of the current processes in society. In this context, one can rely on the works of Doležalová, 2022, Holman, 2017. The questions of whether it is possible to predict, plan and prepare for risk have been solved by companies, and their solution is required even in the current post -industrial era. (Haywood, Catchpole, Hall, Barratt, 1998) Since the beginning of the 21st century, the term "emerging risks", which can be translated as "newly emerging risks", has become increasingly relevant. Emerging risks are "new risks or known risks that become apparent under new or unknown conditions". (Hall, 2021) Under the influence of the current mainstream economy, the state is increasingly involved in market processes and, above all, there is an underestimation of one's own responsibility. (Eisen, 2012) Under the influence of regulators, who indirectly influence risk assessment and management, companies still rely on the help of the state as "insurers of last resort". None of them, especially the state planner, has perfect information. They are often asymmetrical. The analysis of information asymmetry brings a new perspective on the interactions of actors who are participants in the insurance market. (Daňhel, 2002) Also due to the institutional arrangement for the management of common resources and public goods at the EU level, moral hazard often occurs, when under the influence of this "certainty" all market actors take risks, but mostly clients who either stop perceiving certain risks, or they underestimate them. Thus, there is an unwanted transfer of risk outside of market processes. However, the greater degree of responsibility of all actors towards goods in a free market environment logically leads to much greater prudence. (Ostrom, Williamson, 2007)

The contribution tries to propose some new solutions and new processes among the actors at the risk management level of the company: Insurer - Broker - Client (I-B-C), which can significantly help in the evaluation and elimination of risk under acceptable market conditions, especially in the area of "not yet managed" risks and modern risks arising from the dynamic market environment, changing legal norms and social changes.

2 METHODS OF PROCESSING THE ISSUE

The content of the solution is an analysis of the historical development of economic thinking in relation to the types of risks and their influence on economic activities. The method of risk assessment is characterized (how the risk was perceived, how the risk was prevented or prepared for, including the risk management tools that were available). The position, the role of the insurance company and the insurance broker and the asymmetry of information are analysed. The questions of the questionnaire survey are focused on the degree of impact, risk aversion, risk transfer, creation and re-evaluation of the risk catalogue, the role of the insurance broker, criteria for choosing an insurance company, the influence of marketing tools on decision-making, trust in the intervention of the state or states in the public economic sphere. The questionnaire survey verifies whether political decisions at the level of the state or "superstate" can change approaches to risk even of entire segments of the economy.

When using a questionnaire survey, a specific group of managers at the company level from all fields of business activity is interviewed. Managers are selected at the level of statutory bodies or directors or the owners themselves. Enterprises are categorized according to company turnover, which is in the range of CZK 100 million - CZK 5 billion. The number of respondents is 88. The tool is a questionnaire, in the form of an interview - discussion. The questions are supplemented with statistical data related to the given issue, and the knowledge is supplemented with the experiences and opinions of risk managers and workers from insurance companies. The resulting data are compared.

Basic questions of the questionnaire survey:

1. Could the risk (past, already known) be predicted, was it possible to theoretically prepare for its future elimination? (Progress, consequences and other possible future risks arising from the given situation. Possible impacts and sanctions. Searching for a way to answer other questions).
2. How do you perceive and evaluate current risks, how do you relate to them and how can you prevent them?
3. How do you perceive the risks arising from the expected future development of society and the economy? How do you perceive the current regulations?
4. According to what criteria do you choose an insurance company? Is the role of a broker important to you?

The next step is to compare the results of the questionnaire survey with the Allianz Barometer (AB) risk barometer from 2022, together with the survey, it characterizes the development of client preferences over time and geographical space. Some questions directly related to risk are compared with publicly available statistics and research. The survey results are compared with the published statistical results of the reputable agency AXCO (2022).

3 RISK AND ITS PERCEPTION

Random events can cause loss of lives, health and material values. (Daňhel, 2006) It is surprising that risks are often underestimated even by clients at the company level. This can in many cases be due to the ever more prominent subsidization of the economy, which was

typical in the Marxist-conceived economy. At the same time, one of the goals and an important element of the economic transformation after the political changes in Central Europe was precisely desubsidization. (Klaus, 2021)

The failures of banks, investment funds and pension funds have led regulators to interventions, which even advocates of Smith's invisible hand of the market can understand. (Fagan, 2002) Due to the asymmetry of information, when the disadvantageous position is on the side of the consumer, his "Keynesian" protection occurs. Arbitrary clearing of the market is not desirable in many cases, especially in the financial sector, because usually of the parties – the consumer – did not commit any market failure. Daňhel and Ducháčková (2012) have justified critical comments on Stiglitz's interpretation of information asymmetry in insurance markets. Adequate regulation is certainly in order, but it must not ultimately lead to the elimination of competition. Unreasonable interventions not only defy common sense, but limit innovative processes, prices and balance. (Onder, 2006, 2010) The current issue of "Pojišťovna VZP" in the field of insurance for foreigners, which is in conflict with the Solvency II Directive and the SFEU can be an example.

A person makes decisions based on instinct, the decision is based on an inner feeling, he is usually not able to explain why he made a decision in a given way. The issue of individual decision-making is connected, among other things, to the issue of risk aversion. The terms "Risk aversion" or "Loss aversion" are mentioned in the literature, i.e. resistance to risk or loss, which is a crucial term when we talk about risk, or on decision making under uncertainty. (Tversky and Kahneman, 1979)

Theoretical findings from the perception of risk from the psychology point of view play an irreplaceable role in the entire process and are an integral part of it. (Kahneman, 2012) Hard-to-estimate risk - danger - are risks that are difficult to imagine, "black swans". This theory explains important unexpected events that have a significant impact on society. These events deviate from what is normal and are therefore difficult to predict. (Taleb, 2011) The client has a tendency to insure known risks of a smaller scale and not to insure risks that are difficult to predict and of a larger scale. In order to work with risk, it is necessary to categorize it. (Bannister, 1981) European and Asian populations are afraid of risk, even the resulting failures are considered socially unacceptable. This is not the case e.g. in the US, where risk and failure are considered a part of life leading to further challenges to keep improving. Such an environment is healthier and corresponds to the modern economy and its capture of risk within the so-called behavioral economy. However, this primarily requires the personal responsibility of each of us. (Kahneman, 2012)

4 HISTORICAL-ECONOMIC DEVELOPMENT OF PERCEPTION AND MANAGEMENT OF RISK

Society is usually organized with the help of institutions. This is how institutions are created, both extractive and inclusive. Institutions are supposed to influence the development of the financial sector and therefore also the perception of risk. (Acemoglu, 2015) Society consists of people and people act. Human action (Mises, 2018) fundamentally affects the aforementioned interactions of everyone. There must be trust in each society. This also applies to economic activity. It is a complicated model – a process that cannot be planned. (Hayek, 1995) Due to the high level of risk, stemming primarily from unpredictability and possible social impacts, an adequate level of regulation is also necessary. (Cipra, 2015) A high-quality legal environment is also the basis. This often changes as a reaction to fluctuations in the market environment and, together with regulations, often ceases to be an

effective tool. Excessive regulation greatly violates these basic market principles. Subsidization of insurance, inclinations/tendencies to oligoplolization, price regulation can disrupt balance and social relations in society. People are able to come to an agreement and find an effective solution without significant state intervention. These are classical phenomena, but they do not fit into the dichotomous world of "economic and social systems", i.e. the market and/versus the state. (Ostrom, 2007)

In major disasters, it is obvious that a chain of other events often occurs as a result of one event. These can have far more serious consequences. The relationships between risk, its elimination, economic thinking, economic policy, political organization and ideologies in the 20th and 21st centuries are demonstrated. However, the direct influence of economic theories, including economic schools, on insurance and risk, with the exception of Marxist ideology, and partly also the ideology of Nazi Germany, cannot be fully proven. However, it can be clearly demonstrated that the economic policy of states had a direct influence on the perception of risk and insurance. Historically, therefore, insurance has often been fundamentally influenced by the economic policy of states. By transferring all possible risks, including social ones, the company tried to grasp the danger. Insurance becomes part of public finances, work with risk, and the protection of property and lives part of the smooth running of society. And that's how mandatory and statutory insurance were created. A demanding society will lead to ever greater demands on the insurance industry. However, it is not possible to prepare for all risks because we do not know all of them. The external world is unpredictable and there is no ideal mathematical solution, as Daňhel (2006) explains. The political tendency is to demand commercial insurance of such risks and their consequences, which were so far uninsurable, in an attempt to compensate for unsystematic or erroneous political decisions disturbing the market balance or the price mechanism.

The catalogue of risks did not correspond to the catalogue of today's risks, according to the Allianz Risk Barometer (2022) and our own research (questionnaire survey). Historically, people considered the fundamental risk of natural disasters, the risk of a pandemic and the resulting risks of disruption of economic activity, and later liability risks. The catalogue of risks changes with the development of the society. However, global risks do not correspond to local risks. The comparison shows that one type of risk can be perceived differently in Europe, America, Oceania, Africa and the Middle East. In industrially oriented countries, the order of the catalogue of risks will be different than in agriculturally oriented countries, the political structure, climatic conditions, experience from realized risks, etc. play a significant role. The catalogue of risks also changes over time in different areas, mostly for similar reasons. The development of the catalogue of risks can also be influenced by the extent to which they are communicated by the media.

5 RESULTS OF A QUESTIONNAIRE SURVEY

Currently, there is a change in the perception of risk and the position of the decision maker's own responsibility. The insurance industry is currently heavily influenced by regulations and the harmonization process within the EU. It can be argued that it is the current regulations that bring stability to the entire financial sector. However, such an objection will succeed especially with a part of society that prefers a higher or high level of state intervention in the free market and tries to delegate the responsibility of the individual to a higher authority. However, history shows that such delegation "to someone" can also have fatal consequences.

The findings show how preferences have changed over the past ten years (2013-2022), with reference to the Allianz Risk Barometer, which shows the change in preferences over time.

It follows from the questionnaire survey that, similar to the results of the Allianz Barometer survey (2022), clients consider the following to be the most feared risks:
1) risk arising from liability,
2) cyber risks,
3) economic risks,
4) health risks.

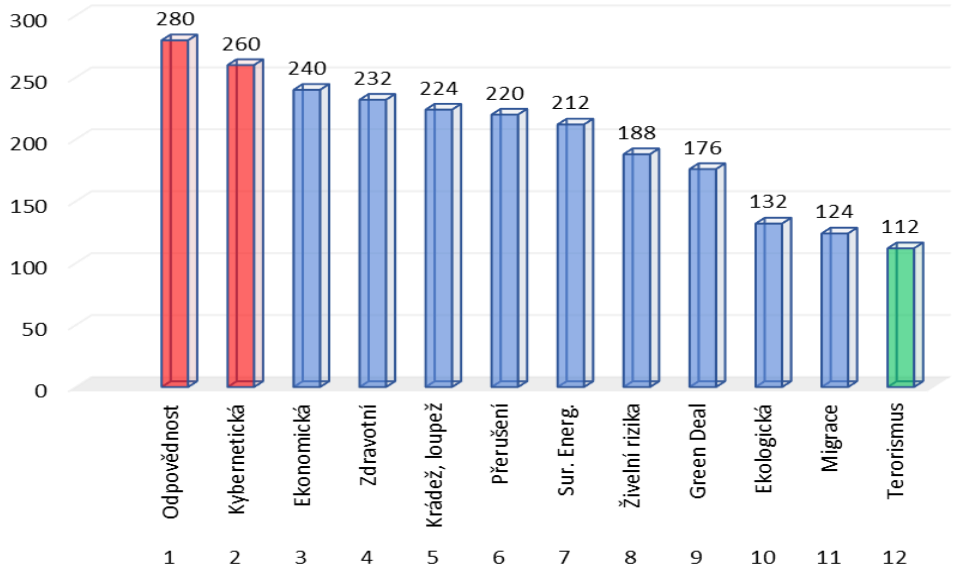
From the given answers it can be concluded:
- Even during the covid-19 pandemic, health risks do not represent the biggest danger for the interviewees.
- Risks which in history were perceived as fundamental risks – flood, inundation, storm, fire, explosion, etc., are currently considered by the interviewees to be partially or completely managed and insurable.
- The liability risk is considered to be a very fundamental and probably unmanaged risk.
- In the order (barometer) of risks, respondents are more afraid of modern risks, especially cyber risks.
- Respondents perceive other modern risks (economic, disruption of raw material supplies, migration, ecological risks, Green Deal, migration, terrorism) significantly less.
- 64 out of 88 respondents incorporate historical experience from past known events into risk considerations.
- A significant part of clients is risk averse.
- Government interventions in economic activity are considered beneficial by a smaller part of the respondents.
- The vast majority of respondents do not believe in the ability of governments to maintain the social-pension insurance model.
- The vast majority of respondents state that their company does not have a risk manager.

The issue can be summarized as follows:
- All actors work with asymmetric information, which affects the entire process.
- The insurance company primarily evaluates the quantitative aspect.
- The client can assess the risk both quantitatively and qualitatively.
- The criteria for choosing an insurer are individual.
- The entire process is also influenced by distribution and marketing tools (including media).
- All actors are affected by regulation and state intervention.
- Clients are looking for certainty.

In the past, even in the current concept of economic thinking, there were state regulations and interventions in the insurance process. This is still a relevant topic today, even with the applications of Basel 3 (increased regulation of banks) and Solvency II. Process participants often have less space and options to respond to market needs. At present, it is necessary to proceed from Act No. 277/2009 Coll., on the insurance industry, as amended, which implemented Directive 2009/138/EC Solvency II. On the basis of this law, Decree No. 306/2016 Coll. was issued, which stipulates, for example, the calculation of the solvency capital requirement. Other factors influence the decision of whether to insure or not. The position of financial institutions (insurance companies) in the market is also influenced by marketing strategies and the media. These, in their complexity, positively or negatively motivate the client to use this instrument. The level of perception and management of

emerging - modern risks presents new challenges and a fundamental change in the approach to them. (Silent, Markvart, 2022)

Fig. 1: Survey results – ranking of risks as perceived by respondents (total number of points)

Source: own creation.

States operate political constructs in the insurance sector to varying degrees, which are a manifestation of state interventionism and public policy. Insurance programs are supposed to be, as stated, a path to "certainties" in the welfare state, and the usual insurance mechanisms do not work for them.

Changes in the social and economic environment will certainly lead to a certain modification of risk behaviour on the part of the client, but also to the modification of the products of others. The demand for "security" is still growing, but in the current collectivist concept it is a demand for certainty. It is a question whether the demand for private insurance will grow in the future as one of the options for diversifying risks, or whether the state will be the first, but also the last instance, in the realization of any risk. However, the state does not and cannot assume all risks.

For various reasons, in an effort to provide people with "certainty", the state tries to transfer risks to commercial entities and thus creates numerous and often confusing sets of rules that reduce this activity. Governments do not take responsibility for economic risks either. We are currently witnessing a completely unprecedented situation where governments, especially in the Euro-Atlantic area, not only violate economic laws, but also violate physical laws. Clients are in an environment of inefficient financial thinking. Governments and current mainstream society camouflage the causes of problems such as the current rate of inflation and artificially created market imbalances. They simply do not accept problems. Governments manipulate public opinion with the support of the media, similar to what happened in the past. The majority opinion must be correct.

7 CONCLUSION

With regard to the investigated issue of risk perception for the position of the client at the SME level and based on the results of the questionnaire survey, the following measures can be recommended within the framework of the stability of the insurance sector. However,

increasing tensions and uniformity are likely to mean that any new solutions may conflict with the interests of some subgroups.

The insurance sector must:

- Respond to the development of science and technology (genetics, artificial intelligence, new technologies).
- Respond to regulations and deregulations that have an international dimension (the essence of the activity must remain the same especially for the client).
- Incorporate significant demographic changes into their considerations, the associated change in the division of labour.
- Solve the issue of distribution so that it still provides a sophisticated service at lower costs.
- Take into account that the same risks offered globally can be diverse in different places.
- Diversify risks such as social insurance or health insurance, spread risks between the public and private sectors, respond to changes in medical technology and science and the related lengthening of human life.
- Motivate to increased prevention, to search for its optimal rate – the marginal efficiency value.
- Optimize the management of risks associated with information (at the level of all I-B-C actors). Information is an asset.
- Use the dynamic development of information technology, filter relevant determinants from the obtained data (risk classification, analysis of social insurance, etc.).
- At the level of risk management, from the information obtained, react in all phases to the severity and frequency of catastrophic risks (with regard to the upward phase of the temperature cycle, population growth, increased urbanization and related economic activity).
- In this context, consider the use of today's alternative risk transfer tools (self-insurance, joint financial resources, insurance derivatives, captive insurance, etc.).
- Not to be subject to current ideologies that stem from the activities of non-profit organizations and part of the political representation, which are synchronized with a significant part of the mainstream (often uncritical) media - not to exclude a selected group from insurance (not to deviate from the essence itself).
- Exert maximum pressure on regulation and state intervention processes and eliminate the associated bureaucracy.
- Eliminate the financing of negative consequences from public sources - from taxpayers' money, support personal responsibility.
- Support educational activity in the field of social sciences at all levels, which is able to some extent eliminate the current perception of information asymmetries on the part of the client.

The following theses follow from the knowledge gained above:

- Commercial insurance company is a specialized financial institution, the goal of business is to make a profit (the same goal is for an insurance broker), it is not altruism.
- Information asymmetries exist, it depends on the degree of willingness to obtain information.
- High-quality information influence work with the risk at the SME level in the I-B-C process.
- The broker, if he represents the client, eliminates information asymmetry, unavailable or incomplete information can lead to moral hazard or adverse selection.

- Regulations and state interventions can affect information asymmetries, they often interfere with processes insensitively, leading to moral hazard, and those that lead to consumer protection often have counterproductive effects.
- Regulation of the insurance markets may result, ceteris paribus, in an increase in premiums.
- Regulation and state intervention tries to harmonize the activities of actors - One Size Fits All, harmonization can reduce the attractiveness of product innovations.
- Actors are able, under the assumption of high-quality legal frameworks and effective law enforcement, to resolve disputes by agreement or with the help of arbitrators, to resolve disputes more morally and efficiently without detailed regulation of details.
- Regulation and state intervention increase transaction costs for all parties.
- Market failure does not have a clear definition.
- Ideology, subsidization, paternalism affect the entire process of free trade, distort it and create imbalances.
- The catalogue of risks changes with scientific and technical progress, I-B-C respond to this process without regulation and state intervention, the set of risks cannot be completely exhausted by any tools.
- No entity, institution or government can guarantee certainties.

Within the framework of the historical-economic overview of the development of risk perception and management, including tools for its elimination, it was possible to partially confirm the claim that the approach to risk perception and management corresponded to the development of economic thinking. It was not possible to find clear connections between the risk, its elimination, the development of economic thinking and economic policy, especially before 1900, in the ten largest damages in terms of the number of victims and damages known to the general public (mainly from the 20th century). The largest damages were realized in different parts of the world with different political arrangements. The differences in the timeline are large, similar to the different development of society in individual parts of the world. I believe that in individual periods it was partially possible to verify and sufficiently explain the relationships between regulation and freedom, altruism, business and responsibility, spontaneous order and regulations, and above all between risk and certainty. These relationships arranged on a timeline with proven connections and degree of influence on risk - insurance - economic thinking are certainly an inspiration for further work.

The current instruments of protection against risk and the effects of regulations affecting the stability and transparency of the insurance sector were defined. An analysis of the position, role of the insurance company and insurance broker and asymmetry of information was carried out. Questionnaire survey questions focused on the degree of impact, risk aversion, risk transfer, creation and reevaluation of the risk catalogue (whether the interviewees are willing to perceive and quantify new risks), the role of the insurance broker, criteria for choosing an insurance company, the influence of marketing tools on decision-making, trust to interventions by the state or states in the public economic sphere were used. The questionnaire survey verifies whether the respondents are looking for certainty, i.e. they prefer a minimal probability of loss to a high probability of profit. So will they insure against all possible risks, even if the probability that they will be realized is minimal? It is verified that by the term all possible risks they do not mean "all imaginable risks". It was also verified whether political decisions at the level of the state or "superstate" can change the approaches to risk of entire segments of the economy.

Currently, there is an underestimation of one's own responsibility towards the process of risk assessment and management, and moral hazard also occurs under the influence of regulators, who influence the stability and transparency of the insurance sector with their decisions, both qualitatively and quantitatively. Insurance companies are conservative organizations, yet they have always responded very flexibly to the needs of society, often even in negative connotations, they have managed different political systems, different economic policies, different ideologies. The latter is, as follows from the previous text, a synthesis of various directions resulting from ideologically unanchored economic policies. It can be called, if we borrow M. Thatcher's expression, rather an economy of feelings. The insurance company does not seek truth or justice, it does not follow feelings, it should not be subject to ideologies. It should not exclude or favour any group for the ideological reasons of the current mainstream. Despite all the above-mentioned tasks, social or macroeconomic, they simply have to rely on mathematical models. It must be solvent if it wants to stay in the market, otherwise it will be gambling. There is no distributive social justice involved.

An important finding is that clients perceive the catalogue of risks differently from the global catalogue of risks repeatedly published by Allianz, and that they do not perceive asymmetry of information in the current world of fragmented knowledge as a fundamental problem. Clients confirm a certain degree of aversion to regulations and state interventions. In the future, the insurance sector, in its complexity, can make more use of modern technologies at all levels of the I-B-C process. I believe that without unnecessary government intervention, technology can be useful for everyone. New technologies such as neural networks, language models are constantly improving. They work with an ever-increasing amount of information and will be increasingly able to solve complex tasks. They already allow us, if we want to, to better eliminate asymmetries of information on both sides than was the case in the past. However, the basic prerequisite is investment and support for these technologies, as is the case, for example, in the USA and China. These investments for 2022 are several times higher than European investments. However, Europe is already preparing a number of regulatory measures. There is no doubt that they can facilitate a number of processes, for example, in risk management - the risk behaviour of the client, where they can better predict and eliminate future risks from a large amount of data. It will enable clients to better analyse and evaluate the insurance product.

References

1. ACEMOGLU, Daron a James A. ROBINSON, 2015. *Proč státy selhávají: kořeny moci, prosperity a chudoby*. Praha: Argo. Zip (Argo: Dokořán): Dokořán). ISBN 9788025713051.
2. AXCO, 2022. *Non-Life Insurance Market Reports*. [on-line databáze]. Report Generated: February © 2022 [cit. 2023-10-22]. Available from: https://www.axcoinfo.com/products/insurance-market-reports-non-life/
3. BANNISTER, J.E. a Paul BAWCUTT, 1981. *Practical Risk Management*. London: Hyperion Books. ISBN 0900886226.
4. CIPRA, Tomáš, 2015. *Riziko ve financích a pojišťovnictví: Basel III a Solvency II*. Vydání I. Praha: Ekopress. ISBN 978-80-87865-24-8.
5. DAŇHEL, Jaroslav a Eva DUCHÁČKOVÁ, 2012. *Současné dilema ekonomie: vyšší etika, nebo širší regulace?* Praha: Acta Oeconomica Pragensia. [2023-11-09]. 2012/02/01. DOI: 10.18267/j.aop.354
6. DAŇHEL, Jaroslav, 2006. *Pojistná teorie*. 2. vyd. [Praha]: Professional Publishing. ISBN 80-86946-00-2.

7. DAŇHEL, Jaroslav, 2002. *Kapitoly z pojistné teorie*. Praha: Oeconomica. ISBN 80-245-0306-9.
8. DOLEŽALOVÁ, Antonie, 2022. *A history of Czech economic thought*. London: Routledge, Taylor & Francis Group. Routledge history of economic thought. ISBN 978-1-138-91416-2.
9. FAGAN, B. M, 2005. *Sedmdesát velkých záhad*. Přel. M. Vosková a M. Trojánková. Slovart, Praha, 2005. 304 s. ISBN 80-7209-713-X.
10. HAYEK, Friedrich A. von, 1995. *Osudná domýšlivost: omyly socialismu*. Praha: Sociologické nakladatelství. Studie (Sociologické nakladatelství). ISBN 8085850052.
11. HAYWOOD, John, Brian CATCHPOLE, Simon HALL a Edward BARRATT, 1998. *Historie světa: atlas světových dějin.* Přeložil Věra KOTÁBOVÁ, přeložil Lubomír KOTAČKA, přeložil Kateřina PEKÁRKOVÁ. V Praze: Columbus. Encyklopedie. ISBN 80-85928-81-7.
12. HOLMAN, Robert, 2017. *Dějiny ekonomického myšlení*. 4. vydání. V Praze: C.H. Beck. Beckovy ekonomické učebnice. ISBN 9788074006418.
13. KAHNEMAN, Daniel, 2012. *Myšlení: rychlé a pomalé*. V Brně: Jan Melvil. Pod povrchem. ISBN 978-80-87270-42-4.
14. KAHNEMAN, Daniel and Amos, TVERSKY, 1979. Prospect Theory: An Analysis of Decision undel Risc. *In: Econometrica,* Vol. 47, No. 2. (Mar., 1979), pp. 263-292. Dostupné z: https://www.jstor.org/stable/1914185
15. KLAUS, Václav, 2021. *Transformace v ČR: cesta ke svobodě a prosperitě*. Praha: Oeconomica, nakladatelství VŠE. ISBN 9788024524184.
16. ONDER, Štěpán, 2010. *Dopady finanční krize na řízení rizik pojišťoven*. Český finanční a účetní časopis, 2010(3), 29-48. DOI: 10.18267/j.cfuc.74
17. ONDER, Štěpán, 2006. *Architektura Solvency II.* [online]. KPMG 2006 [2023-03-29]. Dostupné z: http://nb.vse.cz/kbp/TEXT/IIR%20SolvencyII.ppt
18. OSTROM, Elinor, 2007. Institutional rational choice: An assessment of the Institutional Analysis and Development Framework. *In: Theories of the Policy Process*, 2nd ed., Paul A. Sabatier (ed.). [online] Copyright © 2007 by Westview Press [2023-02-12], pp. 21-64. Dostupné z: http://edwardwimberley.com/courses/EnviroPol/theorypolprocess.pdf#page=27
19. PEARSON, Robin, 1997. *Towards an Historical Model of Services Innovation: The Case of the Insurance Industry, 1700-1914*. The Economic History Review, 50(2), Trebilcock.
20. RISK BAROMETR, 2022. *Allianz* [on-line]. [2023-11-20]. Available from: https://www.agcs.allianz.com/content/dam/onemarketing/agcs/agcs/reports/Allianz-Risk-Barometer-2022.pdf
21. SIRŮČEK, Pavel, 2007. *Hospodářské dějiny a ekonomické teorie: (vývoj, současnost, výhledy).* Slaný: Melandrium. ISBN 978-80-86175-53-9.
22. TALEB, Nassim, 2011. *Černá labuť: následky vysoce nepravděpodobných událostí*. Praha: Paseka. ISBN 978-80-7432-128-3.
23. TICHÝ, Jaromír a Daniel MARKVART, 2022. Diagnostics of the influence of information asymmetry on decision-making in the insurance market. In: *17h CER Comparative European Research Conference - International Scientific Conference for*

Ph.D. Sciemcee Publishing, London, April 25-27, 2022, vol. IX., issue I., pp. 75-81. ISBN 978-1-7399378-1-2.
24. VON MISES, Ludwig, 2018. *Lidské jednání: pojednání o ekonomii*. Druhé vydání. Přeložil Josef ŠÍMA. Praha: Liberální institut. ISBN 978-80-86389-61-5.

Kontaktní údaje
Daniel Markvart, DBA, MBA
Ing. Mgr. Jaromír Tichý, Ph.D., MBA
s i n n e I C a.s.
Turkova 780, Praha 4, 149 00, Česká republika
Vysoká škola finanční a správní, Fakulta ekonomických studií
Estonská 500, Praha 10, 101 00 Česká republika
email: markvart@sinne.cz, jaromir.tichy@vsfs.cz

DIVISION OF REDISTRIBUTION EXPENDITURES OF THE STATE BUDGET FOR GRANTS AND SUBSIDIES UNDER POLISH LAW

Łukasz Sowul

Abstract

Considerations regarding the redistributive expenditure of the state budget in many legal systems concern the division of grants into general grants and specific/earmarked grants. In Poland, however, this division takes a rather specific form, essentially unknown to other legal systems. The Polish Public Finance Act distinguishes grants (earmarked, objective and subjective) and subsidies (for local government units, political parties and universities). In this work, the author will try to answer the question whether, in the current legal situation, the Polish division of redistributive expenditure of the state budget into grants and subsidies is justified? According to the adopted hypothesis, this division is unfounded, unclear and, above all, inconsistent.

Key words: *grant, subsidy, public finances, state budget*

1. INTRODUCTION

Poland is one of the few countries that distinguish between grants and subsidies in a normative sense[1]. There are voices in the doctrine that maintaining subsidies in the Polish legal system is a certain relic of the past that has no reason to exist today and that it is justified to replace it with a subjective grant[2]. One can also come across the opposite position, namely that it is not justified to formulate a postulate to carry out a specific terminological reform (e.g. eliminating the phrase "subsidy"), because in the Polish legal and social awareness the direction of distinguishing these two concepts has already been formed: identifying a grant with its purpose (task), and a subsidy with its general purpose[3].

In addition to demands to remove subsidies from the Polish legal system and maintain the status quo, there are also proposals for a clear division in this matter. For example, it is indicated that due to their funding function, subsidies should be used primarily within the budget system[4]. Within this concept, the term "grant" should be used for all benefits provided from the public budget to third entities under the authority, while "subsidy" should be reserved for benefits to other public law entities in connection with the division of competences between the state and these entities[5].

In the period of the Polish People's Republic, the division into grants and subsidies was also the subject of discussion. At that time, there were voices that the differences between these institutions were not significant because both names concerned non-refundable expenses[6]. Nevertheless, the following division proposals were also mentioned:

---

[1] C. Kosikowski, Finanse publiczne i prawo finansowe. Zagadnienia egzaminacyjne i seminaryjne, Warszawa 2013, 153.

[2] C. Kosikowski, Naprawa finansów publicznych w Polsce (przyczyny, metodologia, kierunki i propozycje), Białystok 2011, 120.

[3] A. Ostrowska, Samorządowe prawo dotacyjne. Dotacje jako wydatki jednostek samorządu terytorialnego, Warszawa 2018, 32.

[4] A. Drwiłło, J. Gliniecka, L. Lamenta, J. Wójcik, System dochodów samorządu terytorialnego, Sopot 1993, 109.

[5] T. Dębowska-Romanowska, Zagadnienia prawne wydatków publicznych na rzecz osób trzecich, Łódź 1993, 44.

[6] E. Tegler, Dotacje budżetowe i inne wydatki redystrybucyjne, in: M. Wersalski (ed.), System instytucji prawno-finansowych PRL. Tom III. Instytucje budżetowe, Warszawa 1985, 632.

1) the grant is intended for statutory tasks, and the subsidy is intended for social tasks carried out at the grassroots level by independent units[7],
2) the grant is financed from the state budget, and the subsidy from extra-budgetary resources[8],
3) the grant is used to implement investment tasks, while the subsidy is used for current tasks[9].

The research problem of this work is to answer the question whether, in the current legal situation, the Polish division of redistributive expenditure of the state budget into grants and subsidies is justified? The scientific research was carried out based on the non-reactive research method, i.e. analysis of legal acts, subject literature and case law. According to the adopted hypothesis, this division is unfounded, unclear and, above all, inconsistent.

2. DEFINITION OF A GRANT

The word "grant" in everyday language is usually used interchangeably with the word "subsidy". They are therefore considered synonyms. It is worth taking a look at dictionary definitions of subsidies over recent years. The PWN Polish language dictionary from 1978 defined it as non-repayable financial assistance provided to an institution, organization, enterprise (less often a person) in order to support a specific activity; equipment, subsidy[10]. In 1996, a grant was defined as non-repayable financial assistance, most often granted to an institution, organization or enterprise in order to alleviate or compensate for a certain burden, as well as to encourage taking a specific action. As a similar word, the following were indicated: a subsidy[11].

In turn, in accordance with the legal definition contained in art. 126 of the Public Finance Act[12] (hereinafter referred to as the u.f.p.), grants are funds from the state budget, the budget of local government units and from state earmarked funds, subject to special settlement rules, allocated on the basis of the Act, separate acts or international agreements, to finance or co-finance the implementation of public tasks. It follows from the above that if a given measure can be classified as a subsidy, it should have certain characteristics

1) detailed rules for the settlement of funds (resulting from both the u.f.p. and specific regulations),
2) source of resources (state budget, local government budget, state earmarked fund),
3) legal basis (u.f.p., special act, international agreement),
4) allocation of funds (financing may be carried out for public tasks).

Although there is one legal definition of a grant, the u.f.p. makes its basic division and distinguishes the following three categories: earmarked grants (art. 127 u.f.p.), objective grants (art. 130 u.f.p.), subjective grants (art. 131 u.f.p.). The above order results directly from the numbering of individual articles. It is claimed that it is not accidental, but indicates the legislator's preferences regarding the granting of each grant. The earlier it was regulated, the earlier it should also be used in practice. Therefore, earmarked grants should be used to the

[7] H. Mieniecki, Zasady subwencjonowania, in: L. Kurowski (ed.), Wybrane źródła i literatura do obowiązującego prawa finansowego, Toruń 1949, 346.
[8] N. Gajl, Finanse i prawo finansowe, Warszawa 1980, 173-174.
[9] E. Czerwińska, Dotowanie przedsiębiorstw państwowych, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Iuridica" 1989, no 40, 139-140.
[10] M. Szymczak (ed.), Słownik języka polskiego. Tom pierwszy. A-K, Warszawa 1978, 440.
[11] H. Zgółkowa (ed.), Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny. Tom 9, Poznań 1996, 195.
[12] Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych (t.j. Dz. U. z 2023 r. poz. 1270 z późn. zm.).

greatest extent, then objective grants, and only at the very end, subjective grants[13]. Therefore, Polish law knows only three separate types of grants[14].
Taking into account the point indicated in art. 127 u.f.p. catalog of specific expenses, it should be stated that the essence of an earmarked grant is the financing (in whole or in part) of a specific public task assigned to the beneficiary[15]. Therefore, these funds should be spent in accordance with the will of the administrator[16]. The very name of an earmarked grant emphasizes "targetability", i.e. connection with a specific task. For this reason, an earmarked grant was regulated in the u.f.p. the most extensive of all three types of grants.
The second type of grants are objective grants. In accordance with the legal definition contained in art. 130 section 1 u.f.p. these are funds intended for subsidies for specific types of products or services, calculated according to unit rates. The statutory definition itself shows that objective grants constitute co-financing for certain types of activities according to objective criteria - unit rates. They are used when the proceeds from the sale of a given good or service do not cover the full costs of a given entity or when the entity provides a public service free of charge[17]. This applies to areas where production or services do not ensure profitability for entrepreneurs, but are necessary from the point of view of social demand[18]. The justification for this grant is therefore the assumption that the price of a municipal or social service does not compensate for the costs of its production, which results in the need to provide support from the budget[19].
The definition of a objective grant can be found in Art. 131 u.f.p. According to its content, it covers funds for an entity specified in a separate act or in an international agreement, exclusively for co-financing current activities to the extent specified in a separate act or international agreement. Therefore, it serves financial support for a given entity, not a specific task. Therefore, it should be used occasionally and with extreme caution. Due to its nature, it is highly discretionary and there is no connection between the income side and the expenditure side, as is the case with earmarked and objective grants. The amount of support varies depending on the subsidized entity[20]. Moreover, it is assumed that maintaining a deficit unit that is permanently unprofitable makes no sense[21].
Grants are therefore regulated and systematized in the u.f.p. These are funds transferred to third parties to finance or co-finance the implementation of public tasks. They are generally linked to specific expenses. In the case of earmarked grants, these are specific tasks, and in the case of objective grants - specific activities. Only objective grants stand out in this respect, as they are theoretically at the free disposal of the subsidized entity. However, it is assumed that some objective grants are of a mixed nature, i.e. objective and earmarked[22]. It happens

[13] A. Ostrowska, Komentarz do art. 127 u.f.p., in: E. Ruśkowski, J.M. Salachna (ed.), Finanse publiczne. Komentarz praktyczny, Gdańsk 2014, 584.
[14] W. Lachiewicz, System prawa dotacyjnego, in: W. Lachiewicz, A. Talik (ed.), Dotacje z budżetów jednostek samorządu terytorialnego, Warszawa 2017, 7-8.
[15] P. Walczak, Dotacje jako wydatki budżetu JST, in: A. Walasik, A. Babczuk, A. Talik (ed.), Dotacje z budżetów jednostek samorządu terytorialnego. Planowanie, udzielanie, rozliczanie, Warszawa 2013, 12.
[16] Uchwała Kolegium RIO w Zielonej Górze z dnia 15 września 2010 r., sygn. akt 297/2010, LEX no 1725682.
[17] W. Lachiewicz, Prawo o dotacjach – zarys systemu po reformie finansów publicznych, in: W. Lachiewicz (ed.), Finanse publiczne. Praktyka stosowania nowej ustawy o finansach publicznych i aktów wykonawczych, Warszawa 2010, 438.
[18] C. Kosikowski, Ustawa o finansach publicznych. Komentarz, Warszawa 2011, 384.
[19] Postanowienie NSA z dnia 6 kwietnia 2018 r., sygn. akt I GSK 1878/18, LEX no 2485886.
[20] T. Dębowska-Romanowska, Wybrane zagadnienia klasyfikacji ekonomiczno-prawnej dotacji, „Studia Ekonomiczno-Prawne" 1989, T. XLIII, 34.
[21] C. Kosikowski, Komentarz do art. 73, in: C. Kosikowski, Z. Szpringer, Finanse publiczne. Komentarz do ustawy z dnia 26 listopada 1998 r., Zielona Góra 2000, 192.
[22] Wyrok NSA z dnia 25 lutego 2021 r., sygn. akt I GSK 371/18, LEX no 3160984.

that the act authorizes a specific entity to receive support, but at the same time indicates a catalog of expenses that may be financed from it.

3. DEFINITION OF A SUBSIDY

As indicated above, in everyday language subsidies are treated as a synonym for grants and vice versa. It is worth noting, however, that these words have been used in the Polish language relatively recently. Their spread should be associated with the development of public finances and financial law at the turn of the 19th and 20th centuries. In the Polish language dictionary PWN from 1978, a subsidy was defined as non-repayable financial assistance granted to an institution, organization, enterprise (less often a person) in order to support a specific activity; grant[23]. In 1996, it was defined as non-repayable financial assistance provided by the state to an enterprise, organization, institution to support some activity, giving as a synonym, among others: grant[24].

Unlike a grant, a subsidy has no legal definition. However, it should be mentioned that the proposed draft Public Finance Act, which was ultimately not adopted, also defined a subsidy, as well as scholarships, benefits, awards and other public law expenses[25]. Legal acts only use this phrase, without defining it at all. Currently, three types of subsidies operate in parallel in Polish law:

1) general subsidy for local government units, regulated in the Act on the revenues of local government units (hereinafter referred to as u.d.j.s.t.)[26],
2) for political parties, granted on the basis of the Act on Political Parties[27],
3) for science and higher education units, granted on the basis of the Law on Higher Education and Science[28].

The dispersion of regulations and the lack of legal definition of a subsidy result in its inconsistent understanding in Polish law[29]. Representatives of legal science are trying to fill this gap by creating their own exemplary definitions. They include, among others: to list its most characteristic features[30], as well as to discuss subsidies and grants, indicating the similarities and differences between both institutions[31]. Although grants and subsidies are two legally separate forms of expenditure from the state budget, there are significant difficulties in distinguishing them precisely[32]. The following common features of both institutions are indicated:

1) the legal nature of the transfer to third parties, made from the budget of a public entity;
2) the unilateral nature of the contribution, i.e. without any obligation to provide reciprocal performance. Possible benefits related to the transfer of funds under grants or subsidies are not of a material nature. They may indeed induce behavior that is desirable from the point of view of the public interest, but they do not lead directly to a gain in property;
3) non-returnability of the donation;

---

[23] M. Szymczak (ed.), Słownik języka polskiego. Tom trzeci. R-Z, Warszawa 1978, 366.
[24] H. Zgółkowa (ed.), Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny. Tom 40, Poznań 1996, 471.
[25] W. Lachiewicz, Komentarz do art. 126 u.f.p., in: P. Walczak (ed.), Ustawa o finansach publicznych. Komentarz dla jednostek samorządu terytorialnego, Warszawa 2017, 374.
[26] Ustawa z dnia 13 listopada 2003 r. o dochodach jednostek samorządu terytorialnego (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 2267).
[27] Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o partiach politycznych (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 372 z późn. zm.).
[28] Ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. - Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (t.j. Dz. U. z 2022 r. poz. 574 z późn. zm.).
[29] J. Wierzbicki, Komentarz do art. 124 u.f.p., in: A. Mikos-Sitek (ed.), Ustawa o finansach publicznych. Komentarz, Legalis 2023.
[30] Z. Ofiarski, Subwencje i dotacje jednostek samorządu terytorialnego, Warszawa 2002, 26.
[31] J. Małecki, Dochody gmin, w: W. Miemiec, B. Cybulski (ed.), Samorządowy poradnik budżetowy na 1997 r. Zagadnienia ustrojowe i prawno-finansowe, Warszawa 1997, 238-242.
[32] L. Lipiec-Warzecha, Ustawa o finansach publicznych. Komentarz, Warszawa 2011, 670.

4) authoritative and public law nature[33].

However, L. Lipiec-Warzecha points out that a grant, unlike a subsidy, is a conditional and paid benefit[34]. Referring to the above discrepancies, it should be noted that the grant is not a form of payment for goods delivered or services provided. These are funds for future expenses that are owned by the subsidizing entity, and the subsidized entity has only the status of their administrator.

Among the differences, the most emphasized seems to be the generality of subsidies. This is already reflected in the name of the general subsidy for local government units. In the case of other subsidies, the legislator does not use this phrase, but this does not mean that they do not have the mentioned feature. It is indicated that the subsidy has two basic features: objective statutory award criteria and freedom in spending[35]. According to E. Chojna-Duch, a general subsidy for local government units is a benefit: general, non-refundable, free of charge, unconditional, objectively determined, supplementary[36]. A. Borodo, when describing the state budget expenditure, refers only to the general subsidy for local government units, pointing out that it is a general, non-refundable, free of charge and compulsory benefit, granted according to objective criteria, the obtaining of which depends on the fulfillment of statutory conditions[37]. It is external, certain, obligatory income, the transfers of which are made in amounts determined by a statutory algorithm[38].

From the above considerations, it can be concluded that a subsidy differs from a grant primarily in the following features: generality, objective calculation rules, obligatory nature, unconditionality. The first one is particularly emphasized, pointing to the freedom of disposal of funds by the subsidized entity. However, these are only theoretical assumptions, a certain model of a subsidy in general. In practice, however, it may turn out that it is not in line with the practice and legal solutions created by the Polish legislator.

4. DIFFERENCES BETWEEN GRANTS AND SUBSIDIES IN POLISH LEGISLATION

Generality is one of the basic features of subsidies indicated in the doctrine. It is understood that a subsidy is a form of financing all the tasks of a given unit, and its beneficiary freely decides on the allocation of funds from this source[39]. Therefore, it consists in the freedom of disposal of funds by the receiving entity, therefore it can use them for any purpose (in accordance with the law)[40]. The above may suggest that the subsidy is general and the grant is always earmarked. However, this convention is not applied consistently, as many grants (e.g. to cultural institutions) are also of a general nature[41]. This problem applies especially to subjective grants, which are most similar to subsidies. In turn, subsidies in some cases also have a specific purpose. For example, art. 30 section 3 of the Act on Political Parties states that the political party that receives a subsidy transfers from 5% to 15% of the funds to the so-called Expert Fund.

[33] T. Dębowska-Romanowska, Zagadnienia prawne wydatków publicznych na rzecz osób trzecich, Łódź 1993, 44.
[34] L. Lipiec-Warzecha, Ustawa o finansach publicznych. Komentarz, Warszawa 2011, 671.
[35] H. Dzwonkowski, J. Gliniecka (ed.), Prawo finansowe, Warszawa 2013, 85.
[36] E. Chojna-Duch, Podstawy finansów publicznych i prawa finansowego, Warszawa 2012, 439-440.
[37] A. Borodo, Prawo budżetowe, Warszawa 2008, 96-97.
[38] A. Gorgol, Fiskalne ograniczenia władztwa jednostek samorządu terytorialnego w zakresie kreowania podmiotów gospodarki komunalnej, w: W. Jakimowicz, M. Krawczyk, I. Niżnik-Dobosz (ed.), Fenomen prawa administracyjnego. Księga jubileuszowa Profesora Jana Zimmermanna, Warszawa 2019, 266.
[39] M. Bogucka-Felczak, Komentarz do art. 124 u.f.p., in: H. Dzwonkowski, G. Gołębiowski (ed.), Ustawa o finansach publicznych. Komentarz prawno-finansowy, Warszawa 2014, 335.
[40] B. Brzeziński, A. Olesińska (ed.), Prawo finansów publicznych, Toruń 2017, 105.
[41] E. Malinowska-Misiąg, W. Misiąg, Finanse publiczne w Polsce, Warszawa 2006, 154.

In turn, objectivity means that legal provisions should provide principles and criteria for determining its amount based on constant budget parameters[42]. The objectification of these benefits is therefore defined as the introduction of substantive law criteria and methods for determining the amount of public law benefits from the state to specific entities[43]. The formula most often uses data characterizing the entity in terms of its needs and the conditions in which it operates[44]. In the context of grants, it should be noted that in some cases they may be obligatory, e.g. a earmarked grant for tasks commissioned for local government units. Pursuant to art. 49 section 5 of the u.d.j.s.t., earmarked grants for tasks assigned in the field of government administration and other tasks assigned by statute should be transferred in a way that enables full and timely performance of the assigned tasks. It is indicated that the Act seems to assume the possibility of a public law claim for the payment of a grant for commissioned tasks, which should meet the following conditions: provide funds for the implementation of the task, the amount of which and the method of transfer guarantee its implementation. These are sui generis objective criteria for determining its amount, similarly to the case of subsidies[45].

The concept of objectification of a subsidy is inextricably linked to the obligation to pay it if statutory conditions are met. Entities receiving support in this form have the opportunity to pursue their claims through a procedure separate from the budget procedure[46]. Act on the income of local government units in Art. 49 section 6 expressly provides for the possibility of claiming grants for tasks commissioned through civil proceedings. It constitutes an independent basis for filing a claim for payment. However, this right is not as obvious in terms of the amount and date of payment as in the case of subsidies, because it does not depend on specific formulas, but on the amount of costs necessary to complete the task[47]. The Constitutional Tribunal argued that a procedure should be created for municipalities to claim grants due[48].

The unconditionality of a subsidy means that a given entity does not have to apply for the granting and payment of the subsidy, and its transfer is not subject to the need to meet any condition[49]. In the case of a grant, the administrative body must take some action to be able to grant it. As a rule, this does not happen by operation of law itself. It is indicated that it may be a contract, an administrative act, an administrative decision within the meaning of the Code of Administrative Procedure, and sometimes also an obligation under statute (ex lege)[50]. A condition means conditions imposed by law or the entity providing support. In the case of a grant, an example may be the need to enter the monument in the register of monuments or the school's governing body to submit an application specifying the planned number of students no later than September 30 of the year preceding the year of granting the grant to the competent authority[51]. In turn, premises are understood as things or phenomena to which the

[42] E. Chojna-Duch, Podstawy finansów publicznych i prawa finansowego, Warszawa 2012, 440.
[43] T. Dębowska-Romanowska, Zagadnienia prawne wydatków publicznych na rzecz osób trzecich, Łódź 1993, 65.
[44] B. Guziejewska, Pionowy i poziomy podział dochodów publicznych a formy subwencjonowania samorządu terytorialnego, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Oeconomica" 2005, no 185, 46.
[45] T. Dębowska-Romanowska, Zagadnienia prawne obiektywizacji subwencji i dotacji dla budżetów samorządowych, „Samorząd Terytorialny" 1991, no 1-2, 61-62.
[46] T. Dębowska-Romanowska, Zagadnienia prawne wydatków publicznych na rzecz osób trzecich, Łódź 1993, 65.
[47] K. Żmuda-Matan, Formalne gwarancje dotacji celowej z budżetu państwa na zadania zlecone, „Samorząd Terytorialny" 2017, no 9, 27.
[48] Wyrok TK z dnia 13 listopada 1996 r., sygn. akt K 17/96, LEX no 28503.
[49] E. Feret, Konstytucyjne i inne ustawowe źródła funkcjonowania samorządu terytorialnego w Polsce - aspekty dochodowe w ujęciu przekrojowej ewolucji regulacji konstytucyjnych i ustawowych od 1990 r., „Samorząd Terytorialny" 2016, no 3, 28.
[50] A. Borodo, Polskie prawo finansowe. Zarys ogólny, Toruń 2014, 121.
[51] A. Bieniaszewska, Dotacja jako szczególna forma wydatku z budżetu jednostki samorządu terytorialnego a ustalenia kontroli RIO w Opolu w 2009 r., „Finanse Komunalne" 2010, no 9, 60-61.

law connects an obligation on the part of the state to provide[52]. In the case of subsidies, statutory requirements do not constitute conditions (both within the meaning of civil law and public law), but material premises for granting support.

5. CONCLUSIONS

The division of redistributive expenditure of the state budget into grants and subsidies is typical for Poland. However, it is only relevant under the provisions of law. In everyday language, both phrases are treated as synonyms and the average resident of the country will probably not be able to point out any difference between them. A grant is explicitly defined in the law, while a subsidy is not. However, according to the views of the doctrine and jurisprudence, a subsidy should differ from a grant in terms of generality, objectivity, obligatory and unconditional nature.

However, specific provisions relating to both institutions prove that the indicated division is not consistently applied in legislative practice. Subsidies do not always have the indicated features. Moreover, some grants resemble a subsidy in some respects. Both institutions overlap, and the boundary between them can be difficult to determine. The current division, in its current form, is therefore unjustified, unclear and, above all, inconsistent.

The solution to this negative situation may be the introduction of appropriate legislative changes. In the author's opinion, they may go in two directions. Firstly, it is possible to directly regulate the institution of subsidy in the u.f.p., in particular by creating its legal definition. This would allow for a clear and transparent division into grants and subsidies, which would then have a real reason to exist. Another solution, however, seems to be the complete removal of subsidies from Polish law, or leaving only the general subsidy for local government units, as historically the first one, closest to the ideal model developed in the doctrine and jurisprudence.

The discussed problem is not only of theoretical importance, but is also important from the point of view of the transparency of public finances. Moreover, in practice, depending on the type of measures, appropriate specific provisions relating to a given institution will apply. This applies in particular to issues related to seeking payment of funds by the beneficiary.

Sources

1. BIENIASZEWSKA A., *Dotacja jako szczególna forma wydatku z budżetu jednostki samorządu terytorialnego a ustalenia kontroli RIO w Opolu w 2009 r*., „Finanse Komunalne" 2010, no 9.
2. BORODO A., *Polskie prawo finansowe. Zarys ogólny*, Toruń 2014.
3. BORODO A., *Prawo budżetowe*, Warszawa 2008.
4. BRZEZIŃSKI B., OLESIŃSKA A. (ed.), *Prawo finansów publicznych*, Toruń 2017.
5. CHOJNA-DUCH E., *Podstawy finansów publicznych i prawa finansowego*, Warszawa 2012.
6. CZERWIŃSKA E., *Dotowanie przedsiębiorstw państwowych*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Iuridica" 1989, no 40.
7. DĘBOWSKA-ROMANOWSKA T., *Zagadnienia prawne wydatków publicznych na rzecz osób trzecich*, Łódź 1993.
8. DĘBOWSKA-ROMANOWSKA T., *Zagadnienia prawne obiektywizacji subwencji i dotacji dla budżetów samorządowych*, „Samorząd Terytorialny" 1991, no 1-2.
9. DĘBOWSKA-ROMANOWSKA T., *Wybrane zagadnienia klasyfikacji ekonomiczno-prawnej dotacji*, „Studia Ekonomiczno-Prawne" 1989, T. XLIII.

[52] T. Dębowska-Romanowska, Zagadnienia prawne obiektywizacji subwencji i dotacji dla budżetów samorządowych, „Samorząd Terytorialny" 1991, no 1-2, 58.

10. DRWIŁŁO A., GLINIECKA J., LAMENTA L., WÓJCIK J., *System dochodów samorządu terytorialnego*, Sopot 1993.
11. DZWONKOWSKI H., GOŁĘBIOWSKI G. (ed.), *Ustawa o finansach publicznych. Komentarz prawno-finansowy*, Warszawa 2014.
12. DZWONKOWSKI H., GLINIECKA J. (ed.), *Prawo finansowe*, Warszawa 2013.
13. FERET E., *Konstytucyjne i inne ustawowe źródła funkcjonowania samorządu terytorialnego w Polsce - aspekty dochodowe w ujęciu przekrojowej ewolucji regulacji konstytucyjnych i ustawowych od 1990 r*., „Samorząd Terytorialny" 2016, no 3.
14. GALJ N., *Finanse i prawo finansowe*, Warszawa 1980.
15. GUZIEJEWSKA B., *Pionowy i poziomy podział dochodów publicznych a formy subwencjonowania samorządu terytorialnego*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Oeconomica" 2005, no 185.
16. JAKIMOWICZ W., KRAWCZYK M., NIŻNIK-DOBOSZ I. (ed.), *Fenomen prawa administracyjnego. Księga jubileuszowa Profesora Jana Zimmermanna*, Warszawa 2019.
17. KOSIKOWSKI C., *Finanse publiczne i prawo finansowe. Zagadnienia egzaminacyjne i seminaryjne*, Warszawa 2013.
18. KOSIKOWSKI C., *Naprawa finansów publicznych w Polsce (przyczyny, metodologia, kierunki i propozycje)*, Białystok 2011.
19. KOSIKOWSKI C., SZPRINGER Z., *Finanse publiczne. Komentarz do ustawy z dnia 26 listopada 1998 r.*, Zielona Góra 2000.
20. KUROWSKI L. (ed.), *Wybrane źródła i literatura do obowiązującego prawa finansowego*, Toruń 1949.
21. LACHIEWICZ W., TALIK A. (ed.), *Dotacje z budżetów jednostek samorządu terytorialnego*, Warszawa 2017.
22. LACHIEWICZ W. (ed.), *Finanse publiczne. Praktyka stosowania nowej ustawy o finansach publicznych i aktów wykonawczych*, Warszawa 2010.
23. LIPIEC-WARZECHA L., *Ustawa o finansach publicznych. Komentarz*, Warszawa 2011.
24. MALINOWSKA-MISIĄG E., MISIĄG W., *Finanse publiczne w Polsce*, Warszawa 2006.
25. MIEMIEC W., CYBULSKI B. (ed.), Samorządowy poradnik budżetowy na 1997 r. Zagadnienia ustrojowe i prawno-finansowe, Warszawa 1997.
26. MIKOS-SITEK A. (ed.), *Ustawa o finansach publicznych. Komentarz*, Legalis 2023.
27. OFIARSKI Z. (ed.), *Ustawa o finansach publicznych. Komentarz*, Warszawa 2019.
28. OFIARSKI Z., *Subwencje i dotacje jednostek samorządu terytorialnego*, Warszawa 2002.
29. OSTOWSKA A., *Samorządowe prawo dotacyjne. Dotacje jako wydatki jednostek samorządu terytorialnego*, Warszawa 2018.
30. RUŚKOWSKI E., SALACHNA J.M. (ed.), *Finanse publiczne. Komentarz praktyczny*, Gdańsk 2014.
31. SZYMCZAK M. (ed.), *Słownik języka polskiego. Tom pierwszy. A-K*, Warszawa 1978.
32. SZYMCZAK M. (ed.), *Słownik języka polskiego. Tom trzeci. R-Z*, Warszawa 1978.
33. WALASIK A., BABCZUK A., TALIK A. (ed.), *Dotacje z budżetów jednostek samorządu terytorialnego. Planowanie, udzielanie, rozliczanie*, Warszawa 2013.
34. WALCZAK P. (ed.), *Ustawa o finansach publicznych. Komentarz dla jednostek samorządu terytorialnego*, Warszawa 2017.
35. WERSALSKI M. (ed.), *System instytucji prawno-finansowych PRL. Tom III. Instytucje budżetowe*, Warszawa 1985.

36. ZGÓŁKOWA H. (ed.), *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny. Tom 9*, Poznań 1996.
37. ZGÓŁKOWA H. (ed.), *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny. Tom 40*, Poznań 1996.
38. ŻMUDA-MATAN K., *Formalne gwarancje dotacji celowej z budżetu państwa na zadania zlecone*, „Samorząd Terytorialny" 2017, no 9.

Contact

M.A. Łukasz Sowul, Ph.D. student
Uniwersytet w Białymstoku
Szkoła Doktorska Nauk Społecznych
ul. Warszawska 63
15-062 Białystok
Polska
Tel: 793 645 800
E-mail: lsowul123@wp.pl

LEGISLATÍVNY RÁMEC ESG V RÁMCI EÚ

LEGISLATIVE FRAMEWORK OF ESG IN EU

Jana Skýpalová

Abstrakt

Snaha o udržateľnosť, ochrana životného prostredia, boj s odpadom či klimatickými zmenami charakterizujú súčasnú spoločnosť a svoju podobu našli aj v prípade zodpovedného investovania pod pojmom ESG, ktorý odráža, ako sa spoločnosti správajú k životnému prostrediu, zamestnancom či svojmu okoliu, čo následne zohľadňujú investori. Dôvod, prečo sa však u nás o ESG čoraz viac zaujíma aj širšia verejnosť a nielen investori, je fakt, že EÚ dnes stojí celosvetovo na čele implementácie ESG a svoju reguláciu v tejto oblasti zameriava na podporu investícií ESG. Príspevok poskytuje stručný prehľad legislatívneho rámca ESG, ktorý vytvorila v posledných rokoch svojou činnosťou EÚ a vďaka tomu podporila tento súčasný fenomén.

Kľúčové slová: *ESG, environmentálny, sociálny, riadiaci, právny rámec, EÚ*

Abstract

The pursuit of sustainability, environmental protection, the fight against waste and climate change characterize contemporary society and have also found their form in the case of responsible investing under the term ESG, which reflects how companies treat the environment, employees or their surroundings, which is subsequently taken into account by investors. However, the reason why the wider public and not only investors are increasingly interested in ESG is the fact that the EU is currently at the forefront of ESG implementation worldwide and focuses its regulation in this area on supporting ESG investments. The paper provides a brief overview of the ESG legislative framework, which has been created in recent years by EU activities and thanks to this has supported this current phenomenon.

Key words: *ESG, environmental, social, governance, legislative framework, EU*

1 CHARAKTERISTIKA POJMU „ESG“

Klimatické zmeny a otázky životného prostredia sú na programe svetových politikov už celé desaťročia, ale až nedávno sa vystupňovalo úsilie na potlačenie klimatických zmien a ich dopadov (Redondo Alamillos, de Mariz, 2022). Podľa Kao (2023) práve to, že v posledných rokoch zmena klímy ovplyvnila životné prostredie ľudí a narástlo povedomie o ľudských právach a pracovnej sile, viedlo k tomu, že sa vo všetkých oblastiach života začal klásť veľký dôraz na tzv. ESG.

ESG predstavuje rámec, podľa ktorého môžu byť spoločnosti hodnotené z hľadiska širokého spektra spoločensky žiaducich cieľov. Popisuje súbor faktorov používaných na meranie nefinančných dopadov konkrétnych investícií a spoločností. ESG tiež poskytuje celý rad obchodných a investičných príležitostí (Bergman, Deckelbaum, Karp, 2020). Tento koncept obsahuje tieto 3 faktory:

1. environmentálne (E),
2. sociálne (S) a
3. riadiace (G).

Ide o tri kľúčové oblasti, ktorými sa zaoberajú investori, analytici a spoločnosti, aby zhodnotili a zvážili riziká a príležitosti spojené s investíciami. ESG faktory zohľadňujú environmentálne a sociálne dôsledky, ako aj spôsob, akým sú spoločnosti riadené a vykonávajú svoje hospodárske činnosti. Cieľom je poskytnúť väčšiu transparentnosť a zodpovednosť spoločností, a tým prispieť k udržateľnému rozvoju. ESG pritom vychádza zo zodpovedného investovania (Li et al., 2021).

Písmeno „E“ zachytáva energetickú účinnosť, uhlíkovú stopu, emisie skleníkových plynov, odlesňovanie, biodiverzitu, klimatické zmeny a zmierňovanie znečistenia, odpadové hospodárstvo a spotrebu vody (Bergman, Deckelbaum, Karp, 2020).

Písmeno „S“ zahŕňa pracovné normy, mzdy a benefity, rozmanitosť na pracovisku a v správnej rade, rasovú spravodlivosť, rovnosť odmeňovania, ľudské práva, riadenie talentov, vzťahy s komunitou, ochranu súkromia a údajov, zdravie a bezpečnosť, riadenie dodávateľského reťazca a ďalší ľudský kapitál a otázky sociálnej spravodlivosti (Bergman, Deckelbaum, Karp, 2020).

Písmeno „G“ pokrýva riadenie kategórií „E“ a „S“ – zloženie a štruktúra predstavenstva spoločnosti, strategický dohľad a dodržiavanie udržateľnosti, odmeňovanie vedúcich pracovníkov, politické príspevky a lobing a úplatkárstvo a korupcia (Bergman, Deckelbaum, Karp, 2020).

Na spoločnosti po celom svete boli kladené najmä požiadavky na transparentnosť a podrobné údaje týkajúce sa environmentálnych rizík a zmierňujúcich opatrení, ktoré sú spojené s auditmi na zvýšenie spoľahlivosti. To, čo podniky pôvodne považovali za riziko poškodenia dobrej povesti, sa neskôr upevnilo novými regulačnými normami. ESG – najmä jeho environmentálna časť – sa dnes považuje za najväčšie riziko pre spoločnosti a investorov (Redondo Alamillos, de Mariz, 2022). Postupne ESG nadobúda kľúčové postavenie pri posudzovaní konkurencieschopností podnikov a krajín. Jeho účelom je posúdiť riziko udržateľnosti spoločnosti skúmaním jej schopnosti riadiť riziká a reagovať na klimatické zmeny, vlny horúčav, stúpanie morí, epidémie, sociálne nepokoje, klimatické predpisy a iné podmienky (Kao, 2023).

Význam ESG podporila práve občianska spoločnosť, ktorá kladie dôraz na riešenie problémov životného prostredia. Akcionári a investori tiež začali požadovať, aby sa spoločnosti zapojili do boja proti klimatickým zmenám. To podporilo zverejňovanie ESG od spoločností, najmä ak ich iniciovali inštitucionálni investori, a ešte viac, keď ich iniciovali dlhodobí inštitucionálni investori (Flammer, Toffel, Viswanathan, 2019). Aktivizmus teda zohráva kľúčovú úlohu v aréne ESG a so sociálnymi médiami na vzostupe ho spoločnosti nemôžu ignorovať (Redondo Alamillos, de Mariz, 2022).

ESG vyrástlo z investičných filozofií sústredených okolo udržateľnosti a následne spoločensky zodpovedného investovania. Prvé snahy sa zamerali na „vylúčenie“ spoločností z portfólií najmä kvôli environmentálnym, sociálnym alebo riadiacim záujmom, zatiaľ čo nedávno ESG priaznivo vyznamenalo spoločnosti, ktoré pozitívne prispievajú k prvkom ESG. Zatiaľ čo klíma figuruje v diskusiách o ESG na poprednom mieste, neexistuje jediný zoznam cieľov alebo príkladov ESG a koncepcie ESG sa často prekrývajú. Ako už bolo povedané, tri kategórie ESG sa čoraz viac integrujú do investičných analýz, procesov a rozhodovania (Bergman, Deckelbaum, Karp, 2020).

Ciele zosúladené s ESG sa premietajú aj do širokej škály cieľov a mechanizmov na strane vlád. Európska komisia sa zameriava na rast zelenej infraštruktúry. Európska centrálna banka sa angažuje v ekologizácii finančného systému a spolu s ďalšími centrálnymi bankami vrátane Federálneho rezervného systému USA tvoria Sieť pre ekologizáciu finančného systému

(NGFS) (Network for Greening the Financial System). NGFS zahŕňa 83 centrálnych bánk a orgánov dohľadu a 13 pozorovateľov. Dohliadajú na všetky globálne systémovo dôležité banky a dve tretiny medzinárodných systémovo dôležitých poisťovateľov (Redondo Alamillos, de Mariz, 2022).

Faktory, ako je COVID-19, celkové sociálne nepokoje, ako aj extrémne klimatické udalosti posilňujúce ekonomické trendy, akými sú, okrem iného, dekarbonizácia a digitalizácia, budú aj naďalej viesť k tomu, že investori sa budú sústreďovať na investovanie ESG (Papadopoulos, Araujo, Toms, 2020). Nedávne štúdie skutočne ukázali, že investori aktívne reagujú na spoločnosti, ktoré ESG integrovali do svojej stratégie a operácií. Dopyt aj ponuka teda zvyšujú hodnotu ESG (Redondo Alamillos, de Mariz, 2022).

2. LEGISLATÍVNY RÁMEC ESG V EÚ

Európska únia (ďalej aj „EÚ“) vydala v poslednom desaťročí významné právne predpisy týkajúce sa ESG a dnes stojí na čele implementácie ESG vo svete. Cieľom jej regulačnej činnosti je nielen podporiť investície ESG, zamerať sa na investorov, aby v procese investičného rozhodovania zohľadnili environmentálne, sociálne a riadiace otázky, ale aj kontrolovať požadované dodržiavanie záväzkov ESG zo strany spoločností a zároveň mať možnosť splniť míľniky Parížskej dohody (Redondo Alamillos a de Mariz, 2022).

Od roku 2017 Európska komisia položila dôležité základy pre súbor nariadení upravujúcich udržateľné investovanie, ktorých cieľom je vytvoriť právny základ, o ktorý sa môžu oprieť spoločnosti v súvislosti s ESG, a zabezpečiť tak pre ne súbor spoľahlivých a podrobných údajoch. Legislatívny rámec ESG v rámci EÚ tvorí niekoľko smerníc a nariadení, ktoré môžeme vnímať ako hlavné piliere, o ktoré sa dá v tejto oblastí oprieť. Týmito základnými piliermi sú:

- smernica o nefinančnom výkazníctve (NFRD),
- smernica o vykazovaní informácií o udržateľnosti podnikov (CSRD),
- nariadenie o taxonómii,
- nariadenie o zverejňovaní informácií o udržateľnom financovaní (SFDR).

Tieto smernice a nariadenie obsahujú skupinu opatrení, ktoré slúžia na naplnenie cieľov Akčného plánu EÚ pre udržateľné financie, ktorý je priamou a ambicióznou odpoveďou na ciele Parížskej dohody a potrebu mobilizovať viac kapitálu. Pôvodný akčný plán z roku 2018 bol doplnený v júli 2021 zverejnením stratégie EÚ pre trvalo udržateľné financovanie s druhou vlnou regulačných iniciatív vrátane dlhopisov spojených s udržateľnosťou a prechodných dlhopisov, úvah o ekologických hypotékach, rozšírenia taxonómie a objasnenia, že zverenecká povinnosť investorov zahŕňa úvahy ESG. Okrem regulačných opatrení EÚ tiež zosúlaďuje svoje ciele financovania s taxonómiou a normami zelených dlhopisov (Bergman, Deckelbaum, Karp, 2020).

2.1 Smernica o nefinančnom výkazníctve (NFRD) a smernica o vykazovaní informácií o udržateľnosti podnikov (CSRD)

Smernica NFRD predstavuje prvú smernicu EÚ zaoberajúcu sa udržateľnosťou. Ide o smernicu Európskeho parlamentu a Rady 2014/95/EÚ z 22. októbra 2014, ktorou sa mení smernica 2013/34/EÚ, pokiaľ ide o zverejňovanie nefinančných informácií a informácií týkajúcich sa rozmanitosti niektorými veľkými podnikmi a skupinami. Táto smernica nadobudla platnosť v roku 2017, pričom ustanovila dodatočné požiadavky pre spoločností s viac ako 500 zamestnancami, aby zahrnuli do správy o hospodárení aj nefinančný výkaz, ktorého obsahom majú byť informácie týkajúce sa ESG. Cieľom tejto smernice bolo zlepšiť

kvalitu údajov dostupných bankám a investorom s cieľom nasmerovať finančné zdroje do udržateľných investícií.

V zmysle článku 19a smernice NFRD sú tieto veľké spoločnosti s viac ako 500 zamestnancami povinné poskytovať prehľad svojich obchodných modelov, politík, výsledkov, hlavných rizík a kľúčových ukazovateľov správania, ktoré sa týkajú:

- environmentálnych záležitostí,
- sociálnych a zamestnaneckých záležitostí,
- dodržiavania ľudských práv,
- boja proti korupcii a úplatkárstvu (EUR-Lex, 2014).

Napriek tomu, že smernica NFRD bola prijatá v roku 2014, nestačila už pokryť potreby EÚ pri jej prechode na udržateľné hospodárstvo. V tejto súvislosti možno spomenúť Akčný plán financovania udržateľného rastu, v ktorom Komisia stanovila sériu opatrení na dosiahnutie cieľov, ako sú napríklad presmerovať toky kapitálu do udržateľných investícií s cieľom dosiahnuť udržateľný a inkluzívny rast, riadiť finančné riziká vyplývajúce zo zmeny klímy, z vyčerpania zdrojov, zo zhoršovania životného prostredia a sociálnych otázok a podporovať transparentnosť a dlhodobý výhľad vo finančnej a hospodárskej činnosti. Ako sa uvádza v bode 2 odôvodnenia smernice CSRD, *„nevyhnutným predpokladom na dosiahnutie uvedených cieľov je to, aby určité kategórie podnikov zverejňovali relevantné, porovnateľné a spoľahlivé informácie o udržateľnosti“.*

Práve dosiahnutie uvedených cieľov viedlo Radu EÚ k tomu, aby 28. novembra 2022 schválila už dlho očakávanú smernicu o vykazovaní informácií o udržateľnosti podnikov (CSRD), ktorá posilňuje existujúce pravidlá o nefinančnom výkazníctve zavedené v smernici NFRD. Do platnosti vstúpila táto smernica v januári tohto roku (2023) a krajiny EÚ, teda aj Slovensko, majú 18 mesiacov na to, aby ju premietli do národnej legislatívy.

Smernica CSRD zavádza podrobnejšie požiadavky na podávanie správ, dopĺňa špecifické požiadavky na podávanie správ so zameraním na nefinančné prvky – veľké spoločnosti a všetky kótované spoločnosti (bez ohľadu na mikropodniky) budú musieť zverejňovať správy, ktoré sa potom budú musieť preveriť, pokiaľ ide o ich politiku týkajúcu sa ochrany životného prostredia, sociálnej zodpovednosti, ľudských práv, boja proti korupcii a úplatkárstvu a diverzity predstavenstva. Zahŕňa podávanie správ o rodovej rovnosti, zdraví, bezpečnosti alebo emisiách CO_2. Táto správa musí zahŕňať riziká a súvisiace činnosti na ich zmierňovanie (Redondo Alamillos, de Mariz, 2022).

Čo je však v súvislosti s touto smernicou najdôležitejšie, netýka sa už len veľkých spoločností, aj to je dôvod, prečo uplatňovanie tejto smernice bude podľa Rady EÚ (2022) prebiehať v štyroch etapách:

1. Prvá etapa sa uskutoční v roku 2025, v ktorom budú musieť za hospodársky rok 2024 vykázať informácie spoločnosti, na ktoré sa už vzťahuje smernica NFRD – ide teda o veľké spoločnosti, ktoré majú viac ako 500 zamestnancov.

2. Druhá etapa nastupuje v roku 2026, v ktorom budú musieť za hospodársky rok 2025 vykázať informácie už aj veľké spoločnosti, na ktoré sa v súčasnosti smernica NFRD nevzťahuje. Stále však hovoríme len o veľkých spoločnostiach nad 500 zamestnancov, ktoré sa z rôznych dôvodov vyhli tejto povinnosti pri smernici NFRD.

3. Tretia etapa nastupuje v roku 2027, pričom v tomto roku budú musieť za hospodársky rok 2026 vykázať informácie kótované MSP (okrem mikropodnikov), malé a menej zložité úverové inštitúcie a kaptívne poisťovne. To znamená, že povinnosti ohľadom ESG sa na malé

a stredné podniky začnú uplatňovať až v tretej fáze a tieto budú musieť začať so zberom potrebných údajov až v roku 2026.

4. Štvrtá etapa nastupuje v roku 2029, kedy budú musieť za hospodársky rok 2028 vykázať informácie podniky z tretích krajín s čistým obratom nad 150 miliónov v EÚ, ak majú aspoň jednu dcérsku spoločnosť alebo pobočku v EÚ, ktorá prekračuje určité prahové hodnoty.

2.2 Nariadenie o taxonómii

Ďalej legislatívny rámec EÚ pre ESG tvorí nariadenie Európskeho parlamentu a Rady (EÚ) 2020/852 z 18. júna 2020 o vytvorení rámca na uľahčenie udržateľných investícií a o zmene nariadenia (EÚ) 2019/2088 (ďalej aj „nariadenie o taxonómii“). Toto nariadenie nadobudlo účinnosť v roku 2020 a jeho cieľom je informovať investorov o tom, či je určitá hospodárska činnosť environmentálne udržateľná. Uvedené nariadenie má pomôcť k dosiahnutiu 3 cieľov už spomenutého Akčného plánu financovania udržateľného rastu. Ide o nasledujúce 3 ciele:

1) presmerovať toky kapitálu do udržateľných investícií v záujme dosiahnutia udržateľného a inkluzívneho rastu,
2) riadiť finančné riziká vyplývajúce zo zmeny klímy, prírodných katastrof, zhoršovania životného prostredia a sociálnych otázok,
3) posilniť transparentnosť a dlhodobý výhľad finančnej a hospodárskej činnosti (EUR-Lex, 2020).

Nariadenie o taxonómii teda zavádza niektoré kritériá na klasifikáciu činností vykonávaných priemyselnými spoločnosťami na základe ich environmentálnej udržateľnosti (v súlade s ustanoveniami Parížskej klimatickej dohody). Definícia špecifických kritérií na klasifikáciu činností vykonávaných priemyselnými spoločnosťami poskytuje väčšiu jasnosť, pokiaľ ide o environmentálnu udržateľnosť podnikania firiem (Bruno, Lagasio, 2021).

Nariadenie o taxonómii má spolu so smernicami SFDR aj CSRD za cieľ vytvoriť konzistentné environmentálne udržateľné normy. Článok 3 nariadenia o taxonómii ustanovuje klasifikačný systém, ktorý stanovuje kritériá pre environmentálne udržateľné ekonomické aktivity. Článok 9 nariadenia o taxonómii hovorí o 6 environmentálnych cieľoch, ku ktorým môžu firmy prispievať prostredníctvom svojich ekonomických aktivít. Týmito environmentálnymi cieľmi sú:

a) zmierňovanie zmeny klímy,
b) prispôsobenie sa zmene klímy,
c) trvalo udržateľné využívanie a ochrana vodných a morských zdrojov,
d) prechod na obehové hospodárstvo,
e) prevencia a kontrola znečisťovania, a
f) ochrana a obnova biodiverzity a ekosystémov.

Nariadenie o taxonómii tiež upravuje špecifické položky nariadenia SFDR, pričom zavádza nové požiadavky na zverejňovanie finančných informácií pre produkty, na ktoré sa vzťahuje. Úpravy zahŕňajú dodatočné pravidlá týkajúce sa zverejňovania informácií pred uzavretím zmluvy a/alebo pravidelných správ pre udržateľné investície alebo investície so sociálnymi alebo environmentálnymi charakteristikami (Redondo Alamillos, de Mariz, 2022).

2.3 Nariadenie o zverejňovaní informácií o udržateľnom financovaní (SFDR)

Napokon v roku 2021 vstúpilo do platnosti aj nariadenie Európskeho parlamentu a Rady (EÚ) 2019/2088 z 27. novembra 2019 o zverejňovaní informácií o udržateľnosti v sektore finančných služieb (nariadenie SFDR). Nariadenie nadobudlo platnosť v decembri 2019 a začalo sa uplatňovať v marci 2021. Je to súbor pravidiel, ktoré vyžadujú, aby firmy zverejňovali informácie o ESG rizikách svojich portfólií a klasifikovali svoje produkty do kategórií, ktoré zároveň poskytujú ďalšie informácie, požiadavky na zverejnenie (Redondo Alamillos, de Mariz, 2022). Toto nariadenie teda zavádza nový súbor pravidiel, ktorých cieľom je urobiť profil udržateľnosti fondov a finančných produktov porovnateľnejším a zrozumiteľnejším pre investorov. Nové pravidlá majú viesť ku klasifikácii finančných produktov do konkrétnych typov zahrnutím metrík na posúdenie ich environmentálnych, sociálnych a riadiacich vplyvov (ESG) (Bruno, Lagasio, 2021).

Stanovujú sa ním harmonizované pravidlá transparentnosti pre účastníkov finančného trhu a finančných poradcov, ktoré sa týkajú toho, ako začleňujú environmentálne a sociálne faktory a faktory dobrej správy do svojich investičných rozhodnutí a finančného poradenstva, a o ich celkovej ambícii udržateľnosti a udržateľnosti súvisiacej s produktmi. Je navrhnuté s cieľom obmedziť možné „environmentálne klamlivé vyhlásenia“, ak sú finančné produkty uvádzané na trh ako udržateľné alebo šetrné ku klíme (EUR-Lex, 2022b). Kľúčovým cieľom nariadenia SFDR je teda bojovať proti greenwashingu, fenoménu, ktorý sa objavil s dobrovoľnými opatreniami, ktoré predchádzali tejto novej regulácii, a ktorými spoločnosti maskujú svoje aktivity ako ESG pred spotrebiteľmi, s cieľom z toho vyťažiť. Vďaka nariadeniu SFDR budú mať investori lepší prehľad o tom, ako fond spĺňa ciele ESG. Okrem toho nariadenie SFDR zahŕňa koncept dvojitej významnosti, finančnej aj nefinančnej. Nariadenie SFDR sa zameriava na spoločnosti, aby boli transparentné, pokiaľ ide o riziká udržateľnosti, ktoré môžu mať negatívny vplyv na ich investície, a negatívny vplyv, ktorý by ich investície mohli mať na položky ESG (Redondo Alamillos, de Mariz, 2022).

Hoci sa nariadením stanovujú pravidlá zverejňovania, v skutočnosti sa od účastníkov finančného trhu a finančných poradcov požaduje, aby prijímali strategické obchodné a investičné rozhodnutia, ktoré potom musia zverejniť. Nariadenie prináša na finančné trhy väčšiu zodpovednosť, disciplínu a efektívnosť a urýchľuje hospodársku súťaž v rýchlo sa rozvíjajúcom segmente udržateľného financovania, zlepšuje informácie súvisiace s udržateľnosťou a porovnateľnosť pre koncových investorov, ako aj údaje a informácie pre tvorcov politík, orgány dohľadu, akademickú obec a organizácie občianskej spoločnosti (EUR-Lex, 2022b). Pôsobnosť nariadenia SFDR sa vzťahuje na správcov aktív, finančných poradcov a poskytovateľov poistenia v EÚ. Patria sem dcérske spoločnosti so sídlom v EÚ, ktorých materské spoločnosti majú sídlo v krajinách mimo EÚ, ako aj spoločnosti mimo EÚ, ktoré pôsobia alebo obchodujú s fondmi v EÚ, a nepriamo aj správcovia poskytujúci služby v oblasti správy portfólia a/alebo investičného poradenstva. Okrem toho zahŕňa špecifické požiadavky na zverejňovanie zamerané na správcov aktív a finančných poradcov, ktorí nepracujú so žiadnymi produktmi alebo službami ESG alebo udržateľnosti (Redondo Alamillos, de Mariz, 2022).

Nariadenie SFDR zreteľne rozlišuje medzi vonkajšími rizikami pre udržateľnosť a nepriaznivými vplyvmi na udržateľnosť. Vonkajšie rizika pre udržateľnosť sú environmentálne a sociálne udalosti či stavy, resp. udalosti či stavy v oblasti správy a riadenia alebo podmienky, ktoré, ak nastanú, môžu spôsobiť skutočný alebo potenciálny zásadný negatívny vplyv na hodnotu investície. Nepriaznivými vplyvmi na udržateľnosť sú negatívne externality na environmentálnu a sociálnu oblasť a oblasť správy a riadenia (ESG) (EUR-Lex, 2022b).

Nariadenie je založené na transparentnosti, a to na dvoch úrovniach:

1. Transparentnosť na úrovni subjektu/transparentnosť zo strany účastníkov finančného trhu a finančných poradcov.

2. Transparentnosť finančných produktov.

Transparentnosť na úrovni subjektu, resp. zo strany účastníkov finančného trhu a finančných poradcov sa prejavuje v povinnosti na ich webových sídlach uviesť:

- informácie o tom, ako zvažujú negatívne externality svojich obchodných modelov, konkrétne hlavné nepriaznivé vplyvy investičných rozhodnutí alebo finančného poradenstva na udržateľnosť v environmentálnej a sociálnej oblasti a oblasti správy a riadenia, alebo
- informácie vysvetľujúce, prečo sa domnievajú, že takýto negatívny vplyv neexistuje,
- začleňujú riziká ohrozujúce udržateľnosť do svojho investičného rozhodovania a finančného poradenstva,
- sú ich politiky odmeňovania v súlade so začleňovaním rizík ohrozujúcich udržateľnosť (EUR-Lex, 2022b).

Transparentnosť finančných produktov sa rozlišuje pre dva druhy produktov, a to buď pre finančné produkty, ktoré podporujú environmentálne alebo sociálne vlastnosti, alebo finančné produkty, ktorých cieľom je mať pozitívny vplyv na životné prostredie a spoločnosť. Pre obe kategórie je potrebné vysvetliť, ako sa má dosiahnuť ich udržateľnosť v environmentálnej a sociálnej oblasti a oblasti správy a riadenia (ESG). Toto vysvetlenie má byť súčasťou predzmluvných dokumentov súvisiacich s finančnými produktmi. Spôsob dosiahnutia sa má v zmysle tohto nariadenia zas vysvetliť v pravidelných dokumentoch súvisiacich s finančnými produktmi (EUR-Lex, 2022b).

3. ZÁVER

ESG predstavuje v súčasnosti dôležitú tému, ktorá sa netýka len investovania, ale aj fungovania firiem vo všeobecnosti. Tento koncept vznikol zo spoločenský zodpovedného podnikania, investovania a jeho význam podporila práve občianska spoločnosť, ktorá v súčasnosti sústreďuje pozornosť na vyriešenie problémov životného prostredia. Avšak je to práve vhodné nastavená právna regulácia, ktorá dokáže vytvoriť potrebné základy a podporiť rozvoj danej oblasti. V prípade právnej úpravy ESG je to práve EÚ, ktorá v tejto oblasti kraľuje vo svete. V poslednom desaťročí prijala EÚ postupne niekoľko smerníc a nariadení, ktorými vytvorila právny rámec ESG platný pre všetky svoje členské krajiny. Práve postupný prechod od smerníc k nariadeniam v právnej úprave tejto oblasti zdôrazňuje rastúci význam, ktorý EÚ pripisuje právnej regulácii ESG, keďže nariadenia sa na rozdiel od smerníc uplatňujú v celom svojom rozsahu a majú priamy účinok.

Prvým významným predpisom v tejto oblasti, ktorý EÚ prijala, je smernica o nefinančnom výkazníctve (NFRD), ktorá však nestačila potrebám EÚ, a tak od januára 2023 začala platiť smernica o vykazovaní informácií o udržateľnosti podnikov (CSRD). Prvá spomenutá smernica vyžadovala od spoločnosti, aby sa do správy o hospodárení zahrnul aj nefinančný výkaz, ktorého obsahom sú práve informácie týkajúce sa ESG, avšak išlo len o povinnosť pre spoločností s viac ako 500 zamestnancami. Smernica CSRD však priniesla rozšírenie rozsahu požadovaných informácií a túto povinnosť rozširuje postupne aj na malé a stredné podniky, pre ktoré to bude určite veľkou výzvou aj napriek tomu, že im tato povinnosť vzniká až v roku 2027.

Druhý významný predpis v oblasti ESG je nariadenie o taxonómii, ktoré zavádza niektoré kritériá na klasifikáciu činností vykonávaných priemyselnými spoločnosťami na základe ich environmentálnej udržateľnosti. Nariadenie o taxonómii tiež upravuje špecifické položky nariadenia SFDR, ktoré predstavuje tretí významný právny predpis, ktorému sme v našom príspevku venovali pozornosť. Nariadenie o zverejňovaní informácií o udržateľnom financovaní (SFDR) zavádza nový súbor pravidiel, ktoré majú viesť ku klasifikácii finančných produktov do konkrétnych typov.

Na záver však treba uviesť, že spomenuté právne akty síce tvoria základný právny rámec ESG v EÚ, avšak jeho súčasťou sú aj ďalšie právne predpisy, ktorým sme však nevenovali pozornosť vzhľadom na krátkosť príspevku.

Použitá literatúra

1. BERGMAN, M. S., DECKELBAUM, A. J., KARP, B. S. *Introduction to ESG*. 2020. Dostupné na: <https://corpgov.law.harvard.edu/2020/08/01/introduction-to-esg/>.
2. BRUNO, M., LAGASIO, V. An overview of the European policies on ESG in the banking sector. In *Sustainability*. 2021, 13(22).
3. EUR-Lex. *Hodnotenie environmentálne udržateľných investícií.* 2020a. Dostupné na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SK/LSU/?uri=CELEX:32020R0852>.
4. EUR-Lex. *Zverejňovanie informácií o udržateľnosti v sektore finančných služieb.* 2020b. Dostupné na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SK/LSU/?uri=CELEX:32019R 2088>.
5. EUR-Lex. *Zverejňovanie nefinančných informácií a informácií týkajúcich sa rozmanitosti veľkými podnikmi a skupinami.* 2014. Dostupné na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/sk/LSU/?uri=CELEX:32014L0095>.
6. FLAMMER, C., TOFFEL, M. W., VISWANATHAN, K. Shareholder activism and firms' voluntary disclosure of climate change risks. In *Strategic Management Journal*. 2021, 42(10), s. 1850 – 1879.
7. PAPADOPOULOS, K., ARAUJO, R., TOMS, S. *ESG Drivers and the COVID-19 Catalyst*. Harvard Law School Forum on Corporate Governance. 2020. Dostupné na: <https://corpgov. law. harvard. edu/2020/12/27/esg-drivers-and-the-covid-19-catalyst/>.
8. KAO, L. L. ESG-Based Performance Assessment of the Operation and Management of Industrial Parks in Taiwan. In *Sustainability*. 2023, 15(2), s. 1424.
9. LI, T. T. et al. ESG: Research progress and future prospects. In *Sustainability*. 2021, 13(21).
10. Nariadenie Európskeho parlamentu a Rady (EÚ) č. 2019/2088 z 27. novembra 2019 o zverejňovaní informácií o udržateľnosti v sektore finančných služieb.
11. Nariadenie Európskeho parlamentu a Rady (EÚ) č. 2020/852 z 18. júna 2020 o vytvorení rámca na uľahčenie udržateľných investícií a o zmene nariadenia (EÚ) 2019/2088.
12. Rada EÚ. *Rada s konečnou platnosťou schválila smernicu o vykazovaní informácií o udržateľnosti podnikov*. 2022. Dostupné na: <https://www.consilium.europa.eu/sk/press/press-releases/2022/11/28/council-gives-final-green-light-to-corporate-sustainability-reporting-directive/>.
13. REDONDO ALAMILLOS, R., DE MARIZ, F. How Can European Regulation on ESG Impact Business Globally? In *Journal of Risk and Financial Management*. 2022, 15(7), s. 291.

14. Smernica Európskeho parlamentu a Rady 2014/95/EÚ z 22. októbra 2014, ktorou sa mení smernica 2013/34/EÚ, pokiaľ ide o zverejňovanie nefinančných informácií a informácií týkajúcich sa rozmanitosti niektorými veľkými podnikmi a skupinami.

Kontaktné údaje
Mgr. Jana Skýpalová
Katedra financií/Oddelenie verejných financií a riadenia verejných výdavkov
Národohospodárska fakulta Ekonomickej univerzity v Bratislave
Dolnozemská cesta 1, 852 35 Bratislava, Slovenská republika
email: jana.skypalova@euba.sk

NAVIGATING THE WAVES OF LUXURY YACHT INDUSTRY AND STRATEGIC TAX APPROACHES

Marin Dujmić, Nataša Žunić Kovačević

Abstract

In this paper, the economic impact of the luxury yacht industry is explored, emphasizing its importance in national and regional economies. The findings suggests that coastal countries should adjust policies to attract yacht owners and operators. Complexities of the industry, along with unclear tax legislation, can hinder the industry's growth, as observed in Greece. Fair and transparent tax regulations and quality services (infrastructure) are important for fostering industry growth. In this context, the author examines Malta as a case study, evaluating its simplified process for registering yachts, system of taxation based on tonnage, and flexible VAT rates for yacht charters. Understanding and navigating these tax factors can lead to financial benefits and investment opportunities in the yachting industry and coastal regions worldwide.

Key words: *yachts, taxation, European Union, Malta, tonnage tax, VAT*

1 INTRODUCTION

The luxury yacht industry is not only a haven for the rich and famous, but it is also a robust economic contributor to countries and regions worldwide. By examining the market's economic aspects, it is evident how it can positively impact national and regional economies through yacht manufacturing, sale, chartering and related services, resulting into direct economic benefits to regions and countries where it operates.

If we look at concerete numbers, it is evident that the luxury yacht industry has seen a continued rise in popularity since the mid-2000s. The gain from the sales of yachts was valued at $8.91 billion and predicted to reach over $11 billion by 2027.[1]

In parallel with the upward trend in yacht sales, the yacht charter market has also experienced a considerable expansion in recent years.

According to data published by the Global Industry Analysis, the projected value of the yacht charter market is $19 billion in 2023, with an expected rise to $31 billion by 2033.[2] Notably, more and more individuals are choosing to experience the luxury and excitement of yachting without the obligations of ownership. The aforementioned report highlights the trend of chartering over acquisition is driven by multiple factors. These include evolving consumer preferences, especially among the younger generation, as well as the swift progression of technology and the emergence of digital platforms. Clients can now easily access information, compare options, and book yacht charters more conveniently than ever before through these platforms, which offer yacht management, yacht brokerage, and yacht charter services.

In this dynamic and fast growing environment, coastal countires must also adapt their policies, legislations and practices to attract more yacht owners and operators in the field.

---

[1] *Yacht Global Market Report 2023*, The Business Research Company, March 2023, available at https://www.researchandmarkets.com/reports/5766864/yacht-global-market-report?gad_source=1&gclid =Cj0KCQiAo7KqBhDhAR IsAKhZ4uiFrXXId4dzIJni2GTTTbraQITeQBvgS4keCENNZi2CIDvqvFvXv E0aAircEALw_wcB (Accessed 08 November 2023).

[2] *Yachts Charter Market: Global Industry Analysis and Forecast (2023-2033)*, Global Industry Analysis, Size, Share, Growth, Trends, and Forecast, available at https://www.futuremarketinsights.com/reports/yacht-charter-market (Accessed 8 November 2023).

2 LITERATURE REVIEW

2.1 Significance of the yachting industry on the global economy

According to the existing studies, countries with favorable policies towards yachting industries often enjoy major economic benefits, and the economic and social well-being of stakeholders is greatly affected by the presence of a strong yachting tourism industry.[3,4]

Research indicates that yachting industries have significant positive effects on the local economy, with a wide-ranging influence that includes job creation, the development of infrastructure, and growth of small businesses. Additionally, the sector's impact on real estate and cultural exchange creates a multiplier effect that affects the overall local economy positively. The aforementioned findings align with the research conducted in 2008 by Diakomihalis and Lagos, which analyzed the influence of yachting on the Greek economy in terms of macroeconomic factors. Their study thoroughly examined the impact of the industry on the economy, focusing specifically on the revenue generated for the government. Furthermore, it conducted a comprehensive investigation to explore the overall economic influence of yachting on the national economy[5]. This research was conducted with the intention of investigating every element of the maritime tourist industry, such as tourist consumption, gross domestic product, balance of invisible resources, national income, employment, investments and public revenues (taxes).

The findings reveal that the yachting industry plays a substantial role in boosting the local economy of coastal destinations and islands, primarily through generating local income and employment opportunities. Such conclusion aligns with the recent data from the European Commission, which indicates that the coastal and maritime tourism sector, including the yachting industry, contributes over a third of the maritime economy, with an estimated gross value added of EUR 183 billion and providing employment to over 3.2 million individuals.[6]

As the industry continues to grow, various studies such as "The Sustainability of Yachting Tourism: A Case Study on Greece"[7] and „Tax Burden on Professional Yachting in Greece and other European Countries"[8] underscored the interconnectivity between yachting, taxation, and capital investment, emphasizing the implications for the industry.

In the following chapter, we will delve deeper into this topic with the aim of identifying the problems associated with strategic policymaking in the yachting industry and exploring the impact of the aforementioned factors on it.

Additionally, this paper will examine a case study of Malta, since it has established itself as a significant maritime hub. This with the aim to present a real-life examples of policies and strategies that have played a crucial role in fostering the growth of a prosperous yachting industry.

2.2 Anchored by taxes: impact of taxes on the economic growth

Yachting requires a high level of capital investment, both for those who own yachts and those who provide services to yacht owners. Yacht owners spend money on their boats, fuel, crew,

[3] Diakomihalis, M.N., Lagos, D.G, "Estimation of the economic impacts of yachting in Greece via the tourism satellite account", Tourism Economics, 2008., Vol. 14(4), p. 871-887.

[4] Ioannidis, S., „An Overview of Yachting Tourism and its role in the Development of Coastal Areas of Croatia", JOHTI-Journal of Hospitality and Tourism Issues, 2019, Vol.1, No.1, p. 30-43.

[5] Diakomihalis, Mihail N., "Greek maritime tourism: evolution, structures and prospects." Research in Transportation Economics, Vol. 21, 2007, p. 419-455.

[6] *Coastal and maritime tourism*, (online) available at https://single-market-economy.ec.europa.eu/sectors/tourism/eu-funding-and-businesses/funded-projects/maritime-coastal_en (Accessed 08 November 2023).

[7] Chen J., Chrysanthi B., Nijkamp P. et al., „The Sustainability of Yachting Tourism: A Case Study on Greece", International Journal of Research in Tourism and Hospitality (IJRTH), 2016, Vol. 2 (2), p. 42-49.

[8] Diakomihalis, Mihail N., „Tax Burden on Professional Yachting in Greece and other European Countries", Business and Economic Research, 2020., Vol. 10, No.1, p. 77-100.

and maintenance whilst industry operators invest in marinas, ports, equipment, staff, etc...
Like any other investors, yacht owners and operators aims to minimize costs and maximize profits. They are free to base their business decisions on market trends and regulations, selecting the best approach to achieve their objectives and maximize long-term profitability. One way to achieve this is by analyzing and reducing operational costs which includes considering taxation as a critical aspect.
There tends to be a relationship between higher levels of corporate taxation and decreased entrepreneurial activity. Although there is limited research on this topic, it is reasonable to infer that taxes have an adverse impact on economic growth and entrepreneurial endeavors, unless compelling evidence suggests otherwise.[9]
One specific case that exemplifies the impact of discouraging policy measures on the yachting industry is Greece. Research published in the International Journal of Research in Tourism and Hospitality in 2016 highlights a decline in domestic demand for yachting tourism in Greece, emphasizing the need for improvements in service quality and simplification of the legal framework to compete with neighboring countries.[10]
One particular concern that was raised is the taxation system and specific procedures applied when yachts dock in marinas, especially for non-European Union vessels.
To further understand the downturn in the professional yachting industry in Greece, a survey was conducted in 2019. The survey analyzed and compared the tax approaches of established players in the yachting industry, such as the Netherlands and the United Kingdom, along with neighboring and competitive countries like Croatia and Slovenia, in relation to Greece.[11]
According to the survey results, Greece stands out with the lowest overall annual tax burden for various types of recreational boats when compared to similar countries. Nevertheless, the research underscores that the complexities associated with professional yachting, coupled with the inconsistencies and lack of clarity in tax legislation, have a more substantial influence on the industry than just high tax rates.
In an academic discourse, the principle of „legal certainty“ is crucial for an effective tax law system. It encompasses several important requirements, including the need for clarity and understandability to facilitate public comprehension of tax norms.[12] Additionally, the principle mandates that tax legislation is stable over time, even though its practical implementation can be challenging, especially due to the ever-changing economic landscape and shifts in citizen behavior.[13] These factors make it necessary for tax authorities to continuously update and adapt their procedures to ensure fairness and clarity in revenue collection.
The research conducted in Greece not only highlighted the considerable influence of taxation on the yachting sector but also emphasized the imperative to tackle additional critical elements. This includes the necessity to ensure fair and transparent tax regulations and the provision of top-notch services and facilities. By addressing these aspects, it is possible to promote growth and improve competitiveness within the industry.
The subsequent chapter will explore a case study that highlights the effective implementation of a competitive maritime tax scheme in fostering economic activities.
The focus will be on Malta, a country renowned for its strategic approach in leveraging taxation and maritime industry integration to drive growth and enhance competitiveness.

[9] Minford, P. ‘Evaluating European Trading Arrangements’, Cardiff Economics Working Paper No. E2015/17, available at http://patrickminford.net/wp/E2015_17.pdf (Accessed 10 November 2023).
[10] Chen J., Chrysanthi B., Nijkamp P. et al. (n 7).
[11] Diakomihalis, Mihail N. (n 8).
[12] Demin, A.V., „Certainty and Uncertainty in Tax Law: Do Opposites Attract?“, *Laws*, 2020, Vol. *9*(4).
[13] Žunić Kovačević, N., „Implementation Of The Principle Of Good Faith In The Revenue Procedure – Failed Attempt To Introduce The Institute Of Obligatory Information In Croatian Tax Law“, Zb. Prav. fak. Rij. (2010) Vol. 31, No. 1, Suppl., p. 133-150.

By examining the specific measures employed by Malta and the resulting outcomes, valuable insights can be gained that may inform and inspire similar initiatives in other coastal regions.

3 THE COMPETITIVE TAX REGIME AND ADVANTAGES OF YACHTING IN MALTA: A CASE STUDY

Malta, among other coastal governments, has implemented competitive shipping rules to promote and stimulate various economic activities, acknowledging the vital link between taxation and the maritime industry.

Malta has established itself as a significant maritime hub due to the fact that it is situated in a favorable location just off of one of the busiest shipping routes in the world, which connects Europe, North Africa, and the Middle East.[14]

As a direct consequence of this, Malta has emerged as one of the most significant economic contributors to the nation. In order to further develop its marine economy, Malta has improved both the quality and quantity of the services it offers. At the same time, the country has taken advantage of the natural advantages that the island of Malta has to offer, such as the numerous protected ports that are distributed around the island.

According to reports, the government is dedicated to improving moorings and marinas while supporting businesses serving the maritime sector. The government has already made substantial investments in enhancing marine facilities, expanding infrastructure, and maintaining current assets. Recommendations have been made to construct a port specifically for luxury cruise liners and several marinas, in addition to the existing Malta Dry Docks and Malta Oil Tanking facilities. In addition, the scenery in the neighboring areas will be improved.[15] This is all a part of a wider strategy to revive port regions, which includes a number of other projects, and it has been in the works for quite some time.

In comparison to other maritime nations in the European Union, a study revealed that Malta provides several advantages. These advantages include simplified registration processes, the option to employ inexpensive foreign labor, and more relaxed safety requirements.[16] Additionally, foreign owners typically avoid paying income tax. Instad of being charged income tax, these entities are required to pay a predetermined tonnage tax amount. This arrangement is particularly advantageous for foreign owners looking to avoid income tax obligations.

3.1 Streamlined yacht registration process under Malta's tax regime

Malta's yacht-friendly environment begins with the straightforward and efficient process of yacht registration under the Maltese flag. This option is accessible to a broad spectrum of entities, offering flexibility for both residents of Malta and non-residents alike. The streamlined registration process, often facilitated by established firms, ensures a hassle-free experience for yacht owners, captains, and operators, regardless of their country of origin.

The most efficient way to register a yacht in Malta is to do so via the use of a firm that is already established there. If the owner of the yacht does not have a permanent residency in Malta, then they are required to have a resident agent. It's possible that the ship's captain, crew, and officers may be from any country in the world.

Once a yacht is registered under the Malta flag, it must comply with the Commercial Yacht

[14] *Malta - Country Commercial Guide,* available at https://www.trade.gov/country-commercial-guides/malta-maritime (Accessed 13 November 2023).

[15] Chou C., Hsien-Pin H., Chia-Nan W., Tsun-Lirng Y., „Analysis of energy efficiencies of in-port ferries and island passenger-ships and improvement policies to reduce CO2 emissions", Marine Pollution Bulletin, 2021, No. 172.

[16] Bilbao.-Ubillos J., Fernandez-Sainz A., Payan-Azkue R., "State aid, EU maritime transport policies and competitiveness of EU country fleets." European Transport Research Review 13, 2021, No.1.

Code 2020.[17] Within the Code, both small and super yachts that are not involved in transporting goods or accommodating more than 12 passengers are eligible for commercial yacht registration. This registration is a requirement for engaging in charter operations within the European Union.
In the case of a yacht registered in Malta and owned, chartered, or managed, no income tax is payable in Malta regarding the yacht's ownership, operation, or management. Instead, the owner, charterer, or manager is obligated to pay an annual tonnage tax, the amount of which is determined based on the size of the vessel.[18]

3.2 A hassle-free experience under the tonnage tax regime

To be taxed according to the Malta's Tonnage Tax Regime (TTR), shipowners, charterers, and managers in Malta and elsewhere who are eligible for the tax must make the decision to be taxed freely. If their application is successful, they will be subject to a yearly charge that is known as the tonnage tax. They are responsible for paying an annual tax that is calculated based on the net tonnage of the qualified ships that they own or manage.
The tax rates may vary depending on the age of the vessel. For instance, vessels that are less than 10 years old can enjoy a reduction of up to 30%, while those over 15 years old might face an increase of up to 50%. Additionally, starting from the second year of registration, there is an annual fee of 1,095 EUR[19]. After that, yacht owners can have peace of mind knowing that no further tax payments will be required.
Any organization that is qualified for the TTR but would still choose to opt out of participating in the program may do so by getting in touch with the Registrar General of Shipping and Seamen. [20] A departure from this scale, on the other hand, is final and cannot be undone.
In order to be designated as a tonnage tax ship, a ship must carry out specific shipping operations, such as the international movement of goods or persons by sea, in addition to other activities that are essential to the operation of tonnage tax ships. Only then will the ship be eligible for the tonnage tax ship designation. Ship management businesses and boats available for charter may also be eligible for the TTR if they satisfy the requirements for their revenue, content, and flag-linking. Ships that are not registered in the European Union but are handled from inside the EU for strategic or commercial reasons are subject to the tonnage tax. There is no need for a minimum amount of net tons. If the required minimum payment is made, a non-EU ship that satisfies the criteria for designation as a tonnage tax ship is exempt from paying any tonnage tax that may be imposed by the laws of another country.[21]

3.3 Malta's variable VAT rates: potential savings and considerations

When it comes to VAT rates for yacht charters, one must navigate through the varying landscapes across EU member states. In the midst of this intricate landscape, the reduced VAT rate in Malta presents a highly advantageous opportunity for Maltese companies to

[17] In 2006, the Malta Commercial Yacht Code was introduced, and its most recent update occurred in 2020 under the supervision of Transport Malta. Transport Malta serves as the governing authority for transportation in Malta, overseeing land, sea, and air transport. They are responsible for developing and enforcing regulations pertaining to Maltese merchant shipping, ensuring accountability and compliance.
[18] *Key Facts Commercial Yachting* [online], Trident Trust Company (Malta), available at https://www.tridenttrust.com/media/5233/tmal-cy-kf.pdf (Accessed 15 November 2023).
[19] Panagiotou, S., Thanopoulou, H., „Tonnage Tax revisited: The case of Greece during a shipping crisis and an economic crisis period“., Conference Paper: International Association of Maritime Economists, Athens, 2019.
[20] *Key Facts Taxation of Shipping Activities* [online], Trident Trust Company (Malta), available at https://www.tridenttrust.com/media/5143/tmal-s-kf.pdf (Accessed 15 November 2023).
[21] *Key Facts Taxation of Shipping Activities (n 2*0).

achieve significant cost savings when it comes to boat purchases or charters.[22] The extent of these savings, though, depends heavily on factors such as the type of ship and its intended use within the European Union.

In Malta, VAT savings can range from a modest 1.8 percent to a significant 12.6 percentage points. This variation stems from the country's variable effective tax rates, which can range anywhere from 5.4 percent to 16.2 percent.[23] Understanding this spectrum becomes crucial for businesses seeking to optimize their financial benefits while complying with legal requirements.

To seize these advantages, it is essential to follow certain procedures. The arrangement must be approved by the VAT office in Malta, ensuring adherence to the jurisdiction's regulations. Furthermore, lease contracts must incorporate a vital clause granting the lessee the option to purchase the leased property at the lease term's conclusion. This provision ensures flexibility and potential long-term ownership, adding strategic value to the arrangement.

By delving into Malta's variable VAT rates for yacht charters, companies can unlock substantial savings while capitalizing on the opportunity to secure their investment in the future. Navigating the intricacies of this system can bring substantial benefits to those engaging in yacht transactions within the EU.

4 CONCLUSION

The luxury yacht industry plays a significant role in the global economy, contributing to job creation, infrastructure development, and the growth of small businesses. The rising popularity of yacht sales and charters indicates the industry's positive trajectory. However, taxes can have a considerable impact on the economic growth of the yachting sector, with high tax rates and complex tax laws discouraging activity in certain regions. A case study of Malta illustrates the successful implementation of a competitive tax regime, attracting yacht owners and operators and boosting economic activity in the maritime industry.

The streamlined yacht registration process and the tonnage tax regime in Malta provide a hassle-free experience for yacht owners and operators, with favorable tax rates based on tonnage. Additionally, Malta's variable VAT rates for yacht charters offer potential cost savings for Maltese companies. Understanding and navigating tax factors, like those discussed in the case of Malta, can lead to financial benefits and investment opportunities in the yachting industry and coastal regions worldwide. By implementing similar approaches, coastal countries can position themselves as attractive destinations for the luxury yacht industry, resulting in economic growth, job creation, and other positive impacts on the local economy.

Sources

1. BILBAO.-UBILLOS J., FERNANDEZ-SAINZ A., PAYAN-AZKUE R., *State aid, EU maritime transport policies and competitiveness of EU country fleets,* European Transport Research Review 13, 2021, No.1.
2. BUSINESS RESEARCH COMPANY, *Yacht Global Market Report 2023*, March 2023, Available at https://www.researchandmarkets.com/reports/5766864/ yacht-global-market-report?gad_source=1&gclid=Cj0KCQiAo7KqBhDhARIsAKhZ4uiFrXXId4dzIJni2GTTTbraQITeQBvgS4keCENNZi2CIDvqvFvXvE0aAircEALw_wcB (Accessed 08 November 2023)

[22] Bilbao.-Ubillos J., Fernandez-Sainz A., Payan-Azkue R., "State aid, EU maritime transport policies and competitiveness of EU country fleets." European Transport Research Review 13, 2021, No. 1.

[23] Merk, Olaf M. "Quantifying tax subsidies to shipping." Maritime Economics & Logistics 22, 2020, No.4, p. 517-535.

3. *Coastal and maritime tourism* (online), available at https://single-market-economy.ec.europa.eu/sectors/tourism/eu-funding-and-businesses/funded-projects/maritime-coastal_en (Accessed 08 November 2023)
4. CHEN J., CHRYSANTHI B., NIJKAMP P. ET AL., *The Sustainability of Yachting Tourism: A Case Study on Greece,* International Journal of Research in Tourism and Hospitality (IJRTH), 2016, Vol. 2 (2), p. 42-49.
5. CHOU C., HSIEN-PIN H., CHIA-NAN W., TSUN-LIRNG Y., *Analysis of energy efficiencies of in-port ferries and island passenger-ships and improvement policies to reduce CO2 emissions,* Marine Pollution Bulletin, 2021, No. 172.
6. DEMIN, A.V., *Certainty and Uncertainty in Tax Law: Do Opposites Attract?,* Laws, 2020, Vol. 9(4).
7. DIAKOMIHALIS, MIHAIL N., *Greek maritime tourism: evolution, structures and prospects,* Research in Transportation Economics, Vol. 21, 2007, p. 419-455.
8. DIAKOMIHALIS, MIHAIL N., *Tax Burden on Professional Yachting in Greece and other European Countries,* Business and Economic Research, 2020., Vol. 10, No.1, p. 77-100.
9. DIAKOMIHALIS, M.N., LAGOS, D.G., *Estimation of the economic impacts of yachting in Greece via the tourism satellite account*, Tourism Economics, 2008, Vol. 14(4), p. 871-887.
10. GLOBAL INDUSTRY ANALYSIS, *Yachts Charter Market: Global Analysis and Forecast (2023-2033),* available at https://www.futuremarketinsights.com/reports/*yacht-charter-market (Accessed 8 November 2023)*
11. IOANNIDIS, S., *An Overview of Yachting Tourism and its role in the Development of Coastal Areas of Croatia*, JOHTI-Journal of Hospitality and Tourism Issues, 2019, Vol.1, No.1, p. 30-43.
12. *Malta - Country Commercial Guide* (online), available at https://www.trade.gov/country-commercial-guides/malta-maritime (Accessed 13 November 2023)
13. MERK, OLAF M., *Quantifying tax subsidies to shipping,* Maritime Economics & Logistics 22, 2020, No.4, p. 517-535.
14. MINFORD, P., *Evaluating European Trading Arrangements*, Cardiff Economics Working Paper No. E2015/17, available at http://patrickminford.net/wp/E2015_17.pdf (Accessed 10 November 2023).
15. PANAGIOTOU, S., THANOPOULOU, H., *Tonnage Tax revisited: The case of Greece during a shipping crisis and an economic crisis period,* Conference Paper: International Association of Maritime Economists, Athens, 2019.
16. TRIDENT TRUST COMPANY (MALTA), *Key Facts Commercial Yachting* [online] available at https://www.tridenttrust.com/media/5233/tmal-cy-kf.pdf (Accessed 15 November 2023).
17. TRIDENT TRUST COMPANY (MALTA), *Key Facts Taxation of Shipping Activities* [online], available at https://www.tridenttrust.com/media/5143/tmal-s-kf.pdf (Accessed 15 November 2023)
18. ŽUNIĆ KOVAČEVIĆ, N., *„Implementation Of The Principle Of Good Faith In The Revenue Procedure – Failed Attempt To Introduce The Institute Of Obligatory Information In Croatian Tax Law",* Zb. Prav. fak. Rij. (2010), Vol. 31, No. 1, Suppl., p. 133-150.

Contact
Mgr. Marin Dujmic, univ.spec.iur.
University of Rijeka, Faculty of Law
Hahlic 6, 51000 Rijeka, Croatia
Tel: +385 91 5508880
email: marin.dujmic@gmail.com

prof. dr.sc. Nataša Žunić Kovačević
University of Rijeka, Faculty of Law
Hahlic 6, 51000 Rijeka, Croatia
Tel: +385 (0)51 359 525
email: natasazk@pravri.uniri.hr

VPLYV TWEETOV ZNÁMYCH OSOBNOSTI NA VÝVOJ CIEN BITCOINU A ETHEREA

INFLUENCE OF TWEETS OF INFLUENTIONAL PERSONALITIES ON THE PRICE EVALUATION OF BITCOIN AND ETHEREUM

Ivana Prislupčáková

Abstrakt

Posledných pár rokov sú kryptomeny veľmi populárnou temou. Hlavným cieľom tejto práce je preskúmať vplyv výrokov vplyvných jednotlivcov na sociálnej sieti X (Twitter) na cenový vývoj daných kryptomien. Skúmame prvé dve kryptomeny s najvýššou trhovou kapitalizáciou. Určenie sentimentu tweetov robíme pomocou neuronovej siete a porovnáme sentimentálny faktor tweetov s cenovým vývojom kryptomien. Na pohyb cenového vývoja kryptomien používame uzatváracie ceny s jednodňovým rozlíšenim. Cieľom práce je vypočítať koreláciu medzi sentimentálným faktora a vývojom cien kryptomien. Výsledky výpočtov ukazujú, že existuje korelácia medzi sentimentálnym faktorom a cenovým vývojom cien, nie však medzi všetkými autormi a všetkými výrokmi.

Klíčová slova: *kryptomeny, tweety, cenový vývoj, sentiment*

Abstract

Cryptocurrencies have been a very popular topic for the past few years. The main goal of this work is to examine the impact of the statements of influential individuals on the social network X (Twitter) on the price evolution of the given cryptocurrencies. We examine the top two cryptocurrencies with the highest market capitalization. We determine the sentiment of tweets using a neural network and compare the sentiment factor of tweets with the price evolution of cryptocurrencies. We use closing prices with a one-day difference to move the price evolution of cryptocurrencies. The aim of the work is to calculate the correlation between the sentimental factor and the evolution of cryptocurrency prices. The results of the calculations show that there is a correlation between the sentiment factor and the price development of prices, but not between all authors and all statements.

Key words: *cryptocurrencies, tweets, price trends, sentiment*

1 ÚVOD

Ovplyvňovanie hodnoty ceny takzvaných cenných papierov sa deje od čias ich vzniku, keďže správanie sa investorov a vôbec ľudí ako takých, je ovplyvnené nespočetným množstvom rôznych faktorov, vrátane výrokov vplyvných indivíduí, či inštitúcií. Problematikou psychologických vplyvov a predsudkov, ktoré ovplyvňujú finančné správanie sa investorov a finančných odborníkov sa zaoberá behaviorálna ekonomika, konkrétne behaviorálne financie. Naviac je predpoklad, že externé vplyvy a zaujatosti (bias) môžu byť zdrojom vysvetlenia všetkých typov trhových anomálií, konkrétne trhových anomálií na akciovom trhu, ako je prudký nárast alebo pokles ceny akcií. Historickými príkladmi silných vplyvov vyjadrení sú napríklad Čierny štvrtok z 24. októbra 1929, kedy sa akciový trh zrútil po tom, čo skupina bankárov vydala vyhlásenia naznačujúce, že trh je nadhodnotený, a že prestanú poskytovať úvery investorom, alebo tzv. Iracionálna hojnosť z roku 1996, kedy Alan Greenspan, vtedajší predseda Federálneho rezervného systému, vystúpil s prejavom, v ktorom varoval pred

"iracionálnou bujarosťou" na akciovom trhu. Komentár vystrašil investorov a nasledujúci deň trh prudko klesol.

Kryptomena je známa aj ako virtuálna mena alebo digitálna mena. Termín kryptomena sa používa, pretože všetky transakcie a vydávanie nových jednotiek využíva kryptografický systém, ktorý je vyvinutý pomocou technológie blockchain. Vo všeobecnosti možno kryptomeny, respektíve tiež virtuálne meny, definovať ako médium, ktoré funguje ako platidlo, teda je možné ho vymieňať za služby alebo tovar, no narozdiel od štandardnej fiat meny nie je previazané a je nezávislé od geografických hraníc, centrálnych bánk, prípadne iných suverenít alebo autorít. Takéto meny implementujú mechanizmy na výmenu digitálnej informácie, sú postavené na kryptografických metódach, ktoré zabezpečujú bezpečnosť transakcií a zároveň ich overiteľnosť

Pojem kryptomeny sa začal používať v spojitosti s uverejnením prvej kryptomeny Bitcoin v roku 2008. Jedná sa o protokol, ktorého cieľom je umožniť entitám v sieti tvorenej užívateľmi, komunikujúcimi prostredníctvom peer-to-peer protokolu, vydávať tokeny a vymieňať ich bezpečne využitím kryptografie. Hlavným cieľom vzniku kryptomien je poskytovať užívateľom finančné transakcie bez nutnosti centrálnej autority, ktorá je nevyhnutná pri bežných transakciách v prípade fiat peňazí.. Napriek tomu, že za vytvorením mechanizmu kryptomien stála myšlienka meny, ktorá by nepodliehala centrálnej autorite, no slúžila ako platidlo, tak v dnešnej dobe sú kryptomeny používane skôr ako investičný nástroj, než ako bežné platidlo. Argumentuje sa, že hlavným neduhom kryptomien v ich využití ako štandardné platidlo je, že sú vysoko volatilne.

Cieľom práce je zistiť, či takéto volatilné aktíva, akými sú kryptomeny, sú ovplyvnené výrokmi vplyvných jednotlivcov na sociálnej sieti X (predtým známej jako Twitter), pretože takéto informácie môžu investorom pomôcť pri rozhodovaní.

2 PARAMETRE VPLÝVAJÚCE NA CENU KRYPTOAKTÍV

Hodnota jednotlivých kryptomien môže byť ovplyvnená rôznymi parametrami. Medzi kľúčové necenové parametre patria: miera prijatia, technológia, regulácia a bezpečnosť. V nasledujúcej časti si ich pre pochopenie popíšeme, a tiež uvedieme pár príkladov, kedy tieto necenové parametre mali vplyv na vývoj ceny kryptoaktív.

Miera prijatia kryptomeny sa vzťahuje na počet jednotlivcov a firiem, ktoré ju používajú ako spôsob platby. Čím vyššia je miera adopcie, tým je používanie kryptomeny rozšírenejšie a tým je pravdepodobnejšie, že jej hodnota vzrastie, teda hodnota kryptomeny rastie, keď si ju osvojuje viac jednotlivcov a firiem.

Regulačné prostredie, v ktorom kryptomena funguje, je tiež dôležitým faktorom, ktorý môže ovplyvniť jej hodnotu. Regulácia kryptomien sa v rôznych krajinách značne líši, a môže sa pohybovať od vysoko reštriktívnych až po tolerantné.

Bezpečnosť je kľúčovým parametrom vo svete kryptomien. Kryptomeny, ktoré používajú silné šifrovacie algoritmy, ako napríklad SHA-256 alebo Scrypt, sa považujú za bezpečnejšie ako tie, ktoré používajú slabšie algoritmy.

Technológia kryptomeny je ďalším kľúčovým faktorom, ktorý môže ovplyvniť jej hodnotu. Táto technológia sa vzťahuje na základný blockchain, mechanizmus konsenzu a funkčnosť inteligentnej zmluvy. Okrem toho je tiež dôležité sledovať vývoj a uvoľňovanie aktualizácií a

upgradov blockchainu, pretože môžu výrazne ovplyvniť technológiu a následne aj hodnotu kryptomeny.

Medzi parametre, ktoré môžu ovplyvniť vývoj ceny sa zaraďujú aj výroky, vyhlásenia známych osobnosti, influencerov, či rôznych novinových príspevkov. Keďže nás tento parameter viac zaujíma a je predmetom hlavného skúmania dizertačnej práce, tak ho rozoberieme obšírnejšie v nasledujúcej podkapitole.

3 VÝROKY OVPLYVŇUJÚCE CENU

Kryptoaktíva predstavujú len ďalšie finančné aktíva, ktoré sú obchodované na burzách, pri ktorých investori taktiež podliehajú psychologickým faktorom, a teda isté vyjadrenia môžu silno ovplyvňovať ich správanie a následne trend vývoja ceny kryptomien. V nasledujúcej časti práce si ukážeme niekoľko príkladov, kedy je známy spomenutý vývoj.

- Prieskum uskutočnený dňa 11. mája 2021 na X Elonom Muskom o tom, či by Tesla mala akceptovať Dogecoin (DOGE), ukázal, že 78 % z 3,9 milióna odpovedí podporilo platby DOGE, čo spôsobilo nárast ceny tejto kryptomeny
- Tesla prestala akceptovať Bitcoiny - 12. mája 2021 Musk uviedol, že Tesla pozastavila platby Bitcoinmi za svoje elektrické vozidlá, pričom ako dôvod uviedol spotrebu energie Bitcoinov. Muskov tweet okamžite zasiahol do vývoja ceny Bitcoinu a jeho cena za menej ako 15 minút klesla o 3 000 dolárov a klesala ďalej. Tiež poznamenal "Pozeráme sa aj na iné kryptomeny, ktoré využívajú menej ako jedno percento bitcoinových transakcií/energie."
- Cena Etherea vzrástla po tom, ako Elon Musk potvrdil, že ho vlastní – Musk na konferencii The B Word uviedol, že Ethereum vlastní. Cena Etherea vzrástla nad 2 000 dolárov. Musk opäť vyjadril vo všeobecnosti svoju podporu kryptomenám, a to aj napriek potenciálnym environmentálnym rizikám. Taktiež uviedol, že ťažba Bitcoinu je čoraz viac poháňaná obnoviteľnou energiou a Tesla pravdepodobne opäť začne akceptovať Bitcoin ako platbu (22. júl 2021)

4 SKÚMANÉ VELIČINY

Vzhľadom k cieľu práce je potrebné priblížiť a kvantitatívne zadefinovať veličiny, ktorých správanie budeme v tejto práci pozorovať. Je nutné definovať, ako budeme vyjadrovať silu sentimentu výrokov v danom čase, a ako budeme definovať zmenu trendu vývoja ceny kryptomeny.

4.1 Sentimentálny faktor

Vstupné veličiny, ktoré definujú sentimentálny faktor, predstavujú počet kladne ladených výrokov verzus počet negatívne ladených vyrokov. To či ide o pozitívne alebo negatívne ladený výrok sme dostali pomocou požitia neuronovej siete finbert-tone, ktorú sme použili na určenie sentimentu všetkých výrokov. Ak v danom skúmanom časovom intervale T je počet výrokov, ktoré sú ladené kladne p a počet výrokov ladených negatívne k danej problematike n, potom silu sentimentov v danom čase nazveme sentimentálny faktor s. Ak sme v daný deň zachytili napríklad tri pozitívne výroky a jeden negatívny výrok, tak sentimentálny faktor spočítame ako:

$$s = \frac{\mathrm{p} - \mathrm{n}}{\mathrm{p} + \mathrm{n}} = \frac{3 - 1}{3 + 1} = 0{,}5$$

Takto definovaná veličina nadobúdne hodnoty v intervale -1 a 1, pričom v prípade hodnoty -1 sa jedná o absolútne negatívny faktor a pre hodnotu 1 o maximálne pozitívny faktor.

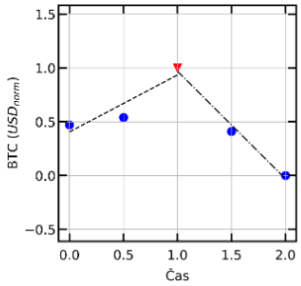
4.2 Zmena trendu vývoja ceny

Závislá vlastnosť, ktorú pozorujeme vzhľadom k pozitivite resp. negativite výroku je zmena trendu vývoja ceny po výroku a budeme ho označovať ako trend Q. Teda sledujeme vývoj ceny 2 dni pred výrokom, toto obdobie nazývame pred výrokoé obdobie a 2 dni po výroku. Toto obdobie nazývame po výrokové obodbie. Cenu sme normalizovali vzhľadom na maximálnu a minimálnu cenu v danom časovom subintervale. Veľkosť zmeny sledujeme na jednotlivých subintervaloch, ktoré sú definované od začiatku predvýrokového obdobia, po povýrokové obdobie, pričom časový krok budeme voliť tak, aby sme dosiahli škálu medzi osami 1:2.

Tabuľka 1 Príklad dát pre cenu kryptomeny 2 dni pred výrokom, 2 dni po výroku a v čase výroku. Zdroj: vlastné spracovanie

Dátum	Cena (USD)	Cena (0-1)	Čas
02.01.2017	1019,18	0,471	0,0
03.01.2017	1034,88	0,540	0,5
04.01.2017	1147,34	1,000	1,0
05.01.2017	1004,33	0,409	1,5
06.01.2017	904,96	0,000	2,0

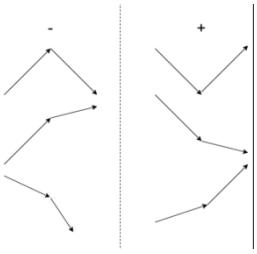
Kvalitatívne sledujeme trend vývoja ceny ako smernicu priamky (lineárnej regresie) ceny 2 dni pred výrokom a 2 dni po výroku.

Obr. 1 Lineárna regresia cien kryptomien v danom subintervale 2 dni pred a 2 dni po výroku. Zdroj: vlastné spracovanie.

Potom určíme zmenu trendu podľa nasledujúcej heuristiky:

- ak cena pred výrokom rástla, ale po výroku začala klesať je negatívny jav
- ak cena pred výrokom rástla a po výroku rastie menej je negatívny jav
- ak cena pred výrokom klesala a klesá po výroku ešte viac je negatívny jav
- ak cena pred výrokom klesala a po výroku stúpa je pozitívny jav
- ak cena pred výrokom klesala a po výroku klesá menej je pozitívny jav
- ak cena pred výrokom stúpa a po výroku stúpa ešte viac je pozitívny jav.

Obr. 2 Heuristika definujúca pozitívne a negatívne efekty cenového hodnotenia. Zdroj: vlastné spracovanie

Výsledky v takomto prípade budeme mať +1 alebo -1 podľa toho, či v danom časvom intervale prevláda pozitívny alebo negatívny sentiment.

Vzhľadom na cieľ práce, ktorý sme stručne popísali definujeme hypotézu a spôsob jej overenia, respektíve vyvrátenia. Nulovú hypotézu definujeme nasledujúcim spôsobom. Medzi výrokmi, ktoré možno vrámci sentimentálnej analýzy hodnotiť ako pozitívne/negatívne neexistuje korelácia s cenovým vývojom trendu kryptomeny. Alternatívna hypotéza tým pádom hovorí o tom, že pozitívne/negatívne výroky sú s vývojom ceny korelované. Takto zadefinovaná hypotéza korešponduje s nulovou resp. alternatívnou hypotézou pre koreláciu ako takú, pri použití Pearsonovho korelačného koeficientu r, kedy v prípade r = 0 predpokladáme, že veličiny sú neskorelované (nulová hypotéza) a alternatívne sa jedná o koreláciu v medziach štatistickej signifikancie. Definíciu veličín, ktorých koreláciu budeme sledovať sú sentimentálny faktor a zmena trendu ceny kryptomeny.

5 DÁTA

Kedže skúmame prvé dve kryptomeny podľa trhovej kapitalizácie, vývoj cien jednotlivých kryptomien sme použili z voľne dostupných zdrojov na internete. Portál Coinmarketcap (https://coinmarketcap.com/) poskytuje historické dáta s denným rozlíšenim, čo nám pre potreby našej práce postačuje. Na základe programovacieho jayka Python sme jednotlive cenové vývoje kryptomien stiahli a upravili do nami požadovanej normalizovanej podoby.

Ďalej používame databázu tweetov influencerov kryptomien (2021-2023), ktorá obsahuje tweety vybraných autorov od roku 2017 do roku 2023. Táto databáza ma 5 aktualizácií. V poslednej aktualizácií však databáza neobsahue meno autora tweetu, preto sme na výpočet korelácie použili data od roku 2017 do roku 2021. V database sa nachádzajú tweety 58 osôb, z toho je 8 osôb v prvej stovke najsledovanejších osbôb vo svete kryptomien. Ďalších 50 účtov su tweety skupín, firiem ako napríklad Binance a podobne. Dáta neboli štrukturované, čiže si vyžadujú štrukturalizáciu.

Aby sme rozšírili databázu tweetov použili sme aj tweety známej osobnosti vo svete kryptomien – Elona Muska. Túto databázu sme stiahli z portálu Kaggle (https://www.kaggle.com) a obsahuje tweety od roku 2010 do roku 2022. V database sa nachádza viac ako 15 000 tweetov, pričom tieto tweety nie su iba o kryptomenách. Preto sme museli odfiltrovať všetky tweety, ktoré sa netýkajú kryptomien. Selekciu dát sme mohli robiť dvomi spôsbomi. Buď by sme použili slovník so slovami obsahujúcich kryptomenu alebo za pomoci neuronovej siete. Vybrali sme si druhú možnosť a na selekciu dát sme použili neuronovú sieť Llama2, ktorá funguje na podobnom princípe ako Chat GPT. Použitá neuronová sieť nám klasifikuje tweety, čiže či sa jedná o tweet o kryptomenách alebo nie. Takto odfiltrované data o krypotmene z datového setu tweetov Elona Muska sme spojili s prvou databázou a vytvorili tak jeden dataset o kryptomenách.

X je populárna platforma sociálnych médií, ktorá umožňuje používateľom uverejňovať krátke správy, známe ako „tweety“, s dĺžkou až 280 znakov. Používatelia môžu sledovať ostatných používateľov a ich tweety sa zobrazujú na ich časovej osi. Používatelia môžu tiež odpovedať na tweety uverejnené inými používateľmi, retweetovať ich alebo sa označovať ich, že sa im páčia. X sa používa na rôzne účely vrátane aktualizácií správ, osobného vyjadrenia, marketingu a vytvárania sietí. Bola založená v roku 2006 a odvtedy sa rozrástla a stala sa jednou z celosvetovo najpoužívanejších platforiem sociálnych médií.

Určenie sentimentu jednotlivých tweetov vykonáme prostredníctvom neuronovej siete finbertone. Táto neuronová sieť je predtrenovaná na 10 000 ručne anotovaných viet zo správ analytikov na finančnom texte.

Na výpočet korelácie medzi dvomi veličinamin a to sentimentálnym faktorom a trendom Q budeme používať Pearsonov korelačný koeficient. Pearsonov korelačný koeficient vyjadruje mieru intezity lineárnej korelácie medzi dvoma súbromi údajov. Pre dva dátové sety X a Y, kde $x_i \in$ X a $y_i \in$ Y sa korelácia vypočíťa pomocou vzorca

$$r_{xy} = \frac{\sum_{i-1}^{n}(x_i - \bar{x})(y_i - \bar{y})}{\sqrt{\sum_{i-1}^{n}(x_i - \bar{x})^2}\sqrt{\sum_{i-1}^{n}(y_i - y)^2}}$$

pričom n predstavuje počet vstupov množiny, $\bar{x}$ je priemerná hodnota množiny X a $\bar{y}$ predstavuje priemernú hodnotu množiny Y. V našom prípade X je sentimenálny faktor a Y predstavuje trend Q. Ak dostaneme korelačný faktor, ktorý je signifikantne rôzny od 0, tak budeme predpokladať, že medzi skúmanými veličinami existuje korelácia. Za štatisticky signifikantný výsledok budeme považovať štandardný level 95 %.

6 ANALÝZA

Na základe definovanej heuristiky trendu vývoja cien kryptomien a sentimentálneho faktora sme vypočítali koreláciu medzi sentimentom a trendom Q vybraných kryptomien, čiže Etherea a Bitcoinu. Sentiment tweetov týchto výsledkov sa robil pomocou neuronovej siete modelu finbert-tone a do úvahy sme brali len pozitívne a negatívne vyjadrenia. Neutrálne vyjadrenia sme pri počítani korelácie do úvahy nebrali, pretože predpokladame, respektívne nie je možné určiť automatický za zvolenéj metodiky, aký vplyv by mali.

V tabuľke 2 môžme teda vidieť výsledky Pearsonovej korelácie cez kryptomeny a autorov tweetov o danej kryptomene. Na základe výsledkov môžme konštatovať, že sme našli koreláciu medzi sentimenálnym faktorom a vývojom cien kryptomien pri hodnote signifikácie 5 %. Teda korelácia sa nám potvrdila pri kryptomene Bitcoin pri autoroch Rager, The MoonCarl, BigCheds, Crypto_Chase. Pri kryptomene Ethereum sa nám koreácia potvrdila pri autoroch CryptoWizardd, Coingecko,Crypto_iso, ErikVoorheers. Teda pri týchto autoroch sa nám nulova hypotéza zamieta. Vo väčšine prípadoch tato korácia je však záporna. Čo hovrí o tom, že vplyv výroku autora na cenu kryptomeny bol opačný ako bol definovaný výrok pomocou neuronovej siete. Pri autorovi CryptoChase bola potvrdena pozistívna korelácia na kryptomenu Bitcoin a pri kryptomene Ethereum bola pozitívna korelácia potvrtdena pri autorovi ErikVoorhees. Při niektorých autoroch nie je vypočítana korelácia z dôvodu malého množstva výrokov o danej kryptomene a v tabuľke to najdeme ako NaN.

Tabuľka 2 Pearsonova korelácia cez kryptomenu a autorov tweetov o danej kryptomene. Zdroj: vlastné spracovanie

	Bitcoin			Ethereum		
Autor výroku	**Pearson korel.**	**Hodnota p**	**Počet výrokov**	**Pearson korel.**	**Hodnota p**	**Počet výrokov**
CryptoTony__	-0.068041	0.809602	15.0	NaN	NaN	0.0
DaCryptoGems	NaN	NaN	2.0	NaN	NaN	4.0

VitalikButerin	0.456435	0.184847	10.0	1.047680e-01	0.514469	41.0
Trader_XO	0.058482	0.763154	29.0	3.857584e-01	0.192978	13.0
APompliano	0.014150	0.943027	28.0	NaN	NaN	0.0
RektProof	-0.032133	0.705239	141.0	-2.313407e-01	0.340618	19.0
coinmamba	0.037662	0.929450	8.0	-2.773501e-01	0.337049	14.0
CryptoWizardd	0.428571	0.216547	10.0	-1.000000e+00	0.000000	7.0
coingecko	-0.245358	0.137606	38.0	-4.165335e-01	0.015897	33.0
Bitboy_Crypto	0.026919	0.891843	28.0	NaN	NaN	0.0
ForbesCrypto	-0.187719	0.076435	90.0	6.579517e-02	0.754682	25.0
CoinDeskData	-0.559017	0.073812	11.0	NaN	NaN	2.0
IncomeSharks	0.552771	0.122696	9.0	NaN	NaN	2.0
shibainuart	NaN	NaN	4.0	NaN	NaN	3.0
CoinDeskMarkets	-0.115334	0.219669	115.0	-4.166667e-01	0.352413	7.0
PancakeSwap	NaN	NaN	0.0	NaN	NaN	0.0
TheRealPlanC	-0.174143	0.231422	49.0	NaN	NaN	0.0
TraderKoz	-0.190476	0.421171	20.0	1.555556e-01	0.524836	19.0
cryptomanran	-0.067925	0.746990	25.0	-6.666667e-02	0.875370	8.0
LunarCrush	NaN	NaN	3.0	NaN	NaN	0.0
lopp	0.033583	0.790565	65.0	2.000000e-01	0.704000	6.0
JohnEDeaton1	-0.041893	0.808321	36.0	3.067192e-01	0.388689	10.0
CredibleCrypto	-0.001036	0.993899	57.0	-3.263539e-01	0.160223	20.0
AltcoinSherpa	-0.132620	0.454648	34.0	NaN	NaN	9.0
Rager	-0.317500	0.033566	45.0	-3.055050e-01	0.288152	14.0
Bybit_Official	0.165945	0.163580	72.0	2.033743e-01	0.308943	27.0
SmartContracter	-0.088935	0.585259	40.0	1.294559e-02	0.958051	19.0
Pentosh1	-1.000000	0.000000	3.0	NaN	NaN	2.0
Anbessa100	-0.408248	0.241504	10.0	NaN	NaN	3.0
SushiSwap	NaN	NaN	0.0	NaN	NaN	0.0
CryptoDonAlt	0.002884	0.984307	49.0	-1.387779e-17	1.000000	21.0
CryptoBullet1	-0.276385	0.252029	19.0	NaN	NaN	0.0
WatcherGuru	-0.426401	0.399162	6.0	NaN	NaN	2.0
RaoulGMI	-0.405999	0.084571	19.0	-2.254174e-02	0.922738	21.0
elonmusk	0.316228	0.541470	6.0	NaN	NaN	0.0
crypto_iso	0.452547	0.162224	11.0	6.164350e-01	0.018888	14.0
TheMoonCarl	0.337474	0.025073	44.0	NaN	NaN	17.0
100trillionUSD	0.130912	0.232389	85.0	NaN	NaN	3.0
BinanceKiller	-0.001900	0.990839	39.0	3.333333e-01	0.346594	10.0
edwardmorra_btc	-0.226140	0.118186	49.0	3.767802e-02	0.837782	32.0
BigCheds	-0.574121	0.012715	18.0	-7.559289e-01	0.454371	3.0
TheCryptoLark	-0.162736	0.303147	42.0	NaN	NaN	8.0
Cryptolouca	0.117530	0.138838	160.0	-1.540789e-01	0.516607	20.0
CryptoYoda1338	-0.019842	0.862209	79.0	-4.879500e-01	0.219944	8.0
cz_binance	NaN	NaN	0.0	NaN	NaN	0.0
BitrueOfficial	NaN	NaN	3.0	NaN	NaN	0.0
ErikVoorhees	-0.180206	0.215327	49.0	-4.909652e-01	0.032800	19.0
BTC_Archive	NaN	NaN	0.0	NaN	NaN	0.0
eliz883	-0.355440	0.074754	26.0	NaN	NaN	2.0
BarrySilbert	0.008040	0.934184	108.0	-3.333333e-01	0.346594	10.0
trader1sz	NaN	NaN	0.0	NaN	NaN	0.0
Crypto_Chase	0.363812	0.008682	51.0	4.752485e-02	0.846802	19.0
Tradermayne	0.022208	0.902369	33.0	-1.387779e-17	1.000000	12.0
George1Trader	-0.147871	0.211854	73.0	NaN	NaN	7.0
CarlRoegind	-0.612372	0.272228	5.0	NaN	NaN	2.0

PeterLBrandt	-1.000000	1.000000	2.0	NaN	NaN	0.0
WhaleStats	NaN	NaN	0.0	NaN	NaN	0.0
aantonop	0.085495	0.659239	29.0	NaN	NaN	0.0

7 LIMITÁCIE

Metodika a definícia práce, tak ako k nej pristupujeme má svoje isté limitácie, ktoré nevieme zohľadniť vo výpočtoch, no uvedomujeme si, že môžu ovplyvňovať naše závery. Medzi tieto limitácie patria nasledujúce fakty.

Vieme, že sentimentálny faktor, tak ako je zadefinovany v práci, nezohľadňuje silu jednotlivých výrokov a teda jeho škála definuje len silu čo do počtu, a nie je definovaná žiadna váha pre jednotlivé výroky. Túto úlohu vzhľadom k zvolenej metodike je veľmi ťažké definovať a neboli sme schopní takéto váhy kvantifikovať. Môže sa taktiež stať, že viac výrokov pojednáva o tom istom probléme a teda nadhodnocuje sentimentálny faktor bez toho, aby to ovplyvňovalo rovnakým spôsobom vývoj trendu ceny skúmaného kryptoaktíva. Na odstránenie daného problému by bola nutná hlbšia analýza samotného textu, a následné vyčistenie dát o duplicitné výroky, ktoré pochádzajú z rôznych zdrojov. Takáto analýza je časovo náročná, no mohla by byť dobrým rozšírením tejto práce.

Taktiež si uvedomujeme, že skúmané výroky tvoria podmnožinu všetkých výrokov, ktoré by mohli ovplyvňovať trend vývoja cien kryptoaktív, no hĺbková analýza všetkých tweetov za isté širšie obdobie len z jednej sociálne platformy, by si vyžadovala enormné výpočtové zdroje. Preto sme pristúpili k podmnožine, pri ktorej intuitívne predpokladáme, že by mohla zahŕňať dostatočný vplyv.

Ďalej sme si plne vedomí faktov, že na vývoj trendu ceny okrem samotných výrokov budú mať vplyv aj iné veličiny.

8 ZÁVER

Vzhľadom na kontroverznosť a zároveň relatívne široké rozšírenie kryptomien v poslednom období je nutné, hlavne v týchto časoch, kedy klasický ekonomický vývoj podlieha obrovskej inflácií a iným problémom, venovať pozornosť týmto aktívam. Keďže trh s kryptomenami neustále rastie, mení sa a dospieva, je čoraz dôležitejšie študovať faktory, ktoré ovplyvňujú ich cenové pohyby. Rozhodli sme sa zamerať na skúmanie vplyvu vyhlásení vplyvných ľudí na platformách sociálnych médií, ako je X.

Naším cieľom bolo preskúmať korláciu medzi sentimenálnym faktorom a cenovým vývojom kryptomien s vysokou trhovou kapitalizáciou, čiže Bitcoinu a Etherea. Pre naše výpočty sme potrebovali získať databázu tweetov o kryptomenách. Na selektovanie tweetov iba o kryptomenách pri databáze tweetov Elona Muska sme použili neuronovu sieť Llama2. Tá nám vyselektovala tweety iba o kryptomenách. Ďalším krokom bolo určiť sentiment tweetov na čo sme použili neuronovu sieť finbert-tone. Model FinBERT je predtrenovaný na finančých textoch preto sme sa rozhodli pre neho. Na základe sentimentu tweetu, ktorý nam určila neuronova sieť sme teda vypočítali sentimenálny faktor na jednotlivé dni. Potom na základe zvolenej heuristiky sme určili zmenu cenového vývoja kryptomeny. Následne po týchto krokoch sme vypočítali Pearsonovu koreláciu. Korelácia sa nám v jednotlivých prípadoch potvrdila. Čo je zaujímave zistenie je, že pri niektorých potvrdených koreláciach bola dana korelácia záporna. Čiže zmena ceny vývoja jednotlivých kryptomien bola opačná ako bol definovaný sentiment výroku. Pri viacerých autoroch tweetov korelácia nebola silná. No aj keď sa nám korelácia nepotvrdia, isté vyjadrenia autorov mali rovnaku polaritu sentimentálenho faktora a trendu Q. Teda celkovo z výsledkov môžme dedukovať, že nie

všetci autori a nie všetky výroky majú vplyv na cenu kryptomien. Tieto výsledky môžu byť ovplyvnené zvoleným spôsobom výpočtu a tiež použitím neuronovej siete.

Zistenia tejto štúdie môžu prispieť k pohľadu na vzťah medzi verejným sentimentom a cenou kryptomien, čo je dôležitý aspekt trhového správania. Pochopenie toho, ako sentiment ovplyvňuje cenu, môže obchodníkom a investorom pomôcť robiť informovanejšie rozhodnutia, čo vedie k vyššej efektívnosti trhu. Štúdia zdôrazňuje dôležitosť sociálnych médií a iných mediálnych platforiem ako zdrojov informácií pre obchodníkov a investorov. V rýchlo sa rozvíjajúcom svete kryptomien, kde správy a informácie môžu mať okamžitý vplyv na cenu, je pochopenie vplyvu sociálnych médií na správanie trhu kľúčové. Nakoniec zistenia tejto štúdie môžu mať vplyv na reguláciu trhu s kryptomenami. Regulačné orgány a tvorcovia politiky si musia byť vedomí potenciálneho vplyvu sociálnych médií na správanie trhu, aby mohli prijímať informované rozhodnutia o dohľade nad trhom a intervenciách.

Stručne povedané, táto štúdia sa snaží prispieť dôležitými poznatkami o vplyve sociálnych médií a iných mediálnych platforiem na trh s kryptomenami, pričom zdôrazňuje potrebu ďalšieho výskumu v tejto oblasti a dôležitosť zohľadnenia vplyvu verejného sentimentu v ekonomickej analýze.

Použitá literatura

1. ADAM, Mufti Faraz. *Bitcoin: shariah compliant*. Amanah Finance Consultancy, 2017, 2017: 1-54.
2. ANTE, Lennart. How Elon Musk's twitter activity moves cryptocurrency markets. Technological Forecasting and Social Change, 2023, 186: 122112.
3. BAUR, Dirk G.; HONG, Kihoon; LEE, Adrian D. *Bitcoin: Medium of exchange or speculative assets?*. Journal of International Financial Markets, Institutions and Money, 2018, 54: 177-189.
4. BC, Manjula, et al. *Analysis of Cryptocurrency, Bitcoin and the Future*. East Asian Journal of Multidisciplinary Research, 2022, 1.7: 1293-1302.
5. BIERMAN, Harold. *The 1929 stock market crash. In: Routledge Handbook of Major Events in Economic History*. Routledge, 2013. p. 119-126.
6. BITCOIN, Nakamoto S. *Bitcoin: A peer-to-peer electronic cash system*. 2008.
7. BROOKS, Mike; BYRNE, A. *Behavioral finance: Theories and evidence*. The Research Foundation of CFA Institute. University of Edinburgh, 2008.
8. DALILA,A. Elon musk tweets (2010 – 2022). In Kaggle [online]. 2022.[cit.11.11.2023]. Dostupné na internete: <https://www.kaggle.com/datasets/ayhmrba/elon-musk-tweets-2010-2021>
9. DAVIS, Joshua. *The crypto-currency*. The New Yorker, 2011, 87.
10. DE FILIPPI, Primavera. *The interplay between decentralization and privacy: the case of blockchain technologies*. Journal of Peer Production, Issue, 2016, 7.
11. CHAHOOKI, Mohammed Ali Zare, et al. *Database of Twitter Influencers in Cryptocurrency (2021-2023) with Sentiments*. 2023.
12. LANGLEY, Paul. *The everyday life of global finance: Saving and borrowing in Anglo-America*. OUP Oxford, 2008.
13. MAESE, Vivian A., et al. *Cryptocurrency: A primer*. Banking Lj, 2016, 133: 468.
14. MIRONEANU, Alexandra, et al. *The impact of Tesla's bitcoin investment and its plans to accept it as payment method on the evolution of bitcoin*. In: Proceedings of the International Conference on Business Excellence. 2021. p. 58-74.
15. SHEAD, Sam. *Elon Musk says people can now buy a Tesla with bitcoin*. Date of Access, 2021, 11: 2021.

16. SWAN, Melanie. *Blockchain: Blueprint for a new economy*. " O'Reilly Media, Inc.", 2015.
17. ŠTRKOLEC, Martin, et al. *Virtuálne meny (právna podstata, regulačný rámec a zdaňovanie)*. Acta Universitatis Carolinae Iuridica, 2022, 68.4: 99-115.

Kontaktné údaje
Ing. Ivana Prislupčáková
Technické univerzita v Košiciach, Ekonomická fakulta
Boženy Nemcovej 32, 042 00 Košice
Tel: +421 55 602 32 02
email: ivana.prislupcakova@tuke.sk

PSYCHOLOGIE, SOCIOLOGIE A PEDAGOGIKA

PSYCHOLOGY, SOCIOLOGY AND PEDAGOGY

NUMBER OF PAPERS: 65

VÝZNAM KOMUNIKÁCIE V ONKOLÓGII

THE IMPORTANCE OF COMMUNICATION IN ONCOLOGY

Mária Novysedláková

Abstrakt

V príspevku uvádzame výsledky prieskumu, ktorý bol zameraný na komunikáciu sestier s onkologickým pacientom. Hlavnou metodou bol neštandardizovaný dotazník s položkami na posúdenie prvkov suportívnej komunikácie v interakcii sestry s onkologickým pacientom. Prieskumu sa zúčastnilo 60 respondentov - sestier, z toho žien 57 (95 %) a 3 muži (5 %). Najviac respondentov bolo vo vekovej kategórii od 22 do 30 rokov (30 %) a najmenej vo veku od 58 do 62 rokov (5 %). Prioritným cieľom komunikácie sestry s onkologickým pacientom, podľa výsledkov prieskumu bola pomoc prekonať pocit neistoty a podporiť nádej na prežitie uviedlo 43 (71.3 %) respondentov. Druhá najčastejšia odpoveď bola podporovať dôveru pacienta k ošetrovateľskému tímu (63.3 %). Z nášho prieskumu vyplýva, že väčšina sestier využíva prvky terapeutickej a profesionálnej komunikácie s onkologickými pacientmi.

Kľúčové slová: *onkologický pacient, sestra, suportívna komunikácia, prieskum*

Abstract

We present the results of a survey that focused on nurses' communication with oncology patients in the article. The main method was a non-standardized questionnaire with items to assess the elements of supportive communication in the nurse's interaction with the oncology patient. The survey was attended by 60 respondents - nurses, of whom 57 (95 %) were women and 3 were men (5 %). The majority of respondents were in the age category from 22 to 30 years (30 %) and the least in the age group from 58 to 62 years (5 %). 43 (71.3 %) respondents stated that the priority goal of the nurse's communication with the oncology patient was help to overcome the feeling of uncertainty and to support hope for survival. The second most common answer was to support the patient's trust in the nursing team (63.3%). Our survey shows that most nurses use elements of therapeutic and professional communication with oncology patients.

Key words: *oncology patient, nurse, supportive communication, survey*

1 SUPORTÍVNA FORMA KOMUNIKÁCIE

Napriek veľkým pokrokom v protinádorovej terapii počas posledných dekád, pretrváva u pacientov s nádorovým ochorením signifikantná morbidita a mortalita (Hui, Hannon, Zimmermann, Bruera 2018; Siegel, Miller, Jemal 2018). Štúdie konzistentne ukazujú, že onkologickí pacienti majú medián 8-12 symptómov, mnoho z nich je poddiagnostikovaných a podliečených (Chang, Hwang, Feuerman, Kasimis 2000). Okrem bremena fyzických symptómov, majú títo pacienti často nenaplnené potreby suportívnej starostlivosti, ako sú psychická vyčerpanosť a potreba informácií o zdravotnom stave ako aj o liečebnom plánovaní (Hui, Hannon, Zimmermann, Bruera 2018). Potreba suportívnej (podpornej) starostlivosti je umocnená faktom, že incidencia nádorových ochorení narastá celosvetovo so starnutím populácie, a že mnoho pacientov s nádorovým ochorením žije dlhšie s nevyliečiteľným ochorením vzhľadom na efektívnejšie terapie (Hui, Hannon, Zimmermann, Bruera 2018;

Fitzmaurice, Dicker, Pain et al. 2013). Tradične centrálnu úlohu v poskytovaní suportívnej starostlivosti zohrávajú onkológovia. Mnohí z nich vidia suportívnu liečbu ako esenciálnu súčasť onkologickej starostlivosti a sú spokojní, ak je poskytovaná. Onkológovia sú vždy zahrnutí do rozhovoroch súvisiacich s nádorovým ochorením a symptómov, manažovaní nežiaducich účinkov liečby, diskusii o prognóze, uľahčení diskusie o konci života a odporúčaní pacientov k iným špecialistom (Hui, Hannon, Zimmermann, Bruera 2018; Cherny, Catane 2003; Hui, Cerana, Park, Hess, Bruera 2016; Bruera, Hui 2010). Suportívna liečba sama o sebe sa stáva viac špecializovanou s rapídne rastúcim objemom vedomostí a výskumom (Hui, Parsons, Damani et al. 2011).

V komunite odborníkov a vedeckých pracovníkov sa stále častejšie uplatňuje názor, že súčasťou interdisciplinárneho prístupu pri diagnostike, liečbe a pri prevencii nádorovej choroby je nepochybne komunikácia s onkologickým pacientom.Komunikácia s pacientom, pozitívne ovplyvňuje jeho schopnosť lepšie sa vyrovnať s nádorovou chorobou, viac dôverovať lekárom a ošetrujúcemu personálu.

Pri správne volenej suportívnej forme komunikácie, ktorá je smerovaná k podpore sebadôvery a povzbudeniu pacienta vzdorovať chorobe, pacient nadobúda dôveru k personálu nemocnice a ľahšie sa odhodláva hovoriť o svojich zdravotných a emocionálnych problémoch (Bencová 2013). Vo všeobecnej rovine je komunikácia definovaná ako podávanie informácií prostredníctvom signálov a prostriedkov, ale v zdravotníctve má svoje špecifiká. Nejde v nej iba o rozprávanie ako také, ale ide o získavanie a odovzdávanie informácií, od ktorých závisí naše zdravie a častokrát aj život. Usporiadanie myšlienok pred začatím rozhovoru pri oznamovaní diagnózy, správne načasovanie s ohľadom na psychické rozpoloženie pacienta, vytvorenie príjemného prostredia bez rušivých efektov, ako aj vhodný tón hlasu, primeraná úroveň vyjadrovania lekára a tempo rozhovoru, tvoria základ pre vybudovanie vzťahu medzi ošetrujúcim personálom a pacientom, založenom na vzájomnej úcte, dôvere a rešpekte.

Komunikácia s onkologickým pacientom má viaceré spoločné princípy a pravidlá komunikácie s pacientmi trpiacimi na iné chronické, život ohrozujúce choroby. Napriek tomu sa pri oznamovaní onkologickej diagnózy vyžaduje osobitná metodológia komunikácie a špeciálny prístup, ktorý je rovnako dôležité dodržiavať aj pri podávaní informácií o indikovaných formách agresívnej multimodálnej liečby a jej dopadu na viaceré životné funkcie a pri riešení dlhodobého obdobia neistoty onkologických pacientov v období postterapeutického prežívania (Bencová 2013). Tieto a ďalšie premenné kladú osobitné nároky na schopnosť ošetrovateľského personálu na jednej strane uplatniť prísne vedecky overené formy komunikácie s pacientom v snahe zmierniť jeho utrpenie a hlbokú psychosociálnu záťaž a na druhej strane viesť túto komunikáciu bez ohľadu na vlastnú frustráciu z reality, ktorú musí sám lekár a sestra prekonať pri oznamovaní diagnózy rakoviny a ďalších nevyhnutných informácií súvisiacich s liečbou a prognózou ochorenia.

Z hľadiska psychosociálnej záťaže je principiálnym cieľom komunikácie:

- pripraviť pacienta na vyrovnanie sa so zlou správou,
- riešiť dopad emocionálnej záťaže pacienta so život ohrozujúcou chorobou,
- umožniť pacientovi pochopiť a akceptovať komplexné informácie,
- pripraviť pacienta na komunikáciu so všetkými zdravotnickými pracovníkmi,
- porozumieť klinickým údajom a prognóze ochorenia,
- pomôcť prekonať pocit neistoty a podporovať nádej na prežitie,
- podporovať dôveru pacienta k zdravotníckemu tímu a túto dôveru udržiavať počas dlhodobého procesu prežívania (Bencová 2013).

Tab. 1 Prežívanie ochorenia pacientom a pomoc zo strany zdravotníckych pracovníkov

Obdobie ochorenia	Prežívanie pacienta	Intervencie
Obdobie diagnózy	Prvotný šok. Pocitový zmätok. Úzkosť.	Pacienta nenechať s informáciou o chorobe osamelo. Podávať primerané množstvo informácií. Dať pacientovi čas stráviť emócie. Podpora sociálneho prostredia.
Obdobie liečby	Stres z liečby. Adaptácia na zmenený spôsob života. Zmena pozície a úloh v rodine. Neustála prítomnosť reality ochorenia.	Postupné dávkovanie informácií. Vytvoriť priestor na rozhovor a ventilovanie emócií. Vytvorenie systému podpory.
Relaps ochorenia	Spochybnenie účinnosti akejkoľvek liečby. Pocity viny zo zlyhania. Hnev voči sebe aj okoliu. Depresia.	Pochopenie toho čo pacient prežíva. Hľadanie novej cesty nielen v liečbe, ale aj v prebudení záujmu a viery pacienta, že je možné pre neho niečo urobiť.
Terminálne štádium ochorenia	Myšlienky na blížiaci sa koniec vlastnej existencie. Separácia od milovaných. Strach z bolesti. Strach zo straty dôstojnosti pri umieraní.	Uistenie pacienta, že nebude trpieť. Nezostane v umieraní opustený. Sprevádzanie procesom umierania. Vytvoriť priestor a atmosféru na vyslovenie akýchkoľvek obáv. Uistenie pacienta, že jeho blízki odchod zvládnu.

Spracované podľa: (Andrášiová, M. 2007)

1.1 Cieľ a metodika prieskumu

Cieľom prieskumu bolo posúdiť využívanie prvkov suportívnej komunikáciepri interakcii sestier s onkologickým pacientom.

Na dosiahnutie cieľov prieskumu sme využili dotazníkovú metódu. Použili sme dotazník vlastnej konštrukcie. Dotazník obsahoval 21 položiek, z ktorých 5 sú demografické údaje. V dotazníku je použitých 9 numerických škál, 2 slovné škály, 3 položky s možnosťou výberu, jedna položka s možnosťou výberu niekoľkých odpovedí a jedna otvorená položka. Prieskum prebiehal online v termíne od 08.12.2022 do 28.02.2023. Dotazník bol určený sestrám. Nebol geograficky limitovaný, podmienkou bolo povolanie sestra a skúsenosti so starostlivosťou o onkologických pacientov. Prieskumu sa zúčastnilo 60 respondentov, z toho žien 57 (95 %) a 3 muži (5 %). Najviac respondentov bolo vo vekovej kategórii od 22 do 30 rokov (30 %) a najmenej vo veku od 58 do 62 rokov (5 %). Respondentov pracujúcich na onkologickom oddelení bolo 29 (48 %), respondentov pracujúcich na iných oddeleniach so skúsenosťami so starostlivosťou o onkologických pacientov (52 %). Najväčšia časť dotazovaných z onkologického oddelenia majú dĺžku praxe od 11 do 20 rokov (24,1 %). S 20 a viac ročnou praxou, bolo 7 (24,1 %) respondentov. Menej ako rok praxe mal 1 (3,4 %) respondent. Z hľadiska respondentov z iných oddelení, ktorí mali skúsenosti so starostlivosťou o pacientov s onkologickým ochorením prax menej ako 1 rok malo 11 respondentov (35,5 %), 1-5 ročnú

prax mali 10 (32,3 %) respondenti; 6-10 ročnú prax 5 (16,1 %) respondentov, 11-20 ročnú prax 3 (9,7 %) respondentov. Viac ako 20 rokov praxe 2 (6,5 %) respondentov.

1.2 Výsledky prieskumu

Tab. 2 Komunikácia s onkologickým pacientom ako súčasť liečby

Odpoveď	N (počet respondentov)	N v %
Rozhodne áno	44	73,3
Skôr áno	14	23,3
Neviem posúdiť	0	0
Skôr nie	0	0
Nie	2	3,3
Spolu	60	100

Zistili sme, že sestry odpoveďou rozhodne áno 44 (73,3 %) a skôr áno14 (23,3 %) považujú komunikáciu za súčasť celkovej liečby a starostlivosti o pacienta s onkologickým ochorením.

Tab. 3 Podpora pacienta zvládnuť liečbu

Odpoveď	N	N v %
Rozhodne áno	44	73,3
Skôr áno	16	26,7
Neviem posúdiť	0	0
Skôr nie	0	0
Nie	0	0
Spolu	60	100

Sestry posilňujú dôveru pacienta pri jeho liečbe pravidelnou komunikáciou. Zistili sme, že najčastejšia odpovede sestier boli súhlasné 44 (73,3 %) rozhodne áno, 16 (26,7 %) opýtaných označilo áno. Možnosti neviem posúdiť, skôr nie a nie nikto neuviedol.

Tab. 4 Podpora sebadôvery pacientov

Odpoveď	**N**	**N v %**
Vždy	23	38,3
Často	30	50
Občas	7	11,7
Zriedka	0	0
Nikdy	0	0
Spolu	60	100

Komunikáciu, ktorá podporuje sebadôveru pacienta praktizuje vždy 23 (38,3 %) sestier a 30 (50 %) často, 7 (11,7%) občas. Žiaden respondent neuviedol možnosť zriedka a nikdy.

Tab. 5 Získavanie informácií o pacientových obavách, hodnotách

Odpoveď	**N**	**N v %**
Vždy	17	28.3
Často	27	45
Občas	15	25
Zriedka	1	1.7
Nikdy	0	0
Spolu	60	100

Informácie o pacientových obavách a hodnotách vždy získava 17 (28,8 %) sestier, často 27 (45 %) a 15 (25 %) občas. Jedna sestra (1,7 %) získava informácie zriedka.

Tab. 6 Kontrola zrozumiteľnosti informácií podaných sestrou

Odpoveď	N	N v %
Vždy	29	48,3
Často	20	33,3
Občas	10	16,7
Zriedka	1	1,7
Nikdy	0	0
Spolu	60	100

Zrozumiteľnosť podaných informácií pacientovi overuje vždy 29 (48,3 %) sestier, často 20 (33,3 %), občas 10 (16,7 %) sestier a 1 sestra (1,7 %) zvolila možnosť zriedka.

Tab. 7 Eliminácia rušivých elementov počas komunikácie

Odpoveď	N	N v %
Vždy	12	20
Často	27	45
Občas	13	21,7
Zriedka	6	10
Nikdy	2	3,3
Spolu	60	100

Komunikáciu bez rušivých elementov uvádza vždy 12 (20 %) sestier. Najviac 27 (45 %) zvolili sestry možnosť často. Občas eliminujú rušivé elementy 13 (21,7 %), 6 (10 %) zriedka a 2 (3,3 %) nikdy sestry.

Tab. 8 Sústredenosť pozornosti na rozhovor

Odpoveď	N	N v %
Vždy	29	48,3
Často	24	40
Občas	3	5
Zriedka	3	5
Nikdy	1	1,7
Spolu	60	100

Väčšina sestier 29 (48,3 %) vždy koncentruje svoju pozornosť na rozhovor s onkologickým pacientom a 24 (40 %) často. Sústredenosť na rozhovor občas uvádza 5 % respondentov a ďalších 5 % zriedka. Jeden respondent (1,7 %) nikdy nemá sústredenú pozornosť na rozhovor s onkologickým pacientom. V ďalších odpovediach sestry uviedli, že počas komunikácie udržiavajú očný kontakt 58 (96,7 %), aktívne počúvajú 52 (86,7 %), dotýkajú sa pacienta 39 (65 %), vedú rozhovor na zaujímavú tému 57 (61,7 %), 49 (81,7 %) kontrolujú zrozumiteľnosť podaných informácií.

Tab. 9 Obsah komunikácie s pacientom

Odpoveď	N	N v %
Redukcia strachu	28	46,7
Vedľajšie účinky	11	18,3

protinádorovej liečby		
Diagnostické postupy	8	13,3
Príznaky ochorenia	6	10,0
Protinádorová liečba	3	5
Komplikácie ochorenia	1	1,7
Iné	3	5

Najčastejšie sestry 28 (46,7 %) zameriavajú svoju komunikáciu na redukciu strachu, 11(18,3 %) na vedľajšie účinky protinádorovej liečby, 8 (13,3 %) na diagnostické postupy, 6 (10 %) na oboznámenie s príznakmi ochorenia, 3 (5 %) na protinádorovú liečbu. Jedna sestra (1,7 %) označila možnosť komplikácie ochorenia. Ako „iné“ sestry 3 (5 %) uviedli napríklad: komplikácie, strach, liečba, prognóza; okrem diagnostických postupoch a liečbe komunikujem o všetkom; podľa toho, čo pacienta aktuálne zaujíma.

2 DISKUSIA

Komunikácia sestry s onkologickým pacientom ako súčasť podpornej liečby je účinná. Má pozitívny vplyv na pohodu a náladu pacienta, čím podporuje liečbu a terapeutické výkony. Onkologické pacienti nie sú iba na onkologických oddeleniach. Stretávame ich aj na iných pracoviskách vrátane ambulancií. Preto je dôležité pre každú sestru poznať zásady liečebnej podporujúcej komunikácie.

Komunikácia sestry musí byť odborná, cielená na konkrétneho pacienta, má za úlohu poskytnúť pacientovi pocit duševnej pohody a odstrániť obavy, aby pozitívny účinok komunikácie pretrvával dlhodobo, nevyprchal hneď po odchode sestry (Bencová 2013).

Prieskumom sme zisťovali, či sestry posilňujú dôveru pacienta pri jeho liečbe pravidelnou komunikáciou. Spýtali sme sa respondentov, či môže komunikácia sestry s onkologickým pacientom pozitívne prispieť v procese liečby. Zistili sme, že väčšina (96,6 %) je presvedčená, že komunikácia pomáha v procese liečby onkologickému pacientovi. Jandík (2005) svojim prieskumom zistil, že 2 % respondentov požiadalo o úplné informácie o svojej malígnej chorobe, diagnóze a jej prognóze, 8% takéto informácie odmietlo. 94 % respondentov chcelo byť informovaných o spôsobe, možnostiach a pravdepodobných výsledkoch liečby. 100 % respondentov požiadalo o ústnu formu komunikácie. 67 % respondentov vyžadovalo súkromnú konverzáciu, 33% by žiadali prítomnosť najbližších príbuzných pri poskytovaných informáciách.

Podľa Bencovéj (2013) pri vytváraní vzťahov medzi poskytovateľmi zdravotnej starostlivosti a pacientom, ktoré sú v rámci liečebnej starostlivosti tak potrebné, zohráva efektívna komunikácia dôležitú úlohu. Nejde v nej iba o rozprávanie ako také, ale ide o získavanie a odovzdávanie informácií, od ktorých závisí zdravie pacientov a často krát aj život.

Sestry denne komunikujú s množstvom pacientov, ktorí nielenže sú vystavení fyzickému, ale aj psychickému utrpeniu a stresu, čo zvyšuje ich citlivosť na všetky negatívne podnety. Aby sestra mohla efektívne vykonávať svoju prácu je nevyhnutné, aby si s pacientom, ale aj s jeho rodinnými príslušníkmi, dokázala vytvoriť dobrý vzťah založený na vzájomnej dôvere, spolupráci a rešpekte (Bánovčinová, Bubeníková 2011).

Jandík (2005) vo svojom prieskume zistil zo strany onkologického pacienta jasné uprednostňovanie odbornosti, služieb a prirodzenej komunikácie, požiadavku na počúvajúceho a chápavého zdravotníckeho pracovníka.

To, ako sa pacient cíti, ako vníma chorobu a akú náladu má, úplne ovplyvňuje priebeh ochorenia a úspešnosť liečby. To iste platí aj pre zdravotnícky personál. Do akej miery sestra môže pomôcť pacientovi prijať jeho diagnózu, či dokáže vytvoriť príjemnú atmosféru porozumenia a podpory. Toto je predsa skutočný talent, nielen počuť, ale aj počúvať pacienta; preniknúť jeho stavom, pochopiť čo si mysli (Andrášiová 2007). Suchanová a Dimunová

(2020) tvrdia, že v každom prípade má byť pri psychoterapeutickom prístupe iniciatíva na vzájomné porozumenie v rukách zdravotníckych pracovníkov, a to bez ohľadu na to, ako sa pacient správa. V prvom rade by k tomu mala slúžiť empatia a ľudská snaha porozumieť pacientovi. Len pri nedirektívnom empatickom rozhovore môžeme iniciatívu nechať na pacientovi. Pri takomto rozhovore sestra sa snaží prejaviť empatiu a pochopenie, preto dávame pacientovi viac času na vyjadrenie myšlienok, snažíme sa ho neprerušovať. Čím sa vytvorí atmosféra prirodzeného, priateľského rozhovoru (Suchanová a Dimunová 2020). Empatia je jedným z vysvetľujúcich princípov prosociálneho správania a pomáhania, ktorého dlhodobá a plánovaná forma je charakteristická práve pre pomáhajúce povolania (González Gutiérrez et al. 2006). Z terapeutického hľadiska je dôležitá najmä tzv. pacientom percipovaná empatia, charakterizovaná ako jeho, alebo jej pocit byť pochopený a akceptovaný zo strany lekára, sestry. Toto pochopenie a akceptácia pozostáva z dvoch komponentov: kognitívneho a afektívneho. Kognitívny aspekt empatie pomáhajúceho pracovníka je definovaný ako jeho schopnosť primerane pochopiť mentálny stav pacienta a túto perspektívu efektívne komunikovať naspäť pacientovi. Afektívny aspekt empatie je definovaný ako schopnosť odpovedať (reagovať) na emocionálny stav pacienta a jeho zlepšenie (Kim et al. 2004). Z nášho prieskumu vyplýva, že väčšina sestier využíva prvky terapeutickej a profesionálnej komunikácie s onkologickými pacientmi. Udržiavajú očný kontakt 58 respondentov (96.7 %), aktívne počúvanie uvádza 52 (86.7 %), dotýkajú sa pacienta 39 (65 %), vedú rozhovor na zaujímavú tému 57 (61.7 %), 49 respondentov (81.7 %) kontrolujú zrozumiteľnosť podaných informácií.

Andrášiová (2007) uvádza, že najčastejšie psychické reakcie a afektívne poruchy u onkologických pacientov sú strach a úzkosť. Tiež spomína smútok, hnev, sebaobviňovanie, negáciu ochorenia, iracionálne podmienené odmietanie liečby, psychogénne stavy nespavosti a psychogénne zvracanie.Prieskumom sme zistili, že dôvodom odmietnutia komunikácie so strany onkologického pacienta je podľa sestier neprijatie a odmietnutie choroby, depresia a bolesť. strach a obavy pacienta sa stavajú dôvodom na hľadanie ľudí, na ktorých sa môže obrátiť o pomoc a klásť otázky, týkajúce sa jeho diagnózy. Takými ľuďmi sú lekári, sestry a ďalší zdravotnícky personál.

Keď pacient sa obáva o svoju budúcnosť, rodinu, prácu, vtedy profesionálna komunikácia sa stáva súčasťou podpornej liečby (Bencová 2013).Pri komunikácii s pacientmi je dôležité uvedomiť si, že do rozhovoru vstupujú aj iné faktory, ktoré ovplyvňujú pacientove reakcie. Patria sem napríklad osobnostné črty (nízka sebaúcta, neprispôsobilosť, úzkostnosť), psychiatrická anamnéza, abúzus drog, alkoholu, biologické faktory (cerebrálne tumory, metastázy v CNS, infekcie, hepatálne zlyhávanie, nežiaduce účinky liekov a i.), tiež nedostatočná alebo chýbajúca podpora rodiny alebo iné životné udalosti, ktoré priamo nesúvisia s rakovinou (napríklad nedávne úmrtie blízkeho človeka, strata zamestnania, rozvod, ochorenie dieťaťa, existenciálne problémy a i.)(Vasilková,2021). Andrášiová tvrdí (2007), že jeden z negatívnych faktorov, ktorý môže komplikovať liečbu a chorobu, je tendencia vyhýbať sa informáciám o chorobe a uzatváranie sa do seba. Kvalitná komunikácia s lekárom, získavanie informácie o chorobe a možnostiach jej liečby, sú pozitívnymi faktormi, ktorí môžu pomôcť zvládnuť chorobu.

Eticky správne poučenie pacienta spočíva v odovzdaní úplných informácií, v prípade, že si pacient želá byť úplne poučený, ak nie, tak v rozsahu, v akom si to pacient želá, a toto jeho želanie je potrebné zahrnúť do obsahu informovaného súhlasu, pričom je úlohou zdravotníckeho personálu zvoliť vhodnú formu odovzdania faktov a prispôsobiť svoj jazyk a použitú terminológiu mentálnej kapacite pacienta tak, aby ten odovzdanej informácii porozumel, vedel ju spracovať a následne sa slobodne rozhodol (Farkašová a kol. 2016).

Rozsah informácií, ktoré zdravotnícky personál pacientovi odovzdá, sa riadi aj momentálnym psychickým stavom pacienta tak, aby mu odovzdané informácie nespôsobovali výrazný

psychický stres, alebo nezhoršili už existujúce psychické ochorenie. Prioritným cieľom komunikácie sestry s onkologickým pacientom, podľa výsledkov prieskumu je pomoc prekonať pocit neistoty a podporiť nádej na prežitie, takú možnosť zvolilo 43 respondenti (71.3 %). Druhá najčastejšia odpoveď bola podporovať dôveru pacienta k ošetrovateľskému tímu (63.3 %). Prioritou pre sestry zostáva ochrániť pacienta pred neistotou a podporiť nádej.

3 ZÁVER

Rozhovor s pacientom je základnou podmienkou pre poskytovanie kvalitnej liečby v onkológii. Komunikácia sa stáva významnou v období, kedy pacient požaduje vysvetlenia súvisiace s diagnózou jeho choroby a informácie o prognóze ochorenia, možných formách liečby a jej dôsledkoch. Primárnym cieľom komunikácie s pacientom je pomôcť mu prekonať primárny stres, ovplyvniť jeho emocionálne stav a vzbudiť v ňom odhodlanie nádorovej chorobe vzdorovať. Pri správne volenej forme komunikácie, ktorá je smerovaná k podpore sebadôvery a povzbudeniu pacienta vzdorovať chorobe, pacient nadobúda dôveru k zdravotníckym pracovníkom.

Použitá literatúra

1. ANDRÁŠIOVÁ, M. 2007. Psychologické minimum o psychickom prežívaní onkologického pacienta. [online]. *Via pract*., 2007, roč. 4 (S2): 42–46. Bratislava: Národný onkologický ústav. [cit. 2023-3-10]. Dostupné na internete: https://www.solen.sk/storage/file/article/7f83efdd5580e66f37f104ac3c86bf9a.pdf
2. ANDRÁŠIOVÁ, M., BEDNAŘIK, A. 2015. Budem k vám úprimný. Bratislava: *Slovenská onkopsychologická spoločnosť, OZ*. ISBN: 978-80-9719-600-4.
3. BÁNOVČINOVÁ, L., BUBENÍKOVÁ, M. 2013. *Empatia v ošetrovateľstve*. In *Ošetřovatelství a porodní asistence*, roč. 2, č. 1/2011 ISSN 1804-2740
4. BENCOVÁ, V. 2013. *Komunikácia ako súčasť suportívnej terapie v onkológii.* [online].Bratislava: I. onkologická klinika LF UK a Onkologický ústav sv. Alžběty. S. 195-200. [cit. 2023-3-9]. Dostupné na internete: https://www.linkos.cz/files/klinicka-onkologie/387/4247.pdf
5. BRUERA E, HUI D. 2010. Integrating supportive and palliative care in the trajectory of cancer: establishing goals and models of care. *J Clin Oncol*. 2010;28:4013-4017.
6. FARKAŠOVÁ, S., DULÍNOVÁ, M., BOBROV, N. a kol. 2016. *Etické aspekty komunikácie v medicíne*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košicich, Lekárska fakulta. 69 s. ISBN 978-80-8152-295-6.
7. FITZMAURICE C, DICKER D, PAIN A, et al. 2015. The global burden of cancer 2013. *JAMA Oncol*. 2015;1:505-527.
8. GONZÁLES GUTIERREZ, J. L., PEÑACOBA PUENTE, C., MORENO RODRÍGUEZ, R. et al. 2006. Nursing motives for Helping Scale (N-MHS): Reliability and Validity. *The Spanish Journal of Psychology*. 2006, vol. 9, no. 1, p. 103-112.
9. HUI, D., CERANA, M., A., PARK, M., HESS, K., BRUERA, E. 2016. Impact of oncologists' attitudes toward end-of-life care on patients' access to palliative care. *Oncologist*. 2016; 21:1149-1155.
10. HUI, D., HANNON, B.,L., ZIMMERMANN, C., BRUERA, E. 2018. Improving patient and caregiver outcomes in oncology: Team-based, timely, and targeted palliative care. *CA Cancer J Clin*. 2018;68(5):356-376.
11. HUI, D., PARSONS, H.,A, DAMANI,S. et al. 2011. Quantity, design, and scope of the palliative oncology literature. Oncologist. 2011;16:694-703.

12. CHANG, V.,T., HWANG, S.,S., FEUERMAN, M., KASIMIS, B.,S. 2000. Symptom and quality of life survey of medical oncology patients at a Veterans Affairs Medical Center: a role for symptom assessment. *Cancer*. 2000;88:1175-1183
13. CHERNY, N.,I., CATANE, R. 2003. European Society of Medical Oncology Taskforce on Palliative and Supportive Care. Attitudes of medical oncologists toward palliative care for patients with advanced and incurable cancer: report on a survey by the European Society of Medical Oncology Taskforce on Palliative and Supportive Care. *Cancer*. 2003;98:2502-2510.
14. JANDÍK, P. 2005. Sonda do psychologické situace onkochirurgického pacienta. *Klinická onkologie.* 2005; 18(3): 107 – 109.
15. KIM, S., S., KAPLOWITZ, S., JOHNSTON, M., V. 2004. The effects of physician empathy on patient satisfaction and compliance. *Evaluation & the Health Proffesions* [online]. 2004. [cit. 2021-5-30]. Dostupné na internete: http://ehp.sagepub.com/cgi/content/abstract/27/3/237.
16. SIEGEL, R.,L., MILLER, K.,D., JEMAL, A. 2018. Cancer statistics, 2018. *CA Cancer J Clin.* 2018;68:7-30.
17. SUCHANOVÁ, R., DIMUNOVÁ, L. 2020. *Komunikácia v zdravotníckej praxi*. Košice: Ústav ošetrovateľstva, Lekárska fakulta Univerzity Pavla Jozefa Šafárika. 264s. ISBN: 978-80-8152-958-0.
18. VASIĽKOVÁ, L. 2021. Komunikácia s onkologickým pacientom. Nutrition news 2/2021 Slovak edition. [cit. 2023-11-10]. Dostupné na: Komunikácia s onkologickým pacientom | World MedNet

Kontaktné údaje

Mária Novysedláková, PhDr., PhD.
Katolícka univerzita v Ružomberku
Fakulta zdravotníctva
Námestie A. Hlinku 48
034 01 Ružomberok
e-mail: maria.novysedlakova@ku.sk
mobil: +421 918 722 175

NUTRIČNÁ GRAMOTNOSŤ PACIENTOV S ARTÉRIOVOU HYPERTENZIOU

NUTRITIONAL LITERACY OF PATIENTS WITH ARTERIAL HYPERTENSION

Mária Novysedláková, Mariana Magerčiaková, Katarína Zrubáková

Abstrakt

V príspevku uvádzame sumarizáciu publikovaných prác na tému potravinovej a nutričnej gramotnosti v kontexte s artériovou hypertenziou. Príspevok má charakter prehľadovej štúdie. Medzi základné kategórie potravinovej a nutričnej gramotnosti patria vedomosti o potravinách a výžive, stravovacie zručnosti, ako aj schopnosť praktického uplatňovania zdraviu prospešnej výživy s tvorbou správnych stravovacích rozhodnutí a návykov. Potravinová a nutričná gramotnosť sa považuje za kľúčový faktor zdravia obyvatelstva. Odhaduje sa, že približne polovicu všetkých úmrtí na Slovensku možno pripísať rizikovým faktorom správania. Slovenská republika má vypracované dokumenty na rozvíjanie správnych stravovacích návykov. Dlhodobo udržateľné pozitívne zmeny v životnom štýle ľudí dokážu znížiť riziká kardiovaskulárných ochorení vrátane artériovej hypertenzie.

Kľúčové slova: *nutričná a potravinová gramotnosť, artériová hypertenzia, hodnotiace nástroje, životný štýl.*

Abstract

We present in the article a summary of published works on the topic of food and nutritional literacy in the context of arterial hypertension. The paper has the character of a review study. The basic categories of food and nutrition literacy include knowledge about food and nutrition, eating skills, as well as the ability to practically apply healthy nutrition with the formation of correct eating decisions and habits. Food and nutritional literacy is considered a key factor in the health of the population. It is estimated that approximately half of all deaths in Slovakia can be attributed to behavioral risk factors. The Slovak Republic has prepared documents for developing proper eating habits. Long-term sustainable positive changes in people's lifestyles can reduce the risks of cardiovascular diseases, including arterial hypertension.

Key words: *nutritional and food literacy, arterial hypertension, evaluation tools, lifestyle.*

1 POTRAVINOVÁ A NUTRIČNÁ GRAMOTNOSŤ

Cieľom príspevku bolo sumarizovať empirické publikácie, zaoberajúce sa potravinovou a nutričnou gramotnosťou v súvislosti s artériovou hypertenziou. V príspevku uvádzame sumarizáciu publikovaných prác na uvedenú tému metódou naratívnej prehľadovej štúdie.

Potravinová gramotnosť (PG) (angl. Food Literacy) je širší pojem ako nutričná gramotnosť (NG) (angl. Nutrition Literacy) a zahŕňa aj informácie o výbere vhodných potravín a správnej príprave pokrmov. Navyše PG kriticky hodnotí aj individuálne a sociálne stravovacie správanie. Nutričná gramotnosť je schopnosť získavať, spracovať a pochopiť informácie o výžive a prakticky ich využiť tak, aby prispievali k aplikácii zdraviu prospešnej výživy (Minárik, Mináriková, Chlebo, 2022). Široko citovaná definícia opisuje PG ako "súbor vzájomne súvisiacich vedomostí, zručností a správania potrebných na plánovanie, riadenie,

výber, prípravu a konzumáciu potravín na uspokojenie potrieb a určenie príjmu potravy. PG je riešenie, ktoré umožňuje jednotlivcom, domácnostiam, komunitám a národom chrániť kvalitu stravy prostredníctvom zmien a časom podporovať stravovaciu uvedomelosť" (Vidgen, Gallegos, 2014). Ďalšie prístupy idú ďalej a naznačujú chápanie PG ako komplexného konceptu zahŕňajúceho rôzne zručnosti a schopnosti potrebné pre zdravý vzťah k jedlu a účasť a angažovanosť za udržateľný potravinový systém (Azevedo Perry et al., 2017; Cullen et al. 2015; Palumbo, 2016, Truman et al., 2017).
Vzhľadom na značný význam stravovania a výživy pri prevencii chronických neprenosných chorôb možno potravinovú a nutričnú gramotnosť pokladať za dôležitú súčasť globálnej zdravotnej gramotnosti. PG získala za posledných 25 rokov čoraz väčší význam vo výskume potravín a výživy. PG sa považuje za kľúčový faktor zdravia obyvateľstva a sľubný prístup k riešeniu komplexných problémov verejného zdravia od obezity až po environmentálnu udržateľnosť (Palumbo, 2016). Potravinová a nutričná gramotnosť je viac než len súhrn akademických vedomostí o potravinách a živinách. Patrí sem aj schopnosť prijatým informáciám rozumieť, ďalej vôľa a motivácia pre prijatie pozitívnych zmien v stravovaní, ako aj adekvátne konanie v súlade s nadobudnutými vedomosťami, a to spôsobom, ktorý je v zhode s uplatňovaním výživových cieľov a podpory dobrého zdravotného stavu. Medzi základné kategórie potravinovej a nutričnej gramotnosti patria znalosti o potravinách a výžive, stravovacie zručnosti, ako aj schopnosť praktického uplatňovania zdraviu prospešnej výživy s tvorbou správnych stravovacích rozhodnutí a návykov. Najnovšie sa do tejto gramotnosti započítavajú aj vedomosti o vonkajších (ekologických) a socioekonomických faktoroch vplývajúcich na stravovanie a výživu (Minárik, Mináriková, Chlebo, 2022). PG úzko súvisí s koncepciou zdravotnej gramotnosti, ktorá sa chápe ako schopnosti alebo súbor zručností potrebných pre zdravý životný štýl.

1.1 Nutričné odporúčania

Základné fakty a kľúčové odkazy o racionálnom stravovaní a zdravej výžive udáva Svetová zdravotnícka organizácia (WHO). Európsky úrad pre bezpečnosť potravín (EFSA) vo svojom vedeckom stanovisku (2010) odporúča, aby všetky európske štáty stravovacie odporúčania založené na nutrientoch pretransformovali do vedecky podložených oficiálnych stravovacích odporúčaní založených na potravinách (Food-based Dietary Guidelines). Odhaduje sa, že približne polovicu všetkých úmrtí na Slovensku možno pripísať rizikovým faktorom správania, vrátane nesprávneho stravovania a nevhodnej výživy, fajčenia tabaku, konzumácie alkoholu a nízkej fyzickej aktivity. Tento podiel výrazne presahuje priemer EÚ na úrovni 39 % (OECD, 2019).
Prevencia všetkých neprenosných chronických chorôb zahŕňa rovnaké rizikové faktory, ako nesprávne stravovanie a nevhodná výživa, nedostatočná fyzická aktivita, nadhmotnosť a obezita, fajčenie a konzumácia alkoholu (WHO, 2017). Prevencia chronických ochorení si vyžaduje dôslednosť pri výbere vhodných potravín a dlhodobé udržiavanie zdravých návykov. Bezprecedentný nárast chorôb súvisiacich so stravovaním bol spojený so zlými stravovacími návykmi a vnímaným klesajúcim porozumením a zručnosťami týkajúcimi sa potravín a ich používania. Jednotlivci sa musia primerane orientovať v zložitom potravinovom systéme, aby zabezpečili, že príjem potravy bude prispievať k zdraviu. Stravovacie odporúčania sú vedecky podložené usmernenia o správnom stravovaní a výžive, ktorých zámerom je prinášať pozitívne informácie zamerané na zdravú výživu a zdravý životný štýl. Cieľom týchto odporúčaní je posilňovať zdravie a predchádzať všetkým druhom podvýživy. K potrebe stravovacích a výživových odporúčaní sa vyjadril aj Európsky úrad pre bezpečnosť potravín (European Food Safety Agency/EFSA). Už v roku 2010 vydala táto európska odborná inštitúcia vedecké stanovisko k vytvoreniu stravovacích odporúčaní založených na potravinách (Food-based Dietary Guidelines). Panel odborníkov EFSA

v uvedenom stanovisku nabáda európske štáty, aby stravovacie odporúčania založené na nutrientoch pretransformovali do stravovacích odporúčaní založených na potravinách. Tvorbu národných stravovacích a výživových odporúčaní podporuje svojím programom aj WHO (Minárik, Mináriková, Chlebo, 2022).
Jedným zo základných dokumentov dôležitých pre stravovanie a výživu obyvateľov na Slovensku sú odporúčané výživové dávky (OVD). OVD vytvárajú základný predpoklad na zabezpečenie správnej výživy pre jednotlivé fyziologické skupiny populácie a zohľadňujú ich energetické a výživové požiadavky podľa veku, pohlavia, fyzického zaťaženia organizmu, ako aj fyziologického stavu organizmu. Aktuálnym oficiálnym vládnym dokumentom Slovenskej republiky zameraným na podporu a rozvíjanie správnych stravovacích návykov u obyvateľov SR je Akčný plán pre potraviny a výživu na roky 2017 – 2025. Akčný plán obsahuje cielene zamerané úlohy rezortov zdravotníctva, pôdohospodárstva, školstva, kultúry, práce, sociálnych vecí a rodiny a obrany na podporu a povzbudzovanie prijatých cieľov orientovaných na rizikové faktory výživy a potravín a na podporu a rozvíjanie zdraviu prospešnej stravy, potravín a stravovacích návykov u obyvateľov SR (MZ SR, 2017). Príkladom grafického spracovania stravovacích odporúčaní zameraných na potraviny zo Slovenska je názorná pomôcka známa pod názvom „Desatoro zdravého taniera“ (Minárik, Mináriková, Chlebo, 2022).

1.2 Posúdenie výživy, potravinovej a nutričnej gramotnosti

Na hodnotenie nutričného stavu pacienta, sa používa niekoľko metód, najbežnejším nástrojom v klinickej praxi je index telesnej hmotnosti (BMI). Nástroj nerozlišuje hmotnosť v dôsledku prebytočnej tekutiny alebo chudej hmoty. Nižšie hodnoty BMI sú však spojené s horšou prognózou, najmä u symptomatických pacientov s komplexnou ischemickou chorobou srdca (ICHS). Naopak, metódy, ktoré merajú zloženie tela, nám umožňujú rozlíšiť podiel tuku, chudej a tekutej hmoty. Použitie oportúnnych CT vyšetrení na vyhodnotenie svalovej hmoty by mohlo pomôcť vyhodnotiť sarkopéniu u pacientov so srdcovým ochorením. Biomarkery, ako je albumín, prealbumín a počet lymfocytov, boli hlásené ako indikátory zlej nutričnej prognózy u pacientov. Hoci sa dajú ľahko merať, môžu byť ovplyvnené komorbiditami, liekmi a zápalmi. Viacrozmerné hodnotiace nástroje zahŕňajú niekoľko oblastí na kategorizáciu závažnosti podvýživy v kontexte HF. Index nutričného rizika (NRI) kombinuje hladiny sérového albumínu a úbytok hmotnosti a bol validovaný u mnohých populácií pacientov so získaným srdcovým ochorením, pretože je lepším prediktorom prežitia ako samotný albumín alebo BMI. Ukázalo sa, že nízka NRI je nezávislým prediktorom kardiovaskulárnych príhod u pacientov s ICHS. Tieto skóre boli dôkladne overené, neexistuje však žiadny akceptovaný referenčný nástroj a ich výsledky môžu odrážať skôr závažnosť základného ochorenia pacienta než podvýživu (McLeod-Sordjan, 2011).
Okrem posúdenia pacientov so zistenými výživovými deficitmi je dôležité odhaliť rizikovú populáciu. Takéto posúdenie by malo zahŕňať anamnézu, súčasný a minulý príjem potravy (vrátane energetickej rovnováhy a rovnováhy bielkovín), fyzikálne vyšetrenie a antropometrické merania, funkčné a duševné posúdenie, kvalitu života, lieky a laboratórne parametre. Podľa systematického prehľadu existuje najmenej 33 rôznych nástrojov na skríning nutričných rizík na použitie v rôznych klinických prostrediach a populáciách pacientov (hospitalizovaní, komunitní, geriatrii atď.). Európska spoločnosť pre klinickú výživu a metabolizmus (ESPEN) odporúča najmä tri z nich: Nutričný skríning rizík 2002 (NRS-2002) pre lôžkové prostredie, Univerzálny skríningový nástroj pre podvýživu (MUST) pre ambulantné prostredie a Mini nutričné hodnotenie (MNA) pre inštitucionalizovaných geriatrických pacientov (McLeod-Sordjan, 2011)
Zatiaľ neexistujú žiadne špecifické nástroje vyvinuté na nastavenie pacientov s chorobou srdca. Chronické ochorenia si vyžadujú určité vzdelanie pacientov pre dosiahnutie správnej

regulácie zdravotného stavu a zabráneniu vzniku nepriaznivých následkov pre zdravie. Pacienti, ktorí majú problém využívať zdravotnícke informácie majú vyšší výskyt chronických ochorení.

Tab. 1 Nástroje špecifickej zdravotnej gramotnosti – artériová hypertenzia

Autor, rok	Názov	ochorenie	reliabilita	
Kim et al. 2012, Korean American elder	High Blood Pressure focused Health Literacy Scale (HBP-HLS)	Vysoký krvný tlak	KR-20 = 0.98	
Mafutha et al. 2017, South African adult patients.	Hypertension Health Literacy Assessment Tool (HHLAT), 11 položiek	Vysoký krvný tlak		
Khazaei et al. 2018, Iranian adults	Heart Health Literacy Scale (HHLS), 26 položiek	Ochorenie srdca	Cronbach α = 0.88	Test-retest = 0.81
Rajabi et al. 2020, Iranian patient	Health literacy questionnaire on the most important domains of Non Communicable Diseases (NCDs)	Kardiovaskulárne ochorenia, diabetes mellitus, rakovina	Cronbach α = 0.93	

Spravované podľa: Tavousi et al. 2022.

Niektoré nástroje hodnotiace nutričnú gramotnosť vznikli pôvodne za iným účelom, ale obsahujú aspoň časť sledujúcej domény nutričnej gramotnosti. Je to napríklad nástroj The Newest Vital Sign (NVS), ktorý bol pôvodne vytvorený na posúdenie všeobecnej zdravotnej gramotnosti v rámci primárnej starostlivosti. Tento šesť-položkový test hodnotí schopnosť čítať a pochopiť výživové etikety z pollitra zmrzliny. Použitie nutričnej etikety je dôležitou zdravotnou učebnou zložkou mnohých chronických ochorení, vrátane diabetes, hypertenzie a obezity. Skóre je: 0-1 nízka gramotnosť, 2-3 obmedzená gramotnosť, >4 adekvátna gramotnosť. Je preukázané, že NVS mal zlú prediktívnu platnosť pre posudzovanie vedomostí o chorobe, kritickom myslení, dodržiavaní medikácie alebo liečebného režimu (McLeod-Sordjan, 2011). Pravdepodobne najkomplexnejším a najpoužívanejším dostupným nástrojom na zisťovanie úrovne nutričnej gramotnosti, ktorý bol niekoľkokrát modifikovaný pre rôzne populačné skupiny, je Nutrition Literacy Assesment Instrument (NLit). Ide o nástroj pôvodne vytvorený v USA na posúdenie nutričnej gramotnosti v priebehu individuálneho nutričného poradenstva. Boli vyvinuté variácie tohto nástroja a pilotné testovanie samostatne v 2 populáciách vrátane pacientov s rakovinou prsníka (NLit-BCa) a rodičov predškolských detí (NLit-P). Preukázala sa stredná až značná spoľahlivosť pre jednotlivé nástrojové oblasti a pozitívne lineárne vzťahy s kvalitou stravy (Jančeková a kol. 2022).
V roku 2020 publikoval tím kórejských vedcov validovaný nástroj založený na širšom koncepte potravinovej gramotnosti, ktorý je určený pre kórejskú populáciu. Doteraz je pravdepodobne najnovším nástrojom FOODLIT zameraný na meranie potravinovej gramotnosti, jej determinantov a faktorov, ktoré ju ovplyvňujú (Jančeková a kol. 2022).

Nástroj potravinovej a výživovej gramotnosti autorov Demir a Özer (2022) bol vyvinutý na hodnotenie deklaratívnych, procedurálnych a subjektívnych výstupov poznatkov o plánovaní a riadení spotreby, výbere potravín, udržateľnom potravinovom systéme, príprave potravín a stravovaní u mladých dospelých.

1.3 Kardiovaskulárne ochorenia a výživa

Kardiovaskulárne ochorenia sú hlavnou príčinou úmrtnosti na celom svete. Prevalencia KVO sa od roku 1990 do roku 2019 zdvojnásobila a pozoroval sa trvalý nárast úmrtí na KVO, ktorý vzrástol z 12,1 milióna v roku 1990 na 18,6 milióna v roku 2019. Očakáva sa, že KVO zostane hlavnou globálnou príčinou úmrtnosti, čo bude mať za následok približne 23 miliónov úmrtí do roku 2030 (WHO, 2017).

Tab. 2 Vzťah výživy a stravovania k artériovej hypertenzii

A. hypertenzia
European Society of Cardiology/European Society of Hypertension (ESC/ESH), 2018 https://www.escardio.org/Guidelines/Clinical-Practice-Guidelines/Arterial-HypertensionManagement-of -Existujú dôkazy o príčinnej súvislosti medzi príjmom sodíka a tlakom krvi. Nadmerný príjem sodíka (> 5 g sodíka denne, napr. jedna malá čajová lyžička soli denne) má presorický účinok a je spojený so zvýšenou prevalenciou hypertenzie a s nárastom systolického tlaku krvi vo vyššom veku. - Nadmerné priberanie je spojené s hypertenziou a znižovanie hmotnosti smerom k ideálnej telesnej hmotnosti prispieva k zníženiu krvného tlaku. - Zvýšený príjem draslíka súvisí so znížením tlaku krvi a môže mať ochranný účinok pred hypertenziou. - Existuje dlho dokázaná pozitívna lineárna súvislosť medzi konzumáciou alkoholu a výskytom hypertenzie.
International Society of Hypertension (IHS), 2020 https://www.ahajournals.org/doi/10.1161/HYPERTENSION AHA.120.15026 - Odporúčanie pre stravovanie: strava bohatá na celé zrná, ovocie, zeleninu, polynenasýtené tuky a mliečne výrobky a so zníženou konzumáciou potravín s vysokým obsahom cukru, nasýtených tukov a trans-tukov. Zvýšený príjem zeleniny ako je listová zelenina a červená repa. Medzi ďalšie prospešné potraviny a výživné látky patria potraviny s vysokým obsahom horčíka, vápnika a draslíka, ako sú avokádo, orechy, semená, strukoviny a tofu.
European Heart Network (EHN), 2017 https://ehnheart.org/publications-andpapers/publications/1093:transforming-european-food-and-drinks-policies-forcardiovascular-health.html - Riziko hypertenzie sa môže zvyšovať so zvýšenou dlhodobou spotrebou sladených nápojov. - Na zlepšenie kardiovaskulárneho rizika a prevenciu zvýšeného krvného tlaku sa odporúča optimálna telesná hmotnosť.
German Nutrition Society (DGE), 2012 https://www.karger.com/Article/FullText/335326 - Pravdepodobný dôkaz, že zvýšená konzumácia vlákniny v populácii s rôznymi hodnotami krvného tlaku znižuje riziko hypertenzie. To platí aj pre celozrnné potraviny
EFSA, 2010 https://www.efsa.europa.eu/en/efsajournal/pub/1461 - n-3 polynenasýtené mastné kyseliny s dlhým reťazcom z rybieho oleja a iných zdrojov môžu mať mierny priaznivý vplyv na krvný tlak, najmä pri vyššom príjme (> 0,5 g denne).
American College of Cardiology/American Heart Association (ACA/AHA), 2017 https://www.ahajournals.org/doi/10.1161/HYP.0000000000000065 - Existuje priamy vzťah medzi indexom telesnej hmotnosti a tlakom krvi.

(Spracované podľa Minárik a kol. 2021.Odporúčania pre stravovanie a výživu u dospelých)

Zdravý životný štýl môže zabrániť alebo oddialiť nástup hypertenzie a môže znížiť kardiovaskulárne riziko riziko. Účinná modifikácia životného štýlu môže postačiť na oddialenie alebo prevenciu potreby medikamentóznej antihypertenzívnej liečby u pacientov s hypertenziou 1. stupňa a môže tiež zvýšiť účinnosť antihypertenzívnej liečby u už liečených pacientov. Úprava životného štýlu by však nikdy nemala oddialiť začatie medikamentóznej liečby u pacientov s hypertenziou navodené poškodenie orgánov alebo vysokým kardiovaskulárnym rizikom.

Tab. 3 Odporúčané opatrenia v zmenách v životnom štýle, ktoré majú dôkaz pre redukciu hodnôt TK

Odporúčania	**trieda**[a]	**úroveň**[b]
Odporúča sa reštrikcia príjmu soli<5g denne	I	A
Odporúča sa obmedziť príjem alkoholu U mužov menej ako 14 jednotiek/týždenne U žien menej ako 8 jednotiek/týždenne	I	A
Odporúča sa zvýšiť konzumáciu zeleniny, čerstvého ovocia, rýb, orechov, nenasýtených mastných kyselín (olivový olej), nízka konzumácia červeného mäsa a konzumácia nízkotučných mliečnych výrobkov	I	A
Kontrola telesnej hmotnosti s cieľom predchádzať obezite (BMI>30kg/m^2), (obvod pása >102 cm u mužov, a > 88 cm u žien).Cieľom je (BMI 20-25kg/m^2, obvod pása <94 cm u mužov a <80cm u žien)	I	A
Odporúča sa pravidelné aeróbne cvičenie (minimálne 30 min.mierneho dynamického cvičenia 5-7 dní v týždni).	I	A
Odporúča sa zanechanie fajčenia	I	B
Odporúča sa predchádzať nadmernému nárazovému pitiu alkoholu	III	C

(Spracované podľa Minárik a kol. 2021.Odporúčania pre stravovanie a výživu u dospelých)
Trieda odporúčania
I: dôkaz, že príslušná liečba alebo procedúra je prospešná, užitočná, a účinná/odporúča sa, je indikovaná
III: dôkaz, že príslušná liečba alebo procedúra nie je prospešná, užitočná, a účinná/ neodporúča sa
Úroveň dôkazov :
A: údaje získané z viacerých randomizovaných klinických štúdií alebo metaanalýz
B: údaje získané z jednej randomizovanej klinickej štúdie alebo viacerých nerandomizovaných
C: názory expertov, údaje získané z malých štúdií, retrospektívnych štúdií, registrov

2 DISKUSIA

Medzi základné východiskové faktory chronických chorôb patria nadmerný energetický príjem v strave, nesprávne stravovanie a zdraviu neprospešná výživa, nadmerná konzumácia alkoholu, nedostatočná pohybová aktivita, sedavý životný štýl, fajčenie, poruchy metabolizmu tukov, artériova hypertenzia (Berčík, 2021).
Existujú dôkazy, že zlepšené vedomosti o stave človeka môžu zlepšiť dodržiavanie zmien životného štýlu a liekov pacientmi preukázala štatisticky významné korelácie medzi

všeobecnými vedomosťami pacientov o rizikových faktoroch ischemickej choroby srdca (ICHS) a zlepšením úbytku hmotnosti ($p = 0,040$), fyzickej aktivity ($p = 0,005$), zvládania stresu ($p = 0,004$), zmien v stravovaní ($p < 0,001$) a dosiahnutia liečebných cieľov pre hladiny lipidov ($p = 0,018$). Sebapoznanie pozitívne súviselo aj s dodržiavaním antihypertenzív ($p = 0,003$) (Alm-Roijer a kol., 2004).
Aplikácia ošetrovateľských intervencií a spätná väzba pri edukácii počas 6 mesiacov výrazne zlepšila sebavedomie v skupine pacientov s artériovou hypertenziou a ich schopnosť zvládnuť svoje ochorenie. V kohorte štúdie s 588 pacientmi 78 % nemalo dostatočné vedomosti o svojom ochorení na začiatku. Z 200 pacientov, ktorí nedodržiavali svoje lieky na začiatku, 46% intervenčnej skupiny sa stalo adherentnými po 6-mesačnom vzdelávacom programe v porovnaní s 34 % kontrolnej skupiny ($p = 0,08$) (Bosworth et al., 2005). Ďalšia štúdia zistila, že aj keď sú zdravotnícki pracovníci informovaní o nízkej úrovni gramotnosti svojich pacientov, iba polovica z nich prijíma vhodné opatrenia na správnu komunikáciu a vzdelávanie týchto pacientov s nízkou gramotnosťou (Powell a Kripalani 2005). Vplyv nízkej zdravotnej gramotnosti na prevenciu srdcových chorôb je dobre ilustrovaný v oblasti zneužívania tabaku. Existuje súvislosť medzi nízkou schopnosťou čítať a fajčením ($p < 0,05$). Dospievajúci sú najzraniteľnejšou skupinou, ktorá má tento zlozvyk, a v rámci tejto demografickej skupiny chlapci a dievčatá s nižšou gramotnosťou častejšie fajčia ako chlapci a dievčatá s primeranými zručnosťami v oblasti gramotnosti (OR = 4,2 s 95% CI 2,0–8,9 pre chlapcov a OR = 4,4 s 95% CI 1,8–10,7 pre dievčatá. U pacientov s nízkou gramotnosťou, ktorí fajčia, je menej pravdepodobné, že pochopia svoje skutočné riziko srdcových ochorení a mozgovej príhody ($p < 0,01$ a $p < 0,05$), a preto sa môžu cítiť menšiu naliehavosť prestať fajčiť. Je ťažšie prinútiť fajčiarov s nízkou úrovňou zdravotnej gramotnosti, aby dokonca vstúpili do programu odvykania, ale sami prestali fajčiť ($p < 0,001$) (Ahluwalia a kol., 2002). Vedomosti o starostlivosti o seba sa však nie vždy premietajú do preventívneho správania. Vedci nezistili žiadnu koreláciu medzi poznatkami o ischemickej chorobe srdca a odvykaní od fajčenia ($p = 0,703$) alebo krvnom tlaku ($p = 0,098$) alebo znížení glukózy v krvi ($p = 0,112$). Nezistila sa ani korelácia medzi vedomosťami pacientov o sekundárnej prevencii a dodržiavaní lipidov ($p = 0,460$) a liekov znižujúcich hladinu glukózy v krvi ($p = 0,578$). Autori nepredpokladajú dôvody nedostatku korelácie medzi vedomosťami a určitým preventívnym správaním, okrem toho, že poznamenávajú, že dodržiavanie zmien životného štýlu a liečba profylaktickými liekmi po srdcovej príhode je veľmi zložitý a mnohostranný problém (Alm-Roijer a kol., 2004). Pokiaľ ide o preventívne opatrenia, odhaduje sa, že prijatie zdravého životného štýlu znižuje riziko infarktu myokardu (IM) o 81 – 94 %, zatiaľ čo liečba samotnou farmakoterapiou vedie k zníženiu o 20 – 30 %. Preto je výživa najdôležitejším faktorom správania pri prevencii predčasnej úmrtia a zdravotného postihnutia KVO, ktorá prekonáva abstinenciu fajčenia a fyzickú aktivitu (Kahleova, Levin, Barnard, 2018). Správanie ľudí patrí medzi základné determinanty zdravia vzhľadom na to, že rizikové faktory vyplývajúce z nesprávneho životného štýlu zásadným spôsobom prispievajú k morbidite a mortalite na chronické neprenosné choroby.

3 ZÁVER

Dlhodobo udržateľné pozitívne zmeny v správaní, resp. v životnom štýle ľudí dokážu znížiť riziká kardiovaskulárních ochorení vrátane artériovej hypertenzie tak u jednotlivcov, ako na celopopulačnej úrovni. Aj keď sa to zdá na prvý pohľad jednoduché, dlhodobé sledovanie individuálnych i kolektívnych snáh o navodenie pozitívnych zmien v životnom štýle ľudí potvrdzuje, že zmeniť účinne správanie ľudí s cieľom trvale zlepšiť ich životné návyky a znížiť tak u nich zdravotné riziká, patrí medzi mimoriadne ťažké úlohy. Existujú dlhodobé snahy nájsť účinné metódy a stratégie, ktoré by dokázali motivovať ľudí k dlhodobo udržateľným pozitívnym zmenám správania a životných návykov, ktoré majú vzťah k ich

zdraviu. Tradičný prístup, ktorý dodnes často využívajú zdravotníci pri konzultáciách s pacientmi však neberie do úvahy celý komplex ďalších faktorov, ktoré majú vplyv na správanie ľudí vrátane zdravotnej gramotnosti.

Použitá literatúra

1. AHLUWALIA JS, RICHTER K, MAYO MS, et al. African American smokers interested and eligible for a smoking cessation clinical trial: predictors of not returning for randomization. *Ann Epidemiol.* 2002;12:206–12.
2. ALM-ROIJER C, STAGMO M, UDEN G, et al. Better knowledge improves adherence to lifestyle changes and medication in patients with coronary heart disease. *Eur J Cardiovasc Nurs.* 2004;(3):321–30.
3. AZEVEDO PERRY, E., H., THOMAS, H., SAMRA, H.,R. et al. 2017. Identifying attributes of food literacy: A scoping review**.** *Public Health Nutrition*, 20 (13), pp. 2406-2415**.** https://doi.org/10.1017/S1368980017001276
4. BERČÍK J. *Vplyv nutričného značenia Nutri-Score na nákupné rozhodnutia.* Kvantitatívny prieskum. Report, verzia 3. Nitra: Laboratórium spotrebiteľských štúdií FEM SPU v Nitre; 2021.
5. BOSWORTH HB, OLSEN MK, GENTRY P, et al. Nurse administered telephone intervention for blood pressure control: a patient-tailored multifactorial intervention. *Patient Educ Couns.* 2005;57:5–14.
6. CULLEN, T., J. HATCH,J., W. MARTIN,W. et al. 2015. Food Literacy: Definition and framework for action. *Canadian Journal of Dietetic Practice and Research,* 76 (3) (2015), pp. 140 145. http://10.3148/cjdpr-2015-010.
7. DEMIR G, ÖZER A. 2022. Development and validation of food and nutrition literacy instrument in young people, Turkey: Food and Nutrition Literacy Instrument, Methodology Study. *Progr Nutr* [Internet]. 2022 Dec. 23 [cited 2023 Dec. 3];24(4):e2022133. Available from: https://www.mattioli1885journals.com/index.php/progressinnutrition/article/view/13051
8. DESATORO ZDRAVÉHO TANIERA. On-line [2021-12-01]. Dostupné na https://www.uvzsr.sk/docs/letaky/Letak_Zdravy_tanier.pdf
9. JANČEKOVÁ, K., KROBOT, M., KAPOUNOVÁ, Z. a kol. Hodnocení nutriční a potravinové gramotnosti. *Hygiena*. 2022. 67(3):107–113.
10. KAHLEOVA H., LEVIN S., BARNARD N.,D. Vegetarian Dietary Patterns and Cardiovascular Disease. *Prog. Cardiovasc. Dis.* 2018;61:54–61. doi: 10.1016/j.pcad.2018.05.002.
11. McLEOD-SORDJAN, R. 2011. Assessing Functional Health Literacy Among Hispanic Elders ith Chronic Disease. *The Journal for Nurse Practitioners*. Volume 7, Issue 10, November–December 2011, pp.839-846.
12. OECD. 2019. *European Observatory on Health Systems and Policies*. Slovakia: Country Health Profile 2019, State of Health in the EU, OECD Publishing, Paris/European Observatory on Health Systems and Policies, Brussels. On-line [2021-02-10]. Dostupné na https://www.oecd.org/slovakia/slovak-republic-country-health-profile-2019-c1ae6f4b-en.htm.
13. PALUMBO, R. 2016. Sustainability of well-being through literacy. The effects of food literacy on sustainability of well-being. *Agriculture and Agricultural Science Procedia*, 8 (2016), pp. 99-106. http://dx.doi.org/10.1016/j.aaspro.2016.02.013.
14. POWELL J, KRIPALANI S. Resident recognition of low literacy as a risk factor in hospital readmission. *J Gen Intern Med.* 2005;20:1042–4.

15. TAVOUSI, M., MOHAMMADI, S., SADIGHI, J. et al. 2022. Measuring health literacy: A systematic review and bibliometric analysis of instruments from 1993 to 2021. *PLoS ONE* 17(7): e0271524. https://doi.org/ 10.1371/journal.pone.0271524
16. TRUMAN, E., LANE,D., ELLIOTT.,C. 2017. Defining food literacy: A scoping review. *Appetite*, 116 (2017), pp. 365-371, 10.1016/j.appet.2017.05.007.
17. Vestník MZ SR, 2015. *Odporúčané výživové dávky pre obyvateľstvo Slovenskej republiky* (9. revízia), roč. 63, čiastka 4-5. On-line [2021-04-15]. Dostupné na file:///C:/Users/spravca/Downloads/vestnik-2015-4-5%20(1).pdf.
18. VIDGEN, H.,A., GALLEGOS, D. 2014. Defining food literacy and its components. *Appetite*, 76 (2014), pp. 50-59. http://dx.doi.org/10.1016/j.appet.2014.01.010.
19. WHO. 2017. World Health Organisation. *The challenge of obesity in the WHO European Region and the strategies for response: summary*. On-line.Dostupné na https://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0008/98243/E89858.pdf)

Kontaktné údaje

Mária Novysedláková, PhDr., PhD.
Katolícka univerzita v Ružomberku
Fakulta zdravotníctva
Námestie A. Hlinku 48
034 01 Ružomberok
e-mail: maria.novysedlakova@ku.sk
mobil: +421 918 722 175

COUNSELING AS A USEFUL TOOL FOR HELPING PROFESSIONS IN THE NEW SOCIAL REALITY OF THE 21ST CENTURY

Krzysztof Trębski, Eva Chovančík

Abstract

In today's modern society, many individuals live in difficult situations of various types (such as relationship problems, health problems, and social and educational problems) that cannot be classified as pathological problems, but which they are unable to resolve on their own. It would be desirable that the specialists of the helping professions that they encounter on their way could help them in better understanding the problems and identifying the resources they have available to deal with them.

Key words: *counseling definitions and applications, helping professions, psychological and social needs.*

Introduction

In the 21st century, technological progression and economic development have favoured profound changes in social customs and the lifestyles of society in different parts of the world. In developed countries life expectancy has increased and there has been an increase in the quality of life, but in many parts of the world, suffering caused by deprived economies, and above all by lack of education which can be considered an instrument to save societies from misery. History has proven rich with examples that the world has not achieved a balance from the economic and cultural point of view.

While the poor struggle to survive, citizens in developed countries no longer suffer from starvation, but from the absence of human relationships: they live in complete solitude, without any form of emotional connections. Seemingly nowadays it is easier to heal and to care for our physical bodies than it is to cure one's spirit, soul and interpersonal relations.

This widespread unease recalls the World Health Organization's definition of *health* developed in 1948 that is still regarded today as an official definition for it. Health was described as a state of complete physical, mental and social well-being, not merely as the absence of illness or infirmity.

Starting from this definition – which is however difficult to fulfil, because *health* is a continuous and dynamic process aiming at reaching homeostasis (physiological equilibrium) – the need to adopt a new perspective took hold, one that effectively harmonizes the various levels of human existence (the body, the mind, the spirit and social relationships), providing people with an instrument to develop their own skills.

The Anglo-Saxon word for *counseling* offers an adequate answer to this newly found need to give people means to achieve self-awareness and personal growth in the face of a society that is constantly changing.

Counseling is a process that entails the inner change of a person (client), who is guided through this path by another person (counselor), who has the appropriate means to promote the self-awareness and inner growth of the client, with the aim to increase his or her self-confidence and sense of *empowerment*: namely the feeling of being the master of oneself and of one's choices and actions. Given that description of the concept of *counseling,* we can infer that it has the potential to be a useful instrument in every helping profession, including medicine, nursing, psychotherapy, social work, education, life coaching and church ministry.

Counseling is intended to be a helpful tool for ameliorating people's wellness and their ability to creatively re-discover their own resources. Its goal is for clients to reach an accurate

understanding of the situation at hand, and to let them become aware of their own assets in order to improve their capability to cope with difficult circumstances. This is an expansive objective targeting the growth of an individual on every aspect of the personality (the physical, intellectual, emotional, social/relational and spiritual levels). In essence, the process of counseling presents the client with an opportunity to explore, discover and clarify more profitable ways of living on behalf of a higher level of well-being, which is precisely connected to the idea of the individual's and the society's health (Ohrt, Clarke, Conley, 2019).

1. THE CONCEPT OF COUNSELING

Our current lifestyle has come to more and more limit our space and time, forcing us into increasingly hectic rhythms and less convivial habits. It has therefore become utmostly necessary to find a way to understand ourselves, our ambitions, and the demands imposed on us by those around us. It's essential to acknowledge our own limitations and to become aware of our personal resources, in order to lead a life full of significance, really worth being called such. In a world lacking meaningful relationships, it's important to find a space where we can get back to ourselves and revitalize our relationship with the others. Counseling – the helping relationship – proposes itself as the right answer to this longing for a better life. Focuses on helping people use existing resources for coping with life (Nelson-Jones, 2014, 4).

Nelson-Jones (2014) sets out the following five goals and objectives for counseling:

- supportive listening that allows clients the opportunity to be heard, understood, and affirmed, the counselor must be skilled at listening, empathizing with the client's perspective, and reflecting back on what they have heard, with the aim of providing comfort, easing suffering, healing psychological wounds, offering a sounding board and helping the client move forward;
- management of a problematic situation that clients often bring to counseling.. The counselor can support the client by breaking a larger problem into several smaller, more manageable parts. Sometimes it happens that the problem a client brings to session needs to be addressed as part of a much larger problem. Indeed, "problems can be broader and more complex than the specific situations within them" (Nelson-Jones, 2014, 11). For example, a client's feeling of being overwhelmed or depressed may have multiple dimensions: unhappiness at work, a lack of assertiveness in a romantic relationship, or a lack of self-care;
- strengthen insufficiently strong skills that create problems for clients (often classified as poor mental, communication or action skills) such as, for example, the client may not be able to hold a stable job or complete their studies.
- enhance the strengths of skills, because clients do not always attend consultancy to "solve" or address problems. Instead, they may "wish to function even better than they do now" (Nelson-Jones, 2014, 11). The goal here is to help already high-functioning people get more out of their lives;
- requires the establishment of the helping relationship, so that clients are able to independently make choices that allow them to feel, think and act effectively, taking responsibility for creating and ordering their lives.

Counseling is not merely therapy, but a helping relationship designed for those who long to be heard and seek advice in order to better understand their problems, make decisions, and alter the difficult situations in their lives. It's a holistic approach that is not satisfied with healing only certain aspects of the client as long as he/she is temporarily functional. Its premise is to change and heal the individual as a whole, which is a necessary step to equip them for his/her new course of life (Corey, 2019).

Counseling gives the client an opportunity to explore, discover and clear up thought and action strategies in order to live more coherently, which means becoming aware of oneself,

using one's resources consciously in accordance with the desires and the needs you want to meet, and achieving a higher level of wellbeing.
Counseling purpose is to provide people with a realistic vision of themselves through adequate relational and conversational techniques, so as to tackle their existential situation and their choices, developing skills and independence at their best.
The person who is in charge of the activity of counseling is called counselor, a new figure both in society and in helping professions panorama who, through his abilities, is able to solve a common issue that creates people's existential and relational discomfort. The counselor is able to create that peculiar and welcoming space of attention, where the client can find empathy and understanding, a feeling that once used to be more often common and spontaneous among friends, acquaintances and sometimes even with complete strangers.
The counselor is skilled in listening, he's an expert in communication – dialogic and introspective – whose goal is to create a shielded area in which his/her spokesman could feel welcomed, respected and, above all, understood. Despite the assonance between the term counselor and consultant, the former's role is not giving suggestions or interpretations, but providing the other with a more complete acknowledgement of the problem and with help in finding a solution by himself. This aim is often achieved by only offering the client the possibility to speak freely. In fact, talking aloud about what was previously turned over in one's mind and re-experience it with the counselor, trigger a more objective and global view of the situation and make it far easier to analyse it and to plan a method of action, if necessary.
With these premises in mind, we can figure out the value of counseling in many people's life: in fact, everybody needed and maybe still needs this kind of help. A lot of people already practice this activity during their daily life (within family or colleagues) and could find out to have a talent for this function as old as human beings.

2. COUNSELING DEFINITIONS

The term counseling (also written “counselling” in British English) derives from the English verb *to counsel*, which derives in turn from the Latin verb *consulo-ére*, that we can translate with “console”, “come to aid”, “comfort” (Hoad, 1986). The multiple meanings of this term show how *counseling* set itself as an intervention to provide people with personal wellbeing and also with the capability to discover creatively one's inner resources. *Counseling* is not only synonym to the verbs “to know” or “to be able to do something”: it is especially intended as knowing what to be. The counselor actively and authentically uses his/her figure while facing other people, because this figure is not made up by a set of rules and formulas to learn “how to be a counselor”, but it's just his genuine way of being.
The British Association for Counselling (BAC), now the BACP, may have been the first professional association to adopt a definition of professional counseling. In 1986 it published the following definition: “Counseling is the skilled and principled use of relationship to facilitate self- knowledge, emotional acceptance and growth and the optimal development of personal resources. The overall aim is to provide an opportunity to work towards living more satisfyingly and resourcefully. Counseling relationships will vary according to need but may be concerned with developmental issues, addressing and resolving specific problems, making decisions, coping with crisis, developing personal insights and knowledge, working through feelings of inner conflict or improving relationships with others” (Gladding, 2004, 7).
The global purpose of *counseling* is providing the clients with the opportunity to work, with the methods they choose for themselves, towards a more satisfying and full of resources way of living, as an individual and as a member of society. *Counseling* aim is also to give the client the possibility to explore, find out and clarify new useful and healthy ways of living.

Counseling can also be considered as a learning process which, through a client-counselor interaction, deals with social, cultural and/or emotional problems in a holistic way. Counseling finds the key to particular problems by helping the decision making process, managing psychological breakdowns, improving relationships, developing resources, promoting and developing self- knowledge, working with emotions and feelings, perceptions and inner/outer conflicts.
Counseling is hence a relational competence activity which integrates qualifying and re-qualifying methods to face discomfort and psychosocial marginality. It is an informative and unique kind of intervention, oriented to the client's less-painful acceptance of his/her daily life. The general purpose is that of offering the possibility to teach methods of working with themselves in order to lead a more satisfying life, rich of resources.
According to Perussia (2007), counseling is a freelance profession corresponding to a non-therapeutic activity, which consists in looking after a person by following a scientific method, but avoiding every connection with mental illness or psychoanalysis-related psychiatry. As a matter of fact, counseling goes beyond psychology, in order to involve many other study and research fields, and it find its basis on remarkable conceptual supports.
Given these definitions about counseling, including many areas of competence in modern society, it is worth mentioning the original idea on which counseling is based on, developed by Carl Rogers (Rogers, 1978). According to him, if a person finds himself in trouble, the best way to help him/her out is not suggesting what would be best to do, but rather helping him figure out the circumstances at issue and how to manage them, taking in charge the responsibility of his own choices (Mucchielli, 2002; Carkhuff, 1993).
According to Rogers, “an efficient counseling consists in a dynamic but at the same time well-structured relationship, which allows the client to reach such a level of self-understanding to let him/her make the right decisions, considering his/her new-gained awareness” (Rogers 1978, p. 22). Following his way of thinking, everybody should already be in possession of inner potentialities, which must be, however, understood and then capitalised.
Counseling activity's purpose is providing the client with a realistic vision of him/herself and about the social landscape in which he/she acts, making the process of decision making about job, marriage and interpersonal relationships management much easier, and decreasing the conflicts produced by subjective factors to the minimum. Furthermore, it is a relational concerning activity aiming at increasing self-understanding through its means of communication and the development of one's resources self-awareness, in order to enhance one's own lifestyle.

3. COUNSELING APPLICATION FIELDS

Counseling approach aims at people well-being and at the individual tendency towards the development of personal resources and their use in facing existential processes linked to every different part of one's own life. Thanks to its own features, counseling and its instruments are widely used in many fields and contexts.
Counseling is used in a wide range of fields: even in high-schools and universities it has proven useful to solve students' adaptability problems; in psychotherapy and social services it is useful as a first kind of approach to verify whether specific treatments are needed or not; it is successfully used in pre and post-marriage guidance centres, in companies as long as in private contexts. It represents a new method to deal with difficult circumstances involving people's personal, social and spiritual life, together with people's problems connected with work and unemployment, marital and familiar conflicts, sexual and emotional related issues, decision-making incapability, educational issues, losses and mourning, solitude, inadequate interpersonal relationships, illness, existential emptiness, lack of faith and spiritual and religious issues.

Counseling can be described as “helping to help oneself”, learning how to solve a problem with one's own personal abilities, without being tied to the other's interpretations, suggestions or rules, even if coming from experts in the field. It offers a direction to follow and sustainment to individuals or groups of individuals, favouring the client's skills use and development.

Counseling interventions aimed at:

- individuals - counseling for the person who is in difficulty is an opportunity to receive support and experience growth in particular moments of life. Individual counseling can help address many personal issues in life such as anger, depression, anxiety, substance abuse, marital and relationship challenges, parenting problems, school difficulties, work difficulties, etc.;
- couples - as time passes in the life of a couple you experience ups and downs in levels of closeness and harmony. This can range from copy ratio stagnation to severe manifestations of aggressive behavior. Marriage counseling or couples counseling can help resolve conflicts and heal wounds, it can help couples slow down their spiral of misunderstanding, re-establish a good level of communication and make common expectations and goals more realistic (Cannon, Schmidt, 2022);
- families - who, subjected to sudden changes in lifestyle or the accumulation of stressful situations, experience negative changes in the family structure (rules and roles) or in the communication style. This type of counseling can take different forms. Common issues addressed in family counseling include parenting, sibling conflicts, loss of family members, new members entering the family, and managing overall change affecting the family system (Capuzzi, Stauffer, 2015);
- groups - counseling allows communication in various types of groups, increases understanding of problems and facilitates the resolution of disputes that arise in the life of a group. Typically, groups have up to eight participants, one or two group leaders, and revolve around a common topic such as: anger management, self-esteem, divorce, domestic violence, abuse and trauma recovery, substance abuse recovery.

4. TYPES OF INTERVENTION IN THE DIFFERENT AREAS OF COUNSELING

If we try to define the areas where counseling may be applied, we may basically distinguish them as follows:

- prevention – the action of operating on a particular issue in order to prevent its worsening. These issues are mainly temporary or delimited circumstances, such as illness or the loss of a person, psychopathologies are not included in this level. Prevention is connected to quality life improvement and it's addressed to those who need help to find out new possibilities on a working, sentimental, familiar level and to activate new personal skills.
- support – represents the action of giving aid to those people affected from illness, dying or imprisoned. It's a narrow form of intervention whose purpose is not getting over the issue, but supporting the client in order to learn how to live with it in the best way possible. The counselor is not supposed to heal terminally illness, but he has the possibility to help the client living better, despite the tragic situation.
- human resources activation – entails the client abilities education and strengthening, especially in groups of work, business counseling, intercultural and scholastic counseling (Ertelt, Schulz, Frey, 2022).

5. THE VALUE OF COUNSELING ACCORDING TO PUBLIC OPINION

Counseling started to spread among public opinion as a branch of psychology. Many people still consider psychological help as an atypical support, but rather not entirely normal as it

would be going to the doctor when you feel bad, an action we consider normal and natural in a moment of need.
Most people still associate psychology with a science related to madness and people who appeal to it are considered weaker than those who manage to overtake inner turmoils by their own. From this point of view, psychology still has a lot to do to become accepted by public opinion. To this purpose, counseling could be the point of convergence between psychology and public opinion.
It is a service sought by people in distress or in some degree of confusion who wish to discuss and resolve these in a relationship which is more disciplined and confidential than friendship, and perhaps less stigmatising than helping relationships offered in traditional medical or psychiatric settings (Feitham et al. 1993).
Research lead by Viano (2007) about potential clients perception of counseling show that this subject stimulates quite a large amount of interest among the interviewed. It is a service sought by people in distress or in some degree of confusion who wish to discuss and resolve these in a relationship which is more disciplined and confidential than friendship, and perhaps less stigmatising than helping relationships offered in traditional medical or psychiatric settings (Feitham et al. 1993).
Counseling instead is not considered as binding as traditional psychotherapy, that is rather thought to be a long form of treatment (and then much expensive), extensive (with the risk of discovering hidden aspects of personality to deal with) and whose outcomes brings long-term effects (thus questioning the therapy's success). What's more fascinating about counseling is the shortness of the therapy, the possibility to achieve great results in a short time, its being a less intrusive form of intervention and far cheaper than the others.
The psychological support offered by counseling is seen as a compromise between the need of psychological aid and a simple type of intervention, pointing at specific issues resolution, quick and whose outcomes are easy to realise.
Counseling is likely to be perceived as less threatening, and therefore more accessible and appealing to most people. For this reason, many would rather reach out to a counselor during difficult times than to approach a psychotherapist or psychiatrist. The process of counseling is thus a form of intervention designed to promote the individual’s psychological growth and the improvement of one’s quality of life. Conceptually it is between a didactic and psychological intervention, but without overlapping with neither of the two. Instead, counseling sustains both types of interventions with its unicity and fills an empty space.
The counselor may set an example among public opinion as a beginning of the helping culture, which features would be professionality and people's enhancement – elements that until now have been absent or at least marginal.

6. PECULIAR FEATURES OF COUNSELING

There are some important features of counseling that are worth being considered:
a. *The counselor-client relationship*
The counselor-client relationship is mainly based on the person in need rather than on his problems. The counselor, in fact, doesn't deal with issues or conflicts, but with the person who's experiencing them. This entails a high degree of mutual confidence, understanding, respect and cooperation between the two of them (Richardson, 2012).
b. *Counselor proficiency*
The helping relation is a double-edged sword: it could be helpful, or damaging in reverse.
It's not necessary having an academic knowledge or a degree in order to practise, but the degree of expertise has to be adequate to the purposes the counselor set for himself. In fact, the figure of the counselor puts into this activity both intrinsic personal features and practical techniques, the latter being inevitably less reliable and limited as they're not part of one's

innate peculiarities. Therefore, the most important therapeutic instrument for a counselor is his own way of being (Goodyear, et al. 2016).

c. *The client responsibility*

The client's main responsibilities are:

- looking for help: it's difficult, when it's not impossible at all, to help a person who doesn't want to be helped.
- using one's own energies in the development process: the client is responsible for his own personal improvement, even if the counselor joins the efforts with him.

Many counselors have wrongly the tendency to take the place of the client in their role, nullifying their responsibility. "Helping the others help themselves" is the concept every counselor should bear in mind.

d. *The learning process*

The helping relation is a process during which the client learns new and more productive ways of approaching reality. It should bring effective outcomes, otherwise it would have been useless. Its success, however, depends on many factors, such as the meeting length and frequency.

The outcomes are not always clear at first sight: emotional activity, life exploration, clearer vision of personal behaviours, new-found attention to one's needs and ability to meet them, individualism overcome, inner joy and calm, acknowledgement of reality, higher level of autonomy and authenticity.

e. *The personal growth*

The client struggles with urgent problems to solve, and tries to understand and face them factually.

With the counseling process problems are supposed to be overcome, but its goal is even wider: the individual growth in a holistic way, touching every dimension of personality (Capuzzi, Stauffer, 2016).

Counseling is intended to be an excellent approach to support those who find themselves into a difficult decision making process, and followed by many professional figures (such as psychologists, social workers, teachers, pastors, etc.). In particular, it's addressed to seriously ill people (such as AIDS, cancer...) and their relatives and to people in mourning. It also has to be considered the importance to insert this kind of approach in medical and paramedic professions, because it enhances the creation of a doctor-person relationship rather than doctor-patient (Tudor, 2019).

Counseling may be represented by the metaphor of "walking together through a path", a path leading people to helping professions.

Sources

1. BRUSCO, A., MARINELLI, S. (1997) *Iniziazione al dialogo e alla relazione di aiuto, 1° livello*, S. Pietro in Cariano, Il Segno.
2. CANNON, W. C., SCHMIDT, J.J. (2022), Invitational Counseling: A Fresh Vernacular for Marriage and Family Therapy, In: *Journal of invitational theory and practice* Vol.6 (2), pp.73-84.
3. CAPUZZI, D., STAUFFER, M.D., (eds.) (2015), *Foundations of couples, marriage, and family counseling*, Hoboken: John Wiley & Sons.
4. CAPUZZI, D., STAUFFER, M.D., (eds.) (2016), *Human growth and development across the lifespan: applications for counselors*, Hoboken: Wiley.
5. CARKHUFF, R. (1993), *L'arte di aiutare*, Trento: Edizioni Centro Studi Erickson.
6. COREY, G., (2019), *The art of integrative counseling*, Alexandria: American Counseling Association.

7. DANON, M. (2000) *Counseling, Una nuova professione d'aiuto*, Milano, Red Edizioni.
8. ERTELT, B-J., SCHULZ, W.E., FREY, A., (2022), *Counsellor competencies: developing counselling skills for education, career and occupation*, Cham: Springer.
9. FEITHAM, C., DRYDEN, W. (1993) *Dictionary of Counselling*, London, Whurr.
10. GLADDING, S.T. (2004) *Counseling: A Comprehensive Profession* (5th edition). Upper Saddle River, NJ, Merrill/Prentice Hall.
11. GOODYEAR, R. et al., (2016), A global portrait of counselling psychologists' characteristics, perspectives, and professional behaviors, In: *Counselling psychology quarterly*, Vol.29 (2), pp. 115-138.
12. HOAD, T.F. (1986) *The Concise Oxford Dictionary of English Etymology*, Oxford, Oxford University Press.
13. MUCCHIELLI, R. (2002) *Apprendere il counseling*, Trento, Edizioni Centro Studi Erickson.
14. NELSON-JONES, R. (2014). *Practical counselling and helping skills*. Sage.
15. OHRT, J.H., CLARKE, P.B., CONLEY, A.H., (2019), *Wellness counseling: a holistic approach to prevention and intervention*, Alexandria: American Counseling Association.
16. PERUSSIA, F.(2007) Cum sol: Immagini del counselor, in *Giornale di Psicologia*, vol. 1, no.1, pp. 42-58.
17. RICHARDSON, M.S. (2012), Counseling for Work and Relationship, In: *The Counseling psychologist*, Vol.40 (2), pp. 190-242.
18. ROGERS, C. R. (1978) *Psicoterapia di consultazione. Nuove idee nella pratica clinica e sociale*. Roma, Astrolabio Ubaldini.
19. SHEPPARD, G. (2004) What is Counselling? A Search for a Definition, in: GLADDING, S.T.: *Counseling: A Comprehensive Profession*, Upper Saddle River, Merrill/Prentice Hall, pp. 6-7.
20. TUDOR, K. (2019), Cocreative Counseling, In: *Journal of humanistic cou*nseling, Vol.58 (2), pp.135-149.
21. VIANO, R., VERGA, V. (2007) L'immagine del counselor secondo gli utenti potenziali, in: *Giornale di Psicologia*, vol.1, pp. 81-82.

Contact

Doc. ThLic. Krzysztof Trębski, PhD., associate professor
Katedra counselingu TFTU v Trnave
telefón: +421252775429
e-mail: krzysztofadam.trebski@truni.sk

Mgr. Eva Chovančík, doctoral student
Katedra counselingu TFTU v Trnave
telefón: +421252775429
e-mail: eva.chovancik@truni.sk

SUBJEKTÍVNE VNÍMANIE OCHORENIA U PACIENTOV S DIABETES MELLITUS 2. TYPU

SUBJECTIVE PERCEPTION OF DISEASE IN PATIENTS WITH DIABETES MELLITUS 2. TYPE

Andrea Šuličová, Tatiana Šantová, Zuzana Šimová

Abstrakt

V príspevku sa zaoberáme subjektívnym vnímaním ochorenia diabetes mellitus 2. typu (DM2) u pacientov. Diabetes mellitus 2. typu je chronické endokrinné a metabolické ochorenie spojené s rizikom vzniku chronických komplikácií. Ochorenie DM má vplyv na viaceré aspekty kvality života, fyzickú, psychickú a sociálnu. Zamerali sme sa na subjektívne prežívanie a vnímanie priebehu ochorenia u pacientov s DM 2. typu. Zistili sme, že ochorenie pacienti vnímajú ako kontrolovateľné pri dodržiavaní liečebných opatrení, avšak nie vždy predvídateľné. Sú si vedomí trvalého charakteru ochorenia, ktoré je vo veľkej miere ovplyvnené faktormi životného štýlu. Za jeden z najväčších zásahov do kvality života považujú finančnú záťaž v súvislosti s liečbou a selfmonitoringom glykémie.

Kľúčová slova: *diabetes mellitus 2. typu, subjektívne vnímanie, kvalita života*

Abstract

In this paper, we address patients' subjective perceptions of type 2 diabetes mellitus (DM2). Diabetes mellitus Type 2 is a chronic endocrine and metabolic disease associated with the risk of developing chronic complications. DM affects several aspects of quality of life, physical, psychological and social. We focused on the subjective experience and perception of disease progression in patients with type 2 DM. We found that patients perceive the disease as controllable with adherence to treatment measures, but not always predictable. They are aware of the permanent nature of the disease, which is largely influenced by lifestyle factors. They consider the financial burden of treatment and self-monitoring of glycaemia to be one of the biggest interferences with quality of life.

Key words: *diabetes mellitus type 2, subjective perception, quality of life*

1 CHARAKTERISTIKA OCHORENIA DIABETES MELLITUS 2. TYPU

Ochorenie diabetes mellitus – cukrovka sa v súčasnosti označuje za významný syndróm spojenia metabolických porúch a ochorení. V rozvinutých krajinách postihuje približne 4 až 7 % populácie. Ide o metabolické a endokrinné ochorene, ktoré vzniklo ako dôsledok relatívneho alebo aj absolútneho nedostatku inzulínu. Diabetes mellitus sa považuje za chronické metabolické ochorenie, ktoré sa charakterizuje stúpajúcou prevalenciou a závažnou problematikou chronických mikrovaskulárnych a makrovaskulárnych komplikácií (1). K hlavným charakteristickým črtám tohto ochorenia zaraďujeme hyperglykémiu a intoleranciu glukózy. Vo veľmi úzkom spojení súvisí toto ochorenie s obezitou, pričom stále častejšie sa vyskytuje práve v rozvinutých krajinách. Preto tento typ diabetu sa veľmi často, aj keď nie vždy, sa spája s nadváhou a ukladaním tuku okolo pečene a pankreasu (2). DM2 a obezita majú spolu komplexný vzťah. Obezita je spojená s inzulínovou rezistenciou, ktorá je prekurzorom DM2. U chorých s DM2 a obezitou platí, že čím väčší je hmotnostný úbytok, tým vyššie je progresívne zlepšenie glukózovej homeostázy.

1.1 Kvalita života pacientov s ochorením diabetes mellitus 2. typu

Kvalita života sa charakterizuje ako subjektívna veličina, ktorá poukazuje na určité závažnosti ochorenia z pohľadu samotného pacienta. Ak je kvalita života spojená so zdravotným stavom, hovoríme o veličine, ktorá vyjadruje vplyv daného ochorenia, ako ho vníma samotný pacient, teda, aký má dopad na jeho každodenný život, a taktiež, aký je rozsah obmedzení. Subjektívna kvalita života hovorí o tom, ako človek vníma svoju vlastnú kvalitu života. Zameriava sa na vlastný pohľad, ktorý zahrňuje celkovú spokojnosť so svojím životom, spokojnosťou s významnými udalosťami v živote a prežívaním pozitívnych a negatívnych pocitov. Objektívna kvalita života sa sústredí na uspokojovanie potrieb každodenného života, akými sú materiálne, sociálne potreby, fyzické zdravie a sociálny status. Ide o tzv. merateľné životné podmienky (3). Za základné domény kvality života považujeme fyzickú kvalitu života, ktorá pozostáva z indikátorov, akými sú energia, vytrvalosť, schopnosť uvoľniť sa, bolesť, spánok, odpočinok a taktiež aktivity každodenného života. Psychická kvalita života patrí medzi ďalšie domény kvality života, ktorá obsahuje indikátory zameriavajúce sa na vzťah k vlastnému telu, k sebaúcte, k prežívaniu pozitívnych alebo aj negatívnych emócií, pamäť a pozornosť. Ďalej tu patrí úroveň nezávislosti, ktorá charakterizuje aspekty súvisiace s obmedzením telesnej nezávislosti, o pracovnej kapacite a odkázanosti na pomôcky a lieky (4). Medzi indikátory, akými je hodnotenie osobných vzťahov, sociálnej podpory a sexuálnej aktivity, patrí doména sociálnych vzťahov. Zasa doména prostredia obsahuje indikátory, zaoberajúce sa sociálnymi a fyzikálnymi aspektmi prostredia, ku ktorým patria finančné zdroje, sloboda, dostupnosť zdravotníckych zariadení, fyzická bezpečnosť, fyzikálne prostredie a doprava. Ďalšou a zároveň poslednou doménou je spiritualita, ktorá obsahuje indikátory, medzi ktoré patrí svetonázor a náboženské presvedčenie (5).

Na kvalitu života počas ochorenia vyplýva viacero faktorov, akými sú variabilita, intenzita bolesti, trvanie klinických príznakov ochorení a taktiež samotné životné prostredie. Diabetes mellitus patrí k chronickým ochoreniam, ktoré ovplyvňuje život jedinca a zároveň aj jeho rodinu. Zaraďuje sa k stresujúcim udalostiam, pretože spôsobuje u chorého zmenu týkajúcu sa práve kvality života (4).

2 SUBJEKTÍVNE VNÍMANIE OCHORENIA U PACIENTOV S DIABETES MELLITUS 2. TYPU

Nepriaznivé dôsledky má predovšetkým nedostatočne kompenzovaný diabetes mellitus so zvýšenou mierou vaskulárnych komplikácií a vznikom neskorých špecifických a nešpecifických komplikácií. Okrem komplikácií súvisiacich s DM2, nastáva podstatná zmena v životnom štýle, vo fyzickej oblasti a v psychosociálnej oblasti, čo sa odráža v subjektívnom vnímaní a prežívaní pacienta s DM2. Pre rôzne obmedzenia a pridružené komplikácie je často ochorenie DM2 významným faktorom stresu a dyskomfortu, avšak vďaka dodržiavaniu predpísanej liečby, zdravej životosprávy, potrebným technickým vymoženostiam a tiež za pomoci psychickej podpory majú aj pacienti s cukrovkou možnosť prežiť plnohodnotný a kvalitný život. Napriek tomu, že toto ochorenie je spojené najmä s rizikom akútnych a neskorších – chronických komplikácií, neovplyvňuje iba zdravotnú stránku. Všetky telesné komplikácie spájané s cukrovkou majú závažný vplyv nielen na schopnosť čeliť prekážkam v každodennom živote, ale najmä na psychiku, schopnosť socializácie a udržiavania plnohodnotných vzťahov, na vnímanie seba samého a v neposlednom rade aj na zvýšené náklady súvisiace s liečbou.

2.1 Štúdia zameraná na vnímanie ochorenia diabetes mellitus 2. typu - ciele

V našom príspevku sa zameriavame na výsledky štúdie, ktorá bola realizovaná pomocou dotazníka IPQ-R, merajúceho subjektívne vnímanie vlastného ochorenia, čo bolo hlavným cieľom štúdie. V rámci čiastkových cieľov sme sa zamerali na zistenie výskytu klinických

príznakov v súvislosti s ochorením diabetes mellitus 2. typu, na zistenie subjektívneho vnímania časového ohraničenia ochorenia DM 2. typu, či pacient vníma ochorenie ako chronické alebo krátkodobé, zistenie miery dopadu ochorenia DM 2. typu na život respondentov, zistenie miery presvedčenia pacienta o tom, že sám môže ovplyvniť priebeh ochorenia, hodnotenie subjektívneho vnímania a presvedčenia pacienta o tom, do akej miery je ochorenie DM 2. typu kontrolovateľné a ovplyvniteľné liečbou. Taktiež sme sledovali mieru porozumenia a chápania priebehu, príznakov a liečby ochorenia DM 2. typu, subjektívne vnímanie predvídateľnosti priebehu ochorenia vnímanie pravdepodobných príčin vzniku ochorenia DM 2. typu u respondentov.

2.2 Súbor a metodika štúdie

Štúdia bola realizovaná na základe súhlasu diabetologickej a internej ambulancie. Na zber dát sme použili štandardizovaný dotazník IPQ-R, ktorý meria subjektívne vnímanie vlastného ochorenia. Dotazník obsahuje osem škál: identitu, časové ohraničenie, dôsledky, osobnú kontrolu, kontrolu liečebných prostriedkov, porozumenie ochoreniu, predvídateľnosť ochorenia a emočné reakcie. Zisťovali sme údaje ako sú vek, pohlavie, vzdelanie. Vzorku respondentov tvorilo 109 pacientov s ochorením diabetes mellitus 2. typu. Väčšiu časť respondentov tvorili ženy, bolo ich 64 a 45 mužov. Vek respondentov bol od 28 do 70.

2.3 Výsledky

V nasledujúcej kapitole uvádzame niektoré vybrané výsledky (6).

Tabuľka 1 Trvanie ochorenia a jeho charakter

	1 vôbec nesúhlasím		**2 nesúhlasím**		**3 ani nesúhlasím, ani súhlasím (neviem)**		**4 súhlasím**		**5 rozhodne súhlasím**		**Priemer**
		%		**%**		**%**		**%**		**%**	
IP 1. Môj diabetes potrvá len krátku dobu.	15	14	19	17	51	47	14	13	10	9	2,86
IP 2. Môj diabetes je skôr trvalého než dočasného charakteru.	9	8	16	15	32	29	25	23	27	25	3,41
IP 3. Môj diabetes potrvá dlhú dobu.	12	11	20	18	22	20	36	33	19	17	3,28
IP 4. Táto choroba rýchle odznie.	9	8	42	39	37	34	16	15	5	4	2,69
IP 5. Počítam s tým, že budem mať diabetes do konca života.	7	6	19	17	15	14	21	19	47	43	3,75
IP 18. Môj diabetes sa časom zlepší.	12	11	27	25	24	22	17	16	29	27	3,22
Celkové skóre											**19,21**

Tabuľka 2 Dôsledky ochorenia

	1 vôbec nesúhlasím		2 nesúhlasím		3 ani nesúhlasím, ani súhlasím (neviem)		4 súhlasím		5 rozhodne súhlasím		Priemer
		%		%		%		%		%	
IP 6. Môj diabetes je závažný stav.	11	10	5	4	28	26	53	49	12	11	3,46
IP 7. Môj diabetes má závažné následky pre môj život.	7	6	21	19	38	35	9	8	34	31	3,39
IP 8. Môj diabetes nemá príliš veľký vplyv na môj život.	15	14	44	40	32	29	10	9	8	7	2,56
IP 9. Môj diabetes silno ovplyvňuje to, ako sa na mňa pozerajú ostatní.	28	26	14	13	34	31	24	22	9	8	2,74
IP 10. Môj diabetes má závažné finančné dopady.	5	4	18	17	15	14	21	19	50	46	3,85
IP 11. Môj diabetes spôsobuje problémy mojim blízkym.	13	12	27	25	36	33	20	18	13	12	2,94
Celkové skóre											**15,1**

3 DISKUSIA

Na základe získaných údajov sme sa dopracovali k určitým zisteniam. Pri otázke zameriavajúcej sa na výskyt príznakov pri ochorení diabetes mellitus najviac, teda až 71 % respondentov udávalo príznak, ktorým bola strata energie, tesne za tým v 70 % to bola únava a vyčerpanosť. DM 2. typu sa prejavuje zvyčajne polyúriou a polydipsiou, avšak väčšina respondentov považovala skôr únavu a nedostatok energie za významný príznak ovplyvňujúci ich vnímanie zdravia. Ďalej sme zisťovali, či respondenti považujú tento typ ochorenia za chronický alebo krátkodobý. Jednotlivé odpovede sme uvádzali do váženého priemeru, pričom najvyšší vážený priemer (3,75) mala položka, ktorá uvádzala, že pacient s DM bude mať toto ochorenie do konca života. Druhý najvyšší priemer (3,41) získala položka, v ktorej sa uvádzalo, že DM je skôr trvalého než dočasného charakteru. Najnižší priemer, len (2,86) získala položka, v ktorej sa tvrdilo, že DM potrvá len krátku dobu. Pacienti sú si vedomí celoživotného charakteru ochorenia. Pri zisťovaní dopadu ochorenia na jednotlivé aspekty najvyšší priemer (3,85) dosahovala položka, ktorá uvádzala, že DM spôsobuje závažné finančné dopady. Podľa našich zistení majú pacienti presvedčenie (3,44), že majú moc ovplyvňovať priebeh ochorenia DM. Úspech liečby DM 2. typu súvisí s compliance, mierou spolupráce pacienta pri dodržiavaní liečebných opatrení a zmene životného štýlu. Vyhodnotením výsledkov sme zistili, že hodnota priemeru (3,69) sa nachádzala pri položke tvrdiacej, že liečba musí udržiavať DM pod kontrolou. Naopak položka, v ktorej sa udávalo, že neexistuje nič, čo by mohlo pomôcť zdravotnému stavu u pacienta s DM, udávalo najmenej respondentov, v priemere (2,39). Pri sledovaní hodnotenia predvídateľnosti

samotného priebehu ochorenia, sme zistili, že najvyšší priemer (3,44) obsahovala položka hovoriaca o tom, že DM je pre mnohých diabetikov veľmi nepredvídateľný. Naopak priemer len s (2,93) respondentov si zvolilo položku, v ktorej sa uvádzalo, že jednotlivé príznaky sa objavujú a miznú v cykloch. Väčšina respondentov považuje priebeh svojho ochorenia za nie celkom nepredvídateľný. Za pravdepodobnú príčinu vzniku svojho ochorenia považujú viac dedičné vplyvy a menej faktory svojho životného štýlu.

4 ZÁVER

Ochorenie diabetes mellitus 2. typu vnímajú pacienti ako ochorenie kontrolovateľné pri dodržiavaní liečebných opatrení, avšak nie vždy predvídateľné. Sú si vedomí trvalého charakteru ochorenia. Ide o chronické metabolické a endokrinné ochorenie vo veľkej miere ovplyvnené faktormi životného štýlu. Za jeden z najväčších zásahov do kvality života považujú finančnú záťaž v súvislosti s liečbou a selfmonitoringom glykémie.

Použitá literatura

1. MAJERNÍKOVÁ, Ľ., KURIPLACHOVÁ, G., HUDÁKOVÁ, A. NOVOTNÁ, Z. *Nursing in internalmedicine IV*. Srbsko: Bački Petrovac, 2018. ISBN 978-86-80394-17-6.
2. WALKER, R. *Diabetes – prevencia, diagnostika, liečba.* Bratislava: IKAR, 2022. ISBN 978-80-551-8149-3.
3. DERŇAROVÁ, Ľ. a kol. *Špecifiká edukácie a starostlivosti u detí s diabetes mellitus 1. typu*, 2018. 1. vyd. Prešov: Vyd. Prešovskej univerzity. 100 s. ISBN 978-80-555-2064-3.
4. CINOVÁ, J., ONDRIOVÁ, I., LIZÁKOVÁ, Ľ. a kol. *Kvalita života detí pri vybraných chronických ochoreniach I.* 1.vyd. Prešov: Prešovská univerzita, 2017. ISBN 978-80-555-1827-5.
5. DERŇAROVÁ, Ľ. a kol. *Potreby dítěte s diabetes mellitus.* 1.vyd. Praha: Grada, 2021. ISBN 978-80-271-2076-5.
6. GREGOVÁ, V. *Kvalita života pacientov s diabetes mellitus 2. typu.* Prešovská univerzita v Prešove, fakulta zdravotníckych odborov, 2023. 55 s.

Kontaktní údaje

PhDr. Andrea Šuličová, PhD.
Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta zdravotníckych odborov
Partizánska 1, 080 01 Prešov
email: andrea.sulicova@unipo.sk

RESULTS OF RESEARCH ON THE REAL REASONS FOR ORDERING INSTITUTIONAL EDUCATION IN CZECH CHILDREN'S HOMES

Alois Daněk

Abstract

The aim of the paper is to present the results of a research study that focused on the issue of reasons leading to the order of institutional education. Primarily we focused on the environment of children's homes. Our findings show that the reasons for ordering institutional education are not exclusively social factors, as is often claimed. Still, the reasons are primarily pathological behavioural patterns present in the original families. These findings will allow for the improvement of special education work in children's home settings.

Keywords: *Children's Home, Prevention, Special Education, Interdisciplinarity, Institutional Education*

1 INTRODUCTION

The question of children's homes is a topical issue throughout society. Recently, there has been a debate on the current state of children's homes, new legislative norms are being prepared, and proposals for restructuring and new concepts of children's homes have been made. All participants in this debate are, of course, concerned with the best interests of the child, but unfortunately, we can still encounter occasional arguments based on information that is not entirely accurate. In particular, these are factors that are cited as reasons for ordering institutionalisation. It is repeatedly claimed that the child has been ordered into institutional care on the basis of the family's social situation. Representatives of the children's homes themselves disagree with this view. One of the most important organisations representing children's homes, the Federation of Children's Homes FICE CR, approached us with a request to carry out a research investigation which would clearly focus on the reasons leading to the order for institutional education.

The main aim of this paper will be to present the results of this research. The paper will be divided into two parts. First, we will present the current state of knowledge and the methodological design used. We will then present research findings that significantly challenge the narrative of social causes as the primary factors leading to the ordering of institutionalisation. Indeed, our results point exclusively to the pathological environment of the original families as the cause of the ordering of institutional education. While social factors are present, they are not the crucial element, as we will demonstrate in this paper with selected examples from practice. In the conclusion of the paper, based on our findings, we will suggest strengthening preventive activities, point out the need for intensive interdisciplinary cooperation and, in particular, make a plea for a more significant involvement of modern special pedagogy in the educational reality of children's homes.

2 CURRENT STATE OF KNOWLEDGE AND METHODOLOGY

The professional public does not currently have enough professional resources available on the issue of children's homes. The last monograph that dealt exclusively with the issue of children's homes was published by Vocilka nearly a quarter of a century ago[1]. Given the changes in legislation, this source is of rather historical value for the current situation in the

[1] VOCILKA, M. *Dětské domovy v České republice: (charakteristika jednotlivých dětských domovů)*. Praha: Aula, 1999. ISBN 80-902667-6-2.

field of children's homes. The literature published before 1989 should be approached with the knowledge that the then understanding of the issue of children's homes was based on a collectivist understanding of education[2]. The issue of children's homes is treated as a sub-topic in the special education literature, but the space devoted to the issue of children's homes is very limited. The situation is made more difficult by the lack of demarcation of the issue of children's homes from other educational institutions for the performance of institutional education. Furthermore, we can also see confusion between children's homes and facilities of the Ministry of Labour and Social Affairs or the health sector. The issue of children's homes is addressed in detail in the forthcoming dissertation "Children's Home - Possibilities and Challenges in the Czech Society of the 21st Century".

We are working with a qualitative research design that has proven successful in previous research projects[3]. Initial information gathering is done using interviews and working with pedagogical documentation. The findings are then processed using grounded theory and interpretive phenomenological analysis. Qualitative research design has considerable potential, however, the issue of the difficulty of generalizing the findings needs to be acknowledged. This qualitative research challenge was tackled using triangulation methods. One of the methods of triangulation is to confront the obtained results with other experts. We have been using this method in our research for a long time. We present the findings to a wide range of representatives of other children's homes and publish only those findings that correspond to the educational realities of other children's homes. We presented the results of this research not only to representatives of the Federation of Children's Homes FICE CR, which represents 28 children's homes, but also to representatives of 51 children's homes that cooperate with the non-profit organization Give Children a Chance. We received a positive opinion. Therefore, we can claim that our findings are applicable to more than half of all children's homes, which represents almost 2,500 children and young adults. At the time of writing, there were 138 children's homes in the Czech Republic, housing 4,261 children and young adults[4].

3 PROGRESS OF THE RESEARCH AND RESEARCH FINDINGS

The research was commissioned by the Federation of Children's Homes FICE CR in September 2023, and completed in November 2023. We have followed up on our previous research activities, which we are conducting as part of the research associated with the forthcoming dissertation "Children's Home - Possibilities and Challenges in Czech Society in the 21st Century". The researched environment, the Children's Home Klánovice, is currently home to 54 children and young adults. Due to our long-term research presence in the researched environment, we had the opportunity to elaborate the presented research topic back to 2009, thus significantly expanding the basic research population. We have access to complete pedagogical documentation. We conducted a number of interviews with pedagogical staff, and important information was provided by the social worker of the children's home. We also conducted interviews with children and young adults. We presented our findings to a plenary meeting of representatives of children's homes for verification. Our

[2] MUŽÁKOVÁ, M., DANĚK, A. Dětský domov Klánovice v období 1948–1989 aneb čest práci, soudružko vychovatelko! *Speciální pedagogika: časopis pro teorii a praxi speciální pedagogiky*, 2020.Roč. 30, č. 1-2, s. 83-99. ISSN 1211-2720.

[3] DANĚK, A. Možnosti kvalitativního výzkumu pro speciální pedagogiku. In: RAJSKÝ, Andrej. *JUVENILIA PAEDAGOGICA 2021: Aktuálne teoretické a výskumné otázky pedagogiky v konceptoch dizertačných prác doktorandov*. Trnava: Trnavská univerzita, 2021a. s. 26-29. ISBN 978-80-568-0248-9.

[4] MINISTRY OF EDUCATION. Statistical Yearbook of Education - performance indicators for the school year 2022/2023. Institutions for institutional education and protective education - number of institutions, spatial conditions, children and youth - by institution and territory, 2023. Available from from: https://statis.msmt.cz/rocenka/rocenka.asp

ability to view the research problem from the very heart of the educational reality under study is unique and allows us to capture subtle details and information that are completely inaccessible to other researchers.

So, can we talk about the social reasons for ordering institutional education if we see the main reason for ordering institutional education as the family's failure to cope with the situation, but subsequently find out that the parents have divorced, the father is a notorious alcoholic in a treatment centre, the mother is a long-term registrant at the Job Centre and her new partner is homeless? During consultations with the social worker of the Klánovice Children's Home, it was found that the term "social" is very often emphasised in judgments ordering institutional education. However, in all, we emphasize in all, cases of the examined group of children and young adults the primary reason for ordering institutional education was not social reasons, but the presence of pathological patterns in the environment of the original families. Alcoholism, criminality, domestic violence, substance abuse, child abuse, neglect of parental responsibilities. These are the reasons for ordering institutional education, not the social and economic situation of the family.

We must remember that "Inadequate housing conditions or the financial circumstances of the child's parents or persons entrusted with the child's care cannot in themselves be grounds for a court decision on institutional upbringing if the parents are otherwise capable of ensuring the proper upbringing of the child and the fulfilment of other obligations arising from their parental responsibility"[5]. Thus, the law clearly prevents the ordering of institutional upbringing for economic reasons.

It is misleading to link low socio-economic status with the inability to fulfil parental responsibilities. Which is still happening to an alarming degree. As an example, we can cite the commonly accepted untruth about Roma children in children's homes. For a standard Roma family, it is completely unacceptable for their child to grow up in an orphanage environment. A Romani child will have institutional education ordered for the same reasons as all others, i.e. primarily for socially pathological reasons[6]. Poverty does not lose honour. Economically weaker families are certainly not poorer in parental competence. Also, to operate with social status is misleading. The mentioned Roma families do not stand highest on the ladder of the social hierarchy of our republic.

Finding accurate information related to the real reasons for ordering institutional education has proved very problematic. Due to the absence of a legal obligation to share relevant information, we repeatedly encounter the situation that the documentation with which the child arrives at the children's home completely lacks a detailed family history. For example, a child is admitted to a children's home without critically important information that would indicate, for example, the psychiatric diagnosis of the parents, the history of the parents' criminal record, or the presence of patterns of addictive behaviour in the family. It is then very difficult for the children's home to provide adequate special education intervention for the child.

Another fact that our research highlighted was the minimal knowledge of the length of time that the child had been in the care of the OSPOD before coming to the children's home. Difficulties with interdisciplinary data transfer are a major obstacle to quality work with children at risk[7]. We repeatedly found that the child's family had been in the care of OSPOD[8] for several years prior to the order for institutional care. We also found that the vast majority

[5] CZECH REPUBLIC, Act No. 89/2012 Coll, New civil code. § 971, para. 3.

[6] DANĚK, A. Romské děti v Dětském domově Klánovice v letech 2010-2020. *Edukácia*, 2021b. Roč. 4, č. 2, s. 8-13. ISSN 1339-8725.

[7] PEMOVÁ, T., PTÁČEK, R. *Data o dětech: sociálně-právní ochrana dětí v České republice v datech*, 2022. Praha: Grada. ISBN 978-80-271-1338-5.

[8] Abbreviation for Authority for Social and Legal Protection of Children.

of children had experience of being in institutional settings, such as institutions for children in need of immediate assistance, before coming to the children's home. Further, in recent years, there has been an increasing number of children coming from unsuccessful alternative family care, such as foster care.

4 CONCLUSION

Our findings highlight the fact that socio-economic factors are not the primary reason for ordering institutional care. Social pathological factors are the main reason. It should be emphasized that we often observed comorbidity between socioeconomic factors and socio-pathological factors. A child will be placed in a children's home on the basis of socio-pathological reasons that may have been caused or accelerated by the socio-economic situation of the family.

This perspective is important because emphasis on social factors can lead to the mistaken conclusion that the problems of a child in a children's home are caused by the environment of the children's home itself and that these problems are solvable through predominantly social intervention. We do not dispute the fact that the institutional environment can have a negative impact on the child. We are trying to draw attention to the fact that a child comes to an orphanage with problems that are rooted in the pathological environment of the original families. Children and young adults from disadvantaged backgrounds show significantly worse outcomes compared to the intact population[9]. We need to recognize that even in contemporary societies, we can still encounter families that completely lack the competence to fulfill the role of the family[10].

The early periods of a child's life are crucial for his/her further development[11]. Therefore, it is necessary to significantly strengthen preventive activities to provide adequate support to families in need. Intensive involvement of not only the OSPOD but also the non-profit sector is suggested. However, if efforts to rehabilitate the family are not successful, one of the options is to order institutional education. Then the children's home should be seen not as the cause of the child's problems, but as an environment that has the task of fulfilling educational, training and social tasks towards the child[12]. These tasks can be achieved with the help of an interdisciplinary approach. In this interdisciplinary approach, special education must play an important role. We are convinced that children in the children's homes are by their very nature children with special educational needs. And special educational needs cannot be met other than with the help of special education methods and approaches. Without special education it is not possible to successfully solve the problems related to children's homes.

Sources

1. CZECH REPUBLIC. Act No. 89/2012 Coll, New civil code. § 971, para. 3.
2. CZECH REPUBLIC. Act No. 109/2002 Coll. The Act on the Execution of Institutional Education or Protective Education in School Institutions and on Preventive and Educational Care in School Institutions and on Amendments to Other Acts

[9] OECD. *Equity and Quality in Education: Supporting Disadvantaged Students and Schools*, OECD Publishing, 2012. DOI: http://dx.doi.org/10.1787/9789264130852-en

[10] FISCHER, S. ŠKODA, J. *Sociální patologie: závažné sociálně patologické jevy, příčiny, prevence, možnosti řešení*, 2014. 2., rozš. a aktualiz. vyd. Psyché (Grada). Praha: Grada. ISBN 978-80-247-5046-0.

[11] DENHAM, S. A.,ZINSSER K. M. Social and Emotional Learning During Early Childhood. In: GULLOTTA, T. P., BLOOM, M eds. *Encyclopedia of Primary Prevention and Health Promotion*. Boston, MA: Springer US, 2014, s. 926–935. ISBN 978-1-4614-5998-9. DOI: 10.1007/978-1-4614-5999-6_144

[12] CZECH REPUBLIC. Act No. 109/2002 Coll. The Act on the Execution of Institutional Education or Protective Education in School Institutions and on Preventive and Educational Care in School Institutions and on Amendments to Other Acts

3. DANĚK, A. Možnosti kvalitativního výzkumu pro speciální pedagogiku. In: RAJSKÝ, Andrej. *JUVENILIA PAEDAGOGICA 2021: Aktuálne teoretické a výskumné otázky pedagogiky v konceptoch dizertačných prác doktorandov*. Trnava: Trnavská univerzita, 2021a. s. 26-29. ISBN 978-80-568-0248-9.
4. DANĚK, A. Romské děti v Dětském domově Klánovice v letech 2010-2020. *Edukácia,* 2021b. Roč. 4, č. 2, s. 8-13. ISSN 1339-8725.
5. DENHAM, S. A.,ZINSSER K. M. Social and Emotional Learning During Early Childhood. In: GULLOTTA, T. P., BLOOM, M eds. *Encyclopedia of Primary Prevention and Health Promotion*. Boston, MA: Springer US, 2014, s. 926–935. ISBN 978-1-4614-5998-9. DOI: 10.1007/978-1-4614-5999-6_144
6. FISCHER, S. ŠKODA, J. *Sociální patologie: závažné sociálně patologické jevy, příčiny, prevence, možnosti řešení*, 2014. 2., rozš. a aktualiz. vyd. Psyché (Grada). Praha: Grada. ISBN 978-80-247-5046-0.
7. MINISTRY OF EDUCATION. Statistical Yearbook of Education - performance indicators for the school year 2022/2023. Institutions for institutional education and protective education - number of institutions, spatial conditions, children and youth - by institution and territory, 2023. Available from from: https://statis.msmt.cz/rocenka/rocenka.asp
8. MUŽÁKOVÁ, M., DANĚK, A. Dětský domov Klánovice v období 1948–1989 aneb čest práci, soudružko vychovatelko! *Speciální pedagogika: časopis pro teorii a praxi speciální pedagogiky*, 2020. Roč. 30, č. 1-2, s. 83-99. ISSN 1211-2720.
9. OECD. *Equity and Quality in Education: Supporting Disadvantaged Students and Schools,* OECD Publishing, 2012. DOI: http://dx.doi.org/10.1787/9789264130852-en
10. PEMOVÁ, T., PTÁČEK, R. *Data o dětech: sociálně-právní ochrana dětí v České republice v datech,* 2022. Praha: Grada. ISBN 978-80-271-1338-5.
11. VOCILKA, M. *Dětské domovy v České republice: (charakteristika jednotlivých dětských domovů)*. Praha: Aula, 1999. ISBN 80-902667-6-2.

Contact

PhDr. Alois Daněk, Ph.D.
AMBIS University
Lindnerova 575/1, 180 00, Praha 8 - Libeň
Tel: +420 775 525 759
email: alois.danek@ambis.cz

MENTIMETER AKO INOVATÍVNY NÁSTROJ (ONLINE) VZDELÁVANIA PROSTREDNÍCTVOM DIGITÁLNYCH MÉDIÍ A INFORMAČNO-KOMUNIKAČNÝCH TECHNOLÓGIÍ

MENTIMETER AS AN INNOVATIVE TOOL FOR (ONLINE) EDUCATION THROUGH DIGITAL MEDIA AND INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES

Vladimíra Hladíková

Abstrakt

Vedecký príspevok sa zameriava na význam a využitie informačno-komunikačných technológií v modernom vzdelávaní. Hlavným cieľom príspevku je poukázať na to, ako digitálne médiá a informačné technológie môžu prispieť k rozvoju tých vzdelávacích metód, ktoré podporujú aktívne zapojenie študentov, tvorivosť, konštruktivistické prístupy k učeniu a zároveň v tomto kontexte aj predstaviť interaktívny nástroj Mentimeter a možnosti jeho využitia v edukačnom procese. Pozornosť sa kladie aj na význam e-learningu a jeho rôznych foriem, ako sú webináre, mobilné učenie (m-learning), a interaktívne online nástroje. Špecifický dôraz sa kladie na Mentimeter ako efektívny nástroj Webu 2.0, ktorý umožňuje vytvárať pútavé, interaktívne prezentácie a zapája veľký počet účastníkov, čím významne prispieva k zvýšeniu angažovanosti a motivácie študentov. Text taktiež poukazuje na potrebu vyváženého prístupu k digitálnym technológiám vo vzdelávaní, odkazujúc na kritikov ako M. Spitzer a S. Greenfield, ktorí upozorňujú na potenciálne negatívne dôsledky nadmernej závislosti od technológií. V závere autorka poukazuje na skutočnosť, že vplyvom digitálnych médií na vzdelávací proces dochádza aj k zmene paradigmy vzdelávania, čo vyžaduje integráciu nových technológií, avšak s udržaním kritického pohľadu na ich využitie.

Kľúčové slová: *vzdelávanie, informačno-komunikačné technológie, digitálne médiá, Mentimeter, m-learing, interaktivita*

Abstract

The scientific paper focuses on the importance and use of information and communication technologies in modern education. The main aim of the paper is to show how digital media and information technologies can contribute to the development of educational methods that promote active student engagement, creativity, and constructivist approaches to learning, and in this context also to introduce the interactive tool Mentimeter and the possibilities of its use in the educational process. Attention is also given to the importance of e-learning and its different forms such as webinars, mobile learning (m-learning), and interactive online tools. Specific emphasis is placed on Mentimeter as an effective Web 2.0 tool that allows for the creation of engaging, interactive presentations and engages a large number of participants, thus contributing significantly to increasing student engagement and motivation. The text also highlights the need for a balanced approach to digital technologies in education, referring to critics such as M. Spitzer and S. Greenfield who point to the potential negative consequences of over-reliance on technology. The author concludes by pointing out that the impact of digital media on the educational process is also leading to a paradigm shift in education, which requires the integration of new technologies, while maintaining a critical perspective on their use.

Key words*: education, information and communication technologies, digital media, Mentimeter, m-learning, interactivity*

1 ÚVOD

V súčasnej modernej škole sa v rámci využívania informačno-komunikačných technológií (IKT) predpokladá uplatňovanie takých vyučovacích metód, ktoré podporujú aktivitu študentov, hľadanie vzájomných vzťahov v pertraktovanom učive, nachádzanie problémov a ich riešenie, experimentovanie, dokazovanie alebo konštruktivistické chápanie a realizovanie vzdelávacieho procesu. Je zrejmé, že rozvoj IKT podnecuje zmeny v metódach, obsahu i formách vzdelania. Základnou úlohou vzdelávacích inštitúcií je poskytovanie vzdelania, rozvoj osobnosti a najmä jeho príprava a následné uplatnenie v spoločnosti. Z tohto pohľadu je nevyhnutné v súčasnosti medzi tieto úlohy zaradiť aj uplatnenie absolventa vo vysoko rozvinutej informačnej spoločnosti.

2 INFORMAČNO-KOMUNIKAČNÉ TECHNOLÓGIE A EDUKAČNÝ PROCES

V súčasnom ponímaní existuje veľmi veľa názorov, čo presne znamená využívanie informačno-komunikačných technológií vo sfére vzdelávania. Podľa Stoffovej (2001, s. 74) sú informačné technológie v najvšeobecnejšej rovine metódy, postupy a spôsoby zberu, uchovania spracovania, overovania, vyhodnocovania, selekcie, distribúcie a včasného doručenia potrebných informácií vo vyžadovanej forme a kvalite. Vasiľová - Alcnauer (2001, s. 481) uvádzajú, že je to súhrn technológií používaných pri spracovaní informačných systémov (textové a tabuľkové procesory, e-mail, prenosné počítače, komunikačný manažment, marketingové databázy, mobilné datakomunikácie, podnikové intranety, telefonovanie cez počítač, geografické infosystémy alebo Internet/www). IKT teda využívajú výpočtové a komunikačné prostriedky, ktoré rôznymi spôsobmi podporujú výučbu, štúdium a ďalšie aktivity v oblasti vzdelávania.

Informačné a komunikačné technológie je v tomto kontexte možné chápať ako technológie, ktoré súvisia so zberom, zaznamenávaním a spracúvaním informácií. K tomu využívajú:

- tradičné médiá ako televíziu, video a rádio;
- osobné počítače s multimediálnou podporou;
- vstupné a výstupné zariadenia, prostriedky na digitalizáciu, snímanie, riadenie a meranie;
- internet a jeho služby;
- integrované edukačné programy (čiže komplexné počítačové prostredia zamerané na učenie sa);
- prostriedky pre videokonferencie;
- elektronické a programovateľné hračky;
- automatické snímače, záznamníky a zariadenia na automatické vyhodnocovanie údajov (Halašková, s. 128-129).

Zavádzanie nových technológií do vyučovacieho procesu predpokladá i zmenu práce pedagóga, ktorá zohľadňuje psychologické, sociálne, fyziologické a poznávacie schopnosti učiaceho sa. Vzdelávací proces sa orientuje na také metódy a postupy, ktoré podmieňujú samostatný a tvorivý prístup študenta pri riešení úloh súvisiacich s vytýčeným didaktickým a výchovným cieľom. V tomto prípade využívanie IKT otvára nové možnosti a perspektívy v organizácii práce pedagóga. Rozvoj IKT vyžaduje od učiteľov neustále doplňanie si vedomostí z tejto oblasti. Nestačí len absorbcia nových informácií, ale i selekcia z množstva informácií, pre študenta dôležitých a nevyhnutných, a v neposlednom rade ich vhodné sprostredkovanie. Správnou voľbou vyučovacej metódy môže učiteľ ovplyvniť celý edukačný proces. V súvislosti s využívaním IKT hovoríme aj o tzv. počítačovej (resp. digitálnej, informačnej) gramotnosti učiteľov. Počítačovú, informatickú a informačnú gramotnosť učiteľa tvoria vedomosti, schopnosti, zručnosti a návyky z obsluhy počítača a jeho periférnych zariadení, z využívania aplikačného softvéru, z využívania moderných informačných zdrojov v jeho každodennej pedagogickej, vedeckovýskumnej a organizačnej

práci (Stoffová, 2001, s. 150)
Průcha, Walterová a Mareš (2001, s. 139) charakterizujú nové technológie vo vyučovaní ako moderné prostriedky didaktickej techniky, didaktické programy a nimi inšpirované nové formy vyučovania. Patria sem najmä:

- siete (lokálne počítačové siete, on-line knižnice a ďalšie zdroje informácií, e-mail, videokonferencie v dištančnom vzdelávaní, podnikovom vzdelávaní a i.), na rôznych nosičoch (napr. CD-ROM);
- multimédia, ktoré spájajú rôzne formy uloženia dát (video, hypertext, dvoja trojdimenzionálne animácie a i.);
- mobilné prostriedky a prístupy podporujúce flexischooling a bezdrôtové LAN siete, notebooky, systémy umožňujúce vzdelávanie, „just in time" learning a iné.

Je zrejmé, že implementácia informačno-komunikačných technológií do edukačného procesu spôsobila niekoľko výrazných zmien. Dôsledky využívania IKT vo vzdelávaní možno vidieť napríklad v zlepšovaní podmienok sprístupnenia učiva, umožňujú ľahšie a lepšie pochopenie učiva; zvyšovanie pozornosti a znižovanie únavy študentov, IKT tiež spôsobujú zmenu metodiky výučby a zvyšujú motivačný účinok, umožňujú účinnejšie opakovanie, upevňovanie a prehlbovanie učiva, zvyšujú stupeň systematickosti výučby zlepšujú názornosť a podobne.
Výrazne pozitívnym pedagogickým aspektom je možnosť autoedukácie, interaktivity, spätnoväzbových informácií a precvičovania potrebných zručností podľa individuálnej potreby študenta. Zároveň sa používaním IKT v edukácii zvyšuje aj informačná a digitálna gramotnosť žiakov. K nedostatkom je možné zaradiť slabý sociálny kontakt s edukátorom či rôzne technické poruchy a obmedzenia. Vo všeobecnosti možno generalizovať, že informačno-komunikačné technológie uľahčujú prechod od teórie k praxi a môžu pomôcť ku zvýšeniu efektívnosti vzdelávania. K najznámejším formám vzdelávania s využitím IKT patrí napr. e-learning, m-learning, webináre či elektronické konferencie.
Definovanie pojmu e-learning variuje od autora k autorovi. Podľa Kozíka a kol. (2016, s. 20) sa jeho vznik spája s menom Elliot Masie, ktorý je považovaný za zakladateľa e-learningu a charakterizoval ho ako „*nástroj využívajúci sieťové technológie k vytváraniu, distribúcii, administrácii a neustálej aktualizácii vzdelávacích materiálov*". Hríň a kol. (2016) pod termínom e-learning rozumejú využitie počítačových a internetových technológií za účelom umožnenia a zlepšenia vzdelávacieho procesu, za pomoci multimediálnych prezentácií, videa, animácií, zvuku či textu.
Za rozvojom e-learningu stoja predovšetkým univerzity (disponovali pripojením na internet, počítačmi a potrebným softvérom), pretože práve ony patrili medzi popredné inštitúcie, ktoré si uvedomovali rôznorodosť a široké možnosti využitia komunikačnej techniky v prospech vzdelávania. Koncept e-learningu predstavuje učenie prostredníctvom technológií mimo tradičných učebných priestorov, najčastejšie formou kurzov, školení či programov. Možno skonštatovať, že ide o multimediálne interaktívne vzdelávanie novej generácie.
Kozík a kol. (2016, s. 22) diferencujú podľa spôsobu pripojenia do počítačovej siete dve základné formy e-learningu:

1. Offline vzdelávanie – nevyžaduje internetové pripojenie. Realizuje sa prostredníctvom pamäťových nosičov – CD, DVD, USB disk a pod. Často sa využíva pri domácej príprave študujúcich.
2. Online vzdelávanie – počítač pripojený na internet je *nevyhnutný*. Učebný text je distribuovaný prostredníctvom sieťových a komunikačných prostriedkov. Online vzdelávanie má ďalej dve podoby:

   a) *Synchrónne* vzdelávanie: je realizované formou virtuálnych tried, konferencií, chatov a podobne. Synchrónne prostriedky dovoľujú účastníkom online kurzov a učiteľovi voľne komunikovať, pričom táto komunikácia má charakter sprítomnenia účastníkov v čase a priestore. Takéto vyučovanie zodpovedá školským hodinám či

seminárom a je kontrolované učiteľom. V rámci synchrónnej výučby e-learningu je možné uplatniť tieto formy:

- audio videokonferencia;
- chat;
- zdieľaný whiteboard (priestor – „tabuľa“, kam môžu študenti písať, kresliť, zvýrazňovať dôležité pasáže a pod.);
- zdieľané aplikácie (používajú sa, ak učiteľ potrebuje, aby účastníci videli presne to, čo on sám na počítači práve robí);
- rýchle správy (IM – podobné diskusii s možnosťou pridať zvuk, video, animáciu a iné).

b) *Asynchrónne* vzdelávanie: je sprostredkované prostredníctvom IKT s *obmedzenou* možnosťou výmeny informácií medzi študentmi a učiteľom v reálnom čase. Nie sú vytvorené podmienky pre bezprostrednú diskusiu, vzájomnú podporu či korigovanie možných omylov v interpretácii a procese učenia sa. Je podobné samoštúdiu, výhodou však je, že študenti majú možnosť stanoviť si individuálne tempo a samotný postup učenia.

V nasledujúcej tabuľke sú sumarizované pozitíva a negatíva e-learningu komparáciou viacerých autorských stanovísk a prístupov (Kozík, Hríň, Krelová, Rana, Huba, Lal a iní).

Tabuľka 1: Pozitíva a negatíva e-learningu

POZITÍVA		**NEGATÍVA**
z hľadiska študenta	**z hľadiska školy**	
sám si určuje, kedy a kde sa bude vzdelávať	skrátenie neprítomnosti učiteľov na pracovisku pri zabezpečovaní výučby mimo miesta školy	limitovaná prenosová kapacita
sám si určuje študijné tempo	zjednodušenie a zefektívnenie vzdelávania	časovo a finančne náročná príprava kurzov
možnosť prispôsobovať hĺbku štúdia jednotlivých oblastí svojim doterajším znalostiam	možnosť realizácie vzdelávania aj pri viaczmennej prevádzke	disponovanie potrebnou technikou a internetovým pripojením
možnosť vrátenia sa k už absolvovaným témam	vytváranie špecifických vnútropodnikových kurzov	obmedzuje možnosť vyučovania praktických zručností
možnosť zistiť prostredníctvom skúšobných testov úroveň naučeného s dôrazom na pripravenosť absolvovať záverečný test	rýchla a jednoduchá aktualizácia kurzov	existencia ťažkostí s technickým stavom (problémy so sieťou, pripojením, serverom, hardvérom)
znižovanie celkových investícií do vzdelávania (doprava, ubytovanie, strava..)	dlhodobé zníženie nákladov na vzdelávanie	nevyhnutná potreba realizovať úlohu v predpísanom stave
neobmedzené opakovanie	zníženie cestovného a ďalších nepriamych nákladov	značné obmedzenie priamej interakcie medzi učiteľom a študentom

Zdroj: vlastné spracovanie

Ďalšou zaujímavou formou vzdelávania s využitím digitálnych technológií je *webinár*. Termín vznikol skrátením slov webový seminár a ide o interaktívny seminár, ktorého sa môžu

poslucháči zúčastniť prostredníctvom webových stránok či ďalších služieb internetu. Spopularizoval sa v posledných rokoch spoločne s rozšírením videokonferencií. Webinár predstavuje nový spôsob vzdelávania s využitím internetu – ide o živú a interaktívnu prezentáciu v reálnom čase, do ktorej sa účastníci môžu zapojiť a zúčastniť cez chat, klásť otázky prostredníctvom mikrofónu, zdieľať videá, súbory či iný multimediálny obsah. Webináre môžu slúžiť aj ako prostriedok k prezentovaniu názorov, usporadúvaniu rozhovorov či rôznych diskusií. Pre webinár je charakteristická dĺžka približne 60-120 minút. Na rozdiel od klasického e-learningu je pre webinár dôležitý živý lektor či prednášajúci. Tým sa kombinuje klasická forma seminárov a školení s elektronickým offline spôsobom, ktorý predstavuje e-learning - napriek svojej interaktivite nevyžaduje fyzickú prítomnosť poslucháčov v mieste konania. Podmienkou účasti na webinári je počítač či iné zariadenie pripojené na internet vybavené reproduktorom a mikrofónom. Vzhľadom k náročnosti na prenos videa a zvuku je veľmi žiaduce aj kvalitné pripojenie k internetu. Je tiež veľmi dôležité poznať konkrétny dátum a čas, kedy sa webinár usporadúva. Prístup na mnohé z webinárov je zdarma, niektoré však vyžadujú ovládať prihlasovacie údaje či iné heslá (https://mana gementmania.com/sk/webinar).

Existuje ešte veľa rôznych foriem a podôb e-learningu, či už ide napr. o elektronické konferencie, ktoré predstavujú spoločné virtuálne stretnutie ľudí z rôznych odborov, alebo online školenia určené pre komornejšie skupiny záujemcov, rôzne simulácie, elektronické knižnice a podobne. V súvislosti s implementáciou IKT do vyučovacieho procesu je však dôležité uvedomiť si tiež skutočnosť, že zavádzanie moderných IKT nemôže komplexne nahradiť pedagogický a psychologický prístup učiteľa k študentovi. Osobnosť učiteľa má vo vyučovacom procese kľúčovú úlohu a rovnako je nezanedbateľná aj osobnosť študenta. V procese vzdelávania majú dôležitú rolu schopnosti študenta, jeho spôsob myslenia, prijímania a spracovania informácií a ich pretvorenie na vedomosti. Napríklad v súvislosti s e-learningom Juszczyk (2003, s. 83) upozorňuje, že k tomu, aby pôsobil pozitívne, nesmie byť pre učiteľa iba prostriedkom na prenášanie alebo sprostredkúvanie informácií a poznatkov učiacim. E-learning by mal práve pod vplyvom učiteľa vytvárať tvorivé vzdelávacie prostredie, ktoré predkladá študentom aktívny a konštruktívny prístup k riešeniu úloh, poskytuje im plnohodnotnú spätnú väzbu s učiteľom a rozvíja nadobudnuté vedomosti a zručnosti.

V súvislosti s e-learningom sa v odborných diskurzoch často stretávame aj s pojmom *m-learning*. Pri m-learningu ide o vzdelávanie prostredníctvom mobilných technológií. Využíva v súčasnej dobe veľmi populárne rozšírenie inteligentných telefónov, tabletov či iPadov v procese vzdelávania. Zameriava sa na to, aby tento proces bol dostupnejší, pružnejší a osobnejší. Ide v podstate o variáciu e-learningu, ktorá využíva na internetové pripojenie smartfón či iné mobilné zariadenia. Výchová (2010, s. 31) hovorí, že m-learning na základe prepojenia atraktivity každodenne používaných mobilných zariadení a výučbového programu vo vhodne zvolenom rozsahu a forme prispieva k zvyšovaniu záujmu o vzdelávanie. Možnosti jeho využitia sú široké – online prezentácie, interaktívne lekcie, mobilné prezentácie, kvízy, SMS testy, počúvanie prednášok, sledovanie videokonferencií a podobne. M-learning teda ponúka inovatívne príležitosti pre tradičné vzdelávacie inštitúcie. Jednou z nich je napríklad aj možnosť realizovať učenie pomocou hier – gamifikáciou. Prostredníctvom rôznych vzdelávacích aplikácií si teda študenti môžu osvojovať a trénovať poznatky z najrozličnejších oblastí života, či už ide o matematiku, geografiu, históriu alebo cudzie jazyky. Veľmi známa je napr. aplikácia Duolingo zameraná práve na výučbu cudzích jazykov, iné aplikácie na prípravu do autoškoly alebo zvládanie poskytnutia prvej pomoci a mnoho iných.

V tomto kontexte možno definovať osem princípov mobilného učenia:

1. Učenie sa včas: Mobilné zariadenia umožňujú študentom prístup k informáciám a

zdrojom v mieste, kde ich potrebujú. To znamená, že študenti majú prístup k informáciám a pomoci presne vtedy, keď ich potrebujú, namiesto toho, aby museli čakať na naplánovanú hodinu alebo školenie. To môže byť užitočné najmä pre študentov, ktorí pracujú na konkrétnej úlohe alebo projekte a potrebujú rýchly prístup k relevantným informáciám.

2. Učenie sa kedykoľvek a kdekoľvek: Mobilná technológia umožňuje, aby učenie prebiehalo na rôznych miestach a v rôznom čase. To znamená, že študenti majú prístup k vzdelávaciemu obsahu a zdrojom kedykoľvek a kdekoľvek chcú, pokiaľ majú internetové pripojenie. To môže byť výhodné najmä pre zaneprázdnených dospelých, ktorí majú obmedzený čas na to, aby sa mohli venovať tradičnému osobnému vzdelávaniu.
3. Personalizácia: Mobilné zariadenia možno použiť na prispôsobenie vzdelávacích skúseností individuálnym potrebám a preferenciám študentov. Napríklad mobilná vzdelávacia aplikácia môže používateľom umožniť upraviť rýchlosť video obsahu alebo si vybrať medzi rôznymi typmi interaktívnych aktivít. Táto úroveň personalizácie môže pomôcť zaujať študentov a podporiť ich individuálny štýl učenia.
4. Spolupráca: Mobilné zariadenia uľahčujú komunikáciu a spoluprácu medzi študentmi. To znamená, že študenti môžu spolupracovať na projektoch a úlohách, aj keď nie sú na rovnakom mieste. To môže byť užitočné najmä pre študentov, ktorí pracujú na skupinových projektoch alebo ktorí potrebujú spolupracovať s ostatnými na dokončení úlohy.
5. Kontextualizácia: Mobilná technológia umožňuje učenie, ktoré je relevantné a zmysluplné pre študentov v ich špecifických kontextoch. Napríklad mobilná vzdelávacia aplikácia môže obsahovať informácie a zdroje, ktoré sú špecifické pre určité odvetvie alebo profesiu. To môže pomôcť študentom pochopiť, ako sa informácie, ktoré sa učia, vzťahujú na ich špecifickú oblasť.
6. Bezproblémová integrácia: Mobilné vzdelávanie by malo byť bezproblémovo integrované do každodenných činností a rutín študentov. To znamená, že učiaci sa by mali mať prístup k vzdelávaciemu obsahu a zdrojom ľahko a bez prerušenia.
7. Dostupnosť: Mobilné vzdelávanie by malo byť dostupné pre všetkých študentov bez ohľadu na ich schopnosti alebo obmedzenia. To znamená, že mobilná vzdelávacia skúsenosť by mala byť navrhnutá tak, aby bola inkluzívna a prístupná pre všetkých študentov, vrátane tých, ktorí majú zrakový, sluchový alebo motorický hendikep.
8. Hodnotenie: Mobilné vzdelávanie by malo zahŕňať príležitosti na formatívne a sumatívne hodnotenie na vyhodnotenie pokroku a výsledkov vzdelávania. To znamená, že študenti by mali byť schopní posúdiť svoj vlastný pokrok v učení a získať spätnú väzbu o svojom výkone (https://www.linkedin.com/pulse/8-principles-m-learning-swollet).

3 MENTIMETER A JEHO VYUŽITIE V EDUKAČNEJ PRAXI

V digitálnej ére, kde sa technológie rýchlo rozvíjajú, je potrebné vytvoriť elektronické vzdelávacie prostredie založené na technológiách a hrách, ktoré študenti ocenia namiesto tradičného vyučovania.

Rastúci počet výskumov zdôrazňuje, že premena vyučovacích metód, od klasických, statických na živšie, interaktívnejšie a zamerané priamo na študentov, prináša nárast spokojnosti a angažovanosti medzi študentmi (Mayhew et al., 2020). Očakáva sa, že študenti využijú takéto pútavé vzdelávacie prostredie aby sa podelili o svoje nápady, spolupracovali s ostatnými, tvorivo riešili problémy, a čo je ešte dôležitejšie, premýšľali o predkladaných témach a učive, v rámci ktorých sa práve vzdelávajú. Súčasná generácia študentov je skôr ochotná participovať a byť zapojená do vzdelávacieho prostredia, ktoré je postavené na

rozmanitosti nástrojov s využitím digitálnych médií a informačno-komunikačných technológií. Jeden zo vzorov na zavádzanie technológií do vyučovania je prijatie systémov študentských odpovedí (SRS) prostredníctvom aplikácií a nástrojov, ako sú napr. Kahoot, Vevox, Crowdpurr a Mentimeter. Tieto platformy vytvárajú diskusiu s väčším počtom podnetov, ktorá posilňuje postavenie študentov a ich koncentrovanú pozornosť na porozumenie učiva namiesto memorovania (Beatty, 2005).

Mentimeter predstavuje nástroj Webu 2.0 pre aplikácie, ako je navrhovanie interaktívnych a zábavných prezentácií a pridávanie prieskumov, kvízov, slovných mrakov, obrázkov a grafiky, súčasne ide o cloudový interaktívny nástroj, ktorý možno využiť na zapojenie veľkého počtu účastníkov. Je dostupný vo webových prehliadačoch a možno ho voľne nainštalovať do mobilných zariadení. Pedagógovia sa môžu zaregistrovať na stránke *www.mentimeter.com* a využívať rôzne funkcie, ktoré platforma ponúka, ako napríklad vytváranie "interaktívnej prezentácie". Táto platforma sa používa najmä vo vysokoškolskom vzdelávaní na sprostredkovanie prednášania teoretických prednášok v kurzoch na pútavejšie a interaktívnejšie diskusie (Quiroz Canlas et al., 2020).

Základnou pohnútkou, ktorá podnecuje lektorov k zavádzaniu tejto technológie, je znížiť miestami nezáživnú jednosmernú komunikáciu implantovanú do tradičných prednášok, kde prednášajúci iba hovoria a auditórium zostáva pasívne. Mentimeter tak pomáha študentom udržať koncentráciu tým, že zvyšuje účasť na vzdelávacom procese (Mayhew, 2019). Študenti môžu napríklad používať svoje mobilné telefóny na digitálne odpovedanie na otázky, čo nepochybne vedie k inkluzívnejšiemu vzdelávaciemu prostrediu. Jednou z dôležitých funkcií Mentimeteru je zachovanie anonymity. Prednášajúci môžu anonymne zobraziť študentom odpovede alebo reakcie študentov v triede, čím sa buduje priateľské a kooperatívne prostredie (Gokbulut, 2020). Okrem toho učitelia, ktorí používajú Mentimeter pri vyučovaní, môžu získať okamžité hodnotenie, predstavu o porozumení a pokroku študentov, preto môžu študentom poskytnúť zodpovedajúcu spätnú väzbu.

Študenti tiež získajú bezpečný status na vyjadrenie obáv a podávanie návrhov na zlepšenie v rôznych témach a oblastiach. Učitelia tak môžu hľadať spätnú väzbu od študentov na účely úpravy pokynov a zlepšenia kvality vyučovania.

Hneď ako pedagóg vytvorí a zverejní prezentáciu prostredníctvom stránky www.mentimeter.com, systém vygeneruje PIN kód, ktorý môžu študenti zadať do svojich mobilných telefónov. Aby mohli učiaci sa vstúpiť do systému a zúčastniť sa na aplikácii, musia sa prihlásiť pomocou PIN kódu na stránke www.menti.com. Do systému sa pristupuje len pomocou PIN kódu a žiadne iné informácie o učiacom sa nie sú do systému zadávané. Po prihlásení študentov do systému sa k odpovediam, ktoré zadajú do aplikácie, okamžite dostane učiteľ a aj ostatní členovia auditória, spolužiaci, ktorí vidia odpovede priamo na prednáškovom plátne, projektore a podobne. Keďže sa na obrazovke systému neodrážajú žiadne osobné údaje žiaka, aktívna účasť a motivácia v triede je vysoká tým, že poskytuje možnosť zapojiť sa do vyučovania aj žiakom, ktorí sú v triede pasívni, nesmelí a majú ostych pred rovesníkmi. Nástroje Webu 2.0 založené na gamifikačných prvkoch možno využiť na to, aby žiaci používali prostredie elektronického vzdelávania, zvýšili svoju informovanosť a upútala sa ich pozornosť. Na konci vyučovacej hodiny alebo na začiatku ďalšej hodiny či prednášky možno použiť funkciu vytvárania slovných mrakov. Tento postup môže prispieť k pochopeniu, či slová zostávajú v pamäti žiakov, alebo napr. overiť, ktorá fráza zostáva v ich pamäti najčastejšie. Taktiež sa aplikáciou rôznych interaktívnych úloh a hier prostredníctvom Mentimetra dá zabezpečiť, aby sa záujem a motivácia študentov k predmetu udržali na vysokej úrovni vybudovaním atraktívneho súťažného prostredia pre študentov, čím je možné budovať ich pozitívny postoj k digitálnemu vzdelávaniu.

Obrázok 1: Mrak slov (word cloud) v aplikácii Mentimeter
Zdroj: www.mentimeter.com

4 ZÁVER

Vo všeobecnosti možno skonštatovať, že základnou výhodou e-learningových foriem vzdelávania je skutočnosť, že sú uplatniteľné všade tam, kde je internet a študenti si môžu vytvoriť vlastný elektronický priestor. Je možné predikovať, že práve e-learning a jeho aplikácie a podoby sa stanú v budúcnosti hlavnou výučbovou metódou. Názory na implementáciu IKT do edukačného procesu sa však u expertov rozchádzajú. Známy kritik digitálnych médií a informačných technológií Spitzer (2014, s. 75) zdôrazňuje, že to, že počítače a iné zariadenia šetria žiakom duševnú prácu, má na učenie negatívny vplyv. Dodáva, že dodnes neexistuje žiadna vedecká štúdia, ktorá by nepochybne dokazovala, že zavedením IKT do vyučovania sa učenie stáva efektívnejším (všetky doterajšie štúdie na túto problematiku boli iniciované a sponzorované počítačovými firmami či telefonickými spoločnosťami, preto ich považuje za neobjektívne). Autor prizvukuje, že sa s mozgom deje presný opak učenia – oslabenie pamäti, rozptýlenie pozornosti a ďalšie nežiaduce účinky a podčiarkuje dôležitosť *aktívnej a hĺbkovej* duševnej činnosti v procese učenia sa.

Podobne k tejto problematike pristupuje aj Greenfield (2016, s. 232-233), ktorá hovorí, že odpor proti zavádzaniu technológií do tried naberá na sile napr. v Kalifornii, kde mnoho škôl volí tzv. „low-tech“ (nízko-technické) vyučovacie metódy. Dôraz kladú na kontakt s ľuďmi, kontakt s učiteľom aj spolužiakmi. Opiera sa o slová P. Thomasa, učiteľa pedagogiky z Furman University, ktorý tvrdí, že „*výučba je vecou ľudského zážitku. Pokiaľ chceme docieliť čitateľskú a matematickú gramotnosť a kritické myslenie, technológie iba odvádzajú našu pozornosť*“. Greenfield tiež uvádza, že v USA je 160 waldorfských škôl, ktoré zastávajú filozofiu učenia zameranú na fyzickú aktivitu a vyučovanie prostredníctvom kreatívnych, praktických úloh. Tieto školy dokonca zakázali všetky digitálne zariadenia, pretože ich krédom je presvedčenie, že počítače potláčajú kreatívne myslenie, obmedzujú pohyb, ľudskú interakciu a rozptyľujú pozornosť. Tieto školy si dokonca obľúbili aj niektorí rodičia detí zo Silicon Valley, epicentra rozvoja digitálnych technológií a IKT, ktorí sa sami aktívne angažujú v digitálnom priemysle.

Známy je postoj vizionára, zakladateľa spoločnosti Apple a vedúcej osobnosti počítačového priemyslu Steva Jobsa, ktorý verejne uviedol, že jeho deti iPad nepoužívajú a oni ako rodičia limitujú to, koľko technológií ich deti využívajú. Zaujímavým je aj rozhovor s Chrisom Andersonom, riaditeľom firmy 3D Robotics, otcom piatich detí, ktorý bol zverejnený v *The Times*. V ňom vysvetľuje, čo vedie ľudí z technologického priemyslu k takémuto postoju: „*Moje deti obviňujú mňa aj manželku, že sme fašisti, príliš znepokojení technológiami. Hovoria nám, že žiadni z ich kamarátov nemajú doma tie isté pravidlá. Je to preto, lebo my sme zažili nebezpečenstvá technológií na vlastnej koži. Videl som to na sebe a nechcem to isté vidieť aj u mojich detí.*“ Dodáva, že pri našej súčasnej závislosti na technológiách hrozí, že vychováme deti s hendikepovaným životom, bez predstavivosti a tvorivosti. Učenie tradičným spôsobom nám pomohlo stať sa univerzálnymi osobnosťami. Učili sme sa z pohybu a ručnej interakcie. Informácie sme absorbovali z kníh alebo

prostredníctvom socializácie s inými ľuďmi, nie z Google vyhľadávača (https://www.startitup.sk/steve-jobs-svojim-detom-zakazoval-smartfony-a-tablety-mal-na-to-velmi-dobry-dovod-a-pomoze-to-aj-tvojej-rodine/). Všetky tieto skutočnosti sa javia ako zaujímavý a fascinujúci trend a stotožňujeme sa s Greenfield (2016, s. 233), ktorá uzatvára: *„...pokiaľ sa tvorcovia videohier, sociálnych sietí a tabletov obávajú, že sa ich vlastné deti ponoria do týchto technológií, je možno všeobecná skepsa ohľadom ich prínosu pre vzdelávanie oprávnená*".

Záverom možno zhrnúť, že v kontexte rozširujúcej sa postmodernej kultúry, najmä pod vplyvom digitálnych médií, nemôže zostať edukácia a vzdelanie – ako oblasť kultúry – tým, aké boli v minulosti. Nadobúdajú špecifické prvky, majú nový, osobitý a pomerne radikálny vplyv - môžeme teda hovoriť o zmene doterajšej paradigmy vzdelávania.

V rámci diskusie o využití informačno-komunikačných technológií v edukačnom procese sa Mentimeter javí ako výrazný nástroj v kontexte moderného vzdelávania. Využívanie Mentimetra v edukačnej praxi je ukážkou toho, ako digitálne technológie môžu pozitívne ovplyvniť vzdelávací proces. Tento nástroj Webu 2.0 je významný svojou schopnosťou zapojiť študentov do interaktívneho a dynamického spôsobu vyučovania, čím sa zvyšuje aj ich motivácia a efektívnosť učenia. Napriek tomu, že existujú obavy a kritika ohľadom nadmerného využívania technológií (aj v edukačnom procese), je dôležité uznať, že takéto nástroje a aplikácie môžu prinášať významné výhody, ak sú správne využívané. Umožňujú personalizáciu vzdelávania, poskytujú okamžité hodnotenie a podporujú efektívnejšiu interakciu medzi pedagógom a študentom. Tým sa stáva dôležitým prvkom v súčasnom dynamickom a interaktívnom vzdelávacom prostredí.

Poďakovanie

Vedecký príspevok bol vypracovaný v rámci riešenia projektu Kultúrnej a edukačnej grantovej agentúry Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky (KEGA, č. 025UCM-4/2023 s názvom "Riziká a príležitosti (online) vzdelávania v čase technologickej interferencie".

Použitá literatúra

1. *8 Principles of M-Learning.* [online]. [2023-12-11]. Dostupné na: https://www.linkedin.com/pulse/8-principles-m-learning-swollet
2. BEATTY, I. D. *Transforming student learning with classroom communication systems.* [online]. [2023-12-11]. Dostupné na: https://www.researchgate.net/publication/2173672_Transforming_student_learning_with_classroom_communication_systems
3. GOKBULUT, B. The effect of Mentimeter and Kahoot applications on university students elearning. In: World Journal on Educational Technology: Current Issues, 2020, 12(2), s. 107-116. [online]. [2023-12-11]. Dostupné na: https://doi.org/10.18844/wjet.v12i2.4814
4. GREENFIELD, S. *Změna myšlení. Jak se mění naše mozky pod vlivem digitálních technologií.* Brno: Albatros Media, 2016. 332 s. ISBN 978-80-265-0450-4.
5. HALAŠKOVÁ, A. Nové média v kontexte technológie vzdelávania. In: *Technológia vzdelávania*. Nitra: UKF, 2004, 176 s. ISBN 80-8050-648-5.
6. HRÍŇ, R. a kol. *Štandardy e-learningu pre vzdelávacie programy ďalšieho vzdelávania (návrh formy a metód poskytovania e-learningu).* 1.1. Rozvoj systému ďalšieho vzdelávania. Et. 1.1.1 Zadefinovanie požiadaviek a vytvorenie vzdelávacích programov pre lektorov, manažérov, členov a predsedov skúšobných komisií a osôb, vypracovanie štandardov kvality inštitúcií ďalšieho vzdelávania. Bratislava: Národný ústav celoživotného vzdelávania, 2016.

7. JUSZCZYK, S.: *Metodológia empirických výskumov v spoločenských vedách*. Bratislava: IRIS, 2003. 137 s. ISBN 80-89018-13-0.
8. KOZÍK, T., ŠIMON, M. a kol. *Vzdialené experimenty v edukácii.* Nitra: Univerzita Konštatína Filozofa v Nitre, 2016. 148 s. ISBN 978-80-558-1026-3.
9. MAYHEW, E. et al. The impact of audience response platform Mentimeter on the student and staff learning experience. In: Research in Learning Technology, 2020, Vol. 28. [online]. [2023-12-11]. Dostupné na: https://doi.org/10.25304/rlt.v28. 2397
10. MAYHEW, E. *No longer a silent partner: How Mentimeter can enhance teaching and learning within political science*. 2019. [online]. [2023-12-11]. Dostupné na: https://doi.org/10.1080/15512169.2018.1538882
11. PRŮCHA, J., WALTEROVÁ, E., MAREŠ, J. *Pedagogický slovník*. Praha: Portál, 2003. 322 s. ISBN 80-7178-772-8.
12. QUIROZ CANLAS, F. et al. Mentimeter App in Computer Science Courses: Integration Model and Students' Reception. In 2020 12th International Conference on Education Technology and Computers (2020, s. 1-5). [online]. [2023-12-11]. Dostupné na: https://doi.org/10.1145/3436756.3436757
13. SPITZER, M. *Digitální demence. Jak připravujeme sami sebe a naše děti o rozum*. Brno: Host, 2014. 343 s. ISBN 978-80-7294-872-7.
14. *Steve Jobs svojim deťom zakazoval smartfóny a tablety. Mal na to veľmi dobrý dôvod a pomôže to aj tvojej rodine*. [online]. [2023-12-11]. Dostupné na: https://www.startitup.sk/steve-jobs-svojim-detom-zakazoval-smartfony-a-tablety-mal-na-to-velmi-dobry-dovod-a-pomoze-to-aj-tvojej-rodine/
15. STOFFOVÁ, V. a kol. *Informatika. Informačné technológie a výpočtová technika: terminologický a výkladový slovník.* Nitra: FPV Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2001. 219 s. ISBN 80-8050-450-4.
16. VASIĽOVÁ, D., ALCNAUER, J. Informačné technológie v príprave učiteľov dejepisu. In: *Slovenské školstvo v kontexte európskej integrácie*. Nitra: Ústav technológie vzdelávania PF UKF, 2003, s. 481-486. ISBN 80-8050-599-3.
17. VÝCHOVÁ, H. *Best Practices ve vzdělávání dospělých – příklady ze zahraničí*. Praha: VÚPSV, 2010. 50 s. ISBN 978-80-7416-086-8.
18. *Webinár.* [online]. [2023-12-11]. Dostupné na: https://managementmania.com/sk/webinar

Kontaktné údaje

PhDr. Vladimíra Hladíková, PhD., MBA
Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave
Námestie J. Herdu 2
917 01 Trnava
SLOVENSKÁ REPUBLIKA
vladimira.hladikova@ucm.sk

INTERAKCIE VO VIRTUÁLNOM HERNOM SVETE: ANALÝZA ONLINE KOMUNIKÁCIE V PROSTREDÍ HERNÝCH STREAMOVACÍCH PLATFORIEM

INTERACTIONS IN THE VIRTUAL GAMING WORLD: ANALYSIS OF ONLINE COMMUNICATION IN THE ENVIRONMENT OF GAMING STREAMING PLATFORMS

Dominika Chládeková, Dominik Maček

Abstrakt

Príspevok sa zameriava na analýzu interakcií a komunikačných vzorcov medzi hráčmi a divákmi na herných streamovacích platformách. S dôrazom na online komunikáciu, štúdia zhromažďuje a interpretuje dáta od 80 respondentov, pričom analyzuje frekvenciu a formy komunikácie. Výsledky ukazujú významnú angažovanosť a interaktivitu komunity, pričom väčšina respondentov pravidelne využíva chatovaciu možnosť a vníma komunikáciu v chate ako pozitívne ovplyvňujúcu náladu. Ďalšie aspekty, ako preferované formy komunikácie, vnímanie užívateľov v chate ako imaginárnych kamarátov, a názory na náhradu osobnej komunikácie v reálnom živote, sú dôležité pri pochopení sociálnych dynamík v online hernom prostredí. Záver obsahuje odporúčania, ktoré môžu prispieť k podpore komunity, vytváraniu bezpečného prostredia a zohľadňovaniu rozmanitosti na herných streamovacích platformách.

Kľúčové slova: *streamovacie platformy, online komunita, online komunikácia*

Abstract

The contribution focuses on analyzing interactions and communication patterns between players and viewers on gaming streaming platforms. Emphasizing online communication, the study collects and interprets data from 80 respondents, analyzing the frequency and forms of communication. The results indicate significant engagement and interactivity within the community, with the majority of respondents regularly utilizing the chat option and perceiving chat communication as positively influencing mood. Additional aspects, such as preferred forms of communication, users' perception of chat companions as imaginary friends, and opinions on substituting personal communication in real life, are crucial for understanding social dynamics in the online gaming environment. The conclusion includes recommendations that can contribute to community support, creating a safe environment, and considering diversity on gaming streaming platforms.

Key words: *streaming platforms, online community, online communication*

1 ÚVOD

Sociálne médiá, alebo tiež komunikácia na sociálnych médiách a online hry boli dve odlišné entity. Medzi týmito dvoma entitami sa vo veľmi malej miere prekrývali sociálne životy jedincov, dôvodom bolo ich oddelené publikum.

Vďaka narastajúcej sile internetu, ako nástroja na zábavu, komunikáciu, zdieľanie a šírenie informácií umožnila komunikácia v priestoroch herných streamovacích platforiem prepojenie medzi sociálnymi životmi jedincov a online hrami. S napredujúcimi rokmi prešlo online hranie niekoľkými zmenami. Herný priemysel už neslúži len na zaplátanie medzery na trhu

pre jeden vekový demografický, alebo zákaznícky segment. Online hranie, resp. herné streamovacie platformy sú teraz životaschopnými vytvárať siete komunít a tak isto budovať komunity medzi sebou navzájom.
Mark Griffiths v roku 2003 publikoval štúdiu, ktorá ukázala, že štvrtina 11 000 hráčov online RPG hier má v obľube tieto hry práve z dôvodu spojenia s ostatnými hráčmi online. Mark Griffiths hovorí, že štúdia bola priamym a skorým rozporom so stereotypom, že videohry izolujú a že hráči sú antisociálni.
V inej štúdii, z roku 2007, sa Mark pozrel na 912 hráčov masívnych multiplayerových online (MMO) hier, ktoré sú realizované na hranie rolí. Zo 45 krajín, ktorí hráči hrali v priemere približne 22 hodín týždenne, dospel k záveru, že prostredie online hier je „vysoko sociálne interaktívne".
Mark Griffiths (2007) hovorí: *„Desať percent účastníkov prieskumu si skutočne vytvorilo romantické vzťahy mimo hry... Myšlienka socializácie v hre nie je vôbec nová."*
Lin Zhu, študent psychológie, na univerzite v Albany v New Yorku napísal v septembri článok o hre Animal Crossing a pandémii, ktorý bol publikovaný v časopise Human Behavior and Emerging Technologies. Zhu hovorí, že hra Animal Crossing poskytuje v týchto turbulentných časoch únik od reality a pocity bezpečia – čo pomohlo priviesť nových hráčov ku koníčku hrania hier. *„Pandémia nielen znížila možnosti osobnej komunikácie, ale umožnila viacerým ľuďom dozvedieť sa o hrách ako o novej platforme na sociálnu interakciu"* (Zhu 2020).
Naopak, Cabeza-Ramírez (2022) prostredníctvom štúdie poukázal na model, ktorý skúma vplyv jednotlivcov v oblasti komunikácie spolu s ďalšími premennými súvisiacimi s využívaním služieb živého vysielania: motivácia, čas strávený hraním, čas strávený pozeraním hry ostatných a pod. Štúdia potvrdzuje priame a nepriame vzťahy s potenciálnym problematickým užívaním a agresivitou.
Twitch vlastnený spoločnosťou Amazon, kde ľudia sledujú iných ľudí, ako hrajú videohry v živých webových vysielaniach, chatujú v reálnom čase so streamerom a ďalšími divákmi, len v druhom štvrťroku 2020 zaznamenal päť miliárd hodín pozeraného obsahu. Predstavuje to 83 % nárast oproti minulému roku a zároveň nový rekord (Perez 2020). Očakáva sa, že do konca roka 2024 bude mať platforma Twitch približne 35,60 milióna používateľov a do roku 2025 v rámci USA získa o ďalších 6 % viac používateľov (Elad 2023).

2 CIEĽ A METODIKA VÝSKUMU

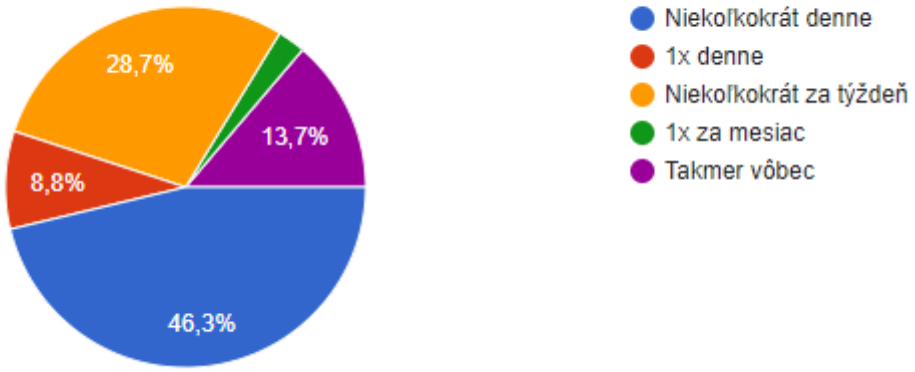
V rámci kvantitatívneho výskumu sme sa zameriavali na dôkladnú analýzu interakcií v prostredí herných streamovacích platforiem so špeciálnym zameraním na online komunikáciu práve cez herné streamovacie platformy. Našim hlavným zámerom bolo skúmať a detailne opísať vzorce a formy komunikácie medzi hráčmi a ich divákmi počas herných streamov. Cieľom bolo taktiež poskytnúť hlbší pohľad do dynamík online interakcií v hernom prostredí a identifikovať potenciálne vzťahy a opakujúce sa vzory v komunikácii medzi účastníkmi.
Zhromažďovanie údajov prebehlo prostredníctvom systematického výberu respondentov z komunít vytvorených na rôznych platformách, aby sme dosiahli čo najlepšiu reprezentatívnosť vzorky.
Pre optimalizáciu interakcií sme zvolili aj iné komunikačné kanály, ako sú platformy Discord alebo Instagram, ktoré sú známe svojou podporou streamovania na herných platformách. Tieto kanály nám umožnili preniknúť do rôznych komunít, kde sme oslovili ďalších potenciálnych respondentov, ktorí by možno nemali priamy prístup k dotazníku cez vybrané streamovacie platformy.
Všetkých cieľových účastníkov nášho prieskumu sme informovali prostredníctvom streamerov alebo iných kompetentných osôb, ktorí spravujú platformy podporujúce streamovanie na herných platformách a týmto spôsobom sme zabezpečili, že naša vzorka

pozostáva z aktívnych a informovaných účastníkov v online svete herných platforiem, ktorí sú schopní poskytnúť hodnotné informácie o svojich skúsenostiach s online komunikáciou v hernom svete.
Dotazník bol následne distribuovaný prostredníctvom súkromných správ alebo chatov na uvedených platformách, pričom každá správa obsahovala hypertextový odkaz na dotazník prieskumu. Táto forma distribúcie umožnila účastníkom ľahký prístup k prieskumu a zároveň minimalizovala možnosť, že by ho prehliadli. Celkovo nám dotazník vyplnilo 80 respondentov.

3 VÝSLEDKY VÝSKUMU

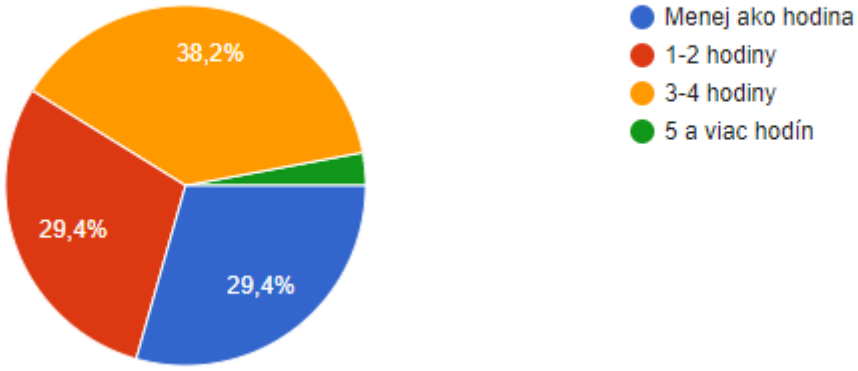
Prostredníctvom dotazníkového dopytovania sme skúmali postoje respondentov v súvislosti s interakciami vo virtuálnom hernom prostredí a online komunikáciou na herných streamovacích platformách. V tejto časti príspevku analyzujeme a interpretujeme získané výsledky. Percentuálne vyjadrenie je doplnené o reálny počet odpovedí v zátvorke, čo umožňuje presnejšie porozumenie výsledkov.
V rámci nášho výskumu sme získali celkovo 80 odpovedí, z ktorých 70% (56) bolo mužského pohlavia a 30% (24) bolo ženského pohlavia. Populácia respondentov bola široko rozdelená podľa veku, pričom najviac odpovedí sme zaznamenali v skupine vo veku 16 až 21 rokov, čo predstavovalo 42.5% (34). Nasledujúcou vekovou skupinou bola kategória 22 až 27 rokov, zastúpená 37.5% (30) respondentmi. Skupina veku od 27 do 32 rokov zahŕňala 10% (8) respondentov, zatiaľ čo mladší účastníci do 15 rokov tvorili 8.8% (7). Odpoveďou 1.2% (1) respondentov boli jednotlivci vo veku 32 a viac rokov.
Otázky týkajúce sa vzdelania odhalili, že najväčšia časť respondentov 63.7% (51) ukončila stredoškolské vzdelanie. Nasledoval 1. stupeň vysokoškolského vzdelania, ktorý bol dosiahnutý 16.2% (13) respondentmi. Odpoveďou 10% (8) bolo základné vzdelanie. Ďalšie kategórie zahŕňali 2. stupeň vysokoškolského vzdelania s 7.5% (6) a 3. stupeň vysokoškolského vzdelania s 2.5% (1).
V rámci zemepisného rozloženia sme sa pýtali na miesto bydliska respondentov. Z výsledkov dotazníka vyplýva, že 76.3% (61) respondentov pochádza zo Slovenska, zatiaľ čo 23.8% (19) respondentov je zo Českej republiky.
Nasledujúce otázky sa zameriavali na komunikáciu priamo prostredníctvom herných streamovacích platforiem. Z tohto dôvodu sme pre lepšiu prehľadnosť integrovali vizualizáciu vo forme grafov.
V rámci nášho výskumu sme kládli otázku o frekvencii využívania komunikácie na herných streamovacích platformách, ktorá jednoznačne odhalila, že respondenti aktívne využívajú komunikáciu niekoľkokrát denne. Túto skutočnosť potvrdilo 46% (37) respondentov. Ďalších 29% (23) respondentov uviedlo, že komunikáciu využívajú niekoľkokrát za týždeň, zatiaľ čo 14% (11) respondentov takmer vôbec nevyužíva komunikačné možnosti na daných platformách. Respondenti, ktorí komunikujú raz denne, tvoria 9% (7) vzorku, zatiaľ čo 2% (2) účastníkov uviedlo, že komunikáciu na herných streamovacích platformách využívajú len raz za mesiac.

Graf 1: Využívanie komunikácie v prostredí herných streamovacích platforiem

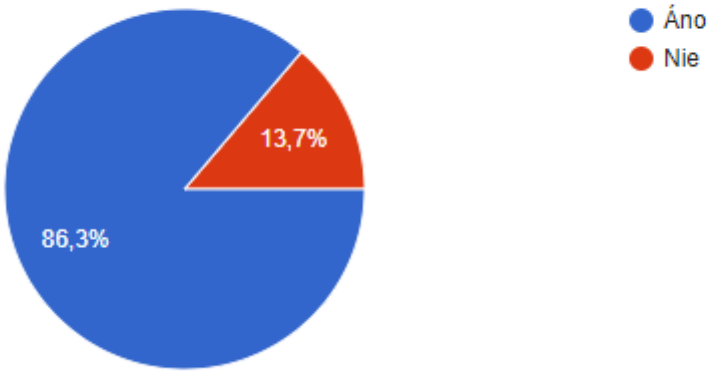
Nasledujúca otázka nášho výskumu bola zameraná na čas, ktorý respondenti venujú vybranej hernej streamovacej platforme, čo je vizualizované v grafe č. 2. Získané dáta ukázali, že 29% (23) respondentov pravidelne venuje 5 a viac hodín denne sledovaniu obsahu na danej platforme alebo platformách. Ďalej, 27% (22) respondentov uviedlo, že denne investujú 1-2 hodiny do aktívneho sledovania herných streamov. Skupina s časovou investíciou do 1 hodiny denne bola zastúpená 24% (19) respondentmi, zatiaľ čo 20% (16) respondentov označilo, že denne venuje hernej streamovacej platforme 3-4 hodiny.

Graf 2: Časové rozmedzie trávenia času na vybranej platforme

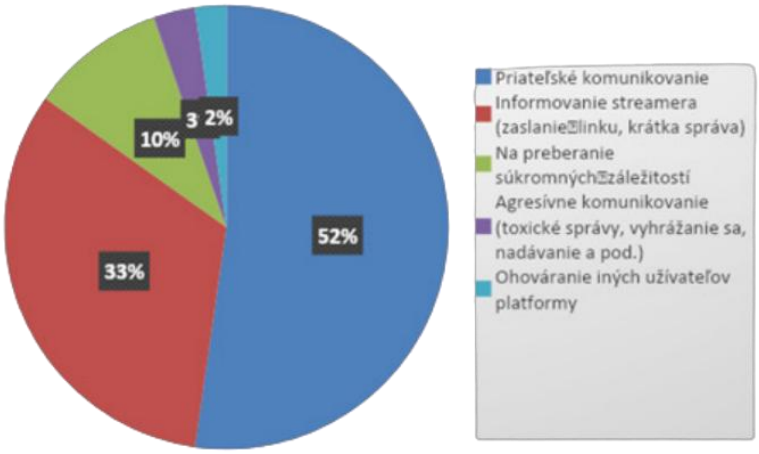
Zisťovali sme tiež, ako aktívne sa respondenti zapájajú do komunikácie s inými užívateľmi prostredníctvom chatu na herných streamovacích platformách. Zistenia ukázali (viď. graf č. 3), že 86,3% (69) respondentov aktívne využíva chatovaciu možnosť na platformách k interakcií s ostatnými užívateľmi. Naopak, 13,7% (11) respondentov deklarovalo, že v chate nekomunikuje.

Graf 3: Zapájanie sa do komunikácie s inými užívateľmi v chate

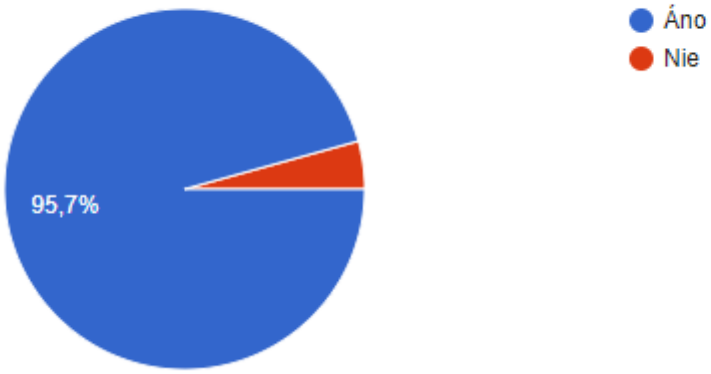
Nadväzujúca otázka predstavovala možnosti, ktorými je možné realizovať komunikáciu v chate. Respondentom sme dali na výber z niekoľkých možností, kde mohli zaškrtnúť viac odpovedí.
Z grafu č. 4 vyplýva, že respondenti využívajú väčšinou priateľskú komunikáciu (52%). Následne je chat využívaný na informovanie streamera (zaslanie linku, krátka správa), čo predstavuje 33%. 10% respondentov uviedlo, že komunikáciu v chate s inými užívateľmi využívajú aj na preberanie súkromných záležitostí. V neposlednom rade 3% opýtaných uviedlo, že využívajú agresívnu komunikáciu, kde sme konkretizovali toxické správy, vyhrážanie, nadávanie a pod. 2% respondentov uviedlo, že v rámci komunikácie v chate sa nezaobídu bez ohovárania iných užívateľov platformy.

Graf 4: Správy v chate sú využívané

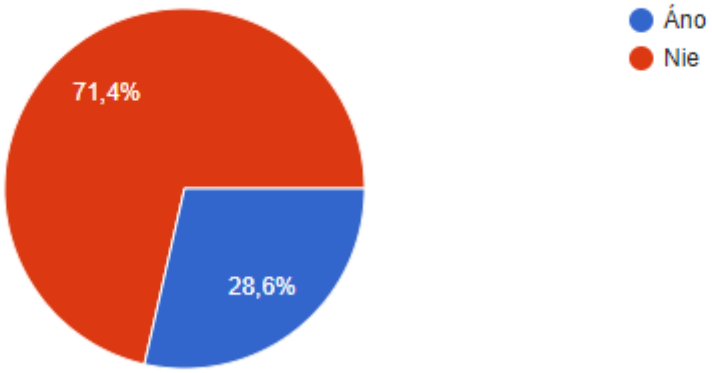
V oblasti komunikácie sme sa zamerali aj na psychickú stránku človeka, kde sme sa prostredníctvom dotazníka snažili zistiť, či komunikácia realizovaná cez chat herných stremoavacích platforiem pomáha respondentom a užívateľom spomínaných platforiem zlepšiť náladu.
Ako môžeme vidieť na grafe č. 5, 96% respondentov uviedlo, že práve komunikácia prostredníctvom chatu im dokáže vylepšiť náladu. Zatiaľ čo iba 4% respondentov uviedlo pravý opak, a teda, že náladu im komunikácia s inými užívateľmi prostredníctvom chatu nedokáže zlepšiť.

Graf 5: Vylepšenie nálady cez chat

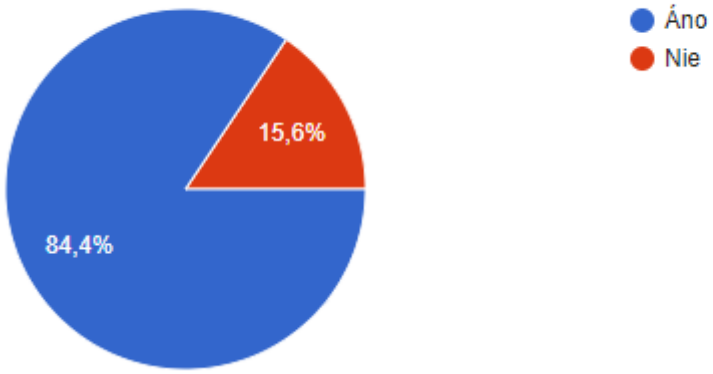
V dnešnej dobe je veľmi zaujímavé sledovať socializáciu jednotlivcov. Z daného dôvodu sme do dotazníka zaradili otázku týkajúcu sa imaginárnych kamarátov. A teda ľudí, s ktorými sa daný jednotlivec nepozná osobne, iba prostredníctvom chatu na herných streamovacích platformách.
Ako môžeme vidieť na grafe č. 6, z dotazníka vyplynulo, že väčšina opýtaných (50), užívateľov v chate nepovažuje za imaginárnych priateľov, čo predstavuje 71%. Naopak, 20 respondentov (29%) uviedlo, že používateľov v chate považuje za svojich imaginárnych priateľov.

Graf 6:Považovanie užívateľov za imaginárnych kamarátov

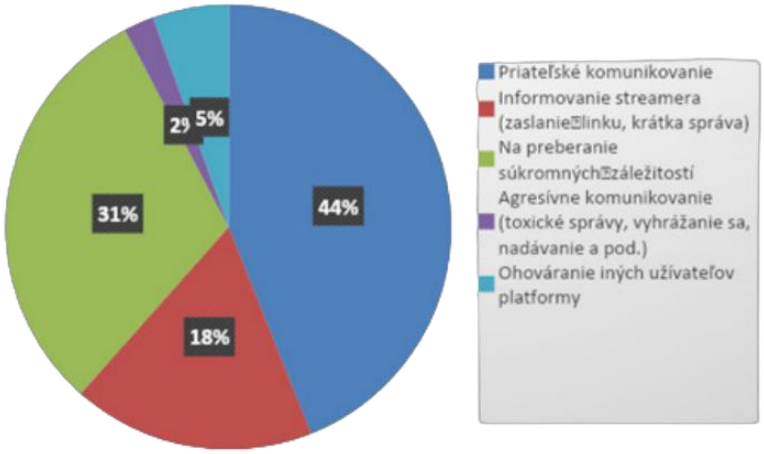
Tak ako v prípade komunikácie s užívateľmi prostredníctvom chatu, sme sa zamerali aj na komunikáciu cez súkromné správy. A teda na faktor, či súkromné správy posielané medzi užívateľmi navzájom dokážu vylepšiť náladu. Celkovo v tejto sekcií odpovedalo 45 respondentov.
Z grafu č. 7 vyplýva, že komunikácia prostredníctvom súkromných správ zlepšuje užívateľom náladu. Túto možnosť uviedlo 38 respondentov, čo predstavuje 84% opýtaných. Naopak, 7 respondentov uviedlo, že komunikácia prostredníctvom súkromných správ ich náladu nezlepšuje, resp. nemá na nich žiadny vplyv. Táto možnosť predstavuje 16% opýtaných.

Graf 7: Vylepšenie nálady cez súkromné správy

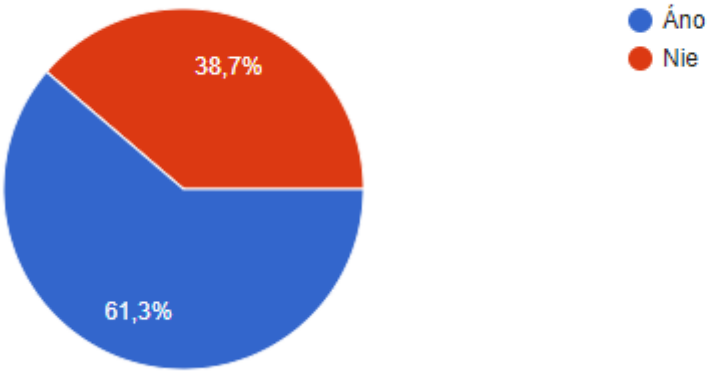
Nadväzujúca otázka predstavovala možnosti, ktorými je možné realizovať komunikáciu v súkromných správach, resp. v sekcií „šepot“. Respondentom sme dali na výber z niekoľkých možností, kde mohli zaškrtnúť viac odpovedí.
Z grafu č. 8 vyplýva, že respondenti využívajú súkromné správy, resp. sekciu „šepot“ na priateľské komunikovanie (44%), následne tiež na preberanie súkromných záležitostí (31%). Súkromné správy, resp. sekciu „šepot“ taktiež využívajú na informovanie streamera, a to na poslanie linku, alebo napísanie krátkej správy (18%). V neposlednom rade respondenti uviedli, že túto formu komunikácie využívajú na ohováranie iných užívateľov platformy (5%) a agresívne komunikovanie (2%), kde sme zaradili toxické správy, vyhrážanie sa, nadávanie a pod.

Graf 8: Súkromné správy sú využívané

Respondentov, ktorí využívajú herné streamovacie platformy, sme sa opýtali, či považujú komunikáciu v chate v reálnom čase za náhradu osobnej komunikácie v reálnom živote.
Z výsledkov (viď. graf č. 9) môžeme skonštatovať, že väčšina respondentov (61%) túto formu komunikácie považuje za náhradu osobnej komunikácie v reálnom živote. Naopak, 39% respondentov uviedlo, že takúto formu komunikácie nepovažujú za náhradu osobnej komunikácie v reálnom živote.

Graf 9: Náhrada osobnej komunikácie v reálnom živote

4 ZHRNUTIE A NÁVRH ODPORÚČANÍ

Výskum, ktorý ste predstavili prostredníctvom kvantitatívneho výskumu, ponúkol pohľad do komunikačných vzorcov a dynamiky interakcií medzi hráčmi a ich divákmi na herných streamovacích platformách. Z týchto zistení vyplývajú rôzne aspekty, ktoré hodnotne ilustrujú spôsob, akým sa komunikácia prelína s online hráčskym prostredím.

Prvým zaujímavým aspektom je rozdelenie respondentov podľa pohlavia a veku. S 70% mužských a 30% ženských respondentov odzrkadľuje výskum istú nerovnováhu v genderovom zastúpení. Taktiež je veľmi zaujímavým aspektom, že väčšina odpovedí pochádza od mladších účastníkov veku 16 až 21 rokov a 22 až 27 rokov. To môže indikovať, že online herné streamovacie platformy sú predovšetkým populárne medzi mladšími generáciami.

Čo sa týka vzdelania, výsledky naznačujú, že viac ako polovica respondentov ukončila stredoškolské vzdelanie. Zároveň sme identifikovali silné zastúpenie slovenských respondentov vo výskume, čo poukazuje na dominanciu tejto lokality v kontexte sledovania herných streamov v prostredí, kde kvantitatívny výskum prebiehal.

Samotné otázky zamerané na komunikáciu na herných streamovacích platforiem odhalili, že väčšina respondentov aktívne využíva chatovacie možnosti na týchto platformách. Frekvencia tejto komunikácie je pomerne vysoká, pričom 46% respondentov uviedlo, že komunikujú niekoľkokrát denne. Tento fakt zdôrazňuje výraznú interaktivitu a angažovanosť divákov a hráčov v online prostredí.

Čo sa týka časovej línie v rámci sledovania herných streamov, viac než polovica respondentov pravidelne venuje 5 a viac hodín denne sledovaniu vybraného streamera. To naznačuje, že sledovanie týchto streamov nie je len krátkodobým záujmom, ale často predstavuje pravidelnú aktivitu.

Výsledky zamerané na formy komunikácie ukázali, že výrazná väčšina respondentov (86,3%) aktívne využíva chatovaciu možnosť. Čo je zaujímavé, takmer polovica respondentov (52%) uviedla, že preferuje priateľskú komunikáciu, zatiaľ čo menšia časť (18%) ju využíva na informovanie streamera.

Ďalšia otázka smerovala k psychickému aspektu komunikácie, konkrétne k vplyvu chatov na náladu. Tu sme zistili, že pre 96% respondentov má komunikácia v chate pozitívny vplyv na ich náladu, čo naznačuje, že tento typ interakcie môže slúžiť nielen ako prostriedok komunikácie, ale aj ako určitá emocionálna podpora.

Zaujímavým bodom výskumu bolo aj sledovanie považovania užívateľov v chate za imaginárnych kamarátov. Väčšina respondentov (71%) túto myšlienku nepodporila, čo môže

indikovať, že väčšina interakcií v chate je vnímaná skôr ako virtuálna a nezameniteľná oproti osobným vzťahom.
Čo sa týka súkromných správ, prevažná väčšina respondentov (84%) uviedla, že takáto komunikácia zlepšuje ich náladu. V tomto prípade sme tiež identifikovali rôzne formy využitia súkromných správ, pričom prevláda priateľská komunikácia.
Na základe teoretických východísk a vlastného výskumu sa pokúsime sformulovať nasledovné odporúčania, ktoré by mohli byť nápomocné pri orientovaní sa v online prostredí herných streamovacích platforiem, ako aj samotnej komunikácie v uvedenom prostredí. A to nasledovne:
Podpora komunitného aspektu: S odôvodnením výskumu sa zdá, že komunita hráčov na herných streamovacích platformách je dôležitým prvkom. Odporúčame posilniť aspekty komunitnej interakcie prostredníctvom rôznych aktivít, ako sú súťaže, otázky a odpovede alebo spoločné herné udalosti.
Vytváranie bezpečného prostredia: Keďže veľká časť respondentov aktívne komunikuje v chate, je dôležité zdôrazniť tvorbu bezpečného a pozitívneho prostredia. Moderačné nástroje a kampane na osvetu o etickom správaní môžu prispieť k eliminácii nevhodného správania sa.
Podpora rozmanitosti: S ohľadom na nerovnováhu medzi mužskými a ženskými respondentmi je vhodné venovať pozornosť podpore rozmanitosti. Aktivity, alebo udalosti zamerané na ženské zastúpenie v hernom svete môžu pomôcť rozšíriť komunitu a zabezpečiť inkluzívne prostredie.
Vytváranie príležitostí pre širšiu vekovú skupinu: S ohľadom na zastúpenie rôznych vekových skupín odporúčame vytvárať obsah a aktivity, ktoré oslovujú nielen mladšiu generáciu, ale aj starších hráčov. To môže prispieť k rozmanitosti komunity a jej udržateľnosti.
Rozvoj osobných vzťahov: Keďže komunikácia v chate môže pozitívne ovplyvniť náladu a budovať sociálne puto, odporúčame zvážiť aktivity, ktoré podporujú vytváranie hlbších vzťahov medzi užívateľmi, napríklad tematické diskusie, otvorené fóra alebo spoločné podujatia.
Využívanie psychologického aspektu: Keďže komunikácia pozitívne ovplyvňuje náladu väčšiny respondentov, je vhodné ďalej skúmať a využívať psychologické aspekty komunikácie na platformách. Tvorba obsahu alebo funkcionalít s dôrazom na pozitívny emocionálny dopad môže prilákať a udržať divákov naďalej aktívnych.
Môžeme podotknúť, že herné streamovacie platformy nie sú len miestom na sledovanie hier, ale sú aj sociálnym priestorom, kde sa budujú vzťahy, vytvárajú komunity a výrazne ovplyvňujú nálady účastníkov.

5 ZÁVER

Výskum sledujúci interakcie medzi hráčmi a divákmi na herných streamovacích platformách odhalil zaujímavé aspekty komunikačných vzorcov a dynamiky online interakcií. Získané poznatky poskytujú dôležitý vhľad do spojenia sociálnych médií a online hier, kde komunikácia nevytvára len priestor na sledovanie hier, ale aj aktívnu komunitu a významné sociálne interakcie.
Zistenia výskumu ukázali, že komunikácia na herných streamovacích platformách hrá významnú úlohu v živote respondentov. Frekvencia komunikácie je vysoká, a to nielen v priateľskej forme, ale aj v súvislosti s informovaním streamerov a vytváraním súkromných správ. Tieto formy komunikácie prispievajú k budovaniu komunít a sú dôležitým faktorom, ktorý ovplyvňuje náladu účastníkov.
Výrazné rozdiely v demografických údajoch respondentov, s prevahou mužských a mladších účastníkov, ukazujú, že herné streamovacie platformy primárne oslovujú určitú cieľovú skupinu. Odporúča sa venovať pozornosť podpore rozmanitosti a vytvárať obsah, ktorý oslovuje širšiu škálu vekových a pohlavných skupín.

Odporúčania zamerané na podporu komunity, tvorbu bezpečného prostredia a vytváranie príležitostí pre hlbšie vzťahy naznačujú potrebu aktívneho riadenia a moderácie platformy. Využitie psychologického aspektu komunikácie môže byť efektívnym nástrojom na udržanie pozitívnej atmosféry a angažovanosti.
Celkovo je dôležité si uvedomiť, že herné streamovacie platformy nezohrávajú len rolu pri prenose obsahu, ale aj pri tvorbe online spoločenstiev. Vzhľadom na ich vplyv na sociálny život účastníkov a náladu je nutné chápať ich komplexnosť a prispôsobiť stratégie pre budovanie zdravých a inkluzívnych online komunít.

Použitá literatúra

1. CABEZA-RAMÍREZ, L. Javier, 2022. Exploring the connection between playing video games and watching video game streaming: Relationships with potential problematic uses [online]. 2022 [cit. 2023-12-02]. Dostupné na: https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0747563221004532
2. ELAD, Barry, 2023. A List Of Vital Twitch Statistics And Trends For Content Creators To Map The Scale Of The Platform [online]. 2023 [cit. 2023-12-02]. Dostupné na: https://www.enterpriseappstoday.com/stats/twitch-statistics.html?utm_content=cmp-true
3. GRIFFITHS, Mark, 2003. Breaking the stereotype: the case of online gaming [online]. 2003 [cit. 2021-12-04]. Dostupné na: https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/12650566/
4. GRIFFITHS, Mark, 2007. Social interactions in massively multiplayer online role-playing gamers [online]. 2007 [cit. 2021-12-04]. Dostupné na: https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/17711367/
5. PEREZ, Sarah, 2020. Twitch breaks records again in Q2, topping 5B total hours watched [online]. 2020 [cit. 2021-12-04]. Dostupné na: https://techcrunch.com/2020/07/01/twitch-breaks-records-again-in-q2-topping-5b-total-hours-watched/?guccounter=1&guce_referrer=aHR0cHM6Ly93d3cuYmJjLmNvbS8&guce_referrer_sig=AQAAAN4C29ezYnAP539mnddJ0DrmgVqcRZW1XNEPbIapx1rxiz2sgL8nBlMNUoZwuRDWvD2Wyu-twsZdvX8YSYQ6FqbDoX31QUj0pE2LQUegnIJQv81ZJTu3FXQnijVynBl-oVFrC0RkUNyCxSXd3bbv_187DuMosC-HnQLO8hZTvra9
6. ZHU, Lin, 2020. The psychology behind video games during COVID-19 pandemic: A case study of Animal Crossing: New Horizons [online]. 2020 [cit. 2021-12-04]. Dostupné na: https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1002/hbe2.221

Kontaktné údaje

Mgr. Dominika Chládeková
Žilinská univerzita v Žiline, Fakulta humanitných vied
Univerzitná 8215/1 010 26 Žilina
Tel: +421 910 183 609
Email: dominika.chladekova@fhv.uniza.sk

Mgr. Dominik Maček
Žilinská univerzita v Žiline, Fakulta humanitných vied
Univerzitná 8215/1 010 26 Žilina
Tel: +421 908 523 962
Email: dominik.macek@fhv.uniza.sk

THE MEANING OF LIFE AND DEATH IN HOLISTIC FORMATION AND NURSING PRACTICE OF THE DAUGHTERS OF CHRISTIAN CHARITY

Ladislav Csontos

Abstract

When the Czechoslovak communist regime came to power in 1948, about three quarters of all nursing staff in Slovak hospitals were nuns. Of these, the sisters of the Society of the Daughters of Christian Charity were the most numerous and best organized group. They cared for the sick not only physically, but also mentally and spiritually. This holistic approach interpreted and practised in the light of faith was a powerful aid to them and their patients in the meaningful fulfilment and completion of life, especially in the borderline situations of terminal illness and dying. Our study intends to provide inspiration for improving the initial formation and lifelong accompaniment of health professionals drawing on the resources of holistic approach to human person and life.

Keywords: *existential crisis, spirituality of love, meaningfulness of life, death*

1 THE MEANING OF LIFE AS A PHILOSOPHICAL QUESTION

With the development of health care the key moments of human life have been put aside, or even hidden into hospitals, where the sick receive highly specialised medical care, but are often separated from their loved ones. Facing existential crises, they are confronted with the question of the meaning of their life, suffering and death. This question, perhaps the most serious one of all philosophical issues, is not mere theory for them. Nevertheless, philosophical and religious grounding are able to bring them the help they search for, but in order to make it work they need deeply, personally, here and now incorporate them into their lives (Lichner, 2013). Nowadays people no longer live within the secure framework of commonly shared, self-evident religious faith with its order of values and unequivocal determination of the meaning of life. In addition, we know, or at least suspect, that in spite of its progress and affluence, the contemporary world is not able to procure fundamental meaning to human life. We feel that despite all practical-technical achievements of ours, we are not able to answer the deepest human questions regarding the ultimate meaning of our existence. Those who do not dispose of any valid values and goals giving meaning and direction to their lives, immersed in the ocean of life with its allures and deadly reefs no longer know what they live for and where everything is heading for. They feel inner emptiness, deep anxiety, rebelling against the absurdity of life. It is an expression of burning questioning for the meaning of life: for the deepest, truly valid, fundamental and determinative meaning of the whole human existence in the world. They often seek the possibility to escape from the drama of suffering and dying, asking for euthanasia (Coreth, 1994).

Such confused people refuse to exert themselves, although in the past they were able to do so for much lesser values than the meaning of life itself. They would often voluntarily underwent suffering, aiming to achieve success in studies, sports, or career and willingly submitted to discipline, taking on hardship and pain because they had a predetermined purpose - a goal for their endeavours. In the end, they experienced the joy of accomplishment. But in addition, there is a wide range of sufferings that are not voluntarily chosen but even so must be endured; it is something like fate. It is a path to the realization of the meaning of life that

includes pain, sickness, and dying. Similarly like the toil and suffering that are deliberatively chosen, so the strains that are not freely chosen deepen the meaning of life in a significant way. Although health is a great value, it is not the meaning of life itself. The meaning of life is something higher – it transcends individual life situations and places them in the service of the fundamental meaning of life. People are not willing to accept the reality of suffering in their lives; they try to avoid and secure themselves against it since they do not recognize any positive value in it. Yet, despite all human efforts, it comes upon us, as it came upon Viktor E. Frankl, the founder of logotherapy, in four concentration camps. Even in these extreme conditions he did not succumb to despair, but made important discovery: suffering does not cancel the meaning of human life on condition it is accepted and transcended, which further helps human person to reach grater maturity (Raban, 2008). The life we live is our own, unique journey, in which we rid ourselves of useless ballast. The closer we are to the peak, the more independent we are from the unnecessary burdens of envy, prejudice, excessive criticism, judgements coming from other people, and our own tendency to judging others. In advanced age, this inner freedom can bring human person deep peace (Šmidová – Trebski – Žuffa, 2014).

The meaning of life does not consist in good health. It is something far more important - an absolutely transcendent category. According to Christian faith, God bends down to people, speaking to them in human language. He invites them to have a relationship with the Absolute, thus finding the true experience of meaning that stems from faith in God. In this perspective, every event, every encounter, and every task become unprecedentedly meaningful if related to God and understood from his viewpoint. In this way, the true, consequently lived faith in God becomes a source of a new semantic universe whose totality of contents are understood on the basis of the ultimate foundation of meaning, which makes them experienced as meaningful (Coreth, 1994). Actually, it is not the suffering person who asks God what is the meaning of their life, but life itself is questioning these people, asking them what meaning they intend to give to their suffering and whole life. In their suffering the sick person is called to give kind of performance: to answer the question on the meaning and purpose of their pain. In this process, everything depends on the attitude taken towards suffering. As a matter of fact, the answer to the above mentioned question is given basically by deed, not so much by word (Křivohlavý, 2010). This is why the holistic approach adopted by the nurses whose personality was shaped by Vincentian formation brought effective help to themselves and the sick they cared for in the most important of all quests – the search for the meaning of life.

2 THE QUESTION OF THE MEANING OF PAIN AND DEATH

The question of the meaning of life becomes particularly acute in borderline situations of extreme suffering and traumatic emergency inviting us to step over the doorsill of the mystery of suffering and death. Doctors and caregivers, pastoral workers and, of course, the sick themselves and their closest relatives, encounter the limits of the paradigms of the natural sciences and painfully experience their own limitations. Although they are searching for what heals and leads to healing, there comes a moment when they do not find it any more, spontaneously transcending the limits of ordinariness and asking themselves the question of meaning in a quite concrete form. It is no longer a medical question, but universal human question, a question stemming from implicit experience of human person as such, even though the life has assigned them various roles: a sick person, a doctor, a nurse, or a close relative of a sick or dying person. This experience represents kind of simple and pure insight into the truth that every human is mortal, and that one of them here and now stands at the decisive moment of the completion of their life. It is, in a way, the recapitulation of the whole life that rises above earthly life. The Christian faith elevates human suffering and death,

joining it to Christ's suffering and death, which transforms it into a meaningful act that brings salvation. In the risen Christ, in spite of all human weaknesses and failings, the lost dignity of the human being is restored. Ultimately, it is Christ himself who makes every human life – the life of dying patient as well as nursing person – meaningful (Raban, 2008).

2.1 Treatment and activity

situation of the individual, in the context of their "here and now" (Frankl, 2011). Doctors and nurses have a chance to find meaning in their lives through their work by healing and treating the patients and so do the sick, as long as they are able to work. In this way they realise their own potential (Fábik, available at: https://www.bratislavapsycholog.sk/zmysel-zivota). According to Frankl, the medical profession only gives doctors a framework of incessant opportunities to give their professional performance substantial content stemming from their personal engagement. Professional approach is a must in medical work, but it is an "added personal value", i.e. the personal approach to the patient that establishes authentically human relation between a patient and doctor, that gives it the meaning. It is quite similar in the work of nursing. Nurses sterilize syringes, take out chamber pots, change beds, wash the sick, administer medication, etc. All of that is unquestionably useful work, but hardly satisfying in itself; but if a nurse does something personal above and beyond her more or less explicitly prescribed duties, if she addresses, say, a warm, personal word to a seriously ill patient, only then begins their chance to give meaning to their profession. This chance is offered in every profession if only the work in question is carried out properly and conscientiously. However, natural relationship of human person to their work as a field of possible creative realisation of values and unique self-fulfilment is often distorted by concrete working conditions. Work can become monotonous and impersonal as if on a treadmill: always the same movement, always the same task only performed as a means of making money, that is, of providing the necessary means for one's own life. If this happens to a doctor or a nurse, it will definitively have a negative impact on their relationship with patients (Frankl, 1994).

In this creative nursing work, conscience plays an important role, helping the person to recognise the unique meaning of the situation and act not only professionally but above all humanely. Values and precepts are general guidelines for our actions. Meaning, however, is something specific because each person and each situation is specific (Frankl, 2011). Jára Křivohlavý goes even further when he says: "Something is meaningful when it is really done for the sake of a person, i.e. out of love, or for the value of what is at stake. It is not the case if the only thing that is pursued is the own success and nothing else. ... Success is essentially a combination of certain amount of human effort and luck - if by that we mean a coincidence of favourable circumstances. A person's effort increases the likelihood of success, but does not guarantee it 100%" (Křivohlavý, 2010).

Human effort is a means of our self-realisation, but this is only possible if we lose, forget, look beyond ourselves. In order to accomplish our self-realisation we must have a reason for it, which consists in dedicating ourselves to something or some person. In case we lose sight of that thing or person, caring for and seeing only ourselves, we lose the reason for realizing ourselves. Those who pursue their happiness lose everything that could constitute a reason for it. As a matter of fact, happiness simply ensues as a side effect of the fulfilment of meaning (Frankl, 1994).

2.2 Reaching maturity via suffering

Suffering and pain gradually bring human person to the conclusion of his life in death. Frankl says that suffering protects us from apathy and is a sign that we remain mentally alive. Suffering can make human person mature and grow. Painful feelings are potentially meaningful – for example contrition has the power to nullify – in a moral sense – the external

events that have blemished our inner history; on the contrary, grief has the power to make the past somehow permanent. Both of them somehow correct the past (Frankl, 1994). Life asks every human being, particularly suffering human being, what attitude they will take in their concrete situation. In suffering, therefore, man has a certain performance to give. The way "how" they answer this question implicitly contains the "why" of their suffering. Everything depends on what attitude we take towards suffering. However, this answer is not given by words but rather by deeds, which is the only meaningful way of answering the problem of suffering (Křivohlavý, 2010).

Human freedom encounters its limits constituted by the very nature of human person as a spirit incarnated in the flesh, space and time, and situated in the midst of history and culture they have not chosen but were born into. We are circumscribed by surrounding culture and political system as if by fate. Thus, suffering and pain belong to life as its form-giving limitation which is not subject to our power and free disposal (Coreth, 1994). Existential analysis reveals that this reality cannot be separated from life without violating its meaning. To separate the boundaries of suffering and death from life would amount to taking away life's essential form, leaving it without face. It is only under the hammer blows of "fate", in the glow of suffering that life takes on its form and face (Frankl, 1994).

In suffering human person transcends themselves, grows and matures. Maturity leads to inner freedom, in spite of outer dependence. Realising attitudinal values, human person becomes free from all sorts of conditioning and circumstances. This freedom persists under any circumstances, until the last breath. Crossing the boundaries of spiritual dimension often occurs when accompanying the sick in the very terminal stage of their lives. Numerous patients confess that they have grown enormously in a religious and spiritual sense, gaining spiritual and religious depth (Raban, 2008). It is important for a dying person not to be left alone, but to have a close companion to help them in this period of final maturation and ultimate fulfilment of the meaning of life.

2.3 Death as the fulfilment of the meaning of life

According to Frankl, the meaning of individual's destiny, i.e. of their particular personal history, really exists – human live receives its meaning as much from the destiny as from the death. Within the context of their, as it were exclusive destiny, each person is irreplaceable; similarly the death is experienced by each human being in a completely individual and personal way. Facing the reality of death human person clearly perceives their responsibility for shaping their own destiny. With their unique destiny, each dying person stands, so to speak, alone face to face the whole universe. Their destiny will never repeat itself. No one has had the same opportunities as me and I will never be given the same possibilities as before. All of the opportunities for creative or experiential realization of values ever presented to us, all of the fated events we encounter that cannot be changed, but must be endured, inviting us to realise attitudinal values are unrepeatable and unique. The moment of death is particularly significant since in it the sparkles of time become eternity on condition that one succeeds in transforming the possibilities hidden in the present moment into the realities secured in the strongbox of the past "for all eternity". This is the ultimate meaning of the whole realization of values. The attitude the patient - a suffering warrior – takes towards their pain at its culminating and final point of the dying ultimately determines to which extent their life will be completed, reaching definitive fullness of meaning (Frankl, 1994).

2.4 The sick and dying surrounded by love

In their uniqueness, human being is not a lonely island, but a person in the midst of a community. The otherness sought by every human person from their very birth is not an impersonal object, but the personal "you" of one's own mother. This relationship based on the

gift of life and love is a constitutive personal relationship - a relationship between “I” and “Thou” through which human being develops as a person and society becomes a community of persons (Coreth, 1994). A person surrounded by the affection of their family members constitutes a unique, irreplaceable object of love. Thus, their life has (even if only passive) unquestionable meaning. Not everyone is aware that it is precisely in their helplessness that handicapped children are generally loved and tenderly cherished by their parents in a very special way, that they bring a new tenderness and kindness into their families. An individual person fulfils the meaning of their life not only through personal performance, but primarily and ultimately via communion with others. However, if the community is to have some meaning, it cannot do without the individuality of the persons who constitute it. Frankl states that in anonymous mass the meaning of individual, unique human existence inevitably fades out since any uniqueness appears as a disturbing factor there. As a matter of fact, the meaning of togetherness and community is constituted by individuality, and vice versa, the meaning of individuality is sustained by togetherness. In the mass the individuality of the person is abolished and its meaning ceases to exist, while the community makes these values grow and flourish (Frankl, 1994).

The Bible expresses the sociality of human person as follows: “It is not good for the man to be alone.” (Genesis 2:18) This is the starting point of Christian and also Jewish theology that unanimously answer the question “why did God create the world?” in the following way: out of love, because even the Lord of the world did not want to be alone. Therefore, love as such is of divine origin, and loving means imitating God - the ultimate goal of Jewish ethics. Love needs its counterpart, different from one's own self, yet of the same essence. This is the reason we, humans, were on one side created as quite different from God, yet on the other side we represent his faithful image. Taking into account this, we come to the following conclusion: since God created the world out of love, and love reveals to us the ultimate meaning of reality, our true identity can only be found in our neighbour. It also follows that God cannot be experienced through mere “being” or “having”, but only via sharing and becoming mutually closer by means of love (Frankl, 2011). Every suffering and dying person is thus to be surrounded by love in order to be able to meet God who is love. (cf. 1 John 4:8)

3 DAUGHTERS OF CHRISTIAN CHARITY IN THE SERVICE OF THE NEEDY SICK

The Daughters of Christian Charity did not only provide the sick and dying with medical care, but above all showered them with the love they drew from their own spirituality. This gave meaning to their lives and daily work in hospitals, even when facing the reality of suffering and death, in line with Frankl's ideas. This was to a great extent due to their holistic approach to life and human person in the spirit of which their initial formation as well as the lifelong deepening of their motivation was taking place. As a result, they were able not only to work in hospitals throughout their whole lives, but also to live on their campuses in unity with the suffering and dying. The founders of the Society of the Daughters of Christian Charity put the service of the sick, their care in every possible way, first and foremost. St. Vincent de Paul valued the Mass and contemplation highly, yet he was convinced that the ministries of charity were more important when urgent need demanded it. Therefore, he did not hesitate to insert this special point in the Rule: the service of the poor is to be given priority, without remorse, over the spiritual exercises when urgent need requires it (Dejiny Spoločnosti dcér kresťanskej lásky svätého Vincenta de Paul). From the very beginning, the ministry of the sisters has been characterized by a holistic approach to the sick which is not only concerned with the sick body or psyche, but also with the soul, that is, with the whole person in his or her relationship with God. When looking at a needy sick person, sisters Vincentians see in them God himself with firm determination to serve them humanely - as sweetly, humbly and kindly as Jesus

Christ did in his earthly life, without regard to persons, to all equally according to their needs. Thus, their ministry to the sick is in a concrete way a combination of a human approach with the proclamation of God's salvation. The sisters have been formed to be empathetically concerned with the situation of the families of the sick, encouraging them to reflect on the poverty of the Son of God and of the Blessed Virgin Mary. They pointed out to them the suffering of Jesus Christ on the cross who suffered for love of mankind, encouraging the sick to unite their sufferings with his. They comforted the sick with words of Scripture, thus preparing them to receive the Sacrament of Reconciliation (Convegno nazionale per i 350 anni della morte di s. Vincenzo dė Paoli e s. Luisa de Marillac, 2010).. In this way they were prepared to fill their lives with meaning and also to help the sick whom they nursed to find meaning in their suffering and death. Jesus Christ whom they decided to follow became the rule of their lives by listening to his word, passing it on to others and to putting it into practice in their lives (Convegno nazionale per i 350 anni della morte di s. Vincenzo dė Paoli e s. Luisa de Marillac, 2010).

3.1 Initial and permanent preparation for the ministry to the sick

In order to prevent the Daughters of Christian Charity from becoming a religious order, St. Vincent de Paul avoided habits, terminology, and anything resembling monastic style of life. They found the meaning of their life in the service of the needy sick in and around Paris (Dejiny Spoločnosti dcér kresťanskej lásky svätého Vincenta de Paul). Gradually they developed a method of preparation for this service and the means of maintaining their motivation and zeal.

The initial formation was already at a high level before the onset of communism – every sister got a pretty realistic idea of what awaited her. Moreover, each of them was assigned a ministry naturally close to her character and inclinations. For example, if a sister had an inclination towards being with children, she received the corresponding education and was assigned the mission of teacher. The superiors did not urge the sisters to become nurses at all costs. Nevertheless, in their early formation taking place in Ladce seminary all sisters had to take a compulsory nursing course led by doctors from Trenčín hospital where Vincentian sisters worked as nurses. As was already mentioned, apart from nursing, the sisters also dedicated themselves to other ministeries – some of them served in the field of education, others cared for orphans or lonely people. Nevertheless, if needed, each of them was ready to go and work in hospital, gradually learning from other nurses the required skills. For example, during the World War II, after the big bombing of the town Nitra, all Vincentian teachers and professors went to the hospital to treat the wounded (Author's archive: Interview with Sister Marianna Bucková DKL, conducted 5.12.2022).

The Slovak Vincentian sisters who were to work in hospitals were initially apprenticed to experienced nurses under the guidance of the doctors of the respective ward. Only later on, following the example of the Vincentians in Graz, they set up nursing schools where a two-year diploma nurse course was generally introduced, consisting of both a theoretical and practical part taking place in the hospitals. The theoretical part consisted of the following subjects with a corresponding hourly allocation: physiology - 30 hours, hygiene - 30 hours, nursing of children and infectious patients - 40 hours, surgery - 24 hours, nursing in internal medicine - 20 hours, medical legislation - 24 hours. The completion of the theoretical part of the study programme was followed by the so-called final examination before the school director. It was preceded by sub-examinations in individual subjects. The diploma could only be awarded after successfully passing the practical examination taking place in a hospital. For sisters who had already been working as nurses for more than three years under the supervision of senior nurses, the course was shortened to one year, followed by the same examinations as in the case of two-year course (Archive of the Daughters of Christian Charity

Nitra). The “Graz pattern” was first implemented in Slovak context by The Congregation of the Sisters of Charity of the Holy Cross in Bratislava that built a nursing school based on this model. Its statutes were only later on used by Slovak Vincentians (Ilievová - Juríková - Lichner, 2020).

The general board of the Society of the Daughters of Christian Charity took great care to ensure that the sisters maintain their vocation and continually improve their nursing skills. In Paris, they published a magazine entitled “Echoes” that brought formative reflections from the members of general board and information about what was happening worldwide in the Society of the Daughters of Christian Charity. Its Slovak language version was translated, published and printed in Ladce, from where it was distributed to all Vincentian communities in Slovakia. The Slovak Province also had its own magazine entitled “The Little Messenger” that was later renamed “At our place”, bringing formative reflections from the Provincial board of superiors. Sisters from the communities also contributed there in order to share their way of experiencing the events happening in their ministry. Both magazines were read in the presence of whole community and then the readings were discussed (Archive of the Daughters of Christian Charity Nitra). The first issue published in 1931 stated that the magazine was to be used by the Central House and the Mission Superiors when they wanted to communicate something to the whole Province and all the sisters. The purpose of the magazine was to encourage the sisters to instruct and educate one another in various virtues and skills needed for carrying out wide range of works and duties of their vocation. By means of the magazine the sisters informed each other about the latest developments in the school system, good experiences in education and training, reported on lectures and courses they had attended, published samples of exemplary teaching in one subject or another as well as of professional treatment of the sick, or shared new nursing methods. The magazine also informed the whole province about plays and songs that the sisters liked to rehearse but also about such prosaic but utterly important matters as work in the kitchen, especially the preparation of various diets for different ailments (Malý Posol Ústredného domu, 1931).

The fact that the sisters were excellent nurses is evidenced by an event that happened in 1956, when the liquidation committee in the hospital in Nitra tried to persuade the sisters to leave the order, but they failed. In the end, sisters were told that they had to be removed from the hospital, because, supposedly, neither the doctors, nor the patients, nor the civilian nurses were satisfied with their work in the hospital. The quality of the Vincentian nurses was courageously testified by the hospital director, Doctor Zachar, who declared before the whole committee that the doctors and patients were 100 per cent satisfied with them and that they had to be dismissed from the health services “on higher orders”. In addition, despite the ominous presence of communist officers, he personally thanked the Vincentian nurses for their conscientious and brave work. Afterwards the sisters left for hospital chapel where the local parish priest Jozef Kačúr for the last time celebrated the Mass for them. He also thanked the sisters for their selfless service (Dubovský, 2001).

3.2 Life with Christ and in Christ

The life in the Society of the Daughters of Christian Charity was fundamentally the adventure of following Christ, which gave them the basic meaning of life and work no matter where they lived and worked. This was the source of their mission to serve the sick and needy. In fact, the only reason for this service was their love of Christ. Therefore, it was essential for the sisters to listen to and obey his words, his evangelical counsels. They constantly learned how to live according to his counsels, conform themselves to his will, imitate him in their concrete situation, identify with him and adopt his way of feeling and loving (Convegno nazionale per i 350 anni della morte di s. Vincenzo dė Paoli e s. Luisa de Marillac, 2010). Louise de Marillac wished that they combine in their ministry the model of Martha with that

of Mary, harmoniously uniting the active and contemplative life (Convegno nazionale per i 350 anni della morte di s. Vincenzo dė Paoli e s. Luisa de Marillac, 2010).
The daily schedule during formation in the seminary was drawn up accordingly. Throughout the whole year, the sisters got up at four o'clock in the morning. In the chapel they held morning prayers and meditation together, participated in Holy Mass and received Holy Communion. This was followed by joint thanksgiving, breakfast and departure for work. Various devotions interwoven in their daily routine reminded them that their works are only worthwhile if they are done out of love for the Lord God: When the clock was striking, they were to think of God's presence. Before dining they would made a special examination of conscience. After lunch they had a quarter of an hour of spiritual reading followed by the Holy Rosary, and from two to three o'clock they kept strict silence. At three o'clock they had adoration to commemorate the death of the Lord Jesus on the cross. In the evening they had half an hour of meditation. Their life was alternately filled with work and prayer. In doing so, they had to be careful not to overdo either one or the other. They had recreation after lunch and after supper as a means of fostering the family spirit in the community and opportunity for diversion. After the evening recreation they kept strict silence which ended the next morning after Holy Mass. In the evening they met together to prepare for the following day's meditation, reading the subject of the meditation and explaining it to each other. Afterwards they prayed evening prayer. At nine o'clock they retired for the night. This daily schedule was pretty flexile - it varied from house to house according to the type of work performed. The rules prescribed monthly spiritual renewal for the sisters, and once a year eight days of spiritual exercises. Every three months each community was visited by a priest of the Missionary Society, a Lazarist. The sisters made a confession to him and after that he gave them a short lecture to encourage them to faithfully carry out their religious duties. Each year on March 25, the sisters renewed their vows at Holy Mass (Dejiny Spoločnosti dcér kresťanskej lásky svätého Vincenta de Paul).
These devotions led the sisters to become enthralled by the spirit of Jesus Christ up to reaching the mystical union experienced by St. Paul: “I no longer live, but Christ lives in me” (Galatians 2:20). “Have the same mindset as Christ Jesus“ (Philippians 2:5) “so that Christ may dwell in your hearts through faith“ and you may be “rooted and grounded in love” (Ephesians 3:17). This was, as it were, the leitmotif of their whole spiritual life, which was closely related to the emotional centre of human life, usually referred to as the heart. They were to adopt Christ's feelings, just as mothers and fathers experience them. For father and mother are the two foci from which the emotional life of human person develops; they are the primary, original affections. In this spirituality, Christ is both father and mother, that is, the “everything” on the basis of which each sister was called to live her vocation, restructuring and reorganizing the world of her affections to be able to overcome the natural aversion to the coarseness of the poor and the outer appearance of the sick by developing both maternal and paternal relationship with them. (Convegno nazionale per i 350 anni della morte di s. Vincenzo dė Paoli e s. Luisa de Marillac, 2010). The service to the poor requires a personal relationship with them, a relationship full of affection and tenderness, like that of a mother with her children. ... The first generation of Vincentian sisters that served the poor convicts were at pains to treat them with great forbearance, without the slightest reproach, welcoming them with a compassionate and merciful heart (Convegno nazionale per i 350 anni della morte di s. Vincenzo dė Paoli e s. Luisa de Marillac, 2010). Finally, sisters lived out the call of Jesus Christ, “Anyone who wishes to follow me must deny himself, take up his cross, and follow me" (Matthew 16:24). Thus they realised the attitudinal values of which Viktor E. Frankl speaks in connection with situations where a person can no longer do anything by their own activity.

3.3 Community life

The sisters were mainly devoted to the service of others - their spirituality was not individualistic, as after all, Christian spirituality in general. Spiritual life of a Christian is developing in the context of community, the paradigmatic form of which is the family where both the maternal and paternal relationship is being established and from which the sibling relationship emerges. In Vincentian communities, both the maternal and sisterly feelings developed. Sisters lived deep communion, having someone to share with (Author's archive: Interview with Sister Marianna Bucková DKL, conducted 15.12.2022). Together they formed an organic unity that embraced human individuality not from the outside but from within. It bound them together in an intimate familial relationship that transcended all difference, contradiction, and individuality of each into the harmony of a hospitable and welcoming home. This living unity of people united in Christ represents the fundamental moment of fulfilment for every person. In relationship to the other, human person finds their true self and thus the world takes on the face wished by God. It constitutes a space of acceptance and mutual love where the image of God in which human person was created, is revealed (Convegno nazionale per i 350 anni della morte di s. Vincenzo dė Paoli e s. Luisa de Marillac, 2010). As a consequence, Vincentian sisters quite spontaneously infused their ministry in the hospitals with this spirit of communion.

Like in the family, so in the community of sisters, their unity was realized and lived out in quite concrete forms of daily life. Community life provided them with a background and a daily source of motivation. The community provided a regular rhythm of life as well as mutual sharing and help. The superiors tried to ensure good atmosphere, so that the sisters felt comfortable in the community, getting on well together. The sisters usually joined the Vincentian Society well prepared for community life, coming mostly from large families. In the community they enhanced even more their abilities to respect and help each other, having compassion not only for the suffering patients but also with fellow sisters. They were attentive, looking for the possibilities how to help each other. When a sister helped another sister, the latter was very happy and encouraged, and at first occasion did the same to the third one. Thus, an avalanche of sisterly love formed itself. Needless to say, this kind of mutuality was very helpful to them. They also helped each other by sharing their experiences and mutual appreciation. If a sister saw that her fellow sister she couldn't do some task which was too difficult for her, she would go and do it for her. Among sisters there were also difficult natures. No wonder - nobody has an ideal nature. Sometimes there also occurred difficult combinations – for example when a deeply melancholic sister lived in community headed by a very strict superior. In such situations it proved to be useful if two or three sisters decided to pray together for the sisters in trouble and bring sacrifices for the sake of her. The community life was also fostered by the sacrament of reconciliation and regular colloquy with the provincial of the Lazarists and the own provincial superior where each sister could freely and openly express all her difficulties, her way of experiencing community life, her health problems, improvement suggestions. The superiors tried to understand the experiences, problems and suggestions presented by sisters and act accordingly as far as possible (Author's archive: Interview with Sister Marianna Bucková DKL, conducted 15.12.2022).

Their founder, St. Vincent de Paul, wished that spiritual sensitivity constantly renewed by the original inspiration of their vocation was to be cultivated in their communities. This sensitivity was to be animated by concrete love flourishing among the sisters and in their apostolate, no matter if serving the neighbours as nurses, teachers or anyhow else. He encouraged the sisters to creativity in the implementation of the rules of consecrated life enabling them to preserve and further develop its inner spirit in wide variety of the circumstances of life and work (Convegno nazionale per i 350 anni della morte di s. Vincenzo dė Paoli e s. Luisa de Marillac, 2010).

3.4 Personal integration of life and faith

For the Society of the Daughters of Christian Charity, Saint Louise de Marillac was a great teacher who taught them how to love the poor with love and kindness, seeing Jesus Christ in them. She taught them how to serve the poor preserving their dignity and showing them respect, how to establish and maintain a warm and cordial relationship with them as Jesus Christ did. She taught her spiritual sisters how to look at the poor and the sick with the eyes of faith, serving them with tenderness and love, and led them to the awareness that under all circumstances they are accompanied by Jesus Christ who is with them whether they are praying, or serving the sick, or helping each other in the community. She accompanied the sisters more by her example than by her words, using words only when her life confirmed them. On one occasion she said: "I felt like kissing the feet of the baby Jesus as I hugged the children." That's how she treated the sisters and that's what she led them to do (Convegno nazionale per i 350 anni della morte di s. Vincenzo dė Paoli e s. Luisa de Marillac, 2010).

Mother Inchelin, the Superior General, encouraged the sisters to have their attention focused on the supernatural when they enter the hospital. They are to be constantly united to the Lord Jesus. Only in this way will they sanctify themselves. Everywhere they go they are to remember that Jesus accompanies them and brings them inner peace and serenity. Going to the dining room, they should realize: I am going there in his company. Going to the chapel, to work, Jesus accompanies them, too... These words of hers calmed them and drove away every fear. In a word, Mother Superior Inchelin had a sense of the supernatural life (Archive of the Daughters of Christian Charity Nitra) The sisters encouraged each other, mutually reinforcing their belief that their vocation is love. Since without this virtue it is impossible to devote oneself to the service of the poor, they encouraged each other to sympathize with the pain of another forgetting themselves. They reminded themselves of the words of St. Paul that love is patient. Vincent de Paul used to say that the sisters need patience all the time. When one is sick, discontented, when a fellow sister says an unkind word, they need to be patient (Dejiny Spoločnosti dcér kresťanskej lásky svätého Vincenta de Paul). The whole life of Mother Inchelin was a great experience with the help of Our Lady whom she constantly invoked, encouraging the sisters to do the same: Every morning say to Our Lady: My good Mother, you are the most important one in this ministry. Please, accompany me. I promise to obey you in everything. Look after the sick entrusted to my care and do not allow any of them to die without last rites" (Archive of the Daughters of Christian Charity Nitra).

4 SUMMARY

Today we often hear about the need to humanise our health service, which suggests considerable measure of its dehumanisation. Thanks to Vincentian nurses (among others) a holistic approach to patients was being brought to hospitals that focused not only on treating the body, but also the mental and spiritual dimensions of the sick. Moreover, Vincentian sisters accompanied not only the sick but also their families. They performed their service like loving mothers, which was appreciated by doctors and patients alike, adding an extra contribution to their professionalism, as Viktor E. Frankl puts it. They saw and realised the meaning of their lives in the service of the suffering and dying, helping them to find the meaning of life, too. As for the reality of death, they considered it as natural culmination of human life. Nevertheless they did everything to keep the sick person alive, to ease their pain, but when a patient died they accepted it as a fact that the Lord God had called him or her to leave this world. They prayed for their souls, being happy if the patient died reconciled to the Lord God. They were grateful to God for being given the possibility to obtain this grace for the dying person. However, there were also patients who died without receiving the last sacraments, some of whom openly rejecting them, others died embittered... The sisters did not despair, committing them to God's mercy. They did not bring anyone to faith by force, not

even tried to (Author's archive: Interview with Sister Marianna Bucková DKL, conducted 15.12.2022). In this way they filled their daily lives with meaning and helped the sick and dying they cared for to find meaning in life. Yet, Communist ideologues perceived their spiritual service to the sick which formed the basis for their humane approach as an obstacle to achieving their own political and ideological aims. Vincentian Sisters were forcibly removed from hospitals, and made to abandon - with bleeding hearts - their loved patients. In addition, they were subject to harsh persecution lasting several decades. In spite of this they did not succumb to despair and rancour, keeping their zeal and motivation of love. Perhaps the example of the Daughters of Christian Charity could serve as inspiration for the current formation programs of nurses and for their lifelong accompaniment. It could equally represent valid help in prevention of burnout syndrome in nursing and strong helping hand offered to the sick and dying, in line with the concept of psychotherapy developed by Viktor E. Frankl in his book The Doctor and the Soul.

Sources

1. *Archive of the Daughters of Christian Charity Nitra*
2. *Author's archive: Interview with Sister Marianna Bucková* DKL (conducted 15.12.2022 in Nitra)
3. *Catechism of the Catholic Church,* available at: https://www.vatican.va/archive/ENG0015/_INDEX.HTM
4. *Convegno nazionale per i 350 anni della morte di s. Vincenzo dẻ Paoli e s. Luisa de Marillac*, Roma 24 – 26 settembre 2010. Roma: Edizioni vincenziane, 2012. 194 p. ISBN 978-88-7367-159-6.
5. CORETH, E.: Co je člověk? Praha: Zvon, 1994. 215 p. ISBN 80-7113-170-9.
6. *Dejiny Spoločnosti dcér kresťanskej lásky svätého Vincenta de Paul. Od utvorenia Spoločnosti do konca XIX. storočia*. Ladce: Materský dom
7. DOBROTKOVÁ, M., ILIEVOVÁ, Ľ., JURÍKOVÁ, E*.: Ošetrovateľské školy v pôsobnosti Spoločnosti dcér kresťanskej lásky sv. Vincenta de Paul v prvej polovici 20. storočia na Slovensku (Náčrt problematiky).* In: Studia Capuccinorum Boziniensia, 2023, No. 8, pp. 198-215. ISSN 2585-8025.
8. DUBOVSKÝ, J.M.: *Akcia rehoľníčky.* Martin: Matica Slovenská, 2001. 326 p. ISBN: 80-7090-597-2.
9. FÁBIK, D.: *Zmysel života podľa Frankla*, available at: https://www.bratislavapsychолog.sk/zmysel-zivota/
10. FRANKL, V.E.: *Lékařská péče o duši.* Brno: Cesta, 1994. 239 p. ISBN 80-85319-39-X.
11. FRANKL, V.E., LAPIDE, P.: *Bůh a člověk hledající smysl.* Brno: Cesta, 2011. 109 p. ISBN 978-80-7295-137-6.
12. ILIEVOVÁ, Ľ., JURÍKOVÁ, E., LICHNER, M.: *Prvá ošetrovateľská škola v Bratislave v prizme pastoračnej charizmy Kongregácie milosrdných sestier Svätého kríža.* Trnava: Dobrá kniha 2020, 182 p. ISBN 978-80-8191-271-9.
13. KŘIVOHLAVÝ, J.: *Mať pre čo žiť.* Bratislava: Karmelitánske nakladateľstvo, 2010. 135 s. ISBN 978-80-89231-23-2.
14. LICHNER, M.: *Timor mortis – kresťan a strach zo smrti. Pohľad svätého Augustína na problematiku kresťana zoči-voči smrti*. In: Teologický časopis, 2013, No.1, pp. 31-45. ISSN 1336–3395.
15. *Malý Posol Ústredného domu,* Vol 1. 1931, No. 1, pp. 2-4.
16. RABAN, M.: *Duchovní smysl člověka dnes, od objektivního k existenciálnímu a věčnému*. Praha: Vyšehrad, 2008. 394 p. ISBN 978-80-7021-933-1.

17. ŠMIDOVÁ, M., TREBSKI, K., ŽUFFA, J.: *Dozrievanie v láske*. Trnava: Dobrá kniha, 2014. 88 p. ISBN 978-80-7141-853-5.

Contact

prof. ThDr. Ladislav Csontos SJ, PhD.
Trnava University in Trnava, Faculty of Theology
Kostolná 1, P.O. BOX 173 Bratislava, Slovakia
Tel: +421252775410
email: ladislav.csontos@truni.sk

CONCEPT MAPS AS FORMATIVE ASSESSMENT TOOL IN ELT

Klaudia Paulikova, Katarina Szarka

Abstract

Concept mapping is not a new phenomenon in education, yet it is rather rarely used in schools as a means of assessment. The paper portrays concept maps in terms of meaningful learning and their possibilities to be included as a formative assessment tool in education, namely ELT. A pilot study conducted with a group of university students investigates the process of constructing a low-directed concept map in the end of a semester and explores learners' thoughts, perceptions and reflections via an unstructured interview. The results show that although concept maps are found useful, beneficial and having many advantages, there also are limitations teachers and students have to be aware of.

Keywords: *concept maps, education, ELT, alternative assessment, reflection*

INTRODUCTION

As far we talk about learning, the term acquisition of knowledge comes to mind immediately. What teachers most commonly have in mind in connection to acquisition of knowledge is how to teach most effectively and how to assess in a way they can see how much learners remember from the effective teaching (and learning) (Mayer, 2002). Thus, two of the most important goals of education come to mind and these are promoting *retention* and *transfer*. Retention, being the ability to remember things after learning (acquiring), is a key aspect of successful learning. Transfer, on the other hand, occurs when meaningful learning is implied. To understand meaningful learning, however, it is important to make a distinction between meaningful and rote learning in the first place. According to Novak and Cañas (2008), it is David Ausubel, who is the most recognizable for making the distinction between the two. The former one, as Novak (2002) in his earlier study explains, focuses on literal memorization of information with very little endeavour towards understanding meaning or higher thinking skills.

Meaningful learning, on the other hand, takes place when new information is generated or integrated by cognitive elaboration into already-existing interconnected knowledge systems. The process by which learners connect new material to pre-existing knowledge structures through techniques like self-explanation (Chi et al., 1989) and elaborative interrogation (Dunlosky et al., 2013) is known as meaningful learning (Kalyuga, 2009). Learning strategies that make meaning are superior to memorization, and a wealth of studies indicates that the key to their effectiveness is cognitive elaboration (Dunlosky et al., 2013). According to Jonassen et al. (2004), meaningful learning occurs when students actively participate, build knowledge, act purposefully, work in groups, and take on real-world problems. They assert that learning is a social and dynamic process that occurs naturally in humans. While learning in natural environments, people interact with their environment, handle objects, consider the effects of their activities, and create their own interpretations of occurrences. Others are then informed of these interpretations. According to the authors, learning is ingrained in communities of play and work through both official and informal apprenticeships, leaving a cognitive legacy in the shape of the learner's mental model.

Foreign language education (FLE) is also leaning towards meaningful education and meaningful learning. One of the core goals of FLE is for learners to achieve communicative and intercultural competence (Council of Europe, 2001). Modern teachers of foreign languages know that there are numerous possibilities in terms of approaches, methods and teaching techniques (Harmer, 2012) and that there are no strict rules to follow. Creative and

critical thinking, therefore, are skills that are promoted very often (Vdovina and Gaibisso, 2013), as well as a learner-centred approach with individual focus on learner's requirements and needs (Scrivener, 2011). Teaching creatively and also creative memory retention tools are therefore far more popular in teaching than have ever been before.

1 ASSESSING LANGUAGE

Evaluation and assessment are very often misunderstood and interchanged. Council of Europe (2001) refers to evaluation as a process of collecting and evaluating information in its broadest meaning. Ionnou Georgiu and Pavlou (2003) describe it as a long term process of collecting information with the aim of determining how a language program meets the stated goals. It usually connects to terms such as making judgements, deciding on worth, or assigning value (Arends, 1991). The process of evaluation is product oriented and it concerns the whole learning process as a whole (Rea-Dickins and Germaine, 1992; Taras, 2005). In contrast to evaluation, assessment is rather process oriented and focuses on achievements from specific moments of education (Rea-Dickins and Germaine, 1992). Taras (2005) explains that assessment refers to the work of the students (as opposed to evaluation which is concerned with the whole course). Council of Europe (2001) explains that assessment is a form of evaluation with a more specific focal point. Various authors deal with assessment as such. Velikanič (1973), for example, understands it as a process of continuous learning about the learners and reviewing and judging their knowledge, learning procedures and gained results. Skalkova (1971) adds that the teachers, or those who are assessing the education process, form positive or negative statements towards the activities and performance of the students. Harmer (2007) marks assessment as an inevitable part of the teaching process with great importance for its overall success. As it is an inseparable and continuous part of the teaching process, it is possible to collect, connect and evaluate valuable pieces of information (Arends, 1991).

The most common tools for assessing language are traditional tests, which are a means of rote learning. Their inefficacy in meaningful learning and lack of creativity have been proved by many, among who Vernon and McGill (1957) for instance described the negative effects of traditional tests. Many researchers have also conducted studies in the field with interesting results on long term memory retention (Inglis and Ankus, 1965), the negative effects of lexical repetitions (Choubey et al., 2023), or increasing learner anxiety while rote learning (Malmo and Amsel, 1948).

Meaningful learning, however, promotes creative approaches in evaluation and assessment, as well. Puskas (2020), for instance, marks the importance of creative assessment in a learner-centred classroom and lists numerous alternative tools that can be taken use of. Unlike traditional tools, alternative tools empower students to form their own opinions on important and challenging subjects. With alternative tools, students construct and create answers from their own perspectives on real life and present them in diverse ways, whereas with standard tools, students offer brief replies or choose one of the multiple choice options (Herman et al., 1997). While traditional approaches primarily evaluate memorization of material, alternative tools aim to uncover students' comprehension and achievement. For students with diverse learning styles, alternative assessment and evaluation tools offer a complementing feature and substitutes for traditional methods of evaluating these pupils (Llewellyn, 2003).

For written tasks, for example, tasks such as matching words, choosing odd one out, writing a story, reconstructing texts, or using mind maps can be mentioned (Puskas, 2020). Shin and Crandal (2014) add portfolios, observations, interviews, projects, or oral and peer assessment to the list. Alternative assessment tools have numerous advantages. According to Suzieleez and Tajularipin (2006), these tools promote higher-order creative and critical thinking where students have more control over their education. Nasri et al. (2010) argue that teachers

themselves as well have a positive attitude towards alternative assessment, but based on their own thoughts, it is more time consuming and requires practice and dedication.

1.1 Concept maps

Conceptual thinking, such as using mind maps and concept maps, is extremely comparable to what occurs in the human brain. The brain can be viewed as a multitasking system that is prepared to take in and store information from any source or origin since distinct brain areas are responsible for different tasks, and the tasks are limited to specific processing streams. For example, when we are learning new vocabulary items, we use our cognitive abilities to activate memory retention, which means that words have relationships with other words. In order to retain information, memory activation activates billions of neurons in our brain that link ideas, words, pictures, and environment. Radiant Thinking is the term used to describe these processes, which are all connected to a single point (Hardcastle and Stewart, 2002). Every piece of information that enters our minds can be thought of as a midway from which an infinite number of associations with an infinite number of links and connections emanate. Mind and concept mapping, which reflects the internal architecture of the brain and patterns of brain activity, is the outcome of radiant thinking. Thus, mind and concept mapping encourages radiant thinking, which is consistent with human nature and the brain's propensity to stray from one idea to another. Additionally, mind maps efficiently address this need by offering the ability to generate an endless array of associations that aid in the exploration of any notion that occurs to us (Buzan & Buzan, 1993). Afterwards, the final mind or concept map bears a resemblance to a complex web of connections in the nervous system, and that is why the human brain responds to this method effectively; even though a map "*is drawn on a two-dimensional page, it represents a multi-dimensional reality, encompassing space, time and colour*" (Buzan & Buzan, 1993, p. 57).

Concept mapping is not a new phenomenon in education, yet it is rather rarely used in schools as a means of assessment. A concept map, according to Novak & Gowin (1984), is a graphic that shows organized knowledge made up of concepts or ideas and their relationships. Concepts are connected to one or more other concepts by lines or arrows and encased in boxes or circles. While lines are used to depict the relationship's flow from top to bottom or sideways, beginning with the main concept, arrows are used to indicate the relationship's direction. The idea map's primary characteristic is the hierarchical arrangement of the concepts. Concept maps are very similar in their nature to mind maps. It could be agreed, therefore, that we can define them as diagrams visually organizing information into a hierarchies (Hopper, 2007), mental representations of a person's ideas and thoughts (Kokotovich, 2008), or visual demonstrations of sub-topics portrayed as parts of broader topics that originate from a central concept (Michalko, 2001).

The concept map assessment does have a framework, which was proposed by Ruiz-Primo and Shavelson (1996) as an assessment tool with three main components: the task that asks students to demonstrate their domain knowledge; the format for the students' response; and the scoring system that is used to consistently and accurately evaluate the students' concept maps. The three assessment components in the concept map have an impact on each other as well as the assessment's objective or construct.

Among a discussion towards concept maps their benefits and possible drawbacks are important to be mentioned. Numerous research shows that applying mind and concept maps enhances students' motivation in learning English (Rafii, 2017; Hasanah and Ali, 2020; Algasham and Al-Agdal, 2022) and has a positive effect on students' self-monitoring, self efficacy and achievement (Chiou, 2008; Anwar and Hasmawati, 2020). Astriani et al. (2020) say that the more proficiently pupils apply these mapping strategies, the more their metacognitive abilities advance. Moreover, mind and concept maps are effective with learning

vocabulary and developing speaking and writing skills (Buran and Filyukov, 2015; Jiang, 2020; Stepankova, 2021).

2 METHOD

Understanding concept maps and their great benefits, we felt a need to investigate the topic in more depth. One group of university students participated in a pilot study, where concept maps were applied as an assessment tool for finding out the students' level of knowledge from the whole semester. The group comprised 18 adults that were attending a course about the history and culture of Ireland for 13 weeks. The aim of the pilot study was to investigate university students' reflections on the possibilities of using concept maps as assessment tools in the future and their possible advantages or drawbacks.

The study was conducted during 90 minutes seminars throughout a whole semester of 13 weeks. During the semester, the study material was equally divided into the 13 weeks (with 2 of the 13 seminars cancelled due to different reasons). The study material was divided between the teacher and the students, who, among participating in activities, taking notes and filling worksheets were also asked to prepare presentations covering the most important topics connected to Irish history and culture. At the end of the semester, learners were handed free sheets of papers and asked to prepare a low-directed concept map covering everything they knew and had learned throughout the semester. The concept maps were then presented individually, evaluated on the basis of a framework proposed by Ruiz-Primo (2004) and an unstructured interview with the group highlighted what students thought about the tool and how they perceived it.

3 RESULTS AND DISCUSSION

The learners took around 20 minutes to prepare their concept maps and were then asked to describe them in detail. In the interview they clarified that the process of writing the concept maps was entertaining, enjoyable, and relaxing as compared to a traditional test. Some of the students, however, expressed confusion and uncertainty, as based on their own words they did not know whether what they were writing would be considered enough for the teacher. While working on their concept maps, questions and comments as follows were registered:

Learner 1: *What exactly are we supposed to write in it?*
Learner 2: *Can I doodle or draw? It helps me concentrate.*
Learner 3: *What if what we write is not enough?*
Learner 4*: This will be bad.*

In the interview that followed, learners having questions and comments were asked for clarification and further explanation about their enquiries. As was found out, the common aspect for them all was that the low-directed concept mapping as an assessment tool was not directive enough, and since it leaves autonomy on learners themselves, they were concerned about having every important historical happening and cultural aspect of Ireland included.

Learners explained that after getting the opportunity to describe their concept maps in word they felt relieved and less anxious. In the interview they clarified that the foremost emotion accompanying them while handing the concept maps in was uncertainty. This emotion was regarded as being in connection with the fact that concept mapping was used for assessing their knowledge for the first time in their life, hence learners did not know what to expect. One of the members of the group clarified as follows:

Learner 14: *I was unsure what exactly you wanted us to do and what I was supposed to put in it. I did not know if you would understand my writing and my thoughts.*

The process of constructing the map itself, however, was regarded as *fun* (learner 11), *enjoyable* (learner 2), *interesting* (learner 13), or *ordinary* (learner 16). There was one student who paid extra attention to preparing their concept map thoroughly and was concerned with

the visually pleasing side of it, as well. The learners included arrows to indicate connections of terms to other terms, drawings to emphasise their knowledge, or small text bubbles connecting to larger text bubbles. The following figure shows examples of the concept maps learners created for the purposes of our study.

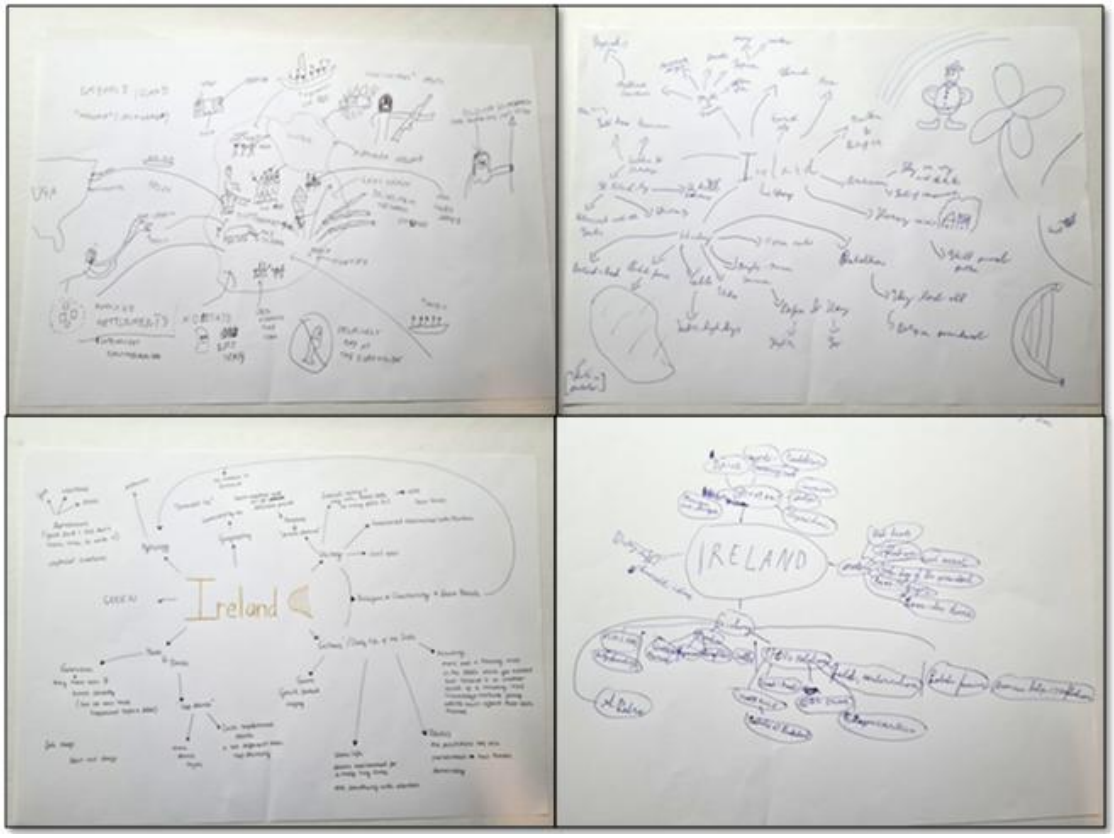

Fig. 1 Examples of concept maps of university students

Overall, when discussing the advantages and disadvantages of such assessment, learners were describing concept mapping as an attractive, interesting and motivating alternative tool to traditional testing. According to their words they could imagine constructing concept maps more often provided the instructions they get were more concrete, specific and high-directed. One of the learners benefited the possibility to include little drawings into their concept map.

Learner 2: *I liked that I could add little drawings to the thoughts. It soothed me and I was glad I could let my creativity go.*

Very similarly to our results, Nasri et al. (2010) in their study also encountered positive feedbacks towards concept maps from both learners and teachers. According to their results, such assessment is beneficial for increasing the self-confidence of learners and increasing their critical and creative thinking. Rafii's (2017) finding about concept maps boosting motivation of learners is also in correspondence with our finding.

Among naming disadvantages, the participants openly expressed concern about the way a concept map could be evaluated. They claimed that a concept map *does not have to show objective knowledge* of a student (learner 7), *can be misleading* (learner 11) or *can be unobjectively evaluated* by the teacher (learner 8). There were two participants, in particular, who admitted that they did not enjoy this assessment tool at all. They confessed struggling with the task while constructing their concept maps and declared that the most enjoyable part was when it ended. They openly expressed that they would have appreciated a traditional multiple choice test or a test with open ended questions more.

Learner 15: *This was not my cup of tea, I felt lost in the assignment.*

Learner 17*: It might sound awkward, but I could not concentrate on the task, at all. I was not comfortable, I could not find the connections, therefore I could not write as many things as my classmates did, either. If this would be the only way of evaluating my progress, I would definitely fail the course.*

Based on the information provided above it could be assumed that even though there are multiple benefits and advantages of implementing concept maps as a formative assessment tool in the classrooms, attention needs to paid to the limitations, as well. The 2 very last quotes from the participants lead us back to Phelan (1965), who argued that in concept mapping it may occur that we encounter a concept, but for different reasons it ceases to come to verbalization. Gardner (2002) and his multiple intelligence theory could also be given as an example, based on which we are coming to a conclusion that not every type of learner will fancy constructing concept maps. The participants in our study unanimously agreed on the fact, however, that an oral presentation and description after constructing a concept map might be of a great help in the overall assessment process.

CONCLUSION

Concept maps as a formative assessment tool have both advantages and disadvantages. In the paper we have encountered the fundamental terminology connected to the topic, where the primary difference between rote learning and meaningful learning was described with particular interest in assessment. Alternative forms of assessment are viewed as learner-centred, creative and appealing to the many learning styles we as learners have. Concept maps as an alternative assessment tool do promote the learner-centeredness and creative approach. The pilot study that was conducted with a group of university students aimed at investigating how concept maps were viewed by learners themselves and what reflections they had towards the concept maps. It was found out that learners view concept mapping as an attractive, interesting and motivating alternative tool to traditional testing, they however also see limitations to it. Our findings revealed that concept mapping was not suitable for all the learners from the group and many of them were feeling uncertainty and lack of directions while constructing their concept maps. To conclude, we do view concept mapping as an excellent alternative assessment tool that can be taken use of regularly with beneficial results, yet more thorough research is required to be conducted in the field. Likewise, introducing concept mapping not only as a means of assessment but also as a tool used in learners' ordinary classes (seminars, lectures, and practices) could also be of great benefit.

This paper includes research results gained as a part of the project KEGA no. 001UPJŠ-4/2023 „Implementation of formative assessment in primary school teaching with the focus on the digital form“

Sources

1. ALGASHAM, F. G., AL-AGDAL, A.A. 2022 *Effectiveness of mind-mapping as a digital brainstorming technique in enhancing attitudes of Saudi EFL learners to writing skills* J. Lang. Ling. Stud., 17 (2) (2022)
2. ANWAR, M., HASMAWATI, H. 2020 *Improving students' speaking performance and self-confidence using mind mapping model in foreign language learning Asian EFL* J. Res. Articles, 27 (3.1) (2020), pp. 106-118
3. ARENDS, R. 1991. *Learning to teach*. 2nd ed. Mcgraw-Hill,1991. 534 p. 9780070024779
4. ASTRIANI,D. et al. 2020 *Mind-mapping in learning models: a tool to improve student metacognitive skills* Int. J. Emerg. Technol. Learn., 15 (6) (2020), pp. 4-17
5. BURAN, A., FILYUKOV, A. 2015. *Mind-mapping technique in language learning* Procedia-Soc. Behav. Sci., 206 (2015), pp. 215-218

6. BUZAN, T. 1993. *The mind map book*. New York, NY: Penguin Books Ltd
7. CHI, M. T. H., BASSOK, M., LEWIS, M. W., REIMANN, P., GLASER, R. 1989. *Self-explanations: how students study and use examples in learning to solve problems*. Cognitive Science, 18, 145–182.
8. CHIOU, C.C. 2008. The effect of concept mapping on students' learning achievements and interests Innovat. Educ. Teach. Int., 45 (4) (2008), pp. 375-387
9. CHOUBEY, P. K, et al. 2023. *Lexical Repetitions Lead to Rote Learning: Unveiling the Impact of Lexical Overlap in Train and Test Reference Summaries*. *arXiv preprint arXiv:2311.09458*, 2023.
10. COUNCIL OF EUROPE. 2001. The Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching and Assessment. Cambridge, U.K: Press Syndicate of the University of Cambridge . 2001. 273 p. ISBN 978-92-871-8233-3
11. DUNLOSKY, J., RAWSON, K. A., MARSCH, E. J., NATHAN, M. J., WILLINGHAM, D. T. 2013. *Improving students' learning with effective learning techniques: promising directions from cognitive and educational psychology.* Psychological Science in the Public Interest, 14(1), 4–58. doi:10.1177/1 529100612453266.
12. HARDCASTLE, V. G., STEWART, C. M. 2002. *What do brain data really show?* Philosophy of Science, 69(S3), S72-S82. Retrieved from http://www.jstor.org/stable/3696189
13. HARMER, J. 2012. *Essential Teacher Knowledge : Core Concepts in English Language Teaching.* Harlow, England : Pearson Education Ltd. 2012. 288 p. ISBN 9781408268049
14. HASANAH, N., ALI, S.M. 2020. *The students' motivation in writing through mind mapping at Tomakaka University of Mamuju Edumaspul*: J. Pendidikan, 4 (2) (2020), pp. 341-346
15. HERMAN, J.L., KLEIN, D.C. & WAKAI, S.T. 1997. *American students' perspectives on alternative assessment: Do they know it's different?* Assessment in Education. 4(3), 339-351.
16. HOPPER, C. H. 2007. *Mapping*. *Practicing College Learning Strategies* (4th ed.). Boston: Houghton Mifflin. pp. 139–143. ISBN 978-0618643783.
17. INGLIS, J.; ANKUS, M. N. *Effects of age on short-term storage and serial rote learning*. *British Journal of Psychology*, 1965, 56.2-3: 183-195.
18. IOANNOU-GEORGIOU, S., PAVLOU,P.2003. *Assessing young learners*. Oxford University Press, 2003. ISBN 0194372812
19. JIANG, Y. *Application of the mind-map in learning English vocabulary* Open Access Libr. J., 7 (6) (2020), pp. 1-9
20. JONASSEN, D.H., HOWLAND, J., MOORE, J., MARNA, R.M. 2003. *Learning to solve problems with technology: A constructivist perspective,* 2nd. Ed. Columbus, OH: Merrill/Prentice-Hall.
21. KALYUGA, S. 2009. Knowledge elaboration: a cognitive load perspective. Learning and Instruction, 19(5), 402–410.
22. KOKOTOVICH, V. 2008. *Problem analysis and thinking tools: an empirical study of non-hierarchical mind-mapping*. Des. Stud., 29, pp. 49-69
23. LLEWELLYN, D. 2002. *Inquiry within: implementing inquiry-based science standards*. California: Corwinn Press.
24. MAYER, R. E. 2002. *Rote Versus Meaningful Learning*, Theory Into Practice, 41:4, 226-232, DOI: 10.1207/s15430421tip4104_4

25. MALMO, R. B.; AMSEL, A. 1948. *Anxiety-produced interference in serial rote learning with observations on rote learning after partial frontal lobectomy*. Journal of experimental psychology, 1948, 38.4: 440.
26. MICHALKO, M. 2001. *Cracking Creativity: the Secrets of Creative Genius*, Ten Speed Press, Berkeley, CA.
27. NASRI, N., ROSLAN, S. N., SEKUAN, M. I., BAKAR, K. A., PUTEH, S. N. 2010. *Teachers' Perception on Alternative Assessment*,. Procedia - Social and Behavioral Sciences, Volume 7, 2010, 37-42, ISSN 1877-0428, https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2010.10.006.
28. NOVAK, J. D. 2002. *Meaningful learning: the essential factor for conceptual change in limited or inappropriate propositional hierarchies leading to empowerment of learners*. Science Education, 86(4), 548–571.
29. NOVAK, J. D. , CAŇAS, A. J. 2008. *The theory underlying concept maps and how to construct and use them*. Technical Report IHMC CmapTools 2006–01 Rev 01–2008, Florida Institute for Human and Machine Cognition.
30. NOVAK, J.D., GOWIN, D.B. 1984. *Learning how to learn*. Cambridge: Cambridge University Press
31. PHELAN, J. G. 1965. *A replication on the study on the effects of attempts to verbalise on the process of concept attainment*. The Journal of Psychology, 59, 283–293
32. PUSKAS, A. 2020. *CREATIVE TEACHING, CREATIVE ASSESSMENT: LEARNER-CENTRED ASSESSMENT TOOLS IN THE EFL CLASSROOM*. In: . Szőköl - P. Tóth - K. Horváth - Š. Gubo (eds.): 12th International Conference of J. Selye University. Sections of Pedagogy and Informatics. Conference Proceedings. 107-116. DOI: https://doi.org/10.36007/3778.2020.107
33. RAFII, A. 2017. Improving students' motivation in writing descriptive texts by using mind mapping ELT Echo: J. Engl. Lang. Teach. Foreign Lang. Context, 2 (2) (2017), pp. 147-157
34. REA-DICKINS, P., GERMAINE, K. 1992. *Evaluation.* Oxford University Press, 1992. ISBN 0194371387
35. RUIZ-PRIMO, M. A. 2004. *Examining concept maps as an assessment tool.* 2004.
36. SCRIVENER, J. 2011. Learning Teaching. Macmillan Education, Oxford, UK. 414 p. ISBN 9780230729827
37. SHIN, J. K. - CRANDALL, J. 2014. *Teaching Young Learners English: From Theory to Practice*. Boston: National Geographic Learning
38. SKALKOVÁ, J. 1971. *Aktivita žáků ve vyučování*. [Action of pupils in education]. Pedagogická teorie a praxe. SPN, 1971. 188 p.
39. STEPANKOVA, A. 2021. *Teaching Vocabulary through Mind-Maps at Lower Secondary School Level* Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta (2021)
40. SUZIELEEZ, S. A. R.; TAJULARIPIN, S. 2006. *Classroom Assessment: Paper-pencil vs Alternative Humanising Assessment*: Compilation of presentation papers.(pp. 49-52).
41. TARAS, M. 2005. *Assessment – summative and formative, some theoretical reflections*. In: British Journal of Educational Studies, vol. 53, Issue 4. 2005. p.466-478. ISSN. 0007-1005
42. VDOVINA, E.; GAIBISSO, L. C. 2013. *Developing critical thinking in the English language classroom*: A lesson plan. *ELTA journal*, 2013, 1.1: 54-68.
43. VELIKANIČ, J. 1973. *Skúšanie, hodnotenia a klasifikácia žiakov*. [Examining, assessing and classification of pupils]. Bratislava: SPN, 1973. ISBN

44. VERNON, J. A.; McGILL, T. E. *The effect of sensory deprivation upon rote learning*. *The American Journal of Psychology*, 1957, 70.4: 637-639.

Contact
Mgr. Klaudia Paulikova, PhD.
Department of English Language and Literature
Faculty of Education
J. Selye University
Bratislavská cesta 3322, 94501 Komárno
email: paulikovak@ujs.sk

QUESTING AKO SÚČASŤ OUTDOOROVÉHO UČENIA V PRIMÁRNOM VZDELÁVANÍ

QUESTING AS PART OF OUTDOOR LEARNING IN PRIMARY EDUCATION

Uhrínová Miriam, Macko Jozef, Blahútová Dana

Abstrakt

Outdoorové aktivity majú nezastupiteľnú úlohu vo výchove a vzdelávaní dieťaťa. Pomáhajú mu porozumieť okolitému svetu, ktorý je reálnym priestorom jeho súčasnej i budúcej existencie. Z tohto hľadiska outdoorové vzdelávanie disponuje edukačným potenciálom, ktorý je nenahraditeľný pri optimalizácii komplexného rozvoja osobnosti žiaka. Nevyhnutnou súčasťou aktivít je zapojenie samotných žiakov. Jedna z možných metód outdoorového učenia je metóda Questingu. Je to forma cieľovo orientovanej aktivity, ktorá v rámci vyučovacieho procesu nadobúda funkciu didaktickej hry. Aktivity sú vykonávané mimo školskej triedy. Príspevok prezentuje čiastkové výsledky výskumu, ktorého cieľom je zistiť súčasný stav vyučovania prírodovedných predmetov v primárnom vzdelávaní so zreteľom na zážitkové outdoorové učenie v prírodovednom vzdelávaní z pohľadu učiteľov na Slovensku.

Kľúčové slová: *questing, environmentálne vzdelávanie, outdoorové učenie, zážitkové učenie*

Abstract

Outdoor activities have an irreplaceable role in the upbringing and education of a child. They help him to understand the surrounding world, which is the real space of his present and future existence. From this point of view, outdoor education has an educational potential that is indispensable in optimising the comprehensive development of the pupil's personality. The involvement of the pupils themselves is an essential part of the activities. One of the possible methods of outdoor learning is the Questing method. It is a form of goal-oriented activity that takes on the function of a didactic game within the teaching process. The activities are carried out outside the school classroom. The paper presents partial results of a research which aims to find out the current state of teaching science subjects in primary education with regard to experiential.

Key words: *questing, environmental education, outdoor learning, experiential learning*

1. Úvod

V rýchle napredujúcich procesoch globalizácie, sekularizácie a urbanizácie je úlohou každého zodpovedného človeka chrániť a zveľaďovať kultúrne a prírodné dedičstvo ako imanentnú súčasť jeho regionálnej identity. Je nevyhnutné, aby sa začalo s výchovou k týmto hodnotám už od útleho veku. V primárnom vzdelávaní sa začína od poznania regiónu a riešiť globálne problémy sa žiaci učia práve cez riešenia problémov, ktoré sa vyskytujú v ich bezprostrednom okolí, preto je potrebné rozvíjať environmentálnu gramotnosť žiakov v spojení s rozvíjaním ich regionálnej identity. Ako uvádza Uhrinová (2022), posilňovaním regionálnej identity u žiakov sa zároveň zvyšuje ich úroveň environmentálnej gramotnosti, čo má vplyv aj na ich výchovu v oblasti trvalo udržateľného rozvoja. V zahraničí sú pri realizovaných výskumoch zameraných na riešenie environmentálnej problematiky implikované i prvky identifikácie k

regiónu (Paasi, 2003, Kyle et al., 2005, Olivos, Aragonés, 2011, Kudryavtsev et al., 2012, Fielding, Head, 2012, Činčera,2013).
V súčasnom období dynamických zmien, na ktoré mala vplyv napríklad aj pandémia COVID-19 a jej varianty, sa objavujú aj nové edukačné postuláty. Považujeme za nevyhnutné hľadať nové možnosti efektívneho interdisciplinárneho prepojenia so zreteľom na rozvíjania kompetencií u žiakov v intenciách problematiky trvalo udržateľného rozvoja v edukačnom procese. Značný priestor sa daným aspektom otvára pri realizácii outdoorových aktivít v edukácii aj v kontexte primárneho vzdelávania.
Outdoorové aktivity, ktoré sa konajú vo voľnom priestranstve v prírodnom či spoločenskom prostredí, sa často spájajú so zážitkovým učením. Zážitkové učenie možno v širšom zmysle definovať ako metódu zameranú na činnosť, ktorá zahŕňa všetky činnosti využívajúce exteriér, dobrodružstvo, hry, iniciatívy ako prostriedok na dosiahnutie výchovného, vzdelávacieho alebo terapeutického cieľa (Rehm 1996). Zážitkové učenie vychádza z predpokladu, že žiaci sa lepšie naučia to, čo zažili a je menej pravdepodobné, že zabudnú na skúsenosti, ktoré získali pri realizovaných aktivitách. Veľký význam tu vidíme práve aj so zreteľom na koncept gamifikácie.
Zážitkové učenie implementuje do edukačného procesu mnoho súčasných pedagógov, pričom ho chápu ako jednu z didaktických eventualít vplyvu na žiaka (Michl, 2018). Prostredníctvom zážitkového učenia je možné na jednej strane využívať prírodu s edukačným a tvorivým zámerom a na druhej strane má spomínané učenie zodpovednosť za senzibilizáciu žiakov pre udržateľné využívanie prírodných zdrojov (Albert, 2018).
V týchto intenciách kladieme veľký význam využívaniu metódy questingu v edukačnom priestore. Questing je metóda pochádzajúca z USA, vznikla v roku 1995 vo Vermonte. Ako uvádza Bober (2023), objasňuje ju ako metódu objavovania regionálneho dedičstva prostredníctvom vytvárania neznačených chodníkov, pričom ho možno spoznávať a sledovať podľa informácií uvedených v písomných pokynoch. Dané miesta sa propagujú zábavným, atraktívnym a inovatívnym spôsobom. Za hlavné aspekty questingu považuje zábavu, vzdelávanie, emócie a angažovanosť.
Prostredníctvom uvedenej metódy možno predstaviť zábavnou formou kultúrne dedičstvo a prírodné a historické bohatstvo daného regiónu, pričom sú poskytnuté o daných artefaktoch relevantné informácie (Blahútová a kol., 2019). Pomocou jednotlivých úloh v questoch žiaci získavajú cieľovú informáciu, prípadne viaceré informácie. Úlohy sú zostavené zábavnou a hravou formou, sú prispôsobené veku a schopnostiam žiakov, ako aj terénu realizácie. Integrujú dané možnosti spoločenskovedného a prírodovedného vzdelávania v kontexte edukácie.
Značný priestor pre implementáciu questingu v primárnom vzdelávaní sa otvára počas realizácie outdoorových aktivít, ktoré učitelia realizujú najmä s prírodovedným a environmentálnym zameraním.

2. Materiál a metodika

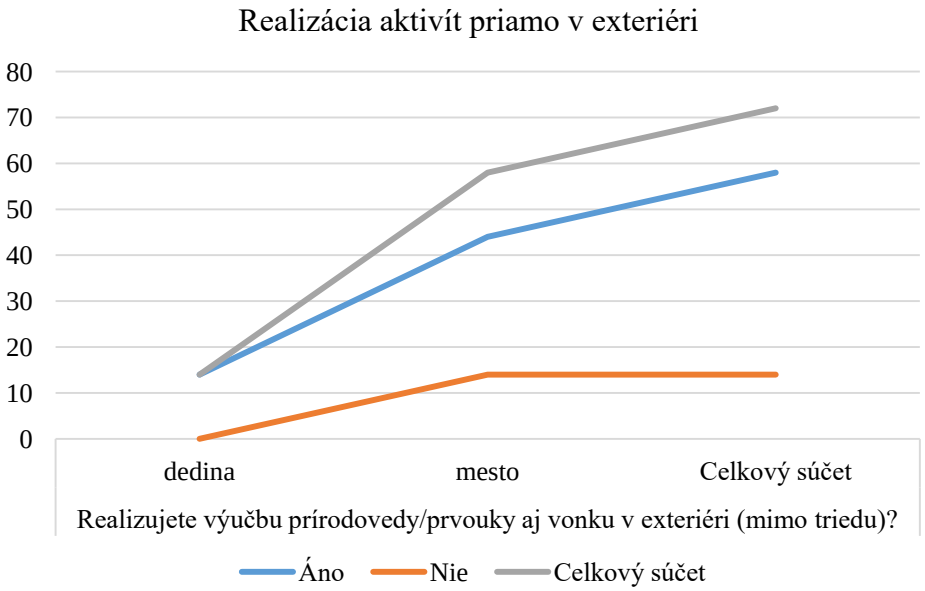
Výskum mal kvantitatívny charakter. Bol realizovaný v rokoch 2022-2023. Výskumný súbor tvorilo 72 učiteľov, ktorí vyučujú na 1. stupni základných škôl na Slovesnku. Vo výskume bol využitý príležitostný a kvótny výber. Hlavnou výskumnou metódou bola dotazníková metóda.Vo výskume sme využili dotazník, ktorý bol adresovaný učiteľom. Jeho validita a reliabilita sa zisťovala v predvýskume v decembri 2022.
So zreteľom na vymedzený cieľ výskumu sme vychádzali z nasledovných výskumných otázok:
Má prostredie, v ktorom je situovaná škola, vplyv na zážitkové outdoorové vyučovanie prírodovedných predmetov?

Majú učitelia záujem o ďalšie vzdelávanie so zreteľom na zážitkové vyučovanie prírodovedných predmetov?
Na spracovanie a analýzu výsledkov z dotazníka boli použité matematicko-štatistické operácie absolútnej a relatívnej početnosti. Výsledky výskumu boli spracované programom Microsoft Office Excel 2003, na vyjadrenie korelačného vzťahu použitý χ^2-kvadrát (Chi-kvadrát).

3. Výskumné zistenia

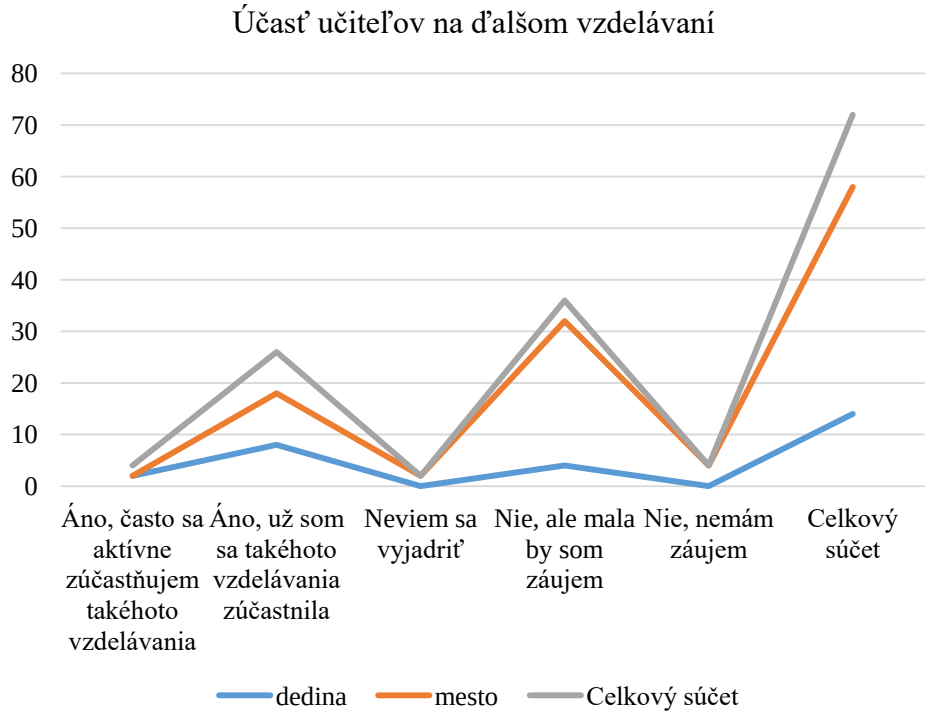
V realizovanom výskume nás zaujímalo, či existuje korelácia medzi miestom, kde je situovaná základná škola a realizáciou outdoorových aktivít vo vyučovaní prírodovedných predmetov v primárnom vzdelávaní. Výsledky prezentuje graf 1.

Graf 1 Korelácia medzi realizáciou outdoorových aktivít a miestom, kde je situovaná základná škola

Čo sa týka realizácie outdoorových aktivít vo vyučovaní prírodovedných predmetov, realizujú ich väčšinou učitelia pôsobiaci na základnej škole situovanej v meste (graf 1). Vzhľadom na koreláciu medzi skúmanými premennými bol zistený štatisticky významný rozdiel. χ2-test kvalitatívnej závislosti je p-hodnota = 0,04054. Na hladine významnosti 0,05 (je vyššia než p-hodnota) je medzi skúmanými znakmi štatisticky významný rozdiel. Realizácia výučby prírodovedných predmetov v primárnom vzdelávaní so zreteľom na využívanie outdoorových aktivít štatisticky významne závisí od toho, či sa škola nachádza v meste alebo na dedine.
O questingu ako zážitkovej metóde realizovanej v exteriéri a jej aplikácii v primárnom vzdelávaní sa môžu učitelia dozvedieť aj v rámci ich ďalšieho vzdelávania. V tejto súvislosti sme hľadali odpoveď na výskumnú otázku, či majú učitelia záujem o ďalšie vzdelávanie so zreteľom na zážitkové vyučovanie prírodovedných predmetov.
Zisťovali sme, či existuje korelácia medzi miestom, kde je situovaná škola a účasťou učiteľov na ich ďalšom vzdelávaní so zreteľom na zážitkové vyučovanie prírodovedných predmetov (graf 2).

Graf 2 Korelácia medzi miestom, kde je situovaná základná škola a účasťou učiteľov na ich ďalšom vzdelávaní so zreteľom na zážitkové vyučovanie prírodovedných predmetov v primárnom vzdelávaní

V intenciách účasti učiteľov na ďalšom vzdelávaní so zreteľom na zážitkové vyučovanie prírodovedných predmetov, ktorého súčasťou je najmä outdoorové učenie, sa ho aktívne zúčastňujú najmä učitelia, ktorí pôsobia na základnej škole v meste (graf 2). Záujem o jeho absolvovanie prejavili tiež najmä učitelia, ktorí pôsobia na základnej škole v meste. Čo sa týka korelácie medzi skúmanými premennými, bol zistený štatisticky významný rozdiel, rozdiel medzi skúmanými kvalitatívnymi znakmi je štatisticky významný. $\chi 2$-test kvalitatívnej závislosti je p-hodnota = 0,01573. Na hladine významnosti 0,05 (je vyššia než p-hodnota) možno konštatovať, že účasť na ďalšom vzdelávaní so zreteľom na zážitkové vyučovanie prírodovedy štatisticky významne závisí od toho, či sa škola nachádza v meste alebo na dedine. Vzhľadom na skúmanú oblasť ďalšieho vzdelávania prejavovali učitelia záujem najmä o webináre. V týchto intenciách sa otvára priestor práve na efektívne sprostredkovanie informácií pre učiteľov o možnom využití questingu v primárnom vzdelávaní prostredníctvom danej platformy, a to nielen so zreteľom na prírodovedné, ale aj spoločenskovedné vzdelávanie.

4. Záver

Ako vyplýva z výskumu, učitelia v primárnom vzdelávaní realizujú aktivity v exteriéri, hlavne so zreteľom na prírodovedné vzdelávanie. Považujeme za dôležité hľadať alternatívne možnosti, ako môžu žiaci získavať informácie o regióne a rozvíjať si svoje kľúčové kompetencie v najbližšom okolí. Jednou z možností je cesta, že žiaci budú motivovaní k realizácii outdoorových aktivít s edukačným zámerom.

Poskytnúť žiakom vonkajší edukačný priestor a dať im možnosť tráviť čas efektívne a zmysluplne vonku v exteriéri môže byť podľa Berga a kol. (2021) významným faktorom, ako im poskytnúť eventualitu na učenie sa spontánnym spôsobom v prírode a z prírody, vytvárať

si silné prepojenie s prírodou a hľadať v nej radosť, rozvíjať si v sebe zmysel pre riešenie rôznych situácií v prírodnom prostredí.
V týchto intenciách považujeme questing za vhodný prostriedok spoznávania, propagácie daného regiónu a zároveň môže byť inovatívnou metódou, ktorá prispieva k rozvíjaniu kompetencií žiakov potrebnými k podpore trvalo udržateľného rozvoja daného regiónu. Učitelia preukazovali záujem o ďalšie vzdelávanie aj formou účasti na webinároch vo voľnom čase. V týchto intenciách sa otvára priestor pre rozšírenie edukačnej ponuky pre učiteľov so zreteľom na poskytovanie informácii o questingu a jeho praktickej implementácii v primárnom vzdelávaní aj prostredníctvom webinárov a workshopov. V tejto súvislosti pokračujeme v ďalších výskumných úlohách v kontexte projektu KEGA č. 015KU-4/2023, pričom výsledky budeme prezentovať na rôznych edukačných platformách.

Poďakovanie
Príspevok bol podporený projektom KEGA č. 015KU-4/2023 Výchova žiakov k udržateľnému rozvoju regiónu s využitím questingu

Literatúra:

1. Albert, A. 2018. Natur- und Umweltschutz – rechtliche Grundlagen und Handlungskonsequenzen. In W. Michl & H. Seidl (Hrsg.), *Handbuch Erlebnispädagogik* (S. 361-365). München: Ernst Reinhardt Verlag.
2. Berg, S., Bradford, B., Barrett, J., Robinson, D. B., Camara, F., Perry, T. 2021. Meaning-making of student experiences during outdoor exploration time. In *Journal of Adventure Education and Outdoor Learning*, 21(2), p.172-183, DOI: 10.1080/14729679.2020.1769694
3. Blahútová, D; Balážová, M; Buvalová, M; Uhrinová, M. (2019). Ochrana životného prostredia v primárnom vzdelávaní metódou Questing In: Inovatívne trendy v odborových didaktikách . Nitra. Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, ISBN 978-80-558-1408-7, s. 148-155
4. Bober, G. 2023. *Questing.* [online]. [cit. 2023-01-04]. Dostupné na internete: https://odkrywcy.zhp.pl/questing/
5. Činčera, J. (2013). Metodika pro hodnocení environmentální výchovy pro předškolní a mladší školní věk.Envigogika, 8(5)
6. Fielding, K. S. - Head, B. W. (2012) Determinants of young Australians' environmental actions: The role of responsibility attributions, locus of control, knowledge and attitudes. Environmental Education Research, 18 2:171-186.
7. Kudryavtsev, A. et al. (2012). The impact of environmental education on sense of place among urban youth.Ecosphere 3(4):29.
8. Kyle, G. et al. (2005). Testing the Dimensionality of Place Attachment in Recreational Settings. Environment and Behavior 37. 153-177.
9. Michl, W. 2018. Entwicklungen und Trends in der Erlebnispädagogik. In W. Michl, H. Seidel (Hrsg.), *Handbuch Erlebnispädagogik* (s. 64-68). München: Ernst Reinhardt Verlag.
10. Olivos, P.- Aragones, J. (2011). Psychometric properties of the Environmental Identity Scale (EID). Psyecology.2. 65-74.
11. Paasi, A. (2003) Region and place: regional identity in question. Progress in Human Geography, Vol. 27, 4, od s. 475-485.
12. Uhrinová, M. 2022. *Regionálna výchova v intenciách rozvíjania environmentálnej gramotnosti.* Ružomberok: VERBUM – vydavateľstvo KU. 130 s. ISBN 978-80-561-0991-5.

Kontakt
Miriam Uhrínová
Pedagogická fakulta KU v Ružomberku
Katedra predškolskej a elementárnej pedagogiky.
Hrabovská cesta 1
03403, Ružomberok
Mail: miriam.uhrinova@ku.sk

Macko Jozef
Pedagogická fakulta KU v Ružomberku
Katedra biológie a ekológie
Hrabovská cesta 1
03403, Ružomberok
Mail: jozef.macko@ku.sk

Dana Blahútová
Pedagogická fakulta KU v Ružomberku
Katedra biológie a ekológie
Hrabovská cesta 1
03403, Ružomberok
Mail: dana.blahutova@ku.sk

DIDAKTICKÉ KOMPETENCIE UČITEĽOV V PREGRADUÁLNEJ PRÍPRAVE A UČITEĽOV V PRAXI

DIDACTIC COMPETENCES TEACHERS IN PREGRADUATE TRAINING AND TEACHERS IN PRACTICE

Lucia Rapsová

Abstrakt

Príspevok prezentuje čiastkové výsledky nášho výskumu, ktorého cieľom bolo zistiť úroveň a rozdiely v didaktických kompetenciách učiteľov v pregraduálnej príprave a učiteľov v praxi, ktoré sme merali prostredníctvom Dotazníka didaktických kompetencií, ktorý meria päť oblastí (plánovanie a príprava vyučovacej hodiny, realizácia vyučovacej hodiny, triedna klíma a disciplína, diagnostika a hodnotenie, sebareflexia). Z našich zistení vyplýva, že učitelia v praxi majú v porovnaní so študentmi učiteľstva rozvinutejšie všetky didaktické kompetencie. Následne sme pristúpili ku komparácii didaktických kompetencií študentov učiteľstva. Meranie ich didaktických kompetencií prebehlo s ročným časovým odstupom. Signifikantne významný rozdiel sa ukázal len v didaktickej kompetencii plánovanie a príprava vyučovacej hodiny. Príspevok je čiastkovým výstupom z riešenia projektu VEGA MŠVVaŠ SR a SAV č. 1/0084/21 s názvom Osobnostné, kognitívne a motivačné prediktory profesijných kompetencií učiteľov v pregraduálnej príprave a v praxi a projektu UGA V/11/2022 Psychologická gramotnosť a profesijné kompetencie učiteľov v praxi.

Kľúčová slova: *didaktické kompetencie, učitelia v praxi, učitelia v pregraduálnej príprave*

Abstract

The paper presents the partial results of our research, the aim of which was to determine the level and differences in the didactic competences of teachers in undergraduate training and teachers in practice, which we measured through the Didactic Competence Questionnaire, which measures five areas of didactic competence (planning and preparation of the lesson, implementation of the lesson , classroom climate and discipline, diagnosis and assessment, self-reflection). Our findings show that teachers in practice have more developed all didactic competencies compared to student teachers. Subsequently, we proceeded to the comparison of didactic competences of student teachers. The measurement of their didactic competences took place with a one-year interval. A significantly significant difference was shown only in the didactic competence of planning and preparing the lesson. The paper is a partial output of the VEGA project of the Ministry of Education, Science, Research and Sport of the Slovak Republic and the Slovak Academy of Sciences No. 1/0084/21 entitled Personal, cognitive and motivational predictors of teachers' professional competences in pregraduate training and practice and the project UGA V/11/2022 Psychological literacy and professional competence of teachers in practice.

Key words: *didactic competences, teachers in practice, teachers in undergraduate training*

1 DIDAKTICKÉ KOMPETENCIE AKO SÚČASŤ PROFESIJNÝCH KOMPETENCIÍ UČITEĽA

Didaktické kompetencie sú dôležitou súčasťou profesijných kompetencií učiteľov, ktoré sú nevyhnutné pre efektívne plánovanie, organizáciu, riadenie a hodnotenie výchovno-vzdelávacieho procesu (Šuťáková, Ferencová, 2017).

Tulis (2022) tvrdí, že vzdelávanie (budúcich) učiteľov by malo byť orientované na poskytnutie pedagogických a psychologických poznatkov, ktoré budú nápomocné pri plánovaní, realizácii a hodnotení edukačného procesu. Plánovanie, realizovanie a hodnotenie vyučovacieho procesu možno zastrešiť pojmom didaktické kompetencie. Petlák (2004) definuje didaktické kompetencie ako schopnosť učiteľa dôkladne poznať obsah vzdelávania, riadiť a usmerňovať výchovno-vzdelávací proces s využitím aktivizujúcich a kreatívnych metód. Naše vnímanie didaktických kompetencií učiteľa je v zhode so Šuťákovou (2017), Sokolovou (2021) a i., ktoré ich chápu ako vedomosti, schopnosti a zručnosti potrebné pre plánovanie, organizovanie, realizáciu a hodnotenie výchovno-vzdelávacieho procesu. Naše chápanie didaktickej kompetencie presahuje aj do vedomostí, schopností a zručností učiteľa vytvárať pozitívnu triednu klímu, budovať disciplínu, vytvárať si prirodzenú autoritu a sebareflektovať vlastnú pedagogickú činnosť. Učiteľ s rozvinutou didaktickou kompetenciou pre nás predstavuje učiteľa, ktorý pozná aktuálny stav rozvoja svojich žiakov, má znalosti obsahu, procesu a metodiky učenia, ktoré mu dovoľujú využiť vo výučbe vhodné metódy, postupy, stratégie a pomôcky, vďaka čomu dochádza k optimálnemu rozvoju vedomostí, schopností, zručností a osobnostných vlastností žiakov. Zároveň pozná a vo výučbe vhodne aplikuje rôzne metódy a formy hodnotenia žiakov a vie využívať i vhodné výchovné metódy, ktorými predchádza, príp. odstraňuje nevhodné prejavy správania sa žiakov.

V pregraduálnej príprave učiteľov sú didaktické kompetencie študentov učiteľstva rozvíjané v teoretickej, ale i praktickej rovine prostredníctvom viacerých predmetov – všeobecná didaktika, didaktika predmetov, výskumný projekt didaktiky predmetov, prostredníctvom pedagogickej praxe, ako i rôznymi formami výučby.

Vyučovací proces je veľmi variabilný, jeho konkrétny priebeh závisí od mnohých činiteľov. Pre učiteľa je zložité postupovať podľa nejakej vopred stanovenej štruktúry. Na druhej strane, je to proces premyslený, systematický, s logickou štruktúrou a vlastnou dynamikou, ktorý by mal byť učiteľom z didaktického hľadiska realizovaný tak, aby podnecoval učenie sa žiaka a rozvoj jeho spôsobilostí. Didaktické kompetencie učiteľa pokrývajú učiteľove vedomosti, schopnosti a zručnosti, ktoré mu umožňujú realizovať vyučovací proces tak, že bude rešpektovaný princíp kongruencie, čo znamená, že jednotlivé prvky a fázy vyučovacieho cyklu logicky na seba nadväzujú a sú navzájom kompatibilné. Každý cyklus začína plánovaním, pokračuje realizáciou a vyúsťuje do reflexie, ktorá je zároveň východiskom ďalšieho vyučovacieho cyklu (Ferencová, Kosturková, 2020).

2 VÝSKUM DIDAKTICKÝCH KOMPETENCIÍ UČITEĽOV V PREGRADUÁLNEJ PRÍPRAVE A UČITEĽOV V PRAXI

Cieľom výskumu bolo zistiť úroveň a rozdiely v didaktických kompetenciách učiteľov v pregraduálnej príprave a učiteľov v praxi. Ďalším výskumným zámerom bolo zrealizovať longitudinálne sledovanie didaktických kompetencií študentov učitelstva.

2.1 Výskumný súbor

Výskumný súbor sme získali dostupným výberom a pozostával z podsúboru učiteľov v pregraduálnej príprave (N=925) a podsúboru učiteľov v praxi pôsobiacich v regionálnom školstve v predprimárnom, primárnom, nižšom a vyššom sekundárnom vzdelávaní v SR (N=443). Priemerný vek študentov učitelstva bol 20,44 rokov a priemerný vek učiteľov v praxi 44,29 rokov. Z celkového výskumného podsúboru učiteľov v pregraduálnej príprave

bolo 125 mužov (13,5%) a z podsúboru učiteľov v praxi bolo 48 mužov (10,9%). V našom výskumnom súbore je teda značná dominancia žien, čo je istým špecifikom učiteľskej profesie – feminizácia učiteľskej profesie.

2.2 Výskumné metódy

Na identifikovanie didaktických kompetencií sme využili Dotazník didaktických kompetencií, ktorého autorkami sú Rapsová, Szíjjártóová, Süttő (2021). Dotazník vznikol pre potreby riešenia projektu VEGA 1/0084/21 s názvom Osobnostné, kognitívne a motivačné prediktory profesijných kompetencií učiteľov v pregraduálnej príprave a v praxi a overila ho Ballová Mikušková (2022). Na základe ňou prezentovaných výsledkov vykazuje dotazník dobrú vnútornú konzistenciu a jednotlivé oblasti didaktických kompetencií spolu súvisia očakávaným smerom. Z uvedeného dôvodu ho považujeme za vhodný na výskumné použitie. Dotazník je použiteľný u učiteľov, prípadne študentov učiteľstva a nemá časové obmedzenie (zvyčajne trvá 10-15 minút). Administrovaný materiál obsahuje 57 položiek, ktoré sú rozdelené do 5 oblastí (plánovanie a príprava, realizácia, triedna klíma a disciplína, diagnostika a hodnotenie, sebareflexia), v ktorých sa premietajú didaktické kompetencie učiteľa. Participanti hodnotia jednotlivé položky na 5-bodovej škále (1 – nikdy, 2 – občas, 3 – niekedy, 4 – často, 5 – vždy). Prostredníctvom škály hodnotia do akej miery, ako často konajú spôsobom opísaným v jednotlivých položkách. Pre každú dimenziu kompetencií v rámci jednotlivých oblastí je počítané priemerné skóre (vyššie skóre znamená lepšie rozvinuté didaktické kompetencie).

Pre spracovanie dát sme využili štatistický software IBM SPSS Statistics v.27, licenčne zakúpený a využívaný KPŠP PF UKF v Nitre.

2.3 Diferencie v didaktických kompetenciách u učiteľov v pregraduálnej príprave a učiteľov v praxi

Jedným z cieľov nášho výskumu bolo komparovať jednotlivé oblasti didaktických kompetencií učiteľov v pregraduálnej príprave a učiteľov v praxi (tabuľka 1). Študenti učiteľstva vzhľadom na nedostatok praxe, svoje didaktické kompetencie ešte nemusia mať dostatočne rozvinuté a v použitých dotazníkoch reflektovali skôr predstavu o tom, akými by chceli byť učiteľmi. Z analýz vyplýva, že učitelia pôsobiaci v praxi majú v porovnaní s budúcimi učiteľmi v štatisticky významnej miere viac rozvinuté didaktické kompetencie v oblastiach plánovanie a príprava vyučovacej hodiny, realizácia vyučovacej hodiny, triedna klíma a disciplína, diagnostika a hodnotenie a sebareflexia.

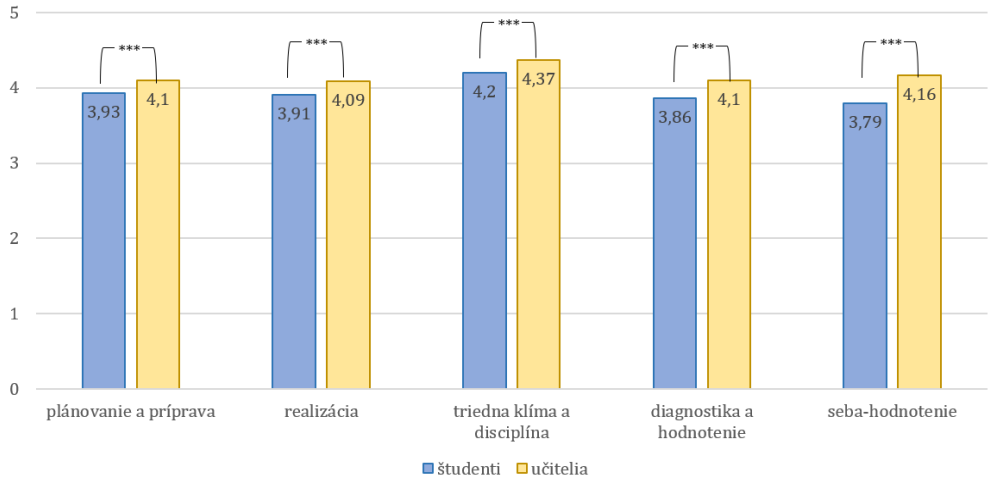
Tabuľka 1 *Porovnanie učiteľov v pregraduálnej príprave a učiteľov v praxi v ich didaktických kompetenciách*

Didaktické kompetencie	t	df	p	d
Plánovanie a príprava	-5,640	1365	**<,001**	-0,326
Realizácia	-6,283	1363	**<,001**	-0,363
Triedna klíma a disciplína	-6,067	1364	**<,001**	-0,351
Diagnostika a hodnotenie	-8,200	1361	**<,001**	-0,474
Sebareflexia	-7,873	1360	**<,001**	-0,455

t – hodnota t-testu, df – stupne voľnosti, p – signifikancia, d – Cohenovo d

Najväčšie rozdiely medzi učiteľmi v pregraduálnej príprave a učiteľmi v praxi sme zaznamenali v didaktických kompetenciách sebareflexia a diagnostika a hodnotenie. Učitelia z praxe dosiahli v dimenzii sebareflexia o 0,37 bodu vyššie skóre ako študenti, rovnako i v

dimenzii diagnostika a hodnotenia vykazovali učitelia v praxi o 0,24 bodu vyššie skóre ako budúci učitelia.
Signifikantne významný rozdiel sme zaznamenali tiež v didaktickej kompetencii plánovanie a príprava a didaktickej kompetencii triedna klíma a disciplína, kde učitelia v praxi dosiahli v uvedených didaktických kompetenciách o 0,17 bodu vyššie priemerné skóre v porovnaní s budúcimi učiteľmi. V didaktickej kompetencii spojenej s realizáciou vyučovacej hodiny dosiahli učitelia v praxi o 0,18 bodu vyššie priemerné skóre ako študenti.
Prostredníctvom grafu 1 prezentujeme porovnania priemerných hodnôt jednotlivých dimenzií didaktických kompetencií študentov učiteľstva a učiteľov v praxi, ktoré sme merali prostredníctvom Dotazníka didaktických kompetencií.

2.4 Prierezové porovnanie didaktických kompetencií učiteľov v pregraduálnej príprave v čase

Naším prvotným zámerom bola komparácia didaktických kompetencií učiteľov v pregraduálnej príprave a učiteľov v praxi v čase. Tento cieľ sa nám však nepodarilo naplniť, nakoľko zhoda participantov v roku 2021 a v roku 2022 bola minimálna. Z uvedeného dôvodu sme sa zamerali na porovnanie úrovne didaktických kompetencií študentov bakalárskych učiteľských študijných programov (tabulka 2). Meranie sme zrealizovali v zimnom semestri ich prvého roku štúdia (rok 2021) a v zimnom semestri v roku 2022, kedy navštevovali druhý ročník.
Z výsledkov vyplýva, že budúci učitelia mali v roku 2021 v porovnaní s nasledujúcim rokom 2022 v štatisticky významnej miere viac rozvinuté didaktické kompetencie spojené s plánovaním a prípravou vyučovacej hodiny.

Tabuľka 2 *Porovnanie didaktických kompetencií učiteľov v pregraduálnej príprave v čase*

	Skupina	**N**	**M**	**SD**	**t**	**df**	**p**	**d**
Didaktické kompetencie								
Plánovanie a príprava	2021	313	3,96	0,49	2,601	622	**0,010**	0,208
	2022	304	3,85	0,50				
Realizácia	2021	313	3,90	0,49	0,557	620	0,578	0,045
	2022	311	3,88	0,49				
Triedna klíma a disciplína	2021	313	4,22	0,47	1,875	621	0,061	0,150
	2022	309	4,15	0,51				
Diagnostika a hodnotenie	2021	313	3,87	0,47	0,978	618	0,329	0,079
	2022	310	3,83	0,50				

Sebareflexia	2021	313	3,80	0,82	0,931	617	0,352	0,075
	2022	307	3,74	0,82				

N – počet, M – priemer, SD – štandardná odchýlka t – hodnota t-testu, df – stupne voľnosti, p – signifikancia, d – Cohenovo d

Pri overovaní rozdielov v úrovni rozvoja didaktických kompetencií budúcich učiteľov v roku 2021 a v roku 2022 sme signifikantne významný rozdiel zaznamenali len v didaktickej kompetencii plánovanie a príprava, kde študenti v roku 2022 dosiahli o 0,11 bodu nižšie priemerné skóre ako v roku 2021. Rovnako aj v iných dimenziách didaktických kompetencií bolo zistené nižšie priemerné skóre v roku 2022 v porovnaní s rokom 2021. V didaktickej kompetencii realizácia vyučovacej hodiny dosiali študenti v roku 2022 o 0,02 bodu nižšie skóre, v dimenzii triedna klíma a disciplína o 0,07 bodu nižšie skóre, v dimenzii diagnostika a hodnotenie o 0,04 bodu nižšie skóre a v sebareflexii o 0,06 bodu nižšie priemerné skóre v porovnaní s rokom 2021. Tieto rozdiely však neboli štatisticky významné.

2.5 Diskusia a záver

Vo výskume sme sa zamerali na zisťovanie úrovne didaktických kompetencií učiteľov v pregraduálnej príprave a učiteľov v praxi. Z našich zistení vyplýva, že učitelia v praxi majú v porovnaní s učiteľmi v pregraduálnej príprave rozvinutejšie všetky didaktické kompetencie, hoci sú medzi nimi len minimálne rozdiely. Z kvalitatívneho hľadiska možno hovoriť o značnej rozvinutosti všetkých oblastí didaktických kompetencií učiteľov v praxi, zatiaľ čo u študentov učiteľstva sa miera rozvinutia ich didaktických kompetencií pohybuje od priemernej až po značnú rozvinutosť.

Najviac rozvinutou didaktickou kompetenciou v oboch skupinách participantov je kompetencia spojená s vytváraním a udržiavaním pozitívnej klímy a disciplíny na vyučovaní. K rovnakým zisteniam dospela aj Ballová Mikušková (2022), ktorá sa vo svojom výskume zameriavala na meranie profesijných kompetencií učiteľov a študentov učiteľstva. Rovnako i Rapsová (2023) u 595 učiteľov pôsobiacich v materských, základných a stredných školách odhalila najviac rozvinutejšiu didaktickú kompetenciu v dimenzii triedna klíma a disciplína. Táto didaktická kompetencia sa ukázala ako značne rozvinutá aj u študentov učiteľských študijných programov, ktorých do svojho výskumu zahrnuli Guttová, Verešová (2022). Práve vytváranie a udržiavanie pozitívnej klímy na vyučovaní je jednou zo základných úloh učiteľa, nakoľko ovplyvňuje učebné výkony žiakov, ich motiváciu, tvorivosť a vzťahy v triede (Lomnický a kol., 2017).

Najväčšie rozdiely priemerného skóre u študentov a učiteľov v praxi sme zaznamenali v didaktickej kompetencii v oblasti sebareflexie. Študenti mali túto kompetenciu v porovnaní s inými oblasťami najmenej rozvinutú. Sebareflexívnu kompetenciu vnímame v zhode s Hupkovou, Petlákom (2004) a Hupkovou (2006) ako integrujúcu kompetenciu pri rozvoji všetkých ostatných kompetencií, spôsobilostí a zručností. S týmto názorom sa stotožňujú i Bruteničová a kol. (2021) a Orosová, Petríková, Starosta (2019), ktorých výskumné zistenia poukazujú na primerane rozvinutú sebareflexívnu kompetenciu učiteľov. Výsledky ich výskumu naznačujú, že slovenskí učitelia dokážu reálne vnímať, poznať a posudzovať seba samého, svoje schopnosti a možnosti, kontrolovať svoje správanie a usmerňovať seba samého, čo im pomáha efektívne riadiť vyučovací proces. S cieľom rozvinúť sebareflexiu, ale i sociálne kompetencie študentov učiteľstva odporúčame zakomponovať do pregraduálnej prípravy sociálno-psychologický výcvik ako povinný predmet s vyššou časovou dotáciou. Kurzov sociálno-psychologického výcviku, kurzov na rozvoj komunikačných a sebareflexívnych zručností by sa mali zúčastňovať aj učitelia v praxi. Sebareflexívnym zručnostiam by mali byť vedení študenti učiteľstva na každom predmete, ktorý v rámci svojho štúdia absolvujú. Učiteľ v praxi môže realizovať sebareflexiu a reflexiu vlastnej práce v

kontexte práce svojich kolegov. Nápomocná môže byť aj aktívna komunikácia so žiakmi a s rodičovskou komunitou.
Z výskumu tiež vyplýva, že pri diagnostikovaní a hodnotení žiakov, študenti a učitelia v praxi do značnej miery zadávajú žiakom rôzne úlohy, ktoré preverujú ich kognitívne a non-kognitívne procesy, poskytujú žiakom možnosť hodnotenia seba samých, ba dokonca sa zhodujú v skutočnosti, že výsledky diagnostikovania usmerňujú ich edukačnú činnosť. Okrem toho sme zistili, že študenti a učitelia dokážu adekvátne a na odbornej úrovni intervenovať vzniknuté (problémové) situácie v triede, no menší problém sa javí v schopnostiach identifikovať žiaka so špeciálnymi edukačnými potrebami. Problémy v oblasti pedagogickej diagnostiky potvrdili i výsledky viacerých výskumov (Rovňanová, 2017; Bruteničová a kol., 2021). Takéto zistenia považujeme za nepriaznivé, nakoľko je pedagogická diagnostika každodennou samozrejmosťou v práci učiteľa. Na druhej strane však treba spomenúť, že existuje množstvo problémov, ktoré sťažujú jej praktické uplatnenie v práci učiteľa. Odstránenie týchto nedostatkov predpokladá rozvoj takých koncepcií pedagogickej diagnostiky, ktoré by zohľadňovali reálne fungovanie školy, ale i možnosti učiteľa, čím sa posilnia i jeho diagnostické kompetencie.
Náš výskum s parciálnym cieľom merania didaktických kompetencií učiteľov v pregraduálnej príprave a učiteľov v praxi považujeme za jedinečný, nakoľko sa v našom prostredí didaktické kompetencie učiteľa neskúmajú po celej ich šírke, ale len parciálne. Ako príklad môžeme uviesť skúmanie didaktickej kompetencie učiteľov (Šuťáková, 2017) len vo vzťahu k stanoveniu výchovno-vzdelávacích cieľov a výberu vhodných didaktických metód. Didaktická kompetencia však spočíva tiež v schopnosti modifikovať učebný obsah zo statickej podoby učebných osnov, plánovať a riadiť výchovno-vzdelávací proces, správne a vhodne voliť metódy a formy vo vyučovaní, pohotovo reagovať na chyby a nedostatky vo vedomostiach, spôsobilosť pracovať s učebnicou a odbornou literatúrou, správne formulovať otázky, vzbudzovať záujem žiakov o učenie a i. Môžeme teda konštatovať, že najväčším problémom je nedostatok výskumov v oblasti celostného mapovania profesijných kompetencií slovenských učiteľov.
Pozitívnym zistením , ktoré vyplýva z nášho výskumu je skutočnosť, že študenti učiteľstva, ako i učitelia v praxi majú jednotlivé didaktické kompetencie priemerne až značne rozvinuté. Odlišné výsledky zaznamenali viaceré výskumy (Čelárová, 2010; Valihorová, Keppertová, Šukolová, 2016; Šuťáková, 2017; Rovňanová, 2017), ktoré naopak poukázali na nízku úroveň didaktických kompetencií učiteľov. Príslušné výskumy deklarujú, že slovenskí učitelia síce disponujú vysokou znalosťou obsahu učenia, no majú problémy s metodickou stránkou výučby. Upozorňujeme, že kvalitný učiteľ musí poznať a vyberať adekvátne metódy, postupy a stratégie, aby dokázal účinne rozvíjať schopnosti, vedomosti a osobnostné vlastnosti žiakov. Za účelom rozvinúť didaktické kompetencie budúcich učiteľov odporúčame v pregraduálnej príprave zvýšiť časovú dotáciu predmetu všeobecná didaktika a didaktika príslušného predmetu. Spomínané predmety odporúčame realizovať praktickou formou za aktívnej účasti študentov, ktorí si prostredníctvom nácviku výučby daného predmetu, rozvinú zručnosti spojené s plánovaním, prípravou, realizáciou a hodnotením vyučovacieho procesu a učebných výsledkov žiakov. Na didaktických kurzoch by si mali študenti zároveň osvojiť prostredníctvom modelových situácií zo školského prostredia zručnosti spojené s budovaním pozitívnej triednej klímy a zručnosti v oblasti diagnostikovania a hodnotenia. Účastníci vzdelávania by mali byť neustále konfrontovaní so spätnoväzbovými informáciami, vďaka ktorým sa rozvinie zároveň ich sebareflexívna kompetencia.
Ďalším cieľom nášho výskumu bolo zistiť rozdiely v didaktických kompetenciách medzi budúcimi učiteľmi a učiteľmi pôsobiacimi v praxi. Výsledky poukazujú na zistenie, že učitelia v praxi majú v porovnaní so študentmi učiteľstva, vo významnej miere viac rozvinuté všetky didaktické kompetencie. Najväčšie rozdiely sa ukázali v didaktických kompetenciách

sebareflexia a diagnostika a hodnotenie. Uvedené zistenia o rozvinutejších didaktických kompetenciách učiteľov v praxi nie sú prekvapením, nakoľko sa predpokladá, že učitelia prostredníctvom úspešne absolvovanej pregraduálnej prípravy nadobudli potrebné vedomosti, zručnosti a spôsobilosti a disponujú kompetenciami, ktoré sú kľúčové pre kvalitný výkon učiteľskej profesie. Tieto kompetencie si zároveň svojou vlastnou pedagogickou praxou rozvíjajú. Pri výkone svojej práce sú konfrontovaní so školskou praxou a získavajú pritom množstvo skúseností, ktoré im pomáhajú poznať bližšie pedagogický proces, skvalitniť výučbu správnou voľbou metód, organizačných foriem, využitím rôznych učebných postupov, pomôcok, ale taktiež i výchovne pôsobiť na žiakov a tak dotvárať ich všestranný harmonický rozvoj.

Ďalším výskumným zámerom bolo zrealizovať longitudinálne sledovanie didaktických kompetencií učiteľov v pregraduálnej príprave a v praxi. Tento cieľ nebolo možné naplniť kvôli minimálnej zhode parcipantov v roku 2021 a v roku 2022. Nakoniec sme pristúpili ku komparácii didaktických kompetencií študentov učiteľstva. Meranie ich didaktických kompetencií prebehlo s ročným časovým odstupom. V čase prvého merania navštevovali študenti prvý ročník vysokoškolského štúdia zameraného na učiteľské študijné programy. V roku 2022 sme namerali nižšie priemerné skóre vo všetkých oblastiach didaktických kompetencií v porovnaní s rokom 2021. Signifikantne významný rozdiel sa ukázal len v didaktickej kompetencii plánovanie a príprava vyučovacej hodiny. Tieto výsledky považujeme za zaujímavé, pretože by sme mohli predpokladať, že pribúdajúcimi rokmi štúdia dosiahnu študenti v jednotlivých didaktických kompetenciách lepšie výsledky, na základe čoho by sme mohli hovoriť o postupnom rozvoji týchto kompetencií. Uvedené zistenia si však môžeme vysvetliť tým, že vstupné meranie didaktických kompetencií študentov prebehlo v prvom roku ich štúdia, kedy ešte nemali absolvovaný predmet všeobecná didaktika, ani didaktika predmetov a zároveň nemali žiadnu skúsenosť s vyučovacou hodinou a so žiakmi, preto pri vypĺňaní dotazníka vyjadrovali v odpovediach skôr svoje predstavy seba ako učiteľa. V týchto odpovediach tak študenti pravdepodobne premietali svoje predstavy o ideálnom učiteľovi, zatiaľ čo v nasledujúcom roku svojho štúdia mali absolvovanú hospitačnú prax, prípadne i asistentskú prax, a na príslušné otázky odpovedali skôr z pohľadu prvotných skúseností so školskou praxou a z pohľadu vlastných nadobudnutých vedomostí a zručností.

Sumárnym pohľadom na nami prezentované výsledky konštatujeme, že didaktické kompetencie učiteľov v pregraduálnej príprave a učiteľov v praxi sú priemerne, až značne rozvinuté. Na základe uvedeného možno tvrdiť, že pregraduálna príprava učiteľov pravdepodobne významne prispieva k rozvoju kompetencií nevyhnutých pre kvalitný výkon učiteľskej profesie. S cieľom ďalšieho skvalitnenia profesijných kompetencií budúcich učiteľov odporúčame v pregraduálnej príprave skvalitniť a zvýšiť rozsah pedagogickej praxe. Na toto odporúčanie centrujú pozornosť i krajiny OECD v súvislosti s výsledkami medzinárodných merní PISA. Práve prostredníctvom praxe získajú študenti učiteľských študijných programov praktické skúsenosti s výchovou a vzdelávaním detí a žiakov, nadobudnú skúsenosti v riešení problémov školskej praxe a rozvinú si tak svoje profesijné kompetencie. V súvislosti s pregraduálnou prípravou je potrebné upriamiť pozornosť na dôležitú úlohu vysokoškolských pedagógov, ktorí okrem sprostredkovania podstatných vedomostí, zároveň svojimi názormi a postojmi ovplyvňujú aj osobnosť študentov. Univerzity a vysoké školy by mali preto dbať na to, aby zamestnávali erudovaných a osobnostne kultivovaných pedagógov. Odbornosť pedagógov v našom školstve je samozrejmosťou, no niekedy sa vynára problém súvisiaci s ich chýbajúcou pedagogickou kvalifikáciou, čo môže v konečnom dôsledku spôsobiť to, že vysokoškolský pedagóg je síce odborníkom vo svojom odbore, ale chýbajú mu pedagogické a didaktické vedomosti a zručnosti, vďaka ktorým vie študentom príslušné vedomosti účinne sprostredkovať. Vychádzajúc z tohto problému odporúčame implementovať do legislatívy povinnosť pedagogickej kvalifikácie

vysokoškolských učiteľov. Myslíme si, že vysokoškolskí pedagógovia by mali mať zároveň praktické skúsenosti z vyučovania na tom type školy (materská škola, základná škola, stredná škola), pre ktorú pripravujú svojich študentov – budúcich učiteľov. Významným zdrojom rozvoja kompetencií učiteľov v praxi je aj kontinuálne vzdelávanie, ktoré ponúka rôzne možnosti na skvalitnenie či prehĺbenie profesijných kompetencií v organizáciách určených platnou legislatívou. Aj v tomto prípade platí vyššie uvedené odporúčanie vzťahujúce sa k potrebe pedagogickej kvalifikácie lektorov akreditovaných kurzov ďalšieho vzdelávania pre učiteľov. Máme za to, že rozvinúť didaktické kompetencie budúcich učiteľov alebo učiteľov v praxi je možné len pod vedením vysokoškolského pedagóga, ktorý sám disponuje rozvinutými didaktickými kompetenciami. Za účelom rozvoja didaktických kompetencií odporúčame učiteľom z praxe kooperovať so svojimi kolegami, vymieňať si skúsenosti s výberom a používaním vhodných výchovno-vzdelávacích stratégií. Vzájomná kooperácia učiteľov prispieva k efektívnemu učeniu sa učiteľov, k profesijnému rozvoju a k pracovnej spokojnosti, čo sa odzrkadlí na kvalite výchovno-vzdelávacieho procesu. S cieľom kooperácie a výmeny skúseností odporúčame tiež, aby sa učitelia aktívne zapájili do členstva v profesijných združeniach, komorách alebo skupinách učiteľov. V súvislosti s uvedeným odporúčaním považujeme za potrebné, aby vedenie škôl vytvorilo pre učiteľov vhodné podmienky na ich spoluprácu a podporovalo ich profesijný rast. Spoluprácu učiteľov je potrebné zvyšovať nielen na úrovni jednej školy, ale aj na vyšších úrovniach (spolupráca škôl). Za týmto účelom je vhodné posilniť prepojenie medzi základnými, strednými a vysokými školami vo výučbe a výskume. Hlavný prínos vidíme predovšetkým v kontexte skvalitnenia pregraduálnej prípravy učiteľov v smere zhodnom so súčasnými požiadavkami, prepojením teórie s praxou. Ako prínosné pre rozvoj didaktických kompetencií sa javí posilnenie metodickej podpory na základných, stredných, vysokých školách a univerzitách v podobe tvorby a distribúcie didaktík, metodických príručiek, interaktívnych príručiek, doplnkových textov a pod. Zo skúseností z praxe a z viacerých výskumov vyplýva, že učiteľom, vysokoškolským pedagógom a lektorom sa nedostáva dostatočnej metodickej podpory facilitujúcej moderné metódy výučby. Učitelia by isto prijali, keby okrem publikácií metodického charakteru, mohli využívať aj moderné učebnice rôznych predmetov, ktoré by školská knižnica zaradila do svojej ponuky a pravidelne ich aktualizovala. Dôležitú úlohu v samotnom skvalitňovaní nehrajú len motivovaní učitelia s odbornými vedomosťami a požadovanými osobnostnými kvalitami, ale i školské inštitúcie, v ktorých učitelia pôsobia. Myslíme si, že každá škola by mala mať vypracovaný systém ďalšieho vzdelávania zohľadňujúci záujmy a potreby samotného učiteľa a vedenie školy by malo podporovať odborný rast učiteľov vo všetkých sférach ich pedagogického pôsobenia, čo je zárukou napredovania učiteľov, žiakov a tým aj školy ako vzdelávacej inštitúcie. Je zrejmé, že na ceste za kvalitou školstva zohráva rozhodujúcu úlohu aj Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu SR, ktoré by malo uskutočniť systémové zmeny a motivovať učiteľov k sebavzdelávaniu a k účasti na svojom osobnostnom rozvoji. V zmysle rozvoja profesijných kompetencií učiteľov je dôležité a nevyhnutné, aby bolo získavanie a rozširovanie kompetencií a zručností prostredníctvom ďalšieho vzdelávania adekvátne finančne ohodnotené. Platobné podmienky učiteľov sú neadekvátne k zodpovednosti a množstvu kompetencií, ktoré musí učiteľ uplatňovať vo svojej práci. Rozhodujúcou sa stáva úloha vytvoriť pre každého učiteľa celoživotný prístup k možnostiam vzdelávať sa, rozvíjať svoje zručnosti a kompetencie počas celého života, v každom životnom štádiu a s ohľadom na individuálne potreby a okolnosti tak, aby každý učiteľ mohol realizovať svoj potenciál nielen v pracovnom, ale i osobnom živote. Toto odporúčanie je zároveň jedným zo základných princípov Stratégie celoživotného vzdelávania a poradenstva 2021 – 2030.

Nami formulované odporúčania sú smerované jednak k inštitúciám zastrešujúcim vzdelávanie študentov učiteľstva a učiteľov v praxi, jednak k učiteľom, vysokoškolským pedagógom a

lektorom, jednak k samotným budúcim učiteľom alebo učiteľom v praxi. Všetky tieto cieľové kategórie sú navzájom prepojené a bez ich spolupráce, podpory a (seba)motivácie nie je možné, aby v školstve pôsobili učitelia s rozvinutými profesijnými kompetenciami, ktoré sú zárukou kvalitného výkonu učiteľskej profesie prejavujúceho sa požadovanými učebnými výsledkami, pozitívnou školskou klímou a spokojnosťou žiakov.

Použitá literatúra

1. BALLOVÁ MIKUŠKOVÁ, E. 2022. *Meranie profesijných kompetencií učiteľov*. Nitra: PF UKF, 2022. 74 s. ISBN 978-80-558-1941-9.
2. BRUTENIČOVÁ, E. a kol. 2021. *Profesijné kompetencie učiteľa materskej školy v oblasti DIEŤA.* Bratislava: Metodicko-pedagogické centrum, 2021. 98 s. ISBN 978-80-565-1455-9.
3. ČELÁROVÁ, L. 2010. Profesijné kompetencie začínajúceho majstra odbornej výchovy a ich reflexia. In *Journal of Technology and Information Education*, roč. 2, č. 2, s. 23-28. ISSN 1803-537X.
4. FERENCOVÁ, J., KOSTURKOVÁ, M. 2020. *Kapitoly z didaktiky. Od učenia sa k vyučovaniu.* Prešov: Rokus, 2020. 256 s. ISBN 978-80-89510-92-4.
5. GUTTOVÁ, A., VEREŠOVÁ, M. 2022. Sebahodnotenie didaktických kompetencií učiteľov v pregraduálnej príprave na Univerzite Konštantína Filozofa v Nitre. In VEREŠOVÁ, M. (Eds.). *Konvergencie vedeckej činnosti študentov a učiteľov III*. Nitra: PF UKF, 2022. s. 10-27. ISBN 978-80-558-1902-0.
6. HUPKOVÁ, M., PETLÁK, E. 2004. *Sebareflexia a kompetencie v práci učiteľa*. Bratislava: Iris, 2004. 140 s. ISBN 80-89018-77-7.
7. HUPKOVÁ, M. 2006. *Profesijná sebareflexia učiteľov*. Nitra: PF UKF, 2006. 204 s. ISBN 80-8094-028-2.
8. LOMNICKÝ, I. 2017. *Teoretické východiská a súvislosti hodnotenia kompetencií učiteľa*. Praha: Verbum, 2017. 308 s. ISBN 978-80-87800-40-9.
9. OROSOVÁ, R., PETRÍKOVÁ, K., STAROSTA, V. 2019. Rozvoj diagnostických a reflexívnych kompetencií budúcich učiteľov. In *Scientific Bulletin of Mukachevo State University. Series Pedagogy and Psychology*, roč. 1, č. 9, s. 125-129. ISSN 2520-6788.
10. PETLÁK, E. 2004. Kompetencie učiteľa. In PETLÁK, E., HUPKOVÁ, M. *Sebareflexia a kompetencie v práci učiteľa*. Bratislava: Iris, 2004. s. 97-111. ISBN 80-89018-77-7.
11. RAPSOVÁ, L. 2023. *Psychologická gramotnosť aprofesijné kompetencie učiteľov* [Rigorózna práca]. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2023. 164 s.
12. ROVŇANOVÁ, L. 2017. Komparácia názorov učiteľov a študentov učiteľstva na náročnosť vykonávania vybraných profesijných činností. In *Edukácia. Vedecko-odborný časopis*, roč. 2, č. 2, s. 208-218. ISSN 1339-8725.
13. SOKOLOVÁ, L. 2021. *Metódy vyučovania psychológie a predmetov osobnostného a sociálneho rozvoja 2.0.* Bratislava: Slovenská asociácia pre učiteľstvo psychológie, 2021. 217 s. ISBN 978-80-974026-0-0.
14. *Stratégie celoživotného vzdelávania a poradenstva 2021 – 2030*.. [online]. 2023. [cit. 2023-11-11]. Dostupné na internete: https://www.minedu.sk/data/att/22182.pdf
15. ŠUTÁKOVÁ, V. 2017. Didaktické kompetencie učiteľa v edukačnej praxi. In *Edukácia. Vedecko-odborný časopis*, roč. 2, č. 1, s. 303-312. ISSN 1339-8725.
16. ŠUŤÁKOVÁ, V., FERENCOVÁ, J. 2017. *Psychodidaktika v edukačnej praxi vysokých škôl*. Prešov: PU v Prešove, 2017. 197 s. ISBN 978-80-555-1212-9.

17. TULIS, M. 2022. Refuting Misconceptions in an Introductory Psychology Course for Preservice Teacher. In *Psychology Learning and Teaching*, vol. 21, no. 3, pp. 210-234. ISSN 2057-3022.
18. VALIHOROVÁ, M., KEPPERTOVÁ, M., ŠUKOLOVÁ, D. 2016. Učiteľ psychológie z pohľadu žiakov stredných škôl. In *Školský psychológ/Školní psycholog*, roč. 6, č. 2, s. 118-127. ISSN 2695-0154.

Kontaktné údaje

PaedDr. Lucia Rapsová, PhD.
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Pedagogická fakulta, Katedra pedagogickej
a školskej psychológie,
Dražovská 4, 949 01 Nitra
Tel: 037/ 6408 278
email: lrapsova@ukf.sk

KURIKULÁRNA REFORMA ZÁKLADNÉHO VZDELÁVANIA NA SLOVENSKU V KONTEXTE SÚČASNÝCH TRENDOV KURIKULÁRNEJ A VZDELÁVACEJ POLITIKY V ČESKU A MAĎARSKU – KOMPARAČNÁ ANALÝZA

CURRICULUM REFORM OF PRIMARY EDUCATION IN SLOVAKIA IN THE CONTEXT OF CURRENT TRENDS CURRICULAR AND EDUCATIONAL POLICY IN THE CZECH REPUBLIC AND HUNGARY - COMPARATIVE ANALYSIS

Nikola Barčíková

Abstrakt

Článok sa zameriava na kurikulárnu reformu základného vzdelávania na Slovensku v kontexte súčasných trendov v kurikulárnej a vzdelávacej politike v Českej republike a Maďarsku. Cieľom bolo vykonať komparatívnu analýzu týchto politík a identifikovať podobnosti a rozdiely v prístupe k úprave kurikula v troch stredoeurópskych krajinách. Analýza sa zameriava na kľúčové aspekty kurikulárnych reforiem vrátane cieľov, štruktúry, obsahu a stratégií implementácie. Pri porovnávaní politík kurikula v jednotlivých krajinách sa zdôrazňuje vplyv medzinárodných trendov, ako sú potreby globalizovaného trhu práce, digitalizácia a zmeny spoločenských paradigiem. Závery analýzy poskytujú hlbší pohľad na rôzne prístupy k vzdelávaniu v týchto krajinách a ponúkajú zamyslenie sa nad možnými vplyvmi týchto reforiem na vzdelávacie systémy a žiakov.

Klúčová slová: *kurikulárna reforma, základné vzdelávanie na Slovensku, kurikulárna politika, vzdelávacia politika, trendy v kurikulárnej politike, Česká republika, Maďarsko*

Abstract

The article focuses on the curricular reform of primary education in Slovakia in the context of current trends in curriculum and educational policy in the Czech Republic and Hungary. The aim was to conduct a comparative analysis of these policies and to identify similarities and differences in the approach to curriculum modification in the three Central European countries. The analysis focuses on key aspects of curriculum reforms, including objectives, structure, content and implementation strategies. In comparing curriculum policies across countries, the impact of international trends such as the needs of a globalised labour market, digitalisation and changes in societal paradigms are highlighted. The conclusions of the analysis provide a deeper insight into the different approaches to education in these countries and offer a reflection on the possible impacts of these reforms on education systems and learners.

Key words: *curriculum reform, primary education in Slovakia, curriculum policy, education policy, trends in curriculum policy, Czech Republic, Hungary*

1 ÚVOD DO PROBLEMATIKY

Reforma je proces alebo séria zmien, ktoré sú zavedené s cieľom vylepšiť, transformovať alebo prispôsobiť existujúce štruktúry, systémy alebo postupy v určitej oblasti. V kontexte vzdelávania, ako je to prípad spomínanej kurikulárnej reformy, ide o úmyselné a zásadné

zmeny v obsahu, štruktúre, cieľoch alebo metodikách vzdelávacieho systému. Cieľom vzdelávacej alebo takvanej kurikulárnej reformy môže byť zlepšenie kvality vzdelávania, prispôsobenie sa aktuálnym alebo budúcim potrebám spoločnosti, zvýšenie efektivity vzdelávacieho procesu, či inovácia v učebných metódach. Tieto reformy sa zvyčajne uskutočňujú s cieľom zlepšiť kvalitu vzdelávania, prispôsobiť sa meniacim sa potrebám spoločnosti, inovovať vzdelávacie metódy a prostredie alebo riešiť nové výzvy v oblasti vzdelávania.
Systémová reforma školského vzdelávania sa približuje k termínu transformácia edukačného systému.Dôležitými prvkami pri systémovej reforme sú hlavne činorodosť škôl ako vzdelávacích inštitúcii a samotní pedagógovia, ale taktiež kroky a zásahy štátu v procese pedagogických inovácii vo výchove a vzdelávaní (Porubský et al., 2014).
Na Slovensku sa po roku 1989 uskutočnilo niekoľko pokusov o prechod k inovatívnej výučbe takpovediac na systémovej, teda celoplošnej úrovni. Transformačným premenám a reformám vzdelávacieho systému po roku 1989 sa venuje Porubský el. al. (2016), Kosová −Porubský (2012) a Porubský (2012).
V pochopení samotných pedagogických inovácii na prvom stupni základných škôl je potrebné pochopiť aké boli na Slovensku inovačné snahy a následne aké kurikulárne zmeny a reformy sa snažili v minulosti zrealizovať a aké boli ich negatíva a prekážky ich uskutočnenia v školskom systéme na Slovensku.
V spojitosti s návrhom kurikulárnej reformy školského vzdelávania 2021 si môžeme všimnúť zmenu vývojového scenára budúcnosti školy v línii rescholarizácie ako model školy učiacej sa organizácie prípadne modelu školy ako sociálneho strediska. Oba tieto modely sa vyznačujú individualizáciou, diferenciáciou výučby, zmenami, inováciami vo výchove a vzdelávaní, konsenzom pri zmenách škôl i štátu, participáciou učiteľov, žiakov, rodičov, vysokou motiváciou učiteľov k pedagogickej činnosti a k podpore celoživotného vzdelávania (Kosová – Porubský, 2012).
K spomínaným modelom treba podotknúť, že v spoločnosti, ktorá je do veľkej miery ovplyvnená informačnými technológiami a digitalizáciou, jednoduchým a rýchlym prístupom k informáciám môže škola stratiť svoju úlohu v spoločnosti. Preto je veľmi dôležité, aby slovenská reforma vzdelávania myslela na to ako udržať školu ako výchovno – vzdelávaciu inštitúciu aj do budúcna.
Burner (2018) vyslovuje zaujímavé myšlienky o tom, ako byť úspešný pri vytváraní a realizácii zmien vo vzdelávaní a hovoria o určitých činiteľoch, ktoré pomáhajú k tomu, aby skvalitnenie vzdelávania bolo čo najefektívnejšie. Sú to tieto faktory: úprimne a otvorene vyslovovať ťažkosti pri vytváraní zmien, viera v profesionálny rozvoj učiteľov, spoločná, ale aj individuálna participácia každého učiteľa, žiaka, potrebná podpora školy pri transformáciách vzdelávania, vysvetlenie zmien vo vzdelávaní rodičom a taktiež efekt na deti a postupnými zmenami vo vzdelávaní. Zároveň upozorňuje, že zmeny vzdelávania sú efektívnejšie keď reflektujú potreby spoločnosti, sveta, teda diania mimo školy a štát, pracovníci z praxe a taktiež výskum v oblasti transformačných procesov vzdelávania musia byť v lepšom súlade.

1.1 Ciele komparačnej analýzy

Cieľom komparatívnej analýzy je identifikovať podobnosti a rozdiely v prístupe k úprave vzdelávacích programov v týchto stredoeurópskych krajinách. Špecifický dôraz je kladený na klúčové aspekty kurikulárnych reforiem, vrátane stanovených cieľov, štruktúry, obsahu a implementačných stratégií.
Ako výskumný problém k našej problematike sme si zvolili tento. Je vo forme otázok:

- Ako sa líšia a podobajú kurikulárne reformy v oblasti základného vzdelávania na Slovensku, v Českej republike a v Maďarsku v kontexte súčasných trendov kurikulárnej a vzdelávacej politiky?
- Aké sú kľúčové rozdiely a spoločné rysy v prístupoch k stanovovaniu cieľov, štruktúre a obsahu vzdelávania,?

Výskumný problém tejto štúdie je dôležitý z niekoľkých dôvodov. Predovšetkým reflektuje potrebu porozumieť a zhodnotiť, ako sa konkrétne krajiny strednej Európy, a to konkrétne Slovensko, Česká republika a Maďarsko, vysporadúvajú s modernými výzvami v oblasti vzdelávania. Tento výskumný problém vyplýva z poznatkov o dynamike spoločnosti, technologickom pokroku a zmenách v globálnom hospodárstve, ktoré všetky ovplyvňujú potreby a očakávania voči vzdelávaciemu systému. Zhodnotenie kurikulárnych reforiem a vzdelávacích politík v týchto krajinách je kľúčové pre ich schopnosť pripraviť mladú generáciu na budúcnosť. Identifikácia podobností a rozdielov v prístupoch k vzdelávaniu môže poskytnúť dôležité poznatky pre formovanie efektívnejších politík, ktoré budú lepšie zohľadňovať aktuálne potreby žiakov a spoločnosti.

2 METODOLÓGIA ANALÝZY

Prekladaný príspevok je koncipovaný ako komparačná analýza. Komparačná analýza je metóda výskumu, ktorá sa zameriava na porovnávanie a kontrastovanie rôznych prvkov, aspektov alebo entít s cieľom identifikovať podobnosti a rozdiely medzi nimi. Táto analytická metóda je často používaná v rôznych oblastiach, vrátane sociológie, ekonómie, politológie, vzdelávania a ďalších. V prípade nami prekladaného článku o kurikulárnej reforme v základnom vzdelávaní na Slovensku, v Českej republike a v Maďarsku komparačná analýza zahŕňa systematické porovnávanie rôznych aspektov týchto krajín, ktoré sú relevantné pre špecifiká kurikulárnych zmien. Ide o porovnanie stanovených cieľov vzdelávania, štruktúry vzdelávacieho systému, obsahu učiva, implementačných stratégií, výsledkov hodnotenia žiakov

Pri analýze sme pracovali s elektronickými dokumentami týkajúcimi sa vzdelávacích systémov a vývojom vzdelávacích a kurikulárních politík, ich trendov daných krajín. Pracovali sme s oficiálními dokumentami, ktoré sa nachádzali na webovej stránke Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky a relevantními vedeckými štúdiami opisujúcimi dané faktory v Českej republike a Madarsku. Išlo o relevantné internetové databázy ERIC, Web of Science alebo archívy na internetových stránkach časopisov.

Ako výskumné otázky sme si v našom výskume zvolili nasledujúce:

VO1: Aké sú hlavné ciele kurikulárnej reformy v základnom vzdelávaní na Slovensku, v Českej republike a v Maďarsku?

VO2:Aké sú hlavné trendy v kurikulárnej politike týchto krajín a ako sa líšia alebo prelínajú?

VO3: Aké sú hlavné stratégie implementácie kurikulárnych reforiem v jednotlivých krajinách?

VO4: Ako sa líši štruktúra vzdelávacieho systému v jednotlivých krajinách v rámci kurikulárnych zmien?

3 VÝSLEDKY

Je dôležité sa zamerať konkrétne na návrh slovenskej kurikulárnej reformy 2021 a vymedziť si čo je jej podstata, aké sú jej ciele, zámery a vízie. Pod záštitou Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu a Štátneho pedagogického ústavu sa v roku 2021 začala pripravovať a tvoriť reforma štátneho vzdelávacieho programu pre základné vzdelávanie. Hlavným cieľom navrhovanej kurikulárnej reformy je zefektívnenie, skvalitnenie a stimulovanie základného vzdelávania v systéme vzdelávania, adaptácia obsahu, cieľov, foriem vzdelávania súčasným

potrebám a záujmom detí a aktuálnym spoločenským potrebám a výzvam, skvalitnenie výsledkov vzdelávania žiakov vo všetkých oblastiach gramotnosti, zrovnoprávnenie a dostupnosť vzdelávania, zaistenie spravodlivosti a vytvorenie sústavy škôl schopných poskytovať vzdelávanie v adekvátnej kvalite. Ako príčiny prečo sa vytvoril návrh novej podoby základného vzdelávania sú, že na Slovensku sa posledných rokoch nepodarilo zrealizovať skutočné a relevantné systémové zmeny a reformné kroky k skvalitneniu a zefektívneniu systému všeobecného a taktiež primárneho vzdelávania, štátny vzdelávací program je výrazne orientovaný na výkonnostnú a faktickú úroveň a výsledky žiakov a absentujú užšie a detailnejšie prepojenia, väčšie súvislosti a ich súvis s životnými skúsenosťami a zručnosťami, absentuje dostatočná konzistentnosť a prepájanie jednotlivých štátnych vzdelávacím programov po sebe idúcich stupňoch vzdelávania, vyučovacie predmety v základnom vzdelávaní sú charakteristické svojim nesúladom a izolovanosťou, nariaďujú presnú a zväzujúcu organizáciu výchovno – vzdelávacieho procesu vyučovacích predmetov a sú silno centralizované a zamedzujú adaptáciu výchovy a vzdelávania individuálnym potrebám žiakov a diferencovanie výučby. Preto návrh novej kurikulárnej reformy prichádza z inovovanými a redefinovanými cieľmi, víziami a zámermi základného vzdelávania. Tieto ciele, vízie a zámery sú podrobnejšie opísané v dokumente Úvod do kurikula základného vzdelávania, ale skratke môžeme konštatovať, že ich hlavná myšlienka spočíva v tom, že základné vzdelávanie je orientované priamo na žiaka jeho potreby a záujmy. Učiteľ je podstatný činiteľ v procese výchovy a vzdelávania, ktorý je nositeľom zmien má pokročilé profesijné kompetencie, potrebné materiálne a technické podmienky a metodickú podporu, aby mohol vytvoriť čo najlepšie podmienky pre výučbu každého žiaka. Škola by mala mať nezastupiteľné miesto v procese reformných zmien a mala by byť dôležitou výchovno – vzdelávacou inštitúciou v systéme vzdelávania. Základné vzdelávanie by v duchu navrhovanej kurikulárnej zmeny malo umožňovať konzistentné, komplexné a zmysluplné základy všeobecného vzdelávania pre všetkých žiakov, s tým že sa budú týkať porozumenia sveta a orientácie v ňom, umožnenia základov kultúrnej gramotnosti, motiváciu k nasledujúcemu vzdelávaniu a takisto k celoživotnému učeniu sa. Podstatnými princípmi kurikula základného vzdelávania sú konzistentnosť, komplexnosť, gradačnosť, inkluzívnosť a vyrovnanosť. Štátny vzdelávací program bude pozostávať z troch cyklov a to: Uvádzanie do gramotnosti (1.-3. ročník základnej školy), Zvládnutie základov gramotnosti (4.-5. ročník základnej školy) a Rozvinutá gramotnosť (6.-9. ročník základnej školy). V uvedených cykloch sú určené učebné výstupy žiakov v jednotlivých vzdelávacích oblastiach a taktiež je určený aj obsah vzdelávania. Každá vzdelávacia oblasť bude mať ciele, ktoré sú však vyjadrené ako kľúčové spôsobilosti v závere cyklov. V rámci kurikula základného vzdelávania v každej vzdelávacej oblasti budú uvedené aj východiská a zásady hodnotenia vzdelávacích výsledkov, zásady organizácie vzdelávacieho prostredia, podoba vzdelávacích aktivít a zároveň adaptácia vzdelávacích štandardov pre deti so ŠVVP. Budú vymedzené aj prepojenia a súvislosti vzdelávacích oblastí. Dostupné na internete: https://lms.umb.sk/pluginfile.php/328435/mod_resource/content/1/uvod_do_kurikula_na_pripomienk_15112021.pdf
Je potrebné poukázať aj na to, že návrh reformy vzdelávania je koncipovaný v zmysle súčasných výziev a spoločenských zmien, jej aktuálnych potrieb ako vzdelávanie 21. storočia. Návrh kurikulárnej reformy je vypracovaný na základe dlhoročných národných i zahraničných štúdii, analýz, výskumov a komparácii, ktoré poukazovali na dôležité aspekty prečo sú premeny v obsahu a formách vzdelávania na základných školách na Slovensku podstatné a nutné. Proces zmien v kurikule vzdelávania bude postupný, bude trvať niekoľko rokov a nebude teda izolovane a účelovo vypracovaný len na určité časové obdobie. Kurikulárna reforma bude uskutočnená od školského roka 2026/27. Je dôležité podotknúť, že kurikulárne zmeny budú uskutočňované participáciou odborníkov, učiteľov z praxe. Štátnym pedagogickým ústavom boli založené poradné orgány a to: Hlavná koordinačná skupina,

Ústredné predmetové komisie a Žiacky poradný výbor. Dostupné na internete: https://vzdelavanie21.sk/.
Podľa nášho názoru je vízia a zameranie návrhu slovenskej kurikulárnej reformy veľmi prínosným prostriedkom pre reálnu a efektívnu zmenu vzdelávania na Slovensku. Myslíme si, že práve reflektovanie na spoločenské potreby a apely a potreby detí tejto generácie a učenie pre žiakov pre praktický uplatnenie v živote je správna cesta kurikulárnej zmeny na Slovensku. Je dôležité taktiež podotknúť, že sa tu črtá a dáva do pozornosti reálna spolupráca všetkých aktérov vo vzdelávaní a teda súčinnosť „snahy zdola“ i „snahy zhora“.
V rámci komparácii možno povedať, že práve Slovensko a Česko majú cestu kurikulárnej reformy na začiatku 21. storočia v podobných intenciách. Môžeme konštatovať, že ide o celostnú zmeny kultúry školy a organizácie školy, ktoré predstavujú dopady pre rolu učiteľa, pre výučbu žiakov a hodnotenie výsledkov žiakov. V Českej republike v rámci kurikulárnych zmien vidíme, že zmeny boli vykonávané a aj sú vykonávané v zmysle spoločenských zmien, politického režimu a národného hospodárstva (Porubský a kol., 2016).
Greger a Walterová (2007) opisujú kurikulárne zmeny v Českej republike pričom tvrdia, že české školstvo má niekoľko nepriaznivých ukazovateľov a to sociálnu a politické nesúdržnosť, nelinearitu, nerovnováhu, atomizáciu a difúziu. V transformačných procesoch vzdelávania, ktoré trvajú od roku 1989 až po súčasnosť však vidno českom školstve výrazné posuny a zmeny v vzdelávacej politike, legislatíve, riadení, regulácii financovania, profesionalizácii učiteľov, učebných osnovách, v rozvoji podpornej štruktúry. V tretej etape, ktorá sa realizovala v rokoch 2006-2013 bola cieľom implementácia a revízia reformy vzdelávania. Posledná etapa prebiehajúca od roku 2013 zmenila svoju orientáciu z kurikulárnej reformy na zmiernenie nerovností vo vzdelávaní. Ako negatívne stránky reformného procesu sa ukazuje deficit politického konsenzu, absentujúci riadiaci a monitorovací mechanizmus vo vzdelávaní. Reálna systémová reforma však nebola stále dostatočne zavedená a aplikovaná.
V Maďarsku už niekoľko rokov prebieha proces systémovej reformy vzdelávania, ktorá mieri ku skvalitneniu školstva, rovnosti vo vzdelávaní a participácii štátu na reformných zmenách. Ide o zmeny cieľoch a funkciách, riadení a správe, finančných a štrukturálnych otázkach, v kontrole kvality, v profesii učiteľa, autonómii škôl a sociálnom hľadisku výchovy. Tak ako v Maďarsku tak i v ostatných krajinách smerujú v systémových reformách školského vzdelávania v podobných kontúrach. Tento proces je charakteristický vlnami procesov decentralizácie a centralizácie kurikulárnej politiky krajiny. Pre Maďarsko je typický prechod z dekonštrukcie k systémovej reforme. Okrem množstva efektívnych zmien, úprav a opatrení vo vzdelávaní má maďarský vzdelávací systém aj viditeľné problémy a to finančnú neudržateľnosť a postavenie učiteľskej profesie a vnímanie modernizácie školstva učiteľmi, ktorí ju berú ako povrchovú a nesúvisiacu s ich praxou a každodennými problémami vo výchove a vzdelávaní. Taktiež je potrebné doplniť, že v poslednom období dochádza k politických rozhodnutiam, ktoré nie sú v zhode s globálnymi trendmi v oblasti vzdelávania. Treba podotknúť, že práve vstupom krajiny do EÚ sa otvorili nové možnosti v transformácii vzdelávacieho systému a kurikulárnej politiky. Maďarsko má citeľný posun z etapy transformácie k etape systémovej reformy. Treba však podotknúť, že to má značný súvis s charakterom a kvalitou priebehu europeizácie (Halász, 2007).

4 DISKUSIA A ZÁVER

Na základe komparácie s kurikulárnou a vzdelávacou politikou uvedených štátov môžeme konštatovať, že štáty Vyšehradskej štvorky, z ktorých sme sa zamerali na Slovenskú republiku, Českú republiku a Maďarsko majú aktuálne trendy v kurikulárnej a vzdelávacej politike spočívajú na podobnom princípe, pričom sa inšpirujú trendmi v ďalších európskych krajinách a práve vstupom do Európskej únie vidíme značný tlak na reformné zmeny

vzdelávania s dôrazom na globalizačné zmeny vo vzdelávaní, nové spoločenské potreby a vízie. Na to priamo reflektuje aj návrh slovenskej kurikulárnej reformy 2021, ktorý myslí na tieto nové spoločenské výzvy a potreby dnešnej generácie detí. Základné vzdelávanie, ale taktiež ďalšie po ňom nasledujúce stupne vzdelávania majú rozvíjať žiaka komplexne, celú jeho osobnosť, s dôrazom na individuálne jeho individuálne potreby. Učitelia majú cítiť, že ich profesijné postavenie je na významnej úrovni v školskom systéme i v spoločnosti a majú mať pre čo najefektívnejšiu a najkvalitnejšiu výučbu žiakov zabezpečené kvalitné materiálne, technické a podporné materiály. Majú byť do kurikulárnych zmien priamo zainteresovaní a byť teda nositeľmi zmien vo vzdelávaní. Má byť vytvorená účinná spolupráca škôl, učiteľov i štátu v národných i regionálnych podmienkach pre vytvorenie, realizáciu a aplikáciu kurikulárnych zmien vo výchove a vzdelávaní. Návrh slovenskej kurikulárnej reformy myslí aj na veľmi dôležitý prvok a to, aby škola slúžila pre všetkých žiakov, bola teda inkluzívna a učila žiakov poznatky, ktoré sú priamo využiteľné v ich živote. Bude to dlhý a náročný proces zosúladenia všetkých potrebných aspektov zmeny školstva, ale je to potrebná a najlepšia cesta do budúcnosti školského vzdelávacieho systému na Slovensku. Veríme, že sa nám touto prácou podarilo vymedziť a charakterizovať podstatné špecifiká slovenskej kurikulárnej politiky v kontexte zmien a trendov kurikulárnej politiky iných štátov a našli sme súvislosti a prepojenia.

Použitá literatúra

1. BURNER T. (2018). Why is educational change so difficult and how can we make it more effective?. Forskning og Forandring, 1(1), 122–134. https://doi.org/10 .23865/fof.v1.1081
2. GREGER, D. & WALTEROVÁ, E. (2007). In pursuit of educational change: The transformation of education in the Czech Republic. Orbis Scholae, 1(2), 11–44.
3. HALÁSZ, G. (2007). From Deconstruction to Systemic Reform: Educational Transformation in Hungary. Orbis Scholae, 1(2), 45–79.
4. KOSOVÁ, B.− PORUBSKÝ, Š. 2012. Transformačné premeny slovenského školstva po roku 1989. Banská Bystrica: PF UMB, 2012. ISBN 978-80-557-0275-9.
5. PORUBSKÝ, Š. et al. 2016. Premeny školského kurikula : (slovenská a česká skúsenosť) . Banská Bystrica : Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela - Belianum, 2016. - ISBN 978-80-557-1092-1.
6. PORUBSKÝ, Š. et al. 2014. Škola a kurikulum - transformácia v slovenskom kontexte. Banská Bystrica : Vydavateľstvo Univerzity Mateja Bela - Belianum, 2014. 220 s. ISBN 978-80-557-0838-6.
7. PORUBSKÝ, Š. 2012. Školské reformy na Slovensku v medzinárodnom historickom kontexte. 1. vyd. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, Pedagogická fakulta, 2012. 128 s. ISBN 978-80-557-0384-8.
   Vzdelávanie pre 21. storočie Dostupné na internete: https://vzdelavanie21.sk/
8. Úvod do kurikula základného vzdelávania Dostupné na internete: https://lms.umb.sk/pluginfile.php/328435/mod_resource/content/1/uvod_do_kurikula_na_pripomienk_15112021.pdf

Kontaktné údaje

Mgr. Nikola Barčíková
Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, Pedagogická fakulta
Ružová 13, 974 11 Banská Bystrica
Tel: 0949 762 721
email: nikola.barcikova@umb.sk

HODNOTENIE SOCIÁLNEJ KLÍMY V ZDRAVOTNÍCKOM PROSTREDÍ

ASSESSMENT OF THE SOCIAL CLIMATE IN THE MEDICAL ENVIRONMENT

Jana Cinová, Andrea Šuličová, Zuzana Novotná, Tatiana Šantová, Ľubica Derňárová, Zuzana Šimová

Abstrakt
Svetová zdravotnícka organizácia definuje zdravé pracovné prostredie, ako miesto fyzickej, duševnej a sociálnej pohody, ktoré podporuje zdravie a bezpečnosť na pracovisku. Avšak štatistické údaje poukazujú na fakt, že aj v zdravotníckom prostredí sa vyskytuje mnoho rôznych konfliktov a foriem násilia. Autorky v príspevku do pozornosti uvádzajú hodnotenie pracovného prostredia sestrami poskytujúcich ošetrovateľskú starostlivosť. Zároveň parciálnymi výsledkami prieskumu poukazujú na negatívne sociálne javy vyskytujúce sa v klinickom prostredí sestier.
Kľúčové slová: sociálna klíma, zdravotnícke prostredie, sestra, interpersonálny konflikt, násilie

Abstract
The World Health Organization defines a healthy work environment as a place of physical, mental and social well-being that promotes health and safety in the workplace. The statistical data point to the fact that many different conflicts and forms of violence occur in the healthcare environment as well. In the article the authors draw attention to the assessment of the working environment by nurses providing nursing care. At the same time the partial results of the survey point to negative social phenomena occurring in the clinical environment of nurses.
Key words: *social climate, health environment, nurse, interpersonal conflict, violence*

1. ÚVOD

Pracovné prostredie zdravotníckych pracovníkov predstavuje významný aspekt pri poskytovaní kvalitnej a bezpečnej zdravotnej starostlivosti. Avšak mnohokrát je pracovná klíma v zdravotníckom prostredí narušená interpersonálnymi konfliktami rozličného charakteru a na rôznych úrovniach. Sestry, ktoré tvoria najväčšiu profesionálnu skupinu v zdravotníctve, počas klinickej praxe môžu byť na pracovisku konfrontované problémami, ktoré mnohokrát nedokážu efektívne riešiť. Konflikty na pracovisku môžu vzniknúť z rozličných dôvodov, akými sú vnútorné mocenské štruktúry, nekompatibilné osobnosti, nevynímajúc ani rozdielne presvedčenia a názory. Tiež môžu byť súčasťou prirodzeného emocionálneho prostredia v práci. Je pravdepodobné, že úplne harmonické pracovisko je nemožné dosiahnuť. Avšak súčasné stratégie riadenia sa intenzívne zameriavajú na zníženie alebo odstránenie možných konfliktov. Výskyt rôznych foriem násilia na pracovisku narastá, a to najmä v dôsledku ekonomickej klímy; klesajúca istota v zamestnaní oveľa intenzívnejšie stavia zamestnancov proti ich kolegom. Je potrebné poukázať na fakt, že výskyt konfliktov na pracovisku môže mať negatívny vplyv na výkon zamestnancov, na ich spokojnosť s prácou, ako aj na samotné zdravie. To môže viesť k oslabeniu sociálnych vzťahov na pracovisku, čím sa zvyšuje riziko vzniku ďalších konfliktov. Násilie na pracovisku narastá a štatisticky má najčastejší výskyt zvlášť v zdravotníckej profesii.

2. PRACOVNÁ KLÍMA V ZDRAVOTNÍCKOM PROSTREDÍ

Pracovné prostredie je už dlhodobo významným faktorom ovplyvňujúcim zdravie človeka a jeho pracovné výkony. Ak sa v zdravotníckom prostredí podarí vybudovať prostredie podporujúce a udržiavajúce organizačnú pohodu, implementujú sa pozitívne správanie a výkony, ktoré prispievajú k zlepšeniu kvality poskytovanej zdravotnej starostlivosti. Pozitívna pracovná klíma v zdravotníckom prostredí sestry je dôležitá pre poskytovanie kvalitnej a bezpečnej zdravotnej starostlivosti o pacienta a eliminuje výskyt nežiaducich javov, akými sú konflikty či rôzne formy násilia. Pracovná klíma v zdravotníckom prostredí má vplyv na skúsenosti sestier vrátane spokojnosti, produktivity a lojality. Reakcia zamestnancov na ich pracovnú klímu do veľkej miery závisí od kultúry na pracovisku. Dômyselní, dopredu mysliaci lídri v sfére zdravotníctva chápu, že vytvorenie pozitívnej, podpornej pracovnej klímy je prvoradé. Spokojnosť pacientov je skutočne silným faktorom zdravotnej starostlivosti poskytovanej v 21. storočí. Skutočne prikladná pracovná klíma na pracovisku ďaleko presahuje materiálne ponuky. Prejavovanie pozitívnej pracovnej klímy na pracovisku znamená pestovanie súcitnej, láskavej atmosféry, kde sa podporuje a inštitucionálne modeluje rešpekt a zručná komunikácia. V takomto zdravom prostredí šikanovanie a zastrašovanie jednoducho nemôže existovať, nakoľko takéto aberantné správanie nie je tolerované. Ak vedenie zdravotníckeho zariadenia aktívne modeluje nulovú toleranciu k správaniu, ktoré podkopáva morálku a tímovú súdržnosť, členovia tímu sú oprávnení pomáhať v procese odstraňovania negatívneho správania a aktívne participovať pri vytváraní pozitívneho prostredia, v ktorom môžu sestry individuálne aj kolektívne prosperovať. Zároveň zdravé interpersonálne vzťahy na pracovisku sú predmetom veľkého záujmu, nakoľko sú spojené s výhodami zamestnancov a dosahovaním cieľov organizácie.

2.1 Interpersonálny konflikt

Konflikt (pojem pochádza z latinského slova conflictus – zrážka, narazenie na prekážku) nastáva v prípade nezhody názorov, postojov a záujmov osôb. *Interpersonálny konflikt* je dôležitým typom konfliktu, ktorý má rôzne nomenklatúry, ako napríklad konflikty úloh, procesov, informácií, citov a vzťahov. Tento druh konfliktu sa často považuje za negatívny, nakoľko sa vníma, že záujmy jednotlivcov sú protikladné alebo negatívne ovplyvnené. Nedávno sa objavili obavy z medziľudského konfliktu na pracovisku a jeho vplyvu na systém zdravotnej starostlivosti a pracovníkov. Medziľudské konflikty môžu byť dôsledkom neefektívnej komunikácie, nadmerného pracovného stresu alebo nevyriešených konkurenčných priorít úloh. Vyvinutý medziľudský konflikt môže mať nepriaznivé účinky na sestry, ako je zásah do tímového výkonu alebo zníženie spokojnosti sestier, môže viesť ku nižšej kvalite starostlivosti o pacienta, vyššej úrovni vyhorenia personálu a vyšším priamym a nepriamym nákladmi na starostlivosť. Nakoľko tieto dôsledky môžu ohroziť bezpečnosť pacienta, odborníci navrhli, aby pracovníci zdravotníckeho systému mohli hlásiť interpersonálne konflikty v procese starostlivosti o pacienta, keď hlásia udalosti týkajúce sa bezpečnosti pacienta. Mnohé systémy zdravotnej starostlivosti na celom svete zaviedli systém hlásenia incidentov. Konflikty na pracovisku v zdravotníckom prostredí sú oveľa komplikovanejšie, pretože často zahŕňajú prebiehajúce, zložité vzťahy, ktoré sú založené na emóciách. Sestry však zväčša pracujú v ťažkej a stresovej situácii, ktorá môže viesť k negatívnym medziľudským vzťahom s ostatnými spolupracovníkmi, sú tak zaneprázdnené, aby nad tým premýšľali a riešili to. V dôsledku toho je starostlivosť o pacienta ohrozená a organizácia stráca svoju produktivitu. Štatistiky poukazujú na skutočnosť, že zdravotnícki pracovníci, ktorí si navzájom rozumejú a dokážu efektívne spolupracovať, poskytujú kvalitnejšiu starostlivosť.

2.2 Formy násilia na pracovisku

Toxické prostredie poškodzuje všetkých zainteresovaných v organizácii, nakoľko vytvára toxickú kultúru, toxických vodcov a toxických zamestnancov, ktorí v konečnom dôsledku vytvárajú toxickú organizáciu. Toxické správanie na pracovisku môže zvýšiť organizačné náklady v dôsledku straty pozitívneho imidžu spoločnosti, nízkeho sebavedomia, straty morálky zamestnancov, vysokej fluktuácie, konfliktov v pracovnom živote, vysokej absencie, zlého zdravia zamestnancov a zníženej produktivity zamestnancov. Medzi príznaky hroziaceho násilia patria slovné vyhrážky, vulgarizmy, agresivita a zastrašujúce vyhlásenia. Fyzickými signálmi násilnej konfrontácie sú zovretie pästí, vzrušený pohyb, hovorenie cez zaťaté zuby a paranoidný pohľad. Najčastejšími formami násilia na pracovisku v zdravotníckom prostredí sú *agresia, mobbing, šikana, bullying, sexuálne obťažovanie.*

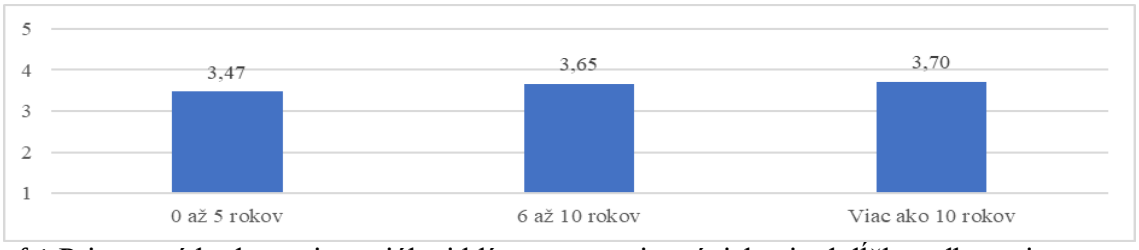
3. ANALÝZA PARCIÁLNYCH VÝSLEDKOV PRIESKUMU

3.1 Ciele, vzorka respondentov a metodológia prieskumu

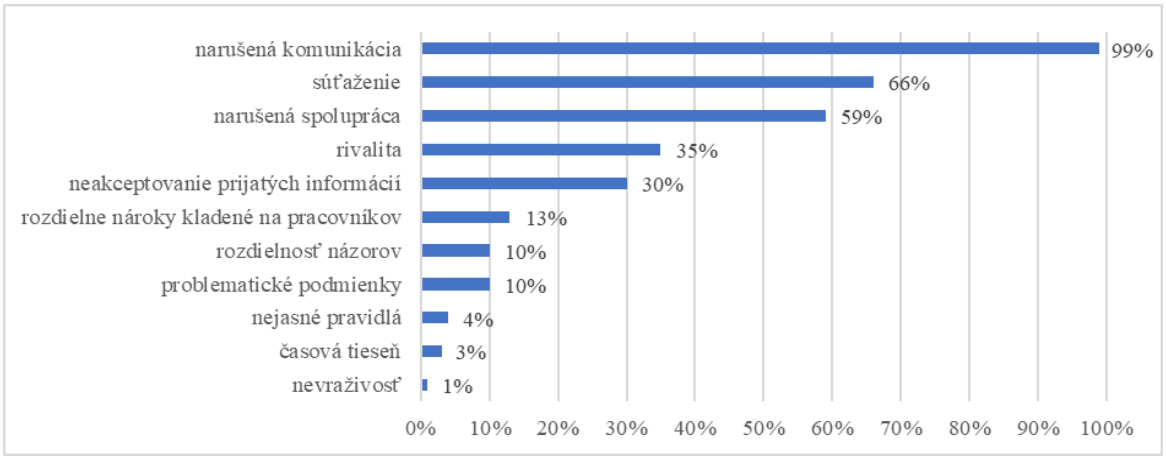
Parciálnymi cieľmi prieskumu bolo zistiť, ako sestry v klinickej ošetrovateľskej praxi hodnotia svoje pracovné prostredie; zistiť najčastejšie konflikty pracovného prostredia a či boli sestry na svojom pracovisku konfrontované s prejavmi násilia. Respondentmi prieskumu boli sestry pracujúce v zdravotníckych zariadeniach v celkovom počte 100 (100 %), vo veku 23 - 58 rokov. Samotnému prieskumu predchádzala pilotáž a následne bol prieskum realizovaný prostredníctvom neštandardizovaného dotazníka, ktorý bo konštruovaný 28 položkami. Administrovaných bolo 100 dotazníkov v printovej podobe a ich návratnosť bola 100 %.

3.2 Kvantitatívna analýza parciálnych výsledkov prieskumu a odporúčania pre prax

Parciálne výsledky prieskumu sú prezentované v rámci kvantitatívnej analýzy vo forme grafov a tabuliek. Získane údaje vyhodnocujeme početnosťou (n) a percentuálne (%) v celých číslach.

Graf 1 Priemerné hodnotenie sociálnej klímy sestrami v závislosti od dĺžky odbornej praxe

Graf 2 Najčastejšie zdroje konfliktov na pracovisku respondentov

Tab. 1 Výskyt najčastejších foriem násilia na pracovisku respondentov

Typ násilia na pracovisku	Početnosť (n)	Percentá (%)
šikanovanie (psychické)	21	21
sexuálne slovné narážky	10	10
slovné urážky	9	9
fyzické útoky	0	0
šikanovanie (fyzické)	0	0
bullying	0	0
sexuálne obťažovanie fyzické	0	0
agresia	0	0

Tab. 2 Skúsenosť sestier s mobbingom na pracovisku

Skúsenosť s mobbingom	Početnosť (n)	Percentá (%)
áno	44	44
nie	56	56

Návrhy a odporúčania pre prax

Na základe výsledkov nami realizovaného prieskumu navrhujeme odporúčania pre klinickú prax, ktoré by mohli pozitívne prispieť k podpore pozitívnej sociálnej klímy v zdravotníckych zariadeniach a eliminovať konflikty, či prejavy násilia.

Navrhnuté odporúčania:

- *preventívne/intervenčné stratégie na riešenie násilia v zdravotníckom prostredí:* vytváranie podporných sietí, monitorovanie pracovného prostredia, implementácia postupov na hlásenie a postúpenie závažných prípadov, počúvanie útočníka a obete, neustále vzdelávanie, povzbudzovanie a rešpektovanie individuálnych rozdielov, diskusie o násilí na kurzoch pracovného zdravia;
- *pre riadiacich pracovníkov:* pri riadení uplatňovať vhodný štýl vedenia a zohľadňovať potreby zamestnancov a aktuálnu pracovnú situáciu, vytvoriť vhodné podmienky pracovnej klímy, nevyhnutnosťou je aj morálna podpora zamestnancov; upevňovať medziľudské vzťahy, ktoré budú pozitívne ovplyvňovať vzťahy na pracovisku; organizácia teambuildingov pre zamestnancov pre podporu pozitívnych vzťahov na pracovisku, poukazovať a v praxi uplatňovať efektívnu komunikáciu a spätnú väzbu medzi manažérom a zamestnancami; poverovať zamestnancov pracovnými úlohami, ktoré majú splniteľné ciele a reálne termíny; konštruktívne riešiť vzniknuté konflikty na pracovisku, včasne riešiť vzniknuté konflikty, aby sa predišlo ich prehĺbeniu, eliminovať zdroje vzniku konfliktov; vzájomne rešpektovať postoje a názory na pracovisku; prijímať výchovné a sociálne opatrenia, ako prevenciu násilia na pracovisku, nepodporovať hádky, ignoráciu, slovné napádanie, či ohováranie; podporiť začleňovanie zamestnancov do kolektívu; eliminovať príležitosti vedúce k mobbovaniu vzdelávaním v tejto problematike; obetiam mobbingu s problémami duševného zdravia poskytnúť podpornú pomoc; vypracovať systém oznamovania incidentov s cieľom odhaliť mieru výskytu mobbingového správania, stanoviť jasné postupy na nahlasovanie násilných incidentov, podnecovať personál k nahlasovaniu prípadov násilia, viesť sestry k stratégiam na zvládanie mobbingového správania; vytvoriť školiaci program pre sestry o tom, ako komunikovať s agresormi a naučiť ich metódy zvládania hnevu.

4. ZÁVER

Manažérske praktiky v sektore zdravotníctva čelia značným výzvam na zlepšenie výkonnosti zdravotníckeho personálu. Sestry sú spomedzi všetkých zdravotníckych pracovníkov prvou líniou starostlivosti o pacientov pri poskytovaní včasných a kvalitných zdravotníckych služieb v nemocniciach. Zároveň tvoria najväčší ľudský zdroj v zdravotníckych organizáciách a ich výkon zostáva dlhodobým determinantom kvality starostlivosti o pacienta. Z tohto dôvodu sa hodnotenie faktorov ovplyvňujúcich výkon sestier stalo nevyhnutným pre vedeckých pracovníkov a vedúcich pracovníkov nemocníc. Vzťahy medzi spolupracovníkmi poskytujú zamestnancom zdroj emocionálnej a inštrumentálnej podpory, pretože rozumejú vnútornému pracovnému prostrediu. Vytváranie podmienok, ktoré umožňujú sestrám pracovať v prostredí, kde sa cítia byť samostatné a môžu vykonávať svoju vlastnú činnosť je nevyhnutné. Sestry, tak pociťujú uspokojenie z práce, čo môže ovplyvniť ich rozhodnutie zostať v ich zdravotníckej organizácii a profesii, a čo je najdôležitejšie, zlepší sa bezpečnosť a kvalita starostlivosti poskytovanej pacientom a ich rodinám. Povaha a štýl vedenia sestier je významným faktorom pri určovaní kultúry a sociálnej klímy v zdravotníckom prostredí. Konflikty v zdravotníckom prostredí medzi sestrami sú často zdrojom pracovného stresu a úzkosti. Výsledok podpory sestier zo strany ich nadriadeného môže mať pozitívny vplyv na ich vnímanie sociálnej klímy. Súčasné štatistiky však poukazujú na skutočnosť, že sestry sú vo svojej profesionálnej praxi vystavené viacerým druhom násilia, vrátane fyzického násilia, verbálneho zneužívania, sexuálneho obťažovania a rasovej diskriminácie.

Použitá literatúra

1. DERŇÁROVÁ, Ľ., ŽULTÁKOVÁ, S. *Manažérska komunikácia pre nelekárske profesie v praxi.* Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 274 s., ISBN 978-80-555-1783-4.
2. GÁBOROVÁ, Ľ., SLÁVIK, M. *Pracovná klíma zdravotných sestier na Slovensku a v Českej republike* [online]. [cit. 2022-02-04]. Dostupné z: https://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Kubani3/subor/gaborova.pdf.
3. GÁBOROVÁ, Ľ., SLÁVIK, M. *Pracovná klíma a frekvencia výskytu byllyingu a mobbingu sestier na Slovensku a v Českej republike* [online]. [cit. 2022-02-04]. Dostupné z: https://www.unipo.sk/public/media/files/docs/fz_veda/svk/dokument_125_31.pdf.
4. ONDRIOVÁ, I., CINOVÁ, J. *Mobbing ako determinant sociálnej klímy v zdravotníckom prostredí.* Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove, 105 s., ISBN 978-80-555-2161-9.

Kontaktné údaje

PhDr. Mgr. Jana Cinová, PhD.
PU v Prešove, Fakulta zdravotníckych odborov, Partizánska 1, Prešov 080 01
email: jana.cinova@unipo.sk

ASPEKTY EDUKÁCIE DIEŤAŤA S DIABETES MELLITUS 1. TYPU A JEHO RODINY

ASPECTS OF THE EDUCATION OF A CHILD WITH TYPE 1 DIABETES MELLITUS AND ITS FAMILY

Jana Cinová, Andrea Šuličová, Zuzana Šimová, Zuzana Novotná, Tatiana Šantová, Ľubica Derňárová

Abstrakt

Chronické ochorenie diabetes mellitus (DM) 1. typu predstavuje pre pacienta celoživotný stav. Pre dosiahnutie najvyššej možnej kvality života dieťaťa, ako aj jeho rodiny je potrebná čo najrýchlejšia adaptácia na túto vzniknutú, avšak doživotnú situáciu. Z tohto dôvodu je nevyhnutnosťou efektívna edukácia zameraná na všetky významné piliere liečby ochorenia, akými sú regulovaná strava, pohybová aktivita, aplikácia inzulínu a selfmonitoring. Autorky v príspevku do pozornosti uvádzajú hodnotenie spokojnosti rodičov v zameraní sa na edukáciu v súvislosti s ochorením DM 1.typu u ich dieťaťa. Zároveň parciálnymi výsledkami prieskumu poukazujú na zistené bariéry v rámci tejto skúmanej oblasti.

Kľúčové slová: *Diabetes mellitus 1.typu, dieťa, edukácia, kvalita života*

Abstract

Chronic disease diabetes mellitus (DM) 1.type is a lifelong condition for the patient. In order to achieve the highest possible quality of life for the child as well as his family, it is necessary to adapt as quickly as possible to this life-long situation. For this reason, effective education focused on all important pillars of disease treatment, such as regulated diet, physical activity, pump application and self-monitoring, is a must. In the contribution, the authors highlight the assessment of parents' satisfaction with the focus on education in connection with DM type 1 diseases in their child. At the same time, the partial results of the survey point to the identified barriers within this researched area.

Key words: *Diabetes mellitus 1.type, child, education, quality of life*

ÚVOD

Detskí pacienti s ochorením DM 1. typu si vyžadujú zvýšenú pozornosť nielen zo strany zdravotníckych pracovníkov, ale aj zo strany rodičov, blízkeho okolia, nevynímajúc ani pedagógov. Z dôvodu dosiahnutia čo najvyššej možnej kvality života dieťaťa je potrebná čo najrýchlejšia adaptácia v súvislosti s ochorením a získanie schopnosti naučiť sa s týmto ochorením žiť za podpory rodiny a okolia, neskôr samostatne. Dodržiavanie zásad triády liečby ochorenia si vyžaduje od dieťaťa nevyhnutnosť každodennej sebadisciplíny, presnosti, pravidelnosti a dostatočnej motivácie. Skôr či neskôr, v závislosti od rôznych faktorov sa u dieťaťa po diagnostikovaní chronického ochorenia prejavia negatívne emócie, akými sú smútok, úzkosť, depresia, dieťa mnohokrát odmieta kolektív či radikálne ignoruje liečbu. Dôležité je predovšetkým eliminovať, respektíve odstraňovať príčiny, ktoré akýmkoľvek negatívnym spôsobom ovplyvňujú kvalitu života chronicky chorého dieťaťa, a to vo všetkých jej dimenziách. V rámci výskytu DM 1. typu u dieťaťa je tiež potrebné uvedomiť si fakt, že ochorenie ovplyvňuje zásadným spôsobom kvalitu života nielen samotného dieťaťa, ale aj jeho rodinných príslušníkov a blízkych v jeho okolí. Kvalitu života dieťaťa s DM 1. typu

je potrebné neustále podporovať a zvyšovať vo všetkých jej dimenziách, aby dieťa vo svojom detstve s ochorením fungovalo bez narušenia v súvislosti s rozvojom osobnosti. U detí so stanovením diagnózy DM 1. typu je nevyhnutnosťou dispenzarizácia v špecializovaných diabetologických ambulanciách. Dôležitý a významný aspekt manažmentu pacienta s daným ochorením predstavuje efektívna a včasná edukácia nielen dieťaťa samotného, ale aj jeho rodičov. Edukácia predstavuje nezanedbateľnú súčasť komplexnej liečby. Dieťa sa stáva partnerom v liečbe, tým preberá aj väčšiu zodpovednosť za svoje zdravie. Dôležité je poukázať na fakt, že úspech liečby pri chronických ochoreniach, ako aj rozvoj komplikácií závisí predovšetkým na postoji pacienta k vlastnej chorobe, na ochote rešpektovať a dodržiavať odporúčania súvisiace s liečbou, k čomu významným spôsobom napomáha efektívna edukácia.

1 PILIERE EDUKÁCIE DIEŤAŤA A JEHO RODIČOV

Nakoľko ochorenie predstavuje pre dieťa celoživotný stav, je nevyhnutné, aby sa dieťa čím skôr adaptovalo na tento stav a postupne sa naučilo s týmto ochorením žiť čo najkvalitnejší život za podpory rodiny a celého okolia. Cieľom edukácie, ktorá ovplyvňuje kvalitu života chronicky chorého dieťaťa je adaptovať správanie, dosiahnuť dlhodobo trvalé zmeny v správaní, minimalizovať výskyt komplikácií choroby a dosiahnuť splnenie sociálnych rolí. Vstupné posúdenie v edukačnom procese je pri chronickom ochorení detského pacienta zamerané na základné údaje o dieťati, funkčný stav jednotlivých systémov tela, základné informácie o pacientovi, profil rodiny, zdroje pomoci a podpory zo strany rodín, životný štýl rodiny, kultúra, náboženstvo, hodnoty, postoje, príprava edukácie a postoj voči edukácii, adekvátnosť, neadekvátnosť rodinných funkcií a porozumenie súčasnej situácie rodinou, aktuálne vedomosti o probléme. Pri edukácii je veľmi dôležitý individuálny prístup, predovšetkým z hľadiska veku dieťaťa a jeho osobitostí. V dojčenskom a batolivom veku predstavuje dôležitú, primárnu úlohu rodič. Je nevyhnutnosťou, podmienkou prítomnosť rodiča pri edukácií v súvislosti s novodiagnostikovaným ochorením DM 1. typu už počas hospitalizácie. Sestra v úzkej spolupráci s rodičom musí využívať vhodné prostriedky pre edukáciu dieťaťa, vhodné spôsoby pre nadviazanie kontaktu pre získanie vzájomnej dôvery. Obdobie predškolského veku je typické tým, že dieťa sa väčšinou chce učiť samo. Vhodné je uprednostniť metódu hrou, vysvetľovanie, presviedčanie, príklad, odmenu či trest. Zmenou schopnosti dieťaťa sebakontroly a sebaovládania je charakteristický školský vek. Problematické a veľmi náročné je zvlášť obdobie staršieho školského veku, ktoré sa vyznačuje predovšetkým vzdorom a revoltou, problémovým správaním. Zároveň sa vyžaduje akceptovať dieťa, ako plnohodnotného dospelého človeka vyžadujúceho si rovnocenný prístup. Mladý človek zväčša orientuje na svoj vonkajší vzhľad, preto akékoľvek zmeny či defekty telesného výzoru prežíva ťažko, až úzkostne. Obdobie adolescencie je typické tým, že jedinec nachádza vlastnú identitu, zaujíma miesto plnohodnotného človeka v spoločnosti. Z tohto dôvodu by mala byť edukácia zameraná tak, aby adolescent mal pocit plnohodnotného života napriek faktu chronického ochorenia a bol schopný plniť role v rodine a v širšom spoločenskom prostredí. V rámci edukácie detského pacienta je dôležité rešpektovať jeho vekové osobitosti, hierarchie potrieb, nevynímajúc aj potreby jeho rodiny. Edukácia má byť pre dieťa pútavá a zaujímavá. Pri primárnom diagnostikovaní ochorenia je dieťa prepustené z nemocnice vtedy, pokiaľ ono samé a aspoň jeden z jeho rodičov má základné a podstatné informácie o ochorení. Podmienkou prepustenia dieťaťa s novodiagnostikovaným ochorením sú aj praktické zručnosti týkajúce sa aplikácie inzulínu. Rodina s dieťaťom trpiacim DM 1. typu by sa mala nepretržite edukovať,prípadne reedukovať. Získané vedomosti a praktické zručnosti je dôležité neustále prehlbovať a získavať nové. Miestom pre pokračovanie edukácie nie je len nemocnica, odborná diabetologická ambulancia, ale aj laické organizácie zaoberajúce sa touto problematikou.

1.1 Oblasti edukácie

Edukácia dieťaťa s ochorením DM 1. typu sa môže realizovať individuálne, ako aj skupinovou formou. Zameriava sa na uvedené oblasti:

- *aplikácia inzulínu* – typy a účinky inzulínu, spôsoby aplikácie, správna technika aplikácie, výskyt možných komplikácií (mikrovaskulárne a makrovaskulárne komplikácie, časový horizont ich rozvoja a možnosti spomalenia progresie), regulácia inzulínu s príjmom potravy a fyzickou aktivitou, uskladňovanie inzulínu;
- *regulovaná strava* – sacharidové jednotky, plánovanie jedál, druhy živín, ich funkcia, vzťah k inzulínu, vplyv na lipidogram, energetická hodnota jedál, percentuálny podiel hlavných živín, potravinové zdroje vlákniny, nevyhnutnosť kontrolovaného príjmu saturovaných tukov, cholesterolu, nutričné hodnotenie jednotlivých porcií jedla, zmeny v príjme potravy v súvislosti s fyzickou aktivitou, príležitostné jedenie, čítanie potravinových etikiet, zaradenie sladkosti, alkoholu a prípravkov pre diabetov, individuálne potreby diéty pacienta v súvislosti s inými ochoreniami, zaradenie inovatívnych receptov do jedálnička;
- *fyzická aktivita* – účinky fyzickej aktivity, jej frekvencia, intenzita a doba trvania, vhodné, nevhodné a kontraindikované športové aktivity, regulácia príjmu stravy a inzulínu v závislosti od pohybu, prvá pomoc pri stavoch hypoglykémie a hypoglykémie;
- *selfmonitoring glykémie* – význam a princípy selfmonitoringu, meranie hladiny krvného cukru na lačno a po jedle, hodnotenie nameranej glykémie, ovládať zhodnotiť subjektívne pocity alebo ťažkosti súvisiace s aktuálnou hladinou glykémie (potreba liečebne zasiahnuť: skladbou konzumovanej stravy, fyzickou aktivitou, aplikáciou inzulínu alebo konzultovať stav s lekárom), pomôcky na meranie glykémie, samotný postup odberu kapilárnej krvi, problémy a chyby, glukozový senzor, záznam hodnôt glykémií, denník pacienta s diabetom;
- *postup pri akútnej dekompenzácii* – liečenie hypoglykémie, postup pri vysokej glykémii;
- *postup pri bežných akútnych ochoreniach* – akútny dyspeptický syndróm, febrilné ochorenia;
- *špeciálne situácie* – cestovanie, dovolenka, spoločenské aktivity a iné;
- *antikoncepcia a príprava na tehotenstvo, genetické riziko.*

Medzi faktory napomáhajúce edukácii dieťaťa s DM 1. typu patria: *compliancia* – ochota, poddajnosť, túžba po poznaní, ako aj priama účasť na osvojenie si vedomostí, zručností. Prejavy sa vtedy, keď pacient rozpozná potrebu učenia a akceptuje ju, vynakladá úsilie, aby sa niečo naučil; *motivácia* - predstavuje túžbu učiť sa. Zároveň vyjadruje vnútorné pohnútky vedúce k zmene postoja. Motivácia je účinná vtedy, ak pacient cíti potrebu a verí, že táto potreba bude uspokojená prostredníctvom získania vedomostí; *pohotovosť* - je prejavom motivácie v určitom čase, pripravenosť byť edukovaný; *spätná väzba* - má vzťah k uskutočňovaniu vytúženého cieľa; *opakovanie* - kľúčových pojmov a faktov; *logicky zostavený učebný materiál* - rešpektujúci zásadu od jednoduchšieho k zložitejšiemu; *optimálne prostredie* - so zabezpečením pohody, kľudu a vhodného osvetlenia.

2 ANALÝZA PARCIÁLNYCH VÝSLEDKOV PRIESKUMU

2.1 Ciele, vzorka respondentov a metodológia prieskumu

Parciálnymi cieľmi nami realizovaného prieskumu bolo zistiť a porovnať úroveň realizovanej edukácie u detských pacientov s ochorením DM 1. typu. Samotnej realizácii prieskumu predchádzala pilotáž. Následne bol prieskum realizovaný prostredníctvom neštandardizovaného dotazníka, ktorý bol respondentom administrovaný printovou a elektronickou formou. Návratnosť dotazníka bola 100 %. Reprezentatívnu vzorku prieskumu tvorili dva, zámerným výberom určené súbory rodičov detí do 18 rokov s diagnózou DM 1. typu. Súbor A tvorilo 50 respondentov: rodičia, ktorých deti si aplikujú

inzulín inzulínovým perom. Súbor B tvorilo 50 respondentov: rodičia, ktorých deti si aplikujú inzulín inzulínovou pumpou.

2.2 Kvantitatívna analýza parciálnych výsledkov prieskumu a odporúčania pre prax

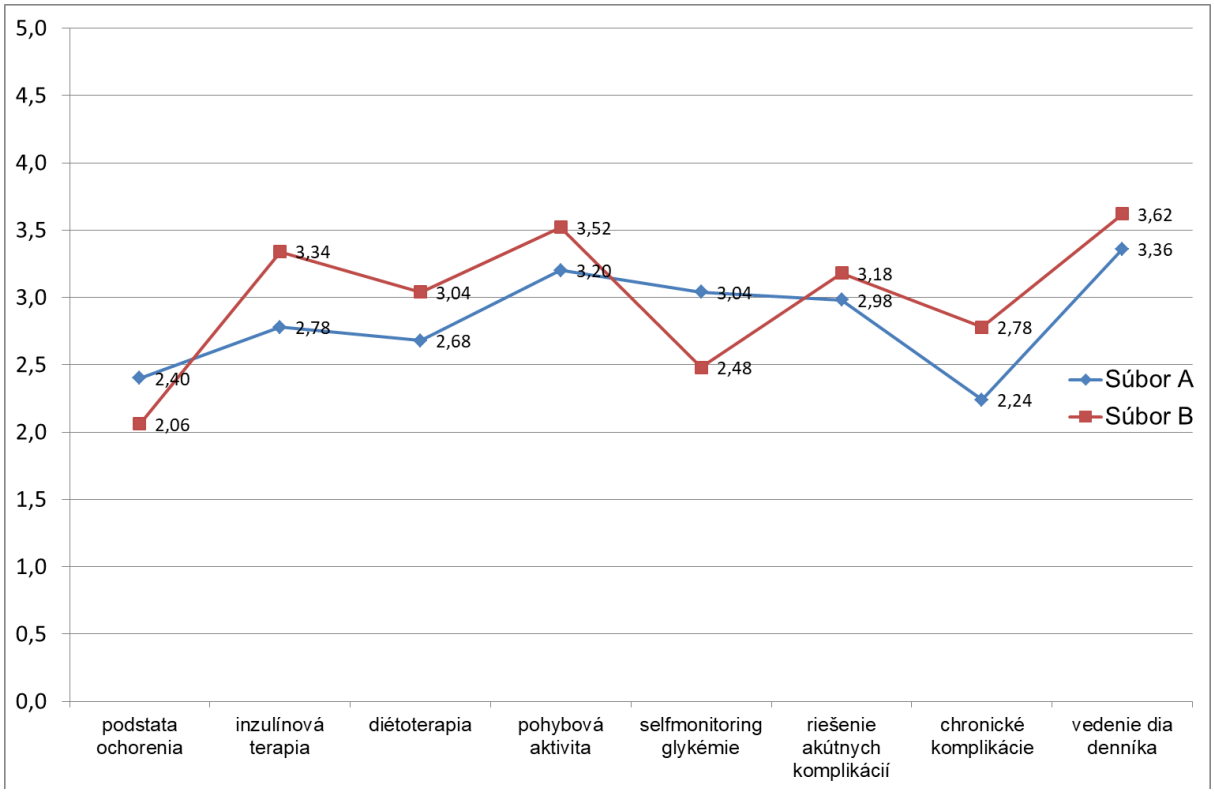
Parciálne výsledky prieskumu sú prezentované v rámci kvantitatívnej analýzy vo forme grafov a tabuliek. Získane údaje vyhodnocujeme početnosťou (n) a percentuálne (%) v celých číslach.

Tabuľka 1 Pohlavie a vek detí s DM 1. typu

Pohlavie/vek dieťaťa	**2 – 7 rokov**	**8 – 12 rokov**	**13 – 18 rokov**	**Spolu**
	n	**n**	**n**	**n (%)**
Ženské	18	23	21	62 (62 %)
Mužské	10	15	13	38 (38 %)
Spolu n (%)	**28 (28 %)**	**38 (38 %)**	**34 (34 %)**	**100 (100 %)**

Tabuľka 2 Spôsob aplikácie inzulínu

Spôsob aplikácie/vek dieťaťa	**2 – 7 rokov**	**8 – 12 rokov**	**13 – 18 rokov**	**Spolu**
	n	**n**	**n**	**n (%)**
Inzulínové pero	21	20	9	50 (50 %)
Inzulínová pumpa	7	18	25	50 (50 %)
Spolu n (%)	**28 (28,0 %)**	**38 (38 %)**	**34 (34 %)**	**100 (100 %)**

Graf 1 Stupeň spokojnosti respondentov s edukáciou v jednotlivých sférach ochorenia

Tabuľka 3 Prehľad bariér pri edukácií

Možnosti	**Súbor A**	**Súbor B**
	n	**n**
neefektívny spôsob edukácie	15	12
časový deficit	**37**	**32**
neadekvátny záujem zo strany zdravotníckeho personálu	9	9
nepostačujúce podanie dôležitých informácií	**19**	**22**
nezrozumiteľnosť podaných informácií	11	3
rušivé faktory prostredia počas edukácie	8	5
nedostatok možností praktického nácviku aplikácie inzulínu	16	5
nedostatočný priestor na kladenie otázok	14	**20**
iné (uveďte)	0	0
žiadne bariéry	4	2
Spolu počet odpovedí	**133**	**110**

Tabuľka 4 Najčastejšie zdroje získavania informácií o ochorení

Možnosti	**Súbor A**	**Súbor B**
	n	**n**
zdravotnícky personál	38	**47**
masovokomunikačné prostriedky	18	13
svojpomocné skupiny, dia klub	9	8
multimediálne platformy, mobilné aplikácie	8	12
odborná literatúra	17	25
účasť na odborných podujatiach	3	5
iné (dopíšte)	**39**	20
Spolu počet odpovedí	**132**	**130**

Návrhy a odporúčania pre prax: finančná podpora pre rodiny s deťmi trpiacimi DM 1. typu, ktorá by zohľadňovala požiadavky detského pacienta súvisiace s liečbou ochorenia – diéta, školské stravovanie, pohybové aktivity, nutné hospitalizácie, pomôcky súvisiace s inzulínovou liečbou; dostupnosť bez finančných limitov k novým technológiám a pomôckam k zlepšeniu kompenzácie ochorenia, ako aj pre ďalšie iné zložky súvisiace s bio-psycho-sociálnymi potrebami chronicky chorého dieťaťa a jeho rodiny; podpora investícií pre rozvoj a modernizáciu nových technológií smerujúcich k zlepšeniu kompenzácie ochorenia – inzulínová pumpa: kontinuálne monitorovanie glykémie, Nightscount, Open APS systém; podporiť výskumnú činnosť v oblasti ochorenia DM; implementovať moderné informačno – komunikačné technológie do edukačného procesu smerujúce k zvýšeniu efektivity edukácie a úrovne informovanosti rodičov a detí s DM I. typu a iných kontaktných osôb (učitelia v školských zariadeniach); skvalitniť prípravu študentov nelekárskych zdravotníckych a pedagogických študijných odborov - optimalizovať kurikulum predmetov; zaviesť do praxe školskú sestru.

3 ZÁVER

Dôležitý a významný aspekt v živote detského pacienta s DM 1. typu a jeho rodiny predstavuje efektívna edukácia nielen dieťaťa samotného, ale aj jeho rodičov. Erudovaná sestra má v rámci poskytovania kvalitnej ošetrovateľskej starostlivosti o chronicky choré dieťa nezastupiteľnú rolu. Zvlášť pre tých pacientov, ktorí ešte dostatočne nepoznajú závažnosť ochorenia. Výskyt chronických ochorení predstavuje v súčasnosti alarmujúcu mieru diagnostiky v populácii detí a mladistvých. Niet pochýb, že chronické ochorenie DM 1. typu v súčasnosti patrí tým najčastejšie sa vyskytujúcim. Chronické ochorenie predstavuje pre dieťa celoživotný stav, a ak má prežiť čo najkvalitnejší život, musí sa naň čo najskôr adaptovať. Nespochybniteľným aj fakt, že kvalita života detí s DM 1. typu a ich rodičov sa oproti minulosti podstatne a výrazne zvýšila. Významne to ovplyvnil progres v liečbe

ochorenia, modernizácia pomôcok a zariadení v rámci inzulínového podania, efektívnejší spôsob edukácie s využívaním moderných, alternatívnych edukačných metód a pomôcok, ako aj participácia vzdelávacích inštitúcií, nevynímajúc ani aktivity dia klubov a centier. Tým, že problematika ochorenia DM 1. typu je diskutovaná nielen na zdravotníckej úrovni, venuje sa jej aj patričná osveta, výrazne sa zmenil aj celkový prístup tých, ktorí sú súčasťou sociálneho bytia týchto detských pacientov a ich rodín. Veľmi prínosné v rámci zvyšovania kvality života detí s diabetom je aj to, že sú integrované do výchovno – vzdelávacieho systému, čo významne ovplyvňuje ich vnímanie okolitým svetom i samotný prístup rovesníkov. Aj napriek spomenutým skutočnostiam si ochorenie vyžaduje od dieťaťa samotného, i od jeho rodiny každodennú starostlivosť, podporu, trpezlivý prístup, precíznosť, kompromis, nevynímajúc ani finančnú náročnosť ochorenia. Z tohto dôvodu je potrebné eliminovať príčiny, ktoré akýmkoľvek spôsobom znižujú kvalitu života detí s DM 1. typu, aktívne sa podieľať na zvyšovaní kvality života ich samotných, ako aj ich rodín, zo strany celého multidisciplinárneho tímu odborníkov participujúcich pri poskytovaní kvalitnej a bezpečnej zdravotnej starostlivosti, zo strany farmaceutických firiem, komunikačných technológií, pedagógov jednotlivých vzdelávacích inštitúcií, sociológov, psychológov, masmédií či svojpomocných skupín, ako aj všetkých tých, ktorí sú akýmkoľvek spôsobom schopní ovplyvniť kvalitu života detí s DM 1. typu v jej jednotlivých dimenziách. Významnú rolu zohráva aj ošetrovateľstvo, nakoľko vníma dieťa, ako bio-psycho-sociálnu a spirituálnu bytosť.

Použitá literatúra

1. CINOVÁ, J., ONDRIOVÁ, I., LIZÁKOVÁ, Ľ. a kol. *Kvalita života detí pri vybraných chronických ochoreniach I.* 1.vyd. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2017, 130 s., ISBN 978-80-555-1827-5.
2. DERŇAROVÁ, Ľ a kol. Kvalita života detí s diabetes mellitus 1. typu. In Evropské pedagogické fórum 2016 [elektronický zdroj]: reflexe pedagogiky a psychologie: sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference, roč. VI. Hradec Králové: Magnanimitas, 2016, CD-ROM, s. 158-165, ISBN 978-80-87952-16-0.
3. MAGUROVÁ, D., MAJERNÍKOVÁ, Ľ. *Edukácia a edukačný proces v ošetrovateľstve.* Martin: Osveta. ISBN 978-80-8063-326-4.
4. MAJERNÍKOVÁ, Ľ., HUDÁKOVÁ, A. Potreba poznávania a učenia u pacienta s diabetes mellitus. In *Medicína pro praxi*. Roč. 6, č. 6. ISSN 1805-2355.
5. NÁRODNÉ CENTRUM ZDRAVOTNÍCKYCH INFORMÁCIÍ. *Národný register diabetes mellitus.* [online]. 2018. [citované: 2023-05-26]. Dostupné z: <http://www.nczisk.sk/Registre/Narodne-zdravotne-registre/Pages/Narodny-register-pacientov-s-diabetes-mellitus.aspx>.

Kontaktné údaje

PhDr. Mgr. Jana Cinová, PhD.
PU v Prešove, Fakulta zdravotníckych odborov
Partizánska 1, Prešov 080 01
email: jana.cinova@unipo.sk

HODNOTENIE KVALITY ŽIVOTA PACIENTOV S NEŠPECIFICKÝM ZÁPALOM ČREVA

ASSESSMENT OF QUALITY OF LIFE IN PATIENTS WITH NON-SPECIFIC INFLAMMATORY BOWEL DISEASE

Zuzana Šimová, Jana Cinová, Zuzana Novotná

Abstrakt

Nešpecifické zápalové ochorenia sú celoživotné ochorenia a postihujú predovšetkým mladé osoby v produktívnom veku. Vyžadujú dlhodobú, často celoživotnú medikamentóznu liečbu, ovplyvňujú kvalitu života pacientov a môžu tiež významne zasahovať do pracovných schopností a možností postihnutých jedincov. V tomto príspevku sa zaoberáme štúdiou zameranou na hodnotenie kvality života pacientov s nešpecifickým zápalom čreva. Hlavným cieľom bolo zistiť, rozdiely v kvalite života u pacientov s ulceróznou kolitídou a Crohnovou chorobou.

Kľúčová slová: *Nešpecifické zápaly čreva. Kvalita života. Pacient. Crohnova choroba. Ulcerózna kolitida.*

Abstract

Non-specific inflammatory diseases are lifelong diseases and mainly affect young people of working age. They require long-term, often lifelong, medical treatment, affect the quality of life of patients and can also significantly interfere with the work abilities and capabilities of affected individuals. In this paper, we review a study aimed at assessing the quality of life of patients with non-specific inflammatory bowel disease. The main aim was to investigate differences in quality of life between patients with ulcerative colitis and Crohn's disease.

Key words: *Non-specific inflammations of the intestine. Quality of life. Patient. Crohn's disease. Ulcerative colitis.*

1 NEŠPECIFICKÉ ZÁPALY ČREVA

Nešpecifické zápaly čreva (z angl. Inflmmatory bowel diseases, IBD) sú zápalové ochorenia postihujúce tráviaci trakt. Medzi IBD zaradzujeme Crohnovu chorobu a ulceróznu kolitídu. Predstavujú závažný medicínsky ale aj sociálno - zdravotný problém. Ochorením trpí približne 0,3% európskej populácie a postihujú väčšinou ľudí v mladom produktívnom veku. Neustále sa zvyšuje ich prevalencia a incidencia. Choroba má stúpajúcu incidienciu najmä vo vysoko ekonomicky rozvinutých krajinách ako je to v štátoch severnej a západnej Európy, Severnej Ameriky a Oceánie (11).

Presná príčina IBD nie je doposiaľ známa. Môžeme však povedať, že veľký vplyv majú nielen genetické faktory ale taktiež aj faktory vonkajšieho prostredia, kde patria stravovacie návyky, stres a fajčenie. Medzi faktory environmentálne patria antigény z komenzálnych baktérii a patria sem aj faktory črevnej mikrobioty a preto hovoríme o multifaktorálnych príčinách. Dlhodobá psychická záťaž môže byť taktiež spúšťačom ochorenia alebo znovuobnovenia ochorenia. Tak isto môžeme hodnotiť aj nezdravé stravovanie, do ktorého zaradzujeme nízke množstvo vlákniny, veľa cukrov a výmenu čerstvých potravín za potraviny sterilizované či konzervované. K príčinám vzniku IBD patrí aj prehnaná hygiena, pri ktorej

naše telo nie je zvyknuté na rôzne mikrobiálne antigény čo vedie k prehnaným reakciám imunitného systému a tak k vzniku autoimunitných ochorení. (17,11).
Nešpecifické zápaly čreva sú ochorenia recidivujúce, kedy sa striedajú obdobia remisie a relapsov, taktiež môže byť ich priebeh aj chronicky aktívny. Priebeh ochorenia je ťažko predvídateľný, fázy kľudného štádia môžu byť rôzne dlhé (4).

1.1 Kvalita života pacientov s nešpecifickým zápalom čreva

Nešpecifické zápalové ochorenia sú celoživotné a negatívne ovplyvňujú kvalitu života pacientov v rôznych oblastiach. Na kvalitu života vplýva hlavne aktivita ochorenia, výživa, konzervatívna alebo chirurgická liečba a v neposlednej rade prítomnosť stómie u pacientov. V akútnom priebehu ochorenia môže pacient trpieť bolesťami brucha, hnačkami, stratou hmotnosti, teplotami a rektálnym krvácaním (12). Hnačka a únava predstavujú najfrekventovanejšie problémy vo fyzickej oblasti, čo sa následne prejavuje v psychosociálnej oblasti častejším prežívaním obáv z nenájdenia toalety ako aj vyhýbavým správaním sa pacientov.
V psychickej oblasti ľudia s nešpecifickými črevnými zápalmi prežívajú v porovnaní s bežnou populáciou, viac stresu, a to aj v prípade, že momentálne neprechádzajú objektívne stresujúcimi životnými obdobiami (16). Medzi psychické prejavy, ktoré postihujú pacientov s nešpecifickými zápalmi čreva patrí strach, depresie či zmenené vnímanie šťastia a radosti. Tieto príznaky súvisia s vážnosťou ochorenia, často sa kombinujú aj s telesnými prejavmi a tým negatívne ovplyvňujú psychický stav pacienta (15). Pacienti sú v značnej miere ovplyvnení aj v období remisie, obávajú sa nového vzplanutia ochorenia a taktiež majú strach z ďalšieho vývoja ochorenia. Stresové situácie patria k faktorom, ktoré môžu viesť k opakovanému relapsu ochorenia (1).
Práceschopnosť pacientov s IBD je najviac ovplyvnená aktivitou ochorenia. Pacienti majú obmedzený výber zamestnania a taktiež si musia upravovať svoj pracovný režim. Často sa jedná o flexibilný pracovný čas alebo o skrátený pracovný čas. Aktivita ochorenia výrazne ovplyvňuje aj sociálne vzťahy a sociálny život. Počas aktívnej fázy je ovplyvnené cestovanie či účasť na spoločenských akciách (6). Pri negatívnom dopade ochorenia na sociálnu pohodu dochádza k narušeniu partnerských a priateľských vzťahov, a taktiež k narušeniu sociokultúrneho života. Pacienti s IBD taktiež uvádzajú, že majú strach sa zúčastniť na spoločenských akciách z dôvodu poruchy vyprázdňovania. Majú obavy zo zlej kontroly nad vyprázdňovaním a nepredvídateľnosť samovoľného odchodu stolice a to všetko vedie k výraznému obmedzeniu v pracovnom, súkromnom i spoločenskom živote (15).

2 PRIESKUM U PACIENTOV S ULCERÓZNOU KOLITÍDOU A CROHNOVOU CHOROBOU

V tomto príspevku sa zaoberáme štúdiou zameranou na hodnotenie kvality života pacientov s nešpecifickým zápalom čreva. Hlavným cieľom bolo zistiť, rozdiely v kvalite života u pacientov s ulceróznou kolitídou a Crohnovou chorobou.

2.1 Súbor a metodika

Prieskum sme realizovali v mesiaci február v roku 2023. Na prieskume sa celkovo zúčastnilo 80 pacientov s nešpecifickým zápalom čreva. Z hľadiska pohlavia sa prieskumu zúčastnilo 66 žien a 16 mužov. Priemerný vek respondentov bol 36 rokov. Z hľadiska dĺžky ochorenia najviac respondentov trpelo ochorením ≤ 5rokov. Celá vzorka respondentov bola rozdelená do dvoch skupín.z hľadiska typu ochorenia. Do prvej skupiny sme zaradili 40 pacientov s ochorením Crohnova choroba. Druhá skupina respondentov pozostáva zo 40 pacientov s ochorením ulcerózna kolitída. Na získanie potrebných údajov od pacientov sme použili štandardizovaný dotazník hodnotenia kvality života pacientov s IBD – SIBDQ Short

Inflammatory Bowel Disease Questionnare (SIBDQ). Je to skráten verzia dotazníka IBDQ Inflammatory Bowel Disease Questionnare. Slovenskú verziu dotazníka sme získali na základe súhlasu autora MUDr. Yashar Jalali, PhD. Dotazník je hodnotený pomocou 7 stupňovou Likertovou škálou. Maximálny počet, ktorý môže respondent dosiahnuť je 70. Rozmedzie bodov 60-70 sa považuje za mierne zníženú kvalitu života, 46-60 bodov sa považuje za stredne zníženú kvalitu života a 10-45 bodov sa považuje za vážne zníženú kvalitu života. dpovede respondentov sme vyhodnocovali a spracovali pomocou programu Microsoft Excel. Na súhrnné hodnotenie odpovedí respondentov bola použitá opisná štatistika (aritmetický priemer), smerodajná odchýlka [SD]).

2.2 Interpretácia parciálnych výsledkov

Tabuľka 1 Vyčerpanosť a únava

Únava/vyčerpanosť	Crohnova choroba		Ulcerózna kolitída	
	n	%	n	%
Neustále	3	7,5	3	7,5
Takmer vždy	6	15	3	7,5
Väčšinu času	14	35	8	20
Niekedy	12	30	19	47,5
Zriedka	2	5	2	5
Veľmi zriedka	3	7,5	3	7,5
Nikdy	0	0	2	5
Spolu	40	100	40	100
AM	3,33		3,78	

Tabuľka 1 poukazuje na to, ako často respondenti pociťovali vyčerpanosť a únavu počas uplynulých dvoch týždňov. Najviac respondentov s Crohnovou chorobou uviedlo, že pociťujú únavu a vyčerpanosť väčšinu času (AM – 3,33). Respondenti s ulceróznou kolitidou pociťujú únavu a vyčerpanosť niekedy (AM -3,78).

Tabuľka 2 Výskyt bolesti brucha

Bolesti brucha	Crohova choroba		Ulcerózna kolitída	
	n	%	n	%
Neustále	1	2,5	1	2,5
Takmer vždy	5	12,5	1	2,5
Väčšinu času	6	15	6	15
Niekedy	14	35	12	30
Zriedka	8	20	4	10
Veľmi zriedka	4	10	9	22,5
Nikdy	2	5	7	17,5
Spolu	40	100	40	100
AM	4,08		4,83	

Z výsledkov prieskumu vyplýva, že väčšina respondentov s Crohnovou chorobou pociťujú bolesti brucha niekedy (AM – 4,08) a respondenti s ulceróznou kolitidou najčastejšie uvádzali možnosť zriedka (AM – 4,83).

Tabuľka 3 Obavy z uvoľnenia vetrov v spoločnosti

„vetry“	Crohnova choroba		Ulcerózna kolitída	
	n	%	n	%
Veľmi veľký problém	2	5	3	7,5

Veľký problém	4	10	4	10
Relatívne veľký problém	3	7,5	8	20
Stredne závažný problém	6	15	4	10
Mierny problém	14	35	6	15
Takmer žiadny problém	7	17,5	9	22,5
Vôbec žiadny problém	4	10	6	15
Spolu	40	100	40	100
AM	4,58		4,43	

Na základe výsledkov konštatujeme, že respondenti s Crohnovou chorobou aj ulceróznou chorobou udávajú stredne závažný problém v rámci obáv z uvoľnenia vetrov v spoločnosti.

Tabuľka 4 Pocit nutkania na stolicu

Stolica	Crohnova choroba		Ulcerózna kolitída	
	n	%	n	%
Neustále	1	2,5	0	0
Takmer vždy	1	2,5	3	7,5
Väčšinu času	8	20	7	17,5
Niekedy	11	27,5	5	12,5
Zriedka	4	10	5	12,5
Veľmi zriedka	7	17,5	7	17,5
Nikdy	8	20	13	32,5
Spolu	40	100	40	100
AM	4,73		5,13	

Z analýzy výsledkov vyplýva, že väčšina respondentov s Crohnovou chorobou uviedlo, že majú pocit nutkania na stolicu niekedy (27,5%) a respondenti s ulceróznou kolitídou nikdy (32,5%).

Tabuľka 5 Zrušené alebo presunuté spoločenské povinnosti

Spoločnosť	Crohnova choroba		Ulcerózna kolitída	
	n	%	n	%
Neustále	0	0	1	2,5
Takmer vždy	1	2,5	4	10
Väčšinu času	8	20	1	2,5
Niekedy	10	25	10	25
Zriedka	6	15	3	7,5
Veľmi zriedka	5	12,5	9	22,5
Nikdy	10	25	12	30
Spolu	40	100	40	100
AM	4,98		5,13	

Na základe výsledkov konštatujeme, že väčšina respondentov s Crohnovou chorobou aj ulceróznou kolitídou museli zrušiť alebo presunúť společenské povinnosti v dôsledku ochorenia len zriedka.

Tab 6 Celkové vyhodnotenie kvality života

Kvalita života	Crohnova choroba		Ulcerózna kolitída	
	n	%	n	%
Mierne znížená	4	10	8	20
Stredne znížená	11	27,5	12	30
Výrazne znížená	25	62,5	20	50
Spolu	40	100	40	100
AM	43,33		45,48	

Z výsledkov vyplýva, že priemerná hodnota kvality života u respondentov s Crohnovou chorobou je 43,33 čiže majú výrazne zníženú kvalitu života. Respondenti s ulceróznou kolitídou majú priemernú hodnotu kvality života 45,48, čo znamená že ich kvalita života je stredne znížená.

3 DISKUSIA

Nešpecifické zápaly čreva radíme k chronickým autoimunitným ochoreniam. Pre ochorenie je typický chronický priebeh s akútnymi exacerbáciami. Vplyv nešpecifického zápalu čreva na kvalitu života pacientov je značný, vzhľadom na skorý nástup choroby, jej kolísavému priebehu a nutnosti celoživotnej medikamentóznej liečby (12).

Hlavným cieľom príspevku bolo zistiť, rozdiely v kvalite života u pacientov s ulceróznou kolitídou a Crohnovou chorobou. Najprv sme zisťovali a porovnávali rozdiely vo fyzickom aspekte kvality života pacientov. Chronické ochorenie často sprevádza únava, ktorá ovplyvňuje bežný život pacienta a môže byť pre neho vysiľujúca a vyčerpávajúca. Únava predstavuje nedostatok energie, pocit vyčerpania, ktorý sa neobnoví po odpočinku alebo spánku (3). V Nórsku sa realizoval výskum v troch gastroenterologických ambulanciách zameraný na sledovanie vplyvu únavy pacientov s IBD. Celkovo bolo do štúdie zaradených 140 dospelých pacientov. Výsledky poukázali na to, že pacienti s IBD vykazujú 2-3x častejší výskyt chronickej únavy oproti zdravej populácii. Nebol zistený signifikantný rozdiel vnímania kvality života medzi pacientmi s Crohnovou a ulceróznou kolitídou (10). V našom prieskume sme zistili, že respondenti vo fyzickom aspekte kvality života majú najväčší problém s bolesťami brucha, udržaním telesnej hmotnosti a taktiež s únavou. Ak sa pozrieme celkovo na fyzickú stránku našich respondentov vo všetkých oblastiach pociťujú horšiu kvalitu života respondenti s Crohnovou chorobou. Gurková, Lilgová (2009) hodnotili vo svojom výskume kvalitu života pacientov s nešpecifickými zápalmi čreva na vzorke 65 respondentov v Martine. Zistili, že hnačka, nafukovanie a únava predstavujú pre pacientov najfrekventovanejšie problémy vo fyzickej oblasti (8). Ďuricová (2018) realizovala štúdiu, na ktorej sa zúčastnilo 1228 respondentov zo všetkých krajov Českej republiky. Vo svojej štúdii zistila taktiež najčastejšie problémy vo fyzickej oblasti ako sú únava, slabosť a vyčerpanie, hnačkovité stolice a bolesti brucha (6).

Ďalej sme chceli zistiť dopad ochorenia na psychickú oblasť pacientov. Psychické faktory ovplyvňujú priebeh ochorenia a zhoršujú kvalitu života pacientov. Ľudia s nešpecifickými črevnými zápalmi prežívajú v porovnaní s bežnou populáciou, viac stresu, a to aj v prípade, že momentálne neprechádzajú objektívne stresujúcimi životnými obdobiami. To môže vypovedať o tom, že aj v bežnom živote sa môžu cítiť preťažení (16). Taktiež vykazujú nižší psychologický well-being a vnímajú svoj celkový zdravotný stav negatívnejšie. Depresia, zmeny nálady a stres sú rizikové z hľadiska relapsu ochorenia (7). Pri hodnotení výskytu depresie v skupine našich respondentov sme zistili, že väčšina respondentov s Crohnovou chorobou aj ulceróznou kolitídou pociťuje depresiu niekedy. Napriek tomu 10 % pacientov s Crohnovou chorobou uvádza, že depresiou trpia takmer vždy a 2,5 % neustále. Taktiež existujú štúdie, ktoré poukázali na výskyt závažnejších psychosociálnych dysfunkcii, úzkosti, depresie a redukcie well-being u pacientov s Crohnovou chorobou čo malo silnejší dopad na ich kvalitu života oproti pacientom s ulceróznou kolitídou (10).

Nešpecifické zápaly čreva výrazne ovplyvňujú sociálne vzťahy a sociálny život človeka. Počas aktívnej fázy ochorenia je ovplyvnené cestovanie či účasť pacientov na spoločenských akciách (6). Taktiež títo pacienti uvádzajú, že majú strach sa zúčastniť na spoločenských akciách z dôvodu poruchy vyprázdňovania. Majú obavy zo zlej kontroly nad vyprázdňovaním a nepredvídateľnosť samovoľného odchodu stolice a to všetko vedie k výraznému obmedzeniu v pracovnom, súkromnom i spoločenskom živote (15). K podobným výsledkom dospeli aj autorky Gurková, Ligová, 2009, ktoré zistili že dopad ochorenia v sociálnej oblasti

je najvyšší na oblasť záľub a sociálne kontakty najmä kvôli vyhýbaniu sa toaletám v spoločnosti (8). Aj Lönnfors et al. (2014) vo svojej štúdii zaznamenali, že až 66% respondentov mali obavy, že nenájdu včas toaletu a 26% respondentov uviedlo problémy v udržiavaní kontaktov s priateľmi v dôsledku svojho ochorenia (13).
Pri zisťovaní dopadu ochorenia na sociálnu oblasť u našich respondentov sme zistili, že respondenti s Crohnovou chorobou v sociálnom aspekte kvality života musia častejšie rušiť svoje spoločenské povinnosti a naopak respondenti s ulceróznou kolitídou majú väčšie obavy s vypustením väčšieho množstva plynov na verejnosti. Výraznejšie rozdiely sme v sociálnej oblasti kvality života pacientov vzhľadom na typ ochorenia nezistili.
IBD významne ovplyvňujú kvalitu života pacientov a jej zhoršenie je najviac zrejmé v čase aktivity zápalu a u pacientov so závažným priebehom ochorenia. Ďalej sme zisťovali celkovú úroveň kvality života u pacientov s Crohnovou chorobou a ulceróznou kolitídou. Do nemeckej štúdie autorov Pieper et al. (2009) bolo zaradených 59 pacientov s CD a 27 pacientov s UC. V oblasti hodnotenia spokojnosti a kvality života pacienti udávali výrazne zníženú úroveň oproti kontrolnej vzorke zdravej populácie (14). V celkovom hodnotení kvality života našich respondentov sme zistili, že pacienti s Crohnovou chorobou majú výrazne zníženú kvalitu života a pacienti s ulceróznou kolitídou majú stredne zníženú kvalitu života. Horšiu kvalitu života teda vykazovali pacienti s Crohnovou chorobou. Podobné výsledky vo svojom výskume zaznamenal Drossman a kol. (1991). Výskum poukázal, že kvalita života súvisiaca so zdravím u pacientov s IBD je nižšia ako u bežnej populácie. Navyše zistili, že medzi pacientmi s UC a CD existujú rozdiely v kvalite života. Pacienti s CD v porovnaní s pacientmi s UC vykazovali viac úzkostí týkajúcich sa bolesti, utrpenia, záťaže pre ostatných, fyzických problémov a úrovne vitality. Celková kvalita života u pacientov s CD bola oveľa nižšia ako u pacientov s UC (5). Naopak naše výsledky nekorešpondujú s výsledkami štúdie Gurková, Lilgová 2009, kde zistili, že pacienti s IBD v rovnakej miere vnímajú negatívny dopad ochorenia na fyzické, psychické a sociálne aspekty kvality života (8). Taktiež štúdia z Brazílie zisťovala rozdiely v kvalite života u pacientov s ulceróznou kolitídou a Crohnovou chorobou. Štúdie sa zúčastnilo 50 pacientov. Štúdia preukázala, že nie je rozdiel v kvalite života u pacientov s Crohnovou chorobou oproti pacientov s ulceróznou koltídou ak je ochorenie v remisii. Zároveň bolo preukázané, že kvalita života je významne ovplyvnená aktivitou ochorenia. (2).

4 ZÁVER

V dôsledku zvýšenej incidencie nešpecifických zápalov čriev v posledných 20. rokoch, je potrebné skúmať do akej miery ovplyvňujú nešpecifické zápaly čreva kvalitu života pacientov. Kvalita života pacientov s IBD je výrazne zhoršená v porovnaní so zdravým človekom. Ide najmä o množstvo symptómov, ktoré sprevádzajú ochorenie počas obdobia relapsu. Pri celkovom hodnotení kvality života u našich respondentov sme zistili, že respondenti s Crohnovou chorobou majú výrazne zníženú kvalitu života a respondenti s ulceróznou kolitídou majú stredne zníženú kvalitu života.

Použitá literatúra

1. CINOVÁ, J. a kol. *Kvalita života detí pri vybraných chronických ochoreniach* I. 1 vyd. Prešov: Grafotlač s.r.o. 2017. ISBN 978-88-555-1827-5.
2. COHEN D, BIN CM, FAYH AP. Assessment of quality of life of patients with inflammatory bowel disease residing in Southern Brazil. *Arq Gastroenterol.* 2010 Jul-Sep;47(3):285-9. doi: 10.1590/s0004-28032010000300014. PMID: 21140091.
3. CZUBER-DOCHAN W, REAM E, NORTON C. Review article: Description and management of fatigue in inflammatory bowel disease. *Aliment Pharmacol Ther*.

2013 Mar;37(5):505-16. doi: 10.1111/apt.12205. Epub 2013 Jan 13. PMID: 23311461.
4. DRAŽILOVÁ, S., a kol. *Vybrané kapitoly z hepatológie a gastroenterológie*, 1. vyd. Košice: ŠafárikPress. 2020. ISBN 978-80-8152-838-5.
5. DROSSMAN DA, LESERMAN J, LI ZM, MITCHELL CM, ZAGAMI EA, PATRICK DL. The rating form of IBD patient concerns: a new measure of health status. *Psychosom Med.* 1991 Nov-Dec;53(6):701-12. doi: 10.1097/00006842-199111000-00010. PMID: 1758953
6. ĎURICOVÁ, D. Kvalita života pacientů s idiopatickými střevními záněty České republice – multicentrická studie In *Gastroenterologie Hepatologie*, 2018; 72(1). s. 11–19. doi:10.14735/amgh201811.
7. GRAFF LA, WALKER JR, CLARA I, LIX L, MILLER N, ROGALA L, RAWSTHORNE P, BERNSTEIN CN. Stress coping, distress, and health perceptions in inflammatory bowel disease and community controls. *Am J Gastroenterol*. 2009 Dec;104(12):2959-69. doi: 10.1038/ajg.2009.529. Epub 2009 Sep 15. PMID: 19755973.
8. GURKOVÁ, E., LILGOVÁ, M. Determinanty kvality života u pacientov s nešpecifickým zápalom čriev. *In Kontakt*, 2009, 11(2): 433–443. DOI: 10.32725/kont.2009.066
9. JACOVÁ, A. *Kvalita života ľudí s nespecifickými zápalmi čreva*. Prešovská univerzita v Prešove (Prešov, SR). Fakulta zdravotníckych odborov. Katedra ošetrovateľstva. 2022. 57 s.
10. JELSNESS-JØRGENSEN LP, BERNKLEV T, HENRIKSEN M, TORP R, MOUM B. Is patient reported outcome (PRO) affected by different follow-up regimens in inflammatory bowel disease (IBD)? A one year prospective, longitudinal comparison of nurse-led versus conventional follow-up. *J Crohns Colitis*. 2012 Oct;6(9):887-94. doi: 10.1016/j.crohns.2012.01.021. Epub 2012 Feb 24. PMID: 22398072.
11. LUKÁŠ, M., a kol. *Idiopatické střevní záněty Nové trendy a medzioborové souvislosti*. 1. vyd. Praha: Grada. 2020. ISBN 978-80-271-1208-1
12. LUKÁŠ, M., a kol. *Idiopatické střevní záněty II Nové trendy a medzioborové souvislosti*. 2. vyd. Praha: Grada. 2021. ISBN 978-80-271-3203-4
13. LÖNNFORS S, VERMEIRE S, GRECO M, HOMMES D, BELL C, AVEDANO L. IBD and health-related quality of life -- discovering the true impact. *J Crohns Colitis*. 2014 Oct;8(10):1281-6. doi: 10.1016/j.crohns.2014.03.005. Epub 2014 Mar 21. PMID: 24662394.
14. PIEPER C, HAAG S, GESENHUES S, HOLTMANN G, GERKEN G, JÖCKEL KH. Guideline adherence and patient satisfaction in the treatment of inflammatory bowel disorders--an evaluation study. *BMC Health Serv Res*. 2009 Jan 27;9:17. doi: 10.1186/1472-6963-9-17. PMID: 19173739; PMCID: PMC2646712.
15. RENDL, L., TÓTHVÁ, V. *Možnosti zlepšení kvality života u pacientů s Crohnovou chorobou z pohledu sestry* In Kontakt 2013, 15(2):128-134. DOI: 10.32725/kont.2013.016
16. SEWITCH MJ, ABRAHAMOWICZ M, BITTON A, DALY D, WILD GE, COHEN A, KATZ S, SZEGO PL, DOBKIN PL. Psychological distress, social support, and disease activity in patients with inflammatory bowel disease. *Am J Gastroenterol.* 2001 May;96(5):1470-9. doi: 10.1111/j.1572-0241.2001.03800.x. PMID: 11374685.
17. VRÁNOVÁ, D. *Chronická onemocnení a doporučená výživová opatření*, Olomouc:Nakladatelství ANAG. 2012. ISBN 978-80-7263-788-1.

Kontaktné údaje
PhDr. Zuzana Šimová, PhD.
Fakulta zdravotníckych odborov Prešovská univerzita v Prešove
Partizánska 1
080 01 Prešov
email: zuzana.simova@unipo.sk

VPLYV OSTEOPORÓZY NA KVALITU ŽIVOTA PACIENTOV

THE IMPACT OF OSTEOPOROSIS ON PATIENTS' QUALITY OF LIFE

Zuzana Šimová, Ľubica Derňarová, Andrea Šuličová, Tatiana Šantová

Abtrakt

Osteoporóza je metabolické ochorenie, pri ktorom sa znižuje obsah kostnej hmoty a narúša sa stavba kosti, čím vzniká vysoké riziko zlomenín. Ide o najrozšírenejšie ochorenie kostného tkaniva, ktorým trpí približne každá tretia žena a každý siedmy muž nad 50 rokov. Osteoporóza je ochorenie, ktoré v neskorších štádiách výrazne ovplyvňuje kvalitu života pacientov kvôli bolestiam, ťažkostiam s pohybom, chôdzi aj stúpaní po schodoch. Práve týmito problémami je narušená aj sebestačnosť pacientov. V tomto príspevku sa zaoberáme štúdiou zameranou na hodnotenie vplyvu osteoporózy na kvalitu života pacientov. Hlavným cieľom bolo zistiť, rozdiely v kvalite života u pacientov s osteoporózu vzhľadom na dĺžku trvania ich ochorenia.

Kľúčová slová: *Osteoporóza. Kvalita života. Pacient. Bolesť.*

Abstract

Osteoporosis is a metabolic disease in which bone mass decreases and bone structure is disrupted, creating a high risk of fractures. It is the most prevalent bone disease, affecting approximately one in three women and one in seven men over the age of 50. Osteoporosis is a disease which, in its later stages, significantly affects the quality of life of patients due to pain, difficulty in moving, walking and climbing stairs. It is these problems that also impair patients' self-sufficiency. In this paper, we report on a study to assess the impact of osteoporosis on patients' quality of life. The main objective was to determine differences in quality of life in patients with osteoporosis with respect to the duration of their disease.

Key words: *Osteoporosis. Quality of life. Patient. Pain.*

1 CHARAKTERISTIKA OSTEOPORÓZY

Osteoporóza je systémové ochorenie skeletu, ktoré je definované ako zníženie obsahu kostnej hmoty a narušenie mikroarchitektúry kostného tkaniva, zapríčiňujúce zvýšenú fragilitu kostí. Dôsledkom je zvýšené riziko zlomenín už pri minimálnej traume Osteoporóza je celospoločensky najzávažnejšie ochorenie pohybového aparátu. V súčasnosti je spolu s kardiovaskulárnymi a onkologickými ochoreniami zaradená Svetovou zdravotníckou organizáciou k civilizačným ochoreniam 21. storočia. Predstavuje zásadný medicínsky, ale aj sociálny a ekonomický problém (8).

V súčasnosti sa epidemiológia osteoporózy sleduje len nepriamo a to na základe výskytu zlomenín a denzitometricky definovanej osteoporózy. Riziko vzniku fraktúry nezávisí len od kostnej hustoty - denzity kostí, ale tiež od množstva kostnej hmoty, mikroarchitektoniky, makroarchitektoniky, vlastností minerálu, dynamiky kostného obratu a iných. Najčastejšie dochádza k zlomenine predlaktia, stavcov a proximálneho femuru (9).

Osteoporóza so sebou prináša nemalé zdravotné, ekonomické aj sociálne dôsledky, preto má veľký význam včasná diagnostika a zhodnotenie rizikového profilu pacienta. Kľúčový je individuálny výber terapie pre dobrú compliance a zníženie rizika zlomeniny. Dôležité je aj

upriamiť pozornosť na kvalitu života ľudí, ktorí už osteoporózou trpia. Chronické ochorenie zasahuje do všetkých oblastí života a mení aj subjektívne vnímanie kvality života, preto je jej podpora cieľom terapeutických a ošetrovateľských intervencií (7).

1.1 Kvalita života pacientov s osteoporózou

Život s chronickým ochorením bezpochyby narúša kvalitu života vo všetkých jeho oblastiach. To, do akej miery je zhoršená, závisí od subjektívneho pohľadu daného jedinca, od jeho osobnosti, hodnôt a skúseností. Pacienti trpiaci ochorením pohybového aparátu mávajú často chronické bolesti prevažne v dôsledku vertebrálnych zlomenín, ktoré spôsobujú aj sekundárne deformity (3).

U pacientov s osteoporózou sa stretávame s častým výskytom bolesti v dôsledku zlomenín, ktoré sú častou príčinou chronických bolestí aj sekundárnych deformít. V dôsledku zníženia fyzických schopností, môžu vyvolať psychické problémy sociálnu izoláciu a stratu výšky (6). Znížením fyzických schopností môžu nastať psychické problémy a sociálna izolácia. Mnohé štúdie dokazujú, že kvalita života klesá s výskytom fraktúr, najvýraznejšie u pacientov po zlomeninách bedrovej kosti, ktoré zapríčiňujú zníženú mobilitu, prípadne jej stratu (5).

Zlomeniny môžu ovplyvniť fyzickú ale aj duchovnú oblasť kvality života v rôznej miere v závislosti od typu a závažnosti zlomeniny. Vertebrálne zlomeniny sú spojené s bolesťou bedrového kĺbu a funkčnými obmedzeniami. Tieto zlomeniny znižujú kapacitu pľúc, srdca, žalúdka a moču, čím výrazne znižujú kvalitu života. U pacientov so zlomeninou môže dôjsť aj ku psychickým následkom ako sú úzkosť, strach, znížená sebaúcta a sociálna izolácia (4).

Pri osteoporóze ako novozistenom ochorení, môže človek začať trpieť úzkosťou a strachom z niečoho nového a neznámeho. Často je osteoporóza odhalená na podklade neúrazovej zlomeniny, a vtedy si pacienti uvedomujú všetky možné dôsledky ochorenia, začínajú mať strach a množstvo otázok na ktoré si nedokážu odpovedať. Preto sa pacienti snažia predísť ďalším zlomeninám tak, že sa zriekajú činností, ktoré sú dôležité pre kvalitný život, boja sa chodiť do spoločnosti, nakupovať alebo prestanú chodiť von či cvičiť. Po prvej zlomenine stúpa pravdepodobnosť výskytu ďalších osteoporotických zlomenín a tým vzrastá možnosť, že sa u pacienta stav úzkosti zmení na depresiu, ktorá sa prejavuje stratou chuti dojedla, pocitmi beznádeje a neužitočnosti. Ak tieto príznaky pretrvávajú dlhšie, treba takýto stav riešiť návštevou odborníka Osteoporóza taktiež ovplyvňuje spánok pacientov, často krát večer nemôžu zaspať pre bolesti alebo naopak sa v noci kvôli bolesti budia (1).

Osteoporóza ovplyvňuje pacientov aj v sociálnom smere, keďže človek trpiaci týmto ochorením má strach, že môže utrpieť nejaký úraz a tým si spôsobiť zlomeninu, preto pacienti obmedzujú spoločenské aktivity, nevychádzajú von, nechodia do obchodov, na nákupy, prejsť sa, čo spôsobuje sociálnu izoláciu. Dokonca sa pacienti boja vykonávať bežné domáce práce ako varenie, upratovanie a umývanie v domnienke, že aj pri týchto rutinných záležitostiach si môžu ublížiť. Veľký význam v sociálnej dimenzii kvality života u ľudí s osteoporózou majú ľudia, ktorí pacienta obklopujú ako sú rodinní príslušníci, priatelia, či podporné skupiny, ktorí vedia pacienta pochopiť a poskytujú mu pomoc, vďaka ktorej pacienti zvládajú toto ochorenie oveľa lepšie (4).

2 PRIESKUM KVALITY ŽIVOTA U PACIENTOV S OSTEOPORÓZOU

V tomto príspevku sa zaoberáme štúdiou zameranou na hodnotenie kvality života pacientov s osteoporózou. Hlavným cieľom bolo zistiť, rozdiely v kvalite života u pacientov s osteoporózu vzhľadom na dĺžku trvania ich ochorenia.

2.1 Súbor a metodika

Prieskum sme realizovali na osteologickej, ortopedickej ambulancii a denzitometrii v Osteocentre v Prešove. Na prieskume sa celkovo zúčastnilo 55 respondentov

s diagnostikovaným ochorením osteoporóza. Z hľadiska pohlavia mali väčšie zastúpenie ženy v pomere 51 žien a 4 muži. Priemerný vek respondentov bol 55 rokov. Z hľadiska vzdelania malo najviac respondentov ukončené stredoškolské vzdelanie s maturitou. Celá vzorka respondentov bola rozdelená z hľadiska dĺžky trvania ochorenia do dvoch skupín. Do prvej skupiny sme zaradili 30 pacientov s dĺžkou ochorenia do 5 rokov. Druhá skupina respondentov pozostáva z 25 pacientov s dĺžkou ochorenia viac ako 5 rokov.
Na hodnotenie kvality života pacientov sme použili dotazník Quality of Life Questionnaire of the European Foundation for Osteoporosis (QUALEFFO-41), ktorý vytvorila medzinárodná nadácia pre osteoporózu v roku 1997. Dotazníky sme distribuovali osobne v osteocentre na osteologickej ambulancii a denzitometrii v Prešove. Samotný dotazník QUALEFFO-41 sa skladá zo 41 položiek, ktoré sú rozdelené do 5 domén - bolesť, fyzické a sociálne funkcie, všeobecné vnímanie zdravotného stavu a mentálne funkcie.

2.2 Interpretácia parciálnych výsledkov

V nasledujúcej podkapitole uvádzame niektoré výsledky štúdie.

Tabuľka 1 Bolesť

	Pacienti liečený ≤ 5 rokov		Pacienti liečený > 5 rokov	
Bolesť	M	SD	M	SD
1. Ako často Vás v poslednom týždni bolel chrbát?	3,36	1,51	3,32	1,07
2. Ak Vás chrbát bolel, ako dlho počas dňa bolesť trvala?	3,26	1,50	3	1,15
3. Ako silná je Vaša bolesť chrbta v najhoršom stave?	3,10	1,06	3,48	0,71
4. Aká je Vaša bolesť chrbta inokedy?	2,26	0,87	2,32	0,80
5. Narušovala Vám bolesť chrbta spánok počas posledného týždňa?	2,30	1,42	2,08	0,99

Tabuľka 2 Pohyblivosť

	Pacienti liečený ≤ 5 rokov		Pacienti liečený > 5 rokov	
Pohyblivosť	M	SD	M	SD
1. Ste schopný/á vstať zo stoličky?	1,46	0,62	1,72	0,94
2. Ste schopný/á ohnúť sa?	2,03	0,99	2,32	0,85
3. Ste schopný/á si kľaknúť?	2,16	1,17	2,76	1,16
4. Ste schopný/á vyjsť schody do ďalšieho poschodia?	1,76	0,93	2,16	1,02
5. Ste schopný/á prejsť 100 metrov?	2,66	1,32	2,96	1,20
6. Koľkokrát ste bol/a minulý týždeň vonku?	1,46	1	2,32	1,38

7. Ste schopný/á cestovať hromadnou dopravou?	1,30	0,59	1,96	1,30
8. Zmenila sa Vám postava vďaka osteoporóze?	1,76	0,93	2,68	1,22

Tab. 3 Realizácia denných aktivít

	Pacienti liečený ≤ 5 rokov		Pacienti liečený > 5 rokov	
Denné aktivity	M	SD	M	SD
1. Máte problémy pri obliekaní?	1,50	0,82	2	1,12
2. Máte problémy pri kúpaní či sprchovaní?	1,40	0,72	2,04	1,09
3. Máte problémy dôjsť na toaletu či používať ju?	1,06	0,36	1,36	0,76
4. Ako dobre spíte?	2,13	0,63	2,52	1

Tabuľka 4 Voľný čas a spoločenské aktivity

	Pacienti liečený ≤ 5 rokov		Pacienti liečený > 5 rokov	
Voľný čas a spoločenské aktivity	M	SD	M	SD
1. Venujete sa teraz športu?	2,53	0,77	2,68	0,69
2. Ste schopný/á pracovať na záhrade?	1,66	0,88	1,92	0,70
3. Venujete sa svojím záľubám?	1,46	0,73	1,48	0,71
4. Ste schopný/á navštíviť kino, divadlo, atd.?	1,26	0,58	1,52	0,77
5. Ako často ste navštívili príbuzných behom posledných 3 mesiacov?	1,43	0,68	2	0,86
6. Ako často ste sa zúčastnili spoločenských zhromaždení, počas posledných 3 mesiacov?	2,86	0,94	3,16	0,85
7. Ovplyvňuje bolesť chrbtice, ochorenie Váš intímny život?	2,23	1,36	3,20	1,78

3 DISKUSIA

Hlavným cieľom príspevku bolo zistiť, rozdiely v kvalite života u pacientov s osteoporózu vzhľadom na dĺžku trvania ich ochorenia.

Bolesť je nepríjemný zmyslový a emocionálny zážitok, ktorý sa pri osteoporóze odohráva. Bolesť chrbta je v tomto prípade dominantným a častým príznakom vzniku osteoporózy. Spolu s ďalšími príznakmi ovplyvňujú pacienta v rôznych smeroch (10). Bolesť tak traumatizuje pacienta nie len telesne, ale aj po psychickej stránke a môže viesť k výraznému obmedzeniu mobility (5). V rámci skúmania pociťovania bolesti u našich respondentov sme nezaznamenali rozdiely z hľadiska dĺžky trvania ich liečby. Na položku ako často ich v

poslednom týždni bolel chrbát odpovedali najčastejšie 2 - 3 dni v týždni. Ich bolesť priemerne trvá 3 - 5 hodín. V najhoršom stave označovali bolesť intenzitou mierna. Na položku aká silná je ich bolesť inokedy udávali možnosť slabá. Bolesť im v priebehu posledného týždňa narušovala spánok raz týždenne. Analýzou výsledkov prieskumu sme teda zistili, že výskyt a intenzita bolesti u našich respondentov nezávisí od dĺžky trvania liečby. Zároveň môžeme konštatovať, že bolesť je faktor, ktorý negatívne ovplyvňuje kvalitu života našich respondentov Naše výsledky sme porovnali s výsledkami vedeckej práce Masarykovej a kol. (2015). Autori realizovali výskum u 128 respondentov, z čoho dominovali pacienti vekovej kategórie 60 - 69 rokov (41 %). Takmer tretina ich respondentov uvádzala každodenné bolesti chrbtice, čo sa s našimi výsledkami nezhoduje a necelá polovica z nich označila bolesť ako miernu, čo naopak korešponduje s naším zistením (6).

Ďalej sme prostredníctvom 8 položiek dotazníka zisťovali pohyblivosť pacientov trpiacich osteoporózou. Kvalita života pacienta s osteoporózou závisí od mobility, psychickej pohody a nezávislosti od aktivít každodenného života. Štúdie s Quallefo – 41 a OPAQ ukázali zhoršujúcu sa kvalitu života so zvyšujúcim sa počtom vertebrálnych zlomenín. Zmeny spôsobené zlomeninou stavca boli spojené so znížením kvality života hlavne v oblasti fyzických funkcií pri sebaobslužných činnostiach, čo zvyšuje strach z pádu a riziko nových zlomenín (4).

Analýzou výsledkov prieskumu v oblasti pohyblivosti sme zistili, že pri vstávaní zo stoličky nemajú problémy respondenti I. súboru, ale malé problémy uvádzali respondenti II. súboru. Celkom ľahko sa dokážu ohnúť respondenti oboch súborov. Kľaknutia sú respondenti I. súboru schopní celkom ľahko a respondenti II. súboru označovali možnosť mierne. Malé problémy robí všetkým respondentom chôdza po schodoch na druhé poschodie a tiež všetci respondenti sú schopní utekať 100 metrov pomaly, najmenej s jednou prestávkou. Počas týždňa chodia každý deň von respondenti s dĺžkou ochorenia do 5 rokov a priemerne 5 - 6 krát do týždňa trávia čas von respondenti liečení dlhšie ako 5 rokov. Z našich zistení v oblasti pohyblivosti respondentov vyplýva, že dĺžka liečby ovplyvňuje mieru pohyblivosti našich respondentov. Potvrdilo sa, že respondenti s dĺžkou trvania ochorenia do 5 rokov dosahujú o niečo lepšie výsledky v pohyblivosti ako respondenti, ktorých liečba trvá dlhšie ako 5 rokov.

Pri hodnotení vplyvu osteoporózy na schopnosť realizovať domáce práce vzhľadom na dĺžku trvania liečby, sme v rámci sledovaných skupín respondentov nezistili výraznejšie rozdiely. Oba súbory respondentov uvádzali malé problémy pri upratovaní. Pripraviť jedlo, umývať riad a každý deň si ísť nakúpiť nerobí žiaden problém respondentom I. súboru, zatiaľ čo II. súbor respondentov udávali malé problémy pri vykonávaní týchto činností. Skúmaním schopnosti vykonávať domáce práce sa venovala vo svojej štúdii aj autorka Szolnokiová (2013) a dospela k porovnateľným výsledkom. Bežné nákupy zvláda bez ťažkostí 43 respondentov z celkovej vzorky 100 respondentov a 15 respondentov označilo značné ťažkosti pri nakupovaní (11). Aj autorka Masarykova a kol. (2015) vo svojej štúdii zistila, že ťažkú fyzickú prácu ako nosenie ťažkých bremien a podobne, nezvláda viac ako trištvrtina respondentov z realizovanej štúdie (6).

Ďalší parciálny cieľ, ktorý sme si určili, bol zistiť, zhodnotiť a porovnať trávenie voľnočasových aktivít pacientov s osteoporózou vzhľadom na dĺžku trvania liečby. Analýzou výsledkov sme nezistili medzi sledovanými skupinami respondentov výraznejšie rozdiely. Napriek tomu môžeme konštatovať, že o čosi väčšie problémy v tejto oblasti uvádzali pacienti liečení dlhšie ako 5 rokov. Celkovo môžeme zhodnotiť, že osteoporóza negatívne vplýva na vykonávanie voľnočasových aktivít, pretože naši respondenti uvádzali určité obmedzenia v dôsledku svojho ochorenia. Respondenti oboch skupín sa zhodujú v tom, že sa vo svojom voľnom čase nevenujú športu, na záhrade sú schopní pracovať, no s obmedzeniami, svojím záľubám sa venujú bez obmedzení a tiež spoločenských akcií sa zúčastňujú menej než raz mesačne. Rozdiely boli v schopnosti navštíviť kino či divadlo, kde sa respondenti I. súboru

prikláňali k možnosti áno, sú schopní a respondenti II. súboru sú schopní navštíviť kino či divadlo s obmedzeniami. Za posledné 3 mesiace navštevujú respondenti I. súboru svojich priateľov a príbuzných raz alebo viackrát týždenne a respondenti II. súboru raz alebo viackrát do mesiaca. Respondenti I. súboru hodnotia, že bolesť chrbtice im ovplyvňuje intímny život málo a respondenti II. súboru ho majú ovplyvňovaný mierne. Szolnokiová (2013) vo svojej práci zistila, že pacienti, ktorí nie sú odkázaní na pomoc vo vykonávaní bežných aktivít na svoje okolie, hodnotili svoje interpersonálne vzťahy pozitívne, tiež chodili do spoločnosti a stretávali sa so svojimi príbuznými. Problém je u pacientov, ktorých fyzické zdravie obmedzuje v spoločenských aktivitách, pretože tí sú sociálne menej aktívni, svoje vzťahy hodnotia horšie a tiež sa menej stretávajú so svojimi priateľmi (11).

4 ZÁVER

Osteoporóza je ochorenie, ktoré v neskorších štádiách výrazne ovplyvňuje kvalitu života pacientov kvôli bolestiam, ťažkostiam s pohybom, chôdzi aj stúpaní po schodoch. Práve týmito problémami je narušená sebestačnosť pacientov, mávajú problémy pri bežných denných aktivitách, pri pohyblivosti, starostlivosti o seba aj o domácnosť. V našej práci sme zaznamenali rozdiely v kvalite života pacientov vzhľadom na dĺžku trvania ich ochorenia. Zistili sme, že so stúpajúcou dĺžkou ochorenia, klesá aj kvalita života pacientov. Výskyt a intenzita bolesti u našich respondentov nezávisí od dĺžky trvania ochorenia. Z výsledkov prieskumu môžeme konštatovať, že dĺžka ochorenia má vplyv na vykonávanie každodenných aktivít, domácich prác a voľnočasových aktivít. Taktiež so stúpajúcou dĺžkou ochorenia sa znižuje miera pohyblivosti respondentov.

Použitá literatúra

1. ĎURIŠOVÁ, E. 2012. *Bolesti chrbtice, kĺbov, kostí a..* Hlohovec: Aku-Homeo, 2012. 350 s.
2. GALOVÁ, J. *Kvalita života pacientov s osteoporózou*. Prešovská univerzita v Prešove (Prešov, SR). Fakulta zdravotníckych odborov. Katedra ošetrovateľstva. 2017. 57 s.
3. KŘIVOHLAVÝ, J., 2002. *Psychologie nemoci.* Praha: Grada Publishing a.s. ISBN 978-80-2470-179-0
4. MADUREIRA MM, CICONELLI RM, PEREIRA RM. Quality of life measurements in patients with osteoporosis and fractures. *Clinics (Sao Paulo).* 2012 Nov;67(11):1315-20. doi: 10.6061/clinics/2012(11)16. PMID: 23184210; PMCID: PMC3488992.
5. MASARYKOVÁ, L., M. FULMEKOVÁ, Ľ. LEHOCKÁ a T. ĎURDÍK. *Osteoporóza a kvalita života. Via Practica [online]*. 2014. Roč. 4, č. 4, s. 101-102. ISSN: 1339-424X Dostupné z: http://www.solen.sk/index.php?page=pdf_view&pdf_id=7192&magazine_id=14
6. MASARYKOVÁ, L., M. FULMEKOVÁ, Ľ. LEHOCKÁ a T. ĎURDÍK. Kvalita života pacientov trpiacich osteoporózou. *Česká a slovenská farmacie [online*]. Roč. 2015, č. 3, s. 72-78. ISSN: 1805-4439 Dostupné z:https://www.researchgate.net/profile/Lucia_Masarykova/publication/282154981_The_quality_of_life_of_patients_suffering_from_the_osteoporosis/links/560a723a08ae1396914bd1d6.pdf
7. PAYER, J., BOROVSKÝ, M. *Osteoporóza pri vybraných ochoreniach.* 1. vyd. Bratislava: HERBA, spol. s. r. o. 2014. ISBN 978-80-89631-19-3.
8. PAYER, J., KILLINGER, Z., a kol. *Osteoporóza.*1. vyd. Bratislava: HERBA, spol. s. r. o. 2012. ISBN 978-80-89171-84-1.

9. PAYER, J., J. ROVENSKÝ a Z. KILLINGER . *Lexikón osteoporózy.* Bratislava: SAP - Slovak Academic Press. ISBN 978-80-8095-008-8
10. SEDLÁR, M., a kol., 2017. *Zlomeniny proximálneho femuru, Komplexní péče o pacienta.* Praha: Maxdorf s. r. o. 2017. ISBN 978-80-7345-518-7.
11. SZOLNOKIOVÁ, A. 2013. *Kvalita života pacientov s osteoporózou: diplomová práca* [online]. Bratislava: Slovenská zdravotnícka univerzita v Bratislave. Dostupné z: http://opac.crzp.sk/?fn=docviewChild19

Kontaktné údaje

PhDr. Zuzana Šimová, PhD.
Fakulta zdravotníckych odborov Prešovská univerzita v Prešove
Partizánska 1
080 01 Prešov
email: zuzana.simova@unipo.sk

MOBBING V PROFESII SESTRA

MOBBING IN THE NURSING PROFFESION

Lívia Hadašová, Terézia Fertaľová

Abstrakt

Mobbing je negatívny jav, ktorý sa objavuje v pracovnom prostredí medzi spolupracovníkmi. Ide o cielené a opakované útoky na konkrétnu osobu v skupine spolupracovníkov, ktorá je druhými kritizovaná, ohováraná, vyraďovaná z kolektívu, čím dochádza k postupnej diskreditácii a likvidácii osobnosti dotyčnej osoby. Výsledky prieskumu v konkrétnom zdravotníckom zariadení poukázali, že najvyššia intenzita mobbingu sa prejavuje v šírení klebiet. Zistili sme tiež, že najviac sestier je mobbingu vystavovaných „občas“ vo veku od 20 do 30 rokov, s vysokoškolským vzdelaním druhého stupňa, s dĺžkou odbornej praxe od 1 do 2 rokov, na pracovnej pozícii sestra so špecializáciou, na oddeleniach anestézy a intenzívnej starostlivosti. V procese riešenia zistených skutočností je nevyhnutné, aby manažéri ošetrovateľstva venovali viac času prevencii mobbingu u sestier.

Kľúčové slová: *mobbing, výskyt, prevencia, profesia sestry*

Abstract

Mobbing is a negative phenomenon that occurs in the work environment between co-workers. It is a targeted and repeated attack on a specific person in a group of co-workers, who is criticised by others, slandered, excluded from the collective, which leads to the gradual discrediting and destruction of the personality of the person concerned. The results of the survey in a particular health care institution showed that the highest intensity of mobbing is manifested in the spreading of gossip. We also found that most nurses are subjected to mobbing "occasionally" between the ages of 20 and 30, with a second-degree university degree, with a length of professional experience of 1 to 2 years, in the position of a nurse with a specialization, in the anaesthesia and intensive care units. In the process of addressing the findings, it is essential that nursing managers devote more time to the prevention of mobbing among nurses.

Key words: *mobbing, incidence, prevention, nursing profession*

1 MOBBING

Mobbing je subtílny prejav agresie na pracovisku, kedy zamestnanec denne, v priebehu niekoľkých mesiacov čelí nepriateľstvu zo strany jedného alebo viacerých kolegov, pričom prežíva strach a bezmocnosť, že bude vylúčený z kolektívu. Mobbing nie je jednorazový čin, jeho prejavy sa opakujú minimálne 6 mesiacov, má tendenciu progredovať, vyznačuje sa znakmi mocenskej asymetrie, kde nerovnováha býva typická tým, že sa obeť nedokáže brániť a nedokáže ani predchádzať či úplne zabrániť šikanovaniu (Cakirpaloglu a kol. 2016). Pre mobbing je typická agresívna manipulácia, pravidelnosť, dlhodobosť, opakovanosť, systematické cielené útoky, nepriateľská a neetická forma komunikácie, aktívny trvalý tlak, neľútosť, bezcitnosť a nepriateľstvo. Mobbing sa vyskytuje vo všetkých sociálnych skupinách, bez ohľadu na vek a vzdelanie, najviac ohrozuje pracoviská s nízkou úrovňou etiky, s minimálnou atmosférou dôvery, s pretrvávajúcou závisťou, ohováraním, čo zamestnancov frustruje a oberá ich o motiváciu (Motlová, 2013). Ondriová a Dučaiová

(2010) uvádzajú, že súčasťou mobbingu je ohováranie, výsmech, izolácia pracovníka z komunikácie, poškodzovanie výsledku práce obete, znevažovanie schopnosti obete, poškodzovanie súkromia a osobnosti obete, zadržiavanie dôležitých informácii, nadmerné pracovné zaťaženie, nadmerná kritika, poškodzovanie zdravia obete a sexuálne obťažovanie. Beňo (2003) uvádza, že spúšťačom mobbingu na pracovisku môže byť nedostatočná kvalifikácia pre vedenie ľudí, autoritatívny štýl vedenia, nízka schopnost vysporiadať sa s konfliktom, permanentný tlak na zvyšovanie výkonov a znižovanie nákladov, firemná kultúra s nizkou úrovňou etiky, nedostatky vo vnútropodnikových štruktúrach, strach zo straty zamestnania, závisť a konkurenčné vztahy, nedostatok tolerancie, deštruktívne správanie, štruktúra osobnosti obete Mobbing charakterizujú typické znaky. Casanova (2017) uvádza tri určujúce znaky mobbingu, ktorými je negatívne a nežiaduce správanie sa k zamestnancovi na pracovisku, doba trvania mobbingu, čo predstavuje, že zamestnanec je mobbingu vystavovaný pravidelne a snaha o vylúčenie z kolektívu alebo iné poškodenie zamestnanca.

1.1 Typy mobbingu

Mobbing sa vyskytuje na rovnakej úrovni medzi osobami postavenými v hierarchii organizácie. Spôsob šikanovania závisí čiastočne od hierarchického usporiadania a od štýlu, akým sú útoky vedené. Podľa toho sa rozlišuje bossing, bulling, staffing a sexuálne obťažovanie. Bossing znamená mobbing zhora, ide o zastrašovanie a znižovanie dôstojnosti pracovníka zo strany nadriadeného, ktorý zadáva obeti časovo nezvládnuteľné úlohy, protichodne a nezlúčiteľné pokyny, prideľuje najnepríjemnejšie pracovné úlohy a úlohy, ktoré nemajú zmysel, systematicky okliešťuje kompetencie obete, nedáva pracovníkovi potrebné informácie, sústavne zamestnanca kontroluje, vylučuje ho z kolektívu, podporuje izoláciu obete Ide o snahu vytvoriť zdanlivu neschopnosť a odbornú nespôsobilosť zamestnanca, najmä v prípade, keď sa nadriadený cíti byť ohrozený šikovnosťou a zdravou priebojnosťou podriadenného (Ondriová, 2014). Cieľom agresora je snaha udržať si moc a narušiť pracovnú atmosféru za okolností súvisiacich s jej a entuziazmus pracovníka. Bullying (šikanovanie) je definovaný ako akýkoľvek incident, počas ktorého dôjde k zneužívaniu, ohrozeniu alebo napadnutiu osoby, a to za okolností súvisiacich s jej prácou. Takéto správanie môže pochádzať od spolupracovníkov na všetkých úrovniach organizácie, zákazníkov, pacientov. Ide o úmyselné pokusy poškodiť inú osobu. (Mellanová, 2017). Staffing je správanie podriadených voči nadriadenému, ktoré má viesť k zosadeniu nadriadeného. Sexuálne obťažovanie, defunuje Venglářová (2011) ako nevyžiadané správanie sexuálnej povahy, najčastejšie smerované od kolegu alebo nadriadeného smerom ku kolegymi, s cieľom uraziť, vyvolať poníženie. Obeť si takéto správanie nepraje, Motívom nie je erotická príťažlivosť ale demonštrácia prevahy. Harsa (2012) uvádza, že s rozvojom a využívaním sociálnych sietí a informačných technológii sa rozširujú nové prejavy násilia a šikanovania ako cyberbuilling, cyberstalking, cyber grooming a podobne.

1.2 Priebeh mobingu

Mobbing je dlhodobý, vysiľujúci proces vyznačujúci sa určitou dynamikou. Tento proces sa vyvíja, prechádza niekoľkými fázami, ktoré na seba nadväzujú a stupňujú sa. Prvá fáza je typická dlhodobým neriešeným konfliktom. Prvé konflikty, kedy ide o náhodné incidenty sa však na tejto úrovni nepovažujú za mobbing. Mobber si testuje a overuje reakcie obete (Beňo 2015). Ak nebude tento konflikt uspokojivo a konštruktívne vyriešený, získa silnejšiu prevahu a mobber má navrch. To je tiež moment, kedy mobbing môže naplno vypuknúť a prejsť do svojej ďalšej fázy. Druhá fáza sa prejavuje už útočným viditeľným správaním, obeť stáva terčom systematických, cielených a vedomých útokov, jednotlivé prejavy zlomyseľnosti skôr ako zábava prerastú v cielený psychoteror obete mobbingu. Útoky sa stupňujú, psychický aj fyzicky zdravotný stav obete sa pomaly zhoršuje. Obeť sa začína uzatvárať do

seba, stráca sebadôveru, znižuje sa jej sebareflexia (Casanova, 2017). U obete sa začína prejavovať aj strata sebavedomia. Tretia fáza je charakteristická dopadom na pracovný výkon a výsledky práce obete pocity obete, z dôvodu neustáleho stresu a negatívneho prežívania obete. V tejto fáze sa správanie obete stáva predmetom záujmu nadriadeného resp. nadriadených. K tomu niekedy môže dôjsť až po dlhom čase. Vo väčšine prípadov je riešenie problému mobbingu uchopené nesprávne, pre manažment je problematickým pracovníkom práve obeť. Objavujú sa zmeny nálad, nechuť na prácu, nespavosť a depresívne naladenie. Táto fáza môže byť aj záverečná, ak sa obeť postaví mobberovi, odvráti pokračovanie jeho negatívneho správania, mobber následne eliminuje svoj útok alebo s ním úplne prestane. Obeť tak už nie je vystavovaná negatívnemu správaniu. Štvrtá fáza nastupuje, ak sa obeť nevie postaviť mobberovi. Pozornosť je venovaná na zlé výkony obete a časté chyby, ktoré pramenia z psychického rozladenia. Nepriateľská a neetická komunikácia a jednanie majú za cieľ dotlačiť obeť do defenzívnej pozície, znevážiť, ponížiť a donútiť tak na odchod z pracoviska. Útoky sú vyvíjané bez ohľadu na konkrétnu činnosť obete, či aké je jeho správanie na pracovisku. Výrazne mu však sťažujú a znemožňujú plnenie pracovných povinností. Problémy sa ďalej stupňujú a začínajú sa riešiť na vyšších manažérskych úrovniach organizácie (Beňo, 2015). Ak to vydrží obeť mobbingu až do tejto fázy, rozhodne zodpovedný vedúci pracovník prípadne personálne oddelenie o jej odchode. V lepšom prípade rozhodne zamestnávateľ o preradení obete na iné oddelenie v danej organizácii. Pokiaľ nedôjde k zlepšeniu situácie, potom sa uvažuje o celkovom prepustení obete z organizácie, tu však nebýva jednoduché nájsť adekvátny zákonný dôvod k takémuto odchodu. Pravidlom je skôr, že obeť mobbingu je k odchodu nejakým spôsobom stimulovaná, čiže prinútená, aby odišla sama a ukončila pracovný pomer alebo v častejších prípadoch odišla takzvane po dohode. Záverečná fáza skončiť fatálnejšie, v krajných prípadoch aj samovraždou (Cakirpaloglu a kol. 2016).

2 VÝSLEDKY PRIESKUMU

Hlavným cieľom prieskumu bolo zmapovať do akej miery sú sestry vystavované mobbingu na rôznych oddeleniach ústavnej zdravotnej starostlivosti vo vybranom zdravotníckom zariadení. Zisťovali sme frekvenciu výskytu mobbingu u sestier na rôznych oddeleniach vo vybraných zdravotníckych zariadeniach, najčastejšie formy prejavov mobbingu u sestier na rôznych oddeleniach vo vybraných zdravotníckych zariadeniach. Ďalej sme zisťovali intenzitu prejavov mobbingu voči sestrám na rôznych oddeleniach vo vybranom zdravotníckom zariadení. Skúmali sme, do akej miery sú sestry vystavované mobbingu vzhľadom na vek, vzdelanie, dĺžku odbornej praxe, typ oddelenia, na ktorom pracujú, pracovnej pozícií a poradia súčasneho oddelenia v rámci zdravotníctva. Na zisťovanie výskytu mobbingu u sestier, jeho intenzity a frekvencie sme použili štandardizovaný dotazník negatívnych činov - NAQ (Negative Acts Qestionnaire). Dotazník je štandardizovaným výskumným nástrojom, ktorý bol vyvinutý a revidovaný s cieľom zistenia, do akej miery ľudia pociťujú, že sú na pracovisku vystavení mobbingu. Pôvodná nórska verzia NAQ pozostávala z 21 položiek, najnovšia revidovaná verzia NAQ-R dotazníka pozostáva z 37 položiek opisujúcich rôzne typy správania, ktoré môžu byť vnímané ako šikanovanie. Prvých 29 otázok je zameraných na popis negatívneho správania sa spolupracovníkov či nadriadených voči respondentovi. Na zodpovedanie daných otázok bola použitá 5 bodová škála. Respondenti mali možnosť svoje odpovede značiť na škále, kde čísla predstavujú frekvenciu výskytu, teda 1 – nikdy, 2 – z času na čas, občas, 3 – raz za mesiac, 4 – raz za týždeň, 5 – denne. Uvedené otázky boli v závere doplnené otázkami, ktoré sa týkali demografických údajov respondentov. Výhodou NAQ – R dotazníka je, že všetky tvrdenia v položkách sú vyjadrené behaviorálnou popisnou terminológiou bez použitia pojmu mobbing, čo je veľkou výhodou dotazníka. Dotazník tak umožňuje respondentovi odpovedať

na danú položku bez toho, aby sa označoval za obeť šikanovania. Až po zodpovedaní položiek v prvej časti dotazníka si každý respondent prečíta vymedzenie pojmu mobbing, pretože ďalšie položky dotazníka sú priamo zamerané na spomínanú problematiku. Z opisu a charakteristiky dotazníka je zjavné, že ide o subjektívny spôsob merania šikanovania na pracovisku, pretože sa respondenti zo svojho subjektívneho hľadiska vyjadrujú k tomu či samých seba považujú za obeť mobbingu alebo ako často sa šikanovanie v práci vyskytuje a pod.

Výskyt prejavov mobbingu sme sledovali spolu u 88 respondentov/sestier pracujúcich na lôžkových oddeleniach rôzneho typu, v dvoch zdravotníckych zariadeniach východného Slovenska, vo vekovom rozpätí od menej ako 20 rokov−60 rokov. Pre splnenie hlavného cieľa práce sme vymedzili 4 čiastkové ciele, v ktorých sme zisťovali frekvenciu výskytu mobbingu, najčastejšie formy prejavov mobbingu, intenzitu prejavov mobbingu voči sestrám na rôznych oddeleniach vo vybraných zdravotníckych zariadenia a posledným štvrtým čiastkovým cieľom bolo zmapovať do akej miery sú sestry vystavované mobbingu vzhľadom na vek, vzdelanie, dĺžku odbornej praxe, typ oddelenia, na ktorom pracujú, pracovnej pozícií a poradia súčasneho oddelenia v rámci zdravotníctva. Aby sme mohli zistiť frekvenciu výskytu mobbingu u sestier na rôznych oddeleniach vo vybranom zdravotníckom zariadení, použili sme kontingenčnú tabuľku. ide o mediánové hodnoty vypočítané zo všetkých dotazníkových položiek. Maximálny zistený medián bol 3, čo predstavuje odpoveď *„raz za mesiac“.* Výsledky ukázali, že na internom oddelení sú 2 sestry, ktoré pociťujú mobbing *„raz za mesiac“* a na oddeleniach anesézy a multiodborovej intenzívnej starostlivosti je to 1 sestra. *„Z času načas, občas“* mobbing pociťuje 10 sestier na oddelení internom a 5 sestier na oddeleniach anestézy a multiodborovej intenzívnej starostlivosti. Ďalej sú to 4 sestry na oddeleniach liečby pre dlhodobo chorých. Mobbing sa vo všeobecnosti vôbec nevyskytuje na chirurgickom oddelení. Výsledky ďalej ukázali, že medián vôbec nedosiahol hodnotu 4 *„raz za týždeň“* a 5 *„denne“.*

Následne sme chceli zistiť najčastejšie formy prejavov mobbingu u sestier na rôznych oddeleniach vo vybraných zdravotníckych zariadeniach.

Na fyziatricko rehabilitačnom oddelení, kde sa prieskumu zúčastnilo 5 sestier, sa mobbing nevyskytuje nikdy, alebo len občas. Najčastejším prejavom, kde možnosť *„občas“* označilo 80 % sestier je *„presúvanie a premiestňovanie proti vôli“.* Na chirurgickom oddelení (CHIR) sa už vyskytla aj odpoveď *„raz za týždeň“.* Ide o prejav *„šírenie klebiet a rečí o osobe“* (7,7 %), *„ignorovanie, vylúčenie, prerušenie kontaktov zo strany kolegov“* (7,7 %), *„pokrikovanie, nadávky a prejavy spontánneho hnevu (zlosti)“* (7,7 %), *„prehnané kontrolovanie práce“* (až 15,4 %). Najhoršia situácia s prejavmi mobbingu sa vyskytuje na internom oddelení. Tam bola označovaná pri jednotlivých položkách aj možnosť *„denne“.* Najčastejším prejavom mobbingu je *„šírenie klebiet a rečí o osobe“* (16,7 %), ale aj *„ponižovanie a zosmiešňovanie v súvislosti s prácou“* (8,3 %), *„priraďovanie úloh, ktoré sú pod úroveň kompetencií (schopností, možností)“* (8,3 %), *„presunutie kľúčových oblastí zodpovednosti na bezvýznamné a nepríjemné úlohy“ (*8,3 %), *„systematické vyžadovanie plnenia úloh, ktoré evidentne nespadajú do pracovnej náplne“* (8,3 %), *„vyvíjanie nátlaku, aby sa nepožadovali veci, na ktoré má osoba nárok (práceneschopnosť, nárok na dovolenku, hradenie cestovných nákladov)“* (8,3 %). Na neurologickom oddelení bola označená možnosť 4 *„raz za týždeň“* pri prejave mobbingu v rámci položky *„šírenie klebiet a rečí o osobe“* (15,4 %), *„priraďovanie úloh, ktoré sú pod úroveň kompetencií (schopností, možností)“* (7,7 %), *„presunutie kľúčových oblastí zodpovednosti na bezvýznamné a nepríjemné úlohy“* (7,7 %), *„ignorovanie, vylúčenie, prerušenie kontaktov zo strany kolegov“* (7,7 %). Na oddeleniach anestézy a multiodborovej intenzívnej starostlivosti bola takisto označovaná pri frekvencii mobbingu aj možnosť 4 *„raz za týždeň“.* Bolo to v rámci 9 položiek, a to *„zadržiavanie informácií, ktoré sú potrebné na plnenie úloh a ovplyvňujú výkon“* (9,4 %),

„neželaná sexuálna pozornosť“ (9,1 %), *„ponižovanie a zosmiešňovanie v súvislosti s prácou“* (18,2 %), *„šírenie klebiet a rečí o osobe“* (9 %), *„útoky prostredníctvom výhražných správ, telefonátov, e-mailov“* (9,1 %), *„systematické vyžadovanie plnenia úloh, ktoré evidentne nespadajú do pracovnej náplne“* (9,1 %), *„šírenie nepodložených tvrdení, ktoré sú zamerané proti osobe“* (9 %), *„vyvíjanie nátlaku, aby sa nepožadovali veci, na ktoré má osoba nárok (práceneschopnosť, nárok na dovolenku, hradenie cestovných nákladov)“* (9,1 %), *„vystavovanie nezvládnuteľnej pracovnej záťaži“* (9,1 %). Na oddeleniach dlhodobo chorých sa odpoveď 5, teda **„***denne“* prejavuje mobbing v rámci prejavu *„šírenie klebiet a rečí o osobe“* (4,5 %) a *„raz za týždeň“* odpoveď 4, v rámci prejavu *„zadržiavanie informácií, ktoré sú potrebné na plnenie úloh a ovplyvňujú výkon“ (*4,5 %) a *„útočné a urážlivé poznámky na adresu, zvyky, postoje, súkromný život“* (4,5 %).

Na zistenie intenzity prejavov mobbingu u sestier na rôznych oddeleniach sme najprv zistili intenzitu prejavu mobbingu vo všeobecnosti.

Ukázalo sa, že najvyššia intenzita mobbing sa prejavuje v rámci týchto položiek:

1. šírenie klebiet a rečí o danej osobe;
2. priraďovanie úloh, ktoré sú pod úroveň kompetencií (schopností, možností);
3. presunutie kľúčových oblastí zodpovednosti na bezvýznamné a nepríjemné úlohy;
4. zadržiavanie informácií, ktoré sú potrebné na plnenie úloh a ktoré ovplyvňujú výkon;
5. ponižovanie a zosmiešňovanie v súvislosti s prácou.

Naopak najnižšia intenzita mobbingu sa prejavuje v rámci týchto položiek:

1. útočné poznámky alebo správanie týkajúce sa rasy, etnického pôvodu;
2. hrozba fyzického násilia alebo zneužívania;
3. útoky prostredníctvom výhražných správ, telefonátov, e-mailov;
4. vyhrážanie sa sťažením života (nadčasovou prácou, nočnou prácou, nepopulárnymi úlohami);
5. narážky a signály od iných kolegov na opustenie práce.

Následne uvádzame priemerné hodnoty odpovedí na jednotlivé položky týkajúce sa mobbingu pre jednotlivé oddelenia zvlášť, aby sme zistili intenzitu prejavov mobbingu u sestier na rôznych oddeleniach vo vybraných zdravotníckych zariadeniach. Dôležité je povedať, že sa v našej vzorke odlišujú počty respondentov/sestier, ktoré do prieskumu boli zapojené.

Na fyziatricko – rehabilitačním oddelení je najčastejšia intenzita mobbingu v rámci *„presúvania a premiestňovania proti vôli“*. Na chirurgickom oddelení je to *„prideľovanie úloh, ktoré sú pod úrovňou kompetencií (schopností, možností)“*. Na internom oddelení je to *„prideľovanie úloh, ktoré sú pod úrovňou kompetencií (schopností, možností)“* a *„šírenie klebiet a rečí o osobe“*. Na oddelení neurológie je to takisto *„prideľovanie úloh, ktoré sú pod úrovňou kompetencií (schopností, možností)“* a *„šírenie klebiet a rečí o osobe“*. Na oddeleniach anestézy a intenzívnej starostlivosti je to *„šírenie klebiet a rečí o osobe“* a na oddelení pre liečbu dlhodobo chorých je to takisto *„šírenie klebiet a rečí o osobe“*.

V rámci čiastkových cieľov sme chceli zistiť aj to, do akej mieri sú sestry vystavované mobbingu vzhľadom na vek, vzdelanie, dĺžku odbornej praxe, typ oddelenia, na ktorom pracujú, pracovnej pozície a poradia súčasného oddelenia v rámci zdravotníctva. Ako premennú určujúcu mieru mobbingu sme použili mediánovú hodnotu vypočítanú zo všetkých zisťovaných prejavov mobbingu. Najviac sestier je mobbingu vystavovaných vo veku od 20 do 30 rokov občas, a to až 46,2 % opýtaných sestier v danom veku. Na druhej strane až 82,4 % sestier vo veku od 51 do 60 rokov nie je mobbingu vystavených nikdy. Najviac sestier je občas mobbingu vystavovaných s vysokoškolským vzdelaním druhého stupňa, a to 40,0 % opýtaných sestier s daným vzdelaním. Na druhej strane až 84,0 % sestier s vysokoškolským vzdelaním prvého stupňa nie je mobbingu vystavených nikdy. Čo sa týka sestier so stredoškolským vzdelaním s maturitou, 76,5 % z nich nie je vystavovaných mobbingu nikdy a 20,6 % je ich vystavovaných mobbingu občas. Najviac sestier je mobbingu vystavovaných

s dĺžkou praxe od 1 do 2 rokov občas, a to až 50,0 % opýtaných sestier s danou dĺžkou praxe. Na druhej strane až 80,0 % sestier s dĺžkou praxe menej ako 1 rok nie je mobbingu vystavených nikdy. To isté platí aj pre sestry s dĺžkou praxe viac ako 10 rokov, pričom ide o 32 (78,0 %) zo všetkých 41 opýtaných sestier. Zvyšných 22,0 % sestier s dĺžkou praxe viac ako 10 rokov je vystavovaných mobbingu občas. Zo sestier s dĺžkou praxe od 3 do 5 rokov je občas mobbingu vystavovaných 25,0 % sestier. Najviac sestier je mobbingu vystavovaných občas na oddeleniach anetézy a multiodborovej intnzívnej starostlivosti, a to 45,5 % opýtaných sestier pracujúcich na danom oddelení. Občas je mobbingu vystavovaných aj 41,7 % sestier pracujúcich na oddeleniach interných. Na druhej strane až 100,0 % sestier pracujúcich na chirurgickom oddelení a 92,3 % sestier pracujúcich na oddelení neurológie je mobbingu vystavených nikdy. Najviac sestier je mobbingu vystavovaných občas na pracovnej pozícii sestra so špecializáciou, a to 26,2 % opýtaných sestier na danej pracovnej pozícii. Občas je mobbingu vystavovaných aj 24,0 % všeobecných sestier. Na druhej strane až 76,2 % praktických sestier nie je mobbingu vystavených nikdy.

3 DISKUSIA

Zisťovali sme frekvenciu mobbingu u sestier na rôznych oddeleniach vo vybraných zdravotníckych zariadeniach. Výsledky nám ukázali, že na INT oddeleniach vybraných zdravotníckych zariadení sú 2 sestry, ktoré pociťujú mobbing „raz za mesiac“ a na oddeleniach anestézy a multiodborovej intenzívnej starostlivosti je to 1 sestra. Z času načas „občas“ mobbing pociťuje 10 sestier na internom oddelení a 5 sestier na oddelení anestézy a multiodborovej intenzívnej starostlivosti. Ďalej sú to 4 sestry na oddelení dlhodobo chorých. Zistili sme, že mobbing sa vo všeobecnosti vôbec nevyskytoval na oddeleniach chirurgie. Z výsledkov prieskumu vyplýva, že sa mobbing v opýtaných zdravotníckych zariadeniach neprejavuje v závažnej miere. Najčastejšie označovali respondenti/sestry pri konkrétnych formách odpovede s početnosťou „nikdy“ a „občas“. Čiastočne a v minimálnej miere sa objavujú odpovede s početnosťou „denne“ a „raz za týždeň. V súvislosti s frekvenciou výskytu mobbingu u sestier nás zaujímalo aj to, aké sú najčastejšie formy prejavov mobbingu u sestier na rôznych oddeleniach vo vybraných zdravotníckych zariadeniach. Napriek zisteniu, že sa prejavy mobbingu v zdravotníckych zariadeniach nevyskytujú v alarmujúcej miere, nemal by sa výskyty s frekvenciu „denne“ a „raz za týždeň“, ktorá sa síce objavuje veľmi zriedka, podceňovať. Oddelenia, u ktorých aspoň jeden respondent odpovedal na prejavy mobbingového správania „denne“ sa vyskytuje na interných oddeleniach. Tam bola označovaná pri jednotlivých položkách možnosť „denne“ a najčastejším prejavom mobbingu je „šírenie klebiet a rečí o osobe“ (16,7 %), ale aj „ponižovanie a zosmiešňovanie v súvislosti s prácou“ (8,3%), „priraďovanie úloh, ktoré sú pod úroveň kompetencií (schopností, možností)“ (8,3%), „presunutie kľúčových oblastí zodpovednosti na bezvýznamné a nepríjemné úlohy“ (8,3 %), „systematické vyžadovanie plnenia úloh, ktoré evidentne nespadajú do pracovnej náplne“ (8,3 %), „vyvíjanie nátlaku, aby sa nepožadovali veci, na ktoré má osoba nárok (práceneschopnosť, nárok na dovolenku, hradenie cestovných nákladov)“ (8,3%). S ďalším prejavom mobbingového správanie, ktoré malo frekvenciu „raz za týždeň“ sme sa stretli na chirurgickom oddelení a išlo o prejav „prehnané kontrolovanie práce“ (15,4 %). A opäť „šírenie klebiet a rečí o osobe“ (7,7 %), ktoré sa vyskytovali aj na neurologických oddeleniach (15,4 %). Na oddeleniach anestézy a multiodborovej intenzívnej starostlivosti bola takisto označovaná pri frekvencii mobbingu aj možnosť „raz za týždeň“. Bolo to v rámci 9 položiek, a to „ponižovanie a zosmiešňovanie v súvislosti s prácou“ (18,2 %). Na oddelení dlhodobo chorých sa odpoveď „denne“ prejavuje v rámci „šírenie klebiet a rečí o osobe“ (4,5 %) a „raz za týždeň“ v rámci prejavu „zadržiavanie informácií, ktoré sú potrebné na plnenie úloh a ovplyvňujú výkon“ (4,5 %) a „útočné a urážlivé poznámky na adresu, zvyky, postoje, súkromný život“ (4,5 %). Na fyziatricko-rehabilitačnom oddelení, kde

sa prieskumu zúčastnilo 5 sestier, sa mobbing nevyskytuje nikdy, alebo len občas. Najčastejším prejavom, kde možnosť „občas“ označilo až 80 % sestier je „presúvanie a premiestňovanie proti vôli“. Ondriová, Ďučaiová (2014) uvádzajú, že medzi najčastejšie podoby násilného správania, s ktorými sa všeobecné sestry stretli alebo sa vyskytuje na ich pracovisku, je možné radiť predovšetkým verbálny útok a psychický nátlak, predovšetkým ohováranie či výsmech a ďalej vyčlenenie z kolektívu. Malá, avšak veľmi nezanedbateľná, časť (8 %) všeobecných sestier potom priamo zažila fyzickú podobu násilného správania na pracovisku. Výrazne zvýšená incidencia verbálnych útokov oproti fyzickému násiliu je v súlade s nálezmi doterajších štúdií v zdravotníckom prostredí,. Na základe tretieho čiastkového cieľa, kedy sme zisťovali intenzitu prejavov mobbingu voči sestrám na rôznych oddeleniach vo vybraných zdravotníckych zariadeniach, sa ukázalo, že najvyššia intenzita mobbing sa prejavuje v šírení klebiet a rečí o danej osobe, priraďovanie úloh, ktoré sú pod úroveň kompetencií (schopností, možností), presunutie kľúčových oblastí zodpovednosti na bezvýznamné a nepríjemné úlohy, zadržiavanie informácií, ktoré sú potrebné na plnenie úloh a ktoré ovplyvňujú výkon, ponižovanie a zosmiešňovanie v súvislosti s prácou. Motlová (2013) zistila v prieskumnej štúdii, že sestry, ktoré pracovali na chirurgických oddeleniach uvádzali najčastejšiu formu mobbingu ignoranciu v kolektíve (90%), zamlčanie pravdy (76%), ignoranciu na vizite (70%) a pripisovanie cudzích chýb a hľadanie chýb (56%). Naopak Ďalším prejavom mobbingu bolo vyradenie sestier z bežnej komunikácie, reč medzi sestrami tak obsahovala iba potrebné pracovné informácie. V niektorých prípadoch však dokonca dochádzalo k tomu, že nedostali odpoveď ani na potrebnú pracovnú záležitosť. Ďalšími prejavmi mobbingu sa stali pracovné aspekty. Dve respondentky sa sťažovali na prehnanú kontrolu práce a jedna respondentka sa sťažovala na navyšovanie práce. Ďalšou záležitosťou, ktorú spomenuli dve respondentky, bolo časté upomínanie kvôli veciam, ktoré možno pokladať za maličkosť. Na neposkytnutie pomoci pri práci sa ešte sťažovali ďalšie štyri respondentky, kedy došlo k tomu, že sa respondentky stretli s neetickým spôsobom v slovnom prejave. Veľmi zarážajúci bol zážitok sestry, ktorú kolegyne hrubo urážali, išlo o vulgarizmy. Podobne ako u nás autorka Motlová (2013) zistila, že celkovo najčastejšie vyskytujúce sa typy nepriateľského správania sú psychického rázu ako je ohováranie, kontrola, obviňovanie, kritizovanie a nachádzanie chýb. Podobné zistenia uvádza aj Ondriová, Ďučaiová (2014), ktoré zisťovali skúsenosti respondentov s násilím na pracovisku v zdravotníckych zariadeniach. Najväčší počet respondentov sa stretol s násilím v podobe ponižovania a nekolegiálneho správania (19%). Obeť môže mať po tomto správaní pocity menejcennosti a je tak ešte jednoduchšou obeťou pre násilníkov. Ako ďalšie najčastejšie uvádzanou formou bolo úmyselné vyhľadávanie chýb. Mobber chodí za svojou obeťou a snaží sa naraziť na najmenšiu chybu, ktorú by mohol obeti vyčítať. Obete potom veľmi často pracujú pod stresom z toho, že nejakú chybu urobia, 12 % respondentov sa stretlo s ohováraním, 8 % respondentov uviedlo, že sa stretlo s klamstvom a s ignoráciou. Ignorácia je jeden zo spôsobov ako urobiť nepríjemnú a veľmi dusnú atmosféru v práci a znepríjemniť tak čo najviac pracovné prostredie obete. Taktiež klamstvá nie sú príjemnou záležitosťou.V rámci intenzity mobbingu u našej vzorky respondentov/sestier, sme identifikovali, že najnižšia intenzita mobbingu, teda s mobbingovými prejavmi, s ktorými sa sestry v značnej prevahe nestretli a označili v dotazníku odpoveď s frekvenciou *„nikdy“* sa nachádzali v rámci položiek, ako sú útočné poznámky alebo správanie týkajúce sa rasy, etnického pôvodu, hrozba fyzického násilia alebo zneužívania, útoky prostredníctvom výhražných správ, telefonátov, e-mailov, vyhrážanie sa sťažením života (nadčasovou prácou, nočnou prácou, nepopulárnymi úlohami), narážky a signály od iných kolegov na opustenie práce. V rámci čiastkových cieľov sme chceli zistiť, do akej miery sú sestry vystavované mobbingu vzhľadom na vek, vzdelanie, dĺžku odbornej praxe, typ oddelenia, na ktorom pracujú, pracovnej pozície a poradia súčasného oddelenia v rámci zdravotníctva. Zistili sme,

že najviac sestier je mobbingu vystavovaných vo veku od 20 do 30 rokov občas, a to až 46,2 % opýtaných sestier v danom veku. Na druhej strane až 82,4 % sestier vo veku od 51 do 60 rokov nie je mobbingu vystavených nikdy. Ďalej, že najviac sestier je občas mobbingu vystavovaných s vysokoškolským vzdelaním druhého stupňa, a to 40,0 % opýtaných sestier s daným vzdelaním. Na druhej strane až 84,0 % sestier s vysokoškolským vzdelaním prvého stupňa nie je mobbingu vystavených nikdy. Čo sa týka sestier so stredoškolským vzdelaním s maturitou, 76,5 % z nich nie je vystavovaných mobbingu nikdy a 20,6 % je ich vystavovaných mobbingu občas. Motlová (2013) zistila, že najviac opýtaných respondentov vnímajúcich mobbing je zamestnaná v zdravotníctve menej ako päť rokov. Zistila tiež, čo je zhodné aj s našimi výsledkami, že 11% respondentov prisudzuje štart teroru dokončenia vyššieho vzdelania. Ak si mobber myslí, že on je ten najlepší na oddelení, môže byť pre neho celkom ťažké zmieriť sa s tým, že je tu niekto, kto má lepšie vzdelanie. Môže to v ňom prebudiť žiarlivosť, či závisť ktorú si snažia vykompenzovať ponižovaním obete, alebo hľadaním chýb a hlasnom rozprávaní o chybách ktoré našiel. Svojim správaním chce všetkým dokázať, že nikto nie je lepší, a že aj keď máte dve vysoké školy, tak stále robíte chyby. Naše zistenia tiež ukazujú, že najviac sestier je mobbingu vystavovaných s dĺžkou praxe od 1 do 2 rokov občas, a to až 50,0 % opýtaných sestier s danou dĺžkou praxe. Na druhej strane až 80,0 % sestier s dĺžkou praxe menej ako 1 rok nie je mobbingu vystavených nikdy. Na základe analýzy sme identifikovali, že najviac sestier je mobbingu vystavovaných občas na oddeleniach anestézy a multiodborevej intenzívnej starostlivosti, a to 45,5 % opýtaných sestier pracujúcich na danom oddelení. Občas je mobbingu vystavovaných aj 41,7 % sestier pracujúcich na oddeleniach INT. Na druhej strane až 100,0 % sestier pracujúcich na oddeleniach chirurgie a 92,3 % sestier pracujúcich na oddeleniach neurológie nie je mobbingu vystavených nikdy. Mellanová (2017) poukazuje na zaujímavú skutočnosť. Tou je vyšší výskyt mobbingu na jednotkách intenzívnej starostlivosti (44 %) oproti štandardným oddeleniam (13 %). Výsledky nášho prieskumu ukazujú, že je mobbingu vystavovaných najviac sestier pracujúcich na OMIS, avšak len s malým rozdielom aj sestry pracujúce na štandardnom internom oddelení. Avšak aj na zvyšných typoch pracovísk je možné usudzovať na pomerne vysokú incidenciu osobných skúseností s mobbingom či bossingom (jednotka intenzívna starostlivosť interného odboru – 28 %, jednotka intermediálnej starostlivosti interného odboru – 40 % a klinika resuscitačnej a intenzívnej starostlivosť – takmer 29 %). Ďalej sme zistili, že najviac sestier je mobbingu vystavovaných občas na pracovnej pozícii sestra so špecializáciou, a to 26,2 % opýtaných sestier na danej pracovnej pozícii.

4 ZÁVER

Analýza výsledkov nám preukázala, že sa mobbing v opýtaných zdravotníckych zariadeniach neprejavuje v závažnej miere. Najvyššia intenzita mobbingu sa prejavuje v šírení klebiet a rečí. Zistili sme tiež, že najviac sestier je mobbingu vystavovaných „občas“ vo veku od 20 do 30 rokov, s vysokoškolským vzdelaním druhého stupňa, s dĺžkou odbornej praxe od 1 do 2 rokov, na pracovnej pozícii sestra so špecializáciou, na oddelení anestézy a intenzívnej starostlivosti a internom oddelení. Na základe zistených skutočností je nevyhnutné, aby manažéri ošetrovateľstva venovali viac času prevencii mobbingu u sestier, pravidelne zisťovali jeho výskyt na jednotlivých oddeleniach zdravotníckych zariadení, analyzovali fluktuáciu sestier z oddelení a realizovali školenia zamerané na komunikačné zručnosti, správanie a vyrovnávanie sa sestier s konfliktmi.

Príspevok vznikol na základe podpory z projektu KEGA 003PU -4/2021- Simulačné centrum starostlivosti o chronické rany.

Použitá literatura

1. BEŇO, P. *Šarmantní násilníci: antimobbingová příučka*. 1vyd. Prha: Portál. 2015. ISBN 978-80-262-0938-6
2. CAKIRPALOGLU, P., a kol., *Šikana na pracovišti v České republice: teorie, výzkum a praxe.* Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. 2016. ISBN 978-80-244-5080
3. CASANOVA, P. *Peklo v práci jménem Mobbing. Proč se jeho obětí můžete stát Vy?* [online]. [cit. 2023-11-11]. Dostupné z: https://improovio.cz/2017/07/peklo-v-praci-jmenem-mobbing-procse-jeho-obeti-muzete-stat-vy/
4. HARSA, a kol., 2014. Mobbing – vážné potíže v pracovním soužití s důrazem na problémy ve zdravotnickém prostředí. In: *Solen.* Prevzatý z Psychiatria pre prax. [online]. 2014; 15(3): 110–113. [cit. 2022-11-10]. Dostupné z: https://www.solen.sk/storage/file/article/7edc3af8abe7a3aacec106fe37cc21bc.pdf
5. KRATZ, H.J. *Mobbing. Jak ho rozpoznat a jak mu čelit.* 1.vydaní. Praha: Management Press. 2005. ISBN 80-7261-127-5
6. MELLANOVÁ, A., 2017. *Psychosociální problematika v ošetřovatelské profesi*. 1. vyd. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-5589-2.
7. MOTLOVÁ, I., 2013. *Mobbing u pracovníku ve zdravotnických zařízeních: rigorózní práce.* Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta Katedra psychologie.
8. ONDRIOVÁ, I., DUČAIOVÁ, J. *Mobbing ve zdravotníckem prostředí a možnosti jeho prevence*. In: Sestra. Roč,. 20, č.5, s26-28. ISSN 1210-0404
9. ŠPIRUDOVÁ, L., 2015. *Doprovázení v ošetřovatelství I.* Praha: Grada Publishing. ISBN 978-80-247-5710-0.
10. VENGLÁŘOVÁ, M., a kol., 2011. *Sestry v nouzi: Syndróm vyhoření, mobbing, bossing.* 1. vyd. Praha: Grada. ISBN 978-80-247-3174-2.
11. ZÍTKOVÁ, M. a kol., 2015. *Vedení nových pracovníků v ošetřovatelské praxi: pro staniční a vrchní sestry.* 1. Vyd. Praha: Grada Publishing. ISBN 978- 80-247-5094-1.

Kontaktné údaje

PhDr. Lívia Hadašová, Ph.D., MBA
Prešovská univerzita v Prešove, Fakulta zdravotnických odborov
Partizánska 1, 080 01 Prešov
Tel: 00421517562461
email: livia.hadasova@unipo.sk

EFEKTÍVNY MANAŽMENT V OŠETROVATEĽSKEJ PRAXI

EFFECTIVE MANAGEMENT IN NURSING PRACTICE

Lívia Hadašová, Terézia Fertaľová

Abstrakt

Poskytovanie kvalitnej ošetrovateľskej starostlivosti si vyžaduje efektivitu v riadení organizácie. Predpokladom úspešného efektívneho manažmentu v ošetrovateľstve je okrem zodpovedného plnenia manažérskych funkcii aj komunikačná zručnosť manažéra, uplatňovanie motivačných techník, budovanie organizačnej kultury, starostlivosť o pracovné podmienky, profesionálny rast a rozvoj sestier. Výsledky prieskumu preukázali, že študenti odboru ošetrovateľstva považujú za základné rozhodujúce predpoklady vedúcej sestry komunikačné zručnosti, efektívnu spoluprácu, schopnosť zhodnotiť situáciu z viacerých aspektov, uprednostňovanie konzultatívneho štýlu vedenia a každodenné uplatňovanie motivačných techník.

Kľúčové slová: *manažér, ošetrovateľstvo, motivácia, komunikácia, organizačná kultúra*

Abstract

Providing quality nursing care requires efficiency in the management of the organisation. The prerequisites for successful effective management in nursing are, in addition to the responsible performance of managerial functions, the manager's communication skills, the application of motivational techniques, the building of an organizational culture, the care of working conditions, and the professional growth and development of nurses. The results of the survey showed that nursing students considered communication skills, effective collaboration, ability to assess a situation from multiple perspectives, and preference for a consultative leadership style and daily application of motivational techniques as the basic determinants of a nurse manager.

Key words:*, manager, nursing, motivation, communication, organizational culture*

1 FAKTORY EFEKTÍVNEHO RIADENIA V OŠETROVATEĽSTVE

Predpokladom úspešného efektívneho manažmentu v ošetrovateľstve je okrem zodpovedného plnenia manažérskych funkcii aj komunikačná zručnosť manažéra, uplatňovanie motivačných techník, budovanie organizačnej kultury, starostlivosť o pracovné podmienky a podpora profesionálního rastu sestier. Komunikačné zručnosti sú nevyhnutným predpokladom efektívneho riadenia na ktoromkoľvek manažérskom stupni. Komunikácia je veľmi dôležitá časť manažérskej funkcie vedenia ľudí, umožňuje manažérom ovplyvniť jednotlivcov a skupiny, modifikovať ich správanie, dosahovať efektívne zmeny, a tým aj príslušné ciele. Komunikačný proces je základom interpersonálnej interakcie a úspešnej práce s ľuďmi. Práca manažéra sa bez schopnosti efektívne komunikovať nezaobíde. Efektívne komunikovanie má rôznu podobu vyžadujúcu celý rad čiastkových schopností – schopnosť viesť rozhovor, schopnosť aktívne počúvať a presviedčať, schopnosť poskytovať spätnú väzbu, byť empatický, asertívny, schopnosť argumentovať, identifikovať hlavné myšlienky, riešiť problémy, schopnosť viesť poradu, sumarizovať myšlienky, motivovať ľudí a pod. (Eliašová, Hadašová, Fedurcová, 2017). Motivovanie ľudí je kľúčovou stránkou manažérskej činnosti. Motivácia je dôležitým faktorom ovplyvňujúcim kvalitu práce a predstavuje vnútorné hnacie

sily človeka, usmerňujúce jeho konanie a správanie, vedúce k stanovenému cieľu. Od manažérov zo zdravotníckych zariadení sa očakáva vypracovanie a uplatňovanie personálnej politiky, v zameraní na starostlivosť o zamestnanca, pracovné podmienky, vytváranie príjemného pracovného prostredia, podporovanie kolegiality a budovanie organizačnej kultúry (Eliašová, Hadašová, Fedurcová, 2019). Zítková, Pokorná a Mičudová (2015) definujú organizačnú kultúru ako systém predpokladov, predstav, hodnôt a noriem, ktoré sa v organizácii prijali a rozvinuli a majú veľký vplyv na konanie, uvažovanie i vystupovanie zamestnancov. Organizačná kultúra predstavuje „ľudskú stránku" organizácie, súbor hodnôt, noriem a presvedčení, vzorcov správania, ktoré sú v organizácii zdieľané, či očakávané. Jej prejavy možno sledovať denne v tom, ako sa v organizácii dejú, čo sa smie, čo sa nesmie, aké správanie je akceptované či neakceptované, akým spôsobom sa riešia problémy, alebo ako prebieha výmena informácií (Eliašová, Hadašová, Fedurcová, 2017). Nositeľmi organizačnej kultúry sú ľudia v organizácii. Organizačná kultúra má vplyv na zamestnancov, ich spokojnosť v práci, vzťah k svojej práci a samozrejme i vzťah k samotnej organizácii (Alexy, 2004). Organizačná kultúra má v organizáciách dôležitú úlohu, výrazne ovplyvňuje úspešnosť a rozvoj organizácie, vrátane stabilizácie pracovných pozícií. Je odrazom riadenia organizácie, interpersonálnych vzťahov, stanovuje hodnoty a smerovanie organizácie, je zárukou lojálnosti zamestnancov, angažovanosti a dobrého prístupu k práci. Absentovanie informačných porád, nezáujem o kreativitu, nové návrhy a nápady, izolovanosť pracovníkov, ohrozuje organizačnú kultúru a spochybňuje základnú víziu organizácie, čo môže vyvolať narušenie vzťahov, ohroziť rozvoj a produktivitu prácu a spôsobiť zvýšenú fluktuáciu zamestnancov (Kilíková, Jakušová, 2008). Vyhovujúce pracovné podmienky ovplyvňujú spokojnosť, motiváciu, správanie zamestnancov, zvyšujú atraktívnosť práce a budujú dobré meno organizácie. Vplyvom neustálej modernizácie v zdravotníctve sa menia, respektíve zvyšujú požiadavky na kvalitné pracovné prostredie, ktoré pozostáva z vonkajších hmotných a nehmotných prvkov neustále pôsobiacich na zamestnanca a jeho pracovný výkon (Hrehová, Frenová, 2011). Vhodné pracovné podmienky môžu poskytnúť sociálnu oporu a postavenie, príležitosti na osobný rozvoj a ochranu pred fyzickými a psychosociálnymi rizikami. Môžu tiež zlepšiť sociálne vzťahy a sebaúctu zamestnancov a viesť k pozitívnym zdravotným účinkom. Pracovné podmienky, kvalitnejšie materiálovo – technické vybavenie pracoviska, pozitívne kolegiálne vzťahy na pracovisku, organizácia práce, odmeňovanie a zamestnanecké benefity sú dôležité motivačné aspekty sestier, ktoré vedú k pozitívnemu vzťahu k povolaniu. Spokojnosť zamestnanca s prácou či spôsob, akým sa dané zdravotnícke zariadenie zaoberá zložkami pracovného prostredia, prípadne chybami, sú dôležité ukazovatele bezpečnej klímy v zdravotníckych zariadeniach. Zdravé pracovné prostredie podporuje zdravotníkov pri výkone svojho povolania a prispieva k zlepšeniu zdravotnej starostlivosti i celkovej spokojnosti zdravotníckych pracovníkov (Dimunová, 2018). Povinnosťou manažmentu je zabezpečiť u zamestnancov pravidelnosť preventívnych prehliadok, posudzovanie zdravotnej spôsobilosti na prácu, vyhodnotenie pracovných rizík, vypracovanie prevádzkového poriadku z pohľadu bezpečnosti a ochrany zdravia pri práci. Tvorba vhodných pracovných podmienok a ich neustále zlepšovanie, napomáhajú zvyšovať pracovnú výkonnosť a zároveň môžu byť rozhodujúcim ukazovateľom pri rozhodnutí zotrvania v profesii. Jedným z ďalších atribútov starostlivosti o zamestnancov je podpora profesionálneho rastu, ktorý je možné dosiahnuť postgraduálním špecializačným aj certifikačným štúdiom a sústavným vzdelávaním. Podpora kariérného a kvalifikačního rastu zvyšuje sebadôveru, sebaúctu a spokojnosť sestier. Profesionálny rozvoj a vzdelávanie sú jednými z faktorov, ktoré zvyšujú stabilitu ošetrovateľského personálu a ovplyvňujú lojalitu zamestnancov (Kachaňáková a kol., 2011).

1.1 Manažér v ošetrovateľstve

Manažér je nositeľom určitého spektra vlastností a činností. Hovoríme o ňom ako o subjekte riadenia, ktorého náplňou je vykonávať manažérske funkcie ako plánovanie, organizovanie, vedenie ľudí, personálne zabezpečenie a kontrola. Manažér je osoba, ktorá zabezpečuje, rozmiestňuje, kombinuje a koordinuje ľudské, finančné, materiálové a informačné zdroje organizácie (Plevová, 2012). Efektívnosť a úspešnosť manažéra predurčujú vlastnosti ako zodpovednosť, zásadovosť, vytrvalosť, tvorivosť, sebadôvera, samostatnosť, rozvážnosť, rozhodnosť, optimizmus, intuícia, iniciatíva, fantázia a disciplína. Vyšší predpoklad manažérskej úspešnosti majú ľudia, ktorí disponujú potrebou riadiť, majú schopnosť empatie, sociálneho cítenia, sú extroverti, komunikatívni, charizmatickí, dôslední a trpezliví. Vzdelaním a výcvikom sa zdokonaľujú metódy riadenia a vedenia, ekonomické spôsobilosti, interpersonálne a komunikačné zručnosti (Jakušová, 2016). Manažérov v ošetrovateľstve na miestnej úrovni v konkrétnom zdravotníckom zariadení klasifikujeme podľa úrovne pôsobenia a zodpovednosti, ktoré určuje organizačná štruktúra zdravotníckeho zariadenia. Rolu vrcholového manažéra v ošetrovateľstve zastáva námestník pre ošetrovateľstvo, stredný článok riadenia prezentuje vedúca sestra, riadenie ošetrovateľskej starostlivosti na prvej úrovni zabezpečuje manažérka dennej zmeny, úseková sestra, (Eliašová, Hadašová, Fedurcová, 2019). Aplikovanie základných manažérskych funkcií do organizačného procesu je predpokladom úspešného manažmentu, dosahovania cieľov a napredovania organizácie. Každá funkcia má svoj význam a vyznačuje sa základnými postupmi, prvkami a zásadami efektívnosti (Jakušová, 2016). Plánovanie je projektovanie budúcnosti, ide o proces stanovovania cieľov. Vedenie zahŕňa vybudovanie prostredia motivácie, komunikácie, v ktorom si členovia tímu uvedomujú, čo sa od nich v ich práci očakáva. Organizovanie spočíva vo vytváraní organizačnej štruktúry, organizačných útvarov a systému práce, prostredníctvom organizačných noriem. Manažérska funkcia riadenie ľudských zdrojov zahŕňa procesy ako nábor, výber zamestnancov, adaptačný proces, hodnotiace pohovory, odmeňovanie a motivácia, starostlivosť o kariérny rast, vzdelávanie, pracovné podmienky. Manažérsku funkciu konrolovanie je potrebné chápať ako zhodnotenie efektívnosti práce. Poslaním kontroly je preverovať kvalitu vykonávanej činnosti, zisťovať odchýlky medzi plánom a jeho realizáciou. Najčastejšou formou kontroly v ošetrovateľstve je audit kvality ošetrovateľskej starostlivosti a audit realizácie ošetrovateľských postupov, výkonov a dokumentácie. (Eliašová, Hadašová, Fedurcová, 2019)

2 VÝSLEDKY PRIESKUMU

Hlavným cieľom prieskumu bolo zistiť, ako študenti odboru ošetrovateľstva vnímajú nevyhnutné predpoklady manažérov ošetrovateľstva v strednom článku riadenia k úspešnému riadeniu ošetrovateľskej praxe. Parciálnymi cieľmi prieskumu bolo identifikovať predpoklady úspešného riadenia v pozícii vedúcej sestry, identifikovať chyby v manažérskej činnosti vedúcich sestier, identifikovať faktory externého prostredia, ktoré negatívne ovplyvňujú manažérske činnosti vedúcej sestry z pohľadu študentov odboru ošetrovateľstva. Parciálnym cieľom bolo aj analyzovať názory a postoje študentov ošetrovateľstva k budovaniu firemnej kultúry a ku kľúčovým oblastiam kontrolnej činnosti, ktorá je v kompetencii vedúcej sestry. Prieskumu sa zúčastnilo 62 študentov bakalárskeho stupňa dennej a externej formy štúdia na Fakulte zdravotníckych odborov Prešovskej univerzity v Prešove.

Na otázku *„Akými kľúčovými kompetenciami podľa Vás, by mala disponovať sestra manažérka v strednom článku riadenia?“* odpovedalo 62 respondentov (100%). 46 respondentov (34%) považuje za kľúčové kompetencie sestry manažérky v strednom článku riadenia komunikačné zručnosti, 38 respondentov (20%) uviedlo flexibilitu, invenciu, 35 respondentov (19%) uviedlo odborné schopnosti, 34 respondentov (18%) považuje za kľúčové kompetencie sestry manažérky interpersonálne zručnosti, 17 respondentov (9%)

uviedlo koncepčné zručnosti. Na otázku *„Akými charakterovými vlastnosťami podľa Vás, by mala disponovať setra manažérka v strednom článku riadenia?“* odpovedalo 62 respondentov (100%). Najviac respondentov 41 (19%) označilo možnosť ochota k spolupráci, 38 respondentov (18%) označilo možnosť empatia, 36 respondentov (17%) označilo možnosť emocionálna stabilita, sebakontrola, 30 respondentov (14%) označilo možnosť cieľavedomosť, rovnaký počet respondentov 30 (14%) označilo možnosť spravodlivosť, 19 respondentov (9%) označilo možnosť čestnosť, takisto 19 respondentov (9%) označilo možnosť sebadôvera. Na otázku „*Aké kvalifikačné predpoklady by mala podľa Vás spĺňať vedúca sestra?“* odpovedalo 62 respondentov (100%), 47 respondentov (23%) uviedlo možnosť vysokoškolské vzdelanie II. stupňa v odbore Ošetrovateľstvo, 34 opýtaných (17%) uviedlo možnosť znalosť legislatívy, 32 respondentov (16%) uviedlo možnosť prax v odbore 10 rokov, 23 respondentov (12%) uviedlo možnosť špecializácia v odbore Zdravotnícky manažment a financovanie, 22 opýtaných (11%) uviedlo možnosť počítačové znalosti, 20 opýtaných (10%) uviedlo možnosť prax v odbore 5 rokov, 12 respondentov (6%) uviedlo možnosť vysokoškolské vzdelanie I. stupňa, 10 opýtaných (5%) uviedlo možnosť jazykové znalosti. Na otázku *„Podľa Vás, aké sú predpoklady k úspešnému riešeniu problémov v ošetrovateľskej praxi?“* Na otázku odpovedalo 62 respondentov (100%). 51 študentov (46%) uviedlo helikoptérový pohľad (vedieť zhodnotiť situáciu z viacerých aspektov), 34 študentov uviedlo komunikáciu s osobami, ktorých sa konkrétny problém týka, 17 študentov (15%) uviedlo vysoký stupeň indukcie, dedukcie, analýzy, syntézy, 10 študentov (9%) uviedlo rýchle rozhodnutia. Na otázku *„Aký štýl vedenia podľa Vás by mala preferovať sestra manažérka v strednom článku riadenia?“* odpovedalo 62 respondentov (100%), ktorí smeli označiť viacero odpovedí. 37 respondentov (51%) určilo konzultatívny štýl riadenia (obojstranná komunikácia, motivácia cez tresty a odmeny, dôvera k zamestnancom, snaha využiť nápady zamestnancov), 32 respondentov (44%) určilo participatívny štýl riadenia (obojstranná komunikácia, motivácia, účasť zamestnancov na rozhodovaní, vysoký stupeň dôvery), 3 respondenti (4%) určili liberálny štýl riadenia (manažéri nekontrolujú zamestnancov, nezasahujú do práce), 1 respondent (1%) určil autoritatívny štýl riadenia (komunikácia vo forme príkazov, tvrdá disciplína, nezáujem o iniciatívu a názory zamestnancov). na otázku *“Aké motivačné techniky by mala používať sestra manažérka v strednom článku riadenia?“* odpovedalo 62 respondentov (100%). Pochvalu uviedlo 51 respondentov (41%), konštruktívnu kritiku uviedlo 39 respondentov (31%), účasť na rozhodovacích projektoch uviedlo 22 respondentov (17%), delegovanie uviedlo 14 respondentov (11%). Na otázku *„Aké sú podľa Vás najčastejšie nedostatky v manažérskej činnosti vedúcich sestier?“* odpovedalo 62 študentov (100%), 46 študentov (26%) si myslí, že najväčším nedostatkom je príliš veľký tlak na výkonnosť podriadených, 33 študentov (19%) označilo možnosť sústredenie sa na nedostatky a problémy a nie na odhalenie ich príčin, 23 študentov (13%) označilo možnosť komunikačné nedostatky (málo informácií, neobjasňujú zmysel úloh), 20 študentov (11%) označilo možnosť nedostatočné manažérske kompetencie, 17 študentov (10%) označilo možnosť uznávanie len najvýkonnejších zamestnancov, možnosť neprejavia uznanie za mimoriadne výkony a možnosť benevolentnosť označilo rovnaký počet študentov 12 (7%), 5 študentov (3%) označilo možnosť zanedbávanie vlastného odborného rastu, 5 študentov (3%) označilo možnosť nedostatočné odborné kompetencie a 2 študenti (1%) označili možnosť iné. Na otázku „*Ktorým oblastiam podľa Vášho názoru venujú vedúce sestry v oblasti riadenia ľudských zdrojov najviac pozornosti?“* s výberom maximálne 3 možností odpovedalo 62 respondentov (100%). 30 respondentov (20%) určilo za hlavné zameranie sestry manažérky výber nových zdravotníckych pracovníkov, 23 respondentov (16%) určilo hodnotenie zdravotníckych pracovníkov, možnosti vzdelávanie zdravotníckych pracovníkov a starostlivosť o pracovné podmienky zdravotníckych pracovníkov označilo 20 respondentov (14%), 19 respondentov (13%) určilo

motivácia a odmeňovanie, 20 respondentov (14%) určilo adaptačný proces nových zdravotníckych pracovníkov, 13 respondentov (9%) označilo starostlivosť o kariérny rast zdravotníckych pracovníkov. Na otázku *„Ktorým oblastiam podľa Vášho názoru v riadení ľudských zdrojov venujú vedúce sestry najmenej pozornosti ?“* odpovedali všetci z opýtaných 62 (100%). Respondenti mohli uviesť maximálne 3 odpovede. Najviac opýtaných 42 (28%) uviedlo možnosť motivácia a odmeňovanie, 34 opýtaných (22%) uviedlo možnosť adaptačný proces nových zdravotníckych pracovníkov, 23 opýtaných (15%) uviedlo možnosť starostlivosť o kariérny rast zdravotníckych pracovníkov, 21 opýtaných (14%) uviedlo možnosť starostlivosť o pracovné podmienky zdravotníckych pracovníkov, 16 opýtaných (10%) uviedlo možnosť hodnotenie zdravotníckych pracovníkov, 10 opýtaných (7%) uviedlo možnosť vzdelávanie zdravotníckych pracovníkov, 6 opýtaných (4%) uviedlo možnosť výber nových zdravotníckych pracovníkov. Na otázku *„Ktorým oblastiam podľa Vášho názoru v riadení ľudských zdrojov venujú vedúce sestry najmenej pozornosti ?“* odpovedali všetci z opýtaných 62 (100%). Respondenti mohli uviesť maximálne 3 odpovede. Najviac opýtaných 42 (28%) uviedlo možnosť motivácia a odmeňovanie, 34 respondentov (22%) uviedlo možnosť adaptačný proces nových zdravotníckych pracovníkov, 23 respondentov (15%) uviedlo možnosť starostlivosť o kariérny rast zdravotníckych pracovníkov, 21 respondentov (14%) uviedlo možnosť starostlivosť o pracovné podmienky zdravotníckych pracovníkov, 16 respondentov (10%) uviedlo možnosť hodnotenie zdravotníckych pracovníkov, 10 opýtaných (7%) uviedlo možnosť vzdelávanie zdravotníckych pracovníkov, 6 respondentov (4%) uviedlo možnosť výber nových zdravotníckych pracovníkov. Na otázku „ *Ako možno podľa Vášho názoru najviac podporiť budovanie silnej firemnej kultúry v zdravotníckom zariadení?“* odpovedalo 62 respondentov (100%), ktorí mali na výber označiť viacero možností. 50 respondentov (32%) označilo možnosť včasné riešenie problémov, 43 respondentov (27%) označilo možnosť otvorená, jasná komunikácia voči zamestnancom, 28 respondentov (18%) označilo možnosť vysoko etické správanie top manažérov organizácie, 25 respondentov (16%) označilo možnosť organizácia teambuildingových akcií, 11 respondentov (7%) označilo možnosť vyhľadávanie rizík v kontrolnej činnosti. Na otázku „*Aké najčastejšie dopady má podľa Vás slabá firemná kultúra v zdravotníckom zariadení ?“* odpovedalo 62 študentov, ktorí mohli vybrať maximálne 3 odpovede. 39 študentov (26%) uviedlo odpoveď nízka pracovná produktivita, nízka kvalita zdravotnej starostlivosti, 35 študentov (23%) uviedlo odpoveď negatívna atmosféra pracovného prostredia, 28 študentov (18%) uviedlo odpoveď negatívne sociálne javy – bossing, mobbing, ohováranie, 26 študentov (17%) uviedlo odpoveď nízka pracovná morálka, porušovanie pracovnej disciplíny, 13 študentov (9%) uviedlo odpoveď stagnácia progresu, 10 študentov (7%) uviedlo odpoveď fluktuácia. Na otázku *„Na ktoré kľúčové oblasti v procese kontrolnej činnosti by sa mala zamerať vedúca sestra v záujme zvyšovania kvality ošetrovateľskej starostlivosti ?“* odpovedalo 62 respondentov (100%) a uvádzali maximálne 3 možnosti. 44 respondentov (31%) určilo možnosť kontrola hygienicko – epidemiologického režimu, 40 respondentov (28%) určilo možnosť audit ošetrovateľských výkonov, 24 respondentov (17%) určilo možnosť kontrola ošetrovateľskej dokumentácie, možnosť kontrola expirácie liekov a zdravotníckych pomôcok a možnosť kontrola riadenej dokumentácie určilo rovnaký počet respondentov 17 (12%).

3 DISKUSIA

Prvým cieľom prieskumu bolo identifikovať predpoklady úspešného riadenia v pozícií vedúcej sestry z pohľadu študentov odboru ošetrovateľstva. Študentov sme sa prostredníctvom dotazníka pýtali, akými kľúčovými kompetenciami, by mala disponovať sestra manažérka v strednom článku riadenia. Výsledky prieskumu ukazujú, že študenti u sestry manažérky najviac oceňujú receptívne a expresívne komunikačné zručnosti. Túto

možnosť určilo 34% opýtaných študentov. Plevová a kol. (2012) uvádzajú, že k základným vlastnostiam úspěšných manažérov patria odborné znalosti, analytické zručnosti a schopnosti riešiť problém, schopnost rozhodovať sa, ďalej proaktivita, iniciativa, kreativita. V ďalšej otázke sme zisťovali akými charakterovými vlastnosťami, by mala disponovať sestra manažérka. 36% respondentov uviedlo empatia, emocionálna stabilita a sebakontrola. 19% respondentov označilo možnosť ochoty spolupracovať. Zítková, Pokorná, Mičudová (2015) uvádzajú, že nevhnutnými predpokladmi manažérov sú sociálne a komunikačné kompetencie, umenie načúvať, empatia, sebakontrola, sebadôvera. V otázke kvalifikačných predpokladov vedúcej sestry, bolo najviac označovaným predpokladom (23%) vysokoškolské vzdelanie II. stupňa v odbore Ošetrovateľstvo. Zákon č. 578/2004 Z.z. okrem iného, ustanovuje podmienky na výkon zdravotníckeho povolania a vzdelávania zdravotníckych pracovníkov. Kompetencie sestier a rozsah ošetrovateľskej praxe nám určuje Vyhláška MZ R č. 95/2018 Z.z. Ďalšie hodnotenie, bolo zamerané na predpoklady úspešného riešenia problémov, v ktorom sa 46% respondentov prikláňa k možnosti helikoptérového pohľadu (zhodnotenie situácie z viacerých aspektov). Pri otázke hodnotenia štýlu vedenia sestry manažérky, bol u 46% opýtaných označený konzultatívny štýl vedenia. Pri uplatňovaní motivačných techník sestrou manažérkou, respondenti v 41% oceňujú pochvalu. Eliašová, Hadašová, Fedurcová (2019) zdôrazňujú, že zameranie na motiváciu zamestnancov preferuje transformačný štýl vedenia, ktorý je charakterizovaný charizmou, inšpiratívnym vedením, úctou, intelektuálnou stimuláciou, využíva delegovanie, koučovanie, bezbariérovú komunikáciu a mentorstvo. Oceňuje dobre vykonanú prácu, povzbudzuje sebadôveru a umožňuje zamestnancom neustále zvyšovať odborný profesionálny rast.

Druhým cieľom prieskumu bolo identifikovať chyby v manažérskej činnosti vedúcich sestier z pohľadu študentov odboru ošetrovateľstva**.** Pri otázke o najčastejších nedostatkoch v manažérskej činnosti vedúcich sestier, 26% respondentov vybralo možnosť prílišného tlaku na výkonnosť podriadených. Plevová a kol. (2012) uvádzajú, že k chybám manažérov na ktoromkoľvek stupni riadenia patrí manipulácia ľudí, namiesto vytvárania atmosféry dôvery, kontrolovanie na miesto vedenia a motivovania, príliš velký tlak na výkonnosť podriadených, uznávanie len najvýkonnkejších zamestnancov, výkyvy nálad, nepredvídateľné správanie, chýbajúce sociálne kompetencie a pod. Otázke najviac venovaným oblastiam riadenia ľudských zdrojov, najviac pozornosti vedúce sestry venujú výberu nových zdravotníckych pracovníkov, uviedlo to 20% respondentov. Naopak, najmenšiu pozornosť vedúce sestry venujú motivácii a odmeňovaniu zamestnancov. Zhodnotilo to 28% respondentov.

Tretím cieľom prieskumu bolo identifikovať faktory externého prostredia, ktoré negatívne ovplyvňujú manažérske činnosti vedúcej sestry, z pohľadu študentov odboru ošetrovateľstva. K najviac negatívnym vonkajším faktorom ovplyvňujúcim manažérsku prácu vedúcej sestry, uviedli študenti v 64% časté zmeny v organizácii z nariadenia MZ SR.

Štvrtým cieľom prieskumu bolo analyzovať názory a postoje študentov odboru ošetrovateľstva k budovaniu firemnej kultúry a ku kľúčovým oblastiam kontrolnej činnosti, ktorá je v kompetencii vedúcej sestry. Aspekty budovania a podpory firemnej kultúry či dopady deficitu v tejto oblasti, môžu výrazne ovplyvniť kvalitu poskytovania zdravotnej starostlivosti, ale aj interpersonálne vzťahy. 32 % respondentov vidí efektívne budovanie a podporu firemnej kultúry v možnosti včasného riešenia problémov. Nežiaduce dopady slabej firemnej kultúry vidia respondenti (26 %) najviac v znížení pracovnej produktivity a nízkej kvalite zdravotnej starostlivosti. Kachaňáková a kol. (2012) zdôrazňuje, že zdravá organizačná kultúra podporuje úspešnú implementáciu zmien, realizáciu transformačných procesov a zvyšovanie kvality. Zvyšovanie kvality ošetrovateľskej starostlivosti prostredníctvom procesu kontroly, hodnotia študenti ako efektívne, najviac v oblasti dodržiavania hygienicko – epidemiologického režimu. Túto možnosť označilo 31% respondentov. Cilíková (2007) uvádza, že kontrola umožňuje manažmentu predvídať

problémy, predchádzať problémom, zefektívňovať prevádzku, účinnejšie využívať materiálne, ľudské i iné zdroje.

4 ZÁVER

Poskytovanie kvalitnej ošetrovateľskej starostlivosti si vyžaduje efektivitu v riadení organizácie. Zodpovedné plnenie manažérskych funkcií, vysoké odborné a sociálne kompetencie manažérov majú vplyv na efektívne fungovanie prevádzky v zdravotnických zariadeniach, výsledky hospodárenia, profesionálny rast zdravotnických pracovníkov i výsledný efekt kvality zdravotnej starostlivosti.

Príspevok vznikol na základe podpory z projektu KEGA 003PU -4/2021- Simulačné centrum starostlivosti o chronické rany.

Použitá literatura

1. ALEXY, J., *Manažment ľudských zdrojov a organizačné správanie*. Bratislava: IRIS. ISBN 80—89018-59-9.
2. CILÍKOVÁ, O. *Kontrolný systém a interný audit v organizáciaách*, 1.vyd. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela. 2007. 94 s. ISBN 978-80-8083-380-0
3. DIMUNOVÁ, L., MOHNYÁNSZKI, F., RAKOVÁ, J. *Pracovná záťaž v profesii sestry*. 1.vyd. Praha : Poweprint.2018. 73 s. ISBN 978-80-7568-097-6
4. ELIAŠOVÁ, A., HADAŠOVÁ, L., FEDURCOVÁ, I. *Teória a prax v manažmente*. Prešov: Prešovská univerzita.2019. 240 s. ISBN 978-80-555-2165-7.
5. ELIAŠOVÁ, A., HADAŠOVÁ, L., FEDURCOVÁ, I. *Vybrané kapitoly zo zdravotnického manažmentu.* 1. vyd. Prešov: Prešovská univerzita. 2017. 164 s. ISBN 978-80-555-1823-7
6. HADAŠOVÁ, L., FERTAĽOVÁ., T., ONDRIOVÁ, I. *Riadenie ľudských zdrojov v zdravotníctve*. 1.vyd. Prešov: Prešovská univerzita. 2023. 106 s. ISBN 978-80-555-3111-3.
7. HREHOVÁ, D., FRENOVÁ, J. *Úžitkovosť, kvalita, estetickosť pracovného prostredia vo firme a vplyv na zamestnancov*. In: *Časopis výzkumu a aplikací v profesionální bezpečnosti* [online]. Roč. 4, č. 1. [cit. 2. apríla 2023]. ISSN 1803–3687. Dostupné z: https://www.bozpinfo.cz/josra/uzitkovost-kvalita-estetickost-pracovneho-prostredia-vo-firme-vplyv-na-zamestnancov.
8. JAKUŠOVÁ, V., *Manažment pre nelekárske študijné odbory*. Martin:Osveta.2016. ISBN 978-80-8063-447-6.
9. KACHAŇÁKOVÁ, A., NACHTMANNOVÁ, O., JONIAKOVÁ, Z. Personálny manažment. 2.vyd. Bratislava:Iura Edition. 2011. 235 s. ISBN 978-80-8078-391-4
10. KILÍKOVÁ,M., JAKUŠOVÁ, V., *Teória a prax manažmentu v ošetrovateľstve*. Martin: Osveta. ISBN 978-80-8063-290-8.
11. PLEVOVÁ, I. a kol. *Management v ošetřovatelství*. Praha: Grada Publishing. 2012. 304 s. ISBN 978-80-247-3871-0.
12. ZÍTKOVÁ, M., A. POKORNÁ a E. MIČUDOVÁ. *Vedení nových pracovníků v ošetrovatelské praxi pro staniční a vrchní sestry.* Praha: Grada Publishing. 2015. ISBN 978-80-247-5094-1.

Kontaktné údaje

PhDr. Lívia Hadašová, Ph.D., MBA
Prešovská univerzita, fakulta zdravotnických odborov
Partizánska 1, 080 01 Prešov
Tel: 00421517562461
email: livia.hadasova@unipo.sk

ART THERAPY IN SOCIAL WORK

Jana Kamanová

Abstract

The paper elaborates a view of art therapy in social work. It compiles an overview of the definitions of art therapy from several Slovak and foreign authors, which it presents in a comprehensive summary. It processes the goals of group art therapy, from the point of view of both social and individual implementation. It deals with the processing of selected researches in the area.

Key words: *art therapy, social work, social worker, benefits*

1 INTRODUCTION

Social work is a very beneficial area for clients, whom it helps in several areas. One of the tools used to enrich the client's life are various forms of therapy. In our article, we focus on art therapy in the social field.

The term art therapy comes from the combination of two ancient ancient terms: from the Latin word „*art, artis*“, which means art, and from the Greek word „*therapon*“, which in the original sense represented a servant, guide and nurse of the gods. In the English language, the term art is used in connection with artistic expression, and currently the term art therapy is used primarily for the artistic side of expressiveness. (Slavík, 1999)

The definition of art therapy comes from two main streams. The first stream emphasizes art rather and rejects all techniques that do not have the main goal of ending the creative process. The second stream is focused on therapy and tries to limit the preoccupation with completing the creative process to a minimum in favor of a specialized form of psychotherapy. A similar concept of art therapy is presented by Zicha (in Stiburek, 2000), who distinguishes between art therapy and art psychotherapy. In art therapy, the main emphasis is placed on the healing potential of creative activity. Self-expression and the development of creativity stimulate self-healing mechanisms, the process of creation or its result is not analyzed. In art psychotherapy, individual artifacts are used as a subject for further psychotherapeutic work. Both approaches find their use, but the very word art therapy encourages a synthesis of the creative process and therapy (Ulman, 1992).

There are many definitions of art therapy, but the definition of Slavík (1997) seems interesting to us, he defines art therapy as a psychotherapeutic and psychodiagnostic discipline that uses forms and means adequate to artistic forms for therapeutic purposes. The author identifies with the fact that the goal is not to create a work of art, but to develop creativity through self-expression, communication skills and personal processing of an important topic to achieve the gradual removal or mitigation of the difficulties of a disabled individual. It also defines the differences between art therapy and psychotherapy that uses art techniques. While in psychotherapy art techniques are included in a targeted and isolated manner, usually in order to obtain material for processing a certain topic, in art therapy they are used as a full-fledged channel of art for communication and introspection (Slavík, 1997).

Hartl, Hartlová (2010) define art therapy in the psychological dictionary as the use of art, especially drawing and painting for therapeutic purposes, it helps to determine the diagnosis and for therapeutic purposes. Through artistic activities, the art therapist tries to help a person to develop positively. It introduces a specific topic, leads a person to achieve an insight, to

understand the problem. It helps develop knowledge and stimulates cognitive processes in creative activity.
Joanidis (1973) perhaps best developed the theoretical basis of art therapy in the literature. Artistic production was the starting point for the explanatory aspects of healing effects. He divided the individual starting points as follows:
• acreativistic starting point, the main emphasis is on the creative activity itself. Creative activity supports sensitivity to one's own experiences, to oneself and the environment, the ability to stay as long as possible in a state of concentrated attention, the ability to integrate thinking, feeling and perception. Every person has a tendency towards self-realization and it is necessary to provide people with space and suitable conditions to release their creative powers,
• integrative starting point, the main emphasis is on creative activity as an integrating factor. A person is fully integrated at the moment of creation, all components of his psyche are engaged in creation. The aim of integrative art therapy is to achieve a fully integrated, creative and harmonious personality,
• activity starting point, the basis of this starting point is the assertion that purposeful and fruitful activity is a basic condition for human health and development,• projektívne východisko vychádza z predpokladu, že v každom človeku je latentná kapacita k projekcii svojich osobnostných charakteristík,
• sublimation starting point, the basic principle is the creation of conditions under which sublimation channels could be unblocked and energy transferred from asocial reactions to constructive creative activity. It is used, for example, in excessively hostile and aggressive individuals (Joanidis, 1973).
Zicha (In: Šicková-Fabrici, 2006, p. 40) defines art therapy as: "deliberate adjustment of the disturbed activity of the organism with such psychological and special pedagogical elements that are an immanent artistic activity or the process of artistic creation".
Dalleyová (In: Šicková-Fabrici, 2008) defined art therapy as the use of art and other visual media in therapeutic sessions. This activity includes very diverse forms, e.g. the doodles of a young child, the modeling of a mentally disabled man or the painting of a depressed woman, and therefore makes them very complex.
Ulman (1992) dealt with the question of how to solidify the concept of art therapy with a unifying definition, while starting from the concept of creative activity, which she characterized as a driving force that comes from within the personality. It is a way to release an amazing amount of impressions, feelings... In the creative process, internal and external realities are connected into a new entity. Ulman also called creative activity a place where the outer world meets the inner world.
Petzold (In: Šicková-Fabrici, 2008) characterizes art therapy as a theoretically guided effect on a person as a whole in his physical and psychological conditions, in his conscious and unconscious efforts, social and ecological ties, planned influencing of attitudes and behavior with the help of art and techniques derived from art , with the aim of treating or alleviating illness and integrating or enriching the personality. Šicková-Fabrici (2002) defines receptive and productive art therapy.
Art therapy uses elements of psychotherapy through various forms of art as a method of communication. Sensory stimuli in it serve as a means of self-expression. The goal of art therapists is to start a self-healing process in a person and to enable him to discover a way of expressing emotions, psychological processes and relationships, which are not always possible to express in words. At the same time, it allows you to recognize your own potential and increase self-awareness, self-knowledge and support personality growth. (About art therapy, 1997)

According to definition by The American Art Therapy Association (2017) art therapy is an integrative mental health and human services profession that enriches the lives of individuals, families, and communities through active art-making, creative process, applied psychological theory, and human experience within a psychotherapeutic relationship. Art Therapy, facilitated by a professional art therapist, effectively supports personal and relational treatment goals as well as community concerns. Art Therapy is used to improve cognitive and sensory-motor functions, foster self-esteem and self-awareness, cultivate emotional resilience, promote insight, enhance social skills, reduce and resolve conflicts and distress, and advance societal and ecological change. (The American Art Therapy Association, 2017)
Art therapy uses art as the primary mode of expression, alongside talking with an art therapist. It aims to reduce distress and improve social, emotional and mental health by promoting insight, self-compassion and a sense of agency and self-worth. (British association of art therapists, 2023)
Since the definitions of the topic are an important part of art therapy, we offer an overview of selected authors bellow.

Chart 1: Definitions of art therapy

Author	Definition
Slavík	Psychotherapeutic and psychodiagnostic discipline using forms and means adequate to artistic forms for therapeutic goals
Hartl, Hartlová	The use of art for therapeutic purposes
Joanidis	Artistic production as a starting point for explanatory aspects in therapeutic effects
Zicha	Intentional adjustment of the disturbed activity of the organism with such psychological and special pedagogical elements that are immanent in artistic activity or in the process of artistic creation
Dalleyová	The use of art and other visual media in therapy sessions
Ulman	Meeting of the external world with the internal
Petzold	Theoretically guided influence on people, influencing attitudes and behavior with the help of art with the aim of treatment, alleviation of illness, enrichment of personality
Association of Slovak art therapists	The use of different forms of art as a way of communication, starting a self-healing process, realizing one's own potential
The American Art Therapy Association	Integrative mental health and human services profession that enriches the lives of individuals, families and communities
British association of art therapists	Art being used for reducing stress, improving social, emotional, mental health

Source: author's own processing (2023)

In the social field, we can also look at art therapy from the point of view of social rehabilitation. This is important in the restoration of social relationships and practical abilities

and skills that are impaired due to the social handicap and the way of life of the given person (Matoušek, 2008). Social rehabilitation can be implemented in different ways. Levická (2003) states in this context that its forms depend on the age and problem of the client. One of the effective methods of social rehabilitation is art therapy. These words are also confirmed by Šicková Fabrici, who claims that art therapy has its place wherever an individual needs rehabilitation, either of the soul or the body (Šicková – Fabrici, 2008).

2 RESEARCH IN ART THERAPY

Art therapy is among practical fields and we realized that there is not enough research done in the field. We hope this situation will change, as the topic is interesting and has big potential.
Regev and Cohen-Yatziv (2018) focused their research on effectiveness of art therapy with adult clients. They studied 27 studies from the field related to the topic (seven clinical categories were included: cancer patients, clients coping with trauma, prison inmates, the elderly, clients who have not been diagnosed iwht specific issues but face ongoing daily challanges).
Among their findings was also that there is insufficient research in the field, the differences between studies are great (thus making it impossible to produce meta analysis with meaningful results). Authors devided their findings into categories mentioned above. They state that the variability of studies made it difficult to generalize across findings but the research brough hope for taking the field one step further in the direction for further research.

Goals of group art therapy

M. Liebmannová (1979) described general individual goals and general social goals of group therapy, which we can apply to an art therapy group.
General individual goals:

- creativity and spontaneity
- building trust, self-evaluation, realizing one's own possibilities
- increasing personal autonomy and motivation, individual development
- freedom of decision-making, experimentation, verification of ideas
- expressing feelings, emotions and conflicts
- work with fantasy and the unconscious
- insight, self-awareness and reflection
- sorting experiences visually and verbally
- relaxation.

General social goals:

- awareness, recognition and appreciation of others
- cooperation, involvement in group activities
- communication
- sharing problems, experiences and insights
- discovering the universality of experience / the uniqueness of the individual
- relating to others in the group, understanding one's own influence on others and on relationships
- common support and trust
- group cohesion
- discovery of group themes (Liebmann, 1979, p.27-28).

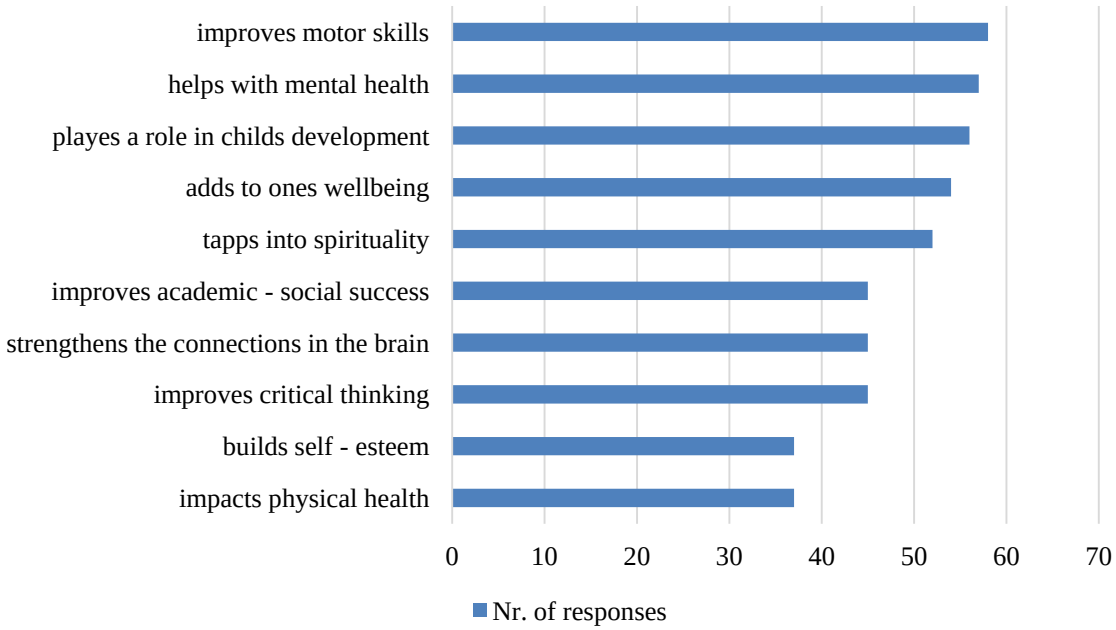
As part of her research, Štetinová focused the evaluation on the above. As part of the evaluation of her qualitative research, she came to the conclusion that the art therapy group fulfills the general individual and social goals of group therapy according to Liebmann for patients (neurotic patients in a psychiatric hospital) (Štetinová, 2007).

The use of expressive arts by social work graduate students

Brogdon processed her research based on 61 respondents - social work graduate students. Among her findings were:

1. graduate social work students are generally knowledgeable about the benefits of arts for clients. 60% or more agreed that art can enhance physical health, increase cognitive and social – academic growth and improve psychological well – being. We found these findings interesting and offer the details in the chart bellow.
2. less than 30% of students used art with their clients. The author states that these low numbers are important because they demonstrate that while the majority of the students surveyed are aware of the benefits, only a minority of them applied art forms in their work with clients.
3. nearly 50% of the participants felt that making a craft project had the same affect as expressive art assignments. This is significant because if the participants believed art for pleasure and self-expressive art have the same therapeutic value, then they are less likely to use their limited time and resources on these types of activities.

Graph1: Benefits of art therapy

Source: author's own processing (2023), based on data by Brogdon, 2011.

3 CONCLUSION

Processing this paper was a great benefit and inspiration for us. We have experience with a practical form of art therapy, so we see a lot of room for a deeper analysis of the already processed research in the area. We believe that this topic offers possibilities for research by several researchers, so that their results can bring benefit to those that need it most - the final clients and also (not only) the social workers who work with them.

References

1. *About art therapy*. Online. In: The American Art Therapy Association. 1997. Available: https://www.arttherapy.org/upload/2017_DefinitionofProfession.pdf. [cit. 2023-12-08].

2. *About art therapy*. Online. In: British association of art therapists. Available: https://baat.org/about/. [cit. 2023-12-11].
3. BROGDON, N. 2011. *The use of expressive arts by social workers as an intervention with children.* California state university. Sacramento.
4. *Čo je arteterapia*. Online. In: Art therapy. 1997. Available: http://art-therapy.sk/co-je-art-therapia/. [cit. 2023-12-08].
5. JOANIDIS, L. 1973. *Arteterapie – teoretická východiska*. In: Psychológia a patopsychológia dieťaťa, roč. 8, 1973, č. 1, s. 29-41.
6. LEVICKÁ, J. 2003. *Metódy sociálnej práce*. Trnava: ProSocio. ISBN 80-89074-38-3.
7. LIEBMANNOVÁ, M. 1986. *Art Therapy for Groups*. London: Routledge. ISBN 1583912185.
8. MATOUŠEK, O. 2008. *Slovník sociální práce*. Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-368-0.
9. REGEV, D., COHEN-YATZIV, L. 2018. *Effectiveness of Art Therapy with adult clients in 2018 – what progress has been made?* Frontiers in psychology, 2018, vol 9. DOI=10.3389/fpsyg.2018.01531, ISSN=1664-1078
10. ŠICKOVÁ-FABRICI, J. 2006. *Arteterapia – ú[zá]žitkové umenie?* Bratislava: Petrus, 2006. 274 s. ISBN 80–89233–10-4.
11. ŠICKOVÁ-FABRICI, J. 2008. *Základy arteterapie*. Praha : PORTÁL 2008. 166 s. ISBN 80-7367-408-4.
12. SLAVÍK, J.: *Od výrazu k dialogu ve výchově*. Artefiletika. Praha: Karolinum, 1997. 199 s. ISBN 8071844373
13. SLAVÍK, J. 1999. *Arteterapie v souvislostech speciální pedagogiky*. In: Speciální pedagogika, roč.9, 1999, č. 1, s. 7-19.
14. ŠTETINOVÁ, A. *Vnímání arteterapeutické skupiny neurotickými pacienty v Psychiatrické léčebně Jihlava*. Brno: Masarykova univerzita, 2007.
15. STIBUREK, M. 2000. *Arteterapie, artefiletika – podoby, obsah, hranice, role, cíle*. In: Současná arteterapie v České republice a v zahraničí. Praha : Univerzita Karlova v Praze – Pedagogická fakulta ve spolupráci s Českou arteterapeutickou asociací. 2000.
16. ULMAN, E. *Art Therapy: Problems of Definition*. American Journal of Art Therapy, roč. 30, 1992, č. 3.

Kontaktní údaje

Mgr. Jana Kamanová
Katolícka univerzita v Ružomberku, Pedagogická fakulta
Hrabovská cesta 1A, Ružomberok
email: jana.kamanova767@edu.ku.sk

RODINA V PROCESE PRECHODU DIEŤAŤA DO ZÁKLADNEJ ŠKOLY

FAMILY IN THE PROCESS OF CHILD´S TRANSITION TO PRIMARY SCHOOL

Radka Teleková, Katarína Muziková

Abstrakt

Prechod dieťaťa z materskej školy do 1. ročníka základnej školy si vyžaduje aktívnu participáciu rodiny budúceho, resp. začínajúceho školáka. Rodinné prostredie dieťaťa konkretizuje viaceré aspekty podmieňujúce úspešnosť jeho zaškolenia. Cieľom predkladaného príspevku je spracovať teoretické a empirické východiská týkajúce sa rodiny v procese prechodu dieťaťa do základnej školy. Dominantnú pozornosť venujeme objasneniu vybraných determinantov a predpokladov vstupu dieťaťa do základnej školy na strane rodiny.

Kľúčové slová: *rodina, budúci školák, začínajúci školák, prechod dieťaťa do základnej školy*

Abstract

The child's transition from kindergarten to the 1st grade of primary school requires the active participation of the future pupil´s, beginning pupil´s family. The child's family environment specifies several aspects conditioning the success of his education. The aim of the presented contribution is to process theoretical and empirical starting points regarding the family in the process of the child's transition to primary school. We pay dominant attention to the clarification of selected determinants and prerequisites for a child's entry into primary school on the family's side.

Key words: *family, future schoolchild, beginning schoolchild, child's transition to primary school*

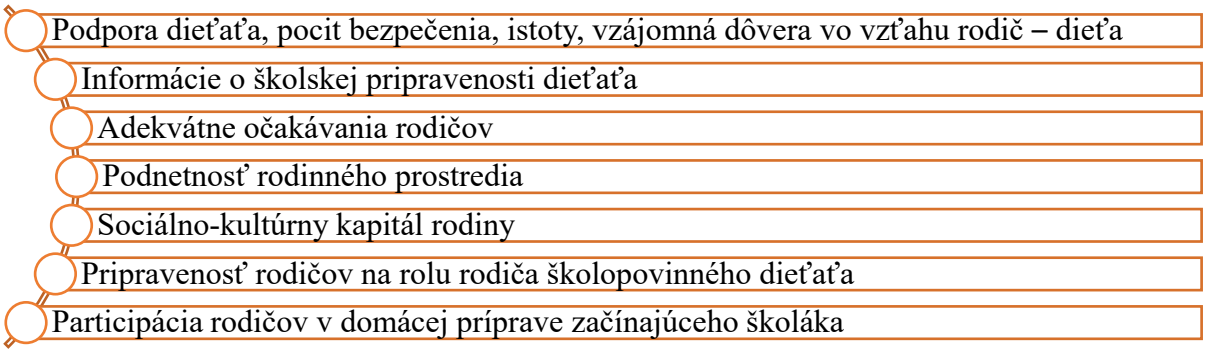
ÚVOD

Rodinné prostredie pri prechode dieťaťa – začínajúceho školáka z jedného stupňa vzdelávania na druhý, predstavuje veľmi významný determinant. Práve v ňom prebieha proces prvotnej socializácie, výchovy a vzdelávania dieťaťa. Je potrebné podotknúť, že práve od rodiny dieťa preberá konkrétne modely správania, osvojuje si socializačné schopnosti a zároveň nadobúda súbor vedomostí a praktických zručností, ktorými by každé dieťa pri vstupe do základnej školy malo disponovať. Práve rodičia môžu priebežným napĺňaním jednotlivých funkcií rodiny, zabezpečením potrebných požiadaviek, správnym motivovaním dieťaťa do učebnej činnosti, kreovaním jeho pozitívneho vzťahu k vzdelávaniu i k škole samotnej, či taktiež zodpovednou pravidelnou domácou prípravou, výrazne dopomôcť ich dieťaťu zvládať požiadavky kladené zo strany školy ľahšie a najmä úspešnejšie. Vstupom dieťaťa do základnej školy nastávajú konkrétne zmeny nielen v živote začínajúceho školáka, ale taktiež aj v živote jeho rodičov. Tieto zmeny výrazne ovplyvňujú najmä tých z nich, ktorí sa v role rodičov začínajúceho školáka ocitajú prvýkrát vo svojom živote. Zo strany školy sa od rodičov očakáva aktívna participácia na výchovno-vzdelávacom procese, ale rovnako tak aj rešpektovanie a akceptácia vopred stanovených očakávaní a požiadaviek vzdelávacej inštitúcie (Slezáková, T. – Tirpáková, A., 2006). Rodičia začínajúceho školáka sa sami socializujú v nových podmienkach školy a stotožňujú s novou rolou vo vzťahu k vzdelávacej

inštitúcii. Vstupom ich dieťaťa do základnej školy sa na nich vzťahujú nové požiadavky a očakávania, ako napríklad konštruovanie postojov ku škole, komunikácia a participácia s učiteľom a školou, či tiež reagovanie na školskú záťaž, ktorej je ich dieťa v tomto období vystavené (Belešová, M., 2021). Zvládnutie prechodu dieťaťa z materskej školy a rodinného prostredia do základnej školy zahŕňa súbor predpokladov u všetkých zainteresovaných strán, pričom V. Mertin (2015) poukazuje principiálne na predpoklady na strane rodiny. Viac ako kedykoľvek predtým je vzájomná kooperácia rodiny a školy nevyhnutná predovšetkým v prvom ročníku primárnej školy, a to preto, že práve v počiatkoch plnenia povinnej školskej dochádzky začínajúceho školáka sa medzi učiteľom a rodičmi žiaka kreuje ich vzťah a buduje sa medzi nimi vzájomný rešpekt, úcta a dôvera. Je potrebné tiež podotknúť, že na to, aby učiteľ i rodičia boli schopní žiakom efektívne pomôcť v počiatočnom vzdelávaní, hrá ich vzájomná participácia kľúčovú rolu (Majerčíková, J. – Šuhajová, Z., 2014).

1 VYBRANÉ DETERMINANTY VSTUPU DIEŤAŤA DO ZÁKLADNEJ ŠKOLY V RODINNOM PROSTREDÍ

V rodinnom prostredí budúceho, začínajúceho školáka nachádzame viaceré špecifiká, ktoré výrazne podmieňujú úspešnosť jeho prechodu do 1. ročníka základnej školy i úroveň školskej adaptácie žiaka. V predkladanom príspevku akcentujeme vybrané determinanty, ktoré sa viažu k charakteristike rodiny dieťaťa na prahu vzdelávania.

Obrázok 1: Vybrané determinanty rodinného prostredia ovplyvňujúce vstup dieťaťa do základnej školy

Rodinné prostredie má markantný vplyv na proces socializácie dieťaťa v novom – neznámom prostredí, ale taktiež má dosah aj na samotný proces adaptácie, dosiahnutie jeho školskej úspešnosti a formovanie jeho sebadôvery či sebaobrazu. Na to, aby začínajúci školák nadobudol adekvátne sebavedomie, cítil zo strany rodiny pocit bezpečia a istoty a bol súčasne schopný prípadné záťažové situácie v počiatočnom vzdelávaní zvládať ľahšie, je potrebné, aby v rodine pretrvávala harmonická atmosféra (Slezáková, T. – Tirpáková, A., 2006). Rodinná atmosféra však môže byť v jednotlivých rodinách odlišná. Má však značný podiel na rozvoji osobnosti dieťaťa, a to z dôvodu, že stabilná pozitívna rodinná atmosféra zahrňujúca láskavý prístup, ktorá dieťaťu umožňuje aktívne sa zapájať do samotného fungovania rodiny a kreovať osobnosť začínajúceho školáka, predurčuje jeho progresívny rozvoj. Treba si však uvedomiť, že rodinné prostredie žiadna spoločenská inštitúcia nie je schopná nahradiť v plnom rozsahu. Aj z toho dôvodu je pre dieťa rodinné prostredie natoľko významné (Chalupová, A. – Suchožová, E. – Ustohalová, T., 2009). Žiadna vzdelávacia inštitúcia, dokonca ani základná škola, nie je natoľko kompetentná, aby bola schopná v plnej miere kompenzovať výchovné či emocionálne pôsobenie rodiny. Z hľadiska vzdelávacieho a sociálneho aspektu však ani rodina nie je natoľko kompetentná, aby bola schopná plnohodnotne kompenzovať všetko to, čo dieťaťu poskytuje vzdelávacia inštitúcia. Tento vzťah je preto v každom ohľade komplementárny (Frýdková, E., 2010).

Prvý ročník základnej školy je náročný nielen pre dieťa, ale aj pre jeho rodičov. Kým si dieťa i rodičia zvyknú na nový režim, pokiaľ sa teda dieťa úspešne stotožní s rolou školáka a naučí sa správne a zodpovedne plniť nové povinnosti, a kým sa rodič naučí vytvárať si nové a adekvátne postupy, si vyžaduje dlhší časový horizont. Z toho dôvodu je nevyhnutný zo strany rodiny trpezlivý a chápavý prístup k dieťaťu i k učiteľovi (Kropáčková, J., 2008). Sociálne prostredie a podpora zo strany rodičov predstavujú dva navzájom úzko súvisiace činitele determinujúce školskú úspešnosť žiaka. Dané tvrdenie, predovšetkým platné v tuzemskom regióne, dokazujú aj samotné medzinárodné merania schopností školákov PISA (Programme for International Student Assessment) (Turzák, T. – Kurincová, V., 2022). Očakávaná individuálna úroveň záťaže na dieťa by mala byť zo strany rodiny zohľadnená ešte pred začiatkom plnenia povinnej školskej dochádzky školáka. Podporujúci rodinný prístup by už v tomto období v živote dieťaťa mal u neho kreovať určité predispozície, ktoré by následne mali významne a najmä pozitívne ovplyvňovať úspešné zvládnutie obdobia prechodu dieťaťa na ďalší – vyšší stupeň vzdelávania. Predovšetkým kľúčové sú prvé dni, týždne a mesiace žiaka v školskom prostredí. V tomto období je potrebné, aby rodičia prejavovali aktívny záujem o zisťovanie aktuálnych pocitov dieťaťa, jeho vnútorné prežívanie, a tiež iniciatívu v komunikácii s dieťaťom v kontexte získania novonadobudnutých skúseností, zážitkov a vedomostí v prostredí základnej školy. Rovnako je zo strany rodičov potrebné, aby sa zaujímali aj o sociálne interakcie dieťaťa v novom žiackom kolektíve (Teleková, R., 2020). Podľa autorky M. Uhrinovej (2007) je v počiatku inštitucionálneho vzdelávania žiaka tiež kľúčové i budovanie vzájomnej dôvery medzi rodičmi a dieťaťom. Je potrebné, aby sa rodičia v tomto období s dieťaťom otvorene rozprávali o jeho pocitoch a komunikovali s nimi o prípadných problémoch, s ktorými sa dieťa v počiatočnom vzdelávaní môže aktuálne vyrovnávať. Čas i napriek aktuálnej vyťaženosti rodičov, predstavuje pri poskytovaní podpory zo strany rodiny pre dieťa rozhodujúci faktor. Práve dostatočné poskytnutie empatie a podpory z ich strany, zabezpečuje elimináciu prípadného zlyhávania dieťaťa v škole. Kreovanie vzťahu rodičov s ich dieťaťom predstavuje predpoklad k vytvoreniu ich obojstrannej dôvery. Je potrebné prihliadať na fakt, že nie každé dieťa sa dokáže stotožniť s novou rolou školáka ľahko. Rodičia by s ich dieťaťom preto mali viesť otvorené rozhovory o ich prežívaní a pýtať sa ich na to, čo nové sa daný deň v škole naučili, či a aké si vytvorili nové priateľstvá a tiež to, aký dojem na nich zanechal učiteľ.

Vo vzťahu k samotným očakávaniam rodičov na ich dieťa je žiadúce, aby rodičia disponovali optimálnymi vedomosťami o školskej pripravenosti ich dieťaťa. V rámci prekonávania možných vyskytujúcich sa ťažkostí v počiatočnom vzdelávaní, môžu rodičia dieťaťu poskytnúť pomoc v snahe rozvíjať jeho nevyhnutné kompetencie ako budúceho školáka, a to ideálne ešte predtým, ako ich dieťa vstúpi do základnej školy (Slezáková, T., 2012). V kontexte dosahovania školských výkonov žiaka a jeho úspešného prispôsobenia sa prostrediu a podmienkam základnej školy, zohrávajú adekvátne vymedzené očakávania rodičov vo vzťahu k ich dieťaťu dôležitú rolu. V prípade, ak sú očakávania rodičov primerané, rodičia svoje dieťa v učebných činnostiach povzbudzujú a motivujú ho, tento prístup pozitívne vplýva na dosahovanie úspešnosti žiaka v škole (Slezáková, T. – Tirpáková, A., 2006). V súvislosti s vyššie uvedenými tvrdeniami treba poukázať na dôležitosť vymedzenia relevantných očakávaní rodičov k ich dieťaťu – začínajúcemu školákovi. Tie by mali byť vymedzené tak, aby boli priamo úmerné k aktuálnej úrovni jednotlivých poznávacích schopností konkrétneho dieťaťa. V prípade, ak si rodičia stanovia vo vzťahu k ich dieťaťu neprimerané očakávania, alebo ich očakávania nebudú korešpondovať s očakávaniami učiteľa, môže u neho dôjsť k určitým ťažkostiam v počiatočnom vzdelávaní. Aj z toho dôvodu je veľmi dôležitá vzájomná komunikácia i kooperácie rodičov s učiteľom, a to najmä a predovšetkým už v prvom ročníku základnej školy.

Neopomenuteľným aspektom rodinného prostredia, ktoré predstavuje výrazný determinant zabezpečujúci úspešný štart žiaka v škole, je jeho podnetnosť. V tomto kontexte je potrebné brať do úvahy aj sociálno-kultúrny kapitál danej rodiny. Okrem úrovne vzdelanosti rodičov i učiteľa, je pre dosiahnutie úspešného vzdelávania začínajúceho školáka potrebné docielenie jeho adekvátneho materiálneho zabezpečenia (Ondrejkovič, P., 2011). Sociálne znevýhodnené prostredie na potreby a podmienky dieťaťa vplýva negatívne. O takomto prostredí možno hovoriť vtedy, ak čiastočne alebo vo veľkej miere absentujú materiálne, kultúrne, pedagogické či psychologické faktory. V tom prípade takéto rodinné prostredie predstavuje istý druh nedostatku, čo má priamy negatívny dopad na schopnosti školáka zvládnuť učivo v prvom ročníku základnej školy úspešne. Ak dieťa vyrastá v sociálne znevýhodnenom prostredí, negatívny prejav tohto prostredia môže vplývať na rečovú jazykovú zaostalosť dieťaťa, jeho neadekvátnu schopnosť vnímať podnety, rozvoj motorických zručností aj jeho pozornosť. Málo podnetné rodinné prostredie tak môže spôsobiť vznik konkrétnych ťažkostí v edukačnom procese a komplikovať tak počiatočné vzdelávanie dieťaťa. (Ballová Mikušková, R., 2013). Nie menej podstatný je z pohľadu podnetnosti rodinného prostredia tiež kultúrny kapitál rodiny. Ten do istej miery determinuje kvalitu života jednotlivých členov rodiny, teda aj samotného školáka. Každé dieťa vyrastá v určitej kultúre, z ktorej preberá konkrétne hodnoty, postoje, názory a presvedčenia. Zároveň na základe úrovne kultúrneho kapitálu rodiny si dieťa – žiak osvojuje množstvo osobnostných vlastností, ako je napríklad ideál krásy, empatia, vkus, štýl obliekania, porozumenie a iné (Ondrejkovič, P., 2011). Pod kultúrny kapitál rodiny možno začleniť aj samotné vzdelanie rodičov a ich schopnosť aktívne stimulovať dieťa k progresu jeho schopností a školskej príprave. Kvalita prostredia rodiny je však ovplyvnená viacerými činiteľmi. Z hľadiska úspešného vzdelávania dieťaťa v počiatku jeho vzdelávania treba poukázať predovšetkým na kultúrno-pedagogické podmienky. Tie okrem iného obsahujú aj aplikovanie pedagogických prístupov v rámci výchovy dieťaťa v rodine (Mendelová, E. – Grofčíková, S., 2015). Kultúrny kapitál rodiny, ktorý je súčasťou sociálneho kapitálu, môže u rôznych rodín vytvárať výraznú nerovnováhu. Dané nerovnosti medzi rodinami zamedzujú alebo vylučujú žiakom, ktorí pochádzajú z nižších sociálnych vrstiev prístup k plnohodnotnému adekvátnemu vzdelaniu a naopak, žiakom s vyšším sociálno-kultúrnym statusom rodiny, sú vytvorené vhodnejšie podmienky pri dosahovaní ich učebných výsledkov v škole (Ondrejkovič, P., 2011).

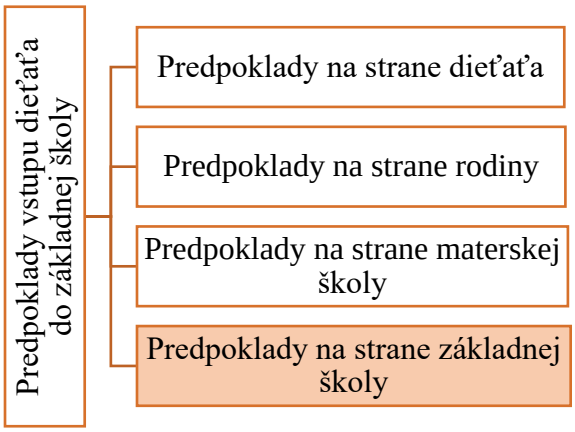
Ďalším významným elementom z pohľadu rodinného prostredia vo vzťahu k začínajúcemu školákovi je osobná pripravenosť rodičov na ich rolu rodiča školopovinného dieťaťa. V pedagogickej teórii i praxi sa mnohokrát stretávame s faktom, že niektorí rodičia nie vždy disponujú adekvátnou predstavou o tom, ako v tomto období v živote dieťaťa správne realizovať výchovu a vzdelávanie. Je však potrebné poukázať na to, že práve správne vedená výchova dieťaťa priamo súvisí so samotnou úrovňou pripravenosti rodičov na ich novú rolu (Turzák, T. – Kurincová, V., 2022). Pojem pripravenosť rodičov na vstup ich dieťaťa do základnej školy možno charakterizovať ako súbor kompetencií rodičov, ktoré priamo podporujú a napomáhajú ich dieťaťu v rámci plnenia povinností a požiadaviek zo strany školy. Predtým, ako dieťa vstúpi do tohto nového prostredia, je potrebné, aby jeho rodičia optimálne spĺňali určité kritériá ich osobnostnej pripravenosti, a to sociálno-právnej, psychologickej, materiálnej a pedagogickej (Slezáková, T., 2012). Sociálno-právna pripravenosť rodičov v seba zahŕňa uvedomenie vymedzených povinností a práv, ktoré sa na všetkých rodičov viažu vstupom ich dieťaťa do základnej školy. Psychologická pripravenosť predstavuje akceptáciu individuality dieťaťa, znalosť vedomostí o zmenách vo vývine dieťaťa viažucich sa najmä na prechod z nižšieho stupňa vzdelávania na vyšší, samotný adaptačný proces, a tiež potrebu zabezpečenia pozitívnej rodinnej atmosféry. Materiálna pripravenosť súvisí so zabezpečením a kúpou vhodných potrebných školských pomôcok. Pojem pedagogická pripravenosť rodičov, ktorý je často determinovaný aj ako pedagogická kultúra

rodičov, predstavuje predpoklad poznania špecifík vzdelávania dieťaťa v základnej škole, pričom pedagogicky gramotný rodič by mal byť schopný prehodnotiť požiadavky a očakávania, stimulovať zodpovednosť dieťaťa vo vzťahu k vzdelávaniu, podnecovať žiakovu samostatnosť, poskytnúť mu pomoc a podporu vo vzdelávaní a vytvoriť čo najoptimálnejšie podmienky na vzdelávanie v rodinnom prostredí. Autori H. Cudak a S. Cudak (2020) tiež v súvislosti s pojmom pedagogická pripravenosť rodičov poukazujú na potrebu ich interakcie a participácie vo vzdelávaní začínajúceho školáka. Niektorí rodičia začínajúcich školákov si ich práva a povinnosti viažuce sa k vstupu ich dieťaťa do základnej školy dostatočne neuvedomujú. Pre dosiahnutie úspešného štartu začínajúceho školáka v primárnom vzdelávaní, je priam žiaduce, aby rodičia za vzdelávanie ich dieťaťa prebrali dostatočnú zodpovednosť. K docieleniu čo najlepších úspechov žiaka v školskom prostredí je preto zo strany rodiny potrebné, aby s učiteľom aktívne participovali na dosahovaní výchovno-vzdelávacích cieľov a prejavovali minimálne primeraný, ideálne optimálny záujem o život vzdelávacej inštitúcie.

Okrem vyššie spomenutých aspektov rodinného prostredia predstavuje pri dosiahnutí úspešného zaškolenia začínajúcich školákov významnú rolu tiež ich domáca príprava v prostredí rodiny. Je potrebné mať na zreteli, že začínajúci školák nie je plne schopný autoregulácie, sebakontroly a zodpovednosti za svoje učebné výsledky. Práve z tohto dôvodu rodina ako významný determinant, môže pomôcť začínajúcim školákom vytvoriť si správne návyky pri plnení školských úloh a príslušných povinností vo vzťahu k základnej škole (Slezáková, T. – Tirpáková, A., 2006). Domáca príprava žiaka v prostredí rodiny predstavuje dôležitý faktor priamo ovplyvňujúci jeho úspešnosť v škole. Pravidelnou aktívnou účasťou rodičov na domácej príprave žiaka ho priamo vedú k zodpovednosti za jeho učebné výsledky, jeho konanie, a zároveň ho pripravujú na zdolávanie prípadných vyskytujúcich sa prekážok v ich živote. Aj napriek tomu, že moderná doba môže mať za následok nedostatok času rodičov na plnenie domácich úloh žiakov, je potrebné, aby táto činnosť zo strany rodiny neabsentovala. Dôvodom je, že práve absencia podpory rodiny v domácej príprave žiaka vo vzťahu k dosahovaniu jeho školských úspechov na dieťa zväčša pôsobí demotivujúco. Aj z toho dôvodu je domáca príprava dieťaťa a participácia rodičov na vzdelávacom procese veľmi potrebná. Vysoká úroveň angažovanosti rodičov školákov v súvislosti s aktivitami a činnosťami, ktoré podporujú ich osobnostný progres v rodinnom prostredí, pozitívne vplýva na ich úspešnosť v škole, zodpovedný prístup k domácej príprave i dodržiavaniu poctivej školskej dochádzky. Rovnako tak tento prístup rodičov prispieva k vytváraniu pozitívneho postoja dieťaťa k prostrediu školy ako takej. V súvislosti angažovanosti rodičov do domácej prípravy ich dieťaťa môžeme teda hovoriť o určitej forme kooperácie školy a rodiny, a zároveň o efektívne strávenom spoločnom čase dieťaťa s rodičom. Rodičia by mali pri vypracúvaní domácich úloh, najmä v priebehu prvého ročníka základnej školy, na dieťa dohliadať, usmerňovať ho a stimulovať k samostatnosti a zodpovednosti za svoju prácu.

2 PREDPOKLADY VSTUPU DIEŤAŤA DO ZÁKLADNEJ ŠKOLY NA STRANE RODINY

Bezproblémový prechod z materskej školy a rodiny do základnej školy kladie mieru zodpovednosti na všetky participujúce strany – rodičov a učiteľov oboch stupňov vzdelávania. Prijatie danej perspektívy sa stáva východiskom bezproblémového prechodu a zvýšených možností akademického úspechu dieťaťa. Zvládnutie prechodu dieťaťa z materskej školy a rodiny do základnej školy, zahŕňa súbor predpokladov u všetkých zainteresovaných strán. Ich konkretizáciu uvádza V. Mertin (2015) z pohľadu dieťaťa, rodiny, materskej školy a základnej školy. Vzhľadom na zameranie predkladaného príspevku upriamujeme pozornosť na predpoklady vstupu dieťaťa do základnej školy na strane rodiny.

Obrázok 2: Predpoklady vstupu dieťaťa do základnej školy

Počas prechodu dieťaťa do základnej školy je účasť rodičov identifikovaná ako premenná s priamym vplyvom na jeho úspešnosť (Sanagavarapu, P. – Perry, B. 2005). V danom období nadviaže rodič nový kontakt so školou, učiteľom dieťaťa, pričom jeho informovanosť súvisí s prežívaním dieťaťa. Kvalita vzájomného vzťahu medzi rodinou a školou patrí k ukazovateľom úspešnosti prechodu dieťaťa do základnej školy.
Predpoklady na strane rodiny sa týkajú tvorby optimálnych podmienok pre rozvoj budúceho, resp. začínajúceho školáka prostredníctvom zabezpečenia podnetného rodinného prostredia a stabilnú, pozitívnu rodinnú klímu. Úroveň stimulácie dieťaťa podmieňuje jeho školskú úspešnosť, pričom je žiadúce zameranie na podnety podľa požiadaviek vzdelávania v škole. K charakteristikám rodiny s vplyvom na začiatok školskej dochádzky patrí socioekonomický status rodiny. Individuálne odlišnou zložkou v danej oblasti sú očakávania rodičov, ich ambície voči dieťaťu, postoj k vzdelaniu a interakcii medzi rodinným a školským prostredím (Mertin, V. 2015). Obsah vzájomnej interakcie školy s rodičom je v období prechodu odlišný vzhľadom na vzdelávaciu inštitúciu. V prostredí materskej školy sa komunikácia s rodičom orientuje predovšetkým na objasnenie očakávaní, požiadaviek a nároky základnej školy. Po nástupe do 1. ročníka ide zo strany učiteľov najmä o zdieľanie informácií o povinnostiach, charakteristike prechodu a začiatku školského vzdelávania (Urbina-Garcia, A. 2019). Snáď najdôležitejšie je postavenie rodičov počas vstupu ich dieťaťa do prostredia primárnej školy. Aj napriek okolnostiam, kedy sú rodičia i učitelia v pedagogickej praxi časovo vyťažení, by predmetom záujmu oboch týchto vzdelávacích inštitúcií mal byť začínajúci školák. Pri záruke dosiahnutia čo najoptimálnejšej kooperácie učiteľa s rodičmi je priam potrebné, aby medzi nimi navzájom pretrvával partnerský, obojstranne podporujúci vzťah. Vzájomná informovanosť o školákovi rovnako ako zo strany učiteľa, tak aj zo strany rodičov, je v aplikácii správnych ďalších výchovno-vzdelávacích postupov priam rozhodujúca (Zymberaj, S., 2018).

3 ZÁVER

Vzdelávanie a výchova dieťaťa z hľadiska jeho vedomostného či morálneho rozvoja, sú determinujúce už v prostredí rodiny. Ak nie sú adekvátne, základná škola, ktorá u začínajúceho školáka sprostredkúva a rozvíja nové vedomosti či zručnosti, na rodinnú výchovu a vzdelávanie nie je schopná plynulo a najmä efektívne nadväzovať (Končal, V., 2008). Na základe vyššie uvedených tvrdení je teda možné konštatovať, že rodinu, ktorá predstavuje primárny pilier vzdelávania a výchovy dieťaťa spolu so školou ako edukačným elementom, možno charakterizovať ako dva navzájom nenahraditeľné a komplementárne činitele. Podpora a pomoc zo strany rodiny začínajúcemu školákovi značne pomáha lepšie sa prispôsobiť novým požiadavkám, ktoré sú na neho kladené, a to či už zo strany rodiny,

rovnako tak aj zo strany školy (učiteľa). Rodičia dieťaťa sa súbežne tiež podieľajú na samotnom dosahovaní jeho školských výsledkov. Aj z toho dôvodu pre dieťa predstavuje rodina jeden z kľúčových determinantov ovplyvňujúcich úspešnosť a plynulosť jeho prechodu do základnej školy. Vytvorenie priateľského vzťahu rodičov s učiteľom ich dieťaťa, predstavuje predpoklad aktívnej kooperácie rodiny a školy. Vzhľadom na fakt, že učiteľ i rodičia školákov, ktorí práve vstupujú do základnej školy, sa navzájom osobne nepoznajú, je nevyhnutné, aby sa ich vlastnou iniciatívou snažili o vytvorenie čo najideálnejších vzťahových väzieb. Výsledný charakter ich vzťahu sa následne odzrkadľuje na miere angažovanosti rodičov v rámci vzdelávania ich dieťaťa. Z hľadiska budúcich školských, ale i životných úspechov dieťaťa – žiaka, je z toho dôvodu vzájomná kooperácia a efektívna nadväznosť oboch týchto výchovno-vzdelávacích činiteľov nevyhnutná.

Použitá literatúra

1. BALLOVÁ MIKUŠKOVÁ, E. 2013. Dopad sociálne znevýhodneného prostredia na výkon detí v škole. In *Pedagogické a psychologické aspekty edukácie*. [online]. 1. vyd. Nitra : Pedagogická fakulta UKF v Nitre, 2013, s. 158 – 164. Dostupné na internete: <https://lnk.sk/drj3>. ISBN 978-80-558-0501-6.
2. BELEŠOVÁ, M. 2021. *Adaptačná stáž v základnej škole : metodika stáže*. [online]. 1. vyd. Bratislava : Pedagogická fakulta Univerzity Komenského v Bratislave, Katedra predprimárnej a primárnej pedagogiky, 2021. 51 s. Dostupné na internete : <https://lnk.sk/ryag>. ISBN 978-80-223-5240-6.
3. CUDAK, H. – CUDAK, S. 2020. Developing the pedagogical culture of parents as a challange of contemporary times. In *Humanitas University Research Papers*. [online]. Pedagogy, p. 27 – 42. 2020. Dostupné na internete : <https://lnk.sk/zxu6>. ISSN 1896- 4591.
4. FRÝDKOVÁ, E. 2010. *Rodičia ako edukační partneri školy.* Trnava : Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 2010. 174 s. ISBN 978-80-8105-200-2.
5. CHALUPOVÁ, A. – SUCHOŽOVÁ, E. – USTOHALOVÁ, T. 2009. *Hľadáme možnosti partnerstva rodiny a školy.* Prešov : Rokus, 2009. 58 s. ISBN 978-80-89055-95-1.
6. KONČAL, V. 2008. Výchova detí v rodine – základná úloha rodiny. In *Výchova v pedagogickom výskume a praxi.* [online]. Trnava : Katedra pedagogiky Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 2008. ISBN 978-80-8105-007-7, s. 530 – 534. Dostupné na internete : <https://spaeds.sk/wp-content/uploads /2015/12/vychova-v-pedag-vyskume.pdf>.
7. KROPÁČKOVÁ, J. 2008. *Budeme mít prvňáčka.* 1. vyd. Praha : Portál, s. r. o., 2008. 160 s. ISBN 978-80-7367-359-8.
8. MAJERČÍKOVÁ, J. – ŠUHAJOVÁ, Z. 2014. "Mám pre teba dve správy: dobrú i zlú, ktorú chceš počuť skôr?" Stratégie dieťaťa-žiaka v komunikácii rodiny a primárnej školy. In *e-Pedagogium*. [online]. 2014, roč. 14, č. 1. Dostupné na internete : <https://lnk.sk/ncd4>. eISSN 1213-7499
9. MENDELOVÁ, E. – GROFČÍKOVÁ, S. 2015. Socioekonomický status rodiny a jeho vplyv na dieťa. In *Prohuman*. [online]. 2015. Dostupné na internete: <https://lnk.sk/sy34>. ISSN 1338-1415.
10. MERTIN, V. – GILLERNOVÁ, I. (eds.) 2015. Psychologie pro učitelky mateřské školy. Praha: Portál. 2015. 248 s. ISBN 978-80-262-0977-5.
11. ONDREJKOVIČ, P. 2011. Sociálny a kultúrny kapitál ako sociálne hodnoty, normy a ciele vo výchove a vzdelávaní. In *Pedagogika.sk*. [online]. 2011, roč. 2, č. 4 [cit. 2021-03-30]. Dostupné na internete: <https://lnk.sk/crvq>. ISSN 1338-0982.

12. SANAGAVARAPU, P. – PERRY, B. 2005. Concerns and Expectations of Bangladeshi Parents as Their Children Start School. In Australasian Journal of Early Childhood. [online]. 2005, vol. 30, no. 3 [cit. 2023-07-17]. Dostupné na internete : 154 . eISSN 1839-5961.
13. SLEZÁKOVÁ, T. – TIRPÁKOVÁ, A. 2006. *Adaptácia dieťaťa na školu : Súčasné pohľady na pedagogickú teóriu a výskum.* 1. vyd. Nitra : Pedagogická Fakulta UKF v Nitre, 2006. 191 s. ISBN 80-8050-968-9.
14. SLEZÁKOVÁ, T. 2012. *Spoločne do školy : Rodičia v procese úspešného štartu dieťaťa do školy.* 1. vyd. Bratislava : IRIS, 2012. 112 s. ISBN 978-80-89256-81-5.
15. TELEKOVÁ, R. 2020. Rodina v kontexte adaptácie žiaka na začiatku školskej dochádzky. In *Grant journal*. [online]. 2020, roč. 9, č. 2. Dostupné na internete : <https://www.grantjournal.com/issue/0902/PDF/0902telekova.pdf>. ISSN 1805-0638.
16. TURZÁK, T. – KURINCOVÁ, V. 2022. *Rodinné prostredie a rodinná výchova pre učiteľov : Vysokoškolská učebnica.* 1. vyd. Nitra : Pedagogická fakulta UKF v Nitre, 2022. 152 s. ISBN 978-80-558-1932-7.
17. ZYMBERAJ, S. 2018. The report of cooperation between school and family. In *European Journal of Education Studies*. [online]. 2018, vol. 4, no. 9. Dostupné na internete: <https://lnk.sk/mekx>. ISSN 2501-1111.

Kontaktné údaje

Mgr. Radka Teleková, PhD.
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Pedagogická fakulta
Dražovská cesta 4, 949 74 Nitra
Tel: +421 37 6408 237
email: rtelekova@ukf.sk

Mgr. Katarína Muziková
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Pedagogická fakulta
Dražovská cesta 4, 949 74 Nitra
Tel: +421 37 6408 222
email: katarina.muzikova@ukf.sk

ANALYSIS OF THEORETICAL INTERFERENCES AND DIFFERENCES OF COUNSELING AND SELECTED HELPING PROFESSIONS

Katarína Slezáková

Abstract

The contributon discusses counseling as a new scientific discipline that arose at the beginning of the 20th century and differs it from other scientific disciplines such as psychology, counseling, psychotherapy and coaching. In the first chapter, the author analyzes individual theoretical intersections and differentiations within these disciplines. In the second chapter, he specifies the peculiarities of counseling, its individual characteristics resulting from the Rogerian client-oriented approach.

Key words: *counseling, analysis of intersections and differentiations, definition of a new scientific discipline, guidance*

1 COUNSELING AS AN INDEPENDENT SCIENTIFIC DISCIPLINE

The term of counseling appears in the literature as a description of activities focused on solving social or psychological problems already in 1909 and it was used by Frank Parsons. Its development appears more prominently in the United States of America at the end of the forties, while its development was primarily accelerated by two factors: the need to form purposeful and effective help to soldiers returning from war and the genesis of humanistic psychology, which presents a new vision of man, in which the quality of relationships, free choice, creative and planning initiative of the individual take importance.

These factors gave rise to the new profession of counselor, which spread already in the early fifties, especially in Anglo-Saxon countries. The helping relationship of counseling responds to the needs of a social character such as existential questions, loss of support points, constant changes in society and the inevitable requirement of sufficiently suitable and adaptable tools (Meier, T. S. - Davis, R. S, 1996).

Counseling as a profession emerged from the progressive counseling movement at the beginning of the 20th century. The emphasis was on prevention and usefulness - helping individuals of all ages and at all parts of life to avoid bad life choices while finding meaning, direction and fulfillment in what they do in life. Nowadays, professional counseling includes counselors in their practice who still focus on preventing problems and growth support, but the profession is way more than that. It focuses on development, awareness, meaningfulness, expediency and growth, as well as the rehabilitation of mental disorders for individuals, groups, couples and families at all stages of life. In counseling, a person experiencing personally and emotionally significant events and seeking help, receives "help to self-help", a help to cope with his or her problems using his or her own resources, without depending on interpretations, advice or orders from another, even if the counseling person is considered as an expert in the field. In order to understand what counseling actually is today, it is important to understand first how counseling is similar and how it differs from concepts such as guidance or psychotherapy (Gladding, 2018)

1.1 Definition of counseling from related scientific disciplines

According to Hadj-Moussová (2002), counseling is an applied both theoretical and practical discipline, it is an interactive process in which individuals or groups are provided with assistance in identifying obstacles, in searching for various open alternatives, assistance in choosing various options for reaching an informed decision in solving problems and choosing the most optimal procedure to overcome obstacles, help in solving quality of life issues and satisfaction of needs.

One of the differences between guidance and counseling is that guidance focuses on helping an individual choose what they value most, while counseling helps them make changes. A big part of counseling takes place in schools, career centers, various social services, where a certain expert (counselor) helps the client in making decisions (about studies, profession, joining the company...). This relationship is not equal, but at the same time it is beneficial for the client, as it helps the less experienced person to find right direction in life. In the broadest sense of the word, children already receive this kind of advice from parents through education, from sports coaches or spiritual leaders in communities. This type of counseling will never be "passé" because an individual, regardless of age or status, often needs help in making decisions (Gladding, 2009).

In the past, psychotherapy focused on serious psychological disorders, internal conflicts and personality problems (addictions, immaturity, lagging behind in psychological development, etc.). At the same time, it diagnosed these psychological problems and solved them therapeutically. Psychotherapy, mainly analytically based, mainly emphasized the past, giving priority to insight into the person rather than to a change. Those therapies were long-term and the therapist was an expert in the client's problem. Currently, the difference between psychotherapy and counseling is decreasing and, in practice, their fields of activity overlap (Gladding, 2018). Psychological counseling contains many features of psychotherapy, follows psychotherapeutic principles and never acts in opposition to psychotherapy. Psychotherapy, however, solves problems of a more permanent nature, counseling mostly those that arose acutely, psychotherapy concerns a person's personality, counseling more about their situation (even if both overlap). Psychotherapy is a process that is supposed to change the client, remove his pathology, counseling wants to change the client's life situation, his life status and thereby enable his better development (Matejček, 1991).

Another discipline from which it would be appropriate to distinguish counseling is coaching. Coaching is a process during which the client explores and finds his own potential with the help of a coach. The coach assumes that each client is unique, creative, has the internal resources necessary for change and is an expert in his work and life. During the coaching process, it is not about the coachee receiving an advice on what and how to do or change. Instead, the coach creates an environment that supports the client's openness to himself, creative thinking and the search for solutions. He asks the coachee questions that "force" him to think about his or her issue, explore multiple possibilities, and at the same time observe himself in this process. This increases his awareness and helps him or her start the necessary changes that are natural for the client and build on his or her own experiences and knowledge. It represents a unique style of thinking that develops personal potential, thereby helping to find a solution to life's problems.

The last tool that we define and differentiate from counseling, and which is also a method used for the benefit of the client, is the interview. By its simplest definition, an interview is a conversation between two actors. During the interview, informations about the client are obtained and collected and, at the same time, the interview can also be a method of evaluating the client. There are structured interviews (applicable to specific types of clients depending on

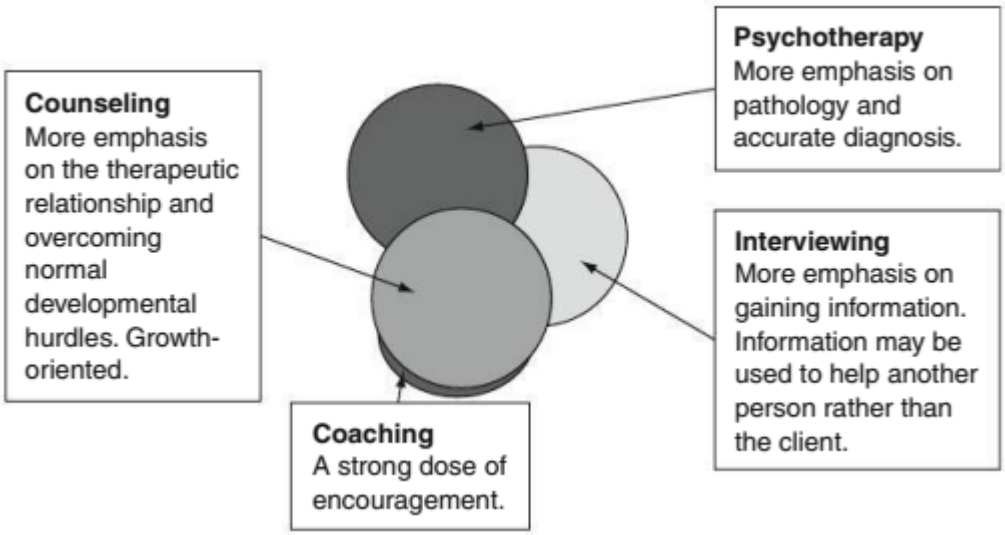
their problem) or unstructured, where the counselor put questions directly during the interview (Young, 2018).

1.2 Definition of counseling

Marry (2004) defines counseling as "a meeting of two people that goes beyond the mundane, everyday encounters that characterize our everyday lives." The concept of counseling has eluded a uniform definition for years. However, in 2010, a consensus in the definition was accepted by 29 counseling organizations, including the American Counseling Association (ACA). The definition was established as a result of the so-called 20/20 process. The consensus in the definition of counseling is finally as follows: Counseling is a professional relationship that enables diverse individuals, families, and groups to achieve mental health, well-being, educational, and career goals (www.counseling.org). The delegates to the agreement of the definition made it clear that the given definition is a basic framework and that each participating organization can add a statement that specifies its particular specialty or area of focus. This definition contains several implicit and explicit points that are important for both the counselor and the client. Clients are active participants in the counseling process at every stage.

- Counseling deals with mental health, personal growth, career, education and strengthening of social status. In other words, counselors work in areas that involve a variety of issues, including those of a personal and interpersonal character. These areas include concerns about finding a meaning, adjustment and fulfillment in mental and physical health, and achieving goals in environments such as work and school.
- Counseling is carried out individually, in groups and in families. The clients with whom the counselors meet live and work in a wide variety of environments and in all social classes. Their problems may require short-term or long-term interventions that focus on just one person or on multiple individuals who may or may not be related to each other.
- Counseling is diverse and multicultural. Counselors meet clients with different cultural backgrounds and at different ages or life stages. Those from both minority and majority cultures are helped in different ways depending on their needs, which may include solving larger societal issues such as discrimination or prejudice.
- Counseling is a dynamic process. Counselors focus not only on their clients' goals, but also help them achieve them. This dynamic process is carried out through the use of a range of theories, techniques and methods. Counseling therefore involves making decisions as well as making changes. For this reason, counseling is a lively and engaging process in which the client can reveal his or her own thoughts and feelings, as well as the external reactions of his behavior (Gladding, 2018).

For a better understanding of the above definitions, their interrelationships and intersections, we present the following diagram. It defines the basic boundaries between psychotherapy, counseling, interviewing and coaching. Despite these differences, there are many common theoretical elements among the mentioned approaches, as well as professional requirements on the helping workers. The area covered by all four circles represents the common base.

Picture 1: Different Emphases among Psychotherapy, Counseling, Interviewing, and Coaching. Despite these differences, there are many common theoretical underpinnings as well as common skills. The area overlapped by all four circles depicts this shared base (Young, 2018).

According to Perussia (In Gladding, 2018), counseling is an independent profession that does not equal to a clinical therapeutic activity, which, while caring for a person, adheres to scientific knowledge, but does not focus on mental disabilities or psychiatric or psychological diagnosis. After all the mentioned modern definitions of counseling, which by their description unite various professional areas of modern society, it is also necessary to mention the original definition, on which the counseling of C. Rogers is also built. According to him, if a person finds himself in difficulties, the best way to help him is not to tell him what to do, but above all, to help him understand his or her situation and solve the problem by taking full responsibility for his or her decision (Rogers, 1971).

2 SPECIFICITIES OF COUNSELING

Counseling represents a method - a tool through which the client is encouraged to become aware of his or her own personal resources and abilities. His social-psychological skills are improved so that the client can independently move in a positive direction in his personal growth and formation. The client talks about his or her negative experiences, his or her problems or conflicts in the meetings with the guiding person. They open them step by step together, reveal them, analyze their meaning. It is important that the client is aware of them, relives them and, above all, does not deny them to himself or distort them. It is a longer-lasting process because change cannot be achieved in one meeting. The client himself determines the pace of the accompanying process. A professional counselor can correct it - slow it down or speed it up - according to the client's current abilities, possibilities or needs. An important element in the counseling process is the relationship between the counselor and the client, which cannot be created without trust, respect and esteem (Šmidová et al., 2014).

Koščo (1970) lists eight characteristic features of counseling in his classification:

1. The interdisciplinary and complex character of counseling consists in the fact that several scientific disciplines and experts (psychology, pedagogy, economics, sociology, philosophy, medicine, law, etc.) participate in solving the tasks of the theory and practice of counseling. The effectiveness of the counseling work itself then

depends on the effective use of relevant knowledge and its incorporation into theory and practice.

2. The multi-sphere and multi-consumer character of counseling lies in the fact that it solves and harmonizes the interests and needs of a wide range of users and, in view of this, creates networks of counseling services. It is a tool for streamlining social processes within the family, various institutions and departments, such as the department of labor, social affairs and family, healthcare, education, etc.).
3. The professional nature of counseling consists in the fact that it is performed on a professional basis by theoretically and practically trained experts, and for many of them it is the main focus. The professionalized character of counseling expresses the quality of the level of counseling services provided, even if it cannot be fundamentally claimed that only a professional can be a good counselor. At any rate, however, the nature of the professionalization itself presupposes the use of professional advisors, individuals with the required theoretical knowledge and counseling skills. Professionalization itself at some levels presupposes the training of top experts.
4. The institutionalization of counseling consists in the fact that it is organized and carried out in special state and non-state institutions, counseling centers, clinics and centers that carry out their professional activity according to the relevant permit. Such institutions are, for example, counseling and psychological service centers in the department of the Ministry of Labour, Social Affairs and Family or pedagogical and psychological counseling centers in the department of education. Similarly, counseling as one of the activities of a certain institution is carried out directly in this institution, such as counseling for the elderly in retirement homes, counseling for handicapped people in social service facilities. These institutions carry out counseling as accompanying activities of a certain institution with the aim of improving the quality of life of their clients.
5. The procedural, biodromous character of counseling consists in the fact that it serves a person at all stages of the life journey, especially in its demanding and critical situations.
6. The educative-formative character of counseling consists in the fact that counseling is a part of education in the broadest sense of the word, which we understand it to be an any action on a person's personality with the aim of his socialization and complex personality growth. It is not only a tool for specific help, but also a means of overall personal development. The developing character is formulated by the tendency to help individuals in moral development, in effective self-development, self-regulation, independent decision-making and intensifying the search for possible variants of the optimal solution.
7. The personal character of counseling consists in the fact that the aim of counseling is a person in his entirety, even if this purpose is achieved by correcting and acting on individual components of the personality, specific situations, plans, etc.
8. The internal differentiation of counseling consists in the fact that several specializations are constituted within counseling, organized according to problem areas, types of activities and institutions in which counseling activities are performed, e.g. psychological, social, pedagogical.

3 CONCLUSION

Counselling, also called a professional guidance in Slovakia, is one of the methods of social work which represents a way of helping clients to cope with difficult life situations. This is a form of client support by which the guide leads the guided to mobilize their own internal resources, necessary to solve the problem. We are talking about a help for self-help. The basis of the mentoring process is to build such a professional helping relationship that is non-directive and is based on trust, esteem and respect. It is built using acceptance, empathy, congruence and effective communication. It is about a conversation in which the accompanying person is able to listen properly. The accompanying conversation should have the character of a meeting that is aimed at supporting, searching for and opening up possibilities that the person had not identified or used until then. So the goal is not to advise, but to discover and strengthen. It is important to lead the accompanied person to search for inner strength within themselves, to the ability to discover the possibilities of solving the given problem and the motivation for its implementation. The concept of counseling is based on an equal partnership between the social worker and the client, accompanying and accompanied. Another pillar is the acceptance of the accompanied client who, with the help of the accompanying person, accepts responsibility for his actions and personal development, so that he can make responsible decisions and live an independent life.

Sources

1. 20/20: A Vision for the Future of Counseling. (2010). Consensus definition of counseling. Retrieved from http://www.counseling.org/knowledge-center/20-20-a-vision-for-the-future-of-counseling/ consensus-definition-of-counseling
2. DAVID M. KAPLAN, VILIA M. TARVYDAS, AND SAMUEL T. GLADDING: 20/20: A Vision for the Future of counseling: The 20/20 Principles for unifying and strengthening the profession. Journal of Counseling & Development, 89, 367–372
3. GLADDING, T. SAMUEL.: Counseling: A Comprehensive Profession, Pearson Education, 2018, 600 s, ISBN 8131728072
4. KOŠČO, J., a i.: Teória a prax poradenskej psychológie. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1980.
5. MATEJČEK, ZDENEK. Praxe dětského psychologického poradenství. Praha : 1991, 335 s., ISBN 80-04-24526-9.
6. MEIER, T. S. – DAVIS, R. S.: Elements of Counseling. PacificGrove, CA:Brooks/ Cole 1996, s. 63.
7. PÉRUSSE, R., GOODNOUGH, G. E., & LEE, V. V. (2009). Group counseling in the schools. Psychology in the Schools, 46(3), 225–231.
8. ROGERS, C. R.: Psicoterapia di consultazione. Roma : Astrolabio, 1971.
9. ŠMIDOVÁ, M. JANKA MARKOVÁ, KRZYSZTOF TRĘBSKI/ Perspektívy pomoci ľuďom s postihnutím a ich rodinám / 2. doplnené vydanie. Trnava : Dobrá kniha, 2014. ISBN 978-80-7141-862-7.
10. VÁGNEROVÁ, MARIE. – HAJD-MOSSOVÁ, ZUZANA. – ŠTECH, STANISLAV.: Psychologie handicapu, Karolinum, 1999, 230 s, ISBN 8071849294
11. YOUNG. MARK. Learning the art of Helping. Building Blocks and Techniques. University of Central Florida. 2018. 385 s. ISBN 978013416578

Contact:
Mgr. Katarína Slezáková, PhD.
Faculty of Theology of Trnava University in Trnava
Kostolná 1, Bratislava 831 01
Tel. No.: +421252775410, Email: katarina.slezakova@truni.sk

DOPADOVÁ EVALUÁCIA PROJEKTU "MAMINKO, POVÍDEJ" V TANZÁNII: METODOLÓGIA RANDOMIZOVANEJ ŠTÚDIE

IMPACT EVALUATION OF THE DIALOGIC BOOKSHARING INTERVENTION IN TANZANIA: METHODOLOGY OF THE RANDOMIZED CONTROLLED TRIAL

Barbora Frličková, Eva Šerá Komlossyová, Martin Schlossarek

Abstrakt

Nepriaznivé socio-ekonomické podmienky a nedostatočná interakcia medzi rodičmi a ich deťmi predstavujú zásadné prekážky pre optimálny kognitívny a emočný rozvoj detí v rozvojových krajinách. Príkladom intervencie, ktorá podľa existujúcich výskumov zlepšuje kognitívny a sociálno-emočný rozvoj detí, je dialogické zdieľanie kníh ("dialogic booksharing"). Príspevok popisuje metodológiu randomizovanej kontrolovanej štúdie skúmajúcej dopady projektu „Maminko, povídej", ktorý vzdeláva matky alebo iné primárne opatrovníčky detí vo veku 15 až 45 mesiacov vo vidieckych oblastiach Tanzánie v zdieľaní obrázkových kníh. Aktuálne prebiehajúca štúdia kombinuje kvantitatívne a kvalitatívne výskumné metódy a hodnotí dopady projektu na viacero ukazovateľov rozvoja detí a prístupu rodičov k výchove detí.

Kľúčová slova: *dialogic booksharing, dopadová evaluácia, Tanzánia, kognitívny rozvoj*

Abstract

Adverse socio-economic conditions and compromised caregiver-child interaction in developing countries are severe obstacles to a child's cognitive and socio-emotional development. Dialogic booksharing is an example of an intervention that proved to boost cognitive and socio-emotional development. The article presents the methodology of a randomized controlled trial examining the impact of the "Maminko, povídej" project implemented in rural Tanzania. The intervention educates mothers and other female caregivers of children aged 15 to 45 months in sharing picture books. This ongoing study applies a mixed methods approach to assess the project's impact on several indicators related to child development and caregivers' parenting practices.

Key words: *dialogic booksharing, impact evaluation, Tanzania, cognitive development*

1 ÚVOD

Skorý kognitívny a jazykový vývoj detí je dôležitým faktorom, ktorý vplýva na neskoršiu gramotnosť detí a úspešnosť v škole (Bus et al. 1995; Catts et al. 2001). Deti z krajín s nízkym a stredným príjmom čelia častejšie podmienkam, ktoré brzdia ich kognitívny a sociálno-emocionálny rozvoj (Black et al. 2017). Jedným zo základných faktorov, ktoré vplývajú na pomalší vývoj detí, je chudoba. S ňou súvisí nedostatočná výživa, ktorá priamo ovplyvňuje fyzický aj kognitívny vývoj, obmedzený prístup k vzdelávacím prostriedkom, zvýšené riziko vystavenia chronickému stresu a problémy, ktoré súvisia s nevyhovujúcim podmienkam pre bývanie, pričom všetky tieto faktory narúšajú proces učenia sa (Grantham-McGregor et al. 2007; Black et al. 2017). Ďalším kľúčovým faktorom, ktorý bráni

optimálnemu kognitívnemu a sociálno-emočnému vývoju detí, je nedostatočná interakcia medzi rodičom či iným primárnym opatrovníkom a dieťaťom (Sherr et al. 2014; Zauche et al. 2016; Knauer et al. 2020).

Zámerom intervencií aplikujúcich metódu dialogického zdieľania kníh („dialogic booksharing“) je zlepšiť podmienky pre rozvoj malých detí. Existujúce evaluácie tohto typu intervencií dokazujúce ich prínos pre rozvoj detí boli realizované predovšetkým vo vysoko príjmových krajinách (Noble et al. 2020; Salley et al. 2022; Murray et al. 2023; Kim a Riley 2021; O'Farrelly et al. 2018), prípadne v mestských a prímestských oblastiach rozvojových krajín (Cooper et al. 2014; Vally et al. 2015; Dowdall et al. 2021; Murray et al. 2016). Dôkazy o realizovateľnosti a dopadoch podobných intervencií vo vidieckych oblastiach rozvojových krajín, kde sa dá predpokladať vysoká potrebnosť podobných projektov, sú vzácne (Knauer et al. 2020; Tomlinson et al. 2016).

Cieľom dopadovej evaluácie projektu „Maminko, povídej“ je analyzovať účinky tejto intervencie, teda vzdelávacieho programu pre matky či iné primárne opatrovníčky detí vo veku od 15 do 45 mesiacov, ktorý sa realizuje vo vidieckej oblasti Tanzánie. Štúdia hodnotí vplyv projektu na kognitívne a sociálno-emocionálne zručnosti, prístup k rodičovstvo a rodičovský stres a na zdravie detí.

Naša štúdia je trojramenná randomizovaná kontrolovaná štúdia („randomized controlled trial“ - RCT). Zúčastnené matky či iné primárne opatrovníčky a ich deti sú náhodne rozdelené do troch skupín. Prvá skupina je intervenčná, ktorá navštevuje vzdelávacie stretnutia zamerané na zdieľanie obrázkových kníh. Druhá skupina je tzv. aktívna kontrolná skupina, v ktorej sa opatrovateľky s deťmi zúčastňujú vzdelávacích stretnutí, v priebehu ktorých sa učia jednoduché detské hry podporujúce rozvoj jemnej a hrubej motoriky dieťaťa. Tretia skupina je tzv. pasívna kontrolná skupina, ktorej bude intervencia poskytnutá s ročným oneskorením. Údaje o všetkých troch skupinách zbierame na začiatku intervencie, po skončení vzdelávacích stretnutí a približne rok po začiatku intervencie.

Hlavný dôraz kladieme na porovnanie intervenčnej skupiny s aktívnou kontrolnou skupinou. Je dôležité povedať, že niektoré intervencie môžu priniesť pozitívne výsledky u detí preto, že intervencia zvyšuje pozornosť opatrovníkov, ktorú venujú deťom. V týchto prípadoch teda nemusí byť pozorované zlepšenie spôsobené primárne samotným obsahom intervencie. Obsah aktivít aktívnej kontrolnej skupiny je navrhnutý tak, aby zohľadňoval tento potenciálny účinok. Aktivity aktívnej kontrolnej skupiny boli zámerne navrhnuté tak, aby zlepšovali iné ako jazykové zručnosti detí. Možné rozdiely v jazykových výsledkoch medzi intervenčnou skupinou a aktívnou kontrolnou skupinou budú preto spôsobené skôr obsahom programu zdieľania kníh než vyššie opísaným efektom spôsobeným vyššou pozornosťou opatrovníkov voči deťom. Zahrnutie pasívnej kontrolnej skupiny nám umožňuje odhadnúť skutočný účinok zdieľania kníh v porovnaní s možnosťou bez intervencie.

Väčšina existujúcich dopadových evaluácií zdieľania kníh využíva výhradne kvantitatívne metódy (Knauer et al. 2020; Noble et al. 2020; Vally et al. 2015; Dowdall et al. 2021; Murray et al. 2016; Kim a Riley 2021). V našej intervencii využívame okrem kvantitatívnych výskumných metód i kvalitatívny metódy, ktoré majú za cieľ priblížiť subjektívny pohľad opatrovníčok na hodnotenú intervenciu a jej účinky. Kvalitatívny výskum sa zameriava na opatrovateľky, ktoré sa zúčastňujú na stretnutiach pre intervenčná skupina a na stretnutiach pre aktívnu kontrolnú skupinu. To nám umožňuje porovnať výpovede o zmenách vyvolaných týmito dvoma vzdelávacími programami. Kvalitatívne údaje tiež pomôžu vysvetliť, aké faktory uľahčili alebo sťažili dosiahnutie plánovaných výsledkov a prípadne prečo sa vplyv intervencie na jednotlivé skupiny líšil.

2. HODNOTENÁ INTERVENCIA

Projekt „Maminko, povídej“ prebieha vo vidieckych oblastiach juhozápadnej Tanzánie, v regióne Mbeya. Konkrétne je do štúdie zahrnutých dvanásť dedín a geograficky izolovaných štvrtí z okresov Utengule/Usangu, Kongolo a Igurusi.

Do projektu sa mohli zapojiť ženy, ktoré sa starajú o dieťa narodené v období od 1. decembra 2019 do 1. júna 2022 (15-45 mesiacov v čase prvého zberu dát). Ženy oprávnené na účasť v projekte nemuseli byť biologickými matkami detí; podmienkou bolo, aby boli hlavnou osobou zodpovednou za starostlivosť o dieťa.

Registrácia opatrovníčok detí do projektu sa uskutočnila v období od 29. júla do 3. septembra 2023. V každej dedine bola poloha domácností, v ktorých bývajú registrované opatrovníčky, určená pomocou GPS súradníc. Na základe súradníc bola vypočítaná vzájomná vzdialenosť medzi domácnosťami. Domácností boli rozdelené do klastrov, medzi ktorými musela byť vzdialenosť minimálne 100 metrov, aby sme sa vyhli ovplyvňovaniu opatrovníčok (tzv. krížovej kontaminácii). Randomizácia sa uskutočnila na úrovni klastra. Klastre boli náhodne zaradené do intervenčnej skupiny, aktívnej kontrolnej skupiny alebo pasívnej kontrolnej skupiny.

Vzdelávací program zdieľania obrázkových kníh pre intervenčnú skupinu pozostáva z ôsmich vzdelávacích stretnutí pre skupiny 3-8 opatrovníčok, pričom každé trvá približne 90 minút a opakuje sa raz za týždeň. Obsah týždenných sedení vychádza z programov "The Mikhulu Trust book sharing program for children aged 15-30 months" a "The Mikhulu Trust book sharing program for children aged 30-45 months", ktore pre partnerskú organizáciu projektu Mikhulu Trust vyvinuli profesori Lynne Murray a Peter Cooper.

S ohľadom na zvýšenie motivácie opatrovníčok zúčastňovať sa na stretnutiach dostávajú ich deti na každom stretnutí výživnú kašu. Vzdelávacie stretnutia vedú ženy z miestnej komunity vyškolené certifikovanou školiteľkou z partnerskej organizácie Mikhulu Trust. Po absolvovaní vzdelávacej časti projektu sú skupiny opatrovateľov povzbudzované, aby sa stretávali každé dva týždne po dobu 10 mesiacov, vymieňali si knihy a svoje skúsenosti so zdieľaním kníh a výchovou detí.

V aktívnej kontrolnej skupine sa opatrovníčky zúčastňujú raz týždenne, celkovo osemkrát, skupinových seminárov zameraných na hravé aktivity pre deti. Počas workshopov sa opatrovateľky v skupinách približne 3-8 osôb učia jednoduché detské hry a vyrábajú finančne nenáročné hračky z miestne dostupných zdrojov, ktoré pomáhajú rozvíjať jemnú a hrubú motoriku detí. Deti taktiež dostávajú výživné kaše. Sedenia vedú ženy z miestnej komunity vyškolené projektovým tímom. Po ukončení školení sa budú skupiny pravidelne stretávať každé dva týždne, podobne ako je tomu v prípade intervenčnej skupiny. Opatrovníčky však nebudú dostávať obrázkové knihy, namiesto toho dostanú návod na vytvorenie inej jednoduchej vzdelávacej hračky.

V pasívnej kontrolnej skupine neprebieha žiadna intervencia až do ukončenia celej intervencie a všetkých kôl zberu dát. Opatrovníčkam v tejto skupine budú semináre intervenčnej alebo aktívnej kontrolnej skupiny poskytnuté približne jeden rok po začatí intervencie.

3. METODOLÓGIA DOPADOVEJ EVALUÁCIE

Dáta o dvojiciach opatrovníčka-dieťa z intervenčnej a oboch kontrolných skupín sú zbierané pred začiatkom vzdelávacích stretnutí, bezprostredne po skončení vzdelávacieho programu a po uplynutí približne jedného roka od prvého zberu.

Kvantitatívne dáta sú zbierané pomocou dotazníkového šetrenia s opatrovníčkami a počas experimentov s opatrovníčkami a ich deťmi. Pri experimentoch je zaznamenávaná interakcia medzi opatrovníčkou a jej dieťaťom, overovaná aktívna a pasívna slovná zásoba detí, ich schopnosť udržať pozornosť pri sledovaní krátkeho animovaného videa, a úroveň ich sociálno-emočného vývoja. Okrem toho deti vážime a meriame. Hodnotenie celkovo trvá približne 60-75 minút. Rovnaký postup sa uplatňuje pri všetkých troch kolách hodnotenia. Výskumníci, ktorí zbierajú údaje či kódujú videozáznamy nahrané počas hodnotenia nepoznajú zaradenie opatrovníčok do skupín, aby sa minimalizovalo skreslenie hodnotenia.

Na doplnenie kvantitatívnych dát uskutočňujeme kvalitatívne rozhovory a fokusné skupiny s cieľom získať subjektívne vnímanie intervencie a jej účinkov zo strany opatrovníčok a popisy ich výchovných rodičovských postupov. Všetky zbery dát prebiehajú v svahilčine (jazyk, ktorým sa v záujmovej oblasti bežne hovorí).

Naša štúdia hodnotí dopad intervencie na viaceré výsledné ukazovatele. Primárnymi ukazovateľmi sú reč dieťaťa a rodičovská citlivosť a vzájomnosť medzi rodičmi a deťmi. Sekundárne ukazovatele sú schopnosť dieťaťa udržať pozornosť, správanie dieťaťa a rodičovský stres. Skúmame aj možný vplyv intervencie na zdravie detí.

Kvantitatívnu analýzu dát vykonáva štatistik, ktorý pracuje nezávisle od riešiteľov štúdie. Všetky štatistické analýzy sa budú vykonávať pomocou softvéru R alebo Stata. Rozdiely v základných charakteristikách skupín sa budú hodnotiť pomocou t-testov nezávislých vzoriek, chí-kvadrát testov a Mannovho-Whitneyho U testu. Analýza východiskových rozdielov skupín bude zahŕňať aj sociodemografické údaje, ako je zloženie členov domácnosti alebo životná úroveň. Všetky štatistické testy budú obojstranné, pričom hladina významnosti bude stanovená na 5 %. Na vyjadrenie veľkosti účinkov intervencie sa vypočítajú ukazovatele veľkosti účinku (napr. Cohenovo d). Štatistické analýzy primárnych a sekundárnych výsledkov sa budú vykonávať naslepo, bez ohľadu na pridelenie intervencie. Na posúdenie účinkov intervencie sa použijú lineárne zmiešané modely alebo analýza kovariancie. Východiskové skóre sa bude kontrolovať ako kovariáty. Ďalšie potenciálne kovariáty sa budú skúmať skúmaním korelácií medzi kovariátmi a výslednými premennými.

Nahrávky z kvalitatívnych rozhovorov a fokusných skupín prepíše a preloží rodený svahilský hovorca, ktorý plynule ovláda angličtinu. Prepisy budú analyzované použitím tematickej analýzy v softvéri na analýzu kvalitatívnych údajov.

4. AKTUÁLNY STAV ŠTÚDIE

Popisovaná štúdia sa začala realizovať v auguste 2023 registráciou opatrovníčok splňujúcich kritéria pre zaradenie do projektu. Celkovo bolo zaregistrovaných 542 opatrovníčok. Po randomizácii podľa klastrov boli opatrovníčky rozdelené do intervenčnej a dvoch kontrolných skupín. V každej skupine bolo približne 150 opatrovníčok[1]. V septembri 2023 bol realizovaný prvý zber kvantitatívnych dát vo všetkých troch skupinách, ako aj kvalitatívne rozhovory s opatrovníčkami zaradenými do intervenčnej a aktívnej kontrolnej skupiny. V období od septembra 2023 do novembra 2023 prebiehali vzdelávacie semináre v intervenčnej a aktívnej kontrolnej skupine, s priemernou účasťou dosahujúcou približne 65 %. Po skončení kurzov bolo v novembri a decembri 2023 realizované druhé kolo zberu kvantitatívnych dát u všetkých opatrovníčok, fokusné skupiny s lektorkami seminárov a náhodne vybranými opatrovníčkami, a kvalitatívne rozhovory. Aktuálne prebieha prvotné spracovanie získaných kvantitatívnych a kvalitatívnych dát.

[1] Z dôvodu zvolenej metódy randomizácie nebolo približne 90 zaregistrovaných opatrovateliek zaradených do štúdie.

5. ZÁVER

Napriek existencii niekoľkých programov zameraných na vzťah rodičov s ich deťmi, vrátane programov zdieľania či spoločného čítania kníh, boli tieto programy skúmané v štátoch s vysokými príjmami a v mestských oblastiach krajín s nízkymi a strednými príjmami. Intervencia „Maminko, povídej“ je jedinečná svojím zameraním na vidiecku oblasť Tanzánie a uplatnením zmiešaných metód výskumu.

Na rozdiel od existujúcich štúdií programov zdieľania kníh sa v našej štúdii analyzujú údaje získané z jednej intervenčnej a dvoch kontrolných skupín - pasívnej kontrolnej skupiny na čakacej listine a aktívnej kontrolnej skupiny, ktorej sa poskytuje jednoduchý, neštandardizovaný rodičovský program, v ktorom sa opatrovníčky učia nenáročné detské hry. Vytvorenie aktívnej kontrolnej skupiny umožňuje overiť, či prípadné účinky na výsledky detí a opatrovníčok možno pripísať programu zdieľania kníh ako takému, alebo by sa mali skôr považovať za spôsobené inými faktormi spoločnými pre oba programy, napríklad zvýšeným časom a pozornosťou, ktoré opatrovníčky venujú svojmu dieťaťu.

Použitá literatura

1. BLACK, M. M., S. P. WALKER, L. C. FERNALD, A. M. ANDERSEN, C. T., DIGIROLAMO, C. LU a A. E. DEVERCELLI, 2017. Early childhood development coming of age: Science through the life course. *The Lancet*. 389(10064), 77–90.
2. BUS, A. G, M.H. VAN IJZENDOORN a A. D. PELLEGRINI, 1995. Joint Book Reading Makes for Success in Learning to Read: A Meta-Analysis on Intergenerational Transmission of Literacy. *Review of Educational Research.* 65(1), 1–21.
3. CATTS, H. W., M. E. FEY, X. ZHANG a B. J. TOMBLIN, 2001. Estimating the Risk of Future Reading Difficulties in Kindergarten Children. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools*. 32(1), 38–50.
4. COOPER, P. J., Z. VALLY, H. COOPER, T. RADFORD, A. SHARPLES, M. TOMLINSON a L.MURRAY, 2014. Promoting Mother-Infant Book Sharing and Infant Attention and Language Development in an Impoverished South African Population: A Pilot Study. *Early Childhood Education Journal*. 42(2), 143–152.
5. DOWDALL, N., L. MURRAY, S. SKEEN, M. MARLOW, L. DE PASCALIS, F. GARDNER, M. TOMLINSON a P. J. COOPER, 2021. Book-Sharing for Parenting and Child Development in South Africa: A Randomized Controlled Trial. *Child Development*. 92(6), 2252–2267.
6. GRANTHAM-MCGREGOR, S., Y. BUN CHUENG, S. CUETO, P. GLEWWE, L. RICHTER, B. STRUPP a THE INTERNATIONAL CHILD DEVELOPMENT STEERING GROUP, 2007. Developmental potential in the first 5 years for children in developing countries. *The Lancet*. 369(9555), 60–70.
7. KIM, Y. a D. RILEY, 2021. Accelerating Early Language and Literacy Skills Through a Preschool-Home Partnership Using Dialogic Reading: a Randomized Trial. *Child & Youth Care Forum*. 50(5), 901–924.
8. KNAUER, H. A, P.JAKIELA, O. OZIER, F. ABOUD a L. C. H. FERNALD, 2020. Enhancing Young Children’s Language Acquisition Through Parent-Child Book-Sharing: A Randomized Trial in Rural Kenya. *Early Childhood Research Quarterly*. 50(1), 179–190.
9. MURRAY, L., L. DE PASCALIS, M. TOMLINSON, Z. VALLY, H. DADOMO, B. MACLACHLAN, C. WOODWARD a P. J. COOPER, 2016. Randomized controlled trial of a book-sharing intervention in a deprived South African community: effects on carer–infant interactions, and their relation to infant cognitive and socioemotional

outcome. *Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*. 57(12), 1370–1379.
10. MURRAY, L., S. JENNINGS, H. PERRY, M. ANDREWS, K. DE WILDE, A. NEWELL, Alicia MORTIMER, E. PHILLIPS, X. LIU, C. HUGHES, E. MELHUISH, L. DE PASCALIS, C. DISHINGTON, J. DUNCAN a P. J. COOPER, 2023. Effects of training parents in dialogic book-sharing: The Early-Years Provision in Children's Centers (EPICC) study. *Early Childhood Research Quarterly*. 62(1), 1–16.
11. NOBLE, C., T. CAMERON-FAULKNER, A. JESSOP, A. COATES, H. SAWYER, R. TAYLOR-IMS a C. F. ROWLAND, 2020. The Impact of Interactive Shared Book Reading on Children's Language Skills: A Randomized Controlled Trial. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*. 63(6), 1878–1897.
12. O'FARRELLY, C., O. DOYLE, G. VICTORY a E.PALAMARO-MUNSELL, 2018. Shared reading in infancy and later development: Evidence from an early intervention. *Journal of Applied Developmental Psychology*. 54, 69–83. ISSN 0193-3973.
13. SALLEY, B., C. NEAL, J. MCGOVERN, K. FLEMING a D. DANIELS, 2022. An Exploration of Ready, Set, Share A Book! Intervention for Enhancing Parent Book Sharing with Infants and Toddlers. *Early Childhood Education Journal*.
14. SHERR, L, L D CLUVER, T S BETANCOURT, S E KELLERMAN, L M RICHTER a C DESMOND, 2014. Evidence of impact: health, psychological and social effects of adult HIV on children. *AIDS*. 28, S251–S259.
15. TOMLINSON, M., S. SKEEN, M. MARLOW, L. CLUVER, P. J. COOPER, L. MURRAY, S. MOFOKENG, N. MORLEY, M. MAKHETHA, S. GORDON, T. ESTERHUIZEN a L. SHERR, 2016. Improving early childhood care and development, HIV-testing, treatment and support, and nutrition in Mokhotlong, Lesotho: Study protocol for a cluster randomized controlled trial. *Trials*. 17(538), 1–13.
16. VALLY, Z., L. MURRAY, M. TOMLINSON a P. J. COOPER, 2015. The impact of dialogic book-sharing training on infant language and attention: a randomized controlled trial in a deprived South African community. *Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*. 56(8), 865–873.
17. ZAUCHE, L., T. A. THUL, A. MAHONEY a J. STAPEL-WAX, 2016. Influence of language nutrition on children's language and cognitive development: An integrated review. *Early Childhood Research Quarterly*. 36(3), 318–333.

Kontaktní údaje

Mgr. Barbora Frličková
Univerzita Palackého v Olomouci, Přírodovědecká fakulta, Katedra rozvojových a environmentálních studií
17. listopadu 12, Olomouc 771 46
Tel: +421 917 738 298
email: barbora.frlickova01@upol.cz

Mgr. Eva Šerá Komlossyová, Ph.D.
Univerzita Palackého v Olomouci, Přírodovědecká fakulta, Katedra rozvojových a environmentálních studií
17. listopadu 12, Olomouc 771 46
Tel: +420 774 846 839
email: eva.serakomlossyova@upol.cz

Mgr. Martin Schlossarek, Ph.D.
Univerzita Palackého v Olomouci, Přírodovědecká fakulta, Katedra rozvojových a environmentálních studií
17. listopadu 12, Olomouc 771 46
Tel: +420 737 989 899
email: martin.schlossarek@upol.cz

KOGNITÍVNA EDUKÁCIA AKO NÁSTROJ PREVENCIE KYBERAGRESIE

COGNITIVE EDUCATION AS A TOOL FOR CYBERAGGRESSION PREVENTION

Zuzana Babulicová

Abstrakt

Informačný tok je tak rýchly, že musíme opustiť tradičnú orientáciu výučby, neučiť žiakov „čo si myslieť“, ale naučiť ich „ako myslieť“. Cieľom príspevku je ozrejmiť, nevyhnutnosť orientovať výchovu a vzdelávanie v podmienkach slovenských škôl na rozvoj kognitívnych schopností žiakov. V našom príspevku tiež oboznamuje čitateľa s novovytvorenou metodikou C.Y.B.E.R. a spracovanou metodickou príručkou, ktorá sýti 5 kľúčových oblastí prevencie kyberagresie.

Klíčová slova: *kognitívna edukácia, prevencia kyberagresie, C.Y.B.E.R.*

Abstract

The flow of information is so fast that we have to abandon the traditional orientation of teaching. today we teach pupils "what to think", but we do not teach them "how to think". The aim of the contribution is to clarify the necessity of orienting education towards the development of students' cognitive abilities in the conditions of Slovak schools. In our article, the reader is also introduced to the newly created C.Y.B.E.R. methodology. and a processed methodical guide that covers 5 key areas of cyberaggression prevention.

Key words: *cognitive education, cyberagression prevention, C.Y.B.E.R.*

1 VŠETKO JE ONLINE, ŠKOLA JE OFF

V riešiteľskom tíme projektu (e-)Prevencia kyberagresie u generácie Z je našou úlohou vysvetliť prepojenie kognície a prejavov správania sa detí, žiakov i dospelých na sociálnych sieťach. Kognitívne funkcie chápeme ako predpoklady myslenia, preto je potrebné ich cielene spájať aj so správaním sa v online priestore, pretože nie sme zvyknutí overovať tvrdenia alebo overovať zdroje informácií V dobe neobmedzeného prístupu na internet má ktokoľvek možnosť napísať a publikovať, čím môže našu osobu manipulovať. Preto v rámci projektu ponúkame súbor aktivít, ktoré budú cielene kreovať zodpovedné správanie sa na internete, naučiť sa overovať hodnovernosť informácií, či stanoviť si vlastné pravidlá, aby sme eliminovali kyberagresiu detí a žiakov.

Najnovšie výsledky testovania žiakov na reprezentatívnej vzorke 15-ročných žiakov na všetkých druhoch škôl sa sledovala úroveň ich vedomostí a zručností z matematickej, čitateľskej a prírodovednej gramotnosti. V porovnaní s predchádzajúcim cyklom štúdie (PISA 2018), kedy sa slovenskí žiaci v matematike zaradili svojím výkonom do priemeru krajín OECD, v aktuálnom cykle merania (PISA 2022) sa skóre 15-ročných žiakov na Slovensku svojimi hodnotami pohybuje pod priemerom krajín OECD. Podobný výsledok môžeme konštatovať aj v ostatných dvoch sledovaných oblastiach. V čitateľskej a prírodovednej gramotnosti zostal výkon slovenských žiakov, podobne ako v predchádzajúcich cykloch, pod priemerom krajín OECD. Je dôležité pripomenúť, že cyklus PISA 2022 sa realizoval počas pandémie COVID-19, čo do značnej miery ovplyvnilo

zber údajov nielen na Slovensku, ale platí to pre všetky krajiny, ktoré sa na meraní PISA 2022 zúčastnili. (www.minedu.sk)
Z uvedeného pre slovenské edukačné prostredie vyplýva, že žiaci majú problémy s pochopením prečítaného textu, nedosahujú potrebnú úroveň (čitateľskej) gramotnosti, ktorá je nevyhnutným predpokladom pre zvládnutie ďalšieho vzdelávania. Výsledky tiež preukazujú, že škola ich úroveň gramotnosti kreuje len v minimálnej miere. Slovenské školstvo žiaľ stále stojí na faktografickom memorovaní a nedostatočne pripravuje žiakov pre ďalšie vzdelávanie a život. Na druhej strane, naši žiaci disponujú takými vedomosťami, schopnosťami a sadami zručností, ktoré nezískavajú v škole, ale pre ich život sú potrebné. Jednou z týchto oblastí je aj práca s informačno-komunikačnými technológiami, ktoré tzv. generácia Z dokáže používať intuitívne. Vplyvom (post)pandemického eliminovania sociálnych kontaktov a presunu sociálnej interakcie do online prostredia sa mnohé problémy žiakov presunuli do online prostredia tiež.
Zo strany rodičov však prichádzajú očakávania rodičov, aby trend a tempo rozvoja informačno-komunikačných technológií reflektovala škola, to znamená, aby primárne škola pripravila žiakov na využívanie a používanie IT technológií, pretože sa rodičia necítia dostatočne pripravení a zdatní svojim deťom pomôcť. Často sa problémy objavujú už od prvého stupňa základných škôl, kde si žiaci zakladajú rôzne skupiny na platformách určených na komunikáciu so spolužiakmi (napríklad triedne skupiny cez aplikácie Whats App, Viber, Telegram a ďalšie), pričom v prípade výskytu akéhokoľvek problému žiadajú triedneho učiteľa o riešenie vzniknutých problémov. Mnohí rodičia totiž volia maladaptívne techniky riešenia týchto problémov, čoho následkom je narušenie dôvery medzi dieťaťom a rodičom (napr. vytváranie podvojných profilov). Dokazujú to viaceré výskumy (Kohútová - Lauterbachová – Madro – Horská, 2018) I náš autorsky prevedený výskum, ktorý sa týkal vnímania kyberohrození zo strany rodičov a zo strany ich detí potvrdil, že tieto dve generácie majú odlišné vnímanie aspektov online priestoru. Skúmali sme sémantické diferencie pre jednotlivé výroky. Výsledky sme spracovali v podobe korešpondenčných máp. Ukázali, že rodičia internet a správanie sa v online priestore chápu rozdielne ako ich deti. To, čo rodičia primárne pokladajú za svoje súkromie a chcú ho chrániť, naopak ich deti chcú sprístupniť širšiemu publiku, nevidia problém v zverejňovaní fotografií, súkromnej komunikácie ai. s cieľom získania čo najväčšej (pozitívnej) odozvy v podobe „lajkov“ (bližšie Zelená – Babulicová, 2022).
V kontexte uvedeného v nasledujúcom texte ponúkame základné východiská kognitívne orientovaného prístupu edukácie, ktorého cieľom je rozvoj kritického myslenia žiakov. Kognitívna edukácia je stratégiou, ktorá nie je viazaná na obsah (vzdelávania), ale obsah vzdelávania chápe ako nástroj rozvoja bio-psycho-sociálnej osobnosti žiaka.

2 KOGNITÍVNA EDUKÁCIA V KONTEXTE PREVENCIE

Kognícia musí byť chápaná v širokom zmysle slova, teda získavanie, spracovávanie a interpretovanie informácií. Nezriedka totiž býva chápaná v úzkom poňatí ako osvojovanie si vedomostí s vylúčením akýchkoľvek emócií. Kognícia tento rámec presahuje. Kognitívna edukácia orientovaná na proces nepredstavuje iba osvojovanie vedomostí, ale aj spôsob ich získavania. Je teda sústredená na aktivizáciu kognitívnych funkcií
Kognitívne orientovaný prístup v edukácii je predispozíciou pre rozvoj kritického a tvorivého myslenia. Duchovičová (2020) vysvetľuje, že potreba vychovávať kriticky mysliacich jednotlivcov nie je nová, no vypuklým problémom sa stala neobmedzeným prístupom k informáciám prostredníctvom prudko sa rozvíjajúcich technológií a výraznou demokratizáciou tvorby informácií a správ. Woolliance et al. formulovali šesť otázok v zjednodušenom modeli, ktoré spustia identifikáciu kritického myslenia v oblasti problematiky kyberagresie (Kosturková, 2022)

1. Kde ste prišli k týmto informáciám? Dostali sa k vám len náhodne, alebo ste sa k nim dostali systematickým hľadaním?
2. Čo znamenajú tieto informácie a čo sú hlavné zistenia/výsledky týchto informácií? Je to výskumná štúdia, odborné stanovisko, diskusný príspevok, informácia z webu?
3. Ako prišiel autor informácie k svojim záverom? Sú závery logicky podložené a racionálne pochopiteľné? Ak sa jedná o výskum a jeho výstupy, ako bol ten výskum realizovaný, bol robený precízne a reflektuje závery zistenia výskumu?
4. Kto túto informáciu povedal/napísal? Je autor informácie nejaká inštitúcia alebo sa jedná o názor jednotlivca? Je autor odborníkom na danú oblasť? Môže autor disponovať nejakými predsudkami, ktoré by mohli skresliť výstupy?
5. Kedy to bolo napísané/povedané? Staršie dáta môžu byť stále aktuálne, avšak je nutné, aby ste zistili, či k danej téme nie sú relevantnejšie informácie novšieho dáta.
6. Prečo to oblo napísané/povedané? Pre koho je informácia určená – pre odbornú verejnosť, profesionálov alebo pre klientelu? Aký cieľ sa danou informáciou sleduje?

Človek, ktorý využíva kritické myslenie v bežnom živote rozlišuje nielen medzi názormi a faktami, ale dôsledne premýšľa o informáciách, aby sa v nich snažil získať čo najviac súvisiacich informácii. Kladením doplňujúcich otázok dokáže odhadnúť, ktorá informácie je pravdivá a ktorá iba obyčajná „kačica“ vypustená do sveta. Získava to najmä overovaním si ich pravdivosti od viacerých navzájom nezávislých zdrojov. Tie by však mali spĺňať jednu podmienky – dôveryhodnosť. Budovanie kritického myslenia je dlhodobým procesom a vedie k dostatočnej sebareflexii. Kriticky premýšľajúci človek si dokáže nielen vytvárať vlastný názor, chápať historické súvislostí, prepájať ekonomický a politický kontext, používať viaceré cudzie jazyky, hodnotiť umenie a literatúru, využívať komunikačné a informačné technológie, ale aj prejavovať solidaritu, pracovať v tíme a byť flexibilný pri rýchlych zmenách. Najdôležitejšou črtou kritického myslenia je snaha o pochopenie akejkoľvek informácie v čo najširších súvislostiach. Kriticky mysliaci človek má myseľ vytrénovanú tak, že pri akomkoľvek tvrdení, argumente, štúdii či článku pozerá pod povrch. Skúma motívy a kvalifikáciu autorov, logickú súdržnosť prezentovaných tvrdení, dôveryhodnosť použitých dôkazov, poctivosť vo vyvodzovaní dôsledkov či vernosť vedeckej metodológii. Chápe, že na jednu vec sa dá pozerať z rôznych uhlov pohľadu a miesto toho, aby si z nich vybral jeden konkrétny a ostatné zavrhol, snaží sa ich pochopiť viacero. Kritické myslenie je tiež neustála snaha o zdokonaľovanie vlastného citu pre presnosť vo vyjadrovaní. Výsledkom tejto snahy je štruktúrovaný, konzistentný a logický prejav. Kriticky mysliaci človek totiž neskúma len myslenie iných a informácie z okolitého sveta. Rovnako systematicky a pozorne skúma vlastné pohnútky, myšlienkové pochody a vznik vlastných názorov a rozhodnutí. A na základe tohto pozorovania potom upravuje svoju komunikáciu tak, aby bola jasnejšia a zrozumiteľnejšia. A v tomto zmysle je potrebné rozvíjať kritické myslenie u našej cieľovej skupiny v oblasti nastolenej problematiky kyberagresie. (bližšie Hollá a kol, 2023)

3 C.Y.B.E.R. METODICKÁ PRÍRUČKA PREVENCIE KYBERAGRESIE

V nasledujúcej časti textu prestavíme čitateľom metodiku C.Y.B.E.R. k prevencii kyberagresie. Metodika bola vytvorená ako výstup riešenia výskumnej úlohy KEGA 014UKF-4/2021 (e-) Prevencia kyberagresie u generácie Z. Akronym v sebe zahŕňa oblasti, ktoré reflektujú filozofické východiská prevencie.

C (angl. cognitive) kognitivizácie,
Y (angl. You, yourself) sebapoňatia, sebaobrazu a sebaúcty,
B (angl. Behaviour) správania a komunikácie,
E (angl. Emotion) emocionalizácie,
R (angl. Resilio) reziliencie – odolnosti

V úvode metodickej príručky K. Hollá (2023, str.8-9) vysvetľuje zameranie týchto kľúčových oblastí nasledovne:

- C - kognitivizácia – naučiť jednotlivca poznávať, myslieť, riešiť konflikty, rozvíjať kritické myslenie, naučiť rozlišovať skutočnosti od fikcie, identifikovať manipulatívne techniky v kyberprostredí, poznať nástrahy kyberpriestoru a ich riziká a dôsledky, naučiť brániť sa nástrahám kyberpriestoru, vedieť vyhľadávať a selektovať informácie.
- Y - sebapoňatie, sebaobraz a sebaúcta – cieľom je naučiť dieťa a dospievajúceho utvárať/formovať pozitívny sebaobraz, rozlíšiť medzi pozitívnym a negatívnym sebaobrazom, vedieť si vážiť seba samého (t j. uznať a uvedomiť si svoju hodnotu – prijať sa taký, aký som), vedieť prijať zodpovednosť za rozvoj vlastných talentov a naučiť rozvíjať svoje talenty, uvedomiť si „kto som“, „aký som“ a „ako sa prijímam“, porozumieť vlastným myšlienkam a pocitom.
- B - správanie a komunikácia – naučiť jednotlivca rozvíjať prosociálne správanie, ako aj rozvíjať zručnosti pre spoluprácu a komunikáciu s inými, rozvíjať schopnosť pomáhať a vytvárať progresívne medziľudské vzťahy, rozvíjať sociálnoemocionálne zručnosti a vedieť konštruktívne a kreatívne riešiť konflikty.
- E - emocionalizácia – cieľom je naučiť jednotlivca rozvíjať city, vedieť komunikovať emócie, regulovať negatívne emócie a prežívanie a rozvíjať empatiu, vrátane afektívnej a kognitívnej empatie.
- R - odolnosť – zámerom je u detí a dospievajúcich rozvíjať schopnosť prekonávať prekážky, efektívne riešiť konflikty v reálnom prostredí a online prostredí, rozvíjať stratégie zvládania záťažových situácií, rozvíjať úctu k sebe a druhým, rozvíjať schopnosť interpretovať prekážky ako príležitosti pre učenie a rast a naučiť jednotlivcov vedieť porozumieť sebe samým.

Ku každej oblasti metodika ponúka spracované aktivity pre individuálnu, ale najmä skupinovú prácu učiteľa, lektora, vychovávateľa – edukátora so skupinou žiakov. Ide o aktivity, ktoré sú určené pre deti od deväť rokov veku, bez hornej hranice, nakoľko používanie informačno-komunikačných technológií je nevyhnutnou súčasťou každodenného života.

Výber niektorých aktivít pre oblasť rozvoja kognitivizácie zahŕňa: Copingové stratégie, Ako pomôcť Jožkovi?, Súboj sociálnych sietí, To dá rozum, Čo ak s niekým nesúhlasím na sociálnej sieti? A iné. Pre rozvoj sebapoňatia napríklad aktivity: Moja skutočná selfie, Som super pretože..., Sila lajkov a ďalšie. Pre oblasť rozvoja behaviorálnych spôsobilostí, správania a sociálno komunikačných zručností autori navrhli napríklad aktivity Message, Mapa pomoci, Kto ma ovplyvní? Papierová figúrka, Tri hastagy (3#). Pre oblasť rozvoja emocionalizácie ako prevencie kyberagresie sú v metodickej príručke odporúčané aktivity Za čo sa dnes hnevám?, Slová, ktoré ma vedia potešiť a ktoré ma zraňujú, Reťazové listy šťastia, Pocitové šarády či Atómovka vo Viberi. Pre rozvoj reziliencie sú vytvorené aktivity: Kufrík digitálnej odolnosti, Ako sa cítime, keď sme online?, Nauč svoju starkú používať Facebook, Základné typy správania v záťažových situáciách a mnohé ďalšie.

Je tu tiež podrobne vysvetlené, ako s metodikou pracovať. Každá aktivita má odporúčaný vek, definované ciele, potrebné pomôcky, popísaný metodický postup i návrh prípadných modifikácií. Pre pedagogických i odborných pracovníkov bude určite prínosné, že aktivity sú obohatené i o pracovné listy, ktoré je možné používať. Autori dbali i na žiakov so špecifickými výchovno-vzdelávacími potrebami. Vybrané materiály sú prispôsobené pre žiakov s dyslexiou a vybrané videá dostupné na internetovej stránke preventívneho programu C.Y.B.E.R. boli pretlmočené aj do posunkového jazyka.

Metodická príručka je dostupná v knižnej i v elektronickej podobe. Je zriadená aj internetová stránka, kde je možné nájsť potrebné informácie i kontakty na odborníkov. https://www.cyber.pf.ukf.sk/cyber/
Metodická príručka bola vytvorená pre pedagogických a odborných zamestnancov škôl a školských zariadení, prípadne i pre rodičov a ďalších záujemcov. Aktivity je možné realizovať v školskom i v mimoškolskom prostredí.
Nádejou na zmenu prístupu, zmenu filozofických východísk edukácie je pripravovaná a aktuálne i pilotne overovaná kurikulárna reforma v slovenských školách. Je však na pleciach slovenských pedagogických i odborných zamestnatnoch, aké výsledky a efekty edukácie môžeme v budúcnosti očakávať.

Príspevok je výstupom riešenia projektu KEGA 014UKF-4/2021 (e-)Prevencia kyberagresie u generácie Z.

Použitá literatúra

1. DUCHOVIČOVÁ, J. (2020). Predhovor: Prečo stratégie stimulujúce kritické myslenie. In KOZÁROVÁ, N., GUNIŠOVÁ, D. (2020). *Stratégie rozvoja kritického myslenia vo vyučovaní pedagogiky*. Nitra : UKF. 196 s. ISBN 978-80-558-1518-3.
2. HOLLÁ, K. a kol. (2023) C.Y.B.E.R metodická príručka k prevencii kyberagresie. Nitra: UKF, 2023. ISBN 978-80-558-2021-7
3. KOHÚTOVÁ, V., LAUTERBACHOVÁ, A., MADRO, M., HORSKÁ, B. *Správanie mladých ľudí a ich rodičov na internete.* 2018, https://www.ipcko.sk/wpcontent/uploads/2018/06/VY%CC%81STUPYVY%CC%81SKUMU1.pdf?msclkid=ab37700ecf5b11ec84b339a5e39a750b
4. KOSTURKOVÁ, M. (2022). Etika kritického mysliteľa a sociálne zvyklosti. In *Manažment školy v praxi*. 17.roč. Vol. 3/2022, s. 26-28. ISSN 1336-9849
5. ZELENÁ H., BABULICOVÁ, Z. 2022. Two generation views Two generations' views on behaviour in a virtual environment In: *EDULEARN22 : 14th International Conference on Education and New Learning Technologies*, July 4th-6th, 2022, Palma, Mallorca, Spain. - Palma : IATED Academy, 2022. P. 5458-5464. ISBN 978-84-09-42484-9. ISSN 2340-1117,
6. www.minedu.sk Zverejnenie výsledkov slovenských 15-ročných žiakov v medzinárodnej štúdii OECD PISA 2022 | Ministerstvo školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky
7. C.Y.B.E.R. – (e)Prevencia kyberagresie (ukf.sk)

Kontaktné údaje

PaedDr. Zuzana Babulicová, PhD.
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Pedagogická fakulta
Drážovská 4
949 01 Nitra
Tel: +421 37 6408246
email: zbabulicova@ukf.sk

FAMILY PERSPECTIVES ON DEALING WITH DRUG USE PROBLEMS

Filip Gerec, Lenka Štefáková

Abstract

This research aims to analyze the views of the family in terms of its functionality on the views associated with dealing with drug use problems. Statistical analysis of the respondents showed that there is no statistically significant relationship between family type and preferred solutions to drug-related problems. However, the findings suggest that respondents from functional families are more supportive of drug programs, while respondents from non-functional families prefer the Harm Reduction approach. The results highlight the importance of tailoring prevention and intervention interventions to the individual needs of families and their social contexts. The research provides a foundation for further research and practice in the field of social work.

Keywords: *drugs, family perspectives, problem solving, social work.*

1 THEORETICAL BACKGROUND

The social theory of the family recognizes the family as the basic social system. This perspective provides a framework for understanding the importance of the family in the process of shaping the values, normative beliefs, opinions, and social relationships of its members. Examining this family structure and dynamics will allow us to better understand how these factors may influence a family's attitudes toward drug use and its approach to dealing with related problems.

According to Prevendárová (2001), structural family therapy, based on Salvador's theory, emphasizes the structure of the family. Therefore, from this information, it can be assumed that the interactions of individual family members may play a significant role in the process of shaping family attitudes and beliefs towards drug use and the way they deal with problems. It may be interesting to look at structural aspects that may provide a theoretical starting point. Urie Bronfenbrenner's ecological theory, which examines the relationship between the individual and his or her environment, is also of interest. In this case, it is useful to look at the micro level of the family and its interactions with the macro level of society. This allows an understanding of how the internal dynamics of the family can be influenced by external factors and how these influences can affect the family's attitudes towards drug use and its solution.

An output from the United Nations World Drug Report (2021), talks about drug production and distribution in the Americas and is more linked to the consequences of drug use, such as violence. The explanation lies in the differences in the nature of the links between drug traffickers. In East and Southeast Asia, heroin is illicitly produced and trafficked by individuals and groups, and the networks of traffickers can be isolated and decentralized. Drug dealers typically come from ethnic groups living on both sides of the border and come from dysfunctional families that have been involved in drug trafficking for generations. Duan (2020) argues that when it comes to addictions, substance use can lead to dependence and to severe intoxication. This behavior not only has consequences for those who use the drugs, but also affects the people with whom the addict lives or is associated, meaning far-reaching consequences at the family, societal and community level. Research findings by Kempf (2017) and MacFadden (2020) show empirical evidence that focuses on the need for outreach education programs and educational institutions to be aware of current issues related to

addictions so that awareness, sensitization and health education programs can be implemented to reduce or eliminate drug consumption and correct maladaptive behaviors that focus on strengthening prevention and treatment or substance abuse, including drug abuse or harmful use of alcohol. This research also highlights the fact that the immediate social environment should be concerned with ensuring healthy lifestyles and promoting overall well-being for all people at all ages. The United Nations (2019) draws attention to drug use in the family, which may foreshadow a potential problem in not addressing the situation, or not addressing the measures to be implemented to address drug problems, or ignoring the needs to address these aspects. Therefore, individual perception of drug use should be reinforced, particularly by the family in the form of prevention, and young people in particular should be given the tools to reduce the potential for a problem as much as possible. A preventive approach already within the family is essential; it is always better to prevent a problem from arising than to try to solve or eliminate it once it already exists. Bellon-Champela's (2015) research highlights peer influence as playing an important role in drug experimentation and consumption during adolescence. The context of family protection is described at the level of family dimensions. Thus, parental supervision of the youth, clear family rules, low levels of family conflict as well as good communication between the youth and his/her parents are preventive protective dimensions in relation to substance use and to the eventual resolution of drug problems. Adolescents living in single-parent families or with divorced parents, or sharing the daily life of a parent addicted to psychoactive substances, seem to be more attracted to addictive substances and hence to drug-related problems. Family dynamics can be dysfunctional, with reported problems such as low levels of cohesion, poor adaptability, and poor communication between family members. Low levels of cohesion mean low levels of bonding between members. Low adaptability appears to be a strong predictor of adolescents' addictive behavior. Previous studies of families who have adolescents with drug problems have focused on family vulnerability factors involved in the development of risky behaviors, but few researchers have assessed the impact of the consumer's addiction on his or her relatives. The effectiveness of family solutions to drug problems appear to depend on relatives' understanding of addiction, specifically that addiction is complex and coalescing over the long term. Therefore, it is necessary to open up new research perspectives on the practice of social workers and other helping professionals in families who have experience with substance-using adolescents.

2 ADDRESSING DRUG USE PROBLEMS FROM A FAMILY PERSPECTIVE

For the processing of the research, we chose a quantitative method of processing, and the subsequent statistical analysis was carried out in the statistical software SPSS 22. The respondents participated in the research voluntarily and anonymously. The respondents were full-time and part-time students of the first and second degree of higher education in the field of social work at the Faculty of Education of the Catholic University in Ružomberok. Data collection for the study took place from September 2022 to August 2023, data collection was carried out using a combined form of data collection through an online platform or in person. The research sample consisted of 18 males and 84 females; in terms of age, the sample reached a mean age of 28.34 years. The youngest respondent was 19 years old and the oldest was 52 years old. The sample consisted of 82 respondents who were first degree students, which accounted for 80.4%, and 20 respondents who were second degree students, which accounted for 19.6% of the total sample. The largest group in the sample in terms of religion was respondents who were Catholic and made up 41.2% of the sample. Conversely, the least numerous group was respondents who are Greek Catholic, making up 3.9% of the sample. The sample consisted of 56 respondents who live in the city, which accounted for 54.9%, and 46 respondents who live in the village, which accounted for 45.1% of the entire sample. The

largest group in the respondent pool in terms of family type in terms of completeness was the respondents who are from a complete family, and this constituted 71.6% of the sample. Conversely, the least numerous group was respondents who were from an incomplete family, and they made up 7.8% of the sample. The largest group in the sample in terms of family type in terms of functionality was respondents who are from a functional family and they constituted 78.4% of the sample. Conversely, the least numerous group was respondents who were from an incomplete family and made up 1% of the sample. The largest group in the sample in terms of family type in terms of faith were respondents who are from a Christian family practicing faith during major holidays, and they constituted 54.9% of the sample. Conversely, the least numerous group was respondents who are from a Christian family practicing their faith daily, and they made up 19.6% of the sample.

The aim of the research is to analyze and identify statistically significant differences between the type of family in terms of its functionality and views on dealing with drug use problems. We set the following research question: is there a statistically significant relationship between family type in terms of functionality and views on dealing with drug use problems? The results of the statistical research are presented below.

Table 1 Family type in terms of functionality * Opinion on dealing with drug use problems

		Opinion on dealing with drug use problems					
		Harm Reduction as a risk minimisation tool	Criminalisation of drug use	I don't have a view on it	Drug treatment	Anti-drug programmes in school, society	Total
Family type in terms of functionality	Functional	28	4	3	11	34	80
	Not Functional	10	0	0	3	8	21
Total		38	4	3	14	42	101

Source: own elaboration

Based on the results presented in Table 1, we can observe that in terms of family type with respect to functionality, most respondents from functional families identified drug use programs in school and community as a solution to their drug use problems. On the other hand, most of the respondents from non-functional family indicated Harm Reduction as a tool to minimize the risks as a solution to drug use problems.

For the present research question, we sought to find out whether there is a statistically significant relationship between the type of family in terms of functionality and the view on solving drug use problems. For the analysis of the research question, after taking into account the nature of the variables, we used the non-parametric Cramer's V test.

Table 2 Cramer's V (Nominal vs Nominal). Family type in terms of functionality * Opinion on dealing with drug use problems

	Value	Approx. Sig.
Cramer´s V	,161	,623
N of Valid Cases	101	

Source: own elaboration

Based on the results presented in Table 2, we can conclude that there is no statistically significant relationship between family type in terms of functionality and views on dealing with drug use problems.

3 CONCLUSION

In this research, we aimed to analyze the relationship between family type in terms of functionality and attitudes towards dealing with drug use problems. Our research was based on the theoretical underpinnings of social theory of the family and structural family therapy, focusing on the importance of interactions between family members and external influences, as well as the ecological context of family relationships. The results of the statistical analysis showed that there was no statistically significant relationship between family type and views on dealing with drug use problems. Nevertheless, we identified interesting tendencies in the views of respondents from functional and non-functional families. Respondents from functional families were more likely to prefer anti-drug programs in school and in the community, while respondents from non-functional families were more likely to prefer Harm Reduction as a risk minimization tool. These findings suggest that the approach to dealing with drug problems may be influenced not only by internal family dynamics, but also by external factors and individual experiences. Our findings support the importance of a comprehensive approach to preventing and addressing drug problems that takes into account not only family relationships but also social and environmental aspects. Although the research sample was small and thus the results cannot be generalized, the results of the research could serve as a basis for further research and practice in the field of social work and prevention of drug problems. It is essential that prevention and intervention programmes are tailored to the specific needs of families and individuals, taking into account their structural and environmental contexts. In this way, we can contribute to effective measures that promote the overall well-being of all members of society.

Sources

1. BELLON-CHAMPEL, L., & VARESCON, I. 2017. Environnement familial et consommation de substances psychoactives à l'adolescence : facteurs de vulnérabilité et d'adaptation. Annales Médico-Psychologiques, Revue Psychiatrique, 175(4), 313–319. doi:10.1016/j.amp.2015.06.005
2. DUAN, LI, AND GANG ZHU. 2020. Psychological interventions for people affected by the COVID-19 epidemic. The Lancet Psychiatry 7: 300–2.
3. KEMPF, CÉDRIC, PIERRE-MICHEL LLORCA, FRANK PIZON, et al. 2017. What's new in addiction prevention in young people: A literature review of the last years of research. Frontiers in Psychology 8: 113.
4. MACFADDEN, ISOTTA, ELOY LÓPEZ-MENESES, et al. 2020b. Reflections on Investigating the Complexity of Social Cohesion in the Era of Globalization. Badajoz: Eurytion Press.
5. PREVENDÁROVÁ, J. 2001. Rodinná terapia a poradenstvo. Základné pojmy a teoretické východiská. Bratislava : Humanitas. 2. dopl. vydanie. ISBN 80-968053-6-3
6. THE UNITED NATIONS. 2019. Objetivos de Desarrollo Sostenible. Available online: https://www.un.org/ sustainabledevelopment/es/health/ (accessed on 13 December 2023).
7. UNITED NATIONS WORLD DRUG REPORT 2021. Retrieved from: https://www.unodc.org/res/wdr2021/field/WDR21_Booklet_1.pdf (accessed: 13 December 2023.

Contact
PhDr. Filip Gerec, MBA, MPH
Department of Social Work, Faculty of Education
Catholic University in Ružomberok,
Hrabovská cesta 1, 03401 Ružomberok Slovakia
email: filip.gerec665@edu.ku.sk

ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN RESIDENCE AND DRUG EXPERIENCES

Filip Gerec, Lenka Štefáková

Abstract

The present article aims to analyze the relationships between residence and personal experiences with drugs among social work students at the Catholic University of Ružomberok. The respondents are first and second cycle full-time and part-time students. The analysis shows that there is no statistically significant relationship between residence and personal experience with drugs. The results suggest that the factor of residence has no influence on drug experience. The results of the research provide us with some understanding of the dynamics between residence and drug experiences among social work students. The results have the potential to contribute to a deeper understanding and optimization of preventive measures of drug experiences and may have the potential to contribute to a deeper understanding and optimization of preventive measures of drug experiences.

Keywords: *analysis, drugs, residence, social work, students.*

1 THEORETICAL BACKGROUND

Theoretical backgrounds focusing on the relationship between residence and personal experiences with drugs seek to provide a context that will better help to understand the issue. The relationship between residence and drug experience can be influenced by a variety of factors and it is therefore important to deepen theoretical knowledge in this area.

For ease of exposition, we present the following argument by Campbell (2009), who points out that adolescents' exposure to environments where, for example, alcohol outlets are more widely located can be a problem. In this case, an ideal example is to examine the way in which different ways in which individuals' exposure to conditions interrelate with potential risk. Ecological studies provide some evidence that drug use is greater in areas with higher densities of opportunities to purchase the substance, and availability theory provides a link between exposure and experience. Reboussin (2011) adds that exposure to more options may instead lead to easier indirect access to alcohol through society due to reduced effort to obtain the substance. Alternatively, greater exposure or availability without greater effort could lead to a perception of alcohol or drug use as normative and could model substance use as normal, leading to greater consumption and a misleading sense of risklessness. Treno (2003) reports that some individual-level studies have found that alcohol consumption is related to residence. An interesting theoretical starting point may be the research of Kurui (2020), who provided insight that, for example, college students, or the availability of substances based on where students are located, may hypothetically lead to the assumption that there is easy availability and presence of drugs in a city. He conducted research at the Eldoret National Polytechnic College, located adjacent to the largest slum area (Langas) in Eldoret, which has many informal "outlets" for the sale and use of addictive substances. Also, other opportunities to purchase addictive substances are located within a 4-minute walking distance from the central business district in Eldoret and may likely also predispose to such experiences. Nearly half (44.6%) of the college students who participated in a recent study on this topic in a neighboring county reported that the proximity of substance vending areas to their college was a reason for substance use. Slightly more than one-third (37.3%) of students in the same study reported that they indulged in a substance because it was readily available within close proximity to their college. Further, earlier research by Partanen (1993) also showed that a

large percentage of the addictive substances consumed in Kenya came from both small-scale legal and illegal production within the informal sector. Proximity-specific and unrestricted aggressive advertising related to proximity may also play a role in providing opportunities for social learning, affordability as well as accessibility and availability of substances. A rural location has a much lower density of such 'outlets', if any, and therefore this may be protective in terms of social learning opportunities, affordability, accessibility, and availability. Temporary urban residence had no effect at all on lifetime substance use. Aspects of promoting a drug-free environment and policy enforcement through campaigns around educational institutions with monitoring to ensure compliance need to be addressed. Overall, residence may be associated with socioeconomic factors, which in turn may influence individuals' ability to try drugs. Individuals in different areas may face different psychosocial pressures that may play a role in the decision to try drugs or to know someone who does. In addition, where one lives may also influence the availability of health and prevention programmes, which can have a significant impact on shaping drug experiences. Considering the impact of residence on drug experiences can help identify areas where more effective prevention strategies are needed. Optimizing prevention efforts can lead to reduced risk of drug problems and improved overall quality of life in communities.

Building on the above and relying on findings with alcohol or other addictive substances or drugs, one key aspect is the social environment, which can have a significant impact on an individual's experience of drugs, particularly because of the ease of access to resources, relatively effortlessly. The social dynamics in a given setting (city or town) can influence individuals' access to, availability of, and acceptance of drugs within the community.

2 THE RELATIONSHIP BETWEEN RESIDENCE AND DRUG EXPERIENCE

The research was carried out using a quantitative design, statistical analysis was carried out in SPSS 22. The respondents participated anonymously, both full-time and part-time students of the first and second cycle of university studies in the field of social work at the Faculty of Education of the Catholic University in Ružomberok. The data collection for the research was conducted from September 2022 to August 2023, the data collection was carried out in a combined form online or in person. The research sample consisted of 18 men and 84 women; in terms of age the sample reached an average age of 28.34 years. The youngest respondent was 19 years old and the oldest was 52 years old. The sample consisted of 82 respondents who were first degree students, which accounted for 80.4%, and 20 respondents who were second degree students, which accounted for 19.6% of the entire sample. The largest group in the sample in terms of religion was respondents who were Catholic and made up 41.2% of the sample. Conversely, the least numerous group was respondents who are Greek Catholic, making up 3.9% of the sample. The sample consisted of 56 respondents who live in the city, which accounted for 54.9%, and 46 respondents who live in the village, which accounted for 45.1% of the entire sample.

The aim of the research is to analyze and identify statistically significant differences in the relationship between residence and personal experiences with drugs. We set the following research question: is there a statistically significant relationship between residence and personal drug experience? We present the results of the research below.

Table 1 Residence - Personal experience with drugs

	Personal experience with drugs			
	Yes, I have experience	No I don't have personal experience, but I know someone	No I don't have personal experience and I don't know	Total
Resident City	9	25	22	56
Village	9	17	20	46
Total	18	42	42	102

Source: own elaboration

Based on the results presented in Table 1, we can observe that in terms of place of residence, the highest number of respondents from the city indicated that they have no personal experience with drugs but know someone, and the highest number of respondents from the village indicated that they have no personal experience with drugs and do not know anyone.
For the research question in question, we sought to determine whether there was a statistically significant relationship between residence and personal experience with drugs. For the analysis of the research question, after taking into account the nature of the variables, we used the non-parametric Cramer's V test.

Table 2. Cramer's V (Nominal vs Nominal) Residence * Personal experience with drugs

	Value	Approx. Sig.
Cramer´s V	.080	.724
N of Valid Cases	102	

Source: own elaboration

Based on the statistical results presented in Table 2, we can conclude that there is no statistically significant relationship between residence and personal experience with drugs.

3 CONCLUSION

Based on the analysis of the relationship between residence and personal experiences with drugs among social work students at the Catholic University of Ružomberok, we can draw several important conclusions. In our research, we focused on identifying the possible influence of residence on drug experiences in this cohort. First of all, we found that there is no statistically significant relationship between place of residence (city vs. municipality) and personal drug experiences. These results suggest that the factor of residence is not a determinant that influences drug experiences among social work students at the Catholic University of Ružomberok. This lack of a statistically significant relationship leads us to believe that drug experiences may be influenced by factors other than just place of residence. Based on our theoretical background, we suggested that the social environment, psychosocial pressures, and the availability of health and prevention programs may be key factors influencing drug experiences. Our analysis suggests that these factors may be more influential than place of residence alone. The results of our research provide us with some understanding of the dynamics between residence and drug experiences among social work students. Given the lack of a statistically significant relationship between residency and drug experience, we recommend further research aimed at further exploring other determinants that may influence

this issue. For example, it would be useful to examine the influence of social network, cultural factors, and the availability of educational programs on drug experiences. Overall, the results of our research can be considered beneficial to the academic community and the social work practice field. Although the research sample was small and thus the results cannot be generalized, the findings may serve to support the development of preventive measures aimed at reducing the risk of drug problems among social work students. Optimal prevention in this area can contribute to improving the overall quality of life and well-being of individuals in communities. In the final section of our research, we also highlight the need to continue to study the relationship between residence and drug experiences in order to better understand the complex determinants of this phenomenon and to respond more effectively to the needs of communities in the area of drug problem prevention.

Sources

1. CAMPBELL C., et al.; 2009. Task Force on Community Preventive Services. The effectiveness of limiting alcohol outlet density as a means of reducing excessive alcohol consumption and alcohol-relat- ed harms. Am J Prev Med. 2009;37:556–569.
2. KURUI, D. KIPCHUMBA; OGONCHO, ISAAC MACHUKI. 2020. Determinants of Alcohol Use by Students in Medical Training Colleges in South Nyanza Region, Kenya. *African Journal of Alcohol and Drug Abuse (AJADA)*, 2020, 18-25.
   on the geographic clustering of underage drinking behaviors within census tracts. Alcohol Clin Exp Res. 2011;35:1541–1549.
3. PARTANEN J. 1993. Failures in alcohol policy: lessons from Russia, Kenya, Truk and history. Addiction (Abingdon, England), 88 Suppl, 129S–134S. pmid:8453337
4. REBOUSSIN B., SONG E., WOLFSON M. 2011. The impact of alcohol outlet density
5. TRENO A., GRUBE J., MARTIN S. 2003. Alcohol availability as a predictor of youth drinking and driving: a hierarchical analysis of survey and archival data. Alcohol Clin Exp Res. 2003;27:835–840.

Contact

PhDr. Filip Gerec, MBA, MPH
Department of Social Work, Faculty of Education
Catholic University in Ružomberok,
Hrabovská cesta 1, 03401 Ružomberok Slovakia
email: filip.gerec665@edu.ku.sk

A SOCIAL WORKER'S PERSONAL VIEW OF WORKING IN A HOSPICE

Lenka Štefáková, Barbora Móciková

Abstract

The research findings of this article focus on social workers' perspectives of their work in the context of hospice care. Qualitative research conducted in hospice settings in Slovakia and the Czech Republic provides insight into the positives and negatives of the work of these professionals. The respondents, social workers, perceive positive aspects of their work in working with people, fulfillment and positive feedback. From their perspective, the negative aspects include lack of support from the state, legislative restrictions, low pay, and excessive paperwork that limits their direct work with clients. These findings highlight the challenges and the need to improve working conditions for social workers in hospice care.

Keywords: *hospice, social work, social worker,*

1 ACTIVITIES OF A SOCIAL WORKER IN HOSPICE CARE

Social work has an indispensable place in palliative and hospice care. It is very important for a person who is in the final phase of life not to feel alone. Social work forms a kind of safety net that helps to ensure that the client receives comprehensive care even in the last phase of his/her life (Hrozenská In Franzenová, 2010). Every person's death is different, but every single person has the right to die with dignity, which follows from basic ethical principles. The mission of the social worker and social work is to show love, respect and accompany the person during their last moments of life (Laca, 2013). Social work in hospice care takes knowledge from many other scientific disciplines such as medicine, philosophy, sociology, etc. With the knowledge gained from these disciplines, the social worker is able to holistically understand the needs of the dying person (Micheľ In Laca S., Dancák, Laca P., 2011).

In order for a hospice to offer comprehensive care to a dying person, it is necessary for professionals from multiple fields to be involved in that care. The work involved in dying is very demanding and therefore the selection of the staff that will be part of the multidisciplinary team is one of the most important factors for successful collaboration. This includes, of course, the patient and their family, who are also at the centre of this care. When a person is confronted with death, he or she should have professionals around him or her who possess a humanity that makes the dying person feel that the staff is available to him or her not only because it is their job, but because they have a real human interest in him or her and want to accompany him or her in his or her last moments of life (Kasanova, 2009). Each member of the multidisciplinary team has an irreplaceable place in the care of the dying person. Their individual responsibilities are clearly defined and each member has an equally important position within the team, all on the same level. Just as there is no supervisor, there are no subordinates (Laca, 2013).

According to Mojtova (2014), the social worker is an integral part of the multidisciplinary team, helping the functional family cope with the situation that has affected them. The social worker is considered as an intermediate link who in a particular case provides emotional support not only to the ill person but also to the caregivers (Laca, 2013).

In order for a social worker to be a good professional, thorough training is required. Although a social worker can be a great asset in practice, he or she can also be a great risk not only to the client, but also to the whole profession, whom he or she can endanger with his or her unprofessionalism, indifference, incompetence or bureaucratism. Reducing these risks and the

professional growth of the social worker depends on the support actors, the quality and quantity of tools, but also the social worker's responsibility towards himself/herself. Thus, if a social worker is supported, the quality of his/her work towards clients increases (Mátel In Štefáková, 2018).

Hospice care begins before the actual admission of the patient to the facility. A person is admitted to hospice on the basis of his or her own application, which includes a declaration - free informed consent - in which the patient confirms that he or she has made the decision to be placed in hospice on his or her own, freely, and has been properly informed (Kasanová, 2009). Vorlicek, Adam, and Pospíšilová (In Kasanová, 2009) point out that a patient is admitted to hospice by a committee of several members after four basic conditions are met - the patient's illness is progressive and life-threatening, palliative care is needed, the patient does not need to be hospitalized in a hospital, and care in the home environment is not feasible or insufficient. Dobríková - Porubčanová (2005) adds that at this stage the social worker also learns about the patient's social situation and, based on the findings, proposes that the patient's costs covering the hospice stay be reduced or waived in full. Laca (2013) further states that the social worker should not be withheld any important facts about the patient's medical condition, symptoms and concomitant signs of his/her illness, or about the family circumstances and needs of the family and the client.

That the position of the social worker in the hospice setting is particularly important is confirmed by Quig, who in 1989 described the main roles of the social worker in the profession in three areas:

- preparing a psychosocial assessment and developing a plan of care that relates to the needs of the patient and his or her family,
- providing supportive individual, family counselling or group therapy for the patient and family,
- referral to informal neighborhood resources and social service agencies.

The main roles of bereavement social work include providing evidence-based interventions that empower the patient in the context of their health care and family situation and creating the conditions for a dignified death as defined by the patient (Middleton, Head, & Remke, 2020).

Jusko and Odlerová (2010) state that the social worker acts as the first point of contact. During the meeting, he or she obtains the information needed to develop an individual plan, provides supportive care to the patient and family, and seeks to identify and assess the social, practical, and financial needs and problems of the family. Familiarity with the case is the basis of effective social worker work. As part of this, the social worker takes a social history of the client, collects the necessary information and becomes familiar with the needs of not only the patient but also the family.

Based on research by Head, Peters, and Middleton (2019), Friedman, and Guman (2017), and the National Consensus Project for Quality Palliative Care (2018), we can describe the following activities of the social worker:

- bio-psycho-social assessment of the patient and his/her family as a basis for care planning,
- psychoeducation of the patient and family regarding coping with illness and death,
- funeral planning,
- financial counselling related to the cost of care,
- counselling specific to coping with illness,
- crisis intervention, including suicidal ideation and suicide prevention.

According to the American National Association of Social Workers (2010), the social worker fulfills a variety of roles in hospice care. As in other areas of social work, he or she assesses the goals, needs, and strengths of the patient and family members. The work activities that a social worker performs include:

- counselling and psychotherapy for individuals, couples and families;
- providing psychosocial education to patients and family members on coping options;
- conducting community education workshops;
- crisis intervention;
- conflict resolution within families, between clients and the interdisciplinary team, and between other organizations;
- attending interdisciplinary team meetings, care planning and ethics consultation;
- advocacy on behalf of the patient and family;
- identifying resources and linking clients to resources;
- facilitating psychoeducational support groups;
- documenting social work activities.

Kotradyova and Kalanin (2008) also describe the roles of the social worker in working with the terminally ill. According to them, first of all, it is important for the worker to be thoroughly familiar with all the needs of the patient and his/her family, in which they also agree with the authors Jusko and Odlerova (2010) and Quig (1989). They also consider it an integral part of the work to assess the inner strength of the patient and family to cope with the situation and to create optimal conditions for the patient and family to be able to express their feelings. In doing so, it is important to be able to help the family overcome communication difficulties and to ensure that the family and patient make full use of the time they have left together. The social worker should also understand ethnic and religious influences. Special attention should be paid to the most vulnerable groups of people, adolescents, addicts, etc. As the family is in a new situation, he or she helps all involved to adapt to it, while advising and assisting them in communicating with various other organizations. The social worker also acts as a liaison between the family and employers, teachers, etc.

As part of his/her work, the social worker also maintains documentation of clients and provides advice in socio-legal areas. He also acts as a consultant or representative person who mediates the client's contact with the authorities and cooperates with them. If necessary, it provides the services of a lawyer. If the patient asks him/her, he/she also arranges for a will to be drawn up and should be able to advise him/her professionally on both the formal and content aspects (Vorlíček, Adam, Pospíšilová In Kasanová, 2009). Laca (2013) is of the same opinion and adds to the idea that the social worker should be sufficiently educated to be able to navigate administrative matters and be able to provide expert advice to patients in the socio-legal field.

Porubčanová (In Levická, Mrázová, 2005) says that one of the tasks of the social worker is the coordination of volunteers, who have an irreplaceable role within the hospice team. The social worker directs the activities carried out by the volunteers and may also act as a supervisor for them. Gerec (2023) adds that supervision can be seen as a repetitively used tool that aims to increase human and professional potential.

Kasanova (2009) describes the methods used when working with a patient in hospice care as follows:

- one - to - one meetings - the patient and the social worker meet alone and a space is created for the patient to share things that he/she did not want to talk about in the presence of other people,
- groups - a method whereby the social worker works with another professional in a multidisciplinary team and together they lead a group of patients who have been diagnosed with the same or different diagnoses,
- family groups - the patient chooses family members with whom to participate in group therapy.

Stanková and Adamicová (2014), who conducted research on the topic "The validity of the work of a social worker in hospice care", based on the results, stated that in a facility where

there is no social worker present and the facility focuses only on meeting basic physical needs, the basic philosophy of hospice care is significantly compromised because the patient's other needs that ensure his or her overall well-being are neglected. The absence of a social worker in hospice care reduces the quality of hospice care.

2 RESEARCH FINDINGS - SOCIAL WORKERS' VIEW OF THEIR WORK

For the purpose of our research we have chosen a qualitative research method. Since in the research we also find out the personal view of social workers on the performance of their current work, we considered qualitative research to be more appropriate, since the participants were not limited in their answers by the choice of the given options, but had the opportunity to express their subjective opinion.

The data necessary for the implementation and subsequent evaluation of the research were collected through semi-structured interviews with social workers from hospices located in Slovakia and the Czech Republic. All the collected data were subsequently processed, graphically represented and evaluated in the Atlas.ti software.

The research was carried out in the following facilities in Slovakia and the Czech Republic: Hospic Citadela in Valašske Meziříčí, Hospic in Most, Hospic sv. Jana N. Neumanna in Prachatice, Hospic sv. Štěpána in Litomeřice, Hospic svatého Lazara in Plzen and Hospic Milosrdných sestier in Trenčín.

The selection of participants was based on a criterion selection. As the research focused on the work of social workers, we first of all investigated in which hospices in Slovakia and the Czech Republic the social worker is a member of a multidisciplinary team. After verifying the main criterion, we contacted a total of 20 hospices. For the first contact we chose a telephone interview, which from our point of view is more time-efficient than e-mail communication. Of the 20 facilities contacted, 6 facilities were willing to participate in the research, representing 6 social workers. We conducted the research in late 2022 and early 2023 (first quarter).

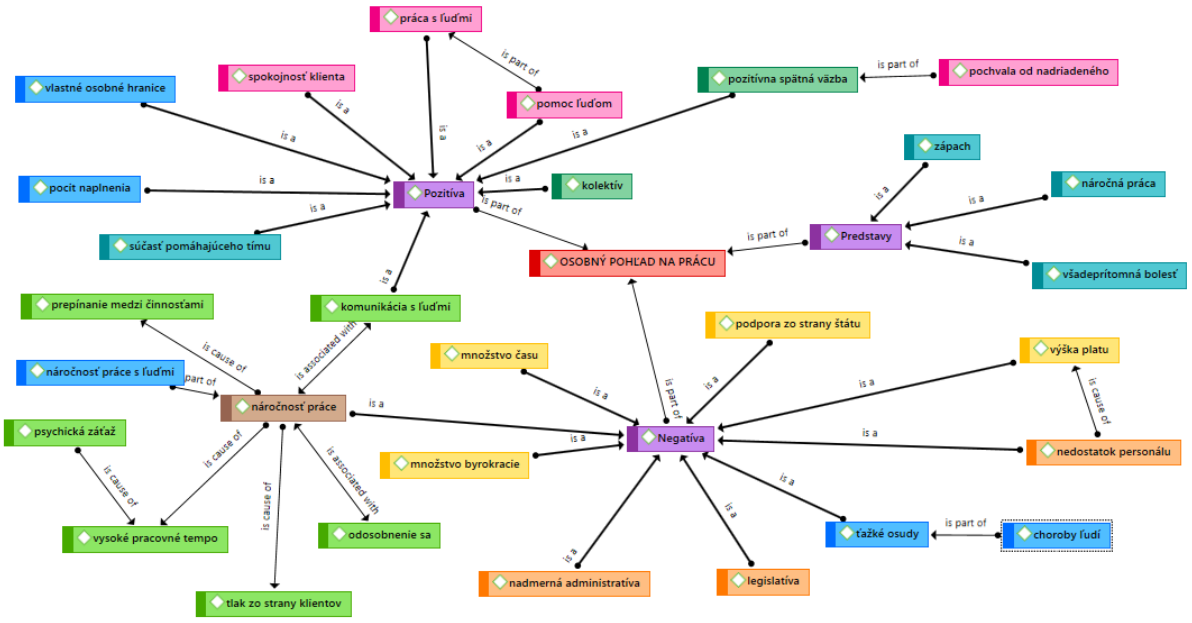
According to the answers of the social workers, working in a hospice has its positives and negatives.

The respondents consider the positive part of their work to be the actual work with people, which includes helping them. The respondents said that their work gives them a sense of fulfilment as they can be part of a helping team, which was also one of the initial ideas of the respondent who wanted to be "part of a team that humbly tries to take care of the needs of the terminally ill." They also consider the positive feedback given to them by the patient and his/her family as one of the positives. Part of that positive feedback includes praise from a supervisor, which lets them know that they have done their job really well. Through their work, they are able to explore their personal boundaries, which surprised one respondent with "how much they are able to move and adapt to situations." The last of the positives is the communication with people, which is fulfilling for the workers.

Working in hospice has its negatives as well. First and foremost is the support from the state, which, according to the answers, could be greater than at present. They also see a problem in the area of legislation, which is "very restrictive for the work that we do." Women workers would accept better pay, which could also solve the problem of staff shortages. They find the excessive administration and bureaucracy burdensome, which "robs them of client work" and time they could spend working directly with their clients. The busyness of hospice work is due to the frequent switching between activities, where, as one worker states, "one minute you are dealing with administration and the next minute you are suddenly supposed to be diving into deep issues." As they have many tasks in their workload, they have a high work pace at work, which causes them mental strain. Last but not least, there is also the communication with people and the pressure from clients, "which clients put on me with statements like 'I

only need...'. Social workers also had perceptions about their work, which included, in particular, the difficulty of the work, the pervasive pain and the smell.

Diagram 1

Source: own elaboration

We divided the respondents' answers into positives and negatives of the work. According to them, the positive part of the work is the work with people itself, the feeling of fulfilment, the opportunity to be part of a helping team and the positive feedback not only from the clients but also from the supervisor and colleagues. Part of it is also learning about and pushing their personal boundaries. The main negative aspects of their work are the lack of support from the state, legislation, low pay and excessive amounts of paperwork that take a toll on them and the quality time they spend with clients. Staff shortages are also a problem.

We are aware that our research also has some shortcomings. Although we approached 20 facilities in the Czech Republic and Slovakia, only 6 participants responded positively to participate in the research.

The conclusion of the article highlights the importance of social work in hospice care and the need to place more value on the work of social workers. The authors underline that these professionals have a key role in the provision of complex care in the terminal phase of life and are an integral part of multidisciplinary teams. Research findings show that although social workers experience fulfillment from working with people and positive feedback, they face challenges such as lack of government support, administrative burden, and staff shortages.

The overall thesis of the article highlights the importance and demands of social work in hospice care, highlighting the need to improve conditions for these workers. At the same time, the article refers to the need for greater awareness in society of the contribution of social workers in providing dignified care for the terminally ill in their last moments of life.

Social work is still dehumanized in society, and therefore we consider it important to draw attention to their contribution to society and their willingness to accompany the terminally ill in the last moments of their lives.

Sources

1. DOBRÍKOVÁ – PORUBČANOVÁ, P. a kol. 2005. *Nevyliečiteľne chorí v súčasnosti.* Trnava: Spolok svätého Vojtecha – Vojtech spol. s. r. o., 2005. 280 s. ISBN 80-7162-581-7.
2. FRANZENOVÁ, I. 2010. *Eutanázia verzus hospicová starostlivosť o zomierajúcich a ich rodiny v súčasnom sociálnom prostredí v Slovenskej republike.* Ružomberok: VERBUM, 2010. 99 s. ISBN 978-80-8084-632-9.
3. FRIEDMAN, C., GUMAN, N. A Job Analysis Study of the Advanced Hospice and Palliative Care Social Worker. Kansas City: PSI, 2017.
4. GEREC, F. 2023. Supervízia a jej prínos pre pracovníkov občianskych združení pracujúcich princípmi Harm Reduction na Slovensku. In: Sociálno-zdravotnícke spektrum. – Bratislava: Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety v Bratislave. – ISSN 1339-1577. č. 21.3.2023 (2023), s. 1-10.
5. HEAD, B., PETERS, B., MIDDLETON, AA, et al. 2019. Results of a nationwide hospice and palliative care social work job analysis. In *Journal of Social Work in End-of- Life Palliative Care* [online]. 2019; ročník 15, číslo 16–33. ISSN 1552-4264. [cit. 2023-01-03]. Available:<https://aphsw-c.org/wp-content/uploads/2021/01/Results-of-a-nationwide-hospice-and-palliative-care-social-work-job-analysis.pdf>
6. KASANOVÁ, A. 2009. *Až za hranice života III. diel: Starostlivosť o zomierajúcich.* Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, 2009. 98 s. ISBN 978-80-8094-527-5.
7. KOTRADYOVÁ, K., KALANIN, P. 2008. *Rezidenciálna starostlivosť a jej formy.* Ružomberok: Pedagogická fakulta Katolíckej univerzity v Ružomberku, 2008. 140 s. ISBN 978-80-8084-284-0.
8. LACA, S. 2013. *Sociálna práca v paliatívnej a hospicovej starostlivosti.* Bratislava: VŠZaSP sv. Alžbety, 2012. 301 s. ISBN 978-80-8132-051-4.
9. MIDDLETON, A., HEAD, B., REMKE, S. 2020. Role of the Hospice and Palliative Care Social Worker. In: *Journal of palliative medicine.* [online]. 2020, ročník 23, číslo 4. [cit. 2023-01-03]. DOI 10.1089/jpm.2019.0698. Available:< https://www.researchgate.net/publication/340354474_Role_of_the_Hospice_and_Palliative_Care_Social_Worker_390>
10. MICHEĽ, R. 2011. Úloha sociálneho pracovníka v hospicovej starostlivosti. In LACA, S., DANCÁK, P., LACA, P. *Zborník z medzinárodnej vedeckej konferencie Spolupráca pomáhajúcich profesií v paliatívnej a hospicovej starostlivosti.* Bardejov: VŠZaSP sv. Alžbety Bratislava, 2011. 342 s. ISBN 978-80-8132-016-3.
11. MOJTOVÁ, M. 2014. *Sociálna práca v paliatívnej a hospicovej starostlivosti.* Bratislava: Slovak Academic Press, s. r. o., 2014. 120 s. ISBN 978-80-89607-20-4.
12. NATIONAL CONSENSUS PROJECT FOR QUALITY PALLIATIVE CARE. 2018. *Clinical Practice Guidelines for Quality Palliative Care*, Richmond: National Coalition for Hospice and Palliative Care, 2018. 167 s. ISBN 978-0-692-17943-7. Available: https://www.nationalcoalitionhpc.org/wp-content/uploads/2020/07/NCHPC-NCPGuidelines_4thED_web_FINAL.pdf
13. QUIG, L. 1989. The role of the hospice social worker. In: *The American Journal of Hospice Care*. [online]. 1989; ročník 6, číslo 4, str. 22-23. Doi: 10.1177/104990918900600416. [cit. 2023-03-15]. Available: <https://journal.sagepub.com/doi/10.1177/104990918900600416>
14. STANKOVÁ, A., ADAMICOVÁ, K. 2014. Opodstatnenosť práce sociálneho pracovníka pri hospicovej starostlivosti. In: *Hospicová starostlivosť v postmodernej spoločnosti.* Martin: BERISS Martin, 2014. s. 86-103. ISBN 978-80-971834-4-8. Available: <https://readgur.com/doc/182963/hospicov%C3%A1-starostlivos%C5%A5-v-postmodernej-spolo%C4%8Dnosti>

15. ŠTEFÁKOVÁ, L. 2018. *Základy paliatívnej a hospicovej starostlivosti pre sociálnych pracovníkov.* Ružomberok: VERBUM – vydavateľstvo Katolíckej univerzity v Ružomberku, 2018. 201 s. ISBN 978-80-561-0577-1.

Contact

PhDr. Lenka Štefáková, PhD.
Department of Social Work, Faculty of Education
Catholic University in Ružomberok,
Hrabovská cesta 1, 03401 Ružomberok Slovakia
Tel: +421 44 43 26 842
email: lenka.stefakova@ku.sk

CODE OF ETHICS FOR TEACHERS IN CATHOLIC SCHOOLS

Mária Hrobková

Abstract

Currently, there are many problems of an ethical nature, so it is necessary to look for possible solutions. One of them is the code of ethics, which forces people to reflect on their mission and the duties they have towards the environment that surrounds them. The code of ethics of a Catholic school teacher is specific in comparison with other professional codes, because in the behavior and actions of a Christian teacher, everyone should see an evangelical person.

Key words: *code of ethics, morality, ethics, catholic school teacher*

1 PROFESSIONAL CODE OF ETHICS

In recent decades, there has been a literal explosion in the creation of new ethical codes for educators, managers, scientists, engineers, interpreters, translators, university professors, and the like. [1] The professional code of ethics acts as an indicator for a person's professional activity. It is a certain norm of behavior among individuals of a given profession, but it also serves as a protection against unauthorized outside attacks. [2] It defines the moral space in which members of the profession move in accordance with notions of right and wrong, responsibility and justice. It reflects the interest of a group of individuals to regulate the actions of its members, based on certain rules that express the specific position and interest of the given group. [3] "*It functions as a self-regulator of the behavior of members of the given profession."* [4]

The code of ethics of a Catholic school teacher could also be included among professional codes, because the code of ethics affects the professional activity, that is, the work of a Catholic school teacher. Finding an appropriate definition of a Catholic school teacher's code of ethics is not so easy. Perhaps the most suitable one is the definition of the school of St. Benedict from the United States of America: "*The Catholic school teacher's code of ethics is a brief description of a person who grows in the faith, hope and love of Christ. This determines the attitude and practice of the Catholic primary school teacher in relation to the student, parents, society, and the profession. This code provides guidance on how a teacher should live, what goal he should strive for*." [5] In our opinion, the characteristic in question describes the essence of the ethical code of a Catholic school teacher and his way of life. As prof. Duda notes: "*The way of life of a teacher at a Catholic school, both in private life and at school, must be in accordance with the morals of the Catholic Church*." [6] By the term "Catholic morals" we understand the science that, from the revelation of God, from the teachings of Jesus Christ and the Catholic Church, determines the rules of morality for a person, which he should follow in order to achieve his goal, i.e. eternal salvation.[7] On the

[1] Paraph. REMIŠOVÁ, A., Profesijné etické kódexy. In: *Filozofia*. no. 3 (2000), vol. 55, p. 218.
[2] Paraph. LACA, P., LACA, S. *Etika v kontexte sociálnych vied*. Brno : Institut mezioborových studií, 2013, p. 143.
[3] Paraph. REMIŠOVÁ, A., Profesijné etické kódexy. In: *Filozofia*. no. 3 (2000), vol. 55, p. 218
[4] REMIŠOVÁ, A., Profesijné etické kódexy. In: *Filozofia*. no. 3 (2000), vol. 55, p. 218.
[5]MEYERS,R.J.F., *Code of Etics for the Catholic School Teacher*. In: www.csbsju.edu/ed ucation/student-resources/handbook/code-of-ethics (01. 10.2023).
[6] DUDA, J. Učiteľ katolíckej školy. In: *Právnické rozhovory*. Ružomberok : Pedagogická fakulta Katolíckej univerzity v Ružomberku, 2004, p.40.
[7] Paraph. PETRÁŠ, L., *Mravouka. Učebnica katolíckeho náboženstva pre vyššie triedy stredných škôl*. Trnava : SSV, 1948, p. 3.

basis of the above, we could conclude that the ethical code of the teacher of the Catholic school of St. Benedict provides instructions for the teacher on how to achieve salvation, and as we can see, this is also the case in the statement of prof. Duda that in which he tells us that a Catholic school teacher should strive for eternal salvation. Both cases can be summarized in one sentence, and thus the ethical code of a Catholic school teacher presents us with the requirements for a Catholic school teacher, according to which the teacher is called by the Creator to live and direct his actions in order to achieve eternal salvation.
The ethical code of a Catholic school teacher should be distinct from other professional codes, because in the behavior and actions of a Christian teacher, everyone should see a person who is armed with love and kindness, gives a living witness of a Christian and, as part of a Catholic school, performs a real civil and apostolic service.

2 SIGNIFICANCE OF THE CODE OF ETHICS IN ORGANIZATIONS

The importance of the code of ethics lies in the fact that it clarifies what behavior is expected from an individual in various situations, and at the same time its intention is to make/help individuals inculcate the ethical dimensions of their activities. The code of ethics is based on voluntary compliance with the required standard.[8] The Code of Ethics does not regulate all variants of different situations that may arise, but its norms are often helpful in forming the judgments of individuals.[9] The Code of ethics presents certain group, collective ethical standards and principles that should guide the activities of each individual in the organization. Each member is then under the influence not only of his own moral convictions, but also under the influence of social moral rules. His actions are regulated through various moral systems and ethical theories.[10]
From the point of view of the organization, the code of ethics is important in that it can eliminate undesirable practices that cause the organization to lose favor with employees, society and others and could lead to long-term economic losses, simplify the introduction of new procedures, clarify the organization's policy on certain moral issues such as employee testing, privacy, and the like, help directors resolve ethical issues for the best benefit of the organization, relieve directors of the burden of making a complex decision when there is little time to consider other possible aspects.[11]
A good code of ethics can help the organization's leadership and management to solve specific problems. From the point of view of the organization's management, it can help to eliminate inappropriate practices that are the cause of a decrease in the interest of employees and the public and which can lead to economic losses, it may help to clarify the organization's policy on morally problematic issues, such as confidential information, accepting donations from other entities. Subsequently, it can facilitate innovation, help with the restructuring of the organization, strengthen the internal discipline of the organization, reduce the need for measures to detect immoral behavior and actions, prevent the management of the organization from abusing their position towards other employees and positively motivate the employees of the organization by strengthening the awareness that they work in an ethical environment, where certain rules apply to everyone. From the point of view of organizational management, the code of ethics can help to solve moral dilemmas and problems that occur in the management of the organization, it helps to face the immoral demands of superiors, subordinates in the organization and the public, it helps to defend one's decisions inside the

[8] Paraph. ČERNÁ, Ľ., *Etika a zodpovednosť v podnikateľskej praxi*. Trnava : Bprint, 2007, p. 25
[9] Paraph. LUKNIČ, A. S., *Štvrtý rozmer podnikania - etika*. Bratislava : Slovak akademik press s.r.o, 1994, p. 196.
[10] Paraph. REMIŠOVÁ, A., Profesijné etické kódexy. In: *Filozofia*. no. 3 (2000), vol. 55, p. 218
[11] Paraph. FERANECOVÁ, G., *Etika a etické kódexy v slovenských podnikoch*. Ružomberok : Verbum – vydavateľstvo KU v Ružomberku, 2014, p. 73.

organization, but also outside it, it simplifies intra-organizational communication and helps to speed up the detection of problems and detect potential fraud. [12]
Codes of ethics are also important because they cultivate the habit of evaluating various situations in the organization from a moral point of view, thus they help with the development of moral awareness. The American authors Bowie and Duska see the importance of the code of ethics in the following areas: the code of ethics motivates people to act in the same moral way, the code permanently and steadily guides what is right and what is wrong, the code is a guide, especially in unclear situations, it not only shows the right direction within behavior of employees, but it also eliminates possible transgressions of their superiors, the rules within ethical codes should help the social responsibility of the organization, the development of ethical codes is in the interest of the organizations themselves. [13]
The teacher's code of ethics is also of great importance for an organization such as a Catholic school. In addition to the mentioned advantages, we will also mention others that are important for the Catholic school. It happens that some teachers lack awareness of the essence of a Catholic school, in some cases the teaching of the church alone is not enough. It is insufficient not because of imperfection, but because of wrong or no understanding on the part of Catholic school teachers. Sometimes it is simply laxity. It is the code of ethics that helps them to realize that the Catholic school is imbued with the Christian spirit and its main goal is to raise a Christian. If a Catholic school teacher failed in his actions, he could damage the name of the Catholic school. The teacher has considerable authority in society, but in the case of a Catholic school teacher, it is an authority that everyone associates with the teachings of the church and the church itself. Thus, every transgression of a Catholic school teacher is even more serious, and somehow subconsciously we all put more emphasis and demands on observing his morals. It can be said that his less serious actions will be condemned by society more seriously than the more serious offense of an "ordinary" teacher. The code of ethics helps many Catholic school teachers to understand that the center of their profession is Christ, the model according to which a Christian should act and give a living witness to God's love through his actions. Through their behavior and actions, teachers contribute the most to the special character of a Catholic school.
The ethical code of a Catholic school teacher is a "compass that shows the right direction", therefore a good ethical code should contain moral obligations and patterns of behavior in the teacher's relationship with God, the teacher's relationship with himself, the teacher's relationship with students, the school and colleagues, the teacher's relationship with parents and society. We could say that a code of ethics is of great importance for an organization such as a Catholic school as it helps to create a spiritual community in which all those involved live not next to each other but together, not against each other but with each other, not for themselves, but for each other

3 EMPLOYEE CODE OF ETHICS AND LEGAL ASPECTS

Currently, a lot of attention is paid to issues of a moral-legal type. We often encounter moral transgressions of employees, and the fact that the employee is not actually subject to official punishment. Therefore, we consider it important to pay attention to the code of ethics and legal aspects. Many people nowadays confuse legal standards with ethical standards. We find it necessary to specify them in more detail.
Legal norms are rules of behavior determined in a special, state-recognized form, the observance of which can be enforced by the state power and are the only ones binding for the

[12] Paraph. FERANECOVÁ, G., *Etika a etické kódexy v slovenských podnikoch*. Ružomberok : Verbum – publisher KU v Ružomberku, 2014, p. 72.
[13] Paraph. REMIŠOVÁ, A., *Podnikateľská etika*. Bratislava : EKONÓM, 1997, p. 200.

entire society. They refer to a precisely defined area of human activity. [14] Legal norms bind every member of society. In case of their violation, the degree of offense and punishment are considered.[15]
Standards of ethical behavior serve as guidelines for the professional behavior of employees and they are determined by the code of ethics. These standards represent rules that members of a certain profession abide by and that are binding in nature. They are not codified, so they can react more quickly to possible changes. [16] They represent an obligation to which a person submits voluntarily, thanks to free will. A person is able to freely decide how to act. [17] Violation of moral standards is subject to official punishment only if it is also a violation of legal laws." [18]
The question arises, if a Catholic school teacher violates ethical standards that cannot be defined from a legal aspect, can he be sanctioned or perhaps dismissed from his job? Example: Currently, gender theology is heavily promoted in the liberal world and even some teachers at a Catholic school can relate to it to a certain extent. For example, the attitude towards gay marriage. If, within the framework of the teaching process, the teacher takes a position on this matter that is not in accordance with the teachings of the Catholic Church, he has not violated the work regulations or other legal regulations in the field of labor law, but he has violated the code of ethics, which binds him to act in accordance with the morals and ethics of the Catholic Church throughout the educational process. For compliance and a professional approach to solving this problem, it is important to specify the ethical code of the Catholic school teacher so that it is a national document that can be used in managerial decision-making in the context of other labor-legal norms. *"Although there is an organization of relationships in society, institutions that are regulated exclusively by law or only by moral standards, this does not mean that the force of morality cannot become a law-making force in a certain social situation. Similarly, law, as a way of fair regulation of social relations, has a positive, moral charge and can manifest itself as a moral force"*[19]
In conclusion, we can state that the code of ethics has gradually developed in our society. Currently, many authors understand the code of ethics as a set of moral requirements for a certain group of people, in a certain environment. Codes of ethics differ from each other according to individual priorities. The ethical code of the Catholic school teacher offers us the standards according to which this teacher is called by God to guide his actions and behavior in order to achieve eternal salvation. The Catholic school teacher's code of ethics can be used in managerial decision-making, in connection with other labor law standards. A Catholic school is simply a big family, an important part of which are the teachers who are supposed to know and obey the rules.

4 THE NEED FOR A CODE OF ETHICS IN A CATHOLIC SCHOOL - RESEARCH

4.1 Research objectives

The primary objective of the research is to determine whether teaching staff consider the code of ethics necessary and whether they have encountered violations of ethical principles in a

[14] Paraph. FERANECOVÁ, G., *Etika a etické kódexy v slovenských podnikoch*. Ružomberok : Verbum – vydavateľstvo KU v Ružomberku, 2014, p. 46.
[15] Paraph. MIEDZGOVÁ, J., *Základy etiky.* Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1994, p. 59
[16] Paraph. FERANECOVÁ, G., *Etika a etické kódexy v slovenských podnikoch*. Ružomberok : Verbum – vydavateľstvo KU v Ružomberku, 2014, p. 46
[17] MACHALOVÁ, T., Vzťah etiky, morálky a práva. In: *Praktické otázky etiky a morálky,* Bratislava : PVT, 1998, p.40.
[18] MIEDZGOVÁ, J., *Základy etiky.* Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1994, p. 59
[19] MACHALOVÁ, T., Vzťah etiky, morálky a práva. In: *Praktické otázky etiky a morálky,* Bratislava : PVT, 1998, p. 42.

Catholic school. The secondary objective is to determine whether, according to educators, violations of ethical principles in the exercise of their profession should be sanctioned.

4.2 Methodology

The research was carried out at 19 Catholic schools of the Spiš Diocese in Slovakia. The research was carried out among primary level teachers of Catholic schools in the form of a questionnaire. The respondents to the survey were of all ages. Altogether, there was a total of 101 primary level teachers participating in the research.

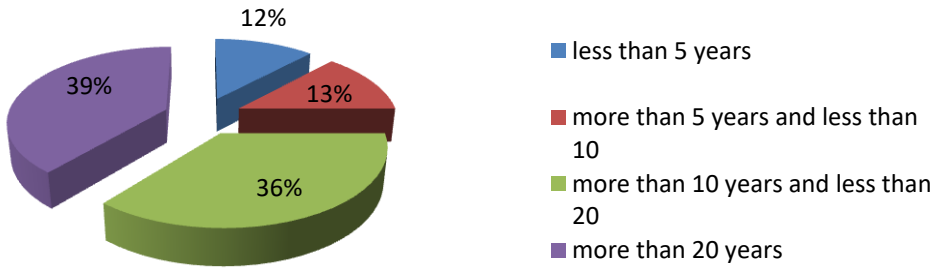
4.3 Analysis of research results

Question no.1 aimed to find out how many years of teaching experience do the respondence have.

Table 1 Length of teaching experience

Length of teaching experience	*number of responses*	
	abs.	*in %*
less than 5 years	12	11,9
more than 5 years and less than 10	13	12,9
more than 10 years and less than 20	36	35,6
more than 20 years	40	39,6
TOGETHER	101	100,0

Figure no. 1 Length of teaching experience

From the responses of primary level teachers of Catholic schools, it is clear that those who have been working as teachers for less than 5 years comprise 11.9%, the teachers with more than 5 years and less than 10 years of teaching experience comprise 12.9%, 35.6%, of the respondence are the teachers who have more than 10 and less than 20 years of experience and those with over 20 years of teaching experience comprics 39.6% of all respondents.
From the above, it is clear that the least of the respondents who work as teachers are those whose length of teaching experience is less than 5 years and the highest number of the respondents are those wit over if most those with over 20 years of teaching experience

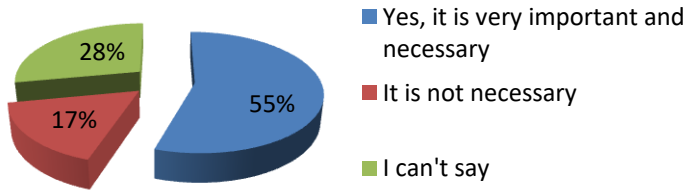
By question no. 2 we wanted to find out whether, according to primary level teachers, it is necessary for a Catholic school as an employer to have a code of ethics for teachers.

Table no. 2 The need for a teacher's code of ethics in a Catholic school

The need for a teacher's code of ethics in a Catholic school	*number of responses*	
	abs.	*in %*
Yes, it is very important and necessary	56	55,4
It is not necessary	17	16,8

I can't say	28	27,7
TOGETHER	101	100,0

Figure no. 2 The need for a teacher's code of ethics in a Catholic school

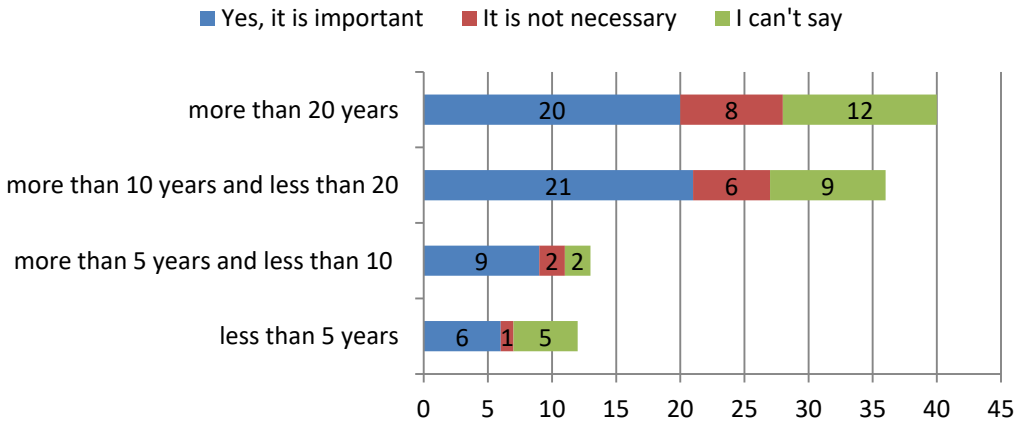

The majority of respondents – 55.4% agree that it is very important and necessary for a Catholic school to have a teacher's code of ethics. Out of all respondents, 16.8% said it was not necessary and 27.7% could not comment on the issue. We find it interesting to point out the relationship between question no. 1 and question no. 2, and thus the need for a teacher's code of ethics and the length of the teaching experience.

Table no. 3 Correlation of question 1 and question 2

The need for a teacher's code of ethics in a Catholic school	Teachers with teaching experience								*TOGETHER*	
	less than 5 years		*more than 5 years and less than 10*		*more than 10 years and less than 20*		*more than 20 years*			
	abs.	in %	abs.	in %	abs.	in %	abs.	in %	abs.	in %
Yes, it is important	6	50,0	9	69,2	21	58,3	20	50,0	56	55,4
It is not necessary	1	8,3	2	15,4	6	16,7	8	20,0	17	16,8
I can't say	5	41,7	2	15,4	9	25,0	12	30,0	28	27,7
TOGETHER	12	100,0	13,0	100,0	36,0	100,0	40,0	100,0	101,0	100,0

Figure no. 3 Correlation of question 1 and question 2

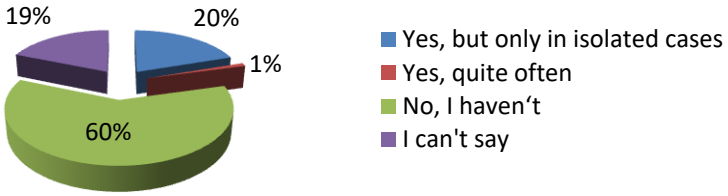
As many as 20 teachers with more than 20 years of teaching experience consider the teacher's Code of ethics necessary, 8 teachers think it is not necessary and 12 teachers have not opinoin on the issue.

Question no. 4 aimed to find out whether teachers have encountered violations of ethical principles by teachers in the exercise of their profession at schools where they are teaching.

Table no. 4 Violation of ethical principles by professional teachers

Violation of ethical principles by professional teachers	*number of responses*	
	abs.	*in %*
Yes, but only in isolated cases	20	19,8
Yes, quite often	1	1,0
No, I haven‘t	61	60,4
I can't say	19	18,8
TOGETHER	101	100,0

Figure no. 4 Violation of ethical principles by professional teachers

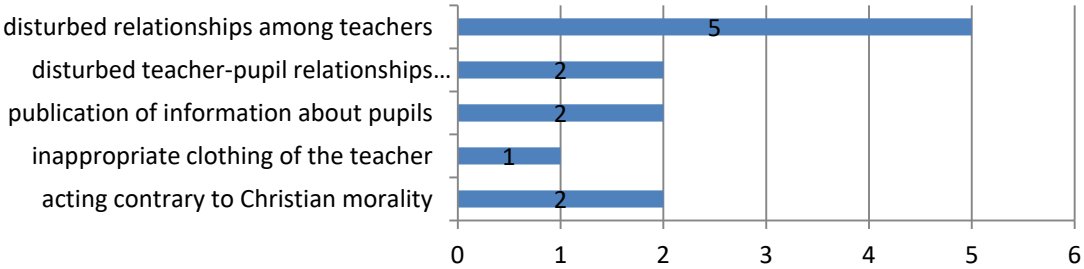
Responses to question 4 have shown that 19.8% of the respondents have encountered violations of ethical principles by teachers in the exercise of their profession, 1% have encountered them quite often, 60% have not encountered any violations of ethical principles and 19% could not comment on the mater.

In question no. 5 we wanted to find out, in what situations there was a violation of ethical principles by the teachers.

Table no. 5 Violation of ethical principles by teachers

Violated ethical principles by teachers	*number of responses*	
	abs.	*in %*
disturbed relationships among teachers	5	5,0
disturbed teacher-pupil relationships (superiority)	2	2,0
Publication of information about pupils	2	2,0
inappropriate clothing of the teacher	1	1,0
acting contrary to Christian morality	2	2,0
TOGETHER	12	12,0

Figure no. 5 Violation of ethical principles by teachers

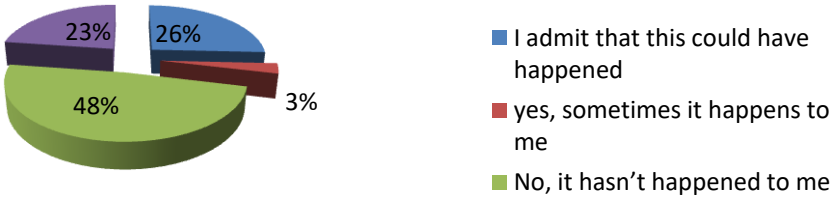
Of the answers of the interviewed teachers who commented on the question, i.e. 12 teachers, 5 said that disturbed relationships between teachers are frequent, 2 teachers observed disturbed teacher-pupil relationships, 2 teachers mentioned inappropriate disclosure of information about pupils, 1 chose the option inappropriate clothing and 2 teachers said that it was acting

contrary to Christian morality. Thus, we can observe that even teachers in Catholic schools experience situations that are contrary to ethical principles.
In question no. 6 we asked the respondents whether they have violated some ethical standards in a Catholic school.

Table. no. 6 Personal violation of ethical standards

Personal violation of ethical standards	*number of responses*	
	abs.	*in %*
I admit that this could have happened	26	25,7
yes, sometimes it happens to me	3	3,0
No, it hasn't happened to me	49	48,5
I can't say	23	22,8
TOGETHER	101	100,0

Figure no. 6 Personal violation of ethical standards

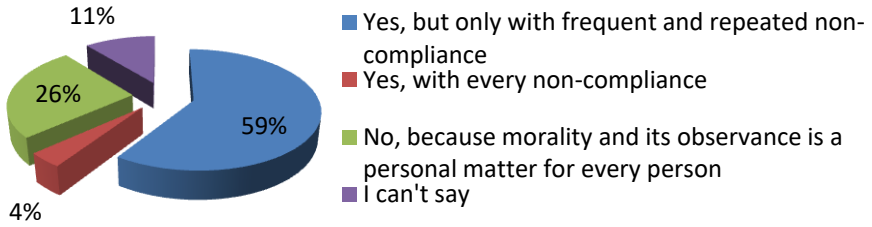
Answers to the question showed that 25.7% of the respondents admit that this could have happened, 3% of the teacher sometimes violate ethical standards, 48.5% say it hasn´t happened to them and 22.8% were unsure whether it has ever happened to them or not.

In question no. 7, we wanted to find out what opinion Catholic school teachers have on whether non-compliance with ethical principles in the exercise of the teaching profession should be sanctioned or not.

Table no. 7 Sanctioning non-compliance with ethical principles in the exercise of the teaching profession

Sanctioning non-compliance with ethical principles in the exercise of the teaching profession	*number of responses*	
	abs.	*in %*
Yes, but only with frequent and repeated non-compliance	60	59,4
Yes, with every non-compliance	4	4,0
No, because morality and its observance is a personal matter for every person	26	25,7
I can't say	11	10,9
TOGETHER	101	100,0

Figure no. 7 Sanctioning non-compliance with ethical principles in the exercise of the teaching profession

We could conclude that frequent and repeated non-compliance with ethical principles in the exercise of the profession should be sanctioned, which was agreed with by more than half of the respondents.

4.4 Summary of research results

In conclusion we could say that our research has shown that nowadays teachers in Catholic schools also encounter violations of moral principles and, therefore, consider a code of ethics necessary. Educational staff are also of the opinion that frequent violations of ethical principles should be sanctioned.

5 CONCLUSION

These studies, combined with research into Catholic school teachers' attitudes towards moral principles, confirm the importance of a code of ethics in Catholic schools. The successful performance of any activity requires a certain motivation, and for a teacher at a Catholic school, faith in God is the strongest source of motivation.

Resources

1. ČERNÁ, Ľ. *Etika a zodpovednosť v podnikateľskej praxi.* Trnava : Bprint, 2007, 67 p. ISBN 978-80-89118-09-0.
2. DUDA, J. Učiteľ katolíckej školy. In: *Právnické rozhovory*. Ružomberok : Pedagogická fakulta Katolíckej univerzity v Ružomberku, 2004, 43 p. ISBN 80-8084-000-8.
3. FERANECOVÁ, G. *Etika a etické kódexy v slovenských podnikoch*. Ružomberok : VERBUM – vydavateľstvo Katolíckej univerzity v Ružomberku, 2014, 125 p. ISBN 978-80-561-0145-2.
4. LACA, P., LACA, S. *Etika v kontexte sociálnych vied.* Brno : Institut mezioborových studií, 2013, 205 p. ISBN 978-80-87182-33-8
5. LUKNIČ, A. *Štvrtý rozmer podnikania – etika.* Bratislava : Slovak akademik press s. r. o., 1994, 342 p. ISBN 80-85665-30-1.
6. MACHALOVÁ, T. Vzťah etiky, morálky a práva. In: *Praktické otázky etiky a morálky*. Bratislava : PVT, 1998, 200 p. ISBN 80-88859-13-1.
7. MEYERS, R.J.F. 2015. *Code of Etics for the Catholic School Teacher.* [online]. 2023. [cit. 2023.10.01.] Available on the Internet: www.csbsju.edu/education/student-resources/handbook/code-of-ethics
8. MIEDZGOVÁ, J. *Základy etiky*. Bratislava : Slovenské pedagogické nakladateľstvo, 1994. 107 p. ISBN 80-08-01729-5.
9. PETRÁŠ, L. *Mravouka. Učebnica katolíckeho náboženstva pre vyššie triedy stredných škôl.* Trnava : Spolok svätého Vojtecha, 1948, 1948. 157 p.
10. REMIŠOVÁ, A. *Podnikateľská etika*. Bratislava : EKONÓM, 1997, 1997. 238 p. ISBN 80-225-0831-4.

11. REMIŠOVÁ, A. Profesijné etické kódexy. In: *Filozofia*. ISSN 0046-385 X, 2000. vol. 55, no.3, 2000. s. 218-227.

Contact

PaedDr. Mária Hrobková
Catholic University in Ružomberok
Faculty of Education
Hrabovská cesta 1A
034 01 Ružomberok
Slovenská republika
Tel: +421 908 319 003
email: maria.hrobkova937@edu.ku.sk

VZDELÁVANIE V MANAŽMENTE PROJEKTOV – PROJEKT ELEKTRIČKA

EDUCATION IN PROJECT MANAGEMENT – TRAM PROJECT

Jan Rybář, Samo Majdák, Peter Onderčo, Richard Augustín

Abstrakt

Článok sa zameriava na projekt, ktorý vznikol v rámci predmetu „Manažment projektov“ na Strojníckej fakulte Slovenskej technickej univerzity v Bratislave. Témami projektu boli: „výzdoba vianočnej električky pre Bratislavu na Vianoce 2023“ a k nej „výtvarná súťaž pre základné školy“. Projekt bol založený na spolupráci medzi akademickým prostredím a súkromným sektorom a mal za cieľ nielen praktické uplatnenie projektového manažmentu, ale aj rozvoj kreativity, komunikácie medzi študentami a v neposlednom rade praktické spestrenie vyučovacieho procesu na vysokej škole.

Kľúčové slová: *projektový manažment, inovačné vzdelávanie, kreativita, študentský prínos*

Abstract

The article focuses on a project that was created within the “Project Management” subject at the Faculty of Mechanical Engineering, Slovak University of Technology in Bratislava. The themes of the project were: “decorating a Christmas tram for Bratislava on Christmas 2023“, and a project “art competition for primary schools“. The project was based on cooperation between the academic environment and the professional sector and aimed not only at the practical application of project management but also at the development of creativity, communication between students and, last but not least, practical diversification of the teaching process at the university.

Key words: *project management, innovative education, creativity, student contribution*

1 ÚVOD

V dnešnom modernom vzdelávacom prostredí je spolupráca medzi akademickou obcou a iným sektorom žiadúcou časťou rozvoja komplexných zručností u študentov. Takáto spolupráca ich pripravuje na výzvy, ktorým budú čeliť vo svojich profesijných kariérach. V tomto kontexte sa článok venuje projektu, ktorý vznikol v rámci povinne voliteľného predmetu „Manažment projektov“ na Strojníckej fakulte Slovenskej technickej univerzite v Bratislave. Manažérstvo projektov je použitie procesov, metód, zručností, vedomostí a skúseností na dosiahnutie konkrétnych cieľov v projekte. [6; 10]

A práve projekt s názvom „výzdoba vianočnej električky pre Bratislavu na Vianoce 2023“ spolu s projektom „výtvarná súťaž pre základné školy“ využil vyššie spomenuté nástroje a odzrkadlil úspešnú spoluprácu medzi akademickým prostredím a spoločnosťou Dopravný podnik Bratislava, a. s.

Tento projekt nebol len ďalšou akademickou iniciatívou, ale bol komplexným spojením projektového manažmentu, umenia, nápadov a aktívnej účasti komunity. Jeho hlavným cieľom bolo dotvoriť vianočnú atmosféru v meste Bratislava prostredníctvom výzdoby a realizácie vianočnej električky. S tým spojená súťaž poskytla obyvateľom a návštevníkom

mesta nezabudnuteľný zážitok počas sviatkov. Ďalším cieľom bolo zapojiť deti, ktoré navštevujú základné školy. Poskytnúť im priestor a možnosť vyhrať umeleckú súťaž a následne vystaviť najkrajšie obrázky v samotnej električke. Článok sa podrobne zaoberá štruktúrou projektu, jeho cieľmi, SMART – analýzou, realizačnou fázou, pričom zdôrazňuje prínosy projektového manažmentu pre študentov, kreatívnu tvorbu a komunitu.

S týmto projektom sa otvorila nová cesta pre vzdelávanie v manažmente projektov. Zdôrazňuje sa význam spolupráce medzi akademickým prostredím a súkromným sektorom v tvorbe inovatívnych a prospešných iniciatív pre spoločnosť a študentov.

2 CIEĽ PROJEKTU - ELEKTRIČKA

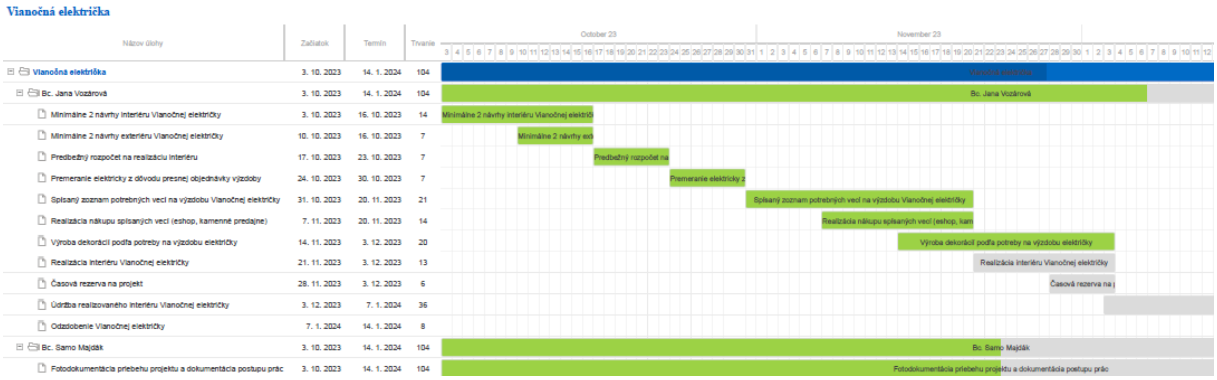
Základným cieľom projektu bolo vytvoriť unikátny projektový produkt, službu alebo iný výstup v rámci daných projektových obmedzení. Pre efektívne riadenie projektu je ale potrebné porozumieť taktiež účelu projektu, pre ktoré je projekt realizovaný. Zatiaľ čo cieľ projektu je hmatateľný, účel projektu je dlhodobý a často vymedzený abstraktne. To je v našom prípade dobro pre spoločnosť, prípadne osobná radosť a potešenie z Vianoc. K dosiahnutiu jedného účelu je veľakrát potrebné kombinovať viaceré projekty. Čím je projekt väčší a zložitejší, tým obsahuje viac postupných cieľov, ktoré musia byť splnené, aby bol splnený hlavný projektový cieľ. Na základe tejto znalosti môžeme definovať postupné ciele, pričom tieto definície by mali odpovedať pravidlám SMART analýzy. SMART analýza vychádza zo skratiek anglických slov (Specific, Measurable, Achievable, Relevant, Time-bound). Pri preklade do slovenčiny ciele musia byť špecifikované, merateľné, dosiahnuteľné, relevantné a časovo-zvládnuteľné. Túto analýzu si bližšie špecifikujeme v ďalších kapitolách. Ako hlavné ciele sme mali určené:

- zorganizovať výtvarnú súťaž pre základné školy a základné umelecké školy,
- navrhnúť, zrealizovať, vypraviť a odstrojiť vianočnú električku 2023 pre Bratislavu. [9]

2.1 Vzdelávacie nástroje

V rámci projektu „výzdoba vianočnej električky pre Bratislavu na Vianoce 2023“ spolu s projektom „výtvarná súťaž pre základné školy“ boli implementované rôzne vzdelávacie nástroje a metódy, ktoré priniesli významné prínosy pre študentov a zúčastnené strany. Konkrétne to boli SMART a SWOT analýza, logická rámcová matica, matica zodpovednosti a Ganttov diagram. A práve Ganttov diagram (Graf 1), často využívaný hlavne v projektovom manažmente, predstavuje jednu z najpopulárnejších a veľmi užitočných metód pre zobrazovanie aktivít v čase. Na ľavej strane diagramu sa nachádza zoznam aktivít a navrchu je umiestnená časová os. Každá aktivita je znázornená obdĺžnikom. Poloha a dĺžka obdĺžnika odzrkadľujú začiatok, trvanie a ukončenie danej aktivity. [2]

Tieto nástroje pomohli dosiahnuť ciele projektu a zároveň rozšíriť horizont vzdelávania. V škole prebehlo počas prvej hodiny rozdelenie „pozícií“. V našom tíme sa nachádzali: manažér projektu, zástupca manažéra projektu, marketingový špecialista, ekonóm, stakeholderi, kontrolór a špecialisti/realizátori. Takto rozdelení sme sa mohli vrhnúť do úloh, ktoré sme mali pred sebou.

Graf 1: Ganttov diagram z projektu. Zdroj: Vlastný.

2.2 SMART analýza

V procese plánovania je stanovanie cieľov jedným z kľúčových krokov. V praxi sú často ciele stanovené príliš všeobecne alebo nerealisticky a overenie ich naplnenia je často komplikované. Aby sa predišlo takýmto chybám, vznikla metóda stanovenia cieľov, ktoré majú byť SMART. Pre projekt „výzdoba vianočnej električky pre Bratislavu na Vianoce 2023“ spolu s projektom „výtvarná súťaž pre základné školy“ môžeme vykonať SMART analýzu nasledovne [1; 5; 9]:

Špecifické (Specific)

Ciele projektu sú špecifické a dobre definované:

Vytvoriť a zrealizovať vianočnú výzdobu pre električku, ktorá prinesie vianočnú atmosféru do mesta Bratislava. A taktiež zorganizovať výtvarnú súťaž, kde najlepšie obrázky budú vystavené vo vianočnej električke.

Merateľné (Measurable)

Ciele projektu sú merateľné:

Vianočná výzdoba v električke bude jasne viditeľná a jej úspech bude merateľný na základe spokojnosti verejnosti v dotazníku. Pri zbieraní obrázkov je merateľný subjekt počet obrázkov. Očakávame aspoň 50 vyzbieraných obrázkov.

Dosiahnuteľné (Achievable)

Projekty sú dosiahnuteľné:

S dostatočnými zdrojmi, podporou od Dopravného podniku Bratislava, a. s. i pedagogického zboru, angažovaním študentov a komunity je vytvorenie a zrealizovanie vianočnej výzdoby a súťaže realistické a dosiahnuteľné.

Relevantné (Relevant)

Projekty sú relevantné:

Dotvorenie vianočnej atmosféry v meste a súťaže je relevantné a prispieva k zlepšeniu kvality života obyvateľov a atraktivite mesta počas sviatkov.

Časovo ohraničené (Time-bound)

Projekty sú časovo ohraničené: vianočná električka – 04.12.2023 a výtvarná súťaž – 02.12.2023. Cieľom je vytvoriť výzdobu pre Vianoce 2023 a vyhodnotiť súťaž do vypravenia prvej vianočnej električky, čo poskytuje jasné časové obmedzenie pre projekt.

SMART analýza projektu ukázala, že ciele projektu boli dobre stanovené, realistické, merateľné, a projekt mal jasný časový rámec. Tieto faktory zvyšovali šance na úspešné dokončenie projektu (Obrázok 1) a dosiahnutie jeho cieľov. [3]

Obrázok 1: Vianočná električka pre Bratislavu 2023. Zdroj: Vlastný.

3 REALIZAČNÁ FÁZA

Projektový tím býva tvorený osobami na základe ich znalostí danej problematiky. Sú to ľudia priamo sa podieľajúci svojou prácou na realizácii projektu. Ide o dočasne vyčlenenú skupinu motivovaných pracovníkov, ktorých spája spoločný cieľ daný projektom. Pre projektový tím a jeho systematické budovanie je dôležité vnímať jednotlivých členov tímu, sledovať ich motiváciu a potreby, pričom je potrebné s nimi otvorene komunikovať a vhodne im argumentovať. [2; 4; 8]

Vzhľadom na rozsiahly tím, ktorý sa podieľal na realizácii projektu „výzdoba vianočnej električky pre Bratislavu na Vianoce 2023“ spolu s projektom „výtvarná súťaž pre základné školy“ bola realizácia dobre štruktúrovaná a komplexná. Každý člen tímu mal svoju špecifickú úlohu a zodpovednosť, čo významne prispelo k úspešnému priebehu projektu. Dôkazom je aj fotokútik vo vnútri električky (Obrázok 2).

Obrázok 2: Fotokútik vo vianočnej električke 2023. Zdroj: Vlastný.

Obrázky zo súťaže sa stali významným prvkom pri výzdobe električky a veľa detí sa potešilo, keď si našli práve svoj obrázok vo vianočnej električke.

Nižšie sú popísané jednotlivé personálne pozície, ktoré zohrávali kľúčovú rolu v projekte, teda podieľali sa na realizačnej fáze projektu:

Manažér projektu a zástupca manažéra projektu: manažér projektu bol zodpovedný za celkové riadenie projektu. Jeho úlohou bolo zabezpečiť, aby sa projekt riadil plánom, dodržiaval rozpočet a plnili sa stanovené ciele. Zástupca manažéra projektu ho podporoval pri každodenných činnostiach, komunikácii v tíme a zastupoval ho v jeho neprítomnosti.

Marketingový špecialista: marketingový špecialista sa staral o propagáciu projektu a komunikáciu s verejnosťou. Jeho úlohou bolo zabezpečiť, aby vianočná výzdoba zaujala cieľovú skupinu, prilákala pozornosť médií a propagoval projekt skrz články v časopisoch.

Ekonóm: ekonóm zohrával dôležitú úlohu v riadení rozpočtu projektu. Jeho úlohou bolo monitorovať náklady, zabezpečiť, aby sa projekt zmestil do rozpočtu, taktiež predkladal finančné správy a prognózy.

Stakeholderi: stakeholderi, vrátane Dopravného podniku Bratislava, a. s., boli kľúčovými partnermi v projekte. Ich účasť zahŕňala poskytovanie finančnej podpory, logistickú podporu a odborné znalosti.

Kontrolór: kontrolór bol zodpovedný za monitorovanie pokroku projektu a kontrolu kvality. Jeho úlohou bolo zabezpečiť, že všetky aspekty projektu sú v súlade s definovanými štandardmi a cieľmi.

Špecialisti/Realizátori: špecialisti a realizátori boli tí, ktorí pracovali priamo na tvorbe a inštalácii vianočnej výzdoby a všetkého v spojení s električkou a súťažou. Ich kreativita a odborné zručnosti boli neoceniteľnými príspevkami k projektu. Koordinovali činnosti aj pre ostatných členov tímu, najmä v praktickej časti projektu.

V realizačnej fáze bolo kľúčové dodržiavať otvorenú komunikáciu medzi všetkými členmi tímu a stakeholdermi. Projektový tím úzko spolupracoval na dosahovaní cieľov projektu a riešení prípadných problémov, koľko krát aj do neskorých večerov. Fáza realizácie bola obdobím intenzívnej práce a úsilia, kde každý člen tímu zohral svoju opodstatnenú úlohu a siahol na dno svojich síl.

4 DISKUSIA A ZÁVER

Samotný projekt reprezentoval úspešný príklad synergie medzi akademickým prostredím, podnikovým sektorom a komunitou. Jeho realizácia zdôraznila, že spojením projektového manažmentu, kreativity i komunitnej zapálenosti môžeme dosiahnuť pozitívne výsledky. Projekt spríjemnil vianočnú atmosféru v hlavnom meste a zároveň poskytol cenné skúsenosti študentom i vyučujúcim. Zo začiatku to nebolo jednoduché, pretože nikto z nás sa ešte s projektovým manažmentom nestretol, ale ako išiel čas, tak sme si všetci nadobudnuté vedomosti osvojili a práca začala byť plynulá a v niektorých chvíľach až zábavná. Nastali aj jemné pochybenia, keď dôležitú rolu zohrala komunikácia, respektíve jej absencia.

Práve rozvoj mäkkých zručností posúval členov tímu vpred, keďže išlo o zmeny a prispôsobovanie sa maximálnej flexibilite. Dôležitou súčasťou bolo aj riadenie rozpočtu a zdrojov, ktoré sme museli navrhnúť tak, aby sa zmestili do stanoveného rozpočtu. [7]

Celkovo bol tento projekt dôkazom toho, že spolupráca medzi rôznymi sektormi môže vytvoriť hodnotu a pozitívne zmeny. Pozitívne zmeny, či už v spoločnosti, alebo aj na akademickej pôde. Nie sme si vedomí, či vôbec takýto, alebo obdobný projekt, bol zahrnutý do vzdelávania na Strojníckej fakulte Slovenskej technickej univerzity v Bratislave. Veríme,

že jeho prínosy sa budú prejavovať dlho aj po jeho skončení. A iné projekty budú inšpirované práve týmto príkladom úspešnej spolupráce. Na Obrázku 3 je možné vidieť výsledok projektových aktivít – účastníkov projektu pri vianočnej električke 6.12.2023, vrátane zástupcov Dopravného podniku Bratislava, a. s. a Strojníckej fakulty Slovenskej technickej univerzity v Bratislave.

Vyučovací proces môže byť neuveriteľne obohacujúci, ak sa niekto pozastaví nad osnovou predmetu. Dôležité je premýšľať o tom, ako tento obsah prezentovať študentom spôsobom, ktorý ich osloví a zároveň podnieti ich záujem. Cieľom je vytvoriť prostredie, kde sa študenti nielen naučia, ale aj nadchnú pre danú tému, čím získajú neoceniteľné poznatky, ktoré si budú pamätať aj po skončení výučby. A práve tento projekt splnil tieto atribúty.

Obrázok 3: Spoločná fotografia pri vianočnej električke 6.12.2023. Zdroj: Vlastný.

Poďakovanie

Poďakovanie patrí Strojníckej fakulte Slovenskej technickej univerzity v Bratislave a Dopravnému podniku Bratislava, a. s. (DPB, a. s.). Súčasne ďakujeme tiež uvedeným projektom ITMS 313011V334, ITMS2014+ 313011BUH7, VEGA 1/0675/22, VEGA 1/0687/21, projektu STASIS 21NRM05 a ďalej projektom APVV-21-0216, APVV-21-0195, KEGA 024STU-4/2023, KEGA 020STU-4/2023 a KEGA 013STU-4/2021 za ich podporu.

Použitá literatúra

1. DORAN, George T. There's a S.M.A.R.T. way to write management's goals and objectives. *Management Review*, Nov 1981, 70 strán, ISBN 968-81-7864-335-1.
2. HAČKAJLOVÁ, Ludmila, PROSTĚJOVSKÁ, Zita a TOMÁNKOVÁ, Jaroslava. *Projektový management*. Tretie vydanie. [Praha]: Vysoká škola ekonomie a managementu, 2022. 154 stran. Vysokoškolská učebnice. ISBN 978-80-88330-75-2.
3. HALAJ, M., RYBÁŘ, J. *Manažérstvo projektov pre strojárov*. 1. vydanie. Bratislava: 2023. Slovenská technická univerzita v Bratislave, STU. Edícia skrípt, rozsah 136 strán, ISBN 978-80-227-5348-7.

4. KRCHOVÁ, Hana. *Praktický projektový manažment*. Prvé vydanie. Praha: 2019. 274 stran. ISBN 978-80-7598-466-1
5. LIŠKOVÁ, Květoslava. *Co jsou SMART cíle a jak je uplatnit v obchodu*. [online]. [cit. 2023-08-30]. Dostupné na: https://raynet.cz/blog/smart-cile/
6. MÁCHAL, Pavel et al. *Projektové řízení: příklady z praxe*. Prvé vydanie. Brno: Mendelova univerzita v Brne, 2015. 106 stran. ISBN 978-80-7509-330-1.
7. MÜHLEISEN, Stefan a OBERHUBER, Nadine. *Komunikační a jiné měkké dovednosti: soft skills v praxi*. 1. vyd. Praha: Grada, 2008. 183 s. Praxe & kariéra. ISBN 978-80-247-2662-5.
8. REIMON, Michel a PILZ, Kristina. *Strategie pro život: soft skills, aneb, umění, jak ze života udělat více*. České Budějovice: 2010. 81 strán. Active beauty; sv. 9. ISBN 978-80-254-8498-2.
9. *Stanovení cílů (SMART) a efektivní plánování pomocí cílů*. [online]. Dostupné na: https://publi.cz/books/114/02.html
10. *What is project management?* [online]. [cit: 28. júna 2022]. Dostupné na: https://www.apm.org.uk/resources/what-is-project-management/

Kontaktné údaje

doc. Mgr. Ing. Jan Rybář, PhD.
Slovenská technická univerzita, Strojnícka fakulta
Námestie slobody 17, 812 31 Bratislava 1, Slovenská republika
Dopravný podnik Bratislava, a. s.
Olejkárska ulica 1, 814 52 Bratislava 1, Slovenská republika
Tel.: +421 949 611 537
email: jan.rybar@stuba.sk

Bc. Samo Majdák
Slovenská technická univerzita, Strojnícka fakulta
Námestie slobody 17, 812 31 Bratislava 1, Slovenská republika
Tel.: +421 948 190 377
email: xmajdak@stuba.sk

Bc. Peter Onderčo
Slovenská technická univerzita, Strojnícka fakulta
Námestie slobody 17, 812 31 Bratislava 1, Slovenská republika
Dopravný podnik Bratislava, a. s.
Olejkárska ulica 1, 814 52 Bratislava 1, Slovenská republika
Tel.: +421 911 291 630
email: xonderco@stuba.sk

Bc. Richard Augustín
Slovenská technická univerzita, Strojnícka fakulta
Námestie slobody 17, 812 31 Bratislava 1, Slovenská republika
Tel.: +421 915 555 966
email: xaugustinr@stuba.sk

VZDELÁVANIE V MANAŽMENTE PROJEKTOV – PROJEKT KAPUSTNICA

EDUCATION IN PROJECT MANAGEMENT – KAPUSTNICA PROJECT

Jan Rybář, Adrián Gardlík, Andrej Smetánka, Dávid Paluš

Abstrakt

Článok je venovaný opisu predmetu „Manažment projektov“ a konkrétnemu projektu, ktorému sme sa počas zimného semestra ako študenti Ústavu automatizácie, informatizácie a merania venovali. Projekt bol zameraný na vyskúšanie si teoreticky nadobudnutých vedomostí z predmetu v praxi a na rozšírenie spolupráce medzi akademickou obcou a Dopravným podnikom mesta Bratislava, a. s.

Kľúčové slová: projektový manažment, kreativita, komunikácia, vzdelávanie, spolupráca

Abstract

The article is dedicated to description of the “Project Management” subject and the specific project that we worked on during the winter semester as students of the Institute of Automation, Informatization and Measurement. The project was aimed at testing the theoretically acquired knowledge of the subject in practice and at expanding the cooperation between the academic community and the Transport Company of Dopravný podnik Bratislava, a. s.

Keywords: project management, creativity, communication, education, cooperation

1 ÚVOD

V zimnom semestri akademického roka 2023/2024 máme s kolegami z 1. a 2. ročníka inžinierskeho štúdia na odbore „Meranie a skúšobníctvo“, tú možnosť participovať na veľmi zaujímavých projektoch v rámci voliteľného predmetu „Manažment projektov“. Počas tohto predmetu bola aj realizovaná prevažná časť aktivít spojených s projektom. Výučba bola pod vedením doc. Mgr. Ing. Jana Rybáře, PhD. na Ústave automatizácie, informatizácie a merania Strojníckej fakulty Slovenskej technickej univerzity v Bratislave.

Z hľadiska nás, študentov, je veľmi pozitívne hodnotené mať predmet, na ktorom si bolo možné vyskúšať realizáciu projektu od samotného zadania projektu až po jeho úspešné dokončenie. Počas tohto procesu sme si v rámci našich povinností vyskúšali hľadanie riešení pri množstve rôznych komplikácii, ktoré postupne nastávali a na ktoré vždy bolo potrebné nájsť riešenia.

Práca nášho realizačného tímu niesla názov KAPUSTNICA (KAP_220556/2/2023), projekt sme si ďalej rozdelili na dve jednotlivé časti, ktorými sú „Projekt Kapustnica“ a „Projekt Zastávka“. Pri projekte Zastávka sa veľmi úzko spolupracovalo s tímom Električka, ktorého úlohou bola realizácia výzdoby vianočnej električky 2023. Vianočná električka premáva aj na tejto zastávke. Z tohto dôvodu bolo potrebné návrh designu zladiť s návrhom výzdoby vianočnej električky.
K intenzívnej spolupráci došlo aj s Dopravným podnikom Bratislava a. s. a to pri vytváraní grafických návrhov a spolupráci pri zdobení samotnej zastávky.

2 CIEĽ PROJEKTU - KAPUSTNICA

Projekt KAPUSTNICA (KAP_220556/2/2023) bol rozdelený na 2 časti. Týmito časťami sú organizácia vianočného posedenia (kapustnica) a zdobenie zastávky.

Organizácia posedenia a spoločnej večere je plánovaná pre 25 ľudí z Ústavu automatizácie, informatizácie a merania na Slovenskej technickej univerzite (STU) v Bratislave. Hlavným cieľom je zlepšiť vzájomné vzťahy a komunikáciu medzi členmi ústavu na STU v Bratislave. Utuženie kolektívu, zblíženie učiteľov a študentov, možnosť pochopenia sa navzájom a s tým spojené možné mnohé zlepšenia na škole. Dôkaz toho, že akcia bude úspešná, je samotná spokojnosť zúčastnených a atmosféra, aká bude v daný večer.

Druhá časť projektu, bola zameraná na vytvorenie esteticky príťažlivejšej vianočnej električkovej zastávky v Bratislave a takisto navodenie Vianočnej atmosféry v centre mesta, kde sa práve táto zastávka nachádza.

2.1 Vzdelávacie nástroje

Počas vykonávania tohto projektu sa využilo viacero vzdelávacích nástrojov a metód, ktoré boli potrebné pre správne vykonávanie a následné ukončenie projektu. Naučiť sa, ako tieto nástroje fungujú a akým spôsobom ich aplikovať v praxi je pre nás prínosné nie len z hľadiska tohto projektu, ale aj vzhľadom využitia v budúcich zamestnaniach. Takisto aj iných projektoch, ktorých súčasťou budeme. Konkrétnymi vzdelávacími nástrojmi boli SMART analýza, SWOT analýza, RLM logická rámcová matica, RASCI matica zodpovednosti, Ganttov diagram a ďalšie. Konkrétne sa budeme v ďalšej časti venovať SMART analýze. [1; 2; 3]

2.1.1 SMART analýza

SMART analýza nám pomáha zhodnotiť, či sú ciele nášho projektu dobre definované a možné reálneho uskutočnenia. Keďže náš projekt pozostával z dvoch častí, boli preňho vytvorené dve SMART analýzy.

2.1.1.1 SMART analýza projekt Kapustnica (Vianočné posedenie)

Špecifický cieľ: Cieľom je usporiadať tradičné posedenie v prenajatom priestore pre približne 25 ľudí z Ústavu automatizácie, informatizácie a merania Strojníckej fakulty Slovenskej technickej univerzity v Bratislave, kde sa členovia časti merania budú môcť neformálne stretnúť a užiť si príjemný večer. Merateľnosť tohto cieľu bude dosiahnutá vyhodnotením dotazníka. Tento dotazník bude vypĺňaný účastníkmi po uskutočnení posedenia a vyhodnotený v najbližších termíne.

Merateľný cieľ: Počet účastníkov kapustnice by mal dosiahnuť minimálne 80% z celkového počtu pozvaných členov.

Akceptovaný cieľ: Projekt je dosiahnuteľný s rozpočtom 800 eur, ktorý by mal pokryť stravu, nájom miesta a programové aktivity.

Realistický cieľ: Vzhľadom k rozpočtu a očakávanému počtu účastníkov je tento cieľ realistický a akceptovaný v rámci dostupných zdrojov. Oba navrhované priestory sú dostatočne veľké aby pokryli nami odhadovanú účasť.

Termínovaný cieľ: Kapustnica (Vianočné posedenie) sa bude konať do konca zimného semestra, pričom termín bude stanovený na presný deň (20.12.2023). [2; 8]

2.1.1.2 SMART analýza projekt Zastávka

Špecifický cieľ: Cieľom je vytvoriť vianočnú výzdobu na električkovej zastávke, ktorá bude príjemná a pritiahne pozornosť obyvateľov a návštevníkov mesta.

Merateľný cieľ: Počet obyvateľov a návštevníkov, ktorí využijú alebo si prídu pozrieť vianočnú zastávku počas sviatkov, by mal stúpnuť oproti minulému roku.

Akceptovaný cieľ: Rozpočet vo výške 640 eur na výzdobu je prijateľný a mal by byť financovaný z dostupných zdrojov.

Realistický cieľ: Vzhľadom k rozpočtu a možnostiam výzdoby zastávky je tento cieľ realistický a dosiahnuteľný. Minuloročný príklad realizácie odpovedá realistickosti.

Termínovaný cieľ: Vianočná výzdoba električkovej zastávky bude dokončená a odhalená najneskôr do Mikuláša (6.12.2023).

SMART analýza oboch projektov sa zameriavala v prvom rade na stanovenie cieľov, ktoré sú istým spôsobom merateľné. Práve možná merateľnosť naplánovaných cieľov ukazuje, že nami nastavené ciele majú veľký predpoklad na úspešné naplnenie. [2; 8]

3 REALIZAČNÁ FÁZA

Pri realizácia projektu boli medzi participantov na projekte rozdelené pracovné pozície a na základe týchto pozícii pridelené konkrétne pracovné úkony. Pracovné pozície sú nasledovné:

Projektový manažér: Má zodpovednosť za úspešné zvládnutie projektu a organizačne zastrešuje celý projekt. Reportuje zadávateľovi projektu.

Zástupca projektového manažéra: Koordinuje postup prác jednotlivých členov projektového tímu. Pomáha s organizáciou projektu projektovému manažérovi, ktorému sa aj reportuje.

Marketingový špecialista a 2. koordinátor: Má na starosti vytvorenie a splnenie marketingovej stratégie. Komplexné marketingové zvládnutie projektu. Písanie článkov o projekte. Reportuje sa na týždennej báze zástupcovi projektového manažéra.

Ekonóm – rozpočtár, administrátor: Spravuje finančné prostriedky. Vedie evidenciu výdavkov a pripravuje rozpočet. Reportuje sa na týždennej báze zástupcovi projektového manažéra.

Špecialisti – realizátori: Majú na starosti konkrétne úlohy, ktoré im zadáva projektový manažér alebo zástupca projektového manažéra, ktorým sa aj následne reportujú na týždennej báze.

Stakeholderi: Využívajú svoje vedomosti a skúsenosti na dosiahnutie cieľa z oblasti, ktorej sa venujú. Úlohy im zadáva projektový manažér. Sú tzv. externými členmi projektového tímu.[7; 9]

Každý člen realizačného tímu sa podieľal na úspešnom ukončení projektu na základe svojich schopností a konkrétnej pozície, ktorá mu bola priradená. Jednotlivé pracovné pozície boli priraďované podľa osobnostných predpokladov členov projektového tímu. Toto platí najmä

o marketingovom špecialistovi, ekonómovi, projektovom manažérovi a zástupcovi projektového manažéra. Predovšetkým pri týchto pozíciách totiž boli vyžadované konkrétne zručnosti. [2]

Stretnutia realizačného tímu sa diali na týždennej báze v rámci hodín predmetu „Manažment projektov“. Na stretnutiach realizačného tímu si členovia zreferovali pokroky v práci na projekte. Takisto boli rozdelené nové úlohy a prípadne vysvetlený postup vykonávania týchto úloh. Na týždennej báze sa takisto odovzdávali reporty zástupcovi projektového manažéra. Tieto reporty obsahovali informácie o tom, čo členovia realizačného tímu za posledný týždeň urobili a čomu sa budú venovať v najbližších dňoch.

Dňa 6.12.2023 došlo k predstaveniu Vianočnej električky na zastávke Jesenského, ktorá bola zdobená projektovým tímom. Jednalo sa o uskutočnenie jedného z cieľov projektu (Obrázok 1). Na obrázku 2 sa nachádza Vianočná električka, ktorej trasa začínala práve na nami zdobenej zastávke Jesenského. Druhý cieľ projektu, posedenia, bude uskutočnený dňa 20.12.2023.

Obrázok 1 - Ozdobená Vianočná zastávka. Zdroj: Vlastný.

Obrázok 2 - Vianočná električka. Zdroj: Vlastný.

4 DISKUSIA A ZÁVER

Predmet „Manažment projektov“ bol pre väčšinu z nás, členov projektového tímu, prvým stretnutím s projektovým manažmentom, ale predovšetkým s projektovým manažmentom v praxi. Vyskúšali sme si, ako sa robí projekt. Ako si rozdeliť úlohy, spĺňať ich, referovať o našom postupe v práci projektovým manažérom a zadávateľovi projektu.

Na záver nášho projektu je dôležité zdôrazniť niekoľko kľúčových úspechov, ktoré sa nám podarili. Úspešne sme aplikovali princípy manažmentu projektov na reálny projekt, čo nám poskytlo cenné praktické skúsenosti. Naša schopnosť efektívne plánovať, riadiť riziká a komunikovať v tíme viedla k úspešnému dosiahnutiu stanovených cieľov projektu. Takisto sme sa naučili využívať viacero dôležitých aspektov projektového manažmentu, jedným z ktorých sú predovšetkým základy správnej komunikácie. [4; 5]

Táto skúsenosť nám umožnila rozvinúť nielen naše technické zručnosti, ale aj medziľudské vzťahy, už spomenuté komunikačné schopnosti a tímovosť. Každý člen projektového tímu potrebuje byť v prvom rade tímový hráč. Nie je dôležité mať vždy pravdu a s každým sa pohádať. Je dôležité vedieť spolupracovať aj v prípade, ak nie je všetko podľa predstáv konkrétneho člena a aj toto nás projektový manažment v praxi stihol naučiť. Spolupráca v tíme a efektívna komunikácia sú kľúčovými faktormi pre úspech v oblasti manažmentu projektov. [4; 5; 6]

Obrázok 3: Členovia obidvoch projektových tímov. Zdroj: Vlastný.

Poďakovanie

Poďakovanie patrí Strojníckej fakulte Slovenskej technickej univerzity v Bratislave a Dopravnému podniku Bratislava, a. s. (DPB, a. s.). Súčasne ďakujeme tiež uvedeným projektom ITMS 313011V334, ITMS2014+ 313011BUH7, VEGA 1/0675/22, VEGA 1/0687/21, projektu STASIS 21NRM05 a ďalej projektom APVV-21-0216, APVV-21-0195, KEGA 024STU-4/2023, KEGA 020STU-4/2023 a KEGA 013STU-4/2021 za ich podporu.

Použitá literatúra

1. CROFT, Chris. *Project Management QuickStart Guide.* 2022. s. 364. ISBN: 978-1636100586.
2. HALAJ, Martin a RYBÁŘ, Jan. *Manažérstvo projektov pre strojárov.* Bratislava: Slovenská technická univerzita v Bratislave, STU, 2023. s. 136. ISBN: 978-80-227-5348-7.
3. HORINE, Greg. *Project Management Absolute Beginner's Guide.* 2017. Zv. 4. vydanie. ISBN-13978-0789756756.
4. *Komunikácia – druhy, funkcie a význam komunikácie*. *euroekonom.sk.* [Online] [cit. 2023-12-6] Dostupné na internete: https://www.euroekonom.sk/marketing/komunikacia/.
5. *Prečo je projektové riadenie v marketingu dôležité? effectix.com.* [Online] [cit. 2023-12-6] Dostupné na internete: https://www.effectix.com/sk/preco-je-projektove-riadenie-v-marketingu-dolezite/.
6. *Projektový manažment metodická príručka*. ketlabonallva.net. [Online] [cit. 2023-12-2] Dostupné na internete: https://ketlabonallva.net/sk/docs/download/HUSK_ProjektovyManazment_Sk.pdf.
7. TALLOVÁ, Michaela. *Implementácia systému projektového manažmentu v malej technickej firme.* [Diplomová práca]. Praha: ČESKÉ VYSOKÉ UČENÍ TECHNICKÉ V PRAZE, 2018.
8. *The Basics of Project Management*. kissflow.com. [Online] [cit. 2023-12-6] Dostupné na internete: https://kissflow.com/project/project-management-basics/.
9. *What is project management?* www.apm.org.us. [Online] [cit. 2023-12-6] Dostupné na internete: https://www.apm.org.uk/resources/what-is-project-management/

Kontaktné údaje

doc. Mgr. Ing. Jan Rybář, PhD.
Slovenská technická univerzita, Strojnícka fakulta
Námestie slobody 17, 812 31 Bratislava 1, Slovenská republika
Dopravný podnik Bratislava, a. s.
Olejkárska ulica 1, 814 52 Bratislava 1, Slovenská republika
Tel.: +421 949 611 537, email: jan.rybar@stuba.sk

Bc. Adrián Gardlík
Slovenská technická univerzita, Strojnícka fakulta
Námestie slobody 17, 812 31 Bratislava 1, Slovenská republika
Tel.: +421 915 659 007, email: xgardlika@stuba.sk

Bc. Andrej Smetánka
Slovenská technická univerzita, Strojnícka fakulta
Námestie slobody 17, 812 31 Bratislava 1, Slovenská republika
Tel.: +421 918 258 757, email: xsmetankaa@stuba.sk

Bc. Dávid Paluš
Slovenská technická univerzita, Strojnícka fakulta
Námestie slobody 17, 812 31 Bratislava 1, Slovenská republika
Tel.: +421 918 863 777, email: xpalusd@stuba.sk

STUDIES ON TEACHERS' POTENTIALS IN THE PROFESSION IN PRE-PRIMARY EDUCATION

Beáta Pošteková

Abstract

The aim is to review studies on the authentic potentials of female teachers in pre-primary education. Teacher's development and perception of potentials can deepen not only for their personal but also for their professional life. The essence of the research is a theoretical definition with a focus on the teacher's perceived professional proficiency based on self-assessment. By analyzing the teacher's potentials, we want to elevate his/her profession in pre-primary education, his/her self-perception and self-assessment based on the defined criteria.

Keywords: *teacher, potentiality, pre-primary education, self-development, competences*

1 INTRODUCTION

Potential often refers to one's overall capacity, performance readiness, or likelihood. The existence or lack of human features that are developed and useful in society is what we mean when we talk about an individual's potential. These are a person's potential resources and untapped potential to fulfil their individual and societal obligations, or to potentially set the stage for their future. According to Tokárová et al. (2007), individual potential is a value that develops and emerges during the process of personal and familial genesis, in the course of daily life, or during social events. One metacompetence that is thought to ensure a professional's driving capacity is reflection on actions. The instructor therefore resorts to using methods learned from his or her own classroom experience and personal intuition as theory is perceived as being divorced from practical application in training and education (Kosová, 2012).

1.1 Teacher's competences and potentials

Studies conducted both domestically and internationally attest to the fact that we are still failing to develop teachers' potential for the anticipated changes in pedagogical practise. This is due to a multitude of factors. In order to effectively use schools as a learning framework, it is necessary to look for factors that are directly connected to professional teaching (Pavlov et al., 2018). Even the study on teacher potentials that follows demonstrates how unrealized teachers' potential is in terms of pedagogical agency, student education, and self-education. It hinders a more prominent perspective even on the quality of education and slows down the development of their educational unfolding over the course of three to four decades of labour (Pavlov, 2014).

According to Nezvalová, the model that defines the criteria of teacher education based on the professional capabilities of teachers is presently receiving more attention. It's critical that internal and external quality control work together. The latter may result in advanced training for teachers (Nezvalová, 2003). The complicated and ongoing process of professional development for kindergarten teachers is predicated on the growth of their competencies. Its goals are to raise performance and encourage kids' growth and achievement. Since only a complete model of the many competences of kindergarten teachers can stop alterations and changes in educational practise, this justifies the significance of a comprehensive approach to their professional development and lifetime learning. Kindergarten instructors must possess a high degree of proficiency in a variety of skills, as well as practical activities based on these

abilities. These activities necessitate the collaboration of all parties involved in or accountable for the calibre of educational practise (Lozančić, 2018).

A teacher's evaluation of their own ability is influenced by how they grow in feeling self-sufficient. It is unlikely to have an impact on one's evaluation of their own ability if it is sufficiently robust due to consistent achievements or minor setbacks. When something doesn't work as planned, individuals might blame circumstantial issues like inadequate planning or a lack of effort. According to study by Kazuo and Akltoshi (2009), self-efficacy—in this context, as a teacher—is favourably influenced by an individual's achievement as viewed by the social environment (Barinková, Mesárošová, 2011).

2 STUDIES ON THE COMPETENCES OF PRE-PRIMARY EDUCATION TEACHERS

This study suggests that instructional competency often consists of two components: knowledge and skills. The effect of training on each of these factors will be investigated in this study. Twenty Indonesian maths instructors participated in a survey that was used to randomly pick the study's samples. The knowledge component was measured via tests, while the skills and training component was measured with surveys. The test results showed that training had a detrimental impact on the knowledge component. However, the information from the questionnaire showed that the training had a good impact on the skills component. In this instance, training improves the pedagogical abilities of maths instructors. Additionally, the researchers discovered that mathematics instructors require training in instructional tactics, teaching tools, and information-gathering procedures (Ningtiyas, 2018).

This essay compares how undergraduate students studying kindergarten teacher education in Sweden and Norway perceive the information they believe they have acquired regarding early reading in children. The purpose of the study is to examine the similarities and differences between the objectives and substance of the national early literacy programmes of the two nations by comparing the answers to a questionnaire given to the student teachers. This multimethod research is grounded in sociocultural ideas. When asked about how they approach early literacy, the comments of the Swedish and Norwegian education students stood out the most. The discourse analysis revealed that there are some differences in the national curriculum for early childhood teacher education in the two nations (Gjemsa, Sheridanb, 2015).

This article looked at the variables that affect the connections between teachers and students in the Head Start programme. This research involved three Head Start instructors from three different centres. Using NVivo qualitative data analysis software, a grounded theory method was used to analyse data from observations and interviews. The results of the investigation showed what elements educators thought would help or hurt their interactions with students. Three main themes came to light: job stress (i.e., inadequate organisational support, workload, teacher-parent conflict, and inadequate training); professionalism (i.e., teacher beliefs, education, and work experience); and teacher self-efficacy (i.e., teacher empowerment, children's progress, and sufficient education and work experience) (Chen, Phillips, 2018).

Healthy families must rely on extremely skilled outside assistance in the future. Families can benefit much from early care and education, especially from early care and education reachers. Nonetheless, there are obstacles to early care and education instructors' own health as well as the health of their own families. Low pay, a lack of support for professional growth and education, and a broader social environment that frequently undervalues and fails to fully support the teaching profession are all obstacles to teachers' well-being. Addressing the well-being of early care and education teachers—particularly their pay, work environment, and professionalism—as well as boosting community and societal institutions' support for high-

quality early care and education can contribute to the future of healthy families (Cassidy et al., 2019).

This study's primary goal is to determine how competent kindergarten instructors are at interacting with kids who exhibit emotional and behavioural issues.The study included 182 preschool instructors as participants. Modified versions of self-assessment questionnaires on competence and expectations of one's own efficacy were used to collect data on preschool instructors' assessments of their own competence and effectiveness in working with children who display BED. When working with children that display BED, we discovered that preschool instructors assessed their efficacy at a moderate level of agreement in terms of expectations of self-efficacy. Additionally, we discovered that a higher self-rated level of competence results from a combination of greater education and fewer job experience (Štembergar, Vodopivec, 2016).

This essay aims to examine the resilience of kindergarten teachers, the readiness of teachers to foster children's resilience, and the connection between the two concepts of readiness and resilience. to gather information from 191 kindergarten instructors enrolled in the postgraduate education programme at the University of Zagreb's Faculty of Education on resilience and preparedness to foster children's resilience. Factor analysis and two-way analysis of variance were used to examine the data. Conclusions: The findings show that kindergarten teachers have high resilience scores, positive views towards programmes that help children become more resilient, and a willingness to include these programmes into their regular work practises. Preschool instructors who thought of themselves as more resilient also thought of themselves as more capable of developing (Bouillet et al., 2014).

Professionals working in early childhood institutions face a problem when dealing with children and families that have experienced being refugees (kindergarten). A curriculum was created, put into practise, and assessed with the goal of enhancing the abilities of early childhood teaching teams while working with kids and families that had experienced air travel. The article displays the curriculum's goals as well as the findings of the initial assessment. An increase in self-assessed security and skills in the educational contact/encounter with the target group is demonstrated by the evaluation using qualitative and quantitative approaches. The frame curriculum was modified to fit the requirements and circumstances of the particular early childhood teaching teams, which was a significant success element (Fröhlich-Gildhoff et al., 2017).

The aim of this research is to examine how early childhood teachers' TPACK abilities are affected by their learning style and level of self-efficacy. The sample was chosen by a stratified multistage random sampling procedure. In the experimental investigation, a 2x2 level treatment design was employed. The findings demonstrated that early childhood education instructors' self-efficacy towards TPACK and their teaching methodology are influenced by their level of competence. Conclusion: By taking into account the instructors' degree of self-efficacy, the training approach enhances the TPACK competency of early childhood education teachers (Priyanti et al., 2019).

The study was carried out at Alcala University during three academic years (2017–2020) with preschool instructors in the context of teaching and studying social studies. Using e/m-learning technologies and an exploratory approach to learning, the major goal was to increase the competency of learning to teach during teacher training from an outdoor experience at a Spanish museum. A category system that was adapted from the European Commission was used to assess the instructors' self-perception both before and after the outdoor experience in order to ascertain the degree of acquisition of this competency. The findings indicate that preschool instructors' proficiency in this area has improved somewhat. Furthermore, this outdoor experience highlights the museum's inadequate pedagogical adaptation to the early childhood education stage from a social science perspective (Abril-López et al., 2021).

The study's objectives were to evaluate the cognitive development of students in an Indonesian kindergarten and look into the pedagogical competency of teachers in implementing interactions in the teaching and learning process. This research combined a case study approach with a qualitative methodology. The use of theme analysis, coding, and transcribing for data analysis was emphasised. The three primary themes of the study's findings were teachers' competencies for designing and executing interaction or process management in teaching and learning, conducting assessment and evaluation of learning, and designing teaching and learning programmes. A few suggestions are made to raise the quality of instruction in Indonesian kindergartens (Taridi, Dono, 2019).

We investigated the relationship between children's social peer relationships, emotional well-being, and math literacy (measured using standardised achievement tests) in middle childhood and teacher-rated social competence, emotional maturity, and language and cognitive development in kindergarten in two longitudinal studies. Population-based data linkages (N > 7000) from western Canada were used for the studies. Through the use of multilevel regression analyses, we discovered that the biggest predictor of fourth graders' self-assessment of their connectivity with peers was their teacher's rating of their social competency in kindergarten, and the strongest predictor of their emotional well-being was their emotional maturity. We explain our findings in the context of earlier research in the literature and talk about conceptual and methodological issues with looking at children's early development in interconnected areas (Guhn et al., 2016).

The paper outlines the fundamental ideas and methods for enhancing the "eco-pedagogical competence" of preschool teachers while also suggesting strategies for doing so within the framework of professional development. It is emphasised that developing an instructor's ecological and pedagogical competence is a lengthy process that is influenced by a variety of elements, one of which is the systematic work of the kindergarten as the fundamental means of enhancing pedagogical literacy and mastery. The authors created and tested their own model for enhancing teachers' environmental and pedagogical competency within the context of kindergarten methodological work based on the study of theoretical research, and they provided experimental evidence of the model's productivity (Khanova et al., 2018).

Teachers of young children in preschool and kindergarten assessed the significance of twelve abilities that were divided into academic, self-control, and interpersonal competency categories. Children's reading and math proficiency were explicitly evaluated in the autumn of kindergarten, and kindergarten instructors also graded the students' learning strategies, disruptive behaviour, and social behaviour. The results showed that: (a) teachers' beliefs about the value of academic competence were the most misaligned; (b) higher levels of misalignment in beliefs related to all three domains of competence predicted lower ratings of learning strategies, social skills, and math achievement; and (c) children from socioeconomically disadvantaged backgrounds were more vulnerable to the negative effects of misalignment than their more advantaged peers, across adjustment outcomes (Abry et al., 2015).

The Sultan Kudarat division's kindergarten teachers' proficiency level and extent of professional development requirements were determined by the study for the 2019–2020 academic year. 54 kindergarten teachers in the division participated in the study and answered a 12-item self-assessment questionnaire. The findings showed that kindergarten teachers are highly competent in the areas of curriculum and planning, assessment and reporting, learning environment and student diversity, and topic understanding and pedagogy. The learning environment, student diversity, pedagogy, and topic knowledge were all highly prioritised, and as such, these areas would play a significant role in formulating a professional development plan (Gallego, Caingcoy, 2020).

The purpose of this study was to investigate the association between teaching experience and pedagogical expertise among Malaysian kindergarten instructors. In this study, a quantitative technique and survey research design were employed. A sample of 300 instructors from a private kindergarten participated in this study, which used a straightforward random sampling approach. To analyse the data, descriptive and inferential statistics were used. With M = 4.32 and SD = 0.54, the data analysis demonstrates that kindergarten instructors possess outstanding educational expertise. This research implies that increased pedagogical expertise is a result of longer teaching experience. The study's findings demonstrate that private kindergarten instructors have a solid foundation in pedagogy and have participated in top-notch internal training programmes during their employment (Buyong et al., 2020).
The aim of the research was to investigate the effects on young children's development (cognition, language, and social development) of preschool teachers' qualifications (education level, teaching experience, major, and certification) and competency variables (teaching efficacy and teacher-child interaction). The findings demonstrated the beneficial relationships between child development and instructors' ability (teaching effectiveness and teacher-child interaction). We could not discover any appreciable impact of instructors' qualifications on the development of young children, nevertheless. We suggested a policy consequence based on the findings, saying that in order to increase teacher quality, teacher competency and teacher certification needed to be explored (Kim, Park, 2018).

Research	Year	Competencies	Result
Ningtiyas	2018	training knowledge and skills	mathematics instructors need training in teaching tactics
Gjemsa and Sheridanb	2015	children's pre-reading literacy	there are differences between Norway and Sweden in national curricula for early childhood teacher education
Chen and Phillips	2015	interactions between teachers and children	work stress, professionalism, self-sufficiency
Cassidy et al.	2019	the future of healthy families	care and training conditions, remuneration, working environment, professionalism
Štembergar and Vodopivec	2016	emotional and behavioural problems	mostly medium level, higher level of self-assessed competence results from higher education and longer experience
Bouillet et al.	2014	teacher preparedness to support children's resilience	teachers have high resilience scores, positive views of programs that help children become more resilient
Fröhlich-Gildhoff et al.	2017	problems in working with children and families, refugees	the framework curriculum has been adapted to meet the requirements and conditions
Priyanti et al.	2019	early childhood teachers' TPACK skills	access to training enhances teachers' competences
Abril-López et al.	2021	increasing learning to teach competences during teacher training	teachers' experiences outside the museum have had a positive impact on their preparation
Taridi and Dono	2019	to assess children's cognitive development, to examine teachers' pedagogical competences	designing and implementing interaction or process management, assessing and evaluating learning and designing teaching programmes

Guhn et al.	2016	the relationship between social relationships, emotions, mathematical literacy	the strongest predictor of their emotional well-being was their emotional maturity
Khanova et al.	2018	increasing ecopedagogical competence	own model for increasing the ecological and pedagogical competence of teachers
Abry et al.	2015	assessment of academic self-control, interpersonal competencies	highest discrepancy in academic competence, then the assumption of lower scores on learning strategies, social skills, and math achievement
Gallego and Caingcoy	2020	professional development requirements	priority: learning environment, pupil diversity, pedagogy and subject knowledge
Buyong et al.	2020	the link between teaching practice and teaching expertise	increased pedagogical expertise is the result of longer teaching experience
Kim and Park	2018	the impact of qualification and competence variables on young children's development	no significant effect of teacher qualifications on kindergarten children's development was found

Diagram 1. Overview of studies on teacher competences (Pošteková, 2023)

To guarantee the successful growth and education of young children, research on the competencies of pre-primary education instructors is an important field of study. The information, abilities, and attitudes that educators must have in order to carry out their jobs well are referred to as competencies. Scholars may employ several approaches, including as surveys, interviews, observations, and case studies, to investigate these competencies and their influence on the efficacy of instruction and the academic achievements of students. The quality of pre-primary education and teacher training programmes are continuously improved by the results of these studies.

3 CONCLUSION

Pre-primary education requires particular knowledge, empiricism, or needs from the instructor. In the classroom, she can always improve, change, and work on herself with the students. This develops a value and duty complex in her psyche, which gives rise to a particular potential. Accepting who you are may be achieved via self-perception. Developing the aforementioned virtue is important. The quality of potentialities is favourably impacted by our awareness of ourselves. The character is ever-evolving, and the teaching environment is a fascinating subject for further study. This influences me as a teacher.

Sources

1. ABRIL-LÓPEZ, D. et al. The Learning to Learn Competence in Early Childhood Preservice Teachers: An Outdoor and e/m-Learning Experience in the Museum. In: *Future Internet.* No. 13. pp. 1 – 19. [03.12.2022]. DOI: https://www.mdpi.com/1999-5903/13/2/25
2. ABRY, T. et al. Preschool and kindergarten teachers' beliefs about early school competencies: Misalignment matters for kindergarten adjustment. In: *Early*

childhood research quarterly. 2015. Vol. 31. pp. 78 – 88. [02.10.2023]. DOI: https://daneshyari.com/article/preview/353698.pdf
3. BARINKOVÁ, K., MESÁROŠOVÁ, M. Sebaúčinnosť. In: *Cejsh The central european journal of social sciences and humanities*, 2011. pp. 155 – 164. [07.05.2023] DOI: https://psychkont.osu.cz/fulltext/2011/Barinkova,Mesarosova_2011_2.pdf
4. BOUILLET, D. et al. Preschool teachers' resilience and their readiness for building children's resilience. In: *Health Education*, 2014. Vol. 114. No. 6. pp. 435 – 450. [03.02.2023]. DOI: https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/HE-11-2013-0062/full/html
5. BUYONG, N. et al. Kindergarten Teacher's Pedagogical Knowledge and Its Relationship with Teaching Experience. In: *International journal of academic research in progressice education and development.* 2020. Vol. 9. pp. 805 – 814. ISSN 2226-6348. [01.11.2022]. DOI: https://hrmars.com/papers_submitted/7832/kindergarten-teachers-pedagogical-knowledge-and-its-relationship-with-teaching-experience.pdf
6. CASSIDY, D. J. et al. *Improving the Lives of Teachers in the Early Care and Education Field to Better Support Children and Families*. 2019. [11.07.2023]. DOI: https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/fare.12362
7. FRÖHLICH-GILDHOFF, K. et. al. *Die Unterstützung der Kompetenzentwicklung von Kita-Teams in der Begegnung mit Kindern und Familien mit Fluchterfahrung*. Göttingen: Kinderpsychiat, 2017. pp. 259 – 276. [01.12.2022]. DOI: https://www.researchgate.net/publication/316058328_Die_Unterstutzung_der_Kompetenzentwicklung_von_KitaTeams_in_der_Begegnung_mit_Kindern_und_Familien_mit_Fluchterfahrung
8. GALLEGO, P. L., CAINGCOY, M. E. Competencies and Professional Development Needs of Kindergarten Teachers. In: *International Journal on Integrated Education*, 2020. Vol. 3. ISSN 2620 3502.
9. GJEMSA, L., SHERIDANB, S. Early literacy in Norwegian and Swedish preschool teacher education. In: *Psychology in Russia: State of the Art.* 2015. Vol. 2. No. 8. pp. 4 – 17.
10. GUHN, M. et al. Associations of teacher-rated social, emotional, and cognitive development in kindergarten to self-reported wellbeing, peer relations, and academic test scores in middle childhood. In: *Early Childhood Research Quarterly*, 2016. Vol. 35. pp. 76 – 84, [13.11.2021]. DOI: https://doi.org/10.1016/j.ecresq.2015.12.027
11. CHEN, S., PHILLIPS, B. Exploring Teacher Factors that Influence Teacher-Child Relationships in Head Start: A Grounded Theory. In: *Where the world comes to learn qualitative research.* 2018. Vol. 1, No. 23. pp. 80 – 97.
12. KAZUO, M., AKITOSHI, U. Can contrived success affect self-efficacy among junior high school students?. In: *Research in Education*, Vol. 9. No. 82. pp. 60 – 68. [03.04.2023] DOI: https://www.researchgate.net/publication/215592063_Can_contrived_success_affect_self-efficacy_among_junior_high_school_pupils
13. KHANOVA, T. G. et al. Organizing methodical work in the system of improving the ecological and pedagogical competence of the teacher of preschool education. In: *Vestnik of Orenburg State Pedagogical University. Electronic Scientific Journal*, 2018. No. 1. pp. 263 – 272, [05.11.2023]. DOI: http://vestospu.ru/eng_vers/archive/2018/articles/24_1_2018ang.html
14. KIM, S. L., PARK, CH. H. The Effects of Preschool Teachers' Qualification and Competency on Young Children's Development. In: *International Journal of*

Advanced Culture Technology. 2018. Vol. 4. No 4. pp. 233 – 239. [08.11.2021]. DOI: https://www.koreascience.or.kr/article/JAKO201810263412437.pdf
15. KOSOVÁ, B. Transformácia vysokoškolského vzdelávania učiteľov v kontexte reformy regionálneho školstva. Banská Bystrica. 2012. [14.06.2023] DOI: https://www.minedu.sk/data/att/1903.pdf
16. LOZANČIĆ, A. J. Social Competences of Kindergarten Teachers – Are We Applying Contemporary Knowledge?. In: *Croatian Journal of Education,* 2018. Vol. 20. pp. 47 – 58, [09.10.2022]. DOI: https://cje2.ufzg.hr/ojs/index.php/CJOE/article/view/3055
17. NEZVALOVÁ, D. *Pedagogické kompetence, standardy a kvalita graduální přípravě učitele*. Pedagogická orientace, 2003. No. 4. pp. 11 – 19. ISSN 1211-4669.
18. NINGTIYAS F.A. *Does Teacher's Training Affect the Pedagogical Competence of Mathematics Teachers?*. 2018. [17.12.2022]. DOI: https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1742-6596/1097/1/012106/pdf
19. PAVLOV, I. *Kurikulum učiteľskej andragogiky.* Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici, 2014. pp 158. ISBN 987-80-89510-08-5.
20. PAVLOV, I. et al. *Kariérový systém profesijného rozvoja učiteľov a model podpory profesijného učenia v škole.* Banská Bystrica : Univerzita Matej Bela v Banskej Bystrici, 2018. pp. 120. ISBN 978-80-557-1512-4.
21. PRIYANTI, N. et al. The Effect of Training Methods and Self-efficacy Toward Technological Pedagogical Competence and Content Knowledge (TPACK) of Early Childhood Education Teachers. Indonesia: Universitas Negeri Jakarta, 2019. [06.07.2023]. DOI: https://eudl.eu/pdf/10.4108/eai.21-11-2018.2282244
22. ŠTEMBERGAR, A. V., VODOPIVEC, J. L. PRESCHOOL TEACHERS' BELIEFS ABOUT THEIR OWN COMPETENCE IN WORKING WITH PRESCHOOL CHILDREN WHO SHOW EMOTIONAL AND BEHAVIOURAL DIFFICULTIES. In: *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja,* 2016. Vol. 2. No. 52. pp. 11 – 22. [01.08.2023]. DOI: https://pdfs.semanticscholar.org/42a5/9521a769043e5cae5ce64f22b75bc5dbdc8c.pdf
23. TARIDI, M., DONO, A. The Kindergarten Teachers' Pedagogical Competences: A Case Study. In: *Indonesian Research Journal in Education,* 2019. Vol. 3. No. 1. pp. 1 – 13. ISSN 2580-5711. [08.09.2022]. DOI: https://pdfs.semanticscholar.org/cd8d/5e70f2ed89ded6c9b36dcd7a81471e5c5b7f.pdf
24. TOKÁROVÁ, A. et al. *Sociálna práca Kapitoly z dejín, teórie a metodiky sociálnej práce.* Prešov : Akcent Print, 2007. pp. 572. ISBN 9788096941988.

Contact

Mgr. Beáta Pošteková
Catholic University in Ružomberok
Faculty of Education
Hrabovská cesta 1A
Ružomberok, 034 01
Tel: +421 950 732 202
email: beata.postekova@gmail.com
supported by the project KEGA project 018KU-4/2021

POPULARIZÁCIA VEDY A VEDECKÁ KOMUNIKÁCIA NA VYBRANÝCH SOCIÁLNYCH MÉDIÁCH

POPULARISATION OF SCIENCE AND SCIENCE COMMUNICATION ON SELECTED SOCIAL MEDIA

Lukáš Pieš

Abstrakt

Hlavným cieľom príspevku je prostredníctvom analýzy objasniť možnosti popularizácie vedy prostredníctvom vedeckých influencerov na najpopulárnejších platformách sociálnych sietí ako je Instagram, YouTube, X a TikTok. V príspevku sa ďalej venujeme spôsobom a možnostiam, ako tieto sociálne médiá transformujú spôsob, akým je veda prezentovaná a komunikovaná v on-line prostredí. Identifikujeme výhody a nevýhody vybraných sociálnych médií v kontexte popularizácie vedy a vedeckej komunikácie. Výsledky nášho výskumu prinášajú ucelený pohľad na výzvy a príležitosti, ktoré virtuálne prostredie prináša do oblasti popularizácie vedy. V závere diskutujeme a prinášame odporúčanie pre popularizátorov vedy.

Kľúčová slová: *on-line prostredie, popularizácia vedy, sociálne médiá, veda, vedeckí influenceri*

Abstract

The main aim of the paper is to shed light on the possibilities of popularising science through science influencers on the most popular social media platforms such as Instagram, YouTube, Spotify and TikTok through an analysis. The paper further discusses the ways and possibilities of how these social media are transforming the way science is presented in the online environment. We identify the advantages and disadvantages of selected social media in the context of science popularization. The results of our research provide a comprehensive view of the challenges and opportunities that virtual environments bring to the field of science popularization. We conclude with a discussion and recommendations for science popularizers.

Key words: *online environment, science popularization, social media, science, science influencers*

1 POPULARIZÁCIA VEDY A JEJ ZAČIATKY VO SVETE A NA SLOVENSKU

Od 80. rokov minulého storočia došlo k výraznému nárastu popularizácie vedy na celosvetovej úrovni. Tento trend však nie je nový, začal sa už mnoho stáročí dozadu s vytváraním a produkciou vedy. V 17. storočí a sa vedecká revolúcia stala začiatkom systematických vedeckých aktivít, kde Galileo zdôrazňoval potrebu komunikovať nové objavy v oblasti fyziky a astronómie. V 18. storočí sa veda stala záujmom aristokracie a strednej triedy v Európe, s vydávaním kníh vysvetľujúcich Newtonovu fyziku. Francúzska revolúcia zvýšila politický význam vedy, pričom osvietenstvo ju premenilo na silný politický nástroj. V 18. storočí v Latinskej Amerike a Ázii začali miestni intelektuáli popularizovať vedu s cieľom zvýšiť ekonomickú úroveň krajín. Napriek tomu boli tieto iniciatívy charakterizované slabým inštitucionálnym prijatím a obmedzeným dosahom na verejnosť. (Massarani & Moreira, 2004)

V Slovenskej republike možno vidieť pokračovanie v tradícii popularizácie vedy prostredníctvom časopisu *Quark*. Od svojho vzniku v roku 1995 sa tento magazín zameriava na šírenie najnovších informácií o vede a technike medzi čitateľmi všetkých vekových skupín. Podobne ako v histórii, kde sa popularizácia vedy snažila zrozumiteľne komunikovať komplexné témy, *Quark* sa venuje výkladu aj zložitých vecí prostredníctvom prístupného jazyka. (Quark, b.d.) Neskôr, v rámci projektu *PopVaT – Popularizácia vedy a techniky na Slovensku* vznikol vedecko-popularizačný portál *Veda na dosah*. Platforma je zameraná na všetkých, ktorých zaujíma veda a technika. Vytvára miesto pre novinky a informácie zo sveta vedy na Slovensku. Vznik portálu v rámci národného projektu *PopVaT* svedčí o neustálej snahe priblížiť vedu a techniku verejnosti pútavou a zábavnou formou. Tento projekt reflektuje dlhodobý trend v histórii popularizácie vedy, kde sa snaha o priblíženie vedy širšiemu publiku neustále vyvíja a prispôsobuje moderným formám komunikácie a záujmom verejnosti. (Veda na dosah, b. d.)

Aj na základe vyššie uvedených príkladov môžeme definovať popularizáciu vedy ako proces, ktorého cieľom je priblížiť vedu laickej verejnosti prostredníctvom prednášok, výstav, kníh, televíznych relácií, podcastov a iných mediálnych obsahov. Cieľom je demystifikovať vedecký proces a odstrániť bariéry, ktoré by mohli brániť bežnej verejnosti, ktorá nemá dostatočné vzdelanie vo vedeckej oblasti, v pochopení a ocenení vedeckých výskumov a objavov. Zlepšenie vedeckej gramotnosti verejnosti bolo vždy kľúčovým cieľom popularizácie vedy. Definícia a hodnotenie vedeckej gramotnosti nadobudli na význame pri meraní úspešnosti popularizácie vedy. (Li & Ma, 2021) Podľa Genga a kol. (2021) sa popularizácia vedy vzťahuje na proces, v rámci ktorého sa široká verejnosť dozvedá o myšlienkach, metódach, hodnotách a odborných znalostiach vedy prostredníctvom rôznych účinných prostriedkov. (Geng & Yan, 2021) Keďže veda využíva verejné prostriedky v prospech spoločnosti, tento proces popularizácie vedy pomáha podporovať vedecké porozumenie v našej spoločnosti a šíriť objavy profesionálnych vedcov medzi tými, ktorých sa to môže priamo alebo nepriamo týkať. (Gu, 2022)

Vedci v Číne na začiatku 21. storočia diskutovali o tom, či by „vedecká komunikácia“ mala prevziať úlohu „popularizácie vedy“, ale nedokázali dospieť ku konsenzu. Tieto názvy sa v niektorých situáciách používajú synonymicky aj dnes. (Li & Ma, 2021) Davis avšak poukazuje na rozdiely medzi popularizáciou vedy a vedeckou komunikáciou. Vedec, ktorý dokáže efektívne sprostredkovať vedecké koncepty a informácie neodborníkom prístupným spôsobom, sa často označuje ako popularizátor vedy. Menej často to môže byť nevedec – niekto ako napríklad Bill Bryson - kto dokáže vstúpiť do vedeckej komunity a pretaviť ju do zábavnej a vnímavej podoby. Téma vedeckej komunikácie sa od nej veľmi líši. Komunikácia vedy sa sústreďuje na teórie a výskum. Hľadá odpovede na otázky, ako napríklad: Prečo komunikujeme?; ako spolu komunikujeme? a iné. (Davis, 2019)

Li a kol. (2021) poukazujú na nedostatočnú vedeckú gramotnosť verejnosti, čo spôsobuje, že ľudia majú obavy z rozvoja vedy a techniky. V dôsledku toho sa od vedcov, ktorí majú vedeckú gramotnosť, vyžaduje, aby naplnili "prázdnu fľašu" tým, že sa podelia o svoje poznatky s verejnosťou. Chápanie vedy verejnosťou však kladie veľký dôraz na obojsmernú komunikáciu, ako aj na subjektivitu a iniciatívu verejnosti. To viedlo k vytvoreniu novej paradigmy „účasti verejnosti na vede“. Zhao a kol. (2023) tvrdia, že hlavnú úlohu pri prijímaní vedeckej komunikácie zohráva kognitívna a morálna orientácia používateľov. Prostredie digitálnych médií ďalej posilňuje dialogický aspekt modernej vedeckej komunikácie. Keďže však architektúra digitálnych médií je duálna, môže sa využívať na

šírenie zavádzajúcich informácií, ako aj vedeckých poznatkov a ich vyvrátenie. (Zhao a kol., 2023)

Popularizácia vedy prostredníctvom sociálnych médií sa stala významným nástrojom na šírenie informácií a vzdelávania verejnosti. Sociálne médiá umožňujú vedcom a výskumníkom zdieľať svoje poznatky a objavy s verejnosťou. Hunter (2020) poukazuje na to, že mnohí vedci stále váhajú s využívaním mnohých platforiem, či už z obáv z prilákania negatívnej publicity, alebo z dôvodu nedostatku času. Sullivan diskutuje o význame sociálnych médií v súčasnej vedeckej komunikácii. Sociálne médiá nie len menia spôsob vzájomnej komunikácie, ale sú aj hlavným kanálom získavania informácií. (Stone, 2017)

Ľudia, ktorí sa zaujímajú o vedu, radšej preferujú internet v porovnaní s knihami či návštevou múzeí. Internet v skutočnosti predstavuje množstvo možností vedeckej komunikácie a vzdelávania vrátane dostupnosti, rozmanitosti platforiem a zapojenia verejnosti do vedeckého diskurzu a tvorby obsahu. Sociálne médiá sú jednou z najznámejších online komunikačných platforiem. Viac ako 70 % Američanov ich niekedy použilo a viac ako polovica z nich tvrdí, že ich používa na získavanie informácií. (Heathcote, 2021) Avšak je dôležité si uvedomiť, že popularizácia vedy na platformách sociálnych sietí, ako napríklad *Instagram*, nie je realizovaná len vedcami, ale aj novinármi, influencermi, nadšencami vedy, nutričnými poradcami, fitness trénermi a inými jednotlivcami, ktorí nemajú ukončené univerzitné vzdelanie, nie sú autormi vedeckých štúdií a výskumov a nie sú oboznámení s procesom a kritériami vedeckého výskumu. Preto je dôležité uvedomiť si, že takíto autori nemusia mať odbornosť na správne interpretovanie vedeckých údajov a informácií. (Vrabec & Pieš, 2023)

Z vyššie uvedeného vyplýva, že popularizácia vedy sa vyvinula do trvalého úsilia zdieľať informácie a sprístupniť vedu širokej verejnosti. Prekonávanie prekážok a demystifikácia vedeckého procesu je nepretržitá snaha, čoho dôkazom sú historické zlomy, ako napríklad vedecká revolúcia a projekty vo svete a na Slovensku. Najmä sociálne médiá sú v digitálnom veku dôležitou platformou pre komunikáciu verejnosti a vedcov. V dnešnom svete vedeckej komunikácie je ich úlohou nielen šíriť poznatky, ale aj vytvárať prepojenia medzi vedeckou komunitou a verejnosťou. Sociálne médiá majú nekonečné možnosti na popularizáciu vedy, a to aj napriek problémom a otázkam, ktoré vyvolávajú. V tomto dynamickom procese je kľúčové neustále sa prispôsobovať novým formám komunikácie a udržiavať dialóg s verejnosťou.

2 VEDA NA SOCIÁLNYCH MÉDIÁCH

V dnešnej dobe, v ére neustále sa rozvíjajúcich informačných technológií a rýchlo sa meniacich spoločenských trendov, zohrávajú sociálne médiá kľúčovú úlohu v šírení informácií a formovaní názorov. Hlavnou výhodou sociálnych médií je priestor pre obojsmernú komunikáciu medzi vedcom a verejnosťou.

2.1 Platforma X

Jednou z populárnych platforiem, predovšetkým v zahraničí, je *Twitter*, dnes už známa ako *X*. Guenther a kol. vysvetľuje, že: *„Twitter sa ukázal ako dôležitá platforma pre vedeckú komunikáciu. Je populárny medzi vedcami a bol ohlasovaný pre svoj potenciál podporovať zapojenie verejnosti do vedy.“* (Guenther a kol., 2023, s. 860) Prítomnosť na sociálnych médiách podporuje konverzáciu, spoluprácu, tvorbu sietí a výmenu nápadov medzi vedcami. Napriek tomu, že Twitter nie je najpopulárnejšou platformou medzi výskumníkmi, je preferovaný pre tých, ktorí chcú zdieľať svoju prácu, sledovať diskusie v odbore a komunikovať s kolegami. Výskum ukázal, že 1% až 5% požívateľov na *Twitteri* tvoria aktívni

vedci. (Cormier & Cushman, 2021) *Twitter* sa tiež ukázal ako cenný zdroj pre verejné vedecké vzdelávanie a humanizáciu vedcov. Hoci väčšina jednotlivcov z verejnosti nečíta odborné články vo vedeckých časopisoch ani nechodí na konferencie, mnohí sa radi dozvedajú zaujímavé informácie o svete okolo seba od skúsených rozprávačov. S príchodom platforiem, ako je *Twitter*, môžu teraz odborníci komunikovať svoje poznatky so zainteresovanou verejnosťou v rozsahu, ktorý bol pre vedcov predtým nemysliteľný, čo je jednoduchšie ako kedykoľvek predtým v ľudskej civilizácii. (Shiffma, 2022)

Pred niekoľkými rokmi sa *Twitter* stal dôležitou platformou pre akademikov a vedcov na budovanie komunity, šírenie výskumu a tvorbu obsahu prístupného širokej verejnosti, tvorcom politík a médiám. Dnes je však už situácia iná. Platforma *Twitter* bola práve počas pandémie COVID-19 bezpečným priestorom, nakoľko platforma blokovala protivedeckých a antivakcinačných trollov. *„V období pred rokom 2022 sa viac ako tretina všetkých vedeckých prác dostávala na Twitter, a počas prvých 12 mesiacov pandémie viac ako polovica článkov o COVID-19 bola aspoň raz spomenutá na tejto platforme."* Avšak od doby, kedy Elon Musk získal kontrolu nad touto platformou v roku 2022, sa zdá, že sa situácia zmenila. Podľa novej štúdie v časopise *Nature*, vedci vo veľkom počte opúšťajú platformu *X*. V prieskume sa uvádza, že viac ako polovica respondentov uviedla, že znížila množstvo času, ktorý trávi na tejto platforme, a necelých 7 % ju prestalo používať úplne. (Hiltzik, 2023) Jedným z dôvodov je, že podľa vedcov na platforme X vzrástli nenávistné prejavy, iní zas poukazujú na problematiku falošných účtov. Aj z toho dôvodu sa vedci rozhodli uprednostniť iné platformy, ako napríklad *Instagram* či *LinkedIn*.

Aj napriek vyššie uvedeným pochybnostiam o platforme *X*, stále ju používajú vedci, ktorí aktívne popularizujú vedu. Medzi najpopulárnejších vedeckých influencerov môžeme zaradiť Neila deGrasse Tysona, ktorého sleduje viac ako 14 miliónov ľudí. Tyson je vedeckým pracovníkom oddelenia astrofyziky *Amerického prírodovedného múzea*. (X: Neil deGrasse Tyson, b. d.) Ďalším príkladom úspešného popularizátora vedy na platforme *X* je Brian Cox, ktorý má viac ako 3 milióny sledujúcich. Cox je anglický fyzik a hudobník, ktorý je profesorom na *Fakulte fyziky a astronómie* na *Univerzite v Manchestri*. (X: Brian Cox, b. d.)

2.2 Platforma TikTok

Jedna z najrýchlejšie rastúcich platforiem na svete je *TikTok*. Táto platforma sa odlišuje od iných ako je *Facebook* či *X*. *TikTok*, pôvodne známy pre virálne tance, teraz vystupuje ako silný nástroj pre vedeckú komunikáciu. Vedeckí komunikátori na *TikToku* majú k dispozícii množstvo nástrojov a formátov. Kvôli kratšiemu rozsahu pozornosti divákov je pätnásťsekundové video efektívnejšie než dlhšie formáty. *TikTok* sa stal platformou nielen pre tvorcov obsahu, ako je Clara Nellist, ale aj pre spotrebiteľov, ktorí hľadajú objektívne a na faktoch založené informácie. (Fundación Dr. Antoni Esteve, 2023)

TikTok v roku 2023 pridal nový kanál zameraný výlučne na vedecký, technický, inžiniersky a matematický obsah. Skôr, ako sa zobrazia videá v tomto kanáli sú skontrolované. Kanál *STEM* existuje vedľa súčasných kanálov *Sledujem* a *Pre teba* a poskytuje obsah pre používateľov, ktorí vyhľadávajú videá z oblasti vedy a techniky. Výber podlieha dodatočnej kontrole. *TikTok* spolupracuje s partnerskými organizáciami, vrátane *Common Sense Networks* a *Poynter*, ktoré sú zodpovedné za kontrolu obsahu. Týmto krokom sa snaží zvýšiť dôveru v obsah, ktorý sa týka oblasti vedy a techniky. Kanál *STEM* je dostupný len v USA pre používateľov od 13 rokov. Používatelia, ktorí majú 18 a viac rokov, majú možnosť tento kanál zapnúť alebo vypnúť v nastaveniach. Aj platforma *TikTok* bojovala a stále bojuje proti zavádzajúcim a nepravdivým informáciám. (Sato, 2023) Vedeckí komunikátori na *TikToku*

čelia rovnakej výzve ako tí na iných platformách – bojujú proti dezinformáciám. (Brewer, 2022)

Na svojom účte *@science.bae* doktorka Habibi zverejňuje širokú škálu videí zobrazujúcich techniky extrakcie DNA, rast baktérií a problémy so zmenou klímy. Odkedy začala v roku 2020 natáčať videá, doktorka Habibi si rozširuje svoje publikum, pričom zdieľa vzostupy a pády svojho života ako doktorandky a vedkyne spolu s jedinečnými experimentmi a lekciami pre svoje publikum. Jej cieľom je nielen vzdelávať publikum, ale aj inšpirovať mladú novú generáciu vedcov. (Harrington, b. d.)

Vytvorenie kanálu STEM a snaha o kontrolu obsahu sú dôkazom záväzku platformy zabezpečovať kvalitné a dôveryhodné informácie. Aj napriek tomu, stále *TikTok* ako platforma pre vedeckú komunikáciu prechádza dynamickým vývojom a jeho význam v sprostredkovaní vedy verejnosti sa neustále zvyšuje. *TikTok* nie je len pasívnym pozorovateľom v rámci vedeckej komunikácie, ale aktívnym hráčom, ktorý formuje spôsob, akým ľudia pristupujú k vede a technike.

2.3 Platforma Instagram

Ďalšou veľmi populárnou platformou je *Instagram*. V porovnaní s publikom na iných platformách sociálnych sietí sa zdá, že diváci Instagramu sú diverzifikovanejší. *Instagram* dáva vedcom šancu zapojiť publikum do vedeckých objavov tým, že prezentuje vizuálny obsah, ako sú obrázky a videá. To sa považuje za dôležitý prvok efektívnej komunikácie, pretože priťahuje pozornosť publika. Z toho dôvodu je *Instagram* ideálnou platformou pre komunikáciu a vzdelávanie v oblasti vedy. Okrem toho *Instagram* ponúka ďalšie faktory, ktoré sú užitočné pre vzdelávanie, ako je zdieľanie obsahu vytvoreného používateľmi, možnosť vyhľadávať informácie prostredníctvom hashtagov a interakcia pomocou popisov a komentárov. (Pavelle & Wilkinson, 2020)

Hlavným mínusom tejto platformy je, že v publikovaných príspevkoch nie je možné vložiť externý odkaz, z ktorého autor čerpal alebo na základe ktorého vytvoril daný obsah. Ďalším problémom sú falošné účty, ktoré pridávajú komentáre alebo zdieľajú, tak ako na iných platformách, dezinformácie a zmanipulované obsahy. (Open Science Magazine, b. d.)

Instagram je na Slovensku veľmi často používanou platformou vedcami, ktorí publikujú zábavným spôsobom vedecké informácie a dáta. Najväčšie zastúpenie majú práve profily, ktoré sú zamerané na prírodné vedy. Dôvodom môže byť, že prírodné vedy, ako napríklad chémia a chemické pokusy, sú vizuálne atraktívnejšie. V porovnaní napríklad s technickými vedami umožňujú jednoduchšiu a prístupnejšiu komunikáciu. Skvelým príkladom je instagramový profil *@vedeckeokienko*. Ivan, učiteľ chémie na strednej škole, má viac ako 40 tisíc sledujúcich a od roku 2020 pridal na svoj profil viac ako 260 príspevkov. Väčšina príspevkov sú práve krátke videá, na ktorých zobrazuje rôzne chemické pokusy a chemické reakcie. Ďalšou aktívnou a úspešnou popularizátorkou vedy je Sandra, ktorá od roku 2020 taktiež pôsobí na platforme Instagram, známa ako *@dejepisinak*. Autorka vytvára predovšetkým videá zo spoločenských vied. Má viac ako 90 tisíc sledujúcich a uverejnila viac ako 450 príspevkov. Avšak, na profile nájdeme okrem vzdelávacích videí aj osobné fotografie zo života či reklamné príspevky. Z toho môže vyplývať, že aj menej vizuálne pútavý obsah môže byť pre ľudí zaujímavý. Bakhshi a kol. (2014) zistili, že fotky s tvárami majú o 38 % vyššiu pravdepodobnosť, že dostanú lajky a o 32 % vyššiu pravdepodobnosť komentárov. (Bakhshi a kol., 2014)

2.4 Platforma YouTube

YouTube je najpopulárnejšou platformou na zdieľanie videí. Je druhým najpopulárnejším vyhľadávacím nástrojom a používa ho jedna tretina svetovej populácie používajúcej internet. Pre komunikátorov vedy je *YouTube* stále dôležitejším miestom, kde sa diváci aktívne zapájajú do vedeckých tém. Štúdie ukázali, že diváci, ktorí vyhľadávajú vedecké videá, majú záujem o vedecké témy, a že až 91,2% študentov využíva *YouTube* ako vzdelávaciu platformu. V porovnaní s rozhovormi v televízii sú vedeckí pracovníci na *YouTube* vnímaní viac za zábavnejších a zrozumiteľnejších. (Hill a kol., 2022)

Velho a kol. (2020) zistili, že nové publikované videá majú väčšiu šancu získať pozornosť publika v porovnaní starším obsahom. Z toho vyplýva, že kanály, ktoré neustále produkujú nový a aktuálny obsah, môžu byť vnímané ako dôležitý zdroj informácií alebo zábavy. V štúdii taktiež uvádzajú, že aj samotný formát má vplyv na popularitu videa. Videá s rozhovormi sa ukázali ako menej populárne v porovnaní s videami vo forme vlogov. Vlog je považovaný za žáner typický pre *YouTube* a je jedným z najčastejšie používaných formátov. Yang a kol. (2022) vo svojej štúdii poukazujú na preferovanú dĺžku videa používateľmi. Používatelia starší ako 55 rokov a viac majú tendenciu pozerať kratšie videá, posúvať video dopredu alebo video zrýchľovať. Ďalej poukazujú, že ženské publikum je menej aktívne a angažované v oblasti vedeckých videí na *YouTube*. Dôvodom môže byť nedostatočné zastúpenie žien vo videách, a to hlavne pri témach venujúcich sa technológiám, inžinierstvu a matematiky. „*Riešenie tohto rodového rozdielu v produkcii online vedeckých videí môže byť nevyhnutným krokom pre budovanie inkluzívnejšej a zdravšej vedeckej komunity na YouTube.“* (Yang a kol., 2022)

Vo všeobecnosti môžeme tvrdiť, že *YouTube* nie je výnimkou a nájdeme tu taktiež dezinformačný obsah. Gonzalez-Estrada a kol. (2015) zistili, že z 200 analyzovaných videí až 38% videí obsahovalo alternatívne spôsoby liečby astmy, ako napríklad jedenie živých rýb, surová strava, marihuana a iné. Novinári z BBC zistili, že kanály *YouTube*, ktoré používajú umelú inteligenciu na vytváranie videí obsahujúcich nepravdivé vedecké informácie, sú tieto videá odporúčané platformou ako vzdelávací obsah.

YouTube taktiež implementoval možnosť publikovať krátke vertikálne videá. Tento nápad pôvodne spopularizovala platforma *TikTok* a neskôr *Instagram* a *Facebook*. Videá na týchto platformách fungujú na rovnakom algoritme – automaticky určené preferencie používateľa danej platformy. Ide o veľmi populárny a obľúbený formát, hlavne u mladých ľudí, ktorí si prezerajú obsah na mobilnom zariadení. (Akewushola, 2023)

3 ZÁVER

V dnešnej dobe, v ére neustále sa rozvíjajúcich informačných technológií a rýchlo sa meniacich spoločenských trendov, zohrávajú sociálne médiá kľúčovú úlohu v procese popularizácie vedy a vedeckej komunikácie. Aktívna účasť vedcov na rôznych platformách sociálnych sietí si vyžaduje, aby poznali, ako funguje, aké nástroje a možnosti ponúka. Z pohľadu vedcov je dôležité, aby aktívne využívali tieto platformy s cieľom vzdelávať laickú verejnosť a tvoriť hodnotný obsah, ktorý je založený na objektívnom výskume. Úlohou popularizátorov vedy je aj udržiavať dialóg s verejnosťou a aktívne ju zapájať do komunikácie o vede a technike. Popularizátori vedy majú v online priestore významné miesto, nakoľko je dnes možné prostredníctvom umelej inteligencie vytvárať falošné vedecké obsahy, a tak šíriť pseudovedu. Ich kľúčová úloha je okrem vzdelávania verejnosti aj identifikovať takéto obsahy a vytvárať spoľahlivé obsahy a podporovať dôveryhodné zdroje vedy a techniky.

Vedecký príspevok s názvom „Úloha sociálnych sietí pri popularizovaní vedy na Slovensku“ (FPPV-23-2022) podporil Fond na podporu výskumu UCM.

Použitá literatúra

1. Akewushola, N. (2023). How content creators use AI to misinform young children on YouTube – Report. [online]. [2023-10-08]. Dostupné na: <https://factcheckhub.com/how-content-creators-use-ai-to-misinform-young-children-on-youtube-report/>.
2. Bakhshi, B., Shamma, D. A., & Gilbert, E. (2014). Faces Engage Us: Photos with Faces Attract More Likes and Comments on Instagram. *Proceedings of the SIGCHI Conference on Human Factors in Computing Systems (CHI'14)*. Toronto : Association for Computing Machinery, 965-974. http://dx.doi.org/10.1145/2556288.2557403
3. Brewer, M. (2022). Physicists turn to TikTok for science communication. *Physics Today*, 4, 0105a. https://doi.org/10.1063/pt.6.4.20220105a
4. Cormier, M., & Cushman, M. (2021). Innovation via social media – The importance of Twitter to science. *Research and Practice in Thrombosis and Haemostasis*, *5*(3), 373–375. https://doi.org/10.1002/rth2.12493
5. Davis, L. S. (2019). Science Popularization vs Science Communication. [online]. [2023-10-08]. Dostupné na: <https://sciencecommunication.blog/2019/08/06/science-popularization-vs-science-communication/>.
6. Fundación Dr. Antoni Esteve. (2023). Young people want science on TikTok. [online]. [2023-10-08]. Dostupné na: <https://www.esteve.org/en/publicaciones/los-jovenes-quieren-ciencia-en-tiktok/>.
7. Geng, Y., & Yan, Y. (2021). Higher education and science popularization: Can they achieve coordinated growth?. *PLOS ONE, 16*(9), e0256612. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0256612
8. Gonzalez-Estrada, A., Cuervo-Pardo, L., Ghosh, B., Smith, M., Pazheri, F., Zell, K., Wang, X.-F., & Lang, D. M. (2015). Popular on YouTube: A critical appraisal of the educational quality of information regarding asthma. *Allergy and Asthma Proceedings*, *36*(6), 121–126. https://doi.org/10.2500/aap.2015.36.3890
9. Gu, J.-D. (2022). Popularization or Population of Science and the Future. *Applied Environmental Biotechnology*, *7*(1), 1. https://doi.org/10.26789/aeb.2022.01.001
10. Guenther, L., Wilhelm, C., Oschatz, C., & Brück, J. (2023). Science communication on Twitter: Measuring indicators of engagement and their links to user interaction in communication scholars' Tweet content. *Public Understanding of Science*, *32*(7), 860-869. https://doi.org/10.1177/09636625231166552
11. Harrington, A. (b. d.). TikTok Science Communication. [online]. [2023-10-15]. Dostupné na: <https://scc.sa.utoronto.ca/content/tiktok-science-communication/>.
12. Heathcote, G. (2021). Animals of Instagram: taxonomic bias in science communication online. *JCOM, 20*(4), A10. https://doi.org/10.22323/2.20040210
13. Hill, V. M., Grant, W. J., McMahon, M. L., & Singhal, I. (2022). How prominent science communicators on YouTube understand the impact of their work. *Frontiers in Communication*, 7. https://doi.org/10.3389/fcomm.2022.1014477
14. Hiltzik, M. (2023). Column: Scientists used to love Twitter. Thanks to Elon Musk, they're giving up on it. [online]. [2023-11-08]. Dostupné na: <https://vedanadosah.cvtisr.sk/o-nas/>.
15. Hunter, P. (2020). The growth of social media in science: Social media has evolved from a mere communication channel to an integral tool for discussion and research

collaboration. *EMBO reports*, *21*(5), e50550. https://doi.org/10.15252/embr.202050550
16. Li, Z., & Ma, J. (2021). Science popularization and its ethical standpoint. *Cultures of Science*, *4*(2), 74-80. https://doi.org/10.1177/20966083211037098
17. Massarani, L., & Moreira, C. I. (2004). Popularisation of science: historical perspectives and permanent dilemmas. *Quark*, 32, 30-35.
18. Pavelle, S., & Wilkinson, C. (2020). Into the Digital Wild: Utilizing Twitter, Instagram, YouTube, and Facebook for Effective Science and Environmental Communication. *Frontiers in Communication*, 5. https://doi.org/10.3389/fcomm.2020.575122
19. Sato, M. (2023). TikTok is adding a third feed just for science and math videos. [online]. [2023-10-15]. Dostupné na: <https://www.theverge.com/2023/3/14/23638892/tiktok-stem-feed-fyp-science-technology-content-moderation>.
20. Shiffma, D. S. (2022). What We Lose If We Lose Science Twitter. [online]. [2023-10-10]. Dostupné na: <https://www.americanscientist.org/blog/macroscope/what-we-lose-if-we-lose-science-twitter>.
21. Stone, K. (2017). Scientists And Social Media. [online]. [2023-10-10]. Dostupné na: <https://magazine.scienceconnected.org/2017/03/scientists-social-media/>.
22. Velho, R. M., Mendes, A. M. F., & Azevedo, C. L. N. (2020). Communicating Science With YouTube Videos: How Nine Factors Relate to and Affect Video Views. *Frontiers in Communication*, 5. https://doi.org/10.3389/fcomm.2020.567606
23. *Veda na dosah*. [online]. [2023-10-10]. Dostupné na: <https://vedanadosah.cvtisr.sk/o-nas/>.
24. Vrabec, N., & Pieš, L. (2023). Popularisation of Science and Science Journalism on Social Media in Slovakia. *Media Literacy and Academic Research*, *6*(1), 206-226. https://doi.org/10.34135/mlar-23-01-12
25. *QUARK*. [online]. [2023-10-10]. Dostupné na: <https://www.quark.sk/o-nas/>.
26. *X: Brian Cox*. [online]. [2023-10-10]. Dostupné na: <https://twitter.com/ProfBrianCox>.
27. *X: Neil deGrasse Tyson*. [online]. [2023-10-10]. Dostupné na: <https://twitter.com/neiltyson>.
28. Yang, S., Brossard, D., Scheufele, D. A., & Xenos, M. A. (2022). The science of YouTube: What factors influence user engagement with online science videos? *PLOS ONE*, *17*(5), e0267697. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0267697
29. Zhao, T., & Zhang, B. (2023). Science Popularization Ways In The Digital Space. *Ukrainian Educational Journal*, 3, 32-36. https://doi.org/10.32405/2411-1317-2023-3-32-36

Kontaktné údaje

Mgr. Lukáš Pieš
Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave
Fakulta masmediálnej komunikácie
Katedra mediálnej výchovy
Námestie Jozefa Herdu 2, 917 01 Trnava
email: pies1@ucm.sk

SÚČASNÝ STAV MEDIÁLNYCH PRACOVÍSK VYBRANÝCH VYSOKÝCH ŠKÔL NA SLOVENSKU

CURRENT STATE OF MEDIA LABORATORIES OF SELECTED UNIVERSITIES IN SLOVAKIA

Matúš Višváder

Abstrakt

Vysoké školy na Slovensku so zameraním na mediálne štúdia ponúkajú študentom možnosť participovať v rôznych študentských médiách a nadobudnúť tak dôležitú mediálnu prax pre svoj budúci kariérny rast. Pre potreby fungovania takýchto médií ale aj pre potreby praktického vzdelávania vznikajú na pôde univerzít dedikované špecializované pracoviská. Mediálny trh je však veľmi technologicky pokrokovým priestorom, ktorého štandardy kvality sa posúvajú každým rokom k čoraz technologicky náročnejším a inovatívnejším postupom. Tento článok sa zaoberá aktuálnym stavom mediálnych pracovísk, ktoré slovenské vysoké školy využívajú na realizovanie praktického vzdelávania v oblasti audiovizuálnej tvorby. Metodológia využitá pre potreby skompletizovania súčasného stavu kombinuje kvalitatívny terénny výskum a hĺbkové prípadové štúdie s cieľom získať komplexný prehľad o možnostiach praktického vzdelania v oblasti audiovizuálnej tvorby.

Kľúčové slová: *Vzdelávania. Audiovizuálna tvorba. Prax. Univerzity. Praktické laboratóriá*

Abstract

Universities in Slovakia with a focus on media studies offer students the opportunity to participate in a variety of student media and gain important media experience for their future career development. For the needs of the functioning of such media, but also for the needs of practical education, dedicated specialised workplaces are being created at the universities. However, the media market is a very technologically advanced space whose quality standards are shifting every year towards more and more technologically demanding and innovative practices. This article examines the current state of media workplaces used by Slovak universities to deliver practical education in the field of audiovisual production. The methodology used to complete the state of the art combines qualitative field research and in-depth case studies in order to gain a comprehensive overview of the possibilities of practical education in the field of audiovisual production.

Key words: *Education. Audiovisual production. Practice. Universities. Practical laboratories*

1 TECHNICKÉ ŠTANDARDY V PROSTREDÍ AUDIOVÍZIE

V neustále sa vyvíjajúcom prostredí audiovizuálnej produkcie je nevyhnutné držať krok s modernými normami a technológiami, aby bolo možné recipientom obsahov poskytovať vysokokvalitný obsah. V oblasti audiovizuálnej produkcie zohráva výber konkrétnych zariadení a vybavenia kľúčovú úlohu pri formovaní kvality a účinku výsledného obsahu.

Kamerové zariadenia

V neustále sa vyvíjajúcom prostredí audiovizuálnej produkcie je nevyhnutné držať krok s modernými normami a technológiami, aby bolo možné recipientom obsahov poskytovať vysokokvalitný obsah. V oblasti audiovizuálnej produkcie zohráva výber konkrétnych zariadení a vybavenia kľúčovú úlohu pri formovaní kvality a účinku výsledného obsahu.

Digitálne filmové kamery, ako napríklad ARRI Alexa a RED Komodo, sú významné pre svoju kvalitu obrazu, dynamický rozsah a spracovanie farieb. Tieto vlastnosti ich robia ideálnou voľbou pre tvorcov kinematografických diel, čo platí aj napríklad aj pre verejnoprávnu RTVS[1], ktorá ich využíva pri produkciách náročnejších programov. Bezzrkadlovky, ako rad fotoaparátov Sony Alpha, kombinujú kompaktné rozmery s vysokokvalitnými videofunkciami, čo ich robí vhodnými pre rôzne natáčacie scenáre od cestovateľských dokumentov cez štúdiové relácie až po krátke filmy. Tieto fotoaparáty sú obľúbené pre svoju flexibilitu a výbornú kvalitu obrazu. Digitálne videokamery značky Sony, najmä rad modelov PXW, sú štandardom v spravodajstve s vysokým úrovňou snímania a presnosťou farieb[2]. V oblasti živých produkcií sú kľúčové kamery PTZ od výrobcov ako Panasonic a Sony, ktoré umožňujú diaľkové ovládanie pre zachytávanie dynamických záberov a lepšie vizuálne rozprávanie príbehov. Tieto kamery prispievajú k vytváraniu pútavého diváckeho zážitku pri živom vysielaní.

Zvukové zariadenia

V oblasti snímania zvuku sú mikrofóny typu shotgun, ako napríklad Sennheiser MKH 416 a séria RØDE NTG, známe svojou smerovou citlivosťou, ktorá účinne izoluje zdroje zvuku a minimalizuje okolitý hluk. To z nich robí kľúčové nástroje na dosiahnutie jasného a čistého zvuku v rôznych prostrediach natáčania, čím sa zabezpečí presné zachytenie dialógov a okolitých zvukov. Bezdrôtové lavalier mikrofóny napríklad od spoločností RØDE a Sennheiser ponúkajú tvorcom slobodu diskrétneho snímania jednotlivých zdrojov zvuku. Tieto mikrofóny sú obzvlášť cenné v scenároch, kde je najdôležitejšia mobilita, ako sú rozhovory, živé vystúpenia alebo akékoľvek situácie, kde by tradičné mikrofóny mohli byť nepraktické. Použitie bezdrôtových lavalierov prispieva k bezproblémovému zachyteniu autentického a prirodzeného zvuku, čím sa zvyšuje celková kvalita produkcie[3].

Strihové zariadenia

Video strižne, ktoré sú zastúpené najmä sériou Blackmagic ATEM, či zariadeniami značky Roland alebo Datavideo, sú dôležité pri živých produkciách, pretože umožňujú plynulé prechody medzi rôznymi zdrojmi videa. Séria ATEM spoločnosti Blackmagic Design, známa pokročilými funkciami a rozširovateľnosťou, je v tomto odvetví vysoko uznávaná. Napríklad ATEM Television Studio Pro 4K ponúka profesionálne prepínacie funkcie s používateľsky prívetivým rozhraním, ktoré režisérom umožňujú vykonávať kontrolu nad vizuálnymi prvkami v reálnom čase. Integrácia spoločnosti Blackmagic Design v celom jej produktovom ekosystéme a kompatibilita s ostatnými produktmi Blackmagic Design zabezpečuje bezproblémové a spoľahlivé produkčné prostredie[4].

Osvetlenie

Výber moderných LED panelov od spoločností Aputure a Litepanels spolu s tradičnými a výkonnými svetlami HMI od spoločnosti Arri pomáha formovať vizuálnu kompozíciu produkcie. LED panely poskytujú nastaviteľnú teplotu farieb a jas, čím ponúkajú tvorcom presnosť a kontrolu nad nastavením osvetlenia. Svetlá HMI sú pritom uznávané pre svoje výkonné, denným svetlom vyvážené osvetlenie, ktoré vyhovuje požiadavkám profesionálnych

[1] DSL.SK: *RTVS nakúpila 4K kamery na filmy a seriály, iba upscalované 4K podľa nej nevadí*. [online]. [20-11-2023]. Dostupné na: <https://www.dsl.sk/article.php?article=18365&hot=2>.

[2] MAXA, F.: *RTVS nakúpila nové HD kamery. Vieme, na čo ich využije.* [online]. [20-11-2023]. Dostupné na: <https://zive.aktuality.sk/clanok/115299/rtvs-nakupila-nove-hd-kamery-vieme-na-co-ich-vyuzije/>.

[3] ALDREDGE J.: *The Best Lavalier Microphones for Video Production*. [online]. [20-11-2023]. Dostupné na: <https://www.premiumbeat.com/blog/best-lavalier-microphones-for-video-production/>.

[4] CHERRY, D.: *How to Choose the best ATEM Switcher for You*. [online]. [20-11-2023]. Dostupné na: <https://www.adorama.com/alc/choose-best-atem-switcher/>.

filmových a televíznych produkcií. Starostlivý výber osvetľovacích zariadení prispieva k vytváraniu vizuálne presvedčivých a estetických scén. Spomínané modely využívajú aj slovenské komerčné televízne štúdia[5].

Softvér na výrobu audia a videa

V oblasti videoprodukcie zohrávajú sofistikované softvérové programy významnú úlohu pri formovaní kreatívnych a technických aspektov multimediálneho obsahu. Adobe Creative Cloud, s programom Premiere Pro v popredí, poskytuje komplexné postprodukčné funkcie, vrátane pokročilých úprav videa a korekcie farieb. Final Cut Pro X je špecializovaný pre macOS a ponúka intuitívny zážitok z editovania videa s magnetickou časovou osou a robustnými nástrojmi na úpravu farieb. DaVinci Resolve integruje strih videa, korekciu farieb, vizuálne efekty a postprodukciu zvuku. V oblasti úpravy zvuku sú kľúčové softvéry ako Avid Pro Tools a Adobe Audition, zabezpečujúce špičkovú kvalitu zvuku prostredníctvom presnej kontroly, mixovania a masteringu zvukových prvkov. Avid Pro Tools, priemyselný štandard v profesionálnej úprave zvuku, garantuje optimálnu čistotu a súdržnosť finálnej produkcie. Adobe Audition dopĺňa tento rad svojou všestrannou platformou pre úpravu zvukových stôp, zobrazenie spektrálnych frekvencií a bezproblémovú integráciu s ostatnými aplikáciami Adobe Creative Cloud[6].

Špecializovaný hardvér

Na poli videoprodukcie sa rozšírenie tvorivých činností neobmedzuje len na softvér a vyššie menovaný hardvér, ale aj na súbor špecializovaných zariadení, ktoré sú katalyzátorom inovatívneho rozprávania príbehov a kinematografického majstrovstva. Drony, ktorých príkladom je séria Phantom a Mavic od spoločnosti DJI, pomáhajú kameramanom získať bezkonkurenčné letecké perspektívy, čím rozširujú priestorové a vizuálne rozmery naratívneho vyjadrenia. Ich užitočnosť sa rozširuje na zachytávanie rozsiahlych krajinných scenérií, dynamických udalostí a vyladených perspektív, ktoré presahujú konvenčné pozemné filmovacie metódy[7]. Súčasne je integrácia kardanových stabilizátorov, ktorých príkladom je séria Ronin od spoločnosti DJI a séria Crane od spoločnosti Zhiyun-Tech, nevyhnutná na realizáciu filmovej vízie. Tieto zariadenia prostredníctvom sofistikovaných stabilizačných mechanizmov korigujú neúmyselné pohyby počas filmovania, čím zabezpečujú plynulý a esteticky prepracovaný vizuálny príbeh[8].

2 METODIKA

Hlavným cieľom tohto výskumného projektu je komplexne zhodnotiť súčasný stav špecializovaných mediálnych pracovísk v rámci vybraných vysokých škôl na Slovensku. Čiastkovým cieľom je za pomoci kvalitatívnej analýzy technologického stavu pracovísk identifikovať nedostatky týchto pracovísk a navrhnúť ich možné riešenia v súlade s aktuálnymi štandardmi na mediálnom trhu. Výskum sa venuje výhradne pracoviskám zameraním na audiovizuálnu tvorbu. Na dosiahnutie týchto cieľov bude použitý zmiešaný metodický prístup. Kvalitatívne metódy, vrátane pološtruktúrovaných rozhovorov s relevantnými členmi katedier, technickými pracovníkmi a študentmi, ako aj systematické

[5] CENTRON.SK: *Spravodajské štúdio TV Markíza.* [online]. [20-11-2023]. Dostupné na: <https://centron.sk/spravodajske-studio-tv-markiza/>.

[6] PETRIE, T.: *Adobe Audition vs Pro Tools – An Honest Review*. [online]. [20-11-2023]. Dostupné na: <https://guitarspace.org/home-recording/adobe-audition-vs-pro-tools/>.

[7] FRĄCKIEWICZ, M.: *The Role of Drones in the Film and Entertainment Industry*. [online]. [20-11-2023]. Dostupné na: <https://ts2.space/en/the-role-of-drones-in-the-film-and-entertainment-industry/#gsc.tab=0>.

[8] MITCHELL, J.: *How DJI Won Over the Film Industry*. [online]. [20-11-2023]. Dostupné na: <https://www.premiumbeat.com/blog/dji-won-over-the-film-industry/>.

pozorovania a fotodokumentácia pracovísk, umožnia hĺbkovo pochopiť silné a slabé stránky existujúcich pracovísk.
Pri analýze mediálnych pracovísk sa zameriame na nasledujúce kritéria:

- spôsob zriadenia,
- dostupný hardware (kamerové, záznamové, zvukové a svetelné zariadenia),
- špecializovaný hardvér (kamerové jazdy, slidery, stabilizátory, drony, žeriavy),
- dostupný softvér (strihové programy, animačné nástroje, grafické nástroje, auditívne programy),
- personálne pokrytie,
- integrácia s vyučovaním (náplň výučby),
- dostupnosť pracoviska,
- pracovné podmienky,
- aktualizácia technológií.

3 MOŽNOSTI PRAKTICKÉHO AUDIOVIZUÁLNEHO VZDELÁVANIA NA VYBRANÝCH PRACOVISKÁCH

Údaje uvedené v tejto kapitole boli získané prostredníctvom dôkladne vykonaného výskumu, ktorý zahŕňal terénne prieskumy na mieste, ako aj systematickú analýzu verejne dostupných informácií na internete. Táto mnohostranná stratégia zhromažďovania údajov bola zámerne použitá s cieľom zabezpečiť komplexné a všestranné posúdenie predmetnej problematiky, pričom sa čerpalo tak z primárnych zdrojov získaných z priamych pozorovaní a interakcií počas terénneho výskumu, ako aj zo sekundárnych zdrojov dostupných prostredníctvom internetových databáz. V prílohách prikladáme aj prepisy rozhovorov vykonaných s relevantnými pracovníkmi či študentami navštívených mediálnych pracovísk.

3.1 Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

Mediálne centrum UKF založila Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre ešte v roku 2013. Sídli na Ulici Boženy Slančíkovej 1 v Nitre a od roku 2022 patrí pracovisko pod Katedru žurnalistiky a nových médií, kde je aktuálne vedúcou doktorka Andrea Chlebcová Hečková[9]. Personálne zabezpečuje chod mediálneho centra inžinier Mancír spolu s interným doktorandom magistrom Vrábelom. Pracovisko vzniklo aj za pomoci fondu regionálneho rozvoja pričom Filozofická fakulta spolupracovala aj so súkromným sektorom. Mediálne centrum aktuálne slúži primárne na vzdelávacie účely. Na pracovisku sa vyučuje ako rozhlasová, tak aj televízna tvorba, či povinná redakčná prax[10]. Mediálne centrum poskytuje priestor študentom na absolvovanie povinnej prax pred ukončením bakalárskeho ako aj magisterského stupňa štúdia. Pracovisko je prístupné aj ostatným katedrám v rámci fakulty, avšak najčastejšie jeho priestory využívajú práve poslucháči študijného programu Žurnalistika, Marketingová komunikácia a reklama, či Politológia. Pracovisko je otvorené aj študentom, ktorí si chcú vypracovať vlastné profesijne portfólio. Väčšina výstupov, ktoré študenti v rámci mediálneho centra vytvárajú, sú ich praktickými výstupmi, či už na povinných predmetoch alebo na odbornej redakčnej praxi. Študenti môžu pracovať na výstupoch aj v exteriéri. Mediálne centrum je pripravené na vypožičanie techniky študentom aj do terénu.
V mediálnom centre majú možnosť si študenti nahraté diela aj spracovať. Centrum disponuje viacerými počítačovými zariadeniami pripravenými na postprodukčné práce. Fakulta zabezpečila mediálnemu centru multilicenciu na programy od spoločnosti Adobe, študenti však na svoje výstupy najčastejšiu využívajú iba program Premiere Pro. Mediálne centrum sa

[9] MC.FF.UKF.SK: *Kto sme?. [*online]. [19-11-2023]. Dostupné na: <http://www.mc.ff.ukf.sk/>.
[10] KZUR.FF.UKF.SK: *Odborná redakčná prax.* [online]. [19-11-2023]. Dostupné na: <http://www.kzur.ff.ukf.sk/new/informacie-pre-studentov/redakcna-prax>.

nachádza na prízemí budovy, pričom je rozložené na tri menšie pracoviská. Spomínané strižne sú priamo prepojené aj s fotostenou. Priestorom, ktorý je pripravený pre fotografické aktivity rôznymi farebnými pozadiami ako aj zeleným plátnom. Centrum disponuje klasickými zábleskovými svetlami ako aj softboxami. Vo vedľajšej miestnosti nájdu študenti podcastové štúdio, ktoré bolo vďaka projektu obstarané v roku 2021 pomerne profesionálnou technikou. Študenti majú možnosť nahrávať na mikrofónoch značky Shure SM7B, ktoré sú bežným štandardom rozhlasových staníc. Ovládať zariadenia dokážu študenti pohodlne aj za pomoci zvukového pultu RØDECaster Pro II, ktorý má veľmi inovatívne a jednoduché ovládanie a podľa slov vedúceho pracoviska sa jedná o veľmi príjemné zariadenia na používanie pre študentov. Pracovisko má aj dedikovanú odhlučnenú miestnosť pre zvukovú tvorbu, ktorú využívajú študenti najmä na nahrávanie voiceoverov a asynchrónnych nahrávok. Výhodou pracoviska je práve jej položenie v suteréne, pričom vzniká dostatočné prirodzené odhlučnenie pracoviska. Nakoľko je priestor využívaný len hŕstkou študentov, neprichádza k problémom s odvetrávaním. Mediálne centrum využíva na živý strih zariadenie značky Datavideo HS-1600T a kamerové zariadenia značky Panasonic z rady AG v kombinácií s kamerami značky Sony rady PXW. Zo zvukového repertoáru centrum napríklad disponuje smerovými mikrofónmi značky RØDE NTG3 a bezdrôtovými sadami Sennheiser EW G3. Študenti tak pracujú ako so staršími tak aj novšími zariadeniami, pričom získavajú pohľad aj do prostredia profesionálnej televíznej tvorby.

Obrázok A - Mediálne centrum FF UKF
Zdroj: Prevzaté z [1]

3.2 Žilinská univerzita v Žiline

Ateliér multimediálnej tvorby slúži od roku 2017 Fakulte elektrotechniky a informačných technológií Žilinskej univerzite v Žiline. Pracovisko sídli v priestoroch podzemného krytu budovy Novej menzy, ktorá je hlavnou stravovacou jednotkou univerzity[11]. Primárnym účelom tohto priestoru sú vzdelávacie a výskumné aktivity, pričom prebytočná kapacita je k dispozícii na alternatívne využitie. V štúdiu je možné pracovať len za prítomnosti odborného pracovníka na to zaškoleného, prípadne člena Katedry multimédií a informačných a komunikačných technológií. Ateliér slúži ako výučbové prostredie pre predmety ako Technika a kompozícia obrazu, Štúdiová technika či časti predmetu s názvom Strihová skladba. Okrem toho sa v ňom realizujú rôzne projekty, ktoré študenti vykonávajú v rámci svojich študijných povinností. Štúdio navštevujú prevažne študenti zapísaní v programoch Multimediálne technológie a Multimediálne inžinierstvo. Hoci je priestor prístupný aj iným fakultám alebo stredným školám s podobným zameraním, súčasné zapojenie týchto subjektov

[11] ŽILINAK.SK: *Ateliér multimediálnej tvorby UNIZA funguje už viac ako rok, nahrávajú tu aj Dobšinského rozprávky.* [online]. [19-11-2023]. Dostupné na: <https://www.zilinak.sk/clanky/11395/atelier-multimedalnej-tvorby-uniza-funguje-uz-viac-ako-rok-nahravaju-tu-aj-dobsinskeho-rozpravky>.

je v počiatočnom štádiu. Ateliér multimediálnej tvorby tvorí hneď niekoľko pracovísk, konkrétne zvukové nahrávacie štúdio, réžia, dabingové štúdio, priestor pre živé prenosy a pracovisko s virtuálnou realitou. Hlavný priestor s réžiou na ploche približne 400 m² má samostatné pódium, a scény prispôsobené na využívanie modrého a zeleného pozadia pre kľúčovanie. Osvetlenie zabezpečuje 18 reflektorov ovládaných z réžie. Zvukové štúdio so samostatnou réžiou obsahuje hybridný mixážny pult s podporou počítačového ovládania a umožňuje 18-kanálový digitálny záznam do pracovnej stanice. Priestor obsahuje aj 3 nainštalované zábleskové svetlá s rôznymi pozadiami. Všetky technológie sú prepojené s hlavnou réžiou. Dáta sú chránené dvoma sieťovými úložnými zariadeniami, ktoré umožňujú aj vzdialený prístup k údajom.
Paralelne s ateliérom sa na univerzite nachádza aj študentský foto a video klub. Podľa jeho aktuálneho riaditeľa, majú študenti lepší a voľnejší prístup k praktickému vzdelávaniu ako v spomínanom univerzitnom ateliéri. Prístup do tohto klubu majú totižto všetci študenti univerzity, bez ohľadu na to, aký študijný program študujú, prípadne v akom roku štúdia sa nachádzajú. Foto a video klub itečko sa nachádza v internátnych priestoroch Veľký diel, kde od roku 2009 pôvodne fungoval ako študentská televízia[12]. Členstvo v klube nemusí byť iba na báze dobrovoľnosti, študenti v ňom môžu absolvovať aj povinnú odbornú prax. V rámci svojej činnosti môžu vytvárať rôznorodé spektrum audiovizuálnych výstupov. Klub sa venuje ako technickému zastrešeniu univerzitných udalostí, tak vytvára aj rôzne promo videá, videovizitky, medajlóny, reportáže, zostrihy z akcii a mnoho iného. Všetky výstupy sú tvorené výhradne študentami a nie sú pod drobnohľadom vyučujúcich. Napriek tomu, že študenti striktne nepracujú vo vyhradených programoch na fotografickú, auditívnu alebo obrazovú tvorbu, majú k dispozícií množstvo audiovizuálneho hardvéru, ktoré môžu využívať ako v priestoroch, tak aj mimo neho. Priestor ich pracoviska sa skladá z troch menších miestností – skladu so zvukovým kútom, réžiou s počítačovými zariadeniami a samotným štúdiom s fotostenou. V sklade nájdu študenti napríklad kamerové zariadenia značky Sony HXR, switcher pre živý strih, statívy značky Manfrotto a Velbon či kamerový slider. Zo zvukovej techniky majú študenti k dispozícií smerové mikróny značky RØDE, bezdrôtové mikrofóny DJI Mic, ale aj diktafón ZOOM H4 pre nahrávanie viacerých zvukových stôp v exteriéri. Foto a video klub je vybavený aj dronom a LEDkovými lampami či fotografickým dáždnikom. V sklade sa nachádza aj akusticky zabezpečený roh, kde si môžu študenti nahrať zvukové nahrávky na kondenzátorový mikrofón. Zvuk je následne prenášaný do réžie, kde je cez zvukový pult nahrávaný. Réžiu má pracovisko prispôsobenú s víziou pre živé vysielanie. Disponuje totižto možnosťou prenosu signálovej cesty zo štúdia priamo do réžie. Technicky tak študenti môžu vytvárať aj živé prenosy, prípadne viackamerovú produkciu.

Obrázok B - Ateliér multimediálnej tvorby
Zdroj: Prevzaté z [2]

[12] ITECKO.UNIZA.SK: *Kto sme.* [online]. [19-11-2023]. Dostupné na : <http://itecko.uniza.sk/informacie/>.

3.3 Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach

Možnosti mediálnej praxe, ktoré majú študenti Univerzity Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach k dispozícii, sú zabezpečené prostredníctvom televízneho a filmového štúdia, ktoré sa nachádza na Mojzesovej ulici 9 v Košiciach v budove Aristoteles, ktorá je majetkom Filozofickej fakulty. Zriadenie tohto pracoviska bolo možné v roku 2011 najmä vďaka Operačnému programu Výskum a vývoj[13]. V súčasnosti štúdio slúži na dvojaký účel - vedecký výskum a pedagogickú činnosť v oblasti masmediálnej komunikácie a zároveň poskytuje potrebné priestorové a technické zázemie pre redakčné aktivity univerzitnej televízie UNI TV[14]. V rámci televízneho a filmového štúdia študenti absolvujú predmety zamerané na rozhlasovú, filmovú a televíznu produkciu a tvorbu webových stránok. Vyučujúcimi sú odborníci z Filozofickej fakulty UPJŠ, najmä z Katedry slovakistiky, slovanských filológií a komunikácie. Študenti zapísaní do tohto programu sa povinne zúčastňujú na predmete televízna produkcia pod vedením doktora Getlíka, v rámci ktorého získavajú vedomosti z nahrávacích techník a prevádzkového aparátu televíznej produkcie. Neoddeliteľnou súčasťou študijného programu je odborná prax v externých inštitúciách. Hoci sa štúdio primárne využíva na vzdelávacie účely, študenti, ktorí sa zapoja do univerzitnej televízie, môžu mať prístup do tohto pracoviska aj mimo plánovanej výučby. Toto zapojenie je dobrovoľné a účastníci môžu za svoje aktivity získať dodatočné kreditové ohodnotenie.

Technicky je pracovisko vybavené ako počítačovou, tak aj audiovizuálnou technikou. Pozostáva z troch menších celkov, pričom jeden môžeme nazvať strižňou, druhý televíznym štúdiom a tretí rozhlasovým štúdiom. V takzvanej strižni, na počítačových zariadeniach modelu iMac, študenti pracujú v rôznorodých programoch na prácu s auditívnym, obrazový, či grafickým materiálom. Pracovisko má zabezpečené multilicencie od spoločnosti Adobe, z ktorých aj kvôli hardvérovým limitom využíva staršie verzie programov. Študenti sa tak najčastejšie učia v programoch ako je Premiere Pro, Audition či Photoshop. Televízne štúdio je vybavené filmovou kamerou Sony PMW-F3 s radom objektívov a doplnkového príslušenstva. Okrem toho je vybavené piatimi študentskými kamerami Sony HXRMC2000, osvetľovacou rampou s LED aj halogénovými štúdiovými reflektormi, ako aj zelenou kľúčovacou stenou. Štúdio je ďalej vybavené súpravami mikroportov Sennheiser IMG Stage Line a terénnym zvukovým rekordérom Tascam HD-P2. Na účely natáčania v exteriéri je štúdio vybavené kamerovou jazdou, mechanickým stabilizátorom kamery Glidecam X-22, generátorom sieťového napätia KIPOR IG 6000 a mobilnými filmovými svetlami. Študenti majú možnosť si spomínanú techniku aj vypožičať. V poslednej rozhlasovej časti študenti pracujú s programom Sepia, v ktorom sa učia vypracovávať programovú štruktúru a automatizáciu rozhlasového vysielania. Obrazové a zvukové signály sú spracované mobilným režijným pracoviskom Datavideo SE-800. Toto zariadenie slúži pre viackamerovú produkciu a takzvaný živý strih. Podľa slov doktora Getlíka, majú tieto zariadenia stále veľký didaktický význam. Napriek tomu, že pracovisko nedisponuje najnovšou softvérovou a hardvérovou technikov, študenti stále pracujú s konceptuálnymi metaforami v priestore hardvéru. Ich prechod na softvér, je tak podľa Getlíka výrazne jednoduchší. Študenti najčastejšie vytvárajú pre potreby absolvovania spomínaných predmetov spravodajské príspevky, ktoré sú ďalej ponúkané na publikovanie univerzitnej televízii, prípadne tvoria krátke dokumentárne príspevky v spojitosti s predmetom filmovej tvorby.

[13] UPJŠ.SK: *Televízne a filmové štúdio*. [online]. [20-11-2023]. Dostupné na: <https://www.upjs.sk/filozoficka-fakulta/pracoviska/katedra-slovakistiky-slovanskych-filologii-a-komunikacie/studium-na-katedre-2/televizne-a-filmove-studio/>.

[14] UPJŠ.SK: *Univerzitná televízia UNI TV.* [online]. [20-11-2023]. Dostupné na: <https://www.upjs.sk/informacie/verejnost-media/vztahy-s-verejnostou/uni-tv/>.

Obrázok C - Televízne a filmové štúdio UPJŠ
Zdroj: Prevzaté z [3]

3.4 Prešovská univerzita v Prešove

Na Filozofickej fakulte Prešovskej univerzity v Prešove sídliacej na Ulici 17. novembra nájdeme dve samostatné jednotky, ktoré by sme mohli zaradiť do tohto prehľadu mediálnych pracovísk. Prvým je audiovizuálne štúdio spolu s fonetickým laboratóriom, a druhým priestor dedikovaný pre potreby univerzitnej televízie TV Mediálka. Oba priestory sa nachádzajú na Filozofickej fakulte, pričom tieto pracoviská najčastejšie využívajú študenti študijného programu mediálne štúdia. Audiovizuálne štúdio, ktoré vzniklo na pôde univerzity ešte v roku 2009 je zamerané predovšetkým na audiovizuálnu podporu vzdelávacích a vedecko-výskumných aktivít na univerzite[15]. Výučba v tomto štúdiu sa zameriava najmä na využívanie praktických metód a zároveň pripravuje študentov na pracovný život v profesijnej oblasti audiovizuálnej tvorby. V rámci audiovizuálneho štúdia majú možnosť študenti nahliadnuť ako do rozhlasovej, tak aj televíznej produkcie. Uskutočňujte sa tu výučba predmetov ako audiovizuálna produkcia a postprodukcia, základy práce v rozhlase či moderovanie. Medzi štandardné praktické audiovizuálne výstupy študentov patrí spravodajský príspevok v podobe ankety, krátke reportáže či interview. Druhou možnosťou praktického audiovizuálneho vzdelávania je zapojenie sa študentov do činnosti univerzitnej televízie. Tá primárne nedisponuje štúdiovým priestorom na univerzite. Má však k dispozícii počítačové zariadenia ako aj všetku potrebnú nahrávaciu techniku. Študenti študijného programu mediálne štúdia majú v rámci svojho štúdia za povinnosť absolvovať mediálnu prax. Túto povinnosť si tak dokážu splniť práve v spomínanej univerzitnej televízii.

Audiovizuálne štúdio podobne ako všetky ostatné mediálne pracoviská disponuje štúdiovým a režijným priestorom. Jeho rozloženie však pripomína klasické rozhlasové štúdio. Študenti majú možnosť na pracovisku nahrávať vlastné podcasty či rozhlasové relácie. Na túto aktivitu im slúžia kondenzátorové mikrofóny uložené na ramenných statívoch. V priestore sa taktiež nachádza zelené plátno, ktoré môžu študenti využiť na vytvorenie videocastov s možnosťou doplnenia virtuálneho priestoru. Kamerové zariadenie značky Sony radu HXR spolu so statívmi značky Sachtler slúžia na obrazové pokrytie ako v interiéri tak aj v exteriéri. Audiovizuálne štúdio disponuje aj jednoduchým switcherom značky Blackmagic Atem, takže študenti majú možnosť si vyskúšať aj ako funguje živý strih a živá produkcia. Za pomoci štandardného zvukového pultu dokáže pracovisku nahrať viackanálovú audiálnu ako aj audiovizuálnu tvorbu. Pracovisko taktiež disponuje aj bezdrôtovými mikrofónmi sadami značky Sennheiser. Na auditívnu postprodukciu študenti využívajú program Cubebase a v prípade živého strihu pracovisko využíva dostupne voľný program OBS. Na strihové práce najčastejšie študenti využívajú Sony Vegas Pro. Podľa slov vedúcej mediálnej praxe doktorky Smolákovej, sa však výučba neuskutočňuje striktne vo vyhradenom softvéri. Praktické výstupy študenti a študentky finalizujú na vlastných zariadeniach. Univerzitná televízia TV

[15] UNIPO.SK: *AV Štúdio.* [online]. [20-11-2023]. Dostupné na: <https://www.unipo.sk/cckv/o-av-studiu/>.

Mediálka disponuje z technického zabezpečenia obdobnou technikou. Podľa slov vedúceho televízie, študenta Maroša Kmeca, je technika často využívaná ako na študentské aktivity spojené s televíziou, tak aj na vyučovacie účely či práve potreby audiovizuálneho pokrytia rôznych prednášok a konferencií.

Obrázok D - AV Štúdio UNIPO
Zdroj: Prevzaté z [4]

3.5 Paneurópska Vysoká Škola v Bratislave

Mediálne centrum Paneurópskej vysokej školy je súčasťou Fakulty masmédií. V roku 2022 bolo pôvodné pracovisko, ktoré sa nachádzalo na Nevädzovej 5 v Bratislave, presťahované na Tematínsku 10, kde v súčasnosti zdieľa priestory s Ekonomicko-podnikateľskou fakultou, Fakultou masmédií a Fakultou informatiky[16]. Zriadenie Mediálneho centra je úzko späté so vzdelávacím procesom, slúži predovšetkým ako výučbový priestor pre praktické predmety a ako miesto pre vypracovanie záverečných prác študentov. Pracovisko slúži predovšetkým pre potreby študijných programov mediálna komunikácia a dizajn médií. Kľúčové predmety v rámci týchto programov zahŕňajú mediálnu tvorbu, multimediálne praktikum, ako aj predmety zamerané na fotografiu a zvukový dizajn. Je potrebné poznamenať, že Mediálne centrum nie je vyhradené ako miesto na absolvovanie mediálnej praxe. Pracovisko je však k dispozícii študentom aj mimo výučbu. Využívať jeho priestory môžu študenti aj na súkromné projekty. V prípadoch, keď študenti potrebujú realizovať úlohy mimo mediálneho centra, je dostupnou možnosťou prenájom techniky. Katedra poskytuje na zapožičanie vyhradený hardvér, aj keď v obmedzenom množstve, pričom hmotnú zodpovednosť za zapožičané vybavenie nesú študenti. K dominantnému využitiu pracoviska dochádza v kontexte praktického predmetu s názvom mediálna tvorby. V rámci tohto predmetu študenti absolvujú komplexnú prípravu v oblasti koncepcie a realizácie vlastných televíznych relácií, ktorá zahŕňa celé spektrum od vývoja scenára až po vyladený finálny produkt. Vyvrcholenie tohto predmetu sa zhmotňuje vo forme televíznej produkcie, ktorá zahŕňa prvky ako spravodajské príspevky, rozhovory a hudobné vystúpenia. Študenti realizujú svoj výstup formou živého vysielania, čím simulujú náročnosť skutočnej televíznej produkcie.

Mediálne centrum PEVŠ pozostáva zo štyroch osobitných priestorov, a to z rozhlasového štúdia, strižne, režisérskej miestnosti a štúdia. Študenti sa prevažne učia na softvéri získanom z jednorazových investícií, vrátane grafického softvéru Affinity, strihového softvéru Davinci Resolve a starších verzií softvéru Adobe, najmä Premiere Pro CS6 a After Effects CS6. Pri výrobe zvuku sa využíva zakúpená licencia na softvér Pro Tools od spoločnosti Avid Audio, pričom niektorí vyučujúci používajú aj staršie alternatívy, ako napríklad Garage Band alebo

[16] Instagramový profil PEVŠ: *Predstavujeme vám naše nové MEDIÁLNE CENTRUM.* [online]. [20-11-2023]. Dostupné na: <https://www.instagram.com/p/CgwTDH8qx8l/?img_index=1>.

Ableton. Živé vysielanie zabezpečujú aktuálne za pomoci voľne dostupného softvéru OBS, pričom dávnejšie škola využívala aj systém Streamstar[17], ktorý je však uzavretým ekosystémom a tak od neho upustila. Rozhlasové štúdio a strižňa sú vybavené počítačovými zariadeniami spoločnosti Apple, pričom v niektorých prípadoch prešli z pôvodných modelov Mac Pro 5.1 na novšie počítače iMac M1. Zvukové vybavenie zahŕňa smerové mikrofóny Sennheiser 441 a vysielacie súpravy SK2000. Pracovisko je vybavené možnosťou viackanálového nahrávania prostredníctvom zvukového rekordéra NAGRA VI v spojení s ovládacou konzolou Digidesign D-Command ES 24. Režijná aparatúra pozostáva z video réžie Panasonic AV-HS 400, zvukovej réžie Behringer X32 a ozvučenie zabezpečuje systém Dynaudio Acoustics AIR6. Diaľkové ovládanie kamier pre štúdio sa pripája k trom kamerám, pričom komunikácia medzi réžiou a štúdiom je umožnená prostredníctvom Riedel Performer Intercom[18]. Štúdio je vybavené kamerovými zariadeniami Sony PDW-F355, ktoré napriek tomu, že sa celosvetovo používajú od roku 2008, zodpovedajú štandardu vysielania 1080p, na ktorom je mediálne centrum založené.

Obrázok E - Mediálne centrum PEVŠ
Zdroj: Prevzaté z [5]

3.6 Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave

Na Univerzite sv. Cyrila a Metoda v Trnave nájdeme takzvané HD Laboratórium. Práve toto pracovisko sa využíva pri aplikovaní praktického vzdelávania v audiovizuálnej oblasti. HD Laboratórium vzniklo v roku 2011 v priestoroch na Skladovej ulici v Trnave. Pracovisko neformálne spadá pod Katedru umeleckej komunikácie, ktorá aktuálne v priestoroch vykonáva ako výskumnú, tak aj pedagogickú činnosť. HD Laboratórium je využívané pri predmetoch zameraných na audiovizuálnu tvorbu, televíznu tvorbu ale aj na moderovanie a interpretačný prejav. Priestory pracoviska majú možnosť študenti využiť na vypracovanie záverečných zadaní, avšak túto možnosť málokedy využívajú v súvislosti s obsadenosťou priestorov. HD Laboratórium totižto už od roku 2013 poskytuje zázemie pre študentskú televíziu FMK TV[19], ktorá v týchto priestoroch vykonáva svoju činnosť a tak je pracovisko využívané primárne členmi tohto študentského média. Študenti majú možnosť sa zapojiť do činnosti tejto televízie už od prvého roka štúdia a môžu využiť možnosť absolvovania

[17] Streamstar je spoločnosť, ktorá sa venuje prevažne športovému prenosu. Vytvára ako prenosové strihové zariadenia, tak aj rôzny hardvér na diaľkovú produkciu živých prenosov. Jej ekosystém funguje najlepšie so zariadeniami rovnakého výrobcu. Podobný ekosystém môžeme pozorovať pri produktoch značky Blackmagic Design či Datavideo

[18] PANEUROUNI.COM: *Mediálne centrum.* [online]. [20-11-2023]. Dostupné na: <https://www.paneurouni.com/pevs/sluzby/medialne-centrum/>.

[19] FMK.SK: *Fakultné médiá*. [online]. [11-11-2023]. Dostupné na: < https://fmk.sk/fakultny-zivot/fakultne-media/?target=fmk-tv#tablist1-tab3>.

odbornej a preddiplomovej praxe, ktorú musia povinne absolvovať pred ukončením bakalárskeho ako aj magisterského stupňa štúdia. V priestoroch HD Laboratória sa tak vytvárajú primárne výstupy študentskej televízie FMK TV, ktorá sa venuje ako spravodajským, tak aj publicistickým audiovizuálnym formátom. Študenti menovanej televízie okrem absolvovanie povinnej praxe môžu získať prácou v študentskom médiu aj kreditové ohodnotenie v rámci povinne voliteľného predmetu.
HD Laboratórium využíva štúdiový systém založený na kamerách JVC, konkrétne modeli GY-HM850, a mikrofónových súpravách Sennheiser EW G3. V rámci pracoviska študenti pracujú so zvukovým mixážnym pultom značky Tascam DM-4800 a strihovou jednotkou JVC KM-H3000. Tieto menované zariadenia sa môžu pochváliť profesionálnymi funkciami odrážajúcimi priemyselné štandardy, čo z nich stále robí vhodné nástroje na vyučovacie účely. Okrem toho, pracovisko zahŕňa počítačové zariadenia radu Mac Pro 5.1, ktoré boli kedysi vysokým štandardom medzi počítačovými zostavami. Vzhľadom na rýchle narastanie hardvérových požiadaviek na softvér sa však tieto zariadenia stali zastaranými na vykonávanie činností zahŕňajúcich strih, korekciu farieb, spracovanie zvuku a ďalšie postprodukčné aspekty v oblasti audiovizuálnej produkcie. Študenti sú preto nútení využívať svoje osobné počítačové zariadenia alebo využívať niektorú z počítačových učební fakulty na základe povolenia od zodpovedného vyučujúceho. Fakulta vlastní licencie na programy spoločnosti Adobe, ktoré využívajú študenti na predmetoch zvukovej, audiovizuálnej, grafickej alebo printovej tvorby. Avšak licencie pre súkromné zariadenia študentov nie sú zabezpečené. V reakcii na to pedagógovia postupne prechádzajú na výučbu v bezplatných softvéroch, čoho príkladom je používanie softvéru Audacity na zvukovú produkciu, DaVinci Resolve na audiovizuálnu produkciu a OBS na streamovanie a komentovanie digitálnych hier. Študenti, ktorí sú členmi študentskej televízie FMK TV majú výsadu zapožičať si vybavenie na externé použitie, či už na redakčné práce, diplomové práce alebo osobné projekty. Žiaľ, vzhľadom na výrazný deficit technického vybavenia v pomere k dopytu študentov nie je táto možnosť výpožičky rozšírená na ostatných študentov v rámci fakulty.

Obrázok F - HD Laboratórium FMK UCM
Zdroj: vlastné spracovanie (2023)

4 VÝSLEDKY VÝSKUMU A ODPORÚČANIA

Vybrané špecializované mediálne pracoviská predstavujú rôznorodé priestory od bežných počítačových učební, cez konfigurované priestory pre praktické vzdelávanie až po simuláciu štúdiových priestorov, ktoré poznáme bežne z praxe. Na všetky skúmané pracoviská dohliadajú interní zamestnanci univerzity alebo fakulty, čo podporuje pocit inštitucionálnej zodpovednosti. Študentské organizácie, ak sú prítomné, fungujú pod vedením vybraných študentov a dozorujúcich pedagógov. Tieto priestory slúžia na dvojaký účel, sú strediskami vzdelávacích aj vedeckých aktivít, čím prispievajú k ucelenému akademickému prostrediu. V

dvoch prípadoch je pracovisko zázemím študentskej organizácie, pričom v ďalších dvoch prípadoch majú študentské organizácie dedikované samostatné pracovisko, resp. priestor v ktorom sa môžu realizovať. Zvyšné dve pracoviská nezdieľajú priestory so študentskou organizáciou, ani na ich univerzite takáto mediálna organizácia nepôsobí. Hoci polovica pracovísk ponúka pestrosť technického zabezpečenia, väčšina využíva profesionálnu audiovizuálnu techniku, ktorá už nie je v praxi štandardom. Neoddeliteľnou súčasťou pracovísk je praktická výučba, ktorá zahŕňa základne aspekty audiovizuálnej tvorby. Pozoruhodné je, že dôraz sa primárne kladie na prípravu študentov na spravodajskú činnosť s výnimkami v umeleckejších smeroch v prípade Mediálneho centra Paneurópskej školy a technického zamerania Ateliéru multimediálnej tvorby Žilinskej univerzity v Žiline. Časové a finančné limity obmedzovali hĺbku terénneho výskumu, čo bránilo preskúmaniu všetkých súčastí pracovísk. Decentralizovaný charakter jednotlivých katedier a rôznorodé prístupy univerzít pridali ďalšie vrstvy náročnosti, čo ovplyvnilo obsiahlosť štúdie. Vzhľadom na zložitosť a rôznorodosť univerzít odporúčame, aby sa inštitúcie špecializovali na jednotlivé oblasti vzdelávania a profilovali svoje študijné programy jasným zameraním. Poskytovanie pokročilých zručností v jazykových, technických aj umeleckých oblastiach si vyžaduje primerané personálne a technické zabezpečenie. Za nevyhnutné považujeme poskytovanie základných informácií v audiovizuálnom prostredí prostredníctvom kombinácie teoretických prednášok a praktických cvičení v dostupnom softvéri. Opodstatnenosť výučby na staršom hardvéri, ktorý už v praxi nie je štandardom, je diskutabilná, zatiaľ čo vybavenie reflektujúce súčasné technológie v starších modeloch môžeme stále považovať za didakticky zmysluplné. Vzhľadom na finančné výzvy spojené s udržiavaním a rozvojom vzdelávacích zdrojov je pre školy nevyhnutné, aby naďalej hľadali aktívne možnosti financovania mediálnych pracovísk. Napriek tomu sa táto prosba vzťahuje aj na tých, ktorí sú zodpovední za formovanie parametrov vedeckých projektov, grantových iniciatív a finančného rámca podporujúceho takéto projektové úsilie. Je dôležité aby za prvé, pracoviská prehodnotili a zosúladili technológie so súčasnými profesionálnymi normami, čím sa zabezpečí, že vzdelávacie nástroje využívané na hodinách budú zodpovedať priemyselným postupom. Po druhé, povzbudili k preskúmaniu iniciatív spoluprác a partnerstiev. Po tretie, vyzvali na začlenenie praktických skúseností odrážajúcich profesijné úlohy do učebných osnov. Napokon z interakcií s respondentami terénneho výskumu je zrejmé, že pracovníci vynakladajú značné úsilie na to, aby svojim študentom odovzdali komplexné informácie. Je dôležité, aby univerzity a fakulty posilňovali svoju podporu v týchto vzdelávacích aktivitách, riešili vznikajúce problémy a zároveň podporovali možnosti väčšieho zapojenia študentov do praktických aktivít. Takéto participatívne skúsenosti sú kľúčové, pretože predstavujú esenciu uplatňovania zručností v dynamickom prostredí mediálneho priemyslu[20].

Použitá literatúra

1. ALDREDGE J.: *The Best Lavalier Microphones for Video Production*. [online]. [20-11-2023]. Dostupné na: <https://www.premiumbeat.com/blog/best-lavalier-microphones-for-video-production/>.
2. CENTRON.SK: *Spravodajské štúdio TV Markíza*. [online]. [20-11-2023]. Dostupné na: <https://centron.sk/spravodajske-studio-tv-markiza/>.
3. CHERRY, D.: *How to Choose the best ATEM Switcher for You.* [online]. [20-11-2023]. Dostupné na: <https://www.adorama.com/alc/choose-best-atem-switcher/>.
4. DSL.SK: *RTVS nakúpila 4K kamery na filmy a seriály, iba upscalované 4K podľa nej nevadí*. [online]. [20-11-2023]. Dostupné na: <https://www.dsl.sk/article.php?article=18365&hot=2>.

[20] V prílohe č.2 uvádzame prehľad technologických možností pracovísk.

5. FOLIAGEOGRAPHICA.SK: *O UNIVERZITE*. [online]. [20-11-2023]. Dostupné na: <http://www.foliageographica.sk/informacie-o-univerzite>.
6. FMK.SK: *Fakultné médiá.* [online]. [11-11-2023]. Dostupné na: <https://fmk.sk/fakultny-zivot/fakultne-media/?target=fmk-tv#tablist1-tab3>.
7. FRĄCKIEWICZ, M.: *The Role of Drones in the Film and Entertainment Industry*. [online]. [20-11-2023]. Dostupné na: <https://ts2.space/en/the-role-of-drones-in-the-film-and-entertainment-industry/#gsc.tab=0>.
8. Instagramový profil PEVŠ: *Predstavujeme vám naše nové MEDIÁLNE CENTRUM*. [online]. [20-11-2023]. Dostupné na: <https://www.instagram.com/p/CgwTDH8qx8l/?img_index=1>.
9. ITECKO.UNIZA.SK: *Kto sme*. [online]. [19-11-2023]. Dostupné na: <http://itecko.uniza.sk/informacie/>.
10. KZUR.FF.UKF.SK: *Odborná redakčná prax*. [online]. [19-11-2023]. Dostupné na: <http://www.kzur.ff.ukf.sk/new/informacie-pre-studentov/redakcna-prax>.
11. MAXA, F.: *RTVS nakúpila nové HD kamery. Vieme, na čo ich využije*. [online]. [20-11-2023]. Dostupné na: <https://zive.aktuality.sk/clanok/115299/rtvs-nakupila-nove-hd-kamery-vieme-na-co-ich-vyuzije/>.
12. MC.FF.UKF.SK: *Kto sme?*. [online]. [19-11-2023]. Dostupné na: <http://www.mc.ff.ukf.sk/>.
13. MITCHELL, J.: *How DJI Won Over the Film Industry*. [online]. [20-11-2023]. Dostupné na: <https://www.premiumbeat.com/blog/dji-won-over-the-film-industry/>.
14. PANEUROUNI.COM: *Mediálne centrum*. [online]. [20-11-2023]. Dostupné na: <https://www.paneurouni.com/pevs/sluzby/medialne-centrum/>.
15. PETRIE, T.: *Adobe Audition vs Pro Tools – An Honest Review*. [online]. [20-11-2023]. Dostupné na: <https://guitarspace.org/home-recording/adobe-audition-vs-pro-tools/>.
16. ŽILINAK.SK: *Ateliér multimediálnej tvorby UNIZA funguje už viac ako rok, nahrávajú tu aj Dobšinského rozprávky*. [online]. [19-11-2023]. Dostupné na: <https://www.zilinak.sk/clanky/11395/atelier-multimedalnej-tvorby-uniza-funguje-uz-viac-ako-rok-nahravaju-tu-aj-dobsinskeho-rozpravky>.
17. UNIPO.SK: *AV Štúdio*. [online]. [20-11-2023]. Dostupné na: <https://www.unipo.sk/cckv/o-av>.

Prílohy

1. Internetový odkaz na prepisy rozhovorov, vykonaných v rámci terénneho výskumu. Dostupné na: <https://drive.google.com/drive/folders/1n_kgC 0t0lACUKu8K3yp4 HVcN5bTk2eP1?usp=sharing>.
2. Prehľad technologických možností pracovísk. Dostupné na: <https://drive.google.com /file/d/16-lsuiEltIiNiEUL6MsVpZ98_9L-yUfI/view?usp=sharing>.

Kontaktné údaje:
Mgr. Matúš Višváder
Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave
Fakulta masmediálnej komunikácie
Nám. J. Herdu 2,
917 01 Trnava
SLOVENSKÁ REPUBLIKA
visvader2@ucm.sk

HODNOTENIE VYBRANÝCH PSYCHOMETRICKÝCH VLASTNOSTÍ ŠKÁLY FLEXIBILNÉHO VYJADROVANIA EMÓCIÍ

EVALUATION OF SELECTED PSYCHOMETRIC PROPERTIES OF THE FLEXIBLE REGULATION OF EMOTIONAL EXPRESSIONS SCALE

Jakub Ladecký, Alexandra Hudáková

Abstrakt

Výskum sa zameriava na hodnotenie faktorovej štruktúry a spoľahlivosti meracej škály FREE, ktorá priamo indikuje mieru flexibility jednotlivca vo vyjadrovaní emócií. Cieľom výskumu je overenie faktorového modelu meracej škály FREE na slovenskej vzorke pre vykonanie ďalšieho psychometrického hodnotenia v budúcich výskumoch, ako je hodnotenie validity, reliability, alebo samotných položiek. Výskum zahŕňal N=830 respondentov a pomocou štatistických analýz *sme* odhalili 4-faktorový model meracej škály FREE, pričom jednotlivé faktory s ostatnými signifikantne korelovali. Ďalším zistením výskumného plánu bola dostatočná reliabilita jednotlivých dimenzií škály FREE.

Kľúčové slová: *emočná flexibilita, psychometrika, faktorová štruktúra*

Abstract

The research is concerned in evaluating of factor structure and reliability of the measuring scale FREE, which directly indicates value of one´s emotional flexibility in expressing emotions. The aim of research is factor model verification of measuring scale FREE in Slovak sample for execution of further psychometric evaluating in upcoming researches such as rating of validity, reliability, or items themselves. Research was made up of N=830 respondents and using statistical analysis 4-factor model of a measuring scale FREE was found, while individual factors slightly or strongly correlated with each other. Further finding of a research plan was sufficient reliability rate of individual subscales of a measuring scale FREE.

Key words*: emotional flexibility, psychometrics, factor structure*

1 SÚČASNÝ STAV PROBLEMATIKY

Súčasným predmetom klinického výskumu je možnosť využitia prejavov ťažkostí v regulácii emócií v transdiagnostickom prístupe (Aldao et al., 2010). Podľa autorov Gullone a Taffe (2012) je naučenie adaptívnych foriem regulácie emócií kritickým aspektom pre zdravý psychický vývin detí a dospievajúcich, a naopak v maladaptívnych póloch je emočná regulácia zásadná pri vzniku psychických ochorení, ako sú napríklad úzkostné, alebo depresívne poruchy (Sautham-Gerow, Kendall, 2002).

Narastajúce dôkazy naznačujú, že deficity v regulácii emócií sú spojené so širokým spektrom psychopatologických prejavov u detí aj dospelých (Aldao, Nolen-Hoeksema, 2010; Aldao et al., 2010; Bohnert et al., 2003; Silk et al., 2003). V minulosti nebolo známe, či je dysregulácia emócií rizikovým faktorom pre vznik psychopatológie, alebo či deficity v regulácii emócií sú len dôsledkom duševných ťažkostí. Podľa McLaughlin et al. (2011) sú deficity v emočnej regulácií prediktorom, nie dôsledkom psychopatológie u adolescentov. Podľa autorov je slabá emočná regulácia prediktorom úzkosti, agresivity a porúch príjmu potravy, avšak nie je

spojená so symptomatológiou depresie. Súčasné štúdie však indikujú negatívne vzťahy medzi ťažkosťami v emočnej regulácií a depresívnymi symptómami (Fearey et al., 2021; Loevaas et al., 2018).
Jedinci s prítomnou vysokou mierou psychopatologických symptómov vykazujú počas života komplexné vzorce správania, častokrát komorbídne medzi sebou (Kessler et al., 2005). V rámci transdiagnostického prístupu autori uvádzajú, že psychické ochorenia sú manifestáciami niekoľkých podkladových dimenzií (Barlow et al., 2013; Harvey et al., 2004; Paulus et al., 2015). Dané teoretické koncepcie dávajú do popredia spoločné črty rôznych, no pomerne vzdialených ochorení. Pragmaticky by bolo možné komorbidity cielene intervenovať adresovaním spoločných čŕt rôznych psychických ochorení a tým zlepšiť efektivitu liečby (Hogue, Dauber, 2013). Zameranie sa na spoločné črty, v našom prípade na emočnú flexibilitu môže viesť k zníženiu potrieb klinických pracovníkov študovať a aplikovať mnohonásobné, dlhé manuály na liečbu rôznych psychických ochorení, a tým zvýšiť dôveryhodnosť a širokosť použitia liečby (Sloan et al., 2017).
Problémom súčasného chápania adaptívnosti emočnej regulácie je v tom, že je mnohokrát spájaná s prejavmi psychopatológie a autori časti vnímajú adaptívnosť emočnej regulácie práve v čo najväčšom znížení negatívnych emócií (Bridges et al., 2004). Súčasný výskum sa zameriava na chápanie adaptívnosti emočnej regulácie v kontexte emočnej flexibility a namiesto vnímania adaptívnosti, alebo maladaptívnosti využitých stratégií emočnej regulácie skôr venuje pozornosť situačnému kontextu (Aldao et al., 2015).
Výskumný zámer príspevku je overenie vybraných psychometrických ukazovateľov škály FREE (Burton, Bonanno, 2016). Škála flexibilného vyjadrovania emócií meria schopnosť vyjadriť alebo potlačiť (faktory 2. rádu) pozitívne alebo negatívne emócie (faktory 1. rádu). Okrem hodnôt pre jednotlivé subškály je možné získať celkové skóre flexibility vo vyjadrovaní emócií. Škála vychádza z koncepcie emočnej flexibility a flexibilného vyjadrovania emócií. Reliabilita výskumného nástroja je adekvátna vo všetkých predchádzajúcich validizačných štúdiách, pričom potláčanie emócií sa javí ako najmenej konzistentná subškála, alfa tu variuje od hodnôt 0,6 až po 0,69. Najviac vnútorne konzistentnou subškálou je podľa autorov vyjadrenie pozitívnych emócií, kde alfa variuje od hodnoty 0,7 až 0,8. Reliabilita faktorov vyššieho rádu je prijateľnejšia a v štúdiách spravidla presahuje hodnoty 0,7. Test-retest reliabilita doteraz nebola meraná. Faktorová štruktúra vo validizačných štúdiách poukazuje na štvorfaktorové riešenie modelu.

2 METÓDY

Počas výskumu bol administrovaný dotazník FREE (The flexible regulation of emotional expressions Scale; Burton, Bonanno, 2016). Dáta boli zbierané formou ceruzka-papier v októbri roku 2023. Výskum má kvantitatívny charakter a pre zber dát sme zvolili dostupný výber.

2.1 Výskumná vzorka

Výskumnú vzorku tvorilo N=830 respondentov, z čoho n=485 žien a n=345 mužov vo veku vynárajúcej sa dospelosti. Priemerný vek bol 20 rokov. Vzorka bola stratifikovaná podľa krajov Slovenskej republiky, pričom najpočetnejšiu časť tvorili ľudia z trnavského kraja (n=202) a najmenej z banskobystrického kraja (n=46). Väčšiu časť výzkumného súboru tvorili študenti stredných a vysokých škôl (n=620) a menšiu zamestnaní ľudia (n=210).

2.2 Škála flexibilného vyjadrovania emócií

Škála flexibilného vyjadrovania emócií (FREE; Bonanno, Burton, 2016) meria schopnosť jednotlivca zosilňovať a potláčať emocionálne prejavy v rôznych hypotetických kontextoch. Štúdie ukázali stabilitu škály a jej súvislosť s lepšou adaptáciou, najmä v stresových situáciách.

Škála má 16 položiek a každá subškály má rovnaký počet položiek. Škála obsahuje dimenzie pre zosilňovanie a potláčanie emocionálneho prejavu v pozitívnych aj negatívnych emocionálnych kontextoch. Cieľom vývoja škály bolo prekonať obmedzenia laboratórnych metód a poskytnúť viac prístupný a univerzálnejší nástroj pre výskum v oblasti regulácie emócií. Škála je podľa validizačnej štúdie tvorená 4 subškálami: zosilnenie pozitívnyh emócií (ZP), zosilnenie negatívnych emócií (ZN), potlačenie pozitívnych emócií (PP), potlačenie negatívnych emócií (PN). Po sčítaní skór všetkých subškál je možné získať celkovú mieru flexibility v emočne regulovanom prejave (F). Respondenti zaznamenávajú do akej miery sú schopní, alebo neschopní vyjadriť, alebo potlačiť emócie na likertovej škále od 1 do 5 (Tabuľka 1).

Tabuľka 1: Subškály meracieho nástroja FREE.

Názov domény	Znenie otázky
1. Zosilnenie pozitívnych emócií (ZP)	Kolegu povýšia a chce sa o tom rozprávať.
2. Zosilnenie negatívnych emócií (ZN)	Ste na pohrebe niekoho, koho nepoznáte.
3. Potlačenie pozitívnych emócií (PP)	Ste na školení a všimnete si vtipný preklep v prezentácií prednášajúceho.
4. Potlačenie negatívnych emócií (PN)	Ste na spoločenskom podujatí a osoba, s ktorou sa práve rozprávate, počas rozhovoru pľuje.

2.3 Štatistické spracovanie

Dáta boli overované v štatistickom programe JASP 0. 14. 1 (Jeffrey´s Amazing Statistics Program ver. 14) a IBM SPSS 25 (Statistical Package For The Social Sciences, ver. 25). Pre zámer overenia faktorovej štruktúry bola použitá exploračná faktorová analýza so šikmou rotáciou promax, ktorá je užitočnejšia pri veľkých vzorkách a umožňuje korelovať jednotlivé faktory. EFA bola použitá s metódou minimálneho zvyšku, z dôvodu predpokladu korelácií medzi faktormi. Súčasťou analýzy bolo overenie Barlettovho testu sfericity, Kaiser-Meyerov-Olkinov indexu primeranosti vzorkovania a fitových indexov chí kvadrát, RMSEA, TLI, CFI. Na koreláciu jednotlivých faktorov bol použitý modul programu JASP a na overenie reliability bola použitá Cronbachova α.

3 VÝSLEDKY

3.1 Exploračná faktorová analýza

Barlettov test sfericity sa preukázal ako signifikantný ($p < 0,001$) a Kaiser-Meyer-Olkinova primeranosť bola akceptovateľná (KMO > 0,74). Hodnota vhodnosti modelu (x^2) bola štatisticky významná ($p < 0,001$) a hodnota RMSEA bola nadmieru uspokojivá (RMSEA = 0,036). Výsledky sú zaznačené v Tabuľke 2.

Tabuľka 2: fitové hodnoty 4-faktorového modelu FREE

Chi-squared Test				**Bartlett's test**		
x^2	**df**	**p**		**X^2**	**df**	**p**
130.25	62	< .001		1924.471	120.000	< .001
Kaiser-Meyer-Olkin test		**MSA**		**RMSEA**	**RMSEA 90% confidence**	
		0.742		0.036	0.028 - 0.45	

Poznámka: df- stupne voľnosti, p- hladina štatistickej významnosti, X^2 – hodnota Barlettovho testu. x^2 – hodnota chí-kvadrátu.

V Tabuľke 3 uvádzame faktorové sýtenia jednotlivých položiek meracieho nástroja FREE. Dátam meraným na slovenskej vzorke najviac vyhovuje 4-faktorový model, najvyššie faktorové sýtenie mala položke FREE_2 (0,744) a FREE_12 (0,723). Položka FREE_9 nesýtila žiadny faktor. Nestabilné faktorové sýtenie bolo namerané pri položke FREE_8 (0,395) a FREE_16 (0,386).

Tabuľka 3: Faktorové sýtenie jednotlivých položiek CSS.

Subškála	Položka	Factor 1	Factor 2	Factor 3	Factor 4
ZP	FREE_1	0.695			
ZP	FREE_2	0.744			
ZP	FREE_3	0.616			
ZP	FREE_4	0.445			
ZN	FREE_5			0.662	
ZN	FREE_6			0.459	
ZN	FREE_7			0.471	
ZN	FREE_8			0.395	
PP	**FREE_9**				
PP	FREE_10		0.623		
PP	FREE_11		0.577		
PP	FREE_12		0.723		
PN	FREE_13				0.431
PN	FREE_14				0.401
PN	FREE_15				0.565
PN	FREE_16				0.386

V Tabuľke 4 interpretujeme výsledky korelácie medzi jednotlivými faktormi (dimenzie FREE) najsilnejší vzťah bol medzi dimenziou zosilnenia pozitívnych a zosilnenia negatívnych emócií (ZP+ZN) (r = 0,481). Ďalším silným vzťahom bol vzťah medzi dimenziou potlačenia pozitívnych a potlačenia negatívnych emócií (PP+PN) (r=0,386). Najslabšie vzťahy boli namerané medzi potlačením pozitívnych a potlačením negatívnych emócií (r = 0,019).

Tabuľka 4: Korelačná matica faktorov FREE

	Factor 1	Factor 2	Factor 3	Factor 4
Factor 1 (ZP)		0.315	0.481	0.162
Factor 2 (PP)	0.315		0.232	0.386
Factor 3 (ZN)	0.481	0.232		0.019
Factor 4 (PN)	0.162	0.386	0.019	

3.2 Reliabilita

Pre hodnotenie reliability boli použité koeficienty Cronbachovej alfy a McDonaldovej Omegy. Položky zosilnenia emočného prejavu dosiahli celkovú hodnotu α = 0,694 a ω = 0,681. Po odstránení položiek by reliabilita dimenzie zosilnenia emočného prejavu nezlepšila. Položky potláčania emočného prejavu dosiahli celkovú hodnotu α = 0,615 a ω = 0,599. Po odstránení položky FREE_14 by sa reliabilita jemne zvýšila.

Tabuľka 5: Reliabilita dotazníka FREE, dimenzie zosilnenia a potlačenia emócií

Dimenzia	**McDonald's ω**	**Cronbach's α**	**Dimenzia**	**McDonald's ω**	**Cronbach's α**
Zosilnenie	**0.681**	**0.694**	**Potlačenie**	**0.599**	**0.615**
	Po jej odstránení			**Po jej odstránení**	
Položka	**McDonald's ω**	**Cronbach's α**	**Položka**	**McDonald's ω**	**Cronbach's α**
FREE_1	0.650	0.655	FREE_9	0.568	0.585
	Po jej odstránení			**Po jej odstránení**	

Položka	McDonald's ω	Cronbach's α	Položka	McDonald's ω	Cronbach's α
FREE_2	0.636	0.637	FREE_10	0.547	0.567
FREE_3	0.624	0.647	FREE_11	0.567	0.577
FREE_4	0.652	0.671	FREE_12	0.543	0.540
FREE_5	0.663	0.666	FREE_13	0.584	0.585
FREE_6	0.671	0.680	FREE_14	0.620	0.622
FREE_7	0.679	0.685	FREE_15	0.595	0.590
FREE_8	0.671	0.678	FREE_16	0.578	0.589

4 DISKUSIA

Výsledky boli konzistentné s predchádzajúcimi validizačnými štúdiami a bolo taktiež odhalené 4-faktorové riešenie modelu (Burton, Bonanno, 2016; Chen et al., 2018; Haag et al., 2023; Gonzales-Escamilia et al., 2022). Na základe zistení predpokladáme, že merací nástroj FREE je využiteľný v našich kultúrnych pomeroch, najmä pre vedu a výskum emočnej regulácie. Výsledky naznačujú, že koncept emočnej flexibility je nutné skúmať, pretože nám umožňuje prekonať obmedzenia tradičných laboratórnych metód a poskytnúť viac prístupný a univerzálnejší nástroj pre výskum v oblasti regulácie emócií. Predpokladáme, že vďaka zisteniu zosilňovať a potláčať emocionálne prejavy v rôznych hypotetických kontextoch nám bude umožnené lepšie pochopenie, ako ľudia prispôsobujú svoje emočné reakcie v závislosti od situácie, čo je dôležité najmä pre pochopenie situačného správania v záťažových situáciách a následne použiť cielenejšiu liečbu (Gonzales-Escamilia et al., 2022).

Položka FREE_9 nedosiahla vhodné faktorové sýtenie pre žiadnu subškálu v dotazníku. Predpokladáme, že za to môžu štatistické nedostatky exploračnej faktorovej analýzy, a nástroj si vyžaduje komplexnejšie overenie psychometrických vlastností, najmä jeho validity. Ďalším predpokladom nevhodného faktorového sýtenia je znenie položky 9: „Počas večere s kamarátom, ktorý len nedávno prišiel o prácu, Vám šéf zavolá, že Vám zvyšuje plat“. Predpokladáme, že v našich kultúrnych pomeroch by ľudia nemuseli považovať za dôležité potláčať, alebo zosilňovať emócie v danom situačnom kontexte. V danom prípade odporúčame využiť položkovú analýzu, alebo teóriu odpovede na položku IRT pre vhodnejšie posúdenie daného fenoménu.

Reliabilita škály FREE bola hodnotená pomocou koeficientov Cronbachovej alfy a McDonaldovej Omegy. Tieto hodnoty boli prijateľné a ukázali vhodnú vnútornú konzistenciu škály, najmä v dimenzii vyjadrenia pozitívnych emócií. Napriek tomu, že reliabilita potláčania emócií bola nižšia, stále zostala v akceptovateľných hraniciach. Daný nález môže poukazovať na potrebu ďalšieho vývoja a jemného ladenia škály, najmä v oblasti potláčania emócií. Predpokladáme, že drobné úpravy by boli vhodné najmä pre budúce použitie škály v klinickej sfére, pretože máme za to, že pre komplexnú psychodiagnostiku je nutné mať viac vnútorne konzistentný nástroj.

4.1 Limity a návrhy do praxe

Počas realizácie výskumu bolo zaznamenaných niekoľko limitov a mohli ovplyvniť nadobudnuté zistenia.

Výber vzorky bol realizovaný dostupným zámerným výberom, čo považujeme za limit, pretože znáhodnenie výskumného súboru vedie k možnosti zovšeobecniť dáta. Za ďalší limit výskumu považujeme aj samotný výber metód, ktoré nie sú v našej populácií štandardizované a jedná sa o sebaposudzovacie škály, ktoré môžu respondentov podnecovať k sociálne žiadúcim odpovediam. Posledným limitom je samotná motivácia respondentov vypĺňať dotazník a ich aktuálne emočné rozpoloženie. Vzorka nebola kontrolovaná z hľadiska prítomnosti psychopatológie, avšak z predchádzajúcich zistení vyplýva, že osoby s prítomnou psychopatológiou disponujú zhoršenou schopnosťou regulovať vlastné emócie.

V budúcich výskumných zámeroch odporúčame využitie komplexnejšieho psychometrického hodnotenia, najmä overenie súbežnej validity s ďalšími škálami, odporúčame využiť teóriu odpovede na položku IRT a overiť faktorovú validitu pomocou konfirmačnej faktorovej analýzy.
Škála FREE vhodná pre širokú škálu výskumných kontextov, vrátane tých, ktoré sa zaoberajú stresom, duševným zdravím a emocionálnou adaptabilitou. To z nej robí užitočný nástroj pre rôzne oblasti psychologického výskumu.
Overenie konštruktu emočnej flexibility môže viesť k zlepšeniu chápania psychopatológie, najmä v kontexte transdiagnostického prístupu a vytvoriť cielenejšie liečebné postupy najmä pri liečbe emočných porúch.

Použitá literatúra

1. ALDAO, A. - NOLEN-HOEKSEMA, S., 2010. Specificity of cognitive emotion regulation strategies: a transdiagnostic examination. Behaviour Research and Therapy. 48(10), 974–983. Dostupné na: https://doi.org/10.1016/j.brat.2010.06.002
2. ALDAO, A. - NOLEN-HOEKSEMA, S. - SCHWEIZER, S., 2010. Emotion-regulation strategies across psychopathology: A meta-analytic review. Clinical Psychology Review. 30(2), 217–237. Dostupné na: https://doi.org/10.1016/j.cpr.2009.11.004.
3. ALDAO, A. - SHEPPES, G. - GROSS, J. J., 2015. Emotion regulation flexibility. Cognitive Therapy and Research. 39(3), 263–278. Dostupné na: https://doi.org/10.1007/s10608-014-9662-4.
4. BARLOW, D. H et al., 2014. The Nature, Diagnosis, and Treatment of Neuroticism: Back to the Future. Clinical Psychological Science. 2(3), 344-365. Dostupné na: https://doi.org/10.1177/2167702613505532
5. BOHNERT, A. M. - CRNIC, K. A. - LIM, K. G., 2003. Emotional competence and aggressive behavior in school-age children. Journal of Abnormal Child Psychology. 31(1), 79–91. Dostupné na: https://doi.org/10.1023/a:1021725400321
6. BRIDGES, L. J. - DENHAM, S. A. - GANIBAN, J. M., 2004. Definitional issues in emotion regulation research. Child Development. 75(2), 340–345. Dostupné na: https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2004.00675.x
7. BURTON, C. L. - BONANNO, G. A., 2016. Measuring ability to enhance and suppress emotional expression: The Flexible Regulation of Emotional Expression (FREE) Scale. Psychological Assessment. 28(8), 929–941. Dostupné na: https://doi.org/10.1037/pas0000231.
8. FEAREY, E. - EVANS, J. - SCHWARTZ-METTE, R. A., 2021. Emotion regulation deficits and depression-related maladaptive interpersonal behaviours. Cognition & Emotion. 35(8), 1559–1572. Dostupné na: https://doi.org/10.1080/02699931.2021.1989668
9. GARNEFSKI, N. - KRAAIJ, V. - SPINHOVEN, P., 2001. Negative life events, cognitive emotion regulation and emotional problems. Personality and Individual Differences. 30(8), 1311–1327. Dostupné na: https://doi.org/10.1016/S0191-8869(00)00113-6
10. GONZALEZ-ESCAMILLA G., et al., 2022. Associating Flexible Regulation of Emotional Expression With Psychopathological Symptoms. Frontiers in Behavioral Neuroscience. 16:924305. Dostupné na: https://doi.org/10.3389/fnbeh.2022.924305
11. GRESHAM, D. - GULLONE, E., 2012. Emotion regulation strategy use in children and adolescents: The explanatory roles of personality and attachment. Personality and Individual Differences. 52(5), 616–621. Dostupné na: https://doi.org/10.1016/j.paid.2011.12.016

12. GROSS, J. J., 1998. The emerging field of emotion regulation: An integrative review. Review of General Psychology. 2(3), 271–299. Dostupné na: https://doi.org/10.1037/1089-2680.2.3.271
13. HAAG, A.-C., et al., 2023. The Flexible Regulation of Emotional Expression Scale for Youth (FREE-Y): Adaptation and Validation Across a Varied Sample of Children and Adolescents. Assessment. 30(4), 1265-1284. Dostupné na: https://doi.org/10.1177/10731911221090465
14. HARVEY, A., et al., 2004. Cognitive behavioral processes across psychological disorders: A transdiagnostic approach to research and treatment. Oxford: Oxford University Press.
15. HOGUE, A. - DAUBER, S., 2013. Assessing fidelity to evidence-based practices in usual care: the example of family therapy for adolescent behavior problems. Evaluation and Program Planning. 37, 21–30. Dostupné na: https://doi.org/10.1016/j.evalprogplan.2012.12.001
16. CHEN, S. Q., et al., 2018. Expressive flexibility: enhancement and suppression abilities differentially predict life satisfaction and psychopathology symptoms. Personality and Individual Differences. 126, 78–84. Dostupné na: https://doi.org/10.1016/j.paid.2018.01.010
17. LOEVAAS, M.E.S., et al., 2018. Emotion regulation and its relation to symptoms of anxiety and depression in children aged 8–12 years: does parental gender play a differentiating role?. BMC Psychology. 6, 42. Dostupné na: https://doi.org/10.1186/s40359-018-0255-y
18. MCLAUGHLIN, K. A., et al. 2011. Emotion dysregulation and adolescent psychopathology: a prospective study. Behaviour Research and Therapy. 49(9), 544–554. Dostupné na: https://doi.org/10.1016/j.brat.2011.06.003
19. PAULUS, D. J., et al. 2015. Beyond Negative Affectivity: A Hierarchical Model of Global and Transdiagnostic Vulnerabilities for Emotional Disorders. Cognitive Behaviour Therapy. 44(5), 389–405. Dostupné na: https://doi.org/10.1080/16506073.2015.1017529
20. SILK, J. S. - STEINBERG, L. - MORRIS, A. S., 2003. Adolescents' emotion regulation in daily life: links to depressive symptoms and problem behavior. Child Development. 74(6), 1869–1880. Dostupné na: https://doi.org/10.1046/j.1467-8624.2003.00643.x
21. SLOAN, E., et al. 2017. Emotion regulation as a transdiagnostic treatment construct across anxiety, depression, substance, eating and borderline personality disorders: A systematic review. Clinical Psychology Review. 57, 141–163. Dostupné na: https://doi.org/10.1016/j.cpr.2017.09.002
22. SOUTHAM-GEROW, M. A. - KENDALL, P. C., 2002. Emotion regulation and understanding: implications for child psychopathology and therapy. Clinical Psychology Review. 22(2), 189–222. Dostupné na: https://doi.org/10.1016/s0272-7358(01)00087-3

Kontaktné údaje
Mgr. Jakub Ladecký
Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Filozofická Fakulta
Nám. J. Herdu 2, 917 01 Trnava
Tel: +421 33 5565 266
email: ladecky2@ucm.sk

Mgr .Alexandra Hudáková
Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Filozofická Fakulta
Nám. J. Herdu 2, 917 01 Trnava
Tel: +421 33 5565 266
email: hudakova9@ucm.sk

INFORMOVANOSŤ DETÍ O ZÁVAŽNOM GLOBÁLNOM PROBLÉME - O VOJNE NA UKRAJINE - A VYTVÁRANIE POSTOJA K NEMU

CHILDREN AWARENESS OF THE SERIOUS GLOBAL PROBLEM - WAR IN UKRAINE - AND THEIR ATTITUDE FORMATION

Danuša Faktorová

Abstrakt
Cieľom výskumov bolo zistiť, odkiaľ získavali deti malého školského veku (od 6 d 11 rokov) informácie o vojne na Ukrajine a aký názor majú na jej nebezpečenstvo. Významnú úlohu pri informovaní detí majú rodičia – 52,94 % detí ich označilo ako prvý zdroj informácií a 9,8 % % detí ako najväčší zdroj. Pri získaní prvých informácií boli dôležitým zdrojom médiá - televízia, rozhlas alebo časopisy (v jednej spoločnej skupine) - a to pre 37,26 % detí. Prekvapivo nízko hodnotili deti ako zdroj informácií školu. Prvé informácie o vojne na Ukrajine získalo zo školy 9,80 % detí mladšieho školského veku. Najviac informácií zo školy získalo iba 3,92 % detí. Zásadnejšiu úlohu neplnil ani internet. Deti vyjadrili veľmi veľké obavy z toho, že by vojna mohla byť nebezpečná pre ľudí aj na Slovensku – 92,16 % respondentov. Všetci respondenti si myslia, že spor medzi krajinami sa dá riešiť aj inak ako vojnou (označili niektorú z odpovedí „určite áno“ alebo „možno áno“. Tento výskum nadväzuje na predchádzajúci výskum informovanosti detí o globálnom problém – covid 19.
Kľúčové slová: *vojna, Ukrajina, informovanosť detí, médiá, časopis pre deti, adresát*

Abstract
The research was investigating of the source of information where children between 6 and 11 acquired the information about Corona virus and covid -19 illness and what was their opinion about the danger. An important role of informing children played their parents – 52,84 % of the respondents determined them as the first source of information and 10,0 % as the biggest one. When getting the first information, the media - television, radio or magazines (in one common group) - was an important source for 37,26% of children. Surprisingly, the school was rated very low. Surprisingly the school was rated very low as the source of information for children. The first information about war in Ukraine was given from school only 9,80 % of children in younger school age. The biggest quantity of information was obtained from school got only 3,92 % of children. The internet did not play an important role as well. The children express that they have fear of that the war can be danger for people in Slovakia 92,16 % respondents. All of the respondents think that the conflict between countries can have other solution than war (they mark answer definitely yes or probably yes). This research is related on the previous research which was about awareness children of global problem Covid 19.
Key words: *war, Ukraine , awareness, mass media, magazine for children, recipient*

1 ÚVOD

Dňa 24. februára 2022 otriasla svetom správa o inváziii ruských vojsk na Ukrajinu. Náhle a markantne sa mnoho vecí zmenilo v živote ľudí, politike, ekonomike, sociálnej sfére... V novej situácii – vzhľadom na nebývalý rozsah vojny a jej trvanie – sa ocitla spoločnosť, ekonomika, spoločenské a sociálne oblasti života ako aj médiá a informovanosť obyvateľstva. Okrem správ a informácií z oficiálnych miest a z médií sa začali šíriť aj

dezinformácie a hoaxy. Cieľom predkladaného výskumu bolo zistiť, ako a do akej miery boli deti mladšieho školského veku informované o závažnom globálnom probléme a ako sa vytvoril ich postoj k nemu. V tomto prípade sme uvedené javy skúmali vo vzťahu k vojne na Ukrajine, ale možno predpokladať, že rovnaké zdroje informácií ovplyvňujú detských adresátov aj v prípade iných mimoriadnych udalostí. Predkladaným výskumom sme nadviazali na výskum informovanosti detí o covide 19.[1]
Hlavnou výskumnou metódou bol dotazníkový prieskum, spracovaný a vyhodnotený pomocou programu Excel. Dotazníkový prieskum medzi žiakmi mladšieho školského veku sme realizovali vo februári 2022. Dotazník vyplnilo a odovzdalo 1020 detí vo veku od 7 do 10 rokov. Bol uverejnený v časopisoch Maxík[2] a Enviráčik[3], ktoré patria k najčítanejším detským časopisom na Slovensku pre danú vekovú kategóriu detí.

Tabuľka 1 Vek respondentov dotazníkového prieskumu

Vek respondentov (v %)	
6 rokov	0
7 rokov	0
8 rokov	41,18
9 rokov	37,26
10 rokov	21?57
11 rokov	0

Zdroj vlastný výskum

Ako vyplýva z tabuľky 1, najväčšiu množinu respondentov (41,18 %) tvorili deti vo veku 8 rokov a deti vo veku 9 rokov (37,26 %). Do prieskumu sa nezapojili 6-ročné a 7-ročné deti, čo možno pripisovať aktuálnej úrovni ich vzdelania (čítania, písania atď.). Na anketové otázky neodpovedali ani 11-ročné deti, čo vyplýva pravdepodobne zo skutočnosti, že tvoria hornú vekovú hranicu a veľmi málo početnú množinu čitateľov mesačníkov, ktoré uverejnili dotazník.

2 DETI A ICH INFORMOVANOSŤ O VOJNE NA UKRAJINE

V súvislosti s informovanosťou respondenti odpovedali na dve otázky:

1. Odkiaľ si sa prvý raz dozvedel/a, že sa začala vojna na Ukrajine?
2. Odkiaľ máš najviac informácií o vojne na Ukrajine?

Tabuľka 2 Odpovede na otázku: Odkiaľ si sa prvý raz dozvedel/a, že sa začala vojna na Ukrajine?

Získanie prvých informácií o vojne na Ukrajine (v %)	
od rodičov	52,94
v škole	9,80
z internetu	0
z televízie, rozhlasu alebo časopisov	37,26

Zdroj vlastný výskum

[1] FAKTOROVÁ, D, 2022. Informovanosť detí o závažnom globálnom probléme covid 19 a vytváranie postoja k nemu. . In: *Recenzovaný sborník příspevků vědecké interisciplinární mezinárodní konference QUAERE 2022*. Hradec Králové: Magnanimitas 2022. Roč. XII, s. . 525 – 533. ISBN 978-80-87952-36-8. DOI pro recenzovaný sborník konference QUAERE 2021: 10.33543/q2022.12
[2] Maxík č. 6, február 2022, s.
[3] Enviráčik č. 6, február 2022, s. 26

Najviac respondentov – až 52,94 % -- uviedlo, že sa prvý raz o vojne na Ukrajine dozvedelo od rodičov. 36,26 % respondentov sa o vojne dozvedelo z médií, 9,80 % v škole. Nikto z opýtaných nezískal informácie z internetu. Možno predpokladať, že napriek času, ktoré deti trávia pri počítači a mobile, nepoužívajú ich ako zdroj informácií.

Tabuľka 3 Odpovede na otázku: Odkiaľ máš najviac informácií o vojne na Ukrajine?

Získanie najväčšieho množstva informácií o vojne na Ukrajine (v %)	
A od rodičov	9,8
B v škole	3,92
C z internetu	3,92
D z televízie	5,88
E z rozhlasu	0,0
F z časopisov	0,0
ACD	35,29
ADE	7,84
ADF	7,84
ABD	11,76
BCD	5,88
ACE	3,02
AB	3,02

Zdroj: vlastný výskum

Pri uvedení jedného zdroja najviac informácií (9,8 %) získali deti mladšieho školského veku od rodičov, 5,88 % z televízie, 3,92 % v škole a rovnako 3,92 % z internetu. Žiadny z respondentov ako relevantný zdroj informácií neuviedol rozhlas ani časopisy. Respondenti mali možnosť označiť viaceré zdroje. Podrobnejšie označené alternatívy uvádza tabuľka 3. V týchto kombinovaných prípadoch sa objavili aj médiá, ktoré v odpovediach respondentov samostatne uvedené neboli.

3 DETI A ICH NÁZORY TÝKAJÉCI SA VOJNY NA UKRAJINE

S informovanosťou úzko súvisí vytváranie názorov a postojov. V tejto súvislosti respondenti odpovedali na štyri otázky:

1. Môže byť podľa tvojho názoru táto vojna nebezpečná aj pre ľudí na Slovensku?
2. Kto je podľa tvojho názoru vinníkom/agresorom v tejto vojne?
3. Dá sa podľa tvojho názoru spor medzi dvoma krajinami riešiť aj inak ako vojnou?
4. Bolo by podľa teba dobré, keby sa o vojne písalo aj v časopise pre deti?

Tabuľka 4 Odpovede na otázku: Môže byť podľa tvojho názoru táto vojna nebezpečná aj pre ľudí na Slovensku?

Názor na nebezpečenstvo vojny pre ľudí na Slovensku (v %)	
určite áno	50,98
možno áno	41,18
asi nie	3,92
určite nie	3,92

Zdroj: vlastný výskum

Ako vyplýva z tabuľky 4, deti mladšieho školského veku mali veľké obavy z toho, že by vojna mohla byť nebezpečná aj pre ľudí na Slovensku. Odpoveď „určite áno“ označilo 50,98

% respondentov a odpoveď „možno áno“ 41,18 %. Iba 3,92 % detí odpovedalo, že „asi nie“, a taktiež 3,92 %, že „určite nie“.

Tabuľka 5 Odpovede na otázku: Kto je podľa tvojho názoru vinníkom/agresorom v tejto vojne?

Názor na pôvodcu agresie na Ukrajine (v %)	
Rusko	92,16
Ukrajina	7,84

Zdroj: vlastný výskum

Na otázku, „kto je podľa tvojho názoru vinníkom/agresorom v tejto vojne“, 92,16 % respondentov odpovedalo, že Ruské a 7,84 % respondentov odpovedalo, že Ukrajina. Možno predpokladať, že deti mladého školského veku si nedokážu vytvoriť na novú a závažnú udalosť vlastný, nezávislý a objektívny názor, ale spolu s informáciami prijímajú aj názor odovzdávateľov informácií - rodičov, pedagógov, neformálnej skupiny atď.

Tabuľka 6 Odpovede na otázku: Dá sa podľa tvojho názoru spor medzi dvoma krajinami riešiť aj inak ako vojnu?

Názor na to, či sa spor medzi krajinami dá riešiť inak ako vojnou (v %)	
určite áno	82,35
možno áno	17,65
asi nie	0
určite nie	0

Zdroj: vlastný výskum

Na otázku, či sa dá spor medzi dvoma krajinami riešiť inak ako vojnou, všetci opýtaní (100 %) uviedli, že áno. Z nich 82,35 % označilo odpoveď „určite áno“ a 17,65 % označilo odpoveď „možno áno“. Nikto z respondentov neoznačil odpoveď „asi nie“ ani odpoveď „určite nie“. Takéto odpovede detí mladšieho školského roku možno považovať za ich odsúdenie vojny, ale možno v odpovediach vidieť aj túžbu nezažiť vojnu, resp. ukončiť existujúcu vojnu na Ukrajine.

Tabuľka 7 Odpovede na otázku: Bolo by podľa teba dobré, keby sa o vojne písalo aj v časopise pre deti?

Názor na to, či by sa o vojne malo písať aj v časopisoch pre deti (v %)	
A áno	9,80
B nie	90,20

Zdroj: vlastný výskum

Ako ukazuje tabuľka 7, až 90,20 % detí mladšieho školského veku vyjadrilo názor, že v časopisy pre deti by nemali publikovať články o vojne. Iba 9,80 % detí sa domnieva, že by časopisy pre deti mali informovať aj o téme vojny.

4 MÉDIÁ A DETSKÝ ADESÁT

Ako uvádza P. Šturák, medzi základné výchovné činitele rozvoja osobnosti patria: škola, rodina, cirkev, detské a mládežnícke organizácie, sociálne skupiny a masmédia.[4]

[4] ŠTURÁK, P. 2005. Výchovné činitele rozvoja osobnosti. In: *Theologos: teologická revue.* Prešov: GTF PU, 2005. . Roč. 6, č. 1, s. 187-199. ISSN 1335-5570.

Globálny problém pandémie Covid 19 v rokoch 2020 – 2021 priniesol nové pohľady na žurnalistiku, informovanosť, ale aj na šírenie dezinformácií a hoaxov. Paralelu a analógiu situácie možno vidieť v ďalšom globálnom probléme, časovo bezprostredne nadväzujúcom na obdobie pandémie, a to je vojna na Ukrajine. P. Krajčovič upozornil na problém v súvislosti s informovanosťou o pandémii prostredníctvom médií. V tomto smere poukazoval aj na „výsledky európskych iniciatív a aktivít európskych inštitúcií v boji proti dezinformáciám a falošným správam. Analyzuje počet identifikovaných falošných správ, ich obsah a komunikáciu prostredníctvom sociálnych sietí na Slovensku, konkrétne prostredníctvom profilovej stránky Hoaxy a podvody – Polícia SR, ktorá pravidelne zdieľa a vysvetľuje falošné profily, stránky alebo informácie.“[5]

Informácie o globálnych problémoch v zásade možno rozdeliť na oficiálne, často vychádzajúce z medzinárodných výskumov a inštitúcií, a neoficiálne, ktorých pôvod je neraz ťažko identifikovateľný.

Z predkladaných výskumov vyplýva, že dôležitým informačných zdrojom pre deti mladšieho školského veku sú rodičia. Škola pri získavaní prvých informácií nezohrala významnejšiu pozíciu (Tabuľky 2 a 3). Deti tejto vekovej kategórie zrejme pociťujú , že majú dostatok informácií o vojne na Ukrajine a až 90,20 % v prieskume uviedlo, že by informácie o vojne nemali byť publikované v časopise pre deti. Až 92,16 % detí vyjadrilo strach z existujúcej vojny aj pre ľudí na Slovensku. Z uvedených dvoch výsledkov možno dedukovať, že podvedomie detí nechce prijímať ďalšie informácie o hrozbe.

Na druhej strane, na trhu existujú množstvo počítačových hier s témou rôznych vojen. Rovnako na slovenskom knižnom trhu je mnoho titulov pre deti a mládež s vojnovou tematikou, ako ich uvádza na svojej webovej stránke jedno z internetových kníhkupectiev[6].

Medzi knihy pre deti a mládež s vojnovou tematikou na slovenskom knižnom trhu (publikované v slovenskom alebo českom jazyku) patria napríklad tieto: Vojna, ktorá zmenila Rondo (Romana Romanyšyn), Chlapec v pásikavom pyžame (John Boyne), Svetlo v úkryte (Sharon Cameron), Zostaň, kde si, a potom odíď (John Boyne), Chlapec na vrchole hory (John Boyne), Moje skutočné meno je Hanna (Masih Tara Lynn), Minehava (Eduard Štorch), Ocelový alchymista (Hiromu Arakawa), Denník Anny Frankovej (editori: Otto H. Frank, Mirjam Pressler), Petr a Lucie (Romain Rolland), Naruto 21: Neodpustitelné (Masaši Kišimoto), Vyhasnuté oči (Manca Schwalbová), Vojna okolo nás (Monica Hesse), Vojna sa skončila (David Almond), Sůl moře (Ruta Sepetys), Loutkář z Krakova (R. M. Romero), Jak Hitler ukradl růžového králíčka (Judith Kerr), Papierové dievča z Paríža (Jordyn Taylor), Deník Ruth Maier (Jan Erik Vold) a ďalšie.

Na prvý pohľad sa zdá, že ide o protichodný postoj k prípadným informáciám o vojne v médiách pre deti a záujmom detí a mládeže o počítačové hry a knihy s tematikou vojny. Podstata tohto odlišného prístupu však môže spočívať v tom, že vojnu na Ukrajine prijímajú deti ako bezprostredné ohrozenie, kým fantazijné hviezdne vojny alebo vojny v neprežitej minulosti len ako fikciu bez priameho vplyvu na život adresáta.

5 DISKUSIA A ZÁVER

Z predkladaných výskumov vyplýva, že významné úlohu pri informovaní detí mladšieho školského veku majú rodičia – 52,94 % detí ich označilo ako prvý zdroj informácií a 9,8 % detí ako najväčší zdroj detí. Pri získaní prvých informácií boli dôležitým zdrojom médiá (televízia, rozhlas alebo časopisy) - a to pre 37,26 % detí. Pozíciou médií pri informovanosti

[5] KRAJČOVIČ, P. Sociálne médiá a falošné správy v čase pandémie covid 19. : Megatrends and Media, Home Ogficvetainment. Trnava: Faculty of Mass Media CommunicationUniversity of SS. Cyril and Methodius in, 2021. s. 59 - 60. ISBN 978-80-572-0184-7.

[6] https://www.martinus.sk/l?categories%5B0%5D=6002&characteristics%5B0%5D=308340

o globálnych problémoch, avšak o covide 19, sa venovali viacerí autori, napr. S. Mikušová[7] a Z. Javorová[8]. Možno pripomenúť, že „masovokomunikačné prostriedky na realizáciu svojich funkcií a cieľov využívajú obsah a formu. Je na rozhodnutí vydavateľa, resp. redakcie, čo do obsahovej štruktúry periodika zaradí alebo nezaradí, resp. v akom rozsahu a spracovaní.“[9]

Internet ako prvý zdroj informácií neoznačil žiadny respondent a ako najväčší zdroj informácií ho označilo 3,92 % detí. Tento výsledok je odrazom stavu, že deti mladšieho školského veku na internete nevyhľadávajú informácie, ale je skôr predmetom ich zábavy.

Prekvapivo nízko hodnotili deti ako zdroj informácií školu. Prvé informácie o vojne na Ukrajine získalo zo školy 9,8 % detí mladšieho školského veku a najviac informácií zo koly získali iba 3,92 % detí. Z uvedeného možno usúdiť, že pedagógovia nedokázali zaujať postoj k sprostredkovaniu informácií žiakom alebo vedome prenechali túto úlohu rodičom, keďže učebné osnovy so vzniknutou témou vojny nerátali, a teda nereflektovali ju. Udalosti podobného významu a rozsahu môžu kedykoľvek nastať, a teda by pedagógovia mali byť na ne metodicky pripravení.

Pri kombinovaných zdrojoch ako najväčšieho prísunu informácií najčastejšie deti označili trojicu škola, internet, televízia – 35,29 % respondentov.

Výskum ukázal, že až 92,16 % detí mladšieho školského veku má strach z bezprostredného ohrozenia vojnou, keď na otázku „Môže byť podľa tvojho názoru táto vojna nebezpečná aj pre ľudí na Slovensku?“ až 58,98 % detí odpovedalo „určite áno“ a 41,18 % „možno áno“. Tento viac ako 92-percentný podiel detí so strachom z vojny je odrazom nedostatočnej komunikácie s deťmi o závažnom probléme a súčasne naliehavosť potreby komunikovať s deťmi závažné globálne problémy, akým je vojna v susednej krajine.

Všetci respondenti (100 %) sú toho názoru, že spor medzi dvoma krajinami sa dá riešiť aj inak ako vojnou, pričom 82,35 % označilo odpoveď „určite áno“ a 17,65 % „možno áno“, čo vyplýva zo želania detí, keďže ich strach z ohrozenia vojnou, ako vyplýva z výskumu, prežíva 92,16 % detí. Strach z vojny riešia deti mladšieho školského veku jednak odmietaním vojny ako spôsobu riešenia sporu medzi dvoma krajinami a jednak podvedomou snahou vytvárať si bariéru informovanosti tým, že podľa názoru 90,2 % respondentov by časopisy pre deti nemali publikovať články s tematikou vojny. Tieto postoje nepriamo poukazujú na vysokú mieru prežívania detí problematiky vojny v susednej krajine a potrebu informovanosti (a psychologickej opory) detí pri závažných globálnych problémov zo strany najmä rodičov a školy, ale primeranou mierou aj médií.

Na otázku, „kto je podľa tvojho názoru vinníkom/agresorom v tejto vojne“, 92,16 % respondentov odpovedalo, že Rusko a 7,84 % respondentov odpovedalo, že Ukrajina. Možno predpokladať, že deti mladého školského veku si nedokážu vytvoriť na novú, nepoznanú a mimoriadne závažnú udalosť vlastný, nezávislý a objektívny názor, ale spolu s informáciami prijímajú aj názor odovzdávateľov informácií - rodičov, pedagógov, neformálnej skupiny atď.

---

[7] MIKUŠOVÁ S., JAVOROVÁ Z., 2021. Nová éra žurnalistiky: Analýza zmien vo výkone žurnalistickej profesie v období pandémie COVID-19 v roku 2020. Príspevok prezentovaný na interdisciplinárnej vedeckej konferencii s medzinárodnou účasťou Fenomén 2021 s podtitulom Pandémia COVID-19 a médiá. Bratislava, 17. 2. 2021.

[8] JAVOROVÁ Z., 2021 Rok v pandémii: Ako koronavírus zmenil podmienky a výkon žurnalistickej profesie na Slovensku počas prvého roku pandémie od marca 2020 do marca 2021. In: Megatrends and Media, Home Ogficvetainment. Trnava: Faculty of Mass Media CommunicationUniversity of SS. Cyril and Methodius in, 2021. s. 51 – 58. ISBN 978-80-572-0184-7.

[9] DRAGULOVÁ-FAKTOROVÁ D., 2021. *Pozícia a význam printových médií pre detského adresáta na Slovensku. Komparácie v medzinárodnom kontexte.* Bratislava: DAXE, 2021, s. 42. ISBN 978-80-89429-93-6.

Existuje len veľmi málo tém, ktoré by nemohli byť komunikované s detským adresátom. Dôležitá je forma spracovania toho-ktorého obsahu a jej primeranosť veku čitateľov. Avšak je rozhodujúce, či rodič, pedagóg alebo redakcia, resp.. vydavateľ má alebo nemá záujem komunikovať nejakú tému s dieťaťom.
Nedostatok informácií dáva priestor šíreniu a akceptovaniu neoficiálnych či zámerne skreslených a nepravdivých informácií, ktoré vytvárajú postoj očakávaný ich šíriteľmi.
Informovanosť je prvým krokom k vytváraniu názorov a postojov. Informačné zdroje v rýchlosti aj množstve poskytovaných informácií súčasne svojím postavením a možnosťami preberajú aj hegemóniu pri formovaní postojov adresátov, čo obzvlášť platí pri deťoch ako objektoch pôsobenia.

Použitá literatúra

1. DRAGULOVÁ-FAKTOROVÁ D., 2021. *Pozícia a význam printových médií pre detského adresáta na Slovensku. Komparácie v medzinárodnom kontexte.* Bratislava: DAXE, 2021, 240 s. ISBN 978-80-89429-93-6.
2. FAKTOROVÁ, D, 2022. Informovanosť detí o závažnom globálnom probléme covid 19 a vytváranie postoja k nemu. In: *Recenzovaný sborník příspevků vědecké interisciplinární mezinárodní konference QUAERE 2022*. Hradec Králové: Magnanimitas 2022. Roč. XII, s. . 525 – 533. ISBN 978-80-87952-36-8. DOI pro recenzovaný sborník konference QUAERE 2021: 10.33543/q2022.12
3. JAVOROVÁ Z., 2021 Rok v pandémii: Ako koronavírus zmenil podmienky a výkon žurnalistickej profesie na Slovensku počas prvého roku pandémie od marca 2020 do marca 2021. In: Megatrends and Media, Home Ogficvetainment. Trnava: Faculty of Mass Media CommunicationUniversity of SS. Cyril and Methodius in, 2021. s. 51 – 58. ISBN 978-80-572-0184-7.
4. 4.KRAJČOVIČ P., 2021. Sociálne médiá a falošné správy v čase pandémie covid 19. : Megatrends and Media, Home Ogficvetainment. Trnava: Faculty of Mass Media CommunicationUniversity of SS. Cyril and Methodius in, 2021. s. 59 - 68. ISBN 978-80-572-0184-7.
5. MIKUŠOVÁ S., JAVOROVÁ Z., 2021. Nová éra žurnalistiky: Analýza zmien vo výkone žurnalistickej profesie v období pandémie COVID-19 v roku 2020. Príspevok prezentovaný na interdisciplinárnej vedeckej konferencii s medzinárodnou účasťou Fenomén 2021 s podtitulom Pandémia COVID-19 a médiá. Bratislava, 17. 2. 2021.
6. ŠTURÁK P. 2005. Výchovné činitele rozvoja osobnosti. In: *Theologos: teologická revue.* Prešov: GTF PU, 2005. . Roč. 6, č. 1, s. 187-199. ISSN 1335-5570.
7. https://www.martinus.sk/l?categories%5B0%5D=6002&characteristics%5B0%5D=308340

Kontaktné údaje

PhDr. Danuša Faktorová, PhD., MBA
DAXE
Čajakova 3, 811 05 Bratislava
Email: daxe@daxe.sk
Tel: +421905254369

MOŽNOSTI ZABEZPEČENÍ NEMOCNIC

POSSIBILITY SECURITY OF HOSPITALS

Petr Houdek, Jitka Kosáčková, Renata Havránková, Leoš Navrátil

Abstrakt

Příspěvek se zaměřuje na zabezpečení nemocnic a samozřejmě i připravenost personálu tak, aby dokázal správně a rychle reagovat na nebezpečné situace. Zvyšuje se agresivita pacientů, návštěvníků, prostě občanů v nemocnicích. Vzrůstá i hrozba teroristických útoků, protože v nemocnicích je větší koncentrace osob a není možné je fyzicky zabezpečit na takové úrovni jako například jaderné elektrárny. Nemocnice dle svých možností provádí své zabezpečení. V rámci zabezpečení mají některé nemocnice bezpečnostní služby, kamerové systémy, elektronické a mechanické prvky. Zaměstnanci nemocnic se účastní i různých druhů školení a nácviků, kde se seznamují a učí reagovat.

Klíčová slova: *bezpečnostní služba, elektronické prvky, nemocnice, ochrana, školení, zabezpečení*

Abstract

The paper focuses on the security of hospitals and also the preparedness of personnel to respond correctly and swiftly to dangerous situations. There is an increasing aggression among patients and visitors in hospitals. The threat of terrorist attacks is also on the rise due to the higher concentration of individuals in hospitals and it is challenging to secure them physically to the extent seen in facilities like nuclear power plants. Hospitals follow security measures within their means. Some of them use security services, camera systems, and electronic and mechanical elements. Hospital staff also participate in various training sessions and drills to familiarize with the threats and learn how to respond.

Key words: *security service, electronic elements, hospitals, protection, training, security*

ÚVOD

Ochrana nemocnic, které jsou veřejně přístupnými místy s větším výskytem osob a nízkou úrovní zabezpečení proti násilným útokům, je aktuálním tématem. Nemocnice patří mezi měkké cíle. Poskytují zdravotní péči dvacet čtyři hodin, sedm dní v týdnu. Z tohoto důvodu sem přicházejí pacienti, a další lidé například na návštěvu svých blízkých a je zde tedy velký počet osob. Proto není možné striktně zamezit vstup do těchto zařízení. Nemocnice má sloužit lidem a je zřízena za jasně daným účelem.

Vedle fyzických útoků beze zbraně nebo dokonce se zbraní, může dojít a bohužel dochází i k útokům nástražnými výbušnými systémy, žhářstvím, vyhrožování o možném provedení různých typů útoků. Při těchto útocích může dojít ke zranění či dokonce ztrátě lidských životů. V poslední době se klade velký důraz na připravenost nemocnic a jeho personálu se na takové situace připravit. Včasná, rychlá a správná reakce může zachránit lidské životy.

1 ZABEZPEČENÍ

Pro tento příspěvek používám pojem zabezpečení. Zabezpečení uvádím jako systém technických a organizačních opatření, které mají zajistit zabránění neoprávněným činnostem například krádeži, teroristickému útoku apod. Zabezpečení organizace tvoří systém opatření, jehož cílem je, aby organizace jako celek i její jednotlivé organizační složky a její

zaměstnanci byli chráněni před vnějšími i vnitřními vlivy (jednáním, událostmi), které by jí mohli způsobit ztráty na zdraví a životě, škody na majetku anebo poškodit její oprávněné cíle a zájmy spjaté s existencí a činností organizace v procesu hospodářské soutěže (Brabec F., 2001). Dále je třeba si uvědomit, že organizace nechrání jen ty objekty, které jsou součástí jí samotné a to je vlastní majetek, vlastní zaměstnanci a vlastní informace, ale také objekty, které jsou mimo ní a mezi ně patří cizí majetek, jiné fyzické osoby, jiné informace a zájmy jiných subjektů. Skutečnost, že organizace musí ochraňovat i objekty stojící mimo ní, vyplývá především z obecně platných právních předpisů a norem, ze smluvních závazků a z obecně nebo profesně uznávaných nepsaných pravidel a zvyklostí (Brabec F., 2001).
Kdokoli se kdy snažil vědomě něco ochránit - zabezpečit před možným nebezpečím, činil tak na základě určité úrovně poznání.
Pokud se snažím něco zabezpečit, tak jsou definovány:

- cíl zabezpečení,
- objekt zabezpečení,
- způsob a prostředky zabezpečení,
- materiálové a finanční náklady na provedení zabezpečení,
- termíny, do kdy je zabezpečení nutné realizovat,
- osoby, které za provedení zabezpečení nesou osobní odpovědnost (Brabec F., 2001).

Zabezpečení máme fyzickou a technickou ochranou, administrativně organizačními a režimovými opatřeními a nejvíce používanou v řadě odvětví je kombinace výše uvedených.

1.1 Krizové scénáře

Je potřeba vytvořit seznam krizových scénářů, hrozeb, možných incidentů. Identifikace hrozeb lze provést řadou různých způsobů. Jako vhodné metody se jeví: porovnání s existujícími seznamy, identifikace na základě minulých záznamů, brainstorming a what-if analýza, dotazování nebo konzultace, metoda Delphi a další. K určení míry jednotlivých hrozeb pak lze rovněž využít např. analýzy SNOZ (S - znamená hrozby smrtelné, N - ničivé, nebezpečné, O - ovlivňující, Z - zanedbatelné) (Antušák E., 2013).
Krizové scénáře můžeme rozdělit podle několika hledisek, a to podle uživatele, řešení události, způsobu řešení, závaznosti, podle osoby, jež scénáře vytvořila - viz tabulka 1.
Krizové scénáře podle uživatele:
Krizové scénáře pro nadnárodní útvary – uživatelem jsou mezinárodní organizace jako například OSN, NATO,
Krizové scénáře pro státy – obsahují řešení situací, jako jsou například živelné pohromy, vnější ohrožení, a jsou zpracovány jednotlivými státy,
Krizové scénáře pro regiony a obce – rozpracovávají scénáře ze státní úrovně na podmínky konkrétního území samosprávního celku (Antušák E., 2013).

Dělení krizových scénářů	Krizové scénáře podle uživatele	Krizové scénáře pro nadnárodní útvary
		Krizové scénáře pro stát
		Krizové scénáře pro regiony a obce
		Krizové scénáře pro podniky
	Krizové scénáře podle řešené události	Krizové scénáře pro konkrétní událost
		Krizové scénáře pro nepředvídatelnou událost
	Krizové scénáře podle	Variantní krizový scénář

	způsobu řešení	Jednoduchý krizový scénář
	Krizové scénáře podle závaznosti	Závazný krizový scénář
		Krizový scénář - doporučení
	Krizové scénáře podle osoby, jež scénář vytvořila	Vlastní krizový scénář
		Cizí krizový scénář

Tabulka 1: Dělení krizových scénářů (zdroj Krizová připravenost firmy Antušák. E., str. 85, 86)

1.2 Bezpečnostní plán

Tento dokument se soustředí na plánování systému ochrany proti závažným násilným útokům, nikoliv jiným druhům hrozeb. Nicméně dobré plánování v této oblasti má obvykle pozitivní dopad i na prevenci a řešení jiných typů hrozeb. Bezpečnostní plán navíc dokládá v případě sporu či soudního řízení ohledně odpovědnosti za škodu, že daná organizace přistupuje ke své případné odpovědnosti za bezpečnost zodpovědně a nezanedbává ji. Zpracováván je zejména proto, aby zástupce měkkého cíle přesně věděl, jak bude svůj měkký cíl chránit. Je tedy důležité přesně popsat, jak zástupce měkkého cíle chce, aby se konkrétní situace řešily. A to jak v oblasti preventivních opatření a rutinních postupů, tak v případě incidentů, které mohou v daném místě nastat.
Bezpečnostní plán je tedy manuálem obsahujícím veškeré informace a opatření, které je v souvislosti s bezpečností měkkého cíle potřeba znát a realizovat. Je také zárukou, že i v případě personálních změn nedojde k narušení výkonu opatření. V neposlední řadě systematizuje přijatá bezpečnostní opatření do jednoho celku a při jeho tvorbě se prověřuje jejich kompatibilita a provázanost v rámci celého bezpečnostního systému měkkého cíle (Bezpečnostní plán, 2019).

1.3 Fyzická bezpečnost

Zahrnuje opatření přijatá k ochraně pacientů, personálu a infrastruktury před úmyslnými hrozbami ze strany lidí. Taktéž zahrnuje opatření pro zabránění neoprávněnému vyzrazení informací nebo jejich ztrátě a ztrátě nebo poškození majetku. Mezi taková opatření patří kontrola pohybu osob a použití fyzických a monitorovacích opatření pro kontrolu bezpečnostních rizik (ČSN P CEN/TS 16850, 2020).

1.4 Bezpečnostní pracovníci

Bezpečnostní pracovníci mohou provádět kontrolu vstupu, požadovat prokázání bezpečnosti, požadovat vysvětlení, zakázat vstup na specifická místa, zajistit osoby, které ohrožují životy majetek a byly přistiženy při činu, otevřít uzavřené prostory (Brabec F. 2001. str. 23), pochůzkovou činnost nebo obsluhovat velín a bezpečnostní technologie v něm umístěné. Kvalitně vyškolená fyzická ostraha je nejefektivnějším bezpečnostním nástrojem, neboť působí při odstrašení, včasné detekci, okamžité reakci i při mírnění dopadů. Bezpečnostní pracovníci můžou být buď zaměstnanci zdravotnického zařízení, nebo zaměstnanci soukromé bezpečnostní služby, se kterou má daná instituce kontrakt. Bezpečnostní personál by měl pracovat na základě standardizovaných procedur, které je nutné vypracovat vždy pro daný objekt a pravidelně revidovat. Pro rutinní činnosti bývají detailně rozepsané a obsahují i postupy pro méně běžné situace. Postupy pro bezpečnostní incidenty bývají naopak velice stručné a musí být doplněny o taktické nácviky. Základním nástrojem ostrahy je komunikace. Proto by výcvikový plán ostrahy měl zahrnovat i školení na asertivitu a krizovou komunikaci (Bezpečnostní plán, 2019).

1.5 Školení personálu

Školení bezpečnostního personálu

Bezpečnostní služba, která poskytuje služby nemocnici, musí splňovat regulační nebo právně požadované standardy na vzdělání v bezpečnostním odvětví zdravotnického průmyslu. Tito bezpečnostní pracovníci jsou také školeni, aby splňovali požadavky vyplývající ze závěrů posouzení rizik (ČSN P CEN/TS 16850, 2020).

Vzdělávací plán má obsahovat:

Kontinuální, cyklický popis založený na cyklu PDCA, sladění s obecnou bezpečnostní politikou a posouzením rizik, cíle výcviku a plánu vzdělávání, výběr bezpečnostních požadavků, schopností a dovedností, metody hodnocení, testování a udržování dovedností a znalostí, pravidelné hodnocení plánu (ČSN P CEN/TS 16850, 2020).

Záznamy o výcviku mají zahrnovat předmět, čas, délku výcviku, jméno instruktora či instruktorů. Dále také afilaci a ověření způsobilosti. Než bude členovi ostrahy přidělen samostatný úkol, má nejen absolvovat počáteční výcvik, ale také prokázat svoji způsobilost pro samostatnou práci (ČSN P CEN/TS 16850, 2020).

Je nutné proškolit všechny zaměstnance a pro ten účel vytvořit tematický plán školení personálu v bezpečnostních procedurách. Periodicita školení je na uvážení a kapacitách bezpečnostního manažera nebo jiných osob odpovědných za bezpečnost měkkého cíle. Také v případě bezpečnostního incidentu je dobré svolat poradu a vyhodnotit konkrétní řešení nastalé situace (Bezpečnostní plán, 2019).

Školení ostatního personálu

Kromě bezpečnostního personálu je třeba pracovat také s ostatním personálem a dostatečně jej proškolit, aby se zvýšilo jeho bezpečnostní povědomí. V rámci ochrany měkkých cílů je tedy vhodné proškolit personál v základních aspektech bezpečnosti, jako je nahlašování incidentů, které se vymykají běžnému provozu, a může se významně omezit dopad útoku.

Je důležité připravit i ostatní personál na mimořádné situace. Informovaný a koordinovaný personál může významně omezit dopady incidentu (Bezpečnostní plán, 2019).

2 TECHNICKÉ BEZPEČNOSTNÍ OPATŘENÍ

Kromě prostého soupisu technických prvků bezpečnostního systému je také nutné vědět, k čemu technická bezpečnostní opatření jsou, kdo a jak je bude používat a kdo bude jejich obsluhu kontrolovat. Proto i jako v případě fyzické bezpečnosti je nutné nastavit standardizované procedury pro jejich využití a vyhodnocení poznatků.

Technické bezpečnostní opatření	
Elektronické prvky	**Mechanické prvky**
Kamerový systém	Double door
Poplachové zabezpečovací a tísňové systémy	Ploty, zdi
Vnitřní rozhlas	Bezpečnostní okna
Rentgen	Zátarasy
Přístupové a docházkové systémy	Mříže a okenice
Další	Další

Tabulka 2: Technické bezpečnostní opatření (zdroj Bezpečnostní plán měkkého cíle str. 14, doplnění vlastní)

2.1 Elektronické prvky

První ze dvou skupin technických bezpečnostních opatření jsou elektronické systémy jako kamerové systémy, poplachové zabezpečovací systémy, vnitřní rozhlas a další.

Kamerový systém

Kamery jsou nejexponovanějšími prvky video monitorovacího systému a je důležité je i pečlivě vybírat. Veliká škála kamer dostupných na trhu, různé funkce, očekávání uživatele, místo instalace jsou mnohdy velkým problémem pro méně znalé osoby. Proto je vhodné obrátit se na renomované firmy, které dokáží poradit či zajistit kompletní instalaci a školení. Je důležité si i při vstupních nákladech uvědomit, kdo bude zajišťovat servis a dohled nad funkčností. Kamerové systémy se používají k monitorování vnitřních a vnějších prostor a osob a dění v nich a může být neustále obsluhován bezpečnostním personálem, popř. vrátným, nebo sloužit pouze jako záznamové zařízení pro pozdější použití (Kalvach Z., 2016). Kamerové systémy mají v zabezpečení objektů nemocnice své neodmyslitelné místo. Nachází se nejen v okolí objektu zdravotnického zařízení, ale i na chodbách a prostorách s vyšší koncentrací osob, jako jsou např. čekárny a ambulance. Kamery disponují sofistikovanými „smart“ funkcemi, které v případě nutnosti dokáží rozpoznávat obličeje, registrační značky automobilů, počítání osob, hlídat perimetr, předměty apod.

Poplachové zabezpečovací a tísňové systémy

Poplachové zabezpečovací a tísňové systémy jsou vlastně systémy technické ochrany. Mezi něž řadíme například poplachové zabezpečovací a tísňové systémy (intrusion and hold-up alarm systém I&HAS) to je kombinovaný systém určený k detekci poplachu vniknutí a tísňového poplachu (ČSN EN 50131-1, 2006), dohledový videosystém (video surveillance systém VSS) je systém skládající se z kamerového vybavení, úložiště, monitorovacího zařízení a souvisejících zařízení pro účely přenosu obrazu a ovládání (ČSN EN 62676-1-1, 2014) atd. Poplachové přijímací centrum (alarm receiving centre ARC) dříve označované jako pult centralizované ochrany (PCO) poskytuje služby centrálního dispečera s možností sběru různých dat ze střežených objektů a jejich dálkový dohled i dálkovou kontrolu. Sběr a analýza dat je důležité pro posouzení kritičnosti a prioritou incidentu. Kontrola a potvrzení incidentu a následné včasné varování mohou zabránit fatálním následkům incidentu. Po incidentu se bude provádět analýza, a může dojít k upgradu systému. Důležité je předání informací i ostatním subjektům, kteří se zabývají stejnými nebo podobnými činnostmi. Tedy předání ostatním nemocnicím, jak zlepšit úroveň zabezpečení.

Vnitřní rozhlas

Vnitřní rozhlas je mimořádně funkčním nástrojem pro komunikaci v případě nebezpečných situací. Vhodným je nastavení dvou poplachových hlášení – pro evakuaci ven (požární evakuaci) a pro povel k uzamčení se v místnostech (lock down).

Přístupové a docházkové systémy

Přístupové a docházkové systémy slouží kromě evidenčních účelů ke ztížení vstupu neautorizované osoby, případně k omezení jejího dalšího pohybu po objektu. Nicméně vstupy a průchody na čipy, karty, případně biometrická detekční zařízení jsou efektivní při boji proti běžné kriminalitě či vandalství, nikoliv však pro situace typu aktivní útočník. Výhody, které přináší viditelné nošení identifikační karet jsou - pozitivní a rychlá identifikace osob v areálu, jasná identifikace návštěvníků, zabránění neoprávněným osobám působit jako osoby oprávněné. Na identifikačních kartách by měli být uvedeny alespoň základní údaje: sériové číslo, fotografie, jméno příjmení, pokyny pro nálezce v případě ztráty identifikační karty, jasné barevné rozlišení karty - pro návštěvu například červená barva, pro interní pracovníky například bílá barva.

Systémy šíření varování

Systémy šíření varování (mobilní aplikace, SMS brány) jsou velmi důležitým prvkem včasného varování osob dané lokality či organizace. Adresná zpráva a možnost komunikace s dispečerem může významně zklidnit napětí, zabránit vstupu osob do nebezpečných zón apod.

Alarmy pro osobní útok

Alarmy mohou být nezbytné pro osobní bezpečnost vybraných zaměstnanců. Pro účinnost těchto alarmů je rozhodující rychlá, spolehlivá a kompetentní reakce. Povaha reakce na aktivaci alarmu má být stanovena místně (ČSN P CEN/TS 16850, 2020). Pokud bude mít zaměstnance tento alarm, musí být dostatečně poučen a proškolen o zacházení s ním. Alarm by měl mít v dosahu, měl by být funkční, prováděná periodická kontrolní svolání či aktivace, jak má reagovat při neúmyslné aktivaci.

Osvětlení

Osvětlení (na fotočidla) je podceňovaný prvek zabezpečení. S minimálními náklady slouží jako jeden z nejefektivnějších prvků odstrašení. Zvláště, pokud je světlo sepnuto pohybovým čidlem (Kalvach Z., 2016). V současné době se může nastavit i sepnutí osvětlení v různých časových oknech.

Monitorování zvuku

V nedávné době se začal objevovat nový trend v používání audio zařízení. Jedná se o monitorování zvuku, který dokáže automaticky filtrovat, rozlišovat běžné provozní zvuky s abnormálními zvuky jako například výstřel, výkřik, rozbití skla atd. Obrovskou výhodou tohoto monitorování je funkčnost za snížených světelných podmínek či dokonce bez jasné či úplné ztráty obrazu. V současné době se vhodným rozmístěním snímačů určí i velmi přesná poloha zvuku. Technologický pokrok je velký a některá monitorovací zvuková zařízení jsou normálně vyráběna na kamerách. Důležitý je ale i dodaný ucelený systém.

2.2 Mechanické prvky

Druhou skupinou technických bezpečnostních opatření jsou mechanické systémy jako bezpečnostní systém dvojitých dveří tzv. „double door“, ploty a zdi,
bezpečnostní okna a fólie, zátarasy a další.

Bezpečnostní systém dvojitých dveří tzv. „double door“

Bezpečnostní dveře v různých certifikovaných třídách slouží ke snížení možnosti násilného vstupu a k celkovému posíleni plášťové ochrany objektu. Bezpečnostní dveře můžou například odolat i výbuchu, střelbě nebo mimořádně násilnému pokusu o vstup. Především v kombinaci s přístupovými a docházkovými systémy jsou efektivním nástrojem pro kontrolu vstupu. Pokud nejsou rámy bezpečnostních dveří zapuštěny do stěn, ztrácejí celé dveře na odolnosti proti výbuchům. Ideální je, když jsou proto bezpečnostní dveře zahrnuty již do projektu stavby, neboť jejich dodatečná instalace, především do historických objektů, je velice komplikovaná. Bezpečnostní okna, odolná proti střelbě, výbuchu nebo prohození předmětů v různých certifikačních třídách, jsou efektivním prvkem plášťové ochrany objektu. Stejně jako u dveří i u oken platí, že pokud nejsou jejich rámy kvalitně ukotveny do pevných stěn, ztrácejí okna na efektivitě. Alternativním způsobem, jak chránit okno proti různým druhům útoku, včetně výbuchům, jsou těžké závěsy. Ploty jsou prostředkem pro zamezení vstupu neautorizovaným osobám na pozemek. Především v kombinaci s prvky PZTS a CCTV jde o efektivní nástroj pro zabezpečení perimetru zúžením přístupových cest (Kalvach Z., 2016).

Ploty a zdi

Ploty a zdi poskytují fyzickou bariéru okolo určitého areálu nebo celé nemocnice či zdravotnického zařízení. Pro zajištění maximálního přínosu mohou být použity společně s dalšími opatřeními. Toto může být dosaženo také zásadou vícestupňové ochrany. Samozřejmě, že je nutné provádět i pravidelné kontroly tohoto mechanického prvku. Pokud má nemocnice záložní vjezd, který není zabezpečen a je stále otevřen, tak jsou ploty a zdi k ničemu. Právě u záložních vjezdů je nutné přijmout i specifická opatření. Je-li potřeba i u záložního vjezdu rychlý průjezd nebo bude potřeba jen v minimálních případech a za specifických opatření.

Bezpečnostní okna a fólie

Bezpečnostní okna se mohou a doporučují používat u recepcí. Tyto okna zaručují ochranu proti roztříštění, účinně chrání proti vandalismu, vloupání, či aktivnímu útoku střelnou zbraní či dokonce proti výbušným systémům. Záleží na odolnosti těchto oken. Jedná se vlastně o zasklení proti střelám, které zajišťuje definovanou odolnost proti střelbě specifikovanou zbraní a střelivem (ČSN EN 1063, 2000). U těchto oken se používají například vrstvená skla, ale je důležité zpevnění i okolního okenního rámu. Pokud jsou již stávající okna umístěna a nemůžeme momentálně provést výměnu je možné použití bezpečnostních a ochranných fólií. Bezpečnostní fólie je možné použít i na prosklené dveře, skleněné plochy ve vestibulech a vstupních prostorech. Bezpečnostní fólie jsou jednou z nejekonomičtějších a nejjednodušších metod vylepšení zabezpečení stávajícího zasklení.

Mříže a okenice

Mříže a okenice jsou dalším prvkem odolnosti například proti vloupání. Pokud se jedná o plášť budovy, který je umístěn mezi objektem nemocnice a veřejně dostupným prostorem, tak mohou být tyto odolné prvky jednoduše použity. Mříže mohou být pevné nebo rolovací či pohyblivé. Rolovací mříží lze pohybovat vertikálně nebo horizontálně před otvorem, který je zabezpečen a který lze také navinout (ČSN EN 1627, 2022). Okenice či předokenní roleta, jejíž roletová clona se skládá z pohyblivých, vzájemně spojených lišt, které se mohou nebo nemusí sklápět, které se pohybují uvnitř drážky (ČSN EN 1627, 2022).

Zátarasy

Zátarasy jsou vlastně konstrukční překážky, které umožňují řízený přístup vozidel nebo zastavení vozidel do označeného specifického prostoru. Cílem těchto zátarasů, překážek je snížení rychlosti či zastavení, zmezení vzniku obětí. U použití či spíše využití zátarasů je důležité umístění. Pokud mám příjmový prostor pro akutní příjem sanitní vozy, tak zde není žádoucí postavit zátarasy. Pokud je velká vstupní hala, vedle vstupní haly přijíždí autobusy, je zde parkoviště, tak umístění zátarasů v podobě například betonového koše na odpadky či okrasného kamene dává smysl proti aktivnímu útoku dopravním prostředkem. Vhodné je použití betonových sedacích lavic, soch, uměleckých prvků, použití stěn, zajišťují zvýšenou ochranu, přitom mají minimální vizuální dopad. Pokud zde budou umístěné plastové či kovové sloupky přichycené na dvou šroubech, tak to smysl dávat nebude. V současné době existují i zátarasy, které mohu umístit pod povrch cesty a ve vhodný okamžik zátaras aktivuji či deaktivuji, ale obvykle jsou nákladné a vyžadují hluboké a široké základy. Rampové systémy, známé také jako klínové bariéry nevyžadují hluboké základy, ale jsou vizuálně rušivé, protože kovová deska je viditelná na povrchu vozovky.

3 ZÁVĚR

Násilné útoky, napadení beze zbraní či se zbraní je vždy stresující. Příprava zaměstnanců nemocnic, úprava objektů jsou jednou z možností, jak zabránit nebo alespoň snížit útoky na tato zařízení, a hlavně na osoby v těchto zařízeních. Příprava na možné scénáře útoků a především jejich procvičování by mělo být důležitou součástí přípravy všech zaměstnanců nemocnic. Využití bezpečnostních pracovníků na zabezpečení nemocnic se čím dál více využívá.

Je třeba si také uvědomit, že existují různé elektronické a mechanické prvky, které mohou eliminovat nebo alespoň snížit škody na životech zdraví a majetku nemocnic.

Tento článek byl podpořen v rámci projektu SGS ČVUT OHK4-024/21 s názvem Ochrana měkkých cílů v resortu zdravotnictví

Použitá literatura

1. ANTUŠÁK, Emil. *Krizová připravenost firmy*. Praha: Wolters Kluwer Česká republika, 2013. ISBN 978-80-7357-983-8. 76 - 86 s.
2. Bezpečnostní plán měkkého cíle aneb co by nemělo být opomenuto při jeho zpracování. Ministerstvo vnitra v Praze, leden 2019. 5 - 15 s.
3. BRABEC, František. *Bezpečnost pro firmu, úřad, občana*. Praha: Public History, 2001. 102 s. ISBN 80-86445-04-06. 50 - 55s.
4. ČSN EN 1627. Dveře, okna, lehké obvodové pláště, mříže a okenice - Odolnost proti vloupání - Požadavky a klasifikace, 2022. 8 s.
5. ČSN EN 1063. Sklo ve stavebnictví - Bezpečnostní zasklení Zkoušení a klasifikace odolnosti proti střelám, 2000. 6 s.
6. ČSN EN 50131-1. Poplachové systémy - Poplachové zabezpečovací a tísňové systémy - Část 1: Systémové požadavky, 2006. 14 s.
7. ČSN EN 62676-1-1. Dohledové videosystémy pro použití v bezpečnostních aplikacích - Část 1-1: Systémové požadavky - Obecně, 2014. 12 s.
8. ČSN P CEN/TS 16850. Ochrana společnosti - Pokyny pro řízení bezpečnosti ve zdravotnických zařízeních, 2020. 16-24 s.
9. KALVACH, Zdeněk a kolektiv. *Základy ochrany měkkých cílů*. Praha, 2016. 15 - 16s.

Kontaktní údaje

Mgr. et Mgr. Petr Houdek
České vysoké učení technické v Praze
Fakulta biomedicínského inženýrství
Katedra zdravotnických oborů a ochrany obyvatelstva
Nám. Sítná, 272 01 Kladno
Tel: 723 633 615
email: houdepe4@fbmi.cvut.cz

SEBAPOŃATIE VO VZŤAHU K ŠKOLSKEJ ZAČLENENOSTI U ŽIAKOV ZÁKLADNEJ ŠKOLY

SELF-CONCEPT IN RELATION TO SCHOOL BELONGINGNESS AMONG ELEMENTARY SCHOOL STUDENTS

Beáta Dvorská, Ema Lišková

Abstrakt

Cieľom nasledujúceho príspevku je predstaviť čiastkové výsledky výskumu GAAA projektu. V príspevku sme sa zamerali na vzťahy medzi sebapoňatím a školskou začlenenosťou a tiež či existuje rozdiel v miere premenných z hľadiska pohlavia. Čiastkové výsledky výskumu sa týkajú 145 participantov vo veku od 10 do 15 rokov. Metódami zberu dát sú Dotazník sebapoňatia (DOS-18) a Škála školskej začlenenosti. Zistenia preukázali vzťahy medzi dimenziami sebapoňatia a školskej začlenenosti, kedy sociálne vylúčenie preukázalo negatívne vzťahy s dimenziami sebapoňatia a sociálna akceptácia vykazovala signifikantne pozitívne vzťahy. Komparačné podotázky ukázali štatisticky významný rozdiel v odolnosti voči úzkosti, kedy chlapci vykazovali signifikantne vyššiu mieru než dievčatá.

Kľúčové slová: *sebapoňatie, školská začlenenosť, pubescencia*

Abstract

The aim of the following paper is to present partial research results of the GAAA project. In the paper, we looked at the relationships between self-concept and school inclusion, and also whether there is a difference in the rate of variables in terms of gender. Partial research results concern 145 participants aged between 10 and 15 years. The methods of data collection are the Self-Concept Questionnaire (DOS-18) and the School Inclusion Scale. The findings showed relationships between the dimensions of self-concept and school inclusion, where social exclusion showed negative relationships with dimensions of self-concept and social acceptance showed significantly positive relationships. Comparative sub-questions showed a statistically significant difference in anxiety resistance, with boys showing significantly higher rates than girls.

Key words: *self-concept, school belongingness, pubescence*

1 ÚVOD

Sebapoňatie a pocity začlenenia zohrávajú dôležitú úlohu v rozvoji detí. Pre väčšinu detí je škola prostredie, kde najčastejšie prichádzajú do interakcií so svojimi rovesníkmi a stávajú sa tak súčasťou sociálnej skupiny, a preto by mala predstavovať osobne podporujúcu komunitu (Goodenow a Grady, 1993). Sociálne aspekty zo školských skúseností sa vytvárajú v komunite, kde sa deti učia, ako patriť (Allen a Kern, 2017). Podstatný vplyv na formovanie sebapoňatia dieťaťa majú významní ľudia v živote jednotlivca, najmä rodičia, súrodenci, rovesníci mimo školského prostredia, či spolužiaci a učitelia v škole (Balážová a Popelková, 2018). Závery, ktoré si podľa Balážová a Popelková (2016) dieťa vytvára ohľadom toho, ako ho vnímajú ľudia v jeho okolí, hrajú významnú rolu v tom, ako bude vnímať seba samého.

1.1 Sebapoňatie

Sebapoňatie hrá v psychológii veľmi podstatnú rolu (Dolejš et al., 2021) pretože ľudské bytosti vždy zaujímala interpretácia seba samých. Podľa Bailey (2003) sebapoňatie sú vlastnosti prítomné v sebe samom. V najširšom zmysle môže byť sebapoňatie podľa Shavelson et al. (1976) definované ako vnímanie seba samého osobou. Vedomie seba a zážitok vlastného ja má množstvo rozličných podôb, od vlastnej percepcie seba až po hrdosť na seba samého (Výrost a Slaměník, 1997). Z definície Baumeister a Bushman (2016) možno uviesť že, sebapoňatie je súbor presvedčení o sebe. Sebapoňatie vyjadruje komplexné sebapoznanie, ako človek vidí sám seba a za koho sa považuje (Orel et al., 2016).

Dolejš et al. (2021) identifikoval 6 relevantných dimenzií, ktoré utvárajú sebapoňatie jedinca. Prvou je sociálna prispôsobivosť, čo znamená schopnosť vytvárať a udržiavať priateľstvo podľa noriem rovesníckej skupiny. Buď je problematické správanie prijaté alebo popreté sociálnou skupinou (Dolejš et al., 2021). Kontakt s jednotlivcom, sociálne vzťahy a vzťahy v prostredí domova majú veľký vplyv na utváranie sebapoňatia. Druhou dimenziou je práca a štúdium, ktorá predstavuje ako jedinec vníma svoje schopnosti vzhľadom k školskému (pracovnému) prostrediu. Či je jedinec spokojný s vlastnými výkonmi, so svojou rolou v sociálnej skupine a či má jedinec ambície. Fyzický vzhľad predstavuje tretiu dimenziu, ktorá berie do úvahy zmenu tela v období pubescencie, spokojnosť s vlastným telom, čo predstavuje veľkú súčasť utvárania a vplyvu na sebapoňatie. Štvrtá dimenzia je odolnosť voči úzkosti a reflektuje pocity ako smútok a obavy. Miera úzkosti hrá veľmi veľkú rolu v sociálnych situáciách spojených s vlastným životom jedinca a najmä v období pubescencie. Dimenzia obľúbenosť v kolektíve je spojená so sociálnym fungovaním. Ide o vnímanie jedinca svojho vlastného postavenia v rámci kolektívu. Poslednou šiestou identifikovanou dimenziou je zmysel a sebarealizácia, ktorá vyjadruje zmysluplnosť vlastného bytia a sebarealizácie, to aké má jedinec pocity ohľadom využívania a kontroly sveta okolo seba a akú vieru má vo svoju budúcnosť.

1.2 Školská začlenenosť

Identity mladých ľudí sú formované miestami a takisto s nimi súvisia. Sú to rodiny, komunity, online priestory a školy. Školy možno chápať na jednej úrovni ako intenzívne interakčné, kde najdôležitejšou prácou je stať sa niekým (Wexler, 1992 in Brown et al, 2020). Sebapoňatie jedinca je dôležitým prvkom, ktorý formuje účasť a angažovanosť mladých ľudí v školách. Pocit začlenenosti žiakov v škole alebo triede, predstavuje mieru toho, ako sa cítia osobne akceptovaní, rešpektovaní, začlenení a podporovaní inými – najmä učiteľmi a inými dospelými v školskom sociálnom prostredí, čo je veľmi dôležitý faktor a súčasť života (Goodenow a Grady, 1993), ako aj rešpekt voči osobnej autonómii žiaka ako jednotlivca (Goodenow, 1993). Postoje a predpoklady, ktoré učitelia prinášajú do školského priestoru, podľa Brown et al. (2020) ovplyvňujú to, ako sa žiaci a ich rodiny vidia, čím a kým môžu byť a kam ich cesta stať sa niekým môže viesť. V mnohých ohľadoch je to ale vždy formované osobami v interakciách v sociálnych, symbolických a materiálnych priestoroch a miestach, ktoré obývajú a ktorými sa pohybujú. Tieto miesta môžu zahŕňať aj pocity odpojenia, vystavenie sa šikanovaniu, užívaniu drog a alkoholu, domácemu násiliu a rastúcej vzdialenosti od seba. Začlenenosť znamená prispôsobiť sa očakávaniam, najmä ak sa jedná o to, ako sa žiaci zapájajú v školách (Brown et al., 2020). Vďaka začlenenosti a podpory si žiaci podľa Goodenow (1993) osvojujú stabilnejšie pohľady či už na svoje schopnosti, tak aj v iných dimenziách seba samých.

Výskumný cieľ, výskumné otázky a hypotézy
Cieľom výskumu je zistiť, či existuje vzťah medzi sebapoňatím a školskou začlenenosťou u žiakov základnej školy. Tiež chceme zistiť, či existuje rozdiel v miere sebapoňatia a miere školskej začlenenosti z hľadiska pohlavia.

Korelačné výskumné otázky
VO1: Existuje vzťah medzi mierou sebapoňatím a mierou školskej začlenenosti?
VO2: Existuje vzťah medzi subškálami školskej začlenenosti (sociálne vylúčenie, sociálna akceptácia) a dimenziami sebapoňatia (sociálna prispôsobivosť, práca a štúdium, fyzický výzor, odolnosť voči úzkosti, obľúbenosť v kolektíve, zmysel a sebarealizácia)?

Komparačné výskumné otázky
VO3: Existuje rozdiel v miere sebapoňatia z hľadiska pohlavia?
VO4: Existuje rozdiel v dimenziách sebapoňatia z hľadiska pohlavia?
VO5: Existuje rozdiel v subškálach školskej začlenenosti z hľadiska pohlavia?
VH1: Predpokladáme, že dievčatá vykazujú väčšiu úroveň školskej začlenenosti ako chlapci (Allen et al., 2018).

2 METÓDY

2.1 Populácia a výskumný súbor
Výskumný súbor pozostáva zo 145 žiakov základnej školy 5. – 9. ročníka, vo veku od 10 do 15 rokov. Návratnosť dotazníkov pozostávala od 167 participantov, ale z dôvodu neúplného vyplnenia dotazníkov sme ich z výskumu vyradili. Mužské pohlavie predstavuje 48,3% (N = 70) výskumného súboru a ženské pohlavie 51,7% (N = 75). Vekový priemer vzorky bol 12,03 rokov.

2.2 Metódy zberu dát

2.2.3 Dotazník sebapoňatia (DOS-18)
V našom výskume sme použili ako jednu z metód Dotazník sebapoňatia (DOS-18) v skrátenej verzii s 18 položkami. Pôvodná verzia obsahuje 36 položiek a je v českom jazyku. My sme predkladali participantom preloženú verziu doc. PhDr. Michala Čerešníka, PhD. do slovenského jazyka. Dotazník obsahuje 6 dimenzií: sociálna prispôsobivosť, práca a štúdium, fyzický výzor, odolnosť voči úzkosti, obľúbenosť v kolektíve, zmysel a sebarealizácia. Odpovede participanti zaznamenávali na štvorstupňovej škále: rozhodne nesúhlasím, nesúhlasím, súhlasím, rozhodne súhlasím. Položky reflektujú témy ako spolužitie v rámci rodiny, fungovanie v profesijnom či študijnom živote, telesné sebapojmy, vyrovnané prežívanie, prijímanie sociálnym okolím mimo rodiny, šťastie a spokojnosť a vnímaný presah a zmysluplnosť existencie (Dolejš et al, 2021).

2.2.4 Škála školskej začlenenosti
Škála školskej začlenenosti, ktorej autori sú Arslan a Duru (2016) sme využili v preloženej verzii od Mgr. Silvii Majerčákovej Albertovej, M. A., PhD., (2021). Táto škála obsahuje 10 položiek, ktoré sú príslušné dvom subškálam: sociálne vylúčenie a sociálna akceptácia. Participanti odpovedajú na štvorstupňovej škále: takmer nikdy, niekedy, často, takmer vždy. Cieľom Škály školskej začlenenosti je overiť krátke self-reportové opatrenie na hodnotenie pocitu spolupatričnosti študentov k škole (Arslan a Duru, 2016). Miera Škály školskej začlenenosti a subškály korelujú s mierami prepojenosti so školou, radosťou z učenia, účelu vzdelávania, akademickej sebaúčinnosti a celkovej subjektívnej pohody.

Reliabilitu použitých metód sme overovali prostredníctvom Cronbachovej alfy. Vnútorná konzistencia Dotazníku sebapoňatia (DOS-18) považujeme ako dostatočnú (α = 0, 818) ako aj Škály školskej začlenenosti (α = 0,745).

3 VÝSLEDKY

Základné štatistické údaje pre premennú sebapoňatie a jej dimenzií uvádzame v Tabuľke 1. Celkové skóre predstavuje celkové sebapoňatie, ktoré čím je vyššie, tým je pozitívnejšie sebapoňatie participanta.

Tabuľka 1: *Základné štatistické údaje dimenzií a celkového skóre sebapoňatia podľa Dotazníka sebapoňatia (DOS-18)*

	N	M	SD	Mdn	Min	Max	Kurt	Skw
Sebapoňatie	145	49,83	7,47	50,00	29,00	67,00	-,10	-,31
Sociálne prispôsobenie	145	8,85	1,66	9,00	4,00	12,00	,15	-,18
Práca a štúdium	145	8,88	1,68	9,00	3,00	12,00	,18	-,44
Fyzický výzor	145	8,29	2,29	9,00	3,00	12,00	-,12	-,70
Odolnosť voči úzkosti	145	8,51	2,25	6,00	3,00	12,00	-,64	,17
Obľúbenosť v kolektíve	145	8,79	1,86	9,00	3,00	12,00	,19	-,42
Zmysel a sebarealizácia	145	8,52	1,90	9,00	3,00	12,00	-,12	-,27

Vysvetlivky: N – počet respondentov, Mean – priemerná hodnota, SD – smerodajná odchýlka, Mdn – medián, Min – minimálna hodnota, Max – maximálna hodnota, Kurt – špicatosť, Skw – šikmosť

Celkové skóre získané v Škále školskej začlenenosti predstavuje mieru začlenenosti, ktorá čím je vyššie, tým je väčšia školská začlenenosť participanta. Deskriptívnu tabuľku pre túto premennú uvádzame v Tabuľke 2.

Tabuľka 2: *Základné štatistické údaje Škály školskej začlenenosti a jej subškál*

	N	M	SD	Mdn	Min	Max	Kurt	Skw
Školská začlenenosť	145	29,32	5,36	30,00	13,00	38,00	-,16	-,42
Sociálne vylúčenie	145	16,19	2,85	8,00	7,00	20,00	,89	-,93
Sociálna akceptácia	145	13,12	3,46	13,00	5,00	19,00	-,71	-,22

Vysvetlivky: N – počet respondentov, Mean – priemerná hodnota, SD – smerodajná odchýlka, Mdn – medián, Kurtosis – špicatosť, Skewness – šikmosť, Min – minimálna hodnota, Max – maximálna hodnota, Kurt – špicatosť, Skw – šikmosť

VO1: Existuje vzťah medzi mierou sebapoňatím a mierou školskej začlenenosti?

Výsledky ukázali hodnotu Spearmanovho korelačného koeficienta 0,610, čo značí silný pozitívny vzťah a preto môžeme hovoriť o štatisticky významnom vzťahu ($r_s = 0,610$, $p < 0,001$) medzi mierou sebapoňatia a mierou školskej začlenenosti (Tabuľka 3). Tento vzťah je silný a pozitívny, čo znamená, že čím má respondent vyššiu mieru sebapoňatia, tým má vyššiu mieru školskej začlenenosti.

Tabuľka 3: *Korelácia medzi mierou sebapoňatia a mierou školskej začlenenosti*

Meranie vzťahu	N	r_s	p
Miera sebapoňatia a miera školskej začlenenosti	145	0,610	<0,001

Vysvetlivky: N – počet respondentov, r_s – Spearmanov korelačný koeficient, p – p-hodnota

VO2: Existuje vzťah medzi subškálami školskej začlenenosti (sociálne vylúčenie, sociálna akceptácia) a dimenziami sebapoňatia (sociálna prispôsobivosť, práca a štúdium, fyzický výzor, odolnosť voči úzkosti, obľúbenosť v kolektíve, zmysel a sebarealizácia)?

Medzi dimenziami a subškálami sme preukázali vzťah. Korelácie medzi dimenziami a subškálami značia stredne silný vzťah a uvádzame ich v Tabuľke 4. Medzi sociálnym vylúčením a dimenziami sebapoňatia existujú negatívne vzťahy a medzi sociálnou akceptáciou a dimenziami sebapoňatia existujú signifikantne pozitívne vzťahy. Vzťahy sú štatisticky významné ($p<0,001$).

Tabuľka 4: *Korelácie medzi dimenziami sebapoňatia a subškálami školskej začlenenosti*

		Sociálne vylúčenie	**Sociálna akceptácia**
Sociálne prispôsobenie	r_s	-0,429	0,297
	p	<0,001	<0,001
	N	145	145
Práca a štúdium	r_s	-0,191	0,294
	p	0,022	<0,001
	N	145	145
Fyzický výzor	r_s	-0,400	0,339
	p	<0,001	<0,001
	N	145	145
Odolnosť voči úzkosti	r_s	-0,341	0,235
	p	<0,001	0,004
	N	145	145
Obľúbenosť v kolektíve	r_s	-0,555	0,460
	p	<0,001	<0,001
	N	145	145
Zmysel a sebarealizácia	r_s	-0,278	0,321
	p	0,001	<0,001
	N	145	145

Vysvetlivky: N – počet respondentov, r_s – Spearmanov korelačný koeficient, p – p-hodnota

VO3: Existuje rozdiel v miere sebapoňatia z hľadiska pohlavia?

Štatistickou analýzou rozdielov medzi mužským a ženským pohlavím v miere sebapoňatia sme zistili, že muži dosahujú vyššiu mieru sebapoňatia (M=50,39; SD=7,04) v porovnaní so ženami (M=49,32; SD=7,87). Tento rozdiel však nie je štatisticky významný.

VO4: Existuje rozdiel v dimenziách sebapoňatia z hľadiska pohlavia?

Medzi rozdielmi v dimenziách sebapoňatia vzhľadom na pohlavie existujú signifikantné rozdiely medzi mužmi a ženami v dimenzii *Odolnosť voči úzkosti* (p=0,012). Muži dosahujú signifikantne vyššiu mieru tejto dimenzie, oproti ženám. Pri ostatných dimenziách neexistuje štatisticky významný rozdiel. Rozdiel medzi skupinami je zanedbateľný. Výsledky uvádzame v Tabuľke 5.

Tabuľka 5: *Komparácie dimenzií sebapoňatia z hľadiska pohlavia*

Dimenzie sebapoňatia	**Pohlavie**	**N**	**M**	**SD**	**Mdn**	**p**
Sociálne prispôsobenie	Muži	70	8,80	1,77	9,00	0,725
	Ženy	75	8,89	7,56	8,00	
Práca a štúdium	Muži	70	8,66	1,89	9,00	0,105

	Ženy	75	9,09	1,44	8,00	
Fyzický výzor	Muži	70	8,56	2,03	9,00	0,438
	Ženy	75	8,08	2,50	8,00	
Odolnosť voči úzkosti	Muži	70	7,00	2,19	9,00	0,012
	Ženy	75	6,07	2,24	8,00	
Obľúbenosť v kolektíve	Muži	70	8,90	1,93	9,00	0,437
	Ženy	75	8,68	1,79	8,00	
Zmysel a sebarealizácia	Muži	70	8,53	1,93	9,00	0,885
	Ženy	75	8,51	1,88	8,00	

Vysvetlivky: N – počet respondentov, M – priemer, SD – smerodajná odchýlka, Mdn – medián, p – p-hodnota

VO5: Existuje rozdiel v subškálach školskej začlenenosti z hľadiska pohlavia?

Medzi chlapcami a dievčatami v subškálach školskej začlenenosti sme zistili, že nejde o signifikantné rozdiely. Medzi skupinami neexistuje štatisticky významný rozdiel ani v jednej miere. V subškále sociálne vylúčenie (p=0,475) a v subškále sociálna akceptácia (p=0,863). Rozdiel medzi subškálami z hľadiska pohlavia je zanedbateľný pre sociálne vylúčenie (r_m=0,06) a sociálnu akceptáciu (r_m=0,01).

VH1: Predpokladáme, že dievčatá vykazujú väčšiu úroveň školskej začlenenosti ako chlapci (Allen et al., 2018).

Pri verifikácii VH1 p-hodnota vyšla vysoká (p=0,582) a teda sme nezistili sme rozdiel medzi chlapcami a dievčatami v miere školskej začlenenosti (Tabuľka 6). Rozdiel medzi skupinami je zanedbateľný (r_m=0,05) a preto sme túto hypotézu nepodporili.

Tabuľka 6: *Komparácia miery školskej začlenenosti z hľadiska pohlavia*

Pohlavie	N	M	SD	Mdn	p
Muži	70	29,13	4,82	29,00	0,582
Ženy	75	29,49	5,85	30,00	

Vysvetlivky: N – počet respondentov, M – priemer, SD – smerodajná odchýlka, Mdn - medián, p – p-hodnota

4 DISKUSIA

Cieľom výskumu bolo zistiť, či existuje vzťah medzi sebapoňatím a školskou začlenenosťou u žiakov základnej školy. Tiež sme chceli zistiť, či existuje rozdiel v miere sebapoňatia a miere školskej začlenenosti z hľadiska pohlavia. V prvej výskumnej otázke sme sa pýtali, či existuje vzťah medzi mierou sebapoňatia a mierou školskej začlenenosti. Medzi týmito dvoma premennými sme zistili silný pozitívny vzťah, čo značí, že čím má participant vyššiu mieru sebapoňatia, tým má vyššiu mieru školskej začlenenosti. V spomínaných výskumoch bol potvrdený vplyv školského začlenenia na sebapoňatie žiakov, kedy pocit začlenenia pozitívne vplýva na samotný seba obraz žiaka a žiaci, ktorý majú lepšie vzťahy na školách majú vyššie pozitívne sebavedomie (Sarkova et al, 2015). „Dobré medziľudské vzťahy so sebou prinášajú psychosociálne výhody a zabraňujú možným škodám v období dospievania“ (Ďuricová a Stuchlá, 2022, s. 99). Zisťovanie vzťahov medzi jednotlivými dimenziami sebapoňatia a subškálami školskej začlenenosti (VO2) preukázal vzťah. Medzi sociálnym vylúčením a dimenziami sebapoňatia sme zistili negatívne vzťahy, čo potvrdzuje,

že pocit vylúčenia a neakceptácie v dôsledku môže mať negatívny vplyv na celkové sebapoňatie dieťaťa (Vandell a Hembree, 1982) a opakované a dlhodobé odmietanie jednotlivca, môže mať negatívny vplyv na jeho seba obraz (Sokolová, 2017). Medzi sociálnou akceptáciou a dimenziami sebapoňatia sme zistili pozitívne vzťahy. Pocit začlenenia a akceptácie, ako sme spomínali, môže podľa Arslan a Duru (2016) súvisieť s pocitom komfortu byť sám sebou, zároveň aj ovplyvňuje náš seba obraz, a pocit akceptácie je rozhodujúci pre úspech dospievajúceho (Van Ryzik et al., 2007). V tretej výskumnej otázke sme zisťovali rozdiel v miere sebapoňatia z hľadiska pohlavia. V našich zisteniach chlapci vykazovali vyššiu mieru sebapoňatia v porovnaní s dievčatami, ale nebol zistený štatisticky významný rozdiel. Rozdiel však z hľadiska pohlavia bol signifikantný v dimenzii sebapoňatia a to v odolnosti voči úzkosti. Chlapci v tejto dimenzii vykazovali vyššiu mieru než dievčatá, čo znamená, že dievčatá vykazujú nižšiu mieru odolnosti. Bývajú častejšie nervózne, robia si starosti a mávajú častejšie obavy. Vysvetlením tohto zistenia môže predstavovať fakt, že dospievajúci môžu mať sociálny strach. Môžu mať obavy z toho, ako vyzerajú alebo či zapadnú medzi svojich rovesníkov (Lyness, 2018) a čo si o nich myslia. Podľa štúdie Baerman et al. (2006) dievčatá v dospievajúcom období majú tendenciu byť viac nespokojné so svojím telom ako chlapci. Na základe niekoľkých štúdií, ktoré spomína Allen et al. (2018), bolo zistené, že ženské pohlavie vykazuje vyššiu mieru školskej začlenenosti ako mužské. My sme v našom výskume nezistili takýto rozdiel, a tieto skupiny vykazovali školskú začlenenosť rovnakú. VH1 nebola podporená.

Dedikácia k projektu
GAAA/2022/18 Rodičovská podpora a náročnosť a ich vzťah k húževnatosti dospievajúcich.

Použitá literatúra

1. Allen, K. A., & Kern, M. L. (2017). School Belonging in Adolescents. *SpringerBriefs in School Psychology.*
2. Allen, K. A., Kern, M. L., Vella-Brodrick, D., Hattie, J., & Waters, L. (2018). What Schools Need to Know About Fostering School Belongin g: a Meta-analysis. *Educational Psychology Review 30*(1), 1-34. https://doi.org/10.1007/s10648-016-9389-8
3. Arslan , G. (2021) School belongingness, well-being, and mental health among adolescents: exploring the role of loneliness. *Australian Journal of Psychology, 73*(1), 70-80.
4. Arslan, G., & Duru, E. (2016). Initial Development and Validation of the School Belongingness Scale. *Springer.* DOI 10.1007/s12187-016-9414-y
5. Baerman, S. K., Presnell, K., Martinez, E., & Stice, E. (2006). The Skinny on Body Dissatisfaction: A Longitudinal Study of Adolescent Girls and Boys. *Journal of Youth and Adolescence 35*(2), 229-241.
6. Bailey, J. A. (2003). Self-image, self-concept, and self-identity revisited. *Journal of the National Medical Association 95*(5), 181-186.
7. Balážová, M., & Popelková, M. (2018). Školské sebapoňatie a kvalita interpersonálnych vzťahov adolescenta. *Psychologie a její kontexty 9*(1), 29–40. https://www.research gate.net/publication/329310496_Skolske_sebaponatie_a_kvalita_interpersonalnych_vztahov_adolescenta_Academic_self-concept_and_quality_of_interpersonal_relationships_of_adolescent
8. Baumeister, R. F., & Bushman, B. (2016). Social Psychology and Human Nature. *Cengage Learning EMEA.*
9. Brown, S., Kelly, P., & Phillips, S. K. (2020). Belonging, Identity, Time and Young People's Engagement in the Middle Years of School. Palgrave Pivot. DOI:10.1007/978-3-030-52302-2

10. Dolejš, M., Dostál, D., Obereignerů, R., Orel, M., & Kňažek, G. (2021). *Dotazník sebepojetí (DOS-18).* Univerzita Palackého v Olomouci.
11. Ďuricová, L. & Stuchlá, M. (2022). Sebapoňatie adolescenta v kontexte sociálneho začlenenia a aktivity na sociálnych sieťach in Gajdošová, E. (Ed.). *Pozitívna psychológia pre pozitívny život: Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie* (pp. 94-103). Paneurópska vysoká škola. https://www.researchgate.net/profile/Eva-Klanduchova/publication/358357462_Psychologicke_a_behavioralne_aspekty_nadvahy_a_obezity_a_moznosti_ich_terapie_a_manazmentu_prostrednictvom_psychologickych_intervencii/links/61fd9321a7d76d0f08c00cac/Psychologicke-a-behavioralne-aspekty-nadvahy-a-obezity-a-moznosti-ich-terapie-a-manazmentu-prostrednictvom-psychologickych-intervencii.pdf#page=93
12. Goodenow, C. (1993). Classroom Belonging among Early Adolescent Students. *The Journal of Early Adolescence 13*(1), 21-43. DOI: 10.1177/0272431693013001002
13. Goodenow, C., & Grady, K. E. (1993). The Relationship of School Belonging and Friends' Values to Academic Motivation Among Urban Adolescent Students. *The Journal of Experimental Education, 62*(1), 60-71. DOI: 10.1080/00220973.1993.9943831
14. Lyness, D. (2018). Normal Childhood Fears. *Nemours Kids Health*. https://kidshealth.org/en/parents/anxiety.html
15. Orel, M., Obereignerů, R., & Mentel, A. (2016). *Vybrané aspekty sebepojetí dětí a adolescentů* (1st ed.). Univerzita Palackého v Olomouci.
16. Sarkova, M., Bacikova-Sleskova, M., Madarasova Geckova, A., Katreniakova, Z., van den Heuvel, W., & van Dijk, J. P. (2014). Adolescents' psychological well-being and self-esteem in the context of relationships at school. *Educational Research 56*(4), 367-378. DOI:10.1080/00131881.2014.965556
17. Shavelson, R. J., Hubner, J. J., & Stanton, G. C. (1976). *Self-Concept: Validation of Construct Interpretations.* Review of Educational Research *46*(3), 407-441. DOI: 10.3102/00346543046003407
18. Sokolová, L. (2017). CITLIVOSŤ NA SOCIÁLNE ODMIETANIE U DETÍ ŠKOLSKÉHO VEKU. *Školský psychológ / Školní psycholog 18*(1), 2017, 161-167. https://journals.muni.cz/skolnipsycholog/article/view/12198/10626
19. Vandell, D. L., & Hembree, S. E. (1982). Peer Social Status and Friendship: Independent Contributors to Children's Social and Academic Adjustment. *Merill-Palmer Quarterly, 40*(4), 461-477. https://www.researchgate.net/publication/232486633_Peer_social_status_and_friendship_Independent_contributors_to_children%27s_social_and_academic_adjustment
20. Van Ryzin, M. J., Gravely, A. A., & Roseth, C. J. (2009). Autonomy, Belongingness, and Engagement in School as Contributors to Adolescent Psychological Well-Being. *J Youth Adolescence 38*, 1–12. DOI:10.1007/s10964-007-9257-4
21. Výrost, J., Slaměník, I., & Sollárové, E. (2019). *Sociální psychologie* (1st ed.). Grada Publishing a. s.

Kontakt

PhDr. Beáta Dvorská, PhD.
Fakulta psychológie PEVŠ
Tomášikova 20
Bratislava 820 02
Slovenská republika
beata.dvorska@paneurouni.com

(NEURO)VÝVINOVÉ PORUCHY UČENIA A ICH SÚČASNÉ ZARADENIE DO SYSTÉMU DUŠEVNÝCH PORÚCH

(NEURO)DEVELOPMENTAL LEARNING DISABILITIES AND THEIR CURRENT INCLUSION IN THE SYSTEM OF MENTAL DISORDERS

Erik Žovinec, Barbora Sender, Ema Prostináková

Abstrakt

Cieľom príspevku je čitateľom sprostredkovať teoretické poznatky neurovývinových porúch, vrátane vývinových porúch učenia z pohľadu dvoch celosvetovo platných klasifikácií MKCH (10,11) a DSM-V. Príspevok v prvej časti opisuje teoretické vymedzenie platných klasifikácií, s prepojením praxe v súdnoznaleckej oblasti a oblasti zdravotníctva na Slovensku Vymedzuje prítomnosť vybraných informácií z Medzinárodnej klasifikácie chorôb v určených psychologicky a špeciálnopedagogicky zameraných publikáciách. Súčasné definovanie vývinových porúch a ich klasifikácia z pohľadu MKCH a DSM-V zahŕňajú druhú časť príspevku s členením porúch od vybraných zahraničných autorov. Teoretická štúdia prehľadne znázorňuje diferenciáciu kritérií "špecifických porúch vývinu školských zručností" a "vývinových porúch učenia" a rovnako "špecifickej poruchy čítania" a "ťažkostí v čítaní". Predkladá percentuálne údaje prevalencie a vysvetľuje dôsledky nesprávnej terminologickej interpretácie. V závere obsahuje výsledky dotazníkového šetrenia, zameraného na prieskum súčasnej diagnostiky v praxi.

Kľúčové slová: *MKCH, DSM-V, neurovývinové poruchy, špecifické poruchy vývinu školských zručností, vývinové poruchy učenia, špecifická porucha čítania, ťažkosti v čítaní*

Abstract

The aim of this paper is to provide readers with the theoretical knowledge of neurodevelopmental disorders, including developmental learning disorders, from the two worldwide valid classifications of the ICD and the DSM-V. The first part of the paper describes the theoretical definition of the two classifications, with a link between forensic and health care practice in Slovakia. It defines the presence of selected information from the International Classification of Diseases in psychologically and special pedagogical designated publications At the same time, the definition of developmental disorders and their classification from the perspective of the ICD and DSM-V comprising the second part of the paper, with a division of disorders from selected authors. The theoretical study illustrates the differentiation of the criteria of "specific disorders of school skills development" and "developmental learning disorders", as well as "specific reading disorder" and "reading difficulties". It presents prevalence percentages as well as the consequences of misinterpretation of terminology. It concludes with the results of a questionnaire aimed at surveying current diagnostic practice.

Key words: *ICD, DSM-V, neurodevelopmental disorders, specific disorders of school skills development, developmental learning disorders, specific reading disorder, reading difficulties*

1 MEDZINÁRODNÁ KLASIFIKÁCIA CHORÔB V SÚČASNEJ ŠPECIÁLNOPEDAGOGICKEJ A PSYCHOLOGICKEJ LITERATÚRE

V rámci viacročnej existencie Medzinárodnej klasifikácie chorôb MKCH, ako aj klasifikácie americkej psychiatrickej asociácie DSM sa vymedzenia a diagnostické kritéria týchto porúch menia. Klasifikácie týchto porúch mimo rezortu zdravotníctva sa prenášajú do odbornej pedagogickej aj poradenskej praxe, ale reflektujú sa aj v súčasných knižných publikáciách, metodických materiáloch, pedagogických dokumentoch. Podľa svetovej zdravotníckej organizácie považujeme medzinárodnú klasifikáciu chorôb (MKCH) za „*medzinárodný štandard pre systematické zaznamenávanie, podávanie správ, analýzu, interpretáciu a porovnávanie údajov o úmrtnosti a chorobnosti"* (SZO, 2019, s. 1). Úlohu prevziať zodpovednosť, publikovať klasifikácie a zbierať medzinárodné údaje nadobudla svetová zdravotnícka organizácia v roku 1948, *„čím postupne rozšírila záujem aj o ochorenia nekončiace smrťou"* (Andreánska, Váryová, In: Heretik a kol., 2007, s. 442). Od druhej polovice 20. storočia evidujeme podrobnejší obsah klasifikácií, ktorý je výsledkom viacerých revízií. Pod záštitou svetovej zdravotníckej organizácie ich bolo od spomínaného roku 1948 vykonaných šesť. Významným výsledkom revidovania svetovou zdravotníckou organizáciou v 80-tych a začiatkom 90-tych rokov je klasifikácia MKCH-10, prijatá v roku 1990. Najnovšia aktualizácia z roku 2019 je platná i na našom území. Podľa národného centra zdravotníckych informácií (2022) *„slúži ako štandardný nástroj pre klinické použitie, porovnateľnosť dát v epidemiológii, v štatistike, používa sa pre zdravotnícky manažment a rozhoduje o alokácii zdrojov."* Odbornému zastúpeniu ako aj širokej verejnosti je klasifikácia prístupná na oficiálnej stránke národného centra zdravotníckych informácii aj s aktuálnymi zmenami, platnými od 1. januára 2023. Celosvetovej klinickej praxi MKCH-10 priniesla inovatívnu zmenu, ktorá spočívala vo vyčlenení kódu F pre psychické poruchy. „*Veľké zmeny sa týkali aj oblasti klasifikácie porúch v detstve a adolescencii, ktorým sa vymedzila samostatná kapitola poruchy psychického vývinu (F80-89)"* (Andreánska, Váryová, In: Heretik a kol., 2007, s. 443), ktoré patria k piatej kapitole s názvom Duševné poruchy a poruchy správania. Uplatnenie 10. revízie Medzinárodnej klasifikácie chorôb v klinickej praxi sa odzrkadľuje v odbore psychológie, konkrétne v súdnoznaleckej oblasti. Činnosť súdnych znalcov v odbore psychológia upravuje zákon č. 382/2004 Z.z. o znalcoch, tlmočníkoch a prekladateľoch a o zmene a doplnení niektorých zákonov, podľa ktorého (§ 17 ods. 5) *„celková skladba znaleckého posudku musí umožniť preskúmať jeho obsah a overiť odôvodnenosť postupov"*. V praxi to znamená preverenie štandardizovanými testami, overenými postupmi. Zistené výsledky musia korešpondovať s MKCH-10 a jej terminológiou. Napriek klasifikačnému vymedzeniu sa v rámci praxe používajú aj pojmy, ktoré nie sú súčasťou MKCH- 10. Používané termíny nie sú priamo diagnózou, ale súčasťou a je možné i potrebné ich dohľadanie v odbornej literatúre. V prípade nesplnenia vymedzení objektívneho zdroja, by boli nálezy skôr výsledkom subjektívnych názorov, či preferencií (Lipanová, 2023). Prítomnosť využívania MKCH-10 takisto evidujeme v oblasti zdravotníctva. Priama účasť 10. revízie Medzinárodnej klasifikácie chorôb je implementovaná do práce lekárov v podobe dokladovania prijímacích, prepúšťacích i ambulantných správ pacientov (Dobšinská, 2023). Povinnosť určenia diagnózy lekárom podľa MKCH-10, potvrdzuje aj kooperácia so zdravotnými poisťovňami, ktoré poskytujú údaje z účtu poistenca, podľa § 16 ods. 5, písm. j), č. 2 zákona č. 581/2004 Z.z. o zdravotných poisťovniach, dohľade nad zdravotnou starostlivosťou a o zmene a doplnení niektorých zákonov, v ktorých údaje o poskytnutí ústavnej zdravotnej starostlivosti v zdravotníckom zariadení ústavnej zdravotnej starostlivosti okrem iného obsahujú kód diagnózy podľa Medzinárodnej klasifikácie chorôb pri prepustení z hospitalizácie. Rovnako sa podľa § 6c ods.3, písm. j) zákona č. 581/2004 Z.z. o zdravotných poisťovniach, dohľade nad zdravotnou starostlivosťou a o zmene a doplnení niektorých zákonov lekárske diagnózy podľa MKCH-10 vyskytujú v anonymizovanej podobe

pri údajoch o poistencoch za účelom monitorovania dostupnosti a vyhodnotenia kvality a efektívnosti ošetrovateľskej starostlivosti v rámci dlhodobej zdravotnej starostlivosti. Z uvedenej činnosti súdnych znalcov a lekárov, v spojitosti so zdravotnými poisťovňami je potvrdená platnosť a aktívne používanie platnej klasifikácie 10. revízie Medzinárodnej klasifikácie chorôb na našom území. Na druhej strane je v 35. krajinách sveta (SZO, 2022) MKCH-10 nahradená najnovšou klasifikáciou MKCH-11, ktorá bola dokončená v roku 2018 a schválená Valným zhromaždením svetovej zdravotníckej organizácie v roku 2019. Jedenásta revízia Medzinárodnej klasifikácie chorôb priniesla so sebou praktické zmeny. Cieľom je *„zlepšiť klinickú užitočnosť a globálnu použiteľnosť diagnóz duševných porúch v bežnej klinickej starostlivosti“* (Falkai, I., Fiorilo, A, 2021). V spojitosti s témou článku je dôležité poukázať na premenovanie duševných porúch a porúch správania, na kapitolu s názvom mentálne, behaviorálne a neurovývinové poruchy umiestnené v šiestej kapitole. Dôležitou klasifikáciou k existencii MKCH-11 je DSM-V z roku 2013 od Americkej psychiatrickej asociácie (APA). Svojím obsahom je záväzná pre psychiatrov, výskumníkov, klinických pracovníkov zdravotných zariadení, špecializovaných zariadení a škôl a súdnych znalcov v USA. Tieto dva nosné klasifikačné systémy predstavujú určitú harmonizáciu, ktorej významným prvkom bola aj medzinárodná zmluva o záväznom používaní kódovacieho systému MKCH v USA (Korcsog, 2016). V rámci príspevku sme zisťovali terminologickú nejednotnosť a rôzne uchopenia, vymedzenia porúch učenia v súvislostiach s veľkými klasifikačnými systémami psychických porúch v súčasnej špeciálnopedagogickej a psychologickej odbornej spisbe. Prítomnosť MKCH-10 v publikáciách špeciálnej pedagogiky sa najčastejšie vyskytuje v preberaní klasifikácií pri špecifických vývinových poruchách školských zručností, pervazívnych vývinových poruchách a poruchách správania a emócií so zvyčajným začiatkom v detstve a počas dospievania. Rovnako publikácie obsahujú stupne mentálnej retardácie (Fischer, Škoda, 2008) ako aj klinický pohľad na vývinové poruchy komunikácie v spojitosti so súčasnými logopedickými kritériami. (Žovinec, 2019). Názvy 16. kapitol z MKCH-10 sú uvedené v publikácii *Inkluzivní pedagogika* v kapitole „choroba a zdravotné oslabenie“ (Vladová, In: Lechta, 2016, s. 287). Odvolávanie sa na MKCH-10 je prítomné aj v sprostredkovaní definícií hyperkinetických porúch, porúch správania alebo mentálneho postihnutia. Napriek vymedzeným definíciám zo strany MKCH-10 registrujeme nízku mieru ich používania v publikáciách. Autori častokrát uvádzajú definície iných odborníkov, kedy prítomným problémom môže byť i strohosť pri popise jednotlivých porúch v MKCH-10 (Čerešník, 2017). V publikácii *Speciální pedagogika v praxi* (Nechlebová, Šauerová, Špačková, 2012) je cieľom autoriek v časti špecifických porúch správania poukázať na súčasné používanie označenia hyperkinetické poruchy. V rámci odborných publikácií taktiež zaznamenávame kritériá diagnostiky pri poruche aktivity a pozornosti, ale aj príznaky špecifickej poruchy čítania - dyslexie (Žovinec, 2019). V nadväznosti na oblasť čítania sa autorka Mikulajová (2012, S. 50) odvoláva na prítomnosť diskrepancie a uprednostňovanej požiadavke na Slovensku, v podobe úrovne intelektovej schopnosti ≥ 90, *„hoci samotná definícia uvedená v MKCH-10 to priamo nevyžaduje“*. Taktiež autorka uvádza rozlíšenie dyslexie a špecificky narušeného vývinu reči - vývinovej jazykovej poruchy z MKCH-10. Na druhej strane v literatúre nachádzame aj terminologický nesúlad v oblasti porúch správania, patriacich pod kód F90 - F98. Rozdiel sa líši v používaní názvov porúch v pedagogickej praxi a vymedzením porúch z MKCH-10 (Zelinková, 2015). Taktiež autori Fischer a Škoda (2008) uvádzajú termín „dyspraxia“, ktorý je využívaný v špeciálnopedagogickej praxi ako aj v odbornej literatúre, na rozdiel od špecifickej poruchy motorickej funkcie podľa klasifikácie. Odlišný kontext prepojenia s MKCH-10 nachádzame v publikácii *Terapie ve speciální pedagogice*, ktorá v tejto súvislosti uvádza vznik Medzinárodnej klasifikácie funkčných schopností, disability a zdravia (MKF) ako potreby doplnenia praktických informácií k MKCH, v ktorej sú poruchy zamerané smerom

k etiologickej diagnóze (Müller, 2014). Z dôvodu širšieho spektra psychológie zaznamenávame väčší podiel prítomnosti MKCH-10 v publikáciách, na rozdiel od špeciálnej pedagogiky. Pre široké možnosti výberu predkladáme tri vybrané, v dôsledku stručnej ukážky odvolania k MKCH-10. V publikácii *Psychopatológia a Patopsychológia* (Čerešník, 2017) sa autor v úvode zmieňuje o MKCH-10 ako o „*dosluhujúcom systéme*" (Čerešník, 2017, s. 6), ktorý bude pravdepodobne v roku 2018 nahradený novou revíziou klasifikácie porúch. V rámci obsahu publikácie autor uvádza „*konfrontáciu vymedzení podľa MKCH-10"* (Čerešník, 2017, s. 51, s. 93) v oblasti psychopatológie alebo patopsychológie. V tejto súvislosti evidujeme vymedzenie demencie, afektívnych porúch, úzkostných porúch, schizofrénie, schizotipových porúch a porúch s bludmi, neurotických, stresom podmienených a somatoformných porúch, špecifických porúch osobnosti, porúch správania spojených s fyziologickými poruchami a somatickými faktormi, porúch psychiky a správania zapríčinených užitím psychoaktívnych látok (Čerešník, 2017, s. 56-83). V oblasti patopsychológie je uvedené vymedzenie mentálnej retardácie, prenikavých porúch vývinu, špecifických porúch vývinu školských zručností, špecifických porúch vývinu reči a jazyka a porúch správania (Čerešník, 2017, s. 98-108). Publikácia *Psychopatologie* (Orel a kol., 2012) vo svojom obsahu ponúka komplexný heslovitý prehľad kategórií 10. revízie Medzinárodnej klasifikácie chorôb. V jednotlivých podkapitolách uvádza klasifikáciu konkrétnych porúch z MKCH-10, patriacich k špeciálnej psychopatológií. V prehľade celkového obsahu publikácie môžeme potvrdiť cieľ autora s kolektívom, ktorého snaha je priniesť prehľadný základ, vychádzajúc z platného súčasného klasifikačného systému MKCH-10 (Orel a kol., 2012, s. 9). V oblasti psychológie je taktiež potrebné zdôrazniť prítomnosť teoretického základu o MKCH-10, ako aj teórie viacosového systému diagnostiky (tie sa už do praxe preniesli podstatne menej), prítomného vo všetkých vyššie spomenutých publikáciách.

2 SÚČASNÉ UCHOPENIE A DEFINOVANIE VÝVINOVÝCH PORÚCH

Súčasné chápanie sa zhoduje najmä v malej zmene názvu skupiny týchto porúch – neurovývinové poruchy. V najnovšej klasifikácií MKCH-11 (SZO, 2018) sa nachádzajú v šiestej kapitole mentálnych, behaviorálnych a neurovývinových porúch. Podľa 11. revízie Medzinárodnej klasifikácie chorôb sú neurovývinové poruchy definované ako: *„...poruchy správania a kognitívne poruchy, ktoré vznikajú počas vývinového obdobia, ktoré zahŕňajú značné ťažkosti pri osvojovaní a vykonávaní špecifických intelektuálnych, motorických, jazykových alebo sociálnych funkcií. Hoci behaviorálne a kognitívne deficity sú prítomné v mnohých duševných poruchách a poruchách správania, ktoré môžu vzniknúť počas vývinového obdobia (napr. schizofrénia, bipolárna porucha), do tejto skupiny sú zahrnuté len tie poruchy, ktorých základné vlastnosti sú neurovývinové. Predpokladaná etiológia neurovývinových porúch je zložitá a v mnohých individuálnych prípadoch je neznáma"* (SZO, 2018, s. 2). V súvislosti s uvedenou definíciou zahrňujúcou poruchy, ktorých základné vlastnosti sú neurovývinové, považujeme za dôležité poukázať práve na prepojenie s poruchami, ktoré definícia nepriamo vylučuje. Získané poznatky ponúkajú dôkazy o prepojení detských neurovývinových porúch ako sú mentálne postihnutie, porucha autistického spektra a porucha aktivity a pozornosti so psychiatrickými poruchami, najmä schizofréniou. Výsledkom je neurovývinové kontinuum, v ktorom neurovývinové poruchy aj schizofrénia obsahujú rozmanitú škálu výsledkov, vyplývajúcich z deviantného vývinu mozgu (Crocq, Rosendahl, 2022). Genetická epidemiológia odhaľuje podstatné prekrývanie medzi génmi, ktoré prinášajú riziko alebo spôsobuje neurovývinové poruchy (Faundez, Gokhale, Moreno-De-Luca,Mullin, Sanyal, Waddington, 2013). V tejto súvislosti sú detské neurovývinové poruchy a dospelé psychiatrické poruchy umiestnené na etiologickom a neurovývinom kontinuu, na rozdiel od *„etiologicky oddelených jednotiek*" (Craddock, Donovan, Owen, Thapar, 2018, s. 174). Spomínaný model bol posunutý vpred, navrhnutím hypotézy

neurovývinového gradientu, kde sú poruchy odstupňované podľa závažnosti neurovývinového poškodenia. V tomto prípade je v modeli zahrnutý *„začiatok poruchy k typickému veku začiatku každej z porúch, závažnosť súvisiacej kognitívnej poruchy a pretrvávanie funkčného poškodenia“* (Crocq, Rosendahl, 2022, s. 69). V dôsledku nových poznatkov a prepojenia oblasti porúch považujú Donovan a Owen (2017) za dôležité v praxi očakávať komorbiditu, klásť dôraz na celkovú históriu vývinu jednotlivca, ako aj psychologické, kognitívne a senzomotorické hodnotenie. Dôležitá je komunikácia a integrácia medzi odborníkmi v oblasti detských neurovývinových porúch a psychiatrických porúch u dospelých, *„ktorí budú musieť vytvoriť spoločný jazyk, klasifikáciu a metódy hodnotenia“* (Donovan, Owen, 2017, s. 223). Súčasný diskurz a špecificky slovenská veda však takýto dialóg nepodporujú. Takmer vymizli multidisciplinárne podujatia, nehovoriac o prísnom posudzovaní odborných príspevkov do „svojho“ odboru zo sústavy vedných odborov. Pod rovnakým označením „neurovývinové poruchy“ sa vyskytujú aj v americkej klasifikácii DSM-V (APA, 2013), kde predstavujú *„...skupinu ochorení, ktoré začínajú obvykle počas raného obdobia vývinu a často sa prejavia pred začatím školskej dochádzky. Sú charakterizované vývinovými deficitmi, ktoré bývajú príčinou funkčného narušenia v osobnej, sociálnej, študijnej alebo pracovnej oblasti. Rozsah vývinových deficitov kolíše od veľmi špecifických obmedzení v učení alebo kontrole exekutívnych funkcií až po celkové narušenie sociálnych zručností a intelektu“* (DSM-V, 2013, s. 31). Na rozdiel od predchádzajúcej klasifikácie MKCH-11 (SZO, 2018), oblasť neurovývinových porúch v DSM-V (APA, 2013) obsahuje tzv. špecifikátor, ktorý je *„spojený so známym zdravotným stavom, genetickým stavom alebo environmentálnym faktorom“* (DSM-V, 2013, s. 32). Tento špecifikátor ponúka možnosť zdokumentovať etiologické faktory, ktoré môžu mať účasť na etiológii poruchy a ovplyvniť klinický priebeh. V tomto prípade sa jedná o syndróm fragilného X, tuberóznu sklerózu, Rettov syndróm a ďalšie. Rovnako špecifikátor poukazuje na skutočnosť, že spomínané poruchy budú pravdepodobne v nadchádzajúcich desaťročiach transformované novými údajmi, v dôsledku genetického výskumu (Crocq, Rosendahl, 2020). Rozdielny strešný názov ponúka platná klasifikácia MCH-10 (NCZI, 2023) v piatej kapitole s názvom duševné poruchy a poruchy správania, s vymedzeným termínom „poruchy psychického vývinu“ s definíciou porúch uvedených pod kódom F80 - F89, ktoré majú tieto spoločné črty: vždy vznikajú v dojčenskom alebo detskom veku, poškodenie alebo oneskorenie vývinu funkcií úzko súvisiacich s biologickou zrelosťou centrálnej nervovej sústavy a stály priebeh bez remisií a relapsov. *Vo väčšine prípadov je postihnutá jazyková funkcia, zrakové a priestorové schopnosti, motorická koordinácia. Oneskorenie alebo zníženie funkcie sa zvyčajne datuje od čo najskoršieho rozpoznania. Postupne sa s pribúdajúcim vekom dieťaťa zmenšuje, hoci mierny deficit často pretrváva aj v dospelosti“* (MKCH-10, 2023). Zo školského zákona podľa § 2 písm. l, m zákona č. 245/2008 Z.z. o výchove a vzdelávaní (a o zmene a doplnení niektorých zákonov, podľa predlohy klasifikácii k neurovývinovým poruchám priraďujeme autizmus alebo ďalšie pervazívne vývinové poruchy a vývinové poruchy učenia. Nasledujúca tabuľka (tab. 1) popisuje „neurovývinové poruchy a poruchy psychického vývinu“. Sú v nej viditeľné odlišnosti v obsahoch jednotlivých kategórií. Najvýraznejšie zmeny sledujeme v klasifikácii MKCH-10 a to i z dôvodu snahy o *„harmonizáciu terminológie a kategórií“* (Peceňák, 2014, s. 34) v MKCH-11 a DSM-V. Vyznačenie „iná diagnostická kategória“ v rámci tabuľky poukazuje na prítomnosť danej poruchy v inej diagnostickej kategórii v rámci klasifikácie MKCH-10. V tejto súvislosti sa jedná o absenciu porúch intelektuálneho vývinu, v diagnostickej kategórii porúch psychického vývinu. Definíciu „zastaveného alebo nedokončeného vývinu intelektu“ (MKCH-10, 2023) nachádzame v kategórii duševnej zaostalosti pod kódom F70. Rovnako ku kategórii porúch psychického vývinu z pohľadu MKCH-10 nepatria poruchy aktivity a pozornosti, ktoré sú začlenené v kategórii porúch správania a emočných porúch so zvyčajným začiatkom v detstve a počas dospievania. Do

tejto kategórie MKCH-10 zaraďuje aj stereotypné pohyby pod kódom F98.4. Taktiež sú stereotypné pohyby súčasťou názvu „hyperaktívna porucha s mentálnou retardáciou a stereotypnými pohybmi“, ktorá je zaradená k prenikavým vývinovým poruchám v MKCH-10. Klasifikácia DSM-V poruchu stereotypných pohybov neuvádza ako samostatnú skupinu porúch, ale patrí do oblasti porúch motoriky.

Tabuľka č.1 Klasifikácia porúch v diagnostických kategóriách „poruchy psychického vývinu“ podľa MKCH-10 a „neurovývinové poruchy“ podľa MKCH-11 a DSM-V

MKCH-10	MKCH-11	DSM-V
5. kapitola	6. kapitola	1. kapitola
Duševné poruchy a poruchy správania	*Mentálne, behaviorálne a neurovývinové poruchy*	*Neurovývinové poruchy*
PORUCHY PSYCHICKÉHO VÝVINU	**NEUROVÝVINOVÉ PORUCHY**	**NEUROVÝVINOVÉ PORUCHY**
„iná diagnostická kategória“	Poruchy intelektového vývinu	Porucha intelektu
Špecifické poruchy vývinu reči a jazyka	Vývinové poruchy reči a jazyka	Poruchy komunikácie
Prenikavé poruchy vývinu	Poruchy autistického spektra	Poruchy autistického spektra
Špecifické poruchy vývinu školských zručností	Vývinové poruchy učenia	Špecifické poruchy učenia
Špecifická vývinová porucha pohybovej funkcie	Vývinové poruchy motorickej koordinácie	Poruchy motoriky
„iná diagnostická kategória“	Poruchy pozornosti s hyperaktivitou	Porucha pozornosti s hyperaktivitou
„iná diagnostická kategória“/ súčasť názvu poruchy pri PVP	Poruchy stereotypných pohybov	*„iná diagnostická kategória“*
Iné poruchy psychického vývinu	Iné špecifické neurovývinové poruchy	Iné špecifické neurovývinové poruchy
Nešpecifikovaná porucha psychického vývinu	Neurovývinové poruchy, nešpecifikované	Nešpecifikované neurovývinové poruchy

V rámci vývinového obdobia jednotlivca predkladáme členenie najčastejšie sa vyskytujúcich diagnóz v MKCH-10, z oblasti vývinových porúch, v rámci štyroch vývinových štádií. U detí v rannom veku sa vyskytuje psychomotorická retardácia, ktorá sa často používa na pomenovanie dočasnej diagnózy. Predškolský vek poukazuje najčastejšie na diagnostiku poruchy v podobe mentálnej retardácie, pervazívnych vývinových porúch, špecifických vývinových porúch reči a jazyka K mladšiemu školskému veku priraďujú autorky (Andreánska, Váryová, In: Heretik a kol. 2007, s. 466) hyperkinetické poruchy, špecifickú

vývinovú poruchu motorickej funkcie a špecifickú vývinovú poruchu školských zručností. Taktiež, priraďujú aj niektoré poruchy správania a emócií v mladšom školskom veku, ktoré „*nie sú typické vývinové poruchy, aj keď vznikajú na báze určitých hereditárno-konštitučných predispozícií, výrazný podiel na ich vzniku zohrávajú faktory prostredia"*. Pri poruchách vývinu v staršom školskom veku nájdeme priradené poruchy správania, ktoré sú ako autorky spomínajú „*samostatnou kategóriu výlučne určenou pre detský a adolescentný vek"* (Andreánska, Váryová In Heretik a kol. 2007). Na dôvažok prikladáme pohľady kategorizácie zahraničných autorov. V publikácii *Developmental Disorders of Language Learning and Cognition* (2009) sa autori Hume a Snowling zamerali na vývinové kognitívne poruchy. Pre zachovanie významu uvádzame aj pôvodný termín v zátvorke. V rámci ich členenia sa porucha čítania rozdeľuje samostatne na dyslexiu (Developmental Dyslexia) a poruchu čítania s porozumením (Reading Comprehension Impairtment). Následne spomínaní autori kategorizujú aj poruchu reči a jazyka (Specific Language Impairtment), matematické poruchy (Mathematics disorder), vývinové poruchy koordinácie (Developental Coordination Disorder), ADHD (Attention Deficit Hyperactivity Disorder), autizmus (Autism). V publikácii Atkinsonovej a Hilgarda (2012) sú k oblasti vývinových porúch zahnuté pervazívne vývinové poruchy. Pod týmto označením je poukázané na *„skupinu porúch, ktoré začínajú v detstve a sú typické závažným a trvalým narušením niekoľkých oblasti vývinu"* (Hoeksama a kol. 2012, s. 661). Konkrétne táto oblasť zahrňuje autizmus ako *„najznámejšiu z pervazívnych vývinových porúch*" (Hoeksama a kol. 2012, s. 661), Aspergerov syndróm, Rettov syndróm a inú dezintegračnú poruchu. Z prehľadu publikácie autorov Svobodu, Krejčířovej a Vágnerovej k vývinovým poruchám zaraďujeme mentálnu retardáciu, ako *„postihnutie vývinu rozumových schopností"* (In: Krejčířová, 2009, s. 400). Rovnako vývinovú poruchu reči, kde autorka na prvom mieste zdôrazňuje vývinovú jazykovú poruchu - najčastejšiu vývinovú poruchu vyšších psychických funkcií (Krejčířová, 2009, s. 461). Táto porucha sa môže výraznejšie prejaviť v školskom veku, v podobe porúch čítania a písania. V tomto prípade hovoríme o špecifických poruchách učenia, ktoré *„vznikajú ako dôsledok dielčích dysfunkcií, potrebných pre osvojenie akademických zručností"* (Vágnerová, 2009, s. 631). Autorka bližšie charakterizuje špecifickú poruchu čítania, písania a pravopisu. Rovnako k poruchám, ktoré sú taktiež podmienené narušením dielčích funkcií a *„sú zodpovedné za riadenie, reguláciu a integráciu rôznych prejavov správania"* priraďuje špecifické poruchy správania. Diagnostika prebieha už v rannom detstve a *„vývinom podmienená premena typických príznakov sa završuje na konci predškolského veku."* (Vágnerová, 2009, s. 665). Špecifické poruchy správania autorka zaraďuje do kategórie hyperkinetických porúch, ako ich vymedzuje MKCH-10. Pod termín „ťažké vývinové poruchy" sú zaradené pervazívne vývinové poruchy a to konkrétne detský autizmus, atypický autizmus, iná dezintegračná porucha a Aspergerov syndróm. Medzi poruchy, ktoré sú taktiež spojené s vývinom autori zahrňujú neurotické a emočné poruchy. Konkrétne sú to úzkostné poruchy, pre ktoré sú v každom vývinovom období charakteristické podnety vzbudzujúce strach, ktoré súvisia s vývinovými úlohami daného obdobia. Emočné a behaviorálne zmeny sú hlavným prejavom depresie a rovnako rysy poruchy hyperaktivity a pozornosti sú v mladšom veku prítomné pri bipolárnej poruche u detí. Autorky Klégrová a Vágnerová (2008) v rámci diagnostiky školskej zrelosti a školských zručností poukazujú na riziko, pri ktorom nedochádza u všetkých detí k takej vývinovej úrovni, ktorá je podmienkou prijateľného zvládnutia školských nárokov. V tejto súvislosti vymedzujú „špecifickú poruchu jazyka" ako narušený rozvoj jazykových schopností. Následne „špecifickú poruchu učenia" v podobe dyslexie, dysortografie a dysgrafie. Taktiež poukazujú na „špecifickú poruchu počítania" a poruchy správania. V súvislosti s vývinom je zdôraznené aj emočné prežívanie, ktoré prechádza vývinovou premenou. Zvýšené požiadavky, ktoré sú špecifickým spôsobom klasifikované môžu stimulovať nárast úzkosti a strachu (Klégrová, Vágnerová, 2008). Z uvedených kategorizácii

zahraničných autorov ako i samotných klasifikácií sú viditeľné rozdiely v obsahu daných členení. Z tohto pohľadu je dôležité pokračovať v neustálom vzdelávaní sa v tematike „vývinu“ a jeho špecifík. Spájanie poznatkov viacerých definícií z publikácií, ako aj samotných klasifikácií sú neoddeliteľnou súčasťou otvárania širokého spektra možností, úspešnej diagnostiky konkrétnej poruchy.

3 MKCH 10, MKCH 11 A PORUCHY UČENIA - POHĽAD Z BLÍZKA

Prostredníctvom nižšie uvedenej tabuľky (tab. 2) ponúkame definície „špecifických porúch vývinu školských zručností“ a „vývinových porúch učenia“, podľa dvoch posledných revízií MKCH. Na základe existencie 11. revízie Medzinárodnej klasifikácie chorôb budeme ďalej používať termín „vývinové poruchy učenia“, skrátene „VPU“. Z uvedených charakteristík priamo vyplývajú dané kritériá, ktoré v MKCH-10 výrazne absentujú. V dôsledku neprítomnosti kritérií priamo v definícií uvádzame „nie je uvedené“.

Tabuľka č. 2 definície „špecifických porúch vývinu školských zručností“ a „vývinových porúch učenia“

MKCH-10	MKCH-11
ŠPECIFICKÉ PORUCHY VÝVINU ŠKOLSKÝCH ZRUČNOSTÍ	**VÝVINOVÉ PORUCHY UČENIA**
„poruchy, pri ktorých je nadobúdanie zručností obmedzené od skorých vývinových štádií“ *(NCZI, 2023)*	*„prítomnosť významných obmedzení v učení akademických zručností čítania, písania alebo aritmetiky, ktoré sa prejavujú aj napriek primeranému akademickému vyučovaniu v príslušných oblastiach“* *(SZO, 2018, str. 8)*
„nie je uvedené“	vylúčenie didaktopatogenného pôsobenia
„nie je uvedené“	výkon jednotlivca v ovplyvnených akademických zručnostiach je výrazne nižší, ako by sa očakávalo pre chronologický vek a všeobecnú úroveň intelektuálneho fungovania
„nie je uvedené“	následkom je výrazné poškodenie jednotlivca v akademických, pracovných alebo iných dôležitých oblastiach fungovania
skoré vývinové štádiá	nástup obmedzení sa zvyčajne vyskytuje v ranom školskom veku, ale u niektorých jedincov sa môže objaviť až v neskoršom veku, vrátane dospelosti, keď výkonnostné požiadavky súvisiace s učením presahujú obmedzené kapacity
„nie je uvedené“	zaostávanie nemožno pripísať vonkajším faktorom, ako je ekonomické alebo environmentálne znevýhodnenie
nie je prejavom len mentálnej retardácie	nie je spôsobená poruchou intelektuálneho vývinu
„nie je uvedené“	zmyslovou poruchou (zrak alebo sluch)
ani niektorou formou získanej choroby alebo poranenia mozgu	neurologickou alebo motorickou poruchou
nie je len dôsledkom chýbania možnosti učiť sa	nedostatočnou znalosťou vyučovacieho jazyka
„nie je uvedené“	nedostatočnou dostupnosťou vzdelania
„nie je uvedené“	psychosociálnou nepriazňou

V rámci konsenzu niektorých kritérií sa v krátkosti pozastavíme pri poruche intelektuálneho vývinu podľa MKCH-11. Zo slovného spojenia v najnovšej klasifikácii „nie je spôsobená poruchou intelektuálneho vývinu“ je poukázané na intelekt ako kritérium, ktoré nespôsobuje priamo VPU. Na druhej strane sa vzájomná prítomnosť VPU a poruchy intelektuálneho vývinu nevylučuje, čo potvrdzuje aj výrok: „*...vývinové poruchy učenia sa však môžu u niektorých jedincov s poruchami intelektuálneho vývinu vyskytovať súčasne, ak napriek primeraným príležitostiam získanie učenia je výrazne pod tým, čo sa očakáva na základe*

zavedeného intelektuálneho fungovania. *V takýchto prípadoch môžu byť diagnostikované obe poruchy"* (MKCH-11, 2023). Z uvedeného vyplýva možnosť diagnózy VPU u detí pod pásmom priemeru všeobecného intelektu ako aj detí v norme. Kde sa však nachádzajú deti v hraničnom pásme? Klasifikácia hraničnému pásmu nevyčleňuje samostatné postavenie. V oblasti intelektuálneho vývinu uvádza pojem *„Borderline Intellectual Functioning*" (MKCH-11, 2023), definovaný ako intelektuálne fungovanie približne medzi jednou a dvoma smerodajnými odchýlkami pod priemerom. Na druhej strane poruchu intelektuálneho vývinu charakterizujeme fungovaním dvoch alebo viac smerodajných odchýlok pod priemerom. V tomto prípade nepriamo nachádzame potvrdenie označenia hraničného pásma v rozptyle 1-2 smerodajnej odchýlky pod priemerom. Napriek možnej existencii MKCH-11 hovorí o poruche, ktorá nie je diagnostikovateľná, ale zároveň *„títo jednotlivci môžu potrebovať veľkú mieru podpory a intervencií, ktoré sú podobné tým, ktoré majú osoby s poruchami intelektuálneho vývinu"* (MKCH-11, 2023). Z uvedeného môžeme očakávať potrebu podpory a intervencií aj pre žiakov v hraničnom pásme, v oblasti vývinových porúch učenia. Nekonkrétne vymedzenie termínu a prítomnosť možných ťažkostí sa stávajú podnetom otázky priradenia diagnózy, aj keď je uvádzaná ako „nediagnostikovateľná" (MKCH-11, 2023), ale zároveň je intervencia potrebná. Presne stanovené kritériá v jednotlivých klasifikáciách napomáhajú k určeniu diagnózy vývinových porúch učenia a následné zistenie celkovej prevalencie v globálnom meradle. K zisteniu prevalencie žiakov s VPU na území Slovenskej republiky sme použili zverejnené údaje Centra vedecko-technických informácií Slovenskej republiky. Uvedené zdroje predkladajú počet integrovaných žiakov zvlášť v štátnych, súkromných a cirkevných školách. K dátumu 15.9. 2022 evidujeme po sčítaní 15 323 integrovaných žiakov s VPU z celkového počtu 482 426 žiakov základných škôl. Z uvedených údajov nám vyplýva aktuálna percentuálna prevalencia 3,17% na základných školách v Slovenskej republike, v porovnaní s celosvetovo odhadovanou prevalenciou u detí školského veku s hodnotou 5-15% podľa MKCH-11. Iný pohľad prevalencie založený na uvoľňovaní kritérií ponúka francúzska štúdia spracovaná v roku 2021. Kritériom, ktoré malo veľký vplyv na zmenu prevalencie bol zásah na akademický výkon. V prípade klasifikácie MKCH-11 bola pri určených hodnotách zistená prevalencia 3,5% a v DSM-V pri tých istých podmienkach 6,6% (Folco, Guez, Peyre, Ramus, 2021). Po uvoľnení kritérií a použití rovnakých prahových hodnôt sa prevalencia zvýšila z 3,5% na **5,1%** podľa MKCH-11 a zo 6,6 na **9,3%** podľa DSM-V (Folco, Guez, Peyre, Ramus, 2021). Štúdiou bol zistený prínos systematicky vyššej miery prevalencie u DSM-V. Dôvodom bolo diskrepančné kritérium, uplatňované v MKCH-11, na rozdiel od DSM-V. Mikulajová (2012, s. 38) ho definuje ako *„rozpor medzi výkonom v čítaní a intelektovými schopnosťami."* Uplatnením kritéria diskrepancie, 11. revízia Medzinárodnej klasifikácie chorôb vylúčila všetkých žiakov, ktorých skóre čítania nebolo dostatočne v rozpore s ich IQ. Následkom bolo vylúčenie až polovice všetkých žiakov, ktorým bola diagnostikovaná dyslexia klasifikáciou DSM-V. V priebehu štúdie sa realizovalo aj iné uvoľňovanie kritérií, ktoré vo svojej podstate mali na získanú prevalenciu menší dopad. Všeobecne uvedené kritéria pri vývinových poruchách učenia, nie sú dostačujúce pre udelenie konkrétnej diagnózy v skupine VPU. V tomto prípade je potrebné nahliadnuť ku kritériám konkrétnej diagnózy. Najnovšia klasifikácia vo svojej podstate v stručnosti zaobalila do svojich troch kritérií tie z predošlej revízie. V tejto súvislosti je úzko prepojená s DSM-V, ktorá vo svojich kritériách poukazuje na *„nepresné alebo pomalé a namáhavé čítanie slov"* (DSM-V, 2015, s. 66 *)*, ktoré môžeme považovať ako kritérium presnosti a plynulosti v MKCH-11. Taktiež pridáva *„ťažkosti porozumieť čítanému"* (DSM-V, 2015, s. 66) ako kritérium čítania s porozumením v MKCH-11. Na základe spomínanej francúzskej štúdie a jej výsledkov môžeme práve čítaniu s porozumením pridať najvyššiu hodnotu miery vplyvu, na možný vznik diskrepančného kritéria, na rozdiel od čítania založeného na presnosti a/alebo plynulosti (tab. 3).

Tabuľka 3: Porovnanie kritérií poruchy čítania v MKCH-10 a MKCH-11

MKCH-10	MKCH-11
„Špecifická porucha čítania“	„Ťažkosti v čítaní“
Hlavná črta poruchy je špecifické a významné spomalenie vývinu schopnosti čítania. Postihnuté môže byť: • chápanie čítaného, • spoznávanie čítaných slov, • ústna pohotovosť pri čítaní, • výkon pri úlohách spojených s čítaním.	Ťažkosti s učením sa prejavujú poruchami čitateľských zručností ako je: • presnosť čítania slov, • plynulosť čítania, • čítanie s porozumením.

V dôsledku uvedenej tabuľky i tematike čítania ponúkame zaujímavosť od autorky Mikulajovej (2012), ktorá sa spája s klasifikáciou MKCH-10. Podstata spočíva v chybnom preklade hlavnej črty definície. V preloženej podobe je „špecifická porucha čítania“ označená ako *„...špecifické a významné spomalenie vývinu schopnosti čítania, ktoré nezávisí len od mentálneho veku, odchýlok zrakovej ostrosti alebo nevhodného spôsobu vyučovania“* (Mikulajová, 2012, s. 37). Predmetom nepresného prekladu bolo slovné spojenie „nezávisí len od“, ktoré má byť správne sformulované ako: *„...ktoré nesúvisí s...alebo ktoré sa nedá vysvetliť mentálnym vekom, odchýlkami zrakovej ostrosti alebo nevhodným spôsobom vyučovania“* (Mikulajová, 2012, s. 37). Ďalší nepresný preklad sa týka termínu „backward reading“, uvedeného pri špecifickej poruche čítania. Do slovenského jazyka je preložený ako *„čítanie odzadu“*. Správnym prekladom z anglického jazyka je „zaostávanie v čítaní“ (doslova: čítanie je pozadu“) (Mikulajová, 2012, s. 37). Z uvedených chýb, ktoré vyplývajú z nesprávneho prekladu je potrebné sa zamyslieť nad jeho dôležitým významom v praxi. Precízna práca tlmočenia a komplexnej štúdie stavu lingvistických možností danej krajiny, umožňuje vyhnúť sa chybám. Tie môžu byť zapríčinené snahou o čo najvyššiu rýchlosť prekladu najnovších zdrojov, ktoré sa môžu odzrkadliť len vo „formálnej stránke“ prínosu preložených dát.

4 ZÁVER

K zjednoteniu údajov potrebných k zisteniam spomínanej prevalencie, hlavných vlastností a klasifikácie porúch je globálne platným prostriedkom Medzinárodná klasifikácia chorôb od Svetovej zdravotníckej organizácie. Potreba *„medzinárodného štandardu pre systematické zaznamenávanie…“*(SZO, 2019, s. 1) je nevyhnutná v profesijných činnostiach mnohých odborníkov. Jej aktuálnosť a využitie v praxi je potvrdené implementáciou MKCH v oblasti zdravotníctva a súdnoznaleckej praxi. Súčasné miesto vývinových porúch učenia je vymedzené v šiestej kapitole mentálnych, behaviorálnych a neurovývinových porúch v diagnostickej kategórii - neurovývinové poruchy podľa MKCH-11 (ibid.). Hlavná definícia vývinových porúch učenia poukazuje na mnohé kritériá, ktoré v predchádzajúcej revízii výrazne absentujú. Taktiež podnecuje k otázke oficiálne klasifikáciou vymedzeného prístupu jednotlivcov v hraničnom pásme, napriek potrebnej intervencii, ale uvedenej „nediagnostikovateľnosti.“ Úspešná diagnostika nemá podstatu vo formálnom určení diagnózy a „mávajúcej vlajke“ nad jednotlivcom ako nositeľom určitej poruchy. Je potrebné čerpať z podstaty inklúzie ako prístupu vzájomnej spolupráce odborníkov. Od 1.9. 2023 platia na Slovensku podporné opatrenia, ktoré vieme u detí a žiakov aplikovať aj pri nedosiahnutí na kritéria VPU podľa MKCH. Zároveň sa aj mení charakter orientačnej a odbornej diagnostiky, ktorá nemusí byť zameraná na potvrdenie/vyvrátenie diagnózy. V našom príspevku naznačujeme, že hoci sú VPU dobre uchopiteľné a pre mnohých teoretikov a praktikov sú diagnostické kritéria jasné, nie je to tak, a to najmä pri prísnejšom pohľade na terminológiu, presnosť vymedzenia, prekladu a pod. V súčasnosti bude potrebné presnejšie rozpracovať jednotlivé opatrenia v rámci úpravy cieľov, metód, foriem a prístupov vo výchove

a vzdelávaní (a) a úpravy obsahu výchovy a vzdelávania a hodnotenia výsledkov dosiahnutých deťmi alebo žiakmi vo výchove a vzdelávaní (b). Učitelia sa z potreby diagnostiky pre podporné opatrenia vydesili, odborní zamestnanci nevedia, ktoré metódy môžu používať, ale zaniká podstata debaty. Tá je, že diagnostika musí zmeniť charakter – byť viac zameraná na oblasti, na to čo pomáha, na úpravy vo vzdelávaní, na pomôcky a podporné opatrenia. Ďalšia otázka je, že do akej miery môžeme v školstve zabudnúť na zdravotnícke klasifikačné systémy (napr. MKCH 11, ktorý ešte stále nie je preložený) pri tejto zmene paradigmy školskej diagnostiky? Jedno však zostáva – všetko v záujme dieťaťa a hlavne neškodiť.

Príspevok prezentuje čiastkové výstupy výskumnej úlohy KEGA 011UKF-4/2023 - Podporný artefiletický program pre žiakov stredných škôl s vývinovými poruchami učenia (011UKF-4/2023).

Použitá literatúra

1. AMERICAN PSYCHIATRIC ASSOCIATION. 2015. *DSM-5: Diagnostikcký a statistický manuál duševních poruch*. 1. vyd. Praha: Hogrefe- Testcentrum, 2015. 1032 s. ISBN 978-80-86471-52-5.
2. CRADDOCK, N.- O'DONOVAN, M. - OWEN, M.- THAPAR, A. 2018. *Neurodevelopmental hypothesis of schizophrenia*.[on-line]. In: British Journal of Psychology. 2018. p. 173- 175. [cit: 2022-05-12].
3. CROCQ, M.- ROSENDAHL,D. 2020. *Neurodevelopmental disorders—the history and future of a diagnostic concept*. [on- line]. In: Dialogues in Clinical Neuroscience. 2020. p. 65-72. [cit: 2022-05-12].
4. CVTI SR. 2022. *Štatistická ročenka- základné školy.* 2022. [online]
5. CVTI SR. 2022. *Štatistická ročenka- špeciálne školy. 2022.* [online]
6. ČEREŠNÍK, M. *Psychopatológia a patopsychológia*. 2017. Nitra: PF UKF v Nitre, 2017. 122 s. ISBN 978-80-558-1158-1.
7. DOBŠINSKÁ, Júlia. 16.mája. 2023. Osobná komunikácia
8. FALKAI, P.- FIORILLO, A., 2021. *The ICD-11 is coming to town! Educational needs, paradigm shifts and innovations in mental health care practice*.[on-line]. In: European Psychiatry.2021. p. 1-2. [cit: 2022-05-07].
9. FISCHER, S.- ŠKODA, J. 2008. *Speciálníí pedagogika*. 1. vyd. Praha: Triton. 2008. 205 s. ISBN 978-80-7387-014-0
10. FREDRICKSON, L.- HOEKSEMA, S.- LOFTUS, G.- WAGENAAR, W. *Psychologie Atkinsonové a Hilgarda*. 3. vyd. 2012. Praha: Portál. 2012. 888s. ISBN 978-80-262-0083-3
11. FOLCO, C.- GUEZ, A.- PEYRE, H.- RAMUS, F. 2021. *Epidemiology of developmental dyslexia: A comparison of DSM-5 and ICD-11 criteria. 2021.* [online]. In: Scientific Studies of Reading. 2021. 19 p. [cit: 2022-05-07].
12. HERETIK,A. – HERETIK, A., a kol. 2007. *Klinická psychológia*. 1. vyd. Nové Zámky: Psychoprof, 2007. 795 s. ISBN 978- 80-89322-00-8.
13. HULME, CH.- SNOWLING, M. 2009. *Developmental Disorders of Language Learning and Cognition*. United Kingdom: Willey Blackwall A John Wiley & Sons, Ltd., Publication, 2009. 422 s. ISBN 978-0-631-20612-5
14. KLÉGROVÁ, J.- VÁGNEROVÁ, M. 2008. *Poradenská psychologická diagnostika dětí a dospívajících.* Univerzita Karlova v Praze: Nakladatelství Karolinum. 2008. 538 s. ISBN 978-80-246-1538-7
15. KORCSOG, P. 2016. *Nové klasifikácie DSM-5 a MKCH-11: pre a proti*. [on-line]. In: Psychiatria-psychoterapia-psychosomatika. Roč. 23, č. 1-2, s. 6-15.

16. LIPANOVÁ, Lenka. Súkromná ambulancia klinickej psychológie pre deti a dospelých, Biela ulica 2, 04001 Košice. 16. mája 2023. Osobná komunikácia
17. LECHTA, V. 2016. *Inkluzivní pedagogika*. 1. vyd. Praha: Portál. 2016. 464 s. ISBN 978-80-262-1123-5
18. MIKULAJOVÁ, M., a kol. 2012. *Čítanie, písanie a dyslexia s testami a normami*. Bratislava: Mabag, 2012. 296 s. ISBN 978-80-89113-94-1
19. MKCH. *V. kapitola: Duševné poruchy a poruchy správania*. [online]. In: NCZI. [cit: 2022-05-07].
20. MÜLLER, O. a kol. 2014. *Terapie ve speciální pedagogice*. 2. vyd. Praha: Grada Publishing. 2014. 512 s. ISBN 978-80-247- 4172-7
21. NECHLEBOVÁ, E.- ŠAUEROVÁ, M.- ŠPAČKOVÁ, K. 2012. *Speciální pedagogika v praxi*. 1.vyd. Praha: Grada Publishing. 2012. 248 s. ISBN 978-80-247-4369-1
22. NCZI. 2022. Medzinárodná klasifikácia chorôb- MKCH-10. 2022. [online].
23. O'DONOWAN, M.- OWEN, M. 2017. *Schizophrenia and the neurodevelopmental continuum: evidence from genomics*. [on-line]. In: World Psychiatry. 2017. p. 227-235. [cit: 2022-05-12].
24. OREL, M. a kol. 2012. *Psychopatologie*.1. vyd. Praha: Grada publishing, 2012. 264 s. ISBN 978-80-247-3737-9.
25. OŠLEJŠKOVÁ, H. 2010. Neurovývojové poruchy a jejich důsledky v dospělém věku. In: *Neurologie pro praxi*. 2010. [online]. [cit: 2022-08-07].
26. PECEŇÁK, J. 2014. *Klasifikácia v psychiatrii*. [on-line]. Bratislava: Univerzita Komenského Bratislava. 2014. 61 s. [cit: 2022-05-12].
27. RAMINI, S. 2023. *International Classification of Diseases.*[on-line]. In: Britannica. 2023. [cit: 2022-05-07].
28. SVOBODA, M.- KREJČÍŘOVÁ, D.- VÁGNEROVÁ, M. 2009. *Psychodiagnostika dětí a dospívajících*.2. vyd. Praha: Portál, 2009. 792 s. ISBN 978-80-7367-566-0.
29. ŠPU, KOLEKTÍV AUTOROV. 2019. *Návrh minimálnych diagnostických štandardov pre špecifické poruchy učenia, poruchu aktivity a pozornosti a narušenú komunikačnú schopnosť.* 1. vyd. Bratislava: ŠPU, 2019. 92 s. ISBN 978-80-8118-235
30. VIDYADHARAN, V.- THARAYIL, H. 2019. *Learning Disorder or Learning Disability: Time to Rethink*. [online]. In: Indian J Psycholog Med. 2019. p.276-278. [cit:2022-05-07].
31. WHO. 2018. *The ICD-11 Classification of Mental and Behavioural Disorders: Diagnostic criteria for research*. 2018. [on- line]. In: Geneva: World Health Organization. 2018. 9 p. [cit: 2022-05-12].
32. WHO. 2019. *ICD-10 Version:2019*. 2019. [online]. [cit: 2022-05-07]
33. WHO. 2019. *ICD-11Implementation or Transition Guide*. [on-line]. Geneva: World Health Organization. 2019. 29 p. [cit: 2022-05-12].
34. WHO.2023. *ICD-11 for Mortality and Morbidity Statistics*. 2023. [online]. [cit: 2022-05-07].
35. ZELINKOVÁ,O. 2015. *Poruchy učení*. 12. vyd. Praha: Portál. 2015. 264 s. ISBN 978-80-262-0875-4
36. ŽOVINEC, E. 2019. *Špeciálna pedagogika II.* 1. vyd. Nitra: Pedagogická fakulta UKF v Nitre, 2019. 234 s. ISBN 978-80-558- 1379-0.
37. Zákon č. 576/2004 Z.z. o zdravotnej starostlivosti, službách súvisiacich s poskytovaním zdravotnej starostlivosti a o zmene a doplnení niektorých zákonov.
38. Zákon č. 245/2008 Z.z. o výchove a vzdelávaní (školský zákon) a o zmene a doplnení niektorých zákonov.
39. Zákon č. 581/2004 Z.z. o zdravotných poisťovniach, dohľade nad zdravotnou starostlivosťou a o zmene a doplnení niektorých zákonov.

40. Zákon č. 382/2004 Z.z. o znalcoch, tlmočníkoch a prekladateľoch a o zmene a doplnení niektorých zákonov

Kontaktné údaje:
Doc. PaedDr. Erik Žovinec, PhD.
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Katedra pedagogiky, Pedagogická fakulta
Dražovská 4, 949 01 Nitra
e-mail: ezovinec@ukf.sk

PaedDr. Barbora Sender, PhD.
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Katedra pedagogiky, Pedagogická fakulta
Dražovská 4, 949 01 Nitra
e-mail: bsender@ukf.sk

Ema Prostináková
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Katedra pedagogiky, Pedagogická fakulta
Dražovská 4, 949 01 Nitra
e-mail: ema.prostinakova@ukf.sk

THE IMPORTANCE OF THE VALUES OF THE 21ST CENTURY TEACHER IN PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL INTENTIONS

Beáta Pošteková

Abstract

Values in the context of a teacher often refers to the tenets, convictions, and standards that direct their professional conduct and relationships with students, coworkers, and the learning community. The way a teacher approaches teaching and learning is significantly shaped by these ideals. In addition to personal attributes, a teacher should possess professional ethics, a lifelong learning mindset, pro-social conduct, teamwork, and a love of teaching. This paper's goal is to examine the teaching profession from all angles, including values, competencies, principles, and abilities, within the framework of pedagogy and psychology.

Keywords: *values, teacher, profession, competence, professionalism, pedagogical-psychological aspects*

1 INTRODUCTION

The ideas and ideals that guide the decisions, behaviors, and actions of educators in their role as instructors are referred to as teacher values. The way a teacher approaches teaching, interacts with students, and contributes to the learning environment as a whole is strongly influenced by these principles. Although the attitudes of individual teachers may vary, good and committed educators are often united by certain common principles. In the context of the instructor, values are quite personal and might differ greatly across people. Nonetheless, a solid set of values serves as the cornerstone for efficient instruction and fosters the growth of students.

The functions that professional development uses to accomplish its objectives of professionalising teachers are carried out. One of its purposes is personal growth, which realises the notion of instructing with moral principles, ethical substance, and pedagogical virtues. (Pavlov, 2013). According to Kučerová, a teacher must to possess six distinct traits that define a fully-fledged personality: (1) Authenticity: a mature, honest consciousness, respect for oneself and others, and self-worth. (2) Originality in problem-solving and in one's attitude to both oneself and students is referred to as creativity. (3) Freedom - both internal and exterior freedom, as well as relative independence. (4) Responsibility: understanding one's own value and rights and obligations, refusing to abdicate one's own responsibilities. (5) Multifacetedness: the ongoing formation and growth in all facets. (6) Wholeness: calmness, harmony, and internal organisation (Kučerová, 1990 In Kariková, 1999, s. 41-42). Moral principles articulate the ideals that society holds dear and serve as a broad guide for social conduct. Social norms are the definition of broad goal concepts that serve as the foundation for the realisation of chosen values as the direction of education (Potočárová et. al., 2021).

The social conditioning that comes with working as a teacher is a good aspect of their personality development. Communist societies have proven to be superior to capitalist systems in a variety of political, socioeconomic, and cultural contexts. The growth of science and technology via the strategic use of communist societies' advantages highlights education and the school as its fundamental institution. The attainment of the future objectives of the division of socialist society is directly influenced by the socialist teacher, who acts as the primary agent of purposeful educational activity (Baláž, 1974). For aspiring educators, Gavora contends, the crucial question at this time is not so much whether one chooses to become a teacher as it is what type of teacher one wants to be. According to him, the

prospective teacher has already been "indoctrinated" in many attitudes, beliefs, and even raising styles throughout their school years, and teacher preparation institutions have minimal influence over how they view education. Thus, socialisation of teachers occurs in part through institutionalisation and partly through natural processes (Gavora, 2002).

1.1 Perspectives on values in different intents

Hartl and Hartlová (2015) value may be defined as a quality that a person gives to an object, circumstance, event, or activity and links it to the fulfilment of their wants and interests. As a result, values are developed gradually and via socialisation rather than all at once. They may be separated into two categories: absolute, usually valid, and relative, valid at a certain moment, direct and indirect. Positive categories are those that are advantageous, while negative categories are those that are unpleasant. If we concentrate on their substance, they may be categorised into logical, aesthetic, ethical, and many more categories based on the domain in which they fall. They not only contribute to social consciousness but also serve as a reflection of societal culture.

During the era of Greek ancient philosophy, debates about virtues, ethics, morality, and the like included values. Philosophers and theologians wrote the earliest books of this type.As a result, they form the foundation of current views of values (Cakirpaloglu, 2009).

The philosophy of values theory was developed in the 19th century, and Hermann Lotz is credited with its inception.According to Kondrla (2013), value is defined by the philosophy of values as a genuine thing that manifests, expresses, and identifies itself in a person's awareness. Not only are our acts guided towards these fundamental principles, but history as a whole has been directed towards them. We can only get close to it; we can never really achieve it.

The idea of axiology as a scientific theory of values is another philosophical idea related to values. As values are viewed as the result of human activity and consciousness, it is more useful than the philosophy of values. This theory looks at how values control motivation, volition, and behaviour in people (Kondrla et. al., 2013).

Several philosophers have addressed the question of whether values exist. They are defined by M. Heidegger as that which gives man and the world significance, has some validity for the individual, and acts as a standard for his behaviour. According to F. Nietsche, values are things that need to be generated by a noble spirit because they cannot exist on their own. M. Scheler contends that morality is purely intuitive and that values are idealised beings. Sublime and sacred is the ultimate value (Olšovský, 2005).

According to Cakirpaloglu (2009), psychological axiology connects personality with the idea of values. It is a psychological category that represents a rather steady personality structure. It is crucial for the individual's realisation as well as the social and historical ones. Beliefs regarding what is desirable and unpleasant, or good and evil, can be linked to values. This controls both collective and individual behaviour.

Individual supporters of the psychological strands vary in their conception of value along an axis that runs between the two extremes of the genesis of value. The first extreme is to attribute their existence to internal, individual, or biological origins—as in the case of Maslow, for example. The other extreme is an external, social, or cultural origin. B.F. Skinner, for instance, proposes a method of adopting ethical rules as the basis for whether a conduct is acceptable or harmful. While social variables aid in the formation and understanding of values, most psychologists tend to favour the biological basis of values. From an ontogenetic perspective, most psychologists concur that the value system develops throughout life and that infancy is crucial to its establishment. Adolescence is the time when values stabilise and deepen, according to Piaget (Cakirpaloglu, 2009).

The three most well-known sociologists who have studied values practically are Ronald Inglehart, Shalom H. Schwartz, and Geert Hofstede. Materialistic and postmaterialistic values are separated by R. Inglehart. Safety and security, as well as the provision of the bare needs for survival, respect for social order, and other ideals, are examples of materialistic values. Postmaterialistic principles encompass a range of concepts such as deeper interpersonal relationships, freedom of speech, and meeting societal and self-actualization goals. According to Inglehart's socialisation theory, values are formed in people through socialisation and also have a tendency to remain unchanged once they are accepted as personal (Prudký et al., 2009).

Geert Hofstede investigated cultural values as a way to understand different cultural contexts. It is predicated on the idea that since our behaviour is dictated by the condition of our cells, it may be predicted. Values are passed down from generation to generation, moving from the individual to the group (Prudký et al., 2009). The two main institutions that shape values are the family and the school. According to Kondrla et. al. (2013), Hofstede separates values into two categories: needed values, which are values that should be desired, and sought values, which are values that people want. According to Shalom H. Schwartze, we may comprehend society by using its ideals. Based on research, he organises the following value categories into a circular arrangement: autonomy, security, power, autonomy, pleasure, achievement, tradition, compassion, and universalism.

According to Kučerová (1996), the education of a person, which is the main subject of pedagogy, is education to certain values. Humanity is not innate to human beings, and can only be achieved through learning through education and the educator. Through education, the educated encounter the objective values of culture, which are transmitted to them and further developed. It is also important and necessary that the educated discover these values and internalise them. Through values education, the personality is cultivated and becomes a responsible person. Such education could help to harmonise and bring together today's complex world.

It is the duty of parents and other family members to instill values in their children and transmit those values on to the following generation. In addition, the state and society should require the family to play a role in fostering an atmosphere that is stimulating for education (Gulová, 2011).

2 TEACHERS' VALUES FROM RESEARCH FINDINGS

Values are frequently connected to religious concepts. This phenomena is employed in a number of studies. In his study Religion and Values, Vávra (2010) presented data pertaining to both subjects. The findings suggest that religion serves as both a source and a mediator of values. Religious people and non-religious people frequently displayed different points of view. Religious persons were less likely to reject systemic subordination, were more open to the idea of narrowing the wealth gap between individuals, and considered the state's power as a means of resolving social issues. For believers, safety and well-being took precedence above freedom. Compared to nonbelievers, they also demonstrated a higher level of tolerance for minorities and other groups. Saroglou et al. (2004) examined the value preferences of religious and nonreligious individuals in their study on religiosity and value orientations and discovered notable disparities between the two groups. The majority of believers were Muslims, Jews, and Christians. The findings show that religious individuals are more focused on traditional, conforming, and secure values. Autonomy, indulgence, and excitement are among the least preferred. The study indicates that religious individuals also prioritise self-expression ideals, particularly compassion. Universalism, however, is not.

A 2020 study titled Teachers' Value Orientation in the Czech Republic and throughout Europe was assembled from research undertaken in the country between 2012 and 2018. The findings indicate that educators in France, Germany, or Switzerland have a high level of interpersonal orientation. High degrees of conservatism and low levels of other-oriented attitudes, such universalism and kindness, are characteristics of Czech educators. Based on this, it can be said that Czech educators do not respect the ideals of equality, tolerance, and a focus on the interests of the group, all of which are crucial components of high-quality education. According to the study, first-level instructors had the highest level of conservatism, whereas Czech university teachers displayed the lowest amount. The virtues that college instructors valued most were autonomy, excitement, and accomplishment. Conversely, first-year educators had the lowest likelihood of endorsing principles like universalism, accomplishment, and autonomy (Raudenská, 2020).

The Value Orientation in the Czech Republic investigation supported the overall disparities between men and women with regard to the value orientation differences between male and female instructors. The findings show that compared to male instructors, female teachers are more other-oriented. The same is true for more experienced educators, those over 40, who are just as focused on serving others as more junior educators (Raudenská, 2020).

Transferring instructors' value choices to pupils is a significant aspect of educational activities. The comparison of Brazilian and Russian teachers' value choices was the main objective of the 2023 study. They linked the instructors' values in the two nations to similar ages and lengths of teaching experience, assuming that there would be no appreciable changes between them. 316 secondary school teachers from Russia and 122 teachers from Brazil participated in the study. Based on the study's findings, she came to the conclusion that Brazilian and Russian instructors place equal priority on family, health, and children. Russian educators placed greater importance on material well-being and social standing. Conversely, the values of love, labour, education, creativity, friendship, and travel had a more prominent place for the Brazilian sample of teachers (Camarini et. al., 2023).

The purpose of the study, which involved 352 teachers in the Tagoloan district of the Misamis Oriental Division, Philippines, during the 2022–2023 school year, was to ascertain the teachers' performance level, behavioural competencies, and core values, as well as the significance of these factors to the teachers' performance. The study's findings demonstrated how highly the instructors' basic principles were held. Among the fundamental principles were zeal, dedication, passion, and empathy. The factor with the highest rating was passion. The research examined self-management, collaboration, service orientation, and innovation as behavioural competences. Teamwork received the greatest rating among the behavioural qualities, while teaching performance received a very good rating. Additionally, the study showed a somewhat favourable correlation between performance and behavioural competences, core values, and conduct (Natividad, Oco, 2023).

The purpose of a 2019 Italian study was to look at the connections between teachers' self-efficacy and their values. Based on Schwartz's idea of human values, the study was conducted. 227 secondary school teachers in Italy participated in the study and answered a self-assessment questionnaire. The findings demonstrated that, irrespective of the kind or degree of learning motivation, safety values were positively correlated with a feeling of self efficiency. Depending on the motivation of instructors, there were different correlations between self-efficacy and openness to change on the one hand, and self-efficacy and self-efficacy on the other. When instructors felt independent in their teaching and under less pressure from the outside world, these ties were stronger (Barni, Francesca, Benevene, 2019).

The 2019 study's research, carried out in Estonia, sought to determine the relationship between the socialisation values of teachers and their own values, age, education, and educational environment. The Schwartz Values Questionnaire was filled out by 391 educators

in Estonia. The purpose of the questionnaire was to find out the socialisation and personal values of the instructors. Teachers believed that the most significant values for children's socialisation and personal development were those related to self-expression. The need of being adaptable was mentioned after that. Additionally, educators distinguished between intrinsic and socialisation values. Socialisation was given a higher rating than personal values when it came to openness to change. The socialisation values of teachers changed according to their age, personal values, and educational environment (Tamm, Tulviste, Martinson, 2020).

In 2020, an Indian research was published that examined the role that instructors' own values have in communicating values education. There were 101 female instructors and 202 male teachers in the sample. The findings showed that instructors often had strong personal convictions. The survey also discovered that educators had low standards for hedonistic, power, economic, and religious values. As per the authors' assertion, this demonstrates unequivocally that educators are not hedonistic and do not value power (Adhikari, 2020).

The Italian study from 2018 examined the link between teachers' classroom management techniques and their personal values and socialisation values. It did done by drawing on Schwartz's universal theory of human values. The findings demonstrated a connection between the values of instructors and the choice of their instructional approach. Compared to permissive teaching approaches, the connection was greater for authoritative and authoritarian styles (Barni, Russo, Danioni, 2018).

The educator need to be able to communicate their values with clarity. While they could evolve over time and in response to different situations, it's critical to acknowledge their importance. They affect students' growth, mould the educational experience, and help to create a welcoming and inclusive learning atmosphere, among other things. The principles that educators uphold can have a long-lasting effect on students' academic performance as well as their ethical and personal growth. Instructors ought to set a good example for their students and show support for one another.

3 CONCLUSION

Values affect not just how instructors organise their classes but also how they interact with students, establish the atmosphere in the classroom, and advance student learning as a whole. Teachers' values influence their instructional choices and have a long-lasting effect on their students' growth. Psychologically speaking, teachers' attitudes, behaviours, and interactions in the classroom can be greatly influenced by their own beliefs. Comprehending the psychological dimensions of educators' personal values can offer valuable understanding of their pedagogical approaches, motivation, and the general psychological atmosphere inside the classroom. Values have a role in education's social and emotional components as well. From a social standpoint, a teacher's personal values comprise convictions and tenets that impact their relationships with students, parents, coworkers, families, and themselves; they also include their dedication to social justice and their function in moulding morally upright individuals.

Sources

1. ADHIKARI, S. A Probe into the Personal Values of Teachers. In: *Research review Journals*. 2020. Vol. 4. No. 9. pp. 6 – 11. ISSN 2455-3085.
2. BALÁŽ, O. Spoločenské požadavky a profil učiteľa. In: *Pedagogika*. 1974. No. 3. pp. 335 – 353.
3. BARNI, D., RUSSO, C., DANIONI, F. Teachers' Values as Predictors of Classroom Management Styles: A Relative Weight Analysis. In: *Frontiers in Psychology*. 2018. Vol. 9.

4. BARNI, D., FRANCESCA, D., BENEVENE, P. Teachers' Self-Efficacy: The Role of Personal Values and Motivations for Teaching. In: *Frontiers in Psychology*. 2019. Vol. 10.
5. BRADOVÁ, G. *Interakčný model učiteľa etickej výchovy. Teoretické východiská problematiky*. 2013. [18.11.2023]. DOI: https://www.pdf.umb.sk/app/cmsFile.php?disposition=a&ID=6425
6. CAKIRPALOGLU, P. *Psychologie hodnot*. Olomouc: UP Olomouc. 2009. pp. 376. ISBN 978-80-244-2295-4.
7. CAMARINI, G. et al. Values of Russian and Brazilian teachers: comparative analysism. In: *Psychology in Education*. 2023. Vol. 5. pp. 258 – 271. [19.11.2023]. DOI: https://www.researchgate.net/publication/372483264_Values_of_Russian_and_Brazilian_teachers_comparative_analysism
8. GAVORA, P. Rozhodnutie stať sa učiteľom – pohľad kvalitatívneho výskumu. In: *Pedagogická revue*. 2002. Vol. 53. No. 3. pp 240 – 256.
9. GULOVÁ, L. *Sociální práce pro pedagogické obory*. Praha: Grada Publishing. 2011.
10. HARTL, P., HARTLOVÁ, H. *Psychologický slovník*. Praha: Portál. 2015. ISBN 9788026208730.
11. KONDRLA, P. et. al. *Tri aspekty skúmania hodnôt*. Ljubljana: KUD Apokalipsa CERI-SK. 2013.
12. KUČEROVÁ, S. *Úvod do pedagogické antropologie a axiologie*. 1 vyd. Brno: PF MU. 1990. pp. 49. ISBN 80-210.0141-0.
13. KUČEROVÁ, S. *Člověk, hodnoty, výchova*. Prešov: ManaCon. 1996. ISBN 8085668343.
14. NATIVIDAD, K., OCO, R. Core Values, Behavioral Competencies and Teachers' Performance. In: *International Journal of Research Publications*. 2023. Vol. 130. No. 1. pp. 95 – 107.
15. OLŠOVSKÝ, J. *Slovník filosofických pojmů současnosti*. 2. vyd. Praha: Academia. 2005. pp. 261. ISBN 80-200-1266-4.
16. PAVLOV, I. *Štandardizácia profesijných kompetencií učiteľov*. Banská Bystrica: Pedagogická fakulta. Univerzia Mateja Bela Banská Bystrica. 2013. [25.10.2023]. DOI: https://www.skolaplus.sk/doc/%C5%A0tandard.%20prof.komp.%202013%20(1).pdf
17. POTOČÁROVÁ, M. et al. *Teória výchovy 1*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave. 2021. pp. 172. ISBN 978-80-223-5327-4. [05.12.2023]. DOI: https://www.fedu.uniba.sk/fileadmin/pdf/Sucasti/Katedry/KP/KAPESO/Teoria_vychovy_1.pdf
18. PRUDKÝ, L. et. al. Inventura hodnot: výsledky sociologických výzkumů hodnot ve společnosti České republiky. Praha: Academia. 2009.
19. RAUDENSKÁ, P. *Hodnotové orientace učitelů v České republice a napříč Evropou*. Praha: Univerzita Karlova Pedagogická fakulta. 2020. [03.10.2023]. DOI: https://pages.pedf.cuni.cz/nedostatekucitelu/files/2021/02/Zprava-Hodnotove-orientace-ucitelu-uvodni-studie.pdf
20. SAROGLOU, V. et al. Values and religiosity: a metaanalysis of studies using Schwartz's model. In: *Personality and Individual Differences*. 2004. Vol. 37. No. 4. pp. 721 – 734. [24.10.2023]. DOI: https://doi.org/10.1016/j.paid.2003.10.005
21. TAMM, A., TULVISTE, T., MARTINSON, G. Teachers' personal values, age, and educational setting shape their socialisation values. In: *Journal of Beliefs & Values*. 2020. Vol. 41. No. 3. pp. 322 – 330.
22. VÁVRA, M. Náboženství a hodnoty. In: *Cesty katecheze*. 2010. Vol. 2. pp. 10 – 12. [02.12.2023]. DOI: http://www.cestykatecheze.cz/_d/Nabozenstvi-a-hodnoty.pdf

Contact
Mgr. Beáta Pošteková
Catholic University in Ružomberok
Faculty of Education
Hrabovská cesta 1A
Ružomberok, 034 01
Tel: +421 950 732 202
email: beata.postekova@gmail.com
supported by the project VEGA project 1/0299/21

DESTIGMATIZAČNÉ INTERVENCIE VO VZDELÁVANÍ ZDRAVOTNÍCKYCH PRACOVNÍKOV

DESTIGMATIZATION INTERVENTIONS IN THE EDUCATION OF HEALTH PROFESSIONALS

Terézia Fertaľová, Lívia Hadašová, Tatiana Šantová

Abstrakt

Úvod: Stigmatizácia duševne chorých predstavuje závažný problém v súvislosti so začleňovaním jedincov s duševným ochorením do spoločenského života a má negatívny vplyv na pohodu a celkové prežívanie. Sestry sú početnou skupinou zdravotníckych pracovníkov, ktorí významnou mieru môžu prispieť k formovaniu názorov odbornej a laickej verejnosti a ovplyvniť tak mieru stigmatizácie duševne chorých. Materiál a metódy: V predkladanej štúdii skúmame prostredníctvom dotazníka iného autora- Opening minds scale for health care providers, ktorý bol vytvorený na hodnotenie miery stigmatizácie u zdravotníckych pracovníkov, ako vzdelávanie v oblasti psychiatrického ošetrovateľstva ovplyvňuje mieru stigmatizácie a vzťah k duševne chorým ľuďom. Výsledky: Analyzovaním dotazníkom získaných údajov od respondentov sme dospeli k záveru, že vzdelávanie v oblasti psychiatrického ošetrovateľstva sa podieľalo na zlepšení vnímania duševne chorých ľudí študentmi, ako aj ovplyvnilo ich názory a postoje v pozitívnom smere. Záver: Vzdelávanie v oblasti psychiatrie a psychiatrického ošetrovateľstva je jednou z foriem znižovania stigmatizácie a zlepšovania povedomia o duševných ochoreniach, nielen u študentov ošetrovateľstva, ale aj celej spoločnosti. Je preto vhodné zamerať pozornosť na aktivity súvisiace s informovaním verejnosti o duševných ochoreniach a podpore duševného zdravia s cieľom znížiť stigmatizáciu a negatívne predsudky spoločnosti voči duševne chorým ľuďom.

Kľúčové slová: *stigmatizácia, duševné ochorenia, vzdelávanie, psychiatrické ošetrovateľstvo*

Abstract

Introduction: The stigmatization of the mentally ill poses a serious problem in relation to the inclusion of individuals with mental illness into the life of society and has a negative impact on their well-being and experiences in general. Nurses are a large group of health professionals who can make a significant contribution to shaping the views of professionals and the lay public and thereby influence the level of stigmatisation of the mentally ill. Material and methods: In the study presented, we examine how mental health education affects stigma and relationships with mentally ill people using a questionnaire by another author, the Opening Minds Scale for Health Care Providers, which was created to assess the level of stigma in healthcare professionals. Results: By analysing the questionnaire data obtained from the respondents, we concluded that education in psychiatric nursing contributed to improving the perception of mentally ill people by students, and also influenced their views and attitudes in a positive direction. Conclusion: Education in psychiatry and psychiatric nursing is one form of reducing stigma and improving awareness of mental illness, not only for nursing students, but also for society as a whole. It is therefore appropriate to focus attention on activities related to informing the public about mental illness and promoting mental health in order to reduce the stigmatization and negative prejudices of society towards mentally ill people.

Key words: *stigmatization, mental illnesses, education, psychiatric nursing*

1 ÚVOD

Stigma duševného ochorenia je komplexný psychosociálny jav, ktorý má mnoho negatívnych dopadov na život. Výskumy rozlišujú vonkajšiu stigmatizáciu a sebastigmatizáciu (Vrbová et al., 2016; Stárková, 2013).

Prítomnosť stigmatizácie v systéme poskytovania zdravotnej starostlivosti znamená pre pacienta vážnu prekážku v jej dostupnosti a kvalite.

Negatívne sklony zdravotníkov s cieľom udržať si od psychiatrických pacientov odstup a predčasné vzdávanie vôle a snahy o vyliečenie takýchto pacientov je normálnou ľudskou reakciou na maladaptívne správanie psychiatrických pacientov. Pri liečbe pacientov s psychiatrickou diagnózou, obzvlášť s poruchou osobnosti, je niekedy vhodné konzultovať proces liečby so supervízorom. Je to potrebné najmä vtedy, keď psychoterapeut vykazuje známky nepochopenia a nespracovania skutočnosti pacientovho maladaptívneho správania (Hailesilassie et al., 2017).

Najbežnejšími formami stigmatizácie psychiatrických pacientov v zdravotníckych zariadeniach je odopretie zdravotnej starostlivosti, poskytovanie starostlivosti v nedostatočnom rozsahu, fyzické a psychické týranie, slovné napádanie, alebo jemnejšie formy- pacienti môžu byť nútení dlhšie čakať za ošetrením, prípadne je starostlivosť o nich lekárom prenechaná na mladšieho, menej skúsenejšieho kolegu, sú ignorovaní, vynechaní z rozhodovania o svojom zdravotnom stave, zažívajú jemné alebo zjavné formy nátlaku, ich diagnóza je zverejnená pred ostatnými pacientmi alebo pacient nie je vypočutý pokiaľ ide o povahu jeho problému. Často sú stigmatizovaní aj jedinci s anamnézou duševných ochorení v rodine (Knaak, Mantler, Szeto, 2017). Kvalita poskytovanej zdravotnej starostlivosti často závisí od toho, aký vzťah si zdravotnícky personál k pacientovi vytvorí. V prípade, že zdravotnícki pracovníci neveria v zlepšenie zdravotného stavu a neočakávajú ho napriek adekvátne poskytovanej liečbe, nebude v zlepšenie veriť ani sám pacient a dochádza k minimalizovaniu ich terapeutickej snahy. Personál častejšie stigmatizuje pacientov, ku ktorým prechovávajú menej sympatií, pacientov z nižších sociálnych vrstiev alebo pacientov, s ktorými je sťažená spolupráca. Následkom stigmatizácie v zdravotníckych zariadeniach sa vytvárajú bariéry vo forme narušenia terapeutických vzťahov medzi lekárom a pacientom, oneskorenia pri hľadaní odbornej pomoci, spoliehanie sa na samoliečbu, zatajovanie diagnózy či predčasné ukončenie liečby zo strany pacienta. Pacienti, ktorí sa počas hospitalizácie stretnú s akýmikoľvek prejavmi stigmatizácie sa často uzatvárajú do seba, vykazujú známky apatie voči okoliu, nemajú chuť a záujem nadväzovať vzťahy s ostatnými pacientmi na izbe a svoj neutrálny až negatívny postoj zaujímajú aj voči liečbe (Knaak, Mantler, Szeto, 2017). Sestry sú početnou skupinou odborníkov, ktorí môžu významnou mierou ovplyvniť a formovať názory ďalších zdravotníckych pracovníkov, ktorí vstupujú do starostlivosti o chorých a zároveň prispievajú k formovaniu postojov širšieho okolia. Destigmatizačné intervencie by preto mali byť nevyhnutnou súčasťou pregraduálneho vzdelávania sestier. Zvyšovanie zdravotnej gramotnosti v oblasti duševného zdravia je účinnou stratégiou na podporu včasnej identifikácie duševných porúch, zníženia stigmy a zlepšenie správania pri hľadaní efektívnej pomoci (Wei et al., 2015; Mehta et al., 2015). Implicitné vzdelávanie o stigmatizáci v súvislosti s duševnými chorobami je rozvíjajúcou sa oblasťou výskumu, ktorá môže poskytnúť zásadné informácie o koncepcii a implementácii programov k znižovaniu miery stigmatizácie (Sukhera et al., 2020). Akademické vzdelávanie nestačí na to, aby sa zmenili vnútorné postoje vo vzťahu k vnímaniu duševných porúch (Martin et al., 2020). Kombinácia viacerých intervencií sa javí ako účinná destigmatizačná stratégia.

1.1 Cieľ výskumu a metóda

Na konci Stigma v súvislosti s duševným ochorením je prekážkou včasnej a úspešnej liečby duševne chorého. Stigmatizovaní môže byť nielen samotný pacient, ale aj jeho blízke okolie.

Stigmatizácia sa vyskytuje aj v zdravotníckych zariadeniach pri poskytovaní psychiatrickej starostlivosti. Vo vzdelávaní sestier je potrebné vyvíjať detigmatizačné intervencie s cieľom eliminácie tohto fenoménu v odbore psychiatria. Hlavným cieľom nášho výskumu bolo zistiť stav stigmatizácie študentov ošetrovateľstva k duševne chorým a sledovať ako vzdelávanie ovplyvňuje mieru stigmatizácie.

Vzorka

Výskumný súbor tvorilo 49 študentov (100%; n=49). Priemerný vek respondentov bol 21 rokov. Výber vzorky respondentov je zámerný. Zber údajov sme realizovali po získaní súhlasu na realizáciu výskumu.

Priebeh výskumu

Prvý zber dát sme realizovali v období september 2020 pred začiatkom zimného semestra a realizáciou seminárov z predmetu Psychiatrické ošetrovateľstvo. Druhý zber dát sme realizovali v januári 2021 po ukončení výučby a hodnotenia z predmetu Psychiatrické ošetrovateľstvo. Dotazníky boli distribuované elektronicky.

Nástroje

Zber empirických dát sme realizovali dotazníkovou metódou. Použili sme voľne dostupný dotazník iného autora – Opening minds scale for health care providers (ďalej OMS-HC-15). Dotazník bol vytvorený na hodnotenie miery stigmatizácie zdravotníckymi pracovníkmi. Dotazníkové položky sú formulované formou self – reportu teda subjektívneho hodnotenia vlastných postojov voči duševne chorým.

Subškály a otázky dotazníka OMS-HC:

Doména č. 1 – subškála „*postoj“.* Do tejto domény patria otázky Q1 – Q6

Doména č. 2 – subškála „*hľadanie pomoci“.* Táto doména pozostáva z otázok Q7 – Q10, pričom kódovanie odpovedí u Q9 aQ10 je obrátené.

Doména č.3 – subškála „*sociálna vzdialenosť“,* je tvorená otázkami Q11 – Q15. Okrem otázky Q14, je u všetkých ostatných otázok obrátená škála bodovania.

Respondent si vyberá odpoveď (Likertová škála odpovedí): rozhodne súhlasím**;** súhlasím**;** ani súhlasím, ani nesúhlasím**;** nesúhlasím**;** rozhodne nesúhlasím. Jednotlivým položkám je priradené skóre od 1 do 5. Vysoké skóre naznačuje, že ide o viac stigmatizujúci postoj. Plný OMS-HC obsahuje 20 položiek. Častejšie sa používa 15 stupňový dotazník, ktorý má lepšie výsledky reliability. Pri 15 stupňovom dotazníku sa jeho skóre môže pohybovať od 15 (najmenej stigmatizujúci postoj) po 75 (najviac stigmatizujúci postoj).

Štatistické spracovanie

Jednotlivé otázky sme usporiadali podľa pravidiel dotazníka OMS-HC 15 do troch domén a ich reliabilitu sme overili pomocou Cronbachovej alfy. Výpočtom celkovej Cronbachovej alfy (0,689; hraničná hodnota je 0,7), sme zistili, že zaznamenané dáta v našom výskume majú tesnú dostatočnú vnútornú konzistenciou, z čoho vyplýva, že preukazujú síce nižšiu spoľahlivosť, ale napriek tomu je možné ich následne spracovávať. Z daného výsledku vyplýva, že interná konzistencia bola prijateľná.

Na overenie normality sme použili test normality D´Agostino, ktorý je vhodný používať pre náhodný výber veľkého rozsahu ($30 \leq n \leq 100$). Nulovú hypotézu H_0 zamietame na hladine významnosti ($\alpha = 0,05$), ak vypočítaná p-hodnota bude menšia ako stanovená hladina významnosti ($\alpha = 0,05$).

1.2 Výsledky

Na základe výsledkov uvedených v tab. 1 môžeme konštatovať, že výsledná hodnota D´Agostinovho testu normality je vo všetkých doménach aj v dotazníku ako celku pred aj po absolvovaní odborného predmetu „Psychiatrické ošetrovateľstvo“ (< 0,0001) *menšia ako je stanovená hladina významnosti* ($\alpha = 0,05$), preto podľa pravidiel stanovených hypotéz na overenie normality uvádzame, že prijímame alternatívnu hypotézu, ktorá pojednáva

o porušenej normalite dát (jedná sa o neparametrické dáta). Aby sme dokázali štatistickú, vecnú, praktickú ale aj klinickú významnosť štatistického testu využijeme Cohenov koeficient veľkosti účinku (Effect Size) vychádzajúceho z jeho odhadu, ktorý sa používa pri posudzovaní veľkosti efektu u závislých skupín. Podľa výsledkov uvedených v tabuľke 1 a platného rozdelenia efektu sme dospeli k záveru, že v „Doméne 1 – postoj“ je efekt veľmi malý, a v ostatných doménach ako aj v celkovom hodnotení je efekt účinku malý. To však neznamená, že dáta sú slabé, ide skôr o limitovanú veľkosť vzorky (n=49).

Tabuľka 1 Test normality dát a Cohenov koeficient efektu dotazníka OMS-HC 15 v závislosti na doménach

	D´Agostisto test normality (pred)	**D´Agostisto test normality (po)**	**veľkosť efektu (Cohenov δ)**
15 položiek celkom	< 0,0001	< 0,0001	0,28
Doména 1 - postoj	< 0,0001	< 0,0001	0,17
Doména 2 - hľadanie pomoci	< 0,0001	< 0,0001	0,43
Doména 3 - sociálna vzdialenosť	< 0,0001	< 0,0001	0,30

(zdroj: vlastné spracovanie)

V rámci stanovenej hypotézy 1 sme predpokladali, že miera stigmatizácie k duševne chorým zo strany študentov odboru ošetrovateľstvo je významne rozdielna v súvislosti s absolvovaním predmetu z oblasti psychiatrického ošetrovateľstva. Hypotézu sme rozdelili na základe domén do 3 častí. Z dát uvedených v tabuľke 2 vyplýva, že priemerná hodnota získaných bodov v Doméne 1 – postoj, bola na začiatku výskumu vyššia (15,53±2,92) ako po absolvovaní odborného predmetu (14,49±3,14). Podľa pravidiel dotazníka OMS-HC vyplýva, že respondenti mali lepší postoj k duševne chorým na začiatku semestra.

Tabuľka 2 Deskriptívna štatistika Domény 1

premenná	**početnosť (n)**	**min (b)**	**max (b)**	**priemer bodov**	**STD**
Doména 1 (pred)	49	10,00	22,00	15,53	2,92
Doména 1 (po)	49	7,00	20,00	14,49	3,14

(zdroj: vlastné spracovanie)

Z dát uvedených v tabuľke 3 vyplýva, že priemerná hodnota získaných bodov v Doméne 2 – hľadanie pomoci, bola na začiatku výskumu nižšia (10,86±2,66) ako po absolvovaní odborného predmetu (9,16±2,37).

Tabuľka 3 Deskriptívna štatistika Domény 2

premenná	**početnosť (n)**	**min (b)**	**max (b)**	**priemer bodov**	**STD**
Doména 2 (pred)	49	4,00	17,00	10,86	2,66
Doména 2 (po)	49	4,00	14,00	9,16	2,37

(zdroj: vlastné spracovanie)

Podľa pravidiel dotazníka OMS-HC vyplýva, že respondenti mali lepší postoj k duševne chorým po ukončení predmetu a nadobudnutím vedomostí z psychiatrického ošetrovateľstva. Z dát uvedených v tabuľke 4 vyplýva, že priemerná hodnota získaných bodov v Doméne 3 – sociálna vzdialenosť, bola na začiatku výskumu vyššia (11,90±2,66) ako po absolvovaní odborného predmetu (10,55±2,62).

Tabuľka 4 Deskriptívna štatistika Domény 3

premenná	početnosť (n)	min (b)	max (b)	priemer bodov	STD
Doména 3 (pred)	49	5,00	18,00	11,90	2,66
Doména 3 (po)	49	5,00	16,00	10,55	2,62

(zdroj: vlastné spracovanie)

Podľa pravidiel dotazníka OMS-HC vyplýva, že respondenti mali viac stigmatizujúci postoj k duševne chorým na začiatku semestra.

1.3 Diskusia

Realizované výskumy potvrdzujú, že vzdelávanie mladých ľudí v oblasti psychiatrie a psychiatrického ošetrovateľstva pozitívne vplýva na vnímanie duševne chorých ľudí študentmi a kladne ovplyvňuje postoje k nim.

V našom výskume sme zistili, že najviac stigmatizujúci postoj zaujali respondenti pred absolvovaním predmetu psychiatrické ošetrovateľstvo v doméne 1 (postoj). Z toho vyplýva, že študenti, ktorí zatiaľ nemali dostatok teoretických vedomostí vykazovali pred absolvovaním teoretického predmetu istú mieru nepochopenia a stigmatizácie voči duševne chorým ľuďom. Študenti nepreukazovali významný záujem o prácu na oddelení psychiatrie, udávali, že sa cítia lepšie pri poskytovaní ošetrovateľskej starostlivosti osobe, ktorá trpí somatickým ochorením, v porovnaní s duševným ochorením, nedokázali úplne súcitiť s osobou, ktorá trpí duševným ochorením a niekoľkí dokonca priznali, že napriek svojmu profesionálnemu presvedčeniu majú k duševne chorým negatívny vzťah. Študenti po absolvovaní vzdelávania preukázali pozitívnejšie vnímanie duševne chorých a nižšiu mieru stigmatizácie vo viacerých položkách dotazníka. Z výsledkov vyplýva, že miera stigmatizácie vo vzťahu k duševne chorým u študentov zaznamenala pokles vo viacerých oblastiach. Vo výskume od Bekhet et al. (2017) bolo študentom ošetrovateľstva na vysokej škole, ktorí doposiaľ nemali žiadne predchádzajúce teoretické ani klinické skúsenosti s duševne chorými, položených 5 otvorených otázok. Otázky zneli: „Prečo si myslíte, že sú duševne chorí stigmatizovaní? Čo si vy osobne myslíte o duševných ochoreniach? Ako môžeme narušiť začarovaný kruh stigmatizácie? Ako sa možno starať o duševne chorých? Máte v rodine a medzi priateľmi niekoho, kto trpí duševnou poruchou, a niekoho, kto má ťažkosti pri komunikácii so spoločnosťou?“ Výsledky preukázali, že stigmatizácia v súvislosti s duševnými ochoreniami je výsledkom nevedomosti a dezinformácii. Študenti subjektívne identifikovali najrôznejšie zdroje, o ktorých predpokladajú, že vplývajú na vnímanie duševne chorých ľudí spoločnosťou. Išlo najmä o strach, nedostatočné vzdelanie, či negatívne vykresľovanie duševne chorých médiami (Bekhet et al., 2017). Vo výskume od Prasad et al. (2016) boli hodnotené postoje študentov internej medicíny k duševne chorým a porovnávali dve skupiny študentov- prvá skupina úspešne ukončila 15. dňový cyklus prednášok zo psychiatrie, zatiaľ čo druhá skupina ich zatiaľ neabsolvovala. Výsledky ukázali, že vzdelávanie má významný vplyv na postoje študentov, ktoré boli po absolvovaní prednášok zmenené v pozitívnom smere. Študenti pochopili podstatu duševných ochorení a dokázali sa vcítiť do prežívania duševne chorých pacientov a prednášky hodnotili veľmi pozitívne (Prasad et al., 2016). Rozdielne výsledky boli interpretované vo výskume Hailesilassie et al. (2017). Postoje študentov k duševne chorým sa, rovnako ako v predošlých výskumoch,

zmenili po absolvovaní klinických cvičení na psychiatrickom oddelení. Na rozdiel od ostatných výskumov však rotácia na pracoviskách psychiatrie ovplyvnila študentov negatívne a ich vzťah k duševne chorým sa po absolvovaní cyklu klinických cvičení zhoršil. Dôvodom by podľa autorov mohli byť rozdielne predstavy a očakávania študentov o psychiatrii a duševne chorých ľuďoch v porovnaní s prežitou realitou, alebo nedostatočná supervízia a prítomnosť vyučujúceho počas klinických cvičení (Hailesilassie et al., 2017). İnan et al., (2019) realizovali štúdiu, v rámci ktorej sledovali vplyv vzdelávania v oblasti duševného zdravia u študentov ošetrovateľstva pri rozvíjaní pozitívnych postojov k ľudom s duševnými chorobami. Získané výsledky odhalili významné pozitívne rozdiely po ukončení vzdelávacieho modulu a antistigamtizačného programu v oblasti duševne chorých, zároveň odporúčajú nahradiť stereotypy vzdelávania programami proti stigme (Ínan et al., 2019).
Reflexívnym učením sa skôr podarí nadviazať ľudské spojenie potrebné na zlepšenie starostlivosti o zraniteľnú skupinu duševne chorých (Dion, 2019). Dobrovoľnícke činnosti a stáže na oddeleniach psychiatrie ponúkajú študentom príležitosť komunikovať s ľuďmi s duševným ochorením a umožňujú im rozvíjať pozitívne postoje a prekonávať predsudky. Štúdiu, ktorú realizovali Julia Sanchis a kolektív (2020) skúmali postoje študentov ošetrovateľstva vo vzťahu k duševne chorým a hodnotili ich formovanie v súvislosti s realizovaním klinických cvičení na akútnych oddeleniach psychiatrie. Zaznamenali pozitívne zmeny postojov a destigmatizujúce tendencie. Klinické stáže v oblasti duševného zdravia umožňujú študentom ošetrovateľstva rozvíjať diverzifikovanejšie a pozitívnejšie postoje k duševným chorobám a ľudom s ťažkými duševnými chorobami (Juliá-Sanchis et al., 2020). Sandhu et al., (2019) realizovali štúdiu či sú stigmatizujúce postoje spojené s úrovňou vzdelania a osobnými skúsenosťami s ľuďmi s duševne chorými. Postoje porovnávali u vysokoškolských študentov lekárskych fakúlt a psychiatrov. Najnižšiu mieru stigmatizácie preukázali psychiatri. Zistenia podporujú teóriu, že vzdelávanie a skúsenosti s duševnými chorobami sú spojené so zníženou stigmou (Sandhu et al., 2019). Medzi poskytovateľmi zdravotnej starostlivosti prevláda stigma voči psychiatrii a ľuďom s vážnymi duševnými chorobami, ktorá môže nepriaznivo ovplyvniť starostlivosť o pacientov. Stigma medzi sestrami môže mať vplyv na osobnú starostlivosť o seba a obmedziť správanie pri hľadaní pomoci. Stigma okolo ošetrovateľstva v oblasti duševného zdravia môže nepriaznivo ovplyvniť nábor do tejto už aj tak nedostatočne personálne obsadenej oblasti. Ani silné akademické osnovy nestačia na to, aby sa zmenilo stigmatizované vnímanie duševných chorôb. Interaktívne vzdelávanie v spolupráci so sestrami pracujúcimi s duševne chorými, ktoré sa podelia s vlastnými skúsenosťami a v kombinácii s realizáciou klinických cvičení študentov na oddeleniach psychiatrie sa ukazuje ako najefektívnejší postup vo formovaní postojov študentov ošetrovateľstva vo vzťahu k duševne chorým (Martin et al., 2020). Výskumy zhodne poukazujú, že pregraduálne vzdelávanie v oblasti psychiatrie ovplyvňuje myslenie, postoje a vzťah študentov k duševne chorým. Študenti sú značne ovplyvňovaní teoretickou výučbou, po jej absolvovaní sa zväčša dokážu lepšie vcítiť do prežívania duševne chorých, dokážu pochopiť a poznať príznaky duševného ochorenia a ich miera stigmatizácie sa znižuje.

2 ZÁVER

Destigmatizačné intervencie sú nevyhnutnosťou a podporujú kvalitu poskytovanej psychiatrickej starostlivosti o duševne chorých. Okrem zvyšovania zdravotnej gramotnosti v súvislosti s duševnými ochoreniami je absolútnou nevyhnutnosťou destigmatizácie dostupná a kvalitná psychiatrická starostlivosť. V našich intervenciách plánujeme pokračovať a okrem tradičného vzdelávania využiť interaktívne vzdelávanie v rovine teoretickej a praktickej, aby destigmatizačné intervencie boli adresnejšie, efektívnejšie a prínosnejšie.

Príspevok vznikol s finančnou podporu projektu KEGA č. 003PU-4/2021 s názvom: Simulačné centrum starostlivosti o chronické rany.

Použitá literatura

1. BEKHET, et al. 2017. *Nursing students´perception of the stigma of mental illness*. In: SM Journal of Nursing. Roč. 2017, vyd. 3. Dostupné na: https://www.jsmcentral.org/sm-nursing/smjn-v3-1013.pdf
2. DION K. (2019). Teaching Nursing Students How to Decrease the Stigma Against People Who Use Drugs. *Nurse educator*, *44*(6), 335–337. https://doi.org/10.1097/NNE.0000000000000647
3. HAILESILASSIE, H., KEREBIH, H., NEGASH, A., GIRMA, E., SIEBECK, M., & TESFAYE, M. (2017). Attitude of Medical Students towards Psychiatry: The case of Jimma University, Southwest Ethiopia. *Ethiopian journal of health sciences*, *27*(3), 207–214. https://doi.org/10.4314/ejhs.v27i3.2
4. İNAN, F. Ş., GÜNÜŞEN, N., DUMAN, Z. Ç., & ERTEM, M. Y. (2019). The Impact of Mental Health Nursing Module, Clinical Practice and an Anti-Stigma Program on Nursing Students' Attitudes toward Mental Illness: A Quasi-Experimental Study. *Journal of professional nursing : official journal of the American Association of Colleges of Nursing*, *35*(3), 201–208. https://doi.org/10.1016/j.profnurs.2018.10.001
5. JULIÁ-SANCHIS, R., SANJUAN-QUILES, Á., RICHART-MARTÍNEZ, M., & CABRERO-GARCÍA, J. (2020). The impact of volunteering in mental health settings on nursing students' attitudes. *Nurse education in practice*, *44*, 102726. https://doi.org/10.1016/j.nepr.2020.102726
6. KNAAK, S., MANTLER, E., & SZETO, A. (2017). Mental illness-related stigma in healthcare: Barriers to access and care and evidence-based solutions. *Healthcare management forum*, *30*(2), 111–116. https://doi.org/10.1177/0840470416679413
7. MARTIN, A., KRAUSE, R., CHILTON, J., JACOBS, A., & AMSALEM, D. (2020). Attitudes to psychiatry and to mental illness among nursing students: Adaptation and use of two validated instruments in preclinical education. *Journal of psychiatric and mental health nursing*, *27*(3), 308–317. https://doi.org/10.1111/jpm.12580
8. MEHTA, N., CLEMENT, S., MARCUS, E., STONA, A. C., BEZBORODOVS et al. (2015). Evidence for effective interventions to reduce mental health-related stigma and discrimination in the medium and long term: systematic review. *The British journal of psychiatry : the journal of mental science*, *207*(5), 377–384. https://doi.org/10.1192/bjp.bp.114.151944
9. PRASAD, K. et al. 2016. Why not psychiatry? Interns of a medical college in Northern Kerala responds. In: Indian Journal of Psychiatry. Roč. 2016, vyd. 58, s. 204. Dostupné na: https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4919966
10. SANDHU, H. S., ARORA, A., BRASCH, J., & STREINER, D. L. (2019). Mental Health Stigma: Explicit and Implicit Attitudes of Canadian Undergraduate Students, Medical School Students, and Psychiatrists. *Canadian journal of psychiatry. Revue canadienne de psychiatrie*, *64*(3), 209–217. https://doi.org/10.1177/0706743718792193
11. STÁRKOVÁ, L. 2013 *Stigmatizace v pedopsychiatrii*. In: Psychiatrie pro praxi [online] roč. 2013; 14(1),s.10-13., [cit. 19.12.2020]. ISSN: 1803-5272. Dostupné na: https://www.psychiatriepropraxi.cz/pdfs/psy/2013/01/03.pdf
12. SUKHERA, J., MILLER, K., SCERBO, C., MILNE, A., LIM, R., & WATLING, C. (2020). Implicit Stigma Recognition and Management for Health Professionals. *Academic psychiatry : the journal of the American Association of Directors of*

Psychiatric Residency Training and the Association for Academic Psychiatry, *44*(1), 59–63. https://doi.org/10.1007/s40596-019-01133-8
13. VRBOVA, K., PRASKO, J., HOLUBOVA, M., KAMARADOVA, D., OCISKOVA, M. et al. (2016). Self-stigma and schizophrenia: a cross-sectional study. *Neuropsychiatric disease and treatment*, *12*, 3011–3020. https://doi.org/10.2147/NDT.S120298
14. WEI, Y., MCGRATH, P. J., HAYDEN, J., & KUTCHER, S. (2015). Mental health literacy measures evaluating knowledge, attitudes and help-seeking: a scoping review. *BMC psychiatry*, *15*, 291. https://doi.org/10.1186/s12888-015-0681-9

Kontaktné údaje

PhDr. Terézia Fertaľová, PhD.
Prešovská univerzita v Prešove
Fakulta zdravotníckych odborov
Partizánska 1, 080 01 Prešov
Tel: 00421517562461
email: terezia.fertalova@unipo.sk

ROLE KOGNITIVNÍ EDUKACE VE VZDĚLÁVÁNÍ ŽÁKŮ 1. STUPNĚ ZŠ V SOCIÁLNĚ VYLOUČENÉ LOKALITĚ

THE ROLE OF COGNITIVE EDUCATION IN THE EDUCATION OF PRIMARY SCHOOL PUPILS FROM SOCIALLY EXCLUDED LOCALITY

Eliška Kučáková

Abstrakt

Cílem příspěvku je v teoretické rovině uvést do kontextu vztah mezi úrovní rozvinutí kognitivních funkcí žáků s odlišnými životními podmínkami a z odlišného kulturního prostředí a vysokým rizikem ohrožení školní neúspěšnosti, která je jedním z proměnných vstupujících do fenoménu nedokončení základního vzdělávání. Jelikož v dané souvislosti vzrůstá význam implementace kognitivní stimulace do současných edukačních podmínek, klade si navazující empirické šetření za cíl verifikaci účinnosti Programu instrumentálního obohacení Reuvena Feuersteina (FIE) jako nástroje kognitivní edukace v oblasti stimulace kognitivních funkcí u dané skupiny žáků. Prezentovány jsou dílčí výsledky výzkumu, které vnáší vhled do dané problematiky a poukazují na možnou účinnost kognitivně-stimulačních programů.

Klíčová slova: *kognitivní edukace, žák s odlišnými životními podmínkami a z odlišného kulturního prostředí, Program instrumentálního obohacení Reuvena Feuersteina, kognitivně-stimulační programy, rozvoj kognitivních funkcí*

Abstract

The aim of this paper is, at a theoretical level, to contextualize the relationship between the level of cognitive functional development among pupils from different living conditions and from different cultural environments and the high risk of such pupils' school failure, which is one of the variables impacting the phenomenon of the failure to complete primary education. Since, in this context, the importance of implementing cognitive stimulation into the current conditions for education is growing, this related empirical investigation aims to verify the effectiveness of the Reuven Feuerstein Instrumental Enrichment Program (FIE) as an instrument of cognitive education in the field of stimulating cognitive functions for a given group of pupils. Partial results of the research are presented which give us insight into this issue and point to the possible effectiveness of cognitive stimulus programs.

Key words: *cognitive education, pupils from different living conditions and from different cultural environments, Reuven Feuerstein Instrumental Enrichment Program, cognitive stimulus programs, cognitive development*

1 INTRODUCTION

Pupils from different living conditions and pupils from different cultural environments encounter a high risk of school failure. Proof of this is, for example, data on the failure of such pupils to complete primary education. However, as school success is influenced by many factors, we are focusing here on the concept of cognitive function, deterioration of cognitive function, and the definition of cognitive education. This area was chosen chiefly because it is strongly connected with the mastery of trivia and the demands placed on pupils by primary

education. It is possible, through targeted methods and principles, to strengthen and modify these aspects to facilitate better mastery of the individual's adaptation to external conditions. Within the framework of the empirical investigation, partial results will be presented of the research targeting the development of selected cognitive functions with the aid of implementing the Reuven Feuerstein Program of Instrumental Enrichment. The aim of this investigation is to verify the effectiveness of this method as a cognitive education tool for pupils with different living conditions and pupils from different cultural environments.

2 THE ISSUE OF THE DETERIORATION OF COGNITIVE PERFORMANCE AMONG PUPILS WITH DIFFERENT LIVING CONDITIONS AND FROM DIFFERENT CULTURAL ENVIRONMENTS

Cognition includes a broad spectrum of mental processes and functions which make it possible for us not just to explore the world, but also to comprehend and grasp it. This is necessary to all areas of life, as on this basis we make decisions, plan, and solve problems. This also include emotions and understanding social situations. Development of cognition is, in addition to hereditary disposition, also conditioned by the degree to which the environment in which a child grows up is stimulating. (Lebeer 2006, p. 26) As the brain is a constantly-developing organ, new synaptic connections form in it and new structures are built.

The area of cognitive functions, or rather the level of their development, functionality or performance, is strongly connected in the educational environment, for example, with mastery of trivia, with mastery of the demands placed on the pupil, and also with acquiring the more complex and complicated skills through which one learns at school. Many authors (see Kovalčíková & Martinková 2020, pp. 71–72; Ahmed et al. 2021; Benzing et al. 2019; Carlson & Wiedl 2013) point out in their studies that great attention should be paid to these abilities in education, as they are part of the executive function of the individual, and the quality of this function is frequently manifested in the context of preparedness for school and success there.

This process, therefore, involves the mental processes responsible for the insufficient intellectual performances which appear when the pupil is confronted with less familiar or demanding tasks. (Feuerstein et al. 2014, pp. 25–26; Benzing et al. 2019, pp. 226–227) Since pupils are exposed to such tasks on a daily basis in practice (especially from the standpoint of rapidly generating new information, acquiring technological skills, the growth of new discoveries or addressing subjects of global import), the necessity to increase the effectiveness of learning to adapt to external conditions also enters into this issue. It is not possible to isolate the educational environment from the external one, it is important to also prepare pupils for adulthood and the different transformations they will have to face and be able to respond to with flexibility. (Feuerstein et al. 2014)

The purpose and one of the aims of education should therefore be to facilitate modifications of cognitive structures so that they become more efficient and individuals internalize meta-strategies such that they develop their own autonomy, activity and independence. This is how the adaptability of a pupil, mentioned above, can increase.

If performance is reduced in the area of any of the partial components of the cognitive function process, cognitive performance is weakened. What is meant by the weakening of cognitive performance is a reduction of intellectual performance that is not yet to the level of mental disability, however. Essentially, this overlaps in practice with the area of the borderline zone for mental retardation. (Valenta et al. 2020, pp. 6–7; 2015, pp. 8–9) In the context of the Czech Republic's education system, this means that pupils in whom this weakness is demonstrated through an examination in an educational guidance facility leaves that examination with a recommendation for a Level 2 support measure. For pupils with different living conditions and pupils from different cultural environments, however, it is absolutely possible that the influence of weakened cognitive performance is manifested to a

high degree in the area of difficulty acquiring skills and knowledge, including absolutely basic knowledge or skills in counting, reading and writing. These difficulties may distinctly persist or intensify even in higher grades, they appear in all subjects, and they also appear in other areas of school life. With the establishment of Level 2 support measures, such a pupil can continue to fulfill the conditions of primary education. However, if the pupil ends up in a non-supportive or non-stimulating social environment, there is a high risk the pupil will leave after nine years of compulsory attendance, including the possibility to fail two grades in a mainstream primary school, with insufficiently developed skills in elementary mathematics, reading and writing. Gradually, with the expansion of the curriculum and its demands, the pupil may also lose motivation, which is highly likely to also manifest in the areas of the pupil's socialization, upbringing, and subsequently also his or her work performance.

In the context of this issue we would like to mention the so-called phenomenon of incomplete primary education. This is the issue of pupils who leave primary education after the compulsory nine years of attendance but who never complete the ninth (or 10th) grade. On the basis of data from the Statistical Yearbook on Education produced by the Ministry of Education, Youth and Sport of the Czech Republic (Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy - MŠMT) it is possible to observe that in the last decade (2012 - 2022) there are on average 4.7 % of pupils who do not complete primary education. Up until 2020 the average was around 5 %. The percentage declined during the COVID-19 pandemic. Roughly two-thirds of pupils living in socially excluded localities lave education early, according to a report by the Agency for Social Inclusion (Agentura pro sociální začleňování - Matoušek 2018). However, the essence of this problem cannot be attributed just to insufficiently developed cognitive ability, as that is not the only variable involved. However, an effort is underway to place this issue in a broader context. This effort points to the influence of cognitive development which, from the start of school attendance, is one of the variables involved in the issue of inclusive education in the Czech Republic.

Weakened cognitive performance can also manifest itself in various ways which are absolutely specific. Other difficulties can arise in the area of thinking, expressive capability, problem solving, attention to and concentration om work, persistence when completing a task, spatiotemporal orientation, planning, egocentric communication methods, and in other areas. (Valenta et al. 2020, pp. 119–120; 2015, pp. 12; Feuerstein et al. 2014, pp. 140–176)

3 COGNITIVE EDUCATION AND INTERVENTION PROGRAMS

From the above-described theoretical grasp of this issue it follows that there is a need to introduce an approach into education that would facilitate modification of pupils' cognitive structures and the conditions for their instruction in the schools. It is frequently assumed that a child will automatically, spontaneously learn something if he or she receives exact instructions. These "instructions" become automatic and pupils create strategies for applying them. (Lebeer 2006, p. 25) What if the pupil is unable to understand the instructions, though? What if a pupil is unable to perceive what is being communicated? What if a pupil cannot concentratedly work on a given task, or cannot express his or her ideas with enough exactitude? How can such a pupil be aided further after repeated failures?

An approach to education does exist that is based on the cognitive sciences. It is called cognitive education. The term "cognitive education" has been used in its academic sense since the 1970s, but its roots extend far back into history. (Talkhabi & Nouri 2012; Haywood 2014). Such education concentrates on acquiring, developing and applying cognitive processes in order to implement teaching that is qualified in this regard. It teaches strategy and intentionality in the acquiring, processing and application of knowledge through meta-strategies involving through regulation, measuring attention, the ability to plan and to solve problems – concentrating on processes of systematic, logical thinking and especially on

applying the basic instruments of teaching. Such instruction, therefore, does not just involve an orientation on acquiring knowledge, but is oriented toward how it is acquired, conceptually and systematically. The educational result, therefore, is not just the internalization of higher forms of thinking and meta-cognitive strategies, but also making basic cognitive functions more efficient. (Kovalčíková 2017, pp. 35–37; Talkhabi & Nouri 2012; Haywood 2014)

An important part of cognitive education is that it does not separate emotions from cognition, but grasps them as a crucial component of the process of acquiring knowledge. The instruction is oriented toward activating the cognitive functions which represent the essential condition for full participation in the educational process.

The development of cognitive education is implemented especially by creating and developing cognitive function intervention and stimulation programs. There are two types of such programs: 1. Programs with the character of transversal approaches – unrelated to the content of a specific subject being taught and focused on acquiring generally applicable forms of thinking; 2. Programs of contextually-oriented approaches developing specific cognitive aspects within the framework of the curricular domains. (Kovalčíková 2017, p. 43)

The most frequently applied approaches within the framework of the first group are, for example, Instrumental Enrichment (Reuven Feuerstein et al.), Bright Start (Haywood et al.), Cognitive Enrichment Advantage (Greenberg), the Peer Mediation with Young Children Programme (Tzuriel & Shamir), Philosophy for Children (Lipman), and Habits of Mind (Costa & Kallick). The common goal of the programs in this first group is to develop the prerequisites of cognition necessary to effectively mastering the material. The most frequently applied approaches in the framework of the second group are consider to be CASE (Adey, Shaver & Yates), Connecting Mathematics Concepts (Engelmann), RAVE-O (Wolf et al.), PHAST Track Reading Program (Lovett at al.) (Kovalčíková 2017, p. 43; Haywood 2014, p. 35). These programs are focused on specific areas, for example, cognitive development through the natural sciences, verbal fluency, perception of mathematical concepts, and so forth.

In both groups of programs there are some which are used in current educational praxis and which are also often mentioned in schools' educational plans. In the Czech Republic this is, for example, the Reuven Feuerstein Instrumental Enrichment Program (FIE). However, some programs continue to remain at the experimental phase and their use in school praxis has not taken on a concrete form.

4 METHODOLOGY

The main aim of this more extensive research is to verify the development of the cognitive functions of pupils from different living conditions and from different cultural environments with the aid of implementing the selected intervention program during instruction and capturing the influence of its method on primary education in the Czech Republic.

This paper will present the partial results of this research focused on interpreting quantitative data tracking the development of cognitive function in pupils during the implementation of the intervention program. For the experimental nature of this empirical investigation, work with FIE was selected. The program FIE BASIC, which is designed for younger children, was intentionally used. Work with this instrument requires completion of a course and is conditioned on being certified. The research method for ascertaining the level of cognitive function in the pupils within the framework of a pre-test and a post-test was the INVENIO diagnostic instrument, which was created by a working group of experts at the Department of Psychology and the Institute for Psychological Research (INPSY) of the Faculty of Social Sciences at Masaryk University in Brno. That system is conceived of as a screening tool that can be used for across-the-board testing in the schools. It uses the principle of what is called game-based assessment, such that each diagnostic game is conceived of as a simple computer

game. (Jabůrek et al. 2023) Cognitive function was diagnosed through several sub-tests to increase the precision of the measurement. Fluid intelligence was measured with the aid of sub-tests for inductive and quantitative reasoning, and learning efficiency was also measured with the aid of a sub-test focused on associational memory. For the data acquired, the normality was subsequently verified, and that determined the use of a paired t-test for the statistical processing of the data.

The main research sample was pupils from a class of a school in a socially excluded area, specifically, pupils in the third grade (20 total). This sample was intentional. Work with this specific class was also intentional, to eliminate other variables to the greatest extent possible. At the same time, the group was homogenous in terms of age. Both sexes were also equally distributed in the group. The FIE BASIC program was administered to half of the pupils based on random selection. All 10 (five boys and five girls) attended the intervention twice weekly in the form of an after-instruction club for three months. The other half (five boys and five girls) was the control group, never undergoing any intervention program of any kind.

5 RESULTS

The data from the pre-tests showed that the average IQ of the experimental group was 82.35. The control group had an average IQ of 78.66. The tables below capture the data for the IQ of the pupils as acquired through the sub-tests.

Table 1: Experimental group pre-test - mid-standard scores by sub-test

Pupil code	PreInd.midscore	PreQuant.midscore	PreAssociat.midscore	Avarage
Ž1	83,979826	79,96077	81,3702	81,77027
Ž2	67,149686	89,20208	73,17199	76,50792
Ž3	73,227444	79,96077	94,22892	82,47238
Ž4	73,227444	68,12124	68,00932	69,786
Ž5	93,597048	89,20208	80,4618	87,75364
Ž6	98,054876	97,8676	86,28179	94,06809
Ž7	78,820431	72,58275	72,3595	74,58756
Ž8	78,820431	89,20208	82,18269	83,40173
Ž9	73,227444	79,96077	80,4618	77,88334
Ž10	88,788437	97,8676	99,29569	95,31724

Table 2: Control group pre-test - mid-standard scores by sub-test

Pupil code	PreInd.midscore	PreQuant.midscore	PreAssociat.midscore	Avarage
Ž11	102,29591	103,579	84,15465	96,67654
Ž12	88,788437	89,20208	97,82587	91,9388
Ž13	60,287553	68,12124	74,08039	67,4964
Ž14	67,149686	83,23314	90,53607	80,3063
Ž15	78,820431	68,12124	62,84665	69,92944
Ž16	88,788437	89,20208	96,51123	91,50058
Ž17	29,733147	72,58275	92,91428	65,07673
Ž18	42,322254	79,96077	92,91428	71,73243
Ž19	88,788437	72,58275	65,47594	75,61571
Ž20	60,287553	92,15616	76,61377	76,3525

Upon comparison there were no statistically significant differences between the groups at the level of their cognitive function tests ($p = 0.37915$). Both groups were homogenous at the level of the items tracked.

From the data of the post-tests we ascertained that the average mid-standard IQ for the experimental group was 93.07 and that of the control group was 81.62. The following tables capture the data of the mid-standard IQ for pupils acquired for each sub-test.

Table 3: Experimental group post-test - mid-standard score for each subtest

Pupil code	PostInd.midscore	PostQuant.midscore	PostAssociat.midscore	Avarage
Ž1	83,97983	89,20208	85,62447	86,26879
Ž2	73,22744	106,4348	88,40893	89,35705
Ž3	67,14969	97,8676	100,6103	88,54254
Ž4	88,78844	92,15616	73,17199	84,70553
Ž5	93,59705	95,01188	88,40893	92,33929
Ž6	119,9104	95,01188	99,29569	104,7393
Ž7	83,97983	89,20208	88,40893	87,19695
Ž8	78,82043	103,579	89,4725	90,62399
Ž9	106,7537	86,18722	111,593	101,5113
Ž10	98,05488	95,01188	123,1371	105,4013

Table 4: Control group post-test - mid-standard scores by sub-test

Pupil code	PostInd.midscore	PostQuant.midscore	PostAssociat.midscore	Avarage
Ž11	88,78844	95,01188	88,40893	90,73642
Ž12	98,05488	103,579	103,3948	101,6762
Ž13	73,22744	72,58275	78,58574	74,79865
Ž14	78,82043	83,23314	94,22892	85,4275
Ž15	73,22744	86,18722	74,08039	77,83168
Ž16	83,97983	86,18722	99,29569	89,82091
Ž17	52,15627	76,52926	85,21822	68,68725
Ž18	60,28755	72,58275	84,15465	72,34165
Ž19	73,22744	68,12124	87,34536	76,23135
Ž20	60,28755	86,18722	89,4725	78,64909

The average mid-standard IQ for the experimental group rose by 10.62 points while the control group rose by 2.96 points. For the experimental group, statistically significant pair differences were discovered – there is a statistically significant difference between the values of the pre-test and the post-test ($p = 0.000247$). For the control group, no statistically significant differences were found between the pre-test and post-test values ($p = 0.08264$).
Statistically significant pair differences were also found among the values in the post-tests for both groups. It is possible to state, therefore, that the experimental group underwent statistically significant development for these particular cognitive functions.

6 DISCUSSION

This paper focuses on the issue of modifying cognitive structures in pupils from different living conditions and pupils from different cultural environments in the context of education in the mainstream primary schools. Theoretically it is also dedicated to the importance of cognitive education, chiefly at the level of increasing pupil adaptability in the context of the issue of inclusive education. The data which were produced by this empirical investigation track the development at the level of selected cognitive functions after the implementation of the Reuven Feuerstein Instrumental Enrichment Program. Although this is a small sample, it was possible to capture differences in the level of cognitive function. Within the framework

of this set, statistically significant differences were confirmed in the development of selected cognitive functions. Unfortunately, however, these findings cannot be generalized. The use of cognitive education, of course, appears to be an appropriate direction for augmenting the inclusion of pupils from different living conditions and from different cultural environments under current conditions. The topicality of this issue is also documented by the increasing number of studies in the Czech Republic and Slovakia involving the use of cognitive education and cognitively stimulating programs (see Kovalčíková et al. 2021; Kozubík et al. 2018; Mayerová 2011; Kovalčíková 2010; Málková 2007).

7 CONCLUSION

The theoretical part of this paper aimed to contextualize the role of cognition and the level of its development in the education of pupils with different living conditions and pupils from different cultural environments with regard to the phenomenon of such pupils' failure to complete primary education. The theoretical part attempted to point out the importance of implementing cognitive education in the current conditions for education. The aim of the empirical investigation was to verify the effectiveness of FIE as a cognitive education instrument in the area of developing cognitive function for a group of elementary school pupils in the third grade. Partial results of the research were presented which facilitated insight into this issue and indicated the possible effectiveness of cognitively stimulating programs.

Sources

1. AHMED, Sammy F., Jennie GRAMMER a Frederick MORRISON, 2021. Cognition in context: Validating group-based executive function assessments in young children. Journal of Experimental Child Psychology [online]. 208, 105131. ISSN 0022-0965. Dostupné z: doi:10.1016/j.jecp.2021.105131
2. BENZING, Valentin, Mirko SCHMIDT, Katja JÄGER, Fabienne EGGER, Achim CONZELMANN a Claudia M. ROEBERS, 2019. A classroom intervention to improve executive functions in late primary school children: Too 'old' for improvements? British Journal of Educational Psychology [online]. 89(2), 225–238. ISSN 2044-8279. Dostupné z: doi:10.1111/bjep.12232
3. CARLSON, Jerry S. a Karl H. WIEDL, 2013. Cognitive Education: Constructivist Perspectives on Schooling, Assessment, and Clinical Applications. Journal of Cognitive Education and Psychology. 12(1), 6. ISSN 1945-8959.
4. FEUERSTEIN, Reuven, Raphael S. FEUERSTEIN, Louis FALIK a Yaacov RAND, 2014. Vytváření a zvyšování kognitivní modifikovatelnosti: Feuersteinův program instrumentálního obohacení. 1. české vyd. Přel. Věra POKORNÁ. Praha: Karolinum. ISBN 978-80-246-2400-6.
5. HAYWOOD, H., 2014. What Is Cognitive Education? The View From 30,000 Feet. Journal of Cognitive Education and Psychology [online]. 2013, 12, 26–44. Dostupné z: doi:10.1891/1945-8959.12.1.26
6. JABŮREK, Michal, Šárka PORTEŠOVÁ, Ondřej STRAKA a Petr PALÍŠEK, 2023. Jak identifikovat mimořádně nadané děti objektivně a zábavně? Pomocí diagnostického systému Invenio [online]. 17(2) [vid. 2023-12-04]. ISSN 1802-8853. Dostupné z: https://www.muni.cz/en/research/publications/2296497
7. KOVALČÍKOVÁ, Iveta, ed., 2010. Kognitívna stimulácia individuálnych edukačných potrieb žiaka zo sociálne znevýhodňujúceho prostredia. 1. vyd. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity v Prešove. ISBN 978-80-555-0197-0.
8. KOVALČÍKOVÁ, Iveta, 2017. Kognitívna pedagogika 1 : kognitívne determinanty edukačného procesu : hypotetické, deduktívne a inferenčné myslenie [online]. B.m.:

Vydavateľstvo Prešovskej univerzity, Prešov [vid. 2022-08-18]. ISBN 978-80-555-1814-5. Dostupné z: http://rep.up.krakow.pl/xmlui/handle/11716/10839
9. KOVALČÍKOVÁ, Iveta a Ivana MARTINKOVÁ, 2020. Exekutívne fungovanie a jeho vplyv na školskú úspešnosť žiakov. e-Pedagogium [online]. 20(3), 70–79. ISSN 12137758, 12137499. Dostupné z: doi:10.5507/epd.2020.008
10. KOVALČÍKOVÁ, Iveta, Jochanan VEERBEEK, Bart VOGELAAR, Alena PRÍDAVKOVÁ, Ján FERJENČÍK, Edita ŠIMČÍKOVÁ a Blanka TOMKOVÁ, 2021. Domain-Specific Stimulation of Executive Functioning in Low-Performing Students with a Roma Background: Cognitive Potential of Mathematics. Education Sciences [online]. 11(6), 285. ISSN 2227-7102. Dostupné z: doi:10.3390/educsci11060285
11. KOZUBÍK, Michal, Svetlana SÍTHOVÁ, Alena KAJANOVÁ a Ivan RÁC, 2018. Je Feuersteinovo inštrumentálne obohacovanie (FIE) vhodnou metódou inklúzie chudobných slovenských detí do školského prostredia? Štúdia zameraná na vzdelávaciu a sociálnu oblasť. Kontakt [online]. 20(1), e42–e47. ISSN 12124117, 18047122. Dostupné z: doi:10.1016/j.kontakt.2017.10.006
12. LEBEER, Jo, ed., 2006. Programy pro rozvoj myšlení dětí s odchylkami vývoje: podpora začleňování znevýhodněných dětí do běžného vzdělávání. Vyd. 1. Praha: Portál. Speciální pedagogika. ISBN 978-80-7367-103-7.
13. MÁLKOVÁ, Gabriela, 2007. Problematické aspekty evaluace instrumentálního obohacování Reuvena FeuersteinaProblematic Aspects of the Evaluation of the Reuven Feuerstein‘s Instrumental Enrichment | Časopis Pedagogika ISSN 0031-3815 (Print), ISSN 2336-2189 (Online). Časopis Pedagogika. 2007(3), 227–237. ISSN 2336-2189.
14. MATOUŠEK, Roman, 2018. Finanční dopady předčasných odchodu ze vzdělávání pro stát a jednotlivce. Praha: Agentura pro sociální začleňování [online]. [vid. 2023-12-03]. Dostupné z: https://www.socialni-zaclenovani.cz/dokument/financni_dopady_predcasnych_odchodu-pdf/
15. MAYEROVÁ, Petra, 2011. Sprostredkované učenie ako forma kognitívnej stimulácie detí zo sociálne znevýhodňujúceho prostredia. In: Medzinárodná vedecká elektronická konferencia pre doktorandov, vedeckých pracovníkov a mladých vysokoškolských učiteľov. Prešov: Prešovská univerzita v Prešově, Pedagogická fakulta, s. 557–563. ISBN 978-80-555-0482-7.
16. TALKHABI, Mahmoud a Ali NOURI, 2012. Foundations of cognitive education: Issues and opportunities. Procedia - Social and Behavioral Sciences [online]. 32, The 4th International Conference of Cognitive Science, 385–390. ISSN 1877-0428. Dostupné z: doi:10.1016/j.sbspro.2012.01.058
17. VALENTA, Milan, Pavlína BASLEROVÁ, Božena DOLEŽELOVÁ, Jana GAVENDOVÁ, Petr HANÁK, Jitka JARMAROVÁ, Ivana KLENOVÁ, Lenka MORÁVKOVÁ KREJČOVÁ a Jan MICHALÍK, 2015. Katalog podpůrných opatření pro žáky s potřebou podpory ve vzdělávání z důvodu mentálního postižení nebo oslabení kognitivního výkonu: dílčí část [online]. 1. vydání. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. Ostatní odborné publikace [vid. 2020-03-26]. ISBN 978-80-244-4614-2. Dostupné z: http://katalogpo.upol.cz/wp-content/uploads/katalog-mp.pdf
18. VALENTA, Milan, Lenka KREJČOVÁ a Bibiána HLEBOVÁ, 2020. Znevýhodněný žák: deficity dílčích funkcí a oslabení kognitivního výkonu. Vydání 1. Praha: Grada. Pedagogika. ISBN 978-80-271-0621-9.

Contact
Mgr. Eliška Kučáková
Ostravská univerzita, Pedagogická fakulta
Fráni Šrámka 3, 70900
Ostrava - Mariánské Hory,
Czech Republic
Tel: 607669663
email: eliska.kucakova@osu.cz

ASPEKTY EKOLOGICKÉHO LUXUSU V PŘÍPADOVÉ STUDII DIVADLA WĘGAJTY

ASPECTS OF ECOLOGICAL LUXURY IN THE CASE STUDY OF WĘGAJTY THEATRE

Alžběta Trojanová

Abstrakt

Tato studie vychází z kvalitativního výzkumu polského divadla Węgajty, jehož hodnoty a postoje dává do souvislosti s environmentální tematikou ekologického luxusu v pojetí Hany Librové. Klíčová témata jsou vyvozena z terénního výzkumu na festivalu Wioska Teatralna v červenci 2023 a z následných rozhovorů s hlavními protagonisty divadla Waclawem a Erdmute Sobaszkovými. Výzkum ukazuje, že ideové založení a motivace tvůrců v některých aspektech reaguje na podobné výzvy, které Hana Librová dává do souvislosti s ekologickým luxusem. Studie reflektuje úvahy Hany Librové o podstatě luxusu z ekologicky příznivého úhlu pohledu a dává je do souvislosti se sociálním významem antropologického divadla se sídlem na venkově.

Klíčová slova: *ekologický luxus, divadlo Węgajty, potřebné divadlo, ekologická etika, environmentální ctnosti, divadelní antropologie, animace kultury*

Abstract

This study is based on the qualitative research of the Polish Węgajty Theatre and relates its values and attitudes to the environmental theme of Ecological Luxury in the concept of Hana Librová. Key themes are derived from field research at the Wioska Teatralna festival in July 2023 and from subsequent interviews with the theater's main protagonists Waclaw and Erdmute Sobaszek. The research shows that the ideological foundation and motivation of artists in some aspects responds to similar challenges that Hana Librová relates to Ecological Luxury. The study reflects Hana Librová's thoughts on the essence of luxury from an ecologically favorable point of view and relates them to the social significance of an anthropological theater group based in the countryside.

Key words: *Ecological Luxury, Węgajty Theatre, Necessary Theatre, Ecological Ethics, Environmental Virtues, Theatre Anthropology, Culture Animation*

1 PŘEDMĚT A METODY VÝZKUMU

V této studii vycházím z kvalitativního výzkumu, který se zaměřil na případovou studii polského divadla Węgajty. Divadlo je činné od roku 1982, kdy se usídlilo na venkově u města Olštýn v regionu Warmie, ve vesnici Węgajty, od níž je odvozen jeho název. V minulosti jsem s ním spolupracovala na jeho terénních projektech, které zahrnovaly kolední výpravy do vesnic na polsko-litevském pomezí. V posledních dvou letech jsem divadlo oslovila k tvorbě performance, kterou jsme v letech 2022 a 2023 zrealizovali pod jeho vedením a ve spolupráci s alternativním centrem Chaloupka v krajině pražského Prokopského údolí.

Kvalitativní výzkum zakládám na sběru dat formou zúčastněného pozorování na festivalu Wioska teatralna 2023 (Divadelní vesnice 2023), kterou od roku 2003 každoročně pořádají zakladatelé a hlavní protagonisté divadla Wacław Sobaszek (Wacek) a jeho žena Erdmute

Sobaszková (Mutka), a dále formou osobních rozhovorů s manželi Sobaszkovými. Mojí výzkumnou otázkou je to, zda existuje spojitost mezi jejich hodnotami a hodnotami environmentální etiky, tak jak je formulovala socioložka a environmentalistka Hana Librová ve svém konceptu ekologického luxusu. Klíčem k analýze dat bylo hledání témat, která lze chápat jako styčný bod s teorií Hany Librové. Respondentům jsem položila otevřenou otázku, co je vedlo k jejich momentálnímu poslání a způsobu života. Oba respondenti odpovídali samostatně a po analýze rozhovoru jsem jim položila doplňující otázky.
Na tuto případovou studii jsem se v rámci svého širšího výzkumu zaměřila proto, že činnost divadla je velmi specifická. Venkovských divadel tohoto typu je velmi málo jak v Polsku, tak v České republice, a v rámci tohoto malého vzorku je způsob práce, zaměření a hodnotové postoje divadla zcela ojedinělá. Divadlo Węgajty patří do proudu tzv. antropologického divadla. V Polsku lze spatřovat určitou analogii s divadlem Gardzienice, o kterém se Wacław Sobaszek v rozhovoru zmiňuje a vysvětluje, v čem je přístup divadla Węgajty odlišný. V České republice se jejich přístupu blíží divadelní soubor Farma v jeskyni, který ovšem nesídlí na venkově, jejich způsobu života se podobá divadlo Continuo působící na venkově, které se jim podobá jen v dílčích rysech. Svou kontinuální působností již od dob socialismu, zaměřením, přístupem a osobitostí jsou Węgajty zcela jedinečné, a jako takové si zaslouží pozornost.

2 ASPEKTY EKOLOGICKÉHO LUXUSU

K termínu ekologický luxus dospěla Hana Librová v souvislosti se svým dlouhodobým sociologickým výzkumem. Od roku 1992 sleduje skupinu respondentů a jejich potomků, kteří dobrovolně odešli na venkov na základě svých hodnot a postojů, které šly „proti proudu“ tehdejšího trendu směřujícího k uspokojení blahobytu odpíraného nastavením totalitního režimu. Tyto hodnoty charakterizovala jako „dobrovolnou skromnost“ ve svém prvním výzkumu, který publikovala pod názvem Pestří a zelení (Librová 1994). „Zelenými“ nazvala ty, jejichž postoje se vztahovaly k otázkám životního prostředí, „pestrými“ pak ty, kteří k tomu měli jiné důvody. Hodnoty a postoje těchto respondentů pak vztahovala k hodnotám ekologické etiky.
K respondentům se vrátila po deseti letech, kdy svoje závěry shrnula v další publikaci Vlažní a váhaví (Librová 2003). Právě zde zavádí termín „ekologický luxus“. Samotné slovo luxus bylo v jazyce starých Římanů vztahováno na jednu stranu k přepychu, nádheře, bohatosti, a také bujnosti, na druhé straně znamenalo také rozmařilost, marnotratnost, hýřivost a uvolněnost. Librová se zamýšlí nad tím, že luxus lze v některých kontextech chápat také jako rozmanitost přírodních forem, která není podmíněna reprodukční či jinou životní funkcí. Ve společenském kontextu pak jako luxus lze chápat to, „co lidé vytvoří, shromáždí a zkonzumují, aniž by to potřebovali k fyzické reprodukci svých životů“ (Librová 2003, s. 32). Od toho pak odvíjí specifickou interpretaci, že luxus lze spojovat s ne-užitečnými, nemateriálními hodnotami, bez nichž by nebylo hmotné i nehmotné stránky lidské kultury a umění. V kontextu lidských dějin je touto optikou luxusem to, co primárně nesměřuje k lidskému užitku – například poezie, filozofie a umění, tedy i divadlo.
Slovo, které je češtině spojováno s nadbytkem, okázalostí a nadstandardní životní úrovní, tedy materiálními hodnotami, tak spojuje s hodnotami nemateriálními. Luxusem se tak stává i divadlo v zapadlé polské vísce, o které se jedná v této studii – jakožto produkt lidské kultury není nezbytně nutné k přežití. Můžeme si tak klást otázku, zda je takový luxusní statek potřebný? Je-li kultura a potažmo divadlo luxusním statkem, o to větším luxusem je z tohoto pohledu divadlo, které je v proudu masové kultury považováno za marginální. Otázka potřebnosti je jedním z klíčových témat rozhovorů s respondenty.
Librová však posouvá svou polemiku o luxusu k pojmu ekologického luxusu. Tím je „ekologicky příznivé chování, které uvědoměle zmenšuje ekologickou stopu, v různé míře je

schopno sebeomezení a vztahuje se k nemateriálním, kulturou oceňovaným hodnotám. Ekologický luxus označuje spíše prvky či segmenty chování než celý životní způsob.“ (...) „Podmínkou ekologického luxusu není malá ekologická stopa, ale její relativní zmenšování.“ (Librová 2003, s. 61) Jde tedy o přizpůsobení svého životního způsobu v souladu s mírou své ekologické gramotnosti, která se může různit. Oproti obvyklému chápání luxusu spojenému s materiálním nadbytkem je projevem ekologického luxusu jeho odřeknutí. O ekologickém luxusu lze proto hovořit i u „vlažných a váhavých“ jednotlivců či sociálních skupin, které tuto hodnotu přímo nevytvářejí, ale řídí se například zásadami zeleného konzumerismu.
V rámci této studie se zaměřuji na rovinu hodnot a postojů respondentů, ve kterých hledám aspekty ekologického luxusu. Nechávám tedy stranou materiální stránku životního způsobu, kterou kromě jiného sleduje u svých respondentů Hana Librová – například vybavenost domácnosti, zacházení se zdroji nebo způsob cestování. Zajímají mě postoje, které vedly k obdobnému životnímu způsobu – skromnému životu na venkově.

3 VÝCHOZÍ BOD: OPOZIČNÍ KULTURA

Oba respondenti se narodili v padesátých letech minulého století. Období svého mládí tedy prožívali v socialistickém Polsku, kdy byl kulturní a společenský život ovlivněn tvůrčím kvasem šedesátých let a ve světě divadla byla na vzestupu tzv. druhá divadelní reforma (Braun 1993). Na scéně polského divadla působí v té době osobnosti, které patří k nejvýraznějším režisérům experimentálního divadla dvacátého století – Jerzy Grotowski (1933 - 1999) a Tadeusz Kantor (1915 – 1990). Oba tvůrci reformují tradiční divadelní přístupy a jakožto příslušníci avantgardní generace jsou oba zasaženi druhou světovou válkou, která byla důležitým mezníkem druhé divadelní reformy.
Ideologické podhoubí válečné etapy a následného období socialistického realismu a komunismu nebylo vůči avantgardám přátelské. Kantor založil za nacistické okupace v Krakově „Nezávislé divadlo“, které probíhalo tajně v krakovských bytech, na něž prováděli Němci zátah. Scénárista a prozaik Tadeusz Kwiatkowski, který navštívil Kantorovo představení Odysseův návrat (1944) si k představení poznamenal: „Z představení jsem odešel šokován, jak konceptem pořadu, tak jeho politickým poselstvím. Veškerý důraz kladl Kantor na konkrétnost jevištního fenoménu bořením divadelních konvencí ve prospěch divákova vnitřního zapojení do dění na jevišti či spíše kolem něj.“(Kotlarz 2021)
Ke Kantorově tvorbě tohoto období se v rozhovoru odkazoval Wacław Sobaszek při vzpomínce na to, kdy poprvé začal používat v souvislosti se svou divadelní činností pojem „potřebný“, od nějž pak divadlo Węgajty odvodilo název programu „potřebného divadla“. V roce 2000, kdy bylo výročí deseti let výprav divadla Węgajty do vesnice Dziadówek na polsko-litevských hranicích, komentoval scénu při koledování v dokumentárním filmu Waldemara Czechowského:

> Vzpomněl jsem si na jednu větu Tadeusze Kantora, jestli divadlo je potřebné. To je otázka Kantora, který v době německé okupace Krakova dělal divadlo, což je slavné - tehdy bylo nebezpečné i do toho divadla přijít, protože to nebylo dovolené. A z toho vznikla ta otázka, jestli je divadlo potřebné. Já jsem tou otázkou komentoval situaci, kdy se chodí po domech, lidi tančí a zpívají, a potom jsou takové divadelní scény.

Otázka potřebnosti, která je pro divadlo Węgajty klíčová, vychází tedy z krajní situace, kdy provozování divadla bylo otázkou života a smrti. Navzdory tomu se našlo dost lidí, kteří byli ochotni návštěvou divadla riskovat svůj život. Divadlo tu sloužilo jako projev svobody, odvážné opozice. Tvůrčí duch spojoval podzemní nezávislé společenství v nelehké době. Wacław se této opoziční linie držel i ve svých vlastních aktivitách. Byl aktivní v Nezávislé

autonomní odborové organizaci Solidarita (NSZZ Solidarność), která byla nejuznávanější protikomunistickou silou v bývalém sovětském bloku.
Erdmute spojuje postoj opozice už se samotným počátkem vývoje, který ji přivedl na současnou cestu. Zatímco během komunismu nabádala oficiální ideologie k účasti v mládežnických organizacích, v domě jejích rodičů ve východním Německu, odkud pochází, tomu bylo jinak:

> Jestliže jsou nějaké vektory nebo ukazatele cesty, spojené s prostředím, ve kterém jsem vyrůstala, pak je to vůbec připravenost nebo schopnost přemýšlet v takových kategoriích, jako je poslání. To je prostě pocit odpovědnosti. To je jedna věc. A druhá věc je vědomí toho, že nemusím být a nechci být podobná tomu, co je většina společnosti. A že to nedokážu. Řekněme to, co jsem si přinesla z dětství, z domu, který fungoval trochu jinak, a kde se pravidla a hodnoty považovaly za velmi důležité. A rozhodně je to tak, že ten výchozí bod je pořád živý a přítomný.

Jak Erdmute naznačuje, už v dobách, kdy se formovalo její myšlení, se vnitřně vymezila vůči většinové společnosti, která tiše přitakávala oficiální komunistické propagandě. V dospělosti našla svoje místo v polské společnosti, na jejíž jinakost v pravidlech, domlouvání se a zásadách si těžko zvykala. Erdmute vnímala polskou společnost jako silně patriarchální a kriticky nahlížela na hierarchické vzorce. Oproti tomu jí vždy byly blízké hodnoty feminismu a podstatným vnitřním apelem pro ni byla potřeba „být částí něčeho většího“ a potřeba dialogu. Jak sama popisuje, začala pak spolupracovat s olštýnskou skupinou Pracownia (Pracovna), kterou v roce 1977 spoluzakládal její budoucí muž ještě jako student dějin umění. Dostala se tím mezi lidi, „kteří tam provozovali něco jako opoziční kulturu“. Skupinu navštěvoval i Jerzy Grotowski, který ji později označil delším názvem Interdysciplinarna Placówka Twórczo-Badawcza Pracownia (Interdisciplinární výzkumně-tvůrčí institut Pracovna).
V té době už Wacław a Erdmute plánovali, že se odstěhují na venkov poblíž Olštýna, do warmijské krajiny, kde v rámci projektu Podróż do Domu procházeli spolu s účastníky hospodářství opuštěná na počátku sedmdesátých let německými rodinami. Jak vzpomíná jeden z účastníků akce Krzysztof Łepkowski, na účastníky silně zapůsobil zážitek setkání s obyvateli jednoho znovuosídleného domu (Zelinka 2017, s. 64)**.** Odezvou akce bylo zakoupení a zabydlení řady místních domů. V jednom z nich se usídlili Wacław a Erdmute a vytvořili zde zázemí pro divadelní aktivity někdejší Pracowny, jejíž činnost byla oficiálně ukončena po vyhlášení výjimečného stavu v prosinci 1981, kdy byly na nějaký čas zakázány umělecké aktivity.[1] Počátek divadla, které v roce 1982 začalo pořádat první workshopy na samotě kilometr od vesnice Węgajty, je tedy spojen s obdobím zátahu státu proti opozici.
Toto období počátku divadla má určité společné rysy s počáteční fází „pestrých“ respondentů Hany Librové, kteří v roce 1992 odešli na venkov. Podle Librové jejich nejvýraznějším rysem bylo a zůstalo splynutí pracovní činnosti s osobním zájmem a dobrovolnická práce pro ostatní lidi. Jejich životní způsob však nesplňuje vymezení ekologického luxusu – sice mu odpovídají sebeomezující prvky, ale chybí v něm environmentální záměr; ekologickou stopu zmenšovali nepřímo. „Že jejich chování mělo povahu ekologických ctností, pestrým ‚došlo až jednu chvíli později‘, jak se vyjádřil jeden z respondentů.“ (Librová 2003, s. 152)

1 Výjimečný stav trval od 13. prosince 1981 do 22. července 1983 v reakci na sílící vliv polské opozice a popularitu hnutí Solidarita, jehož vedení se několik hodin před jeho vyhlášením sešlo v Gdaňsku, aby připravilo strategické rozhodnutí ohledně stávky. Po jeho zahájení byla zrušena svoboda shromažďování, právo na stávku, byla vypojena telegrafní a telefonní síť, dopisy podléhaly cenzuře. 91 osob bylo zabito a 10 131 opozičních vůdců a aktivistů bylo bez soudů uvězněno.

Dalším společným rysem obou skupin respondentů je postoj, který směřuje „proti proudu“, proti trendu většinové společnosti. V případě divadla Węgajty je tento postoj v počátcích za dob socialistického režimu spojen s opoziční aktivitou, pestří se rozhodli v porevolučním období vzdorovat touhám po budování perspektivní kariéry a uspokojení blahobytu a odešli do skromných podmínek venkova. Podstatou tohoto postoje je potřeba nezávislosti, a to i za cenu uskromnění nebo změny životního způsobu. Erdmute srovnala tuto snahu o nezávislost s charakterem centra Chaloupka v Prokopském údolí, které více než dvě desetiletí pořádá v malém měřítku kulturní akce, koncerty a divadla nezávislé a alternativní kultury:

> Mám pocit, že mezi tím, co děláme my a tím, co se děje na Chaloupce, je hodně podobného. Naše divadlo vzniklo během výjimečného stavu v Polsku v roce ‘82 a v té době umístění v lese mělo svůj význam. Od počátku šlo o to, abychom byli nezávislí. To je částečně blízké tomu, jak funguje Chaloupka – místo, které je maličké v Praze, ale úplně nezávislé. Od roku ‘82 jsme v lese a celou dobu usilujeme o to, aby to, co děláme, nemohla pohltit žádná instituce, žádná politická strana, žádná ideologie – to je hodně důležité.

Kdybychom hledali vesnická centra alternativní kultury v české společnosti, našli bychom je také už za socialistické éry v oblasti disentu a opoziční kultury – například legendární Hrádeček Václava Havla, kde probíhaly undergroundové koncerty. Na případu divadla Węgajty je zajímavá dlouhodobá kontinuita, vedená vlastní tvůrčí aktivitou. I přes společenské změny si stále zachovalo svou nezávislost a pozornost vůči tomu, co je na okraji zájmu majoritní společnosti.

4 ANIMACE KULTURY

Jedním z aspektů činnosti divadla Węgajty je animace kultury ve smyslu jejího „oživení, naplnění životem, resp. duchem (dechem), který oživuje“ (Kaplánek 2013, s. 12). Poté, co se skupina Pracownia začala ve ztížených podmínkách venkovské usedlosti hroutit, založili manželé Sobaszkovi spolu s Małgorzatou a Wolfgangem Niklausovými divadlo, které v roce 1986 převzalo název obce Węgajty. Pro divadlo tohoto období byl charakteristický nový postoj k tradici a zájem o multietnické a multikulturní tradice. Literární předlohou první inscenace byla próza polského spisovatele Stanisława Vincenze Na wysokiej połoninie (Na vysoké polonině), ve které se splétaly chasidské a huculské pověsti, mýty a tradice, příběhy emigrantů a utečenců do Ameriky, dějiny arménských kupeckých rodů. Podkladem a inspirací pro další práci se staly Sobaszkům výpravy, mapující tradiční písně, tance a zvyklosti různých kultur, náboženských a etnických skupin – nejdříve do Kurpie, regionu ve střední části Polska, posléze do dalších částí Polska (například do vesnic staroobřadců, Lemků, Litvinů a pravoslavných) a za hranice, do přilehlých oblastí Slovenska, Litvy, Běloruska, Makedonie a Černé Hory, po rozpadu Sovětského svazu též na Ukrajinu do krajiny Huculů. Zapisovali si písně a vyprávění, zároveň hráli místním usedlíkům svá představení a iniciovali vesnická setkání a tancovačky.

V roce 1989 uspořádali první výpravu, navazující na tradici koledování, kterou spojili s novými, netradičními divadelními prvky. Díky výpravám a pečlivém zápisu tradic bylo zachováno to, co by možná jinak zaniklo. Zvláštního významu nabylo koledování v Suvalském regionu v litevském pohraničí ve vsi Dziadówek, kde existovala tradice „chození s Alilují“ či „Alilujki“ v době Velikonoc. Pro Wacława byl začátek práce v Dziadówku důležitým životním zlomem:

> Moje počátky jsou v Dziadówku. Já jsem se tam znovu narodil. Měl jsem pocit, že oproti všemu, co jsem dělal do té doby (co jsem dělal již v době olštýnské

> Pracowni, potom ve Wengajtech, bylo hotové například představení Vincenzovy příběhy, byly kolední výpravy) se v Dziadówku objevila možnost pracovat v prostoru, který mi připadal nesmírně osobitý. Bylo to podobné jako v lemkovském regionu, kde prožitek lemkovské a ukrajinské kultury nebyl takový, že to je nějaká exotika. Ale tady si vlastně nikdo nepamatoval, že existuje něco jako velikonoční koledování, a že to je v polštině.

Wacław při té příležitosti dává tuto jedinečnou zkušenost do souvislosti s činností Střediska výzkumů a realizací divadelních praktik Gardzienice Włodzimierza Staniewského, které mělo svého času podobné zkušenosti a zájmy. Staniewski spolupracoval v sedmdesátých letech s Grotowským, který podobně jako divadelníci a teoretici Peter Brook a Eugenio Barba podnikal badatelské výpravy ke „zdrojům divadla". Tito divadelní antropologové dělali terénní průzkumy původních kultur a rituálních technik různých národů, mezi kterými hledali inspiraci. Z této linie vychází praxe divadla v Gardzienicích, které obdobně jako Węgajty sídlilo na venkově a podnikalo výpravy do polského pohraničí, a to už od roku 1977. Ostatně divadlo Węgajty se zrodilo ze spolupráce s Małgorzatou a Wolfgangem Niklausovými, kteří z Gardzienic odešli. Pro Wacława se Dziadówek stal novým, dosud neprobádaným územím:

> Neměl jsem moc velké zkušenosti, a ty, co jsem měl, ty byly vyneseny z Gardzienic. Gardzienice ale pracovaly spíše na jihu, mnohem blíže té lemkovské oblasti. A trochu jsem se cítil, jako bych rozdupával jejich stopy. Pak se ukázalo, že Gardzienice už do Nowice nejezdí, že už je to nezajímá. Ale v osmdesátých letech to bylo jinak, Gardzienice tam jezdily. Ukázalo se, že Dziadówek je dost blízko nás. Tady je něco, co můžeme udělat úplně znova. Zapisovat písně, dělat první, druhou, třetí výpravu. Tam jsem se v tom smyslu znovu narodil. Muselo uplynout mnoho let koledování v Dziadówku, než jsme došli k tomu, že tam děláme i něco jako předpremiéru představení, která vznikají v rámci Jiné divadelní školy (Kolęda, Zapusty a Alilujki).

Vzniku Jiné divadelní školy, která zahrnovala vánoční, masopustní a velikonoční výpravy, předchází rozkol uvnitř skupiny a odlišný postoj ke „hledání zdrojů" ve výše uvedeném smyslu antropologického divadla. Erdmute dává svůj postoj k této otázce do souvislosti s hodnotou odpovědnosti, kterou zmiňovala jako vliv výchovy rodičů na počátku své životní cesty:

> Na jedné straně je přímá cesta – rozvoj divadelní a umělecké práce, dávání svojí citlivosti. S takovým plným přesvědčením, že ta cesta je dobrá, že hledání zdrojů je dobrá cesta. Ale i s kritickým pohledem na to, že všecko, co pochází z nějakých zdrojů, je dobré. V tom prostředí, ve kterém jsme pracovali, se u některých lidí začalo objevovat myšlení, že jediná cesta je perfekcionisticky jít do forem dávného umění, dávné kultury. Čím perfekcionističtější jsme, tím jsme blíže jsme k pravdě. Bylo to zapletení Grotowského vize objektivního divadla. Já jsem k tomu měla spolu s Wackem velký odstup. A tím, jak jsme byli na vesnici a jezdili na výpravy, tak jsme si víc a víc uvědomovali, jaké jsou společenské problémy. A tady se objevují impulzy toho prvotního - odpovědnosti za to, co je.

Přibližně od poloviny devadesátých let už pod jménem Węgajty pracují dva nezávislé soubory pod vedením manželů Sobaszkových a manželů Niklausových, kteří se zaměřili na oživení středověkého liturgického dramatu. Sobaszkovi oproti tomu vytvořili v roce 2000

program Jiná divadelní škola, který už má odlišnou formu spolupráce a obsahuje stále více současných témat a ne-lidových prvků. Výpravám předchází workshopy, otevřené pro skupinu účastníků, kteří po týdenním nácviku písní a divadelních etud odjíždí spolu s nimi na kolední výpravy na polsko-litevské pomezí.
Hudba a tradiční tance různých kultur jsou pro Sobaszkovi způsob, jak se přiblížit různým sociálním skupinám. Kromě koledních výprav na polské pohraničí se časem dostávají i do okolí Węgajt, do institucí, kam vnášejí živelnost a kde jsou mnohdy jediným vybočením z monotónního života klientů. S masopustními výstupy s maskami se chodí do nápravných zařízení pro nezletilé, domovů sociální péče pro seniory, uprchlických táborů, věznic, útulků pro lidi bez domova, do varšavského squattu, do domova pro mentálně postižené. Do popředí zájmu manželů Sobaszkových se stále více dostávají společenské otázky a jejich zaměření se začíná blížit sociálnímu divadlu, angažovanosti v obraně humanistických a etických hodnot nebo „divadlu utlačovaných“ podle podle konceptu Augusta Boala (Wacław Sobaszek a Erdmute Sobaszek, s. 42). V souvislosti s prohlubováním společenských problémů v 90. letech hovoří Erdmute o tom, že se snažila dělat potřebné věci, ač pro to „neměla schopnosti“ – například aktivity pro děti, zapojila se do místních organizací, které se angažovaly v přípravě vstupu Polska do EU. Také zmiňuje, že v tomto období se prohloubila diskuze o klimatických hrozbách a obraz světa odrážel obavy, které vnímala fatalisticky. V té době si začala stále více uvědomovat, že nastává doba, kdy stále více lidí bude potřebovat pomoc:

> Řekla jsem si - umění je umění, ale tohle je potřeba. Při tom všem jsme pořád dělali divadlo a hudbu. Z těchhle počátků vznikla v roce 2000 činnost, která by se dala nazvat kulturně animační. Dělali jsme dál akce s dětmi, festival Sztuka w Obejściu (Umění v sousedství). Pak bylo důležité, že jsme začali společně organizovat Wiosku teatralnu, už hlavně já s Wackem, ale taky se spoustou dalších lidí. Důležitá byla Justyna Wielgus, která měla vnitřní spojení s Německem a silný radikalismus, a z toho vzniklo to zaměření Wiosky na pomezí umění a aktivismu.

V té době vedou manželé Sobaszkovi dialog o tom, že by rádi rozvinuli spolupráci s Domovem sociální péče (DSP) v nedalekém Jonkowě, který je určen pro somaticky nemocné (například lidi na invalidních vozících) a seniory. Divadlo domov navštěvovalo už v 90. letech s jeho tradiční kolední a masopustní obchůzkou. Návštěvy se někdy rozvinuly do dlouhých zábav, ve kterých se stíraly rozdíly mezi herci a účastníky. Navázat bližší vztah s obyvateli DSP však nebyl jednoduchý proces. Podle slov Erdmute situace v DSP nebyla dobrá a lidé byli uzavření, protože to byl pro ně způsob, jak chránit své soukromí. Začali tím, že malovali portréty klientů a při tom s nimi rozmlouvali. Nejvíce jim pomohli studenti sociologie z varšavské univerzity, se kterými nejdříve udělali v DSP krátké představení, pobavili se při společném tanci s obyvateli DSP. Studenti se pak mezi ně rozptýlili a udělali s nimi individuální rozhovory, při kterých se jich ptali na jejich prarodiče. Tím byly podle jejích slov „prolomeny ledy“.
S některými z nich pak začali nacvičovat představení, které režíroval Wacław a postavil je na kanonických dílech polské či evropské literatury, které konfrontoval s existenčními zkušenostmi většiny aktérů - stářím, osamělostí, postižením, nemocemi, duševními poruchami, závislostmi, stagnací, dysfunkcí sociálních vazeb či ztrátou životní energie. Wacław popisuje začátky spolupráce takto:

> V roce 2008 vzniklo představení s názvem Wesele (Svatba) od Stanisława Wyspiańského, a to představení vzniklo v DSP. My jsme tam před tím pracovali způsobem, nazvěme to animačním, a to začalo okolo roku 1990, možná už v

> roce 1989. A teprve v roce 2008 bylo hotové představení (práce na něm začala v roce 2007). Tehdy jsme měli dva nápady: Chceme to nazvat Potřebné divadlo, jako ten druh divadla, o který tu jde, a zároveň soubor získal název Haz Beszkwej. Ten dvouslovný název je spojením prvních písmen jmen lidí, kteří v něm hráli: Halina, Albín, a tak dále.

Název Potřebné divadlo, upřesněný od roku 2019 na Teatr Potrzebny Węgajty/Jonkowo, používají Sobaszkovi pro skupinu, tvořenou obyvateli DSP a členy divadla (patří do ní i někteří dlouhodobí spolupracovníci manželů Sobaszkových). Vypovídá však o důležitém aspektu jejich práce. Vstupem Węgajt do DSP se zde zásadně proměnila atmosféra. Ustoupila původní apatie a uzavřenost, z některých obyvatel se staly skutečné herecké osobnosti. Jak uvedli sami obyvatelé, Węgajty přinesly do DSP život, světlo, staly se jejich nadějí, oporou, smyslem bytí (Zelinka 2017, s. 72). Erdmute mluví o této proměně:

> Pořád to není jednoduché, ale DSP tehdy a dnes je rozdílné jako den a noc, co se týče chování lidí. A teď už tam můžu vstoupit, protože je znám. Ne nutně jejich jména, ale přicházejí a zdraví mě, máme oční kontakt, usmívají se, můžeme vtipkovat, rozmlouvat.

Souběžně s prací v DSP vytváří Węgajty nová představení, ve kterých reflektují hrozbu klimatické katastrofy: Woda 2030 / Voda 2030 (2010), Ziemia B / Země B[2] (2011), Ogień, kryzys, dworzec centralny / Oheň, krize, hlavní nádraží (2012) a Powietrze e(ks)misje / Vzduch e(x)mise (2013). Ačkoliv se jednalo o tematicky jiná představení, Wacław si až po několika představeních s touto tematikou uvědomil, že jsou inspirovaná prací v DSP:

> Inspirovalo nás to k tomu, abychom tvořili takhle angažovaná představení. Dříve jsme na to nebyli připravení – to je hodně zajímavé. A tom smyslu bylo potřebné divadlo potřebné pro nás. Takhle se někdy mluví v různých diskusích o divadlech, probíhajících v DSP a na různých takových místech, věznicích - oficiální verze bývá, že to jsou trosky, které nejsou schopné se o sebe postarat, v sociální péči nebo odsouzenci. Chceme se vyhnout tomu, abychom říkali, že to děláme my pro ně. Důležitá je ta vzájemnost. Je strašně důležité vidět, jak představení mění, třeba i na miniaturním rozměru, prostředí DSP. Mění atmosféru a odstraňuje inerci, odstraňuje letargii, která je vždy v atmosféře v těchhle institucích. Lidi tam nic nechtějí dělat a když už, tak ne vážně.

V tomto smyslu potřebného divadla hovořil Wacław také o aktivitách divadla na polsko-běloruské hranici, kde se desítky tisíc migrantů pokouší překročit hranice do Evropské unie. Sobaszkovi měli pochybnost, zda může být v této situaci nějakým přínosem jejich divadlo. Hovořili s lidmi, kteří se snaží uprchlíkům v krizové situaci pomoci, ale ti jim zprvu řekli, že nic jiného než přímá pomoc nemá smysl:

> Tak jsme se trochu styděli, jestli tam máme přicházet s něčím takovým, jako je umění, divadlo. Mohla by to být trochu situace jako ve varšavském ghettu, že tam umírali lidi a vedle se děje kabaret a divadlo, zpěv. Když jsme tam teď byli naposledy s divadelními songy, už to byla jiná situace. Divadlo ve stodole, ve vesnici Teremiski, obnovilo aktivitu. Oni vidí, že v tom procese, který se tam

2 Název je parafrází „země druhé kategorie“, za kterou jsou v Polsku považovány některé regiony nebo charakteristiky, odsuzované „těmi lepšími“ Poláky.

odehrává, protože to není jenom přímá pomoc v lese, ale všecko, co se děje mezi lidmi, živé kulturní aktivity, jsou něčím potřebné.

Komunikace se sociálními skupinami, které jsou na okraji společnosti, je také významným aspektem festivalu Wioska teatralna, který divadlo pořádá od roku 2003. Na divadelní představení, koncerty, workshopy a diskuze s polskými i zahraničními umělci se sjíždí stovky lidí z Polska i z celého světa. Na festivalu vystoupily v průběhu uplynulých let například děti z čečenského uprchlického tábora, ženy z Centra Praw Kobiet (Centrum pro ženská práva), chovanky z nápravného zařízení pro nezletilé, Neslyšící, uprchlíci a žadatelé o azyl nebo divadelní skupiny pracující s lidmi bez domova. Sobaszkovi nechávají prostřednictvím festivalu tyto skupiny promluvit a účastníci, kteří se často na festival vracejí, se mohou s jejich světem a problémy setkat. Zde nejde o vytváření a prezentaci „vysokého umění“, ale o setkání, které je prostřednictvím živého umění přístupnější, než vysvětlování nebo psané slovo.

Manželé Sobaszkovi plní díky svým aktivitám roli animátorů – usnadňují komunikaci a participaci na kulturním a společenském dění, propojují tři základní dimenze animace: osobní, mezilidskou v rámci skupiny a celospolečenskou, ve které se členové skupiny uplatňují a zároveň ji mohou aktivně ovlivňovat. Podle odborníků vychází propojení těchto tří dimenzí z předpokladu, „ (…) že se přijetí úkolu uskutečnit vlastní možnosti nemůže vyčerpat v individuální sféře, ale musí přesáhnout (transcendovat) ve směru k ostatním: ke skupině, ke kolektivu, ke světu. Animační aktivity tedy směřují od vnitřní dimenze přes vzájemnost a projekci do vztahů ve skupině až k projevům na společenské úrovni.“ (Anna Dudová et al. 2011, s. 285–286)

Animační povaha aktivit divadla Węgajty je zajímavým příspěvkem do úvah o šíření ekologických ctností, kterými se zabývá Hana Librová k závěru své publikace o ekologickém luxusu (Librová 2003). Librová je v této otázce velmi skeptická, hledá však alespoň některé principy, které by mohly být v této věci nápomocné. Na podkladě různých sociologických studií se domnívá, že apel na kognitivní složku lidského vědomí nemá valné dopady; pro ekologicky příznivý způsob chování však není zárukou ani podněcování osobního vztahu a přímá zkušenost, která je v této věci efektivnější. Librová vidí naději v principu nápodoby, při němž každá sociální skupina hledá své vzory. Podle ní je podstatné, aby ekologicky příznivý způsob života vzaly za své hlavně příslušníci elit, protože „životní styl prokapává, kane z vyšších statusových hladin k nižším.“ (Librová 2003, s. 270) V úvahách o luxusu vychází z toho, že luxus jako takový má statusotvornou funkci, a tedy vzory ekologického luxusu mohou pocházet z řad snobů, o jejichž nápodobu se mohou snažit ti, kteří touží po společenském uznání a pocitu morální nadřazenosti.

V případě divadla Węgajty lze jen těžko mluvit o snobismu, ale ve sféře antropologického divadla patří k elitě, která již za dobu svého působení ovlivnila mnoho lidí nejen ze světa umění a divadla. Existují také určité paralely mezi jejich opozičními postoji, spojenými s životem na venkově, a českou kulturou undergroundu s jejími akcemi na Hrádečku a na odlehlých místech, z níž podobně jako v Polsku vzešla elita, která po převratu vstoupila do politiky. Toto rozkročení napříč sociální stratifikací, které je pro Węgajty typické, vytváří příznivé podmínky pro šíření hodnot, o které usilují. Podstatné však je, že při tom neztratili svou nezávislost, a že zásadní roli v tomto procesu hraje jedinečná osobnost Wacława a Erdmute Sobaszkových, kteří dokážou vytvořit vstřícné prostředí pro setkání svou otevřeností a srdečností.

5 ZÁVĚR: JE DIVADLO POTŘEBNÉ?

Odpověď na otázku, kterou jsem si položila v úvodní části této studie, vykresluje situace divadla za dob pandemie. Ukázalo se, že všem, kteří pravidelně přicházejí do kontaktu s

divadlem Węgajty, jejich aktivita chybí, a také oni postrádají nové impulzy. Našli si však nový způsob koledování – hráli a zpívali před domy, ze kterých nikdo nemohl vycházet, a vykoledovali tím věci, které se pak odvezly na pomoc na polsko-běloruské hranici. Silný vnitřní apel na zodpovědnost vůči situaci, ve které se nacházejí, je dlouhodobým podnětem jejich tvořivosti. To, čím divadlo naplňuje potřeby svých diváků a okolní komunity, označuje Wacław Sobaszek jako „resilienci" – zvětšování psychické síly a odolnosti.
Na příkladech z praxe manželů Sobaszkových jsem ukázala, že ačkoliv lze v obecné rovině divadlo označit jako „luxus", může hrát významnou roli zejména v krajních situacích, kdy posiluje vědomí sounáležitosti, a zároveň přináší nové výzvy v oblasti duchovních hodnot. Optikou luxusu Hany Librové, která poukazuje na jeho statusotvornou funkci, můžeme status divadla Węgajty nacházet též ve sférách elit, které ovlivňují principem animačního šíření svých hodnot skrze jednotlivce skupiny a potažmo celou společnost. Studie ukázala zajímavou souvislost mezi postoji divadla a opoziční kulturou českého undergroundu, jehož členové vstoupili po převratu do vlivných společenských pozic. Svou snahou o nezávislost na trendech majoritní společnosti se divadlo blíží hodnotám pestrých, ve kterých Librová naopak spatřuje vzor dobrovolné skromnosti. Ačkoliv se však divadlo jejím respondentům v mnohém podobá, odpovídá její charakteristice ekologického luxusu spíše dílčími projevy, než celým svým založením: Nejde mu totiž primárně o zmenšení ekologické stopy, ale jeho cíle jsou v prvé řadě sociální, a apel na jejich poctivé naplnění přirozeně její zmenšení přináší.

Tato studie vznikla na Akademii múzických umění v Praze v rámci projektu "Environmentální aspekty Potřebného divadla" podpořeného z prostředků na specifický vysokoškolský výzkum. Děkuji sociolożce Evě Stehlíkové za metodologickou podporu při zpracování dat.

Použitá literatura

1. APOR, Péter, HORVÁTH, Sándor, SCHEIBNER Tamás a KOVÁCS, Éva 2018. Cultural Opposition: Concepts and Approaches. *Muzeum Muzejní a vlastivedná práce* [online]. 56(3), 13–23. ISSN 2533-5642, 1803-0386. Dostupné z: doi:10.247 8/mmvp-2018-0003
2. BRAUN, Kazimierz, 1993. *Druhá divadelní reforma?* 1. vyd. V Praze: Divadelní ústav. Světové divadlo. ISBN 978-80-7008-037-5.
3. DUDOVÁ, Anna, KAPLÁNEK, Michal a MACKŮ, Richard, 2011. Mnohotvarý fenomén animace. *Pedagogická orientace*. 21(3), 284–304. ISSN 1805-9511.
4. JASIŃSKA, Magda, PITAS, Jeaninne, SOBASZEK, Erdmute a SOBASZEK, Wacław, ed., 2009. *Teatr potrzebny*. 1. Olsztyn: Centrum Edukacji i inicjatyw Kulturalnych. ISBN 978-83-926725-0-0.
5. LIBROVÁ, Hana, 1994. *Pestří a zelení: Kapitoly o dobrovolné skromnosti*. Vyd. 1. Brno: Veronica : Hnutí Duha. ISBN 978-80-238-4210-4.
6. LIBROVÁ, Hana, 2003. *Vlažní a váhaví: Kapitoly o ekologickém luxusu*. Vyd. 1. Brno: Doplněk. Společensko-ekologická edice, sv. 8. ISBN 978-80-7239-149-3.
7. LIBROVÁ, Hana, LACINA, Bohdan a SLÁMA, Miloš, 2016. *Věrní a rozumní: Kapitoly o ekologické zpozdilosti*. Vydání první. Brno: Masarykova univerzita. ISBN 978-80-210-8454-4.
8. KAPLÁNEK, Michal, 2013. *Animace: studijní text pro přípravu animátorů mládeže*. Vyd. 1. Praha: Portál. ISBN 978-80-262-0565-4.
9. KOTLARZ, Piotr, 2021. Nie tylko o Tadeuszu Kantorze i jego podziemnym Teatrze Niezależnym [online]. [vid. 2023-12-16]. Dostupné z: https://miesiecznik-wo

bec.pl/nie-tylko-o-tadeuszu-kantorze-i-jego-podziemnym-teatrze-niezaleznym-piotr-kotlarz/
10. SOBASZEK, Wacław a SOBASZEK, Erdmute, 2023. Diváku, přestaň být divákem. *Taneční zóna*. 27(2/2023), 38–47. ISSN 1213-3450.
11. ZELINKA, David, 2023. Tanec v nás aneb Hledání pro budoucnost. *Taneční zóna*. 27(2/2023), 34–37. ISSN 1213-3450.
12. ZELINKA, David, 2014. Potřebné divadlo aneb Festival Wioska teatralna ve Wegajtech. *Taneční zóna*. (2). ISSN 1213 – 3450.
13. ZELINKA, David, 2017. Zdroje a budoucnost divadla: člověk – člověk – příroda – společnost. *Taneční zóna*. 21 (4), s. 60-73. ISSN 1213–3450.

Kontaktní údaje

Mgr. Alžběta Trojanová
Akademie múzických umění v Praze
Divadelní fakulta AMU
Karlova 26, 116 65 Karlova 26
email: trojan14@st.amu.cz

VLIV SOCIOEKONOMICKÝCH FAKTORŮ NA ROZVOJ DÍTĚTE V TANZANII: PŘEDBĚŽNÁ ANALÝZA DAT ZÍSKANÝCH V SOUVISLOSTI S EVALUACÍ PROJEKTU “MAMINKO POVÍDEJ”

THE IMPACT OF SOCIO-ECONOMIC FACTORS ON CHILD DEVELOPMENT IN TANZANIA: A PRELIMINARY ANALYSIS OF DATA COLLECTED IN THE CONTEXT OF THE EVALUATION OF THE "DIALOGIC BOOKSHARING" PROJECT

Jiří Chovaneček, Martin Schlossarek, Eva Šerá Komlossyová

Abstrakt

Děti v rozvojových zemích čelí překážkám, které zpomalují jejich jazykový a emoční rozvoj. Tyto překážky jsou spojené především se socioekonomickou situací rodin. V souvislosti s připravovanou randomizovanou kontrolovanou studií zaměřenou na dopad projektu Dialogic Booksharing v Tanzanii jsme posbírali data o rodinách a dětech ve věku 15 až 45 měsíců ze dvanácti vesnic tanzanského distriktu Mbaralí (region Mbeya). Jazykovou úroveň dětí jsme měřili pomocí Peabody Picture Vocabulary Test a Expressive One Word Picture Vocabulary Test. Emoční úroveň jsme také měřili experimentálně skrze tzv. Help Task. Variabilitu ve výsledcích jsme analyzovali v kontextu majetkových poměrů domácností, příbuzenských vazeb, a sociodemografických charakteristik matek. Výsledky indikují, že výše uvedené faktory úzce souvisí jak s jazykovým, tak emočním vývojem. Závěry a doporučení této studie jsou využitelné mimo jiné pro efektivnější cílování rodičovských intervencí, jako je zmiňovaný projekt Dialogic Booksharing.

Klíčová slova: *jazykový a emoční vývoj dítěte, dialogic booksharing, rozvojové země, Tanzánie*

Abstract

Children in developing countries face barriers that slow their linguistic and emotional development. These barriers are mainly linked to the socio-economic situation of families. In the context of a forthcoming randomized controlled trial on the impact of the Dialogic Booksharing project in Tanzania, we collected data on families and children aged 15 to 45 months from twelve villages in the Mbarali District (Mbeya Region) in Tanzania. We measured children's language level using the Peabody Picture Vocabulary Test and the Expressive One Word Picture Vocabulary Test. Emotional level was also measured experimentally through the Help task. We analyzed the variability in outcomes in the context of household wealth, kinship ties, and sociodemographic characteristics of the mothers. The results indicate that the above factors are closely related to both language and emotional development. The findings and recommendations of this study are applicable to, among other things, more effective targeting of parenting interventions such as the aforementioned Dialogic Booksharing project.

Key words: *linguistic and emotional child development, dialogic booksharing, development countries, Tanzania*

1 ÚVOD

Děti v rozvojových zemí čelí mnohým výzvám, které mají vliv na jejich rozvoj v kognitivní, sociální a behaviorální oblasti. Mezi tyto překážky se řadí nedostatek kognitivní stimulace, nedostateční interakce mezi dítětem a rodičem, a další závažné faktory (např. přetrvávající agresivita v raném dětství), které mají vliv na kvalitu jejich života v dospělém věku. Pro efektivní řešení těchto problémů jsou potřeba intervence, které se zaměřují na průnik výzkumných oblastí vývoje v raném dětství, rodičovství a prevence násilí v raném věku (Dowdall et al. 2017). Raný jazykový a kognitivní vývoj dětí je důležitým faktorem, který určuje jejich pozdější gramotnost a školní prospěch (Catts et al. 2001, Bus et al. 1995). Děti ze zemí s nízkými a středními příjmy se potýkají s mnoha problémy, které významně brání jejich kognitivnímu a sociálně-emočnímu rozvoji (Black et al. 2017). Tyto problémy vyplývají z nepříznivých socioekonomických podmínek (Grantham-McGregor et al. 2007, Brooks-Gunn a Duncan 1997, Bradley a Corwyn 2002), a z nevhodných rodičovských praktik (Walker et al. 2007; Can a Ginsburg-Block 2016, Bornstein a Putnick 2012). Na zhoršeném vývoji dítěte se podílí několik faktorů souvisejících s chudobou. Patří mezi ně nedostatky ve výživě, které mají přímý dopad na fyzický i kognitivní růst, omezený přístup ke vzdělávacím zdrojům, jako jsou edukativní hračky, zvýšené riziko vystavení chronickému stresu a problémy způsobené přeplněnými a nevyhovujícími podmínkami bydlení, které narušují vzdělávací proces (Grantham-McGregor et al. 2007, Black et al. 2016). V rozvojových zemích existuje málo národních statistik, které by se zaměřovaly na rozvoj dětí v raném věku, respektive na faktory, které rozvoj dětí ovlivňují. Tento článek si klade za cíl tuto mezeru v literatuře zacelit.

2 DATA

Výzkum je založený na dotazníkovém šetření a přímém pozorování, které proběhly v okrese Mbaralí, specificky ve dvanácti vesnicích severně od města Kongolo-Mswiswi. Jde o vesnice, které se nachází na planině Usangu, v tzv. kultivační zóně nacházející se na okraji pláně, tak jak ji definoval Hazlewood a Livingstone (1978). Tento mikroregion se ekonomicky zaměřuje na drobném zemědělství, které produkuje především rýži a kukuřici. Dotazníkové šetření probíhalo v období červen až září 2023, experimenty byly realizovány v období září až říjen 2023. Veškeré šetření bylo realizováno jako součást výzkumného projektu Dopadová evaluace projektu „Maminko, povídej“ v Tanzanii, jehož cílem je realizovat randomizovanou kontrolovanou studii projektu pro rozvoj rodičovských kompetencí „Maminko, povídej“. Data z dotazníků sloužila primárně k randomizaci matek do intervenčních a kontrolních skupin, data z přímých pozorování byla sbírána jako baseline pro hodnocení dopadů projektu. Data se týkají výhradně domácností, jež byly způsobilé participovat na projektu a měly o tuto účast zájem. Proto jsou ve zkoumaném datovém souboru zahrnuty jen domácnosti, kde v rozhodnou dobu žilo dítě ve věku 15 až 45 měsíců, a o něž primárně pečovala žena (muži totiž v hodnoceném projektu participovat nemohli). Navzdory těmto limitům jsou data zajímavou sondou do tématu rozvoje dětí a faktorů, které tento rozvoj ovlivňují.

Cílem této studie je prozkoumat validitu dat získaných v rámci přímých pozorování, a provést explorační analýzu dat. Specificky budeme zkoumat vztah mezi úrovní rozvoje jazyka a emočních kompetencí na jedné straně, a faktorů souvisejících s životní úrovní domácností, příbuzenskou vazbou mezi primárním pečovatelem a dítětem, a sociodemografickými charakteristikami primárního pečovatele i dítěte. Přestože se jedná explorační analýzu, na vybraných místech indikujeme, jak by dopadly testy statistické významnosti (oboustranné, na 5% hladině významnosti, není-li indikováno jinak), pokud bychom dopředu stanovili hypotézu o souvislosti mezi zkoumanými proměnnými.

Konkrétní proměnné, které jsme se rozhodli analyzovat, jsou shrnuté v tabulce 1.

Tabulka 1: Proměnné pro analýzu faktorů ovlivňujících jazykový a emoční rozvoj dětí

Název proměnné	**Charakteristika proměnné**	**Komentář**
porozumění_řeči	Peabody Picture Vocabulary Test (Dunn a Dunn 2007). Při testu jsou dítěti ukázány čtyři různé obrázky a dítě je vyzváno, aby ukázalo na konkrétní obrázek (např. "ukaž sluníčko"). Toto se opakuje s různými obrázky dvacetkrát. Za každou správnou odpověď získává dítě bod, škála proměnné je tedy 0-20. Testuje porozumění řeči.	Proměnné měřící úroveň kognitivního a emočního rozvoje dítěte.
mluvení	Expressive One Word Picture Vocabulary Test (Gardner 1990). Při testu je dítěti ukázán obrázek, a dítěti je dotázáno, co na obrázku je. Toto se opakuje s různými obrázky dvacetkrát. Za každou správnou odpověď získává dítě bod, škála proměnné je tedy 0-20. Testuje slovní zásobu, respektive schopnost mluvit.	
mluvení_porozumění	Součet předchozích dvou proměnných, pohybuje se tedy na škále 0 až 40 bodů.	
empatie	Help Task (Buttelman, Carpenter a Tomasello 2009; Murray et al. 2016). Aktivita, při které je testována ochota/schopnost dítěte pomáhat jinému člověku. Základem je uměle vytvořená situace, kdy experimentátor "ztratí" před očima lepidlo, a následně jej hledá. Pokud dítě nic neudělá, je uděleno 0 bodů. Pokud na lepidlo ukáže, je udělen 1 bod. Pokud dítě lepidlo experimentátorovi podá, získává dva body. Experiment měří míru empatie.	
věk_dítěte	Věk dítěte měřený ve dnech od narození.	Proměnné měřící základní charakteristiky dítěte.
pohlaví_dítěte	1 - chlapec, 0 - dívka.	
prvorozený	1 - dítě je prvorozené, 0 - dítě není prvorozené.	
majetkové_poměry	Měřeno pomocí tzv. asset indexu (Sahn a Stifel 2003, Michelson et al. 2013). Za každou položku z 19-ti bodového seznamu dostala domácnost jeden bod: 1) vylepšená podlaha, 2) vylepšené zdi, 3) vylepšená střecha, 4) vylepšená sanitace, 5) pokročilý způsob vaření, 6) bezpečný zdroj pitné vody, 7) elektřina v domě, 8) vlastnictví rádia, 9) ledničky, 10) televize, 11) telefonu, 12) jízdního kola, 13) motorky, 14) automobilu, 15) nákladního vozu, 16) počítače, 17) vozíku, 18) v posledním roce se nestalo, že by v domácnosti kvůli chudobě museli jíst méně než bych chtěli, 19/ v posledním roce se nestalo, že by v domácnosti celý den kvůli chudobě nejedli. Definice "vylepšených" či "pokročilých" položek odpovídá definici dle Alkire et al. (2020). Škála 0-19 bodů.	Ekonomická situace rodiny.
matka_pečuje	1 - pokud o dítě primárně pečuje biologická matka. 0 - pokud matka není primární pečovatelkou o dítě.	Příbuzenství vůči primární pečovatelce.
pečovatelka_vdaná	1 - pokud je pečovatelka vdaná. 0 - pokud pečovatelka vdaná není.	Demografické charakteristiky pečovatelky.
pečovatelka_mladá	1 - pokud je pečovatelce méně než 21, nebo má pečovatelka méně než 23 let a zároveň má už více než jedno dítě (a je tedy pravděpodobné, že alespoň o jedno z dětí se začala starat v době, kdy byla teenager). 0	

	- pokud neplatí výše uvedené.	
vzdělání_ pečovatelky	Pětistupňová škála: 0 - bez vzdělání, 1 - navštěvovala ZŠ, 2 - navštěvovala nižší úroveň SŠ, 3 - navštěvovala vyšší úroveň SŠ, 4 - navštěvovala VOŠ či VŠ.	
víra_ pečovatelky	Tři varianty: 2 - křesťanka, 1 - muslimka, 0 - ostatní (v praxi "pohanka" či "nevěřící"	
kmen_ pečovatelky	Tři varianty: 2 - Sangu, 1 - Sukuma, 0 - ostatní. Pozn.: Sangové jsou v regionu nejvíce zastoupení, Sukumové jsou známí svým specifickým životním stylem.	

Zdroj: autorský tým

3 POPISNÁ STATISTIKA

Základní popisné statistiky pro jednotlivé proměnné jsou popsány v tabulce 2. Velikost vzorku pro proměnné měřící úroveň dětí je nižší s ohledem na potřeby studie, pro jejíž účely byl sběr dat primárně realizován.

Tabulka 2: Popisná statistika proměnných

název proměnné	**průměr**	**medián**	**min.**	**max.**	**směr. odch.**	**n**
porozumění_řeči	6.54	7	0	18	5.34	297
mluvení	6.33	7	0	20	4.89	260
mluvení_porozumění	13.40	13	0	34	9.42	260
věk_dítěte	872	848	458	1455	253.32	540
majetkové_poměry	7.08	7	1	15	2.84	514
název proměnné	**podíly**					**n**
empatie	31.8% - 2; 27.9 % - 1; 40.4% - 0					280
pohlaví_dítěte	51.1% - 1; 48.9% - 0					540
prvorozený	24.3% - 1; 75.7% - 0					540
matka_pečuje	94.4 % - 1; 5.6 % - 0					537
pečovatelka_vdaná	83.7 % - 1; 16.3 % - 0					540
pečovatelka_mladá	10.0 % - 1; 90.0 % - 0					540
vzdělání_pečovatelky	1.1% - 4; 0.2% - 3; 21.3% - 2; 66.9% - 1; 10.6% - 0					540
víra_pečovatelky	62.8% - 2; 28.3% - 1; 8.9% - 0					540
kmen_pečovatelky	23.0% - 2; 10.2% - 1; 66.8 % - 0					540

Zdroj: autorský tým

Jak je z výsledků zřejmé, všechny kvantitativní proměnné mají z hlediska šikmosti symetrické rozdělení (hodnoty průměrů a mediánů jsou podobné). V testech porozumění i mluvení zaznamenaly děti podobné hodnoty, střední hodnoty (průměr, medián) se pohybují mezi 6 a 7

body (z 20 možných), střední hodnoty kombinované proměnné *mluvení_porozumění* se nacházejí okolo hodnoty 13 bodů (ze 40 možných). Střední hodnota pro *majetkové_poměry* odpovídá 7 bodům z 19 možných. Průměrný a mediánový věk se po přepočtu ze dnů na měsíce pohybují okolo třiceti, což není s ohledem na cílení výzkumu na děti ve věku 15 až 45 měsíců nic překvapivého. Podíl chlapců a dívek je ve vzorku přibližně stejný. S ohledem na vysokou plodnost v Tanzanii nepřekvapí, že podíl prvorozených dětí je jen přibližně 24 %.
V rámci testu empatie alespoň částečně uspěla většina dětí (téměř 60 %). O téměř 6 % dětí pečuje primárně někdo jiný než biologická matka. Velká většina pečovatelek (84 %) je vdaná, přičemž podotýkáme, že v případě našeho vzorku platí, že pokud pečovatelka není vdaná, automaticky v domácnosti není přítomen ani její partner. Většina respondentek má základní vzdělání (67 %), relativně velké zastoupení mají i matky, které navštěvovaly nižší stupeň střední školy (21 %), a které školu nenavštěvovaly (11 %). V oblasti, kde byl proveden průzkum, dominuje křesťanství (63 %), více než čtvrtina respondentek vyznává Islám. Potvrdila se mezi místními rozšířená představa, že pláň Usangu obývá pestrá směsice obyvatel z různých kmenů: samotní Sangové, původní obyvatelé oblasti, mají mezi pečovatelkami jen 23% podíl.

4 ANALÝZA VZTAHŮ

V této kapitole analyzujeme vzájemné vztahy mezi výše uvedenými proměnnými. V první části se zaměříme na vzájemnou provázanost proměnných měřících úroveň rozvoje dítěte, a také souvislost těchto proměnných s jejich věkem. Cílem je ověřit validitu výsledků získaných pomocí přímých pozorování. Analýza je provedena pomocí Pearsonova korelačního koeficientu a popisných statistik, jejich výsledky jsou prezentovány v tabulkách 3 a 4.

Tabulka 3: Pearsonovy korelační koeficienty pro vybrané proměnné

	p_ř	**m**	**m_p**
porozumění_řeči (p_ř)	1.00		
mluvení (m)	0.69	1.00	
mluvení_porozumění (m_p)	0.93	0.91	1.00
věk_dítěte	0.48	0.47	0.48

Zdroj: autorský tým

Podle očekávání je mezi všemi proměnnými pozitivní souvislost, a to střední až silná. Naše studie je explorační, přesto podotýkáme, že pokud bychom výsledky podrobily testům statistické významnosti, vyšly by všechny korelační koeficienty jako statisticky významné. Všechny korelace byly provedeny na vzorku 260 respondentů, pro které byly dostupné data pro všechny čtyři proměnné. Výsledky v zásadě i zde potvrdily očekávání, a tedy indikují, že naše měření úrovně dětí v oblastech empatie a jazykových dovedností jsou validní. Jak roste u dětí úroveň empatie, stoupá i úroveň porozumění řeči a mluvení (i kombinace obojího). Ke stejnému závěru došli i Rhee et al. 2013 či Ornaghi et al. 2020. Platí také, že empatie dětí roste s věkem. Jedinou neočekávanou odchylkou je drobný pokles skóre u porozumění řeči při posunu v testu empatie z kategorie 1 (dítě ukázalo, kde je lepidlo) do kategorie 2 (dítě lepidlo podalo).
Výsledky obecně indikují, že zásadní rozdíl je mezi dětmi, které v testu nepomohly experimentátorovi vůbec, a mezi dětmi, které experimentátorovi pomohly *nějak*. Naopak mezi dětmi, které pomohly částečně (na lepidlo ukázaly), a plnohodnotně (lepidlo podaly) jsou

relativně malé rozdíly. Pokud by byly provedeny testy hypotéz o rozdílech v průměrech mezi jednotlivými sloupci tabulky, vyšly by tyto testy (Welchův t-test) statisticky významné při porovnání dětí z kategorie empatie 0 a 1 (či 0 a 2), ne však při porovnání dětí z kategorie empatie 1 a 2.

Tabulka 4: Průměrné skóre pro vybrané proměnné podle hodnoty proměnné empatie

Počet bodů z testu empatie:	**0**	**1**	**2**
porozumění_řeči	3.96 (n= 113)	8.88 (n = 78)	8.07 (n = 89)
mluvení	4.10 (n = 95)	7.54 (n = 72)	8.43 (n = 78)
mluvení_porozumění	8.43 (n = 95)	16.83 (n = 72)	17.16 (n = 78)
věk_dítěte	778 (n = 112)	917 (n = 78)	937 (n = 89)

Zdroj: autorský tým

S cílem zjednodušit diskuzi o faktorech ovlivňujících úroveň rozvoje dítěte zjednodušíme pro následující sekci způsob, jakým úroveň rozvoje operacionalizujeme. Jazykové dovednosti budeme měřit pouze pomocí "kombinované" proměnné *mluvení_porozumění*, zatímco škálu proměnné empatie zúžíme i s ohledem na výše uvedené výsledky pouze na hodnoty 1 a 0, kdy budeme rozlišovat, zda dítě *jakkoliv* experimentátorovi pomohlo (1) a tedy v testu uspělo, nebo nepomohlo a tedy neuspělo (0). Původní kategorie proměnné *empatie* 1 a 2 jsou tedy v analýze níže sloučeny do jedné kategorie (1).

V tabulce 5 prezentujeme vztahy mezi jazykovými dovednostmi a dalšími (potenciálně vysvětlujícími) proměnnými, vysvětlovanou proměnnou v tabulce 6 je pak proměnná empatie. U proměnné vzdělání analyzujeme jen výsledky pro kategorie 0-2, neboť vyšší stupeň střední školy (3) či VOŠ/VŠ (4) navštěvoval jen zlomek respondentek. Obě tabulky prezentují průměrné skóre vysvětlované proměnné pro danou kategorii vysvětlující proměnné. Vztah mezi vysvětlujícími proměnnými a vysvětlované proměnné je komentován vždy v textu pod příslušnou tabulkou.

Tabulka 5: Průměrné skóre jazykových dovedností dle kategorií dalších proměnných

Hodnota proměnné:	**2**	**1**	**0**
pohlaví_dítěte	-	13.97 (n = 138; s = 9.57)	12.67 (n = 123; s = 9.24)
prvorozený	-	13.53 (n = 58; s = 9.52)	13.31 (n = 203; s = 9.42)
matka_pečuje	-	13.60 (n = 244; s = 9.39)	9.47 (n = 15; s = 8.81)
pečovatelka_vdaná	-	13.21 (n = 214; s = 9.51)	14.06 (n = 47; s = 14.06)
pečovatelka_mladá	-	9.56 (n = 25; s = 9.33)	13.76 (n = 236; s = 9.36)
vzdělání_pečovatelky	11.77 (n = 48; s = 9.61)	13.92 (n = 182; s = 9.38)	12.87 (n = 30; s = 9.36)
víra_pečovatelky	12.68 (n = 164; s = 9.19)	15.29 (n = 77; s = 9.93)	11.55 (s = 20; n = 8.57)
kmen_pečovatelky	13.41 (n = 66; s = 9.71)	13.24 (n = 21; s = 9.10)	13.36 (s = 174; s = 9.41)

Zdroj: autorský tým

Výsledky ukazují, že pokud jde o vliv pohlaví dítěte, rodinný stav pečovatelky, vzdělání pečovatelky, a také kmenovou příslušnost pečovatelky, rozdíly ve výsledcích jazykových dovedností jsou zanedbatelné. Jediným rozdílem, který by byl při provedení Welchových t-testů mezi kategoriemi jednotlivých proměnných statisticky významný, je rozdíl ve skóre mezi dětmi velmi mladých pečovatelek a ostatními dětmi. Při posunu hladiny významnosti na úroveň 10 % by byly významné rozdíly v průměrech u dalších dvou proměnných. Šlo by o rozdíl mezi dětmi, o které primárně pečuje jejich biologická matka, a dětmi, u kterých biologická matka není primární pečovatelkou, a také o rozdíly mezi dětmi muslimských pečovatelek a pečovatelek vyznávajících ostatní náboženství. Pearsonův korelační koeficient mezi language a *majetkové_poměry* se rovná +0.13. Přestože se jedná o slabou korelaci, byla by statisticky významná.

Tabulka 6: Podíly dětí, které uspěly v testu empatie dle kategorií dalších proměnných

Hodnota proměnné:	**2**	**1**	**0**
pohlaví_dítěte	-	43,1% (n = 102)	38.2% (n = 89)
prvorozený	-	48.9% (n = 45)	38.4% (n = 146)
matka_pečuje	-	40.7% (n = 177)	46.2% (n = 13)
pečovatelka_vdaná	-	36.6% (n =153)	57.9% (n = 38)
pečovatelka_mladá	-	25.0% (n = 20)	42.7% (n = 171)
vzdělání_pečovatelky	30.0% (n = 30)	42.0% (n = 143)	50.0% (n = 18)
víra_pečovatelky	42.7% (n = 124)	37.0% (n = 54)	38.5% (n = 13)
kmen_pečovatelky	42.5% (n = 40)	45.5% (n = 11)	40% (n = 140)

Zdroj: autorský tým

Rozdíly ve výsledcích testu empatie jsou zanedbatelně malé při srovnání výsledků dle pohlaví, příbuzenského vztahu mezi dítětem a pečovatelkou, víry, i kmenové příslušnosti. Relativně malé jsou v případě toho, zda je dítě prvorozené, nebo ne. Poněkud překvapivý směr mají rozdíly mezi vdanými a svobodnými pečovatelkami a také rozdíly podle úrovně vzdělání. V testu uspělo 58 % dětí svobodných pečovatelek, a jen 37 % dětí vdaných pečovatelek. Jak stoupá vzdělání pečovatelek, klesá podíl dětí, které uspěly v testu empatie (50 %, 42 %, 30 %). Naopak očekávaný je směr rozdílu u úspěšnosti dětí mladých pečovatelek a ostatních (25 % versus 43 %). Při provedení Welchových t-testů (respektive Fisherova exaktního testu v případě proměnných, kde má některá z kategorií velmi nízkou četnost) se však ukazuje, že by statisticky významné byly jen rozdíly mezi dětmi svobodných a vdaných matek, žádný další rozdíl by pak nebyl statisticky významný ani na 10% hladině významnosti. Děti, které v testu uspěly, pocházely z rodin z průměrným skóre asset indexu 6.70 (n = 74, s = 2.74). Oproti tomu děti, které neuspěly, pocházely z domácností s průměrným skóre 6.46 (n = 108, s = 2.47). Ani tento rozdíl by nebyl statisticky významný.

5 DISKUZE A ZÁVĚR

Vzájemné vztahy proměnných operacionalizujících jazykové dovednosti, empatii, a věk dítěte dopadly podle očekávání. Proměnné operacionalizující porozumění jazyka a mluvu spolu korelují silně, relativně silná je ale i vazba mezi těmito proměnnými a empatií. S věkem u dětí rostou jazykové dovednosti i empatie (McDonald a Messinger 2011). Pokud jde o faktory

související s jazykovými dovednostmi, výsledky naznačují, že v nevýhodě by mohly být děti mladých pečovatelek, které měly první dítě už v teenagerském věku. Roli pravděpodobně hraje také ekonomické zázemí dětí: děti z chudších rodin mají tendenci vykazovat horší výsledky, než děti z bohatších rodin. Je možné, že v nevýhodě jsou také děti, o které se primárně stará někdo jiný než biologická matka. Vzhledem k tomu, jak málo takových případů je v souboru, který analyzujeme, je však třeba k tomuto tvrzení přistupovat velmi opatrně. V případě emočních dovedností naznačují výsledky poněkud překvapivý efekt nepřítomnosti partnera v domácnosti. Děti pečovatelek, které nebyly vdané (což v kontextu Usangu znamená, že jejich potenciální partner v domácnosti nežije), vykazovaly vyšší míru empatie než děti vdaných pečovatelek. Je možné, že je tento paradox způsobený špatným postavením žen v domácnosti vůči svým protějškům a s ní související nižší kvalitou vztahů. Například podle Vyas a Jansen 2018 platí, že manželská agrese a nepřátelské akty v manželském vztahu souvisí s nižší mírou rodičovské podpory, respektive empatie. Nižší míra rodičovské empatie pak souvisí s nižší mírou empatie u dětí (Brown et al. 2019; Msafiri 2023). Ostatní faktory nevykázaly (dostatečně) silný trend ve vztahu s ani jednou složkou rozvoje dítěte (jazykové dovednosti, empatie). Jen velmi mírně lepší výsledky vykázaly oproti dívkám chlapci a také prvorozené děti. Ani náznak obecně očekávaného trendu nevykázala úroveň vzdělání matek. Vzhledem v Tanzanii obecně nízké míře kmenové identity nepřekvapilo, že kmenová příslušnost také nevykazuje k míře rozvoje dítěte žádný vztah. V případě náboženské příslušnosti se objevil náznak trendu u jazykových dovedností: signál tohoto trendu je však velmi slabý. Z našich dat plyne, že jasně nejvýznamnějším determinantem rozvoje dítěte je věk. Ostatní faktory ve srovnání s touto proměnnou hrají v principu jen malou roli. V zásadě jde naše výsledky interpretovat jako náznak indikace toho, že cílování na konkrétní domácností není u intervencí zaměřených na podporu jazykových a emočních dovedností dětí v oblastech, jako je Usangu, nezbytně nutné.

Pokud by k cílování mělo dojít, naše data naznačují, že žádoucí by mohlo být přednostně podpořit pečovatelky z ekonomicky chudších domácností, a také velmi mladé matky. Ke zvážení je i s ohledem na zjištění jiných autorů (např. Shapiro a Stewart 2011; Willführ a Gagnon 2012) také preference ve prospěch pečovatelek, které nejsou biologickými matkami dítěte. Lepší výsledky vykázaly také děti pečovatelek, které nejsou vdané. V kontextu ekonomických či kulturně-společenských výzev, kterým takové pečovatelky čelí, by však bylo absurdní na jejich úkor preferovat vdané pečovatelky. Výsledky studie od Clark a Hamplová (2013) zdůrazňují zranitelnost dětí svobodných matek a naznačují, že by politiky zaměřené na podporu dětí svobodných matek mohly pomoci dále snížit dětskou úmrtnost v subsaharské Africe. Naše doporučení rovněž potvrzují Ntoimo a Odimegwu (2014), kteří zjistili, že děti svobodných matek (mimo vdovy) měly vyšší pravděpodobnost, že budou zaostávat v rozvoji. Naše data nedávají důvod doporučovat preferenci pečovatelkám s nižším či nulovým vzděláním - děti pečovatelek s vyšším vzděláním oproti jejich dětem nevykazují lepší výsledky.

Použitá literatura

1. ALKIRE, S., Kanagarathma, U. a N. SUPPA, 2020. The Global Multidimensional Poverty Index (MPI) 2020. OPHI MPI Methodological note 49. https://www.ophi.org.uk/wp-content/uploads/OPHI_MPI_MN_49_2020.pdf
2. BLACK, M. M, WALKER P. S., FERNALD, H. C. L., ANDERSEN, T. C, DIGIROLAMO, M. A., LU, CH., MCCOY, C. D., FINK, G., SHAWAR, R. Y., SHIFFMAN, J., DEVERCELLI, E.A., WODON, T.Q., VARGAS-BARON, E., GRANTHAM-MCGREGOR, S. a THE EARLY CHILDHOOD DEVELOPMENT

SERIES STEERING COMMITTEE, 2017. “Early Childhood Development Coming of Age: Science through the Life Course.” The Lancet 389 (10064): 77–90.
3. BORNSTEIN, M. H, a D. L. PUTNICK, 2012. “Cognitive and Socioemotional Caregiving in Developing Countries.” Child De 83(1): 46–61.
4. BRADLEY, R H, a R. F. CORWYN, 2002. “Socioeconomic Status and Child Development.” Annual Review of Psychology 53(1): 371–99. https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-0036414219adoi=10.1146%2Fannurev.Psych.53.100901.135233apartnerID=40amd5=ed8e42dbada8133c4ab22df593a75a14.
5. BROOKS-GUNN, J. a G. J. DUNCAN, 1997. “The Effects of Poverty on Children.” The Future of Children 7(2): 55–71. http://www.jstor.org/stable/1602387.
6. BROWN, C., RAVALLION, M. a D. VAN DE WALLE, 2019. Most of Africa’s Nutritionally Deprived Women and Children Are not Found in Poor Households. The Review of Economics and Statistics 101 (4): 631-644
7. BUS, A. G, M.H. VAN IJZENDOORN a A. D. PELLEGRINI, 1995. Joint Book Reading Makes for Success in Learning to Read: A Meta-Analysis on Intergenerational Transmission of Literacy. *Review of Educational Research.* 65(1), 1–21.
8. BUTTELMANN, D., M. CARPENTER a M. TOMASELLO, 2009. Eighteen-month-old infants show false belief understanding in an active helping paradigm. *Cognition.* 112(2), 337–342.
9. CAN, D. D. a M. GINSBURG-BLOCK, 2016. “Parenting Stress and Home-Based Literacy Interactions in Low-Income Preschool Families.” Journal of Applied Developmental Psychology 46: 51–62.
10. CATTS, H. W., M. E. FEY, X. ZHANG a B. J. TOMBLIN, 2001. Estimating the Risk of Future Reading Difficulties in Kindergarten Children. *Language, Speech, and Hearing Services in Schools*. 32(1), 38–50.
11. CLARK, S. a D. HAMPLOVÁ, 2013. Single Motherhood and Child Mortality in SubSahran Africa: A Life Course Perspective. Demography 50, 1521–1549
12. DOWNDALL, N., COOPER, J. P., TOMLINSON, M., SKEEN, S., GARDNER, F. A L.M. MURRAY, 2017. The Benefits of Early Book Sharing (BEBS) for child cognitive and socio-emotional development in South Africa: study protocol for a randomized controlled trial. Trials, 18 (118), https://doi.org/10.1186/s13063-017-1790-1
13. DUNN, D. M. a L. M. DUNN, 2007. *Peabody Picture Vocabulary Test: Manual*. Pearson.
14. GARDNER, M. F., 1990. *Expressive one-word picture vocabulary test-revised*. Academic Therapy Publications.
15. GRANTHAM-MCGREGOR, S., Y. BUN CHUENG, S. CUETO, P. GLEWWE, L. RICHTER, B. STRUPP a THE INTERNATIONAL CHILD DEVELOPMENT STEERING GROUP, 2007. Developmental potential in the first 5 years for children in developing countries. *The Lancet*. 369(9555), 60–70.
16. HAZLEWOOD, A., a I. LIVINGSTONE, 1978. The Development Potential of the Usangu Plains of Tanzania. 3. vydání.. London: The Commonwealth Secretariat.
17. MCDONALD, M.C. a D. MESSINGER, 2011. The Development of Empathy: How, When and Why.https://www.researchgate.net/publication/267426505_The_Development_of_Empathy_How_When_and_Why
18. MICHELSON, H., M. MUÑIZ a K. DEROSA, 2013. Measuring Socio-economic Status in the Millennium Villages: The Role of Asset Index Choice. *The Journal of Development Studies*. 49(7), 917–935.

19. MURRAY, L., L. DE PASCALIS, M.TOMLINSON, Z. VALLY, H. DADOMO, B. MACLACHLAN, C. WOODWARD a P. J. COOPER, 2016. Randomized controlled trial of a book-sharing intervention in a deprived South African community: effects on carer–infant interactions, and their relation to infant cognitive and socioemotional outcome. *Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*. 57(12), 1370–1379.
20. MSAFIRI, D: 2023. Tanzanians oppose physical force against women, see domestic violence as a criminal matter. Afrobarometer Dispatch 686. https://www.afrobarometer.org/wp-content/uploads/2023/08/AD686-Tanzanians-oppose-physical-force-against-women-Afrobarometer-15aug23.pdf
21. NTOIMO, F.C.L a C.O. ODIMEGWU, 2014. Health effects of single motherhood on children in sub-Saharan Africa: a cross-sectional study. BMC Piblic Health 14 (1145)
22. ORNAGHI, V., CONTE, E. a I. GRAZZANI, 2020. Empathy in Toddlers: The role of Emotion Regulation, Language Ability, and Maternal Emotion Socialization Style. Frontiers in Psychology 11 (586862).
23. RHEE, H.S., BOELDT, L. D., FRIEDMAN, P. N., CORLEY, P. R., HEWITT, K. J., YOUNG, E. S., KNAFO, A., ROBINSON, J. WALDMAN, D. I., VAN HULLE, A. C. a C. ZAHN-WAXLER, 2014. The role of language in Concern and Disregards for others in the first years of life. Development Psychology 49 (2), 197–214
24. SAHN, D. E. a D. STIFEL, 2003. Exploring Alternative Measures of Welfare in the Absence of Expenditure Data. *Review of Income and Wealth*. 49(4), 463–489.
25. SHAPIRO, N.D. a STEWART, J.A. 2011. Parenting Stress, Perceived Child REgard, and Depressive Symptoms Among Stepmothers and Biological Mothers. Journal of Applied Family Science 60 (5), 533–544
26. VYAS, S. a H.A.F.M. JANSEN, 2018. Unequal power relations and partner violence against women in Tanzania: a cross-sectional analysis. BMC Women's Health 18(185).https://doi.org/10.1186/s12905-018-0675-0
27. WALKER, S.P., WACHS, D. T., GARDNER M. K., LOZOFF, B., WASSERMAN, A.G., POLITT, E. CARTER, A. J. a THE INTERNATIONAL CHILD DEVELOPMENT STEERING GROUP, 2007. "Child Development: Risk Factors for Adverse Outcomes in Developing Countries." The Lancet 369(9556): 145–57.
28. WILFÜHR, P. K. a A. GAGNON, 2012. Are stepmothers Evil or Simply Unskilled? Infant Death Clustering in Recomposed Families. Biodemography and Social Biology 58 (2) 149–161.

Kontaktní údaje

Mgr. Jiří Chovaneček
Katedra rozvojových a environmentálních studií, Přírodovědecká fakulta, Univerzita Palackého v Olomouci, 12, 17. listopadu 1192, 779 00, Olomouc
Telefon: + 420 585 634 991, Email: jiri.chovanecek01@upol.cz

CAUSES AND PREDICTORS OF CODEPENDENCY

Anastasiia Zelenska

Abstract

The phenomenon of codependency is one of the most common phenomena associated with addiction. Along with the expansion of different types of addictions, the problem of codependency is also expanding, becoming not only the main reason for holding on to toxic relationships, but also the main cause of problems in the family. In our paper we deal with the main causes of codependency emergence and formation, as well as the main predictors that may foreshadow the presence of codependency in an individual in a relationship with an addict. In the empirical part we give an example of implemented studies, the purpose of which was to analyze and study the causes of codependence, to identify predictors of developing codependence and signs of a high level of codependence.

***Key words**: Dependency, codependency, codependent relationships, causes of codependency, predictors of codependency*

1 THEORETICAL BACKGROUND

The problem of addictions is one of the most urgent in modern society, which is confirmed by the undiminishing number of people with addictive behavior (Osinskaya, 2012). This problem is becoming more and more relevant due to the expansion and deepening of chemical and non-chemical addiction and other addictive behaviors. In the modern world, addiction is an urgent problem for many people. An addicted person not only negatively affects all spheres of his life, but also spoils relations with other people, especially with relatives and friends. His family members become codependent, which negatively affects the quality of their life and further recovery of the addicted person.

Most scientists are inclined to believe that addiction is a family disease. As the occurrence of this disease in one family member is passed on to others along the chain, forming a common phenomenon. Such indirect dependence is called codependence.

Puzyriova (2012) believes that the concept of "codependence" is very close to the concept of "addiction", but there is some difference between them. Within the framework of humanistic psychotherapy, the term "dependence" refers to non-self-sufficiency, attachment to something that makes a person feel satisfied without making efforts to achieve satisfaction. Addiction can be chemical (alcoholism, drug addiction, etc.) and non-chemical (overeating, gambling, etc.). Codependence implies mutual dependence of two people.

In the literature there is a huge number of definitions of this phenomenon, researchers who consider the problem of codependent relationships have not reached a consensus on the definition of codependence. Nikonorova (2020) believes that this may be due, firstly, to the existence of different approaches in the study of this phenomenon. Authors and scientists look at the phenomenon of codependence from the angle of their specialization. Secondly, this concept is non-linear, heterogeneous, and difficult to understand. In addition, another reason may be the different contingent of people on whom the study of the peculiarities of codependence of personality was based. Also, the uncertainty of the concept was influenced by different views on the causes of codependency. Views are divided, some authors believe that codependence is a genetically conditioned state of human psyche, while others consider it as a protective psychological reaction to circumstances that arose because of living with drug addicts, alcoholics.

At the same time, neither medical nor social psychology classifies codependence as an independent nosology, but only as a complex genesis of characterological, personality, addictive disorder.

The term "codependence" first appeared in connection with alcoholism and was attributed to women who were in kinship with an alcoholic as a wife, mother, sister, fiancée (Puzyriova, 2012; Nikonorova, 2020). Later, the use of this term expanded, and it began to be used to describe relationships in families with various (not only alcoholic) forms of unhealthy behavior. Vinnikov (2019) notes that codependence as a phenomenon does not apply only to the interaction between the chemical and non-chemical addict and the codependent (the one who cares for him/her), but the similarity of codependents from families of alcoholics with those who care and take care of seriously ill people or those suffering from mental disorders has also been noted.

The authors Bashmanov and Kalinichenko (2015) perceive codependence as an acquired dysfunctional behavior resulting from incomplete solution of one or more tasks of personality development in early childhood.

The most general definition of the phenomenon of codependence is a stable painful dependence on compulsive forms of behavior and on the opinion of other people, which is an attempt to gain self-confidence, to realize one's own importance, to define oneself as a person. Psychological analysis of codependence reveals the existence in the personality structure of prerequisites for the formation of dependence to satisfy the need to fill the deficit of self and spiritual vacuum. This or that degree of human obsession with this need is conceptualized by something or someone: chemical substances, material objects, types of activity, human relations. As a result, the fulfillment of this need is reduced to the transfer of value and emotional relations from the animate to the inanimate and vice versa: the attitude to the inanimate (work, play, drugs, food, etc.) as to the animate and to the animate (sexual partner, spouse, own child, etc.) as to the inanimate - a means of achieving emotional comfort. In this case, the dependent personality is more important and pleasant not so much the result as "staying in the process" of need fulfillment (Shapoval, 2014).

Although codependency is not included in the DSM-5 and ICD-11 lists, Ignatenko (2022) still defines codependency as a disease because it has the following characteristics:

- codependents experience distress in their reactions and behaviors.
- codependency becomes more harmful over time.
- the codependent's behavior is self-destructive.

It is clear from the literature that there is no single accepted concept of codependency, and each author understands this term in his or her own way, based on the practical field, on the research conducted or by looking at codependency from other angles (psychotherapeutic, psychological, social). Despite this, the phenomenon of codependency is an important problem that affects more and more families in the modern world.

As we have already understood, codependency is a dysfunctional state of a person, in which the center of his interests and concerns becomes not himself, but another person, or even other material objects. To realize that a relationship is already based on codependence, authors most often rely on predictors of codependence.

Petrova (2016) notes that codependence is established if an individual reports having, or is experiencing, at least five of the following predictors:

- Fear
    - Constant preoccupation with the problems of others.
    - persistent anxiety.
    - unpleasant premonitions.
    - avoidance of risk in relationships.
    - distrust of people.

    - controlling behavior.
    - over-responsibility.
    - attempts to manipulate the behavior of others, especially "drinking" behavior.
- Shame/guilt
    - enduring feelings of shame for both one's own behavior and the behavior of others.
    - feelings of guilt about others' problems.
    - isolation to hide "family shame".
    - self-hatred.
    - a facade of superiority and defiant rudeness to cover up lowered self-esteem.
- Protracted despair
    - Despair and hopelessness about changing the situation.
    - a pessimistic view of the world.
    - low self-esteem and a sense of defeat in life that does not match real accomplishments.
- Anger
    - constant feelings of anger at the patient, family, and self.
    - fear of losing control in anger.
    - passive-aggressive behavior, especially toward the alcoholic patient.
- Denial
    - persistent denial of the source of family distress.
    - persistently minimizing the severity of the problems.
    - justifying, protecting the drinker from negative consequences.
- Rigidity
    - cognitive rigidity.
    - behavioral rigidity, including role inflexibility.
    - moral-spiritual rigidity.
    - emotional rigidity - dominance of a single affect in the form of guilt, self-pity, anger.
- Disorder of identification of one's own needs
    - loss of the ability to state one's needs and care for their fulfillment.
    - difficulty in defining the boundaries of one's spiritual self.
    - personal dependency - needing others to validate self-worth, fear of being abandoned, worry about what others will think.
- Conceptualization bias
    - doubts about what is normal.
    - doubts about what is real.
    - a tendency to misrecognize and mislabel feelings.
    - credulity, gullibility.
    - indecision, ambivalence.

Codependency as a dysfunctional human being originates in childhood. Many authors say that the roots of codependence lie in the childhood of each codependent person. According to Osinskaya (2012) in the issue of factors of emergence and development of codependency, great importance should be given to early childhood, because it belongs to especially critical stages of development of each person.

Ignatenko (2022) believes that most often the reason for the formation of codependence by age psychology is considered as hyper-parenting over the child, which forms a certain

worldview, a certain behavioral construct, in which the expression of feelings for a loved one is through control.

This is expressed in more detail through mother-supported fusion in the early years of the child's life. It is expressed through the mother's maintenance of breastfeeding for a long period of time, over 2 years, and the mother and child sleeping together in the same bed. Through this behavior, the mother can transmit to the child a sense of her anxiety and, therefore, frustrate the separation of the child. In this case we can talk about hyper-parenting, which limits development and suppresses the natural growth of the personality. Several scientists describe this tendency as a parent's feeling of his or her "I" as one with the child, striving to satisfy all the child's needs above his or her own, in fact, being dependent on the needs and states of the child, which is codependence. Symptoms of codependency in a parent can progress as the child grows older, the increasing independence of the child and the formation of their own personality, can also increase parental control and hypervigilance (Avdulova, 2018).

If we study the causes of codependency relying on general and age psychology that the main cause of codependency is recognized as a dysfunctional family: children who grew up in families with a broken family system inevitably become codependent. It is noted that, having one or two addicted parents, such people will subconsciously choose addicted people as their partners, with the aim of fixing and rescuing (Ignatenko, 2022).

Puzyriova (2012) also inclines to the fact that codependency is formed, first of all, in the environment of dysfunctional families. Alcoholics, drug addicts themselves could come from different kinds of families - both prosperous and dysfunctional, but their partners (codependents) were always brought up in very dysfunctional families. In such families, children do not see healthy relationships, and this deprives them of the valuable experience of building a normal relationship with their partner.

Lymakina (2023) considers low self-esteem as one of the main causes of codependency formation, which is at the root of the problem and, importantly, generates other, deeper problems. Low self-esteem becomes an incentive for the codependent person to help others. The codependent person does not believe that he or she can be valuable in his or her own right and tries to get attention and seeks to control the dependent family member or loved one.

Based on the above information, it can be stated that the main reasons for the development of codependency are the negative climate in the environment where the child grew up, insufficient upbringing in a dysfunctional, dysfunctional environment, lack of proper, positive examples of family or partnership relations, insufficient separation of mother and child and, importantly, low self-esteem.

2 EMPIRICAL PART

In the empirical part we will describe two studies aimed at investigating the phenomenon of codependency. The first study focused on the causes of codependency and the second study focused on the predictors that indicate a high level of codependency.

The first study was implemented by authors Rozhnova, Kostyuk, Malygin, Eniklopov, and Nikolenko in Russia in 2020. The study was conducted on 256 women who were divided into three groups. The first group included women with codependency who did not abuse alcohol. The second group included women who were healthy about codependency and alcohol. And the third group consisted of women of the population sample of Moscow.

One part of the study was to analyze the pedigrees of women from group 1 and group 2. During the study, it was revealed that the dependence of relatives of the 1st and 2nd degree of kinship takes part in the emergence and development of codependence. Table n. 1 shows the results of the analysis of alcohol dependence syndrome among relatives of the 1st degree of kinship.

Alcohol dependence syndrome among 1st degree relatives		
Type of relationship	Women with codependency presence (n=120), n (%)	Phenotypically healthy women (n=61), n (%)
Father	80 (66,7)	6 (9,8)
Mother	5 (4,2)	0
Brothers	78 (60,5)	4 (5,1)
Sisters	8 (6,0)	0

Table 1. Alcohol dependence syndrome among 1st degree relatives

Mathematical analysis of the frequency of alcoholism among the relatives of the first degree of kinship of women with addictive behavior in the form of codependence phenomenon and women who are phenotypically healthy with respect to the analyzed trait revealed a statistically significant predominance of the frequency of alcohol dependence syndrome among fathers ($p<0.001$) and brothers ($p<0.001$) of women with codependent behavior disorder. High rates of alcohol dependence among mothers and sisters of women with codependent behavior disorder do not reach the level of static significance, while the differences in the frequency of alcoholism among sisters of codependent women and women of the control group are close to reliability ($p=0.064$).

Based on the results of the study we can conclude that alcohol dependence of one of the close family members can lead to the emergence and development of the codependence phenomenon.

The following study was conducted by an author team including Borges Bortolon, Signor, Moreira, et al. The authors conducted a cross-sectional study in Brazil in 2016, which included 505 respondents. The respondents were family members of addicts who sought the help of the information and prevention service "VIVAVOZ - call 132". The study included parents, spouses, brothers, and sisters of addicts, i.e., relatives of the 1st and 2nd degree of kinship. By calling the telephone service, socio-demographic data, information about codependency index and family functioning were collected from the respondents during the call.

The results of the study revealed that one of the predictors of codependency is the fact that the codependent individual takes on other people's responsibilities, which prevents the dependent family member from realizing the consequences of their own dependency. The next manifestation of codependency was the need for care and control of the dependent's behavior, which leads to physical and moral exhaustion of codependent personalities and neglect of their own needs. Control of the dependent family member was manifested in the codependent's influence on personal life, changing or canceling plans. Self-sacrifice, making excuses for the codependent, or hiding the codependent's behavior from the rest of the family, which often resulted in lying to loved ones, were not unimportant traits.

All these predictors led to a high codependency quotient to a greater or lesser extent.

3 CONCLUSIONS

In today's world, the problem of codependency is a topical issue and affects the entire set of humanity's relationships. Codependency is an important problem that is closely related to the problem of chemical and non-chemical addictions. As the number of addicts increases every year, the number of codependent personalities grows along with it.

Codependency is an understudied phenomenon because it is often hidden under increased control, low self-esteem, or other manifestations. The phenomenon of codependency is a complex phenomenon that develops in childhood and follows a person throughout life, manifesting itself in every way. A codependent person, based on the learned ways of

functioning in family or partner relationships, builds all his subsequent relationships on it. Beginning with the choice of a partner, ending with the development of the codependent relationship. The degree of codependence in many cases is determined by the extent to which this form of relationship changed in subsequent periods of life, whether these changes were supported by the near and far social environment. Significant factors are the whole family atmosphere for emotional development and the extent to which autonomous forms of relationships were supported at all age stages of development.

References

1. AVDULOVA, T. 2018. Особенности материнской заботы в раннем возрасте и риск формирования созависимых отношений. In *Психологические проблемы современной семьи. Сборник материалов VIII международной научно-практической конференции.* Уральский государственный педагогический университет. 715 p. ISBN 978-5-7186-1075-8.
2. BASHMANOV, V., KALINICHENKO, O. 2015. Феномен созависимости: медико-психо-социальный аспект In *Вестник новых медицинских технологий.* ISSN 1609-2163. 2015, vol. 1, n. 5-3, p. 1-7.
3. BORGES BORTOLON, C., SIGNOR, L., et al. 2016. Family functioning and health issues associated with codependency in families of drug users In *Ciência & Saúde Coletiva*. ISSN 1678-4561. 2016, vol. 21, n. 1, p. 101-107.
4. IGNATENKO, A. 2022. Психологический анализ созависимого поведения In *Инновационная наука: психология. педагогика. Дефектология*. ISSN 2658-7165. 2022, vol. 5, n. 3, p. 18-30.
5. LYMAKINA, A. 2023. Psychological features of women's codependency during the midlife crisis In *Scientific Bulletin of Mukachevo State University*. Series "Pedagogy and Psychology". ISSN 2413-3329. 2023, vol. 9, n. 1, p. 80-86.
6. NIKONOROVA, E. 2020. Теоретический анализ феномена созависимость In *StudNet*. ISSN 2658-4964. 2020, vol. 5, p. 198-204.
7. OSINSKAYA, S. 2012. Значимые факторы развития первичной созависимости In *Сибирский психологический журнал*. ISSN 1726-7080. 2012, vol. 43, p. 18-22.
8. PETROVA, N. 2016. Проблема созависимости и подходы к ее решению In *Здоровье – основа человеческого потенциала: проблемы и пути их решения.* ISSN 2076-4618. 2016. vol. 11, n. 2, p. 606-613.
9. PUZYRIOVA, I. 2012. Social and Psychological preconditions of Codependent Relations In *Ярославльский педагогический вестник*. ISSN 1813-145X. 2012, vol. 2, n. 3, p. 246-250.
10. ROZHNOVA, T. et al. 2020. ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ И МЕДИКО-ГЕНЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФЕНОМЕНА СОЗАВИСИМОСТИ In *Неврология, нейропсихиатрия, психосоматика*. ISSN 2074-2711. 2020, vol. 12, n. 5, p. 53-59.
11. SHAPOVAL, I. 2014. Детерминанты резистентности созависимости к психологической коррекции In *КОНЦЕПТ*. ISSN 2304-120X. 2014, vol. 9, p. 1-8.
12. VINNIKOV, L. 2019. Созависимость как психологический феномен In *Достижения науки и образования*. ISSN 2413-2071. 2019, vol. 9-1(50), p. 40-41.

Contact information

Mgr. Anastasiia Zelenska
Catholic University in Ružomberok, Faculty of Education
Hrabovská cesta 1A, 034 01, Ružomberok
Tel: +421919412297

BOSSING V OŠETŘOVATELSTVÍ

VERTICAL VIOLENCE IN THE NURSING PROFESSION

Aneta Winnová, Petr Simbartl

Abstrakt

Příspěvek představuje výsledky diplomové práce části empirického výzkumu zvoleného tématu. Prováděn byl za pomocí rozhovorů v délce 25 až 40 minut, a to na vzorku 6 všeobecných sester. Zjištěné informace byly tříděny do několika kategorií od příčiny, formy bossingu po reakce obětí. Uvádíme i některá konkrétní tvrzení, které doplňují a konkretizují jednotlivé problémy.

Klíčová slova: *bossing, ošetřovatelství, šikana na pracovišti*

Abstract

The paper presents the results of the thesis part of the empirical research on the chosen topic. It was conducted using interviews of 25 to 40 minutes in length, with a sample of six general nurses. The findings were classified into several categories ranging from the cause, the form of bossing and the reactions of the victims. Some specific statements are also provided to complement and specify the issues.

Key words: *bossing, nursing, workplace bullying*

1 ÚVOD

Téma bossingu je široce známé po celém světě, avšak v oblasti ošetřovatelství se stává stále více předmětem diskuzí v zahraničních studiích. V české literatuře se tato problematika teprve začíná objevovat, a zatím je k dispozici pouze omezené množství studií věnujících se otázce šikany, kde iniciátorem je vedoucí pracovník. Často jsou dostupné pouze konkrétní případy nebo se to obecně vztahuje ke všem pracovním pozicím. Toto výzkumné šetření se proto především zaměřilo na pracovníky v oblasti ošetřovatelství.

Tento příspěvek navazuje na předchozí část teoretických poznatků publikovaných v předchozím roce.

Před započetím výzkumu byla provedena rešerše a podrobnosti jsou uvedeny v diplomové práci (WINNOVÁ A., 2023). Zde v příspěvku se zaměřujeme především na výsledky empirické části.

Náš výzkum byl prováděn metodou kvalitativního šetření. Vzorek participantů tvořilo 6 všeobecných sester pracujících u lůžka na jednotkách intenzivní péče. Respondenti byli sbíráni metodou snowball. Problémem u těchto výzkumných šetření je získání někdy až velmi osobních údajů. Nutná je samozřejmě anonymizace, která byla provedena a někdy nechtějí ani sami respondenti odpovídat, protože to bylo pro ně traumatizující a nechtějí se k tomu vracet. V některých případech mají i vlastní pocit viny, že si to zavinili sami. Jeden z těchto 6 byl muž a jeden respondent pracoval na poloviční úvazek. Všichni ostatní to měli jako hlavní pracovní poměr na celý úvazek.
Rozhovory probíhaly v délce 25 až 40 minut. Probíhaly vždy mimo pracoviště respondenta. Ten byl vždy seznámen s tím, k čemu toto probíhá, jak budou data zpracována. Rozhovory proběhly v první polovině roku 2023 a na vhodných místech s dostatkem času, aby to nebylo uspěchané. Později byli ještě někteří kontaktováni pro doplnění. Jednalo se o

polostrukturovaný rozhovor a na získaném přepisu ze záznamu byla provedena tematická analýza.

2 ZJIŠTĚNÍ A PRŮBĚH ROZHOVORŮ

Na základě zjištěných dat z dotazníku vzniklo několik kategorií. Vzhledem k jejich rozsahu vybíráme ty, dle našeho názoru s nejvíce přínosnými informacemi. Zároveň i úryvky z rozhovorů nejsou všechny. Kompletní přehled zdrojů našeho zjištění naleznete diplomové práci (WINNOVÁ A., 2023). Zde také naleznete i další úryvky z rozhovorů, které zde uvádíme kurzívou.

2.1 Příčina bossingu

Dle respondentů to mohla být:

-*Nesympatie*

-*Obava z konkurence*

-*Strach z převahy v budoucnu*

-*Snaha získat si autoritu*

-*Tlak shora*

-*Frustrace v osobním životě*

-*Snížení počtu personálu*

(WINNOVÁ A., 2023).

Těmi, kteří bossing prováděli, byly na pracovišti jednotek intenzivní péče určeny staniční sestry anebo směnoví vedoucí pracovníci. Doplníme zde zkrácené úryvky pro lepší představu: *„… konflikt vznikl s mojí staniční už jen pozdravem, prostě jsem se jí nelíbila. Nikdy na můj pozdrav neodpověděla … přesný motiv byl nesympatie, možná se i bála, že mám vyšší vzdělání…“*

Za zajímavou myšlenku považujeme i výpověď jedné osoby: *„… konflikt začal vznikat postupně, ze začátku mě nenapadlo, že se jedná o šikanu…“* Tím, že to probíhá cíleně a lživě, to může vypadat ze začátku prostě jako souhra náhod, nařízení od vedení, vina někoho jiného. *„…často jsem neměla pauzu na oběd, staniční sestra neustále, nepřiměřeně a bezdůvodně kontrolovala moji práci, i když si myslím, že svoji práci odvádím dobře … často mi chodily SMS ohledně práce, i v mém volnu…“*
„… nesympatie … byl jsem jediná všeobecná sestra – chlap na pracovišti …všeobecná sestra – žena se na tuto práci podle staniční sestry hodí více, pacienti prý vnímají v roli pečovatelky ženu lépe“

2.2 Průběh bossingu

Z analýzy dat vyplynulo, že bossing vznikal pro participanty nenápadně. Z počátku si neuvědomovali, že se jedná o druh šikany. Považovali všechny drobné spory nejdříve za banální konflikty, které se ve větších kolektivech prostě vyskytují a jsou běžné. Později si ale začali všímat, že se to opakuje, a je to více zaměřeno na ně. Rozsah zjištění, že se jedná o bossing byl v rozmezí 3 až přibližně 6 měsíců, avšak si přesným začátkem nejsou jisti. Pro některé to bylo neúnosné a museli změnit pracoviště.

Opět pro navození situace a pro zpřesnění uvádíme některé úryvky z výpovědí respondentů.

„No chvíli jsem její řeči brala jako hloupé vtipy, ale netrvalo dlouho, abych pochopila, že to myslí vážně a chce mě opravdu zesměšnit a ztrapnit.“

„asi ani nevím, jak dlouho mi trvalo, než jsem si přiznala, že se jedná o větší problém než jenom o drobné neshody. Ale určitě to bylo v řádu měsíců možná i roků.“

I z dalších výpovědí je vidět, že je poměrně obtížné bossing rozpoznat, neboť to mnozí považují ze začátku jen jako nevhodné vtipy a nechtějí řešit drobné neshody.

2.3 Formy bossingu na pracovišti jednotek intenzivní péče

- Často se pak vyskytovalo zneužívání moci:
- Nadměrná kontrola práce respondentů.
- Kritika pracovního výkonu.
- Veřejná potupa a šíření pomluv.
- Vyloučení oběti z kolektivu.
- Zákaz zvyšování kvalifikace.
- Nespravedlivě psaný rozpis služeb.
- Přetěžování.
- Zamlčování podstatných informací.
- Nerovné zacházení.

Ve výpovědích zde byly potom popisovány převážně různé konkrétní situace.

2.4 Strategie všeobecných sester při prožívání bossingu

Všeobecné sestry popisovaly ve výpovědích své emoce.

Na základě dat jsme zjistili tyto hlavní myšlenky:

- ztráta sebevědomí
- pochybnosti o svých pracovních znalostech a dovednostech
- stavy úzkosti, deprese
- pocit osamělosti
- další psychosomatické obtíže
- zhoršení vztahů mezi kolegy ale i v osobním životě
- vznik nepřátelského kolektivu na pracovišti

Nejvíce vystihující je tento úryvek z výpovědi: *„… nejdřív jsem to brala tak, že se nejedná o žádný velký problém, že je to třeba všechno jenom shoda okolností. Pak jsem byla naštvaná, proč zrovna já, a nakonec už mi to bylo líto a cítila jsem se bezradná a bezmocná…“.*

2.5 Reakce obětí, kolegů a přátel na bossing

Zde se nyní budeme zabývat prožíváním jednotlivých aktérů na bossing a pohled okolí. Hlavním problémem je obecně strach oběti na nahlášení, protože mají pocit, že se to obrátí proti nim a iniciátor nebude potrestán.

Velkým problémem je taktéž nedostatek důkazů proti bosserovi, protože mnoho napadnutí proběhne ústně a málokdo si nahrává celou svoji pracovní dobu. Podstatné je zdůraznit, že **„Kolegové, svědci šikany, se na základě analýzy dat do sporu nechtěli zainteresovat a bossingu pouze přihlíželi, ale proti šikanujícímu vedoucímu pracovníkovi neudělali nic.“**

V případě kolegů byla projevena snaha pouze ***„mezi čtyřma očima, před ostatními kolegy se podpora nijak neprojevila“.***

Byla také zaznamenána podpora bossera, vyjádřená dalšími podřízenými pracovníky a kolegy oběti. Řešené skutky nepotvrdili či dokonce vyvrátili. Z analýzy dat vyplývá, že i v situaci, kdy se několik kolegů spojí proti šikanujícímu vedoucímu, snaha o vyřešení bossingu může selhat. Hlavním problémem zde byl identifikován nedbalý přístup vyššího managementu k řešení problémů v daném oddělení.

3 ZÁVĚR A ŘEŠENÍ BOSSINGU

- odchod do jiného nemocničního zařízení
- přeřazení do jiné směny
- Jedno nalezené další řešení: stížnost nadřízenému pracovníkovi. Z analýzy dat však vyplynulo, že vedoucí pracovník uspořádáním skupinové intervence považoval vzniklou situaci související s bossingem na pracovišti za vyřešenou.

Ponaučení pro budoucnost by se dalo shrnout do tohoto obrázku.

Obrázek 1 (WINNOVÁ, 2023, s.77)

Skutečnosti a následky bossingu by si mělo uvědomovat nejvíce vedení nemocnice či jakékoliv instituce. Nevhodné pracovní prostředí totiž může snižovat produktivitu zaměstnanců. Nejen konkrétního, ale následně vzrůstá riziko, že některé problémy budou přeneseny i na celý kolektiv. Přestože se jedná o empirickou studii mimo Evropu (ANJUM, A.; MING, X.; SIDDIQI, A. a RASOOL S., 2018), je zde zajímavý závěr a doporučení: volný překlad: *„Tato studie vybízí manažery, vedoucí pracovníky a vrcholový management k přijetí vhodných opatření pro zvýšení produktivity zaměstnanců.“*. S podobným doporučením

přichází i dotazníkové šetření se vzorkem 1100 v rámci oboru. (QUINE, L., 2001) a to (volný překlad) *„…přijetí kroků k zajištění pozitivní pracovní atmosféry,…“* Což jsou i obecná doporučení, ale také zmiňují, že (volný překlad) *„Podpora na pracovišti dokázala sestry ochránit před některými škodlivými účinky šikany.“* Tento problém by se měl v tomto oboru o to více řešit, jak dokládá zdroj (ZAPF D., ESCARTIN S., EINARSEN S., 2011) kde zmiňují, *že podíl výskytu šikany v oborech zdravotnictví a sociálních věd je až sedmkrát vyšší než u ostatních profesí.* Tato problematika by se tak měla řešit nejenom v tomto oboru, protože je stále přehlížena.

Samozřejmě jsme si vědomi menším rozsahem zkoumaného vzorku a tím tak nižší validitou, avšak i přesto to doplňuje zkoumanou problematiku.

Použitá literatura

1. ANJUM, Amna; MING, Xu; SIDDIQI, Ahmed a RASOOL, Samma. An Empirical Study Analyzing Job Productivity in Toxic Workplace Environments. Online. *International Journal of Environmental Research and Public Health.* 2018, roč. 15, č. 5. ISSN 1660-4601. Dostupné z: https://doi.org/10.3390/ijerph15051035. [cit. 2023-12-01].
2. QUINE, Lyn. Workplace Bullying in Nurses. Online. *Journal of Health Psychology*. 2001, roč. 6, č. 1, s. 73-84. ISSN 1359-1053. Dostupné z: https://doi.org/10.1177/135910530100600106. [cit. 2023-12-01].
3. WINNOVÁ, Aneta. Bossing v ošetřovatelství. Plzeň, 2023. diplomová práce (Mgr.). ZÁPADOČESKÁ UNIVERZITA V PLZNI. Fakulta zdravotnických studií
4. ZAPF, Dieter, Jorge ESCARTIN, Stale EINARSEN. Empirical findings on prevalence and risk groups of bullying in the workplace [online]. 2011, pp. 75-105 [cit. 2023-12-01]. Dostupné z: doi: 10.1201/EBK1439804896-6

Kontaktní údaje

Mgr. Aneta Winnová
PhDr. Petr Simbartl, Ph.D.
ZČU v Plzni, Fakulta zdravotnických studií
Husova 11, 301 00 Plzeň
Tel: 735 713 978
email: simbartl@fzs.zcu.cz

NOVÉ MÉDIÁ AKO ŠPECIFICKÉ PLATFORMY ŠÍRENIA PREJAVOV RADIKALIZMU

NEW MEDIA AS SPECIFIC PLATFORMS FOR THE SPREAD OF RADICALISM

Lenka Štvrtecká

Abstrakt

Predkladaná štúdia prispieva k rozsiahlej celospoločenskej diskusii o extrémistickom mediálnom obsahu s výrazným interdisciplinárnym presahom typickým pre túto problematiku. Upozorňuje na špecifiká týkajúce sa šírenia prejavov radikalizmu a etnocentrizmu v nových médiách, ktoré prezentuje prostredníctvom kritických komentárov a poznámok k aktuálnej situácii. V centre záujmu autorky sú najmä prejavy extrémizmu, ktoré je možné sledovať z hľadiska etnokultúrnych špecifík viazaných na región strednej Európy a jeho dejiny. Keďže ide v prípade reformy médií o dynamický systém, cieľom štúdie je poskytnúť čitateľovi súhrnný náhľad na stav, v akom sa nachádza spoločnosť z hľadiska konštruovania, šírenia a tolerovania nenávistných prejavov v internetovom priestore na začiatku 20. rokov 21. storočia.

Kľúčové slová: *digitálne média, radikalizmus, stredná Európa*

Abstract

The study contributes to a broad societal debate on extremist media content with a strong interdisciplinary overlap typical for this issue. It draws attention to the specificities related to the dissemination of expressions of radicalism and ethnocentrism in the new media, which he presents through critical commentaries and remarks on the current situation. In particular, the author focuses on the manifestations of extremism, which can be observed in terms of ethno-cultural specificities linked to the Central European region and its history. As the media reform is a dynamic system, the aim of the study is to provide the reader with a comprehensive insight into the state of society in terms of the construction, dissemination and tolerance of hate speech in the online space in 2020s.

Key words: *digital media, radicalism, Central Europe*

1 ÚVOD

Novodobý systém digitálnych médií je platformou, ktorá okrem možností pre vyhľadávanie a zdieľanie informácií sprostredkúva aj hromadnú spoločenskú interakciu. Tá umožňuje jednotlivcom aktívne participovať na tvorbe mediálneho obsahu. Veľký objem takto generovaného obsahu so sebou prináša aj neisté množstvo neoverených informácií, ktoré sa stali azda najdiskutovanejším problémom súčasnej doby. Jednými z najväčších „mentálnych“ hrozieb súčasnej spoločnosti sa stali hoaxy či dezinformácie (medzi najrozšírenejšími je napr. popieranie holokaustu no aj témy spojené s nedávnou pandémou). Tie sa aj v našich geografických podmienkach neraz stali impulzom pre vyvolanie otvoreného (často fyzického) konfliktu členov resp. skupín ľudí stojacich v názorovej opozícii; opakovane sa vyskytujú násilné trestné činy ohrozenia života a zdravia príslušníkov menšinových komunít, a to nielen

etnických, náboženských, ale aj sexuálnych.[1] K závažným negatívnym javom, ktoré môžeme považovať za sprievodné v rámci vzniku a šírenia xenofóbneho mediálneho obsahu, patrí nielen extrémna radikalizácia názorov individuálnych používateľov, ale vytváranie celých internetových komunít, ktorých kreatívne obsahy rôzneho formátu (textové príspevky, videá či obrázky v podobe tzv. memes a pod.) vytvárajú, podnecujú a organizujú či dokonca koordinujú nenávistné prostredie v online priestore. Štúdia nastoľuje kritický pohľad na problematiku východísk aj širších dôsledkov typických pre tvorbu urážlivého mediálneho obsahu skrz prizmu aktívneho užívateľa médií, ktorý sa, mimo vlastnej intencie, zároveň stáva pozorovateľom neustále sa prehlbujúceho fenoménu tohto špecifického typu kyberšikany (z angl. cyberbullying) založenom na etnocentrických východiskách.

2 EXTRÉMIZMUS A MÉDIÁ

Na základe dlhodobého sledovania situácie je nesporné, že „extrémizmus, pochopiteľne, drží krok s dobou a využíva internet najmä na šírenie ideológie, získavanie nových sympatizantov, ale slúži aj ako nástroj na organizovanie aktivít v reálnom živote“ (Smieško 2017, 14). Prekvapujúce je, že nevhodného či prinajmenšom nehodnoverného obsahu na internete neustále pribúda. Deje sa tak aj napriek značnej snahe veľkej časti spoločnosti o osvetu. Mnohé návrhy riešení a početné usmernenia týkajúce sa korektného informačného správania vrátane tvorby vlastného internetového obsahu, ktoré sú obsiahnuté v odbornej literatúre, ale napríklad aj v iných formách populárno-náučných žánrov či dnes už aj normu ustanovujúcich zákonov, sú predmetom diskusií (či skôr polemík) o tom, či náhodou nejde o spôsob riadenej manipulácie s užívateľmi internetu – dochádza k spochybňovaniu týchto regulatívov, ich objektívnosti, podozreniu zo skrytých záujmov ich vykonávateľov, transparentnosti ich financovania či známosť vlastníckych štruktúr a pod.

V snahe spracovávať a triediť informácie šírené (nielen) v online priestore užívatelia preto často oscilujú medzi prakticky protichodnými spôsobmi spracovania informácií: ich nekritické preberanie či dezinterpretácia a na druhej strane sa čoraz častejšie objavuje podozrievanie vyvolané všeobecnou paranojou z obavy o vedomú (účelovú) informačnú či tzv. mediálnu manipuláciu. Nejde pritom o nový fenomén – mnohé napríklad printové médiá už v minulosti využívali napr. provokatívne titulky alebo titulky so známkami „senzácie“, aby priviedli potenciálneho čitateľa ku kúpe výtlačku. Táto a mnohé ďalšie taktiky ako napr. utajovanie časti informácií či ich vytrhávanie z kontextu s cieľom poškodiť, grafická manipulácia s vizuálnym obsahom alebo jeho opakované použitie mimo originálneho kontextu, neuvádzanie zdrojov a i., sa vo svojej modifikovanej podobe presunuli práve do online priestoru, v ktorom azda už zažili vrchol svojej slávy v období korona krízy. Tá sa stala priam „zlatým vekom“ šírenia sporného obsahu internetom. V snahe sledovať jej dôsledky si však pripomeňme, ako to bolo s médiami a ich užívateľmi ešte pred ňou.

Transformácia informačného správania (a jej dôsledky na informačnú gramotnosť) užívateľov spočíva v zmene charakteru esencie médií – pôvodne boli médiá spájané s ich primárne spravodajským účelom. Informačnosť bola základnou funkciou či priam poslaním zachytiť aktuálne udalosti, popísať ich a v rôznych podobách odovzdať recipientovi (Osvaldová et al. 2005, 14). Oproti tomu, dnešné masmediálne spravodajstvo síce neabstrahuje od povinnosti informovať, no vďaka rýchlemu toku informácií je snaha o prvenstvo a jedinečnosť (v snahe

[1] Jednou z nedávnych udalostí, ktoré upútali pozornosť médií nielen na Slovensku, ale aj v zahraničí, bola tragická streľba na Zámockej ulici v Bratislave z 12. októbra 2022, ktorá si vyžiadala dve obete. Trestný čin bol spáchaný pravdepodobne v dôsledku radikalizácie len 19ročným študentom, ktorý na sociálnej sieti Twitter (a inde na internetových platformách) prezentoval viaceré príspevky sympatizujúce s pravicovým extrémizmom. Nie je to však jediný prípad násilnej xenofóbie, ktorý otriasol našou spoločnosťou. Alarmujúcou pre spoločnosť však nie je iba ich početnosť, ale najmä spôsoby „realizácie“ či ich pozadie, ďaleko presahujúce hranice trestnosti.

čo najvyššej aktuálnosti a komplexnosti informácií) v sprostredkovaní informácie skutočnou podstatou. Dnes, keď našim zemepisným dominuje informačná spoločnosť „tretej generácie“ (tzv. Web 3.0), sa užívateľ médií, najmä internetu, zároveň stáva aktívnym participantom a tvorcom mediálneho obsahu. Slúžia na to komentáre, diskusné platformy a komunitné skupiny určené na rýchle a efektívne zdieľanie názorov a myšlienok. Tieto skupiny sú zväčša záujmové (tematicky orientované na konkrétne tematické okruhy) s rôznym stupňom organizovanosti – napr. vzájomné „prepojenie“ témy prostredníctvom tzv. „hashtagu“[2], četovacie miestnosti a i. Internetový užívateľ prispievajúci do diskusií je (v závislosti od konkrétnej platformy) rôzne viazaný morálkou či etickým kódexom, čo mu umožňuje naplno využívať (alebo aj zneužívať) svoje „právo na slobodu presvedčenia a prejavu: toto právo nepripúšťa, aby niekto trpel ujmu pre svoje presvedčenie a zahrňuje právo vyhľadávať, prijímať a rozširovať informácie a myšlienky hocijakými prostriedkami a bez ohľadu na hranice“, ktoré mu všeobecne udeľuje Čl. 19 Všeobecnej deklarácie ľudských práv.[3]
Neostré hranice internetovej morálky sa utvárajú len postupne. Ich šedé zóny sa vďaka komplexnosti problému vymedzenia akýchsi univerzálnych parametrov „prípustnosti“ (resp. „neprípustnosti“) využívajú čoraz viac práve na ochranu už spomínaného práva na slobodu prejavu.

2.1 Šírenie stereotypov v minulosti a dnes

Nezaujatosť, racionalitu či objektívne zdôvodnenia pri diskutovaní na konkrétnu tému či problém v médiách v súčasnosti často nahrádzajú domnienky a pasívne preberanie cudzích myšlienok publikovaných na internete. Pre takéto príspevky často sporného obsahu je tiež typická absencia autorskej sebareflexie či autocenzúry. Čierno-biele videnie sveta, vágne vyjadrovanie a nedôslednosti v zdôvodneniach autori takýchto médiami šírených obsahov ponúkajú jednak intenčne (s konkrétnym zámerom účelovo sprostredkovať a rozšíriť nejakú informáciu často s cieľom zdiskreditovať jednotlivca či skupinu), jednak „nechtiac“ (bez uvedomenia si hlbších súvislostí či dôsledkov svojho konania) – opakovaným nekritickým preberaním informácií, ktoré si často v domnienke o objektívnosti zdroja užívateľ osvojuje pri bežnom užívaní médií.
Významnú rolu hrajú v tomto procese predsudky a emócie. Tie sa verejnosťou odjakživa šírili najmä v oblastiach spoločensky citlivých tém – otázky náboženstva a cirkví, národnostných či sexuálnych menšín a iných spoločnosť polarizujúcich tém ako migrácia, elitárstvo, sociálna nerovnosť…. K ich vzniku sa často využíva (alebo skôr zneužíva) etnická, náboženská či iná „príslušnosť“ alebo historicky podmienená spojitosť konkrétneho javu s konkrétnou societou, najčastejšie vystupujúcou v podobe etnickej či národnostnej menšiny. To posilňuje zaujatosť väčšinovej spoločnosti voči nej – napr. problém nezamestnanosti v rómskej komunite, otázka pôvodu dobrého finančného zázemia príslušníkov židovskej komunity z tzv. úžery, no v súčasnosti je to hlavne prehĺbenie kritiky migračných aktivít už nielen ľudí z Blízkeho a

[2] V roku 2007 (resp. 2009) sa pomocou symbolu mriežky (#, tzv. hashtag, z angl. „hash” – mriežka „#” a „tag” – kľúčové slovo, pôvodne štítok alebo označenie) na sociálnej sieti Twitter začala označovať téma, ktorá vďaka použitiu vybraného kľúčového slova alebo slovného spojenia (uvedeného za symbolom # bez použitia medzier, resp. s podčiarkovníkom) navzájom prepojila príspevky, ktoré mali tematickú súvislosť. Takýmto spôsobom začali užívatelia systematizovať inak netriedený prúd informácií a združovať individuálne príspevky podľa záujmu. Kliknutím na takýto hashtag sa dnes už prakticky na všetkých populárnych internetových platformách (Facebook, Flickr, Google+, Instagram, Kickstarter, Pinterest, Tumblr, LinkedIn, YouTube a, samozrejme, Twitter) dá vyhľadať kľúčové slovo alebo spojenie, vďaka čomu je čitateľovi umožnené sledovať metadáta v podobe týchto štítkov, tzv. tagov. Mediálny obsah sa tak obracia k sémantickému vyhľadávaniu kľúčových slov, čo pomáha usporiadavať, zbierať či vyhľadávať. Pozri viac Stopková (2017).
[3] Pozri viac https://www.ohchr.org/sites/default/files/UDHR/Documents/UDHR_Translations/slo.pdf [cit. 10. 6. 2023].

Stredného Východu, ale najmä ukrajinských obyvateľov migrujúcich smerom na Západ v dôsledku vojnových konfliktov.
Vznik a šírenie stereotypov naprieč kultúrami však nie sú žiadnym novým javom. Práve naopak, mnohé z nich majú korene v rôznych historických obdobiach. V dôsledku dynamiky súčasných informačných systémov, vďaka ktorým dokážeme ako aktívni používatelia médií myšlienky instantne zdieľať, je však dosah stereotypne formulovaného obsahu niekoľkonásobne väčší a rýchlejší. Okrem neoverených informácií, sa k šíreniu zlého mena využívajú všeobecne zaužívané predstavy a neodôvodnené záporné postoje voči spoločenským javom – ide najmä o tie komponenty kultúrneho obrazu, pri ktorých sa vyzdvihuje odlišnosť, inakosť javu (najčastejšie náboženstva, ale aj iné), resp. jeho neznámosť. Tá sa stavia do opozície s tým, čo je subjektu známe, t.j. vlastné jeho kultúre. Upozorňovanie na vzájomné odlišnosti a určovanie striktnej opozície „vlastného" a „cudzieho" nezriedka vedie k tendencii etnocentrického správania, v ktorom sa jedna (zvyčajne vlastná) kultúra vyvyšuje nad inou.
Internetové médiá, najmä v podobe sociálnych sietí a platforiem umožňujúcich vzájomnú interakciu participantov sú z viacerých hľadísk vo svojej podstate ideálnym prostredím pre šírenie myšlienok – aj tých otázneho etického či morálneho štandardu – masovosť a z nej vyplývajúca efektívnosť šírenia názorov, absencia cenzúry, autorská anonymita či z nej vyplývajúca limitovaná postihnuteľnosť sú hlavnými „benefitmi" takejto vzájomnej užívateľskej interakcie.

3 EXTRÉMIZMUS A DOBA DIGITÁLNA

Reforma v štruktúre internetových médií umožnila premenu pasívneho užívateľa v podobe recipienta mediálneho obsahu šíreného novými médiami na jeho proaktívneho tvorcu. Stalo sa tak aj vďaka značnému zvýšeniu informačnej gramotnosti jeho používateľov. Kompetencie spojené s tvorbou a spracovaním mediálneho obsahu užívatelia začali nadobúdať prostredníctvom tzv. neformálneho informačného zázemia. Ide najmä o skupinu ľudí, ktorá si v tomto kontexte zaslúžila pomenovanie „Google generácia", t. j. sociálna skupina užívateľov internetu narodená po r. 1993.[4] Zásadný rozdiel spočíva v tom, že kým predchádzajúce generácie si postupne budovali čoraz intenzívnejší vzťah s digitálnymi technológiami ako so zdrojmi informácií, transformácia štruktúry internetových médií postupne umožnila ich premenu z pasívneho užívateľa v podobe recipienta internetového obsahu na jeho proaktívneho tvorcu. Táto éra vývoja internetových technológií je dnes známa ako Web 2.0, ktorý znamenal premenu statického internetového systému na dynamický, tzv. *user-generated content* (obsah tvorený návštevníkmi webu), resp. verzia Web 3.0, ktorý už používa sofistikovanejší a technologicky prepracovanejší algoritmus na šírenie informácií (umelá inteligencia, hlasom ovládaní virtuálni asistenti Siri, Alexa a i., cielené generovanie výsledkov hľadania či reklám vzhľadom na predchádzajúce správanie užívateľa internetu a pod.). Takto vylepšené strojové generovanie údajov v podobe personalizovaných návrhov

[4] Medzi ďalšie rozšírené pomenovania, ktoré rôznym spôsobom diferencujú jednotlivé generácie, patria označenia, ktoré postupne strácajú spojitosť s konkrétnym obdobím narodenia. Ťažisko rozdielov medzi nimi sa presúva na odlišnosti v ich informačnom správaní (interakcia človeka s informačnými zdrojmi) a návykoch, ktoré sú spojené s využívaním digitálnych technológií v dnešnej globalizovanej informačnej spoločnosti: *Generácia Z* narodená do „sveta internetu" postupne nadobudla schopnosť ovládať technológie, ktoré boli v obmedzenej miere k dispozícii na prelome milénií, *Generácia M* (M pochádza z angl. „multitasking" – súbežné spracovanie úloh je pre ňu typické aj vďaka rozšíreniu dostupnosti informácií v ich digitálnej podobe), *Generácia C* (z angl. „connected generation" typická prakticky nepretržitým využívaním internetu – komunikácia cez sociálne siete, okamžitá dostupnosť informácií, nepretržitý prístup k internetu a pod.), iGenerácia typická vysokým stupňom aktívne používaných zručností v oblasti interaktívnych digitálnych technológií, ktoré (podobne ako pri Generácii C) neboli nadobudnuté vzdelaním, ale často spontánne; pozorovaním a opakovanou užívateľskou skúsenosťou. Viac na Stanová (2016) a Rowlands et al. (2008).

stránok, tém či zdrojov informácií, o ktoré užívateľ v minulosti prejavil záujem, prináša mu zdanlivo efektívnejšie prehliadanie obsahu webu. Vytvára sa tak ilúzia ideálneho virtuálneho prostredia, ktoré „pozná“ potreby, záujmy či záľuby svojho užívateľa. Internetový užívateľ zvyčajne tejto ilúzii „podľahne“ a stáva sa súčasťou navrhovaných online komunít, fór, diskusných skupín uvažujúcich a diskutujúcich o rôznych spoločných záujmoch.

Mediálny obsah sa vďaka takto transformovanému správaniu jeho užívateľov stal len veľmi ťažko regulovateľným prostriedkom tvorby, šírenia a uchovávania rôznorodých myšlienok a názorov. Z tohto hľadiska sú digitálne médiá nielen novým a aj obzvlášť zaujímavým formátom zdieľania a šírenia informácií, ideí či celých teórií. Vďaka svojej komplexnosti sa stali predmetom záujmu mnohých vedných odborov, medzi nimi napríklad aj digitálnej antropológie. Tá sleduje online prostredie, ktoré, okrem iného, ponúka impulzy na šírenie myšlienok, hľadanie všeobecnej podpory či ďalších zdrojov informácií.

Navyše, dynamika vývoja, modularita a variabilita elementov, ktoré dnes internet ponúka, umožňuje spájanie a skladanie jednotlivých textových či (audio)vizuálnych obsahov v podobe nelineárnych (nesekvenčných) textov[5] do neukončených integrovaných koncepcií. Táto nová matrica priniesla mnohé nové možnosti: na internete si vieme pomerne jednoducho vytvoriť komunitu tzv. *followerov* (teda sledovateľov vo význame stúpenca, prívrženca, nasledovateľa), komentujúcich a diskutujúcich k spoločným témam, záujmom či jednoduchým podnetom. Príspevky sa vďaka ich rýchlemu prenosu od tvorcu k užívateľovi a tiež vďaka možnosti rôznym spôsobom ich zaznamenávať, archivovať, komentovať a opakovane šíriť zdajú nepodmienene dostupné. Tieto príspevky sa prostredníctvom rôznych platforiem stávajú (v rôznom rozsahu) voľne dostupným internetovým obsahom, ktorý sa stáva pre spoločnosť alebo jej časť reálnou hrozbou, ak je tento obsah pochybného odborného či etického štandardu.

Problematickým sa stáva práve to správanie tvorcov a šíriteľov takého mediálneho obsahu, ktorý sa môže javiť ako „sporný“ – ide najmä o príspevky na hrane politickej, etickej či morálnej korektnosti, príp. bulvár. Kontrola či trasovanie kontroverzného internetového správania sú často vďaka anonymite, dôvtipu a kreativite prispievateľov len obmedzené: v kontextoch rôznych tém totiž vznikajú špecifické jazykové situácie využívajúce globalizmy, neologizmy, okazionalizmy či také jazykové zvraty, ktoré je len veľmi ťažké odhaliť či jednoznačne interpretovať (napr. zámena variant slova Žid/žid/židovský za Xid/xid/... a i. v záujme vyhnúť sa cenzúre textu prostriedkami umelej inteligencie, ktorá príspevky obsahujúce tzv. sporné výrazy automaticky detekuje a podrobuje ich dôslednej kontrole obsahu). Problematická je tiež existencia falošných účtov internetových prispievateľov, ktorá spôsobuje prekážky pri snahe postihnúť autora urážlivého alebo inak nevhodného príspevku.

Aj napriek tomu, že téma rôznych foriem tzv. kyberšikany, od skrytých (nepriamych) foriem diskriminácie až po explicitné prejavy xenofóbie[6], sa za posledné roky stala prakticky stálym predmetom diskusií na rôznych úrovniach, potrebu zvýšenia mediálnej gramotnosti a všeobecnej osvety v tejto oblasti posilňujú neustále celosvetovo pribúdajúce prejavy rasovo

[5] Takto koncipovaný text je typický svojou variabilitou – tým, že internetový obsah má zvyčajne viacero zložiek tvoriacich tzv. hypertext (pohyblivé či statické obrázky, videá, zvukové súbory, odkazy na iné zdroje a pod.), jeho čitateľ si volí vlastnú „cestu čítania“ – vďaka nespojitej štruktúre internetového mediálneho obsahu čitateľ nemusí nasledovať konkrétnu postupnosť textových zložiek (t. j. chronologickú či inú logickú nadväznosť – môže vynechávať napríklad tie časti textu, ktoré sú spojené voľnejšou štruktúrou: najčastejšie grafy či iné mimojazykové grafické prvky), textom sa „preklikáva“ podľa vlastných preferencií.

[6] V kontexte etnicky či nábožensky podmienených foriem diskriminácie je to najmä tzv. *flaming,* teda nepriateľské a urážlivé chovanie voči jednotlivcovi alebo skupine užívateľov internetu, ktoré podnecuje ďalšiu diskusiu slovným provokovaním často hrubého až vulgárneho charakteru. Intenciou útočníka je zhoršenie sociálnych vzťahov účastníkov diskusie, vytvorenie nepriateľského prostredia voči oponentovi či radikalizácia skupiny, v ktorej diskusia prebieha.

či etnicky podmienených nenávistných príspevkov. Pribúda nielen ich množstvo, ale mení sa aj charakter spôsobov šírenia stereotypných obrazov (podcasty, blogy, komentáre a ďalšie internetové „produkty“ ponúkajúce interakciu medzi autorom obsahu a užívateľom či medzi užívateľmi navzájom).

3.1 Internetový extrémizmus ako (ne)riešiteľný problém

Hľadanie možností, akými by bolo vhodné opísať informačné správanie[7] súčasných užívateľov internetu, ale aj akými možno eticky a legitímne „regulovať“ mediálny obsah, je komplexný a dynamický proces. V kultúrnom a geopolitickom regióne strednej Európy, ktorú pre potreby tejto štúdie stotožňujeme s krajinami V4, si aj vzhľadom na historicky podmienenú zvýšenú citlivosť na niektoré z ľudskoprávnych tém[8], vyžaduje interdisciplinárny presah humanitných a prírodných vied. Interdisciplinarita je pri hľadaní stratégií a riešení v boji proti prejavom etnocentrizmu v internetových priam nevyhnutná; vychádza zo špecifických etnokultúrnych konotácií, ktoré je nevyhnutné v „sporných prípadoch“ mediálneho obsahu nielen identifikovať, ale aj správne interpretovať. Konkrétne možnosti ich regulácie vychádzajú z technickej povahy nových médií – najčastejšie je založená na možnosti postihnúť či priamo potrestať autora príspevku, napr. pozastavením jeho činnosti na konkrétnej sociálnej sieti či diskusnej platforme, peňažnou pokutou, no napr. čl. 3 Rámcového rozhodnutia Rady EÚ z 28. novembra 2008 umožňuje udeliť tresty s hornou hranicou najmenej 1 až 3 roky odňatia slobody.[9]

4 ZÁVER

V etnicky, a teda aj kultúrne a jazykovo globalizovanej strednej Európe sú jej vlastný multietnický základ, ako aj v súčasnej dobe ďalšie neustále prebiehajúce miešanie kultúr, východiskami pre sprievodné negatívne javy, akými sú polarizáciu spoločnosti a s ňou spojené nežiadúce extrémne podoby etnosignifikačných prvkov vo vyjadrovacích prostriedkoch. Je zrejmé, že proces redukovania sporného mediálneho obsahu preto vyžaduje širokospektrálny, doslova holistický prístup k problému – otázky vzniku a šírenia radikálnych etnocentrických či xenofóbnych prejavov médiami je potrebné vnímať ako integrálnu súčasť novodobých dejín nielen európskeho kontinentu, ale celej svetovej spoločnosti, ktorý pôsobí traumatizujúco nielen naprieč generáciami príslušníkov utláčanej skupiny (napr. preživších holokaust), ale aj tých, ktorých sa bytostne netýka (napr. židov všeobecne). Preto je nevyhnutné, aby sa o otázke etnickej či inej odlišnosti v každej dobe pristupovalo s rešpektom voči dejinným aj súdobým faktom, a to aj vo formálnom či menej formálnom mediálnom

[7] Informačné správanie možno chápať ako „správanie človeka, systému či organizmu vo vzťahu k informačným zdrojom a informáciám. Tu sa informačné správanie stáva súčasťou reakcie systému, organizmu alebo človeka na podnet. V užšom zmysle slova hovoríme o informačnom správaní človeka pri vyhľadávaní informácií. Obsahuje interakciu človeka s informačnými zdrojmi a systémami ako na fyzickej úrovni, znamenajúcej styk človeka s technológiou a dokumentmi, tak aj na úrovni kognitívnej, predstavujúcej intelektuálny prístup k informačným zdrojom. Informačné správanie človeka pri vyhľadávaní a využívaní informácií je súčasťou interakcie človeka a informácií“ (Steinerová, 2005, 10).

[8] Otázky boja proti rasizmu a xenofóbii sú predmetom mnohých medzinárodných stretnutí – najčastejšie je to na pôde OSN, Organizácie pre bezpečnosť a spoluprácu v Európe či Rady Európy. Slovensko spolu s Českou republikou a Rakúskom pripravili na 48. zasadnutí Rady OSN pre ľudské práva (13. 9. – 8. 10. 2021) spoločné vyhlásenie k boju proti antisemitizmu K nemu sa pripojilo 53 krajín (vrátane EÚ27 a USA). Hlavným obsahom spoločného vyhlásenia boli tri prísľuby:

1) kolektívna akcia v OSN s cieľom mainstreamovať boj proti antisemitizmu,

2) zvýšenie úsilia v boji proti tzv. hate speech,

3) podpora vzdelávania ako kľúča v boji proti antisemitizmu (Dostupné z https://www.mzv.sk/diplomacia/temy/ludske-prava/aktualne-ludskopravne-temy).

[9] Ku kriminologickým a trestnoprávnym aspektom internetového extrémizmu pozri viac Smieško (2017).

diskurze. Autocenzúra by mala byť základným prvkom sebaštylizácie, a to aj v internetovom mediálnom prostredí.

Štúdia vznikla v rámci riešenia projektov X/5/2023 Nové médiá ako špecifické platformy šírenia prejavov radikalizmu a VEGA 1/0143/21 Antisemitské etnické stereotypy v médiách a literatúre krajín V4.

Použitá literatúra

1. OSVALDOVÁ, B. et al. *Zpravodajství v médiích*. Praha: Karolinum, 2005.
2. ROWLANDS, I. et al. 2008. The Google generation: the information behaviour of the researcher of the future. In *Aslib Proceedings.* [online] [cit. 2023-05-13]. http://late-dpedago.urv.cat/site_media/papers/425.pdf. ISSN: 0001-253X.
3. SMIEŠKO, I. 2017. *Internet a trestné činy extrémizmu*. Plzeň: Aleš Čeněk. ISBN 978-80-7380-691-0.
4. STANOVÁ, P. 2016. Informačné správanie Google generácie. In *Knižničná a informačná veda. Zborník Filozofickej Fakulty Univerzity Komenského*. [online] [cit. 2023-05-13]. https://itlib.cvtisr.sk/%c4%8cl%c3%a1nky/clanek3250/. ISBN 978-80-223-4252-0.
5. STEINEROVÁ, J. 2005. *Informačné správanie: Pohľady informačnej vedy*. Bratislava: Centrum vedecko-technických informácií SR. ISBN 80-85165-90-2.
6. STOPKOVÁ, M. 2017. Hashtag: cesta do celého sveta. In *Média a text 6 : zborník príspevkov: II. časť*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove. [online] [cit. 2023-02-21]. https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2018-experiences-and-perceptions-of-antisemitism-survey-summary_sk.pdf. ISBN 978-80-555-1934-0.

Kontaktné údaje

PhDr. Lenka Štvrtecká, PhD.
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Dražovská 4, 949 01 Nitra
email: lstvrtecka@ukf.sk

ZÁKLADNÍ OBRANA PROTI KYBERŠIKANĚ

BASIC DEFENCE AGAINST CYBERBULLYING

Petr Simbartl

Abstrakt

Článek krátce pojednává o rozšíření kyberšikany a obsahuje její základní techniky. Podstatnou částí jsou základní doporučení, jak si chránit svá data a počítač. Za pomocí těchto základních doporučení lze být lépe zabezpečen nejen proti kyberšikaně tak obecně proti jiným neoprávněným přístupům.

Klíčová slova: *kyberšikana, sociální sítě, doporučení pro zabezpečení informací*

Abstract

The article briefly discusses the prevalence of cyberbullying and includes its basic techniques. An essential part is the basic recommendations on how to protect your data and your computer. With the help of these basic recommendations one can be better secured not only against cyberbullying but also in general against other unauthorized access to the data.

Key words: *cyberbullying, social networks, Cybersecurity Tips*

1 ÚVOD

V minulých letech stoupnul podíl práce z domova, jak se běžně nazývalo home office. Mohlo by se zdát, že pokud se zaměstnanci mezi sebou nebudou tak často stýkat a nebudou i ve velmi častém kontaktu s nadřízeným, klesne výskyt šikany. Bossing i v podobě kyberšikany funguje i v tomto prostředí. Často může mít ještě horší důsledky, protože mnoho věcí, které se nahrají na internet například v případě pomlouvání kolují samostatně dále a je komplikované toto později smazat.

Výzkumy se na tento problém zaměřují. Zajímavý je tento průzkum (PENCE, I.; SOYLEYICI, G. A KALKAN, A., 2019) se vzorkem 457 zaměstnanců, který hovoří, že při vystavení kyberšikaně není mezi pohlavími rozdíl. Rozdíl zde nalezli ve věkových kategoriích 18–24 a 46 a více let. Je to dáno především tím, jak mladší generace přichází s technologiemi více do styku a jsou s tím více sžití. Odkazují ale také v závěru na výzkum Li (2005), který nepotvrzuje korelaci mezi věkem a kyberšikanou.
Přínosný může být také testování dotazníku, který se zaměřuje také na kyberšikanu na pracovišti se vzorkem 3371 dospělých ve Švédsku a 238 v USA. (JÖNSSON, S.; MUHONEN, T.; FORSSELL, R. a BÄCKSTRÖM, M., 2017). Výsledkem je (volný překlad) *„Výsledky studie podporují použití CBQ a CBQ-S jako spolehlivých a platných měřítek kyberšikany v pracovním životě.“* (CBQ – cyberbullying behaviour questionnaire). Tímto cílíme i na vedoucí pracovníky, kteří mohou pro své zaměstnance zajistit anonymizované dotazníky na kyberšikanu, kdy s tím mohou pak pracovat a samotné kyberšikaně předcházet.

2 TECHNIKY KYBERŠIKANY

Časté zasílání e-mailů, které přímo nesouvisí s pracovní náplní. Nemusí se však jednat o připomínání, pokud to přímo nesouvisí jako upomínka.

Fámy, pomluvy, urážky. Toto je možné využít v hromadných e-mailech rozesílaných mezi kolegy. Také k tomu může sloužit interní síť či některá sociální síť.

Fotomanipulace. Dnes tato technika nevyžaduje velkou IT zdatnost. Upravenou fotografii lze snadno vytvořit v programech pro smart telefony.

Odepírání informací. Na pracovišti může být mnoho sdílených složek, které obsahují jak pracovní informace, tak dokumenty týkající se průběhu projektů apod. Omezením přístupu uživatelů, který by měli mít k tomuto přístup znamená pro útočníka výhodu. Chce buď skrýt některé informace, nebo druhého pracovníka pouze znevýhodnit v pracovním procesu. Toto je nejsnazší způsob, protože v případě odhalení může tvrdit, že dotyčného pouze zapomněl přidat.

Vylučování ze skupin či projektů. Dalším způsobem může být vyloučení z komunikačních hromadných skupin dnes využívaných aplikací jako MS Teams, WhatsApp či jiné. Informace, které se tam zveřejňují mohou tak ostatní vědět v předstihu pro následnou schůzi a mohou tak lépe reagovat. Opět je to nejsnazší způsob, protože v případě odhalení může také tvrdit, že dotyčného pouze zapomněl přidat či, že informace byly sděleny na poradě pro všechny.

3 ZÁKLADNÍ OBRANA PŘEDCHÁZENÍ KYBERŠIKANĚ

Těmito postupy nejen zamezíte ochraně proti některým technikám kyberšikany, zároveň zabezpečíte svůj počítač proti dalším útokům. Některé z doporučených rad nemusí být funkční, neboť na vašem pracovišti funguje jiná politika zabezpečení IT systémů a k funkci nemusíte mít přístup. Také Vás přímo neochrání, ale předcházíte předem problémům.

3.1 Osobní počítač

1 Softwarové zamykání počítače i pří krátkodobém odchodu. Při odchodu i na toaletu můžete snadno využít klávesové zkratky v MS Windows, a to zamčení stanice přes klávesy Windows+L, jako lock. Po příchodu zadáte pouze své heslo (otisk prstu, či jiný způsob přihlášení) a dostane se zpět do systému. Nikdo tak i ve vaší krátké nepřítomnosti nemusí získat informace. Dokonce nemusí ani manipulovat s vaším počítačem, ale během vaší nepřítomnosti vám mohou do e-mailové schránky přijít informace, které se rovnou zobrazují.

2 Šifrování pevného disku. Toto se nemusí týkat jen vašeho počítače na pracovišti, ale i osobního notebooku. Tuto funkci využijete i například při odcizení nebo ztrátě počítače. Můžete k tomu využít vestavěnou funkci BitLocker, která uvolňuje disk po přihlášení nebo po zadání klíče, který si při zapnutí služby bezpečně uložíte. Jedná-li se o pracovní počítač, doporučujeme ho nepoužívat k osobnímu použití. Přestože je zabezpečení vysoké, může mít k němu přístup IT administrátor. Přestože by nemělo dojít ke zneužití práva, je jednodušší oddělit pracovní informace od osobních.

3 Šifrování přenosného disku. Může se jednat o flashdisky či externí disky. I zde doporučujeme používat službu BitLocker či jiné často dodávané i výrobcem zařízení. Nejen, že ochráníte citlivé informace před kolegy, ale i před ostatními v případě zcizení či ztráty. Vždy je nutné si rozmyslet, co také na disku bude. Pokud flashdisk obsahuje pouze propagační firemní prezentace, není důvod ho šifrovat a komplikovat si přístup při používání.

4 Smazaná data. Odstraněná data z pevného disku, flashdisku, paměťových karet nemusí být vždy smazána. Pokud se jedná o běžné smazání, mohou ostatní tyto data přes běžně dostupné programy obnovit. K tomuto dochází mnohdy při prodeji vlastního zařízení přes

bazar apod. Prodávejte tyto zařízení raději bez paměťových zařízení, například fotoaparát bez paměťové karty, kterou můžete fyzicky zničit nebo použijte nějaký program ke skartaci dat na paměťovém médiu. Z volně dostupných doporučujeme například skartaci dat přes aplikaci Altap Salamander a volbu algoritmu DOD 5220.22-M. I ta nemusí být ale například na SSD (discích) plně úspěšná.

5 Hesla. Nebudeme zde opakovat základní rady pro tvorbu hesla. To je již obecně známé. Doporučíme však udržovat tyto hesla v bezpečí v okamžiku zadávání. Oddělte tak firemní hesla od osobních. Je pravdou, že dnes každá aplikace nebo web vyžaduje uživatelské jméno a heslo, pokud tam není proveden přístup přes jinou síť. Můžeme tak doporučit například bezplatný správce hesel: KeePass Password Safe. Tento je určený pro OS MS Windows. (pro jiné verze OS jsou k dispozici neoficiální verze). Správce hesel můžete pořídit bezpečně i jako aplikaci do smartphonu. Buďte ve výběru aplikace velmi obezřetní. Námi testovaný bychom mohli doporučit program Dashlane, který je i často oceňován. (Od žádné z uvedených firem nebyla obdržena finanční ani jiná odměna. Zmíněné programy jsou naše doporučení získané zkušeností s programy.)

6 Privátní folie na obrazovku nebo mobilní telefon. Zatímco se v posledních letech snažili výrobci obrazových panelů do notebooků a monitorů dělat s co největším viditelným úhlem, začaly se po nějaké době prodávat i privátní filtry. Takovéto privátní filtry můžete dnes vidět na většině bankomatech. Zakoupit se dají ale i na monitory v různých velikostech nebo mobilní telefony. Tyto filtry zužují pozorovací úhel na váš monitor, notebook nebo mobilní telefon, a tak vaše soukromé informace zůstanou v bezpečí. Viditelné jsou především pro osobu před obrazovkou. Vhodné využití naleznou především v kancelářích, kde je více pracovníků.

7 Správné sdílení, sdílené složky, kontrola přístupových práv. Zde musíte uvažovat o dvou směrech. První směr je, zda vidíte vše, co máte vidět a co je sdíleno. Nebojte si vyžádat přístup k dokumentům či databázích kam máte mít přístup. Často jsou na toto určené i interní směrnice. V druhém směru nezapomeňte na to, co vy kam ukládáte a kdo vše tam má přístup. Ve sdílení v operačních systémech, sdílení na OneDrivu či Google disku je vždy označené kdo tam má přístup a kdo danou složku spravuje. Může se tak stát, že správce přidá nové členy. Správa souborů na sdílených úložištích má také historii, takže lze vidět, kdo jaké informace a kdy přidal.

3.2 Sociální sítě

Toto jsou samozřejmě preventivní obranné prostředky. Dalším krokem je zabezpečení sociálních sítí. Nechceme sdělovat, že se tyto prostředky nemají používat, ale je vhodné, abyste byli opatrní.

1 Při zabezpečení můžete zapnout dvou faktorovou autentizaci. Zároveň tak dostáváte často i upozornění při nějaké nestandardní činnosti s vaším kontem.

2 Některé sociální sítě mají průvodce nastavením soukromí. Pokud tam nic takového není, udělejte si čas a projděte si nastavení sdílení.

3 Překontrolujte přátele, se kterými sdílíte své zážitky, jak textové, tak fotografie. Je vhodné překontrolovat, co sdílíte i veřejně.

4 Mějte vždy na paměti, co sdílíte, protože nevhodný příspěvek se může stát ze začátku terčem nejen vtípku.

5 Nepotvrzujte jakékoliv přátelství, kontakt, spojení, o kterém si nejste jisti, že dotyčnou osobu znáte.

Všechny tyto postupy však nezabrání kyberšikaně, která je postavena na lžích a pomluvách v internetu. Zde zase máte oproti běžné šikaně jednu výhodu. Nezapomeňte si ukládat e-maily, snímky z konverzací, snímky webových stránek apod. Útočníci je mohou snadno smazat a pak to bude hůře dohledatelné a prokazatelné. Při nahlašování nepředávejte všechny informace najednou. Útočníci se mohou vymlouvat, že napsaný příspěvek mysleli úplně jinak, než tam bylo formulováno a jedná se o omyl. Promyslete si tak postup, jaké informace předáte.

4 ZÁVĚR

Zvyšující se trend práce z domova s sebou přinesl nová úskalí, která se začala více vyskytovat v podobně kyberšikany na pracovištích. Šíření se tak může zdát snadnější s pomocí internetu a jakési domnělé anonymity. Výzkumy naznačují, že mezi pohlavími není rozdíl a vzhledem k orientaci mladší generace může přinést, jak být odolnější, tak i nové formy. Je proto důležité, aby organizace a vedoucí pracoviště přijímala opatření k odstranění všech forem šikany. Základní možnosti, jak částečně předejít kyberšikaně, je nedat šanci protivníkovi a zabezpečit svá data. Organizace mohou některé z těchto pravidel přímo implementovat do povinností všech pracovníků z důvodu ochrany firemních dat. To nás však neochrání, a tak by měli vedoucí pracovníci či vedení společnosti umožňovat bezpečně nahlašovat tyto problémy. Celkově lze tedy říct, že v boji proti kyberšikaně je nezbytná kombinace technologických opatření, osobní odpovědnosti a podpory organizace.

Použitá literatura

1. JÖNSSON, Sandra; MUHONEN, Tuija; FORSSELL, Rebecka Cowen a BÄCKSTRÖM, Martin. Assessing Exposure to Bullying through Digital Devices in Working Life: Two Versions of a Cyberbullying Questionnaire (CBQ). Online. Psychology. 2017, roč. 08, č. 03, s. 477-494. ISSN 2152-7180. Dostupné z: https://doi.org/10.4236/psych.2017.83030. [cit. 2023-12-01].
2. LI, Tanya Beran Qing. Cyber-Harassment: A Study of a New Method for an Old Behavior. Online. Journal of Educational Computing Research. 2005, roč. 32, č. 3, s. 265-277. ISSN 0735-6331. Dostupné z: https://doi.org/10.2190/8YQM-B04H-PG4D-BLLH. [cit. 2023-12-01].
3. PENCE, Ihsan; SOYLEYICI, Gulin Tugce a KALKAN, Adnan. The Level Of Exposure To Cyber Bullying For Employees In Workplace. Online. In: . S. 19-32. Dostupné z: https://doi.org/10.15405/epsbs.2019.01.02.3. [cit. 2023-12-01].

Kontaktní údaje

PhDr. Petr Simbartl, Ph.D.
ZČU v Plzni, Fakulta zdravotnických studií
Husova 11, 301 00 Plzeň
Tel: 735 713 978
email: simbartl@fzs.zcu.cz

VPLYV ZDRAVOTNÉHO POSTIHNUTIA NA EMOČNÚ REGULÁCIU U ADOLESCENTOV

THE INFLUENCE OF DISABILITY ON EMOTIONAL REGULATION IN ADOLESCENTS

Eva Vancu, Adriana Garajová

Abstrakt

Príspevok sa sústreďuje na emočnú reguláciu u adolescentov s postihnutím. Prináša poznatky o emočnej regulácii, stratégiách a adolescentoch so zdravotným postihnutím. Bližšie definuje špecifiká emočnej regulácie v období adolescencie, ktoré následne prepája s vplyvom zdravotného postihnutia na emočnú reguláciu. Práca poskytuje výsledky z použitej výskumnej metódy dotazníka CERQ-short, použitý na vzorke intaktných adolescentov a adolescentov s telesným postihnutím vo veku 14-18 rokov. Medzi skupinami adolescentov boli zisťované štatisticky významné rozdiely v používaní ruminácie, katastrofizovania, sebaobviňovania a pozitívneho prehodnotenia. V závere poskytujeme odporúčania pre prax na podporu pozitívnych stratégií kognitívno-emočnej regulácie u adolescentov s telesným postihnutím.

Kľúčová slova: *emočná regulácia, zdravotné postihnutie, adolescencia*

Abstract

Contribution aiming its focus on the emotional regulation in adolescents with disabilities. The theoretical part dwells on the knowledge regarding the emotional regulation and adolescents with disabilities. Similarly, it provides the basic definition of emotional regulation during adolescence, which are subsequently linked with the impact of the physical disability in adolescents. The contribution provides the results of the employed CERQ-short questionnaire's research method in a shortened form was applied on a sample of intact adolescents and adolescents with physical disabilities aged 14 to 18. Statistically significant differences in the use of rumination, catastrophizing, self-blame and positive reappraisal. In the final part, the recommendations for the practice to support positive strategies of cognitive emotional regulation in adolescents with physical disabilities are provided.

Key words: *emotional regulation, disability, adolescence*

1 VPLYV POSTIHNUTIA NA OSOBNOSŤ ADOLESCENTA

Zdravotné postihnutie predstavuje istú záťaž pre jednotlivca, v sociálnom i osobnom živote, ovplyvňuje jeho psychický vývin, osobnosť. Podľa Požára (2007), predpokladáme premietnutie jednotlivých druhov postihnutia aj do osobnosti. Obdobie dospievania prináša nielen biologické zmeny, ale aj zmeny v premýšľaní, záujmoch, vo vzťahoch. Mohli by sme hovoriť o období výziev, prežívané individuálne (Maxey, Beckert, 2016; Stikkelbroek, et al.,2016). Adolescent s postihnutím je na premeny spojené s dospievaním náchylnejší, než jeho intaktní rovesníci (Maxey, Beckert, 2016). Znova sa obraciame na vek vzniku postihnutia, čím skôr - tým sa jednotlivec lepšie na postihnutie adaptuje, akceptuje svoje možnosti (Bakula, et al., 2011; Vágnerová, 2014), a postihnutie má iný dosah na osobnosť jednotlivca (Jakabčic, Požár, 1995). Naproti tomu, ak k postihnutiu prišlo v období adolescencie, môže to spôsobiť pocity frustrácie a ťažkosti v utváraní osobnosti. Pre adolescenta s postihnutím nie je ľahké prijať obmedzenia, môže dochádzať k vzniku depresií,

k citovej labilite, objavuje sa pocit menejcennosti. Záleží aj od druhu postihnutia, do akej miery budú možnosti získavania istých skúseností a zážitkov obmedzené (Jakabčic, Požár, 1995; Požár, 2007; Novosad, 2011). Dospievajúci s postihnutím majú rovnaké túžby ako ostatní, chýbajú im však kognitívne, emočné či behaviorálne schopnosti na ich uskutočnenie (Maxey, Beckert, 2016). Bakula, et al.(2011) a Miraghaei, Azar (2017) na základe výskumov potvrdzujú lepšiu kvalitu života a pozitívnejší pohľad na seba u jednotlivcov, ktorí si na prítomnosť zdravotného postihnutia stihli zvyknúť a svoju situáciu sa naučili akceptovať. So získaným postihnutím v priebehu života sa tak spája nižšia úroveň kvality života. V období dospievania dochádza k hľadaniu vlastnej identity, čo je v prípade prítomnosti postihnutia zložitejšie. Odlišnosť od rovesníkov môže pubescentnému s postihnutím obmedziť pocit spolupatričnosti v skupine (Vágnerová, 2014). Nižší pocit spolupatričnosti a znížené sebahodnotenie vo všeobecných sociálnych aktivitách u jednotlivcov s postihnutím potvrdila výskumom aj Kundrátová (2000). Od začiatku sa správanie ľudí k danému jednotlivcovi mení, čo ovplyvňuje aj predstavu o roli postihnutého (Požár, 2007). Zdravotné postihnutie znemožňuje ľudom plniť si svoje sociálne role. Pri vykonávaní sociálnych rolí sa nehodnotí úsilie jednotlivca, ale jeho realizovanie roli navonok. Očakávania ľudí sú však často spojené s nedôverou, podceňovaním, predsudkami (Jakabčic, Požár, 1995; Požár, 2007; Bakula, et al., 2011). Adolescenti s postihnutím sa ľahšie stávajú terčom šikanovania, kvôli ich nedostatočnej sociálnej zručnosti a dôvernejšiemu prístupu (Maxey, Beckert, 2016). Vnímanie vlastného tela a pocit sebaúcty, sa v dôsledku postihnutia zásadne mení (Bakula, et al., 2011). Hovoríme o istej odlišnosti postihnutého človeka od uznávaného ideálu, či už svojím vzhľadom, schopnosťami, alebo povahovými črtami. Aj keď sa väčšinou oni sami za iných nepovažujú, verejnosť môže dané odlišnosti vnímať ako cudzie, nevítané (Požár, 2007; Maxey, Beckert, 2016), neatraktívne či diskriminované (Mihálik, et al., 2011). Mládež si viac uvedomuje jednotlivé rozdiely medzi sebou, postihnutého začínajú vnímať inak, čo častokrát vedie až k odmietnutiu jednotlivca s postihnutím. Disponujú nižším sebavedomím, objavuje sa zahanbenie (Shields, 2006; Maxey, Beckert, 2016), chýba uspokojivá pozícia a názor ostatných (Vágnerová, 2014), čím u nich narastá potreba pozitívnych vzťahov s okolím (Jakabčic, Požár, 1995; Maxey, Beckert, 2016). Znížené sebahodnotenie totiž oslabuje schopnosť prispôsobenia sa, uskutočnenie možných životných príležitostí, čo sa prejaví v hlbších poruchách osobnosti. Formovanie osobnosti postihnutého tiež záleží od sociálnych následkov postihnutia, prekonaných ťažkostí a citových vzťahov prostredia (Jakabčic, Požár, 1995; Požár, 2007). V prípade postihnutia sa nemusí jednotlivec vnímať v negatívnom svetle, ak len zriedka zažíva ťažkosti spojené s okolím (Mathiowetz, Lee, 2004). V dôsledku pribúdajúcich skúseností, sa v danom období objavuje potreba adolescenta s postihnutím nejako vyniknúť. Ide o snahu ukázať sa, neostať nepovšimnutý v podceňovanej skupine (Vágnerová, 2014). Požár (2007) vysvetľuje postihnutie ako slabosť, isté obmedzenie podnecujúce k intenzívnejšiemu napredovaniu. Adolescenti si želajú mať príležitosti podobné svojím zdravým rovesníkom. Kvôli ťažkostiam s postihnutím sa nemôžu zúčastňovať na spoločenských aktivitách, čo môže zapríčiniť stres, osamelosť (Maxey, Beckert, 2016), redukovanie kontaktov až izolovanie (Požár, 2007). K príčinám vzniku istých odchýlok od normy, k zhoršenej kvalite života a k nespokojnosti sa pridružujú aj postoje spoločnosti k postihnutému (Jakabčic, Požár, 1995; Požár, 2007; Bakula, et al., 2011). Postihnutie nepredstavuje neštandardnú situáciu len pre adolescenta, ale aj pre jeho rodinu či okolie. Práve rodinné vzťahy zohrávajú dôležitú úlohu, aj keď sa mladí ľudia snažia formovať identitu a emancipovať od rodiny (Jakabčic, Požár, 1995; Stevens, et al., 1996; Vágnerová, 2014; Maxey, Beckert, 2016). Prepájame dobré vzťahy s rodičmi so zvýšeným pocitom ochrany, väčšou pozornosťou, lepšími úspechmi v sociálnom a kognitívnom vývine (Torres, et al., 2013). Pre adolescentov je dôležitý prechod do dospelosti, schopnosť orientovať sa v živote, čo predstavuje nové výzvy aj pre jeho rodičov. Mnoho adolescentov s postihnutím

zveruje svoju budúcnosť rodičom (Stevens, et al., 1996; Vágnerová, 2014). Kvalita života a osobnosť postihnutého je tiež determinovaná možnosťami samostatne sa uživiť, vytvárať partnerstvá a zakladať rodinu, čo môže byť náročné, až nereálne (Jakabčic, Požár, 1995; Bakula, et al., 2011). K postihnutiu sa môžu pridružovať aj ďalšie ťažkosti, často súvisiace s psychosociálnymi faktormi ako sociálna izolácia, nezamestnanosť, stres a nízke sebavedomie. Hovoríme o sekundárnom znevýhodnení, najčastejšie ako výsledok rôznych sociálnych faktorov, ovplyvňujúce kvalitu života (Stevens, et al., 1996; Chow, Cummins, 2005; Vágnerová, 2014). Podľa Maxey a Beckert (2016), aj pre daných adolescentov znamená priateľstvo istú vzácnosť, avšak uspokojivé, stabilné vzťahy neuvádzajú so zdravými vrstovníkmi. Častokrát svoje priateľstvá považujú za menej uspokojivé, neintímne, obmedzujúce sa len na školské prostredie. Nedostatočné uspokojenie potrieb aj v týchto oblastiach znižuje sebahodnotenie postihnutého, neprejavujú dostatočnú zvedavosť, až sa celkom izolujú. Potreba autonómie sa síce zvyšuje, no dodatočná starostlivosť zo strany spoločnosti je požadovaná, čoho si je vedomý aj postihnutý (Jakabčic, Požár, 1995; Maxey, Beckert, 2016). Túto závislosť na ostatných musí jednotlivec s postihnutým prijať, akceptovať svoje obmedzenia a uvedomiť si svoje možnosti (Vágnerová, 2014). Príležitosti na rozvoj identity, nezávislosti, sebavedomia či nadviazanie vzťahov prináša aj technológia, mimoškolské aktivity (Stevens, et al., 1996; Maxey, Beckert, 2016) či organizácia voľného času (Bakula, et al., 2011). Pri formovaní osobnosti adolescenta sa totiž zdôrazňuje psychický optimizmus, pohoda majúca vplyv aj na adekvátne správanie. Len schopnosť veriť samému sebe znamená dostatočnú kontrolu nad budúcimi udalosťami (Torres, et al., 2013).

2 VPLYV ZDRAVOTNÉHO POSTIHNUTIA NA EMOČNÚ REGULÁCIU U ADOLESCENTOV

Spojenie psychickej pohody a adekvátneho správania je síce dôležité (Torres, et al., 2013), ale ako túto skutočnosť ovplyvní zdravotné postihnutie? Nakoľko sa stretávame aj s nepríjemnými zážitkami a v určitých situáciách reagujeme istým spôsobom, svoje emócie sa musíme naučiť ovládať (Gross, 2002; Rottenberg, Gross, 2007; Stuchlíková, 2007; Koole, 2009). Predstavíme si istý súbor procesov pomáhajúci nám prekonať neželané emócie (Gross, 2002; Koole, 2009) a nájsť spôsob, ako obmedziť negatívne aspekty našich emócií (John, Gross, 2004). Nielen, že môžeme ovplyvniť naše prežívanie emócií (Stuchlíková, 2007), stať sa odolnejším v napätých situáciách (Young, Sandman, Craske, 2019), ale aj konkrétnym výberom stratégie emočnej regulácie prispieť k celkovej pohode, k lepšej kvalite života (Aldao, Nolen-Hoeksema, Schweizer, 2010; Miraghaei, Azar, 2017). Štúdie od Andreánskej (2002) a Miraghaei a Azar (2017) naznačujú spojitosť kvality života, nielen s naším fyzickým a psychickým stavom, materiálnou oblasťou, uspokojovaním fyziologických potrieb, ba aj s uspokojovaním vyšších potrieb v podobe sociálnych vzťahov, nezávislosti či pocitu prijatia medzi rovesníkmi. Ku kvalite života jednotlivca so zdravotným postihnutím treba pripísať aj jeho zdravotný stav, závažnosť postihnutia, prijatie vlastného postihnutia a postoj spoločnosti k postihnutému (Jakabčic, Požár, 1995; Andreánska, 2002; Miraghaei, Azar, 2017). Obzvlášť prítomnosť postihnutia v období adolescencie, je pre jednotlivca oveľa náročnejšia (Vágnerová, 2014) aj pre jeho väčšiu citlivosť na zmeny spojené s dospievaním (Maxey, Beckert, 2016). Niekoľkými štúdiami (Gross, 2002; Vágnerová, 2014; Young, Sandman, Craske, 2019) spájame dané obdobie s rôznymi emočnými zmenami, formovaním osobnosti, potrebou emancipácie od rodiny, vyšším výskytom impulzívneho správania a nutnosťou socializácie. Pri adolescentoch s postihnutím sa k spomínaným zmenám v dospievaní pridružujú ďalšie problémy, nedostatočné sociálne zručnosti, nesamostatnosť, časté odmietnutia, čo môže viesť až k zlému duševnému zdraviu (Požár, 2007; Vágnerová, 2014; Maxey, Beckert, 2016; Mohammad-Aminzadeh, et al., 2019 b). Mnohé aspekty ich života a formovanie osobnosti podliehajú zdravotnému postihnutiu (Požár, 2007; Mohammad-

Aminzadeh, et al., 2019 a), objavuje sa emocionálna labilita, depresívne pocity, frustrácia, nízke sebavedomie (Andreánska, 2002; Novosad, 2011). Prikladáme výskum od Vágnerovej, Strnádovej a Krejčovej (2009), v ktorom sa v súvislosti s postihnutím uvádzajú problémy so sebaovládaním, výbušnosť, tvrdohlavosť, čo značí zníženú schopnosť ovládať svoje emočné reakcie. K faktorom ovplyvňujúcim výber stratégií emočnej regulácie pridávame okrem povahových vlastností, aj somatické zdravie, psychický stav, úroveň socializácie (Compare, et al., 2014). Zdravotné postihnutie tak predstavuje istý deficit medzi osobou a prostredím, zapríčiňujúci problémy v emočnej regulácií (Miraghaei, Azar, 2017). Podľa Koubekovej (2004), sa osobnostné črty jednotlivca s postihnutím odrážajú v oblasti psychických potrieb a v ich následnom uspokojovaní, čo ovplyvňuje vnímanie seba, zvládanie, emocionálne naladenie, pocit istoty a spokojnosť. Neuspokojenie emocionálnych potrieb (Miraghaei, Azar, 2017), nedostatok kontroly nad budúcimi udalosťami a negatívne myslenie, môžu byť spôsobené práve zdravotným postihnutím. Považujeme ho za negatívnu skúsenosť, spájanú s tendenciou využívať negatívne stratégie emočnej regulácie (John, Gross, 2004; Mohammad-Aminzadeh, et al., 2019 b). Keďže sa emočná regulácia považuje za dôležitý aspekt zdravého psychického fungovania, prípadné nedostatky sa prejavia na vzniku duševných porúch (Gresham, Gullone, 2012; Young, Sandman, Craske, 2019; Daniel, Abdel-Baki, Hall, 2020). Pripomíname hlavne vznik depresie a úzkosti, ako dôsledok emočnej dysregulácie (Garnefski, Kraaij, Spinhoven, 2001; Thomson, 2011; Compare, et al., 2014). Prostredníctvom neurobiologických a behaviorálnych procesov môže depresia negatívne vplývať na fyzické zdravie a zapríčiniť vznik fyzických chorôb (Compare, et al., 2014). Keď berieme do úvahy výber stratégií emočnej regulácie, ovplyvňujúci možný vznik psychopatológie, sociálnej dysfunkcie a depresie, prikláňame sa k dvom hlavným stratégiám - prehodnoteniu a potláčaniu. Práve používaním potláčania naznačujeme prežívaný nesúlad medzi jednotlivcom a nepríjemnými skúsenosťami. Zvýšenou mierou výberu negatívnej stratégie sa znižuje kvalita života, optimizmus, pohľad na budúcnosť, sebavedomie, chápanie seba aj ostatných (John, Gross, 2004; Aldao, Nolen-Hoeksema, Schweizer, 2010; Compare, et al., 2014; Miraghaei, Azar, 2017; Young, Sandman, Craske, 2019). V prípade adolescentov s postihnutím sa ukazuje značný rozdiel vo výbere stratégií potláčania a prehodnotenia. Intaktní adolescenti, pre nižšiu citlivosť na emočné problémy, považujú nepríjemné udalosti za menej dôležité, na rozdiel od ich rovesníkov s postihnutím (Mohammad-Aminzadeh, 2019 b). U jednotlivca so zdravotným postihnutím sa pre spomínané obmedzenia, nízke sebavedomie, prehnanú sebakritickosť, stres, citovú labilitu, vyššiu citlivosť na nepríjemné udalosti, preto predpokladá preferovanie negatívnych stratégií (Andreánska, 2002; Požár, 2007; Vágnerová, 2014; Mohammad-Aminzadeh, 2019 a, 2019 b). Výsledok štúdie od Mohammad-Aminzadeh realizovanej v roku 2019 (b), naznačuje rozdiel v používaní stratégií emočnej regulácie u zdravotne postihnutých, v porovnaní s intaktnou skupinou študentov. V skupine študentov s postihnutím bola zistená nižšia schopnosť ovládať emočné reakcie, vyššia náchylnosť na prípadné stresové situácie a možný výskyt depresie. Tým, sa u daných študentov prejavila zvýšená miera výberu potláčania, kým zdraví študenti volili skôr prehodnotenie. Miraghaei a Azar (2017) svojim výskumom dokonca uvádzajú aj rozdiely v stratégiách pri vrodenom a nadobudnutom postihnutí, kedy získané postihnutie znamená vyššie hodnoty v sebaobviňovaní, ruminácií a katastrofizovaní. Objavujúce sa negatívne stratégie nespájame, len s horším psychickým či fyzickým zdravím (John, Gross, 2004; Compare, et al., 2014), ale aj s nižšími sociálnymi zručnosťami a prispôsobovaním sa (Compare, et al., 2014; Mohammad-Aminzadeh, 2019 b). Potláčanie sa všeobecne vzťahuje na nedostatok socializácie, blízkosti ostatných, podpory až úplne vyhýbanie sa (John, Gross, 2004), čo následne vysvetľuje pocit bezcennosti, trápenia, osamelosti a izolovanie u zdravotne postihnutých adolescentov (Požár, 2007; Maxey, Beckert, 2016; Mohammad-Aminzadeh, 2019 a). Jednotlivec s postihnutím oveľa viac závisí od postojov spoločnosti a pozitívnych

vzťahov s okolím oproti zdravému adolescentovi, ako sa od kladných spoločenských hodnôt odvíja jeho osobnosť, odvíja sa aj emočná regulácia (Jakabčic, Požár, 1995; John, Gross, 2004; Mohammed-Aminzadeh, 2019 b). Pre zdravých aj zdravotne postihnutých adolescentov znamená úspešné prekonanie vývinových zmien, menší výskyt psychických problémov a úspešný prechod do dospelosti. Emočná regulácia hrá v tomto prípade dôležitú úlohu pri udržiavaní emočnej rovnováhy, psychickej flexibility, vnímavosti, medziľudskom správaní a prijatí životných výziev (Compare, et al., 2014; Morrish, et al., 2018; Mohammad-Aminzadeh, et al., 2019 a; 2019 b). Požadované duševné zdravie, viac pozitívnych emócií, spokojnosť so životom dosiahneme len tréningom emočnej regulácie, zvýšeným výberom pozitívnych stratégií (Gross, 2014; Compare, et al., 2014; Mohammed-Aminzadeh, et al., 2019 a).

3 VYMEDZENIE VÝSKUMNÉHO PROBLÉMU, PRIEBEH A VÝSLEDKY VÝSKUMU

Podľa nás je skúmanie emočnej regulácie v spojení s telesným postihnutím u adolescentov dôležité, nielen z hľadiska priblíženia výberu stratégií v danom období, ale aj pre doplnenie nových zistení o pôsobení telesného postihnutia na procesy emočnej regulácie. Keďže zdravotné postihnutie predstavuje pre jednotlivca istú záťaž, ťažkosti s ním spojené sa prejavia i v prežívaní emócií. Rozvoj pozitívnych stratégií je, z ohľadom na znižovanie výskytu emočných problémov a depresie, nevyhnutný. Pre malé množstvo štúdií venujúcim sa stanovenej problematike, by mohli byť výsledky prospešné pre prax pedagógov, špeciálnych pedagógov či rodičov pre lepšie porozumenie emočných prejavov a správnemu rozvoju efektívnej emočnej regulácie u adolescentov s telesným postihnutím. Stanovili sme si čiastkové ciele: • zistiť výber stratégií kognitívno-emočnej regulácie u adolescentov s telesným postihnutím; • analyzovať rozdiely vo výbere stratégií kognitívno-emočnej regulácie u intaktných adolescentov a adolescentov s telesným postihnutím; • zistiť prítomnosť rozdielov v pohlaví.

V našom výskume sme na zber potrebných dát použili dotazník v slovenskej adaptácii - Cognitive Emotional Regulation Questionnaire (CERQ- short), ktorý meria špecifické stratégie kognitívno-emočnej regulácie, charakterizujúce reakcie jednotlivca na stresové životné udalosti.

CERQ dotazník sa skladá z 36 položiek, merajúcich 9 odlišných subškál: sebaobviňovanie (SO), obviňovanie druhých (OD), ruminácia (RU), katastrofizovanie (KA), akceptácia (A), uvedenie do perspektívy (UDP), pozitívne presmerovanie pozornosti (PPP), pozitívne prehodnotenie (PP), plánovanie (PL). Dotazník je určený pre respondentov od 12 rokov (Garnefski, Kraaij, Spinhoven, 2001; Garnefski, Kraaij, 2006).

Výskumu sa zúčastnilo 138 respondentov s postihnutím, dievčat bolo 79 a chlapcov 59. Vekové rozpätie respondentov bolo od 14 do 18 rokov, priemerný vek bol 16,76 rokov, smerodajná odchýlka 1,35. Pre účely nášho výskumu sa výskumný súbor delil do dvoch skupín, intaktní adolescenti a adolescenti s telesným postihnutím. U respondentov s telesným postihnutím sa vyskytli detská mozgová obrna (DMO), poruchy hybnosti, dysmélia, atrofie a dystrofie svalstva. Výskumnú vzorku intaktných adolescentov tvorilo 172 žiakov, z toho bolo 92 dievčat a 80 chlapcov.

Oslovili sme základnú školu v okrese Senec, 4 stredné školy v okrese Galanta a Bratislava a 3 špeciálne školy v okrese Bratislava, Košice a Vranov nad Topľou. Riaditeľom škôl bol zaslaný formálny mail pre získanie povolenia a nasledne sme získali informované súhlasy rodičov žiakov. Zber dát bol realizovaný v školských priestoroch, za prítomnosti pedagógov. Respondentom na začiatku boli podané tiež ústne inštrukcie a jednotlivé body dotazníka v prípade potreby vysvetlené. Vypĺňanie dotazníka bolo dobrovoľné a anonymné.

Pri výskumnej metóde dotazníka CERQ-short dosiahli respondenti v skupine intaktných adolescentov najvyššie priemerné skóre v Uvedení do perspektívy ako stratégií emočnej regulácie (AM=7,48) a najnižšie priemerné skóre v Obviňovaní druhých (AM=4,69). V skupine adolescentov s telesným postihnutím dosiahli respondenti najvyššiu hodnotu v Ruminácií (AM=7,80) a najmenšiu hodnotu mali v stratégií Plánovanie (AM=5,80).

Ďalej v Tabuľke 1 uvádzame hodnoty vo výbere určitých stratégií kognitívno-emočnej regulácie z hľadiska pohlavia v skupine intaktných adolescentov a adolescentov s telesným postihnutím. Intaktné dievčatá dosiahli najvyššie hodnotenie v Ruminácií (AM=7,57) a najnižšie v Obviňovaní druhých (AM=4,51). Intaktní chlapci získali najvyššiu hodnotu v Pozitívnom prehodnotení (AM=7,76) a najnižšiu v Katastrofizovaní (AM=4,24).
U dievčat s telesným postihnutím bola najvyššia hodnota v Ruminácií (AM=8,12) a najnižšia v Obviňovaní druhých (AM=6,08). Chlapci s telesným postihnutím mali najvyššiu priemernú hodnotu v Ruminácií (AM=7,50) a Uvedení do perspektívy (AM=7,50) a najnižšiu mali v Obviňovaní druhých (AM=5,54).

CERQ		Intaktní adolescenti		Adolescenti s TP	
		Chlapci	Dievčatá	Chlapci	Dievčatá
SO	M	5,68	6,16	6,75	6,42
	SD	1,95	1,89	1,11	1,5
OD	M	4,96	4,51	5,54	6,08
	SD	1,95	1,73	1,55	2,21
RU	M	6,2	7,57	7,5	8,12
	SD	2,16	1,88	1,32	1,4
KA	M	4,24	5,22	5,82	6,92
	SD	2,15	2,12	1,63	1,41
A	M	7,24	6,89	6,46	7,23
	SD	1,85	2,12	2,06	1,97
UDP	M	7,44	7,51	7,5	6,81
	SD	1,98	1,87	1,2	1,41
PPP	M	6,24	6,22	6,5	6,77
	SD	2,07	2,11	1,48	1,58
PP	M	7,76	7,11	6,57	6,65
	SD	1,92	2,32	1	1,74
PL	M	6,36	7,35	6,68	6,96
	SD	1,98	1,89	1,54	1,56

Tabuľka 1 Hodnoty vo výbere určitých stratégií kognitívno-emočnej regulácie z hradiska pohlavia v skupine intaktných adolescentov a adolescentov s telesným postihnutím

4 ODPORÚČANIA PRE PRAX

V rámci zabezpečenia emočnej rovnováhy a bezproblémového prechodu adolescenta do dospelosti, je podľa nás dôležité zamerať svoju pozornosť na efektívnosť emočnej regulácie v zmysle podpory a tréningu pozitívnych stratégií emočnej regulácie. Výberom pozitívnych stratégií, u intaktných adolescentov, ako aj u adolescentov s telesným alebo iným postihnutím, sa zabezpečí menší výskyt psychických porúch a väčšia spokojnosť so životom (Mohammad-Aminzadeh, 2019 b).
Dôležitosť vidíme aj v informovanosti spoločnosti, hlavne blízkeho okruhu ľudí v živote adolescenta so zdravotným postihnutím, nakoľko sa rozvoj jeho osobnosti odvíja od postojov

a vzťahov okolia. Pocit spolupatričnosti, pomoci, všímavosti v rôznych negatívnych, stresových situáciách zo strany blízkych a rodiny, tak môže prispieť k celkovej pohode adolescenta, k lepšiemu sociálnemu a kognitívnemu vývinu (Kundrátová, 2000; Andreánska, 2002; Torres, et al., 2013).

5 ZÁVER

Na základe našich zistení môžeme konštatovať značný vplyv postihnutia na emočnú reguláciu u adolescentov. Prítomnosť zdravotného postihnutia pôsobí ako isté obmedzenie vplývajúce na osobnosť a zdravý vývin adolescenta, u ktorého sa môže objavovať znížené sebavedomie, pocit menejcennosti, zvýšená citlivosť na prípadné negatívne udalosti, a nakoniec aj nedostatočná schopnosť ovládať svoje emočné reakcie. Neefektívna emočná regulácia sa môže v dôsledku postihnutia prejavovať častejším využívaním negatívnych stratégií kognitívno-emočnej regulácie. Nakoľko majú procesy emočnej regulácie súvis s kvalitou života, celkovou pohodou adolescenta a menším výskytom psychických porúch, je preferovanie pozitívnych stratégií emočnej regulácie obzvlášť dôležité. V prípade adolescentov s postihnutím treba brať ohľad aj na pozitívne vzťahy s okolím, keďže postoje spoločnosti do značnej miery pôsobia na kvalitu života a úroveň spokojnosti adolescentov. Vyzdvihujeme preto uspokojovanie vyšších potrieb v oblasti podpory či spolupatričnosti, spojených s pozitívnejším myslením, vnímaním seba a lepšou emočnou reguláciou. Psychický aj fyzický stav jednotlivca pôsobí na výber stratégií kognitívno-emočnej regulácie avšak, ak sa len zriedka objavia ťažkosti spojené s okolím, adolescent sa môže vnímať v pozitívnejšom svetle a častejšie využívať práve adaptívne stratégie emočnej regulácie.

Použitá literatúra

1. ALDAO, A., NOLEN-HOEKSEMA, S., & SCHWEIZER, S. (2010). *Emotion-regulation strategies across psychopathology: A meta-analytic review*. Clinical Psychology Review, 30(2), 217-237. doi: 10.1016/j.cpr.2009.11.004.
2. ANDREÁNSKA, V., (2002). *Psychologické faktory ovplyvňujúce kvalitu života jedincov s rozličnými druhmi postihnutia.* Bratislava: PdF UK. 183s. ISBN 80-88868-81-5.
3. BAKULA, M. A. et al. (2011). *Quality of life in people with physical disabilities* [online]. Collegium Antropologicum 35 Suppl 2 (2): 247-53 Dostupné na internete: https://www.researchgate.net/publication/221725286_Quality_of_life_in_people_with physical_disabilities.
4. COMPARE, A. et al. (2014). *Emotional Regulation and Depression: A potential mediator between Heart and Mind*. [online] Cardiovascular Psychiatry and Neurology, 2014. Article ID 324374. Dostupné na internete: https://www.hindawi.com/journals/cpn/2014/324374/.
5. DANIEL, S.K., ABDEL-BAKI, R. & HALL, G.B. (2020) *The Protective Effect of Emotion Regulation on Child and Adolescent Wellbeing*. [online] J Child Fam Stud 29, 2010–2027 (2020). Dostupné na internete: https://link.springer.com/article/10.1007/s10826-020-01731- 3.
6. GARNEFSKI, N., KRAAIJ, V., & SPINHOVEN, P. (2001). *Negative life events, cognitive emotion regulation and emotional problems*. [online] Personality and Individual Differences, 30(8), 1311–1327. Dostupné na internete: https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0191886900001136.
7. GARNEFSKI, N., et al. (2004). *Cognitive emotion regulation strategies and Depressive symptoms: differences between males and females*. Personality and Individual Differences, 36(2), 267–276.

8. GARNEFSKI, N., & KRAAIJ, V. (2006). *Cognitive emotion regulation questionnaire - development of a short 18-item version (CERQ-short).* Personality and Individual Differences, 41(6), 1045–1053.
9. GRESHAM, D.T., & GULLONE, E. (2012). *Emotion regulation strategy use in children and adolescents: The explanatory roles of personality and attachment.* Personality and Individual Differences, 52, 616-621.
10. GROSS, J. J. (2002). *Emotion regulation: affective, cognitive, and social consequence*. Psychophysiology, 39(3), 281–291.
11. GROSS, J. J. (2014). *Emotion regulation: Conceptual and empirical foundations*. In J. J. Gross (Ed.), Handbook of emotion regulation (p. 3–20). [online] The Guilford Press. Dostupné na internete: https://www.guilford.com/excerpts/gross.pdf?t.
12. CHOW, S.M.K., Lo, S.K. & CUMMINS, R.A.(2005). *Self-perceived quality of life of children and adolescents with physical disabilities in Hong Kong* [online]. Qual Life Res 14, 415–423 (2005). Dostupné na internete: https://link.springer.com /article/10.1007/s11136-004-0728-8 60.
13. JAKABČIC, I., POŽÁR, L. (1995). *Všeobecná patopsychológia. Patopsychológia mentálne postihnutých*. IRIS ISBN 80-88778-11-5 JANKOVSKÝ, J. (2006). Ucelená rehabilitace dětí s tělesným nebo kombinovaným postižením. Praha: Triton. ISBN 80-7254-730-5.
14. JOHN, O. P., & GROSS, J. J. (2004). *Healthy and unhealthy emotion regulation: Personality processes, individual differences, and life span development*. Journal of Personality, 72(6), 1301-1334.
15. KOOLE, S. L. (2009) *'The psychology of emotion regulation: An integrative review*' [online]. Cognition & Emotion, 23: 1, 4 — 41 Dostupné na internete: https://www.researchgate.net/publication/240236228_The_psychology_of_emotion_ regulation_An_integrative_review.
16. KOUBEKOVÁ, E. (2004). *Duševné zdravie adolescentov s telesným hendikepom a osobnostné determinanty subjektívnej pohody*. In: Psychológia a patopsychológia dieťaťa. Roč. 39, 2004, č. 2-3, s. 121-131.
17. KUNDRÁTOVÁ, B. (2000). *Sociálny vývin postihnutých detí integrovaných v bežných triedach ZŠ*. In Sociální procesy a osobnost. Sborník příspěvku. Brno: Vydavatelství MU. 2000. p. 106-111.
18. MATHIOWETZ, N., & LEE, S. (2004). *Perceptions of Disability: The Effect of Self- and Proxy Response* [online]. Journal of Official Statistics, 20, 671. Dostupné na internete: https://www.researchgate.net/publication/259497283_Perceptions_of_D isability_The_Effect_of_Self-_and_Proxy_Response.
19. MAXEY, M., BECKERT, T.E. (2017). *Adolescents with Disabilities* [online]. Adolescent Res Rev 2, 59–75. Dostupné na internete: https://link.springer.c om/article/10.1007/s40894- 016-0043-y.
20. MIHÁLIK, J. a kol. (2011). *Zdravotní postižení a pomáhající profese*. Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-859-3.
21. MIRAGHAEI, S.Z., & AZAR, Z.A. (2017). *Comparing Life Quality Strategies and Emotion Regulation in People with Congenital and Non-Congenital Motor Disability* International Journal of Medical Research and Health Sciences, 6, 105-110.
22. MOHAMMAD-AMINZADEH, D. et al. (2019 a). *Mental Rehabilitation Based on Emotion Regulation Training to Reduce Depression in Students With Physical Disability*. Iranian Rehabilitation Journal. 2019; 17(2):97-104.
23. MOHAMMAD-AMINZADEH, D. et al. (2019 b). *Comparing Emotion Regulation Strategies and Adjustment Between Students With Physical Disability and Healthy Students*. Journal of Practice in Clinical Psychology, 7(4), 245-253.

24. MORRISH, L., et al. (2018). *Emotion Regulation in Adolescent Well-Being and Positive Education* [online]. J Happiness Stud 19, 1543–1564 (2018). Dostupné na internete: https://link.springer.com/article/10.1007/s10902-017-9881-y.
25. NOVOSAD, L. (2011). *Tělesné postižení jako fenomén i životní realita*. Praha: Portál. 168s. ISBN 978-80-7367-873-9.
26. POŽÁR, L. (2007). *Základy psychológie ľudí s postihnutím*. Universitatis Tyrnaviensis, 184 s. ISBN 978-80-8082-147-0.
27. ROTTENBERG, J., & GROSS, J. J. (2007). *Emotion and emotion regulation: A map for psychotherapy researchers* [online]. Clinical Psychology: Science and Practice, 14(4), 323- 328. doi: 10.1111/j.1468-2850.2007.00093.x Dostupné na internete: https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.589.1141&rep=rep1&type=pdf.
28. SHIELDS, N., et al. (2006). *A systematic review of the self-concept of children with cerebral palsy compared with children without disability*. [online] Developmental medicine and child neurology, 48(2), 151–157. Dostupné na internete: https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1017/S0012162206000326.
29. STEVENS, S., E., et al. (1996). *Adolescents with physical disabilities: some psychosocial aspects of health* [online]. The Journal of Adolescent Health : Official Publication of the Society for Adolescent Medicine. 1996 Aug;19(2):157-164. Dostupné na internete: https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/1054139X96000274?via%3Dihub.
30. STIKKELBROEK, Y., et al. (2016). *Adolescent Depression and Negative Life Events, the Mediating Role of Cognitive Emotion Regulation*. [online] PloS one, 11(8), e0161062. Dostupné na internete: https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5003336/.
31. STUCHLÍKOVÁ, I. (2007). *Základy psychologie emocí*. Praha: Portál. 232s. ISBN 978-80- 7367-282-9.
32. THOMPSON, R. A. (2011). *Emotion and Emotion Regulation: Two Sides of the Developing Coin* [online]. Emotion Review, 3(1), 53–61. Dostupné na internete: https://www.researchgate.net/publication/254089642_Emotion_and_Emotion_Regulation_ Two_Sides_of_the_Developing_Coin.
33. TORRES, M., F. et al. (2013). *Quality of life in adolescents with hearing deficiencies and visual impairments* [online]. International archives of otorhinolaryngology, 17(2), 139–146. Dostupné na internete: https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc /articles/PMC4441283/.
34. VÁGNEROVÁ, M., STRNADOVÁ, I., KREJČOVÁ, L. (2009). *Mateřské postoje a hodnocení dětí s DMO*. In Psychológia a patopsychológia dieťaťa [online]: roč. 44, 2009, č. 1, s. 22-38. ISSN 0555-5574.
35. VÁGNEROVÁ, M. (2014). Současná Psychopatologie pro pomáhající profese (Vyd. 1.) Praha: Portál. 816 s. ISBN 978-80-262-0696-5.
36. YOUNG, K. S., SANDMAN, C. F., & CRASKE, M. (2019). *Positive and Negative Emotion Regulation in Adolescence: Links to Anxiety and Depression* [online]. Brain sciences, 9(4), 76. Dostupné na internete: https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6523365/.

Kontaktní údaje

PaedDr. Eva Vancu, Ph.D.
Katedra psychológie a patopsychológie
Šoltésová, 4
811 08 Bratislava
Tel: +421 2 9015 9117
email: vancu@fedu.uniba.sk

PROBLÉMY MLADÝCH POČAS KRÍZY COVID19 V KONTEXTE RELIGIÓZNO-ETICKÝCH TÉM NA SLOVENSKU

PROBLEMS OF YOUNG PEOPLE DURING THE COVID19 CRISIS IN THE CONTEXT OF RELIGIOUS-ETHICAL ISSUES IN SLOVAKIA

Róbert Sarka, Mária Karasová

Abstrakt

Príspevok sa zameriava na prežívanie pandémie očami mladých ľudí. Analyzuje z teoretického hľadiska možné spôsoby reakcie na krízu, vrátane etáp jej priebehu, zároveň prináša výsledky kvantitatívno-kvalitatívneho výskumu, ktorý skúmal okrem iných tém predovšetkým pohľad a prežívanie mládeže na Slovensku vo veku od 13 rokov do dospelosti, za čo sme považovali ukončenie vysokej školy. Približujeme parciálne výsledky dotazníka, pričom sa orientujeme na skúmanie pozitívneho a negatívneho prínosu pandémie v živote mladých ľudí. Príspevok vznikol ako súčasť výskumu VEGA 1/0299/21 *Aktuálne religiózno-etické témy medzi mládežou pod vplyvom súčasnej korona-krízy*.

Kľúčová slova: *kríza, mládež, pandémia, reakcia*

Abstract

This contribution is focused on surviving the pandemic through the eyes of young people. It analyses from a theoretical point of view the possible ways of responding to the crisis, including the stages of its course, while presenting the results of a quantitative-qualitative research that examined, among other topics, primarily the perspective and survival of young people in Slovakia between the age of 13 and adulthood, which we considered to be the end of high school. We present partial results of the questionnaire, focusing on exploring the positive and negative contributions of the pandemic in the lives of young people. The paper was written as part of the research VEGA 1/0299/21 *Current religious-ethical issues among youth under the influence of the current coronary crisis.*

Key words: *crisis, youth, pandemic, response*

1 ÚVOD

Kríza môže mať v živote človeka rôzne podoby. Jednou z tých náročnejších je taká, ktorá sa dotýka nielen individuality človeka ale celej spoločnosti. Kríza, ktorú priniesla pandémia Covid19, preverila nielen spoločnosť a národy, ale i našu ľudskosť a to, ako reagujeme v neštandardných situáciách. Na každú krízu sa dá reagovať rôznymi spôsobmi, čo zasahuje nielen osobnosť človeka, ale aj jeho prežité skúsenosti a tiež jeho vek. Práve mladí ľudia sú špecifickou kategóriou, ktorí reagujú na krízu vzhľadom na ich vek inak ako zrelí dospelí, ktorí dokážu po prvotnom šoku rýchlejšie získať určitý nadhľad. Príspevok prináša nielen definíciu krízy a rozličné možnosti reakcií na ňu, ale tiež výsledky výskumu, ktorý bol orientovaný na prežívanie mládeže počas pandémie a ako sa s krízou vysporiadali.

1.1 Priebeh krízy

Slovo kríza je dnes zaťažené pesimizmom. V rôznych jazykoch má však veľmi bohaté významy. V sanskrite *krí, kir* znamená odstrániť, očistiť, osvetliť, spriehľadniť. V taliančine je toto slovo spojené s postupným odstraňovaním trusky pálením. Zachytáva proces

očisťovania od nepravého, aby sa ukázalo pravé. V gréčtine je slovo *krisis, krinen* znamená jednak rozhodovanie na súde, čiže kritérium na určenie toho, čo je dobré a čo nespravodlivé (Boff, 1985). Gréčtina ponúka široké možnosti pochopenia krízy ako sily rozhodovania, voľby, odsúdenia, súdu, riešenia, východiska, výkladu, vysvetlenia atď. (De Candido, 1999). Čínsky piktogram pre krízu je zložený z dvoch znakov: jeden znamená šanca a druhý príležitosť (Grofovi, 1999). Kríza je teda dramatickou skutočnosťou, ale rozhodne nie nezvratne tragickou. Jej objavenie sa je kairos – čas obozretnosti, príležitosti skvalitniť život. Kríza je smrťou i vzkriesením, zlomom i znovu zjednocovaním, rozhodovaním a očisťovaním. Vo všeobecnosti má tri fázy, ktoré budeme stručne konfrontovať s priebehom covidu na Slovensku (Boff, 1985):

1. Fáza je rast diskontinuity (nespojitosti). Je to čas prechodu. Objavujú sa trhliny v určitom správaní, v sociálnych štruktúrach, hodnotách napr. ako je napr. odmietnutie rasizmu, týranie zvierat, benevolencia voči spolužitiu ľudí rovnakého pohlavia. Je to fáza pri ktorej sa človek pýta: Čo sa deje? Diskontinuitu počas covid krízy vyvolal obmedzený pohyb, zvýšenie požiadaviek hygieny vo verejnom priestore, trojmetrové odstupy, tlak na povinné očkovanie, neustála informovanosť médiami o počtoch nakazených a úmrtiach, čo prispievalo k atmosfére strachu, nedôvery medzi ľuďmi. Kostoly, ktoré vždy slúžili ako azyl a prameň útechy, boli bez predchádzajúcej konzultácie s cirkevnými lídrami zavreté, pravdepodobne prvýkrát v dejinách cirkvi v slobodných krajinách. Človek stratil pocit bezpečia.
2. Fáza je sprevádzaná kritikou a rozpadom starého poriadku a chápania sveta. Po prvej fáze sa pri kríze ukazuje, že stará paradigma nie je vo všetkých svojich aspektov akceptovateľná, že je potrebné urobiť kritickú reflexiu a posunúť sa vpred. Fázu môže sprevádzať búranie starého, aby mohlo povstať nové. Nemôže to však byť nekonštruktívna kritika, ktorá by chcela za každú cenu začínať od nuly. Vždy musí ostať pod nohami niečo z predchádzajúceho obdobia, odkiaľ má spoločnosť udržať kontinuitu a urobiť nový krok. Zmena nemôže prebiehať tak, že by hrozilo zničenie toho, čo prechádza krízou. Napr. manželská kríza by nemala končiť za každú cenu rozvodom alebo konflikt s farárom vystúpením z cirkvi, či stratou viery. Alebo veľmi aktuálne, virtuálna účasť na sv. omši počas lockdownu nemôže po jeho skončení natrvalo nahradiť reálnu účasť na liturgii (pápež František, 2020).
3. Tretia fáza je pokusom alebo priamo vybudovaním niečoho nového. Človek po spoločenských, hodnotových turbulenciách, evidentne prežíva vnútornú úľavu, radosť a slobodu. To všetko je sprevádzané novým myslením a konaním. Zmenila sa aj atmosféra v spoločnosti, ktorá pomaly rešpektuje a uvádza zmeny do života. Ako to bolo s priebehom covidu? Narastá počet odmietajúcich rúška, povinného očkovania, ktoré prebehlo bez priebežnej diagnostiky o možných vedľajších účinkoch. Verejnosť sa vláda pokúšala motivovať finančným odmeňovaním za očkovanie treťou dávkou. Došlo dokonca k demonštrácii antivaxerov, ktorá bola potlačená políciou. To sú veľmi dvojznačné prejavy v tejto fáze. Pozitívne novou je streamová komunikácia, ktorá sa zachovala aj po skončení šírenia covidu. Internetové konferencie a schôdze, obhajoby, home office práca, ostali trvalou súčasťou v dnešnej komunikácii. Zavreté kostoly u mnohých viedli k prehĺbeniu duchovného života, zameraného viac na meditáciu. Avšak tiež treba poznamenať, že po „otvorení“ kostolov sa do nich nevrátili všetci veriaci. Znížila sa aj hodnovernosť vysokej hierarchie, ktorá bola kritizovaná, že jej hlas nebolo dosť dôrazne počuť. Je možné že jedna z príčin poklesu veriacich ako ukázalo sčítanie obyvateľov Slovenka, bol aj tento faktor.

1.2 Reakcia na krízu

Kríza sa nikdy nedeje mimo človeka, ale v ňom. Na krízu existujú rozličné reakcie ľudí, nikdy to nie jednoliata reakcia v spoločnosti. Zoči voči kríze možno zaujať rôzne prístupy. Patria sem (Boff, 1985):

1. Eschatologisti, pokladajú krízu za niečo abnormálne, niečo, čomu sa treba vyhnúť. Uvažujú v kategóriách dokonalého sveta. Svet však dokonalý nie je, pretože kde je prítomný vývoj a hriech, je tiež prítomná aj kríza. Eschatologisti sú nepriateľmi každej novosti, preto vidia riešenie krízy v globálnom kolapse, v konci sveta, trest boží. Vatikánsky kazateľ Raniero Cantalamesa odmietol túto interpretáciu a označil za príčinu krízy náhodu (Bartkovjak, 2020). Určite treba odmietnuť konšpiráciu, že by pandémia, bola nejakou plándémiou.
2. Archaizátori sú tí, ktorí v kríze hovoria: „Staré je lepšie. Minulosť je lepšia". Možno je to tak trochu v slovenskom kolektívnom nevedomí. Ťažko prijímame nové, ťažko sa posúvame a meníme. Niekedy prepadnú tomuto stavu starší ľudia so svojím spomienkovým optimizmom: „To za našich mladých čias... bolo lepšie...". Počas covid krízy zaujal na Slovensku tento postoj nemalý počet kňazov prejavujúci sa odporom voči sv. prijímaniu na ruku. Žiaľ nachádzali podporu aj u niektorých zahraničných konzervatívnych biskupov. V jednej dedine dokonca vyvesili plagát približne tohto znenia: U nás sa dáva sv. prijímanie do úst. Nepovažujeme za hrdinstvo správanie mladých kňazov, ktorí sa nedali zaočkovať z etických dôvodov. Nepresvedčili ich ani posolstvo pápeža, či výzvy Konferencie biskupov Slovenska. Svojím počínaním zdvojnásobili prácu starších zaočkovaných kňazov, ktorí museli chodili po nemocniciach zaopatrovať ľudí aj namiesto nich. Výhrada vo svedomí, je iste vážna vec, ale obetovať sa pre dobro druhých tým, že sa kňaz zaočkuje, aby mohol poskytnúť zaopatrenie, je podľa mňa ospravedlňujúca príčina. Nebol to však všeobecný prístup kňazov k svojmu poslaniu. Skupina duchovných v Košickej diecéze sa počas prvého lockdownu prihlásila, že budú vykonávať duchovnú službu v nemocniciach napriek nebezpečenstvu, ktoré hrozilo z infekcie covidom.
3. Futuristi sa pri kríze snažia hľadať nové riešenia. Všetko vidia v budúcnosti, v nových ideách, sociálnych štruktúrach. Nebezpečenstvom tohto prístupu je, že futurista nevie nájsť zakotvenie, a tak môže stratiť potrebnú kontinuitu z predchádzajúcim obdobím. Príkladom futuristov počas covid krízy sa stali radikálni liberáli, žiadajúci radikálne zmeny ohľadom štruktúr a hodnôt, takže ich myslenie vedie len k preferovaniu materializmu. Nekompromisne sa postavili za povinné očkovanie. Počas covidu sa ani nesnažili v tomto smere skrývať verbálnu agresivitu a netoleranciu, pričom dodnes využívajú taktiku, že kto nesúhlasí s ich postojom, je obvinený, že šíri nenávisť. Je do očí bijúce, že ochotne ignorovali skutočne problematické vyjadrenia ako mal napr. publicista Peter Schutz, keď sa vyjadril: „Nezaočkovaní nie sú ľudia, ale dobytok s teľacím IQ!" alebo „Ak chceme čo najmenej covidu a život bez lockdownov, znevýhodnenie nezaočkovaných – okrem tých zo zdravotných dôvodov – je imperatív. Malo by byť brutálne, aby bolesťou až zavýjali, pretože ich bude celá zodpovednosť a vina za prípadné ďalšie covidové lockdowny a úmrtia." Liberálni futuristi majú vysokú mienku o sebe dali aj neskromný názov progresisti. Tak spomínaný Schutz napísal: „Môj čitateľ nie je priemer, ale je na určitej úrovni" (Sudor, 2022). Ak nezmenia v programe niektoré ciele, môžu v budúcnosti reálne ohroziť slobodu prejavu a kritického myslenia. V ich volebnom programe totiž nechýbal bod o cenzúre médií. V prípade že sa raz dostanú k moci, hrozí vytvorenie tzv. inkluzívnej (zúženej) demokracie, ktorá nebezpečne inklinuje k totalite (Jurík, 2020).
4. „Eskapádisti" sa snažia vybudovať nejaký vlastný svet, aby tak unikli kríze. Toto nebezpečenstvo hrozí zvlášť mladým ľuďom, ktorí sa cítia v období dospievania bez dostatočného zázemia, sebaistoty a pochopenia, takže sa môžu ako k úniku uchýliť k droge, k alkoholizmu, nezodpovednému sexu a pod. Problém únikov sa prehĺbil počas lockdownov, keď boli ľudia uzavretí doma nútení komunikovať len cez sociálne siete.
5. Zodpovední sú poslednou možnosťou ako reagovať na krízu. Vidia ju ako možnosť prežiť život v novosti. Nevracajú sa do minulosti, nebásnia o ďalekej budúcnosti. Snažia sa pochopiť svoj súčasný stav a pozitívne ho využiť. Počas lockdownu, ako bolo uvedené, vzniklo množstvo streamových projektov: kázne, prednášky, chvály ap. Bolo tu aj množstvo

dobrovoľníkov, ktorí sa zúčastnili ako pomoc pri testovaní, rozvozu potravín pre starších obyvateľov, ktorí z bezpečnostných opatrení neopúšťali príbytky. Počas lockdownou sa vytvorili internetové spoločenstvá modlitby z ktorých mnohé existujú dodnes.
Zodpovedný postoj prezentuje Encyklika pápeža Františka Fratelli tutti (2021) v jeho výzve k celosvetovému bratstvu medzi národmi. To je skutočne čosi nové, tretia konštruktívna fáza krízy, ako odpoveď na krízu. Podobnú intuíciu vyjadril aj politik a prognostik Fedor Gál. Napísal, že závery so skúsenosťou s COVID 19 krízou, sa dajú zhrnúť do niekoľkých bodov: „1. pripomeňme si, že smrť patrí životu; 2. naliehavosť spolupráce „cez ploty" vier, ideológií; 3. rodiaca sa paradigma globálnej spolupatričnosti; 4. nesamozrejmosť demokracie, najmä tej liberálnej." (Gál, 2020, s. 37). Tá kontinuita spočíva v ochrane hodnôt ako je život, pokojné spolunažívanie, udržanie slobodnej spoločnosti. Globálna spolupatričnosť nová nevyhnutnosť po kríze. V tomto duchu sme prispeli dvoma monografiami *Katechéta po covide 19 a iných krízach* (Sarka, 2021) a *Katechéta a globálny étos po kríze COVID 19* (Sarka, 2022), v ktorých popri stratégiách ako sa vysporiadať s krízou v osobnom živote, predkladáme ako „cnosti" globálneho étosu dialóg, solidaritu a toleranciu v klasickom ponímaní.

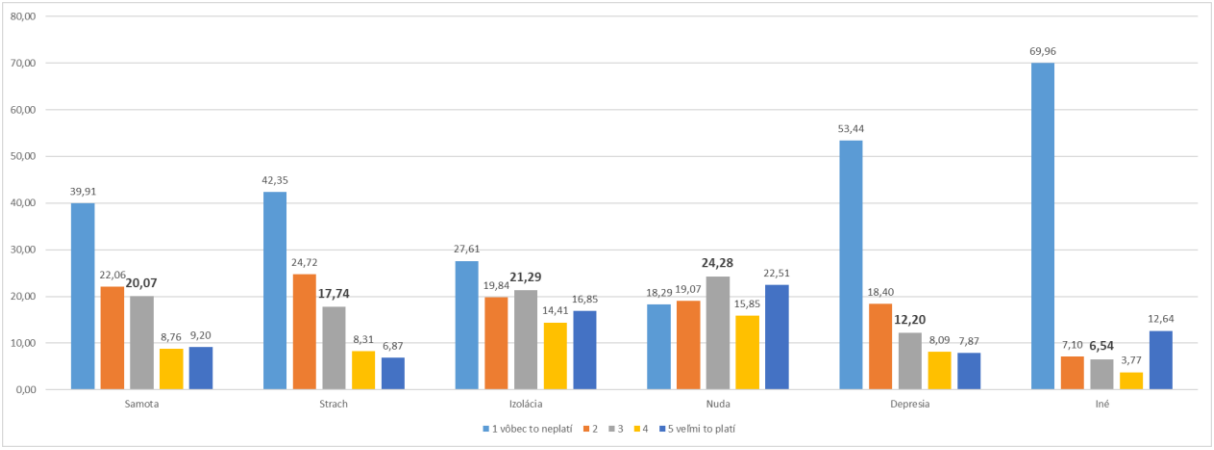
2 METODIKA VÝSKUMU A INTERPRETÁCIA

Súčasťou príspevku sú aj empirické výsledky prvej fázy zberu údajov kvantitatívno-kvalitatívneho výskumu, ktorý bol realizovaný v rámci projektu VEGA 1/0299/21 *Aktuálne religiózno-etické témy medzi mládežou pod vplyvom súčasnej korona-krízy*.
Vzhľadom na charakter výskumu sme si zvolili viaceré výskumné nástroje a techniky. Zber údajov vzhľadom na danú problematiku a výskumnú vzorku bol rozdelený do viacerých etáp. Základným výskumným nástrojom bol dotazník, ktorý sme koncipovali vlastný autorský, pretože vzhľadom na špecifickú a úzko zameranú tému spojenú s prežívaním mládeže počas pandémie v kontexte religiózno-etických tém, nebolo možné využiť štandardizovaný výskumný nástroj. Medzi kvalitatívne výskumné nástroje patrili obsahová analýza otvorených položiek z dotazníka, obsahová analýza prác vybraných respondentov a individuálne pološtruktúrované interview, tiež obsahová analýza vybraných webových stránok preferovaných mládežou.
Hlavným cieľom výskumu bolo zistiť a analyzovať okruhy religiózno-etických tém rozšírených medzi mladou generáciou a zistiť mieru mediálneho vplyvu na vytváranie postojov k príslušným témam. Zároveň zistiť, nakoľko sa zmenil záujem mládeže o tieto témy pod vplyvom spomínanej krízy Covid19 a v akej intenzite sa témami zaoberajú.
V kontexte témy príspevku sme si stanovili naledujúce výskumné otázky: Aké ťažkosti/problémy prežívala mládež počas lockdownu pandémie? Zaznamenali mladí nejaké pozitívne zmeny vo svojom živote prostredníctvom spirituality a náboženstva?

2.1 Interpretácia výsledkov

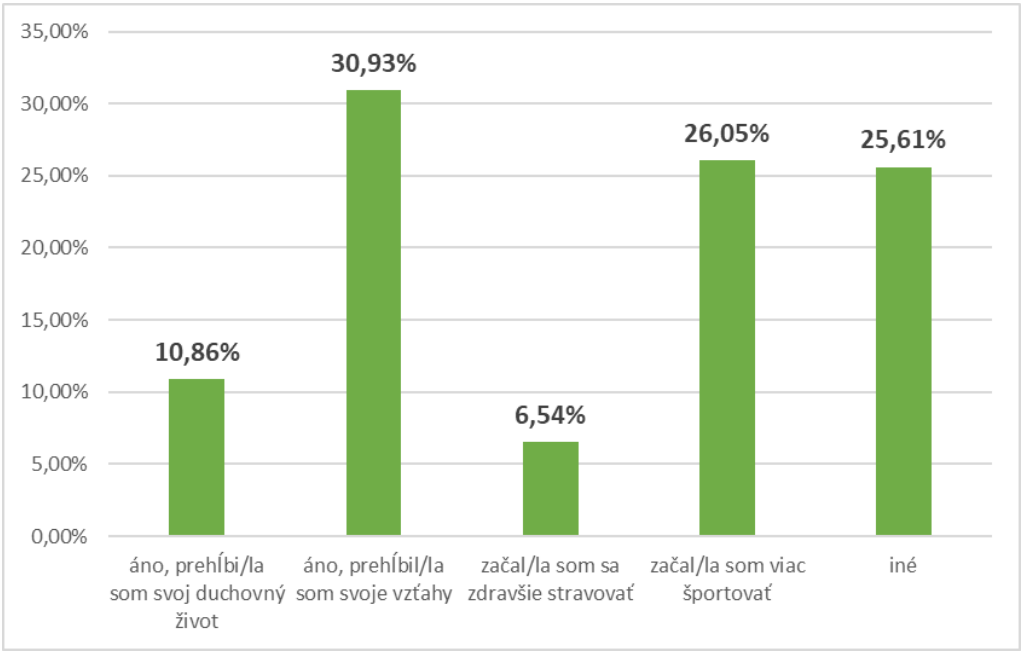
V rámci prvej fázy zberu údajov z dotazníka sme získali vzorku N=902 respondentov, pričom najvyššie zastúpenie mali respondenti zo Žilinského, Prešovského, Košického a Bratislavského kraja. V druhej fáze sme dopĺňali menej zastúpené regióny. Výber vzorky bol náhodný, dotazník bol distribuovaný elektronicky a tiež v papierovej podobe. Vyššie zastúpenie predstavovala mládež s trvalým pobytom na vidieku (N=605). Vek respondentov bol od 13 ročných po približne 23 rokov. Najpočetnejšiu skupinu predstavovala kategória 15-16 ročných, ktorých tvorilo 37%. Keďže náš záujem predstavovali žiaci 8. ročníka základnej školy až študenti vysokých škôl, v prvej fáze najpočetnejšie zastúpenie predstavovali študenti stredných škôl (47%). Dotazník vyplnilo 69% žien.
Chceli sme vedieť, aké ťažkosti, prípadne problémy prežívali mladí počas lockdownu. Táto položka obsahovala viaceré možnosti s výberom škálovania, kde 1 predstavovala možnosť, že to o respondentovi vôbec neplatí, až po 5, čo predstavovalo silnú inklináciu k danému

problému. Respondenti mali možnosť vybrať aj možnosť „iné“, kde mohli doplniť vlastné problémy, s ktorými sa stretli počas pandémie. V nasledujúcom grafe 1 môžeme vidieť, aké problémy uvádzali najfrekventovanejšie.

Graf 1: Problémy, s ktorými sa mladí stretávali počas pandémie

Ako je zrejmé z grafu 1, najviac mladých trápila izolácia, čo predstavovalo priemer 3,07 a samota (3,05). Náš predpoklad, že bol pre nich najväčší problém strach sa nepotvrdil. Najfrekventovanejšie odpovede, ktoré uvádzali respondenti v rámci možnosti iné, patrili predovšetkým: poruchy príjmu potravy, sebapoškodzovanie a samovražedné sklony, spory, rozdelenie spoločnosti, ktoré citlivo vnímali aj v kontexte skupín očkovaní vs. neočkovaní. Medzi ďalšie problémy patrili napätie v rodinách, rozvod rodičov, strata blízkych, ako i negatívne emócie ako nervozita, stres, hnev, úzkosť, bezmocnosť, výkyvy nálad a paranoia, prípadne, že sa stali hipochondrami. Niektorí respondenti uvádzali aj smútok, hoci ten bolo možné vybrať. Našlo sa aj niekoľko respondentov, ktorých trápila zakázaná účast na liturgii (v kostole), jedna respondentka uviedla, že dostala päťkrát covid a to ju vyčerpávalo. Určitá skupinu respondentov (cca 3%) uviedla odpovede v pozitívnom význame, kde sa najviac opakovala odpoveď, že boli štastní, prípadne sa tešili, že nemusia chodiť do školy. Je možné, že nečítali s porozumením a preto uvádzali odlišnú odpoveď.
Zaujímalo nás tiež, či mladí registrovali nejaké pozitívne zmeny, dôsledky, čo im pandémia priniesla, prípadne ako pozitívne využili ten čas. Z grafu 2 je zrejmé, že pozitívne hodnotia čas pandémie najmä vzhľadom na prehĺbenie vzájomných vzťahov, vyššiu početnosť evidujeme tiež pri zlepšení športových aktivít a činností spojených s investíciou do pohybu.

Graf 2: Pozitívne dôsledky pandémie z pohľadu mladých

Pomerne vysokú početnosť mala aj možnosť iné, kde responedenti frekventovane uvádzali najmä osobnostný rozvoj a to ako z duchovného tak i z fyzického hľadiska, že si začali viac vážiť veci, ktoré dovtedy považovali za samozrejmé, prípadne súcit k iným ľuďom. Viacerí pociťovali zlepšenie vzťahov a nové kamarátstva, pekné spomienky, niekoľko respondentov využilo čas na zlepšenie sa v cudzích jazykoch. Na druhej strane častou odpoveďou bolo konštatovanie, že sa v ich živote nič nezmenilo a covid na to nemal vplyv. Opäť aj tu niektorí respondenti (približne 3%) uvádzali negatíva ako väčšiu depresiu, viac spánku, zvýšenie závislosti (napr. začali fetovať) a nárast hmotnosti.

3 DISKUSIA A ZÁVER

Na základe uvedených zistení môžeme konštatovať, že mladí za najväčší problém spojený s prežívaním pandémie považovali izoláciu a samotu, čo je vzhľadom na ich vek pochopiteľné a zároveň stojí za zamyslenie, nakoľko boli opatrenia reflektované aj vzhľadom na vývinové osobitosti práve tak citlivej skupiny ako sú mladí v puberte a adolescenti. Mladí potrebujú pre svoje fungovanie vzťahy a považujeme za pozitívne, že ich viac napĺňajú reálne, nie tie virtuálne. Mnohí považovali virtuálnu komunikáciu za nepostačujúcu. Napriek negatívam, čo pandémia so sebou priniesla, je potešujúce, že si mladí uvedomujú aj pozitívne dôsledky zmeny bežného životného rytmu. Okrem prehodnotenia a investovania do vzťahov a nových priateľstiev, mladí ľudia investovali čas do zmeny životného štýlu v spojení so športovaním a sebarozvojom v komunikačných schopnostiach v cudzom jazyku, prípadne vlastným sebarozvojom. V kontexte teoretického vstupu je zrejmé, že práve skupina zodpovedných poníma krízu ako príležitosť vyťažiť z nej to najlepšie, čo sa ukázalo aj v prípade mládeže na Slovensku. Netreba zabúdať ani na negatívne dôsledky, z ktorých sa môžeme poučiť do budúcnosti a reagovať na krízu v budúcnosti inak a tiež s väčším ohľadom na potreby konkrétnej skupiny ľudí.

Použitá literatura

1. BARTKOVJAK, J. *Veľký piatok v Bazilike sv. Petra: Nedovoľme, aby toľko utrpenia vyšlo navnivoč.* Vatican News: 2020. Dostupné na internete: https://www.vati

cannews.va/sk/vatikan/news/2020-04/velky-piatok-v-bazilike-sv-petra-nedovolme-aby-tolko-utrpeni.html
2. BOFF, L. *Elementi di una teologia della crisi in ID. La vita secondo spirito*. Borla 1985.
3. DE CANDIDO, L. *Crisi in Nuovo dizionario di spiritualitá.* Roma: Paolini, 1999.
4. Encyklika Svätého otca Františka. *FRATTELI TUTTI, o bratstve a sociálnom priateľstve*. Trnava: SSV, 2021.
5. GÁL, F. Pohľad seniora. In *Dialóg generácií a čosi navyše*. RAABE: 2020.
6. GROFOVI, S. a CH. Krize duchovního vývoje: porozumění evoluční krizi. In S. a CH. GROFOVI (Eds.) *Krize duchovního vývoje. Když se osobní transformace proměnila v krizi*. Praha: Chvojkovo nakladatelství, 1999.
7. JURÍK, J. *Inkluzivizmus – nová paradgma po liberalizme*. 2020. Dostupné na internete: https://ippr.sk/np/232-inkluzivizmus 2020
8. PÁPEŽ FRANTIŠEK. *Dozrievajme v dôvernosti s Pánom. Cirkev nie je virutálna* – homília 17. apríla. Dostupné na internete: https://www.vaticannews.va/sk/papez-frantisek/omsa-svata-marta/2020-04/dozrievajme-v-dovernosti-s-panom-cirkev-nie-je-virtualna-homi.html
9. SARKA, R. *Katechéta a globálny étos po kríze COVID-19*. 1. vyd. Ružomberok: VERBUM - vydavateľstvo KU, 2022. 186 s. ISBN 978-80-561-1006-5.
10. SARKA, R. *Katechéta po Covide 19 a iných krízach*. 1. vyd. Ružomberok: VERBUM - vydavateľstvo KU, 2021. 84 s. ISBN 978-80-561-0896-3.
11. SUDOR, K. *33 rokov po: Môj čitateľ nie je priemer, ale je na určitej úrovni, tvrdí novinár Peter Schutz.* DenníkN: 2022. Dostupné na internete: https://dennikn.sk/3098472/33-rokov-po-moj-citatel-nie-je-priemer-ale-je-na-urcitej-urovni-tvrdi-novinar-peter-schutz/ 2022

Kontaktní údaje

doc. PaedDr. ThDr. Róbert Sarka, PhD.
Katolícka univerzita v Ružomberku, Pedagogická fakulta
Katedra katechetiky a praktickej teológie
Hrabovská cesta 1, 034 01 Ružomberok
email: robert.sarka@ku.sk

PaedDr. Mária Karasová, PhD.
Katolícka univerzita v Ružomberku, Pedagogická fakulta
Katedra predškolskej a elementárnej pedagogiky
Hrabovská cesta 1, 034 01 Ružomberok
email: maria.karasova@ku.sk

NÁVRAT K ČNOSTIAM AKO PROSTRIEDOK NA CESTE SVÄTOSTI MLADÝCH ĽUDÍ PRI ICH AKTUÁLNYCH RELIGIÓZNO-ETICKÝCH TÉMACH

RETURN TO THE VIRTUES AS A MEANS ON THE PATH OF HOLINESS OF YOUNG PEOPLE IN SLOVAKIA IN THEIR CURRENT RELIGIOUS-ETHICAL THEMES

Katarína Russinová, Lenka Matejčiková

Abstrakt

Cieľom príspevku je analyzovať skutočnosť aktuálnych religiózno-etických tém, prevládajúcich medzi mladými ľuďmi a potrebu porozumenia týmto témam a trendom, pre správny prístup k duchovnej formácii a výchove mladých ľudí, postavenej na návrate k čnostiam. Zámerom prvej časti príspevku je charakterizovať mladých ľudí v období puberty a v období adolescencie a tiež charakterizovať trendy, ktoré rezonujú u mladých ľudí dnešnej doby. Následne príspevok explikuje svätosť ako základné smerovanie kresťanského života. V ďalšej časti podávame zdôvodnenie čností ako fundamentálneho prostriedku pre rast k ľudskej a tiež kresťanskej zrelosti.

Klíčová slova: *mladí ľudia, religiozita, čnosti*

Abstract

The aim of the paper is to analyze the reality of current religious-ethical themes prevailing among young people and the need to understand these themes and trends for a proper approach to the spiritual formation and education of young people, based on a return to the virtues. The intention of the first part of the paper is to characterize young people during puberty and adolescence and to characterize the trends that resonate among young people today. The paper then explicates holiness as a fundamental orientation of the Christian life. In the next section, we provide a rationale for the virtues as a fundamental means for growth toward human and Christian maturity.

Key words: *young people, religiosity, virtues*

ÚVOD

Pri skúmaní a riešení aktuálnych religiózno-etických tém u mladých ľudí v súčasnej dobe, ponúka práve náuka o čnostiach a o ich formovaní možnosti, ako budovať u mladých ľudí stále kladné charakterové črty, ako sú: sloboda človeka, dôstojnosť človeka, zodpovednosť človeka. Slobodný človek, vedomý si dôstojnosti každej ľudskej bytosti, je schopný a ochotný niesť zodpovednosť nielen za seba, ale aj za iných a za vzťahy s inými (Hurajtová a kol., 2010).

Základ teoretickej časti príspevku tvorí učenie pápeža Františka a závery biskupskej synody: Mladí ľudia, viera a rozlišovanie povolania, ktorá sa konala v Ríme v roku 2018. Okrem teoretickej časti uvádzame v rámci príspevku aj parciálne empirické výsledky výskumu zameraného na aktuálne religiózno-etické témy medzi mladými ľuďmi pod vplyvom korony.

1 METODIKA VÝSKUMU

Východiskovým bodom pre tento príspevok predstavujú (okrem teoretických východísk) aj výsledky kvantitatívno-kvalitatívneho výskumu realizovaného v rámci projektu VEGA 1/0299/21 s názvom Aktuálne religiózno-etické témy medzi mládežou pod vplyvom súčasnej korona-krízy. V rámci výskumu boli zvolené viaceré výskumné nástroje – najmä dotazník, obsahová analýza a pološtruktúrované interview. V našom príspevku uvádzame čiastkové výsledky z analýzy vybraných položiek dotazníka, ktorý bol (vzhľadom na špecifickosť témy) koncipovaný riešiteľmi projektu. Položky boli vybrané tak, aby sme získali odpovede na nasledujúce výskumné otázky: Aký je podiel mládeže, hlásiacich sa k tradičným náboženstvám (kresťanstvo, islam, hinduizmus, budhizmus, judaizmus a iné) v komparácii s tými, ktorí sa hlásia k novej religiozite? Aké témy mládež preferuje v kontexte novej religiozity a ekologických tém?

Dotazníkový výskum bol realizovaný v období od júna do októbra 2023 a zúčastnilo sa ho 902 respondentov pochádzajúcich zo všetkých krajov z celého Slovenska. Vzhľadom na tému práce bol dotazník distribuovaný najmä elektronicky medzi mladých ľudí vo veku od 13 rokov (8. ročník základných škôl), až po vek približne 23 rokov (posledný ročník denného magisterského / inžinierskeho štúdia). Medzi respondentmi boli zastúpené obe pohlavia, pričom žien bolo 69%, zatiaľ čo mužov len 31%.

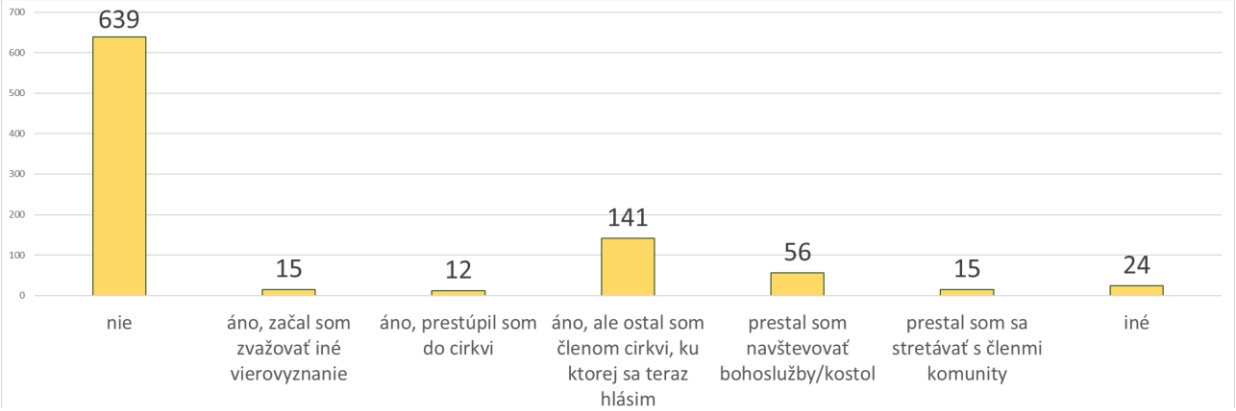
Analýzou vybraných položiek sme zistili, že z 902 respondentov sa až 92,8% hlási ku kresťanstvu. Druhé najčastejšie označované vierovyznanie, bol ateizmus, a to až v 4,6% odpovedí. Dvaja respondenti (0,2%) sa prihlásili k budhizmu a po jednom respondentovi (čo tvorí 0,1%) mali vierovyznania islam a hinduizmus. Z ďalších možností (judaizmus a Svedkovia Jehovovi) sa v rámci našej výskumnej vzorky nevyskytli žiadni zástupcovia. Respondenti tiež mali možnosť doplniť vlastnú odpoveď („Iné“), kde uvádzali vierovyznania ako agnostik, bombardista, neviem, Rád Jedi, samého seba, satanizmus, Svedkovia liehovovi, či vesmír.

2 CHARAKTERISTIKA MLADÝCH ĽUDÍ DNEŠNEJ DOBY

V staršom školskom veku sa dieťa dostáva do obdobia dospievania, do puberty. Pociťovanie, vnímanie, a tiež aj pamäť sú v tomto veku už takmer podobné ako u dospelého človeka, avšak pozornosť je častejšie kolísavá. Napriek tomu, že dieťa je už schopné vlastných logických operácií (triediť, porovnávať, spájať, vyvodzovať závery), je ešte stále sústredené na konkrétne situácie. Neuspokojí sa s jedným riešením situácie, ale hľadá ďalšie možnosti a snaží sa ich overovať. Nerozmýšľa len o tom, aký svet je, ale aj aký by mohol byť (Oravcová, 2002). Úlohou tohto obdobia je dosiahnutie sebaregulácie, čo závisí vo veľkej miere od vonkajších vplyvov ako sú prostredie, požiadavky na disciplínu, výchovný štýl rodičov, či od kultúrnych noriem (Čerešník, Čerešníková, 2022). V tomto období rozlišujeme vývinové obdobie viery: formovanie autonómnej religiozity (12. -16. rok). Rozvíja sa tzv. „Pýtajúca sa viera.“ Mladý človek sa počas dospievania stáva samostatným a zodpovedným za svoje činy. Rodičia majú už len poradnú funkciu. Hľadá duchovnú realitu. Ak sú jeho náboženské skúsenosti spojené len so sentimentálnym alebo sociálnym prežívaním, a nemá vyriešené predchádzajúce pochybnosti, dostáva sa do duchovného zmätku.

V nasledujúcom období adolescencie, sa uskutočňujú najvýznamnejšie zmeny na úrovni psychiky. Zlepšuje sa pozornosť, vnímanie, skvalitňuje sa logické zapamätávanie. Na kvalite naberá najmä abstraktné myslenie. Vďaka tomu, že sa zvyšuje jeho úroveň, adolescent čoraz viac a veľmi rád uvažuje, rieši rôzne problémy – filozofické, náboženské, politické či spoločenské. Má potrebu veci zdôvodniť a podrobiť kritike, aby si mohol urobiť vlastný úsudok. Veľmi rád sa púšťa do diskusií, má snahu argumentovať a hájiť svoje presvedčenia (Končeková, 2014).

V období puberty aj adolescencie mladí ľudia uvažujú aj nad svojou vierou. Pre mnohých z nich bola nedávno prebiehajúca korona-kríza obdobím, v rámci ktorého mohli zvážiť vlastné postoje a presvedčenia týkajúce sa ich vierovyznania. Ako je možné vidieť v Grafe 1, 70,8% respondentov nezmenilo svoje postoje po skončení korona-krízy. Mnohí respondenti však uviedli, že nad svojím vierovyznaním uvažovali a ich vzťah sa prehĺbil alebo práve naopak, zhoršil sa po skončení pandémie.

Graf 1 Početnosť odpovedí respondentov, či sa zmenili ich postoje k vierovyznaniu po skončení pandémie korony (zdroj: vlastné spracovanie)

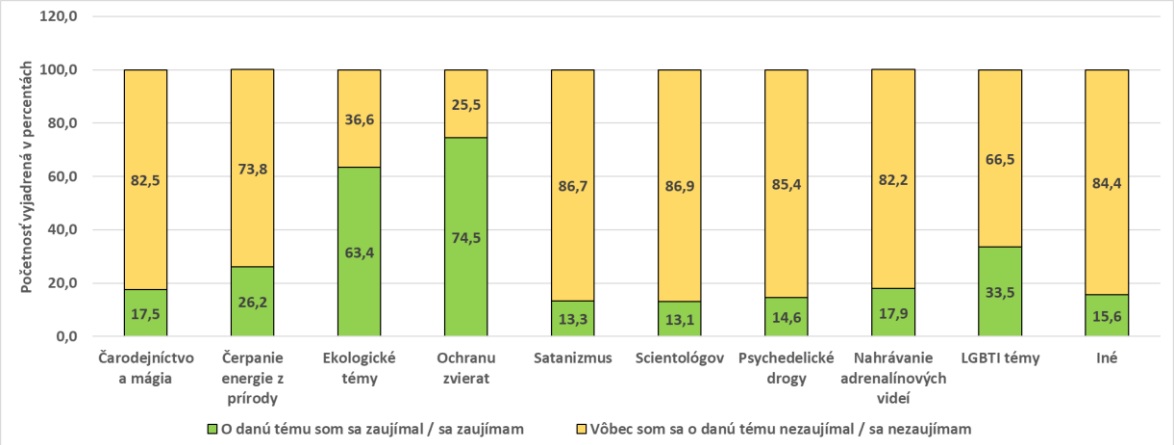
2.1 Trendy mladých ľudí

Ako hovorí pápež František. „*Niekedy sme my dospelí pokúšaní vyhotovovať zoznam katastrof mladých dnešnej doby*“ (Pápež František, 2019, s. 28). Často si pritom však neuvedomujeme, že mladí ľudia sú obrazom dospelých. Žijú vo svete, ktorý „vytvorili“ dospelí, sú ním formovaní, ovplyvňuje ich. Cieľom nasledujúcej časti teda nebude poukazovať na chyby a skazenosť mládeže, ale skôr aspoň sčasti preniknúť do ich reality v súčasnom svete, aby sme im viac porozumeli.

Dnešným svetom mladých vládne reklama, všade kde sa pohneme na nás číhajú ponuky. „*Bohatstvo a konzum sú prezentované ako najdôležitejšie hodnoty života*“ (Balík, 2019, s. 115). Kultúra zvádzania chce uspokojiť nie len potreby, ktoré človek má, ale umelo v ňom vytvára ďalšie povrchné túžby a tak ide ruka v ruke s kultúrou „použi a zahoď“, ako ju často nazýva pápež František. Ako výstižne konštatuje kňaz a psychológ Tony Anatrella (2016): „*Dospelí, ktorí sa vynasnažili, aby ich deťom nič nechýbalo, priviedli mladých ľudí k viere, že musia nutne uspokojiť všetky svoje túžby a zamieňať si ich s potrebami. Avšak účelom prianí nie je ich budúca realizácia, ale skôr skutočnosť, že sú zdrojom inšpirácie. Tým, že mladí ľudia nikdy nezakúsili nedostatok, z ktorého sa odvíjajú túžby, sú nerozhodní a neistí*“. Žijú v ilúzii, že v živote môžu mať všetko hneď a ešte aj bez námahy. Výsledkom je vytrácanie hodnôt, ktoré vedú k stabilite vzťahov, ochote obetovať sa pre druhých, prekonávaniu samých seba a k pevnej vôli (Balík, 2019).

Keď hovoríme o vytrácaní pravých hodnôt, mnohí mladí ľudia sa začínajú zaujímať o témy, ktoré pre nich samých môžu byť nebezpečné. To, o aké témy sa mladí ľudia zaujímajú, sme tiež zisťovali v rámci dotazníkovej položky. Respondentom sme ponúkli viaceré témy, o ktorých mali rozhodnúť, či sa o ne zaujímali (vzhľadom na obdobie pandémie) alebo nezaujímali vôbec. V Grafe 2 sú zobrazené zovšeobecnené výsledky, a to na dve kategórie – či sa o danú tému vôbec niekedy zaujímali, alebo sa o danú tému nezaujímali nikdy. Najväčší záujem prejavili respondenti o aktuálne témy, ako ochrana zvierat, ekologické témy, či čoraz častejšie riešenú tému LGBTI komunity. Naopak, najmenší záujem bol medzi respondentmi o scientológiu, satanizmus, či drogy. Aj v tejto položke mali respondenti možnosť vybrať si vlastnú tému, o ktorú sa zaujímajú. Medzi odpoveďami v možnosti „Iné“ sa vyskytli odpovede ako napr. témy bežného záujmu zo života (futbal, hudba, krimi, šport, politika,

celebrity, zvieratá, hry, vzťahy, viera), či negatívne témy/skupiny (biela veľryba, emo, ilumináti, sebapoškodzovanie, šikana, viera v kamene).

Graf 2 Percentuálna početnosť odpovedí respondentov, či sa o vybrané témy zaujímajú / niekedy zaujímali (zdroj: vlastné spracovanie)

Realita mladým spôsobuje skôr sklamanie ich ilúzií o šťastí a živote, a tak unikajú do virtuálneho sveta, čím strácajú kontakt s konkrétnou realitou. Svätý Otec František tento únik nazýva „digitálnou migráciou“ (Pápež František, 2019). Pravda sa v online priestore ohýba. Dôležitejší je osobný názor na vec a sociálne siete sa stávajú miestom nekritického prezentovania vlastných názorov v bezpečnej bubline anonymity. Ľudia v nich majú potrebu ku všetkému sa vyjadriť, no často bez patričnej úcty a rešpektovania iných. Život v online priestore spôsobuje skreslený obraz o realite (Miháliková a kol., 2021).

Kvôli vysokým štandardom nastaveným v spoločnosti, sú mladí, ktorí cítia potrebu byť iní ako sú a prispôsobiť sa vytvoreným ideálom. „Neustále „retušujú“ svoj digitálny obraz, skrývajú sa za maskami a falošnými identitami, až kým sa napokon sami nestanú „fake-om“. Mnohí sú posadnutí snahou získať, čo najviac „like-ov“. A z týchto neprimeraných očakávaní vznikajú rôzne strachy a neistoty“ (Pápež František, 2018b). Aj to je dôvodom, prečo sa mnohí mladí ľudia boja dospelosti, nedôverujú si, a tak odďaľujú životné rozhodnutia a prijatie definitívnych záväzkov.

V kultúre dočasnosti rozhodnutia navždy nemajú zmysel, pretože v myslení ľudí je budúcnosť neistá, a tak je lepšie žiť len prítomnosťou (Pápež František, 2015). Uprednostňovanie prchavosti je však možno len maskou na zakrývanie strachu zo záväzku, ktorý si vyžaduje odhodlanie, ochotu niečo stratiť, aby sa mohlo získať. Pápež František o tomto fenoméne hovorí ako o „nadvláde chvíle nad časom“. Vyššie spomenuté preferencie spoločnosti vo veľkej miere ovplyvňujú aj rodinný život a vnímanie manželstva. Veľa mladých ľudí pochádza z rozbitých či neúplných rodín, čo v nich vybudovalo nedostatok dôvery v druhého človeka a tiež v ich vlastnú budúcnosť. Mladí ľudia sa boja citových záväzkov, je pre nich lepšie žiť v akomsi provizóriu. „*Domnievajú sa, že bez záväzkov si uchovajú slobodu, zatiaľ čo tak v dôsledku slobodu odmietajú, lebo len v záväzku objavujeme a uskutočňujeme svoju slobodu*“ (Anatrella, 2016). Dnešná generácia mladých ľudí sa nachádza v duševnom nepokoji. Často sa cítia osamelí a nemajú niekoho, kto by im pomohol pochopiť, čo sa odohráva v ich vnútri a okolo nich. Neustále sledovanie noviniek, kedy si v jednej chvíli môžu prerolovať správu o vojne, nejakej veľkej tragédii spolu s novými postmi obľúbeného influencera o peknom outfite či vtipným videom bez toho, aby tomu dali čas na spracovanie emócií, ich navyše znecitlivuje - otupuje to ich zmysel pre spolucítenie s utrpením druhých (Miháliková a kol., 2021). Dnešní mladí ľudia často volia podľa emócií a impulzov, lebo im chýbajú kritériá na rozhodovanie. Aj v duchovnom živote často preceňujú význam pocitov. Ak nezažívajú pri modlitbe dobrý pocit, tak sa nemodlia, keď necítia vinu hriechu, tak na

spoveď nejdú. To sa navyše spája s vnútornou lenivosťou – ak duchovný život vyžaduje námahu, sebazápor, nie sú toho schopní (Balík, 2019).

3 CIRKEV AKO SPRIEVODCA NA CESTE K SVÄTOSTI

Na pochopenie úlohy Cirkvi vo vzťahu k mladým ľuďom poslúži ako príklad udalosť emauzských učeníkov, ktorí sa vzdialili od Jeruzalema, nepochopili čo sa stalo po ukrižovaní, a tak išli opačným smerom. Ježiš – ako vzor pre Cirkev a pre každého sprevádzajúceho, kráčal po ich boku, s trpezlivosťou im načúval, kládol im otázky aby im pomohol rozpoznať, čo prežívali (Biskupská Synoda, 2018). Svätosť je najkrajšou tvárou Cirkvi. Základnou myšlienkou svätosti je „oddeliť, vyčleniť pre Boha“. Miesta, objekty, predmety, ľudia a obdobia boli nazvané svätými, keď boli vyčlenené pre Všemohúceho Boha. On sám – Stvoriteľ, absolútne oddelený od stvorenia, odzrkadľuje svätosť. Boh je Svätý (Encyklopedie Bible, 1997). Pre kresťana nie je možné myslieť na vlastné poslanie na zemi bez toho, aby ho chápal ako cestu ku svätosti. Kristova náuka o blahoslavenstvách, vnútornom sebazapieraní, poníženosti a poslušnosti je dokonalou smernicou lásky k Bohu a blížnemu. Učí cestám a prostriedkom k čnostiam, ktorých osvojenie privedie človeka nielen k vlastnej svätosti, ale stanú sa nástrojom posvätenia celej Cirkvi a sveta. Všetci sme povolaní k svätosti (KKC 2013). Pápež František ďalej povzbudzuje, že svätosť znamená stále kráčanie vpred, každodenné nasledovanie Krista aj napriek ťažkostiam. Je to mnoho ráz svätosť „vedľajších dverí“, tých, ktorí žijú medzi nami a sú odrazom Božej prítomnosti (Pápež František, 2018a). Na to, aby sa ľudia stali svätými, nemusia byť biskupmi, kňazmi, rehoľníčkami či rehoľníkmi. Veľakrát máme pokušenie myslieť si, že svätosť je rezervovaná len tým, ktorí majú možnosť držať si odstup od bežných zamestnaní, aby venovali veľa času modlitbe. Nie je to tak. Pápež František vyzýva najmä mladých ľudí, aby sa nebáli cieliť vyššie, nechať sa milovať a nechať sa viesť Bohom. Svätosť nás neurobí menej ľudským, pretože je to stretnutie našej slabosti so silou milosti (Pápež František, 2018a).

3.1 Návrat k čnostiam

V rámci veľkého portfólia svätosti chceme zhrnúť niektoré charakteristiky nevyhnutné na pochopenie životného štýlu, ku ktorému Boh povoláva človeka. Nasledujúca časť sa dotýka len niektorých aspektov povolania k svätosti, ktoré, zarezonujú osobitným spôsobom, a ktoré sú zároveň zaznávané do takej miery, že sa stali akoby cudzím slovom, vyžadujúcim objasnenie. Myslíme tým čnosti (Pápež František, 2018a).

Dá sa naučiť čnosti? V rámci predkladaného príspevku chceme pomôcť znovuzrodeniu morálnych vlastností a zvyklostí u nastupujúcej generácie. Etické správanie bez čnosti je len ilúzia. Byť čnostným znamená byť naplno ľudským. Pápež Pius XII. vysvetľuje, že najprv musíme urobiť svet ľudským, aby sme ho mohli urobiť svätým. Dôvod nášho spoločenského úpadku a zmätku je, že sme sa stratili. Ak sa však približujeme stále bližšie a bližšie k priepasti, jedinou správnou voľbou je návrat. Návrat k čnostiam ako cesta k svätosti (Kreeft, 2007).

„*Čnosť je trvalá a stála dispozícia konať dobro*“ (KKC 1803). Možno ju označiť aj ako kladnú mravnú vlastnosť či morálnu prednosť, ktorá „*umožňuje človekovi nielen konať dobré skutky, ale aj dávať zo seba samého to najlepšie*“ (KKC 1803). V užšom zmysle slova predstavuje čnosť kresťanskú prednosť. Čnosti vytvárajú osobnostný profil človeka a ich dokonalosť predstavuje to najcennejšie v ľudskej mravnosti a najvyšší stupeň ušľachtilej ľudskosti. Privádzajú človeka ku takému spôsobu konania, že jeho život sa stáva dôstojným, kvalitným a úctyhodným. Čnosti teda nie sú nedostupným ideálom, ale reálnou možnosťou a zároveň potrebou (Stanček, 2005).

Zmienka o čnostiach súčasných ľudí zvyčajne uvádza do rozpakov prameniacich z vedomia, že je to čosi dobré, ale vyžaduje si veľkú námahu uskutočňovať to. S postupným

dištancovaním jednotlivých sfér spoločenského života od morálky, stratil výraz „čnosť“ svoj pôvodný význam a spolu so slovom sa zdiskreditovala aj skutočnosť, ktorú označuje (Liptáková, 2012). V spoločnostiach s relativistickým nazeraním na morálku je sklon považovať za dobro to, čo vyhovuje a prináša prospech jednotlivca. Čnosti sú svojou povahou ako svaly, ktoré treba posilňovať cvičením. Sú vnútornou silou, ktorá podnecuje človeka, aby sa snažil dosiahnuť vytýčený cieľ (Pápež František, Pozza, 2021). V odbornej diskusii o čnostiach z pohľadu spoločenskej etiky často zaznieva, že definovanie čností, výchova k nim a ich usporiadanie do systému, je zásluhou starovekých filozofov, predovšetkým Platóna. Štyri kardinálne čnosti však nepochádzajú z gréckej filozofie. Nájdeme ich vo Svätom Písme. V ľudskom srdci ich utváral Boh, a nie Platón. On ich len ako prvý sformuloval do pojmov, avšak pre samotné čnosti urobil asi toľko, čo Newton pre pohyb – teda objavil a zadefinoval už existujúce vnútorné zákony danej veličiny. Štyri kardinálne čnosti nie sú jediné čnosti, ba ani najvyššie. Ako Einstein prevýšil Newtona, tak aj Ježiš prevyšuje Platóna. Avšak rovnako ako Einstein Newtonovmu učeniu neprotirečil, ale staval na ňom, tak aj Ježišove nadprirodzené čnosti neprotirečia Platónovým prirodzeným čnostiam, ale ich predpokladajú. Platón nám dal gramatiku čnosti; Ježiš nám dáva jej poéziu (Kreeft, 2007). V ďalšej časti chceme ponúknuť vybrané čnosti na príklade mladých ľudí, ktorí nimi vynikali.

3.2 Vzory čnostného života: mladí mladým

Mládež nie je predmet, ktorý možno analyzovať abstraktným spôsobom. V skutočnosti nejestvuje „mládež“. Jestvujú mladí ľudia so svojim konkrétnym životným príbehom. Mnohí mladí ľudia a tínedžeri sú zideologizovaní, zneužívaní pre svoju bezbrannosť alebo využívaní ako úderná sila na zničenie, zastrašenie či zosmiešnenie iných. Ako im pomôcť nájsť správnu cestu? Ako im môžeme pomôcť nájsť cestu k ľudskosti? Najhoršia vec, ktorú môžeme urobiť, je uplatňovať recept svetského ducha, ktorý spočíva v znecitlivení mladých ďalšími správami, ďalším rozptýlením, banalitami. U mladých nachádzame do duše vtlačené utŕžené rany, zlyhania a smutné spomienky. Často „*sú to zranenia zo zmarených túžob, z podstúpených nespravodlivostí alebo z toho, že sa necítia milovaní a uznávaní*“ (Pápež František, 2019, s. 35). Sú mladí, ktorí sú aj v tomto svete a v tomto čase príkladom normálnosti, ľudskosti. Mladí, ktorí sú hodní obdivu a nasledovania (Pápež František, 2019).

Nielen náboženské vzdelávanie má za cieľ formovať občanov s vysokým morálnym kreditom. Má žiakov učiť riešiť praktické otázky osobného a spoločenského života na základe morálnych princípov, ktoré sú nemenné. Prostredníctvom vybraných čností môžeme prezentovať mladej generácii vzory kresťanského života ako inšpiráciu pre plnohodnotný život. Konkrétne príklady mladých ľudí, ktorí sú pozdvihnutí k verejnej úcte alebo sú v procese blahorečenia, možno použiť ako inšpiráciu pri výchove k čnostiam: Vtedy iba trinásťročný sv. José Sanchez del Rio bol pre niektorých ešte malý chlapec. Napriek svojmu veku bol čnostný. Na jeho živote sa najviac ukázalo čo znamená žiť nádej, lásku a vieru, aj keď je za to vysmievaný, odsudzovaný a prenasledovaný. Humor sa zdá byť takmer podmienkou svätosti. Predstavenie života ctihodného Mattea Farinu, ktorý vo veku osemnásť rokov zomrel na mozgový nádor sa ukazuje ako pekný príklad radostného človeka. Tento taliansky teenager si pozoruhodne uvedomoval svoje miesto v živote, odolával ťažkostiam a mal jasnú predstavu o zmysle ľudskej existencie. Na svetské záležitosti hľadel z aspektu večnosti, dokázal sa pohotovo zasmiať na bláznovstve tohto sveta, i sám na sebe, a neustále dôveroval Bohu. Svätý Ján Pavol II., vo svojej knihe Láska a zodpovednosť, zdôrazňuje príbuznosť čnosti čistoty s láskou. Jednu bez druhej nemožno plne pochopiť, pretože čistota oslobodzuje lásku od postoja užívania. Pravá láska neexistuje, dokiaľ chuť užívať si nie je podriadená pripravenosti milovať v každej chvíli. Príkladom pre mladých môže byť blahoslavená Anna Kolesárová. Je potrebné uvedomiť si jednu základnú pravdu: byť mladým neznamená len vyhľadávať krátkodobé pôžitky a povrchné úspechy. Ak roky mladosti majú

viesť k životnému cieľu, musia byť časom veľkodušného darovania sa, úprimnej oddanosti a obiet, ktoré nás síce niečo stoja, ale robia nás plodnými. Príkladom tohto postoja je aj život blahoslaveného Carla Acutisa. Skutky tohto obdivuhodného svätca – šestnásťročného teenagera možno mladým ľuďom názorným spôsobom priblížiť prostredníctvom dokumentárneho filmu „Diaľnica do neba“.

ZÁVER

Prvou obeťou duchovnej a kultúrnej krízy (a rovnako aj koronakrízy) je vždy mladá generácia. Keďže predstavuje budúcnosť spoločnosti, naša odvaha a tvorivosť pri ich formovaní, by mali byť namierené práve na nich. Skúsenosti Cirkvi na Slovensku sú všeobecne známe: prijatím sviatosti birmovania sa mnohí takmer úplne vzdialia od praktizovania viery, a teda o vzdelávaní vo viere nemôže byť ani reč. Kontakt s osobami plnými Boha, dáva mladým v tomto veku rozhodne viac. Keď ide o rovesníkov, ukazuje sa to cennejšie. Ako postupovať? Niekedy je to „len“ katechéza prítomnosti a „normálnosti“, keď mladí ľudia majú možnosť zažiť, že človek praktizujúci vieru je „normálny“. Mladí ľudia Cirkvi – blahoslavení alebo ctihodní Boží služobníci, predstavení v tomto príspevku sú skvelým príkladom normálnosti a zároveň snahy o svätosť.

Našu pozornosť upútal stále častejšie sa vyskytujúci problém straty motivácie u teenagerov, uprednostňujúcich konzumné hodnoty profánnej spoločnosti. V rámci pastoračnej činnosti Cirkvi treba v súvislosti s mládežou venovať zvýšenú pozornosť problematike čností, ktoré sú súčasnou spoločnosťou zatláčané do úzadia. Náboženská výchova v školách by mala klásť dôraz na aktuálnosť prežívania čností a nasledovanie vzorov kresťanského života, ktoré môžu byť deťom nápomocné pri hľadaní vlastnej identity na začiatku obdobia puberty.

V rámci príspevku sme sa snažili priniesť parciálne výsledky výskumu, čím sme chceli bližšie charakterizovať súčasnú mládež a jej prepojenie s vierou a záujem o rôzne témy. Stanovili sme si dve výskumné otázky, pričom na prvú (podiel mládeže hlásiacej sa k tradičným náboženstvám a novej religiozite), sme odpovedali v rámci metodiky výskumu, kde sme charakterizovali našu výskumnú vzorku vzhľadom na ich vierovyznanie. Druhá výskumná otázka bola zodpovedaná v rámci Grafu 2, v ktorom sme zistili, ktoré témy sú medzi mladými ľuďmi najviac populárne, a naopak, o ktoré témy sa vôbec nezaujímajú. Veríme, že uvedené výsledky poskytujú bližšiu charakteristiku mladých ľudí na Slovensku z hľadiska viery.

Poďakovanie

Tento príspevok vznikol na základe podpory projektu VEGA 1/0299/21 s názvom Aktuálne religiózno-etické témy medzi mládežou pod vplyvom súčasnej korona-krízy.

Použitá literatúra

1. ANATRELLA, T. 2016. Kdo jsou dnešní mladí lidé a co hledají?. In: *Konzervativní listy*. [online]. [cit. 02.12.2023]. Dostupné na internete: http://konzervativnilisty.cz/index.php/archiv/130-cervenec-srpen2016/1446-kdo-jsou-dnesni-mladi-lide-a-co-hledají
2. BALÍK, J. 2019. *S mladými ke Kristu. O umění vést mladé lidi ke smyslu života*. Praha: Paulínky. 694 s. ISBN 978-80-7450-349-8.
3. BISKUPSKÁ SYNODA. 2018. *Mladí lidé, víra a rozlišování povolání. Záverečný dokument*. [online]. Vatikán. [cit. 02.12.2023]. Dostupné na internete: https://www.cirkev.cz/public/media/cp_news_archive/zaverecny-dokument-synody-final.pdf
4. ČEREŠNÍK, M., ČEREŠNÍKOVÁ, M. 2022. Exekutívne funkcie dospievajúcich vo veku 10-15 rokov. Vývinové trendy. In: *Pozitívna psychológia pre pozitívny život*. Bratislava: PVŠ. S. 69-82. ISBN 978-80-89453-99-3.

5. *Encyklopedie Bible*. Praha: Euromedia Group, k. s. 1997. 352 s. ISBN 978-80-717-6513-9.
6. HURAJTOVÁ, J. a kol. 2010. *Kurikulum predmetu náboženstvo/náboženská výchova pre základné školy, stredné školy, štvorročné gymnáziá a osemročné gymnáziá, dvojročné nadstavbové stredné školy*. 1. vyd. Spišská Nová Ves : KPKC. 152 s. ISBN 978-80-970549-5-3.
7. *KKC*. Trnava: SSV. 1999. 918 s. ISBN 978-80-7162-259-1.
8. KONČEKOVÁ, Ľ. 2014. *Vývinová psychológia*. Prešov: Vydavateľstvo Michala Vaška. 312 s. ISBN 978-80-716-5811-5.
9. KREEFT, P. 2007. *Návrat k čnostiam. Múdrosť tradičnej morálky v morálnom zmätku dnešnej doby*. Bratislava: Redemptoristi. 204 s. ISBN 978-80-969-6005-7.
10. LIPTÁKOVÁ, V. 2012. Kresťanské vnímanie čností ako prostriedku posväcovania sa človeka. In: *Acta theologica et religionistica*. [online]. Prešov: GTF PU, s. 9 – 25 [cit. 02.12.2023]. Dostupné na internete: https://www.unipo.sk/public/media/17379/ATeR%201_2012.pdf
11. MIHÁLIKOVÁ, J. a kol. 2021. *Novovynárajúce sa trendy v živote mladých ľudí na Slovensku 2019 – 2021*. Bratislava: YouthWatch. 56 s. ISBN 978-80-973-606-2-7.
12. ORAVCOVÁ, J. 2002. *Vývinová psychológia*. Žilina : Edis. 102 s. ISBN 978-80-807-051-00.
13. PÁPEŽ FRANTIŠEK – POZZA, M. 2021. *O nerestiach a čnostiach*. Trnava: SSV. 136 s. ISBN 978-80-816-1514-6.
14. PÁPEŽ FRANTIŠEK. 2015. *Posolstvo Svätého Otca Františka k 30. svetovému dňu mládeže 2015*. [online]. [cit. 02.12.2023]. Dostupné na internete: https://www.kbs.sk/obsah/sekcia/h/dokumenty-avyhlasenia/p/dokumenty-papezov/c/posolstvo-k-svetovemu-dnu-mladeze-2015
15. PÁPEŽ FRANTIŠEK. 2018a. *Gaudete et exsultate. O povolaní k svätosti v súčasnom svete*. Trnava: SSV. 88 s. ISBN 978-80-816-1554-2.
16. PÁPEŽ FRANTIŠEK. 2018b. *Posolstvo Svätého Otca Františka k 33. svetovému dňu mládeže 2018*. [online]. [cit. 02.12.2023]. Dostupné na internete: https://www.kbs.sk/obsah/sekcia/h/dokumenty-avyhlasenia/p/dokumenty-papezov/c/posolstvo-k-svetovemu-dnu-mladeze-2018
17. PÁPEŽ FRANTIŠEK. 2019. *Christus vivit. Posynodálna apoštolská exhortácia mladým a celému Božiemu ľudu*. Trnava: SSV. 125 s. ISBN 978-80-816-1368-5.
18. STANČEK, Ľ. 2005. *Čnosti*. [online]. Spišská Kapitula – Spišské Podhradie: Nadácia Kňazského seminára biskupa Jána Vojtaššáka. [cit. 02.12.2023]. Dostupné na internete: http://www.evanjelizacia.eu/upload/knihy/cnosti_lubomir_stancek.pdf

Kontaktní údaje

PaedDr. Katarína Russinová, PhD.
Katolícka univerzita v Ružomberku, Pedagogická fakulta
Hrabovská cesta 1, 034 01 Ružomberok, Slovenská republika
Tel: +412918069981
email: katarina.russinova@ku.sk

Mgr. Lenka Matejčiková, PhD.
Katolícka univerzita v Ružomberku, Pedagogická fakulta
Hrabovská cesta 1, 034 01 Ružomberok, Slovenská republika
Tel: 0910 334 351
email: lenka.matejcikova@ku.sk

VZŤAH MLÁDEŽE K INTERNETU POČAS PANDÉMIE COVID19 A ICH AKTIVITY V KONTEXTE RELIGIÓZNO-ETICKÝCH TÉM

YOUTH'S RELATIONSHIP TO THE INTERNET DURING THE COVID PANDEMIC19 AND THEIR ACTIVITIES IN THE CONTEXT OF RELIGIOUS-ETHICAL THEMES

Mária Karasová

Abstrakt

Pandémia priniesla množstvo otázok spojených s reakciami na krízu a návykov, ktoré spoločnosť musela na určité obdobie prijať, aby sa vyrovnala s izoláciou a pritom nestratila úplný kontakt s okolitým svetom. Práve internet nám poskytol pomoc v prekonávaní izolácie a akútnej nemožnosti pokračovať v denných stereotypoch správania od pracovných či študijných povinností až po budovanie vzťahov. Práve z uvedených dôvodov sa v príspevku orientujeme, nakoľko mladí ľudia na Slovensku počas pandémie využívali internet a vyhľadávali pomoc cirkvi a aké činnosti realizovali v kontexte religiózno-etických tém. Príspevok vznikol s podporou projektu VEGA 1/0299/21 *Aktuálne religiózno-etické témy medzi mládežou pod vplyvom súčasnej korona-krízy*, ako súčasť prezentácie parciálnych výsledkov výskumu z dotazníka, pričom výskum mal kvantitatívno-kvalitatívny charakter.

Kľúčová slova: *internet, mládež, pandémia, pomoc cirkvi*

Abstract

The pandemic has raised a number of issues related to responses to the crisis and the habits that society has had to adopt for a period of time to cope with isolation without losing complete contact with the outside world. It was the Internet that provided help in overcoming isolation and the acute impossibility of continuing daily stereotypes of behaviour, from work or study duties to building relationships. It is for these reasons that this paper focuses on the extent to which young people in Slovakia used the Internet during the pandemic to seek help from the church and what activities they carried out in the context of religious-ethical themes. The paper was written with the support of the project VEGA 1/0299/21 *Current religious-ethical themes among youth under the influence of the current coronary crisis,* as part of the presentation of partial results of the questionnaire research, while the research had a quantitative-qualitative character.

Key words: *internet, youth, pandemic, church help*

1 ÚVOD A TEORETICKÝ VSTUP

Reakcie na krízu bývajú rôzne. Niekto sa utiahne a potrebuje v samote spracovať, iný sa musí vykričať do virtuálneho sveta, alebo sa v ňom prejaví nezištná láska, ktorá sa pretaví do reálnej pomoci iným ľuďom okolo, čo následne prináša reakciu a benefity aj tomu, čo daroval prvý. V príspevku sa orientujeme sa nielen na spôsoby, akými mladí prispievali na internete k zmierneniu negatívnych prejavov krízy, ale tiež na zistenia, nakoľko sa mladým ľuďom na Slovensku javila pomoc cirkvi alebo náboženstva ako užitočná v kontexte ich očakávaní.

1.1 Aktivity mladých a internetová kultúra

Internet dnes predstavuje neodmysliteľnú súčasť našich životov. Mladí ľudia sú tak úzko spätí so svojimi smartfónmi, že nedokážu bez pripojenia do počítačovej siete vykonávať ani mnohé reálne činnosti či povinnosti počas dňa. Sledujeme to nielen na základe našich skúseností z praxe, potvrdzujú to i mnohé výskumy. Mladí ľudia potrebujú byť účastní, prijímajú silné dopamínové dávky, ktoré si ich mozog vyžaduje každým kliknutím viac. Neuvedomujú si pritom mnohokrát, že im realita života uniká. V kyberpriestore mládež realizuje rôznorodé činnosti. Sociálne siete a zdanlivý kontakt s okolitým svetom je preferovanou aktivitou. Často však práve virtualita vedie k sociálnej izolácii a zníženej miere komunikácie tvárou v tvár. Denne na rôznych miestach stretávame mladých ľudí, ktorí miesto vzájomných rozhovorov radšej chatujú cez smartfóny, mnohokrát žiaľ i medzi sebou. Aktivity sú vo veku puberty až adolescencie orientované na sledovanie videí, množstva vizuálnych podnetov, čo sa v praxi prejavuje zníženým záujmom o text a audio informácie. Stretávame sa tiež so zníženou schopnosťou čítať s porozumením, čo je tiež priamoúmerným dôsledkom neustálych prílivov nových podnetov prevažne vizuálneho charakteru.

Uvedené javy vyskytujúce sa v živote mladých ľudí i vzhľadom na naše skúsenosti z praxe a kontaktu s nimi sú len zlomkom všetkých aktivít, ktoré mladí ľudia realizujú vo virtuálnom svete. Nemáme zámer prezentovať iba negatívne javy, mnohé z činností sú prospešné a môžu byť objektívne dobré. Otáznym sa stáva čas, ktorý mladí radi trávia vo virtualite. Ten môže prevažovať ten reálny. A to ukazuje na možné riziká, s ktorými je nutné pri tejto vekovej kategórii počítať. Nepopieraním faktov a reálneho stavu môžeme prispievať k personalizácii a efektivite mediálnej výchovy, ktorá, napriek výraznému podceňovaniu i po pandémii, je nesporne nevyhnutná pre zdravý život mládeže v týchto časoch.

Spôsobom, ako mladí užívajú digitálne médiá a produkujú vlastné obsahy sa zúčastňujú na mediálnej kultúre. Deti a mladí ľudia majú „prístup k nástrojom kultúry, často populárnej kultúre, či už doma, alebo v škole v prostredí rovesníkov. Tieto nástroje umožňujú komunikáciu, spoluprácu, vytváranie sociálnej siete a taktiež transformujú kultúru.“ (Juczczyk, 2017, s. 16) Čas strávený na internete preto pôsobí aj na utváranie kultúry a prejavov s ňou spojených. To sa odráža nielen v samotnom správaní, ale napríklad aj v jazykovom prejave mladého človeka. Mnohé slová, najmä anglikanizmy sa dostali do povedomia detí, ale i celej verejnosti vďaka používaniu internetu. Dnes už možno nepremýšľame nad tým, že sa kedysi nepotrebné slová stali súčasťou nášho dennodenného vyjadrovania. Ide napríklad o slová ako youtuber, hashtag, like, koment a pod. Slová tak silne spojené so sociálnymi sieťami a internetovým prostredím. Sociálne siete sú pritom pre mnohých mladých akoby paralelným svetom ich reálneho života. Často tam trávia dokonca i väčšie množstvo času, v komparácii s časom, ktorý venujú reálnemu prežívaniu vzťahov.

Frekvencia a intenzita kontaktu s médiami, napr. s televíziou zodpovedá za postupné preberanie mediálnej skutočnosti ako reálnej. Teda čím častejšie deti a mladí sledujú televíziu, tým viac silnejú ich predstavy o spoločnosti, kultúre a vzdelaní, pričom neodrážajú realitu, ale svet prezentovaný v televízii. Dôležité je uvedomiť si, ako fungujú médiá. Tie totiž nefungujú v akomsi sociálnom vákuu, pretože každý z prijímateľov figuruje v malej a veľkej sociálnej skupine. Prijímateľ je prepojený sieťou sociálnych vzťahov s okolím a preto by malo byť každé pôsobenie médií analyzované z kontextu sociálneho, kultúrneho a edukačného (Juszczyk, 2017). Spôsob, akým médiá vykresľujú realitu, tiež súvisí so spôsobom, ako je kultúra nášho národa, príslušnosť, či identita každého jednotlivca prijímaná a čo je v nej považované za skutočné a dôležité. Predovšetkým deti a mládež, ktorí sú vystavení neustálym virtuálnym podnetom sa nechávajú formovať médiami, čím inklinujú k považovaniu vykonštruovanej kyberreality za pravdivú a smerodajnú. Vďaka tomu môžu zaniknúť určité hodnoty, ktoré v človeku stvárňuje kultúra a tradícia (Iłowiecki, 2003). N.

Postman (In Iłowiecki, 2003) tiež vyjadril myšlienku, že národ môže byť v nebezpečenstve, keď kultúrny život hodnotí ako ustavičnú zábavu.
Mladí ľudia potrebujú zábavu, možnosť odreagovať sa, utiekajú sa k internetu ako k jednoduchej možnosti odpútania sa od bežných starostí. Často si ale neuvedomujú cenu, ktorú za to platia. Súčasťou trávenia času vo virtualite sú predovšetkým počítačové hry.

1.2 Počítačové hry a internet

Okrem sledovaní Yotube videí, sociálnych sietí, pričom v súčasnosti sú preferované najmä audiovizuálne, preto sa facebook považuje sa prekonaný a medzi mladými sa zaradzuje medzi staromódne trendy, napriek zvyšujúcemu sa veku, preferovanou aktivitou mládeže ostávajú počítačové hry.
PC hry sú príťažlivé pre všetky vekové kategórie a sú každým dňom viac akceptované medzi ľuďmi, čo je spôsobené aj tým, aké vlastnosti majú tieto hry vzhľadom na roly, ktoré kladú na virtuálne prostredia, rovnako ako vlastnosti zvuku, zobrazenia a hráčov. To vyvoláva aj nové edukačné požiadavky a výzvy (Üstünel, Meral, 2015). Otázka vplyvu počítačových hier vychádza zo záujmu rodičov, učiteľov a odborníkov z lekárskej ale aj technickej oblasti na celom svete (Kostelanský, 2011). Počítačové hry sú produktom nových technických postupov so snahou o dosahovanie stále vyšších výkonov proti spoluhráčom. Stretáva sa v nich hravosť, tvorivosť a fantázia s technickou dokonalosťou (Benkovič, Hiľovská, Dubcová, 2011). Účinky hier na osobnosti hráčov môžu byť pozitívne, ako napríklad zlepšenie sociálnych zručností, mentálnych zručností a schopnosti riešenia problémových situácií. Rovnako môžu mať však negatívne účinky ako sú násilie, agresia, úzkosť a stres (Quiwaider, Alabed, Duwairi, 2019). Ako tvrdí T. Zasępa (2002, s. 209) „schopnosť masmédií predrať sa do morálneho vedomia je nesmierna.“ Na rozdiel od počítačového priemyslu, televízny udržiava sledovateľa pasívnym. Počítačový si vyžaduje aktívnu účasť na spoluvytváraní deja (Rogge, 2000). Práve aktivita a interaktivita je typická pre počítač a najmä PC hry. V hre nemôže hráč ostať pasívnym, rovnako svojimi schopnosťami a kreativitou prispieva k vytváraniu a priebehu deja.
Dôvod, prečo mladých a rovnako i deti zaujímajú hry akými sú napríklad fantasy hry (ide o RPG hry ako sú World of Warcraft alebo Final Fantasy,) spočíva podľa neuropsychiatra N. Kardarasa (2021) napríklad v tom, že množstvo detí i mládeže, čo hrá takéto hry vyhľadáva nejaký druh hlbšieho spojenia a zmysluplnosť. Prípadne vyhľadávajú únik z reálneho sveta, kde možno majú pocit, že nezapadajú, sú svojimi rovesníkmi odsúvaní, nepreferovaní, preto sa utiekajú do sveta, kde môžu byť hrdinami a to váženými, šikovnými s tými najlepšími schopnosťami, ktorými možno v realite až tak neoplývajú. Žiaľ problémom sa stáva aj skupina tých, ktorí nezapadajú do predošlých kategórií a síce vyrastajú vo vhodnom prostredí, napriek tomu unikajú od reality, nie tej externej, ktorá je prijateľná, ale od vnútornej. Ide tu predovšetkým o mladých ľudí, ktorí sú skôr introvertní. Pre extrovertné typy, otvorené sociálnej komunikácii môžu byť pascou práve sociálne médiá.
V kontexte témy príspevku vidíme, ako môže internet pomôcť mladým ľuďom a v čom spočívajú jeho riziká, ktoré nemôžme spochybňovať. V nasledujúcej kapitole predstavuje analýzu údajov, ktoré sú výstupom v rámci výskumu.

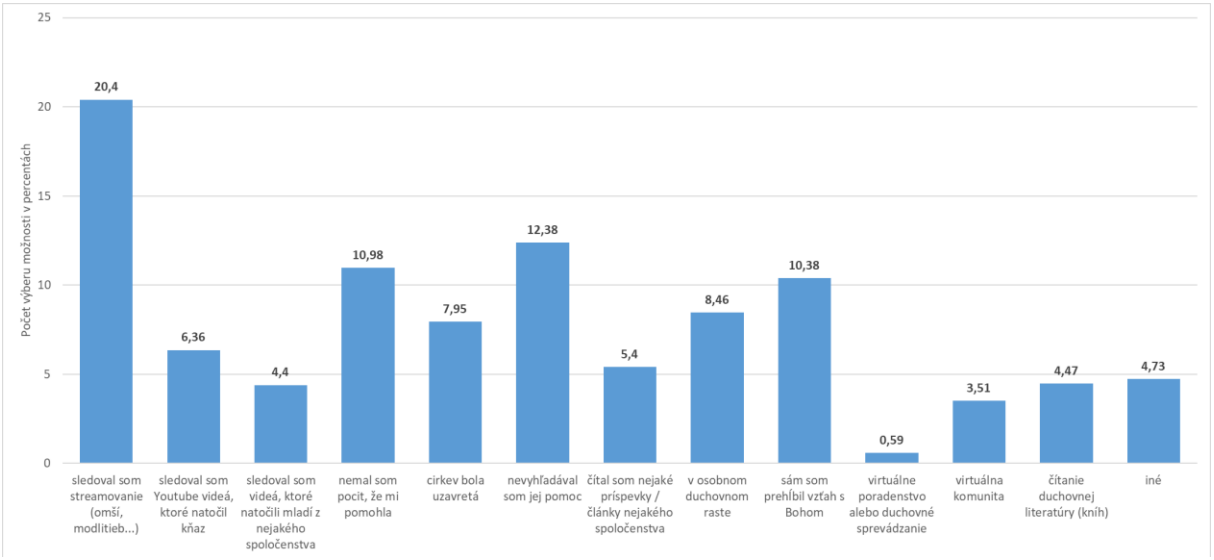
2 POPIS METODIKY VÝSKUMU A INTERPRETÁCIA ZISTENÍ

V kontexte témy príspevku chceme bližšie predstaviť zistenia výskumu z jeho prvej etapy. Výskum mal kvantitatívno-kvalitatívny charakter a bol realizovaný v rámci projektu VEGA 1/0299/21 *Aktuálne religiózno-etické témy medzi mládežou pod vplyvom súčasnej korona-krízy.*
Vzhľadom na charakter výskumu sme si zvolili viaceré výskumné nástroje a techniky. Zber údajov vzhľadom na danú problematiku a výskumnú vzorku bol rozdelený do viacerých etáp.

Základným výskumným nástrojom bol dotazník. Z dôvodu úzko vymedzenej špecifickej témy, sme koncipovali vlastný autorský dotazník, pretože, vzhľadom na špecifickú a úzko zameranú tému spojenú s prežívaním mládeže počas pandémie v kontexte religiózno-etických tém, nebolo možné využiť štandardizovaný výskumný nástroj. Štandardizovaný dotazník sme v čase prípravy výskumných nástrojov nenašli ani v zahraničí, ani na Slovensku. Ďalšie výskumné metódy predstavovali kvalitatívne výskumné nástroje: individuálne pološtruktúrované interview s vybranými respondentmi, obsahová analýza otvorených položiek z dotazníka, obsahová analýza prác vybraných respondentov a tiež obsahová analýza vybraných webových stránok preferovaných mládežou.
Hlavným cieľom výskumu bolo zistiť a analyzovať okruhy religiózno-etických tém rozšírených medzi mladou generáciou a zistiť mieru mediálneho vplyvu na vytváranie postojov k príslušným témam. Zároveň zistiť, nakoľko sa zmenil záujem mládeže o tieto témy pod vplyvom spomínanej krízy Covid19 a v akej intenzite sa témami zaoberajú.
V kontexte témy príspevku sme si stanovili nasledovné výskumné otázky: Ako mladým pomohla cirkev, prípadne iné náboženstvo v prežívaní krízy počas lockdownu prostredníctvom internetu a o aké témy sa mladí najviac zaujímali? Vytvárali mladí počas covidu vlastný mediálny obsah v spojení s religiozitou a prežívaním Covid19 krízy?

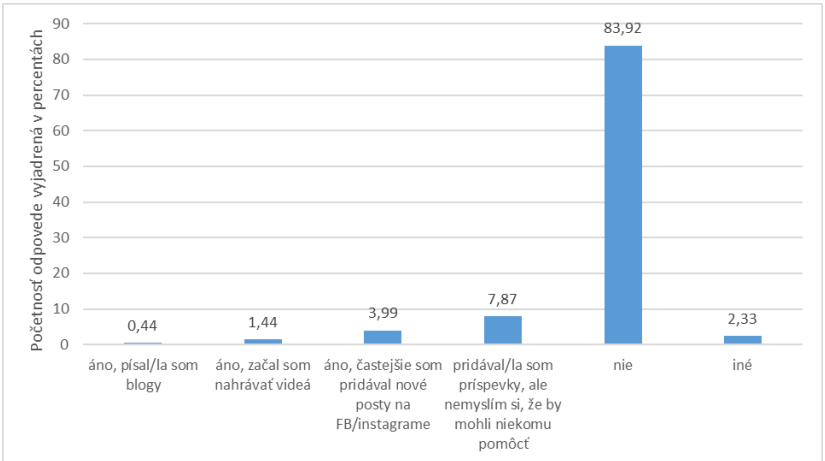
2.1 Interpretácia výsledkov

V prvej etape výskumu sme distribuovali dotazník náhodným výberom elektronicky i v papierovej podobe. V tejto etape sme získali vzorku N=902 respondentov, pričom najvyššie zastúpenie mali respondenti zo Žilinského, Prešovského, Košického a Bratislavského kraja. V druhej fáze sme dopĺňali menej zastúpené regióny a vzorku naďalej rozširovali aj bola jej výber čo najreprezentatívnejší. Väčšie zastúpenie predstavovala mládež s trvalým pobytom na vidieku (N=605). Vek respondentov bol od 13 ročných po približne 23 rokov. Najpočetnejšiu skupinu predstavovala kategória 15-16 ročných, ktorých tvorilo 37%. Keďže náš záujem predstavovali žiaci 8. ročníka základnej školy až študenti vysokých škôl, v prvej fáze najpočetnejšie zastúpenie predstavovali študenti stredných škôl (47%). Dotazník vyplnilo 69% žien.
Zaujímalo nás, ako mladí ľudia vnímali, či využívali pomoc cirkvi alebo náboženstva v prežívaní krízy. Pre upresnenie tu máme na mysli akúkoľvek cirkev, ktorá je oficiálne schválená na Slovensku, prípadne akékoľvek svetové náboženstvá. Odpovede respondentov sú výrazne ovplyvnené ich príslušnosťou k vierovyznaniu, pričom v našej vzorke (N=902) sa ku kresťanstvu hlási takmer 93% (väčšina respondentov sa hlási ku katolíckej cirkvi, niektorí k protestantom alebo evanjelickej cirkvi augsburského vyznania), k ateizmu 4,5%, budhizmu 0,2% a islam a hinduizmus predstavovali zhodnú relatívnu početnosť 0,1%. Ako môžeme vidieť v grafe 1, najvyššie percento mladých (20,4%) sledovalo živé vysielanie svätých omší katolíckej cirkvi alebo modlitieb. Na druhej strane 12,38% mladých ľudí nevyhľadávalo pomoc cirkvi a neprejavilo o ňu záujem, o niečo menej mladých ľudí (10,98%) nemali pocit, že by im cirkev nejako výrazne pomohla a podobne 10,38% mladých si sami prehĺbili osobný vzťah s Bohom. Je zaujímavé, že pomerne nízku početnosť dosiahlo virtuálne poradenstvo a virtuálna komunita.

Graf 1: Vyjadrenie mladých ľudí, ako prostredníctvom internetu využívali pomoc cirkvi alebo náboženstva

V možnosti iné uvádzali mladí prevažne rozhovory s kňazmi individuálne, keď to už bolo možné a prijatie sviatosti zmierenia, niektorí uvádzali, že žiadna z možností ich prežívanie nevystihuje, prípadne, že hrali počítačové hry alebo sledovali televíziu. Väčšina s tejto skupiny respondentov vyjadrila, že nevyhľadávali pomoc cirkvi, pretože sú bez vierovyznania. Zaujímavou skupinou sú tí respondenti, ktorí konštatovali, že cirkev bola uzavretá, čo predstavovalo 7,95%. Iba 10,76% mladých ľudí sledovalo Youtube videá, ktoré zverejnili kňazi, prípadne mladí ľudia, ktorí boli príslušníkmi konkrétneho spoločenstva. Takéto spoločenstvá sú súčasťou farností na Slovensku.
Okrem prijímania digitálnych obsahov mladými ľuďmi z internetu, nás tiež zaujímalo, ako oni sami prispievajú do virtuálneho sveta a aké aktivity najfrekventovanejšie využívali. Jednotlivé zastúpenia odpovedí zobrazuje graf 2.

Graf 2: Ako mladí prispievali na internet vlastnými príspevkami s cieľom pomôcť iným zvládnuť krízu

Z grafu je zrejmé výrazne prevažujúca pasivita. Mladí ľudia (83,92%) nemali potrebu prispievať verejne vo virtuálnom svete svojimi príspevkami tak, aby pomohli iným ľuďom zvládnuť krízu. Napriek tomu, že 7,87% respondentov uviedlo, že pridávali príspevky, nemali pocit, že by mohli niekomu pomôcť v zvládnutí krízy. Častejšie pridávali nové príspevky na sociálnych sieťach takmer 4% respondentov. Blogovanie a vlogovanie nebolo prioritnou

činnosťou mladých ľudí. V možnosti iné jeden respondent uviedol, že pomáhal psychicky kamarátom, iná respondentka si viedla bookstagram, kde pridávala recenzie na knihy. Ostatné odpovede boli ovplyvnené výrazne pubertálnym prístupom k vážnosti dotazníka a boli skôr ironické, prípadne nerelevantné.

3 ZÁVER

Vzhľadom na uvedené zistenia môžeme konštatovať, že mladí ľudia sú skôr konzumentmi mediálnych obsahov ako ich tvorcami. Mladí využívali počas pandémie prevažne online prenosy liturgie, prípadne nemali záujem o pomoc cirkvi či náboženstva. Takmer 19% respondentov vyhodnotilo, že cirkev bola uzavretá, prípadne nevyhľadávali jej pomoc. Napriek možnosti virtuálnej komunity mladí ľudia na Slovensku preferovali osobný kontakt, čo je pre nás pozitívne. Aj na základe uvedených skutočností môžeme budovať a tvoriť špecifickú mediálnu výchovu konkrétne zameranú s dôrazom na vekové osobitosti mladých ľudí. Zároveň si uvedomujeme, že sme príspevkom nevyčerpali obsiahlosť danej problematiky a budeme sa ňou naďalej výskumne zaoberať.

Použitá literatura

1. BENKOVIČ, J., HIĽOVSKÁ, Z., DUBOVCOVÁ, Z. 2011. Počítačové hry, dôsledky na život a fungovanie mladého jedinca. In Psychiatria pre prax. [online]. [cit. 2020-05-17]. Dostupné na internete: http://www.solen.sk/pdf/55a9dc9d1b4d1bcdd2f3c207a4013cc7.pdf
2. IŁOWIECKI, M. T. 2003. Dve zrkadlá. In IŁOWIECKI, M. T. – ZASĘPA, T.: Moc a nemoc médií. Bratislava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2003. s. 11-112. ISBN 80-224-0740-2.
3. JUSCZCYK, S. 2017. Teoretické a metodologické základy empirických výskumov úrovne mediálnej gramotnosti žiakov mladšieho školského veku na Slovensku. In JUSZCZYK, S. – KARASOVÁ, M. a kol. Analýza súčasného stavu mediálnej výchovy detí mladšieho školského veku. Ružomberok: VERBUM, 2017. s. 14-42. ISBN 978-80561-0507-8.
4. KARDARAS, N. 2021. Svítící děti. Závislost na moderních technologiích a jak sej í zbavit. Brno: Zoner Press. 267 s. ISBN 978-80-7413-451-7.
5. KOSTELANSKÝ, A. 2011. Mediálna výchova a jej zacielenie na formovanie mediálnej gramotnosti. In KOSTELANSKÝ, A. a kol. (Eds.) Implementácia mediálnej výchovy do edukácie v primárnom vzdelávaní. Ružomberok: Verbum, s. 126 – 146. ISBN 978-80-8084-816-3.
6. QUIWAIDER, M., ALABED, A., DUWAIRI, R. 2019. The Impact of Video Games on the Players Behaviors: A Survey. Dostupné na internete: https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877050919305393
7. ROGGE, J. 2000. *Deti potřebují hranice.* 2. Vyd. Praha: Portál. 136 s. ISBN 80-7178-418-4.
8. ÜSTÜNEL, H., MERAL M. 2015. Gifted and non-identified as gifted students' preferred PC game types and PC game perceptions: a descriptive study. In *Journal for the Education of Gifted Young Scientists*. [online]. Roč. 3, č. 2, s. 9 – 21. [cit. 2021-09-12]. DOI: http://dx.doi.org/10.17478/JEGYS.2015214276
9. ZASĘPA, T. 2002. Média v čase globalizácie. Bratislava: Lúč. 209 s. ISBN80-7114-387-1.

Kontaktní údaje
PaedDr. Mária Karasová, PhD.
Katolícka univerzita v Ružomberku, Pedagogická fakulta
Katedra predškolskej a elementárnej pedagogiky
Hrabovská cesta 1, 034 01 Ružomberok
email: maria.karasova@ku.sk

DIEŤA V INŠTITUCIONÁLNEJ STAROSTLIVOSTI V SÚČASNOM PROCESE DEINŠTITUCIONALIZÁCIE

CHILDREN IN INSTITUTIONAL CARE IN THE CURRENT DEINSTITUTIONALIZATION PROCESS

Lenka Horváthová

Abstrakt

Inštitucionálna starostlivosť o deti realizovaná v súčasných centrách pre deti a rodiny, bývalých detských domovoch na Slovensku prechádza už viac ako 20 rokov postupnou transformáciou a následnou deinštitucionalizáciou (DI), čo sa odráža aj v kvalite výkonu opatrení sociálnoprávnej ochrany a poskytovanej starostlivosti o samotné dieťa a jeho rodinu. Cieľom príspevku je poukázať na súčasný stav centier pre deti a rodiny v kontexte legislatívnej zmeny v zmysle DI, ako aj z pohľadu praxe a skúseností autorky, ktorá pôsobila v jednom zo zariadení. Cieľom je tiež poukázať na potrebu výskumu súčasného stavu DI z pohľadu dieťaťa v kontexte funkčnosti systému. V rámci DI, ktorá je bezpochyby najlepším možným riešením súčasného systému náhradnej starostlivosti na Slovensku, chceme upriamiť pozornosť na samotné dieťa, jeho potreby a jeho najlepší záujem.

Kľúčová slova: *centrum pre deti a rodiny, dieťa v ohrození, inštitucionálna starostlivosť, deinštitucionalizácia*

Abstract

Institutional care for children implemented in the current centres for children and families, former children's homes in Slovakia has been undergoing gradual transformation and subsequent deinstitutionalization (DI) for more than 20 years, which is also reflected in the quality of the performance of social and legal protection measures and the care provided for the child and his/her family. The objective of the article is to show the current state of centres in the context of legislative change in the sense of DI, as well as from the perspective of experience of the author working in one of the institutions. At the same time, this paper describes the need for research on the current state of DI from the child's perspective in the context of system functionality. Within DI, which is undoubtedly the best possible solution to the current system of foster care in Slovakia, we want to focus on the best interest of a child.

Key words: *centre for children and families, child at risk, institutional care, deinstitutionalization*

1 ÚVOD DO PROBLEMATIKY

Náročný transformačný proces bývalých detských domovov sledujeme od roku 2000, v zmysle prvých začiatkov systémovej transformácie (Mikloško, Bezáková Chovancová, 2022), podľa niektorých autorov už od roku 1989, aj skôr (Škoviera, 2015), čo znamená zmenu týchto zariadení v rámci deinštitucionalizácie (DI) na komunitný rodinný systém. Podľa dokumentu Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny SR s názvom Národná stratégia deinštitucionalizácie systému sociálnych služieb a náhradnej starostlivosti (2021) sa deinštitucionalizácia chápe ako *„proces prechodu od inštitucionálnej starostlivosti ku komunitným službám, ktoré zabezpečujú jednotlivcovi v rámci jeho individuálnych potrieb a vonkajších podmienok na nezávislý život, aktivitu a sociálnu participáciu“.* Proces DI je

systémovo nastavený prostriedok (východiskovo na základe Smernice OSN o náhradnej starostlivosti o deti), ktorý vychádza z jasných plánovaných aktivít celoplošného systému DI sociálnych služieb a náhradnej starostlivosti v Slovenskej republike od roku 2011. Stratégia DI vychádzala zo situácie v roku 2010, v ktorej „*napriek všetkým dovtedajším zmenám a snahe o humanizáciu sociálnych služieb, ako aj o skvalitnenie pomoci rodinám s deťmi a starostlivosti o deti, ktoré nemôžu z rôznych dôvodov vyrastať v prirodzenom rodinnom prostredí, nebolo možné konštatovať, že tieto systémy v plnom rozsahu prispievajú k napĺňaniu práv občanov, ich individuálnych potrieb a k vytváraniu predpokladov pre nezávislý život v spoločnosti. Stratégiou DI sa Slovenská republika zaviazala k prechodu z inštitucionálnej starostlivosti na systém s prevahou služieb a opatrení poskytovaných v komunite, organizačne a kultúrne čo najviac podobných bežnej rodine* .“(MPSVaR, 2021).
Je podstatné si uvedomiť, že proces DI je dlhodobý (ak započítame aj predchádzajúci proces transformácie), trvá už niekoľko desaťročí, čo súvisí s rôznymi spoločenskými, politicko-ekonomickými zmenami, ktoré majú vplyv na súčasný stav bývalých detských domovov, a zároveň determinujú samotného klienta – dieťa a jeho rodinu. Mení sa spoločenská situácia, upravuje sa legislatíva, vyvíja a mení sa samotná rodina, jej funkčnosť či dysfunkčnosť, kvôli ktorej môže byť dieťa ohrozené a ocitá sa mimo rodinu. Menia sa kritéria určujúce mieru ohrozenia dieťaťa, ktorá determinuje, kedy je nutné vykonávať potrebné opatrenia resp. vynímať dieťa z dysfunkčnej rodiny. Mení sa filozofia postupov, ktoré charakterizujú, čo je najlepším riešením pre dieťa ocitajúce sa v zariadení v zmysle sociálnej práce s rodinou. Uvedomujeme si zároveň citlivosť problematiky, evidujeme prítomnosť prívržencov DI, hlavne zo strany tvorcov legislatívy prevažne zo sociálnej oblasti, ako aj miernych oponentov napríklad z oblasti školstva, ktorí si pamätajú na detské domovy, ako súčasť tohoto rezortu, kde sa mnohé postupy transformácie už etablovali skôr a vnímali sa ako funkčné, avšak po prechode do rezortu sociálneho po roku 1997 sa tieto postupy buď zrušili resp. premenovali za nové revolučné, transformačné, pritom tu už dávno boli (Škoviera, 2015). Nie je našou snahou posudzovať, čo je správne, vnímame skôr potrebu pomenovať a popísať problematiku z pohľadu legislatívy, ako aj z pohľadu praxe, od ľudí, ktorí v systéme priamo pracujú a môžu poukázať na jeho funkčnosť. V konečnom dôsledku centrom záujmu má byť samotné dieťa, a teda v zmysle platných zákonov je nutné konať v jeho najlepšom záujme. Systém teda má byť funkčný hlavne pre dieťa, čo vnímame ako potrebu v blízkej budúcnosti preskúmať v rámci možných výskumov.
Detské domovy sa vplyvom pôvodnej transformácie menili na detské domovy rodinného typu, dnes už pomenovanie detský domov oficiálne nepoznáme, termín detský domov nahrádza nové pomenovanie, a to centrum pre deti a rodiny, v platnosti od 1.1.2019.

2 CENTRUM PRE DETI A RODINY V ZMYSLE SÚČASNEJ LEGISLATÍVY

Centrum pre deti a rodiny je zariadením sociálnoprávnej ochrany detí a sociálnej kurately a spadá pod rezort Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny SR (MPSVaR SR), pričom zriaďovateľom štátnych zariadení je Ústredie práce, sociálnych vecí rodiny SR (k 1.10.2023 je ich 68 podľa štatistických ukazovateľov Ústredia PSVaR SR). Centrá podľa slovenskej legislatívy upravuje hlavne Zákon č. 305/2005 Z.z. o sociálnoprávnej ochrane detí a sociálnej kurately a o zmene a doplnení niektorých zákonov, spolu s Vyhláškou MPSVaR SR č. 103/2018 Z.z. Podľa spomínaného zákona je centrum pre deti a rodiny zriadené na účel vykonávania opatrení dočasne nahrádzajúcich dieťaťu jeho prirodzené rodinné prostredie alebo náhradné rodinné prostredie, a to na základe rozhodnutia súdu o nariadení ústavnej starostlivosti, o nariadení neodkladného opatrenia alebo uložení výchovného opatrenia. Okrem tohoto vykonáva centrum výchovné opatrenia podľa § 12 uvedeného zákona, ďalej opatrenia na predchádzanie vzniku, prehlbovania a opakovania krízových situácií dieťaťa

v prirodzenom, či náhradnom rodinnom prostredí. Podľa tohto zákona centrum vykonáva tiež špecializovaný program a resocializačný program.
Spomínaný zákon prešiel od roku 2019 asi najväčšou legislatívnou úpravou, vďaka ktorej sa bývalé detské domovy a ostatné zariadenia spadajúce pod zákon zmenili na spomínané centrá pre deti a rodiny a rozšírili svoju pôsobnosť v zmysle opatrení aj pre deti či rodiny s deťmi v kríze, ktorým by mohlo v najhoršom prípade hroziť umiestnenie v zariadení.
Zmena zákona je súčasťou procesu deinštitucionalizácie, ktorej primárnym cieľom je zníženie počtu umiestnených detí do zariadení – centier pre deti a rodiny na základe rozhodnutia súdu o ústavnej starostlivosti (MPSVaR, 2021). Podľa štatistických údajov Ústredia práce, sociálnych vecí a rodiny sa má údaj z roku 2019 v hodnote 69,47%, ktorý udáva počet detí umiestnených v centrách (v centrách s programom) na základe rozhodnutia súdu o nariadení ústavnej starostlivosti z celkového počtu detí umiestnených v centrách na základe súdneho rozhodnutia, do roku 2025 znížiť na 50,5% (cieľová hodnota).
Podľa spomínanej Stratégie bol nastavený dlhodobý cieľ, krátkodobé a špecifické ciele, ktoré sú riešené mnohými koncepčnými materiálmi Ústredia práce, sociálnych vecí a rodiny SR, ako materiály pre oblasť výkonu s názvom *Koncepcia zabezpečovania vykonávania opatrení v zariadeniach sociálnoprávnej ochrany detí a sociálnej kurately na roky 2021 – 2025/ Plán deinštitucionalizácie/*, ktorej predchádzala *Koncepciu zabezpečovania výkonu súdnych rozhodnutí v zariadeniach na roky 2016 – 2020/Plán transformácie a deinštitucionalizácie náhradnej starostlivosti/.* Právnymi východiskami Koncepcie je najmä zákon č. 36/2005 Z. z. o rodine a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov a zákon č. 305/2005 Z. z. v znení nehorších predpisov (Ústredie PSVaR, 2020).
Dnešné centrá môžu vykonávať opatrenia pobytovou, ambulantnou a terénnou formou, v závislosti od účelu, na ktorý boli zriadené (Zákon č.305/2005 Z.z.). V rámci platného zákona centrum pre deti a rodiny vykonáva opatrenia pobytovou formou pre dieťa, plnoletú fyzickú osobu, tehotnú ženu, a túto ženu po pôrode s dieťaťom. Pobytové umiestnenie dieťaťa sa dnes už vykonáva nielen na základe rozhodnutia súdu, ale aj dobrovoľne, na základe dohody s rodičom dieťaťa. Pobytové umiestnenie sa realizuje v samostatne usporiadaných skupinách, samostatných diagnostických skupinách, špecializovaných skupinách, samostatných skupinách pre mladých dospelých, samostatných skupinách pre maloleté matky s deťmi, v profesionálnych náhradných rodinách. Vekovo sa v centre poskytuje starostlivosť o deti od 0 do 25 rokov.
Do popredia sa čoraz viac posúva umiestňovanie detí v rámci centier do profesionálnych náhradných rodín do 6 rokov (pôvodne zriadených pre deti so špeciálnymi potrebami). Jednou z významných iniciátorov zrodu profesionálneho rodičovstva, dnes profesionálnej náhradnej rodiny na Slovensku je Ruth Erdélyová, ale aj Viktor Blaho a ďalší, za zmenou systému náhradného rodičovstva stoja aj neziskové organizácie ako Návrat, či Úsmev ako dar (Návrat, 2012). Dnes, po dlhých rokoch, je od 19.11.2022 v platnosti Zákon o profesionálnych náhradných rodičoch, č. 376/2022 Z.z. v znení neskorších predpisov.
V súčasnosti sú samostatne usporiadané skupiny umiestnené buď v rodinnom dome, byte, alebo v ďalšej budove centra so samostatným stravovaním, hospodárením, vyčleneným rozpočtom. O bežnú samostatne usporiadanú skupinu centra, kde môžu byť umiestnené deti v vo veku od 0 rokov v počte maximálne desať detí sa stará spravidla 5 až 6 zamestnancov, z ktorých dvaja až traja sú pedagogickí zamestnanci - vychovávatelia a ostatní ako nepedagogický pomocný personál – pomocní vychovávatelia a hospodár skupiny. V bežnom slovníku dieťaťa sa zaužíva pomenovanie pre vychovávateľku „teta“, pre vychovávateľa „ujo“.

3 INŠTITUCIONALIZMUS VS. TRANSFORMÁCIA, DEINŠTITUCIONALIZÁCIA DETSKÝCH DOMOVOV

3.1 Vybrané pohľady na inštitucionalizmus, transformáciu a deinštitucionalizáciu detských domovov

Vplyv inštitucionálnej starostlivosti na osobnosť dieťaťa popisuje už Matějček z roku 1974, ktorý uvádza, že *„dieťa vysiela signály, ale možnosti odoziev na ne sú obmedzené. Ak sa často stáva, že je jeho volanie márne, po čase sa vzdáva. Mrzutá apatia prvých týždňov života vedie k stupňovanému nezáujmu o okolie, k ľahostajnosti, až pasivite. Vzniká psychická deprivácia, ktorá je definovaná ako psychický stav, ktorý vznikol následkom takých životných situácií, kedy subjektu nie je daná príležitosť na uspokojenie niektorej jeho základnej psychickej potreby v dostačujúcej miere a počas dosť dlhej doby"* (Mikloško, Bezáková Chovancová, 2022). Mikloško, Bezáková Chovancová (2022) tiež spomínajú výskum Matějčeka, ktorý hovorí, že deti, ktoré aj keď vyrastali v nepriaznivých sociálnych podmienkach a nastúpili do zariadení neskôr, sú fyzicky slabšie, ale psychicky zrelšie, ako deti, ktoré nastúpili do zariadení od útleho veku, u tých sa objavuje oneskorenie v duševnom vývine.

Transformačný proces náhradnej starostlivosti o deti na Slovensku po roku 1989 veľmi podrobne popisuje nezisková organizácia Návrat z roku 2012, ktorej predstavitelia priniesli do systému po implementácii Zákona č.305/2005 Z.z. v znení neskorších predpisov metodiku, pojmy, postupy práce, ktoré súviseli so skvalitňovaním systému detských domovov, v publikácii sa ako podstatné pre systém objavujú významné pojmy ako *identita, teória pripútania, terapeutické rodičovstvo, mediácia, sieťovanie, rodinná konferencia, sanácia rodiny a i.* (Návrat, 2012). Návrat tiež v publikácii pozitívne vníma vstup akreditovaných subjektov, či neštátnych detských domovov do systému pomoci rodine a dieťaťu. Významnou neziskovou organizáciou, ktorá sa tiež podieľala na transformácii a aj v súčasnej dobe výrazne ovplyvňuje nielen legislatívu v zmysle DI, ale aj zvyšuje kompetencie či odbornosť pracovníkov centier novými postupmi a metodikami pre pomoc rodine je organizácia Úsmev ako dar.

K téme transformácie hlavne po prechode bývalých detských domovov do sociálneho rezortu sa vyjadruje aj Škoviera (2015), ktorý vníma pozitíva aj negatíva prechodu zariadení do sociálneho systému. Ako pozitívum vnímame, podobne ako autor, aj my posun až rozmach profesionálneho rodičovstva v tejto dobe, autor špecifikuje dve vtedajšie detské domovy (Necpaly a Istebné), ktoré sa reorganizovali na domovy pre profesionálne náhradné rodiny (Škoviera, 2015). Negatívne hľadisko vidí autor hlavne v „de-pedagogizácii" detských domovov, strate profesionálneho statusu vychovávateľa, ktorý sa v rámci náplne práce v domove rodinného typu stáva viac opatrovateľom, ďalej menovanie riaditeľov, v kompetencii zriaďovateľa, ktorí boli často politicky nominovaní, ako aj v strate právnej subjektivity a akého si centralizmu „zhora", kedy sú detské domovy zavalené usmerneniami a normami zriaďovateľa (Škoviera, 2015).

Prierez dlhoročnej transformácie systému náhradnej starostlivosti na Slovensku, krok po kroku počas 20 rokov popisujú vo svojej aktuálnej publikácii Mikloško, Bezáková Chovancová (2022), kde kľúčovým cieľom, či víziou celkovej filozofie transformácie je, „aby každé dieťa malo rodinu a aby rodina zostala spolu". (Mikloško, Bezáková Chovancová, 2022).

Z pohľadu dieťaťa, ako sa mu v transformovanom detskom domove darí, vidíme potrebu spomenúť jeden kvalitatívny výskum realizovaný v zmysle zisťovania celkového blaha dieťaťa umiestneného v bývalých detských domovoch v roku 2016 (Mydlíková, 2019). Cieľom kvalitatívneho výskumu podľa Mydlíkovej bolo zistiť, do akej miery sa môžu deti, žijúce v detskom domove kognitívne, emocionálne a behaviorálne rozvíjať v intenciách vybratých indikátorov capability prístupu. V literatúre sa spomínajú tzv. capability ako

napríklad dĺžka života, zdravie, telesná integrita, sloboda a rozvoj emócií, sloboda prejavu, náboženská sloboda, možnosť realizácie, vzťah k ďalším oblastiam ako je rodina, priatelia. Mydlíková (2019) podľa Nussbaumovej (1997) formulovala celkovo 10 základných capabilít.
Z výsledkov sú zaujímavé závery, ktoré sú už t.č. podľa našich aktuálnych skúseností zakomponované do platných interných noriem centier a tieto princípy sa využívajú podľa možností aj v praxi. Napríklad jedným zo záverov výskumu je, že dieťa potrebuje zažívať fungovanie štandardnej rodiny (aktuálne, dieťa, pokiaľ sú splnené podmienky podľa zákona, navštevuje rodinu v čo najväčšej možnej miere, podporuje sa vzťah rodiča a dieťaťa, a ak dieťa nemá možnosť kontaktu s rodinou, môže sa podporovať vzťah s inou vzťahovou osobou v jeho domácom prostredí, ak je s osobou realizované informačné poradenstvo).
Ďalším záverom je, že dieťa nesmie žiť v dvoch rezidenciách naraz (centrum a internátna škola, t.č. sa prísne monitoruje pobyt dieťaťa v internátnej škole, musia byť podložené relevantné dôvody pobytu na internátnej škole, napr. diagnóza, zdravotný stav a je doporučený návrat dieťaťa domov do centra počas víkendov a sviatkov). Ďalším výsledkom bolo, že podiel detí na domácich prácach by mal byť vyšší, čo sa t.č. už reálne praktizuje vzhľadom na mentálne a fyzické schopností dieťaťa.
Ešte spomenieme záver, že dieťa by malo dostať vzhľadom na svoje možnosti a schopnosti individuálnu starostlivosť, aby sa tak rozvinula jeho osobná identita konkrétneho človeka a nie identita „domováka“. Tiež sa má prenášať na dieťa primeraná zodpovednosť za seba, svojich blízkych a svoje veci. Systematicky učiť deti rozhodovať a preberať za rozhodnutie zodpovednosť (Mydlíková, 2019). V poslednom závere vnímame istú dávku inštitucionálneho princípu, z výchovného hľadiska t.č. ešte stále preberajú zodpovednosť za deti vychovávatelia, resp. vnímame, že je tendencia si tým uľahčiť či urýchliť výchovnú prácu.

3.2 Oblasti deinštitucionalizácie centier pre deti a rodiny a pohľad z praxe

V rámci procesu DI, ako už bolo spomínané, sú vypracované dokumenty MPSVaR (2021) ako aj Ústredia práce, sociálnych vecí a rodiny (2020), v ktorých sú vypracované konkrétne oblasti a časové hľadiská úloh pre konkrétne zariadenia s cieľom naplnenia plánu DI. Už legislatívna zmena Zákona č. 305/2005 Z.z. o sociálnoprávnej ochrane detí a sociálnej kuratele a o zmene a doplnení niektorých zákonov, ako aj nedávno uvedený do platnosti Zákon o profesionálnych náhradných rodičoch a o zmene a doplnení niektorých zákonov, sú významnými piliermi pre napĺňanie procesu DI. V popise oblastí DI, ktoré vnímame ako podstatné pre život dieťaťa, sa opierame o spomínané dokumenty rezortu MPSVaR, ale aj o údaje vychádzajúc z výsledkov kvalitatívneho výskumu Mydlíkovej (2019), či základnej Maslowowej pyramídy potrieb dieťaťa. Kľúčové sú pre nás oblasti, ktoré napomáhajú hlavnému cieľu DI – najlepší záujem dieťaťa v zmysle napĺňania potreby dieťaťa vyrastať v prirodzenom prostredí rodiny ako aj napĺňať svoje potreby v náhradnom rodinnom prostredí, napr. v inštitúcii. V neposlednom rade vnímame naše praktické ponímanie problematiky z vlastnej skúsenosti. Nie len náš pohľad hovorí, že cieľom DI v rámci centier je zabezpečiť dieťaťu zdravý vývin, čiže hľadať riešenia, aby v centre zostával čo najkratšie, a ak to nie je možné, aby po odchode z centra dokázal plnohodnotne a kvalitne žiť.

3.2.1 Priestorová zmena a samofinancovanie

Markantným znakom deinštitucioanlizmu a akási aj prvotnou fázou transformácie bolo priestorové usporiadanie bývalých detských domovov, ktoré malo tiež svoj dlhodobý vývoj. Najprv sa detské domovy menili na domovy rodinného typu, kedy sa vo veľkých budovách, inštitúciách priestor usporiadal tak, že vznikali tzv. samostatné rodinné bunky, neskôr byty, mali samostatnú kuchyňu, obývačku, sociálne zariadenia, deti svoje spálne. Deti sa však často stretali na chodbách, v areáli, navzájom sa navštevovali. Dnes sú mnohé centrá koncipované tak, že každá samostatne usporiadaná skupina je situovaná v samostatnom rodinnom dome

alebo byte, deti sa navzájom neovplyvňujú, nestretávajú, rodinné domy simulujú akúsi formu rodiny s maximaálnym počtom detí 10 rôzneho veku, kde sa striedajú piati až šiesti zamestnanci na službách. Táto priestorová transformácia si však vyžiadala rozsiahle finančné náklady a roky budovania, čo podľa dokumentu MPSVaR z dlhodobého hľadiska je stále efektívne: „*Z ekonomického pohľadu sa DI v rámci krátkodobého hľadiska vníma ako finančne náročný proces, z dlhodobého hľadiska je však predpoklad využívania komunitných služieb a z pohľadu klienta ide o ekonomicky efektívny princíp poskytovania starostlivosti a služieb v prirodzenom prostredí*“(MPSVaR, 2021).
Ministerstvo uvádza, že „*pre kvalitu života detí je zásadným, aby (a to aj v prípade detí, ktoré vyžadujú špecializovanú starostlivosť) táto pobytová forma súdneho rozhodnutia bola zabezpečená v prostredí, ktoré v najvyššej možnej miere simuluje deťom rodinné prostredie a v sociálnom prostredí, ktoré sa žiadnym spôsobom neodlišuje od prostredia, v ktorom žijú bežné rodiny. V tomto smere bolo v uplynulých rokoch vykonaných mnoho zmien, zariadenia fungujú uprostred komunít, sú ich súčasťou a najdôležitejšie je, že deti sú súčasťou života v komunite. Napriek tomu cca 1/3 zariadení nie je plne deinštitucionalizovaná a to napriek tomu, že je výkon súdneho rozhodnutia zabezpečovaný v tzv. samostatne usporiadaných skupinách, čo v praxi znamená, že malé skupinky detí, hoci žijú v účelových budovách, žijú v priestoroch, ktorú sú upravené ako byty a fungujú ako malé spoločenstvo. Aj napriek tomu je zásadné, aby deti žili životným štýlom, ktorý čo najviac zodpovedá životnému štýlu bežných rodín, čo v prípade účelových budov (napr. bývala budova nemocnice) nie je jednoducho možné zabezpečiť. Vyhláška č. 103/2018 Z. z. o. i. ustanovuje aj štandard priestorových podmienok, ktorý je potrebné začať plniť najneskôr od roku 2025.“*(MPSVaR, 2021).
Umiestňovania detí do rodinných domov/bytov v rámci bežnej komunity mesta či obce vnímame aj my z pohľadu praxe jednoznačne pozitívne, deti žijú s bežnými ľuďmi na ulici v komunite často oddelení od administratívy centra, využívajú sa služby, priestory danej lokality, zažívajú si prirodzený priestor, nie sú izolované inštitúciou, deti majú možnosť získavať aj iné vzťahy či priateľstvá, než tie „domovárske“. Negatívnou stránkou sú veľa krát naštrbené susedské vzťahy, ktoré sa môžu narúšať v závislosti od skladby detí, ešte stále sa v rámci komunity stretávame s predsudkami, či možnosťou neprijatia detí z centier pochádzajúcich často z marginalizovaných skupín danou komunitou a pod. Ako bolo spomenuté, nie sú všetky centrá na Slovensku usporiadané tak, že všetky deti v rámci skupín bývajú v samostatných jednotkách, aj priestorová transformácia je stále v procese.
Ďalším významným krokom je samofinancovanie skupín, ktoré stále prechádza procesom DI a jeho vylepšovaním, kedy mnohé centrá v rámci skupín, disponujú vlastným rozpočtom, s ktorým počas istého obdobia skupina narába a vyčleňuje financie na potrebné veci, spoločne si určujú napríklad aj to, kam pôjdu ako skupina v lete na výlet či dovolenku, ak si našetria. Samofinancovanie približuje dieťa viac k možnosti získaniu finančnej gramotnosti. I keď sa o financie oficiálne stará tzv. hospodár skupiny, závisí od prístupu vychovávateľov zapájať deti do tohto procesu, čo je významným krokom v rámci procesu osamostatňovania sa.

3.2.2 Spolurozhodovanie detí, podieľanie sa na chode domácnosti, príprava na osamostatnenie sa

S priestorovou zmenou sa logicky spája aj iné nastavenie systému práce s dieťaťom v centre a teda v rodinnom dome, kde je možnosť využívať priestor aj v rámci výchovy. Dieťa, v závislosti od veku, mentálnych schopností a zručností, je zapájané do chodu domácnosti, zapája sa do prípravy jedálnička, podieľa sa na nákupoch, príprave jedla a pod. Deti spolu s vychovávateľom sa o daný priestor starajú, skrášľujú si svoje prostredie počas sviatkov, využívajú ho na voľný čas, ale aj prípravu do školy, spoločné či individuálne aktivity. Je to priestor pre stretnutie sa s biologickou rodinou. Je tu však veľmi dôležitý prístup daného vychovávateľa a jeho nastavenie pre toto chápanie, ktorý práve kvôli zaťaženosti v rámci

náplne práce musí zvládnuť a skĺbiť toto zapojenie detí s ďalšími povinnosťami, hlavne, ak má plnú skladbu detí rôzneho veku a na službe sa práve ocitá sám, napr. bez ďalšej vychovávateľky/-a. Každé centrum má totiž vypracovaný svoj systém služieb na skupinách, veľa závisí od typu centra, jeho špecializácie a skladby pedagogických a nepedagogických pracovníkov. Práve pomocní vychovávatelia na službách majú v náplni práce tieto obslužné a pomocné činnosti, väčšinu prác však pod výchovným vplyvom vychovávateľa má realizovať dieťa s cieľom postupnej prípravy na osamostatnenie sa. Zvládnutie všetkých činností podľa princípu DI je často ťažko zrealizovateľný výkon, ak máme uplatniť potrebný individuálny prístup ku každému dieťaťu. Je tu však stále veľa vychovávateľov, ktorí sa o to v dobrom slova zmysle usilujú.
Pri riadnom zapájaní detí do obslužných prác, učení samostatnosti, po dosiahnutí plnoletosti a zároveň zotrvaní v centre na základe dohody, majú možnosť mladí dospelí doštudovať, pričom sú umiestnení v osobitnom priestore, skupine pre mladých dospelých, kde si majú možnosť vyskúšať samostatný život v dospelosti (niektoré centrá to umožňujú a doporučujú aj skôr) so všetkým, čo k tomu patrí. Nápomocný je tu sociálny pracovník, ktorý plní funkciu koordinátora skupiny, v prípade potreby napomáha mladým dospelým na ich ceste k samostatnosti.

3.2.3 Edukácia, voľný čas, podpora zdravia dieťaťa, služby komunity

Výhodou centier, ktoré sú umiestnené vo väčších mestách, je práve dosažiteľnosť služieb, školských zariadení, mimoškolských, voľnočasových zariadení, ako aj externých odborníkov pre prácu s dieťaťom. Komunitný spôsob pomoci dieťaťu a využívanie služieb komunity je však závislý od prítomností aspoň dvoch vychovávateľov na službe a celková kvalitná organizácia práce a plánovanie aktivít vychovávateľov. Stáva sa však, že využiť službu komunity, hlavne ak ide o akútne riešenie problému u dieťaťa, si vyžaduje obetavosť, zanietenosť a ochotu pracovníka, ktorý akurát nemusí byť v službe, prichádza však do práce na potrebný čas sprevádzať dieťa k odborníkovi, lekárovi, do školského či športového klubu a pod. Predpoklad pre naplnenie potrieb dieťaťa si vyžaduje profesionalitu a zrelosť osobnosti vychovávateľa.

3.2.4 Personálne zabezpečenie chodu skupiny v rámci vzťahových rámcov s dieťaťom

Dnes v centre vychovávateľ vykonáva kumulovanú prácu, vychováva, varí, nakupuje, upratuje, podľa Škovieru (2015) „ *neostáva mu dostatok času na to, aby skutočne pracoval s deťmi“.* Navyše je personál často prefeminizovaný, nie na každej skupine, či v rodinnom dome pracuje vychovávateľ, ako predstaviteľ mužského vzoru vo výchove. Zároveň sa v týchto zariadeniach nedá vyhnúť istej fluktuácii zamestnancov, a teda v prípade naviazania dieťaťa na vychovávateľa, dochádza k narúšaniu týchto vzťahových väzieb. Už predstava striedajúcich sa 6 zamestnancov na skupine v rámci služieb nie je celkom znakom rodinného prostredia. Zaujímavý model vnímame v susednej Českej republike, kde sú od roku 2000 zriadené tzv. *klokánky*, čo sú zariadenia Ministerstva práce, sociálnych vecí ČR ako projekt Fondu ohrozených detí, s priemernou dĺžkou pobytu dieťaťa 6 mesiacov až 1 rok. Ide o zariadenia pre zabezpečenie dočasnej krátkodobej starostlivosti, kde sa o umiestnené deti starajú maximálne dve osoby (tety a/alebo ujovia) pre zabezpečenie vzťahovej väzby pre dieťa a zamedzenie častého striedania priveľa osôb okolo dieťaťa (Fond ohrožených dětí ČR).
V rámci zvyšovania kompetencií a profesionality zamestnancov sú možné rôzne vzdelávania, odborné výcviky, spolupráca s odborným multidisciplinárnym tímom centra, či povinnosť absolvovať supervíziu v zmysle platnej legislatívy. Dnes už centrá disponujú mnohými internými odborníkmi: špeciálnymi, liečebnými pedagógmi, v prípade potreby pracujú v centrách zdravotné sestry (špecializované skupiny/centrá), na pôde centier v rámci

multidisciplinarity sa zavádza terapeutická práca s deťmi, resp. prvky terapie (využíva sa muzikoterapia, muzikofiletika, arteterapia, filiálna terapia a i.).

3.2.5 Terénna sociálna práca a práca s rodinou dieťaťa, emocionálna potreba dieťaťa

Do popredia sa čoraz viac aj v zmysle zákona č. 305/2005 Z.z. dostáva práca s rodinou, umiestňovaniu detí má predchádzať systematická terénna či ambulantná sociálne práca s rodinou, výkon opatrení na predcházanie vzniku krízových situácií v rodine, inštitucionálna forma má byť poslednou možnosťou riešenia situácie dieťaťa. Rodič a ostatná rodina, či komunita dieťaťa je v rámci sociálnej práce zapájaná ako súčasť/partner systému, hľadá sa jej potenciál a stavia sa na ňom. Aj po umiestnení dieťaťa do zariadenia je prioritou hľadať najprv zdroje rodiny, širšej rodiny pre možný návrat dieťaťa, minimálne pre udržiavanie väzieb dieťaťa s rodinou, v poslednom období sa vyškoľujú a uplatňujú sociálni pracovníci v rámci metódy konferenčného modelu práce s rodinou – stretnutia rodinného kruhu, tzv. SRK s cieľom sanácie rodinného prostredia. *„Kľúčovým spoluzakladateľom implementačného tímu rodinných konferencii (Stretnutí rodinného kruhu) na Slovensku, je člen medzinárodného boardu International Institute for Restorative Practices, Rob van Pagée, ktorý už v roku 2006 vyškolil prvú skupinu koordinátorov/facilitátorov – špecialistov na konferenčný model práce s rodinou na Slovensku.“* (Mikloško, Bezáková Chovancová, 2022).

Dieťa vníma veľmi pozitívne participáciu jeho rodiny v systéme, možnosť spolurozhodovania, čo mu uľahčuje napríklad aj jeho adaptáciu po umiestnení do zariadenia, zmiernenie traumatizácie pri zmene prostredia a odlúčenia od rodiny. V prostredí centra v rodinnom dome je rodina prizývaná, aby sa podieľala na životných udalostiach dieťaťa, ak nemá rodič vlastné priestorové podmienky. Stáva sa však, že rodič zlyháva, za dieťaťom neprichádza v dohodnutý čas, dieťa v tom však neostáva samé, so sklamaním a či emočnými reakciami napomáha prítomná osoba, vychovávateľ, psychológ, odborník. Dieťa dnes, ak sú splnené isté podmienky a je to v jeho záujme, navštevuje svoju rodinu počas krátkodobých pobytov.

Do centier sa dostávajú aj deti, ktoré v dysfunkčom prostredí ostávajú príliš dlho a do zariadení na bežné skupiny prichádzajú s už vytvorenými patológiami, návykmi, diagnózami, ktoré systém nevie celkom správne zachytiť a aj na krátku dobu, napríklad, kým sa vykoná potrebná diagnostika internými zamestnancami centra, resp. sa zabezpečí umiestnenie do špeciálneho zariadenia, sa tieto deti dostávajú medzi ostatné deti, čo môže vážne narúšať už vytvorené stabilné a bezpečné prostredie pôvodných. Pre deti so závažnými diagnózami je často problém nájsť vhodné školské zariadenia, či inú odbornú pomoc, ktorá je t.č. závislá od rýchlosti rozhodovania súdov. Flexibilita orgánov sociálnoprávnej ochrany detí v danom systéme nie je dostatočná a v snahe rýchlo nájsť vhodné zariadenie pre dieťa, čo je dnes ťažkou úlohou daného úradu práce, sociálnych vecí a rodiny, sa často zabúda na hĺbku prípadu, riadnu diagnostiku a informovanosť zariadenia, ktoré by mohlo dieťa prijať v prípade voľných kapacít. Čoraz viac sa umiestňujú práve deti so špeciálnymi potrebami, ktoré taktiež vyžadujú našu pozornosť a profesionálny prístup. V súčasnosti má každé centrum vypracovaný tzv. Program, na základe ktorého sa v zmysle legislatívy a účelu, na ktorý bolo centrum zriadené, vykonávajú potrebné opatrenia a starostlivosť o dieťa, či rodinu. Centrum si teda vyberá práve podľa vypracovaného programu, aké opatrenia je kompetentné vykonávať a s akým dieťaťom, či rodinou.

4 ZÁVER

Uvedomujeme si náročnosť a hĺbku problematiky, každý systém je možné vždy zlepšovať, v rámci našich skúseností vidíme závažný posun v systéme náhradnej starostlivosti, ktorý DI prináša. Zároveň si uvedomujeme, ako náročná je práca s dieťaťom, či rodinou v kríze

v rámci inštitúcie, čo si vyžaduje neustály vklad do vzdelávania, zvyšovania kompetencií a zručností ľudí pracujúcich v centrách pre deti a rodiny. Aj keď dnes už prináša zákon povinnosť preveriť každého prítomného zamestnanca pre výkon práce s dieťaťom na pobytovej forme v zmysle potreby disponovať istými osobnostnými predpokladmi, celoživotné vzdelávanie, z nášho pohľadu hlavne sebaskúsenostné, môže byť veľkým prínosom pre zlepšenie kvality celkového prístupu pri práci s dieťaťom.

Vnímame, že cieľom DI je, aby v centrách pre deti a rodiny bolo čo najmenej detí, apelujeme na potrebu kvalitného vzdelávania budúcich terénnych či ambulantných sociálnych pracovníkov pri práci s rodinou v kríze v teréne. Potrebujeme zvyšovať motiváciu budúcich sociálnych pracovníkov, pozdvihnúť toto dôležité remeslo profesijne, ale aj z pohľadu finančného hľadiska, keďže je táto profesia dlhodobo podhodnotená.

Zároveň nesmieme zabúdať na deti, ktoré istý potrebný čas v centrách zostávajú a vyžadujú pozornosť odborníkov, potrebujú kvalitnú a systematickú prácu vychovávateľov, ktorých vnímame ako významných a kľúčových odborníkov pri práci s deťmi. Vidíme tiež potrebu skúmať funkčnosť systému, ktorý je nastavený už niekoľko rokov a v roku 2025 sa má ukončiť jedno z dôležitých etáp v rámci procesu DI. Našim zámerom do budúcna je skúmať, nakoľko sa DI premieta do kvality života dieťaťa vyrastajúceho v centre, resp. po odchode zo zariadenia v rôznych oblastiach života. Výsledky výskumu môžu byť prínosné pre ďalšie skvalitňovanie systému a možnosti práce s dieťaťom v centre pre deti a rodiny.

Použitá literatúra

1. *Koncepcia zabezpečovania vykonávania opatrení v zariadeniach sociálnoprávnej ochrany a sociálnej kurately na roky 2021 – 2025. Plán deinštitucionalizácie*, 2020 Ústredie práce, sociálnych vecí a rodiny. Dostupné na: https://www.upsvr.gov.sk/buxus/docs/SSVaR/OVOZ/Koncepcia_17.12.2020_pdf.pdf
2. MIKLOŠKO, J., BEZÁKOVÁ CHOVANCOVÁ, E. *20 rokov transformácie systému náhradnej starostlivosti na Slovensku*.1. vydanie, Spoločnosť priateľov detí z detských domovov Úsmev ako dar a Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety, 2022. ISBN 978-80-973733-5-1
3. MYDLÍKOVÁ, E.,2019. *Detský domov ako rodina*, Zborník príspevkov. In: *Sociálne riziká v spoločnosti XXI. Storočia*, UPJŠ Košice, 7. ročník Košických dní sociálnej práce. s. 6-12
4. *Národná stratégia deinštitucionalizácie systému sociálnych služieb a náhradnej starostlivosti*. 2021. Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny. Dostupné na: https://www.employment.gov.sk/files/slovensky/rodina-socialna-pomoc/socialne-sluzby/narodna-strategia-deinstitucionalizacie-systemu-socialnych-sluzieb-nahradnej-starostlivosti-2021.pdf
5. ŠKOVIERA, A. 2015. *Transformácia náhradnej starostlivosti na Slovensku – proklamácie a realita*. In: *Sociálni pedagogika*, ročník 3, číslo 2, str. 64-75, ISSN 1805-8825
6. Portál Fond ohrožených dětí, dostupné na: https://www.fod.cz/nase-cinnost/klokanek
7. Vyhláška MPSVaR SR č. 103/2018 Z.z.
8. Zákon o rodine č.36/2005 Z.z.
9. Zákon č. 305/2005 Z.z. o sociálnoprávnej ochrane detí a o sociálnej kuratele a o zmene a doplnení niektorých zákonov
10. Zákon č. 376/2022 Z.z. o profesionálnych náhradných rodičích a o zmene a doplnení niektorých zákonov

Kontaktní údaje
Mgr. Lenka Horváthová
Katolícka univerzita Ružomberok, Pedagogická fakulta
Hrabovská cesta1, 034 01 Ružomberok
Tel: +421 908 109 383
email: lenka.horvathova@edu.ku.sk

YOUTH INITIATIVE AND THEIR ACTIVITIES DURING THE COVID 19 PANDEMIC

Zuzana Semričová, Mária Karasová

Abstract

The contribution focuses on the values of young people, their activities connected with the crisis during the Covid19 pandemic. It presents the partial results of the research that was carried out within the project VEGA 1/0299/21 *Current religious and ethical topics among youth under the influence of the current corona crisis.* Quantitative-qualitative research, in addition to other techniques and tools, also used the author's questionnaire, which was distributed in the first stage of the research implementation. In the article, we present findings related to youth activities that could contribute to mitigating the negative effects of the pandemic.

Keywords: *youth, initiative, activities, covid 19 pandemic, values, volunteering*

1 INTRODUCTION

We live in a time when we complain about the lack of free time, the speed and demands of the environment, fatigue and stress. Many of these factors are already felt by young people in primary and secondary schools. In many cases, their free time is not used properly and they start to feel anxiety, depression, fatigue, stress, etc. Some try to use their free time purposefully, to develop their own personality. Based on these feelings, experiences create a certain individual ranking of values.

However, not long ago, we were all affected by the COVID19 pandemic, and our activities and values were greatly affected by it. The impossibility of visiting loved ones, long isolations, quarantines, wearing masks, were factors that greatly affected us. The use of free time was limited. That is why it is necessary to point out the variety of activities of young people during the pandemic and their leisure time.

2 VALUES AND HUMAN

The concept of value does not have a clear definition, as it can be understood as an object of interest or as a goal, but also as a positive or negative attitude, as well as a tool of orientation or a criterion for differentiation (Smékal, Čerňák, 2008).

If we think about values, it means that we think about what is most important in our life. Everyone has a certain number of values, but the degree of their importance is different for each person. A value that is important to one person may not be equally important to another person (Šarníková, 2012).

Each value is characterized by certain signs, specifically:

We can define values as beliefs that are very closely connected to the emotional side, they are not objective thoughts.

- Values are motivating constructs related to our desired goals that people adhere to and strive to achieve..

- Values can have the nature of abstract goals precisely when they exceed Specific actions and situations.
- Values as a guiding principle used in the selection or evaluation of activities, people, plans and events. They can also serve as standards or criteria, whether events are good or bad, justified or unjustified, etc. In this sense, a person also thinks about another person, whether he is worthy of effort or rejected.
- Structure-creating values. Each person creates his own set of values in which hierarchy prevails. People attach more importance to values such as justice or success, originality or tradition, material wealth or spirituality, etc. The importance of values also conditions human actions (Schwartz, 2009).

The first five characters are valid for all values. What distinguishes values from one another is the type and nature of the goal or stimulus that the value expresses (Ištvániková, Čižmárik, 2007).

2.1 Youth and values

The adolescent is already capable of a certain abstraction, during this period he experiences many stimuli and gradually begins to stabilize his own set of values, which he organizes and supplements it with cultural and civilizational values. The result of this process is the emergence of one's own value orientation (Gogová, Kročková, Pintes, 2004).

Boroš (1996) characterizes values in young people's lives as something that young people orient themselves towards, that they consider important in terms of their needs, interests and attitudes. For a young person, values are important as they provide him with existential well-being. A young person's choice of values also reflects the results of education and it is influenced by various environmental factors that affect a person in the course of life.

We must realize that the conditions in which the youth's value orientation is formed can be simple but also complex, normal but also conflicting, simply put – diverse. Interrelationships between youth values are often very complicated. Individual values are not only confronted with exact facts and realities, but very often they are confronted with the bonds of entire systems of values. Thanks to this, their durability and resistance to changes is strengthened. A young person's values are systematically organized and form a certain value system that he adheres to. The place of value is determined by its objective qualities, but also by the qualities of the evaluating subject (Jablonský, Matúšová et al., 2013).

2.2 Free time

We can understand free time as a space for freedom of activity and human development, a space for rest and regeneration of mental and physical forces. As our space for satisfying needs and interests, space for self-realization and self-education (Masariková, 2002). From a social and pedagogical point of view, free time is characterized as a specific area of human life, bringing a special benefit to a person: the joy of freedom, space for creativity, satisfaction, joy, pleasure, as well as opportunities for self-expression and activities that include elements of physical, mental, social, artistic and spiritual. It is one of the most important sources of personal, social and economic development, contributes significantly to the development of life, supports overall health and well-being. Free time is a basic human right and must not be denied to anyone under any circumstances (Pávková, 1999).

The free time of children and youth is therefore a very important determinant, as it represents a long-term perspective of life and education, a chance for their development and self-realization (Hájek, 2008). In today's society, we can notice a growing tendency of

dissatisfaction, stress, boredom, lack of movement, loss of creativity. We can even notice the growing phenomenon of individualism and alienation from people. All these problems can be reduced from an early age in children and young people by meaningfully filling their free time with appropriate leisure activities (Pávková, 1999)

3.3 Volunteering

The core of volunteerism can be seen as an individual who participates in spontaneous, private and freely chosen activities, which in their essence bring welfare to society, which can be felt by the participants. These activities should not be enforced by any institutions or government agency. The individual is not rewarded with a financial reward or any other benefit for the activities performed (Duben, 1996). Based on this definition, we can state that the performance of a volunteer is conditioned by free will and willingness to work for free. Cintulová (2010) claims that even if the volunteer is not evaluated financially, it cannot automatically be said that the volunteer does not gain anything from his activity. Although we cannot directly talk about material gains, benefits in the form of knowledge, skills, social contacts and professional development are an integral part. According to Bourdieu (1998), altruism is possible only when the habits of the person predisposed to altruism meet a world in which this altruism is rewarded. Based on this, volunteering is possible only if people have a predisposition to selflessness and the area in which people work is socially valued. Not every area is valued equally.

Volunteering can be divided into formal, which is carried out within or through a certain type of organization, or informal volunteering, which takes place outside the context of an organization (Brozmanová Gregorová et al., 2012).

According to surveys from 2006, 79% of Slovaks said that helping others or volunteering is important to them. According to the Eurobarometer public opinion poll, 33% of Slovaks were involved in volunteer activities in various organizations.

Further research was carried out in 2011 and 2017, where an increase in the participation of young people in both formal and informal volunteering was noted. While in 2011, 25.7% of young people participated in formal volunteering, in 2017 it was up to half. Similar results were achieved in informal volunteering, in which 44.7% of young people participated in 2011 and 47.8% of young people participated in 2017 (Brozmanová Gregorová, Šolcová, Siekelová, 2018).

3 RESEARCH METHODOLOGY

The paper also includes the empirical results of the first phase of data collection of quantitative-qualitative research, which was carried out as part of the project VEGA 1/0299/21 *Current religious-ethical topics among youth under the influence of the current corona-crisis.*

Considering the nature of the research, we have chosen several research tools and techniques. The data collection was divided into several stages in view of the issue and the research sample. The basic research tool was a questionnaire that we designed as our own, because due to the specific and narrowly focused topic associated with the experience of youth during the pandemic in the context of religious-ethical topics, it was not possible to use a standardized research tool. Qualitative research tools included content analysis of open items from the questionnaire, content analysis of works of selected respondents and individual semi-

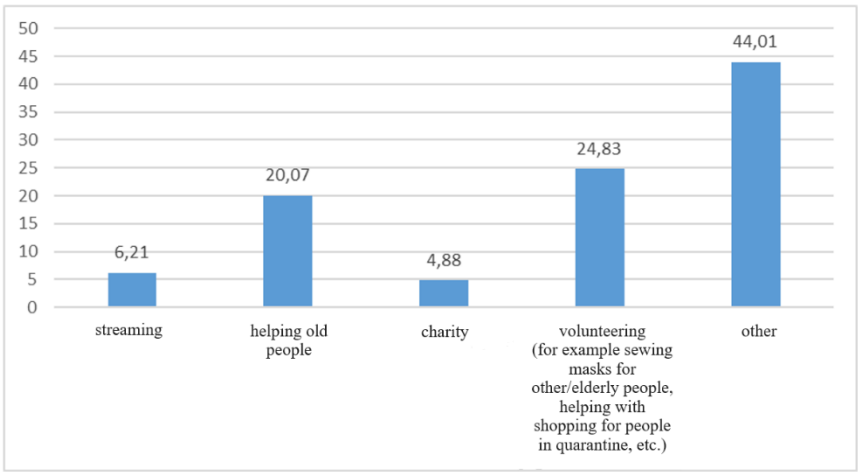
structured interviews, as well as content analysis of selected websites preferred by young people.

The main goal of the research was to find out and analyze the scope of religio-ethical topics widespread among the young generation and to find out the degree of media influence on the formation of attitudes to the relevant topics. At the same time, to find out how much the youth's interest in these topics has changed under the influence of the aforementioned COVID19 crisis and how intensively they deal with the topics.

In the context of the paper's topic, we set the following research question: Did young people undertake any activities to help alleviate the covid crisis?

As part of the first phase of data collection from the questionnaire, we had a sample of N=902 respondents, with the highest representation of respondents from the Žilina, Prešovský, Košice and Bratislava regions. In the second phase, we added less represented regions. The selection of the sample was random, the questionnaire was distributed electronically and also in paper form. A higher representation was represented by youth with permanent residence in the countryside (N=605). The age of the respondents was from 13 years old to approximately 23 years old. The largest group was represented by the category of 15-16 year olds, which made up 37%. Since our interest was represented by pupils of the 8th year of elementary school up to university students, in the first phase the most numerous representation was represented by secondary school students (47%). 69% of women filled out the questionnaire.

One of the items that the respondents filled in the questionnaire was the question of helping young people, the result of which was supposed to be the mitigation of the negative manifestations of the pandemic. As we can see in graph 1, the most numerous answer was the option other, where the respondents could add their own answer. Almost 25% of respondents became active in the field of volunteering, which we could experience in practice with several concrete manifestations. Young people went shopping for people who had to be in quarantine, sewed masks, and helped with collections and registration as part of antigen testing. To a much lesser extent, they became active by streaming on the Internet, possibly social networks and in the field of charity.

Graph 1: Activities of young people that helped mitigate the negative consequences of the pandemic

Of the other options, up to 85% of respondents said that they did nothing and did not help in any way. The remaining percentage of answers was different, it was diverse, young people helped in the household (baking, cooking, cleaning, etc.), or they helped grandparents, or in taking care of younger siblings, several respondents went hiking, developed a hobby. One respondent wrote motivational posts, several of them helped people in the immediate vicinity or through conversations with friends, or played football. On the other hand, several respondents said that they played online network games, the rest of the answers were mainly oriented towards statements in the sense of who will give them something for free, why they should help, three respondents said that they cursed the government, because of the prime minister they were poor and that's why they sat only at home.

4 FINDINGS AND CONCLUSION

From the given results, we can conclude that 37.5% of young people did nothing to alleviate the negative manifestations of the pandemic, which they could have initiated through personal involvement and help to the people around them. On the other hand, 44.9% of young people helped the elderly or volunteered. The results indicate a significant degree of egoism and sometimes aggressive behavior associated with negative attacks and criticism of everyone around, instead of one's own initiative to contribute to positive values and selfless help. The results also indicate a strong influence of the media on the opinions of young people. We assume that social networks shape young people the most and at that time they also shaped them, which we will statistically analyze more deeply in the next stages of the research and find out the significance, as well as analyze qualitatively.

Our assumptions that young people will be more proactive in helping other people were not confirmed. It is interesting that the answers in other items of the questionnaire also indicate a significant degree of egoistic behavior. It seems that even the strong crisis and the strong impact of the pandemic on the everyday life of young people did not contribute to the re-evaluation of behavioral motives and the reorganization of the hierarchy of values. In the next stages of the research, we will focus more on the issue and compare the findings with other researches of a similar focus.

Sources

1. BOROŠ, J. Problematika hodnôt adolescentov a vysokoškolákov. In: *Pedagogická revue*. Bratislava: SPN, 1996. ISSN 1335-1982.
2. BOURDIEU, P.*Teórie jednání.* Praha: Karolinum – nakladatelství Univerzity Karlovy, 1998. ISBN 80-7184-518-3.
3. BROZMANOVÁ GREGOROVÁ, A. et al.. *Dobrovoľníctvo na Slovensku – výskumné reflexie*. Bratislava: Iuventa. 2012. ISBN 978-80-8072-119-0.
4. BROZMANOVÁ GREGOROVÁ, A., ŠOLCOVÁ, J., SIEKELOVÁ, M. *Dobrovoľníctvo mládeže na Slovensku – aktuálny stav a trendy.* Stupava: Platforma dobrovoľníckych centier a organizácii, 2018. ISBN ISBN 978-80-973034-0-2.
5. CINTULOVÁ, L. Vplyv dobrovoľníctva na formovanie hodnotového systému mládeže. In: *Mládež a hodnoty 2010 Výchova l hodnotám v kontextu pluralitnú a multikultúrní společnosti*. Olomouc: Hanex, 2010. ISBN 978-80-7409-035-6.
6. DUBEN, R. *Neziskový sektor v ekonomice a společnosti.* Praha: Codex Bohemia, 1996. ISBN 80-85963-19-1.
7. GOGOVÁ, A., KROČKOVÁ, Š., PINTES, G. *Žiak – sloboda – výchova: teória výchovy a vychovávania.* Nitra: UKF, 2004. ISBN 80-8050-675-2.
8. HÁJEK, B., HOFBAUER, B., PÁVKOVÁ, J. *Pedagogické ovlivňování volného času: současné trendy.* Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7376-473-1.

9. IŠTVÁNIKOVÁ, L., ČIŽMÁRIK, M. Hodnoty a hodnotové orientácie v zrkadle dejín. In: *Člověk a spoločnosť*. [online]. 2007. Dostupné na: http://www.saske .sk/cas/archiv/2-2007/cizmarik.html ISSN 1335-3608.
10. JABLONSKÝ, T., MATÚŠOVÁ, S. a kol. *Učiteľ a hodnoty. Európske hodnoty a kultúrne dedičstvo – výzva pre vzdelávanie.* Ružomberok: Verbum, 2013. ISBN 978-80-561-0089-9.
11. MASARIKOVÁ, A. *Vybrané kapitoly z pedagogiky voľného času.* Nitra: UKF PF, 2002. ISBN 80-968735-0-4.
12. PÁVKOVÁ, J. *Pedagogika volného času.* Praha: Portál, 2002. ISBN 80-7178-711-6.
13. SCHWARTZ, S., H. *Basic Human Values.* [online] 2009. Dostupné na: <http://ccsr.ac.uk/qmss/seminars/2009-06-10/documents/Shalom_Schwartz_1.pdf>
14. SMEKÁL, V., ČERŇÁK, M. Hodnoty a trávenie volného času dospívajících. In: *Mládež a hodnoty 2007.* Olomouc: Hanex, 2007. ISBN 978-80-244-2142-1.
15. ŠARNÍKOVÁ, G. *Učiteľ a európske hodnoty: Teoreticko-odborná příručka k poňatiu európskych hodnôt a kultúrneho dedičstva v nižšom sekundárnom vzdelávaní.* Ružomberok: Verbum, 2012. ISBN 978-80-8084-945-0.

Contact

Bc. Mgr. Zuzana Semričová
Catholic university in Ružomberok,
Faculty of Education
Hrabovská cesta 1, Ružomberok
Tel: +421948121293
email: semricova.z@gmail.com

PaedDr. Mária Karasová, PhD.
Catholic university in Ružomberok,
Faculty of Education
Hrabovská cesta 1, Ružomberok
Tel: +421915251282
email: maria.karasova@ku.sk

ANALÝZA SOCIÁLNÍCH KOMPETENCÍ U UČITELŮ ZÁKLADNÍCH ŠKOL

ANALYSIS OF SOCIAL COMPETENCIES OF PRIMARY SCHOOL TEACHERS

Petr Šuda, Jan Tirpák, Kateřina Hádková

Abstrakt

Článek se věnuje problematice sociálních kompetencí u učitelů základních škol. Výzkum byl proveden standardizovaným dotazníkovým šetřením pomocí testu Inventáře sociálních kompetencí-ISK (Hoskovcová&Vašek, 2017) na vzorku 112 vybraných respondentů v Ústeckém kraji. Samotný text reflektuje klíčové aspekty související s tímto výzkumem.

Klíčová slova: *sociální kompetence, charakteristika profese, učitel, základní škola, standardizovaný dotazník, ANOVA*

Abstract

The article deals with the issue of social competence among primary school teachers. The research was conducted using a standardized questionnaire survey using the Social Competence Inventory-ISK test (Hoskovcová&Vašek, 2017) on a sample of 112 selected respondents in the Ústí Region. The text itself reflects the key aspects related to this research.

Key words: *social competence, characteristics of the profession, teacher, elementary school, standardized questionnaire, ANOVA*

1 ÚVOD A TEORETICKÁ VÝCHODISKA

1.1 Obecný konceptuální rámec problematiky sociálních kompetencí u učitelů základních škol

Společnost klade na roli učitele neobyčejné nároky. Česká školní inspekce (ČŠI) ve své tematické zprávě zaměřené na společné znaky vzdělávání v úspěšných základních školách však jasně deklaruje (Novosák, 2021), že utváření kvalitního pedagogického sboru je procesem dlouhodobějšího charakteru a učitel svou roli uskutečňuje ve vztahu k žákům, kolegům, rodičům žáků, společnosti. Za velmi důležitý znak úspěšných škol lze však dle ČŠI považovat především vysokou kvalitu pedagogického sboru. Jedná se také o učitele, kteří jsou rovněž otevření svému dalšímu profesnímu rozvoji, související bezesporu s kvalitou pedagogického vedení a se spoluprací jednotlivých aktérů školy. Průběh výuky v těchto školách se odlišuje především častěji zaznamenanou příjemnou atmosférou, panující ve vtahu k učiteli a mezi žáky. Dále pak častějším výskytem situací podporujících sebedůvěru žáků. Ve vztahu k výše uvedenému je možné proto přijmout jako jednu z důležitých podmínek při optimalizaci činnosti současné školy zejména sociální profesní dovednosti učitelů. Celá škola totiž může mít zisk z toho, že její učitelé dokáží alespoň do jisté míry efektivně komunikovat, spolupracovat, sdělovat své potřeby a vzájemně se respektovat. Výchova, vzdělávání i vyučování ve školním prostředí, je profesně velmi náročnou činností. Tyto mimořádné nároky profese pramení zejména ze sociálních aspektů školních interakcí. Interpersonální (sociální) vztahy ve školním prostředí jsou a vždy budou značně mnohotvárné i mnohočetné. Neexistuje žádný jednoduchý recept na jejich poznání či zvládnutí. Sociální vztahy ve škole však

představují základ edukačních procesů a jejich příznivé klima podporuje úspěšnou realizaci cílů výchovy a vzdělávání. Stále častěji mnozí autoři hovoří o tom, že dnešní pluralitní společnost charakterizuje i značný sociální tlak, jenž na jednotlivce působí. Ten může následně vést ke zvýšenému důrazu a nutnosti na sociální flexibilitu člověka a s ní přímo související i sociální kompetence. Existuje však značné množství definic, věnující se problematice sociálních kompetencí a způsobu jejích vnímání. Je to dáno do značné míry tím, že pojem sociální kompetence se vztahuje na velmi široké spektrum lidských schopností a dovedností a překrývá se s četnými příbuznými koncepty. Ty následně vedou k pokusům o jejich určitou kategorizaci a o sjednocení terminologie napříč vědními disciplínami. Sociální kompetence však patří k těm teoretickým pojmům, jež nejsou vykládány v odborné literatuře jednoznačně a jasně. To s sebou samozřejmě přináší i určité odlišnosti při jejich výkladu.

Nakonečný (2000) popisuje sociální kompetence jako soubor vědomostí, znalostí, dovedností, schopností, postojů a hodnot, jež využívá jedinec v rámci sociálního kontaktu s ostatními lidmi. Díky sociálním kompetencím můžeme u dané osoby vysledovat sociálně kompetentní chování, umožňující člověku dosahovat v různých sociálních situacích jeho cílů.

Řezáč (2008) spojuje sociální kompetence primárně s mezilidskými vztahy. Mezi sociální kompetence tedy patří řada sociálních dovedností a schopností. Jde zejména o percepční, interakční, komunikační, behaviorální a organizační dovednosti. Sociální kompetence jsou však podle autora do značné míry ovlivněny rovněž psychosociální zralostí. Ta je spojena se schopností porozumět sobě samému, sebehodnocení, vnitřní nezávislosti jedince a pocitem odpovědnosti.

Velice úzce však sociální kompetence souvisí též s pojmem sociální učení, k němuž lze přistupovat jako k cílevědomému zvyšování sociální kompetence člověka. V přímé souvislosti se o sociální kompetenci často hovoří i ve vztahu k tzv. efektivnímu sociálnímu chování. Obecně se však sociální kompetencí rozumí způsobilost jedince kontrolovat průběh sociální situace v souladu s vlastními cíli. Jedná se o přiměřenou reakci, schopnost flexibilně používat jednu dovednost ve více situacích, porozumět potenciálu sociálních schopností. Z tohoto pohledu tak sociální kompetence umožňuje na základě sociální percepce zvládání sociálních interakcí, komunikačních strategií, konfliktů, kooperace či moderace. Teoretickému vymezení oblasti sociálních kompetencí se věnovala značná pozornost i ve vztahu ke schopnosti jedince nacházet vzájemné souvislosti mezi myšlením, cítěním a chováním, vedoucí k dosažení sociálních úloh a očekávaných výsledků (Výrost a kol., 2019). Je však nutné si uvědomit, že míra sociální kompetence sehrává důležitou úlohu v procesu začlenění do sociálních struktur. V tomto článku je proto pojem sociální kompetence pojímán spíše jako komplex sociálních způsobilostí, příslušných sociálních vědomostí a zkušeností, stejně tak jako i sociálních vlastností, sociálních motivů a postojů. (Baštěcká a kol., 2013)

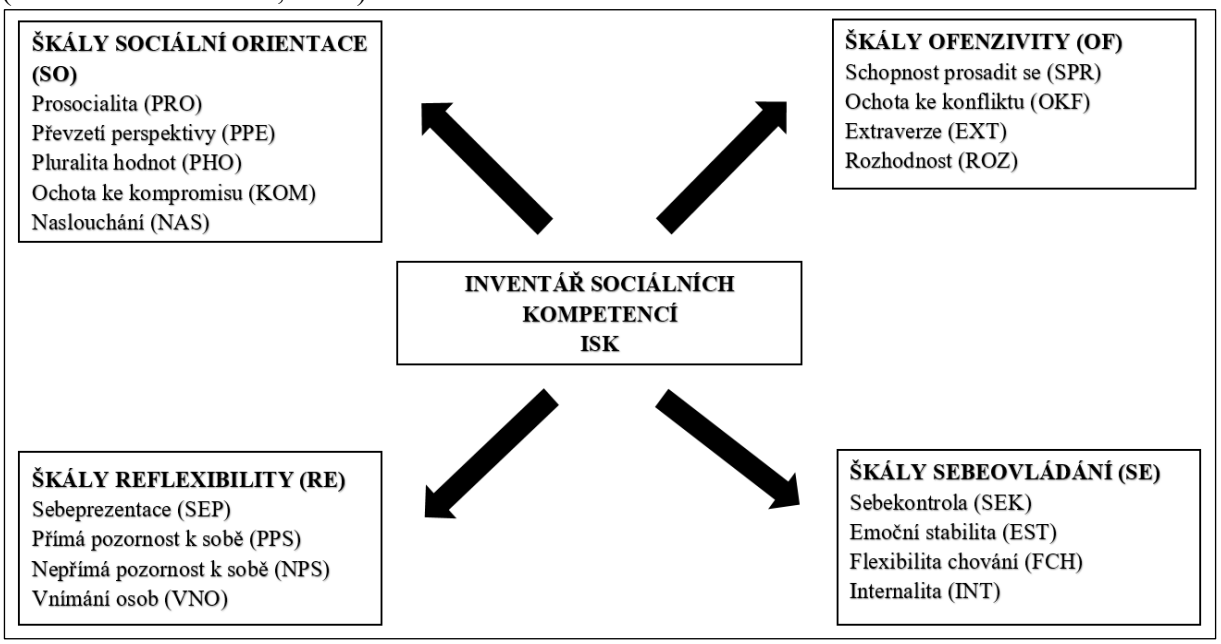
Proto se nástrojem rozvoje komplexních sociálních kompetencí stávají především sociální dovednosti, jež se efektivně osvojují sociálním učením. Tento proces umožňuje zlepšovat aktivní kontakty s druhými lidmi (obohacuje mezilidské vztahy, buduje vzájemnou důvěru, respekt, schopnost vycházet s druhými lidmi, spolupracovat s nimi a řešit případné konflikty, navazovat verbální kontakty). Dále pak pomáhá prožívat lépe sebe sama z hlediska vlastních kompetencí v sociální, morální i výkonové oblasti života (zvyšovat sebejistotu, sebedůvěru, sebeúctu, sebehodnocení, rozhodnost či snižovat závislost na hodnocení druhými lidmi, rozvíjet samostatnost a tvořivost, posilovat průbojnost v sociálních konfliktech). V neposlední řadě konstruktivně rozvíjí dlouhodobější strategie jednání. Tedy umožňuje reflektovat své zkušenosti a průběžné pochopení opakujících se jevů a zákonitostí. (Vališová&Kasíková, 2011) Z tohoto pohledu je tak sociálně kompetentní člověk mimo jiné schopen nacházet individuální kompromisy mezi neustálým potlačováním vlastních zájmů a velice dobře reaguje na potřeby dané společnosti a náležitě se v ní také orientuje. (Gardner, 1999)

Sociálně kompetentní chování je rovněž základním předpokladem pro úspěšné (efektivní, účinné) vedení žáků. Ve vztahu k učitelům základních škol je dlužno dodat, že sociálně kompetentní učitel by měl znát teorii sociální percepce. Měl by jít příkladem partnerské a efektivní komunikace, vytvářet žákům příležitosti k vzájemné interakci, zvládat konflikty mezi žáky (interpersonální konflikty). Jelikož je však záměrem tohoto článku zasadit problematiku do širšího kontextu, je problematika zpracována více interdisciplinárně, komplexně a mezioborově. Domníváme se, že výsledkem takového přístupu je ucelený pohled na sledovanou problematiku. Někteří autoři odborné literatury se totiž užívání pojmu sociální kompetence zcela vzdali ve prospěch označení sociální dovednosti. V odlišném pojetí ovšem mohou být sociální kompetence pojímány jako kategorie sociálním dovednostem nadřazená, přičemž dovednost je chápána jen jako jedna ze součástí kompetence (Šnýdrová, 2008).

2 METODOLOGIE

Náš výzkumný záměr jsme realizovali na vzorku N = 112 učitelů základních škol, kdy z toho bylo 12 mužů (9 %) a 100 žen (91 %). Věkový průměr respondentů výzkumného šetření byl 36 let, s průměrnou délkou praxe 8 let. Výzkum byl proveden standardizovaným dotazníkovým šetřením pomocí testu Inventáře sociálních kompetencí-ISK (Hoskovcová&Vašek, 2017). Pro výzkum byly osloveny základní školy v Ústeckém kraji a administrace standardizovaného dotazníku provedena vždy individuálně a s každým respondentem zvlášť. Využili jsme plné verze ISK o 108 položkách, jež sytí 17 primárních škál, které můžeme spojovat do čtyř hlavních sekundárních škál.

Obrázek 1: Přehled jednotlivých škál – Inventář sociálních kompetencí-ISK (Hoskovcová&Vašek, 2017)

Mezi základní primární škály metody patří: prosocialita (PRO, 7 položek), převzetí perspektivy (PPE, 6 položek), pluralita hodnot (PHO, 7 položek), ochota ke kompromisu (KOM, 6 položek), naslouchání (NAS, 6 položek), schopnost prosadit se (SPR, 7 položek), ochota ke konfliktu (OKF, 5 položek), extraverze (EXT, 6 položek), rozhodnost (ROZ, 6 položek), sebekontrola (SEK, 6 položek), emoční stabilita (EST, 6 položek), flexibilita chování (FCH, 6 položek), internalita (INT, 9 položek), sebeprezentace (SEP, 7 položek), přímá pozornost k sobě (PPS, 6 položek), nepřímá pozornost k sobě (NPS, 6 položek),

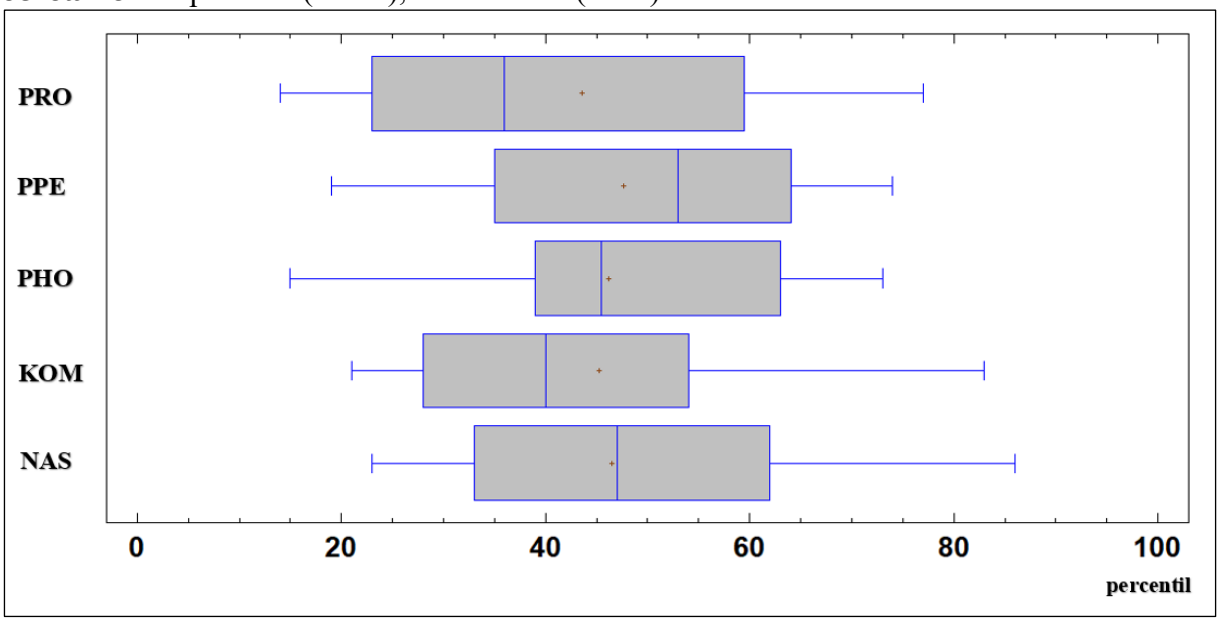
vnímání osob (VNO, 6 položek). Mezi sekundární škály následně patří: sociální orientace (SO), ofenzivita (OF), sebeovládání (SE), reflexibilita (RE).
Jednotlivé otázky dotazníkového šetření ISK jsou seřazeny tak, aby mezi sebou položky sytící stejnou škálu měly co největší rozestup. Přibližně polovina položek se skóruje negativně. Inventář sociálních kompetencí-ISK pracuje na principu sebeposouzení a odpovědi odrážejí sebehodnocení zkoumané osoby. Proband čte výroky a vyjadřuje se na čtyřstupňové škále (od 1 = vůbec nesouhlasí, po 4 = zcela souhlasí). Výsledek hrubého skóre lze následně převést na vybrané standardizované hodnoty (percentil, stanin, standardní skór). Z pohledu našeho výzkumného šetření jsme se v tomto článku přiklonili komparovat vždy dosažené percentilové pořadí. Domníváme se, že pro celkové srovnání se jedná o nejrelevantnější ukazatel. Technicky řečeno je totiž percentil hodnota na stupnici od 1 do 100, signalizující procento výsledků v jakémkoliv existujícím hodnocení, které jsou rovné nebo pod zmíněným výsledkem. Percentily mají smysl, když máte velký počet hodnot, neboť pak je přidělení obvyklejší (MacDonald, 2008).
Vícenásobná komparace dat byla následně provedena pomocí analýzy rozptylu ANOVA a softwaru Statgraphics Centurion XVI. II na hladině významnosti $\alpha = 0{,}05$. Z výpočtů ANOVA-testu nás zajímala především hodnota testového kritéria F a jemu příslušející hodnota pozorované hladiny významnosti p. V případě, že p hodnota byla menší než 0,05, podrobili jsme data post-hoc analýze. Při statistické analýze jsme volili konkrétní metody podle typu a rozdělení dat. Data byla nejdříve testována Shapirovým-Wilkovým testem normality (Shapiro&Wilk, 1965). Mezi kterými skupinami je následně statisticky významný rozdíl, jsme následně zjišťovali z post-hoc analýzy založené na metodě Dunnové (Dunn, 1964). Statistické veličiny, jež jsou uváděny dále v tabulkách u deskriptivní části výzkumného šetření, jsou ve shodě s českou odbornou literaturou (Hendl, 2012). Jedná se zejména o následující označení: N = počet respondentů, p = hladina významnosti (p-level), SD = směrodatná odchylka, α = Cronbachovo alfa, t = testové kritérium příslušného typu Studentova t - testu při shodných nebo neshodných rozptylech pro komparaci aritmetických průměrů dvou nezávislých výběrů dat, PP = percentilové pořadí.

3 VÝSLEDKY ŠETŘENÍ A JEJICH DISKUSE

V rámci našeho výzkumného šetření jsme komparovali vždy dosažené percentilové pořadí respondentů. První námi sledovanou oblastí byla sociální orientace (SO), jež tvoří prosocialita (PRO), převzetí perspektivy (PPE), pluralita hodnot (PHO), ochota ke kompromisu (KOM), naslouchání (NAS). Klíčovým ukazatelem pro samotné porovnání se stal výsledek aritmetických průměrů percentilu pořadí jednotlivých učitelů základní školy. Z hlediska komparace byla využita analýza rozptylu ANOVA na hladině významnosti $\alpha = 0{,}05$. Hodnota testového kritéria v oblasti sociální orientace (SO) byla F 0,45 a P_t 0,773, tedy větší než 0,05. Můžeme učinit tudíž závěr, že mezi srovnávanými oblastmi jsou sledované rozptyly shodné. To znázorňuje i námi vytvořený krabicový graf 1, kdy PRO = 43,589, SD_{PRO} = 19,334, PPE = 47,643, SD_{PPE} = 16,627, PHO = 46,143, SD_{PHO} = 15,937, KOM = 45,214, SD_{KOM} = 15,902, NAS = 46,464, SD_{NAS} = 16,545, TOT = 45,811, SD_{TOT} = 16,851.
Zastáváme názor, že výše uvedené výsledky souvisí se samotnou náplní a činnostmi práce učitele na základní škole. Prosocialita, převzetí perspektivy, pluralita hodnot, ochota ke kompromisu, naslouchání jsou důležité sociální kompetence učitele. Být učitelem totiž znamená poznávat a rozumět žákům i sobě a to s citem reagovat na školní situace, navrhovat a realizovat optimální vzdělávací strategie, jednat ve skupině kolegů. Význam těchto činností je proto značně široký, kdy pozitivní sociální interakce mezi učitelem a žákem mohou vhodně ovlivňovat jejich vzájemné vztahy a podílet se stejnou měrou například na školní úspěšnosti žáků a profesní spokojenosti samotných učitelů (Vališová&Kasíková,

2007). V tomto ohledu můžeme tvrdit, že v rámci našeho výzkumu se potvrdily relativně vysoké výsledky percentilu v jednotlivých oblastech sociální orientace (SO) u učitelů základních škol.

Graf 1: Krabicový graf porovnávající výsledky percentilu pořadí v oblasti sociální orientace (SO)/prosocialita (PRO), převzetí perspektivy (PPE), pluralita hodnot (PHO), ochota ke kompromisu (KOM), naslouchání (NAS)

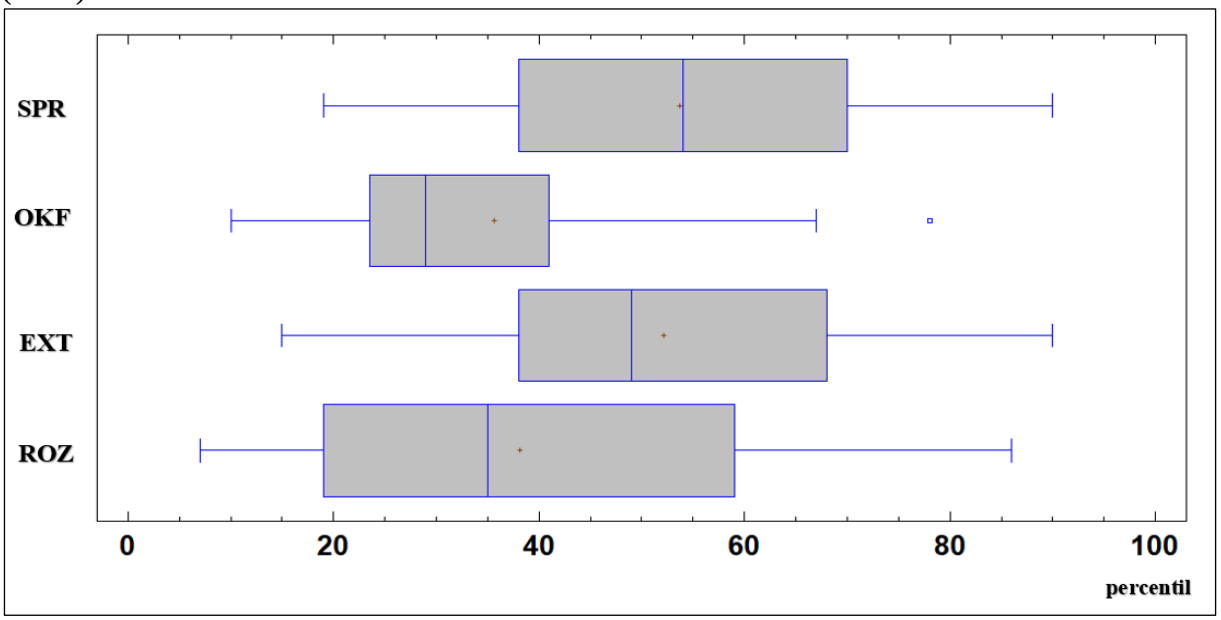

Druhou sekundární škálou byla ofenzivita (OF). Tu představuje primární škála: schopnost prosadit se (SPR), ochota ke konfliktu (OKF), extraverze (EXT), rozhodnost (ROZ). Protože grupovací proměnná má více než dvě proměnné, byla využita pro další šetření analýza rozptylu ANOVA. Hodnota testového kritéria v oblasti ofenzivity (OF) byla F 14,22 a P_t 0,000 (nižší hodnota než 0,05). Mezi testovanými oblastmi nejsou proto sledované rozptyly shodné. To znázorňuje i námi vytvořený krabicový graf 2, kdy SPR = 53,661, SD_{SPR} = 17,857, OKF = 35,625, SD_{OKF} = 16,832, EXT = 52,161, SD_{EXT} = 17,681, ROZ = 38,143, SD_{ROZ} = 21,365, TOT = 44,897, SD_{TOT} = 20,095. Abychom však zjistili, mezi kterými skupinami vznikl statisticky významný rozdíl, bylo nutné provést post-hoc analýzu (tab. 1). Statisticky signifikantní rozdíly v oblasti ofenzivity existují tehdy, pokud hodnota P_t je menší než 0,05. V tabulce jsou uvedené rozdíly zvýrazněné silně a představují tudíž skupiny, mezi kterými je statisticky významný rozdíl. Ten spatřujeme především v oblasti ochoty ke konfliktu (OKF) a rozhodnosti (ROZ).

Učitelská profese je v mnoha směrech profesí zvýšeně zátěžovou. Proto musí mezi základní sociální kompetence učitele patřit i určitá míra ochoty ke konfliktu a rozhodnosti. Výsledky výzkumného šetření z hlediska porovnání percentilu pořadí však tuto skutečnost nepotvrzují. Ochota ke konfliktu je také schopností aktivního hledání řešení. Je nutné si uvědomit, že škála ofenzivity je vnímána jako silovým faktorem. Poskytuje námi do určité míry přehled o tom, zda je posuzovaná osoba v sociálním prostoru spíše pasivní, aktivní, případně dokonce proaktivní, jaká je míra její asertivity, do jaké míry je ochotná bojovat za své zájmy, vymezovat se vůči jiným osobám, případně hájit své názory, či trvat na nich a do jaké míry je ochotná jít do konfliktu. (Hoskovcová&Vašek, 2017) Ve školním prostředí do popředí vystupuje záměrná i nezáměrná interakce učitele a žáka, učitele a žáků či školní třídy. Tato úroveň klade na učitele mnoho nároků a požadavků vyplývajících například z toho, že učitelé pracují se žáky odlišného pohlaví, rozdílného věku, charakterových vlastností a kupříkladu schopností. Navíc samotní žáci vstupují do těchto interakcí aktivně, jak na

úrovni individuální, tak skupinové (Gillernová a kol., 2012). Tyto vztahy mohou představovat možný zdroj sociální opory učitele a žáka, ale taktéž vytvářet konfliktní prostředí ve třídě. Namístě je opět proto zdůraznit, že určitá úroveň ochoty ke konfliktu a rozhodnosti je naprosto stěžejní pro učitele základní školy.

Graf 2: Krabicový graf porovnávající výsledky percentilu pořadí v oblasti ofenzivita (OF)/ schopnost prosadit se (SPR), ochota ke konfliktu (OKF), extraverze (EXT), rozhodnost (ROZ)

Tabulka 1: Post-hoc analýza pro rozdíly v oblasti ofenzivity (OF)/schopnost prosadit se (SPR), ochota ke konfliktu (OKF), extraverze (EXT), rozhodnost (ROZ)

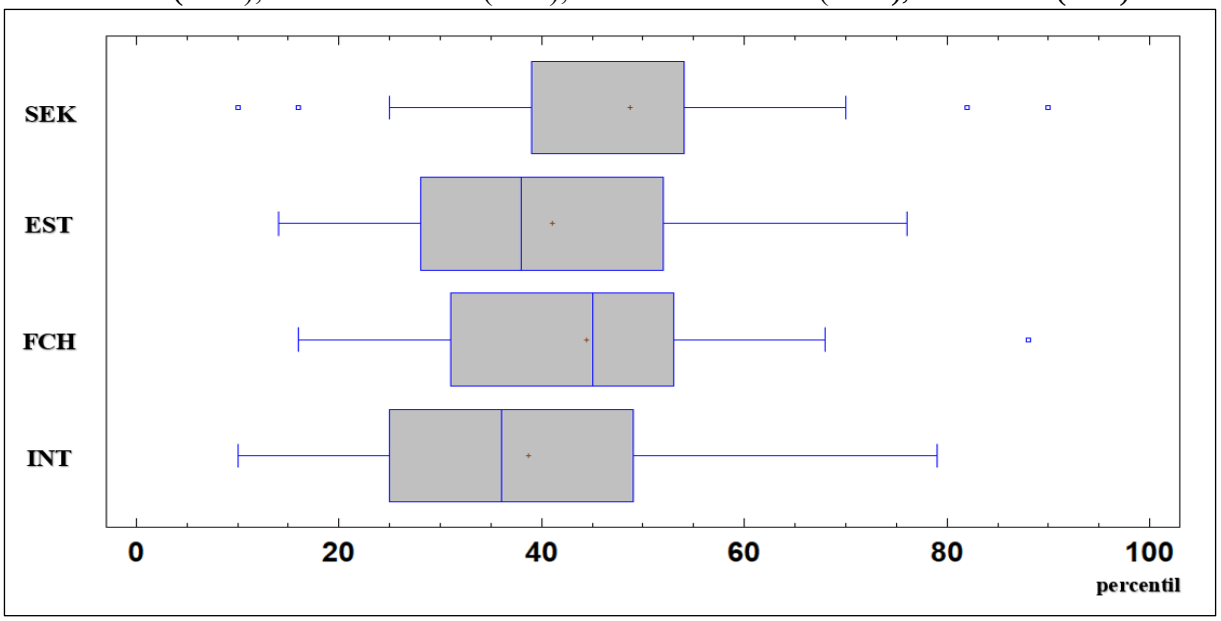
OF	SPR	OKF	EXT	ROZ
SPR		**P_t = 0,00**	P_t = 0,66	**P_t = 0,00**
OKF	**P_t = 0,00**		**P_t = 0,00**	P_t = 0,49
EXT	P_t = 0,66	**P_t = 0,00**		**P_t = 0,00**
ROZ	**P_t = 0,00**	P_t = 0,49	**P_t = 0,00**	

Sebeovládání (SE) je třetí sekundární škálou reflektující sebekontrolu (SEK), emoční stabilitu (EST), flexibilitu chování (FCH), internalitu (INT). Při komparaci aritmetických průměrů percentilu pořadí u jednotlivých učitelů základních škol jsme zjistili hodnotu F 3,71 a P_t 0,012. Opět tedy nižší než pozorovaná hladina významnosti α = 0,05. Můžeme učinit závěr, že sledované soubory a jejich rozptyly nejsou shodné. Pro dokreslení celé situace nám pomůže krabicový graf 3, kde SEK = 48,770, SD_{SEK} = 18,531, EST = 41,071, SD_{EST} = 15,501, FCH = 44,446, SD_{FCH} = 16,325, INT = 38,643, SD_{INT} = 17,726, TOT = 43,232, SD_{TOT} = 17,370.

Protože sledovaná hodnota P_t byla menší než 0,05, museli jsme provést post-hoc analýzu. Ta nám totiž umožňuje následně zjistit, mezi kterými konkrétními skupinami vznikl statisticky významný rozdíl (tab. 2). Ten je dobře patrný v oblasti emoční stability a internality. Učitelství stejně jako každá jiná profese, je určována vnějšími i vnitřními faktory a rozpory mezi nimi přinášejí problémy. Ve skutečnosti jde o to, že škola a učitelé jsou permanentně monitorováni, posuzováni a podrobováni kritice, ať již žáky, rodiči, veřejností i odpovědnými kontrolními subjekty (Tirpák, 2019). Učitel by proto měl disponovat psychickou odolností vůči stresům a emoční stabilitou. Vyrovnaná a převážně kladná odezva učitele na žáky totiž napomáhá ke vzniku pocitu psychologického bezpečí a jistoty pro žáky i

ostatní účastníky výchovně vzdělávacího procesu. Naproti tomu emocionální nevyrovnalost učitele, projevující se proměnlivostí, vysokou vzrušivostí, netrpělivostí, nepřiměřenými emocionálními reakcemi, může vytvářet ve třídě nevhodné klima prostředí. Důležitá je taktéž i internalita, jež můžeme chápat jako schopnost člověka vnímat sám sebe jako příčinu událostí a rozpoznat důsledky svého chování jako ovlivnitelné vlastním chováním a jednáním. (Hoskovcová&Vašek, 2017) Avšak v rámci našeho výzkumu je emoční stabilita (EST) a internalita (INT) statisticky významně nižší u učitelů základní školy, než je to u sebekontroly (SEK) a flexibility chování.

Graf 3: Krabicový graf porovnávající výsledky percentilu pořadí v oblasti sebeovládání (SE)/ sebekontrola (SEK), emoční stabilita (EST), flexibilita chování (FCH), internalita (INT)

Tabulka 2: Post-hoc analýza pro rozdíly v oblasti sebeovládání (SE)/celý soubor výzkumného šetření/sebekontrola (SEK), emoční stabilita (EST), flexibilita chování (FCH), internalita (INT)

SE	SEK	EST	FCH	INT
SEK		**P_t = 0,02**	P_t = 0,19	**P_t = 0,00**
EST	**P_t = 0,02**		P_t = 0,26	P_t = 0,44
FCH	P_t = 0,19	P_t = 0,26		P_t = 0,07
INT	**P_t = 0,00**	P_t = 0,44	P_t = 0,07	

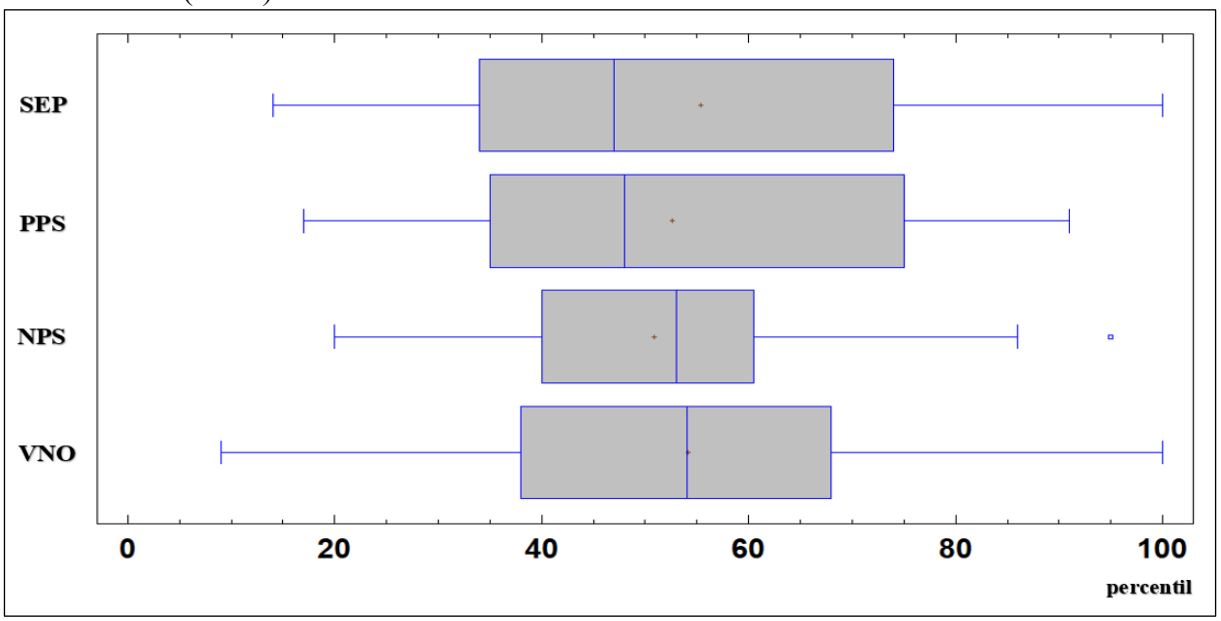
Zdroj: vlastní zpracování

Poslední čtvrtou oblastí je reflexibilita (RE), obsahující sebeprezentaci (SEP), přímou pozornost k sobě (PPS), nepřímou pozornost k sobě (NPS), vnímání osob (VNO). Zde jsme naměřili u učitelů základních škol výsledky souhrnné statistiky aritmetických průměrů percentilu pořadí hodnoty F 0,45 a P_t 0,721. Demonstraci celé situace v přehledu ukazuje krabicový graf 4, kde SEP = 55,411, SD_{SEP} = 26,112, PPS = 52,643, SD_{PPS} = 20,564, NPS = 50,857, SD_{NPS} = 19,183, VNO = 54,125, SD_{VNO} = 21,456, TOT = 53,259, SD_{TOT} = 21,901. Z výsledků proto vyplývá, že sledované soubory a jejich rozptyly jsou shodné. Nebyly zjištěny žádné signifikantní statistické rozdíly u učitelů základních škol v oblasti reflexibility (RE).

Edukační činnosti vyžadují od učitele v úrovni obecných předpokladů mít nadprůměrně rozvinuté schopnosti a dovednosti, které jsou někdy označovány jako emocionální inteligence. K nim je nutné počítat především schopnost správně a včas zaznamenávat změny

u jednotlivců i školní třídy, znalost sebe samého, svých potřeb a potřeb druhých a rovněž tyto změny cíleně sledovat, reagovat na ně a měnit na jejich základě své chování. Činnost učitele je v rámci všech edukačních situací uskutečňována především v sociálních podmínkách. Vyučovací proces proto nelze chápat jako jednostranné působení učitele na žáky, ale jako proces vzájemného působení. Sebeprezentace (SEP), přímá pozornost k sobě (PPS), nepřímá pozornost k sobě (NPS), vnímání osob (VNO) jsou proto pro učitele základních škol velmi důležité sociální kompetence. Rozvíjení sociálních kompetencí učitele je proto možné postulovat jako jednu z důležitých podmínek optimalizace činnosti současné školy. Podporujeme názor, že námi výše uvedená skupina dovedností učitele netvoří pouze doplněk ostatních skupin dovedností, ale je předpokladem jejich efektivního a tvořivého naplňování.

Graf 4: Krabicový graf porovnávající výsledky percentilu pořadí v oblasti reflexibility (RE)/ sebeprezentace (SEP), přímá pozornost k sobě (PPS), nepřímá pozornost k sobě (NPS), vnímání osob (VNO)

4 ZÁVĚR

Závěrem musíme podotknout, že námi zjištěné statisticky významné rozdíly v oblasti ofenzivity (OF) u učitelů základních škol jsou zajímavé. Domníváme se totiž, že úloha učitele v oblasti řešení sporů ve školním prostředí je velmi důležitá. Proto jako velmi vhodné bychom spatřovali z hlediska andragogiky a managementu vzdělávání, poskytovat učitelům možnosti posilování svých komunikačních a mediačních dovedností a to například formou různých seminářů dalšího vzdělávání pedagogických pracovníků. Avšak v současné době nabídka těchto školení pro učitele základních škol je naprosto nedostatečná, víceméně nulová. Ve vztahu k popisované problematice se může jevit jako klíčová i tzv. osobní zdatnost (*self-efficacy*), tedy schopnost ovlivňovat svůj životní prostor, plánovat, organizovat a realizovat aktivity, které jsou nutné k dosažení vzdělávacích cílů. Dále pak také vzájemné hospitace učitelů či výměny zkušeností v rámci různých škol (příklady dobré praxe). V neposlední řadě proces osvojování sociálních i pedagogických dovedností usnadňuje videozáznam učitelovy činnosti. Nesmíme však chápat videozáznam jako pouze dílčí informaci učiteli z hlediska jeho pedagogického výkonu, ale jde spíše o to, že učitel vidí a může vnímat sebe sama z určitého odstupu a uvědomuje si své jednání v dané sociální (respektive pedagogické) situaci. Efektivní cesty k rozvoji sociálních dovedností jsou samozřejmě spjaty i s postupy sociálně-psychologických výcviků pro učitele, zejména supervizí. Jedná se však v učitelském prostředí opět o snahy spíše nahodilé. Supervizi lze totiž chápat jako způsob podněcujícího

rozhovoru, v jehož průběhu má pedagog možnost efektivněji reflektovat svoje postoje ke konkrétním situacím i k vlastní práci jako takové (Švamberk Šauerová, 2018).
Při komparaci aritmetických průměrů percentilu pořadí u jednotlivých učitelů základních škol jsme zjistili statisticky signifikantní rozdíly i v oblasti sebeovládání (SE), jež je sekundární škálou reflektující sebekontrolu (SEK), emoční stabilitu (EST), flexibilitu chování (FCH), internalitu (INT). Významně nižší aritmetické průměry v percentilu pořadí byly odhaleny významně nižší aritmetické průměry v percentilu pořadí v oblasti emoční stability (EST) a internality (INT). Na tomto místě je nutné říci, že učitelskou profesi charakterizuje několik zátěžových faktorů, mezi které můžeme zařadit například nekázeň a rušivé chování žáků, příliš mnoho administrativy, celkovou atmosféru v učitelském sboru, kompetentnost vedoucích pracovníků (a jiných pedagogických pracovníků), nedostatek času na odpočinek, osamění a námi již zmiňovanou chybějící supervizi. Dále se v pracovním procesu u učitelů vyskytuje časový stres související například s neustálou přípravou na výuku, permanentní svázanost s pracovní problematikou či nízké společenské a finanční ohodnocení učitele. (Jochmannová a kol., 2021) Výše uvedené může korelovat námi zjištěné výsledky výzkumného šetření. Z hlediska andragogiky a managementu vzdělávání bychom jako techniky k posílení emoční stability a internality u učitelů základních škol akcentovali především metody zaměřené na kognitivní přístupy a kognitivní hodnocení stresových situací související s pracovní náplní pedagogů. Avšak neméně důležité jsou i externí postupy a aktivity zaměřené na úpravu vnějších podmínek. Zde bychom chtěli akcentovat především sociální oporu, jež je považována za jeden z nejdůležitějších externích faktorů. (Výrost a kol., 2019) Sociální opora má hlavní zdroje v rodině, v zaměstnání (od spolupracovníků), mimo práci u přátel a dobrých známých, v rámci trávení volného času, v realizaci zájmů, koníčků. Sociální opora je někdy chápána jako efekt tzv. nárazníkového vlivu (*buffering effect*). Tento tlumivý vliv se můžeme projevovat například v kognitivní oblasti upřesněním a ujasněním si působících stresorů, posílením sebeúcty a zvýšením sebevědomí. Schopnost adaptovat se efektivně na pracovní zátěž je jednou z nutných podmínek učitelské profese. Emoční stabilita a internalita jsou důležitou součástí této schopnosti adaptace. Pojem sociální kompetence se vztahuje na velmi široké spektrum lidských schopností a dovedností. Je však možné tvrdit, že sociální kompetence má něco společného s mezilidskými interakcemi a představují dílčí část celku všech kompetencí člověka. Sociální kompetence však představují pouze potenciál pro uskutečnění sociálně kompetentního chování. V rozdílných situacích jsou užitečné různé vzorce sociálních kompetencí. Můžeme přitom rozlišovat mezi obecnými a specifickými sociálními kompetencemi, přičemž Inventář sociálních kompetencí-ISK měří obecné sociální kompetence. Kompetence tudíž odpovídá potenciálu, který se nemusí projevit v různých situacích vždy stejně. Proto musíme striktně a principiálně odlišovat schopnosti a dovednosti člověka na jedné straně a chování v určité konkrétní situaci na druhé straně. (Kanning, 2017) Domníváme se závěrem proto, že zajímavé by bylo teoretické a praktické postupy popsané v tomto článku doplnit o další příklady a vytvořit tak vybranou komparativní případovou studii. Navrhujeme například komplexní srovnání sociálních kompetencí u učitelů základních a středních škol.

Použitá literatura

1. BAŠTĚCKÁ, B. a kol. *Psychosociální krizová spolupráce.* Praha: Grada, 2013. ISBN 978-80-247-7554-8.
2. DUNN, O. J. Multiple comparisons using rank sums. *Technometrics*, 1964, 6(3), 241–252.
3. GARDNER, H. *Dimenze myšlení. Teorie rozmanitých inteligencí.* Praha: Portál, 1999. ISBN 978-80-262-1303-1.
4. GILLERNOVÁ, I. a kol. *Sociální dovednosti ve škole.* Praha: Grada, 2012. ISBN 978-80-247-3472-9.

5. HOSKOVCOVÁ, S. & VAŠEK, Z. *Inventář sociálních kompetencí*: Praha: Hogrefe-Testcentrum, 2017.
6. JOCHMANNOVÁ, L. a kol. *Psychologie zdraví. Biologické, psychosociální, digitální a spirituální aspekty.* Praha: Grada, 2021. ISBN 978-80-271-4717-5.
7. KANNING, P. *Diagnostika sociálních kompetencí.* Praha: Hogrefe-Testcentrum, 2017.
8. MACDONALD, M. *Excel 2007 chybějící manuál.* Praha: Grada, 2008. ISBN 978-80-247-2195-8.
9. MANN, H. B., WHITNEY, D. R. On a test of whether one or two random variables is stochastically larger than the other. *The Annals of Mathematical Statistics*, 1947, 18(1), 50–60.
10. NAKONEČNÝ, M. *Sociální psychologie.* Praha: Academia, 2000. ISBN 978-80-200-1679-9.
11. NOVOSÁK, J. a kol. *Společné znaky vzdělávání v úspěšných základních školách. Tematická zpráva.* Praha: ČŠI, 2021. ISBN 978-80-88087-58-8.
12. ŘEZÁČ, J. *Sociální psychologie.* Praha: Grada, 2008. ISBN 978-80-247-1428-8.
13. SHAPIRO, S. S., & WILK, M. B. An analysis of variance test for normality (complete samples). *Biometrika*, 1965, 52(3-4), 591-601.
14. ŠNÝDROVÁ, I. *Psychodiagnostika.* Praha: Grada, 2008. ISBN 978-80-247-2165-1.
15. ŠUDA, P. *Analýza sociálních kompetencí u učitelů základních škol.* Diplomová práce. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2022.
16. ŠVAMBERK ŠAUEROVÁ, M. *Techniky osobnostního rozvoje a dušení hygieny učitele.* Praha: Grada, 2018. ISBN 978-80-247-5265-5.
17. TIRPÁK, J. *Komparácia motivácie k výkonu v profesijnom kontexte u učiteľov prvého stupňa základnej školy na Slovensku a v Českej republike.* Ružomberok. Rigorózní práce. Katolícka univerzita v Ružomberoku. Pedagogická fakulta. Katedra predškolskej a elementárnej pedagogiky, 2019.
18. VALIŠOVÁ, A., & KASÍKOVÁ, H. *Pedagogika pro učitele.* Praha: Grada, 2007. ISBN 978-80-247-1734-0.
19. VÝROST, J. a kol. *Sociální psychologie. Teorie, metody, aplikace.* Praha: Grada, 2019. ISBN 978-80-247-5775-9.

Kontakt

Mgr. Petr Šuda
Katedra andragogiky a managementu vzdělávání
Pedagogická fakulta
Univerzita Karlova v Praze

PaedDr. Ing. Jan Tirpák, Ph.D., MBA
Katedra sociální a speciální pedagogiky
Pedagogická fakulta
Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem
Hoření 13, 400 96 Ústí nad Labem
Tel.: +420 723 021 946
E-mail: JanTirpak@seznam.cz

doc. PhDr. Kateřina Hádková, Ph.D.
Katedra sociální a speciální pedagogiky
Pedagogická fakulta
Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem
Hoření 13, 400 96 Ústí nad Labem
E-mail: katerina.hadkova@ujep.cz

FLOW A GALERIJNA EDUKÁCIA

FLOW AND GALLERY EDUCATION

Dominika Weissová

Abstrakt

Predmetom príspevku bolo zanalyzovať prínosy stavu flow pre galerijnú edukáciu. Poukázali sme na možné prínosy navodzovania tohto stavu u návštevníkov galérií a porovnali sme flow a estetický zážitok. V príspevku sme tiež odprezentovali výsledky výskumnej sondy, ktorej cieľom bolo zanalyzovať rovnováhu výziev a schopností žiakov druhého stupňa ZŠ ako jedného z komponentov potrebných na navodenie stavu flow počas didaktickej aktivity v galérii. Výsledky výskumnej sondy ukázali, že danú aktivitu žiaci vnímali ako primeranú k ich schopnostiam.

Kľúčová slova: *flow, galerijná edukácia, estetický zážitok, galerijná pedagogika*

Abstract

The purpose of this paper was to analyze the benefits of the flow state for gallery education. We discussed the possible benefits of inducing this state in gallery visitors and compared flow and aesthetic experience. In the paper, we also presented the results of a research probe that aimed to analyze the balance of challenges and abilities of second grade elementary school students as one of the components needed to induce the flow state during a didactic activity in a gallery. The results of the research probe showed that pupils perceived the activity as appropriate in relation to their skills.

Key words: *flow, gallery education, aesthetic experience, gallery pedagogy*

1 GALERIJNÁ EDUKÁCIA

Galerijná edukácia, je termín, ktorým označujeme výchovno-vzdelávaciu činnosť v galériách a múzeách umenia. Homzová (2015, s.19) uvádza, že „*za galerijnú edukáciu sa považuje zámerná a organizovaná aktivita, ktorá sa odohráva v súčinnosti galerijného pedagóga a návštevníkov*.“ Pavlikánová (2015) poukazuje na to, že je potrebné rozlišovať galerijnú pedagogiku a múzejnú pedagogiku, pričom galerijnú pedagogiku vníma ako zložku múzejnej pedagogiky. Galerijná pedagogika je špecifická jej exponátmi a tým, že cieľom edukačných aktivít v galérií je porozumenie výtvarným dielam divákmi a tiež sprostredkovanie a interpretovanie umenia. S múzejnou pedagogikou vidíme prienik v tom, že edukácia prebieha v špecifickej inštitúcii, teda v múzeu alebo galérií, pripravuje a sprostredkováva ju múzeum alebo galéria a smeruje k divákovi, návštevníkovi, pričom vychádza z jeho potrieb a požiadaviek (Pavlikánová, 2013).

Ako uvádza aj Homzová (2015) v súčasnosti sa pri edukačných aktivitách v galérií zdôrazňuje individuálny prístup smerovaný k návštevníkom, tvorivosť a zážitkový spôsob interakcie s výtvarným dielom.

Práve interakcia s výtvarným dielom je pre galerijnú edukáciu kľúčová. Je východiskom pre dialóg, rozhovor, ale aj rôzne sprievodné aktivity. Rôznym výchovno-vzdelávacím aktivitám v galérii predchádza vnímanie umeleckého diela a tiež zážitok z vnímania umeleckého diela.

V našom príspevku sledujeme práve prežívanie návštevníkov počas edukačných aktivít v galérii. Zameriavame sa na stav flow, ktorý Csíkszentmihályi (2014) popisuje ako stav

optimálneho prežívania, hlbokej koncentrácie a ponorenia sa do aktivity, ktorú jedinci vykonávajú kvôli nej samej. Stav flow je pre ľudí príjemným zážitkom, pri ktorom majú pocit kontroly nad vykonávanou aktivitou a strácajú pri nej pojem o čase.

2 FLOW, ESTETICKÝ ZÁŽITOK A GALERIJNA EDUKÁCIA

Csíkszentmihályi a Robinson (1990) v štúdii Umenie vidieť: Interpretácia estetického stretu, uvádzajú, že aj návštevníci môžu počas návštev múzeí a galérií vstúpiť do stavu flow. Flow prirovnávajú k estetickému zážitku, pričom vysvetľujú, že: „*estetický zážitok možno považovať za jednu z foriem flow alebo optimálneho zážitku"* (Csíkszentmihályi, Robinson, 1990, s.201). V štúdií uvádzajú, že aj pri estetickom zážitku návštevníci galérií zažívajú pocit hlbokej koncentrácie, radosti, kontroly a slobody ako pri flow (Csíkszentmihályi, Robinson, 1990). Wanzer, Finley, Zarian a Cortez (2020) potvrdzujú, že súčasťou estetického zážitku je aj stav flow.

Mistrík (2013, online) definuje v estetickom slovníku estetický zážitok ako „*pocit, ktorý je výsledkom estetického vnímania. Vzniká pri vnímaní predmetov s estetickou funkciou (alebo pri vnímaní umeleckých diel). Je výsledkom konfrontácie estetických noriem a estetickej funkcie. Jeho obsah, priebeh a hĺbka závisia od umeleckého diela či od estetického predmetu, od prostredia, kde vnímanie prebieha, od kultúrneho a sociálneho pozadia diváka a od momentálnej nálady diváka. Môže byť príjemný aj nepríjemný, plytký aj hlboký, dynamický aj pokojný, chladný aj hlboko citový, prerušovaný aj dlhodobý a pod. V estetickom zážitku recipient reflektuje predmet, seba samého aj svoj vzťah k predmetu*".

Teda môžeme povedať, že návštevníci galérií pri interakcii s umeleckými dielami môžu prežiť estetický zážitok, ktorý je podobný stavu flow. No to, či ho zažijú, závisí od mnohých faktorov. Csíkszentmihályi a Robinson (1990) uvádzajú, že estetický zážitok predurčujú dva predpoklady, a to výzvy obsiahnuté v objekte a schopnosti diváka. Podobne je to aj pri flow, pričom pre navodenie nie je balans medzi schopnosťami jedinca, ktorý činnosť vykonáva a výzvami, ktoré patria k činnosti, kľúčový, no je jedným z faktorov, ktoré ovplyvňujú vstup do stavu flow a súvisí s podporou vnútornej motivácie jedincov (Fong, Leach, Zaleski, 2014).

Stav flow je zaujímavý pre prostredie galerijnej edukácie pretože je to stav, ktorý podporuje vnútornú motiváciu, autonómiu jedincov a zvedavosť. Teda aspekty učenia, ktoré by mohli byť pre pedagógov dôležité, ak chcú v návštevníkoch vzbudiť zvedavosť a záujem o výtvarné umenie. Pre flow je charakteristické aj vykonávanie činnosti pre radosť z nej samej, bez vízie akejkoľvek odmeny, čo hodnotíme ako jedným z hlavných cieľov edukácie ako takej, nielen galerijnej edukácie.

Vo výskumnej sonde sa zameriavame na skupinu žiakov, ktorý navštívili konkrétnu výstavu v bratislavskej galérii a zúčastnili sa sprievodného programu. Program pozostával z viacerých komponentov, ako aj so samostatnej výtvarnej tvorby žiakov. Práve po ukončení výtvarnej tvorby sme zisťovali, či žiaci vstúpili do stavu flow.

3 CIELE VÝSKUMNEJ SONDY

Cieľom výskumnej sondy bolo zanalyzovať rovnováhu výziev a schopností žiakov druhého stupňa ZŠ ako jedného z komponentov potrebných na navodenie stavu flow počas didaktickej aktivity v galérii.

Cieľom výskumnej sondy bolo zodpovedanie nasledovnej výskumnej otázky:

Ako hodnotia žiaci náročnosť výtvarnej aktivity vzhľadom na svoje schopnosti?

Na získavanie dát sme využili dotazník. Dotazník, ktorý sme použili je skrátenou verziu dotazníku Flow short scale, ktorú vytvorili Rheinberg, Vollmeyer a Engeser. Pôvodný dotazník tvorí 16 položiek. Z toho položky 1-10 hodnotia komponenty flow, položky 11- 13 merajú obavy, ktoré môže jedinec cítiť a položky 13 – 16 merajú rovnováhu medzi schopnosťami a požiadavkami (Rheinberg, Vollmeyer, Engster, Sreeramoju, 2023). Pre

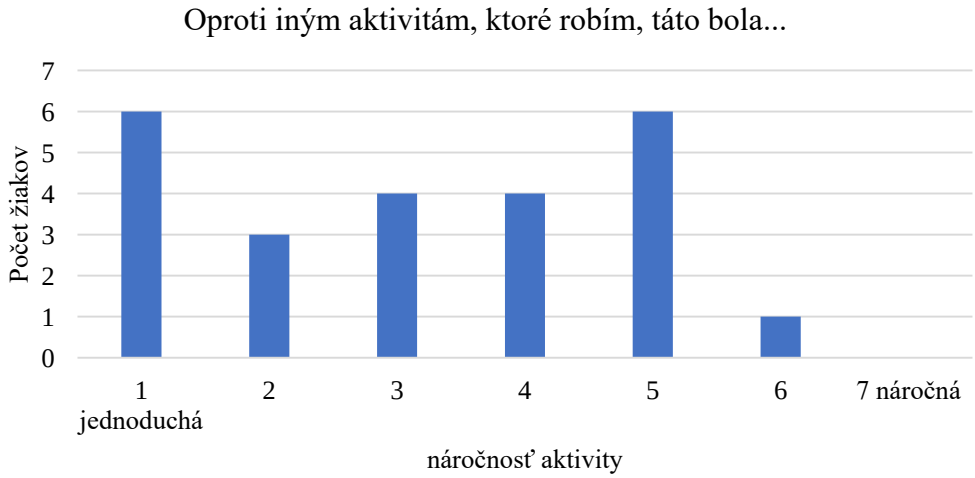
potreby našej sondy sme vyhodnocovali len posledné 3 položky, ktoré sú zamerané na rovnováhu medzi schopnosťami a požiadavkami. Tieto tri položky sme si vybrali preto, lebo ako sme spomínali už vyššie, balans medzi schopnosťami a požiadavkami je jedným z dôležitých komponentov, ktoré podporujú navodenie stavu flow. V položkách 13 až 16 žiaci hodnotia na likertových škálach mieru súhlasu s tvrdeniami. V nami upravenej verzii dotazníku Flow short scale žiaci vyhodnocujú mieru súhlasu na 7 bodovej škále oproti pôvodnej 9 bodovej škále.
Úpravu dotazníka sme popísali v príspevku Výskumná sonda využívania dotazníka Flow short scale na meranie prežívania stavu flow u žiakov druhého stupňa základných škôl (Weissová, 2023).

4 VÝSKUMNÝ SÚBOR A PRIEBEH VÝSKUMU

Výskumný súbor tvorilo 24 žiakov gymnázia v Bratislave. Ide o skupinu žiakov, ktorých prácu na hodinách a tvorbu sme sledovali pravidelnejšie v rámci väčšieho výskumu. V skupine 24 žiakov sa nachádzalo 11 žiakov vo veku 15 rokov, 4 žiaci vo veku 14 rokov a 7 žiakov vo veku 16 rokov.
V rámci výskumnej sondy sme so žiakmi navštívili sprievodný program k výstave galérii v Bratislave. Sprievodný program viedli 2 lektori v danej galérii. V prvej časti programu si žiaci pred galériou vytvorili náčrt budovy v Bratislave, následne si prezreli výstavu o Bratislave v sprievode lektora, a v závere vytvorili technikou suchej ihly podľa svojho náčrtu grafiku. Grafiku vytváral každý žiak podľa vlastného návrhu s asistenciou lektorky. Lektorka v úvode aktivity žiakom vysvetlila postup tvorby a žiakom potom individuálne radila.
Po dokončení aktivity sme žiakom rozdali dotazníky, s tým že dotazníky použili ako reflexiu svojej tvorivej činnosti v galérii. Dotazníky sme vyzbierali od všetkých zúčastnených žiakov, teda získali sme celom 24 dotazníkov.

5 VYHODNOTENIE DOTAZNÍKOV

Graf č.1: Náročnosť aktivity

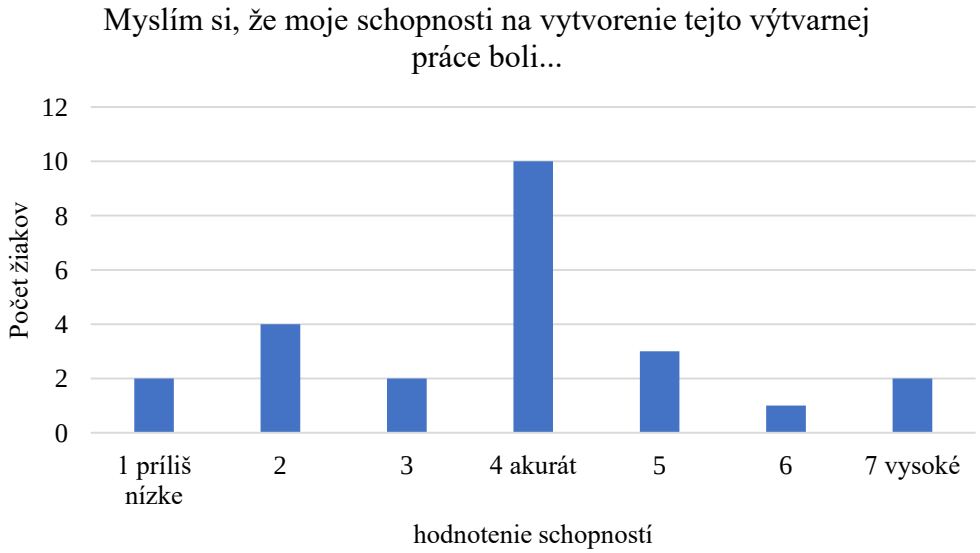

Zdroj: vlastné spracovanie

V položke 11 mali žiaci ohodnotiť ako náročná je pre nich aktivita, ktorú v galérii robili, teda práca so suchou ihlou. Veľmi náročná sa aktivita nezdala žiadnemu žiakovi. Najväčší počet žiakov (6) vnímal aktivitu ako úplne jednoduchú a tiež 6 žiakov vnímalo aktivitu ako mierne zložitú. 4 žiaci vyhodnotili náročnosť aktivity ako primeranú (akurát) a 4 žiaci vyhodnotili na likertovej škále jednoduchosť na stupni 2 a traja žiaci na stupni 3. Iba jednému žiakovi sa

aktivita zdala celkom náročná. Výsledky vyhodnotenia položky 11 sú zobrazené v grafe vyššie. Na základe výsledkov môžeme povedať, že väčšina žiakov, teda 17 žiakov z 24 nevnímalo aktivitu ako náročnú.

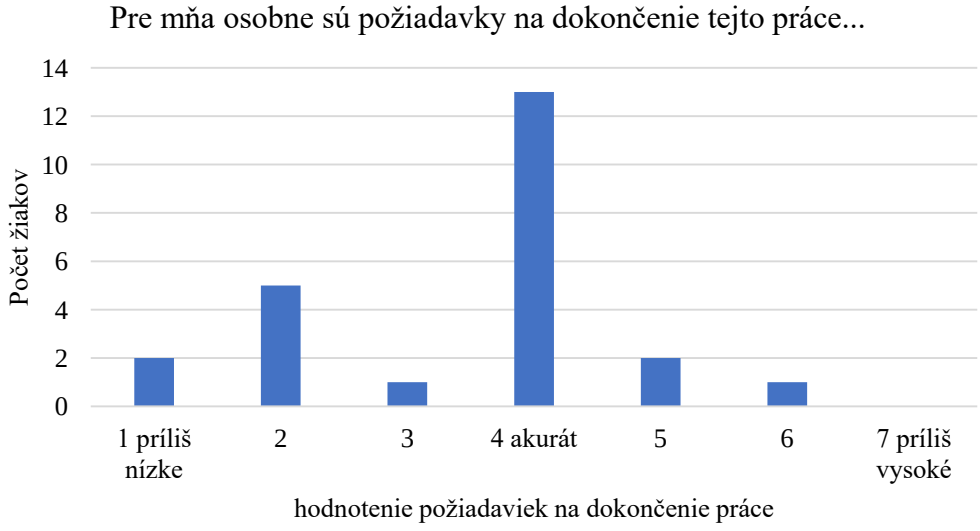
Graf č.2: Hodnotenie schopností na vytvorenie výtvarnej práce

Zdroj: vlastné spracovanie

V položke 12 mali žiaci vyhodnotiť ako adekvátne boli ich schopnosti pre vytvorenie výtvarnej práce, teda grafiky pomocou techniky suchej ihly. Z 24 žiakov 10 žiakov zhodnotilo, že ich schopnosti pre vytvorenie diela boli primerané. Ostatné výsledky sa líšili. Druhý najväčší počet žiakov označilo stupeň 2, ktorý by sme mohli nahradiť slovom nízke. Teda 4 žiaci zhodnotili svoje schopnosti na vytvorenie výtvarnej práce ako nízke. Na opačnej strane iba 2 žiaci vyhodnotili svoje schopnosti ako vysoké a jeden žiak ako celkom vysoké. Na základe výsledkov môžeme povedať, že väčšina žiakov (16) vyhodnotila svoje schopností ako dostatočné na vypracovanie úlohy a iba 6 žiaci zhodnotili, že ich schopnosti nie sú dostatočné.

Graf č.3: Požiadavky na dokončenie práce

Zdroj: vlastné spracovanie

V položke 13 žiaci hodnotili ako náročné je pre nich vypracovať úlohu, teda ako vnímali náročnosť požiadaviek na dokončenie práce. Až 13 študentov z 24 vyhodnotilo, že požiadavky boli primerané. Žiadnemu žiakovi sa nezdali príliš vysoké a ako príliš nízke ich vyhodnotili len 2 žiaci. Druhý najväčší počet žiakov (5) označilo stupeň 2, ktorý pomenováva požiadavky na dokončenie práce ako nízke. Na základe výsledkov môžeme povedať, že úloha bola podľa žiakov pre nich vhodná, či skôr jednoduchá. Iba 3 žiaci vyhodnotili požiadavky na dokončenie práce ako vyššie.

6 VÝSLEDKY VÝSKUMNEJ SONDY

Cieľom výskumnej sondy bolo zanalyzovať rovnováhu výziev a schopností žiakov druhého stupňa ZŠ ako jedného z komponentov potrebných na navodenie stavu flow počas didaktickej aktivity v galérii. Na základe zozbieraných dát môžeme povedať, že žiaci nevnímali výtvarnú úlohu realizovanú v galérii ako výzvu. Väčšina žiakov vyhodnotila úlohu ako primeranú vzhľadom k ich schopnostiam alebo ako jednoduchú. Svoje schopnosti a požiadavky na dokončenie práce vyhodnotili žiaci prevažne ako primerané. Csíkszentmihályi sa vyjadruje o balanse medzi schopnosťami a výzvami nasledovne: „*Ak je toho príliš veľa, ak sú nároky príliš vysoké, ak sú výzvy príliš vysoké, začnete pociťovať úzkosť. Ak sú výzvy vzhľadom na vaše schopnosti príliš nízke, začnete sa nudiť. Schopnosť udržať rovnováhu je veľmi dôležitá“ (*Csíkszentmihályi, 2014, s.135).

Teda ako pozitívne faktory pre navodenie stavu flow by sme mohli vnímať to, že žiaci hodnotili svoje schopnosti ako akurátne a aj to, že požiadavky na dokončenie úlohy nevyhodnotili ako príliš vysoké alebo nízke. No ako negatívny faktor vnímame to, že viacerým žiakom sa aktivita zdala jednoduchá. Žiaci by pre navodenie stavu flow mali mať pocit, že úlohu zvládajú no primerane k svojim schopnostiam. Aj Parr, Montgomery, DeBell poukazujú na to, že „*teória flow zdôrazňuje hodnotu zážitkov flow ako prostriedku na podporu rozvoja vlastného ja“* (Parr, Montgomery, DeBell, 1998, s. 30). Teda ak žiaci nepociťujú aspoň miernu výzvu, nemôžu sa rozvíjať.

Vytvoriť ale takéto podmienky pre žiakov navštevujúcich galériu musí byť veľmi náročné. Uvedomujeme si, že lektori a galerijní pedagógovia väčšinou vopred nepoznajú skupinu, s ktorou budú na edukačných aktivitách spolupracovať, preto vymyslenie úlohy, ktorá je pre rôznych účastníkov výzvou musí byť veľmi náročné. Pozitívne vnímame fakt, že rôzne galérie diferencujú svoje programy na základe veku účastníkov.

I keď je balans schopností a výziev pre navodenie stavu flow dôležitý, uvedomujeme si, že je to len jeden z jeho komponentov. Napríklad Valachová upozorňuje na to, že pre navodenie stavu flow pri výtvarnej edukácii je veľmi dôležité aj pokojné prostredie, bez vyrušení: „*Ak má dostatok možností pre stimul svojho prežívania, čo predstavuje priestor a kľud, ponorí sa do činnosti a prestáva vnímať okolie. Akonáhle sa jedinec nachádza v triede, ktorá je komunikatívnejšia, jeho koncentrácia sa nemôže dostať na dostatočnú mieru, aby flow začal prebiehať“* (Valachová, 2022, s.94). No okrem toho, by sme upozornili aj na faktory ako napríklad pocit kontroly nad úlohou, alebo dostatok času na jej vypracovanie. Teda aj pre väčšiu množinu faktorov je túto tému ešte nutné hlbšie preskúmať. Myslíme si, že poznatky z ďalšieho výskumu stavu flow by mohli byť pre galerijnú pedagogiku zaujímavé, zároveň by sme chceli i týmto príspevkom podnietiť ďalší výskum.

Použitá literatura

1. Csikszentmihalyi, M. 2014. *Applications of Flow in Human Development and Education*, The Collected Works of Mihaly Csikszentmihalyi. Dordrecht: Springer Science+Business Media ISBN: 978-94-017-9094-9
2. Csíkszentmihályi, M., Robinson, R. E. 1990. The Art of Seeing: An Interpretation of the Aesthetic Encounter. Los Angeles: J. Paul Getty Museum ISBN-0-89236-156-5

3. Fong, C., Zaleski, D., Leach, J. 2014. The challenge–skill balance and antecedents of flow: A meta-analytic investigation. *The Journal of Positive Psychology.* 10 (2015), p. 425 – 446. DOI: 10.1080/17439760.2014.967799.
4. Homzová, J. 2015. Galerijná pedagogika vo výtvarnej edukácii v základných, stredných školách a v ZUŠ. Bratislava: Metodisko-pedagogické centrum, 2015. ISBN 978-80-565-1389-7
5. Mistrík, E. 2013. Estetický slovník. 2., prepracované, vyd. – Bratislava : Album, 2013. ISBN 978-80-971533-4-2. Dostupné na: www.estetickyslovnik.sk
6. Pavlikánová, M. 2015. Vzdelávanie v múzeách a galériách na Slovensku. *Muzeológia a kultúrne dedičstvo,* 3 (2), s. 29 – 38, Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2015. ISSN 1339-2204 Dostupné z: https://www.academia.edu/50626_840/Muzeol%C3%B3gia_a_kult%C3%BArne_dedi%C4%8Dstvo_Museology_and_Cultural_Heritage_2_2015
7. Pavlikánová, M. 2013. Dívať sa, diviť sa, rozumieť? Obsah a odraz umenia vo vzdelávaní. Kultura, umění a výchova, 1(1) [cit. 2023-12-11]. ISSN 2336-1824. Dostupné z: http://www.kuv.upol.cz
8. Parr, G.D., Montgomery, M., DeBell, C., 1998. Flow Theory as a Model for Enhancing Student Resilience. *Professional School Counseling*, 1(5), s. 26-31, Sage Publications, Inc. [online]. Dostupne z: https://www.jstor.org/stable/42731866
9. Rheinberg, F., Vollmeyer, R., Engster, S., Sreeramoju, R. 2023. FSS - Flow Short Scale (English Version). Dostupné z: https://www.researchgate.net/publication/373975862_FSS_-_Flow_Short_Scale_English_Version
10. Valachová, D. 2022. Flow vo výtvarnej výchove. Bratislava: Univerzita Komenského, 2022. ISBN 978-80-223-5520-9
11. Wanzer, D. L., Finley, K. P., Zarian, S., & Cortez, N. (2020). Experiencing flow while viewing art: Development of the Aesthetic Experience Questionnaire. *Psychology of Aesthetics, Creativity, and the Arts*, 14(1), p. 113–124. https://doi.org/10.1037/aca0000203
12. Weissová, D. 2022. Výskumná sonda využívania dotazníka flow short scale na meranie prežívania stavu flow u žiakov druhého stupňa základných škôl. *CREA-AE 2022*: kreatívne reflexívne emocionálne alternatívne – umelecké vzdelávanie, s. 218-222. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2022. ISBN 978-80-223-5505-6. Dostupné z: https://stella.uniba.sk/texty/PDF_MS_creaae_2022.pdf

Kontaktní údaje

Mgr. Dominika Weissová
Katedra umenia a kultúry
Univerzita Komenského, Pedagogická fakulta
Račianska 59
Bratislava, 813 34
Slovensko
Email: weissova@fedu.uniba.sk

INTERPRETÁCIA VYBRANÝCH ASPEKTOV PREZENČNÉHO A DIŠTANČNÉHO HUDOBNÉHO VZDELÁVANIA ŠTUDENTOV PEDAGOGICKEJ FAKULTY

INTERPRETATION OF SELECTED ASPECTS OF FACE-TO-FACE EDUCATION AND DISTANCE MUSIC EDUCATION OF STUDENTS OF THE FACULTY OF EDUCATION

Martin Dzurilla

Abstrakt

Príspevok konkretizuje hudobno-metodické a psychosociálne aspekty výučby dištančného a prezenčného vzdelávania. Interpretuje výsledky prieskumu realizovaného so študentmi 2. ročníka bakalárskeho stupňa štúdia na Pedagogickej fakulte PU v Prešove. Uvádza potenciál, pozitíva, negatíva, ako aj limity prezenčnej a dištančnej formy vzdelávania povinných a voliteľných predmetov hudobnej výchovy. Príspevok poukazuje na fakty vyplývajúce z prieskumu a navrhuje možnosti implementácie digitálnych technológií do hudobnej prípravy budúcich učiteľov.

Kľúčové slová: *Prezenčné vzdelávanie, dištančné vzdelávanie, hudobná výchova, prieskum, aspekty výučby.*

Abstract

The contribution specifies the musical-methodological and psychosocial aspects of teaching in distance and face-to-face education. It provides interpretations of the results obtained through a survey conducted with students of the Faculty of Education, in their 2nd year of the bachelor's degree programme of study. It lists the potential, positives, negatives as well as the limits of face-to-face and distance form of music education. The paper highlights the facts resulting from the survey and suggests the possibilities of implementing digital technologies in the musical training of future teachers.

Key words: *Face-to-face learning, distance learning, music education, research, aspects of teaching.*

ÚVOD

Retrospektívnym pohľadom na dištančné vzdelávanie (DV) v časovom intervale (marec 2020 – december 2021) je zrejmé, že nastali zmeny, korekcie, či inovácie v pedagogickej činnosti pedagógov, ako aj v tvorbe, či využívaniu netradičných postupov a spôsobov vzdelávania študentov tak, aby sa zabezpečila v čo najvyššej miere kvalita vzdelávania študentov. Pri pohľade na vzdelávanie na pedagogických fakultách prinieslo DV okrem pozitív so sebou aj limity, ktoré prípravu budúcich učiteľov a nadobúdanie kompetencií (napr.: odborové metodické a didaktické predmety, praktické predmety, pedagogická prax) komplikovali, či výrazným spôsobom obmedzovali (Dzurilla 2022). V príspevku sa zameriame na názory študentov na prezenčnú a dištančnú formu vzdelávania. Inšpiráciou pre náš prieskum boli zahraničné štúdie, v ktorých boli analyzované a interpretované názory študentov študijných odborov učiteľstva predškolského a mladšieho školského veku na PV a DV v hudobnej výchove. Skôr než upriamime pozornosť na hudobno-metodické a psychosociálne aspekty prezenčnej a virtuálnej formy vzdelávania z pohľadu študentov 2. ročníka bakalárskeho

stupňa štúdia Pedagogickej fakulty Prešovskej univerzity (PFPU) v Prešove, študijného programu predškolská a elementárna pedagogika, ako aj predškolská a elementárna pedagogika a pedagogika psychosociálne narušených, objasníme východiskové pojmy tohto príspevku.

1 VYMEDZENIE VÝCHODISKOVÝCH POJMOV

1.1 Prezenčné vzdelávanie

Prezenčné vzdelávanie (ďalej PV) je označované aj termínmi priame vzdelávanie alebo face to face. Rozumieme ním formu štúdia, v ktorej sa študent fyzicky (v priamom kontakte s pedagógom a študentmi – spolužiakmi) v reálnom čase zúčastňuje výučby (prednášky, semináre a cvičenia), osobne realizuje priebežné hodnotenia, zápočty a skúšky predpísané študijným plánom študijného odboru, ktoré zabezpečuje a riadi príslušná inštitúcia. Základné formy vzdelávacej činnosti prezenčného štúdia predstavujú prednášky, semináre, cvičenia, ďalej sú to exkurzie, praxe, konzultácie a samostatné štúdium. Každá forma vzdelávacej činnosti má svoje špecifikum, z čoho vyplýva aj rôznorodosť v uplatňovaní stratégií výchovno-vzdelávacích činností pedagógom. Inakosť v realizácii edukácie bude analogicky prítomná aj v spôsobe a možnostiach využívania digitálnych technológií (DT) a e-learningu v PV ako aj v DV. Vzdelávací materiál v podobe digitálneho edukačného obsahu (textové, obrazové, audio a videosúbory, tutoriály, digitálne, či digitalizované učebnice, prezentácie, aplikácie, výučbové programy a pod.) a taktiež uplatnenie e-learningu (ako didaktického prostriedku, ako metódy vzdelávania alebo ako samotného procesu vzdelávania) je pre študentov rovnako prístupné v PV ako aj DV. Bežnou súčasťou PV je taktiež možnosť využitia integrovaných výučbových systémov počas komunikácie, pri realizácii vzdelávania, pri testovaní študentov, či evaluácii výsledkov štúdia študentov.

1.2 Dištančné vzdelávanie

Autor Bates (2005) In Burgerová – Piskura (2021) vyčleňuje 5 generácií DV: 1) korešpondenčné vzdelávanie; 2) DV s využitím masmédií; 3) DV s využitím multimédií; 4) počítačom podporované off-line vzdelávanie; 5) online vzdelávanie podporované digitálnymi technológiami a sieťovou komunikáciou.

Uvedenú *5. generáciu dištančného vzdelávania* môžeme označiť pojmom *virtuálne dištančné vzdelávanie,* ktoré predstavuje online (synchrónnu aj asynchrónnu) formu vzdelávania. V synchrónnej forme prebieha virtuálna výučba v reálnom čase, pričom sú študujúci a pedagóg fyzicky oddelení v priestore (mimo vzdelávacej inštitúcie). Typickými príkladmi synchrónneho vzdelávania je textová komunikácia (chat), audio komunikácia (hovory, konferenčné hovory, konferencie), video komunikácia (hovory, konferenčné hovory, konferencie, webináre), no najmä virtuálne triedy, ktoré sú najvyspelejšou formou DV a v niektorých smeroch majú potenciál napĺňať atribúty PV. V asynchrónnej forme DV nastáva ohraničenie nielen v priestore, ale aj v čase. Vzdelávací obsah je dostupný v elektronickej, či printovej podobe a virtuálna komunikácia medzi pedagógom, študentmi a vzdelávacím obsahom je realizovaná interaktívne pomocou internetu a digitálnych technológií (Dzurilla 2022).

2 VÝCHODISKÁ SKÚMANEJ PROBLEMATIKY

Východiskom pre realizáciu nášho prieskumu boli štúdie zamerané na problematiku prezenčného a dištančného vzdelávania študentov pedagogických fakúlt. V štúdii Face-to-Face vs. E-learning Models si autori Dios – Charlo (2021) kládli za cieľ identifikovať vnímanie dvoch rôznych vzdelávacích modelov (prezenčného a dištančného) študentmi a na základe analýzy výskumných dát stanoviť usmernenia a navrhnúť vhodný plán metodiky vyučovania a učebných postupov pre nasledujúce štúdium. Prieskumu sa zúčastnilo 100

respondentov vo veku 18 až 20 rokov. Na dosiahnutie cieľa zvolili autori štúdie deskriptívnu kvalitatívnu metódu, kde boli výpovede študentov zhromaždené prostredníctvom dotazníka. Následne boli získané dáta analyzované a kodifikované do kategórií prostredníctvom metódy komparatívnej analýzy údajov, pričom jednotlivé koncepty a hypotézy boli formulované v priebehu samotného výskumu. Z výskumu vyplynulo, že medzi najväčšie výhody PV patria: priama komunikácia s učiteľom; priama komunikácia so spolužiakmi s možnosťou pracovať v skupinách; využitie fyzických študijných materiálov; okamžité vysvetlenie prípadných otázok a pochybností. Podľa 88% študentov je PV efektívne – študenti preferujú priamu komunikáciu s učiteľmi, aj neverbálnu, pri ktorej majú okamžitú spätnú väzbu k svojim študijným výkonom; vzdelávanie sa v triede je najlepším spôsobom, ako rozvíjať svoje komunikačné a sociálne zručnosti; možnosť pracovať v skupine na prezenčných hodinách s kolaboratívnym učením dáva priestor pre diskusiu; expozícia učiva je jasnejšia, keďže sa používa viac didaktických prostriedkov; vzdelávanie je dynamickejšie, čím sa zvyšuje motivácia k štúdiu. Medzi nevýhody PV študenti zaradili hluk v triede a nenahrávanie hodín. Medzi pozitíva DV bola zahrnutá: flexibilita rozvrhov; nahrávanie výučby; úspora výdavkov za ubytovanie a cestovanie. Negatívami tohto typu vzdelávania bol podľa študentov nezáujem o študentov zo strany učiteľov, ignorovanie výučby; preťažovanie zadaniami a seminárnymi prácami; nedostatočne efektívne webové stránky poskytované univerzitou; vyjadrenia typu nie všetci máme doma miesto na štúdium, nie všetci máme vlastnú izbu, nemôžeme byť všetci v určitom čase na počítači, nie všetci máme notebooky a postačujúci internet. K preferencii vzdelávacieho modelu sa vyjadrili študenti nasledovne: PV preferovalo 49% študentov, kombináciu PV a DV preferovalo 44% študentov a výlučne DV by uprednostnilo 7% študentov. Študenti mali možnosť vyjadriť aj vlastné pocity a postoje k DV – najčastejším vyjadrením študentov bol *nedostatok empatie a adaptability zo strany vyučujúcich, čo odrádzalo študentov od štúdia a podkopávalo ich túžbu pokračovať v štúdiu; zlé plánovanie a nedostatočná koordinácia termínov odovzdávania zadaní medzi vyučujúcimi;* podľa vyjadrení študentov *mnohí učitelia nevedeli ako realizovať online vyučovanie; online tímová práca bola zničujúca – ukázalo sa, že generácia „digitálnych domorodcov" je omyl, keďže okrem sociálnych sietí neexistuje nič; neustály stres, pocit preťaženia, úzkosť, frustrácia, smútok, nervozita, utrpenie, starosti, neustála únava a nemožnosť sústrediť sa na štúdium.*

V štúdii Covid-19 and online music education: A qualitative study on the views of pre-school teacher candidates (Yılmaz – Sakarya – Gayretli – Zahal 2021) autori prostredníctvom prípadovej štúdie riešili problematiku online hudobného vzdelávania. V tejto štúdii bolo cieľom skúmať názory študentov na dištančnú formu vzdelávania hudobnej výchovy v období pandémie. Výskumnú vzorku tvorilo 22 študentov študijného odboru učiteľstvo predškolského veku (Kafkas University v Turecku). Údaje boli zhromaždené prostredníctvom pološtruktúrovaného rozhovoru a získané údaje boli analyzované obsahovou analýzou. Z realizovaného výskumu sa dozvedáme, že absolvovanie teoretických predmetov v rámci hudobnej výchovy sa javí ako najmenej problematické. K pozitívnym aspektom DV uviedli študenti: *možnosť byť doma; úspora času; možnosť znovu pozrieť si lekciu; ľahký prístup k informáciám; použitie technológií*. 1/3 respondentov však uviedla, že v dištančnej forme vzdelávania nevidí žiadne pozitívne aspekty. Najväčším negatívom dištančného hudobného vzdelávania bolo podľa študentov *problematické získavanie praktických zručností*. K ďalším negatívam takejto formy vzdelávania patrili: *nedostatok vzájomnej interakcie; nevhodnosť študijného prostredia počas výučby; nedostatočná interakcia medzi študentom a učiteľom, ako aj medzi študentmi navzájom; nemožnosť realizovať prax; nedostatok času; roztržitosť; problémy technického charakteru*. Autori štúdie uviedli, že takáto situácia mala negatívny vplyv na získavanie odbornej spôsobilosti.

V kontexte vyššie uvedených štúdií možno uviesť zistenia z výskumu Roya (2020), podľa ktorého nedostatok praxe/nedostatočných profesijných zručností pre vykonávanie učiteľskej

profesie v procese DV môže u študentov spôsobiť úzkosť. Eti a Karaduman (2020) uviedli, že takéto vzdelávanie spôsobuje problémy pri výučbe prakticky orientovaných predmetov a kandidáti pre výkon učiteľského povolania sa po absolvovaní DV nepovažujú za odborne zdatných. Na podobné zistenia v rámci potenciálu a limitov DV v teoretickej, ako aj praktickej rovine vo svojich štúdiách poukazujú autori González-Calvo, Barba-Martín, Bores-García a Gallego-Lema (2020). Výrazne odlišnú interpretáciu DV uvádzajú autori Nusseck a Spahn (2021). V tomto výskume však nešlo o respondentov študijného odboru učiteľstvo predškolského veku, ale o študentov hudobného odboru, v ktorých výučba (ako uvádzajú autori) prebiehala v PV pred pandémiou formou učiteľ – študent. Prechod z PV do online triedy, či asynchrónneho vzdelávania vytvoril pre študentov určitú priestorovú a časovú slobodu a viedol k zvýšeniu ich autonómie. Študenti hudby efektívnejšie využívali svoje úsilie pri dosahovaní svojich cieľov. Tento špecifický prechod na DV by sa mohol podľa autorov využiť na prehodnotenie spôsobu výučby inštrumentálnych a vokálnych lekcií v prezenčnom vzdelávaní.

3 NÁZORY ŠTUDENTOV PF PU V PREŠOVE NA VYBRANÉ ASPEKTY PREZENČNÉHO A DIŠTANČNÉHO VZDELÁVANIA V KONTEXTE HUDOBNEJ VÝCHOVY

3.1 Dizajn prieskumu

Na základe preštudovania vedeckých a odborných článkov danej problematiky sme diferencovali 3 aspekty prezenčnej a virtuálnej formy vzdelávania:

- hudobno-metodické aspekty vzdelávania
- psychosociálne aspekty vzdelávania
- technické aspekty vzdelávania

V tejto časti príspevku sa teda pokúsime priblížiť hudobno-metodické a psychosociálne aspekty prezenčnej a virtuálnej formy vzdelávania viažuce sa k výučbe povinných a voliteľných predmetov hudobnej výchovy na PF PU v Prešove. Technické aspekty výučby na PF PU v Prešove (hardvér, softvér, konektivita, virtuálna komunikácia) sme vynechali zámerne, keďže sa tejto problematike podrobne venovali autori Burgerová, Piskura 2021 v monografii Hodnotenie a porovnanie vybraných aspektov dištančného vzdelávania počas pandémie.

Cieľom nášho prieskumu bolo identifikovať názory študentov na dva odlišné modely vzdelávania – PV a DV. Prieskumnú vzorku tvorilo 117 študentov 2. ročníka bakalárskeho štúdia na PF PU v Prešove – 89 respondentov zo študijného programu predškolská a elementárna pedagogika (2DPB3 20 študentov, 2DPB4 23 študentov, 2DPB5 24 študentov, 2DPB7 22 študentov) a 28 študentov z programu predškolská a elementárna pedagogika a pedagogika psychosociálne narušených. Respondenti mali možnosť absolvovať dištančné, kombinované a v závere pandémie aj PV. Prieskum bol realizovaný v mesiaci jún 2022.

Prieskumné dáta boli zbierané formou dotazníka distribuovaného elektronickou formou prostredníctvom aplikácie MS Forms. Dotazník obsahoval otvorené položky, otázky s viacnásobným výberom odpovedí, ale aj otázky s dichotomickou ponukou odpovedí.

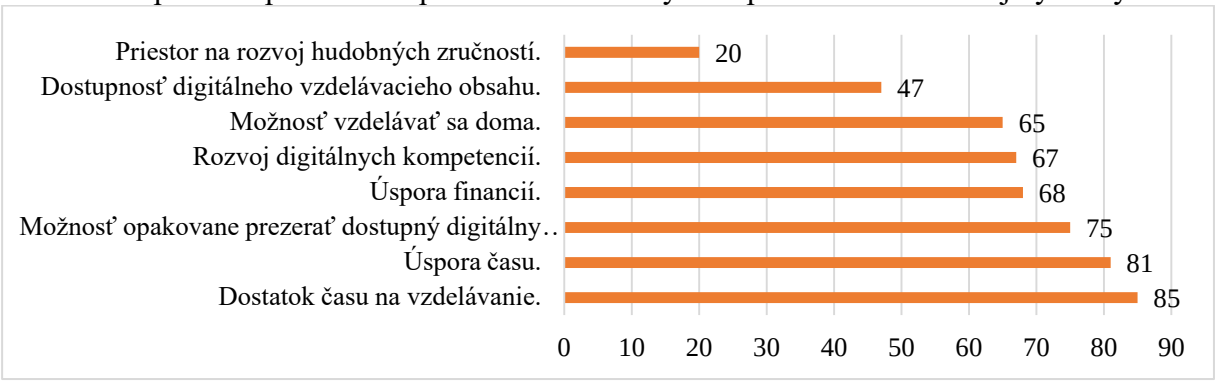
Získané údaje boli v otázkach s možnosťou viacnásobných odpovedí a v otázkach s dichotomickou ponukou odpovedí vyčíslené početnosťou (frekvenciou) odpovedí. Odpovede získané z otvorených otázok boli spracované prostredníctvom obsahovej analýzy a deskripcie, v ktorej sa odpovede respondentov kódovali do kategórií (položiek) a odpovede boli taktiež vyčíslené početnosťou (frekvenciou).

3.1 Výsledky prieskumu

Prieskum bol zameraný na zisťovanie názorov študentov na PV a DV v kontexte výučby predmetov hudobnej výchovy. Išlo o predmety teoretickej, prakticko-interpretačnej, ako aj

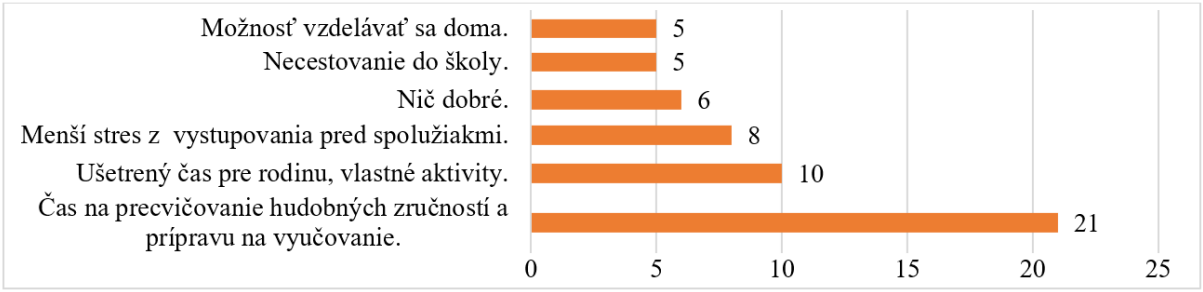
metodicko-odborovej povahy, ktoré študenti absolvovali počas prvého a druhého ročníka štúdia. V prvej časti prieskumu (1. až 5. otázka) sme zisťovali, aké sú názory študentov na dištančnú formu vzdelávania. Otázkami č.6 a č.7 sme zisťovali názory študentov na prezenčnú formu vzdelávania. Otázka č.8 bola zameraná na zistenie preferencií študentov k jednotlivým formám vzdelávania. Otázky č.9 a č.10 boli zamerané na názory študentov k efektivite oboch foriem vzdelávania v korelácii s teoretickou, resp. praktickou rovinou hudobného vzdelávania. Po vyčíslení frekvencie odpovedí jednotlivých otázok a kódovaní otvorených otázok vyplynuli nasledovné pozitíva, negatíva, či limity PV a DV.
Prostredníctvom otázky č.1 nachádzajúcej sa v grafe 1 s polytomickou možnosťou odpovedí sme zisťovali názory študentov smerujúce k pozitívam DV. Ako najväčšie pozitívum DV študenti uviedli dostatok času na vzdelávanie, čo sa samozrejme odvíjalo od úspory času, keďže nebolo potrebné cestovať do školy. Vzdelávaním sa doma tak študenti usporili financie na spomínanom cestovnom, ako aj nemíňaním financií na ubytovanie. Keďže v čase pandémie boli knižnice a študovne takmer nedostupné, resp. bolo obťažné cestovať za účelom získavania študijných materiálov, vznikol priestor pre masívnu produkciu digitálneho, či digitalizovaného učebného obsahu zo strany pedagógov. Táto skutočnosť patrila k často uvádzaným pozitívam zo strany študentov.

Graf 1 Aké pozitíva podľa Vás "prinieslo" DV vo výučbe predmetov hudobnej výchovy?

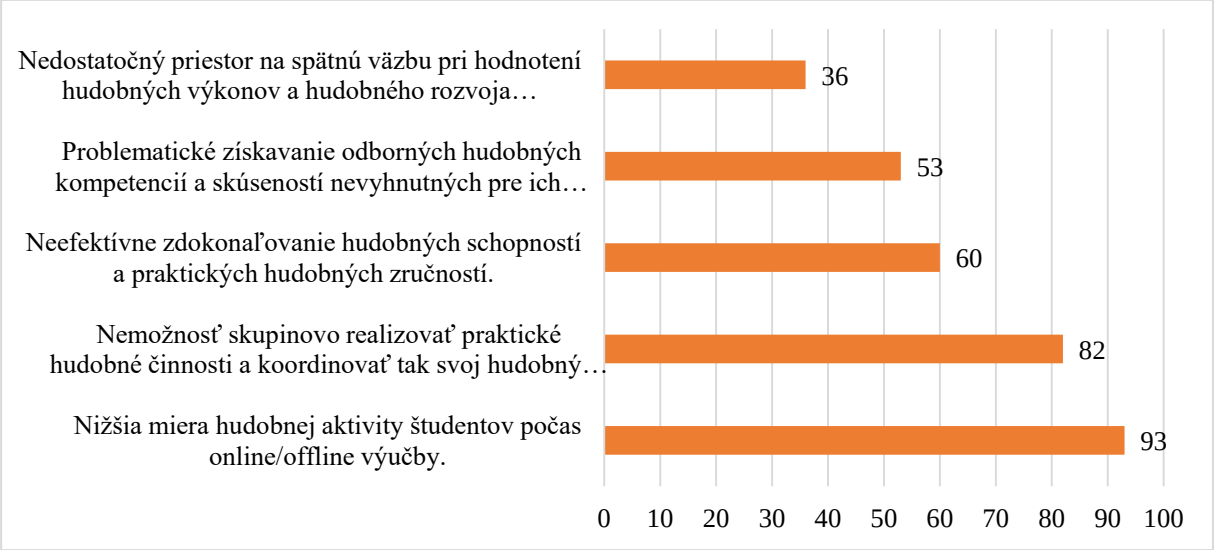
Napriek tomu, že otvorená otázka č.2 (graf 2) dávala priestor študentom k vyjadreniu vlastných názorov k pozitívam DV vo výučbe predmetov hudobnej výchovy, štyri zo šiestich položiek grafu 2 obsahujú totožné položky, ako sú uvedené v grafe 1. V grafe 2 teda pribudli 2 nové položky: v prvom prípade bolo zaujímavým zistením, že študenti majú menší stres z vystupovania pred spolužiakmi; v druhom prípade študenti uvideli, že DV neprinieslo nič dobré. Položky s frekvenciou nižšou ako číslo 5 sme do grafu nezahrnuli – v nich sa objavili taktiež identické odpovede ako v grafe 1. Vyskytli sa aj názory študentov, že DV prinieslo väčšie sústredenie sa na výučbu; organizáciu povinností; odlišnosť v spôsobe výučby – vo všetkých prípadoch šlo o frekvenciu v počte 2. Vyjadrilo sa 68 respondentov.

Graf 2 Aké ďalšie pozitíva podľa Vás "prinieslo" DV vo výučbe predmetov hudobnej výchovy?

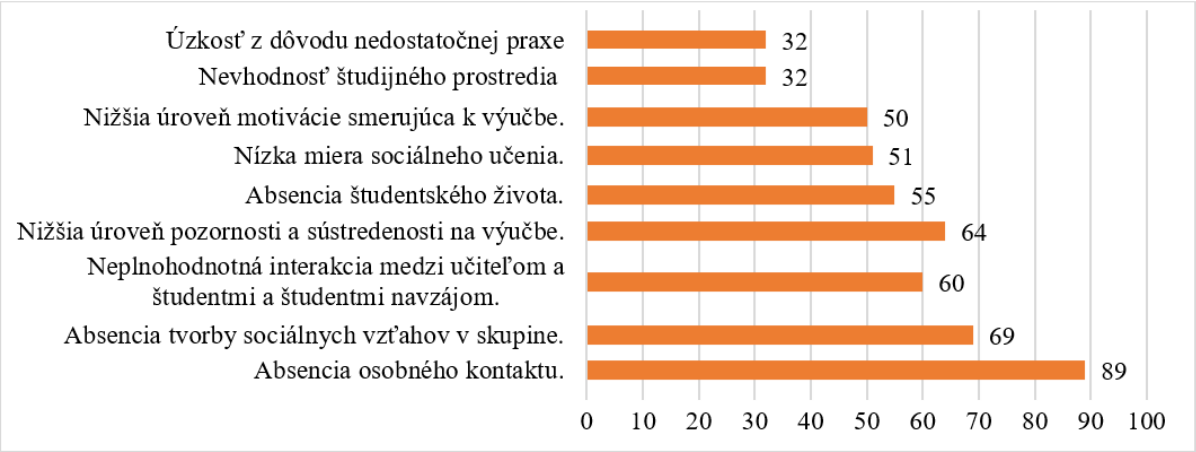
Otázkou č.3 (graf 3) sme zisťovali negatíva a bariéry hudobno-metodického charakteru. Podstatná časť povinných a taktiež voliteľných predmetov hudobnej výchovy je založená na činnostnom princípe (na rytmickej, vokálnej, inštrumentálnej, hudobno-pohybovej, pedagogickej interpretácii hudby), čiže na aktívnom muzicírovaní a „zmocňovaní“ sa hudby. Neriešiteľným limitom online výučby hudobnej výchovy bola latencia internetovej siete, čiže oneskorenie dátovej komunikácie v sieti. Z tohto dôvodu boli najpočetnejšími odpoveďami študentov bariéry uvedené v posledných dvoch položkách grafu 3. Početné zastúpenie bariér DV v ostatných položkách súvisí s neefektivitou rozvoja praktických hudobných zručností a hudobno-pedagogických kompetencií.

Graf 3 Aké negatíva a bariéry hudobno-metodického charakteru podľa Vás "prinieslo" dištančné vzdelávanie vo výučbe predmetov hudobnej výchovy?

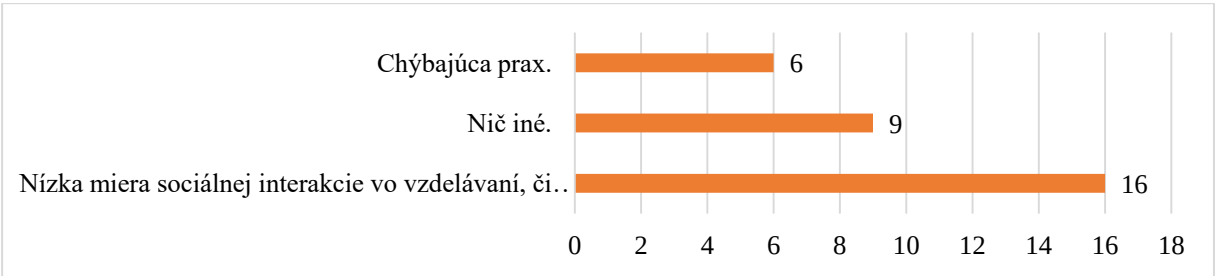
Odpovede študentov na otázku č. 4 (graf 4) priblížili bariéry DV psychosociálneho charakteru. Sterilita a neosobná forma komunikácie vo virtuálnom prostredí mali za následok dominanciu odpovedí študentov smerujúcich k absencii osobného kontaktu, absencii tvorby sociálnych vzťahov, neplnohodnotnej interakcii v edukačnom procese, či nízkej miery sociálneho učenia sa. Prekvapivo vysokú frekvenciu predstavujú posledné dve odpovede. Najmä však odpoveď: úzkosť z dôvodu nedostatočnej praxe – pri porovnaní početnosti odpovedí našich študentov (32 zo 117) so zahraničnou štúdiou uvedenou v 2 kapitole (11 zo 100 študentov) zisťujeme takmer 2,5 násobný nárast v odpovediach našich študentov.

Graf 4 Aké bariéry psychosociálneho charakteru ste vnímali počas dištančného virtuálneho vzdelávania vo výučbe predmetov hudobnej výchovy?

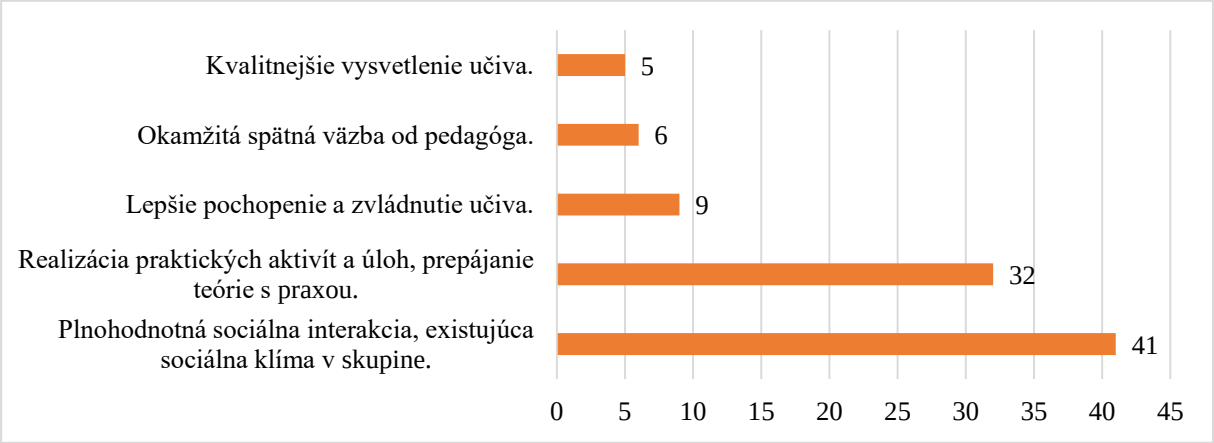
Otázka č.5 (graf 5) dávala priestor študentom k vyjadreniu vlastných názorov. Niektoré odpovede boli podobné ako v grafe 4. Odpovede s početnosťou nižšou ako 5 sme do grafu nezahrnuli. Pre ilustráciu uvádzame niektoré vyjadrenia respondentov: *„Veci, ktoré by sme si mali vyskúšať odučiť pri prítomnosti spolužiakov by dosť chýbali, pretože by sme nevedeli, či to robíme správne alebo nie, pretože je ľahké napísať prípravu na papier a iné je prípravu reálne odučiť.“; „Veľa úloh, pretože si učitelia mysleli, že máme veľa času.“; „Bojazlivosť, pri dištančnom vzdelávaní sa veľakrát žiaci báli ozvať.“* Vyjadrilo sa 45 respondentov.

Graf 5 Aké iné bariéry hudobno-metodického alebo psychosociálneho charakteru ste vnímali, či postrehli počas dištančného hudobného vzdelávania alebo aj vzdelávania v ostatných vzdelávacích oblastiach?

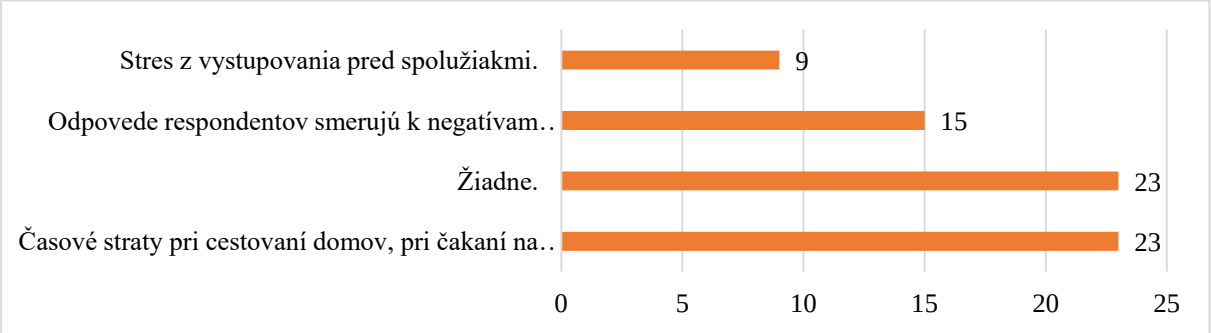
Prostredníctvom otvorenej otázky č. 6 (graf 6) sme zisťovali názory študentov na pozitíva prezenčného hudobného vzdelávania. Vyjadrilo sa 80 študentov. Frekvencia odpovedí nižšia ako 5 v grafe nie je zahrnutá – vyskytli sa v nich odpovede typu: *možnosť vyjadriť svoj názor; porovnávanie sa s výkonmi spolužiakov; väčšia sústredenosť; vyššia motivácia alebo zážitok z výučby*. Najčastejšími odpoveďami boli: *plnohodnotná sociálna interakcia, existujúca sociálna klíma v skupine; realizácia praktických aktivít a úloh, prepájanie teórie s praxou*. Pre ilustráciu uvádzame niektoré vyjadrenia respondentov: *„Môžeme sa učiť prakticky to, o čom teoreticky hovoríme.“; Nakoľko ide o praktický predmet, je podľa môjho názoru nevyhnutné ho realizovať prezenčne kvôli potrebe praktickej aplikácie.“; „Pri prezenčnej forme výučby nie je problém so zlým signálom, či prerušovaným hovorom.“; „Sociálny kontakt, spoločné tvorenie, možnosť prezentovať prípravy a zistiť, aké sú v nich medzery.“; „Študent má spätnú väzbu od učiteľa, má možnosť pracovať v skupine a tým je viac pripravený do praxe.“; „Študent si viac zapamätá z výkladu učiteľa v priamom kontakte, ako cez počítač, kde je rušený inými vecami.“; „Osobný kontakt, plnohodnotná hudobná interakcia, vyššia miera motivácie, možnosť realizácie praktických činností.“*

Graf 6 Aké pozitíva podľa Vás ponúka prezenčné hudobné vzdelávanie oproti dištančnému vzdelávaniu?

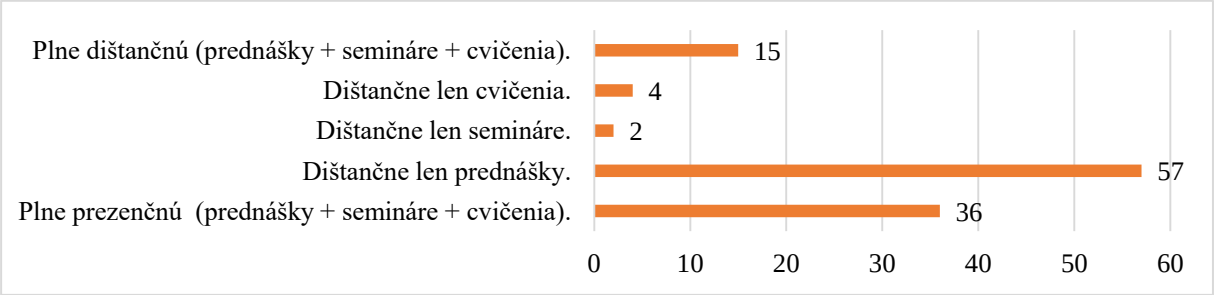
Na otázku č.7 (graf 7) odpovedalo 75 študentov. Položky s frekvenciou nižšou ako 5 sme do grafu nezahrnuli. Najčastejšou odpoveďou na otázku č.7 boli časové straty, ktoré však možno vnímať vo vzťahu k PV len sekundárne. Nevedno z akého dôvodu sa 15 respondentov vyjadrilo k negatívam DV. Položka stres, ktorá sa vyskytla v grafe 2 ako pozitívum DV sa analogicky premietla do grafu 7 medzi negatíva PV.

Graf 7 Aké sú podľa Vás negatíva prezenčného hudobného vzdelávania?

Graf 8 interpretuje preferencie študentov k jednotlivým formám vzdelávania. Vyjadrilo sa 114 študentov. Pre porovnanie údajov uvedieme opätovne štúdiu Face-to-Face vs. E-learning Models (Dios – Charlo 2021), v ktorej plne dištančnú formu vzdelávania preferovalo 7% študentov. V našom prieskume to bolo 15 študentov, čo pri vzorke 114 študentov je až 13% a teda takmer dvojnásobok oproti študentom Cádizskej univerzity v Španielsku. Naproti tomu plne prezenčnú formu vo vyššie uvedenej štúdii preferovalo takmer 50% študentov, no u nás to bolo 36 študentov zo 114, čo predstavuje iba 31,5%. Z uvedeného je zjavné, že študenti, ktorí sa zúčastnili nášho prieskumu, výrazne viac preferujú dištančnú formu vzdelávania.

Graf 8 Akú formu výučby predmetov hudobnej výchovy by ste si zvolili, ak by ste znovu začínali prvý ročník?

Otázka č. 9 Myslíte si, že dištančné vzdelávanie dokáže plnohodnotne nahradiť teoretickú časť prezenčného hudobného vzdelávania? ponúkala dichotomickú možnosť odpovede. Odpoveď áno bola uvedená 57 krát a odpoveď nie 58 krát.
Otázka č. 10 Myslíte si, že dištančné virtuálne vzdelávanie dokáže plnohodnotne nahradiť praktickú rovinu prezenčného hudobného vzdelávania? ponúkala taktiež dichotomickú možnosť odpovede. Odpoveď áno bola uvedená 105 krát a odpoveď nie 12 krát.
Posledná otázka č. 11 V čom vidíte efektivitu, resp. náročnosť v príprave na štúdium, v samotnom štúdiu ako aj v spĺňaní podmienok pre získanie zápočtov a úspešné zvládnutie skúšok formou DV, resp. dištančného hudobného vzdelávania? dávala priestor pre vyjadrenie vlastných názorov. Vyjadrilo sa 40 študentov. Uvádzame niektoré z odpovedí študentov, v ktorých nachádzame paralely s odpoveďami v otázkach 1-10: *„Efektivita určite v tom, že sa môžem spätne vrátiť k prednáškam (ak boli nahrané) a znova si ich púšťať dookola (to v prezenčnej forme nie je uskutočniteľné).“; „Výsledok testu hneď po ukončení.“; „Nevidím rozdiel v dištančnom a prezenčnom vzdelávaní čo sa týka prípravy na skúšky alebo zháňanie si materiálov, v oboch prípadoch je to rovnaké.“*
„Náročnosť vnímam v zdĺhavej komunikácii s vyučujúcim a neposkytnutie automatickej spätnej väzby.“; „Nedostatok kontaktu so spolužiakmi, nemôžeme sa poradiť.“; „Je ťažšie vytváranie príprav bez kontaktu učiteľa a názorných ukážok.“; „Málo času pri riešení online testov, príliš veľa požiadaviek.“

4 ZÁVER

V prieskume sme sa pokúsili prezentovať vybrané aspekty PV a DV v kontexte hudobnej výchovy z pohľadu študentov PF PU v Prešove. Ako východisko ku kreovaniu prieskumu nám poslúžili štúdie autorov Dios – Charlo (2021), Yılmaz – Sakarya – Gayretli – Zahal (2021), Roy (2020), Eti a Karaduman (2020), González-Calvo, Barba-Martín, Bores-García a Gallego-Lema (2020), Nusseck a Spahn (2021) a ich následné analýzy, na základe ktorých sme určili 3 aspekty vzdelávania vzťahujúce sa k problematike prieskumu (hudobno-metodické, psycho-sociálne a technické). V rámci nich sme zisťovali u študentov názory na pozitíva, negatíva, či limity DV a PV. Zisťovali sme taktiež preferencie študentov k jednotlivým formám vzdelávania, kde sa ukázalo, že respondenti majú značne vyššie preferencie k DV oproti štúdii, v ktorej vyjadrovali svoje názory študenti Cádizskej univerzity v Španielsku. V prieskume sme dali priestor študentom uviesť, v čom vidia efektivitu, resp. náročnosť v príprave na štúdium, v samotnom štúdiu ako aj v spĺňaní podmienok pre získanie zápočtov a úspešné zvládnutie skúšok formou DV, resp. dištančného hudobného vzdelávania.
Najväčšími benefitmi DV je podľa študentov úspora času, možnosť opakovane pozerať dostupný digitálny obsah. Je potrebné uviesť, že mnoho uvedených pozitív DV nie je výsadne doménou tejto formy vzdelávania, pretože ľahký prístup k informáciám, možnosť opakovane prezerať digitálny hudobný obsah dostupný v integrovaných výučbových prostrediach, uplatnenie e-learningu, využívanie edukačných softvérov, hudobných programov a aplikácií,

používanie technológií vo výučbe, uplatňovanie LMS pri evaluácii študentov boli súčasťou prezenčnej výučby už pred začiatkom dištančného vzdelávania. Čiže uvedené pozitíva sú rovnako benefitom DV, ako aj PV.

Ak upriamime pozornosť na hudobno-metodický aspekt PV a DV realizovaného prieskumu, tak zistíme, že rozvoj hudobných zručností a pedagogických kompetencií je možný v tom prípade, ak študentom umožníme zažívať hudbu aktívne prostredníctvom pestrých hudobných činností, ktoré budúcim učiteľom umožnia získať a rozvinúť potrebné hudobno-didaktické a profesijné zručnosti, čo prostredníctvom virtuálneho dištančného vzdelávania je značne limitujúce. Ide najmä o tieto limity DV: problematické získavanie odborných hudobných kompetencií; nemožnosť plnohodnotne odučiť prípravy na vzdelávacie aktivity pred spolužiakmi; nemožnosť spoločnej realizácie speváckych činností v reálnom čase a koordinácie svojho vokálneho prejavu so spolužiakmi; absencia príležitostí muzicírovania na nástrojoch; nemožnosť realizácie spoločnej hry na hudobných nástrojoch v reálnom čase; nemožnosť realizovať hudobno-pohybové činnosti a koordinovať svoj pohybový prejav so spolužiakmi v kolektívnych aktivitách. Pozitíva PV sú konkretizované v podkapitole Výsledky prieskumu.

Sumarizáciou psychosociálnych bariér DV nášho prieskumu nachádzame paralely v zisteniach Kormaníkovej (2020), ktorá špecifiká DV v rámci primárneho vzdelávania interpretuje nasledovne: neustála centralizácia pozornosti na žiaka; niekedy takmer nemožnosť získať spätnú väzbu, či žiaci pracujú, stíhajú zadanie; učiteľ si musí vyslovene domýšľať mnohé nevyslovené, či nepočuté odpovede žiakov a maximálne sa vciťovať do toho, ako žiaci informácie vnímajú. Problémami sú rozptyľujúce elementy v domácom prostredí; pokles záujmu a motivácie o školské povinnosti; nemožnosť uplatniť aktivity, pri ktorých deti zapoja všetky zmysly; významný deficit sociálnych interakcií žiakov, či neexistujúca psychosociálna klíma, ktorá je prítomná v triede počas prezenčného vzdelávania. Zistenia Strenáčikovej (2020) poukazujú na to, že študenti si uvedomujú výhody DV (úspora času a financií alebo priestor pre vlastné aktivity, atď.), no zároveň vidia aj nesporné negatíva (napríklad absencia osobného kontaktu s pedagógom, zhoršujúca sa motivácia, či nedostatočné podmienky na cvičenie a online vzdelávanie v domácom prostredí). Poznatky, ktoré vyplynuli z nášho prieskumu nachádzajú prienik so zisteniami Medňanskej (2021), ktorá uviedla, že i keď DV nemá potenciál plnohodnotne nahradiť prezenčnú výučbu (najmä v hudobnej edukácii), určite poskytlo množstvo impulzov na skvalitnenie PV. Práve činnostný charakter hudobnej výchovy je v rozpore so statickými procesmi prezentovanými digitálnymi technológiami. Obdobie dištančnej výučby však ukázalo, že je nevyhnutné nájsť miesto pre aplikáciu digitálnych technológií v celom spektre vyučovacích predmetov, vrátane umeleckých. Práve v týchto predmetoch sa podčiarkol význam osobnosti učiteľa, ktorý dáva umeniu zmysel a nijaké digitálne technológie nedokážu nahradiť ľudský prístup učiteľa, v tomto prípade aj umelca (interpreta, speváka, dirigenta).

Použitá literatúra

1. BURGEROVÁ, J. – PISKURA, V. 2021. *Hodnotenie a porovnanie vybraných aspektov dištančného vzdelávania počas pandémie COVID 19*. Hradec Králové: Gaudeamus. ISBN 978-80-7435-845-6.
2. COSTADO DIOS, M.T. – PIÑERO CHARLO, J.C. 2021. *Face-to-Face vs. E-Learning Models in the COVID-19 Era: Survey Research in a Spanish University*. Educ. Sci. 2021, 11, 293. https://doi.org/10.3390/educsci11060293
3. DZURILLA, M. 2022. *Dištančné virtuálne vzdelávanie na PF PU v Prešove.* MMK 2022. Mezinárodní masarykova konference pro Doktorandy a mladé vědecké pracovníky. Magnanimitas: Hradec Králové. ISBN 978-80-87952-37-5.

4. ETI, İ. – KARADUMAN, B. 2020. *Covid 19 Pandemisi Surecinde Oğretmen Adaylarinin Mesleki Yeterlikler Acisindan İncelenmesi*, Milli Egitim, 49(1), 635-656.
5. GONZÁLEZ-CALVO, G. – BARBA-MARTÍN, R. A. – BORES-GARCÍA, D. – GALLEGO-LEMA, V. 2020. *Learning to be a teacher without being in the classroom: COVID-19 as a threat to the Professional development of future teachers*. International and Multidisciplinary Journal of Social Sciences, 9(2), 152-177.
6. KORMANÍKOVÁ, M. 2021. *Dištančné vzdelávanie v primárnej edukácii počas pandémie Covid 19 [elektronický dokument] In Osvita i suspiľstvo [elektronický dokument] : mižnarodnyj zbirnyk naukovych prac.* Opole : Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Opolu. s. 46-53. ISBN 978-83-66567-26-9.
7. MEDŇANSKÁ, I. (2020). *Výučba hudby počas pandémie na vybraných školách formálneho vzdelávania* In: Horizonty umenia 7: zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej webovej konferencie. Banská Bystrica : Fakulta múzických umení, 2020. ISBN 978-80-8206-036-5.
8. NUSSECK, M. – SPAHN, C. 2021. Front. Psychol., 17 May 2021 Sec. Educational Psychology. Volume 12 - 2021 | Dostupné z: https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.643177
9. ROY, D. 2020. *Trying to home school because of coronavirus? Here are 5 tips to help your childlearn*. Dostupné z: https://theconversation.com/trying-to-homeschool-because-of-coronavirus-here are-5-tips-to-help-your-child-learn-133773.
10. STRENÁČIKOVÁ, M. (2020). *Vzdelávanie počas pandémie z pohľadu študentov Fakulty múzických umení AU*. [online]. AFA Ad Fontes Artis, 7/2020, s. 113-120. ISSN 2453-9694.
11. YILMAZ, H., SAKARYA, G., GAYRETLI, Ş., & ZAHAL, O. 2021. *Covid-19 and online music education: A qualitative study on the views of pre-school teacher candidates*. Journal of Qualitative Research in Education, 28, 283-299.

Kontaktné údaje
Mgr. Martin Dzurilla, PhD.
Pedagogická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove
Ul. 17. novembra č. 15, 080 01 Prešov
Tel.: 051/7470 593
e-mail: martin.dzurilla@unipo.sk

PROFESIONALITA A FEMINIZÁCIA VYSOKOŠKOLSKÝCH UČITEĽOV

PROFESSIONALISM AND FEMINISATION OF UNIVERSITY TEACHERS

Eva Prokopcová

Abstrakt

Vývoj učiteľského povolania prešiel v západnom svete od prelomu 18. a 19. storočia dlhú cestu. Výskum v tejto oblasti dnes, v 21. storočí, jednoznačne ukazuje, že v oblasti výskumu učiteľskej profesionality stále existuje mnoho nezodpovedaných výskumných otázok týkajúcich sa prípravy, sebavzdelávania a ďalšieho vzdelávania učiteľov vo vysokoškolskom vzdelávaní a hlavných charakteristík ich profesionality. V našom aktuálnom výskume vysokoškolského vzdelávania na Slovensku, ktorý je súčasťou širšieho výskumu učiteľskej profesie, sa zameriavame na prípravu a profesionalitu vysokoškolských učiteľov. Hlavným cieľom výskumu je zhromaždiť informácie o predchádzajúcom vysokoškolskom vzdelávaní vysokoškolských učiteľov a systematicky ich zoskupiť podľa rôznych aspektov.

Kľúčová slova: *učiteľ, vysokoškolské vzdelanie, vysokoškolský diplom, profesionalita, ženy vo vysokoškolskom vzdelávaní*

Abstract

The development of the teaching profession has come a long way in the Western world since the turn of the 18th and 19th centuries. Research in this area today, in the 21st century, clearly shows that there are still many unanswered research questions in the field of research on teaching professionalism concerning the preparation, self-education and continuing education of teachers in higher education and the main characteristics of their professionalism. In our current research on higher education in Slovakia, which is part of the broader research on the teaching profession, we focus on the preparation and professionalism of university teachers. The main aim of the research is to gather information on the prior higher education of university teachers and to group it systematically according to different aspects of.

Keywords: *teacher, higher education, higher education diploma, professionalism, women in higher education*

1. ÚVOD

Na Slovensku je vysokoškolské vzdelávanie upravené zákonom č. 131/2002 (úplné znenie zákona o vysokých školách). Zákon jasne definuje poslanie, úlohy a postavenie vysokých škôl a ustanovuje magisterské, inžinierske a doktorandské študijné programy. Opis študijných programov je uvedený vo vyhláške Ministerstva školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky č. 244/2019 Z. z. o sústave študijných odborov v Slovenskej republike.

Všetky vysoké školy sú právnickými osobami. Možno ich rozdeliť do niekoľkých základných podskupín (131/2002 Z.z.):

- Verejné vysoké školy,
- Štátna vysoká škola,
- Súkromná vysoká škola.

Štátna univerzita/vysoká škola sa riadi zákonmi štátu: tie určujú jej vznik, zánik, názov a ďalšie kategórie. Medzi štátne školy patria vojenské, policajné a zdravotnícke vysoké školy. Súkromné vysoké školy môžu pôsobiť len so súhlasom štátnej vlády.
Zákon č. 269/2018 o zabezpečovaní kvality vysokoškolského vzdelávania. Predmet zákona: Tento zákon upravuje vnútorný systém zabezpečovania kvality vysokoškolského vzdelávania a jeho kontrolu, zriadenie a postavenie Akreditačnej komisie SR pre vysoké školstvo a jej postup, udeľovanie akreditácie študijného programu, udeľovanie akreditácie habilitačného konania a udeľovanie akreditácie konania na vymenúvanie profesorov (269/2018 Z. z.).
Primárnou úlohou vysokých škôl pri napĺňaní ich poslania je poskytovanie vysokoškolského vzdelávania a tvorivé vedecké bádanie alebo tvorivá umelecká činnosť.
Práva a povinnosti pedagogických zamestnancov a odborných zamestnancov vymedzuje zákon č. 138/2019 Z. z., etický kódex, kvalifikačné predpoklady, kvalifikačné predpoklady potrebné na výkon odborných činností a ich získanie, doplňujúce pedagogické štúdium a kontinuálne vzdelávanie.
Doplňujúce pedagogické štúdium (ďalej len "DPŠ") sa musí uskutočniť na univerzite, na ktorej sa študuje pedagogika. Program DPŠ schvaľuje rektor univerzity, ak vnútorné predpisy univerzity neustanovujú inak. Kvalitu programu odbornej prípravy garantuje profesor univerzity, ktorý je odborným garantom programu.
Informácie o podiele vysokoškolských učiteľov zamestnaných na vysokých školách na Slovensku sú dostupné zo štatistík na internetovej stránke Centra vedecko-technických informácií (údaje sa zbierajú od akademického roka 2003/2004), ktoré boli použité v celej štúdii.

2. PRIEBEH VÝSKUMU

Náš výskum sa zameral na získanie informácií o vzdelávaní vysokoškolských učiteľov. Podobné prieskumy už uskutočnili štatistické úrady na Slovensku (CVITSR, 2022), v Nemecku (DESTATIS, 2022) a v Spojených štátoch (SNYDER, 2000; SNYDER, 2014). Tieto prieskumy sa zameriavali na žiakov a učiteľov základných a stredných škôl - ich vek a predmety, ktoré vyučujú. V žiadnej z rešerší literatúry sme nenašli prieskumy zamerané na vysokoškolských učiteľov alebo študentov. Z tohto dôvodu bol náš prieskum navrhnutý a realizovaný tak, aby sa zameral na vysokoškolských učiteľov, ich odbornosť, úroveň vzdelania, získaný titul, ich vzdelávacie zameranie - pedagogické, ekonomické, chemické a iné.
Výskumná otázka bola formulovaná nasledovne: Nakoľko je typická profesionálna výdrž lektorov v práci, ktorú vykonávajú? Nakoľko je typické zastúpenie žien na vybranej univerzite? V prieskume sme sa pýtali, v ktorom štáte získali vysokoškolské vzdelanie vysokoškolskí učitelia. Koľko z celkovej vzorky vysokoškolských učiteľov má pedagogické zameranie alebo si ho doplnilo ďalším pedagogickým štúdiom? Aká je odbornosť prednášajúcich a jej význam pre informovanie študentov a aký je záujem prednášajúcich o ďalšie rozširovanie svojich obzorov o pedagogickú činnosť v iných formách, ako je samoštúdium, účasť na konferenciách a pod. Okrem vzdelania nás zaujímalo aj rozdelenie vysokoškolskej atmosféry medzi ženy a mužov vzhľadom na feminizáciu profesie. Z historického hľadiska možno feminizáciu profesie sledovať už v 19. storočí, keď dovtedy bolo učiteľstvo výlučne mužským povolaním. Na konci 19. storočia ženy bojovali za svoje rovnoprávne postavenie (vo vzdelávaní aj v politike) a postupný boj pokračoval aj po prelome storočí, v 20. storočí, keď získali miesto učiteľov na akademickej pôde (Kéri, 2015).

3. PREZENTÁCIA VYBRANEJ UNIVERZITY

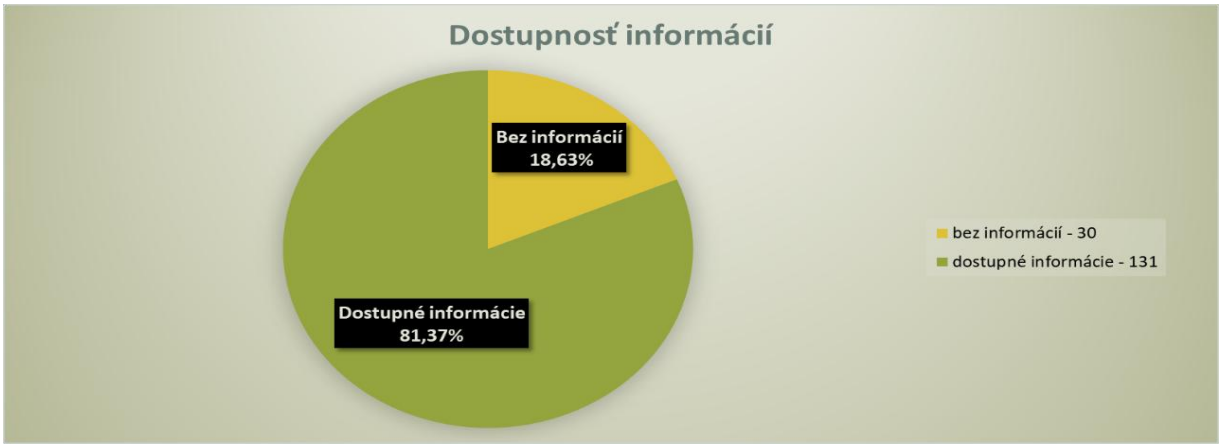
V našom výskume sme sa zamerali na verejnú univerzitu, ktorá sa nachádza v okresnom meste. Univerzita, ktorú sme skúmali, zamestnáva 161 učiteľov a študuje na nej 1749

študentov na bakalárskom, magisterskom a doktorandskom stupni štúdia vrátane zahraničných študentov (približne 1/3 z celkového počtu). Univerzita má tri fakulty. Typy vzdelávania učiteľov na vybranej univerzite:

- Bakalárske štúdium (Bc.) - predškolská pedagogika, špecializácia párovanie,
- Magisterské štúdium (Mgr.) - učiteľstvo (1. - 4. ročník), špecializácia (5. - 12. ročník),
- Rigorózne štúdium (PaedDr.) - do roku 1996 Dr. univ.
- Doktorát (PhD.) - pedagogika, metodika predmetov.

Informácie sme získali z webovej stránky univerzity, kde nájdete okrem iného aj úplný zoznam prednášajúcich a ich titulov. Zo 161 učiteľov je 66 žien, 72 má magisterský titul v oblasti vzdelávania, z toho 32 žien, a 90 má iné tituly, z toho 34 žien. Z celkového počtu má 101 učiteľov titul PhD. (28 z nich v oblasti vzdelávania, z toho 14 žien, 76 v iných odboroch, z toho 23 žien) a 60 má iné typy titulov, z toho 5 žien. Význam výskumu spočíva v tom, že zo získaných údajov je možné vyvodiť závery o pedagogických zamestnancoch s predchádzajúcou kvalifikáciou na skúmanej univerzite, o ďalšom vzdelávaní učiteľov vyučujúcich na inštitúcii, o možnostiach ďalšej profesionalizácie učiteľov na základe ich vedeckých a odborných poznatkov a napokon o počte žien vyučujúcich na univerzite a ich odbornej kvalifikácii.

Ďalším faktorom, ktorý ovplyvnil úspešnosť výskumu, bola skutočnosť, že webová stránka vybranej univerzity neobsahovala podrobné informácie o jej vyučujúcich (okrem ich mien a titulov sme nedostali žiadne odborné informácie), takže sme nemohli na 100 % zistiť zoznam vzdelávacej inštitúcie a stav získaných titulov. V dôsledku toho sme nemali k dispozícii odborné informácie v 30 prípadoch (osobách), t. j. 18,63 %, pričom 81,37 % bolo spracovaných.

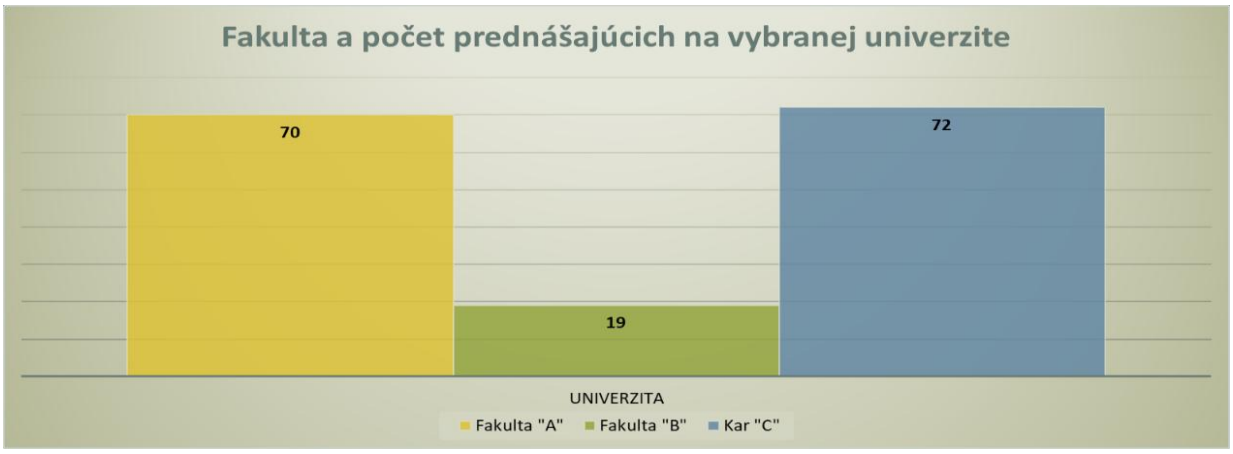
Obr. 1 Dostupnosť informácií

Rozdelenie vysokoškolských učiteľov podľa pohlavia je nasledovné:

- žien 66, t.j. 40,99 %,
- muži 95, t.j. 59,01 %.

Rozdelenie vysokoškolských učiteľov podľa fakúlt a pohlavia je nasledovné:

- fakulte „A“ pôsobí 70 vysokoškolských učiteľov, čo predstavuje 43,48 %,
- fakulte „B“ pôsobí 19 vysokoškolských učiteľov, t.j. 11,80 %,
- fakulte „C“ pôsobí 72 vysokoškolských učiteľov, t.j. 44,72 %.

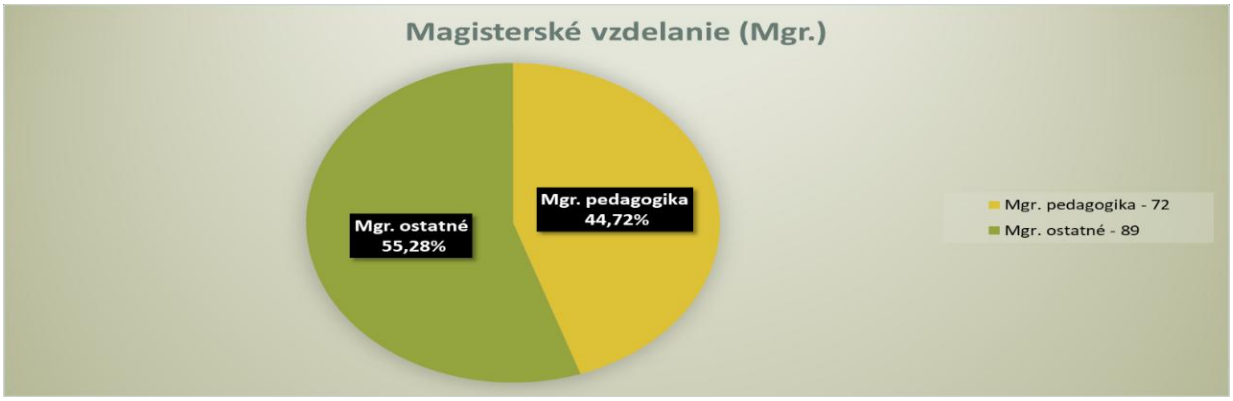

Obr. 2 Fakulta a počet prednášajúcich na vybranej univerzite

- Zo 70 zamestnancov fakulty „A“ je 23 žien, t.j. 32,86 % a 47 mužov, t.j. 67,14 %,
- z 19 zamestnancov fakulty "B" je 6 žien, t.j. 31,58 % a 13 mužov, t.j. 68,42 %,
- zo 72 zamestnancov fakulty "C" je 33 žien, t.j. 45,83 % a 39 mužov, t.j. 54,17 %.

4. VÝSLEDKY VÝSKUMU

Zamerali sme sa na získanie informácií o magisterskom štúdiu v oblasti vysokoškolského vzdelávania. Z celkového počtu 161 vysokoškolských učiteľov má 72 pedagogický titul a 89 nepedagogický (architektúra: 1, chémia: 2, technika: 28, jazykoveda: 8, prírodné vedy: 4, umenie: 3, teológia: 13, bližšie neurčené: 30.

Obr. 3 Magisterské vzdelanie

Získanie magisterského titulu podľa pohlavia je nasledovné:

- Pedagogika: zo 72 vysokoškolských učiteľov je 32 žien, t.j. 44,44 % a 40 mužov, t.j. 55,56 %,
- Magisterské štúdium v iných odboroch: z 89 vysokoškolských učiteľov je 34 žien, t.j. 38,20 %, a 55 mužov, t.j. 61,80 %.

Zaujímalo nás, v ktorej krajine získal vysokoškolský učiteľ magisterský titul. Tu sme vychádzali z konkrétnych údajov z databázy na webovej stránke univerzity. U tých učiteľov, ktorí uviedli, kde a aký titul získali. Očakávali sme, že najväčšie zastúpenie bude mať Slovenská republika, čo sa aj potvrdilo, a medzi ďalšími krajinami boli Maďarsko, Česká republika, Nemecko, Rumunsko, Francúzsko a Ruská federácia. Udelené magisterské tituly podľa krajín je nasledovné: Slovensko 89, Maďarsko 35, Česká republika 4, Nemecko, Rumunsko, Francúzsko a Ruská federácia po jednom medzi vysokoškolskými učiteľmi.

Pozreli sme sa na krajiny, v ktorých bol získaný magisterský titul v oblasti pedagogiky. Zo 72 vysokoškolských učiteľov pochádza z krajín Európskej únie:

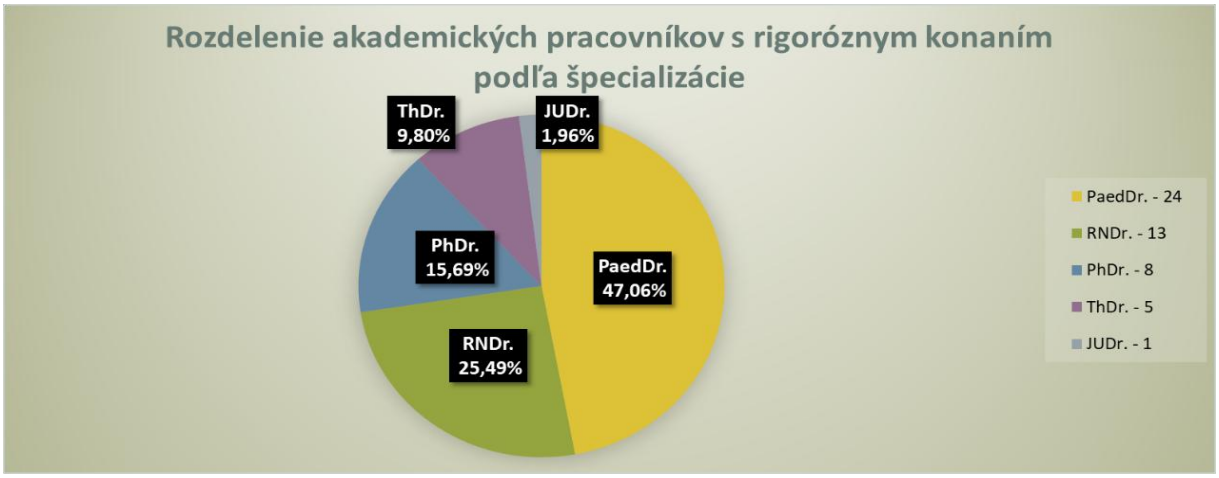
- Slovensko 57,
- Maďarsko 14,
- Rumunsko 1.

Obr.4 V ktorej krajine ste získali magisterský titul?

Zo všetkých vysokoškolských učiteľov sme vybrali tých, ktorí absolvovali rigorózne konanie (do roku 1996 Dr. univ., tzv. malý doktorát), t. j. 51 vysokoškolských učiteľov, t.j. 31,68 %, 110 vysokoškolských učiteľov, ktorí nemali rigorózne konanie, t.j. 68,32 %.
Z počtu vysokoškolských učiteľov, ktorí absolvovali rigorózne konanie, t. j. 51 učiteľov, sme zistili, že

- 24 má titul "doktor pedagogiky" (PaedDr.), t.j. 47,06 %
- 27 má inú kvalifikáciu:
  - 13 „doktor vied" (RNDr.), t.j. 25,49 %.
  - 8 "doktor filozofie" (PhDr.), t.j. 15,69 %
  - 5 "doktor teológie" (ThDr.), t.j. 9,80 %.
  - 1 "doktor práv" (JUDr.), t.j. 1,96 %.

Obr. 5 Rozdelenie akademických pracovníkov s rigoróznym konaním podľa špecializácie

Zistili sme, že z 51 vysokoškolských učiteľov, ktorí sa podrobili rigoróznemu konaniu bolo:

- z 24 vysokoškolských učiteľov s titulom "doktor pedagogiky" (PaedDr.) je 12 žien, t. j. 50 %, a 12 mužov, t. j. 50 %,
- z 27 vysokoškolských učiteľov s iným zameraním je 7 žien, t.j. 25,93% a 20 mužov, t.j. 74,07%.

- 13 "doktor vied" (RNDr.) - 2 ženy, t. j. 15,38 % a 11 mužov, t. j. 84,62 %,
- 8 "doktor filozofie" (PhDr.) - 4 ženy, t.j. 50 % a 4 muži, t.j. 50 %,
- 5 "doktor teológie" (ThDr.) - 1 žena, t.j. 20 % a 4 muži, t.j. 80 %,
- 1 "doktor práv" (JUDr.) - 1 muž, v tomto prípade 100 %.

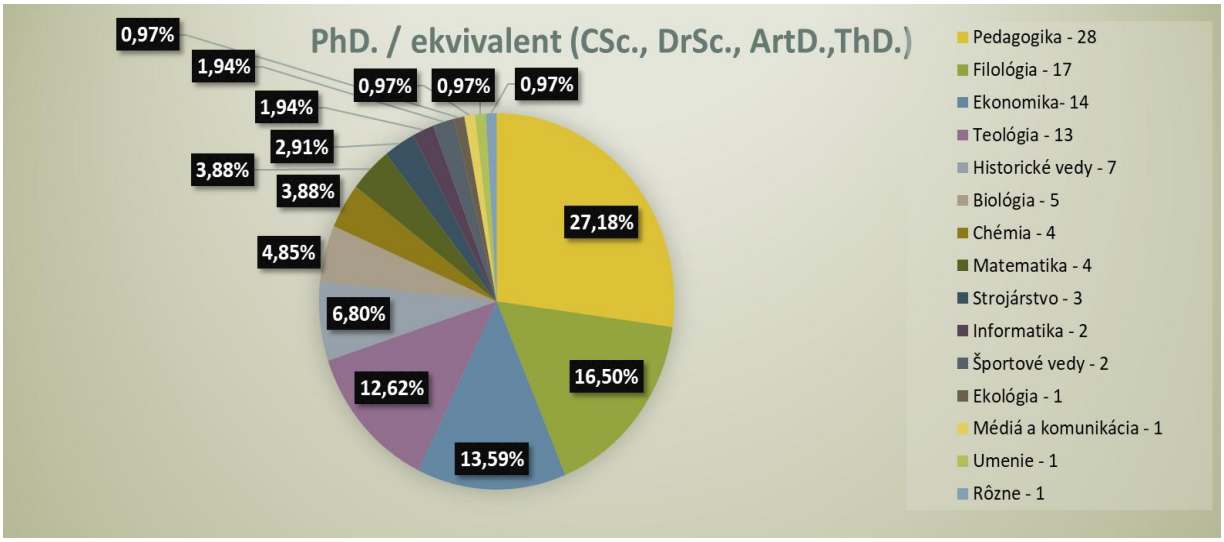
Koľko akademikov má titul "philosophiae doctor" (PhD.) alebo ekvivalentný doktorát (ArtD. - doktor umenia, CSc. - kandidát vied, ThD. - doktor teológie, DrSc. - doktor vied)? Z celkového počtu prednášajúcich má doktorát 123 osôb:

- PhD.104, t.j. 64,60 %,
- ArtD. 1, t.j. 0,62 %,
- CSc. 7, t.j. 4,35%-a,
- ThD. 1, t.j.0,62 %,
- DrSc. 10. t.j. 6,21 % všetkých akademických pracovníkov.

Doktorandský alebo ekvivalentný titul nemá 38 vysokoškolských učiteľov, t.j. 23,60 %, z nich:

- doktorandi 24, t.j. 14,91 %,
- nepovažuje za potrebné 14, t.j. 8,70 %.

V grafe sme sa zamerali na identifikáciu tých, spomedzi všetkých vysokoškolských učiteľov, ktorí sú "PhD." alebo ekvivalentných titulov, koľko z nich absolvovalo štúdium v odbore "pedagogika". Na základe evidencie sme zistili, že zo 123 vysokoškolských učiteľov s titulom PhD.: v pedagogike získalo titul 28 učiteľov a v iných odboroch získalo titul PhD. 74 učiteľov.

Obr. 6 PhD./ekvivalent (CSc., DrSc., ArtD., ThD.,)

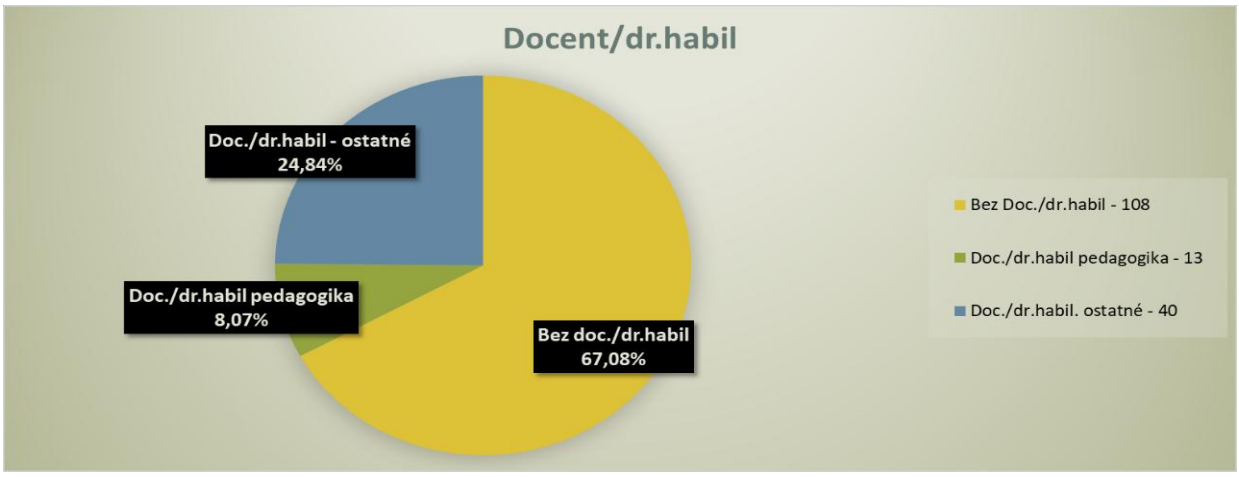
Rozdelenie doktorátov podľa pohlavia:

- PhD. v pedagogike: z 28 akademikov - 14 žien, t.j. 50 % a 14 mužov, t.j. 50 %,
- PhD. v iných odboroch: zo 73 akademických pracovníkov - 23 žien, t.j. 31,51 % a 50 mužov, t.j. 68,49 %,
- iný typ titulu: zo 60 vysokoškolských učiteľov - 5 žien, t.j. 8,33 % a 55 mužov, t.j. 91,67 %.

V tomto prípade sme chceli vedieť aj krajinu, v ktorej bol doktorát získaný. Krajiny, v ktorých bol doktorát získaný sú:

- Slovensko: 82, t.j. 66,66 %,
- Maďarsko: 35, t.j. 28,46 %,
- Česká republika: 3, t.j. 2,44 %,
- Francúzsko, Nemecko, Spojené kráľovstvo: 1 - 1, t.j. 0,81 % vysokoškolských učiteľov.

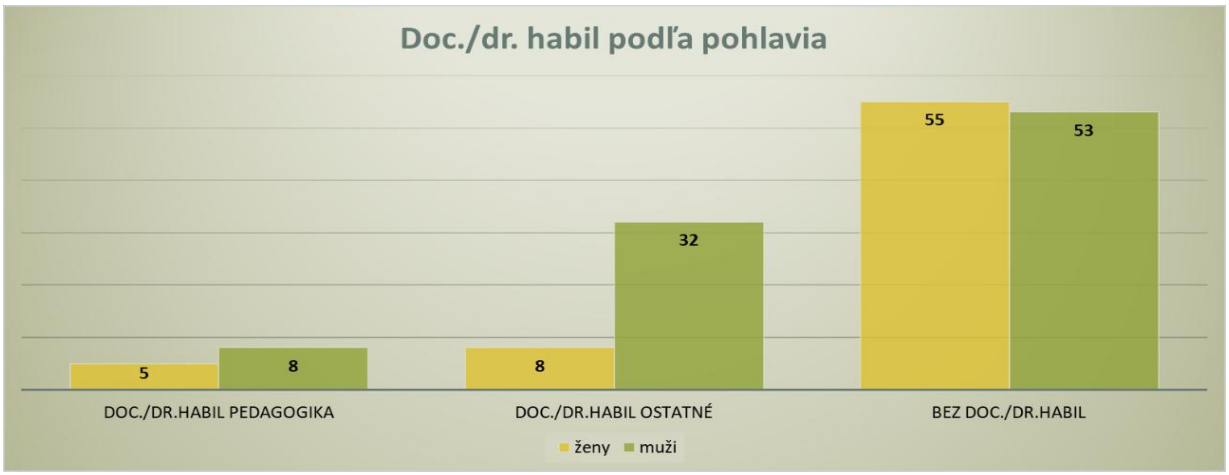
Ďalším stupňom po doktoráte z filozofie je habilitácia, čo znamená, že ide o osvedčenie pedagogickej spôsobilosti. V našej vzorke univerzity habilitovalo 53 akademických pracovníkov, z toho 13 v pedagogike, 40 v iných odboroch a 108 akademických pracovníkov v súčasnosti nehabilitovalo.

Obr.7 Docent/dr. habil

V tomto prípade nás zaujímalo aj to, koľko žien a mužov je držiteľmi titulu docent alebo doktor habilitácie.

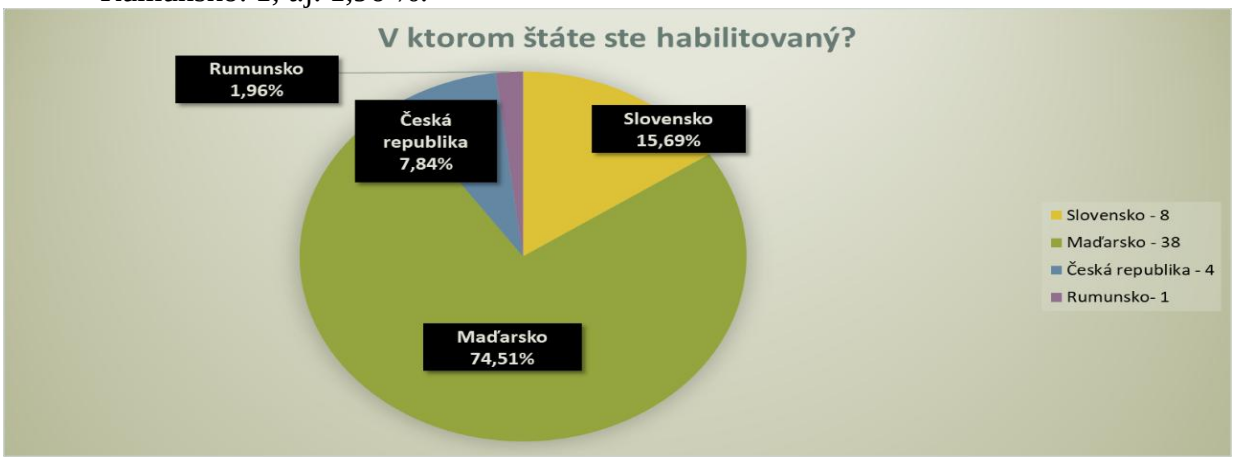
- Doc./dr. habil. pedagogiky - 5 žien, t.j. 38,46 % a 8 mužov, t.j. 61,54 %,
- Doc./dr. habil. ostatné - 8 žien, t.j. 20 % z celkového počtu a 32 mužov, t.j. 80 % z celkového počtu,
- bez titulu doc./dr. habil - 55 žien, t.j. 50,93 % a 53 mužov, t.j. 49,07 %.

Obr.8 Doc./dr. habil podľa pohlavia

Podobne ako v predchádzajúcich častiach prieskumu sme sa pýtali aj na to, v ktorej krajine získal vysokoškolský učiteľ titul docenta/docentky. Po vyhodnotení sme získali nasledujúce výsledky:

- Slovensko: 8, t.j. 15,69 %,
- Maďarsko: 38, t.j. 74,51 %,
- Česká republika: 4, t.j. 7,84 %,
- Rumunsko: 1, t.j. 1,96 %.

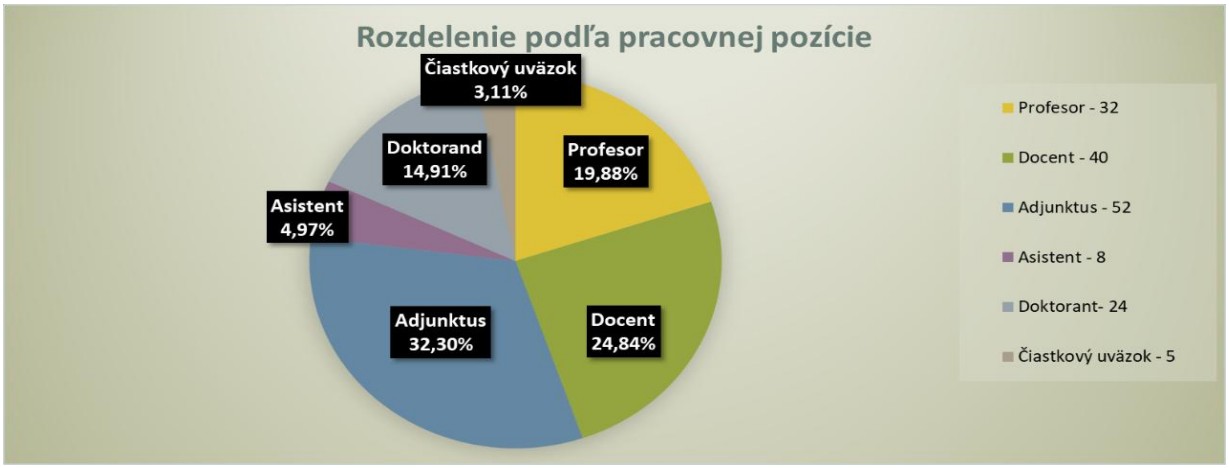

Obr. 9 V ktorom štáte ste habilitovaný?

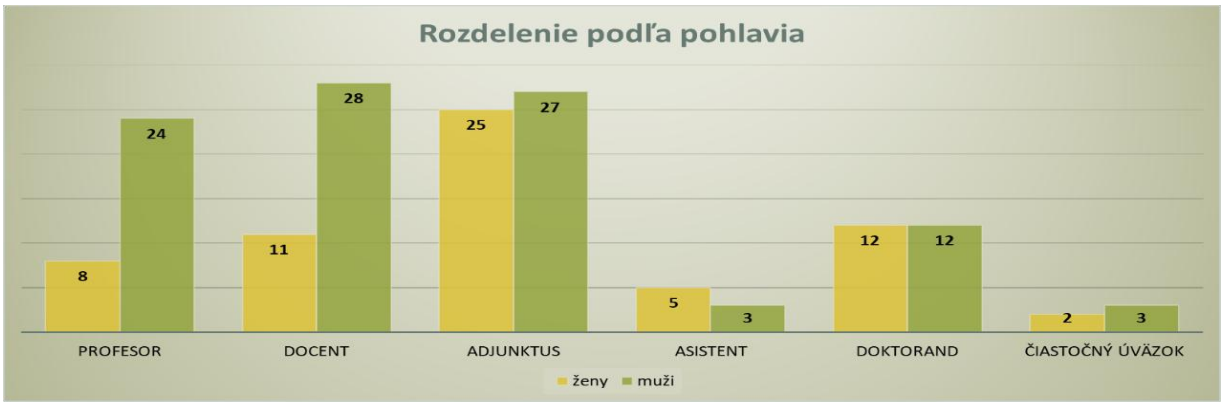
Univerzita má aj prednášateľov, ktorí absolvovali ďalšie štúdium v oblasti vzdelávania – doplnkové pedagogické štúdium (ďalej "DPŠ“). V tomto prípade sú z celkového počtu 161 prednášateľov 2, ktorí majú "DPŠ". Obaja lektori, ktorí absolvovali "DPŠ", sú ženy.

Medzi 159 učiteľmi je však aj 78 učiteľov s určitým stupňom pedagogického vzdelania. Absolútne žiadnu pedagogickú kvalifikáciu má 81 učiteľov.
Na univerzite pracuje 161 učiteľov. Ich hodnosti v hierarchickom systéme sú nasledovné: profesor, docent, odborný asistent, asistent, doktorand, externý spolupracovník. Zaujímalo nás aj rozdelenie pracovných miest podľa pohlavia. Podľa počtu to vyzerá nasledovne:

- profesor: 32, z toho 8 žien, t.j. 25 % a 24 mužov, t.j. 75 %,
- docent: 40, z toho 12 žien, 30 % a 28 mužov, 70 %,
- adjunkt: 52, z toho 25 žien, 48,08 % a 28 mužov, 51,92 %,
- asistent: 8, z toho 5 žien, 62,50 % a 3 muži, 31,50 %,
- doktorand: 24, z toho 12 žien, t.j. 50 % z celkového počtu a 12 mužov, t.j. 50 % z celkového počtu
- externý spolupracovník: 5. z toho 2 ženy, t.j. 40 % a 3 muži, t.j. 60 %.

Obr.10 Rozdelenie podľa pracovnej pozície

Obr..11 Rozdelenie podľa pohlavia

Vysokoškolskí učitelia sa pravidelne zúčastňujú na školeniach v oblasti pedagogiky, odborných, jazykových, digitálnych a iných zručností. Podrobné informácie o každom z týchto školení nájdete v správe o zabezpečovaní kvality, ktorá je k dispozícii na webovej stránke univerzity.
Na základe údajov zo štatistiky sme informácie zosumarizovali podľa fakúlt. Údaje sa týkajú akademického roka 2022/2023. Fakulta "A" má v aktuálnom akademickom roku 70 lektorov s počtom zapísaných kurzov: odborný/vzdelávací - 32, jazykový - 18, digitálny - 8, iný - 13, spolu 69 zapísaných kurzov. Fakulta „B" má v aktuálnom akademickom roku 19 vyučujúcich. Počet účastníkov kurzov zapísaných na tejto fakulte od roku 2015 je: odborný/vzdelávací - 72, digitálny - 4, iný - 2, spolu 86 účastníkov kurzov. Na fakulte "C" je počet lektorov 72, ich doterajšia účasť na kurzoch: odborná/vzdelávacia - 54, jazyková - 49, digitálna - 39, iná - 5.

Keďže sa snažíme zachovať anonymitu univerzity, neuvádzame webovú adresu, z ktorej boli informácie získané.
Vnútorný systém politík, štruktúr a procesov univerzity zabezpečuje, aby učitelia rozvíjali svoje odborné, jazykové, pedagogické/profesijné, digitálne zručnosti a prenositeľné kompetencie. V prílohe k pokynu rektora č. 5/2022 o rozdelení pracovnej náplne vysokoškolských učiteľov a v stratégii odmeňovania učiteľov univerzity sú podrobne uvedené aktivity osobného rozvoja, ktorým sa prideľujú body na určenie ich dôležitosti. Na základe toho sú zamestnanci univerzity povinní vykazovať tieto činnosti. Univerzita organizuje vlastné kurzy a školenia pre vlastných zamestnancov a zamestnancov z iných univerzít. V roku 2021/2022 sa týkali najmä zabezpečovania kvality vysokoškolského vzdelávania.
Štatistiky na internete sa týkali prevažne jednotlivých vysokých škôl a pracovného zaťaženia vysokoškolských učiteľov a počtu vysokoškolských študentov, ktorí sa v danom roku zúčastnili na výučbe na vysokej škole. Okrem Severnej Ameriky sme sa pozreli aj na štatistiky jednej krajiny EÚ, a to Nemecka. Ide o podobné štúdie, aké sme robili my, pričom tieto štúdie sa väčšinou zameriavali na základné a stredné školy.

5. ZÁVER

Cieľom tejto štúdie je zhrnúť, opísať a zhodnotiť pedagogickú kvalifikáciu vysokoškolských učiteľov na vybranej univerzite. Vzorku tvorilo 161 vysokoškolských učiteľov vyučujúcich na troch fakultách. Spracované informácie sme získali z údajov verejne dostupných na webovej stránke inštitúcie. Cieľom prieskumu bolo získať informácie o tom, kde vysokoškolskí učitelia získali titul, a informácie o krajine, v ktorej titul získali, ako aj zistenie počtu žien medzi vysokoškolskými učiteľmi.
V odpovedi na našu prvú výskumnú otázku výsledky prieskumu ukázali, že väčšina vysokoškolských učiteľov učí v odbore, ktorý vyštudovali aspoň na jednom stupni

vysokoškolského vzdelávania. Záujem učiteľov o vyučovanie prevyšuje očakávania, čo sa odráža v ich pracovnom zaradení. Svedčí o tom ich aktívna účasť na konferenciách, prednáškach a samovzdelávaní primeranom ich profesii. Pri odpovedi na našu druhú výskumnú otázku, porovnávajúcu podiel mužov a žien na postgraduálnom štúdiu na vybranej univerzite, a informácie z literatúry (F. Lassú - Podráczky, 2009; Kéri, 2015; Mooney Simmie, 2023; Phillips, 2022) je zrejmé, že učiteľské povolanie je dnes atraktívnejšie pre ženy ako pre mužov. Na skúmanej univerzite však bol medzi vysokoškolskými učiteľmi zistený opačný výsledok - 66 učiteliek v porovnaní s 95 učiteľmi. V tomto prípade sa nepotvrdilo ako pravdivé tvrdenie, že na univerzite je viac učiteliek žien ako mužov. Získané a spracované informácie chceme ďalej využiť porovnaním s učiteľmi na iných nami vybraných univerzitách.

Literatúra

1. 131/2002 Z. z. Zákon o vysokých školách a o zmene a doplnení niektorých zákonov. [online]. https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/2002/131/ (02.03.2023, 17:22)
2. 138/2019 Z. z. Zákon o pedagogických zamestnancoch a odborných zamestnancoch a o zmene a doplnení niektorých zákonov. [online]. https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/2019/138/ (02.03.2023, 17:20)
3. 269/2018 Z. z. Zákon o zabezpečovaní kvality vysokoškolského vzdelávania a o zmene a doplnení zákona č. 343/2015 Z. z. o verejnom obstarávaní a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov. [online]. https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/2018/269/# (20.05.2023, 11:22)
4. CENTRUM VEDECKO-TECHNICKÝCH INFORMACII SR. 2022. [online]. https://www.cvtisr.sk/cvti-sr-vedecka-kniznica/informacie-o-skolstve/statistiky/statisticka-rocenka-publikacia.html?page_id=9580 (02.06.2023, 12:21)
5. DESTATIS, Statistisches Bundesamt. 2022. [online]. https://www.destatis.de/DE/Themen/Gesellschaft-Umwelt/Bildung-Forschung-Kultur/Hochschulen/_inhalt.html#_5oaq535qx (04.06.2023, 17:00)
6. DESTATIS, Statistischen Bundesamt. 2022. [online]. https://www-genesis.destatis.de/genesis/online?operation=statistic&levelindex=0&levelid=1602745980175&code=21341#abreadcrumb (04.06.2023, 17:17)
7. F. LASSÚ, ZS. – PODRÁCZKY, J. A férfiak alkalmassága és szükségessége a tanítói pályan. 2009. [online]. http://real-j.mtak.hu/17250/3/EPA04051_pedagoguskepzes_2009_04.pdf (29.09.2023, 20:46)
8. KÉRI, K. Lánynevelés és női művelődés az újkori Magyarországon. 2015. [online]. http://real-d.mtak.hu/837/7/dc_1067_15_doktori_mu.pdf (28.09.2023, 14:02)
9. MOONEY SIMMIE, G. The fast globalizing gendered construction of teacher education: A critical feminist research policy analysis of the contemporery reform movement, 2023. [online] https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/feduc.2023.1113011/full (29.09.2023, 17:13)
10. PHILLIPS, E. Why Teaching in Becoming a More Feminized Profession. 2022. [online]. https://willtoteach.com/why-teaching-is-becoming-a-more-feminized-profession/ (29.09.2023, 23:23)
11. SNYDER, T. – HOFFMAN, CH. Digest of Education Statistics, 2000. [online]. https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED455275.pdf (03.06.2023, 23:00)
12. SNYDER, T. a kol. Digest of Education Statistics 2014, 50th Edition. NCES 2016-006. [online]. https://eric.ed.gov/?id=ED565675 (04.06.2023, 16:09)

Kontakt
Mgr. Eva Prokopcová, MBA
Univerzita J. Selyeho
Bratislavská cesta 3322
945 01 Komárno
Slovenská republika
e-mail: 123208@tudent.ujs.sk
tel. +421905733292

THE EFFECT OF THE INTERVENTION PROGRAM ON THE SOCIAL RELATIONS OF STUDENTS IN A HETEROGENEOUS GROUP

Monika Homolová

Abstract

In the submitted contribution, the implementation of a survey is presented, which focuses on the verification of the effectiveness to verify the author's intervention program. The analysis of the obtained results is processed on the basis of quantitative-qualitative methods. Specifically, the findings relate to changes in the social behavior of pupils within a heterogeneous group towards a pupil with special educational needs after the implementation of the intervention program. Based on the obtained data, it is clear that the implementation of the author's intervention program leads to positive changes in the quality of social relationships in a heterogeneous group of students.

Keywords: *Intervention. Intervention program. Pupil with special educational needs. Social relations.*

1 SOCIAL RELATIONS OF PUPILS IN A HETEROGENEOS GROUP

"A social group is briefly defined as any grouping of people that creates a sense of belonging in their consciousness. In essence, it is a sum of two or more persons who are connected by mutual psychological bonds, have some common goals, recognize common norms of behavior, influence each other and in a certain respect depend on each other in their behavior and actions" (Páleník 1995, p. 56). The school class has a special position among social groups in a person's life. Oravcová (2004) presents the characteristics of a social group from the point of view of understanding the school class, namely interaction, common goals, common values and norms of behavior, awareness of cohesion and belonging, autonomy. The school class is also characterized by the heterogeneity of the collective. Kováčová (2019) considers the heterogeneity of the collective to be the basic philosophy of an inclusive class, because it brings mutual enrichment of social relations and each child is accepted as they are, with their individual needs. One of the main indicators of the success of inclusion in a social group, but also a means of achieving inclusion, is social interaction, which applies mainly to preschool and younger school age. They are an important developmental stage and represent the interpersonal context of cognitive, social and speech development (Waldene et al., 1999). *"In free interaction with peers, the child learns social strategies: how to establish contact; how to break contact according to the current situation; how to regain position in the game; how to apply your skills and your opinions; how to stand out in the competition among others"* (Comstock - Galangan, 2008, p. 52).

Bakošová (2019) states that currently a major problem in Slovak schools is the field of education, which has been lagging behind education for a long time. The main problem is not the definition of educational goals, but mainly the help of students in learning and education and especially in solving problem situations that arise on a daily basis, in the school environment in most cases it is problematic behavior. It is the child's problematic behavior that can cause disturbed relationships in the social group.

One of the options for solving problem behavior that disrupts social relations in the classroom is the use of intervention programs. Yalom, Leszcz (2007) include intervention programs among group forms of education, which are based on the principles of interpersonal learning, group cohesion and dynamics and, with the use of various methods, lead to the successful

achievement of the goal. Popelková and Zaťková (2009, p.14) state that *"developing intervention programs are based on the theory of social learning and on group strategies and forms of work. In the field of education, they represent a modern approach in education in a broader sense, they support humanistic perspectives of education and the support of a healthy lifestyle. In a narrower sense, they are aimed at the development of social-personal competence and, for helping workers, at developing their professional, professional competence, with the aim of providing helping workers with methodological foundations for effective work with clients and for successful educational intervention for the lay public."* The specific implementation of the intervention programs is according to Kováčová (2021) situated in the environment of counseling centers or schools, where it is carried out through the activities of experts. Specifically, these are programs in the implementation of which an expert works, e.g. with a group of aggressors or victims. There are a number of options for intervention. The choice depends on the specialist and his abilities and qualifications. Roľková (2014) adds that intervention programs can be implemented in the school environment during classes, usually in educational subjects or outside of classes during a stay in the school's children's club and in leisure centers, or during gatherings and camps organized throughout the year.

2 RESEARCH METHODOLOGY

In the following part of the text, we present the partial findings of a survey aimed at verifying the author's intervention program implemented in a social group of younger school-age pupils in the environment of a regular elementary school.

2.1 Objektives of the survey

The aim of the survey was to design, create and verify an original intervention program aimed at supporting social relations in an inclusive classroom. Subsequently, we set a partial aim: to find out what specific changes occurred in the social behavior of students in the classroom towards a student with special educational needs after the implementation of the intervention program.

We therefore chose a wider range of survey methods to conduct the survey. The basic method was an experiment in the form of an author's experimental intervention program, which we supplemented with sociometry and structured observation.

The survey sample consists of 19 students, of which 11 are girls and 8 are boys attending one regular class. The class is diverse. There are pupils from multicultural families, but also from complete, incomplete and subverted families.

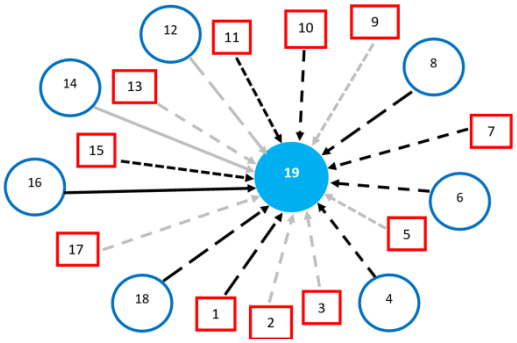
2.2 Social relations of individual students in the class towards a student with special educational needs

In the following section, we present the findings before and after the implementation of the intervention program, focused on the social relations of the students of the class towards the student with special educational needs (further only: student with SEN).

Initial findings realized before the implementation of the intervention program

In the following analysis, we will describe the relationships of the other classmates towards the student with special educational needs (19) before the implementation of the intervention program.

Scheme 1: Sociogram 1 before the implementation of the program

Source: own processing

Legend (for all sociograms):

she – pupils
pupil with SEN
he-pupils

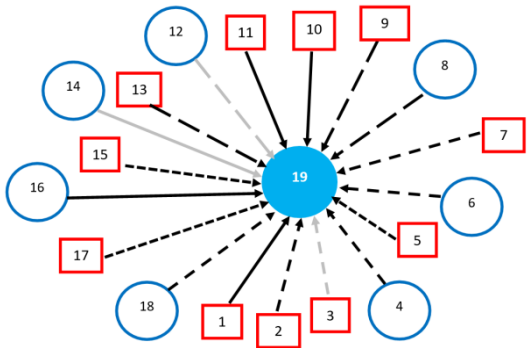
friendship
neutrality
cooperation
acceptance

physical aggression
verbal aggression
ignoring
rejection

From the analysis of the input Sociogram 1, we present the following findings:
Only one student (16) shows friendship to student 19. Three boys (4,6,7) and one girl (10) cooperate with pupil 19. Rejection towards pupil 19 is shown by two pupils (9, 5). Pupil 19 is accepted by only two pupils (11, 15). Four students (13, 17, 3, 2) ignore student 19. Two pupils (8, 18) and one female pupil (1) have neutral expressions towards pupil 19. Verbal aggression was shown by only one student (12), physical aggression was also expressed by one student (14). The most expressions towards the student with SEN (19) were evaluated for the items cooperation with the number of 4, as well as ignoring with the number of 4. The items of friendship, verbal and physical aggression were evaluated with the least number of one.

Output findings after the implementation of the intervention program
In the following analysis, we will describe the relationships of the other classmates towards the student with special educational needs (19) after the implementation of the intervention program.

Scheme 2: Sociogram 2 after the implementation of the program

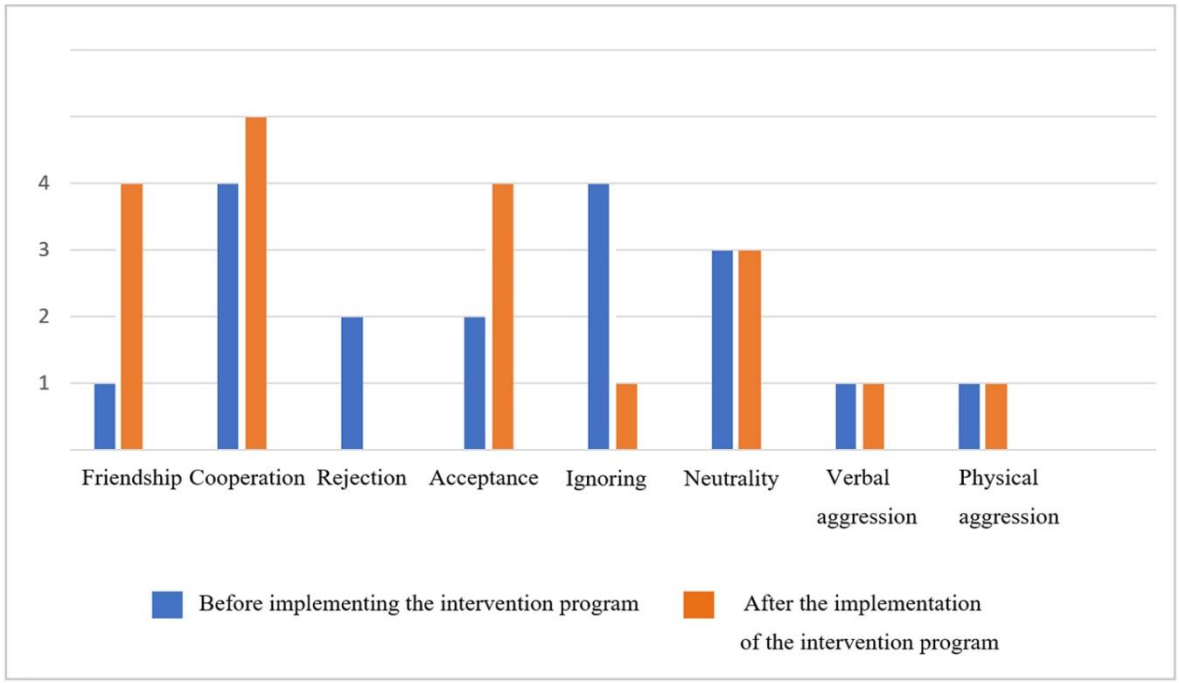
Source: own processing

From the analysis of the output Sociogram 2, we present the following findings:
After the implementation of the intervention program in the class, 4 classmates (1,10,11,16) show friendship to student 19. Cooperation is demonstrated by five classmates, of which there are two girls (2,7) and 3 boys (4,6,18). 3 girls (5, 15, 17) can accept a pupil with SEN (19). Only one student (3) ignores the student with SEN (19). Neutrality is shown by one student (8) and two girls (9, 13). Verbal aggression is shown by one student (12), similarly physical aggression is observed by one student (14). It turned out that the student with SEN (19) is not rejected by any male or female student in the class.
The most manifestations towards the pupil with SEN (19) were evaluated for the items cooperation with the number of 5 and also friendship with the number of 4. The items verbal and physical aggression, ignoring were evaluated the least with the same number of one. After the implementation of the intervention program of the pupil with SEN in the collective, no one refused.

2.3 Comparison of input and output findings

During the evaluation, we focused on comparing the input and output findings before and after the implementation of the intervention program, based on the observation of each child. We present the comparison in Graph 1 below, where the total difference of the individual occurring items in the social relations of the pupils towards the pupil of the class with SEN is shown.

Graph 1: Comparison of the results of the survey findings focused on the social relations of the students in the class towards the student with special educational needs

Source: own processing

Based on the input and output results of the findings presented in Chart 1, we note the following comparison of the overall changes in the social relations of the students in the class towards the student with SEN:
The item friendship versus the input findings, the item increased 4 times. Cooperation compared to the initial state, the item increased by one positive social bond. After the application of the intervention program, the monitored item rejection no longer occurred in social relations towards the student with SEN. Acceptance against the first finding increased by half. Ignorance compared to the input findings

decreased fourfold. Neutrality, verbal and physical aggression remained at the same numerical value in frequency.

Progress and regression in special pedagogical intervention focused on the social relations of individual pupils in the class towards a pupil with special educational needs

In the comparison above in Graph 1, we presented a comparison of overall changes in the frequency of occurrence of individual observed items in social relations. Although these data show changes, they do not show exact progress or deterioration in the relationships of individual children with the student with SEN. For this reason, we present in the table below (Table 1) a comparison of the information from the observation of each student before and after the implementation of the intervention program, and in Table 1, in the fourth column, we record (in red font) the progress or regression of the students in the individual observed items.

Table 1: Social relations in the classroom before and after the implementation of the intervention program in relation to a student with special educational needs.
Source: own processing

Observed items	**Number of items before implementation intervention program**		**Number after implementation intervention program**	
	number	pupils	Number	number
Friendship	1	16	4	1, 10,11, 16
Cooperation	4	4,6,7,10	5	2,4,6,7,18
Rejection	2	9, 5	0	----------
Acceptance	2	15, 11	4	5,15,17
Ignorance	4	13,17, 3, 2	1	3
Neutrality	3	8, 18,1	3	8, 9,13,
Verbal aggression	1	12	1	12
Physical aggression	1	14	1	14

Based on the input and output results of the findings presented in Table 1, we note that progress has occurred in the observed items friendship, cooperation, rejection, acceptance, ignoring, neutrality. There was neither progress nor regression in the verbal and physical aggression items.

Progress occurred in pupils 9, 13, 5, 17, 2, 18, 10, 1, 11. The change did not occur in pupils 14, 12, 8, 3, 15, 4, 6, 7, 16.

In the observed item friendship, we noted a shift in pupils 10, 11. For pupil 10 there was a shift from the item cooperation and for pupil 11 there was a shift from the item acceptance. We detected a shift in the item cooperation in pupils 2 and 8. In pupil 2 there was a shift from the item ignoring and in pupil 8 from the item neutrality. Improvement also appeared in the acceptance item, where pupil 5 moved from the rejection item and pupil 17 from the ignoring item. In the neutrality item, there was a shift by moving pupil 9 from the refusal item and pupil 13 from the ignoring item.

3 CONCLUSION

There were mostly positive changes in the social relations of the students of the class towards the student with special educational needs. We recorded progress towards positive changes towards a pupil with special educational needs for nine pupils. The most significant changes in relationships occurred in the observed items friendship, cooperation, acceptance and neutrality.

We consider intervention programs to be effective help for the work of a school special educator. This opinion is based on the experience of applying our intervention program, where we already noticed a positive shift during the implementation of the program.

Sources

1. BAKOŠOVÁ, Z., 2019. *Učitelia a pedagogickí zamestnanci škôl – možnosti kooperácie pri výchovne problémovom správaní sa žiakov základných škôl.* In: Paedagogica: zborník FiF UK v Bratislave. Bratislava : FiF UK, s. 5 – 22. ISBN 978-80-223-4822-5
2. COMSTOCK – GALAGAN, CH. *Why inclusion begins in kindergarten or Doesn´t.* In: Families, Information, Resources, Support & Training, Training, 2008, 11, p. 1 − 4.
3. KOVÁČOVÁ, B. 2019. S *inklúziou od ranného veku. Dieťa s odlišnosťou a jeho vstup dokolektívu*. Reziliencia s.r.o. ISBN 978-80-972277-5-3
4. KOVÁČOVÁ, B. 2021. *Identifikácia a analýza latentne agresívneho správania detí v období predškolského veku.* Ružomberok: Verbum – vydavateľsku KU v Ružomberku. 2021. ISBN 978-80-561-0852-9
5. ORAVCOVÁ, J. , 2004. *Sociálna psychológia*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, FHV. ISBN 80-8055-980-5.
6. PALENÍK, Ľ. et al., 1995. *Vybrané kapitoly zo psychológie*. Bratislava: Metodicko-pedagogické centrum. 148 s. ISBN 80-85185-95-4.
7. POPELKOVÁ, M., ZAŤKOVÁ, M. 2009. *Podpora rozvoja osobnosti a intervenčné programy*. Nitra: UKF, 210 s. ISBN 978-80-8094-296-4.
8. ROĽKOVÁ, H. 2014. *Realizácia intervenčných rozvíjajúcich programov v podmienkach školy* In: GAJDOŠOVÁ, E. 2014. *Psychológia - škola – inklúzia* In: Psychológia - škola – inklúzia. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie pri príležitosti 10. výročia založenia
9. WALDENE, T. LEMERISE, E., SMITH, M.C. 1999. *Friendship and popularity in preschool claa-rooms.* Early Education & Development, 1999, 10(3), p. 351-371.
10. YALOM, I. D., & LESZCZ, M. 2007. *Teorie a praxe skupinové psychoterapie*. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-2621-0733

Contact

PaedDr. Monika Homolová
Katolícka univerzita
Pedagogická fakulta
Katedra predškolskej a elementárnej pedagogiky
Hrabovská cesta 1
034 01 Ružomberok
e-mail: *monika.homolova312@edu.ku.sk*

EXEMPLÁRNE INTERAKTÍVNE ÚLOHY MEDZI AKTÍVNYM ŽIAKOM A VÝTVARNO - EDUKAČNÝM PROJEKTOM V RÁMCI ZÁŽITKOVEJ PEDAGOGIKY

EXEMPLARY INTERACTIVE TASKS BETWEEN AN ACTIVE STUDENT AND AN ART - EDUCATIONAL PROJECT WITHIN EXPERIENTIAL PEDAGOGY

Erika Miklóšová

Abstrakt

Príspevok oboznamuje čitateľa so spôsobmi a formami ako aktivovať žiakov v rámci zážitkovej pedagogiky prostredníctvom konkrétnych umeleckých diel, ktorých úlohou je sprostredkovať zážitok a žiaka podnietiť k reakcii a k reflexii. Ako príklad zaujímavej interaktívnej výstavy príspevok poukazuje na výstavu pod názvom *Slow* a umelecko - edukačný projekt pod názvom *Walking*.

Kľúčové slová: *zážitková pedagogika, vizuálne umenie, základné školstvo, spomalenie, umelecká výstava*

Abstract

The paper acquaints the reader with ways and forms of how to activate students within experiential pedagogy through selected works of art, which task is to mediate the experience and stimulate the student to react and reflect. As an example of an interesting interactive exhibition, the contribution points to the exhibition named *Slow* and the artistic - educative project named *Walking*.

Key words: *experiential pedagogy, visual art, primary education, slow life, art exhibition*

1 ÚVOD

Diela z projektu *Chôdza (Walking)*, ktoré sú súčasťou príspevku, inšpirujú žiakov k rôznym exteriérovým aktivitám, ktoré je možné využiť v rámci zážitkovej pedagogiky v rámci vychádzky do lesa, či poľnej krajiny. Autorka článku je zároveň autorkou vybraných umeleckých diel z projektu *Chôdza (Walking)*, ktoré boli podporené z verejných zdrojov v rámci štipendia Fondu na podporu umenia. V rámci troch kapitol, oboznamujeme potenciálnu skupinu, pre ktorú sú tieto aktivity určené (rodičia, pedagógovia a žiaci) definíciou „*zážitková pedagogika*“, ďalej autormi, ktorých prezentácia diel v rámci výstavy „*Slow*“ je myšlienkovo alebo formálne podobná a posledná kapitola predstaví samotný výtvarno - edukačný projekt autorky, pod názvom „*Walking*“.

Idea, týchto intervencií do priestoru a následná reakcia/interaktivita žiaka vznikli počas pandémie, keď boli všetky galérie zatvorené a výstavy a reálny život sa „preklopili“ do virtuálneho sveta. Autorka zároveň pedagogička na strednej umeleckej škole pociťovala priepasť v komunikácii so žiakmi a zároveň učila „z lesa“, keďže pochádza z dediny. Paradoxom tohto odcudzenia sa od žiakov bol, že autorka začala intenzívnejšie prežívať činnosti ako bicyklovanie a vychádzky do lesa, teda zážitok z „tu a teraz“.

2 ZÁŽITKOVÁ PEDAGOGIKA PODĽA VALACHOVEJ A KLVÁČOVEJ

Podľa Jabczunovej (2013) je „*zážitková pedagogika prístup k vzdelaniu založený na vyššej schopnosti ľudskej pamäti vstrebávať informácie, ktorých vnímanie je sprevádzané intenzívnou emóciou. Zážitková pedagogika pracuje so zážitkom ako prostriedkom na ovplyvňovanie dieťaťa. Smer tohto ovplyvňovania je určený pedagogickým cieľom.*“ Zážitková pedagogika sa nenachádza v žiadnej odbornej pedagogickej literatúre ako samostatná vedná disciplína. Je náročné vymedziť jej konkrétne miesto, či už medzi hraničnými, alebo aplikačnými pedagogickými disciplínami. Neuman (2014) priamočiaro poukazuje na koreň problému v terminológii a to, že väčšina českých a slovenských autorov totiž vychádza z nemeckej línie zážitkového učenia „Erlebnispädagogik“ a v rámci toho prevzali slovo pedagogika do konceptu učenia sa prostredníctvom zážitku (Valachová, 2021, s. 54).

Zážitková pedagogika sa odlišuje od tradičnej pedagogiky celým procesom, ktorý je založený na demokratickej spolupráci, v porovnaní s tradičnou pedagogikou, ktorá kladie dôraz na rozkaz, a aby bol splnený daný proces. Zážitková pedagogika podporuje učenie s vlastným zážitkom a vlastnou vôľou. Vytvára si vlastný obraz sveta a názory. Namiesto konkurencie a súťaživosti preferuje spoluprácu (Klváčková, 2014, s. 33).

Až 80 % ľudského poznania pramení z vlastných autentických zážitkov. Zážitkové učenie predstavuje prirodzený spôsob učenia, akým sa učia napríklad malé deti hovoriť. Sám zážitok je čisto osobný, emocionálne zbavený, neuchopiteľný a neprenosný. Až racionálnym spracovaním a zovšeobecnením (reflexiou) zážitku dochádza k využiteľnej skúsenosti (Klváčková, 2014, s.33).

Tab č.1: Učenie sa prostredníctvom zážitku podľa Svatoš - 2005

	Poznanie získané		
po troch týždňoch si vybaví	**zdieľaním**	**zdieľanie ukážkou**	**zdieľanie ukážkou zážitkom**
	70%	72%	85%
po troch mesiacoch si vybaví	10%	32%	65%

Zdroj: Klváčková, 2014.

Zážitkové učenie doporučujeme predovšetkým tam, kde má dôjsť k posilneniu rozvoja osobnosti, sebapoznaniu, ovplyvneniu postojov ľudí, poznaniu tímových rolí, odhaleniu silných a slabých miest tímovej práce, k vedeniu ľudí (Klváčková, 2014, s. 33).

3 VÝSTAVA SLOW

Výstava „*Slow*“ (Spomalenie) v Budapešti, bola jedna z mnohých výstav, ktoré boli z dôvodu pandémie zatvorené, nakoniec sa však výstavu podarilo otvoriť na niekoľko mesiacov v lete 2021.

Výstava dostala nové myšlienkové dimenzie počas pandémie. Čas, kedy prebiehala výstava, bol delený podľa prvej, druhej a tretej covidovej vlny.

Vystavené diela jednotlivých autorov neprezentovali svet efektívnych výkonov, ale malé svety, skôr návody, ako žiť ekologicky, ekonomicky a udržateľne (Csizek, P. - Uveges, K., 2021, str. 17).

Podľa autorov publikácie „muzeálne inštitúcie presunuli svoju činnosť do miesta virtuálnej reality, zatiaľ čo v správach sa objavili príbehy o čistých vzdušných metropolách a

obnovujúcej sa prírode – tieto okolnosti zrazu urobili témy nášho projektu ešte aktuálnejšími. Prostredníctvom tejto prezentácie sme sa zaoberali témami, ktoré sa nám v dôsledku globálnej krízy spôsobenej korona vírusom stali bezprostredne blízke a naliehavé“ (Csizek, P. - Uveges, K.,2021, str. 17).
Zrazu sa „*pomalý život*“ (slow life) stal každodennou realitou, núteným spôsobom života globálneho sveta.
Idea tohto životného štýlu sa orientuje podľa manifestu medzinárodnej organizácie *Slow food*, ktorá sa zviditeľnila v 80. rokoch 20. storočia.
Išlo o civilnú iniciatívu, ktorej cieľom bolo zachovať a chrániť tradičnú a regionálnu kuchyňu, lokálnu rozmanitosť a tiež rehabilitovať spoločné stravovanie ako dôležitú spoločenskú skúsenosť – na rozdiel od konzumácie rýchlo a nezdravo (2020 - 2021, str. 19).
Základné ich pravidlo znie, „*čím ďalej potravina dochádza, tým je proces, ktorým prešla, menej zdravší a škodlivý životnému prostrediu*“ (2020 - 2021, str. 20).
V období po Antropocéne, ako zdôraznil teoretik Nicholas Mirzoeff vo svojej knihe „*Ako vidieť svet*“, aby ste zažili svet pred klimatickými zmenami, museli by ste sa narodiť v roku 1985 alebo ešte skôr. *Slow Food* so svojím gurmánskym vkusom a hipsterským prístupom sa zdá až príliš „západné“ a individualistické. Poukázal však na niektoré základné systematické otázky, najmä o úlohe posledných kultúr a stále rastúcej rýchlosti v kapitalistickom systéme moderného sveta (Csizek, P. - Uveges, K., 2021, str. 26).
Práca z výstavy pod názvom „*Kniha sebapoznania*“ (Self - Orientation Book) z pohľadu výtvarníkov Anikó Loránd a Tamása Kaszás v Galérii Liget v roku 2007 reprezentuje akvarelovú kresbu. Akvarel zobrazuje osamelú postavu sediacu na vrchole zelenej hory, pričom dialóg dvoch postáv znie: „Čo to robíš? Nič - to je najlepšie“. A tá druhá postava odpovedá: „Nauč ma, ako sa to robí!" (Csizek, P. - Uveges, K., 2021, str. 22).
Aj z tohto dôvodu poukazujeme na autorov a ich diela, ktoré ponúkajú návod na spomalenie a zároveň sú to činnosti, ktoré sa odohrávajú v exteriéri, v prírode. Aj táto umelecká výstava dopomohla autorkine umelecké objekty teoreticky uchopiť a odôvodniť ich funkciu stať sa interaktívnymi.
Ďalšie diela, ktorých proces je charakteristický procesom slow, je dielo, alebo skôr projekt od autorky Erdei Krisztina pod názvom „*Victory of the Sun*“, ktorá sa počas rezidenčného pobytu v Turecku zaoberala poľnohospodárstvom, konkrétne vedením kôz na pašu. Nakoľko bola súčasťou komunity, kde boli každodenné práce porozdeľované a citlivo vnímané, ako životu dôležité pre komunitu. Prvý krát, keď prišla do styku s touto umeleckou komunitou, jej príslušníci, určení na to pastieri, pomáhali ako sa o tieto zvieratá treba starať. Po čase chodila s týmito zvieratami sama, každé ráno za svitania a každý večer za súmraku, ich vodila naspäť do miesta, kde žila komunita. Autorka si zvykla na túto činnosť, zdanlivo monotónnu, avšak zodpovednú, nakoľko predtým túto oblasť nepoznala a nevenovala sa takejto netradičnej, avšak vo vyľudnených oblastiach veľmi dôležitej životodarnej činnosti. Z rezidencie si so sebou odnášala skúsenosť. Späť v Budapešti v ateliéri, kde tvorila, prichádzala za úsvitu a odchádzala za súmraku. Tento životný štýl, rytmus, prešiel aj do jej tvorivého programu, a stal sa súčasťou jej každodenného života. Po návrate z rezidencie sa mentálne u autorky nezmenilo nič, len fyzicky zmenila priestor.

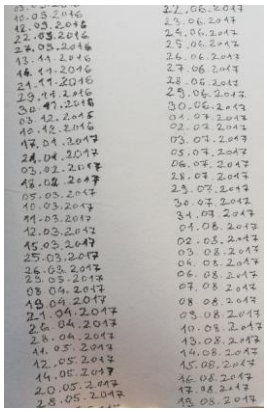

Obr.1: Autor diela Erdei Krisztina, Zdroj: Katalóg k výstave Slow

Autorský objekt od Péter Mátyásiho pod názvom „*Pine needle Carpet*“ vznikol po smrti umelcovho otca, keď zdedil záhradu, o ktorú sa „nevedel postarať“. Podľa jeho vlastných slov ho záhrada „prerástla“ a stala sa samostatnou jednotkou....K tomuto priestoru si našiel cestu vďaka dlhotrvajúcemu projektu a vďaka borovici, ktorá prerastala zo susedovej záhrady. Jej ihličie sa nekontrolovateľne kopilo a autor sa rozhodol, že z tohto ihličia spraví pomocou sieťky na komáre, cez ktorú toto ihličie prevliekal, koberec. Koberec dokonca po čase podľa toho v akom časovom intervale ihličie prevliekal (trvalo to veľmi dlho) menil svoju farebnosť, objavil sa tzv. „ombré“ vzhľad koberca, ako to sám autor na nazval. Pretože dlhšie použité ihličie v sieti, stratilo svoj zelený vzhľad a práve použité ihličie si ho ešte udržiavalo. Bol to prirodzený prechod z béžových do zelených odtieňov. Proces projektu prirodzene zanikol, keď borovicu zo susednej záhrady odstránili.

Obr.2: Autor diela Péter Mátyási, Zdroj: Katalóg k výstave Slow

Obr.3: Autor diela Schuller Judit Flóra, Zdroj: Katalóg k výstave Slow

Posledný výber z procesu tvorby (z mnohých fascinujúcich autorov výstavy *Slow*) je projekt autorky Schuller Judit Flóra nazývaný *Towards to Nothingness (Walks).* Projekt ako sama

opísala vychádza z jej rodinných traumatických zážitkov, ale zároveň čerpá aj zo spomienok na svojho starého otca, s ktorým chodievali ako deti s bratom na túry v okolí Budapešti. Počas týchto prechádzok im starý otec rozprával príbehy, na ktoré si teraz spomína ako na príbehy s realistickým a fantazijným podtónom. Jej projekt prechádzky (v počte 128) mali skôr meditatívny charakter, vznikli medzi rokmi 2015 (28.8) a 2019 (16.5). Najdôležitejšie línia prechádzok pre autorku boli v čase, keď prechádzka vyústila k brehu mora, pretože horizont týchto prechádzok formovalo more. Podľa autorky chôdza nemá žiadny materiálny účel (v porovnaní budovaním si archívu - zbierky z týchto prechádzok) je to opakujúci sa akt vznikajúci okolo „ničoho“. V posledných rokoch autorka využíva prechádzky na meditatívny účel, ako hovorí stali sa pre ňu pasívnou a aktívnou prítomnosťou v čase, ktorý je protipólom spomienok, čo podľa nej môže viesť k „zabudnutiu“ a k novým začiatkom.

4 VÝTVARNO - EDUKAČNÝ PROJEKT CHÔDZA

Projekt *„Chôdza“* (Walking), je určený pre les, v obci Kostolná pri Dunaji. Výtvarno - edukačný projekt *„Chôdza“* mapuje priestor priestor lesa, kde sa žiaci základnej školy zapájajú pomocou interaktívnych hier do vyučovacieho procesu. Autorka aj pomocou ilustračných záberov oboznámi čitateľa s projektom pod názvom *„Chôdza“*.
Zároveň sú umelecké diela súčasťou interaktívnych hier, na ktorých vznik a verejnú prezentáciu autorka článku dostala štipendium (projekt bol formou štipendia podporený z verejných zdrojov Fondom na podporu umenia). Aktívna spolupráca so základnou školou je stále v procese.
Chôdza je aktivita, ktorá spája medzi sebou všetky objekty. K jednotlivým objektom je možné sa dostať chôdzou. Objekty (pod projekty), ktoré tu vznikli v rámci projektu *„Chôdza“*, alebo ktoré reagovali na priestor lesa alebo rieky Malý Dunaj sú nasledovné: veľkoformátové maľby pod názvom *„Črepiny budúcnosti“*, pracujú (autorka ich premaľováva) s nájdeným odpadovým materiálom (sklo, úlomky kachličiek, črepiny z keramiky) z okolitej krajiny.

Obr.4: „Črepiny budúcnosti“, 2023, Zdroj: Miklóšová

Obr.5: „Črepiny budúcnosti“, 2023, Zdroj: Miklóšová

Ďalší výstup je keramický objekt *„Hommage a l ´arbres“* (Pocta stromom), ktorý autorka rozmiestnila v priestore lesa, kde bola časť stromov v rámci revitalizácie lesa vyrúbaná.

Obr.6: „Hommage a l ´arbres“ (Pocta stromom), 2023, Zdroj: Miklóšová

Obr.7: „Hommage a l ´arbres“ (Pocta stromom), 2023, Zdroj: Miklóšová

Ďalší výstup *"Krmítko pre zvieratá, krmítko pre dušu"* predstavujú obrazy, ktoré boli o toto krmítko opreté a zahaľovali ho, nakoľko sa autorka snažila týmito obrazmi zamaskovať zdroj obživy pre lesné zvieratá, prevažne pre srny a zajace. Zmysel tejto práce spočíval v tom, že sa autorka rozhodla poskytnúť útočisko pre tieto zvieratá a zároveň kultúrny zážitok pre obyvateľov lesa a lesníkov, ktorí zvieratá chodia kŕmiť. Je to nezvyčajný nápad, ale tento objekt by fungoval ako dizajnérsky objekt, ktorý by mohol mať niekoľko funkcií naraz. Funkciu útulne - útočisko (aj) pre človeka, nakoľko seno, ktoré miestni poľovníci dávajú do kŕmidiel je veľmi mäkké a pohodlné. Zároveň tvorí aj funkciu galérie, kde by obrazy tvorili prístrešok (spojené obrazy v tvare A majú formu sedlovej strechy), a zároveň by ponúkali dočasnú "strechu nad hlavou" a krmítko by fungovalo ako dočasný nocľah pre človeka a miesto pre kŕmenie lesných zvierat.

Obr.8: „Krmítko pre zvieratá, krmítko pre dušu“, 2023, Zdroj: Miklóšová

Obr.9: „Krmítko pre zvieratá, krmítko pre dušu“, 2023, Zdroj: Miklóšová

Obr.10: „Krmítko pre zvieratá, krmítko pre dušu“, 2023, Zdroj: Miklóšová

Obr.11: „Krmítko pre zvieratá, krmítko pre dušu“, 2023, Zdroj: Miklóšová

Predposledný výstup je *„Útulňa*“ - už riadne vybudovaný priestor pre náhodného okoloidúceho, avšak tento priestor spĺňa aj funkciu altánku/galérie pre školy, kde sa žiaci ZŠ v rámci rôznych predmetov môžu vzdelávať. Útulňa ponúka krátkodobý, ale funkčný priestor s ambíciami vzdelávania sa pre školy (Materská škola v Kostolnej pri Dunaji alebo Základná škola v Kráľovej pri Senci).

Obr.12: „Útulňa“, 2023, Zdroj: Miklóšová

Obr.13: „Útulňa“,2023, Zdroj: Miklóšová

Posledný projekt je *"Mólo"*, ktoré sa nachádza pri brehu Malého Dunaja, neďaleko obce Kostolná pri Dunaji. Spĺňa funkciu móla, odkiaľ je možné pozorovať okolitú krajinu, prípadne zaznamenávať tieto zmeny formou kresieb, malieb a fotografií.

Obr. 14: „Mólo“, 2022 - 2023, Zdroj: Miklóšová

Úlohou tohto projektu je zapojiť formou zážitkovej pedagogiky malých návštevníkov lesa (2. ročník ZŠ) a poukázať im na možnosti ako sa v lese vzdelávať a tráviť volný čas so svojimi rodičmi. Nakoniec aj umenie môže byť súčasťou zážitkovej pedagogiky, nakoľko sa odohráva v prírode. Téma prírody je veľmi dobre známa z dejín umenia, krajinomaľba je jeden zo žánrov, ktoré sú doteraz atraktívne pre výtvarníkov.
Ale pedagógovia so skúsenosťami so zážitkovou pedagogikou poukazujú aj na fakt, že by bola nesmierna škoda počas zážitkovej pedagogiky (place - based pedagogy), napríklad počas prechádzky či splavu (starší študenti) netematizovať krajinu v politickom, ekonomickom a ekologickom kontexte, ktoré mohlo/ by mohlo ovplyvniť budúcnosť krajiny (B. Wattchow, M. Brown, 2011, s. 120).
Samozrejme úlohy pre adeptov treba vyberať podľa vekovej kategórie a náročnosti, aby dokázali pochopiť princíp a zmysel zážitkovej pedagogiky (place - based pedagogy) a nie ich týmto spôsobom odstrašiť, či nebodaj spôsobiť traumu z miesta. K jednotlivým žiakom a k priestoru treba pristupovať citlivo (place - responsive) a vybrať vhodné načasovanie (timing) úlohy a vhodný príbeh (story). V našom prípade to budú témy a príbehy, ktoré ponúka miesto les.

5 ZÁVER

Keďže interaktivita so žiakmi ešte neprebehla, v závere textu autorka formuluje návrh na (inter)aktivitu, s ktorou plánuje podnietiť žiaka k reakcii v danom teréne lesa. Podľa autorky knižky *„Obrazy světa“* od Terezy Říčanovej, autorka textu využije putovnú mapu, s ktorou žiaci budú pracovať a vyznačovať si aktivity, ktoré vykonali na jednotlivých stanovištiach. Žiaci na základe konkrétmych úloh budú reagovať na jednotlivé umelecké diela. V krátkosti autorka textu načrtne svoju predstavu. Nosné dielo má názov *„Črepiny budúcnosti“*, kde sa žiaci oboznámia s fiktívnymi keramickými vykopávkami z okolia (Kostolná pri Dunaji) a s ich históriou. Žiaci budú informovaní ako keramika vzniká a na čo v minulosti slúžila. Poľná krajina v okolí lesa je ideálna na spomenutie príkladov aké obilniny sa v okolí pestujú a vyrobená keramika (známa z histórie pre skladovací účel týchto obilnín) poslúži pre ich skladovanie. Žiaci budú motivovaní reálnymi predmetmi (obilie, zelenina, črepiny, črepiny zväčšené a namaľované na plátnach formátu 2 x 3 metre). Zeleninu a obilniny, ktoré žiaci uložia do krmítka pre zvieratá (dielo autorky *„Krmítko pre zvieratá, krmítko pre dušu“*), bude ďalší príklad interaktivity (X. Bergerová, D. Valachová, 2023, s. 564). Žiaci budú hádať aké zvieratá žijú v lese a pre aké zviera toto krmivo pripravili.
Všetky stanovištia si žiaci zaznačia do mapy, ktoré budú autorkou projektu vyzbierané, analyzované a porovnávané.
Žiaci dostanú za úlohu nakresliť (zaznačiť do mapy), akými predmetmi sa stretli, ako vyzeralo prostredie, v ktorom sa predmety nachádzali, na čo slúžili jednotlivé predmety a prečo ich využívame (alebo na čo sme predmety v minulosti využívali). Úlohou týchto zadaní je prostredníctvom zážitku (experiential pedagogy) sprostredkovať aktuálne témy z

predmetu prvouka (teda aj vnímanie svojej okolitej krajiny, v ktorej dieťa žije) a ukázať ich prostredníctvom zážitku na praktických úlohách.

Poďakovania
Supported using public funding by Slovak Arts Council in form of stipend for creating new artworks, public presentation of the artworks in 2023, title of the project Walking, num. 22 - 141- 04342.

BIBLIOGRAFIA

1. BERGEROVÁ, X., VALACHOVÁ, D. *Od civilizácie k umeniu* [online]. In: QUAERE, 1. vyd., Roč. 13., Hradec Králové (Česko): Magnanimitas akademické sdružení, 2023. 1279 s. ISBN 978 - 80 - 87952 - 38 - 2.
2. BROWN, M.,WATTCHOW, B. *A Pedagogy of Place.* Clayton, Victoria Australia : Monash University Publishing, 2011. 214 s. ISBN 978 - 0 - 9806512 - 4 - 9.
3. Csizek, P. - Elantkowski, J. - Készman, J. - Petró, J. - Popovics,V. - Uveges, K. *SLOW LIFE Radical Practices of the Everyday.* Budapest: Ludwig Museum - Museum of Contemporary Art, 2021. 139 s. ISBN 978 - 963 - 9537 - 81 - 1.
4. JIRÁSEK, I. *Zážitková pedagogika. Teorie holistické výchovy (v přírode a volném čase).* Praha : Portál, 2019. 265 s. ISBN 978 - 80 - 262 - 1485 - 4.
5. KLVÁČKOVÁ, H. *Přírodovědná vycházka jako forma zážitkového učení* [online]. Olomouc, 2014 [cit. 2023-03-10]. Dostupné z: https://theses.cz/id/5bvxxy/. Diplomová práce. Univerzita Palackého v Olomouci, Pedagogická fakulta. Vedoucí práce PhDr. Jitka Petrová, Ph.D.
6. ŘÍČANOVÁ, T. *Obrazy světa.* Praha : BaoBab, 2016.190 s. ISBN 978 - 80 - 075 - 1504 - 48.
7. Valachová, D. *Kreativita, emocionalita, expresia – fenomény v zážitkovom učení [online]*. In: Hranice neformálneho vzdelávania. Teória a prax v prostredí múzeí, galérií a pamiatok. Banská Bystrica: Malena. 2021 Zborník textov z cyklu webinárov. 1. Vyd.s. 43 - 61. ISBN 978-80-570-3097-3 . [cit. 17. február 2023], Dostupné z: https://www.fedu.uniba.sk/uploads/pics/Zborni__k_Hranice_neforma__lneho_vzdela__vania_2021.pdf

Kontakt
Mgr. art. Miklošová Erika
Univerzita Komenského v Bratislave
Račianska ulica 59, 813 34, Bratislava I, Slovakia
email: erika21miklosov38@gmail.com
školiteľ: doc. Mgr.art. Xénia Bergerová, ArtD.
email: bergerova@fedu.uniba.sk

PRÁVNÍ POHLED NA ODDĚLENÉ MÍSTNOSTI V ZAŘÍZENÍCH PRO VÝKON ÚSTAVNÍ A OCHRANNÉ VÝCHOVY

LEGAL PERSPECTIVE ON SEPARATE ROOMS IN INSTITUTIONS FOR THE PERFORMANCE OF INSTITUTIONAL AND PROTECTIVE EDUCATION

Silvie Konopková

Abstrakt

Příspěvek se zaměřuje na problematiku oddělené místnosti dle § 22 zákona č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů. Cílem předkládaného textu je zanalyzovat právní úpravu v souvislosti s další legislativou týkající se omezovacích prostředků.

Klíčová slova: *ústavní výchova, ochranná výchova, oddělená místnost, školská zařízení*

Abstract

The paper focuses on the issue of a separate room according to Section 22 of Act No. 109/2002 Coll., on the performance of institutional education or protective education in school facilities and on preventive educational care in school facilities and on amendments to other acts. The aim of the paper is to analyse the legislation in the context of other legislation on restrictive measures.

Key words: *institutional education, protective education, separate room, school facilities*

Úvod

Cílem článku je zanalyzovat právní úpravu oddělené místnosti dle § 22 zákona č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů (dále jen jako „zákon o ústavní a ochranné výchově“). Nedílnou součástí předkládaného textu je obecný výklad k omezovacím prostředkům a zasazení do širšího kontextu právní úpravy.

Pro účely srovnání s péčí na psychiatrických nemocnicích je dále důležité vymezení cílové skupiny dětí, která je obvykle do oddělené místnosti umisťována, tedy děti vyžadující výchovně léčebný režim.

1. Obecně k omezovacím prostředkům

K omezení volnosti pohybu při poskytování péče dochází v různých situacích a bývá různě označováno: omezení, ochrana, restrikce, opatření omezující pohyb, omezovací prostředek či opatření nebo donucení.[1]

Kategorizaci omezení lze nalézt například ve standardech Evropského výboru pro zabránění mučení a nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestání (dále jen jako „CPT“). CPT rozděluje omezovací prostředky do 4 kategorií: fyzické omezení (tj. držení nebo znehybnění pacienta personálem při užití fyzické síly, tzv. „úchop“), mechanické omezení (tj. použití

[1] Lukasová, M. Právní pohled na používání omezovacích prostředků [online]. Ministerstvo zahraničí. [cit. 10. 12. 2023]. s. 4 https://www.mzcr.cz/wp-content/uploads/wepub/18368/40096/06a_Priloha%206a_pravni%20pohled%20na%20pouzivani%20OP.pdf

pásů, prostěradel, kazajek, speciálních spacích pytlů), chemické či farmakologické omezení (tj. podání léků s použitím síly, nebo s takovou hrozbou, za účelem zvládnutí chování člověka) a odloučení nebo izolace (tj. umístění člověka proti jeho vůli samotného v zamčené místnosti).[2]
CPT také uvádí obecné zásady, které musí být v případě omezovacích prostředků zachovány. Omezení může být výjimečně nezbytné, pakliže se jedná o člověka představujícího nebezpečí pro sebe nebo pro ostatní.[3] Omezovací prostředky by vždy měly být použity v souladu se zásadami legality, nezbytnosti, přiměřenosti a odpovědnosti[4] a všechny typy omezení a pravidla jejich použití by měla být upravena zákonem.[5] Omezení představuje prostředek ultima ratio, k omezovacímu prostředku je tedy možné přistoupit tehdy, pokud k zabránění újmě hrozící omezovanému člověku nebo ostatním nejde zabránit jinak (tzv. princip subsidiarity). Jedná se o prostředek dočasný, protože s pominutí akutních důvodů k omezení je nutné okamžitě od omezení ustoupit. Omezení by tedy mělo trvat co nejkratší dobu.[6]
Byť standardy CPT představují pouze soft-law, jejích význam je nepochybný s ohledem na skutečnosti, že s nimi v jednotlivých případech pracuje judikatura Evropského soudu pro lidská práva při výkladu Evropské úmluvy o ochraně lidských práv a svobod (dále jen „Úmluva“).[7]
Typickou oblastí, s níž se ve spojitosti s omezovacími prostředky ve smyslu omezení, jak je chápe CPT, doktrína zabývá, je péče na psychiatriích. Přesto psychiatrie nejsou jediným typem zařízení, kde jsou užívány omezovací prostředky. Obecné zásady CPT platí analogicky také pro omezovací prostředky v jiných typech zařízení.
Jedním z nich jsou právě školská zařízení pro výkon ústavní a ochranné výchovy. V těchto zařízením samozřejmě nedochází ke všem typům omezení, ale zejména k izolaci prováděné v tzv. oddělených místnostech dle § podle § 22 odst. 1 zákona č. 109/2002 Sb., o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy ve školských zařízeních a o preventivně výchovné péči ve školských zařízeních a o změně dalších zákonů (dále jen jako „zákon o ústavní a ochranné výchově“). Právě oddělenými místnostmi se zabývá tento článek.

2. Právní úprava

Užití omezovacích prostředků představuje podstatný zásah do základních lidských práv, zejm. do osobní sféry (integrity) člověka a případně do důstojnosti. Tato jsou garantována zejména čl. 3 a 5 odst. 1 Evropské úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod (dále jen jako „Úmluva“). Zároveň však správné použití omezovacího prostředku slouží k ochraně života nebo zdraví člověka před závažnou újmou a představuje splnění povinnosti chránit základní

[2] Revidované standardy CPT. Omezovací prostředky v psychiatrických zařízeních pro dospělé [online]. Evropský výbor pro zabránění mučení a nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestání. [cit. 10. 12. 2023]. s. 3. https://rm.coe.int/16808ef5dd.
[3] Čl. 1.1. revidovaných standardů CPT. Omezovací prostředky v psychiatrických zařízeních pro dospělé [online]. Evropský výbor pro zabránění mučení a nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestání. [cit. 10. 12. 2023]. https://rm.coe.int/16808ef5dd.
[4] Čl. 1.2. revidovaných standardů CPT. Omezovací prostředky v psychiatrických zařízeních pro dospělé [online]. Evropský výbor pro zabránění mučení a nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestání. [cit. 10. 12. 2023]. https://rm.coe.int/16808ef5dd.
[5] Čl. 1.3. revidovaných standardů CPT. Omezovací prostředky v psychiatrických zařízeních pro dospělé [online]. Evropský výbor pro zabránění mučení a nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestání. [cit. 10. 12. 2023]. https://rm.coe.int/16808ef5dd.
[6] Čl. 1.4. revidovaných standardů CPT. Omezovací prostředky v psychiatrických zařízeních pro dospělé [online]. Evropský výbor pro zabránění mučení a nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestání. [cit. 10. 12. 2023]. https://rm.coe.int/16808ef5dd.
[7] Např. v případě Bureš proti České republice, rozsudek Evropského soudu pro lidská práva, 18.10.2012 č. stížnosti 37679/08 nebo M. S. proti Chorvatsku, rozsudek Evropského soudu pro lidská práva, 19. 2. 2015 č. stížnosti 75450/12.

práva, totiž právo na život a právo na ochranu fyzické integrity (čl. 2 a 3 Úmluvy). Ochranu těchto práv lze nalézt také v čl. 7 a 8 Listiny základních práv a svobod (dále jen jako „Listina“).
Dalším zdrojem může být také čl. 14, čl. 15, čl. 17 a čl. 25 Úmluvy OSN o právech osob se zdravotním postižením. Oproti jiným orgánům OSN (např. Podvýboru pro prevenci mučení a jiného krutého, nelidského či ponižujícího zacházení nebo trestání - SPT), Výbor pro práva osob se zdravotním postižením používání omezovacích prostředků zcela odmítá[8], nicméně jeho názory nejsou právně závazné, proto z nich absolutní zákaz omezovacích prostředků nelze vyvozovat.[9]
Požadavky Listiny a Úmluvy jsou na zákonné úrovni v případě zdravotnictví promítnuty v § 39 a.n. zákona č. 372/2011 Sb., o zdravotních službách a podmínkách jejich poskytování (dále jen jako „ZoZS“). Jde o obecné ustanovení dopadající dle § 2 ZoZS na poskytovatele zdravotnických služeb.
Ministerstvo zdravotnictví navíc vydalo dne 20. 4. 2018 Metodické doporučení pro poskytovatele lůžkové péče k omezení volného pohybu pacienta a používání omezovacích prostředků u pacienta (dále jen jako „Metodický pokyn“).[10] Mimo jiné v něm specifikuje podmínky, ve kterých lze bezpečně provádět omezení formou umístění v místnosti určené k bezpečnému pohybu, přičemž toto omezení by podle čl. 1 odst. 10 Metodického pokynu mělo trvat jen po dobu nutnou, přičemž nejpozději po 12 hodinách je nutné opětovné posouzení důvodnosti trvání použití omezovacího prostředku lékařem. Podle čl. 1 odst. 11 Metodického pokynu je dále v případě omezení v místnosti určené k bezpečnému pohybu zajištěn nepřetržitý dohled zdravotnických pracovníků a podle čl. 1 odst. 8 by se měl krom případů urgentních překladů provádět terapeutický rozhovor. Dále stanovuje v čl. 2 Metodického pokynu povinnosti týkající se vedení dokumentace.

3. Děti vyžadující výchovně léčebný režim

Školská zařízení pro výkon ústavní a ochranné výchovy nejsou zdravotnickým zařízením, přesto si nelze nepovšimnout obdobné cílové skupiny dětí jako je cílová skupina dětí v psychiatrických nemocnicích.
K agresivním raptům, které jsou důvodem pro umístění do oddělené místnosti ve školském zařízení pro výkon ústavní a ochranné výchovy, většinou dochází u dětí, vyžadují výchovně léčebnou péči. Za děti vyžadující výchovně léčebný režim v důsledku jejich neurologického poškození a psychického onemocnění se podle § 9 odst. 1 vyhlášky č. 438/2006 Sb., kterou se upravují podrobnosti výkonu ústavní výchovy a ochranné výchovy ve školských zařízeních upravující podrobnosti výkonu ústavní a ochranné výchovy (dále jen „vyhláška“) považují děti s psychickým nebo psychiatrickým onemocněním a s disharmonickým vývojem osobnosti, které mají emoční poruchy a vývojové poruchy chování (dále jen "děti se závažnými poruchami chování"[11]), výrazné poruchy chování s antisociálním, sexuálně

[8] Committee on the rights of persons with disabilities. Guidelines on article 14 of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities. The right to liberty and security of persons with disabilities. The right to liberty and security of persons with disabilities [online]. CRPD [cit. 10. 12. 2023]. http://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CRPD/Pages/CRPDIndex.aspx.
[9] Lukasová, M. Právní pohled na používání omezovacích prostředků [online]. Ministerstvo zahraničí. [cit. 10. 12. 2023]. s. 9 https://www.mzcr.cz/wp-content/uploads/wepub/18368/40096/06a_Priloha%206a_pravni%20pohled%20na%20pouzivani%20OP.pdf
[10] Metodické doporučení pro poskytovatele lůžkové péče k omezení volného pohybu pacienta a používání omezovacích prostředků u pacienta [online]. Věstník č. 4/2018 Ministerstva zdravotnictví. [cit. 10. 12. 2023]. https://www.mzcr.cz/wp-content/uploads/wepub/15323/36080/V%C4%9Bstn%C3%ADk%20MZ%20%C4%8CR%204-2018.pdf.
[11] Více k dětem se závažnými poruchami chování viz § 10 vyhlášky.

deviantním a jinak nebezpečným chováním (dále jen "děti s extrémními poruchami chování"[12]) diagnostikované lékařem nebo diagnostickým ústavem.
Děti vyžadující výchovně léčebný režim by měly být dle § 4 odst. 5 vyhlášky umístěny v zařízení, která jsou schopna zajistit výchovnou a zdravotní péči na odpovídající odborné úrovni. Ustanovení § 9 odst. 1 vyhlášky dodává, že jsou umísťovány do zařízení, jejichž činnost nebo činnost jejich oddělení je specializovaná na výchovně léčebnou péči. Podle § 13 odst. 1 písm. a) bod 2 a § 14 odst. 2 písm. d) zákona o ústavní a ochranné výchově se jedná o dětské domovy se školou, či výchovné ústavy (kde může být pro tyto děti zřízena oddělená výchovná skupina).
Problém je, že zákon o ústavní a ochranné výchově ani vyhláška neuvádí, jak by výchovně léčebná péče měla vypadat ani v čem by se měla lišit od běžné péče (krom posílení počtu personálu na výchovnou skupinu).[13] Vyhláška pouze stanovuje, že výchovně léčebná péče je zajišťována speciálně-pedagogickými a psychologickými metodami, zpravidla ve spolupráci se zdravotnickým zařízením, které je způsobilé poskytovat požadovanou zdravotní péči.[14] To je však zcela nadbytečné ustanovení, neboť toto oprávnění má každé zařízení, nikoliv jen to, které disponuje výchovně léčebným režimem.
Podle veřejného ochránce práv by právě až v případě nedostatečnosti spolupráce běžného zařízení s poskytovatelem zdravotnických služeb mělo být dítě přemístěno do speciálního zařízení poskytujícího výchovně léčebnou péči. Současně však není možné zaměstnat v takovém zařízení zdravotníka (ať už pedopsychiatra či psychiatrické sestry), a to zejména z důvodu organizačního zařazení do resortu školství. S ohledem na cílovou skupinu dětí se závažnými a extrémními poruchami chování však zařízení poukazují na jejich zásadní potřebu.[15]
Veřejný ochránce dále upozorňuje na skutečnost, že psychiatrické nemocnice nechtějí hospitalizovat děti ze školských zařízení pro výkon ústavní a ochranné výchovy, neboť nejsou materiálně ani personálně připraveny na hospitalizaci dospívajících dětí se závažnými a extrémními poruchami chování, jejichž projevy se vyznačují silnou agresí vůči předmětům i osobám.[16] Odmítnutí dítěte k hospitalizaci s odkazem na zařízení s výchovně léčebným režimem však dětem reálně znemožňuje obdržet péči, jakou potřebují[17], neboť s ohledem na současný legislativní stav prakticky žádná léčebná péče v zařízeních s výchovně léčebným režimem poskytována není.

4. Úprava oddělené místnosti v zákoně o ústavní a ochranné výchově a prováděcí vyhlášce

Oddělenou místnost lze zřídit podle § 22 odst. 1 zákona o ústavní a ochranné výchově v diagnostickém ústavu, dětském domově se školou nebo výchovném ústavu. V dětském domově, tedy typově posledním školským zařízením, které zákon o ústavní a ochranné výchově uvádí v § 2, oddělenou místnost zřídit nelze.

[12] Více k dětem s extrémními poruchami chování viz § 10 vyhlášky.
[13] Zařízení dětské psychiatrie. Zpráva z návštěv zařízení [online]. Veřejný ochránce práv. [cit. 10. 12. 2023]. s. 55. https://www.ochrance.cz/uploads-import/ESO/Brozura%20detska%20psychiatrie%2008-22%20online.pdf.
[14] § 10 odst. 2 vyhlášky.
[15] Školská zařízení pro výkon ústavní výchovy. Zpráva z návštěv zařízení 2022 [online]. Veřejný ochránce práv. [cit. 10. 12. 2023]. s. 21. https://www.ochrance.cz/uploads-import/ESO/%C5%A0kolsk%C3%A1-za%C5%99%C3%ADzen%C3%AD_CZ_el-verze.pdf.
[16] Zařízení dětské psychiatrie. Zpráva z návštěv zařízení [online]. Veřejný ochránce práv. [cit. 10. 12. 2023]. s. 54. https://www.ochrance.cz/uploads-import/ESO/Brozura%20detska%20psychiatrie%2008-22%20online.pdf.
[17] Zařízení dětské psychiatrie. Zpráva z návštěv zařízení [online]. Veřejný ochránce práv. [cit. 10. 12. 2023]. s. 56. https://www.ochrance.cz/uploads-import/ESO/Brozura%20detska%20psychiatrie%2008-22%20online.pdf.

Do oddělené místnosti může být podle § 22 odst. 1 zákona o ústavní a ochranné výchově individuálně umístěno v zájmu zklidnění agresivní dítě starší 12 let, které má nařízenou ústavní, či uloženou ochrannou výchovu. Cílem tohoto umístění je stabilizace jeho psychického stavu. Účelem tohoto opatření je zajistit ochranu zdraví a bezpečnost jak dítěte samotného, tak i ostatních dětí či pracovníků zařízení.
Zákon o ústavní a ochranné výchově omezuje v § 22 odst. 1 dobu, po níž může být dítě umístěno v oddělené místnosti dvěma způsoby. Prvním je omezení doby v průběhu jednoho měsíce, kdy stanovuje, že dítě zde může být umístněné maximálně na dobu 48 hodin. Druhé omezení představuje maximální doba umístění v jednotlivém případě, přičemž tohoto může trvat nejdéle 6 hodin nepřetržitě.
Ustanovení § 22 odst. 3 věta prvá zákona o ústavní a ochranné výchově říká, že po dobu pobytu dítěte v oddělené místnosti je dítěti poskytována péče odborného psychologického nebo terapeutického pracovníka, a to v rozsahu nejméně 6 hodin denně. Vzhledem k tomu, že dítě může být v oddělené místnosti umístěno maximálně 6 hodin nepřetržitě, měla by mu zjevně být poskytována péče odborného psychologického nebo terapeutického pracovníka po celou dobu pobytu v oddělené místnosti.[18]
To je však v rozporu s druhou částí druhé věty téhož ustanovení, která říká, že mimo tuto dobu musí být dítěti umožněna odpovídající výchovná, vzdělávací nebo zájmová činnost. Dítě má právo vzít si sebou do oddělené místnosti předměty pro volnočasové nebo vzdělávací aktivity, kterými nemůže ohrozit sebe, ostatní děti či pracovníky zařízení.[19]
Je tedy otázkou, jak k výkladu daných ustanovení přistoupit. Možné řešení jsou následující:
Jako první se nabízí řešení, že není aplikační prostor pro § 22 odst. 3 věta druhá. Pokud totiž zákon o ústavní a ochranné výchově v § 22 odst. 1 uvádí, že dítě může být v oddělené místnosti maximálně 6 hodin a zároveň v § 22 odst. 3 větě prvé stanovuje, že minimálně 6 hodin mu má být poskytována péče odborného psychologického nebo terapeutického pracovníka, tyto doby se kryjí. Žádná „doba mimo tuto“, o které hovoří druhá věta § 22 odst. 3 zákona o ústavní a ochranné výchově, již nezbývá.
Závěr o neaplikovatelnosti § 22 odst. 3 věty druhé podporuje i Metodický pokyn, který se použije na podobnou cílovou skupinu dětí (byť v jiném zařízení), jenž nepředpokládá, že by osoba mohla do místnosti určené k bezpečnému pohybu něco vnést. Pouze ve větě druhé čl. 1 odst. 12 Metodického pokynu uvádí, že pokud to zdravotní stav pacienta dovoluje, je třeba umožnit provedení osobní hygieny a dalších osobních potřeb pacienta mimo omezovací prostředek. S ohledem na cílovou skupinu dětí je však třeba připustit, že k uklidnění může v některých případech přispět přítomnost jeho vlastních věcí, které by bylo vhodné po posouzení bezpečnostních rizik poskytnout.
Pro užití omezovacího prostředku dle § 39 odst. 2 ZoZS i obecných zásad CPT platí princip subsidiarity a to, že omezení je prostředkem ultima ratio. Lze jej použít pouze tak dlouho, jak trvají důvody pro jeho použití. Tyto obecné zásady lze analogicky aplikovat i pro školská zařízení pro výkon ústavní a ochranné výchovy. Pakliže by bylo dítě schopné věnovat se volnočasovým, či vzdělávacím aktivitám, zjevně by již netrvala potřeba použití omezovacího prostředku (tedy umístění v oddělené místnosti). Lze tedy uzavřít, že aplikační prostor § 22 odst. 3 věty druhé zákona o ústavní a ochranné výchově je zcela vyčerpán.
Samozřejmostí je vedení dokumentace o užití oddělené místnosti[20] i jakékoliv jiného omezovacího prostředku dle zákona o zdravotnických službách.[21] V ustanovení § 40 odst. 1 ZoZS se také stanovuje povinnost hlásit umístění pacienta v místnosti určené k bezpečnému

[18] KŘÍTEK, Adam. Zákon o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy a o preventivně výchovné péči. Komentář. Praha_ Wolters Kluwer. 2017, s. 189.
[19] Ustanovení § 22 odst. 3) zákona o ústavní a ochranné výchově.
[20] § 22 odst. 4 zákona o ústavní a ochranné výchově.
[21] § 39 odst. 3 písm. e) ZoZS.

pohybu (tedy izolaci) soudu. V zákoně o ústavní a ochranné výchově tato povinnost stanovena není, byť fakticky dochází k omezení velmi obdobného charakteru, a to navíc u dětí, které jsou citlivější a zranitelnější, tedy práh závažnosti zacházení, které lze posoudit jako nelidské a ponižující, by se měl snižovat.
Dle § 39 odst. 3 písm. d) ZoZS použití omezovacího prostředku indikuje lékař, pouze ve výjimečných případech, které je nutné řešit neodkladně, lze použití omezovacích prostředků indikovat i jiný zdravotnický pracovník nelékařského povolání. V případě dětí s nařízenou ústavní a uloženou ochrannou výchovou podle § 22 odst. 2 zákona o ústavní a ochranné výchově příkaz k umístění dítěte do oddělené místnosti vydává ředitel zařízení. Po umístění je nutné bezodkladně zajistit lékařské vyšetření zaměřené na zjištění příčin agresivity, na jehož základě registrující lékař určí potřebu a četnost lékařských kontrol, popřípadě též potřebu psychologického vyšetření.
Problém je, že na rozdíl od psychiatrií, kde je zaměstnán lékař, v diagnostickém ústavu, dětském domově se školou nebo výchovném ústavu nemůže být zaměstnán lékař ani jiný zdravotnický personál. Přesto jakoby zákon o ústavní a ochranné výchově očekával, že registrující lékař bude k dispozici bezodkladně po umístění do oddělené místnosti.
Je otázkou odborného posouzení nepříslušejícího právníkovi, nakolik je relevantní prohlídka registrujícím lékařem např. v pondělí (tedy v nejbližší „bezodkladné“ době), když dítě bylo do oddělené místnosti umístěno v pátek odpoledne. Je však třeba také říci, že v praxi není nezbytné, aby registrující lékař určil potřebu psychologického vyšetření, neboť tyto děti již zpravidla dlouhodobě v péči psychologa jsou (navíc když mu již v době umístění v oddělené místnosti má být poskytována šestihodinová péče odborného psychologického nebo terapeutického pracovníka).
Praxe ukazuje, že zákonem stanovené povinnosti při umístění dítěte do oddělené místnosti jsou velmi přísné a zařízení je nemohou s ohledem na své personální a časové možnosti dodržet. Ze systematických návštěv provedené veřejným ochráncem práv vyplývá, že tyto přísné podmínky v praxi nevedou k vyššímu standardu ochrany práv dětí, ale pouze k tomu, že za účelem zklidnění a stabilizace psychického stavu agresivního dítěte jsou užívány jiné prostory, např. zdravotní izolace či ošetřovna, nebo rovnou dočasná rodinná skupina, kam se přesunuly děti, než se opět zklidnily a mohly se opětovně zařadit do kolektivu.[22]
Žádná z těchto variant však neplnila povinnosti dle § 22 zákona o ústavní a ochranné výchově, např. nebyla omezena doba, na kterou bylo možné dítě do místnosti umístit, dětem nebylo bezodkladně zajištěno lékařské vyšetření za účelem zjištění příčin agresivity ani péče odborného psychologického či terapeutického pracovníka v rozsahu nejméně 6 hodin denně.
Ať už však bylo pojmenování těchto místností jakékoliv, ve skutečnosti sloužily jako omezovací prostředek.
Z tohoto důvodu jsem přesvědčena, že vhodnost nastavených zákonných kritérií je třeba před vytvořením věcného záměru nového zákona týkajícího se ústavní a ochranné výchovy podrobit odborné diskusi tak, aby nastavené podmínky oddělených místností byly jak v souladu s reálnými možnostmi zařízení, tak současně odpovídaly vysokému standardu ochrany práv dětí.

5. Závěr

Pakliže lze dítě umístit do oddělené místnosti podle § 22 odst. 2 věty prvé zákona o ústavní a ochranné výchově maximálně na 6 hodin, s ohledem na skutečnost, že omezení je prostředkem ultima ratio a je možné jej užívat jen po tu dobu, po kterou trvají důvody pro jeho použití, lze uzavřít, že není aplikační prostor pro § 22 odst. 3 věty druhé. Pokud by totiž

[22] Školská zařízení pro výkon ústavní výchovy. Zpráva z návštěv zařízení 2022 [online]. Veřejný ochránce práv. [cit. 10. 12. 2023]. s. 62. https://www.ochrance.cz/uploads-import/ESO/%C5%A0kolsk%C3%A1-za%C5%99%C3%ADzen%C3%AD_CZ_el-verze.pdf.

bylo dítě schopné věnovat se volnočasovým, či vzdělávacím aktivitám, zjevně by již netrvala potřeba použití omezovacího prostředku a nebyla by tedy naplněna podmínka užití v souladu s pravidlem ultima ratio.
Zároveň je také třeba upozornit na odlišný režim oddělené místnosti v rámci zákona o ústavní a ochranné výchově a místnosti určené k bezpečnému pohybu dle zákona o zdravotnických službách, byť tyto obě místnosti ve svém důsledku slouží jako omezovací prostředek téhož druhu, a to častokrát u velmi obdobné cílové skupiny dětí.

Seznam použitých zdrojů

1. Bureš proti České republice, rozsudek Evropského soudu pro lidská práva, 18.10.2012 č. stížnosti 37679/08.
2. Committee on the rights of persons with disabilities. Guidelines on article 14 of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities. The right to liberty and security of persons with disabilities. The right to liberty and security of persons with disabilities [online]. CRPD [cit. 10. 12. 2023]. http://www.ohchr.org/EN/HR Bodies/CRPD/Pages/CRPDIndex.aspx.
3. KŘÍTEK, Adam. Zákon o výkonu ústavní výchovy nebo ochranné výchovy a o preventivně výchovné péči. Komentář. Praha_ Wolters Kluwer. 2017.
4. Lukasová, M. Právní pohled na používání omezovacích prostředků [online]. Ministerstvo zahraničí. [cit. 10. 12. 2023]. https://www.mzcr.cz/wp-content/uploads/wepub/18368/40096/06a_Priloha%206a_pravni%20pohled%20na%20pouzivani%20OP.pdf
5. M. S. proti Chorvatsku, rozsudek Evropského soudu pro lidská práva, 19. 2. 2015 č. stížnosti 75450/12.
6. Metodické doporučení pro poskytovatele lůžkové péče k omezení volného pohybu pacienta a používání omezovacích prostředků u pacienta [online]. Věstník č. 4/2018 Ministerstva zdravotnictví. [cit. 10. 12. 2023]. https://www.mzcr.cz/wp-content/uploads/wepub/15323/36080/V%C4%9Bstn%C3%ADk%20MZ%20%C4%8CR%204-2018.pdf.
7. Omezovací prostředky v psychiatrických zařízeních pro dospělé (revidované standardy CPT) [online]. Evropský výbor pro zabránění mučení a nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestání. [cit. 10. 12. 2023]. https://rm.coe.int/16808ef5dd.
8. Školská zařízení pro výkon ústavní výchovy. Zpráva z návštěv zařízení 2022 [online]. Veřejný ochránce práv. [cit. 10. 12. 2023]. s. 21. https://www.ochrance.cz/uploads-import/ESO/%C5%A0kolsk%C3%A1-za%C5%99%C3%ADzen%C3%AD_CZ_el-verze.pdf.
9. Zařízení dětské psychiatrie. Zpráva z návštěv zařízení [online]. Věřejný ochránce práv. [cit. 10. 12. 2023]. https://www.ochrance.cz/uploads-import/ESO/Brozura%20detska%20psychiatrie%2008-22%20online.pdf.

Kontakt

Mgr. Silvie Konopková
Právnická fakulta, MUNI
Veveří 70, 611 80 Brno
432832@muni.cz
602 641 420

VYUŽITÍ VYBRANÝCH AUDIOVIZUÁLNÍCH PROSTŘEDKŮ VE VÝUCE LITERATURY NA STŘEDNÍ ŠKOLE

THE USE OF SELECTED AUDIOVISUAL MEANS IN THE TEACHING OF LITERATURE AT SCODARY SCHOOL

Irena Špačková, Barbara Zemanová

Abstrakt

Tento příspěvek se zaměřuje na využití audiovizuálních prostředků jako efektivního nástroje ve výuce literatury na vybrané střední odborné škole. Primární snahou realizovaného výzkumu je snaha o integraci videí, podcastů a dalších audiovizuálních médií do výuky literatury, literárních děl a jejich významu. Průzkum zahrnuje výhody a výzvy spojené s tímto přístupem, zdůrazňuje jeho dopad na studenty a jejich porozumění literatuře. Jsou předkládány konkrétní příklady aktivit, které ilustrují efektivní využití těchto prostředků a podporují zapojení studentů do výuky literatury názornější formou prostřednictvím současných technologií. Samozřejmě vše je realizováno s ohledem na kompetence pedagoga, jeho schopnosti a dostupné technické možnosti v rámci výuky.

Klíčová slova: *literatura, výuka, YouTube, audiovizuální obsah, video, knihy, internet*

Abstract

This contribution focuses on the use of audiovisual means as an effective tool in the teaching of literature at a selected secondary vocational school. The primary aim of the research is to integrate videos, podcasts, and other audiovisual media into the teaching of literature, literary works and their meaning. The survey covers the benefits and challenges associated with this approach, highlighting its impact on students and their understanding of literature. Specific examples of activities are presented that illustrate the effective use of these resources and support the involvement of students in the teaching of literature in a more visual way through current technologies. Of course, everything is implemented considering the competence of the teacher, his abilities and the available technical possibilities within the teaching.

Key words: *literature, teaching, YouTube, audiovisual content, video, books, internet*

1 MEDIÁLNÍ FORMÁTY JAKO PROSTŘEDEK VÝUKY

V moderním vzdělávacím prostředí se nabízí široká paleta inovativních nástrojů pro podporu výuky a porozumění literatuře. Jedním z klíčových prvků těchto nových pedagogických přístupů jsou audiovizuální prostředky, které nabízejí unikátní možnosti pro osvojení literárních dovedností a zároveň prohlubují zážitek ze čtení literárních děl. Tradiční média se v současné době proměňují, publikum věnuje více pozornosti internetovým obsahům, jeho pozornost je ovšem velice těkavá. Otázkou zůstává, zda mohou sociální média a informační technologie přinášet hodnotnější poznání a lepší komunikaci. Zcela určitě mohou, ale za určitých podmínek.

Žijeme v multimediálním světě, takže utíkat ke knize jako k prostředku, jímž této multimedialitě vzdorujeme či se dokonce před ní schováváme, by muselo být považováno za podivínství. Má se za to, že úkolem dnešní doby není multimedialitu, hlavně její audio-vizuální složku, odvrhnout, ale naučit se s ní žít. Jinými slovy: jde o rozdělení kompetencí a o jejich co nejfunkčnější souhru. Současné průzkumy čtení a čtenářů mají proto velmi často

podobu průzkumů mediálních. Jak zdůrazňuje Norbert Groeben, nemělo by se zkoumat, jak různá média (od filmu přes televizi až k počítači) vytěsňují čtení; jde o to rozlišovat „různé vzorce mediálního užití“ a sledovat, jakou roli v těchto vzorcích hraje čtení, Čtení není činností jednou pro vždy danou. Jeho povaha a kvalita se mění, přičemž v současné době se nejvíce mění v „interakci s jinými médii“. Tím se ovšem mění i samotná čtenářská kompetence (Trávníček, 2008). Druhý důvod, proč knihu a její čtení nestavět proti ostatním médiím, má historické zdůvodnění. Prvním „předmětem masové produkce“ byla totiž kniha, když ne od poloviny 15. století (vynález knihtisku), tedy určitě od přelomu 18. a 19.století, kdy zanikly mecenášské podpory a vzniklo čtenářské publikum víceméně v té podobě, jak ho známe i dnes (Trávníček, 2008).
Média produkují nějaké obsahy v jistém rytmu za určitých okolností, a tímto svým počínáním zcela jistě vyvolávají určité účinky – tedy ovlivňují, kultivují publikum, příjemce. V duchu této perspektivy je možné uvažovat o tom, že existuje zřetelná souvislost např. mezi komerční reklamní kampaní a spotřebitelským chováním nebo mezi předvolební kampaní politické strany a jejím úspěchem nebo neúspěchem ve volbách (Jirák, 2007).
Sociální média jsou nositeli pozitivních a negativních hodnot a především kultury, ale nejsou hodnotově neutrální**.** Rozlišující vztah k vytváření médií je ideálně založen na vlastní tvořivé zkušenosti při vytváření vhodných obsahů. Tvůrci, kromě obsahu, ale vždy akcentují i svou vlastní osobnost. Sociální média fungují v naší společnosti proto, že uspokojují naše potřeby: orientovat se ve světě, odpočinout si a bavit se, být součástí komunity. Za mediální obsahy také platíme. Nejenom penězi při jejich přímém či předplaceném nákupu, ale i naším časem, který jim věnujeme, svým chováním, když např. zrealizujeme nějaké reklamní doporučení.

1.1 Specifikace analýzy

Následující analýza se bude věnovat nejen samotnému výzkumu a zkušenostem spojeným s implementací audiovizuálních prvků ve výuce literatury, ale také představí konkrétní příklady a strategie, které demonstrují efektivní využití těchto prostředků. Cílem tohoto příspěvku je prozkoumat, jak audiovizuální prvky posilují a obohacují učební proces, podporují komplexní porozumění literárním dílům a motivují studenty k aktivnímu zapojení do výuky. Rozšíření vzdělávacího prostředí o audiovizuální prvky přináší nové perspektivy a možnosti pro zkoumání literárních textů. Předkládá nejen výhody, ale i potenciální výzvy spojené s tímto přístupem, snahou je nabídnout konkrétní doporučení pro učitele literatury, jak efektivně integrovat audiovizuální média do výuky na střední škole.

2 ZAŘAZENÍ AUDIOVIZUÁLNÍCH PROSTŘEDKŮ DO VÝUKY

Na webových stránkách youtube.com je veřejně k dispozici video s názvem *EP36 oscar wilde – obraz doriana graye*, nahrávka je součástí série YouTube kanálu Na potítku. Na webových stránkách www.napotitku.cz je popsán tento projekt, který založil David Jirsa a Daniel Zezula. David Jirsa je učitel češtiny, šéfredaktor, vystudoval Palackého univerzitu v Olomouci a v současné době působí na Foreign Studies University v čínském Tianjinu. Daniel Zezula je zvukař, hudební producent a grafik. Pracuje jako zvukař a osvětlovač, má vlastní nahrávací studio s názvem *Studio Vraník*. Tento projekt obsahuje zhruba 310 videí, přičemž se videa zabývají různými obdobími i autory – jak českými, tak světovými. Autoři projektu na webových stránkách youtube.com ve svém profilu uvádí svůj dlouhodobý cíl, a to je přivést ke čtení co nejvíce mladých lidí. Videa se věnují výkladu o autorech, jejich dílech a následné interpretaci děl. Videa jsou koncipována tak, že je nutná alespoň základní znalost díla, jinak bude pro diváka náročné se v informacích orientovat.
V nahrávce *EP36 oscar wilde – obraz doriana graye* se dozvídáme základní informace o životě autora (homosexualita, rozpad manželství, původ), přičemž mluvčí plynule přechází

k dílu Obraz Doriana Graye, ve které charakterizuje postavy, upozorňuje na důležité momenty díla (první změna obrazu, zaprodání duše ďáblu, intertextualita – Shakespeare, Platon ad.).

2.1. Zapojení audiovizuální nahrávky do výuky českého jazyka a literatury na SŠ

Provedené šetření se týká žáků 3. ročníku středí odborné školy s ekonomickým zaměřením, v tomto ročníku je průměrný věk 18 let. S výukou autora Oscara Wilda a jeho děl se setkali v počátečních měsících školního roku, po cíleném časovém odstupu byla žákům přehrána nahrávka, ke které žáci dostali 8 otázek, na které měli odpovědět. Třídu navštěvuje celkem 34 žáků, z toho bylo přítomno 20 žáků, 9 dívek a 11 chlapců.

Během výuky jsme vycházeli především ze skript Vladimíra Prokopa a uměleckých výňatků jeho tvorby. Pro průzkum byly důležité výňatky, které pocházejí z díla Obraz Doriana Graye.[1] Výňatky byly dva: první byl ze samého počátku díla, ve kterém se Dorian seznamuje s lordem Henrym a během kterého pronese přání, aby obraz stárl namísto něj; druhý výňatek zachycuje moment, během kterého Dorian ukazuje zhyzděný obraz Basilovi. U obou výňatků došlo k následné interpretaci (shrnutí výňatku, zasazení do děje, určení tématu, motivů, charakteristika postav aj.).

2.2. Reflexe zařazené nahrávky ve výuce

V horizontu 2-3 měsíců byla žákům puštěna nahrávka *EP36 oscar wilde – obraz doriana graye*. Ještě před spuštěním nahrávky byli žáci požádáni, aby zodpověděli následující otázky:

1) Vysvětlete název díla.
2) Jaký je podle vás smysl tohoto díla.
3) Proč podle vás autor dílo napsal – jaký byl jeho záměr?
4) Charakterizujte hlavní postavu.
5) Vypište 5 stěžejních motivů, motivy vysvětlete.
6) Proč se obraz měnil? Co v díle obraz představuje, jaký má význam?

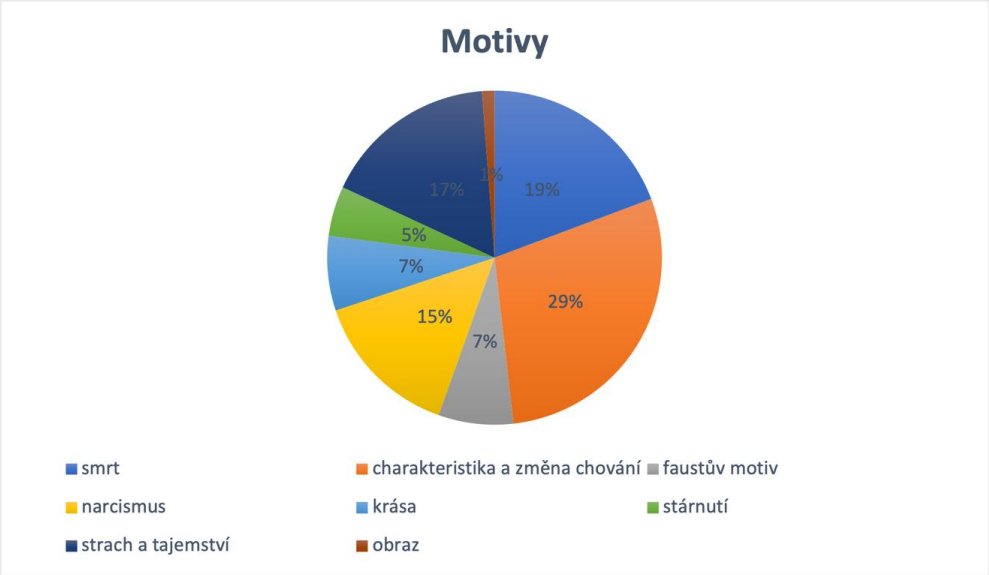
Poté, co žáci odpověděli, byli požádáni o to, aby si vzali tužku s odlišnou barvou a během videa, pokud by chtěli změnit/doplnit odpověď u jakékoli otázky, dopsali novou informaci odlišnou barvou. Po skončení nahrávky byli požádáni o zhodnocení výuky, ve které by audiovizuální nahrávky byly součástí.

Název díla zdůvodnilo 55 % žáků, že se jedná o obraz, na kterém je namalována hlavní postava. Zbylých 45 % propojilo obraz Doriana Graye s duší hlavní postavy: *obraz ukazoval Dorianovu duši*. S ohledem na smysl díla 30 % žáků uvedlo, že cílem bylo odhalit pravou tvář člověka, z toho 15 % zdůrazňovali jeho sobeckost, 20 % vnímalo smysl ve vlivu okolí na člověka a jeho následné proměně, 20 % spatřovalo smysl v důrazu na pomíjivost krásy a důležitost jiných hodnot (např. zdraví, láska), 15 % otázku nezodpovědělo. Že záměrem bylo poukázat na skryté téma homosexuality ve vztahu Basila k Dorianovi (homosexualitu propojili s autorovým životem) uvedlo 8 %, dalších 15 % vidělo záměr v upozornění na krásu a to, že krása neznamená vše. Dalších 57 % vidělo autorovu intenci ve varování společnosti, její kritice, touze změnit ji a vzbudit dobro v lidech, zbylých 20 % na otázku neodpovědělo. Co se týkalo charakteristiky postavy Doriana Graye všichni žáci uvedli záporné rysy postavy, např.: namyšlený, zlý, zkažený, narcistický, sobecký. Celkem 80 % studentů dále charakterizovalo Doriana jako mladého a krásného muže, 30 % k výše uvedenému doplnilo Dorianův popis o důvěřivost, manipulovatelnost a naivitu.

Mezi nejčastěji uváděný motiv patřilo chování a proměna charakteru Doriana, zde byl nejčastější důraz na proměnu Doriana z milého chlapce na záměrně zlého a zkaženého muže. Dalším výrazným motivem byla smrt, která byla propojována se zkažeností Doriana (odpovědnost za smrt Sibyly, zabití Basila či zavraždění své vlastní duše probodnutím

[1] Někteří žáci již v této době celé dílo Obraz Doriana Graye znají. 6 žáků uvedlo, že dané dílo četlo.

obrazu). Tajemství a strach bylo použito téměř v synonymním významu, tajemství bylo vysvětlováno jako snaha Doriana zatajit proměnu obrazu a strach v souvislosti s obavou, že někdo spatří zohyzdění obraz a odhalí tak tajemství zkaženosti Dorianovy duše. Motiv obrazu byl pak spojován s obrazem Dorianovy duše.

Obrázek 1: Stěžejní motivy díla dle hodnocení studentů

S ohledem na obraz a jeho význam v díle se všichni respondenti se shodli na tom, že obraz znázorňuje Dorianovu duši a slouží tak jako její odraz či zrcadlo. Z toho 36 % zdůraznilo roli obrazu v stárnutí namísto Doriana, přičemž doplnili tuto informaci o poznámku: že *to bylo Dorianovo přání na začátku díla.* Necelých 20 % studentů označilo za novou informaci, že se Dorian zbavil Basilova těla pomocí kyseliny, 28 % uvítalo nový úhel pohledu na dílo a na vztahy mezi postavami, přičemž dílo nově označili za sexistickou knihu. Pro 15 % byla nová informace intertextuality Shakespeara, Platóna a Faustova motivu. Myšlenku homosexuality v díle označilo jako novou informaci 8 %. Kompletních 100 % označilo jako novou informaci, že autor pochází z Irska, do té doby autora považovali za Angličana.

2.3. Hodnocení audiovizuální nahrávky ve výuce literární výchovy

V souvislosti s hodnocením se studenti snažili zamyslet se nad klady i zápory zapojení nahrávek do výuky. Oceňovali především nové zajímavosti o životě autora, i o díle, snadnou dostupnost (především při samostudiu), jednoduché porozumění informacím a možnost si dotyčné informace poslechnout několikrát, případně si konkrétní myšlenku přetočit a přehrát znovu. Za nevýhodu těchto nahrávek označovali často, že postrádají reálnou osobu, která je vzdělávacímu procesu přítomná, nemožnost okamžitě se doptávat na věci, které jim nejsou zcela jasné, případně na věci, o kterých by se chtěli dozvědět více. Dále upozorňovali na fakt, že některá videa mohou obsahovat dezinformace. Pro 80 % žáků bylo náročné udržet pozornost během cca 15minutové nahrávky. Pouhý jednostranný monolog hodnotili jako nezábavný.

Z celkového počtu oslovených studentů, 36 % zdůraznilo potřebu kombinace: zejména potřebu učitele, jeho výkladu a práce s texty, samotné video nevnímají jako dostačující. Poměrně vysoká část, 43 %, odmítá zapojení nahrávek do výuky, odmítnutí zdůvodňuje především svojí pasivitou, která není vnímána kladně. Zbylých 21 % se přímo k zapojení nahrávek explicitně nevyjádřilo, pouze prostřednictvím sepsání kladů a záporů, z tohoto výčtu nebylo možné určit stanovisko respondentů.

3 ZÁVĚR

Cílem této práce bylo zjistit, jakým způsobem studenti reflektují vybranou audiovizuální nahrávku EP36 Oscar Wilde – Obraz Doriana Graye ve zpracování Daniela Zezuly a Davida Jirsy. Důležitým aspektem je, že tento způsob nejenže zlepšuje motivaci studentů k prozkoumávání literatury, ale také rozvíjí jejich schopnost kritické analýzy a tvůrčího myšlení. Kombinace tradičních metod výuky s moderními audiovizuálními prvky umožňuje studentům rozvíjet široké spektrum dovedností a přistupovat k literárním dílům z různých perspektiv. Z průzkumu vyplynulo, že integrace těchto médií do výuky literatury otevírá nové dveře pro zkoumání literárních děl a podporuje hlubší porozumění textům prostřednictvím vizuálních a auditivních prvků. Zároveň většina audiovizuálních výstupů nejsou hodnocena ve všech ohledech studenty stoprocentně pozitivně, ať už z hlediska toho, že jim určité množství informací chybí a některé mohou být i zavádějící, či neověřené, tak i z hlediska toho, že jistý návyk v osobě přítomnosti pedagoga jim může dodávat potřebnou interakci v podobě následné diskuse a komunikace.

Přestože existují výzvy spojené s tímto přístupem, jako je například dostupnost technologií či potřeba odborného vzdělání pro pedagogy, výhody, které tato integrace nabízí, dalece převažují. Z tohoto důvodu je klíčové neustále zkoumat a rozvíjet metody využití audiovizuálních prostředků ve výuce literatury, aby se zabezpečilo efektivní a obohacující vzdělávací prostředí pro studenty na středních školách. Průzkum poskytuje učitelům i pedagogům inspiraci a konkrétní návody, jak úspěšně začlenit audiovizuální prvky do výuky literatury, a tím přispět k rozvoji zájmu studentů o literaturu a jejich hlubšímu porozumění literárním dílům.

S neustálým rozvojem technologií a novými formami médií je důležité sledovat trendy a pružně přizpůsobovat výuku, aby byla stále relevantní a poutavá pro mladou generaci. Podstatné zůstává posouzení a výběr pedagoga s ohledem na velké množství obsahů na internetu, věnující se nejenom literatuře, ale i dalším oborům. Je vždy podstatné předkládat a doporučit ty obsahy, kde nedochází k porušování zásad objektivity, nestrannosti a vyváženosti, podstatných pro objektivní posouzení, případně k prezentování pouze vybraných faktů či jejich záměrnému zamlčování s cílem zasáhnout emoce publika.

Použitá literatura

1. EP36 oscar wilde –obraz doriana graye. In: Youtube [online]. 21. 7. 2017 [cit.2023-11-25]. Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=7IW4NilfdKs
2. JIRÁK, J., KÖPPLOVÁ B.: *Média a společnost*. Praha: Portál, 2007, 206 s. ISBN 978-80-7367-287-4.
3. TRÁVNÍČEK, J.: *Čteme?*. Brno: Host, 2008, 208 s. ISBN 978-80-7294-270-1.

Kontaktní údaje

Mgr. Irena Špačková
Univerzita J. E. Purkyně, Pedagogická fakulta
České mládeže 8, 400 01 Ústí nad Labem
tel: 776 270 514
email: spackova.irena@gmail.com

Mgr. Barbara Zemanová
Univerzita J. E. Purkyně, Pedagogická fakulta
České mládeže 8, 400 01 Ústí nad Labem
tel: 739 935 557
email: zemanova.barbara@hotmail.com

UPLATNENIE PROFESIONALIZMOV V ZDRAVOTNÍCKOM PROSTREDÍ

THE USE OF THE PROFESSIONAL WORDS IN THE HEALTHCARE ENVIRONMENT

Zoja Dubovcová

Abstrakt

Príspevok sa zaoberá profesionalizmami, ktoré používajú zdravotnícki pracovníci, lekári, zdravotné sestry, ošetrovatelia a laboranti v bežnej komunikácii, pri výkone svojho povolania. Cieľom príspevku je zistiť, na pomenovanie akých javov, predmetov alebo činností zdravotníci používajú profesionalizmy najviac. Príspevok sa venuje aj spôsobom utvárania zdravotníckych profesionalizmov.

Kľúčové slová: *profesionalizmy, slang, zdravotníci, komunikácia, výrazy*

Abstract

The study deals with the professional words, that are used by the healthcare workers, doctors, nurses, care assistants and the laboratory technicians in the unofficial communication during their daily activities. The main aim of the study is to find out what facts, objects or activities are the professional words used for, among the healthcare workers. Besides, the study focuses on the ways of the formation healthcare professional words.

Key words: *professional words, slang, healthcare workers, communication, expressions*

1 ÚVOD

Profesionalizmy sú dôležitou súčasťou praktickej komunikácie odborníkov jednotlivých vedných odborov v ich každodennom pracovnom kontakte. Cieľom ich používania je snaha o rýchly prenos presných informácií, ktorá sa odráža v zjednodušení pomenovaní pomocou univerbizácie (J. Findra 2009, s. 156 – 157). Je zrejmé, že používateľ jazyka dokáže intuitívne reflektovať a rešpektovať jazykové vzorce a paradigmy a následne produkovať lexikálne výrazy, ktoré mu v konkrétnom čase a v konkrétnej situácii najviac vyhovujú. Vhodným lingvistickým materiálom na skúmanie a uplatňovanie jazykových javov sú práve profesionalizmy, ktoré odrážajú dynamiku jazyka a nachádzame ich v diskurzoch rôznych profesionálov, ktorých slovná zásoba pohotovo reaguje na potreby komunikačnej praxe. V predkladanom príspevku sa primárne sústredíme na profesijnú reč lekárov a ďalších zdravotníckych pracovníkov, pričom zozbierané jazykové jednotky analyzujeme z niekoľkých hľadísk. Najprv si všímame, čo konkrétny profesionalizmus pomenováva, teda, či je to názov ochorenia alebo pomenovanie orgánov, prístrojov a pod. V ďalšom kroku skúmame spôsoby utvárania jednotlivých profesionalizmov.

Možno konštatovať, že profesijná reč zdravotníckych pracovníkov je rozmanitá a to z niekoľkých dôvodov. Zdravotníci používajú ako východzí jazyk latinský jazyk, ktorý slúži najmä na terminologické účely, vďaka vedeckému pokroku prichádza do zdravotníctva množstvo novej techniky, prístrojov, nástrojov, objavujú sa nové ochorenia, spôsoby liečenia a na všetky tieto javy musí jazyk pohotovo reagovať. Okrem toho, v zdravotníckom prostredí sa pohybuje mnoho iných špecialistov a odborníkov, ktorí zasahujú do medicínskej oblasti a s ktorými lekár, alebo iný zdravotnícky pracovník komunikuje.

2 CHARAKTERISTIKA PROFESIONALIZMOV

Profesionalizmy si všímajú viacerí poprední slovenskí aj českí lingvisti, napr. Findra, 1979, 2009; Hubáček, 1981, 1990; Hochel, 1993; Klincková, 1990; Mistrík, 1997; Bosák, 2005; Orgoňová, 2010, 2012, 2020 a ďalší. Možno však konštatovať, že pohľad jazykovedcov na profesionalizmy nie je zhodný a v priebehu rokov sa menil a vyvíjal. Toto tvrdenie platí aj pre terminológiu spätú s profesionalizmami. V lingvistickej literatúre je možné stretnúť sa s termínmi „profesionálny slang", „pracovný slang", „vyšší (intelektuálsky, pracovný) slang", alebo „odborný slang" (Slovník slovenského jazyka I, 1959). Pôvodne sa profesionalizmy chápali ako súčasť slangu, pričom až neskôr začali jazykovedci poukazovať na rozdiel v motivácii tvorby profesionalizmov a slangizmov. Pavel Ondrus v roku 1972 zaradil profesionalizmy spolu so slangom, dialektizmami a argotizmami do jedného celku z hľadiska územného a spoločenského kritéria a súčasne podľa autora túto špecifickú slovnú zásobu používa istá spoločenská skupina, kolektív, no napriek tomu sú tieto výrazy zrozumiteľné (Ondrus, 1972, s. 41-49). Lingvistka Jana Klincková považuje profesionalizmy za lexikálne prostriedky, ktoré sú charakterizované nocionálnosťou, spolu so štylistickou zafarbenosťou a príznakovosťou, jazykovou stabilitou a jazykovou ekonómiou, ktorá sa dosahuje univerbizáciou pomenovaní a súčasne autorka nesúhlasí s používaním termínu *profesionálny slang*, pretože profesionalizmy sa na základe jej výskumu zásadne líšia od slangizmov. (Klincková, 1990, s. 327-334). Jozef Mistrík uvádza takéto označenia profesionalizmov: *pracovné slangy, odborné slangy,* alebo *vyšší slang* – oproti nižšiemu, klasickému slangu. J. Mistrík kladie dôraz najmä na potrebu ekonomickosti pri tvorbe profesionalizmov a tú zdôvodňuje: *„vyjadriť sa stručne, jednoslovne a motivovane"*. Ďalej autor pripomína, že niektoré profesionalizmy sú jednoznačne zrozumiteľné len odborníkom a pochopiteľné len v rámci kontextu a ich výraznou črtou je takmer výlučná ústnosť (Mistrík, 1997, s. 79). Ján Bosák považuje profesionalizmy za najdynamickejšiu zložku nielen sociolektov, ale aj celej slovnej zásoby. Taktiež za samozrejmosť pokladá odčleňovanie profesionalizmov od slangizmov a profesionalizmy radí k spisovnej (hovorovej) variete (Bosák, 2005, s. 25). Usúvzťažňovanie s termínmi je podľa Oľgy Orgoňovej typická vlastnosť profesionalizmov (Orgoňová, 2012, s. 145). Česká lingvistka Jana Hoffmanová opisuje profesionalizmy takto: *„Měly by to být výrazy nocionální, neexpresivní, sémanticky stabilní a jednoznačné; více transparentní než termíny; proti slangismům neužívané se snahou o výrazovou exkluzivitu či záměrnou deformaci výrazu; jsou projevem vyjadřovací ekonomie a často vznikají jako výsledek procesů univerbizačních."* (Hoffmanová, 2018, s. 418). Možno teda konštatovať, že profesionalizmy fungujú v neoficiálnej komunikácii ako alternatívy k odborným termínom a práve neoficiálnosť je dôležitá pre našu skúmanú oblasť zdravotníctva, pretože priamo tam sa profesionalizmy v prevažnej miere objavujú, ide o diskurz v rámci profesijnej komunity, na druhej strane počas komunikácie (oficiálnej) s pacientom sa profesionalizmy používajú minimálne a uprednostňujú sa termíny.

3 ANALÝZA VÝSKUMNÉHO MATERIÁLU

Podľa autorov F. Ruščáka a J. Farkašovej *„lekári využívajú slang zásadne iba v prípadoch neoficiálnych ústnych komunikátov (napríklad v bežných pokynoch a informáciách medzi sebou počas pracovného dňa). Slangový výraz pokladajú za funkčný a pružný výrazový prostriedok s príznakom ekonomizácie prejavu, ako aj za prostriedok na „uvoľnenie" komunikácie."* (Ruščák, Farkašová, 2008, s. 139). S uvedeným citátom sa stotožňujeme do určitej miery, pretože na základe analyzovaného jazykového materiálu konštatujeme u lekárov a zdravotníkov používanie nielen slangu, ale najmä profesionalizmov, ktoré páve plnia ekonomickú funkciu, ale nemajú výrazne deformovanú štruktúru a teda nenachádzame u nich príznak štylistickej expresívnosti. Materiálovou základňou výskumu je súbor lexikálnych jednotiek, ktoré slúžia na bezprostrednú komunikáciu medzi zdravotníckymi

pracovníkmi. Súbor zozbieraných 206 výrazov z oblasti zdravotníctva bol roztriedený do ôsmich kategórií, podľa toho, ktorý aspekt v nami skúmanej oblasti bol nimi pomenovaný: *názvy ochorení a príznakov; názvy miestností a špecializovaných oddelení; pomenovania pacientov; anatomické termíny; pomenovania predmetov, nástrojov a prístrojovej techniky; názvy vyšetrení, zákrokov a metód; názvy liekov a ďalších prostriedkov a pomenovania lekárov a zdravotníckych pracovníkov.*

1) Názvy vyšetrení, zákrokov a metód:
Ako najproduktívnejšia kategória sa javí skupina názvov činností a aktivít, realizovaných zdravotníkmi. Sú tu zaradené rôzne vyšetrenia a metódy, ktoré pomáhajú pri diagnostike ochorení, ale tiež aj niektoré operačné zákroky: angáč/ angio – angiografia, vyšetrenie ciev, átéčka – adenotómia, audio – audiometria, efvéčko - Fahraesus-Westergrenova metóda, broncho – bronchoskopia, dentálka – dentálna hygiena, dopler – doplerova ultrasonografia, emerko/ emeríčko – magnetická rezonancia, endotracheálka - endotracheálna intubácia, epidurálka - epidurálna anestéza, éégéčko – elektroencefalogram, vyšetrenie mozgu (EEG) , ékágečko – EKG - elektrokardiografické vyšetrenie, efáčka (FA) – označenie pre fluoroangiografiu, fako – fakoemulzifikácia šošovky, femorálka - zavádzanie katétra do žily v slabine, gamagraf - gamagrafické vyšetrenie, gastro – gastroskopia, glyčka – glykémia, histola/ histolka – histologické vyšetrenie, chemák – chemoterapia, iemefka (IMF) - intramaxilárna fixácia, inhalačka - inhalačná anestéza, intraorál - intraorálna snímka, kardio - kardiologické vyšetrenie, kápéerka - kardiopulmonálna resuscitácia, kápéčko - krížny pokus, skúška, koagulačky - koagulačné vyšetrenia/ parametre, kolono – kolonoskopia, konzílko - konziliárne vyšetrenie, kranio – kraniotómia, križák – krížová skúška krvi, krvák – krvný obraz, lokálka - lokálna anestézia, lumbálka - lumbálna punkcia, magnet - magnetická rezonancia, nálev – klystír, ópégéčko – ortopantomogram, panoramatický snímok zubov (OPG), onkošky – onkologické markery, ožarovák - ožarovací plán pacienta, packa - perkutánna aspiračná cytológia (PAC), petka - pozitrónová emisná tomografia (PET), poloaxiál - poloaxiálny röntgen, pungnúť - vykonať punkciu, rekto – rektoskopia, saturka – saturácia, stomka – kolostómia, eseltéčko– laserová operácia oka pri glaukóme (SLT), spinálka - spinálna anestézia, spinálka - spinálna angiografia, spiro – spirometria, téečka – tonzilektómia, tepka - totálna endoprotéza kolena, totálka - totálna endoprotéza, transfúzka – transfúzia, upétéčko - UPT-čko - interrupcia/ umelé prerušenie tehotenstva, zápalovky – zápalové parametre.

2) Pomenovania predmetov, nástrojov a prístrojovej techniky:
V tejto skupine sú zaradené profesionalizmy, ktoré pomenúvajú predmety, nástroje a techniku a tieto sú nevyhnutné na realizáciu zákrokov, vyšetrení, alebo iných aktivít súvisiacich s činnosťou zdravotníkov: arterka - arteriálna kanyla, bažant – urinál pre ležiacich pacientov, Cesiak - Céziový ožarovač, čočka – optická bezkontaktná šošovka, defík – defibrilátor, dekubák – antidekubitný matrac, dýchač – prístroj na umelú ventiláciu, elasťák – elastický obväz, emitka – emitná miska, esmarch – esmarchovo ovínadlo, extroš - extraktor, fajka - orotracheálna intubačná kanyla, flexa - ihla na jednorázové podávanie, fonďoš – fonendoskop, graef - Graefov nôž, hoťky – hot-biopsy forceps (bioptické kliešte), kanyla – tracheostomická kanyla, kapačka - infúzia, kobalťák - kobaltový ožarovač, kološortky - kolonoskopické nohavice, Kramerky - Kramerove dlahy, infúzka – infúzia, intramuskulárka/ muskulárka – intramuskulárna injekcia, do svalu, inzulínka – inzulínová striekačka, kaťas - permanentný močový katéter, magilky - Magilové kliešte, mikulicka - Mikuliczova svorka, močák – močový katéter, odsávka – odsávačka, pekáč - permanentný močový katéter, pulzák - pulzný oxymeter, redon – Redonov drén, subkutánka – subkutánna, podkožná injekcia, sušenie/ suško – sterilné štvorce, snímačka - totálna zubná protéza,

šampuska - urinárny pohár, štrbinka – štrbinová lampa, označenie vyšetrovacieho prístroja v očnom lekárstve, teplotka - teplotná tabuľka, trachča/ trachoška - tracheostomická kanyla, uzlačka – pinzeta na uzlenie chirurgického stehu, venózka – intravenózna injekcia, vanasy - Vanasove nožnice.

3) Názvy ochorení a príznakov:
Ako už bolo spomenuté v úvode, pre zdravotnícke prostredie je charakteristické používanie cudzích slov vo funkcii termínov, prevažujú najmä latinské výrazy, ktoré slúžia okrem anatomických názvov aj na pomenovanie príznakov a chorôb a tieto odborné termíny sú zaznamenané v medzinárodnej klasifikácii chorôb. Je to medzinárodne kodifikovaná nomenklatúra, ktorú odborník, lekár používa v oficiálnom styku, avšak pre potrebu bežnej, ústnej komunikácie medzi zdravotníkmi sú používané najmä profesionalizmy, ktoré fungujú ako jednoduchšie alternatívy k odborným termínom: bazedov - Bazedowova choroba, Bell - Bellova obrna, borelka – lymská borelióza, céčko – rakovina, cékápéčko - centrálna koordinačna porucha, cétépéčko - centrálna tonusová porucha, dégéčko – diagnóza, déemočka - detská mozgová obrna, déemko – (DM) diabetes mellitus, elemdéčka - ľahká mozgová dysfunkcia, epidural – epidurálne krvácanie, epka – epilepsia, esemka – skleróza multiplex, ikterka – žltačka, ikterus, imák - infarkt myokardu, intrakraniál – iktrakraniálne krvácanie, exák – exitus, kačka – katarakta, karas – karcinóm, komočka - komocio cerebri, maligáč – malígny nádor, metka – metastáza, modravka – cyanóza, zmodranie, modré sfarbenie kože a slizníc, mŕtve brucho - chýbanie črevnej peristaltiky, t. j. zástava odchodu plynov, stolice, neuroblasťák – neuroblastóm, nozokomiálka - nozokomiálna nákaza, perforka – perforácia, psorka – psoriáza, renálka - renálna insuficiencia, subdural - subdurálne krvácanie.

4) Názvy miestností a špecializovaných oddelení:
Ďalšou kategóriou pomenovaní, ktorá figuruje v zozbieranom materiáli, sú výrazy pomenúvajúce jednotlivé miestnosti slúžiace na špecifickú činnosť ako aj výrazy slúžiace na pomenovanie špecializovaných oddelení: buďka - prebúdzacia izba, cépéčko – centrálny príjem (CP), čistiačka – miestnosť na čistenie, dezinfekciu a sterilizáciu materiálu, detské - detské oddelenie, dialyzačka – dialyzačná miestnosť, gynda/ gynka – gynekologické oddelenie, histoša – histológia, koronárka - koronárna JIS, inšpekčka - vyšetrovacia miestnosť, interné – interné oddelenie, doliečovák/ ódécháčko – oddelenie dlhodobo chorých (ODCH), rádioterapia – rádioterapeutické oddelenie, rehabilitácia – fyziatricko-rehabilitačné oddelenie, erzépéčka/ erzetpéčka – rýchla zdravotnícka pomoc (RZP), sterilka - centrálna sterilizácia, trauma – traumatologické oddelenie, novorodenecké – novorodenecké oddelenie, nukleárka – označenie pre pracovisko nukleárnej medicíny.

5) Názvy liekov a ďalších prostriedkov:
Do tejto kategórie boli zaradené pomenovania liekov, chemických látok, ale aj iných prostriedkov, s ktorými zdravotníci pravidelne prichádzajú do styku: ampík – ampicilín, benziňák - etanol denaturovaný benzínom, destilka – destilovaná voda, diák – diazepam, enesáčka – nestroidné antiflogistiká (NSA), etoxy – etoxysklerol, furák – Furosemid, fraxáč – Fraxiparine, fyzák/ fyziológ – fyziologický roztok, genciánka – genciánová violeť, hydroš – hydrochlorothiazid, kontrast – kontrastná látka, mezoš - Mesocain, norák – Noradrenalín, pady – perorálne antidiabetiká, (PAD), rajčák – rajský plyn, spiťák – Spitaderm, tekuťák - tekutý púder.

6) Pomenovania pacientov:
Zaujímavou skupinou sú výrazy, ktoré slúžia na pomenovanie, resp. označenie pacientov na základe symptómov alebo diagnózy, ktorá bola danému pacientovi zistená, alebo na ktorú je pacient liečený. Mnohé z týchto pomenovaní inklinujú skôr k slangizmom, pretože sa vyznačujú štylistickou príznakovosťou až expresivitou: alkáč - alkoholický pacient, diabetik, diák – pacient s cukrovkou (diabetes mellitus), hypertonik - hypertonický pacient, infanťák – pacient s infaustnou prognózou, kardiak – pacient so srdcovocievnym ochorením, ležiak – imobilný pacient, mandloš - adenotomický pacient, nefrák – nefrologický pacient, obor – pacient s chorobou štítnej žlazy, tzv. gigantizmom, peliak – pacient so sennou nádchou, pacoš – pomenovanie pre pacienta.

7) Pomenovania lekárov a zdravotníckych pracovníkov:
Lexikálne jednotky, ktoré pomenúvajú lekárov a zdravotníckych pracovníkov, podobne ako pomenovania pacientov nesú v sebe určitý príznak expresívnosti, lekári a zdravotníci sú nazývaní podľa špecializácie, alebo oddelenia, na ktorom pracujú: aristi – lekári anesteziologicko – resuscitačného oddelenia (ARO), deckár – detský lekár, dusič – lekár anesteziologicko – resuscitačného oddelenia, džípik – praktický lekár, gyndoš – lekár gynekológ, krčiari – lekári otorhinolaryngológie (ušné, nosné, krčné oddelenie), čurológ – urológ, obvoďák – obvodný lekár, očiar – očný lekár, vyšná/ vrchná – vrchná sestra, traumoš – traumatológ.

8) Pomenovania anatomických termínov:
Do tejto kategórie boli zaradené termíny, ktoré označujú jednotlivé orgány, cievy, tkanivá atď.:
artérka – artéria, bazilárka - arteria basilaris, jugulárka - vena jugularis externa, femorálka - arteria femoralis, kapilárka – kapilárna krv, retinák - dens retinatus, neprerezaný zub, liguére - cerebrospinálny mok, likvor, vertebrálka - arteria vertebralis.

Pre lepšiu prehľadnosť uvádzame v tabuľke aj konkrétne počty analyzovaných profesionalizmov a aj konečné percentuálne zastúpenie jednotlivých kategórií.

vyšetrenia, zákroky a metódy	59	28,64%
predmety, nástroje a prístrojová technika	45	21,84%
ochorenia a príznaky	30	14,56%
miestnosti a špecializované oddelenia	20	9,70%
lieky a ďalšie prostriedky	20	9,70%
pomenovania pacientov	12	5,82%
pomenovania lekárov a zdravotníckych pracovníkov	12	5,82%
anatomické termíny	8	3,88%

Na základe analyzovaného jazykového materiálu možno konštatovať, že v zdravotníckom prostredí sa profesionalizmy uplatňujú najmä na pomenovanie vyšetrení, zákrokov (28%) a tiež na pomenovanie predmetov, nástrojov a prístrojovej techniky (21,84%). Dosť značnú kategóriu vytvorili profesionalizmy pomenúvajúce ochorenia a príznaky (14,56%) a naopak najmenej boli zasupené profesionalizmy, ktoré reprezentovali anatomické termíny (3,88%).

3 SPÔSOBY UTVÁRANIA PROFESIONALIZMOV

Profesionalizmy a slangizmy sú najčastejšie tvorené transformačnými, transpozičnými a transferačnými postupmi (Odaloš, 1997, s. 27 – 28). Vzorka analyzovaných zdravotníckych profesionalizmov bola utvorená najmä pomocou univerbizácie, ktorá patrí medzi transformačné postupy a je jedným z prejavov redukcie (Dolník, 2007, s. 164).

- Univerbizácia deriváciou je v slovenčine najviac rozšírená a prebieha tak, že prívlastok vyjadrený prídavným menom priberá rozličné prípony. (Horecký – Buzássyová – Bosák et al. 1989, s. 300). Najčastejšie sú to sufixy *-ka, -ár/-iar, -ák/-iak:* dentálka – dentálna hygiena, mikulicka - Mikuliczova svorka, teplotka - teplotná tabuľka, totálka - totálna endoprotéza, krvák – krvný obraz, deckár – detský lekár, očiar – očný lekár, dekubák – antidekubitný matrac, kobaľák - kobaltový ožarovač, rajčák – rajský plyn.
- Univerbizácia substantivizáciou vzniká tak, že adjektívum prechádza k substantívam bez derivácie: detské - detské oddelenie, interné – interné oddelenie, zubné – zubné oddelenie. Pri komunikácii sa takto univerbizované jednotky realizujú takto: *„Pacient bol preložený na interné.“*
- Univerbizácia odsekávaním sa pomerne často vyskytovala v skúmanom jazykovom materiáli. Pri tomto type univerbizácie sa základom pre novovytvorený výraz stáva časť pôvodného slovného spojenia: audio – audiometria, broncho – bronchoskopia, dopler – doplerova ultrasonografia, epidural – epidurálne krvácanie, trauma – traumatologické oddelenie.
- Univerbizácia elipsou nastáva vtedy, keď niektorý člen (syntakticky nadradený) z viacslovného pomenovania zastupuje ostatné členy a tieto následne zo slovného spojenia vypadávajú (Odaloš, 1997, s. 30). Ostávajúcim členom je vo väčšine prípadov substantívum: kanyla – tracheostomická kanyla.
- Akronymizácia je druhom univerbizácie. Podľa J. Dolníka ide o sprostredkovanú abreviačnú univerbizáciu: *„Abreviácia je pretváranie jedno alebo viacslovného lexikálneho výrazu na hlásky (písmená), slabiky alebo na kombinácie morfémy s inými segmentmi.“ (Dolník, 2007, s. 164).* Pomerne veľká časť pomenovaní zo sféry zdravotníctva je utvorená z graficko - fónických skratiek: ékágečko – EKG - elektrokardiografické vyšetrenie, petka - pozitrónová emisná tomografia (PET), cépéčko – centrálny príjem (CP), cékápéčko - centrálna koordinačna porucha, enesáčka – nesteroidné antiflogistiká (NSA). Akronymá sú v lexike zdravotníkov hojne zastúpené, pretože ako už bolo konštatované v úvode, do zdravotníckej oblasti preniká mnoho nových aspektov súvisiacich s pokrokom a veľa skratkových slov sa utvára priamo z cudzojazyčných pomenovaní, prípadne z prvých hlások viacslovných slovenských pomenovaní a následne pri použití v hovorovej podobe (profesionalizmy) nastáva ďalšia derivácia: cékápéčko - centrálna koordinačna porucha, cétépéčko - centrálna tonusová porucha.

4 ZÁVER

Zdravotnícki pracovníci používajú denne profesionalizmy, ktoré sa uplatňujú najmä na pomenovanie vyšetrení, zákrokov, metód, ochorení a ich príznakov, ale tiež v hojnej miere slúžia na pomenovanie predmetov, nástrojov a prístrojovej techniky. Možno konštatovať, že tieto výrazové jednotky sú používané výlučne v ústnej forme počas komunikácie medzi jednotlivými zdravotníkmi v neformálnych konverzáciách, a to z dôvodu ekonomizácie prejavu a potreby stručného, no zrozumiteľného prejavu. Počas komunikácie s pacientom sa profesionalizmy vyskytujú len v obmedzenej miere (ak vôbec) a lekári (viac ako ostatní zdravotníci) uprednostňujú plné tvary odborných termínov. Rovnako v písomnom prejave je používaná odborná terminológia. Súbor analyzovaných zdravotníckych profesionalizmov reflektuje aj štylistické a sémantické procesy, v ktorých dominuje univerbizácia. Na základe

realizovanej analýzy možno skonštatovať, že profesionalizmy sú plne funkčným jazykovým prostriedkom, ktorý je hojne využívaný aj v takom prostredí kde dominujú cudzojazyčné odborné termíny a významnú úlohu tu zohráva presnosť a jednoznačnosť vyjadrovania. Profesionalizmy týmto atribútom vyhovujú, dokonca v časovej tiesni sú vynikajúcim prostriedkom na odovzdanie informácií medzi zdravotníkmi, ktoré pacientovi môžu zachrániť život. Na druhej strane, niektoré zdravotnícke profesionalizmy sú častokrát špecifické a platné len pre zamestnancov jedného špecializovaného oddelenia, teda kolektívu, a mnohé z nich vytvárajú synonymické rady (napr.: emerko/ emeríčko/ magnet – magnetická rezonancia), a preto mimo kontextu nemusia byť správne identifikované, ale napriek tomu slúžia na efektívnu prácu v rámci danej skupiny pracovníkov.

Použitá literatúra

1. BOSÁK, J.: *Dynamika subštandardov.* In: Studia Academica slovaca 34. Bratislava: Stimul, Ed. J. Mlacek. Bratislava: Stimul 2005, 432 s. ISBN 80-88982-95-2.
2. DOLNÍK, J.: *Lexikológia.* Bratislava: Univerzita Komenského 2007. 236 s. ISBN 978-80-223-2308-6.
3. FINDRA, J.: *Jazyk v kontextoch a v textoch*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela 2009. 317 s.
4. FINDRA, J.: *Profesionalizmy ako vrstva slovnej zásoby*. In: Zborník FF UK Philologica 30. Bratislava: SPN 1979, s. 69–75.
5. HOFFMANNOVÁ, J.: *Termíny – profesionalismy – slangizmy a jejich podíl na stylu online sportovních reportáží:* Jazykovedný časopis, roč.69, č.3, 2018, s.415-429. https://doi.org/10.2478/jazcas-2019-0020
6. HOCHEL, B.: *Slovník slovenského slangu.* Bratislava: Hevi 1993. 185 s.
7. HUBÁČEK, J.: *O českých slanzích.* Ostrava: Profil 1981. 214 s.
8. HUBÁČEK, J.: *Funkce slangu v komunikaci.* In: Dynamické tendencie v jazykovej komunikácii. Materiály z vedeckej konferencie konanej v Smoleniciach 23. – 25. mája 1988. Ed. J. Bosák. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV 1990, s. 114–120.
9. KLINCKOVÁ, J.: *Profesionalizmy ako špecifická vrstva lexikálnych prostriedkov*. In: Slovenská reč, 1990, roč. 55, č. 6, s. 327–334.
10. MISTRÍK, J.: *Štylistika.* Bratislava: SPN, 1997, 598 s. ISBN 80-08-02529-8.
11. ODALOŠ, P.: *Sociolekty v basketbalovom a penitenciárnom prostředí.* Banská Bystrica: Pedagogická fakulta UMB, 1997, 92 s. ISBN 80-8055-031-X.
12. ONDRUS, P.: *Slovenská lexikológia II.* Bratislava: SPN, 1972, 96 s.
13. ORGOŇOVÁ, O. – BOHUNICKÁ, A. – BEŇOVÁ, J.: *Profesionalizmus známy neznámy*. *Slovenská reč*, 2020, roč. 85, č. 1, s. 28–41.
14. ORGOŇOVÁ, O. – DOLNÍK, J.: *Používanie jazyka*. Bratislava: Univerzita Komenského 2010. 229 s. ISBN 978-80-223-2925-5.
15. RUŠČÁK, F. – FARKAŠOVÁ, J.: *Slovenčina v súčasnom nemocničnom komunikačnom prostredí (II).* Slovenská reč, 73, 2008, No. 3, Bratislava. s. 139–148.
16. Slovník slovenského jazyka. Red. Š. Peciar. Bratislava: Vydavateľstvo SAV 1959–1968.

Kontaktné údaje

Mgr. Zoja Dubovcová
Univerzita Komenského v Bratislave, Filozofická fakulta
Gondova 2, 811 02 Bratislava
Tel.: +421 905 964 903, email: dubovcova15@uniba.sk

THE COVID-19 PANDEMIC AND EDUCATION IN SLOVAKIA

Lucia Branikovičová

Abstract

The aim of the presented study is to examine how primary and lower secondary teachers in Slovakia perceived distance education during the COVID-19 pandemic with an emphasis on finding out how distance education was provided for students from socially disadvantaged backgrounds. We found that our respondents (primary and lower secondary teachers) used modern information technologies during distance learning and the vast majority of students actively participated in teaching. We divided our research into two interconnected anonymous questionnaires. From the answers of the respondents, it is clear that contact education is for them an important and irreplaceable form of education, which they consider to be more entertaining, interesting, full-fledged, effective and more fulfilling the mission of the teacher compared to distance education.

Key words: *teaching; Distance Education; Covid-19; pandemics*

1. THEORETICAL BACKGROUND

COVID-19 is arguably the largest challenge which national education systems have ever faced. Due to the COVID-19 pandemic, schools in Slovakia, as well as worldwide, were not able to carry out teaching activities as usual. Teaching had this moved from "off-line" to "on-line". Teachers moved from full-time face to face teaching in the classroom to online distance learning, and students' education shifted from the classroom to the home environment. Home-based learning (HBS) changed the way students learn, as well as the teaching methods through which teachers teach, transforming the traditional teacher-centered learning model into a student-centered learning model and learning skills. Institute of Educational Policy in Slovakia defines distance learning/education as an education when students do not learn in school but do not have holidays. Children continue to be educated, but in their own homes – ideally with the help of teachers and adults with whom they share a household. Online teaching is one of the possibilities of distance learning. Teachers are in contact with students via Internet. Ideally, online teaching simulates the traditional teaching process at school as much as possible, including contact lessons or blocks, or assigning tasks to students, sending the necessary learning resources, and providing feedback or additional support from teachers (Bednárik et al., 2020).

The presented study is focused on examining how primary and lower secondary teachers in Slovakia perceive the current distance education during the COVID-19 pandemic with an emphasis on finding out how distance education was provided for students from socially disadvantaged backgrounds.

The research questions governing the present studies are as follows:

1. How do teachers perceive current distance education compared to contact education in terms of complexity, interest and effectiveness?
2. How do primary school teachers perceive their work and the work of students in current distance education compared to contact education?
3. According to teachers, how do students from socially disadvantaged backgrounds manage distance education?

2. METHODS

Starting from the stated aims of our study, we focused on exploring the following:

- teaching methods used during distance teaching,
- the effectivity of the work of students (as judged by teachers) during distance education,
- how teachers perceive distance education in comparison with face to face education,
- how students from socially disadvantaged background were able to cope with distance education (as judged by teachers).

We divided our research into two interconnected anonymous questionnaires. In the first one, we targeted primary and lower secondary teachers in general. In the second one, we focused on primary and lower secondary teachers from schools which were more likely to have students from socially disadvantaged background.

Questionnaire 1

The first questionnaire consisted of 11 questions. The first five questions were focused on information about the participant teachers (sex, age, length of pedagogical practice, which grades and subjects they teach). Next two questions focused on the work of teachers during distance education. We asked them what methods they used and whether they worked more or less in comparison with ordinary face to face education (this question was a five-level Likert item).

Three questions focused on the work of students (as judged by the teachers). The first of them asked the teachers what percentage of students actively work during distance education. The second asked the teachers about the overall quality of work of students during distance education, in comparison with ordinary face to face education. The third asked the teachers whether they changed their requirements on the students during distance education, in comparison with ordinary face to face education.

In the last question, the participants were asked to compare distance education to ordinary face to face education. They were asked to mark on a 5-level Likert scale which of the two forms of education was more: interesting, demanding, entertaining, stressful, full-fledged, exhausting, effective and fulfilling the mission of the teacher.

The last question was a free form where the participants could leave feedback if they wished to do so. Apart from the last question, answers to all questions were compulsory.

Questionnaire 2

The second questionnaire consisted of 26 questions, we used the first two questions to find out the sex and age of the participants and then the other three questions asked the basic data concerning the teaching profession – the length of pedagogical practice, which grades and subjects they teach. In the next question the participants answered where their school is located. We focused on teachers from schools which were more likely to have students from socially disadvantaged backgrounds.

Following questions focused on the work of teachers during distance education. Firstly, we asked them what methods they used while teaching their students. This question has a large number of added answers. We were also interested in the extent to which teachers used video calls to explain the curriculum. Next two questions focused on video calls. The first of them asked the teachers how many students had video call together. The second question about video call asked how many times teachers had video call with their students.

Another question was about how teachers evaluated their students. Thirteenth question was focused on students from socially disadvantaged backgrounds. The impact of social and economic determinants on the education of students from socially disadvantaged backgrounds was found during distance education. It´s a fact, which we mentioned (Rafael, Krejčíková, 2020)

We were interested in how these students performed school duties during distance education. This questionnaire contained questions in a form of test and also questions where full answers were required. The last question had a space for feedback.
Each of the two questionnaires, however, had a separate sample because their focus was somewhat different. Both samples were recruited by non-probability convenience sampling. They are thus not representative of the target population. We recruited our first sample by sharing our questionnaire in various Facebook teacher groups dedicated to distance education and directly addressing several schools in Bratislava region, Trnava region and Žilina region.
Participants of the second sample were recruited in various Facebook teacher groups, as well. The questionnaire was sent to schools mainly in the eastern part of Slovakia. The reason was: in this part of Slovakia is high percent of students from socially disadvantaged backgrounds. However, we can say that our participants were from all over Slovakia. The sample of the first questionnaire comprised 482 participants. 94.8 % were women and 5.2 % were men. Regarding age, 18.3 % were under 30 years, 30.3 % were aged 31 – 40, 31.1 % were aged 41 – 50, 16.8 % were aged 51 – 60 and 3.5 % were aged more than 60.
24.9 % of participants had a pedagogical practice of 5 years or less, 14.1 % had 6 – 10 years, 26.6 % 11 – 20 years, 22.6 % had 21 – 30 years and 11.8 % had more than 30 years.
The sample of the second questionnaire consisted of 314 participants, of which 93% were female and 7% were male. Regarding age, 14.6% were aged 20 – 30, 31.2% were aged 31 – 40 years, 32.8% were aged 41 – 50 and 21.3% had more than 50 years.
34.7% of participants had a pedagogical practice of 1 – 10 years, 28.7% had 11 – 20 years, 20.1% had 21 – 30 years and 16.6% had more than 30 years.

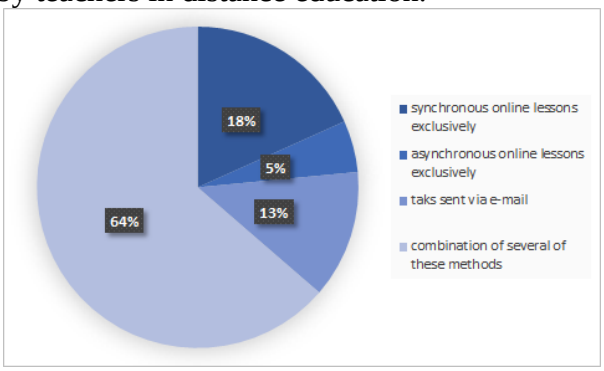
3. RESULTS

Questionnaire 1

A. Methods used in distance education

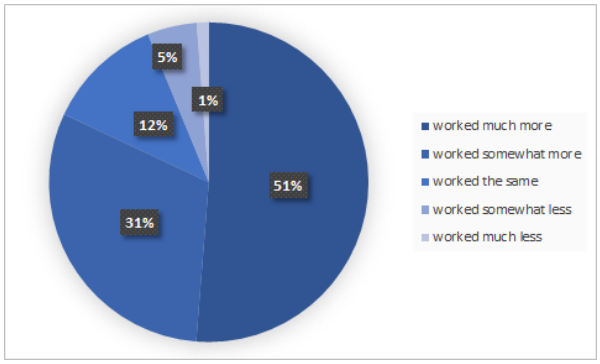
We found out that 18.3 % of participants used synchronous online lessons exclusively (live sessions which could be viewed only at the time they were taking place); 5.2 % used asynchronous online lessons exclusively (pre-recorded sessions which could be viewed anytime) and 12.9 % sent tasks to the students via email exclusively. The majority (63.7 %), however, combined several of these methods.

Chart 1: Methods used by teachers in distance education.

We were also interested in whether teachers worked more during distance education compared to ordinary face to face education. A clear majority stated they worked more. 51.2 % worked much more and 30.7 % worked somewhat more. Only 11.8 % stated they work approximately the same amount of time. Only 6.2 % worked less (5 % worked somewhat less and 1.2 % much less).

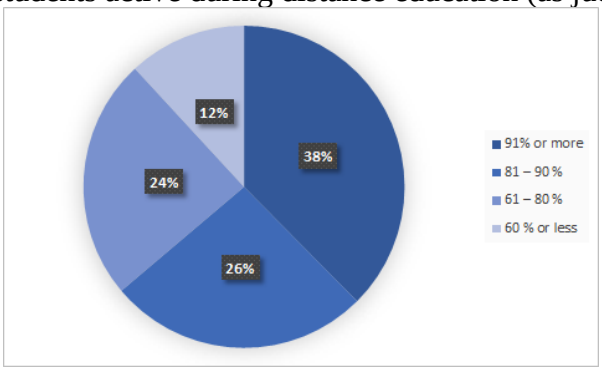
Chart 2: Time spent working by teachers in the regime of distance education compared to ordinary face to face education.

B. The work of students

We were interested in what part of students actively communicated with teachers (attended classes, sent completed tasks, etc.). More than a third of teachers – 37.6 % stated that more than 90 % of students communicated with them. According to 26.3 % of teachers, 81 – 90 % of students communicated actively, according to 24.3 % of teachers, 61 – 80 % of students communicated actively. According to 11.9 % of teachers, less than 60 % of students communicated actively.

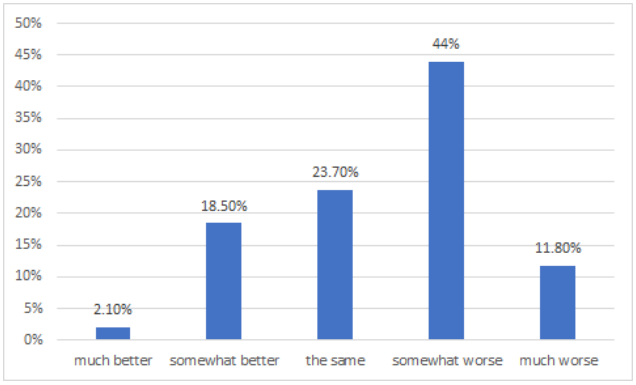
Chart 3: Percentage of students active during distance education (as judged by teachers).

If we sum these answers across the sample, they add up to about a figure of about 80 % active students. This is a very high figure when we consider that effectively no one could have enforced the attendance of the students and that not all children have access to information technologies that enable distance education.

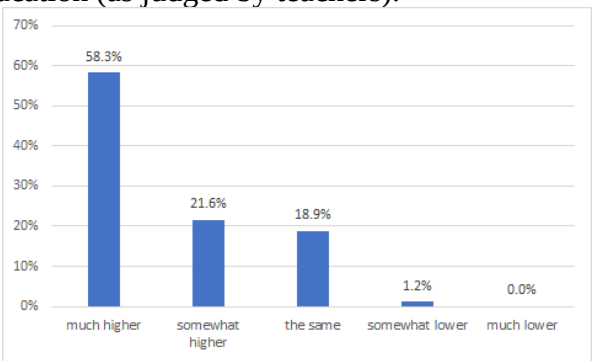
We were interested not only in quantity, but also in the quality of work of students as perceived by teachers. 44 % of teachers stated that the quality of work of students is somewhat worse in comparison with ordinary face to face education. 11.8 % of teachers stated that the quality of work is much worse. 23.7 % of teachers stated that the quality of work is the same and 20.6 % stated that the quality of work is somewhat or much better than in ordinary face to face education.

Chart 4: The quality of work of students during distance education compared to ordinary face to face education (as judged by teachers).

Because we assumed that the quality of work of students during distance education will not be the same as during ordinary face to face education, we also asked the teachers whether they somehow adapted their requirements on students.
A clear majority of teachers lowered their requirements (58.3 % lowered them somewhat and 21.6 % lowered them much). 18.9 % of teachers stated they have not changed their requirements and only 1.2 % stated they somewhat raised the requirements. None stated that they raised the requirements much.
However, the interpretation of these data is only very indicative, as it does not consider which subjects the teachers taught. Reducing requirements has a different meaning when we talk, for example, about teaching mathematics and another when it comes to art education. In addition, schools worked with recommendations to focus more on subjects such as language, mathematics, science, less on art education or physical education.

Chart 5: Requirements of teachers on students during distance education compared to ordinary face to face education (as judged by teachers).

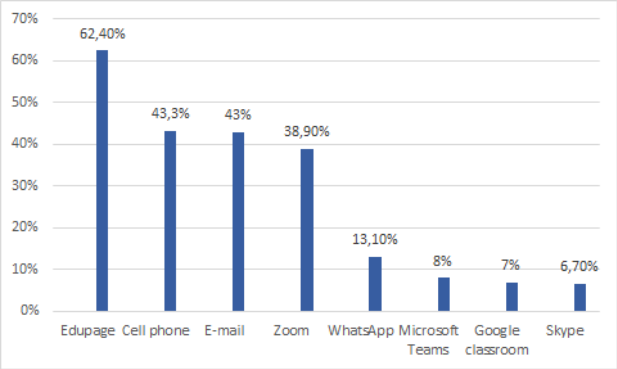

C. The perception of distance education by teachers
We used a 5-level Likert scale to find out how teachers perceive distance education compared to ordinary face to face education in 8 characteristics. We asked them which form of education is more interesting, demanding, entertaining, stressful, full-fledged, exhausting, effective and fulfilling the mission of the teacher. A value of 1 means that the characteristic is much more related to distance education, a value of 5 means that it is much more related to ordinary face to face education and a value of 3 means that it is related to both to the same extent.
Following are the averages of all answers of all 482 participants:

- Interesting 4.3
- Demanding 2.6
- Entertaining 4.0
- Stressful 3.0
- Full-fledged 4.4
- Exhausting 2.7
- Effective 4.4
- Fulfilling the mission of the teacher 4.3

Our participants thus consider ordinary face to face education to be much more interesting, somewhat less demanding, much more entertaining, equally stressful, much more full-fledged, somewhat less exhausting, much more effective and much more fulfilling the mission of teacher compared to distance education.
The last question of questionnaire 1, the answer to which was optional, was a free form where participants could have left their feedback to the researchers if they so wished. 64 participants did so. Most of their answers were thanks or well wishes.
Questionnaire 2
Schools of our participants were in various parts of Slovakia, including Bratislava, Trnava, Nitra, Prešov, Púchov, Košice, Svidník, Žemberovce. Teachers in our research taught subjects like Math, English, Science, Slovak language, History, Geography. One of our major interests was finding out how exactly they were able to teach these subjects during distance education.

Chart 6: Teachers´ methods used during distance education.

The most frequented answer was they used EduPage (62.4%), a cloud-based school management system developed in Slovakia. If the school had an EduPage, all students had their login, but in order to use it, they had to have an Internet connection, as well. Teachers sent homework and checked the fulfillment of students´ school duties mainly via EduPage. This means that if the student did not have an Internet connection at home, their options of contacting the teacher and fulfilling their student duties was very limited.
Many teachers used specific ways of reaching their students who were unable to be online. For example, a teacher from Bardejov printed worksheets and personally delivered them to students' homes. Such methods were used mainly by teachers teaching students from socially disadvantaged backgrounds.
Many teachers (194 answers) in our research also taught students via online video calls. We were also interested in how long a typical video call would last. The highest proportion of teachers reported a typical video call duration of 45 minutes to 60 minutes (49%). This duration is quite viable both for the teachers' and students' concentration. About 42.3% of teachers reported a typical video call shorter than 45 minutes and 3.6% of participants reported a typical video call longer than 60 minutes.

Other questions related to how many times teachers have had a video call with their students and how many students participated. The video calls were typically used by teachers (314 answers) to explain the curriculum content and test their students' knowledge. Approximately a third our participants (34.7%) didn´t use video calls during distance education, but many teachers used video calls several times a week – two days a week (18.8%), three days a week (13.7%), five days a week (12.4%) or four days a week (8.3%).
In the next question we asked how teachers evaluated their students during distance education. This question was interesting because each school could choose the method of evaluation. The most common answer was verbal evaluation (65%) and combined (23.9%). Only 2.2% of participants used traditional school scale (grades in Slovakia are scaled from 1 to 5, 1 being the best and 5 the worst). We were also interested in how students from socially disadvantaged backgrounds participated in online education compared to their classmates. We received 275 answers: Almost half of the teachers (49.1%) thought that students from socially disadvantaged backgrounds were not able to fully engage in teaching. 32% of teachers answered that sometimes they were able to get involved, sometimes not. 18.9% of participants thought that these students didn´t have problems and they were a part of online education.
Many teachers also wrote that motivation was a major factor in how students from socially disadvantaged background were able to participate in distance education. Other attributes according to the teachers were family influence, interest in general or the ability to work with technologies.

4. DISCUSSION

Neither of our samples is representative and therefore it is not possible to generalize our findings to the target population as a whole. Despite this, the answers of our participants' point to some interesting findings. First, our participants were able to cope with the difficult and unprecedented situation and all of them taught during the COVID-19 pandemic, using currently available information technologies. Most of them combined several methods. This finding is encouraging, and even more so when we consider the fact that more than 20 % of our participants were aged 50 or above. The majority of teachers in the second sample used worksheets, too, so students without an Internet connection were able to participate in the learning process.
However, we should also be very cautious to draw more general conclusions from this fact because the positive outcome was likely largely influenced by sample bias, as a large part of our sample was recruited from Facebook groups dedicated to distance education – thus these users were likely to be both active and familiar with information technologies.
Second, most participants stated they worked more in the regime of distance education. This is easily explained by the novelty and unexpectedness of the situation in which they were pressed to find new solutions and explore new ways of teaching. This is both strenuous and time consuming. It is possible that if the regime of distance education lasted longer, the teachers would have gotten used to it, familiarized themselves with new methods of work which would thereafter be less time consuming.
Third, our participants accommodated not only the form of education, but also the requirements on the students, to the new pandemic situation. A vast majority of participants (almost 80 %) stated they lowered their requirements on the students. Most also stated that the quality of work of students is lower (55.8 %), but not dramatically so. According to 23.7 % of the participants the quality of work of students is pretty much the same. 20.6 % even stated that the quality of work is higher. In the first sample, around 80 % of our participants' students actively communicated with the teachers. That is definitely a positive outcome and it is fair to say that, at least in the classes of our first samples participants, the educational process continued in the pandemic situation.

The situation for the socially disadvantaged children, however, was more complicated. This showed up in the second questionnaire. According to these participants (who were recruited from schools more likely hosting socially disadvantaged students), students from socially disadvantaged backgrounds could not fully participate in the learning process compared to their classmates. This was likely caused by the home environments of the socially disadvantaged students, which were not well technologically equipped. According to analysts from the Institute of Educational Policy (Bednárik et al., 2020), at least 23 000 students did not have an Internet connection during distance education. The Institute of Educational Policy also estimated that only about 20 to 25% of students from socially disadvantaged backgrounds had access to a computer or laptop.

The fourth finding relates to "home office" work. At first glance, it may seem to generally be the preferred alternative to standard "at office" work. Generally, many employees consider the possibility to work at least partly from home to be a benefit.

But the teacher occupation is specific, as also the answers in our questionnaire suggest. Our participants consider distance education more demanding and exhausting compared to ordinary face to face education. They find both forms equally stressful.

Importantly, according to the responses of our participants, they consider face to face education more interesting, entertaining, full-fledged, effective and fulfilling the mission of the teacher. This is also confirmed by spontaneous answers to the last question where many participants emphasized the importance of face to face work with students and that they miss contact with them.

There is, of course, a huge difference between short-term and long-term work from home. It is possible that if teachers worked from home only for a short time, their answers would have been different. It is also possible that the more negative perception of distance education was influenced by the overall unpleasant and complicated pandemic situation and also by the fact that the school system was unprepared for such a scenario.

The fifth finding relates to the positive effects brought on by distance education. We did not directly ask about them in our questionnaire items, but some interesting things were stated by the participants in their spontaneous answers to the last question. Several participants stated that distance education presented a challenge in a positive sense and kick started some long-neglected processes in the school system. They also pointed to the fact that the benefits of distance education are very different from person to person. A teacher willing to learn and grow can learn much in this process, while one who just wants to pass through it with the least effort possible, could have viewed it as a necessary evil and, in the long run, an uneventful episode.

5. CONCLUSION

The COVID-19 pandemic brought about big social changes in a relatively brief period of time. Its main effect on education was that effectively the whole school system was forced to move from face to face to distance education almost overnight.

The aim of our research was to find out how teachers perceived distance education, the work of students within this form of education and how students from socially disadvantaged backgrounds coped with the situation.

The answers of our participants showed that they were able to cope with the situation. All of them used current information technologies and the majority of their students actively participated on the learning process. The participants stated they somewhat lowered their requirements on the students, and they deemed the quality of work of students to be somewhat lower than in ordinary face to face education, but not dramatically so. The situation was a bit more complicated for students from socially disadvantaged backgrounds. As many of those

students did not have the possibility to connect to the Internet from home, their teachers often used worksheets sent by post or delivered personally, in addition to online teaching.
Many of our participant teachers viewed distance education as an interesting experience that encouraged them to learn new skills and adapt to new situations. Some of them pinpointed that a lot depends on the internal motivation of teacher.
On the other hand, many participants consider face to face education to still be a unique and irreplaceable part of education. They view it as more entertaining, interesting, full-fledged and fulfilling the mission of teacher effective compared to distance education.
Our research presents a partial mapping of the situation that came about in the Slovak school system as a consequence of the COVID-19 pandemic. We arrived at some interesting findings, mainly pertaining to the importance of face to face education as viewed by teachers. These are relevant, as various forms of e-learning are heavily discussed and often presented as "education of the future" or as a promising normal culture of education (Biggs, Walker 2020). Our findings indicate their potential in replacing ordinary face to face education is quite limited.

Sources

1. Bednárik, M., Čokyna, J., Ostertágová, A., Rehúš, M. (2020). How to ensure access to education for all children in times of crisis. Institute of Educational Policy.
2. Biggs, S.M., Walker, D. (2020). *The New Normal Culture of Education: Will COVID-19 Cure Education's Pandemic™?* Independently published.
3. Rafael, V., Krejčíková, K. (2020). How to stay close to the distance. Civic association eduRoma.

Contact

Lucia Branikovičová
Department of School Pedagogy, Faculty of Education
Trnava University, Slovakia
Tel.: +421 905 876 788
lucia.branikovicova@gmail.com

(NE)SDÍLÍM - KVANTITATIVNÍ VÝZKUMNÁ SONDA DO PRAXE DIGITÁLNÍ TVORBY NÁCTILETÝCH

(NOT)SHARING – A QUANTITATIVE RESEARCH PROBE INTO THE PRACTICE OF ADOLESCENT DIGITAL CREATION

Tereza Richterová

Abstrakt

Článek pojednává o přístupu náctiletých k bezprostřední digitální tvorbě a způsobech prezentace takových výtvorů na internetu. Vychází z kombinované výzkumné sondy, která je úžeji zaměřena na ústecký kraj. Výzkumná data reflektují i část školního vzdělávání, přičemž vychází hlavně z pohledu náctiletých.

Klíčová slova: *tvorba náctiletých, digitální a výtvarná tvorba, sociální sítě, sebeprezentace, ICT, výtvarná výchova, reflexe praxe*

Abstract

The article discusses teenagers' approach to immediate digital creation and ways of presenting such creations on the Internet. It is based on a combined research probe, which is focused on the Region of Usti nad Labem. The research findings also reflect part of school education, which is mainly based on the perspective of teenagers.

Key words: *teenage creativity, digital and artistic creativity, social networks, self-presentation, ICT, art education, reflection on practice*

1 ÚVOD – VIZUÁLNÍ KULTURA

„Povaha uměleckého díla je dána tím, jakým způsobem dílo projde kulturní krajinou. Vytváří se tak řetězení forem, znaků, obrazů.“ (Bourriaud N., 2004, s. 033)

V teoretickém výtvarně-uměleckém diskursu je obecně známou věcí, že vizuální kultura je utvářena jakýmikoli vizuálními informacemi, které byly určitým způsobem zveřejněny. Jelikož sem spadá i veřejný prostor (fyzický i kybernetický) a jeho úprava i „devastace“, vizuální kultura zahrnuje vše, co souvisí se zásahem člověka a je (alespoň částečně) veřejně k vidění a může vyvolávat diskusi. V době všudypřítomného internetu a fenoménu sociálních sítí se tato oblast nejen rozšířila, nýbrž otevřela prostor pro veřejné sebevyjádření i (řekněme) laikům. Výrazem laik označujeme osoby, které běžně přicházejí do styku s vizuální kulturou a mohou jí rovněž utvářet, ačkoli v tomto ohledu nebyli dlouhodobě odborně školeni. Avšak, „věnujeme-li pozornost tomu, kdy a jak se interpretaci obrazových komunikačních prostředků učíme a jak je pak využíváme pro své poznávání a komunikaci s ostatními, zjišťujeme, že se jí učíme stejně bezděčně a přirozeně jako se učíme lidské řeči. A že tudíž také tato interpretace, podobně jako interpretace přirozeného jazyka, se stává stejně automatizovaným a podvědomým aktem.“ (Vančát, Přikrylová, 2010, s. 8, In: Přikrylová & Hajdušková (Eds.)) Nejinak je tomu při osvojování dovedností ovládání digitálních technologií. Dokonce lze soudit, že valná část náctiletých (a nejspíš už i mladších dětí) dnes zvládá práci s digitálními prostředky přirozeně lépe, než jejich učitelé na základních školách. Rovněž nesmíme zapomínat, že digitální technologie zásadně proměnily svět výtvarného umění, jelikož jsou

jeho přímou součástí. A to jak v podobě výtvarných médií u některých děl, tak v souvislosti se šířením a vnímáním všech uměleckých projevů prostřednictvím digitálního obrazu.
Už například Roland Barthes na konci 60. let 20. století hovoří ve své knize „Rozšíření pole“ o subjektivním významu obrazů a fotografie a o nutnosti rozšíření interpretace obrazů mimo tradiční umělecké kategorie (Barthes, 1968). Mnozí přední čeští teoretici, pedagogové a umělci (např. Horáček aj.) hovoří nejen o tvůrčím potenciálu, nových výzvách a dostupnosti, ale rovněž o negativních dopadech na naše vnímání, na porozumění vizualitám a na tradiční formy umění. Jaroslav Vančát v kontextu vývoje doby mluví o vzniku tzv. „společnosti vidění“, jež předpokládá obecně větší svobodu, ale také vyšší nároky na začlenění a orientaci jedince ve společnosti a v její komplikovanější vizuálně komunikativní stránce.
Digitální technologie opravdu jsou součástí naší kultury a neměli bychom na ně zapomínat ani v rámci povinného základního vzdělávání, jež má žáky vychovat v plnohodnotné členy naší společnosti. Otevírá se tím jedna z dílčích oblastí zájmu výzkumného projektu: využívání digitálních technologií ve škole pro kreativní tvorbu a návaznost na reálný život náctiletých (pohledem žáků 11–15 let).

1.1 Výzkumný projekt SGS UJEP

Tento článek prezentuje dílčí data a částečné výsledky, jež byly získány během výzkumného projektu „Vizuální projevy teenagerů na sociálních sítích a jejich možné využití ve školním vzdělávání“, který byl podpořen grantem v rámci studentské grantové soutěže na UJEP (č. projektu UJEP-SGS-2021-43-008-2). Projekt je součástí disertační práce autorky tohoto textu – „Volnočasové vizuální projevy adolescentů v digitálních médiích a jejich možné využití ve školním vzdělávání“.

2 METODOLOGIE VÝZKUMU

Jedná se o kombinovaný výzkum, který používá různé metody, tak aby bylo dosaženo v co největší míře objektivity, ale zároveň aby vyplynuly specifické aspekty dokreslující celou oblast.

1.2 Cíle a hypotézy

Dílčím cílem výzkumu, který je zde prezentován, je zjistit situaci v oblasti sdílení autorských vizualit náctiletých na internetu. Dalším cílem je zjistit v jakém množství jsou ve školních předmětech používány digitální technologie k tvůrčí činnosti.
Odpovědi na související otázky nastíní aspekty, jež mohou být zohledněny/uplatněny ve školním vzdělávání.

Výběr z přiléhavých výzkumných hypotéz:
H1: Náctiletí využívají digitální nástroje pro tvorbu v rámci výtvarné výchovy minimálně.
H2: Náctiletí sdílí často svou digitální tvorbu na internetu, ale za tvorbu ji nepovažují.
H3: Náctiletí kopírují své internetové vzory bez vlastních inovací.

2.1 Metody sběru dat a výzkumný vzorek

Stěžejní data pro tento článek vychází z dotazníku a z rozhovorů. Obě metody byly realizovány ve spolupráci s náctiletými.

Dotazník je samostatně vytvořený pro účely výzkumu. Byl distribuován přes školy (zúčastnilo se 269 žáků), a kvůli snadnějšímu přístupu k datům od nezletilých respondentů, byl anonymní. Celkem bylo osloveno 13 škol ústeckého kraje, které byly cíleně vybrány podle

zvolených kritérií (třídy 2. st. ZŠ a nižších stupňů víceletých gymnázií, počet žáků, lokalita, atd.). Zahrnoval různé typy otázek, které byly jak kvantitativního, tak kvalitativního charakteru.
Kvalitativní stránka byla kontrolována ve spolupráci s menším počtem respondentů (dívka 12–15 let, dívka 11 let, chlapec 12 let, chlapec 14 let, dívka 15 let) v rámci polostrukturovaného individuálního hloubkového rozhovoru. Rozhovor částečně rozváděl a prohluboval otázky z dotazníku. Dále se zabýval i konkrétními vizuálními a audiovizuálními ukázkami digitální tvorby náctiletých, které zahrnovaly např. i fotografie typu „selfie“.

Data z dotazníku byla vyhodnocena metodou statistické analýzy. Rozhovor byl analyzován pomocí metody otevřeného kódování a otevřené kategorizace. Obě části byly vhodně komparovány, což přineslo nové výsledky.

3 DATA A JEJICH INTERPRETACE

Všechny ilustrační ukázky v této kapitole jsou různým způsobem pozměněny či překresleny tak, aby byla zachována anonymita respondentů.
Princip popisu obrázků: 1) informace o náctiletém; 2) formát zpracování (vzhled originálního pojetí); 3) účel/ motivace tvorby; 4) způsob prezentace; 5) bližší specifikace.

3.1 Reflexe školního vzdělávání náctiletými

Tato podkapitola nenaplňuje komplexní pohled na používání digitálních technologií ve školách, jelikož je zde uveden subjektivní pohled žáků. Přesto v komparaci s kvalitativními rozhovory a analýzou vypovídá o některých aspektech souvisejících s přístupem a pojetím práce s digitálními technologiemi.
Výsledky potvrzují hypotézu, že hlavní roli hraje povinná informatika a mediální výchova. Komparace výsledků z dotazníku a z rozhovorů naznačuje, že žáci vnímají práci s digitálními technologiemi spíše jako povrchovou a nevnímali její kreativní potenciál.
Na výstřižku z videa, které vzniklo na angličtinu jako samostatná skupinová práce (pedagogické vedení se týkalo jen obsahu), je patrné, že si někteří žáci dokážou s technologiemi velmi dobře poradit. Nicméně, po stránce výtvarné je škoda této schopnosti nevyužít a ještě více rozvíjet jejich kreativitu v návaznosti na současnou uměleckou scénu.

S jakými digitálními technologiemi jsi ve škole pracoval/a?

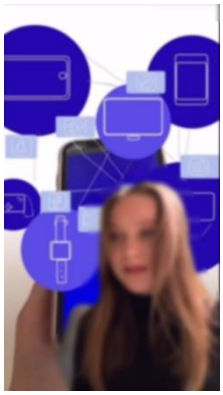
- malování/ kreslení v PC či tabletu	(81 /79,4%)
- aplikace na úpravu obrazu (i videí)	(46 /45,1%)
- digitální fotografie	(45 /44,1%)
- animace	(43 /42,2%)
- tvorba webu, blogu apod.	(7 /6,9%)

Které výtvarné postupy sis ve škole při práci s digitálními technologiemi vyzkoušel/a?

- úprava fotografií (ořezy, střihání, natočení)	(69 /67,6%)
- kompozice obrazu-důraz na správné umístění objektů v obraze	(48 /47,1%)
- přesnost, ostrost, čistota pozadí atd.	(43 /42,2%)
- s digitálními tech. ve škole moc nepracujeme	(3 /3%)

V jakých předmětech?

- (povinná) informatika, mediální výchova, apod.	(87 /85,3%)
- (povinná) výtvarná výchova	(49 /48%)
- (volitelná) informatika, mediální výchova, program. apod.	(15 /14,7%)
- hudební výchova	(6 /5,9%)

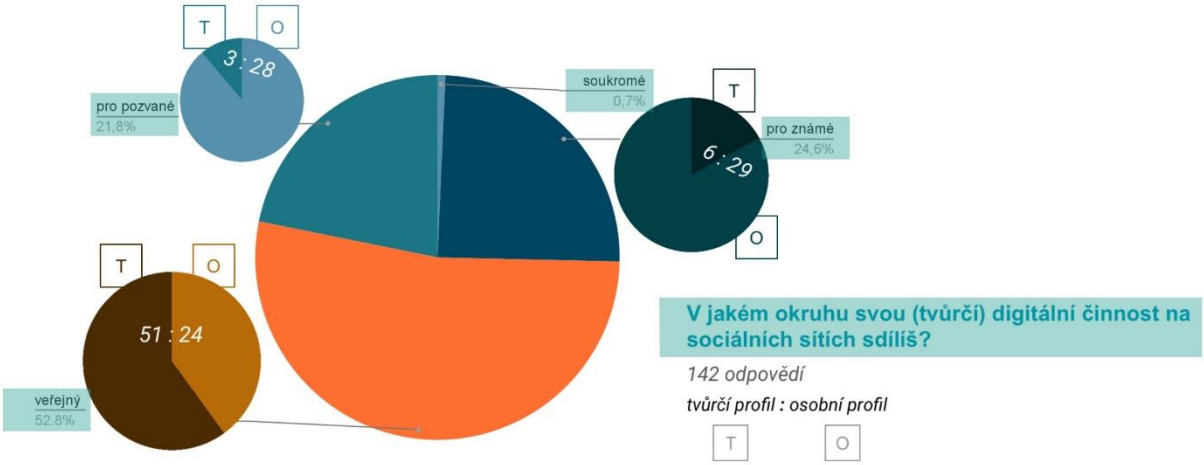
Vlevo: otázky z dotazníku (102 odpovědí)
Vpravo: dívka 14 let: videokoláž (ostrá); školní projekt na angličtinu – soutěž; internet

3.2 (Ne)sdílím – sebeprezentace náctiletých na internetu

Sebeprezentace na sociálních sítích, může být pro velkou část náctiletých klíčová. A to jak z hlediska aktuálních sociálních kontaktů, tak vzhledem k jejich budoucnosti, kterou si mnohdy v tu chvíli neuvědomují.

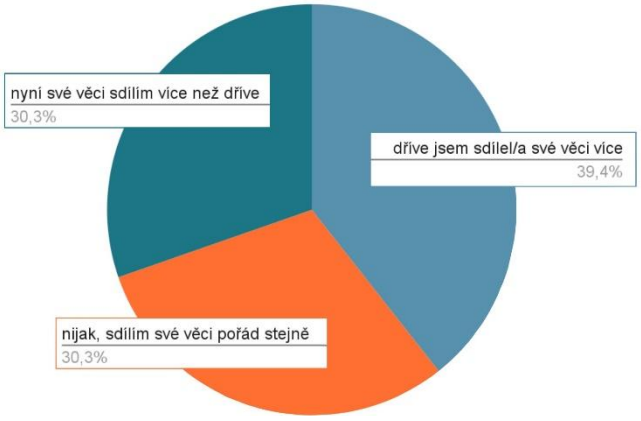

Otázka (269 odpovědí): Sdílíš, nebo jsi někdy sdílel/a tebou vytvořené věci na internetu (na sociálních sítích, Snapchatu, blogu, webu aj.)? (např. obrázky, fotografie, selfie, videa, nebo cokoli jiného obrazového)

Graf (142 odpovědí): ukazuje jen odpovědi respondentů, kteří svou tvorbu sdílí na internetu – a jakou povahu má profil, na kterém sdílí vizuality nejčastěji

Grafy (výše) demonstrují skutečnost, že většina náctiletých sdílí vizuální příspěvky online, přičemž převažují osobní profily soukromější povahy. Výjimkou jsou veřejně přístupné profily, které jsou naopak ve své podstatě tvůrčím portfoliem.
Komparace dat z dotazníku a z výzkumných rozhovorů odhaluje zajímavý aspekt, který souvisí s působením času, během něhož dochází, mimo jiné, i k duševnímu vývoji náctiletých (viz Piagetova teorie kognitivního vývoje). Dotazovaní respondenti se dělí zhruba na třetiny podle nového přístupu ve sdílení.

Otázka (188 odpovědí): Jak se proměnila tvoje sdílnost? (Sdílíš své věci více či méně než dříve?)

Tento psychický vývoj má rovněž dopad i na přístup k příspěvkům, které byly sdíleny dříve – náctiletí je mnohdy (2/5 respondentů) ze svých profilů odstraňují. Dalším úkazem je, že přestože sdílí různorodé vizuální příspěvky, většinou (4/5) je nepovažují za tvorbu. A naopak, to, co jako tvorbu označují, si nechávají „v šuplíku“. Přitom tyto věci jsou často zajímavější a kvalitnější, než to, co sdílí. Viz následující ukázky.

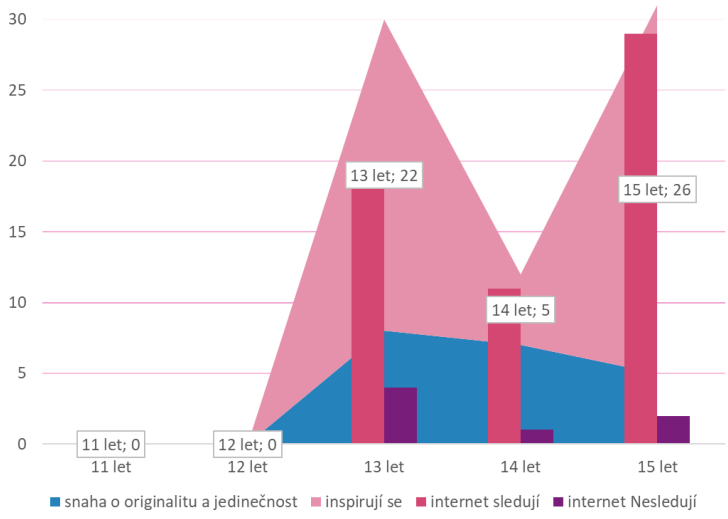

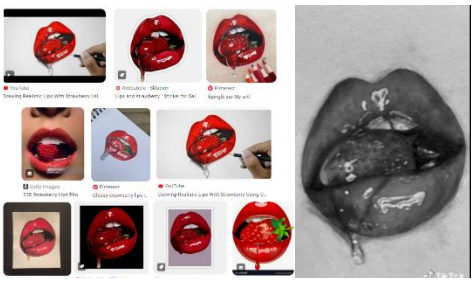

I. dívka 13 let: fotografie s filtry (barevný, rozmazání po stranách); sociální sdílení – letní fotoreportáž; Instagram; fotografie byla později autorkou odstraněna z internetu
II. a III. chlapec 12 let:
II. fotografie (barevná, ostrá); fotoreportáž z akce; internet
III. makrofotografie (barevná, ostrá v úrovni pavouka – obdobné odstíny jako na ukázce); veřejně neprezentováno

3.3 Internetové vzory

Internet je nepopiratelně nejrozšířenější studnicí inspirace, kterou náctiletí využívají. Sami to ve svých odpovědích přiznávají, jak ukazuje následující graf. Podrobnější komparace tvorby respondentů (a její inovativnosti) a vizualit v kyber prostoru bude reflektována v kvalitativní části disertační práce. Nicméně, malá ochutnávka je k nahlédnutí v přiložených ilustracích, kde jsou k vidění různé „trendy“ a „výzvy“ (tzv. challenge), které k tvorbě na sociálních sítích přímo vybízejí a jsou „okořeněny soutěžní příchutí“.

I. Graf (66 odpovědí): internet jako inspirace
II. vizuality na internetu na dané téma
III. dívka 14 let: video-sestřih (barevné) + hudba H. Styles – Watermelon Sugar; záznam kresby

I. dívka 14 let: video – time-wrap scanner + aplikací nabídnutá přiléhavá klavírní skladba; výzva – výtvarný experiment; TikTok
II. dívka 14 let: fotografie – foodie; trend, sociální sdílení; Instagram
III. dívka 14 let: video s černobílým filtrem + hudba Michael Jackson – Bad; výzva – reakce na trend – sociální efekt (čas a zábava s kamarádkami při a po tvorbě); soukromý chat

4 SHRNUTÍ & DISKUSE

Převážně kvantitativní data (anonymní dotazník) vnáší rámcový vhled do tematiky tvorby a sdílení digitálních vizuálních informací náctiletými. Otázkou je, nakolik náctiletí v ústeckém kraji pracují s digitálními technologiemi v kontextu tvůrčích postupů, a to jak ve volném čase, tak ve výtvarné výchově? Kvalitativní data odpovědi respondentů dovysvětlují (výzkumný rozhovor, částečně i anonymní dotazník).

H1: Náctiletí využívají digitální nástroje pro tvorbu v rámci výtvarné výchovy minimálně.
Hypotéza je částečně neplatná. Využívání digitálních technologií ve výtvarné výchově se u respondentů umístilo hned na druhém místě (za informatikou a mediální výchovou). Většina respondentů však nepotvrdila, že by naučené poznatky vědomě používali i mimo školu.

H2: Náctiletí sdílí často svou digitální tvorbu na internetu, ale za tvorbu ji nepovažují.
Hypotéza byla potvrzena. Z pohledu náctiletých se většinou u jejich sdílených příspěvků nejedná o tvorbu. Zatímco z hlediska odborného, jsou využívány stejné výtvarné strategie a kreativní procesy jako u tvorby. Jak vědomě či nevědomě je využívají, bude předmětem dalšího výzkumu.
H3: Náctiletí kopírují své internetové vzory bez vlastních inovací.

Hypotéza je nepravdivá. Míra inovativnosti je však sporným aspektem, protože tvůrci vždy vychází z jiných prostorových a materiálových podmínek. Navíc mají své vlastní autentické důvody tvorby. Lépe položená hypotéza zní např.: Většina náctiletých se internetem inspiruje pro svou tvorbu.

V tomto případě je hypotéza pravdivá. Potvrzuje to 194 kladných odpovědí z 240 odpovědí.

4.1 RVP a digitální technologie

Jak se v pedagogickém diskursu ví, povinná školní výuka je definována v Rámcovém vzdělávacím programu, který je dále transformován do Školních vzdělávacích programů a do Tematických plánů. Ten by měl zajišťovat aktuálnost výuky tak, aby co nejlépe připravovala žáky na život. Analýza tohoto základního dokumentu však ukázala, nedostatky související se zahrnutím digitálních prostředků do výuky, a to zejména v souvislosti s vizuální kulturou – tedy utvářením vlastních vizualit. V kontextu výtvarné výchovy a hudební výchovy se zmínky o digitálních technologiích objevují jen minimálně a v případě předmětů, které s nimi mají přímo pracovat (informatika a mediální výchova) je zase opomenuta kreativní vizuální (či zvuková) poloha činností z estetického hlediska.

Podle slov Kateřiny Dytrtové (2010, s. 7), probíhá zařazení dějin vizuálních oborů do výuky zkostnatělou a statickou formou. Málo přechází k „[…] experimentu, tvůrčímu přesahu nebo analýze. Spíše je napodobuje, nežli by je živě ‚užíval´. Proto jejich zařazení není ve výuce dostatečně organické, často informace z dějin oboru pouze mechanicky ilustrují probíraná témata. Nedochází k jejich analýzám a žáci se nad nimi neučí myslet.“ Tato slova úzce navazují na řešenou problematiku. S čím jiným souvisí dějiny vizuálních oborů – zejména jejich modernistická a soudobá část – když ne právě s digitálními technologiemi a rozporem, který je jim vlastní. Na jedné straně (dnes) dostupné a snadno ovladatelné technologie, které „dokonale zobrazují realitu“, na straně druhé komplikované filozofické obsahy, které v některých dílech snad ani nemohou být vizuální realitě více vzdáleny.

5 ZÁVĚR

Přestože je známo, že současní adolescenti žijí ve virtuálním prostředí, tato oblast dosud poskytuje mnoho neprozkoumaných rovin. Článek přináší vhled do života náctiletých věkového rozpětí 11–15 let. Popisuje jejich práci s digitálními technologiemi z hlediska vizuální tvorby, a dále s ohledem na jejich sebeprezentaci na internetu a sociálních sítích.
Kombinovaný výzkumný design zahrnuje anonymní dotazníkové šetření (269 žáků) a hloubkový výzkumný rozhovor s adolescenty (5 osob) nad jejich tvorbou. Výsledky odhalují jejich vzory a přístup k vizuálním projevům (tvorba i sebeprezentace).
Data kvantitativního charakteru nastiňují účinnost a užitečnost předmětu výtvarná výchova z pohledu náctiletých žáků. Kvalitativní data v tomto ohledu naznačují návaznost obsahů vzdělávání na jejich volnočasovou tvorbu, kterou se prezentují na internetu.

Téma článku je dílčí částí disertační práce s názvem „Volnočasové vizuální projevy adolescentů v digitálních médiích a jejich možné využití ve školním vzdělávání“. Disertační výzkumný projekt se dále zaměřuje na podrobnější analýzu vizuálních ukázek. Komparace všech výsledků nastiňuje aspekty volnočasové adolescentní tvorby, které je prostřednictvím výuky výtvarné výchovy a výuky informačních komunikačních technologií v rámci základního vzdělávání potřeba posilovat, napravovat, nebo jinak využít. Dizertační práci lze v tomto směru vnímat jako edukační oporu při zapojování digitálních technologií do výuky na druhém stupni základních škol ev. nižších stupňů gymnázií.

Použitá literatura

1. BOURRIAUD, N. *Postprodukce: kultura jako scéná*. Navigace. Praha: Tranzit, 2004. ISBN 80-903452-0-4.4
2. DYTRTOVÁ, K. *Interpretace a metody ve vizuálních oborech.* Vyd. 1. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně v Ústí nad Labem, 2010. Acta Universitatis Purkynianae. ISBN 978-80-7414-250-5.
3. Obrázky a grafy: soukromý archiv Terezy Richterové. Obrázky jsou upraveny pro zajištění anonymity a prezentovány se souhlasem tvůrců i jejich zákonných zástupců.
4. VANČÁT, J. *Proč vizuální gramotnost.* In: PŘIKRYLOVÁ, K. a L. HAJDUŠKOVÁ. *Vizuální gramotnost*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, 2010. ISBN 978-80-7290-487-7.

Kontaktní údaje

MgA. et Mgr. Tereza Richterová
Univerzita Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, Pedagogická fakulta
České mládeže 8, 400 01 Ústí nad Labem
Tel: 728 373 106, email: vostova.tereza@gmail.com

KRIMINÁLNA METAFORA AKO PROSTRIEDOK METAFORICKÉHO MODELOVANIA BREXITU V RUSKÝCH MÉDIÁCH

CRIMINAL METAPHOR AS A MEANS OF THE METAPHORICAL MODELING OF BREXIT IN RUSSIAN MEDIA

Linda Krajčovičová

Abstrakt

Predkladaný príspevok sa zaoberá analýzou kriminálnej metafory ako prostriedku metaforického modelovania diskurznej udalosti Brexit v ruských médiách. Osobitná pozornosť je venovaná potenciálnym konfliktogénnym účinkom a zámerom použitia kriminálnej metafory. Analýza sa uskutočňuje na rozhraní kognitívnej lingvistiky, mediálnej lingvistiky, politickej lingvistiky a lingvokulturológie. Interdisciplinárny charakter analýzy prispieva k hlbšiemu pochopeniu súčasného ruského jazykového obrazu sveta. Materiálom pre výskum boli ruské elektronické médiá publikované od roku 2016 do 2021. V procese analýzy sa uplatňuje metóda framov a slotov.

Kľúčové slová: *brexit, kognitívna lingvistika, frame, slot, jazykový obraz sveta, kriminálna metafora*

Abstract

This paper deals with the analysis of the criminal metaphor as a means of the metaphorical modeling of the discourse event Brexit in the Russian media. Special attention is given to its potential conflictogenic effects and the intentions of its use. The analysis takes place at the interface of cognitive linguistics, media linguistics, political linguistics, and linguistics and cultural studies. The interdisciplinary nature of the analysis contributes to a deeper understanding of the contemporary Russian linguistic picture of the world. The material for the research was Russian electronic media, published from 2016 to 2021. In the process of the analysis, the method of frames and slots is applied.

Key words: *Brexit, cognitive linguistics, frame, slot, linguistic picture of the world, criminal metaphor*

1 METAFORA V KOGNITÍVNEJ LINGVISTIKE

Pred nástupom kognitívnej lingvistiky sa v oblasti jazykovedy dalo uvažovať v podstate o dvoch prevládajúcich prúdoch. Prvým bola heterogénna funkcionalistická paradigma vychádzajúca z európskeho štrukturalizmu a uchopujúca jazyk ako dynamicky sa vyvíjajúci systém, ktorý môžeme pochopiť iba s ohľadom na jeho komunikačné funkcie. Druhým bola formalistická paradigma zastúpená predovšetkým generatívnou gramatikou a nadväzujúca na štrukturalizmus amerického lingvistu L. Bloomfielda. Formalistická, systémovo-lingvistická paradigma postupne odsunula funkcionalistickú paradigmu do úzadia v USA a dokonca aj v Európe (Nuyts, 2011, s. 48).

Kognitívna lingvistika vzišla prevažne z generatívnej sémantiky ako reakcia na formalistické tendencie v jazykovom výskume a stala sa hlavným konkurentom generatívnej sémantiky, ktorá sa rozvíjala pod vplyvom generatívnej gramatiky N. Chomského. Podľa J. Dolníka „sa generatívna gramatika postupne vyprofilovala ako teória riadenia a viazania a v súčasnosti sa

formuje ako minimalistická syntaktická teória, ktorá vtiahla lingvistiku do poznávacej sféry kognitívnych vied. Pod jej vplyvom sa začalo v lingvistike kognitivisticky uvažovať aj mimo tejto teórie“ (Dolník, 2010, s. 191). Hoci sa kognitívna lingvistika objavila ako reakcia na generatívne a iné formalistické prístupy, hlásila sa k mentalistickým a kognitívnym tézam Chomského generativizmu. Mnoho jazykovedcov verilo, že Chomského paradigma im umožní lepšie pochopiť vzťah medzi mysľou a jazykom, napokon však usúdili, že perspektíva generativizmu je príliš úzka (Nuyts, 2011, s. 49-50).

Na základe mnohých výskumov v kognitívnej psychológii a psycholingvistike vedci dospeli k záveru, že konceptuálne metafory obsahujú psychologickú realitu a formujú aspekty použitia verbálnej metafory (Gibbs – Ferreira, 2011, s. 222). Fungovanie jazyka je spojené so psychologickými mechanizmami a jazyk reflektuje vedomosti, vzťah a skúsenosti človeka s okolitým svetom. Kognitívna lingvistika prevzala od kognitívnej psychológie pojem konceptuálnych a kognitívnych modelov. Na rozdiel od psychológie sa kognitívna lingvistika venuje hlavne konceptuálnemu obsahu ľudského myslenia. Dolník tvrdí, že „kognitívnolingvistické uvažovanie o jazyku je uvažovaním o jazykovej kompetencii nositeľa jazyka, ktorá je integrovaná do jeho kognitívnej kompetencie, t. j. do rámca jeho schopností prijímať a spracovať údaje, ukladať ich do pamäti a vyberať z nich pri mentálnych aktivitách založených na operáciách s nimi“ (Dolník, 2010, s. 191).

Súčasná kognitívna lingvistika považuje metaforu za dôležitý duševný a kognitívny proces, za spôsob poznania, kategorizácie, konceptualizácie, hodnotenia a vysvetlenia sveta. Dané smerovanie kognitívneho prístupu k výskumu metafory v najväčšej miere ovplyvnili novátorské práce G. Lakoffa a M. Johnsona (*Metaphors We Live by*, 1980).

Kognitívna lingvistika je úzko spätá s hraničnými disciplínami ako sociolingvistika, etnolingvistika, etnopsycholingvistika, biolingvistika, počítačová lingvistika, neurolingvistika, politická lingvistika, jazyková antropológia, filozofia, sociológia, etnografia, psychológia, lingvokulturológia, teória umelej inteligencie a iné. Sociálne a kognitívne vedy sa zaoberajú otázkami, do akej miery a akými spôsobmi je metaforické myslenie dôležité pre pochopenie spoločnosti a kultúry. Kövecses konštatuje, že rozdiel medzi nimi sa prejavuje v ich odlišnom prístupe k skúmaniu metafory. Zatiaľ čo kognitivisti hľadajú odpoveď na to, čo je metafora a ako funguje v mysli, predstavitelia sociálnych vied sa zaujímajú o to, čo spôsobuje metafora v konkrétnych sociálno-kultúrnych kontextoch (Kövecses, 2005, xi).

2 ANALÝZA KRIMINÁLNEJ METAFORY AKO PROSTRIEDKU METAFORICKÉHO MODELOVANIA BREXITU V RUSKÝCH MÉDIÁCH

V predkladanom príspevku analyzujeme metaforický obraz brexitu na fragmentoch z ruských mediálnych textov (od roku 2016 do roku 2021). Pri analýze používame osvedčenú metodologickú koncepciu ruského jazykovedca A. P. Čudinova (2001), ktorá sa opiera o metódu framov a slotov. Pozornosť upriamujeme najmä na funkcie metafor v mediálnom diskurze politickej tematiky, zámery a frekvenciu ich použitia, ako aj na ich lingvokultúrne pozadie. Dôležitou súčasťou našej analýzy je aj skúmanie, interpretácia a explikácia vektoru konfliktogénnosti a potenciálu rečovej agresie v procese metaforickej artikulácie brexitu.

Kriminálna metafora je jedným z dominantných metaforických modelov v ruskom mediálnom diskurze s politickou tematikou. Zločin ako zdrojová doména naznačuje výraznú konfliktogénnosť spojenú aj s tým, že pre ruský kultúrny archetyp je už tradične príznačný negatívny postoj ako k európskym, americkým, tak aj k vlastným politikom, vnímaným často práve v súradniciach podvodu a zlodejstva. Zároveň je v tomto smere zaujímavý aj názor A. P. Čudinova, že ruská spoločnosť je často zhovievavá ku kriminálnikom, čo možno argumentovať tým, že v Rusku je ťažké žiť v harmónii so zákonom (Čudinov, 2001, s. 96).

1. Frame: *Kriminálnici a ich špecializácia*
Daný frame sa pri ruskej mediálnej artikulácii brexitu prejavil ako málo produktívny: *В этой ситуации ЕС опять стал подозревать Британию в использовании Северной Ирландии в качестве троянского коня с целью получить несправедливые преимущества, а сторонники Брексита обвинили Мэй в капитуляции перед гангстерами-вымогателями из Брюсселя* (inosmi.ru, 15.11.2018). Metafora *гангстеры-вымогатели* (*gangstri-vydierači*) je v súvislosti s bruselskými politikmi výazne konfliktogénna a v recipientoch preto vytvára negatívny obraz Európskej únie a jej predstaviteľov, ktorí, podľa autora, pri rokovaniach s Theresou Mayovou používali nečestné praktiky.
2. Frame: *Kriminálne spoločenstvá a ich štruktúra*
Slot 2.1. *Kriminálne spoločenstvá*
V rámci daného framu sme sa v ruských mediálnych textoch stretli s príkladom *Премьер-министр и его друзья, вся эта шайка мошенников, создают неправовое государство, где не действует верховенство закона* (ru.euronews.com, 09.09.2020), v ktorom je metafora *шайка мошенников* (*banda podvodníkov*) konfliktogénna, pretože ňou autor charakterizuje Borisa Johnsona a jeho spolupracovníkov ako nečestných ľudí. Uvedená metafora má v mediálnom texte persuazívnu a negatívnu axiologickú funkciu.
3. Frame: *Profesionálna činnosť zlodejov*
Slot 3.1. *Profesionálna činnosť*
Daný frame nebol v súvislosti s brexitom produktívny, a to aj napriek tomu, že obyčajne býva v ruskom mediálnom diskurze mimoriadne frekventovaný: *В результате всеобщие выборы могут превратиться в борьбу между теми, кто «украл» Брексит, и человеком, который при более значительном большинстве в парламенте все-таки доведет дело до конца* (finovosti.ru, 12.08.2019). Kradnutie sa v spoločnosti odsudzuje, a preto má daný koncept tradične negatívny pragmatický potenciál. Skutočnosť, že sa krádež nespája s hmotnou vecou, ale s abstraktným pojmom (*кто «украл» Брексит – kto „ukradol“ brexit*), robí metaforu zaujímavou a pôsobivou.
Slot 3.2. *Nástroje zločincov*
Zločinci na páchanie kriminálnej činnosti používajú rôzne nástroje, ktorými môžu byť zbrane, bomby, jed a podobne. Pri metaforizácii britských politikov sme sa stretli s metaforou, ktorej autorom bol líder *Labouristickej strany* (*Labour Party*) Jeremy Corbyn: *Лидер же лейбористов Джереми Корбин сравнил «приглашение» Джонсона с предложением «яблока Белоснежке от Злой Королевы, предлагающей яд бездоговорного Брексита»* (novayagazeta.ru, 05.09.2019). Britský politik používa precedentné fenomény ako implicitný prostriedok rečovej agresie a pri dekódovaní správy sa spolieha na interpretáciu a lingvokultúrne vedomosti čitateľov. *Rozprávka o Snehulienke* je dobre známa aj ruským recipientom, a preto v ruskom mediálnom priestore nepotrebuje doplňujúce vysvetlenie. *Jablko* je v rozprávke lákadlom, za ktorým sa skrýva *jed*. Corbyn prirovnáva správanie Borisa Johnsona k *Zlej kráľovnej*, čím sa ho v očiach britskej spoločnosti snaží démonizovať. Prebratím uvedenej metafory sa ponúka rovnako negatívny obraz aj ruským recipientom.
V politickom priestore sa môžeme stretnúť aj s konceptom *bomba*: *Он заявил о решении отменить некоторые ключевые положения Договора о выходе из ЕС, который был торжественно согласован и принят парламентами двух сторон меньше года тому назад. Это произвело эффект разорвавшейся бомбы* (novayagazeta.ru, 22.09.2020). *Bomba* je v priamom význame deštruktívnym nástrojom, metaforicky sa spája s dôležitými udalosťami, ktoré vyvolávajú náhlu a silnú odozvu. Politická scéna je dejiskom protichodných názorov koalície a opozície a ako vyplýva z uvedeného úryvku, rozhodnutie Johnsona zrušiť niektoré kľúčové body dohody o vystúpení, spôsobilo, že v parlamente *vybuchla bomba*, t. j. na Johnsona sa zniesla silná kritika. Môžeme preto konštatovať, že autor týmto spôsobom

hyperbolizuje reakciu parlamentu na danú udalosť, čím podčiarkuje jej dôležitosť pre britskú politiku.

Nie je prekvapujúce, že sa v ruských titulkoch článkov venovaných brexitu objavuje populárny metaforický ruský výraz *бомба замедленного действия* (*časovaná bomba*), poukazujúci na budúce negatívne dopady dnes neškodne vyzerajúcich skutočností: *Бомба замедленного действия: Блэр пригрозил британцам отделением Северной Ирландии* (russian.rt.com, 17.05.2017) / *«Бомба замедленного действия»: что стоит за сделкой Брюсселя и Лондона о брекзите* (eurasia.expert.ru, 10.01.2021) / *...британское правительство предлагает выйти из договора по открытому небу. Это бомба замедленного действия. Если вы не можете законно летать в ЕС, отправка рейсов невозможна* (kommersant.ru, 17.08.2017). Aj keď je daná metafora v ruskom jazykovom vedomí už sčasti lexikalizovaná, nazdávame sa, že jej zámer použitia v horeuvedených kontextoch má ešte stale značný potenciál konfliktogénnosti.

4. Frame: *Obete zločincov*

V rámci daného slotu sa v ruských médiách často používa koncept *заложник* (*rukojemník*), čo dokazuje aj množstvo vyexcerpovaných príkladov: *При этом не стоит считать Бориса Джонсона заложником ситуации, который повторяет путь Терезы Мэй* (russian.rt, 10.09.2019) / *Евросоюз не может вечно оставаться заложником политического кризиса в Великобритании* (novayagazeta.ru, 03.04.2019) / *Д. Кэмерону, выигравшему «битву», пришлось сдержать слово. Таким образом, именно премьер-министр, пытаясь решить узкопартийные задачи, поставил под удар стратегические интересы страны. Премьер уже однопартийного правительства превратился в заложника собственных маневров для решения тактических задач, причем поле для них все сужалось* (interaffairs.ru, 26.02.2018) / *При более неблагоприятном развитии ситуации ЕКА рискует стать заложником бюрократических споров между Великобританией и остальными 27 странами- участниками ЕС* (lenta.ru, 19.06.2018). Daný metaforický model bol v ruských médiách mimoriadne produktívny, čo súvisí s neustálym posúvaním dátumu brexitu a rozpormi medzi Britániou a EÚ. *Rukojemní*k je násilne zadržaný človek, ktorý slúži ako garancia plnenia požiadaviek; v uvedených príkladoch sú ním Boris Johnson, David Cameron, Európska únia a Európska vesmírna agentúra. Daný koncept má záporný pragmatický potenciál a je explicitným prejavom rečovej agresie, nakoľko vykresľuje negatívny vplyv brexitu na Veľkú Britániu a Európsku úniu, ktoré sa nachádzajú v pozícii vzájomných *rukojemníkov*.

5. Frame: *Nápravné zariadenia a ich obyvatelia*

Keď človek poruší zákon, ocitne sa v jednom z nápravných zariadení ako väzenie, tábor, gulag a podobne. My sme sa v našom výskume stretli s konceptom *лагерь* (*tábor*): *Единственное, в чем, по мнению экс-премьера, его можно упрекнуть, так это в том, что он вел себя как благородный государственный деятель, в то время как лагерь сторонников выхода из ЕС беззастенчиво распространял ложь* (inosmi.ru, 03.02.2020) / Лагерь Bremain (British remain — «Британия остается») возглавляли: премьер Дэвид Кэмерон и большинство членов правительства ... (kommersant.ru, 24.06.2016) / *Да и лагерь противников Консервативной партии не дремлет. Еврофилы и Брюссель делают все возможное, чтобы план консерваторов и изоляционистов потонул в бюрократических процедурах и всевозможных согласованиях* (m.business-gazeta.ru, 28.07.2019) / *Своего апогея антиевропейские настроения достигли в целенаправленной компании по дезинформации из лагеря сторонников выхода перед референдумом* (inosmi.ru, 03.02.2020). Daná metafora sa používa pri označovaní spolkov, ktoré zdieľajú rovnaké názory alebo záujmy a je v ruskom jazykovom obraze sveta do značnej miery lexikalizovanou, čo ju robí nekonfliktogénnou a neutrálnou.

Slot 5.1. *Život v nápravných zariadeniach*

Väznice alebo pracovné tábory sú v Rusku známe svojím neľútostným prostredím. V mediálnom diskurze sa preto daný slot často vyskytuje v súvislosti so zlými životnými podmienkami. Veľká Británia sa rozhodla vystúpiť z EÚ, pretože si chcela zachovať svoju suverenitu. Autori ruských mediálnych textov v tejto súvislosti používajú vo veľkej miere metaforu *оковы Евросоюза* (*okovy Európskej únie*), prostredníctvom ktorej prezentujú EÚ ako *väzniteľa*: *Вашингтон намерен помочь Лондону «освободиться от оков ЕС»* (kommersant.uk, 14.08.2019) / *Великобритания превращается в колонию, а ЕС — прежде всего Германия — в бесстыдных эксплуататоров, и оковы необходимо разорвать* (inosmi.ru, 03.02.2020) / *Великобритания будет торговать по правилам ВТО, освободившись от оков Евросоюза и получив возможность заключать торговые сделки быстро и без препятствий* (forbes.ru, 24.12.2018) / *При этом британский премьер провёл аналогию между собой и супергероем комиксов Халком. "Чем больше Халк злится, тем сильнее он становится", — предупредил Джонсон, заявив, что он по-прежнему готов к "жесткому" выходу из ЕС без соглашения с Брюсселем. Этот процесс Джонсон сравнил с Халком, "разрывающим оковы"* (radiomayak.ru, 15.09.2019). V poslednom príklade Boris Johnson prirovnáva sám seba k *Hulkovi*, ktorý je alúziou na komiksového hrdinu *Hulka* od americkej spoločnosti *Marvel Comics*, čím sa snaží demonštrovať svoju silu a odhodlanie vymaniť Britániu z vplyvu Európskej únie. Použitím obrazu *Hulka*, ktorého si adresát konceptualizuje ako mocného a svalnatého hrdinu, sa Johnson snaží manipulovať vedomím adresáta a vzbudiť v ňom pozitívne emócie voči svojej osobe a zároveň hyperbolizovať negatívny vplyv EÚ na politiku a slobodu Británie. Dané metafory majú v médiách v spojení s EÚ negatívny a kritický pragmatický potenciál a cieľom autorov alebo politikov je vyvolať v čitateľoch záporný obraz EÚ.

Slot 5.2. *Obyvatelia nápravných centier*

Väzni môžu byť v špeciálnych prípadoch rehabilitovaní: *Борис не понимает, что он сделал: он помог г-же Мэй реабилитировать свое премьерство, и многим может показаться, что за это он заслуживает права на собственную эпитафию* (inosmi.ru, 10.07.2018). Analyzovaný koncept preto vyvoláva pozitívne asociácie, pretože súvisí s aktom vrátenia dobrého mena politikovi, ktorým je v danom príklade Theresa Mayová.

6. Frame: *Polícia a stráž*

Väzenie má svoju vlastnú hierarchiu a prísne pravidlá, ktorých dodržiavanie kontroluje *väzenský dozor*. V úlohe *dozorcov* vystupuje Anglicko a krajiny východnej Európy v službách USA: *США были разъярены: Англия верно служила их надсмотрщиком вместе с Восточной Европой (в силу колониального характера евроинтеграции её ориентированные на Россию экономики рухнули, и элиты переориентировались на США), держа в брюссельской узде Германию, а также Францию и другие производящие континентальные страны* (russian.rt, 13.12.2018).

3 ZÁVER

Na základe našej analýzy konštatujeme, že úlohou kriminálnej metafory je dosiahnuť v konceptuálnom systéme recipientov odsudzujúci a negatívny obraz Európskej únie, čo potvrdzuje aj častý výskyt metafor *оковы Евросоюза* (*okovy Európskej únie*) a *заложник (rukojemník)*, pri ktorých pozorujeme aj najvyšší stupeň konfliktogénnosti a frekvencie použitia. Veľká Británia sa artikuluje ako krajina, ktorá sa snaží vymaniť z územia Európskej únie, a brexit ako logické vyústenie nespokojnosti s európskou politikou, ktorá sa realizuje najmä Francúzskom a Nemeckom. V kontexte brexitu mala výrazný konfliktogénny potenciál aj metafora *бомба замедленного действия* (*časovaná bomba*), ktorou sa v ruských médiách artikulovali následky brexitu. Analyzované príklady ukazujú, že ruskí novinári sa uchyľujú k daným metaforickým modelom s cieľom apelovať na city a vôľu recipientov a negatívne ovplyvniť ich vnímanie britskej a európskej politiky.

Použitá literatura

1. ČUDINOV, A. P. *Rossija v metaforičeskom: kognitivnoe issledovanie političeskoj metafory*. Jekaterinburg: Ural. gos. ped. un-t, 2001. 238 s. ISBN 5-7186-0277.
2. DOLNÍK, J. *Všeobecná jazykoveda. Opis a vysvetľovanie jazyka*. Bratislava: Veda, 2010. 375 s.
3. GIBBS, R. W. Jr., FERREIRA, L. C. *Do People Infer the Entailments of Conceptual Metaphors During Verbal Metaphor Understanding*. In: Cognitive Linguistics: Convergence and Expansion. John Benjamins B. V., 2011. s. 221-236.
4. KÖVECSES, Z. *Metaphor in Culture: Universality and Variation*. Cambridge University Press, 2005. 314 s.
5. LAKOFF G., JOHNSON, M. *Metaphors We Live by*. Chicago: University of Chicago Press, 1980. 242 s.
6. NUYTS, J. *Pattern Versus Process Concepts of Grammar and Mind. A Cognitive-functional Perspective*. In: Cognitive Linguistics: Convergence and Expansion. John Benjamins B. V., 2011. s. 47-66.

Kontakt

Mgr. Linda Krajčovičová, PhD.
Ekonomická univerzita v Bratislave, Fakulta aplikovaných jazykov
Dolnozemská cesta 1, 852 35 Bratislava, Slovenská republika
Tel: +421 2 67 29 5213
email: linda.krajcovicova@euba.sk

USING THE TREE TEST AND DRAWING TEST TO MAP THE EXPERIENCING OF ELDERLY MIGRANTS FROM UKRAINE

Mária Skaličanová

Abstract

Population migration is a complex process, it involves several changes that can bring several problems, such as the lack of network and social support, language and cultural differences and discrimination, as the lack can have an impact on the psyche of migrants. Projection is the process by which a person projects hs mental contents outside himself. The aim of the paper is to map the experience of elderly migrants from Ukraine using the analysis of a figure drawing and a tree drawing. Projective methods can be a suitable method for supplementing information that can be distorted based on imperfect translation or uncertainty of clients. The advantage of the symbol of the tree as well as the human figure is their international and intercultural character.

***Key words**: tree drawing test, figure drawing test, consequences of migration, elderly*

1. Migration of older adults

Migration and its attendant stressors affect migrating individuals and their families. The migration process is not simple or straightforward (Bhugra, 2014). Migration is a change of residence and has occurred in all nations at all times. The migration process is a qualitatively and quantitatively highly heterogeneous process. Migration can refer to individuals or groups of individuals moving together to avoid danger. This process may be temporary or permanent, recurring, seasonal or once in the same generation. On the contrary, it may represent a continuing stream of migration over several generations. Psychological consequences for migrants depend on the nature, extent and reasons for migration (Bhugra, 2014). Bhurga (2014) claims that in the initial phase of migration, fewer specific health problems may occur due to favorable age, in some cases previous medical examination and shorter duration of stay. He adds that during a longer stay, a migrant may experience a different level and type of stress. As migrants begin to settle, they are affected by social and economic factors such as job opportunities and housing conditions. Tseng (2001) says that in order to understand the impact of migration on mental health, it is necessary to pay attention to the types of mental stress, the types of psychological mechanisms and resources that individuals use to cope with each phase of stress. It is clear that the process of migration, preparation for and post-migration stress will affect different individuals in different ways. The flexibility that the individual has demonstrated in preparation and the changed expectations play a role in helping the individual cope with the transition to a new culture. These processes will affect the individual and other family members in different ways and yet they affect each other (Bhugra,2014).

Bhurga (2014) comments on age as a risk factor, according to him, young adults are more likely to migrate and are also more likely to be at risk of developing mental disorders, yet they are more flexible to adapt. Conversely, those who are in the process of developing their cultural identity can be strongly affected by culture confusion and culture shock. Bhurga (2014) argues that individuals who arrive alone and wait for their families to join them may experience anxiety while legal issues are resolved. She adds that suffering from a lack of emotional support and strain in long-distance relationships will add to the suffering. At the same time, expectations from family and society that they will be successful in their adopted environment create additional pressure on them. With the rapid increase in elderly migrants,

more and more researchers have begun to pay attention to their physical and mental health. Anxiety and depression are two common mental illnesses in later life (Chan, 2021) and are significantly associated with low quality of life and high risk of suicide (Aziz, 2013). Over the past few decades, researchers have conducted numerous studies on factors that may put people at risk for anxiety and depression. Previous studies have confirmed that loneliness is a key predictor of anxiety and depressive symptoms (Patel, 2019). However, the researchers did not distinguish elderly migrants from non-migrants. Perceived stress plays a key role between loneliness and rates of anxiety and depressive symptoms among older migrants. Several studies have shown that older migrants have a higher rate of loneliness (Donaldson, 1996). Older people face shrinking social networks, declines in social interactions, and loss of social roles due to aging, which can make them feel lonely (Patel, 2019). Creese et al. (2021) found that loneliness was a risk factor for anxiety and depression in older people before and during the COVID-19 pandemic. In addition, a 5-year longitudinal study conducted in Chicago found that loneliness can cause an increase in depressive symptoms in old age (Cacioppo, 2010). Loneliness and isolation are common problems for older migrants. Compared to younger migrants, older migrants are less capable of social integration and interaction. Loneliness is particularly associated with negative physical and mental health outcomes in older adults (Kempen, 1997). Loneliness also brings a feeling of despair and suffering (Szczesniak, 2022). Studies have shown that loneliness has a strong cross-sectional and longitudinal association with subjective well-being (Vanderweele, 2012). Thus, we can say that a higher level of loneliness is associated with a lower level of subjective well-being. In contrast, social support, especially from family members, can improve the subjective well-being and psychological well-being of older people (Chen, 2014). Therefore, it is hypothesized that loneliness may be a mediator between intergenerational emotional support and subjectively experienced well-being. In addition to loneliness, the researchers also dealt with resilience, i.e. the resilience of migrants. Resilience refers to a person's ability to adapt and recover from trauma, adversity, and stressors (Foster, 1997). Thus, resilience is a protective factor of well-being and is a key contributor to successful aging (Bauer, 2016). Several empirical studies have confirmed that people with high levels of resilience have a low risk of suffering from anxiety and depression (Lee, 2021). Studies in nursing homes found that loneliness had a negative effect on depression and resilience of the elderly played a mediating role between this association (Zhao, 2018). In addition, researchers have argued that resilience can be influenced by internal (biological and psychological) and environmental factors (Liu, 2020). For older migrants, environmental changes are also migration (Kong, 2021). In summary, we argue for significant correlations between intergenerational emotional support, loneliness, resilience, self-esteem, and subjective well-being. All the mentioned factors play a big role in coping with the stress associated with the migration process from an individual and group point of view.

2. Character drawing test

It is important to note that the study of personality and psychodiagnostics is unique and yet complex. One of the psychodiagnostic tools is the category of prejective tests. The concept of projection was introduced into psychology by Sigmund Freud. In the psychoanalytic concept, projection is a defense mechanism against anxiety that allows a person to attribute their own unwanted feelings, desires and wishes to others. For the purposes of the presented article, we will understand the process by which a person projects his mental contents outside of himself. Svoboda (1999, 149) states that "the principle of projection presupposes the externalization of behavior, while projection techniques are actually a catalyst". In the most general sense, projection can be understood as projecting (Šípek, 2000)." Jung (1999) describes projection as a general psychological mechanism in which the subject transfers his mental contents to an

object. The universal characteristics of projective techniques include: unstructured stimuli, a wide range of responses, available to the subject, the subject's ignorance of what his answers will be evaluated on, the importance that is attributed not only to the result of projective methods, but also to the diagnostic process as such, high demands on the personality of the evaluator, the possibility of a holistic view of the person's personality and finally, sensitivity to the unconscious and latent contents of the human psyche (Morávek, 1987).

3. Figure Drawing Test (FDT)

This test informs about the somatic patterns of the respondent, further about the image of the personality and its conflicts of a neurotic nature. Drawings also provide information on personality structure, adaptation dynamics, and client interaction. In the original versions of the test evaluations, a certain psychoanalytic influence is visible, because a certain typology of drawings is created here, e.g. organic type, hysterical type or schizophrenic personality type (Sloboda, 1999). Říčan and Krejčířová (2011) also draw attention to possible manifestations of anxiety in the Tree Test. These signs include, for example: the small size of the character drawing, weak, interrupted or uncertain lines, shading, blacking out, a noticeable amount of corrections (either rubberizing or blacking out) or excessively careful execution of the drawing with an emphasis on the execution of details. A sign of internal insecurity can also be the deformation of the drawn arms, missing or deformed legs of the figure or the absence of a part of the body in the drawing.

4. Tree drawing

The tree symbol in this projective technique was not chosen by chance, but on the contrary for its highly symbolic power (Altman, 2002). A tree represents a typical part of our environment, it symbolizes the idea of permanence with its roots, offers us the possibility of protection from rain, wind or sun and can provide us with food, which reminds us of a certain maternal aspect of this symbol. With its growth, it can evoke development and evolution (Altman, 2002). The tree is also a symbol of the connection of time with the next generation, trees grow, live and die, they are also the ones on which we can recognize the cycle of the seasons (Gunnarsson, Jansson, Eklund, 2006). Altman (2002) adds to this list of human attachment to the tree symbol by noting that trees are worshiped as deities in a number of cultures and religions. Thanks to this, the tree is a symbol into which we can also reflect our emotional experiences or suppressed conflicts. When drawing a tree, it is possible to judge the client's anxiety from the position of the base of the trunk. Drawing a tree on a hill or on a protective island draws attention to anxiety. In the representation of the trunk, its dark hatching can speak of anxiety. The striking emphasis of the symmetry of the tree's crown, which is a manifestation of defense against uncertainty, also speaks of anxiety. The drawing of the branches, which are fed at almost right angles, also points to the anxiety. In the drawing of branches, bent branches, or branches that run away from the natural direction, can also remind us of anxiety. A sign of anxiety is also the effort to depict as many fruits and leaves as possible, if these elements are drawn using mechanical and stereotypical repetition. In this case, it is an attempt to escape from inner anxiety. Anxiety can also be indicated by a pedantic drawing of leaves, whereby the drawing indicates an attempt to cover up internal problems or obsessive-compulsive tendencies. A drawing of several trees will alert us to the client's anxiety, if only one tree drawing was assigned to him. A certain summary can be that anxiety is pointed out by the need for order and stereotypy in the drawing, while this need has a defensive function against threatening changes. In terms of line drawing, we can discuss anxiety when the lines are shaky, tense, interrupted or uncertain (Altman, 2002).

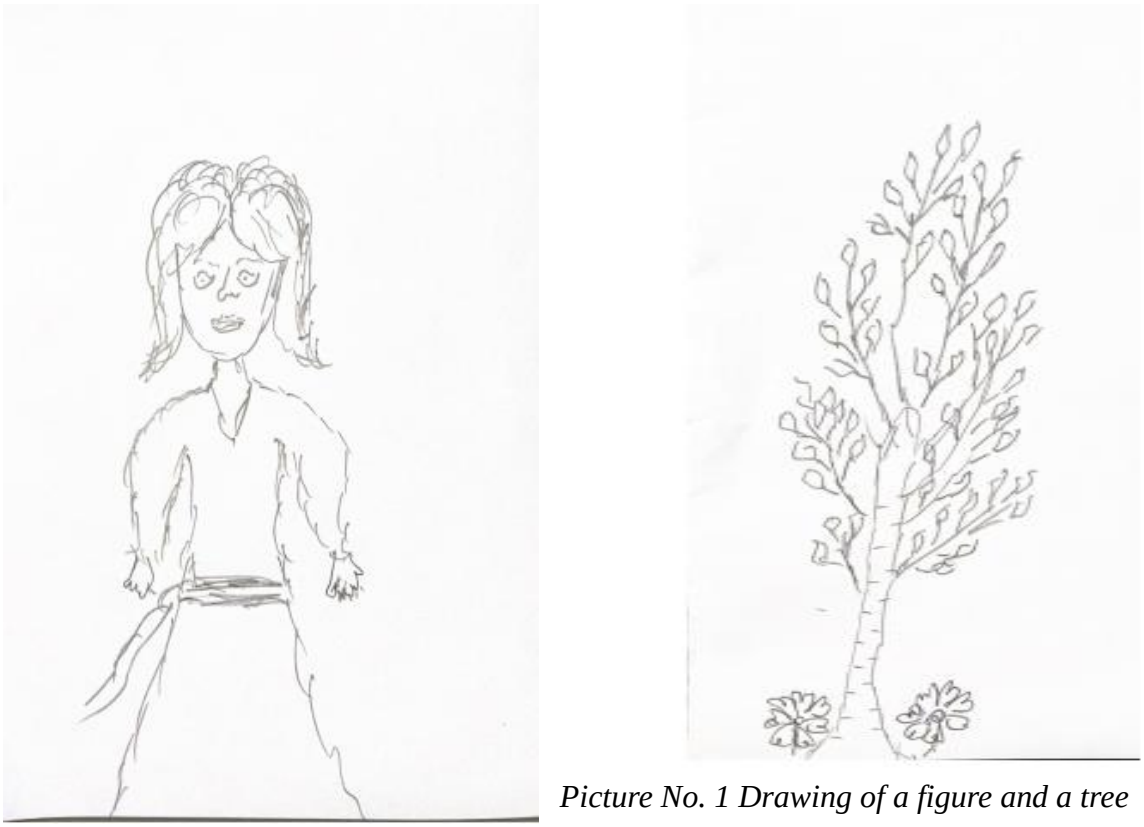
5. Target, sample

The global share of the elderly population is increasing, with the largest increase in developing countries. Older adults affected by conflict and forced migration, which occurs mainly in developing countries, may be at particular risk due to other risks. The aim of the paper is to map the experience of elderly migrants from Ukraine using the analysis of a figure drawing and a tree drawing.

Q. no. 1: What specifics did we identify when analyzing the tree drawings?

Q. no. 2: What specifics did we identify when analyzing the character drawings?

For the purpose of the present contribution, we have chosen one proband. She is a 61-year-old woman from Ukraine. For 20 months, he has been living in a facility for outcasts, which is covered by the Migration Office of the Ministry of the Interior of the Slovak Republic. She decided to leave Ukraine based on the risks associated with the war conflict in the city where she lived. She previously worked as an economist. He lives in Slovakia with his daughter and grandson. Before the administration of the drawings, an interview was conducted with the help of an interpreter and the informed consent was signed.

Picture No. 1 Drawing of a figure and a tree

6. Character drawing

Escape and defense - the client drew voluntarily and did not resist the drawing, nor did she have a comment that ridiculed or humiliated my drawing, so we can conclude that there were no defensive reactions.

Working with details - we are primarily interested in details that differ from the average, here we can notice the absence of legs or a shoe, a detail on a belt that emphasizes the waist, a detailed hairstyle. The absence of the lower limbs is a warning sign that we can projectively identify as an inability to accept the function that the legs are supposed to fulfill. In our case, standing firmly on the ground, i.e. accepting life in a residential facility, or the inability to

move, i.e. returning home. The detailed execution of a hairstyle or a belt can speak of the values, perhaps of the upper middle class status, that she has lost.
Lines - the client drew the figure with a dashed line all the time, which manifests her insecurity, weakness or anxiety.
Disproportion of the body - one of the explanations for the asymmetry of the hands, since we ruled out organic or psychiatric personality disorder based on the anamnestic interview, is the impaired ability to cope with new situations**.**

7. Tree drawing

Roots – the given tree has no roots shown, on the contrary, two small flowers are shown on the lower side of the drawing. The absence of roots (as well as the lower limbs) symbolizes the unfulfilled need to anchor, to belong somewhere. Two small flowers indicate a feeling of loneliness, isolation or anxiety.
Trunk - a slight deviation to the right can mean a feeling of mistrust, instability, but also a willingness to help. The incisions on the trunk depict a certain form of trauma, disappointment in life. A trunk closed from above indicates that thinking and feeling are not fully integrated, it indicates a rejection of the past.
Crown - the presence of leaves shows emotionality, empty spaces in the crown are a sign of defense. The crown is formed by the structure of the branches, which indicates determination and activity. The harmony of the branches speaks of psychological balance, on the contrary, their short length warns us of unsatisfied needs.
Letters - increased attention to letters, their number speaks of the need to mask your true feeling.

8. Conclusion

Based on the analysis of the drawing of the figure and the tree, we were able to reveal the emotional tuning of our client. The analysis of the drawings corresponded with the verbal contents of the previous interview - the desire to return home, sadness and stress from the war, etc. Projective methods can be a suitable method for supplementing information that could have been distorted based on imperfect translation or client uncertainty. The advantage of the symbol of the tree as well as the human figure is their international and intercultural character and often times reveals more than words.

References

1. Altman, Z. (2011). Test stromu. (Nepublikované materiály z kurzu). Olomouc
2. Aziz R, Steffens DC. What are the causes of late-life depression? Psychiatr clinn Am. (2013) 36:497. Doi: 10.1016/j.psc.2013.08.001
3. Bauer H, Emeny RT, Baumert J, Ladwig KH. Resilience moderates theassociation between chronic pain and depressive symptoms in the elderly. Eur Pain. (2016) 20:1253–65. Doi: 10.1002/ejp.850
4. Bhugra, D. (2004). Migration and mental health. Acta Psychiatrica Scandinavica, 109(4), 243–258. Https://doi.org/10.1046/j.0001-690x.2003.00246.x
5. Cacioppo JT, Hawkley LC, Thisted RA. Perceived social isolation makes me sad: 5-year cross-lagged analyses of loneliness and depressive symptomatologyin the Chicago Health, Aging, and Social Relations Study. Psychol Aging. (2010) 25:453–63. Doi: 10.1037/a0017216
6. Creese B, Khan Z, Henley W, O'Dwyer S, Corbett A, Da Silva MV, et al. Loneliness, physical activity, and mental health during COVID-19: a longitudinal analysis of depression and anxiety in adults over the age of 50 between 2015 and2020. Int Psychoger. (2021) 33:505–14. Doi: 10.1017/S1041610220004135

7. Donaldson, J.M.; Watson, R. Loneliness in elderly people: An important area for nursing research. J. Adv. Nurs. 1996, 24, 952–959
8. Foster JR. Successful coping, adaptation and resilience in the elderly: an interpretation of epidemiologic data. Psychiatr Q. (1997) 68:189–219. Doi: 10.1023/A:102543 210640
9. Gunnarsson, A. B., Jansson, J., & Eklund, M. (2006). The Tree Theme Method in Psychosocial Occupational Therapy: A Case Study. Scandinavian Journal Of Occupational Therapy, 13, 229 – 240
10. Chan ASW, Ho JMC, Li JSF, Tam HL, Tang PMK. Impacts of COVID-19pandemic on psychological well-being of older chronic kidney disease patients.Front Med. (2021) 8:666973. Doi: 10.3389/fmed.2021.666973
11. Chen, Y.; Hicks, A.; While, A.E. Loneliness and social support of older people in China: A systematic literature review. Health Soc. Care Community 2014, 22, 113–123. [crossref] [pubmed]
12. Jung C. G. (1999). Výbor z díla, svazek V. Snové symboly individualizačního procesu. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka
13. Kempen, G.; Ormel, J.; Brilman, E.; Relyveld, J. Adaptive responses among Dutch elderly: The impact of eight chronic medical conditions on health-related quality of life. Am. J. Public Health 1997, 87, 38–44. [crossref]
14. Kong L-N, Zhang N, Yuan C, Yu Z-Y, Yuan W, Zhang G-L. Relationship of social support and health-related quality of life among migrant older adults: The mediating role of psychological resilience. Geriatr Nurs. (2021) 42:1–7. Doi: 10.1016/j.gerinurse.2020.10.019
15. Lee SL, Pearce E, Ajnakina O, Johnson S, Lewis G, Mann F, et al. The association between loneliness and depressive symptoms among adults aged 50 years and older: a 12-year population-based cohort study. Lancet Psychiatry. (2021) 8:48–57. Doi: 10.1016/S2215- 0366(20)30383-7
16. Liu JJW, Ein N, Gervasio J, Battaion M, Reed M, Vickers K. Comprehensive meta-analysis of resilience interventions. Clin Psychol Rev. (2020) 82. Doi: 10.1016/j.cpr .2020.101919
17. Morávek, S. (1987). Úvod do psychodiagnostiky dospělých. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
18. Patel RS, Wardle K, Parikh RJ. Loneliness: the present and the future. Age Ageing. (2019) 48:476–7. Doi: 10.1093/ageing/afz026
19. Říčan P., Krejčířová D. a kol. (2011). Dětská klinická psychologie (4. přepracované a doplněné vydání). Praha: Grada.
20. Svoboda, M. (1999). Psychologická diagnostika dospělých. Praha: Portál.
21. Szcze´sniak, M.; Bielecka, G.; Madej, D.; Pie ´nkowska, E.; Rodze ´n, W. The Role of Self-Esteem in the Relationship Between Loneliness and Life Satisfaction in Late Adulthood: Evidence from Poland. Psychol. Res. Behav. Manag. 2020, 13, 1201–1212. [crossref] [pubmed]
22. Šípek, J. (2000). Projektivní metody. Praha: Tira.
23. Tseng, W. (2001)Handbook of cultural psychiatry.Academic Press.
24. Vanderweele, T.J.; Hawkley, L.C.; Cacioppo, J.T. On the Reciprocal Association Between Loneliness and Subjective Well-being. Am. J. Epidemiol. 2012, 176, 777–784
25. Zhao X, Zhang D, Wu M, Yang Y, Xie H, Li Y, et al. Loneliness and depression symptoms among the elderly in nursing homes: a moderated mediation model of resilience and social support. Psychiatry Res. (2018) 268:143– 51. Doi: 10.1016/j.psychres.2018.07.011

Contact
Mgr. Mária Skaličanová
Department of Social Work, Faculty of Education, Comenius University
Šoltésová 4, Bratislava
Skalicanova5@uniba.sk

THEMATIC DOMAIN | VII.

FILOSOFIE, POLITOLOGIE A DĚJINY

PHILOSOPHY, POLITICS AND HISTORY

NUMBER OF PAPERS: 17

ZAMĚSTNANEC V PRAVIDLECH SMLUVNÍHO PRÁVA

EMPLOYEE IN THE RULES OF CONTRACT LAW

Jiří Novotný

Abstrakt

Jedním ze základních cílů Unie je kromě jiného závazek vytvořit vnitřní trh, založený na vyváženém hospodářském růstu a na cenové stabilitě, vysoce konkurenceschopném sociálně tržním hospodářství směřujícím k plné zaměstnanosti a společenskému pokroku a na vysokém stupni ochrany a zlepšování kvality životního prostředí. Členské státy koordinují své hospodářské politiky a politiky zaměstnanosti, k jejímuž stanovení má, dle zakladatelských smluv, pravomoc Unie. Ke koordinaci politik zaměstnanosti členských států Unie přijímá opatření, zejména vymezováním směrů těchto politik. Komise již v roce 2001 poukazovala na skutečnost, že Smlouva o ES poskytla evropským institucím pravomoci realizovat vnitřní trh spojený s volným pohybem zboží, osob, služeb a kapitálu, což umožnilo Unii (tedy Evropskému společenství) eliminovat překážky vzájemného obchodu mezi členskými státy. Na úrovni Unie se již před přelomem tisíciletí pracovalo na smluvních pravidlech pro řádné fungování vnitřního trhu, jejichž výsledkem byla publikace návrhu společného referenčního rámce (DCFR) v roce 2008. Cílem příspěvku je přiblížit některé úvahy autorů DCFR, které byly spojeny se subjekty pracovněprávních vztahů.

Klíčová slova: *Civilní právo, DCFR, EU, smluvní právo, principy, zaměstnanec, zásady, vzorová pravidla*

Abstract

One of the basic objectives of the Union is, among other things, the commitment to create an internal market, based on balanced economic growth and price stability, a highly competitive social market economy aiming at full employment and social progress and on a high level of protection and improvement of the quality of the environment. The member states coordinate their economic and employment policies, which, according to the founding treaties, the Union has the right to determine. The Union adopts measures to coordinate the employment policies of the Member States, in particular by defining the directions of these policies. Already in 2001, the Commission pointed to the fact that the EC Treaty gave the European institutions the powers to implement an internal market associated with the free movement of goods, people, services and capital, which enabled the Union (that is, the European Community) to eliminate obstacles to mutual trade between member states states. At the level of the Union, already before the turn of the millennium, work was being done on contractual rules for the proper functioning of the internal market, the result of which was the publication of the proposal for a common reference framework (DCFR) in 2008. The aim of the paper is to bring closer some of the considerations of the authors of the DCFR, which were connected with subjects of labor law relationships.

Key words: *Civil law, DCFR, EU, contract law, principles, employee, principles, model rules*

1. Úvod

Návrh společného referenčního rámce (Draft Common Frame of Reference), který byl publikovaný v roce 2008, je akademickým nepolitickým výsledkem spojení výstupů Studijní sku-

piny pro evropský civilní zákoník založené v roce 1999 a Evropské skupiny pro soukromé právo ES. Cílem společného referenčního rámce bylo poskytnout strukturu a vodítko pro vývoj harmonizovaného evropského práva soukromého. DCFR byl sestaven jako základ pro další úvahy o nepovinném nástroji v oblasti evropského smluvního práva, jehož pravidla by umožnily dosažení vyššího stupně konvergence mezi smluvními právy členských států Unie. DCFR není právní normou, přesto jeho obsah sleduje požadavky akčního plánu na vytvoření principů, definicí a vzorových pravidel soukromého (smluvního) práva pro členské státy Unie ve smyslu požadavků Komise ve sdělení z roku 2004. Ačkoli modelová pravidla DCFR jsou autory sestavena pro smluvní vztahy obecně, a jejich užití nebylo určeno pro vztahy mezi zaměstnancem a zaměstnavatelem, autoři v rámci přeloženého návrhu pravidel na pracovněprávní vztahy na mnoha místech pravidel DCFR odkazují. Cílem příspěvku je přiblížit některé úvahy autorů DCFR, které byly spojeny se subjekty pracovněprávních vztahů.

2. Návrh společného referenčního rámce

Návrh společného referenčního rámce je akademickým nepolitickým výsledkem spojení výstupů Studijní skupiny pro evropský civilní zákoník založené v roce 1999 (vedoucí skupiny Christian v. Bar)[1] a Evropské skupiny soukromé právo ES (vedoucí skupiny Hans Schulte-Nöltke).[2] Návrh společného referenčního rámce není právním předpisem. Jeho obsah však sleduje požadavky akčního plánu na vytvoření principů, definicí a vzorových pravidel, a požadavky Komise specifikované ve sdělení z roku 2004. Obsah návrhu společného referenčního rámce je rozdělen do deseti knih, které obsahují kromě úvodu a obecných ustanovení též pravidla pro typové smlouvy, pravidla týkajících se práv a povinností smluvních stran, pravidla pro zvláštní druhy smluv, pravidla pro dobrovolné zásahy do záležitostí jiných osob, pravidla pro mimosmluvní odpovědnost, pravidla pro oblast bezdůvodného obohacení, pravidla pro nabytí a pozbytí vlastnictví movitých věcí, a pravidla pro ochranu vlastnického práva k movitým věcem, a též pravidla pro otázky spojené se svěřenstvím.

Návrh společného referenčního rámce obsahuje zejména zásady, definice a modelová pravidla. Obsah návrhu společného referenčního rámce odpovídá schématu nastaveným Komisí v rámci Akčního plánu v roce 2003, jehož cílem bylo především zvýšit soudržnost acquis EU (tehdy Společenství) v oblasti smluvního práva, podporovat vypracování obecných smluvních podmínek pro celou Unii a dále zkoumat, zda problémy v oblasti evropského smluvního práva mohou vyžadovat řešení, která nejsou specifická pro daný sektor, jako je volitelný nástroj.[3] Hlavním záměrem zmíněného Akčního plánu však bylo vytvořit společný rámec pravidel smluvního práce pro EU. V říjnu roku 2004 Komise zveřejnila další dokument s označením „Evropské smluvní právo a revize acquis: cesta vpřed“, prostřednictvím kterého bylo navrženo, aby referenční rámec poskytoval „základní zásady, definice a vzorová pravidla“ což by mohlo napomoci zlepšení stávajícího acquis communautaire, a současně by tvořil základ volitelného právního nástroje v případě, že by bylo rozhodnuto k vytvoření takového nástroje.[4] Modelová pravidla pak měly být hlavním obsahem politického CFR, a měly sloužit jako vodítko pro zákonodárce jednotlivých členských států. Návrh společného referenčního rámce je reakcí na vyjádření a požadavky Komise a obsahuje návrhy zásad, definic a vzorových pravidel.[5] Návrh společného referenčního rámce předpokládá, že platnost navrhovaných pravidel

[1] Study group on a European Civil Code navázala na práci Commision on Europen Contract Law (PECL) založené v roce 1980 a označované jako tzv. Landova komise.

[2] European Research Group on Existing EC Private Law.

[3] Communication from the Commission to the European Parliament and the Council — A more coherent European contract law — An action plan. Úř. věst. C 63, 15. 3. 2003, s. 1—44.

[4] Communication from the Commission to the European Parliament and the Council - European Contract Law and the revision of the acquis: the way forward. COM/2004/0651 final.

[5] Christian von Bar, Eric M. Clive, Hans Schulte-Nölke (ed.). Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law: Draft Common Frame of Reference (DCFR). Complete text version. [prepared by the Study

nebude nikterak stanovena či ohraničena jako to obvykle bývá v případě právních předpisů, a to vzhledem k tomu, že v rámci referenčního rámce jde především o nezávazná pravidla. Současně však referenční rámec předpokládá, že pravidla stanovená referenčním rámcem budou plnit nastavení cíle, tj. budou používána i aplikována právě v oblastech společenských vztahů, pro kterou byly vytvořeny.[6]

Pravidla a zásady smluvního práva (dále jen „pravidla“) jsou sestaveny v souladu s ochranou lidských práv, podporou solidarity a sociální odpovědností, v souladu se zachováním kulturní a jazykové rozmanitosti, ochrany a podpora prosperity a propagace vnitřního trhu. Dle autorů svoboda, bezpečnost, spravedlnost a účinnost (efektivita) hraje hlavní roli předkládaných pravidel. Pravidla uznávají a respektují ochranu lidských práv. Jedná se však o prvořadý princip, který se také velmi silně odráží v obsahu samotná vzorová pravidla, zejména pravidla o nediskriminaci v Knihách II. a III.[7] a v mnoha pravidlech v Knize VI. o mimosmluvní odpovědnosti vzniklé v důsledku škody způsobené jinému.[8] Tato pravidla lze samozřejmě chápat také jako příklady pravidel, která podporují spravedlnost a chrání a podporují ochranu účastníků. Podpora solidarity a sociální odpovědnosti je primárně považována za funkci veřejného práva (použití, pro například trestní právo, daňové právo a právo sociálního zabezpečení) spíše než práva soukromého. Ve smluvním kontextu se slovo „solidarita“ často používá jako věrnost nebo ochrana (bezpečnost). Zásada solidarity a sociální odpovědnosti se silně odráží například v pravidlech benevolentního zásahu do záležitosti druhého, které se snaží minimalizovat odrazující faktory od jednání se sousedskou solidaritou (Kniha V.). Odráží se to také v pravidlech pro darování, které se snaží minimalizovat jevy odrazující od dobročinnosti darů a darování. Některá pravidla v Knize VI. o smluvní odpovědnost za škodu způsobenou jiné osobě chrání před druhy chování, které jsou škodlivé pro společnost obecně. Mnoho ze zmíněných pravidel lze též považovat za příklady pravidel, která podporují ochranu (bezpečnost).[9]

Jeden z prvních článků pravidel stanoví, že vzorová pravidla je třeba číst ve světle všech použitelných nástrojů zaručujících lidská práva a základní svobody, a současně všech příslušných ústavních předpisů. Při výkladu a rozvoji pravidel je třeba vzít v úvahu jednotnost (konstantnost) jejich použití, dobrou víru a poctivé jednání, právní jistotu. Případné otázky spadající do oblasti působnosti pravidel, které jimi nejsou výslovně řešeny, je dle pravidel nezbytné vkládat v souladu se zásadami, na nichž jsou založeny.[10] Pravidla jsou určena především k použití ve vztahu ke smluvním a mimosmluvním právům a povinnostem a souvisejícím majetkovým záležitostem. Nejsou určeny k použití nebo použití bez úprav nebo doplnění ve vztahu k právům a povinnostem veřejnoprávní povahy nebo ve vztahu k otázkám osobního stavu či způsobilosti fyzických osob k právním úkonům; závěti a dědictví; rodinným vztahům včetně vztahů manželských či vztahů podobných, vztahů ze směnek a šeků a jiných převoditelných cenných papírů, pracovněprávních vztahů, založení či zrušení a vnitřní organizace obchodních společností a jiných právnických osob, a dále pak se pravidla nevztahují na záležitosti týkající se soudních řízení či výkonu rozhodnutí.[11]

I když byla působnost pravidel DCFR navržena tak, že zásady a modelová pravidla se neuplatní v otázkách pracovněprávních vztahů, přesto byly pro autory některé zásady a principy pracovněprávních vztahů jak inspirací při tvorbě pravidel, tak i nezbytným příkladem pro odůvodnění navržených pravidel. Autoři na vztah mezi zaměstnancem a zaměstnavatele poukazují v případě rozsahu oprávnění zástupce při zastupování zastoupeného. Rozsah oprávnění

Group on a European Civil Code and the Research Group on Existing EC Private Law (Acquis Group)], Munich, Germany: Sellier, European Law Publishers, 2016, 4795 s. 30.

[6] Tamtéž s. 13.

[7] Book II. – 2: 101 až II. – 2: 105 a III. – 1: 105.

[8] Book VI. – 2: 201; VI. – 2: 203; VI. – 2: 206.

[9] Book VI. – 2: 209; VI. – 3: 202, VI – 3: 206 a VI. – 5: 103.

[10] Book I. – 1: 102: Interpretation and development.

[11] Book I. – 1: 101: Intended field of application.

zástupce je dle pravidel DCFR určován zastoupeným, jenž je garantem tohoto právního vztahu, a zástupce je oprávněn činit všechny nahodilé úkony potřebné k dosažení ujednaného účelu, pro které bylo oprávnění uděleno, obdobně jako je zaměstnanec povinen vykonávat veškeré úkony související s prací, kterou má činit pro zaměstnavatele.[12] Pracovněprávní vztah a odpovědnost zaměstnance při výkonu práce je dáván autory DCFR za příklad v případě pravidla, které stanovuje odpovědnost třetím osobám, které byly smluvní stranou pověřené plněním smlouvy, kterou tato uzavřela. Pravidla DCFR v tomto případě přiznávají (první) smluvní straně práva z vadného plnění, pokud vadné plnění způsobí druhou smluvní stranou pověřená (třetí) osoba, či v případě, kdy se pověřená třetí osoba dopustí podvodu, nátlaku, hrozby nebo nekalého vykořisťování.[13] Pracovněprávní vztah a odpovědnost zaměstnance při výkonu práce je dáván autory DCFR dále za příklad v případě pravidla o plnění smlouvy třetí osobou. Smluvní strana (dlužník) dle tohoto pravidla zůstává i v případě, že je plnění svěřeno třetí osobě, plně odpovědná za splnění smlouvy. Vnitřní vztah mezi smluvní stranou (dlužníkem) a třetí osobou je v této souvislosti nepodstatný vůči smluvní straně, které má být plněno.[14]

3. Pracovněprávní vztah v pravidlech DCFR

Ačkoli byla působnost DCFR navržena tak, že zásady a modelová pravidla se neuplatní v otázkách pracovněprávních vztahů, autoři osobu zaměstnance na některých místech výslovně zmiňují. Vzhledem k tomu, že v případě DCFR se jedná o modelová pravidla smluvního práva, je osoba zaměstnance výslovně zmíněna v modelových pravidlech, které přímo vznik smlouvy neupravují, ale na základní pravidla navazují v souvislosti s ochranou zranitelných osob. Zde je potřeba připomenout, že ačkoli jsou pravidla návrhu společného referenčního rámce o mimosmluvní odpovědnosti zaměřena na ochranu zranitelných osob, je tato ochrana ohraničena způsobem a druhy poškození práv těchto osob, nikoli přímo z důvodu potřeby ochrany konkrétní skupiny osob. Zmíněné principy ochrany představují dva aspekty zásady spravedlnosti. Jeden aspekt je nepřímý: v definici nedbalosti se zvažuje patřičná úroveň péče, jež byla stanovena právními normami, jejichž účelem je ochrana poškozené osoby před způsobenou škodou (za předpokladu, že právní normy chrání zranitelnou skupinu, do které poškozená osoba náleží).[15] Ostatní aspekty jsou přímé a působí tak, že chrání zranitelné osoby přímo v příslušných kategoriích před úplnou odpovědností za škodu způsobenou v případech, kde by bylo nespravedlivé vystavit je plné odpovědnosti. Určitá ochrana se tak poskytuje především dětem do sedmi let, osobám mladším osmnácti let a osoby mentálně nezpůsobilým osobám.[16]

Zásadním projevem ochrany spravedlnosti je v rámci pravidel zvláštní ochrana poskytovaná spotřebitelům. Na tuto je kladem důraz v knize druhé, a to prostřednictvím pravidel pro marketing a předsmluvní povinnosti, pravidel pro právo na odstoupení od smlouvy, a v pravidlech o nepřiměřených smluvních podmínkách. Pravidla na ochranu zranitelných osob jsou dále přítomna v rámci částí knihy čtvrté v úpravě prodeji, pronájmu zboží a osobního ručení spotřebitele. Ochrana zranitelných osob je předkládána formou, kdy ve smlouvách uzavíraných se spotřebitelem nemá podnikatel možnost se od pravidel referenčního rámce odchýlit v neprospěch spotřebitele. Spotřebitel je pravidly referenčního rámce definován jako každá fyzická osoba, která jedná především za účelem, který nesouvisí s její živností, podnikáním nebo povoláním.[17] Autoři poznamenávají, že je otázkou, zda je pojem spotřebitel tou nejlepší

[12] Book II. – 6: 104: Scope of authority.
[13] Book II. – 7: 208: Third persons.
[14] Book III. – 2: 106: Performance entrusted to another.
[15] Book VI. – 3: 102: Negligence.
[16] Book VI. – 3: 103 a VI. – 301.
[17] Book I. – 1: 105: "Consumer" and "business" (1) A "consumer" means any natural person who is acting primarily for purposes which are not related to his or her trade, business or profession.

identifikací osoby, která potřebují zvláštní ochranu, když obecně na trhu mohou ochranu potřebovat i malé podniky nebo neopakující se hráči (účastníci) trhu bez pohledu na své postavení. Jednotlivé způsoby ochrany osob ve slabém nebo zranitelném postavení lze považovat za aspekt základní zásady spravedlnosti v rámci společného referenčního rámce. Dalším příkladem mohou být pravidla v případě smluv o poskytování léčebných služeb, které poskytují zvláštní ochranu pacientům[18], a dále pak příklady pravidel, které poskytují ochranu dlužníkovi v případě postoupení práva na plnění.[19], a ochrany poskytované v rámci smluv uzavíraných mimo podnikání. Pravidla společného referenčního rámce upravují dále situace, kdy jsou smluvní straně předloženy standardní podmínky připravené druhou stranou, neb i v takovém případě se může jednat o situaci, kdy se jedna smluvní strana ocitne ve zranitelném postavení, bez ohledu na skutečnost, zda je či není spotřebitelem.[20] Obecným pravidlem je zásada, že v případě pochybností a nejednoznačných smluvních podmínek, které nebyly individuálně sjednány, budou tyto podmínky vykládány proti osobě, která takové podmínky navrhla.[21]
Zaměstnanec dle pravidel DCFR není považován za spotřebitele. Autoři pravidel DCFR výslovně poukazují na skutečnost, že pojem spotřebitel není shodný s pojmem zaměstnanec a fyzická osoba, která je zaměstnancem (je zaměstnána) není dle pravidel DCFR automaticky považována za spotřebitele. Autoři v této souvislosti zmiňují i některé sporné výklady pojmu spotřebitel, jenž byl předkládán směrnicemi EU. Zejména pak poukazují na zvláštnosti německé právní úpravy, podle které je spotřebitel osoba, která činí právní jednání za účelem, které nesouvisí s obchodní či samostatně výdělečnou činností. Na tomto místě je pak autory zmíněno rozhodnutí Federálního soudu práce Spolkové republiky Německo, který se zabýval otázkou přiznání některých práv spotřebitele zaměstnanci, a který při rozhodování dospěl k závěru, že pracovní smlouva je spotřebitelskou smlouvou ve smyslu § 310 odst. 3 německého občanského zákoníku.[22]

4. Osoba zaměstnance v jednotlivých pravidlech DCFR

Výslovně je osoba zaměstnance autory zmíněna v rámci modelových pravidel upravujících odpovědnost za škodu způsobenou zaměstnanci a zástupci. Podle pravidel DCFR osoba, která zaměstná, nebo podobným způsobem najme jinou osobu, odpovídá za způsobení právně relevantní škody, kterou utrpěla třetí osoba, pokud osoba zaměstnaná nebo najatá osoba: a) způsobila škodu v průběhu zaměstnání nebo svého najmutí; b) způsobila škodu úmyslně nebo z nedbalosti nebo je jinak odpovědná za způsobení škody. Toto pravidlo platí obdobně pro právnickou osobu ve vztahu k zástupci, který způsobí škodu v průběhu jednání, kde vystupuje jako zástupce. Pro účely užití tohoto pravidla je zástupcem ten, kdo je zmocněn právnickou osobou právně jednat v její prospěch.[23]
Zmíněné pravidlo se zabývá odpovědností za škodu, jež vznikla jednání jiných osob. Dle autorů se jedná o „přísnou“ odpovědnost, která nikterak nesouvisí se záměry či motivy odpovědné osoby. Předpokladem zmíněného pravidla je princip, kdy odpovědnost zaměstnavatele by měla být objektivní, tedy zcela nezávislá na zavinění zaměstnance. „Právně relevantní škodou“ je pak autory myšlena taková škoda, která pokrývá případy vzniku škody upravené právními předpisy. Zmíněné pravidlo DCFR stanoví především odpovědnost zaměstnavatele za jeho zaměstnance, tj. odpovědnost za osoby, které pracují v rámci pracovního poměru u

[18] Book IV.C. – 8: 103; IV.C. – 8: 104; IV.C. – 8: 106; IV.C. – 8: 108; IV.C. – 8: 109; IV.C. – 8: 111.
[19] Book III. – 5: 118 až III. – 5: 119.
[20] Book II. – 9: 103, II. – 9: 405 and II. – 9: 406.
[21] Book II. – 8: 103: Interpretation against supplier of term or dominant party (1) Where there is doubt about the meaning of a term not individually negotiated, an interpretation of the term against the party who supplied it is to be preferred.
[22] Federální pracovní soud Spolkové republiky Německo, rozsudek ze dne 25. května 2005, sp. zn. 5 AZR 572/04.
[23] Book VI. – 3: 201: Accountability for damage caused by employees and representatives.

zaměstnavatele. Dle autorů tato, v členských státech obvyklá pravidla pro řešení odpovědnosti způsobené zaměstnancem, ale obvykle neupravují odpovědnost pro nezávislé (subdodavatelské) dodavatele a jejich pracovníky. Z tohoto důvodu se pravidlo DCFR neomezuje pouze na odpovědnost zaměstnavatele, avšak postihuje veškeré osoby, které jiné osoby jako zaměstnance najali jinak, než prostřednictvím pracovní smlouvy a pracovního poměru. Rozhodujícím faktorem je existující vztah závislosti na instrukcích (nebo nadřízenosti a podřízenosti), z nichž plyne autorita ze strany povinné osoby kontrolovat chování příslušné jednající osoby (osoby najaté). Aplikace tohoto pravidla je vhodná právě pro případy, kdy se následně ukázal být pracovní poměr neplatný. V případě dočasně přidělených agenturních pracovníků nese odpovědnost v zásadě osoba, která zajišťuje přidělení agenturních pracovníků (agentura). Pokud je však agenturní pracovník integrován do systému klientské společnosti po delší dobu, a to je navenek zřejmé (např. prostřednictvím pracovní uniformy), pak jsou i tito agenturní pracovníci „podobně angažovaní“ považováni dle pravidel DCFR za vlastní pracovníky odpovědného zaměstnavatele.

Dalším pravidlem, kde autoři zmiňují zaměstnance, zaměstnavatele, odbory a sdružení zaměstnavatelů je pravidlo, podle kterého se pravidla Knihy VI. nepoužijí pro případy: a) odpovědnosti zaměstnanců (bez ohledu, zda se jedná o spolupracovníky, zaměstnavatele nebo třetí strany takového vztahu), která vznikne v průběhu zaměstnání; b) pro případy odpovědnosti zaměstnavatelů vůči zaměstnancům v průběhu zaměstnání; c) pro případy odpovědnosti odborů a sdružení zaměstnavatelů v rámci kolektivních vztahů.[24] Zmíněné pravidlo rozvíjí obecný princip užití pravidel DCFR, podle kterého jsou pravidla DCFR určena k použití především ve vztahu ke smlouvám, smluvním a mimosmluvním právům a povinnostem a s nimi souvisejícími majetkovými vztahy, a nejsou určena k použití v oblasti: a) postavení nebo způsobilosti fyzických osob k právním úkonům; b) závěti a dědění; c) rodinných vztahů, včetně manželských a vztahů podobných; d) směnek, šeků, a jiných obchodovatelných nástrojů; e) pracovních vztahů; f) vlastnictví nebo práva k nemovitému majetku; g) zakládání, vnitřní organizace, regulace nebo zániku společností a další subjektů zapsaných nebo nezapsaných do obchodních rejstříků; h) záležitostí týkající se soudních řízení a exekucí.[25]

Autoři jako důvod pro vyjmutí oblasti pracovněprávních vztahů z uplatnění pravidel DCFR uváděli, že oblast zaměstnanosti a pracovněprávních vztahů je oblastí velmi citlivou a poměrně složitou na to, aby na tuto oblast právních vztahů bylo možné aplikovat obecná smluvní pravidla DCFR. Dle autorů v takto složité oblasti právních vztahů nelze modelovými pravidly dosáhnout odpovídající spravedlnosti. V případě pracovněprávních vztahů individuálních autoři výslovně uváděli, že vyjmutí těchto vztahů z oblasti působnosti DCFR se vztahuje i na otázky související s osobní odpovědností zaměstnance za škodu způsobenou na území EU při vykonávání zaměstnání, bez ohledu na tu skutečnost, zda byla škoda způsobena zaměstnavateli či třetí osobě. Jedním z důvodů zmíněného vyloučení pravidel DCFR na tyto právní vztahy je dle autorů skutečnost, že v mnoha právních řádech členských států podléhají pracovněprávní vztahy specifickým režimům, ve kterých jsou obvykle aplikovány zvláštní právní předpisy, nikoli obecná pravidla o mimosmluvní odpovědnosti. I v případě odpovědnosti zaměstnanců vůči třetím osobám jsou pravidla DCFR z této oblasti použití vyňaty, a to z toho důvodu, že odpovědnost zaměstnanců vůči třetím osobám je nejen poměrně složitá pro stanovení jednotných obecných pravidel, ale podléhá neustálému vývoji v rámci norem pracovního práva. Obdobně se pravidla DCFR neuplatní i pro případy společné a nerozdílné odpovědnosti zaměstnavatele a zaměstnance.

Ze shodného důvodu se neuplatní pravidla DCFR pro případy odpovědnosti zaměstnavatelů vůči zaměstnancům v průběhu zaměstnání. Třetí okruh vztahů, na který se dle autorů pravidla DCFR nepoužijí, jsou právní vztahy v rámci kolektivního pracovního práva. Jde především o

[24] Book VI. – 7: 104:Liability of employees, employers, trade unions and employers associations.
[25] Book I. – 1: 101: Intended field of application.

případy odpovědnosti zaměstnanců a zaměstnavatelů související se stávkou, ale i případy odpovědnosti zaměstnavatele v otázkách pracovních podmínek a mzdy při přijatých zaměstnavatelem jako protiopatření při stávce.

5. Závěr

Ačkoli návrh společného referenčního rámce nedošel doposud přeměny v nepovinný nástroj v oblasti evropského smluvního práva, jehož pravidla by umožnily dosažení vyššího stupně konvergence mezi smluvními právy členských států Unie, je DCFR významným akademickým počinem z toho důvodu, že autoři návrhu, resp. členové jednotlivých studijních a pracovních skupin, nebyli přímo spojeni s určitým státem či mezinárodní organizací, ale pocházeli z různých míst a působili na univerzitách v různých členských státech Unie. Tato důležitá skutečnost dovolila v podobě návrhu společného referenčního rámce sumarizovat principy, definice a vzorová pravidla smluvního práva, na základě zkušeností a znalostí členů komice z platných norem, soudních rozhodnutí, obyčejů a zvyklostí z území několika evropských států. Zásady a modelová pravidla DCFR nejsou primárně určena pro vztahy mezi zaměstnancem a zaměstnavatelem, a ani pro právní vztahy související, přesto autoři DCFR právní úpravu vztahů mezi zaměstnancem a zaměstnavatelem v mnoha případech použili ke zdůvodnění jimi předkládaných zásad a modelových pravidel smluvního práva. Důvodem pro vyjmutí oblasti pracovněprávních vztahů z uplatnění pravidel DCFR byla skutečnost, že oblast zaměstnanosti a pracovněprávních vztahů je oblastí velmi citlivou a poměrně složitou, a v této oblasti právních vztahů nelze modelovými pravidly dosáhnout odpovídající spravedlnosti. Vždy se však v rámci smluvních vztahů uplatní pravidla DCFR, které upravují odpovědnost za škodu způsobenou zaměstnanci a zástupci. Dle pravidel DCFR bude za škodu způsobenou zaměstnancem či jinou najatou osobou vždy odpovědný zaměstnavatel či osoba, která zaměstnance či jinou osobu najala.

Zdroje

1. BREMMER Ian. The End of the Free Market: Who Wins the War Between States and Corporations? Portfolio, a member of Penguin Group (USA) Inc. 2010.
2. COLLINS, H. The Law of Contract. Fourth edition, LexisNexis, 2003, p. 28-29.
3. Communication from the Commission to the European Parliament and the Council — A more coherent European contract law — An action plan. Úř. věst. C 63, 15. 3. 2003, s. 1—44.
4. Communication from the Commission to the European Parliament and the Council - European Contract Law and the revision of the acquis: the way forward. COM/2004/0651 final.
5. Christian von BAR, Eric M. CLIVE, Hans. SCHULTE-NÖLKE a H. G. BEALE. Principles, definitions and model rules of European private law: draft common frame of reference (DCFR). Outline ed. Munich: Sellier, European Law Publishers, 2009. ISBN 978-3-86653-097-3.
6. Christian von BAR, Eric M. Clive, Hans SCHULTE-NÖLKE (ed.). Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law: Draft Common Frame of Reference (DCFR). Complete text version. [prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on Existing EC Private Law (Acquis Group)], Munich, Germany: Sellier, European Law Publishers, 2016.
7. JOHNSEN, RHONA & FORD, DAVID. (2001). Asymmetrical and Symmetrical Customer-Supplier Relationships: Contrasts, Evolution and Strategy.
8. Konsolidovaná znění Smlouvy o Evropské unii a Smlouvy o fungování Evropské unie Smlouva o Evropské unii (Konsolidované znění) Smlouva o fungování Evropské unie (Konsolidované znění) Protokoly Přílohy Smlouvy o fungování Evropské unie Prohlá-

šení připojená k závěrečnému aktu mezivládní konference, která přijala Lisabonskou smlouvu podepsanou dne 13. prosince 2007 Srovnávací tabulky. Úř. věst. C 202, 7. 6. 2016, s. 1—388.
9. Listina základních práv Evropské unie. OJ C 326, 26. 10. 2012, p. 391–407.
10. NOVOTNÝ, J. *Proměna principu smluvní svobody ČR pod vlivem evropské integrace.* Praha: Wolters Kluwer ČR, 2023. 192 s. ISBN 978-80-7676-709-6.
11. Rozhodnutí Federální pracovního soudu Spolkové republika Německo, rozsudek ze dne 25. května 2005, sp. zn. 5 AZR 572/04.

Kontakt

JUDr. et PhDr. Jiří Novotný, Ph.D.
Vysoká škola finanční a správní, a. s.
Estonská 500, Praha 10, PSČ 101 00
email: jiri.novotny@vsfs.cz

DRIVING FACTORS AND CHALLENGES OF YOUTH RADICALISATION IN THE EU: EVALUATING PREVENTION AND COUNTERMEASURES INITIATIVES

Peter Orosz

Abstract

This article explores the issue of youth radicalisation in the European Union (EU) and the various measures implemented to address it. The vulnerability of young people to extremist ideologies and recruitment tactics, due to identity crises, social exclusion, and discrimination, is a significant concern. However, young individuals can also play a crucial role in countering radicalisation and promoting social harmony. The EU has taken legislative actions and provided financial support for initiatives promoting education, social inclusion, and dialogue among the youth populace. This article evaluates the implementation and effectiveness of these measures and identifies potential improvements. Additionally, the article delves into the complex and multifarious nature of radicalisation and its various interpretations.

Keywords: *radicalism, european union, youth, terrorism, european policy*

1 INTRODUCTION

Countering and preventing youth radicalisation in the European Union (EU) is a pressing issue within radicalisation studies. Given the vulnerable position that young people assume as a result of identity crises, social exclusion, and discrimination, susceptibility to extremist ideologies and recruitment tactics is a significant concern. Addressing the various factors that render youth at risk of radicalisation is paramount.

When the youth search for their role in the world, they may experience identity crises that lead to confusion and loss. This can be intensified by social exclusion, causing them to feel marginalised and excluded from the wider community. Additionally, discriminatory attitudes towards their race, religion, or other identity factors can worsen these emotions. Furthermore, personal or societal grievances, both factual and assumed, can contribute to radicalisation. These grievances encompass various issues, from individual problems to systemic flaws.

While it is true that young individuals can be prone to radicalisation, their potential to catalyse positive transformations should not be overlooked. They can assume a crucial position in the opposition against radicalisation and the advancement of social harmony. Through their unparalleled perspectives and encounters, they can effectively challenge extremist ideologies and mobilise understanding and acceptance within their social circles.

The EU has acknowledged young people's dual role, resulting in the implementation of various measures targeting youth radicalisation. Recently, legislative actions have been taken, in particular, to address the issue of online terrorist content often utilised to disseminate extremist narratives and recruit susceptible young people. Additionally, the EU has provided financial support for diverse initiatives encouraging education, social inclusion, and dialogue among the youth populace. The primary objective of these projects is to embolden young individuals so they can resist extremist narratives while contributing positively to their respective communities.

By scrutinising the policies and initiatives enacted by the EU, this article endeavours to evaluate their implementation as well as identify their respective merits and drawbacks. To that end, potential avenues for improvement will be scrutinised to enhance the EU's approach to curtailing youth radicalisation.

2 RADICALISATION: A FLEXIBLE CONCEPT

Since the devastating events of September 11th, the concept of "radicalisation" has been widely discussed among politicians, scholars, and society as a whole (Bennet, 2019). Nevertheless, there is no consensus on the definition of this term. Different organizations and institutions have presented their own interpretations, shaped by their unique perspectives and contexts. In 2005, the European Commission defined violent radicalisation as the process through which individuals embrace beliefs, viewpoints, and ideologies that may lead to acts of terrorism (European Commision, 2015). This definition underscores the fundamental link between radicalisation and the potential for violence.

The initial definition presented by the Commission expert group closely aligned with characterizing radicalization as the process of being socialized into extremism, which could ultimately lead to acts of terrorism. However, the group acknowledged the issue with this definition, as it could mistakenly conflate radicalism, a valid form of political ideology that does not inherently involve violence, with extremism (Alonso, 2008). In 2017, the European Committee of the Regions (CoR) provided a refined definition of radicalization, defining it as the adoption or advocacy of violence in pursuit of political goals that undermine the democratic legal system and fundamental rights (Committee of the Regions, 2017). This definition highlights the threat posed to democratic values and fundamental freedoms. According to the Radicalization Awareness Network (RAN), radicalization can be defined as a progression in which an individual embraces extreme political, social, or religious ideologies and ambitions, leading them to reject concepts of diversity, tolerance, and freedom of choice. This provides justification for ignoring legal norms and resorting to violence against both individuals and property (RAN, 2017).

Although academic definitions of radicalisation may have similarities, they are not uniform and can be quite complex. They agree that radicalisation is a progression, but vary in their interpretation of the end result, whether it manifests as „political violence“, „(violent) extremism“, or „terrorism“. There is a widely accepted agreement that radicalisation is a progression that can result in acts of violence. However, the definition of radicalisation and its consequences differ significantly. This divergence of opinions highlights the intricate nature of the issue and the various environments in which radicalisation takes place. It also emphasises the importance of ongoing research and discussion to enhance our comprehension of radicalisation and establish successful approaches to its prevention (Bąkowski, 2021).

In contrast to the above working definitions, most of the academic definitions are rather lengthy and complex. We have also addressed the topic of radicalisation in the scholarly publication Right and Left: Political Extremism in Slovakia (2023), where radicalism denotes a set of extreme political, social and cultural ideologies that seek to alter the existing order in a fundamental way. This entails a revolutionary or transformative change in the state´s structure, which can have political, social or religious dimensions. The main characteristic of radicalism is that it challenges and modifies the status quo of the social and political order in a radical manner and affects various segments of society. In the academic debate, the term "radicalism" has begun to fill the barrier between the democratic center and the extremist entities. It refers to that part of the political spectrum that is very close to the extremist spectrum in its views, attitudes and ideas but not directly in it (Mareš, 2003). The initial attempts of sociologists to classify communism and fascism under a common category also led to the social perception of extremism (or radicalism) as exclusively negative phenomena. However, the original definitions did not depend on the morality of the values advocated, but on their divergence and distance from the existing state system or norms. The societal paradigm of radicalism and extremism based on moral values may result in a natural, but

mistaken, exclusion of associations fighting „for a good cause“ from the list of radical or extremist movements.

3 LEGAL AND INSTITUTIONAL FRAMEWORK

The European Union has dealt with radicalisation as a diverse issue that requires a wide-ranging approach. It has not limited itself to the policies of counterterrorism and has involved various fields such as education, social inclusion, employment, and more. These measures are usually termed as "countering violent extremism" (CVE) or "preventing violent extremism" (PVE), without a clear separation between them (McCants – Watts, 2012). Since the introduction of its counterterrorism strategy in 2005, the European Union has prioritised the prevention of radicalisation within its "prevent" framework. The EU´s preventive measures are comprehensive, tackling societal issues such as poverty and discrimination through "primary" prevention, and focusing on individuals at risk of radicalisation through ´secondary" prevention. The EU also emphasises "downstream" prevention, with the goal of preventing reoffending (Schmid, 2020). In line with this, the EU has been increasingly backing initiatives related to "disengagement," which aim to help individuals renounce extremist ideologies.

In this respect, the European Union has long supported initiatives aimed at re-education with the ambition of curbing the promotion of violence. Directly linked to this are attempts to deradicalise individuals in order to shift away from the ideological underpinnings of extremism advocating violence. These rehabilitation programs also enable offenders to reintegrate fully into conventional society (Walkenhorst, 2020). However, in aspects regarding the protection against radicalisation, the European Union´s competencies are substantially restricted. Both the Council and the European Parliament can, on the grounds provided under Article 84 of the Treaty on the Functioning of the European Union (TFEU), only define possible measures to support and assist the Member States in this area. Consequently, the European Union´s proposals cannot be enforced in the form of a regulatory directive on Member States, which limits the possibilities for further harmonisation of legislative rules, policies and coordination in the fight against radicalisation and extremism. Similarly, there are other areas beyond security policy, such as socio-economic or religious factors influencing the incidence of radicalisation, where the EU has no influence or is regarded as completely beyond the EU´s scope (Burchett, 2022). This is clearly related to the lack of direct influence of the European Union in matters of national security on the basis of Article 4 of the Treaty on European Union. Cooperation between Member States and the institutions of the European Union takes the form of collaboration, mainly in the areas of police cooperation and criminal justice, where both sides exercise their shared authority. Furthermore, the principle of subsidiarity is applicable to all areas of shared jurisdiction, implying that the EU intervenes only when its actions can achieve the desired objectives better than those of the Member States alone, considering their scope and consequences. In reality, due to the intricacies of such incidents, local, regional, and national levels are the primary fronts for dealing with radicalisation.

This relationship is also confirmed by several legislative acts of the European Union, where the European Commission recognises its secondary and supportive role in this area (Council of the EU, 2008). The actual responsibility for action in the fight against radicalisation and terrorism remains, consequently, with the governments of the Member States, which, in their action, or inaction, are accountable directly to Parliament and, ultimately, to the electorate. In this respect, however, it is not appropriate to underestimate the importance of regional players, who are the most effective in addressing radicalised groups, as they tend to be a part of the local community (European Commision, 2016). Despite the constraints of the subsidiarity principle, the European Union has found a way, through the Radicalisation

Awareness Network (RAN), to establish direct contact with local actors (RAN, 2023). Such interference in the domestic affairs of Member States is not always met with understanding from national governments, who accuse the European Union of unjustified expansion of its own authority and influence at local and regional level (Melhuish, 2021).
Although there are limitations to consider, the European Union has been highly engaged in combating radicalisation. Evidently, various coordination entities and policy-related documents, including agendas, strategies, and action plans, have been established to address this significant issue, and substantial funding has been allocated for a range of projects focused on radicalisation and extremism. Additionally, the EU´s policy on this matter has influenced the policies of some Member States, leading to the enactment of national strategies and action plans (European parliament and Council of the European Union, 2021).

4 CURRENT ACTIVITIES OF THE EU

The EU has taken several measures to fight radicalism and prevent the spread of terrorist propaganda and violence. According to the Consilium, some of these measures include:

- Adopting a regulation on addressing the dissemination of terrorist content online, which requires hosting service providers to remove or restrict access to such content within one hour of receiving a removal order from competent authorities.
- Creating a special unit within Europol called the EU Internet Referral Unit (EU IRU), which detects and investigates terrorist and violent extremist content online and supports member states on this matter.
- Launching the Radicalisation Awareness Network (RAN), which is a network of over 6,000 frontline practitioners from across Europe, such as teachers, police officers and prison staff, who exchange best practices and improve the understanding of radicalisation and how to protect vulnerable people.
- Adopting a new Counterterrorism Agenda for the EU in 2020, which sets out a way forward for actions to counter terrorism at the EU level, looking to better anticipate, prevent, protect and respond to terrorist threats (European Council, 2023).

The European Union and its member countries are working together to combat radicalisation within Europe. The threat has become more significant in recent years, mainly due to the proliferation of new technologies and the increased use of the internet and social media. The EU has recently passed a regulation on managing the spread of terrorist content online, which came into effect on April 29th, 2021 (European Commision, 2023). This regulation empowers competent authorities in EU member states to issue removal orders to hosting service providers, requiring them to eradicate or restrict access to terrorist content in all member states. A key actor in combating radicalisation online is The EU Internet Referral Unit. The EU IRU has four main tasks: to provide strategic and operational analysis on online content, trends and actors related to terrorism or violent extremism to the competent EU authorities; to flag such content to relevant OSPs, such as social media platforms, web hosting services or video-sharing websites, and ask them to remove or restrict access to it according to their terms and conditions; to detect and request removal of internet content used by smugglers to lure migrants and refugees, in cooperation with Europol´s EMSC; and to quickly carry out and support the referral process, in close cooperation with the industry, the member states and third parties, such as international organisations or civil society actors. However, EU IRU does not have any power or authority to order the removal of online content. The OSPs decide whether to remove or disable access to such content, and they also have to inform the content providers and offer them effective remedies to challenge the removal.
Since its establishment, the EU IRU has achieved interesting results. As reported by a recent transparency report (Europol, 2021) the EU IRU analysed 10 676 pieces of online content pertaining to terrorism or violent extremism; referred 9 889 pieces of such content to 33 OSPs

in 11 languages; attained an average removal rate of 91% for the referred content; assisted 1 025 internet investigations by member states and third parties; and referred 1 065 pieces of internet content exploited by smugglers to attract their clients. Moreover, the EU IRU contributes to advancing the knowledge and comprehension of online terrorism and violent extremism, as well as the ideologies underlying them. The EU IRU regularly produces reports, bulletins and newsletters that offer insights into the latest trends, tactics and techniques employed by terrorist actors online. The EU IRU also arranges workshops, webinars, and training sessions for member states and third parties to exchange best practices and enhance cooperation. The effort of IRU can play a role in reducing youth radicalisation by restricting the access of young people to extremist propaganda and hate speech that may shape their beliefs and behaviours. By identifying and removing online content that advocates or celebrates violence, terrorism or intolerance, IRU can prevent radicalisation at an early stage and hinder the recruitment and mobilisation strategies of terrorist groups. This type of online content control can also support alternative and positive narratives that contest extremist ideologies and enhance critical thinking, media literacy, and civic engagement among young people (Bartlett, 2012).

In that sense, the RAN network is perhaps even more important, as practitioners work daily with both those vulnerable to radicalisation and those who have already been radicalised. The RAN is composed of a diverse group of individuals, including representatives from civil society, social workers, teachers, healthcare professionals, youth workers, local authority representatives, and police and prison officers. The primary goal of the network is to promote communication both within and outside of its members, including with EU institutions, as well as to share the knowledge and successful practices it has gathered and distributed. To this end, the RAN has produced numerous thematic papers, handbooks, and guidelines, and has established a "Collection of Approaches and Practices" that can offer inspiration for policy-makers and practitioners alike (European Council, 2023).

5 A CRITICAL REVIEW

The European Union´s approach to counterterrorism involves various measures, including information exchange, external action, managing complex threats and natural disasters, controlling borders, fighting terrorist recruitment and financing, and producing counterterrorism legislation. Prevention of radicalisation is a crucial aspect of the EU´s approach to combating terrorism and violent extremism. However, member states have the sovereign authority in the prevention of radicalisation. The EU has established several structures to allow data collection, operational cooperation, and information exchange concerning intelligence, law enforcement, and justice. Europol, the European Counter Terrorism Centre (ECTC), and the EU Internet Referral Unit (IRU) are some of the structures established to help member states deal with terrorism. However, the EU´s counter-radicalisation strategy has gaps, including the lack of evidence for programs addressing radicalisation and the lack of operational cooperation between law enforcement agencies. The implementation and enforcement of EU tools and measures in the fight against terrorism have not yet been fully evaluated, especially as regards their coherence and compliance with fundamental rights. Current security, counterterrorism, and counter-radicalisation policies do not take sufficient account of long-term and socio-economic factors at a national and European level. The importance of a preventive approach towards radicalisation and violent extremism is an issue that has strongly emerged recently. Important gaps in the current European approach were pointed out by Musolino (2021):

- Lack of evidence for programmes addressing radicalisation: Many of the programmes and initiatives aimed at addressing radicalisation lack robust evidence to support their

effectiveness. This makes it difficult to assess whether these programs are having the desired impact and whether resources are being allocated efficiently.

- Lack of operational cooperation between Law Enforcement Agencies (LEAs): While the EU has created several structures and instruments to facilitate data collection, operational cooperation and information exchange among member states and EU agencies, there is still a lack of operational cooperation between LEAs. This can hinder the effectiveness of counterterrorism efforts.
- Lack of evaluation of the coherence and compliance of EU tools and measures with fundamental rights: The EU´s PVE policies involve a range of tools and measures, but there is a lack of evaluation of whether these tools and measures are coherent and comply with fundamental rights. This raises questions about the legitimacy and legality of these policies.
- Lack of a long-term, societal approach: The EU´s PVE policies tend to focus on security and law enforcement measures, but there is a lack of a long-term, societal approach that takes into account socio-economic factors and intercultural dialogue. This can limit the effectiveness of these policies in addressing the root causes of radicalisation and violent extremism.

These gaps and limitations suggest that while the EU has made significant efforts to prevent violent extremism, there is still room for improvement. Addressing these issues could enhance the effectiveness of the EU´s PVE policies and contribute to a safer and more cohesive society.

6 CONCLUSION

Youth radicalisation has become a significant challenge for the European Union and its member states. The rise of extremism and terrorism among young people poses a serious threat to the security and values of the EU. The EU has recognized the gravity of this challenge and has taken various measures to prevent and counter youth radicalisation. However, the EU also faces significant obstacles and limitations in its efforts to tackle this issue (Bąkowski, 2021).

One of the main challenges that the EU faces in combating youth radicalisation is the lack of harmonised legal frameworks and competencies among member states. Different states have different legal frameworks, making it challenging for the EU to create unified policies and strategies. This can create confusion and lead to inconsistencies in the implementation of anti-radicalisation measures. Another challenge is the need to respect the fundamental rights and freedoms of EU citizens, which can make it difficult to address the root causes of radicalisation that are often linked to social and economic factors. The EU must balance the need to protect its citizens from terrorism and extremism with the need to respect their basic rights and freedoms.

The principle of subsidiarity also poses a challenge to the EU´s efforts to combat youth radicalisation. According to this principle, the EU should only act in areas where its action is more effective than that of the member states. This principle respects the diversity and autonomy of the member states and their national, regional, and local authorities. Therefore, the EU cannot interfere with the policies and practices of the member states that are related to radicalism, unless there is a clear added value or a cross-border dimension that requires EU action. Additionally, Article 84 of the Treaty on the Functioning of the European Union (TFEU) poses another obstacle for the EU. This article only allows non-binding measures, such as recommendations, guidelines, or best practices, to encourage and assist Member States in preventing crime, including radicalisation. This article also implies that policies relevant to preventing radicalisation, such as those related to education, culture, or social

affairs, are outside the scope of the EU´s competence or are subject to the principle of subsidiarity.
Despite these limitations and obstacles, the EU has taken various measures to combat youth radicalisation. The EU has adopted legislation to counter terrorist content online, supported projects that promote education, social inclusion, and dialogue among young people, and created networks of experts to share best practices. These measures aim to prevent and counter the radicalisation of young people in the EU and to promote social cohesion and integration.

Sources

1. ALONSO, R. et al. Radicalisation Processes Leading to Acts of Terrorism. A Concise Report Prepared by the European Commission's Expert Group on Violent Radicalisation [online]. 2008, s. 20 [cit. 2023-12-06]. DOI: [1854/13568].
2. BĄKOWSKI, P. Preventing radicalisation in the European Union. Brussels: European Parliamentary Research Service, 2022. 21 s. ISBN 978-92-846-9968-1.
3. BARTLETT, J. – MILLER, C. The Edge of Violence: Towards Telling the Difference Between Violent and Non-Violent Radicalization. In Terrorism and Political Violence [online]. 2011, vol. 24, no.1, pp. 1-21. [cit. 07.12.2023]. Available at: https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09546553.2011.594923.
4. BENNETT, N. One Man's Radical: The Radicalisation Debate and Australian Counterterrorism Policy. Security challenges. 2019, vol. 15, no. 1, pp. 47-62. ISSN 1833-1459.
5. BURCHETT, J. et al. Counterterrorism policies, measures and tools in the EU. Policy Department for Citizens' Rights and Constitutional Affairs [online]. 2022 [cit. 2023-12-06]. Available at: https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/IPOL_STU(2022)730581.
6. COMMITTEE OF THE REGIONS. Combatting Radicalisation and Violent Extremism: Prevention mechanisms at local and regional level [online]. Opinion of the European Committee of the Regions. 2017, s. 4 [cit. 2023-12-06]. Available from: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52015IR6329.
7. COUNCIL OF THE EUROPEAN UNION. Revised EU Strategy for Combating Radicalisation and Recruitment to Terrorism [online]. 2008 [cit. 07.12.2023]. Available at: https://www.statewatch.org/media/documents/news/2008/nov/eu-council-r-and-r-revised-15175-08.pdf.
8. EUROPEAN COMISSION. Terrorist content online. In. home-affairs.ec.europa.eu [online]. 2023 [cit. 07.12.2023]. Available at: https://home-affairs.ec.europa.eu/policies/internal-security/counter-terrorism-and-radicalisation/prevention-radicalisation/terrorist-content-online_en.
9. EUROPEAN COMMISSION. Communication concerning terrorist recruitment – Addressing the factors contributing to violent radicalisation [online]. 2015 [cit. 2023-12-06]. COM/2005/0313 final. Available from: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52005DC0313.
10. EUROPEAN COMMISSION. Supporting the prevention of radicalisation leading to violent extremism. In. EUR-Lex [online]. 2016 [cit. 07.12.2023]. Available at: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52016DC0379.
11. EUROPEAN COUNCIL. EU Measures to Prevent Radicalism. In. Konsiliu m.europa.eu [online]. 2023 [cit. 07.12.2023]. Available at: https://www.con ilium. europa.eu/en/policies/fight-against-terrorism/preventing-radicalisation/.

12. EUROPEAN PARLIAMENT AND COUNCIL OF THE EUROPEAN UNION. Regulation (EU) 2021/784 of the European Parliament and of the Council of 29 April 2021 on addressing the dissemination of terrorist content online. In EUR-Lex [online]. 2021 [cit. 07.12.2023]. Available at: https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2021/784/oj.
13. EUROPOL. EU IRU Transparency Report. In Publications Office of the European Union, Luxembourg [online]. 2021 [cit. 07.12.2023]. Available at: https://www.europol.europa.eu/publications-events/publications/eu-iru-transparency-report-2021.
14. MAREŠ, M. Pravicový extremismus a radikalismus v ČR. Brno: Barrister & Principal, 2003. 655 s. ISBN 8086598454.
15. MCCANTS, W. – WATTS, C. U.S. Strategy for Countering Violent Extremism: An Assessment. In. Foreign Policy Research Institute [online]. 2012 [cit. 2023-12-06]. Available at: https://www.fpri.org/article/2012/12/u-s-strategy-for-countering-violent-extremism-an-assessment/.
16. MELHUISH, F. – HEATH-KELLY, Ch. Fighting terrorism at the local level: the European Union, radicalisation prevention and the negotiation of subsidiarity. In European Security [online]. 2021, vol. 31, no. 2, p. 327-343. [cit. 07.12.2023]. Available at: https://doi.org/10.1080/09662839.2021.2009458.
17. MUSOLINO, S. 2021. EU policies for preventing violent extremism: a new paradigm for action? In Revista CIDOB d'Afers Internacionals [online]. 2021, no.128, p. 39-57. [cit. 07.12.2023]. DOI doi.org/10.24241/rcai.2021.128.2.39/en.
18. OROSZ, P. – MIHÁLIK, J. Sprava a zľava: Politický extrémizmus na Slovensku. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 2023. 70 s. ISBN 978-80-572-0334-6.
19. RADICALISATION AWARENESS NETWORK. RAN polarisation management manual [online]. 2017 [cit. 2023-12-06]. Available from: https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/2020-09/ran_polarisation_management_manual_amsterdam_06072017_en.pdf.
20. RAN. 2023. About Radicalisation Awareness Network. In. home-affairs.ec.europa.eu [online]. 2023 [cit. 07.12.2023]. Available at: https://home-affairs.ec.europa.eu/networks/radicalisation-awareness-network-ran/about-ran_en.
21. SCHMID, A. P. Terrorism Prevention: Conceptual Issues (Definitions, Typologies and Theories). In Handbook of terrorism prevention and preparedness [online]. 2020. p. 24. [cit. 2023-12-06]. Available at: https://icct.nl/wp-content/uploads/2020/12/Handbook-of-Terrorism-Prevention-and-Preparedness.pdf.
22. WALKENHORST, D. et al. RAN Rehabilitation Manual: Rehabilitation of radicalised and terrorist offenders for first-line practitioners. In European Commission [online]. 2020 [cit. 2023-12-06]. Available at: https://home-affairs.ec.europa.eu/system/files/2020-06/ran_rehab_manual_en.pdf.

Contact

Mgr. Peter Orosz
Faculty of Social Sciences
University of Ss. Cyril and Methodius in Trnava
Bučianska 4/A, Trnava,
email: orosz1@ucm.sk

SBORY V RANÉM A ZRALÉM OBDOBÍ ANGLICKÝCH ORATORIÍ GEORGA FRIEDRICHA HÄNDELA

CHORUSES IN THE EARLY AND MATURE PERIODS OF GEORG FRIEDRIC HÄNDEL'S ENGLISH ORATORIOS

Katrin Sáčková

Abstrakt

Studie se zaměřuje na oratoria Georga Friedricha Händela, významného německého hudebního skladatele, která vznikla během jeho působení v Anglii. Hlavním cílem je objasnit postavení a význam sborů v raném a zralém období Händelových anglických oratorií. Podrobněji jsou analyzována některá z nich, kdy je poukázáno na jejich signifikantní znaky s přihlédnutím na vývoj skladatelova kompozičního stylu. Závěrem studie zdůrazňujeme význam Händelových oratorií a jejich trvalý vliv na hudbu. Händel dokázal spojit dramatickou sílu opery s duchovní tematikou oratoria, čímž vytvořil unikátní a nezapomenutelná díla, která dodnes oslovují posluchače po celém světě.

Klíčová slova: *oratorium, anglické oratorium, Georg Friedrich Händel, baroko, sbor*

Abstract

The study focuses on the oratorios of Georg Friederic Handel, a significant German composer, created during his time in England. The main aim of this study is to clarify the position and significance of choirs in the early and mature periods of Handel's English oratorios. Specifically, some of them are analysed in detail, highlighting their significant features while considering the development of the composer's compositional style. In conclusion, the study emphasizes the importance of Handel's oratorios and their enduring influence on music. Handel managed to blend the dramatic power of opera with the spiritual themes of oratorio, creating unique and unforgettable pieces that continue to captivate audiences worldwide.

Key words: *oratorio, English oratorio, Georg Friedrich Händel, baroque, chorus*

1 GEORG FRIEDRICH HÄNDEL V ANGLII

Georg Friedrich Händel (1685 – 1759) strávil v Londýně většinu svého života. Ve svém rozhovoru s hudebním historikem Sirem Johnem Hawkinsem kdysi řekl, že si v Anglii cení především svobody vyznání, protože v této zemi je náboženství záležitostí soukromou. V jeho slovech lze rozpoznat protestantského hudebníka, který v katolické Itálii, kde předtím působil, neměl dobré pocity.[1] V době Händelova příchodu země pozbyla svého tehdy největšího hudebníka Henryho Purcella (1659 – 1695). Händel hned po příjezdu během čtrnácti dní napsal operu *Rinaldo*, jež byla považována za největší úspěch sezóny.[2] Po skončení sezóny, 2. června 1711, se Händel rozhodl pro krátkou návštěvu Hannoveru.[3] Jelikož tam nebyla opera, Händelova kompoziční činnost směřovala k tvorbě nástrojových kompozic. Na podzim

[1] PEČMAN, R. 1985. *Georg Friedrich Händel.* Praha : Suprahon, 1985, s. 69.
[2] ROLLAND, R. 1959. *Händel.* Praha : SNKLHU – Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1959, s. 64-68.
[3] PEČMAN, R. 1985, s. 79.

roku 1712 byl Händel již zpátky v Londýně.[4] V dalších letech následně napsal ještě několik oper. Díky skladbě *Ode for the Birthday of Queen Anne HWV 74* se dostal do přízně královny a stal se oficiálním skladatelem anglického dvora.[5]

V roce 1717 pobýval Händel na zámku v Cannons. Věnoval se zde anglikánským duchovním skladbám (hymnům), cembalovým skladbám a zkomponoval také masku *Acis and Galatea HWV 49a*. Posléze odjel do Německa, kdy se po cestě zastavil ve svém rodném Halle. Následně v roce 1719 vrátil zpět do Londýna.[6]

Roku 1719 vznikla v Londýně Royal Academy of Music, jež se zaměřovala na kultivaci italské opery. Händel se společně s Giovannim Battistem Bononcinim (1670 – 1747) a Attiliem Malachiem Ariostem (1666 – 1729) dostal do jejího vedení. Následující roky však znamenaly pro Händela nejen zápas o udržení italské opery, ale také boj s konkurenčním typem opery, která byla zpopularizována především Johannem Christophem Pepuschem (1667 – 1752) prostřednictvím jeho *Žebrácké opery* (ballad opera).[7] Händelovi bylo předurčeno, aby se v nekonečném souboji, kterým procházel, postupně dostal na vrchol svého talentu a stvořil velká oratoria, která mu zajistila nesmrtelnost, a to i přes všechny výzvy, které mu přinesl jeho neúprosný boj. Své schopnosti rozvíjel během cesty, kterou procházel, ačkoli čelil porážkám i zdánlivě nepřemožitelným protivníkům.[8]

V roce 1737 Händel onemocněl, stihla jej mozková mrtvice a nebyl schopen používat pravou ruku. Věřil však, že se zcela vyléčí, proto veškerou energii soustředil do ozdravného pobytu v Cáchách. Jeho stav se zlepšil natolik, že mohl pohybovat jednotlivými prsty. Na konci roku 1737 se Händel znovu vrátil do Londýna, kde se pomalu začínala rýsovat jeho vrcholná oratorní tvorba.[9]

Posledních sedm roků svého života byl Händel postižený slepotou, avšak nepřestával pracovat, komponovat, dirigovat a hrát ve svých oratoriích. 6. dubna 1759 ještě hrál na varhany v oratoriu *Messiah*. Uprostřed jednoho čísla ho však začaly opouštět síly. Zemřel 14. dubna 1759 v Londýně ve věku 74 let.[10]

2 OBDOBÍ ANGLICKÝCH ORATORIÍ GEORGA FRIEDRICHA HÄNDELA

Georg Friedrich Händel zkomponoval celkem 29 oratorií, přičemž některé z nich byly revize. Lze je rozdělit do tří hlavních skupin – sborová opera, sborová kantáta a sborové drama. Není vždy možné přesně určit, do které skupiny dané oratorium patří, Důvodem jsou společné vnější a vnitřní znaky oratoria a opery.[11]

Svá první oratoria zkomponoval Händel mezi roky 1707 – 1708 když působil v Itálii. Jeho první dvě římská oratoria *Il trionfo del Tempo e del Disinganno* a *La Resurrezione* se vyznačují jednoduchou harmonií, skromným počtem sborů, ansámblů a orchestrální složky. Klasické tendence Händelova oratoria se začala krystalizovat až kolem roku 1718,

[4] HOGWOOD, CH. 2015. *Georg Friedrich Händel.* Praha : Vyšehrad, spol. s. r. o., 2015, s. 66-67.
[5] ROLLAND, R. 1959, s. 70-73.
[6] PEČMAN, R. 1985, s. 87-105.
[7] HOSTOMSKÁ, A. 1965. *Opera – průvodce operní tvorbou.* Praha : Státní hudební vydavatelství Praha. 1965, s. 308
[8] ROLLAND, R. 1959, s. 77.
[9] PEČMAN, R. 1985, s. 184-186.
[10] ROLLAND, R. 1959, s. 104.
[11] SÁČKOVÁ, K. 2022. Sbory v pozdních oratoriích Georga Friedricha Händela. In *Mezinárodní Masarykova konference pro doktorandy a mladé vědecké pracovníky*. Hradec Králové : Magnanimitas, 2022, s. 909.

kdy se přestěhoval do Anglie. V jeho anglických oratoriích jednotlivé složky postupně nabývaly větších rozměrů, počet dějství, respektive částí se zvýšil na tři a skladatel začal zvětšovat počet árií, recitativů i sborů. U nástrojové složky zvýšil počet použitých nástrojů a také do ní přidal nové.

Händelovu oratorní tvorbu v Anglii je možné rozdělit na rané období anglického oratoria (1718 – 1733), zralé období anglického oratoria (1738 – 1745) a pozdní oratoria (1746 – 1752).[12] Pozornost bude dále věnována ranému a zralému období anglických oratorií.

2.1 Rané období Händelova anglického oratoria

V Anglii bylo hlavním zájmem Georga Friedricha Händela představit sborovou hudbu, která jeho italským kompozicím chyběla.[13] Obzvlášť důležitou anglickou skladbou jako předchůdce Händelových anglických oratorií je maska *Acis and Galatea*[14] (1718).[15] Obsahuje recitativy, árie (pouze jedna ve formě da capo), ansámbly a sbory.[16] Dílo nasvědčuje, že Händel zamýšlel spojit všechny síly sborové i symfonické hudby do dramatického děje. To následně dokazovalo i oratorium *Esther*.[17]

První verze *Esther*[18] (1718)[19] je zjevně něco jako experiment, který vychází z deklamačního záměru Jeana Racina (1639 – 1699) – ze hry *Esther*, na níž je libreto založeno. Také se v ní objevuje vliv německého pašijového oratoria.[20, 21] Ve většině rukopisů není uveden hudební druh. Právě z tohoto důvodu je dílo v odborné literatuře označováno jako oratorium i jako maska. Skládá se ze šesti scén,[22] přičemž zápletka a motivy jsou nedotažené. Prosvítají jimi však individuální postavy – Herman (bas) a sbor Židů.[23] Obsah a charakter díla tvoří příběh ze Starého zákona. Význačné jsou sbory, jež se používají podobně jako sbor starověké řecké tragédie – nemají dramatickou funkci, ale jsou pouze komentátory děje. Objevuje se většinou na konci scén střídající se se sóly a duetem. Finále se tedy velmi podobá hymnu a též některým pozdějším Händelovým oratoriím. Orchestr[24] *Esther* je o něco větší než u *Acis and*

[12] Bližší informace k pozdním oratoriím jsou dostupné v příspěvku: SÁČKOVÁ, K. 2022. Sbory v pozdních oratoriích Georga Friedricha Händela. In *Mezinárodní Masarykova konference pro doktorandy a mladé vědecké pracovníky*. Hradec Králové : Magnanimitas, 2022

[13] HICKS, A. 2001. Handel, George Frideric. In *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*, volume 10, 2001, Oxford : Oxford University Press, s. 775.

[14] HÄNDEL, G. F. *Acis and Galatea*. Editor: Friedrich Chrysander. [partitura]. Georg Friedrich Händels Werke. Band 3. Leipzig: Deutsche Händelgesellschaft, 1858.

[15] Dílo má různá označení: serenáda, maska, pastorála anebo pastorální opera, opera**,** či malá opera a taktéž je označované jako oratorium. Přitom původně bylo koncipované jako maska o jednom dějství. Na základě katalogizace tematicko-systematického seznamu Händelových děl *Händel-Werke-Verzeichnis* a katalogizace Händelových společností se řadí mezi oratoria.

[16] SMITHER, H. E. 1977. *A History of the Oratorio: Vol. 2: The Oratorio in the Baroque Era: Prostestant Gemany and England.* United States of America : The University of North Carolina Press, 1977, s. 183-184.

[17] ROLLAND, R. 1959, s. 76.

[18] HÄNDEL, G. F. *Esther*. Editor: Friedrich Chrysander. [partitura]. Georg Friedrich Händels Werke. Band 40. Leipzig: Deutsche Händelgesellschaft, 1882

[19] Na základě katalogizace tematicko-systematického seznamu Händelových děl *Händel-Werke-Verzeichnis* a katalogizace Händelových společností se řadí mezi oratoria.

[20] HICKS, A. 2001, s. 775.

[21] Árie v *Esther* jsou téměř všechny ve formě da capo a některé jsou vypůjčené z *Brockes Passion*, stejně jako některá další čísla. In SMITHER, H. E. 1997. *A History of the Oratorio: Vol. 2*, s. 190.

[22] SMITHER, H. E. 1977. *A History of the Oratorio: Vol. 2*, s. 189.

[23] HOGWOOD, CH. 2015, s. 79.

[24] Orchestr zahrnoval: hoboj, trumpetu, dva francouzské rohy, dvoje housle, harfu a basso continuo. In SMITHER, H. E. 1977. *A History of the Oratorio: Vol. 2*, s. 192.

Galatea.[25] Dílo obsahuje všechny formální složky, jež Händel mísil mnoha různými způsoby v budoucích oratoriích a ve světských dílech, které nabývaly oratorní formy.[26]

Po složení první verze *Esther* se k ní Händel pravděpodobně přes deset let nevrátil. Po pozdější revizi byla *Esther*[27] (1732) rozdělena do tří dějství a každé mělo tři scény. Hudba se skládala z árií, duetů, sborů, a také byl rozšířen orchestr.[28, 29] Ve znovu oživené *Esther* se objevují v podobě sborů dva korunovační hymny[30] (inspirace dřívějšími díly, podobně jako u první verze). Jedná se tady o silně dramatickou práci se zvláště masivními a účinnými sbory.[31]

Händel využil úspěchu *Esther* a zkomponoval své další anglické oratorium *Deborah*[32] (1733), které představil v King's Theatre v Londýně. Složil ho rychle na základě hudby z dřívějších děl (včetně *Brockes Passion* a *Coronation Anthems*).[33] Děj je inspirován příběhem ze starozákonní Knihy soudců.[34] Vypovídá o konfliktu mezi Izraelity a Kanaány. Tento příběh stejně jako u *Esther* a většiny ostatních, které tvoří základ Händelových oratorií, byl jedním z těch, jež se dříve používaly jako téma oratorních libret v Itálii. V oratoriu je znatelný nedostatečný vývoj postav. Jeho síla je však v dramatické roli sborů, zejména v konfliktu mezi kněžími nepřátelských sil. Sborů je zde téměř stejný počet jako árií a jsou velmi významné. Převážná část sborů ztělesňuje kněží Izraelitů a pouze tři sbory kněží Baala. Většina z nich je po hudební stránce částečně anebo úplně převzata z Händelových předchozích děl, například finále všech tří dějství jsou zpracována z *Coronation Anthems*.[35] I přes nerovnoměrnou kvalitu byla *Deborah* úspěšná a oživena v různých oratoriích pozdějších kompozičních období až do roku 1756.[36] Kompoziční práce v *Deborah* jasně ukazuje cestu Händelových oratorií ve dvou ohledech: dramatickém použití sboru (sbory se přímo účastní na ději) a tendenci minimalizovat použití formy da capo v áriích.[37]

Oratorium *Athalia*[38] (1733), i když je stále trochu založené na hudebním materiálu *Brockes Passion*, se již pohybuje směrem k pojetí oratoria jako originálního druhu, zejména s přidáním varhanních koncertních čísel.[39] Tištěné libreto *Athalie* nazývalo dílo „Oratorium: neboli Posvátné drama"[40] a je založeno na stejnojmenné tragédii *Athalie* J. Racina.[41] Dílo

[25] SMITHER, H. E. 1977. *A History of the Oratorio: Vol. 2*, s. 190-192.
[26] HICKS, A. 2001, s. 775.
[27] HÄNDEL, G. F. *Esther*. Editor: Friedrich Chrysander. [partitura]. Georg Friedrich Händels Werke. Band 41. Leipzig: Deutsche Händelgesellschaft, 1882
[28] Orchestr zahrnoval: zobcové flétny, hoboje, fagoty a anglické rohy, tři trumpety, tympány, smyčcové nástroje a basso continuo (zahrnující theorbu, harfu, dvě cembala a dvoje varhany. In SMITHER, Howard E. 1977. *A History of the Oratorio: Vol. 2*, s. 199.
[29] SMITHER, H. E. 1977. *A History of the Oratorio: Vol. 2*, s. 192-199.
[30] Hymny – *My Heart is Indting* a *Zadok the Priest*.
[31] BLAKEMAN, E. 2011. *The Faber Pocket Guide to Handel*. London : Faber and Faber, 2011, s. 188.
[32] HÄNDEL, G. F. *Deborah*. Editor: Friedrich Chrysander. [partitura]. Georg Friedrich Händels Werke. Band 29. Leipzig: Deutsche Händelgesellschaft, 1869.
[33] Jako by Händel používal svá první anglická oratoria jako prostředek k revizi minulé práce. In HICKS, Anthony. 2001, s. 775.
[34] BLAKEMAN, E. 2011, s. 189.
[35] SMITHER, H. E. 1977. *A History of the Oratorio: Vol. 2*, s. 201-203.
[36] BLAKEMAN, E. 2011, s. 189.
[37] SMITHER, H. E. 1977. *A History of the Oratorio: Vol. 2*, s. 202.
[38] HÄNDEL, G. F. *Athalia*. Editor: Friedrich Chrysander. [partitura]. Georg Friedrich Händels Werke. Band 5. Leipzig: Deutsche Händelgesellschaft, 1859.
[39] HICKS, A. 2001, s. 775.
[40] Kombinace výrazů používaných dříve pro *Esther* (ve verzi 1732) a *Deborah*. Posvátné drama – jinými slovy jde v podstatě o operu bez jevištního děje. In SMITHER, H. 1997. *A History of the Oratorio: Vol. 2*, s. 205.

ukazuje flexibilitu a originalitu hudební struktury, kombinující novým způsobem sóla se sborem.[42] Podobně jako u první verze *Esther*, i zde je význačný sbor, jež se používá podobně jako sbor starověké řecké tragédie.[43] V *Athalii* má zvláštní význam úzký vztah mezi hudbou a dramatem, jež nenalézáme u Händelových dřívějších oratorií. Důležitým faktorem přispívajícím k dramatické kontinuitě je důraz na non-da capo árie. Tento typ árie se zde používá více než v *Deborah* a v dalším oratoriu *Saul* je ještě rozsáhlejší. V oratoriu *Athalia* se více využívá také recitativ accompagnato. Pět recitativů je doprovázeno orchestrem, na rozdíl od *Deborah*, která měla dva a v následném oratoriu *Saul* se jejich počet zvýšil na osm.[44]

2.2 Zralé období Händelova anglického oratoria

Pět let, které dělily *Athalii* od dalšího oratoria *Saul*, byly pro Händela primárně roky operní. Nicméně popularita italské opery v Anglii začala klesat. I přes velké úspěchy jeho oratorií (1732 – 1733) se nezdálo, že by měl v úmyslu opustit operu. O tři roky později (1735) obdržel Händel dopis obsahující libreto k oratoriu *Saul* od Charlese Jennense (1700 – 1773),[45] na nějž odpověděl:[46]

„*Obdržel jsem Váš velmi potěšující dopis s přiloženým oratoriem. Právě se chystám do Tunbridge, ale to, co jsem ve spěchu stihl přečíst, mě naplnilo velikým uspokojením. Budu tam mít více volného času, abych si ho přečetl s veškerou pozorností, kterou si zasluhuje. Neexistuje žádná jistota, jaké budou plány pro příští sezónu, avšak je pravděpodobné, že bude možné to či ono uskutečnit a já si tedy dovolím Vás na to upozornit, neboť jsem Vám nesmírně zavázán za Vaši laskavou starost, kterou v této věci projevujete.*“[47, 48]

Za další dva roky se Händel pustil do komponování oratoria *Saul*[49] (1738). O biblické příběhy Saula i Davida se zajímali hudebníci a libretisti již dávno; například Giacomo Carissimi (1605 – 1674) *David et Jonathas,* Reinhard Keiser – *Der siegende David* nebo John Christopher (1712 – 1795) – *David's Lamentations over Saul and Jonathan*. Podle R. Pečmana s největší pravděpodobností neměla tato uvedená díla na Händela vliv.

Händel pojal *Saula* nejen jako postavu starozákonní, ale i jako postavu dramatickou. Vytvořil scény slavnostních průvodů, smutečních pochodů anebo duchovního vytržení. Dílo bylo rozděleno do dějství a partitura obsahovala jevištní pokyny. Jeho divadelní inscenace by mohla prokázat jeho skutečnou velikost. *Saul* se dá tedy považovat za řeckou tragédii.[50]

---

[41] SMITHER, H. 1997. *A History of the Oratorio: Vol. 2*, s. 205.
[42] LEE, J. R. 2009. Handel's Little-Known Third Oratorio: The Juicy, Murderous Athalia. In *San Francisco Classical Voice*. [Online]. 2009. [cit. 2023-05-09]. Dostupné na: <https://www.sfcv.org/content/handel's-little-known-third-oratorio-juicy-murderous-emathaliaem>, odst. 15-16.
[43] SMITHER, H. E. 1977. *A History of the Oratorio: Vol. 2*, s. 352.
[44] SMITHER, H. E. 1977. *A History of the Oratorio: Vol. 2*, s. 208.
[45] Ch. Jennens napsal libreto také k oratoriím *Messiah* a *Belshazzar*. In SMITHER, H. 1997. *A History of the Oratorio: Vol. 2*, s. 211.
[46] SMITHER, H. E. 1977. *A History of the Oratorio: Vol. 2*, s. 210-201.
[47] „*I received your very agreeable Letter with the inclosed Oratorio. I am just going to Tunbridge, yet what I could read of it in haste, gave me great deal of Satisfaction. I shall have more leisure time there to read it with all the Attention it deserves. There is no certainty of any Scheme for next Season, but it is probable that some thing or other may be done, of which I shall take the Liberty to give you notice being extreamly obliged to you for the generous Concern you show upon this account.*“
[48] SMITHER, H. E. 1977. *A History of the Oratorio: Vol. 2*, s. 211.
[49] HÄNDEL, G. F. *Saul*. Editor: Friedrich Chrysander. [partitura]. Georg Friedrich Händels Werke. Band 13. Leipzig: Deutsche Händelgesellschaft, 1862.
[50] PEČMAN, R. 1985, s. 214-215.

Jak uvádí Ch. Hogwood, velkou úlohu v *Saulovi* sehrál orchestr. Händel se pokoušel dosáhnout maximálního účinku orchestru tím, že k flétnám, třem trombonům, harfě, teorbě a sólovým varhanám přidal zvonkohru pro "speciální efekty". Dokonce použil zvonkohru i jako doprovod pro jeden recitativ a také k vylepšení zvukové barevnosti tance izraelských žen.[51] I přesto tyto barvy využíval Händel během celého oratoria s mírou.

Jak je zmíněno výše, důraz byl kladen nejen na orchestr, ale i na sbor. *Saul* je strukturálně vyvážený dvěma velkými sborově-sólovými komplexy, které rámují oratorium na začátku a na konci.[52] V obrovských sborech s cantem firmem se skladatel inspiroval protestanskými chorály a také do nich vnesl svou vlastní invenci. Použil sborové árie da capo a sborové ciaccony vycházející ze sestupné kvarty anebo z krátkého rytmického ostinátního basu.[53] Nejvíce efektním a zároveň krátkým sborem je „*Envy! Eldest born of hell!*“ na začátku druhého dějství. Ten představuje dramaticky nosnou součást děje, je vystavěn z ostinátního basu a ze začátku s doprovodem tečkovaného rytmu. Struktura se poté uvolňuje v prospěch silné akordové textury a v závěru opět nastupuje předchozí styl – ostinato a tečkovaný rytmus.[54] Sbory v dřívějších oratoriích měly převážně pasivní funkci, no setkáváme se zde již s novým pojetím sboru – vstupuje do dramatu a je jeho organickou součástí.[55]

Některé části *Saula* vznikly z Händelova hudebního materiálu. Využil jednu ze svých triových sonát, ale také použil převzatý materiál od jiných autorů, například skladby pro klávesové nástroje od Johanna Kuhnaua (1660 – 1722) a *Te Deum* od Francesca Uria (1631 – 1719).[56] V každém případě se Händel opíral pouze o tematický materiál a ten nově zpracovával.[57]

Po dokončení *Saula* se za pouhé čtyři dny vrhl do komponování jednoho ze svých nejslavnějších děl – oratoria *Israel in Egypt*[58] (1738).[59] *Israel in Egypt* je sborová epopej – není to oratorium se sbory, nýbrž bylo od začátku do konce ze sborů přímo vytvořeno. Ale toto odvážné pojetí oratoria nemělo u tehdejšího publika pochopení.[60] Důvodem bylo využití biblických textů v divadle,[61] což ve společnosti vyvolalo velkou debatu, zda je vhodné je používat v divadle.[62] Text libreta byl sestaven velmi narychlo a není zřejmé, kdo Händelovi pomáhal při jeho tvoření. Je však pravděpodobné, že si ho napsal sám – byl dobrým znalcem Bible.

Celé dílo zkomponoval na základě jeho starších děl a také z děl jiných autorů[63] (jak tomu bylo i u *Saula*). Skladatel považoval *Israel in Egypt* za umělecký experiment, a to jak z pohledu hudební výstavby, tak i zvukomalby. Mezi ostatními oratorii má zvláštní postavení – postrádá dramatický děj a charaktery jeho postav nejsou profilovány. Uchvacující je ale práce se sbory,

[51] HOGWOOD, CH. 2015, s. 164.
[52] SMITHER, H. E. 1977. *A History of the Oratorio: Vol. 2*, s. 222.
[53] BUKOFZER, M. F. 1986, s. 481.
[54] SMITHER, H. E. 1977. *A History of the Oratorio: Vol. 2*, s. 222-223.
[55] LANG, P. H. 2012. *George Frideric Handel*. New York : Dover Publications, Inc., 2012, s. 305.
[56] HOGWOOD, CH. 2015, s. 164.
[57] SMITHER, H. E. 1977. *A History of the Oratorio: Vol. 2*, s. 226.
[58] HÄNDEL, G. F. *Israel in Egypt*. Editor: Friedrich Chrysander. [partitura]. Georg Friedrich Händels Werke. Band 16. Leipzig: Deutsche Händelgesellschaft, 1863.
[59] PEČMAN, R. 1985, s. 220.
[60] ROLLAND, R. 1959, s. 94.
[61] Provedeno nescénicky, koncertně.
[62] HOGWOOD, CH. 2015, s. 167.
[63] Händel důsledně materiál přepracoval, tím pádem není skoro rozpoznatelný hudební pramen, ze kterého čerpal. In PEČMAN, R. 1985, s. 222.

s nimiž je ztvárněno epické vyprávění či vykreslování přírodních katastrof. Ve sborech Händel využil mnoho výrazových prostředků: sborový recitativ, sborové arioso, jednoduché i dvojité fugy či prokomponovaného dramatického způsobu vyjádření.

Druhé dějství oratoria otevírá dvojsbor, pomocí kterého vylíčil egyptské rány.[64] Zvolil si pro něj téma z italské skladby *Serenata* od Alessandra Stradelly (1639 – 1682). Jeho instrumentální úvod s ostře tečkovaným rytmem rozvedl jak ve sboru, tak v orchestru, kde jsou přidány i bohaté figurace.[65]

Oratorium *Israel in Egypt* mělo v té době celkově tři provedení. Druhé provedení bylo zkráceno a proloženo několika áriemi v italském jazyce, aby Händel zachránil neúspěch jeho premiéry. Toto představení se již těšilo oblibě a na úspěch navázalo i provedení třetí.[66]

Jediným nástupcem ve stejné linii předešlého díla byl *Messiah*[67] (1741),[68] ve kterém Händel nejen zajistil rovnováhu mezi sólovou a sborovou hudbou, ale jeho oratorium rovněž dosáhlo svého statusu nejslavnějšího oratoria ze všech Händelových oratorií.[69] Má mezi nimi své vlastní postavení a je netypickým dílem[70] – není dramatické (nemá dramatickou formu, neobsahuje žádné postavy ani přímou řeč) a texty nemají liturgickou funkci. Dílo je tedy možné charakterizovat jako oratorní epos a slouží pouze na zbožné rozjímání.[71]

Händel komponoval oratorium *Messiah* bez přerušení a typických strukturálních změn. Podporou k tomu byla i vhodnost libreta od Jennense, jež použil texty ze Starého i Nového zákona, které citlivě propojil a upravil.[72] Libretista v díle společně s Händelem své myšlenky objektivizují – zajímal je obecně lidský Kristův osud.[73] V *Messiah* se promítá souvislý vývoj od proroctví přes zmrtvýchvstání až po příslib spasení a je alegorií na všechny hlavní svátky křesťanského roku.[74]

Händel se při komponování inspiroval severoněmeckým kantátovým oratoriem, jež mělo vliv na některé ze sborů. V expozičních částech nacházíme podobné postupy jako v tzv. vánočních oratoriích, které zaznívají zejména v první části Händelovy skladby o životě Ježíšově. Dále pak navázal na tradici oratorních pašijí, jež jsou znatelné v tragických výjevech vztahujících se k Spasitelově utrpení a smrti. Největší byl vliv chrámové kantáty, vycházející ze Starého a Nového zákona, a ze sólových a sborových zpěvních forem. Týkalo se to oblasti recitativu, árií, sboru apod.[75]

Ačkoliv libretem se *Messiah* blíží spíše k *Israel in Egypt* (díky biblické povaze libreta), jeho hudba se podobá hudbě Händelova klasického anglického oratoria, a to v jeho rovnováze

[64] Celkem je egyptských ran 10, ve dvojsboru „*He spake the word*“ byly vylíčeny 3 egyptské rány. In PEČMAN, R. 1985, s. 222.
[65] PEČMAN, R. 1985, s. 220-224.
[66] HOGWOOD, CH. 2015, s. 167-168.
[67] HÄNDEL, G. F. *Messiah*. Editor: Friedrich Chrysander. [partitura]. Georg Friedrich Händels Werke. Band 45. Leipzig: Deutsche Händelgesellschaft, 1902.
[68] *Messiah* představuje zdokonalení myšlenky, která začala v *Israel in Egypt* – vyprávění reflexivního sborového oratoria. In SMITHER, H. E. 1997. *A History of the Oratorio: Vol. 2*, s. 371.
[69] HICKS, A. 2001, s. 775.
[70] Nepatří ani do jedné ze tří hlavních skupin – sborová opera, sborová kantáta a sborové drama.
[71] BUKOFZER, M. F. 1986, s. 479.
[72] HOGWOOD, CH. 2015, s. 180-181.
[73] PEČMAN, R. 1985, s. 234.
[74] HOGWOOD, CH. 2015, s. 181.
[75] PEČMAN, R. 1985, s. 235.

mezi sólovými a sborovými čísly. Každá část zahrnuje přibližně tolik sborů jako árií. Tato čísla jsou často spojována jednoduchými nebo doprovázenými recitativy.[76] *Messiah* je velmi vyrovnaný i vnitřně – árie a sbory hovoří jednotnou řečí a elementy lyrické, epické a dramatické se vzájemně prolínají.[77]
Do árií vnesl Händel nové rysy. Snažil se v nich uplatňovat a propojovat postupy, které u jiných skladatelů byly izolovány. Vhodným příkladem je tenorová árie č. 41, v níž oživil formu árie da capo pomocí prokomponování doprovodné orchestrální složky, kterým dostala koncertantní charakter.

Přibližně jedna třetina árií[78] je psána v tanečním stylu. K vyjádření pastorálních nálad nebo jemných afektů využíval Händel sicilianu – například „*He shall feed his flock*“. Giga byla využívaná k vyjádření radosti – například „*Rejoice greatly, O daughter*“.[79]

Sbory velkých rozměrů a různorodostí se vyznačují velkou významností pro strukturu díla.[80] Hudebním pokračováním sól anebo duetů jsou tři sbory – „*O thou that tellest*“ (sólový sbor), „*How beautiful are the feet*“ (může být interpretován i jako duet sborů) a „*O death, where is thy sting?*“ (duet sborů). *Messiah* je pravděpodobně nejznámější a nejoblíbenější právě pro jeho slavnostní hymny v podobě sborů, jejichž hlavním příkladem je sbor „*Hallelujah*“ z konce druhé části. Mezi jiné sbory slavnostního charakteru patří komplex tří sborů, který tvoří finále oratoria. Odlišného charakteru je však první a druhý sbor ze 2. části: „*Behold the Lamb of God*“ a „*Surely, He hath borne our griefs*“, které přispívají k tragické náladě pomalým tempem a jejich atmosféru dotváří tečkovaný rytmus.

Orchestr používaný v oratoriu *Messiah* není velký. H. E. Smither ve své knize poukazuje na Händelův rukopis (dokončil ho před odjezdem do Dublinu), kde byly v partituře zapsány smyčce a basso continuo, taktéž ve vybraných áriích i sborech trumpety a pro sbor „*Hallelujah*“ i tympány. Neexistují žádné náznaky o hobojích, fagotech, lesních rozích nebo varhanech.[81] Avšak při provádění oratoria v Londýně byly Händelem přidány právě hoboje, fagoty, ba dokonce zdvojené party smyčcových nástrojů.[82] Partitura díla obsahuje pouze dvě instrumentální čísla – úvodní francouzskou předehru a *Pifu* (taktéž nazývanou *Pastorální symfonií*), jež je sicilianou pro smyčce.

Messiah patří mezi nejvýznamnější Händelova díla, a to jak svou vlastní hudební hodnotou, tak svým vlivem na následující hudební historii. Händel se však v nejbližších časech nevrátil k tomuto kompozičnímu způsobu oratoria. Skoro ve všech jeho předchozích i následných oratoriích (s výjimkou *Israel in Egypt*) je role sboru druhořadá roli sólistů. Jednou se však ještě odklonil, a to v *Occasional Oratorio,* které není ani vyprávěcí (narativní), ani dramatické.[83]

[76] SMITHER, H. E. 1977. *A History of the Oratorio: Vol. 2*, s. 256.
[77] PEČMAN, R. 1985, s. 239.
[78] Týká se i duetů.
[79] SMITHER, Howard E. 1977. *A History of the Oratorio: Vol. 2*, s. 265-266.
[80] BUKOFZER, Manfred F. 1986, s. 480.
[81] SMITHER, Howard E. 1977. *A History of the Oratorio: Vol. 2*, s. 261-268.
[82] HOGWOOD Christopher. 2015, s. 181.
[83] SMITHER, Howard E. 1977. *A History of the Oratorio: Vol. 2*, s. 268.

Použitá literatura

1. BLAKEMAN, E. 2011. *The Faber Pocket Guide to Handel.* London : Faber and Faber, 2011. 336 s. ISBN 978-0-571-23831-6.
2. BUKOFZER, M. F. *Hudba v období baroka*. Bratislava : Opus, 1986. 677 s. ISBN 616-86.
3. HÄNDEL, G. F. *Acis and Galatea*. Editor: Friedrich Chrysander. [partitura]. Georg Friedrich Händels Werke. Band 3. Leipzig: Deutsche Händelgesellschaft, 1858.
4. HÄNDEL, G. F. *Athalia*. Editor: Friedrich Chrysander. [partitura]. Georg Friedrich Händels Werke. Band 5. Leipzig: Deutsche Händelgesellschaft, 1859.
5. HÄNDEL, G. F. *Deborah*. Editor: Friedrich Chrysander. [partitura]. Georg Friedrich Händels Werke. Band 29. Leipzig: Deutsche Händelgesellschaft, 1869.
6. HÄNDEL, G. F. *Esther*. Editor: Friedrich Chrysander. [partitura]. Georg Friedrich Händels Werke. Band 40. Leipzig: Deutsche Händelgesellschaft, 1882.
7. HÄNDEL, G. F. *Esther*. Editor: Friedrich Chrysander. [partitura]. Georg Friedrich Händels Werke. Band 41. Leipzig: Deutsche Händelgesellschaft, 1882.
8. HÄNDEL, G. F. *Israel in Egypt*. Editor: Friedrich Chrysander. [partitura]. Georg Friedrich Händels Werke. Band 16. Leipzig: Deutsche Händelgesellschaft, 1863.
9. HÄNDEL, G. F. *Messiah*. Editor: Friedrich Chrysander. [partitura]. Georg Friedrich Händels Werke. Band 45. Leipzig: Deutsche Händelgesellschaft, 1902.
10. HÄNDEL, G. F. *Saul*. Editor: Friedrich Chrysander. [partitura]. Georg Friedrich Händels Werke. Band 13. Leipzig: Deutsche Händelgesellschaft, 1862.
11. HICKS, A. 2001**.** Handel, George Frideric. In *The New Grove Dictionary of Music and Musicians*, volume 10. 2001, 929 s. ISBN 0-19-517067-9.
12. HOGWOOD, CH. 2015. *Georg Friedrich Händel.* Praha : Vyšehrad, spol. s. r. o., 2015. 376 s. ISBN 978-80-7429-474-7.
13. HOSTOMSKÁ, A. 1965. *Opera – průvodce operní tvorbou.* Praha : Státní hudební vydavatelství Praha, 1965. 831 s.
14. LANG, P. H. *George Frideric Handel*. New York : Dover Publications, Inc., 2012. 784 s. ISBN 0-486-29227-4.
15. LEE, J. R. 2009. Handel's Little-Known Third Oratorio: The Juicy, Murderous Athalia. In *San Francisco Classical Voice*. [Online]. 2009. [cit. 2023-05-09]. Dostupné na: <https://www.sfcv.org/content/handel's-little-known-third-oratorio-juicy-murderous-emathaliaem>.
16. PEČMAN, R. *Georg Friedrich Händel*. Praha : Suprahon, 1985. 392 s. ISBN 02-008-85.
17. ROLLAND, R. *Händel*. Praha : SNKLHU – Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1959. 284 s.
18. SÁČKOVÁ, K. 2022. Sbory v pozdních oratoriích Georga Friedricha Händela. In *Mezinárodní Masarykova konference pro doktorandy a mladé vědecké pracovníky*. Hradec Králové : Magnanimitas, 2022. ISBN 978-80-87952-37-5, s. 908-915.
19. SMITHER, H. E. *A History of the Oratorio Vol. 2: The Oratorio in the Baroque Era: Protestant Germany and England*. United States of America : The University of North Carolina Press, 1977. 420 s. ISBN 0-8078-1294-3.

Kontaktní údaje

Mgr. Katrin Sáčková, DiS.
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Pedagogická fakulta
Tr. A. Hlinku 1, 949 01 Nitra
Tel: 0951 010 208
email: katrin.sackova@ukf.sk

POSTAVA ČERTA AKO FIGURÁLNY VARIANT ANTAGONISTU ROZPRÁVOK TYPU ATU 301: PROLOGOMENA

DEVIL AS A FIGURAL ANTAGONISTIC VARIANT OF FOLK TALE TYPE ATU 301: PROLOGOMENA

Bernadette Pažitná

Abstrakt

Predkladaný príspevok sa zacieľuje na arcinaratívnu postavu čerta ako figurálny variant škodcu (Propp) v klasických ľudových rozprávkach a komparačne i mýtoch. Keďže ide o typ postavy frekventovaný predovšetkým v európskych, konkrétne slovanských čarovných naratívoch, náš výskum sa viaže na príbehy uvedenej proveniencie. Za reprezentatívny sujet sme zvolili slovenskú ľudovú rozprávku *O Valibukovi* zo zbierky Eugena Šparnensisa zapísanú v *Prostonárodňom Zábavníku V.* Štúdia predstavuje vstupný vhľad do problematiky, akési základné vymedzenie podstaty tejto postavy a jej ťažiskových osobitostí s ohľadom na figurálne paralely inonárodných prapríbehov.

Kľúčové slová: *antagonista, čert, ATU 301*

Abstract

The given paper focuses on the arch-narrative devil character as a figural variant of the villain (Propp) in classic folk tales and comparatively also myths. Whereas research deals with character types frequently mostly in European, specifically Slavic magical tales, our investigation is bound to stories of stated provenance. Slovak folk tale *O Valibukovi* from *Prostonárodní Zábavník V*. edited by Eugen Šparnensis is the research's representative sujet. The study is an introduction to the problematics, some fundamental delimination of the character's essence, and his principal peculiarity about figural parallels of foreign arch-narratives.

Key words: *antagonist, devil, ATU 301*

1 ŠKODCA A JEHO FUNKCIA

Dej a dramatickú štruktúru klasických ľudových rozprávok buduje sujetotvorná opozícia dobro – zlo, na ktorej sa zásadne podieľa postava antagonistu, škodcu, hrdinovho nepriateľa a protivníka, reprezentanta a nositeľa zla v mnohorakých podobách. „Pohádky mají svou zvláštní čistotnost ve zlu... pěstují zlo samoúčelně a téměř z principu. Tento princip zla můžete chápat jako pohádkovou variantu metafyzické víry v zlé bohy, ďábly a podobné personifikace záporu (...) Je to prostě psychologický zákon, který najdete v životě jednotlivců i národů; je potřeba soustředit všechno zlé, vše, čeho se bojíme, čemu nedůvěřujeme a co nenávidíme, na nositele pokud možno určité a izolované“ (Čapek, 1971, s. 120 – 121). Vzhľadom na rozsiahle množstvo čarovných naratívov na celom svete je i figurálna varieta antagonistických postáv výrazne široká. Typickými rozprávkovými zloduchmi sú draci, čarodejnice, ľudojedi, obri, macochy a iné bytosti, špecializované na to, aby konali zlo pre zlo samé. Jednou z týchto bytostí je i postava čerta, ktorou sa tu mienime zaoberať.

2 ROZPRÁVKOVÁ LÁTKA ATU 301

V našom bádaní sa dlhodobo sústredíme prednostne na čarovné naratívy, ktoré podľa Aarneho-Thompsonovho-Utherovho (skrátene ATU) medzinárodného katalógu rozprávkových typov zaraďujeme k látke 301 *Princezné v podzemí* (*The Three Stolen Princesses*). Ťažisková rozprávková látka pozostáva z niekoľkých invariantných motívov, sujetových epizód, ako je motív únosu princeznej/hľadanej osoby netvorom, hrdinova katabáza a vyslobodenie princeznej/hľadanej osoby. Všetky uvedené dejotvorné motívy v rozprávke *O Valibukovi* súvisia s postavou čerta, ktorý reprezentuje kľúčový figurálny variant antagonistu v danom diapazóne príbehov i všeobecne v rámci rozprávok a iných arcinaratívov.

3 POSTAVA ČERTA AKO FIGURÁLNY VARIANT ŠKODCU

3. 1 Zakladné východiská postavy

Tento prototyp škodcu sa v rozprávkach, ale aj iných folklórnych žánroch, považuje za jednu z najfrekventovanejších postáv ľudovej slovesnosti. Stelesňuje figuratívny variant slovanského démona a jeho konkrétna podoba v ľudových rozprávkach vznikla ako prepojenie kresťanských i predkresťanských predstáv. Postava čerta niekedy reprezentuje antagonistu par excellence, inde sa objavuje ako hrdinov čiastočný pomocník (Haase, 2008, s. 264). Obvykle sa však rozprávkový čert stvárňuje ako hlúpy, čo ho charakterovo približuje k postave obra (Röhrich, 2004, s. 679). Okrem typu ATU 301 postava čerta často vystupuje aj v typoch ATU 475 *Hrdina ako ohrievač pekelného kotla* (*The Man as Heater of Hell's Kettle*) a ATU 461 *Tri vlasy z čertovej brady* (*Three Hairs from the Devil's Beard*). Spája sa s niektorými ďalšími nepriateľskými bytosťami, ako sú striga, čarodejník a pod. Kedysi mali termíny ako čert, diabol, ale aj démon, zlý duch alebo obor synonimický význam a bez ohľadu na to, ktorý z týchto pojmov charakterizoval rozprávkového antagonistu, reprezentovali vo svojej podstate jednu a tú istú postavu (predovšetkým v nemeckých textoch) (Thompson, 1977, s. 97). Príkladom je i slovenská rozprávka *O Valibukovi,* kde sa najprv píše o „čertoch" (Šparnensis, In: Polívka, 1923, s. 276) a potom o „diabloch" (ibid. 277). Aj napriek funkčnému prekrývaniu napríklad s postavou strigy je postava čerta v rozprávkach „rýdzo mužskou postavou" (Podracká, 2002, s. 94).

3.2 Antropomorfná fyziognómia a somatické špecifiká

Čert, tiež známy ako „pokušiteľ, pekelník, zlý duch" je, podobne ako napríklad drak, „nadprirodzená bytosť polymorfnej podoby, stelesnenie zla a pekelných síl" (Botík – Slavkovský a kol., 1995, s. 73). Postava čerta sa vyznačuje akousi deformáciou personálnych tvarov čo je podľa slovenského literárneho vedca Petra Milčáka typické pre jednu skupinu zásvetných postáv. K tejto skupine radí napríklad aj postavy čertov a ježibáb (2006, s. 63). Čert sa obyčajne vyznačuje animálnymi prvkami, ako sú chvost, rohy, kopytá a srsť. Od nepamäti sa zobrazuje v tomto zoomorfnom habituse a v mnohých príbehoch na seba berie vzhľad konkrétnych zvierat, predovšetkým capa a barana (ibid., s. 73). Túto animálnu podobu dozaista získava pre podobnosť s fyzickými rysmi, ako sú rohy a kopytá. V slovenskom variante typu ATU 301 s názvom *Stribrnozlaté zámky a zlatá jablčka* hrdinovi skočí do náručia namiesto bieleho baránka čierny: *„... hneď [hrdina] zrak aj sluch stratil a do pekla ho ta po- tvora, len čertisko, zaniesol"* (Polívka, 1923, s. 316). Čert mení svoju odpudivú podobu a maskuje svoj charakter, aby v tele nevinného baránka nachytal hrdinu a priviedol ho do nešťastia (motív G303.3.3.1.7. podľa *Motif-index of folk literature* Stitha Thompsona). Aj z tohto dôvodu sa zberatelia ľudových rozprávok často neutiekajú k opisu vizuálu tejto postavy, ktorý je dobre známy a hlboko vštepený do povedomia Európanov. Rozprávači však zvyknú upozorniť na takú vlastnosť, akou je polycefália. Tá totiž nie je pre čerta úplne typická, ale v slovensko-českých príbehoch sa objavuje často. Je znakom fantastickosti

postavy a dotvrdzuje jej mytologicko-rozprávkovú podstatu a absolútne neľudský charakter. „Zásvetné postavy, ktoré zastupujú sily zla, musia byť modelované takým spôsobom, aby boli percepčne pôsobivé a vo svojej substitučnej funkcii jednoznačne stotožniteľné, ľahko zaraditeľné, nespochybniteľné či nezameniteľné. Jednoznačná identifikovateľnosť sa v tomto zmysle spája v prvej línii spravidla s výzorom, s podobou týchto postáv“ (Milčák, 2006, s. 63).

3.3 Topografické relácie ATU 301 a postavy čerta

Invariantnú zložku naratívov typu 301 predstavuje topografický motív podzemia, podsvetia, pekla a ich synoným, pričom vždy ide o nejaký typ chtonického, temného priestoru situovaného mimo ľudského sveta, ergo za jeho hranicami. Všetky príbehy totiž zo štrukturálneho hľadiska podliehajú topografickej binaritnej opozícii hore – dole, ktorá rozvíja širokú škálu súvislých binarít, ako je ľudský svet – podsvetie, svetlo – tma a i. „*Až prišla jedna stará čarodejnica, ktorá mu [kráľovi] vyjavila, že jeho dcéry chodia na tanec do pekla, dě s čerti na samích britvách a nožoch tancujú. Kráľ sa márne snažil svoje deti od toho zlého osvobodiť, a čerti, keď sa o tom dozvedeli, princezky v pekle zadržali“* (Šparnensis, In: Polívka, 1923, s. 276). „Účinky zla sa smerom k personálnym postavám, ktoré sa stávajú jeho obeťou, prejavujú ... stratou prirodzeného personálneho životného priestoru (život v jaskyniach, v tmavých dierach v spoločnosti drakov) alebo aj uväznením... (Milčák, 2006, s. 66). V prípade kľúčovej rozprávkovej látky ide o kategorickú zmenu priestoru, ktorá nesuvísi len s prostou stratou, na ktorú upozorňuje Peter Milčák, ale v kontexte skúmanej postavy antagonistu vo forme čerta ide o prirodzené premiestnenie do oblasti pekla, kam táto postava prináleží i na základe nie len rozprávkových, ale aj mytologicko-náboženských konotácií. Prostredníctvom podzemného toposu sa spája pojem straty prirodzeného životného priestoru a uväznenia, pretože podsvetie ako uzavretý priestor pripomína väzenie. V biblii sa vyskytujú pasáže, ktoré takto popisujú peklo (2 Pt, 2:4), alebo sa o ňom dokonca priamo vyjadrujú: „*Až sa dovŕši tisíc rokov, bude satan uväznený zo svojho väzenia...“*(Zjv 20,7). Práve kresťansko-židovská tradícia pevne zakorenená v našom kultúrno-geografickom okruhu (slovensko-českom) tak nejak najprirodzenejšie stmeľuje antagonistickú postavu čerta a ďaleký, takmer nedosiahnuteľný topos pekla. V rozprávke O Valibukovi sa k nim hrdina dostane po náročnej ceste: *„... prídu na veľkú lúku a tam ... na prostredku nájdu mnoho piesku ... Nech potom ešte hlbšie kopú; až vykopú 100 laktorou, prídu na peknú rovinu. Tam nech sa dajú prievozníkovi previezť cez veľkú rieku. Na druhej strane uvidia veľký mlyn, kde sami diabli melú“* (Šparnensis, In: Polívka, 1923, s. 277).

4 ARCHETYP TIEŇA A TRICKSTERA

Čarovné rozprávky tematizujú dobrodružný príbeh, v ktorom je implicitne, ale veľmi hutne a presne obsiahnutá archetypálna výpoveď (Franzová, 1998, s. 15). Podľa zakladateľa analytickej psychológie a archetypológie, Carla Gustava Junga, je archetyp “bezčasový, stále existujúci a operatívny” praobraz, typická forma alebo vzorec správania (1997, s. 44 – 64). Na základe tejto Jungovej koncepcie sa postava škodcu, hrdinovho nepriateľa, viaže na archetyp tieňa, ktorý vyjadruje všetky negatívne črty osobnosti. Tieň sa vyznačuje prítomnosťou a zapríčinením zla v rôznych podobách práve tak, ako ho zastupuje postava škodcu a jej reprezentant čert. Tieň nastoľuje nejednotu a nepriateľstvo (Franzová, 1998, s. 95), tak ako čerti, ktorí v príbehu unesú princezné a väznia ich v ďalekom a nehostinnom podzemí.

Archetyp tieňa je variabilný. Neexistuje izolovane, je dynamický a schopný premeny (Mattoonová, 1987, s. 41). Presahuje k iným archetypom a podľa Franzovej každý ďalší archetyp má okrem svojej osobitej charakteristiky a podoby aj druhú, t. j. tieňovú stránku (1998, s. 32). Čert vystupuje v príbehoch ako prefíkaný ľstivec, a jeho prefikánosť je jedna z vlastností, pre ktorú je považovaný za Jungov archetyp šibala. „...oxymorické spojenie

človek – zviera, ktoré sémantizuje diablovu biologickú (fyzickú i psychickú) nediferencovanosť, je pre postavu šibala typické“ (Danišová, 2021, s. 162). Jung sčasti považuje trickstera za stelesnenie tieňa, ktorý v arcinaratívoch môže nadobudnúť niekoľko podôb a jednou z nich je i postava čerta. Čerti prefikane obalamutia svoju obeť a využívajú ideálnu návnadu – tanec a zábavu: *“...dcéry [kráľa] chodia na tanec do pekla de s čerti ... tancujú”* (Šparnensis, In: Polívka, 1923, s. 276). Trickster má okrem toho v arcinaratívoch, rovnako ako postava čerta, výhradne maskulínnu podstatu a vyznačuje sa výrazným apetítom, ale aj žiadostivosťou voči ženám (Leeming, 2009, s. 386). Trickster dokáže meniť svoj vzhľad podľa ľubovôle (Leeming, 2009, s. 386), z toho dôvodu v niektorých epizódach vystupuje napríklad ako čierny baran (napr. *Stríbrnozlaté zámky a zlatá jablíčka*).

5 MYTOLOGICKO-NÁBOŽENSKÉ FIGURÁLNE PARALELY

V svetových mytológiách možno o postave čerta premýšľať vo vzťahu k rôznym démonom, zlým duchom a numinóznym antagonistickým bytostiam (Drascek – Frenchkowski, 2010, s. 383 – 384). Zodpovedá mu napríklad zoroastrický Angra Mainyu, pán zlých dévov, alebo mongolský boh smrti Erlik. Z hľadiska typickej antropomorfnej fyziognómie čerta (napol človek, napol cap) existuje v rámci svetových náboženských koncpetov niekoľko mytologicko-náboženských figurálnych paralel. Patrí k nim napríklad hebrejský Se'irim. Toto meno pochádza z hebrejského slova Sa'ir, čo v preklade znamená “cap” a vyskytuje sa v židovskom targume, ale aj v biblickej knihe proroka Izaiáša (13:21), kde je Sa'ír, teda cap vykreslený ako bytosť, ktorá osídľuje neobývanú pustinu a prázdnotu napadnutú zlom, alebo v starozákonnej knihe Levitikus, kde v slovenskom preklade toto stvorenie nadobudlo pomenovanie “bes” (Lv 17:7). Za alternatívu môžeme považovať aj gréckeho satyra alebo grécko-rímskeho fauna. Okrem prastarých príbehov sú aj zo stredoveku známe predstavy o čarodejniciach, ktoré sa vzduchom premiestňovali na capoch a kozách (Biederman, 2008, s. 153). Mytologicko-rozprávkové figúry čerta či diabla sú dôkazom toho, že ide o výraznú arcinaratívnu postavu, ktorá sa vyskytuje v majorite svetových kultúr.

Použitá literatúra

1. *Biblia: Sväté písmo starého a nového zákona.* Trnava: Spolok svätého Vojtecha, 2012, 1885 s. ISBN 978-80-7162-888-0.
2. BIEDERMAN, H. *Lexikon symbolů*. Praha: BETA – Dobrovský, 2008. 503 s. ISBN 978-80-7306-362-7.
3. BOTÍK J. – SLAVKOVSKÝ, P. a kol. *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska 1.* Bratislava: Veda, 1995. 456 s. Bez ISBN.
4. ČAPEK, K. *Marsyas čili na okraji literatury*. Praha: Československý spisovatel, 1971. 384 s. Bez ISBN.
5. DANIŠOVÁ, N. *Marginálie k figure šibala v arcinaratívoch: Tematologicko-kultúrne súvislosti.* Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2021. 202 s. ISBN 978-80-558-1807-8.
6. Drascek, D. – Frenchkowski, T. Teufel. In: *Enzyklopädie des Märchens: Band 12*. Berlin: Walter de Gruyter, 2017. 240 s. ISBN 978-3110-1859-42.
7. FRANZ, M.L. *Psychologický výklad poáhádek*. Praha: Portál, 1998. 184 s. ISBN 978-8026-2086-31.
8. GRAVES, R. *Řecké mýty*. Praha: Levné knihy, 2004. 738 s. ISBN 80-7309-153-4.
9. HAASE, D. (ed.) *The Greenwood Encyklopedia of Folktales and Fairytales. Vol. 2: G – P*. Westport – London: Greenwood, 2007. 416 s. ISBN 978-0313-3344-36.
10. JUNG, C.G. *Výbor z díla II.: Archetypy a nevědomí*. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka, 1997. 265 s. ISBN 80-85880-16-4.

11. LEEMING, D. *The Oxford Companion to World Mythology*. Oxford: Oxford University Press, 2009. 469 s. ISBN 978-0-19-538708-7.
12. MATTOON, M.A. *The Archetype of Shadow in a Split World*. Einsiedeln: Daimon Verlag, 1986. 442 s. ISBN 978-3856-3050-62.
13. MILČÁK, P. *Postava a jej kompetencie v rozprávkovom texte*. Levoča: Modrý Peter, 2006. 92 s. ISBN 80-85515-73-3.
14. PODRACKÁ, D. *Jazyky z draka: mytológia slovenských rozprávok*. Martin: Matica slovenská, 2002. 344 s. ISBN 80-7090-664-2.
15. POLÍVKA, J. *Súpis slovenských rozprávok: sväzok I.* Turčiansky sv. Martin: Matica slovenská s podporou Českej akademie věd a umění, 1923. 335 s. Bez ISBN.
16. PROPP, V.J. *Morfologie pohádky a jiné studie*. Jinočany: HandH, 2008. 400 s. ISBN 978-8073-1908-59.
17. ROHRICH, L. Riese, Riesin. In: *Enzyklopädie des Märchens: Band 11*. Berlin: Walter de Gruyter, 2017, s. 668 – 682. ISBN 978-3-11-017565-3.
18. THOMSPON, S. *Motif-index of Folk-literature: a classification of narrative elements in folktales, ballades, myths, fables, mediaeval romances, exempla, fabliaux, jest-books, and local legends*. Bloomington: Indiana University Press, 1955. 556 s. ISBN 978-0253-3388-15.
19. TILLE, V. *Soupis českých pohádek: sväzek I.* Praha: Česká akademie věd a umění, 1934. 1112 s. Bez ISBN.

Kontaktné údaje

Mgr. Bernadette Pažitná
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Filozofická fakulta
Hodžova 1, Nitra 949 74
Tel.: 0915 635 456
Email: bernadettepazitna@gmail.com

PAVOL STRAUSS V OPTIKE AUDIOVIZUÁLNYCH MÉDIÍ

PAVOL STRAUSS IN THE OPTICS OF AUDIOVISUAL MEDIA

Michal Krauter

Abstrakt

Pavol Strauss bol slovenský lekár, filozof, básnik, prozaik, esejista, prekladateľ, konvertita zo židovstva na katolicizmus. Príspevok má za cieľ priblížiť problematiku reflektovania osobnosti Pavla Straussa optikou audiovizuálnych médií – televíznych dokumentov a rozhlasových relácií, ktoré o ňom vznikli a ktoré spoluvytvárajú mozaiku názorov a spomienok na túto pozoruhodnú osobnosť slovenských dejín.

Kľúčové slová: *Pavol Strauss, audiovizuálne médiá, televízna tvorba, rozhlasová tvorba*

Abstract

Pavol Strauss was a Slovak doctor, philosopher, poet, prose writer, essayist, translator who converted from Judaism to Catholicism. The aim of this paper is to present the issue of reflecting on the personality of Pavol Strauss through the lens of audiovisual media – television documentaries and radio programmes that have been produced about him and which co-create a mosaic of opinions and memories of this remarkable personality of Slovak history.

Key words: *Pavol Strauss, Audiovisual media, Television production, Radio production*

1 ÚVOD

Príspevok má za cieľ priblížiť problematiku reflektovania osobnosti Pavla Straussa optikou audiovizuálnych médií – televíznych dokumentov a rozhlasových relácií. Pavol Strauss (30. august 1912 – 3. jún 1994) bol slovenský lekár, filozof, básnik, prozaik, esejista, prekladateľ, konvertita zo židovstva na katolicizmus. Ján Gallik ho nazval fenoménom, „ktorý sa rodí možno raz za sto rokov. A požehnaná je zem, národ, spoločenstvo, z ktorého vzíde takáto osobnosť. Otázkou je, či si ju daná spoločnosť, národ vôbec zaslúži, keď ju ani poriadne nepozná“ (In Žilka – Gallik 2018, 19).

Život a dielo Pavla Straussa sa stali najmä po zmene politickej situácie roku 1989 predmetom (znovu)oživeného záujmu odborníkov z rôznych vedeckých oblastí. Z odborných a vedeckých prác knižného charakteru výberovo možno spomenúť aspoň zborník štúdií, esejí, rozhovorov a spomienok *Duchovnosť ako princíp tvorby* (2001), publikáciu Márie Bátorovej *Paradoxy Pavla Straussa* (2006), zborník *Pavol Strauss a katolícka moderna* (2014), či doteraz najkomplexnejší životopis z pera Martina Kolejáka s názvom *Pavol Strauss, hľadač pravdy* (2013). Nenahraditeľné miesto v šírení odkazu Pavla Straussa má od svojho vzniku roku 2003 aj *Spolok priateľov MUDr. Pavla Straussa*. Ten svoju úlohu spĺňa napríklad prostredníctvom vydávania periodika *Listy PS*, knižných publikácií, z ktorých možno spomenúť sériu venovanú Straussovmu životu a odkazu: *Pavol Strauss, prorok novej evanjelizácie* (2018) editorov Tibora Žilku a Jána Gallika, *Náčrt biografie Pavla Straussa* (2018) autora Martina Kolejáka, novénu z pera Tomáša Pružinca *Deväť dní s Pavlom Straussom alias deviatnik láskavého človeka* (2021), či zamýšľanú publikáciu *Pavol Strauss, svedok cnosti* ako výstup z projektu *Hodnoty a cnosti v diele, v myslení a v živote Pavla Straussa* realizovaného na Filozofickej fakulte Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre. Najrozsiahlejším počinom však

doteraz zostáva desaťzväzková edícia *Zobraných literárnych a mysliteľských diel* vydaná pri príležitosti stého výročia narodenia Pavla Straussa (*S výhľadom do nekonečna*, *Hudba plaší smrť*, *Rekviem za neumieranie*, *Skalpelom i perom*, *Ozveny vnútorných hlasov*, *Aforistické iskrenie*, *Život je provizórium*, *Slovenské básne*, *Nemecké básne/Deutsche Gedichte*, *Preklady a korešpondencia*).

2 PAVOL STRAUSS V OPTIKE TELEVÍZNEJ TVORBY

Osobnosť Pavla Straussa sa stala námetom dvoch televíznych dokumentov z produkcie slovenskej verejnoprávnej televízie. Roku 1993, teda ešte počas Straussovho života, vznikol dokument v rámci cyklu *Profily* a roku 2013 mu bol venovaný diel z cyklu *Patróni ľudskosti*.
Oba televízne dokumenty z hľadiska faktografickej nasýtenosti v zásade neprekonávajú známe a všeobecne dostupné informácie o živote a diele Pavla Straussa. Originálnymi sú však jednak pre prítomnosť samotného Straussa v prvom z uvedených, ako aj pre svedectvá ľudí, ktorí Straussa poznali a prinášajú osobný pohľad a odkrývajú azda aj nové, nepoznané a nepublikované nuansy tejto osobnosti, ktorú v *Profiloch* moderátorka Dana Herrmannová označila za jedného z posledných univerzálnych ľudí v renesančnom zmysle tohto slova.
Cieľom autorov je zachytiť Straussov život v relatívnej komplexnosti. Uvažujúc o detstve, v ktorom podľa Straussa tkvie podstata šťastia, sa v *Profiloch* zmieňuje o zásadnej úlohe matky a starého otca z matkinej strany Bartolomeja Kuxa, ktorý bol lekárom v Liptovskom Svätom Mikuláši (súčasný názov Liptovský Mikuláš vznikol odstránením prívlastku Svätý roku 1952). Táto informácia nie je bezvýznamná, nakoľko sám Strauss spätne vníma podstatný vplyv starého otca na svoje neskoršie rozhodnutie stať sa lekárom. Otec mal naňho v tom čase relatívne malý dosah, pretože bojoval na fronte prvej svetovej vojny. V knihe *Človek pre nikoho* (2000) sa Strauss o tomto období zmieňuje: „*Otec narukoval roku 1913 na manévre do Kotorskej boky a tam ho zastihla i prvá svetová vojna. S mamkou a s mojou dadou Zuzkou z Kraľovian sme žili u starého otca na námestí v Mikuláši, vedľa Seeligovie domu*“ (Strauss 2000, 21). V *Patrónoch ľudskosti* sa divák dokonca dozvedá, že matku považoval za akýsi „princíp trvania“. Zaiste ide o odvolanie sa na Straussove úvahy o postave matky v knihe *Človek pre nikoho*: „*Matka – či je to len žena a niečo viac? Je to princíp trvania. Záštita detských chorôb. Nachýlená nad detskou postieľkou vystupuje zo sveta záhad a ústi doň skorou smrťou*“ (ibid., 25).
Obdobie Straussovho dospievania a neskoršieho vysokoškolského štúdia medicíny bolo poznačené výraznými náboženskými a ideologickými zmenami. Hoci sa narodil do židovského náboženského prostredia, jeho vzťah k viere bol spočiatku skôr vlažný a navštevovanie bohoslužieb bolo skôr zvykové, než aby pramenilo z vnútorného presvedčenia. Počas pražského štúdia začal sympatizovať s marxistickou ideológiou, v ktorej videl východisko v riešení osobných i dobových spoločenských problémov. Paradoxom je, že s odstupom času v marxizme videl aj zárodok svojej cesty ku kresťanstvu, konfesionálne katolicizmu, ako sa o tom vyznáva v *Profiloch*. V *Patrónoch ľudskosti* sa poukazuje na Straussovo uvedomenie si nevyhnutnosti pokánia a zmeny seba samého. Martin Koleják vo svojej publikácii *Pavol Strauss, hľadač pravdy* v tejto súvislosti cituje slová Júliusa Rybáka, ktorý povedal, „že Strauss svoju komunistickú fázu považuje za prvú fázu konverzie“ (2013, 53 – 54). Ak marxistická etapa bola prvou fázou Straussovej konverzie, „na jeho druhú konverziu mali veľký vplyv jeho neskorší krstní rodičia – manželia Munkovci“ (ibid., 54), rovnako konvertiti zo židovstva. Konverzia na katolícku vieru mala, ako sa spomína v *Patrónoch ľudskosti*, vplyv aj na Straussov vzťah k židovstvu. Ak bol spočiatku vlažným židom, odteraz bol súčasne židom i kresťanom, ktorý podľa vlastných slov v jednej ruke držal Starý zákon a v druhej Nový zákon: „*Opačne, vo chvíli, keď mi bolo jasné, že Ježiš Kristus je Boží Syn, prisľúbený Mesiáš a Vykupiteľ, stal som sa kresťanom a židom*“ (Strauss 2000, 141).

Osobný i profesionálny život Pavla Straussa by bol nemysliteľný bez hudby a poézie, ktoré s jeho lekárskym povolaním tvorili jednotu. V *Profiloch* uvažuje, že hudba a poézia majú svoj zdroj v tom, čo človek nepozná a čo ho presahuje. A ako lekár uvažuje o pozitívnych účinkoch hudby na chorého človeka, ktorý súčasne trpí nielen telesne, ale aj duševne. Strauss nebol iba príjemcom poézie a literatúry vôbec, ale umelecké písanie bolo integrálnou súčasťou jeho života minimálne od študentských čias, akýmsi prostriedkom vyrovnávania sa s vlastnou konečnosťou, princípom trvania a večnosti, ako sa divák dozvedá v *Patrónoch ľudskosti*.

Svedectvá ľudí, ktorí Pavla Straussa osobne poznali, spoluvytvárajú mozaiku jeho života plastickejšie, než by to dokázalo iba reprodukovanie napríklad na základe archívnych materiálov. Spomenúť možno slová literárneho vedca Andreja Červeňáka o zdrojoch, z ktorých sa napájala Straussova tvorba – a to hebrejská duchovnosť, rímska kultúra, germánska filozofia a slovanská (slovenská) senzibilita. Z týchto pozícií Strauss uvažoval aj o zmysle ľudského života a jeho cieli. Rusista a prekladateľ Július Rybák videl v Straussovi predovšetkým básnika, v ktorom ostatné činnosti boli iba jednou zo stránok jeho osobnosti. Nakoniec básnik Milan Rúfus ho vnímal ako kultivovaného mysliteľa, náročného na vnímanie, ktorého dielo však stojí za vynaložené úsilie (*profily*). Zhrnujúco možno tvrdiť, že Strauss bol všeobecne považovaný za človeka s vysokým ľudským a morálnym statusom.

3 PAVOL STRAUSS V OPTIKE ROZHLASOVEJ TVORBY

Rozhlasová tvorba má v súvislosti s Pavlom Straussom bohatšie zastúpenie. Ide predovšetkým o diskusné relácie, ktoré boli vysielané naživo a do ktorých sa prostredníctvom telefonátov mohli zapojiť aj rozhlasoví poslucháči.

Roku 2006 vznikla v rámci cyklu *Od ucha k duchu* z produkcie slovenského katolíckeho rádia Lumen časť venovaná Pavlovi Straussovi. Moderátorkou bola Mária Čigášová a hosťami Július Rybák, Jozef Leščinský, Ľubomír Raši a Jozef Šišila. Relácia je formálne vystavaná ako súbor svedectiev, názorov a hodnotiacich stanovísk v súvislosti so životom a umeleckou i filozofickou tvorbou Pavla Straussa. Július Rybák pripomína potrebu skúmať Straussov život cez tri línie, ktoré sám Strauss považoval za piliere, na ktorých bol postavený jeho život – ako o tom píše v knihe *Človek pre nikoho –*, a to cez hudbu, ku ktorej podľa Rybáka nadobudol vzťah prostredníctvom matky, vynikajúcej hudobníčky, cez medicínu, v čom zásadnú úlohu, ako už bolo spomenuté, zohral starý otec z matkinej strany Bartolomej Kux, a cez myšlienku a slovo, ktoré Strauss kultivoval na podnetnej báze liptovskomikulášskeho gymnázia a Hodžovho samovzdelávacieho spolku. Straussovou devízou bola jeho citlivosť, vlastná umelecky cítiacim dušiam, s akou vnímal a hodnotil svoju súčasnosť, neobchádzajúc ani hrozby nastupujúceho nacizmu. Ľubomír Raši uvažuje širšie o genius loci dobového Liptovského Svätého Mikuláša, ktorý podľa jeho slov pôsobil aj na Straussa. Bolo to mesto, v ktorom až do nástupu nacizmu spolunažívali evanjelici, katolíci i židia. Martin Koleják v *Náčrte biografie Pavla Straussa* opisuje atmosféru vtedajšieho Liptovského Svätého Mikuláša nasledovne: „Toto prostredie, v ktorom vyrastal [Pavol Strauss – pozn. M. K.], vytváralo predpoklady pre úctu alebo rešpekt voči ľuďom rôzneho náboženského presvedčenia, zároveň vyvolávalo otázku o poslaní a pravdivosti toho-ktorého náboženstva. Okrem toho ho trápila aj otázka pravdivosti rôznych filozofických a ideologických názorov“ (2018, 12). Z osobností, ktoré mali vplyv na Straussa, zmieňuje kanonika, teológa doktora Jozefa Kožára, ktorý angažoval mladých ľudí i umelcov. V tejto súvislosti sa stretával aj so Straussom, v tom čase mladým hľadajúcim človekom koketujúcim s marxizmom, s ktorým viedol vášnivé debaty a ktorý 28. augusta 1942 z jeho rúk prijíma sviatosť krstu. Ako je všeobecne známe a spomína sa i v predchádzajúcej kapitole, Straussova konverzia sa opierala aj o ďalší pilier, ktorým bola rodina konvertitov Munkovcov, z ktorej manželia František a Gizela sa stali aj jeho krstnými rodičmi. Čím mu boli Munkovci blízki, bolo azda to, čím

žila takpovediac i Straussova duša – hudbou, literatúrou a vierou. Skutočnosť, že Strauss na rozdiel od Munkovcov prežil kataklizmy druhej svetovej vojny, vnímal ako dlh, ktorý mal voči životu. Podľa neho sa svet nezmení, ak sa človek ako jednotlivec nezmení, a hoci je čo i len akokoľvek nepatrný, je súčasťou veľkého vesmíru, za ktorý nesie zodpovednosť.

V produkcii Rozhlasu a televízie Slovenska vznikol roku 2012 fíčer Mirjany Šišolákovej s názvom *Neznámy známy Pavol Strauss*. Aj tu sa poslucháč dozvedá všeobecne známe informácie zo života Pavla Straussa, zaujímavejšie sú však svedectvá a hodnotiace stanoviská pozvaných hostí. V Straussovi sa vzácne spájalo povolanie lekára a spisovateľa, sám seba považoval za píšuceho lekára, ktorého k tvorbe primäl strach zo smrti a pominutia zo sveta bez stopy. Július Rybák v tejto súvislosti v zborníku *Duchovnosť ako princíp tvorby* cituje Straussove slová z jeho po nemecky písaného denníka: „Mám strach pred smrťou, mám strach zo zániku. Keď toto napíšem, hádam nezaniknem nadobro“ (2001, 60). Straussova tvorba mala svoje podlažie jednak v intelektuálnej časti rodiny z matkinej strany (Kuxovci), jednak tkvela v jeho žitej viere a medicíne, ako to zmieňuje literárna vedkyňa Marta Žilková. Literárny vedec Tibor Žilka zase vyzdvihuje Straussa-esejistu, v čom je podľa neho porovnateľný napríklad s Vladimírom Mináčom, okrem iného uznávaným slovenským esejistom, no Strauss je pre svoj filozofický tón ťažšie čitateľný. Chápe Straussovu tvorbu ako tvorbu pre akúsi elitu, čo ho stavalo do pozície mysliteľa a autora, ktorý bol vždy v menšine ako cudzorodý prvok. Straussa začali mnohí vnímať ako spisovateľa až po smrti. Odznievajú tu tiež úvahy o Straussovom prenasledovaní zo strany dvoch totalitných režimov, pričom sa konštatuje, čo tvrdil aj sám Strauss, totiž že počas nacizmu trpel pre svoj židovský pôvod, neskôr za komunizmu pre svoju príslušnosť ku Katolíckej cirkvi. Na tejto ceste však nebol osamotený, pretože „posilou mu boli pápeži, ktorí v týchto ťažkých časoch ukazovali jasný smer, a tiež mučeníci z radov laikov, kňazov a biskupov, ktorí pre vieru trpeli“ (Koleják 2018, 12). Napriek prežitému utrpeniu zostával pokorným, vľúdnym, vrúcnym a vtipným človekom. Syn Jozef Strauss sa zmieňuje o jednej otcovej vlastnosti, ktorú s nadsadením nazýva negatívnou, ktorou bola jeho dôverčivosť, azda až naivita voči ľudom. Odporúčal nachádzať na každom človeku aspoň niečo dobré. Strauss-lekár nijako nezaostával za Straussom-esejistom – ako lekár patril k chirurgickej špičke, vykonávajúc operačné zákroky, ktoré sa v danej dobe na Slovensku neuskutočňovali.

V rádiu Lumen vznikla roku 2012 v cykle *Literárna kaviareň* relácia *Straussove proroctvá* s moderátorkou Hildou Michalíkovou a hostkou literárnou vedkyňou Máriou Bátorovou. Relácia mala premiéru 3. júna, teda v deň výročia Straussovho úmrtia. Podstatnú časť tvorí čítanie z tvorby Pavla Straussa sprevádzané krátkymi vstupmi hostky. Bátorová sa zmieňuje o svojej publikácii *Paradoxy Pavla Straussa* z roku 2006, v ktorej ho zaradila do skupiny autorov tvoriacich tzv. vnútorný exil. Treba dodať, že Bátorová sa dlhodobo a systematicky venuje autorom a ich prinavracaniu do kontextu literatúry, ktorí v čase totality zostávali literárnou vedou nepovšimnutí a nereflektovaní, príp. reflektovaní iba nedostatočne a skreslene. So Straussom sa stretávala od 80. rokov minulého storočia; rozpomína sa naňho ako na milého a vtipného človeka. Osvetľuje aj známy fakt Straussovho koketovania s marxizmom, ktoré vyplývalo z akejsi dobovej módy. Nakoniec prichádza k poznaniu, že táto ideológia nie je cestou. Rozchádza sa s ňou a neskôr – ako sa už prv naznačilo – aj pod vplyvom kanonika Jozefa Kožára a rodiny Munkovcov konvertuje. Straussa charakterizovalo dialektické myslenie a typický bol preňho životný optimizmus, ktorý podľa Bátorovej vystihoval výrok, že „človek môže všetko stratiť a pritom môže všetko mať“.

Dňa 29. septembra 2012 odvysielalo rádio lumen v cykle *Od ucha k duchu* ďalšiu reláciu venovanú Pavlovi Straussovi, tentoraz pri príležitosti stého výročia jeho narodenia. Moderátorom relácie bol Pavol Jurčaga, hosťami syn Pavla Straussa Jozef Strauss, nevesta Zuzana Straussová, katolícki kňazi Martin Koleják a Pavol Ondrík. Relácia má sumarizačný charakter s cieľom relatívne komplexne reflektovať život a tvorbu Pavla Straussa. Zhrnujúco

sa spomína jeho detstvo, osobitne jeho vrúcny vzťah s matkou, ktorá bola preňho nielen „princípom trvania“, ako ju nazval v diele *Človek pre nikoho,* ale tiež „princípom istoty“ a „tieňom neviditeľna“, schopná odovzdať to, čo človeka presahuje. Významným človekom v jeho živote bola neskoršia rehoľníčka, vincentka sestra Kamila, ktorá pôsobila v ich rodine ako guvernantka. Tá ho ako dieťa vodievala do katolíckeho kostola na bohoslužby a keď si Strauss neskoršie spomína na svoju konverziu, vidí jej dôvod aj v modlitbách a osobnom príklade tejto ženy. Reflektuje sa jeho ideologické a duchovné dozrievanie. Od prvotného očarenia ideami marxizmu, ktoré v akejsi latentnej podobe vnímal už v Hodžovom samovzdelávacom krúžku počas gymnaziálnych štúdií, cez štúdium východných náboženstiev (napríklad budhizmu), štúdium filozofov Kanta, Nietzscheho, Feuerbacha a iných, až po stretnutie s rodinou Munkovcov, ktorá ho priviedla ku katolíckej viere a zároveň ku Gizele Munkovej vzhliadal ako k svojej matke. Príčiny obrátenia sa k ideám marxizmu treba u Straussa vnímať v optike jeho silného sociálneho cítenia, keď naňho doliehalo vykorisťovanie pracujúcich vo fabrikách, ako to spomína Jozef Strauss, a práve marxizmus sa javil ako východisko v riešení dobových spoločenských problémov. Po konverzii to bola viera, ktorá mu pomáhala prekonať aj perzekúcie päťdesiatych rokov, keď pôsobil ako lekár v Skalici a viac ráz bol vypočúvaný Štátnou bezpečnosťou. Na posledný deň jeho života si spomínala nevesta Zuzana Straussová, keď ešte v to ráno si do svojho denníka zapísal vetu: „Smrť neovplyvní vesmírny čas“. Zvečnená je aj na pamätnej tabuli, ktorá je umiestnená na stene budovy Filozofickej fakulty Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, v ktorej v minulosti Pavol Strauss pôsobil, keď slúžila ešte ako mestská poliklinika.

Štúdia je výstupom z projektov ZML-2023/1-373:191006 *Hodnoty a cnosti v diele, v myslení a v živote Pavla Straussa* a VEGA 1/0143/21 *Antisemitské etnické stereotypy v médiách a literatúre krajín V4*.

Použitá literatúra

1. KOLEJÁK, M. *Pavol Strauss, hľadač pravdy*. Gelnica: G-ATELIÉR, 2013. 304 s. ISBN 978-80-971153-4-0.
2. KOLEJÁK, M. *Náčrt biografie Pavla Straussa*. Gelnica: G-ATELIÉR, 2018. 74 s. ISBN 978-80-89739-13-4.
3. STRAUSS, P. *Človek pre nikoho*. Bratislava: DAKA, 2000. 190 s. ISBN 80-967378-6-4.
4. ŽILKA, T. (ed.). *Duchovnosť ako princíp tvorby*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, 2001. 166 s. ISBN 80-8050-408-3.
5. ŽILKA, T., GALLIK, J. (eds.). *Pavol Strauss, prorok novej evanjelizácie*. Gelnica: G-ATELIÉR, 2018. 245 s. ISBN 978-80-89739-14-1.
6. *Profily: Pavol Strauss* [televízny dokument]. Slovenská televízia. Slovensko, 1993.
7. *Patróni ľudskosti: Pavol Strauss* [televízny dokument]. Rozhlas a televízia Slovenska. Slovensko, 2013.
8. *Od ucha k duchu: Pavol Strauss* [rozhlasová relácia]. Rádio Lumen. Slovensko, 2006.
9. *Neznámy známy Pavol Strauss* [rozhlasová relácia]. Rozhlas a televízia Slovenska. Slovensko, 2012.
10. *Literárna kaviareň: Straussove proroctvá* [rozhlasová relácia]. Rádio Lumen. Slovensko, 2012.
11. *Od ucha k duchu: Storočnica Pavla Straussa* [rozhlasová relácia]. Rádio Lumen. Slovensko, 2012.

Kontaktné údaje
Mgr. Michal Krauter
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Fakulta stredoeurópskych štúdií
Dražovská 4, 949 01 Nitra
Slovenská republika
Tel: +421 949 614 231
email: michal.krauter@ukf.sk

REFLECTION OF ANTI-SEMITISM IN THE WORKS OF SLOVAK POST-WAR AUTHORS

Monika Adamická

Abstract

The article discusses the manifestations of anti-Semitism in Slovak literature of the post-war period, focusing mainly on the work of contemporary Slovak authors, on a comparison of works written and published before 1989 and after the revolution, which meant the change of the political regime in Czechoslovakia and the transition from totalitarian to democratic polity. It points to differences in the approach to the issue of xenophobic expressions towards the Jewish minority in society. The starting points are the works of authors of Jewish and non-Jewish descent. In the case of Jewish authors, it is mainly the memoir literature of the first generation of survivors. The work of non-Jewish authors is largely marked by the experience of the Holocaust from the position of an observer or personal contacts with survivors and their memories.

Key words: *Jewry, Holocaust, antisemitism, memoir literature, Slovak post-war literature*

1 ANTISEMITISM[1]

Anti-Semitism is defined as a secularized and ideologically conditioned anti-Judaism that historical roots in the New Testament (Blecha 2002, 26). The term anti-Semitism was first used in 1879 by the German journalist Wilhelm Marr (Wistrich 2002, 35). Marr was convinced that the Jews controlled German society precisely by gaining control of the press and the stock market. At the same time, he directly linked the Judaization of Germany to the development of materialism and capitalism, as the Jews were considered a nation of good merchants, constantly acquiring larger possessions. Marr does not speak directly about the elimination of the Jews, but his works nevertheless became the basis of a future Nazi pogrom against the Jews.

In the Slovak environment, there was a pre-war autochthonous non-racial anti-Semitism, which was formed on several levels (Nižňanský 2005, 187):

1. the Christian level based on the basic thesis that the Jews crucified Christ - there was a very strong Christian element in Slovakia and therefore the Christian level is one of the dominant starting points of pre-war anti-Semitism (among other things, the president of the war-torn Slovak Republic was the Catholic priest Jozef Tiso),
2. the national (linguistic) level was based on historical events of the formation of Slovak peculiarity and national consciousness, when during the national liberation processes in the 19th century and at the beginning of the 20th century (during the violent Hungarianization of Slovaks) Jews were a means of Hungarianization and spoke Hungarian, German or Yiddish,
3. the economic level was based on the fact of the exploitation of Slovaks by Jews - owners of pubs,
4. the political level was based on the political - leftist orientation of the Jews.

During the existence of the first Czechoslovak Republic (1918 - 1938), due to the democratic orientation of the state, the existence of politically and state-run anti-Semitism was not possible. The change took place after the division of Czechoslovakia and the creation of an

[1] The citations in the text were translated by the author of this study.

independent Slovak state. Shortly after the first Vienna Arbitration (November 2, 1938), the first 7,500 Jews were deported, and it is possible to speak of the beginning of state-run anti-Semitism. Negative attitudes towards deportations are an example and proof that as far as the Final Solution to the Jewish Question in Slovakia was concerned, it is impossible to give discharge to Slovak society, not everyone agreed with government regulations aimed at Jews. During the persecution and deportation of Jews, many non-Jews sought to save individuals or entire Jewish families. These non-Jews were named white Jews in the Slovak environment. Evidence of the help of the non-Jewish Slovak population to Jews is the number of awarded Slovaks with the title of Righteous Among the Nations, which is awarded by the organization at the Yad Vashem Memorial. By the end of 2022, there were 597 people from Slovakia on the list.[2]

By decree of the Ministry of the Interior no. 137/1941 (April 2, 1941), Jewish labour centres in Slovakia were officially established. They were intended for able-bodied Jews excluded from economic life (Danko 2010, 29). In the years 1942 - 1944, there were several camps for Jews in Slovakia (eg in Ilava, on Kysucká cesta in Žilina, in Kostolná near Trenčín, in Nitra, in Devínska Nová Ves and others), but the main attention was paid to the camps in Sereď[3], Nováky and Vyhne.

Labour camps were established in Slovakia also in the post-war period, the camps established during World War II continued their existence continuously during the three regimes. Vladimír Varinský distinguishes three periods of forced labour in Slovakia (Varinský 2009, 220):

1. period of the first Slovak Republic - more precisely the years 1941 – 1944,
2. period: 1945 - 1948 (this period also refers to the term democratic intermezzo between two totalitarians, but the existence of labour camps negates the impression of democratic establishment),
3. period from autumn 1948 to May 1953.

Labour camps (not only in Slovakia) became one of the symbols and at the same time a tool for the manipulation of totalitarian regimes, which were negatively recorded in the history of the 20th century.

In the post-war period, the Jews had to deal with the traumas they had experienced in connection with internment in concentration camps. On the other hand, the problem was the persistent anti-Semitism, which did not disappear from society even after the end of the war. The initial manifestations of hatred or negative attitudes were experienced by Jews on their way home. Evidence can be found in the recorded testimonies of people which are preserved as part of "oral history" by the association Post Bellum. Klára Chlamtáčová, who gave birth to her daughter in Terezín, recalls an interview with Russian soldiers, who she met at one station on her way to Slovakia. The soldiers, in the delusion that Klára and her friend were imprisoned in a concentration camp for political reasons, expressed the idea: "One good thing Hitler did and he didn't finish it." [4] Another evidence of anti-Semitism were the local pogroms against the Jewish population, initiated by ordinary non-Jewish city dwellers.

An important event in the life of the surviving Jews was the great Jewish Aliyah, i.e., the effort of Jews to emigrate to Palestine in the post-war period, resp. to Israel after May 14, 1948, when Ben Gurion declared a Jewish state. The question of Aliyah was dealt with by the Palestinian Authority (Slovak branch of the Jewish Agency for Palestine) During the Aliyah from February to October 1949, the main purpose of their activities was to provide technical and organizational support of the transport, to process emigration passports, transit visas and

[2] See also: https://www.pribehyspravodlivych.sk/spravodlivi-medzi-narodmi/.

[3] In the buildings of the Sereď labour camp there is The Holocaust Museum currently. The buildings of the camp in Nováky were demolished during socialism.

[4] See: https://www.youtube.com/watch? v=4a2cXOKcLjw,

entry visas to Israel (Baláž 2010, 65). Their activities were financially supported by the American Joint Distribution Committee (Joint). After 1949, the activities of the Joint, as well as the Palestinian Authority, were banned, and employees of non-American descent who failed to emigrate to Austria were arrested and tried as spies of American imperialism. However, the Ministry of the Interior also played a significant role in the emigration of Jews. Special mention should be made of the involvement of Vladimír Clementis and Daniel Okáli in trying to get Jews beyond the borders of Czechoslovakia and allow them to emigrate to their new promised country.

After the defeat of the Communist Party of Israel, the Jewish state began to be perceived as a servant of American imperialism, and the activities of Jewish associations in the Eastern bloc were condemned as part of hostilities against the People´s Democratic establishment. Zionist organizations, including the Palestinian Authority, became subject to State Security surveillance, and the transports of Jews to Israel were identified as illegal. The organizers of the Aliyah were tried in trials of bourgeois nationalists (among others, Rudolf Slánský was tried in this trial) as traitors. In the trial against the so-called state conspiracy centre, 11 accused people (out of 14) were of Jewish descent. Eleven defendants were sentenced to death, the remaining three received a life sentence. [5]

In 1989, the period of totalitarian regimes ended in Czechoslovakia. However, xenophobia and anti-Semitism have not disappeared; on the contrary, we are currently witnessing growing manifestations of intolerance on a racial, national or religious basis. On the issue of Judaism, it is spoken worldwide about a new anti-Semitism, which has a graduating tendency: "Some researchers report a 60 percent worldwide increase in the number of assaults on Jews (or persons perceived to be Jewish) in 2002, compared with the previous year." (Klug 2021). Manifestations of xenophobia and extremism towards minorities are still present nowadays and in the Slovak environment they are mainly associated with the activities of the political party Kotlebovci - Ľudová strana naše Slovensko. Katarína Žeňuchá emphasizes the fact that the phenomenon of right-wing populism and extremism grew in European societies in the 1990s and is not only a matter of post-socialist states in Central and Eastern Europe, but also in Western Europe (Žeňuchová 2020, 62). In Slovakia, xenophobia is currently associated mainly with the Roma minority and Žeňuchová sees the biggest problem in the fact that Slovaks have begun to trust political entities that "work with undemocratic phenomena based on ethnic or racial inequality, such as anti-Semitism, racism and hatred of immigrants, distrust of recognized social and political domestic and international authorities and organizations" (ibid.). Contemporary Slovak authors writing about the Shoah also respond to these facts in their works, and the topic of anti-Semitism has also entered Slovak cinematography. [6]

2 ANTI-SEMITISM IN SLOVAK LITERATURE

In Slovak post-war literature with the issue of the Shoah, one of the most recurring motif is the timelessness of anti-Semitism. According to several authors, whether of Jewish or non-Jewish descent, xenophobic attitudes towards Jews did not disappear with the expiration of racial laws, but continued in the first post-war years, in the period of building socialism, but also after the revolution in 1989 and persist up to this day.

By analysing selected works of Slovak provenance with the theme of the World War II and the Holocaust, it is possible to detect the ideas of persistent anti-Semitism in society in an explicit or implicit form. When interpreting these ideas into literary works, whether fiction or

[5] See also: https://www.upn.gov.sk/sk/20-%E2%80%93-27-november-1952---proces-s-tzv-protistatnym-sprisah aneckym-centrom-rudolf-slansky-a-spol/, accessed 26 January 2021.

[6] Štefan Timko deals with the topic of anti-Semitism in Slovak film. See: Štefan Timko, "Perzekúcia židovského obyvateľstva a holokaust v povojnovej slovenskej kinematografii," *Slovenské divadlo. Revue dramatických umení* 69 (2) (2021): 128-143. DOI: 10.31577/sd-2021-0009.

memoir, the decisive factor was the year of publication of the work. In the period of socialist regime, the theme of Judaism was tabooed in literature, or it could only be processed based on permitted writing methods – socialist realism. Nevertheless, the authors managed to capture the timelessness of anti-Semitism in allusions between the past and the present, as well as in the secondary meaning of the text. These works are evidence of hatred towards Jews in the post-war totalitarian establishment, at a time when one totalitarian (fascist) regime was replaced by another (socialist).
After the change of political establishment (1989), it was again possible to write freely about topics that were circumvented during socialism for ideological reasons. The theme of Judaism and the Holocaust has also returned to literature extensively (given the number of book titles published from 1989 to the present). In the individual works, one can again find allusions to the current xenophobic manifestations in society and at the same time an encouragement that humanity should not forget the Holocaust, that we should constantly remember it in order to prevent similar genocides in the future.

2.1 Antisemitism in Non-Fiction

In the memoir literature written according to the eyewitness accounts of the surviving Jews, the initial manifestations of antipathy towards the Jews after their return home from the concentration camps are captured. Apart from the fact that many times they had nowhere to return due to the Aryanization of their property, they also encountered negative attitudes towards them from people who no longer believed in their return. The reasons for these attitudes of the non-Jewish inhabitants of towns and villages were built mainly on an economic basis and resulted from the degree of Aryanization of Jewish property. In this context, it should be mentioned that anti-Semitism in Slovak post-war society followed the economic-based hatred towards Jews, although the racial basis of xenophobia cannot be denied, as it was generally based on their racial otherness in contrast to the pure Aryan race. Arendt in her book *Eichmann in Jerusalem* writes: "The greatest ´sin´ of the Jews was not that they belonged to a ´foreign race´ but that they were rich" (Arendt 2016, 260). The aim of the Final Solution to the Jewish question in the Slovak state during the World War II was the confiscation of their property, but not their systematic murder. Ivan Kamenec responds to this issue in the same way, saying that people saw in the Aryanization of Jewish property an opportunity to improve their material living conditions quickly and easily. Therefore, anti-Semitic ideas spread mainly among the economically weakest strata of the society, "which were relatively the easiest and most effective way to manipulate" (Kamenec 2017, 29 – 39).
The initial manifestations of anti-Semitism are captured in the non-fiction *Transporty nádeje* [Transports of Hope] by Anton Baláž. Leo Kohút[7] says: "Some of the inhabitants of the big block of flats looked at us from behind the curtains as returnees from another world. They have already written us off; they did not count on our return ... " (Baláž 2010, 24). Ján Rozner mentions this in a similar way: "Even then, a really spontaneous hatred against the Jews erupted, until recently they were a little less than some Negroes and anything could be taken from them, and now they were to be equal again and none of them were collaborators" (ibid., 25). These feelings or initial experiences from the position of an observer (despite the Jewish descent of his father he was not deported to concentration camp) he also describes in his memorial book *Noc po fronte* [The Night after the Fight] (post mortem 2010). The Jews were returning home "as if from some holiday camping [...] as holidaymakers who had just come to the recommended place in the mountains and are now looking at it, they brought nothing with them, they walked back to the world with that walk - people were staring at them" (Rozner 2010, 238). At the same time, Rozner connects persistent anti - Semitism with economic

[7] Leo Kohút (1917 – 2013) – author of Jewish descent, who is, among other things, the author of the memoir book *There Was Once a Street* (1995, orig. Tu bola kedysi ulica).

reasons, with the Aryanization of Jewish property - the Jews violated some rules of the game by their return (ibid.).
In addition to these individual experiences, Baláž also describes local pogroms against Jews (the largest of them in Bratislava and Topoľčany, which took place in Slovakia shortly after the end of the war and testified to persistent anti-Semitism). The reason for the escalating tension, anti-Jewish sentiments, is the persistent belief of the non-Jewish population about the non-assimilation of the Jewish minority with the Slovak majority, and even the feeling of Jewish personal superiority over Slovaks. Political leaders saw a solution in the gradual assimilation of the Jews. Baláž also expresses ideas about the gnomicism of anti-Semitism in his work *Dva slovenské osudy. Špitzer – Mach* [Two Slovak Fates. Spitzer – Mach]. In this work, the author moves xenophobia into a broader context, talking not only about hatred towards Jews, but also towards Roma – parasites from the villages (Baláž 2019, 146).
Ivana Havranová also captured xenophobic attitudes towards Jews in a book of interviews with Jews who survived the Shoah, *Odvlečení* [The Abducted][8]. The motifs of the timelessness of anti-Semitism based on the testimonies captured in the book are explicitly related to the feelings of fear of the surviving Jews (the so-called Auschwitz traumas) - the anxiety about survival during internment in death camps passed into the post-war period in the form of a dismay from the return of the Holocaust. According to Alexander Bachnár, Auschwitz was not the beginning of the persecution of the Jews: "The Holocaust did not begin with Auschwitz. The Holocaust was closed with Auschwitz. It began when an innocent Jew was first slapped" (Havranová 2017, 16). At the same time, he expresses fear about the return of the history, although not in such an obvious form as during World War II: "Today, the Holocaust can appear anytime, anywhere, and it may not be the same as it was when it could be expressed by millions of Jewish victims. And I'm afraid that risk is here" (ibid. 16). Pavel Polák's theorem also acts as a certain motif for the unfinishedness of the Shoah: "Why are some people persecuted and others do not feel it is a big problem" (ibid., 117). Using the present tense, he anticipated xenophobic manifestations in society, which are currently graduating and acquiring concrete form. At the same time, he generalizes xenophobia, he does not speak only about racial hatred of Jews, but about hatred of "the others" in general.

2.2 Memoirs of Jewish Authors

The timelessness of the Holocaust is an often recurring motif in the memoir literature of Jewish authors such as Manca Schwalbová, Hela Volanská, Rudolf Vrba, Juraj Špitzer and Alexander Bachnár. The chronological transcendence of anti-Semitism into the post-war period is a direct component of the narrative in the novel by Hela Volanská *Ako na cudzej svadbe* [As at the Foreign Wedding]. Exemplification of this motif can be found e.g. when describing the event of awarding the partisans:

Lieutenant Colonel Limbor. He read the speech and then called to himself those who would receive the awards. He didn't say my name.
Gabris exclaimed: And our Commissioner?
We will not publicly award the Jews at our first celebration (Volanská 2009, 194).

While in novel by Volanská the presence of anti-Semitism is declared directly on examples from her life, in the novels by Manca Schwalbová and Rudolf Vrba it is a part of the reflective parts in the prologue or in the epilogue. Manca Schwalbová in the prologue to her book *Vyhasnuté oči* [The Extinguished Eyes, first published in 1948] justifies the publication of Holocaust works by re-awakening nationalist movements in Europe. She sees the efforts to reunite Europe as the reason for the renewal of these movements, and at the same time she

[8] The book *The Abducted* by Ivana Havranová is a book of interviews with Jews who survived mass murder of Jews during World War II and who live now in the Ohel David for the last years of their lives. This facility is designed for Jews, who survived the Holocaust, for peaceful old age. It was founded in 1998.

calls for the suppression of the primary xenophobic manifestations: "We must fight against it from the very beginning so that the second Auschwitz can never happen again" (Schwalbová 2011, 7 – 8). Rudolf Vrba's words in the work *I Cannot Forgive* (1963, Slovak translation: 2015, Nemôžem zabudnúť. Utiekol som z Osvienčimu) also resonate as a call to stop the spread of anti-Semitic ideas: "Let us make every effort to ensure that their methods will be never repeated, so that members of any nation will never again humiliate other human beings so monstrously" (Vrba – Bestic 2015, 339).

Alexander Bachnár thematises anti-Semitism in his memoirs *Mojich 100 rokov* [My 100 Years]. Anti-Semitism and its transcendence to the present are explained on the basis of the statement: "We still have a long way to go before the company matures" (Bachnár 2019, 209). Like Anton Baláž in his book *Transporty nádeje*, Bachnár mentions the pogrom in Topoľčany in the first post-war years, which was directed against a Jewish doctor and marked the end of the illusion of a free and minority-tolerant society: "We lived in the fact that now it is the time when we will all be not only free, but that tolerance and reconciliation will prevail, that all kinds of anti-Semitic, xenophobic manifestations will cease" (ibid., 141). A negative attitude towards minorities is associated with a lack of democracy in the state. In his book there is an explicit allusion to the post-war totalitarian establishment, in which the basic principles of democracy in relation to national minorities were violated, but also an allusion to contemporary society with graduating manifestations of anti-Semitism and xenophobia, especially in relation to the Roma minority.

A book of essays by Juraj Špitzer *Svitá, až keď je celkom tma* [Sunrise, When It is Quite Dark] (post mortem 1996) is based on ideas about the causes and consequences of anti-Semitism. One of the introductory chapters begins with an excerpt from an interview between Vladimir Rabi (lawyer, author of Judaic works) and Yves Mamoun (editor of the journal Libération):

- Do you believe in the return of anti-Semitism?
- I believe. I always believed. I believe that anti-Semitism is a permanent phenomenon in time and space … recurring in thirty-year cycles, affecting every generation… Experience confirms this observation … It is written: In every generation there will be a tyrant who will want to destroy us (Špitzer 1996, 13).

The life of Juraj Špitzer was largely marked by anti-Semitism, whether fascist or socialist - generally totalitarian. He did not consider the Holocaust during World War II to be an end to anti-Semitism; on the contrary, relying on the work of H. Arendt, he speaks of the Shoah as the first act of "the possibilities offered by the Holocaust experience for mass exploitation" (ibid., 60). Consequently, he associates the fascist Holocaust with the socialist one, because both forms of government and the crimes they have committed are linked to the totalitarian exercise of power. He sees the biggest problem in the fact that "the state, whose task is to protect its citizens, becomes an instrument of their destruction" (ibid., 71).

At the same time, Špitzer draws attention to the danger of relativizing of the past, to the re-spread of anti-Semitic attitudes in society in the 1990s. According to the fact that Špitzer died in 1995, his words sound like a prediction of the gradation of racial intolerance against some minorities in Slovakia, which have recently gained strength and spread publicly through the Internet and social networks. He wrote in his book: "Cemeteries with scattered and desecrated monuments are also on the outskirts of cities and belong to the past, and yet they seem to have magical powers and endanger the living people" (ibid., 149). Although Špitzer's words are a reaction to the poor state of Jewish cemeteries, they may sound visionary with regard to current events in society. For example, at the end of 2019 there were reports of Jewish cemeteries in Námestovo[9] and Rajec,[10] which were destroyed by vandals.

[9]https://zilina.zoznam.sk/neznami-vandali-znicili-dalsi-zidovsky-cintorin-svoje-k-tomu-povedala-aj-prezidentka/

2.3 Fiction with the Theme of Jewry

Anti-Semitism, which persisted during the period of post-war totalitarian regime, was captured in the book of poems by Milan Richter *Vo mne zbúraný chrám* [The Wrecked Temple in Me]. Due to the connection of anti-Semitism with the socialist establishment, several poems from this collection could not be published before 1989. According to Richter, fascism did not end with the extermination of Jews in concentration camps during World War II. This negative attitude towards Soviet-type totalitarian regime was expressed in the poem *Stretnutie na nádvorí smrti* [Meeting in the Courtyard of Death] (Richter 2002, 37). A similar motif can be found in the poem *The Wrecked Temple in Me*, in which he writes about the "Holocaust of the 1950s" (ibid., 66). These verses are also an allusion to the political trials in Czechoslovakia in the 1950s, in which politicians of Jewish descent were judged in particular.

The themes of anti-Semitism and stereotyping of Judaism were also included in Richter's dramatic work, in two theatre plays about Franz Kafka, which were published in 2016 under the title *Kafka a Kafka* [Kafka and Kafka]. While the first of them *Z Kafkovho Pekloraja* [From Kafka's Hell-Heaven] focuses more on the immersion into the psychological experience of the protagonist, in the second play *Kafkov druhý život* [Kafka's Second Life] Richter focused on the social atmosphere of the time in which Kafka lived and worked, as well as the period after his death. Based on Kafka's Jewish origins, the author also included in the plays the issue of the pre-war anti-Semitic attitudes of the Slovak majority, as well as the theme of the Holocaust and post-war anti-Jewish sentiments. Just as in poetry, he equates fascist pre-war and wartime anti-Semitism with socialist anti-Zionism. In the first play, which he wrote based on Kafka's aphorisms, notes and personal correspondence and supplemented it with excerpts from Kafka's work, he captured the stereotype of Ahasuerus, the eternally wandering Jew. Akfak, who is Kafka's 50-year-old alter ego, reacts to the outbreak of World War I with these words: "Jews in Prague, to fight for mother Prague and for our monarchy! (He laughs, shows that he is not serious.)" (Richter 2016, 19). In this short speech, the author expressed the essence of interwar anti-Jewish propaganda based on the theory that Jews living in a foreign country are not assimilated with the majority. Akfak's rejoinder is not anti-Semitic in itself. It acquires a negative connotation only with a stage remark and sounds like a mockery of the Jews in Prague.

The second play, *Kafka's Second Life*, depicts the last days of Franz Kafka's life and his death. However, the author did not let him die, he let him live his own death by making a pact with the devil in terms of the Faustian myth, and through his life illustrated the racial persecution of the Jewish minority during the World War II and post-war Zionism. Due to his Jewish descent, Kafka is interned in Terezín during the war, in which the demon incarnates in the characters of the guards and becomes an explicit parallel to fascism. In the post-war period, demons are synonymous with socialist Zionism: "The eyes of the demons have gone out - in this country where demons are all over the place" (ibid., 117). Through the character of Kafka, the author portrayed the atmosphere of the 1950s in connection with the political processes. During the interrogation of Kafka, who subsequently finds himself in prison for three years as a political prisoner, he picked up anti-Jewish sentiments based on the stereotype of an educated Jew. The end of the play, in which Kafka finds himself again after the injection by Robert K. in a new life, sounds symbolically as an allusion to the cyclical nature of history. In the final sentence, "Welcome to a new life" (ibid., 131), the author predestined history to repeat itself, thereby expressing concern about the inability of mankind to learn from the mistakes of the past in connection with the Final Solution to the Jewish Question and the gradation of anti-Semitic attitudes in contemporary society.

[10] https://www.aktuality.sk/clanok/750017/vandali-znicili-zidovsky-cintorin-v-namestove/.

Anton Baláž touched on both positions of post-war anti-Semitism - the folk one, which was carried by ordinary citizens of Czechoslovakia, and the political one, which spread in the spheres of political representatives of the state. The representative of folk anti-Semitism in the novel *Tábor padlých žien* [The Camp of Fallen Woman] is the dancer Carmen. Upon entering the camp in Nováky (during the war the camp was used for the internment of Jews, in the years 1945 - 1948 for the internment of the Carpathian Germans before their expulsion from the territory of Czechoslovakia, and after 1948 prostitutes, among others, were to be re-educated for conscious citizens), prostitutes receive clothes worn by Jews during the war, as evidenced by the sewn yellow star on a blouse. Carmen responds to this: "Do you give us the rags worn by the Jews? Ugh! I will not wear anything after dirty Jews!" (Baláž 2017, 20).

The novel *Krajina zabudnutia* [The Land of Forgetting] is a detailed depiction of political anti-Semitism. Nevertheless, the introductory chapters deal with the gradual transition from the spread of folk anti-Jewish manifestations to the manifestations of xenophobic antipathies against Jews by government officials: "'Jews stick their heads out again,' it was first said on the street, in pubs, and then it was felt in the offices as well" (Baláž 2014, 49). It follows from the above that the effort to get rid of the Jews was not only a matter of fascist totalitarianism, but also continues in the new regime. In general, it could be said that anti-Semitism is not a matter of the political establishment of a country, but of individuals, citizens, who live in a state. During the story, the author graduates from the manifestations of xenophobic attitudes towards Jews. In the introductory chapters he writes: "Gradually, they pushed them among the dangerous, hostile elements, into a new ghetto, which so far began to build only in their consciousness" (ibid., 49). The graduation of these speeches was a raid against shopkeepers, of which the Jewish cloth merchant Weissmann also became a victim. The scene of his public disgrace is watched by an indignant crowd of people swearing at the Jew with a hint of physical attack (ibid., 204). Even in this case, we can talk about the connection of both variants of anti-Semitism - the political aroused the crowd to manifestations of folk anti-Semitism.

From the framework of fiction works depicting the theme of the World War II with an allusion to the persisting fascist attitudes in the post-war period, it is impossible to omit a novel by Ladislav Mňačko *Smrť sa volá Engelchen* [Death is Called Engelchen]. The description on the cover of the book for the pre-normalization edition connects Engelchen (translated as angels) with fascism: "The book by Mňačko warns, it is timeless. Engelchen is fascism, death is called fascism, and it, although recharged, raises its head again." These words are a reaction to socialist anti-Semitism, but years after the first edition of the book (1959), they also sound a warning to current generations. The novel primarily depicts partisan themes, nevertheless the author created one of the most tragic (female) characters in Slovak literature in the character of the Jewess Marta. Her tragedy lies in the way of rescue - espionage through sexual service with Germans. Although the author touches on Jewish issues only marginally, Judaism and the Holocaust of this minority is only a secondary meaning of the text, he managed to transform the ideas of persistent fascist ideas in socialist society, especially in relation to the Jewish minority, into the work very carefully (due to the period of creation of the work). At the end of the book, he reflects on the loss of the nation's collective memory of the war and the village of Ploština, which was burned down by the Germans shortly before the end of the war, because "who among us thinks of Ploština today in these dramatic and chaotic times?" (Mňačko 2016, 213). He then writes: "We are forever an unfortunate bond attached to Ploština and blood is not water ... Even if the world forgives and forgets everything. Ploština will not forgive, it will not forget ..." (ibid.). These words can also be understood as a metaphor for the Holocaust. The world is gradually forgetting the tragedy of mass murder as the years go by, as evidenced by the Shoah's denial and return to

extremist attitudes towards minorities. However, those affected by the Holocaust will not forget.

The study was created as part of the project VEGA 1/0143/21 entitled *Antisemitské etnické stereotypy v médiách a literatúre krajín V4* [Antisemitic Ethnic Stereotypes in the Media and Literature of the V4 Countries.].

Sources

1. ARENDT, H. *Eichmann v Jeruzaleme*. *Správa o banalite zla.* Bratislava: Premedia, 2016. 312 p. ISBN 9788081594137
2. BACHNÁR, A. *Mojich 100 rokov*. Banská Bystrica: Múzeum Slovenského národného povstania, 2019. 248 p. ISBN 978-80-89514-67-0
3. BALÁŽ, A. *Dva slovenské osudy. Špitzer-Mach*. Bratislava: Marenčin PT, 2019. 304 p. ISBN 978-80-569-0425-1.
4. BALÁŽ, A. *Portréty prežitia*. Bratislava: MilaniuM, 2014. 262 p. ISBN 9788089178575
5. BALÁŽ, A. *Tábor padlých žien.* Bratislava: Marenčin PT, 2017. 296 p. ISBN 978-80-569-0074-1
6. BALÁŽ, A. *Transporty nádeje*. Bratislava: Marenčin PT, 2010. 232 p. ISBN 978-80-8114-034-1
7. BLECHA, I. et al. *Filozofický slovník.* Olomouc: Nakladatelství Olomouc, 2002. 464 p. ISBN 8071820644.
8. DANKO, M. Internačné zariadenia v Slovenskej republike (1939 – 1945) so zreteľom na pracovné útvary. In: *Človek a spoločnosť*. Vol. 13, nr. 1, 23-36. ISSN 1335-3608.
9. HAVRANOVÁ, I. *Odvlečení.* Bratislava: Marenčin PT, 2017. 144 p. ISBN 978-80-8114-852-1.
10. CHLAMTÁČOVÁ, K. 2018. *Pôrod v Terezíne*. [online]. [accessed. 2021-01-18]. Available at: https://www.youtube.com/watch? v=4a2cXOKcLjw.
11. KAMENEC, I. 2017. Reflexia arizácie, jej priebehu a výsledkov v slovenskej spoločnosti. In: Hrbáček, M. (ed.): *Židovský kultúrny fenomén v stredoeurópskom kontexte II*. Galanta: OZ ART DANUBIUS, 2017. ROZSAH ISBN 978-80-89856-08-4.
12. KINČOK, B. 2022. *20. – 27. november 1952 – Proces s tzv. protištátnym sprisahaneckým centrom. Rudolf Slánský a spol.* [online]. [accessed. 2022-01-26]. Available at: https://www.upn.gov.sk/sk/20-%E2%80%93-27-november-1952---proces-s-tzv-protistatnym-sprisahaneckym-centrom-rudolf-slansky-a-spol/.
13. KLUG, B. 2004. The Myth of the New Anti-Semitism. In *The Nation*. [online]. [accessed. 2022-08-09]. Available at: https://www.thenation.com/article/archive/myth-new-anti-semitism/.
14. MŇAČKO, L. *Smrť sa volá Engelchen.* Bratislava: Európa, 2016. 224 p. ISBN 978-80-89666-29-4
15. *Neznámi vandali zničili ďalší židovský cintorín. Svoje k tomu povedala aj prezidentka.* 2019. [online]. [accessed. 2021-01-24]. Available at: https://zilina.zoznam.sk/neznami-vandali-znicili-dalsi-zidovsky-cintorin-svoje-k-tomu-povedala-aj-prezidentka/.
16. NIŽŇANSKÝ, E. 2005. Majorita a židovská minorita v období holokaustu. Poznámky k problematike sociálneho prostredia holokaustu. In: Šutaj, Š (ed.): *Národ a národnosti na Slovensku v transformujúcej sa spoločnosti – vzťahy a konflikty*. Prešov: UNIVERSUM, 2005. 184-195. ISBN 80-89046-28-2.

17. RICHTER, M. *Kafka a Kafka*. Dunajská Lužná: Milanium, 2016. 164 p. ISBN 978-80-89178-67-4
18. RICHTER, M. *Vo mne zbúraný chrám*. Dunajská Lužná: Milanium, 2002. 76 p. ISBN 978-80-968704-5-5.
19. ROZNER, J. *Noc po fronte.* Bratislava: Marenčin PT, 2010. 266 p. ISBN 978-80-8114-037-2.
20. SCHWALBOVÁ, M. *Vyhasnuté oči*. Bratislava: Marenčin PT, 2011. 184 p. ISBN 978-80-8114-104-1.
21. ŠPITZER, J. *Svitá, až keď je celkom tma.* Bratislava: Kalligram, 1996. 244 p. ISBN 80-7149-142-X.
22. TIMKO, Š. 2021. Perzekúcia židovského obyvateľstva a holokaust v povojnovej slovenskej kinematografii. In: *Slovenské divadlo. Revue dramatických umení.* Vol. 69, nr. 2, 128-143. ISSN 0037-699X.
23. *Vandali zničili židovský cintorín v Námestove*. 2019. [online]. [accessed. 2021-01-24]. Available at: https://www.aktuality.sk/clanok/750017/ vandali-znicili-zidovsky-cintorin-v-namestove/.
24. VARINSKÝ, V. 2009. Komparácia nútených prác na Slovensku v rokoch 1941 – 1953. In: *Acta Acad. Paed. Agriensis, Sectio Historiae.* Eger: 2009. 219-239. ISSN 1785-3117.
25. VOLANSKÁ, H. *Ako na cudzej svadbe.* Bratislava: Marenčin PT, 2009. 248 p. ISBN 978-80-89218-93-6.
26. VRBA, Rudolf – BESTIC, Alan. *Nemôžem odpustiť. Utiekol som z Osvienčimu.* Bratislava: Citadella, 2015. 504 p. ISBN 978-80-89628-83-4.
27. WISTRICH, R. S. *Hitler a holokaust.* Bratislava: Slovart, 2002. 310 p. ISBN 80-7145-682-9.
28. ŽEŇUCHOVÁ, K. 2020. Politická rétorika: antisemitizmus v diskurze politickej strany Kotlebovci – Ľudová strana Naše Slovensko. In: *Stredoeurópske pohľady.* Vol. 2, nr. 1, 62-71. ISSN 2644-6367.

Contact

PhDr. Monika Adamická, PhD.
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Fakulta stredoeurópskych štúdií
Dražovská 4, 949 01 Nitra
email: madamicka@ukf.sk

ESTONIA: A MODERN DIGITAL POLIS?

Tomáš Janči

Abstract

This article examines how ancient political ideas resonate in modern governance, using quantitative data from several indexes to illustrate Estonia's journey. The study parallels Aristotle's enduring principles and Estonia's current environment based on data from Freedom House, Transparency International, PISA and Microsoft's Digital Future Index. As Estonia transforms into a digital republic, this article points to the timeless relevance of Aristotle's political philosophy while addressing the practical implications for 21st-century governance. This type of research, seamlessly combining age-old ideals with complex data, creates a foundation for exploring modern Estonia by yielding insights that exceed geographic boundaries and resonate with the broader intersection of philosophy and modern governance on a global scale. At a time when technological advances are reshaping the political landscape, understanding how Estonia is going through these changes offers an opportunity to examine the evolving connections between ancient political thought and contemporary governance practices.

Keywords: *Aristotle, Estonia, democracy, governance, ancient philosophy*

1 INTRODUCTION

Centuries after Aristotle's "Politics", our understanding and practice of democracy/governance have significantly changed. In today's functioning democracies, different settings define leaders, legislation, and forms of government. Various political regimes make a universal definition elusive. Academic perspectives on democracy range from Schumpeter's minimalist focus on competitive voting to broader interpretations, including political freedoms and key institutions such as parliaments and an independent judiciary (Tökölyová, Děd, 2019). Examining these changes reveals the dynamic evolution of political systems over time.

On the contrary, the perception of ancient Greek democracy differs significantly from the functioning of today's modern democracies. If residents of an old Greek city-state happened to find themselves amid a democratic society today, they would probably be confused by this concept (Dahl, 1995). Rooted in a "logic of equality," democratic governance emerged around 500 BC in ancient Greece and Rome. Athens practised direct democracy for about two centuries, while the Roman Republic flourished for nearly four centuries until 130 BC. However, it eventually succumbed to conflicts, internal unrest, and corruption, which led to the establishment of Julius Caesar's dictatorship (Baranov, 2007). Ancient Greece included multiple city-states, with Athens recognised as the birthplace of democracy (Heywood, 2007; Fleck, Hanssen, 2013). While there were numerous “poleis” (city-states), information on most remains partial or unknown. Our understanding of the ancient Greeks relies heavily on Athens, Sparta and several others (Amadio, Kenny, 2017). Despite the shifts, echoes of Aristotle's characteristics of the city-state persist. Exploring the ideals of close-knit communities and justice in the ancient Greek polis, we find parallels in modern Estonia as a nation-state adapted for the 21st century.

First of all, it is essential to understand how Aristotle viewed the "polis", "citizenship", and "political organisation". He used his observations and analyses of Athenian democracy as a basis for his philosophical reflections. Based on Max Lerner's (1943) notes, we can, therefore, define that Aristotle’s polis is characterised by the following:

- Population: Large enough to secure economic and political related activities but not too large as it is essential to maintain a community sense and common purpose.
- Territory: Land governed by the society of the polis, which is simultaneously self-sufficient to secure basic needs such as food and resources.
- Government and constitution: A well-functioning polis should have a defined type of government and constitution that represents citizens' best interests and ensures political stability and justice.
- Law and Justice: An organised system of law reflecting and promoting a sense of common good, protecting the rights of the citizens.
- Economic activities: A crucial aspect of the life of any polis is to secure the well-being of the citizens through agriculture, trade and craftsmanship.
- Education and Virtue: Citizens should be literate in intellectual and moral aspects to participate in governing activities.
- Community and Citizenship: Citizens should have developed a sense of identity and a commitment to the common good of the city-state.
- Foreign Relations: Important towards relations with other city-states using diplomacy to protect broader political interests.

Lerner (1943, pp. 5-48)

In emphasising the democratic system in ancient Athens, it is necessary to note its significant differences from modern representative democracy, especially in participation and citizenship (Miller, 2022; Dahl, 1995). In this historical context, citizenship was limited, except for women, enslaved individuals, and foreigners. However, those who can participate are directly involved in management. Unlike the modern model, ancient Greek citizenship was seamlessly integrated into social life, with politics intertwined rather than separate (Dahl, 1995). It is essential to realise that Aristotle, although not an ardent supporter of democracy, incorporated democratic elements tempered by aristocracy and monarchy into his ideal government (Lerner, 1943).
Today, the Republic of Estonia intriguingly mirrors Aristotle's polis concept in aspects like size, population, education, and advanced digital governance. Details on these parallels are elaborated in the following text.

2 METHODOLOGY

The study applies Aristotle's polis principles to modern governance in Estonia, a "digital republic". We didn't come out with this term but were inspired by news articles such as "Estonia, The Digital Republic " by the New Yorker, "Estonia is a 'digital republic'" by The Conversation and " Estonia election: i-voting comes of age in the world’s “digital republic by Euronews. With a thorough search, one can indeed find more similar articles.
The author underlines the parallels between contemporary governance practices and historical-philosophical ideologies with a deliberate focus on a specific country, which serves as a modern illustration of evolving governance principles while preserving ancient ideals. The study provides a thought-provoking analysis bridging ancient and contemporary political science and philosophy and raises awareness of innovative management practices that can inspire institutions and policymakers. Acknowledging the limitations, our article proposes to explore more parallels related to Aristotle's ideas while recognising the need for a larger body of authors for in-depth coverage. Despite these limitations, furthering the discussion is a secondary aim of the article. In connection with the text, as mentioned earlier, we formulated our research question as follows:
Q: To what extent can Aristotle's principles of political decency, civic life and governance be applied to modern governance in Estonia in the 21st century?

The research is conducted as a comparative study supported by conceptual analysis and quantitative data. The key attributes of the polis, based on Aristotle's philosophy, were defined using a synthesis methodology. References include the Czech translation of "Politics" by Rezek (1998) and notes by Lerner (1943), along with online encyclopaedias such as Britannica and the Stanford Encyclopaedia of Philosophy. Inditex and other sources contribute to creating correlations within the Baltic state. Quantitative data from various databases serve as argumentative support, enabling comparison with the countries of the former Eastern Bloc, following Kisting's logic in "Success without strategy: Development of e-government in Estonia" (2011). Graphical representation helps to understand textual information better.

3 THREE PARALLELS

The search for parallels is essentially the main essence of the entire study. Therefore, this section will focus on a more detailed explanation of the similarities discussed in the introductory chapter. In total, we identified three parallels that we would like to point out, namely based on:

- Size and Territory
- Education
- Governance

While recognising various parallels, the article delves deeply into three selected cases due to scope constraints. This deliberate focus ensures thorough and detailed analysis, prioritising depth over breadth for the reader's understanding. Those looking for more information are encouraged to explore the following chapters for more comprehensive information.

3.1 Size and Territory Parallel

The very first parallel is based on the population and country size. Among the twenty-seven member states of the European Union, Estonia is the eighth smallest country in terms of geographical size (Eurostat, 2023) and is also the fourth smallest in terms of population, with 1,365,884 inhabitants (Eurostat, 2023; Statistikaamet, 2023).

In his seventh book, Aristotle favoured smaller polis over larger ones. He argued that a smaller community is easier to manage and fosters more personal connections. Aristotle also believed that residents in a smaller community have a better sense of cooperation and can avoid tyrannies. However, Aristotle cautioned that a too small community may not be self-sufficient (Rezek, 1998, pp. 248-288). Viewed through a modern lens, Estonia strikes a balance in size, fostering a dynamic political environment with technological innovations. Renowned democracy and corruption indexes from organisations like Freedom House and Transparency International consistently place Estonia among the top EU states from the post-Soviet bloc, validating the chosen comparison in the methodology.

The table below shows the annual ratings from Freedom House, a non-profit organisation evaluating democracy since 2015. The data assesses Estonia's political rights and civil liberties, measuring indicators of free and fair elections, political participation, freedom of expression and the rule of law. This information is consistent with Aristotle's political philosophy, emphasising the quality of democracy and civic life. Estonia is consistently ranked among the leaders, maintaining stability and achieving more than 80 per cent out of 100, demonstrating its leading position in the quality of democracy among the countries of the post-Soviet bloc. Detailed methodology and evaluation criteria can be found at www.freedomhouse.org.

Table 1: Democracy percentage of chosen countries

X	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Estonia	**83.93**	**84.52**	**84.52**	**86.31**	**85.12**	**84.52**	**83.93**	**83.33**	**83.33**
Latvia	82.14	82.14	82.76	82.14	80.95	79.76	80.36	79.76	79.76
Lithuania	77.38	77.98	77.98	77.38	76.79	77.38	77.98	77.38	77.98
Poland	76.76	77.98	73.81	68.45	67.26	65.48	59.52	58.93	58.93
Czechia	79.76	79.76	79.17	78.57	78.56	77.38	76.19	75.60	75.60
Slovakia	72.62	73.21	73.21	73.21	72.62	71.43	72.02	70.83	70.24
Hungary	63.69	61.90	57.74	54.76	51.19	49.40	45.24	44.64	42.86
Romania	58.93	58.93	60.12	58.93	57.14	57.14	56.55	55.95	55.95
Bulgaria	61.90	62.50	60.71	60.12	60.12	58.93	58.33	58.33	58.33

Source: Author, based on *Freedom House. Explore the map.*

Another relevant data comes from Transparency International, as they allow us to assess the extent to which corruption is present in Estonian governance. The Corruption Perceptions Index (CPI) ranks countries based on the perceived level of corruption, with higher scores indicating less corruption. Estonia consistently scores highly, reflecting its commitment to ethics and anti-corruption measures. The country stands out in the top 20 since 2018, showing its progress compared to other former Eastern Bloc countries. Estonia serves as a notable example of a former Soviet republic that has achieved the standards of Western developed countries in terms of democracy and corruption. Further details on the assessment and methodology can be found at www.transparency.org.

Table 2: Corruption ranking of selected countries

X	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Estonia	**23 (70 pts)**	**22 (70 pts)**	**21 (71 pts)**	**18 (73 pts)**	**18 (74 pts)**	**17 (75 pts)**	**13 (74 pts)**	**14 (74 pts)**
Latvia	38 (56 pts)	44 (57 pts)	40 (58 pts)	41 (58 pts)	44 (56 pts)	42 (57 pts)	36 (59 pts)	39 (59 pts)
Lithuania	36 (59 pts)	38 (59 pts)	38 (59 pts)	38 (59 pts)	35 (60 pts)	35 (60 pts)	34 (61 pts)	33 (62 pts)
Poland	29 (63 pts)	29 (53 pts)	36 (60 pts)	36 (60 pts)	41 (58 pts)	45 (56 pts)	42 (56 pts)	45 (55 pts)
Czechia	38 (56 pts)	47 (55 pts)	36 (57 pts)	38 (59 pts)	44 (56 pts)	49 (55 pts)	49 (54 pts)	41 (56 pts)
Slovakia	50 (51 pts)	54 (51 pts)	54 (50 pts)	57 (50 pts)	59 (50 pts)	60 (59 pts)	56 (52 pts)	49 (53 pts)
Hungary	50 (51 pts)	57 (48 pts)	66 (45 pts)	64 (46 pts)	70 (44 pts)	69 (44 pts)	73 (43 pts)	77 (42 pts)
Romania	58 (46 pts)	57 (48 pts)	59 (48 pts)	61 (47 pts)	70 (44 pts)	69 (44 pts)	66 (45 pts)	63 (46 pts)

Bulgaria	69 (41 pts)	75 (41 pts)	71 (43 pts)	77 (42 pts)	74 (43 pts)	69 (44 pts)	78 (42 pts)	72 (43 pts)

Source: Author, based on *TRANSPARENCY INTERNATIONAL. CORRUPTION PERCEPTIONS INDEX.*

Quantitative data and analysis highlight Estonia's notably high level of democracy and low level of corruption, particularly when compared to the listed countries. The correlation with Estonia's smaller size is a potential avenue for future research and exploration.

3.2 Educational parallel

Aristotle focused on education, especially in Book VIII. Aristotle believed education was the key to producing honest citizens who govern the polis. It includes curriculum, moral education and state regulation. He also claimed that education is critical to the well-being and stability of a city-state because it fosters the virtues and skills necessary for citizens to contribute to the common good (Rezek, 1998, pp. 289 - 305). This is where the connection with our research arises as Estonia has demonstrated remarkable educational prowess, as evidenced by its consistent top performance in global education assessments such as the Program for International Student Assessment (PISA) (Jürimäe, 2022). The last results of the PISA reflect the year 2018, where students at the age of 15 years old were tested in fields of reading literacy, mathematical literacy and science literacy. In addition to assessing core subjects, PISA assessments also ask about students' backgrounds, attitudes towards learning, and experiences at school. If we want to summarise and simplify the results, it can be stated that Estonian students ranked 1st in reading (523 pts), science (530 pts) and mathematics (523 pts) in Europe. In the world metric, they ranked 5th in reading, 8th in mathematics and 4th in sciences (Schleicher, 2019).
The results for Estonia show that high educational outcomes can be achieved with lower education expenditure. Estonia's spending on education is 30% lower than that of other OECD countries that participated in this project (Tire, 2020).

Figure 1: Ranking of Estonia in comparison with the EU countries

Reading		Maths		Science	
Estonia	523	Estonia	523	Estonia	530
Finland	520	Holland	519	Finland	522
Ireland	518	Poland	516	Poland	511
Poland	512	Switzerland	515	Slovenia	507
Sweden	506	Denmark	509	UK	505

Source: *EDUCATION ESTONIA. PISA 2018: Estonian students rank 1st in Europe.*

Based on the available data, Estonia's education system produces positive outcomes. Applying Aristotelian rhetoric, one could argue that the country cultivates capable citizens to engage effectively in public matters. The Ministry of Education and Research of Estonia (2021) outlines the current trends and goals of education for the years 2021-2035. The strategy aims to empower the Estonian population with knowledge, skills and attitudes to fulfil their potential in various aspects of life and contribute to the country's sustainable and

global development. Specific objectives can be further explored at www.educationestonia.org. Other statistics are also available, including levels of digital literacy, predictive skills and ICT learning in kindergartens.

3.3 Governance parallel

The key difference between modern democracies and old models lies in the level of participation. While contemporary democracies are mostly representative and emphasise indirect civic engagement, the ancient Greek model advocated direct participation for efficiency, evident in Aristotle's Politics, particularly in Books IV and VII (Rezek, 1998, pp. 147-184; 248-288). Although modern Estonia does not conform to Aristotle's polis, it reflects his emphasis on governance efficiency through e-government. Estonia's digital governance supports citizen engagement through e-participation tools that enable opinions, voting and feedback online. Despite the myths, the Estonian model has local and international credibility and is a potential example for others (Kerikmäe, Troitiño, Shumilo, 2019).

A few decades ago, after declaring independence from the USSR in 1991, Estonia faced telecommunications challenges outlined by the World Bank. Recommendations included restoring supplier relations with the East, but Estonia, which prefers digitisation to break away from the Soviet legacy, chose a different path (Drechsler, 2018; Budnitsky, 2022). Today, Estonia's remarkable transformation includes 99% of public services available online 24/7, resulting from adopting new technologies and emphasising digital literacy in education, primarily through the ProgeTiiger program since 2012 (Soares, 2023). The country's secured access to e-government services enabled by the X-Road platform ensures transparency, trust and public involvement (Rausch, 2023). X-Road's role in connecting government systems is crucial for smooth and efficient functioning, with electronic ID cards (introduced in 2002) enabling convenient access to various online services for citizens and residents, including those from other countries (Tshakna, 2013).

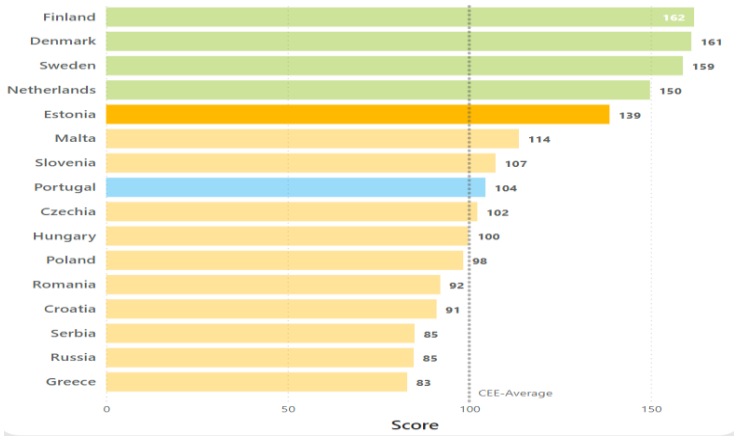
The latest Digital Future Index (DFI) administered by Microsoft is the culmination of extensive digitisation efforts in Estonia. This index covers five vital categories of digital development: digital business, digital government, public sector infrastructure, digital sector and human capital. Including data from the DFI is essential as it quantifies Estonia's success in digital governance. These high DFI scores reflect Aristotle's principles of effective management and illustrate the seamless connection between ancient ideals and contemporary digital practices. These data also underscore Aristotle's philosophy's practical political implications and enduring relevance in the digital age.

According to the DFI, Estonia's level of digital development significantly exceeds the regional average of Central and Eastern Europe, boasting a remarkable score of 139 points, while 100 points represent the average. Estonia is a leader in digital public services, with strengths in cloud technology, remote work, and ICT specialists. It has the most startups per capita in its range and outperforms other countries in eGovernment. Other than that, the country received:

- 128 points in the digital business category
- 134 points in the digital government and public sector category
- 144 points in the digital sector category
- 125 points in the category of human capital

(e-Estonia, 2022)

Figure 2: Digital Development Score following Digital Futures Index Ranking

Source: *CEE-MULTI COUNTRY NEWS CENTER. Microsoft Digital Futures Index: Slovenia digitalization level above CEE average, among leaders in education digitalization - CEE Multi-Country News Center.*

The chart above shows Estonia's progress in catching up with Western EU states, indicating advancements in certain areas. However, as seen in Estonia, extensive digitisation poses significant risks, particularly in the face of hacker attacks. Examples include the 2007 "Bronze Soldier" controversy and the 2022 cyber-attack by the Russian hacking group Killnet, targeting Estonian public authorities and businesses (Budnitsky, 2022; Davies, 2022). These incidents prompted Estonian authorities to prioritise cybersecurity politically. Despite this, according to the Cyber Security Global Index (CGI), Estonia ranks third globally in cyber defence infrastructure, showcasing its commitment to cybersecurity (Davies, 2022). While not a primary focus, it's essential to mention this aspect in the context of digitisation, recognising it as a complex topic studied separately.

4 KEY FINDINGS

Our analysis shows that Estonia adheres to Aristotle's political decency and civic life ideals, boasting high democratic quality and low corruption. The data underscore a well-governed society, reflecting Aristotle's emphasis on political participation and ethical foundations. Our study moves from quantitative measures to qualitative understanding and deepens the connection between ancient philosophy and contemporary governance.

Quantitative inquiry also extends to education, as exemplified by the remarkable Estonian PISA assessments, which reinforce Aristotle's emphasis on the importance of education in the life of the polis. From numerical evaluation to qualitative understanding, our study confirms the relevance of ancient ideals in modern Estonia, strengthening the interconnectedness of civic life, governance and education.

Estonia's high DFI score signifies an effective combination of ancient philosophical ideals with the demands of the digital age. Beyond the numbers, our study delves into how digital governance practices affect civic life, political etiquette and public engagement. Estonia's leadership in digital technologies underscores the enduring importance of ancient philosophy in modern governance, with far-reaching implications for policy and future research.

Examining Estonia's democratic quality, governance, and education reveals a harmonious convergence with Aristotle's timeless ideals, highlighting the profound interplay between ancient wisdom and contemporary reality. Beyond statistics, Estonia embodies political decency and civic vitality, reflecting and reinforcing Aristotle's enduring principles. This study underscores the enduring capacity of ancient philosophy to shape governance, increase civic participation, and envision a future steeped in the wisdom of antiquity. The implications

transcend national boundaries and urge a global consideration of the transformative potential embedded in the enduring wisdom of the past.

5 CONCLUSION

In our article, we successfully underlined and clarified three key parallels between Aristotle's concept of the polis and the present-day Republic of Estonia. We answered the research question by analysing ancient ideas and modern features of Estonia using quantitative data, identifying intersections and commonalities to clarify individual parallels. A significant link arises from the shared emphasis on education, a value that Aristotle saw as crucial for virtuous citizens. Estonia excels in education and ranks among the best in the latest OECD-sponsored PISA assessments. Pending future evaluations, there is potential for further research in areas such as teacher satisfaction and global learning metrics. Modern management that combines digital innovation with historical ideals makes it a leader in digitisation. Success in citizen engagement is consistent with Aristotle's concepts, although cyber security remains critical. We know potential biases and interpretive challenges in our research and encourage diverse perspectives and constructive feedback.

To summarise, ancient ideas can serve as a valuable source of inspiration for contemporary situations. Just because ideas are outdated doesn't mean they should be dismissed or considered irrelevant. As demonstrated in this article, adapting these ideas to the present day can lead us to contemplate the wisdom of past philosophers who lived centuries ago. As the saying goes, repetition is the mother of all learning.

Sources

1. AMADIO, A. H., & KENNY, A. Aristotle. Encyclopedia Britannica. [online]. 2023, [cit. 02–11-2023]. Available on the internet: https://www.britannica.com/biography/Aristotle.
2. BARANOV, A. *Sovremennaja demokratija: èvoljucionnyj podhod.* Saint-Petersburg: Baltic State Technical University, 2008. p. 207. ISBN 978-5-85546-323-1.
3. BUDNITSKY, S. A. Relational Approach to Digital Sovereignty: e-Estonia Between Russia and the West. In: *International Journal of Communication*, vol. 16, 2022. (n.pag.). ISSN 1932-8036.
4. CEE-MULTI COUNTRY NEWS CENTER. Microsoft Digital Futures Index: Slovenia digitalization level above CEE average, among leaders in education digitalization - CEE Multi-Country News Center. [online]. 2022, [cit. 07- 10-2023]. Available on the internet: https://news.microsoft.com/en-cee/2022/05/09/microsofts-digital-futures-index-highlights-key-opportunities-for-accelerated-digital-development-of-slovenia/.
5. DAHL, R. *Demokracie a její kritici.* Prague: Victoria Publishing, 1995. p. 350. ISBN 80-85605-81-3.
6. DRECHSLER, W. Pathfinder: E-Estonia as the β-version. In: *JeDEM—eJournal of eDemocracy and Open Government*, vol. 10, no. 2, 2018. pp. 1-22. DOI 0.29379/j edem.v10i2.513
7. DAVIES, P. Estonia hit by “most extensive” cyberattack since 2007 amid tensions with Russia over Ukraine war. [online]. 2022, [cit. 08- 10-2023]. Available on the internet: https://www.euronews.com/next/2022/08/18/estonia-hit-by-most-extensive-cyberattack-since-2007-amid-tensions-with-russia-over-ukrain.
8. EDUCATION ESTONIA. PISA 2018: Estonian students rank 1st in Europe. [online]. 2020, [cit. 05-10-2023]. Available on the internet: https://www.educationestonia.org/pisa-2018-estonian-students-rank-1st-in-europe/.

9. E-ESTONIA. Estonia is the e-governance leader in Europe. [online]. 2022, [cit. 10-10-2023]. Available on the internet: https://e-estonia.com/estonia-is-the-e-governance-leader-in-europe/.
10. EUROSTAT. Facts and figures, EU demographics. [online]. 2020, [cit. 04- 10-2023]. Available on the internet: https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/key-facts-and-figures/life-eu_en.
11. FLECK, R.K., HANSSEN, F.A. How tyranny paved the way to democracy. In: *The democratic transition in ancient Greece. The Journal of Law and Economics,* vol. 56, no. 2, 2013. pp. 389-416. DOI 10.1086/670731.
12. FREEDOM HOUSE. Bulgaria. [online]. 2023, [cit. 05–10-2023]. Available on the internet: https://freedomhouse.org/country/bulgaria/nations-transit/2023.
13. FREEDOM HOUSE. Czech Republic. [online]. 2023, [cit. 05–10-2023]. Available on the internet: https://freedomhouse.org/country/czech-republic/nations-transit/2023.
14. FREEDOM HOUSE. Estonia. [online]. 2023, [cit. 05–10-2023]. Available on the internet: https://freedomhouse.org/country/estonia/nations-transit/2023.
15. FREEDOM HOUSE. Hungary. [online]. 2023, [cit. 05–10-2023]. Available on the internet: https://freedomhouse.org/country/hungary/nations-transit/2023.
16. FREEDOM HOUSE. Latvia. [online]. 2023, [cit. 05–10-2023]. Available on the internet: https://freedomhouse.org/country/latvia/nations-transit/2023.
17. FREEDOM HOUSE. Lithuania. [online]. 2023, [cit. 05–10-2023]. Available on the internet: https://freedomhouse.org/country/lithuania/nations-transit/2023.
18. FREEDOM HOUSE. Poland. [online]. 2023, [cit. 05–10-2023]. Available on the internet: https://freedomhouse.org/country/poland/nations-transit/2023.
19. FREEDOM HOUSE. Romania. [online]. 2023, [cit. 05–10-2023]. Available on the internet: https://freedomhouse.org/country/romania/nations-transit/2023.
20. FREEDOM HOUSE. Slovakia. [online]. 2023, [cit. 05–10-2023]. Available on the internet: https://freedomhouse.org/country/slovakia/nations-transit/2023.
21. HELLER, N. Estonia, The Digital Republic. [online]. 2023, [cit. 04–10-2023]. Available on the internet: https://www.newyorker.com/magazine/2017/12/18/estonia-the-digital-republic.
22. HEYWOOD, A. *Politics, third edition*. New York: Palgrave Macmillan, 2007. p. 512. ISBN 0230524974.
23. JÜRIMÄE, M. Insights from the Education Nation: The Case of Estonia. [online]. 2022, [cit. 07–10-2023]. Available on the internet: https://news.err.ee/1608701 314/insights-from-the-education-nation-the-case-of-estonia.
24. KERIKMÄE, T., TROITIÑO, D. R., & SHUMILO, O. An idol or an ideal? A case study of Estonian E-Governance: Public perceptions, myths and misbeliefs. In: *Acta Baltica Historiae Et Philosophiae Scientiarum,* vol. 7, no. 2, 2019. pp. 71-80. DOI 10.11590/abhps.2019.1.05.
25. KITSING, M. Success without strategy: E-Government development in Estonia. In: *Policy & Internet,* vol. 3, no. 1, 2011. pp. 86–106. DOI 10.2202/1944-2866.1095.
26. LERNER, M. *Aristotle's Politics (by Aristotle; Benjamin Jowett; Max Lerner).* New York: Random House / Modern Library.1943. p. 285.
27. MAC DOUGALL, D. Estonia election: i-voting comes of age in the world's "digital republic" with record ballots. [online]. 2023, [cit. 03–10-2023]. Available on the internet: https://www.euronews.com/next/2023/03/08/estonia-election-i-voting-comes-of-age-in-the-worlds-digital-republic-with-record-ballots.
28. MILLER, F. "Aristotle's Political Theory". [online]. 2022, [cit. 02–10-2023]. Available on the internet: https://plato.stanford.edu/archives/fall2022/entries/aristotle-politics/.

29. MINISTRY OF EDUCATION AND RESEARCH. Education strategy 2021–2035. [online]. 2022, [cit. 07–10-2023]. Available on the internet: https://www.hm.ee/en/ministry/ministry/strategic-planning-2021-2035.
30. OECD. PISA 2018 Results COMBINED EXECUTIVE SUMMARIES VOLUME I, II & III. [online]. 2019, [cit. 04–10-2023]. Available on the internet: https://learningortal.iiep.unesco.org/en/library/pisa-2018-results-combined-executive-summaries-volume-i-ii-iii.
31. PARASKEVOPOULOS, D. Estonia is the e-governance leader in Europe - e-Estonia. e-Estonia. [online]. 2022, [cit. 06–10-2023]. Available on the internet: https://e-estonia.com/estonia-is-the-e-governance-leader-in-europe/.
32. REZEK, P. *ARISTOTÉLES POLITIKA.* Prague: Rezek, 2009. p. 336. ISBN 80-86027-30-9.
33. RAUSCH, M. The positive impact of digitalization on democracy – best practices on e-governance from Ghana, Estonia, and India. [online]. 2023, [cit. 06–10-2023]. Available on the internet: https://www.idea.int/news/positive-impact-digitalization-democracy-best-practices-e-governance-ghana-estonia-and-india.
34. SCHLEICHER, A. PISA 2018 Insights and Interpretations. [online]. 2019, [cit. 08–10-2023]. Available on the internet: https://www.oecd.org/pisa/PISA%202018%20Insights%20and%20Interpretations%20FINAL%20PDF.pdf.
35. SHAHAAB, A, & KHAN, I. Estonia is a 'digital republic' – what that means and why it may be everyone's future. [online]. 2020, [cit. 06–10-2023]. Available on the internet: https://theconversation.com/estonia-is-a-digital-republic-what-that-means-and-why-it-may-be-everyones-future-145485.
36. SOARES, J. Thriving, Not Surviving: Digital Transformation Lessons from Estonia. [online]. 2023, [cit. 07–10-2023]. Available on the internet: https://www.forbes.com/sites/forbeshumanresourcescouncil/2023/08/14/thriving-not-surviving-digital-transformation-lessons-from-estonia/?sh=3de089e37157.
37. STATISTIKAAMET. Population. [online]. 2023, [cit. 07- 10-2023]. Available on the internet: https://www.stat.ee/en/find-statistics/statistics-theme/population.
38. TIRE, G. Estonia: A positive PISA experience. In: *Crato, N. (eds) Improving a Country's Education,* 2020, pp. 101-120. DOI 10.1007/978-3-030-59031-4_5.
39. TÖKÖLYOVÁ, T, & DĚD, M. ON A STATE OF DEMOCRATIC EMERGENCY. In: *European Journal of Transformation Studies*, vol. 7, no. 2, 2019, pp. 9-20. ISSN 2298-0997.
40. TRANSPARENCY INTERNATIONAL. CORRUPTION PERCEPTIONS INDEX. [online]. 2022, [cit. 05–10-2023]. Available on the internet: https://www.transparency.org/en/cpi/202CORRUPTION%20PERCEPTIONS%20INDEX.
41. TSAHKNA, A. E-voting: Lessons from Estonia. In: *European View*, vol. 12, no. 1, 2013, pp. 59-66. DOI 10.1007/s12290-013-0261-7.

Contact

Mgr. Tomáš Janči
University of Ss. Cyril and Methodius
Bučianska 4/A, Trnava, Slovakia
email: janci1@ucm.sk

CANONICAL, INTERNATIONAL, EUROPEAN AND CONSTITUTIONAL LAW: RECALLING THEIR INTERACTIONS FOR INTERNATIONAL LEGISLATION

Marek Šmid

Abstract

The autonomy and independence of civil law in relation to canon law, especially in those countries where these legal systems meet in the drafting and application of international agreements of the concordat type, are not entirely simple questions maintaining both - national and international dimensions. The first level question seems to be the reception of canon law by civil law in the view of the principle of independence and autonomy of state legal systems. The second level question is the validity and effectiveness of international bilateral human rights rules agreed with the Holy See. Many multilateral international treaties of universal and regional nature on human rights, especially in the areas of protection of freedom of religion and freedom of conscience, generally regulate the legal relations, but specific regulation of concordats is also appropriate, sometimes complementary, and sometimes primary.

Key words: *Autonomy of law. Canon Law. Constitutional Law. International Law. Concordat Law. Relationship of legal systems.*

1 INTRODUCTION

In recent years, the debate regarding the autonomy and independence of civil law, which has a national and international dimension, is closely related to the position of the Holy See in the international field and especially to the phenomenon of concordats. Two issues used to be discussed primarily.

The first is the question of the reception of canon law and norms from the teaching of the Catholic Church into civil law in view of the principle of independence and autonomy of state legal systems.

The second is the question of the validity and effectiveness of international bilateral human rights rules agreed with the Holy See in concordats, taking into consideration the existence of constitutional rules in this area, as well as multilateral international treaties on human rights, especially in the areas of protection of freedom of religion and freedom of conscience. In this context, I also want to touch on a specific application outcome of the theoretical conclusions of this lecture, namely the possible concept of protecting freedom of conscience in Slovakia through a bilateral agreement with the Holy See.

The 1983 Code of Canon Law in Canon 22, as well as the 1990 Code of Canons of the Eastern Churches in Canon 1504, established that the reception of civil law into the canon law order and the obligation to observe it, requires the conformity of civil law with Divine law. At the same time, the condition that canon law does not establish different rules must be met. Civil or state law is a subsidiary source of canon law in those cases in which canon law explicitly refers to civil law.

2. CANONICAL, INTERNATIONAL, EUROPEAN AND CONSTITUTIONAL LAW: RECALLING THEIR INTERACTIONS FOR INTERNATIONAL LEGISLATION

On the part of the state, similarly, the Constitution of the Slovak Republic establishes the exclusivity of its legal order on the territory of the Slovak Republic, including the most important issue, which is the binding of a judge only by civil law.

A certain agreement on respecting the norms of canon law based on the Basic Treaty between the Slovak Republic and the Holy See sparked a discussion about the permissibility of the intrusion of canon law into Slovak law. As can be seen, there is indeed a certain degree of unilateral penetration. In my opinion, however, it is always an expression of the constitutional principle of the autonomy of the Church in its own affairs, as shown by the direct references to respect for canon law by the Slovak Republic in the Basic Treaty.

From the point of view of the content of the norms of canon law, constitutional law, as well as concordat law, it can be concluded that the civil legal system, as well as the canonical system, are in principle highly autonomous and independent, which is confirmed by both the norms of canon law and civil law. From the point of view of civil law, this of course also applies to the position of the teaching of the Catholic Church in the field of civil legal regulation. These conclusions must be respected, for example, in the creation of concordats and in general with all legal norms regulating the status of churches or freedom of religion and freedom of conscience.

The principle of autonomy and independence of civil law also raises another question: the justification of human rights regulations in concordats as bilateral treaties between states and the Holy See. The existence of multilateral international treaties on human rights, especially in the areas of protection of freedom of religion and freedom of conscience, as well as constitutional or European legal protection of this type of fundamental rights in the constitutions of individual states, concerning all residents regardless of their religion and with regard to the growing attention dedicated to the principle of equality and non-discrimination, might reinforce the opinion that the regulation of human rights in bilateral treaties concluded between states and the Holy See is redundant and non-standard. I have the opposite opinion.

The principle of freedom in contractual relations must be considered - the parties can agree on anything that does not contradict basic legal norms or their obligations. Furthermore, individual concordat regulations can respond better to the conditions in each country and thus better specify the legal regulation. The bilateral contract with the church, which is part of the legal system of the state and does not contradict the mentioned norms, is a confirmation of the observance of human rights. Moreover, it turns out that the general trend of suppressing freedom of conscience and leaning towards a relativistic view of values in law requires such an adjustment, while this can stabilize and refine it, and specify its application in the conditions of a local church operating in a certain state.

Both conclusions, i.e., the requirement to be based on the long-accepted principle of autonomy and independence of legal systems of civil law and canon law, as well as the validity of bilateral treaties with the Holy See that regulate the field of human rights, are not theoretical considerations that should fill the free time of legal scientists. I will allow myself to demonstrate this on the last consideration during this lecture: on a possible concept of protecting freedom of conscience in Slovakia through a bilateral agreement with the Holy See.

The idea to regulate bilaterally, contractually, and specifically with the Holy See in Slovakia the possibility of applying conscientious objections is due to those arguments without a doubt correct and very necessary. In the first place, it could be seen a few serious examples and tendencies that shift and change the traditional Christian view of the world and moral principles in Europe. The essence of the matter is that Slovakia is a living part of this Europe and will not influence it other than by what we have in ourselves as people living here, and hand on heart - are we not far enough from understanding Christian reality today?

And in addition, the principle applies, certainly already in the decisions of the European courts, that if a certain opinion prevails in most of the states of the Union, even in the moral area, it will also be applied to a state that might not identify itself with it.

The only possible guarantee of sound law remains an international treaty as an external agent of Slovak law operating and based on the well-known principle of pacta sunt servanda. I note in this context that even if everything important does not create a law in our lives, the law significantly shifts human evaluation and thus affects the conscience of a person, the first of his values.

I will return to the application of the conclusions to a specific Slovak example of conscientious objections. It mainly concerns the issue of a respecting the principle of independence and autonomy of civil law, which has been somewhat forgotten.

It is well remembered the discussion held in Slovakia and in the European Union about the draft agreement on conscientious objections a few years ago… It was perhaps a good attempt, but it concealed at least two fragile and unsustainable legal conceptual constructions related to the autonomy of legal systems.

First, the agreement had the ambition to be directly enforceable. This means that the civil state judge should have relied directly on it in his decision. Anyone who wanted to raise a conscientious objection could therefore (though of course not an obligation, but still, everyone's right) draw only from the spectrum of the Church's moral principles, regardless of their beliefs. This objection was heard many times in the form of whether an unbelieving person also has a conscience in a reality and, therefore, as a strong request to regulate these matters with a law valid for all.

Second, the agreement referred to the magisterium of the Catholic Church and its religious and moral principles. This would mean that the judge would have to proceed from these principles, knowing them, interpreting them and be bound by them, which is in direct contradiction to the constitutional law of the Slovak Republic and does not respect the autonomy of the civil system of law and the canonical system of law.

With a more precise construction, perhaps the first of these objections could be explained, but it would remain sensitive. However, the second of the mentioned objections is, in my opinion, correct, because the autonomy of the legal systems of civil law and canon law is neither possible nor appropriate to violate, or to break this principle legislatively; it is a double-edged sword.

However, even this matter has a solution. The future agreement on conscientious objections could respect the idea of the autonomy and independence of civil law and the norms of the Church, including canon law, which is too strongly rooted in consciousness. It would not have to refer to another normative system in this way but could contain the agreement of both parties on the inviolability of specific, mutually agreed principles, on defined elements of the Church's religious and moral principles. Examples of principles protected by treaties could be:

a) the principle of inviolability of human life from conception to natural death. It would mainly concern employees in the healthcare sector, healthcare institutions and patients. It would be recommending, prescribing, distributing and administering pharmaceuticals, performing or cooperating in activities whose primary purpose is to cause artificial termination of pregnancy at any stage or unnatural death.

b) the principle of respect for human life and for its transmission in its natural distinctiveness and uniqueness. It would mainly concern employees in the healthcare sector, scientific workers, institutions, but also the entire public. It would be participation in an artificial or so-called assisted fertilization, genetic manipulations, eugenics, embryonic human cloning, sterilization and all activities serving contraception.

c) the principle of freedom in the educational and educational process, in counseling and educational activities. It would mainly concern teachers, parents, children, schools and the wider public. It would be teaching, recommending and preparing activities contrary to the moral principles of the Catholic Church in the area of sexual morality, as well as the teachings of the Catholic Church in the theological area.

d) the principle of protection of marriage as a union between a man and a woman, which aims to create a permanent living community, ensuring the proper upbringing of children. It would mainly concern lawyers, clergy, adoption and other institutions, but also the wider public. This would be the performance of advocacy, judicial, guardianship and tutoring activities.
e) the principle of protection of the confessional secret and the entrusted secret, which was entrusted orally or in writing under the condition of confidentiality to the person entrusted with pastoral care. It would mainly concern clergy and persons performing similar activities. It would be an obligation to testify before criminal authorities or civil courts.
f) the principle of respecting the freedom of religious acts and the use of religious symbols. It would mainly concern the public, shops, the military, schools, and other institutions. This would be the use of religious acts and symbols in public in a negative sense and as an exception to the prohibitions established by law.
The future agreement could stabilise that the Slovak side will respect these principles and guarantee them in its domestic legal order and laws. The State should therefore have the obligation arising from the international agreement legislatively, through national law, laws, to ensure now and in the future and regardless of changing political opinions, to legally enforce, or not sanction, the fulfilment of legal obligations by people who in their conscience have a reservation against the violation of such principles. A judge who will resolve such a dispute would once again calmly rely on the law of the state, by which he is constitutionally bound, on civil law and not on the teachings of the Church or canon law, which according to our constitution does not bind him in any way.
It should be noted that such legislation does not apply to the merits of the case, simply for example whether abortion is allowed or not, but will clearly address the possibility of refusing to participate in it.

3. CONCLUSION

The requirement to be based on the long-accepted principle of autonomy and independence of legal systems of civil law and canon law, as well as the validity of bilateral treaties with the Holy See that regulate the field of human rights, are not theoretical considerations only but it is an increasingly important support and symbol of distinction in the Slovak, and not only Slovak, legal order.
The Basic Treaty with the Holy See, and in general also international, European, and national legal norms protecting freedom of conscience and freedom of religion, establish the obligation of the state to guarantee the possibility of the believer's behaviour in accordance with the moral and religious principles of the Church.
However, the principle of autonomy of the legal systems of civil law and canon law, generally accepted in the minds of experts and laymen, leads to the conclusion that such complex matters as rights related to conscience, for example in the areas of genetics, or any interference with the inviolability of life, must be regulated as clearly and at the level at which specific and clearly sanctionable legal obligations are regulated in the same area.

Sources

1. MORAVČÍKOVÁ, M. – ŠMID, M. 2009: Clara pacta - boni amici : contractual relations between state and churches: [contractual relations between state and churches] / 1st ed. - Bratislava: Institute for State and Church Relations, 2009. - 607 p. - ISBN 978-80-89096-38-1.
2. TORRÓN, M. – DURHAM, J. 2015: *Religion and the secular state*. Madrid: Servicio de Publications de la Facultad de Derecho de la Universidad Complutense de Madrid, 2015, p. 876. ISBN 978-84-8481-162-6.

3. MORAVČÍKOVÁ, M. 2017: Conscientious objection - to one international legal obligation of the Slovak Republic. In OLŠOVSKÁ, A. - LACLAVÍKOVÁ, M. - MORAVČÍKOVÁ, M. (eds.) *Ethica et aequitas in iure*. Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, 2017, p. 109, 121. ISBN 978-80-568-0034-8.
4. BUBELOVÁ, K. 2011: Collision of secular and canonical law and their possible solutions. In HAMUĽÁK, J. (ex.*) Milestones of law in the Central European area* 2010. Part 1. Bratislava: Comenius University, Faculty of Law, 2011, p. 112. ISBN 978-80-7160-308-5.
5. KŘÍŽ, J. 2011: *Act on churches and religious societies: commentary*. Prague: C. H. Beck, 2011, p. 356. ISBN 978-80-7400-362-2.
6. MORAVČÍKOVÁ, M 2005. State and Church in the Slovak Republic. In ROBBERS, G. (ed.) *State and Church in the European Union.* Baden-Baden: Nomos, 2005, p. 518. ISBN 3-8329-1311-4.
7. MORAVČÍKOVÁ, M. (eds.) - KRIŽAN, V. (eds.) *Legal protection of freedom of conscience.* - [1. ed.]. - Trnava: Typi Universitatis Tyrnaviensis, joint workplace of the University of Trnava in Trnava and Vedy, publishing house of the Slovak Academy of Sciences, 2013. - ISBN 978-80-8082-749-6.
8. NĚMEC, D. 2012: *Concordat agreements between the Holy See and the post-communist countries* (1990 - 2010). Leuven: Peeters, 2012, p. 322. ISBN 978-90-429-2519-9.
9. ČEPLÍKOVÁ, M. 2011: *Confessional law in the Slovak Republic*. Bratislava: Institute for State and Church Relations, 2011, p. 92. ISBN 978-80-89096-54-1.

Contact

Dr.h.c., prof. doc. JUDr. Marek Šmid, PhD.
Trnava University
Faculty of Theology
Tel: +421252775410
email: marek.smid@truni.sk

THE IMPACT OF THE COVID-19 PANDEMIC ON JOURNALISTIC ETHICS

Šimona Tomková

Abstract

The media play a vital role to play in informing the public, particularly in major social crises. Their role is even more important in situations such as the COVID-19 pandemic, which have an impact on people's health and lives. However, the objectivity of media content is largely influenced by the ethical principles that guide journalists. This paper discusses the difference between ethics and morality, the contemporary relevance of journalistic ethics, the controversies that affect it, and the changes that the pandemic has brought about in the ethicsof journalists.

Key words: *Ethics, Morality, Journalistic ethics, Code of Ethics, COVID-19 pandemic*

1 Introduction

The COVID-19 pandemic created a new situation *at* both global and national levels. It affected people's lives in virtually every way – economic, health, education, and social life. Therefore, information about its progress, the numbers of infected, or the measures put into place became the main news that people paid attention to on a daily basis. These were mainly drawn from the media. Miller and Bivens (2022) say that in life-threatening emergencies, as the global pandemic undoubtedly was, the legal and moral responsibility of the media becomes increasingly important. They thus open up the topic of ethics and morality, which at first glance may be associated more with philosophy than with journalism. But Moravec explains that these two disciplines are closer to each other than one might think. For him, searching, good questioning and inquiring are the essence of philosophy and the job of journalists. He also says that they are united by the attribute of independence, though absolute independence is impossible to achieve (Moravec, 2020). However, it can be pursuedprecisely by following set ethical and moral principles that are essential in journalism. The author of a study on the importance of ethics for journalists says that ethics is a set of opinions and ideas that people use to analyse or interpret the situation they are in and that enable them to do the right thing (Tilak, 2020). Thus, journalistic ethics is meant to help media practitioners break down and report information, such as a pandemic, in the right way. According to Moravec (2020), journalists strive to do this on three levels of achieving independence:

- political – a journalist should not be tied to any political ideology and should not show a preference for any political party;
- economic – a journalist should not succumb to pressure from media owners or advertisers;
- Thought – a journalist should seek to find the truth independently of his/her own thought patters, opinions or clichés.

The principles of media content production, especially those related to these three levels of independence, are mostly included in the codes of ethics that editorial offices try to implement, which should be followed by their members. However, these documents are not immutable; on the contrary, they should to some extent reflect the current social and media situation and flexibly reflect the new ethical requirements placed on journalists. These mostly arise when major societal events change the setting. Since the COVID-19

pandemic can be considered an unprecedented situation faced by our entire society, it can be assumed that it also affected the ethical principles of the media that reported on it. In order to understand the changes in journalistic ethics affected by the corona crisis, it is first important to have a deeper understanding of the concepts of morality, ethics and journalistic ethics.

2 Ethics and morality are not the same

The term ethics comes from the Greek word *ethos*, which once upon a time referred to the habitat of animals, such as a pasture, and also to the way they behaved (Anzenbacher, 1994).Further, this word can also be translated as *custom*, *habit* or *morality*. Thus, ethics as a part of philosophy examines, justifies and formulates the rules and norms of human behaviour, judging whether such is right or wrong (Moravec, 2020). It can therefore be argued that ethics raises the question of what is good and evil and at the same time tries to answer it. More than a decade before Moravec, Poláková (2008, p. 13) defined ethics as "the theoretical basis for moral decisions – the selection of values and principles that guide human action." Thus, both agree that ethics can be understood as a scientific direction that deals with human behaviour that is directed toward good or evil. Poláková (2008, p. 13) further adds to ethics that it explains the origin, nature and functions of morality. "It is the science of moral action, of moral relations, and of moral consciousness." He thereby suggests that the terms *ethics* and *morality* are very closely related, but they are not synonymous. This is confirmed by Remišová (2010) when she considers morality to be a set of norms, regulations and requirements that govern the actions of an individual in relation to oneself, to another person, to a group, to society, but also to nature. Hence, it seems that morality encompasses the principles of good human conduct in society, and ethics examines or evaluates these principles. In spite of their similar etymological basis, since morality is based on the Latin term *mos*, that is, *custom* or *morality* (Anzenbacher, 1994), their present meaning differs according to Moravec. He defines ethics as a critical reflection on morality, concerned with the norms of human behaviour, the choices people make, and the ways in which they justify their choices (Moravec, 2020).

Thus, if the set of rules is denoted by the term morality, and ethics is understood as a term for the evaluation of these rules, then it is arguable whether we should not rather speak of moral codes in the case of ethical rules for journalists. However, Vácha, Königová and Mauer (2012) explain that ethics is a matter of guidance; morality in turn is a matter of action. Perhaps the best way to understand this relationship is through the definition of Seknička and Putnová (2016), who say that morality refers to what actually applies and is followed in a society, and ethics to what ideally should apply. This is why we can say that ethics evaluates morality; that is, it states whether the currently valid moral principles are sufficient and correct. If a journalist's code of ethics is meant to be a guide to achieving an ethical ideal for journalists, then its title can be considered logical.

3 What does journalistic ethics mean?

The ethical ideal cannot be approached by following ethical rules alone. It is only possible in the process of creating new rules that take care to ensure the creative freedom of people, while the key prerequisite for their good setting and observance is always an autonomous person acting independently (Seknička & Putnová, 2016). The willingness to approach ethical goals is only present in journalists when the right motivation and appropriate conditions are set. Moravec considers technological innovations, such as robotization or artificial intelligence, as examples of these (Moravec, 2020). We can also speak, for example, of the availability of resources or a favourable working environment at home and in the newsroom, conditions that may have been significantly compromised

during the pandemic. Thus, one can also consider how they subsequently influenced adherence to journalistic ethics during this period.

Ethics as a science encompasses a wide range of subfields, disciplines and approaches. One of the most practical directions, whose principles we often unconsciously encounter on a daily basis, is applied ethics. Few people would be interested in ethics if therewere no problems in life that encourage the expression and exploration of moral choices and values, according to Moravec (2020). Thus, ethics in general cannot be thought of as a purely theoretical or difficult-to-practice science. Indeed, some of its fields of inquiry, such as applied ethics, deal with concrete human behaviour, its causes and consequences. Applied ethics can therefore be regarded as probably the most important and urgent area of ethics. And since this category also includes professional ethics, which "reflects on the ethical aspects of problems related to the practice of certain professions", we can say that journalisticethics is also part of applied ethics (Fields of Ethics, 2015). It is therefore an important area for investigation that has a practical purpose – to define principles and improve the professional conduct of journalists so that it is in line with the moral principles of the newsroom and society. To give a specific idea, Moravec divides journalistic ethics into two planes, namely the micro and macro levels. At the micro level, journalistic ethics deals with what journalists should do in everyday situations of editorial practice – for example, how to deal with camera footage depicting violence; how to approach an interviewee who requires a great deal of intervention to authorise an interview, and so on. The macro level relates to the more general issue of a journalist's social responsibility, defining conflicts of interest, truthfulness, objectivity or protection of sources of information (Moravec, 2020). Although these principles tend to be summarised in a newsroom's codes of ethics, adherence to them rests mainly on the moral integrity of each member of the media. These are virtues and values acquired in the journalist's private and professional life, as well as during his/her education. The Ministry of the Interior's anti-corruption portal uses the term *public integrity*, which includes adherence to standards with the aim of putting the public interest ahead of personal interest. It speaks of qualities such as honesty, integrity, impartiality, transparency and credibility (Government Office of the Slovak Republic, n.d.). The moral integrity of journalists, therefore, is very close to public integrity, given their social responsibility. Kofman (2010) defines integrity as fidelity to one's own values, which if adhered to, cause us to feel pride, and if not, to feel guilt. Thus, the principles of journalistic ethics, adherence to which depends on the moral (or public) integrity of each journalist, are not based on codes or other official documents of the newsroom, but on the values of specific media workers. Following them is, as we argue above, inevitably influenced by the motivations, and thus the conditions, in which journalists work. These, in turn, are related to the current social situation, the influence of which grows especially during social crises.

In Slovakia, these principles are enshrined in the Journalist's Code of Ethics, which has been adopted by the Slovak Association for the Protection of Journalistic Ethics (AONE). The Code is not automatically binding for editorial offices, but "any professional organisation, media outlet, news agency, information service provider, Internet portal, editorial office or individual may accede to it if it sends a notice of its accession to the AONE. In the same way, such a person may withdraw his or her adherence to the Code of Ethics" (Press and Digital Council of the Slovak Republic, n.d.). Editorial offices are in the habit of supplementing this Code of Ethics with their own rules or creating their own codes. For example, the daily *SME* has one, which in 2023 updated its rules for the use of social networks and added principles for the use of artificial intelligence (SME, n.d.).

Codes of Ethics are thus influenced by current trends in the media as well as by fundamental changesin society.

4 The impact of the COVID-19 pandemic on journalistic ethics

Among the contentious moments of journalistic ethics, regardless of whether a society is currently in crisis, Moravec includes invasion of privacy, conflict of interest, working with sources, bribes, journalists' relationship with media owners and advertisers, plagiarism, personal involvement in the news, and reporting on difficult situations (Moravec, 2016). In addition, Miller and Bivens (2022) also talk about the tabloidization of news and sensationalism. Other controversial moments can be the authorisation of interviews, editing of podcasts or video interviews, or reporting on new scientific discoveries. Let's take a special look at selected contentious moments in relation to the risksthat the conditions of the COVID-19 pandemic brought to journalistic practice.

Invasion of privacy – Generally speaking, this can be thought of as a violation of the right to privacy of individuals or groups (e.g. families). We encounter it, for example, when reporting on victims of crime or when reporting on the lives of famous people (Moravec, 2020). During the pandemic, we could see this moment, for example, in the context of filming reports about people in serious conditions in covid wards in hospitals.

Working with sources – we are talking about the critical selection of sources of informationand their subsequent verification and processing. In this ethically contentious area, we can also include source protection, according to Moravec (2020), which is related to the issue ofinvasion of privacy. During the pandemic period, sourcing was even more challenging, as arrangements largely did not allow journalists to meet with respondents in person. At the same time, it was often challenging to know new medical facts and not get lost in the constantly updated information.

Informing about new scientific discoveries – this moment is related to working with resources. As COVID-19 brought many new developments in virus research and subsequently in vaccine development, new medical information was not only difficult to understand, but also to verify and interpret. There was a risk of sensationalism and possible solutions, e.g., in relation to the vaccine, which may have led to excessive and premature expectations on the part of the recipients.

Journalists' relationship with media owners and advertisers – media owners or advertisers may try to unobjectively influence editorial content in their favour, so they should declare, forexample, in the form of codes that become a binding and integral part of employment contracts, what expectations they have of journalists (Moravec, 2020). The pandemic had a major economic impact and many companies had to cut advertising budgets. This may have brought pressure from media owners to maintain or increase the readership of the medium and attract advertisers at the expense of accurate fact-checking, insensitive reporting of the disease, or quick publication.

Tabloidization of news – the aim of capturing the attention of the largest possible section of the public is related to the tabloidization of facts. According to the German Press Council, the media should make a conscious effort to avoid sensationalism, especially in medical news (Pressekodex, n.d.). However, arousing emotion is often an easier and quicker way to gain an audience. Examples are the montages of hospital shots, testing or paramedics in suits underscored by dramatic music that TV stations used to use in their news coverage during pandemics. Such content does not provide informational value, but evokes an emotion of tension or fear, which has a stronger effect on the receiver than

rational facts and arouses their interest in the media content.

Personal involvement in the news – this occurs in moments when a journalist in a crisis situation becomes a direct participant in the news rather than a disinterested observer. Moravec (2020) cites the example of a reporter's involvement in a site of war conflict. COVID-19 also placed journalists in emotionally challenging and tense situations. They found themselves in hospital wards where patients were dying and doctors were exhausted,talking to sick people or their unfortunate loved ones. Such situations are very difficult to handle without personal involvement and a subjective point of view.

Reporting on difficult situations – reporting on terrorist attacks, for example, is on the onehand necessary, but on the other hand, one of the aims of the attackers is to achieve media coverage of their actions. There is also a risk of insensitive reporting on the victims and consequences of the attack. The results of an analysis of the way information about deaths during the pandemic was communicated in the United States suggest that the American systems for tracking and reporting important metrics, such as incidence, prevalence, hospitalizations, mortality and morbidity, during the pandemic lacked flexibility and standardisation (Nowling & Seeger, 2021). This meant that inaccuracies could easily occur due to inconsistent methodologies or definitions used, and thus the data were inaccurately interpreted. Reporting on, for example, the numbers of COVID-19 deaths is important but carries the risk of insensitive reporting, misrepresentation of data or inducing panic in the audience.

At the same time, the contentious moments of journalistic ethics and the resulting risks to journalistic practice must be seen in the context of current editorial conditions. A quantitative study on Slovak media workers, *Media reflection on the COVID-19 pandemic*, shows that the main factors that negatively affected the work of journalists during the pandemic included working from home and not being able to work in the field, as well as insufficient or ambiguous information about the coronavirus from the state (Tomková, Gálik & Kapec, 2023).

All of these factors made it difficult for journalists to do their work during the pandemic and thus may have had an impact on their moral integrity, which is directly related to adherence to the ethical principles of the newsroom. However, according to the aforementioned study, for 84 percent of the respondents, the new conditions did not bring about changes in their ethical rules and the codes of the media outlets where they work. On the one hand, this could have created a risk of inconsistent reporting by different members of the media or made the work of journalists more difficult, who could not rely on the relevant norms and rules in the new situation. On the other hand, it may have meant that newsrooms continued to trust the quality of their established standards and sought to report on the coronavirus in the same objective and balanced way as they did on other topics (Tomková, Gálik & Kapec, 2023). However, Moravec and Dušek (2022) outline the fundamental threats that journalism faced during the coronavirus pandemic, and they should learn from them and implement these lessons in their ethical principles. First, they list *legal threats*, where they include the Czech government's consideration of stricter disclosure of information and the extension of deadlines for processing requests for the information in question. Although no similar measures were taken in Slovakia, a measure in a neighbouring country could make it more difficult for our journalists to access the information they need. *Political threats* include not only unfair communication with journalists, for example, in refusing to answer certain questions during press conferences, but also chaotic and inconsistent reporting by the government. This is

identified as a major problem by the majority of Slovak media workers in the study mentioned above (Tomková, Gálik & Kapec, 2023). The third is the *psychological and physical threat*, where journalists faced various threats, mostly on social media, due to the way they reported on the global health crisis, for example, when they investigated the motivations of people spreading false information, whether for economic or ideological reasons. In fact, the latter *economic threat is* addressed in the description of the relationship between the media and advertisers above. This is because the pandemic caused a shortfall in advertising revenue or revenue from the sale of print media and therefore constrained the development of quality journalism and the conditions conducive to its production. The author even argues that although the first two factors did not reach the same proportions in the Czech Republic as in Hungary, they became part of the creeping authoritarianism in Central and Eastern Europe (Moravec & Dušek et al, 2022). Thus, in his view, the ethics of journalists, which these factors related to the COVID-19 pandemic, is so important that its non-observance can threaten democracy. The media, also called the watchdog of democracy (Liberties EU, 2022), has an indispensable role especially when reporting in crises.

On the contrary, CNBC's Farr cites Germany as a positive example of informing the public about the pandemic. She describes that in July 2020, the country had the lowest death rate of all European countries. The media portrayal of the virus in the country focused on data-driven reporting and the effects of the virus on the economy (Farr, 2020). Chancellor Angela Merkel is often praised for her leadership and messaging in the media, and her ability to explain complex concepts to the masses, and the German health minister was prominent in conveying the news of the virus through the media (Tran, 2020). Germany's focus on sciencecommunication in an understandable way through podcasts or children's programmes on television helped the public distinguish fact from fiction (Farr, 2020). And it is in this example that some of the ethical principles that several authors believe would be useful for implementing editorial principles for better future practice in other societal crises emerge.

According to Lasman (2023), the media should take care to avoid sensationalism, eliminate repetitive reporting and fatigue uniformity, avoid discrimination against vulnerable groups, and sensitise news about death. In addition to the things to avoid, the authors also talk about linking journalistic ethics to the use of new technologies – they should use them not only to disseminate information, but also to explain it and expose disinformation. Lasman's (2023) study further explains that in crises we face several types of emotional attunement, namely fear, anger, sadness, solidarity and resilience, which should appear in the media in that order, from the least intensity to the greatest. This is one of the three pillars of moral responsibility mentioned in the expert article, i.e. promoting a coherent, proactive and resilient public mood. The other two are timely and comprehensive public information about the pandemic and motivation for individual participation in overcoming the crisis. In another study, Miller and Bivens (2022) say that the media need to be particularly wary of the lack of accurate data and its subsequent interpretation. Data manipulation or censorship damages the credibility of the media and thus makes future crisis communication more difficult. Even Aristotle talked about the so-called ethics of moderation, i.e. behaving in the middle between extremes (Aristotle, 2000). This approach could be borrowed in the context of the ethics of journalists during a pandemic, which should prevent indifference to the dangers of the virus and also the spread of fear, panic and chaos. At the same time, information about the pandemic should be presented in such a way that it does not promote the features of the risk society already discussed by Beck (1992). The latter is based on antagonisms, i.e.

contradictions, between those affected by risks and those who benefit from them. As the social and economic value of knowledge increases, so does the power of the media to communicate it (Miller & Bivens, 2022). Thus, by misinterpreting or over-expertly interpreting knowledge, especially scientific and medical knowledge, the media can also contribute to the widening of these contradictions and the gaps between well-informed and uninformed people.

5 Conclusion

The summary of recommendations for the renewal of journalistic ethics in the context of the COVID-19 pandemic is to some extent captured by Moravec and Dušek (2022) in the notion of *constructive journalism*. Its values can contribute to enriching a new ethical framework for times of crises because they are guided by the desire to produce productive, accurate and engaging reporting while not sacrificing the core functions of traditional journalism, including critical reflection on societal developments. The new ethical framework for journalism is therefore intended to purposefully suppress hate speech, avoid stigmatisation and stereotyping, accentuate elements of humanism, work accurately with professional terminology and respect the specialisation of expert interviewees when selecting them for interviews. According to several studies (e.g. van Antwerpen et al, 2020), new ethical frameworks may be one way to reduce the distrust that a substantial part of the public has in the news media. This approach should help society combat so-called *infodemia* through journalism built on sound ethical principles, thus differentiating it from other forms of mediacommunication.

It follows that based on the media's experience of reporting at a time of unprecedented global crisis, it is essential to implement new principles into journalists' ethical frameworks that can help society better cope with future social crises. We are talking about reassuring the public mood and the targeted refutation of untruths; not only informing, but also explaining the facts in a comprehensible way, and all this without stereotypes or stigmas and on the basis of sufficient data, especially from renowned experts, taking into account the abilities of the different groups of recipients.

List of literature

1. ARISTOTLE. *Nicomachean Ethics.* London: Penguin Books, 2020. 400 p. ISBN 0140449493.
2. ANZENBACHER, A. *Úvod do etiky.* Prague Zvon. Czech Catholic Publishing House, 1994. 296 p. ISBN 8020009175.
3. BECK, U. *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage, 1992. 260 p. ISBN 0803983468.
4. DENNÍK N. *Etický kódex denníka SME a vydavateľstva Petit Press.* [online]. [2023-08-11]. Available on: <https://www.sme.sk/dok/20449554/eticky-kodex-dennika-sme-a-vydavatelstva- petit-press>.
5. FARR, CH. *Germany's coronavirus response is a master class in science communication. CNBC.* [online]. [2023-11-08]. Available on: <https://www. cnbc.com/2020/07/21/germanys-coronavirus-response-masterful-science-communication.html>.
6. KOFMAN, F. *Vědomý business. Integrita, úspěch a štěstí.* Prague: Portál, 2010. 344 p. ISBN 9788073677473.
7. LESMANE, S. Emotional Mood and Media Ethics in Crisis Communication. In CHARI, T., NDLELA, M., N. (Eds.) *Global Pandemics and Media Ethics. Issues and Perspectives.* Abingdon: Routledge, 2023. p. 52-69. ISBN 9781032306124.

8. LIBERTIES EU. *What Is Watchdog Journalism: Definition, Examples, Effects On Democracy*. [online]. [2023-11-08]. Available on: <https://www.liberties.eu/en/stories/watchdog-journalism/43959>.
9. MILLER, D., S., BIVENS, N. D. Risk Society in the Age of Pandemics. Disaster Reporting in the Media - Ebola and COVID-19. In POLLOCK, J. C. & DOUGLAS, A. V. (Eds.) *COVID-19 in International Media. Global Pandemic Perspectives.* Abingdon: Routledge, 2022. p. 234-258. ISBN 9781032020679.
10. MORAVEC, V. *Médiá v tekutých časech*. Prague: Academia, 2016. p. 192. ISBN 9788020025722.
11. MORAVEC, V. *Proměny novinářské etiky*. Prague: Academia, 2020. p. 472. ISBN 9788020031112.
12. MORAVEC, V., DUŠEK, L. *COVID-19 infodemie.* Prague: Academia, 2022. p. 437. ISBN 9788020034342.
13. NOWLING, W., SEEGER, M. (2021). Communicating Death and Dying in the COVID-19 Pandemic. In O'HAIR, H., D., O'HAIR, M., J. (Eds.) *Communicating Science inTimes of Crisis.* New Jersey: Wiley Blackwell. p. 375-390. ISBN 978-1119751779.
14. AMOS UKF. *Oblasti etiky*. [online]. [2023-11-11]. Available on: <https://amos.ukf.sk/mod/page/view.php?id=8564>.
15. TLAČOVO-DIGITÁLNA RADA SLOVENSKEJ REPUBLIKY. [Press and Digital Council of the Slovak Republic]. *Etický kódex novinára*. [online]. [2023-11-09]. Available on: <https://trsr.sk/wp-content/uploads/Eticky_kodex.pdf>.
16. ÚRAD VLÁDY SLOVENSKEJ REPUBLIKY. [Office of the Government of the Slovak Republic]. *Od korupcie k integrite*. [online]. [2023-11-11]. Available on: <https://www.bojprotikorupcii.gov.sk/od-korupcie-k-integrite/>.
17. POLÁKOVÁ, E. *Etika - praktická filozofia masmediálnej komunikácie*. Trnava: FMKUCM, 2008. ISBN 978E80E8105E055E8.
18. *Ethische Standards für den Journalismus.* [online]. [2023-11-11]. Available on: <https://www.presserat.de/pressekodex.html>.
19. REMIŠOVÁ, A. *Etika médií.* Bratislava: Kalligram, 2010. p. 312. ISBN 9788081013768.
20. SEKNIČKA, P., PUTNOVÁ, A. *Etika v podnikání a hodnoty trhu.* Prague: Grada Publishing, 2016. p. 200. ISBN 9788024755458.
21. TILAK, G. The Study and Importance of Media Ethics. In *International Journal of Disaster Recovery and Business Continuity*, 2020, 11(1). p. 448-466. ISSN 2207-8363. [online]. [2023-11-09]. Available on: <https://www.researchgate.net/publication/349685937_THE_STUDY_AND_IMPORTANCE_OF_MEDIA_ETHICS>.
22. TOMKOVÁ, Š., GÁLIK, S., KAPEC, M. Media reflection on the covid-19 pandemic. Scheduled for publication in *Communication Today*.
23. TRAN, J. *Germany's Media during COVID-19.* [online]. [2023-11-11]. Available on: <https://jia.sipa.columbia.edu/news/germanys-media-during-covid-19>.
24. VAN ANTWERPEN, N. ET AL. What's Positive in a Pandemic? Journalism Professionals' Perspectives on Constructive Approaches to COVID-19 News Reporting. In *Journalism Studies*, 2021, 23(4). p. 506-524. ISSN 14699699.
25. VÁCHA, M, KÖNIGOVÁ, R., MAUER, M. *Základy moderní lékařské etiky*. Prague: Portal, 2012. p. 312. ISBN 9788073677800.

Contact information
Mgr. Šimona Tomková
University of Ss. Cyril and Methodius in Trnava
Faculty of Mass Media Communication
Nám. J. Herdu 2, 917 01 Trnava
Tel: +421 917 072 446
email: tomkova3@ucm.sk

HISTORICKÁ PREMENA MESTA ŽILINA V POSLEDNÝCH DESAŤROČIACH

HISTORICAL TRANSFORMATION OF THE CITY OF ŽILINA IN RECENT DECADES

Daniel Stehlík, Dominik Maček, Martin Bereta

Abstrakt

Mesto Žilina je považované za dôležitú križovatku medzi západným a východným Slovenskom, respektíve jeho úloha je významná aj pre rôzne spoločnosti či všetky druhy nákladnej dopravy. Vo všeobecnosti je výhodou práve dobre strategické miesto či oblasť, v ktorej sa mesto nachádza a jeho blízkosť k hraniciam Českej republiky či Poľska. Dôležitým obdobím pre samotné mesto sa však stalo posledných niekoľko desaťročí, keď sa menila nie len podoba celého mesta, usporiadania cestnej komunikácie či železničnej dopravy, výstavba najrozličnejších budov, ale predovšetkým za najväčším nárastom celého mesta je aj postupné spojenie mestských častí ako Závodie, Strážov, Budatín či Hájik do jedného celku ako ho je možné poznať a vidieť v súčasnosti. Práve preto je úlohou príspevku predstaviť prostredníctvom historických mapovaní a fotografií najdôležitejšie premeny mesta Žilina, ktoré boli realizované v posledných niekoľkých desaťročiach.

Kľučová slova:*História, Dejiny, Žilina, Premena*

Abstract

The city of Žilina is considered an important crossroads between western and eastern Slovakia, and its role is important for various companies and all types of freight transport. In general, the advantage is a good strategic place or area in which the city is located and its proximity to the borders of the Czech Republic and Poland. However, the last few decades have become an important period for the city itself, when not only the appearance of the entire city, the arrangement of road traffic and railway transport, the construction of various buildings, but above all the biggest growth of the entire city is also the gradual connection of city districts such as Závodie, Strážov, Budatín or Hájik into one whole as it can be known and seen nowadays. That is why the task of the contribution is to present, through historical mapping and photographs, the most important transformations of the city of Žilina, which have been implemented in the last few decades.

Keywords:*History, Žilina, Transformation*

1 ŽILINA NA KRIŽOVATKE HISTORICKÝCH UDALOSTÍ

Hoci známky osídlenia Žiliny pochádzajú z obdobia pred príchodom Slovanov v 6. storočí, súvislejšie osídlenie sa začalo okolo 9. storočia. Najstaršia doložená zmienka o Žiline pochádza z roku 1208, pričom sa spomína "terra de Selinan" ("zem Žilina/Žiliňany"). V tomto období už mala Žilina obyvateľov na rôznych miestach, ale súčasné mesto vzniklo z pôvodnej osady až koncom 13. storočia. Rozvoj mesta sa sústredil okolo Žilinského hradu, ktorý pretrval až do polovice 15. storočia a dodnes nie je odkrytý. Do 13. storočia boli postavené dva kostoly, ktoré stoja dodnes - starší Kostol svätého Štefana kráľa a Katedrála Najsvätejšej Trojice, známa aj ako farský kostol (Štanský © 2013).

Okolo roku 1290 udelil kráľ Ondrej III. Žiline prvé mestské výsady a erb. Obyvateľstvo mesta tvorili Slováci aj Tešínski Nemci, pričom Žilina prijala ich práva. Najstaršia doložená zmienka o Žiline ako o meste pochádza z roku 1312. V listine, ktorou sa Žilina označuje za mesto a ktorá bola udelená mešťanovi Henrichovi v Kolároviciach, sa používa pojem "civitas Zylinensis" ("mesto Žilina"). Kráľ Karol Róbert tieto výsady potvrdil v roku 1321 a ďalšie rozšírenie sa uskutočnilo v roku 1384. V tomto období Žilina prevzala práva Krupiny vrátane magdeburského práva. Prepis z roku 1378 nájdený v Žilinskej knihe obsahuje magdeburské mestské práva, ktorými sa Žilina riadila. Žilinská kniha je významnou kultúrnou pamiatkou na Slovensku popri listine z roku 1381 známej ako Privilégium pre Slovákov, ktorú vydal kráľ Ľudovít Veľký. Toto privilégium zrovnoprávnilo práva Nemcov a Slovákov v Žiline (Štanský © 2013).

Žilinská kniha, dokument európskeho významu z právneho a jazykového hľadiska, má svoje korene v roku 1378, keď Mikuláš z Lukova vytvoril nemecké vydanie magdeburského práva pre naše mesto, ktoré sa dovtedy riadilo tešínskym právom. Prvý zaznamenaný prípad v slovenskom jazyku sa objavuje v roku 1451, pričom posledné zápisy sú doložené v roku 1561. Tento historický zväzok sa v súčasnosti nachádza v Štátnom okresnom archíve v Žiline. V roku 1381 sa miestni Slováci úspešne zasadili za zrovnoprávnenie s nemeckými kolonistami, čoho výsledkom bolo vydanie Privilégia pre Slovákov v Žiline 7. mája 1381 uhorským kráľom Ľudovítom Veľkým počas jeho návštevy nášho mesta - významnú udalosť pripomína pamätná tabuľa na budove radnice. Počas nasledujúcich storočí Žilina prekvitala ako dôležité centrum remeselnej výroby, obchodu a vzdelávania. Artikuly kožušníckeho cechu pochádzajú z roku 1488 a postupom času vznikali cechy krajčírov, mäsiarov, kováčov a garbiarov. Koncom 17. storočia sa Žilina mohla pochváliť šestnástimi cechmi a 200 fungujúcimi dielňami vrátane 150 garbiarskych (Travel-to-zilina.biz 2023).

Prvá písomná zmienka o žilinskom gymnáziu - akadémii pochádza z roku 1542. Významnou udalosťou celonárodného významu bola synoda evanjelikov zo stredného a západného Slovenska v roku 1610. V roku 1665 sa začala v Žiline zakladať prvá kníhtlačiareň. V roku 1691 založili jezuiti v Žiline nižšie gymnázium. Kľúčový moment slovenských dejín sa odohral počas bitky pri Budatíne na prelome rokov 1848/1849, kde slovenskí dobrovoľníci zvíťazili nad maďarskými gardistami v boji za práva Slovákov. Po skončení bojov 4. januára 1849, Ľudovít Štúr a Jozef Miloslav Hurban prehovorili na dnešnom Mariánskom námestí k verejnosti a vyzvali Žilinčanov, aby sa postavili za národné záujmy. Na pamiatku týchto udalostí bola v roku 1999 odhalená pamätná tabuľa na dome č. 7 na Mariánskom námestí (Travel-to-zilina.biz 2023).

Pôvodná železničná stanica postavená v roku 1870 privítala 20. decembra 1870 prvý skúšobný vlak Košicko-bohumínskej železnice. Pôvodne bola staničná budova dvojpodlažná, časom pribudli prízemné krídla. Pôvodnú výpravnú budovu nahradila v rokoch 1939 až 1942 nová administratívna a výpravná budova, ktorú navrhli architekti František Eduard Bednárik a Ferdinand Čapka. Ich architektonický štýl, viditeľný najmä na výraznej markíze zakrývajúcej hlavný vchod podopretý stĺpmi, je charakteristickým znakom tejto stavby. Pamätná tabuľa na ľavej strane hlavného vchodu pripomína železničné transporty výrobného a priemyselného družstva Interhelpo do Sovietskeho zväzu, ktoré napomáhali rozvoju priemyslu v Strednej Ázii. Vo vestibule stanice sa nachádza ďalšia pamätná tabuľa na počesť železničiarov, ktorí sa stali obeťami druhej svetovej vojny. Kovové reliéfy od umelcov Vladimíra Kompánka, Andreja Rudavského (dva reliéfy) a Rudolfa Uhera zdobia hornú časť bočných stien a obe strany stredovej steny, inštalované v 60. rokoch 20. storočia (Štanský a Novák © 2011 – 2023).

Mesto Žilina patrí medzi významné mestá s množstvom pamiatok, preto aj sú pamiatky v historickom centre mesta sú súčasťou pamiatkovej rezervácie. Na Mariánskom námestí sa nachádza barokový kostol Obrátenia svätého Pavla apoštola s dvoma vežami a kapucínsky kláštor z polovice 18. storočia, obklopený charakteristickými arkádami. Stará radnica, ktorá sa nachádza na rohu námestia, prešla rôznymi úpravami, pričom jej súčasná podoba pochádza z roku 1890. Významnou stavbou je Kostol Najsvätejšej Trojice (katedrálny kostol), postavený okolo roku 1400 na mieste, kde kedysi stál hrad z 13. storočia. Vedľa neho samostatne stojí Burianova veža, jedna z najstarších renesančných zvoníc na Slovensku, ktorá pripomína talianske mestské zvonice. Interiér veže je turistom prístupný prostredníctvom prehliadok organizovaných TIK Žilina. V miestnej časti Dolné Rudiny stojí Kostol svätého Štefana kráľa ako najstaršia zachovaná architektonická pamiatka v Žiline, ktorej neskororománsky pôvod siaha do 13. storočia. Interiér kostola sa pýši mimoriadne hodnotnou výzdobou. Budatínsky hrad kraľuje severnému okraju Žiliny. Hrad, ktorý od roku 1996 prechádza rozsiahlou rekonštrukciou, je v súčasnosti pre verejnosť uzavretý. Pre návštevníkov je však prístupná konferenčná sála a výstavné priestory na hradnom nádvorí. Unikátna drotárska výstava bola premiestnená do verejne prístupných výstavných priestorov Považskej galérie umenia (TIK © 2005-2015).

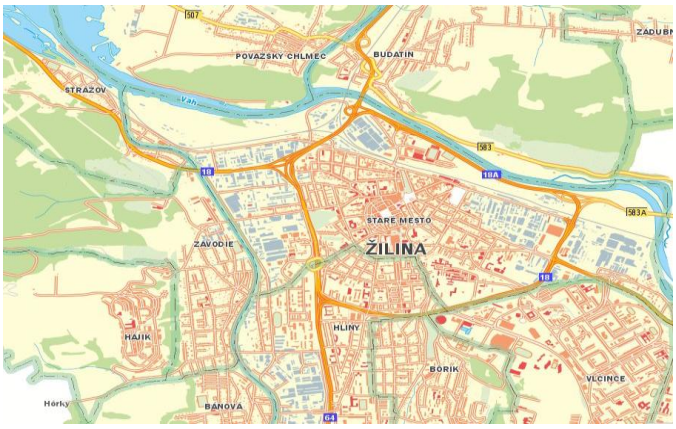
Žilina a jej okolie ponúka turistom veľa možností na trávenie voľného času. Pôvabná pešia zóna, ktorá je známa ako jedna z najkrajších na Slovensku, láka k príjemným prechádzkam. Centrum mesta tvoria dve námestia, a to Námestie Andreja Hlinku a Mariánske námestie, na každom z nich sa nachádza niekoľko historických pamiatok, ktoré sa oplatí preskúmať. Medzi významné pamiatky patrí Kostol Najsvätejšej Trojice, Stará radnica, Kostol Obrátenia svätého apoštola Pavla s príslušným kláštorom a podzemnými komorami, Dom umenia Fatra, Synagóga, Rosenfeldov palác, Chrám svätej Barbory s kláštorom a ďalšie(TIK © 2005-2015).

Ak sa vydáte do severnej časti mesta, čaká na vás vrch Dubeň (613 m n. m.) a vrch Straník (769 m n. m.) sa môže pochváliť dvoma lyžiarskymi vlekmi v blízkosti Budatínskeho hradu. Tento kopec ponúka optimálne podmienky na lietanie na rogale na Slovensku. V západnej časti mesta leží Veľké Hradisko (641 m n. m.) a v Budatíne sídli športový jazdecký klub Montana, ktorý sa špecializuje na skoky, drezúru koní a výučbu jazdectva. V Žiline sa počas roka konajú rôzne kultúrne, športové a spoločenské podujatia, napríklad Carneval Slovakia Žilina, Jarná cena Žiliny, Staromestské slávnosti, Žilinská svätojánska noc, Žilinské dni zdravia, Žilinský literárny deň a Stredoveký deň. Ku kulinárskym špecialitám v Žiline a okolí patria vynikajúce bryndzové halušky a výrobky z ovčieho mlieka (Arvajová 2009).

2 OD MINULOSTI AŽ K SÚČASNOSTI MESTA ŽILINA S MAPOVANIAMI A DOBOVÝMI FOTOGRAFIAMI

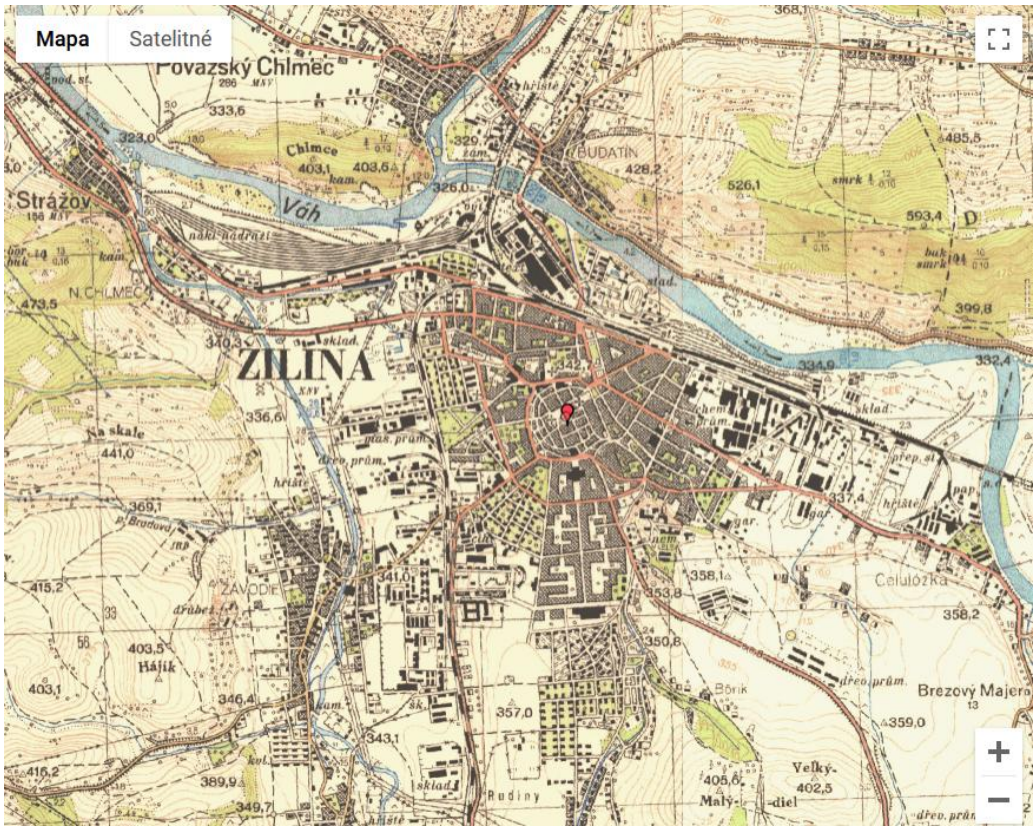
Mesto Žilina môžeme v základe nazývať metropolou severozápadného Slovenska, respektíve mestom na sútoku troch riek – Váhu, Kysuce a Rajčianky. Okrem iného je potrebné poznamenať, že spomínané mesto je v rámci územia Slovenskej republiky štvrtým najväčším. Z daného dôvodu je sídlom ako Žilinského samosprávneho kraja, tak je aj bránou do regiónu Horné Považie. Práve z dôvodu, že je mesto štvrtým najväčším na našom území, tak počet obyvateľov je k 31.7.2022 celkovo 81 290 a rozloha 80,03 kilometrov štvorcových. A napokon jeho prímestskými časťami sú Bánová, Brodno, Budatín, Bytčica, Mojšova Lúčka, Považský Chlmec, Strážov, Trnové, Vranie, Zádubnie, Zástranie, Závodie a Žilinská Lehota. Mesto v súčasnosti prechádza rýchlym rastom, ktorý poháňajú značné investície spoločnosti KIA Motors Slovakia. Napriek tomu význam mesta presahuje rámec toho, že je centrom výroby automobilov; spolu s regiónom Horné Považie slúži aj ako zaujímavé turistické miesto. Sídlo tu má Žilinská univerzita a Žilinská diecéza zriadená v roku 2008. Okrem toho sa výrazne zvýšila príťažlivosť mesta ako miesta konania seminárov a konferencií (tikzilina.eu 2023)

Mesto Žilina má bohatú históriu, prvá písomná zmienka o jeho území pochádza z roku 1208. Táto zmienka sa nachádza v listine nitrianskeho župana Tomáša, ktorá ho označuje ako „terra de Selinan“ (tzv. zem Žilina). Jedna z najstarších architektonických dominánt v Žiline sa nachádza v miestnej časti Dolné Rudiny - Kostol sv. Štefana Kráľa. Táto pozoruhodná stavba z 13. storočia sa radí medzi najstaršie svojho druhu na severozápadnom Slovensku. V roku 2008 mesto oslávilo 800. výročie prvej písomnej zmienky o svojom území, čo predstavuje významný medzník v jeho histórii. Mariánske námestie, historické srdce mesta, bolo v roku 1987 vyhlásené za mestskú pamiatkovú rezerváciu. Jeho osobitá atmosféra, spôsobená pôdorysom námestia a krytými arkádami, ho vyčleňuje ako jedinečný klenot na Slovensku. Okolo tohto námestia sa točí nespočetné množstvo príbehov a mýtov, vrátane povestí o tajných podzemných chodbách spájajúcich budovy. Výhľad z Námestia A. Hlinku s malebným výhľadom na kostol Najsvätejšej Trojice (katedrálu) s pôvabnou balustrádou sa stal neoficiálnym symbolom mesta. Mesto Žilina sa tiež môže pochváliť jednou z najkrajších a najrozsiahlejších peších zón, ktorú zdobí množstvo elegantných kaviarní a reštaurácií. Počas celého roka sa v meste konajú rôzne kultúrne, športové a spoločenské podujatia, okrem iného Carneval Slovakia Žilina, Staromestské slávnosti, Žilinské kultúrne leto, Deň zdravia, Festival seniorov, Žilinský festival, Literárny festival, Stredoveký deň, Vianočný beh a mnohé iné (tikzilina.eu 2023).

Obrázok 1 Súčasné mapovanie mesta Žilina (tikzilina.eu 2023)

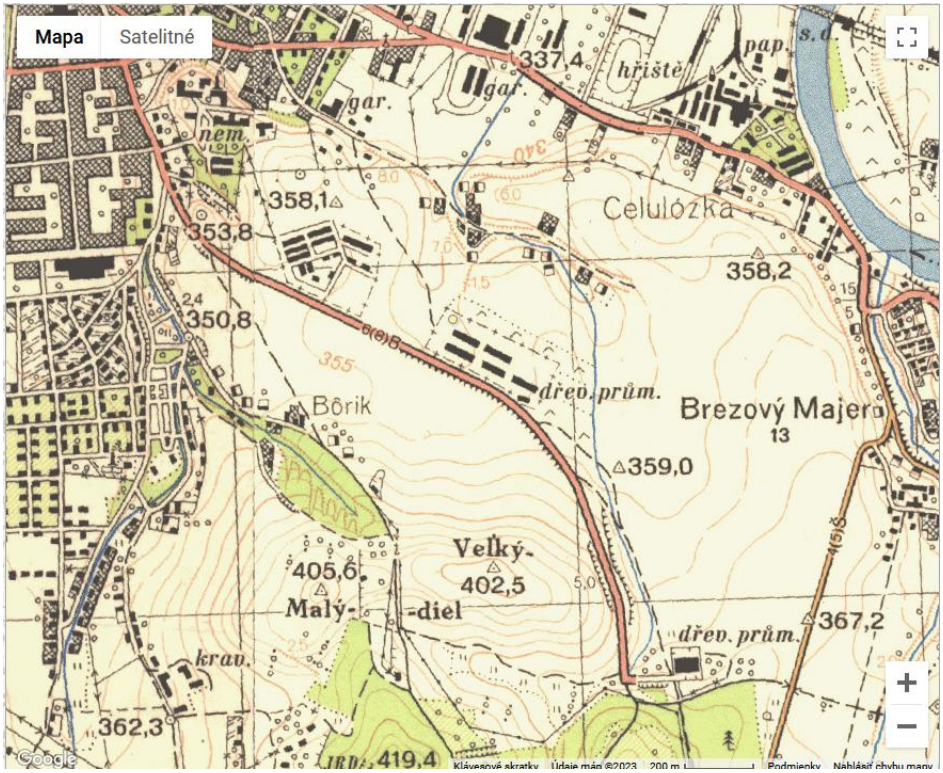
Z hľadiska súčasného stavu mesta Žilina na základe vyššie predloženého mapovania môžeme konštatovať, že mesto sa rozpína predovšetkým na južnom brehu rieky Váh, kde sa nachádza nie len celé centrum, ale aj jeho významné súčastí ako spoločensko-kultúrneho žitia, tak aj toho priemyselného a dopravného významu. Okrem iného je potrebné spomenúť, že okrem samotného historického centra, ktoré sa neskôr začalo rozširovať a prakticky prostredníctvom tohto faktu spojilo aj okolité mestské časti do súvislej podoby mesta, tak jedinými nie úplne tak spojenými časťami zostal Budatín, Považský Chlmec či Strážov. Avšak v tomto zmysle aj niektoré zo zvyšných častí nie sú stále úplne tak prepojené s mesto, aj keď neboli uvedené ako reprezentatívne príklady.

Obrázok 2 Mesto Žilina v roku 1955 (starémapy.sk 2023)

Historické mapovania dokážu človeku, respektíve aj nezávislému pozorovateľovi či akémukoľvek historikovi veľa napovedať o situácii v danom skúmanom meste v predchádzajúcich historických obdobiach. Vyššie zobrazené mapovanie mesta Žilina pochádza z roku 1955, teda celkovo desať rokov po ukončení druhej svetovej vojny, ale zároveň už v čase prebiehajúcej nadvlády komunistického režimu a éry Československej republiky (UNIBA 2017). Môžeme to teda celkovo pomenovať ako čas, kedy sa svet pomaly spamätával z čias, kedy sa všetko ničilo a obnovovali a rozvíjali sa nie len ekonomické, ale aj stavebné či sociálne ukazovatele. Na základe pozorovania a následnej komparácie so stavom v roku 2023 môžeme postupne konštatovať, z analýzy severného brehu mesta, že mestská časť Považský Chlmec sa za takmer sedemdesiat rokov vo veľkom nerozrástol, mierny pokrok nastal iba v západnej časti tejto časti, v ktorej sa vykonala prístavba viacerých domov či niektorých firiem. Väčší pokrok si môžeme všimnúť v mestskej časti Budatín, ktorý v roku 1955 sa rozprestieral predovšetkým pri samotnom brehu, s postupným časom sa však začala výstavba viacerých bytových komplexov či futbalového ihriska smerom k severu a pod celým vrchom Dubeň. Rovnako sa viac prepojili aj možnosti či už z hľadiska cestnej infraštruktúry,

alebo pešej zóny k Budatínskemu hradu, čo bolo dôležitým bodom k ďalším kultúrno-spoločenským možnostiam pre mesto Žilina. Najvýznamnejšie zmeny je však možné pozorovať ako na juhu, tak aj na východe, kde nastali najväčšie dosiahnuté pokroky v porovnaní so súčasnosťou.

Obrázok 3 Mapovanie neexistujúcich častí mesta Žiliny z roku 1955 (starémapy.sk 2023)

Na západnej časti mesta Žilina môžeme prakticky sledovať, že mestská časť Strážov bol takmer ešte osamostatnená a spájalo ju so samotným centrum len niekoľko budov súkromného či priemyselného charakteru, ako aj samotná železničná doprava. Na východemôžeme sledovať len počiatočný stav priemyselnej oblasti, respektíve absentujúcu podobu v súčasnosti veľmi známej a problematickej križovatky na Košickej či jej prepojenia s časťou Celulózka, kde sa v súčasnej dobe nachádza nie len Hypermarket Tesco, MerkuryMarket, ale aj množstvo automobilových spoločností. V tomto smere je tiež dôležité poznamenať, že v nadväznosti na rôzne známe chýbajúce synonyma súčasnej Žiliny, je možné si všimnúť aj neexistujúce sídlisko Vlčince, nezastavanú časť na Rosinskej ceste až k samotnej Rosine či žiadne prepojenie medzi Vlčincami a Solinkami, čo vo výsledku prináša aj pozoruhodný pohľad na vtedy ešte neexistujúci komplex Žilinskej univerzity v Žiline.

Najzaujímavejšie pozorovania je však možné dosiahnuť na juhu, respektíve juhozápadu celkového stavu mesta Žiliny, v ktorom mestská časť Závodie bola takmer ešte samostatnou oblasťou bez akéhokoľvek prepojenia s historickým centrom. Avšak ak hovoríme o žiadnom spojení, tak je potrebné spomenúť predovšetkým mestskú časť Bánová, ktorá bola úplne samostatnou časťou bez akéhokoľvek prepojenia, ktoré poznáme predovšetkým zo súčasného stavu v zmysle nadjazdu pri Solinkách alebo priemyselnej zóny na Kamennej ulici. Najdôležitejším zistením, ktoré je potrebné spomenúť, tak je ešte vtedy neexistujúce sídlisko Hájik, ktoré sa v súčasnosti nachádza nad Závodím, respektíve Bánovou a jeho výstavba začala až okolo roku 1988, teda celkovo 33 rokov od daného mapovania (Žilinak.sk 2018).

Posledným výsledkom pozorovania, ktoré môžeme uviesť, tak je pravdepodobne najvýraznejšia časť z hľadiska samotnej výstavby a rozšírenia mesta smerom k Bytčici, kedy v období roku 1955 neexistovalo žiadne súvislé prepojenie s touto už dnes známou mestskou časťou. A preto je možné konštatovať, že v tomto smere bolo samotné mesto najvýraznejšie rozšírené predovšetkým na juhu, kedy došlo k viacerým výrazným stavebným posunom, ako aj k prepojeniu k samotnej Bytčici. Práve táto mestská časť bolo zo všetkých vyššie uvedených najvzdialenejšou a teda aj samostatnou časťou nezávislou od zvyšných častí a historického centra mesta.

Obrázok4 a 5 Námestie Andreja Hlinku na historických fotografiách (Žilinak.sk 2015)

Najzaujímavejším pohľadom na zmenu v historickej časti mesta Žilina určite patrí na Námestie Andreja Hlinku, ktoré v minulom storočí bolo určené ako na dopravu, čo môžete vidieť aj na štvrtom obrázku a kombinované s oddychovými posedeniami a parkom ako je vyobrazené na potom obrázku. Dlhodobo sa celé námestie rôznorodo organizovalo, pričom samotná doprava tam zostala až do posledných úprav, ktoré celé námestie a v súčasnosti známu Národnú ulicu vyhradilo čisto na pešiu zónu. Rovnako je potrebné poznamenať, že na námestí sa postavilo aj obchodné centrum Mirage.

Obrázok 6 a 7 Premena města Žilina na území súčasného Auparku (Žilinak.sk 2015)

Ďalším, a zároveň aj našim posledným porovnaním je bývalé Štúrovo námestie, na ktorom sa nachádzal nie len oddychový park pre ľudí, ale aj historické lietadlo s cukrárňou. V súčasnej dobe je na danom území postavené obchodné centrum Aupark. V konečnom dôsledku môžeme konštatovať, že sa mesto Žilina za posledných takmer 70 rokov výrazne premenilo.

Použitá literatúra

1. ARVAJOVÁ, D., 2009. *Žilina* [online]. 2009 [cit. 2023-12-11]. Dostupné na: https://www.infoglobe.sk/zilinsky-kraj-rubrika/zilina
2. SLOVAKIA.TRAVEL, 2015. *Žilina* [online]. 2015 [cit. 2023-12-11]. Dostupné na: https://slovakia.travel/zilina
3. SOMBATI, J., 2017. *Nová Československá republika (1945-1948)* [online]. 2017 [cit. 2023-12-11]. Dostupné na: https://www.flaw.uniba.sk/fileadmin/praf/Pracoviska/Katedry/KPDPK/Prezentacie_PDS_Ekonomia/PDS_Ekonomia_CSR45.48_2016.2017.pdf
4. STARÉMAPY.SK, 2023. *Topografická 25000 – mapa rok 1955* [online]. 2023 [cit. 2023-12-11]. Dostupné na: https://www.staremapy.sk/?zoom=12&lat=49.18905835418503&lng=18.676711166652893&map=SR1952
5. ŠTANSKÝ, P., 2013. *Dejiny mesta Žilina* [online]. 2013 [cit. 2023-12-11]. Dostupné na: : http://www.zilina.sk.mam.speedweb.sk/historia
6. ŠTANSKÝ, P. a M. NOVÁK, 2023. *Železničná stanica* [online]. 2023 [cit. 2023-12-11]. Dostupné na: : http://www.tikzilina.eu/zeleznicna-stanica/
7. TIKZILINA.EU, 2023. *O Žiline* [online]. 2023 [cit. 2023-12-11]. Dostupné na: http://www.tikzilina.eu/o-ziline/
8. TRAVEL-TO-BIZ, 2023. *Žilina v minulosti a súčasnosti* [online]. 2023 [cit. 2023-12-11]. Dostupné na: https://www.travel-to-zilina.biz/historia/index.ht
9. ŽILINAK.SK, 2015. *Námestie Andreja Hlinku tak, ako ho možno nepoznáte* [online]. 2015 [cit. 2023-12-11]. Dostupné na: https://www.zilinak.sk/fotoalbumy/962/namestie-andreja-hlinku-tak-ako-ho-mozno-nepoznate
10. ŽILINAK.SK, 2018. *VIDEO: Historická reportáž z roku 1988 o výstavbe sídliska Hájik* [online]. 2018 [cit. 2023-12-11]. Dostupné na: https://www.zilinak.sk/clanky/14940/video-historicka-reportaz-z-roku-1988-o-vystavbe-sidliska-hajik

Kontaktné údaje

Mgr. Daniel Stehlík
Žilinská univerzita v Žiline, Fakulta humanitných vied
Univerzitná 8215/1, 010 26 Žilina
Tel: +421 41 513 6336
email: daniel.stehlik@fhv.uniza.sk

Mgr. Dominik Maček
Žilinská univerzita v Žiline, Fakulta humanitných vied
Univerzitná 8215/1, 010 26 Žilina
Tel: +421 41 513 6336
email: dominik.macek@fhv.uniza.sk

Ing. Martin Bereta
Žilinská univerzita v Žiline, Fakulta humanitných vied
Univerzitná 8215/1, 010 26 Žilina
Tel: +421 41 513 6346
email: martin.bereta@fhv.uniza.sk

DOES PUBLIC SERVICE MEDIA SERVE ITS PURPOSE? UNEQUAL POLITICAL SCREEN TIME AND RTVS IN SLOVAKIA

Bianka Francistyová, Lucia Furtáková

Abstract

The role of public service media is to protect the impartiality and plurality of information. Although the public service media are trying to distance themselves from the influence of politics, they are not able to always be independent. The media could influence the audience unintentionally by the selection of programmes included in the programme structure. It is a fortiori crucial in Slovakia, considering the corruption history and theatrical performances of some members of parliament. This study attempts to describe the current state of plurality in service institution Rozhlas a televízia Slovenska related to assigning screen time to political coalition and opposition. The research proved that RTVS in 2022 (possibly) unintentionally dedicated more screen time to the political coalition than the opposition. That resulted in a potential threat to the role of RTVS as an institution that is providing balanced and plural information and also should be mindful of political neutrality.

Key words: *public service media, political neutrality, Rozhlas a televízia Slovenska, Slovak media system, Slovak political system, Slovakia.*

1 INTRODUCTION: THEORETICAL FRAMEWORK

The Slovak media landscape presents a dissemination channel for both public service and commercial media outlets. The dual media system that exists in Slovakia was established in 1991.[1] Prior to the implementation of this system, the media could be classified into two primary categories: public service media and private, commercially oriented media. However, with the advent of the new media law,[2] the Slovak media system underwent partial modifications. Although the media still remain differentiated into public service and private media, the former now encompasses two subcategories: commercially oriented media and community media. As L. Škripcová and M. Mistrík explain, community media does not have a profit-driven objective.[3] The only public service broadcaster in Slovakia is *Rozhlas a televízia Slovenska* (*RTVS*), which was created through the unification of previously independent institutions, such as radio and television. Since its inception as a public service broadcaster in 1991, the mission and role of *RTVS*, formerly known as *Slovenský rozhlas* and *Slovenská televízia*, has remained unchanged. These entities were established as national, autonomous, public service institutions with a focus on informing, educating, and promoting cultural enrichment, as codified by law,[4] and now operate as a unified entity.

[1] SÁMELOVÁ, A.: Social Context of the Birth of Public Media. The Mission of Public Service. In *Otázky žurnalistiky*, 2021, Vol. 64, No. 3-4, p. 4-15.

[2] *Legal Act on Media Services No. 264/2022 Coll.*, from 22nd June 2022. [online]. [2023-11-24]. Available at: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/2022/264/20220801.html>.

[3] ŠKRIPCOVÁ, L., MISTRÍK, M.: *Komunitné médiá*. Trnava : FMK UCM v Trnave, 2021, p. 18-19. See also: ŠKRIPCOVÁ, L.: Basic Pillars of Community Media Typology. In *European Journal of Science and Theology*, 2017, Vol. 13, No. 6, p. 35-42.

[4] For more information see: *Legal Act of the Slovak National Council on Slovak Television No. 254/1991 Coll.*, from 24th May 1991. [online]. [2023-11-24]. Available at: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1991/254/20040101>; *Legal Act of the Slovak National Council on Slovak Radio No. 255/1991 Coll.*, from 24th May 1991. [online]. [2023-11-24]. Available at: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1991/255/19981109>; *Legal Act on Radio and Television of Slovakia No. 532/2010*, from 15th December 2010. [online]. [2023-11-24]. Available at: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/2010/532/20230701>.

The role of *RTVS* is to be a public service broadcaster, providing a diverse range of programming that is created through editorial independence. The institution's mission is integral to its operations, as it strives to deliver impartial, verified, and balanced information that supports the free formation of opinion. This is enshrined in the Act 523/2010 (§ 3), which mandates the provision of current, comprehensible, and pluralistic information about events in the Slovak Republic and abroad. Given the focus of this research on political appearances on *RTVS* television channels, the objective is to examine the degree of political balance in the allocation of screen time to political coalition and opposition parties. Recently, the Slovak public has raised concerns over perceived political imbalances in the *RTVS*' programming, which has led to an interest in determining the extent to which *RTVS* provides an equal and pluralistic media platform for political parties. Through a comprehensive analysis, this study seeks to provide an overview of the current state of media pluralism in the public service institution of *Rozhlas a televízia Slovenska* in relation to political representation.

The significance of providing pluralistic information has become increasingly paramount in the present era marked by disinformation, where a single falsehood can trigger a cascade of events across various domains of information. As a result, public service institutions are obligated to maintain a stance of impartiality, uninfluenced by political situations or biases, in order to provide the audience with accurate, comprehensible, and verifiable information that is unaltered by external factors. The legislation enacted in 1991 mandates that public service media must contribute to the establishment of a democratic society and reflect its diversity of opinions.[5] By refraining from airing subjective news and providing a platform for a range of perspectives, including those of the public, their religion, and worldview, public service media is able to serve society in a manner that is not skewed towards a single political party, movement, group, or larger segment of society. *Rozhlas a televízia Slovenska* endeavors to uphold this aspect of the law. To illustrate this point in the context of this study, we would like to draw attention to the program *O 5 minút 12*, which typically invites politicians from both coalition and opposition parties to engage in discussions hosted by a presenter on current topics. Through such programs, *RTVS* provides a platform for showcasing the diverse opinions prevalent in society.

To fully comprehend the current status of public service media, it is important to understand the political landscape in Slovakia and the composition of the Slovak parliament, Národná rada Slovenskej republiky. The parliament, as the embodiment of the country's sovereignty and its people, is comprised of 150 elected politicians. According to Slovak law, a political party must receive at least 5% of valid votes, while a coalition of two to three political parties must receive 7%, and a coalition of four or more political parties must receive at least 10%, in order to secure representation in the parliament.[6] The 2020 parliamentary election resulted in mandates for six political parties, with *OBYČAJNÍ ĽUDIA a nezávislé osobnosti* (*OĽANO*) receiving 25.02%, *SMER-SD* 18.29%, *SME RODINA* 8.24%, *Ľudová Strana Naše Slovensko* (*ĽSNS*) 7.97%, *PS Spolu* 6.96%, *Sloboda a Solidarita* (*SaS*) 6.22%, and *Za ľudí* 5.77%.[7]

The term "coalition" or political group refers to a group of two or more political parties or formations created by the winning party in an election. The winner chooses from eligible

[5] *Legal Act on the Operation of Radio and Television Broadcasting No. 468/1991 Coll.*, from 30th October 1991. [online]. [2023-11-24]. Available at: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1991/468/20000801>.
[6] *Legal Act on the Conditions for Exercising the Right to Vote No. 180/2014 Coll.*, from 29th May 2014. [online]. [2023-11-24]. Available at: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/2014/180/20230604>.
[7] *Výsledky parlamentných volieb 2020*. [online]. [2023-11-24]. Available at: <https://volby.sme.sk/parlamentne-volby/2020/vysledky>.

parties to be included in the parliament. A coalition is formed for the purpose of maintaining a strong and stable government. From a legislative perspective in Slovakia, a coalition is defined as a group of political parties formed through the registration of a candidate list by the state commission.[8] The purpose of the coalition is to ensure that the government has a majority vote in order to pass bills. Since 2020, the coalition in Slovakia has been comprised of four parties: *OĽANO, SME RODINA, SaS*, and *Za ľudí*. However, after a prolonged government crisis, *SaS* decided to leave the coalition and move to the opposition.[9] The "opposition" is comprised of political parties that were eligible for parliament but were not invited to join the coalition, or chose not to join. The opposition parties in Slovakia include *ĽSNS, SMER-SD*, and as of September 2022, *SaS*, as well as unclassified members of parliament who were originally elected with a party that received over 5% but have since parted ways. These unclassified members are allowed to create new political parties, but will remain unclassified until the next parliamentary election.

2 A DESIGNATED SCREEN TIME FOR POLITICAL APPEARANCES IN PUBLIC SERVICE MEDIA

In our attempt to understand the current state of public service broadcasts in relation to the political landscape in Slovakia, we analyzed two programs: *O 5 minút 12* on *Jednotka* channel, which is a weekly political show that runs every Sunday, excluding the months of July and August, and is the only political program in the television section of *RTVS*, as well as *Interview :24* on the *:24* channel, which features political guests and includes live broadcasts of press conferences by various political parties on *:24*. To reach the impartial results, we employed the triangulation method, which combines both quantitative and qualitative content analysis. Quantitative analysis enhances the validity and reliability of the research, while qualitative analysis offers a deeper understanding of the context of the media text, thereby compensating for the limitations of the quantitative approach.[10]

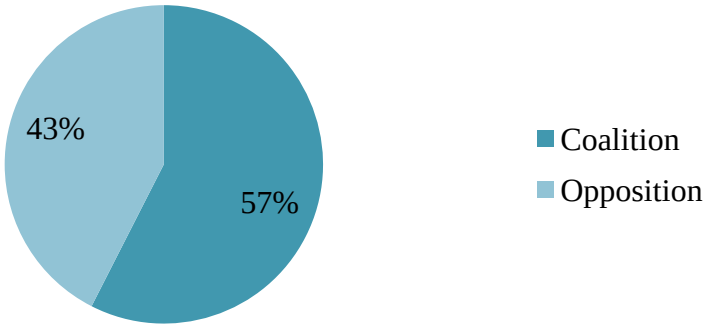
For the objectives of this research, a comprehensive analysis was conducted on 120 programs that took place in 2022. The programs were selected based on their content, specifically as they featured politicians either in the form of individual appearances, representation of political parties, or political groups. As illustrated in Figure 1, of the politicians who were either invited or displayed in the 120 programs, 69 (57%) were associated with the coalition while 51 (43%) were linked to the opposition.

[8] *Uznesenie Ústavného súdu Slovenskej republiky (PL. ÚS 11/2020-58)*, from 29th April 2020. [online]. [2023-11-24]. Available at: <https://www.ustavnysud.sk/vyhladavanie-rozhodnuti#!DecisionsSearchResultView>.

[9] VANČO, M.: *Bez funkčnej koalície si poslanci idú freestyle. Predložili rekordný počet zákonov.* [online]. [2023-11-24]. Available at: <https://domov.sme.sk/c/22997647/koalicna-kriza-ako-pri-nefunkcnej-koalicii-funguje-parlament.html>.

[10] HENDL, J.: *Kvalitativní výzkum*. Praha: Portál, 2005, p. 46.

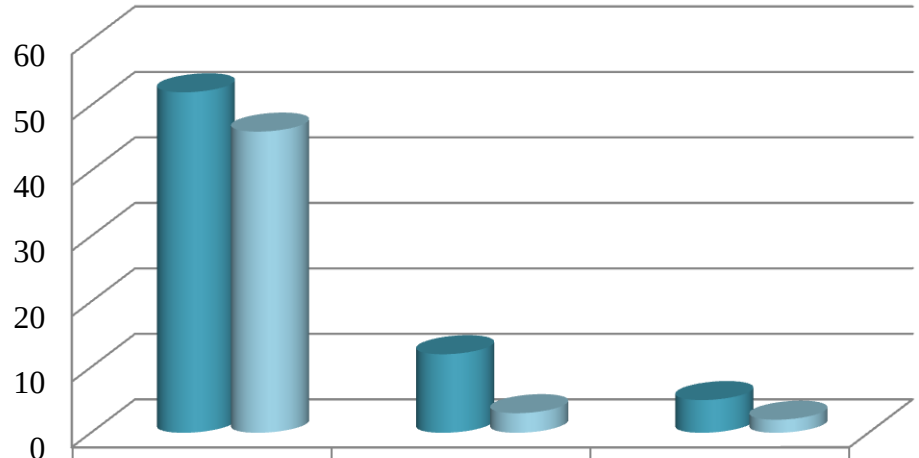
Figure 1: Percentual layout of the coalition and the opposition throughout the broadcast of all analysed programmes

Source: own processing, 2023

Based on the initial findings of the analysis (Figure 1), it can be observed that there exists an imbalanced representation of the coalition and opposition in the *RTVS* broadcasts. Further analysis of the data, as demonstrated in Figure 2, reveals that the program *O 5 minút 12* – which has a political nature – was the largest platform for politics in the *RTVS* broadcasts. During the year, 42 episodes were broadcast. It is worth noting that two episodes were excluded from the analysis as they did not feature any political guests or invited representatives from every political party that participated in the 2022 regional elections. The channel *:24* broadcasted 71 episodes of *Interview :24*, with political figures appearing in 15 of them. The analyzed episodes displayed the domination of the coalition. Similar results were obtained from the analysis of press conferences. *RTVS* broadcasted 14 press conferences on the *:24* channel, out of which 7 were of political nature. Most of the broadcasted press conferences were arranged by the representatives of the coalition.

Figure 2: Overview of the coalition and the opposition throughout the analysed programmes and lives

	O 5 minút 12	Interview :24	Press conferences
Coalition	52	12	5
Opposition	46	3	2

Source: own processing, 2023

Based on the results of the analysis, it can be assumed that *O 5 minút 12* is the program that comes closest to political neutrality. Out of the 40 episodes, only 4 did not meet the requirement of media plurality representation. One of the episodes aired after New Year's and featured representatives from every political party in the parliament, with 4 representatives from the coalition, 2 from the opposition, and 1 representative for unclassified members of parliament. In the next two instances, the program invited 2 members of the coalition and 1 member of the opposition. The fourth instance, at the end of August during the political crisis between the parties *OĽANO* and *SaS*, only members of the coalition were invited for the discussion.

In reference to the *Interview :24* program, it is important to note that the results obtained from this analysis have lower informational value compared to the others, as the program is based on individual interviews rather than multiple participants, which is the case for the other analyzed materials. Each episode is determined by its specific topic. The results of this program were included in the study, not due to its quantitative measures, but rather for the purpose of conducting a qualitative analysis. The analysis showed that the program reached out to the coalition, even though they could have chosen someone from the opposition, as the topic of the episode was not related to government issues that would require the perspective of the coalition or a third, impartial party.

One of the main concerns arising from the analysis is the unequal representation of press conferences. It appears that *RTVS*, on its news channel *:24*, does not air a sufficient number of press conferences. This is regardless of whether the conference is organized by one of the political parties. Out of the 7 political press conferences broadcast, 5 were from the coalition and 2 from the opposition. This raises the issue of selective airing of press conferences, as both sides typically organize a conference in relation to a specific topic, yet *RTVS*, as a public service media, does not broadcast both sides but rather opts for one.

3 CONCLUSION

The year 2022 was a challenging time for the Slovak citizens due to the adverse impacts of several factors including the COVID-19 pandemic, the war in Ukraine, the influx of immigrants, and a rising inflation rate. These socio-economic problems further exacerbated the political crisis in the country. The political divide between the coalition and the opposition, which has been ongoing for several years, has now shifted and is being played out among the parties within the coalition itself. The once private disagreement has now become publicly displayed on social and traditional media, as the country's top representatives are the central figures in this issue.

An international survey conducted by the *Reuters Institute for the Study of Journalism* revealed that only 26% of Slovaks trust the media.[11] This phenomenon could be partially attributed to the current political situation, as the issues among the members of the coalition received disproportionate media coverage. Conversely, the absence of screen time for the opposition could be due to prior problems associated with some members of the opposition and the societal negativity towards them.

[11] NEWMAN, N.: *Overview and Key Findings of the 2022 Digital News Report*. [online]. [2023-11-24]. Available at: <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/digital-news-report/2022/dnr-executive-summary>.

As stated by J. Višňovský et al., television serves as a medium for the dissemination of information on economic, political, and cultural processes.[12] In a socio-political context, public service media such as *RTVS* must act as neutral and impartial observers of the developments in society and provide pluralistic information to the audience, enabling them to form their own opinions. Our study concludes that *Rozhlas a televízia Slovenska* provides, either voluntarily or involuntarily, more screen time to the coalition than to the opposition, which is particularly evident in the case of press conferences. Although this preference is not as pronounced in the political program *O 5 minút 12*, the difference is still striking. Given these findings, it raises the question of whether *RTVS* can still be considered as a medium that serves the people when it clearly disregards the law that forms the basis of its creation.

Acknowledgment: The study was elaborated within the research project supported by Slovak Research and Development Agency (APVV) No. APVV-21-0115, titled 'Hypermodern Media Culture – Film and Television Production as Mirror of Sociocultural Phenomena of the 21st Century'.

Sources

1. HENDL, J.: *Kvalitativní výzkum*. Praha: Portál, 2005.
2. *Legal Act of the Slovak National Council on Slovak Radio No. 255/1991 Coll.*, from 24th May 1991. [online]. [2023-11-24]. Available at: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1991/255/19981109>.
3. *Legal Act of the Slovak National Council on Slovak Television No. 254/1991 Coll.*, from 24th May 1991. [online]. [2023-11-24]. Available at: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1991/254/20040101>.
4. *Legal Act on Media Services No. 264/2022 Coll.*, from 22nd June 2022. [online]. [2023-11-24]. Available at: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/2022/264/20220801.html>.
5. *Legal Act on Radio and Television of Slovakia No. 532/2010*, from 15th December 2010. [online]. [2023-11-24]. Available at: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/2010/532/20230701>.
6. *Legal Act on the Conditions for Exercising the Right to Vote No. 180/2014 Coll.*, from 29th May 2014. [online]. [2023-11-24]. Available at: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/2014/180/20230604>.
7. *Legal Act on the Operation of Radio and Television Broadcasting No. 468/1991 Coll.*, from 30th October 1991. [online]. [2023-11-24]. Available at: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/1991/468/20000801>.
8. NEWMAN, N.: *Overview and Key Findings of the 2022 Digital News Report*. [online]. [2023-11-24]. Available at: <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/digital-news-report/2022/dnr-executive-summary>.
9. SÁMELOVÁ, A.: Social Context of the Birth of Public Media. The Mission of Public Service. In *Otázky žurnalistiky*, 2021, Vol. 64, No. 3-4, p. 4-15.
10. ŠKRIPCOVÁ, L., MISTRÍK, M.: *Komunitné médiá*. Trnava : FMK UCM v Trnave, 2021.
11. ŠKRIPCOVÁ, L.: Basic Pillars of Community Media Typology. In *European Journal of Science and Theology*, 2017, Vol. 13, No. 6, p. 35-42.
12. *Uznesenie Ústavného súdu Slovenskej republiky (PL. ÚS 11/2020-58)*, from 29th April 2020. [online]. [2023-11-24]. Available at: <https://www.ustavnysud.sk/vyhladavanie-rozhodnuti#!DecisionsSearchResultView>.

[12] VIŠŇOVSKÝ, J. et al.: Television News as an Information Source and Its Perception in Slovakia. In *Communication Today*, 2019, Vol. 10, No. 1, p. 57.

13. VANČO, M.: *Bez funkčnej koalície si poslanci idú freestyle. Predložili rekordný počet zákonov.* [online]. [2023-11-24]. Available at: <https://domov.sme.sk/c/22997647/koalicna-kriza-ako-pri-nefunkcnej-koalicii-funguje-parlament.html>.
14. VIŠŇOVSKÝ, J. et al.: Television News as an Information Source and Its Perception in Slovakia. In *Communication Today*, 2019, Vol. 10, No. 1, p. 40-60.
15. *Výsledky parlamentných volieb 2020*. [online]. [2023-11-24]. Available at: <https://volby.sme.sk/parlamentne-volby/2020/vysledky>.

Contact

Mgr. Bianka Francistyová
University of Ss. Cyril and Methodius in Trnava
Faculty of Mass Media Communication
Nám. J. Herdu 2, 917 01 Trnava, Slovakia
Tel: +421 950 441 917
email: francistyova1@ucm.sk

Mgr. Lucia Furtáková
University of Ss. Cyril and Methodius in Trnava
Faculty of Mass Media Communication
Nám. J. Herdu 2, 917 01 Trnava, Slovakia
Tel: +421 910 433 833
email: furtakova1@ucm.sk

THE DEMOCRATISATION OF A POLITICAL REGIME IN POLAND AFTER 1989

Stela Olejárová

Abstract
The presented contribution represents an effort to expand the knowledge of democratic changes in Poland, which captures the gradual democratic backsliding and the change in the assessment of the quality of liberal democracy in Poland. The contribution concerns the decline of the democratic principles of governing the rule of law. We identify these changes through secondary data, analysis through the reasons that led to the decline of democracy and the rule of law.
Keywords: *democracy, changes, democratic backsliding, Freedom House index*

1 POLAND, WHERE DOES IT STAND?

The development and investigation of the democratic transition in Poland occurred after the collapse of the bipolar world division. This change stimulated research in the academic community regarding the process of transition of the political system from communist to democratic. The importance of Poland in academic research was also stimulated by its experiences with political protests and the effort to form opposition forces (Ekriert, G., Kubik, J. 1998). After 1989, Poland, like other states of the former Soviet bloc, decided to follow the path of building democracy with an effort to anchor democracy in a state of consolidated democracy.

The goal of this paper, which uses the theoretical-analytical method and the method of secondary analysis, is to analyze more closely the reasons for changes in the level of democracy through the identification of political changes in Poland. The main task is to point out what are the main aspects that lead to changes in the evaluation of the level of democracy and what current challenges Poland is facing.

Poland's historical experiences with the domination of foreign powers, the impact of the Second World War, and the influence of the Soviet Union have fundamentally influenced political culture and the perception of political life to this day. According to political scientists, Polish society was and still is based on the division into "we" (representatives of the majority of society) and "them" (representatives of the minority associated with power) (Ondria, P., Malovec, R., 2019).

The transition to democracy was possible thanks to the accession of Gorbachev, the creation of Solidarity and the negotiations on changing the political system at the so-called round table. Thanks to the round tables, a form of consensus between the state power and the opposition, Poland's transition took place peacefully. The agreed changes resulted in the amendment of the constitution in 1989, from which the clause of the ideological preamble and the articles on the leading role of the Polish United Workers' Party were deleted. The first, free parliamentary elections were held in 1990. Non-communist, democratically oriented opposition parties prevailed in them. The adopted temporary Small Constitution of 1992 defined the division of power into the legislative, represented by the Sejm and the Senate, the executive, led by the president and the government, and the judicial, represented by independent courts. The small constitution also defined the state's new democratic values such as sovereignty, and independence. In 1997, a new constitution was adopted, which is still in force today (Kubát, 2006).

During the 34 years of its existence, Polish society has dealt with many problems related to democracy, democratization, and democratic erosion (democratic backsliding) on the way to

building a new statehood. In a short period, it had to build a state that would meet the values and expectations of a capable state: free, democratic, one that promotes equality, protects human rights and freedoms, and builds the rule of law, all while forming new, specific institutions that would supervise to anchor and promote democracy. The attitude of Polish citizens towards the state, its institutions, and democracy has visibly changed after the parliamentary elections in 2015. Polish democracy, state management, and the associated freedoms have become a frequent target of criticism not only at home but also abroad. Advocating the principles of illiberal democracy, and increasing nationalist and discriminatory rhetoric was also reflected in the index assessment of the state of democracy, Freedom House.

1.1 Data collection

As part of our contribution, we will use data collected from Freedom House, which works as an independent watchdog organization. The main analysis of Freedom House in the World is a comparative assessment of global political rights and civil liberties based on the analysis of external experts and consultants.

The basic principle of measurement is the perception of democracy as an electoral political system that provides citizens with the opportunity to participate in free and fair elections without fear of persecution, and enriched civil rights. In its research, Freedom House identifies states that have been electoral democracies in recent years, which have met certain minimum standards for political rights and freedoms, while obtaining a minimum appropriateness score of 7 assessment points to a long-term trend in the development of democracy in the world (Freedom House, 2022).

Freedom House monitors the change in the democratic establishment in 7 main areas:

- *National democratic governance* (takes into account the democratic nature of the government system and the independence, efficiency, and accountability of the legislative and executive branches),
- *The electoral process* (monitors the conduct of legislative elections, the functioning of multi-party systems, and public participation in the political process),
- *Civil society* (compares and assesses the organizational capacity and financial sustainability of the civil sector, the participation of interest groups in the process of proposals and policy-making, and the threat of anti-democratic and extremist groups)
- *Independent media* (the state of free media, private and independent news, and the functioning of public media)
- *Local democratic governance* (monitors decentralization of power, capacity, and workload of local self-government and responsibility of local authorities)
- *Judicial Framework and Independence* (assessing the protection of constitutionality and human rights, minority rights, treatment of prisoners, and compliance with court decisions)
- *Corruption* (monitors attitudes to public perception of corruption, business interests of top politicians, conflicts of interest, and effectiveness of anti-corruption initiatives).

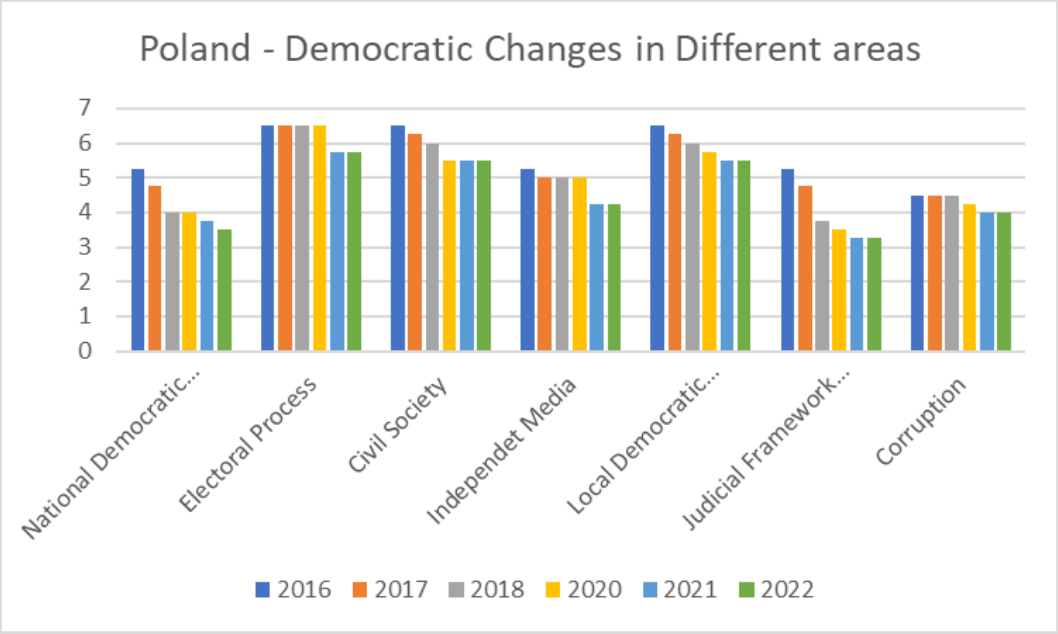
The basic principle of measurement is the perception of democracy as an electoral political system that provides citizens with the opportunity to participate in free and fair elections without fear of persecution, and enriched civil rights.

However, we have to take into account that the label-free state does not automatically mean a perfect state of freedom, or observance of civil rights, only that it has comparatively more freedom than states in the categories of partially free and unfree.

1.2 Score Changes and Their Reasons

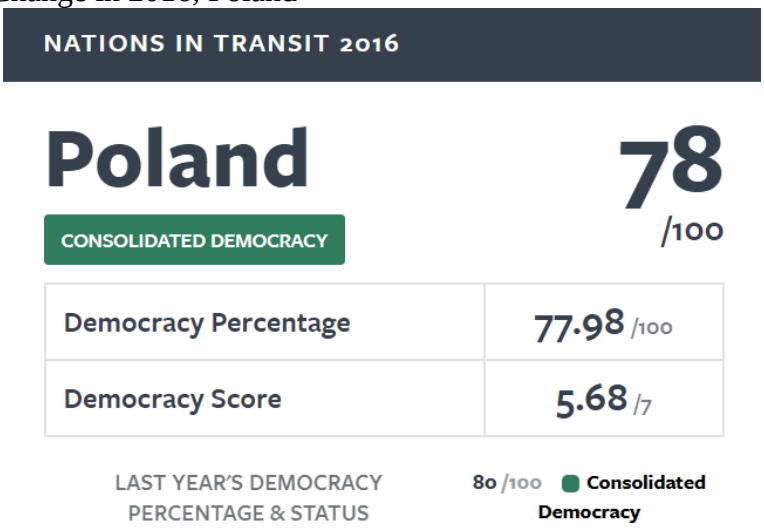
Since 2005, the winners of the parliamentary elections have repeatedly been the Civic Platform (OP) and the Polish People's Party (Kajánek, 2020). The departure of Donald Tusk (OP) from the national political scene led to the victory of Law and Justice (PiS) in both the parliamentary and presidential elections in 2015 (Pravda, 2015). For this reason, the year 2015 can be seen as a turning point, mainly because there is a gradual decline in the assessment of the state and quality of democracy, respect for human rights and freedoms, enforcement of the rule of law, and maintenance of a neutral and independent judiciary and the media sector.

Graph 1: Poland – Democratic Changes in Different Areas

Source: Author's processing based on Freedom House data, 2023
Explanation: For the year 2019, no point data is available.

Picture 1: Score Change in 2016, Poland

Source: Freedom House, 2023

In 2015, Poland recorded a slight decrease in the assessment of the state of democracy, mainly due to major political changes and rapid reforms that were not consulted with either

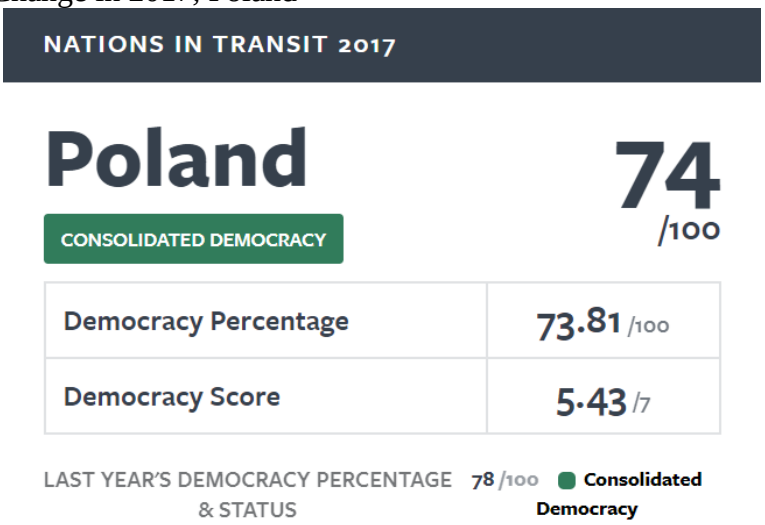
the professional or the lay public (Akar, Żakowiecki, 2016). The May elections were won by the conservative PiS party, which won both the presidential and parliamentary elections, in which it won a majority in both chambers of parliament and created the first Polish one-party government (235 seats in the Sejm, 61 seats in the Senate). The new government started institutional and constitutional reform in areas related to the judiciary, the media, and the education system, while at the same time, it began to stand out against European Union policy.

The beginning of reform of the judiciary, which caused international reactions (Kajánek, 2020), began in the second half of 2015 when the newly elected president refused to appoint judges proposed by the previous coalition, so the new PiS parliament nominated five of its candidates, four of whom were subsequently appointed to the position the next day. The most controversial were the laws on the Constitutional Tribunal, on the National School of Judiciary and Prosecutor's Office, which increased the authority of assistant judges who could act as single judges in district courts. The adopted law on the organization of general courts allowed the Minister of the Interior to directly appoint and dismiss the presidents and vice-presidents of courts without giving reasons and the possibility of blocking such a decision by the judiciary. The adoption of these measures resulted in a dispute with the European Commission (Pravda, 2021).

In addition to the change in the management of the Constitutional Court, in 2015 a law concerning the media space was also adopted, the so-called small media law, which ended the bankruptcy of filling managerial positions in public media and entrusted the Minister of the State Treasury with this selection (Polónska, 2019).

Despite the adoption of reforms and laws that directly affected the formation of public opinion and adherence to the rule of law, Poland maintained the status of a consolidated democracy because it adhered to the remaining principles of liberal democracy.

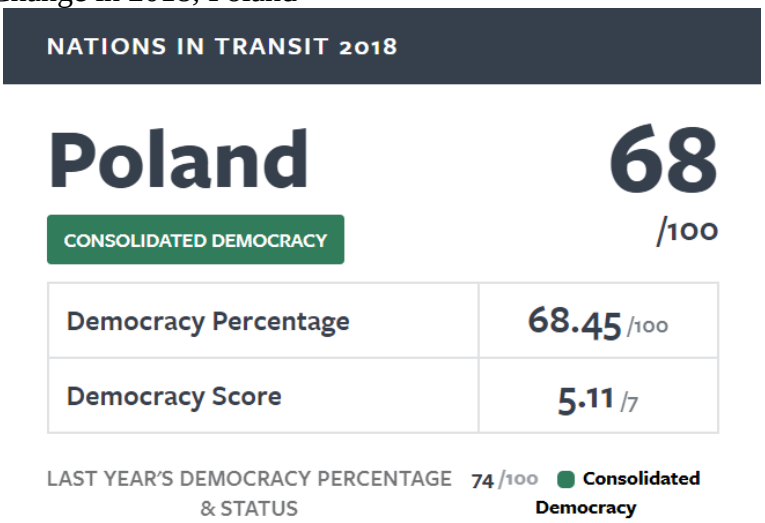
Picture 2: Score Change in 2017, Poland

Source: Freedom House, 2023

In 2016, we can observe a further drop in the evaluation of the state of democracy by two points, compared to 2015.

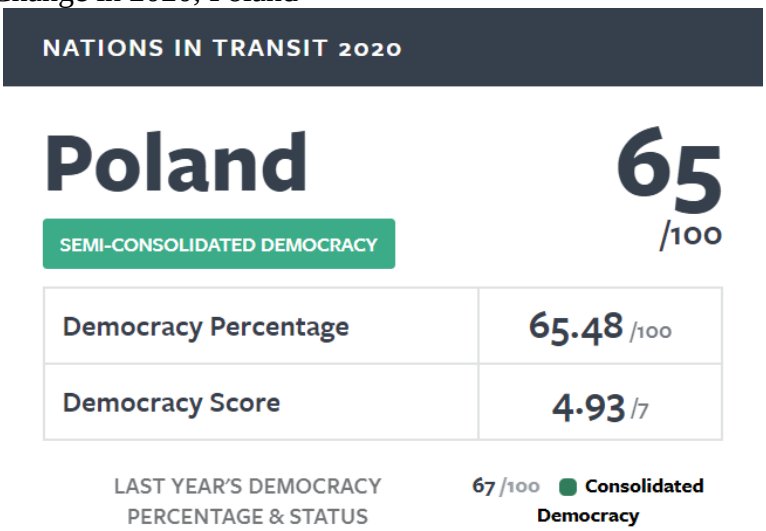
Picture 3: Score Change in 2018, Poland

Source: Freedom House, 2023

In 2017, the democracy value index dropped by another two points. The most significant reason for the decrease in this rating was the adoption of an amendment to the law on the Supreme Court, which introduced different retirement age limits for men and women holding the positions of judges and prosecutors (early retirement for women 60 years, men 65 from the original 67 for both sexes) (Sme, 2019). Such a factual change resulted in the dismissal of about 40 percent of the current members of the court (Wójcik, 2018). Within the framework of the adopted law, the Minister of Justice was also granted the authority to allow the continuation of the performance of the function even after reaching the age limit. This violates the principle of irrevocability, which requires that judges remain in office until they reach the mandatory retirement age or until the end of their time-limited term of office (Brzozowski, 2019).

Picture 4: Score Change in 2020, Poland

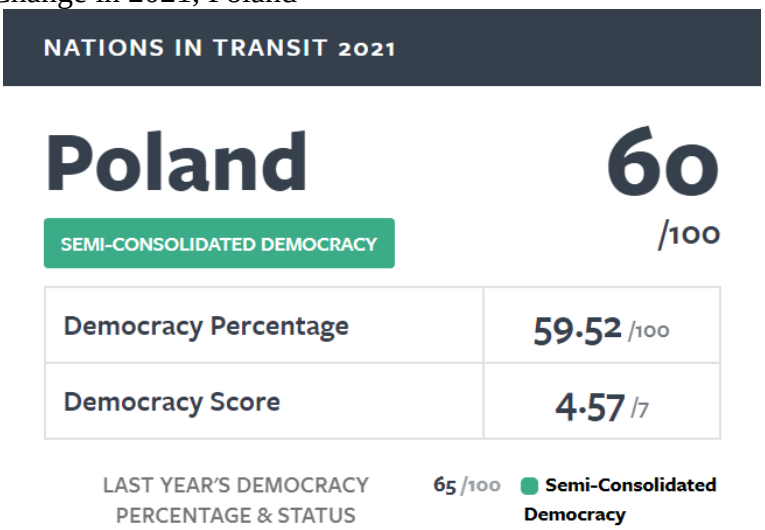

Source: Freedom House, 2023

The parliamentary elections in 2019 resulted in the repeated success of the PiS coalition together with the parties Solidarna Polska and Porozumieni (Wójcik, Wiatrowski, 2020), which strengthened the position of conservative parties in Poland. Although the coalition did not win a majority, despite the partial loss of legislative power, they managed to adopt other

controversial laws on the judiciary, undermining media plurality and civil liberties. One of the laws related to changes in the judiciary became a law introducing disciplinary measures against judges who expressed criticism of government interference in the judiciary. The system consisted of the possibility of imposing fines and penalties on judges, which could lead to their exclusion from the judicial system (Sme, 2019). This law is therefore critically called the "muzzle law".
In addition to another intervention in the judiciary, Polish society was also divided by the rhetoric directed at the LGBTI+ community, which was motivated by hatred and an attempt to instill fear. Polish ultraconservatives launched a campaign for "zones without LGBT people". Municipalities could apply for a declaration to protect against "LGBT propaganda", while, for example, they would ban equality marches (Ondrášik, 2023).
Even during 2019, public institutions remained under the control of people associated with PiS and actively participated in the political campaign in favor of PiS (Križánová, 2021, Havlíková, 2023).
The drop to 65 points in the evaluation of the state of democracy in Poland caused it to be classified as a semi-consolidated democracy. Freedom House understands this designation as countries that provide guarantees of electoral democracy but show weaknesses in the defense of political rights and civil liberties (Freedom House, 2023).

Picture 5: Score Change in 2021, Poland

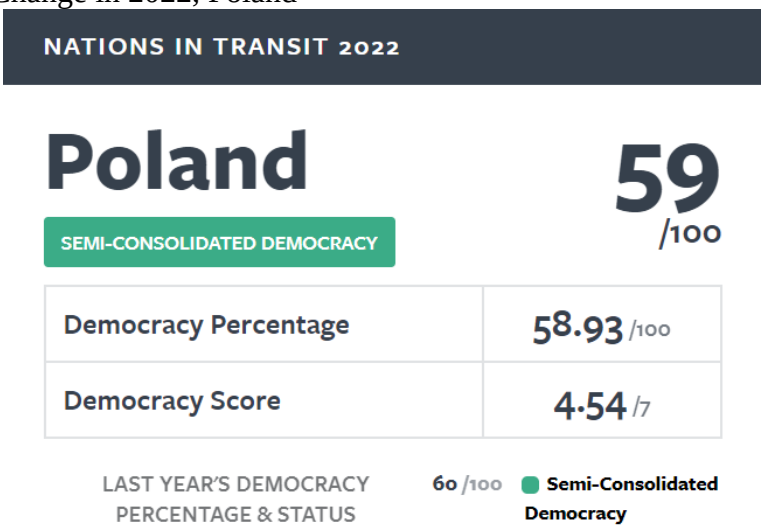

Source: Freedom House, 2023

The year 2020 was marked by the Covid-19 pandemic, through which municipalities were prioritized and controlled by the ruling coalition, discriminatory rhetoric against LGBTI+ people was promoted, the controversial abortion law was enforced, public resources were misused on public television to influence the presidential election, and the "muzzle law" was applied more strongly against the independent judiciary. These were the main reasons why the quality of democratic governance continued to deteriorate.
The ruling coalition of right-wing parties systematically continued to undermine the structure of the rule of law, which also continued to worsen relations with the European Commission (Pravda, 2021).
In 2020, an update to the constitution was also adopted regarding artificial termination of pregnancy for embryopathological reasons (due to irreversible developmental defects from Down syndrome to fatal diseases), which are considered unconstitutional (Wójcik, Wiatrowski, 2021).

The high and rapid increase in the infected population of Poland led the government to declare a state of emergency and gradually restrict institutions with citizens and close external borders. The strict measures affected the management of the presidential campaign, which gave more space in the election campaign to candidate Andrzej Duda, who reported on the epidemiological situation with daily outputs. Visibly bigger media space was guaranteed to Duda thanks to the modified appointment of the heads of the public media, who are close to the PiS party. To increase voter turnout in the presidential elections, a campaign against LGBTI+ people began to be used. The campaign was targeted along with numerous reports of pedophilia and other forms of abuse.
All these adopted government actions caused a reduction of the democracy index by 5 points and maintained the status of Poland at the level of a semi-consolidated democracy.

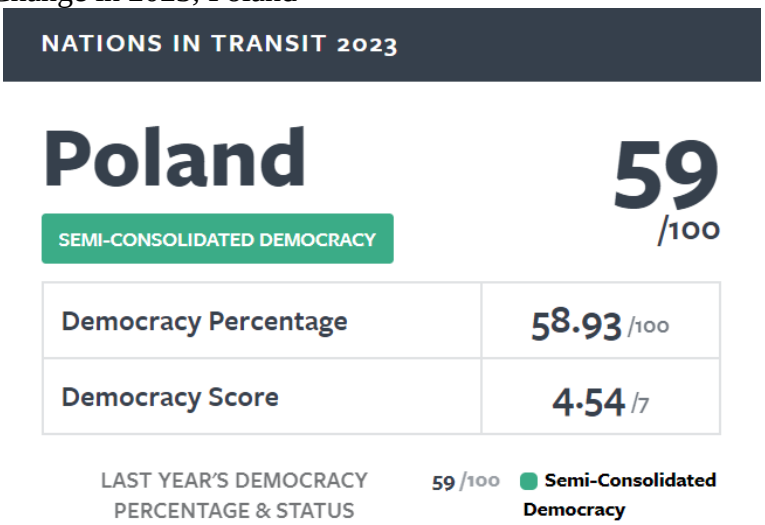
Picture 6: Score Change in 2022, Poland

Source: Freedom House, 2023

The level and rating of democracy continued to deteriorate in 2021. The main reason was mainly political changes in the judicial system and a direct attack on the treaties of the European Union, the European Convention on Human Rights and Reproductive Rights, the overall anti-European position, measures related to the COVID-19 pandemic, influencing the media space.
The rejection of the basic jurisprudence of the EU's highest court resulted in increased tension and conflict with the EU, which sought to strengthen the independent position of the Polish judiciary (Euractiv, 2023). Judges who applied the legal standards of the Court of Justice of the EU and the European Court of Human Rights were suspended. To change the approach to the judiciary in Poland, the European Commission has decided to postpone the approval of a package of economic grants worth 36 billion euros, intended for post-covid recovery measures.
In 2021, the government implemented a Constitutional Tribunal ruling that outlawed most abortions. As a result of abortion restrictions and the death of a young woman, due to the refusal of doctors to terminate a non-viable pregnancy, nationwide protests were launched in the country and the deep polarization of society increased (Wójcik, 2022).

Picture 7: Score Change in 2023, Poland

Source: Freedom House, 2023

As part of the analysis of the state of democracy, through the index assessment of Freedom House, it is possible to observe a continuous decrease in the rating, especially since 2015, which can be considered the beginning of the period of populist governments. The reason for the downgrading of the state of democracy, political freedoms, and human rights was mainly the adoption of the reform of the judiciary, which suffered losses in independence while it became strongly linked to the government elites, who installed nominees supporting their values, as a result of which the Polish judicial system is considered not independent. Equally controversial were the media laws, which caused restrictions on the media. The decline in ratings was also caused by the promotion of a policy of hatred, and fear towards LGBTI+ people, migrants, and the adoption of a law that directly affected women's reproductive options.

2 THE FUTURE DIRECTION OF POLAND AFTER THE 2023 ELECTIONS

October 2023 elections were accompanied by several campaign streams. The first and most prominent was the campaign, within all the candidate political parties, on the issue of migration related to the war in Ukraine and in the Middle East related to the war between Israel and Palestine. Equally strong was the presence of the activation of a group of young women, who were particularly affected by the issue of the abortion law. A surprising twist was a group of young men who sided with the Ultra-Right Confederation in the elections. The Catholic Church also had a strong voice, presenting a manual on how and who to vote for, in which it stated that voters should choose politicians who are in favor of protecting life from conception and who promote unions exclusively between a man and a woman.

Law and justice won the elections to the Sejm for the third time in a row. The second Civic Coalition won 30.7 percent. 14.4 percent of voters supported the Third Way, the New Left took fourth place with 8.61 percent of the vote. The extreme right-wing Confederation, which has 7.16 percent of the vote, will also enter the parliament. More than 74 percent of eligible voters came to vote, the most since the fall of communism.

It is believed that the electoral victory will probably not be enough for PiS to be able to form a government and thus extend its dominance in Polish politics from the last eight years. The opposition Civic Coalition together with the parties The Third Way and New Left (Ta3, 2023) achieved an over-half majority. It is assumed that the pro-European opposition will change the direction of Poland and its status from a semi-consolidated democracy. Liberalization of

society, citizens' rights, and re-establishment of independent jurisprudence and media are expected. In matters of migration, however, it will still be a conservative government skeptical of European reforms.

Sources

1. ARAK, P., ŻAKOWIECKI, P. *Score changes in 2016.* In: Freedom House. 2016. Online: <https://freedomhouse.org/country/poland/nations-transit/2016>.
2. ARAK, P., BOBIŃSKI, A. *Score changes in 2017.* In: Freedom House. 2017. Online: <https://freedomhouse.org/country/poland/nations-transit/2017>.
3. BRZOZOWSKI, A. P*oľská reforma súdnictva je podľa súdneho dvoru v rozpore s európskym právom.* In: Euractiv.sk. 2019. Online: <https://euractiv.sk/section /spolocnost/news/polska-reforma-sudnictva-je-podla-sudneho-dvoru-v-rozpore-s-europskym-pravom/>.
4. EKIERT, G., KUBIK, J. *Contentious Politics in New Democracies: East Germany, Hungary, Poland, and Slovakia, 1989–93.* 4 issue, World Politics, 1998. pp. 547–581. doi:10.1017/S004388710000736X. Online: <https://www.cambridge.org/core/jornals/world-politics/article/abs/contentious-politics-in-new-democracies-east-germany-hungary-poland-and-slovakia-198993/77E41436CB1D84E944483627D8E120C7>.
5. EURACTIV. *Súdny dvor: Poľská reforma súdnictva porušuje únijné právo.* In: Euractiv.sk. 2023. Online: <https://euractiv.sk/section/spolocnost/news/sudny-dvor-polska-reforma-sudnictva-porusuje-unijne-pravo/>.
6. HAVLÍKOVÁ, K. *Polsko klesá v žebříčku svobody médií. Veřejnoprávní TVP čelí obvinění z nenávisti a porušení etiky*. In: Irozhlas.cz. 2023. Online: <https://www.irozhlas.cz/zpravy-svet/polsko-media-podnecovani-k-nenavisti-tvp_2303130658_afo>.
7. KAJÁNEK, T. *Úpadok liberálnej demokracie a právneho štátu v Maďarsku a Poľskuv kontexte členstva v EÚ. The Decline of Liberal Democracy and the Rule of Law in Hungary and Poland in the Context of the EU Membership.* Bratislava: Katedra sociálního rozvoja a práce, NHF EU v Bratislave. 6 issue. Revue sociálno-ekonomického rozvoja. Vedecký recenzovaný on-line časopis. 2020. ISSN 2453-6148
8. KRIŽANOVÁ, V. *Poľská verejnoprávna televízia pomocou upravených záberov utečencov a opozície propaguje vládnucu stranu.* In: Infosecurity.sk. 2021. Online: <https://infosecurity.sk/nezaradene/polska-verejnopravna-televizia-pomocou-upravenych-zaberov-utecencov-a-opozicie-propaguje-vladnucu-stranu/>.
9. KUBÁT, M. *Vývoj a proměny státního zřízení Polska ve 20. století.* Praha: Dokořán, 2006. p. 240. ISBN 80-7363-079-6.
10. ONDRÁŠIK, B. *Ľudí nenávisť unavila, v Poľsku sa už proti LGBTI ľuďom nekampaňovalo*. In: Sme.sk. 2023. Online: <https://svet.sme.sk/c/23231908/toto-bojisko-je-plne-zranenych-ludi-v-polsku-sa-uz-na-lgbti-temach-vedie-kampan-menej.html>.
11. Čítajte viac: https://svet.sme.sk/c/23231908/toto-bojisko-je-plne-zranenych-ludi-v-polsku-sa-uz-na-lgbti-temach-vedie-kampan-menej.html
12. POLOŃSKA, E. *Watchdog, Lapdog, or Attackdog? Public Service Media and the Law and Justice Government in Poland*. In: Public Service Broadcasting and Media Systems in Troubled European Democracies. London: Palgrave MacMillan, 2019. p. 227–258. ISBN 978-3-030-02709-4.

13. PRAVDA. *Konzervatívci vyhrali poľské voľby s parlamentnou väčšinou.* In: Pravda.sk. 2019. Online:< https://spravy.pravda.sk/svet/clanok/371764-v-polsku-zacali-volby-mozu-ukoncit-osem-rokov-stredopravej-vlady/>.
14. PRAVDA. *Eurokomisia žaluje Poľsko pre zásahy do súdnictva, Varšava reaguje.* In: Pravda.sk. 2021. Online: <https://spravy.pravda.sk/svet/clanok/583044-eurokomisia-zaluje-polsko-pre-zasahy-do-sudnictva/>.
15. SME. *Poľská reforma súdnictva porušila európsky zákon*. In: Sme.sk. 2019. Online: <https://svet.sme.sk/c/22252453/polsky-zakon-o-odchode-sudcov-do-dochodku-je-v-rozpore-s-pravom-eu.html>.
16. SME. *Poľská reforma súdnictva porušuje únijné právo, rozhodol súd*. In: Sme.sk. 2023. Online: <https://svet.sme.sk/c/23178239/polska-reforma-sudnictva-porusuje-unijne-pravo-rozhodol-sud.html>.
17. TA3. *Voľby sú v plnom prúde. Čím bola typická poľská kampaň?.* In: Ta3.com. 2023. Online: <https://www.ta3.com/relacia/906067/volby-su-v-plnom-prude-cim-bola-typicka-polska-kampan>.
18. WÓJCIK, A. *Score Changes in 2018*. In: Freedom House. 2018. Online: <https://freedomhouse.org/country/poland/nations-transit/2018>.
19. WÓJCIK, A., WIATROWSKI, M. *Score Changes in 2020*. In: Freedom House. 2020. Online: <https://freedomhouse.org/country/poland/nations-transit/2020>.
20. WÓJCIK, A., WIATROWSKI, M., *Score Changes in 2021*. In: Freedom House. 2021. Online: <https://freedomhouse.org/country/poland/nations-transit/2021>.
21. WÓJCIK, A. *Score Changes in 2022*. In: Freedom House. 2022. Online: <https://freedomhouse.org/country/poland/nations-transit/2022>.

Contact

Mgr. Stela Olejárová
University of SS. Cyril and Methodius in Trnava
Bučianska 4/A, Trnava
Tel: 033 5565 561
email: olejarova1@ucm.sk

CONTINGENCY IN THE PHILOSOPHY OF G.W. LEIBNIZ

Silvia Caisová

Abstract

The present text is devoted to analyse the notion of contingency in Leibniz's metaphysics. The aim of the present paper is to show that although Leibniz was often referred to as a determinist, the notion of contingency and the notion of possible worlds allowed him to step out of this abyss. Despite arguing that everything that happens has a reason why it is this way and not otherwise, contingency in the created world ensures that the connection between things is certain, but never absolutely necessary. Therefore, at the same time, contingency becomes one of the conditions of free will in the philosophy of Leibniz.

Keywords *contingency, Leibniz, neccesary truth, contingent truth*

1 CONTINGENCY

That the notion of contingency or its adjective contingent constitutes one of the important pillars of Leibniz's doctrine is beyond doubt. Therefore, a correct grasp of this concept, i.e. in the way the thinker himself formulated and intended it, will also ensure a correct understanding of Leibniz's key metaphysical and theological arguments. Contingency, or what is contingent, can be found in several of Leibniz´s works or correspondences, and it is used in two dimensions. First, on a metaphysical level, he uses the term in relation to creation, that is, existence and created things as God-actualized possible entities existing in the actual created world. Since we move in the created realm, everything that exists and everything that happens, i.e. every event and action, will be, according to Leibniz, contingent or let´s say not necessary. And consequently, at the level of logic, he introduces the notion of contingent truths, or he also speaks of them as truths of fact, which are supposed to represent the opposition to the truths of reason, which are absolutely necessary in their nature. In such a case, contingent propositions, in the validity of the principle of *inesse*[1], refer to predicates of a particular subject what in Leibniz´s philosophical teaching means events. The condition for the functionality of contingent propositions is that they are not necessary, that is, they can be otherwise. The opposite of contingent truth does not imply a contradiction.

The domain to which Leibniz applies the notion of contingency or contingent is created reality, that is, what actually exists in this world. Wherever we refer to the world, to existence, to created individual substances, we must also bear in mind a fundamental attribute of the created reality, namely contingency. Moreover, on the basis of Leibniz's interpretation that God is an absolutely necessary and eternal being existing *per se*, we can characterize that a thing is contingent when it is not necessary or does not conceal the cause of its existence in itself. It is a thing existing *per accidens*. „Therefore it is necessary to seek the reason for the existence of the World, which is the totality of contingent things, and it is necessary to seek it

[1] Inesse - scholastic rule that Leibniz adopts in his doctrine, is spoken and applied both in logic within the theory of truth and in metaphysics to his new theory of individual substance. The Latin verb inesse means "to be in," according to which Leibniz tells us that the complete concept of individual substance contains in itself once and for all in advance everything that can be truthfully said about it. The notion of subject includes in itself in advance the notion of predicate, preadicatum inest subjecto. This formulation of the individual substance was put forward in his Discours on Metaphysics in 1686 and subsequent correspondence with Arnauld, in which the thesis that the notion of the individual substance contains in advance everything that happens to it gave a strong impression of absolute necessity. Hence a passionate correspondence grew up between Leibniz and Arnauld, which lasted intermittently for several years.

in the substance, which carries the reason for its existence in itself, and is therefore inevitable and eternal".[2]

1.2 Contingent truths

To understand contingent truths is a bit more complicated due to the fact that they are not necessary truths. They are also propositions made by a subject-predicate relation, but unlike necessary truths, their essential attribute is their relation to real existence, to the actualized world. In Leibniz's doctrine, when we refer to contingent sentences we mean sentences that are in the nature of existential statements. By existence is meant an event which, in a contingent sentence, has the character of an accident, which, on the background of the *inesse*, is pre-contained in the subject of an individual substance, and will have the character of some event or state in which that substance to which it belongs is situated. It is always the existence of an event. Further, contingent theorems, unlike necessary truths, are not provable by finite-step analysis and are not knowable a priori by anyone but the supreme substance, God. Since they are not provable by decomposition, the principle of contradiction will not establish their validity, on the contrary, they rest on another of Leibniz's principles, the principle of sufficient reason.

From the above we may say that contingency contains within itself the presupposition of a preceding and a succeeding state, since what is contingent is at the same time part of a sequence of events or series to which God has breathed a predestined harmony. This series illustrates a succession of interrelated existing things. The fact an event has occurred is shown by the fact that it is the result of another preceding event, which is related to the infinite number of events which have that event as a consequence. And since in creation the succession of things is characterized by harmony, it is important that it be maintained in a state of ekvilibrium. Leibniz explains the nature of contingent events by various examples. If we want to have the sensation of sea waves crashing against the shore, we must first assume a large number of sea drops which together produce this sound, resulting in the sound of the waves crashing against the shore as a concrete event. And this, according to Leibniz, is precisely what lies behind every concrete event taking place in the created world. It is in this way, and not otherwise, that the nature of contingency or contingent truths, whose being is completed by their association with the notion of individual substance, must be viewed. This is because contingent propositions, unlike necessary truths, do not have the character of universality which is given by the nature of their elements, that is, the subject and the predicate. The content of contingent truths is always some event that belongs to a particular agent. After all, every event is the result of an action, and we cannot attribute an action to a genus or species, which is not affected by the change, but to an individual substance.

1.3 Individual substance and the contingency

Although not extensive, but important work *Discours de métaphysics* and the doctrinal formulation of individual substance implicit in it represent an important approach to contingency or contingent truths as well. Many see the *Discourse de Métaphysics* as a text in which Leibniz attempts to introduce a solution to escape the labyrinth of freedom-necessity by employing the mathematical notion of incommensurables, which clarifies the nature of the infinite analysis of contingent sentences. It seems that, thanks in part to the dispute with Arnauld caused by Leibniz's argument that the notion of individual substance contains within itself once and for all everything that happens to it, Leibniz is trying to redefine in detail the concept of contingency, contingent truths, and the conditions in which human freedom is exercised. In a letter of 21/31 May 1686 on the interconnection of event and subject, Leibniz

[2] LEIBNIZ, G.W.: Essais de Théodiceé. In: *Die philosophische Schriften* vol,6. Ed. I. Gerhardt. Hildersheim – New York: Georg Olms Verlang 1978, § 7, p. 106.

argues that although he considers this connection to be intrinsic it is never necessary because it is, despite appearances, based on free acts. Hence in contingent truths he sees no other connection than this between subject and predicate. And in the subject something is to be conceived which will provide the reason why a certain predicate or event belongs to the subject, i.e. why the thing came to happen rather than not, and why it came to happen in this way and not in another way. An individual predicate, an event, is surely associated with the complete concept of an individual substance, and this complete concept captures the substance in various states, given that it includes them all in itself.

From the above it follows that the individual substance is completely independent of anything else but God, as well as that it hides within itself the traces of everything that has happened, is happening, or will happen to it in the future. Consequently, Leibniz argues that on the basis of the individual substance thus grasped we can understand what the connection of body and soul consists in, as well as the contact of substances. „This interaction does not occur on the basis of the usual hypothesis of mutual physical influence. That is to say, every present state of a substance occurs spontaneously to it. It is only the consequence of its previous state. Nor does this intercourse occur on the hypothesis of occasional causes, as if God were involved otherwise than by preserving each substance in its succession…“[3]

This connection is established on the basis of concomitance, i.e., that each substance mirrors the universe and reflects the whole universe according to a certain insight that is inherent in it. This explanation, according to him, goes beyond the level of hypothesis and assumes a demonstrative character. The fact that the individual substance contains everything that happens to it ensures that its next state, which is of a contingent nature, will follow as a consequence of its previous state, and at the same time, against the background of the aforementioned hypothesis of concomitance, this state will be in accordance with the state of other beings. He considers this hypothesis of concomitance sufficient to explain the connection between substances as well as between soul and body, so much so that he refuses to resort to the arguments of physical influence or the action of God defended by the advocates of the occasional causes. The operations of the individual substances, all acts and passions, are spontaneous, and apart from the dependence of the individual created substances on God, no physical influence of one substance on the other can be thought of. But each individual substance represents the same universe in its own measure and according to the laws of its own nature, and behaves in such a way that its changes and states correspond to those of another substance. All these arguments fall under the formulation of Leibniz's hypothesis of concomitance (participation), which he later renamed the principle of predestined harmony. For the states of substances and their phenomena arise spontaneously, according to their inner laws, and for this they do not need any special kind of divine action to arouse thoughts in the soul corresponding to the movements of the body, and vice versa. In view of the inconceivability of mutual interaction between substances or between the mental and the physical, the inner activity of the perceptions of substance must take place autonomously and in parallel with the outer physical world. Therefore, each substance, Leibniz claims, represents the whole universe from its own point of view since everything is interrelated. Perceptions are thereby infinitely ramified representations in the soul and form a certain kind of knowledge, even though this knowledge has its limitations. Each substance has within it, as it were, a trace of divine omniscience and omnipotence, which is limited by their finite perspective and power. Finite substances are diverse representations of the same universe with respect to their various limitations and perspectives inherent in that-substance.[4]

[3] Leibniz to Arnauld, (May 1686), A II, p. 323.

[4] NACHTOMY, O.: *Living Mirrors: Infinity, Unity, and Life in Leibniz's Philosophy*. Oxford: Oxford University Press 2019, p. 53.

Despite the fact that Leibniz considers every substance in his doctrine to be a living being, he distinguishes between several different kinds of substances, or in later terminology, monads. He hierarchizes individual substances, distinguishing simple substances to which confused perceptions belong. Then animals, which according to Leibniz have souls, and whose perceptions are somewhat more differentiated and are also endowed with memory. And then there are human beings possessed of rational cognition and mind. Thanks to which we can reflect and perceive that we perceive. And this apperception then enables us as rational beings to perceive what we have under the term "I" and ultimately arrive at an understanding of eternal truths. The supreme substance is God with attributes that have no boundaries. Therefore, He is omniscient and omnipotent being.[5] On Leibniz's view, before God made the decision to create this actual world, there were infinitely many possible ways to create this world. And furthermore, in his mind, God, before creation, contemplated an infinite number of possible existences that fill these infinite possible worlds. As for the reality of these possible substances, that is, what God did not and will not create, it is clear that in Leibniz's thought they have a reality of sorts, and one that is entirely dependent on God's intellect where they reside. There is no other reality than that in God's intellect in the question of possible existents. But still, he turns away from Arnauld's view leaning towards the view that possible existents are mere chimeras. If we were to reject the possible essences altogether, we would be destroying freedom and contingency. For if only what God created into the actual world were possible without having any other options to choose from, his decision of will to create the world would be inevitable, and he could only create that. Returning to the individual substance, we must remember that the connection which occurs in its full concept between subject and predicate is intrinsic and certain, but not absolutely necessary. The substance, although it has a definite journey contained in its concept, has included in it the fact that it undertakes it freely. It can choose to undertake the journey or not. And humans, because they are endowed among substances with the faculty of rational thinking, will not contend with any absolutely necessary truth if they choose not to undertake the journey. [6]
On the question of necessity, Leibniz replies to Arnauld that his thesis, which evokes for him a fatal necessity, refers to a connection between the subject and the predicate of contingent things that, though is certain, it is not necessary. This, in other words, is what Leibniz calls moral certainty or hypothetical necessity. The root of contingent things lies not only in God's reason but also in the acts of God's will. And this choice to create is pushed by moral necessity, not absolute necessity. It is clear from Leibniz's arguments that in his doctrine, God's intellect will be the principle of all essences, and that God's will, by virtue of the decrees of God's intellect, will be the principle of all existents. The logical certainty of the union of predicate and subject in the notion of individual substance does not destroy the freedom of the subject. Although God knows a priori with certainty the full concept of Adam, which includes that he will sin, this does not impede the freedom of Adam's action not to sin even though God knows that he will sin. Consequently, he realized that he had not sufficiently distinguished between contingent and necessary truths, so he admits that he almost endorsed the fatalistic conception. In the text *Nouveaux Essais sur l'entendement humain*, he claims that he began to lean towards the Spinozists, who claim that everything comes from absolute necessity. In this way he would assert absolute power against the perfection of God's reason and his infinite goodness. It must be recognized, therefore, that knowledge of the laws of nature is possible by the recognition of final causes, and this against the background of the principle of wisdom and perfection.

---

[5] LEIBNIZ, G.W.: *Monadology, § 30*, L, pp. 646.
[6] MERCER, Ch.: *Leibniz's Metaphysics. Its Origins and Development.* Cambridge: Cambridge University Press 2004, p. 43.

1.4 Contingency and the freedom

How is it possible to merge freedom and contingency with causality and providence? Leaving the abyss of fatalism, Leibniz succeeded, first, by considering the mathematical notion of the infinite and the possible, because if there are infinitely many possible existences that do not exist, never have existed, and never will exist, this means that not everything is absolutely necessary and there was another choice possible. In regard to Leibniz's distinction between necessary and contingent truths, we may say that just as necessary truths rest by their nature on the principle of contradiction, so will contingent truths in Leibniz's doctrine rest on one of his architectonic principles. The character of contingent truths refers to an event which is always the result of a previous state, the conjunction of states in this series being certain, not necessary. Therefore, the principle on which the contingent truths in Leibniz's doctrine will depend is the principle of sufficient reason. He holds that the principle of reason is not opposed to freedom and that it can be applied precisely to contingent, i.e. not necessary truths whereby contingency will not be demolished, on the contrary it can be protected. Leibniz knows that the principle of reason establishes no absolute necessity. For freedom is undermined not only by some constraint, but especially by absolute necessity as well as by complete indifference. For true freedom occurs where there are reasons determining the inclination of the will, and although these determinations are certain, they are never absolutely necessary. All that determines the act of action itself (predispositions, inclinations) is not of the nature of absolute necessity or of some blind chance.[7]

In sum we can say that the soul is never in a state of complete indifference, there must always be a reason which inclines it to the side of choice , and this inclination may have come from without or within, from passions, habits, and though it inclines it to choose, it does not compel it. There is a great difference between a necessary cause and a certain concomitant, a certain reaction to an action. From the above analysis, we can say that the notion of contingency serves for Leibniz to defend freedom and at the same time becomes one of the three basic conditions of free will, along with rationality and spontaneity. Contingency as one of the conditions of freedom allows Leibniz to exclude absolute, i.e. metaphysical necessity. Contingency refers to the fact that we are, by certain reasons inclined to make a choice, but even though our will is more inclined to one option, this motivation is not so strong as to make another option impossible. What is contingent hides within itself the contradiction of being otherwise, or the possibility of it not existing at all. Contingent things are not necessary by virtue of the principle of contradiction, but are necessary with respect to principle of sufficient reason[8].

According to Leibniz, substance is on the basis of rational deliberation of reasons inclined to a particular choice, but it is never forced, in the absolute sense of the word, because the inclination does not preclude it from opting for another choice. In the case where, in acting the agent does not feel compulsion or other absolute necessity, it is possible to speak of freedom. Free action is that which results from free will and without being forced to make a decision by some external coercion or internal empirical compulsion. Free will is as if a power that belongs to reason, since free choice always takes place on the background of motives or reasons which incline the will to one side of the choice. Whatever the motives or causes determining the will however intense, they are never, according to Leibniz, absolutely necessary in the sense that other possible choice is still available. But prevailing reasons always exist, since they proceed from the fact that it would be impossible to make a choice without a determining reason. It does not consider the notions of freedom and determinism as contradictory. „In my opinion, there is no free and indifferent to be the same, and free and determined do not stand in opposition to each other. We are never absolutely indifferent in the

[7] RATEAU, P.: *Leibniz: On the problem of evil.* New York: Oxford University Press, 2019, p. 93.
[8] It is an inclinational and in *strictu sensu* non-necessitarian principle.

sense of equilibrium indifference. We are always more inclined, and therefore more determined, to one side than to the other, but we are never forced. I mean here the absolute and metaphysical necessity".[9]

This paper is a part of the project APVV-20-0583 – Possible world and modalities, contemporary philosophical approaches.

Sources

1. LEIBNIZ, G. W.: Sämtliche Schriften und Briefe. Philosophische Briefwechsel. 1686 – 1694. Reihe II, Bd. 2. Akademie–Verlag. Berlin 2009.
2. LEIBNIZ, G. W.: Sämtliche Schriften und Briefe. Philosophische Schriften. Reihe VI, Bd. 3. Akademie–Verlag. Berlin 1981.
3. LEIBNIZ, G. W.: Sämtliche Schriften und Briefe. Philosophische Schriften. Reihe VI, Bd. 4. Akademie–Verlag. Berlin 1999.
4. LEIBNIZ, G. W.: Sämtliche Schriften und Briefe. Philosophische Schriften. Reihe VI, Bd. 6. Akademie–Verlag. Berlin 1990.
5. ANTOGNAZZA, M. R.: Leibniz. An Intellectual Biography. Cambridge: Cambridge University Press 2009.
6. MERCER, Ch.: Leibniz's Metaphysics. Its Origins and Development. Cambridge: Cambridge University Press 2004.
7. NACHTOMY, O.: Possibility, Agency, and Individuality in Leibniz's Metaphysics. Dordrecht: Springer 2007.
8. NACHTOMY, O.: Living Mirrors: Infinity, Unity, and Life in Leibniz's Philosophy. Oxford: Oxford University Press 2019.
9. RATEAU, P.: *Leibniz: On the problem of evil.* New York: Oxford University Press, 2019.

Contact

Mgr. Silvia Caisová
Department of Philosophy, Faculty of Arts, University of Pavol Jozef Šafarik in Košice
Moyzesova 9, Košice
Tel: +421911778989
email: silvia.caisova@gmail.com

[9] LEIBNIZ, G.W.: Essais de Théodiceé. In: *Die philosophische Schriften* vol,6. Ed. I. Gerhardt. Hildersheim – New York: Georg Olms Verlang 1978, p. 228.

THE RUSSIAN ENLIGHTENMENT: THE CASE OF A. N. RADISHCHEV AND JOURNEY FROM ST. PETERSBURG TO MOSCOW

Natália Tarnóczyová

Abstract

The aim of this article is to briefly introduce the Russian writer Alexander Nikolayevich Radishchev and highlight his contribution to Russian philosophy. Radishchev's distinct writing style and his ideas, often deemed revolutionary, lead to many well-known names in the Western philosophical scene, such as Denis Diderot, Montesquieu, T. G. Raynal, and many others. Radishchev's need to react to the contemporary conditions in Catherine's Russia and his erudition in philosophy resulted in writing a book inspired by the spirit of the French Enlightenment. This contribution will attempt to demonstrate at least some possible analogies between Radishchev's *Journey from St. Petersburg to Moscow* and the texts of J. J. Rousseau. Despite Radishchev's reflections being reactive to Rousseau's writings after a comparison and interpretation, it is important to emphasize that the book is not an imitation. It realistically describes the Russian political and social situation, adding to its originality and significance."

Keywords: *Enlightenment, A. N. Radiščev, J. J. Rousseau*

INTRODUCTION

Alexander Nikolayevich Radishchev made history with his daring *Journey from St. Petersburg to Moscow*, which he wrote over eighteen years. As one of the few within Russian intellectual circles who dared to present his independent thinking, he significantly contributed to the flourishing and reevaluation of Enlightenment ideas in the Russian environment. His criticism stirred controversy, and his courage earned him imprisonment and eventually led to his suicide. However, he never abandoned the idea of equality in his beloved country until the end of his life. Following the strong legacy of Radishchev's persona, especially the message conveyed in his *Journey from St. Petersburg to Moscow*, we undertook the analysis and interpretation of some of his most significant ideas. In many instances, we were able to identify the influence of one of the most prominent French philosophers, J. J. Rousseau.

1 A. N. RADISHCHEV AND THE CONTEMPORARY CONTEXT

The crucial period during which Radishchev created and which significantly influenced his life and work was during the reign of Catherine II's autocratic regime. Given Radishchev's familiarity with Western literature due to his education, it is not surprising that names like Voltaire, Rousseau, Montesquieu, and others were more than familiar to him. Undoubtedly, it was through this exposure that over time, democratic-oriented opinions began to form within him.

Memories of Yemelyan Pugachev remained vivid among peasants and especially among the nobility when reports of the French Revolution spread in 1790. Society had not yet settled down, discontent was growing, and then came another blow. In the same year, Alexander Nikolayevich Radishchev printed and circulated a bold response to the contemporary social and political situation, *Journey from St. Petersburg to Moscow.*

"Oh, if the slaves, burdened by heavy chains, infuriated in their desperation, shattered with iron obstructing their freedom the heads of their inhuman lords, and sprinkled their fields with our blood! What would the state lose? Soon, among them would rise great men to replace the

destroyed race: however, they would think differently of themselves and would not know the right to oppress" (Radishchev 2010, p. 153). The initial consequences quickly followed; the Empress, discovering the book "French poison" and the opinions that "destroy laws", was horrified (Pospělov 1947). On June 27, 1790, an order was issued for Radishchev's arrest, and three days later, he was imprisoned. He was charged with a crime against the state and sentenced to death (this sentence was later mitigated). The book was long placed in the index of forbidden writings, practically removed from it after the revolution in 1905 when censorship loosened. However, it remains a subject of various discussions, both in terms of content and form.

Though the book expresses a loud protest against the serfdom system, it shows hatred towards violence and compassion for suffering. Yet, we do not align with opinions labelling Radishchev as a revolutionary. From a patriotic perspective valuing his homeland, he brought a different perspective than his status would suggest. As a nobleman, he sided with the poor and all those subjected to daily injustices and unfair treatment, often bordering on inhumane behaviour and even terror. His writing reflects the belief that all people are equal and deserve a dignified life. His criticism also touches on incompetence, indifference, and excuse-making. But let's ask a fundamental question - from which classes did his readers come? Who from the serf ranks could have had the opportunity? Only the nobility could access his work. His warnings about bloodshed, greed, the insensitivity of the nobility, and the suffering of the peasants were directed at his own class, in the hope that the situation could improve, and the tormentors would be shamed or frightened.

As Kozmin (1951) contends, *Journey* is not a reflection of the traveler's mental moods but a wide canvas depicting serfdom in Russia. The work had such a broad scope that hardly anything could compare, not even on the scale of world literature. It is an encyclopedia of 18th-century Russian life. "The image of a peasant behind a plow alternate with the description of the customs of the imperial court. We move from the imperial palace to a peasant's hut" (Kozmin 1951, p. 61). Radishchev portrays the Tsar, sketches his surroundings, draws officials, soldiers, fishermen... However, he devotes the most attention to the portrayal of peasants, as the basic mass of the nation. As one of the first Russian writers, he realistically described the interior of a peasant's hut to truthfully demonstrate the horror of the peasants' living conditions at that time. Another pioneering aspect is the voice he gave to the working people to openly speak about their poverty and hardship, something that had no equivalent in Russian literature until then. The motif of folk songs present throughout the *Journey* provides a solid basis for the central idea of the work, that the people are the driving force of history.

2 (NON)REVOLUTIONARY *JOURNEY FROM ST. PETERSBURG TO MOSCOW*

As we hinted before, when Catherine II read *Journey from St. Petersburg to Moscow* in June 1790, a few days after its publication, her indignation toward Radishchev and his ideas was expressed in many marginal notes. In the chapter on "The Cross," she made a note that all Radishchev's arguments seemed borrowed from authors like Rousseau, Raynal, and labelled them as pseudo-scholars. This choice of words is explained by Catherine II's annoyance; she did not like Rousseau or Raynal and saw in the then-victorious French Revolution the result of their revolutionary writings. However, this idea will also be our focus, namely, that the relationship between Radishchev's thoughts and the ideas of French philosophers of the eighteenth century is evident (Labriolle 1964). At this moment, it is crucial to emphasize that Radishchev's work is not a plagiarism or mere imitation. Our aim is rather to specify what the teachings of the French, particularly J. J. Rousseau, meant to Radishchev and how through careful reading of their works, a new idea emerged, which in a way expanded and often even surpassed them..., and that belongs to Radishchev himself (Labriolle 1964).

The idea of the social contract is at the core of Radishchev's work, as it is the source of Rousseau's ideas. Radishchev proclaims that there exists a silent agreement between the ruler and the people, and the ruler is (only) the first citizen of the popular society (Radishchev 2010). Regarding the contract, its terms, and the concept of sovereignty, Radishchev closely follows Rousseau's idea. Rousseau believes that only equals and free individuals can enter a social contract. Without freedom and equality, there is only restriction, not a contract. Free and equal individuals cannot relinquish their natural rights without explicit assurance; each of us submits to the supreme authority of the general will, and each member is an inseparable part of the whole (Rousseau 2002, p. 25). Rousseau further adds that giving oneself away for free should be a punishable act, and if applied to the whole nation, it would probably create a nation of fools. It is inconceivable for a person to give up everything they have; it is incompatible with human nature (Rousseau 2002, p. 18).

Radishchev nowhere asserts that the sovereign is above the people; the sovereign is merely the representative of all citizens. Similarly, Rousseau believes that the people are the sovereign - "Born a citizen of a free state and a sovereign member..." (2002, p. 11). However, Radishchev notes that in Russia, inequality results from total usurpation. Journey is not a progressive revelation of the extent of inequality, nor does it contain a call for transformation or, if necessary, violent change. On the contrary, what has been must change for the future's benefit based on the "original" contract. According to Rousseau (2002, p. 24), this contract stipulated the need to find a form of association that, with joint force, would protect each member and their property. Everyone would obey only themselves and remain as free as before. We can find an almost literal translation of Rousseau: "People are born into the world equal. We all have the same limbs, the same reason, and will. Therefore, a man without a relationship to society is a being independent in his actions. But he sets limits, agrees that he cannot subject everything to his will, submits to the demands of his neighbour; in other words, he becomes a citizen. For what reason does he restrain his desires? Why does he establish authority over himself? Why, when unlimited in fulfilling his will, does he limit it by obedience? For his own benefits, reason says: for his own benefits, the inner feeling says: for his own benefits, the wise law says" (Radishchev 2010, p. 65). Like Rousseau, Radishchev believes that human natural rights are inalienable and unchangeable, just like human nature itself.

In the analysis of the development of the social body, Radishchev consistently follows Rousseau, especially when attempting to understand the reasons that led to inequality among people. For Rousseau, it is private ownership that created civil society as we know it, as well as monarchy by dividing people into two classes: owners and the rest (Rousseau 2010, p. 71). In Radishchev, we find an echo of this statement: "Agriculture caused the division of land into regions and states, led to the construction of villages and cities... As soon as a person said, 'This land is mine,' he nailed himself to the ground and opened the way to bestial despotism" (Radishchev 2010, p. 143).

However, in other crucial points, Radishchev does not approve of Rousseau's teachings. For instance, he does not admit the postulate that man is born good: he does not believe in the golden age of the natural state, a concept he occasionally ironizes. In a letter written in French on February 2, 1792, to Vorontsov, he wrote: "Living in the vast forests of Siberia, among wild beasts and nations that often differ only in linguistic articulation, a value they often cannot even appreciate, I believe I will end up becoming a happy man according to Rousseau and will walk on all fours" (cited by Labriolle 1964). Radishchev also does not share Rousseau's individualistic conception of society. He thought that within society, a person must protect their individual rights as much as possible by fighting against social influence that diminishes and humiliates them. Radishchev, along with Helvetius and Mably, believes that man is created for society and finds fulfilment only in a society governed by equality. He

argues that a person's strength dissipates in solitude, and it is only in society that it awakens and grows (Radishchev 2010). He often repeats that man is a "social being." It is in society that man emerges and reveals himself; it is society that makes man good or bad. Radishchev responds that Russian society failed in its mission; its organization is therefore flawed and needs transformation. He also fights against the objection that Rousseau mentions in his Considerations on the Government of Poland and on its proposed reformation: "Work first of all to develop that capacity, and do not free their bodies until after you have freed their souls. Without this preliminary, you may be sure that your enterprise will fail" (Rousseau 1772, p. 14). He believes that first, we must change society to better educate the masses, who will know that in the acquired freedom, they can create a new culture.

The origins of society, the social contract, the ideal role of education – these are somewhat abstract questions that French philosophers did not hesitate to explore. The question remains whether Radishchev found in them such rich and diverse lessons that would serve him in his more concrete topics, such as despotism, and slavery (serfdom). The fight against despotism and the struggle against serfdom are closely related because serfdom is merely the consequence of despotism: the opposition between the tsar and the subject represents a social position diametrically opposed to the natural state. Rousseau described this development as man's transition from one extreme to another, occurring through three stages. The first step occurred with the appearance of private property and its division of people into two categories, the rich and the poor. The second step came when men gathered into states, leading to a division into the strong and the weak. When this situation deteriorated, and when the opposition between the strong and the weak became an opposition between the Strong and the weak masses, despotism emerged – the third stage (Labriolle 1964). Radiščev certainly does not use this analysis due to its abstract nature; he focuses on studying the evolution of power, not from a theoretical standpoint but from a specific situation, that being Novgorod in the early days of Russian history. In the social system of the old capital, he sees an example, perhaps imperfect but applicable, of an almost primitive form of society. He reminds us that the Novgorodians themselves decided their fate; they made important decisions through assemblies, and the princes they chose, answerable to them, were always removable. This form of governance, which Novgorod managed to maintain for several centuries, represents a standard social contract as Radishchev described it in his commentary on the word 'despotism', and what according to Rousseau must have existed in primitive society even before the appearance of private property. The destruction of Novgorod marked an important stage in the development of Russian despotism, which strengthened over the centuries because Catherine II continually worsened the relatively privileged position of the serfs of the imperial court by granting them to her favourites (Labriolle 1964).

It is necessary to define the exact nature of Radishchev's "revolutionary" idea. The central theme of the *Ode* in the *Journey* is the armed uprising of the people against the tyrant. The right to resist oppression is explicitly proclaimed, and the only way out is violence. However, let's note that it is a rebellion based on laws and legal procedures within the Western vocabulary. We know that especially since the 16th century, countless lawyers and humanists tried in various ways to define the relationship between lord and subject, the foundations of society, the social pact, people's rights including the right to resistance. The entire terminology of the *Ode to Freedom* is typically Western and particularly Rousseauan. In the *Journey*, we find the concept of a sovereign ruler appointed by the people, a pact of association and not of subjection, about the lord – the "violator" of the general will, about the indivisible, inalienable, and undelegated power of the sovereign. All these concepts are actually inapplicable to the specific Russian reality where the primitive peasant had nothing in common with the concepts developed by the Western bourgeoisie. Of all the texts in the *Journey*, leaning towards Colin (1977), the *Ode* is perhaps the least "Russian". It is certain

that ever since the translation of Mably, Radishchev was soaked in the idea of the Social Contract.
However, Radishchev very rarely, under exaggerated indignation, "encourages" peasants to rebel. It is almost always about pitiful, almost desperate pleas to the masters, whom Radishchev warns of the repetition of Pugachev's violence if they do not agree to step out of their egoism and ignorance. This seems to be the meaning that should be attributed to these eloquent outbursts. Restless natures are not Manichean, and the hypothesis that Radishchev, returning home, rids himself of his initial illusions, preparing coldly and clearly for revenge, is unlikely. Not even the gloomy revolutionary appeal to the tribunal of the Supreme Judge after death or the postponement of better times indefinitely. Finally, it is necessary to place Radishchev's work within the contemporary history and literature. At least in two fundamental points, there is a remarkable parallel between the development of thoughts and sensitivity in Europe on the one hand and the evolution in Russia on the other (Colin 1977).
Russian intellectuals closely followed Western literature, especially German and French, as well as the influence of Rousseau. The need to break free from overly rational patterns, the desire to return to deeper tendencies of individuals and nations, more democratic political patterns – this very development can be observed in the work of Russian Enlightenment followers and sheds a unique light on it; it is particularly evident in various works by Radishchev. There is no doubt that all doctrinal themes encountered by Radishchev and Russian intellectuals had already been expressed by Western thinkers, not only through political and social issues. His literary survey was comprehensive and detailed, hence many (unjustly) doubt his own individual contribution. However, what cannot be denied is his emphasis and conviction (Colin 1977).

3 CONCLUSION

Radishchev specifically addressed Russian serfdom as an exemplary instance of a purely Russian issue. What could have been a subject for many discussions was, for him, an attempt to resolve the alarming situation within the context of Russia at that time. It wasn't about delicate contemplation but a real, harsh problem. Radishchev's life was founded on human tragedies he encountered through the execution of his duties. The fact that he could draw inspiration or reproduce some Western models we have mentioned is not deserving of criticism. The real originality of the Russian Enlightenment and a significant part of Russian literature lies precisely in this direct grasp and exposure of moral issues through the humblest reality. And it is precisely in this line of humanistic moralists that Radishchev holds a prominent place.

The contribution was created as part of a grant project: APVV-20-0583, *Possible Worlds and Modalities: Current Philosophical Approaches.*

Sources

1. COLIN, M. *Radiščev fut-il un écrivain „révolutionnaire“?* Revue des Études Slaves, 1977. URL: https://www.persee.fr/doc/slave_0080-2557_1977_num_50_1_2048
2. KOZMIN, M. B. *A. N. Radiščev.* Praha: Slovanské nakladatelství, 1951.
3. LABRIOLLE, F., *Radiščev, lecteur des philosophes français du XVIIIe siècle*. In: *Cahiers du monde russe et soviétique*, 1964. URL: https://www.persee.fr/doc/cmr_0008-0160_1964_num_5_3_1586?fbclid=IwAR3gvuEfJXeZTnsLnk23Fsy5YkuC9irqQkoPDzZmoTH0jPdhn8ppszKVtrk
4. POSPELOV, N., P. ŠABLOVSKIJ a A. ZERČANINOV. *Dějiny ruské literatury od nejstarších dob do počátku XIX. století I.*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1947.

5. RADIŠČEV, A. *Cestovanie z Petrohradu do Moskvy*. Bratislava: Vydavateľstvo spolku slovenských spisovateľov, 2010. ISBN: 978-80-8061-424-9
6. ROUSSEAU, J. J. *Considerations on the Government of Poland and on its proposed reformation*. 1772. URL: https://www.files.ethz.ch/isn/125482/5016_Rousseau_Considerations_on_the_Government_of_Poland.pdf
7. ROUSSEAU, J. J. *O společenské smlouvě neboli o zásadách státního práva* [online]. Praha: Právnické kníhkupectví a nakladatelství V. Linhart v Praze, 2002. URL: https://dl1.cuni.cz/pluginfile.php/474377/mod_resource/content/1/ROUSSEAU_O_spolecenske_smlouve.pdf
8. ROUSSEAU, J. J. *O pôvode a príčinách nerovnosti medzi ľuďmi*. Bratislava: Vydavateľstvo spolku slovenských spisovateľov, 2010.
9. TARNÓCZYOVÁ, N. *Filozofia a literatúra: A. N. Radiščev a jeho Cestovanie z Petrohradu do Moskvy* : bachelor thesis. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2020.

Contact

Mgr. Natália Tarnóczyová
Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, Filozofická fakulta
Moyzesova 9
040 01 Košice
Slovenská republika
Tel.: +421 904 009 757
e-mail: natalia.tarnoczyova@student.upjs.sk

RUSKÁ INVÁZIA NA UKRAJINE A NARATÍV HRANICE V JAZYKU PRAVICOVÉHO EXTRÉMIZMU NA SLOVENSKU

RUSSIA´S INVASION OF UKRAINE AND THE NARRATIVE OF THE BORDER IN THE LANGUAGE OF RIGHT-WING EXTREMISM IN SLOVAKIA

Emília Mariančiková

Abstract

Hranice sa vplyvom pandémie ochorenia COVID-19 a ruskej inváze na Ukrajinu dostali o čosi viac do centra pozornosti politických predstaviteľov naprieč celým politickým spektrom. Kým pandémia COVID-19 uzatvorila (nielen) vonkajšie hranice shengenského priestoru, ruská invázia na Ukrajine spôsobila presný opak. Hranice susedných štátov sa zaplnili ľuďmi, ktorí utekali pred vojnou a hľadali útočisko v krajinách Európskej únie, vrátane Slovenska. Krajne pravicové strany považujúce imigráciu za hrozbu pre národnú identitu a kultúrnu súdržnosť, preto v reakcii na vývoj situácie predkladali slovenskej verejnosti vlastné interpretácie, ktoré možno označiť za populistické či dezinformačné. Tie do veľkej miery prispeli i ďalej prispievajú k polarizácii slovenskej spoločnosti a negatívnym reakciám voči ukrajinským utečencom. Cieľom príspevku je na základe kritickej analýzy vyjadrení, dokumentov a videí zverejnených na rôznych webových platformách, príspevkoch na sociálnych sieťach priblížiť naratív o slovensko-ukrajinskej hranici z pohľadu krajnej pravice na Slovensku.

Keywords: *pravicový extrémizmus, Slovenská republika, Ukrajina, hranice*

Abstract

Borders have recently become more of a focus for political leaders across the political spectrum due to the COVID-19 pandemic and the Russia´s invasion of Ukraine. While the COVID-19 pandemic has closed the borders (not only) at the external borders of the Schengen area, the Russia´s invasion of Ukraine has re-opened them for migration flows of war refugees. The borders of neighboring states were filled with people fleeing from the war and seeking refuge in European Union countries, including Slovakia. Far-right parties, considering immigration to be a threat to national identity and cultural cohesion, have therefore, in response to the development of the situation, presented their interpretations to the Slovak public, which can be described as populist or disinformation. To a large extent, these have contributed and continue to contribute to the polarization of Slovak society and negative reactions toward Ukrainian refugees. This article aims to present the narrative of the Slovak-Ukrainian border from the perspective of the extreme right in Slovakia, based on a critical analysis of statements, documents and videos published on various web platforms, and posts on social networks.

Keywords: *right-wing extremism, Slovakia, Ukraine, borders*

ÚVOD

Rastúca podpora negatívnych nálad občanov spojených s predsudkami a sociálnym šovinizmom, korupcia, zneužívanie moci politickými predstaviteľmi i celková apatia jednotlivcov vo vzťahu k politike postupne vytvárajú vhodné podmienky pre vznik a úspešné

etablovanie sa radikálnych a extrémistických síl v politike. Nové výzvy pre spoločnosť so sebou priniesli aj krízy súvisiace s pandémiou ochorenia COVID-19 a ruskou inváziou na Ukrajinu, taktiež výrazne ovplyvnili aj režim na hraniciach. Na základe kritickej analýzy diskurzu v príspevku definujeme hraničné naratívy ako súbor diskurzov, ktoré sa používajú na konštruovanie sociálno-politických problémov ako aspektu každodenného života. Hraničné naratívy nám môžu pomôcť pochopiť, ako pravicoví populisti a extrémisti na Slovensku mobilizujú diskurz a využívajú hranice na obranu svojich politických záujmov.

1 PRAVICOVÝ EXTRÉMIZMUS V TEORETICKEJ PERSPEKTÍVE

Pre lepšie pochopenie problematiky týkajúcej sa jazyka pravicového extrémizmu a naratívu hranice je potrebné najprv vymedziť si jednotlivé pojmy. V tomto kontexte sa preto budeme zaoberať definovaním samotného extrémizmu, pričom svoju pozornosť budeme orientovať na pravicový extrémizmus ako najrozšírenejšiu formu extrémizmu, následne si priblížime špecifiká jazyka pravicového extrémizmu.

1.1 Terminologické vymedzenie pravicového extrémizmu

Milo (2014) označuje extrémizmus za žurnalistický alebo politologický pojem úzko prelínajúci sa so sociologickým pohľadom. „V rovine sociologickej je možné extrémizmus vymedziť ako súhrn určitých sociálne patologických javov, vytváraných viac či menej organizovanými skupinami osôb a priaznivcami takýchto skupín, s dominantným rysom odmietania základných hodnôt, noriem a spôsobov chovania platných v danej spoločnosti. V politike je takto označovaný krajne radikálny, alebo výstredný postoj, alebo subjektu. Za jednu z príčin vzniku extrémizmu môžeme považovať prítomnosť intolerancie v spoločnosti, ktorý túto využíva a podporuje ju. Intolerancia je základom ideológie väčšiny extrémistických skupín“ (Milo 2004, s. 13). Poukazuje taktiež na nejasnú hranicu medzi extrémizmom a akceptovaným, normálnym správaním, pričom približuje delenie plynúce z obsahového hodnotenia aktivít.

V oblasti praktickej politiky a médiách slúži extrémizmus k diskreditácii protivníka. Jeho použitie je závislé predovšetkým na subjektívnej pozícii hodnotiaceho, čím často dochádza k zneužívaniu pojmu na mocensko-politické účely napr. v súvislosti so zákazom činnosti politických strán, ktoré sú označované ako extrémistické. Z tohto dôvodu je vnímaný pojem extrémizmus ako vágny, pretože jeho obsah a význam je v bežnom jazyku deformovaný a používa sa len ako negatívne označenie a nie ako vecné hodnotenie určitého spôsobu rozhodovania a konania v politike.

Pravicový extrémizmus predstavuje najčastejšie zastúpenú formu politického extrémizmu, ktorý popiera princíp rovnosti ľudí, prejavuje sa jednostranným a vyšším hodnotením vlastného národa, rasy alebo etnika v komparácii s inými, ktorých označuje za cudzích (MY vs. ONI). K jeho charakteristickým znakom by teda mohli zaradiť etnocentrizmus, xenofóbiu, rasizmus, vyhranený nacionalizmus alebo antisemitizmus. Struhár (2014) poukazuje na vývoj používania pojmu pravicového extrémizmu, pričom až do 60-tych rokov 20. storočia sa nazýval (neo)fašizmom či (neo)nacizmom, prípadne pravicovým radikalizmom. Charvát (2007) nazýva pravicových extrémistov ako krajnú pravicu, pričom približuje najvýznamnejšie, resp. kľúčové témy, na ktoré sú zamerané. Tu možno zaradiť vzťah k autorite a moci, ktorá pre nich predstavuje záruku nadradenosti niektorých skupín či jednotlivcov nad inými. To samozrejme vedie k preferovaniu autoritatívnych, prípadne diktátorských režimov, ktoré je odrazom moci v politickej rovine a odmietaní demokracie, v osobnej rovine ide o nadradenosť vychádzajúcu zo spoločenskej hierarchie a odmietania

princípu rovnosti. Požadujú tiež „vládu tvrdej ruky“, prípadne „nulovú toleranciu“, bojovú pohotovosť alebo militantnosť, často sa hlásia k otvorenej spolupráci s neonacistickými alebo neofašistickými skupinami.

Významné miesto v koncepcii pravicového extrémizmu zohráva národ a nacionalizmus, ktorý je vnímaný exkluzívne, t. j. akékoľvek cudzie vplyvy sú nežiadúce, kultúrna rozmanitosť a multikulturalizmus sú zhubné, dôraz sa kladie na etnickú jednotu a spoločné dejiny, národ spája pevná a vrodená citová väzba k jazyku, viere, tradičnému spôsobu života alebo domovine, pričom národná identita je daná, nemenná a nezameniteľná. To vedie k odmietaniu legálnej migrácie, či tvrdým trestom v prípade nelegálnej migrácie. Výlučné vlastenectvo často prerastá do rasizmu, ktorého špecifickou formou je antisemitizmus. „Záujmy vlastného národa stoja na absolútnom vrchole a sú nadradené nad záujmy ostatných národov alebo nadnárodných, resp. medzinárodných organizácií. Dôraz na národné priority, národné tradície alebo nadraďovanie sa nad ostatné národy je len jednou vetvou pravicových extrémistov. Iná vetva zdôrazňuje výnimočnosť vlastnej rasy nad ostatnými rasami. V strednej Európe sa stretneme s nepriateľstvom predovšetkým voči Rómom, v západnej Európe voči určitým skupinám prisťahovalcov (predovšetkým čiernej pleti, prípadne prisťahovalcov z arabských krajín)“ (Štefančík 2013, s. 24 – 25). Krajne pravicové strany v súčasnom európskom priestore vymedzuje Mudde (2000) prostredníctvom štyroch definičných znakov ako je nacionalizmus, xenofóbia, program šovinistického sociálneho zabezpečenia, viera v zákon a poriadok. Často však svoju podporu získavajú na základe kritiky prehlbovania európskej integrácie a globalizácie, ktoré v nich vyvolávajú pocit neistoty a odcudzenia. Presne opačné pocity, a to získanie a posilnenie vlastnej identity, nachádzajú v nacionalistických a xenofóbnych postojoch extrémistov.

1.2 Jazyk pravicového extrémizmu

Vzťah politiky a jazyka je veľmi úzko prepojený, keďže jazyk môžeme vnímať ako nástroj politiky, analýzou ktorého môžeme zistiť ideologickú a programovú orientáciu. Jazykom možno sprostredkovať pravdu, no často býva zneužitý na manipuláciu a zavádzanie. Pomáha získavať, udržiavať, ale aj kontrolovať moc. Vzťah medzi jazykom a politikou nadobúda rôzne či už písané, alebo nepísané podoby a do veľkej miery ovplyvňuje mieru úspešnosti politickej kariéry politických predstaviteľov. Jazyk radikálnych a extrémistických pravicových strán sa skúma ako osobitný fenomén, keďže pri tvorbe a používaní nových jazykových výrazov, napr. na označenie svojich názorových oponentov, preukazuje mimoriadnu kreativitu (Štefančík 2019).

Strobl (2001) definuje pravicovo extrémistickú komunikáciu ako prejav, zahŕňajúci tri prvky – dehumanizácia vonkajších (cudzích) skupín, verbálna agresia voči mocensky menej významným menšinám a nacionalistická idealizácia vlastnej skupiny. Podľa Štefančíka a Hvastu (2019) dôležitú úlohu zohráva národ, podčiarkujú sa rozdiely medzi ľuďmi a vyvolávanie pocitu strachu pred určitými skupinami, ako sú napr. migranti, moslimovia, etnické skupiny, ktorým prisudzujú zodpovednosť za vznik viacerých problémov, a to nezamestnanosti, straty pocitu bezpečia, kriminality, sociálnej exklúzie. V prípade oficiálnych dokumentov alebo verejných prejavov má miernejšiu podobu. Agresívnu formu nadobúda na straníckych podujatiach alebo na internete. Nárast extrémistických síl zaznamenávame v posledných rokoch naprieč celou Európou, kde etablované národno-populistické politické strany čoraz častejšie využívajú ako mobilizačný nástroj práve xenofóbiu. Takáto forma aktivizácie občanov však získava úplne iný rozmer. Začína sa formovať pokrivená predstava toho, kto je skutočným občanom a kto tvorí ľud, ktorý je držiteľom štátnej moci. Nové chápanie ľudu je volaním po národnej jednote a tí, ktorí týmto ľudom či už z etnických,

náboženských alebo iných príčin nie sú, strácajú doteraz nadobudnuté práva a privilégiá. Kohák (1997, s. 32) uvádza, že: „Demokracia znamená vládu všetkých ľudí, nie len jedného ľudu. My všetci spoločne a rovnoprávne spravujeme veci verejné. Každý systém, ktorý ústavne zaručuje prednostné postavenie určitej skupine ľudu, je zásadne nedemokratický“. Ak je teda demokracia označovaná ako „národná“, nie je skutočnou demokraciou, pretože nie je vládou všetkých, bez ohľadu na ich odlišnosť.

Štefančík a Hvasta (2019) vnímajú národ ako centrálny element jazyka pravicového extrémizmu, pričom ľud (národ) je definovaný nativisticky, čiže príslušnosť k národu je daná po krvi, nie na základe získania štátnej príslušnosti. K príslušníkom daného národa teda nepatria prisťahovalci, príslušníci iných rás a iné cudzie skupiny, ktoré by mohli narušiť etnickú homogenitu spoločenstva. Ako vyššie uvádzame, práve týmto cudzím skupinám pravicoví extrémisti pripisujú zodpovednosť za rôzne spoločensko-politické problémy. Dochádza tak rozčleneniu spoločnosti na „my“ a „tí druhí“, prípadne „oni“, „cudzí“, čo pomáha k získaniu pocitu začlenenia do istej sociálnej skupiny tej skupiny obyvateľstva, ktorá sa cíti frustrovaná vlastnými problémami a zlyhaniami, nedokáže sa zorientovať v modernom svete, pričom týmto spôsobom nadobudne isté sebavedomie a pocit dôležitosti, potrebnosti a spolupatričnosti. V jazyku pravicových extrémistov sa objavuje silný motív hrozby, a to bez ohľadu na to, či je hrozba reálna alebo fiktívna. „Spravidla má byť ohrozená domáca populácia, národ ako celok, kultúra, tradície, náboženstvo, krajina, prípadne systém sociálnej pomoci. Národ má byť ohrozený domácim i vonkajším nepriateľom. Zvonku ohrozujú národ spravidla migranti (utečenci, pracovní migranti, migranti moslimského vierovyznania), ale napríklad aj politika medzinárodných organizácií, zvnútra niektoré menšiny (národnostné, etnické či sexuálne), mainstreamové médiá alebo politici demokratického stredu“ (Štefančík, Hvasta 2019, s. 152). Strach, ktorý je týmto spôsobom vyvolávaný, je výsledkom komunikačnej stratégie pravicových extrémistov s cieľom podľahnúť emóciám, uchýliť sa k iracionálnemu správaniu, uveriť jednoduchým a rýchlym riešeniam, prípadne rôznym dezinformáciám a konšpiračným teóriám, ktoré pravicoví extrémisti verejnosti tlmočia. Ako poukazujú Fielitz a Marcks (2022) konšpiračné teórie nevyhnutne vyvolávajú predstavy o zrade, a tí, ktorí im veria sa následne pýtajú, prečo to politici dovoľujú a médiá zatajujú. Obviňujú ich zo sprisahania, pričom neumožňujú vlastencom povedať nič. Tí sú neustále šikanovaní režimom politickej korektnosti. Takýto prejav krajnej pravice označujú ako nebezpečný z dôvodu, že vyvoláva permanentný dojem človeka ako obete.

Rasizmus, xenofóbia, antisemitizmus či protimigračné témy, nenávistné prejavy voči iným jednotlivcom, skupinám, resp. menšinám, ktoré nespadajú do predstavy extrémistov o národe sú navonok prezentované ako prejavy a obrana vlastenectva. Zámer pravicových extrémistov tak navonok pôsobí ako snaha o ochranu národa pred nepriateľom, a to ľuďmi s odlišnou farbou pleti, jazykom, systémom hodnôt, ochranou pred cudzími kultúrami, globalizáciou a jej negatívnym dopadom, zachovanie poriadku, zaistenie bezpečnosti a spravodlivosti pre všetkých príslušníkov daného národa.

2. NARATÍV HRANICE A KRAJNÁ PRAVICA

Hranice môžeme vnímať ako vyjadrenie moci v priestore. V súvislosti s hranicami štátu možno konštatovať, že určujú jeho mocenský priestor. Existujú objektívne vo fyzickej realite a subjektívne vo vedomí ľudí, kde prispievajú k vytváraniu ich identity. Kolektívna alebo skupinová identita môže byť vyjadrená prostredníctvom hranice medzi MY a ONI.

Režim hraníc významne ovplyvnili krízy súvisiace s pandémiou ochorenia COVID-19 a ruskej inváziе na Ukrajinu. Vytvorili tzv. hraničné šoky, ktoré spustili politický proces hraničných sporov a rekonfigurácie. V závislosti od povahy hraničného šoku a jeho vplyvu na

hraničný výkon, generujúcej politizácie sa hraničná zmena uberá smerom k de-bordering alebo re-bordering procesom.

2.1 Hranice a proces hraničenia

Hranice štátov často nemajú prirodzený charakter, ktorý zodpovedá ich prírodným hraniciam v podobe geografických determinantov. Funkciu vymedzenia priestoru tzv. rozhraničenia môžu plniť aj prvky spoločenskej štruktúry ako je jazyk, náboženské presvedčenie, prípadne získaná identita súvisiaca s inými ne-geografických aspektami na danom území. James W. Scott (2011) definuje hranice ako mnohovrstvové a multifunkčné sociálne inštitúcie, ktoré umožňujú jednotlivcom a spoločenstvám vytvárať vlastnú identitu, pocit bezpečia a komfortu. Hranice sú vnímané v súvislosti politikou identity (kto je vo vnútri, kto je vonku/mimo), regionalizácie odlišnosti (definovanie toho, kto je sused, partner, cudzí, priateľ alebo nepriateľ), politiky záujmov (ekonomické záujmy, politická stabilita, bezpečnosť a pod.). Blanchard (2005) definuje päť hlavných funkcií hraníc, medzi ktoré zahŕňa vojensko-strategickú funkciu (grantovanie bezpečnosti štátov), hospodársku funkciu (ovplyvňovanie organizácie hospodárstva vo vnútri štátu a jeho zahraničný obchod), konštitutívnu funkciu (udržanie suverenity štátu), funkciu legitimity (kreovanie národnej identity a legitimity moci), vnútropolitickú funkciu (vplyv na vnútornú administratívu štátu).

Postupný výskum hraníc konceptualizoval pojem hraničenia (processes of bordering) na označenie javov a vecí súvisiacich so zmenami funkcií hraníc smerom do vnútra alebo navonok. Podľa Houtuma a Pijpersa (2007) je potrebné vnímať hranicu a jej režim ako výsledok pôsobenia množstva sociálnych a politických inštitúcií, ako nositeľa ideového vplyvu, taktiež významne ovplyvňuje spomínanú tvorbu identity jednotlivcov a skupín. Výskum hraníc teda predstavuje spôsob pochopenia procesov hraničenia ako komplexnej konštrukcie hraníc z politického, sociálno-kultúrneho, ekonomického a psychologického pohľadu. S procesom hraničenia bezprostredne súvisí pojem de-bordering predstavujúci procesy oslabovania tradičnej funkcie hranice, ale aj pojem re-bordering, ktorý predstavuje procesy zamerané na posilňovanie (vonkajšej) hranice, prípadne prenos hranice do iných oblastí alebo priestorových úrovní v sociálnom či politickom kontexte. Re-bordering taktiež vníma hranice ako bariéry limitujúce imigráciu a cezhraničný pohyb. Významnú úlohu vo vzťahu k de-bordering, t. j. procesom oslabovania hranice predstavuje globalizácia alebo integrácia.

Na základe vyššie uvedenej definície pravicového extrémizmu možno konštatovať, že vzhľadom na nativistické koncepcie národa, vytváranie rozdelenia spoločnosti na MY a ONI (oni ako cudzí) dochádza ku kreovaniu predstavy o homogénnom, nediferencovanom národnom, kultúrnom a hospodárskom spoločenstve vylučujúce tých, ktorí do neho nepatria. Hranice v tomto kontexte zohrávajú zásadnú úlohu, keďže esencializácia národného štátu uprednostňuje interpretáciu hranice ako nástroja obrany. Národný štát je vnímaný ako zdroj politickej, kultúrnej a sociálnej identity a územia sú významným prvkom procesov vylúčenia a inklúzie. Populistické a krajne pravicové strany však majú tendenciu zveličovať pórovitosť hraníc a prispôsobovať svoje pozície aktuálnemu kontextu v prospech posilnenia hraničenia (re-bordering narattive). Imigrácia totiž predstavuje hrozbu pre národnú identitu a súdržnosť krajiny vo všetkých aspektoch, pričom v kontexte krízy disponujú väčším potenciálom na dramatizáciu vonkajších hrozieb (Yerly 2022).

2.2 Skúmanie argumentačných stratégií a ich dopad na verejnú mienku

Cezhraničné krízy odhaľujú deficity hraníc, vytvárajú tlaky na ich zmeny, často spochybňujú identitu alebo autonómiu politickej komunity. Vzniká dopyt po uzatváraní hraníc a ich

posilnenej kontrole. V tomto prípade by sme ako cezhraničné krízy mohli vnímať pandémiu COVID-19 a ruskú inváziu na ukrajinské územie. Pandémia COVID-19 viedla k posilneniu k naratívu hraničenia, a to re-bordering narrative. Pravicoví populisti a extrémisti ťažili z kontextu pandémie, pretože poukazovali na to, ako nás hranice chránia. Pandémia vyvolala nestabilitu a neistotu v hospodárskej, politickej, sociálnej a kultúrnej oblasti. Ovplyvnené to bolo čiastočným uzatvorením národných hraníc a obnovením hraničných kontrol s cieľom obmedziť šírenie vírusu. Kým pandémia COVID-19 uzatvorila (nielen) vonkajšie hranice schengenského priestoru, ruská invázia na Ukrajine ich opätovne otvorila pre migračné toky utečencov, identifikovaný bol de-bordering narrative. Hranice okolitých štátov boli plné ľudí, ktorí odchádzali z Ukrajiny kvôli vojne a hľadali útočisko v krajinách Európskej únie, vrátane Slovenska. Našim cieľom bolo analyzovať politický diskurz, keďže diskurz reprezentuje, vytvára, reprodukuje a mení sociálnu realitu v konkrétnych sociálnych kontextoch. Naratívy hraníc ako súbor diskurzov používaných na konštruovanie sociálno-politických problémov nám pomôže pochopiť ako krajná pravica mobilizuje diskurz a využíva hranice na obranu svojich politických záujmov.

Zamerali sme sa pritom na texty, výroky a príspevky, ktoré sa týkali migrácie alebo utečencov z Ukrajiny a problematiky hraníc (napr. kritika cezhraničných pracovníkov, ekonomických migrantov a migrantov páchajúcich trestnú činnosť) alebo hraníc (slabá ochrana hraníc a potreby posilniť hraničné kontroly v záujme väčšej bezpečnosti). Informácie sme zozbierali z webových stránok, príspevkov na sociálnej sieti Facebook a videí zverejnených na YouTube. Tieto platformy patria k často využívaným prostriedkom na sprostredkovanie vlastného pohľadu, ktorým disponujú predstavitelia krajnej pravice vo vzťahu k aktuálnym sociálnym a politickým otázkam, pričom ponúkajú priestor na intenzívny kontakt s verejnosťou. Kritickou analýzou diskurzu, konkrétne historického prístupu k diskurzu, ktorý sa zameriava na sociálno-politické a historické súvislosti, sme identifikovali najčastejšie argumentačné stratégie týkajúce sa imigrácie[1], ktorá je v tomto kontexte spojená s utečeneckou krízou v dôsledku ruskej invázie na Ukrajinu. Stanovené boli najdôležitejšie témy, ktoré boli krajnou pravicou najčastejšie interpretované, pričom sme ich rozčlenili do dvoch etáp.

V prvej etape, t. j. v období tesne po vypuknutí konfliktu išlo predovšetkým o tému bezpečnosti, kriminality a ohrozenia verejného zdravia spojené s vyvolaním strachu. Pravicoví populisti a extrémisti natočili viaceré videá o potrebe pomáhať ukrajinským utečencom, v niektorých prípadoch priamo na hraniciach. Avšak v týchto videách zároveň poukazovali na to, že hranicami prechádzajú aj jednotlivci pochádzajúci z iných krajín, ktorí len zneužívajú situáciu. Na základe vonkajších znakov obviňovali príslušníkov iných národov, kultúr či náboženstiev, že môžu byť pre slovenskú spoločnosť nebezpeční, prípadne môže ísť o potenciálnych teroristov. Verejnosti tiež interpretovali názory, že hranica už neplní funkciu ochrany národa z dôvodu nedostatočnej kontroly na hraničných priechodoch, čím prispievali k dramatizovaniu situácie. Poukazovali na minimálne kontroly, absenciu registrácie utečencov, ktorí prekročili slovenské hranice bez pasu alebo iného preukazu totožnosti, čím podľa ich tvrdení môže dôjsť k zvýšeniu kriminality a zároveň k minimálnej šanci identifikovať a spravodlivo potrestať prípadného páchateľa. Na problém so šírením dezinformácií ohľadom bezpečnosti slovenského národa a kriminality utečencov prichádzajúcich predovšetkým z afrických a arabských krajín, ktorí predstierali svoj útek

[1] Dôležité je podotknúť, že krajná pravica na Slovensku síce Ukrajincov, ktorí prišli na územie Slovenskej republiky vníma ako utečencov, je však veľmi skeptická voči utečencom v dôsledku vojenských konfliktov z iných krajín (napr. Sýrie), ktorých často označujú ako ekonomických migrantov. Poukazuje na nutnosť skúmania ich skutočného pôvodu a dôvodov imigrácie.

z ukrajinského územia, poukazovala aj Polícia Slovenskej republiky prostredníctvom sociálnej siete Facebook. Na svojej stránke zameranej na informovanie verejnosti o rôznych typoch dezinformácií šíriacich sa na internete, poukázala na najčastejšie sa objavujúce klamlivé a manipulatívne správy. Jedným z najvýraznejších aktérov šíriacich dezinformácie tohto typu bol práve Stanislav Mizík, člen Kotlebovci - Ľudová strana Naše Slovensko[2], ktorú môžeme zaradiť ku slovenskej krajnej pravici. Mizík zverejnil video[3] z hraničného priechodu Vyšné Nemecké, kde hovorí o tom, že na hranici „uvidel Afriku“ namiesto úbohých, utrápených ukrajinských matiek s deťmi utekajúcimi pred vojnou. Taktiež hovorí o konci európskej civilizácie. V dôsledku doznievajúcich dopadov pandémie ochorenia COVID-19 bolo jednou z významných tém aj ohrozenie verejného zdravia v dôsledku šírenia koronavírusu. Pandemická situácia sa na začiatku ruskej inváze na Ukrajinu zlepšovala čomu nasvedčoval klesajúci počet nakazených ľudí. Striktné opatrenia prijaté počas pandémie ako nosenie respirátorov, dôraz na vakcináciu, kontroly a testovanie obyvateľstva, prispeli k zlepšeniu vývoja ochorenia. Pravicoví populisti a extrémisti však hovorili o veľkom počte ľudí, ktorí prekročili hranice bez toho, aby rešpektovali niektoré z uvedených opatrení. Poukazovali na zmenu prístupu vládnych predstaviteľov a kompetentných orgánov. Predstavitelia krajnej pravice často poukazovali na ukrajinských utečencov prichádzajúcich bez tzv. covid passov (certifikátov o vykonanej vakcinácii proti COVID-19), respirátorov, výsledkov PCR či antigénových testov, či dokonca absencie akejkoľvek povinnej karantény po prekročení hranice. Slováci však podobné „šikanovanie“ a „teror“ museli znášať, inak sa nevyhli pokutám či inej forme diskriminácie.

Po uplynutí približne 3 mesiacov sa situácia na hraničných priechodoch Slovenska s Ukrajinou ustálila a zaznamenaný bol klesajúci počet utečencov, pričom hovoríme o tzv. druhej etape. Zmenil sa aj naratív hranice v rétorike pravicových populistov a extrémistov, ktorý sa týkal prevažne zamestnanosti a finančnej podpory ukrajinských utečencov predstavujúcich záťaž pre národnú populáciu a štát. Často interpretovaná bola aj téma suverenity spojená so zodpovednosťou za slovenský národ. Ukrajinskí utečenci sú v tomto kontexte vnímaní ako záťaž na sociálny a hospodársky systém Slovenska, pretože sa uspokoja aj s nižšími mzdami a „kradnú“ prácu Slovákom. Z tohto dôvodu je na hraniciach potrebné posilniť kontroly na rozlíšenie toho, či ide skutočne o utečencov alebo len o ekonomických migrantov, ktorí využívajú vojenský konflikt na migráciu z ekonomických dôvodov. Vládnych predstaviteľov preto vyzývali na ochranu záujmov domáceho obyvateľstva, prísnejší prístup k utečencom v prípade kriminálneho správania, ale aj identifikovaným ekonomickým migrantom, čím chceli dosiahnuť, aby sa Slováci vo vlastnej krajine necítili ako cudzinci. Krajná pravica často poukazovala aj bohatých Ukrajincov a ich luxusné automobilové vozidlá, ktorých obviňovali z príchodu na Slovensko len kvôli finančnej podpore poskytnutej slovenskou vládou. Tá, podľa vyjadrení krajnej pravice, mohla radšej podporiť slovenské rodiny, ktoré majú finančné problémy z dôvodu dopadov pandémie

[2] Kotlebovci – Ľudová strana Naše Slovensko patrí k hlavným predstaviteľom slovenskej krajne pravicovej scény. V rámci svojich programových cieľov deklaruje zaistiť politicky nezávislý a neutrálny štát (požaduje vystúpenie z NATO a EÚ), založenie domobrany, odstránenie „cigánskeho“ extrémizmu, vlastné riešenie migračnej krízy (odmietnutie všetkých imigrantov), obnovenie potravinovej sebestačnosti, ochrany štátnych hraníc a pod. Predstavitelia ĽSNS sú známi aj z dôvodu svojich antisemitských a rasistických výrokov, prevzatím radikálnych myšlienok osobností slovenskej histórie často spojených s ultranacionalizmom, rasizmom či antisemitizmom. ĽSNS sa často odvoláva na slovenský vojnový štát, stotožňuje sa s jeho zriadením a udalosťami, ktoré sa počas jeho existencie uskutočnili (popieranie holokaustu a Slovenského národného povstania).

[3] Mizík, S., 2022. Mizík v noci prišiel pomôcť ukrajinským ženám s deťmi na Vyšné Nemecké. UVIDEL AFRIKU! Dostupné na:
https://www.youtube.com/watch?v=kjcccnWrykA&ab_channel=StanislavMiz%C3%ADk

ochorenia COVID-19 alebo vojny na Ukrajine. Vláda tak nepracovala v prospech slovenského národa, ale uprednostňovala Ukrajincov.

2.3 Dopad na verejnú mienku

Prienik radikálov a extrémistov do politického mainstreamu je postavený predovšetkým na populizme. „Oslovujú veľký počet ľudí, nespokojných so svojimi životnými podmienkami, frustrovaných vlastnými zlyhaniami a neúspechmi a usilujú sa vyvolať a následne šíriť a živiť rasové predsudky a nenávisť voči menšinám, inovercom, migrantom, inak zmýšľajúcim ľuďom. Súčasný extrémizmus v jeho rozmanitých podobách (nacionálnej, rasovej, náboženskej) predstavuje jednoznačné spoločenské zlo“ (Mlynarčiková, Gáborová 2011, s. 6). Ako poukazuje Charvát (2007, s. 71) prostredníctvom populizmu „sa obracia na ‚obyčajného človeka', sľubuje ho ochraňovať pred ‚skorumpovanými politickými elitami' a ‚štátnou byrokratickou mašinériou' na jednej strane a na druhej strane mu ponúka rýchle a jednoduché riešenia vznikajúcich spoločenských problémov“.

Prebiehajúci konflikt na druhej strane hranice využili pravicoví populisti a extrémisti na posilnenie diskurzu proti migrácii (bez ohľadu na príčiny migrácie) a otvorenejším hraniciam. Prísnejšie kontroly a monitorovanie na hraniciach zaručujú bezpečnosť krajín. Otvorenie hraníc pre ukrajinské obyvateľstvo, ktoré opúšťa svoje domovy v dôsledku ruskej inváze na ich územie, považujú do istej miery ako bezpečnostnú a hospodársku hrozbu. Verejnosti účelovo interpretovali názory a postoje, ktoré prispeli k polarizácii spoločnosti a ovplyvňovali vývoj nálad verejnosti, o čom svedčia viaceré realizované výskumy.

V roku 2022 preukázali prieskumy verejnej mienky pozitívne vnímanie Slovákov voči prijatiu Ukrajincov na našom území, pričom zaznamenaný bol silný pocit solidarity k hľadaniu útočiska pred vojnou, pomerne vysoká ochota podporovať utečencov z Ukrajiny formou materiálnej alebo dobrovoľníckej pomoci (Papcunová 2023). Neutíchajúci konflikt, šíriace sa dezinformačné snahy, či negatívne dopady vojny preukazujúce sa aj na hostiteľské krajiny čoraz viac ovplyvňovali nálady v spoločnosti. Výskum mimovládnej organizácie GLOBSEC (2022), ktorý bol uskutočnený v krajinách V4 ukázal, že ľudia z Českej republiky, Maďarska a Poľska majú kladný vzťah k utečencom z Ukrajiny, pričom na Slovensku sa na nich 52 % ľudí pozerá negatívne. Jedným z kľúčových faktorov zmeny vnímania ukrajinských utečencov je strach ľudí z pomoci utečencom, keďže predstavujú záťaž pre ekonomickú situáciu na Slovensku. To sa odráža aj v názoroch na to, akú podporu by mali utečenci dostávať. Viac ako polovica Slovákov nesúhlasí s prijímaním ukrajinských utečencov a tiež so zachovaním poskytnutej podpory. Výskum poukazuje na to, že postoje verejnosti k utečencom bývajú ovplyvnené vzdelaním a finančnou situáciou respondentov (negatívny názor častejšie vyjadrujú ľudia s nižšími príjmami a nižším vzdelaním) a sú tiež ovplyvnení informáciami, ktoré nekriticky prijímajú a neoverujú ich pravdivosť. Významnú úlohu však zohráva aj politická príslušnosť. Ďalším dôležitým faktorom ovplyvňujúcim toto vnímanie je stranícka politika. Voliči strán, ktoré presadzujú nepriateľskú rétoriku voči utečencom, oveľa častejšie vnímajú prítomnosť Ukrajincov negatívne. Výskum Central European Digital Media Observatory (Wenzel 2023) realizovaný v Poľsku, v Českej a Slovenskej republike ukázal, že naratívy namierené proti ukrajinským utečencom boli z krajín opäť najviac rozšírené na Slovensku. Najväčší počet respondentov verilo, že medzi utečencami je veľa zločincov, pričom práve medzi slovenským obyvateľstvom sú najviac zaznamenané proruské naratívy zamerané proti ukrajinskému obyvateľstvu a štátu. Na základe uvedeného teda možno konštatovať, že rétorika pravicových populistov a extrémistov bola úspešná, keďže sa vnímanie Slovákov vo vzťahu k ukrajinským utečencom postupne menilo.

Záver

Argumentačné stratégie pravicových populistov a extrémistov v čase po vypuknutí konfliktu, t. j. v prvej fáze sú zamerané na potenciálne hrozby (bezpečnosť, kriminalita, ohrozenie verejného zdravia) a potrebu prísnej kontroly štátnej hranice aj v čase, keď je vzhľadom na vážnosť situácie potrebná zmena prístupu. V druhej fáze sa zdôrazňovali výhody uzavretia hranice, ktoré ovplyvňujú život obyvateľov Slovenska. Tí sú ekonomicky znevýhodnení kvôli zamestnanosti, ekonomickým výhodám či prípadnej absencii kontroly výrobkov. Prostredníctvom týchto argumentačných stratégií sa snažili legitimizovať hranice ako formu ochrany a potrebu jej väčšej kontroly z dôvodu bezpečnosti a zachovania zdravotnej a sociálnej istoty národného obyvateľstva. Možno konštatovať, že rétorika pravicových populistov a extrémistov využívajúca naratív hranice významne ovplyvnila verejnú mienku vo vzťahu k prijímaniu a pomoci ukrajinským utečencom, a tiež potrebe posilnenia hraníc, čo deklaruje viacero realizovaných výskumov zaoberajúcich sa vnímaním slovenskej spoločnosti.

Sources

1. BLANCHARD, J. M. *Linking Border Disputes and War: An Institutional-StatistTheory*. Geopolitics, 2005. roč. 10, č. 4, s. 688 – 711.
2. FIELITZ, M., MARCKS, H. *Digitálny fašizmus. Sociálne médiá ako motor pravicového extrémizmu*. Český Ťešín: HADART Publishing s.r.o., 2022. 316 s. ISBN 978-80-99941-61-9.
3. GLOBSEC. Ideas shaping the world, *Perception of Ukrainian refugees in the V4*. [online]. 2022. [cit. 2023-12-05]. Dostupné z: https://www.globsec.org/sites/default/files/2022-12/GLTrends_Ukraine_refugees_summary%20v13%20spreads.pdf
4. HOUTUM, H. v. – PIJPERS, R. *The European Union as a Gated Community: The Two-Faced Border and Immigration Regime of the EU*. Antipode, 2007. roč. 39, č. 2, s. 291 – 309.
5. CHARVÁT, J. *Současný politický extremismus a radikalismus*. Praha: Portál, 2007. 184 s. ISBN 978-80-7367-098-6.
6. CHMELÍK, J. *Symbolika extremistických hnutí*. Praha: Arme, 2000. 113 s. ISBN 80-86244-14-8.
7. KOHÁK, E. *Průvodce po demokracii*. Praha: Sociologické nakladatelství, 1997. 160 s. ISBN 80-858550-23-0.
8. MILO, D. *Rasistický extrémizmus v Slovenskej republike. Neonacisti, ich hnutia a ciele*. Bratislava: Ľudia proti rasizmu, 2004. 119 s. ISBN 80-89149-03-0.
9. MLYNARČÍKOVÁ, V., GÁBOROVÁ, Z. *Extrémizmus v každodennom živote. In: Tí praví...: Zborník príspevkov z konferencie o pravicovom extrémizme – Open Society Camp*. Bratislava: Nadácia otvorenej spoločnosti – Open Society Foundation, 2011. 288 s. ISBN 978-80-970143-8-4.
10. MUDDE, C. *The ideology of the extreme right.* Manchester: Manchester University Press, 2000. 224 s. ISBN 978-1-5261-3775-3.
11. PAPCUNOVÁ, J., *Podpora Slovákov a Sloveniek k prijatiu odídencov z Ukrajiny postupne klesá*. [online]. 2023. [cit. 2023-12-05]. Dostupné z: https://www.sav.sk/?lang=sk&doc=services-news&source_no=20&news_no=11059
12. SCOTT, J. State of the Debate Report D6 (WP 1). *EUBORDERREGIONS. EU External Borders and the Immediate Neighbours. Analysing Regional Development Options through Policies and Practices of Cross-Border Cooperation*. Prepared on August 28, 2011 for the Karelian Institute, University of Eastern Finland.

13. STROBL, R. *Wissenschaftliche Erklärungsmuster des Rechtsextremismus.* [online]. 2001. [cit. 2023-12-03]. Dostupné z: https://www.proval-services.net/download/vortrag_strobl_re.pdf
14. STRUHÁR, P. *Vymedzenie pojmu politický extrémizmus*. In: BUŠSA, M. a kol. Politický radikalizmus. Trenčín: Trenčianska univerzita, 2014. 80 s. ISBN 978-80-8075-602-4.
15. ŠTEFANČÍK, R. *Pravicový extrémizmus a mládež na Slovensku*. Brno: Tribun EU, 2013. 231 s. ISBN 978-80-263-0516-3.
16. ŠTEFANČÍK, R. *Politický jazyk. Ako ho definovať?* In: ŠTEFANČÍK, R. (ed.): Jazyk a politika. Na pomedzí lingvistiky a politológie I. Bratislava: EKONÓM, 2016. 350 s. ISBN 978-80-225-4292-0.
17. ŠTEFANČÍK, R., HVASTA, M. *Jazyk pravicového extrémizmu*. Bratislava: EKONÓM, 2019. 269 s. ISBN 978-80-225-4642-3.
18. WENZEL, M. *Wissenschaftliche Erklärungsmuster des Rechtsextremismus*. [online]. 2001. [cit. 2023-12-03]. Dostupné z: https://www.proval-services.net/download/vortrag_strobl_re.pdf
19. Yerly, G. *Right-Wing Populist Parties' Bordering Narratives in Times of Crisis: Anti-Immigration Discourse in the Genevan Borderland during the COVID-19 Pandemic.* Swiss Political Science Review. 2022 Apr 23 : 10.1111/spsr.12516.

Kontakt

Mgr. Emília Mariančiková
Prešovská univerzita v Prešove
17. novembra 1, Prešov, Slovensko
Tel: +421 948 110 870
email: emilia.mariancikova@smail.unipo.sk

ROMÁN SLÚŽKA A JEHO FILMOVÁ ADAPTÁCIA

NOVEL THE CHAMBERMAID AND ITS FILM ADAPTION

Diana Starinská Kacarová

Abstrakt

Cieľom príspevku je analýza adaptačných stratégií, ktoré zvolila režisérka Mariana Čengel Solčanská pri spracovaní románu *Slúžka*. Poukážeme na rekontextualizáciu predlohy vzhľadom na súčasné spoločenské diskurzy (feminizmus, MeToo hnutie, queer, prochoise/prolife) a spôsob akými narúša alebo konzervuje niektoré zaužívané obrazy a stereotypy o slovenskej identite v priestore Rakúsko-Uhorskej monarchie. Štúdia vychádza z domácich prístupov k adaptácii, predovšetkým teórie adaptácie Tibora Žilku a tzv. Nitrianskej školy, so zohľadnením na anglofónne pluralitné prístupy literárnej teoretičky Lindy Hutcheon.

Kľúčové slová: *Hana Lasicová, slúžka, postavenie ženy, Rakúsko-Uhorsko, adaptácia*

Abstract

The aim of paper is to analyse the adaptation strategies chosen by the director Mariana Čengel Solčanská in her adaptation of the novel *The Chambermaid*. We will point out the recontextualization of the novel in relation to contemporary social discourses (feminism, the MeToo movement, queer, prochoice/prolife) and the ways in which it disrupts or preserves some of the established images and stereotypes of Slovak identity in the space of the Austro-Hungarian monarchy. The study draws on indigenous approaches to adaptation, in particular Tibor Žilka′s theory of adaptation with reference to the Anglophone pluralist approaches of the literary theorist Linda Hutcheon.

Keywords: *Hana Lasicova, maid, status of women, Austro-Hungarian monarchy, adaptation*

Adaptácia, či ju chápeme ako proces alebo výsledný tvar, je dnes všadeprítomná; námety cirkulujú umeleckým i popkultúrnym prostredím, kánonické literárne diela sa menia na komiksy, z tých vznikajú televízne seriály, filmy nadväzujú na počítačové hry, či reality show, zo scenárov nerealizovaných filmov vznikajú knihy.

Široké teritórium adaptácie dáva veľké pole možností a mnohorakosť prístupov ako adaptáciu chápať. Cieľom nášho príspevku nie je vniesť do búrlivého adaptačného diskurzu poriadok, ani prehľadovo informovať o celej adaptačnej paradigme, ale zamerať sa na analýzu pomerne konzervatívneho fenoménu: filmovej adaptácie historického románu, komparovať literárny pretext s výsledným kinematografickým artefaktom - posttextom.

Podľa Tibora Žilku je adaptácia prenos alebo premena jedného umeleckého textu (druhu, žánru) na iný (nový) umelecký text (druh, žáner), pričom sa uplatňujú rôzne formy prepisu: 1. *eliminácia* (vynechanie častí alebo istých prvkov); 2. *adícia* (rozšírenie pôvodného diela o nové pasáže, prvky, časti); 3. *kontaminácia* (z viacerých textov sa vytvára nový text); 4. *substitúcia* čiže náhrada istých prvkov inými prvkami; dosadenie inej postavy (Žilka, 2015, s. 105 – 106).

Literárna teoretička Linda Hutcheon chápe adaptáciu ako palimpsest, prekódovanie pôvodného diela podľa iných konvencií, tvorivú transpozíciu, ktorá môže, ale nemusí zahŕňať

aj zmenu média (Hutcheon, 2006). Zdôrazňuje dialogický obojsmerný vzťah pôvodiny a výsledného textu, zasadzuje adaptáciu do širšieho kontextu historických aj spoločenských vzťahov. V príspevku sa pokúsime zohľadniť oba prístupy.

Filmová teoretička Jelena Paštéková kategorizuje tri druhy motivácií adaptovať literárnu látku, ktoré môžeme aplikovať aj na súčasnú situáciu v slovenskom kinematografickom ekosystéme.

1. Literárne dielo má isté umelecké hodnoty a autori filmu pociťujú neprítomnosť takýchto hodnôt vo svojom médiu... Nadväzovanie tohto typu môže byť aj polemické...
2. Hlavným dôvodom filmového spracovania je popularita literárneho diela... Noví autori rešpektujú záväznosť hodnôt literárnej tradície, zachovávajú ich v čo najväčšej miere...
3. ...si filmári vyberú text, ktorý nie je všeobecne známy a nemusí ani patriť medzi špičky literárnej produkcie. Neodvolávajú sa na literárnu tradíciu, ale s textom pracujú ako s kultúrne neobsadeným pretextom. Môže ísť... o úžitkové texty „stredného prúdu" nevyžadujúce pietu, ani polemiku (Paštéková, 2009, s. 51).

Do vyššie zmienenej tretej kategórie by sme mohli umiestniť aj predmet nášho výskumu.

Tretí román Hany Lasicovej *Slúžka* sa pri svojom (prvom) vydaní v roku 2013 nestretol s väčším čitateľským záujmom, ani s odbornou reflexiou, dostupné sú len internetové recenzie percipientov. Napriek tomu, viac-menej nenápadná novela, zaujala etablovanú režisérku, ktorá už predtým úspešne využila populárny literárny pretext novinára a spisovateľa Arpáda Soltésza (film *Sviňa*, 2020). Výsledkom je filmový artefakt, ktorý režisérka, vo vzácnej zhode, s odbornou filmovou reflexiou považuje za svoj najlepší film. *„...Mariane Čengel Solčanskej sa tentoraz podarilo nakrútiť plnohodnotný zrelý film, a pri dobrej konštelácii spolupracovníkov a hercov potvrdiť režisérsky talent aj pred tými, ktorý o ňom doteraz pochybovali*" (Dudková, 2023, s. 37).

V príspevku sa pokúsime demonštrovať aký typ adaptačné nadväzovania režisérka zvolila, či uplatnila tvorivý princíp, afirmatívny, parciálny alebo komplexný.

1. HISTORICKÝ ROMÁN SLÚŽKA HANY LASICOVEJ

Román *Slúžka* je treťou publikovanou knihou Hany Lasicovej, pričom vyšla vo vydavateľstve EvitaPress, ktoré je prevažne zamerané na vydávanie paperbackových kníh pre nenáročné čitateľky. O 10 rokov neskôr, v roku 2023, vychádza kniha v druhom, podstatne výpravnejšom prevedení, a to vo vydavateľstve IKAR, už v celkom inom kontexte – ako pretext úspešného historického filmu etablovanej režisérky – s obrazovou prílohou z nakrúcania.

Hlavnou hrdinkou a zároveň rozprávačkou knihy *Slúžka* je Anka z Banskej Štiavnice, ktorej predobraz našla Lasicová v žene, ktorá vypomáhala v domácnosti jej rodičov, a ktorú pozná najmä z ich zreprodukovaného rozprávania[1].

Dôležité tematické lexémy, ako ich identifikuje slovenský semiotik Tibor Žilka (2023, s. 85), sú: slúžka, bastard, homosexualita, prvá svetová vojna, rozpad Rakúsko-Uhorska, šľachtická rodina.

Román, alebo skôr historická novela (dominantná je línia Anky, s exkurzami do príbehov Lízy, Kristíny a ďalších epizódnych postáv, ktoré ale vnímame len cez prizmu hlavnej postavy), sa odohráva vo dvoch časových rovinách. V polovici 80-tych rokoch 20. storočia spomína 91-ročná protagonistka na svoj život. V spovednom monológu (príbeh je rozprávaný dominantne v 1. osobe sg., v ich-forme) v 11. kapitolách bilancuje, vysvetľuje a rekonštruuje čitateľovi časť svojho života a formatívneho obdobia mladosti, ktoré prežila v dome šľachtickej rodiny vo Viedni, v predvečer 1. svetovej vojny. Časová línia súčasnosti je jasne

[1] Reálny predobraz literárnej postavy Anky – Anna M. zomrela v roku 1986, autorka románu H. Lasicová sa narodila v roku 1981, teda v čase úmrtia Anny M. mala 5 rokov.

vyznačená pre čitateľa datovaním roka 1986, graficky označená kurzívou, zatiaľ čo spomienky na detstvo a mladosť nie sú vždy jasne datované. O tom, kde presne sa na časovej osi nachádzame, sa čitateľ dozvedá predovšetkým zo sporadických poznámok k historickému kontextu – prepuknutie a ukončenie 1. svetovej vojny, rozpad Rakúsko-Uhorska.

Anka sa melancholicky spovedá zo svojho života čitateľovi za neviditeľnou oponou, monológ pripomína divadelnú monodrámu. Rozprávačka spomína na detstvo v Banskej Štiavnici, v ktorom sa sebaidentifikuje s pozíciou „bastarda", dcérou prespanky, dieťaťa, ktoré je na ťarchu.

Cieľom skromnej a pokornej, miestami aj sebaľútostivej, rozprávačky nie je podať svedectvo o dobe, prípadne sa vyznať zo svojho hriechu, alebo odhaliť komplexné pozadie nejakého kontroverzného činu. Príbeh síce pomaly graduje a speje k istému finálnemu rozuzleniu, ale je to len odhalenie Ankinho pravého pôvodu, ktoré čitateľ aj tak dlho tuší a fakt, že Anka je tiež plodom nerovného vzťahu pána a slúžky neprináša žiaden prekvapujúci zvrat, ktorý by významne menil tematické vyústenie príbehu. Prúd spomienok je skôr zúfalá snaha osamelej ženy podať neznámemu načúvajúcemu správu a zanechať stopu o svojom živote, ktorý ona sama hodnotí ako bezvýznamný, nenaplnený, plný obetí.

Rozprávačka prežila väčšinu svojho života v totalite, zakúsila prvú aj druhú svetovú vojnu, slovenský štát, komunistický režim, počas normalizácie žila (aj) v dlhoročnej službe u prominentnej umeleckej rodiny[2], ale tieto historické míľniky takmer nijako nereflektuje. Výnimku tvoria len krátke exkurzy do osudov epizódnych postáv, napr. Citróničky počas existencie slovenského štátu. Svoje spomienkové rozprávanie vymedzuje iba časovým úsekom viedenskej služby za Rakúsko-Uhorska. Súvisí to s tým, že hrdinka sa sebaidentifikuje predovšetkým so svojou „službou" a so slovami: slúžka, slúžiť, bastard. Vníma sa ako žena, ktorá podriadila svoj život službe iným, aby odčinila „svoj hriech", že sa narodila ako nemanželské dieťa, a ktorá na sklonku života interpretuje toto rozhodnutie a obeť ako zbytočné.

V texte niekoľkokrát zdôrazní, že jej „*tela sa nikto nikdy nedotkol*", platonické zamilovanie do panského syna Alberta nebolo nikdy konzumované a jej život „*nebol naplnený*".

Román autorka začína slovami: „*Bola som slúžka. Raz dávno som bola slúžka v šľachtickom dome vo Viedni...*" A končí: „*... Žiť sa mi nechce, ale umrieť sa bojím... Predsa len niečo mám, predsa po tej slúžke niečo zostane: škatuľka na samom vrchu skrine a v nej fotografia, Slečna, vianočný pozdrav s Jezuliatkom a zlaté hodinky. Za vernú službu, tak je na nich vygravírované. A to je všetko. Spomenula som si.*" Pocit márnosti života, ktorý človek venuje v službe iným ľuďom a popretím vlastných potrieb autorka nedosahuje ani tak fabulou ako redundantnými a explicitnými výrokmi. Autorka nenecháva nič na náhodu, neumožňuje čitateľovi, aby sa mohol aktívne zapojiť do interpretácie tematickej roviny textu, necháva ho pasívnym.

Lasicová sa snaží, niekedy až toporne, evokovať nespoľahlivosť pamäte hlavnej hrdinky, ktorá rozpráva príbeh svojho detstva lineárne, len sporadicky prerúša chronologické rozprávanie pomocou fragmentov retrospektív, ktoré na viacerých miestach uvádza explicitným: „*ešte som si spomenula"*, „*a toto som vám ešte zabudla povedať"*, „*toto už neviem kedy sa presne stalo"*. Na iných frekventovaných miestach rozbíja vetnú štruktúru tak, aby evokovala hovorový monológ, bludisko jazyka. Používa na to redundantné opakovanie slov, hľadanie správneho pomenovania, neregulované upresňovanie výrazu, prítomná je ilustratívnosť a doslovnosť: „*Pri bráne jedného z tých domov, tých čudných domov, pri bráne stála, takmer až skrytá za výklenkom, stĺpom, neviestka. Pobehlica, predajná žena.*" (Lasicová, 2013, s. 34). Kombinácia rozprávania z 1. osoby singuláru a 3. osoby má tiež slúžiť vytváraniu dištancie a nespoľahlivosti pamäte, na frekventovaných

[2] Túto informáciu sa ale dozvedáme len mimoliterárne, v medializovaných výstupoch autorky.

miestach doslovne komentuje, že „ *je to zvláštne, aké veci utkvejú človeku v pamäti: neviem si už dnes vybaviť tvár svojej mamičky, ale presne si pamätám tie Lízine podpätky, tie topánky: čierne, vyleštené, s prackami na prednej strane*“ (ibid., s. 39).
V texte sa pracuje so zvukovým refrénom klopačky v Banskej Štiavnici, ktoré je už len auditívnou halucináciou, spomienkou hlavnej hrdinky. Refrén klopania klopačky sa opakuje niekoľkokrát v texte, ktorý je písaný kurzívou a kulminuje v scéne z minulosti, kedy na seba nabaľuje ďalšie významy. Lasicová pozvoľna buduje zápletku, známy topos z romantickej literatúry pre slúžky, ktorú samotné postavy v románe čítajú: Albert – panský syn, objekt Ankiných potlačených či neuvedomených ľúbostných citov, jej v zúfalstve pred dohodnutým sobášom navrhne, aby spolu utiekli. Naivná Anka sa zbalí a podľa dohody čaká pred domom, ale Albert nepríde a druhý deň ráno sa ani nepamätá, žeby niečo také včera sľúbil. Motív klopačky vrcholí vo finále románu, kedy sa mení na anticipovaný umieračik: „*Dnes je posledná noc. Klopačka bude odteraz odbíjať každé štyri hodiny, až do rána. A ráno umriem. Mám 91 rokov a dnes v noci už nezaspím*“ (ibid., s. 8).
Umelecky najproduktívnejšie časti textu sú tie, kde je Anka len pozorovateľom prostredia a osudov iných postáv. Podnetnejšie než introspektívne pasáže, myslenie postavy, vie Lasicová opísať vonkajší dej, minuciózne opisuje spôsob práce a života, atmosféru v panskom dome, čistenie, pranie, varenie, monotónnosť práce. Práve v tejto Ankinej zameranosti na vonkajšie detaily sa možno najproduktívnejšie osvetľuje vnútorný svet hlavnej hrdinky.
Istý nesúlad a chaos do psychológie postavy vnášajú aj mimoliterárne mediálne výstupy autorky, v ktorých diagnostikuje reálny predobraz svojej hrdinky: „*asi išlo o nejaké autistické spektrum*“. Anka v knihe je introvertná pozorovateľka, v zásade sa však nedá súhlasiť s tým, že by bola „autistická“; je vykreslená ako chápavá, vnímavá, nezdá sa, že nerozumie sociálnym situáciám a medziľudským interakciám. Naopak, niektoré jej postrehy aj jazykový prejav svedčia o inteligencii, vzdelaní a dobrom empatickom pochopení situácie.
Lasicová zasadila svoj román do doby masívnych spoločenských a politických turbulencií: 1. svetová vojna, rozpad Rakúsko-Uhorska, vznik nových nástupnických štátov, koniec éry aristokracie, ale tieto zmeny sleduje iba cez prizmu hlavnej hrdinky, ktorá má len naivný, obmedzený pohľad a nereflektuje ich dostatočne presne. Autorka zároveň nevyužíva jej nevzdelanosť či naivitu ako princíp literárnej irónie, pomocou, ktorého by čitateľovi ponúkla výstižnejší historický komentár. Čo sa však v románe darí, je evokácia multietnického a multilingválneho prostredia. Tu autorka s mierou a presvedčivo využíva viacero jazykov i jazykových registrov – nemecký a maďarský jazyk, viedenský i štiavnický dialekt.

2. FILMOVÁ ADAPTÁCIA ROMÁNU SLÚŽKA

Oslabená fabula, prevaha fragmentarizácie rozprávania, kládli pre autorku adaptácie (podľa dostupných informácií, autorka románu napísala len prvú verziu scenára a režisérka pokračovala v práci na ďalších verziách samostatne) asi najväčšie prekážky pri „dramatizácii“ textu aj pri prekodóvaní z pôvodného média. Ako konštatuje aj Tibor Žilka, samotná „*filmová adaptácia je nielen dramatickejšia, čo vyžaduje filmové umenie všeobecne, ale aj drsnejšia... Adíciou je aj samotná „surovosť“ oproti predlohe, pretextu, z ktorého vznikol posttext, čiže film*“ (Žilka, 2023, str. 86). Zatiaľ čo literárny pretext čítame v melancholickej tónine, filmová adaptácia prináša viacero naturalistických scén a detailov.
Medzi vydaním románu *Slúžka* a uvedením filmovej adaptácie prešlo takmer 10 rokov a posun spoločenských diskurzov (queer, feminizmus), zdá sa, významne ovplyvnil dialóg medzi tými dvoma dielami. V kontexte slovenskej filmovej tvorby môžeme viaceré motívy vo filme *Slúžka* považovať za novátorské, progresívne, dokonca subverzívne. Práve subverzívny prístup k histórii považuje Žilka za jeden zo znakov postmodernizmu: „*Subverzia historickej prózy (historizmu) súvisí s postkolonializmom v svetovom meradle*

a ide pritom o znovu-písanie histórie na spôsob podvracania oficiálnych verzií a vžitých kánonov“ (Žilka, 2006,
s. 19).
V slovenskej spoločnosti v období vzniku filmu rezonovala téma MeToo hnutia, queer práv a režisérka román vedome napojila na súčasné diskurzy. Mala skúsenosť z predošlej práce na filmovej adaptácii románu *Sviňa*, ktorá sa práve tým, že využívala aktuálnu tému, reakciu na vraždu novinára Kuciaka, stala politicky angažovaným gestom a divácky najúspešnejším filmom v novodobej slovenskej ére.
Hlavným posunom, ktorý je na prvý pohľad zreteľný, je substitúcia vzťahu hlavnej hrdinky Anky s panským synom Albertom. V literárnom pretexte ide o platonický a nenaplnený vzťah-nevzťah s panským synom. Vo filme Solčanská postavu Alberta nahrádza postavou panskej dcéry Resi. Medzi dcérou z panskej rodiny a slúžkou Ankou vzniká lesbický vzťah, ktorý dejovo osciluje medzi trópmi romance a melodrámy. Resi je voči Anke zo začiatku hostilná, pri prvej konfrontácii si vybíja vlastnú frustráciu tým, že dievča šikanuje a ponižuje. Obviní ju, že jej ukradla brošňu a donúti vyzliecť sa donaha, čo Anku poníži, ale zároveň scéna anticipuje lesbické napätie. Postupne sa medzi dievčatami rozvíja vzťah, a motívy, ktoré sa pôvodne viazali na postavu Alberta, preberá nenávidený manžel Resi – Gustáv. Práve on prichádza z frontu frustrovaný, dokaličený, stáva sa z neho alkoholik a závislý od ópia. Do popredia sa dostáva motív lesbického vzťahu ako priestoru slobody, ktorý si dievčatá v patriarchálnej spoločnosti, obklopené konvenciou i toxickou maskulinitou, vystavali. Malý kruh dôvery stojí ani nie tak na vášni ako skôr na hravosti, ľudskom a intímnom zblížení. Slúžkou nie je len Anka, ale aj Resi – determinovaná svojím pohlavím a rodom, je tiež predurčená slúžiť: manželovi, materstvu, konvencii. Ich zakázaný pomer je nielen intímnym zblížením, ale aj protestným politickým gestom voči heteronormatívnej a patriarchálnej spoločnosti, manifestuje sa tu Resin vzdor a generačný konflikt s matkou.
Spôsob akým režisérka zobrazuje sexuálne scény medzi heterosexuálnymi a lesbickými pármi je vizuálne jasne a apelatívne odlíšený: heterosexuálne styky (napr. medzi Resi a jej manželom, medzi slúžkou Lízou a pánom domu, medzi Ankou a sluhom) sú krátke, brutálne, cynické, muž sa správa ako agresor, žena ako pasívna obeť. Lesbické erotické scény medzi Ankou a Resi sú jemné a citlivé, zdôrazňuje sa neha a porozumenie, rovnocennosť páru, kamera sa postupne vzďaľuje, necháva erotiku odznieť, alebo ich sleduje diskrétne, romantizujúco cez rôzne ornamenty, priezory, alebo cez povievajúcu bielu bielizeň.
Stratégiu apelatívnosti režisérka využila aj pri zobrazení vzťahov medzi spoločenskými triedami. Zatiaľ čo v románe spomína Anka na panskú rodinu s rešpektom a úctou, vo filme Solčanská akcentuje vzťah pána a sluhu, dominancie, ponižovania, či dokonca šikany. Anka v knihe opisuje prvý kontakt s rodinou takto: „*Na začiatku, keď som stála v hlavnom salóne, ani som si ju nevšimla, paniu domu, nerozoznala som ju v tej nakopenej elegancii... Ona bola taká. Pokladala za povinnosť obzrieť si ma. Dôkladne si ma obzrieť, povypytovať sa ma, všetko takmer priateľským tónom a celkom tak akoby mimochodom, akoby na ničom nezáležalo... Zbadala som, že to všetko, to vypytovanie aj úsmev, boli natrénované a naučené, nič to neprekračovalo ani sa pod tým nič ďalšie neskrývalo. A vtedy mi hneď odľahlo, lebo som pochopila, že keď v tomto dome spravím všetko, čo sa odo mňa očakáva, ak bude všetko tak ako má byť, že budú so mnou spokojní. Že to bude také ľahké*“ (Lasicová, 2013, s. 45).
V podobnom duchu sa nesú aj ďalšie opisy a konštatovania o vzťahu panej domu a Anky ako slúžky. Naproti tomu vo filme už v prvej scéne režisérka dáva do jasnej opozície pánov a sluhov. Pani domu pri prvom kontakte Anku ponižuje, núti ju spievať, okamžite ju upozorní, že ak niečo ukradne, bude prepustená. Podobne šikanujúco, alebo so zraňujúcou ignoranciou s ňou jedná zo začiatku aj Resi, či pán domu.
Na rozdiel od pretextu dáva Solčanská sluhom do úst repliky, v ktorých sa kriticky, pohŕdavo až vulgárne vyjadrujú na margo svojich pánov. Komentujú ich záhaľku, úpadok, pokrytectvo,

sluhovia si uvedomujú vlastné sociálne postavenie a vykorisťovanie, a v týchto výrokoch definujú zárodky budúcich fenoménov v nástupníckych štátov (ženská emancipácia, nacionalistické a komunistické totality). Obraz aristokracie (alebo vzhľadom na absentujúce typické znaky šľachtického životného štýlu a hodnôt, by sme skôr mohli hovoriť o vysokopostavenej úradníckej rodine aj s atribútmi malomeštiactva), tak skôr vytvára kontinuitu s obrazmi pánov a poddaných z čias schematizmu, kedy bolo potrebné zdôrazňovať vykorisťovanie, útlak, povýšenosť a skazenosť vyšších vrstiev. Pani doma je závistlivá, elitárska, chladná, šikanuje nielen služobníctvo, ale aj vlastnú dcéru, ktorej neustále zdôrazňuje jej podriadenú pozíciu ženy. Pán domu sexuálne zneužíva Lízu, keď mu oznámi, že otehotnela, ignoruje ju a donúti svojím postojom k interrupcii a následnej samovražde.

Podobne ako v knihe, aj vo filme slúži domácnosť pražskej rodiny ako synekdocha Rakúsko-Uhorskej monarchie: ilustruje vrchol, morálny úpadok a rozklad monarchie. Jednotliví členovia domácnosti zastupujú svojimi postojmi aj príbehom nástupnické štáty: Líza uhorskú – maďarskú identitu, páni domu – nemeckú, vládnucu prohabsburskú triedu, kuchárka Kristína českú národnú hrdosť a hlavná hrdinka slovenskú národnú emancipáciu. V priestore rovnocenne popri sebe existuje slovenčina, maďarčina, nemčina i čeština.

Solčanská v záujme zdramatizovania sujetu pretextu eliminuje aj viaceré postavy, predovšetkým z prostredia Štiavnice, ktoré v románe dokresľujú atmosféru Slovenska v monarchii (Citrónička, Matka Anky, Lacibáči) a sústreďuje sa už iba na domácnosť panskej rodiny.

Pravdepodobne produkčné pragmatické rozhodnutie, koprodukcia s Českom, preniesla dej z Viedne (či Pešti, kam vtedy prirodzene chodievali slúžky z Uhorska) do Prahy, do českého prostredia. Z historickej Prahy však divák uvidí málo, asi len toľko, čo aj Anka, ktorá ako v knihe, tak aj v románe je zavalená úmornou prácou a žije svoj život len povinnosťami. Sugestívne zobrazenie panského domu v novele je aj vo filme vizuálne podmanivé. Je to tajomné i temné bludisko slúžkovských izieb, služobných vchodov, schodísk a chodbičiek, odvrátená strana panského domu, osvetlená len žiarou petrolejok. Anka v knihe zažíva aspoň sporadické úteky do atmosféry Viedne a Prátru, divadla. Vo filme, aj kamerou Laca Janošťáka, je zdôraznená atmosféra väzenia, ktoré pre ňu panský dom – monarchia reprezentuje. Anka sa díva na externý svet cez okienka, mreže, priezory, výklenky a jedinou jej prechádzkou do mesta je vynášanie nočníkov do priľahlej ulice. Ojedinelým momentom akéhosi oslobodenia a katarzie je prechádzka snovou, rannou vyľudnenou Prahou po Karlovom moste (aby zahodila do rieky potratený plod Lízy), a krátka zástavka pri Vltave, kde ale nedochádza k žiadnej interakcii s Pražákami, či s priateľmi, ale v súlade s Ankinou introvertnou povahou sú jej jedinými spoločníkmi len riečne vydry.

Morálny úpadok panskej rodiny sa prejavuje aj v necitlivom postoji voči postihnutej dcérke Resi – Slečne, ktorá nerozpráva, ale len plače. V románovom pretexte Anka odchádza do Štiavnice so Slečnou na výslovnú žiadosť rodiny, zostáva slúžkou a pestúnkou aj po odchode z panského domu, za opatrovanie postihnutého dieťaťa naďalej dostáva plácu. Zotrváva tak vo svojej podriadenej pozícii až do smrti.

Vo filmovej adaptácii je dôležitý posun: Anka sama dáva výpoveď, berie si so sebou Slečnu, aj napriek protestom Resi, je to jej gesto vzdoru aj emancipácie. Anka v tomto aktívnom rozhodnutí završuje svoj osud, v záverečnom voice-over (čo je jediné miesto, kde sa film hlási k monologickému rozprávaniu z literárneho pretextu) deklaruje, že o Slečne doma povie, že je jej nemanželským dieťaťom – bastardom. Tým vedome opakuje „chybu“ svojej matky-prespanky, zároveň sa vyrovnáva s vlastným osudom bastarda, a manifestuje svoje morálne víťazstvo.

Eticky sporný je posledný záber filmu, v ktorom Solčanská ukazuje reálny hrob Anny M. – ženy, ktorá je predobrazom filmovej aj literárnej hrdinky, a to s priezviskom, dátumom

narodenia a úmrtia. Tým ju pre divákov stotožňuje s postavou filmu, ktorá je ale s jej reálnym príbehom len veľmi vágne prepojená. Samé autorky priznávajú, že lesbický vzťah s panskou dcérou je fabulácia a nápad, ktoré vznikli desiatky rokov neskôr po Ankinej smrti. „*...vtedy nastúpil môj otec, ktorému som odovzdala tento prvý náčrt, a spýtala sa ho, či mi k tomu ako dramaturg, nevie povedať zopár postrehov. Nepovedal nič, okrem toho, že vo filme by sa Anka mohla zamilovať nie do muža, ale do ženy. Bolo by to vizuálne zaujímavejšie a zároveň by to malo presah do súčasnosti*“ (Lasicová, 2013, s. 4). Aj Lasicová podopiera svoju knihu o záverečný dodatok, kde sa priznáva k inšpirácii skutočným príbehom, ale presnejšie a etickejšie formuluje, že „*príbeh je inšpirovaný spomienkami na Annu M.*“ Priznáva, že ide o inšpiráciu ani nie tak reálnym osudom, ako skôr spomienkami na túto reálnu osobu, teda tak ako si ju pamätajú a interpretujú iní, konkrétne jej rodičia – ľudia, u ktorých reálna Anka „slúžila“ potom, čo sa vrátila z panskej služby do rodnej Štiavnice.

Všetky vyššie spomínané adície a substitúcie slúžia tomu, aby filmové dielo viac korešpondovalo so súčasnými témami ženskej sily, rodovej rovnoprávnosti, práva na sebaurčenie a nachádzanie ženského sebavedomia, zároveň apelatívne tematizujú súčasné spoločenské diskurzy, vrátane práva na interupciu, alebo donosenie nechceného dieťaťa. Film sa tak napája na líniu ženských hlasov a ženských silných postáv, tak žiadanú na filmových festivaloch.

V knihe sa Anka sebareflektuje „*ako takmer dieťa, ktorej sa nikto nikdy nedotkol, škaredá*“, ale Solčanská obsadzuje túto postavu bujnou slovanskou krásou Dany Droppovej. Za týmto rozhodnutím obsadiť proti charakteru tušíme snahu o vizuálnu atraktívnosť filmu, ale zároveň vzniká aj funkčný adaptačný posun. Filmová Anka nečaká na koniec svojho života ako v knihe, aby si uvedomila, že ľudia, ktorým slúžila sa od nej líšia len sociálnym postavením.

Solčanská takisto eliminuje líniu z roku 1986 a rámcovanie spomínaním 91-ročnej Anky, ktoré v pretexte pôsobí temporytmicky, príbeh otvára aj uzatvára. Kondenzáciou text zdynamizuje a tento výpustok slúži aj k tomu, že celkové vyústenie príbehu nepôsobí tak bezútešne ako v knihe, kde na konci Anka zomiera s prázdnymi rukami. Vo finále filmu vidíme najprv sentimentálny obraz sna, kde obe dievčatá tancujú v kruhu blízkych, a potom záber na Anku, ako stojí v záplave zlatej jesennej krajiny nad Štiavnicou, díva sa vyrovnane a možno aj s nádejou a sebavedomím do údolia, ktoré sa pred ňou otvára ako lepšia perspektíva.

Idylická pohľadnicová krajinka Štiavnických vrchov je akousi rajskou záhradou, z ktorej bola Anka vyhnaná za svoj hriešny pôvod bastarda. Spomienka na detstvo v domovine je jej útechou v Prahe, a vybájenou krajinou, kam by mohli s Resi odísť a žiť slobodne aj v lesbickom vzťahu. Idylické obrazy Štiavnickej krajiny, v opozícii voči pochmúrnej a melancholickej Prahe, sú skôr petrifikovaným stereotypom slovenského vidieka a reprezentujú dichotómiu nevinného prírodného Slovenska a skazeného mesta, vzťah centra a periférie.

V recenziách sa vyzdvihoval práve aktualizačný moment, ale aj komercionalizácia filmu „prvý slovenský lesbický film“. Recenzia Viery Langerovej konštatuje, že „*najzaujímavejšou okolnosťou, alebo súvislosťou, sprevádzajúcou vstup filmu Slúžka do aktuálneho slovenského kontextu, je vykročenie z tematického stereotypu dramatizovaných sociálnych a vlastne i politických výkrikov a deklamácií*“ (Langerová, 2023).

S týmto výrokom by sme si dovolili polemizovať. Aj Tibor Žilka vníma charaktery hrdinov takto: „*Vo filme sú chlapi nesympatickí, ani jeden z nich nie je kladnou postavou...Ani kočiš Jancsi, či záhradník Štefan nezískavajú priazeň diváka; obidvaja plnia istú funkciu vo filme, sú príliš sebeckí a hrubí, čím dokresľujú rozpad klasickej šľachtickej rodiny*“ (Žilka, 2023, str. 86). Režisérka vo filme polarizuje mužský a ženský svet, explicitne pomenúva tyranov a obete, kritizuje patriarchát, zastáva sa inakostí (lesbický vzťah, postihnuté dieťa), vytvára politicky angažované gesto a uspokojuje súčasnú spoločenskú objednávku. Vzniknutý

filmový artefakt nekladie pred recipienta pri interpretácii väčšie prekážky, či neproblematizuje percepciu diváka, je apelatívny. A práve tým režisérka Solčanská nadväzuje na svoju predošlú tvorbu, agitačné gesto dokážeme detegovať aj v jej predchádzajúcej tvorbe, vo filmoch *Sviňa* (2020) a *Únos* (2017).

3. ZÁVER

Adaptačné stratégie, ktorá využila režisérka Solčanská, umožňujú čítať film - posttext cez rekontextualizáciu a nadväzovanie na súčasné spoločenské diskurzy a zároveň revitalizovať a dekonštruovať obrazy minulosti – konkrétne Slovenska v monarchii. Viaceré postupy, ktoré boli použité, slúžia komercionalizácii diela, ale tiež vytvárajú filmový artefakt, ktorý produktívne vedie s pretextom dialóg a hľadá nové významy.

Postava Anky je v jednej rovine tradičnou reprezentáciou slovenskej slúžky, ktorá sa obetavo nechá exploatovať príslušníkmi dominantnejších národov – rakúskeho, maďarského či českého. Ale práve lesbický vzťah a záverečná emancipácia Anky narúša a dekonštruuje zaužívaný literárny a filmový obraz pasívnej slovenskej identity, ktorej život a sebaurčenie unikol v službe mocným pomedzi prsty, tak ako je to v samotnom pretexte Hany Lasicovej.

Použitá literatúra

1. DUDKOVÁ, J. 2023. *Vzťahová dráma, či historická revízia*. filmsk.sk 3/2023. HUTCHEON, L. 2006. *Teória adaptácie.* Brno: Janáčkova akademie múzických umení, 2012. 232 s. ISBN 978-80-7460-027-2.
2. LANGEROVÁ, V. 2023. *Slúžka,* Filmpress.sk
3. *https://www.filmpress.sk/recenzie2/recenzie-2023/9061-sluzka*
4. LASICOVÁ, H. 2013. *Slúžka*. IKAR a.s., 2023. ISBN 978-80-551-8009-0.
5. PAŠTÉKOVÁ, J. *Rozprávanie o rozprávaní*. Slovenský filmový ústav, 2009. 136 s. ISBN 978-80-85187-56-4
6. ŽILKA, T. *Filmová adaptácia románu Slúžka*. In: *Stredoeurópske pohľady*, roč. 5, č. 1, 2023. ISSN 2644-6367.
7. ŽILKA, T. 2015. *Od intertextuality k intermedialite.* Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, Fakulta stredoeurópskych štúdií, 2015. 146 s. ISBN 978-80-558-0860-4.

Kontakt

Mgr. art Diana Starinská Kacarová
Fakulta stredoeurópskych štúdií
Ústav stredoeurópskych jazykov a kultúr
Dražovská 4
949 74 Nitra, Slovenská republika
Tel: 00421 918 072 351
email: diana.starinska.kacarova@ukf.sk

ZLATÁ ÉRA BRITSKÉ LIBERÁLNÍ STRANY: SOCIÁLNÍ REFORMY 1905-1914

GOLDEN ERA OF THE BRITISH LIBERAL PARTY: THE SOCIAL REFORMS 1905-1914

Karel Pučelík

Abstrakt

Tento příspěvek je věnován politice Liberální strany na začátku dvacátého století, zejména sociálním reformám. Liberální strana v čele s Herbertem Henrym Asquithem, Davidem Lloydem Georgem a Winstonem Churchillem přinesla do vládního programu nový pohled na sociální politiku, který se lišil od předchozích vlád, ale i sílícího fenoménu socialismu. Liberální vlády stály na počátku snah o vznik sociálního státu. Přestože byl efekt jejich reforem omezený, jedná se o důležité kroky, které předznamenaly pozdější vývoj.

Klíčová slova: Liberální strana, sociální reformy, sociální stát, nový liberalismus, ekonomika

Abstract

This paper examines the policies of the Liberal Party during the early 20th century, with a particular focus on their social reforms. Led by Herbert Henry Asquith, David Lloyd George, and Winston Churchill, the Liberal Party introduced a new approach to social policy that differed from both previous governments and the emerging socialist movement. The Liberal Party played a leading role in the establishment of the welfare state. Although their reforms had a limited effect, they were important steps that anticipated later developments.

Key words: Liberal Party, social reforms, welfare state, New liberalism, economy

1. Úvod

Tento příspěvek je věnován politice Liberální strany na začátku dvacátého století. Přelom devatenáctého a dvacátého století byl ve Velké Británii jedním ze zásadních období. Doba prosperity za vlády královny Viktorie po její smrti posouvala směrem k první světové válce. Byl to čas mnoha důležitých událostí na poli zahraniční politiky, ale také překotného sociálního vývoje.

Reformy prvních let dvacátého století jsou spojeny hlavně s Liberální stranou, která tehdy ještě patřila spolu s Konzervativní stranou mezi hlavní dvě strany politického spektra. Labouristická strana na počátku minulého století teprve vznikala. Liberálové vyhráli volby v roce 1906 a poté dvakrát o čtyři roky později. Ve straně se k moci dostali noví lidé, například mladý Winston Churchill, Herbert Henry Asquith a hlavně velšský radikál David Lloyd George, kteří měli odlišný pohled na ekonomiku a sociální otázky než předcházející generace.

V tomto příspěvku se pokusím nastínit základní teze politiky Liberální strany a zmínit rozdíly od předchozí viktoriánské doby i později úspěšné Labouristické strany. Vycházet přitom budu zejména z literatury britské provenience, například publikace Duncana Wattse věnované Liberální straně ve sledovaném období, předního odborníka na politický vývoj modení Británie Paula Addisona nebo experta na vznik tamějšího sociálního státu Chrise Renwicka či historika Davida Edgertona.

2. Konec viktoriánské Anglie

Královna Viktorie vládla Velké Británii od roku 1837 až do roku 1901. Ačkoli se názory na roli a skutečný vliv panovnice na vývoj monarchie různí, desetiletí její vlády jsou pokládána za dobu rozkvětu a rozmachu, a to jak pro samotnou Británii, tak pro celé impérium.[1] Nad britským koloniálním panstvím tehdy opravdu slunce nezapadalo. Navíc se Británii dařilo i na poli mezinárodního obchodu, kde platila za největší světovou velmoc. Na významu nabyla britská libra, která tehdy byla důležitým mezinárodním platidlem.

Pro velkou část devatenáctého století i začátek dvacátého - zhruba do začátku první světové války - se vžilo označení Pax Brittanica, doba relativní mezinárodní stability, ve které ovšem měla Británie takřka rozhodující slovo. Rozsah koloniálních držav i rozmach obchodu byl podpořen i výjimečným a početným loďstvem, kterým Britové disponovali a které bylo oproti evropské konkurenci (již reprezentovalo ve velké míře císařské Německo) nespornou výhodu.

Viktoriánské období má ještě dnes specifický nádech tradičního až konzervativního období spojeného se zlatými časy britského impéria. Na přelomu devatenáctého a dvacátého století se ale již chýlilo ke konci, což symbolizoval odchod důležitých postav ztělesňujících někdejší svět. Těmi byli bývalý několikanásobný premiér, který byl takřka legendární postavou Liberální strany William Gladstone zemřel v roce 1898, samotná královna Viktorie která zemřela ve zmíněném roce 1901. Třetím byl konzervativní premiér markýz Salisbury, jenž byl posledním předsedou vlády ze Sněmovny lordů, ten zemřel v srpnu roku 1903.

Po poměrně oblíbené královně Viktorii nastoupil na trůn její syn Edward VII., a stal se novým vládcem Spojeného Království Velké Británie, indickým císařem a panovníkem britských dominií. Královna Viktorie se od smrti svého manžela vévody Alberta oblékala jen do šatů černé barvy a na veřejnosti příliš nevystupovala. Edward byl jiný, veřejnosti se nestranil, ba naopak, zábavě ve společnosti se rozhodně nebránil. Spíše než jeho než jeho osobní život je však důležitější dění za jeho vlády. Už jeho nástup na trůn předznamenal změny politického klimatu, které měly v následujících letech jeho nepříliš dlouhé vlády započít. Edwardiánské období se v některých pramenech datuje i v krátké době po králově smrti (1911), nejdéle do začátku první světové války. Zároveň se jedná o poslední éru, která bývá všeobecně spojována přímo se jménem panovníka.

3. Politická situace

I na začátku dvacátého století soupeřila v britském parlamentu prakticky jen dvojice politických uskupení, které se o místa v Dolní sněmovně (*House of Commons*) ucházely ve většinových volbách (horní komoru tvořila Sněmovna lordů, *House of Lords*). První z nich byli konzervativci. Tradiční toryové[2] se tehdy spojili s Liberální unionistickou stranou, která se v polovině osmdesátých let předcházejícího století odtrhla od konkurenční Liberální strany v reakci na prosazování irské autonomie. Hlavními postavami strany byli lord Hartington a Joseph Chamberlain - první z řady slavných politiků tohoto jména. Proto se na začátku nového století nazývali Unionisty. Základní charakteristika konzervativního Unionistického bloku se však příliš nezměnila, byl stále uskupením aristokracie a třídy pozemkových vlastníků. Poslanci z jeho řad si cenili také impéria, čemuž odpovídala i obchodní a celní politika. Na rozdíl od liberálů prosazovali více obchodních bariér[3]. Již zmiňovaný ministr a podnikatel Joseph Chamberlain byl například podporovatelem protekcionistického Imperiálního celního sazebníku, který z obchodního hlediska zvýhodňoval země britského náležící impéria oproti obchodníkům z dalších států.

---

[1] CLARKE, P. *Hope and Glory, Britain 1900-1990*, London: Allen Lane, 1996, s. 3.

[2] Vžitá přezdívka konzervativců. Původně vznikla z hanlivého označení – „zloději, psanci“. Liberálům se zase přezdívalo Whigové – „pasáci dobytka, křupani“.

[3] Například cla a kvóty na import do Británie

Tehdejší druhou nejsilnější politickou formací byla Liberální strana, kterou lze charakterizovat o poznání složitěji než konzervativce. Mezi jejími totiž členy bylo možné nalézt řadu velmi rozdílných osobností a názorových skupin - od klasických ekonomických liberálů[4] po socialisty, ale také i nonkonformisty a odpůrce odpůrce církve a koruny, nepřátele aristokracie a radikály takřka všeho druhu.[5] Obecně však lze říci, že politika vedení strany směřovala k obhajobě volného obchodu a trhu, dalším důležitým tématem byla pozemková reforma, kterou liberálové viděli jako prostředek k rovnoměrnějšímu rozdělení bohatství.
Na druhou stranu, na své kandidátní listiny pouštěli liberálové některé zástupce dělnické třídy, ovšem jejich zastoupení bylo velmi omezené. Ačkoli se v Liberální straně našla řada politiků s pokrokovými názory, stále jí dominovali zámožní aristokraté, obchodníci a podnikatelé, což bylo na složení poslaneckého klubu a jím prosazovaných priorit patrné. Že je zastoupení dělnických profesí a odborů prakticky jen na oko, docházelo i samotným politicky aktivním dělníkům a odborovým funkcionářům. Právě na půdorysu odborů vznikla v roce 1900 Výbor labouristických reprezentantů (*Labour Represetation Comittee*), který se posléze vyvinul v tradiční Labouristickou stranu.[6] Prvními výraznými postavami dělnického politického hnutí byli samozřejmě bývalí či stále činní odboroví předáci, například skotský horník Keir Hardie. Odborářské zázemí naopak neměl třeba pozdější první labouristický premiér Ramsay MacDonald. I on ovšem tvrdil, že strana je „dítětem odborového hnutí“.[7] Okolnosti vzniku ve zpětném pohledu mohly napovědět, že sepětí největší britské levicové strany s odborovými svazy pak bude tradicí po téměř celé nadcházející století, prakticky až do nástupu Tonyho Blaira v devadesátých letech.
Lze ale říci, že edwardiánská doba patřila liberálům, ačkoli už bylo tu a tam zřejmé, že se názorově pestrá strana dostává do obrovských potíží. Na začátku dvacátého století ovšem překonala rozdělení způsobené odlišnými názory na druhou búrskou válku a dokázala vyhrát volby. [8] Konzervativce Arthura Balfoura tak mohl v roce 1905 na Downing Street 10 vystřídat William Campbel-Bannerman. První ze série liberálních premiérů nebyl nijak zvlášť výrazný politik, ale poměr schopný moderátor, neboť uřídit kabinet složený z mnoha vyhraněných a názorově rozličných osobností - jako Herbert Henry Asquith a velšský radikál David Lloyd George - byl náročný úkol. Campbel-Bannerman do funkce nastoupil v poměrně vysokém věku a jeho vláda trvala kvůli zdravotním problémům pouze dva roky. Roku 1908 ho vystřídal právě dosavadní ministr financí Herbert Henry Asquith.

4. Sociální a ekonomická politika

Edwardovská léta znamenala viditelný předěl zejména v ekonomické politice a co do přístupu k sociálním otázkám. Už v předcházejícím století si problému nevyrovnané životní úrovně různých vrstev společnosti všímali politici i odborníci. Ve třicátých letech vznikly tzv. chudinské zákony (*Poor Laws*). Nelze říci, že se tehdejší vyšší vrstvy o lidi v tristní chudobě zcela nestarali, ovšem jejich pomoc představovala více méně jen soukromou charitu, což vylučovalo práce na systematickém přístupu státu k řešení svízelné situace nemalé části obyvatelstva. Že se skutečně nejednalo o nepodstatný počet, dokazuje i výzkum ve městě York, jehož autorem byl na začátku dvacátého století sociální reformátor Seebohm Rowntree, který dlouhodobě sledoval počty lidí žijících pod hranicích chudoby. Čísla to byla alarmující i na tehdejší dobu.[9]

[4] Ve smyslu podpory Smithovského volného trhu
[5] Socialistům uvnitř strany se přezdívalo „Lib-Labs“. CLARKE, P. *Hope and Glory*, s. 28..
[6] CLARKE, P. *Hope and Glory, s. 30.*
[7] WRIGLEY, Chris. Trade unionists and the Labour Party in Britain: the bedrock of success. [online]. Revue Française de Civilisation Britannique, 2009, no. 2, vol. 15, p. 59–72, [cit. 2023–12–10]. Dostupné z: https://journals.openedition.org/rfcb/1138#authors
[8] Válka v Jižní Africe. Radikálně protiválečně vystupoval například liberál David Lloyd George.
[9] BAILEY, R; HATTON, T. *Seebohm Rowntree and the Post-War Poverty Puzzle*, Economic History Review, s.

V podání tehdejších politiků se ale nejednalo o zájem o řešení chudoby ve smyslu sociálního jevu ale spíše o problém společenské efektivity. *„Noví liberálové tvrdili, že nerovnoměrné rozdělení bohatství ve skutečnosti ekonomice škodí, protože zbavuje široké masy obyvatelstva možnosti nakupovat zboží. Tvrdili, že skutečnou slabinou ekonomiky je nedostatečná spotřeba a že ji lze napravit přerozdělením kupní síly prostřednictvím daní a sociálních dávek; rostoucí poptávka by tak stimulovala hospodářský růst, čímž by se ekonomika stala produktivnější. Jinými slovy, výdaje na reformy by nebyly zatěžující, ale byly by pro ekonomickou budoucnost země přínosem,“* uvádí Duncan Watts.[10]

Liberální program rezonoval s myšlenky sociálních reformátorů manželů Webových, ale k socialismu měl přece jen daleko. *„Nešlo o kontrolu bohatství, ale o to, aby všichni dostávali přiměřené minimum, aby bez ohledu na krajní meze bohatství nikdo nebyl ve skutečném nedostatku. Jak řekl Churchill: ‚Chceme stanovit hranici, pod kterou nedovolíme lidem žít a pracovat‘,“* dodává Watts.[11]

Pohled na chudobu se ale od viktoriánských dob měnil, zvláště pak po nástupu liberálů. Pokusy o jedny z prvních sociálních zákonů ale i tak na domácí politické scéně vyvolaly rozruch a nevoli řady konzervativců v Dolní sněmovně a zejména většiny Sněmovny lordů. I přesto se liberálům poměrně dařilo zásadní věci prosazovat. Největší vliv měla formace pod vedením Asquitha, ale hlavně ministra financí Lloyda George a snad trochu překvapivě i Winstona Churchilla, který byl tehdy poslancem a poměrně progresivním ministrem.[12] Tehdy v barvách Liberální strany vedl britskou obdobu ministerstva obchodu (*Board of Trade*). Tehdy se jim podařilo položit základní kameny sociálního systému. *„Jakmile byli Lloyd George a Churchill formálně členy stejné strany, začali být v politických kruzích rychle vnímáni jako dvojice, ‚nebeská dvojčata‘ politických a sociálních reforem,“* popisuje Robert Lloyd George.[13]

Jedním z nejdůležitějších mezníků z doby liberální vlády byl takzvaný lidový rozpočet (*People´s budget*), se kterým přišel v roce 1909 David Lloyd George a určité zásluhy za něj si mohl připsat i Winston Churchill. Předloha znamenala větší výdaje na sociální programy.[14] Návrh to byl opravdu bezprecedentní, jelikož jeho účelem bylo pomoci snížit sociální a ekonomickou nerovnost. Na druhé straně bylo třeba sociální politiku nějak zaplatit, Lloyd George proto navrhoval zvýšení daně z příjmu zejména pro bohaté a v neposlední řadě i vyšší zdanění pozemků. Proti tomu vystupovali konzervativci a také Sněmovna lordů, která zákon vetovala. Neshoda nutila liberály dvakrát vypsat parlamentní volby. Nakonec se podařilo omezit pravomoc Horní sněmovny vetovat zákony opakovaně přijaté poslanci. Členové Sněmovny lordů mohli schválení předloh v podstatě jen pozdržet.[15] Zákon o rozpočtu tak mohl být schválen, k čemuž došlo až v roce 1910.[16]

Pro ilustraci sporu, rozpočet byl důležitý i pro armádu. V rámci něho totiž byly financovány nové válečné lodě, jejichž pořízení si armáda i poslanci (hlavně konzervativci) vehementně prosazovali. Tvrdé jádro konzervativců dokonce přišlo s veršovaným a těžko přeložitelným heslem *„We want eight, and we won‘t wait“* (v češtině by to mohlo znít třeba: „Chceme

---

2. LIII, s. 2.

[10] WATTS, D. *Whigs, radicals and liberals, 1815-1914*, London: Hodder & Stoughton, 1995, s. 130.

[11] Tamtéž. s. 131.

[12] WHEATCROFT, G. *Churchill's Shadow: An Astonishing Life and a Dangerous Legacy*, London: Bodley Head, 2021. s. 55.

[13] LLOYD GEORGE, R. *David & Winston: how a friendship changed history*, London: John Murray, 2005, s. 32.; Někdy se uvádí i termín „strašlivá dvojčata“ (Terrible twins).

[14] EDGERTON, D. *The rise and fall of the British nation: a twentieth-century history*, London: Penguin Books, 2019. s. 227

[15] Tamtéž, s. 34.

[16] RENWICK, C. *Bread for All: The Origins of the Welfare State*, London: Penguin Books, 2018, s. 78.

osmičku a nepočkáme chviličku“). Náklady na výstavbu bojové lodě přitom byly astronomické a v rozpočtu jistě zabraly více místa než jakékoli sociální programy.[17]
Ze sociálního zákonodárství edwardovské éry je nutné zmínit také zavedení starobních důchodů (*Old Age Pensions Act*, 1909), za nějž si zásluhy připsal ještě Asquith. Příspěvky byly ovšem nevelké a zároveň existovala řada podmínek a překážek k jejich pobírání.[18] Počítalo se přitom jen s muži staršími 70 let. Zřízení pracovních úřadů prosezené Winstonem Churchillem nebo zejména zákon o národním pojištění (*National Insurance Act*, 1911), za kterým stál zcela jistě nejprogresivnější a nejvýraznější člen vlády David Lloyd George.[19] Známý politik stál za velkými úspěchy Liberální, ale paradoxně i za jejím zánikem jako jedné ze dvou hlavních stran britského politického spektra, protože nesoulad mezi ním a Asquithem vedl k rozštěpení.
Systém sociálního pojištění se inspiroval v tomto ohledu průkopnickým bismarckovským Německem, přičemž poprvé zaváděl v některých profesích (například ve stavebnictví a strojírenství) pojištění v nezaměstnanosti a nemoci, na jehož příspěvcích se podíleli jak zaměstnanci, tak i zaměstnavatelé. Jeho výhody brzy čerpaly miliony lidí. Pojištěný například v případě nezaměstnanosti získal podporu na patnáct týdnů, což není z našeho moderního pohledu příliš dlouhá doba. Systém navíc poskytoval výplatu benefitů jen živitelům rodin, závislé osoby vynechával, proto je nutné je však na tomto místě upozornit, že o sociální stát, jak ho vnímáme dnes, se v žádném případě nejednalo. Na komplexní systém sociálního zabezpečení museli Britové až na dobu po konci druhé světové války, kdy se o něj zasloužil William Beveridge a vláda Clementa Attleeho.[20] Přesto jsou však důležité. *„Liberální sociální reformy byly omezené a dílčí, ale vyrostl z nich univerzální a komplexní sociální stát poloviny dvacátého století. Snad proto získaly auru historické nevyhnutelnosti,“* argumentuje historik Paul Addison.[21]
K edwardiánské době patří také boj za ženská práva. Roku 1900 vzniklo hnutí sufražetek, jejích cílem bylo udělení volebního práva. Ačkoli se zdálo, že liberální vláda by mohla být k posílení politických práv žen ochotnější než její předchůdci, k velkému posunu nedošlo. Vláda nereagovala ani na požadavky sufražetek, markantní byl odpor zejména samotného premiéra Asquitha, ačkoli někteří členové vlády jejich požadavky respektovali.[22]

5. Závěr

Tento příspěvek byl věnován zlaté éře Liberální strany na počátku dvacátého století. Strana se tehdy dostala k moci po deseti letech vlády konzervativců vedených markýzem ze Salisbury a poté Arthurem Balfourem. Tehdejší představitelé Liberální strany zastávali jiné názory na řadu otázek, zejména na ekonomické a sociální, než jejich předchůdci ve vládě, ale i vůči starším generacím své vlastní strany.
Důležitým přínosem liberální vlády Henryho Campbella-Bannermana a Herberta Henryho Asquitha bylo nastartování vzniku základů sociálního státu. V tomto se liberální tradicí rozcházeli, protože jejich předchůdci prosazovali jen omezené množství státních zásahů do ekonomiky i sociální oblasti. „Noví liberálové“ se státních zásahů nebáli, ba naopak. Na rozdíl od například pozdějších labouristů však byl hnacím motorem jejich snah spíše důraz na efektivitu, která byla důležitější než záměr zajistit obyvatelstvu jistou minimální životní úroveň a zabezpečení, i když i tyto motivy se objevovaly. Pro nové liberály byly státní zásahy

[17] EDGERTON, D. *The rise and fall of the British nation, s. 227.*
[18] RENWICK, C. *Bread for All*, s. 76.
[19] SELDON, A. *The Impossible Office?: The History of the British Prime Minister*, Cambridge: Cambridge University Press, 2021, s. 117.
[20] TIMMINS, N. *Five Giants: A Biography of the Welfare State*. 3. vydání. London: HarperCollins, 2017. s. 43.
[21] ADDISON, P, *Churchill on the home front, 1900-1955*, London: Jonathan Cape, 1992. s. 52.
[22] JENKINS, R. *Asquith*, London: HarperCollins, 1978, s. 246.

a pomoc kroky, které se ekonomice v budoucnu vyplatí. Zcela jistě jejich kroky nelze ztotožňovat se socialismem nebo marxismem, protože liberálové nikdy nepomýšleli na změnu ekonomického systému jako takového.
Na dobu počátku dvacátého století to však byl znatelný posun. Stejně tak přelomové byly i zákony, které liberálové představili. Za jejich vlády vznikly systém podpory v nezaměstnanosti, nemoci nebo důchodové pojištění. Nutné je však dodat, že se tehdejší sociální benefity vztahovaly pouze na zlomek obyvatelstva, nebylo jednoduché je získat a jejich výše byla povětšinou velmi skromná. Na univerzální a komplexní systém pak Britové museli čekat až do doby po konci druhé světové války, kdy vzniklo dostupné sociální zabezpečení i (z většiny) bezplatné zdravotnictví.
Z nejvíce progresivních politiků je dobré vyzdvihnout ministra financí a posléze premiéra Davida Lloyda George, který trochu ironicky stál za úspěšným obdobím i faktickým koncem Liberální strany jako jedné z hlavních politických sil. Zajímavá je zde také role Winstona Churchilla, který patřil mezi proponenty sociálních reforem, ovšem později jako konzervativní premiér progresivní návrhy brzdil.

Použitá literatura

1. ADDISON, Paul, *Churchill on the home front, 1900-1955*, London: Jonathan Cape, 1992. 393 s. ISBN 0224014285.
2. BAILEY, R; HATTON, T. *Seebohm Rowntree and the Post-War Poverty Puzzle*, Economic History Review, LIII.
3. CLARKE, P. *Hope and Glory, Britain 1900-1990*, London: Allen Lane, 1996. 454 s. ISBN 9780713990713.
4. EDGERTON, D. *The rise and fall of the British nation: a twentieth-century history*, London: Penguin Books, 2019. 720 s. ISBN 9780141975979.
5. JENKINS, R. *Asquith*, London: HarperCollins, 1978. 572 s. ISBN 0002110210.
6. LLOYD GEORGE, R. *David & Winston: how a friendship changed history*, London: John Murray, 2005. 303 s. ISBN 9780719565847.
7. RENWICK, C. *Bread for All: The Origins of the Welfare State*, London: Penguin Books, 2018. 336 s. ISBN 9780141980355.
8. SELDON, A. *The Impossible Office?: The History of the British Prime Minister*, Cambridge: Cambridge University Press, 2021. 430 s. ISBN 131651532X.
9. TIMMINS, N. *Five Giants: A Biography of the Welfare State*, 3. vydání. London: HarperCollins, 2017. 816 s. ISBN 9780007335138.
10. WATTS, D. *Whigs, radicals and liberals, 1815-1914*, London: Hodder & Stoughton, 1995. 160 s. ISBN 0340802065.
11. WHEATCROFT, G. *Churchill's Shadow: An Astonishing Life and a Dangerous Legacy*, London: Bodley Head, 2021. 640 s. ISBN 1847925731.
12. WRIGLEY, Chris. Trade unionists and the Labour Party in Britain: the bedrock of success. [online]. Revue Française de Civilisation Britannique, 2009, no. 2, vol. 15, p. 59–72, [cit. 2023–12–10]. Dostupné z: https://journals.openediion.org/rfcb/1138#authors

Kontaktní údaje

Ing. Bc. Karel Pučelík
Západočeská univerzita v Plzni, Filozofická fakulta, doktorand
Vejprnická 16, Plzeň 318 00
Tel: 723 039 553
email: karel.pucelik@seznam.cz

THEMATIC DOMAIN | **IX.**

INOVACE, TECHNOLOGIE

INNOVATION, TECHNOLOGY

NUMBER OF PAPERS: 5

INNOVATIONS IN MECHANICAL ENGINEERING USING SIMULATION PROGRAM MATLAB IN MODELING MECHANICAL SYSTEMS

Darina Hroncová

Abstract

The contribution is dedicated to computer modeling and its application in innovation and design of mechanical systems with a focus on manipulator and robot models. After an introductory overview of used software, the use of the Matlab is demonstrated in solving problems of kinematic and dynamic analysis of robot models. Attention is given to direct and inverse kinematics, as well as inverse dynamics in determining the force variables of the dynamic RR manipulator model.

Keywords: *computer simulation, kinematic analysis, dynamic analysis, manipulator, trajectory*

1 INTRODUCTION

Computer modeling is advancing in various sectors of industrial production. It is extensively applied in the automotive industry and beyond, focusing on reducing the development time for new product models and streamlining the development and production processes. In the automotive sector, for instance, it optimizes the acceleration and performance of vehicles on designed virtual paths.

It is commonly utilized in engineering tasks where cost-effective insights into the behavior of modeled systems are required. It allows the alteration of model parameters to observe the dependency of their influences on the final solution. The advantage of computer modeling lies in its speed and great flexibility in addressing various problems [1-5].

In computer modeling, numerous software options are available, including the following programs [6-8]:

Matlab: A programming environment enabling numerical calculations, modeling, and simulations [9].

Maple: A comprehensive computational software allowing analytical and numerical calculations, graphical representation of results, and the creation of documentation describing the work process.

Mathematica: A program focused on numerical and matrix tasks in various engineering domains.

Matlab/Simulink: This module of Matlab is developed for creating and solving dynamic systems using block diagrams.

Matlab/SimMechanics: An extension of Matlab developed for solving the kinematics and dynamics of rigid bodies, compatible with older Matlab versions.

Matlab/Simscape: An extension of Matlab designed as a replacement for the aforementioned SimMechanics, addressing kinematics and dynamics of rigid bodies.

Dynast: Enables simple mathematical calculations and simulations.

MSC Adams: Utilizes an object-oriented programming environment with graphical simulation capabilities. Systems of bodies are defined directly through body geometry, kinematic constraints, force effects, and motion generators. Given its predefined program, MSC Adams proves instrumental in shortening testing durations, mitigating error risks, acquiring essential input data, and providing solutions for highly complex mechanical systems with multiple degrees of freedom.

2 MANIPULATOR MODEL

An essential part of analyzing robot models is the complete kinematic model of the mechanical system, providing all necessary kinematic parameters for both the dynamic model of the system (force application, link loading, sizing) and control requirements. This primarily involves the positional trajectory of individual mechanism links. The position of the links is generally described using so-called generalized coordinates. In robotics, the term joint variables is often used, indicating the rotation or translation of individual motion axes. Figure 1a) illustrates the model of a mobile robot with a two-link manipulator. Figure 1b) displays the model of a stationary robot, where the manipulator arm is mounted on a fixed base. From a kinematic structure perspective, it represents an open kinematic chain [1-5].

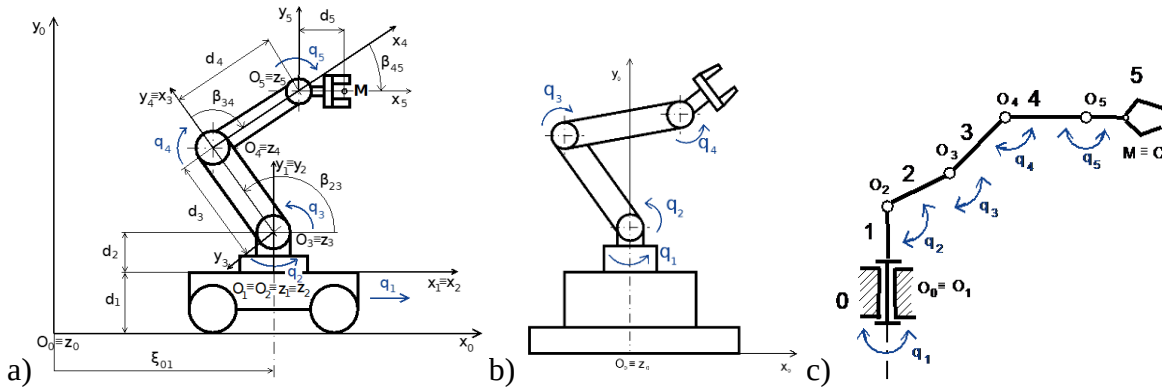

Figure 1. Manipulator model: a) two-link robotic arm on a mobile chassis, b) two-link robotic arm on a fixed chassis, c) open kinematic chain

The structure of an open kinematic chain with five degrees of freedom is shown in Fig.1 c). Individual links are connected by rotational joints. The first link is fixed to a stationary base. The movement of the links is described by generalized coordinates q_i in Fig.1 c), which are q_1 to q_5. Each link is associated with a local coordinate system O_i, x_i, y_i, z_i. Since the movement of the links in the kinematic chain of the manipulator model involves simultaneous motions, we are interested in the motion of the local coordinate systems of each link with respect to the reference coordinate system O_0, x_0, y_0, z_0, connected to the base 0. When solving the forward kinematics according to Fig.2 a), we determine the position of the selected point $M(x_M,y_M)$ with respect to the reference coordinate system O_0, x_0, y_0, z_0 with known angular rotations of the arms θ_1 and θ_2 [1-5].

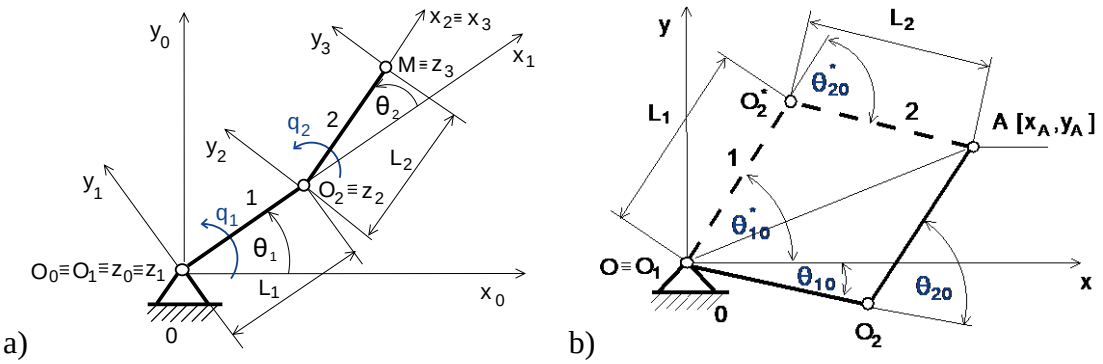

Figure 2. Manipulator model a) two-joint robotic arm, b) angles of rotation θ_{10}, θ_{20}, θ^*_{10} and θ^*_{20} for a known position of the end point $A(x_A,y_A)$

We describe the position of point M (Fig. 2a) by its coordinates x_M and y_M with respect to the coordinate system of the base 0 using equations [1-5]:

$$x_M = L_1 \cdot cos\theta_1 + L_2 \cdot cos\,(\theta_1 + \theta_2) \quad (1)$$

$$y_M = L_1 \cdot sin\theta_1 + L_2 \cdot sin\,(\theta_1 + \theta_2) \quad (2)$$

In the field of manipulator kinematics, we encounter the solution of the inverse kinematics problem, where, according to Fig. 2b), with a known position of point A(x_A,y_A), we need to determine the rotation angles of the arms θ_{10}, θ_{20}, θ^*_{10} and θ^*_{20}. The parameters of the points for the solved positions are in Table 1.

Table 1. Coordinates x,y of the points A, B, C, D, E, F, G, H, I, J

	A	B	C	D	E	F	G	H	I	J
x (m)	0.41	-0.19	0.22	0	0.22	-0.22	0.22	-0.22	0.41	-0.41
y (m)	0.0	0.22	-0.19	0.41	-0.19	0.19	-0.19	0.19	0	0

In this case, we determine the angles θ_{10}, θ_{20}, $\theta^*_{10} = \theta_{1tf}$, and $\theta^*_{20} = \theta_{2tf}$ in Table 2 by solving the system of equations (1) and (2) using the Matlab software for the arm positions L_1 and L_2 with the endpoint A according to Fig. 3a):

```
x0=0.41          %xA
y0=0.0           %yA
L1=0.22
L2=0.19
syms theta10 theta20
E10 = L1*cos(theta10)+L2*cos(theta10+theta20)-x0;
E20 = L1*sin(theta10)+L2*sin(theta10+theta20)-y0;
[theta10, theta20] = solve(E10,E20);
theta10 = double(theta10*(180/pi))
theta20 = double(theta20*(180/pi))
```

Table 2. Sizes of angles between points A-B trajectory k_1,C-D (k_2), E-F (k_3), G-H (k_4), I-J (k_5)

	A-B (k_1)	C-D (k_2)	E-F (k_3)	G-H (k_4)	I-J (k_5)
Θ_{10}[°]	0	0	0	0	0
Θ_{20}[°]	0	-90	-90	-90	0
Θ_{1tf}[°]	90	90	180	180	180
Θ_{2tf}[°]	90	0	270	-90	0

Exploring the movement of the manipulator arm in a position for maximum extension along the x-axis and minimum extension along the x-axis (Fig. 3a) is detailed in the following section.

With the arms of the manipulator positioned as shown in Fig. 3a), we determine the angles of rotation and plot the trajectory k_1 (Fig. 3b). This trajectory is obtained during the motion of the arms from the initial position marked by point A to the final position denoted by point B for the second arm (Table 1). The resulting trajectory k_1 is illustrated in Fig. 3b). Angle magnitudes are provided in Table 2. We determine the trajectory using a 5th-degree polynomial. Coefficients a_6 and b_6 are determined from known initial angles of both arms (Table 3).

Table 3. Sizes of coefficients between points A-B (k_1), C-D (k_2), E-F (k_3), G-H (k_4), I-J (k_5)

	A-B (k_1)	C-D (k_2)	E-F (k_3)	G-H (k_4)	I-J (k_5)
a_1	0.2945	0.2945	0.5890	0.5890	0.5890
a_2	-1.4726	-1.4726	-2.9452	-2.9452	-2.9452
a_3	1.9635	1.9635	3.9270	3.9270	3.9270
a_6	0	0	0	0	0

b_1	0.2945	0.2945	1.1781	0	0
b_2	-1.4726	-1.4726	-5.8905	0	0
b_3	1.9635	1.9635	7.8540	0	0
b_6	0	-1.5708	-1.5708	-1.5708	0

Initial and final angular velocity, as well as angular acceleration, are assumed to be zero. Under these conditions, we find coefficients a_4 , a_5 , b_4 and b_5, which are set to zero. Solving the system of equations yields the remaining coefficients a_1 , a_2 , a_2 , b_1 , b_2 and b_3 (Table 3).

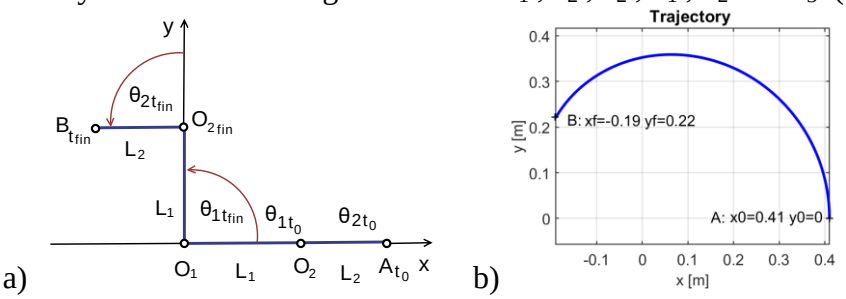

Figure 3. a) Arm position at point A and point B, b) trajectory k_1 during the movement from point A to point B

The course of angular parameters during the movement of the arms from the initial position A to the final position B is illustrated in Fig. 4.

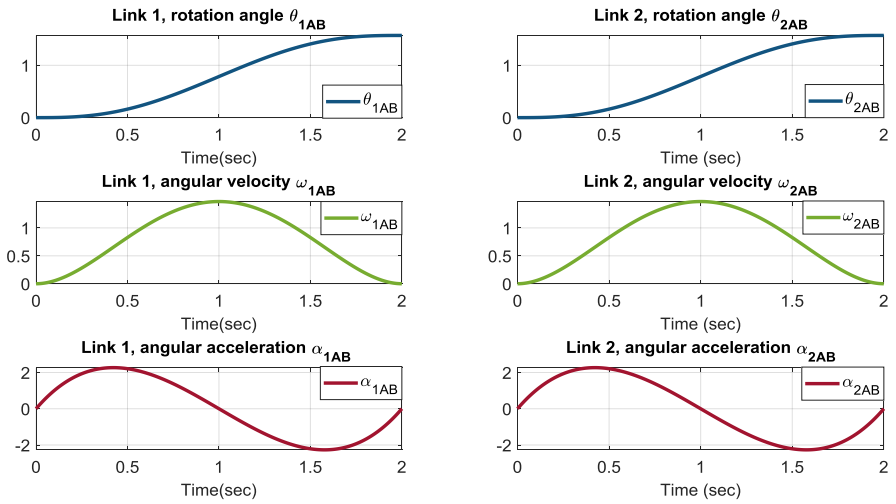
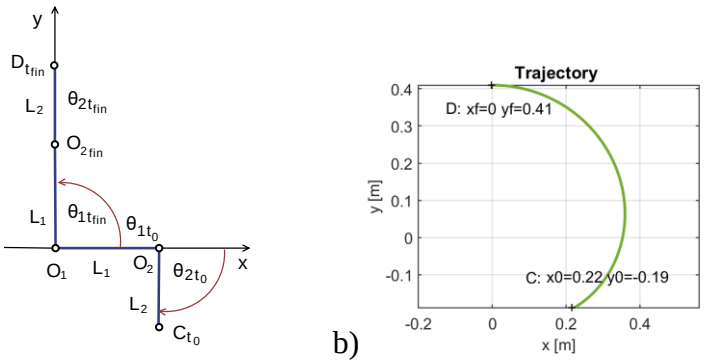

Figure 4. Angular parameters during the motion from the position of the arms defined by point A to the position of the arms defined by point B, as described by the curve k_1

The examination of the manipulator arm's movement at the position for maximum extension in the y-axis and minimum extension in the y-axis (Fig. 5a) is further described. At the arm's position on Fig. 5a), after determining the angular rotations, we define its trajectory k_2 (Fig. 5b). This trajectory is obtained during the motion of the arms from the initial position defined by point C to the final position defined by point D of the second arm (Table 1). The result is the course of trajectory k_2 in Fig. 5b).

a) b)

Figure 5. a) Arm positions at maximum y and minimum y, b) trajectory k_2 during the movement from point C to point D

The progression of angular parameters during the movement of the arms from the initial position C to the final position D is illustrated in Figure 6.

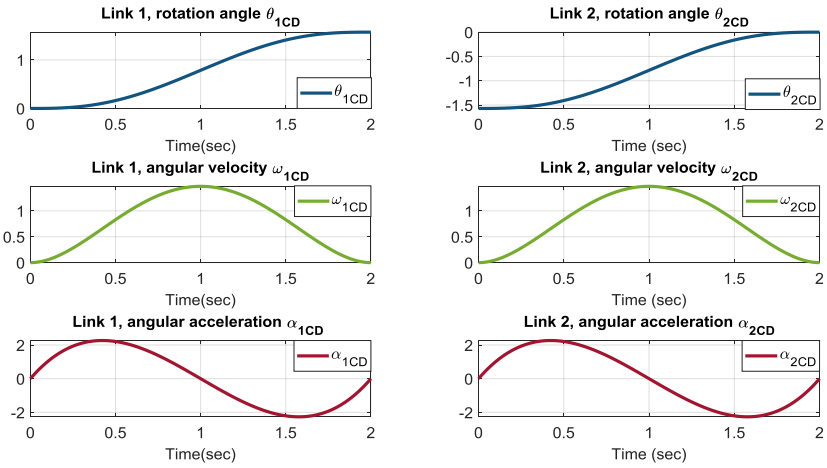
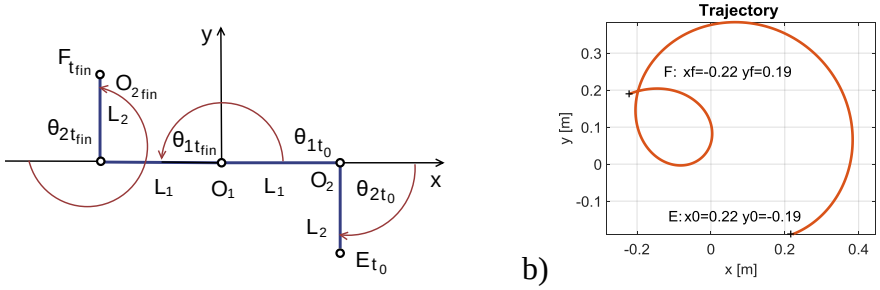

Figure 6. Angular parameters during the movement from the arm position defined by point C to the arm position defined by point D, as described by the curve k_2

The investigation of the manipulator arm motion in the position for minimal arm extension along the -y axis and minimal extension along the +y axis (Fig. 7a) follows. This involves the movement from position E to position F.

When the arms of the manipulator are in the position shown in Fig. 7a), after determining the rotational angles, we determine its trajectory k_3 (Fig. 7b). We obtain this trajectory during the movement of the arms from the initial position specified by point E to the final position specified by point F of the second arm (Table 1). The result is the trajectory k_3 in Fig. 7b).

a) b)

Figure 7. a) Arm positions at minimum -y and maximum +y, b) trajectory k_3 during the motion from point E to point F

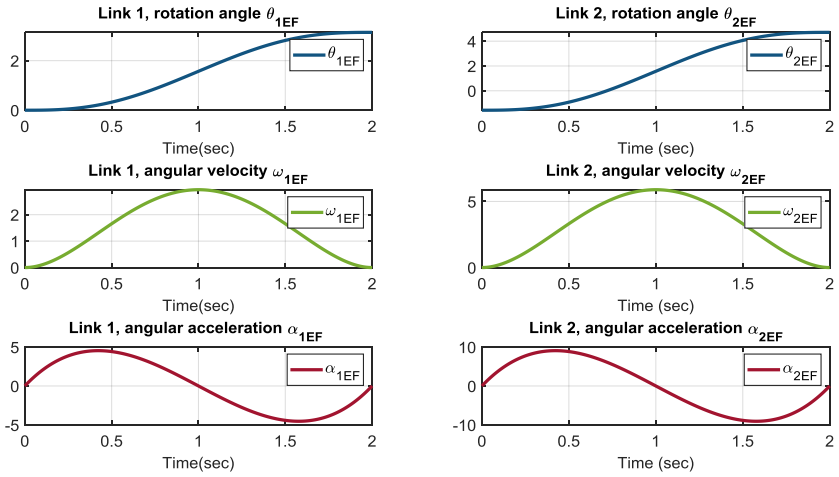

Figure 8. Angular parameters during the motion from the position of the arms defined by point E to the position defined by point F, as described by the curve k_3

Analyzing the movement of the manipulator's arm in the position for minimal extension along the -y axis and minimal extension along the +y axis (Fig. 9a) is described next. This involves motion from position G to position H.

When the manipulator's arms are in the position shown in Fig. 9a), after determining the angular rotations, we can establish its trajectory k_4 (Fig. 9b). This trajectory is obtained as the arms move from the initial position, defined by point G, to the final position, defined by point H of the second arm (Table 1). The resulting depiction of trajectory k_4 is illustrated in Fig. 9b.

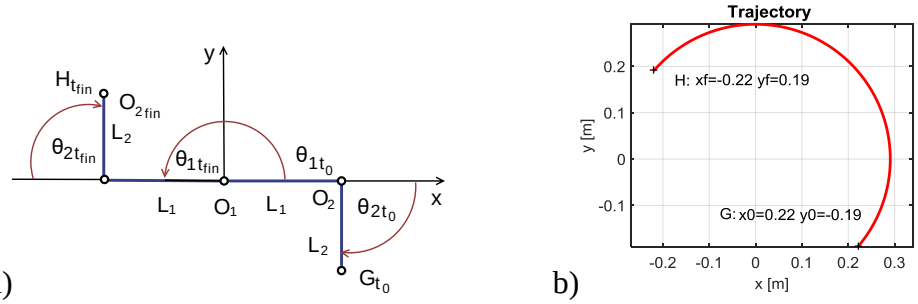

Figure 9. a) Arm position at minimum -y and +y, b) trajectory k_4 during the movement from point G to point H at angle θ_{2tfin}=-90°

The progression of angular values during the motion of the arms from the initial position G to the final position H is shown in Fig. 10.

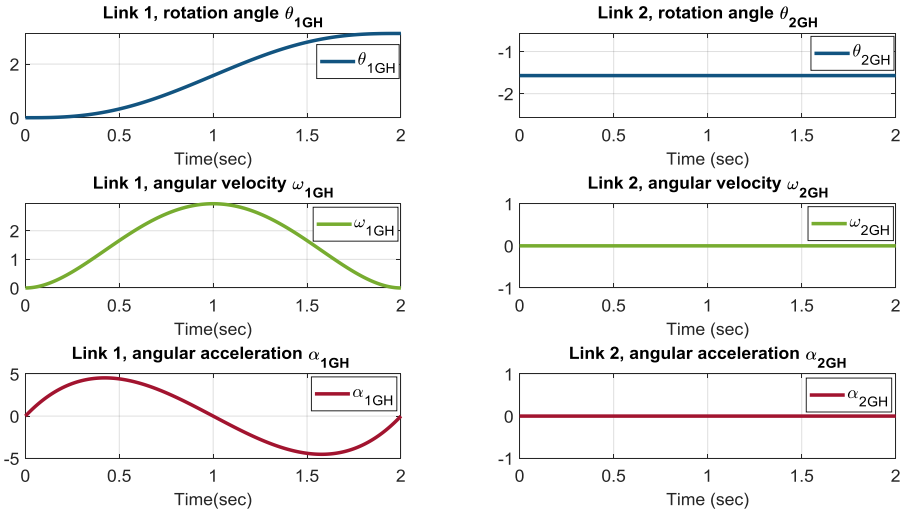

Figure 10. Angular parameters during the movement from the position of the arms defined by point G to the position defined by point H, described by the curve k_4

Examining the movement of the manipulator arm in the position for the maximum extension of the arms in the -x axis and maximum extension in the +x axis (Fig. 11) is further described. It involves the motion from the initial position I to the final position J. With the arm positions shown in Fig. 11, after determining the angular rotations, we define its trajectory k_5 (Fig. 12). We obtain it as the arms move from the initial position defined by point I to the final position defined by point J of the second arm (Table 1). The result is the trajectory profile k_5 in Fig. 12.

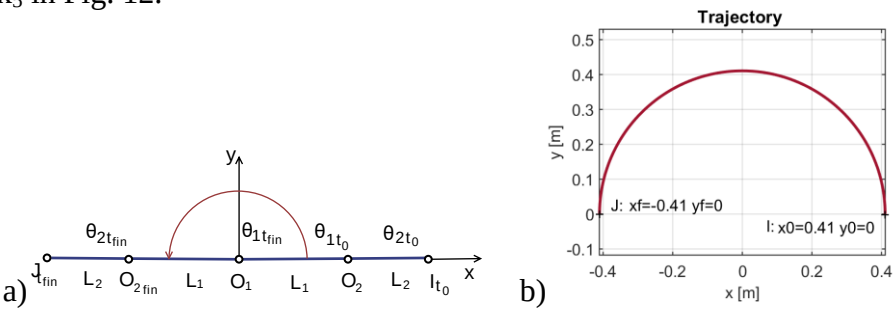

Figure 11. a) The position of the arms at maximum -x and +x. b) trajectory k_5 during the motion from point I to point J.

The progression of angular parameters during the motion of the arms from the initial position I to the final position J is shown in Fig. 12. As expected, the rotation angle of the second arm θ_{2IJ} is zero, and similarly, the angular velocity and angular acceleration of the second arm are zero (Fig. 12).

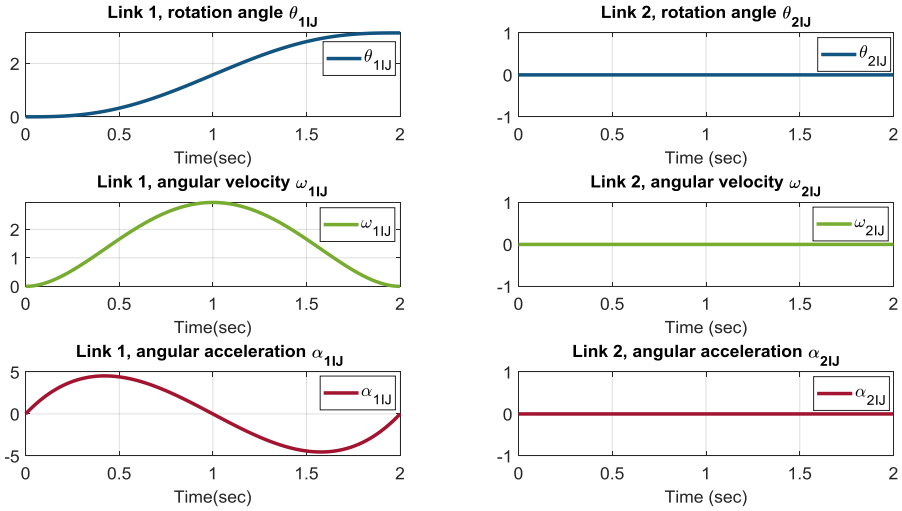

Figure 12. The angular parameters' progression during motion, from the arm position indicated by point I to the arm position specified by point J, described by the curve k_5

The progress of individual trajectories plotted during the movement of the end-effector of the manipulator within the defined workspace is shown in Fig. 13. Angular constraints for the workspace are specified for the angle: $-90° \leq \theta_1 \leq 180°$ and $0° \leq \theta_2 \leq 180°$.

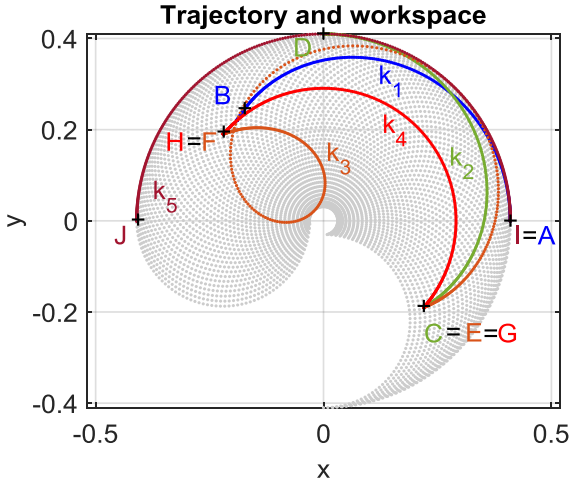

Figure 13. Trajectory and workspace

3 COMPUTER SIMULATION OF FORWARD AND INVERSE DYNAMICS

In the kinematic pairs of the two-link manipulator depicted in Fig. 14, dynamic forces exert influence through the action of driving torques τ_1 a τ_2. These torques are visualized in Fig. 15 and were derived through the solution of the inverse dynamics problem [6-8].

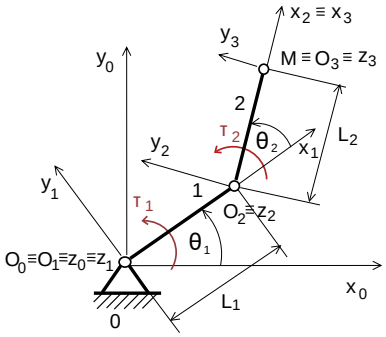

Figure 14. Model of a manipulator with actuating torques at the joints.

We express the equations of motion for the system under consideration (Fig. 14) as follows:

$$M(\theta)\ddot{\theta} + V\left(\theta, \dot{\theta}\right) + G(\theta) = \tau \qquad (3)$$

where: τ –vector of actuator torques, M(θ) –inertia matrix, $V\left(\theta, \dot{\theta}\right)$ – Coriolis centripetal vector and G(θ) –gravity vector.

In the process of designing a robot model, the computation of both kinematic and dynamic variables becomes imperative. The derived values of these parameters serve as a foundation for the detailed design of individual components of the robot. Graphs depicting the computed torque values τ_1 and τ_2 are presented in Fig. 15. The torques were computed through the utilization of the SimMechanics program within the Matlab/Simulink environment [9].

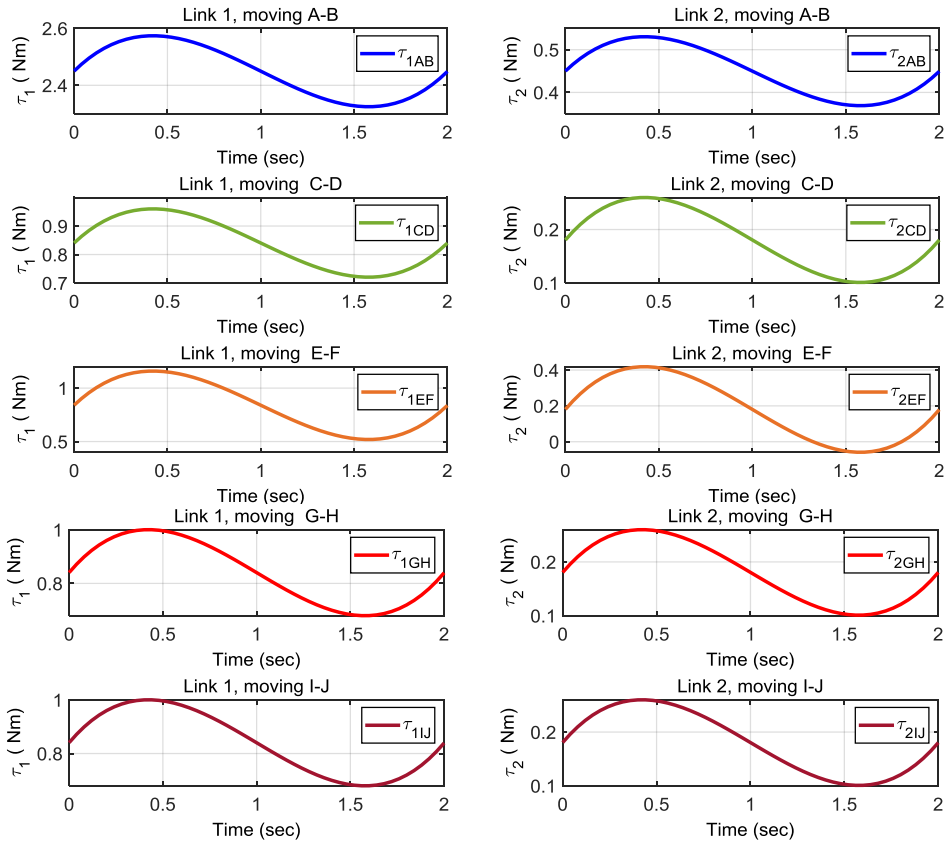

Figure 15. The torques τ_1 and τ_2 during the movement along the trajectories k_1, k_2, k_3, k_4 a k_5

By the presented methodology, the magnitudes of moments in the joints of both arms were determined. Various trajectories of end-point motion of the arms were selected. As expected, maximum values of moment magnitudes were obtained in the segments of motion with the maximum extension of the arms. The mentioned methodology, using Matlab, enables the solution of similar robotics tasks both in practical applications and in teaching the theory of direct and inverse kinematics and direct and inverse dynamics.

Table 4. Sizes of torques between points A-B (k_1), C-D (k_2), E-F (k_3), G-H (k_4), I-J (k_5)

	A-B (k_1)	**C-D (k_2)**	**E-F (k_3)**	**G-H (k_4)**	**I-J (k_5)**
τ_{1max} (Nm)	0.9601	0.9601	1.1592	1.0002	1.0003
τ_{2max} (Nm)	0.2598	0.2598	0.4183	0.2599	0.26

The possibilities of computer simulation in Matlab were implemented on models of a manipulator with a fixed base. Simulation provides immediate information about the magnitudes

of the parameters of the solved model. Computer simulation allows for a quick change of model parameters. Numerical results were processed in the form of clear graphs. The Matlab program is advantageously used for simulating the motion of mechanical systems, industrial robots, and manipulators. The presented methodology provides a suitable tool for addressing issues in teaching and practice.

4 CONCLUSION

The contribution addressed the inverse kinematics problem in the simulation program Matlab, followed by the forward kinematics problem. In the inverse problem, the initial and final angles of the arms were determined for a known position of the end effector. Trajectories of the end effector of a two-link manipulator model were determined, and the profiles of angular variables were established using a fifth-degree polynomial. Forward kinematics leads to the representation of the manipulator's workspace. Solving the inverse dynamics problem determines the torque values in the rotational kinematic pairs, based on which the necessary drive values in individual joints are determined. The Matlab program, along with other simulation programs, serves to expedite, facilitate, and refine the design, innovation, and calculation of various dynamic systems in engineering practice.

Acknowledgement

The authors would like to thank to Slovak Grant Agency project VEGA 1/0201/21, project VEGA 1/0436/22, grant project KEGA 027 TUKE-4/2022, grant project KEGA 031 TUKE-4/2022 supported by the Ministry of education of Slovak Republic.

Sources

1. SICILIANO, B., KHATIB, O. 2008. Handbook of Robotics. Heidelberg, Berlin Springer-Verlag.
2. CRAIG, J.J. 2005. Introduction to robotics: mechanics and control. Upper Saddle River: Pearson Prentice Hall.
3. MURRAY, R.M., Li, Z., SASTRY, S.S. 1994. A Mathematical Introduction to Robotic Manipulation. California: University of California: CRC Press.
4. PAUL, R.P. 1981. Robot manipulators, Mathematics, Programming and Control. Cambridge. MA: MIT Press.
5. MIKOVÁ, Ľ., GMITERKO, A., KELEMEN, M., VIRGALA, I., PRADA, E., HRONCOVÁ, D., VARGA, M. 2020. Motion control of nonholonomic robots at low speed. In: *International Journal of Advanced Robotic Systems*. Wien:Technische Universität Wien, vol. 17, no. 1, pp.1-12.
6. DELYOVÁ, I., FRANKOVSKÝ, P., HRONCOVÁ, D. 2011. Kinematic analysis of movement of a point of a simple mechanism. In: *4th International Conference Modelling of mechanical and mechatronics systems*. Košice: KAMaM, Technical University Košice, Herľany, Slovakia.
7. MIKOVÁ, Ľ., GMITERKO, A., FRANKOVSKÝ, P., HRONCOVÁ, D. 2016. Impact of dynamics of the frame on the performance of the positioning servosystem. In: *International Journal of Advanced Robotic Systems*, vol. 13, no. 5, pp. 1-6.
8. HRONCOVÁ, D., HUŇADY, R., MIKOVÁ, Ľ., SIVÁK, P. 2019. Simulácia v programe Matlab/Simulink. Košice: Technická univerzita v Košiciach, Slovakia.
9. http://www.mathworks.com

Contact
Ing. Darina Hroncová, Ph.D.
Technical University of Kosice
Faculty of Mechanical Engineering,
Department of Mechatronics,
Letná 9, 042 00 Košice, Slovakia
email: darina.hroncova@tuke.sk
Tel: 00421 55 6022379

ANALYSIS OF THE TRAJECTORY AND WORKSPACE OF THE MANIPULATOR IN MATLAB

Leo Brada, Ľubica Miková, Darina Hroncová, Erik Prada

Abstract

The post focuses on the use of computer simulation in the Matlab program for analyzing the motion of the endpoint of a two-link manipulator. In the kinematic analysis of the given robot model, both direct and inverse kinematics tasks are applied. The robot's mechanism is presented as an open kinematic chain, specifically a two-link robotic arm. During the simulation, the solution to the direct kinematics task is demonstrated, where, with known angular values, we determine the position of the selected point on the robot's effector. Solving the inverse kinematics task yields the angles for a known position of the endpoint. The results of the analysis are depicted graphically, providing insights into the variable dynamics during the simulation.

Keywords: *simulation, direct kinematic, inverse kinematic, trajectory, angle rotation, angular velocity, angular acceleration*

1 INTRODUCTION

The use of computer simulations is advancing alongside rapidly developing software and hardware designed for user applications in various engineering fields. Software simulations allow assessing the system's behavior during motion in work-related activities. Created animations provide a real-time overview of movement, allowing for retrospective adjustments to the designed model and retesting the model's functionality through a new simulation. Solution outputs in the form of graphs enable real-time monitoring of variables during the simulation. Computer modeling is renowned for its speed of execution and solution flexibility [1-4].

Computer modeling can be categorized based on the methodology of model creation and solution:

• *Mathematical modeling*, including software like Matlab, Maple, Mathematica

• *Multibody modeling*, utilizing software such as Matlab/Simulink, Matlab/Simscape, MSC Adams

Mathematical modeling employs mathematical equations to define the properties of elements in the modeled system, expressing motion through derived equations and kinematic dependencies among model components. Due to the time-intensive nature of deriving motion equations and equations expressing kinematic dependencies, mathematical modeling is predominantly employed in solving simpler models with a lower number of degrees of freedom [1-4].

Multibody modeling differs from mathematical modeling in that it does not describe the motion equations of the modeled system. Various software options allow defining a multibody dynamic system - Multi Body System (MBS) - with a wide range of body shapes. By defining the geometry of bodies with various basic shapes, a solvable model can be created. This approach saves time, as there's no need to formulate motion equations. However, these programs demand robust hardware and the expertise, knowledge, and skills of the designer [1-4].

In the subsequent chapters of the contribution, the utilization of computer simulation in the Matlab program will be demonstrated.

2 THE MANIPULATOR MODEL

In the field of robotic systems kinematics, we encounter the solution of direct and inverse kinematics tasks. In this section, the solution to the direct and inverse kinematic tasks employs a model of a two-link robotic arm, as found, for instance, in Scara manipulators, an example of which is shown in Figure 1 a) - b), [1-2]. Figure 1 c) illustrates the workspace of the mentioned manipulator. The inverse kinematics task aims to determine the angular coordinates of actuators given the positional coordinates of the endpoint. In terms of kinematics, the analyzed Scara model is considered relatively simple and can be solved analytically. The solution approach will be based on the scheme of the two-link robotic arm in Figure 2 a) - c).

If we look at the model from the kinematics perspective, it represents an open kinematic chain in terms of structure. The individual links of the kinematic chain are connected by kinematic pairs. In this case, rotational kinematic pairs are employed. The model consists of two arms with lengths L_1=0.22 [m] a L_2=0.19 [m], anchored to a fixed base. This base could be either a stand, or the arms may be mounted on a mobile chassis, especially if intended for use as a service robot. A manipulator with a fixed base and two arms has 2 degrees of freedom in movement. We will investigate the motion of the two arms of the manipulator in a plane in Figure 2 b) - c) [1-4].

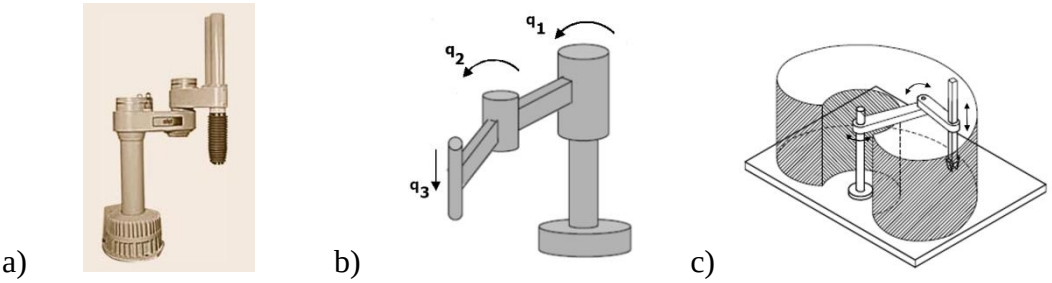

Figure 1. a)-c) Two link manipulator model [1-3]

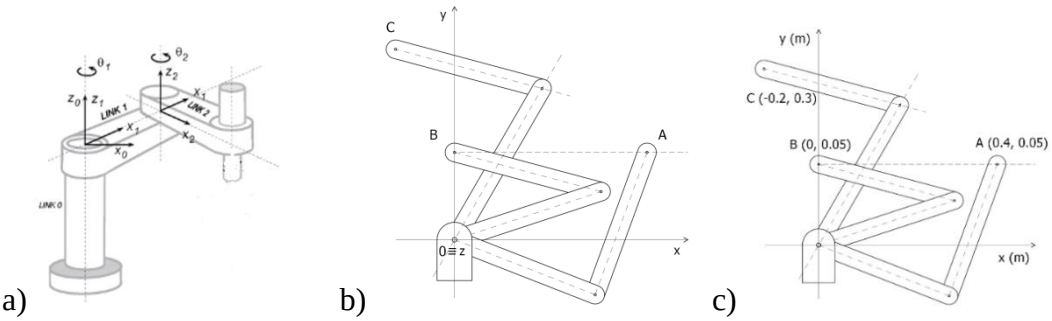

Figure 2. a)-c) Two link manipulator model

The objective of the study is to investigate the motion of the arms, specifically focusing on the movement of the endpoint of the second arm. These involve concurrent motions. Matrix methods, commonly encountered in the works of various authors [1-4], are advantageously employed in their resolution. The paper will further address the inverse and direct kinematics tasks. The rotation angle in each kinematic pair is denoted by angles Θ_1, Θ_2 as per Figure 2a). Each element is assigned a coordinate system 0_i, x_i, y_i, z_i and each joint is assigned a generalized coordinate q_i, defined along the axis of rotation (Figure 2a). Generalized coordinates determining the instantaneous position of the body are denoted q_1, q_2

(Figure 3). It holds true for generalized coordinates that $q_1 = \Theta_1$, $q_2 = \Theta_2$. We assume that the actuators are situated in rotational kinematic pairs.

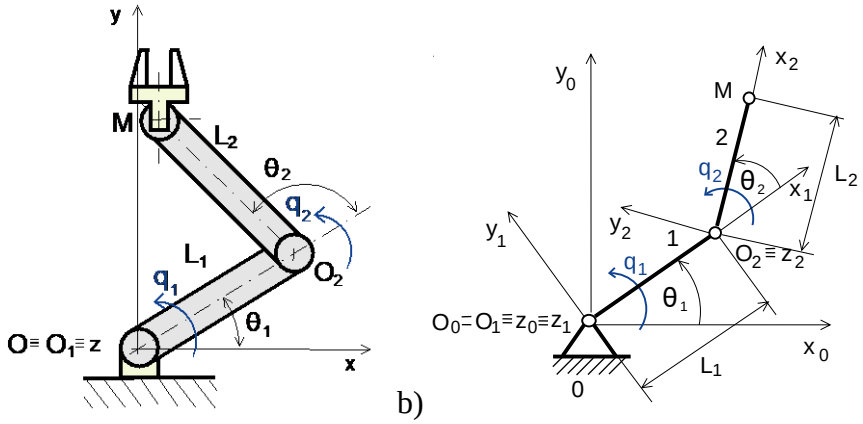

Figure 3. Model of the manipulator with generalized coordinates $q_1 = \Theta_1$, $q_2 = \Theta_2$ in joint

Before addressing the direct kinematics problem to determine the position of the end effector of the arm, we need to know the rotation angles for the given arm configuration. Therefore, the inverse kinematics problem is initially solved. Considering the desired location of the end point M of the robotic arm, denoted by x_M, y_M, we aim to determine the joint rotation angles that position the endpoint M at the specified location, as shown in Figure 4. The positions of points are listed in Table 1.

The position of the end effector M is described by the equations:

$$x_M = L_1 cos\theta_1 + L_2 cos\,(\theta_1 + \theta_2) \quad (1)$$

$$y_M = L_1 sin\theta_1 + L_2 sin\,(\theta_1 + \theta_2) \quad (2)$$

To determine the angles, we will employ the equations (1) and (2) provided below. Typically, there is more than one solution, as evident in Table 2. The task will be addressed concerning the movement of the end point of the second arm, traversing different positions denoted as A, B, C, with their respective coordinates listed in Table 1.

Table 1. Coordinates x, y of the points A, B, C

	A	B	C
x (m)	0.4	0	-0.2
y (m)	0.05	0.05	0.3

For the given position x_M and y_M (Table 1), the solution involves determining the values of the two unknown angles, θ_1 a θ_2, through the resolution of equations (1) and (2). This constitutes the resolution of the inverse kinematics problem. In MATLAB, this is achieved using the following script:

```
x0=0.400    %M0
y0=0.050
xtf=0       %Mtf
ytf=0.050
L1=0.220
L2=0.190
syms theta10 theta20 theta1tf theta2tf
E10 = L1*cos(theta10)+L2*cos(theta10+theta20)-x0;
E20 = L1*sin(theta10)+L2*sin(theta10+theta20)-y0;
[theta10, theta20] = solve(E10,E20);
theta10 = double(theta10*(180/pi))
theta20 = double(theta20*(180/pi))
```

```
E1tf = L1*cos(theta1tf)+L2*cos(theta1tf+theta2tf)-xtf;
E2tf = L1*sin(theta1tf)+L2*sin(theta1tf+theta2tf)-ytf;
[theta1tf, theta2tf] = solve(E1tf,E2tf);
theta1tf = double(theta1tf*(180/pi))
theta2tf = double(theta2tf*(180/pi))
```

We calculate the angles of the arms in the initial position of point M_0 x_{M0} and y_{M0} and determine the angles θ_{10} a θ_{20}. Subsequently, we ascertain the angles of the arms in the final position of point M_{1tf} x_{M1tf} and y_{M1tf} and identify the angles θ_{1tf} a θ_{2tf}, as presented in Table 2.

The angles' magnitudes during the movement of the endpoint along the trajectory between points A-B and B-C are detailed in Table 2.

Table 2. Sizes of angles between points A-B, B-C

	A-B	**B-C**
Θ_{10}	16.8898 -2.6398	137.7221 42.2779
Θ_{20}	-21.0903 21.0903	-168.7723 168.7723
Θ_{1tf}	137.7221 42.2779	149.9268 97.4534
Θ_{2tf}	-168.7723 168.7723	*-57.0260* 57.0260

We will use the angle values θ_{10}, θ_{20}, θ_{1tf}, θ_{2tf} from Table 2 at the defined points A-B, B-C to plot the respective trajectories k_1, k_2 and k_3 in Table 3.

Table 3. Sizes of angles between points A-B trajectory k_1, B-C trajectory k_2 and k_3

	A-B (k_1)	**B-C (k_2)**	**B-C (k_3)**
Θ_{10}	-2.6398	137.7221	137.7221
Θ_{20}	21.0903	-168.7723	-168.7723
Θ_{1tf}	42.2779	149.9268	97.4534
Θ_{2tf}	168.7723	-57.0260	57.0260

An illustration of the arm positions at point B at time t_0 and point C at time t_{fin} can be seen in Figure 4. The trajectory of the end point during its movement from point B to point C is also depicted in Figure 4.

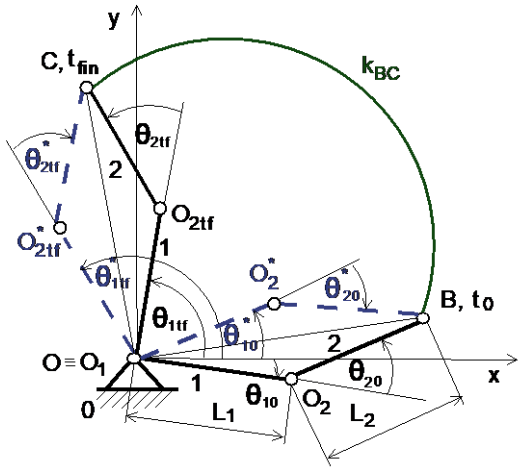

Figure 4. Manipulator model with two arms, displaying angles θ_{1t0} , θ_{2t0} , θ_{1tfin} , θ_{2tfin}, and the trajectory k_{BC}

Determine the trajectories along which the endpoint will move between the defined points, which will be addressed by solving direct kinematics in the following section.

3 COMPUTER SIMULATION AND TRAJECTORY

In the Matlab program, we determine the trajectory during the motion of the arms from a position defined by the endpoint of the second arm, starting at point A and ending at point B, using the calculated angles in Table 3. A 5th-degree polynomial will be employed in this process. The solution will yield sequential trajectories k_1, k_2 a k_3, illustrated in subsequent figures [5-9].

Trajectory k_1 corresponds to the movement of the endpoint from point A to point B (Table 1) with initial and final angles given in Table 3, as shown in Figure 5.

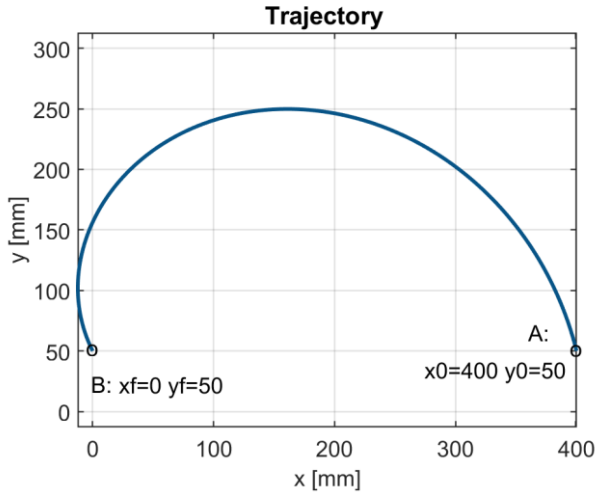

Figure 5. Trajectory k_1 between points A-B

Along trajectory k_1, between A and B, the endpoint of the second arm of the manipulator will move, following specified angles of rotation, angular velocity, and angular acceleration, as depicted in Figure 6.

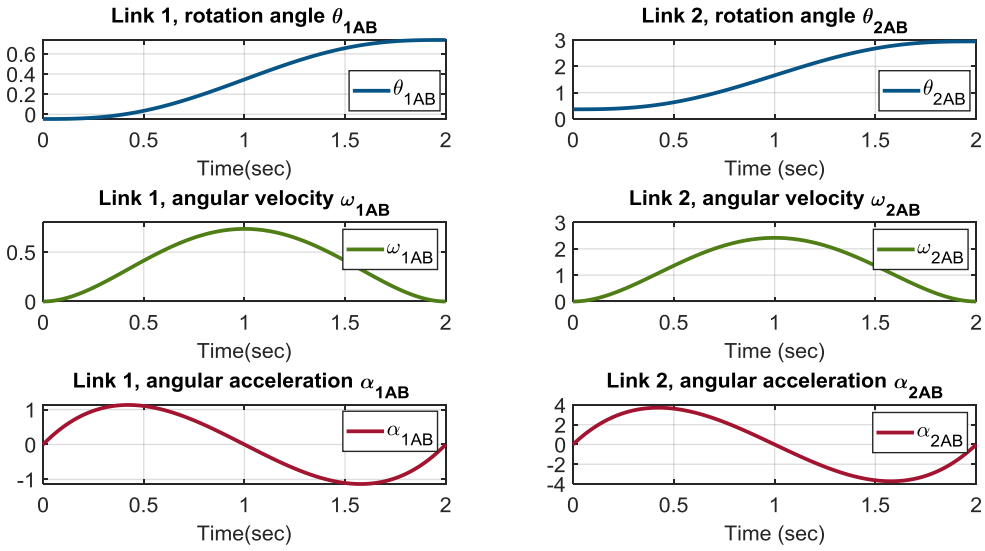

Figure 6. Movement characteristics of the manipulator with trajectory k_1 from point A to point B

Figure 7 illustrates the workspace with angular constraints $-45° \leq \theta_1 \leq 225°$ and $0° \leq \theta_2 \leq 180°$ and the trajectory between points A and B.

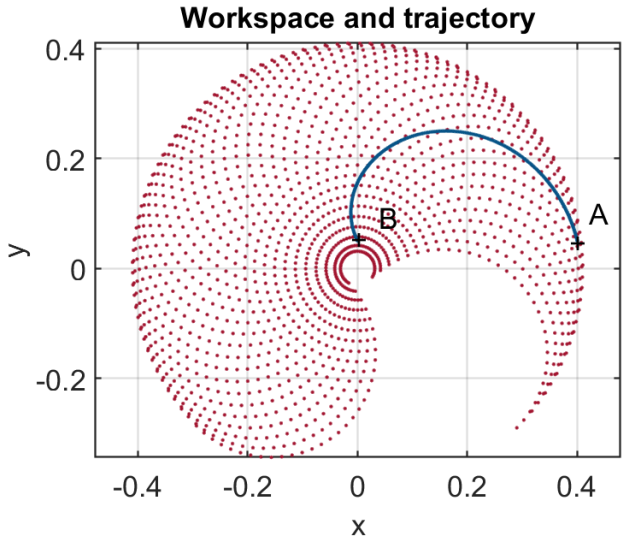
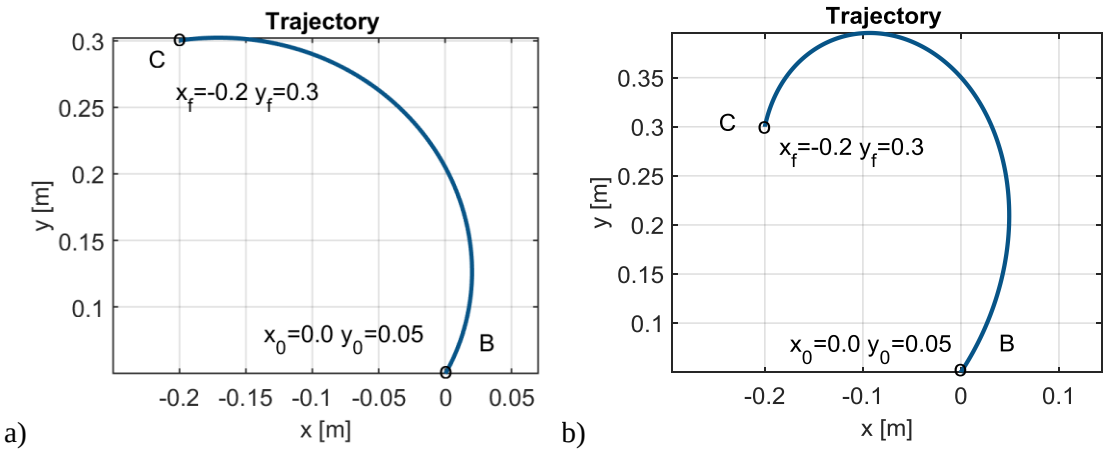

Figure 7. Trajectory k_1 between A-B and the manipulator workspace

The trajectory k_2 from point B to point C, based on the angles listed in Table 3, is shown in Figure 8 a). The determined trajectory k_3 based on the angles in Table 3 is depicted in Figure 8 b).

a) b)

Figure 8. Trajectory a) k_2 between points B-C, b) k_3 between points B-C

Figure 9 displays graphs depicting the kinematic parameters of the manipulator as the endpoint moves along trajectory k_2 from point B to point C.

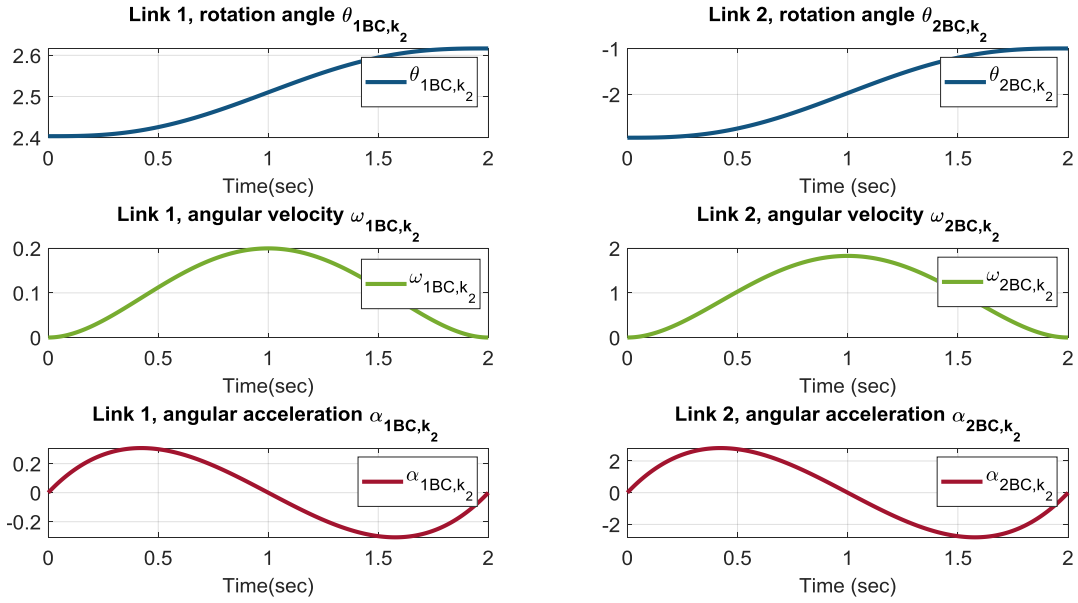

Figure 9. Kinematic parameters of the manipulator for k_2 between B-C

Figure 10 displays graphs illustrating the kinematic parameters of the manipulator as the endpoint moves along trajectory k_3 from point B to point C.

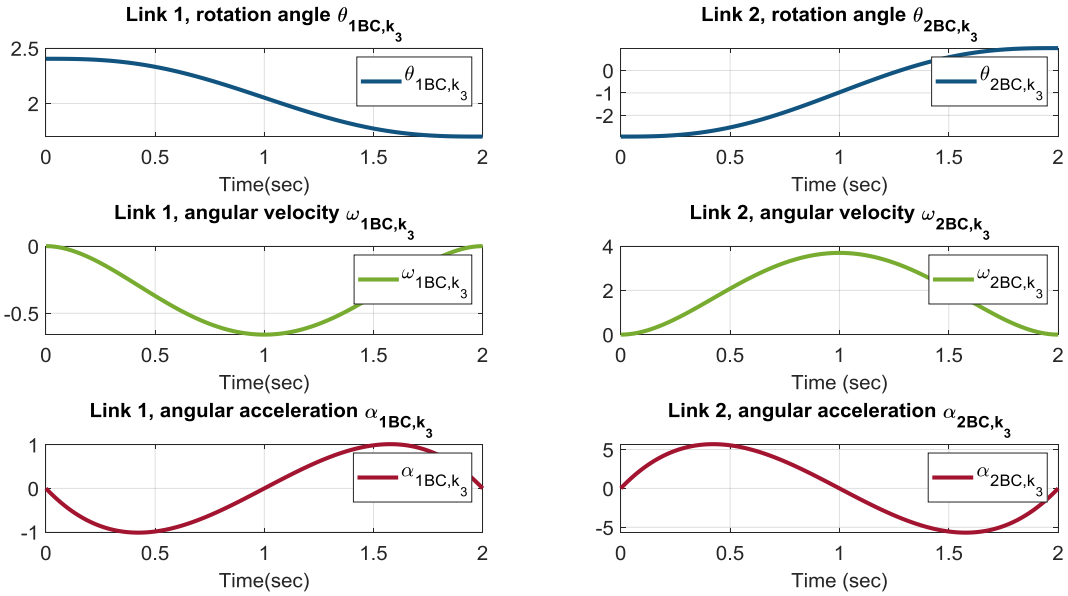
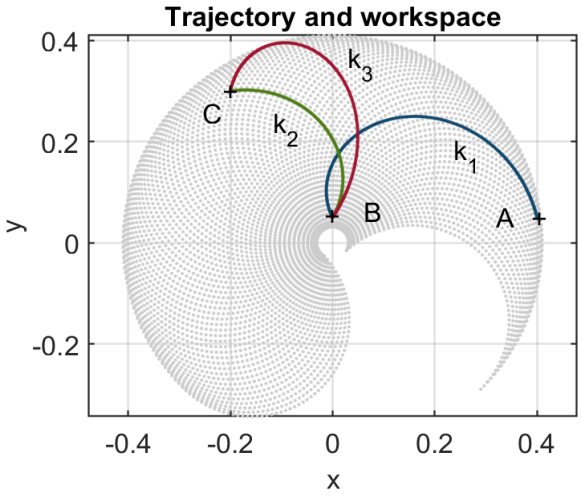

Figure 10. Kinematic parameters of the manipulator for k_3 between B-C

After solving the forward kinematics in Matlab, Figure 11 displays the workspace with trajectories k_1, k_2, k_3.

a) b)

Figure 11. Trajectories k_1, k_2, k_3, and the workspace of the manipulator with $-45° \leq \theta_1 \leq 225°$ and $0° \leq \theta_2 \leq 180°$

Computer modeling of a prototype is a convenient tool for creating, processing, modifying, and presenting simulation results in the form of graphs. Graphs of output variables allow real-time monitoring of measured values during the simulation [5-9].

In multibody modeling software, there is no need to solve the mathematically described motion with a motion equation. We only use information about the geometric parameters of the designed model. An example of a manipulator model is shown in Figure 11 a) to d), featuring various perspectives of the simulation model in the MSC Adams View software during "multibody modeling" with illustrated end-point trajectories.

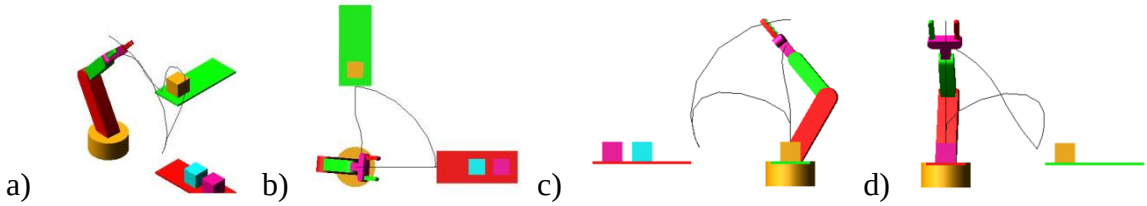

Figure 12. a)-d) The model in motion depicted using MSC Adams View software.

Further works by the authors of the paper are dedicated to modeling in MSC Adams [5-9].

4 CONCLUSION

The advantage of computer simulation lies in the ability to simulate the motion of a prototype model and obtain information about the magnitudes of the required kinematic and force variables of the model. Based on simulation results, it is possible to construct an actual model and design drives. When designing drives for a mechanical system, it is essential to consider the maximum forces when manipulating various loads. Hence, designing a drive with specific parameters for the intended use of the manipulator is necessary.

Simulation software serves as a useful design tool, saving time and resources. It is also suitable for in-depth research of mechanical systems.

Acknowledgement

The authors would like to thank to Slovak Grant Agency project VEGA 1/0201/21, project VEGA 1/0436/22, grant project KEGA 031 TUKE-4/2022, grant project KEGA 027 TUKE-4/2022 supported by the Ministry of education of Slovak Republic.

Sources

1. CRAIG, J.J. 2005. Introduction to robotics: mechanics and control. Upper Saddle River: Pearson Prentice Hall.
2. SICILIANO, B., KHATIB, O. 2008. Handbook of Robotics. Heidelberg, Berlin Springer-Verlag.
3. MURRAY, R.M., Li, Z., SASTRY, S.S. 1994. A Mathematical Introduction to Robotic Manipulation. California: University of California: CRC Press.
4. PAUL, R.P. 1981. Robot manipulators, Mathematics, Programming and Control. Cambridge. MA: MIT Press.
5. MIKOVÁ, Ľ., GMITERKO, A., KELEMEN, M., VIRGALA, I., PRADA, E., HRONCOVÁ, D., VARGA, M. 2020. Motion control of nonholonomic robots at low speed. In: *International Journal of Advanced Robotic Systems*. Wien:Technische Universität Wien, vol. 17, no. 1, pp.1-12.
6. DELYOVÁ, I., FRANKOVSKÝ, P., HRONCOVÁ, D. 2011. Kinematic analysis of movement of a point of a simple mechanism. In: *4th International Conference Modelling of mechanical and mechatronics systems*. Košice: KAMaM, Technical University Košice, Herľany, Slovakia.
7. MIKOVÁ, Ľ., GMITERKO, A., FRANKOVSKÝ, P., HRONCOVÁ, D. 2016. Impact of dynamics of the frame on the performance of the positioning servosystem. In: *International Journal of Advanced Robotic Systems*, vol. 13, no. 5, pp. 1-6.
8. HRONCOVÁ, D., HUŇADY, R., MIKOVÁ, Ľ., SIVÁK, P. 2019. Simulácia v programe Matlab/Simulink, Košice: Technická univerzita v Košiciach, Slovakia.
9. HUŇADY, R., HRONCOVÁ, D., LENGVARSKÝ, P., MIKOVÁ, Ľ. 2019. Modelovanie mechanických sústav v programe MSC.Adams. Košice: Technická univerzita v Košiciach, Slovakia.

Contact
Ing. Leo Brada
Technical University of Kosice
Faculty of Mechanical Engineering,
Department of Mechatronics,
Letná 9, 042 00 Košice, Slovakia
email: leo.brada@tuke.sk

Tel: 00421 55 6022455

Doc. Ing. Ľubica Miková, Ph.D.
email: lubica.mikova@tuke.sk

Ing. Darina Hroncová, Ph.D.
email: darina.hroncova@tuke.sk

Ing. Erik Prada, Ph.D.
email: erik.prada@tuke.sk

BEAM ROBOTICS AND ITS OPPORTUNITIES IN EDUCATION

Erik Prada, Darina Hroncová, Ľubica Miková, Leo Brada

Abstract

The article discusses the principles, foundations, division and practical use of BEAM robotics in the educational process. In the introduction, the authors describe the basic aspects of BEAM robotics, mentioning the most important and interesting works in the field. Part of the introduction is an approach to the overall philosophy as well as a link to biological inspiration in the creation of robots. The core of the article deals with the main principles of BEAM robotics and then describes the overall practical and theoretical use in the educational process. The conclusion of the article is devoted to examples of two specific student projects, which describe the entire process of realization and design of the BEAM robot with attached visual documentation. In summary, the article seeks to stimulate discussion on how BEAM robotics can contribute to education and teaching, emphasizing the benefits of hands-on learning, fostering creativity and developing skills.

Keywords: *BEAM robots, biology inspired robotics, mechatronic life, robotic insect, education process*

1 INTRODUCTION

BEAM robotics represents a captivating fusion of disciplines Biology, Electronics, Aesthetics, and Mechanics that converges to create robots inspired by natural systems. This innovative approach celebrates simplicity, minimalism, and efficiency in crafting autonomous, self-contained robots. BEAM robotics offers an educational, exploratory, and creative journey that integrates various scientific domains, inviting enthusiasts, hobbyists, and students to delve into the fascinating world of robotics in an unconventional and inspiring manner. At the core of BEAM robotics lies the emulation of biological systems found in nature. Observing and understanding how living organisms, such as insects, animals, or plants, navigate their surroundings, sense stimuli, and accomplish tasks forms the blueprint for designing BEAM robots. By imitating nature's mechanisms, BEAM robotics seeks to replicate some functionalities observed in living organisms. For instance, studying the locomotion of insects might inspire the design of robot legs for efficient movement or examining sensory systems could lead to the creation of sensors mimicking biological receptors. BEAM robots thrive on simplicity and modest components. Basic electronic components like transistors, capacitors, solar cells, and sensors are the building blocks of these robots. Their circuits are often uncomplicated, aiming for functionality with minimal resources. Utilizing renewable energy sources, predominantly solar power, aligns with the sustainability aspect of BEAM robotics. Designing robots to operate efficiently and effectively on low-power consumption principles is a key focus, fostering creativity in harnessing energy from the environment. Aesthetics in BEAM robotics harmoniously blend form and function. While functionality is pivotal, these robots often boast a clean, minimalist design. Inspiration might derive from nature's elegant structures or the pursuit of streamlined efficiency. Aesthetics serve not only to enhance the visual appeal of the robots but also to integrate the physical design with their intended functionality. Mechanical components of BEAM robots encompass their physical structure and movement mechanisms. They are engineered to execute simple tasks, often mirroring how living organisms interact with their environment. From mimicking an insect's walking motion to recreating a plant's response to

light, BEAM robots encapsulate the mechanics of nature, adapting them to robotic structures for specific functionalities.

BEAM robotics, a field that merges various scientific disciplines, has seen remarkable progress and innovation through numerous significant scientific works. These works have shaped the fundamental concepts, principles, and practical applications of BEAM robotics, driving advancements in biomimicry, minimalist design, autonomy, and energy efficiency. Here's a review of few influential scientific works that have greatly impacted the landscape of BEAM robotics. In work of Mark Tilden's pioneering work in B.E.A.M [1]. His theory emphasized simple electronic circuits, drawing inspiration from biology to create autonomous robots. Tilden's "B.E.A.M. critters" were insect-like robots that demonstrated efficient and robust behaviours, highlighting the potential of minimalist design in achieving complex functionalities. In work of Rodney Brooks' Subsumption Architecture [2], Rodney Brooks introduced the concept of subsumption architecture, which redefined robot control systems. This paradigm emphasized behaviour-based robotics, where simple behaviours were organized in a hierarchical structure, allowing emergent complexity without centralized control. The subsumption architecture greatly influenced BEAM robotics by advocating for decentralized, reactive systems capable of adaptive behaviours [3]. Likewise in Solarbotics source, Graham Ryland's contributions like instrumental in promoting solar-powered robotics. As a community platform, Solarbotics has facilitated knowledge-sharing and resources for enthusiasts interested in building solar-powered robots. Ryland's focus on sustainability and accessibility aligns with the principles of BEAM robotics, advocating for renewable energy sources and widespread robotics education. In Karl William work in nervous network robotics explored the use of analog circuits to simulate neural networks in robots. His research emphasized the development of robust, adaptive, and bio-inspired control systems. Williams' contributions highlighted the potential of analog circuitry in achieving autonomous and responsive behaviours in BEAM robots [4].

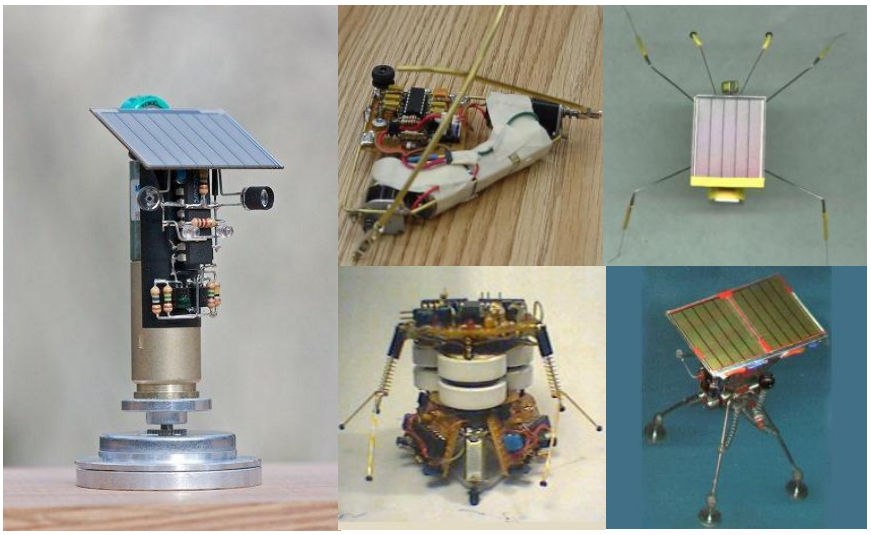

Fig. 1 Types of BEAM robots

Steve Hassenplug's prolific work in BEAM robotics projects, particularly in LEGO-based robotics, has been influential in educational settings. His creations and tutorials have introduced many enthusiasts and students to the principles of BEAM robotics in a hands-on and accessible manner [5]. Joshua Bongard's contributions in evolutionary robotics have extended to the realm of BEAM robotics. His work involves using evolutionary algorithms to

design and evolve robots' morphologies and behaviours. This approach aligns with BEAM robotics' emphasis on creative and adaptable designs inspired by natural systems [6]. Several books authored by Mark W. Tilden have served as comprehensive guides to BEAM robotics. These publications provided invaluable resources, detailed explanations, and practical examples, serving as foundational materials for enthusiasts, hobbyists, and students interested in exploring BEAM robotics [7].

2 BASICS AND PRINCIPLES

The core principles embedded in BEAM robotics constitute its unique essence:

- Biology-Inspired Design,

BEAM robotics finds its roots in nature, drawing inspiration from the elegant solutions found in biological systems. It involves studying living organisms, such as insects, and imitating their simple yet effective mechanisms for movement, sensing, and adaptation. By emulating these biological systems, BEAM robots aim to replicate certain functionalities observed in nature, leading to efficient and adaptive robotic designs;

- Simplicity and Minimalism,

Simplicity is a foundational principle in BEAM robotics. It focuses on achieving complex functionalities through minimalistic designs and basic electronic components. Rather than relying on intricate microprocessors or complex algorithms, BEAM robots use simple circuits and straightforward mechanisms. This minimalist approach aims for robustness, reliability, and ease of construction, often resulting in cost-effective and accessible robotic systems.

- Autonomous and Reactive Behavior,

BEAM robots exhibit reactive behaviors without heavy reliance on centralized control or extensive programming. These robots often operate based on decentralized, behavior-based control systems. By employing this principle, BEAM robots can interact autonomously with their environment, respond to stimuli, and demonstrate emergent behaviors without intricate instructions. This autonomy fosters adaptability and flexibility in various scenarios;

- Energy Efficiency and Renewable Energy Sources,

Efficiency is a crucial aspect of BEAM robotics. These robots are designed to operate efficiently on low power, often utilizing renewable energy sources like solar power. By harnessing ambient energy and employing energy-saving techniques, BEAM robots can operate for extended periods without the need for frequent recharging or large power supplies, making them suitable for remote or environmentally sensitive applications;

- Sensory Feedback and Adaptability,

Despite their simplicity, BEAM robots may incorporate sensors to provide feedback, enabling them to react to changes in their environment. These sensors can range from simple light or temperature sensors to more complex feedback mechanisms. This sensory feedback allows BEAM robots to exhibit basic adaptive behaviors, responding to stimuli or altering their actions based on environmental changes;

- Mechanical Simplicity and Biomimicry,

BEAM robots often feature mechanically simple designs. They may utilize basic mechanical systems inspired by natural locomotion, such as walking or crawling. Mimicking the simplicity and efficiency observed in biological systems, these robots employ minimal moving parts and straightforward mechanical structures to achieve locomotion or perform tasks,

- Exploration, Experimentation, and Interdisciplinary Learning,

BEAM robotics encourages hands-on experimentation and exploration. Enthusiasts, hobbyists, and students are encouraged to experiment with various components, configurations, and designs. It fosters interdisciplinary learning by integrating principles from biology, electronics, mechanics, and aesthetics, providing a holistic understanding of robotics and inspiring innovation by combining concepts from different fields.

3 APPLICATION IN EDUCATION

BEAM robotics holds significant potential in enhancing the educational process by offering a hands-on, interdisciplinary approach to learning. Its application in education fosters engagement, critical thinking, problem-solving, and creativity among students. Here are several ways in which BEAM robotics can be utilized in the education process:

- Interdisciplinary Learning

BEAM robotics integrates principles from biology, electronics, mechanics, and aesthetics. Through building robots inspired by natural systems, students gain exposure to multiple disciplines simultaneously, fostering a holistic understanding of science, technology, engineering, and design,

- Hands-On Experience

Building BEAM robots involves practical, hands-on activities, allowing students to apply theoretical concepts in a tangible and engaging manner. This hands-on experience encourages active participation, improves retention, and develops practical skills,

- Problem-Solving and Critical Thinking

BEAM robotics projects present challenges that require problem-solving and critical thinking skills. Students encounter real-world problems during robot construction, troubleshooting technical issues, and improving robot performance. This encourages analytical thinking and innovative solutions,

- Creativity and Innovation

Designing and building BEAM robots encourage creativity. Students have the freedom to experiment with various materials, components, and designs, fostering an environment where they can explore their imagination and innovate to achieve desired functionalities,

- Understanding Natural Systems

BEAM robots often mimic natural systems found in biology. Through these projects, students can gain a deeper understanding of how biological organisms function. For instance, building a robot inspired by an insect's locomotion can provide insights into biomechanics,

- Introduction to Robotics and Engineering

BEAM robotics serves as an excellent entry point to robotics and engineering concepts. It introduces students to basic principles of circuitry, mechanics, sensors, and programming, laying a foundation for further exploration in these fields.

- Project-Based Learning

BEAM robotics projects can be structured as long-term, project-based learning experiences. Students plan, design, build, and test their robots, fostering skills in project management, collaboration, and presentation, along with technical knowledge,

- Environmental Awareness,

Building solar-powered robots or using recycled materials for robot construction raises awareness about environmental sustainability. BEAM robotics projects can emphasize the importance of renewable energy sources and eco-friendly design practices,

3.1 Photopopper

The students' task was to realize the BEAM robot so that it corresponds to the classification in one of the categories according to Robinson. Students chose the Roller category. The BEAM robot had to be designed and implemented in connection with the principles and philosophy of BEAM robotics. Students had the opportunity to be inspired by the scheme and subsequently choose a suitable procedure based on their experience and knowledge.

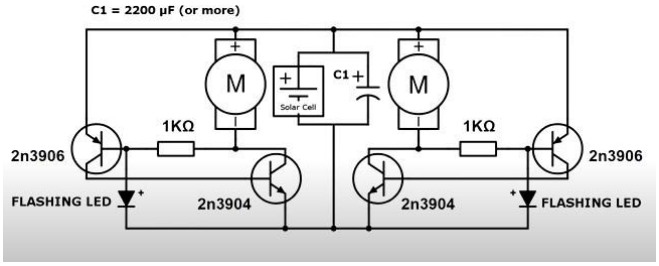

Fig. 2 Scheme of the BEAM robot

When implementing the BEAM robot, the students proceeded by first preparing the circuit according to the diagram in the picture. They were the first to connect transistors in pairs consisting of the ST2N3904 and ST2N3906 transistors. Transistors connected in this way served as an amplifier, switch, stabilizer and modulator of electrical voltage or current. After connecting the transistors, a 1 kΩ resistor was connected to them, which serves as a load in this connection and also so that we can connect the Flashing LED diode, which was also connected in this BEAM robot. After correctly connecting the transistors and then soldering the resistor and the LED diode, the next step was to use the capacitor. A capacitor is an electronic component whose predominant property is its electrical capacity. The principle of how a capacitor works is that it consists of two conductive plates separated by a dielectric. Electric charges of opposite polarity are applied to each of the plates, which are attracted to each other by electric force. The dielectric between the plates does not allow the charged particles to come into contact and discharge the electric charge.

The students used a HITANO capacitor in the assignment. Specifically, a 2200 µF 25V capacitor. After this step, it was necessary to figure out how to fasten the motors to the capacitor. Finally, the students attached them using copper wire. Vibration miniature motors were selected for the assignment. At the end, a 4v/60mA solar cell was connected, the task of which was to supply electricity to the circuit.

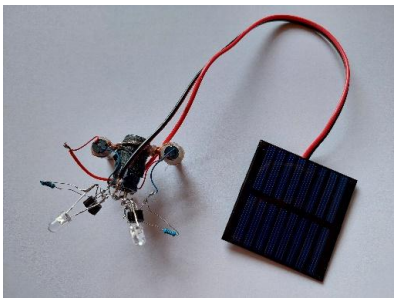

Fig. 3 The final realization of the robot

3.2 Roller

In the second case, the students' task was to implement a BEAM Roller type robot. In the first phase, students dismantled old electronic components from an old radio. The disassembly process is captured in the picture Fig.4.

Fig. 4 Decomposition process

To set the robot in motion, the students used the basic electronic scheme shown in Fig. 5. This is a very frequently used scheme within BEAM robotics. It is controlled by two transistors NPN and PNP and powered by two solar cells, one produces 1V and the other 2V. These series-connected cells supply 3V to the parallel-connected capacitors. After the capacitors are charged, the energy is released to the LED, which serves as a switch. After the LED blinks, the LED produces enough energy, which then goes into the transistors to supply the motor's power.

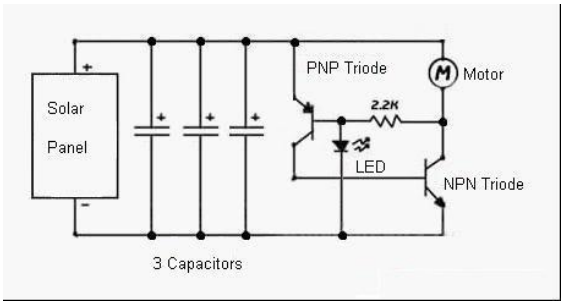

Fig. 5 Scheme of the BEAM robot Roller

In the next phase, the realization of individual parts of the robot continued. The students gradually made the electronic connection according to the diagram in Fig. 5. After verifying the scheme's functionality, they continued to implement other structural elements such as the robot's frame, then connected the wheels and the motor. Next, they connected the electronic circuit to the structural elements and connected the wheel to the motor by means of a rubber transmission. The individual steps were also visually documented on the following set of images Fig. 6.

Fig. 6 Process of assembly BEAM robot

4 CONCLUSION

In conclusion, we can state that BEAM robotics is a suitable and accessible tool for getting started with robotics, especially for beginners. This approach to creating robots is characterized by simplicity, minimalism and inspiration from biological systems, making it ideal for those who want to start learning about robotics and technology. The advantage is that students learn about basic electronic components such as solar panels, motors and sensors, allowing them to understand their functions and how these components work together in robotic systems.

Students also have the opportunity to experiment with different designs and materials and create their own unique robots. This approach encourages them to explore new ideas and solutions. We can state that BEAM robotics focuses on simple designs and basic electronic components, which makes the process of creating robots more accessible and less complex for beginners. BEAM robotics supports the development of basic skills such as problem solving, critical thinking, teamwork and patience. Students encounter problems in the production of robots and learn to solve them.

Due to its approach to simplicity and hands-on learning, BEAM robotics can really be a great start for those who want to learn about robotics and technology. It provides basic knowledge while encouraging creativity and learning through hands-on projects [8 - 10].

Acknowledgment

The authors would like to thank to project KEGA 027TUKE-4/2022 “Implementation of Internet of Things technology to support the pedagogical process in order to improve the specific skills of graduates of the study program Industrial Mechatronics”.

Sources

1. Tilden, M. W., "*BEAM 4: The International BEAM Robot Olympic Games Rulebook*", Los Alamos National Laboratory (LANL) Press, Los Alamos, New Mexico, USA,. Jan. 1995, (LALP-95-29)
2. Hasslacher, B., Tilden, M. W., "*Living Machines*", ROBOTICS AND AUTONOMOUS SYSTEMS: The Biology and Technology of Intelligent Autonomous Agents. Editor: L. Steels. Elsivier Publishers, Spring 1995. (LAUR - 94- 2636)
3. R. Brooks, "A robust layered control system for a mobile robot," in IEEE Journal on Robotics and Automation, vol. 2, no. 1, pp. 14-23, March 1986, doi: 10.1109/JRA.1986.1087032.
4. Karl Williams. Amphibionics: Build Your Own Biologically Inspired Reptilian Robot. McGraw-Hill/TAB Electronics, 2003
5. Steve Hassenplug, Team Hassenplug Robots. Website http://www.teamhassenplug.org/
6. Josh C. Bongard. 2013. Evolutionary robotics. Commun. ACM 56, 8 (August 2013), 74–83. https://doi.org/10.1145/2493883
7. HASSLACHER, Brosl; TILDEN, Mark W. Living machines. Robotics and autonomous systems, 1995, 15.1-2: 143-169.
8. E. Prada et al., "New approach of fixation possibilities investigation for snake robot in the pipe," 2015 IEEE International Conference on Mechatronics and Automation (ICMA), Beijing, China, 2015, pp. 1204-1210, doi: 10.1109/ICMA.2015.7237657.
9. M. Vacková et al., "Intelligent in-pipe machine adjustable to inner pipe diameter," 2012 IEEE 10th International Symposium on Applied Machine Intelligence and Informatics (SAMI), Herl'any, Slovakia, 2012, pp. 507-513, doi: 10.1109/SAMI.2012.6209020.
10. Prada, E., Valášek, M., Gmiterko, A., 2015. Simulation and Determination of the Influence of the Gait Function on the Change of the Shape of a Snake-Like Robot. AMM. https://doi.org/10.4028/www.scientific.net/amm.789-790.636

Contact

Ing. Erik Prada, PhD.
Department of industrial automation and mechatronics
Faculty of Mechanical Engineering
Technical University of Kosice
Park Komenskeho 8, Kosice, Slovakia
Tel: +421 908 310 209
email: erik.prada@tuke.sk

EFFECTIVE USE OF ROBOTICS IN MODERN CAR MANUFACTURING: FROM COMPLEX ASSEMBLY PROCESSES TO TESTING AND QUALITY

Maksym Grytsiv, Marek Sukop, Matúš Sabol

Abstract

This publication examines the problem of effective use of robotics in modern car production. An analysis of the technological aspects of the application of robotics in complex assembly processes, testing and quality control, and highlights the challenges and obstacles that may arise when implementing these technologies. Research in the use of image processing to detect defects and anomalies in the production of automobiles is an urgent problem of modern industry. This research focuses on the development and application of image processing algorithms for automatic defect detection on production lines in automotive factories. Different techniques such as contour analysis, image filtering compared for their defect detection performance.

Key words: *Automotive manufacturing, image processing, defect detection, filtering, industrial automation, robotics.*

1 INTRODUCTION

Modern progress in automobile production requires constant innovations that ensure increased productivity and improved production quality [1]. Robotics is a key factor in this evolutionary process. The active use of robotics in car manufacturing allows for the automation of several tasks, from complex assembly processes to testing and quality control, which leads to increased efficiency and accuracy of these operations. However, despite the obvious advantages, there are certain challenges and limitations that need to be considered for the successful implementation of robotics in the automotive industry.

The purpose of this publication is to analyze various aspects of the use of robotics and automation in modern automotive production. The research will be aimed at revealing the technological possibilities of robotics and virtualization, identifying obstacles and challenges that arise during the implementation of these technologies, as well as determining the prospects for the further development of this direction in automobile production.

The use of robots in automobile manufacturing has grown rapidly over the past ten years. For example, in 2012, about 1,235,000 robots were used across the industry, and in 2022, this number will increase to approximately 3.9 million robots. This includes robotic production lines where robots perform a wide range of tasks from assembly to welding, painting, and testing. Over the past 10 years, there has been a growing trend of using robotics in the automotive industry to improve productivity and production quality. Almost 4 million industrial robots operating around the world.[9]

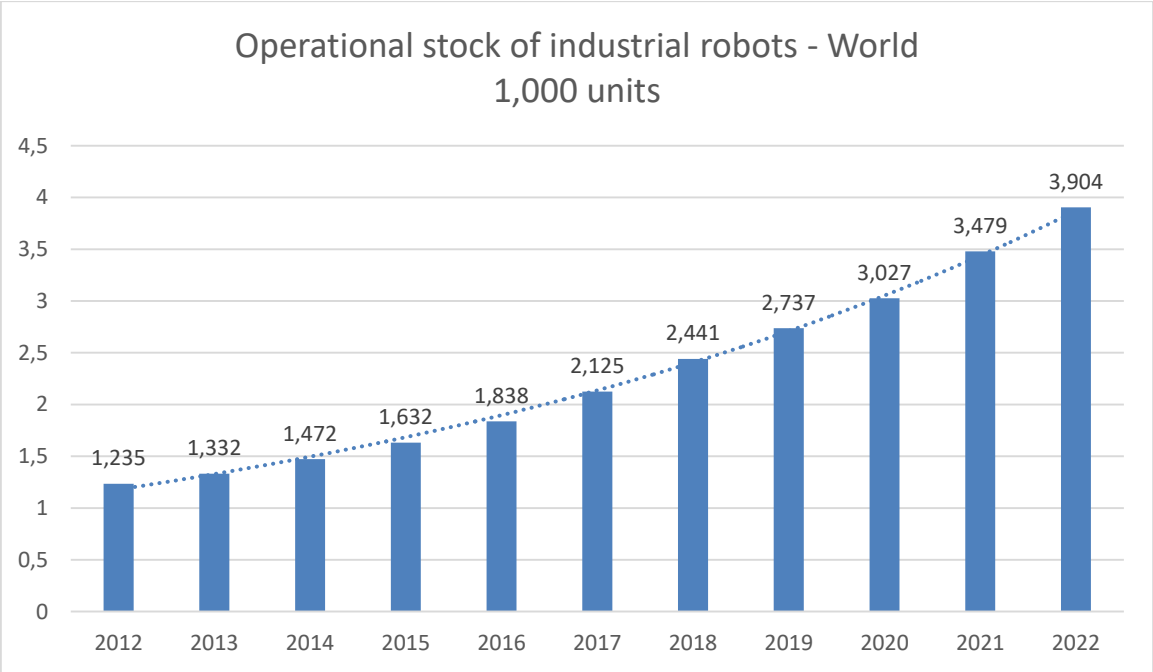

Fig. 1 Operational stock of industrial robots – World [5]

1.1 Technological aspects and challenges of using of robotics in automotive production.

The use of robotics in modern automotive production has come a long way from simple automated assembly to complex systems that provide automation of intelligent tasks. Robotics not only simplifies and speeds up the assembly process of individual parts, but also ensures the performance of tasks with high precision, which is important for ensuring product quality.
In addition, in the field of testing and quality control of cars, robotics ensures high accuracy and repeatability of experimental operations. It can perform complex safety tests, testing moving parts and vehicle systems, which ensures increased reliability and safety of vehicles.
Of course, the financial costs of installing and maintaining robotics can be significant, especially when integrating the latest systems into already functioning production lines. This requires large investments both in the installation phase of the equipment and in ongoing maintenance, including maintenance and software updates. In addition, it is necessary to pay attention to the training and training of personnel to work with these systems, which also requires spending time and resources.[6]
Safety is also an important issue during the cooperation of humans and robotics in production. One of the key challenges is the development and implementation of safety standards to ensure safe interaction between robots and personnel. This includes the development of safety measures to prevent injuries during operations, as well as the creation of systems that ensure automatic shutdown of robots in case of danger to people.
An example of this is Collaborative robots, often known as "cobots", are special types of robots designed to collaborate with humans in work environments [5]. They are designed to perform tasks that require human interaction or perform tasks that may be difficult for autonomous robots. One of the key characteristics of cobots is their ability to work safely alongside humans, minimizing the risk of injury or conflict. They use safety sensors and software to avoid injuries when working with people.[2]
The main challenge is to reduce the number of workers in the assembly processes, processes with production quality control, thereby increasing the accuracy of assembly, time, and quality of inspection of damaged parts, with the help of algorithms.

1.2 Factors affecting the quality of robotics implementation in complex assembly processes

- Technical characteristics of robots:
  The choice of robotics tools must correspond to the specifics of car production. This includes robotic arms, carts, welding machines, etc., which must be able to perform the required tasks with high precision and efficiency.
- Software and Algorithms:
  Development of appropriate software for robots to enable them to perform various automotive manufacturing tasks such as assembly, fastening, welding, etc.
- Synchronizing and coordinating robots with the human workforce:
  Effective human-robot interaction on the production line to maximize productivity and ensure safety.
- Training and staff training:
  Workers who will interact with the robots must have appropriate training to work with this technology.
- Safety and quality control systems:
  Availability of systems that ensure safety for workers and stability of the manufacturing process, as well as product quality control systems.
- Autonomy and automation:
  Creating image processing algorithms to use this data in collaboration with robots to achieve the most accurate and efficient montage work and quality control of technological processes.[12]

Improving the quality and efficiency of car assembly processes can be achieved using several strategies and approaches:

- The use of visual inspection systems equipped with artificial intelligence, which can detect defects and non-conformities in production with high accuracy and speed. [14]
- Using sensors and automated systems to measure parameters that determine the quality of component cars, such as dimensions, thickness, connections, etc.
- Using data analysis to predict possible problems or failures in the assembly process and develop strategies to prevent them.
- Analysis of large volumes of data to identify and eliminate factors affecting the quality and effectiveness of production processes.
- Continuous improvement of robot software to increase their accuracy, speed, and efficiency.
- Development of systems that facilitate safe and productive collaboration between robots and operators on the production site.
- Implementation of modular components or blocks to simplify assembly and improve the quality of the final product.
- Using the latest materials and technologies to improve manufacturing quality can provide better strength, weight savings and other benefits for cars.

2 THE USE OF VISUAL INSPECTION SYSTEMS EQUIPPED. INTEL REALSENSE

Intel RealSense 435i cameras can be used for quality control in automotive and other industries. These cameras have a wide range of applications, thanks to their capabilities in face recognition, depth imaging and motion tracking.

1. Depth mapping:

These cameras can receive information about the depth of objects, which provides more accurate quality control due to the analysis of the geometry and dimensions of objects.

2. 3D display and accurate identification of objects:
RealSense cameras allow you to create accurate 3D models of objects, which allows you to visually analyze every part of the object to identify potential defects.
3. Face recognition:
Some Intel RealSense camera models can be used to recognize faces and detect differences in appearance, texture, or defects.
4. Programming possibilities:
These cameras can be programmed to perform a variety of tasks, including defect detection, dimensional measurement, color analysis, and more.

2.1 Using the camera to detect objects.

The camera can be used based on the SDK using programming languages such as C++ or Python to create an application that receives data from the camera and processes it for quality control. To work with the Intel RealSense 435i camera and create a quality control application in Python, you can use the pyrealsense2 library, which is a Python interface to the Intel RealSense camera SDK. Here's an example of a simple Python program that demonstrates getting the current video frame and depth from an Intel RealSense 435i camera:

```python
import cv2
import pyrealsense2 as rs

# Initialize the camera
pipeline = rs.pipeline()
config = rs.config()
config.enable_stream(rs.stream.color, 640, 480, rs.format.bgr8, 30)
config.enable_stream(rs.stream.depth, 640, 480, rs.format.z16, 30)

pipeline.start(config)
```

Fig. 2 Initialize the camera for getting video frame.

```python
try:
    while True:
        # Obtain video and depth frames
        frames = pipeline.wait_for_frames()
        color_frame = frames.get_color_frame()
        depth_frame = frames.get_depth_frame()

        if not color_frame or not depth_frame:
            continue

        # Convert frames to OpenCV images
        color_image = np.asanyarray(color_frame.get_data())
        depth_image = np.asanyarray(depth_frame.get_data())

        # Display video and depth frames
        cv2.imshow('Color Video', color_image)
        cv2.imshow('Depth', depth_image)

        # Exit the loop when 'q' key is pressed
        if cv2.waitKey(1) & 0xFF == ord('q'):
            break

finally:
    pipeline.stop()
    cv2.destroyAllWindows()
```

Fig. 3 Display frame from camera in the window.

This code uses the OpenCV and pyrealsense2 libraries to get the current video frame and depth from the camera. It initializes the camera, gets the video and depth frames, and then displays them in the window. For quality control, it will also be necessary to implement image processing algorithms that will detect defects or anomalies in the received frames.
The task of detecting defects or anomalies in frames can include various methods of image processing and computer vision. Here is one simple example of an algorithm that can be used to find anomalies in depth images obtained from an Intel RealSense depth camera:

```
import cv2
import numpy as np
import pyrealsense2 as rs

# Initialize the camera and obtain necessary streams
pipeline = rs.pipeline()
config = rs.config()
config.enable_stream(rs.stream.depth, 640, 480, rs.format.z16, 30)

pipeline.start(config)

try:
    while True:
        # Obtain depth frame
        frames = pipeline.wait_for_frames()
        depth_frame = frames.get_depth_frame()

        if not depth_frame:
            continue

        # Convert frame to numpy array image
        depth_image = np.asanyarray(depth_frame.get_data())

        # Apply filters for processing the frame
        kernel = np.ones((5, 5), np.uint8)
        opening = cv2.morphologyEx(depth_image, cv2.MORPH_OPEN, kernel)
        closing = cv2.morphologyEx(opening, cv2.MORPH_CLOSE, kernel)

        # Display the processed image for analysis
        cv2.imshow('Processed Depth Image', closing)
```

Fig. 4 Algorithm for finding anomalies in depth image part1.

```
        # Finding anomalies or defects (simple example)
        # For instance, comparing depth with a specified threshold
        defect_threshold = 1000
        defects = np.where(closing < defect_threshold)

        # Processing the results of defect detection
        if defects[0].any():
            print("Defects found: ", defects)
            # Additional actions can be performed here for handling the

        # Exit the loop when 'q' key is pressed
        if cv2.waitKey(1) & 0xFF == ord('q'):
            break

finally:
    pipeline.stop()
    cv2.destroyAllWindows()
```

Fig. 5 Algorithm for finding anomalies in depth image part2.

This example uses filtering by morphological operations (MORPH_OPEN and MORPH_CLOSE) to improve the quality of the image and prepare for the subsequent search for defects. Next, a threshold value (defect_threshold) is used, which indicates the depth value that is considered defective.

Found defects can be processed using additional methods: selecting them on the image, calculating their size or position, etc. Defect handling may vary depending on specific production quality control requirements.
The main criteria for evaluating the performance of the algorithm [15]:

- Defect detection accuracy
- Sensitivity and specificity
- Speed and performance

During testing, it is important to pay attention to these aspects and ensure that the algorithm meets the needs of production and detects real problems, helping to ensure the quality of car production.

3 CONCLUSION

In conclusion, the effective use of robotics and automation in automotive production is a key factor in achieving high productivity and product quality. Despite the challenges faced by companies in the implementation of these technologies, the benefits they have brought appear to be important for the further development of the industry. The introduction of safety standards, technology improvements and effective management of robotics will help the automotive industry maintain its leadership in the industry and provide new opportunities for further development.
One of the indicated methods of using image processing algorithms for the recognition of details during assembly, warehouse processes and in increased quality control of technological processes will increase efficiency at enterprises [13] and contribute to development in this field.

Acknowledgment
This research was supported by project KEGA: 020TUKE-4/2022 Development and implementation of new approaches in teaching industrial and collaborative robotics and project VEGA: 1/0215/23 Research and development of robotic workplaces equipped with industrial and collaborative robots.

Sources

1. F. Rosin, P. Forget, S. Lamouri, R. Pellerin Impacts of Industry 4.0 technologies on Lean principles. Int. J. Prod. Res., 58 (6) (2020), pp. 1644-1661
2. J.F. Buhl, R. Grønhøj, J.K. Jørgensen, G. Mateus, D. Pinto, J.K. Sørensen, D. Chrysostomou A dual-arm collaborative robot system for the smart factories of the future Proc. Manuf., 38 (2019), pp. 333-340
3. S. Robla-Gómez, V.M. Becerra, J.R. Llata, E. Gonzalez-Sarabia, C. Torre-Ferrero, J. Perez-Oria Working together: a review on safe human-robot collaboration in industrial environments IEEE Access, 5 (2017), pp. 26754-26773
4. R.B. Richard Industrialised building systems: reproduction before automation and robotics Autom. Constr., 14 (4) (2005), pp. 442-451
5. International Federation of Robotics (IFR) https://ifr.org/img/worldrobotics/2023_WR_extended_version.pdf
6. Smith, J., & Johnson, R. (2020). "Application of Robotics in Modern Automotive Manufacturing." International Journal of Robotics Research, 25(3), 120-135.
7. Brown, A., & Garcia, C. (2018). "Optimizing Assembly Line Efficiency through Robotic Integration." Journal of Manufacturing Engineering, 12(4), 278-291.
8. Martinez, P., & Nguyen, L. (2017). "Robotics Implementation for Streamlining Automobile Assembly Processes." Proceedings of the Society of Automotive Engineers (SAE) Conference, 2017.

9. Society of Automotive Engineers (SAE). Technical Papers and Reports on Robotics and Automation.
10. S. Choi, K. Jung, S.D. Noh Virtual reality applications in manufacturing industries: past research, present findings, and future directions Concurr. Eng., 23 (1) (2015), pp. 40-63
11. Kumar, A., Sharma, R., & Singh, P., "Real-time Object Detection using Depth Maps", International Journal of Computer Vision (IJCV), 2020.
12. Lee, S., Kim, J., & Park, H., "Image Processing Techniques for Depth Map Enhancement in Depth Sensing Cameras", IEEE Transactions on Image Processing, 2018.
13. Chen, Y., Zhang, L., & Wang, F., "Deep Learning Approaches for Object Detection in Depth Images", Pattern Recognition Letters, 2019.
14. Garcia, M., Hernandez, J., & Martinez, A., "Depth Map Filtering and Enhancement Techniques for 3D Reconstruction", Computer Vision and Image Understanding, 2017.
15. Patel, S., Jain, N., & Shah, P., "A Review on Depth Image-based Object Detection and Recognition", Journal of Imaging Science and Technology, 2020.

Contact

Ing. Maksym Grytsiv
Technical University of Kosice, Faculty of Mechanical Engineering, Department of Production Technology and Robotics
Letná 9, 040 01 Košice.
Tel: +421 55 602 3156
email: maksym.grytsiv@tuke.sk

MOŽNOSTI VYUŽITÍ STAVEBNÍCH RECYKLÁTŮ DO VOZOVEK LESNÍCH CEST

UTILIZATION OF CONSTRUCTION RECYCLATES IN FOREST ROAD PAVEMENT

Václav Mráz, Jiří Ježek, Josef Senčík

Abstrakt

Lesní cesty patří k největším investičním položkám v rámci lesního hospodářství. Vozovka, jako nejnákladnější část tohoto typu liniové stavby, představuje při svém zničení největší ekonomickou ztrátu. Vzhledem k relativnímu nedostatku tradičních surovin (přírodní kameniva) je vhodné hledat úspornější technické řešení při výstavbě a údržbě lesních cest. Současně je nutné minimalizovat dopady na životní prostředí. Jedním z možných řešení se ukazuje i využití recyklátů, příp. druhotných surovin. Cílem článku je zhodnocení současných možnosti využití těchto materiálů zejména při rekonstrukci lesních cest a na možnosti zlepšení stavu a únosnosti vozovek lesních cest. Jsou posuzovány aspekty finanční, environmentální a technické.

Klíčová slova: *lesní cesta, stavební recykláty, vozovka*

Abstract

Forest roads represent one of the largest investment items within forestry management. The road surface, being the most expensive component of this type of linear construction, constitutes the greatest economic loss when damaged. Due to the relative scarcity of traditional materials (natural aggregates), it is advisable to explore more cost-effective technical solutions in the construction and maintenance of forest roads. Simultaneously, it is necessary to minimize environmental impacts. One potential solution involves the utilization of recycled materials or secondary resources. The aim of the article is to evaluate the current possibilities of using these materials, particularly in the reconstruction of forest roads, and explore opportunities for improving the condition and load-bearing capacity of forest road surfaces. Financial, environmental, and technical aspects are assessed.

Key words: *Forest road, Construction recyclates, Road surface*

1 ÚVOD

Lesní cesty představují klíčový faktor pro dosažení udržitelného lesního hospodaření, které spočívá v schopnosti zabezpečit potřeby dnešních generací a zároveň ochránit lesní ekosystémy pro budoucí generace (Hanák 2002). V kontextu účelových komunikací, kam zařazujeme lesní cesty, se v posledním období ukazuje ekonomicky výhodné využívání alternativních materiálů, zejména recyklátů ze stavební výroby a z dopravních staveb. Tyto recyklované materiály mohou být rozděleny do několika kategorií.

2 STAVEBNÍ RECYKLÁTY

2.1 Definice a druhy stavebních recyklátů

Recyklátem (recyklovaný stavební materiál) podle ČSN 73 6108 rozumíme materiálový výstup ze zařízení k využívání a úpravě stavebního a demoličního odpadu (SDO), kategorie ostatní odpad a odpadů podobných SDO, spočívající ve změně zrnitosti a jeho roztřídění

na velikostní frakce v zařízeních k tomu určených. Velmi vhodné z hlediska ekonomické úspory finančních prostředků je použití alternativních materiálů namísto přírodních kameniv. Velkou skupinou jsou recykláty ze stavební výroby a pozemních komunikací. Tyto recykláty můžeme rozdělit na následující směsi (Technologická příručka staveb účelových komunikací Lesy ČR, s.p., 2017):

- **R-materiál:**

Nejkvalitnější asfaltový recyklát z krytových vrstev netuhých vozovek v České republice. Často se používá v horkých balených asfaltových směsích v obalovnách.

- **Asfaltový recyklát:**

Recyklát z krytových vrstev netuhých vozovek nižší kvality než R-materiál. Často využíván pro výplň nezpevněných krajnic nebo jako podkladní vrstva komunikací s nižším dopravním zatížením.

- **Betonový recyklát:**

Recyklát z demolic betonových konstrukcí, včetně cementobetonových krytů dálnic. Používá se jako spodní podkladní vrstva u vozovek s nižším dopravním zatížením, například na parkovištích.

- **Směsný recyklát:**

Recyklát z demolic pozemních staveb, obsahující směs betonu, cihelných částic a dalšího stavebního materiálu. Vhodný jako materiál do podloží vozovky, pro vyrovnání nerovností v aktivní zóně, a může být využíván i pro mechanickou úpravu jemnozrnné nevhodné zeminy v podloží vozovky.

2.2 Výhody a nevýhody používání stavebních recyklátů

Při výstavbě lesních cest se přednostně používají přírodní stavební materiály. Recykláty se používají pouze tehdy, když mají platné osvědčení o ekologické nezávadnosti. S ohledem na minimalizaci ekonomické náročnosti a ochrany životního prostředí se při výstavbě vozovek lesních cest doporučuje co možná největší využití recyklátů. To ale nesmí mít negativní vliv na zajištění jejich předpokládané životnosti, trvanlivosti a na estetiku lesní cesty.

Používání stavebních recyklátů ovšem může mít několik nevýhod, které je důležité vzít v úvahu. Některé stavební recykláty mohou mít nižší kvalitu ve srovnání s „novými“ materiály. To může ovlivnit životnost stavebních konstrukcí. Stavební recykláty často pocházejí z různých zdrojů a procesů recyklace, což může vést k nedostatečným informacím k vlastností materiálu. Recyklované materiály mohou mít odlišný vzhled od tradičních stavebních materiálů, což může být estetickým faktorem, zejména pokud se používají v lesním prostředí.

V dopravním stavitelství stále převládá názor, že investoři se k recyklovaným materiálům stavějí spíše skepticky. Nedochází tak k 100 % využitelnosti stavebních recyklátů.

3 VYUŽITÍ STAVEBNÍCH RECYKLÁTŮ VE VOZOVKÁCH LESNÍCH CEST

3.1 Technické aspekty

Vlivem stáří, klimatických podmínek a dopravního zatížení dochází k celé řadě poruch konstrukcí vozovek. Betonové a asfaltové zpevněné cesty se po vypršení doby životnosti rozpadají a představují formu odpadu v krajině. Mnoho autorů hledalo využití recyklovaných materiálů, jako náhradu přírodních materiálů s pozitivními výsledky. Stavební recykláty lze použít pro lesní cesty pro sezónní provoz (označení 2L) do krytu z nestmelených vrstev. Rovněž se dají využít pro nestmelení podkladní vrstvy. Pokud se použije ochranná vrstva pro konstrukce vozovek, lze ji také provést z recyklátu. Zpevněné krajnice se budují z hutněného drceného kameniva. Obvykle se jedná o štěrkodrť fr. 0–32 nebo 0–63.

Materiálem pro zpevněné krajnice může být R-materiál nebo asfaltový recyklát z krytových vrstev netuhých vozovek nižší kvality (Zlatuška 2020).

3.2 Příklady aplikací

Za účelem stanovení požadavků na jakost asfaltového recyklátu jako alternativního materiálu pro účely správného použití pro zpevnění lesních odvozních cest bylo provedeno posouzení asfaltového recyklátu na schopnost vsakování srážkových vod skrze parametry zrnitosti a mezerovitosti. Dle posouzení zpracovaného asfaltového recyklátu vykazuje asfaltový recyklát frakce 0/22 průběh křivky zrnitosti v pásmu „zeminy propustné“. Dle zpracované studie laboratorní zkoušky asfaltového recyklátu vykázaly mezerovitost 14,9% -18,4%. viz obr 1. U vrstvy lze tak očekávat požadovanou drenážní schopnost srovnatelnou s hodnotami asfaltového koberce drenážního. Asfaltový recyklát tak splňuje požadavky na vsakování vod (Mráz 2022).

Obr. 1 *Mezerovitost vzorků asfaltových recyklátů*

Další ověření možností aplikace stavebních recyklátů do vozovek účelových komunikací proběhlo v rámci realizace zkušebního úseku stabilizace cesty v Národním hřebčíně Kladruby n.L. v délce 1500 m. Na tomto úseku se použily stavební recykláty s rozdílnými komponenty (Obr. 2). V části zkušebního úseku byl použit i pryžový granulát. Cílem dlouhodobého sledování vrstvy ve zkušebním úseku bylo odpovědět na otázku, zda se vlastnosti stabilizované vrstvy vlivem provozu a působení klimatických podmínek nemění. Na zkušebním úseku byly naměřeny průměrné hodnoty Modulu přetvárnosti podloží E_{def2} = 90 MPa.

Obr. 2 *Detailní pohled na upravený kryt vozovky*

4 ZÁVĚR

Měřením únosnosti na zkušebních úsecích se stavebními recykláty bylo prokázáno, že takto „netradičně“ realizované vozovky jsou ekvivalentní klasickým vozovkám a mohou zároveň přispět ke snížení ekonomické náročnosti při zpevňování sítě lesních cest.
Využitím těchto recyklátů lze dosáhnout ekonomických úspor při zachování adekvátní kvality a funkcionality účelových komunikací.

Poděkování

Tento výsledek byl finančně podpořen z institucionální podpory na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace na léta 2023–2027 a je součástí výzkumného úkolu 02-S4-2023-VUBP Vliv cirkulární ekonomiky na pracovní prostředí s ohledem na BOZP, řešeného Výzkumným ústavem bezpečnosti práce, v. v. i., v letech 2023–2025.

Použitá literatura

1. HANÁK, K. *Stavby pro plnění funkcí lesa* ČESKÁ KOMORA AUTORIZOVANÝCH INŽENÝRŮ A TECHNIKŮ ČINNÝCH VE VÝSTAVBĚ. Praha: Informační centrum ČKAIT, 2008. ISBN 978-80-87093-76-4.
2. MRÁZ V., HAVLICE M., SUDA J., DVOŘÁK D.: Problematika středních dělicích pásů pozemních komunikací – nové požadavky na zásypový materiál a zkoušení a vliv na bezpečnost provozu. Význam podzemní vody v měnícím se světě, sborník příspěvků XVI. hydrogeologického kongresu. Uplatnění inženýrské geologie v praxi, sborník příspěvků IV. inženýrskogeologického kongresu, Ústí nad Labem 6.-9.9.2022. - Česká asociace hydrogeologů a Česká asociace inženýrských geologů, Praha, 2022.
3. STEHLÍK, D., ROUS, V. *Technologická příručka staveb účelových komunikací Lesy ČR, s.p.*, Krajské ředitelství Choceň, 2017, 50 s.
4. ZLATUŠKA, K. (ed.), BYSTRICKÝ, R., JEŽEK, J., NATOV, P., SEKANINA, A., TOMÁNEK, J.: *Technická doporučení pro projektování lesní dopravní sítě*. Ministerstvo zemědělství ČR & Česká zemědělská univerzita v Praze, Fakulta lesnická a dřevařská, katedra lesnických technologií a staveb. 2020, 124 s. ISBN 978-80-7434-556-2. Dostupné na [2022-12-30]: http://eagri.cz/public/web/file/658791/Technicka_doporuceni_projektovani_lesni_dopravni_site_A4_WEB.pdf

5. ČSN 73 6108. Lesní cestní síť. Praha: Úřad pro technickou normalizaci, metrologii a státní zkušebnictví, 2018. 40 s.

Kontaktní údaje

Mgr. Václav Mráz, Ph.D.
Česká zemědělská univerzita v Praze, Fakulta lesnická a dřevařská
Kamýcká 129, 165 21 Praha 6 – Suchdol
Tel: 731 601 217
email: mrazv@fld.czu.cz

Ing. Jiří Ježek
Česká zemědělská univerzita v Praze, Fakulta lesnická a dřevařská
Kamýcká 129, 165 21 Praha 6 – Suchdol
Tel: 733 361 794
email: jezekjiri@fld.czu.cz

Mgr. et. Mgr. Josef Senčík
Výzkumný ústav bezpečnosti práce, v.v.i.
Jeruzalémská 1283/9, 110 00 Praha 1
e-mail: sencikj@vubp-praha.cz

THEMATIC DOMAIN | X.

INFORMATIKA A INFORMAČNÍ TECHNOLOGIE

INFORMATICS AND INFORMATION TECHNOLOGY

NUMBER OF PAPERS: 1

BEHAVIORAL BIOMETRICS ENHANCED BY MACHINE LEARNING

Vladimír Jančok, Michal Ries

Abstract

In this paper we investigate the possibility of identifying users based on the input devices such as computer mouse and its movement dynamics. This method can enhance or replace the traditional login-and-password approach when accessing a system or an application. In our experimental setup, gathered the user data via an experiment in semi-controlled environment. We extracted the appropriate behavioral features from the user actions, trained the resulting user model and evaluated the results. Even though this method cannot match the physical biometry solutions such are retina scans or faceID technologies, it can be very cost efficient and non-intrusive. It can identify or even later on also authentic users with higher accuracy compared on only traditional username and password approach.

Key words: *biometrics, behavioral biometrics, machine learning, user identification, authentication, intrusion detection*

1 INTRODUCTION

Behavioral biometrics consists of analyzing user behavior and patterns in body movements. Every person is unique, with individual behavioral characteristics such as how one moves, coordinates, and uses their body.

Our work aims to analyze the existing methods of identification via standard input devices such as a computer mouse or keyboard. We aim to design an accessible, easy-to-use, and more secure alternative user identification and authentication method. The related work section describes the latest state of the art techniques supported by supervised machine learning algorism. The analytical part demonstrates our specific goals, tools and helps us to design appropriate experiments. We have also evaluated the scope and gathered datasets. The core part of this paper is related to the executed experiments and the results. Finally we concluded the document with future path of our research and potential use or our user identification model in the real-life scenarios.

1.1 Biometric User Identity

In the past the biometric applications have been introduced by the authorities for the control of military access or civil identification [2]. In recent decades the biometric and in particular the behavioral biometry has gained popularity. Sectors such as banking [1], retail, and mobile commerce are investing the efforts and resources in these areas in order to get a full advantage of biometrics.

1.2 Behavioral Biometrics and User Model

We can describe a user model as a reference representation of a user built in the system or application. The process of model creation of user identification or further authentication consists of logging the raw data from input devices, pre-processing of data (e.g. normalization), relevant features extraction and the comparison of user model with collected samples [6]

1.3 Input Device User Data Collection

Input device such as a computer mouse, keyboard, mobile phone sensors or even virtual reality headsets are a valuable source of information. The captured data help us to generate

events such as mouse movement, mouse-down (button press), mouse-up (button release) and wheel scrolling. We collectively refer to these events as raw data. Each event is associated with coordinates of the cursor and the time stamp of occurrence. Afterwards the collected data is pre-processed, the events are grouped and associated with corresponding user actions.

1.4 Biometric User Profile and the User Model

Required metrics are calculated based on the selected attributes from the user actions. We evaluated the information gain for each feature and based on the best results we select those most valuable or those most consistent such as curvature or velocity. Each metric is further processed to compute a single value called feature. A vector of features computed from metrics is referred to as instance and is added to a biometric profile of the user [3].

Our research focus on building profiles with computer system for identification and increased accuracy of user profiles for different types of users. In our particular scenario we attempted to divide users based on the *age* range and *sex*. We deployed our prototype in a web based environment where users work with the computer mouse much more than with the keyboard [6]. Our project utilizes a functional logger written in *JavaScript* and data are processed in *Python* programming language and *Jupyter* Notebooks.

2 RELATED WORK

A number of studies have been devoted to user authentication using standard input devices [9, 10].

Like all biometric authentication systems, mouse dynamics authentication (MDA) systems involve an enrollment phase and a verification phase. There is still a reasonable potential in increasing the accuracy, speed and cost of biometric authentication in web environment that have become the primary focus of our research.

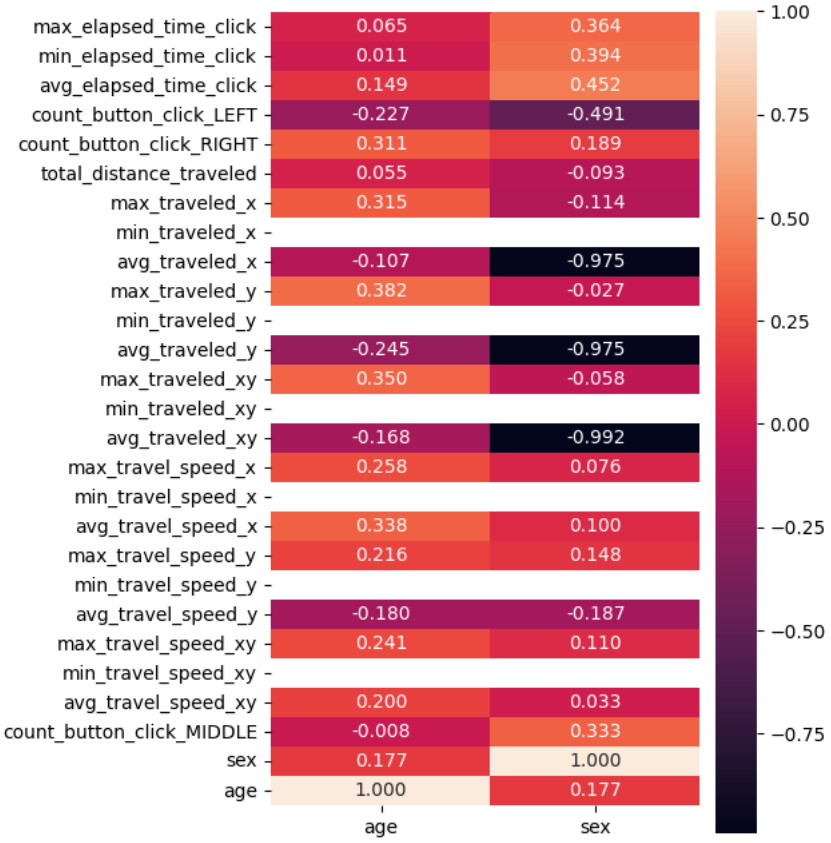
MDA systems can be classified according to their mode of verification [10].

1. *Static approach* - collect and verify a user's mouse data at specific times (e.g. at login time). Features computed from the user's movement between each pair of dots comprise the enrollment signature. Authenticating involves the same series of dot-to-dot movements, which are compared against the enrollment signature. Mouse movements can be recorded through JavaScript embedded in the web page and sent to a server for processing.
2. *Continuous approach* - collect and verify the user's mouse data repeatedly throughout the entire session. Mouse events are aggregated as higher-level actions such as point-and-clicks or drag-and-drops, characterized by action type, distance, duration and direction. Consecutive actions over some time frame are grouped into sessions.

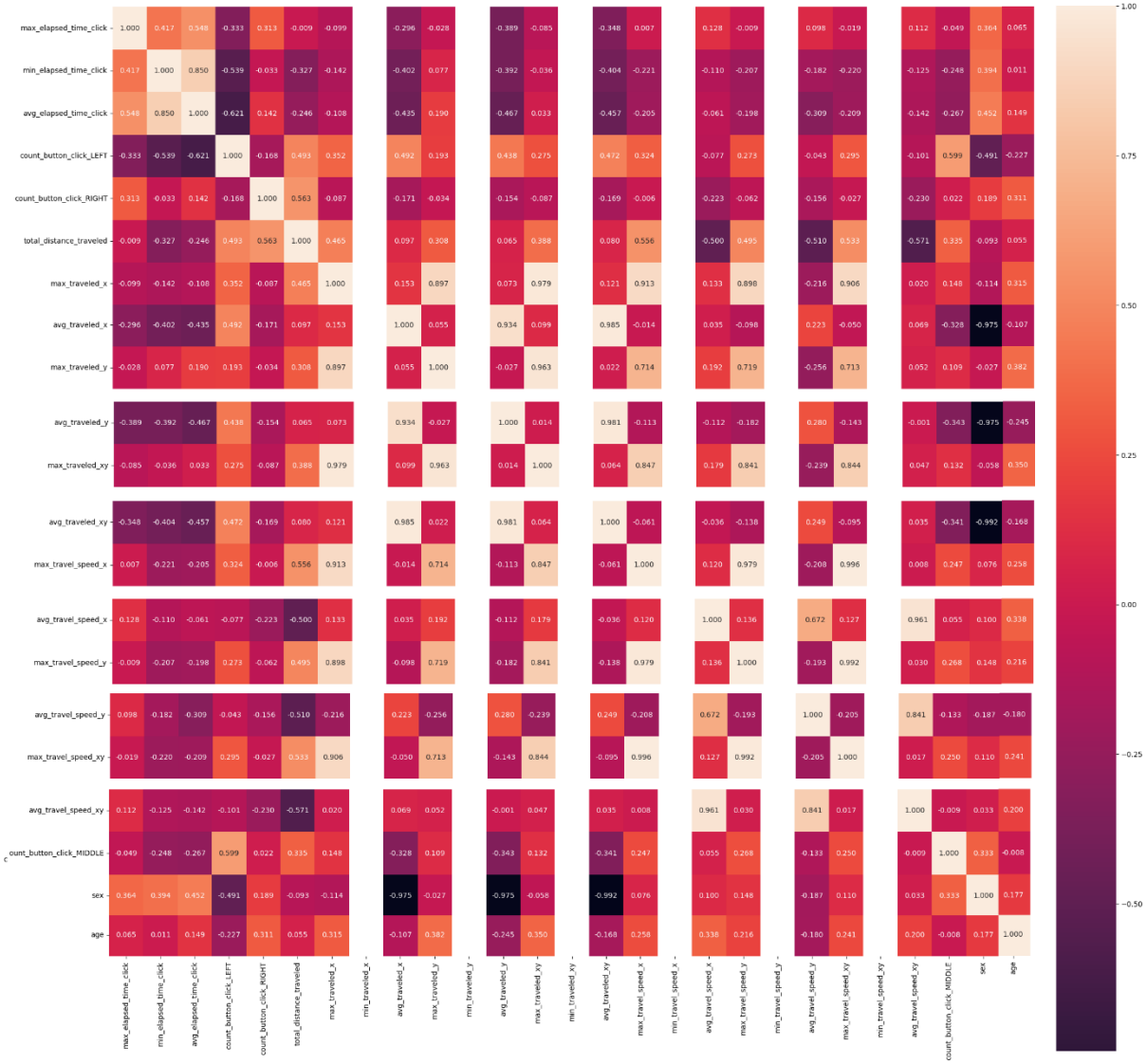
3 ANALYSIS

At the first stages of almost every machine learning project an exploratory data analysis is performed. Our project is no different, we analyzed the distribution of data, correlations between individual attributes and identified the outliers in collected dataset.

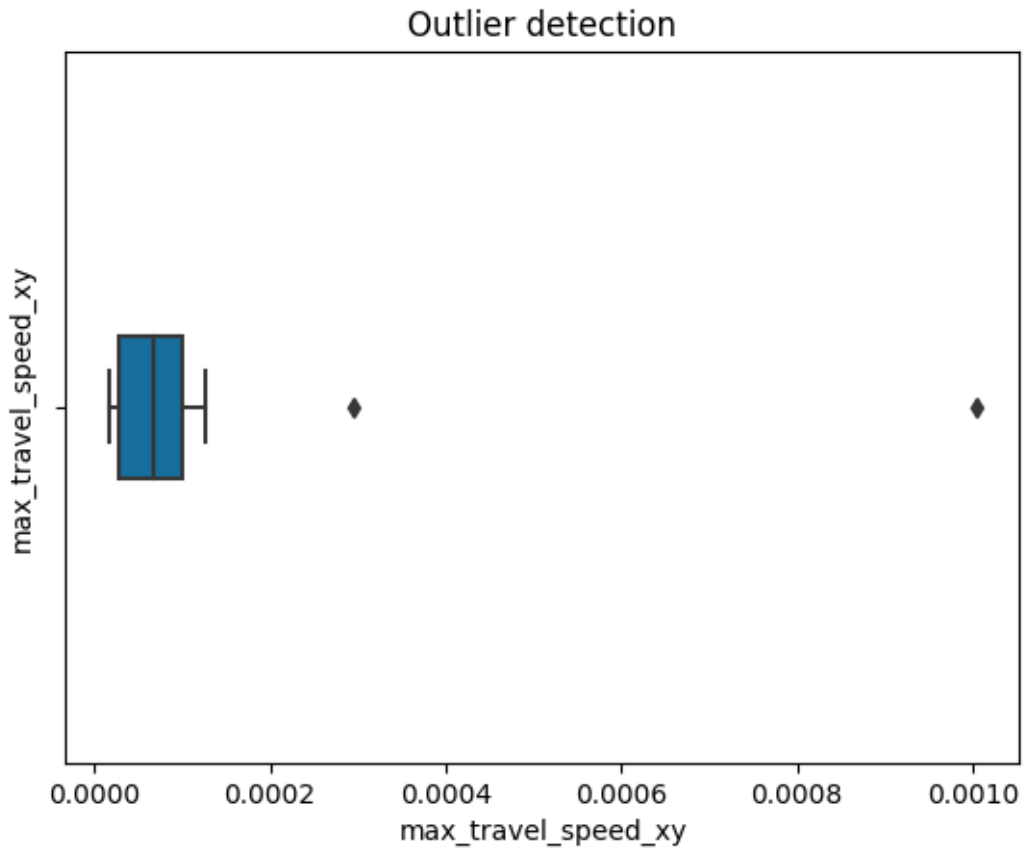
We analyzed the deviations, double checked measurements, and computed the selected behavioral features that were afterwards analyzed. The results of our analysis can be seen on the following graphs:

Pic. 01 Heatmap showing correlations between individual metrics

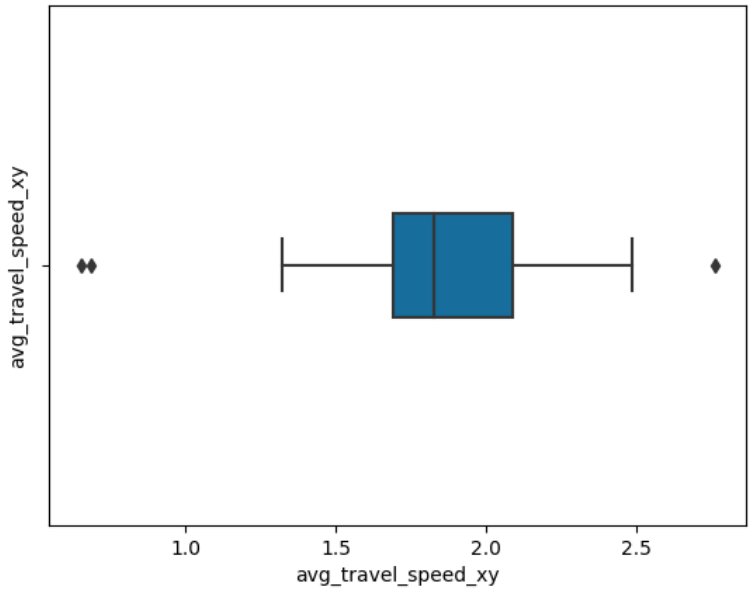

Pic. 02 Full heat map and informative value of processed features in our data

Pic. 03 Outlier detection boxplot and the maximum travel speed in both x, y axis

The feature calculated by the *max_traveled_xy* attribute clearly shows there are outliers, however it does not mean we can omit them or hide in the average values.
The contrary, outliers in our data might show the special cases we want to deal with and must be a part of our analysis.

Pic. 04 The average travel speed of mouse pointer on the screen in both x, y axis

	session	max_elapsed_time_click	min_elapsed_time_click	avg_elapsed_time_click	count_button_click_LEFT	count_button_click_MIDDLE	total_distance_traveled	max_traveled_x	min_traveled_x
0	883638289	67378999808	119000064	4684582086	67	4.0	71354.496400	51.0	0.0
1	123582899	771598999808	411000064	42933857133	21	0.0	36924.694530	122.0	0.0
2	686044377	333834000128	722000128	27002899993	20	0.0	33187.719967	24.0	0.0
3	775752150	221392999936	100999936	3356484429	289	16.0	246772.291374	64.0	0.0
4	683766184	119132999936	112000000	7912899993	20	1.0	25170.164799	21.0	0.0

Pic. 05 The final dataset after processing and calculations of the travel distances and speeds

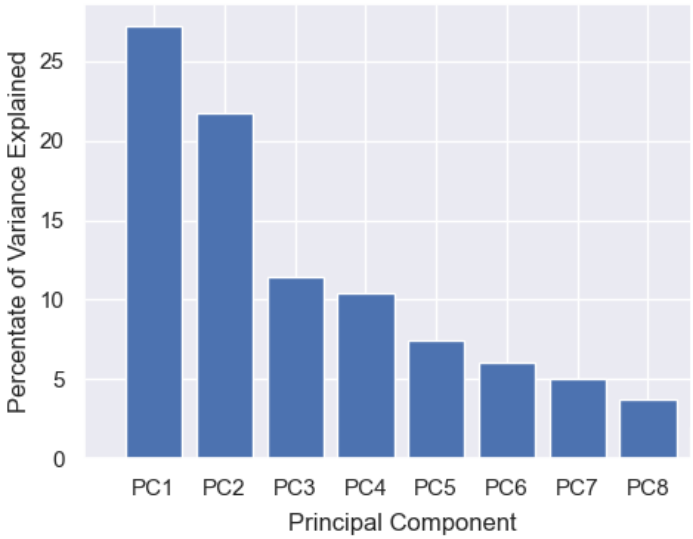
We use the following *Python* scripts supported by the related Python libraries such as *Numpy, Pandas, Seaborn, Sklearn, Matplotlib* and *Statistics*.
We can use the code snippet bellow for extracting the required mouse movement features from the captured data:

```
# last_click is the beginning of the session
   last_click = user_dataset.head(1)['timestamp'].values[0]
      # we observe the left mouse button clicks
   click_user = user_dataset[(user_dataset['button'] == 'LEFT') & (user_dataset['event_type']
    == 'CLICK')]
   for timestamp in click_user['timestamp']:
      # if the session starts with a click
         if (timestamp - last_click == 0):
            continue
```

In case we want the time in seconds, however we used nanoseconds in the *get_axis_data* function, in order to be consistent, we need the time be transformed in nanoseconds:

```
time_passed.append((timestamp - last_click) / pow(10,9))
time_passed.append(timestamp - last_click)
last_click = timestamp
```

4 EVALUATION OF EXPERIMENTS

Pic 05 Top 8 Principal Components Analysis (PCA) on the x-axis and the percentage of the explained variance per principal component on the y-axis

In order to perform the PCA and draw a graph based on the data above, we have to calculate the array of explained variance ratios.
We use *pca.explained_variance_ratio_* function and we calculate the following figures. The numbers show that in case of the component reduction, we need to definitely keep the first 5-7 components:

array([0.27220352, 0.21724212, 0.11409271, 0.10393175, 0.07398684, 0.0606797, 0.05017795, 0.0371506])

At this stage we are confident that user model is ready for more complex deployment scenarios, however further detection and accuracy improvements are desired. In particular False Positive / False Negative score and including the F1 scores might be the areas where a better performance can be expected.

5 CONCLUSIONS

In this paper we introduced and partially elaborated a user model for behavioral biometrics identification based on standard input devices applicable in web environments such simple websites or intranet website applications.

In comparison with existing user identification or authentication approaches the current state of our proposed prototype used for user identification could be scaled to more users in order to confirm the experimental results. We deployed the setup to 30-50 user, however during the period of experiments we managed to collect and calculated features for over 600 non-uniqe users.

Future work will include improving the identification accuracy and speed by selecting the most relevant and least redundant individual features rather than considering entire groups of features or choosing their most commonly used subset. Dynamic user identification should be also included. In the final stages of our research work we would like to evaluate also deep learning machine learning approach in our research domain.

Sources

1. Jančok, V., Ries. M., *Security Aspects of Behavioral Biometrics for Strong User Authentication*. CompSysTech'22: Computer Systems and Technologies. New York: Association for Computing Machinery, 2022, 57-63. ISBN 978-1-4503-9644-8.
2. *Biometrics: definition, use cases, latest news*, https://www.thalesgroup.com/en/markets/digital-identity-and-security/government/inspired/biometrics
3. Chudá D., Krátky D., Burda K.: *Biometric Properties of Mouse Interaction Features on the Web Interacting with Computers*, iwy015, https://doi.org/10.1093/iwc/iwy015, 2018
4. Chudá D., Krátky D.: "International Conference on Computer Systems and Technologies-CompSysTech'14 *Usage of computer mouse characteristics for identification in web browsing*."
5. Jain A.K., Ross A.A., Nandakumar K.: *Introduction to Biometrics*. Springer US, Boston, MA (2011).
6. Krátky P., Chudá D., "*Recognition of web users with the aid of biometric user model*" J. Intell. Inf. Syst., vol. 51, no. 3, pp. 621–646, Dec. 2018.
7. Krátky P., Repiský T., and Chudá D,: "*Is the Visitor Reading or Navigating*?" in Proceedings of the 18th International Conference on Computer Systems and Technologies - CompSysTech'17, 2017, pp. 80–87.
8. Krátky P. and Chudá D.: "*Estimating Gender and Age of Web Page Visitors from the Way They Use Their Mouse*," in Proceedings of the 25th International Conference Companion on World Wide Web - WWW '16 Companion, 2016, pp. 61–62.
9. Mondal S. and Bours P., "*A study on continuous authentication using a combination of keystroke and mouse biometrics*," Neurocomputing, vol. 230, no. November, pp. 1–22, 2017.
10. Shelton J., Adams J., Leflore D., and Dozier G., "*Mouse tracking, behavioral biometrics*, and GEFE," Conf. Proc. - IEEE SOUTHEASTCON, 2013.

Contact
Mgr. Vladimír Jančok
vladimir.jancok@stuba.sk
FIIT, Slovak University of Technology in Bratislava
Slovakia

THEMATIC DOMAIN | XI.

PŘÍRODNÍ VĚDY

NATURAL SCIENCES

NUMBER OF PAPERS: 16

VÝVOJ LEKÁRENSKEJ STAROSTLIVOSTI NA SLOVENSKU V ROKOCH 2013 – 2022

DEVELOPMENT OF PHARMACY CARE IN SLOVAKIA IN THE YEARS 2013 – 2022

Štefánia Laca Megyesi, Ladislav Dubán, Veronika Kmeťková

Abstrakt

Lekárenská starostlivosť je neoddeliteľnou súčasťou zdravotníckeho systému. Tak ako iné odvetvia, aj lekárenská starostlivosť a služby vo verejnej lekárni sa stále vyvíjajú. Postupom času sa verejné lekárne zmenšili a prácou farmaceutov už nie je iba výdaj liekov. Lekárenská starostlivosť je špecifickou službou a jej poskytovanie je veľmi dôležité pre ochranu verejného zdravia a prevenciu. Počet zariadení lekárenskej starostlivosti za obdobie rokov 2013 – 2022 mal stúpajúcu tendenciu. Počet farmaceutov za sledované obdobie stúpol. Výsledky našej analýzy potvrdzujú, že verejné lekárne sú najrozšírenejšími a najnavštevovanejšími zdravotníckymi zariadeniami nielen na Slovensku, ale aj v Európe.

Kľúčové slová: *farmaceut, verejná lekáreň, lekárenská starostlivosť*

Abstract

Pharmacy care is an integral part of the healthcare system. Like other industries, pharmacy care and community pharmacy services are still evolving. Over time, the area of working premises of public pharmacies have shrunk, and the responsibilities of community pharmacists have widened. Pharmacy care is a professional service and its provision is essential for safeguarding public health. The amount of community pharmacies during the period from 2013 until 2022 has been constantly rising. The number of community pharmacists working in these institutions during the monitored period increased as well. The results of our analysis confirm that public pharmacies are the most widespread and visited healthcare facilities not only in Slovakia but also in Europe and the pharmaceutical profession is still considered as an essential part of the healthcare system.

Key words: *pharmacist, community pharmacy, pharmacy care*

1 ÚVOD DO PROBLEMATIKY

Súčasná podoba lekárenstva prešla dlhoročným vývojom. V minulosti boli lekárne miestom výdaja a prípravy liekov. V súčasnosti je príprava liekov v lekárňach minimálna. Lekárne sa stali miestom výdaja hromadne vyrábaných liekov. V minulosti lekárnik prevádzkoval jednu lekáreň, bol jej majiteľom a výrobcom liekov. Postupom času je lekárnik sprostredkovateľom liečebného procesu (Malovecká et al. 2014).

Verejné lekárne majú jedinečné miesto v systéme zdravotnej starostlivosti. Vo verejných lekárňach je pacientom poskytovaná vysoko odborná úroveň lekárenskej starostlivosti. Podľa prieskumov patria farmaceuti medzi najdôveryhodnejšie povolania (Malovecká et al. 2014).

V súčasnosti sa používajú dva pojmy, ktoré na prvý pohľad vyzerajú rovnako, ale sú odlišné. Prvým pojmom je lekárenská starostlivosť, ktorá je jednou z foriem poskytovania zdravotnej starostlivosti. Z legislatívneho pohľadu (zákon NR SR č. 362/2011 Z. z.) lekárenská starostlivosť zahŕňa zabezpečovanie, uchovávanie, prípravu, kontrolu a výdaj liekov vrátane internetového výdaja; zabezpečovanie, uchovávanie a výdaj zdravotníckych pomôcok vrátane

internetového výdaja; zhotovovanie zdravotníckych pomôcok na mieru a ich výdaj; zabezpečovanie a výdaj dietetických potravín; poskytovanie odborných informácií a rád o liekoch, zdravotníckych pomôckach a dietetických potravinách potrebných na kvalitné poskytovanie zdravotnej starostlivosti podľa bezpečnej a racionálnej liekovej terapie; dohľad nad liekmi a dohľad nad zdravotníckymi pomôckami; zabezpečovanie, uchovávanie a výdaj doplnkového sortimentu; vykonávanie fyzikálnych a biochemických vyšetrení zameraných na primárnu prevenciu a sledovanie účinnosti a bezpečnosti farmakoterapie, ktoré si nevyžadujú ďalšie laboratórne spracovanie; výmenu, predaj a spätný predaj liekov držiteľovi povolenia na veľkodistribúciu liekov alebo inému držiteľovi povolenia na poskytovanie lekárenskej starostlivosti a racionalizáciu skladového hospodárstva spočívajúcu najmä v spoločnom nákupe, skladovaní a vzájomnej výmene liekov medzi viacerými prevádzkarňami toho istého držiteľa povolenia na poskytovanie lekárenskej starostlivosti.

Druhým pojmom je farmaceutická starostlivosť, ktorá je súčasťou lekárenskej starostlivosti. Farmaceutická starostlivosť je spojená s priamym kontaktom s pacientom. Je súčasťou výdajnej činnosti, ktorá je vykonávaná na maximálne odbornej úrovni. V niektorých prípadoch farmaceutická starostlivosť môže byť samostatnou činnosťou a nemusí byť súčasťou výdajnej činnosti (Kolář et al. 2009).

Slovenský zdravotnícky systém pozostáva z dvoch oblastí: štátom riadenou zdravotnou starostlivosťou a systémom verejného zdravotníctva. Zdravotnú starostlivosť v podmienkach SR môže poskytovať len osoba, ktorá spĺňa podmienky na výkon zdravotníckeho povolania (Tesař at al. 2017).

Jednou z dôležitých podmienok na výkon zdravotníckeho povolania je odborná spôsobilosť. V súčasnosti odbornú spôsobilosť na výkon zdravotníckeho povolania nadobúdajú farmaceuti pregraduálnym štúdiom. Z legislatívneho pohľadu (zákon NR SR č. 362/2011 Z. z.) farmaceut preukazuje odbornú spôsobilosť na zaobchádzanie s liekmi a so zdravotníckymi pomôckami diplomom o ukončení vysokoškolského štúdia druhého stupňa v študijnom odbore farmácia. Ďalšie vzdelávanie farmaceutov je zabezpečované špecializačným štúdiom, prípravou na výkon certifikovaných pracovných činností a sústavným vzdelávaním.

Povolanie farmaceut patrí medzi zdravotnícke povolania. Zdravotnícke povolanie zaraďujeme medzi regulované povolania. Sú to povolania, ktorých vykonávanie je regulované zákonmi alebo administratívnymi nariadeniami a predpismi. Systém vzdelávania zdravotníckych pracovníkov na Slovensku je nastavený v súlade s platnou legislatívou. A tak umožňuje vzájomné uznávanie odborných kvalifikácií (Mináriková, Foltán, Malovecká 2015).

Lekárenská starostlivosť sa v zmysle zákona č. 362/2011 Z. z. poskytuje v nemocničnej lekárni s oddelením klinickej farmácie, prípravy humánnych liekov, prípravy sterilných humánnych liekov, prípravy cytostatík, prípravy rádioaktívnych humánnych liekov, prípravy imunologických humánnych liekov, kontroly humánnych liekov, zdravotníckych pomôcok, výdaja liekov, zdravotníckych pomôcok a dietetických potravín. Ďalej tiež vo verejnej lekárni, v pobočke verejnej lekárne, vo výdajni zdravotníckych pomôcok, vo výdajni ortopedicko-protetických zdravotníckych pomôcok a vo výdajni audio-protetických zdravotníckych pomôcok (zákon NR SR č. 362/2011 Z. z.).

2 METODIKA PRÁCE

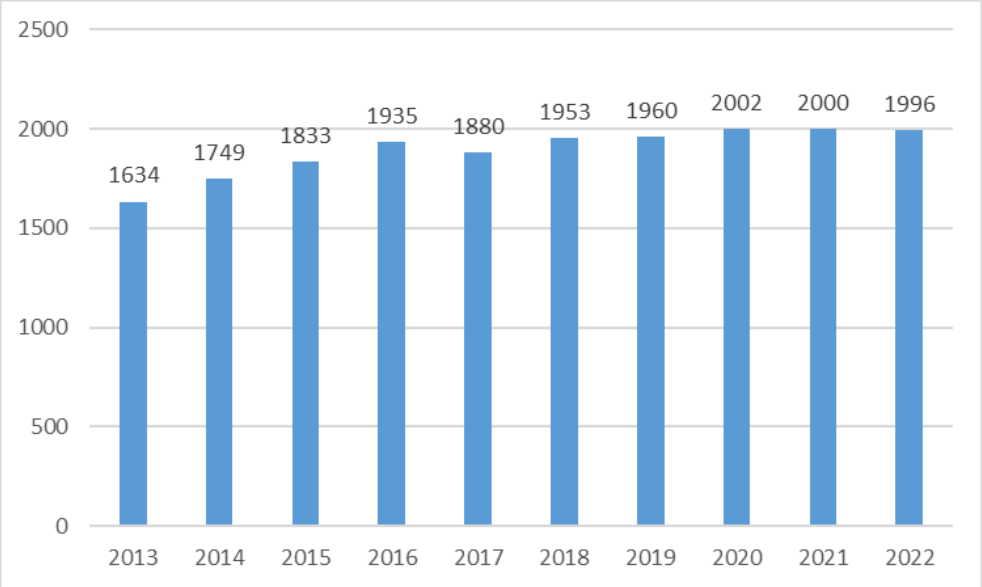
Informácie, potrebné k vypracovaniu štúdie boli získané zo Štatistických výstupov Národného centra zdravotníckych informácií. Získané údaje sme zosumarizovali. Následne sme ich vyhodnotili a graficky spracovali pomocou program MS Word a MS Excel.

3 VÝSLEDKY A DISKUSIA

3.1 Počet zariadení lekárenskej starostlivosti za obdobie rokov 2013 – 2022

Ku koncu roka 2022 na základe vykázanej činnosti prostredníctvom realizovaných štatistických zisťovaní bolo evidovaných 1996 zariadení lekárenskej starostlivosti. V roku 2022 bolo evidovaných o 362 zariadení lekárenskej starostlivosti viac ako v roku 2013 (graf 1). Výsledky našej analýzy poukazujú na rastúcu tendenciu počtu zariadení lekárenskej starostlivosti. S rastúcim počtom zariadení lekárenskej starostlivosti sa stávajú verejné lekárne najdostupnejšími zdravotníckymi zariadeniami.

Graf 1 Počet zariadení lekárenskej starostlivosti za obdobie rokov 2013 – 2022

3.2 Počet zariadení lekárenskej starostlivosti za obdobie rokov 2013 – 2022

V roku 2022 tvorili verejné lekárne až 86,2 % z celkového počtu zariadení lekárenskej starostlivosti (graf 2). Tento výsledok sa dal očakávať, keďže podľa štatistík verejné lekárne patria medzi najnavštevovanejšie zdravotnícke zariadenia. Ako sme už uviedli, verejné lekárne sú najdostupnejšími zdravotníckymi zariadeniami.

Najmenšie zastúpenie mali verejná lekáreň zriadená ako výučbová základňa (0,05 %) a výdajňa audioprotetických zdravotníckych pomôcok (0,4 %). Počas sledovaného obdobia od roku 2013 došlo k viac ako 22,3 % nárastu počtu verejných lekární a k 26,3 % nárastu počtu pobočiek verejnej lekárne. Výdajne audioprotetických zdravotníckych pomôcok mali v roku 2022 jedno z najmenších zastúpení, ale ich počet od roku 2013 do roku 2022 narástol o 33,3 %. Počet výdajní zdravotníckych pomôcok za posledných 10 rokov klesol o -7,8 % (pokles o 8 výdajní).

Zvýšený počet verejných lekárni bol zaznamenaný aj v analýze z roku 2011. V období rokov 2000 – 2011 stúpol počet verejných lekárni z 965 na 1854. V danej analýze bol skúmaný vzťah medzi počtom obyvateľov a poskytovateľov lekárenskej starostlivosti na Slovensku. Výsledky analýzy poukazujú na fakt, že s rastom počtu obyvateľov rastie aj počet poskytovateľov lekárenskej starostlivosti. V analýze skúmali aj tesnosť väzby medzi počtom obyvateľov a počtom poskytovateľov lekárenskej starostlivosti. Najsilnejšia tesnosť väzby bola na úrovni miest a obcí (Malovecká et al. 2014).

Graf 2 Počet zariadení lekárenskej starostlivosti za obdobie rokov 2013 - 2022

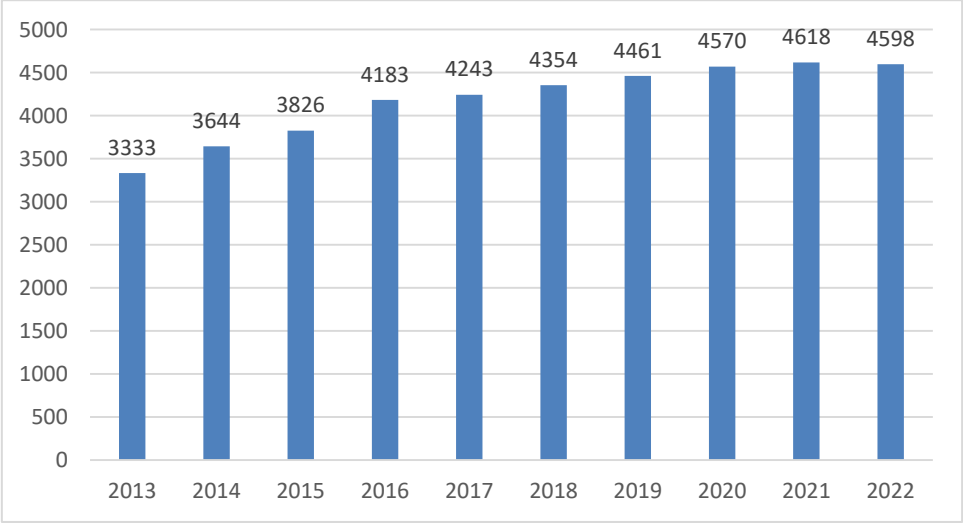
3.3 Počet farmaceutov za obdobie rokov 2013 – 2022

V Slovenskej republike bolo k 31.12.2022 evidovaných 4598 farmaceutov. Stúpajúci trend počtu farmaceutov za sledované obdobie od roku 2013 pokračoval aj v roku 2022 (graf 3). Od roku 2013 pribudlo v slovenskom zdravotníctve 1265 farmaceutov (nárast o 37,9 %). V roku 2022 pracovalo v profesii farmaceut 3948 žien, 649 mužov a pohlavie neuviedol 1 (graf 4).

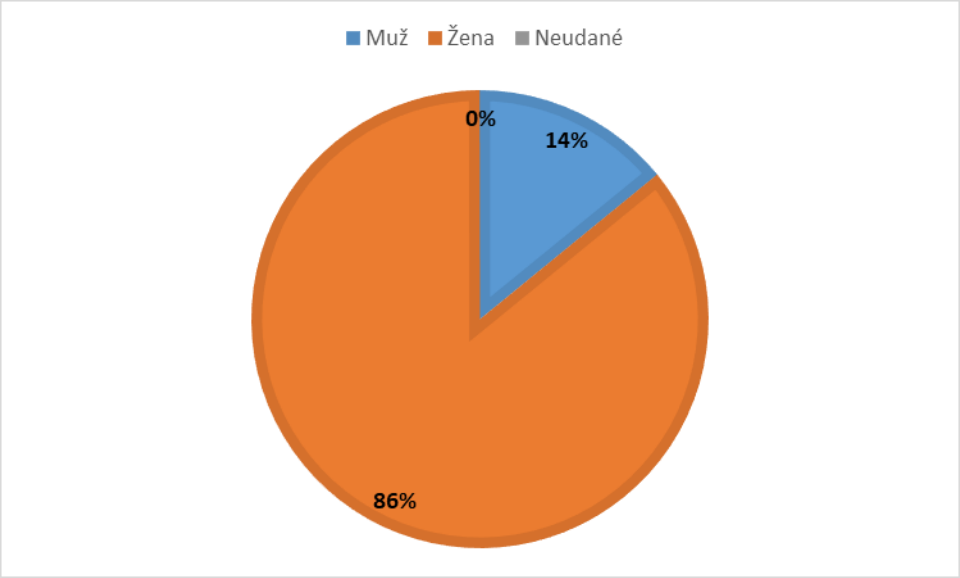
Z analýzy štruktúry zdravotníckych pracovníkov podľa povolania za obdobie rokov 2019 - 2021 vyplýva, že povolanie farmaceut má stále umiestnenie v štruktúre zdravotníckych pracovníkov (NCZI).

V porovnaní s celkovým zisťovaním rozdelenia pracovníkov v zdravotníctve podľa pohlavia, kde ženy tvoria 78,1 % a muži 21,9 % je v profesii farmaceut zastúpených o 71,8 % viac žien ako mužov.

Graf 3 Počet farmaceutov za obdobie rokov 2013 - 2022

Graf 4 Rozdelenie farmaceutov podľa pohlavia

4 ZÁVER

Verejné lekárne sú v súčasnosti najnavštevovanejšími zdravotníckymi zariadeniami. Farmaceuti sú pre mnohých pacientov prvým kontaktom so zdravotníckym systémom. Výsledky našej analýzy poukazujú na fakt, že počet zariadení lekárenskej starostlivosti za posledných desať rokov stúpa. Zariadenia lekárenskej starostlivosti sú pre pacientov najdostupnejšími zdravotníckymi zariadeniami. Z celkového počtu zariadení lekárenskej starostlivosti majú verejné lekárne najväčšie zastúpenie. Verejné lekárne zohrávajú veľmi dôležitú úlohu pri poskytovaní liekov. Za posledných desať rokov stúpol aj počet farmaceutov. Záujem o toto povolanie stále rastie. Jedným z dôvodov môže byť aj zvýšené povedomie o povolaní farmaceut počas pandémie. V súčasnosti by sa mali farmaceuti, vzhľadom na nadobudnuté odborné poznatky, aktívne zapájať do procesu poskytovania zdravotnej starostlivosti. Taktiež by sa mala rozvíjať spolupráca medzi farmaceutmi a ostatnými zdravotníckymi pracovníkmi. Výsledkom spolupráce by bolo poskytovanie zosúladených služieb v prospech pacienta.

Použitá literatúra

1. KOLAŘ, J. et al. K pojmům farmaceutická péče, lekárenská péče a správná lekárenská praxe. In *Česká a slovenská farmacie*. ISSN 1210-7816, 2009, vol. 58, no. 2, p. 55-59.
2. MALOVECKÁ, I. et al. Globalizácia a jej dopady v lekárenstve SR. In Česká a slovenská farmacie. ISSN 1210-7816, 2014, vol. 63, p. 40-47.
3. MINÁRIKOVÁ, D. – FOLTÁN. V. – MALOVECKÁ. I. *Zdravotnícke pomôcky*. Martin: Osveta, 2015. 222 s. ISBN 978-80-8063-418-6.
4. NCZI. *Zdravotnícka ročenka Slovenskej republiky 2021*. Bratislava, 2021. 262 s. [cit. 2023-12-10]. Dostupné na internete: <https://www.nczisk.sk/Statisticke_vystupy/Zdravotnicka_rocenka/Pages/default.aspx>.
5. NCZI. Pracovníci v zdravotníctve v Slovenskej republike 2021. Bratislava, 2021. 4 s. [cit. 2023-12-10]. Dostupné na internete: <https://www.nczisk.sk/Statisticke_vystupy/Tematicke_statisticke_vystupy/Pracovnici_zdravotnictve/Pages/default.aspx>.
6. TESAŘ, T. et al. *Lekárenstvo a legislatíva*. Martin: Osveta, 2017. 225 s. ISBN 978-80-8063-456-8.
7. Zákon NR SR č. 362/2011 Z. z o liekoch a zdravotníckych pomôckach a o zmene a doplnení niektorých zákonov.

Kontaktní údaje
PharmDr. Štefánia Laca Megyesi, PhD., MSc.
Univerzita veterinárskeho lekárstva a farmácie v Košiciach
Katedra lekárenstva a sociálnej farmácie
Komenského 73
041 81 Košice
Tel: +421908923056
email: stefania.lacamegyesi@uvlf.sk

POROVNANIE INCIDENCIE FUZÁRIOTOXÍNOV V KRMIVÁCH PRE OŠÍPANÉ

COMPARISON OF THE FUSARIOTOXINS INCIDENCE IN PIG FEED

Michaela Harčárová, Pavel Naď, Alena Hreško Šamudovská, Andrej Marcin

Abstrakt

Fuzáriotoxíny patria medzia najčastejšie sa vyskytujúce mykotoxíny v krmovinách a krmivách. Prítmnosť mykotoxínov v krmivách môže byť príčínou vzniku mykotoxikóz zvierat, ktoré majú negatívny dopad na ich zdravie a produkciu. Naša práca bola zameraná na stanovenie dvoch významných fuzáriotoxínov zearalenónu a T-2 toxínu pomocou ELISA analýzy a porovnanie ich koncentrácií vo vzorkách krmív pre ošípané. T-2 toxín sa vyskytoval vo všetkých nami vyšetrených vzorkách (100 %) v rozsahu koncentrácií 12,815 ppb – 57,308 ppb s priemernou hodnotou 35,288 ppb. Koncentrácie zearalenónu vo vzorkách krmív pre ošípané nedosiahli limit pre stanovenie 5 ppb, preto v krmivách neboli detegované. Výsledné koncentrácie oboch mykotoxínov boli v súlade s aktuálnou legislatívou.

Kľúčové slová: *kontaminácia, mykotoxíny, ošípané, T-2 toxín, zearalenón*

Abstract

Fusariotoxins are among the most frequently occurring mycotoxins in feed plants and fodder. The presence of mycotoxins in feed can be the cause of animal mycotoxicosis, which has a negative impact on animal health and production. Our work was focused on determining two important fusariotoxins, zearalenone and T-2 toxin using ELISA analysis and comparing their concentrations in pig feed samples. T-2 toxin was present in all the samples we examined (100%) in the concentration range of 12.815 ppb – 57.308 ppb with an average value of 35.288 ppb. The concentrations of zearalenone in the feed samples for pigs did not reach the limit for determination of 5 ppb, therefore it was not detected in the feed. The resulting concentrations of both mycotoxins were in accordance with current legislation.

Keywords: *contaminantion, mycotoxins, pig, T-2 toxin, zearalenone*

1 ÚVOD

Európska únia (EÚ) zaisťuje bezpečnosť krmív stanovením maximálnych hladín rôznych kontaminantov vrátane mykotoxínov (tab. 1). Mykotoxíny sú sekundárne metabolity produkované mikroskopickými vláknitými hubami rôznych rodov (napr. *Aspergillus, Fusarium Penicillium* a iné). Mykotoxíny ako cudzorodé látky môžu kontaminovať krmoviny (najmä obilniny) už počas rastu na poli, počas zberu, spracovania a skladovania (Arroyo-Manzanares a kol., 2019). Väčšina mykotoxínov je v prirodzených podmienkach extrémne stabilná a nemožno ich odbúrať jednoduchými fyzikálnymi postupmi. V súčasnosti je známych niekoľko stoviek mykotoxínov, ktoré vykazujú veľkú štrukturálnu diverzitu, čo prispieva k širokému spektru ich toxických interakcií. Aflatoxín B_1, ochratoxín A, deoxynivalenol, T-2 toxín, zearalenón (ZEA), fumonizín B_1 a patulín sú celosvetovo najdôležitejšie mykotoxíny (Yu a Pedroso, 2023). Na rozdiel od bakteriálnych toxínov alebo toxínov rias je akútna intoxikácia spôsobená mykotoxínmi vo vysoko industrializovaných krajinách sporadická. Ohrozenie však spočíva z chronického vystavenia karcinogénnym,

mutagénnym a teratogénnym účinkom mykotoxínov. Preto by mali byť krmoviny a krmivá pravidelne monitorované z hľadiska bezpečnosti kŕmenia. Náhly nárast veľkoplošného pestovania (najmä kukurice) prispieva k zvýšenej kontaminácii krmív mykotoxínmi. Vplyv toxínov *Fusarium* na zvieratá sa líši a závisí od mnohých faktorov, ako je typ produkcie, plemeno a vek zvierat. Monogastrické druhy (napríklad ošípané) sú citlivejšie ako prežúvavce (Truszczyński a Pejsak, 2010)

Tabuľka č. 1 Smerodajné hodnoty mykotoxínov v krmovinách a krmivách podľa Odporúčania ES 2006/576/EC

Mykotoxín	**Krmovina, krmivo**	**Smerodajná hodnota µg.kg^{-1}**
Zearalenón	Kŕmne suroviny	-
	Obilniny a výrobky z obilnín s výnimkou vedľajších výrobkov z kukurice	2000
	Vedľajšie produkty z kukurice	3000
	Doplnkové a kompletné krmivá	-
	Doplnkové a kompletné krmivá pre prasiatka a prasničky	**100**
	Doplnkové a kompletné krmivá pre prasnice a ošípané vo výkrme	**250**
T-2 toxín	Obilniny na kŕmenie a kŕmne zmesi	-
	Produkty z mletia ovsa (plevy)	2000
	Ostatné výrobky z obilnín	500
	Kŕmne zmesi	**250**

Zearalenón produkujú huby rodu *Fusarium* spp., hlavne *F. graminearum* a *F. culmorum,* ďalej *F. cerealis, F. equiseti, F. crookwellense, F. semitectum, F. verticillioides, F. sporotrichioides,*
F. oxysporum a *F. acuminatum* (Ropejko a Twaruzek, 2021). Jeho syntéza je zvýšená pri vysokej vlhkosti prostredia so striedaním nízkych (11–14°C) a vyšších (27°C) teplôt (Ogunade a kol., 2018). Zearalenón negatívne pôsobí na folikulogenézu cicavcov od skorých až po konečné štádiá oogenézy. Podobne ako 17β-estradiol, zearalenón inhibuje sekréciu steroidných hormónov, narúša estrogénové reakcie počas predovulačného štádia a potláča dozrievanie ovariálnych folikulov u cicavcov. Tieto javy môžu mať za následok predovšetkým reprodukčné poruchy u domácich zvierat (Zhang a kol., 2018). U ošípaných sa zearalenón biotransformáciou v pečeni mení na ešte toxickejší α-zearalenol, ktorý má vyššiu schopnosť väzby na estrogénne receptory ako samotný zearalenón (Pack a kol., 2020). Klinicky sa u ošípaných intoxikácia zearalenónom prejavuje zmenami na pohlavnom aparáte a to vo forme edému a hyperémie vulvy, narušením reprodukčného cyklu a gravidity prasníc. U kancov môže dôjsť k feminizácii, atrofii semenníkov a k zníženiu libida (Awuchi a kol., 2021).
T-2 toxín je produkovaný rôznymi druhmi rodu *Fusarium*, najmä *F. sporotrichioides, F. poae* a *F. acuminatum.* Optimálna teplota pre syntézu T-2 toxínu je 20–30°C (Janik a kol., 2021).
T-2 toxín predstavuje potenciálnu hrozbu pre zvieratá ako prírodný kontaminant obilnín a môže vyvolať širokú škálu negatívnych účinkov kvôli svojej silnej toxicite v závislosti od dávky, veku a spôsobov expozície (orálna, dermálna a aerosólová). Vo všeobecnosti pozorované príznaky akútnej mykotoxikózy sú odmietanie krmiva, vomitus, nekróza žalúdka a dermatitída (Garai a kol., 2020). U prasníc sa ukázalo, že toxín T-2 toxín môže byť príčinou neplodnosti a abortov, čo súvisí s jeho schopnosťou narušiť endokrinný systém (Meneely a kol., 2023).

Prítomnosť mykotoxínov v potrave nesúvisí len so zdravím zvierat, ale je aj problémom ľudského zdravia. Mykotoxíny môžu byť prítomné v produktoch živočíšneho pôvodu, ako je mlieko, mäso a vajcia. Z dôvodu možného prenosu týchto toxických zlúčenín do živočíšnych produktov je potrebný neustály monitoring mykotoxínov (Muñoz-Solano a González-Peñas, 2023). Táto práca bola zameraná na stanovenie a porovnanie výskytu zearalenónu a T-2 toxínu vo vzorkách krmív pre ošípané prostredníctvom imunoenzymatickej ELISA analýzy.

2 MATERIÁL A METODIKA

Prítomnosť fuzáriotoxínov (zearalenón a T-2 toxín) bola stanovená v 6 kompletných krmivách pre ošípané. Majoritonou zložkou týchto vzoriek kŕmnych zmesí boli obilniny, kukurica a pšenica Vzorky boli na kvantitatívne stanovenie mykotoxínov pripravené podľa protokolov Veratox for zearalenone a Veratox for t-2/HT-2 toxin (Neogen Corporation, Lansing, USA). ELISA analýza bola vykonaná v 96-jamkových mikrotitračných platničkách. Princípom ELISA analýzy, je že dochádza ku konkurencii medzi neznačeným a značeným antigénom (zearalenón, T2/HT2) o väzbové miesta protilátky. Mikrotitračná platnička bola premytá, aby sa odstránil nenaviazaný materiál a po pridaní enzýmového substrátu, ktorý reaguje za vzniku zmeny farby bol odmeraný naviazaný enzýmom značený antigén. Absorbancia bola stanovená pri špecifickej vlnovej dĺžke 650 nm pomocou ELISA readera (DYNEX Technologies, Inc., Chantilly, USA) pričom absorbancia je nepriamo úmerná množstvu prítomného toxínu (ppb).

3 VÝSLEDKY

Výsledky stanovenia koncentrácií zearalenónu a T-2 toxínu vo vzorkách krmív pre ošípané sú znázornené v tabuľke č. 1. Zearalenón v nami vyšetrených vzorkách krmív pre ošípané nebol detegovaný. Avšak T-2 toxín bol prítomný vo všetkých vzorkách (100 %) s priemernou hodnotou koncentrácií 35,288 ppb ($\mu g.kg^{-1}$).

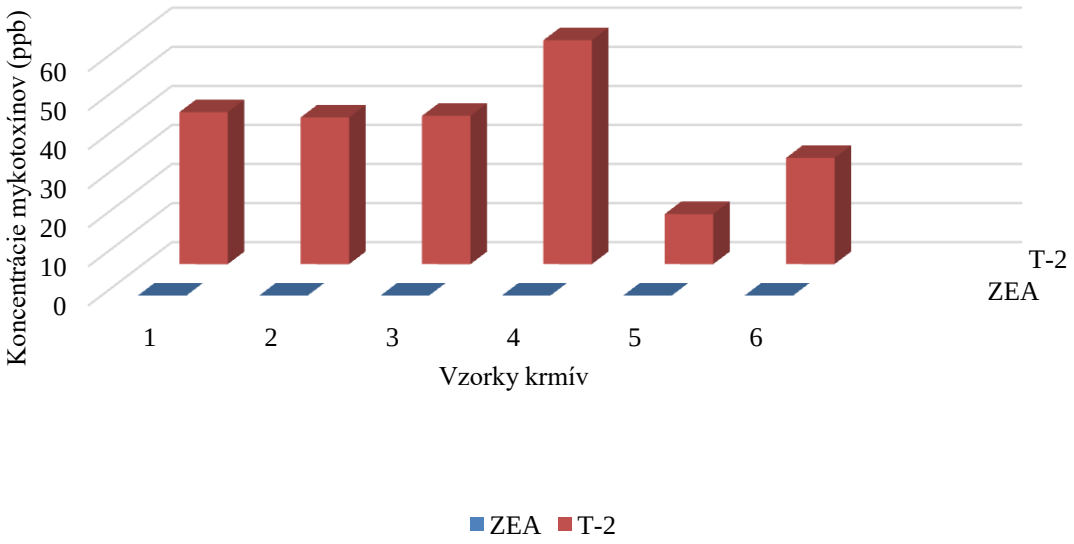
Tabuľka č. 1 Výskyt zearalenónu a T-2 toxínu vo vzorkách krmív pre ošípané

Parametre	**Mykotoxíny**	
	Zearalenón	**T-2 toxín**
n/%	0/0	6/100
Min.	nd	12,815
Max.	nd	57,308
x	-	35,288

N – celkový počet vzoriek, % - percento vzoriek s výskytom zearalenónu a T-2 toxínu, Min. – minimálna koncentrácia (ppb) zearalenónu a T-2 toxínu vo vzorkách, Max. – maximálna koncentrácia (ppb) zearalenónu a T-2 toxínu vo vzorkách, x – priemerná koncentrácia (ppb) zearalenónu a T-2 toxínu vo vzorkách, nd – nebol detegovaný (limit <5 ppb).

Porovnanie výsledných koncentrácií (ppb) zearalenónu a T-2 toxínu je uvedené v grafe č. 1, T-2 sa vyskytoval v najvyššej koncentrácii 57,308 ppb a jeho najnižšia koncentrácia predstavovala hodnotu 12,815 ppb. Koncentrácie zearalenónu (ppb) neboli v nami vyšetrených vzorkách stanovené, avšak ich hodnoty sa mohli pohybovať pod limitom použitého kitu 5 ppb. V žiadnej vzorke krmív pre ošípané neboli prekročené odporúčané hodnoty zearalenónu a T-2 toxínu uvedené v Odporúčaní ES 2006/576/EC.

Graf č. 1 Porovnanie výskytu zearalenónu a T-2 toxínu
vo vzorkách krmív pre ošípané

T-2 – toxín T-2, ZEA – zearalenón

4 DISKUSIA

Ošípané sú druhom zvierat, ktoré veľmi senzitívne reagujú na toxické účinky mykotoxínov. Intoxikácie mykotoxínmi sa môžu u prasiat vyskytovať v sporadickej akútnej forme alebo v chronickej forme. Mykotoxíny celkovo narúšajú zdravotný stav zvierat a spôsobujú poruchy imunitného systému, následkom čoho sú postihnuté jedince náchylné na sekundárne infekcie vírusového, bakteriálneho alebo hubového pôvodu. Navyše zearalenón pôsobí ako významný mykoestrogén, narúša hormonálny systém reprodukčného aparátu a tým spôsobuje ekonomické straty (Han a kol., 2022). T-2 toxín sa podieľa na poruchách gastrointestinálneho aparátu a môže pôsobiť aj dermatotoxicky (Quiroga a kol., 2009). Práve kvôli skrytej hrozbe, ktorú mykotoxíny predstavujú, je veľmi dôležitý ich pravidelný monitoring v krmivách pre zvieratá a dodržiavanie odporúčaných koncentrácií v rámci legislatívy.

V nami vyšetrených vzorkách krmív pre ošípané neboli detegované hodnoty zearalenónu, resp. koncentrácie sa mohli pohybovať pod limitom použitého kitu na kvantitatívne stanovenie zearalenónu (<5 ppb). Naproti tomu, vo vzorkách krmív pre ošípané, ktoré boli vyšetrené v Chorvátsku sa zearalenón vyskytoval v 28 vzorkách z celkového počtu 30 vzoriek (93,3 %) v rozsahu koncentrácií od 8,93 do 866 ppb, pričom v 5 vzorkách (17 %) boli zistené koncentrácie, ktoré presahovali odporučené hodnoty podľa odporúčania EÚ (Pleadin a kol., 2012). Podobne, vo vzorkách zo Španielska, bola stanovená maximálna koncentrácia 816,0 ppb vo vzorkách krmív pre ošípané, ktorá presahovala odporúčaný limit podľa EÚ (Muñoz-Solano a González-Peñas, 2023). Prítomnosť T-2 toxínu sa v potvrdila vo všetkých nami vyšetrených vzorkách krmív pre prasatá a hodnoty koncentrácií sa pohybovali v rozsahu od

12,815 do 57,308 ppb. Pleadin a kol., (2012) potvrdili výskyt T-2 toxínu v 14 vzorkách z celkového počtu 30 (46,7 %) s minimálnou koncentráciou 21,0 ppb a maximálnou koncentráciou 78,8 ppb. Naproti našim výsledkom, vo vzorkách vyšetrených v Srbsku bol T-2 toxín nájdený v nižšom počte vzoriek 5,4 % (Jakić-Dimić a kol., 2009). Vzhľadom na výsledky našej čiastkovej práce, je potrebné uviesť, že všetky nami vyšetrené vzorky krmív pre ošípané spĺňali limity podľa odporúčania EÚ.

5 ZÁVER

Bezpečnosť a hygiena potravín a krmív sú významným problémom a veľká pozornosť sa venuje alimentárnym ochoreniam, s ktorými úzko súvisia intoxikácie mykotoxínmi tzv. mykotoxikózy. Správna poľnohospodárska prax a kontrola vo fáze pred zberom, počas zberu a po ňom, môžu výrazne znížiť mykotoxickú kontamináciu poľnohospodárskych komodít a produktov na báze obilnín. Dôležité je aj zabezpečenie vhodných podmienok skladovania (optimálna vlhkosť, pravidelné vetranie, zabezpečenie proti škodcom apod.). Nezanedbateľným prvkom manažmentu mykotoxínov je sledovanie a dodržiavanie aktuálne platných nariadení o odporúčaných koncentráciách mykotoxínov v krmovinách a krmivách.

Poďakovanie

Táto práca bola podporená Ministerstvom školstva, vedy, výskumu a športu Slovenskej republiky prostredníctvom grantov VEGA č. 1/0402/20 a KEGA č. 006UVLF-4/2022.

Použitá literatúra

1. ARROYO-MANZANARES, N., RODRÍGUEZ-ESTÉVEZ, V., ARENAS-FERNÁNDEZ, P., GARCÍA-CAMPAÑA, A. M., GÁMIZ-GRACIA, L. *Occurrence of mycotoxins in swine feeding from Spain*. Toxins, 2019, 11, 342.
2. AWUCHI, C.G., ONDARI, E.N., OGBONNA, C.U., UPADHYAY, A.K., BARAN, K., OKPALA, C.O.R., KORZENIOWSKA, M., GUINÉ, R.P.F. *Mycotoxins Affecting Animals, Foods, Humans, and Plants: Types, Occurrence, Toxicities, Action Mechanisms, Prevention, and Detoxification Strategies*. A Revisit. Foods. 2021, 3, 10, 1279.
3. GARAI, E., RISA, A., VARGA, E., CSERHÁTI, M., KRISZT, B., URBÁNYI, B., CSENKI, Z. *Qualifying the T-2 Toxin-Degrading Properties of Seven Microbes with Zebrafish Embryo Microinjection Method*. Toxins. 2020, 12, 460.
4. HAN, X., HUANGFU, B., XU, T., XU, W., ASAKIYA, C., HUANG, K., HE, X. *Research Progress of Safety of Zearalenone: A Review*. Toxins (Basel). 2022, 14, 386.
5. JAKIĆ-DIMIĆ, D., NEŠIĆ, K., PETROVIĆ, M. *Mycotoxins in feed for pigs and poultry*. Biotechnology in Animal Husbandry, 2009, 6, 2, 1149-1154.
6. MENEELY, J., GREER, B., KOLAWOLE, O., ELLIOTT, C. *T-2 and HT-2 Toxins: Toxicity, Occurrence and Analysis: A Review*. Toxins. 2023, 15, 481.
7. MUÑOZ-SOLANO, B., GONZÁLEZ-PEÑAS, E. *Co-Occurrenceof Mycotoxins in Feed for Cattle, Pigs, Poultry,and Sheep in Navarra, a Region of Northern Spain.* Toxins. 2023,15,172.
8. OGUNADE, I.M., MARTINEZ-TUPPIA, C., QUEIROZ, O.C.M., JIANG, Y., DROUIN, P., WU, F., ADESOGAN, A.T. *Silage review: Mycotoxins in silage: Occurrence, effects, prevention, and mitigation*. Journal of dairy science. 2018, 101, 4034-4059.
9. ODPORÚČANIE KOMISIE 2006/576/ES o prítomnosti deoxynivalenolu, zearalenónu, ochratoxínu A, T-2 a HT-2 a fumonizínov vo výrobkoch určených na

krmivo pre zvieratá. Dostupné on-line: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SK/ALL/?uri=CELEX%3A32006H0576.
10. PACK, E., STEWART, J., RHOADS, M., KNIGHT, J., DE VITA, R., CLARK-DEENER, S., SCHMALE, D.G. *Quantification of zearalenone and α-zearalenol in swine liver and reproductive tissues using GC-MS.* Toxicon X. 2020, 8, 100058.
11. PLEADIN, J., ZADRAVEC, M., PERŠI, N., VULIĆ, A., JAKI, V., MITAK, M. *Mould and mycotoxin contamination of pig feed in northwest Croatia*. Mycotoxin Research. 2012, 28, 157-162.
12. QUIROGA, M.A., MIGUEL, A.R., CARLOS, J.P.T. *T-2 mycotoxin intoxication in piglets: a systematic pathological approach and apoptotic immunohistochemical studies.* Brazilian Journal of Veterinary Pathology. 2009, 2.1, 16-22.
13. ROPEJKO, K., TWARUZEK, M. *Zearalenone and Its Metabolites—General Overview, Occurrence, and Toxicity*. Toxins. 2021, 13, 35.
14. TRUSZCZYŃSKI, M., PEJSAK, Z., 2010: *Mycotoxins as a cause of immunosupression in swine*. Veterinarni Medicina. 2010, 66, 435-438.
15. YU, J., PEDROSO, I.R. *Mycotoxins in Cereal-Based Products and Their Impacts on the Health of Humans, Livestock Animals and Pets.* Toxins. 2023, 15.
16. ZHANG, G.L., FENG, Y.L., SONG, J.L., ZHOU, X.S. *Zearalenone: A Mycotoxin with Different Toxic Effect in Domestic and Laboratory Animals' Granulosa Cells*. Frontiers in Genetics. 2018, 9, 667.

Kontakt

MVDr. Michaela Harčárová, PhD.
Katedra výživy a chovu zvierat
Univerzita veterinárskeho lekárstva a farmácie v Košiciach
Komenského 73, 041 81 Košice, Slovenská republika
Tel: +421 910 504 880
email: michaela.harcarova@uvlf.sk

VPLYV DOBY SKRMOVANIA HUMÍNOVÝCH LÁTOK VO VÝŽIVE MORIEK NA KVALITU SVALOVINY

THE INFLUENCE OF THE FEEDING TIME OF HUMIC SUBSTANCES IN THE NUTRITION OF TURKEYS ON THE QUALITY OF MUSCLE

Alena Hreško Šamudovská, Lukáš Bujňák, Andrej Marcin, Tomáš Mihok, Michaela Harčárová, Pavel Naď

Abstrakt

V tejto štúdii bol sledovaný vplyv humínových látok na chemické zloženie prsnej a stehennej svaloviny u moriek. Celkovo štyridsať 6-týždňových moriek (hybrid Big 6) bolo rozdelených do štyroch skupín. Humínové látky (HUMAC MycotoxiSorb) boli pridávané do kŕmnych zmesí pokusných skupín v množstve 5 g/kg: počas celého pokusného obdobia (H_{1-10}), do 5. týždňa pokusu (H_{1-5}) a od 6. týždňa pokusu (H_{6-10}). Prídavok humínových látok počas piatich týždňov pokusu (H_{1-5}, H_{6-10}) viedol k významnému zvýšeniu obsahu vody v prsnej ($P<0,001$; $P<0,05$) aj stehennej svalovine ($P<0,05$) a k významnému zníženiu obsahu tuku v prsnej svalovine ($P<0,001$; $P<0,05$). Prídavok humínových látok počas celej doby pokusu viedol k signifikantnému zvýšeniu obsahu vody v prsnej svalovine ($P<0,01$) a k signifikantnému zvýšeniu obsahu bielkovín v stehennej svalovine ($P<0,001$).

Kľúčové slová: *hydina, prírodné kŕmne doplnkové látky, svalovina, chemické zloženie*

Abstract

In this study, the influence of humic substances on chemical composition of breast and thigh muscle in turkeys was monitored. Forty 6-week-old turkeys (hybrid Big 6) were divided into four groups. Humic substances were added to the feed mixtures of the experimental groups in the amount of 5 g/kg: during the entire experimental period (H_{1-10}), until the 5th week of the experiment (H_{1-5}) and from the 6th week of the experiment (H_{6-10}). The addition of humic substances during the five weeks of the experiment (H_{1-5}, H_{6-10}) led to a significant increase in water content in breast ($P<0.001$; $P<0.05$) and thigh muscles ($P<0.05$) and a significant decrease in fat content in breast muscle ($P<0.001$; $P<0.05$). The addition of humic substances throughout the experiment led to a significant increase in the water content in the breast muscle ($P<0.01$) and a significant increase in the protein content in the thigh muscle ($P<0.001$).

Key words: *poultry, natural feed additives, muscle, chemical composition*

1 ÚVOD

Mäso hydiny je pre svoje nutričné, dietetické a senzorické vlastnosti a rýchlu kulinársku prípravu jedným z najobľúbenejších druhov mäsa vo výžive ľudí (Semjon a kol. 2020). Jeho kvalita je ovplyvnená zložením krmív a je možné ju ovplyvniť aj pridaním rôznych kŕmnych doplnkových látok do krmív či pitnej vody. V posledných rokoch sa vo výskume zvýšil záujem o humínové látky a ich možné využitie vo výžive zvierat. Ide o látky prírodného pôvodu vyskytujúce sa v sedimentoch hornín, rašeline, hnedom uhlí a lignite. Humínové látky sú produkty chemickej a biologickej degradácie odumretých rastlín a živočíšnych tkanív. Obsahujú humínové, fulvové a ulmové kyseliny, humíny a stopové minerálne látky (Stevenson 1994).

Z výsledkov rôznych štúdii vyplýva, že prídavok humínových látok do krmiva alebo vody môže viesť k zvýšeniu intenzity rastu zvierat, k zlepšeniu konverzie krmiva, k zníženiu mortality (Abdel-Mageed 2012, Taklimi a kol. 2012, Mirnawati a Marlida 2013, Arif a kol. 2016, ELnaggar a El-Kelawy 2018, Hammod a kol. 2021), k zvýšeniu jatočnej výťažnosti (Abdel-Mageed 2012, Marcinčáková a kol. 2015) a môže ovplyvniť aj chemické zloženie mäsa (Ozturk a kol. 2010, Semjon a kol. 2020). Ich pozitívny vplyv môže spočívať vo zvýšení využitia živín z krmiva prostredníctvom stabilizácie črevnej mikroflóry (Agboola a kol. 2021, Omidiwura a kol. 2022) alebo prostredníctvom zvýšenia výšky klkov črevnej sliznice, čo vedie k zväčšeniu absorpčnej plochy (Abdel-Mageed 2012, Taklimi a kol. 2012).
Cieľom tejto práce bolo v experimentálnych podmienkach na modelovom kŕmnom pokuse sledovať vplyv rôznej doby podávania humínových látok do krmiva na chemické zloženie prsnej a stehennej svaloviny u moriek (obsah sušiny/vody, bielkovín a tuku).

2 MATERIÁL A METODIKA

Do 10-týždňového pokusu bolo zaradených 40 kusov 6-týždňových moriek hybridu Big 6, ktoré boli náhodne rozdelené do štyroch skupín (kontrolnej a troch pokusných; n = 10). Vo všetkých skupinách boli morky individuálne odvážené a označené identifikačným krúžkom. Ustajnené boli na hlbokej podstielke pri dodržaní štandardných podmienok prostredia (s kontrolovanou teplotou a vlhkosťou). Hustota osadenia v koterci bola podľa platných noriem pre chov moriek.
V priebehu pokusu boli morky kŕmené kompletnými kŕmnymi zmesami (DeHeus s.r.o. Kendice, Slovenská republika): Morka Midi forte – kŕmna zmes na báze kukurice, sójového extrahovaného šrotu, hrachu, pšenice, repkového extrahovaného šrotu a jačmeňa na výkrm moriek od 5. do 12. týždňa veku; Morka Maxi – kŕmna zmes na báze kukurice, pšenice, sójového extrahovaného šrotu, repkových výliskov a pšeničných otrúb na výkrm moriek od 13. týždňa veku do porážky. Analyzovaný obsah živín v kŕmnych zmesiach je uvedený v tabuľke 1.
V pokusných skupinách boli k uvedeným kŕmnym zmesiam pridané humínové látky v množstve 5 g/kg kŕmnej zmesi (HUMAC MycotoxiSorb; Humac s.r.o, Košice, Slovensko; veľkosť častíc do 200 µm, pH 5,8; vlhkosť max. 21 %, humínové kyseliny min. 65 % a fulvové kyseliny 5 % v sušine): v skupine H_{1-10} počas celého pokusného obdobia, s skupine H_{1-5} od 1. až do konca 5. týždňa pokusu a v skupine H_{6-10} od 6. týždňa až do konca pokusu. Príjem krmiva a napájanie bolo počas celého pokusu zabezpečené *ad libitum*.

Tabuľka 1, Analyzovaný obsah živín v kŕmnych zmesiach

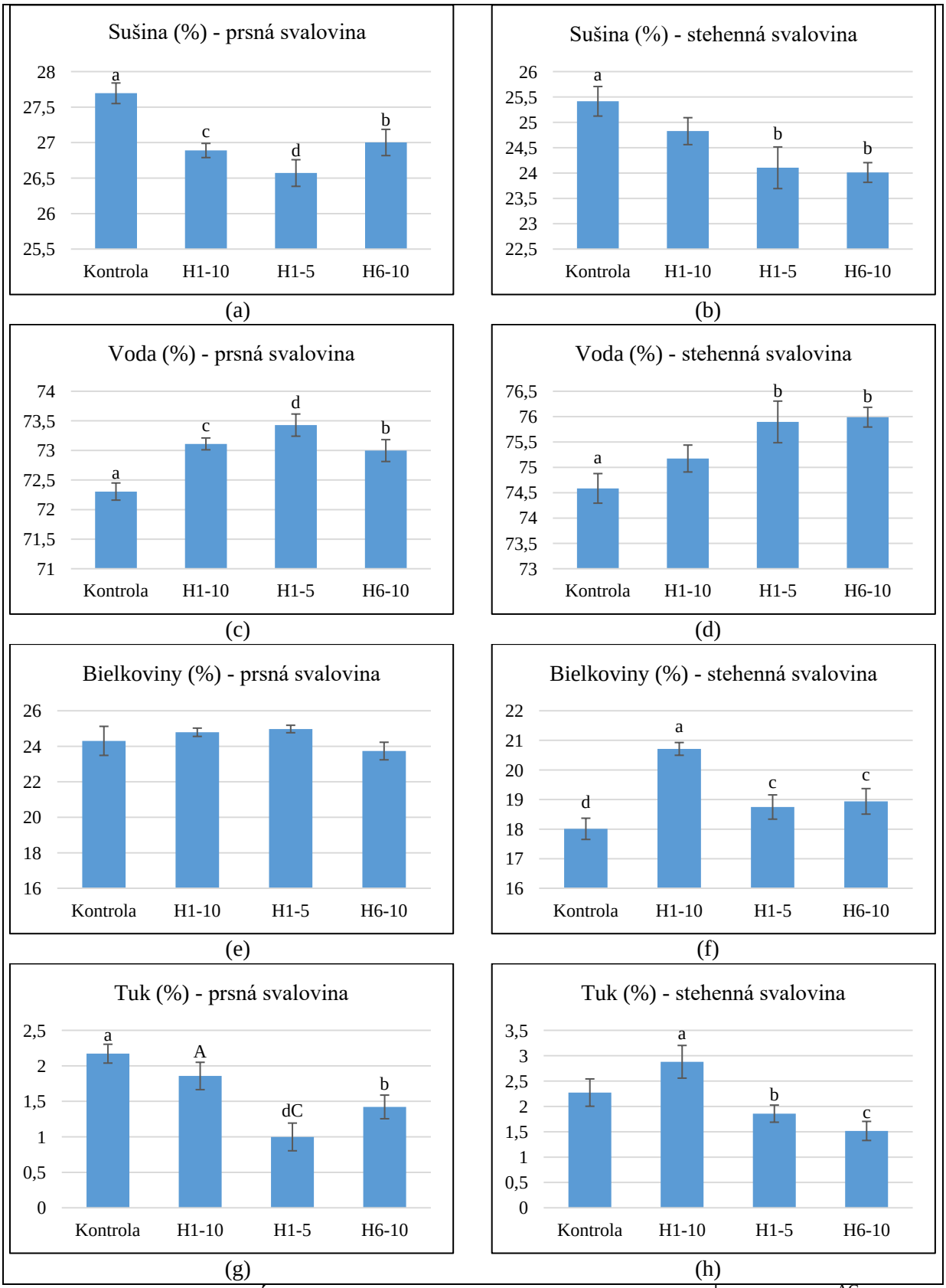
	Morka Midi forte (do 12. týždňa veku)	Morka Maxi (od 13. týždňa veku)
Sušina (%)	88,68	89,74
Dusíkaté látky (%)	21,18	17,56
Hrubý tuk (%)	3,50	4,89
Hrubá vláknina (%)	4,50	4,01
Škrob (%)	41,87	47,00
Popol (%)	6,96	5,21
Ca (%)	1,01	1,11
Na (%)	0,16	0,13
P (%)	0,61	0,60
Cu (mg/kg)	20,50	22,00
Zn (mg/kg)	126,50	102,60
Metabolizovateľná energia (MJ/kg)	12,12	12,77

Na konci pokusu (na 70. deň), vo veku moriek 16 týždňov, boli morky po odvážení usmrtené a jatočne opracované (odstránenie peria, hlavy, krku, behákov, vnútorností). Následne boli odobrané vzorky prsnej a stehennej svaloviny, v ktorých bol stanovený obsah sušiny/vody, bielkovín a tuku. Vzorky svaloviny boli pred analýzou rozomleté. Chemická analýza kŕmnych zmesí, ako aj vzoriek svaloviny bola vykonaná analytickými metódami podľa Nariadenia komisie (ES) č. 152/2009.
Získané výsledky boli vyhodnotené štatisticky použitím jednocestnej ANOVY (Tukey`s multiple comparison test).

3 VÝSLEDKY

Prídavok humínových látok do krmiva v množstve 5 g/kg počas piatich týždňov pokusu ako aj počas celého pokusného obdobia (10 týždňov) viedol k signifikantnému zníženiu obsahu sušiny (Graf-a), a teda k signifikantnému zvýšeniu obsahu vody (Graf-c) v prsnej svalovine moriek (H_{1-5} $P < 0,001$; H_{6-10} $P < 0,05$; H_{1-10} $P < 0,01$). Najnižší obsah sušiny (najvyšší obsah vody) bol zaznamenaný v prsnej svalovine moriek, ktoré prijímali humínové látky 1. - 5. týždeň pokusu.
Podobné výsledky boli zaznamenané aj pri hodnotení obsahu sušiny/vody v stehennej svalovine (Graf-b,d). Vo všetkých pokusných skupinách bol v stehennej svalovine moriek zistený nižší obsah sušiny, a teda vyšší obsah vody, než v stehennej svalovine moriek kontrolnej skupiny. Signifikantne v skupinách (H_{1-5}, H_{6-10}), v ktorých boli humínové látky podávané iba počas piatich týždňov pokusu ($P < 0,05$).
Obsah bielkovín v prsnej svalovine moriek nebol prídavkom humínových látok do krmiva významne ovplyvnený (Graf-e).
V stehennej svalovine moriek, ktoré prijímali obohatené krmivo počas celého pokusného obdobia, bolo zistené signifikantné zvýšenie obsahu bielkovín oproti kontrolnej skupine ($P < 0,001$) ako aj oproti pokusným skupinám s kratšou dobou podávania humínových látok ($P < 0,01$; Graf-f). Vyšší obsah bielkovín v stehennej svalovine v porovnaní s kontrolnou skupinou bol aj v pokusných skupinách H_{1-5} a H_{6-10}, ale rozdiely neboli štatisticky preukazné.
Podávanie humínových látok do krmiva počas kratšej doby viedlo k signifikantnému zníženiu obsahu tuku v prsnej svalovine moriek v porovnaní s kontrolnou skupinou (H_{1-5} $P < 0,001$; H_{6-10} $P < 0,05$; Graf-g). Najnižší obsah tuku bol zaznamenaný v skupine H_{1-5}. V tejto skupine bol obsah tuku v prsnej svalovine signifikantne nižší aj ako v skupine H_{1-10}, v ktorej boli humínové látky podávané počas celého pokusného obdobia ($P < 0,01$). Rovnako v prsnej svalovine moriek skupiny H_{1-10} bol analyzovaný nižší obsah tuku v porovnaní s kontrolnou skupinou, ale rozdiel nebol štatisticky významný.
Aj v stehennej svalovine moriek skupín H_{1-5} a H_{6-10} bol analyzovaný nižší obsah tuku než u moriek kontrolnej skupiny (Graf-h), no rozdiely neboli štatisticky významné. Štatisticky preukazné rozdiely boli ale zistené oproti pokusnej skupine s prídavkom humínových látok počas celého pokusného obdobia (H_{1-5} $P < 0,05$; H_{6-10} $P < 0,01$), v ktorej bol obsah tuku v stehennej svalovine moriek nesignifikantne vyšší než v kontrolnej skupine.
Medzi pokusnými skupinami v ktorých boli humínové látky podávane počas piatich týždňov pokusu, od 6. do 11. týždňa veku moriek (H_{1-5}) a od 12. do 16. týždňa veku moriek (H_{6-10}), neboli zaznamenané štatisticky významné rozdiely v chemickom zložení prsnej a stehennej svaloviny.

Graf$_{a-h}$, Chemické zloženie prsnej a stehennej svaloviny moriek

Rozdielné označenie stĺpcov vyjadruje štatisticku významnosť: $^{ab}P<0,05$; $^{ac,AC}P<0,01$; $^{ad}P<0,001$

4 DISKUSIA

Existuje niekoľko štúdií, ktoré uvádzajú možný vplyv prídavku humínových látok do krmiva alebo do pitnej vody na chemické zloženie prsnej alebo stehennej svaloviny hydiny. Napríklad, Ozturk a kol. (2012), ktorí sledovali účinok prídavku humínových látok v rôznej koncentrácii do kŕmnych zmesí u brojlerových kurčiat (0,5, 1 a 1,5 g/kg), zaznamenali významné zníženie obsahu bielkovín v prsnej aj stehennej svalovine brojlerov, ktorým bola podávaná kŕmna zmes s prídavkom humínových látok v množstve 1 g/kg. Obsah sušiny/vody a tuku nebol ovplyvnený. Zníženie obsahu bielkovín v prsnej svalovine bolo zaznamenané aj u brojlerových kurčiat, ktorým bolo podávané krmivo s prídavkom acidifikovaných humínových látok v 0,7 % koncentrácii (Hudák a kol. 2021). Prídavok týchto acidifikovaných humínových látok viedol aj k významnému zvýšeniu obsahu vody a k významnému zníženiu obsahu tuku v prsnej svalovine brojlerových kurčiat. Zníženie obsahu tuku v prsnej svalovine brojlerových kurčiat bolo zaznamenané aj pri suplementácii kŕmnych zmesi neacidifikovanými humínovými látkami v rovnakej koncentrácii.

Štatisticky významné zvýšenie obsahu vody v prsnej svalovine vplyvom prídavku humínových látok do krmiva (počas 5 týždňov pokusu, ako aj v priebehu celého pokusného obdobia) bolo zistené aj v našej štúdii na morkách. Štatisticky významné zníženie obsahu tuku v prsnej svalovine moriek v porovnaní s kontrolnou skupinou bolo zaznamenané iba v skupinách, v ktorých boli humínové látky podávané počas piatich týždňov pokusu. Suplemetácia kŕmnych zmesí humínovými látkami iba počas piatich týždňov pokusu viedla aj k významnému zvýšeniu obsahu vody v stehennej svalovine moriek. Taktiež bol v stehennej svalovine moriek týchto dvoch pokusných skupín analyzovaný aj nižší obsah tuku, ale rozdiely oproti kontrolnej skupine neboli štatisticky významné.

Rovnako, zníženie obsahu tuku vo svalovine bolo zaznamenané aj u bažantov, ktorým bolo podávané krmivo s prídavkom humínových látok v 0,5 a 0,75 % koncentrácii (Gálik a kol. 2023), u kurčiat, ktoré prijímali krmivo s obsahom humínových kyselín v 0,1, 0,2 a 0,4 % koncentrácii (ELnaggar a El-Kelawy 2018), ako aj u brojlerových kurčiat vplyvom prídavku fulvových kyselín do krmiva v množstve 0,6 a 1 g/kg (Mao 2019).

Odlišné výsledky vo svojej štúdii zaznamenali Ozturk a kol. (2010), ktorí podávali humínové látky brojlerovým kurčatám prostredníctvom pitnej vody. V stehennej svalovine brojlerových kurčiat, ktorým boli humínové látky podávané v 1,5 % koncentrácii, bol analyzovaný signifikantne vyšší obsah tuku než v kontrolnej skupine. Nižšie sledované koncentrácie (0,5 % a 1 %) nemali významný vplyv na chemické zloženie stehennej svaloviny. Podobné výsledky vo svojej štúdii zaznamenali Semjon a kol. (2020). V stehennej svalovine brojlerových kurčiat kŕmených kŕmnymi zmesami s prídavkom humínových látok v 0,8 % koncentrácii bol zaznamenaný významne vyšší obsah tuku než v kontrolnej skupine. No v prsnej svalovine týchto brojlerových kurčiat bol obsah tuku štatisticky významne nižší. Zníženie obsahu tuku v prsnej svalovine bolo zaznamenané aj u brojlerových kurčiat, ktoré prijímali kŕmne zmesi s prídavkom humínových látok v 1 % koncentrácie.

Pri hodnotení obsahu bielkovín sme však zaznamenali rozdielne výsledky. V stehennej svalovine moriek, ktorým boli humínové látky podávané počas celého pokusné obdobia (H_{1-10}), bol zistený signifikantne vyšší obsah bielkovín ako v kontrolnej skupine a v skupinách H_{1-5} a H_{6-10}. Významné zvýšenie obsahu bielkovín vo svalovine vplyvom prídavku humínových látok do krmiva zaznamenali aj Gálik a kol. (2023) vo svojej štúdii na bažantoch, Semjon a kol. (2020) v štúdii na brojlerových kurčatách a ELnaggar a El-Kelawy (2018) u kurčiat, ktoré prijímali krmivo s obsahom humínových kyselín v 0,1 % koncentrácii. Taktiež Mao (2019), ktorý sa venoval štúdiu fulvových kyselín u brojlerových kurčiat, zaznamenal vo svalovine signifikantné zvýšenie obsahu bielkovín.

Z výsledkov rôznych štúdií je zrejmé, že vplyv humínových látok na chemické zloženie svaloviny hydiny môže byť rozdielny. Túto nekonzistentnosť výsledkov možno pripísať

zložení a množstvu podávaných prípravkov na báze humínových látok, spôsobu ich aplikácie (do krmiva alebo do vody) alebo druhu použitých zvierat.

5 ZÁVER

Z výsledkov nášho pokusu vyplýva, že prídavok sledovaného prípravku na báze humínových látok (HUMAC MycotoxiSorb) do kŕmnych zmesí výkrmových moriek v množstve 5 g/kg môže viesť k zmene chemického zloženia svaloviny (k zvýšeniu obsahu vody, bielkovín a k zníženiu obsahu tuku), pričom účinok tohto prípravku je ovplyvnený dĺžkou jeho podávania. Prídavok humínových látok počas piatich týždňov pokusu (do 5. týždňa ako aj od 6. týždňa) viedol k významnému zvýšeniu obsahu vody v prsnej aj stehennej svalovine a k významnému zníženiu obsahu tuku v prsnej svalovine v porovnaní s kontrolnou skupinou. Prídavok humínových látok do krmiva počas celej doby pokusu viedol v porovnaní s kontrolnou skupinou k signifikantnému zvýšeniu obsahu vody v prsnej svalovine a k signifikantnému zvýšeniu obsahu bielkovín v stehennej svalovine. Chemické zloženie prsnej a stehennej svaloviny moriek nebolo významne ovplyvnené tým, či boli humínové látky podávané počas piatich týždňov výkrmu od 6. do 11. týždňa veku moriek alebo od 12. do 16. týždňa veku moriek.

Práca bola podporená projektom Vedeckej grantovej agentúry MŠ SR VEGA 1/0402/20 „Vplyv aditív vo výžive monogastrických zvierat na produkčné zdravie, produkciu, kvalitu produktov a životné prostredie“.

Použitá literatúra

1. ABDEL-MAGEED, M.A.A. *Effect of dietary humic substances supplementation on performance and immunity of Japanese quail*. Egyptian Poultry Science Journal, 2012, 32(3), 645-660.
2. AGBOOLA, A.F., OMIDIWURA, B.R.O., AMOLE, A.O., OLANREWAJU, O.A., ADENIRAN, Y.E. *Influence of humic acid supplemented diets on intestinal microbiome and laying performance of egg-type chicken*. Nigerian Journal of Animal Production, 2021, 48(6), 276-286.
3. ARIF, M., REHMAN, A., SAEED, M., ABD EL-HACK, M.E., ARAIN, M.A., HASEEBARSHAD, M., ZAKRIA, H.M., ABBASI, I.H. *Impacts of dietary humic acid supplementation on growth performance, some blood metabolites and carcass traits of broiler chicks*. Indian Journal of Animal Sciences, 2016, 86(9), 1073-1078.
4. ELNAGGAR, A.S., EL-KELAWY, M.I. *Effect of humic acid supplementation on productive performance, blood constituents, immune response and carcass characteristics of sasso chicken*. Egyptian Journal of Animal Production, 2018, 55(1), 75-84.
5. GÁLIK, B., HRNČÁR, C., GAŠPAROVIČ, M., ROLINEC, M., HANUŠOVSKÝ, O., JURÁČEK, M., ŠIMKO, M., ZÁBRANSKÝ, L., KOVACIK, A. *The effect of humic substances on the meat quality in the fattening of farm pheasants (Phasianus colchicus)*. Agriculture, 2023, 13(2), 295.
6. HAMMOD, A.J., ZENY, Z.A.H., MAHDI, A.S., ALFERTOSI, K.A. *Probiotic and humic acid as feed additives and their effects on productive and economic traits of broiler*. Indian Journal of Ecology, 2021, 48(13), 35-37.
7. HUDÁK, M., SEMJON, B., MARCINČÁKOVÁ, D., BUJŇÁK, L., NAĎ, P., KORÉNEKOVÁ, B., NAGY, J., BARTKOVSKÝ, M., MARCINČÁK, S. *Effect of broilers chicken diet supplementation with natural and acidified humic substances on quality of produced breast meat*. Animals, 2021, 11(4), 1087.

8. MAO, Y. *Modulation of the growth performance, meat composition, oxidative status, and immunity of broilers by dietary fulvic acids*. Poultry science, 2019, 98(10), 4509-4513.
9. MARCINČÁKOVÁ, D., MAČANGA, J., NAGY, J., MARCINČÁK, S., POPELKA, P., VAŠKOVÁ, J., JAĎUTTOVÁ, I., MELLEN, M. *Effect of supplementation of the diet with humic acids on growth performance and carcass yield of broilers*. Folia Veterinaria, 2015, 59, 165-168.
10. MIRNAWATI, Y.R., MARLIDA, Y. *Effects of humic acid addition via drinking water on the performance of broilers fed diets containing fermented and non-fermented palm kernel cake*. Archiva Zootechnica, 2013, 16(1), 41-53.
11. NARIADENIE KOMISIE (ES) č. 152/2009 z 27. januára 2009, ktorým sa stanovujú metódy odberu vzoriek a analýzy na účely úradných kontrol krmív.
12. OMIDIWURA, B.R.A., OLAJIDE, O.C., OLANIYAN, O.S. *Potentials of pepper elder (Peperomia pellucida) and humic acid as feed additives in noiler chicken production*. Nigerian Journal of Animal Production, 2022, 49(2), 86-94.
13. OZTURK, E., OCAK, N., COSKUN, I., TURHAN, S., ERENER, G. *Effects of humic substances supplementation provided through drinking water on performance, carcass traits and meat quality of broilers*. Journal of Animal Physiology and Animal Nutrition, 2010, 94(1), 78-85.
14. OZTURK, E., OCAK, N., TURAN, A., ERENER, G., ALTOP, A., CANKAYA, S. *Performance, carcass, gastrointestinal tract and meat quality traits, and selected blood parameters of broilers fed diets supplemented with humic substances*. Journal of the Science of Food and Agriculture, 2012, 92(1), 59-65.
15. SEMJON, B., MARCINČÁKOVÁ, D., KORÉNEKOVÁ, B., BARTKOVSKÝ, M., NAGY, J., TUREK, P., MARCINČÁK, S. *Multiple factorial analysis of physicochemical and organoleptic properties of breast and thigh meat of broilers fed a diet supplemented with humic substances*. Poultry Science, 2020, 99(3), 1750-1760.
16. STEVENSON, F.J. *Humus Chemistry: Genesis, Composition, Reactions*. Wiley-Inter-Science: New York, NY, USA, 1994, 34-41.
17. TAKLIMI, S.M.S., GHAHRI, H., ISAKAN, M.A. *Influence of different levels of humic acid and esterified glucomannan on growth performance and intestinal morphology of broiler chickens*. Agricultural Sciences, 2012, 3(05), 663-668.

Kontaktné údaje

MVDr. Alena Hreško Šamudovská, PhD.
Univerzita veterinárskeho lekárstva a farmácie v Košiciach
Katedra výživy a chovu zvierat
Komenského 73, 041 81 Košice
Tel: +421908803032
email: alena.hreskosamudovska@uvlf.sk

EKONOMICKO – SOCIÁLNE ASPEKTY OCHORENIA DIABETES MELITUS 1. TYPU

ECONOMIC-SOCIAL ASPECTS OF TYPE 1 DIABETES MELLITUS

Tatiana Šantová, Andrea Šuličová, Zuzana Šimová

Abstrakt

Sociálna interakcia je tvorená: subjektom a objektom, komunikáciou, vnútornými podmienkami objektu a subjektu, a vonkajšími podmienkami. Významnými podpornými činiteľmi, ktoré podmieňujú kvalitu života detí a mladistvých s ochorením diabetes mellitus 1. typu sú interakcia chorého so sociálnym prostredím, s rodinným zázemím, nevynímajúc prostredie, v ktorom sa dieťa denne nachádza. Sú to napríklad učitelia, spolužiaci a kamaráti. Tieto činitele vo veľkej miere pomáhajú dieťaťu v adaptovaní sa na chorobný stav, čím sa podieľajú na zvyšovaní kvality jeho života. Sociálnu sféru kvality života dieťaťa s ochorením diabetes mellitus 1. typu ovplyvňuje aj možnosť dieťaťa s rodičmi, súrodencami dovolenkovať, zmeniť prostredie domova, spoznávať nové krajiny a zvyklosti. Ľudí so zdravotným handicapom každoročne pribúda, výnimkou nie sú ani ľudia s ochorením diabetes mellitus. Štát sa im preto snaží pomôcť prostredníctvom príspevkov, možnosťou ušetriť na daniach, liekoch alebo odpustením platenia koncesionárskych poplatkov.

Klíčová slova: *ekonomicko-sociálne aspekty, diabetes mellitus, sociálna interakcia, vzdelávanie, výskum*

Abstract

Social interaction consists of: subject and object, communication, internal conditions of object and subject, and external conditions. Important supporting factors that condition the quality of life of children and adolescents with type 1 diabetes mellitus are the interaction of the patient with the social environment, with the family background, not excluding the environment in which the child finds himself on a daily basis. They are, for example, teachers, classmates and friends. These factors help the child to a large extent in adapting to the disease state, thereby contributing to increasing the quality of his life. The social sphere of the quality of life of a child with type 1 diabetes mellitus is also influenced by the child's ability to go on vacation with parents and siblings, change the home environment, and learn about new countries and customs. The number of people with a health handicap is increasing every year, and people with diabetes mellitus are no exception. The state therefore tries to help them through contributions, the possibility to save on taxes, medicines or by waiving the payment of concessionaire fees.

Key words: *economic-social aspects, diabetes mellitus, social interaction, education, research*

1 EKONOMICKÉ POTREBY SÚVISIACE S LIEČBOU

1.1 Ako dostať príspevok od štátu

Musí ísť o fyzickú osobu so závažným zdravotným stavom a jej príjem nesmie presahovať trojnásobok sumy životného minima pre plnoletého jedinca. Žiadosť o priznanie finančného príspevku je potrebné podať na úrade práce sociálnych vecí a rodiny podľa miesta trvalého bydliska žiadateľa. Žiadosť musí obsahovať: meno a priezvisko fyzickej osoby, ktorá žiada

o priznanie príspevku na kompenzáciu, dátum jej narodenia, adresu jej trvalého alebo prechodného pobytu, doklad o tom, že ide o účastníka právnych vzťahov podľa § 3, rodné číslo žiadateľa, lekársky nález, potvrdenie o jej príjme za predchádzajúci kalendárny rok, vyhlásenie o majetku fyzickej osoby s ťažkým zdravotným postihnutím. O peňažný príspevok si rodičia diabetika môžu požiadať, ale nemusí im byť priznaný. Závisí to od komplexného posúdenia zdravotného stavu pacienta, niektoré deti chodia do školy a sú schopné si samé pichnúť inzulín, ale to nie je ani z ďaleko všetko. Dieťa s diabetom je potrebné mať pod neustálou kontrolou, riadiť ho, venovať mu zvýšenú mieru starostlivosti, jeho ochorenia manažovať a taktiež aj z ochorenia vyplývajúce komplikácie. Konanie o priznanie peňažného príspevku na kompenzáciu sa začína na základe písomnej žiadosti fyzickej osoby alebo na základe žiadosti rodiča maloletého dieťaťa alebo fyzickej osoby, ktorá má dieťa zverené do osobnej starostlivosti na základe rozhodnutia súdu. Podáva sa na úrad sociálnych vecí a rodiny podľa miesta trvalého bydliska žiadateľa. Žiadosť musí obsahovať: meno a priezvisko fyzickej osoby, ktorá žiada o priznanie príspevku na kompenzáciu, dátum jej narodenia, adresu jej trvalého alebo prechodného pobytu, doklad o tom, že ide o účastníka právnych vzťahov podľa § 3,rodné číslo žiadateľa, lekársky nález, potvrdenie o jej príjme a o príjme fyzických osôb, ktorých príjmy sa spoločne posudzujú s jej príjmom za predchádzajúci kalendárny rok pred podaním žiadosti, vyhlásenie o majetku fyzickej osoby s ťažkým zdravotným postihnutím. V žiadosti fyzická osoba uvedie druh peňažného príspevku na kompenzáciu, o ktorý žiada a odôvodnenie žiadosti. Žiadosť o priznanie príspevku na opatrovanie musí obsahovať aj potvrdenie o príjme fyzickej osoby zo zamestnania za kalendárny mesiac, v ktorom bola podaná žiadosť. Pacienti s ochorením DM by mali vo vlastnom záujme sledovať stránku ministerstva zdravotníctva a iné zdroje, ktoré uvádzajú nároky, cenové úhrady a platné limity. Ak chceme požiadať napr. o nadlimitný počet prúžkov do glukomera, je možné tak konať v súlade so zákonom § 42 zákona č 577/2004 Z. z. o rozsahu zdravotnej starostlivosti uhrádzanej na základe verejného zdravotného poistenia a o úhradách za služby súvisiace s poskytovaním zdravotnej starostlivosti, podľa ktorého je možná úhrada zdravotníckych pomôcok aj nad kategorizáciou určený limit. Všetky zdravotné poisťovne majú vlastné tlačivo, na ktorom je potrebné, aby bola vyplnená žiadosť a taktiež tam musí byť vyjadrenie diabetológia. Poisťovňa má nárok na komunikáciu s lekárom, nie so žiadateľom -pacientom. V prípade neschválenia žiadosti, majú žiadatelia nárok na odvolanie sa. Od povinnosti platiť úhradu je oslobodený platiteľ, ak žije v domácnosti s fyzickou osobou s ťažkým zdravotným postihnutím, ktorá má na adrese odberného miesta tohto platiteľa trvalý pobyt, alebo sám je fyzickou osobou s ťažkým zdravotným postihnutím a vznik tejto skutočnosti oznámi a zároveň preukáže vyberateľovi úhrady. Z toho vyplýva, že rodiny s detským diabetikom majú právo si tento nárok uplatniť, ak ich dieťa je držiteľom ŤZP, alebo ŤZP-S (6).

1.2 Potreba sociálnej interakcie

Sociálna interakcia predstavuje proces vzájomného pôsobenia jedinca na druhého človeka alebo skupinu. Východiskom a najdôležitejšou súčasťou je sociálna percepcia (vnímanie). Najdôležitejším nástrojom je sociálna komunikácia proces, prostredníctvom ktorého si ľudia odovzdávajú najrôznejšie informácie a zážitky. Sociálna interakcia je podmienená prostredím, situáciou i osobnosťou účastníkov, pričom samotný proces interakcie pozostáva z troch zložiek sociálna percepcia a poznávanie ľudí, komunikácia ,správanie a konanie jedincov. Sociálna interakcia je tvorená: subjektom a objektom, komunikáciou, vnútornými podmienkami objektu a subjektu, a vonkajšími podmienkami. Významnými podpornými činiteľmi, ktoré podmieňujú kvalitu života detí a mladistvých s ochorením diabetes mellitus 1. typu sú interakcia chorého so sociálnym prostredím, s rodinným zázemím, nevynímajúc prostredie, v ktorom sa dieťa denne nachádza. Sú to napríklad učitelia, spolužiaci a kamaráti.

Tieto činitele vo veľkej miere pomáhajú dieťaťu v adaptovaní sa na chorobný stav, čím sa podieľajú na zvyšovaní kvality jeho života. Na druhej strane ju môžu aj zhoršiť, čo býva významné pri chronických ochoreniach. Každé dieťa sa socializuje, vytvára si vlastné práva a nároky. O to viac záleží na dobrých vzťahoch medzi rodičmi a dieťaťom – dospievajúcim dieťaťom s DM 1. typu, aby k svojmu ochoreniu pristupovalo zodpovedne. Mladých chlapcov častokrát považuje okolie za narkomanov, ak ich vidia pichať si injekciu, okamžite volajú políciu. Z tohto dôvodu by mal mať každý pacient s DM vždy pri sebe identifikáciu. Veľmi osvedčený je systém nie v podobe preukazov diabetika, ale amuletov na krku s viditeľným nadpisom: „Som diabetik“. Zvládanie náročných situácií vo vzťahu ku zmenám v oblasti zdravia závisí od viacerých faktorov. Nepriaznivý vplyv, na človeka majú predovšetkým dlhodobo pôsobiace stresory vyskytujúce sa pri chronických ochoreniach. Všetky chronické ochorenia majú vplyv a dopad nielen na somatickú dimenziu kvality života ale výrazne ovplyvňujú aj sociálno-ekonomickú dimenziu kvality života. Prioritným cieľom skúmania kvality života je rozvíjať a podporovať také prostredie a také životné požiadavky, ktoré jedincovi umožnia žiť lepší a kvalitnejší život. Rodina má obrovský význam pri adaptácii sa s chronickým ochorením a so zvládaním životných situácii a komplikácií ktoré ochorenie DM 1. typu so sebou prináša. Rodina musí prispôsobiť svoj životný štýl dieťaťu s ochorením DM 1. typu, ale je dôležité, aby si členovia zachovali svoje koníčky, zvyky, priateľstvá a aby do aktivít angažovali aj dieťa s týmto ochorením. So zistením ochorenia prichádzajú aj zmeny v oblasti stravovania, neodporúča sa chystať stravu zvlášť, pretože dieťa s ochorením DM môže jesť všetko, len musí dbať na to, aby si to dobre zarátalo do denného príjmu sacharidov a rozdelilo si jedlo do dávok tak, ako mu to naordinoval lekár (8). Je preto potrebné dostatočne komunikovať o problémoch s odborníkom, vymieňať si skúsenosti s rodinami v rovnakej situácii a získavať nové informácie z rôznych využiteľných informačných zdrojov. Nesmieme dopustiť, aby sa dieťa cítilo izolovane, preto ho treba rovnako ako ostatné deti zapájať do rôznych aktivít, krúžkov a pod. O ochorení informujeme všetkých pracovníkov školy, tiež aj spolužiakov dieťaťa, aby sme predišli problémom a dezinformáciám. Na dieťa je potrebné klásť adekvátne nároky, nesmieme dopustiť, aby dieťa svoje ochorenie zneužívalo, a tak si uľahčovalo štúdium. Rodičia by mali mať dostatok informácií, o danom ochorení v našej legislatíve, tiež poznať práva a povinnosti a trvať na ich dodržiavaní. Neodporúča sa meniť kvôli ochoreniu dieťaťa zvyky a záľuby rodiny, podmienkou je ale primeraná kompenzácia ochorenia DM. Dôležité je nadviazať nové kontakty s inými rodinami ktoré majú rovnaké problémy. S dieťaťom je dobre si plánovať prechádzky, kde je možné sa rozprávať o jeho starostiach aj radostiach. Starých rodičov a príbuzných je potrebné dostatočne informovať o tom, že pri príchode na návštevu nemajú nosiť sladkosti, ale radšej ovocie a pri pochvale ich neodmieňať potravinami. V škole je dôležité dohodnúť sa s vedúcou školskej jedálne na úprave jedálneho lístka. V prípade výletu je vhodné pedagógom navrhnúť že rodič môže pomôcť so žiakmi ako dozor a tak dieťa môže absolvovať výlet so svojimi spolužiakmi. V živote každého dieťaťa príde obdobie, kedy sa od rodičov odpúta, či už na pár dni alebo dlhodobo. Dlhodobé pobyty mimo domova by malo dieťa začať realizovať až vtedy, ak rodičia s diabetológom rozhodnú, že dieťa si vie ochorenie manažovať samé, do tej miery, aby nedošlo k ohrozeniu na živote. Deťom, ktoré vycestujú za štúdiom do zahraničia a budú mimo domova dlhšie, lekár do dokumentácie zaznačí, že pacient bude dlhodobo mimo republiky a predpíše mu dostatočné množstvo inzulínu. S touto situáciou je potrebné oboznámiť tiež revízneho lekára príslušnej zdravotnej poisťovne. V prípade, ak ide o dieťa, ktoré dlhodobo nedodržiava liečebný režim, má zlé výsledky kompenzácie ochorenia, hoci zo strany lekárov bolo urobené všetko čo sa dalo, je jeho pobyt mimo domu nebezpečný. Ak aj v tomto prípade pacient vycestuje, je to na zodpovednosti rodičov. Nakoľko je človek tvor spoločenský, sám seba dobre spozná iba v kruhu iných ľudí. Zvyčajne pri ťažkostiach hľadá oporu v blízkych, u ľudí ktorí prežili, prežívajú podobné situácie, alebo sú aspoň schopní

pochopiť jeho ťažkosti. Kluby a svojpomocné skupiny zameriavajú svoje ciele predovšetkým na to, aby pomáhali chronicky chorým ľuďom prekonávať prekážky a žiť normálnym životom. Postupne sa združujú na kluby a svojpomocné skupiny do celonárodných združení, zväzov, asociácií, ktoré majú za úlohu riešiť problémy danej skupiny v zmysle celonárodného, prípadne aj na úrovni medzinárodného charakteru. Ich cieľom je chrániť a presadzovať záujmy pacientov s DM 1. typu, informovať verejnosť o ochorení, odhaliť vznik komplikácií. Základnými funkciami sú poradenstvo, vzdelávanie, rehabilitácie, činnosť zriaďovateľská a hospodárska, kultúrna a športová činnosť. Úlohou klubov a svojpomocných skupín je riešiť problémy diabetikov celonárodného, prípadne aj medzinárodného charakteru. Ich hlavným cieľom je poskytovať pomoc chronicky chorým pacientom, prekonávať životné prekážky a žiť plnohodnotný život. Na Slovensku vznikol Zväz diabetikov v roku 1990 a jeho úlohou je presadzovať a chrániť záujmy diabetikov a informovať verejnosť. Tábory patria medzi účinné prostriedky, ktoré by mali deťom pomôcť vrátiť pocit nezávislosti a učia ich ako žiť plnohodnotný a kvalitný život aj napriek ochoreniu. Sociálnu sféru kvality života dieťaťa s ochorením diabetes mellitus 1. typu ovplyvňuje aj možnosť dieťaťa s rodičmi, súrodencami dovolenkovať, zmeniť prostredie domova, spoznávať nové krajiny a zvyklosti. Dovolenka je vždy pre dieťa plná očakávaní. No pre dieťa s DM 1.typu predstavuje hrozbu toho, že ho budú lákať veci, ktoré si doma odopiera. Okrem iných povinností je pri dovolenke nevyhnutné riešiť problém prepravy a skladovania inzulínu. Je vhodné mať inzulín uschovaný aj v dvoch osobitných taškách a starostlivo uložený. Dôležitý je aj výber správneho hotela, kde bude dieťa aj s rodičmi tráviť dovolenkový čas. Žiada sa v tomto prípade výber hotelov all inclusive. Miestom dovolenky nemajú byť neobývané oblasti, neodporúča sa navštevovať ani krajiny s nízkou hygienou a nízkou úrovňou životných podmienok. Žiada sa venovať viac pozornosti inzulínovému režimu pri dlhých letoch, rozhodujúci je aj posun času, poistenie v cudzom jazyku pripravené vyhlásenie o diabetickej identifikácii. Pre dieťa s diabetom na dovolenke je nevyhnutnosťou mať vždy dostatočnú zásobu inzulínu, ako aj mať vždy pri sebe cukor. Cestovanie deťom prináša množstvo zaujímavých zážitkov nové vzťahy priateľstvá, a preto ochorenie DM nesmie viesť k tomu, aby sme deti o tieto zážitky spojené s cestovaním ochudobnili (9). Je však potrebné vybrať si destinácie, ktoré sú bezpečné vhodné a zodpovedajú našim požiadavkám. Dôležité je zistiť dostupnosť zdravotníckeho zariadenia, kontakt na najbližšieho lekára a pohotovosť. Preto sa neodporúčajú dovolenky do pralesa, púšte, adrenalínových destinácii a krajín tretieho sveta, pretože v týchto oblastiach nie je zdravotnícka starostlivosť štandardom. Pred vycestovaním je dôležité dieťa poistiť a pribaliť aktuálny záznam o zdravotnom stave dieťaťa. Inzulín a príslušné pomôcky je možné zabaliť do príručnej batožiny. Veľmi dôležité je zvážiť aj spôsob prepravy na dovolenku. Medzi priaznivé pre dieťa s ochorením diabetes mellitus 1. typu sa radí cestovanie lietadlom z dôvodu rýchlosti. Každý pacient alebo zákonný zástupca, by mal pred nástupom do lietadla podať informácie letuške o tom, že sa na palube nachádza osoba s ochorením DM. Počas letu je dôležité dodržiavať pitný režim. Pri cestovaní vlakom/autobusom na dlhšie trasy je potrebné pacientovi zabaliť dostatočné množstvo jedla, aby mohol jesť pravidelne a taktiež aj niečo sladké. Za najpohodlnejší spôsob prepravy sa považuje cestovanie vlakom, pretože pacient má možnosť sa prejsť uličkami. Pri dlhotrvajúcom cestovaní je potrebné o zdravotnom stave informovať vodiča. Cestovanie autom by nemalo spôsobovať výskyt problémov, pokiaľ je ochorenie dobre kompenzované a spolujazdec informovaný. Neodporúčajú sa fyzicky náročné výlety, ktoré by mohli pacientovi uškodiť. Režim diabetika počas dovolenky**:** Každý diabetik by si mal pred vycestovaním zabezpečiť potvrdenie o aktuálnom zdravotnom stave, ktorého súčasťou sú informácie o liekoch vrátane inzulínu, liečbe a všetkých diagnózach. V prípade cestovania lietadlom je toto tlačivo potrebné zabezpečiť aj v anglickom jazyku, režim dňa, sa snažíme pozmeniť čo najmenej, pretože treba myslieť na to, že po návrate domov ho budeme musieť vrátiť do zaužívaného režimu. Je

potrebné mať stále so sebou výbavu na zvládnutie hypoglykémie a hyperglykémie, odporúča sa ju skladovať spoločne v termo obale, alebo ruksaku z dôvodu ochrany pred slnečným žiarením, pri meraní glykémie vo vonkajšom prostredí používame na dezinfekciu jednorazové dezinfekčné papieriky, ktoré chránime pred slnkom, v prípade, ak má pacient nainštalovaný senzor alebo inzulínovú pumpu, je potrebné túto výbavu doplniť glukomerom. Senzor nie je potrebné ochraňovať pred slnkom, ale pumpu v každom prípade áno. Vhodné je zistiť vodotesnosť pumpy, v prípade neprítomnosti tejto funkcie je potrebné pumpu pred vstupom do vody odpojiť (1).

1.3 Potreba vzdelávania

K predškolskému veku dieťaťa patrí aj navštevovanie materskej školy. Je žiaduce, aby dieťaťu s ochorením DM 1. typu táto skúsenosť bola umožnená, aj keď len na niekoľko hodín. Dieťa si v prostredí rovesníkov okrem vedomostí v intelektovej oblasti osvojí zručnosti, ktoré bude potrebovať pre život medzi ľuďmi. Naučí sa spolupracovať, súcitiť, byť tolerantným, družným, obetavým, priateľským. Dieťa s diabetom, ktoré doma rodičia v strachu o jeho zdravie nespustia z očí, má v materskej škole možnosť trénovať sa v samostatnosti, vyskúšať si, čo samo bez mamy dokáže. Prostredie detských rovesníkov býva zábavným, družným, radostným. Deti sa často smejú a tešia. Detská spoločnosť je aj pre úzkostné, tiché a neprispôsobivé detí veľkým lákadlom. Má aj liečebný význam. Miestom, kde trávia školáci – deti s diabetom najviac času je práve skupina rovesníkov. Pre ich zdravý vývoj je nutné, aby si medzi nimi našli svoje miesto a cítili sa tam dobre. Rodičia im v tom pomôžu tým, že ich budú podporovať v aktivitách, ktoré môžu vykonávať, ktoré majú rady, v ktorých sú dobrí. Škola má v živote nezastupiteľné miesto, tak u zdravého, ako aj u dieťaťa trpiaceho chronickou chorobou. Rozhodne netreba dieťa vyčleňovať z kolektívu školy, ale treba ho na pozitívnych príkladoch učiť, ako prekonávať prekážky. Učiteľ ma byť vždy informovaný o prítomnosti dieťaťa s DM v triede. No hlavne v období puberty a adolescencie to dievčatá mnohokrát zatajujú. Prechod zo základnej školy na strednú školu má tiež svoje špecifiká (5). Učiteľ by mal vedieť o stavoch rozkolísanej glykémie, že dieťa častejšie močí, rešpektovať príjem jedla aj počas vyučovacej hodiny či špecifiká fyzickej aktivity. Zároveň dieťa s DM 1. typu potrebuje v škole aj miesto, kde si aplikuje svoju dávku inzulínu. Miesto pokojné, hygienicky čisté, bez prítomnosti spolužiakov, nie je to však podmienkou. Výkon dieťaťa s DM je po telesnej, ako aj po intelektuálnej stránke rovnaký, ako u zdravých rovesníkov. Z tohto dôvodu by na deti s daným ochorením mali byť kladené rovnaké požiadavky v rámci školy, ako pre deti zdravé. Pri návšteve školských zariadení by mali byť uplatňované zásady. Učiteľ by mal byť informovaný o ochorení dieťaťa a výskyte možných komplikácií. O ochorení dieťaťa by mali byť informovaní vhodným spôsobom aj spolužiaci. Učiteľ by mal vždy dohliadnuť na aplikáciu inzulínu. Dieťa s DM 1. typu pri stravovaní v školskej jedálni musí dostať obed v časovej závislosti na inzulíne. Vo fyzickej aktivite je potrebné dieťa s DM 1. typu neobmedzovať, naopak je potrebné prispôsobiť mu športové činnosti. Ochorenie diabetes mellitus 1.typu nepôsobí samostatne len na detského pacienta a jeho rodičov, ale aj na ostatných členov rodiny ktorí sú jej neoddeliteľnou súčasťou. Na rodinu kladie špeciálne požiadavky, s ktorými je možnosť sa vyrovnať tak, že sa dané úlohy prerozdelia medzi členov rodiny a pri riešení problémov si všetci navzájom pomáhajú. Okrem úloh vyplývajúcich zo základných funkcií všetkých rodín, musí rodina s dieťaťom zabezpečiť ešte ďalšie úlohy, ktoré s liečbou súvisia. Rodina musí splniť liečebné a výchovné metódy, ktoré boli dieťaťu navrhnuté lekárom. Úlohou rodiny je tiež svoje dieťa ochraňovať a v prípade nutnosti zabezpečiť doprovod. Ďalšou dôležitou úlohou rodiny je zodpovedať za kontrolu zmeny životného štýlu a byť schopná poskytnúť expresnú a účinnú pomoc v situáciách ohrozujúcich život (2). V rodine, kde sa nachádza choré dieťa, často dochádza k úplnej psychickej a fyzickej vyťaženosti, pretože sa s ochorením zmieria ťažko a to u členov

rodiny môže vyvolať frustráciu a apatiu. Ochorenie môže prudko súvisieť aj so vzrastom finančných problémov, keďže sú zvýšené náklady na liečbu. Ďalšou prekážkou môže byť nadväzovanie nových kontaktov s rodinou, ktorá nemá dieťa s ochorením diabetes mellitus a tiež obmedzovanie sociálnych vzťahov či zatajovanie choroby pred známymi. Častým vyskytujúcim sa sociálnym problémom je aj upätie sa matky na choré dieťa, minimálne trávenie času s ďalšími členmi rodiny, čoho následkom môže byť úplný rozpad rodiny. Ďalšou zložitou úlohou rodina prechádza pri rozhodovaní o výbere školy či zamestnania (7). Vnímanie určitých udalostí u detí a dospelých je rozdielne. Racionálne hodnotenie ochorenia v detskom veku závisí od aktuálnej vývojovej úrovne dieťaťa. Malé deti objektívnej príčine choroby nerozumejú. Je pre nich typická magická predstava o pôvode a ochorenie nevnímajú ako dlhodobé. Dodatočne si však uvedomia, že ochorenie nezmizne tým, že budú dobre a budú liečebný režim rešpektovať. Ak bol diabetes diagnostikovaný u dieťaťa do jedného roka, zvyká si na nové skutočnosti veľmi rýchlo. Dieťa v období 2-3. roka života si začína uvedomovať svoju individualitu. Komunikácia s tak malým dieťaťom je náročná, dieťa nedokáže správne rozpoznať akútne komplikácie ochorenia. Toto obdobie je náročné najmä pre rodičov dieťaťa. Reakcia malého dieťaťa na ochorenie diabetes mellitus je najmä reakciou na fyzické podnety – pichanie inzulínu. Stravovanie je dobré prispôsobiť potrebám dieťaťa, aby sa v tomto smere necítilo obmedzované. Dieťa v predškolskom veku taktiež nedokáže pochopiť príčinu a následok ochorenia. Liečbu riadia rodičia. Deti v tomto vývinovom období počas liečby spolupracujú bez problémov, edukáciu je potrebné zamerať na príznaky hypoglykémie, pretože to patrí k najdôležitejšej pomoci pri liečbe. Deti sú schopné uvedomiť si dôležitosť rešpektovania niektorých obmedzení a sú schopné vykonávať niektoré liečebné úkony. Dieťa s cukrovkou v predškolskom veku môže navštevovať materskú škôlku, avšak je potrebná ústretovosť zo strany personálu v oblasti úprav stravovania a poznania príznakov hypoglykémie a jej liečenie. V školskom veku je adaptácia na prepuknutie ochorenia sprevádzaná väčšími problémami (3). Dieťa si už vo väčšej miere uvedomuje obmedzenia vyplývajúce z choroby. Je potrebné, aby rodičia dieťa v týchto odlišnostiach od zdravého rovesníka neutvrdzovali, pretože dieťa rezignuje, uzavrie sa do seba, začne pociťovať strach, môže byť depresívne a nešťastné. Cieľom rodičov je citlivo a premyslene vysvetliť rozdiely medzi zdravým jedincom a dieťaťom s ochorením a postupne prenášať zodpovednosť za zdravotný stav na samotné dieťa. Dieťa musí pochopiť, že každé správanie môže prinášať svoj následok. Najzložitejšie obdobie pre diagnostikovanie ochorenia je obdobie adolescencie, pretože prináša zmeny týkajúce sa celého organizmu ako celku. Hormóny začínajú meniť telo dieťaťa na telo dospelého. Dieťa v tomto období mnohokrát odmieta autoritu rodičov, lekárov a skúša hranice ich trpezlivosti. Niektoré deti odmietajú striktné dodržiavanie liečebného režimu. Z týchto príčin sa dospievanie považuje za najťažšie zvládnuteľné, čo sa týka kompenzácie ochorenia. Cukrovka môže postihnúť človeka v ktorejkoľvek vekovej kategórii. Dieťaťu, ktorému bolo ochorenie diagnostikované, je doživotne nariadené aplikovanie inzulínu, diéta a dodržiavanie určitých pravidiel. Všetky deti majú spoločné to, že musia absolvovať povinnú školskú dochádzku takže sa v škole ocitnú bez svojich rodičov a najbližších. To samozrejme prináša so sebou situácie a problémy ktoré je potrebné zvládnuť. Rodičia v spolupráci s učiteľmi musia byť na tieto situácie pripravení. Ochorenie diabetes mellitus si nekladie otázku, či už školský rok začal, vtrhne do života detí a rodičov bez pozvania, rozbije stereotypný život a ovplyvní každú chvíľu v živote. Pred samotným nástupom dieťaťa do školského zariadenia je potrebné, aby si rodičia overili, či dieťa s ochorením bude schopné samostatne fungovať v škole. Ani novovzniknutá diagnóza nie je dôvodom na to, aby bol nástup do školy odložený (6). Dieťa s diabetom má v škole rovnaké potreby ako zdravé dieťa, ale potrebuje dôkladnejšiu starostlivosť. Preto je potrebné učiteľa informovať o základných pojmoch a o možnom vzniku komplikácii vyplývajúcich z ochorenia. Ak má učiteľ v triede žiaka s ochorením diabetes mellitus je, dôležité, aby poznal

o ochorení a tiež aj o žiakovi základné informácie. Patria k ním informácie o zdravotnom stave dieťaťa, poznať priebeh ochorenia, vedieť spoznať prichádzajúce nebezpečenstvo, schopnosť poskytnúť prvú pomoc, vlastniť telefónny kontakt na rodičov dieťaťa. Veľmi dôležité je, aby bol učiteľ schopný rozpoznať príznaky hypoglykémie a hyperglykémie a vedieť pohotovo reagovať. Potrebné je tiež dôkladne poučiť dieťa, že v prípade hypoglykémie alebo hyperglykémie je povinné o tom informovať pedagóga aj počas vyučovacej hodiny a ihneď túto situáciu začať riešiť. Dieťa treba pripraviť na to, že mu v kolektíve budú často kladené otázky, čo mu je. Potrebné je tiež poučiť aj spolužiakov dieťaťa o tom, že je zakázané podávať mu akékoľvek cukríky a sladkosti. Prioritné je dieťa informovať aj o tom, že na obede musí zjesť celú dávku a môže jesť aj počas hodiny, ak je to potrebné. Dieťa s ochorením za žiadnych okolností nesmie pociťovať izolovanosť a je dobré sa ho snažiť zapojiť do všetkých aktivít (4).

2 EKONOMICKO-SOCIÁLNE ASPEKTY OCHORENIA DM 1.TYPU

2.1 Cieľ výskumu

Hlavným cieľom výskumu bolo verifikovať jednotlivé zložky kvality života detí s diabetes mellitus 1. typu a ich zmeny v dôsledku meniacich sa psychických a sociálno- ekonomických nárokov dieťaťa v súvislosti s vekom a dĺžkou trvania ochorenia.

2.2 Metodológia výskumu

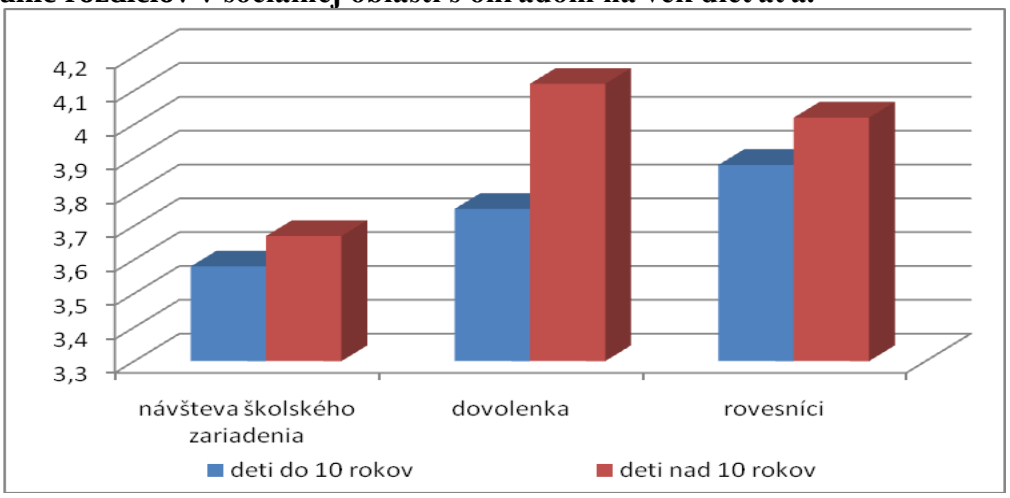
Realizovali sme kauzálno porovnávací výskum, ex – post facto. Použili sme lavínový zber dát. Dotazník (neštandardizovaný dotazník) – obsahoval anamnestické položky zamerané na pohlavie, miesto bydliska, vek, časové obdobie diagnostikovania ochorenia diabetes mellitus 1. typu u dieťaťa, dĺžku trvania ochorenia, časové obdobie dispenzarizácie dieťaťa na diabetologickej ambulancii, informovanosť dieťaťa a jeho rodičov o danom ochorení. U detí do veku 15 rokov vyplnili dotazník rodičia. Deti nad 15 rokov vyplnili dotazník samostatne. Pre potreby štatistického spracovania údajov sme využili software SPSS 15.0. Deskriptívna štatistika podskupín poskytla informácie o mierach centrality (hlavne M, SD) pre komparáciu údajov. Pre štatistickú komparáciu sledovaných podskupín detí s ohľadom na vek sme použili test pre 2 nezávislé výbery, Mann – Whitneyho test. Pre štatistickú komparáciu podskupín detí s ohľadom na trvanie ochorenia sme použili test pre viacero nezávislých výberov, Kruskal – Wallis test.

2.3 Charakteristika výskumnej vzorky

Výskumu sa zúčastnilo 101 respondentov – rodičia detí s ochorením DM 1. typu, vo vekovom rozmedzí 2-19 rokov.

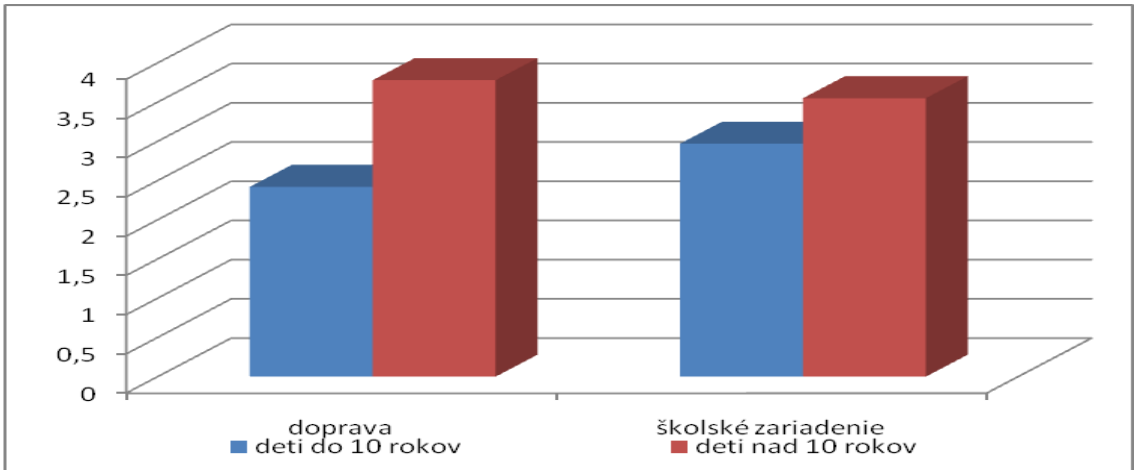
2.4 Výsledky

Porovnanie rozdielov v sociálnej oblasti s ohľadom na vek dieťaťa.

Graf 1 Komparácia signifikantných rozdielnych priemerných hodnôt v sociálnej oblasti

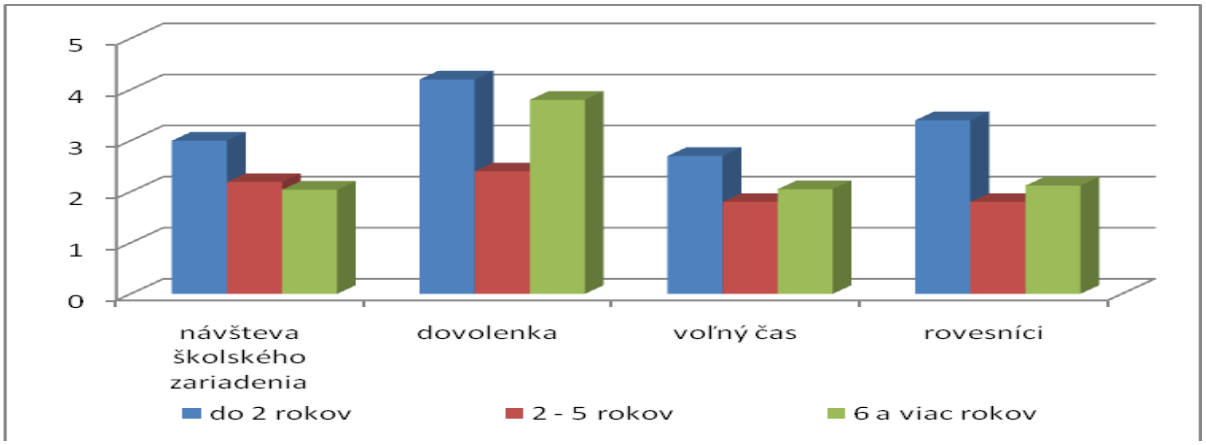
Deti nad 10 rokov náročnejšie hodnotia 3 zo 6 sociálnych požiadaviek: návštevu školského zariadenia, dovolenku a vzťahy so svojimi rovesníkmi.

Graf 2 Komparácia signifikantných rozdielnych priemerných hodnôt subškály finančnej náročnosti

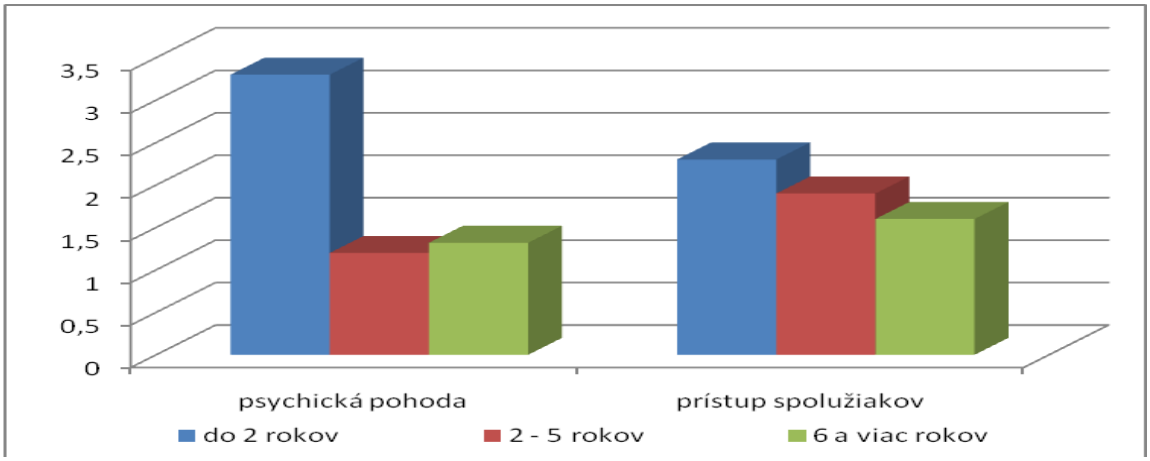
U detí nad 10 rokov je ako finančne náročnejšie hodnotené školské zariadenie a doprava, čo zrejme súvisí s vekom detí a typom školy, ktorú navštevujú. V oboch vekových kategóriách je ochorenie spojené s vysokými finančnými nárokmi v uvedených oblastiach.

Porovnanie rozdielov v sociálnej oblasti s ohľadom na dĺžku trvania ochorenia

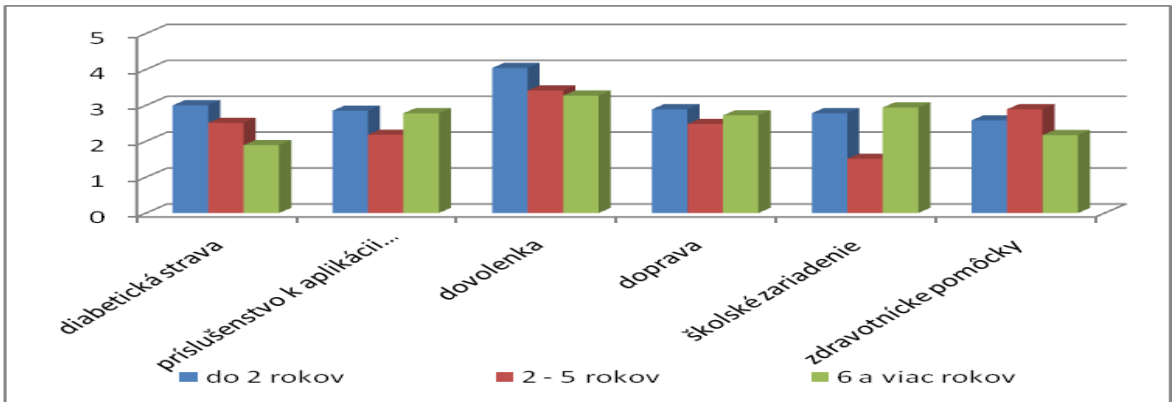
Graf 3 Komparácia signifikantných rozdielnych priemerných hodnôt v sociálnej oblasti

Návšteva školského zariadenia je najviac zaťažujúca pre deti ktoré trpia ochorením menej ako 2 roky. Počas dovolenky a vo voľnom čase najviac záťaže vnímajú deti s ochorením menej ako 2 roky.

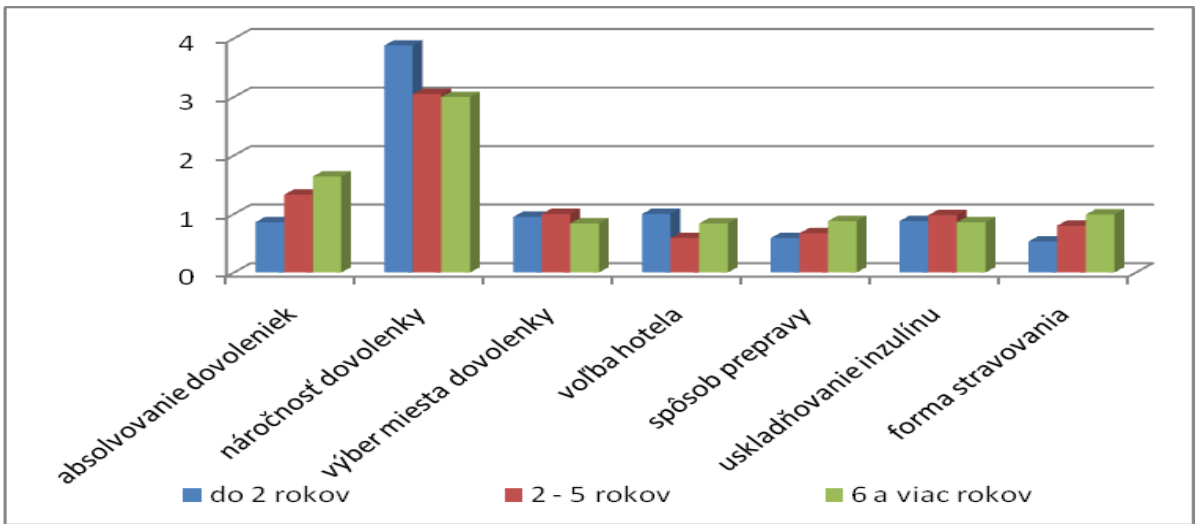
Graf 4 Komparácia signifikantných rozdielnych priemerných hodnôt subškály adjustácie na školu

Deti trpiace ochorením menej ako 2 roky vykazujú horšiu psychickú pohodu ako deti trpiace ochorením dlhšie. Deti trpiace ochorením menej ako 2 roky vnímajú horšie prístup spolužiakov ako deti s dlhším trvaním ochorenia. V ostatných položkách sme významné rozdiely nezistili.

Graf 5 Komparácia signifikantných rozdielnych priemerných hodnôt subškály finančnej náročnosti

Deti trpiace ochorením 3 – 5 rokov ako finančne najnáročnejšie udávali zdravotnícke pomôcky. V ostatných položkách najvyššiu finančnú náročnosť vykazujú deti trpiace ochorením do 2 rokov.

Graf 6 Komparácia signifikantných rozdielnych priemerných hodnôt subškály dovolenkových komplikácií

Zistili sme rozdiely vo všetkých položkách subškály, pričom deti s ochorením menej ako 2 roky absolvujú dovolenku menej často, ako deti trpiace ochorením dlhšie. Výber dovolenky a uskladnenie inzulínu považujú za najmenej náročné deti trpiace ochorením viac ako 6 rokov.

2.5 Diskusia

Predpokladali sme rozdiely v sociálnej oblasti u detí s DM 1. typu s ohľadom na vek dieťaťa. Zo zistení môžeme konštatovať, že deti nad 10 rokov náročnejšie hodnotia návštevu školského zariadenia, absolvovanie dovolenky a vzťah s rovesníkmi. Zistili sme aj to, že u deti do 10 rokov je aplikácia inzulínu hodnotená ako náročnejšia v rámci školy. Deti nad 10 rokov vykazujú horšiu psychickú pohodu a nie všetci o svojom ochorení informovali aj riaditeľa školy, ktorú navštevujú. Tento zistený údaj považujeme za alarmujúci, nakoľko sa domnievame, že rodičia by mali byť oveľa viac zodpovední a určite o ochorení dieťaťa

informovať vedenie príslušného školského resp. predškolského zariadenia. Pozitívne hodnotíme to, že triedny učiteľ, ako aj všetci spolužiaci sú informovaní o ochorení v oboch vekových kategóriách. Z našich výskumných zistení vyplýva aj fakt, že u detí nad 10 rokov je ako finančne náročnejšie hodnotené školské zariadenie a doprava, čo zrejme súvisí s vekom detí a typom školy, ktorú navštevujú. Nie nepodstatným zistením je fakt, že v oboch vekových kategóriách je ochorenie spojené s vysokými finančnými nárokmi v oblastiach stravovania, dovolenky, v príslušenstve k aplikácii inzulínu. Finančné problémy pociťujú respondenti aj v zdravotníckych službách, doprave, pri návšteve školského zariadenia, ako aj pri kúpe zdravotníckych pomôcok. V oboch skupinách sú porovnateľné dovolenkové komplikácie a nároky na destináciu. Ak sa zaoberáme sociálnou sférou daného ochorenia je dôležité zdôrazniť, že vplyv kamarátov je veľmi dominantný najmä v pubertálnom veku. Z tohto dôvodu je skutočne diskutabilné, do akej miery je dobré mať veľa kamarátov a s čím sa im zdôveriť. Samozrejme od kvality priateľských vzťahov sa odvíja aj kvalita života dieťaťa. V roku 2008 sa v rámci danej problematiky realizoval prieskum, ktorý uviedol do pozornosti zistenie, že viac ako 50 % detí robí chyby v diabetickom režime na podnet svojich rovesníkov Zvyšovanie kvality u dieťaťa s ochorením diabetes mellitus vo sfére sociálnej je významné, nakoľko sociálne istoty dieťaťa prispievajú k zvyšovaniu kvality jeho života. Predpokladali sme rozdiely v psychickej dimenzii medzi deťmi s ohľadom na trvanie ochorenia. Na základe výskumných zistení konštatujeme, že deti trpiace ochorením 6 a viac rokov vykazujú lepšiu psychickú pohodu ako deti trpiace ochorením kratšie. Deti trpiace ochorením menej ako 2 roky vykazujú horšiu adaptáciu na ochorenie, ako deti trpiace ochorením dlhšie obdobie. Rovnaký záver môžeme konštatovať aj v prípade pocitu menejcennosti a hanby, únavy a agresivity, negácie, apatie. Deti trpiace ochorením dlhšie obdobie, vykazujú lepšiu psychickú pohodu. Zo zistení výskumu vyplýva, že deti sa neodlišujú v potrebe informácií ani v jednej položke. V dôsledku toho, že sme nezistili významné rozdiely v subškále potreby informácií, verifikovanie našich predpokladov považujeme za neúplné. Predpokladali sme rozdiely v sociálnej oblasti medzi deťmi s ohľadom na dĺžku trvania ochorenia. Výskumom sme zistili, že návšteva školského zariadenia je najviac zaťažujúca pre deti trpiace ochorením menej ako 2 roky. Rovnaký záver platí aj pre dovolenku, voľný čas a kontakt s rovesníkmi, kde najviac záťaže vnímajú deti s ochorením menej ako 2 roky. Z výsledkov výskumu konštatujeme, že deti trpiace ochorením menej ako 2 roky, vykazujú horšiu psychickú pohodu ako deti trpiace ochorením dlhšie. Rovnako deti trpiace ochorením menej ako 2 roky vnímajú horšie prístup spolužiakov ako deti s dlhším trvaním ochorenia. V ostatných položkách sme významné rozdiely nezistili. Na základe výsledkov výskumu konštatujeme, že len v hodnotení školského zariadenia ho ako finančne najnáročnejšie vnímajú rodičia a deti s ochorením 6 a viac rokov. Deti trpiace ochorením 3 – 5 rokov ako finančne najnáročnejšie udávali zdravotnícke pomôcky. V ostatných položkách najvyššiu finančnú náročnosť vykazujú rodičia a deti trpiace ochorením do 2 rokov. Výskumom sme zistili rozdiely vo všetkých položkách subškály, pričom deti s ochorením menej ako 2 roky absolvujú dovolenku menej často, ako deti trpiace ochorením dlhšie. Zároveň je dovolenka nimi vnímaná ako najnáročnejšia. Výber dovolenky, a uskladnenie inzulínu považujú za najmenej náročné rodičia a deti trpiace ochorením viac ako 6 rokov, zatiaľ čo pre nich je najnáročnejšie stravovanie. V sociálnej oblasti sme zistili diferencie, v subškále školskej adjustácie, finančnej náročnosti a dovolenkových komplikácií.

2.6 Záver

Ochorenie diabetes mellitus 1. typu podľa odborníkov nepredstavuje len chronické ochorenie, ale na základe prehľadu štatistík ho môžeme označovať ako epidémiu a to v celosvetovom meradle. Z tohto alarmujúceho zistenia je viac než nutné v boji proti tejto zákernej chorobe efektívnejšie realizovať sekundárnu i terciárnu prevenciu. Predovšetkým je potrebné

eliminovať respektíve odstraňovať príčiny, ktoré akýmkoľvek negatívnym spôsobom ovplyvňujú kvalitu života dieťaťa s diabetes mellitus, a to vo všetkých jej dimenziách Dôležitá je aktívna účasť, tak samotného chorého dieťaťa, ako aj jeho rodiny, lekárov, i celej spoločnosti, aby sa podieľali všetkými možnými a dostupnými prostriedkami na zvyšovaní kvality života dieťaťa s týmto ochorením. Záverom môžeme konštatovať že výskum diabetu sa progresívne realizuje na rôznych úrovniach. Genetici sa snažia dôjsť k presnému zisteniu, za akých okolností sa dané ochorenie dedí, svoje malé úspechy má za sebou aj transplantácia pankreasu alebo účinky laserových lúčov. Tieto malé, ale významné úspechy nás určite privedú k odstráneniu respektíve k efektívnejšiemu a progresívnejšiemu riešeniu problému tohto chronického ochorenia s významným zásahom do kvality života.

Použitá literatura

1. BARÁK, Ľ. *S diabetom v škole a škôlke.* In: Diabetik, 2012. Roč.11, č.9-10, s 18-19. ISSN 1336-0426.
2. CVIKOVÁ,V-HRABOVSKÝ, M. *Aj vaše dieťa ma diabetes?* 2012 [online]. [cit. 2017-02-26] Dostupné z: www.diador.sk
3. DIABETIK, *Základné informácie o cukrovke-diabetes mellitus, 2015* [online]. [cit. 2017-04-23]. Dostupné z: http://diabetik.sk/vsetko-o-diabetes-mellitus/.
4. HERCEG, P. *Dia šlabikar 2*,2016. Spišská Nová Ves: Združenie rodičov a priateľov diabetických detí. ISBN 978-80-972320-0-9.
5. ILAVSKÁ, A. Cukrovka – Diabetes,[online],2016 [cit. 8.11.2016]. Dostupné z: http://www.zdravie.sk/choroba/29713/cukrovka-diabetes
6. LEBL, J. a kol. Abeceda diabetu, 4 rozšírené vydanie,2015 Maxdorf, 286 s., ISBN 978-80-7345-438-8.
7. NEUMANN, D et al. Dítě s diabetem v kolektivu dětí,2013 Vyd. Mladá fronta a.s., 70 s., ISBN 978-80-204-2935-3.
8. PSOTTOVÁ, J. Praktický prúvodce cukrovkou II. Maxdorf, 2015 145 s., ISBN 978-80-7345-441-8.
9. ULIČIANSKY, V., Z. SCHRONER, M. MOKÁŇ. Sprievodca diabetika na ceste životom,2012 P+M Turany, 103 s. ISBN 978-80-89410-22-4.

Kontaktní údaje

PhDr. Tatiana Šantová, PhD.
Prešovská univerzita v Prešove
Fakulta zdravotníckych odborov
Katedra ošetrovateľstva
Partizánska 1, 080 01 Prešov
Email: tatiana.santova@unipo.sk

PSYCHOSOCIÁLNE FAKTORY KVALITY ŽIVOTA PACIENTA S HIDRADENITÍDOU

PSYCHOSOCIAL FACTORS OF QUALITY OF LIFE IN PATIENTS WITH HIDRADENITIS

Zuzana Novotná, Jana Cinová, Zuzana Šimová, Andrea Šuličová, Tatiana Šantová, Ľubica Derňárová

Abstrakt

Úvod: Hidradenitída je chronické ochorenie kože, charakterizované zápalovými léziami v oblasti apokrinných žliaz. Pre svoju povahu má závažné dopady na osobný a sociálny život pacienta. Vplyv na kvalitu života je rozsiahly a predstavuje celoživotnú záťaž pre postihnutých pacientov. Miera traumy, ktorú pacient s týmto ochorením prežíva závisí od včasnej a správnej diagnostiky, dostupnosti a úspešnosti liečby, podpory rodiny a priateľov, psychického nastavenia pacienta a možností uplatnenia v živote. Pretrvávajúci zápal na predilekčných oblastiach, t.z. v tých, kde dochádza k významnejšiemu treniu a poteniu kože, napr. v oblasti podpazušia, pod prsníkmi, v gluteálnej oblasti, na vnútornej strane stehien spôsobuje pacientovi bolesti, úzkosť, depresiu a pocity osamelosti. Ak sa toto neinfekčné imunitne podmienené ochorenie kože nelieči, alebo je liečené nesprávne, môže viesť k závažnejším štádiám, ktoré pacienta významne obmedzujú a izolujú od okolia. Presná diagnóza a včasná liečba je predpokladom k lepšej kvalite života človeka postihnutého touto zničujúcou a každodenný život obmedzujúcou chorobou. Liečba si vyžaduje multidisciplinárny prístup, ale prvým krokom pacienta by mala byť návšteva skúseného dermatológa. Cieľom práce je poukázať na bio-psycho-sociálnu problematiku tohto ochorenia, význam včasnej diagnostiky a adekvátnej liečby pacienta. Metóda: Prípadová štúdia pacienta s diagnózou hidradenitídy, zameraná na kvalitatívnu analýzu jeho problémov súvisiacich s ochorením, ktorá bola skúmaná prostredníctvom analýzy zdravotnej dokumentácie a pološtruktúrovaného rozhovoru s pacientom s touto diagnózou. Výsledky: Pacient absolvoval úspešnú transplantáciu kože, ktorá sa dobre hojí. Ochorenie prijal, ale je významným spôsobom obmedzený v každodenných činnostiach, momentálne nemá prácu, ktorá by zodpovedala jeho vzdelaniu a schopnostiam, rozpadáva sa mu vzťah, vzhľadom k tomu, že sa partnerka nevie zmieriť s exacerbáciami ochorenia a jeho dopadmi na ich spoločný život.

Klíčová slova: *hidradenitída. pacient. kvalita života. bio-psycho-sociálne problémy.*

Abstract

Introduction: Hidradenitis is a chronic skin disease characterized by inflammatory lesions in the area of the apocrine glands. Because of its nature, it has serious effects on the personal and social life of the patient. The impact on quality of life is extensive and represents a lifelong burden for affected patients. The degree of trauma experienced by a patient with this disease depends on early and correct diagnosis, the availability and success of treatment, the support of family and friends, the patient's psychological make-up and the opportunities for employment in life. Persistent inflammation in the predilection areas, i.e. in areas where there is significant friction and sweating of the skin, e.g. armpits, under the breasts, gluteal area, inner thighs, causes the patient pain, anxiety, depression and feelings of loneliness. If left untreated or improperly treated, this non-infectious immune-mediated skin disease can lead to

more severe stages that significantly restrict and isolate the patient from the environment. Accurate diagnosis and early treatment is a prerequisite for a better quality of life for a person affected by this devastating and life-limiting disease. Treatment requires a multidisciplinary approach, but the patient's first step should be to see an experienced dermatologist. The aim of the work is to highlight the bio-psycho-social issues of this disease, the importance of early diagnosis and adequate treatment of the patient. Method: a case study of a patient diagnosed with hidradenitis, aimed at a qualitative analysis of his problems related to the disease, which was explored through the analysis of medical records and a semi-structured interview with a patient with this diagnosis. RESULTS: The patient underwent a successful skin graft which healed well. He has accepted the disease but is significantly limited in his daily activities, currently has no job that matches his education and skills, and his relationship is falling apart due to his partner's inability to come to terms with the exacerbations of the disease and its impact on their life together.Abstract in English. The abstract should be no longer than 10 lines (format - normal, type size - 12, font - Times New Roman, alignment to blocks).

Key words: *hidradenitis, patien, quality of life, bio-psycho-social problems.*

1 ÚVOD

Hidradenitída patrí medzi kožné ochorenia, ktoré najzávažnejším spôsobom ovplyvňujú kvalitu života pacientov. K jej charakteristickým prejavom patria bolestivé kožné zápaly v oblasti apokrinných žliaz, ktoré často hnisajú a vytvárajú nevzhľadné hlboké jazvy, abscesy a uzlíky. Zvlášť traumatizujúca pre pacienta je silná produkcia zapáchajúceho sekrétu, ktorá sprevádza aktiváciu ochorenia a pacientovi spôsobuje nepríjemné situácie vyvolávajúce rozpaky. Je to celoživotné chronické ochorenie s častými recidívami, ktorého povaha ovplyvňuje fyzické, sociálne a psychologické aspekty života pacientov. Predstavuje celoživotnú záťaž a často vyvoláva u pacientov pocity úzkosti, depresie a strachu. Znížená sebaúcta, pocity hanby a nespokojnosť s vlastným vzhľadom spôsobujú izoláciu a obmedzovanie spoločenských a pracovných aktivít. Prežívanie ochorenia pacientom významne umocňuje aj lokalizácia zápalových lézií v intímnych oblastiach, čo má hlboký vplyv nielen na jeho sociálne fungovanie, ale aj na intímny a zdravý sexuálny život. Trvalá stigmatizácia v dôsledku zápachu, pretekania absorbčného krytia rán a zlého stavu kože spôsobuje u postihnutých pacientov trvalú frustráciu a silné pocity menejcennosti.

1.1 Hidradenitída

Hidradenitída (HS), latinsky hidradenitis suppurativa (acne inversa) je chronické kožné ochorenie charakterizované prítomnosťou zapálených bolestivých, hlboko uložených lézií v oblastiach, kde sú lokalizované apokrinné potné žľazy. Najčastejšie sa vyskytuje v podpazuší, slabinách, pod prsníkmi, v oblasti zadku, na vnútornej strane stehien, často sú to lokality, kde dochádza k zvýšenému treniu kože. Ide o neinfekčné zápalové ochorenie, ktoré je pre svoju zriedkavosť nedostatočne a nepresne diagnostikované, alebo zamieňané za inú klinickú jednotku. Postihuje asi 1% populácie, prejavuje sa najčastejšie od puberty do 50 roku života, pričom častejšie sú postihnuté ženy. Ak sa nelieči, alebo je liečené nesprávne, môže viesť k závažnejším štádiám.

Presné príčiny HS nie sú známe, odborná literatúra však uvádza určité predpoklady ochorenia. Zápalové poškodenie na predilekčných miestach sa môže vyvinúť, ak dôjde k upchatiu vlasových folikulov, následnému poškodeniu a zápalu apokrinných (aromatických) potných žliaz – v podpazuší alebo v slabinách. K upchatiu vlasového folikulu dochádza z dôvodu zmnoženia kožných buniek vo vnútri kanálika potnej žľazy a v okolí vlasového folikulu. Po upchatí vývodu vlasového folikulu plná potná žľaza praskne alebo vznikne silný zápal. Vznik ochorenia nesúvisí s infekciou, ani s nedostatočnou hygienou. Je spôsobené nesprávnou funkciou imunitného systému pacienta. Výskumy potvrdzujú, že pri tomto ochorení zohráva

svoju úlohu aj genetika. Približne jedna tretina pacientov má člena rodiny, ktorý tiež trpí touto diagnózou. Ohrozenejšie sú ženy, postihnuté hidradenitídou sú dva až päťkrát viac ako muži. Ďalšie rizikové faktory sú vek 30-50 rokov, fajčenie, obezita a hormonálne zmeny. Negatívny vplyv fajčenia bol preukázaný viacerými štúdiami, kde až 88,9 % pacientov s HS boli fajčiari. Príznaky ochorenia sa zvyčajne objavia po puberte, po dosiahnutí 50 až 55 rokov miera výskytu klesá. Európske štúdie poukazujú na výskyt HS medzi 1- 4 % bežnej populácie Častým problémom pre postihnutého je o svojom ochorení hovoriť a vyhľadať odbornú pomoc, preto je záchyt a miera diagnostikovaných prípadov oveľa menšia ako sú odhady odborníkov. U mladých pacientov, ktorý sa liečia na sexuálne prenosné ochorenia je výskyt asi 4% .

Hidradenitída má rôzne prejavy, u každého pacienta sa môžu líšiť. Od ľahších prípadov, ktoré môžu mať podobu malých bolestivých uzlíkov v koži, čiernych bodiek, takzvaných komedónov, alebo mnohopočetných kožných cýst. Ťažké formy sa prejavujú vznikom početných hlboko uložených sínusov, abscesov a cýst. Tie sa opakovane tvoria, praskajú a ich obsah nepríjemne zapácha. Medzi abscesmi sa tvoria podkožné, navzájom prepojené kanáliky a jazvy. Poškodenie kože je pre pacienta nepríjemné, často bolestivé a znižuje kvalitu jeho života po fyzickej, psychickej a emocionálnej stránke. Obmedzuje jeho sociálne kontakty, spoločenský a pracovný život. Zápalové zmeny na koži sa môžu vyskytovať aj pod prsníkmi, na hlave vo vlasovej časti, alebo aj na tvári. V podstate môžu ložiská vzniknúť kdekoľvek na tele. Obezita u pacienta prispieva tiež mechanicky, pretože zvyšuje pomer trecích plôch v inverzných lokalizáciách, vedie k spoteniu s následnou maceráciou kože. U žien sú najčastejšie postihnuté oblasti podpazušia alebo vulvy, u mužov je to najčastejšie oblasť okolo konečníka. Pri ľahkej forme sa v jednej alebo viacerých predilekčných oblastiach tvoria noduly alebo abscesy. Pri stredne ťažkej forme sú okrem toho prítomné aj fistulácie s purulentným alebo serosangvinolentným výtokom a začínajú sa tvoriť fibrózne povrazce. Ťažká forma je charakteristická tvorbou abscesov, supurujúcich fistulácií a povrazovitých jaziev.

Cesta pacienta k správnej diagnóze je často zdĺhavá. Prejavy hidradenitídy, zvlášť ťažšie formy, ktoré sa prejavujú hnisajúcimi a praskajúcimi vredmi, sú často ošetrené lekárom na na chirurgii, prekryté antibiotickou liečbou a nehľadá sa príčina. Pre mnohých lekárov je toto ochorenie neznáme, preto je veľmi dôležitá multidisciplinárna spolupráca a sústavné vzdelávanie lekárov a sestier. Hidradenitída nie je infekčné kožné ochorenie, je imunitne podmienená. Ak je neliečená, alebo nesprávne liečená, môže dôjsť k nezvratnému zhoršeniu stavu pacienta. Včasná diagnostika ochorenia je v rukách dermatovenerológa, ktorý na základe klinického obrazu určí správnu diagnózu a individualizovanú terapiu. Okrem toho sa ochorenie môže diagnostikovať aj excíziou zapáleného ložiska a následným histologickým vyšetrením. Hlavným diagnostickým kritériom ochorenia, ktoré dermatológa upozorní na možnú hidradenitídu je recidíva jednej či viacerých typických lézií v jednej z predilekčných oblastí, viac ako dvakrát za šesť mesiacov. Môže použiť doteraz platnú Hurleyho klasifikáciu, kde sú pacienti rozdelení do troch základných stupňov. *Hurley I* opisuje prítomnosť izolovaných abscesov, bez zjazvenia a sínusov, *Hurley II* znamená prítomnosť recidivujúcich abscesov s tvorbou sínusov a zjazvenia, *Hurley III* znamená difúzne postihnutie alebo mnohopočetné pospájané sínusy a abscesy. Táto klasifikácia nie je vhodná k stanoveniu dynamiky ochorenia, ktorá je potrebná k vyhodnocovaniu účinnosti liečby [3].

Pri diagnostike sa na hodnotenie aktivity ochorenia sa dnes najčastejšie používa skórovací systém HS-PGA (Hidradenitis Suppurativa Physician Global Assesment):

- PGA 0 - čistá: 0 abscesy, zápalové a nezápalové uzly,
- PGA 1 - minimálna: iba nezápalové uzly,
- PGA 2 – mierna : menej ako 5 zápalových uzlov/1 drénujúca fistula a 0 zápalových uzlov,

- PGA 3 - stredná: viac ako 5 zápalových uzlov, 1 drénujúca fistula alebo absces a jeden alebo viac zápalových uzlov/2-5 abscesov/1 drénujúca fistula a viac ako 10 zapálených uzlov,
- PGA 4 - závažná: 2 – 5 abscesov/drénujúcich fistúl a menej ako 10 zápalových uzlov,
- PGA 5 – veľmi závažná : viac ako 5 abscesov/drénujúcich fistúl.

Hidradenitída patrí medzi chronické ochorenia, ktoré sa nedá vyliečiť, ale pri správnej diagnóze a odbornej liečbe sa dajú pacientove ťažkosti a prejavy výrazne zmierniť. HS je pre pacienta väčšinou celoživotnou traumou., ktorej miera závisí od včasnej diagnostiky, od dostupnosti a úspešnosti liečby, od podpory rodiny a priateľov, od psychického nastavenia pacienta a možnosti uplatnenia pacienta v bežnom a pracovnom živote. Bez terapie má choroba chronický a rýchlo progredujúci charakter, preto liečba musí byť dlhodobá a pacient dispenzarizovaný. Dôležitý je individuálny prístup k pacientovi, ktorý zohľadňuje stupeň závažností ochorenia a rozsah prejavov, ako aj osobné a životné okolnosti pacienta. O úspechu liečby sa dá hovoriť ak v priebehu štyroch mesiacov je u pacienta prítomná aspoň 50% redukcia abscesov, nepribudne žiadny nový absces alebo fistulácia, pričom novovytvorené lézie sú akceptovateľné. Veľmi dôležitá je komplexná edukácia pacienta vzhľadom na rizikové faktory ako nadváha a nikotinizmus, psychosociálna podpora, možnosti tlmenia bolesti a ošetrenia supurujúcich prejavov s aplikáciou vhodných krytí.

HS je závažné chorenie, ktoré je terapeuticky veľmi ťažko zvládnuteľné. V prvej línii liečby sa pacientovi lokálne aplikuje klindamycin vo forme 1% roztoku alebo gélu. V rámci farmakologickej liečby hnisajúcich ložísk sa využívajú systémové antibiotiká (Doxycyklin, Klindamycin, Rifampicin), ktoré môžu zlepšiť stav lézií tým, že pôsobia proti baktériám usídleným v ranách a abscesoch na koži. V pokročilých štádiách sa okrem systémových ATB používajú retinoidy, antiandrogeny, cyklosporin a kortikosteroidy. Najúčinnejšou formou terapie je pri ťažkých formách HS široká excízia postihnutej oblati, vrátane cýst, sínusov a preparácie píšťal. Vhodný je zvýšený príjem vitamínov a v neposlednom rade úprava životosprávy a životného štýlu. K úplnému vyliečeniu však nedochádza. Cieľom liečby je dostať príznaky pod kontrolu a predísť komplikáciám.

Významnou liečebnou modalitou je biologická liečba, ktorá je spravidla nasadená, ak je stupeň závažnosti stredne ťažký až ťažký, ochorenie je aktívne a antibiotická terapia nebola úspešná. Pri tejto liečbe ide o cielené potláčanie imunitného systému blokovaním určitých biologických látok v tele pacienta, ktoré vyvolávajú zápal a spôsobujú jeho pretrvávanie. Cieľom je dlhodobo prerušiť zápalový proces. Liečba môže byť indikovaná až keď sa vylúčia iné infekcie, napríklad tuberkulóza alebo hepatitída C. Pacient by mal mať všetky štandardné očkovania. Pred aj počas liečby sú nutné pravidelné kontroly u lekára, pacient je prísne sledovaný dermatológom. Ak je liečba účinná a dobre znášaná, môže sa používať dlhodobo. Biologické prípravky sú vo forme subkutánnych injekcií, ktoré si pacient po zaškolení môže aplikovať sám.

Vzhľadom k tomu, že medikamentózna terapia často nevedie k dlhodobému vyliečeniu pacienta, je niekedy potrebná chirurgická intervencia rozličného rozsahu a spôsobu. Ak je forma HS závažná, dermatológ pacientovi navrhne chirurgický zákrok. V liečbe stredne ťažkej a ťažkej formy HS, i keď má pacient na danej systémovej liečbe minimálne aktívne prejavy, je vzhľadom na prítomné fistulácie a povrazovité jazvy súčasťou terapie radikálny chirurgický výkon. Ako dlho bude trvať zahojenie operačnej rany závisí od druhu operácie, veľkosti odstránenia tkaniva a lokality. Môže to trvať pár týždňov až niekoľko mesiacov. Chirurgický zásah sa niekedy musí opakovať, často nasleduje rekonštrukčný operačný výkon. Typ zákroku sa volí s ohľadom na lokalitu a závažnosť prejavov. Z hľadiska recidívy je najlepšou voľbou radikálna excízia ložísk a následné sekundárne hojenie. Ďalšou možnosťou je primárna sutúra, rekonštrukcia rany pomocou kožných štepov, naloženie VAC systému (podtlakové uzatváranie rán), rekonštrukcia pomocou lalokovej plastiky či techniky zbrúsenia

tzv. deroofingu, či laserová liečba. Incízia abscesu a drenáž je len symptomatickou, nie terapeutickou chirurgickou liečbou.
V prípade plánovaného operačného zákroku musí byť pacient náležite pripravený. Cieľom predoperačnej prípravy je fyzicky a psychicky pripraviť pacienta na operáciu a dodržiavať pravidlá prevencie intraoperačných a pooperačných komplikácií. Je dôležité určiť si priority v ošetrovateľskej starostlivosti, od prvej chvíle sa snažiť získať dôveru pacienta, aby sa uľahčila spolupráca medzi pacientom a zdravotníkmi. Pri hidradenitíde je častým pooperačným rizikom krvácanie z operačnej rany a infekcia. Je tiež možné, že HS po operácii recidivuje v mieste, ktoré bolo operačne riešené. Pri zákroku chirurg odstraňuje aj oblasť zdravého tkaniva spolu s chorým. To môže spôsobiť veľké jazvy alebo stvrdnutie tkaniva - kontraktúry. Operácia môže tiež poškodiť nervy a krvné cievy v oblasti operačného zákroku. Operačná rana sa môže rozpadnúť a rana sa následne hojí sekundárne oveľa dlhšie. Pri naložení kožného štepu z inej časti tela, môže dôjsť k jeho neprijatiu, čo znova liečbu predlžuje a komplikuje.
Pacient musí byť o týchto rizikách a komplikáciách vopred informovaný a pred operáciou podpisuje informovaný súhlas so zákrokom a možnými komplikáciami. Vzhľadom k tomu, že operácia je pre pacienta často spojená s veľkou nádejou na zlepšenie zdravotného stavu a skvalitnenie života, je potrebné aby jeho očakávania od operačného zákroku boli realistické.

1.2 Metódy

Prípadová štúdia pacienta s diagnózou hidradenitídy je zameraná na analýzu problémov, ktoré súvisia so sociálnym prežívaním tohto závažného ochorenia. Dáta potrebné k spracovaniu prípadovej štúdie boli získané analýzou zdravotnej dokumentácie a pološtruktúrovaným rozhovorom s pacientom, ktorý je dlhodobo liečený na hidradenitídu. Cieľom prípadovej štúdie je poukázať primárne na psycho-sociálny rozmer tohto závažného a pre pacienta enormne vysiľujúceho ochorenia, ktoré výrazným spôsobom zasahuje do osobnej a sociálnej integrity jedinca.
Vo výskume uplatňujeme kvalitatívny metodologický prístup, vzhľadom k tomu, že sme považovali za užitočné priniesť autentický pohľad do žitej skúsenosti pacienta s týmto zriedkavým ochorením. Rozhodli sme sa pre vnútrosubjektový dizajn prostredníctvom osoby, ktorá mala individuálnu skúsenosť so skúmaným fenoménom. Dáta sme získali pomocou pološtruktúrovaného interview. Pri analýze transkriptu rozhovoru sme sa opierali o fenomenologicko-hermeneutickú metódu inšpirovanú P. Ricoeurom (1973). Interpretácia textu prebiehala v troch metodologických krokoch: čítanie, štrukturálna analýza a kritická analýza. V poslednej fáze sme zosumarizovali jednotlivé témy vo vzťahu k cieľu výskumu.

1.3 Prípadová štúdia pacienta s hidradenitídou

Na oddelenie plastickej chirurgie bol v novembri 2022 prijatý 52 ročný muž za účelom plánovaného chirurgického výkonu. Dôvodom hospitalizácie je excízia ložiska hidradenitídy v gluteálnej oblasti vľavo a saturácia kožného štepu do primárneho ložiska hydradenitídy. Kožný štep bol odobraný z oblasti zadného pravého stehna.

Osobná anamnéza

Pacient prekonal v detstve bežné ochorenia. Občas má zvýšený krvný tlak, zvýšený cholesterol a hraničný cukor v krvi. Zatiaľ sa na nič nelieči, na preventívne prehliadky chodí veľmi nepravidelne. Prvé príznaky hidradenitídy sa u pacienta objavili okolo 40 roku života. Pacient navštívil viaceré kožné ambulancie, kde bol ambulantne ošetrovaný, ale pokroky v liečbe sa nedostavili, skôr naopak. Bolestivé a silne mokvajúce zápaly kože v podpazuší a v gluteálnej oblasti boli diagnostikované dermatológom ako hidradenitída až o dva roky neskôr. Od roku 2013 je liečený a sledovaný u svojho dermatológa. V roku 2017 bol u psychológa pre poruchy nálad, ten ho odoslal k psychiatrovi pre podozrenie na depresiu.

Užíval psychiatrické lieky, nevie si spomenúť aké, správu od psychiatra nemá, momentálne užíva občas niečo na upokojenie. V roku 2020 podstúpil biologickú liečbu, ktorá mala len dočasný efekt (bez príznakov bol cca 8 mesiacov). V roku 2021 bola u pacienta zistená hyperurikémia a polieková hepatopátia. Posledné roky má bolesti chrbta, najhoršie je to v noci, užíva nepravidelne rôzne analgetiká. V rámci dodržiavania odporúčaného zdravého životného štýlu sa pacient snaží dlhodobo znížiť hmotnosť zdravším stravovaním, chodí na prechádzky, je aktívny na sociálnych sieťach, obmedzuje sladkosti, pre problémy s kožou nešportuje, aby sa nepotil. Nedokáže prestať fajčiť, denne vyfajčí 15-20 cigariet, nevyužil odporúčanú odbornú pomoc na ukončenie fajčenia, fajčenie mu pomáha pri silnej nervozite.

Rodinná anamnéza
Matka sa lieči od mlada na vysoký krvný tlak, prekonala náhlu cievnu príhodu, otec má vysoký krvný tlak, ale sa nelieči, prekonal srdcový infarkt, dvaja súrodenci sú zdraví.

Lieková a alergická anamnéza
Toho času neberie pravidelne žiadne lieky, občas rôzne analgetiká, Diazepam, Lexaurin alebo Frontin. Liekovú, potravinovú ani inú alergiu neudáva.

Sociálna a pracovná anamnéza
Je rozvedený, má jednu dcéru, s ktorou sa nevída, je dospelá. Aktuálne žije s priateľkou v prenajatom byte, avšak nevie čo bude ďalej, vo vzťahu majú dlhšie trvajúce problémy kvôli práci, peniazom a prejavom ochorenia, priateľka ho asi chce opustiť, nevie kde bude potom bývať. Momentálne je pre svoju diagnózu nezamestnaný už tretí rok, nevie si nájsť prácu. Je vyučený murár, pracoval v stavebníctve, ale charakter práce, ktorú vykonával mu zhoršovala príznaky ochorenia.

Ošetrovateľský assesment
Pacient pri vedomý, orientovaný, poloha aktívna, habitus hyperstenický, BMI 35, hrudník symetrický, dýchanie čisté vezikulárne , D/18, akcia srdca pravidelná, ozvy dobre počuteľné, ohraničené, P/86, brucho mäkké, priehmatné, na pohmat nebolestivé, horné a dolné končatiny pohyblivé, bez patologického nálezu, koža bez ikteru, turgor kože v norme, v oblastiach oboch podpazuší a slabín prítomné nezápalové uzly a zjazvené tkanivo, v oblasti zadku vľavo ložisko hidradenitídy, palpačne tuhej konzistencie, s miernou secernáciou hnisavého sekrétu, vpravo prítomné zjazvené a indurované tkanivo. Pacient je komunikatívny, na otázky odpovedá váhavo, ale jasne a zrozumiteľne, v poslednom čase udáva zlé a smutné nálady, obáva sa operácie, ale verí, že dlhodobo bolestivá a aktívna rana sa po operácii definitívne vylieči.

Katamnéza
Pacien prijatý o 7:00 hodine na oddelenie plastickej chirurgie za účelom plánovaného operačného zákroku v gluteálnej oblasti vľavo v celkovej anestéze. O 7. 40 po uložení pacienta na izbu podaná ordinovaná antibiotická terapia: Cefuroxim 3 g i.v., zavedená intravenózna kanyla do ľavej hornej končatiny v oblasti lakťovej jamky. V rámci fyzickej prípravy pacient oholený v gluteálnej oblasti a v oblasti pravého zadného stehna. Je realizovaná bandáž dolných končatín. Pacient o 8:00 hodine spontánne vymočený a zvezený na operačnú sálu, odovzdaný anesteziologickej sestre. Operačný výkon spočíval v excízii ložiska hidradenitídy v gluteálnej oblasti vľavo, v odobraní kožného štepu z oblasti zadného pravého stehna a suturácii kožného štepu do oblasti primárneho ložiska hidradenitídy. Operačný zákrok trval 1 hodinu a 25 minút a po prebudení a stabilizovaní pacienta nasledoval o 10:25 hodine transport na izbu, kontrola obväzov, bolesti, vitálne funkcie:

TK:135/80, P: 94´, D:16´, TT: 37°C. Večer sa pacient cíti dobre a udáva zmiernenie bolesti pod vplyvom analgetickej liečby. Obväzy operačných rán v oblasti stehna pravej dolnej končatiny a oblasti zadku sú suché, nepretečené, pacient nemá žiadne drény. Vitálne funkcie: TK:145/85, P: 90´, D:20´, TT: 37,2 °.C.
Terapia po operácii: Amoksiklav 1,2 g á 8 hodín i.v., Fraxiparin 0,4 s.c. o 20:00 hod., Novalgin 1 ampulka do F/F 100 ml i.v. á 6 hodín, Ringer 1000 ml i.v., diéta: č. 5.
1 pooperačný deň – pacient udáva bolesť na numerickej škále (NŠ) 6, po podaní Novalginu zmiernenie na NŠ 2, poloha na bruchu, vitálne funkcie: TK:140/85, P: 92´, D:20´, TT: 37,4°C. Pacient je sebestačný, vyžaduje malú pomoc a dozor pri hygiene a úprave polohy na bruchu. Periférna venózna kanyla je funkčná, bez známok zápalu. Obväz na stehne mierne pretečený krvavým výpotkom, okolie rany kľudné, dezinfekcia rany a okolia Octeniseptom, krytie s Framykoin zásypom ponechané, aplikovaný Framykoin zásyp na pôvodné krytie operačnej rany, prekryté novým sterilným krytím. Obväz na rane v gluteálnej oblasti pretečený sérosangvinolentným výpotkom, rana bez známok infekcie, kožný štep bez príznakov odlúčenia, dezinfekcia rany a okolia Octeniseptom, krytie Lomathuelom a sterilnou gázou napustenou roztokom so striebrom 0,5 % Argent.
Terapia po operácii: Amoksiklav 1,2 g á 8 hodín i.v., Fraxiparin 0,4 s.c. o 20:00 hod., Novalgin 1 ampulka do F/F 100 ml i.v. á 6 hodín, Ringer 1000 ml i.v., diéta: č. 5.
2 pooperačný deň – pacient udáva bolesť na NŠ 5, po podaní Novalginu zmiernenie na NŠ 2, vitálne funkcie: TK:145/85, P: 88´, D:18´, TT: 37°C, poloha aktívna, pacient opatrne vstáva, prechádza sa po izbe, je sebestačný, periférna venózna kanyla je funkčná, bez známok zápalu. Obväzy na obidvoch ranách mierne pretečené, ošetrenie rán identické ako predchádzajúci deň, rany a ich okolie nemajú známky infekcie, štep bez príznakov odlúčenia. Počas preväzov pacient edukovaný o spôsobe starostlivosti o rany v domácom prostredí, mimo ambulantného preväzovania. Pacient vyjadril strach a neistotu v súvislosti so starostlivosťou o rany a priebehom ich hojenia. Vzhľadom k tomu, že u pacienta je naplánované prepustenie na nasledujúci deň, v popoludňajších hodinách je sestrou a lekárom realizovaná komplexná edukácia o farmakoterapii, starostlivosti o rany, o vhodných krytiach nových rán a lézií, o príznakoch lokálnej infekcie, o adjuvantnej liečbe vzhľadom na jeho obezitu a nikotinizmus. Pacient prejavil mierne obavy z toho, či to zvládne a dokáže realizovať odporúčané intervencie. Počas edukácie bol s pacientom realizovaný štruktúrovaný rozhovor zameraný na psychické a sociálne dopady ochorenia.
Terapia po operácii: Amoksiklav 1,2 g á 8 hodín i.v., Fraxiparin 0,4 s.c. o 20:00 hod., Novalgin 1 ampulka do F/F 100 ml i.v. á 8 hodín, Ringer 1000 ml i.v EX., diéta: č. 5.
3 pooperačný deň - pacient udáva bolesť na numerickej škále (NŠ) 4, po podaní Novalginu zmiernenie na NŠ 0, poloha aktívna, chodenie strieda s ležaním na bruchu, vitálne funkcie: TK:130/80, P: 84´, D:20´, TT: 36,9 °C. Periférna venózna kanyla je zrušená, miesto vpichu bez známok infekcie. Obväz na stehne suchý, okolie rany kľudné, dezinfekcia rany a okolia Octeniseptom, krytie s Framykoin zásypom ponechané, aplikovaný Framykoin zásyp na pôvodné krytie operačnej rany, prekryté novým sterilným krytím. Obväz na rane v gluteálnej oblasti mierne pretečený séroznym výpotkom, rana bez známok infekcie, kožný štep bez príznakov odlúčenia, dezinfekcia rany Octeniseptom, krytie Lomathuelom a sterilnou gázou napustenou roztokom so striebrom 0,5 % Argent. Pacient znova poučený o postupe ošetrenia rán, počas preväzu prítomná aj partnerka, ktorú pacient poprosil o podporu a pomoc počas liečby operačných rán. Pacient je popoludní prepustený, odchádza do domáceho liečenia s odporúčaním pravidelných kontrol preväzov rán na chirurgickej ambulancii a u svojho dermatológa, taktiež mu lekár odporúčal, aby si našiel psychológa, prípadne psychiatra. Pacientovi boli poskytnuté kontakty na špecializované centrá na Slovensku, ktoré sa ochorením zaoberajú, a na podpornú skupinu.

Terapia: Fraxiparin 0,4 s.c. o 20:00 hod., 2 týždne, Novalgin 1 tbl. podľa potreby, Medoclav 625 mg á 8 hodín per os., Lexaurin 1,5 mg, ráno, večer.

1.4 Prípadová štúdia pacienta s hidradenitídou

52 ročný muž bol prijatý na oddelenie plastickej chirurgie za účelom radikálneho chirurgického výkonu ako liečebnej intervencie hidradenitídy. Prvé príznaky tohto ochorenia sa u pacienta objavili okolo 40 roku života. Bolestivé a silne mokvajúce zápaly kože v podpazuší a v gluteálnej oblasti boli diagnostikované dermatológom ako hidradenitída až o dva roky neskôr. Od roku 2013 je liečený a sledovaný u svojho dermatológa. Pre poruchy nálady a depresívne stavy bol 2017 liečený psychiatrom. Aktuálne žiadnu liečbu depresie nemá, ale užíva rôzne lieky na upokojenie. Biologická liečba na ktorú sa veľmi spoliehal mala iba dočasný efekt, čo spôsobilo pacientovi psychické problémy, ktoré vyústili do vážnych problémov so svojou terajšou partnerkou. V rámci dodržiavania odporúčaného zdravého životného štýlu sa pacient neúspešne snaží znížiť hmotnosť a skoncovať s fajčením. Aktuálne absolvoval chirurgickú liečbu, hojenie rán je bez komplikácií, hoja sa dobre, pacient je skeptický, vzhľadom k tomu, že si prečítal na internete o recidívach, sklamal sa už pri biologickej liečbe, ktorej veľmi veril.

V tejto časti prezentujeme 5 tém, ktoré sa na základe kvalitatívnej analýzy transkriptu rozhovoru ukázali ako najvýznamnejšie.

1. Vplyv ochorenia jeho osobný život.

Vzhľadom na charakter tohto ochorenia je hlavným predpokladom pre vyrovnaný život pacienta a jeho najbližších, prijatie povahy ochorenia, a pripravenosť zvládať nielen jeho ďalšie recidívy ale aj psychické problémy, ktoré ochorenie môže pacientovi spôsobiť. Bolesti miernej až strednej intenzity, ktoré sú súčasťou symptomatológie spôsobujú vyčerpanosť, pocity úzkosti, poruchy nálad čo sa často prenáša do osobných vzťahov.

„Som rozvedený, lebo manželka nedokázala znášať moje nálady, zaťažovali ju aj moje zdravotné problémy – rany na koži ma strašne boleli, mokvali zapáchali, bol som z toho agresívny alebo apatický, nadalo sa to vydržať. Mám už druhú partnerku od rozvodu, opakuje sa ten istý scenár, vyzerá to že ma opustí, niekedy mám pocit, že sa ma štíti. Potreboval by som niekoho, kto mi pomôže, stojí pre mne a komu to až tak neprekáža. Navyše som prišiel o zamestnanie a finančne na tom nie som dobre“.

2. Vplyv ochorenia na pracovný život.

Povaha ochorenia spôsobuje u pacientov s hidrodenitídou problémy v zamestnaní. Častá práceneschopnosť pre zhoršenie stavu kože, bolesti, potreba častej výmeny krytia rán, ktoré presakuje a zapácha vytvára pre pacienta neriešiteľné situácie, ktoré niekedy končia stratou zamestnania. Problematické je aj vykonávanie práce spojenej s fyzickou aktivitou, potením, námahou, čo sú všetko faktory zhoršujúce stav kožných lézií. Možností zamestnať sa, je pre pacientov s týmto ochorením na trhu práce nedostatok. Ochorenie znamená aj značnú finančnú záťaž, a to nielen v podobe nákladov na zdravotnú starostlivosť, ale má vplyv na profesionálny rozvoj pacienta.

„Som bývalý murár, práca je namáhavá, človek sa potí a napína svaly a kožu, zvyšuje sa trenie čo spôsobuje vznik nových rán, iné sa horšie hoja, je to začarovaný kruh. Robil som po stavbách, v sklade, všade je to o ťažkej a špinavej fyzickej práci. Momentálne si neviem nájsť prácu, ani neviem či ešte chcem, častá práceneschopnosť, pri zhoršení zdravotného stavu rany tečú, bolia, musím vymieňať gázy, ktoré všade nosím so sebou, šíri sa zápach. Radšej som sám, nech ma nikto nevidí. Ak sa to po operácii nezlepší, neviem predstaviť kde, a čo by som mal alebo mohol robiť“.

3. Vplyv ochorenia na spoločenský život

Téma sa spájala s posúdením reakcií okolia, nadväzovala na polarizáciu reakcií najbližšieho okolia pri predchádzajúcich témach, objavovala sa naprieč celým rozhovorom. Vo vzťahoch

sa zo strany známych často objavuje prekvapenie až šok z prejavov ochorenia, neskôr opatrnosť, obavy z infekčnosti, ktoré môže vyústiť do vyhýbanie sa kontaktu s takto postihnutým človekom. Pacient sa často sám a dobrovoľne rozhodne stiahnuť so spoločenského života vzhľadom k hanbe z prejavov ochorenia a nepríjemným pocitom, ktorými trpí a tiež vyvoláva v iných.

„Už pár rokov žiaden spoločenský život nemám, radšej nikam nechodím, izolujem sa, je nepríjemné stále byť vystresovaný z toho, že sa niekto odtiahne alebo niečo povie ak uvidí alebo ucíti moje rany. To je aj dôvod, prečo mi nevydržia vzťahy. Stratil som veľa priateľov a známych, lebo sa ich stránim, mnohí ani netušia prečo"!

Vplyv ochorenia na psychický stav.

Podstatné zhoršenie fyzického a duševného zdravia významne znižuje kvalitu života pacienta a spôsobuje pacientovi depresie a stavy úzkosti. HS je podľa niektorých štúdií spájaná aj s pocitmi osamelosti a stigmatizácie. Vlastné znechutenie a pocity hanby z príznakov môže vyvolávať u pacienta obavy so znechutenia aj u ostatných, ak budú príznaky zjavné. Stále prítomná bolesť zanecháva u pacientov pocit bezmocnosti nad vlastným telom.

„Často som zúfalý, je to ako trest boží, to trápenie asi nikdy neskončí, mám lepšie aj horšie dni, bývam smutný, apatický alebo nervózny (vtedy musím fajčiť) hlavne keď mám bolesti a vznikne nová rana alebo zhoršenie, cítim sa opustený, neviem ako mám ďalej žiť s týmto trápením. Už som myslel aj na to, že si vezmem život, bolo to po rozvode, ani dcéra sa o mňa nezaujíma, nečudujem sa jej, som väčšinou zle naladený, začínam mať sklony k sebaľútosti a potom mám pocit, že už som len svetu na príťaž".

Vplyv ochorenia na budúcnosť

HS je nepríjemné a opakujúce sa ochorenie. Veľmi dôležitý je vysoko odborný, multidisciplinárny a individualizovaný prístup k pacientovi. Pre pacientov je okrem kvalitného medicínskeho manažmentu ochorenia, rovnako dôležitá psychologická intervencia zameraná na zníženie pocitov hanby, zníženie psychického utrpenia a podporu vlastnej hodnoty. Efektívnym spôsobom ako pacienta podporiť a motivovať k spolupráci a spokojnosti je terapeutická edukácia. Individualizovaný prístup charakteristický pre terapeutickú edukáciu je zameraný na adaptáciu, zvládanie ochorenia, lepšiu adherenciu a v neposlednom rade prináša lepšie výsledky liečby a kvalitu života.

„Možno ten zákrok zmierni prejavy ochorenia, mal by som ísť asi znova k psychiatrovi, možno sa mi podarí zachrániť vzťah, keď prišla priateľka ku preväzu, možno to ešte so mnou vydrží, ale musím sa aj ja viac snažiť. Verím lekárom, robia čo sa dá, ak to nebude lepšie a dôjde k rozchodu, tak sa presťahujem k rodičom a budeme si vzájomnou oporou, tiež už majú svoje roky a potrebujú pomoc. Mal by som konečne schudnúť a prestať fajčiť, to mi odporúčal lekár ako prvé, ale jedlo a cigarety sú jedny z posledných a mála radostí v mojom pokazenom živote".

1.5 Diskusia

Výskum prispieva k hlbšiemu porozumeniu skúseností pacienta s ochorením HS. Vzhľadom k tomu, že ide o veľmi závažné kožné ochorenie sprevádzané nezvratnými kožnými zmenami, majú jeho následky výrazný dopad na kvalitu života pacientov. Podľa viacerých štúdií, z všetkých hodnotených dermatologických ochorení znižuje HS najvýraznejšie kvalitu života postihnutých pacientov. Štúdia, v ktorej sa analyzovala kvalita života 78 pacientov s HS poukázala na fakt, že najsilnejšie faktory ovplyvňujúce pohodu pacienta sú: závažnosť ochorenia, počet vzplanutí ochorenia a lokalizácia lézie. Pri psychosociálnom hodnotení uvádzali takmer všetci pacienti prítomnosť bolesti rôzneho stupňa a výraznú celkovú vyčerpanosť. Všetci pacienti mali výrazne zvýšené riziko samovraždy. Pacienti s léziami v genitálnej oblasti udávajú výrazné zhoršenie sexuálneho života. Dôležitým aspektom udržania ochorenia pod kontrolou je včasná a správna diagnóza a rozhodnutie

o individualizovanom terapeutickom postupe, založenom na určení štádia a stupňa závažnosti ochorenia. Štandardnou súčasťou liečby by mala stať terapeutická edukácia, ktorá je zároveň určitým druhom nefarmakologickej liečby a psychosomatického prístupu, ktorý pacienta výrazne ovplyvňuje. Liečba ochorenia si vyžaduje aj spoluprácu viacerých špecialistov z oblasti dermatológie, obezitológie, endokrinológie, chirurgie, algeziológie. Pacientov často a dlhodobo obťažujú okrem bolesti aj kontraktúry, znížená pohyblivosti, pričom tieto ťažkosti následne spôsobujú pacientom sexuálne problémy a depresie. Pri štruktúrovaných rozhovoroch s 12 účastníkmi štúdie zameranej na negatívne vplyvy HS, výsledky ukázali, že HS je spojená s vyšším rizikom depresie, ťažkosťami vo vzťahoch a v zamestnaní. Taktiež sa objavili tri hlavné témy: hanba, bolesť a mechanizmy zvládania. Účastníci uvádzali, že sa cítia byť znehodnotení, bezmocní a znechutený symptómami ochorenia. Vzhľadom na kvalitatívny charakter výskumu sa neočakáva reprezentatívnosť našich zistení na všetkých pacientov s týmto ochorením. Predkladaná prípadová štúdia potvrdila, že ochorenie má negatívny vplyv na život pacienta, nielen po stránke fyzickej (bolesti, obmedzenia, zápach), ale aj psychosociálnej (depresie, pocity hanby, izolácia) a ekonomickej (pracovná neschopnosť, nezamestnanosť). Objavila sa aj téma nádeje a túžby po blízkom partnerovi, ktorý by mohol byť oporou pri zvládaní náročných situácií. Vzhľadom k týmto psychosociálnym aspektom ochorenia sú dôležitou súčasťou multiodborového tímu aj psychiater a psychológ, ktorých úlohou je pomôcť pacientovi ochorenie prijať a dokázať s ním existovať v bežnom živote. Bolo dokázané, že kvalita života závisí nielen od závažnosti ochorenia, ale aj od lokality a počtu postihnutých oblastí. Zvlášť postihnutie anogenitálnych oblastí výrazne zhoršuje kvalitu života. Rutinnou súčasťou každého vyšetrenia v rámci starostlivosti o pacienta s HS malo byť hodnotenie kvality života. V praxi sa odporúča používať Dermatologický index kvality života (Dermatological Life Quality index – DLQI) a tiež vizuálnu analógovú škálu bolesti (Visual analogue scale – VAS). Dôležité postavenie by mala mať multiodborovom tíme sestra, ktorá môže pacienta účinne psychociálne podporovať a podieľať sa na adjuvantnej liečbe ochorenia. Pod touto liečbou sa rozumie edukácia pacienta vzhľadom na agravačné faktory ako sú nadváha, nikotinizmus, edukácia zameraná na možnosti tlmenia bolesti, na ošetrovanie supurujúcich kožných prejavov a aplikáciu vhodných krytí na lepšie zvládanie hojenia, potláčania zápachu a secernácie z rán. Napriek uceleným odborným odporúčaniam a pokrokom v liečbe, ochorenie stále zostáva pre lekárov a sestry diagnostickou a terapeutickou výzvou. Medicínsky manažment a ošetrovateľská starostlivosť o pacienta musí byť pre povahu ochorenia vysoko individualizovaná a aktuálne upravovaná podľa telesného a psychického stavu pacienta, aby sa predišlo následným refraktérnym komplikáciám. Výsledky výskumov poukazujú na fakt, že pre pacientov je potrebné navrhovať služby, ktoré umožňujú integrovaný prístup. Ten by mal zahŕňať účinnú psychosociálnu podporu nasmerovanú na prevenciu a zvládanie maladaptívneho správania pacienta a negatívnych dopadov ochorenia na jeho psychosociálne prežívanie.

Použitá literatúra

1. ARENBERGEROVÁ, M., GKALPAKIOTIS, S., FREY, T., ARENBERGER, P. (2011) Úspěšná léčba těžké formy hidradenitis suppurativa pomocí adalimubabu. *Česko-slovenská dermatológie*. No 1, 18-22. https://www.prelekara.sk/casopisy/cesko-slovenska-dermatologie/2011-1/uspesna-lecba-tezke-formy-hidradenitis-suppurativa-pomoci-adalimumabu-34553?hl=cs
2. BENÁKOVÁ, N. (2015). Terapeutická edukace v dermatologii. *Česko slovenská dermatologie*. 2015, No. 1, p.4- 12.
2. FIALOVÁ, P., VAŠKŮ,V. (2018). Úspěšná léčba těžké formy hidradenitis suppurativa u mladé ženy. *Dermatologie pro praxi*. 2(4): 191–194. https://www.dermatologiepropraxi.cz/pdfs/der/2018/04/08.pdf

3. KOZINEC, V., BÁRTLOVÁ, A., SALAVEC, M., JACKANIN, S., HAVRLENTOVÁ, L., ÖRHALMI, J., ŠERCLOVÁ, Z. (2020). Chirurgická léčba rozsáhlé perianální hidradenitidy. *Rozhledy v chirurgii* 2020-99,409- 413. doi: 10.33 699/PIS.2020.99.9.409- 413
4. KOURIS, A., PLATSIDAKI, E., CHRISTODOULOU, CH., EFSTATHIOU, V., DESSNIOTI, C. 2017. Quality of Life and Psychosocial Implications in Patients with Hidradenitis Suppurativa. *Dermatology* (2017) 232 (6): 687-691.
5. LANGEROVÁ E. (2019). Hidradenitis suppurativa/acne inversa-diagnostika a liečba. *Dermatologie pro praxi*. 13(4), 168-173.https://www.dermatologiepropraxi.cz/pdfs/der/2019/04/02.pdf
6. MARTORELL, A, GARCÍA-MARTÍNEZ, FJ, JIMÉNEZ-GALLO, D, et al. (2015). An update on hidradenitis suppurativa (Part I). Epidemiology, clinical Aspects, and definition of disease severity. *Actas Der-mosifiliogr*.https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0001731015002896?via%3Dihub
7. MATUSIAK, L, BIENIEK, A, SZEPIETOWSKI, JC. (2014). Acitretin treatment for hidradenitis suppurativa: a prospective series of 17 patients. *Br J Dermatol* 2014; 171: 170–174.
8. MATUSIAK, L. (2020) Profound consequences of hidradenitis suppurativa: a review. *BR J Dermatology*, 2020, 183: 6/171–177.
9. PÉČOVÁ, K. (2019). Algoritmus liečby hidradenitis suppurativa podľa európskych odporúčaní S1. *Dermatológia pre prax*, 13(3), 106-108. https://www.solen.sk/storage/file/article/DERMA_3_2019_final%20%E2%80%93%20Pecova.pdf
10. SLONKOVÁ, V. (2017) Možnosti léčby hidradenitis suppurativa. *Dermatológie pro praxi*. 11(4), 170-172. https://www.dermatologiepropraxi.cz/pdfs/der/2017/04/02.pdf
11. ZOUBOULIS, CC, DESAI, N, EMTESTAM, L, et al. (2015). European S1 guideline for the treatment of hidradenitis suppurativa/acne inversa. *J Eur Acad Dermatol Venereol* 2015; 29: 619–644.

Kontakt

PhDr. Mgr. Zuzana Novotná. PhD.
Prešovská univerzita
Fakulta zdravotníckych odborov
Partizánska 1, Prešov
Tel: +421915634304
email: zuzana.novotna@unipo.sk

INOVATÍVNE TECHNOLÓGIE A ICH VYUŽITIE PRI KOMPENZÁCIÍ OCHORENIA DM 1. TYPU

INNOVATIVE TECHNOLOGIES AND THEIR USE IN COMPENSATING TYPE 1 DM DISEASE

Tatiana Šantová, Ľubica Derňarová, Zuzana Novotná, Jana Cinová

Abstrakt

Ochorenie diabetes mellitus 1. typu charakterizujeme ako chronické ochorenie na autoimunitnom podklade s poruchou metabolizmu cukrov, tukov a bielkovín, ktoré vzniká pri úplnej deštrukcií β-buniek pankreasu nachádzajúcich sa v Langerhansových ostrovčekoch. Jedinec postihnutý ochorením DM 1. typu má tak doživotne predpoklad k zníženej kvalite života s pribúdaním ďalších ochorení v súvislosti so vznikajúcimi chronickými komplikáciami ochorenia DM 1. typu. Dôvodom vzniku postupne sa rozvíjajúcich komplikácií je zlá a nedostatočná kompenzácia ochorenia DM 1. typu, teda hlavne vysoké glykémie. V súčasnosti v dobe plnej nových výdobytkov techniky, existuje množstvo prístrojov, zariadení a systémov, ktoré zabezpečujú pacientom s ochorením DM 1. typu výbornú kompenzáciu ochorenia. Už dávno prešla doba, kedy boli pacienti s ochorením DM 1. typu odkázaní výlučne na liečbu pomocou inzulínových striekačiek, alebo inzulínových pier. Najnovšie majú títo pacienti možnosť liečby pomocou inzulínovej pumpy a senzorov na kontinuálne meranie hladiny glykémie.

Kľúčové slová: *diabetes mellitus, inovatívne technológie , prípadová štúdia, kompenzácia ochorenia DM 1.typu*

Abstract

We characterize type 1 diabetes mellitus as a chronic disease on an autoimmune basis with a disorder of sugar, fat and protein metabolism, which arises from the complete destruction of β-cells of the pancreas located in the islets of Langerhans. It is a disease that does not last 1 month or 1 year but lasts a lifetime. An individual affected by type 1 DM has a lifelong predisposition to a reduced quality of life and an increase in other diseases in connection with the emerging chronic complications of type 1 DM. The reason for the emergence of gradually developing complications is poor and insufficient compensation of type 1 DM; i.e. mainly high blood sugar levels. Fortunately, in this modern age full of new technological achievements, there are many devices, devices and systems that ensure excellent compensation of the disease for patients with type 1 DM. Long gone are the days when type 1 DM patients were solely dependent on insulin syringes or insulin pens. Most recently, these patients have the option of treatment using an insulin pump and sensors for continuous measurement of blood glucose levels.

Key words: *diabetes mellitus, innovative technologies, case report, compensation of type 1 DM*

1 TECHNOLÓGIE ZLEPŠUJÚCE KOMPENZÁCIU OCHORENIA DM 1. TYPU

Ochorenie diabetes mellitus patrí medzi chronické nevyliečiteľné ochorenia. V dnešnej modernej dobe poznáme niekoľko nových technológií pre zlepšenie kompenzácie ochorenia,

pre komfortnejšie podávanie inzulínu, ako aj pre neustály 24 hodinový monitoring hladiny glykémie u pacienta s diabetom.

1.1 Indikácie k zahájeniu liečby inzulínovou pumpou

Inzulínová pumpa je malé zariadenie, ktoré je určené na bolusové a bazálne dávkovanie inzulínu do podkožia pacienta pomocou infúznej súpravy (spojovacej hadičky a kanyly zavedenej do podkožia pacienta). Podľa vopred stanovených a nastavených programov dávkuje inzulín, konkrétne každú hodinu postupne vpravuje určité množstvo inzulínu do tela pacienta, ktoré slúži na pokrytie základných potrieb, napr. pri metabolických procesoch. Inzulínová pumpa dokáže zo všetkých technológií zatiaľ najlepšie nahradiť a napodobniť fungovanie zdravého pankreasu a jeho sekréciu inzulínu. To zabezpečuje jej schopnosť kontinuálneho subkutánneho infúzneho podávania inzulínu (CSII – continuous subcutaneous insulin infusion). Prostredníctvom pumpy sa dávkuje rýchlo pôsobiaci inzulín do tela pacienta 24 hodín denne, čo pacientovi nahrádza niekoľko injekcií denne, ktoré si musel aplikovať pri aplikácií inzulínu inzulínovým perom (1). Liečba DM 1. typu pomocou CSII pozostáva z 2 častí, a to bazálnej a bolusovej dávky inzulínu, pričom bolusová dávka môže byť prandiálna, čo znamená v závislosti na stravu pacienta alebo korekčná, teda pri hyperglykémií (1). Bazálna dávka nám napodobňuje, resp. nahrádza fyziologické fungovanie β buniek pankreasu. Táto dávka sa programuje na 24 hod. a podľa typu inzulínovej pumpy je možné dávky rozdeliť do 24 alebo 48 možností. Krivka bazálneho inzulínu dosahuje počas dňa svoj vrchol a svoje dno. Čo sa týka dňa, vrcholy sú 2 ráno a večer. Vtedy sa bazál navyšuje o 20 až 30% oproti štandardnej dennej dávke. Bazálna dávka sa u dospelých jedincov počas roka výrazne nemení. Výnimkou sú letné mesiace, kedy je potrebné bazálnu dávku znížiť. Špecifickou skupinou pre výraznú zmenu bazálnej dávky sú tehotné diabetičky, deti v období puberty a diabetici v období choroby, nadmerného stresu alebo ženy diabetičky s potrebou prispôsobenia si bazálnej dávky v závislosti od svojho menštruačného cyklu. Bolusová dávka inzulínu podávaná pacientom, rodinou alebo zdravotníckym pracovníkom manuálnym zadaním potrebného množstva inzulínu v podobe inzulínových jednotiek. Tento bolus je buď prandiálny, čo znamená pri konzumácií jedla alebo korekčný, teda na úpravu hyperglykémie. Požadovaná dávka inzulínu sa do podkožia dávkuje zvyčajne niekoľko sekúnd a jednorázovo (1).

Výhody inzulínovej pumpy: flexibilita pacienta a voľnejší životný štýl, väčší pocit kontroly nad samotným ochorením, výrazné zníženie rizika vzniku orgánových komplikácií spojených s diabetom, lepšia korekcia glykémií a inzulínu počas fyzickej aktivity, zlepšenie kontroly hmotnosti, zlepšenie vnímania hypoglykémie, znížený počet vpichov do podkožia až o 10 násobok, bezbolestná aplikácia prandiálnych dávok inzulínu (7). Nevýhody inzulínovej pumpy sú tieto: potrebný častejší selfmonitoring glykémií, minimálne 4x denne, pravidelné kontrolovanie miesta vstupu kanyly, potrebná flexibilita pacienta poradiť si v problémových situáciách, zvýšené riziko ketoacidózy, zvýšené nároky na vedomosti a zručnosti v súvislosti s obsluhovaním pumpy a zavádzaním si kanyly, riziko infekcie miesta vstupu kanyly, vysoké náklady na liečbu (7). Čím je lepší a zodpovednejší prístup pacienta k liečbe a k dodržiavaniu režimových opatrení, tým sa zvyšuje efektivita tejto liečby a paralelne klesá riziko a výskyt mikrovaskulárnych a makrovaskulárnych komplikácií ochorenia DM 1. typu. Odmenou pre pacienta po osvojení si zručností a znalostí bude optimálna kompenzácia diabetu, flexibilný štýl života, pohodlná a diskrétna aplikácia inzulínu a neustála informovanosť o hodnote glykémie, ako aj o jej tendencií vzostupu alebo zostupu v najbližších chvíľach. Výhodou je objektivita pri posudzovaní zaznamenaných dát u pacienta, ktoré slúžia pre diabetológia na to, ako nastaviť bazálne a bolusové dávky , prípadne korigovať nastavenia (4).

1.2 Kontinuálne monitorovanie glykémie

Kontinuálne monitorovanie glukózy je metóda invazívna, avšak nie príliš náročná. Trvalé udržiavanie hladiny glykémie v požadovanom rozmedzí nie je pre všetkých pacientov jednoduché, obzvlášť vtedy, keď množstvo pacientov výkyvy glykémie obidvoma smermi subjektívne neregistrujú a bežný selfmonitoring glukometrom pre nich nie je dostačujúci. Tento senzor je zavedený do podkožia pacienta za účelom kontinuálneho merania hladiny glykémie. Avšak, keďže senzor je zavedený do podkožia, nemožno úplne jasne hovoriť o hodnote glukózy v krvi, ale o hodnote glykémií v tekutine medzi bunkami nachádzajúcimi sa v podkoží. V týchto bunkách sa glykémia zníži o niekoľko minút neskôr, ako glykémia v krvi. To by mohlo spôsobiť signalizovanie hypoglykémie senzorom neskoro. Práve preto je senzor vybavený softwerom, ktorý dokáže predpovedať vzostup alebo zostup glykémie na základe vyrátania a vyhodnotenia dvoch predchádzajúcich hodnôt glykémií (5). Obrovskou výhodou je aj nová funkcia vypnutia pumpy pri výraznom poklesu glykémií. Ak senzor zaznamená vysoký zostup glykémií, alebo zaznamená glykémiu pod 3 mmol/l , 2 krát pacienta upozorní, alarmuje a hneď na to pumpu na 2 hod. úplne zastaví. Zastavenie pumpy nenastane, ak pacient zareaguje na hypoglykémiu a vykoriguje ju v normohodnotu. Vtedy hodnota glykémie stúpne, senzor to zaznamená, a keďže sa glykémia navýši, automaticky vypnutie pumpy zamietne. Táto funkcia je veľmi prospešná pre malé deti s diabetom, pre pacientov s veľmi labilnou hladinou glykémie počas dňa, pre pacientov s epilepsiou a diabetom súčasne (7).

Podstatou je kontinuálne monitorovanie glykémie u pacienta pomocou zariadenia určeného na monitorovanie za účelom zisťovania trendov a sledovania glykemického profilu u osôb trpiacich ochorením diabetes mellitus. Tento systém je veľmi flexibilný, a je ho možné používať rovnako v domácom prostredí, ako aj v zdravotníckom zariadení. Je to doplnkový systém, ktorý zlepšuje detekciu hyperglykemických a hypoglykemických fáz v priebehu bežného dňa diabetika. Tento monitoring zaznamenáva hodnotu glykémie sústavne v najčastejšie 5 minútových intervaloch 24 hod., avšak je potrebné podotknúť, že senzor nenahrádza údaje o hodnote glykémií namerané štandardne na domácich glukometroch pacienta, teda pacient je povinný kontrolovať si hladinu glykémie glukomerom aj počas CMGS (6). Senzor uľahčuje diabetológom korekciu liečby u pacienta s diabetom, čím napomáha k stabilizácií glykémií a redukcií výkyvov glykémií smerom nahor alebo nadol. Význam selfmonitoringu u diabetika je zabezpečenie primeraných hodnôt glykémie, čo najviac podobných zdravému jedincovi, zlepšenie elektívnosti liečby, znížená potreba a nutnosť hospitalizácie pacienta s diabetom pre dekompenzáciu diabetu, zníženie rizika vzniku polymorbidity spôsobenej chronickými komplikáciami súvisiacimi s diabetom (2). V neposlednom rade je nevyhnutné pravidelné kontrolovanie hladiny HbA1c, teda glykovaného hemoglobínu (2). Odber krvi na zistenie hodnoty glykémie patrí do súboru biochemických laboratórnych parametrov. Glykémia sa dá vyšetriť pomocou odberu buď venóznej, alebo kapilárnej krvi. Pacient diabetik v rámci selfmonitoringu vykonáva meranie glykémie pomocou prístroja nazývaného glukometer odobraním kapilárnej krvi do testovacieho prúžku. Vo väčšine typov glukometrov pacient do 5 sekúnd vie hodnotu svojej glykémie. V rámci monitoringu glykémie u diabetikov je potrebné meranie glykémie častejšie počas dňa (7).

Glykovaný hemoglobín

Glykémia sa v krvnom sére viaže na erytrocyty a spája sa s červeným farbivom hemoglobínom. Po naviazaní glukózy s hemoglobínom vzniká glykovaný hemoglobín, ktorý laboratórne označujeme ako HbA1c. Podľa hodnôt HbA1c vieme zistiť, v akom rozmedzí sa pohybovali glykémie pacienta za posledných 4-6 týždňov. U zdravého jedinca je hodnota glykovaného hemoglobínu 4% a nižšie. U diabetikov je potrebné

dodržiavať hodnotu HbA1c čo najviac podobné fyziologickej hodnote najoptimálnejšie je do 5,9%. Zostup každej desatiny je veľmi dôležitý pre čo najdlhšie udržanie organizmu pacienta bez komplikácií súvisiacich s diabetom (4).

1.3 Nové technológie

Nightscout

Technológia Nightscout patrí medzi jednu z najnovších a najmodernejších technológií v manažmente terapie DM 1. typu. Pre širšiu verejnosť je táto technológia neznáma a pacienti s diabetom o nej veľa nevedia. Na rozdiel od zahraničných krajín je na Slovensku zatiaľ iba pár jednotlivcov, ktorí túto technológiu poznajú a využívajú. Princíp technológie Nightscout spočíva v tom, že nainštalovaním softvéru na rôzne zariadenia, ako sú napríklad smartfóny, webové stránky alebo notebooky, užívateľ inzulínovej pumpy, ktorý má zároveň senzor CGM, môže vidieť aktuálnu hodnotu svojej glykémie na pripojených zariadeniach v reálnom čase. Systém Nightscout teda umožňuje pripojenie, resp. spárovanie zariadenia s vysielačom CGM, ktorý prenáša údaje o hodnote glykémií na internet, kde sa dá zobraziť ľubovoľné zariadenie pripojené na web. Tento systém je veľmi dobre využiteľný pre rodičov detí s diabetom, ktorí takto vedia v reálnom čase vidieť hodnotu hladiny glykémie ich dieťaťa, ktoré je práve na tréningu, v škole, na diskotéke alebo ktoré práve spí.

Open APS systém

Open APS (APS v preklade Artificial Pancreas System) je otvorené a transparentné úsilie na vytvorenie bezpečnej a efektívnej základnej technológie automatického podávania inzulínu do tela pacienta na základe vyhodnotenia aktuálnej glykémie. Spoločnosť vytvorila referenčný návrh/plán zameraný na bezpečnosť a referenčnú implementáciu systému APS s uzavretou slučkou cez noc, ktorý využíva odhad hladín glukózy v krvi (pomocou CGM) na automatickú úpravu bazálnych hladín inzulínu s cieľom udržať hladiny glukózy v krvi v bezpečnom rozsahu cez deň, cez noc a rovnako medzi jedlami počas celého života pacienta. Systém Open APS komunikuje s inzulínovou pumpou za účelom získania čo najpodrobnejších údajov o všetkých nedávnych dávkach inzulínu rovnako bazálnych ako aj bolusových. Súčasne komunikuje s CGM s cieľom získať taktiež aj údaje o súčasnej hodnote glykémie. Všetky tieto zozbierané údaje spolu prehodnotí, prepočíta a následne upraví bolusovú alebo bazálnu dávku inzulínu (pri vyššej glykémií sa inzulín dodávkuje v presne vypočítanom množstve a pri hypoglykémií sa naopak spomalí bazálna dávka u pacienta tak, aby došlo k stabilizácií glykémie). Je to teda to isté, čo sa očakáva od pacienta s diabetom, avšak vďaka tomuto systému sú výpočty omnoho presnejšie a tým pacienta nielen odbremeňujú od nutnosti korekcie inzulínu v závislosti od hladiny glykémie, ale taktiež upravujú hladinu glykémie oveľa presnejšie a oveľa skôr, ako by to možno upravil pacient (3).

2 PRÍPADOVÁ ŠTÚDIA ZAMERANÁ NA VYUŽITIE INOVATÍVNYCH TECHNOLÓGIÍ , KTORÉ ZLEPŠUJÚ KOMPENZÁCIU OCHORENIA DM 1.TYPU. S OCHORENÍM DM 1.TYPU

2.1 Cieľ prípadovej štúdie

Zistiť vplyv nových technológií na kompenzáciu ochorenia DM 1. typu.

Stanovenie čiastkových cieľov:

Cieľ č. 1 : Definovať sa porovnať výhody a nevýhody, resp. rozdiely medzi typom liečby DM 1. typu na intenzifikovanom inzulínovom režime (aplikácia inzulínu tri a viackrát denne a liečba pomocou inzulínovej pumpy) pomocou inzulínových pier a inzulínovej pumpy spolu s glykemickým senzorom.

Cieľ č. 2 : Identifikovať a porovnať hodnoty glykovaného hemoglobínu v období, kedy bola pacientka liečená pomocou inzulínových pier a v období, kedy začala využívať na liečbu DM 1. typu inzulínovú pumpu a glykemický senzor.
Cieľ č. 3 : Identifikovať a porovnať rozdiel medzi selfmonitoringom pomocou glykemického senzora a klasickým meraním pomocou glukometra.
Cieľ č. 4 : Zistiť a porovnať rozdiel medzi glykemickým senzorom uzavretého typu a otvoreného typu.

2.2 Anamnéza

22 ročná pacientka, vydatá, študentka vysokej školy. Pacientka má ochorenie diabetes mellitus 1. typu od 11/2009. Toho času bez komplikácií. Hodnota glykovaného hemoglobínu vo februári 2019 bola 8,01%. Pacientka je nastavená na liečbu inzulínovou pumpou na intenzifikovanom inzulínovom režime, čo znamená, že si inzulín aplikuje 3 a viackrát za deň. Množstvo aplikovaného inzulínu si dávkuje pacientka sama v závislosti od aktuálnej glykémie, množstva sacharidových jednotiek prítomných v strave, ktorú sa chystá konzumovať a celkového zdravotného stavu v konkrétnom čase aplikácie. V novembri 2009 bola obvodnou lekárkou odoslaná na oddelenie detskej JIS do Popradu kvôli hyperglykémií, dehydratácií, glykozúrií, ketonúrií a iným rozvinutým klinickým príznakom ako novo diagnostikovaný pacient s ochorením diabetes mellitus 1. typu. V nemocnici bola zahájená inzulínová liečbu. Po prepustení z nemocnice pacientka nastavená na liečbu inzulínom, ktorý si aplikovala pomocou inzulínových pier. V 05/2011 ako 14 ročná pacientka s DM 1. typu odoslaná na oddelenie detskej JIS v Poprade po vyšetrení na detskom oddelení v Starej Ľubovni ako dekompenzovaný diabetes mellitus 1. typu a rozvrat vnútorného prostredia z dôvodu opakovaného vracania. V 05/2012 ako 15 ročná pacientka s DM 1. typu prijatá na detské oddelenie po odoslaní obvodným lekárom pre dyspeptické ťažkosti s diagnózou gastroenteritis acuta. Pacientka v 06/2016 plánovane hospitalizovaná v NEDÚ v Ľubochni pre prechod z liečby pomocou inzulínových pier na liečbu pomocou inzulínovej pumpy Accu-chek kvôli nedostatočnej kompenzácii ochorenia diabetes mellitus 1. typu. Hospitalizácia trvala 10 dní. Pacientke sa od zavedenia inzulínovej pumpy znížila hodnota glykovaného hemoglobínu o cca 5-6%. V 07/2017 mala pacientka po dobu 14 dní zavedený senzor kontinuálneho merania glykémie značky Enlite spolu s pumpou značky Medtronic. Bol to otvorený systém monitorovania glykémie čo znamená, že pacientka v reálnom čase na displeji inzulínovej pumpy vedela, akú má aktuálnu hodnotu glykémie. Na odporúčanie diabetológa mala pacientka v 11/2018 zavedený senzor kontinuálneho merania glykémie. Pumpa Accu-check nebola kompatibilná so senzorom. Senzor bol spárovaný so smartfónom pacientky cez aplikáciu iPro. Tento druh senzora sa používal iba ako uzavretý systém čo znamená, že pacientka počas doby kontinuálneho monitorovania glykémie nevedela o svojej aktuálnej glykémií cez senzor glykémiu si naďalej musela kontrolovať pomocou glukometra. Po odstránení senzora boli výsledky stiahnuté do počítača v ktorom sa zobrazili grafy a krivky z celého obdobia monitoringu glykémie u pacientky.

Osobná anamnéza

Pacientka sa od 11/2009 lieči na DM 1. typu, toho času bez komplikácií. V minulosti kardiologické vyšetrenie, pre bolesti hlavy, hraničnú hypertenziu a tachykardiu. Mala nasadený 24 hodinový tlakový aj EKG holter s negatívnym výsledkom.

Alergická anamnéza

V minulosti netolerovanie lieku Klerimed.

Lieková anamnéza
Inzulín – Humalog v dávkach:Bolusové dávky :podľa potreby si pacientka vie korigovať a upravovať množstvo inzulínu, ktoré si podá v závislosti od stravy, hodnoty glykémie, športových aktivít. Bazálne dávky :_celková denná bazálna dávka : 24,8 jednotiek inzulínu / 24 hodín.

Rodinná anamnéza otec sa liečil na hypertenziu, zomrel ako 59 ročný na NCMP hemoragickú roku 2015. Matkina mama zomrela ako 57 ročná na následky predošlých onkologických ochorení (ca prsníka, ovárií a uteru) a následky NCMP ischemickej s parézou l.dex. Liečená taktiež na astmu, reumatoidnú artritídu, DM 2. typu kompenzovaný iba diétou. Matkin otec zomrel ako 60 ročný. Prekonal 2x NCMP ischemickú, 2x IM. Od 40 rokov sa liečil na diabetes mellitus 2.typu (liečený najprv perorálnymi antidiabetikami a neskôr inzulínom a diétou). Pacientka má 1 súrodenca, 19 ročného brata, narodeného prematúrne, ktorý je dispenzarizovaný na neurologickej ambulancii v Starej Ľubovni pre v detstve sa vyskytujúce epileptické paroxyzmi. V súčastnosti bez výskytu epileptických paroxyzmov na liečbe perorálnymi antiepileptikami.

Abúzy Pacientka alkohol konzumuje príležitostne. Nefajčí, kávu pije 2-3x denne z toho1 s kofeínom, ostatné bezkofeínové. Iné návykové a psychotropné látky pacientka neužívala ani neužíva.

Životný štýl Pacientka sa stravuje pravidelne, 3x denne konzumuje hlavné jedlá, ku ktorým si aplikuje inzulín. Olovrant a desiatu tvoria zelenina a tvrdé syry. Pitný režim dodržuje, priemerne za deň vypije 1-1,5l tekutín (minerálna voda, bylinné čaje). S močením problém nemá, so stolicou taktiež nie. Športové aktivity praktizuje 3x týždenne v podobe behu, bicyklovania, hrania loptových hier (basketbal, volejbal), plávania alebo cvičenia doma na podložke s použitím gumy na cvičenie. Režim spánku a odpočinku : veľmi zriedkavo si zdriemne poobede, spí približne 7-8 hodín denne. Medzi jej záujmy patrí hlavne hudba, varenie, športovanie, rekreácia v prírode, cyklistika, plávanie a čítanie.

2.3 Katamnéza
V novembri roku 2009 pacientka odoslaná obvodnou lekárkou na oddelenie detskej JIS v Poprade pre podozrenie na ochorenie diabetes mellitus 1. typu kvôli hyperglykémií (nameraná glykémia v ambulancii z kapilárnej krvi 21,3 mmol/l a z odberu venóznej krvi v laboratóriu nalačno bola hodnota glykémie 24,86 mmol/l) a rozvinutým klinickým príznakom ako polakyzúria, polydypsia, únava, celková telesná slabosť, bolesť hlavy a celého tela, občas dvojité a rozmazané videnie, nedostatočná koncentrácia v škole, rapidné chudnutie (za mesiac pacientka schudla 15kg) . Na oddelení JIS pacientke diagnostikovali ochorenie DM 1.typu (v súvislosti s rozvinutím klinických príznakov diagnostikovaná taktiež diabetická ketoacidóza, glykozúria, ketonúria a dehydratácia. Zahájená liečba inzulínom najprv podávaný intravenózne, neskôr subkutánne 4x denne v dávkach ráno 6j., obed 7j., večer 5j., pred spaním (cca 21:00) 12j. Pacientka bola hospitalizová na oddelení detskej JIS po dobu 4 týždňov. Počas hospitalizácie pacientka absolvovala tieto edukačné stretnutia: edukačné stretnutia zamerané na diétne stravovanie v oblasti diabetickej diéty potrebné pre diabetika, edukačné stretnutie zamerané na potrebu selfmonitoringu glykémie a správnu techniku merania glykémie pomocou glukometra, edukačné stretnutia zamerané na správnu subkutánnu aplikáciu inzulínu pomocou inzulínových striekačiek (natiahnutie správneho počtu inzulínových jednotiek z ampulky do striekačky, správny výber vhodného miesta na subkutánnu aplikáciu inzulínu, správna dezinfekcia miesta vpichu, správny sklon pri vpichu, samotná aplikácia inzulínu do podkožia, hodnotenie miesta vpichu po aplikácií inzulínu),

edukačné stretnutie zamerané na zvládanie akútnych komplikácií ochorenia diabetes mellitus 1. typu, ktorými sú hypoglykémia a hyperglykémia. Následne pacientka odoslaná na ambulaciu detskej endokrinológie a diabetológie v Poprade, kde bola dispenzarizovaná do doby dosiahnutia 18 roku + 364 dní. Ako 14 ročná pacientka s DM 1. typu odoslaná na oddelenie detskej JIS v Poprade po vyšetrení na detskom oddelení v Starej Ľubovni ako dekompenzovaný diabetes mellitus 1. typu a rozvrat vnútorného prostredia z dôvodu opakovaného vracania. Na detskom oddelení v Starej Ľubovni nameraná hodnota glykémie 26,2 mmol/l, následne podaný inzulín 15j. Dieťa napojené na i.v. liečbu. Postupne prechod na pôvodné dávkovanie s.c. inzulínu. Korekcia dávok inzulínu podľa aktuálnych glykémií, darí sa znížiť.
V 05/2012 ako15 ročná pacientka s DM1. typu prijatá na detské oddelenie po odoslaní obvodným lekárom pre dyspeptické ťažkosti. Opakovane vracala, mala bolesti brucha, 1x riedku stolicu, netoleruje ani tekupiny per os, mala zvýšenú teplotu 37,4 °C. Deň dozadu bola na túre, možná diétna chyba alebo úpal. Ráno mala glykémiu 16 mmol/l, inzulín si ráno nepodala. Pre potrebu parenterálne rehydratačnej liečby hospitalizácia bola nevyhnutná. V nemocnici jej zabezpečili parenterálnu výživu a pokračovali v endokrinologickej liečbe ochorenia DM 1. typu. Laboratórne bola zaznamenaná zvýšená zápalová aktivita, vstupne hyperglykémia a jednorázový sklon k hypoglykémií. Ostatné hodnoty glykémií boli v norme. Kultivačné nálezy boli negatívne. Priebeh hospitalizácie bol bez komplikácií, po parenterálnej rehydratácií sa klinický stav zlepšil, pacientka dostala opäť chuť do jedla, stravu per os postupne tolerovala, stolice normálne konzistencie. Pacientka v dobrom strave, kardiopulmonálne kompenzovaná, eupnoická, afebrilná prepustená do starostlivosti obvodného pediatra. 19 ročná diabetička prijatá do NEDÚ v Ľubochni za účelom optimalizácie metabolickej kompenzácie DM 1. typu, skríning chronických komplikácií, štruktúrovaný edukačný kurz pre diabetika nastavenie na CSII –HbA1c: neuspokojivá kompenzácia – dlhodobo, dominancia hyperglykémií, glykovaný hemoglobín v rozmedzí 8%, 9% až 12%. Pacientka na liečbe inzulínom pomocou inzulínových pier. LA: Actrapid 10j.i. – 10j.i. – 10j.i. s.c. Lantus 0-----24j.i. s.c. pred spaním. Vstupné HbA1c pri prijatí bolo 9,6% DCCT – v pásme neuspokojivej dlhodobej kompenzácie, podľa záznamov neuspokojivé hodnoty HbA1c prítomné dlhodobo, minimálne od roku 2015. V úvode hospitalizácie 2 dni mala pacientka sledované glykemické profily na pôvodnej inzulinoterapii (Actrapid, Lantus), prítomná variabilita v zmysle hypoglykémií aj hyperglykémií. Po tomto zistení sa zvažovala indikácia pre začiatok liečby pomocou CSII.Za účelom odskúšania efektu liečby CSII bola pacientka primárne nastavená na servisnú pumpu, kde za intenzívnej monitorácie (á 2hod.) glykémií lekári postupne titrovali prandiálne a bazálne dávky inzulinoterapie. Postupne dochádzalo k zlepšeniu glykemickej kompenzácie. Preto túto zmenu liečby lekári považovali za prospešnú a správne indikovanú. Pacientka zvládla technickú obsluhu pumpy bez problémov. V rámci skríningu chronických komplikácií ochorenia DM 1. typu u pacientky bola zistená len hraničná proteinúria, pri negatívnej MAU a normálnej GF, tento nález bol následne ponechaný ku kontrole v spádovej nefrologickej ambulancii v mieste bydliska pacientky. Pre suspektný sklon k sínusovej tachykardii doplnené ECHO vyšetrenie (v norme) a EKG holter (v norme). Pacientka bola subjektívne veľmi spokojná s inzulínovou pumpou a veľmi rýchlo si zvykla na jej obsluhovanie a používanie. Inzulínová pumpa je malých rozmerov, preto je možné nosiť ju vo vrecku alebo pripnutú na opasku. Pacientka si zvolila svojský štýl nosenia inzulínovej pumpy, a to v podprsenke, čo zabezpečuje maximálnu diskrétnosť a inzulínovú pumpu na prvý pohľad nie je ani vidieť. Pri hyperglykémií a hypoglykémiách, alebo iných osobitých situáciách, kedy je potrebná aj korekcia bazálnej dávky u pacientky, nie len bolusovej, je na pumpe prístupná funkcia programovania dočasnej bazálnej dávky. Tú si pacientka vie upraviť percentuálne. Za normálnych okolností pumpa dávkuje 100% naprogramovanej bazálnej dávky. Podľa potreby a uváženia, vie pacientka

percentá na určitú dobu napr. 3 hodiny, dávku zvýšiť, napr. na 140%, alebo znížiť, napr. na 75%. To umožňuje dostatočne potrebnú korekciu hladiny glykémie u pacientky. Pacientka tak vyslovila veľkú spokojnosť s inzulínovou pumpou vo všetkých smeroch. Považuje to sa za veľký a pozitívny rozdiel medzi liečbou pomocou inzulínových pier a liečbou pomocou inzulínovej pumpy. Ako negatívne uviedla, že sa liečby pomocou inzulínovej pumpy dlho obávala kvôli nepravdivým a klamlivým postojom, ktoré zastávala. Je však úprimne rada, že sa odvážila prejsť na liečbu pomocou inzulínovej pumpy a vníma to ako veľké plus a veľký krok ku výbornej kompenzácií jej ochorenia. V 07/2017 mala pacientka po dobu 14 dní zavedený senzor kontinuálneho merania glykémie. Počas doby, kedy mala pacientka zavedený glykemický senzor, mala inú než má obvykle, pumpu značky Medtronic, ktorá je kompatibilná s vyššie spomenutým senzorom, čo umožňovalo prepojenie pumpy a senzora. V praxi to znamená, že pacientka na svojej inzulínovej pumpe videla aktuálnu hodnotu svojej glykémie v reálnom čase. Na displeji pumpy sa okrem hodnoty glykémie zobrazovalo, či má glykémia tendenciu klesať (pri hodnote glykémie šípka nadol) alebo stúpať (pri hodnote glykémie šípka nahor). Po uplynutí 14 dní bol pacientke senzor odobratý a všetky výsledky následne nahraté do počítača. Počas doby kedy mala zavedený glykemický senzor, si aspoň raz za deň pre kontrolu premerala hladinu glykémie pomocou glukometra. Pacientka hodnotila dobu, kedy mala zavedený glykemický senzor veľmi kladne. Počas celého dňa v každom okamihu vedela hodnotu svojej glykémie, čo jej bolo veľmi nápomocné. Na displeji inzulínovej pumpy vedľa aktuálnej glykémie sa pacientke zobrazovali aj šípky (buď nahor alebo nadol) podľa toho, či mala glykémia tendenciu klesať, alebo stúpať. Podľa toho pacientka vedela, že napríklad pri aktuálnej glykémii zobrazovanej ako 5,4mmol/l ↓ (šípka nadol) má glykémia tendenciu klesať, teda pacientka buď stravou vykorigovala príjem 1 výmennej jednotky pre zvýšenie hladiny glykémie, alebo si nastavila percentuálne podávanie inzulínu zo 100% nastavenej bazálnej dávky na napríklad 70% bazálnej dávky po dobu, kedy sa jej glykémia nedostala do normohodnoty, napr. 7,0 mmol/l. Pumpa prepojená a nakonfigurovaná s glykemickým senzorom mala funkciu ochrany pacientky pred hypoglykémiou. Ak pacientka mala hodnotu glykémie nižšiu ako 4mmol/l ↓↓ (dve šípky nadol znázorňujú veľmi rýchlu tendenciu poklesu glykémie) pumpa pacientky vydala výstražný alarm, čím informovala o riziku hypoglykémie a automaticky sama prestala dávkovať bazálny inzulín do doby, kedy glykémie nestúpla. Po stabilizovaní glykémie sa automaticky obnovilo podávanie bazálnej dávky. Pacientke sa veľmi páčilo obdobie, kedy mala zavedený glykemický senzor. Pred senzorom hodnoty glykémií pacientky sa pohybovali v rozmedzí od 3,5mmol/l do 17 mmol/l priemerne počas dňa. Za obdobie, kedy mala pacientka glykemický senzor sa jej hodnoty počas dňa pohybovali v rozmedzí od 3,5mmol/l do 11mmol/l. K úprave pacientka dospela iba kvôli tomu, že sústavne počas dňa bola informovaná o hodnote svojej glykémie a tým si vedela dokonale korigovať hladinu inzulínu, množstvo prijatej stravy a športovú a inú fyzickú telesnú aktivitu. V mesiaci 11/2018 na odporúčanie lekárky mala pacientka zavedený glykemický senzor po dobu 10 dní. Inzulínovú pumpu mala pacientka svoju od firmy Accu-chec, ktorá nemá funkciu prepojenia so senzorom tak, aby pacientku informovala o aktuálnej glykémií priamo na jej displeji. Tento senzor bol však uzavretého systému, teda pacientka v čase, kedy mala zavedený senzor, o svojej glykémií nameranej senzorom nevedela. Bolo potrebné glykémiu kontrolovať pomocou glukometra počas celého dňa rovnako často, akoby senzor zavedený nemala. Senzor bol spárovaný v smartfóne pacientky cez aplikáciu iPro, kde si pacientka denne zaznamenávala hodnotu nameranej glykémie, počet jednotiek aplikovaného inzulínu, denný príjem sacharidov a iné špecifické informácie, ktoré by mohli súvisieť s hodnotou glykémie u pacientky napr. choroba pacientky, menštruácia, fyzická aktivita a cvičenie alebo nadmerná stresová záťaž. Po odstránení senzora sa získané údaje za dané obdobie stiahli do počítača, kde sa zobrazili grafy a krivky z celého obdobia monitoringu glykémie u pacientky. Tieto

grafy boli použité ako cenné zdroje informácií o glykémiách počas dňa a noci u pacientky. Na základe týchto výsledkov lekárka vedela stanoviť prípadné nedostatky v liečbe u pacientky, konkrétne hodinové hodnoty glykémií v závislosti od inzulínu a tým pádom upraviť bazálne a bolusové dávky inzulínu tak, aby sa zlepšila kompenzácia ochorenia DM 1. typu. Aj tento druh kontinuálneho monitorovanie glykémie pacientka hodnotila veľmi kladne. Ocenila hlavne presnosť výsledkov a informácie z aplikácie iPro, ktoré si zaznamenávala. To pomohlo k tomu, že lekárka vedela, koľko jednotiek inzulínu si pacientka aplikovala, a či si aplikuje dostatočné množstvo inzulínu v závislosti od príjmu sacharidov v strave. Zisťovalo sa či za výskytom hypoglykémii nestojí práve fyzická aktivita alebo naopak za nevysvetliteľným vzostupom hodnoty glykémií práve stresová situácia v živote pacientky.

2.4 Analýza a interpretácia

Pacientka vníma nové technológie v liečbe jej ochorenia ako veľmi prospešné, priam nevyhnutné k výbornej kompenzácií ochorenia diabetes mellitus 1. typu. V porovnaní s liečbou pomocou inzulínových pier jej liečba pomocou CSII a CGMS otvorila mnohé možnosti, ktoré boli pri liečbe pomocou inzulínových pier nereálne. Dokonalé korigovanie glykémií počas fyzickej aktivity, pokles hodnôt glykovaného hemoglobínu, nepretržitá informovanosť o hodnote glykémií pri zavedení senzora na kontinuálne monitorovanie glykémie, ochrana spočívajúca v automatickom zastavení podávania bazálnej dávky a alarmov hlásenie pri hypoglykémií. Ďalšou oblasťou, ktorá je pre pacientku, ako pre ženu, dôležitá je diskrétnosť pumpy, nenápadné podávanie inzulínu v spoločnosti a okolí. Tým, že sa kanyla zavádza každé 3 dni redukuje sa počet vpichov. Tým, že sa redukuje počet vpichov, koža pacientky a miesta aplikácie inzulínu sú krajšie, bez množstva malých rán po aplikácií inzulínu a estetickejšie. Hodnoty HbA1c nám potvrdzujú, že lepšiu kompenzáciu ochorenia DM 1. typu pacientka dosahuje za obdobie, kedy využíva na liečbu ochorenia inzulínovú pumpu a glykemický senzor. Priemerná hodnota HbA1c teda za obdobie kompenzácie ochorenia DM 1. typu je 9,85%, kým priemerná hodnota HbA1c teda za obdobie kompenzované pomocou nových technológií využívaných v liečbe ochorenia DM 1. typu je 7,69%. To znamená, že hodnota HbA1c klesla z hodnoty 9,85% na hodnotu 7,69%, čo znamená pokles o hodnoty HbA1c o 2,16%.

2.5 Diskusia

Môžeme konštatovať, že pacientka v čase, kedy bola liečená pomocou inzulínových pier a nemala možnosť kontinuálneho monitorovania glykémie mala podstatne horšie výsledky hodnôt HbA1c. Dvakrát bola hospitalizovaná kvôli dekompenzácií ochorenia DM 1. typu, 1x až na detskej JIS v Poprade. Jej hladiny glykémií boli nestále, s prevahou hyperglykémií a následných zostupov hladiny glykémie až do hypoglykémií. Pri liečbe pomocou inzulínovej pumpy a CGMS sa hladiny glykémií ustálili na normohodnoty, upravila sa hladina HbA1c, zvýšila sa kvalita života pacientky. Zmenilo sa aj subjektívne vnímanie choroby pacientky z negatívneho postoja k pozitívnemu hlavne tým, že kompenzácia jej ochorenia DM 1. typu nástupom používania nových technológií v liečbe je výborná.

Pre dosiahnutie prvého cieľa na základe získaných informácií sme došli k týmto konkrétnym záverom: medzi výhody liečby ochorenia DM 1. typu liečeného pomocou inzulínových pier patrí to, že pacientka v období používania inzulínových pier nebola nútená mať 24 hod. denne zavedenú podkožnú kanylu spojenú infúznym setom k inzulínovej pumpe, ktorú taktiež musí mať pri sebe 24 hod. denne. Medzi nevýhody liečby ochorenie DM 1. typu liečeného pomocou inzulínových pier patrí :veľa vpichov potrebných pre aplikáciu inzulínu (denne 4 vpichy, ročne to predstavuje až 1460 vpichov). Nedostatočná kompenzácia ochorenia DM 1. typu preukázaná opakovanými hospitalizáciami kvôli dekompenzácii ochorenia s diabetickou ketoacidózou. Vysoké hodnoty HbA1c za obdobie používania inzulínových pier – priemerná

hodnota HbA1c všetkých hodnôt v období používania inzulínových pier bola 9,85%. Podávanie iba bolusových dávok, teda dávok podávaných v závislostí od stravy, čo ale nepokrýva potrebu inzulínu pre organizmus v ďalších chemických procesoch prebiehajúcich v organizme počas celého dňa, nie len v čase, kedy pacient konzumuje stravu. Medzi výhody liečby ochorenia DM 1. typu liečeného pomocou inzulínovej pumpy a kontinuálneho monitorovania glykémie patrí: výborná kompenzácia ochorenia DM 1. typu, pokles hladiny HbA1c z priemernej hodnoty počas liečby inzulínovými perami 9,85% na priemernú hodnotu7,69%, čo je pokles o 2,16%. Kontinuálne aplikovanie bazálnych dávok každé 3 minúty, čo zabezpečuje lepšiu kompenzáciu ochorenia DM 1. typu a stabilizáciu hladiny inzulínu v organizme, čím z časti simuluje fyziologické fungovanie sekréciu inzulínu v organizme pacientky. Pri používaní glykemického senzora bola pacientka 24 hod. denne informovaná o hodnote svojej aktuálnej glykémie (pri otvorenom systéme monitorovania glykémií), čo jej pomohlo k lepšej korekcií dávok inzulínu a celkové vyjadrenie pacientky na používanie glykemických senzorov bolo veľmi kladné. Pri uzavretom type kontinuálneho monitorovania glykémie boli pacientke po skončení monitorovania odovzdané tabuľkové spracovania a grafy, podľa ktorých ďalej vedela spolu v spolupráci so svojou ošetrujúcou lekárkou korigovať a prípadne pozmeniť dávkovanie hlavne bazálneho ale taktiež bolusového inzulínu. Medzi nevýhody liečby ochorenia DM 1. typu liečeného pomocou inzulínovej pumpy a kontinuálneho monitorovanie glykémie patrí: potreba mať 24 hod. v podkoží zavedenú kanylu prepojenú s inzulínovou pumpou, cez ktorú sa dávkuje inzulín do tela pacienta, čo u niektorých pacientov môže spôsobovať diskomfort a zhoršenie kvality životy, čo ale u našej pacientky preukázané nebolo. Na základe týchto zistení sme prišli k záveru, že liečba pomocou inzulínovej pumpy v spojení s glykemickým senzorom má množstvo výhod a celkovo vykazuje veľmi dobré výsledky na rozdiel od liečby pomocou inzulínových pier bez využitia kontinuálneho monitorovania glykémie. K vyhodnoteniu druhého cieľa nám pomohol výpis HbA1c za celé obdobie trvania ochorenia. Za obdobie, kedy bola pacientka liečená inzulínovými perami, boli hodnoty jej glykovaného hemoglobínu v rozmedzí od 6,5% do 12,5%.Priemerný HbA1c tak predstavoval 9,85%, čo vykazuje známky nedostatočnej kompenzácie ochorenia DM 1. typu. Rozmedzie hodnôt je od 7,1% do 8,4%, čo priemerne predstavuje hodnotu 7,69%. Zlepšenie kompenzácie ochorenia DM 1. typu u pacientky potvrdzuje aj fakt, že hodnota HbA1c v dobe využívania inzulínovej pumpy a glykemických senzorov kleslo priemernej hodnoty 9,85% na hodnotu 7,69%, čo je pokles o 2,16%. Táto skutočnosť prispela k záveru, že pacientka dosahuje lepšie výsledky glazovaného hemoglobínu po nastavení na liečbu pomocou inzulínovej pumpy a glykemického senzoru, že pri liečbe pomocou inzulínových pier. Vyhodnotenie tretieho cieľa nám poukázalo na to, že pacientka v období, kedy bola liečená pomocou inzulínových pier, nemala možnosť kontinuálneho monitorovania glykémie, hodnotu glykémie si merala iba glukomerom. Keď pacientka mala glykemický senzor, vedela pozrieť a zhodnotiť krivku glykémií počas dňa, zhodnotiť, či bazálna dávka inzulínu je postačujúca a pokrýva všetky nároky a potreby inzulínu v organizme. Vďaka tomuto zisteniu môžeme povedať, že systém kontinuálneho monitorovania glykémie poskytuje efektívnejšiu liečbu ochorenia DM 1. typu, dôslednejší a podrobnejší monitoring glykémií ako ponúka meranie glykémie pomocou glukometra. Štvrtým cieľom sme identifikovali to, že pri otvorenom systéme monitorovania glykémie mala pacientka k dispozícii inú pumpu zosynchronizovanú so senzorom, na ktorej displeji sa zobrazovala hodnota glykémie spolu so šípkou (nahor alebo nadol) podľa toho, akú tendenciu mala glykémia, klesať, alebo stúpať. Ak bola pacientka v ohrození hypoglykémie, pumpa vydala alarm a zastavila bazálne podávanie inzulínu do doby, kedy sa hladina glykémie nestabilizovala do normohodnoty. Otvorený systém tak poskytol pacientke lepšiu informovanosť o hodnote glykémií, a preto ho hodnotí ako efektívnejší v liečbe DM 1. typu.

3 ZÁVER

Pri liečbe ochorenia DM 1.typu pomocou inovatívnych technológií sa hladiny glykémií ustálili na normohodnoty, upravila sa hladina HbA1c, zvýšila sa kvalita života pacienta. Nové technológie výrazne napomáhajú k lepšej kompenzácií ochorenia, zvyšujú kvalitu života pacienta a kladne ovplyvňujú fungovanie jedinca a jeho zaradenie do spoločnosti medzi zdravých jedincov. V manažmente liečby diabetu inovácie zohrávajú veľmi dôležitú úlohu a napomáhajú pacientom s ochorením DM 1. typu žiť život kvalitne, plnohodnotne, s čo najmenšími obmedzeniami a komplikáciami.

Použitá literatúra

1. ČILJAKOVÁ, M., MOKÁŇ, M., Trendy v liečbe diabetes mellitus 1.typu. Martin: 2014,QUICKPRINT.ISBN978-80-970969-3-9.
2. DERŇAROVÁ,Ľ., a kol. Inovatívne metódy edukácie rodičov a detí s ochorením diabetes mellitus I. typu, elektronické učebné texty (multimediálne DVDROM).2018.1.vyd. Prešov: Fakulta zdravotníckych odborov. 81 s. ISBN 978-80-555-20599. Dostupné na: http://videoportal.fhpvideoportalv.unipo.sk/diabetes/index-new.html
3. JIRKOVSKÁ, A. et al. Léčba diabetu inzulínovou pumpou a monitorace glykémie; Praktická doporučení pro edukaci. Praha: Maxdorf. 2019,ISBN 978-80-7345-601-6.
4. KVAPIL, M. Diabetologie 2017. 1.vyd.. Praha: Triton. 330 s. ISBN978-80-7553262-6
5. NEUMANN, D.,Péče o dítě s diabetem krok za krokem.2017, Praha: Mladá fronta a.s. ISBN 978-80-204-4293-2.
6. PRÍDAVKOVÁ, D., ŠUTARÍK, Ľ., GALAJDA, P., MOKÁŇ, M.Liečba inzulínovou pumpou a hypoglykémia.2020, In: Forum diabetologicum [online]. Roč. 1, č. 9, s. 43-48. ISSN 1805-9279. Dostupné na: https://www.prolekare.cz/casopisy/forumdiabetologicum/2020-1-27/liecba-inzulinovou-pumpou-a-hypoglykemia122682/download?hl=cs.
7. ŠTECHOVÁ,K., Dítě diabetické matky v otázkach a odpovědích. 1. vydanie. 2015,Vydavateľstvo Geum. ISBN 978-80-87969-14-4.

Kontakt

PhDr. Mgr. Tatiana Šantová, PhD.
Prešovská univerzita v Prešove
Fakulta zdravotníckych odborov
Partizánska 1080 01 Prešov
Email: Tatiana.Santova@unipo.sk

EDUKÁCIA PRI ZNÍŽENEJ GLUKÓZOVEJ TOLERANCII A PREDIABETES

EDUCATION IN IMPAIRED GLUCOSE TOLERANCE AND PREDIABETES

Andrea Šuličová, Jana Cinová, Zuzana Novotná, Ľubica Derňarová

Abstrakt

Prediabetes je stav spojený so zvýšeným rizikom vzniku diabetes mellitus (DM) 2. typu. Markerom prediabetických stavov je hraničná glykémia nalačno – impaired fasting glucose (IFG) a porušená glukózová tolerancia – impaired glucose tolerance (IGT). Medzi prediabetické stavy sa zaraďuje aj hraničné zvýšenie koncentrácie glykovaného hemoglobínu. Jeho včasná identifikácia a správny manažment môžu vo významnej miere ovplyvniť chorobnosť populácie na toto závažné civilizačné ochorenie. Základom prevencie je zmena životného štýlu u rizikových osôb.

Klíčová slova: *prediabetes, znížená glukózová tolerancia, edukácia, obezita, životný štýl*

Abstract

Prediabetes is a condition associated with an increased risk of developing type 2 diabetes mellitus (DM). Markers of prediabetes are impaired fasting glucose (IFG) and impaired glucose tolerance (IGT). Borderline elevation of glycated haemoglobin concentration is also classified as a prediabetic state. Its early identification and proper management can significantly influence the population morbidity of this serious disease. The basis of prevention is lifestyle modification in persons at risk.

Key words: *prediabetes, impaired glucose tolerance, education, obesity, lifestyle*

1 DEFINÍCIA A CHARAKTERISTIKA PREDIABETU A PREVALENCIA

Prediabetes je dysglykémia s glykémiou medzi normálnymi hodnotami a hodnotami, ktoré definujú diabetes. Stav je charakterizovaný zníženou citlivosťou na inzulín (inzulínovou rezistenciou) a poruchou sekrécie inzulínu, ktorá nedokáže uspokojivo pokryť potreby organizmu (1). Prediabetes zvyšuje riziko pre následný rozvoj diabetu. Toto riziko sa začína zvýšenou glykémiou v plazme nalačno, pričom pravdepodobnosť rozvoja cukrovky postupne stúpa, čím viac sa dysglykémia približuje diagnostickým kritériám pre diabetes (2,3).

Prediabetes je termín na označenie stavov spojených so zvýšeným rizikom vzniku diabetes mellitus 2. typu (4). Jedná sa o obdobie pred manifestáciou diabetu, ktoré sa vyznačuje zvýšenou glykémiou nalačno a/alebo vyššou glykémiou po glykemickej záťaži. Podstatná je hladina glykémie, ktorá ešte nedosahuje hodnoty pre diagnostiku diabetu. Prediabetes doposiaľ nie je pokladaný za klinickú jednotku (5). U prediabetických pacientov sa zvyčajne objavujú aj ostatné súčasti metabolického syndrómu ako arteriálna hypertenzia, obezita a dyslipidémia, ktoré značne zvyšujú individuálnu hrozbu morbidity a mortality (4). Výsledky epidemiologickej štúdie ukázali, že prevalencia IGT na Slovensku predstavovala 16,3 %. Vyšší výskyt bol evidovaný u žien a osôb v strednom veku, čo súhlasí s celosvetovými údajmi, podľa ktorých je väčšina osôb s IGT vo veku 40 – 59 rokov. Častejšie je diagnostikovaná ženám, u ktorých sa vyskytuje až o 20 % viac ako u mužov. Pacientov je

nevyhnutné dispenzarizovať a pravidelne 1-krát ročne sledovať, či nedochádza k rozvoju IGT (4).

1.1 Rizikové faktory prediabetu

Prediabetes býva často asymptomatický, z tohto hľadiska je nevyhnutné vyšetrenie glykémie v rámci preventívnej prehliadky, pri pravidelných kontrolách chronických ochorení a pochopiteľne u osôb s rizikovými faktormi. Veľakrát sa zistí náhodne, napr. pri predoperačnom vyšetrení a iných vyšetreniach (6). Za rizikové faktory pre vznik prediabetu sa pokladá: vek nad 45 rokov, nadváha, obezita, zväčšený obvod pása, DM 2. typu u prvostupňových príbuzných, nedostatok pohybu, sedavý spôsob života, porucha glukózovej tolerancie alebo hyperglykémia nalačno, hypertenzia, dyslipidémia, príznaky srdcovocievnych ochorení, ženy trpiace syndrómom polycystických vaječníkov, ženy, ktoré trpeli tehotenskou cukrovkou počas tehotenstva, ženy, ktoré porodili dieťa s vyššou pôrodnou hmotnosťou ako 4000 g.
Normálne hodnoty hladiny glykémie v kapilárnej krvi nalačno sa pohybujú v rozmedzí 3,5 až 5,5 mmol/l. Hodnoty glykémie v kapilárnej krvi nalačno a pred hlavným jedlom by u dospelých diabetikov nemali presiahnuť 6,0 mmol/l (7). Izolovaná IGT (porušená glukózová tolerancia) je charakterizovaná dvojhodinovou glykémiou pri oGTT v rozhraní 7,8 – 11,1 mmol/l a normálnou glykémiou nalačno. Postprandiálna glykémia nad 11 mmol/l je už meradlom DM (4).

1.2 Diagnostika a skríning prediabetu

Prediabetes je možné diagnostikovať vyšetrením glukózy nalačno alebo orálnym glukózovým tolerančným testom (6). Tri dni pred oGTT pacient konzumuje bežnú stravu s dostatočným obsahom sacharidov (minimálne 150 g) a vykonáva zvyčajnú telesnú záťaž. Po 10 až 16-hodinovom lačnení vypije 75 g glukózy rozpustenej v 250 – 300 ml vody alebo čaji v priebehu 5 až 10 minút. Venózny odber krvi sa vykonáva nalačno a v 120. minúte po záťaži (7). Pacient netrpí poruchou glukózovej homeostázy, ak má glykémiu nalačno < 5,6 mmol/l a v 120. minúte oGTT glykémiu < 7,8 mmol/l. Ak má pacient glykémiu nalačno 5,6 – 6,9 mmol/l a glykémiu po záťaži sacharidmi v norme, diagnostikujeme IFG. Ak má vyšetrovaná osoba (pacient) glykémiu v 120. minúte 7,8 – 11,1 mmol/l a súčasne glykémiu nalačno < 7,0 mmol/l diagnostikujeme IGT (8). Skríning prediabetu je možné uskutočniť u osôb s rizikovými faktormi za pomoci vyšetrenia náhodnej glykémie v kapilárnej krvi glukomerom v ambulancii alebo z venóznej plazmy v laboratóriu. Hraničné hodnoty náhodnej glykémie z kapilárnej krvi sú 7 mmol/l, z venóznej krvi 7,8 mmol/l a sú indikáciou na preverenie prediabetu vyšetrením venóznej glykémie nalačno alebo prostredníctvom oGTT (6).

1.3 Prevencia prediabetes a edukácia

Možnosti prevencie DM 2. typu u osôb s prediabetickými dysglykémiami zahŕňajú farmakologické a nefarmakologické postupy. Nefarmakologické intervencie spočívajú v zmene životného štýlu a sú veľmi dôležité v prevencii rozvoja dysglykemických stavov. Prevencia obezity je zároveň prevenciou prediabetických stavov, ale aj DM 2. typu. Diéta, kontrola hmotnosti, zvýšenie fyzickej aktivity a nefajčenie patria k nefarmakologickým opatreniam. Medzi diétne odporúčania patrí optimálny príjem energie (čo predstavuje rovnováhu medzi kalorickým príjmom a fyzickou aktivitou s cieľom udržania primeranej telesnej hmotnosti), zvýšený príjem ovocia a zeleniny, konzumácia celozrnných jedál s vysokým obsahom vlákniny, konzumácia rýb aspoň dvakrát do týždňa, minimálny príjem stužovaných tukov, minimalizácia konzumácie jedál a nápojov s pridaným obsahom cukrov, výber jedál s nízkym obsahom soli, obmedzenie konzumácie alkoholu a zníženie príjmu jednoduchých cukrov. Pri nadváhe a obezite je nutná redukcia hmotnosti o 5 až 7 %.

Cvičenie, najmä ak sa vykonáva pravidelne, je všeobecne akceptované ako najlepšia nefarmakologická intervencia na zachovanie kontroly glukózy na obnovenie narušenej glukózovej tolerancie a inzulínovej senzitivity u pacientov s prediabetom alebo diabetom 2. typu (9). Z farmakologických opatrení je metformín liekom prvej voľby u pacientov s DM 2. typu (10). Na zníženie prevalencie DM 2. typu je potrebný aktívny prístup obyvateľstva s osvojením si zásad správnej životosprávy (11) Ďalej je nevyhnutná celospoločenská intervencia s odporúčaním tvorby a realizácie Národného diabetologického programu, definujúceho položku prevencie, zodpovednosť príslušných rezortov a formy podpory: celonárodnej edukácie o zdravom životnom štýle s cieľom dosiahnuť osvojenie si princípov zdravého životného štýlu u čo najväčšieho podielu obyvateľstva, propagácie a vytvárania priestorov pre realizáciu fyzickej aktivity a telesného tréningu, možnosti výberu zdravých potravín vyhovujúcich požiadavkám racionálnej výživy, zdravého životného prostredia, práva na informácie umožňujúce voľbu zdravého životného štýlu, absencie závislostí spojených s rizikom obezity a cukrovky.

Na identifikáciu rizikovej populácie sú potrebné skríningové programy a preventívne prehliadky. Dôležitú úlohu zohrávajú zdravotné poisťovne, ktoré by mali vyzývať k preventívnym prehliadkam. V rámci organizácie skríningových programov a preventívnej edukácie o zdravom životnom štýle sú nevyhnutné poradne zdravia úradov verejného zdravotníctva. Svoju rolu zohrávajú aj združenia pacientov s diabetes mellitus v zmysle organizácie skríningových akcií, spolupráce pri edukácii a pôsobenia v rámci svojich regiónov. Nemenej významnú úlohu majú edukačné centrá, ktoré realizujú edukáciu, poradenstvo a výchovu k zdraviu podľa zásad medicíny dôkazov pre diabetikov, rodinných príslušníkov, rizikové skupiny a širokú verejnosť v plnom rozsahu. V neposlednom rade aj lekárne, ktoré usporadúvajú rôzne akcie (meranie glykémie v lekárni) alebo vytvárajú edukačné materiály na rôzne témy ako strava, pohyb, redukcia telesnej hmotnosti a pod. (11).

Hlavným cieľom edukácie je zlepšenie zdravotného stavu pacienta, kompenzácia ochorenia vyhnutie sa akútnym a chronickým komplikáciám ochorenia. Terapeutická edukácia pacienta spolu so selfomonitoringom vedie k zlepšeniu vedomostí a zručností a selfmagementu pacienta, čo sa prejavuje na zlepšení jeho klinických parametrov a ku zlepšeniu spolupráce so zdravotníkmi. Edukácia pacienta s prediabetes alebo ochorením diabetes mellitus má svoje špecifiká, keďže ochorenie je celoživotné a pacient sa v priebehu života mení, nachádza sa v rôznych životných situáciách ako je stres, iné ochorenie, na ktoré reaguje metabolickými výkyvmi. Pri edukácii je dôležitá adherencia a aktívne zapojenie pacienta do edukačného procesu. Edukačný proces je ovplyvňovaný viacerými premennými ako je charakteristika edukanta, teda pacienta (vek, vzdelanie, motivácia, pohlavie, prítomnosť bolesti), charakteristika edukujúcej osoby, charakteristiky edukačných programov, materiálov a charakteristiky podmienok ako je materiálne vybavenie a odbornosť edukátora.

Použitá literatura

1. RETNAKARAN, R., QI, Y., HARRIS SSB., HANLEY, A., ZINMAN, B. Changes over time in glycemic control, insulin sensitivity, and b-cell function in response to lowdose metformin and thiazolidinedione combination therapy in patients with impaired glucose tolerance. In: *Diabetes Care.* 2011;34:1601–4. ISSN 1935-5548.
2. TIROSH, A., SHAI, I., TEKES-MANOVA, D., et al. Normal fasting plasma glucose levels and type 2 diabetes in young men. In: *New England Journal of Medicine,* 2005;353:1454–62. ISSN 0028-4793.
3. DAVIDSON, MAYER, B. Should Prediabetes be Treated Pharmacologically? Online. *Diabetes Therapy*. 2023, roč. 14, č. 10, s. 1585-1593. ISSN 18696953. Dostupné z: https://doi.org/10.1007/s13300-023-01449-7. [cit. 2023-11-22].

4. GAZDÍKOVÁ, K. Prediabetes. In: *Via practica,* 2017, 14(1): 16–20. ISSN 1339-424X (online).
5. ŠTECHOVÁ, K. *Prediabetes* [online]. Olomouc: Solen, 2018. s. 183 [cit. 2021-10-5]. Dostupné na internete: https://www.internimedicina.cz/pdfs/int/2018/04/05.pdf
6. ŠIMKOVÁ, A., EFTIMOVÁ, P., GAZDÍKOVÁ, K. *Komplexný manažment dospelého pacienta s prediabetes v ambulantnej zdravotnej starostlivosti* [online]. Ministerstvo zdravotníctva Slovenskej republiky, 2021. s. 6–7 [cit. 2023-11-12]. Dostupné z: https://www.health.gov.sk/?Standardne-Postupy-V-Zdravotnictve
7. PELIKÁNOVÁ, T., BARTOŠ, V. a kol. *Praktická diabetologie*, 2018. 6. aktualizované a doplnené vydanie. Praha: Maxdorf. ISBN 978-80-7345-559-0.
8. JANÍČKOVÁ ŽĎÁRSKÁ, D., KVAPIL, M. *Moderní diabetologie – Teorie v kasuistikách léčby diabetes mellitus 2. typu,* 2017. 1. vyd. Praha: Current Media. ISBN 978-80-88129-19-6.
9. WEIGERT, C. The post-exercise paradox of reduced glucose tolerance and insulin sensitivity. In: *Acta Physiologica,* 2023. [s. l.], v. 238, n. 4, p. 1–2, 2023. DOI 10.1111/apha.14007. [cit. 2023-11-21]. Dostupné na: https://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=asn&AN=168591817&lang=sk&site=ehost-live.
10. SCHRONER, Z., ULIČIANSKY, V. *Možnosti prevencie diabetes mellitus 2. typu u jedincov s prediabetickými dysglykémiami,* 2016 [online]. Bratislava: Solen. s. 138–140 [cit. 2023-11-11]. Dostupné na internete: https://www.solen.sk/storage/file/article/a0f09602fefb06db391c88a31b847b8b.pdf
11. MOKÁŇ, M., GALAJDA, P., MARTINKA, E., BUKOVSKÁ, A. *Odporúčania pre prevenciu diabetes mellitus 2. typu,* 2021 [online]. Ministerstvo zdravotníctva Slovenskej republiky. s. 10 [cit. 2023-11-11]. Dostupné z: https://www.health.gov.sk/?Postupy-Prevencia

Kontaktní údaje

PhDr. Andrea Šuličová, PhD.
Prešovská univerzita v Prešove
Fakulta zdravotníckych odborov
Partizánska 1, 080 01 Prešov
email: andrea.sulicova@unipo.sk

MATHEMATICAL MODEL OF PM10 PARTICLES EMISSION IN SLOVAKIA

Mária Michalková, Ivana Pobočíková, Ján Šimon

Abstract

In the paper, we focus on identifying the mathematical model for the time series of annual PM10 particles emissions in Slovakia, recorded in years 1990-2021. An autoregressive integrated moving average (ARIMA) model was applied, considering a variety of combinations of parameters *p*, *d*, *q*. For each degree of differencing *d*, the best fitting model was identified as the model with smallest values of information criteria (Akaike's, Bayesian). Based on this, models ARIMA$(\mathbf{1},\mathbf{0},\mathbf{2})$, ARIMA$(\mathbf{1},\mathbf{1},\mathbf{1})$ and ARIMA$(\mathbf{0},\mathbf{2},\mathbf{1})$ were further verified. The prediction accuracy of these models was tested by comparing their forecasts with the testing set through the root mean square error (RMSE). Model ARIMA$(\mathbf{1},\mathbf{0},\mathbf{2})$ was rejected because of its poor prediction ability; between the other two models, ARIMA$(\mathbf{0},\mathbf{2},\mathbf{1})$ achieved smaller value of RMSE and was, therefore, identified as the most suitable for modelling and for forecasting.

Keywords: *PM10 particles, time series, ARIMA, forecast*

1 INTRODUCTION

Particulate matter (PM) consists of solid or liquid particles in the air of varying sizes and compositions. It can be categorized by size into the categories: PM10 (particles with a diameter of 10 micrometres (μm) or less); PM2.5 or fine particles (diameter of 2.5 micrometres (μm) or less); coarse particles, which complement fine particles that are defined by diameter between 2.5 and 10 μm; and ultrafine particles or PM0.5 (less than 0.5 μm) [12, 17]. PM10 is a major component of air pollution [6]. It may originate from the natural sources (volcanoes, forest fires and dust storms) as well as from human activities (transportation, industry, power plants, combustion, and agriculture) [16]. On the other hand, PM10 particles can also be removed from air by various processes. Forests and green urban infrastructure are capable of capturing and adsorbing pollutants through removal mechanisms of vegetation [21, 25]. PM10 can be partly removed from atmosphere by long-term gravitational deposition and rainfall wet scavenging, too [4, 26].

Besides PM sources and sinks, meteorological parameters play a crucial role in the ambient air quality of urban and rural environments, too. Relationships between meteorological parameters (including temperature, relative humidity, and wind speed) and PM10 have been investigated and mutual correlations have been found [8, 9, 17, 30].

Surprisingly, PM particles are not only the subject to outdoor exposure and can be found also inside our houses. They can enter inside by doors, windows, ventilation systems, heating as well as they can originate from indoor sources [23, 29].

PM particles are able to penetrate the human respiratory tract and even reach circulation due to its small size, large surface area, penetration capacity, deposition, bioavailability, and long residence time in the air [3]. The direct link between particulate matter in the air and various respiratory diseases [10, 27], cardiovascular [5, 13] and cerebrovascular [22] diseases and even lung cancer development [2, 28] has already been proven. Some studies also indicated

relation of particulate matter to both the mental and physical health of a population [19, 31] as well as mortality enhancement under long-term PM exposure [32]. According to the World Health Organization (WHO), exposure to air pollutants is the cause of 4.2 million premature deaths per year [33].

Therefore, predicting the PM concentration in the air is critical for providing early warnings to residents and to help governments taking effective regulatory actions [6, 11]. Reliable projections of PM concentrations are also required to expect implications on public health, to improve informed policy-making and to make steps towards environmental sustainability.

The aim of the paper is to find a suitable mathematical model that is able to provide accurate enough predictions for several following years. Despite the measures taken to decrease the volume of PM10 particles, there are still areas in Slovakia where the exceeding of the limit volumes is recorded repeatedly throughout the year. In order to investigate the future development, we fit ARIMA model to historical records of annual volumes of PM10 particles emissions in Slovakia. Finding the most suitable one, we further provide forecast for years 2022 - 2025 (the records are up to year 2021). The paper is organised as follows: in section 2 we describe methodology used in the paper. Section 3 provides obtained results. In this section we also discuss the forecast accuracy of three models in order to identify the best one. The summary of the paper is given in section 4. The stationarity tests, model verification tests and the performance statistics calculations were conducted in software Matlab R2020b. The information criteria, the maximum likelihood estimations of parameters for respective ARIMA models and the forecasts were computed in software R, package fpp2 [15].

2 METHODOLOGY

Autoregressive integrated moving average (ARIMA) models are one of commonly used models applied to time series. Their advantage is that these models are built as linear regression models with the residual component and the past observations used as independent variables of the model. The ARIMA(p, d, q) model is given as

$$y'_t = c + \alpha_1 y'_{t-1} + \alpha_2 y'_{t-2} + \cdots + \alpha_p y'_{t-p} + \theta_1 \varepsilon_{t-1} + \theta_2 \varepsilon_{t-2} + \cdots + \theta_q \varepsilon_{t-q} + \varepsilon_t, \qquad (1)$$

where y'_t - the differenced series, c - constant, $\alpha_1, \ldots, \alpha_p$ - the coefficients of AR(p) process, $y'_{t-1}, \ldots, y'_{t-p}$ - lagged values of the differenced series, $\theta_1, \ldots, \theta_q$ - coefficients of MA(q) process, $\varepsilon_t, \ldots, \varepsilon_{t-q}$ - independent identically distributed error terms with zero mean. On the other hand, the conception of such models also provides a disadvantage - the time series needs to be long enough to give accurate results. Another condition that needs to be fulfilled is the stationarity of a time series. In order to verify that the series is stationary, we may choose from several tests - here we chose unit root tests, namely Augmented Dickey-Fuller (ADF) test and the KPSS test. [7, 18] The ADF test tests the hypothesis:

H_0: there is a unit root in an Autoregressive AR model, i.e. the data series is not stationary;
H_A: the data series is stationary.

The KPSS test works in a reverse manner to the ADF test since it tests the hypothesis:

H_0: there is no unit root in an AR model, i.e. the data series is stationary;
H_A: there is a unit root in an AR model, thus the data series is not stationary.

The results of these two tests should be interpreted as follows:

- the time series is stationary when H_0 in the ADF test is rejected and H_0 in the KPSS test cannot be rejected;

- the time series is non-stationary when H_0 in the ADF test cannot be rejected and H_0 in the KPSS test is rejected. If the time series is not stationary, that is eliminated by differencing the series. The degree of differencing necessary for obtaining the stationary series also indicates the value of parameter *d* in the ARIMA(p, d, q).

The orders *p* and *q* of the AR and the MA process, respectively, are determined by comparing the performance of the models with various combinations of *p, q* through the values of information criteria - the Akaike's information criterion

$$\mathrm{AIC} = -2\log(L) + 2(p + q + k + 1) \tag{2}$$

and the Bayesian information criterion

$$\mathrm{BIC} = \mathrm{AIC} + [\log(n) - 2](p + q + k + 1) \tag{3}$$

where L is the likelihood of the data, $k = 1$ for $c \neq 0$ and $k = 0$ for $c = 0$ in (1). Variable n is the length of the modelled time series. The most suitable is the model with the lowest values of the AIC and the BIC. However, it is not possible to compare in this way two ARIMA models with different values of parameter *d*, i.e. with different degrees of differencing of the data (differencing is changing the data on which the likelihood is computed). [14]

After the selection of model orders p and q and estimation of the parameters of ARIMA model by maximum likelihood method, we need to verify the model. This is done by checking whether the residuals of the model (here $\widehat{y_t}$ denotes values generated by the ARIMA model)

$$e_t = y_t - \widehat{y_t} \tag{4}$$

are white noise. A sequence of random variables ε_t is said to be a white noise under these conditions:

- the mean is zero, $E(\varepsilon_t) = 0$,
- the variance is constant, $D(\varepsilon_t) = \sigma^2$,
- random variables are not correlated, $cov(\varepsilon_t, \varepsilon_{t-k}) = cov(\varepsilon_t, \varepsilon_{t+k})$.

Furthermore, if the random variables ε_t are drawn from standard normal distribution ($\varepsilon_t \sim N(0, \sigma^2)$), they are called Gaussian white noise.

Each of the conditions is checked by a statistical test:

- The correlation of residuals is tested by Ljung-Box Q test [20] that tests the hypothesis:
  H_0: the residuals are not correlated,
  H_A: the residuals are correlated.
  When the H_0 is rejected, the considered model of time series is not adequate and it needs to be changed.
- Zero mean of residuals is tested using t-test where we test the hypothesis:
  H_0: the data comes from a normal distribution with mean equal to zero and unknown variance,
  H_A: the population distribution does not have a mean equal to zero.
- The homoscedasticity (constant variance) of residuals is tested by two-sample F-test for equal variance.
- The normality of residuals can be tested by Kolmogorov-Smirnov (KS) test or Anderson-Darling (AD) test [1].

The performance of the model for fitting the data may be considered also by the following statistics:

- the root mean square error (RMSE)

$$\mathrm{RMSE} = \sqrt{\frac{1}{n}\sum_{t=1}^{n} e_t^2}, \tag{5}$$

- the mean absolute percentage error (MAPE)

$$\mathrm{MAPE} = \frac{1}{n} . \sum_{t=1}^{n} \frac{|e_t|}{y_t} . 100\%, \tag{6}$$

- the mean percentage error (MPE)

$$\mathrm{MPE} = \frac{1}{n}\sum_{t=1}^{n} \frac{e_t}{y_t}. \tag{7}$$

These statistics are also used when we want to assess or compare the forecast accuracy of several models. The lower the RMSE, the better the fit of the model. With the value of MAPE under 10%, the model provides reliable predictions.

3 RESULTS

Time series modelled in the paper represents annual emissions of PM10 particles in Slovakia, given in thousands of tons, collected between years 1990 and 2021. The data were obtained from [24]. The series is depicted in Fig. 1.

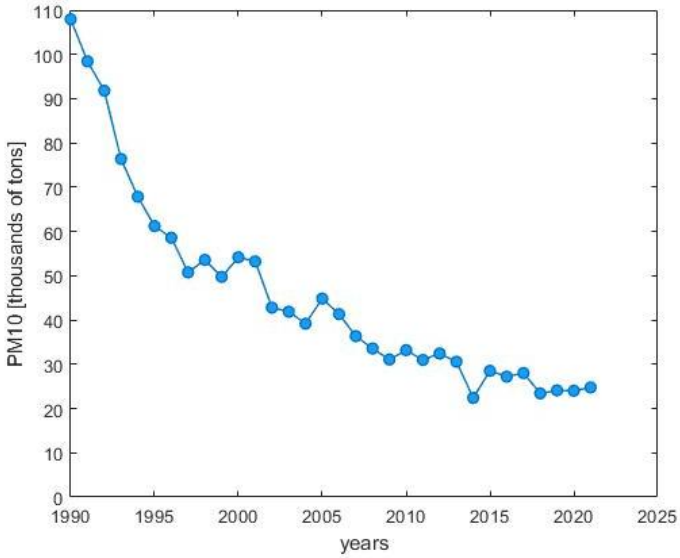

Fig. 1. Time series of PM10 particles

The data were split into two sets - the training set includes the first 26 observations, the testing set includes the rest (6 observations). The training set was used to build the ARIMA model. The testing set was used to assess the forecasting ability of the model.

The stationarity of the time series was checked by the two aforementioned tests - the ADF and the KPSS test. The results are summarised in Tab. 1. The null hypothesis is rejected/not rejected based on the p-value compared to the significance level $\alpha = 0.05$.

Tab. 1. Unit root test for the time series.

time series	ADF test	KPSS test
p-value	0.001	0.01

According to p-value of the ADF test we reject the null hypothesis on the significance level α; according to p-value of the KPSS test we also reject the null hypothesis on the significance level α. Because of the conflicting results of both tests for the time series, we cannot make any conclusions whether the series is stationary or not. We test the stationarity of the first difference. The p-values of the ADF test and the KPSS test for the differenced series are given in Tab. 2.

Tab. 2. Unit root test for the 1st order differenced time series.

1st difference series	ADF test	KPSS test
p-value	0.002	0.019

Again, we reject the null hypothesis of the ADF test as well as the null hypothesis of the KPSS test on the significance level α. We are not able to make any conclusion on the stationarity of this series and carry on with the tests for the second order difference. The results of the tests are presented in Tab. 3.

Tab. 3. Unit root test for the 2nd order differenced time series.

2nd difference series	ADF test	KPSS test
p-value	0.001	0.1

On the significance level $\alpha = 0.05$ we reject the null hypothesis of the ADF test, while do not reject the null hypothesis of the KPSS test. We may conclude that the 2nd difference of the time series is stationary.
We fit ARIMA models with parameters considered as follows

$$d = \{0,1,2\};\ \ p = \{0,1,2\};\ \ q = \{0,1,2\}. \tag{8}$$

The values of parameter d are determined by results of the unit root tests (we cannot exclude the possibility that the original time series or the series of the first differences is already stationary); the values of other two parameters are considered at most 2 because higher values occur only seldom. The best fitting model for each value of parameter d is chosen according to the AIC and the BIC values (eq. (2), (3)). The ARIMA models along with their AICs and BICs are in Tab. 4.

Tab. 4. The fitted ARIMA models

ARIMA model	AIC	BIC
(1,0,0)	177.05	180.83
(0,0,1)	215.43	219.21
(1,0,1)	177.07	182.11
(2,0,0)	175.40	180.43
(2,0,1)	180.33	186.62
(2,0,2)	174.79	182.34

(0,0,2)	201.98	207.02
(1,0,2)	173.60	179.89
(1,1,0)	161.69	164.13
(1,1,1)	159.52	163.18
(0,1,1)	163.20	165.64
(2,1,0)	159.87	163.52
(2,1,1)	161.01	165.89
(2,1,2)	162.89	168.98
(0,1,2)	160.10	163.76
(1,1,2)	161.45	166.33
(1,2,0)	154.38	156.74
(1,2,1)	153.11	156.65
(1,2,2)	155.02	159.73
(2,2,0)	155.08	158.62
(2,2,1)	155.02	159.74
(2,2,2)	156.33	162.22
(0,2,1)	151.71	154.07
(0,2,2)	153.18	156.72

The smallest values of the AIC and the BIC is obtained by ARIMA$(1,0,2)$ model for the original time series, by ARIMA$(1,1,1)$ model for the first order differenced series and by ARIMA$(0,2,1)$ model for the second order differenced series. According to (1), the respective ARIMA models are as follows:

ARIMA(1,0,2) $$y_t = 0.9536y_{t-1} + 0.3353\varepsilon_{t-1} + 0.6037\varepsilon_{t-2} + \varepsilon_t \quad (9)$$

ARIMA(1,1,1) $$y'_t = 0.9632y'_{t-1} - 0.7482\varepsilon_{t-1} + \varepsilon_t \quad (10)$$

ARIMA(0,2,1) $$y''_t = -0.7544\varepsilon_{t-1} + \varepsilon_t \quad (11)$$

Once the models are found, we carry on with their verification by testing the hypothesis of their residuals (4). The null hypothesis of each test (Ljung-Box Q test, t-test, two-sample F-test and AD test) is not rejected if the p-value of the test is higher than the significance level $\alpha = 0.05$. The p-values of the tests for respective ARIMA models are summarized in Tab. 5.

Tab. 5. Verification of the ARIMA model (p-values).

	Ljung-Box Q test	t-test	two-sample F-test	Anderson-Darling test
ARIMA(1,0,2)	0.9694	0.1313	0.6272	0.6429
ARIMA(1,1,1)	0.9754	0.8914	0.4026	0.1772
ARIMA(0,2,1)	0.9546	0.1776	0.6270	0.2845

As we may see, all three models fulfilled the conditions, that is their residuals are white noise. We draw a conclusion, that any of these three models is suitable to model the annual volume of PM10 particles emissions in Slovakia. To identify the best one among them, we compare their performance in modelling the training data as well as their forecast accuracy. For this purpose, we use RMSE, MAPE, MPE defined in (5-7). Results are presented in Tab. 6.

Tab. 6. The performance of the model vs. the training set.

	RMSE	MAPE [%]	MPE
ARIMA(1,0,2)	5.1486	9.2097	-3.6021
ARIMA(1,1,1)	5.0224	8.7094	0.5026
ARIMA(0,2,1)	4.9572	8.8498	2.4251

The lowest value of RMSE is obtained by ARIMA(0,2,1) model, followed by ARIMA(1,1,1) and ARIMA(1,0,2). All three models achieved values of MAPE lower than 10%, i.e. they should provide reliable predictions. According to MPE, ARIMA(1,0,2) model systematically overestimates the modelled data, whereas ARIMA(0,2,1) systematically underestimates the modelled data. Further we compare their forecast accuracy. The forecasts for next 10 time steps (10 years) are given together with the 95% confidence intervals in Tab. 7a, b, c.

Tab. 7a. The forecast from model ARIMA(1,0,2).

	ARIMA(1,0,2)		
Year	Point forecast	95% confidence interval	
		Lower	Upper
2016	27.221	16.2508	38.1904
2017	34.063	16.1683	51.9581
2018	35.423	8.5082	62.3385
2019	36.720	3.6756	69.7653
2020	37.957	0.1927	75.7219
2021	39.137	-2.4573	80.7307
2022	40.261	-4.5313	85.0541
2023	41.334	-6.1810	88.8486
2024	42.356	-7.5046	92.2176
2025	43.332	-8.5710	95.2343

Tab. 7b. The forecast from model ARIMA(1,1,1).

	ARIMA(1,1,1)		
Year	Point forecast	95% confidence interval	
		Lower	Upper
2016	28.021	17.5555	38.4874
2017	27.532	11.0623	44.0001
2018	27.060	4.8615	49.2580
2019	26.605	-1.3375	54.5479
2020	26.167	-7.6133	59.9481
2021	25.746	-13.9882	65.4795
2022	25.339	-20.4642	71.1431
2023	24.948	-27.0356	76.9319
2024	24.571	-33.6935	82.8359
2025	24.208	-40.4277	88.8440

Tab. 7c. The forecast from model ARIMA(0,2,1).

	ARIMA(0,2,1)		
Year	Point forecast	95% confidence interval	
		Lower	Upper
2016	27.901	17.5708	38.2313
2017	27.272	10.7707	43.7735
2018	26.643	4.0682	49.2180
2019	26.014	-2.8230	54.8513
2020	25.385	-9.9849	60.7553
2021	24.756	-17.4443	66.9568
2022	24.127	-25.2083	73.4628
2023	23.498	-33.2753	80.2720
2024	22.869	-41.6405	87.3792
2025	22.240	-50.2971	94.7779

The comparison between the first six point forecasts of each ARIMA model and the testing set is in Fig. 2.

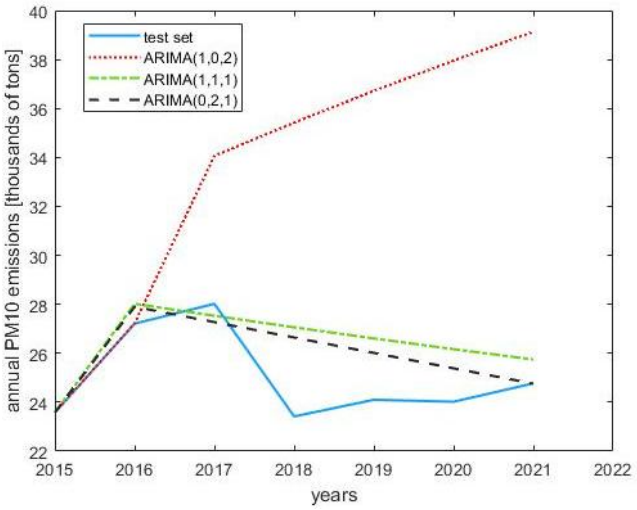

Fig. 2. ARIMA models predictions vs. the testing set.

Model ARIMA(1,0,2) is moving away from the testing set, whereas the other two models lie close to it. This is also obvious from the values of RMSE (Tab. 8) where RMSE of ARIMA(1,0,2) is much higher than of the other models.

Tab. 8. Forecast performance of ARIMA models in terms of RMSE.

	ARIMA(1,0,2)	ARIMA(1,1,1)	ARIMA(0,2,1)
RMSE	11.1095	2.0810	1.9809

Therefore, this model is the least suitable from the considered ones for forecasting. ARIMA(1,1,1) and ARIMA(0,2,1) achieve comparable results; however, ARIMA(0,2,1) obtained the lowest value of RMSE, thus it should be considered as the most suitable model for predicting annual PM10 particles emission in Slovakia.

4 CONCLUSION

The aim of the paper was to find a mathematical model of PM10 particles emission that not only fit the data but is able to provide reliable forecasts, as well. Predicting the PM concentration in the air is vital for providing early warnings to residents. A trustworthy prediction can help governments taking effective regulatory actions and make steps towards environmental sustainability. The ARIMA model was applied to the annual records of volumes of PM10 particles in Slovakia during the years 1990-2021. Because of the conflicting results of the ADF and the KPSS stationarity tests, three different degrees of differencing were needed to be considered. For each value of parameter $d = 0,1,2$, a model that achieved the smallest value of AIC and BIC was chosen, namely ARIMA(1,0,2), ARIMA(1,1,1) and ARIMA(0,2,1). As the most suitable was identified the ARIMA(0,2,1) model because it obtained the smallest value of RMSE in fitting the data as well as when comparing its predictions to the testing set.

This research was funded by the Cultural and Educational Grant Agency of the Ministry of Education, Science, Research, and Sport of the Slovak Republic KEGA, grant no. 029ŽU-4/2022.

Sources

1. ANDERSON, T.W.; DARLING, D.A. Asymptotic theory of certain “goodness-of-fit” criteria based on stochastic processes. *Annals of Mathematical Statistics*, vol. 23 (1952), no. 2, p. 193–212.
2. BEESON, W. L., ABBEY, D. E., KNUTSEN, S. F. Long-term concentrations of ambient air pollutants and incident lung cancer in California adults: Results from the AHSMOG study. *Environmental Health Perspectives*, vol. 106 (1998), no. 12, p. 813–822.
3. BILLET, S. et al. Ambient particulate matter (PM2.5): Physicochemical characterization and metabolic activation of the organic fraction in human lung epithelial cells (A549). *Environmental Research*, vol. 105 (2007), no. 2, p. 212–223.
4. BUZEK, F. et.al. Tracking sources of PM10 emissions and deposition in the industrial city of Ostrava, Czech Republic: A carbonaceous δ13C-based approach. *Atmospheric Environment*, vol. 295 (2023), p. 119556.
5. CESARONI, G. et al. Long term exposure to ambient air pollution and incidence of acute coronary events: Prospective cohort study and meta-analysis in 11 European cohorts from the escape project. *BMJ*, vol. 348 (2014), p. 7412.
6. CHAE, S., SHIN, J., KWON, S. et al. PM10 and PM2.5 real-time prediction models using an interpolated convolutional neural network. *Scientific Reports*, vol. 11 (2021), p. 11952.
7. CIPRA T. *Time Series in Economics and Finance*. Online. Springer, 2020. Available at: https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-030-46347-2 [cited 12 November 2023]
8. CZERNECKI, B., et al. Influence of the atmospheric conditions on PM10 concentrations in Poznań, Poland. *Journal of Atmospheric Chemistry*, vol. 74 (2017), p. 115–139.
9. DUNG, N. et. al. Effect of Meteorological Factors on PM10 Concentration in Hanoi, Vietnam. *Journal of Geoscience and Environment Protection*, vol. 7 (2019), p. 138-150.
10. GILMOUR, P.S. *et. al.* Adverse health effects of PM10 particles: Involvement of iron in generation of hydroxyl radical. *Occupational and Environmental Medicine*, vol. 53 (1996), p. 817–822.
11. GÜLER, N., GÜNERI IŞÇI, Ö. The regional prediction model of PM10 concentrations for Turkey. *Atmospheric Research*, vol. 180 (2016), p. 64–77.
12. HARRISON, R.M., HESTER, R.E., QUEROL, X. (ed.) *Airborne Particulate Matter: Sources, Atmospheric Processes and Health*. Cambridge: Royal Society of Chemistry, 2016.
13. HONG, Y.C., LEEM, J.H., HA, E.H., CHRISTIANI, D.C. *PM10 exposure, gaseous pollutants, and daily mortality in Inchon, South Korea*. *Environmental Health Perspectives*, vol. 107 (1999), p. 873–878.
14. HYNDMAN, R.J., ATHANASOPOULOS, G. *Forecasting: Principles and Practice*. 2nd ed. Heathmont: OTexts, 2018.
15. HYNDMAN, R. *fpp2: Data for "Forecasting: Principles and Practice" (2nd Edition)*. Online. 2023. Available at: https://pkg.robjhyndman.com/fpp2-package/, [cited 1 December 2023].
16. KELLY, F.J., FUSSELL, J.C. Size, source and chemical composition as determinants of toxicity attributable to ambient particulate matter. *Atmospheric Environment*, vol. 60 (2012), p. 504–526.
17. KIREŠOVÁ, S., GUZAN, M. Determining the Correlation between Particulate Matter PM10 and Meteorological Factors. *Eng*, vol. 3(2022), no. 3, p. 343-363.

18. KWIATKOWSKI, D., PHILLIPS, P.C.B., SCHMIDT, P., SHIN, Y. Testing the null hypothesis of stationarity against the alternative of unit root: How sure are we that economic time series have a unit root? *Journal of Econometrics*, vol. 54(1992), p. 159-178.
19. LIM, Y.H. *et al.* Air pollution and symptoms of depression in elderly adults. *Environmental Health Perspectives*, vol. 120 (2014), no. 7, p. 1023–1028.
20. LJUNG, G., BOX, G. (1978). On a Measure of Lack of Fit in Time Series Models". *Biometrika*, vol. 65 (1978), p. 297-303.
21. MARANDO, F.; SALVATORI, E.; FUSARO, L.; MANES, F. Removal of PM10 by Forests as a Nature-Based Solution for Air Quality Improvement in the Metropolitan City of Rome. *Forests,* vol. 7 (2016), no. 7, p. 150.
22. MASSIMO, S. Long-term exposure to ambient air pollution and incidence of cerebrovascular events: Results from 11 European Cohorts within the ESCAPE Project. *Environmental Health Perspectives*, vol. 122 (2014), no. 9, p. 919–925.
23. MATIC B, et. al. Key Factors Determining Indoor Air PM10 Concentrations in Naturally Ventilated Primary Schools in Belgrade, Serbia. *Zdravstveno Varstvo*, vol. 56 (2017), no. 4, p. 227-235.
24. MINISTRY OF ENVIRONMENT OF SLOVAK REPUBLIC. EnviDat - database of environmental indicators. Online. Available at: https://www.enviroportal.sk/envidat/5222-15-1/emisie-znecistujucich-latok-v-ovzdusi [cited 10 November 2023]
25. NARDELLA, L. et.al. Modelling PM10 removal in three Italian coastal Metropolitan Cities along a latitudinal gradient. *Ecological Modelling*, vol. 483 (2023), p. 110423
26. PLOCOSTE, T. et. al. Wet scavenging process of particulate matter (PM10): A multivariate complex network approach. *Atmospheric Pollution Research*, vol. 12 (2021), no. 7, p. 101095.
27. POPE, C.A., DOCKERY, D.W. Acute health effects of PM10 pollution on symptomatic and asymptomatic children. *American Review of Respiratory Disease,* vol. 145(1992), no. 2, p. 1123–1128.
28. RAASCHOU-NIELSEN, O. et. al. Air pollution and lung cancer incidence in 17 European cohorts: Prospective analyses from the European Study of Cohorts for Air Pollution Effects (ESCAPE). *Lancet Oncology*, vol. 14 (2013), no. 9, p. 813-822.
29. ŚCIBOR, M. et. al. Are we safe inside? Indoor air quality in relation to outdoor concentration of PM10 and PM2.5 and to characteristics of homes. *Sustainable Cities and Society*, vol. 48 (2019), p. 101537.
30. SIRITHIAN, D., THANATRAKOLSRI, P. Relationships between Meteorological and Particulate Matter Concentrations (PM2.5 and PM10) during the Haze Period in Urban and Rural Areas, Northern Thailand. *Air, Soil and Water Research*, vol. 15 (2022).
31. WANG, F. et al. Ambient concentrations of particulate matter and hospitalization for depression in 26 Chinese cities: A case-crossover study. *Environment International,* vol. 114 (2018), p. 115–122.
32. WILSON, R., SPENGLER, J.D. *Particles in Our Air: Concentrations and Health Effects*. Harvard University Press, 1996.
33. WORLD HEALTH ORGANIZATION. *Ambient (outdoor) air pollution.* Online. Available at: https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/ambient-(outdoor)-air-quality-and-health [cited 8 December 2023]

Contact
Ing. RNDr. Mária Michalková, PhD.
University of Žilina, Faculty of Mechanical Engineering
Univerzitná 8215/1
010 26 Žilina, Slovakia
email: maria.michalkova@fstroj.uniza.sk

Mgr. Ivana Pobočíková, PhD.
University of Žilina, Faculty of Mechanical Engineering
Univerzitná 8215/1
010 26 Žilina, Slovakia
email: ivana.pobocikova@fstroj.uniza.sk

RNDr. Ján Šimon, PhD.
University of Žilina, Faculty of Mechanical Engineering
Univerzitná 8215/1
010 26 Žilina, Slovakia
email: jan.simon@fstroj.uniza.sk

ZHRNUTIE DOTAZNÍKOVEJ ŠTÚDIE PRI POUŽÍVANÍ CBCT (CONE - BEAM POČÍTAČOVÁ TOMOGRAFIA), V STOMATOLÓGII

SUMMARY OF THE QUESTIONNAIRE STUDY USING CBCT (CONE - BEAM COMPUTED TOMOGRAPHY), IN DENTISTRY

Anita Zubáková, Martina Horváthová, Igor Gomola, Denisa Nikodemová

Abstrakt

Rádiodiagnostické metódy majú svoje nezastupiteľné miesto v zdravotnej starostlivosti o pacienta. Stomatologické vyšetrenia s využitím ionizujúceho žiarenia patria k najfrekventovanejším typom rádiologických vyšetrení, Dramatický vývoj röntgenových prístrojov začal implementáciou digitálnych zobrazovacích zariadení. Výsledkom vývoja v poslednom období sú tzv. cone - beam CT zariadenia (CBCT), ktorých význam spočíva hlavne vo vysokej presnosti v porovnaní s ostatnými zobrazovacími metódami v stomatológii. Pre optimalizáciu podmienok zobrazovania je dôležité porozumieť vzťahu medzi diagnostickým výstupom rádiologického zobrazovacieho procesu a jeho fyzikálnymi a technickými charakteristikami. Pri lekárskych expozíciách je snahou využívať ionizujúceho žiarenia s možnosťou získať vyhovujúcu diagnostickú informáciu s čo najmenšou možnou dávkou pre pacienta.

Kľúčové slová: *zubný CBCT prístroj, radiačná ochrana, veľkosť dávky, parametre ožiarenia, ožiarenie pacientov, kritické orgány.*

Abstract

Radiodiagnostic methods have their irreplaceable place in patient health care. Dental examinations using ionizing radiation are among the most frequent types of X-ray examinations. The dramatic development of X-ray devices began with the implementation of digital imaging devices. The result of recent developments are the so-called cone - beam CT equipment (CBCT), the importance of CBCT lies mainly in its high accuracy compared to other imaging methods. To optimize imaging conditions, it is important to understand the relationship between the diagnostic output of the X-ray imaging process and its physical and technical characteristics. Currently, the effort in medicine is to use ionizing radiation with the possibility of obtaining satisfactory diagnostic information with the smallest possible dose for the patient.

Key words: *dental CBCT equipment, radiation protection, dose size, radiation parameters, patient radiation, critical organs.*

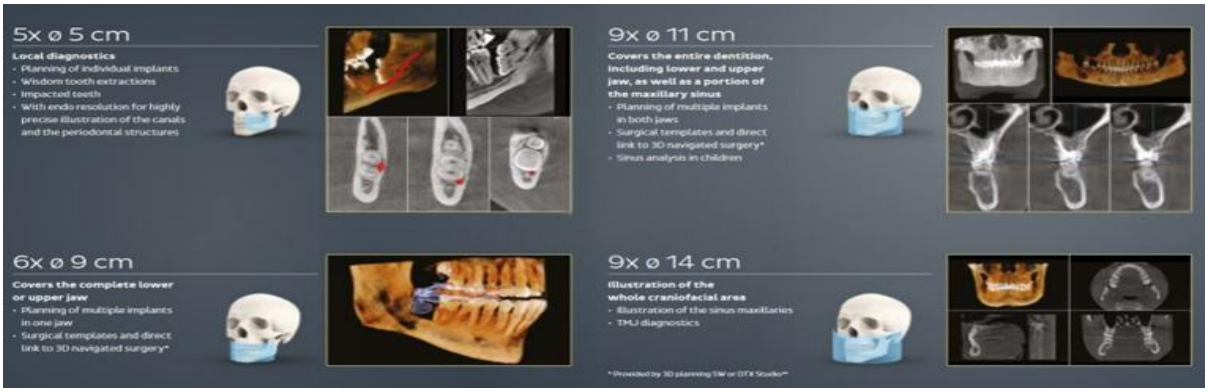
1 ÚVOD

Lekárske expozície tvoria najvýznamnejší príspevok k ožiareniu obyvateľstva z umelých zdrojov ionizujúceho žiarenia (ďalej len „IŽ“). Z tohto dôvodu bol zavedený jeden zo základných princípov radiačnej ochrany „*odôvodnenie*“ - činnosť vedúcu k ožiareniu možno vykonávať len vtedy, ak je odôvodnená; t. j. predpokladaný prínos pre osobu alebo pre spoločnosť prevažuje nad zdravotnou ujmou, ktorú môže táto činnosť spôsobiť. Je nevyhnutné lekárske ožiarenia obmedzovať prostredníctvom správnej indikácie vyšetrenia a radiačnú záťaž znižovať pomocou optimalizácie ožiarenia. Pri lekárskych expozíciách to

znamená čo najvyššia diagnostická výťažnosť vyšetrenia pri čo najnižšej radiačnej záťaži pacienta.

Dôsledná indikácia a optimalizácia vyšetrenia majú veľký význam najmä u pediatrických pacientov, z dôvodu vyššej rádiosenzitivity detského organizmu v porovnaní s dospelou populáciou.

Jedným z rádiologických vyšetrení, kde je markantný rozdiel v absorbovanej dávke ionizujúceho žiarenia medzi detskou a dospelou populáciou je vyšetrenie pomocou cone - beam počítačovej tomografie (CBCT). CBCT v stomatológii a maxilofaciálnej chirurgii je stále častejšie používaná zobrazovacia metóda na hodnotenie rôznych maxilofaciálnych a dentálnych patologických stavov. Nakoľko perspektíva využívania CBCT ponúka viac a je možné ho použiť na chirurgiu riadenú obrazom, ortodontické hodnotenie, plánovanie implantátov, ako aj počítačom podporovaný dizajn (CAD) a počítačom podporovanú výrobu (CAM) implantátovej protetiky, predpokladá sa nárast počtu jeho využívania a je potrebné upriamiť pozornosť na sledovanie radiačnej záťaže pacientov podstupujúcich tento výkon.
Pri CBCT vyšetrení u pediatrických pacientov dochádza k relatívne väčšiemu zasiahnutiu tvárovej časti a aj ostatných častí hlavy spolu s kritickými orgánmi. Z tohto dôvodu sú aj jednotlivé dávky u detských pacientov vyššie ako u dospelých pacientov. Skenovanie v stomatológií pomocou CBCT by sa malo zvážiť s ohľadom na vyššie dávky IŽ oproti konvenčným stomatologickým metódam, preto je dôležité vyšetrenie optimalizovať prostredníctvom použitia malých veľkosti poľa (FOV) (obr.1) a expozičných faktorov špecifických pre aplikáciu a pacienta.

Obr. 1. Príklady nastavenia FOV (veľkosť poľa) (zdroj: https://gatewaydental.co.uk/cbct/)

Publikované údaje o efektívnych dávkach z CBCT sú výrazne vyššie v porovnaní s dávkami z konvenčných 2D dentálnych röntgenových snímok, pričom odchýlky sú závislé od objemu skenovania, technického vybavenia a pod. To si vyžaduje pozornosť k oprávnenému používaniu tejto modality a optimalizácii ochrany pacienta. Príslušné usmernenia ponúka Medzinárodná agentúra pre atómovú energiu (MAAE), ICRP, ktoré je potrebné transformovať na národnej úrovni.

Radiačná ochrana v oblasti stomatológie je zameraná na ochranu rádiosenzitívnych orgánov (napr. očné šošovky, štítna žľaza a u detí aj detská žľaza) z hľadiska možného radiačného poškodenia. Pre ochranu pacienta sa v praxi využívajú osobné ochranné pomôcky ako je olovená vesta a olovený golier. Práve používanie oloveného goliera na ochranu štítnej žľazy je pri stomatologických expozíciách otázne nakoľko je dôležité, aby zobrazovaná oblasť poskytla požadovanú diagnostickú informáciu ale zároveň poskytla ochranu pacientovi.
V Tab. 1. sú uvedené príklady použitia CBCT prístrojov v dentálnej praxi, podľa najnovšej štúdie MAAE.

Kvalita zobrazenia		Field of view – veľkosť poľa		
		Malé pole	**Stredné pole**	**Veľké pole**
Dospelí	Nízka	Ektopické zuby Jediný implantát Viacnásobné implantáty Periapická patóza Kostná patóza Hodnotenie sínusov	Analýza dýchacích ciest	Trauma tváre Ortognátna chirurgia
Dospelý	Vysoká	Endodoncia Zubná trauma		
Dieťa	Nízka	Ektopické zuby Periapická patóza Operácia rázštepu Kostná patóza		Ortognátna chirurgia
Dieťa	Vysoká	Endodoncia Zubná trauma - trvalý chrup		

Tab. 1. Príklady použitia CBCT prístrojov –rozdelenie podľa veľkosti polí (zdroj: IAEA, Radiation protection in dental radiology, (2022), s. 37 -38.)

V SR sa CBCT využíva hlavne pri endodontickom ošetrení, hľadaní nadpočetných kanálikov, vizualizácii ich priebehu, prípadne detekcie prítomnosti zalomeného nástroja alebo rozsah zápalového ložiska v okolí zubov čeľuste a sánky.
Vzhľadom na nárast používania CBCT v stomatologických ambulanciách v SR a fakt, že sa nejedná o výkon hradený zdravotnými poisťovňami je cieľom príspevku informovanie o aktuálnych počtoch v oblasti počtov CBCT prístrojov, výkonov ako aj poznatkov lekárov indikujúcich rádiologické vyšetrenie pre potreby stanovenia diagnózy vyplývajúcej z vedomostí v oblasti radiačnej ochrany, ktoré sú výsledkom nami realizovaného dotazníkového prieskumu.

2 MATERIÁL A METÓDY

Údaje o počte stomatologických vyšetrení boli získané prostredníctvom sprístupnených databáz zdravotných poisťovní (Všeobecná zdravotná poisťovňa, Dôvera a Union) za roky 2015 - 2021 a od poskytovateľov zdravotnej starostlivosti v oblasti zubného lekárstva.

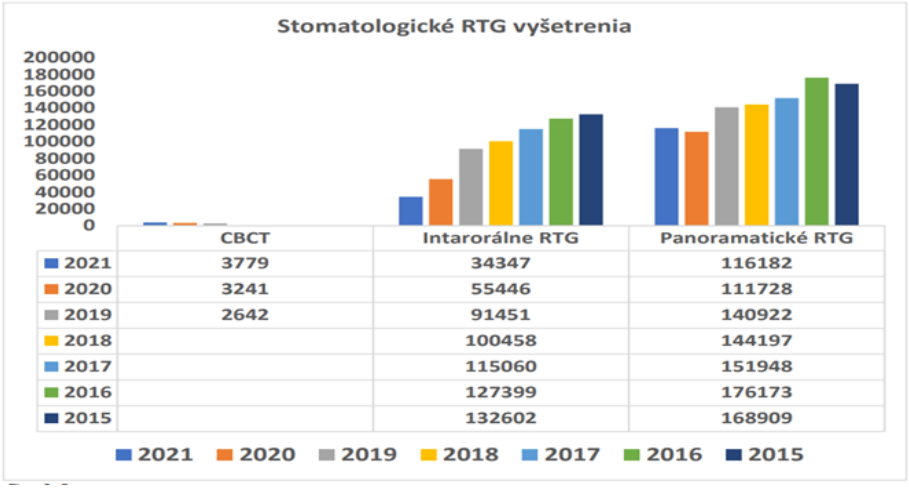
Počty vyšetrení z pracovísk využívajúcich CBCT prístroje boli získané prostredníctvom žiadosti Úradu verejného zdravotníctva Slovenskej republiky, nakoľko v kódovom systéme zdravotných poisťovní nie je zavedený kód na vykazovanie daného výkonu a výkon si pacient hradí sám.

V roku 2022 bol realizovaný dotazníkový prieskum zameraný na oblasť poznatkov lekárov indikujúcich rádiologické vyšetrenie v oblasti radiačnej ochrany. Dotazník bol rozposlaný poskytovateľom zdravotnej starostlivosti, ktorí vlastnia stomatologické CBCT prístroje. Zo zaslaných 89 dotazníkov sa prieskumu zúčastnilo 31 respondentov. Dotazník obsahoval 24 otázok z oblasti radiačnej ochrany a prístrojového vybavenia ambulancie, ako aj o používaných opatreniach na zníženie radiačnej záťaže pacientov.

3 VÝSLEDKY

Na území Slovenskej republiky bolo v roku 2021 89 pracovísk, ktoré majú registrované CBCT stomatologické prístroje. Graf. 1. znázorňuje počty stomatologických röntgenových (RTG) vyšetrení za obdobie 2015 -2021, kde má CB CT stúpajúcu tendenciu, u ostatných vyšetrení sa prejavuje klesajúci trend (jedná sa o výkony: Bitewingova projekcia a intraorálna snímka zubov, panoramatická snímka zubov – poskytnuté údaje z databáz zdravotných

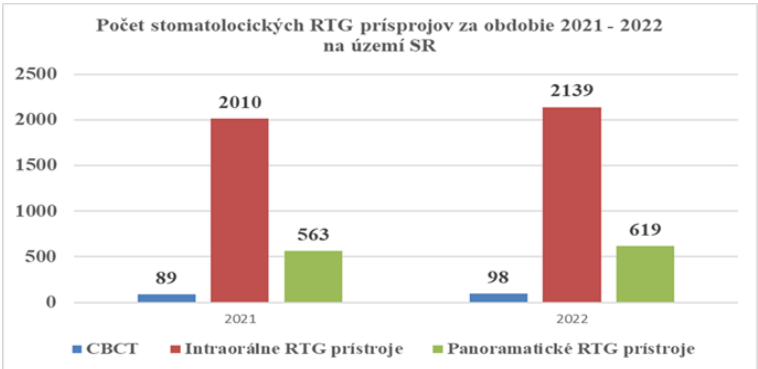
poisťovní a 3D snímka zubov – CBCT, poskytnuté od poskytovateľov zdravotnej starostlivosti). Počet používaných CBCT prístrojov má stúpajúci trend, nakoľko v roku 2022 bolo na území SR 98 prístrojov. V roku 2021 sa vykonalo 3779 vyšetrení pomocou CBCT prístroja. V posledných rokoch sme zaznamenali zreteľný úbytok vyšetrení v stomatologických ambulanciách hlavne pri intraorálnom snímkovaní zubov, oproti tomu je badateľný nárast vyšetrení prostredníctvom CBCT, čo súvisí aj s modernizáciou vybavenia jednotlivých stomatologických ambulancií. Avšak dôležité je podotknúť že počty intraorálneho a panoramatického RTG vyšetrenia sa získavali v danom období z počtu vykázaných vyšetrení do jednotlivých zdravotných poisťovní, ale v dnešnej dobe si pacient už dané vyšetrenie hradí sám a v takom prípade sa už výkon nevykazuje do zdravotnej poisťovne. Z tohto dôvodu teda nie je možné konštatovať úplnosť údajov. V prípade CBCT sa výkony získavali od jednotlivých poskytovateľov zdravotnej starostlivosti nakoľko v kódovom systéme zdravotných poisťovní nie je zavedený kód pre dané vyšetrenie.

	CBCT	Intarorálne RTG	Panoramatické RTG
2021	3779	34347	116182
2020	3241	55446	111728
2019	2642	91451	140922
2018		100458	144197
2017		115060	151948
2016		127399	176173
2015		132602	168909

Graf. 1. Počty stomatologických vyšetrení na území Slovenskej republiky za obdobie 2015 - 2022 (zdroj: Výročná správ o činnosti Úradu verejného zdravotníctva Slovenskej republiky za rok 2021. 2021. s. 119 – 120).

V Grafe 2. sú uvedené počty stomatologických RTG prístrojov na území SR za roky 2021 - 2022. V údajoch sa odráža nárast pri všetkých typoch zubných rádiologických prístrojov čo súvisí s nárastom jednotlivých poskytovateľov zdravotnej starostlivosti v oblasti zubného lekárstva.

Graf 2. Prehľad počtu stomatologických RTG prístrojov na území Slovenskej republiky v roku 2021 – 2022 (Výročná správa o činnosti úradov verejného zdravotníctva SR za rok 2021, Úrad verejného zdravotníctva Slovenskej republiky).

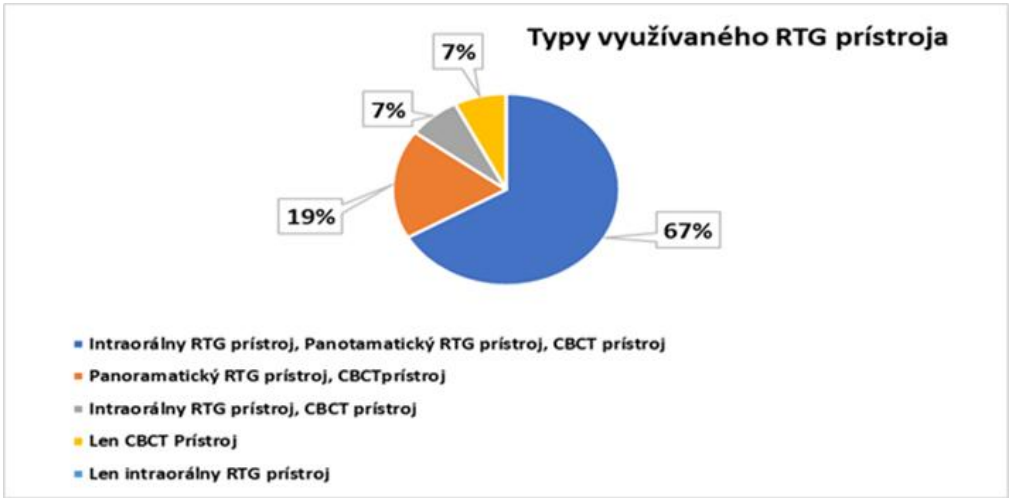
Prieskum v oblasti zubného lekárstva realizovaný prostredníctvom dotazníka:

Z vyhodnoteného dotazníka uvádzame vybrané výstupy z hľadiska aktuálnosti v zubnom lekárstve.

Na otázku zameranú na **najvyššie dosiahnuté vzdelanie** 52% respondentov odpovedalo že má dosiahnuté vzdelanie v zdravotníckom odbore zubný lekár, 33% rádiologický technik, 11% lekár a 4% neuviedli svoje vzdelanie. 61 % respondentov uviedlo že má viac ako 10 rokov odbornej praxe s požívaním RTG zariadení, 25% opýtaných uviedlo dĺžku praxe 1 až 5 rokov.

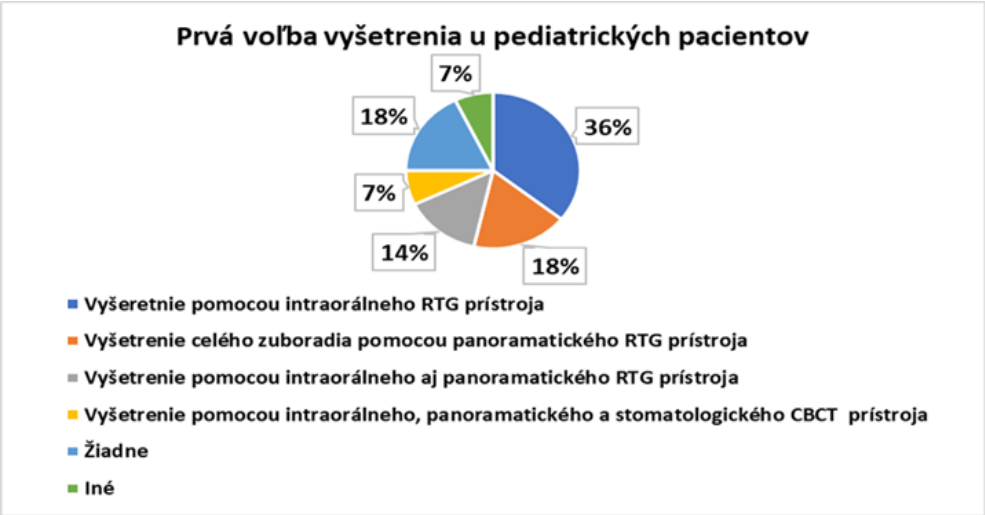
85% respondentov uviedlo že disponuje **osvedčením o odbornej spôsobilosti** na používanie stomatologického RTG prístroja a 96 % respondentov absolvovalo odbornú prípravu v oblasti radiačnej ochrany. 81% poskytovateľov zdravotnej starostlivosti uviedlo že pozná medzinárodné predpisy v oblasti radiačnej ochrany, 15% nemá vedomosti o medzinárodných predpisoch a 4% na danú otázku neodpovedalo.

V grafe 3 je znázornená odpoveď na otázku: Typ dentálneho RTG prístroja, ktorý používate. 67% respondentov na danú otázku odpovedalo že pri vyšetrovaní využíva intraorálny, panoramatický alebo CBCT stomatologický RTG prístroj. 19% stomatologických ambulancií využíva iba CBCT alebo panoramatický RTG prístroj na zistenie diagnózy. Zhodne 7 % využíva iba CBCT alebo CBCT aj intraorálny RTG prístroj.

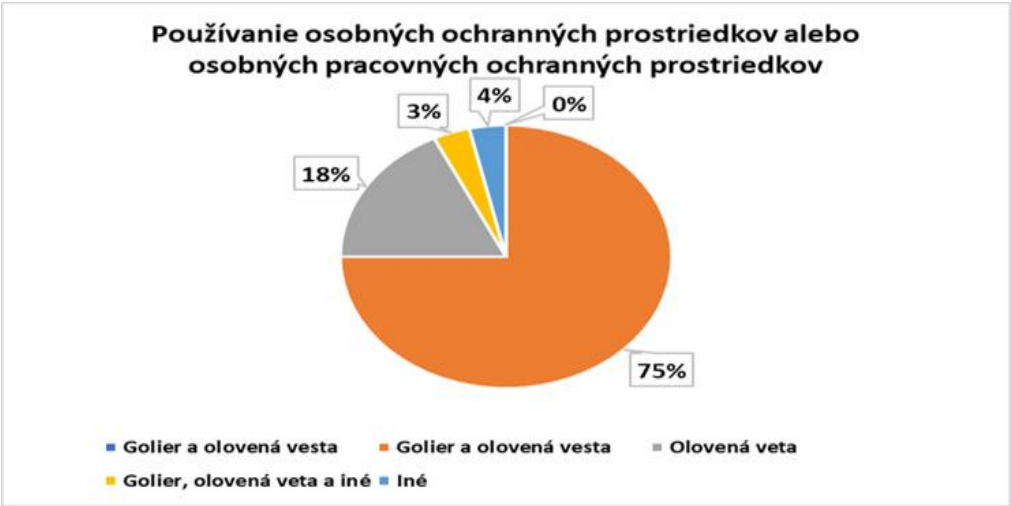
Graf 3. Najčastejšie typy využívaného RTG prístroja v stomatológii

V grafe 4 sú uvedené výsledky na otázku prvej voľby vyšetrenia u pediatrických pacientov. 36% respondentov uviedlo, že ako prvú voľbu využíva pri pediatrických pacientoch inraorálny RTG prístroj pre dosiahnutie optimálneho diagnostického výsledku. 18% uviedlo že na diagnostiku v oblasti stomatológie využíva panoramatický RTG prístroj. Iba 7% respondentov uviedlo že ako prvú voľbu využívajú CBCT prístroj a 18% uviedlo že na určenie diagnostického a liečebného postupu nepoužíva žiaden RTG prístroj.

Graf 4. Prvá voľba vyšetrenia u pediatrických pacientov

Graf 5. znázorňuje odpovede na otázku, ktorá bola zameraná na používanie osobných ochranných prostriedkov (OOP) alebo osobných ochranných pracovných prostriedkov (OOPP). 75% respondentov uviedlo že počas vyšetrenia používa OOP alebo OOPP – olovenú vestu a olovený golier. 18 % uviedlo že počas vyšetrenia používa OOP alebo OOPP – olovenú vestu.

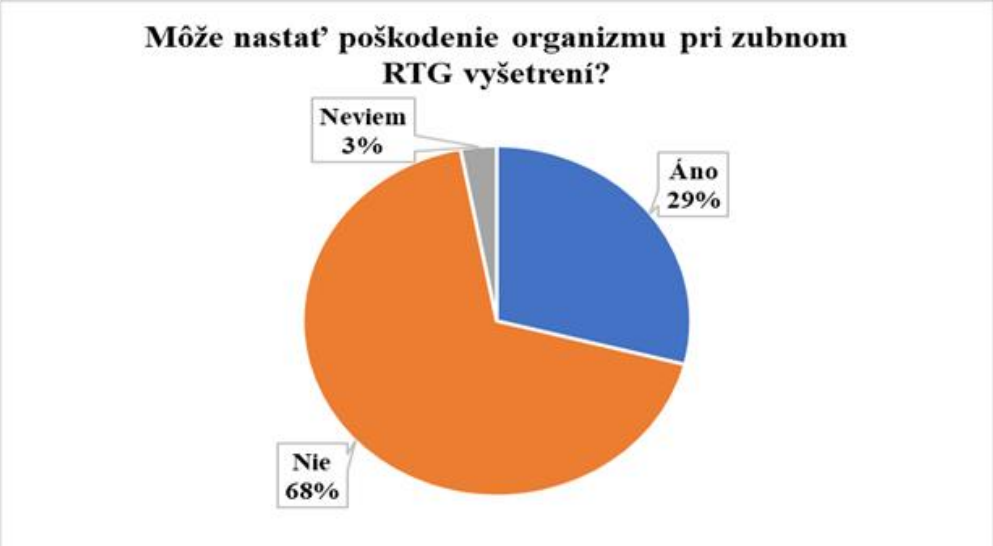
Graf 5. používanie osobných ochranných prostriedkov (OOP) alebo osobných ochranných pracovných prostriedkov (OOPP)

Pri snímkovaní na stomatologických prístrojoch je odporúčaná vzdialenosť pacient – personál 2,5m. 54 % respondentov uviedlo že má zavedená iné opatrenia na ochranu obsluhujúceho personálu ako dodržiavanie tejto vzdialenosti. Najčastejšie odpovede ochranných opatrení boli:

- snímkovanie z inej, vedľajšej miestnosti,
- kabínka mimo vyšetrovne,
- menej ako 2 metre za dverami, ktoré obsahujú olovo,
- zo vzdialenosti 5 metrov,
- za ochrannou stenou, zástenu,
- bariéra.

Graf 6. zobrazuje odpovede, na otázku venovanú možnému poškodeniu organizmu v dôsledku ožiarenia pri zubnom RTG vyšetrení. 68 % respondentov uviedlo že poškodenie môže nastať, 29 % uviedlo že poškodenie nastať nemôže a 3% uviedli že nevedia posúdiť.

89 % respondentov uviedlo že používa rôzne veľkosti nastavenia poľa snímkovanej oblasti a filtrácie podľa veku pacienta. 55% respondentov sa domnieva, že tehotenstvo je kontraindikácia pre RTG vyšetrenie.

Graf. 6. Možné poškodenie organizmu pri zubnom RTG vyšetrení

Na požiadavku uviesť najčastejšie používané parametre pri snímkovaní dieťaťa uviedli pracoviská údaje, ktoré sú zhrnuté v tabuľke 2.

Tab.2 Najčastejšie používané parametre pri snímkované detských pacientov

Používaný parameter/najčastejšie odpovede				
FOV	5x5 cm	10x10 cm	8x9 cm	20x10 cm
Napätie röntgentky (kV)	76	85		90
Elektrické množstvo (mAs)	8	11	2 – 15	6.3

Z tabuľky 2. vyplýva, že väčšina poskytovateľov zdravotnej starostlivosti využíva pri expozícii hodnoty medzi 62 -75 kV. Veľkosť poľa sa vo väčšine prípadov prispôsobuje snímkovanému objemu.

Na požiadavku uviesť najčastejšie používané parametre pri snímkovaní dospelej osoby uviedli pracoviská údaje, ktoré sú zhrnuté v tabuľke č.3.

Tab.3 Najčastejšie používané parametre pri snímkované dospelých pacientov

Používaný parameter/najčastejšie odpovede			
FOV	10x10 cm	8x5 cm	20x10 cm
Napätie röntgentky (kV)	90 - 120	90	90
Elektrické množstvo (mAs)	5 – 12.0	6.3	6.3

Z tabuľky 3. vyplýva, že väčšina poskytovateľov zdravotnej starostlivosti využíva pri expozícii hodnoty medzi 65 - 90 kV. Veľkosť poľa sa vo väčšine prípadov prispôsobuje snímkovanému objemu.

4 DISKUSIA

Nami realizovaný dotazníkový prieskum bol inšpirovaný výskumom publikovaným autorským kolektívom V. Masyte, S. Sefeldaite, T. Venskutonis v článku s názvom A Questionnaire of Digital Radiography and CBCT Use and Knowledge among Lithuanian Dentists v roku 2021 v eJOURNAL OF ORAL AND MAXILLOFACIAL RESEARCH (https://www.ejomr.org/JOMR/archives/2021/1/e2/v12n1e2ht.htm). Zahraničná štúdia analyzuje údaje získané od 248 respondentov. V Slovenskej republike disponovalo v čase uskutočnenia štúdie CBCT stomatologickým prístrojom iba 89 pracovísk. Dotazník bol sprostredkovaný každému jednému pracovisku avšak návratnosť bola iba 31 pracovísk. Závery medzinárodnej štúdie boli nasledovné: Počet digitálnych röntgenových prístrojov sa v poslednom desaťročí zvýšil. Litovskí zubní lekári nadmerne nepoužívajú CBCT. Boli vyjadrené určité obavy v súvislosti s vedomosťami respondentov o expozičných faktoroch a výkonnosti tejto diagnostickej metódy u pediatrických pacientov. Litovským zubným špecialistom by sa mala poskytnúť ďalšia odborná príprava. Zo záverov nášho prieskumu vyplývajú podobné poznatky ako zo zahraničnej štúdie. Z hľadiska prístrojového využívania sa vo väčšine prípadov pri vyšetrení pacienta uprednostní panoramatický zubný RTG prístroj alebo intraorálny RTG prístroj oproti CBCT, prístroju čo predstavuje nižšiu záťaž pre pacienta aj ošetrujúci personál. Napriek tomu prístroje, ktoré sú dnes dostupné pre poskytovateľov zdravotnej starostlivosti ponúkajú kombinované zdroje žiarenia, ktoré v sebe zahŕňajú panoramatický ako aj CBCT prístroj a preto je dôležité aby indikujúci lekár dôsledne zvážil typ vyšetrenia. V oblasti radiačnej ochrany je nevyhnutné neustále vzdelávanie indikujúcich lekárov a obsluhujúceho personálu pre zabránenie neopodstatnených a opakovaných výkonov.

5 ZÁVER

Stomatologické diagnostické rádiologické postupy tvoria osobitnú špecifickú časť diagnostickej rádiológie. Pri používaní stomatologických diagnostických postupoch dochádza len k minimálnej radiačnej záťaži pacienta, pričom tieto diagnostické metódy vo veľkej miere prispievajú k správnej diagnostike v oblasti zubného lekárstva. Z dôvodu zvýšeného nárastu vyšetrení pomocou zubného CBCT prístroja v ambulanciách poskytovateľov zdravotnej starostlivosti je potrebné zvýšiť kontrolu nad vykonávaním daných výkonov z dôvodu predchádzania neopodstatneným alebo duplicitným výkonom. Hlavne pri vyšetreniach pediatrických pacientov nakoľko je práve v tejto vekovej kategórii vyššie riziko postihnutia rádiosenzitívnych orgánov z hľadiska vyvíjajúceho sa organizmu.

Použitá literatura:

1. Beganović A. et al. IAEA survey of dental cone beam computed tomography practice and related patient exposure in nine Central and Eastern European countries. Dentomaxillofac Radiol. 48. 20190157. 2019. s. 1 - 13.
2. Bhatia M. S. et al. A Questionnaire-Based Analytical Survey of Dental Students and General Dental Practitioners' Awareness, Knowledge, and Attitudes toward CBCT. Annals of R.S.C.B., ISSN:1583-6258, Vol. 25, Issue 6, 2021, s. 1862 – 1870.
3. Brazilian Dental Journal. Dosimetry in CBCT with Different Protocols: Emphasis on Small FOVs Including Exams for TMJ, ISSN 0103-6440. 2017. s. 511-516.
4. Edward Y. Lin. Použití technológie Cone Beam v ortodoncii. 2019. s. 24-29.

5. Horner K. et al. Guidelines for clinical use of CBCT: a review. Dentomaxillofacial Radiology. Published by the British Institute of Radiology. 2015. s. 1 – 10. 20140225.
6. International Commission on Radiological Protection. 2017. Diagnostic Reference Levels in Medical Imaging. ICRP Publication 135. Vienna. s. 63-69. ISBN 9781526434982.
7. International Commission on Radiological Protection. Vienna: Radiation Protection in dental radiology. Issue Nº 108. 2022. s. 37 -38, ISBN 1020 – 6450.
8. Masytev V. et al. Lithua: A Questionnaire of Digital Radiography and CBCT Use and Knowledge among Lithuanian Dentists. eJOURNAL OF ORAL AND MAXILLOFACIAL RESEARCH. VOL 12. 2021. s. 1 – 14.
9. Pauwels, R. and col., Denmark: HISTORY OF DENTAL RADIOGRAPHY: EVOLUTION OF 2D AND 3D IMAGING MODALITIES. MEDICAL PHYSICS INTERNATIONAL Journal, Special Issue, History of Medical Physics 3, 2020. s.235-274.
10. Public Haelth England. United Kingdom: Oral health survey of adults attending general dental practices 2018: evaluation of methods. 2018. s. 2 - 25.
11. United Nations Scientific Committee on the Effects of Atomic Radiation. 2019 – 2021. Štatistické údaje spracované v oblasti rádiodiagnostiky za obdobie 2019 -2021. Tabuľka vo formáte Excel. Úrad verejného zdravotníctva Slovenskej republiky. Slovenská republika.
12. United Nations Scientific Committee on the Effects of Atomic Radiation. Sources, effects and risks of ionizing radiation. UNSCEAR 2020/2021, UNITED NATIONS PUBLICATION . New York. 2022. s. 64 -67. ISBN: 978-92-1-139206-7.
13. Vestník. Vestník Ministerstva zdravotníctva Slovenskej republiky roku 2018, č. S02933-2018-OL, ktorou sa ustanovujú diagnostické referenčné úrovne lekárskeho ožiarenia. Slovenská republika. 2018.
14. Vyhláška. 2018. Vyhláška Ministerstva zdravotníctva Slovenskej republiky č. 101/2018, ktorou sa ustanovujú podrobnosti o zabezpečení radiačnej ochrany pri vykonávaní lekárskeho ožiarenia. Slovenská republika.
15. Výročná správa činnosti Úradu verejného zdravotníctva Slovenskej republiky za rok 2021. Bratislava. 2021. s.132-144. Slovenská republika.
16. Wrzesien M. and Olszewski J. Poland: Absorbed doses for patients undergoing panoramatic radiography, cephalometric radiography and CBCT. International Journal of Occupational and Enviromental Health. 2017. s. 1 – 9.
17. Zákon 87/2018 o radiačnej ochrane a o zmene doplnení niektorých zákonov.2018. Slovenská republika.

Kontaktné údaje

Mgr. Anita Zubáková
Slovenská zdravotnícka univerzita v Bratislave, Fakulta verejného zdravotníctva,
Limbová 12, 833 03 Bratislava
Ministerstvo zdravotníctva Slovenskej republiky, Sekcia zdravia, Odbor zdravotnej starostlivosti
Limbová 2, 837 52 Bratislava
Tel: 0944 354 064
email: anita.zubakova@gmail.com

RANY VZNIKAJÚCE V SÚVISLOSTI S POSKYTOVANÍM OŠETROVATEĽSKEJ STAROSTLIVOSTI

WOUNDS ARISING IN CONNECTION WITH THE PROVISION OF NURSING CARE

Terézia Fertaľová, Lívia Hadašová, Tatiana Šantová

Abstrakt

Nehojace rany predstavujú významný zdravotný, sociálny a ekonomický problém. Zhoršujú kvalitu života pacienta, predlžujú dobu hospitalizácie a zvyšujú náklady na poskytovanú zdravotnú starostlivosť. Osobitným prípadom sú rany, ktoré vznikajú v súvislosti s poskytovaním ošetrovateľskej starostlivosti. Ide predovšetkým o tlakové vredy, dekubity, ktoré vznikli pri používaní rôznych zdravotníckych pomôcok, poškodenie kože adhezivnými lekárskymi lepidlami. Starostlivosť o kožu, si preto vyžaduje osobitný prístup jednak pri ošetrovaní, manipulácii s pacientom, používaní zdravotníckych pomôcok a materiálov. Takéto rany patria medzi nežiaduce udalosti. Hojenie rán významne ovplyvňuje odborný prístup pri ich ošetrovaní, dôsledná diagnostika a odstránenie prispievajúcich faktorov a implementácia inovácií. Najnovšie vedecké výsledky nemajú význam, pokiaľ ich neimplementujeme v praxi.

Kľúčové slová: *rany, nežiaduca udalosť, starostlivosť, prevencia*

Abstract

Non-healing wounds represent a significant health, social and economic problem. They worsen the patient's quality of life, increase the length of hospitalisation and increase the cost of healthcare provided. Wounds arising in the context of nursing care are a special case. These are, in particular, pressure ulcers, decubitus ulcers caused by the use of various medical devices, damage to the skin by adhesive medical adhesives. Care of the skin therefore requires a special approach in terms of treatment, patient handling and the use of medical devices and materials. Such wounds are among the adverse events. Wound healing is significantly influenced by a professional approach to wound care, careful diagnosis and elimination of contributing factors, and implementation of innovations. The latest scientific results are meaningless unless they are implemented in practice.

Key words: *wounds, adverse event, care, prevention*

1 ÚVOD

Rany môžu vzniknúť v dôsledku podcenenia rizika, alebo dokonca ako následok nevhodných diagnosticko – terapeutických intervencii či ich neprimeraného alebo neadekvátneho využitia v konkrétnej situácii u pacienta. Medzi takéto rany najčastejšie zaradzujeme tlakové lézie, lézie spôsobené trením a strižnými silami, poškodenie kože v dôsledku iritačných a kontaktných dermatitíd, sekundárna traumatizácia kože v dôsledku nešetrnej práce. Sorrorigénna (sorror = sestra, gennao = robiť, pôsobiť) rana je poškodenie kožného krytu nežiaducim správaním zo strany sestry, ktorému bolo možné predísť. V intenzívnej starostlivosti ide o stále aktuálny problém s ohľadom na požiadavky na kvalitu a bezpečnú starostlivosť. V intenzívnej starostlivosti je riziko sorrorigénnych rán vyššie v súvislosti s celkovým stavom pacienta a prioritizáciou život zachraňujúcich výkonov (Pokorná et al., 2016). Nežiadúce udalosti (ang. adverse event.) sú udalosti alebo okolnosti, ktoré mohli

vyústiť či vyústili v telesné poškodenie pacienta, ktorému sa bolo možné vyhnúť. Medzi nežiaduce udalosti (ďalej NU) považujeme aj prípady psychického či socioekonomického poškodenia pacienta, neočakávané zhoršenie klinického stavu pacienta. Medzinárodné štatistiky odhadujú, že poškodenie pacienta je celosvetovo 14. najčastejšou príčinou ekonomickej záťaže súvisiacej so zdravotnou starostlivosťou. Dekubity patria medzi ekonomicky najnákladnejšiu nežiaducu udalosť, popri hlbokej žilovej trombóze, medikačným chybám a nesprávnej či neskorej diagnostike (Pokorná et al., 2019). Dekubity najvýznamnejšie predlžujú dĺžku hospitalizácie, pritom je nevyhnutné poznamenať, že dekubity sú klinickou situáciou, ktorú vieme najlepšie ovplyvniť vhodnou prevenciou, aj keď musíme podotknúť, že nie všetkým preležaninám je možné predísť, vzhľadom na celkový zdravotný stav pacienta. Hovoríme o tzv. nevyhnutných dekubitoch (non – avoidable pressure ulcers). Hlásenie dekubitov ako nežiaducej udalosti podlieha vhodne spracovanej metodológii sledovania dekubitov ako nežiaducej udalosti (Hlinková, Nemcová, Huľo et al., 2019). Každá NU podlieha hláseniu podľa platnej legislatívy (Metodické usmernenie č. 3/2014, UDZS).

Výskyt nežiaducich udalostí poskytuje negatívnu informáciu o kvalite poskytovanej zdravotnej starostlivosti (Pokorná et al., 2019). Cieľom ošetrovateľskej starostlivosti je identifikovať včas riziká vzniku nehojacej sa rany, čo najskôr zasiahnuť a minimalizovať negatívne dopady. Vznik rán z nerealizovanej alebo zanedbanej starostlivosti je multifaktorálny najčastejšie ide o tieto faktory: Celkový fyzický a psychický stav pacienta. Imobilita, porucha kognitívnych funkcií, prípadne poruchy vedomia, pridružená inkontinencia a metabolické ochorenia. Onkologickí pacienti predstavujú zvýšené riziko poškodenia kožného krytu a vznik nehojacej sa rany. Lokálne poškodenie časti tela. Poškodenie súvisí s ischémiou, parézou, plégiou, prípadne úrazom. Nepriaznivé dopady ošetrovateľskej starostlivosti, ktoré súvisia s nesprávne zvolenými ošetrovateľskými intervenciami. Podceňovanie či nevyhodnotenie rizika. K takejto situácii môže dôjsť pri prioritizácii život zachraňujúcich výkonov v porovnaní s ošetrovateľskou starostlivosťou o kožu pacienta, zanedbanie včasnej identifikácie rizikových faktorov v súvislosti s rizikom vzniku dekubitov, rizikom malnutrície, hodnotenie vedomia (Hlinková, Nemcová, Huľo et al., 2019). Medzi najčastejšie prejavy na koži v dôsledku zanedbanej či nerealizovanej starostlivosti patrí poškodenie kože, ktoré súvisí s operačným výkonom, popáleniny, poškodenie kože napríklad antiseptikom. K poškodeniu kože môže nastať v mieste styku dvoch kožných vrstiev (oblasť pod prsníkmi, u mužov oblasť semenníkov). Riziko zvyšujú mykotické infekcie. Poškodenie kože môže ďalej nastať v mieste lokalizácie zdravotníckej pomôcky. Ďalšou možnou príčinou sú hematómy, ktoré vznikajú pri nešetrnom manipulovaní s pacientom, osobitne u pacientov, ktorí užívajú antikoagulačnú liečbu.

V dôsledku pôsobenia dlhodobého tlaku na sliznicu je dôležité dbať aj na lokalizáciu miest, kde sú zavedené sondy a kanyly dlhší čas napr. nazogastrické sondy, endotracheálne kanyly atď. Predstavujúce riziko je aj vzhľadom na možnú fixáciu ku koži pacienta (Galatová et al., 2020).

Na jednotkách intenzívnej starostlivosti používame viacero adhezívnych pomôcok, napríklad monitorovacie elektródy, fixátory katétrov, krytia cievnych vstupov, nástavce endotracheálnej kanyly, drény. Pri ich použití a fixácii môžu vzniknúť poranenia kože, ktoré súvisia s lekárskym lepidlom – adhezívom. Takéto poranenie kože sa označuje ako MARSI (Medical adhesive – related skin injury) syndróm, prvý krát definovaný v roku 2013. Ide o poranenie kože charakterizované zmenou integrity kože, vrátane erytému, tržnej rany, erózie, pľuzgierov, ktoré pretrvávajú 30 minút alebo viac po odstránení lepiaceho krytia (Rabelo et al., 2022).

Ide o mechanizmus zmeny integrity kože, prítomné je epidermálne odlupovanie, kožné ragády alebo erózia, ktorá vzniká po odstránení adhezíva (LeBlanc et al., 2019). Diferenciálna

diagnostika MARSI syndrómu u kriticky chorých pacientov sa stáva náročnou, pretože niektoré poranenia kože môžu vykazovať podobné charakteristiky (kontaktná dermatitída, folikulitída, macerácia kože). Identifikácia etiológie je rozhodujúca pre manažment ošetrovateľskej starostlivosti. V rámci preventívnej starostlivosti je rozhodujúce hodnotenie kože, identifikácia rizikových pacientov, výber vhodného produktu s adhezívom, príprava kože, techniky nanášania, odstránenie adhezíva a vzdelávanie sestier (Rabelo et al., 2022).
U rizikového pacienta používame odstraňovače lekárskeho lepidla, nepoužívame dráždivé dezinfekčné prostriedky, pokožku umývame sterilným fyziologickým roztokom, na ktorú potom nanášame ochranný prostriedok. V nevyhnutných prípadoch používame hypoalergénne adhezíva.

1.1 Odporúčania prevencie rán z nerealizovanej alebo zanedbanej starostlivosti

Základným krokom v odporúčaniach je zmena prístupu v starostlivosti o kožu, eliminácia tradičných zaužívaných, ale nedostatočných postupov a implementácia najnovších dostupných odporúčaných postupov v súlade s Evidence Based Nursing. Bez vzdelávania zdravotníckych pracovníkov je problematické meniť postoje, zaužívané spôsoby a metódy starostlivosti. Nevyhnutnosťou je prehodnotenie vhodnej a nevhodnej starostlivosti o kožu, používanie ochranných a nedráždivých antiseptických mydiel, krémov a prostriedkov. Prípravky by mali byť pH neutrálne, hypoalergénne, transparentné, kompatibilné s inými prostriedkami. Vhodnejšie je použitie umývacích emulzií, najmä u inkontinentných pacientov. Po použití nie je potrebné oplachovať (Tena Wash cream, Menalind sensitive, Attends umývacia emulzia, Tena Wash Mouse, Menalind čistiaca pena obsahuje lauroylsarkozinát ako detergent, podľa odporúčaní EMEA nie je potrebné ju zmývať vodou, Attends čistiaca pena) (Kráľová, Kulašníková, 2013). Mydlo narušuje prirodzené pH kože a oslabuje tým jej ochrannú bariéru. Koža zdravého mladého človeka dokáže reštaurovať pH v priebehu niekoľkých hodín, starecká koža na to potrebuje viac ako deň. Pri umývaní mydlom 1x denne má teda oslabená koža trvalo poškodenú ochrannú bariéru (www.liecimerany.sk). Perianálna oblasť je najrizikovejšia v súvislosti s negatívnymi vplyvmi (moč, stolica, pot, tlak a vlhko) a sťaženým posudzovaním kože. Na čistenie kože sú vhodné jednorazové čistiace obrúsky, perlan, ktorý má jemnú štruktúru. Pri sušení kože používame jemné tkaniny, aby sme minimalizovali trenie, prípadne teplý vzduch. Koža musí byť dostatočne hydratovaná ako prevencia sorrorigénnych rán. Používame napríklad minerálne, silikónové a rastlinné oleje. Často sa využíva vazelína, ale pri veľmi presušenej pokožke nie je vhodná, pretože nedôjde k jej absorpcii. Prevenciu zahajujeme pri prijatí pacienta v prvom rade posúdením rizikových faktorov a aktuálnym stavom kože s využitím štandardizovaných posudzovacích nástrojov. Minimálne raz denne, zvyčajne počas rannej toalety kontrolujeme a posudzujeme aktuálny stav kože. Podľa aktuálneho stavu zahajujeme adekvátne ošetrovateľské intervencie (Hlinková, Nemcová, Huľo et al., 2019).
Okrem adekvátnej starostlivosti o kožu je žiadúce včas odhaľovať riziká a identifikovať problémy, čo si vyžaduje denné monitorovanie a posudzovanie stavu pacienta. Ďalším významný krokom v prevencii je zanechanie zaužívaných rigidných spôsobov starostlivosti o kožu a implementovanie nových odporúčaných postupov s využívaním moderných pomôcok a materiálov napríklad v prevencii tlakových poranení.
Vysokým rizikom poškodenia kože sú ohrození pacienti s pergamenovou kožou. Ide o označenie mimoriadne krehkej kože, náchylnej na poranenie. Koža je tenká, s nízkym objemom podkožného tuku. Častejšie je u ľudí vo veku nad 80 rokov. Na pergamenovej koži častejšie dochádza k vzniku traumatickcýh rán, ktoré sa označujú ako pergamenové rany, tzv. „skin tears“. Rany sa radia k akútnym traumatickým, ale majú tendenciu k prechodu do chronicity. Sú bolestivé a majú sklon k pomalému hojeniu. Diagnostika pergamenových rán

sa stáva naliehavým problémom, vzhľadom k tomu, že sa zamieňajú s iným typom rán (Novotná et al., 2023).
V roku 2011 bol vytvorený medzinárodný výbor pre pergamenovú kožu (Internatioal Skin tear Advisory Panel, ISTAP), ktorý definuje tri kategórie:

Riziko vzniku	Pokožka je krehkejšia a náchylnejšia k poraneniu
Typ 1	Žiadna strata kože – lineárne alebo vrstvene strhnutá koža, ktorá môže byť premiestnená/vrátená tak, aby zakryla ložisko rany.
Typ 2	Čiastočná strata povrchovej vrstvy kože – čiastočná strata povrchovej rany kože, ktorú nemožno premiestniť tak, aby pokryla ložisko rany.
Typ 3	Úplná strata povrchovej vrstvy kože – celková strata povrchovej vrstvy kože, ktorá obnažuje celé ložisko rany.

K hlavným rizikovým faktorom patrí vek, podvýživa, dehydratácia, polyfarmácia, pády, zmyslové zmeny a mechanické vplyvy. Lokalizované sú najčastejšie na horných končatinách v oblasti chrbta ruky, ramien alebo na dolných končatinách u pacientov s ochoreniami žíl a tepien. Základom starostlivosti o kožu krehkých seniorov sú preventívne intervencie, ktoré by mali smerovať k včasnému rozpoznaniu rizikového pacienta a vzdelaný personál.
V prevencii je dôležitý dostatočný príjem tekutín, primeraná výživa, nie sú vhodné kúpele v horúcej vode. Kožu je potrebné ošetrovať, premasťovať aj viackrát denne. Ošetrenie pergamenovej kože si vyžaduje využiť neadhezívne krytie s fixáciou hydrofilovým mulom, prípadne prubanom. Nikdy nepoužívame leukoplast (Haščíková, 2023). Pacienta šetrne polohujeme a používame ochranné pomôcky a chrániče na zabránenie vzniku mechanického poškodenia kože (Novotná et al., 2023). Pergamenová koža sa ľahko poraní, preto je obzvlášť náchylná k preležaninám a bercovým vredom. Základným predpokladom prevencie je vzdelaný personál. K tomu, aby bolo možné označiť poškodenie kože ako následok nerealizovanej alebo zanedbanej ošetrovateľskej starostlivosti je nevyhnutné realizovať dôkladnú analýzu a situáciu vyhodnotiť prípadne ako nežiadúcu udalosť.

1.2 Prípad pacientky so zanedbanou starostlivosťou

50 ročná pacientka privezená na Urgentný príjem pre neznesiteľné bolesti v konečníku, kolapsové stavy, zvýšenú teplotu do 38C°, nauzeu a zvracanie neudáva. V lekárskej správe z chirurgickej ambulancie uvedené, že sa lieči cca 3 týždne na hemoroidy, napriek liečbe stav zhoršený. Stolicu mala pred 2 – 3 dňami. Po vyšetrení na urgentnom príjme per rectum – perianálne v oblasti zadného obvodu bolestivá indurácia s fluktuáciou – absces, na výšku indag. TT 37,8C, TK 135/85 mm/Hg, Pulz 95 min. Pacientka kardiopulmonálne kompenzovaná, hemodynamicky stabilná, na EKG bez akútnych ložiskových zmien a malígnych porúch srdcového rytmu, laboratórne v norme. Pacientka prijatá na chirurgické oddelenie s diagnózou perianálny absces s indikáciou operačnej revízie. Po bezprostrednej predoperačnej príprave vykonaná incízia, evakuácia et drainage. Pooperačný priebeh nekomplikovaný, rana denne preväzovaná, bez inflamácie a retencie, hojí sa per secundam intentionem, v rane je vložená Betadinova longeta. V liečbe je Fraxiparin 0,3 ml s.c., Dipidolor 5x2 ml i.m., gentamycín 3mg/ml i.v., Mabron, Plasmalyte 10x1000ml. Rana je krytá baušami so Septodermom. Pacientka bola v dobrom stave prepustená do ambulantnej starostlivosti na 3 deň po operačnom výkone do domácej starostlivosti. Prvé 2 týždne po prepustení navštevovala chirurgickú ambulanciu každý deň za účelom preväzu a drenáže operačnej rany. Každý deň absolvovala preväz počas 14 dní. 3. týždeň – každý druhý deň a 4. -5. týždeň absolvovala preväz 2x do týždňa. Každý deň realizovala harmančekový sedací kúpeľ rany. Po 3. týždni mohla mať vychádzky 2x denne. V 4. týždni po revízii abscesu bola aktívna granulácia a defekt v regresii (cca 10x35 mm), ale exsudácia lymfy stále pretrváva. V 6. týždni liečby je granulácia aktívna, defekt v regresii (cca 8x8 mm), exsudácia lymfy stále pretrváva. Do liečby bol doplnený Ialugen krém na ranu 2x denne. Defekt sa zhojil až po 3

mesiacoch. Kazuistika poukázala na prípad zle určenej diagnózy, rezervy v bezpečnosti pacienta, nebola poučená, že ak sa do 3 dní zdravotný stav nezlepší napriek liečbe, má sa hlásiť na chirurgickej ambulancii. Stav sa zhoršoval, pacientka napriek zhoršeniu ostala doma 2 týždne a užívala liečbu na hemoroidy. Ak by bola diagnóza správne určená, pacientka poučená, mohlo sa predísť zanedbanému a výrazne bolestivému stavu a trojmesačnej práceneschopnosti, počas ktorej absolvovala vyše 30 preväzov. Uvádzaným prípadom chceme poukázať na významnosť správneho určenia príčiny vzniku problémov a ťažkostí, pretože neadekvátnym prístupom v poskytovaní zdravotnej starostlivosti spôsobíme nežiaduce udalosti.

2 ZÁVER

Nerealizovaná a zanedbaná starostlivosť zvyšuje riziko vzniku rán. Na základe realizovaných výskumov boli navrhnuté pracovné postupy, ako takýmto udalostiach predchádzať. Okrem najnovších poznatkov je dôležité mať k dispozícii materiál a pomôcky, ktoré významným spôsobom eliminujú vznik popisovaných rán. V prevencii je definovaných viacero odporúčaní, ktoré nie sú účinné, pokiaľ ich implementujeme samostatne. Súhrou všetkých odporúčaní vieme nežiaducim udalostiam predchádzať.

Príspevok vznikol s finančnou podporu projektu KEGA č. 003PU-4/2021 s názvom: Simulačné centrum starostlivosti o chronické rany.

Použitá literatura

1. GALATOVÁ, K., BOJDOVÁ, M., 2020. NÚSCH a.s., Detské kardiocentrum, OAIM Bratislava HOJENÍ RÁN V KOSTCE. Dostupné z: https://www.dekubity.eu/wp-content/uploads/2020/09/13-polohovanie-detskeho-pacienta.pdf
2. HAŠČÍKOVÁ, S. 2023. *Starostlivosť o pergamenovú kožu*. Informačná príručka. Dostupné na: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&ved=2ahUKEwjj6ZDmrc-AAxVa_rsIHfb5ClMQFnoECBkQAQ&url=http%3A%2F%2Fbip-static-90.213-81-175.telecom.sk%2Ffiles%2F2088-prirucka-pre-pacienta-starostlivost-o-pergamenovu-kozu-pdf%3Ftype%3D3&usg=AOvVaw1b9LeWRYWRQgmZmEL-HqeY&opi=89978449
3. HLINKOVÁ, E., NEMCOVÁ, J., HUĽO, E. et al. 2019. Management chronických rán. Praha: Grada, 2019. 223 s. ISBN 978-80-271-0620-2.
4. KRÁĽOVÁ, E., KULAŠNÍKOVÁ, Z.2013. Možnosti prevencie a terapie dekubitov. In: *Praktické lekárnictvo*. Roč. 3, č. 2, s. 51-54. ISSN 1339-4185
5. LEBLANC, K. et al. 2019. Peristomal Medical Adhesive-Related Skin Injury. In: J Wound Ostomy Continence Nurs [online]. 2019. [cit.Mar/Apr.2019]. Doi: 10.1097/WON.0000000000000513. Dostupné z: https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6519893/
6. NOVOTNÁ et al. 2023. *Starostlivosť o pacienta s pergamenovou kožou*. In Recenzovaný sborník příspěvků Interdisciplinární mezinárodní vědecké konference doktorandů a odborných asistentů QUAERE 2023. ISBN 978-80-87952-38-2, Hradec Králové, 26. – 29.6.2023. Dostupné na: https://doi.org/10.33543/q.2023.13
7. POKORNÁ et al., 2019. *Management nežádoucích událostí ve zdravotnictví*. Praha: Grada, 2019. 243 s. ISBN 978-80-271-0720-9.
8. POKORNÁ, A., SAIBERTOVÁ, S., VELICHOVÁ, R., VASMANSKÁ, S. 2016. Sorrorigénni rány, jejich identifikace a průběh préče. In *Cesk Slov Neurol N* 2016; 79/112(Supplementum1): 31-36. doi: 10.14735/amcsnn2016S31. Dostupné na: https://www.csnn.eu/en/journals/czech-and-slovak-neurology-and-neurosu

rgery/2016-supplementum1-1/sorrorigenni-rany-jejich-identifikace-a-prubeh-pece-59443?hl=cs
9. RABELO, A. L., BORDONAL, J., ALMEIDA, T. L., OLIVEIRA, P. P., & MORAES, J. T., 2022. Medical adhesive-related skin injury in adult intensive care unit: scoping review. In: Revista brasileira de enfermagem. Dostupné z: https://doi.org/10.1590/0034-7167-2021-0926

Kontaktné údaje

PhDr. Terézia Fertaľová, PhD.
Prešovská univerzita v Prešove
Fakulta zdravotníckych odborov
Partizánska 1, 080 01 Prešov
Tel: 00421517562461
email: terezia.fertalova@unipo.sk

PRÍPADOVA ŠTÚDIA ZAMERANÁ NA KOMPLIKOVANÝ PRIEBEH HOJENIA OPERAČNEJ RANY

A CASE STUDY FOCUSED ON THE COMPLICATED COURSE OF SURGICAL WOUND HEALING

Tatiana Šantová, Terézia Fertaľová, Silvia Cibríková

Abstrakt

V súčasnosti sa problematika výskytu ranových pooperačných komplikácií stáva čoraz viac diskutovanou témou. Uplatnenie nových metód v oblasti predoperačnej prípravy, alebo podávanie antibiotických prípravkov nie je postačujúce na to, aby hojenie rany prebehlo bez výraznejších komplikácií. Niektoré príčiny vzniku komplikácií dokážeme ovplyvniť, no niektoré presahujú hranice ovplyvniteľnosti. Ak sa u pacientov objavia neželané príznaky v procese hojenia, tak v súčasnosti existuje mnoho alternatív liečby, ktoré tieto príznaky minimalizujú, alebo úplne odstránia. Podtlaková terapia je v súčasnosti jednou z úspešných metód liečby komplikovane hojacich sa rán. Poukázať na význam a úspešnosť využitia V.A.C. terapie, chceme prostredníctvom prípadovej štúdie, ktorá môže poslúžiť ako dôkaz toho, že tento moderný spôsob liečby prináša pozitívne účinky v procese hojenia.

Kľúčové slová: *prípadová štúdia, operačná rana, komplikovaný priebeh*

Abstract

Currently, the issue of the occurrence of early postoperative complications is becoming an increasingly discussed topic. The application of new methods in the area of preoperative preparation or the administration of antibiotic preparations is not sufficient for wound healing to take place without significant complications. We can influence some causes of complications, but some exceed the limits of influence. If patients develop unwanted symptoms during the healing process, there are currently many treatment alternatives that minimize or completely eliminate these symptoms. Currently, negative pressure therapy is one of the successful methods of treating complicated healing wounds. We want to point out the importance and success of using V.A.C therapy through a case study, which can serve as proof that this modern method of treatment brings positive effects in the healing process.

Key words*: case study, surgical wound, complicated course*

1 OPERAČNÉ RANY DUTINY BRUŠNEJ

Operačné výkony a prístrojová technika sa využívajú v chirurgických odboroch k vyšetrovaniu, alebo liečbe patologických stavov, akými je choroba, zranenie a taktiež zlepšenie telesných funkcií, alebo vzhľadu. Všeobecne platí, že za chirurgický výkon sa považuje výkon, pri ktorom dochádza k preťatiu tkaniva pacienta alebo uzavretie predtým vzniknutej rany. Počas operácie dochádza k narušeniu celistvosti kože a tkanív telesného povrchu, ktoré sa spája so stratou hmoty. Každé porušenie kože, sliznice alebo povrchu niektorého orgánu sa označuje ako rana, ktorá je charakterizovaná tromi základnými vlastnosťami: krvácaním, bolestivosťou a stratou tkaniva.

1.1 Diferenciácia komplikácií v operačnej rane

Krvácanie z operačnej rany - jedná sa o veľmi častú pooperačnú komplikáciu, ktorá vzniká najmä u pacientov s poruchou hemokoagulácie. Krvácanie sa môže tiež objaviť v operačných ranách, v ktorých je prítomná infekcia, väčšinou sa krvácanie dostaví po ukončení operácie, kedy dochádza ku zvýšeniu krvného tlaku. Krvácanie sa prejaví presakovaním krvi medzi stehy rany, krv zachytáva sterilný obväz, ktorý kryje ranu. V prípade, že je krvácanie masívne, krv vyteká spod obväzu. Ďalšou možnosťou je, že sa krv z krvácajúcej operačnej rany nahromadí vo vnútri rany a vytvorí sa tak podkožný hematóm. Pri tvorbe hematómu sa objavuje tlak v rane, zdurenie operačnej rany, ale tiež mierne zvýšená telesná teplota. Hlavnou prevenciou pre vznik krvácania z operačnej rany je úprava koagulácie. Pri veľkých náročných operačných výkonoch sa zavádza do podkožia Redonov drén.

Rozostúp operačnej rany dehiscencia porucha procesu hojenia rany, pri ktorej sa okraje rany aj napriek adaptačným stehom navzájom nespoja, ale následkom pnutia sa rozostúpia. Dehiscencie operačnej rany predstavujú viac ako 50% všetkých komplikácií v abdominálnej chirurgii. Abdominálne dehiscencie vznikajú z rán akútnych, ale pre dlhodobú a náročnú liečbu ich radíme k ranám chronickým. Priemerná dĺžka hojenia takejto rany sa udáva na 72 dní. Pri úplnej dehiscencii dochádza k úplnému rozostupu fascie a kože. Ak nie sú črevné kľučky fixované zrastami, obnažia sa z brucha von. Operačné rany náchylné na dehiscenciu sa nachádzajú najčastejšie na brušnej stene. V týchto miestach je rozostúp vyvolaný náhlym zvýšením vnútro brušného tlaku, kašľom, zvracaním a enormným meteorizmom. Pri dehiscencii môže dôjsť k postihnutiu jednej, alebo viacerých anatomických vrstiev. Ak dôjde k rozostupe všetkých vrstiev rany, prejaví sa to obnažením alebo prolapsom orgánov dutiny brušnej. Pri takomto rozostupe je nutná operačná revízia, kedy sa vykonáva resutúra jednotlivých vrstiev. Vo väčšine prípadov dochádza k rozostupu len niektorých vrstiev rany, najčastejšie ide o rozostup kožnej a podkožnej vrstvy, najmä pri predčasnej extrakcii stehov alebo pri infekcii v rane (1).

Nekróza rany - je zapríčinená nedostatočným zásobením tkaniva živinami. Nekrotické časti rany sa demarkujú a tým sa dostatočne dobre od diferencujú od nepoškodeného okolia rany. V prvých dňoch je nekrotické tkanivo bledé alebo cyanotické, postupne sa zafarbí do hneda až čierna. Pri ošetrovaní nekrotických častí sa poškodené časti rany musia udržiavať v suchu a nemali by sa predčasne odstraňovať, pretože plnia funkciu sterilného obväzu. Naopak vlhké nekrózy je potrebné odstrániť čím skôr kvôli retencii hnisu.

Zápal kože v okolí operačnej rany - je spôsobený nežiaducim účinkom dezinfekčného prostriedku pri dezinfekcii operačného poľa alebo pri alergii na náplasť. Alergická reakcia sa prejavuje na koži ako erytém, postupne môže dôjsť ku mokvaniu a veľmi vzácne vzniká nekróza kože. Aby sa predišlo tejto komplikácii, je dôležité pri príjme pacienta odobrať anamnézu so zreteľom na alergie, ktorými pacient trpí a zabrániť tak kontaktu pacienta s alergénom.

Infekcie v rane - predstavuje najčastejšiu pooperačnú komplikáciu, ktorá predstavuje viac ako 50% všetkých pooperačných komplikácii (2). Ranová infekcia je stále najobávanejšou komplikáciou hojenia akútnych rán. Spôsobuje zvýšenú morbiditu i mortalitu, predlžuje čas hospitalizácie, zvyšuje finančné náklady na liečbu a znižuje kvalitu života pacienta. Infekcia je výsledkom dynamických interakcií medzi hostiteľom, potenciálnym patogénnom a prostredím. Dochádza k nej vtedy, keď mikroorganizmy prekonajú hostiteľove obranné mechanizmy a jej výsledkom sú deštruktívne zmeny v organizme hostiteľa. Najfrekventovanejšími pôvodcami infekcie v ranách sú stafylokoky, streptokoky, klebsiely, kvasinky alebo pseumonády (3). Medzi pôvodcov pyogénnych infekcií patria najčastejšie grampozitívne koky, ktorými sú stafylokoky a streptokoky, gramnegatívne pseumonády a Escherichia coli. Jednotlivé druhy infekcií je možné makroskopicky rozoznať a to podľa jednoduchých charakteristík: Stafylokoky produkujú smotanovo-žltý hnis bez zápachu.

Streptokoky sa prejavujú tvorbou riedkeho žlto - šedého hnisu. Escherichia coli produkuje hnedkastý hnis páchnuci po fekáliách. Preumonádové infekcie sú charakteristické modro - zelenkastým, sladkasto páchnucim hnisom. Za vhodnú metódu liečby infikovaných rán sa považuje podtlaková terapia, ktorá spočíva práve v odsávaní infekčného materiálu z rany, čo veľmi urýchľuje fázu hojenia a chráni ranu pred ďalším vstupom infekcie z vonkajšieho prostredia (4). Prevencia infekcií spočíva v dodržiavaní aseptických podmienok a ochrane rany pred kontamináciou už pri operácií. Dôležitú úlohu v prevencii zohráva aj profylaktické podávanie antibiotík. Manažment liečby spočíva v odstránení stehov, odobratí vzorky na bakteriologické vyšetrenie. Ak sa v podkoží nachádza hnis je potrebné ho vypustiť. Následne sa rana vyčistí, aplikujú sa do nej protizápalové a dezinfekčné prostriedky a rana sa ponecháva otvorená. Takto ošetrenú ranu prekryjeme sterilným obväzom. Prevencia vzniku infekcie rany je rovnako dôležitá ako dôsledná ochrana rany pred osídlením choroboplodnými zárodkami. Opatrenia, ktoré slúžia na profylaxiu a prevenciu infekčných ochorení, rovnako ako aj postupy pri ošetrovaní infekčnej rany, sú základom celkovej koncepcie liečby. Nevyhnutným opatrením je vždy striktné dodržiavanie aseptických postupov pri predoperačnej príprave, počas operácie, v pooperačnom priebehu a pri ošetrovaní všetkých akútnych a chronických rán. Každá operácia môže so sebou priniesť rôzne komplikácie. V niektorých prípadoch sa z akútnej rany stáva chronická, avšak nie je to spôsobené len komplikáciami spojenými s operáciou, ale vplyv na hojenie rán majú aj pridružené ochorenia. Komplikácie spojené s operačnou ranou súvisia s druhotným krvácaním, infekciou v rane a dehiscenciou rany. Veľkú úlohu v pooperačnej starostlivosti má sestra, ktorá sleduje pacienta po operačnom výkone. Práve svojím pozorovaním môže zachytiť pooperačné komplikácie v začiatočnom štádiu (1).

1.2 Starostlivosť o operačnú ranu

Ošetrovanie operačných rán je súbor činností, ktoré pozitívne ovplyvňujú a urýchľujú proces hojenia. Pacient po chirurgickom výkone má ranu krytú sterilným obväzom. Povinnosťou sestry je tento obväz kontrolovať a to najmä v prvých hodinách po operácii, kedy môže najčastejšie dôjsť k rôznym skorým komplikáciám. Menšie presakovanie krvi je typické pre niektoré chirurgické výkony a stačí na presiaknutý obväz priložiť ďalšiu vrstvu sterilnej gázy. Pri väčšom presakovaní, alebo dokonca pri vytekaní krvi spod obväzu je potrebné celý obväz odstrániť a následne skontrolovať operačnú ranu. Najčastejšie sa vykonáva zástava krvácania, ak krvácanie pochádza z okrajov rany. Ak je krvácanie masívne, môže lekár rozhodnúť o revízii operačného poľa, zavedením drénu a to buď na sále alebo na oddelení (1). V deň operácie sa zvyčajne rana nepreväzuje a prvý preväz je spravidla realizovaný po 48 hodinách pričom každý preväz je vykonávaný za aseptických podmienok. Ďalší preväz je vykonaný za účelom kontroly rany a jej okolia, výmeny krytia, dezinfekcie a debridementu rany, odberu biologického materiálu, preplachu, napojení drénu, aplikácie liečivých roztokov alebo za účelom extrakcie stehov. Frekvencia preväzov je určovaná obvykle lekárom a vychádza z požiadaviek operačnej rany (3).

Operačná rana sa môže ošetrovať troma spôsobmi:

Otvorený spôsob - znamená, že rana sa nekryje žiadnym obväzovým materiálom a sekréty zasychajú na jej povrchu a tvoria sa krusty. Tento spôsob možno použiť pri malých povrchových ranách.

Zatvorený spôsob - zahrňuje už použitie krycieho materiálu. Dôležité je aby bola rana v suchu a čistote a zabránilo sa tak vzniku a šíreniu infekcie. Ďalším typom zatvoreného spôsobu ošetrovania je ošetrenie vo vlhkom prostredí tzv. vlhké hojenie, ktoré zabraňuje ďalšiemu poškodeniu tkaniva v dôsledku vysychania a urýchľuje epitelizáciu.

Kombinovaný spôsob - strieda otvorený a zatvorený spôsob. Využíva sa pri mokvajúcich a infikovaných ranách, ktoré sa nachádzajú v okolí telových otvorov (5).Typ krytia je

zvolený na základe miery exsudácie, prítomnosti nekrózy, bakteriálnej kolonizácie, povlakov, veľkosti a hĺbky rany. Preväz nespočíva v samotnom ošetrení a kontrole operačnej rany, ale starostlivosť je venovaná aj okoliu rany. Zmeny okolia kože operačnej rany môžu vzniknúť v dôsledku použitia dezinfekčného prostriedku, vytekaním sekrétu z rany, ktorý maceruje okolie či alergiou na náplasť alebo terapeutické krytie. Prevenciou je používanie materiálov, ktoré sú ku koži šetrné, zbytočne ju netraumatizujú a majú sacie schopnosti (3). Sestra pri realizácii preväzu by mala predovšetkým dávať pozor na kompletnú prípravu pacienta a pomôcok. Musí pracovať aseptickým spôsobom, a len so sterilnými nástrojmi a pomôckami a po celú dobu preväzu dodržiavať hygienicko-epidemiologické zásady (5). Každý preväz musí byť zdokumentovaný lekárom a sestrou do zdravotnej dokumentácie. Dokumentácia ošetrovania rán a výmeny obväzov je nevyhnutná z dôvodu medicínskych i forenzných a najmä pre zaistenie kontinuity starostlivosti a spätného overenia využitia adekvátneho postupu terapie. Má charakter nielen informačný, ale tiež ochranný, ako pre pacienta tak aj pre poskytovateľa starostlivosti. Je nástrojom kontrolných mechanizmov. Záznam o priložení alebo výmene terapeutického materiálu a prostriedkov je povinnou súčasťou zdravotného záznamu (1).
Schéma hodnotenia rany vychádza z požiadaviek na vstupné a výstupné hodnotenie a zahrňuje tieto parametre:
Lokalizácia rany - ide o detailné informácie o umiestnení rany, najlepšie sprevádzaná zakreslením na obrázku ľudského jedinca, v prípade potreby doplnená slovným komentárom.
Veľkosť rany - sa uvádza v centimetroch v poradí dĺžka, šírka, hĺbka za pomoci rôznych meracích nástrojov.
Etiológia rany - ak je etiológia známa, je vhodné ju doplniť s ohľadom na vyvolávajúce a ovplyvňujúce činitele. Vyvolávajúca príčina veľmi často súvisí s prítomnosťou ochorenia a faktorov ovplyvňujúcich hojenie rán.
Typ rany - zaznamenávame o aký typ rany ide.
Klasifikácia rany - ďalším parametrom hodnotenia rany je popis spodiny rany a jej klinické známky - vzhľad rany. Spodinu rany popisujeme podľa jej vzhľadu ako nekrotickú, povlečenú, čistú, granulujúcu alebo epitelizujúcu. Základom je identifikácia prevažujúcej farby na spodine rany. Rana sa potom hodnotí ako čierna, žltá, červená alebo ružová.
Hodnotenie exsudátu - sekréciu z rany hodnotíme predovšetkým z hľadiska rozsahu sekrécie a charakteru exsudátu. Hodnotenie charakteru sekrécie je významným faktorom, ktorý informuje a priebehu hojenia. Rozlišujeme tieto základné typy charakteru: serózny (číry, riedky, vodnatý bez prímesi krvi či hnisu), hemoragický, sangvinolentný s prímesou krvi, séropurulentný - číry s prímesou hnisu, purulentný - hnisavý. Zápach rany - je hodnotený v súvislosti s exsudáciou z rany. Nepríjemný zápach býva známkou rastu počtu baktérií, alebo rozvoja infekcie. Stav kože v okolí rany - je zdrojom informácií o procese hojenia, o prípadných komplikáciách či inhibujúcich faktoroch hojenia. Okraje rany - u okrajov rany je vhodný popis nielen vlastného tvaru, ale najmä pravidelnosti a vzhľadu s ohľadom na spodinu rany a okolité tkanivo nehojacej sa rany. Rozlišujeme základnú klasifikáciu okrajov rany: ohraničené, neohraničené, edematózne, podmínované, nekrotické, macerované, erytematózne, hypergranulované a epitelizujúce (6).

2 PRÍPADOVA ŠTÚDIA ZAMERANÁ NA KOMPLIKOVANÝ PRIEBEH HOJENIA OPERAČNEJ RANY

2.1 Hlavný cieľ

Hlavným cieľom je dokázať efektívnosť využitia V. A. C. terapie pri komplikovanom priebehu hojenia operačnej rany.
Parciálne ciele
1. Poukázať na význam posudzovania procesu hojenia operačnej rany.

2. Zistiť, či je vlhká terapia účinná pri komplikovanom priebehu hojenia operačnej rany.
3. Vyhodnotiť a poukázať na dodržanie správneho postupu aplikácie podtlakovej terapie.
4. Dokázať úspešné zhojenie komplikovanej operačnej rany po ukončení podtlakovej terapie.
5. Potvrdiť účinnosť V.A.C. terapie prostredníctvom doterajších zahraničných štúdií.

2.2 Anamnéza

Meno a priezvisko: V.S. Vek: 61 rokov Pohlavie: ženské. Rodinný stav: rozvedená. Národnosť: slovenská. Hlavná lekárska diagnóza: Akútny zápal pobrušnice - akútna peritonitída. Vedľajšie lekárske diagnózy: Arteriálna hypertenzia 3. stupňa. Von Willebrandova choroba ľahkého stupňa. Anémia ľahkého stupňa. Osteoporóza.
Anamnéza osobná: Pacientka v detstve prekonala bežné detské ochorenia. Ako 32 ročná prekonala ťažký popôrodný stav, ktorý bol sprevádzaný silným krvácaním z maternice a tretí deň po pôrode mala bezdôvodne vykonanú apendektómiu. Po deviatich mesiacoch, následkom tejto bezdôvodnej operácie, bola operovaná na adhézie na črevách. Ako 54 ročná podstúpila laparoskopickú operáciu obličkových kameňov. Pacientka je v liečbe arteriálnej hypertenzie, osteoporózy, ľahkej anémie a Von Willebrandovej choroby ľahkého stupňa. Okrem uvedených operácii, iné dôležité operácie ani hospitalizácie neudáva.
Anamnéza farmakologická:
Pacientka pravidelne užíva nasledujúce lieky: Tritace 5mg (hypotenzívum 1 - 0 - 0).
Bisocard 5 mg (antihypertenzívum 1 - 0 - 1).Alfa D3 (vitamín 1 - 0 - 0).
Anamnéza alergologická:
Pacientka udáva alergiu na Penicilín. Trpí neznášanlivosťou laktózy. Alergiu na iné lieky, potraviny ani alergény neudáva.
Anamnéza psychologická:
Pacientka je aktívna, komunikatívna, odpovedá plynule, bez váhania. Prekonala ťažké obdobie nakoľko v tomto roku stratila obidvoch rodičov. So svojimi ochoreniami je zmierená, pri liečbe aktívne spolupracuje a dúfa, že ak bude musieť podstúpiť operáciu, že sa bude jej stav zlepšovať. Pociťuje obavy a strach s priebehom hospitalizácie a taktiež strach s pooperačného priebehu, kedy môžu nastať rôzne komplikácie.
Abúzy:
Pacientka nefajčí. Alkohol pije príležitostne, alebo pri výnimočnej udalosti. Kávu nepije. Užívanie drog alebo iných omamných látok neguje.

2.3 Katamnéza

Pacientka privezená RZP pre silné kŕčovité bolesti brucha, bez nauzey a zvracania. V prijímacej ambulancii pacientka výrazne dehydratovaná, zaujíma úľavovú polohu, prítomná palpačná bolestivosť brucha, difúzne s maximom v podbruší a s prítomným peritoneálnym dráždením. Poklop diferencovane bubienkový, bez palpačnej patologickej rezistencie. Peristaltika akcentovaná. Na základe uvedeného, pacientka prijatá na chirurgickú JIS pod obrazom akútnej peritonitídy - akútnym zápalom pobrušnice. Po prijatí pacientky na chirurgickú JIS, začala séria diagnostických zobrazovacích a laboratórnych vyšetrení. Keďže sa jednalo o akútny príjem s možnou indikáciou na operačný sál, pacientke boli zrealizované len základné vyšetrenia s cieľom potvrdenia stanovenej diagnózy.
1. operácia
Diagnóza*:* črevné adhézie (zrasty) s ileom. Operácia: v celkovej anestéze, operácia resekcia tenkého čreva, hornou strednou laparotómiou bola otvorená dutina brušná. Celý prístup bol sťažený kvôli zlepeným kľučkám tenkého čreva. Vykonala sa adhesiolýza, následne resekcia ilea asi 1,3 metrov, kedy došlo k perforácii distendovaného čreva s vytekaním obsahu do dutiny brušnej. Pasáž obnovená jejuno-ileo-anastomózou. Resekovaný preparát bol odoslaný

na histologické vyšetrenie. Po operácii bola pacientka privezená späť na chirurgickú JIS. Po operácii sa zrealizovala bezprostredná a následná pooperačná ošetrovateľská starostlivosť s plnením ordinácii lekára.
Pooperačný priebeh 1- 3 pooperačný deň
Počas týchto pooperačných dní nedošlo k výraznejším komplikáciám.
Operačná rana - realizovaná ošetrovateľská starostlivosť o operačnú ranu pozostávala z vizuálneho posúdenia operačnej rany. Hojenie operačnej rany v týchto dňoch prebiehalo per primam, bez presakovania krytia, bez edému a erytému okolia. Každý deň bol vykonaný preväz operačnej rany s dezinfekciou (striedanie Septonex roztok a Betadinový obklad) a následným sterilným krytím vrátane výmeny podtlakovej drenáže (Redonov drén) s posúdením množstva a charakteru obsahu.
Pooperačný priebeh 4 - 6 pooperačný deň
Prvé tri pooperačné dni prebiehali bez výraznejších komplikácií naopak nasledujúce dni priniesli so sebou neočakávaný zvrat zdravotného stavu. Naďalej pokračovala infúzna, analgetická a antibiotická terapia. Laboratórne vyšetrenia krvi nevykazovali závažne odchýlky, ktoré by mohli súvisieť so zmenou pooperačného priebehu.
Operačná rana naďalej preväzovaná, bez známok sekundárneho hojenia. Redonov drén bol odstránený a miesto po vybratí drénu bolo vydenzifikované Septonexom a kryté sterilnou gázou, fixované Omnifixom. Na 4. pooperačný deň pacientka mohla prijímať minimálne množstvo tekutín per os. Pretrvávajúce bolesti aj napriek analgosedácii, boli nahlásené lekárovi. Okrem doterajšej terapie bol naordinovaný glycerínový čípok, ktorý bol podaný rektálne. Pacientka vo večerných hodinách dňa 4 pooperačný deň, začala zvracať zelený obsah častejšie a po minimálnych množstvách (cca 15-20ml ā 2 hodiny). Do terapie sa pridal Degan (antiemetikum) a zvýšilo sa podanie infúznych roztokov kvôli rozvíjajúcej dehydratácií.Piaty pooperačný deň pokračoval nauzeou, zvracaním, pretrvávajúcimi bolesťami brucha a do klinického obrazu sa pridala riedka kašovitá stolica, opakovane po minimálnom množstve ā 1 hodinu. Vo večerných hodinách došlo k vzostupu telesnej teploty na hodnotu 38,4 °C. Príznaky horúčky boli tlmené podávaním chladných infúznych roztokov spolu s fyzikálnym znižovaním teploty a to prikladaním studených obkladov na čelo a hrudník. Na 6. pooperačný deň sa komplikácie stupňovali. Zrealizovali sa zobrazovacie vyšetrenia a to USG a RTG. Záverom ultrasonografického vyšetrenia boli dilatované kľučky tenkého čreva s prítomnosťou voľnej tekutiny v dutine brušnej. Na RTG vyšetrení boli viditeľné početné hladiny tenkého čreva. Zhoršujúci zdravotný stav bol hlásený službukonajúcemu lekárovi. Počas vyšetrenia pacientka verbalizovala palpačnú bolestivosť celého brucha, auskultačne bola peristaltika nepočuteľná. Pre enormné zvracanie sa zaviedla NGS, bol odsatý ileózny obsah 1 500ml a napojený sáčok na samospád, s vytekaním ileózneho obsahu. Po zhodnotení laboratórnych a zobrazovacích vyšetrení bola pacientka indikovaná k operačnému zákroku z vitálnej indikácie.
2. operácia
Ileus- nepriechodnosť čriev, bližšie neurčený. Peritonitída- zápal pobrušnice. Pacientka 6. deň po operácií pre ileózny stav s resekciou 130 cm ilea a EEA anastomózou. Brucho bolestivé, meteoristické, z NGS sondy sa odsáva ileózny obsah, predtým vracanie ileózneho obsahu. Vzhľadom na zlý klinický priebeh a pre známky ileózneho stavu bola indikovaná urgentná operačná revízia, s ktorou pacientka súhlasí. Pred operáciou vykonaná urgentná hematologická príprava faktorom Haemate P 1000j a podanie ampulky: Pamba a Dicynone. Operácia: v celkovej anestéze v pôvodnej jazve bola postupne otvorená dutina brušná, kde sa nachádzali zlepené kľučky distendované a prítomný purulentný výpotok. Pri revízii boli nájdené početné medzikľučkové abscesy. Náročnou preparáciou bola sprístupnená oblasť céka, kde je prítomný najväčší absces s vytekaním stolice. Vzhľadom na daný stav bolo potrebné resekovať postihnutú časť už jejuna, ktorá obaľovala abscesovú dutinu asi 30 cm,

vzhľadom na postihnutú stenu céka zápalom aj abscesom, sa rozhodlo pre pravostrannú hemicolektómiu, pretože anastomóza na colon ascendens by bola v tomto teréne vysoko riziková. Postupne bolo skeletizované pravé colon a za hepatálnou flexúrou do vitálneho transversa bol naložený lin stapler 60, uzáver hrubého čreva stappling line prešitý monokrylom. Vykonaná úplná toaleta, laváž, betadine, kontrola hemostázy a vloženie spádovej drenáže. Pacientka po operácii obehovo stabilizovaná, krytie operačnej rany bez pretečenia, 2x spádová drenáž funkčná, diuréza dostatočná na základe bilancie tekutín sledovaním množstva z permanentného močového katétra, pravidelný monitoring vitálnych funkcií, infúzna, analgetická a antibiotická terapia podávaná podľa ordinovaných časových intervalov.

Pooperačný priebeh 1 - 3 pooperačný deň

Po reoperácii, pooperačný priebeh pacientky bol bez výraznejších komplikácií.

Operačná rana - krytie operačnej rany bolo hneď na 1. pooperačný deň mierne pretečené purulentným sekrétom v dolnom póle rany. Následne sa zrealizoval preväz operačnej rany s posúdením sekrétu. V okolí stehov prítomný mierny edém a erytém s presakovaním v spomínanom dolnom póle operačnej rany. Po intenzívnejšom stlačení danej časti začal vytekať prevažne purulentný sekrét s minimálnym množstvom krvi. Z okolia postihnutej oblasti rany, sa zrealizoval výter na mikrobiologickú analýzu K+C. Po dezinfekcii operačnej rany Septonexom sa vykonal preväz s aplikáciou klasickej vlhkej terapie a to Flavin obklad so sterilnou gázou a fixácia Omnifixom celého povrchu operačnej rany. Prvé tri pooperačné dni bola rana udržiavaná v čistote, s každodenným preväzovaním a aplikáciou Flavinu na operačnú ranu. Posúdenie rany počas týchto dní preukazovalo mierne, počínajúce príznaky hojenia per secundam. Spádová drenáž bola vypustená s následným zaznamenaním množstva a charakteru daného obsahu.

Pooperačný priebeh 4 - 6 pooperačný deň

Pacientka naďalej pokračuje v infúznej, analgetickej a antibiotickej terapii. NGS počas týchto dní bola uzatvorená s odsávaním obsahu ā 4 hodiny. Odsával sa zelený obsah v minimálnom množstve bez prítomnosti ileózneho obsahu. Na základe laboratórnych vyšetrení bola potrebná saturácia draslíka, vápnika a pacientke bola podaná 2x erytrocytová masa pre pokles hemoglobínu na 89,00 g/l. Po celkovej stabilizácii zdravotného stavu a úprave hypertenzie bola pacientka preložená z chirurgickej JIS na chirurgické oddelenie.

Operačná rana podľa vizuálneho posúdenia preukazovala známky sekundárneho hojenia a to miernym erytémom a edémom lokalizovaným najmä v dolnom póle operačnej rany. Pridružila sa aj mierna bolestivosť a palpačná citlivosť v tomto mieste. Počas stlačenia miesta v dolnom póle rany, vytekal hnedý skalený exsudát s prímesou krvi v minimálnom množstve. Pacientka udávala pocit pálenia v oblasti stehov. V priebehu tohto dňa sa vykonal preväz 5x, z dôvodu pretečenia. Operačná rana bola pri každom preväze dezinfikovaná Septonexom s následnou aplikáciou Betadine a sterilným krytím. Na 6. pooperačný deň pretrvávala bolestivosť v mieste operačnej rany. Z biochemickej a hematologickej analýzy krvi bola zvýšená hodnota zápalových parametrov, čo svedčilo o možnom prebiehajúcom zápale alebo infekcii v organizme. Pacientka bola naďalej krytá antibiotickou terapiou na základe výsledku kultivácie.

Operačná rana - Lekár vykonal toaletu rany a rozhodol sa pre rozpustenie troch stehov v dolnom póle operačnej rany. Po rozpustení stehov vytekal z rany hnedý skalený obsah v množstve 20 - 30 ml. Vykonal sa výplach rany s Peroxidom vodíka s následným Betadinovým obkladom a sterilným krytím. Pacientka udávala mierny ústup bolesti po rozpustení stehov. Operačná rana ostala otvorená, prekrytá sterilnou gázou a fixovaná Omnifixom. V priebehu tohto dňa bolo potrebné zrealizovať ešte 2x preväz z dôvodu presiaknutia gázy. Naďalej sa sledoval stav okrajov rany a spodiny. Na 7. pooperačný deň sa

pacientke vybrala NGS a mohla začať postupne s prijímaním tekutín per os v minimálnom množstve, po tolerovaní tekutín pacientka naordinovaná tekutá diéta.
Operačná rana bola naďalej otvorená v dolnom póle a pri realizácii preväzu sa znova aplikoval Betadinový obklad spolu so sterilným krytím. Pacientka bolesť nepociťovala, vyjadrovala nepríjemný pocit z toho, že má otvorenú ranu na brušnej dutine. V priebehu dňa došlo 2x k presiaknutiu krytia operačnej rany, kedy sa následne vykonali preväzy s aplikáciou Betadinového obkladu. Klasická vlhká terapia zlyhala a operačná rana nevykazovala zlepšenie v procese hojenia. Po zhodnotení okrajov a spodiny rany, izbový lekár rozhodol pre aplikáciu V.A.C. terapie. Po vysvetlení a zodpovedaní všetkých otázok týkajúcich sa najmä možných komplikácií, ktoré pacientka adresovala lekárovi, napokon súhlasila s aplikáciou podtlakovej terapie. Celý proces aplikácie tejto terapie prebiehal za aseptických podmienok.
Operačná rana - celý proces začal prípravou poľa pre nasadenie terapie, ktorá spočívala v dôkladnej dezinfekcii okolia operačnej rany. Ešte pred dezinfekciou sa zrealizoval výter z rany na mikrobiologické vyšetrenie K+C. Dezinfekciu vykonával lekár za použitia sterilných tampónov namočených v Betadinovom roztoku a sterilnej pinzety. Po dôslednej dezinfekcii, lekár skontroloval okolie otvorenej rany a sterilnou chirurgickou lyžicou odstránil povlaky zo spodiny rany. Tento zásah bol pre pacientku bolestivý, verbalizovala nepríjemný pocit počas tohto odstraňovania povlakov. Bolo dôležité vyčistiť okraje a spodinu rany, tak aby okolie pozostávalo z ružového, živého tkaniva. Medzitým sestra pripravila sterilný stolík s celým setom podtlakovej terapie. Po vyložení celého príslušenstva, lekár po zhodnotení veľkosti otvorenej rany, sterilnými chirurgickými nožnicami, vystrihol potrebnú veľkosť špeciálnej polyuretánovej peny, ktorú následne vložil do otvorenej rany. Penové krytie bolo upravené tak, aby vypĺňalo celú spodinu a aby tesne priliehalo k vnútorným okrajom rany. Nasledovalo nalepenie fólie s akrylátovou lepiacou plochou, ktorá pokryla celé okolie rany, kde boli rozpustené stehy. V mieste kde bola umiestnená špeciálna pena, ktorá bola prelepená fóliou, lekár vystrihol malý otvor pre prichytenie terčíka s drenážnou hadičkou. Následne sa hadička napojila na prístroj pre podtlakovú terapiu. Sestra pripevnila na prístroj zberný kanister, do ktorého sa odvádzal sekrét z rany. Lekár prístroj zapol a pri spustení podtlakovej terapie pacientka pocítila výraznejšiu bolestivosť, keď prístroj začal podtlakom sťahovať celý priestor rany pod fóliou.
Priebeh štyroch dní počas V.A.C. terapie
Stav pacientky sa výrazne zlepšil. Začala postupne s diétou číslo 1, potom číslo 2, a táto diéta bola obohatená aj o bielkovinový prídavok. Pacientka stravu tolerovala, prijímala stravu po menších dávkach a častejšie počas dňa. Nauzeu a nechuť k jedlu nepociťovala, práve naopak, chuť do jedla sa vrátila. Pacientke sa vybral permanentný močový katéter, spontánne močenie bolo obnovené. Jediným problémom bola častejšia prítomnosť riedkej stolice v priemere 10x za deň. Po operácii s resekciou čreva je tento stav normálny, keďže funkcia čriev bola určitým spôsobom obmedzená. Pacientka vyžadovala pomoc pri vykonávaní hygienickej starostlivosti, ale len v minimálnej miere. Inak seba-obslužné činnosti zvládala samostatne bez pomoci aj počas podtlakovej terapie. Pacientka si na tento terapeutický systém zvykla a prístroj ju žiadnym spôsobom neobmedzoval. Hematologické vyšetrenie krvi bolo v norme akurát na pokles hodnoty hemoglobínu, ktorá bola 115,00 g/l. Túto hodnotu nebolo potrebné saturovať podaním krvnej konzervy. Biochemické vyšetrenie krvi poukazovalo na mierny pokles chloridov a draslíka v krvi, čo sa saturovalo podaním Fyziologického roztoku spolu s KCL 7,5% v priebehu 24 hodín. Toto podanie pokračovalo kým kontrolný odber krvi na biochemické vyšetrenie nevykazoval referenčnú hodnotu. Na 2. deň, lekár na základe posúdenia obsahu v zbernej nádobe, kontinuálny režim zmenil na intermitentný, čiže prerušovaný podtlak. V.A.C. systém bol v priebehu týchto dní funkčný, zberný kanister nebolo potrebné vymeniť, keďže sa úplne nenaplnil. Počas týchto dní, došlo k bežným problémom, kedy systém alarmoval nepriechodnosť drenážnej hadičky. Príčinou týchto

alarmov bolo zalomenie hadičky v dôsledku zmeny polohy na lôžku s následným zalomením hadičky. Tento problém sa veľmi rýchlo a jednoducho odstránil, a to vyrovnaním hadičky. Pacientka udávala intenzívnejšie bolesti, keď sa rozpustili stehy a rana ostala na dutine brušnej otvorená. Naopak počas podtlakovej terapie bolesť klesala na intenzite a preto ani nebolo potrebné podávať analgetickú terapiu v opakovaných intervaloch. Zdravotný stav pacientky v priebehu týchto dní nebol zhoršený, práve naopak smeroval k zlepšeniu, jednak po fyzickej ako aj po psychickej stránke. Štvrtý deň podtlakovej terapie bol posledným dňom, pretože na nasledujúci deň sa podtlaková terapia mala zrušiť. Z dôvodu stagnácie obsahu na jednej hodnote približne 450 ml skaleného obsahu s minimom prímesi krvi a dĺžkou terapie, ktorá sa necháva maximálne 5-7 dní. Na základe toho, sa pacientke na 5. deň podtlaková terapia zrušila.
Na rannej vizite bola ordinovaná resutúra rozpustenej operačnej rany, ktorá sa mala vykonať na operačnej sále. Pacientka bola od polnoci dostatočne pripravená, t.z., že neprijímala p.o. tekutiny ani stravu. Pacientke bola podaná infúzna terapia 2x Glucosa 10% i.v.
3. operácia
Diagnóza*:* Infekcia po výkone, nezatriedená inde. Operačný výkon*:* resutura vulneris.
Pacientka po reoperácii pre pooperačný ileus s resekciou tenkého čreva a pravostrannou hemicolektómiou s infekciou rany po V. A. C. terapii, t.č. indikovaná resútura operačnej rany. Operácia v analgosedácii zrušený V.A.C. Následne odber K+C z rany. Potom vykonaná toaleta rany, spodina aj okraje rany ružové bez povlakov, bez supurácie. Opich miesta Mesocainom s následnou resúturou a sterilným krytím. Po operácii pacientka privezená z operačnej sály naspäť na svoju izbu na chirurgické oddelenie.
Operačná rana - krytie operačnej rany bolo suché, nepretečené. Pacientka udávala miernu bolestivosť v mieste operačnej rany, ktorá bola tlmená podaním 1 ampulky Novalgin 500 mg i.v. V deň operácie nebolo možné posúdiť stav rany, keďže sa sterilne krytie ponecháva 24 hodín po operácii. Pacientka naďalej krytá antibiotickou terapiou a vo večerných hodinách bolo potrebné znova podať analgetikum pre miernu bolestivosť v mieste resútury.
Operačná rana - zhodnotenie rany po resutúre preukazovalo minimálne začervenanie viac v strede operačnej rany v okolí stehu inak proces hojenia prebiehal bez výraznejších komplikácií, bez palpačnej citlivosti. Rana pozdĺž celého povrchu bola zošitá stehmi. Vykonala sa dezinfekcia Septonexom s následnou aplikáciou Flavinu na celý povrch operačnej rany spolu so sterilným krytím. Prepustenie do domácej starostlivosti (DS) na nasledujúci deň. Pacientke bola aplikovaná posledná dávka antibiotickej terapie a aplikoval sa Fraxiparine 0,3 ml s.c.
Operačná rana - hojenie prebiehalo per primam bez viditeľných komplikácií. Vykonala sa dezinfekcia miesta Septonexom s následným sterilným krytím. Pacientka pred prepustením bola edukovaná o:starostlivosti o operačnú ranu v domácom prostredí, užívaní antikoagulačnej terapie 14 dní, užívaní svojej per os terapie na úpravu krvného tlaku, fyzickom šetrení, diétnom režime, následnej ambulantnej starostlivosti návštevou u svojho obvodného lekára, následnej ambulantnej chirurgickej kontrole o 5 dní. Pacientka poučeniu porozumela a bola prepustená do domácej starostlivosti v sprievode svojej dcéry.
Prvá kontrola na chirurgickej ambulancii pacientka neudávala žiadne ťažkosti počas dní, keď bola v domácej starostlivosti. Ranu udržiavala v suchu a čistote. Bola rada, že nenastali žiadne komplikácie.
Operačná rana bola v celej dĺžke bez známok sekundárneho hojenia. Oblasť medzi stehmi bola bez presakovania, počas palpačného vyšetrenia v okolí rany, pacientka pociťovala miernu bolestivosť. Lekár na základe toho, že poznal priebeh hojenia rany počas hospitalizácie, že došlo k dehiscencii, rozhodol pre výber iba niektorých stehov. Vykonala sa dezinfekcia Septonexom s následným sterilným krytím. Pacientka bola poučená o sledovaní krytia operačnej rany, pre možnosť presakovania krvou. V prípade masívnejšieho

presakovania alebo akýchkoľvek komplikácií sa mala dostaviť na chirurgickú ambulanciu. Ďalšia kontrola mala byť o približne o 3 týždne.
Druhá kontrola na chirurgickej ambulancii operačná rana - na základe vizuálneho posúdenia sa operačná rana hojila per primam, nevykazovala žiadne známky komplikovaného priebehu hojenia. Počas prvej chirurgickej kontroly boli pacientke vybraté len niektoré stehy, nie všetky, z dôvodu rozpadu rany počas hospitalizácie. Lekár zhodnotil stav rany a následne jej boli vybraté všetky stehy. Miesto po vybratí stehov bolo vydenzifikované Septonexom a sterilne prekryté. Ďalšiu kontrolu mala pacientka absolvovať v prípade, ak by okolie rany začalo krvácať, ak by sa objavilo začervenanie, opuch, alebo pri akomkoľvek zhoršení zdravotného stavu, týkajúceho sa bolesti brucha.

2.4 Analýza a interpretácia

V priebehu 20 dňovej hospitalizácie na chirurgickom oddelení, 61 ročná pacientka podstúpila jednu operáciu, jednu reoperáciu v celkovej anestéze a jednu reoperáciu v analgosedácii. Išlo o dve vážnejšie operácie s dlhším časovým trvaním. Operačná rana bola lokalizovaná v strede dutiny brušnej po hornej strednej laparotómii. Po operácií došlo k výraznejšiemu vzostupu zápalových parametrov. Na základe uvedeného, môžeme usúdiť, že vzostup hodnôt môže súvisieť s možným prebiehajúcim zápalovým procesom, alebo infekciou v organizme. Po ukončení podtlakovej terapie a pred prepustením do DS došlo k poklesu zápalových parametrov. Pred realizáciou prevädzu boli vykonané dva odbery na mikrobiologickú analýzu. Prvý odber sa zrealizoval spomedzi dvoch stehov, kde bol prítomný edém a erytém, druhým bol odber samotného hnisu, ktorý vytekal z okolia stehov. Tretím odberom bol výter z rany, ktorý sa zrealizoval pred samotnou aplikáciou podtlakovej terapie. Aeróbna kultivácia poukazuje na prítomnosť baktérií v okolí rany a vo vnútri rany. Posledný odber sa zrealizoval výterom z rany v deň ukončenia podtlakovej terapie, kedy výsledok bol negatívny, t.z., že baktérie sa v operačnej rane nenachádzajú a boli podtlakovou terapiou zničené. Operačná rana sa hojila per primam, len s miernym presiaknutím krytia. Najzávažnejšou komplikáciou bol prekolapsový stav pri vertikalizácii pacientky, kedy namerané FF poukazovali na hypertenziu (205/115 mmHg) a tachykardiu (110 úderov/minútu). Druhou závažnou komplikáciou bol pokles hemoglobínu (92 g/l), ktorý sa upravil podaním krvného koncentrátu. Hodnota draslíka sa upravila podaním infúznych roztokov spolu s KCL 7,5%. Priebeh 4. - 6. pooperačného dňa, počas ktorých nastali výraznejšie komplikácie v celkovom zhoršení zdravotného stavu pacientky. Závažnými komplikáciami v nasledujúcich dňoch boli zvracanie ileózneho obsahu, opakované riedke kašovité stolice, vymiznutie peristaltiky a vzostup telesnej teploty (38,4 °C). Zrealizované zobrazovacie vyšetrenia poukazovali na vzniknuté problémy v oblasti tenkého čreva a prítomnosť voľnej tekutiny v dutine brušnej. Bolesť, ktorú pacientka pociťovala v prvých dňoch, bola sústredná najmä na okolie operačnej rany no neskôr sa preniesla na oblasť celého brucha s intenzívnejším charakterom. Hodnota krvného tlaku postupne dosahovala hodnotu normotenzie. Pacientka mala naďalej zavedenú nasogastrickú sondu na samospád s odtekaním zeleného obsahu, neskôr sa NGS uzatvorila. Z laboratórnych hodnôt bolo potrebné doplniť draslík a vápnik. Bolesti pretrvávali v oblasti celého brucha, neskôr sa preniesli len na oblasť operačnej rany, konkrétne na dolný pól rany. Výraznejšou komplikáciou bol proces hojenia operačnej rany, kedy krytie bolo potrebné opakovane meniť z dôvodu presakovania. Následne sa odobrala vzorka na K+C a výsledok poukazoval na prítomnosť Escherichia coli, Klebsiella pneumoniae a Alfahemolytických streptokokov. Operačná rana ani v nasledujúcich dňoch nevykazovala známky zlepšenia v procese hojenia ani napriek aplikovanej klasickej vlhkej terapii v podobe Flavinových a Betadinových obkladov. Preto sa na 7. pooperačný deň aplikovala V.A.C. terapia. Hojenie operačnej rany sme posudzovali po prvej operácii, kedy proces hojenia prebiehal bez výraznejších komplikácií. Následne sme hodnotili stav rany po 2. operácii v priebehu 1až 5 pooperačného

dňa. Počas týchto dní sa vyhodnotil stav rany a výsledkom bol začínajúci proces hojenia rany per secundam. Príznaky sekundárneho hojenia boli zreteľné a predchádzajúce aplikácie klasickej vlhkej terapie neboli úspešné, preto sa rozhodlo pre aplikáciu podtlakovej terapie. Prvý deň po zrušení podtlakovej terapie sa znova posudzoval stav rany. Výsledky hodnotenia boli pozitívne s miernym začervením v jednej oblasti. Bolesť pacientka pociťovala v samotnej rane. Po niekoľkých dňoch bola pacientka prepustená do domácej starostlivosti, a pred prepustením sa naposledy posúdil stav rany, kedy začervenanie bolo minimálne a bolestivosť žiadna. Pacientka absolvovala dve kontroly na chirurgickej ambulancii. Prvá kontrola bolo po piatich dňoch, kedy hojenie rany prebiehalo per primam. Na základe posúdenia operačnej rany, boli lekárom vybraté len niektoré stehy. Pacientka po prepustení z nemocnice, pociťovala miernu bolestivosť v samotnej rane, inak celý proces prebiehal bez komplikácií. Druhú kontrolu pacientka absolvovala po 26 tich dňoch, kedy povrch a okraje operačnej rany boli po predchádzajúcom vybratí stehov ružové a zacelené. Pacientke sa vybrali zvyšné stehy a bolesť pociťovala len počas vyberania stehov. Na základe posledného posúdenia procesu hojenia rany, môžeme konštatovať, že podtlaková terapia bola účinná a rana sa v priebehu mesiaca zacelila bez výraznejších komplikácií.

2.5 Diskusia

Pacientka bola prijatá na oddelenie s diagnózou akútna peritonitída. Dôsledkom pretrvávajúcich ťažkostí, bola pacientka indikovaná na operačný zákrok s diagnózou črevné adhézie s ileom. V priebehu 4 až 6 tého pooperačného dňa sa začali prejavovať komplikácie v pooperačnom priebehu v zmysle úplného zhoršenia zdravotného stavu a pacientka musela podstúpiť druhú operáciu s diagnózou ileus, bližšie neurčený. Po druhej operácii sa začali prejavovať známky sekundárneho hojenia operačnej rany, ktoré spôsobili komplikácie v celkovom priebehu hojenia a predĺžili dĺžku hospitalizácie pacientky. Pre neúspešnosť klasickej vlhkej terapie a pretrvávajúcu secernáciu sa pacientke aplikovala podtlaková terapia, ktorá preukázala svoju účinnosť po uplynutí štyroch dní. Po odstránení V.A.C. terapie, pacientka podstúpila tretiu operáciu, počas ktorej sa vykonala resútura operačnej rany. Po 20 dňovej hospitalizácii bola pacientka prepustená do domácej starostlivosti s úspešne zhojenou ranou. Dôvodom objavenia príznakov sekundárneho hojenia bola prítomnosť infekcie v operačnej rane, ktorá sa potvrdila výterom z rany realizovaným na 1. pooperačný deň po druhej operácii. Mikrobiologický výsledok K+C poukazoval na masívnu prítomnosť Escherichia coli a stredne masívnu prítomnosť Klebsiella pneumoniae a výsledok analýzy hnisu poukazoval na masívnu prítomnosť Alfa-hemolytických streptokokov. Infekcia spôsobila mierny erytém okolia rany, spomalila proces hojenia a zvýšila exsudáciu. Jednou z možností ako lokálne liečiť tieto príznaky je aplikácia klasických vlhkých obkladov, najčastejšie Betadinových, s pravidelným preväzovaním rany. Ďalšou možnosťou je aplikácia modernej terapie, ktorá funguje na princípe podtlaku. Práve táto podtlaková terapia, bola aplikovaná pacientke po zlyhaní klasickej terapie. Cieľom bolo dokázať efektívnosť využitia V. A. C. terapie pri komplikovanom priebehu hojenia operačnej rany. Každá operačná rana si vyžaduje obrovskú pozornosť v zmysle nezanedbania prvotných príznakov sekundárneho hojenia. Len včasným rozpoznaním týchto príznakov, môžeme stanoviť účinnú a adekvátnu terapiu. Kratochvílová uvádza, že práve sestra zohráva dôležitú úlohu v pooperačnej starostlivosti, ktorá svojím pozorovaním môže včas zachytiť pooperačné komplikácie už v začiatočnom štádiu (1). Na objektívne posúdenie procesu hojenia operačnej rany nám slúžia posudzovacie škály, Záznam o ošetrovaní rany, Vstupné posúdenie rany a preväzovanie rany a tabuľka pre vyhodnotenie rany. Prostredníctvom škál môžeme získavať informácie, na základe ktorých identifikujeme, objektivizujeme a dokumentujeme problémy súvisiace s pooperačným priebehom hojenia rany . Preto považujeme schopnosť sestier adekvátne posúdiť hojenie rany za kľúčové v pooperačnej starostlivosti. Z uvedeného vyplýva, že

posúdenie procesu hojenia rán je dôležité a má obrovský význam v praxi sestier, ktoré vykonávajú starostlivosť o pacienta s ranou. Jednou z možností ako liečiť komplikovanú operačnú ranu je aplikácia klasickej vlhkej terapie prostredníctvom Betadinových obkladov. Betadin sa aplikuje priamo na povrch, alebo do vnútra rany s následným sterilným krytím. V našom prípade, počas troch dní aplikácie sa táto terapia neosvedčila. Rana so sekundárnymi príznakmi hojenia, klasickej vlhkej terapii nepreukazovala známky zlepšenia. Rana si vyžaduje konštantnú teplotu a vlhkosť. Už len krátke ochladenie rany studeným roztokom zastavuje proces hojenia na niekoľko hodín. Preto uplatňujeme podtlakovú terapiu v liečbe komplikovaných operačných rán. V.A.C. terapia oproti klasickému vlhkému hojeniu, dokáže zabezpečiť okamžité odsatie nadbytočného exsudátu a intermitentný režim potláča rozvoj infekcie. Čiže aplikovať podtlak, znamená urýchliť tvorbu granulačného tkaniva a samotný proces hojenia. Stanovením tohto cieľa sme chceli poukázať na to, že klasická terapia s rôznymi roztokovými obkladmi nie je účinná, čo sa potvrdilo aj v našom prípade. Zbytočne sa oddialila aplikácia podtlakovej terapie, ktorá v konečnom dôsledku priniesla pozitívne účinky. Týmto problémom sme chceli zistiť, či jednotlivé kroky počas aplikácie terapie boli správne, a či bol dodržaný presný postup. Dôležitá je tímová spolupráca lekára a sestry počas celého priebehu aplikácie V.A.C. terapie. V našom prípade, u konkrétnej pacientky sa po zlyhaní klasickej terapie aplikovala V.A.C. terapia. Pacientka reagovala na podtlakovú terapiu veľmi dobre a dokonca vyjadrovala bezbolestný, ľudský a trpezlivý prístup počas aplikácie V.A.C. systému. Významnú úlohu, ale zohrávajú prvé minúty po spustení terapie, kedy sa môžu objaviť rôzne komplikácie. Preto je nevyhnutný intenzívnejší monitoring pacienta, okolia operačnej rany a samotného prístroja. Za najzávažnejšiu komplikáciu považuje Pometlová (2014) krvácanie, ktoré vo väčšej strate môže ohroziť život pacienta (7). Správnosť aplikácie sa nám potvrdila tým, že prístroj nám nesignalizoval žiadne prekážky po spustení terapie. V priebehu dní, kedy bola aplikovaná podtlaková terapia nedošlo k žiadnym výrazným komplikáciám, kvôli ktorým by sa musela terapia ukončiť. To, či podtlaková terapia bude v konečnom dôsledku účinná a dosiahne sa úspešné zhojenie rany je ťažko predvídateľné. Existuje mnoho faktorov, ktoré vplývajú na tento zložitý a náročný proces hojenia, a ktoré často krát ani nevieme ovplyvniť. K prípadom, kedy je podtlaková terapia účinná môžeme zaradiť aj náš konkrétny prípad, pretože po ukončení terapie bola vykonaná resutúra rany a pacientka bola prepustená do domácej starostlivosti s úspešne zhojenou, predtým komplikovanou operačnou ranou. Posúdenie stavu operačnej rany, deň po zrušení V.A.C. systému, poukazovalo na výrazne zlepšenie procesu hojenia. Záver posúdenia bol pozitívny len s miernym erytémom v jednej oblasti rany. Ďalším dôkazom bolo aj samotné vizuálne zhodnotenie stavu rany pacientkou, ktorá na začiatku terapie neverila, že podtlakový systém jej môže pomôcť. Nakoniec sa sama presvedčila, že zvolená terapia bola tou najlepšou alternatívou. Musíme však zaujať aj kritický postoj voči tejto terapii, pretože neprináša pozitívny účinok pri všetkých komplikovaných ranách. V niektorých prípadoch prináša len zmiernenie príznakov nie úplné a kompletné zhojenie. Týmto problémom sme chceli poukázať na využívanie podtlakovej terapie aj v zahraničí, kde sa uvádza, že touto metódou je ošetrených na celom svete niekoľko tisíc pacientov. Existuje mnoho štúdii z rôznych zdravotníckych zariadení, kde bola táto terapia skúmaná a porovnávaná s inými metódami terapie komplikovaných rán. V súčasnosti sú klinické skúsenosti s využitím podtlaku dobré a táto metóda predstavuje často jednoduché riešenie zložitého systému. Okrem toho má obrovský význam vo viacerých medicínskych odboroch. V súčasnosti prešla podtlaková terapia aj do ambulantnej sféry, kedy podľa Stryju (2014) skracuje dĺžku hospitalizácie, znižuje náklady s ňou spojené a v neposlednom rade zlepšuje kvalitu života pacientov (8). Jednou zo zahraničných štúdii je štúdia Hutana a viacerých lekárov, uverejnená vo Vestníku Royal Army Medical Corps z roku 2015, kde sa porovnávali dve skupiny pacientov po difúznej peritonitíde s otvoreným bruchom (9). Jedna skupina bola

liečená podtlakovým systémom a druhá klasickou metódou. Autori sa zameriavali na primárne uzatvorenie rany, vznik nekróz, abscesov, fistúl a infekcií. Porovnávali úmrtnosť a dĺžku hospitalizácie. Výsledky tejto štúdie jasne naznačujú, že pri podtlakovej terapii došlo v nižšom počte ku fistulám, infekciám a abscesom oproti inej metóde liečby. Dĺžka hospitalizácie trvala v priemere 15 dní a pri inej metóde liečby v priemere 26 dní. Konštatovali, že podtlaková terapia je účinnejšia v liečbe otvoreného brucha ako iná metóda. Existuje mnoho ďalších štúdii, ktoré potvrdzujú pozitívne účinky podtlakovej terapie a považujú ju za správnu voľbu terapie pri komplikovaných ranách. S týmto tvrdením sa stotožňujeme aj my, pretože aj náš prípad konkrétnej pacientky svedčí o skutočnej efektivite a účinnosti podtlakovej terapie. Komplexný obraz o pacientovi je nevyhnutnou súčasťou pre stanovenie adekvátnej terapie. Preto je dôležité venovať pozornosť aj oblasti týkajúcej sa stavu a procesu hojenia operačnej rany.

3 ZÁVER

V súčasnosti podľa štatistík je každá tretia operácia sprevádzaná výskytom pooperačných komplikácií v rane. V 24% sa z akútnych rán stane rana chronická. Na základe uvedeného sa komplikácie v operačných ranách stávajú často vyskytujúcim sa problémom. Po úspešnom ukončení operácie, pacienti túžia po nekomplikovanom pooperačnom priebehu a skorom návrate do domácej starostlivosti. Výskyt komplikácií v operačnej rane im prináša strach a obavy z ďalšieho vývoja, predlžuje im dĺžku hospitalizácie a spôsobuje celkové zhoršenie zdravotného stavu. Súčasná doba ponúka množstvo terapeutických prípravkov, ktoré umožňujú zlepšiť priebeh hojenia a dosiahnuť tak včasné zhojenie komplikovanej rany. Existujú rôzne alternatívy terapie zle hojacich sa rán, ku ktorým zaradzujeme aj prípravky vlhkej terapie od rôznych farmaceutických výrobcov. Možnou alternatívou je aj aplikácia podtlakovej terapie, ktorej aplikácia prináša pozitívne účinky v procese hojenia.

Použitá literatúra

1. KRATOCHVÍLOVÁ, Michaela, 2014. *Ošetřovatelská péče o operační pole před operací a po operaci. Bakalárska práca*. České Budejovice: Jihočeská Univerzita. Zdravotně sociální fakulta, Katedra ošetřovatelství a porodní asistence. [citované 03.novembra 2015]. Dostupné z: http://theses.cz/id/1nxyvg/MojeBP-cel_-finish.pdf
2. FERKO, A. et al., 2015. *Chirurgie v kostce: 2., doplněné a přepracované vydání*. Praha: Grada Publishing, 2015. 512 s. ISBN 978-80-247-1005-1.
3. ČURDOVÁ, Kateřina, 2014. Infekce v ranách. In *Sestra*. Č. 2, s. 46. ISSN: 1210-0404.
4. JANÍKOVÁ, Eva Renáta ZELENÍKOVÁ, 2013. *Ošetřovatelská péče v chirurgii pro bakalářské a magisterské studium*. Praha: Grada Publishing, 2013. 256 s. ISBN 978-80-247-4412-4.
5. PETRUŇOVÁ, Zuzana, 2013. *Best practice v procesu péče o operační ránu. Bakalárska práca*. Brno: Masarykova univerzita, Lekárska fakulta, Katedra ošetřovatelství. [online]. [cit. 03. novembra 2015]. Dostupné z: https://is.mun i.cz/th/365974/lf b/Best_practice_v_procesu_pece_o_operacni_ranu.pdf
6. POKORNÁ, Andrea a Romana MRÁZOVÁ, 2012. *Kompendium hojení ran pro sestry*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, a.s., 2012. 191 s. ISBN 978-80-247-3371-5.
7. POMETLOVÁ, J., 2014. *Možnosti využití podtlakové terapie (NPWT – Negative pressure wound therapy) v traumatologii*: *disertačná práca.* Brno: Masarykova Univerzita, Lékařska Fakulta, Klinika detské chirurgie, Ortopedie a Traumatologie [online]. [cit. 18. októbra 2015]. Dostupné z: http://is.muni.cz/th/396604/lf_d /prace.pdf

8. STRYJA, Jan, 2014. Ambulantní podtlaková terapie v léčbě syndromu diabetické nohy. In Lékařské listy. Príloha Zdravotníckych novín. Č. 1, s. 9. [cit. 29. novembra 2015]. ISSN 0044-1996. Dostupné z: http://zdravi.e15.cz/clanek/priloha-lekarske-listy/ambulantni-podtlakova-terapie-v-lecbe-syndromu-diabeticke-nohy-473859
9. HUTAN, J., et al., 2012. Use of intraabdominal VAC (Vacuum Assisted Closure) lowers mortality and morbidity in patients with open abdomen. In: *Bratislavske lekarske listy*.

Kontakt

PhDr. Mgr. Tatiana Šantová, PhD.
Prešovská univerzita v Prešove
Fakulta zdravotníckych odborov
Partizánska 1080 01 Prešov
Email: Tatiana.Santova@unipo.sk

NEUROENDOCRINE TUMOR OF THE PANCREAS- OUR EXPERIENCE WITH RESECTABLE TUMOR

Veronika Roškovičová, Jana Kaťuchová, Tomáš Gajdzik, Dušan Leško, Ivana Večurkovská, Jozef Radoňák

Abstract

Pancreatic neuroendocrine tumors are still rare, but their incidence is increasing. They form a heterogeneous group of tumors with rapid growth and metastatic progression. This article aims to share basic information about pancreatic neuroendocrine tumors and to share information about the incidence in our cohort of patients after pancreatic resection procedures.

Keywords: pancreas, NET, resection, surgery, risk factors

1. INTRODUCTION

Neuroendocrine tumors (NET) originate in the cells of the diffuse neuroendocrine system from the islet cells of the pancreas. They form an extremely heterogeneous subgroup, both taking into account the histological endocrine characteristics, as well as the clinical manifestations of the disease, and, last but not least, the rapid tendency to form metastases. According to the latest scientific information, pancreatic NET has a rising incidence and accounts for up to 2-4 % of pancreatic tumors (1-4). Since they originate from the cells of the neuroendocrine system, they can secrete hormonally active substances. According to the production of a specific amine (peptide), we also call them gastrinomas, insulinomas, VIPomas, somatostatinomas, etc. However, most of them are neuroendocrine dysfunctional. Compared to ductal adenocarcinoma of the pancreas, up to 64 % of patients have metastatic liver damage when the tumor is detected (5). Approximately 57 % of patients survive less than five years (4,6). Diagnosis NET of the pancreas is still challenging. Definitive confirmation of the diagnosis is based on histological typing, staging, and grading of the disease and biological mechanism. Computed tomography (CT) is the primary imaging method due to the diagnostic workload, availability, and reproducibility. If treatment monitoring is performed mainly by CT, a three-phase CT should be performed (7). Magnetic resonance imaging (MRI) is preferred for initial staging. Its sensitivity is approximately 79 % for NETs of the liver and pancreas (8). An imaging method with the possibility of biopsy is endoscopic ultrasonography, which shows the anatomical localization and staging of the tumor (9). The treatment of these tumors is based on resection. For resectable pancreas tumors, we perform pylorus-preserving pancreatoduodenectomy or distal hemipancreatectomy; it depends on anatomical localization. We will continue to focus on resectable pancreatic tumors in our cohort of patients. There is also hope for patients with metastatic liver damage, where surgical management is recommended according to the latest scientific information.

2. MATERIAL AND METHODS

We retrospectively monitored pancreatic resection procedures at the I. department of surgery of UPJŠ and UNLP in Košice. Between January 1, 2018, and July 31, 2023, we monitored hospitalized patients who underwent pancreatic resection surgery. A total of 132 patients underwent pancreatic resection surgery during this period due to oncological disease. We focused on the occurrence of individual histological types of pancreatic tumors, the type of resection procedure, and the relationship with gender and age. All patients were over 18 years of age and signed informed consent. The analyzed sample consisted of 132 patients over five

years. The patients had a pre-operative preparation, the basis of which was a CT imaging examination of the abdomen (figure 1). Subsequently, they were operated on, and the tissue was sent to the Department of Pathology of UNLP and UPJŠ in Košice for histological examination. Later, they were monitored postoperatively and discharged to home care when informed about the histological examination results and further treatment management. We divided the patients into categories based on the TNM classification. We present the TNM classification in Table 1.

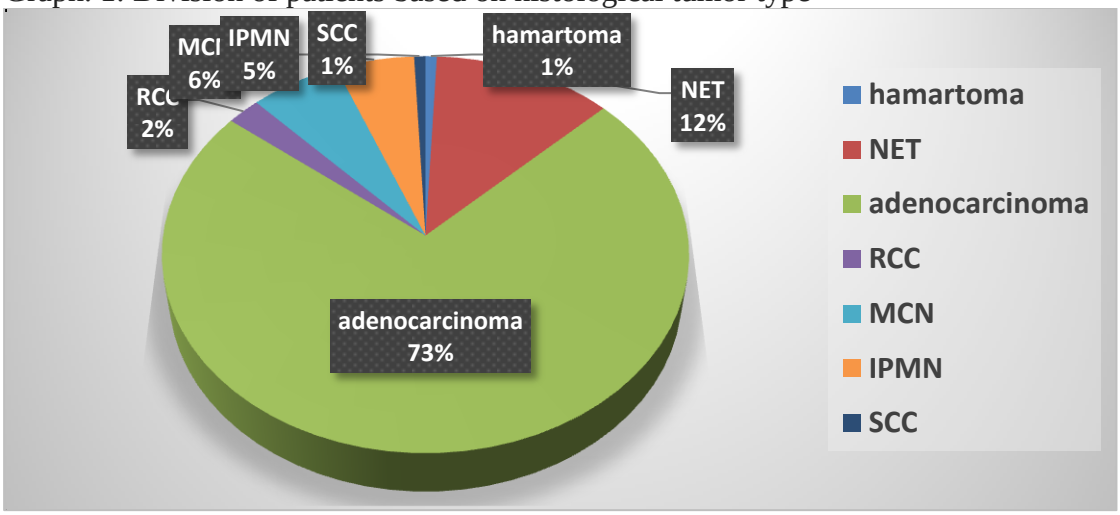
Table 1: Definition of American Joint Committee on Cancer (AJCC) and European Neuroendocrine Tumor Society staging for pancreatic neuroendocrine tumors

AJCC 8th and ENETS staging classification	
T1	Tumor limited to the pancreas ≤ 2cm
T2	Tumor limited to the pancreas 2-4 cm
T3	Tumor limited to the pancreas > 4 cm or invading the duodenum or common bile duct
T4	Tumor invades adjacent structures
N0	No regional lymph node metastasis
N1	Regional lymph node metastasis
M0	No distant mestastasis
M1	Distant metastasis
M1a	Metastasis confined to the liver
M1b	Metastasis in at least one extrahepatic site
M1c	Both hepatic and extrahepatic metastases

3. RESULTS

One hundred thirty-two pancreatic resection procedures were performed at I. department of surgery, UPJŠ, and UNLP Košice. We divided them into groups according to histological type. The largest group consisted of patients with adenosquamous carcinoma, 96 patients, i.e., 72,73 %. Up to 16 patients were diagnosed with NET, i.e. 12.12 %. Invasive mucinous cystic neoplasm (MCN) comprised 6,06 %, i.e., eight patients. Invasive intraductal papillary mucinous (IPMN) made up 5,30 %, i.e. seven patients. Metastasis of renal cell carcinoma (RCC) included three patients, i.e., 2,27 %. Harmatoma, 0,76 %, and squamous cell carcinoma (SCC), 0,76 %, were in last place after one patient. You can see the histological representation on the graph.1. Since we were surprised by the histological representation of NET in the second place, we decided to deal with it.

Graph. 1: Division of patients based on histological tumor type

The average age of patients with pancreatic NET was 64 years (range 27-78 years). Our research sample comprised nine men (56 %) and seven women (44 %). We decided to compare the occurrence of NET and adenocarcinoma since this is the most represented type of tumor concerning gender. We aimed to calculate the odds ratio to the type of cancer between adenocarcinoma and NET. The chance that a patient from our research group will get NET is 0,17. The odds ratio for NET and male gender, among the non-influential risk factors, is 0,86. The odds ratio for adenocarcinoma and male gender is 1,041. We also focused on the increasing incidence of patients with NET for the year. In the first years (2018 and 2019), we recorded only one patient yearly. The outbreak began in the rest of 2020 when two patients occurred. In 2021, we had five patients. In 2022, we had four patients; so far in 2023, we have recorded three patients. According to our patient database, the survival of patients with NET is, on average, 44 months (2 to 58 months), while the survival of adenocarcinoma is only 38 months (0 to 58 months). Based on tumor localization and preoperative CT staging, surgical techniques were selected. If the tumor was located in the head or body of the pancreas, we performed a pylorus-preserving pancreatoduodenectomy. We achieved this surgical procedure in 10 patients, i.e., 62,5 %. When the tumor was located in the tail of the pancreas, we performed a distal hemipancreatectomy. We achieved this surgical procedure in 6 patients, i.e., 37,5 %.

4. DISCUSSION

Our main goal of the work was to focus on individual histological subtypes of pancreatic cancer. We were surprised that NET came in second place in terms of occurrence. We decided to pay attention to the localization of the tumor, risk factors, and rising incidence of NET. We confirmed the correlation that NETs affect younger patients and have better survival than adenocarcinomas. Siddharta also confirmed this relationship in 2018 and evaluated the results from 57,688 patients using a meta-analysis (10). NETs are often associated with germ-line mutation causing multiple hereditary endocrinopathies, such as multiple endocrine neoplasia type I or type IV, von Hippel-Lindau disease, and neurofibromatosis type I (11). However, we did not focus on this genetic correlation in patients within our database. Since it would be necessary to carry out genetic tests, not only a standard histological examination. NETs have a specific clinical sign due to excessive secretion of tumor hormones, such as excess insulin (insulinoma), gastrin (gastrinoma), glucagon (glucagonoma), vasoactive intestinal peptide (VIPoma), somatostatin (somatostatinoma) or pancreatic polypeptide (PPoma) (12). In up to 60 % of cases, however, they may be non-functional (13). We performed a retrospective analysis based on medical records. Unfortunately, we do not know the clinical symptoms of

our patients before diagnosing the disease. Since, as mentioned before, the incidence of NETs continues to rise, new diagnostics for these tumors are also coming to the fore. Currently, CT imaging examinations of the abdomen are the basis of diagnosis due to the staging of the disease. If NET is suspected, more than galium-68 positron emission tomography or fluorodeoxyglucose positron emission tomography should be performed (14, 15). However, the research focuses on the detection of new pancreatic NET markers, e.g., of circulating tumor cells, test (PCR-based test for detection NET), and determination of cytokinins, which play a role in the pathogenesis of the disease (16-18). After determining grading and staging, the surgeon decides on the type of surgical procedure. Based on workplace standards, preserving pylorus pancreatoduodenotomy or distal hemipancreatectomy is performed based on anatomical location. These two surgical procedures are among the worldwide standards of treatment (19). In some cases, however, according to the latest guidelines, enucleation is recommended (20). According to available scientific information, enucleation is recommended for tumors smaller than 2 cm (21). In larger tumors, local lymph nodes are always affected, so radical dissection is necessary. However, the question of monitoring tumors smaller than 2 cm remains open. Several studies have shown a clear correlation between tumor size and a lower potential for malignancy, so this observation is acceptable for patients with NETs smaller than 2 cm (22,23). The postoperative follow-up of the patient is essential. The standard is postoperative checks every three months, which include USG of the abdomen, a basic biochemical blood test supplemented with oncomarkers. Every year, during the first three years, a control CT or MRI of the abdomen should be performed (24). However, the increasing incidence of NET remains an open question. Different population studies have shown an increase in NET incidence (25,26,27). Some studies attribute the growing incidence of the increased incidence of pancreatic cancer and better diagnosis of the initial stages of the disease. Specific preoperative tests and imaging methods also contribute to the increased rate of NET diagnosis (28). There is no substantiated evidence, but the rising incidence may be related to lifestyle (stress, obesity, smoking, alcohol abuse). In terms of uncontrollable risk factors, the association between NET and pancreatic cancer and the male gender was confirmed (29).

5. CONCLUSION

NETs are among the rare tumors of pancreatic cancer but with increasing incidence. Our retrospective study focused on the representation of histological subtypes in patients after pancreatic resection procedures. Within the framework of risk factors, a statistically significant connection between the male gender was confirmed. When comparing patients with adenocarcinoma and NET, we ensured better survival in patients with NET. The increased incidence of NET may be associated with better diagnostics, more specific methods for NET detection, and lifestyle.

Sources

1. Dasari, A. Shen, C. Halperin, D. et al. *Trends in the Incidence, Prevalence and Survival Outcomes in Patients With Neuroendocrine Tumors in the United States*, Jama Oncology, 2017, Vol.3, p. 1335-1342
2. Howe, J.R., Merchant N.B., Conrad C., et al., *The North American Neuroendocrine Tumor Society Consensus Paper on the Surgical Management of Pancreatic Neuroendocrine Tumors. Pancreas,* 2020, Vol.49(1), p. 1-33
3. Hallet, J., Law, C.H., Cukier, M. et al. *Exploring the rising incidence of neuroendocrine tumors: a population-based analysis of epidemiology, metastatic presentation, and outcomes*, Cancer, 2015, Vol. 121, p.589–597

4. Mohamad, B.S., *Survival and Incidence Patterns of Pancreatic Neuroendocrine Tumors Over the Last 2 Decades: A SEER Database Analysis*, The Oncologist, 2022, Vol.27, p.573-578
5. Strosberg, J.R., Cheema, A., Weber, J., et al., *Prognostic validity of a novel American Joint Commitee on Cancer Staging Classification for pancreatic neuroendocrine tumors*, *Journal of Clinical Oncology*, 2011, Vol. 29, p.3044-3049
6. Howe, J.R., Merchant, N.B., Conrad, C., et al., *The North American Neuroendocrine Tumor Society Consensus Paper on the Surgical Management of Pancreatic Neuroendocrine Tumors, Pancreas*, 2020, Vol. 49, p. 1-33
7. Sundin, A., Arnold R, Baudin E. et al. ENETS Consensus guidelines for the standards of care in neuroendocrine tumors: radiological, nuclear medicine & hybrid imaging. *Neuroendocrinology.* 2017; 105: 212-244
8. Pavel, M., Oberg, K., Falconi, M., et al., Gastroenteropancreatic neuroendocrine neoplasms: ESMO Clinical Practice Guidelines for diagnosis, treatment od follow-up, *Annals of Oncology*, 2020, Vol. 31, p. 844-860
9. Gouya H., Vignaux O., Augui J., et al. *CT, endoscopic sonography, and a combined protocol for preoperative evaluation of pancreatic insulinomas*. AJR Am Journal of *Roentgenoly.* 2003, Vol. 181,p. 987-992
10. Siddhartha, Y., Prabin, S., Zakalik, D., *Comparison of Demographics, Tumor Characteristics, and Survival Between Pancreatic Adenocarcinomas and Pancreatic Neuroendocrine Tumors: A Population-based Study*. American Journal of Clinical Oncology, 2018, Vol. 41, p 485-491
11. McKenna, L.R, Edill, B.H, *Update on pancretic neuroendocrine tumors, Gland Surgery*, 2014, Vol.3, p. 258-275
12. Akiroy, A. Larouche V., Alshehri, S., et al., *Treatment Options for Pancretic Neuroendocrine Tumors, Cancers*, 2019, Vol.11, p. 828
13. Metz, D.C, Jensen, R.T. Gastrointestinal neuroendocrine tumors pancreatic endocrine tumors, Gastroenterology, 2008, Vol. 135, p. 1469-1492
14. Calabro, D., Argalia, G., Ambrosini, V., *Role of PET/CT and Therapy Management of Pancreatic Neuroendocrine Tumor*s. Diagnostics, 2020, Vol.10, p. 1059
15. Majala, S., Seppänen, H., Kemppainen, J. et al., *Prediction of the aggressiveness of non-functional pancreatic neuroendocrine tumors based on the dual-tracer PET/CT,* EJNMMI Research, 2019, Vol. 9
16. Modlin, I.M, Bodei, L., Kidd, M., *Neuroendocrine tumor biomarkers: From mono analytes to trascripts and algorithms,* Best Practice and Research Clinical Endocrinology and Metabolism, 2016, Vol.30, p. 59-77
17. Pavel, M., Jann, H., Prasad, V. et al., *Blood Transcript Analysis Defines the Crossing of the Clinical Rubicon, When Stable Disease Becomes Progressive,* Neuroendocrinology, 2017, Vol. 104, p. 170-182
18. Zurita, A.J., Khajavi, M., Wu, H.K et al., *Circulating cytokines and monocyte subpopulations as biomarkers of outcome and biological aktivity in sunitinib-treated patients with advanced neuroendocrine tumors*, British Journal of Cancer, 2015, Vol. 112, p. 1199-1205
19. Bar-Moshe, Y., Mazeh, H. Grozinsky-Glasberg, S., *Non-functioning pancreatic neuroendocrine tumors: Surgery or observation?* World Journal of Gastrointestinal Endoscopy, 2017, Vol. 9, p. 153-161
20. Shah, M.; Goldner, W.; Halfdanarson, T.; Bergsland, E.; Berlin, J.; Halperin, D.; Chan, J.; Kulke, M.; Benson, A.; Blaszkowsky, L.; et al. NCCN Clinical Practice Guidelines in Oncology: Neuroendocrine and Adrenal Tumors. *J. Natl. Compr. Cancer Netw.* 2018, *16*, 693–702.

21. Barenboim, A., Lahat, G., Nachmany, I. *et al.* Resection Versus Observation of Small Asymptomatic Nonfunctioning Pancreatic Neuroendocrine Tumors. *J Gastrointest Surg* 24, 1366–1374 (2020). https://doi.org/10.1007/s11605-019-04285-y
22. Massironi S, Rossi RE, Zilli A, Casazza G, Ciafardini C, Conte D. A wait-and-watch approach to small pancreatic neuroendocrine tumors: prognosis and survival. Oncotarget. 2016;7:18978–18983.
23. Sallinen V, Le Large TY, Galeev S, Kovalenko Z, Tieftrunk E, Araujo R, Ceyhan GO, Gaujoux S. Surveillance strategy for small asymptomatic non-functional pancreatic neuroendocrine tumors - a systematic review and meta-analysis. HPB (Oxford) 2017;19:310–320.
24. Singh S, Moody L, Chan DL, Metz DC, Strosberg J, Asmis T, Bailey DL, Bergsland E, Brendtro K, Carroll R, Cleary S, Kim M, Kong G, Law C, Lawrence B, McEwan A, McGregor C, Michael M, Pasieka J, Pavlakis N, Pommier R, Soulen M, Wyld D, Segelov E Commonwealth Neuroendocrine Tumour Collaboration (CommNETS) Follow-up Working Group. Follow-up Recommendations for Completely Resected Gastroenteropancreatic Neuroendocrine Tumors. JAMA Oncol. 2018;4:1597–1604
25. Mohamad Bassam Sonbol, Gina L Mazza, Lanyu Mi, Thomas Oliver, Jason Starr, Hallbera Gudmundsdottir, Sean P Cleary, Timothy Hobday, Thorvardur R Halfdanarson, Survival and Incidence Patterns of Pancreatic Neuroendocrine Tumors Over the Last 2 Decades: A SEER Database Analysis, *The Oncologist*, Volume 27, Issue 7, July 2022, Pages 573–578
26. Yao, James C., et al. "One hundred years after "carcinoid": epidemiology of and prognostic factors for neuroendocrine tumors in 35,825 cases in the United States." *Journal of clinical oncology* 26.18 (2008): 3063-3072.
27. Dasari, Arvind, et al. "Trends in the incidence, prevalence, and survival outcomes in patients with neuroendocrine tumors in the United States." *JAMA oncology* 3.10 (2017): 1335-1342.
28. https://www.nejm.org/doi/10.1056/NEJMsr1905447
29. Wang J, Liu J, He C et al (2021) Trends in incidence and survival of patients with pancreatic neuroendocrine neoplasm, 1987–2016. J Oncol 2021:4302675

Kontakt

MUDr. Veronika Roškovičová
I. chirurgická klinika, LF UPJŠ v Košiciach
Trieda SNP, 04001 Košice
Slovakia
vroskovicova@gmail.com
+421944631163

VYUŽITIE MODELOVÉHO ORGANIZMU *CAENORHABDITIS ELEGANS* PRI TESTOVANÍ ENDOKRINÝCH DISRUPTOROV

THE USE OF MODEL ORGANISM *CAENORHABDITIS ELEGANS IN THE TESTING OF ENDOCRINE DISRUPTORS*

Patrícia Hockicková, Alžbeta Kaiglová, Soňa Kucharíková

Abstrakt

Endokrinné disruptory sú chemické látky, ktoré dokážu narušiť hormonálnu reguláciu. Medzi bežne používané endokrinné disruptory patria bisfenoly, ako napríklad bisfenol A a bisfenol S. Bisfenol A sa vo veľkej miere používa pri výrobe plastových materiálov a v ľudskom tele dokáže napodobniť prirodzené hormóny. Expozícia BPA sa spája s rôznymi poruchami, vrátane neuroendokrinných či reprodukčných porúch. Z dôvodu týchto negatívnych vlastností sa začal nahrádzať inými zlúčeninami, medzi ktoré patrí aj bisfenol S. BPS, podobne ako BPA, vyvoláva obavy z dôvodu potenciálnych negatívnych účinkov na zdravie organizmov. V posledných rokoch našla nematóda *Caenorhabditis elegans* veľké využitie v toxikologickom výskume. Slúži ako cenný modelový organizmus na hodnotenie toxicity zlúčenín, vrátane endokrinných disruptorov.

Kľúčové slová: *C. elegans, modelový organizmus, endokrinné disruptory, BPA, BPS*

Abstract

Endocrine disruptors are chemical substances that can alter hormonal regulation. Among the commonly used endocrine disruptors are bisphenols, such as bisphenol A and bisphenol S. Bisphenol A is widely used in the production of plastic materials and can mimic natural hormones in the human body. BPA exposure is associated with various disorders, including neuroendocrine and reproductive defects. Due to these negative properties, it has been replaced by other compounds, including bisphenol S. Bisphenol S, similar to BPA, raises concerns due to its potential negative effects on organisms. In recent years, the nematode *Caenorhabditis elegans* has found significant use in toxicological research. It provides a valuable model organism for assessing the toxicity of compounds, including endocrine disruptors.

Key words: *C. elegans, model organism, endocrine disruptors, BPA, BPS*

1 Úvod

Endokrinné disruptory sú chemické látky, ktoré narúšajú hormonálnu reguláciu. Tieto látky môžu pochádzať z prirodzených živočíšnych, ľudských či rastlinných zdrojov ale aj zo syntetických chemických zlúčenín. Endokrinné disruptory môžu zasahovať do produkcie, uvoľňovania a metabolizmu hormónov, čím dokážu ovplyvniť zdravie a reprodukciu zvierat ale aj ľudí. Okrem účinkov na vývoj a reprodukciu rastie aj obava, že spôsobujú metabolické poruchy, ako je obezita, diabetes mellitus 2. typu či kardiovaskulárne komplikácie (McAllister *et al.*, 2009).

Medzi účinné endokrinné disruptory patria aj bisfenoly, napr. bisfenol A (BPA), bisfenol S (BPS), bisfenol F (BPF) či bisfenol AF (BPAF). Tieto chemické zlúčeniny sa vo veľkej miere využívajú na vytvrdzovanie rôznych plastových výrobkov a dokážu sa z takýchto produktov uvoľňovať do prostredia. BPA je xenoestrogén, čo znamená že vykazuje vlastnosti podobné

estrogénom a dokáže sa naviazať na estrogénové receptory. To vedie k poškodeniu tkanív a orgánov tela. Zohráva úlohu v patogenéze mužskej a ženskej neplodnosti, predčasnej puberty ale aj v patogenéze hormonálne závislých nádorov (rakovina prostaty, prsníka) (AlonsoMagdalena *et al*., 2012).
V dôsledku týchto negatívnych účinkov sa začal nahrádzať inými chemickými zlúčeninami, medzi ktoré patrí aj BPS. Negatívne účinky BPS nie sú presne známe. Štúdie ukazujú koreláciu s rakovinou, poškodením DNA, oxidačným stresom ale aj s poškodením endokrinných a reprodukčných funkcií (Thoene *et al*., 2020).

2 Endokrinné disruptory

Endokrinné disruptory boli definované Svetovou zdravotníckou organizáciou ako „exogénne látky alebo zmesi, ktoré menia funkciu endokrinného systému a následne spôsobujú nepriaznivé účinky v neporušenom organizme, jeho potomstve alebo populáciách“ (WHO, 2002). V súčasnosti existuje viac ako 1 000 chemických látok s endokrinnými účinkami, vrátane pesticídov, fungicídov, priemyselných chemikálií, zmäkčovadiel, nonylfenolov a kovov. Ľudia sú vystavení širokému spektru chemických látok rôznymi cestami, zvyčajne nevedome počas každodenného života. K expozícii dochádza hlavne požitím, vdýchnutím či kožou. Hlavnou cestou je príjem potravou (viac ako 90 % celkovej expozície). Organické chemické látky sú lipofilné a dokážu sa akumulovať v tukovom tkanive (Yilmaz *et al*., 2020).
Mechanizmy pôsobenia endokrinných disruptorov na ľudský organizmus sú komplexnejšie, než sa pôvodne predpokladalo. Ovplyvňujú receptory steroidných hormónov ale aj receptory neurotransmiterov. Majú vplyv aj na enzymatické dráhy čím ovplyvňujú mechanizmy ktoré sa odohrávajú v endokrinnom a reprodukčnom systéme (Diamanti-Kandarakis *et al*., 2009). Medzi kľúčové vlastnosti endokrinných disruptorov patrí aktivácia hormonálnych receptorov, zmena expresie hormonálnych receptorov, zmena prenosu v bunkách reagujúcich na hormóny, zmena syntézy hormónov, zmena transportu hormónov či zmena distribúcie hormónov (La Merrill *et al*., 2020).

2.1 Bisfenol A

Bisfenol A (BPA) je organická zlúčenina, ktorá sa vyrába synteticky. Ide o bezfarebnú kryštalickú látku, ktorá je rozpustná v organických rozpúšťadlách. BPA sa využíva pri výrobe plastových obalov na potraviny a nápoje, v zubnom lekárstve, v lakoch na výstelky hliníkových plechoviek potravín a nápojov. V minulosti sa taktiež využíval pri výrobe CD, prílb, mobilných telefónov či dojčenských fliaš a hračiek. Jeho ročná produkcia sa od polovice minulého storočia rapídne zvýšila. V roku 2020 dosahovala 7,72 milióna metrických ton a predpokladá sa, že v roku 2025 jeho produkcia stúpne o viac ako 4 % (Manzoor *et al*., 2022). Vzhľadom na jeho masovú výrobu a široké spektrum využitia je BPA všadeprítomný. Do životného prostredia sa dostáva pri výrobe ale aj degradácii rôznych materiálov. Najčastejšou cestou, ktorou sa BPA dostáva do potravín a vody, je migrácia z plastových obalov (Ma *et al*., 2019).
BPA zasahuje do funkcie hormónov, čo vedie k rôznym patologickým následkom (Amjad *et al*., 2020). Zohráva rozhodujúcu úlohu v patogenéze viacerých endokrinných ale aj metabolických porúch (neplodnosť, predčasná puberta, hormonálne závislé nádory) (Konieczna *et al*., 2015). Okrem človeka BPA ovplyvňuje aj iné organizmy a vykazuje teratogénne účinky u zvierat pri expozičných koncentráciách 4,6 mg/l. Pri takejto environmentálne nereálnej koncentrácii spôsobuje mikrocefáliu, abnormálne zavinutie čriev a edémy. Pri koncentrácii 5,7 mg/l spôsobuje rozvoj skoliózy či malformácie hlavy (Iwamuro *et al*., 2003). BPA dokáže priamo ovplyvniť neuroendokrinné funkcie, pričom epidemiologické štúdie ukazujú, že prenatálna expozícia BPA má nepriaznivý vplyv na správanie a kognitívne schopnosti malých detí (Braun *et al*., 2017). Predpokladá sa, že skorá

expozícia BPA koreluje s výskytom hyperaktivity na modeloch hlodavcov (Rochester *et al*., 2018). Expozícia BPA môže tiež spôsobiť zmeny v imunitnej odpovedi, vrátane zápalovej reakcie organizmu a zmien v počte Treg buniek, Th1 a Th2, čo spôsobí zmenu funkcie imunitného systému a môže viesť k rozvoju ochorení (Xu *et al*., 2016).
BPA môže indukovať vznik aneuploidie a poruchu chromocytov v oocytoch hlodavcov, pričom prenatálna expozícia môže spôsobiť rakovinu prsníka u dospelých samíc potkanov a hyperpláziu prostaty u samcov (Bleak *et al*., 2021). Skríningové testy na mutagenitu nepreukázali mutagénne účinky BPA, ale na jednoznačné označenie BPA ako mutagénu je potrebné komplexnejšie posúdenie spôsobu účinku (Keri *et al*., 2007). Väčšie množstvo genotoxických štúdií *in vivo* bude užitočné pri určení rizika pre ľudí v súvislosti s environmentálnymi konatminantami (Tiwari *et al*., 2012).
Táto zlúčenina bola zistená v plodovej vode, krvnej plazme matky ale aj plodu a v placentárnom tkanive gravidných žien či v materskom mlieku dojčiacich žien. Štúdie naznačujú, že práve vyvíjajúci sa plod citlivejšie reaguje na environmentálne kontaminanty ako dospelý človek (Vandenberg *et al*., 2007). Experimentálne štúdie na zvieracích modeloch poskytujú presvedčivé dôkazy o tom, že BPA dokáže ovplyvniť dozrievanie oocytov ako aj ich kvalitu a oplodnenie (Peretz *et al*., 2014).
V roku 2015 bola vykonaná štúdia, v ktorej Atkin a jeho kolektív porovnávali sérové hladiny BPA u žien so syndrómom polycystických vaječníkov (PCOS) so zdravými ženami. Výsledky ich štúdie ukazujú, že hladina BPA v moči súvisí so zvýšeným rizikom vzniku PCOS (Akin *et al*., 2015). Aj keď existuje len obmedzený počet štúdií, ktoré sa skúmali koreláciu medzi koncentráciou BPA a PCOS, môžeme predpokladať, že existuje vzťah medzi koncentráciami BPA v moči a rizikom vzniku PCOS (Simonelli *et al*., 2017). Zvýšené koncentrácie BPA v moči sú taktiež spojené so signifikantným poklesom počtu antrálnych folikulov, ako sa uvádza v štúdií Zhoua a jeho kolegov z roku 2017 (Zhou *et al*., 2017). Okrem toho má BPA negatívny vplyv na morfologický vývoj ženských reprodukčných orgánov. S nárastom koncentrácie BPA v moči žien sa zvyšovala hrúbka endometria, zatiaľ čo u starších žien došlo k poklesu hrúbky. Výsledky štúdie Simonelliho a jeho kolektívu z roku 2017 tiež ukazujú, že pacientky s endometriózou mali vyššie hladiny BPA v moči v porovnaní so zdravými ženami (Simonelli *et al*., 2017).

2.2 Bisfenol S

Bisfenol S (BPS) je organická zlúčenina, biela kryštalická látka, ktorá vo vode vytvára kryštály ihličkovitého tvaru. Využíva sa ako fixačné činidlo ale aj ako aditívum do roztokov na pokovovanie, impregnáciu kože či spomalenie horenia. Od roku 2000 sa využíva ako náhrada BPA pri výrobe polykarbonátu, fenolových a epoxidových živíc. Je stabilnejší voči vysokej teplote a slnečnému žiareniu. Plastové výrobky s označením „bez BPA“ sú často vyrobené s prídavkom BPS. V roku 2020 dosiahla ročná produkcia BPS približne 44,6 tisíc metrických ton. Analytici predpokladajú, že do roku 2030 jeho výroba stúpne až o 11,52 % (Fitzgerald *et al*., 2020).
Výskyt BPS je ubikvitárny. Bol zaznamenaný v prachu, riečnej vode, povrchovej vode ale aj v morských sedimentoch. Bol diagnostikovaný aj v ľudskom moči (Yamazaki *et al*., 2015). Ľudia sú BPS vystavovaní každý deň. Potenciálne sa do ľudského tela dostáva požitím, vdýchnutím a kožou. Podobne ako v prípade BPA, predpokladá sa, že strava predstavuje hlavný zdroj expozície ľudí (Liao *et al*., 2014).
BPS sa v spotrebnom materiáli používa bez toho, aby sme presne poznali jeho škodlivé účinky. Jeho toxické účinky na organizmy môžu byť rôzne. Predpokladá sa, že môže spôsobiť oxidačný stres, narušiť funkciu endokrinného systému a tak následne ovplyvniť reprodukčný systém (Maćczak *et al*., 2017). Môže tiež negatívne ovplyvniť nervový systém, čo sa prejavuje v širokom spektre neurobehaviorálnych funkcií počas celého života (Forger, 2016).

Prenatálna expozícia BPS spôsobuje abnormality v reprodukčných funkciách u hlodavcov. Expozícia počas vývoja vedie k radu reprodukčných anomálií u hlodavcov, vrátane oneskorenej puberty, k zníženej hmotnosti vaječníkov ale aj k alterácii plazmatických koncentrácií pohlavných hormónov (Ijaz *et al*., 2020).
Predpokladá sa, že BPS má podiel na viacerých nepriaznivých účinkoch na imunitný systém rôznych organizmov. Môže spôsobiť zvýšenú reguláciu imunitnej odpovede, ktorá je sprevádzaná zvýšenou koncentráciou reaktívnych foriem kyslíka v bunkách (Qiu *et al*., 2018). V posledných rokoch výskumy naznačujú, že BPS môže podmieňovať rozvoj diabetu 1. typu u samcov myší (Xu *et al*., 2019). V poslednom období sa objavuje množstvo dôkazov, že BPS má toxický efekt na bunky pečene. Na vyhodnotenie vplyvu BPS na funkciu pečene sa hodnotí koncentrácia pečeňových enzýmov ALT a AST. Dlhodobá expozícia BPS môže tiež spôsobiť nekrózu hepatocytov (Zhang *et al*., 2018).
Podobne ako BPA, aj BPS negatívne pôsobí na reprodukčný systém. U dospelých potkanov dokáže spôsobiť zmenu morfológie semenníkového epitelu a tým znížiť hladinu testosterónu v plazme. BPS zasahuje do hormonálnej homeostázy a tým narúša reprodukčné orgány. BPS dokáže vyvolať signifikantnejšie zmeny v sekrécii testosterónu u myší v porovnaní s BPA (Siracusa *et al*., 2018). Chronická expozícia BPS pravdepodobne poškodzuje DNA, narúša reparačné mechanizmy a vedie k vzniku chromozómových aberácií (George *et al*., 2018). V súčasnosti neexistuje dostatok štúdií, ktoré by definitívne potvrdili cytotoxický efekt BPS.

3 *Caenorhabditis elegans*

Caenorhabditis elegans (*C. elegans*) je voľne žijúca, nepatogénna nematóda, dosahujúca v dospelosti dĺžku približne 1 mm. Telo háďatka je priehľadné, čo umožňuje sledovanie buniek a biologických procesov, ktoré v nich prebiehajú. Životný cyklus nematódy trvá približne 3 – 4 dni. *C. elegans* má dve pohlavia – samec a hermafrodit. Hermafrodity produkujú spermie aj oocyty a sú schopné samooplodnenia ale môžu byť aj oplodnené samcami (Muschiol *et al*., 2009).

3.1 Anatomická stavba nematódy

Telo nematódy je jednoduché, nesegmentované, valcovitého tvaru. Vonkajšiu časť tvorí kutikula a tvar tela je udržiavaný hydrostatickým tlakom. Počet somatických buniek u dospelých hermafroditov je 959, zatiaľ čo u samcov 1031 (Strange, 2006). Koža nematódy pozostáva z hypodermy a kutikuly, pričom kutikula je pružná a zložená z kolagénov, glykoproteínov a kutikulínov. Práve kolagény sú kľúčové pre udržanie morfológie tela nematódy (Teuscher *et al*., 2019).
Nervový systém nematódy sa skladá z 302 buniek, usporiadaných do ganglií v hlave, chvoste a brušnej mieche. U dospelého jedinca rozlišujeme 2 nezávislé nervové systémy – veľký somatický a malý hltanový nervový systém (Pathak *et al*., 2020). Napriek kompaktnému počtu nervových buniek prejavuje nematóda komplexné správanie. Dokáže rozlišovať a pohybovať sa smerom k chemickým látkam, za teplom alebo zdrojom potravy či od nich. Taktiež pomocou feromónov dokáže zistiť prítomnosť a pohlavie blízkych nematód (Rapti, 2020).
Svalová sústava háďatka pozostáva z obojstranne priečne pruhovaných a nepriečne pruhovaných svalov (Dixon *et al*., 2005). Tráviaca sústava sa delí na predné črevo, stredné črevo, zadné črevo. Prehltnutá potrava prechádza tráviacim traktom pomocou perilstatiky hltana, pričom samotné črevo nemá svalovú štruktúru. Pri defekácii sa na regulácii koncentrácie črevného obsahu pred vypudením podieľajú somatické svaly (Bird *et al*., 2014).
Vylučovacia sústava a proces vylučovania odpadu sú analogické k obličkovému systému vyšších živočíchov. Vylučovaný materiál prechádza vylučovacím kanálikom, ktorý sa nachádza v kutikule. Ak dôjde k poškodeniu vylučovacej sústavy, vzniká letálny fenotyp

nematódy, kedy sa v dôsledku prebytočnej tekutiny celý živočích nafúkne (Liégeois *et al*., 2007).
Reprodukčná sústava hermafroditov zahŕňa somatickú pohlavnú žľazu, zárodočnú líniu a aparát na kladenie vajíčok. Pohlavná žľaza sa nachádza v strede tela spolu s črevom, pričom zárodočná línia produkuje oocyty a spermie. Spermie sa vyvíjajú počas vývojového štádia L4 a oocyty sa tvoria počas celého dospelého života (Sundaram, 2013). Samčie a hermafroditné pohlavie sa anatomicky líšia v somatickej gonáde, sekundárnych pohlavných štruktúrach ale aj vo veľkosti tela, kde dospelí samci sú tenší ako hermafrodity a majú sploštený chvost do vejára (Emmons, 2005).

3.2 Vývojový cyklus

Životný cyklus nematódy sa skladá z embryonálneho vývoja, larválnych štádií (L1 – L4) a dospelého jedinca. Na konci každého larválneho štádia dochádza k syntéze novej kutikuly, stará sa zhodí (Ha *et al*., 2022).
Embryonálny vývoj trvá 16 hodín, pri laboratórnej teplote. Postembryonálny vývoj začína vyliahnutím v prítomnosti potravy (Cao *et al*., 2020). Larválne štádium L1 trvá približne 16 hodín, počas neho sa hlavné zmeny odohrávajú v nervovom a reprodukčnom systéme. V tomto štádiu už je možné odlíšiť samca od hermafrodita na základe absencie neurónov špecifických pre hermafrodity. Larválne štádium L2 trvá približne 12 hodín. Počas tohto štádia sa vyvíja nervový ale aj reprodukčný systém. Dochádza k vytvoreniu senzorického systému (Fay, 2005).
V prípade nepriaznivých podmienok môže nematóda prejsť na konci vývojového štádia L2 do štádia larvy *dauer*. Tento stav, spôsobený faktormi prostredia, ako sú feromóny (indikátory hustoty populácie), absencia potravy či vysoká teplota, vedie k zastaveniu starnutia, obmedzeniu pohyblivosti a zastaveniu príjmu potravy. Toto štádium je reverzibilné pri zmene faktorov vonkajšieho prostredia. Ak dôjde k zmene podmienok, nematóda do jednej hodiny ukončí toto štádium a začne opäť prijímať potravu. Po približne 10 hodinách sa dostáva do larválneho štádia L4 (Wang *et al*., 2009).
Larválne štádium L3 trvá 12 hodín a najvýznamnejšie zmeny sa dejú v reprodukčnom systéme. Dochádza k vytvoreniu pošvy, spermatéky a maternice. Vo vývojovom štádiu L4 dochádza k vytvoreniu aparátu na znášanie vajíčok a pohlavných svalov u samcov. Po 12 hodinách od začiatku tohto štádia začínajú nematódy produkovať potomstvo po dobu 2 – 3 dní, kým sa nevyužijú všetky spermie. Hermafrodity dokážu vyprodukovať približne 300 potomkov, zatiaľ čo ak dôjde k spáreniu so samcom vyprodukujú 1 200 – 1 400 potomkov. Po plodnom období žije dospelý jedinec 10 – 15 dní (Mata-Cabana *et al*., 2022).

4 Využitie *C. elegans* pri testovaní endokrinných disruptorov

Testovanie toxicity chemických látok sa realizuje s predpokladom, že informácie získané v špecifickom modeli budú relevantné aj pre ďalšie biologické systémy. Cicavčie modely sa pokladajú za zlatý štandard pre testovanie toxicity, pretože majú vývojové dráhy a väčšinu orgánov podobné ľudským. Je však dôležité zdôrazniť, že žiaden model nie je dokonalý, a preto aj výsledky experimentov na ľuďoch nie vždy presne predpovedajú rekciu celej populácie (Hunt, 2017).
Štúdie využívajúce cicavčie modelové organizmy sú často nákladné a časovo náročné. V posledných desaťročiach došlo k vývoju alternatívnych toxikologických nástrojov, ktoré sú schopné presnejšie predpokladať reakcie ľudí na rôzne environmentálne látky. Týmto vývojom dochádza k úplnému nahradeniu testov na cicavcoch a práve to viedlo k zavedeniu testovania na modeloch bezstavovcov (Hunt *et al*., 2020).
C. elegans sa stal jedným z najvyužívanejších modelových organizmov. V laboratórnych podmienkach sa najčastejšie používa štandardný kmeň *C. elegans* N2. Nematódy sa kultivujú

na Nematode Growth Medium (NGM) platniach, pričom *Escherichia coli* OP50 (uracilový auxotrof) sa využíva ako kŕmna zložka. Rast tejto baktérie je na platniach obmedzený, práve to nám umožňuje ľahšie pozorovanie a lepšie párenie červov (Caldicott *et al*., 2006). V laboratórnych podmienkach je možné uchovávať veľké množstvo nematód na 96 – jamkových mikrotitračných platniach čo umožňuje realizáciu štúdií hodnotiacich viacero zlúčenín alebo zmesí v rôznych koncentráciách (Hunt, 2017).

Táto nematóda má niekoľko vlastností, ktoré z nej robia výkonný model pre biologický výskum. Dá sa ľahko a relatívne lacno udržiavať v laboratórnych podmienkach, má krátky životný cyklus a veľký počet potomkov. Vzhľadom na malú veľkosť a priehľadné telo dokážeme pozorovať všetky bunky nematódy. V roku 1998 bol úspešne osekvenovaný celý genóm nematódy, šlo o prvý osekvenovaný genóm viacbunkového organizmu (Science, 1998). Práve tieto poznatky umožnili rozvoj možností manipulácie a štúdia *C. elegans* na molekulárnej úrovni. Pomocou tejto nematódy bolo uskutočnených mnoho úspešných objavov, ako je napríklad pochopenie bunkovej apoptózy na molekulárnej úrovni (Honnen, 2017). Hlístovec je taktiež výborným experimentálnym organizmom na štúdium molekulárnych a bunkových aspektov ľudských chorôb *in vivo*. Predpokladá sa, že približne 42 % génov ľudských chorôb má ortológ v genóme *C. elegans*. Použitie tejto nematódy v genetických analýzach poskytuje výhodu genetických skríningov, ktoré umožňujú relatívne rýchlu identifikáciu proteínov a molekulárnych dráh, ktoré sú zapojené do konkrétnych bunkových procesov (Baumeister *et al*., 2002).

C. elegans umožňuje vykonávanie testov od úrovne celého organizmu až po úroveň jednotlivých buniek. Bežný postup pri testovaní chemických látok pozostáva z inkubácie nematód v médiu s toxickou látkou v niekoľkých koncentráciách. Následne sa sledujú vybrané koncové body, ktoré zahŕňajú biologické parametre, ako je napr. letalita, rast, pohyb či reprodukcia. Môžeme pozorovať aj molekulárne markery na určenie oxidačného stresu, poškodenie DNA či zmeny v expresii génov (Tejeda-Benitez *et al*., 2016).

Nematóda má v toxikologickom výskume významné uplatnenie pri skúmaní účinkov zlúčenín, extraktov a nanomateriálov. Hoci endokrinný systém u nematód nie je známy, existujú dôkazy, že mnohé procesy sú regulované hormonálnymi dráhami. Predpokladá sa, že hormóny stavovcov, ako sú steroidy, môžu mať endokrinné funkcie aj u hlístovcov. Endokrinné disruptory majú vplyv na nematódy na všetkých úrovniach, od molekúl po celý organizmus. *C. elegans* slúži aj ako vynikajúci modelový organizmus, ktorý sa využíva ako nástroj v biomonitoringu endokrinných porúch (Queirós *et al*., 2019).

Na identifikáciu toxických účinkov relevantných pre ľudí boli vyvinuté testy využívajúce embryá nematód. Tieto testy majú výhodu v tom, že na rozdiel od testov založených na kultivovaných bunkách zohľadňujú komplexnosť celého organizmu. Preto môžu tieto testy poskytnúť doplnkové informácie k *in vitro* testom. Avšak žiaden test využívajúci embryá nematódy nebol formálne schválený na použitie pri hodnotení rizika pre ľudí (Long *et al*., 2023).

Nematóda je výborným modelom pre toxikologický výskum, avšak žiaden druh nedokáže dokonale modelovať výsledky iného druhu. Práve preto je nevyhnutné, aby sme porozumeli obmedzeniam konkrétneho modelu. Somatické bunky dospelého jedinca *C. elegans* sú postmitotické, čo znamená že nematódy majú limitované využitie pri skúmaní nádorov a kmeňových buniek. Taktiež nemá obehový systém, takže sa nemôže využívať ako model pre monitorovanie kardiotoxicity. Absencia adaptívneho imunitného systému predstavuje ďalšie obmedzenie v súvislosti so štúdiom imunotoxicity (Shin *et al*., 2019).

5 Záver

V závere môžeme konštatovať, že endokrinné disruptory predstavujú významné riziko pre celkové zdravie organizmov, pretože dokážu negatívne ovplyvňovať endokrinný systém.

Môžu spôsobiť poruchy vývoja, reprodukcie ale aj metabolické poruchy. Jedným z najznámejších endokrinných disruptorov je bisfenol A, ktorý sa využíva v spotrebiteľských produktoch každodenného použitia. Štúdie ukazujú, že BPA má negatívne účinky na živé organizmy a práve z dôvodu týchto negatívnych vlastností sa začal nahrádzať inými chemickými zlúčeninami, medzi ktoré patrí aj bisfenol S. Predpokladalo sa, že BPS bude bezpečnejšou voľbou pri výrobe plastových výrobkov ako BPA. Avšak, na základe štúdií sa predpokladá, že spôsobuje podobné negatívne účinky ako BPA. Práve to poukazuje na potrebu opatrného hodnotenia nových chemických látok pred ich masovým využitím.
Modelový organizmus *C. elegans* predstavuje účinný nástroj v toxikologickom výskume. Štúdie využívajúce tento modelový organizmus poskytujú cenné informácie na posúdenie toxicity endokrinných disruptorov a pohľad na ich vplyv na rôzne biologické procesy. Na základe týchto zistení je dôležité pokračovať vo výskume endokrinných disruptorov a implementovať prísne regulačné obmedzenia a podporovať vývoj bezpečnejších alternatív.

Použitá literatúra

1. AKIN, L. et al. The endocrine disruptor bisphenol A may play a role in the aetiopathogenesis of polycystic ovary syndrome in adolescent girls. *Acta Paediatrica*. 2015, roč. 104, č. 4. ISSN 0803-5253. DOI: 10.1111/apa.12885.
2. ALONSO-MAGDALENA, P. et al. Bisphenol-A acts as a potent estrogen via non-classical estrogen triggered pathways. *Molecular and Cellular Endocrinology*. 2012, roč. 355, č. 2, s. 201–207. ISSN 03037207. DOI: 10.1016/j.mce.2011.12.012
3. AMJAD, S. et al. Role of Antioxidants in Alleviating Bisphenol A Toxicity. *Biomolecules*. 2020, roč. 10, č. 8. ISSN 2218-273X. DOI: 10.3390/biom10 081105.
4. BAUMEISTER, R. et al. The worm in us – Caenorhabditis elegans as a model of human disease. *Trends in Biotechnology*. 2002, roč. 20, č. 4, s. 147–148. ISSN 01677799. DOI: 10.1016/S0167-7799(01)01925-4
5. BIRD, A. F., BIRD, J. The Structure of Nematodes. 2. vydanie. Saint Louis: *Elsevier Science*, 2014. ISBN 9780323138390.
6. BLEAK, T., CALAF, G. Breast and prostate glands affected by environmental substances (Review). *Oncology Reports*. 2021, roč. 45, č. 4. ISSN 1021-335X. DOI: 10.3892/or.2021.7971.
7. BRAUN, J. et al. Associations of Prenatal Urinary Bisphenol A Concentrations with Child Behaviors and Cognitive Abilities. *Environmental Health Perspectives*. 2017, roč. 125, č. 6. ISSN 0091-6765. DOI: 10.1289/EHP984.
8. CALDICOTT, L., LARSEN, P., RIDDLE, D. Laboratory Cultivation of Caenorhabditis elegans and Other Free-Living Nematodes. *Cell Biology*. Elsevier, 2006, s. 157-162. ISBN 978-0-12-164730-8. DOI: 10.1016/B978-012164730-8/50020-4.
9. CAO, J. et al. Establishment of a morphological atlas of the Caenorhabditis elegans embryo using deep-learning-based 4D segmentation. *Nature Communications*. 2020, roč. 11, č. 1. ISSN 2041-1723. DOI: 10.1038/s41467-020-19863-x.
10. DIAMANTI-KANDARAKIS, E. et al. Endocrine-Disrupting Chemicals: An Endocrine Society Scientific Statement. *Endocrine Reviews*. 2009, roč. 30, č. 4, s. 293-342. ISSN 0163-769X. DOI: 10.1210/er.2009-0002.
11. DIXON, S. J., ROY, P. J. Muscle arm development in Caenorhabditis elegans. *Development*. 2005, roč. 132, č. 13, s. 3079-3092. ISSN 1477-9129. DOI: 1 0.1242/dev.01883.
12. EMMONS, S. W. Male development. *WormBook*. 2005. ISSN 15518507. DOI: 10. 1895/wormbook.1.33.1.

13. FAY, D. The cell cycle and development: Lessons from C. elegans. *Seminars in Cell & Developmental Biology*. 2005, roč. 16, č. 3, s. 397-406. ISSN 10849521. DOI: 10.1016/j.semcdb.2005.02.002.
14. FITZGERALD, R. et al. Assessment of new information on Bisphenol S (BPS) submitted in response to the Decision 1 under REACH Regulation (EC) No 1907/2006. *EFSA Supporting Publications*. 2020, roč. 17, č. 4. ISSN 23978325. DOI: 10.2903/sp.efsa.2020.EN-1844.
15. FORGER, N. G. Epigenetic mechanisms in sexual differentiation of the brain and behaviour. *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*. 2016, roč. 371, č. 1688. ISSN 0962-8436. DOI: 10.1098/rstb.2015.0114.
16. GEORGE, V. C., RUPASINGHE, H.P.V. DNA damaging and apoptotic potentials of Bisphenol A and Bisphenol S in human bronchial epithelial cells. *Environmental Toxicology and Pharmacology*. 2018, roč. 60, s. 52-57. ISSN 13826689. DOI: 10.1016/j.etap.2018.04.009.
17. HA, N. M. et al. Caenorhabditis elegans as a powerful tool in natural product bioactivity research. *Applied Biological Chemistry*. 2022, roč. 65, č. 1. ISSN 2468-0834. DOI: 10.1186/s13765-022-00685-y.
18. HONNEN, S. Caenorhabditis elegans as a powerful alternative model organism to promote research in genetic toxicology and biomedicine. *Archives of Toxicology*. 2017, roč. 91, č. 5, s. 2029–2044. ISSN 0340-5761, 1432-0738. DOI: 10.1007/s00204-017-1944-7
19. HUNT, P. R., CAMACHO, J. A., SPRANDO, R. L. Caenorhabditis elegans for predictive toxicology. *Current Opinion in Toxicology*. 2020, roč. 23–24, s. 23–28. ISSN 24682020. DOI: 10.1016/j.cotox.2020.02.004
20. HUNT, P. R. The C. elegans model in toxicity testing. *Journal of Applied Toxicology*. 2017, roč. 37, č. 1, s. 50-59. ISSN 0260-437X. DOI: 10.1002/jat.3357.
21. IJAZ, S. et al. Exposure of BPA and its alternatives like BPB, BPF, and BPS impair subsequent reproductive potentials in adult female Sprague Dawley rats. *Toxicology Mechanisms and Methods*. 2020, roč. 30, č. 1, s. 60-72. ISSN 1537-6516. DOI: 10.1080/15376516.2019.1652873.
22. IWAMURO, S. et al. Teratogenic and anti-metamorphic effects of bisphenol A on embryonic and larval Xenopus laevis. *General and Comparative Endocrinology*. 2003, roč. 133, č. 2, s. 189-198. ISSN 00166480. DOI: 10.1016/S0016-6480(03)00188-6.
23. KERI, R. A. et al. An evaluation of evidence for the carcinogenic activity of bisphenol A. *Reproductive Toxicology*. 2007, roč. 24, č. 2, s. 240-252. ISSN 08906238. DOI: 10.1016/j.reprotox.2007.06.008.
24. KONIECZNA, A., RUTKOWSKA, A., RACHOŃ, D. Health risk of exposure to Bisphenol A (BPA). *Roczniki Panstwowego Zakladu Higieny*. 2015, roč. 66, č. 1, s. 5-11. ISSN 0035-7715
25. LA MERRILL, M. A. et al. Consensus on the key characteristics of endocrine-disrupting chemicals as a basis for hazard identification. *Nature Reviews Endocrinology*. 2020, roč. 16, č. 1, s. 45-57. ISSN 1759-5029. DOI: 10.1038/s41574-019-0273-8.
26. LIAO, C., KANNAN, K. A Survey of Alkylphenols, Bisphenols, and Triclosan in Personal Care Products from China and the United States. *Archives of Environmental Contamination and Toxicology*. 2014, roč. 67, č. 1, s. 50-59. ISSN 0090-4341. DOI: 10.1007/s00244-014-0016-8.

27. LIÉGEOIS, S. et al. Genes Required for Osmoregulation and Apical Secretion in Caenorhabditis elegans. *Genetics*. 2007, roč. 175, č. 2, s. 709-724. ISSN 1943-2631. DOI: 10.1534/genetics.106.066035.
28. LONG, N. P., KANG, J. S., KIM, H. M. Caenorhabditis elegans: a model organism in the toxicity assessment of environmental pollutants. *Environmental Science and Pollution Research*. 2023, roč. 30, č. 14, s. 39273–39287. ISSN 1614-7499. DOI: 10.1007/s11356-023-25675-5
29. MA, Y. et al. The adverse health effects of bisphenol A and related toxicity mechanisms. *Environmental Research*. 2019, roč. 176. ISSN 00139351. DOI: 10.10 16/j.envres.2019.108575.
30. MAĆCZAK, A. et al. Bisphenol A, bisphenol S, bisphenol F and bisphenol AF induce different oxidative stress and damage in human red blood cells (in vitro study). *Toxicology in Vitro*. 2017, roč. 41, s. 143-149. ISSN 08872333. DOI: 10.1016/j .tiv.2017.02.018.
31. MANZOOR, M. F. et al. An insight into bisphenol A, food exposure and its adverse effects on health: A review. In: Frontiers in Nutrition. 2022, roč. 9. ISSN 2296-861X. DOI: 10.3389/fnut.2022.1047827
32. MATA-CABANA, A. et al. Deviations from temporal scaling support a stage-specific regulation for C. elegans postembryonic development. *BMC Biology*. 2022, roč. 20, č. 1. ISSN 1741-7007. DOI: 10.1186/s12915-022-01295-2.
33. MCALLISTER, E. J. et al. Ten Putative Contributors to the Obesity Epidemic. *Critical Reviews in Food Science and Nutrition*. 2009, roč. 49, č. 10, s. 868-913. ISSN 1040-8398. DOI: 10.1080/10408390903372599.
34. PATHAK, A. et al. Developmental trajectory of Caenorhabditis elegans nervous system governs its structural organization. *PLOS Computational Biology*. 2020, roč. 16, č. 1. ISSN 1553-7358. DOI: 10.1371/journal.pcbi.1007602.
35. PERETZ, J. et al. Bisphenol A and Reproductive Health: Update of Experimental and Human Evidence, 2007–2013. *Environmental Health Perspectives*. 2014, roč. 122, č. 8, s. 775-786. ISSN 0091-6765. DOI: 10.1289/ehp.1307728.
36. QIU, W. et al. Toxic Effects of Bisphenol S Showing Immunomodulation in Fish Macrophages. *Environmental Science & Technology*. 2018, roč. 52, č. 2, s. 831-838. ISSN 0013-936X. DOI: 10.1021/acs.est.7b04226.
37. QUEIRÓS, L. et al. Caenorhabditis elegans as a tool for environmental risk assessment: emerging and promising applications for a "nobelized worm". *Critical Reviews in Toxicology*. 2019, roč. 49, č. 5, s. 411–429. ISSN 1040-8444, 1547-6898. DOI: 10.1080/10408444.2019.1626801
38. RAPTI, G. A perspective on C. elegans neurodevelopment: from early visionaries to a booming neuroscience research. *Journal of Neurogenetics*. 2020, roč. 34, č. 3-4, s. 259-272. ISSN 0167-7063. DOI: 10.1080/01677063.2020.1837799.
39. ROCHESTER, J. et al. Prenatal exposure to bisphenol A and hyperactivity in children: a systematic review and meta-analysis. *Environment International*. 2018, roč. 114, s. 343-356. ISSN 01604120. DOI: 10.1016/j.envint.2017.12.028.
40. SHIN, N. et al. Assessing effects of germline exposure to environmental toxicants by high-throughput screening in C. elegans. *PLOS Genetics*. 2019, roč. 15, č. 2, s. e1007975. ISSN 1553-7404. DOI: 10.1371/journal.pgen.1007975
41. SIMONELLI, A. et al. Environmental and occupational exposure to bisphenol A and endometriosis: urinary and peritoneal fluid concentration levels. *International Archives of Occupational and Environmental Health*. 2017, roč. 90, č. 1, s. 49-61. ISSN 0340-0131. DOI: 10.1007/s00420-016-1171-1.

42. SIRACUSA, J. S. et al. Effects of bisphenol A and its analogs on reproductive health: A mini review. *Reproductive Toxicology*. 2018, roč. 79, s. 96-123. ISSN 08906238. DOI: 10.1016/j.reprotox.2018.06.005.
43. STRANGE, K. An Overview of C. elegans Biology. *C. elegans*. New Jersey: Humana Press, 2006, s. 1-12. ISBN 1-59745-151-7. DOI: 10.1385/1-59745-151-7:1.
44. SUNDARAM, M. V. Canonical RTK-Ras-ERK signaling and related alternative pathways. WormBook. 2013, s. 1-38. ISSN 15518507. DOI:10.1895/wormbook.1.80.2.
45. TEJEDA-BENITEZ, L., OLIVERO-VERBEL, J. Caenorhabditis elegans, a Biological Model for Research in Toxicology. *DE VOOGT, W.P., ed. Reviews of Environmental Contamination and Toxicology* Volume 237. 237. Cham: Springer International Publishing, 2016, s. 1–35. ISBN 9783319235721. DOI: 10.1007/978-3-319-23573-8_1
46. TEUSCHER, A. et al. The in-silico characterization of the Caenorhabditis elegans matrisome and proposal of a novel collagen classification. *Matrix Biology Plus*. 2019, roč. 1. ISSN 25900285. DOI: 10.1016/j.mbplus.2018.11.001.
47. THE C. ELEGANS SEQUENCING CONSORTIUM. Genome Sequence of the Nematode C. elegans : A Platform for Investigating Biology. *Science*. 1998, roč. 282, č. 5396, s. 2012–2018. ISSN 0036-8075, 1095-9203. DOI: 10.1126/science.282.5396.2012
48. THOENE, M. et al. Bisphenol S in Food Causes Hormonal and Obesogenic Effects Comparable to or Worse than Bisphenol A: A Literature Review. *Nutrients*. 2020, roč. 12, č. 2, s. 532. ISSN 2072-6643. DOI: 10.3390/nu12020532
49. TIWARI, D. et al. Clastogenic and mutagenic effects of bisphenol A: An endocrine disruptor. *Mutation Research/Genetic Toxicology and Environmental Mutagenesis*. 2012, roč. 743, č. 1-2, s. 83-90. ISSN 13835718. DOI: 10.1016/j.mrgentox.2011.12.023.
50. VANDENBERG, L. N. et al. Human exposure to bisphenol A (BPA). *Reproductive Toxicology*. 2007, roč. 24, č. 2, s. 139-177. ISSN 08906238. DOI: 10.1016/j.reprotox.2007.07.010.
51. WANG, Y. et al. Understanding the mechanism of the dormant dauer formation of C. elegans: From genetics to biochemistry. *IUBMB Life*. 2009, roč. 61, č. 6, s. 607-612. ISSN 1521-6543. DOI: 10.1002/iub.211.
52. WORLD HEALTH ORGANIZATION. Global assessment on the state of the science of endocrine disruptors. 2002. Dostupné na internete: https://apps.who.int/iris/handle/10665/67357
53. XU, J., HUANG, G., GUO, T. Bisphenol S Modulates Type 1 Diabetes Development in Non-Obese Diabetic (NOD) Mice with Diet- and Sex-Related Effects. *Toxics*. 2019, roč. 7, č. 2. ISSN 2305-6304. DOI: 10.3390/toxics7020035.
54. XU, J., HUANG, G., GUO, T. Developmental Bisphenol A Exposure Modulates Immune-Related Diseases. *Toxics*. 2016, roč. 4, č. 4. ISSN 2305-6304. DOI: 10.3390/toxics4040023.′
55. YAMAZAKI, E. et al. Bisphenol A and other bisphenol analogues including BPS and BPF in surface water samples from Japan, China, Korea and India. Ecotoxicology and Environmental Safety. 2015, roč. 122, s. 565-572. ISSN 01476513. DOI: 10.1016/j.ecoenv.2015.09.029.
56. YILMAZ, B. et al. Endocrine disrupting chemicals: exposure, effects on human health, mechanism of action, models for testing and strategies for prevention. *Reviews in Endocrine and Metabolic Disorders*. 2020, roč. 21, č. 1, s. 127–147. ISSN 1389-9155, 1573-2606. DOI: 10.1007/s11154-019-09521-z

57. ZHANG, L., VIJG, J. Somatic Mutagenesis in Mammals and Its Implications for Human Disease and Aging. *Annual Review of Genetics*. 2018, roč. 52, č. 1, s. 397-419. ISSN 0066-4197, 1545-2948. DOI: 10.1146/annurevgenet-120417-031501
58. ZHOU, W. et al. Bisphenol A and Ovarian Reserve among Infertile Women with Polycystic Ovarian Syndrome. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2017, roč. 14, č. 1. ISSN 1660-4601. DOI: 10.3390/ijerph14010018.

Kontakt

Mgr. Patrícia Hockicková
Trnavská univerzita v Trnave
Fakulta zdravotníctva a sociálnej práce
Univerzitné námestie 1
918 43 Trnava
Tel: 0904 038 596
e-mail: patricia.hockickova@tvu.sk

ZNALOSTI SESTIER ZAMERANÉ NA OŠETROVATEĽSKÚ STAROSTLIVOSŤ O PACIENTA S EPILEPSIOU

NURSES' KNOWLEDGE FOCUSED ON NURSING CARE OF THE PATIENT WITH EPILEPSY

Jana Michalková, Lucia Dimunová

Abstrakt

Príspevok približuje poznatky sestier o ochorení epilepsia a špecifikách ošetrovateľskej starostlivosti o pacienta s epilepsiou. Na zber dát bol použitý neštandardizovaný dotazník, ktorý bol distribuovaný v období 01-02/2022 u 70 sestier (100%) v Nemocnici Poprad a Nemocnica Dr. Vojtecha Alexandra v Kežmarku. Vysokoškolské vzdelanie malo 40 sestier (57%) a 30 (43%) z nich malo stredoškolské vzdelanie. Problematika Grand mal záchvatu z hľadiska intervencií bola sestrám známa, úspešnosť odpovedí sestier bola 100%. Prekvapil nás počet správnych odpovedí pri otázkach týkajúcich sa terapie a provokujúcich faktorov epilepsie. Deficitnou oblasťou bola problematika ketodiéty, odpovedalo správne 13% sestier so stredoškolským vzdelaním a 9% sestier s vysokoškolským vzdelaním. Zistenia preukázali pozitívnejšie výsledky u vysokoškolsky vzdelaných sestier.

Kľúčová slova: *sestra, poznatky, ošetrovateľská starostlivosť, pacient s epilepsiou*

Abstract

The paper presents nurses' knowledge about epilepsy and specifics of nursing care for patients with epilepsy. A non-standardized questionnaire was used to collect data and distributed in the period 01-02/2022 to 70 nurses (100%) in the Hospital Poprad and Hospital Dr. Vojtech Alexander in Kežmarok. Forty nurses (57%) had university education and 30 (43%) of them had secondary education. The issue of grand mal seizure in terms of interventions was familiar to the nurses, the success rate of nurses' responses was 100%. We were surprised by the number of correct answers for questions related to therapy and provoking factors of epilepsy. The deficient area was the issue of ketodiet; 13% of nurses with secondary education and 9% of nurses with university education answered correctly. The findings showed more positive results for college-educated nurses.

Key words: *nurse, knowledge, nursing care, patient with epilepsy*

1 TEORETICKÉ VÝCHODISKÁ

Epilepsia je chronické neurologické ochorenie mozgu pri, ktorom dochádza k vzniku epileptických záchvatov z dôvodu nadmernej dráždivosti neurónov. Úlohou neurónov je tvorba a vedenie elektrických výbojov mozgom. Pri epilepsií dochádza k vzniku patologických rytmických vzruchov určitej skupiny neurónov, ktoré tento výboj vedú ďalej mozgom. Epilepsiu považujeme za skupinu ochorení, ktoré majú rôznu etiológiu, priebeh, klinický obraz, liečbu a v neposlednom rade aj prognózu (Beghi, 2020). Epileptický záchvat je základný príznak epilepsie. Tento názov znamená skorí príchod príznakov, ktoré trvajú krátky čas a odchádzajú buď spontánne alebo pod vplyvom terapie. Rozlišujeme epileptické a neepileptické záchvaty. Epileptický záchvat je porucha mozgových funkcií a to motorických, senzorických, senzitívnych, autonómnych, psychických a vedomia. Charakter príznakov zmenených funkcií závisí od miesta zdroja epileptického záchvatu v mozgovej

kôre a od spôsobu vedenia. Príčiny vzniku záchvatu sú rôznorodé od kraniocerebrálnych poranení, štrukturálnych chýb mozgu, mozgových nádorov, mozgovej ischémie, hemorágie až po metabolické, zápalové a infekčné príčiny. Podľa výskytu a trvania delíme epileptický záchvat na izolovaný, kumulovaný, prologovaný a status epilepticus (Brozman a kol., 2011).
Záchvat absencie predtým nazývaný petit mal, je forma epileptického záchvatu vyskytujúceho sa najmä u detí a mladých ľudí. Pri tomto type záchvatu dochádza ku náhlej krátkodobej strate vedomia bez straty svalového tonusu. Pacient hľadí do prázdna a nereaguje na vonkajšie verbálne podnety, po pár sekundách pokračuje v činnosti, ktorú pred tým vykonával. Ľudia si záchvat absencie často mýlia s nepozornosťou (Stafstrom, Carmant, 2015). Grand mal je epileptický záchvat sprevádzaný tonicko-klonickou aktivitou. Patrí pod generalizované epileptické záchvaty, záchvat prebieha na oboch hemisférach mozgu. Dĺžka trvania záchvatu je 1 - 2 minúty maximálne 5 minút. Pre tento typ záchvatu sú charakteristické dve fázy, v tonickej fáze dochádza k strate vedomia a stuhnutosti tela. Pri klonickej fáze sú prítomné zášklby. Pri grand mal záchvate dochádza často k pomočeniu a inkontinenciíistolice v dôsledku uvoľnenia zvieračov. Po záchvate je pacient dezorientovaný a unavený (Smith, Plueger, Wagner, 2019). Priebeh Grand mal pozostáva zo 4 období. Niekoľko hodín respektíve dní pred záchvatom sú prítomné prodrómy. Prítomné sú najmä svalové zášklby myoklonického charakteru, bolesti hlavy, podráždenosť alebo hučanie v ušiach. Aura, ktorá však nie je vždy prítomná. Nasleduje iktálna fáza pri ktorej sú prítomné všetky prejavy záchvatu. Periiktálna fáza nastáva krátko pred záchvatom a po ňom. V tejto fáze je možná prítomnosť afektívnych a neurotických porúch ako depresia. Môže dôjsť k suicídiu. Nasleduje postiktálne obdobie, pri ktorom môžu byť prítomné kvalitatívne poruchy vedomia ako je delírium, dezorientácia alebo obnubilácia. V období medzi záchvatmi alebo interiktálnom období sa môžu vyskytovať poruchy nálad, agorafóbia v dôsledku vzniku záchvatov, strach opustiť domov alebo cestovať, môže vzniknúť aj sociálna izolácia (Slezaková, 2014).
Status epilepticus je generalizovaný tonicko-klonický záchvat, ktorého trvanie je viac ako 30 minút. Časové ohraničenie sa stanovuje na základe ireverzibilného poškodenia neurónov. Status epilepticus sa môže objaviť ako prvotný prejav ochorenia alebo aj pri už zistenej epilepsii. Je to stav, kedy je trvanie záchvatu predlžené, alebo jednotlivé záchvaty prichádzajú v krátkych intervaloch za sebou. Ide o život ohrozujúci stav, pri ktorom môže dôjsť k poškodeniu až smrti neurónov. Vo všeobecnosti ho možno deliť na 2 štádia. Štádium kompenzácie je spojené s prítomnosťou grand mal záchvatu, ktorý je spojený so zvýšenou autonómnou aktivitou. Tá vedie k hypertenzii, hyperglykémii, poteniu, salivácii a hyperpyrexii. Kvôli zvýšeným metabolickým nárokom mozgu dochádza ku spotrebe glykémie a kyslíka. Druhá fáza alebo štádium dekompenzácie je charakterizovaná zlyhaním mozgovej autoregulácie, znížením mozgového prietoku krvi, zvýšením intrakraniálneho tlaku a systémovou hypotenziou. V tomto štádiu nedochádza ku zabezpečeniu nárokov mozgu na energiu. Štádium dekompenzácie začína po 30 minútach trvania záchvatu.
Status epilepticus delíme podľa klinického obrazu na konvulzívny a nekonvulzívny. Medzi konvulzívny status epilepticus patrí tonicko-klonický, tonický, klonický, myoklonický. K nekonvulzívnemu patrí status absencií a parciálny komplexný status. Trvanie rozvinutého status epilepticus je 10 minút. Za refraktérny status epilepticus považujeme každý záchvat, ktorého dĺžka je viac ako 120 minút a pretrváva napriek adekvátne podanej liečbe. Ak status epilepticus pokračuje viac ako 24 hodín nazývame ho suprarefraktérny (Zárubová, 2019; Šarbochová, Martinkovič, 2017).
Pod aurou rozumieme súbor rozličných subjektívnych pocitov. Rozoznávame 4 typy aur (senzitívne, senzorické, viscelárne a psychické). Pri senzítívnej aure pacient môže pociťovať mravenčenie, pálenie, svrbenie, stuhnutosť, bodanie, apatiu. Najčastejšou senzorickou aurou je aura zraková, pri nej môže pacient vidieť od hviezd, bleskov, červenej farby, rôznych tvarov až po zrakové halucinácie, pseudohalucinácie a sluchové halucinácie. V rámci

sluchových halucinácií môže pacient počuť zvonenie, bzučanie, hlasy, spev alebo pískanie. Pri viscelárnej aure pociťuje pacient kŕče, bolesť, tras. Psychická aura zahrňuje predstavu živých scén, davu ľudí (Slezaková, 2014).

SUDEP je označenie pre náhlu a neočakávanú smrť človeka pri epilepsii. Pacient okrem epilepsie bol považovaný za zdravého a preto pri pitve nie je možné nájsť anatomickú alebo toxickú príčinu smrti. Je to jedna z najčastejších príčin úmrtí pri epilepsii. Presná príčina SUDEP nie je objasnená, dochádza pri nej k postiktálnym kardiorespiračným zmenám a dysfunkcii mozgového kmeňa. Rizikové faktory vzniku SUDEP zahŕňajú prítomnosť alebo počet generalizovaných tonicko-klonických záchvatov, nočné záchvaty, nízky vek na začiatku epilepsie, dlhšie trvanie epilepsie, demenciu, absenciu cerebrovaskulárneho ochorenia, astmu, mužské pohlavie, symptomatickú etiológiu epilepsie a abuzus alkoholu (Hesdorffer, Tomson, 2013).

Prevencia SUDEP spočíva v:

1. znížení výskytu tonicko-klonických záchvatov prostredníctvom dodržovania farmakoterapie alebo včasnou chirurgickou liečbou štrukturálnej epilepsie,
2. edukácii v oblasti zmeny životného štýlu,
3. zisťovaní kardiorespiračnej tiesne prostredníctvom klinického pozorovania a zariadení na sledovanie záchvatov, dýchania a srdcovej frekvencie,
4. predchádzaní obštrukcii dýchacích ciest pomocou nočného dohľadu a bezpečnostných vankúšov,
5. znížení centrálnej hypoventilácie prostredníctvom fyzickej stimulácie a zosilnenie serotonergných mechanizmov regulácie dýchania pomocou selektívnych inhibítorov spätného vychytávania serotonínu (Maguire et al., 2020).

Farmakorezistentná epilepsia je stav pretrvávania záchvatov napriek podaniu najmenej dvoch antiepileptík. Ak pacient od začiatku epilepsie nereaguje na liečbu a nedôjde ku kontrole záchvatov hovoríme o liekovej rezistencií de novo. Ku oneskorenej rezistencii dochádza ak na začiatku epilepsie došlo ku kontrole záchvatov, no neskôr dôjde k opakovaniu záchvatov a strate ich kontroly. Ďalší typom rezistencie je, ak dochádza ku striedaniu medzi kontrolou záchvatov a ich nekontrolovateľnému vzniku. Medzi rizikové faktory vzniku farmakorezistentnej epilepsie patrí epilepsia v detstve, mentálne postihnutie, symptomatická epilepsia, predlžené febrilné záchvaty, abnormálne neurologické vyšetrenie a status epilepticus (Guery, Rheims, 2021; Löscher et al., 2020).

2 PRIESKUM ZAMERANÝ NA PROBLEMATIKU EPILEPSIE A OŠETROVATEĽSKÚ STAROSTLIVOSŤ O PACIENTA S EPILEPSIOU

Cieľom uskutočneného prieskumu bolo preskúmať poznatky sestier o epilepsii a o ošetrovateľskej starostlivosti o pacienta s týmto ochorením, zvlášť ak sestra nepracuje na neurologickom oddelení, ale na inom klinickom pracovisku. Sestry sme kategorizovali podľa najvyššieho dosiahnutého vzdelania a očakávali sme vplyv tejto premennej na celkovú úroveň poznatkov o predmetnej problematike.

2.1 Metodika a charakteristika vzorky

Na zber dát sme použili neštandardizovaný dotazník, ktorý pozostával z 20-tich tvrdení zameraných na problematiku epilepsie a ošetrovateľskej starostlivosti o pacienta s epilepsiou. Bol distribuovaný v období 01-02/2022 u 70 sestier (100%) v Nemocnici Poprad a Nemocnica Dr. Vojtecha Alexandra v Kežmarku na základe súhlasu vedenia oboch zdravotníckych zaradení (Dlugošová, 2022). Podmienkou bolo, aby ho nevypĺňali sestry pracujúce na neurologickom oddelení. Dotazník bol distribuovaný medzi sestry pracujúce na neonatologickom, pediatrickom, urologickom, internom, chirurgickom a ORL oddelení. Vysokoškolské vzdelanie malo 40 sestier (57%) a stredoškolské vzdelanie (SZŠ alebo vyššie

odborné vzdelanie) malo 30 sestier (43%) zapojených do prieskumu. Sestry boli vo vekovom rozmedzí od 19 do 63 rokov. Priemerná dĺžka odbornej praxe sestier bola 21 rokov. Dáta boli analyzované metódami deskriptívnej štatistiky.

2.2 Analýza výsledkov

V tab. 1 uvádzame správne odpovede k vybraným tvrdeniam zameraným na problematiku epilepsie a ošetrovateľskej starostlivosti o pacienta s epilepsiou, na ktoré sestry v prieskume odpovedali. Z výsledkov je zrejmé, že na väčšiu časť tvrdení odpovedali sestry s vysokoškolským vzdelaním lepšie a uviedli viac správnych odpovedí v porovnaní s kategóriou sestier so stredoškolským vzdelaním. Neuvádzame nesprávne odpovede a rovnako ani to, ak sa sestry vôbec k tvrdeniu nevedeli vyjadriť.

Tab. 1 Správne odpovede sestier o problematike epilepsie a ošetrovateľskej starostlivosti o pacienta z hľadiska vzdelania

		Vzorka A N=30 (SŠ vzdelanie)		**Vzorka B N=40** (VŠ vzdelanie)	
1.	**Epilepsia a jej prejavy**				
	Epilepsia je skupina ochorení, ktoré sa líšia etiológiou, priebehom, klinickým obrazom, liečbou a prognózou	10	14%	**16**	**24%**
*	*Epilepsia sa prejavuje iba vo forme tonicko-klonických kŕčov*	25	36%	**32**	**47%**
	Grand mal a Petit mal záchvat				
	Počas Grand mal záchvatu sestra vypodloží hlavu pacienta, aby sa predišlo jej poraneniu.	**30**	**43%**	**40**	**57%**
*	*Petit mal je typ záchvatu, ktorý sa najčastejšie vyskytuje u dospelých jedincov.*	26	37%	**33**	**48%**
2.	**Režimové opatrenia a komorbidity pri epilepsii**				
	Pacienti s nekompenzovanou epilepsiou majú zákaz vedenia motorového vozidla	29	41%	**39**	**56%**
	Neliečenie depresie, ktorá býva komorbiditou epilepsie, môže viesť k zhoršeniu epilepsie	18	26%	**32**	**47%**
3.	**Antiepileptická farmakoterapia**				
	Vynechanie aj jednej dávky antiepileptika môže viesť k zvýšenému výskytu záchvatov	25	36%	**34**	**49%**
*	*Výber antiepileptickej farmakoterapie nezávisí od typu záchvatu, ktorý pacient má*	14	20%	**26**	**37%**
	Ak medikamentóznou cestou nedochádza ku kontrole epileptických záchvatov, ide o farmakorezistentnú epilepsiu	21	30%	**23**	**33%**
	Ketodiéta je možnosť liečby u farmakorezistentných pacientov v detskom veku	**9**	**13%**	6	9%
4.	**Ošetrovateľská starostlivosť pri Status epilepticus**				
	Pri Status epilepticus sa sleduje stav vedomia	25	36%	**39**	**56%**
*	*Pri Status epilepticus je prvoradou úlohou sestry monitorovať EKG a krvný tlak*	16	23%	**18**	**26%**
	V prípade Status epilepticus podá sestra pacientovi intravenózne benzodiazepíny p.o.l.	18	26%	**25**	**36%**
5.	**Provokujúce faktory a etiológia epilepsie**				
	Menštruácia môže byť provokujúci faktor vzniku	**15**	**21%**	12	17%

	epilepsie				
*	*Mentálne ochorenie patrí medzi príčiny vzniku epilepsie*	10	14%	**19**	**27%**

SŠ – sestry so stredoškolským vzdelaním (SZŠ) a vyšším odborným vzdelaním (VOV)
VŠ – sestry s vysokoškolským vzdelaním (Bc., Mgr.)
* symbolom označená položka predstavovala nesúhlas sestier (správne uvedená odpoveď)

2.3 Diskusia a záver

Epilepsia je častým ochorením v populácii. Vyskytuje sa bez ohľadu na pohlavie alebo vek (Beghi, 2020). Pacient liečený na epilepsiu môžu byť hospitalizovaný na ktoromkoľvek klinickom pracovisku, preto by sestry mali byť schopné takémuto pacientovi zabezpečiť adekvátnu ošetrovateľskú starostlivosť. V príspevku poukazujeme na poznatky sestier zapojených do prieskumu o epilepsii a ošetrovateľskej starostlivosti o pacienta s uvedeným ochorením. Súbor sme rozdelili podľa dosiahnutého vzdelania sestier. Vzorku A tvorilo 30 stredoškolsky vzdelaných sestier (43%) a vzorku B tvorilo 40 sestier s vysokoškolským vzdelaním (57%). Výsledky sme komparovali so štúdiou, ktorej sa zúčastnilo 85 sestier pracujúcich na interných klinikách v Yakutiye Research Hospital v Turecku (Dayapoğlu, Tan, 2016). Okrem tejto štúdie boli zistenia porovnané aj s výsledkami Giuliano et al. (2018), ktorí realizovali zber dát s podobnou problematikou u 199 sestier v regióne Chaco v Bolívii.

Epilepsia je považovaná za skupinu ochorení, ktoré majú rôznu etiológiu, priebeh, klinický obraz, liečbu a v neposlednom rade aj prognózu (Beghi, 2020). Na toto tvrdenie odpovedalo správne 38% sestier v našom prieskume a 76,5% opýtaných sestier v tureckej štúdii. Epilepsia sa prejavuje iba vo forme tonicko-klonických kŕčov. Správna odpoveď pri tomto tvrdení mala nesúhlasný charakter a uviedlo ju 83% sestier zo Slovenska, podobnú mieru úspešnosti v oblasti prejavov epilepsie dosiahli aj sestry z Turecka.

Status epilepticus je stav kumulácie dvoch alebo viacerých epileptických záchvatov, alebo sa jedná o nepretržitý záchvat trvajúci viac ako 30 minút bez nadobudnutia vedomia. Pri tomto stave je pacient ohrozený na živote. Dochádza tu k poškodeniu až apoptóze neurónov popisuje Brozman a kol. (2011). Prvoradou úlohou pri Status epilepticus je zaistiť periférny žilový vstup, zabezpečiť dýchanie a krvný obeh pacienta, v prípade potreby zabezpečenia priechodných dýchacích ciest je nutná intubácia pacienta. Sledovanie krvného tlaku a EKG patrí k dôležitým intervenciám sestry, ale nie sú prvoradé (Šarbochová, Martinkovič, 2017). 92% sestier označilo správne, že pri status epilepticus sa sleduje stav vedomia pacienta a 49% sestier odpovedalo správne v oblasti intervencií pri status epilepticus. Liečba status epilepticus spočíva v aplikácií benzodiazepamínov konkrétne Diazepam i.v. 10 - 20 mg (Zárubová, 2019). Podobné tvrdenie v dotazníku prezentovalo, že sestra na základe ordinácie lekára pri status epilepticus aplikuje benzodiazepíny intravenózne. Správnu odpoveď uviedlo 62% opýtaných sestier, z toho 36% sestier s vysokoškolským vzdelaním. U niektorých pacientov môže byť obtiažne zabezpečiť žilový prístup kvôli opakovaným vstupom preto je možnosť podať benzodiapamíny aj rektálne Diazepam 10 mg uvádza Zárubová (2019). Výsledky poukazujú, že sestry s vysokoškolským vzdelaním majú lepšie vedomosti o intervenciách pri Status epilepticus ako sestry so stredoškolským vzdelaním.

Výber antiepileptickej liečby je prispôsobený pacientovi, typu záchvatov aké má, typu epilepsie (Zárubová, 2019). Na tvrdenie, že výber antiepileptickej farmakoterapie nezávisí od typu záchvatov, ktoré pacient má odpovedalo správne 57% sestier. Nízke zastúpenie správnych odpovedí môže súvisieť s tým, že sestry s danou problematikou výberu liečby neprichádzajú až tak do kontaktu.

Vynechanie dávky antiepileptika môže viesť k zvýšenému nástupu epileptických záchvatov a opätovné užívanie farmakoterapie nemusí frekvenciu záchvatov vrátiť na pôvodnú mieru (Slezáková, 2014). 84% sestier bolo pri tomto výroku úspešných. Väčšina opýtaných sestier mala dobré zdravotné uvedomenie v oblasti režimovým opatrení pri epilepsii.

Farmakorezistentná epilepsia je stav kedy nedôjde ku kontrole záchvatov a tie pretrvávajú aj napriek adekvátne podanej terapii teda najmenej dvom antiepileptikám (Guery, Rheims, 2021). Pri tvrdení že, ak medikamentóznou cestou nedochádza ku kontrole epileptických záchvatov, ide o farmakorezistentnú epilepsiu bolo percento úspešnosti 66%, pričom rozdiely v poznatkoch z hľadiska vzdelania sestier boli nepatrné. V prípade farmakorezistentného detského pacienta sa využíva ako možnosť terapie ketodiéta (Horák, 2019). Táto problematika nebola sestrám príliš známa, o čom svedčí len 22% správne uvedených odpovedí.
Ak má pacient nekompenzovanú epilepsiu má zákaz vedenia motorového vozidla (Miertová, Kurča, Tomagová, 2014). Na toto tvrdenie správne odpovedalo 97% opýtaných sestier. Tvrdenie, týkajúce sa nedostatočného spánku, stresu a pitia alkoholu, ktoré môžu spôsobiť záchvat označilo správne 75 sestier (88,2%) z Turecka. Slovenské sestry dosiahli pri režimových opatreniach lepšie výsledky ako turecké sestry.
Počas Grand mal záchvatu sestra vypodloží hlavu pacienta, tak aby nedošlo k jej poraneniu (Slezáková, 2014). 100% sestier označilo správnu odpoveď, na základe čoho usudzujeme, že sestry by vedeli ako postupovať v prípade výskytu Grand mal záchvatu u pacienta s epilepsiou. Petit mal je forma epileptického záchvatu vyskytujúceho sa najmä u detí a mladých ľudí (Stafstrom, Carmant, 2015). Pri tvrdení Petit mal je typ záchvatu, ktorý sa najčastejšie vyskytuje u dospelých odpovedali sestry nesúhlasne a teda správne v 85% odpovedí.
Prítomnosť depresie pri epilepsii je veľmi častá, jej neliečenie zhoršuje priebeh samotnej epilepsie (Vančíková, Bednářová, 2015). Sestry s vysokoškolským vzdelaním preukázali lepšie poznatky o komorbiditách epilepsie. Menštruácia patrí ku provokujúcim faktorom vzniku epilepsie, takéto záchvaty nazývame katamaniálne záchvaty (Šramková, 2020). Správne odpovedalo 39% sestier, z toho 17% vysokoškolsky vzdelaných a 21% sestier stredoškolsky vzdelaných. Lepšie výsledky v tejto téme dosiahli sestry so stredoškolským vzdelaním. Na tvrdenie mentálne ochorenie nepatrí medzi príčiny vzniku epilepsie odpovedalo správne 41% opýtaných sestier. V porovnaní s výsledkami odpovedí slovenských sestier (35%) mali sestry z Bolívie lepšie znalosti v rámci etiológie epilepsie.
Dobré zdravotné uvedomenie o problematike epilepsie u sestier ako i u ďalších zdravotníckych profesionálov v ošetrovateľskom tíme odzrkadľuje možnosť zabezpečovania kvalitnej zdravotnej starostlivosti a najmä prispieva k zníženiu stigmatizácie pacientov s týmto ochorením.

Použitá literatúra

1. BEGHI, E. The Epidemiology of Epilepsy. *Neuroepidemiology* [online]. 2020; 54,(2): 185–191 [cit. 2022-10-30]. Dostupné na: <https://doi.org/10.1159/000503831>.
2. BROZMAN, M. a kol. *Neurológia.* Martin: Osveta, 2011. 188 s. ISBN 978-80-8063-339-4.
3. DAYAPOĞLU, N., TAN, M. Clinical nurses' knowledge and attitudes toward patients with epilepsy [online]. *Epilepsy & Behavior*, 2016; 61: 206-209 [cit. 2022-04-04]. Dostupné na: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S152550501630083X?via%3Dihub>.
4. DLUGOŠOVÁ, N. *Zdravotné uvedomenie sestier zamerané na ošetrovateľskú starostlivosť o pacienta s epilepsiou.* Košice: LF UPJŠ, Bakalárska práca, 2022. 40 s.
5. GIULIANO, L. et al. Knowledge and attitudes towards epilepsy among nonmedical health workers in rural Bolivia: Results after a long-term activity in the Chaco region. *Epilepsy Behav.* [online]. 2018; 85: 58-63. [cit. 2022-02-11]. Dostupné na: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/29908385/>.

6. GUERY, D., RHEIMS, S. Clinical management of drug resistant epilepsy: A review on current strategies. *Neuropsychiatric Disease and Treatment* [online]. 2021; 17: 2229-2242 [cit. 2022-02-11]. Dostupné na: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC8286073/>.
7. HESDORFFER, D. C., TOMSON, T. Sudden unexpected death in epilepsy. Potential role of antiepileptic drugs. *CNS drugs* [online]. 2013; 27(2): 113-119. [cit. 2022-02-11]. Dostupné na: <https://link.springer.com/article/10.1007/s40263-012-0006-1>.
8. HORÁK, O. Ketogenic diet – effective treatment of childhood and adolescent epilepsies. *Česká a slovenská neurologie a neurochirurgie* [online]. 2019; 82(1), 8-14 [cit. 2022-04-24]. Dostupné na: <https://www.csnn.eu/casopisy/ceska-slovenska-neurologie/2019-1-2/ketogen-ni-dieta-ucin-na-nefarmakologicka-lecba-detske-a-adolescentni-epilepsie-107535>.
9. LÖSCHER, W. et al. Drug resistance in epilepsy: clinical impact, potential mechanisms, and new innovative treatment options. *Pharmacological Reviews* [online]. 2020; 72(3): 606–638 [cit. 2022-11-11]. Dostupné na: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7300324/pdf/pr.120.019539.pdf>.
10. MAGUIRE, M. J. et al. Treatments for the prevention of sudden unexpected death in epilepsy (SUDEP). *The Cochrane Database of Systematic Reviews* [online]. 2020; 2020(4): s. CD011792 [cit. 2022-06-11]. Dostupné na: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/26033084/>.
11. MIERTOVÁ, M., KURČA, E., TOMAGOVÁ, M. *Ošetrovateľstvo v neurológii*. [online]. UK Bratislava, JLF UK v Martine, 2014. ISBN 978-80-89544-71-4. [cit. 2022-06-11]. Dostupné na: <http://osevneu.jfmed.uniba.sk/>.
12. SMITH, G., PLUEGER, M., WAGNER, J. L. Evidence-based epilepsy care: Assessment, treatment, and self-management. *American Nurse Today* [online]. 2019, 14(7): 6-12 [cit. 2022-10-30]. Dostupné na: <https://www.myamericannurse.com/evidence-based-epilepsy-care/>.
13. STAFSTROM, C. E., CARMANT, L. Seizures and Epilepsy: An Overview for Neuroscientists. *Cold Spring Harbor Perspectives in Medicine* [online]. 2015; 5(6): a022426 [cit. 2021-02-11]. Dostupné na: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4448698/>.
14. SLEZÁKOVÁ, Z. *Ošetřovatelství v neurologii.* Praha: Grada Publishing, 2014. 232 s. ISBN 978-80-247-4868-9.
15. ŠARBOCHOVÁ, I., MARTINKOVIČ, L. Status epilepticus u dospělých pacientů v neurointenzivní péči. *Neurológia pre prax*, 2017; 18(2): 74-78.
16. ŠRÁMKOVÁ, T. Sexuální dysfunkce u pacientů s epilepsií: Sexual dysfunctions in patients with epilepsy. *Neurológia pre prax*, 2020; 21(2): 117-122.
17. VANČÍKOVÁ, J., BEDNÁŘOVÁ, A. Úspešne liečená depresia u pacienta s epilepsiou – kazuistika. *Česká a slovenská neurologie a neurochirurgie: časopis českých a slovenských neurologů a neurochirurgů*, 2015; 78(2): 229-232.
18. ZÁRUBOVÁ, J. Pharmacotherapy of epilepsies from the neurological/ epileptological of a view. *Klinická farmakologie a farmacie* [online]. 2019; 33(2), 30–35. [cit. 2022-08-11]. Dostupné na: <https://www.solen.cz/pdfs/far/2019/02/07.pdf>.

Kontaktné údaje
PhDr. Jana Michalková, PhD.
Lekárska fakulta UPJŠ v Košiciach, Ústav ošetrovateľstva
Tr. SNP 1, 040 01 Košice
email: jana.michalkova@upjs.sk

prof. PhDr. Lucia Dimunová, PhD.
Lekárska fakulta UPJŠ v Košiciach, Ústav ošetrovateľstva
Tr. SNP 1, 040 01 Košice
email: lucia.dimunova@upjs.sk

SYNTÉZA LIPOZOMŮ, VIZUALIZACE A ENKAPSULACE LÉČIVA CÍLENÝCH BIOMOLEKUL

LIPOSOME SYNTHESIS, VISUALIZATION, AND DRUG ENCAPSULATION OF TARGET BIOMOLECULES

Simona Stuchlíková, Maryam Dareini, Romana Široká

Abstrakt

Vezikulární částice na bázi lipidů známé jako lipozomy představují speciální platformu pro podávání léků na míru. Díky výjimečným vlastnostem, včetně biokompatibility a biologické odbouratelnosti, jsou lipozomy ideální volbou pro podávání léků. Vývoj lipozomů specifických pro daný cíl umožňuje bezpečně a úspěšně léčit složité klinické problémy. Byla provedena řada studií o modifikaci povrchu s cílem zlepšit vlastnosti a užitečnost lipozomů. Modifikace povrchu zlepšuje účinnost doručení léčiva do místa účinku při aplikacích in vivo. Kromě modifikace povrchu může integrace lipozomů s nanovlákennými strukturami zlepšit vlastnosti lipozomálních nosičů a jejich stabilitu. Jak lipozomy, tak i nanovlákna přinášejí změnu do oblasti tkáňového inženýrství a systémů pro podávání léčiv. Cílem tohoto experimentu bylo ověřit inkorporaci fluorescenčních barviv do lipozomů a následně nastavit systém pro podávání léčiv a diagnostické nástroje pomocí kvantitativní studie a kalibrační křivky.

Klíčová slova: *lipozomy, biokompatibilita, cílené dodávání léčiv, tkáňové inženýrství, integrace nanovláken*

Abstract

Lipid-based vesicular particles known as liposomes provide a special platform for tailored drug delivery. Their exceptional properties, including biocompatibility and biodegradability, make liposomes an ideal choice for drug delivery. The development of target-specific liposomes enables the safe and successful treatment of complex clinical problems. A number of surface modification studies have been conducted to improve the properties and utility of liposomes. Surface modification improves the efficiency of drug delivery to the site of action in in vivo applications. In addition to surface modification, integration of liposomes with nanofibrous structures can improve the properties of liposomal carriers and their stability. Both liposomes and nanofibers are bringing change to the field of tissue engineering and drug delivery systems. Liposomes can be detected using a variety of techniques. The aim of this experiment was to verify the incorporation of fluorescent dyes into liposomes and subsequently set up a drug delivery system and diagnostic tools using a quantitative study and calibration curve.

Key words: *liposomes, biocompatibility, drug delivery, tissue engineering, nanofiber integration*

1 TEORETICKÝ ÚVOD

1.1 Systém pro dodávání léčiv

Doručování léčiv, známé jako Drug Delivery (DD), je metoda, kterou se aktivní farmaceutická složka (API) podává s cílem podpořit a zrychlit požadovaný farmakologický účinek a snížit vedlejší účinky, podle definice FDA [1]. Termín "systém doručování léčiv"

odkazuje na "složení nebo zařízení, které distribuuje API v cílených aplikacích nebo poskytuje časově (tj. okamžitě, zpožděně nebo udržovaně) uvolňování API. I když systém nemá žádné farmakologické vlastnosti sám o sobě, zvyšuje účinnost a bezpečnost API [2].

Budoucí výzkum v oblasti technologie dodávání léčiv (DDT) se bude zaměřovat na objevování nových cest a tras, které úspěšně překonají biologické a fyziologické překážky, usnadní absorpci léků a biodistribuci na místa cílových onemocnění, zatímco zůstanou spolehlivě v klinickém prostředí. Mezi tři významné cesty podání patří:

Transepiteliální orální podání: Orální biologická dostupnost se řídí Lipinskiho pravidlem pěti, ovlivňující toleranci pacientů na léky [3]. Specializovaná strategie podání velkých biologických látek, nebo nanočástic orální cestou je viděna jako potenciální budoucí technologie v oblasti DDT [4].

Podání do lymfatického systému: Lymfatický systém, bohatý na imunitní buňky, představuje příležitost pro imunoterapii [5]. Pokroky v přenosu léků do střevního lymfatického systému prostřednictvím orálního podání mohou otevřít nové cesty pro modulaci střevního imunitního systému, systémovou imunologickou kontrolu a reprogramaci imunitních buněk.

Podání do mozku: Překonání krevní-mozkové bariéry (BBB), což je výzva při léčbě neurodegenerativních onemocnění a glioblastomu, zůstává spekulativní. Olfaktorická cesta, je diskutována jako potenciální alternativní cesta pro podání do mozku [6]. Mozek ovládá rovnováhu tělesných funkcí. Například hypothalamus, který komunikuje s periferními tělesnými sítěmi, reguluje homeostázu energie, spojenou s obezitou.

TYPY SYSTÉMŮ PRO DODÁVÁNÍ LÉČIV

Pasivní cílení léčiv

Pasivní cílení využívá fyzikálních a chemických faktorů, hydrofilní/hydrofobní strukturu, kladný/záporný zeta potenciál a rovněž fyzikálních prvků (velikost, tvar a molekulová hmotnost). Oproti aktivním cíleným systémům nemají pasivní cílené systémy specifický cílový ligand. Dosáhnutí vhodných koncentrací léků v cílovém místě vyžaduje dlouhou dobu v krevním oběhu, to souvisí s fenoménem EPR efektu (Enhanced Permeability and Retention), objeveným Matsumurou a Maedou. EPR efekt vytváří akumulaci léčiv, nebo lékových nosičů v místech s anomáliemi zvýšené propustnosti cév, zejména v tumorových cévách. Zde je menší lymfatický odtok než v normálním tkáňovém prostředí, což umožňuje akumulaci léčivých systémů v oblasti tumoru. Pasivní cílení může být využíváno například pomocí chitosanových nanopartikulí nesoucích paclitaxel, které ukázaly lepší biodistribuci než lék Taxol®, s vyšší akumulací léku v játrech a slezině a nižší koncentrací v srdci a ledvinách. [7]

Aktivní cílení léčiv

Aktivní cílení využívá ligandy, které jsou specifické pro povrchové elementy, nebo receptory nadměrně exprimované v postižených orgánech, tkáních, buňkách, nebo subcelulárních doménách. Mezi používané ligandy patří protilátky a jejich fragmenty, proteiny (transferin, peptidy), ligandy založené na nukleových kyselinách a malé sloučeniny. Modifikace povrchu nanonosičů těmito ligandy je základním prvkem systémů cílené dodávky léků. Tato afinita může být dosažena fyzicky adsorpcí, nebo širším způsobem prostřednictvím kovalentních vazeb. [8]

1.2 Lipozomy

Lipozomy jsou sférické vezikuly v rozměrech od malých (0,025 μm), až po obrovské (5,0 μm), skládající se z vodného jádra a jedné, nebo více vrstev fosfolipidů a cholesterolu, které tvoří lipidovou dvojvrstvu. Jejich velikost je důležitým faktorem, určující poločas cirkulace lipozomů. Počtem dvojvrstev a velikostí lipozomů je ovlivněno množství léčiva, nebo aktivních složek, uvnitř uzavřených. Střed lipozomu tvoří prostředí, zcela izolované od okolí. [9]

Klasifikace lipozomů

Ke klasifikaci lipozomů se obvykle využívá jejich velikost a počet vrstev. V literatuře se pro popis doručovacích systémů obsahujících lipidové dvojvrstvy běžně používají nanoemulze a mikroemulze. Lipozomy lze dále rozdělit na dva hlavní typy podle velikosti a počtu dvojvrstev: [10]

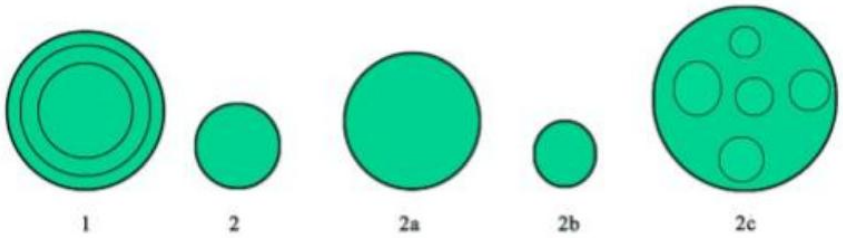
Multilamelární vezikuly (MLV): Charakterizují se přítomností více lipidových dvojvrstev.

Unilamelární vezikuly (ULV): Tyto lze dále rozčlenit do tří kategorií:

a. **Obří unilamelární vezikuly:** Typ ULV s jednou lipidovou dvojvrstvou o průměru 1 μm.

b. **Malé unilamelární vezikuly:** Typ ULV s velikostí vezikul v rozmezí 20-200 nm.

c. **Více vezikulární vezikuly:** Typ ULV vezikula obsahují více vezikul menších než 1 μm.

Obr.1. Klasifikace lipozomů podle velikosti a lamelarity [11]. (1 - MLV; 2 – ULV; 2a – obří unilamelární vezikula; 2b - malá unilamelární vezikula; 2c - více vezikulární vezikula)

Složení lipozomů

Glycerofosfolipidy a sfingomyeliny jsou primárními složkami fosfolipidů přítomných v lipozomech. Glycerol se považuje za základní stavební prvek těchto lipidů, zejména glycerofosfolipidů, které tvoří hlavní složení fosfolipidů v eukaryotických buňkách. Tato skupina lipidů se skládá z hydrofilní hlavy a hydrofobního postranního řetězce. Různé typy glycerofosfolipidů vznikají modifikací hlavních skupin, jako je fosfatidylcholin (PC), fosfatidyletanolamin (PE), fosfatidylserin (PS), fosfatidylinositol (PI), kyselina fosfatidová (PA), fosfatidylglycerol (PG) a kardiolipin (CL). [12]

Metody přípravy

Metoda hydratace tenkého lipidového filmu

Známou technikou pro vytvoření lipozomů je hydratace tenkého filmu. Potřeba jsou tři kroky pro vytvoření lipozomů. Rozpuštění fosfolipidů a cholesterolu v organickém rozpouštědle, odpaření rozpouštědla a hydratace vysušené lipidové membrány v míchacím pufrovacím roztoku. Je to častá technika, kterou lze snadno použít. Tato technika má však jednu vadu, že díky fosfolipidům ve vodném pufru vzniká velké množství heterogenních MLV [13].

Toto je ukázka způsobu výroby, existují však další metody přípravy lipozomů, jako například: metoda odpařování s reverzní fází, metoda vstřikování rozpouštědla, způsob vytápění, mikrofluidní metoda, metoda vytlačování, sonikační metoda a homogenizační metoda.

Použití lipozomů

Využití lipozomů se neustále rozšiřuje. Dnes jsou lipozomy nejvíce využívány v oblasti vakcín (veliká flexibilita), v dermatologii (léčba akné), v oftalmologii (léčba suchých očí), při hojení ran (proniknutí do hlubší tkáně), při podávání protinádorových léčiv (větší přesnost při identifikaci postižené tkáně).

1.3 Nanovlákna

V současném výzkumu se pozornost zaměřuje na biologicky rozložitelná nanovlákna, která fungují jako výrobky s malým průměrem. Tyto nanovlákna slouží jako nosiče s klíčovou rolí při interakcích s buňkami, zejména v oblasti tkáňového inženýrství. Jejich topografické vlastnosti umožňují snadné přizpůsobení specifickým aplikacím, zejména ve výrobě vysoce porézních nosičů s propojenými póry. Mezi výhody nanovláken patří omezená propustnost pro kapaliny, sorpční kapacita, kontrolovatelná degradace, adhezivní vrstvy, krátká difuzní cesta a možnost vytvářet vícevrstvé materiály. Velikost nanovláken, která závisí na výrobní metodě, se pohybuje od desítek do stovek nanometrů, přičemž elektrospinning, běžná metoda využívaná v současnosti, dosahuje velikosti od 10 nm do několika μm [14].

Metody výroby

Existuje mnoho metod pro výrobu nanovlákenných nosičů, přičemž je známo nejméně 10 různých výrobních postupů, jako je vyfukování taveniny, odstředivé změkčování, separace fází a další. Mezi těmito metodami dosáhl největší popularity elektrospinning, který umožňuje vytvářet extrémně jemná vlákna. Samotnou technologii elektrospinningu lze dále rozdělit na konvenční a koaxiální elektrospinning. [15]

ELEKTROSTATICKÉ ZVLÁKŇOVÁNÍ - Nanovlákna vznikají elektrickými a kapilárními silami při vysokém napětí, které elektricky nabaluje roztok polymeru. Při vytváření elektrostatického pole dochází k vytlačování změkčeného roztoku z kapiláry, a pokud se pole zesílí, vzniká Taylorův kužel. To vede k postupnému roztahování proudu polymeru a vzniku nanovláken. Koaxiální elektrospinning spočívá v použití dvou různých materiálů, což umožňuje získat nanovlákna s různými vlastnostmi. Koaxiální elektrospinning se často využívá k vytváření nanovláken s jádrem a pláštěm, což umožňuje kombinovat různé materiály. Tato metoda se používá zejména pro výrobu nanovláken s aktivními látkami v jádře, jako jsou antibiotika, anestetika, růstové faktory a další přírodní látky. Tyto látky se uvolňují řízeným způsobem, což je výhodné při lokální léčbě a v kosmetickém průmyslu. [16]

FORCESPINNING - Metoda forcespinningu je další technika pro vytváření nanovláken, využívající odstředivou sílu při teplotách taveniny až 450 °C a 20 000 otáčkách za minutu. Tato metoda umožňuje zpracování organických i anorganických polymerů, kovů a vodivých polymerů bez požadavku na dielektrické vlastnosti. Materiál je vytlačován z hlavy nebo trysky ve formě vláken, která jsou vedena po spirálové trajektorii a zachycena na sběrači. Nanovlákna získaná tímto způsobem mají malý průměr (od stovek nanometrů po desítky mikrometrů), rychleji vznikají a spotřeba energie je nižší než u elektrospinningu. Důležité parametry zahrnují povrchové napětí roztoku, rychlost odpařování, teplotu, viskozitu, odstředivou rychlost trysky/hlavy a vzdálenost mezi formujícím se vláknem a sběračem. [17]

Materiály používané pro výrobu nanovláken

Nanovlákna se vyrábějí z různých polymerních materiálů. Dělí se na přírodní (např., celulóza, kolagen, chitosan, želatina) a syntetická (např., polyuretan, polyvinylalkohol, polyethylenoxid). Dále lze polymery rozdělit na rozpustné ve vodě a nerozpustné ve vodě, což ovlivňuje jejich vlastnosti při výrobě nanovláken. Každý polymer vykazuje specifické vlastnosti a je vhodný pro různé výrobní metody. Například přírodní, vodivé polymery nejsou ideální pro elektrospinning kvůli svým tuhým hlavním řetězcům a nízké molekulové hmotnosti. Pro elektrospinning jsou vhodné polymery, jako např. polyvinylalkohol, polykaprolakton. Polyethylen a polypropylen, které se obtížně rozpouštějí v rozpouštědlech, jsou příkladem polymerních materiálů vhodných pro elektrospinning z taveniny. [18]

2 CÍL EXPERIMENTU

V rámci experimentu byly zkoumány biofyzikální vlastnosti lipidů. Změna metodiky biofyzikálních charakteristik lipozomů je perspektivní a proveditelná díky jejich samoskladné, měkké a tekuté struktuře a rozmanitému složení lipidů. Důležité aspekty, jako je velikost, povrchový náboj, tuhost membrány, dipól hlavové skupiny a fázová separace lipidů, jsou klíčové pro úspěch této metodiky. Inkorporace farmaceutických sloučenin do lipozomů může ovlivnit distribuci těchto sloučenin v organismu, minimalizovat vedlejší účinky a zvýšit terapeutickou účinnost. Lipozomy jsou uplatňovány v základních výzkumech buněčných povrchů a nacházejí využití v terapeutických a diagnostických aplikacích, kde slouží k transportu léčiv a dalších složek.

Cílem tohoto experimentu bylo ověřit inkorporaci fluorescenčních barviv do lipozomů a následně nastavit systém pro podávání léčiv a diagnostické nástroje pomocí kvantitativní studie a kalibrační křivky. Experiment zahrnoval testování lipozomů s barvivy FITC-Dextran, s následným přechodem na 5-FU, protinádorový lék, s účelem přípravy systému pro efektivní podávání léčiv. Zkoumána byla i stabilita struktury lipozomů pomocí nanovláken PVA a PVP.

3 MATERIÁL

Při práci byla použitá následující činidla, materiál, software: Činidla: L-α-Phosphatidylcholine (soybean)(Sigma Aldrich), Polyvinyl pyrrolidone (Sigma Aldrich), 5-Fluorouracil(Sigma Aldrich), Fluorescein Sodium Salt (Sigma Aldrich), Ferric thiocyanate (Sigma Aldrich), Fluorescein isothiocyanate-dextran (Sigma Aldrich), Cholesterol (Sigma Aldrich), Phosphate Buffered Saline(PBS) (BIO-RAD), chloroform (ROTH), L-α-Phosphatidylserine (Brain, Porcine)(Avanti), polyvinyl alcohol 5-88and40-88 (Merck); Vybavení: Rotační výparník, INGO, RVO 400 SD (Merck), Nanospider NS 1WS500U (ELMARCO), SEM (skenovací elektronový mikroskop) mikroskopie VEGA3 (TESCAN), extruder, Avanti polární lipidy, inc (Avanti), Spektrofotometr NanoDrop™ 1000 (Thermo Fisher Scientific), Fluorescenční mikroskop (Olympus), Fluoromax spektrofluorometr (HORIBA Scientific), Zeta-sizer (Malvern), Skleněný vakuový vysoušeč (ISOLAB); Software: Zetasizer Software for the Nano, APS, and μV (Malvern), Gasped Origin Software (OriginLab), FluorEssenceTM Software (HORIBA Scientific).

4 METODY

Metoda hydratace tenkého lipidového filmu

Navážení prášku fosfatidylcholinu, nebo fosfatidylserinu, a cholesterolu do baňky s kulatým dnem umožnilo vytvořit tenkou lipidovou vrstvu. K rozpuštění fosfolipidových prášků byl přidán chloroform a třikrát se provedlo víření (interval 10 s) pro dosažení homogenity. Baňka byla následně umístěna do vakuové rotační odparky (200 rpm, 984 mBAR, 50 °C, 15 min) a procesem se odpařil chloroform. Baňka s tenkou lipidovou vrstvou byla umístěna do skleněného vakuového exsikátoru na 24 hodin k úplnému odstranění chloroformu. Po této době byla provedena hydratace baňky PBS 1x a lipozomy byly připraveny třepáním baňky (200 rpm, 55 °C, 2 h). Roztok lipozomů byl připraven po dvou hodinách.

Fluorescenční mikroskopie

Velikost a složení lipozomů lze měnit změnou složení lipidů, nebo použitím různých metod přípravy. Fluorescein sodná sůl a thiokyanatan železnatý mohou být do lipozomů začleněny pasivním naložením, což lze provést smícháním lipozomů s barvivem ve vodném pufru. Tento krok fluorescenční mikroskopie je nezbytný pro detekci lipozomů. K vytvoření lipozomů byl smíchán fosfatidylcholin s chloroformem. Po vytvoření tenkovrstvého filmu bylo přidáno PBS 1x a fluoresceinové barvivo (25 mg/ml). V následné tenkovrstvé vrstvě se stejnou koncentrací PC bylo přidáno PBS 1x a thiokyanát.

Metoda elektrospinningu

Elektrospinning s využitím směsi PVA a PVP s lipozomy zahrnoval následující kroky: Přípravu roztoků: PVA bylo rozpuštěno. Pro výrobu 10% PVA, byl smísen prášek PVA v d H_2O do konečného objemu 20 ml. PVP bylo připraveno rozpuštěním prášku PVP v d H2O do konečného objemu 50 ml. Integrace lipozomů: Lipozomy (100 mg PC) byly integrovány do směsi vláken PVA-PVP před samotným zvlákňováním. To vedlo ke vzniku vláken s obsaženými lipozomy. Nastavení zařízení pro elektrospinning: Použito bylo zařízení Nanospider, obsahující zdroj energie, jehlu a sběrač. Proces elektrospinningu: Zásobník byl naplněn připraveným roztokem a zapnut zdroj napájení. Elektrostatické a kapilární síly mohou za vytvoření tenkého vlákna. Nanovlákna pak byla zachycena na připravenou textilii.

Skenovací elektronový mikroskop (SEM mikroskopie)

SEM využívá elektronový svazek ke snímání povrchu vzorku, poskytuje vysoké rozlišení obrazu. Při interakci elektronů s atomy vzorku vznikají signály, které se využívají k vytvoření detailního obrazu. SEM se používá pro analýzu povrchové morfologie materiálů. Pro zkoumání nanovláken a lipozomů byl použit SEM. Vzorek se upevnil na čistý terčík, provedlo se naprašování kovu (Au) na vzorek, který se následně přenesl do vakuové komory SEM. V mikroskopu už na vzorek dopadal svazek elektronů dle nastavení a vznikl obraz viz obr.3.

Zeta Sizer

Pro měření velikosti lipozomů byl použit přístroj Zeta Sizer. Měřeny byly vzorky čistých lipozomů (100 mg PC) a lipozomů s FITC-Dextranem (100 mg PC s FITC-Dextranu 25 mg/ml) v pufrovacím roztoku, které byly následně analyzovány zařízením Zeta Sizer. Přístroj využívá laserový rozptyl pro měření velikosti a elektroforetické mobility lipozomů. Výsledkem je histogram distribuce velikosti, graficky znázorňující rozložení velikosti lipozomů ve vzorku.

Nanodrop analýza

Před použitím systému Nano-Drop byl vzorek extrudován. Vzorek s lipozomy byl extrudován pětkrát. Dále bylo provedeno přidání extrudovaného vzorku do zkumavky s odstředivým filtrem. Proces odstřeďování byl nastaven na 30 min, 5000 g, 25 °C. Cílem bylo odstranit nezapouzdřené 5-FU. Po každé filtraci (celkem 4x) byla změřena absorbance 5-FU. Po několika měřeních byl přístrojem Nano-Drop (Thermo Fisher Scientific) poskytnut detekovatelný pík. Lze tedy konstatovat, že byl odfiltrován objem neobaleného 5-FU.

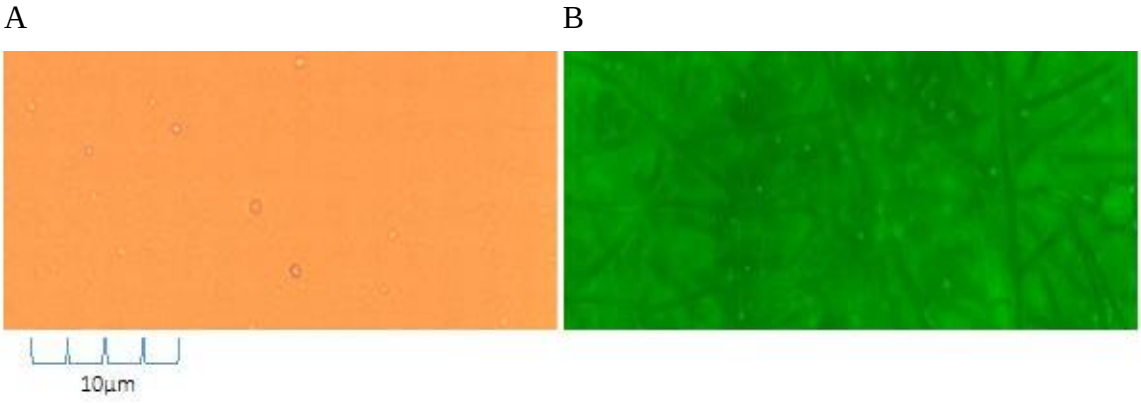
Fluorometrický test

Fluorometrie je technika používaná k detekci fluorescenčních molekul, jako je FITC-dextran, který je zapouzdřen v lipozomech. Lipozomy obsahující FITC-dextran byly přidány do roztoku lipozomů, a fluorescence emitovaná FITC-dextranem byla měřena pomocí fluorometru od HORIBA Scientific. Intenzita fluorescence umožnila stanovení množství FITC-dextranu ve vzorku. Tato metoda je schopna určit množství zapouzdřeného a uvolněného léčiva obsaženého v lipozomech. Také zkoumá vlastnosti samotných lipozomů. Stejným způsobem bylo identifikováno, že lipozomy obsahují zapouzdřený 5-FU.

5 VÝSLEDKY

Zobrazení lipozomů pomocí fluorescenční mikroskopie

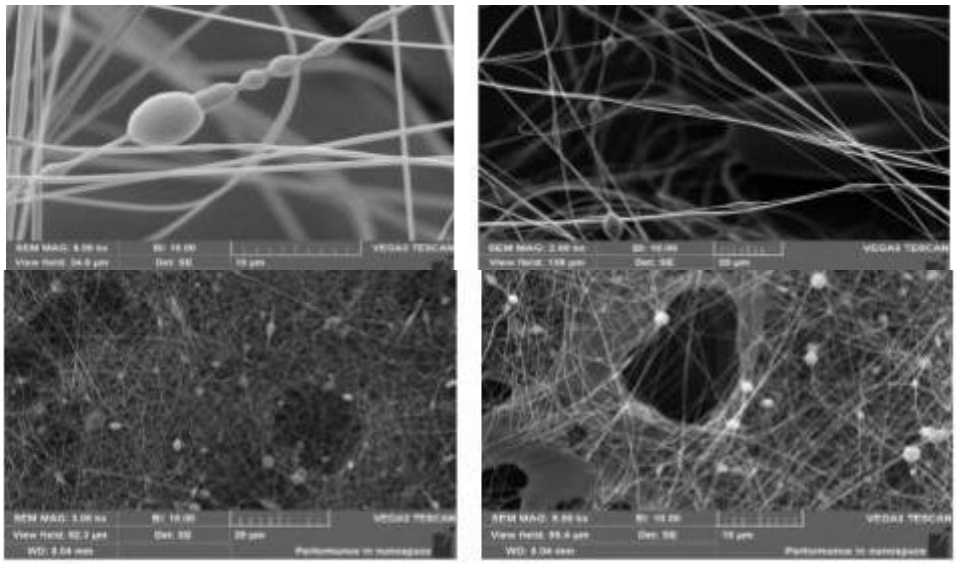
Lipozomy zobrazené pomocí fluorescenční mikroskopie značených barvivy (fluoresceinem a thiokyanátem železitým) ukázaly, že lipozomy jsou jasně viditelné a odlišené od pozadí díky vysoké intenzitě fluorescence barviv. Při zobrazení na správné vlnové délce fluorescein produkoval zelenou fluorescenci, zatímco thiokyanatanové barvivo produkovalo fluorescenci červenou (obr. 2A, 2B).

Obr.2. (A) Lipozom zapouzdřený thiokyanatanem, (B) Nanovlákna s lipozomy zapouzdřené fluoresceinem.

Hodnocení lipozomů a nanovláken pomocí mikroskopie SEM.

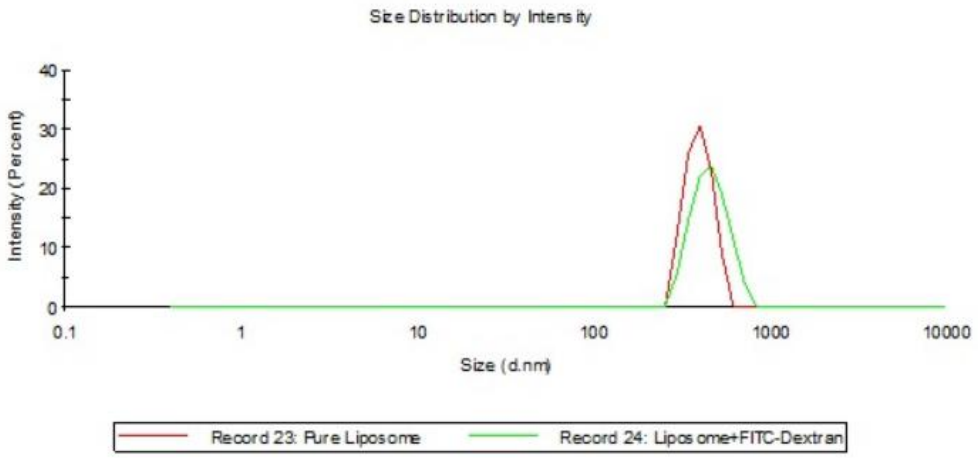
Ke zviditelnění lipozomů a nanovláken s vysokým rozlišením byla použita rastrovací elektronová mikroskopie (SEM). Lipozomy se jevily jako malé sférické struktury. Nanovlákna se naproti tomu jevila jako dlouhá, tenká struktura o průměru řádově několika nanometrů. SEM lze použít ke studii morfologie povrchu, velikosti, rozložení struktur a případných interakcí s jinými materiály.

Obr. 3. (A) a (B) nanovlákna PVA s enkapsulovanými lipozomy (různá zvětšení),
(C) a (D) nanovlákna PVP s enkapsulovanými lipozomy (různá zvětšení).

Hodnocení lipozomů pomocí Zeta sizeru

Lipozomy lze identifikovat prostřednictvím techniky známé jako dynamický rozptyl světla (DLS), která se často realizuje na přístroji nazývaném zeta sizer. DLS sleduje Brownův pohyb částic suspendovaných v tekutině, a na základě tohoto sledování lze určit velikost, tvar a polydisperzitu částic. Pro detekci lipozomů pomocí zeta sizeru byl vzorek lipozomů přidán do pufrovacího roztoku (PBS/d H2O) a následně umístěn do kyvety přístroje. Laserový paprsek byl zaměřen na vzorek, a rozptýlené světlo bylo zachyceno a analyzováno s cílem stanovit velikost a polydisperzitu lipozomů. Lipozomy použité v tomto postupu měly velikost menší než 1000 nm.

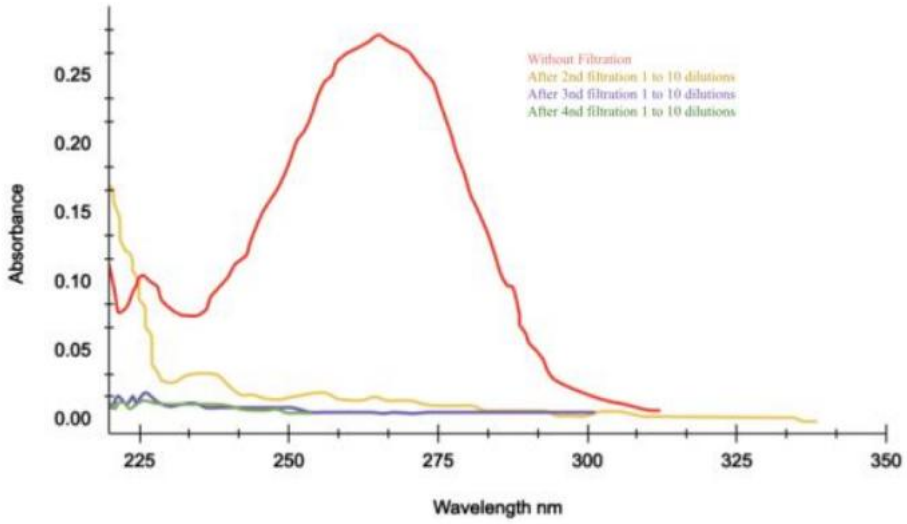

Obr.4. Graf znázorňující velikost lipozomů v čistém lipozomovém roztoku (červeně) a velikost lipozomů zapouzdřených do FITC-Dextranu (zeleně).

Hodnocení lipozomů s 5-FU pomocí metody nanodrop

Měření absorbance volného 5-fluorouracilu (5-FU) a lipozomů s 5-FU pomocí Nano-drop spektrofotometru před a po filtraci umožňuje hodnotit účinnost filtračního procesu. Porovnáním absorbance neenkapsulovaného 5-FU před a po filtraci lze získat informace o filtrační účinnosti. Srovnání absorbance lipozomů s 5-FU a neenkapsulovaného 5-FU umožňuje zhodnocení účinnosti procesu zapouzdření. Experimentální výsledky ukazují, že

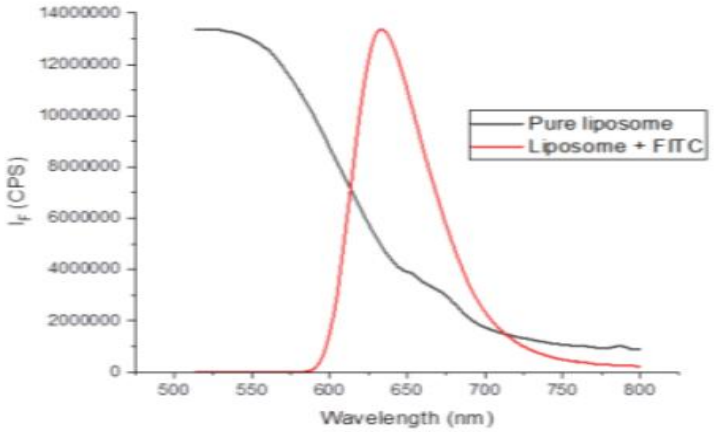
odstředění vzorku před měřením snížilo absorbanci 5-FU. Filtrací lze odstranit neenkapsulované látky, což umožňuje identifikovat zapouzdřená léčiva.

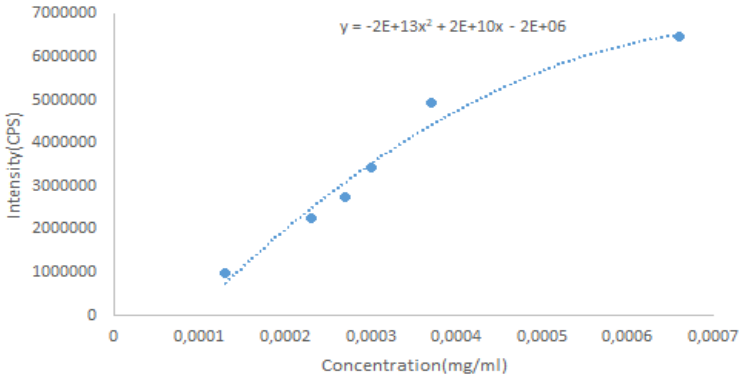
Obr. 5. graf závislosti absorbance na vlnové délce. Různé barvy představují rozdílný počet filtrací. Červený pík ukazuje, že v pufru (PBS 1x) bez filtrace je při λ=269 nm 5-FU neobsazený. Po provedení filtrace čtyřikrát výrazně poklesla absorbance léčiva.

Hodnocení lipozomů zapouzdřených FITC-Dextranem a 5-FU

Fluorometrie byla použita k ověření obsahu FITC-Dextranu a 5-fluorouracilu (5-FU) v lipozomech. FITC-Dextran, jako fluorescenční marker, umožňuje sledování úrovně fluorescence lipozomů a její porovnání s volným FITC-Dextranem pomocí fluorometru. Vyšší fluorescence v lipozomech než ve volném FITC-Dextranu svědčí o úspěšném zapouzdření. Stejným způsobem měření fluorescence pomocí fluorometru lze prokázat obsah 5-FU v lipozomech. Porovnáním fluorescence lipozomů s volným 5-FU lze určit úspěšnost zapouzdření této látky.

Obr.6. Graf znázorňující rozdílnou emisi čistých a zapouzdřených lipozomů λexc = 480 nm (spektrofluorometr -FluoroMax-4 HORIBA Sc.)

Obr.7. Kalibrační křivka (intenzita 5-FU, λexc = 480 nm)

6 ZÁVĚR

K měření velikosti, koncentrace a účinnosti enkapsulace lipozomů lze použít DLS, fluorometrii a nanodrop, zatímco k vizualizaci morfologie a distribuci lipozomů lze použít SEM a fluorescenční mikroskopii. Fluorometrii a fluorescenční mikroskopii lze použít ke zjištění přítomnosti zapouzdřených fluoroforů, zatímco DLS a SEM lze použít ke zjištění přítomnosti zapouzdřených léčiv. K měření koncentrace zapouzdřených léčiv, nebo lipozomů ve vzorku lze použít nanodrop. Celkově lze tyto techniky použít ve spojení k poskytnutí komplexní charakterizace lipozomů a enkapsulovaných léčiv a fluoroforů, včetně velikosti, koncentrace, účinnosti enkapsulace, morfologie a distribuce. Účelem této studie bylo otestovat enkapsulované lipozomy na některých barvivech před tím, než bude systém uveden do provozu jako systém pro podávání léčiv. Hlavním cílem bylo najít barvivo FITC-Dextran v lipozomech pomocí kalibrační křivky pro kvantitativní analýzu. Stejné techniky byly použity k nalezení 5-FU. Vzhledem k tomu, že lze lipozomy vyrobit tak, aby zapouzdřovaly více léčiv najednou, mohou se použít k léčbě onemocnění, která vyžadují kombinaci léčebných postupů. Léčiva lze řízeně uvolňovat v průběhu času, což může zvýšit účinnost léku a snížit jejich vedlejší účinky.

Použitá literatura

1. J. Lawrence, Making Drugs Work Better: Four New Drug Delivery methods, Acute Pain, 10, 2019 0.
2. A. Update, AAPS Update, Pharm. Res. 24 (2007) 201–202
3. C.A. Lipinski, F. Lombardo, B.W. Dominy, P.J. Feeney, Experimental and computational approaches to estimate solubility and permeability in drug discovery and development settings, Adv. Drug Deliv. Rev. 23 (1997) 3–25
4. G. Harrison, Insulin in alcoholic solution by the mouth, Br. Med. J. 2 (1923) 1204.
5. V.V. Ganusov, R.J. De Boer, Do most lymphocytes in humans really reside in the gut? Trends Immunol. 28 (2007) 514–518.
6. V. Bourganis, O. Kammona, A. Alexopoulos, C. Kiparissides, Recent advances in carrier mediated nose-to-brain delivery of pharmaceutics, Eur. J. Pharm. Biopharm. 128 (2018) 337–362.
7. Goren, D., Horowitz, A.T., Zalipsky, S., Woodle, M.C., Yarden, Y. & Gabizon, A., 1996. Targeting of stealth lipozomes to erbB-2 (Her/2) receptor: in vitro and in vivo studies. Br J Cancer, 74, 1749-56.
8. Kukowska-Latallo, J.F., Candido, K.A., Cao, Z., Nigavekar, S.S., Majoros, I.J., Thomas, T.P., Balogh, L.P., Khan, M.K. & Baker, J.R., Jr., 2005. Nanoparticle targeting of anticancer drug improves therapeutic response in animal model of human epithelial cancer. Cancer Res, 65, 5317-24.

9. Bangham A. D.; Horne, R. W. Negative staining of phospholipids and their structural modification by surface active ragents as 685 observed in the electron microscope. J Mol Bio,l 1964, 8, 660-668
10. Harrington, K.J., K.N. Syrigos, and R.G. Vile, Lipozomally targeted cytotoxic drugs for the treatment of cancer. Journal of Pharmacy and Pharmacology, 2002. 54(12): p. 1573-1600.
11. Maitani, Y., Soeda, H., Junping, W., & Takayama, K. (2001). Modified ethanol injection method for lipozomes containing β-sitosterol βD-glucoside. Journal of Lipozome Research, 11(1), 115–125.
12. Li C, Tian M. Radiolabeled Lipozomes as Drug Delivery Nanotheranostics. Drug Delivery Applications of Noninvasive Imaging: Validation from Biodistribution to Sites of Action. 2013, John Wiley & Sons, Inc. 53
13. Guangyan Liu , Shili Hou , Peihong Tong & Jianping Li (2020): Lipozomes: Preparation, Characteristics, and Application Strategies in Analytical Chemistry, Critical Reviews in Analytical Chemistry, DOI: 10.1080/10408347.2020.1805293.
14. Khil, M. S.; Bhattarai, S. R.; Kim, H. Y.; Kim, S. Z.; Lee, K. H. Novel fabricated matrix via electrospinning for tissue engineering. Journal of 59 Biomedical Materials Research Part B-Applied Biomaterials, 2011, 72(1), 117- 124.
15. Agarwal, S.; Wendorff, J. H.; Greiner, A. Use of electrospinning technique for biomedical applications. Polymer. 2008, 49, 5603–5621. DOI: 10.1016/j.polym er.2008.09.014.
16. Rim, N. G.; Shin, C. S.; Shin, H. Current approaches to electrospun nanofibers for tissue engineering, Biomedical materials, 2013, 8, DOI: 10.1088/1748-6041/8/1/014102.
17. Xue, J.; Wu, T.; Dai, Y.; Xia, Y. Electrospinning and electrospun nanofibers: methods, materials, and applications. Chem Rev, 2019, 119(8), 5298-5415, DOI: 10.1021/acs.chemrev.8b00593.
18. Keshvardoostchokami, M.; Majidi, S. S.; Huo, P.; Ramachandran, R.; Chen, M.; Liu, B. Electrospun Nanofibers of Natural and Synthetic Polymers as Artificial Extracellular Matrix for Tissue Engineering. Nanomaterials, 2021, 11(1), ISSN 2079-4991, DOI: 10.3390/nano11010021.

Kontaktní údaje

Ing. Simona Stuchlíková
České vysoké učení technické
Fakulta biomedicínského inženýrství ČVUT
Náměstí Sítná 3105, 272 01 Kladno 1
Tel: 774 630 333
Email: simona.stuchlikova@fbmi.cvut.cz
Práce byla realizována v rámci grantu (SGS21/177/OHK4/3T/17).

INTERVENČNÁ RÁDIOLÓGIA A ENDOVASKULÁRNA LIEČBA PERIFÉRNEHO ARTÉRIOVÉHO OCHORENIA DOLNÝCH KONČATÍN

INTERVENTIONAL RADIOLOGY AND ENDOVASCULAR TREATMENT OF PERIPHERAL ARTERIAL DISEASE OF THE LOWER EXTREMITIES

Radoslava Berdisová, Zuzana Bárdyová, Martina Horváthová

Abstrakt

Endovaskulárna liečba má nezastupiteľnú úlohu v liečbe pacientov s periférnym artériovým ochorením dolnej končatiny. Naším cieľom bolo stanovenie radiačnej záťaže pacientov podstupujúcich digitálnu subtrakčnú angiografiu a perkutánnu vaskulárnu intervenciu dolnej končatiny. Na popis veľkosti radiačnej záťaže sme použili základné veličiny ako fluoroskopický čas (FT), súčin kermy a plochy (KAP), maximálnu vstupnú povrchovú dávku (MSED) a kumulatívnu dávku (KD). V porovnaní s prahovými hodnotami, pri ktorých existuje zvýšené riziko vzniku tkanivových reakcií (FT > 60min; MSED > 3000mGy; KAP > 50000μGy.m^2; KD > 5000mGy), bola maximálna hodnota FT v našej výskumnej vzorke o 43% nižšia, MSED o 81 % nižšia, KAP o 63 % nižšia a hodnota KD o 79 % nižšia ako je prahová hodnota.

Kľúčové slová: *fluoroskopia, intervencia, radiačná ochrana, radiačná záťaž, rádiológia*

Abstract

Endovascular treatment has an irreplaceable role in the treatment of patients with peripheral arterial disease of the lower limb. Our aim was to determine the radiation doses of patients who underwent digital subtraction angiography and percutaneous vascular intervention of the lower extremity. To describe the rate of the radiation load, we used basic quantities such as fluoroscopic time (FT), product of kerma and area (KAP), maximum entrance surface dose (MSED), and cumulative dose (KD). Comparing our results with the threshold values at which there is an increased risk of tissue reactions after the intervention procedure (FT > 60 min; MSED > 3000 mGy; KAP > 50000 μGy.m^2; KD > 5000 mGy), the maximum FT was 43% lower, MSED 81% lower, KAP 63% lower and KD 79% lower than the threshold values.

Keywords*: fluoroscopy, intervention, radiation protection, radiation exposure, radiology*

1. ÚVOD

Periférne artériové ochorenia (PAO) dolných končatín (DK) sú závažné ochorenia, ktorých podstatou je zúženie, prekážka alebo obštrukcia veľkých systémových ciev v mozgovom alebo v koronárnom obehu. Endovaskulárna liečba predstavuje menej rizikovú alternatívu ku otvorenej operácii hlavne u pacientov s viacerými komorbiditami (Conte, 2018; Ma, 2019; Stacy, 2021). Hoci sú výhody intervenčných výkonov veľmi dobre známe, žiaľ sú známe aj riziká, ktoré sú v priamom spojení s jednotlivými zákrokmi. Intervenčný postup a ožiarenie ionizujúcim žiarením (IŽ) môže vyvolať potenciálne stochastické a deterministické účinky (Dance, 2014; Donald, 2010).

V prípade stochastických účinkov hovoríme o pravdepodobnosti výskytu daného účinku IŽ. Predpokladá sa, že na rozdiel od deterministických účinkov, stochastické účinky nemajú prahovú dávku. Medzi hlavné stochastické účinky patrí vznik rakoviny a rôzne poškodenia na úrovni DNA. Stochastické účinky radíme výlučne do skupiny neskorých účinkoch, keďže ku ich vzniku dochádza až niekoľko rokov po ožiarení (Dance, 2014; Lomax, 2013, Fazel, 2009). Deterministické účinky sú zapríčinené dôsledkom straty resp. poškodenia buniek, ktoré vzniklo pri ožiarení. Pri strate a poškodení len niekoľkých buniek funkcia väčšiny orgánov alebo tkanív nie je priamo ovplyvnená. V prípade veľkej straty buniek dochádza už k pozorovateľnému poškodeniu, ktorého dôsledkom môže byť aj strata funkcie jednotlivých orgánov. Sčervenanie, svrbenie, vyrážky a ulcerácie patria k hlavným príznakom tkanivových reakcií radiačnej dermatitídy. Skorá kožná reakcia, ako dôsledok deterministických účinkov, sa môže vyskytnúť niekoľko hodín alebo dní po expozícií, prípade sa môže objaviť aj po dlhšom čase od expozície. Deterministický účinok (alopécia, katarakta, dermatitída a iné) sa líši a je závislý od veľkosti dávky IŽ, pričom ide o prahovo závislý typ účinku.
Tkanivové reakcie ako deterministický účinok žiarenia predstavujú pomerne závažnú komplikáciu intervenčnej rádiológie, nakoľko sa nemusia objaviť bezprostredne po výkone. Pravdepodobnosť vzniku radiačnej dermatitídy sa zvyšuje s prekročením prahovej hodnoty dávky žiarenia. V roku 2009 Spoločnosť intervenčnej rádiológie (SIR) stanovila odporúčania týkajúce sa manažmentu dávky IŽ pri intervenčných postupoch, v ktorých definovala významné prahové hodnoty dávok. Keďže dávka IŽ obdŕžaná počas intervenčného výkonu sa štandardne hodnotí pomocou fluoroskopického času (FT), KAP (resp. DAP), kumulatívnej dávky (KD) a maximálnej dávky na kožu (MSED), odporúčania sa zameriavajú práve na tieto veličiny. V rámci týchto odporúčaní sa za významné prekročenie prahovej dávky považuje ktorýkoľvek z nasledujúcich prípadov: MESD > 3000 mGy, KD > 5000 mGy, KAP > 500 $Gy.cm^2$, FT > 60 min (Bundy, 2020; Goldsweig, 2019).
Všeobecne sa fluoroskopické výkony realizujú pri čo najnižšej možnej radiačnej záťaži pacienta. Vďaka inovatívnemu charakteru intervenčnej rádiológie však dochádza k uskutočňovaniu čoraz zložitejších a časovo náročnejších výkonov, čoho výsledkom môžu byť relatívne vysoké expozície pacienta, spájané s potenciálnym vznikom tkanivových reakcií. Preto je nevyhnutné, aby boli dávky IŽ kontinuálne monitorované a s cieľom predchádzania nežiaducich tkanivových reakcií sa v prípade prekročenia prahových hodnôt odporúča klinické sledovanie pacienta aj naďalej po zákroku (SKVIR, 2021; Li, 2020). Z daného vyplýva aj cieľ našej štúdie, a to stanovenie radiačnej záťaže pacientov podstupujúcich konkrétne digitálnu subtrakčnú angiografiu a perkutánnu vaskulárnu intervenciu dolnej končatiny. Ďalším cieľom je identifikovanie potenciálnych prípadov, u ktorých by mohli vzniknúť dôsledkom intervenčného výkonu nežiadúce tkanivové reakcie.

2. METODIKA

V rámci výskumnej činnosti sme vykonali retrospektívnu kohortovú štúdiu. Samotný výskum sme realizovali na vybranom pracovisku intervenčnej rádiológie na Slovensku. Naša štúdia bola vykonávaná v súlade so zákonom o ochrane osobných údajov.
Do štúdie bolo zaradených náhodným systematickým výberom 120 pacientov, pričom 50% výkonov predstavovali diagnostické výkony DSA DK (pomer mužov a žien 1:1) a 50% terapeutické výkony PVI DK (pomer mužov a žien 1:1). Priemerný vek pacientov bol 67±13 rokov s priemernou hodnotou BMI 27,8±5 kg/m^2.Všetky spomínané výkony boli vykonané na monoplane angiografickom systéme typu Artis with PURE® (Siemens).
Štatistická analýza bola vypracovaná za pomoci štatistického softvéru R-Project. Za účelom popisu jednotlivých veličín sme využívali štandardné miery centrálnej tendencie ako je aritmetický priemer, smerodajná odchýlka, medián, interkvartilový rozsah (tretí kvartil – prvý kvartil), maximálna a minimálna hodnota. V rámci analýzy dát a zisťovania signifikantnosti sa na

stanovenie normality rozloženia dát používal Kolmogorovov-Smirnovov test, následne sa podľa distribúcie dát používal T-test (Gaussovo rozdelenie) alebo Wilcoxonov test (non-Gaussovo rozdelenie). Vzťah medzi jednotlivými veličinami sme hodnotili pomocou korelácie a Spearmanovho korelačného koeficientu. Výsledky sme považovali za signifikantné v prípade, že p hodnota bola nižšia ako 0,05.

3. VÝSLEDKY

Stredná hodnota FT v súbore pacientov bola 7 min 51 sekúnd, s rozsahom hodnôt od 35 sekúnd až po 34 min a 16 sekúnd *(graf 1a)*. Nepotvrdil sa signifikantný rozdiel v hodnotách FT medzi mužmi a ženami ($p>0,05$), taktiež sa nepotvrdil signifikantný rozdiel vo FT pri výkonoch DSA DK a PVI DK. Ani pri jednom z výkonov sa neprekročila prahová hodnota FT pre vznik potenciálnych tkanivových reakcií, t.j. FT > 60 min *(graf 2a)*.

Stredná hodnota MSED v súbore bola 58,5 mGy s minimálnou hodnotou 3 mGy a maximálnou hodnotou 571 mGy *(graf 1b)*. Potvrdil sa signifikantný rozdiel v hodnote MSED mužov a žien ($p <0,05$). Stredná hodnota MSED žien bola o 39% vyššia ako mužov (muži vs. ženy: 48 mGy vs. 79 mGy). Pri výkonoch DSA DK a PVI DK sa nepreukázal signifikantný rozdiel v hodnotách MSED ($p>0,05$). Ani pri jednom výkone PVI a DSA nebola prekročená prahová hodnota MSED viac ako 3000 mGy. V našom výskumnom súbore MSED dosahovala maximálne hodnotu 571 mGy, čo je o 81 % menej ako je prahová dávka MSED *(graf 2b)*.

Stredná hodnota KAP v súbore pacientov bola 2242,3 $\mu Gy.m^2$, s rozsahom hodnôt od 180-18527 $\mu Gy.m^2$ *(graf 1c)*. Na základe dát sa potvrdil signifikantný rozdiel v závislosti od pohlavia ($p<0,05$), avšak v závislosti od typu výkonu, t.j. medzi výkonmi DSA DK a PVI DK sa signifikantnosť nepreukázala ($p>0,05$). Medián KAP žien v celom súbore bol o 42 % vyšší ako v skupine mužov (ženy vs. muži: 3077,2 $\mu Gy.m^2$ vs. 1777 $\mu Gy.m^2$). V rámci nášho sledovaného súboru nebola ani pri jednom pacientovi prekročená hodnota KAP viac ako 50 000 $\mu Gy.m^2$. Maximálna hodnota KAP v našom výskumnom súbore bola 18527 $\mu Gy.m^2$, čo predstavuje o 63 % menšiu hodnotu ako prahová hodnota KAP, pri ktorej existuje zvýšené riziko vzniku tkanivových reakcií po intervenčnom výkone *(graf 2c)*.

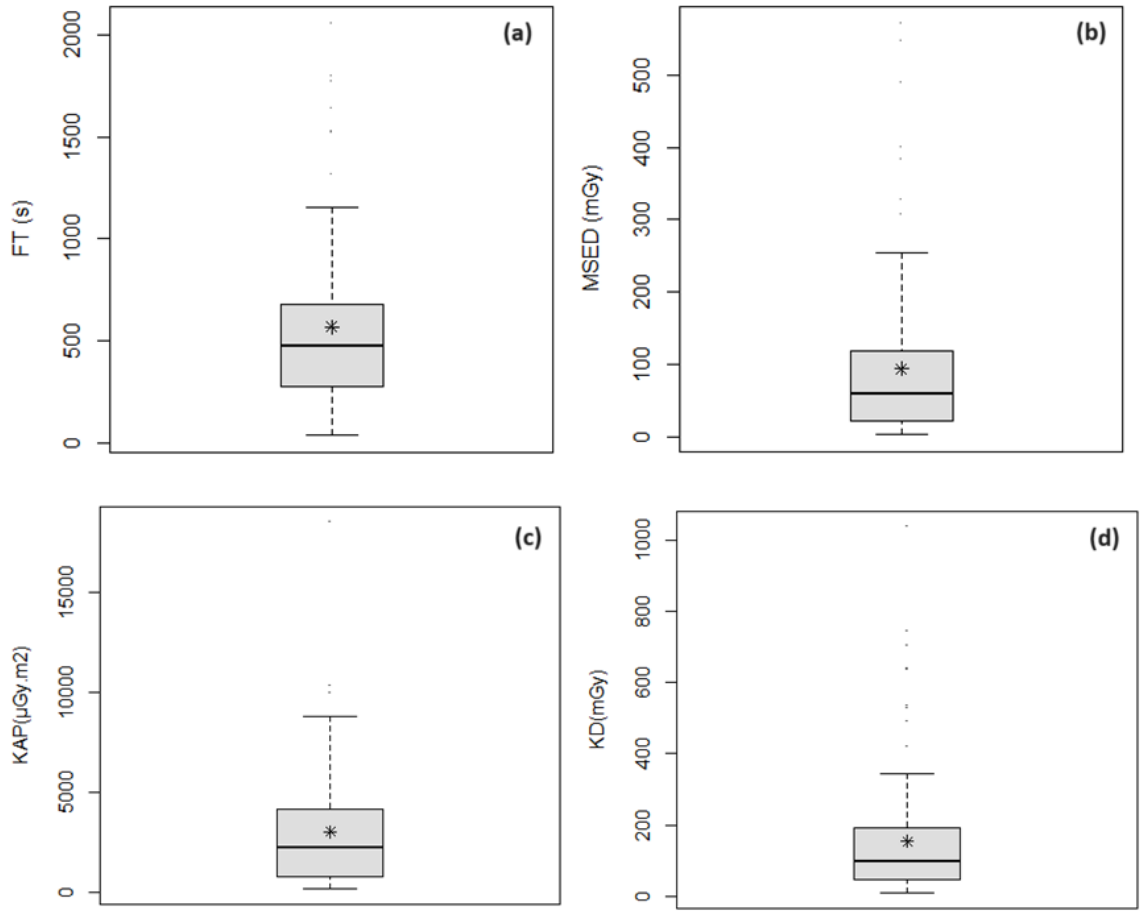
Stredná hodnota KD v súbore bola 97,5 mGy (rozsah 8,4 mGy – 1038 mGy) *(graf 1d)*. Tak ako pri MSED a KAP, taktiež pri KD sa potvrdil signifikantný rozdiel v hodnotách KD v skupine mužov a žien ($p<0,05$). Medián KD žien v celom súbore bol o 34% vyšší ako v skupine mužov (muži vs. ženy: 83,3 mGy vs. 125,6 mGy). V závislosti od typu výkonu (DSA vs. PVI) sa signifikantnosť nepotvrdila ($p>0,05$). Tak ako pri ostatných veličinách, ani pri KD nebola prekročená prahová dávka KD > 5000 mGy. Maximálna KD, t.j.1038 mGy, bola o 79% nižšia ako je prahová hodnota KD pre vznik tkanivových reakcií *(graf 2d)*.

Na základe korelácie sa nepotvrdil vzťah medzi FT a BMI pacientov ($p>0,05$). Potvrdila sa však slabá korelácia medzi MSED a BMI ($p<0,05$; $R=0,37$) a stredne silná korelácia medzi KAP a BMI ($p<0,05$; $R=0,4$). Korelácia medzi FT a MSED, ani medzi FT a KAP sa nepotvrdila ako signifikantná ($p>0,05$). Naopak medzi KAP a MSED ($p<0,05$; $R=0,91$), ako aj medzi KAP a KD ($p<0,05$; $R=0,92$) sa potvrdila veľmi silná, pozitívna korelácia.

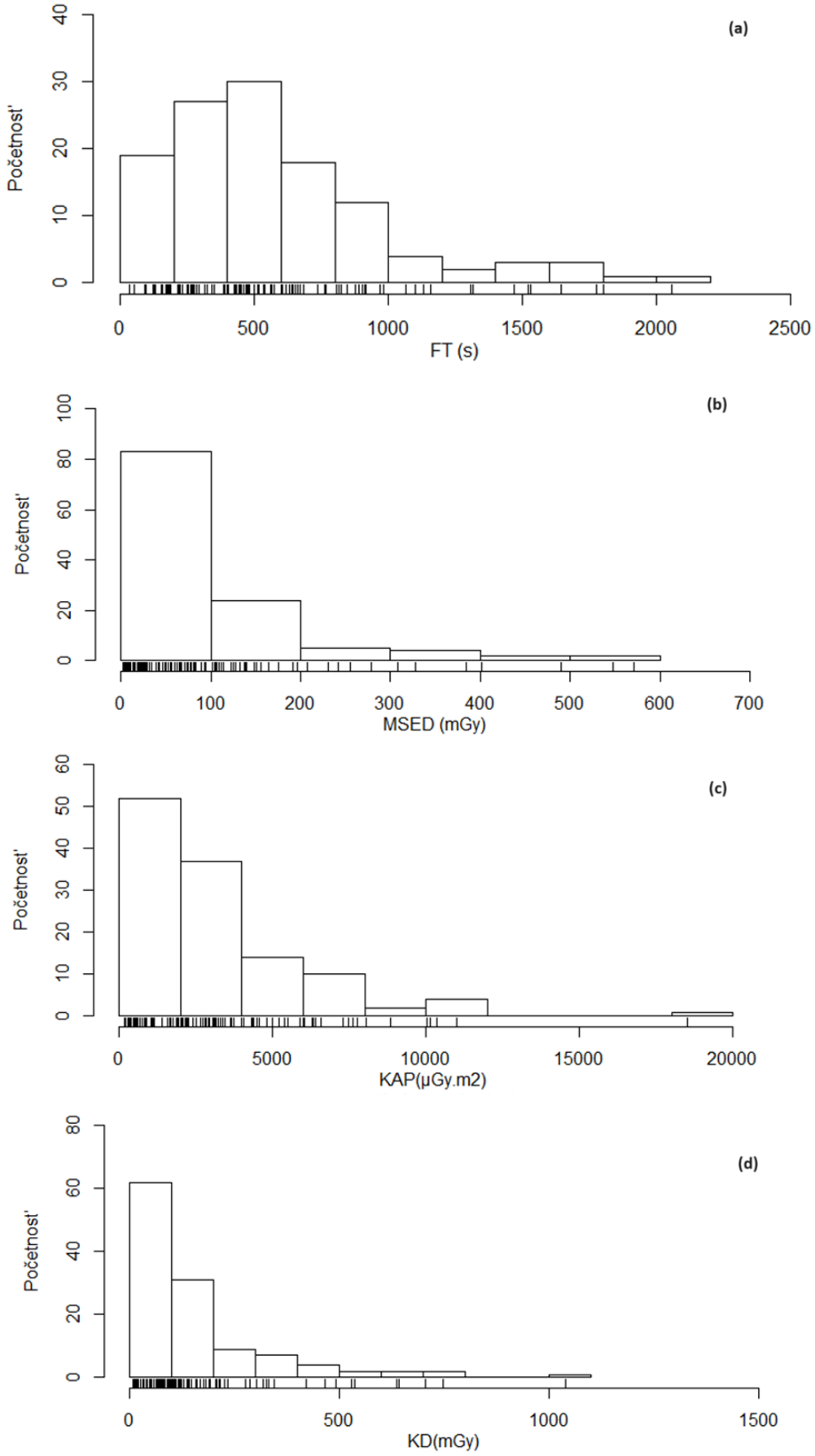
V tabuľke 1 sa nachádza deskriptívny popis veličín FT, MSED, KAP a KD.

Veličina		Muž	Žena	spolu
FT (s)	Arit.priemer±SD	624,7±497,2	510,5±324,2	567,6±411,4
	Medián (IQR)	476 (763,8-282,2)	448,5 (661-273)	471 (674,8-274)
	Min - max	54-2056	35-1801	35-2056
MSED (mGy)	Arit.priemer±SD	77,1±109,0	110,8±108,1	94±109,4
	Medián (IQR)	48 (76,5-21,5)	79 (148,8-28)	58,5 (116,3-22)
	Min - max	3 – 571	6-490	3-571
KAP (μGy.m^2)	Arit.priemer±SD	2516±2459,3	3579,2±3206	3047,8±2894,8
	Medián (IQR)	1777 (3208-603)	3077,2 (4569,3-1421,1)	2242,3 (4115,4-802,6)
	Min - max	180-10150	305,1-18527	180-18527
KD (mGy)	Arit.priemer±SD	121,1±149,5	186,5±189,7	153,8±173,2
	Medián (IQR)	83,3 (108,5-39,8)	125,6 (245,1-59,3)	97,5 (190,4-46,8)
	Min - max	10,1-746,1	8,4-1038	8,4-1038

Tabuľka 1. Deskriptívny popis veličiny FT, MSED, KAP a KD vo výskumnom súbore pacientov

Graf 1. Hodnotenie radiačnej záťaže pacientov pri intervenčných výkonoch PAO DK v súbore pacientov.

Graf 2. Distribúcia hodnôt FT, KAP, KD a MSED vo výskumnom súbore pacientov.

4. DISKUSIA

Endovaskulárna liečba PAO DK má nezastupiteľnú úlohu v súčasnej medicíne. V našej štúdii sme analyzovali základné veličiny, ktoré popisujú dávky IŽ, pričom štandardne ide o FT, KAP, MSED a KD. Taktiež sme tieto veličiny hodnotili vzhľadom k potenciálnemu vzniku tkanivových reakcií, ktoré sa môžu vyvinúť po prekročení prahových hodnôt, ktoré sú stanovené odbornými spoločnosťami.

Vo všeobecnosti, endovaskulárny výkon DK (DSA s alebo bez PVI) sa podľa našej štúdie spája s relatívne nízkymi dávkami IŽ, ktoré je možné popísať následnými veličinami: priemerná hodnota FT je 567,6±411,4 s, MSED 94±109,4 mGy, KAP 3047,8±2894,8 μGy.m^2 a KD 153,8±173,2 mGy. Endovaskulárny výkon DSA DK je možné z hľadiska analýzy radiačnej záťaže pacienta charakterizovať následnými hodnotami veličín: priemerná hodnota FT 554,3±393,3 s, MSED 103,5±135,4 mGy, KAP 3172,8±3775,9 μGy.m^2, KD 173,4±224,3 mGy. Endovaskulárny výkon DSA DK v spojení s PVI je možné z hľadiska analýzy radiačnej záťaže pacienta charakterizovať následnými hodnotami veličín: priemerná hodnota FT 574,2±422,4 s, MSED 89,2±94,4 mGy, KAP 2985,2±2360,6 μGy.m^2, KD 144±141,6 mGy.

Štúdie demonštrujú, že pri PVI sa radiačná záťaž pacienta môže zvýšiť až trojnásobne, čo sa v našej štúdii nepotvrdilo (Kettler, 2011; Goldsweig, 2019). Taktiež v štúdii doktora Boca z roku 2018, výsledky dokazujú, že pri vykonávaní diagnostickej DSA (bez stentovania) bol FT kratší ako v prípade terapeutického výkonu (DSA+PVI) ($p < 0,001$) (Boc, 2018).

V našom výskumnom súbore ani jedna z veličín (KAP, KD, MSED, FT) neprekročila spomínané prahové hodnoty. Z toho vypláva, že žiadny z intervenčných výkonov, ktorý bol zaradený do našej štúdie nepodliehal dodatočnému klinickému sledovaniu, kvôli podozreniu na vývoj nežiadúcich tkanivových reakcií. Naopak, maximálne hodnoty veličín boli výrazne nižšie.

Maximálna hodnota FT v našom súbore bola 34 min a 16 s, MSED 571 mGy, KAP 18527 μGy.m^2 a KD 1038 mGy. V porovnaní s prahovými hodnotami (FT > 60 min, KAP > 50000 μGy.m^2, MSED > 3000 mGy, KD > 5000 mGy) pri ktorých existuje zvýšené riziko vzniku deterministického účinku po intervenčnom výkone, bol maximálny FT o 43% nižší, KAP o 63% nižší, MSED o 81% nižšia a KD o 79% nižšia.

Naopak, v americkej štúdii bola prahová hodnota KAP prekročená pri 7% PVI. V 5% prípadoch bola KAP v rozmedzí 500 – 1000 Gy.cm^2 a v 2% prípadoch dosahovala hodnotu nad 1000 Gy.cm^2. Štúdia však demonštrovala, že výkony v aortoiliakálnej oblasti mali najvyššiu hodnotu KAP, naopak s nižšími hodnotami KAP boli spojené výkony v distálnejších oblastiach. Intervencie vykonané pod kolenom mali v priemere polovičnú hodnotu KAP ako v aortoiliakálnej oblasti (Goldsweig, 2019). Keďže v nami realizovanej štúdii nebola klasifikovaná lokalita vyskytujúcej sa lézie, nemožno dané údaje komplexnejšie porovnať.

S nami korešpondujúce výsledky a tvrdenie, že výkony DSA a PVI DK sú z pohľadu radiačnej ochrany a vzniku tkanivových reakcií bezpečné priniesla bulharská štúdia. Výsledky spomínanej štúdie taktiež dokazujú, že prahové hodnoty FT, KAP a MSED v takmer všetkých prípadoch štúdie neboli prekročené, a práve preto riziko vzniku komplikácií spojených s ožiarením je minimálne (Lefterova, 2018). Ďalší príklad podobných výsledkov bol popísaný v štúdii doktora Boca z roku 2018 (Boc, 2018). Táto štúdia taktiež preukázala, že počas výkonov žiadna z nameraných KAP nepresiahla hodnotu 1 Gy, len u dvoch pacientov bola hodnota KAP hraničná a to 0,90 Gy. V 694 prípadoch bola hodnota KAP nižšia ako 0,10 Gy (65,3%), u 355 (33,4%) pacientov bola hodnota KAP v rozmedzí od 0,10-0,50 Gy a v 14 prípadoch (1,3%) bola hodnota KAP v rozsahu od 0,51–0,90 Gy. Štúdia dokazuje zvýšenie FT a KAP v prípade pridania angioplastiky k diagnostickej angiografii. Tým, že štúdia potvrdila, že prahové hodnoty KAP a FT neboli prekročené, diagnostická DSA spoločne s

terapeutickým výkonom PVI je bezpečná metóda, pri ktorej je vznik tkaninových reakcií minimálne pravdepodobný (Boc, 2018).
Ďalšia analýza bola venovaná vzťahu medzi jednotlivými veličinami a BMI pacienta. Zaujímavé je, že podľa našich výsledkov sa v celom súbore nepotvrdila závislosť medzi BMI pacienta a FT ($p > 0,05$). Naopak, z nášho výskumu vyplýva, že existuje významný vzťah medzi BMI pacienta a veličinami MSED (R=0,3), KD (R=0,3) a KAP (R=0,4) ($p < 0,01$). Korešpondujúce výsledky priniesla bulharská štúdia, ktoré demonštrovala, že existuje silná závislosť medzi KAP a BMI pacienta ($p < 0,01$) (Lefterova, 2018). Štúdia doktora Esmaeila z roku 2019 (Esmaeil, 2019) taktiež potvrdila, že pacienti s vyšším BMI boli vystavení vyššej dávke žiarenia počas výkonov, ktorých FT bol rovnaký (Esmaeil, 2019).

5. ZÁVER

Endovaskulárna liečba zaznamenala v posledných rokoch prudký rozvoj. Stala sa rovnocennou náhradou otvorenej operácie, ktorá bola riziková hlavne u pacientov s pridruženými ochoreniami. Vo všeobecnosti, endovaskulárny výkon DK (DSA s alebo bez PVI) sa podľa našej štúdie spája s relatívne nízkymi dávkami IŽ. Priemerná hodnota FT je 567,6±411,4 s; MSED 94±109,4 mGy; KAP 3047,8±2894,8 μGy.m^2 a KD 153,8±173,2 mGy. Podľa výsledkov našej štúdie, nebola ani v jednom prípade prekročená prahová hodnota a ani jedna z veličín nedosahovala také hodnoty, ktoré by mohli spôsobiť vznik tkanivových reakcií. Tak ako naša štúdia aj iné, zahraničné štúdie, demonštrujú že endovaskulárna liečba DK je z pohľadu radiačnej ochrany bezpečná a nedochádza pri nej ku prekročeniu prahových hodnôt, ktorých prekročenie by viedlo ku vzniku tkanivových reakcií po ožiarení.

Táto publikácia vznikla s finančnou podporou grantu KEGA 002TTU-4/2023 „Nové metódy výučby radiačnej ochrany študentov zdravotníckych odborov“.

Referencie

1. BOC, A. et al. 2018. Patients’ radiation doses during percutaneous endovascular procedures in arteries of the lower limbs. In Vasa [online]. 2018, vol. 48, no. 2 [cit. 2022-02-02]. Dostupné na internete: <https://econtent.hogrefe.com/doi/full/10.1024/0301-1526/a000744>. ISSN 1664-2872.
2. BUNDY, J. et al. 2020. Fluoroscopically-guided interventions with radiation doses exceeding 5000 mGy reference point air kerma: a dosimetric analysis of 89,549 interventional radiology, neurointerventional radiology, vascular surgery, and neurosurgery encounters. In CVIR Endovascular [online]. 2020, vol. 3, no. 69 [cit. 2022-02-02]. Dostupné na internete < https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7509020/pdf/42155_2020_Article_159.pdf> ISSN 2520-8934.
3. CONTE, S. 2018. Peripheral Arterial Disease. In Heart, Lung and Circulation [online]. 2018, vol. 27, no. 4 [cit. 2021-10-27]. Dostupné na internete: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1443950617314592>. ISSN 1444-2892.
4. DANCE, D. et al. 2014. Diagnostic Radiology Physics. A Handbook for Teachers and Students. Vienna : IEAE, 2014. 710p. IBSN 978–92–0–131010–1.
5. DONALD, M. L. et al. 2010. Clinical Radiation Management for Fluoroscopically Guided Interventional Procedures. In Radiology. [online]. 2010, vol. 257, no. 2 [cit. 2019-12-12]. Dostupné na internete: <https://pubs.rsna.org/doi/10.1148/radiol.10091269 >. ISSN 0033 – 8419.
6. ESMAEIL, M. et al. 2019. Assessing radiation exposure to patients during endovascular treatment of chronic venous obstruction. In Journal of Vascular Surgery: Venous and Lymphatic Disorders Radiology [online]. 2019, vol. 7, no. 3

[cit. 2022-02-02]. Dostupné na internete < https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2213333X18304888> ISSN 2213-3348.
7. FAZEL, R. et al. 2009. Exposure to Low-Dose Ionizing Radiation from Medical Imaging Procedures. In The NEW ENGLAND JOURNAL of MEDICINE. ISSN 0028-4793, 2009, vol. 361, p. 849-857.
8. GOLDSWEIG, A. et al. 2019. Patient Radiation Dosage During Lower Extremity Endovascular Intervention. In JACC: Cardiovascular Interventions. [online]. 2019, vol. 12, no. 5 [cit. 2022-02-02]. Dostupné na internete: < https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1936879818322933> ISSN 1876-7605.
9. KETTLER, E. et al. 2011. Radiation exposure in endovascular procedures. In Journal of Vascular Surgery. [online]. 2011, vol. 53, no. 2 [cit. 2022-02-02]. Dostupné na internete: < https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0741521410017349> ISSN 2213-333X.
10. LEFTEROVA, D. et al. 2018. Patient doses in endovascular and hybrid revascularization of the lower extremities. In The British Journal of Radiology [online]. 2018, vol. 91, no. 1091 [cit. 2022-02-02]. Dostupné na internete < https://www.birpublications.org/doi/full/10.1259/bjr.20180176> ISSN 1748880X.
11. LI, X. et al. 2020. Radiation Effective Dose Above 100 mSv From Fluoroscopically Guided Intervention: Frequency and Patient Medical Condition. In AJR Journal Club [online]. 2020, vol. 205, no. 433–440 [cit. 2022-02-02]. Dostupné na internete <https://www.ajronline.org/doi/pdf/10.2214/AJR.19.22227> ISSN L 0361–803X.
12. LOMAX, M. et al. 2013. Biological Consequences of Radiation-induced DNA Damage: Relevance to Radiotherapy. In Clinical oncology. [online]. 2013, vol. 25, no. 10 [cit. 2022-02-02]. Dostupné na internete: < https://www.clinicaloncologyonline.net/article/S0936-6555(13)00247-1/fulltext> ISSN 2766-9882.
13. MA, K. et al. 2019. A systematic review of diagnostic techniques to determine tissue perfusion in patients with peripheral arterial disease. In Expert Review of Medical Devices [online]. 2019, vol. 16, no. 8 [cit. 2022-02-02]. Dostupné na internete <https://www.tandfonline.com/doi/citedby/10.1080/17434440.2019.1644166?scroll=top&needAccess=true> ISSN 1743-4440.
14. SKVIR, 2021 [online]. [cit. 2021-10-27]. Dostupné na internete: <http://www.angio.sk/pre-pacientov/pre-pacientov/periferne-arteriove-ochorenia>.
15. STACY, M. 2021. 10 - Clinical imaging techniques for assessing vascular risk and complications in the lower extremities. In Diabetes and Cardiovascular Disease [online]. 2021, vol. 3, no. 21 [cit. 2022-02-02]. Dostupné na internete <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/B9780128174289000103> ISSN 2223-3652.

Kontakt
Mgr. Radoslava Berdisová
Univerzitné námestie 1
917 01 Trnava
TEL: +421 917 890 603
MAIL: berdisova.r@gmail.com

THEMATIC DOMAIN | XII.

STAVEBNICTVÍ, STROJÍRENSTVÍ

ENGINEERING, BUILDING INDUSTRY

NUMBER OF PAPERS: 6

CARBON NANOTUBE (CNT)-REINFORCED NANOENGINEERED CEMENT COMPOSITES FOR ENHANCED FLEXURAL STRENGTH

Enio Deneko

Abstract

Nanomaterial-enhanced cement composites have been the subject of a lot of study because there is a high demand for building materials with better mechanical properties. Carbon nanotubes, or CNTs, are getting more attention lately as a possible way to make cement mixtures stronger and increase their flexural strength. The aim of this study is to take a look at the improvement of the flexural strength of cement mixtures by adding CNTs to them using a nanoengineering approach. The goals of the study were to find out how well they work at increasing flexural strength, figure out how this happens, and look into what this means for construction uses. The method involved making nanoengineered cement mixtures with different amounts of carbon nanotubes and then testing their flexural strength by carefully looking at them following standard procedures. The results show that the capacity of a material to resist bending got a lot better as the quantity of carbon nanotubes went up. This shows that there is a direct connection between the number of CNTs present and the better mechanical qualities. The results of this study are very important for the building industry because using carbon nanotube - reinforced cement composites can make infrastructure last longer and be more durable. It's clear from the data that CNTs can make cement composites stronger. Understanding the underlying processes also opens up ways to make these materials better and more suitable for specific needs. This research makes it easier to make long-lasting, high-performance building materials that are less likely to break. This shows how important nanotechnology is to civil engineering and building infrastructure.

Keywords: *CNT, SWCNT, MWCNT, cement mixture, mechanical properties, flexural strength*

1 INTRODUCTION

Flexural strength is an important mechanical property of cement composites that has a big effect on how well they work in structural uses, especially in the building industry. It is very important for load-bearing parts like beams, columns, and slabs that the material can bend and distort without breaking. Improving the bending strength of cement composites is important to make sure that the structures stay together and that the infrastructure lasts for a long time.

Nanoengineered cement composites have shown a lot of promise for making cementitious materials stronger in bending. Adding nanomaterials, like CNTs, to cementitious composites can greatly improve their mechanical qualities, how they break, and how long they last overall.

A lot of research has shown that CNTs have a big effect on the way cement-based products behave mechanically. Importantly, adding CNTs in amounts ranging from 0.05% to 2% has led to improvements in a number of important measures. These modifications impact the tensile strength, fracture toughness, compressive strength, and durability of cement-based materials. Adding 0.048% to 0.08% of cement's weight of multi-walled carbon nanotubes (MWNTs) increases its bending strength by 25%. They are potential cementitious composite nanomaterials. The ideal weight ratio for these modifications must be empirically determined. This highlights the need for additional research on their application to improve the bending strength of cement-based composites.

To support this research, we investigated on how CNTs impact the flexural strength of cementitious composites. The aim of our study was to determine their most effective dosage

that would lead to significant enhancements and to improve our understanding of carbon nanotubes in nanoengineered cement composites, with the potential to impact the construction industry and infrastructure development (Mohsen et al., 2017).

2 LITERATURE REVIEW

Carbon nanotubes have been the subject of a lot of study because they might be able to improve the mechanical properties of cementitious composites, especially their ability to bend. New information is used in this study to show how CNT-reinforced cement composites change the material's qualities.

Adding CNT to cementitious materials has a big effect on their microstructure. They play an especially important role in the hydration process because they are where hydration goods are made, which could speed up the process. Single-walled carbon nanotubes (SWCNTs) had the ability to expedite the process of cement hydration. This is evident from the observed rise in hardness in cement pastes during the early stages and a greater peak heat flow. However, there is now a debate about their influence on the hydration process. Some studies suggest that there is no chemical interaction between them and cement in certain conditions. (Chimeremeze et al., 2023).

The interaction between CNTs and cementitious materials is significantly influenced by their surface condition. The hydration phases are influenced by covalent functionalization, which involves the attachment of functional groups such as COOH and OH (Figure 1). Enhanced hydration is achieved by employing functionalized CNTs in comparison to virgin CNTs. Functionalization modifies the calcium-to-silicon ratio in calcium-silicate-hydrate, hence modifying the polymerization degree and the microstructure of the gel. The presence of OH-CNTs resulted in a rise in the polymerization degree of C-S-H in cement composites, suggesting that the influence varied depending on the kind of functionalization.

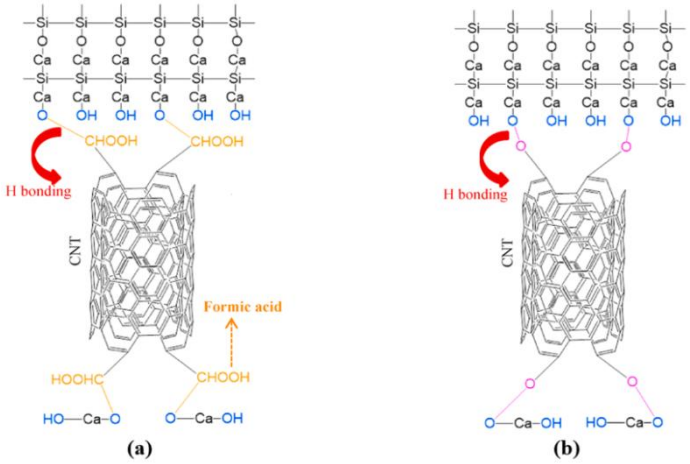

Figure 1. A diagram showing how the chemicals respond when CNT and cement water products come together: (a) CNT with COOH attached, (b) CNT with OH attached (Ramezani et al., 2022).

The hydration process is significantly impacted by the addition of surfactants in non-covalent functionalization. Surfactants like Arabic gum and SDBS delay hydration, whereas PSP does not. PSP-assisted ultrasonication dispersed MWCNTs, increasing low-density C-S-H stiffness. This indicates material compactness enhancement.

CNT concentration determines their efficacy. Makar found that SWCNTs increased cement and C3S hydration and heat flow. The greatest gains occurred at certain concentrations. The hydration age relation shows that low CNT concentrations had no effect on hydration, but high concentrations delayed it. They affect pore size and layout. Functionalized carbon

nanotubes, especially COOH-CNTs, reduce porosity and refine pore structure better than unmodified CNTs. It is found that functionalized COOH-MWCNTs reduced porosity and refined pore widths. However, according to (Li et al., 2015) the augmentation of MWCNT concentration resulted in a reduction of overall porosity. This pattern was reversed once a specific concentration threshold was surpassed.

3 METHODOLOGY

5.2 Materials Preparation

Cement Matrix:

In the proposed methodology, standard Portland cement is utilized as the base material. This choice is predicated on the widespread availability and established characteristics of Portland cement chemical and physical properties of OPC, which serves as a benchmark in the construction industry (Figure 2).

Chemical Properties (%)					Physical Properties	
SiO_2	Al_2O_3	Fe_2O_3	CaO	MgO	Density (g/cm^3)	Fineness (cm^2/g)
22.2	5.2	3.4	64.6	2.3	3.15	3300

Figure 2. Chemical and physical properties of OPC (Dalla et al., 2021).

CNT Reinforcement:

Multi-walled carbon nanotubes (MWCNTs) are selected as reinforcement for their higher mechanical properties as shown in Figure 2. The reason for this choice is that MWCNTs have very high tensile strength and modulus of elasticity, which makes them perfect for improving the mechanical qualities of cementitious composites.

Item	MWCNT
Diameter (nm)	5~100
Length (μm)	10
Thermal conductivity (W/m·K)	Max. 3000
Tension (GPa)	<50
Electrical resistance ($\Omega \cdot m^2$)	5.1×10^{-6}
Specific surface area (m^2/g)	130~160

Figure 3. Physical properties of MWCNT (Dalla et al., 2021).

Mixing Process:

The uniform dispersion of CNTs within the cement matrix is crucial for the performance of the composite material (Figure 4). To achieve this, either ultrasonic mixing or high-shear mixing techniques are employed. Ultrasonic mixing utilizes high-frequency sound waves to evenly distribute the CNTs, whereas high-shear mixing relies on mechanical force. Both methods are effective in mitigating their agglomeration, thereby ensuring a more homogeneous composite material.

Figure 4. Methods for dispersing CNTs: (a) dry mixing; (b) ball rolling (Ramezani et al., 2022).

5.2 Sample Fabrication

Proportioning:

Initial research is being undertaken to discover the ideal percentage of CNTs to cement. The tests are crucial for evaluating the equilibrium between the mechanical reinforcement and the workability of the cement-based composite. Usually, just a minute of their quantity is included into the cement, in proportion to its total weight. This underscores their exceptional capacity to augment the material's strength.

Casting & Curing:

The mixture is placed in pre-measured molds for flexural strength testing to assure accuracy and repeatability. Casting is done carefully to eliminate sample faults. Cementitious composites undergo controlled curing in a controlled environment after being cast. This process, which is closely monitored and controlled, ensures that the sample remains at the desired length and condition, resulting in optimal hydration and mechanical properties. This process is essential for improving the resilience and a number of other properties of composite materials.

3.3 Materials Preparation and Mechanical Testing

Flexural Strength Testing:

An evaluation of a material's flexural strength is conducted via a three-point deformation test. Specimens are gradually stressed until they break; of particular importance is the relationship between the CNT reinforcements and the cement matrix. This test may provide significant information on the flexural and structural stability of the composite material. From Figure 5 we can see the flexural strength of cement mixes with CNTs goes up by about 45% compared to control mixes (Kohail et al., 2019), reaching 177 MPa at 0.08 wt%. This is mostly because the bridging effect of the CNTs makes the mixes less likely to crack.

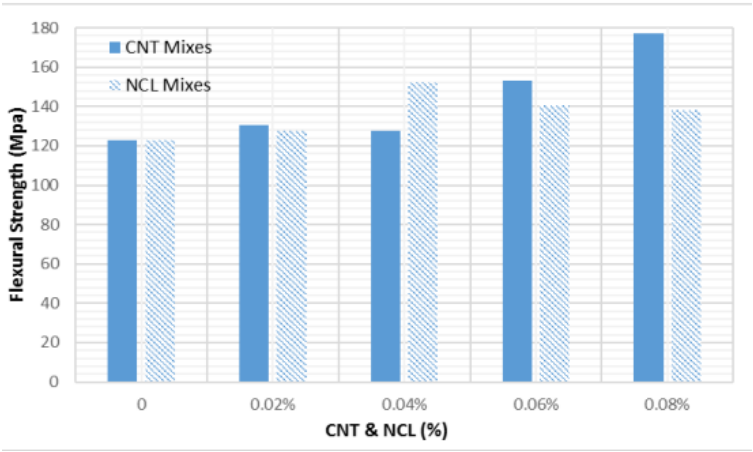

Figure 5. Flexural strength (Kohail et al., 2019).

Testing of Other Mechanical Properties:
A full analysis of mechanical qualities includes measuring the tensile strength, compressive strength, bending strength, and elastic modulus. Through conducting these studies, one may get extensive knowledge on the mechanical characteristics of the material. Tensile strength quantifies the capacity of a material to resist being pulled apart, whereas compressive strength quantifies its ability to endure being squeezed together. The elastic modulus quantifies the stiffness of the composite material.

3.4 Microstructural Analysis
The analysis of the composite material's microstructure utilizing an X-ray diffraction (XRD) research and a scanning electron microscope (SEM) is the main topic of this section. Scanning electron microscopy (SEM) allows for a thorough examination of the dispersion and interaction of CNTs with the cement matrix, resulting in changes to the mechanical properties. On the other hand, XRD examines the arrangement of crystals in order to get a deeper comprehension of chemical interactions at the molecular scale. To get a comprehensive understanding of the material's microscopic behavior, it is necessary to use both methodologies.

3.5 Optimization
Variation of Parameters:
In order to improve composite functionality, optimizing factors include changing CNT length, diameter, and concentration. The goal is to find the optimal CNT arrangement, one that maximizes mechanical durability without sacrificing workability or other desirable characteristics. This all-encompassing approach is in line with the high standards of scientific research, so the characteristics and behavior of materials may be investigated thoroughly and methodically.

3.6 Environmental and Durability Tests
Durability Assessment:
Further evaluations are conducted to examine the long-lasting nature of the composites under various environmental circumstances. The performance of the material over an extended period of time is assessed through these experiments under various conditions, including moisture exposure, temperature fluctuations, and chemical surroundings. The evaluation is of utmost importance in ascertaining the composite's appropriateness for practical implementations in the construction sector and various other industries.

4 FUNDAMENTALS OF CARBON NANOTUBES (CNTS)

The carbon nanotube (CNT) is a cylindrical carbon allotrope. Carbon nanotubes may be classified into two primary categories: single-walled and multi-walled. Single-walled carbon nanotubes (SWCNTs) consist of a single cylindrical sheet of graphene, whereas multi-walled carbon nanotubes (MWCNTs) are composed of many layers rolled concentrically. There are two varieties of Multi-Walled Carbon Nanotubes (MWCNTs): the "Russian doll" model, where graphene sheets are arranged in concentric cylinders, and the "Parchment" model, where a graphene sheet is wrapped around itself similar to a newspaper.

The robustness and rigidity of CNTs stem from the strong covalent connections between neighboring carbon atoms, formed by the use of sp2 hybridization orbitals (σ bonds). The intermolecular connections between CNTs are formed by π orbitals located outside the plane, leading to the formation of robust Van-der-Waals forces with an approximate strength of 500 eV/μm. The forces govern the alignment of the MWCNT layer (Rathinavel et al., 2021). However, they also result in the attraction and sticking together of CNTs, which poses difficulties in dispersing them in other substances.

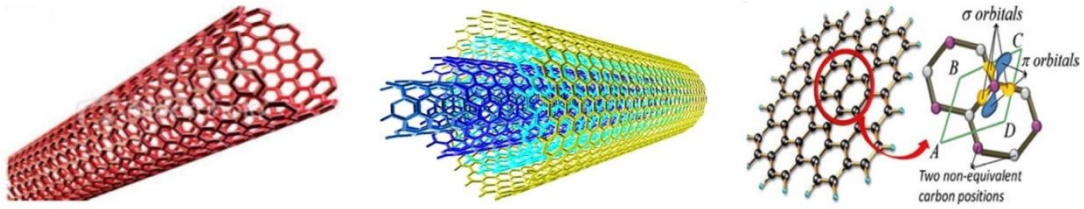

Figure 6. Graphical representation of the structure of: (a) SWCNT, (b) MWCNT, and (c) CNT orbital structure (Ma et al., 2010).

The grapheme sheet rolling angle determines the three shapes of CNTs: armchair, zigzag, and chiral. A chiral vector defines CNTs, which affects their electrical characteristics, dispersal, and media interaction. CNTs are metallic if 2n and m are divisible by 3, semiconductor otherwise. Semiconducting CNTs interact differently between donors and acceptors.

CNTs vary in length, ranging from less than a micron to several centimeters, and their diameter is dictated by the number of walls they have. **Chyba! Nenalezen zdroj odkazů.** shows SWCNTs typically possess diameters less than 2 nm, while MWCNTs have sizes ranging from 5 nm to over 100 nm. The diversity in diameter and number of walls leads to CNTs with high aspect ratios, which refers to the ratio of their length to diameter (Ramezani et al., 2022).

MWCNTs are often used in cementitious materials because they are cheap and easy to spread out. How dense CNTs are, depends on how long they are, how wide they are, and how many walls they have. Most of the time, CNTs with more walls and bigger widths have higher concentrations. Understanding these basic features is important for using them effectively to make cement mixtures stronger when bent, which is the major goal of your study (Deghani & Aslsani, 2020).

5 PROPERTIES

5.1 Mechanical Properties

CNTs are renowned for their exceptional mechanical properties (Figure 7), and demonstrate superior tensile strength and elastic modulus in comparison to conventional construction fibres like carbon and steel. They are good for reinforcement due to their 1000–10,000 aspect ratios. Carbon-carbon sp2 bonding gives them strength, durability, and Young's modulus. CNTs average one-sixth the density of steel and are predicted to reach tens of gigapascals

(GPa), so 100 times stronger. Their Young's modulus is 1 tera pascal (TPa) and the fracture strain of 280%. All these unique properties make them ideal for strengthening materials.

Density (g/cm^3)	Tensile strength (GPa)	Young's modulus (GPa)	Material
~0.7–1.7	~100–200	~1000	SWNT/MWNT
7.8	1.3	210	High tensile steel
1.75	3.5	230	Toray carbon fibers
1.44	3.6	60	Kelvar
2.6	3.4	22	Glass fibers

Figure 7. Mechanical Properties (Abdalla et al., 2015).

5.2 Dimensions (height, width, and circumference)

MWCNTs range in size from 2 nm to 100 nm thick and 10 nm to hundreds of microns long. They have different dynamic properties depending on how long they are. This is especially true when it comes to multiscale hybrid materials. The number of walls, the thickness, and the length of MWCNTs all affect how it dense. Their weight and density exhibit significant variation based on these attributes. Scientists have made advancements in modifying the size MWCNTs, successfully reaching lengths of up to 10 mm. This technical advancement has the capacity to significantly impact the properties of multiscale composites.

5.3 Specific Surface Area (SSA)

CNTs possess a remarkable characteristic in the form of their significant specific surface area (SSA), which may reach a maximum of 790 m^2/g. The enhanced specific surface area greatly enhances the reactivity of CNTs, particularly in electrochemical applications. Theoretical specific surface area of MWCNTs mostly depends on their diameter and the quantity of walls they possess. It is vital to recognize that when their quantity in a cluster increases, the overall surface area of the combined CNTs often decreases. While SSA has potential for high reactivity, it is crucial to acknowledge that real applications may include surface areas that are lower than these theoretical values.

5.4 Electrical Properties of CNTs

Electrical properties are distinct for CNTs. The electrical properties of these substances enable them to be categorized as metallic or semiconducting (figure 8). They exhibit a remarkably diminished electrical resistance due to the spiraling nature of their graphite sheets. They are exceptionally well-suited for application as electrodes in double electric layer capacitors owing to their light weight. They are highly effective in a variety of applications due to their impressive conductivity and expansive surface area. Scientists have implemented these attributes in the development of numerous electrochemical applications, including super capacitors and electrochemical sensors.

Electrical conductivity	Thermal conductivity (W/m k)	Material
10^6–10^7	>3000	Carbon nanotubes
6×10^7	400	Copper
$2–8.5 \times 10^6$	1000	Carbon fiber–pitch
$6.5–14 \times 10^6$	8–105	Carbon fiber–PAN

Figure 8. Electrical Properties (Abdalla et al., 2015).

MWCNTs are carbon-based entities characterized by one-dimensional-appearing nanostructures. These materials possess the capacity to conduct exceedingly high current densities, which span a range of 106 to 2.4 × 108 A/cm^2, without experiencing any adverse effects. These remarkable electrical properties make them highly beneficial in various technological applications, especially in the domains of electrochemistry and electronics (Ramezani et al., 2022).

5.5 Defects in CNTs

CNTs essentially contain defects, which impose a substantial influence on their mechanical properties. These defects can result in a reduction in their structural integrity and eventually impact their efficacy in nano-composites. The Stone-Wales (SW) defect is a specific type of defect that is of great interest in research, since it contributes to the limitation of the maximum strengths of CNTs. Software flaws can activate a ring-opening mechanism that aids in the beginning of cracks. Defects in a material cause stress and strain to concentrate in the nearby region, as a result of alterations in the shape and force distribution. Indeed, the stiffness in the vicinity of flaws might diminish by around 40%, leading to a decline in mechanical efficiency. Molecular dynamics simulations have demonstrated that carbon nanotubes (CNTs) can display greater fracture strains (10%–13%) compared to experimental findings (about 13%), as a result of the existence of flaws. The stiffness deterioration is influenced by several essential characteristics, such as vacancy fraction, eccentricity, orientation, and interactions of defects.

6 PROPERTIES

6.1 Structural Performance Improvement

CNTs enhance concrete's crucial mechanical properties and durability, addressing the material's quasi-brittle behavior, which can lead to cracking and loss of durability.
CNT-reinforced composites exhibit enhanced macro mechanical properties, with functionally graded CNT-reinforced composites (FG-CNTRC) discussed as a significant development.

6.2 Enhanced Mechanical Properties

The inclusion of even low concentrations of (MWCNTs) boosts the early-age compressive strengths of cement composites.
CNTs improve tensile strength and stress-strain relationships in direct tension. MWCNTs also reduce water absorption and permeability in cement-based materials.
Experimental findings show that CNTs, especially MWCNTs and SWCNTs, enhance compression resistance significantly.

6.3 Increased Toughness and Flexural Capacity

Adding a mere 0.25% weight of MWCNTs to cement-based beams significantly increased their toughness and flexural capacity by up to 47%.

6.4 Improved Elastic Modulus

Samples containing CNTs have consistently exhibited a larger elastic modulus than plain samples, indicating enhanced structural integrity.

7 DISADVANTAGES AND CHALLENGES

Optimal dispersion and uniform distribution of CNTs are crucial due to their tendency to form bundles. This necessitates sophisticated techniques for effective utilization (Sindu & Sasmal, 2017).

The mass production and use of CNTs raises environmental concerns. Direct exposure effects and toxicity, especially to aquatic creatures, are not well understood.
Comparisons to asbestos highlight potential risks, necessitating careful handling and further research into safety measures.
The need for establishing standards, norms, and legislation to facilitate the application of CNT reinforcement in educational, engineering and business sectors is emphasized.

8 CONCLUSIONS AND FUTURE OUTLOOK

This research conclusively demonstrates that the integration of CNTs into cementitious composites significantly enhances their flexural strength and overall mechanical properties. Through meticulous experimentation and analysis, it was established that incorporation of iMWCNTs significantly increases the composites' durability, compressive strength, and bending strength. The key to these improvements is the effective dispersion of carbon nanotubes in the cement matrix, which is achieved by using advanced nano-engineering techniques such as high-shear and ultrasonic mixing. The study further elucidates the microstructural alterations caused by them, hence enhancing comprehension of their interaction with cement hydrates. Their utilization has raised awareness regarding environmental and health issues, emphasizing the necessity for implementing regulatory and safety protocols in their utilization.
In conclusion, the research highlights the significant capacity of CNT-reinforced cement composites to bring about profound changes in the construction sector. This implies a future where these materials play a crucial role in creating infrastructure that is more long-lasting, environmentally friendly, and resistant to damage. Additional investigation is necessary to optimize the concentrations and dispersion techniques of CNTs, along with conducting thorough evaluations of their prolonged environmental and health effects. This study establishes a basis for future progress in construction materials by utilizing the distinctive characteristics of nanoparticles to improve the structural performance.

Sources

1. LAST NAME1, N., LAST NAME2, N. Name of Contribution. X. issue. New York: NYC Brothers, 2009. 102 p. ISBN 80-56899-65-4.
2. DEGHANI, A., ASLSANI F. (2020). The effect of shape memory alloy, steel, and carbon fibres on fresh, mechanical, and electrical properties of self-compacting cementitious composites. Cement and Concrete Composites.
3. SINDU, B.S., SASMAL S., (2017). Properties of carbon nanotube reinforced cement composite synthesized using different types of surfactants. Construction and Building Materials, p. 389-399.
4. RAMEZANI, M., DEGHANI, A., SHERIF M.M., (2022). Carbon nanotube reinforced cementitious composites. Construction and Building Materials.
5. CHIMEREMEZE,P., ABD NOOR, A.A., PAUL, J. V., MARKOVICH, S.A., ABASS, L. S., EWA, E. D:, ADEROMOSE, K.S.. (2023). Physicomechanical Properties of Carbon Nanotubes Reinforced Cementitious Concrete. The Open Construction and Building Technology Journal, Volume 17, DOI: 10.2174/18748368-v17-e230818-2023-6.
6. DALLA, T. P., TRAGAZIKIS, K. I, TRAKAKIS, G., GALIOTIS, C., DASSIOS, G. K., MATIKAS, E. TH., (2021), Multifunctional Cement Mortars Enhanced with Graphene Nanoplatelets and Carbon Nanotubes, Sensors, Volume 21, Issue 3.
7. KOHAIL; M., ELFEKY, S. M., MAHER, A., SERAG, I. M., (2019), "Nano-Fibrillated Cellulose as a Green Alternative to Carbon Nanotubes in Nano Reinforced Cement

Composites", International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering, Volume-8 Issue-12.
8. LI, Q., LIU, J., XU, SH., (2015, 10). Progress in Research on Carbon Nanotubes Reinforced Cementitious Composites, Advances in Building Technologies and Construction Materials, Volume 2015, Article ID 307435,| https://doi.org/10.1155/ 2015/307435.
9. RATHINAVEL, S., PRIYASHARSHINI, K., PANDA, DH., (2021, June). A review on carbon nanotube: An overview of synthesis, properties, functionalization, characterization, and the application. Materials Science and Engineering: B, Volume 268, https://doi.org/10.1016/j.mseb.2021.115095.
10. MA, P., SIDDIQUI, A. N., MAROM, G., KIM, J., (2010), "Dispersion and functionalization of carbon nanotubes for polymer-based nanocomposites", Composites Part A: Applied Science and Manufacturing, Volume 41, Issue 10, October 2010, p. 1345-1367.
11. ABDALLA, S., AL-MARZOUKI, F., AL-GHANDDI, A. A., DAIEM, A. A., (2015), "Different Technical Applications of Carbon Nanotub", Nanoscale Research Letters 10:358DOI 10.1186/s11671-015-1056-3.
12. MOHSEN, M., TAHA, R., SHAAT, A., (2017, September). Optimum carbon nanotubes' content for improving flexural and compressive strength of cement paste. pp. 395-403.

Contact

Dr. Enio DENEKO, Ph.D.
Polytechnic University of Tirana, Faculty of Civil Engineering, Tirana, Albania.
Rruga "Thoma Koxhaj", Pall."Çabej", Tirana, Albania.
Tel: +355 682019980
email: eniodeneko@hotmail.com

PRODUCTION ENVIRONMENT MONITORING FOR SMES BASED ON IIOT SYSTEM

Róbert Rákay, Alena Galajdová

Abstract

The paper designs a smart industrial production environment monitoring system based on the network of IO-Link to complete a real-time data collection and alerting task. The system consists of the central monitoring system with various remote communication capabilities. The base of the system is a central data acquisition and processing unit. This unit collects data from various sensors. Then the collected data is processed and in case of critical states alarms are triggered. The central unit also acts as a smart gateway with multiple channel available to transfer data. The sensors are configured and organized through IO-Link network. Visualization of the actual data and graphical trend of the monitored parameters is created.

Key words: *monitoring, production environment, automation*

1 INTRODUCTION

The modern advancements in the field of industrial automation and communication technologies create possibilities for small manufacturing enterprises to keep up with bigger and new producers abroad. By applying additional sensor technologies is possible to increase the insight of their ongoing production and processes. In many cases the enterprises use older technologies without communication capabilities or self-diagnostic functions.

Maintenance operations are established on waiting for hazardous, sometimes destructive situations where the devices stop to produce or break-down for short- or long downtime. These situations lead to high costs and low competitiveness for small enterprises.

A significant improvement overall, not only in maintenance questions is the implementation of reliable modern IIOT systems which are able to work independently of the actual production. With monitoring the most vital parts of the manufacturing process a higher productivity and seamless maintenance becomes possible. [1-3]

This paper mainly focuses on industrial environmental data possibilities based on IO-Link system. The paper aims to propose the configuration and testing of sensor and the visualization of the acquired data with a goal to improve the insight of manufacturing environment.

The example manufacturing environment is a material handling workplace based on collaborative robot application. This workplace consists of multiple mechanical and electrical subsystems, with combination of human workforce. In such environments various factors can influence the desired quality of the product or process. (Fig.1)

In the current configuration the system consists of a conveyor line and a robot with pneumatic end effector. While the robot has properties of collaborative work, its incapable to collect real time data about its environment without additional equipment. [1-4, 10]

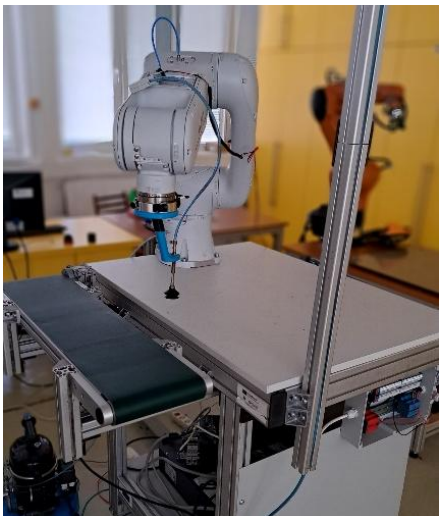

Fig. 1 Collaborative manufacturing system at Laboratory of Automation

The goal of the proposed system is to setup and test a environment monitoring system which can indicate a malfunction or extraordinary situation on the workplace.

2 MONITORING METHODOLOGY

The measurement of manufacturing environment parameters and alerting system combines both hardware and software tools. The hardware part usually consists of one or more control units that are connected to sensors. The control unit works with the configuration data within the systems limitations. The sensor signal is acquired via IO-Link network and interfaces. (Fig.2)

The software part ensures that the sensors are correctly configured, and that the central unit process their data in the desired way. Also, the visualization of the processed signals is carried out by this subsystem. The network architecture includes the main unit and the sensors while the connection to other control devices such PLCs, or robot controllers is possible, but their malfunction or failure does not affect the whole monitoring system.

The sensor data describes the lowest level in the information channel. With the current advances of smart sensor technologies, the sensors represent an additional layer of intelligence because of the self-check functionalities.

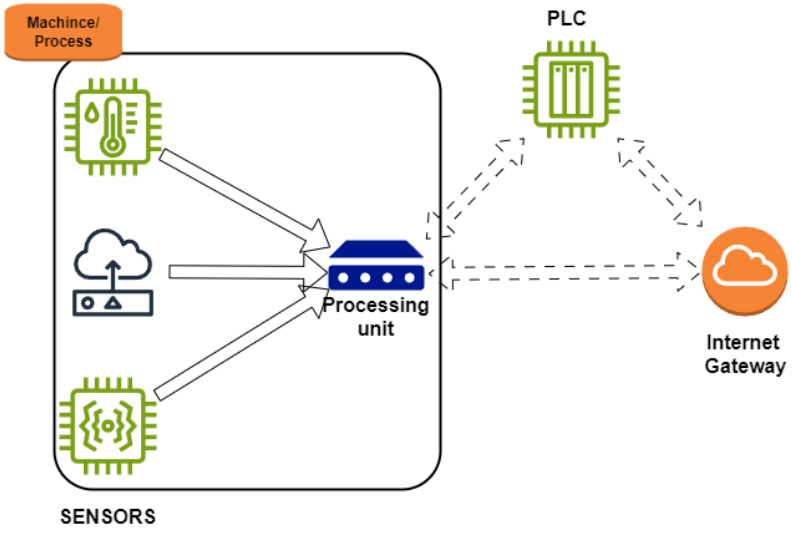

Fig. 2 IO-Link network principle

3 HARDWARE

The testing setup consists of central unit and two IO-Link based sensors capable of monitoring environmental parameters. This setup is powered by a standard industrial power supply with 24 VDC. The following subchapters include short introduction on the hardware parts.

3.1 Central unit

The central unit for the data acquisition, processing and visualization is the BAV002N Balluff central unit. This central unit consists of processing and communication capabilities. The main technical parameters include:

- 2 x separately programmable – Ethernet based network interfaces
- 4 x IO- Link Interfaces
- MQTT
- OPC UA
- Node Red
- Memory Card – for data storing

3.2 Sensors

The first sensor is the Balluff condition monitoring sensor BCM R15E-002. With its technical solution it combines in one body multiple subsystems internally. The complex build allows programmable configuration and reduced energy consumption. The main measurable parameters include (Tab.1):

- Vibration Velocity
- Vibration Acceleration
- Vibration Severity Zone
- Contact Temperature
- Relative Humidity
- Ambient Pressure
- Sensor Self-Awareness

Parameter	Value
Vibration acceleration, measuring range RMS	0…16 g
Relative humidity, measuring range	5...95 %rF
Vibration, frequency range	2...3200 Hz
Vibration velocity, measuring range RMS	0…220 mm/s @79.4 Hz
Contact temperature, measuring range	0…70 °C
Ambient pressure, measuring range	300…1100 hPa

Tab. 1 Technical parameters BCM R15E 002

Based on the measured values statistical parameters are generated i.e. speed, acceleration, RMS, Peak-to-Peak. [7,8]

The sensor has a standardized M12 (3-Pin) industrial sensor interface, that allows connection to other IO-Link interfaces or devices.

The configuration of the sensor is possible via multiple methods:

- USB: IO-Link configurator programming
- IO-Link master and PLC configuration
- Webserver configuration via IO-Link Master devices.

The second sensor for data acquisition is SMC IZD10-510 a sensor designed for electrostatic potential measurements.

The main technical parameters are listed below(Tab.2):

Parameter	Value
Potential measurement	±20 kV (Detected at a 50 mm distance)
Output voltage	1 to 5 V (Output impedance: Approx. 100 Ω)
Effective detection distance	25 to 75 mm
Linearity	±5% F.S. (0 to 50°C, at detection distance: 50 mm)

Tab. 2 Technical parameters IZD10-510

Additionally, a sensor monitor was connected to the sensor. This device is suitable to monitor the current value from the sensor and also transfers the measurement forward. Because of the continuous signal an external ADC IO-Link converter was integrated to this channel of data. This converter transforms the analog input (0…20 mA) to IO-Link message at 14 bits of resolution. The described sensor is shown on the following figure. [6] (Fig. 3)

Fig. 3 SMC IZD10-510 with signal monitor and signal converter

4 CONFIGURATION OF SENSORS BASED ON IO-LINK

The configuration process is divided into 2 base steps. The first is focused on the configuration of the central unit, while the second aims to set up the sensors for correct parameters.

In the following subchapter the first step will be described.

4.1 Central unit configuration

To connect to the central unit configuration window the integrated webserver is available. For the beginning an accessible network address is needed. This has to be set up for the device and/ or for the network adapter of the programming PC. [7,8]

If the sensor is physically connected and we use the IP address of the device we enter the configuration interface. This is show on figure bellow (Fig.4)

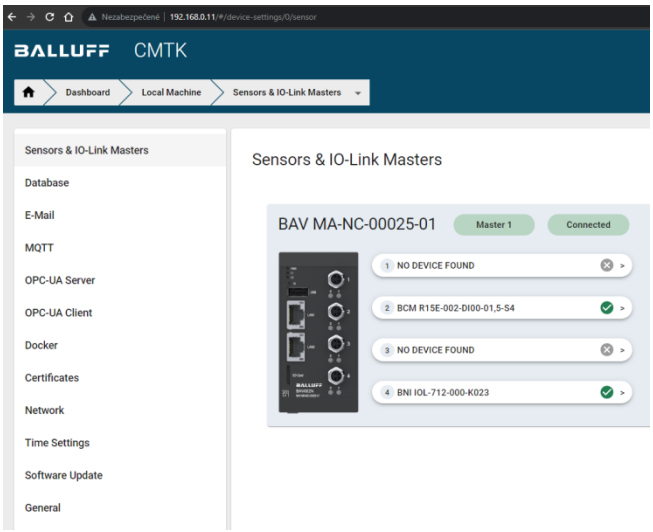

Fig. 4 Online view of correct network configuration

The configuration options include tasks with the sensors, communication channels, network configuration, firmware operation, database manipulation. For basic use, the initialization data satisfies the needs for startup.

While most of the connected sensors are automatically identified some special or foreign (non-Balluff) sensors need additional configuration data. This is called IODD or IO Device Description file. The purpose is to describe sensors and actuators with IO-Link communication interface. This data structure contains information about the device itself, vendor, process data and diagnosis data. This structure is standardized and commonly used for all the IO-Link devices. Some of the IO-Link master devices and configuration tools process IODD file to understand the new unknown devices.

4.2 Sensors configuration

The sensor configuration is possible if the central unit or master recognizes the connected periphery. In some cases, the IODD file has to be uploaded to the supervisor device or replaced for additional options of sensors. The basic view on the configuration option of the sensor is shown on the following figure. (FIG.5)

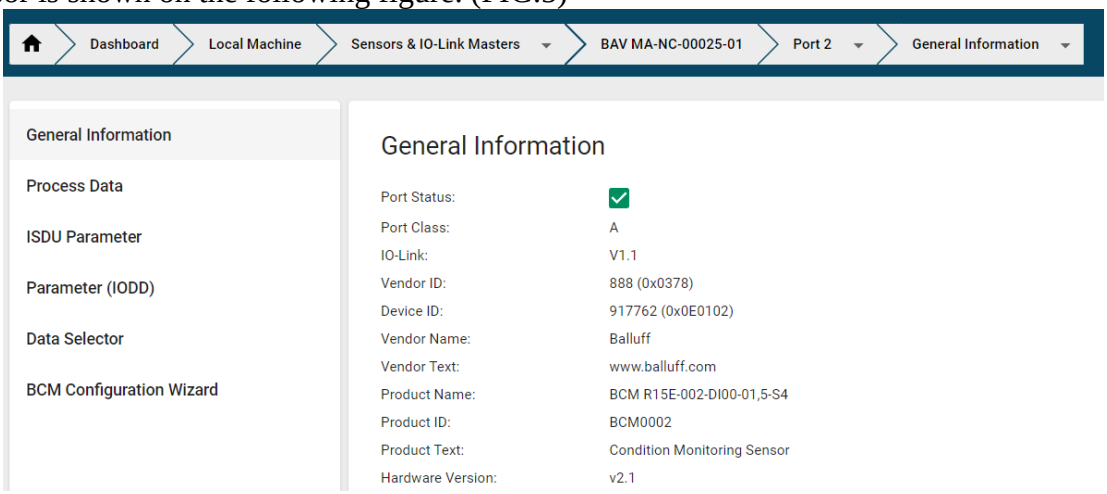

Fig. 5 Module Threshold in uniVision

The data structure is based on reading and writing to indexes and subindexes inside the device.
These are parametrizable also by USB configuration tools and software or also by a connected industrial programmable logic controller (PLC).
Example view on part of the observable and editable IODD data for the BCM sensor is shown below (Fig. 6)
In this example the actual temperature parameters and the statistical data of the historical temperature measurement is figured.

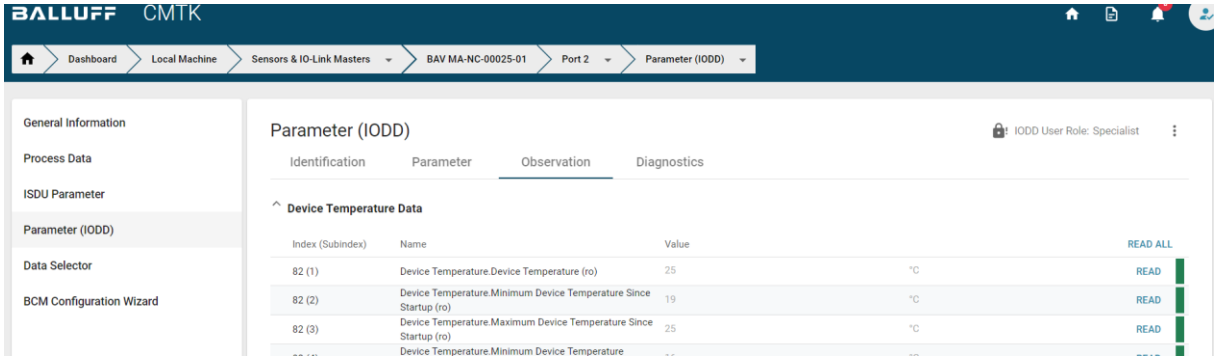

Fig. 6 View on parameters of IO-Link interface

Based on the captured values, the calculated values, the historical and threshold limitations its possible to implement or generate various cautions, warning and alarm variables that informs the technicians, maintenance workers about the ongoing extraordinary situation.

4.3 Monitoring

For data monitoring purposes the following monitoring window was developed (Fig. 7)

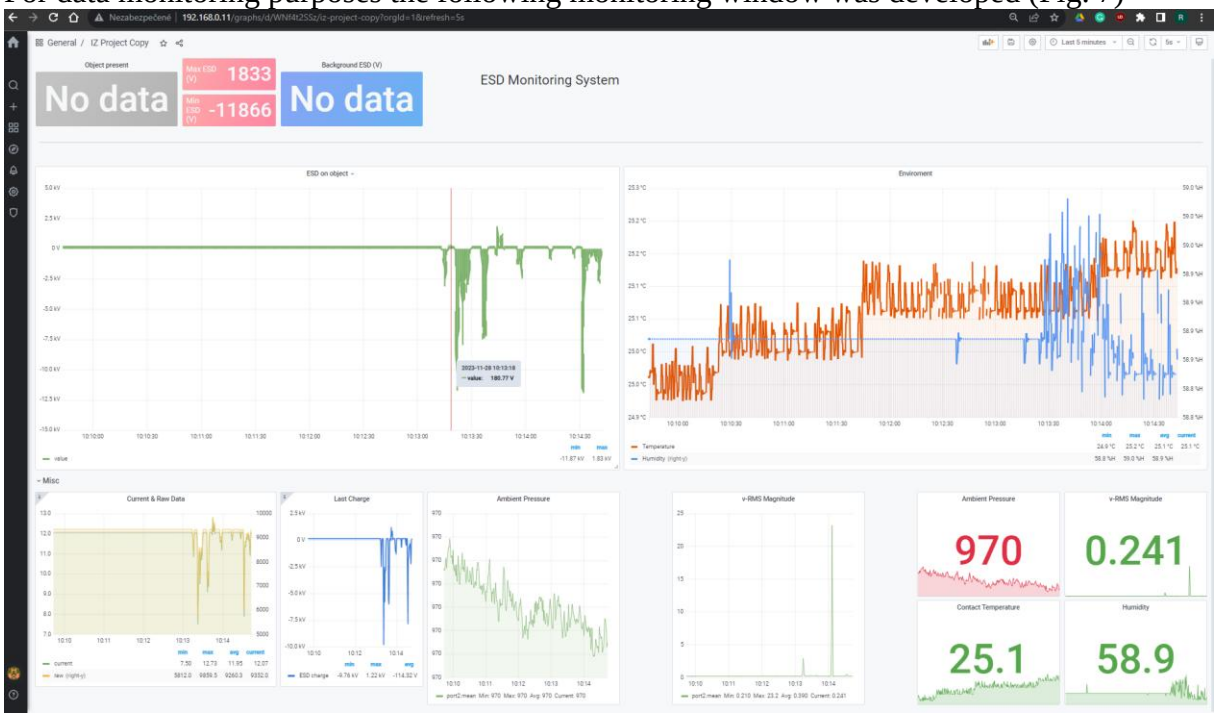

Fig. 3 View on the Visualization window

The monitoring window is based on Grafana software tool, that is connected to the Influx DB database system. The starting version of the visualization is automatically generated based on the connected sensors. After the startup, the graphical objects are configurable and programmable for not only direct data visualization, but also for calculating different logical evaluations and generating alerts for critical values. There are additional options for user management and data sharing via these tools. Additionally, the gathered data is available for further transfer via multiple communication interfaces i.e. MQTT, OPC UA and Node Red.

5 CONCLUSION

The aim of the article was to present the IO-Link smart sensor-based method of production environment monitoring. The presented sensor tools are designed for a collaborative workplace with industrial collaborative robot. While the robot is uncapable in current configuration to sense and react on its environmental parameters or their change, with the presented system it's possible to acquire information on the desired part of the manipulation process. The described sensor provides measurements in the field of contact vibration analysis, surface temperature, ambient pressure, electrostatic charge. The basics of central control unit and options of sensor configuration is also included. For further data processing and visualization, a monitoring tool is designed. In this view its possible to graphically visualize historical data, calculate logical and mathematical equations and functionalities. Lastly the presented work offers an example solution and base scenario for similar tasks for various fields of industrial production systems.

The future options for the presented approach will be oriented on the area of moving object in similar scenario with focus on integration multiple similar sensors to the full ongoing collaborative process.

Acknowledgement

This work was supported by the Slovak Research and Development Agency under KEGA 031TUKE-4/2022 Innovation of methods and instruments in education of automation in the context of Industry 4.0 and KEGA 044TUKE-4/2021 Remote access to laboratory exercises for industrial automation.

Sources

1. P. ŠARGA, ET AL. "*Complex Analysis of the Necessary Geometric Parameters of the Tested Component in the Ring-Core Evaluation Process*" Measurement Science Review : Journal of Institute of Measurement Science of Slovak Academy of Sciences, (2022), Vol. 22, pp. 136-142. ISSN 1335-8871
2. A. GALAJDOVA, et al. *"On local wireless remote control"* , In: MM Science Journal,(2020), pp. 4093-4096. ISSN 1805-0476.
3. R. RÁKAY, A. GALAJDOVÁ, M.VAGAŠ "*Non-invasive monitoring of technical devices using IOT tools*", In: QUAERE (2022),pp. 640-647, ISBN 978-80-87952-36-8
4. HALENAR et al. "*Virtualization of Production Using Digital Twin Technology*," In 20th International Carpathian Control Conference, (2019), pp. 1-5, DOI: 10.1109/CarpathianCC.2019.8765940.
5. M. VAGAS, J. ROMANCIK, *"Calibration of an intuitive machine vision system based on an external high-performance image processing unit"*, In: 2023 24TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON PROCESS CONTROL, (2023), pp. 186-191, DOI10.1109/PC58330.2023.10217606
6. SMC Electrostatic Senzor IZD10 Available at : https://www.smcworld.com/products/pickup/en-jp/ionizer/izd10ser_ca.html

7. Balluff BCM Condition Monitoring Sensors with multi-function, Available at: https://assets.balluff.com/WebBinary1/MAN_BCM_R15E_001_2_DI00_S4_DE_EN_F20_DOK_943928_02_000.pdf
8. Balluff BAV Central unit, Available at: https://assets.balluff.com/WebBinary1/MAN_BAV_MA_NC_00025_01_DE_EN_D22_DOK_951567_AA_000.pdf
9. M. VAGAS et al., "*Wireless data acquisition from automated workplaces based on RFID technology,*" In 16th IFAC conference on programmable devices and embedded systems, (2019), IFAC, pp. 299-304. ISSN 2405-8963
10. R. RUŽAROVSKÝ, et al. "*Analysis of the Industry 4.0 key elements and technologies implementation in the Festo Didactic educational systems MPS 203 I4.0*." Journal of Physics: Conference Series, (2021): 1781(1):012030. DOI: 10.1088/1742-6596/1781/1/012030

Contact

Ing. Róbert Rákay, PhD.
Technical University of Kosice
Faculty of Mechanical Engineering,
Department of Industrial Automation and Mechatronics,
Letná 9, 042 00 Košice, Slovakia
email: robert.rakay@tuke.sk
Tel: 00421 55 6022582

Prof. Ing. Alena Galajdová, Ph.D.
email: alena.galajdova@tuke.sk

BEZDRÔTOVÉ ZBIERANIE DÁT PROSTREDNÍCTVOM ESP MODULU

WIRELESS DATA COLLECTION BASED ON ESP MODULE

Ondrej Majerčák, Marek Vagaš, Jaroslav Romančík

Abstrakt

Článok sa zaoberá možnosťou bezdrôtového zberu dát využitím modulu ESP-8266 v spojení so snímačom DHT11 na platforme Arduino Nano. V úvode článku sú predstavené jednotlivé komponenty, ktoré boli použité pri riešení zberu dát s ich základnými parametrami. Následne je v metódach práce opísaný postup zbierania dát so schémou zapojenia modulu ESP-8266 a ukážkou programovania. V článku uvedené podobné príklady riešenia a v závere možnosti využitia spracovávania dát a ich vizualizácie v prostredí Thinkspeak. Vo výsledkoch práce sú uvedené získané údaje a možnosti ich spracovania pre ďalšie použitie ako taktiež aj výsledná vizualizácia.

Kľúčové slová: *ESP modul, Arduino, Thingspeak, WiFi, data, bezdrôtový zber, Matlab*

Abstract

The article examines the possibility of wireless data collection using the ESP-8266 module in conjunction with the DHT11 sensor on the Arduino Nano platform. At the beginning of this article are presented the separate components that we used in the data collection solution with their basic parameters. Subsequently, the data collection procedure is described in the work methods, with the circuit diagram of the ESP-8266 module and a demonstration of programming. Similar examples of solutions are presented in the article, and in the end, the possibility of using data processing and their visualization in the Thinkspeak environment. Results of the work include the obtained data and the options of their processing for further use, as the resulting visualization.

Key words: *ESP modul, Arduino, Thingspeak, data, Wireless collection, Matlab*

1 ÚVOD

Zbieranie, spracovanie, ochrana a vizualizácia dát sú v dnešnej dobe stále riešené vo veľkej miere. Tento článok sa zaoberá práve oblasťou bezdrôtového zbierania dát zo snímača teploty a vlhkosti DHT 11 prostredníctvom bezdrôtovej a pomerne rozšírenej siete WIFI na báze modulu ESP. Bezdrôtové zbieranie dát a vytváranie senzorových sietí pre zbieranie najrôznejších dát na rôznych protokoloch neobchádza ani priemyselnú oblasť. Možností zbierania dát je v dnešnej dobe mnoho. Existuje mnoho komunikačných protokolov a mnoho spôsobov spracovania a vizualizácie získaných dát. Finálna vizualizácia a spracovávanie dát je v konečnom výsledku žiadaným produktom pre koncového užívateľa, pre ktorého majú väčšiu výpovednú hodnotu. Bezdrôtové zbieranie najrôznejších dát z výrobných liniek je trendom v priemysle, kde využitím získaných dát a ich spracovaním dochádza k zefektívneniu výrobných systémov. Pri prechode na bezdrôtové zbieranie dát prichádza do úvahy využiť čo najlacnejšie a najjednoduchšie riešenia, ktoré nebudú zaťažujúce pre koncového užívateľa. Práve jednou z takýchto možností je práve využitie modulu ESP-8266, ktorý slúži ako adaptér k už jestvujúcemu riešeniu bezdrôtového zberu a ponúka ešte väčšiu efektivitu pri zavádzaní takéhoto riešenia bezdrôtového zberu [3,7].

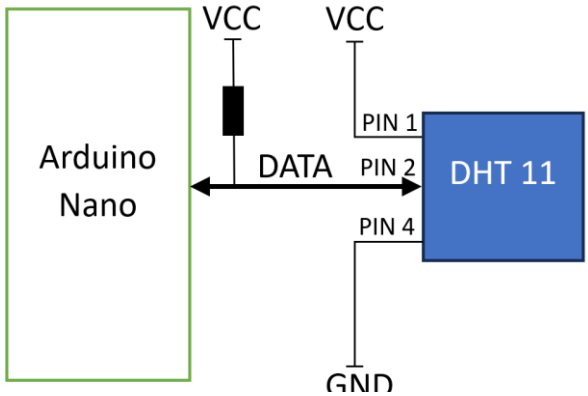
2 KOMPONENTY A METÓDY PRÁCE

V tejto kapitole sú opísané jednotlivé komponenty, ktoré boli použité pri vyhotovení bezdrôtového zbierania dát s ich základnými komponentami. V kapitole je taktiež bližšie opísaný ESP-8266 komunikačný modul a príslušný adaptér pre jeho použitie.

2.1 DHT 11 Senzor

Jeden z najpoužívanejších snímačov pre prototypovanie aplikácii. Slúži na snímanie teploty a vlhkosti prostredia s odchýlkou teploty ±1°C a vlhkosti ±1%, čo je pre túto aplikáciu testovania bezdrôtového zberu pomocou modulu ESP postačujúce. Jeho napájacie napätie je od 3.5V do 5.5V s pracovným prúdom 0.3 mA. Rozsah meranej teploty je v rozmedzí od 0°C do 50°C a rozsah meranej vlhkosti je v rozmedzí od 20% do 90%. Čas odozvy snímača na zmenu teploty je približne 10 sekúnd a pri meraní vlhkosti okolo 6 sekúnd ako uvádza výrobca [1,5].

Na obrázku 1 je uvedená schéma zapojenia snímača DHT 11 s mikrokontrolérom. Zo schémy zapojenia môžeme vidieť, že pre komunikáciu s mikrokontrolérom potrebujeme jeden vstup mikrokontroléra. To značí, že snímač komunikuje pomocou sériovej komunikácie na báze 16 bitového rozlíšenia.

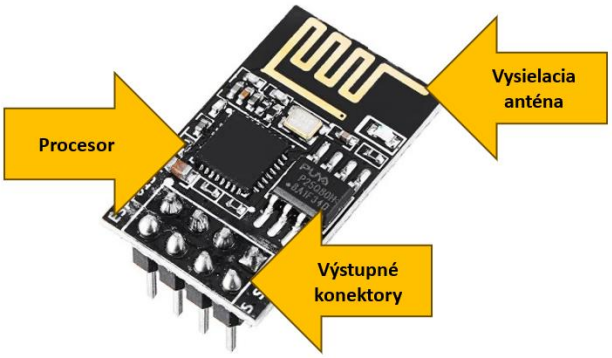

Obrázok 1 Schéma zapojenia snímača DHT 11

Pri pripojení snímača k mikrokontroléru v dĺžke vedenia do 20 metrov, by sa mal používať 5 kΩ pull-up rezistory. Snímač teploty a vlhkosti DHT11 má napájacie napätie 3 - 5,5V. Aby sa dosiahol účel odfiltrovania, môže byť medzi piny VCC a GND kondenzátor o hodnote 100 nF [8].

2.2 Modul ESP-8266

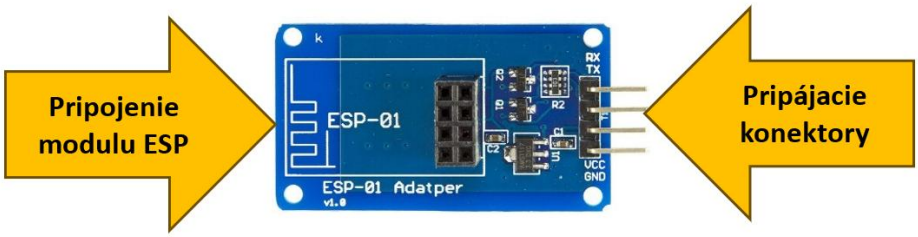
ESP 8266 je modul používaný pre pripojenie mikrokontrolérov k WiFi sieti. Má integrovaný TCP/IP protokol a v pamäti naprogramovaný firmware obsahujúci príkazy, vďaka ktorým je možné ho ovládať. Tento komunikačný modul má zabudovaný vlastný procesor a pamäť. Napájacie napätie je 3.3V a maximálny odoberaný prúd je 300 mA [2]. Použitie tohto modulu je výhodné aj kvôli možnosti umiestnenia modulu ďalej od mikrokontroléra. To umožňuje zlepšenie kvality pripojenia modulu s komunikačnou bránou poskytujúcou prístup na internet. Modul je s popisom jeho jednotlivých častí zobrazený na obrázku 2. ESP-8266 modul sa pohybuje v cenovej relácii od 2 do 5 eur.

Obrázok 2 Modul ESP-8266

2.3 Adaptér ESP

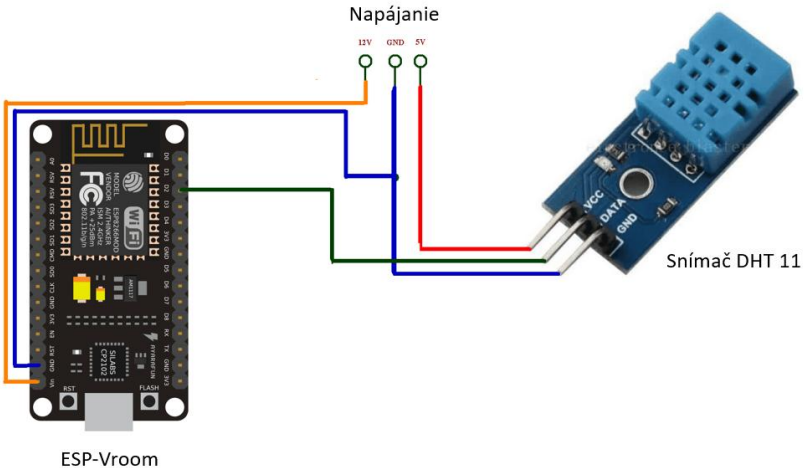
ESP-01 Adaptér je komponent, ktorý slúži pre pripojenie už spomínaného modulu ESP. Tento adaptér, zobrazený na obrázku 3, má za úlohu zjednodušiť pripájanie ESP modulu k mikrokontrolérom tým, že redukuje počet pripájaných pinov k mikrokontroléru z ôsmich na štyri, čím poskytuje oveľa jednoduchšie pripojenie a obsadí menej pinov mikrokontroléra. Okrem iného má tento adaptér v sebe už zabudovaný stabilizátor napätia na 3.3V, čo rieši problém s napájaním ESP modulu. Pripojenie adaptéru je na štandardných 5V, ktoré poskytuje väčšina mikrokontrolérov. Výstupom adaptéru sú napájacie konektory a komunikačné konektory Tx a Rx. ESP modul adaptér sa pohybuje v cenovej relácii od 2 do 5 eur.

Obrázok 3 ESP-01 Adapter

2.4 Príklad riešenia bezdrôtového zberu dát pomocou ESP-Wroom

Obdobné riešenie tejto problematiky sa dá riešiť aj pomocou zariadení ako je ESP-Wroom, ktorý obsahuje okrem zabudovaného rozhrania WiFi aj Bluetooth. Pripojenie periférii je veľmi podobné ako u platforiem Arduino. ESP WROOM-32 je najnovší mikrokontrolér predstavený spoločnosťou Espressif System, ktorý je nástupcom mikrokontroléra ESP8266. Na mikrokontroléri ESP WROOM-32 je zabudovaná jedna anténa. S touto anténou dokáže skenovať bezdrôtové internetové siete okolo seba a pripojiť sa k jednej z týchto bezdrôtových sietí. Mikrokontrolér ESP WROOM-32 je kompatibilný so všetkými platformami a aplikáciami internetu vecí [6]. Schéma zapojenia takéhoto mikrokontroléra s DHT11 snímačom je znázornené aj na obrázku 4.

Obrázok 4 Riešenie bezdrôtového zberu dát pomocou ESP-Vroom

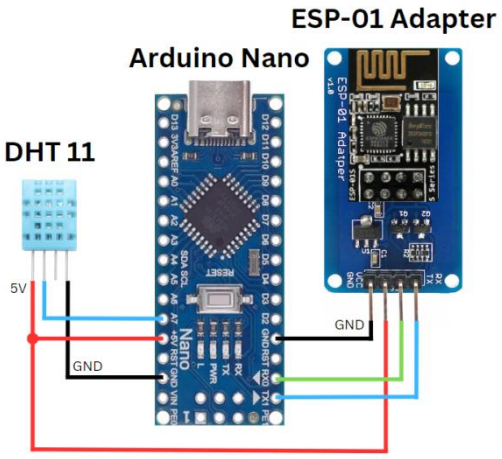
Výhodou takéhoto riešenia je to, že nepotrebujeme žiadne ďalšie periférie pre pripojenie a komunikáciu ako pri riešení s mikrokontrolérom Arduino. Avšak, rozdiel je v dosahovanej kvalite Wifi signálu. Takýto model mikrokontroléra sa pohybuje v cenovej relácii 8 až 10 eur.

2.5 Platforma Thingspeak

Platforma Thingspeak je otvorená IoT platforma, ktorá je používaná na zber a vizualizáciu dát, ako aj na analýzu dát. Zahŕňa v sebe Matlab príkazy, ktoré môžu byť použité na analýzu získavaných dát. Získavané dáta sa ukladajú do vytvorených kanálov, kde každý kanál má svoj vlastný API kľúč. Je možné nastaviť dostupnosť jednotlivých kanálov. To znamená, že kanály môžu byť verejné, teda dostupné pre všetkých užívateľov alebo utajené – dostupné len pre toho, kto má udelený prístup. Každý kanál poskytuje získavanie maximálne 8 dátových okien [4].

3 EXPERIMENT

Pre testovanie bezdrôtového zbierania dát zo snímača DHT 11 sme ako riadiaci mikrokontrolér zvolili Arduino Nano, ktoré nám pre tento účel a zbieranie dát poskytuje postačujúci výkon, rozhranie a softvér. V prostredí Arduino IDE sme vytvorili zdrojový kód mikrokontroléra pre snímač DHT 11 spolu s voľne dostupnou knižnicou k danému snímaču. Následne sme pokračovali testovaním snímača cez sériovú komunikáciu a následne sme vykonali korekciu jeho parametrov porovnaním výsledkov posielaných zo snímača a teplomera so zabudovaným vlhkomerom. Korekcia odchýlky výsledkov sa v programe sa vykonala zápisom hodnoty korekcie do výsledku.
Následne sa pripojil adaptér s ESP-01 modulom podľa schémy zapojenia na obrázku 5. Pre komunikáciu modulu sme zvolili konektory Arduina pre sériovú komunikáciu. Pri nahrávaní programu do mikrokontroléra sme mali odpojený modul ESP a po nahratí programu sme ho opätovne pripojili. Vychádza to z možností čítania a zapisovania údajov pomocou sériovej linky.

Obrázok 5 Schéma zapojenia mikrokontroléra s perifériemi

Následne sme pokračovali úpravou programu a vytvorením funkcií pre posielanie údajov do platformy Thinkspeak, v ktorej sme vytvorili vlastný kanál s jedinečným API kľúčom, ktorý sme následne vložili do nášho kódu (obrázok 6).

```
14   #define SSID "WiFi Name"
15   #define PASS "Password"
16   #define IP "184.106.153.149"// thingspeak.com ip
17
18   String msg = "GET https://api.thingspeak.com/update?api_key";
19
```

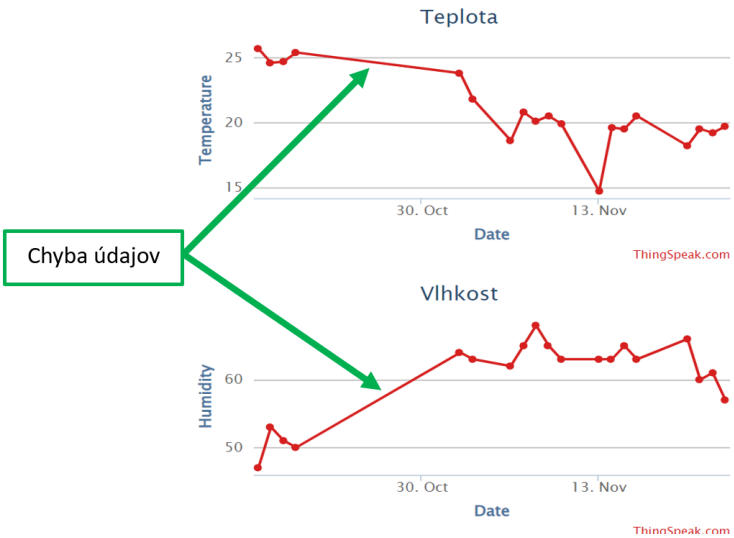
Obrázok 6 Nastavenie parametrov siete v programe

V programe sme nastavili frekvenciu posielania údajov o teplote a vlhkosti danej miestnosti na čas 15 minút. To značí, že za jednu hodinu sme získali 4 hodnoty teploty a vlhkosti daného prostredia, čo pre naše účely postačovalo. Prototyp pre testovanie spojenia a merania sme aplikovali do miestnosti s pomerne častým pohybom ľudí, aby sme získali premenlivé údaje o teplote a vlhkosti pre ďalšie spracovanie.

4 VÝSLEDKY PRÁCE

Získavanie údajov o teplote a vlhkosti v danej miestnosti sme získavali v rozmedzí jedného mesiaca. Počas tohto obdobia sme získali 1 496 zápisov o teplote a vlhkosti. Tieto údaje nám platforma Thingspeak umožňuje priamo spracovávať podľa nami zadaných parametrov a priamo ich aj vizualizovať. Výhodou je aj priame prepojenie s programom Matlab, kde môžeme jednotlivé údaje podrobnejšie spracovávať a vyhodnocovať.

V rámci spracovávania a vizualizácie dát sme nastavili spracovanie priemerných hodnôt vlhkosti a teploty v rámci dňa. Výstupom sú grafy uvedené na obrázku 7, ktoré nám znázorňujú priemernú hodnotu teploty alebo vlhkosti v danej miestnosti za jeden deň v celom meranom období. Výhodou takéhoto riešenia je veľmi rýchle spracovanie údajov a filtrovanie zlých údajov. Ako môžeme vidieť na uvedenom obrázku, tak v rámci zbierania údajov nastalo takzvané hluché obdobie, kedy do databázy neprišli žiadne dáta o meranej teplote a vlhkosti. To mohlo byť zapríčinené výpadkom signálu ako aj výpadkom v napájaní mikrokontroléra.

Obrázok 7 Vizuálne spracovanie dát v prostredí Thingspeak

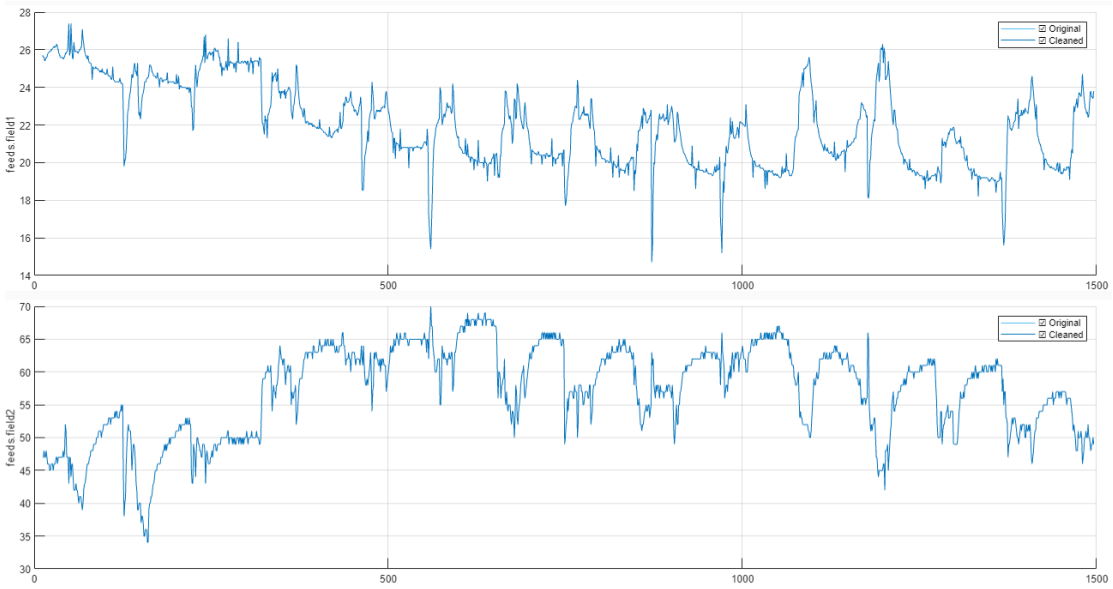
Jednotlivé dáta sme analyzovali aj prostredníctvom softvéru Matlab, kde sme jednotlivé údaje vložili do pracovného priestoru prostredia ako tabuľku a následne sme ich analyzovali. Na obrázku 8 môžeme vidieť časť získaných dát a ich formát v počiatkoch testovania celej vizualizácie s kratším vzorkovaním. Program automaticky označil aj chýbajúce dáta žltou farbou. Field1 v tabuľke označuje hodnoty teploty a field2 označuje hodnoty vlhkosti.

feeds.csv

	A	B	C	D	E	F	G	H
				feeds				
	created_at	entry_id	field1	field2	latitude	longitude	elevation	status
	Text	Number	Number	Number	Text	Text	Text	Text
1	created_at	entry_id	field1	field2	latitude	longitude	elevation	status
2	2023-10-13T12:20:21+00:00	1						
3	2023-10-13T12:20:57+00:00	2						
4	2023-10-13T12:21:33+00:00	3						
5	2023-10-13T12:22:09+00:00	4						
6	2023-10-13T12:22:45+00:00	5						
7	2023-10-13T12:23:21+00:00	6						
8	2023-10-13T12:23:57+00:00	7						
9	2023-10-13T12:24:33+00:00	8						
10	2023-10-13T12:25:09+00:00	9						
11	2023-10-13T12:25:45+00:00	10						
12	2023-10-17T08:26:05+00:00	11	25.7	47				
13	2023-10-17T08:26:41+00:00	12	25.6	47				
14	2023-10-17T08:27:17+00:00	13	25.6	48				
15	2023-10-17T08:27:53+00:00	14	25.4	47				
16	2023-10-17T08:28:29+00:00	15	25.5	47				
17	2023-10-17T08:29:05+00:00	16	25.6	48				
18	2023-10-17T08:29:41+00:00	17	25.6	47				
19	2023-10-17T08:30:17+00:00	18	25.8	46				
20	2023-10-17T08:30:53+00:00	19	25.8	46				
21	2023-10-17T08:31:29+00:00	20	25.9	46				
22	2023-10-17T08:32:05+00:00	21	25.9	45				
23	2023-10-17T08:32:41+00:00	22	25.9	45				
24	2023-10-17T08:33:17+00:00	23	26.0	46				
25	2023-10-17T08:33:53+00:00	24	26.0	46				
26	2023-10-17T08:34:29+00:00	25	26.1	46				
27	2023-10-17T08:35:05+00:00	26	26.1	45				
28	2023-10-17T08:35:41+00:00	27	26.2	46				

Obrázok 8 Tabuľka získaných dát teploty a vlhkosti

V nasledujúcom grafe na obrázku máme vizualizované získané surové dáta v programe Matlab, ktoré sme získali za celé testovacie obdobie. V uvedených grafoch na obrázku 9 môžeme vidieť jednotlivé odchýlky merania, ktoré nastali a skokové zmeny, ktoré sa dajú ďalej spracovávať a posudzovať pomocou nástrojov Matlabu.

Obrázok 9 Grafické znázornenie získaných surových údajov

V našom prípade sme tieto hodnoty dokázali efektívnejšie spracovávať práve pomocou platformy Thingspeak. Dôvodom, prečo sme vykonali spracovanie údajov v Matlabe bolo práve získanie štatistických údajov zo získaných dát, ktoré vieme z programu Matlab exportovať priamo z tabuľky. Postup pre spracovanie týchto údajov je riešený z rôznych strán. Ukážku získaných výstupov z programu máme uvedené na obrázku 10.

field1		field2	
Type	double	Type	double
Unique Values	117	Unique Values	48
Has Duplicates	True	Has Duplicates	True
Is Sorted	False	Is Sorted	False
Missing Count	11	Missing Count	11
Minimum	14.7	Minimum	34
Maximum	27.4	Maximum	70
Mean	21.9822	Mean	57.0492
Median	21.8	Median	58
Mode	19.6	Mode	62
Standard Deviation	2.177	Standard Deviation	6.9028

Obrázok 10 Výstupy z programu Matlab

5 ZÁVER A VYHODNOTENIE

Bezdrôtové zbieranie dát prostredníctvom modulu ESP-8266 v kombinácii s mikrokontrolérom Arduino a snímačom teploty a vlhkosti DHT 11 prinieslo očakávané výstupy. Zbieranie dát touto formou je pomerne spoľahlivé a jednoduché pre naprogramovanie a hlavne pre aplikovanie. Používanie ESP-8266 modulu s príslušným adaptérom je viac spoľahlivé a jednoduchšie pre zabezpečenie správnej funkčnosti modulu. Výhodou je taktiež aj jednoduchosť výmeny modulu ESP bez narušenia príslušných konektorov mikrokontroléra. Z experimentu vychádza, že tento modul s adaptérom je vhodný pre použitie s rôznymi mikrokontrolérmi, kde obsadí menej vstupov mikrokontroléra. Konečné spracovanie výsledkov a ich následná vizualizácia za pomoci platformy Thingspeak je pre tieto účely bezdrôtového zberu dát v tomto prípade úplne postačujúca. Výhodou pri tejto platforme je práve prepojenie s programom Matlab a možnosťou spracovávania týchto výsledkov aj v real-time.

Poďakovanie
Tento príspevok vznikol vďaka podpore v rámci projektu VEGA 1/0169/22 Nové metodiky prístupov k dátam automatizovaných a robotizovaných pracovísk.

Použitá literatúra

1. Datasheet, AOSONG. *Temperature and Humidity Module DHT11 Product Manual.* Online, 2023. Dostupné na: https://components101.com/sites/default/files/component_datasheet/DHT11-Temperature-Sensor.pdf
2. Datasheet, Shenzhen Anxinke Technology CO;LTD. *ESP-01 WiFi Module Version 1.0.* Online, 2023. Dostupné na: www.ai-thinker.com.
3. KHAING, K. K. K. *Temperature and Humidity Monitoring and Control System with Thing Speak.* Volume 2. International Journal of Scientific Research and Engineering Development, Faculty of Computer System and Technologies, University of Information Technology, Myanmar, Oct. 2019. Avaible online: www.ijsred.com
4. MALIK, H., KHATTAK, K. S., WIQAR, T., KHAN, H. a ALTAMIMI, A. B. *Low Cost Internet of Things Platform for Structural Health Monitoring.* 22nd International Multitopic Conference (INMIC), Islamabad, Pakistan, 2019. pp. 1-7. 10.1109/INMIC48123.2019.9022801.
5. NOVELAN, M. S., AMIN, M. *Monitoring System for Temperature and Humidity Measurement with DHT11 Sensor Using NodeMCU.* Volume 5. International Journal of Innovative Science and Research Technology, Oct. 2020. ISSN No:-2456-2165.
6. OTURAK, M., DURSUN, E. *A Cost-Effective IoT Based Smart Home Application, 2021 International Conference on INnovations in Intelligent SysTems and Applications (INISTA).* Kocaeli, Turkey, 2021. pp. 1-6. 10.1109/INISTA52262.2021.9548468.
7. PASHA, S. *Thingspeak Based Sensing and Monitoring Systém for IoT with Matlab Analysis.* Volume 2. International Journal of New Technology and Research (IJNTR), June 2016. pp. 19-23, ISSN: 2454-4116.
8. WANG, Y., CHI, Z. *System of Wireless Temperature and Humidity Monitoring Based on Arduino Uno Platform.* China: Harbin, 2016 Sixth International Conference on Instrumentation & Measurement, Computer, Communication and Control (IMCCC), 2016. pp. 770-773, 10.1109/IMCCC.2016.89.

Kontakt

Ing. Ondrej Majerčák
Technická univerzita v Košiciach, Strojnícka fakulta,
Ústav automatizácie, mechatroniky, robotiky a výrobnej techniky,
Katedra priemyselnej automatizácie a mechatroniky
Letná 1/9, 042 00 Košice
Tel: +421 55 602 2344
email: ondrej.majercak@tuke.sk

doc. Ing. Marek Vagaš, PhD.
email: marek.vagas@tuke.sk

Ing. Jaroslav Romančík
Email: jaroslav.romancik@tuke.sk

ANALÝZA POMĚRŮ V PROVĚTRÁVANÉ MEZEŘE VÍCEVRSTVÝCH FASÁDNÍCH KONSTRUKCÍCH METODOU BIM

ANALYSIS OF THE CONDITIONS IN THE VENTILATED CAVITY OF MULTI-LAYER FACADE STRUCTURES USING THE BIM METHOD

Ondřej Vápeník

Abstrakt

Příspěvek popisuje téma vícevrstvých provětrávaných plášťů, uvádí jejich standartní součásti a fungování a blíže se věnuje životně důležité součásti této konstrukce, a tou je vzduchová mezera. Existující výpočtový model, který hodnotí vzduchovou mezeru, je rozvinut na sofistikovanější metodu hodnocení pomocí BIM modelu, jeho geometrických a informačních dat a dalších statistických klimatických dat za uplynulé klimatické referenční období. Příspěvek se nevěnuje hodnocení vzniklých dat, ale spíše metodě hodnocení.

Klíčová slova: *provětrávaná mezera, obvodové pláště, tepelně-vlhkostní analýza, BIM, parametrické projektování*

Abstract

The paper describes the topic of multi-layer ventilated facades, describes their standard components and functioning and takes a closer look at the vital component of this construction which is the air cavity. Existing computational model that evaluates the air gap is developed into a more sophisticated evaluation method using the BIM model, its geometric and informational data and other statistical climate data for the past climate reference period. The contribution is not devoted to the evaluation of the generated data but rather to the method description.

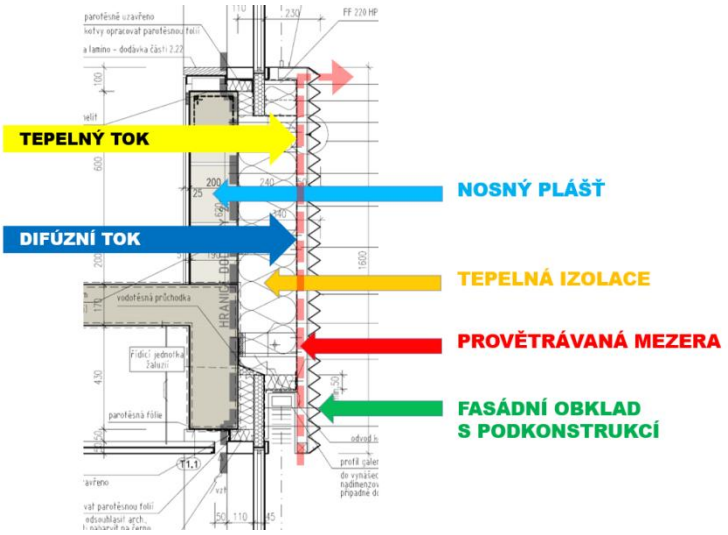
Key words: *ventilated cavity, facades, thermal-humidity analysis, BIM, parametric design*

1 ÚVOD

V úvodu jsou blíže popsány a zobecněny tři hlavní pilíře dané problematiky, a tím jsou samotné konstrukce provětrávaných plášťů, metoda BIM projektování a energetická náročnost a provětrávané pláště.

1.1 Vícevrstvé fasádní pláště s provětrávanou mezerou

Pláště s provětrávanou mezerou jako současný standard obálky budovy udržují příznivý tepelně-vlhkostní stav této konstrukce. Jedná se o vrstvený plášť a standartně se skládá z pěti základních částí. 1/ Vnitřní nosné části, která bývá součástí svislé stavební konstrukce hrubé stavby, která může být jak konstrukcí výplňovou, tak i konstrukcí podílející se přímo na nosném systému stavby. 2/ Tepelně izolační vrstvy, jejíž tloušťku ovlivňuje hlavně normativní úprava ČSN 73 0540 – Tepelná ochrana budov. 3/ Nosnou konstrukcí vnějšího obkladu, což je samostatný kotvící systém z ocelových, nerezových nebo hliníkových roštů, kotev a spon dimenzovaných na vznikající zatížení a systém kotvení vnějšího obkladu. 4/ Samotnou vzduchovou provětrávanou mezerou, jejíž tloušťka se pohybuje v rozmezí 20-60 mm, a je napojena na vnější prostředí. Tato mezera je životně důležitou součástí této konstrukce a díky komínovému efektu v ní proudí vzduch a probíhají zde další stavebně-fyzikální jevy 5/ Vnějším obkladem, který má mnoho materiálových podob a systémů kotvení.

Obr. 1. – Typická skladba provětrávaného pláště se zobrazením základních částí a jevů, REHBERGER Miloš, VÁPENÍK Ondřej, Provětrávané fasády: konstrukční detaily v kontextu informačního modelování, 1. vydání, Praha: Grada Publishing s.r.o., ISBN 978-80-247-5151-1

Konstrukce provětrávaných plášťů se v běžné projekční praxi navrhují převážně na základě empirických zkušeností projektanta, samozřejmě při respektování aktuálních legislativních požadavků tepelně technických, akustických, požadavků požární bezpečnosti a požadavků mechanické odolnosti a stability, ale také s přihlédnutím k maximálnímu možnému snížení investičních nákladů na realizaci navržené konstrukce. Tento způsob návrhu je ve velké většině úspěšný, navržená konstrukce splňuje legislativní požadavky a je realizována s optimalizovanými investičními náklady. Mezi návrhem projektanta a vlastní realizací stojí zhotovitel konstrukce, který konstrukci přizpůsobí svým zvyklostem a komponentům, jež zamýšlí zabudovat. Zhotovitel předkládá k odsouhlasení dílenskou dokumentaci (je-li tato požadována) nebo pouze vytýčí zásady realizace konstrukce v Technologickém postupu, který většinou doplní jednoduchými schématy typových detailů. Na hlubší zkoumání navrhované konstrukce většinou není čas a téměř nikdo jej v běžné projekční praxi neprovádí [1]. Tento článek nabízí možný postup podrobnějšího návrhu, který by mohl vést k jeho optimalizaci.

Výhody plášťů s provětrávanou mezerou:

- Ideální tepelně-vlhkostní stav konstrukce obálky budovy
- Tepelná stabilita (vyrovnání s tepelnými zisky a ztrátami)
- Lepší akustické vlastnosti než kontaktní nebo lehké plášť
- Dlouhá životnost
- Použití obkladu s vysokým difuzním odporem

Nevýhody plášťů s provětrávanou mezerou:

- Vyšší přímé náklady než kontaktní plášť
- Potřeba odborné instalace

Normativní a legislativní úpravy v ČR:

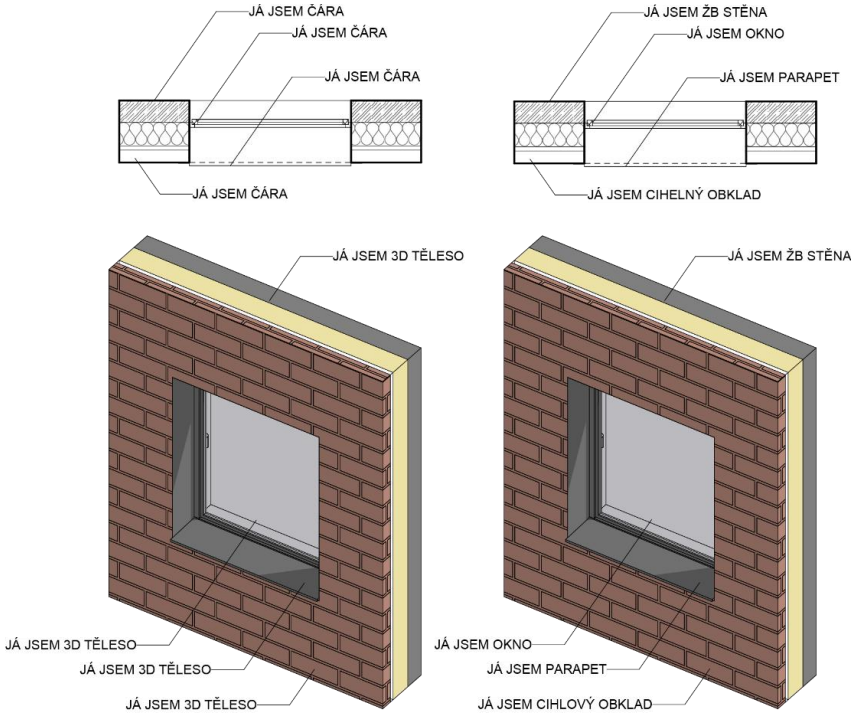
- 283/2021 Sb. – Nový stavební zákon
- 268/2009 Sb. – Vyhláška o technických požadavcích na stavby
- nařízení č. 10/2016 Sb. hl. m. Prahy (pražské stavební předpisy)
- ČSN 73 0540 – Tepelná ochrana budov, Část 4 – Požadavky

- ČSN 73 0532 Akustika – Ochrana proti hluku v budovách a posuzování akustických
- vlastností stavebních konstrukcí a výrobků –Požadavky
- ČSN EN 13501-1 – Klasifikace reakce na oheň stavebních výrobků
- ČSN EN 13162 – Tepelná izolace stavebních konstrukcí
- ČSN 74 7251 – Skládané pláště, obklady a pláště z panelů

Z hlediska správného fungování celého fasádního systému má navržení a především realizace provětrávané mezery zásadní vliv na životnost fasády, neboť tato vrstva udržuje v systému příznivé mikroklima. Pro bezproblémové fungování fasády je nutné zajistit proudění vzduchu. Vzduch se v provětrávané mezeře ohřívá od vnějšího pláště a stoupá po celé výšce vzhůru. Díky rychlosti 0,5–1,0 m/s dochází k laminárnímu proudění [4].

1.2 Úloha BIM v projekčním procesu

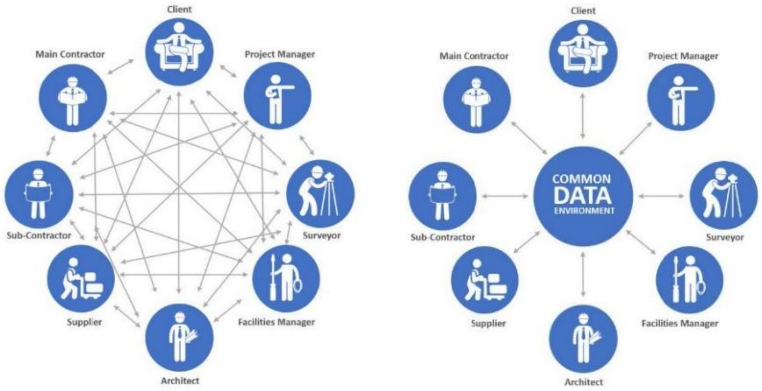
BIM (Building Information Management) není pouze 3D model budovy. Je to jiný způsob přemýšlení a používání výpočetní techniky, který vede k optimalizaci v návrhu a provozu budov. Úlohou BIM modelů je sestavit organizovanou databázi dat, která obsahuje informace grafické a negrafické. Jednoduchým příkladem v tomto ohledu může být porovnání informačního modelu s klasickou kresbou okna ve stěně. CAD kresba bude okno reprezentovat blokem čar, které ve svém nitru nenesou žádné informace. Nejvýše grafickou značku, která je informací nestrukturovanou. Oproti tomu informační model okna je sestavou jednotlivých modelových instancí, které s sebou nesou různý druh a různý počet informací. Tyto informace je možné jednoduše sestavovat do strukturovaných databází a mít tak nad projektem mnohem větší kontrolu. Například informace k tepelné izolaci grafické bude její tloušťka a negrafické bude součinitel prostupu tepla.

Obr. 2. – Rozdíl mezi 3D modelováním (2D projektováním) a informačním modelováním [zdroj autora]

Pro informační modelování existuje řada softwarových nástrojů, které mají různý způsob využití, řada smluvních postupů, které rámcově upravují podobu jednotlivých modelů a

submodelů a řadu nepsaných zavedených postupů. Nicméně to, v čem má informační modelování největší sílu, je řečeno v posledním písmenu zkratky BIM. M = Management. S tím souvisí jeden z hlavních nástrojů BIM, a to je sdílené datové prostředí (CDE = Common Data Environment). Tento pojem označuje místo na síti, které je dostupné 24 hodin denně pro všechny aktéry ve stavebně-investičním procesu. Jednotlivci mají podle druhu své činnosti nastavena práva k přístupu nebo organizaci dat. To vede k tomu, že všichni mají dostupná vždy aktuální data, nevznikají duplikáty a proces toku informací je mnohem transparentnější a pod kontrolou.

Obr.3. - Rozdíl v toku informací mezi tradičním řízením projektu a při používání CDE, Implementation of a Common Data Environment The Benefits, Challenges & Considerations, 2018 AECOM Infrastructure & Environment UK Limited

Výkresová dokumentace stavby (tak jak ji známe z běžné stavební praxe) je ve smyslu informačního modelování pouze vedlejším produktem BIM modelu a je možné, že se brzy stane pouze jakýmsi doplňkem modelu, který naopak bude hlavním podkladem pro všechny zúčastněné.
Z hlediska informačního modelování je obvodový plášť, ať už ten kontaktní, provětrávaný nebo jiný, běžnou součástí celého koordinačního modelu. Měl by tedy splňovat zásady dohodnuté mezi zhotovitelem a objednatelem BIM modelu (například klasifikaci jednotlivých modelových instancí) a měl by se možná co nejvíce využít potenciál, který nám BIM nabízí. BIM může obsahovat detailní informace o použitých materiálech a konstrukčních parametrech obvodového pláště. To zahrnuje tepelné vlastnosti, izolační hodnoty, účinnost prosklení, parametry vzduchotěsnosti a další relevantní informace. Tyto informace umožňují provádět analýzy energetické efektivity a optimalizovat plášť z hlediska tepelného pohodlí a úspor energie.

1.3 Energetická náročnost budov a provětrávané pláště

Energetická náročnost budov se týká celkové spotřeby energie pro vytápění, chlazení, osvětlení, větrání a další energeticky náročné operace v budově. Snahou je minimalizovat tuto spotřebu a dosáhnout energeticky efektivních a udržitelných budov. ENB je regulována normami, které stanovují limity pro spotřebu energie a požadavky na energetickou efektivitu pro nové i existující budovy. Tato opatření mají za cíl snižovat negativní dopady budov na životní prostředí a zároveň snižovat náklady na provoz budov. Ve vztahu k obálce budovy je systém hodnocení ENB zásadním parametrem. Pro výpočet normativní tepelné ztráty obálkou budovy se používá metoda prostupu, která bere v potaz pouze vnější návrhovou teplotu (statistický údaj), ale už dále nezohledňuje jevy, které se ve vnějším prostředí odehrávají. Například tepelné zisky v zimním období, akumulace tepla v provětrávané mezeře, fázové posuny obkladových materiálů, zastínění od zeleně a okolní zástavby a další. Pokud by se do

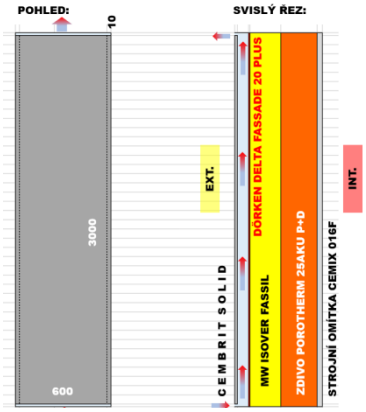
hodnocení tepelné ztráty zahrnuly další proměnné, byla by ztráta mnohem blíže realitě a celkově by mohl tento upravený výpočet vést k snižování dopadu na životní prostředí – např. šetření materiálem (tepelné izolace) a vhodnější dimenzování technologických zdrojů vytápění a chlazení.
Vzhledem k tomu, že v současnosti nastává postupný přechod budov k energetické soběstačnosti, tak i problematika provětrávaných fasád se ubírá tímto směrem. To znamená, že se zkoumají a zlepšují vlastnosti fasádních prvků a zkoumají se například možnosti co nejefektivnějšího využití aplikace fotovoltaických panelů nebo solárních kolektorů na tyto konstrukce. Tyto prvky pro svou pohltivost solárního záření na povrchu fasády představují současně značný nárůst teploty na osluněné části konstrukce. [3]

2 POPIS PROBLEMATIKY A MOŽNOSTI OPTIMALIZACE

Větraná mezera je důležitou součástí dvouplášťové konstrukce obálky budovy. Při běžné projekční praxi není na podrobnější posouzení této konstrukce prostor. Faktem je, že vnitřní klima v mezeře je odlišné od vnějšího prostředí a ovlivňuje ho zejména venkovní teplota, rychlost proudění, geometrie (šířka, délka úseků), intenzita oslunění a materiál na vnějším a vnitřním líci, zastínění od okolních budov. Předpokladem je, že po celé obálce budovy budou jevy v provětrávané mezeře odlišné, a to díky orientaci vůči světovým stranám, orientaci vůči vystavěnému prostředí, odlišným materiálům.

2.1 Existující výpočtový model

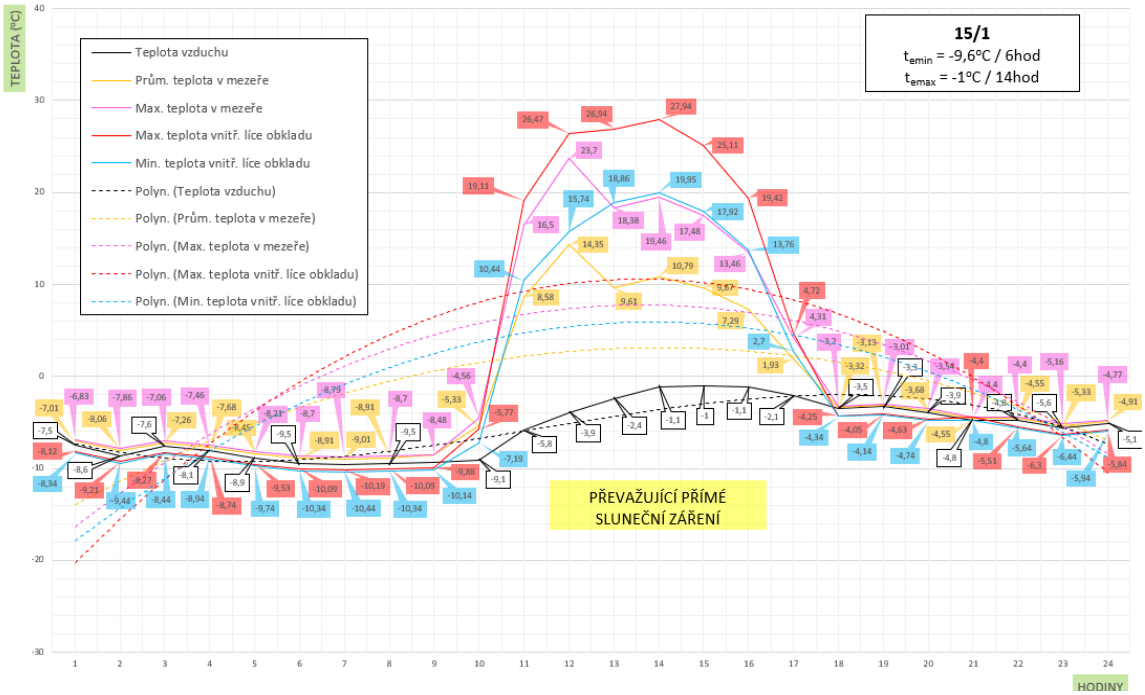
Hlavním zdrojem, na který tento článek navazuje a pokouší se problematiku rozvinout dále, je disertační práce M. Rehbergera, která pro potřeby podrobnější analýzy poměrů v provětrávané mezeře dvouplášťové konstrukce obvodového pláště zavádí jednoduchý výpočtový model konstrukce obvodového pláště, s vnějším pláštěm tvořeným velkoplošným fasádním obkladem z vláknocementových fasádních desek Cembrit Solid a vnitřním pláštěm s nosnou vrstvou zdiva z novodobých keramických zdících materiálů v ref. standardu Porotherm. Výška konstrukce ve výpočtovém modelu byla zvolena na výšku cca jednoho podlaží, tedy 3 m.

Obr.4. – Geometrie a materiálová skladba výpočtového modelu [2]

Dále jsou do výpočtu zahrnuta klimatická data pro lokalitu KÚ: Chodov, Obec: Praha. Data, zaslaná z Odboru klimatologie ČHMÚ pro referenční klimatický rok dané lokality poskytují pro jednotlivé dny roku v hodinovém běhu parametry, které byly do výpočtu zahrnuty. Jedná se hlavně o teplotu vzduchu, intenzitu globálního a difuzního záření, relativní vlhkost a tlak vzduchu. Tato data byla pro jednotlivé výpočtové stavy selektivně vkládána do výpočtů pomocí software MEZERA a FOTOVOLTAIKA ze skupiny software pro stavební fyziku od společnosti K-CAD s.r.o.

Jedním z předpokladů práce bylo, že v zimním období bude při dostatečné intenzitě slunečního záření teplota uvnitř mezery diametrálně jiná než teplota okolního vzduchu. Což se výpočtovým postupem potvrdilo. Na obrázku níže je vidět, že v 12 hodin je průměrná teplota vzduchu -4 °C a průměrná teplota uvnitř mezery je 24 °C, což je markantní rozdíl.

Obr.5. – Výsledky výpočtového modelu [2]

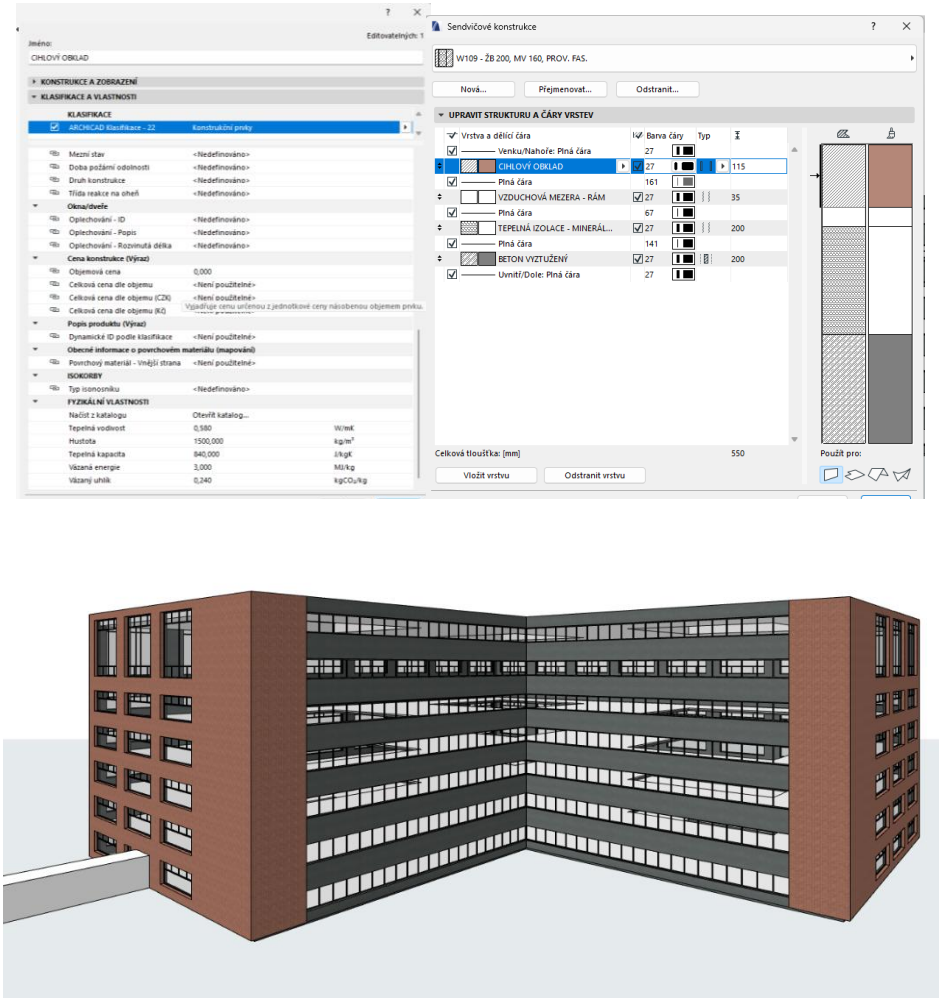
Uvedený existující výpočet má určité limity. Jedná se hlavně o složitost zadávání, kdy software MEZERA nevypočte hodinové stavy najednou, ale postupně pro jednotlivé hodiny. Dále je to geometrická omezenost 60 cm na šířku a 3 m na výšku a nezohlednění okolní zástavby.

2.2 Návrhový výpočtový model

Cílem článku je vytvoření podrobnějšího výpočtu, na který není v běžné projekční praxi čas a který by měl sloužit v projekční fázi životního cyklu budovy. Dá se očekávat, že data, která budou vypočtena pomocí výpočtového modelu, budou odlišná od venkovní výpočtové teploty, která se dle ČSN 06 0210 Výpočet tepelných ztrát budov používá k hodnocení a certifikaci budov.

Výpočtový model bude konkrétní objekt v konkrétním zastavěném kontextu v konkrétní klimatický referenční den v roce. Pro výpočet průběhů teplot v provětrávané mezeře bude využit software ArchiCAD, Rhinoceros a Grasshopper. K simulaci využijeme tato vstupní data:

- Grafická data – BIM model hodnoceného objektu
- Negrafická data – součinitele prostupu tepla
- Správný vztah ke globálním souřadnicím
- Okolní zástavba – grafická data digitálních modelů měst
- Hodinový průběh teplot – klimatická statistická data
- Hodinový průběh intenzity světelného toku na vodorovné rovině
- Vektory slunečního toku
- Rychlost proudění vzduchu

Obr.6. – Náhled na BIM model a jeho negrafické informace [zdroj autora]

Výpočet využívá výpočtové vztahy z normy ČSN 73 0540-1 Tepelná ochrana budov, které jsou závazné z hlediska hodnocení energetické náročnosti budov. Tyto vztahy jsou vloženy do parametrického software Grasshopper, který je porovnává s geometrií budovy a poskytuje výsledky. Pro potřeby výpočtu budeme používat tyto vztahy:

ZOHLEDNĚNÍ INTENZITY SLUNEČNÍHO ZÁŘENÍ

- Pohltivost povrchu
- Součinitel přestupu tepla
- Teplotní pohltivost sálání do oblohy

$$\theta_{e,eq} = \theta_e + \frac{I * \alpha}{h_e} - \frac{q_s}{h_e}$$

VÝPOČET TEPLOTY NA KONCI MEZERY

- Součinitele prostupu tepla
- Teploty

$$\theta_{xk} = \theta_{cav} = \frac{U_v \,.\, \theta_{ai} + U_z \,.\, \theta_e}{U_v + U_z}$$

VÝPOČET TEPLOTY V KONKRÉTNÍM BODĚ X

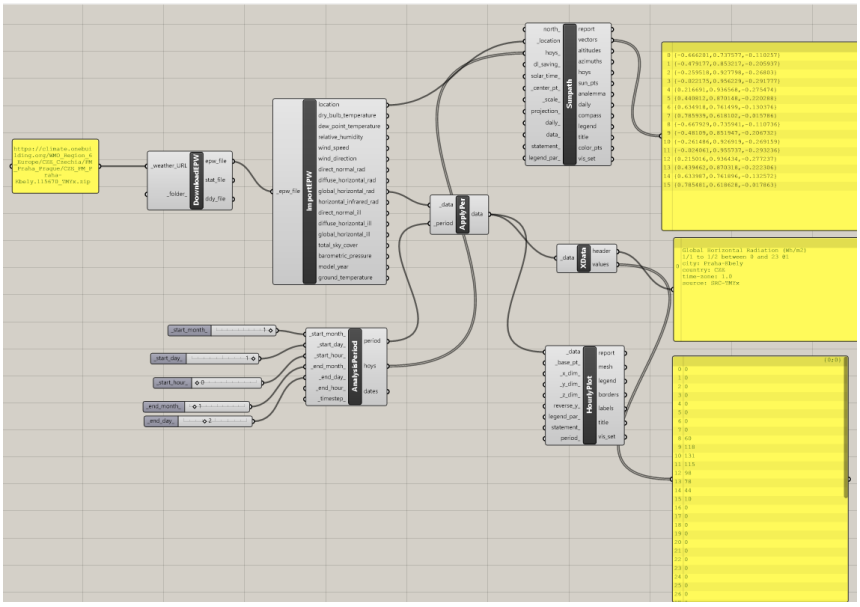
- Teplota na konci mezery
- Rychlost proudění vzduchu
- Šířka mezery

$$\theta_x = \theta_{cav} + \frac{\theta_{x0} - \theta_{cav}}{\exp(X)} \qquad X = x \,.\, \frac{U_v + U_z}{1300 \,.\, d_{cav} \,.\, v_{cav}}$$

RYCHLOST PROUDĚNÍ VZDUCHU

- Rychlost venkovního vzduchu
- Plochy průřezů

$$v_{cav,min} = 0{,}3 \,.\, v_a \,.\, \frac{A_1}{A} \qquad v_{cav,max} = 0{,}9 \,.\, v_a \,.\, \frac{A_1}{A}$$

Obr.7. – Náhled na parametrické prostředí výpočtu [zdroj autora]

2.3 Zavedení do datových standardů

Pro úspěšné používání uvedené metody je nutno doplnit do datových standardů některé hodnoty, které jsou pro uvedený výpočet potřebné. Z hlediska grafických informací se jedná hlavně o skladbu obvodového pláště. Jednotlivé vrstvy by neměly být agregovanou konstrukcí (modelovou instancí), zároveň vzduchová vrstva by měla být samostatnou modelovou instancí. Zůstává pravidlo vztahu k podlaží. Z hlediska negrafických informací se jedná o dvě hodnoty, a tou je součinitel přestupu tepla a pohltivost povrchu.

3 ZÁVĚR

Předkládaný článek poskytuje rámcový přehled nad tématem využití BIM v životním cyklu stavby a dává do kontextu využití této metody při návrhu obvodového pláště s provětrávanou mezerou. Dále obecně představuje cíle, kterých lze za pomocí předložené metodiky dosáhnout. Níže jsou uvedeny výzkumné otázky, na které lze navrženým výpočtovým modelem odpovědět v uvedené podobě hodnocení.

? Jaký je průběh teplot ve větrané mezeře po celé obálce konkrétní budovy v konkrétní den v roce?

➢ Mračna bodů v geometrii mezery, které budou mít hodnotu XYZ a θ_X ve °C. Budou prezentovány vypovídající hodnoty = průměr, maxima a minima. Bude porovnána plocha obálky osluněné a neosluněné v %. A výsledky prezentovány ve vypovídajících hodnotách = průměr, maxima a minima.

? Jaký to má vliv na výpočet tepelné ztráty objektu prostupem?

➢ Bude procentuálně vyjádřený rozdíl mezi použitím venkovní výpočtové teploty dle ČSN 06 0210 Výpočet tepelných ztrát budov a teplotami z výpočtového modelu. Bude rozděleno na osluněnou a neosluněnou plochu obvodového pláště.

? Jak se projevuje fázový posun teplotního kmitu v prostředí větrané mezery?

- Budou porovnány výsledky výpočtu pro dva typy obkladového materiálu s diametrálně rozdílnými hodnotami. Například plech a lícová cihla.

? Jak využít grafické a negrafické informace BIM modelů pro simulaci průběhu teplot v provětrávané mezeře?
- Bude popsán postup, jak zajistit management dat v rámci výpočtového modelu.

Použitá literatura

1. REHBERGER Miloš, *Provětrávané fasády – Vícevrstvá fasádní konstrukce s provětrávanou vzduchovou mezerou*, Praha: EEZY Publishing s.r.o. , ISBN 978-80-908638-3-5
2. REHBERGER Miloš, Analýza poměrů v provětrávané mezeře dvouplášťové konstrukce obvodového pláště v zimním období, Praha, 2022, Disertační práce, České vysoké učení technické v Praze, Fakulta architektury, vedoucí práce doc. Ing. Vladimír DAŇKOVSKÝ
3. ŠAGÁT Erik, Větrání obvodových plášťů budov, Brno, 2016, Disertační práce, Vysoké učení technické v Brně, Fakulta stavební, vedoucí práce doc. Ing. Libor Matějka CSc. PhD. MBA
4. HANZLÍK, P., Provětrávané fasády – chyby při realizaci. [online]. [cit. 2023-12-13]

Kontaktní údaje

Ing. arch. Ondřej Vápeník
České vysoké učení technické v Praze, Fakulta architektury
Thákurova 9, 166 34 Praha
Tel: +420 739 588 620
email: ondrej.vapenik@fa.cvut.cz

VYUŽITÍ TARIFNÍCH GRAFŮ V OBLASTI INTEGROVANÝCH DOPRAVNÍCH SYSTÉMŮ

USE OF TARIFF CHARTS IN THE FIELD OF INTEGRATED TRANSPORT SYSTEMS

Jan Froněk

Abstrakt

Příspěvek se zabývá problematikou využití tzv. tarifních grafů v oblasti integrovaných dopravních systémů (IDS). Tyto grafy jsou autorem využity zejména ke znázornění skladby a možností jízdních dokladů v rámci návrhu možného sjednocení integrovaných dopravních systémů na nadregionální úrovni.

Klíčová slova: *integrace, doprava, graf*

Abstract

The contribution deals with the issue of the use of so-called tariff charts in the field of integrated transport systems. These charts are used by the author mainly to illustrate the composition and possibilities of tickets as part of the proposal for the possible unification of integrated transport systems at the supra-regional level.

Key words: *integration, transport, chart*

1 ÚVOD DO PROBLEMATIKY

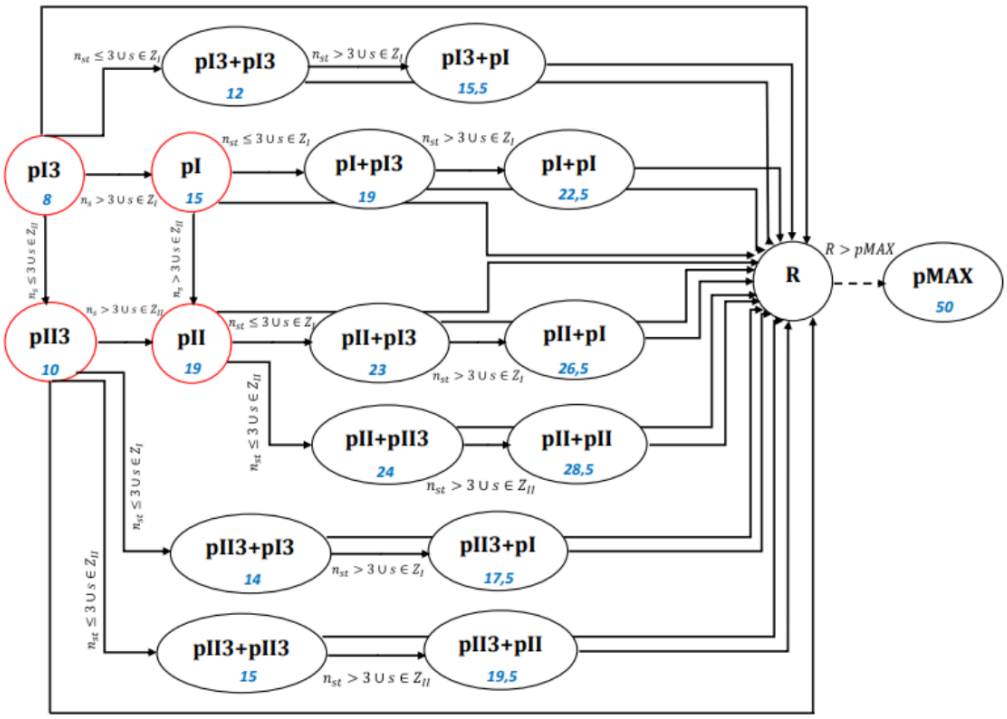
Tarifní graf je metoda, pomocí které lze přehledně znázornit strukturu jízdních dokladů určitého systému a přechod mezi jednotlivými jízdenkami pomocí uzlů a hran. Červeně vyznačené uzly jsou zpravidla základní (výchozí) možnosti jízdních dokladů, ostatní uzly představují další možné jízdní doklady v systému až po maximální cenu za jednotlivou jízdenku. Hrany grafu představují přechody mezi jízdními doklady na základě omezení počtu projetých zastávek, tarifních zón či pásem anebo času.

Formu tarifního grafu uvádějí Ralf Borndörfer, Ricardo Euler a Marika Karbstein (2020) ve svém příspěvku. Prezentují ho jako grafický model pro zpoplatnění veřejné dopravy a hledání cenově optimálních tras v grafu. V prvním kroku jsou na trase shromážděny tarifní atributy (vzdálenosti zastávek, tarifní zóny, přestupy …), které se následně použijí ke stanovení tarifního stavu dílčí trasy. Počínaje počátečním stavem ve výchozím uzlu se atributy používají k aktualizaci stavu tarifu při každém přechodu přes hranu v grafu (např. jízdenka „Berlin AB“ se změní na jízdenku „Berlin ABC“, pokud trasa vede do oblasti C berlínské tarifní zóny), dokud není určen konečný stav v cílovém uzlu. V posledním kroku je určena výsledná cena. V rámci modelu je vytvořen orientovaný graf, jehož uzly jsou jízdenky, zatímco hrany kódují přechody mezi těmito jízdenkami.

Dále autoři Ralf Borndörfer, Ricardo Euler, Marika Karbstein a Fabian Mett (2018) ve svém příspěvku zmiňují tarifní graf jako matematický model pro popis cen ve veřejné dopravě. Tento model je aplikován na šesti příkladech dopravních svazů z Německa. Jedná se o grafy znázorňující možnosti jízdních dokladů v daném systému od základních možností až po maximální cenu jednotlivého jízdného. Uzly těchto grafů prezentují konkrétní jízdní doklady systému (např. jízdenka na určitý počet zón, jízdenka pro krátkou cestu, tarif pro

městskou hromadnou dopravu (MHD) určitých měst) a hrany mezi nimi obsahují přechody mezi jednotlivými jízdenkami (např. omezení počtu projetých zastávek nebo zón).

Autor tohoto příspěvku je spoluautorem článku „Selected methods for improving public transport“ (2022), kde mezi řešenými metodami uvádí právě tarifní graf, který je zde použitý na příkladu znázornění skladby jízdních dokladů v rámci elektronického odbavení cestujících v tarifu MHD Pardubice. Tento tarifní graf je znázorněn na obrázku č. 1.

Obrázek 1 Tarifní graf skladby jízdních dokladů v rámci elektronického odbavení v MHD Pardubice

Vstupními daty byly údaje o cenách dle tarifu z roku 2022. Tyto ceny (v Kč) jsou v tarifním grafu uvedeny modrými čísly.
Vysvětlivky k uzlům tarifního grafu:

- p … označení jízdního dokladu v MHD Pardubice,
- I, II … platnost jízdního dokladu v tarifních zónách,
- 3 … jízdní doklad pro max. 3 zastávkové úseky,
- + … označení přestupu,
- R … každá další jízda v rámci dne,
- MAX … maximální cena jízdního dokladu (celodenní jízdenka).

Vysvětlivky k hranám tarifního grafu:

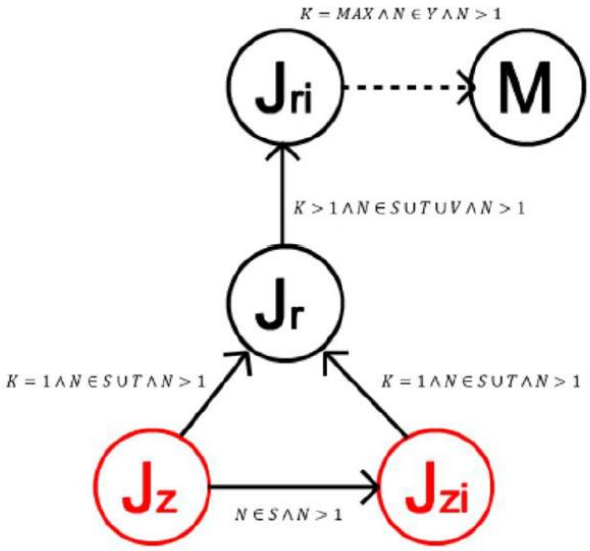
- n_s … počet projetých zastávkových úseků,
- n_{st} … počet projetých zastávkových úseků po přestupu,
- s … zastávky ležící v dané zóně,
- Z_I … množina zastávek zóny I,
- Z_{II} … množina zastávek zón I a II,
- R … celková cena za jízdy v daný den,
- pMAX … maximální cena jízdního dokladu.

2 VYUŽITÍ TARIFNÍCH GRAFŮ

Autor příspěvku v rámci návrhové části disertační práce s názvem „Model IDS na nadregionální úrovni“ řeší 3 varianty návrhu tohoto modelu. Pro zpracování každé varianty jsou mj. použity tarifní grafy. Následující podkapitoly představují využití těchto grafů v jednotlivých variantách.

1.1 Propojení IDS pomocí vybrané nadstavby

První varianta řeší propojení stávajících IDS pomocí jedné nadstavby, a to konkrétně mobilní aplikace, prostřednictvím které bude umožněn nákup jízdního dokladu napříč všemi systémy. V rámci této varianty je navržen tarifní graf (uveden na obrázku č. 2) obsahující 5 uzlů, které znázorňují možnosti jízdních dokladů a 5 hran, které představují přechody mezi těmito jízdními doklady. Červeně znázorněné uzly jsou uvažovány jako výchozí.

Obrázek 2 Tarifní graf první varianty návrhu

Vysvětlivky k uzlům tarifního grafu:

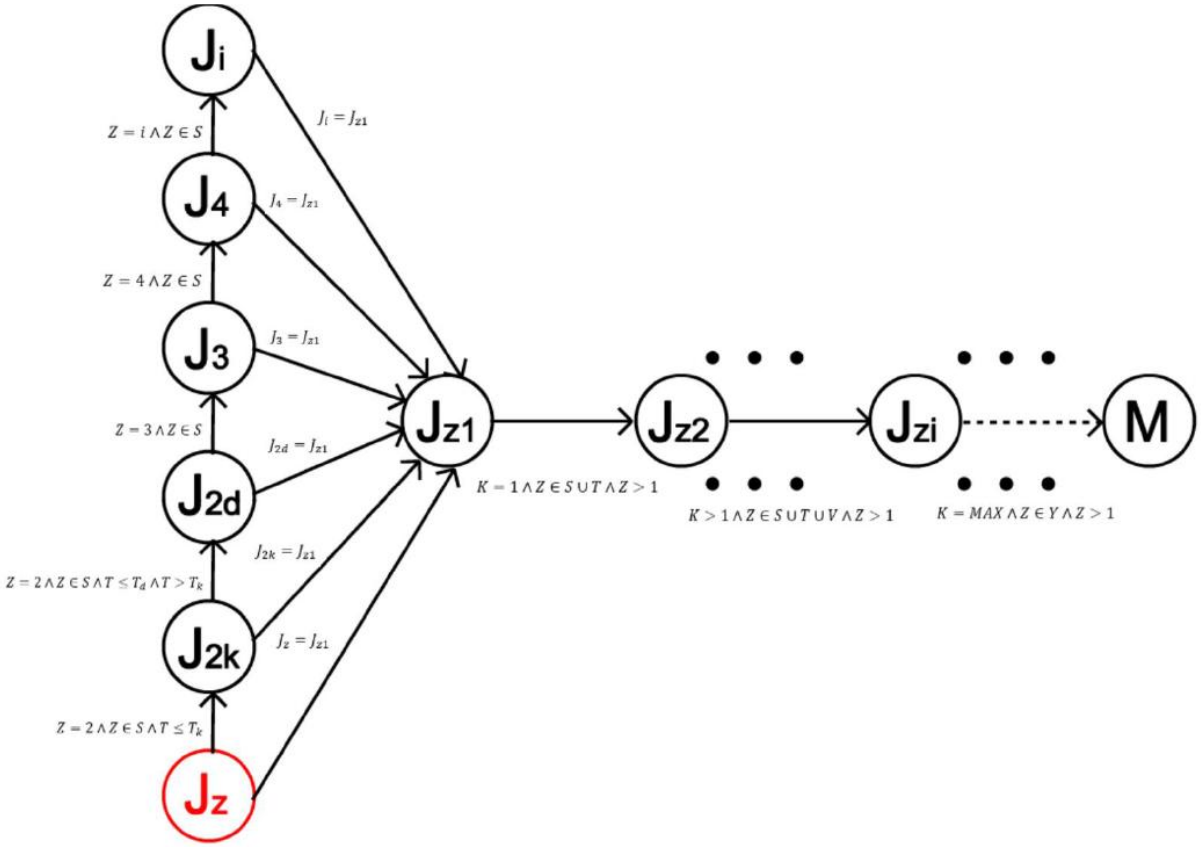
- J_z … základní jízdní doklad prvního IDS na jednu tarifní zónu, pásmo či sektor,
- J_{zi} … základní jízdní doklad prvního IDS na více tarifních zón, pásem či sektorů,
- J_r … rozšířený jízdní doklad s platností na více tarifních zón, pásem či sektorů v rámci prvního IDS a jednoho sousedního IDS,
- J_{ri} … rozšířený jízdní doklad s platností na více tarifních zón, pásem či sektorů v rámci prvního IDS, sousedního IDS a dalších navazujících IDS,
- M … maximální jízdní doklad, teoretická možnost existence celodenního síťového jízdního dokladu po projetí stanoveného počtu zón, pásem či sektorů v rámci stanoveného počtu IDS.

Vysvětlivky k hranám tarifního grafu:

- N … počet tarifních zón, pásem či sektorů,
- S … množina tarifních zón, pásem či sektorů prvního IDS,
- K … počet překročení krajské hranice, resp. překročení hranice prvního IDS,
- T … množina tarifních zón, pásem či sektorů sousedního IDS,
- V … množina tarifních zón, pásem či sektorů dalších navazujících IDS,
- Y … množina tarifních zón, pásem či sektorů maximálního počtu IDS pro stanovení maximálního jízdního dokladu.

1.2 Sjednocení IDS jednotnými podmínkami

V rámci druhé varianty návrhu je uvažována možnost sjednocení stávajících IDS pomocí jednotných podmínek, konkrétně se jedná o přijetí jedné tarifní struktury. Jako nejvhodnější je uvažována zónová tarifní struktura. Druhá varianta řeší tarifní graf (uveden na obrázku č. 3) obsahující 10 uzlů, které znázorňují možnosti jízdních dokladů a 14 hran, které představují přechody mezi těmito jízdními doklady. Červeně znázorněný uzel je uvažován jako výchozí.

Obrázek 3 Tarifní graf druhé varianty návrhu

Vysvětlivky k uzlům tarifního grafu:

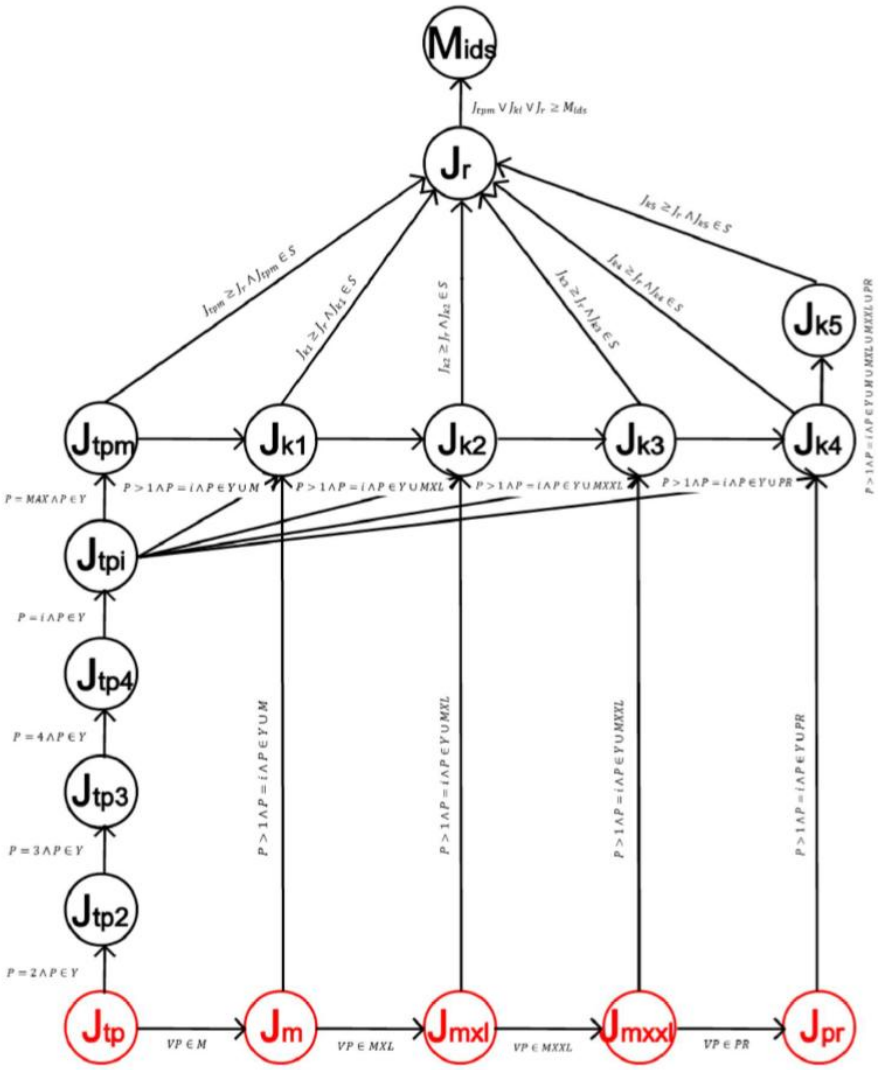
- J_z … základní jízdní doklad prvního IDS na jednu tarifní zónu,
- J_{2k} … jízdní doklad prvního IDS na 2 tarifní zóny s krátkou časovou platností,
- J_{2d} … jízdní doklad prvního IDS na 2 tarifní zóny s dlouhou časovou platností,
- J_3 … jízdní doklad prvního IDS na 3 tarifní zóny,
- J_4 … jízdní doklad prvního IDS na 4 tarifní zóny,
- J_i … jízdní doklad prvního IDS na 2větší počet tarifních zón,
- J_{z1} … konečný jízdní doklad s potřebným počtem tarifních zón v rámci prvního IDS,
- J_{z2} … konečný jízdní doklad s potřebným počtem tarifních zón v rámci sousedního IDS, tři tečky znázorňují, že k výběru konečného jízdního dokladu by došlo obdobným způsobem jako pro uzel J_{z1}, tedy analogicky dle uzlů $J_z – J_i$,
- J_{zi} … konečný jízdní doklad s potřebným počtem tarifních zón v rámci dalšího navazujícího IDS, tři tečky znázorňují, že k výběru konečného jízdního dokladu by došlo obdobným způsobem jako pro uzel J_{z1}, tedy analogicky dle uzlů $J_z – J_i$,
- M … maximální jízdní doklad, teoretická možnost existence celodenního síťového jízdního dokladu po projetí stanoveného počtu zón či počtu IDS.

Vysvětlivky k hranám tarifního grafu:

- Z … počet tarifních zón,
- S … množina tarifních zón prvního IDS,
- T … doba trvání cesty v rámci časové platnosti jízdního dokladu pro 2 tarifní zóny,
- T_k … krátká časová platnost jízdního dokladu pro 2 tarifní zóny,
- T_d … dlouhá časová platnost jízdního dokladu pro 2 tarifní zóny,
- K … počet překročení krajské hranice, resp. překročení hranice prvního IDS,
- T … množina tarifních zón sousedního IDS,
- V … množina tarifních zón dalších navazujících IDS,
- Y … množina tarifních zón maximálního počtu IDS pro stanovení maximálního jízdního dokladu.

1.3 Nový jednotný systém

Třetí varianta návrhu uvažuje nahrazení stávajících IDS jedním systémem. Jako tarifní struktura je uvažována plástvová s několika druhy tarifních pláství (běžná tarifní plástev, tarifní plástev pro město, tarifní plástev pro větší město a pro Prahu), které se liší různými cenami. Navržený tarifní graf (uveden na obrázku č. 4) obsahuje 17 uzlů, které znázorňují možnosti jízdních dokladů a 29 hran, které představují přechody mezi těmito jízdními doklady. Červeně znázorněné uzly představují výchozí možnosti jízdních dokladů.

Obrázek 4 Tarifní graf třetí varianty návrhu

Vysvětlivky k uzlům tarifního grafu:

- J_{tp} … základní jízdní doklad s platností na 1 tarifní plástev,
- J_{tp2} … jízdní doklad s platností na 2 tarifní plástve,
- J_{tp3} … jízdní doklad s platností na 3 tarifní plástve,
- J_{tp4} … jízdní doklad s platností na 4 tarifní plástve,
- J_{tpi} … jízdní doklad s platností na větší počet tarifních pláství,
- J_{tpm} … jízdní doklad s platností na maximální počet tarifních pláství,
- J_{m} … základní jízdní doklad s platností na 1 tarifní plástev „MĚSTO“,
- J_{mxl} … základní jízdní doklad s platností na 1 tarifní plástev „MĚSTO XL“,
- J_{mxxl} … základní jízdní doklad s platností na 1 tarifní plástev „MĚSTO XXL“,
- J_{pr} … základní jízdní doklad s platností na 1 tarifní plástev „PRAHA“,
- J_{k1} … jízdní doklad kombinující cenu za běžné tarifní plástve a plástve „MĚSTO“,
- J_{k2} … jízdní doklad kombinující cenu za běžné tarifní plástve a plástve „MĚSTO XL“,
- J_{k3} … jízdní doklad kombinující cenu za běžné tarifní plástve a plástve „MĚSTO XXL“,
- J_{k4} … jízdní doklad kombinující cenu za běžné tarifní plástve a plástev „PRAHA“,
- J_{k5} … jízdní doklad kombinující cenu za běžné tarifní plástve, plástve „MĚSTO“, „MĚSTO XL“, „MĚSTO XXL“, případně plástev „PRAHA“,
- J_{r} … síťový jízdní doklad na jeden region IDS (s možnými stanovenými přesahy),
- M_{ids} … maximální jízdní doklad v podobě síťového jízdního dokladu na celý systém po projetí stanoveného počtu zón či překročení ceny za běžný jízdní doklad IDS či regionální jízdenku.

Vysvětlivky k hranám tarifního grafu:

- P … počet tarifních pláství,
- Y … množina běžných tarifních pláství všech regionů,
- VP … označení výchozí tarifní plástve,
- M … množina tarifních pláství „MĚSTO“,
- MXL … množina tarifních pláství „MĚSTO XL“,
- MXXL … množina tarifních pláství „MĚSTO XXL“,
- PR … množina obsahující tarifní plástev „PRAHA“,
- S … množina všech tarifních pláství v jednom regionu (s možnými stanovenými přesahy).

3 ZÁVĚR

V předchozích kapitolách byly představeny některé možnosti využití tarifních grafů, a to v oblasti IDS. Byly uvedeny 3 varianty návrhů (propojení pomocí mobilní aplikace, sjednocení přijetím jednotné zónové tarifní struktury a přechod na jeden nový systém), které jsou autorem řešeny v rámci disertační práce. Přínosné je použití tarifních grafů pro problematiku návrhů modelů v oblasti IDS, které dosud nebyly v dostupných českých zdrojích nikde použity. Tyto grafy jsou přehledné zobrazení jednotlivých variant jízdních dokladů a přechodů mezi těmito jízdními doklady. Lze tak poměrně souhrnně a univerzálně znázornit tarifní problematiku jakéhokoli systému, a proto jsou vhodné i pro znázornění přechodů mezi jízdními doklady v tarifech IDS.

Použitá literatura

1. BORNDÖRFER, Ralf; EULER, Ricardo; KARBSTEIN, Marika. *Ein Graphen-basiertes Modell zur Beschreibung von Preissystemen im öffentlichen Nahverkehr*. HEUREKA 21, 2021, 2: 1-15.
2. BORNDÖRFER, Ralf, et al. *Ein mathematisches Modell zur Beschreibung von Preissystemen im öV.* 2018.
3. CHLUMECKÝ, Jaroslav, Daniel VYMĚTAL, Jan FRONĚK a Petr VANEK. *Selected methods for improving public transport.* Transport Means 2022: proceedings of the international scientific conference. 2022. s. 921-925. ISSN: 1822-296X.

Kontaktní údaje

Ing. Jan Froněk
Univerzita Pardubice, Dopravní fakulta Jana Pernera
Studentská 95, 532 10 Pardubice 2
email: jan.fronek@student.upce.cz

FINANCOVÁNÍ PROJEKTŮ STAVEB POZEMNÍCH KOMUNIKACÍ PROSTŘEDNICTVÍM PPP

FINANCING ROAD CONSTRUCTION PROJECTS THROUGH PPP

Pavel Krupík

Abstrakt

Článek se zabývá strategickým plánováním projektů staveb pozemních komunikací a především jeho možným financováním ze soukromých zdrojů formou PPP projektů. Představuje možnosti využití financování těchto projektů.

Klíčová slova: *PPP, strategické plánování, dopravní stavby*

Abstract

The article deals with the strategic planning of road construction projects and especially its possible financing from private sources in the form of PPP projects. It presents the possibilities of using financing for these projects.

Key words: *PPP, strategic planning, transport construction*

1 ÚVOD

Rozvoj infrastruktury pozemních komunikací je klíčovým prvkem každé moderní společnosti, podporujícím ekonomický růst a zvyšujícím kvalitu života obyvatel. V tomto článku se budeme zaměřovat na strategické plánování projektů staveb pozemních komunikací a zkoumat novátorské přístupy k jejich financování. Zejména se budeme věnovat konceptu veřejně-privátního partnerství (PPP), který otevírá nové možnosti a perspektivy pro investice do infrastrukturních projektů.

Dnešní doba klade na správce veřejných projektů nároky na efektivnost a inovativní přístupy k financování. V tomto kontextu přinášíme pohled na výhody a výzvy spojené se strategickým plánováním projektů staveb pozemních komunikací a zvažujeme, jak lze efektivně využít PPP projektů k financování těchto klíčových infrastrukturních iniciativ.

Čtenáři se dočtou o konkrétních příkladech úspěšných PPP projektů v oblasti pozemních komunikací, analýze rizik spojených s tímto typem financování a o klíčových faktorech, které přispívají k úspěšné realizaci těchto projektů. Zároveň bude zdůrazněno, jak mohou soukromé investice posílit veřejnou infrastrukturu a přispět k dosažení společných cílů ve prospěch celé komunity.

2 VÝHODY STRATEGICKÉHO PLÁNOVÁNÍ A VYUŽITÍ PPP PRO FINANCOVÁNÍ STAVEB POZEMNÍCH KOMUNIKACÍ

Strategické plánování projektů staveb pozemních komunikací otevírá dveře k optimalizaci procesů a zajištění úspěšné realizace. Jednou z klíčových výhod tohoto přístupu je schopnost systematicky identifikovat a analyzovat potřeby veřejnosti, dopravní trendy a environmentální faktory. Tímto způsobem lze vytvořit projektový rámec, který nejen odpovídá současným potřebám, ale také předvídá budoucí vývoj. Zahrnutí strategického plánování do procesu rozhodování přináší projektům pozemních komunikací větší flexibilitu a odolnost vůči proměnlivým podmínkám.

Veřejně-privátní partnerství (PPP) vstupuje do hry jako klíčový nástroj pro financování infrastrukturních projektů. Jeho výhody jsou nesporné – přináší externí kapitál od soukromých investorů a umožňuje rozložení rizik mezi veřejný a soukromý sektor. PPP projekty tak mohou být zahájeny bez výrazné zátěže na veřejné finance, a přitom zůstává zachována vysoká úroveň technické kvality a profesionality.

Nicméně, s výhodami PPP přichází i výzvy. Jednou z nich je nutnost pečlivého vyvážení zájmů veřejného a soukromého sektoru, aby bylo dosaženo optimálního výsledku pro obě strany. Další výzvou je správné identifikování a řízení rizik spojených s dlouhodobými kontrakty a financováním. Tento článek se zaměřuje na detailní rozebrání těchto aspektů, poskytuje doporučení pro úspěšnou implementaci PPP projektů a přináší pohled na to, jak lze tyto výzvy překonat v praxi.

Celkově lze říct, že propojení strategického plánování s PPP projekty představuje inovativní a efektivní přístup k financování staveb pozemních komunikací, který může vést k dlouhodobě udržitelným a prospěšným infrastrukturním iniciativám.

3 PŘÍKLADY ÚSPĚŠNÝCH PPP PROJEKTŮ V OBLASTI POZEMNÍCH KOMUNIKACÍ

Příklady níže ilustrují, jak lze PPP projekty v oblasti pozemních komunikací úspěšně využít k financování, výstavbě a provozu klíčových infrastrukturních projektů, přičemž se dosahuje optimální rovnováhy mezi veřejným zájmem a soukromým kapitálem.

3.1 Hlavní dálniční Koridor, Španělsko

Španělsko představuje model úspěšného využití PPP při výstavbě dálniční infrastruktury. Projekt hlavního dálničního koridoru propojil klíčová města a regiony, zajišťujíc efektivní dopravní propojení. Soukromí investoři poskytli finanční prostředky na výstavbu a provoz dálniční sítě, zatímco stát zajistil stabilní regulační prostředí a podmínky pro udržitelnost projektu.

3.2 Londýnský Dopravní Systém (TFL), Spojené království

Londýnský dopravní systém, včetně metra, autobusů a tramvají, je částečně financován prostřednictvím PPP projektů. Soukromí partneři se podílejí na financování, údržbě a modernizaci infrastruktury. Tato strategie umožnila Londýnu udržet svou dopravní síť na vysoce konkurenceschopné úrovni a zároveň minimalizovat náklady pro veřejnou kasu.

3.3 Autobahn A1/A6, Německo

Projekt výstavby a rozšíření dálnice A1/A6 v Německu představuje další úspěšný příklad PPP. Soukromý investor převzal odpovědnost za financování, výstavbu a údržbu této klíčové dálniční tepny. Model PPP umožnil rychlý postup projektu a minimalizoval finanční zátěž na veřejné finance.

3.4 WestConnex, Austrálie

Projekt WestConnex v Sydney je jedním z největších australských PPP projektů v oblasti silniční infrastruktury. Soukromí investoři se podíleli na financování a výstavbě rozsáhlého systému dálničních propojení, což vedlo k vytvoření moderní a efektivní dopravní sítě v této australské metropoli.

3.5 Dálnice North Tarrant Express, USA

Projekt North Tarrant Express v Texasu představuje úspěšné využití PPP pro modernizaci dálniční infrastruktury. Soukromý partner investoval do rozšíření a renovace dálniční sítě, což vedlo ke zlepšení dopravní dostupnosti a snížení přetížení.

4 ANALÝZA RIZIK V PPP PROJEKTECH V OBLASTI POZEMNÍCH KOMUNIKACÍ

Veřejně-privátní partnerství (PPP) představuje inovativní model financování infrastrukturních projektů, včetně staveb pozemních komunikací. Nicméně, jakákoli spolupráce mezi veřejným a soukromým sektorem nese určitá rizika. Zde jsou klíčová rizika spojená s PPP projekty v této oblasti a faktory, které je může mitigovat:

4.1 Finanční Rizika

Fluktuace Nákladů: Neočekávané zvýšení nákladů na výstavbu nebo provoz může značně ovlivnit finanční stabilitu projektu. Zajištění transparentnosti a stability nákladů ve smlouvě může pomoci minimalizovat toto riziko.

Kreditní Riziko: Soukromý investor může čelit kreditnímu riziku, zejména pokud veřejná strana nedodrží své finanční závazky. Kompenzační mechanismy a pečlivé monitorování finanční situace jsou klíčové.

4.2 Provozní Rizika

Riziko Dopravního Objemu: Předpověď dopravních objemů může být obtížná, ať už kvůli změnám ekonomických podmínek nebo místních dopravních trendů. Modely a analýzy, které se vypořádávají s tímto rizikem, jsou nezbytné pro správné nastavení smluv.

Technická Rizika: Technické problémy nebo zpoždění mohou ovlivnit plánovaný harmonogram a náklady. Pečlivá technická analýza a pružnost ve smlouvě jsou klíčové pro zvládnutí těchto rizik.

4.3 Právní a Regulační Rizika

Změny v Regulacích: Měnící se právní nebo regulační prostředí může ovlivnit podmínky projektu. Zahrnutí doložek do smluv, které reflektují možné změny, může pomoci minimalizovat toto riziko.

Soudní Spory: Neshody nebo soudní spory mohou vzniknout v průběhu životnosti projektu. Rychlá a efektivní řešení sporů jsou klíčová pro udržení kontinuity projektu.

4.4 Politická Rizika:

Změny ve Vládní Politice: Politické rozhodnutí může ovlivnit podmínky PPP projektu. Dlouhodobé politické závazky a právní jistota mohou pomoci minimalizovat politická rizika.

4.5 Environmentální a Sociální Rizika

Ekologické Důsledky: Projekty mohou být náchylné k ekologickým vlivům, které mohou vyvolat negativní reakce veřejnosti. Pečlivá environmentální analýza a komunikace s veřejností jsou nezbytné pro zvládání tohoto typu rizik.

Analýza těchto rizik a implementace odpovídajících strategií na jejich snížení nebo eliminaci jsou klíčové pro úspěšné provedení PPP projektů v oblasti pozemních komunikací. Konkrétní

opatření se mohou lišit v závislosti na konkrétních podmínkách projektu a regionálních faktorech.

5 KLÍČOVÉ FAKTORY PŘISPÍVAJÍCÍ K ÚSPĚŠNÉ REALIZACI PPP PROJEKTŮ V POZEMNÍCH KOMUNIKACÍCH

Faktory uvedené níže společně vytvářejí rámec pro úspěšnou realizaci PPP projektů v oblasti pozemních komunikací. Jejich důkladné zvážení a implementace mohou přispět k dosažení dlouhodobě udržitelných a prospěšných infrastrukturních iniciativ.

5.1 Transparentní Plánování a Řízení

Dlouhodobý Plán: Zajištění strategického plánování, které předchází projektu, a stanovení jasných cílů a priorit.

Efektivní Řízení Projektu: Silné projektové vedení a schopnost rychle reagovat na změny a výzvy během životnosti projektu.

5.2 Průhledná a Spravedlivá Smluvní Struktura

Jasně Definované Smlouvy: Důkladně připravené smlouvy s jasnými podmínkami, odpovědnostmi a mechanismy pro řešení sporů.

Spravedlivé Rozdělení Rizik: Adresace rizik a odměn pro veřejný a soukromý sektor, což vytváří spravedlivý a udržitelný model.

5.3 Finanční Udržitelnost

Realistické Finanční Prognozy: Pečlivě zpracované finanční modely s realistickými odhady nákladů, příjmů a rizik.

Stabilní Finanční Podmínky: Zajištění stabilního a predikovatelného finančního prostředí po celou dobu projektu.

5.4 Důsledné Právní a Regulační Podmínky

Právní Jistota: Ustálené právní a regulační prostředí, které poskytuje jasná pravidla pro provoz a financování projektu.

Včasná Schválení a Povolení: Rychlé získání všech potřebných schválení a povolení k minimalizaci zpoždění.

5.5 Zainteresovanost Stakeholderů a Veřejné Podpory

Zapojení Stakeholderů: Aktivní komunikace a spolupráce s všemi zúčastněnými stranami, včetně místních komunit, aby byly zohledněny potřeby všech stakeholderů.

Veřejná Podpora: Získání a udržení podpory od veřejnosti prostřednictvím transparentního informování a zapojení.

5.6 Technologická Inovace a Flexibilita

Moderní Technologie: Využívání moderních technologií pro zlepšení efektivity, bezpečnosti a udržitelnosti infrastrukturních projektů.

Flexibilita: Schopnost adaptovat se na technologické změny a nové dopravní trendy během životnosti projektu.

5.7 Kvalitní Partnerství a Komunikace

Spolupráce se Soukromým Sektor: Kvalitní vztahy a vzájemná důvěra mezi veřejným a soukromým sektorem.

Otevřená Komunikace: Průběžná transparence a pravidelná komunikace mezi všemi stranami projektu.

5.8 Důkladná Analýza Rizik a Následná Opatření

Předcházení Rizikům: Důkladná analýza potenciálních rizik během fáze plánování a implementace opatření pro minimalizaci jejich dopadu.

Kontinuální Monitoring Rizik: Průběžné sledování a aktualizace analýzy rizik po celou dobu životnosti projektu.

6 SHRNUTÍ

Soukromé investice prostřednictvím modelu veřejně-privátního partnerství (PPP) přinášejí značné výhody pro rozvoj a posílení veřejné infrastruktury pozemních komunikací. Klíčové faktory pro úspěšnou realizaci těchto projektů zahrnují transparentní plánování, spravedlivé smluvní struktury, finanční udržitelnost a silnou podporu od stakeholderů a veřejnosti.

Soukromé investice přinášejí nejen potřebný kapitál pro výstavbu a provoz, ale také přináší technologickou inovaci a efektivní řízení projektů. Tímto způsobem lze dosáhnout vysoké úrovně kvality a profesionality v rámci infrastrukturních projektů.

Kromě toho zapojení soukromého sektoru do veřejných projektů může vytvářet pracovní příležitosti, podporovat místní ekonomiky a přispívat k dlouhodobé udržitelnosti projektů. Zajištění spravedlivé distribuce rizik a odměn mezi veřejným a soukromým sektorem pomáhá vytvářet stabilní a dlouhodobě udržitelné veřejné infrastruktury.

Celkově lze říct, že spolupráce veřejného a soukromého sektoru prostřednictvím PPP projektů v oblasti pozemních komunikací nejen efektivně financuje infrastrukturní potřeby, ale také napomáhá dosažení společných cílů, jako je zlepšení dopravní dostupnosti, ekonomický růst a zvýšení kvality života pro celou komunitu. Soukromé investice tak představují klíčový motor pro rozvoj moderní a udržitelné infrastruktury, která prospívá širokému spektru občanů a posiluje celou společnost.

Tato práce byla podpořena Grantovou agenturou ČVUT v Praze, grant č. SGS23/012/ OHK1/1T/11.

Použitá literatura

1. YESCOMBE, E. R. Public-private partnerships: principles of policy and finance. Elsevier finance. Oxford: Elsevier Butterworth-Heinemann, 2007. ISBN 978-0-7506-8054-7.
2. YESCOMBE, E. R. Public-Private Partnerships for Infrastructure: principles of policy and finance. Elsevier finance. Oxford: Elsevier Butterworth-Heinemann, 2018. ISBN 978-0-08-100766-2.
3. AHMADABADI, Ali Akbari a HERAVI, Gholamreza. The effect of critical success factors on project success in Public-Private Partnership projects: A case study of highway projects in Iran. Online. Transport Policy. 2019, roč. 73, s. 152-161. ISSN 0967070X. https://doi.org/10.1016/j.tranpol.2018.07.004

4. NG, S. Thomas; WONG, Yoki M.W. a WONG, James M.W. Factors influencing the success of PPP at feasibility stage – A tripartite comparison study in Hong Kong. Online. Habitat International. 2012, roč. 36, č. 4, s. 423-432. ISSN 01973975. https://doi.org/10.1016/j.habitatint.2012.02.002.
5. BOEING SINGH, L. a KALIDINDI, Satyanarayana N. Traffic revenue risk management through Annuity Model of PPP road projects in India. Online. International Journal of Project Management. 2006, roč. 24, č. 7, s. 605-613. ISSN 02637863. https://doi.org/10.1016/j.ijproman.2006.07.008.
6. AKINSOLA, A.O; POTTS, K.F; NDEKUGRI, I a HARRIS, FC. Identification and evaluation of factors influencing variations on building projects. Online. International Journal of Project Management. 1997, roč. 15, č. 4, s. 263-267. ISSN 02637863. https://doi.org/10.1016/S0263-7863(96)00081-6.

Kontaktní údaje

Ing. Pavel Krupík
České vysoké učení technické v Praze, Fakulta stavební
Thákurova 2077/7, 166 29 Praha
Tel: 608 927 630
email: pavel.krupik@fsv.cvut.cz

MEZINÁRODNÍ MASARYKOVA KONFERENCE PRO DOKTORANDY A MLADÉ VĚDECKÉ PRACOVNÍKY

ISBN 978-80-87952-39-9

vol. XIV., 2023

Příspěvky publikované v tomto sborníku vyjadřují názory a stanoviska nezávislých autorů. | Papers published in this conference proceedings express the viewpoints of their independent authors.

Tato publikace neprošla redakční ani jazykovou úpravou.

9 788087 952399